JACOBI

CUJACII

JC. TOLOSATIS

OPERA

AD PARISIENSEM FABROTIANAM EDITIONEM

DILIGENTISSIME EXACTA

AUCTIORA ATQUE EMENDATIORA

IN TOMOS X. DISTRIBUTA

EDITIO ALTERA PRATENSIS

PARS SECUNDA ET TERTIA

TOMUS SECUNDUS

PRATI

EX OFFICINA FRATR. GIACHETTI

SUMPTIBUS JOSEPHI MARGHIERI

MDCCCLIX

ELENCHUS EORUM

QUÆ SECUNDO HOC TOMO CONTINENTUR

PARS SECUNDA

I. JACOBI CUJACII IN IV. LIBROS INSTITUTIONUM JUSTINIANI NOTÆ, ET SCHOLIA.

PARS TERTIA

I. JACOBI CUJACII PARATITLA IN LIB. L. DIGESTORUM
II. EJUSDEM NOTÆ IN DIGESTA

JACOBI CUJACII

NOTÆ IN IV. LIBROS INSTITUTIONUM

D. N. JUSTINIANI

QUIBUS ET SCHOLIA IN EOSDEM LIBROS

ADJICIUNTUR

FABRIS PETRO ET CAROLO

FRATRIBUS CONSANGUINEIS

ET CAROLO FRATRI EORUM PATRUELI,

JACOBUS CUJACIUS

S. P. D.

Cum ad Lib. quatuor Institutionum Domini Justiniani notas confecissem, et vobis hæc civilis prudentiæ studia ineuntibus communicassem, non destitistis ab eo tempore hortari, et monere me, ut eas ipse in publicum proferre non gravarer: etenim idem plane vobis quod mihi videri, ex tam magno interpretum numero vix esse unum, qui hanc Justiniani εἰσαγωγὴν adolescentiæ oblatam, ac multis inde locis, inscitia superioris temporis, deformatam, pristino nitori reddidisset, et me ad eam rem tamen adjumenti nonnihil attulisse. Quod equidem, etsi mihi tantum non tribuo, ut quod cæteri non obtinuerint, id me putem assequutum: quia tamen ita censuistis, denegandum vobis non esse arbitratus sum, adolescentibus cum honestissimis, tum omni beneficiorum ratione mihi devinctissimis: quinimo tibi, P. Faber, studiorum meorum comiti, et, si ex studiis hujus ætatis tuæ, tamquam ex herbis, quantæ fruges industriæ futuræ sint recte conjiciamus, nemini, cum ad justam ætatem perveneris, ingenio aut eruditione concessuro, duxi summum esse nefas ea in re non assentiri: nec jam recuso, quin eæ ad Justinianum notæ sub nomine vestro exeant, quibus ipse auctoribus et hortatoribus si caruissem, id fortasse numquam aggressurus fueram. Valete. Biturigis, pridie Id. Februarii MDLVI.

J. CUJACII J. C.

NOTÆ ET SCHOLIA IN LIB. I.

INSTITUTIONUM D. JUSTINIANI PP. A.

IN PROŒMIUM

IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI

IMP. CÆSAR FLAVIUS JUSTINIANUS, *a*) ALAMANICUS, GOTTHICUS, FRANCICUS, [1] GERMANICUS, ANTICUS ALANICUS, VANDALICUS, *b*) AFRICANUS, PIUS, FELIX, INCLYTUS, VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS, CUPIDÆ LEGUM JUVENTUTI. [2]

Imperatoriam [3] majestatem non solum armis decoratam, [4] sed etiam legibus [5] oportet esse armatam: ut utrumque tempus, et bellorum et pacis, recte possit gubernari: et princeps Romanus non solum in hostilibus præliis, [6] victor exitat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat: et fiat tam juris *c*) religiosissimus, [7] quam victis hostibus triumphator.

§. I. Quorum utramque viam cum summis vigiliis, summaque providentia, annuente Deo perfecimus, et bellicos quidem sudores nostros barbaricæ [8] gentes sub juga nostra deductæ [9] cognoscunt, et tam Africa, quam aliæ [10] numerosæ provinciæ post tanta temporum spatia nostris victoriis a cælesti numine præstitis, iterum ditioni Romanæ nostroque additæ imperio, protestantur: omnes vero populi legibus jam a nobis [11] promulgatis vel compositis reguntur. [12]

§. II. *d*.) Et cum sacratissimas Constitutiones antea confusas [13] in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiæ volumina, et opus desperatum, quasi per medium profundum [14] euntes, cœlesti favore jam adimplevimus.

§. III. Cumque hoc Deo propitio peractum est, Triboniano viro magnifico, magistro, [15] et *e*) exquæstore sacri palatii nostri [16] necnon Theophilo et Dorotheo viris illustribus, antecessoribus [17] nostris (quorum omnium solertiam et legum scientiam, et circa nostras jussiones fidem, jam ex multis rerum argumentis accepimus) convocatis mandavimus specialiter, ut nostra auctoritate, nostrisque suasionibus Institutiones componerent: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis [18] discere, sed ab imperiali splendore [19] appetere: et tam aures, quam animæ vestræ [20] nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, [21] accipiant: et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, ut tunc Constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini,

digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, ut et initium [22] vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat.

§. IV. Igitur post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, in quibus omne jus antiquum collatum est, quos per eundem virum excelsum Tribonianum, nec non cæteros viros illustres et facundissimos, in hos quatuor libros easdem Institutiones partiri jussimus, ut sint totius legitimæ scientiæ prima elementa.

§. V. In quibus breviter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum, imperiali remedio illuminatum est.

§. VI. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus et præcipue ex commentariis Gaji nostri, [23] tam Institutionum, quam rerum quotidianarum, aliisque multis commentariis compositas, cum tres prædicti viri prudentes nobis obtulerunt, et legimus, et cognovimus, et plenissimum nostrarum Constitutionum robur eis accommodavimus.

§. VII. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmetipsos sic eruditos ostendite, ut spes [24] vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rempublicam in partibus ejus vobis credendis gubernari *f.*) *D. CP. XI.* [25] Kalend. Decembris *D. Justiniano PP. A. III. Cons.*

ADNOTATIONES

1 Ex tam ingenti numero constitutionum Justiniani, quæ referuntur in his quatuor Institutionum libris, et repetuntur quædam etiam in his sæpius, satis liquet, jure meritoque hos libros Justiniano attribui potius quam aliis, vel Imperatoribus, vel legum, aut juris auctoribus, ex quibus sumpta sunt cætera, quæ in his libris referuntur

[*] 1 *Francicus* Agathias: Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς προγράμμασι τοῖς βασιλείοις Φραγγικός τε καὶ Ἀλαμανικὸς, ἔτι δὲ Γηπαιδικός τε καὶ Λογγοβαρδικὸς ἀνακηρύττεται, ὡς δὴ τούτων αὐτῷ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων δεδουλωμένων

[*] 2 *Juventuti*. Studiosis adolescentibus, § *Sed non* v. *Sed in primis inf. de legat.*

[*] 3 *Imperatoriam* Constitutio est Justiniani, qua his Institutionum

libris datur auctoritas a), quæ et Oratio dicitur *l. 2. C. de vet. jur. enucl.* Institutionum igitur σύσχασις hæc est, non προοίμιον *b*).

* 4 *Armis dec.* χιασμὸς κατὰ τὸν τοῦ Χρυσείου τύπον: positis nempe quatuor terminis primus respondet quarto, et secundus tertio, armis, legibus, decoratam, armatam. Formatur etiam alio modo, cum positis 4 terminis 1. respondet tertio, et 2. quarto, ita in decussem collocatis: cujusmodi est exemplum in *l. 29. de leg. 1.* debitum differri modo, tempore, conditione, loco: modus respondet conditioni, tempus loco. Et apud Cic. 3. in *Catil.* Urbem, cives, integram, incolumesque servavit *c*)

* 5 *Legibus.* Legibus, et legionibus *d*)

6 *Prælia.* Imperator non ex armis tantum, sed etiam ex legibus gloriosam sibi victoriam comparat.

* 7 *Religiosiss.*) Justinianus juris auctoris sive jurisconsulti nomen: et auctoritatem affectat, *l. ult. C. de legib.* et juris se religiosissimum dicit, ut Censorinus *e*) Platonem Philosophiæ sanctissimum.

* 8 *Barbaricæ.* Hi sunt pagani, non Christiani.

9 *Deductæ.* Gentes sunt, quæ a Satrapis reguntur, nec provinciæ formam habent de quibus in *l. ult. C. de temp. appel.* siquidem, ut est in lib. scriptis, ita in ea legatur, Armeniis, vel gentibus, et *l. ult. C. de off. mag. mil.* quæ ex ea restituenda est etiam in hunc modum: Et gentes, Anzitenam videlicet, Ingilenam, Astianenam, Sophenam, Sophanenam, in qua est Martyropolis, Belabitenam, et primam, et quæ sequuntur.

10 *Aliæ.* Tot scilicet, ut vix adnumerari queant, ut in *l. 1. C. in quib. caus. in integ. rest. non est nec.* numerosis rescriptis. sic namque, et in eo loco legendum est, et in hac significatione usi sunt hac voce alii auctores quamplurimi *f*).

11 *A nobis.* Promulgamus nostras *g*), componimus alienas *h*).

12 *Reguntur.* Primum omnium Justinianus Codicem fecit, tum Digesta, deinde Institutiones, ad extremum Codicem repetitæ lectionis. Prior Codex valet ex 16. Kalend. Maii, Indict. 7. Digesta, Institutiones, ex 3. Kalend. Janu. Indict. 11. Posterior Codex ex die 4. Kalend. Januar. Indict. 12. Ergo dum ait, et cum sacratissimas, priorem Codicem intelligit, non posteriorem. At Novellarum liber diem non habet. Sunt earum sententiæ quædam ab Triboniano in Pandectas relatæ ut in *l. Uxores. de divort.* quæ tota, paucissimis verbis exceptis, sumpta est ex Nov. Justiniani 22. ipsumque orationis genus satis per se ἑτυδεπιγράφιον prodit: sunt et posterioris Codicis decisiones 50.

* 13 *Confusas.* Dissidentes, nec bene, et ordine digestas *i*).

* 14 *Profundum.* Livius 31. Provideo animo in vastiorem me altitudinem, ac veluti profundum invehi.

15 *Magistro.* Magistro officiorum curæ sunt scholæ fabricensium, et agentium in rebus, disciplina palatii, cursus vehicularis. Quæstori leges, preces, laterculum minus: et ut est in *Nov. 25. de hom. ca. fact.* Quæstor custos est Justitiæ. Ex quæstoribus sunt Codicillares, aut qui vere quæstores fuerunt.

* Magistro officiorum, quæ dignitas Jurisconsulto, et Philosopho deferebatur: nam et quæstori aderat, et disciplina morum ad eum in palatio pertinebat *k*), ut plane liceat sequentia verba, *Sacri palatii nostri*, etiam ad Magistri honorem referre. Et quæstura quidem functus jam erat Tribonianus, non etiam magisterio, qua de causa exquæstore dicitur, et magister, non exmagistro.

* 16 *Palatii nost.*, Quæstorem, et exquæstore palatii sui, et quæstorem suum solet Justinianus dicere l. 1. C. de vet. jur. enuc, Nov. 20. Plinius item 7. Epist. *l*) Quæstores Cæsaris fuimus.

* 17 *Antecessoribus.* Antecessores non sunt, qui jura legesque didicerunt, ut Hesychius *m*) scribit, sed et qui jura publice docent, præeuntque viam studiosis adolescentibus. Theophilus juris doctor fuit CP. Dorotheus Beryto *n*).

18 *Fabulæ.* Ammian Marcell. lib. 30. Jurisperiti, ut altius videantur jura callere, Trebatium loquuntur, et Cascellium, et Alfenum, et Auruncorum Sicanorumque jamdiu leges ignotas, cum Evandri matre abhinc seculis obruta multis.

* 19 *Splendore.* Ab ipso ore principis, non ab antiquorum juris auctorum responsis, *l. 1. §. Ad hæc. C. de an.* et Cassiodorus *o*) eodem sensu: Princeps sententias prudentum a tuis fabulis exigebat. Capitolinus in Gordianis *p*): Omnes tuas fabulas vendebat: et alibi sæpe apud Spartianum, et Symmachum *q*), et apud Cyprianum *r*), studentes fabulis.

a) Theoph.
b) Institutionum confirmatio est, non procemium.
c) Vide Cujac. Observ. lib. 14. c. 24.
d) Ex prologo Pseudoli.
e) De die Nat. c. 14.
f) Plin. l. 7. c. 44. lib. 9. c. 17. et l. 11. c. 40. Plin. jun. pas. Claud. de bello Gildonico.
g) §. pen. inf. de usu, et habit. et §. ult. de usucap.
h) Vide Cujac. ad l. 2. §. *Exactis* et §. seq. D. de orig. jur.
i) Theophil.
k) Cassiod. lib. 6. 6.
l) Epist. 16.
m) Hesych. ἀντισέντωρ, ὁ τοὺς νόμους μεμαθηκώς.
n) Constit. de confirmat. D. §. Quæ omnia.
o) Lib. 9. Variar. 24.
p) Capitolio in Vero. Lampr. Heliog. et in Alexand. Sev.
q) Lib. 8. Ep. 11. et lib. 7. Ep. 67. et l. 9. Ep. 93. lib. 5. Epist. 17.
r) Epist. 1.

* 20 *Animo ven.* Sic vet. et oratio ad Antecessores.

21 *Argumentis.* Quod est in usu, *l. ult. C. de jur. dom. impet.*

* In ipsis rerum documentis, et quotidiano usu fori, §. *pen. inf. de satisd.*

* 22 *Initium.* Institutiones sunt initia legum eruditionis, vel ut inf. legitimæ scientiæ prima elementa.

* 23 *Gaii nost.* Gaji nostri ait, ut in extremo hujus operis, et in Oratione ad Antecessores, quia eo auctore præcipue usus sit: sicut de Scævola, quo frequenter utuntur, solent Paulus et Tryphoninus dicere, Scævola noster *s*). Fuit autem Gajus Pii Antonini sive Adriani temporibus, *l. Nuper. de donat. inter vir. et uxor. l. Utrum. de reb. dub.* quo nomine italis, si Eustathio *t*) credimus, significatur ὁ μισθιος ut nec male tribuetur servo, *l. 9. C. de op. lib.* unde, et in coemptionibus illa verba, Ubi tu Gajus, ego Gaia *u*). At Commentarii Gaji *l. 54. de con. et dem.* non hujus Gaji esse videntur, sed Gaji Cassii, ut *l. 28. de statulib.* nisi, et hic quoque ex Cassiorum familia fuit.

* 24 *Spes.* L. 1. qui æt. vel profess. se exc. lib. 10. C.

25 *xi. Kal.*, Ex hoc die confirmantur Institutiones. Ex alio valent, ex quo Pandectæ etiam valent, quæ tamen ex ulteriori die confirmantur: quemadmodum apparet ex subscriptione constitutionis de confirmat. Pandectarum. Pandectæ igitur confectæ sunt priusquam Institutiones, posterius confirmatæ. Sic prior Codex confirmatur ex 6. Id. April. Indict. 7. posterior, ex 16. Kal. Dec. Indict. 12. ex aliis vero diebus valent.

s) Paul. in l. Si usus. 57. §. Paulus. de pact. l. Nesennius. 32. de excus. tut. l. Si non expedierit. 6. D. de reb. auct. jud. poss. et alibi. Tryphon. autem in l. Rescriptum. 12. §. 1. D. de distract. pign. l. pen. de castr. pec.
t) Lib. 9. Iliad. Etymolog. M. Varro. ut Metellus, ὁ μισθιος, in Glossis.
u) Plutarc. ἐν αἰτ. Ρωμ. cap. 30. Vide Velium Longum de Ortographia, Auctor libri de nominum ratione in fine: (Et illos institutum esse, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ, quænam vocarentur, Gajam esse se dicerent. C. Titi.)

SCHOLIA

a) *Alamanicus.* Ita habent Florent. libri et fere omnes, qui manuscripti sunt, non autem *Alemanicus.* Græcæ etiam constitutiones ἀλαμανικος, sed hoc solemne est, ut a pro e, et item e pro a in multis locutionibus mutentur.

b) *Africanus.* Idem se Lazicum vocat, in Nov. *de off. urb. Const.*

c) Sic Pap. in *l. Unum ex familia. §. ult. D. de leg. lib. 2.* Religiosissimus fere idem est, quod sanctissimus juris sacerdos.

d) *Et cum.* Primum omnium Justinian. Codicem fecit, tum *Digesta* seu Pandectas, deinde institutiones, ad extremum Codicem repetitæ lectionis, et de integro edidit, qui liber est hodie in manibus omnium, priore e medio sublato, ad extremum vero Novelles constitutiones. Sed ex quo quidque tempore valere voluerit videamus. Prior Codex valet ex 16. Kal. Mai, consule Decio Indict. 7. *Digesta*, seu Pandectæ, Institutiones, ex Kal. Jan. se iii. consule, Indict. 11. Posterior Codex repetitæ lectionis ex die 4. Kal. Jan. se iv. et Theodoro Paulino consulib. Indict. 12. Novellæ ex aliis atque aliis temporibus, nam perinde ut res et negotia postulabant, non simul omnes editæ fuerunt.

e) *Exquæstore.* Sic quidam accipiunt, quasi hoc dicat Justinianus, quæstore sacri palatii, non hoc dicit, sed quæsturam eum non gerere, gessisse tamen olim significat. Sic enim antiquissimi auctores de agris: scalidus, inquiunt, ager, quasi excolidus, quod jam a cultura exierit, sicut exconsul, quod a consulatu decesserit, et *Isidorus* ex quodam bono auctore, exconsules inquit dicti, quod jam a consulatu exierint sive decesserint peracto vicis suæ anno. Eadem ratione in Constitutionibus excubicularii dicuntur, exarcarii, exproximi sacrorum scriniorum, expræpositi, expræfecti, excomites, exmagistri, expatritii, expræsides, exantistites a veteribus quoque et Latinis auctoribus, exlex, expes, a nostris sæpe exhæres qui hæres fuit: nam exhæreditatio liberorum est, qui cum ipso jure sui hæredes sint, per exhæredationem desinunt, esse, *l. Filium. §. Videamus. in fine. D. de bon. p. cont. tab. l. 1. §. Post sum. D. de suis et legit. hæred.* Sed etsi extraneus hæres scriptus sit, eum improprie exhæres esse jubetur, ut in *l. Paterf. D. de hæred. inst.* et *l. Sejus. D. ad leg. Falcid. l. Uxorem. §. Hæres. D. de leg. 3.* Et in formula cretionis, nisi ita creveris, exhæres esto. Igitur exhæres non fuit, nisi qui prius hæres fuerit, vel ipso jure, vel ex testamento. In eum qui hæres non fuerit, exhæredis nomen non cadit, et hoc est quod Paulus ait, exhæredationem rem esse in extraneo ineptam, in *l. Quidam. D. de verb. oblig.* nempe in eo, qui hæres non fuerit, quod vero Cajus scribit in *l. Si certarum. § Si eodem. D. de milit. testam.* sic accipiendum est, ut sola, id est, nuda exhæredatione hæreditas a pagano adimi non possit, namque sicut nuda voluntate non datur, ita nec adimitur, sed jam notarum modum finemque transeo.

f) *Hæc.* subscriptio, si conferatur cum subscriptionibus ejus constitutionis, quæ Pandectis præposita est, et secundæ *de vet. jur. enucl.* liquido constabit, priusquam Institutiones perfectas quidem prius Pandectas fuisse, id quod nemini in dubium venit, posterius tamen confirmatas. Ex eodem autem die tam Institutiones, quam Pandectas valere jam diximus: cum non ex eodem die libri valebant, qui confirmabantur.

CAPUT I.

De justitia et jure.

Justitia [1] est constans [2], et *a*) perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi.

§. I. Jurisprudentia [3] est divinarum [4] atque humanarum rerum notitia [5], *b*) justi atque injusti scientia.

§. II. His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere jura populi Romani, ita videntur posse tradi commodissime, si primo levi, ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur, alioquin, si statim ab initio rudem adhuc, et infirmum animum studiosi, multitudine, aut varietate rerum oneraverimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, sæpe etiam cum diffidentia, quæ plerumque juvenes avertit, serius ad id perducemus, ad quod leviore via ductus sine magno labore, et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.

§. III. Juris præcepta [6] sunt hæc: honeste vivere, alterum non lædere, suum cuique tribuere.

§. IV. Hujus [7] studii duæ sunt positiones [8], *c*) publicum, et privatum. Publicum jus est, quod ad statum rei Romanæ [9] spectat. Privatum [10], quod ad singulorum utilitatem. Dicendum est igitur de jure privato, quod tripertitum est [11]: collectum [12] est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut civilibus.

ADNOTATIONES.

1 *Justitia*. Justus est, qui vult, non qui aut justa facit, aut injusta non facit, non qui jurisperitus est: nam injusti quoque faciunt plerumque justa, aut injusta non faciunt, aut jurisperiti sunt. Sed neque justus est, qui vult modo, modo non vult jus suum cuique tribuere. Is vero demum justus est, qui sic ab animo comparatus est, ut perpetuo τὸ ἀνάλογον, id est, jus suum cuique velit tribuere *a*)

2 *Constans*. Constantia bene judicati tenax, Seneca 14. Ep.

* Constantia perpetuæ æquitatis sive voluntatis propensæ ad jus suum cuique tribuendum, par sibi semper, ut apud Gellium liberalitas constantia perpetuæ benignitatis *b*).

* 3 *Jurisprudentia*. Justitia est habitus voluntatis *c*), Jurisprudentia habitus intellectus, et Prudentia proprie ἕξις γεννητικὴ τῶν ἔνδοθεν λογισμῶν· Scientia ἕξις δεκτικὴ τῶν ἔξωθεν λογισμῶν: ac rursus scientia proprie, non ars, quia scientia est habitus scientis, et intelligentis animi. Ars est etiamsi nemo eam intelligat, quæ nec nisi per abusionem scientia dicitur, et contra.

4 *Divinarum*. Hoc commune est cum sapientia, cum philosophia *d*): quod autem sequitur, proprium est jurisprudentiæ *e*).

a) Michael Ephesius ad lib. 5. Eth. Nicom. δίκαιος δέ ἐστιν οὐχ ὁ τὰ δίκαια πράττειν δυνάμενος. δύναται γὰρ καὶ ὁ ἄδικος ταῦτα ποιεῖν, ἀλλὰ δίκαιός ἐστιν ὁ βουλόμενος. βούλεται δὲ ὁ τὴν ἕξιν ἔχων τὴν εἰρημένην.

b) Lib. 17. cap. 5.

c) Heliodorus Prusæus in paraphr. Ethic. Nicom. lib. 5. cap. 1. Καὶ ἔστω ἡ δικαιοσύνη ἕξις ἀφ' ἧς βουλόμεθα τὰ δίκαια.

d) Plutarc. 1. De placit. philosophorum, οἱ μὲν Στωϊκοὶ ἔφασαν, σοφίαν εἶναι θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην.

e) Lex enim ac justitia justi atque injusti separatio est, Heliod. d. lib. 5. cap. 9.

* 5 *Notitia*. Jus res divinas humanasque disponit, *l. 1. C. de vet. jur. enuc.*

* 6 *Præcepta*. Ex his primum prudentem ipsum respicit, cætera alios *f*.).

7 *Hujus*. Alii tres fecere juris positiones, sacrum, publicum, privatum. Auson. in Idyll. xv.

Jus triplex tabulæ quod ter sanxere quaternæ,
Sacrum, privatum, et populi commune, quod usquam est.

Privatum autem jus, et publicum dicimus, cum ex adverso ponimus pacta, vel ultimas voluntates, vel privilegia *g*.).

* 8 *Duæ posit*. Duæ theses, vel ut Apollodorus Stoicus *h*) duo τόποι, duo subjecta. Juris thetici duæ theses. Juris positivi *i*) duæ positiones.

* 9 *Ad stat. rei R.*) Veluti jus sacrum *k*), feciale *l*), augurale *m*) pontificium *n*), jus quoque senatorium Plinius *o*) ait partem esse juris publici.

* 10 *Privatum*. Sed et hoc nonnunquam publicum dicitur ἐξ ἀντιδιαστολῆς conventionum privatorum *p*), ut et Aggenus Urbicus *q*) privatos agros scribit aliam publicos dici diversis rationibus. Igitur jus publicum speciale, non generale hoc loco definitur.

* 11 *Tripertitum*. Jus autem publicum neque naturale est, cum non pertineat ad bruta; neque gentium, cum non sit commune omnium gentium: nam etsi religio summa erga Deum sit ex jure gentium *r*), ritus tamen, ceremoniæ, sacrificia, sacra, propria sunt cujusque civitatis: et sacerdotium, ac magistratuum ordo *s*), ratioque non ubique eadem. Non est etiam Jus civile, quod latius patet, sed jus civitatis ipsius tantum, *l. 5. § ult.* et *l. seq. de cap. min.* Cicero De legibus *t*): Quid est tantum, quantum jus civitatis?

12 *Collectum*. Ex hoc probatur jus esse artem, cum dicit (collectum), nam ars est collectio præceptorum *u*).

f) Vid. Cuj. ad l. 10. D. de just. et jur. ad l. 5. D. de servitut. legat.

g) Vide Cujac. ad l. 1. eod.

h) Apud Diogen. Laert. in Zenone.

i) Sic vocatur in Ulp. fragmentis post collationem LL. Mosayc. et Roman. edita.

k) Quintilian. lib. 4. cap. 2. Auson. Gryp. de ternario.

l) Liv. lib. 38.

m) Jus augurum, Cicero in Cat. maj. et lib. 3. Epist. ad famil. ep. 9. A. Gell. 20. c. ult.

n) Cic. 2. De legib.

o) Lib. 8. epist. 14.

p) l. 38. D. de pact. l. 45. D. de reg. jur.

q) De limitib. et controv. agror.

r) l. 2. D. eod.

s) In quibus jus publicum consistit, l. 1. §. 2. eod.

t) Lib. 1.

u) Jus est coll. p. naturalium, aut gentium, aut civilium.

SCHOLIA.

a) *Perpetua*. His verbis habitus voluntatis significantur. Justitia igitur est affectio animi volentis, jus suum cuique tribuere.

b) *Justi atque*. Et hoc quidem proprium est jurisprudentiæ, propter quod non simpliciter prudentia, sed conjunctim jurisprudentia dicta est. Jurisprudentia igitur est sapientia, quæ in justi atque in injusti discrimine consistit.

c) *Publicum*. Publicum jus dicitur duobus modis, uno, cum id significatur, quod in sacris, sacerdotibus, et magistratibus consistit, altero cum leges demonstrantur, quæ omnes tenent et jura civitatis. Hoc autem modo jus publicum opponitur privatorum pactis et ultimis voluntatibus, quæ pro legibus sunt, quamvis leges proprie non sint: nam jus facere, privatorum non est: nunc vero jus publicum sacra continet et magistratus: separatur tamen interdum jus sacrum a publico, ut in *l. 24. C. de sacr. eccl.* et apud Fabium Quintilianum *lib. 2. Instit.*

CAPUT II.

De jure naturali, gentium, et civili.

Jus [1] nsturale est, quod natura [2] omnia animalis [3] docuit. Nam jus istud non bumani generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque feminæ conjunctio, quam [4] nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cætera quoque animalis istius juris [5] peritia censeri [6].

§. I. Jus autem civile, vel gentium ita dividitur [7]. Omnes populi, qui legibus, et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi [8] jus constituit, id ipsius civitatis [9] proprium est, vocaturque jus civile, quasi jus proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio [10] inter omnes homines constituit, id apud omnes peræque custoditur [11], vocaturque jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utantur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

§. II. Sed jus quidem civile ex unaquaque civitste appellstur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis, vel Draconis leges, sppellare jus civile Atheniensium, non erraverit. Sic enim et jus, quo populus Romanus utitur, jus civile Romanorum sppellamus, vel jus Quiritum, quo Quirites utuntur: Romani enim Quirites s Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen, cujus sit civitatis, nostrorum jus significamus: sicuti cum poetam dicimus, nec sddimus nomen, subauditur apud Græcos egregius Homerus, apud nos Virgilius [12]. Jus sutem gentium omni humano generi commune est. Nam usu exigente, et humanis necessitatibus, gentes humanæ quædam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt, et captivitates sequutæ, et servitutes, quæ sunt naturali juris contrariæ [13]. Jure enim naturali omnes ab initio liberi nascebantur [14]. Et ex hoc jure gentium omnes pene contractus [15] introducti sunt, ut emptio, venditio, locatio, conductio, societas, depositum, mutuum [16] et alii innumerabiles [17].

§. III. Constat autem jus nostrum, aut ex scripto, aut ex non scripto: ut apud Græcos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. Scriptum sutem jus [18] est lex, plebiscits, senatusconsulta, principum placita, magistratuum edicts, responsa prudentum.

§. IV. Lex est, quod populus Romanus, senatorio magistratu interrogante, veluti consule [19], constituebat. Plebiscitum est, quod plebs, plebejo magistratu interrogante, veluti tribuno [20] constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere. Nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis, et senatoribus: Plebis autem sppellatione, sine patriciis, et senatoribus, cæteri cives significantur. Sed et plebiscita lata lege *a)* Hortensis [21], non minus valere, quam leges cœperunt.

§. V. Senatusconsultum est, quod senatus jubet atque constituit. Nam cum auctus esset populus Romanus in eum modum, ut difficile esset in unum eum convocari legis sanciendæ causa, æquum visum est senatum vice populi consuli [22].

§. VI. Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem: cum *b)* lege regia [23], quæ de ejus imperio lata est, populus ei, et in eum [24] omne imperium suum [25] et potestatem concessit. Quodcumque ergo Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto præcepit, legem esse constat: hæ sunt quæ Constitutiones appellantur. Plane ex his quædam sunt personales [26], quæ nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult [27]. Nam quod alicui [28] ob meritum indulsit, vel si cui pœnam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non transgreditur. Aliæ sutem cum generales [29] sint, omnes proculdubio tenent.

§. VII. Prætorum [30] quoque edicta non modicam obtinent juris auctoritatem [31]. Hoc etiam jus honorarium [32] solemus sppellare, quod qui *c)* honorem gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic juri dederunt. Proponebant et Ædiles curules edictum de quibusdam causis, quod edictum juris honorarii *d)* portio est [33].

§. VIII. Responsa prudentum, sunt sententiæ, et opiniones eorum quibus *e)* permissum erat [34] jura condere [35]. Nam antiquitus institutum erat, ut essent qui jura publice interpretarentur, quibus a Cæsare jus respondendi datum est, qui Jurisconsulti appellabantur, quorum omnium [36] sententiæ, et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut judici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitutum [37].

§. IX. Ex non scripto jus venit, quod usus comprobavit. Nam diuturni mores consensu utentium comprobati, legem imitantur.

§. X. Et non inelegsnter in duas species jus civile distributum esse videtur. Nam origo ejus sb institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet, et Lacedæmoniorum fluxisse videtur. * [38] In his enim civitatibus ita sgi solitum erat, ut Lacedæmonii quidem magis ea, quæ pro legibus observarent, memoriæ mandarent: Athenienses vero ea, quæ in legibus scripta comprehendissent, custodirent [39].

§. XI. Sed naturalia quidem jura, quæ apud omnes gentes peræque servantur, divina quadam providentia [40] constituta, semper firma atque immutabilia [41] permanent. Ea vero, quæ ipsa sibi quæque civitas constituit, sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata.

ADNOTATIONES.

1. *Jus nat.*, Jus in bruta non cadit: nam nec injuria cadit *l.* 1. § 3. *si quadr. paup. fec. dic.* denique, ut rationis, ita et juris bruta expertia sunt. At quæ bruta faciunt incitatione naturali, ea si homines ratione faciant, jure naturali faciunt. Quæ bruta non faciunt, ea si omnes homines ratione faciant, jure gentium faciunt: quod et ipsum jus naturale dicitur *a)*, et bonum, et æquum *b)*, et naturalis æquitas *c.*, et naturalis ratio *d)*, et lex naturalis *e)*, et natura *f)*. Quæ non omnes, sed quædam hominum congregata in unum locum multitudo utilitatis publicæ causa facit, ea vero fiunt jure civili.

a) §. Singulorum inf. d. rer. div. l. pen. D. de just. et jur. l. Bona fides. 31. D. depos.

b) l. Jure. 6. §. ult. D. de jur. dot.

c) l. Postliminium. 19. D. de captivis, et postlim. § Per traditionem. inf. de rer. div.

d) §. Fere, sed. l. 4. D. ad leg. Aq.

e) l. Lex. 2. D. de stat. hom.

f) l. Nam hoc natura. 14. D. de cond. ind. Cic. 3. De offic. (Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus resp. continentur, eodem modo constitutum est)

* 2 *Natura*. Stoicis idem est Deus, et natura. Hermes Trism. g) ἐν τῷ θείῳ καὶ ἡ φύσις συγκαθέστηκεν Oppianus h), φίλτρον ἐνὶ κραδίῃ ἔθηκε Θεός et infra, τόσσον ἄρα φύσις κρατερώτατον, ἄλλον.

* 3 *Docuit*. Jus ἐνδιάθετον, et ratio ἐνδιάθετος hominibus cum brutis communis est, προφορικὸς hominum propria i).

* 4 *Nos mat*. Naturali appellatione, non civili, ut dicam cap. 9.

5 *Juris*. Id est, pro istius juris peritis haberi k).

* 6 *Censeri*. Ut censeri legum auctoritate Papinianus l), censeri privilegio aliquo Ulpianus m) censeri vetustate n), multitudine o), appellatione p) alii auctores, et veteranos censeri commilitone principe q), censeri privilegio aliquo, censeri studio bibendi r). Athenienses apud Senec. s) misericordia semper censi sumus.

7 *Dividitur*. Distinctio dicitur divisio in hoc lib. sæpe: ita ergo dividitur, id est, ita distinguitur.

* 8 *Ipse sibi*. Cur non dicat ipse sibi, ut Cicero t) ipse mihi?

* 9 *Civitatis*. Non civitatis ipsius, quod publicum jus est u), sed singulorum civium.

* 10 *Ratio*. λόγος προφορικός, quod et jus naturale dicitur. Arius Didymus x) λόγον εἶναι τὸν φύσει νόμον.

* 11 *Custoditur*. *L. 1. de adquir. rerum dominio*.

* 12 *Virgil*. Cum proprietatem detrahimus, quod omnet, et excellit significamus, quasi solum sit y).

13 *Bella*. Bella, captivitates, servitutes, postliminia, manumissiones, ut sacro-sancti sint hostium legati, regna, dominia, obligationes, acceptilationes, constitutiones sunt juris gentium a).

* 14 *Nasceb*. Et his natalibus beneficio principum libertini restituuntur, *l. 2. de nat. rest.*

15 *Contr*. Omnes obligationes: omnis enim obligatio pro contractu habetur, *l. Omnem. de judic.* atque ideo in *l. Ex hoc jure. de just. et jur.* Hermog. obligationes dixit, non contractus. Cur autem ait, pene? quia nempe sunt quædam conventiones, et obligationes legitimæ, *l. Conventionum. l. Legitima. de pactis.*

* Stipulatio est ex jure civili a), veluti stipulatio Muciana b), stipulatio Aquiliana c), itemque obligatio, quæ nominibus fieri dicitur d).

* 16 *Mutuum*. Ulpianus in Instit. Etiam precarium nominatim adjecerat, l. 1. *de precario*.

* 17 *Innum*. Ingens copia contractuum sine nomine denique ὑπὲρ ὀνόματα, τὰ συναλλάγματα e).

* 18 *Scriptum autem jus*. Quod et positivum appellari Ulpianus f) ait. Jus non scriptum, et jus naturale, vel gentium est ἀναπόδεικτον g).

* 19 *Vel consule*. Vel prætore, ut apud Asconium h), et Tit. Livium 27, vel Tribuno Celerum, ut apud Dion. 4. Et rogante, id est, interrogante, ut *l. 8. de adopt. rogatur*, id est, interrogatur. Unde et rogationis nomen, ut rogatio Voconia apud Paulum i). Glossa verbi antiqui locum occupavit, et vulgo probata magis est.

* 20 *Veluti Trib*. §. illud palam. v. Nam plenam inf. de leg. Aq.

21 *Hortens*. Lege Horatia primum, deinde lege Hortensia: hæc cum plebs in Janiculum successisset, illa cum in Aventinum. Auctores sunt Tit. Livius k), et C. Plin. l).

* 22 *Consuli*. Id est, rogari, m) unde illud Consul consule n): et Accius in Bruto o): Qui recte consulat Consul cluat. Denique consulere commune est nomen Consulis, qui Senatum consulit, et Senatus, qui qua de re consultus est, consulit, atque decernit. Unde et SC. nomen. Et recte in Vellejano, de ea re universi ita consuluerunt p), et Tertull. in Apologetico q), ita Senatus consulit.

* 23 *Lege R*. Lege imperii r), lege antiqua in quadam Constitutione Justiniani s), cum ipsa scilicet urbe nata t) creatis regibus (*) et revocata u) in Cæsares populi imperii translato.

24 *Et et in eum*. (**) Sic, auctore Accursio, ait vices populi datas esse principi, et in principem, ut est in *l. Est receptum. de jurisd.* jus dici majori, et in majorem. Nec vero ullo alio distat populus a principe, quam quod populus suis legibus tenetur, princeps legibus solutus est x). Cæterum ut suis, ita et principis legibus populus tenetur. Principem igitur populus cum vice sua constituit, et se principis legibus obligavit.

25 *Imperium suum*. Id est, vicem suam.

* 26 *Personales*. Speciales, §. *Sciendum. inf. de her. qual.* §. 1. *de S. C. Tertyl.* §. *Feminæ. inf. de adopt.* §. 1. *u. Pari. inf. quib. mod. jus pot. solv.*

* 27 *Vult*. Nam nec quod cognoscens decrevit ulter trahitur et exemplum, quam si omnibus ei fuerit, τὸ κριθὲν πᾶσιν νομοθέτημα ut Leo ait, *Nov.* 93.

* 28 *Alicui*, I ui vel pluribus, *l. Ex facto. de vulg. sub.* y).

* 29 *Generales*. *l. 3. de sep. viol.* *l. 1.* §. *ult. de leg. tut.* §. 1. *inf. lib.* 2 *cap.* 9.

* 30 *Prætorum*. Vel proconsulum, aut præsidum z).

* 31 *Auctorit*. Plebiscitum non minus valet, quam lex, SC. vice legis est. Nam et Senatus vice populi consulitur. Placitum principis habet vim legis, et princeps vice populi est. Prætoris edictum non modicam obtinet juris auctoritatem: Pars est juris non legis: quia nec legis vim habet, nec legi simile est, §. *Quos. inf. de bon. poss.* §. *Hæc exempla. inf. de except.* nec vicem pop. principisve sustinet prætor et Ulpianus κατεχρήσατο, de edicto unde cognati cum scripsit a), Pertinet hæc lex, in regulis b), Lex cæteræ partes juris appellantur, et similiter M. Tullius c), edictum prætoris legem esse annuam.

32 *Honorarium*. Aliud est jus prætorium, aliud jus honorarium d). Jus ædilitium, aut tribunitium, jus honorarium est: jus prætorium non est.

33 *Portio est*. Quomodo jus ædilitium sit portio juris prætorii docet Obs. 8 c. 38.

34 *Permissum erat*. Id vero recte ait Theoph. fieri κατὰ πεῖσιν καὶ ἀπόφασιν.

* 35 *Condere*. Unde et juris conditores appellantur, *l. Nulla. C. de procur. l. Si furiosus. C. de nupt. l. 1. C. de comm. ser. man.* e).

* 36 *Omnium*. Non quorumcumque, sed eorum tantum, qui a Principe condendi, et interpretandi juris potestatem accepissent, *l.* 1. § 4. *C. de vet. ju. enuc. l. ult. C. de leg.* qui a principe Jurisconsulti Jurisve interpretes pronunciati essent. In Rep. prudentum auctoritas ea tantum valuit, quæ in foro usu frequenti recepta erat f).

* 37 *Constitutum*. A Cæs. Augusto, l. 2. de orig. juris.

* 38 *Locus singularis*.

* 39 *Custodirent*. Josephus contra Appionem g). Λακεδαιμόνιοι καὶ Κρῆτες ἰδίοιν ἐπαιδευον ἔθεσι, Ἀθηναῖοι δὲ καὶ σχεδὸν οἱ ἄλλοι

g) Pœmand. cap. 3.

h) Cyneget. 3.

i) Mendoius eius paraphrastes ejus Galen. προτρεπτ. Εἰ μὲν μηδόλως λόγου μέτεστι τοῖς ἀλόγοις ὀνομαζομένοις ζῴοις, ἄδηλόν ἐστιν: ἴσως γὰρ εἰ καὶ τοῦ μὴ κατὰ τὴν φωνὴν, ὃν καὶ προφορικὸν ὀνομάζουσιν: ἀλλὰ τοῦ γε τὴν ψυχὴν, ὃν ἐνδιάθετον καλοῦσι, μετέχει πάντα, τὰ μὲν μᾶλλον, τὰ δὲ ἧττον. Adde Quintilian. Instit. lib. 2. cap. 16. Lactantium de Ira Dei cap. 7. et lib. 3. 10. Porphyrium de abstinendo ab esu animal. V. Replicationem nostram de Mutuo in Append.

k) Theoph.

l) l. ult. de su. et legit. hæred.

m) l. 1. §. 2. ad municip.

n) Plin. lib. 33. cap. 12.

o) Fegura multitudinis, A. Gell. 1. 16. 8.

p) D. Ambr. in Psal. 1. Arnob. 5. advers. Gent. Tertul. Apol. cap. 19. Apul. Met. 5. Nomine censeri.

q) Plin. Panegy.

r) Apul. Apolog.

s) Rhetor Controv. lib. 5. 31.

t) Epist. 16. lib. 6. ad famil.

u) Cicero de Oratore.

x) Apud Euseb. de præpar. Evang. l. 15. c. 15.

y) Servius in 1. Æneid.

a) l. 4. et 5. D. de just. et ju. d. l. 19. l. ult. D. de legation. Ascon. Ped. in Verr. 3. Tacitus Ann. l. 1. 8. §. ult. D. de acceptil.

a) l. 50. D. de cond. indeb.

b) Cujus auctor Q. Mucius Scævola.

c) Cujus auctor C. Aquilius Gallus.

d) Græci ad l. 5. D. de just. et ju.

e) Basilica lib. 20. tit. 4.

f) In fragm. Regul. edito cum Latinio Rufino.

g) Dionys. Halicarn. 7.

h) In Pisonianam.

i) Sent. l. 4. tit. 8. ex emendatione Cujacii.

k) Lib. 3.

l) Lib. 16. cap. 10.

m) Glossæ latinogr. consulit, συνδάνεται l. Florus l. 7. per nuncios consulenti.

o) Trebell. Pollio in trig. tyr.

o) Apud Varron. 5. De ling. Lat.

p) l. 2. D. de Senat. Vell.

q) Cap. 2. Hoc Senatusconsulto, hoc principum mandata definiunt, Cujac. legisse videtur, Hoc Senatusconsulit. Justinus l. 7. (Si quid in Cæsarem crudelius consuluisset) adde lib. 2. 15. et lib. 5. 3.

r) l. 3. C. de testam.

s) De concept. Dig. § 7.

t) Liv. 34.

(*) Creatis regibus. *Fraude Triboniani in errorem Cujacius inductus fortasse hoc loco est quoad Legem Regiem, de qua v. Gravinam De Rom. Imperio* § 23. et seqq.

u) Dio 53.

(**) *Et et in eum per pleonasmum dici placet Gravinæ. Nihil tamen moror, si Cujacii interpretatio magis arrideat. Quod enim opponit Coccejus facile diluitur. Quis (inquit Coccejus) unquam audivit a Populo potestatem Principi dari in Principem ipsum? Immo vero recte et in ipsum. Siquidem potuisset populus ita tribuere Imperatori potestatem suam, ut Consuli vel Magistratibus aliis tribuebat, qui populi judicio tenebantur, cui subjiciebatur etiam dictator. Nam et Papirium Cursorem, cum Dictator esset, provocationi ad populum cessisse legimus. Cæsari autem ita contulit ut ei etiam remiserit potestatem, quam populus habebat in ipsum Cæsarem, per quam populi remissionem Principi diem apud populum dicere non licuisset, dum eum populus Principem esse pateretur.*

x) l. Princeps. 31. D. de legib. vide Cujac. Obs. lib. 15. cap. 30.

y) Et l. Si cal. 38. D. ex quib. caus. maj.

z) Qui in provinciis edicta proponebant, Cic. Epist. 1. lib. 6. ad Atticum. Hinc edictum urbicum et edictum provinciale.

a) l. 1. § 2. unde cogn.

b) In d. fragment. Regul.

c) Tertia in Verr.

d) Jus honorarium latius patet: jus enim ædilitium juris honorarii species est, et jus tribunitium. Vide Cujac. ad Ulp. tit. 7. §. Si maritus pro muliere.

e) De jurisconsultorum appellationibus variis, vide Cujac. Obs. lib. 8. cap. 35.

f) Vide Cujac. ad l. 2. §. His legibus, D. de orig. jur.

g) Lib. 2.

πάντας ἕλληνας, ἃ μὲν χρὴ πράττειν, ἃ μὴ, προστάσσον διὰ τῶν νόμων.

* 10 *Providentia.* M. Tull. A. Deum illorum jurium esse inventorem disceptatorem, latorem. Jura autem civilia humana providentia constituta sunt.

* 11 *Immutab.* l. 2. *de usuf. ear. rer. quæ usu cons.*

A) Apud Lact. l. 6. cap. 8

SCHOLIA.

a) *Lege Hortensia.* Vagnopere me hæsitasse confiteor, quid sit, quod Justinianus lege Hortensia factum scribit, ut plebiscita observarentur pro legibus. Videbam enim T. Livium in lib. 3. *Historiæ Romanæ*, lege id Horatia factum scripsisse, quam L. Valerius et M. Horatius centuriatis comitiis tulerunt, neque illud dicere poteram mendum esse in hoc loco: idem enim de lege Hortensia Theophilus scribit, et Pomponius in l. 2. § *Deinde cum esset. D. de orig. jur.* Aulus quoque Gellius ex Lælii Felicis Jurisconsulti lib. 1. ad Q. Mutium, Q. Hortensium dictatorem eam legem tulisse: sed omnem mihi scrupulum C. Plinius exemit, qui lib. 16. *Natur. hist. cap.* 10. Q. inquit, *Hortensius dictator, cum plebs secessisset in Janiculum, legem in Æsculeto, tulit, ut quod ea jussisset, omnes Quirites teneret:* namque Livius eadem de re legem Horatiam latam scribit, cum plebs in Aventinum secessisset, et adhuc veluti in controverso jure esset, an patres plebiscitis tenerentur. Lege igitur Hortensia primum, deinde Horatia plebiscitis data est vis atque auctoritas legum.

b) *Lege Regia.* Lex Regia est de regibus populi Romani, propter quod regia dicta est, ut lex Agraria, lex sumptuaria, lex talaria, lex muneralis, quæ nomen ab iis rebus accipiunt, quarum causa rogatæ sunt. Sed quid lex Regia ad Imperatores? An de ipsis quoque Imperatoribus, ut in summa potestate essent legem, quam de regibus olim dicemus Pop. Romanum renovasse, et legem priscam appellationem retinuisse, regium autem ipsos valde invidiosum nomen recusasse? sic videtur Justinianus legem antiquam esse dicit in lib. 1. *Cod. de vet. jur. enuc.* Interdum vero lex regia dicitur, quæ a regibus lata est, ut in l. *Vetat. D. de mort. infer.* multas enim leges tulere qui ab initio in urbe regnarunt, quas neque vetustas obruere, neque Tribunitiæ leges in totum abolere potuerant. In hac significatione leges Regias Pomp. dixit in l. 2. §. *Et quidem ex omnibus. D. de orig. jur.*

c) *Quod qui honorem.* Papinianus scribit ad honorem prætoris sic nominatum, id est, honoris causa: qua ratione et honorarium tutorem, honorarium arbitrum, honorarios ludos, honorarium tumulum, et honorarium munus dicimus. Pomponius item, quod, inquit, ad honorem prætoris venerit, ubi deest in usum, ut sit in usum venerat, veluti cum jus dicimus, quod sine scripto venit.

d) *Portio est.* Certe est jurisdictionis prætoriæ.

e) *Permissum erat.* Permissum autem ab Imperatoribus: nam priusquam Imperatores rerum essent domini, neminem latet jurisprudentium interpretationes ex jure non scripto fuisse, hoc est ideo solum probatas, quod consensione populi convaluissent.

CAPUT III.

De jure personarum.

Omne autem jus quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de personis videamus. Nam parum est jus nosse, si personæ quarum causa constitutum est, ignorentur. Summa itaque divisio de jure personarum hæc est: quod omnes homines, aut liberi sunt, aut servi.

§. I. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas [1] ejus quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut jure [2] prohibetur.

§. II. Servitus autem est constitutio [3] juris gentium [4] qua quis dominio alieno contra naturam [5] subjicitur.

§. III. Servi autem ex eo appellati sunt, quod Imperatores captivos vendere, ac per hoc servare nec occidere solent, qui etiam mancipia dicta sunt, eo quod ab hostibus manu capiuntur.

§. IV. Servi autem aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur ex *a*) ancillis nostris [6]. Fiunt aut jure gentium id est ex captivitate: aut *b*) jure civili [7], cum *c*) liber homo [8] *d*) major viginti annis ad pretium *e*) participandum [9] sese *f*) venundari passus est.

§. V. In servorum [10] conditione nulla est differentia [11]. In liberis multæ differentiæ sunt: aut enim sunt ingenui, aut libertini. [12]

AONOTATIONES

* 1 *Nat. facult.* Zeno breviter, ἐξουσία αὐτοπραγίας *a*).

* 2. *Aut jure.* οὐ γάρ ἐστι δουλεία τοξὴν πρὸς τὴν πολιτείαν. Ar ist. in Politicis *b*). Servitus juris *c*) et legum non est servitus. Non item vi latronum opprimi, l. 13 *qui test. fac. poss. l. Hostes. de cap. et postl.*

3 *Constitutio.* Ergo et dominatio constitutio est juris gentium, l. *Si id quod. de cond. indeb.* cujus leg. sententia hæc est, ut libertas jure naturali continetur, et servitus jure gentium, quod et ipsum naturale est: ita et in condictionem quæstione debitum, et indebitum naturaliter accipitur, id est, jure gentium, non civiliter. et indebitum quidem natura, condicitur: debitum natura, non condicitur *d*)

a) Apud Diogenem Laertium in Zenone (Potestas vivendi ut velis) Cicero in Parados.
b) Lib. 5. cap. 9.
c) Sic loquitur Quintilian. 2. 17
d) l. Si procurator. 6. § ult. et l. seq. D. de cond. ind

* 4 *Juris gentium.* Sic postliminium dicitur esse constitutio juris gentium, l. *pen. de suis. et leg. her.* adhibita *l. Postliminium. de capt. et postl.*

* 5 *Contra naturam.* §. Sed jus. v. Jus autem gentium. sup. tit. proæ. Definitio est servitutis, quæ contigit virtute hostium, servitutis primæ. Prius enim servi fieri, quam nasci cœperunt.

* 6 *Ex ancillis n.* Jure gentium eodem, quo sata cedunt solo. Mater enim solo comparetur, vis patris sato. Æschylus Eum. οὐκ ἔστι μήτηρ ἡ κεκλημένου τέκνου τοκεύς, τροφὸς δὲ κύματος νεοσπόρου, τίκτει δ᾽ ὁ θρῴσκων. Plato Epitaphio: κυήσει καὶ γεννήσει λυνὴ λῆν μεμίμηται

7 *Jure civili.* Id est, S. C. Claudiano *l. 3. quib. ad libert. proclam. non licet.*

8 *Liber homo.* Ingenuus et sui juris: nam libertini, et filii-familias ne eo a se modo libertatem abjudicent, jus patronatus, et potestas patria facit *e*).

* 9 *Ad pretium partic.* Divus Augustinus in Serm. Hic mos solet inter ementem vendentemque servari, ut is, qui se alieno cupit dominio mancipare, aliquid pretii pro jactura propriæ libertatis, et addictione propriæ servitutis e suo consequatur emptore *f*).

* Ad pretium partiendum *g*). Ergo sola pretii partitio servum fecit. Et in *l. Si usumfructum.* §. 1. *de lib. caus.* legendum est hoc pacto: In summa sciendum est, quæ de venditis servis, quibus non denegatur: nam et quæ præcedent leges, ad eos tantum pertinent, qui possunt ad libertatem proclamare.

10. *In serv. condit.* Nihil interest utrum quis natus, an factus sit servus *h*): at vero multum refert, utrum quis natus, an factus sit liber *i*).

* 11. *Differentia.* Nam et servi pœnæ non magis sunt servi, quam qui in potestate domini sunt, nec minus, qui servi sunt sine domino *k*). Denique servum esse non recipit τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον. l).

* 12 *Aut libertini.* Libertini minus liberi sunt, quam ingenui, propter jura patronatus.

e) Vide Johan. Fabr. et Angelum
f) Hæc totidem verbis extant apud Johan. Cassian. collat. 23. cap. 12.
g) l. Liberis. 7. §. 1. D. de lib. caus.
h) Omnes eandem servitutem serviunt
i) Natus omnimodo liber est: factus non omnino.
k) Manumissus a nudo proprietario servus remanebat sine domino, l. 1. C. comm. de manumiss. Vide Cuj. ad l. Si mihi. 55. de leg. 2.
l) Theoph.

SCHOLIA

a) *Ex ancillis.* Et hi etiam jure gentium servi sunt.

b) *Jure civili.* Id est, SC. Claudiano, l. 3. *quib. ad libert. proclam. non licet.* Ubi senatum ita censuisse Pomponius indicat: faciamque hujus rei conjecturam cum ex inscriptione legis ultimæ ejusdem tit. tum ex aliis modis faciendi servi, qui SC. Claudiano inducti sunt, de quibus ipse dicturi sumus in *Tit. de cap. dimin.*

c) Liber homo. Liber proprie ingenuus est, et libertas ingenuitas: utrum igitur liber pro ingenuo? an pro omni conditione liberi hominis? Pro ingenuo, item pro eo, qui sui juris sit.

d) Bene major. nam minori datur ad libertatem proclamatio, nisi fortasse post annum xx. pretium partitus sit.

e) Particeps. est, qui certam partem habet. Quid vero est si non participet pretium? an dicemus servum effici? minime vero: in servitute esse dicemus, usque dum ad libertatem proclamaverit. Cæterum qui pretium partitus est, ex Senatusconsultis servus efficitur, et idcirco ad libertatem ipse proclamare ne post manumissionem quidem poteat, et ut ne post manumissionem posset, id vero D. Hadrianus constituit eo adjecto, nisi pretium suum reddidisset, sed neque restitui in integrum potest. Rursus quid est si quis sciens liberum emerit? Videndum erit numquid non possit emptor contradicere ei, qui ad libertatem proclamat, quoniam inanis et nulla venditio est, et ita censio.

f) Venundari. Quid hic facit venundari? an non idem est, si quovis alio modo ipse sibi libertatem abjudicaverit? Ego puto non idem esse: nam sola partitio pretii causa est capitis deminutionis, qui autem potest partiri pretium, is, qui se venire non patitur. Sed tamen contradicere videtur Paulus in *l. Si usumfructum* §. 1. *de liber. caus.* ubi manifestum est deesse negationem, ut legamus ita, ut supra diximus. Ut mihi non dubium sit quin adjici debeat negatio. Plus enim apud me potest ratio juris, quæ semper certa est, quam scriptura, quæ corrumpi sæpe et contaminari solet, sumque omnibus auctor, quotquot sunt, qui juris civilis scientiam profitentur, ut verba rationi juris, quæ sane facilis captu est, non rationa verba alligent.

CAPUT IV.

De ingenuis.

Ingenuus est is qui statim ut natus est, liber est: sive ex duobus ingenuis matrimonio editus est, sive ex libertinis duobus [1], sive ex altero ingenuo. Sed etsi quis ex matre nascitur libera, patre servo, ingenuus nihilominus nascitur: [2] quemadmodum qui ex matre libera, et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est [3]. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et e contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, *a*) placuit [4] eum qui nascitur liberum nasci: quis non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre est. Ex his illud quæsitum est, si ancilla prægnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta [5] peperit, liberum an servum pariat? Et Marcianus probat, liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in ventre est, liberam matrem, vel medio tempore habuisse, quod verum est.

§. I. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi *b*) in servitute [6] fuisse, et postea manumissum esse. Sæpissime enim constitutum est *c*), natalibus [7] non officere manumissionem [8].

ADNOTATIONES

* 1 *Ex libert. duob. L.* 11. *C. de op. lib. l.* 9. *C. de ing. man.*

* 2 *Nascitur.* Ex decreto Alexandri Severi, *l. Severus. de decur.* quod et ab Antonino jus post excessum Papiniani observari cœpit, *l.* 3. *C. sol. mat.* non jure veteri, quod spectavit Papinian. in *l.* 16. *de stat. hom.*

* 3 *Vul. concept. est.* Et is scilicet, qui nascitur ex libera, et servo vulgo conceptus videtur, *d. l.* 3: *l.* 6. *C. de su. et leg. lib.* quasi servo, aut incerto patre *a*), aut nullo *b*). Ratio sive color probabilis

a) d. l. 3.
b) § 12. inf. tit. 10.

4 *Placuit.* Placuit autem principibus contra juris civilis regulam, ut in Not. ad Ulpianum ostendi *c*), quas viro eruditissimo, et mihi amicissimo Jo. Amaritoni dedi. Placuit vero ita Adriano, et D. Pio, *l. Imperator* 18. *de stat. hom. l. Si nulla C. de pœnis.*

* Placuit principibus, non auctoribus juris antiqui, qui tempus editionis, non conceptionis, spectabant, *l.* 9. *ad munic. l. ult. de sent. pas.*

* 5 *Postea facta.* Addit Marcianus *d*), aut expulsa civitate, quasi et hæc quodammodo libera esse desinat, ut *l. pen. de ext. cog.*

Ex Authent. Ut liberti de cætero aureo annulo non indig. etc. *Coll.* 6. *tit.* 7. *Nov.* 78. *cap.* 3. seu § *Si quis libertam.*

Novo jure omnes liberti ingenui sunt et habent jus aureorum, annulorum, jure patronatus illæso.

6. *In serv.* Servum esse, at, in servitute *e*), diversa sunt. Uno proprietas, altero possessio significatur.

7 *Natal.* Ingenuitati *f*). Inde Paulus lib. 5. Sentent. *g*): Veritati, inquit, et origini ingenuitatis manumissio quocumque facta non præjudicat.

* 8 *Non offic. manum. L. Si quis. in pr. et* §. *ult. de cap. et postlim.* non officere manumissionem ingenuitati, non officere etiam statulibertati, *l.* 2. *de statulib.*

c) Tit. 5. in fine.
d) L. 5. § ult. de stat. hom.
e) Quintil. Declam. 311. 310. 312. Quintilian. alter lib. 5. c. 10.
f) Theoph. Sosipater, Charisius, lib. 1. Hi natales, εὐγένεια.
g) Tit. 1.

SCHOLIA

a) *Placuit.* Placuit itaque principibus, non auctoribus juris antiqui, qui tempus editionis non conceptionis spectabant, *l.* 9. *ad munic. l. ult. de sent. pas.* Auctor Cajus *lib.* 1. *Instit.* Placitum principum obtinuit, probatur Marciano in *l. Et servorum. de stat. hom.* et Paulo in *lib.* 2. *Sentent. tit.* 25.

b) *In servitute fuisse.* et hoc sive sciens, sive ignorans in servitute fuerit, dum tamen pretii nullam tulerit partem, *l. Si postulaverit.* §. *De eo quoque. ad l. Jul. de adult.*

c) *Natal.* Potest igitur ad ingenuitatem proclamare. Et hoc est quod ait in tit. proximo: Libertinos esse eos, qui ex justa servitute manumissi sunt, nam si justa non fuerit servitus, tantum abest, ut eos manumissio libertinos faciat, ut detur eis ad libertatem proclamatio.

CAPUT V.

De libertinis.

Libertini sunt, *a)* qui ex justa [1] servitute manumissi sunt. Manumissio autem, est datio libertatis. Nam quamdiu quis in servitute est, manui, et potestati suppositus est: manumissus liberatur potestate. Quæ res a jure gentium originem sumpsit: utpote cum jure naturali omnes liberi nascerentur [2]: nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. Sed postea quam jure gentium servitus invasit, sequutum est beneficium manumissionis. Et cum uno naturali nomine homines [3] appellarentur, jure gentium tria genera esse cæperunt; liberi, et his contrarium servi, et tertium genus libertini, qui desierant esse servi.

§. I. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris Constitutionibus in Sacrosantis Ecclesiis [4], aut *b)* vindicta [5], aut inter amicos, aut per epistolam [6], aut per testamentum, aut per aliam [7] quamlibet ultimam voluntatem. Sed et aliis multismodis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris constitutionibus introducti sunt.

§. II. Servi autem a dominis semper [8] manumitti solent; adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum prætor, aut præses, aut proconsul in balneum, vel in theatrum eant [9].

§. III. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat [10]. Nam qui manumittebantur, modo majorem, et *c)* justam [11] libertatem consequebantur, et fiebant cives Romani: modo *d)* minorem [12], et Latini, ex lege Junia Norbana [13] fiebant: modo *e)* inferiorem, et fiebant ex lege Ælia Sentia [14] dedititiorum numero. Sed dedititiorum quidem pessima [15] conditio jam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentatur: ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere desiderans, *f)* duabus Constitutionibus hoc emendavit, et in pristinum statum perduxit: quia et a primis urbis Romæ cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est, ea quam habebat manumissor; nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit: et dedititios quidem per Constitutionem nostram expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones [16], per quas suggerente nobis Triboniano, viro excelso quæstore, antiqui juris altercationes placavimus: Latinos autem Junianos, et omnem, quæ circa eos fuerat, observantiam, alia Constitutione per ejusdem quæstoris suggestionem correximus, quæ inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos [17] nullo, *g)* nec ætatis [18] manumissi *h)* nec domini [19] manumissoris [20], *i)* nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus, multis modis additis [21], per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quæ sola est in præsenti, præstari.

ADNOTATIONES.

* 1 *Ex justa*. Non ex nulla. §. ult. sup. cap. prox. non ex imaginaria, *l. 2. si a par. quis man. fuer.* non ex levi, aut mediocri, sed ex justo servitio, ut Tit. Livius 41.

2 *Nascerentur*. Hi suot primi natales hominum omnium, quibus postea, qui facti sunt libertini jure gent. beneficio principis etiam restitui possunt a), restituto scilicet jure naturali, et abolito jure gent. etiam jus, quod erat per se immutabile b), mores et principes multis in rebus in potestatem suam redegerunt c).

a) Tit. 11 lib. 40. D. et l. Imperialis 23. C. de nupt.
b) §. ult. sup. tit. — c) Vide Cujac. Obs. lib. 4. cap. 2.

* 3 *Homines*. Hominis nomen est naturale, personæ civile *d)*.

* 4 *Ecclesiis*. Aureliæ, pro valvis majoris ecclesiæ in lapide incisa est manumissio ejusmodi. Ex beneficio S ✠ per Joan episcopum, et per Albertum sanctæ ✠ Casatum lactus est liber Lantbertus teste hac sancta ecclesia.

* 5 *Vindicta*. Apud Magistratum, qui legis actionem habet *e)*.

* 6 *Per epist. L. Qui absenti. de adq. poss.*

* 7 *Per aliam quamlibet*. Non per codicillos dicit testamento confirmatos, qui pro parte testamenti sunt *f)*, sed per quamcumque ultimam, et nudam voluntatem, veluti per epistolam, ut Gajus indicat 1 Institut. c. *de lege Cannia*, ut quoquomodo competat libertas, vel tuitione prætoria *g)*, non jure legitimo tamen.

* 8 *Semper*. Etiam feriato die *h)*.

* 9 *In theatrum eant*. Præterquam si causæ probationis opus est, manumittente minore 20. ann. *i)*, aut manumittendo minori 30. *k)*.

10 *Tripertitus*. V. lib. 4. Obser. cap. 5.

* 11 *Justam libert.* Legitimam libertatem appellari ait Ulp. in Frag. Regul. *l)* ut *l. 1. C. de com. ser. man.*

12 *Minorem*. Latine loquentibus, minor est, quæ mediæ magnitudinis est. *l. Qui lancem. de aur. et ar. leg.* 10. *Observ. cap.* 36.

* 13 *Norbana*. Ad quam Paulus *m)* duos lib. scripsit. Ea vero manumissos inter vivos, aut per epistolam, vel alio quoquomodo, quam vindicta, testamento, censu exæquabat antiquis Latinis colonariis. Ante eam legem tuitione tantum prætoria quoquomodo manumissi in libertate erant, ut et post eam legem, quæ ad peregrinos non pertinebat, a peregrinis manumissi auctore Ulpiano *n)*. Quod comprobat esse verum id quod Gajus ait, Prætores favere libertatibus. *l. 3 de alien. jud. mut.*

* 14 *Ælia Sent.* Quæ stigmaticos, et certos alios quoquomodo manumissos exæquabat hostibus, qui se suaque omnia in ditionem, et arbitrium P. R. dedissent *o)*.

* 15 *Pessima*. Pessima, quia non multum distabant a servientium specie *p)*.

16 *Decisiones*. Decisiones sunt, quæ dirimunt controversias juris veteris, quæ et constitutiones dicuntur. Specialiter autem Constitutiones sunt, quibus jus vetus, vel emendatur, vel confirmatur, vel ampliatur. Et ex Decisionibus quidem sunt Decisiones, seu Constitutiones de dedititiis, et de Latina libertate tollenda, quibus singulis datus est proprius titulus lib. 7. C. Prior illa fuit, quæ est de dedititiis, cui adjungi etiam possunt *l. 2. C. com. de man.* et *l. unica, de nudo jure Quir. de quib. hoc loco, et cap.* 11. §. *ult. inf. et lib.* 3 *cap.* 7 §. *ult.*

17 *Libertos*. Libertos pro libertinos. Ea autem est inter has duas voces differentia, quod libertus dicitur semper ratione, et intuitu patroni: libertinus ratione conditionis, et status illius libertinitas: potest enim esse libertinus sine patrono *q)*, non libertus.

* 18 *Ætatis*. *L. 2. com. de man.*

* 19. *Nec dom.* *L. 1. C. de nudo jure Quir.*

20 *Domini* (*) *manumissoris, recte*. Sensus is est: illud hodie non quæri, utrum manumissor Quiritarius, an Bonitarius sit dominus *r)*.

* 21 *Multis modis*. Quorum unus refertur in §. ult. cap. 11. inf.

d) Itaque servi personam non habere dicuntur. V. dicta ad tit. 17. lib. 3.
e) L. ult. C. de vind. lib. L. ult. C. de his, qui a non dom. Paul. Sentent. 2. tit. 25. §. pen.
f) l. Quidam. 41. D. de jur. codicill.
g) V. num. 13.
h) Theoph. edit Vigli l. 2. et 8. C. de fer. ut emancipari, Paul. 2. Sentent. tit. 25.
i) §. Eadem lege, infra tit. prox.
k) Ulp. Regul. tit. 1. §. Eadem lege.
l) In Frag. edito cum Licinio in fine.
m) In Indice Pandectis præfixo, alias legitur Juliam, alias Juniam.
n) d. Fragment. Regul.
o) Ulp. d. tit. 1. §. Dedititiorum, Gaj. Instit. 1. tit. 1.
p) Sic loquitur Servius 11. Æn. de filiisfamilias, quia nec commercium habent, Ulp. tit. 19. nec cum eis testamenti factio est, Ulp. tit. 22. nec ullam spem habet apiscendæ civitatis Romanæ.
q) l. 1. §. Illud, C. de lat. lib. toll.
(*) Domin. *fortasse melius dominus cum A. August. 1. 3. Emend. c. 7. et Grotio in spars. flor. ut dilucidius ad qualitatem domini, non autem ad ætatem domini referatur, quemadmodum ipsius Cujacii sententia est. Equidem Theophilus habet περὶ τὴν δεσποτείαν, nimirum dominorum alius in bonis, alius ex jure Quiritium habebat: ille Latinum faciebat, hic civem. Ulp. tit.* 1. §. *11. quæ differentia a Justiniano sublata est lege unic. Cod. de Nud. Jur. Quir. tollend.*
r) Theoph.

SCHOLIA

a) *Ex justa*. Nam qui ex injusta servitute manumissi sunt, libertini manumissione non efficiuntur. Cicero in oratione pro Cæcinna: *cum is qui in servitute justa fuerunt, censu liberatur*

b) *Vindicta.* Apud prætorem, consulem, proconsulem præsidem, legatum Cæsaris, et magistratum municipalem, qui modo legis actionem habeat.

c) *Majorem.* Sed cur major est Latinitate? nempe quia Latini connubium, et consequenter patriam potestatem non habent, testamentum facere, tutoresve dari, hæreditatem, aut legata capere non possunt, legitimos etiam hæredes non habent, vivunt quasi liberti, moriuntur quasi servi omnia bona eorum a patrono, vel patroni liberis, qui jus agnationis non amiserint, jure peculii vindicantur.

d.) *Latini.* Latini dicti sunt ad similitudinem Latinorum colonariorum qui sua voluntate civitatem Romanam amittebant.

e) *Inferiorem.* Sed cur inferior est Latinitate? Nam Latini jus Quiritum consequuntur multis modis, qui ab Ulpiano in fragmentis explicantur: deditilii nullo modo, sed et Latini commercium habent, et fideicommissa capere possunt, deditilii, inquam, propter eas, quas perpessi sunt suppliciorum notas, indigni sunt latinitate et civitate Romana: manumissi umbra quadam et imagine libertatis utuntur, vivunt revera moriunturque servi. Ergo servi stigmatici, quos et literatos Plautus vocat in Casina act. 2. Scena 6. *si hic literatus me sinat:* ibi enim literatus dicitur, qui in vultu literis notatus est, nam male quidam aliter interpretantur, et Attagenas Aristophanes vocat, manumissione dedititi afficiuntur. Erant autem stigmata damnatorum signa, idemque est si pœnæ causa vincti sint a domino, vel in carcerem conjecti, dum tamen compedibus nervis vel catenis teneantur, *l. Verum. de verb. signif.* quæ lex proprie pertinet ad deditiios, ut ex inscriptione apparet. sed et additiios Paulus respexisse videtur in *l. Fideicommissaria. 2. de fideicomm. libert.* dum ait fideicommissariam libertatem non deberi ei, quem postea vinxit dominus, nam si postea vinxerit dominus eum, cui pridem dederat libertatem, libertas pro non data, et servus deditiorum numero habetur, hæredis tamen facto fideicommissaria libertate hunc non posse fraudari, idem Paulus auctor est. *l. 4. Sentent. tit* 11. ubi et de vinctis multa alia scitu memoratuque digna fac. *l. Cætera. § fin. de leg.* 1. Sed ad rem. Deditiius est etiam qui tortus, et delictum confessus est, nam si tortus, non etiam confessus sit, civis Romanus fieri potest, similiter si ad ludum gladiatorium vel ad bestias, vel alio quovis modo propter delictum domino traditus sit, deditiorum numero erit.

f) *Duabus constitutionibus.* His addenda est *l. 2. C. comm. de manum. et l. unica, C. de nudo domi. ex jur. Qui. toll.* de quibus hoc loco, et *cap. 11. § ult. et lib. 3. cap. 7. §. ult.*

g) *Nec ætatis.* Nam qui ætatis erant annorum xxv. vindicta et testamento Cives Romani fiebant. Qui autem minores, si quidem vindicta sine consilio manumissi fuissent, servi permanebat ex lege Ælia Sentia, Testamento vero manumissi, Latini efficiebantur, et idcirco quos ad civitatem Romanam perduci volebant, iis ita testamento libertatem dabant: *Liberi sunto, cum annorum erunt* xxx. *ex parte, §. Servo. D. fam. ercisc. l. Aristo. de manum. testam. l. ult. de reb. dub. l. Si quis sin. §. ult. de statu lib.* de minore xxx. annorum, qui censu fuerit liberatus, nihil scriptum reperio: in eo tamen nullam hæreditatis rationem habitam puto.

h) *Nec domini.* Sunt qui emendant *domini*, sed Domini manumissoris, recte. Ut sit sensus: Illud hodie non quæri, utrum manumissor Quiritarius, an Bonitarius sit dominus, quo verbo Theophilus utitur, eum qui ex jure Quiritium erat dominus, eum, quem censu, vindicta, vel testamento manumittebat, cum non in ea causa esset, ut deditiius fieri deberet, civem Romanum faciebat, qui vero naturaliter et in bonis servum habent, Latinum, quoquomodo manumitteret eum faciebant. Jure autem Quiritium dominus est is, cui servus emancipatus vel in jure cessus, vel adjudicatus, vel lege acquisitus, vel a quo servus usucaptus est, nam ii sunt modi, quibus ex jure Quiritium res mancipi nobis acquiruntur: at in bonis servum habet is cui servus traditus est, traditione enim res mancipi ex jure Quiritium nobis non acquiruntur.

i) *Nec in manumissionis.* Nam qui vindicta, censu, vel testamento cives Romani efficiebantur, itemque qui in ecclesia ex constitutione Constantini, *l. 2. C. de iis, qui in eccles. man.* qui per epistolam, convivium, vel inter amicos Latini. Stigmatici vero damnatique servi, quoquomodo manumissi, deditii efficiebantur, uno e sui excepto, de quo dicemus in tit. prox. sed totum hoc Pop. Rom. jus sustulit Justinianus.

CAPUT VI.

Qui et quibus ex causis manumittere non possunt.

Non tamen cuicumque [1] volenti manumittere licet. Nam is, qui in fraudem *a)* creditorum manumittit, nihil agit: quia *b)* lex Ælia Sentia impedit libertatem [2].

§. I. *c)* Licet autem domino, qui solvendo non est, in testamento servum [3] suum cum libertate hæredem instituere, ut liber fiat, hæresque ei *d)* solus et necessarius, si modo ei nemo alius ex eo testamento hæres extiterit [4]: aut quia nemo hæres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa hæres non *e)* extiterit. Idque eadem lege Ælia Sentia provisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius hæres extiturus non esset, vel servum suum necessarium hæredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hæreditarias servi nomine [5] vendant, ne *f)* injuria defunctus afficiatur [6].

§. II. Idemque juris est, et sine libertate servus hæres institutus est. Quod nostra Constitutio [7] non solum in domino qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione [8], ut ex ipsa scriptura institutionis, etiam libertas et competere videatur: cum [9] non est verisimile, eum, quem hæredem sibi elegit, si prætermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse, et neminem sibi hæredem fore.

§. III. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore, quo manumittit, solvendo non est, vel datis libertatibus, desiturus est solvendo esse. Prævaluisse [10] tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem, quamvis bona ejus creditoribus non sufficiant. Sæpe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores; id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod ejus bona non sunt suffectura creditoribus.

§. IV. Eadem lege Ælia Sentia [12] domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur [13], quam si vindicta, *g)* apud consilium justa causa manumissionis probata, fuerint manumissi.

§. V. Justæ autem manumissionis causæ hæ sunt: veluti si quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratrem, sororemve *h)* naturales, aut pædagogum, nutricem, educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat: aut *i)* servum [14] procuratoris habendi gratia [15], aut ancillam matrimonii causa: dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi justa causa impediat: et qui manumittitur procuratoris habendi gratia: non minor decem, et septem annis [16] manumittatur.

§. VI. Semel autem causa probata, sive vera sit, sive falsa, non retractatur [17].

§. VII. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Æliam Sentiam constitutus erat, eveniebat ut qui quatuordecim annos ætatis expleverat, licet testamentum facere, et in eo sibi hæredem instituere, legataque relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem servo dare non posset. *k)* Quod non erat ferendum, si is cui totorum bonorum in

testamento dispositio data erat, uni servo dare libertatem non permittebatur. Quare nos similiter ei, quemadmodum alias res, ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit, permittimus, ut et libertatem eis possit præstare. Sed cum libertas inæstimabilis, est, et propter hoc ante vicesimum ætatis annum [18] antiquitas libertatem servo dare prohibebat: ideo nos [19] mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum, et decimum annum impleverit, *l*) et octavum decimum [20] annum tetigerit.

Ex *Auth.* Ut sponsalitia largitas specialis, etc. Coll. 9. Tit. 2. Novell. 119. cap. 2 seu § Et hos quoque.

Hodie autem ex quo testari possunt, possunt et libertates relinquere, antiqua lege cessante.

Quum enim antiquitas hujusmodi ætati, et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui judicii stabilitas [21] ita eos adjuvare credatur ut ad libertates dandas servis suis possint pervenire?

ADNOTATIONES

* 1. *Cuicumque*. Quocumque tempore licet, §. Servi. sup. u. prox. non tamen cuicumque.

* 2 *Libert.* Ipso jure nullam facit *a*): venditio ipso jure valet, sed actione Pauliana rescinditur, si scienti facta fuerit *b*).

* 3 *Servum*. Unicum, et suis creditoribus non pigneratum specialiter *c*).

* 4 *Extiterit*. Primo vel secundo gradu, *l. 57. de hær. inst.*

* 5 *Servi nom.* Injuria igitur servus iste potius, quam honore afficitur: *l. Servus. C. Th. de inoffic. test.*

* 6 *Afficiatur*. Ne bona defuncti nomine veneant *d*), quod ignominiosum erat: qua de causa, et ex S. C. a creditoribus bona Senatoris nomine ejus non veneunt, sed a curatore constituto bonis distrahendis, *l. 5. et 9. de cu. fur.*

7 *Constitutio*. Hæc Constitutio est decisio, *l. pen. C. de necess. hæred. inst.* quæ et in ea, et in *l. ult. eod.* decisio dicitur: de qua *lib. 2. cap. 14. §. 1. inf.*

8 *Nova hum. rat.* Ut in *l. 1. §. pen. de quæst.* egregia humanitatis ratione. Nova autem, quia etsi ex veteribus juris auctoribus quidam eam probaverint, ut inf. de hær. inst. nunquam tamen invaluerat.

9 *Cum*. Pro, quia.

* 10 *Præval.* Gajus *e*) eventum solum spectabat, ad cujus sententiam respiciunt sequentia, *sæpe enim*, *etc.* non ad eam, quæ prævaluit. *l. 4. de statulib.*

11 *Æl. Sent.* Imo S. C. *l. 4. de off. Cons.* Aut facta sunt Sen: Cons. circa legem Æliam Sentiam: quod et indicat *l. 4. C. qui mos. non poss.* Aut in ea *l. 4.* sic scribendum est: *Cum ipse sit, qui ex lege.* Qui error manare potuit ex notis, quibus et leges, et S. C. designare solemus. Unde etiam factum est: ut in omnibus libris perperam scriptum sit in *l. 2. §. Quid ergo si petiit.* ad Tertyl. *An incidat in S. C.* pro: *An incidat in sententiam constitutionis*. Uti apparet ex eadem lege, §. *Quid si cum prægnans*, et §. *Quid si decesserint*, et *l. ult. qui pet. tut.*

* 12 *Permittitur*. Nec ex causa fideicommissi, *l. Si rogatus de man. vin.* qua ratione nec libertatem, quam alii dare non potest, suam sibi ipse ullo modo adimere potest, *l. 15. C. de lib. cau.*

14 *Servum*. Procuratores, vel ad agendum constituuntur, vel ad administrandum. Ad agendum liberi, et majores annis 17. ad administrandum etiam servi, et minores *f*).

a) l. In fraudem. 27. D. qui et a quib. man. lib. non fi.

b) l. 1. l. Quod autem 5. §. Hoc edictum et l. seq. D. quæ in fraud. credit.

c) l. Qui solvendo. 12. D. de hæred. instit. l. In fraudem 15. D. de testam. mil Ulp. Reg. tit. 1. §. Ab eo. et d. fragm. Regul. l. 1. *C.* de necess. hæred. instit.

d) l. Paterfamilias 28. D. de reb. auctor. jud. possid.

e) l. In fraudem 10. D. qui et a quib. man.

f) Imo, et impuberes. V. num. 16.

(†) Procuratoria ad lites) *istiusmodi interpretatio Cujacii non omnino probatur Arnoldo Vinnio in Comm. ad hunc locum, quem consule.*

g) Ex sententia Cujac. Observ. lib. 22. cap. 15.

* 15 *Procur. hab.* Vel hæredis habendi, si ipse solvendo non sit, *l. Qui potuerunt. de manu. test.* et procuratoria (†) ad lites *g*).

* 16 *Decem et sept.* Noli corrigere XVIII. Nam in *l. 13. de manumis.* non minor esse dicitur XVIII qui attigit XVIII. hoc loco non minor XVII. qui implevit XVII. Noli etiam hunc locum accipere de procuratore ad administrandum, cum et servus, et impubes talis esse possit *h*), sed de procuratore ad agendum, vel defendendum.

* 17 *Non. Retr.* Postea forte aliquo causam arguente falsi, aut manumissore restituto in integrum *i*), quod favor libertatis extorsit.

* 18 *Ante vices. æt ann.* Quod ante eam ætatem parum sit firmum consilium adolescentis, *l. 4. de ser. exp.*

Hic facit hanc constitutionem, quæ non extat alibi. Locus singularis

* 19 *Ideo nos.* Aut fuit hæc Constitutio omissa in Codice repetitæ prælectionis propter Nov. 119. aut sane non alio loco, quam isto proposita, quoniam ait, permittimus, concedimus, ut castiores codices habent: at similiter inf. *de testamen. ord. §. Sed neque.*

20 *Octavum decim.* an. Cap. 16. Obs. 22.

* 21 *Judicii stabilit.* Judicii potestas, *l. 1. C. de testib. man.*

SCHOLIA

a) *Creditorum*. Idem est si in fraudem patroni, ubique et Ulpianus et Cajus scribunt.

b) *Lex Ælia*. Ideo nihil agit, quod lex Ælia Sentia impedit libertatem. His autem verbis significatur vanam, futilem, et ipso jure nullam esse manumissionem.

c) *Licet autem*. Licitum est id, quod lege permissum est, illicitum vero, quod est contra leges, ab hisque diversa sunt, honestum et inhonestum. Licet igitur domino, qui solvendo non est, unum ex servis cum libertate hæredem instituere, sed qua lege? neque enim id licet nisi lex permittat, licet vero per legem Æliam Sentiam.

d) *Solus*. Frustra hoc dixisse videtur, cum mox subjungat, *si modo ei nemo. etc.* sed solus, id est, sive ab alio servo, sive alius cohæredibus esset, debet.

e) *Extiterit*. Etiam eum, qui minor sit XXX. annis vel qui in ea causa, ut dedititius fieri debeat, cujus rei testis est Ulpianus in Fragmentis. at hic est ille casus ex jure antiquo, cujus in Tit. de libertinis, mentionem fecimus.

f) *Ne*. Quandam subit ignominiæ notam is, cujus nomine bona ex edicto veneunt, § *Sui autem. inf. de hæred. qual. et diff. l. Paterfamilias. de privil. credit. l. Primo gradu quæ in fraud. cred. l. Cusat. l. Cujus bonis. de curat. fur. l. Servus. Cod. Theod. de inoffic. testam. Plin. l. 2. Epistol. ad Calvinam.*

g) *Apud consilium*. Sine consilio, sive decreto manumittere non potest. Consilium vero Romæ quidem ex quinque Senatoribus constabat, et quinque equitibus Romanis. In provinciis autem ex XX recuperatoribus civibus Romanis, et hoc Ulpianus tradit.

h) *Naturales*. Hæc vox tam ad patrem, matrem, filium filiamve refertur, quam ad fratres sororesve: naturales autem dicuntur, propterea quod servilis cognatio natura tantum cognita, jure vero civili incognita.

i) *Servum*. Servus negotiis domini præponi, eaque administrare potest, sive pubes sive impubes sit: at in jure vel judicio consistere non potest. igitur manumittendus est, ut litiget pro domino. Ad id vero necessaria est ætas X. et VII. annorum: neque enim ante id tempus cuiquam in publicum prodire permissum est. Quod autem interpres scribit ex *l. Minor. de procur. l. Exigendi. C. eod.* non nos moveat, ibi enim non de procuratore, sed de defensore est quæstio: quinimo nec defensor omnino vetatur esse is, qui minor est XXV. annis.

k) *Quod non erat ferendum*. Nihil hoc loco sincerius videtur, sic tamen restituendus est cum ex quinque vetustissimis Institutionum Codicibus, quibus in his notis frequenter utor, tum ex Theophili antecessoris græca interpretatione. *Quod non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum dispositio in testamento data erat, uni servo dare libertatem non permittebatur; quare nos similiter et quemadmodum alias res, ita et servos suos in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut libertatem eis possit præstare.* Hic autem est sensus, non esse illud ferendum, hoc videlicet casu, si is, qui universis bonis suis quam vult legem dicat, unum servum testamento liberare non permittatur. Quamobrem velle se, ut minores XX. annis tam de servis quam de aliis rebus libere testentur sit autem in ultima voluntate: nam inter vivos lex Ælia attamen viget.

l) *Octavum decimum*. Mutavit postea consilium Justinianus, et XIV vel XII. annorum ætatem sufficere arbitratus est, a qua ætate cives Romani testamenta facere possunt, § 1. *Nov. Ut spons. larg. cap.* 16. *Obs.* 22.

h) l. 3. §. ult. D. de min.

i) l. 1. C. de vind. et apud cons. man. l. 2. C. si adv. libert.

CAPUT VII.

a) De Lege Fusia Caninia sublata.

Lege Fusia Caninia *b)* certus modus [1] constitutus erat in servis testamento [2] manumittendis: quam quasi libertates [3] impedientem, et quodammodo invidam [4], tollendam esse censuimus [5]: cum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus autem hujusmodi licentiam adimere.

ADNOTATIONES

1 *Certus modus*. Certus numerus, *l. 84. C. Th. de Judæis*. Atque adeo nominatim omnes manumittendi erant. Fuit hæc lex lata Augusti temporibus, namque eam Suet. Augusto tribuit. Fuit et lex Ælia Sentia, quam idem quoque auctor Augusto tribuit c. 40.

2 *Testamento*. Excepto testamento militis *l. 51. de man. test. et testamento*, vel qualibet alia decumbentis ultima voluntate in fraudem legis Caninianæ *a)*.

3 *Libertates*. Vet. libertatibus.

4 *Invidam*. Invidiæ plenam, inf. de don.

5 *Censuimus*. Constitutio Latina, de leg. Fusia Can. toll.

a) Paul. 4. *Sentent.* tit. 14. §. Codicillis, Gaj. tit. 2. vers. Nam et quis in ægritudine.

SCHOLIA

a) De lege Fusia. Hic titulus pertinet ad superiorem titulum, *Qui et quibus ex causis manumittere non possunt*: quemadmodum Tit. de patria potestate ad proximum titulum de iis, qui sui, vel alieni juris sunt: ut jam appareat ex duobus titulis quatuor fecisse Justinianum, studentem, ut opinor, rerum perspicuitati, et evidentiæ. Sed jam de lege Fusia Caninia nonnihil disseramus. Legimus apud Ulpianum, Cajum, et Paulum, per legem Fusiam, ei, qui duos servos habet, licere ambos manumittere; sed ex tribus, non plures eum, quam duos manumittere posse, et usque ad x. non plus quam dimidiam partem, et a x. usque ad xxx. tertiam partem. Ita tamen ut non minus quam quinque manumittat, et a xxx. usque ad c. quartam partem, sic tamen ut nunquam pauciores manumittat x. servis. Et a c. usque ad cccc. quintam partem, quod tamen et ita oportet observari, ut nullo pacto ex priori numero minus quam xxv. manumittat. Ultra centum manumittere non licet. Circa hanc legem multa quæruntur. Illud in primis, quid fiet, si supra statutum numerum servos dominus in suo testamento manumittat. Et traditum est, eos liberari, qui primo loco manumissi sunt usque ad legitimum numerum, quod ex ipsum lex Ælia cavit, in eo, qui cum non solvendo esset, duos pluresve servos in testamento liberos et hæredes esse jusserit, *l. Qui solvendo. 2. de hær. inst.* idemque servatur in SC. quod circa legem Æliam Sentiam II. Hadriani temporibus factum est, *l. Si non lex. §. 1. eod. tit.* quid vero dicemus si ordo scripturæ non appareat, verbi gratia, si permiste et quasi per Satyram, vel in orbe tereti servorum nomina inscripserit: et constat nulli competere libertatem, quod etiam in lege Ælia Sentia servatur, *l. Qui solvendo. et l. sequenti, de hær. inst.* De his autem, qui in codicillis testamento confirmatis manumittuntur, quæsitum est, quem ordinem, locumque teneant. Et Paulus *lib. 4. Sent.* eis dat novissimum locum, nihilque interesse putat, sive ante tabulas testament sive postea facti sint codicilli, et hoc puto verius dici. Idem eodem in libro tractat, an fugitivi in numerum servorum adscribantur, et putat adscribendos, quia inquit, a domino possidentur: qua de re in *l. Si is qui. §. Si servus. de usucap.* et apud eundem *l. 2. Sent. tit. de furtis.* Id quoque habet dubitationem, an cum per legem Fusiam Caniniam totam familiam inter vivos liberare liceat, non etiam in testamento possit quis jacens, moribundusque, prætermisso testamento, servos suos per epistolam, vel alio modo liberare, et recte Cajus *lib. 1. Instit.* hoc tanquam in fraudem legis excogitatum respuit, ac perinde esse putat, atque si in testamento a moriente manumissi fuissent. Eadem ratione Paulus *lib. sing. ad legem Fusiam Caniniam*, non compelli legatarium scribit servum manumittere, quem ipse testator propter legem Fusiam Caniniam manumittere non poterat, licet ita ei legatum relictum sit, ut manumitteret, quod in hac specie procedit, si quis habens Stichum, Damam, et Pamphilum servos, Stichum quidem et Damam, sicuti lex Fusia permittit, liberos esse jubeat: Pamphilum autem, ita amico leget, ut eum manumittat, *l. Si quis serv. de cond. et dem.* sed de legato sic relicto, ut manumitteret, quid dicemus? et verius est non valere, legatarium tamen, qui penes se habet rem legatam, etiamsi nolit manumittere, a legato non esse repellendum, et sic intelligenda est *l. Si quis quos conjunctis. l. Codicillis. in princ. de leg. 2.* Hæc sunt de lege Fusia, quæ nos ex antiquitate didicimus.

b) Certus modus. Hæc verba non ad numerum tantum, sed etiam ad omnem rationem servorum manumittendorum, quæ in lege Fusia Caninia continetur, equidem puto pertinere, ut *sup. in l. prox.* Cum ergo *certus modus*, si fortasse quæratis, quid præter numerum servorum manumittendorum, in lege Fusia Caninia contineatur: hoc vero continetur, ut servi in testamento nominatim manumittantur, sed tamen et numerum Just. circumscripsit, et nominatim per omnia libertas servis hodie relinquenda non est.

CAPUT VIII.

De iis, qui sui, vel alieni juris sunt.

Sequitur de jure personarum alia divisio. Nam quædam personæ sui juris sunt, quædam alieno juri subjectæ; rursus earum, quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ in potestate parentum, aliæ in potestate dominorum sunt. Videamus itaque de iis, quæ alieno juri subjectæ sunt. Nam si cognoverimus, quæ istæ personæ sunt, simul intelligemus, quæ sui juris sunt. Ac prius dispiciamus, de iis quæ in potestate dominorum sunt.

§. I. In potestate itaque dominorum sunt servi. Quæ quidem potestas *a)* juris gentium est. Nam apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem fuisse: et quodcumque per servum *b)* adquiritur *c)* id domino *d)* adquiritur.

§. II. Sed hoc tempore [1] nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet *e)* sine causa legibus cognita, in servos suos supra modum sævire. Nam ex Constitutione Divi Pii Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et major asperitas dominorum, ejusdem Principis Constitutione coercetur. Nam consultus a quibusdam præsidibus provinciarum de iis servis, qui ad ædem sacram [2], vel ad statuas Principum [3] confugiunt, præcepit ut si intolerabilis videatur sævitia dominorum, cogantur servos suos *f)* bonis conditionibus [4] vendere, ut pretium dominis daretur: et recte: expedit enim reipublicæ ne sua re quis male utatur [5], Cujus rescripti ad *g)* Ælium Marcianum emissi, verba sunt hæc: Dominorum quidem potestatem in servos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum jus suum detrahi: sed dominorum interest [6], ne auxilium contra sævitiam, vel famem [7], vel intolerabilem injuriam denegetur iis, qui juste deprecantur. Ideoque *h)* cognosce de querelis eorum, qui ex familia Julii Sabini ad statuam confugerunt. Et si

vel durius habitos quam æquum est, vel i) infami injuria affectos cognoveris, venire jube [8], ita ut in potestatem domini non revertantur. Qui si meæ Constitutioni fraudem fecerit [9], sciet me admissum severius exequuturum.

ADNOTATIONES

* 1 *Sed hoc tempore.* Gajus a) intellexit tempus Autonini, Adriani, et Marci, quo Principe tantum potestati modus impositus est.

2 *Ad ædem sac.* Videtur Justinianus addidisse ad Antoninum b) hæc verba, *Ad ædem sacram.*

* 3 *Ad statuas.* Quæ confugientibus tutiores erant æde sacra, ut Philostratus scribit in Apollonio c), ut Tertullianus d) similiter, tutius esse pejerare per Jovem, quam per Principem.

* 4 *Bonis cond.* Bonis conditionibus adversæ sunt, quæ duræ dicuntur, *l. 25. de statuliberis*, quibus servus venditus oneratur, ut puta si caveat venditor, ut æque duriter habeatur, vel ut tamquam fugitivus habeatur in vinculis e), quo casu non est actioni redhibitoriæ locus f), cui tamen locus esset bonis conditionibus empto servo, *l. Actioni. de Ædil. edic.* g).

* 5 *Male utatur.* Et licet tamen abuti re sua, *l. Sed et si lege. §. Consulit. de pet. hær.*

* 6 *Domin. inter.* Quoniam si ex ea causa servis denegetur auxilium, plerumque se ipsi, vel fugæ, vel neci dabunt h): Quorum non est tam facilis requisitio, quam jus publicum invocantium.

* 7 *Vel famem.* Si domini alendis servis impares sint, vel si arctiores in præbitis. Quod et D. Pii rescriptum ostendit apud Licinium tit. 3. et Seneca 3. De benef. i) his verbis: *De injuriis dominorum in servos, qui audiat positus est, qui sævitiam, et libidinem, et in præbendis ad victum necessariis avaritiam compescat.*

* 8 *Jube.* In jubendo addita hac conditione, ut *l. 1. §. pen. de quæst.*

* 9 *Fraudem fec.* Exempli gratia, in venditione interposita tacita fide injuriose tractandi, vel redhibendi servi k).

a) l. 1. §. 2. D. de his, qui sui, vel al. jur. Spart. in Adriano.
b) *l. 2.* eod.
c) Lib. 1. cap. 11.
d) Apolog. cap. 28. adde Minut. Felic. in Octavio.
e) l. 17. §. penult. D. de ædilit. ed.
f) Quia vitium fugæ prædictum.
g) Si servus venierit simpliciter, nec tamquam fugitivus imposita sibi lex ut in vinculis et in nervo, et in compedibus haberetur. Et ita quidem simpliciter venditus servus si fugerit apud emptorem more suo pristino, ac prioribus inveterata et ingenerata vitia, venditor tenetur actione redhibitoria. Cujac. in recit. ad tit. de action.
h) Theoph.
i) cap. 22.
k) Theoph.

SCHOLIA.

a) *Jure gentium est.* Omnes gentes hanc potestatem in servos suos habent, et hoc jure in servos suos utuntur, ut mox sequitur, *nam apud omnes peræque gentes.*

b) *Adquiritur.* Id solum acquirere dicimur, quod juste acquirimus.

c) *Id domino.* Vel ei, qui dominus esse intelligitur.

d) *Adquiritur.* Idque confestim acquiri omnibus placet, aliquando tamen, vel cum dominium in pendenti est, vel cum incertum est, ex cujus peculio fructuarii ve, an proprietarii servus rem sibi comparaverit, acquisitio etiam in pendenti est, *l. Sed et si quis §. 1. D. de usufr. l. Servus. §. ult. de acqu. rer. dom.*

e) *Sine causa.* Leges non sunt privatæ, sed communes, itaque ex ea tantum causa licebit domino servum occidere, ex qua id omnibus jure communi permissum est. Extra hanc causam, ut si capitale crimen servus commiserit, a domino occidi non potest, sed vel modice coercendus, vel magistratibus tradendus est, ut scribit Cajus *lib. 1. Instit.* et *Ulp.* in *l. Eleganter. § ult. D. de pign. act. l. Si filius C. de patr. potest.*

f) *Bonis conditionibus.* Conditio autem est pactio certam in se legem continens: duris ergo pactionibus servi in venditione onerandi non sunt, veluti ne unquam manumittantur, aut ut semper habeantur in vinculis, *l. Statuliberos. 2. de statulib.*

g) *Ælium Marcianum.* Hunc Ulpianus proconsulem Uticæ, Theophilus autem præsidem provinciæ vocat, et utitur hic generali vocabulo, ille speciali, *l. 1. de off. præf.*

h) *Cognosce.* Necessaria est ergo causæ cognitio, nam incidere possunt circumstantiæ, ut hoc, quod maxime justum videbatur, injustum fiat. Quid enim si falsæ sint delationes servorum, si eo confugiant ad invidiam et infamiam dominorum, *l. In cogn. de extr. cri.* Quid si prius dominos ipsi gravi injuria affecissent, *l. 3. Cod. de his qui ad eccl. conf.* aut si non verecunde et leviter expostulent, sed audacter et cum detestatione nimia accusent dominos, *l. 1. §. Quod cum eo. de off. præf.* Magna sunt profecto momenta circumstantiarum, multumque interest, dum illud utrum hoc, aut illo modo, vel ob hanc, aut ob illam causam suscipiatur, agatur. Juris enim definitiones perinde, ut circumstantiæ occurrunt, ita ipsis circumstantiis, aut probandæ fiunt, aut improbandæ. Quare in hac specie, ut primo loco diximus, recte dicitur cognitionem necessariam esse, et hanc cognitionem proconsul tantum habet in sua provincia, in urbe vero præfectus urbi, *l. 1. §. de off. præf. ur.*

i) *Infami injuria.* Ut si eos ad impudicitiam, turpemque violationem compulerit, sicut et Ulpian. ait in *l. 2. eod.* Quod si prostituerit, dominium amittit, et servi libertatem consequuntur, quemadmodum et creditor pignus ob eam causam amittit, et pater patriam potestatem, et pretium ejus, qui captum redemit ab hostibus, et venditor manus injectionem, id est, jus abducendi ancillam venditam ea lege, ne prostitueretur. De creditore Ulp. in *l. Eleganter. § ult. de pign. act.* De eo, qui redemit ab hostibus Diocl. et Maxim. in *l. Fordissimæ. C. de postlim. reve.* De venditore Ulpian. in *l. Sed si hac lege § 1. de in jus voc.* De patre, ac domino Theodosius in *l. pen. Cod. de spect. lib. 11.* quæ constitutio quoniam de episcopis mentionem faciebat, est etiam repetita in *l. Si lenones Cod. de epis. aud.* sed concisa et mutila.

CAPUT IX.

De patria potestate.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex justis nuptiis procreaverimus.

§. I. Nuptiæ autem sive matrimonium [1], est viri, et mulieris conjunctio, a) individuam vitæ b) consuetudinem continens [2].

§. II. Jus autem potestatis [3], quod in liberos habemus [4], proprium est civium Romanorum. Nulli enim alii [5] sunt homines, c) qui talem [6] in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

§. III. Qui igitur ex te, et uxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo, et uxore ejus nascitur, id est nepos tuus, et neptis, æque in tua sunt potestate, et pronepos, et proneptis, et deinceps cæteri. Qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris ejus [7].

ADNOTATIONES.

* 1 *Sive matr.* Sic *l. 10. et 11. de ritu napt.* matrimonium, vel nuptias, et *§ pen. e. seq.* est igitur inter hæc duo aliquid. Nuptiæ sine matrimonio esse non possunt: matrimonium sine nuptiis esse potest. Papin xv. Resp. a) Civem sine connubio peregrinam in matrimonio habere. Matrimonium est magis naturale nomen, quod e matre trahitur, quæ sola est natura certa b), nuptiæ, vel connubium civile nomen est.

* 2 *Continens.* Quia eo animo, et voto contrahitur, ut nunquam dirimatur, *l. 1. de ju. dot.* votum per se perpetuum, et individuum est, successus non semper idem. Tertull. ad uxor. c) convictum dixit, et individuum usum.

* 3 *Jus autem potestat.* Quod et familiæ vinculum dicitur, *l. 87. de adq. hær.*

4 *In liberos.* Jam inde a Romulo moribus receptum, *l. Patre furioso. de his, qui sunt sui, vel al. ju.* atque ideo pupillaris substitutio, quæ fit jure patriæ potestatis, etiam moribus recepta est d). Recte vero dixit: Proprium civ. Rom. nam jus patriæ potestatis, quod est ex jure civili, distinguitur ab illo jure gentium de quo *l. 2. de jur.* ut parentibus pareamus. Quod nunquam dissolvi potest, etiamsi liberi exierint a potestate parentum. Debetur enim matri hæc reverentia, debetur patri a filio emancipato, debetur patri, vel matri etiam suo colliberto, vel collibertæ, *l. 1. de obs. par. præst.*

* 5 *Nulli enim alii.* Id est, fere nulli.

* 6 *Talem.* Talem dicit propter excellentiam, et præstantiam patriæ potestatis Romanorum ex lege Regia e). Denique potestas in servos est juris gentium f), in filios juris civilis g).

a Apud Licin. tit. 4.

b) l. Quia semper. 5. D. de in jus voc.
c) lib. 2. cap. 3.
d) l. 2. D. de vulg. et pup.
e) Papinian. apud Licin. tit. 4.
f) § 1. sup. cap. 3.
g) Theoph.

* 7 *Patris ejus* §. pen. in fi. inf. de grad. cog. l. pen. D. de lib. agn. qua ratione Solo dixit filiam esse patri ἀλλότριον κτῆμα h).

h) Apud Stobæum λόγῳ 132. et Solo, ut in l. Quod ait 23. D. ad l. Jul. de adulter.

SCHOLIA

a) *Individuam*. Hoc uxor a concubina differt, item multum in dignitate interest, l. *Item legato*. §. *Parvi*. *de leg*. 3. Individuam societatem sacrorum liberorum, fortunarumque omnium, quod consortium omnis vitæ, divinique et humani juris communicationem Modestinus appellat *lib*. 1. *Regul*.

b) *Consuetudinem*. In quibus enim eadem studia sunt, eædem voluntates, idem sacrorum usus, communes liberi, una domus, una familia, firmaque commodorum et incommodorum societas, in his fit ut quasi vinculo quodam devincti et consociati inter se, individuam vitæ consuetudinem habeant, et ideo consortium omnis vitæ.

c) *Qui talem*. Alii quidem habeat potestatem in liberos, filiosfamilias enim natura, quæ communis, facit, sed non talem, qualem Romani: hæc enim moribus recepta est jureque civili, quare non potest ad omnes pertinere. In hunc modum conciliari facile potest l. 1. *de adopt*. cum l. *Patre*. *in princ*. *de his qui sunt sui*.

CAPUT X.

De nuptiis.

Justas autem nuptias inter se cives a) Romani [1] contrahunt, qui secundum præcepta legum coeunt [2]: masculi quidem b) puberes [3], feminæ autem c) viripotentes [4] sive d) patresfamilias sint, sive filiifamilias: dum tamen si filiifamilias [5] sint e) consensum habeant parentum, quorum f) in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, et civilis [6] et g) naturalis ratio suadet [7]: in tantum ut jussum [8] parentis præcedere debeat [9]. Unde quæsitum est [10], an furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur: nostra processit decisio [11], qua permissum est h) ad exemplum filiæ furiosi, filium quoque furiosi posse et i) sine patris interventu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra Constitutione modum.

§. I. Ergo non omnes nobis uxores ducere licet. Nam quarumdam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas, quæ parentum liberorumve [12] locum inter se obtinent, contrahi nuptiæ non possunt: veluti inter patrem, et filiam, vel avum, et neptem, vel matrem et filium, vel aviam, et nepotem, et usque ad infinitum. Et si tales personæ inter se coierint: k) nefarias atque l) incestas nuptias [13] contraxisse dicuntur. Et hæc adeo ita sunt, ut quamvis per adoptionem, parentum liberorumve loco sibi esse cœperint, non possint inter se matrimonio jungi: in tantum, ut etiam dissoluta adoptione, idem juris maneat. Itaque eam quæ tibi per adoptionem filia, vel neptis esse cœperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris [14].

§. II. Inter eas quoque personas, quæ ex transverso gradu cognationis junguntur, est quædam similis observatio, sed non tanta [15]. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiæ prohibitæ sunt: sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te, et eam nuptiæ consistere non possunt. Cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam uxorem ducere. Sed etsi tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam emancipare. Et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare.

§. III. Fratris vero, vel sororis filiam [16], uxorem ducere non licet. Sed nec neptem fratris, vel sororis quis uxorem ducere potest, quamvis [17] quarto gradu sint. Cujus enim filiam uxorem ducere non licet, neque ejus neptem [18] permittitur. Ejus vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere: quia neque naturali, neque civili [19] jure tibi conjungitur.

§. IV. Duorum autem fratrum, vel sororum liberi, vel fratris, et sororis jungi possunt [20].

§. V. Item amitam, licet adoptivam, ducere uxorem non licet, item nec materteram: quia parentum loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, et materteram magnam prohiberi uxorem ducere.

§. VI. m) Affinitatis quoque veneratione quarumdam nuptiis abstinendum est; ut ecce privignam, aut nurum uxorem ducere non licet, quia utræque filiæ loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus, aut privigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est, filio tuo: alia ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc privigna tua est, id est, si mater ejus tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris: quia duas uxores eodem tempore habere non licet.

§. VII. Socrum quoque, et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. Quod et ipsum dissoluta n) demum adfinitate procedit. Alioquin, si adhuc noverca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi jure [21] impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia ejus tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiæ, quia duas uxores habere non possis.

§. VIII. Mariti tamen filius ex alia uxore, et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt [22], licet habeant fratrem [23] sororemve ex matrimonio postea contracto natos.

§. IX. Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, hæc non est quidem o) privigna tua. Sed Julianus hujusmodi nuptiis abstineri debere ait. Nam constat nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsum novercam esse [24]: rectius tamen et p) jure facturos eos, qui hujusmodi nuptiis se abstinuerint.

§. X. q) Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento nuptiis esse: si forte pater et filia, aut frater, et soror manumissi fuerint.

§. XI. Sunt et aliæ personæ, quæ r) propter diversas rationes, nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum ex veteri jure collectarum enumerari permisimus [25].

§. XII. Si adversus ea, quæ diximus aliqui coierint: nec vir, nec uxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, s) nec dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii, quos mater t) vulgo concepit. Nam ii,

nec hi patrem habere intelliguntur, cum x) his [26] etiam pater incertus est. Unde solent y) spurii [27] z) appellari, vel a Græca voce, quasi σποράδην concepti, vel quasi sine patre filii. Sequitur ergo ut dissoluto tali coitu, v) nec dotis exactioni [28] locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, et alias pœnas patiuntur, quæ sacris Constitutionibus continentur.

Ex Auth. De incest. et nef. supt. Col. 2. tit. 7. Novel. 12. cap. 1. non §. Sancimus igitur.

Incestas nuptias contrahentis pœna est confiscatio bonorum omnium, exilium, spoliatio cinguli, verberatio, infamia.

§. XIII. Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim, ut nati sunt, in potestate parentum non fiant, postea autem redigantur in potestatem parentum, qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiæ [29] datus, potestati patris subjicitur. Nec non is, qui a muliere libera [30] procreatur, cujus matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat [31], postea ex nostra Constitutione [32] dotalibus instrumentis [33] compositis, in potestate patris efficitur. Quod (*) si alii liberi ex eodem matrimonio fuerint procreati, similiter [34] nostra Constitutio præbuit.

Ex Aut. De incest. et nef. nupt. Col. 2. tit. 7. dict. Nov. 12. §. ult. et Auth. De triente, et sem. Col. 3. tit 5. Nov. 18. §. Quod autem. et passim.

Hoc jus locum habet, licet ante hoc consortium legitimorum pater, ut ex alia conjuge, a qua separatus sit legitime.

Ex ead Auth. De triente. et semis. d. Nov 18 pass

Sed hoc non permittitur in ancilla, sin ei, qui sint legitimie reperitur,

Ex ead. Auth. seu Nov. ibid

Sed his, qui ex ancilla sunt, ex ipsa dotis inscriptione simul, et libertatem tribuit, et jus suorum.

Ex iisdem.

Qui prolem legitimam non habet, potest naturales ex hujusmodi consuetudine precibus Principi datis legitimas constituere sibi sine matrimonio: si mulier jam defuncta sit, vel deliquit, vel occultetur, vel alias venire prohibeatur, vel quoquomodo matrimonium impediatur, at sacerdotio. Item sine legitimis in testamento scribens velle naturales sibi fore legitimos successores, licentiam habeat, ut post mortem ejus filii supplicent testamentum ostendentes, et principis ac legis dono fiant hæredes, si tamen voluntatem patris rotam habeant. Quod generaliter observatur.

Ex Auth. Quib. modis. nat. eff. leg. Col. 6 tit. 3 Nov. 74. §. Sic igitur licentia.

Si quis liberos naturales habens de libera, quæ et uxor esse poterat, dicat instrumento, sive publico, sive propria manu conscripto, habente subscriptionem trium testium fide dignorum, sive in testamento, sive sub gestis monumentorum, hos filios suos esse; nec adjecerit naturales, hujusmodi filii et legitimi erunt successores. Et si uni ex prædictis modis præbuerit, cæteris ex eadem muliere natis, ad legitima jura sufficeat.

ADNOTATIONES

* 1 *Cives Romani.* Cum servis, vel cum Latinis, aut peregrinis cives Romani connubium non habent a). Papin. xv. Resp. b) civem Romanum sine connubio sibi peregrinam in matrimonio habere.

* 2 *Coeunt.* Illicitæ nuptiæ non sunt nuptiæ §. pen.

* 3 *Puberes.* Masculi qui attigerunt xv. feminæ, quæ xiii. c) ut Nov. 100, et Leonis 78 et Alexii de spons. Impuberes sunt, qui minores sunt xiii. aut xii *l. pen. quod fal. tut.* id est, qui non compleverunt xiv. vel xii.

* 4 *Viripot.* Quæ et viripotes d). Cur vero non dixit etiam puberes: et cur similiter *l. 4. § Impubes de S. C. Sill.* masculi impuberes, feminæ nondum viri potentes? in femina maluit uti proprio nomine in mare etiam uteretur proprio si quod haberet: quia nullum habet, in eo puberis nomine utitur, quod est commune utrique sexui e).

5 *Filifam sint.* Idem multo magis dicendum est, si filiæfamilias sint: nam et emancipatæ minores 25 annis, necesse est, ut habeant consensum patris, vel matris, et propinquorum, *l. 1. l. Viduæ, l. In conjunctione. C. de nupt.* nisi scilicet credamus Accursio f), et Harmenopulo g), qui *l. Filius.* explicandam ex eis legibus esse censent, quæ ad filias emancipatas pertinent.

6 *Civilis.* Civilis, id est, patria potestas h). Naturalis, id est jus gentium, quo videlicet comparatum, id est, ut parentibus, et patriæ pareamus i).

* 7 *Naturalis.* Civilis est ratio potestatis. Naturalis non sufficeret, pietatis, scilicet, honoris et reverentiæ ratio, quæ æqualis etiam debetur matri, tametsi inæqualis *l. 5. D. de curat. fur.* aut nulla potius jure civili ejus potestas sit. Qua de causa nec consensus matris exigitur.

8 *Jussum.* Pro, voluntas ut in *l. Si suspecta. §. Quoniam de inoff test.* Vide *cap. 5. Obs. 3.*

* 9 *Procedere deb.* Ut scilicet ab initio justæ sint nuptiæ. Nam si subsequatur consensus, et ratihabitio patris, ab eo tantum tempore nuptiæ justæ esse intelliguntur quo consensit pater. *l. Si uxor. §. Si quis uxorem. ad leg. Jul. de adult.* et Basilius ep. ad Amphilochium cap. 42. nec hoc caso igitur ratihabitio retrotrahitur k).

* 10 *Quæsitum est.* Idem quæsitum fuit de filio, et filia ejus, qui captus est ab hostibus. Et filiæ quidem facile permittebatur, filio autem non nisi permissu Principis, *l. 8. de pac. dot.* filio mentecapti etiam sine permissu Principis, ex Const. Marci. Et filiis captivi ita demum, si intra triennium pater postliminio non rediret, et vota urgerent, *l. 9. et 11. de rit. nup.* Secundum quas est accipienda *l. In bello. § Medio. de cap. et postl.*

* 11. *Decisa.* Decisio *l. Si furiosi. C. de nuptiis.*

12 *Quæ par.* Quæ personæ in jure habeantur parentum, et liberorum loco 9. *Obs. cap.* 18

13 *Nuptias.* Jure gentium, *l. ult. de rit. nupt.*

* 14. *Quamvis eam emancip.* In memoriam kk) prioris necessitudinis. Quæ ratio servatur etiam inter adfines, qui inter se fuerunt parentum, et liberorum loco, non etiam inter fratres: nec enim, ut subjicit, inter eos soluta adoptione memoria pristinæ cognationis adoptivæ impedit nuptias, sicut nec inter cæteros adfines memoria veteris adfinitatis.

* 15 *Sed non tanta.* Quia non ad infinitum l).

16 *Fratris.* Sublata differentia S. C. introducta inter fratris, et sororis filiam, aut neptem, quam et in Digestis servant juris auctores. Nusquam enim vetant ducere fratris filiam, aut neptem, sed sororis filiam tantum ll). Quod et juri civili Ambrosius adscribit. Epist. 66.

* 17 *Quamvis quarto.* Ex quarto gradu uxorem ducere licet, præter sororis neptem m), quæ filiæ loco est: ergo et præter fratris neptem eadem ratione. Et ita olim obtinuit n). Verum supradicto S. C. quod factum est Claudii temporibus o), ex tertio gradu p) cum fratris filia permissis nuptiis, permissæ etiam sunt cum fratris nepte, quæ sequentem gradum occupat: quod novissimæ Constitut. merito reprobant q).

* 18. *Neptem.* Pronoptem ætatis ratio prohibet r).

* 19 *Neq. cer.* Neque cognata s) neque agnata tibi est, quia non sequitur familiam matris suæ.

20 *Possunt.* Quidam codices, non possunt. Atque ita Theophilus scripsit t), et Gajus *lib. 1. Instit.* u), quod pugnat tamen cum *l. Celebrandis. C. de nupt. l. 2. C. de inst. et subst. l. 3. D. de ritu nupt.* et aliis innumeris. Malo igitur, jungi possunt. Adscripta est negatio Gajo ex Gotthorum jure, a quo ut Cassiodorus indicat Variar. lib. 7 x) recepta fuit Theodosii Constitutio, ut ne consobrini matrimonio jun-

a) l. Si negel. 7. D. de liber. agn. Ulp. t. 5. Connubium, et § Cum servis.
b) Apud Licin. tit. 4.
c) Theoph.
d) Excerpta ex vet. glossis. Viripos, id est, vir potens.
e) Ulp. tit. 11 et Justin. inst tit 11.

f) Ad d. l. Filius.
g) Epitom lib. 4. tit 4 §. 12
h) Theoph.
i) l. 2. D de just. et jur.
k) Nec enim semper ratihabitio retrotrahitur V. Cuj. Parat. ad tit 16 lib. 5. Cod.
kk) Theoph.
l) Theoph. Michael Patriarchæ juris Græcor. lib. 4. et sibi Græci.
ll) l. Etiam. 56. et l. seq. § 1. de rit. nupt. l. Miles. 11. §. 1. ad leg Jul de adult.
m) l. Sororis. 39 de rit. nupt. Paul. apud Licin. tit. 6.
n) Ulp. apud eund. Licin. d. tit. 6.
o) Sueton. Claud cap. 26. Tacit. Ann. 12. cap. 5.
p) Ulp. d. tit. 6.
q) l. 4. et 3. C. Theod. de incest. nupt. l. 2. C. si nupt ex rescr. pet. et l. ult C. de incest. nupt.
r) Paul. apud Licin. d. tit. 6.
s) l Si qua mihi. 12 §. ult. de rit. nupt.
t) Delenda ibi est negatio, ut constat ex ipso Theoph. simodo emendate legatur in §. sup. Consule Theophilum nostrum. Prisco jure inter consobrinos nuptiæ permissæ, medio prohibitæ, jure novo reducitur jus antiquum. Plautus Pœn. Act. 5. sc. 3. Tullius pro Cluentio, et Philipp. 2 Apul. Milesia 4. Vetus lapis.

CONSOBRINUS IDEMQUE VIR FLAVIÆ CONSI FILLE

Plutarch in Antonio: τὴν τοῦ γυναῖκα τῆς ... ἐξῆλασεν ἀνεψιὰν οὖσαν αὐτοῦ et in Bruto; εἶχε δὲ αὐτὴν (Porciam) ὁ Βροῦτος ἀνεψιὸς ὤν. Adde Jul. Cap. in M. Antonino. Tacit. Annal. 12. Omitto leges, et constitutiones, quia notissimæ sunt

u) Tit 4.
x) Epist. 46

gaudir sine venia Principis. De qua in l. 1. *C. Theod. si nupt. ex rescript.* et apud Paul. Monach. in Theod. Ambrosium lib. 8. Epist. ad Paternum. Huic autem § adscripta est negatio ex eodem jure, intermisso quidem, sed ab novissimis Imperatoribus reducto.

Post. Quia quarto gradu sunt. *y)*

* 21 *Comm. jure.* Non proprio jure pristinæ adfinitatis.

* 22 *Contrahunt.* Quia neque cognati inter se neque adfines sunt *l. Titia. de verb. obl. l. 34. §. pen. de rit. nup.* Cognati enim viri uxori tantum sunt adfines, non cognatis uxoris, et contra. Et ut glutine duo asseres, sic nuptiis duæ cognationes ita junguntur, ut extrema tantum jungantur, et fines. Et hoc est, quod ait l. 4. §. 3. *v. Adfines. de gr. et adf.* alteram cognationem ad alterius finem accedere. Quamobrem comprivigni inter se non sunt adfines, sed neque consoceri: neque filius mariti, et mater uxoris *z)*.

* 23 *Frater.* Fratrem communem *a)* unus uterinum, alter germanum: quo casu eveoit, ut frater communis possit dicere jure nupsisse sororem suam fratri suo, et alteruter ex privignis fratrem, aut sororem fratris sui sibi non esse fratrem, aut sororem, vel frater illi communis fratrem, et sororem suam non esse fratres invicem, quia comprivigni inter se fratres non sunt.

* 24 *Novercam.* Non est privigna, aut nurus, aut noverca proprie *b)*, sed quasi privigna, quasi nurus, quæ nomina quasi filiam significant, ut noverca, quasi matrem: et pudor est eam ducere, quæ aliquam filiæ, vel matris speciem habet.

* 25 *Permisimus.* Et enumerasse Marcianum in Institutionibus indicant *l. 57. de rit. nupt.* et *l. ult. de leg.* 1.

26 *Cum his.* Cum pro quia, ut sup. *t. 6. n. 9.*

* 27 *Spurii.* Apulejus 6. Mil. legitimæ nuptiæ non sunt, ac per hoc spurius nascetur.

* 28 *Exactioni.* Quia dos caduca fit *c)*.

29 *Curiæ.* Hic modus faciendi legitimi manat ex Constit. Theodosii in l. 3. *C. de nat. lib.* et Leonis in *l. 4. eod.* in qua et exemplum Philocali ponitur, a patre oblati curiæ Bostræ civitatis: sic enim in Leonis Constitutione legendum est, non Nostræ.

30 *Mul. lib.* Libera, id est, ingenua, *l. Divi. l. Cum quis, C. de nat. lib.* Idem tamen est, si ex libertina, vel ancilla, ex *Novel.* 18. *§. ult. et Nov.* 89.

* 31 *Consuetud.* Ex concubina, non ex pellice *d)*. Quia et naturalis filius est, non spurius *e)*, et naturalis *f)*, non legitimus. Concubinatus est legitima conjunctio *g)*, et ex concubinatu tamen non nascuntur legitimi. Hoc reservatum est matrimonio religiose, et legitime contracto.

32 *Constit.* Constit. latina, *l. Cum quis, C. de nat. liber.* de qua etiam *lib. 3 cap. 1. §. Quibus.*

33 *Dotal. instrum.* Imo et sine dotalibus instrumentis, *l. Laudabile. Cod. de adv. divers. judicum,* vide 13. *Observ. cap.* 4.

* 34 *Similiter.* Ut scilicet ex eodem matrimonio nati potiores non sint in hæreditate patria hii, qui ante matrimonium ex concubinatu nati sunt: sed in eam omnes æqualiter admittantur. Et intelligit *l. Cum quis.* et non l. *Nuper. Cod. de nat. liber.*

y) V. Harm. lib. 4. tit. 6. §. 11. et 22. §. Quarto grado. infra de grad. l. ult. § Quarto gradu. D. de gradib. et adfin. l. Avunculo. 6. C. commun. de successión.

z) D. l. ult. §. Tertio gradu.

a) l. Generali. 34, §. 2. de rit. nupt.

b) l. Si qua mihi. 12. §. 1, et 2. de rit. nupt.

c) l. Si quis. 38. §. 1. de rit. nupt. l. 3. C. Theodos. de incest. nupt. l. Si quis. 6. C. eod.

d) Theoph.

e) l. 44. C. de episc. et cler. Nov. 74. cap. 6.

f) l. Lucius. 45. D. de vulg. et pup.

g) l. Si qua. 5. C. ad senat. Orphit.

SCHOLIA

a) Romani. Liberi homines, est enim Roma communis patria: cum ex constitutione Antonini omnes cives sint, qui sunt in orbe Romano.

b) Puberes. Masculi, qui attigerunt xv. fœminæ, quæ xiii. ut *Nov.* 100. et Leonis 78. et Alexii *de sponsal.* Impuberes sunt, qui minores sunt xiv. aut xii. l. *pen. quod fal. tut.* id est, qui non compleverunt xiv. vel xii. Tunc autem, quod ad nuptias contrahendas attinet, puberes esse intelliguntur, cum impleverint xiv. annos xv. ingressi sunt. Quare apud Justinianum in 85. *Nov. et Nov. de temp. non sol. pec.* decimum quintum annum intelligere oportet non exactum, sed incipientem, sicut tunc lustrum esse dicitur: cum expleti sunt quatuor anni, et quintum incipimus, *vide l. 1. C. Theod. de Carbon. edict. cum interpretatione Aniani*, l. 2. *Cod. de Carbon. edict. l. un. C. Theod. de act. cert. temp. fini.* cum interpretatione Aniani.

c) Quæ virum pati possunt, quales sunt, quæ non sunt minores, quam xii. annorum, celerior enim est cursus fœminarum, ut prudentiæ et potentiæ, sic etiam pubertatis. Quapropter cum in contrahendis nuptiis fœminis xii. anni sint constituti, si minor xii. annis in domum sponsi, quasi, uxor deducta fuerit, non ante justa uxor et civiliter nupta esse videbitur, quam major annis apud eundem esse cœperit, l. *Uxor*, §. *Si minor. D. ad leg. Jul. de adult.* l. *Minorem. D. de rit. nupt. l. 2. in fine, de privil. credit.* Sed quæri solet utrum durent sponsalia? quod sic explicat Ulpianus in *l. Quæsitum. de spons. Quæsitum est* inquit, *apud Julianum, an sponsalia sint ante xii. annos, si fuerint nuptiæ collocatæ*, ubi Pandectarum librarium errasse puto, et legendum potius; *si fuerint, nuptiæ contractæ*, aut collatas nuptias accipere oportet pro his, quæ factæ et celebratæ sunt, potius quam de rejectis in xii. annum interpretari, quemadmodum responsum aperte indicat quærit enim Julianus an sponsalia sint ante duodecim annos si accelaratæ et contractæ fuerint nuptiæ, cum non liceret: ait autem Ulpianus: *Et semper Labeonis sententiam probavi, existimantis, si quidem præcesserint sponsalia, durare ea, quamvis in domo loco nuptæ esse cœperit.* Ex hoc apparet eam, quæ in domum quasi mariti immatura deducta est, sponsam esse, et si uxor non sit, modo sponsalia præcesserint, quoniam si non præcesserint, ostendit postea neque sponsalia esse, quod jam non fuerint, neque hoc ipso, quod domum deducta est, facta videri, quod et concubinas domum deducamus: cum ait: *Si vero non præcesserint, hoc ipso, quod in domum deducta est, non videri sponsalia facta.* Adde neque nuptias esse, quod ætate prohibente nuptiæ esse non potuerint. Hæc autem omnia ex sententia Labeonis sunt, cujus mihi quædam ex eodem vestigia apparere videntur in *l. penul. quand. dies leg. ced. l. Quod vir. de don. int. vir. et uxor.* Quam sententiam, inquit postea Ulpianus, Papinianus quoque probat, idque libro x. quæstionum. Sic enim scribit idem Ulpian. in *l. Cum hic status, §. Si quis sponsam, de donat. int. vir et uxor.* ex quo capite nos illud emendavimus, et interpretati sumus: extat autem eadem sententia Papiniani ex eodem libro, in *l. Dotis promissio. de jur. dot.*

d) Sive patresfamilias. Quid vero, inquiet quispiam, si matresfamilias sint? Respondebimus eas, quæ per emancipationem matresfamilias factæ sunt intra vigesimum quintum annum, sine consensu patris nubere non posse, post eam autem ætatem posse, sed etsi patrem non habeant, debere eas sibi una cum matre, propinquis et magistratu honestam conditionem deligere, ut in Imperatorum constitutionibus continetur, *l. 1. l. Viduæ.* l. *In conjunctione. C. de nupt.* Rursus si quæratur an idem sit in filiis emancipatis, id vero negabimus: nam inscite facit Accur. qui in *l. Filius. de rit. nupt.* subaudit major viginti quinque annis, quem errorem Constantinus secutus est lib. 8. Epitomarum tit. 4. Constitutiones enim filiarum duntaxat meminerunt, in quibus magna est ratio propter sexus et consilii infirmitatem.

e) Consensum. Qui etiam in sponsalibus exigendus est, l. 2. *de sponsal.* consentire autem videntur, si cum rem sentiunt, quæ agitur non contradixerint: intelligitur tamen super filio pater consentire, nisi evidenter dissentiat, neque interest post, an ante consenserit, *l. 5. C. de nupt.*

f) In potestate sunt. Bene hoc dicit, nam filius emancipatus etiam sine patris voluntate uxorem ducere potest, et susceptus filius, justus filius erit, *l. Filius. de rit. nupt. l. 3. §. Si emancipatus. de bon. poss. cont. tab.* Hanc autem sententiam ita Imperatores declaraverunt, ut liceat filiæ emancipatæ nubere præter voluntatem patris, si major sit annis vigintiquinque, tunc enim culpa omnis conferenda est in patrem, qui filiam tam grandem in matrimonio collocare, aut ei nubere volenti consensum præbere non curat, non liceat vero intra eam ætatem, *l. Viduæ.* l. *In conjunctione. C. de nupt.* Adde §. *Si vero. Nov. ut cum de appel. cog.* Nam quod ibi ait Justinianus, *aut sine consensu parentum*, hoc ad filiam emancipatam tantum pertinet, ut superiores leges ostendunt, filiæ enim familias perpetuo prohibetur nubere sine patris voluntate. Hanc autem declarationem secutus est Constantinus lib. 4. Epitomarum, qui ita vertit *l. Filius:* perfecta enim ætas est xxv. annorum. Quare nulla est hodie differentia, quod ad rem nostram attinet inter liberos emancipatos, et eos, qui sunt in potestate, quanquam in maribus non sit hoc aperte decisum, in quibus nihil est periculi, si diutius nuptias expectent.

g) Naturalis. Apparet hoc non tantum jure civili, sed etiam jure naturæ, ut communi jure gentium esse sancitum. Sic in *l. Solvendo. de negot. gest., naturalis simul*, inquit, *et civilis ratio suadet*, cui jungenda est *l. Solvere. de solut.*

h) Ad exemplum. Nam filiæ furiosi permittebant omnes juris auctores nubere absque consensu patris, in filio autem dubitabatur. Sed quænam erat dubitationis ratio? quia inquit Justinianus in *l. Si furiosi*, sufficere putaverunt, si pater non contradicat, quæ verba ad factum, non ad jus referenda sunt. Jure enim nec tacendo consentit furiosus. Item sic sunt accipienda, ut rationem illam, quam quærimus, non contineant, nam filio quoque pater videtur consentire, nisi evidenter contradixerit. Utrum igitur, quia nihil est in filio periculi, si non accelerentur nuptiæ, sed in filia magnum et grave periculum intenditur, propter infirmitatem sexus, et votorum festinationem. An potius, quia per filium augetur familia patris, per filiam autem non: etenim qui ex filia nascuntur, patris sui, non avi materni familiam sequuntur; et licet filius, qui præter voluntatem patris uxorem duxit, ejus familiam non augeat, cum justi non sint liberi ex eo matrimonio procreati, tamen quia si justum esset matrimonium, familia augeretur, recte dici potuit consensum patris, ideo magis filios expectare debere, ne quid ei invito adgnascatur, quemadmodum de adoptione nepotis responsum est *l. Cum nepos.* et *l. Si quis sum filium. de adopt.* Quam ob causam fortasse illud etiam receptum est, ut nepoti uxorem ducenti, et filius consentire debeat, sufficiat autem voluntas et auctoritas avi, si neptis velit nubere, *l. Ratione. de rit. nupt.* Item et illud fortasse, ut is, qui aliquid in provincia administrat, filiæ in ea provincia nubenti, consentire possit, filio autem non possit, l. *Si quis officium. §. ult.* et *l. Qui in provincia. in princ. eod. tit.*

i) Sine patris interventu. Non expectato eo tempore, quo pater, sana mente recuperata, intervenire et consentire possit.

k) Nefarius. Incestum aut jure civili committitur, aut jure gentium: jure civili, ut puta cum his, qui per adoptionem, parentum liberorumve loco esse cœperunt. Idem si quis adoptatus in alienam familiam, ex latere venientium agnatorum eam uxorem duxerit,

quam vetatur, nam non omnem ex eo ordine ducere vetatur, sicut ex ordine inferiorum et superiorum, in quibus exitum nullum prohibitio habet, sed usque ad infinitum perducitur. Jure gentium incestum committitur inter parentes liberos, cognatos et affines, et videtur ex Græco hoc nomen tractum esse, nam illi scelestum et nefarium facinus ἀνίκητον dicunt, *l. ult. de rit. nupt. l. ultim. de condic. sine cau. l. Si adulterium.* §. 1. *ad leg. Juliam, de adult.* ut eleganter Paulus ait: *Si quis ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere, l. Sororis. de rit. nupt.* hoc est, si eam duxerit, quam pudor, verecundia, honestas, castitque et temperati mores vetant ducere. nam in nuptiis non tantum quid legibus cautum sit sed etiam quid sit honestum, quid e bonis moribus conveniat, etiam atque etiam considerandum est, *l. Libertinus. l. Adoptivus.* §. 1. *sup. eod. tit.* Nam per mores jus gentium intelligit, quod nihil aliud est, quam quod positum in omnium gentium more, quodque omnes vulgo probarunt, et secuti sunt. In qua significatione scripsit quoque Pomponius libertinum, libertinam matrem, aut sororem suam, uxorem ducere non posse, quia hoc jus ut fratribus aut sororibus commisceri non liceat, non jure civili et privato introductum est, sed moribus omnium gentium, id est, jure gentium, quod etiam naturale appellatur. Cum enim hoc jure cognatio contracta in servitute agnoscatur, jure autem civili nulla sit, præterea cum jus naturale in nuptiis inspiciatur, recte dicitur ideo libertinum libertinam matrem uxorem habere non posse, quod hoc jure naturali prohibitum est admittere, quo jure cognatio servilis agnoscitur: etenim si jure civili introductum esset, uxorem eam habere non prohiberetur, quia agnationem servilem, jus civile non novit, *l. Libertus. l. Adoptivus.* §. 1. *de rit. nupt.* Recte autem in editione Haloandri expuncta sunt illa verba, *leg. aut in lib. sororis*: nam incestum tantum committitur cum ea, quam ducere jure gentium, et moribus prohibemur, non etiam si jure civili impediamur, nisi in illa cognatione civili, quæ fit per adoptionem, propterea, quæ naturam imitatur, sic moribus accipitur in *l. Postliminium. de ca. et post. rev.*

l) Incestas nuptias. Nefariæ dicuntur quasi nefandæ, quasi incastæ, nam neque fas est, neque casti est animi, tales personas in matrimonium ducere. Sed an æque incestæ et nefariæ sint nuptiæ inter eos, qui ex transverso, vel qui affinitate conjuncti sunt videamus. Et esse tradit apertissime Cajus *l. 1. Inst.* nam cum eos commemorasset inter quos nuptiæ sunt prohibitæ, vel propinquitatis, vel affinitatis jure: quod si quis, inquit, incestas, et nefarias, id est, quæ sunt superius comprehensæ, nuptias inierit, nec uxorem habere videtur, nec filios: et Ulpian. in *Fragm.* Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit. Paulus vero latius ita definit incestum in *l. Sororis. de rit. nupt.* Incesti ergo nomen ad eas conjunctiones pertinet, quæ contra pudorem, et contra castitatem sunt.

m) Affinitatis. Affinitatem non eam accipere debemus, quæ præsens est, sed quæ quondam fuit.

n) Dissoluta affinitate. Nam ut modo diximus, hic affinitatem non eam accipere debemus, quæ præsens est, sed quæ quondam fuit, multo aliter, quam in edicto Prætoris, de quo in *l. 3. §. 1. D. de postul.*

o) Privigna tua. Privigna dicta est, quod priusquam mater secundo nuberet progenita est, *pri* enim antiqui dixerunt pro *præ*. Hæc vero post divortium progenita est, itaque tua privigna esse non potest.

p) Jure futuros. Hoc ad honestatem pudoremque refert.

q) Illud certum est. Hoc vero, etc.

r) Propter diversas rationes. Ut propter dignitatem, et potentatum, propter furorem, utilitatem pupillorum, et multas alias, de quibus latius tractatur in Pandectis.

s) Nec dos. Ubicumque matrimonii nomen non est, nec dos est.

t) Vulgo concepti. Id est, cum se omnibus promulgaret.

u) Nec hi patrem. Quare matrem sequuntur.

x) Hi etiam pater. Quidam legebant: *Cum et is pater incertus sit*, sed male. Vulgo concepti patrem habere non intelliguntur, quandoquidem is etiam incertus est.

y) Spurii: sunt, qui ex vulgari scorto, ex adulterio, ex contubernio, ex incestis et nefariis nuptiis, ex marito et uxore captis ab hostibus, et ut uno verbo dicam, qui non legitime quæsiti sunt, *l. 1. C. sol. matr. l. Divus. de capt. et postlim. rever. l. Si qua. C. ad SC. Orfit. l. 1. C. Theod. de incest. nupt. l. Vulgo. de stat. homin.* et æque videntur omnes orbati parentibus, nam neque liberi sunt, neque parentes, nisi ex justis nuptiis, *l. Quia semper. de in jus vocando. Catull. in Epitaph. Nulla qui te sine te domus liberos dare, nec parens stirpe dicier, ac potest te volente.*

z) Appellari. Sic Cajus *l. 1. Institutionum*, qui spurii (inquit) appellantur, hoc est sine patre filii.

a) Nec dote. Quia dos caduca, et nulla est.

CAPUT XI.

De adoptionibus. [1]

Non solum autem naturales [2] liberi secundum ea, quæ diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii, quos adoptamus.

§. I. Adoptio autem duobus modis fit, aut *a)* principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve, qui quæve sui juris sunt. Quæ species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio magistratus [3] adoptare licet eos easve, qui quæve in potestate parentum sunt: sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia: sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

§. II. Sed hodie ex nostra Constitutione [4] cum filiusfamilias a patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur, jura potestatis patris naturalis minime dissolvuntur. Nec quicquam ad patrem adoptivum transit, nec in potestate ejus est, licet ab intestato jure successionis ei a nobis tributa sint [5]. Si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam avo paterno, vel *b)* proavo simili modo paterno, vel materno filium suum dederit in adoptionem [6], in hoc casu, quia concurrunt in unam personam, *c)* et naturalia, et adoptionis jura, manet stabile jus patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis nodo constrictum, ut et in familia, et in potestate hujusmodi patris adoptivi sit.

§. III. *d)* Cum autem impubes per principale rescriptum adrogatur, [8] causa cognita adrogatio permittitur [7]: et exquiritur causa adrogationis an honesta sit, *e)* expeditque pupillo: et cum quibusdam conditionibus adrogatio fit, id est, ut caveat [4] adrogator *f)* personæ publicæ, hoc est tabulario [9], si *g)* intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, *h)* si adoptio facta non esset, ad successionem ejus *i)* venturi essent. *k)* Item non alias emancipare eum potest adrogator, *l)* nisi causa cognita, dignus emancipatione fuerit, et tunc *m)* sua bona ei reddat. Sed etsi decedens pater eum exhæredaverit, vel vivus *n)* sine justa causa eum emancipaverit: *o)* jubetur *p)* quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet præter bona, quæ ad patrem adoptivum transtulit, et quorum commodum ei postea adquisivit.

§. IV. Minorem natu majorem non posse adoptare, placet. Adoptio enim *q)* naturam imitatur [10]: et pro *r)* monstro est [11], ut major sit filius quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem, vel adrogationem facit, plena *s)* pubertate [12], id est, decem et octo annis præcedere.

§. V. Licet autem et in locum nepotis, vel pronepotis, vel in locum neptis, vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat [13].

§. VI. Et tam *t)* filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam *u)* nepotem *x)* in locum filii.

§. VII. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex eo filio quem habet jam adoptatum, vel quasi ex

illo quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet ne ei invito [14] suus hæres adguascatur. Sed ex contrario si avus ex filio nepotem det in adoptionem: non est necesse filium consentire.

§. VIII. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus, vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. Et ideo si quis per Imperatorem, sive apud prætorem, vel apud præsidem provinciæ non extraneum adoptaverit, potest eundem alii in adoptionem dare.

§. IX. Sed et illud utriusque adoptionis commune est, quod et ii, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt: castrati autem non possunt.

§. X. Fœminæ quoque adoptare non possunt: quia nec naturales liberos in sua potestate habent [15]: sed ex indulgentia [16] Principis ad solatium liberorum amissorum [17] adoptare possunt.

§. XI. Illud proprium est adoptionis illius, quæ per sacrum oraculum fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subjicitur, sed etiam liberi ejus in ejusdem fiunt potestate, tamquam nepotes [18]. Sic enim et divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione facta, incipiat Germanicus Augusti nepos esse.

§. XII. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas [19]: servos, si a domino adoptati sint [20], ex hoc ipso posse liberari. Unde et nos eruditi in nostra Constitutione [21] etiam eum servum, quem dominus y) actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus, licet hoc ad jus filii accipiendum non sufficiat.

* 7 *Permittitur.* Tutore auctore g): quia puto hoc D. Pium h) permisisse cum adrogatio fiebat per populum curiatis comitiis i), non sine tutoris auctoritate.

8 *Ut caveat.* Satis fidejussoribus, l. 2. *C. de adopt.*

9 *Tabulario.* Sic in *l. Orphanotrophos. C. de episc. et cle.* ne subaudiatur Magistratus, §. *pen. inf. de Attil. tut.*

* 10 *Naturam imit.* Ausonius k): Imitatur adoptio prolem, Quam legisse juvet, quam genuisse velit. Calpurnius Flaccus l): Adoptio sancta res est, quæ beneficio naturæ, et juris imitatur.

* 11 *Pro monst.* Etiam commenta: et fictiones naturam convenire debent, *l. 14. §. 1. de inter. in jure fac.*

* 12 *Pl. pub.* Quæ ... ita in mari descripta ab Æschylo m), χυθρόμαις ἀνὴρ, γεῖχει δ' ἰούλους ἄρτι διὰ παρηΐδων, ὥρας φυούσης ταρφὺς ἀντέλλουσα θρίξ.

* 13 *Quamvis filium.* In superiore commento monstri quædam species est; in hoc non item, quia non tanquam ex nullo filio nepos adoptatur, sed tamquam nepos et commentitio jure nepos est tamquam ex filio n).

* 14 *Ne ei invito.* Qua ratione, et nepoti uxorem ducenti etiam filius consentire debet, *l. 16. de rit. nupt.*

* 15 *In potest. habent.* Leo imperator o) μόνῳ ἄῤῥενι προσώπῳ ὑπεξούσιος χρηματίζει ὁ παῖς et l. 4. de cur. fur. patris, et matris inæqualem potestatem esse.

* 16 *Indulg. pr.* Indulgentia personali, ut §. 1. inf. de S. C. Tertull.

* 17 *Amissorum.* Seneca p): Adoptio fortunæ remedium est, orbitatis scilicet remedium.

* 18 *Tamq. nep.* Et ut pater, sic et ipsi capite minuuntur, l. 3. *de cap. min.* si in patris potestate fuerint, non avi paterni.

* 19 *Antiquitas.* Antiquitas juris, ut similiter Sabinus apud Gellium q), scribit, si juris antiquitas servetur, etiam servum a domino per prætorem dari in adoptionem posse.

* 20 *Adopt. sint.* Vel in adoptionem dati. Apulejus Miles 5. Velim scias aliquem de meis adoptaturum vernulis.

21 *Nostra const.* De hac diximus *cap.* 5. §. *ult. sup.*

g) l. ult. C. de auct. præst.
h) Antoninus Pius. Ulp. tit. 8.
i) Gell. 5. 19.
k) In Cæsarib.
l) Declam. 30.
m) In sept. Theb.
n) l. Adoptiones. 43. D. de adoption.
o) Novella 25.
p) Contr. 1. lib. 2.
q) Lib. 5. cap. 19.

AONOTATIONES

1 *De adopt.* Duobus casibus adoptio filios facit, si fœmina adoptaverit jussu Principis a), si extraneos a patre filium in adoptionem acceperit b): cæteris filiosfamilias.

* 2 *Natur.* Non ex concubinatu c), aut contubernio d), vel alia conjunctione vaga dd), sed ex justo matrimonio, *l. 14. C. de probat.*

* 3 *Imp. Magistr.* Tantum potest potestas parentis, et magistratus imperium, quod jurisdictioni mistum est e), quantum auctoritas Principis. Magistratum vocat præsidem provinciæ, §. In plurimis ee).

4 *Constitut.* Hæc Constitutio est decisio, *l. pen. C. de adopt.* de qua etiam *cap.* 12. §. *Sed etsi pater. inf.* et lib. 2. *cap.* 13. §. *Circa.* et *cap.* 17. §. 1. et *cap.* 17. §. *Tam autem.* et lib. 3. *cap.* 1. §. *Sed ea omnia.* et §. *seq.* et *cap.* 16 §. 1.

* 5 *Trib. sint* §. Hoc solito more. *cap.* 1. *lib.* 3.

* 6 *Dederit in adopt.* Actis intervenientibus apud congruum f) judicem præsente avo, vel proavo, et eo, qui adoptatur consentiente, §. *Sed et si pater. cap. seq.*

a) l. Si suspecta. 29. §. 3. D. de inoffic. test. quia fœminæ liberos in potestate non habent, §. 10.

b) §. 2.

c) Nam qui ex concubinato progeniti sunt, naturales etiam dicuntur, ut Tit. C. de naturalib. liber.

d) Id est, servili conjunctione, qui et naturales dicuntur, l. 4. Cod. de interd. matrim. inter pupill.

dd) Vaga Venere, vago concubitu, vago ardore, qui naturales quoque dicuntur, Theoph. §. ult. sup. tit prox. Thomas Magister: φυσικός, ὁ ἐκ πορνείας γεγονὼς τινὶ ὁ ἐναντίον ὁ γνήσιος. Alias, qui ex stupro nascuntur, vel ex contubernio, vel ex illicito matrimonio justis comparati, neque legitimi, neque naturales sunt. Vide Cujac. ad tit. C. de natural. liber.

e) Quod jurisdictioni cohæret l. 1. in fin. D. de offic. ej. cui mand. est jurisdictio adhæret, l. ult. C. ubi et apud quem cogn. in integr. restit. quod est non merum, l. ult. d. tit. de off. ej.

ee) Sed et apud eum, cui data est legis actio, adoptio peragi poterat, puta apud Juridicum, l. 1. D. de off. Jurid. vel apud magistratus municipales, ut emancipatio, Paul. 2. Sentent. tit. 25. §. pen. Adoptio enim non peragebatur nisi apud eum, apud quem legis actio esset. Gell. 5. 19. l. 4. D. de adopt. l. 3. D. de off. procons. sive ut loquitur lex 1. C. de adopt. plena legis actio esset, vel certe data esset.

f) Competentem et incongruus dicitur, qui incompetens, l. 1. C. de jur. om. judic.

SCHOLIA

a) *Principali rescripto.* Olim per populum fieri arrogatio solebat, *lib.* 2. *in fin. C. de adopt.* Cajus *lib.* 2. *Instit.* idque curiatis comitiis arbitris etiam pontificibus, teste Aulo Gellio. Unde Suetonius in Augusto scribit Tiberium a Cæsare, in foro lege curiata esse adoptatum, et Apian. *lib.* 3. *De bell. civil.* Cæsarem se iterum parenti in adoptionem dedisse ex lege Curiata. Est autem id (ait) a populo in adoptionem confirmari: sed quoniam lege Regia, populus omne suum imperium, et potestatem transtulisset in principem, non nisi ex rescripto principis arrogationes fieri cœperunt, l. *Arrogationes.* l. *In adoptionem, C. eod.* Quod tamen postquam impetraverimus apud prætorem, vel præsidem in actis profiteri debemus, *l.* 2. *in fine, Cod. de adopt.* et idem est in emancipatione, quæ fit rescripto principis. *l. Jubemus. C. de emanc. lib.*

b) *Proavo.* Idem si avus filio emancipato nepotem ex eo retinuerit et postea eum patri suo in adoptionem dederit. Hoc enim licet, *l.* 3. §. *Si quis filio. l. ult.* §. 1. *de bon. poss. cont. tab.*

c) *Et naturalia.* Natura a nascendo dicitur, quamobrem jura, quæ a parentibus sunt naturalia appellavit.

d) *Cum autem impubes.* Olim impubes arrogari non poterat, ut Theophilus et Aulus Gellius scribunt. Referens enim jus antiquum, sed arrogari (inquit) non potest, nisi jam vesticeps. Nunc vero causa cognita potest arrogari ex constitutione divi Antonini, ut Ulp. auctor est. in *Tit. de adopt.*

* *Causa cognita.* An adhibita etiam auctoritate tutorum, quæ quidem ut non intercederet ante tenuerat, quoniam indignum esse videbatur tantum tutores in pupillos auctoritatem habere, ut eos suæ fidei commissos in alienam potestatem redigerent, et sic finirent tutelam, ac substitutionem a parente factam extinguerent: sub Imperatoribus autem hoc recte mutatum est, l. *ult. Cod. de auct. præst.* §. *Item finitur. D. quib. mod. tut. fin.* quamquam eadem ratione prohibenda sit arrogatio his, qui vel naturali cognatione, vel sanctissima honestissimaque affectione non ducuntur, *l. Nec ei.* §. *Eorum. de adopt.*

e) *Expediatque pupillo.* De pupillo loquitur, non pupilla. Sed tamen etiam in pupilla eodem modo dicendum est: nam et fœminæ ex rescripto principis arrogari possunt, ut loco filiarum adoptivis patribus habeantur, l. *Nam fœminæ. de adopt.* Olim ex rescripto principis, nam curiatis comitiis jure antiquo arrogari non poterant. Nulla enim cum fœminis comitiorum communio erat, ut Aulus Gellius scribit l. 5. *cap.* XIX.

f) Personæ publicæ. Personam publicam Tabularium vocat, ut in *l. Orphanotrophos. C. de episc. et cler. l. Tutores. 2 Cod. de admin. tut.* qui etiam servus publicus appellatur in *l. 2. rem pupil. sal. fore*, *l. 1. §. Exigere. de magistr. conv. l. 11. C. de adopt. l. Non aliter. D. eod.* quod tabularii servi fuissent antequam id Arcadius et Honorius Imperatores fieri prohiberent, *l. 2. C. de tabul. lib. x.* Servi autem notarii apud Justinianum in *l. Si dubitat. §. 1. C. communia de legatis*, et *l. 1. Cod. de comm. serv. man. l. Si tibi. C. de pignoribus*, pro his accipiuntur, qui per notas et compendia, ea, quæ privatim dictantur a nobis, conscribunt ut in *l. Lucius. de milit. test. l. Thais. §. Sejo. de fideic. liber. l. Inter eos. §. 1. ex quib. caus. maj.* Solebant enim veteres sæpe per notas scribere, quas habebant proprias et amicis tum cognitas

g) Intra pubertatem. Ante pubertatem : nam hæc satisdatio locum non habet, si pubes factus decesserit.

h) Si adoptio facta non esset. Nam adoptio agnationem, tutelam, et pupillare testamentum perimit : itaque si intra pubertatem decedat, ipso jure neque agnati tanquam legitimi admittuntur, neque substituti : fraudantur etiam ii, qui in secundis tabulis libertates vel legata acceperunt. Sed D. Pius princeps valde acutus, et multum providens, his omnibus prospexit cautionis hujus vinculo, quæ ab arrogatore exigitur : de ea re post pubertatem nihil attinet caveri : nam pubertate finitur substitutio pupillaris, et si non fuisset arrogatus in ea ætate, facto testamento, agnatos a legitima hæreditate submovere potuisset.

i) Venturi essent. Ut legitimis hæred. vel substitutis a patre naturali, item legatariis, quibus ad petendam hæreditatem vel legatum, nullæ aliæ, quam utiles actiones in arrogatorem dari possunt, nisi cautio fuerit interposita. Tunc enim et directam actionem ex stipulatu habent, *l. His verbis. de adopt. l. Cuiusdam. de vulg. substitut. l. 2. §. Sed si forte impubes. ad S. C. Tertyl.*

k) Rem non alias emancipare. Arrogato ideo fraudi est emancipatio, quia emancipatus suæ familiæ non restituitur : et quia arrogato, succedendi spes eum frustrata est.

l) Nisi causa cognita. De hac re magistratus, apud quem fit emancipatio, decernet atque constituet. Jubetur ex eadem constitutione, *l. 1. §. Si impuberi. de col. bon. l. Pap. §. Si quis impubes. de inoff. test. l. ult. si quid in fraud. pat.* Quartam omnium bonorum si hunc solum filium habeat : alioquin quartam debitæ ab intestato portionis. Octodecim vel annis xiv. si fœmina adoptet : ut sicut biennio citius pubescit fœmina, ita biennio citius plenam pubertatem consequatur. Juvatur hæc sententia *l. Mela. de alim. leg.* fœmina vero annorum xiv. adoptare potest jussu principis quacunque ex causa.

m) Sua bona. Quæ ad patrem adoptivum transtulit, vel ei postea acquisivit.

n) Sine justa causa. Recte sine justa causa : nam si ex causa emancipatus fuerit, quartam perdit, *l. ult. si quid in fraud. pat.*

o) Jubetur. Ex rescripto Divi Pii nam vinculo cautionis obligari ad id non potest.

p) Quartam. Quam conditione ex rescripto Divi Pii consequetur ex bonis, quæ mortis tempore arrogatoris fuerunt, et quasi æs alienum, *l. 1. §. Si impuberi. de collat. bon. l. Si arrogator. de adop. l. Papinianus. §. Si quis impubes. de inoff. test.*

q) Naturam. Id est veritatem illam suscipiendorum liberorum, cujus imago et umbra est adoptio, quemadmodum ait Papinianus, *l. 3. Quæst. in l. Filia, quem pater. de lib. et posthum.*

r) Monstro est. Monstrum est omne contra naturam : si igitur filius patre senior sit, contra rerum naturam factum est, et recte monstrum est. Etiam commenta et fictiones naturæ convenire debent, *l. 14. §. 1. de interd. in jur. fac.*

s) Pub. Pubertas in masculis incipit a xiv. anno, in fœminis a xii. non incipientibus, sed exactis et completis, nec sufficit novissimum diem anni xiv. aut xii. attigisse, sed oportet incepisse aut xv. in masculo, aut xiii. in fœminis, priusquam puberes appellentur. *§. Novimus. Nov. de temp. non sol. per. §. 1. quib. mod. tut. fin.* quanquam in testamentis aliud sit, *l. 5. de testam.* Plena autem pubertas, quæ scilicet summum gradum pubertatis habet, in quo prudentum consilio collocati sunt, qui natura tardius pubescunt, quasi si in eo, quod non puberes facti fuerint, aut pubem generaverint, nunquam videantur generaturi, est annorum decem et octo. Paulus *lib. 3 Sent. tit. 14.* Spadones, inquit, eo tempore testamentum facere possunt, quo plerique pubescunt, id est anno xviii. quanquam hodie exemplo aliorum testari possint, *l. Eunuchis. C. qui test. fac. pos.* Hac autem ætate adoptivus pater præcedere debet eum, quem accepit in adoptionem, ut is loco patris, hic illi loco filii per ætatem esse possit, nec enim per adoptionem fieri potest quod per ætatem fieri nequit, *l. Si filius. in fin. et l. seq. l. Adrogato. §. 1 de adopt.* Sed quoniam non in universum fœminæ adoptare prohibentur, dubitari solet an hoc tempus ætatis in fœminis, quæ adoptare volunt, et jure possunt adoptari, observandum sit. Ego didici fœminam xiv. tantum annis majorem esse debere, eo quem sibi per arrogationem vel per adoptionem filium facit, ut quemadmodum maturius biennio fœminæ pubescunt, ita etiam maturius biennio plenam libertatem adipiscantur quamobrem Hadrianum constituisse arbitror, ut pueri usque ad xviii. puellæ usque ad xiv. annum alantur, si eis usque ad pubertatem alimenta fuerint relicta, *l. Mela. de alim. et cib. leg.*

t) Filium alienum. Vel filium proprium emancipatum, nam receptum est hunc honeste in potestatem patris adoptione reverti posse, sive loco filii, sive loco nepotis adoptetur, quanquam semel adoptatus, amplius ab eodem adoptari non possit, *l. Qui liberatus. l. Qui in adoption. l. Si pater filium. de adopt.* Nec me movet, quod Papinianus scribit *lib. 2. Quæst.* de filio, quem pater post emancipationem a se factam iterum arrogaverat, nam id ad potestatem refertur, non ad arrogationem : fuerat enim in potestate ante emancipationem, et nunc iterum redit, *l. Filia quem pater. de lib. et posthum.*

v) Nepotem. Tam proprium, quam alienum.

x) In locum filii. Vel in locum nepotis quasi ex altero filio susceptus est et emancipatus : nemo autem in locum fratris vel alterius cognati quenquam adoptare potest : est enim comparata in primis adoptio, ut liberos, quos natura assequi non possumus, legitimo jure quæramus, quorum successione nominis, familiæ, pecuniæ, et sacrorum dignitas atque amplitudo conservetur. Frater autem ex liberis non est : nam ex fratre non nascitur : adoptio ergo fratris pro nihilo habenda est : et hoc jure utuntur non Romani tantum, sed peregrini etiam, et exteri homines, *l. Nec apud. C. de hered. inst.* Constantinus lib. iv. τοῦ πρoχείρου tit. περὶ ἀπελευθέρων, et lib. v. eod. tit. quamvis in ea familia ingenui jura sit consecutus, ut libertinum tamen a senatoriis nuptiis prohiberi : nam ingenuum referre tantum ad patronum, quod omnes interpretes fecerunt, mihi absurdum videtur esse. Confirmatur autem hæc mea opinio ex Massurii Sabini sententia, quam Aulus Gellius refert. *Libertinum vero, inquit, ab ingenuis adoptari quidem jure posse, Massurius Sabinus scripsit.* Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse unquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptionem in jura ingenuorum invadant.

y) Actis intervenientibus. Acta commentarii sunt, seu monumenta eorum, quæ aguntur in judicio.

CAPUT XII.

Quibus modis jus potestatis [1] solvitur.

Videamus nunc quibus modis ii, qui alieno juri sunt subjecti, eo jure liberantur. Et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex iis intelligere possumus, quæ de servis manumittendis superius exposuimus. Hi vero, qui in potestate parentum sunt, mortuo eo, sui juris fiunt, sed hoc distinctionem recipit; nam mortuo patre, sane *a*) omnimodo filii filiæve sui juris efficiuntur. Mortuo vero avo, non omnimodo nepotes neptesque sui juris fiunt, sed ita si post mortem avi *b*) in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente avo pater eorum vivit, et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore avus moritur, aut etiam mortuus est, aut exiit de potestate patris [2] : tunc ii, quia in potestatem ejus cadere non possunt, sui juris fiunt [3].

§. I. Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit : sequitur, ut qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur [4], perinde ac si [5] eo mortuo [5] desinant liberi in potestate ejus esse. Pari ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. Sed si ex indulgentia principali [7] restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt [8].

§. II. Relegati autem patres in insulam, in potestate sua liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati in potestate parentum remanent.

§. III. Pœnæ servus effectus, filios in potestate habere desinit. Servi autem pœnæ efficiuntur, qui in metallum damnantur, et qui bestiis subjiciuntur.

§. IV. Filiusfamilias si militaverit, vel si senator,

vel consul [9] fuerit factus, manet in potestate patris. Militia [10] enim vel consularia dignitas, de potestate patris filium non liberat.

Ex Auth. De dignitat Coll. 6. tit. 10. Nov. 81. cap. 1. et 2. seu §. Propterea igitur. et §. Illud quoque.

Sed hodie omnis dignitas liberans a curia, et episcopalis ordinatio liberos a potestate patria eximit, peculio eis ex hoc concesso, omnique jure legitimo integro eis servato.

Sed ex Constitutione [11] nostra summa [12] *c)* Patriciatus dignitas [13], illico *d)* Imperialibus codicillis præstitis, filium a patria potestate liberat. Quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum suæ potestatis nexibus filium relaxare, Imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?

§. V. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis hostium fiat, tamen pendet jus liberorum propter jus postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina jura recipiunt. Idcirco reversus etiam liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum, qui captus est, semper in civitate fuisse. Si vero ibi decesserit, exinde ex quo captus est pater, filius sui juris fuisse videtur.

Ex Auth. De incestis, et nef. nup. Coll. 2. tit. 7. Nov. 12. cap. 2. seu §. Si vero contigerit.

Cum incestas nuptias pater contraxerit, liberi ex priori matrimonio supplicio patris sui juris fiunt.

Ipse quoque filius, neposve, si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter jus postliminii jus quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium a limine, et post. Unde eum, qui ab hostibus captus in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. Nam limina sicut in domibus finem quemdam faciunt: sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. Hinc et limes dictus est, quasi finis quidam, et terminus: ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus fuerat [14]. Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur.

§. VI. *e)* Prætere emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. Sed emancipatio antea quidem, vel per antiquam legis [15] observationem procedebat, quæ per imaginarias venditiones, et intercedentes manumissiones celebrabatur; vel ex *f)* imperiali rescripto. Nostra autem providentia, et hoc in melius per Constitutionem [16] reformavit, ut *g)* fictione pristina explosa, *h)* recta via ad competentes *i)* judices [17] vel magistratus [18], parentes intrent: et sic filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, sua manu dimitterent. Et tunc ex edicto prætoris in hujus filii, vel filiæ, vel nepotis, vel neptis bonis, qui, vel quæ a parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem jura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti [19]. Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel cæteri, ipse parens ex manumissione tutelam ejus nanciscitur.

§. VII. Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium et ex eo nepotem, vel neptem in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem vero, vel neptem retinere. Et e converso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero, vel neptem manumittere, vel omnes sui juris efficere. Eadem, et de pronepote, et pronepte dicta esse intelligantur.

§. VIII. Sed etsi pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum nostras Constitutiones [20] super his habitas, in adoptionem dederit, id est, si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem judicem manifestaverit, præsente eo, qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo præsente, qui adoptat, solvitur jus potestatis patris naturalis: transit autem in hujusmodi parentem adoptivum, in cujus persona, et adoptionem esse plenissimam antea diximus.

§. IX. Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaveris, vel in adoptionem dederis, prægnante nuru tua: nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur [21]. Quod si post emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit, patris sui emancipati, vel avi adoptivi potestati subjicitur. Et quod [22], neque naturales liberi, neque adoptivi ullo pene modo possunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere [23].

ADNOTATIONES

1 *Jus pot.* Sic concipiendus est tit. nam non solum de patria potestate, sed et de dominorum potestate agitur.

* 2 *De potest. patr.* Quod vulgo additur, per emancipationem, glossema est: cum et alio modo de potestate exire possit.

* 3 *Sui jur. f.* Et ideo Labeo *a)* scripsit capi Virginem Vestalem non posse eam cujus pater emancipatus est, etiamsi vivo patre in avi potestate sit, quia patrima esse non videtur *b)*

* 4 *Tollitur.* Deportatio ad peregrinitatem redigit, *l. 10. §. Liberos. de in jus voc.* et neque peregrinus civem Romanum, neque civis Romanus peregrinum in potestate habere potest *c)*

5 *Ac si.* Ac si, pro Quasi, ut in *l. 1. C. de his, qui a non domin. manum. sunt. l. 6. C. de erog. milit. an. l. ult. C. de castrensi peculio mil. et præf.*

* 6 *Mortuo.* Deportatio plerumque morti similiter assimilatur, *l. 1. §. Sed et si morte. quando de pec. ac. an. sit.*

7. *In fulg. p.* Aut specialis est restitutio, aut generalis. Hæc stricte accipienda est, ut pœnæ tantum gratiam faciat, et reditum in patriam restituat, *l. Tutor. l. Si ademptis. l. Generalis. C. de sent. pass. l. 4. C. de bon. proscript.* Illa si concepta sit in infinitum, nempe hoc modo, Restituo te in integrum, plenissima, et latissima est, *l. 1. l. ult. §. ult. C. de sent. pass. l. 4. D. eod.* et ideo patriam potestatem, cæteraque omnia restituit. Secus si finita sit, ut in specie *l. 2. et l. In insulam. C. eod. l. 2. D. eod.*

* 8 *Prist. statum.* Nec tamen, quod deportati in civitatem restitui possint beneficio Principis, ideo minus pro mortuis habentur, nisi odio caducorum, *l. Intercidit. de cond. et dem. d)* Restituuntur generali verbo, Restituo *e)*, quia indulgentia Principis plenissime interpretanda est, *l. pen. de constitut. princ.*

* 9 *Consul.* L. 1. §. ult. ad *Maced.*

* 10 *Militia.* L. *Filiusfam. de rit. nupt. l. 5. et 6. de cast. pec. l. 7. C. de pat. pot.*

* 11 *Constit.* Constit. Latina, *l. ult. C. de consulib.*

* 12 *Summa.* Summa est vere, quia nulla major excogitari potest *ee)*. Imperatoria, et imperii patrem appellari, quamvis hæc sola, et nuda sit in hac dignitate prærogativa.

13 *Pat. dign.* Cassiodorus *f)* in formula patriciatus: Leges, inquit, tantam patriciis reverentiam detulerunt, ut in sacris positus, cum hoc fuerit honore præcinctus, paternæ potestatis nexibus exuatur, nisi contra a Principe specialiter caveatur.

* 14 *Quo am. fuerat.* Quod et ei contrarium eliminii nomen demonstrat *g)*.

15 *Legis.* Legis 12. tab. quæ quidem, ut Halicarnasseus *h)* scribit, ἐστιν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν λεγομένων δωδεκαδέλτων, ἃς ἐνέθηκαν ἐν ἀγορᾷ. Est ergo alia emancipatio legitima, alia Anastasiana, quæ fit ex Imperatorio rescripto *i)*, alia Justinianea *k)*

16 *Constitut.* Constitutio Latina, *l. ult. C. de emanc. lib.* de qua etiam *lib. 3. cap 2. §. ult. inf. et c. 9.*

a) Apud. A. Gell. 1. cap. 12

b) Patrima est cujus pater adhuc vivit.

c) Ulp. Reg. tit. 10 §. Si patri.

d) In quo spes restitutionis locum excludit. Vide recit. Cujac. ad tit. Cod. de caduc. toll.

e) V. Parat. ad tit. Cod. de sentent. pass.

ee) l. Sancimus. 5 C. de Consulib. ad quam vide Cuj. Corripus de laudib. Just. lib. 4. Qui pater imperii meruit jam factus haberi).

f) Variar. lib. 6. Ep. 2.

g) Ab eliminio. Varro (Ex oraculo eliminio ar

h) Lib. 2

i) l. pen. C. de emancipat

k) l. ult. eod

17 *Judices*. id est, magistratus populi Romani.

18 *Magist*. Magistratus municipales.

19 *Liberti* Quia semper contracta fiducia liberos emancipasse intelligitur, et pater in emancipatione manumissor extitisse, §. *ult. de leg. ag. suc. et cap.* 18 *hujus libri*.

20 *Constitut* Hæc decisio *l. pen. Cod. de adopt*. de qua *lib* 1. *cap*. 11. §. *Sed hodie*. sup. et multis aliis locis inf.

* 21 *Nascitur*. In his, qui ex justo matrimonio nascuntur conceptionis tempus spectatur, ut Ulp. definit *lib. sing Regu*. l).

* 22 *Et quod*. Sic est legendum, et ἀπὸ κοινοῦ intelligendum. et illud etiam scire oportet, quod, etc

* 23 *Dimittere*. Quia patria potestas est inæstimabilis m

l) Tit. 5.

m) l. Filiusfamilias. 111 §. Sed si liberos. D. de leg 1

SCHOLIA

a) *Omnimodo* Sine ulla distinctione.

b) *In potestatem patris sui*. Ac semper in familiam manserit. *l. Nepotes de his qui sunt sui*.

c) *Patriciatus* Ideo postea Justinianus observari voluit in consulibus, præfectis prætorio, præfectis urbi, magistris militum, et episcopis: ita tamen ut salva retineat jura legitimæ successionis, et filii eorum, mortuo patre in potestatem suam recidant. *Nov Const. que de dignit*.

d) *Imper*. Et hoc Ulpianus scribit in *Fragment* Quamobrem a Justiniano dictæ sunt legis actiones in *Nov. constit. de dignit* omni actiones legis sunt duodecim tabularum actiones, *l. 2. §. Deinde ex legibus. de orig. jur* et recte profecto: nam ibi tum legis actio erat, ubi solemnitates, et cæteræ formulæ juris interveniebant, quemadmodum in judiciis, auctore Pomponio, legis actiones sunt, quæ agendi formam continent.

e) *Præterea*. Emancipatio imaginaria venditio est, quæ fit certis verbis libripende, et quinque testibus præscatib. *l*. 1. *de testam. ord*. Explicatur latius a Cajo, Ulpiano, Theophilo, Halicarnasseo, et Boetio Severino. Filius, ajunt, tribus emancipationibus, et tribus manumissionibus sui juris fiebat. Cæteri liberi una emancipatione, et singulæ manumissiones aliis diebus, aliisque adhibitis testibus fieri poterant, auctore Paulo *lib. 2. Sent*. Igitur post primam et secundam manumissionem, filius rumpebat patris testamentum, quia in ejus potestatem revertebatur: cæteri liberi semel emancipati, jam amplius non redibant in potestatem, et ideo testamentum non rumpebant. *l. Certum. §. fin. de injust. testam*. Diximus in emancipationibus tres manumissiones requiri, in adoptionibus vero duæ sufficiebant, *l. ult. C. de adopt*. potest qui defendere hæc non esse contraria: nam natura rei id postulat, ut in adoptionibus duplex tantummodo sit manumissio, vel nulla prorsus, si fœminæ, vel nepotes ex filio dentur in adoptionem.

f) *Imperiali rescripto*. Per legem Anastasianam *l. pen. C. de eman. lib*.

g) *Fictione*. Imaginariis venditionibus.

h) *Recto ein*. Nam sublati sunt illi circuitus, illæque ambages veteres

i) *Judices*. Id est magistratus populi Romani: hodie tacita emancipatione utimur, quæ confirmari potest. *l. Post. mortem de adopt. l. 3 ad St. Maced. l*. 1. *C. de pat potest* et fortasse manavit ex *Nov*. Leonis, quam refert Constantinus *lib*. 1 *Epitomarum*. *Tit. de dissolutione patriæ potestatis*

CAPUT XIII.

De tutelis.

Transeamus nunc ad aliam divisionem personarum. Nam ex his personis, quæ in potestate non sunt, quædam vel in tutela sunt, vel in curatione, quædam neutro jure tenentur. Videamus ergo de his, qui in tutela, vel curatione sunt: Ita enim intelligemus cæteras personas, quæ neutro jure tenentur. Ac prius dispiciamus de his, quæ in tutela sunt.

§. I. Est autem tutela (ut Servius definivit) a) vis ac potestas in capite b) libero [1] ad tuendum eum, qui propter ætatem se defendere nequit, c) jure civili [2] data [3] ac permissa.

§. II. Tutores autem sunt, qui eam vim, ac potestatem habent, exque ipsa re nomen ceperunt. Itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores: d) sicut æditui dicuntur, qui ædes tuentur.

§. III. e) Permissum est itaque parentibus [4] liberis f) impuberibus, quos in potestate habent, g) testamento tutores dare. Et hoc in filios filiasque [5] procedit omnimodo. Nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sunt recasuri. Itaque si filius tuus mortis tuæ tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint: scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui recasuri sunt.

§. IV. Cum autem in compluribus aliis causis posthumi pro jam natis habentur, et in hac causa placuit non minus posthumis, quam jam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si vivis parentibus nascerentur, sui, et in potestate eorum fierent.

§. V. Sed si emancipato filio [6] tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia præsidis omnimodo, id est, h) sine inquisitione [7].

ADNOTATIONES

* 1 *In cap. lib*. In patrefam. aut matrefam. non in eo, qui quæve sit in potestate, vel manu vel mancipio est, *l pen* § 1 *Quod fal tut*. qua de causa, et a) conventione in manum, et b) adrogatione, et servitute, vel captivitate tutelam finiri constat. Rursus libero, et cive Romano Deportatione enim tutela finitur c).

2 *Jure civ*. Id est, lege 12. tab d)

3 *Data*. Datur legitima e), permittitur testamentaria f); dativa ex aliis legibus descendit g)

4 *Parentibus* Ut vero parentes instituere liberis tutores possunt, an et substituere? sic videtur. *l. Verbis. D. de verb sig. l. pen de test. tut*.

* 5 *Et hoc in Filios*. Vel. et hæc in filio filioque hæc tutela scilicet

* 6 *Emancip. L. Nesennius. de exc. tut*.

7 *Sine inq*. A patre tutor emancipato datus sine inquisitione confirmatur h), naturali datus non item, nisi ei aliquid relictum sit i). A matre nunquam datur nisi instituto, *l. Poter. de test tut*. Ex qua in *l*. 4 *C. eod. tit*. tollenda est negatio in illo loco. Quando autem non Et is quidem ex inquisitione etiam confirmandus est k)

a) Boetius in Top. Cicer Vide Cujac Obs 7 11

b) Vide inf tit. 22.

c) Ulp. Reg tit. 11. §. Testamento.

d) l. 5. D. de legitim. tutor.

e) l. 1. D. eod

f) l. 1. et l. 20. D. de testam. tut.

g) Attilia, Julia, et Titia, inf tit. 20

h) l. 4 D de testam. tut.

i) l. Naturali, 7. D. de confir. tuto

k) dicta l. 4 eod l. 2 de confirm. tut.

SCHOLIA

a) *Vis ac potestas*. Legitima facultas et auctoritas.

b) *Libero*. Servo enim, et filio familias tutor non datur, nisi certam spem habeant adipiscendæ libertatis, aut de statu suo velint litigare, ut in casu *l. ult. §. Quem si. C. de sent. pas*.

c) *Jure civili*. Permissa jure civili, quod etiam jure naturali conveniens est, §. *ult. inf. de Attil. tut. l*. 4 *in princ. D. de minor*.

d) *Sicut æditui* Æditui dicuntur, qui ædes sacras tuentur unde Ulpian. in *l Locum §. Proinde. de tab. exhi*. eo interdicto æditumm teneri scribit, qui custodiam tabularum susceperit: nam apud ædem sacram deponi solebant, ut in *l. ult cod. tit*. simile est in *l. Cum praeter. §. Donationis de leg. 2. l. Sacrilegi § Labeo. ad leg. Jul pecul*. Erant ergo æditui sacerdotes, qui ædes sacras curabant et tuebantur

e) *Permissum est*. Lege duodecim tabular.

f) *Quos in potestate habent*. Et hoc est, quod scribitur a Papiniano. filii tutelam jure patriæ potestatis mandari, in *l. Impuberi. de admin tut*. Ex quo efficitur, ut si talis sit persona, quæ hanc potestatem non habeat, mater puta, vel proavus, vel extraneus quivis, aut persona, quæ non sit in potestate patris, ut filius naturalis, vel emancipatus, tunc quod deest, auctoritate magistratus suppleri oporteat, et tutores secundum voluntatem testatoris datos, ex inquisitione confirmari, et nonnunquam prætermissa inquisitione: nam si pater fuerit, qui dederit, plerumque solet non inquirere magistratus, sed simpliciter confirmare, si vero alius, diligenter inquirit an idoneus sit, *tot. Tit de confir. tut*.

g) *Testamento*. Ut juste, et sine confirmatione tutores sint

h) *Sine inquisitione* Nisi causa, propter quam tutor datus videbatur, in eo mutata sit veluti si ex amico inimicus, vel ex divite pauperior effectus sit

CAPUT XIV.

Qui testamento tutores dari possunt.

Dari autem potest tutor non solum paterfamilias, sed etiam filiusfamilias.

§. I. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est eum, et sine libertate tutorem datum, tacite *a)* libertatem directam [1] accepisse videri [2], et per hoc recte tutorem esse. Plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. Servus autem alienus [3] pure inutiliter [4] testamento datur tutor: sed ita cum liber erit, utiliter datur. Proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur [5].

§. II. Furiosus, vel minor vigintiquinque annis tutor testamento datus, tutor erit, cum compos mentis, aut major vigintiquinque annis factus fuerit.

§. III. Ad certum tempus [6], seu ex certo tempore [7], vel sub conditione, vel ante hæredis institutionem [8], posse dari tutorem, non dubitatur.

§. IV. Certæ autem rei, *b)* vel causæ tutor *c)* dari non potest, quia personæ [9], non causæ, vel rei datur.

§. V. Si quis filiabus suis, vel filiis tutores dederit, etiam posthumæ, vel posthumo dedisse videtur: quia filii, vel filiæ appellatione posthumus, vel posthuma continetur. Quod si nepotes sint, an appellatione filiorum, et ipsis tutores dati sint? dicendum est ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. Cæterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii nepotes appellantur. Plane si posthumis dederit, tam filii posthumi, quam cæteri liberi continebuntur.

ADNOTATIONES

1. *Directam*. Imo fideicommissariam, *l. Et si non adscripta. C. de fideic. lib. l. Si hæreditas. §. ult. de test. tut. l. Generaliter. §. Si quis tutorem de fid. lib.* idque verum est, sive institutus sit pupillus, sive exheredatus: nam pupillo instituto perinde libertas ex S. C. Dasumiano competit atque si ut oportet, is ex causa fideicommissi manumissus esset. Et hoc Paulus sentit *lib. 4. Sent. tit. de fid. libert.* Justinianus vero, ut ex hæreditatis, ita et ex tutelæ institutione hoc in loco directam libertatem tribuit invita Jurisprudentia: et hoc probare videtur Thalelæus lib. 48. Βασιλικῶν, tit. 13. Cæterum videtur, at in hac specie Paulus directam libertatem tribuere in *l. Quæro §. ult. de test. tut. a)* Id autem ideo, quod testator servum quasi liberum duplici nomine L. Erotem appellavit.

2. *Videri*. Vel fideicommissariam jure antiquo, vel directam ex mente Justiniani, ut docet *Obs.* 18. *b)* ac si quidem eligat directam, statim tutor erit: si fideicomm. non nisi post acceptam libertatem *c)* et confirmationem prætoris, vel præsidis.

3. *Alienus*. Imo inest semper hæc conditio: Cum liber erit *d)*, vel exemplo servi proprii data ei potius *e)* per fideicommissum libertas videtur. Potest defendi hæc non esse contraria, arg. *l. Qui tutelam. §. 1. et §. ult. de test. tutel.*

4. *Inutilit*. Ex Proculi sententia *f)* inutiliter, ex Sabin. sententia utiliter, quia inest conditio. Cum liber erit. Proculi sententiæ locus est, si omnino voluerit eum statim tutorem esse.

5. *Tutor datur. L. 21. et seq. de condit. instit.*

6. *Ad cert. tempus*. Divus Paulus *g)*, ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

7. *Ex certo temp.* Ex conditione, vel ad conditionem *h)*.

8. *Institut.* Major est hac in re favor pupilli, quam libertatis, quia libertas ante hæredis institutionem dari non potuit *i)*, excepto testamento militis.

9. *Personæ*. In personam, non in rem, vel negotium: curator in rem, vel causam certam, vel universam, *§. Item tria. de exc. tut. §. Item inutil. de curation.*

a) Vel propria domini nomine ab ipso domino honoratus directam libertatem accepisse creditur: servi enim liberlate donati patroni nomine honorabantur, Petr. Sat. v. Tertullian. De resurr. carn. cap. 57.

b) cap. 5.

c) l. Qui tutelam. 28. §. 1. D. de testam. tut. ad quam vide Caj. recitat.

d) In l. Si hæreditas. 10. §. 4. eod.

e) d. §. ult. l. Etsi. 9. C. de fideicom. lib.

f) d. l. 10.

g) Epist. ad Galat. c. 4.

h) l. Tutor. 8. §. 1 et 2. D. de testam. tut. l. Si adrogati. 14. §. ult. D. de tut. §. 2. inf. tit. 22.

i) Ulp. Regul. tit. 1. §. Post mortem.

SCHOLIA

a) *Libertatem directam*. Imo fideicomm. *l. Si hæreditas. §. ult. de test. tutel.* ubi aperte indicat Ulpianus nihil interesse servus alienus, an proprius sine libertate tutor scribatur, utrique enim libertatem fideicommisso posse defendi, *l. Generaliter. §. Si quis tutorem de fid. lib.* Dum ait tutelam libertatis præstationi non patrocinari. Si is tutor datus sit, quem testator liberum esse putabat: nam dictum est id quoque eam significare tutelam libertati patrocinari, si a sciente detur, libertati inquam fideicommissariæ: nam lex illa posita est sub tit. *de fideicom. libert.* Equidem certo scio libertatem directam valeres non admisisse, nisi si nominatim, et evidenter rescripta esset. Quamobrem ipso jure directam non deberi puto.

b) *Vel causæ*. Verbi gratia: *ille tutor esto in hac lite*, vel hoc modo: *ille tutor esto filii mei, ut eum literas doceat:* hoc exemplo utitur Constantinus Harmenopulus.

c) *Dari non potest*. Addit Ulpian. in *l. Certarum. de test. tut. nec deductis rebus*, quæ verba satis obscura sunt, sed hoc arbitr. Ulpian.

CAPUT XV.

De legitima agnatorum tutela.

Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi.

§. I. Sunt autem adgnati, cognati per virilis sexus cognationem conjuncti [1] quasi a patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo: item patruus, et patrui filius, neposve ex eo. At qui per fœminini sexus personas cognatione junguntur, non sunt agnati, sed alias naturali jure cognati. Itaque amitæ tuæ filius, non est tibi agnatus, sed cognatus: et invicem scilicet tu illi eodem jure jungeris, quia qui nascuntur, patris non matris familiam sequuntur.

§. II. Quod autem lex ab intestato vocat ad tutelam agnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare: sed si quantum ad tutelam pertinet [2], intestatus decesserit: quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is qui datus est tutor, vivo testatore decesserit [3].

§. III. Sed agnationis quidem jus omnibus modis capitis diminutione plerumque [4] perimitur. Nam agnatio juris [5] est nomen: cognationis vero jus non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem jura corrumpere potest, naturalia vero non utique [6].

ADNOTATIONES

* 1 *Conjunctis.* Quæ cognatio, vel copulatio legitima dicitur a)
* 2 *Pertinet.* τῆς τῶν ἐπιτρόπων αἱρέσεως ἐκλέγεσις. Plato xi.
* 3. *Vivo test. decesserit.* Si mortuo, qui jam cœperat ex testamento tutor esse, tutela ad legitimum non revertitur, sed in locum ejus datur alius b)

4 *Plerumque.* Quid hic facit Plerumque? nempe ut intelligamus, non semper jus familiæ perire minima capitis diminutione. Est Anastasii Constitutio, ex qua fratres emancipati ad fratrum legitimam successionem, tutelam, curationem vocantur, §. 1. *inf. de success. cog.* §. *ult. inf. de leg. agn. tut. l. Frater. C. de leg. tut. l. Nec lucrum. C. de cur. fur.* Est Justiniani constitutio, ex qua et fratrum emancipatorum filii vocantur, l. *ult. C. de leg. hæred.* Est rursus alia Anastasii Constitutio, qua cautum est ut ne jura familiæ amittant, qui Anastasiana emancipatione fuerint liberati, videlicet si ita nominatim id in Imperiali rescripto comprehensum sit. *l. Si ab eo. C. de leg. hæred.*

* 5 *Juris.* Nec in vet. nec in Th. additur civilis. Agnatio igitur juris est nomen, cognatio naturæ in *l.* 10. §. 4. *de grad. et adf.* alterum civile, alterum naturale nomen.

6 *Non utique.* Non omnino c), non omnibus modis * §. *Minus, l.* 3. r. 1.

a) l. Si qua mihi. 12. §. ult. de rit. nupt. Gaj. apud Licin. Rufin. tit. ult.
b) l. Intestato 6. D. de legit. tutor. et l. Si quis. 11. D. de testam. tut. Cujac. scripsit de tutore, qui vivo testatore decessit, in recitat. ad l. 6.

c) οὐ πάντως; Theoph.

CAPUT XVI.

De capitis diminutione.

Est autem capitis diminutio, prioris status commutatio, eaque tribus modis [1] accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.

§. I. Maxima capitis diminutio est, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit, quod accidit in his, qui servi pœnæ efficiuntur atrocitate sententiæ: vel libertis, ut ingratis erga patronos condemnatis: vel qui se ad pretium participandum venundari passi sunt [2].

§. II. Minor sive media capitis diminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur [3]: a) quod accidit ei, b) cui aqua, et igni interdictum fuerit, vel ei, qui in insulam deportatus est [4].

§. III. Minima c) capitis diminutio [5] est cum, et civitas, et libertas retinetur, sed d) status hominis commutatur [6]: quod accidit in his, qui cum sui juris fuerunt, cœperunt alieno juri subjecti esse vel contra [7].

§. IV. Servus autem manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit [8].

§. V. Quibus autem dignitas magis [9], quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo Senatu motos capite non minui constat [10].

§. VI. Quod autem dictum est, manere cognationis jus et post capitis diminutionem, hoc ita est, si minima capitis diminutio [11] interveniat: manet enim cognatio: nam si maxima capitis diminutio [12] currat, jus quoque cognationis perit, ut puta servitute alicujus cognati: et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed etsi in insulam quis deportatus sit, cognatio e) solvitur [13].

§. VII. Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiore gradu sunt: vel si plures ejusdem gradus sunt, ad omnes: veluti si plures fratres sunt [14] qui unum gradum obtinent, ideoque pariter ad tutelam vocantur.

Ex Authent. De hæredibus ab intestato venientib. etc. Coll. 9. tit. 1. Nov. 118. cap. 5. seu §. Ex his autem, quæ de hæred.

Hodie, sicut hæreditas defertur proximis, agnatione non inspecta, ita et tutela.

ADNOTATIONES

1 *Trib. mod.* Quartam facit capit. diminutionem, cum uxor convenit in manum viri 7. *Obs. cap.* 11.

* Vel duobus: nam aut magna est, aut minor: ut magna comprehendit maximam, et mediam, *l.* 1. §. *Si filius. de suis, si leg. hær. l.* 1. § *Capitis. ad Tertull. l. p a.* §. *ult. de ext. cognit.*

* *Passi sunt.* Uno verbo his, qui servi facti sunt. *l. Cum quis. D. de solut.* An et ei, qui in hostium potestatem venit? quod Festus quidem prodidit a), nec tamen est per omnia verum, propter spem postliminii: qua de causa, et in edicto de majorib. in integ. restitut. b) separatur servitus ab hostium potestate.

3 *Retinetur.* Non potest civitas amitti, patria potestas retineri, quoniam patris potestas juris civilis est c). Enimvero potest civitas amitti, libertas retineri: quia libertas d) juris naturalis est. Sic Latini Juniani, sic dedititiorum numero liberi sunt, non cives e); atque adeo ex jure Quiritium liberi non sunt f): quod et in deportatis tentari potest, ut ex jure Quiritium liberi non sint: eaque, ut opinor, fuit mens Callistrati in *l. Cognitionum. D. de extraord. cognit.* Unde et alias dubitatum fuit, an de deportatis quæstio haberi posset, sed ex rescripto D. Pii; non ii tantum, qui jure Quiritium, sed et qui jure gentium liberi sunt, non torquentur, *l. Divus.* § *De eo. de quæstion.*

* 4 *Deportatus. L. ult. de legation.* vel qui g) damnatur in opus publicum perpetuum, vel, ut Cicero indicat pro Cæc. qui transmigrat in Latinas colonias, quive civitatem mutat, sicut minima ei, qui mutat familiam.

* 5 *Min. cap. diminutio.* Maxima servum facit h), media peregrinum i), minima filiumfam. vel patremfam. k).

* 6 *Commutatur.* Qui nullus alius esse potest salva libertate, et civitate, quam status familiæ l) cui homo, vel præest m), vel subjicitur.

7 *Vel.* Uno tantum modo is, qui sui juris fit, capite minuitur, id est, emancipatione, quod ipse in libello Ulp. n) latius exequutus sum.

* 8 *Cap. hab.* Tale scilicet quale est id de cujus diminutione, aut demutatione agitur hoc loco: nullam scilicet libertatem, nullam civitatem, nullam familiam: Mutatur tamen libertate.

* 9 *Magis.* Magis accipe ἐκτικῶς, o) et statum pro statu capitis, quo de agit. In suo statu manet, qui dignitatem amittit, et civis est integri capitis, non qui statu capitis factus est minor, l. 6. § *ult. de usuf. accres.*

* 10 *Non minui const.* Capite minuti Romæ non morantur: Senatu moti Romæ morantur, l. 3 *de Senat.* His similes sunt p) relegati, at dati in opus publicum temporarium, et cæsi fustibus.

* 11 *Min. cap. diminutio.* Veluti emancipatio, vel datio in adoptionem, *l.* 4 §. *pen. de grad. et adfin.*

12 *Nam si m.* Maxima q) et media similis est morti, atque ideo, ut mors r), ita jus sanguinis utraque minutio perimit. Igitur mater mea mihi mater esse desinit me servo, aut peregrino effecto, *l.* 2. §. 2. *ad Tertyll.*

* 13 *Cognatio solv.* Non ergo, ut dixit cap. superiore, omnibus modis capitis diminutione jus cognationis perimitur quia non minima, sed maxima tantum, et media s), quia morti similiter adsimilantur.

* 14 *Si plu. fratres sunt.* Hæc extrema clausula merito abest a libris vetustioribus.

a) In v. deminutus.

b) l. 1. §. 1. D. ex quib. caus. maj.
c) §. 2. sup. de pat. pot.
d) Sup. c. 3.
e) Vide Cuj. Obs. lib. 1 c. 5.
f) Ulp. Reg. tit. 3.
g) l. Sunt quidam 17. § 1 et l. Capitalium 28 § Divus. D. de pœn.
h) Adimit enim civitatem, libertatem, et familiam. l. ult. D. de cap. min.
i) l. Sed si. 10 § Sed si per pœnam. D. de in jus voc.
k) Ex paterfamilias per adrogationem.
l) Ex filiofamilias per emancipationem.
m) Præest paterfam. subjicitur filiusfam.
n) tit. 10.
o) Magis accipitur ἐκτικῶς, et συγκριτικῶς. Diogen. in Pyrrhone. positive sive elective, et comparative.
p) Paul. Sent. 3. tit. 4 § 1 l. in insulam l. Relegatorum 7. §. Sive D. de interdict. et relegat. l. Capitalium. 28. § 1. D. de pœn.
q) l. Verum 63. § ult. D. pro soc.
r) Id est, jus cognationis, ut in l. Jura sanguinis. 8. D. de reg. jur. ad quam vide Cujac. recit.
s) 4. l. 63. l. 1. § pen. D. de bonor. poss. cont. tab.

SCHOLIA

a) Quod ac idit ei. Et aliis, de quibus in *l. Amissione.* §. 1. *de cap. minut.* et in notis ad §. *Cum autem. quibus mod. jus patr. potest. sol.*

b) Cui aqua et igni. Adeo ista duo elementa prima sunt habita, ut sine his, nec ortum, nec vitam hominis crediderint posse constare: quamobrem interdicto usu aquæ et ignis, perinde habebatur, qui eam sententiam exceperat, ac si esset morte mulctatus. In nuptiis etiam aqua et ignis accipiebatur, ut Scævola scribit in *l. Seja Sempronio. de donationibus inter virum et uxorem* et auctore Festo, funus prosecuti, redeuntes, ignem supergrediebantur aqua aspersi, quod genus quoddam purgationis erat. Ovidius *Libro* 4. *Fastorum.*

An quia cunctarum contraria semina rerum
Sunt duo discordes, ignis, et unda Dei,
Junxerunt elementa patres, aptumque putarunt
Ignibus, et sparsa tingere corpus aqua?
An quod in his vitæ causa est: hæc perdidit exul,
His nova fit conjux, hæc duo magna putant.

c) Capitis diminutio. Qui quæve sui juris sunt si in alienam familiam transeant, sine dubio capite minuuntur. Hi autem in alienam familiam duobus modis transeunt, arrogatione, de qua superius satis superque dictum est, et conventione in manum, de qua nunc quædam nobis e jure antiquo promenda sunt. Mulier, quæ convenit in manum viri, capite diminuitur, nam in manu incipit esse mancipioque mariti, vel soceri, in cujus potestate ipse maritus sit, et in ejus familiam, et sui hæredis locum venit: item hoc pacto mulier tutela liberatur: omnis enim legitima tutela capitis diminutione tollitur: erant vero innuptæ mulieres in tutela legitima, quamvis natu grandiores possent testamentum facere, promittere, contrahere, et sine tutoribus nihil omnino agere poterant, ut Ulpianus docet in Fragmentis, variis in locis, et Cicero in Topicis, pro Muræna, pro Cæcinna, pro Flacco: Cato item apud Livium *lib.* 34. Majores, ait, nostri nullam, ne privatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. Sed mulier, quæ in manum convenerat, non ita marito erat filiæ loco, ut eodem prorsus jure esset, quo filiafamilias: nam non filiafamilias sed mater familias dicebatur, et a marito stipulari poterat, *l. Ex ea parte.* §. 1 *de verb. obligat.* testamenta condere. Ait enim Cicero in topicis si mulier testamentum fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non videtur ex edicto prætoris secundum eas tabulas possessio dari: hoc est si ea mulier testamentum fecit sine tutoris auctoritate, quæ in manum viri non convenit. Igitur post conventionem in manum nihil moratur viri, vel tutoris auctoritatem. nam materfamilias facta, tutela quoque liberata est.

d) Status hominis. Quid est igitur, quod ait Ulpianus in *l. 1.* §. *Capitis. ad Senatusconsultum Tertyllianum.* hanc capitis diminutionem salvo statu contingere? An dicemus statum, qui ipsius hominis proprius est, commutari? statum autem, qui communis est cum multis, id est civitatem et libertatem retineri? Ea quæ sunt publici juris retineri, non item quæ privati *et ideo status*, inquit, *hominis.* Idem Ulpianus in *l. Nam et ceteræ. de capit. dimin.* Capitis inquit, diminutio privato hominis et familiæ ejus jure, non civitatis amittit

e) Solvitur. Is cujus animus e corpore discedit, agnationem cum vita simul amittit. Ei autem similes sunt servi, et qui pœnæ causa in insulam deportati, vel quibus aqua et igni interdictum est: nam quibus justa mors afferri potest, in servitute opprimi, vel aliis pœnis affici solent. Servi denique in ea causa sunt, ut impune a domino occidi possint, imo mori præstat potius, quam servire: merito igitur perinde agnationem et cognationem amittunt, ac si extremum naturæ spiritum reddidissent.

CAPUT XVII.

De legitima patronorum tutela.

Ex eadem lege duodecim tabularum, libertorum, et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quæ et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim in ea lege de hac tutela caveatur, sed quia perinde accepta est *a)* per interpretationem [1], atque si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso quod hæreditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, jusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres [2], voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere: cum et agnatos, quos ad hæreditatem lex vocat, eosdem et tutores esse jussit, quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelæ onus esse debet. Ideo autem diximus, plerumque, quia si a fœmina impubes manumittatur, ipsa ad hæreditatem vocatur, cum alius sit tutor.

ADNOTATIONES

1 *Per interpretat.* Scilicet l. 12 *tabul. a).*
2) *Veteres.* Veteres, Sex. Ælius *b)*, L. Attilius *c)* P. Ælius *d)*

a) Quæ liberti hæreditatem patrono defert Ulp. Reg. tit ult l. 10. et 11 D. de jure patronat et inf. de success. libert. in princ.
b) Sexti Ælii meminit Cic. 1 Tuscul. in Bruto, Top. et 2 De legib Fo- atus in fine litteræ L. Pompon. l. 2. §. 38 de orig. jur.
c) L. Lucius Acilius dicitur, Cic. 2. De legib.
d) Lucius Ælius, Cic. d. lib. 2. ex emendatione Hadr. Turn.

SCHOLIA

a) Per interpretationem Id est, per jus civile Ælianum, cum Sex. Ælius leges XII. Tabul. interpretatus est, *l. 2.* §. *Augescente* et §. *Deinde cum. de orig. jur.* et Cic in multis locis: hujusque hominis interpretationes semper in urbe pro legibus habitæ sunt, cati, ut summus poeta ait, et egregie cordati hominis et juris antiqui conditoris, ut Justinianus ait in *l. 1. C. de comm. ser. manum*

CAPUT XVIII.

De legitima parentum tutela.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quæ et ipsa legitima [1] vocatur: nam si quis filium, aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, et deinceps impuberes emancipaverit [2], legitimus [3] eorum tutor erit.

ADNOTATIONES

1 *Legit.* Imo fiduciaria: sed moribus receptum est, ut legitima vocetur: quod etiam nos ad Ulpianum a) latius exsequuti sumus. Igitur legitima tutela, vel lege *b)*, vel interpretatione *c)*, vel moribus inducta est *d)*.

2 *Emancipav.* Et manumiserit, ut *c. seq. et l. 5. C. de dolo.*

3 *Legitimus.* Imo fiduciarius secundum ritum juris veteris, quo contracta fiducia remancipatis liberis a parente naturali solebant manumitti *e)*, hodie pro legitimo habetur. Erat enim fiduciarius tutor, auctore Ulpian. *f)*, et Gajo *g)*, pater fiduciarius, qui filium ex secunda tertiave mancipatione, vel filiam, aut nepotem ex una mancipatione mancipatum mancipatamve sibi a parente naturali interposita fide manumittendi (*ut l. Verum.* §. *ult. de injusto rup. test.*) manumittebat. Sed hoc genere emancipandi liberos antiquato, et ritu hic omnis, et quæ ex eo sequebatur juris auctoritas antiquata est, et levis ejus umbra mansit tantum in nepotibus, ut patribus, qui post mortem parentis, filiorum suorum impuberum ab avo manumissorum, vel fratris, et filiorum, vel filiarum fratris, non legitimi tutores sunt, capitis diminutione agnationis jure sublato, sed fiduciarii nomen a parente ad se transmissum, quod et parens habuit, retinentes, quod parens ipse non retinuit *h)*

a) Tit. undec.
b) Ut agnatorum,
c) Ut patronorum
d) Ut parentum

e) l. 3. §. ultim. D. de legitim. tutor.
f) Regular. tit. 11.
g) Instit. 1. tit 6. V. Caj. 4 ad Afric. l. 10. D. ad SC Vell. et tit seq n. 1. et 2.
h) Nam pro legitimo habetur, ut sup. dictum est

CAPUT XIX.

De fiduciaria tutela.

Est et alia tutela, quæ fiduciaria appellatur: nam si parens filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps impuberes manumiserit; legitimam nancisci-tur eorum tutelam: quo defuncto *a*, si liberi [1] ejus virilis sexus existant, *b)* fiduciarii tutores filiorum suorum, vel fratris, vel sororis [2], et cæterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque ejus legitimi sunt [3] tutores; quoniam [4] filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum ejus sui juris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret: ideoque nec in tutelam. *c)* Libertus [5] * autem si servus mansisset, utique eodem jure apud liberos domini post mortem ejus futurus esset. Ita tamen hi [6] ad tutelam vocantur, si *d)* perfectæ ætatis sunt [7]: quod nostra [8] constitutio [9] generaliter in omnibus tutelis [10] et curationibus observari præcepit.

ADNOTATIONES

1 *Si liberi.* Liberi sui, liberis item suis mortuo parente legitimi *a)*: liberis emancipatis fiduciarii sunt: liberi emancipati, liberis suis ipso jure tutores non sunt *b)*. Ex Anastasii Constitutione *c)* fratres emancipati, et patrui legitimi sunt tutores: quod et ad patrem emancipatum trahi oportet *d)*: liberi autem emancipati liberis emancipatis fiduciarii sunt tutores. Ergo liberi sui *e)*, aut emancipati liberorum emancipatorum fiduciarii sunt tutores.

2 *Vel sororis.* Filiorum scilicet, vel filiarum fratris *f)*. Igitur pater filio, vel filiæ, frater fratri, vel sorori, patruus filio, vel filiæ fratris tutor est fiduciarius *g)* eodemque modo avus nepoti *h)*, patruelis patrueli *i)*, propior sobrinus propiori sobrino, patruus magnus nepoti fratris tutor esse fiduciarius potest *k)*.

* 3 *Legitimi.* Quia et ipsi patroni sunt, *l. Eum patronum. de jur. patr.*

4 *Quoniam.* Hæc ratio ex avi, et patris parte quasi claudicat: igitur recta non est, quod et ipse ad Ulpianum *l)* demonstravi.

* 5 *Libertus.* Hæc ratio locum habet in fratribus, qui fratris impuberis a patre manumissi post mortem patris, fiduciarii non legitimi tutores sunt, et in cæteris. In patribus, qui filiorum suorum impuberum ab avo manumissorum, post mortem avi tutelam suscipiunt, plus quam manifesto claudet: nec tamen ideo contemnenda: non enim fere ullæ sunt rationes juris auctorum, quæ non ex aliqua parte claudeant *m)*: contenti enim probabilibus *n)*, nec solliciti admodum fuerunt in reddendis exactis rationibus recepti, et explorati juris: verum in filiis suis, et fratribus, et cæteris ratio tamen communis hæc fuit jure veteri, quia nec parens manumissor fuit tutor legitimus, sed fiduciarius. Patronus fuit legitimus *o)*. Juris novi ratio communis non est.

* *Ratio cur liberi patroni sint legitimi tutores, parentis liberi manumissoris fiduciarii. Locus singularis.*

6 *Hi.* Hi, id est liberi manumissorum.

* 7 *Si perf. æt. sint.* Quæ ætas etiam exigitur in hærede tutoris, ut inchoata per tutorem expleat, l. 1. *de fidejuss. tut.*

8 *Quod nostra.* Igitur quod de perfecta ætate in l. *Tutela.* 16 *de tutel. l. Quo defuncto. l. Si reliquero. de leg. tut. l. 1. de fid. tut.* ab Triboniano est, non ab ipsis auctoribus. Namque olim ita jus fuit, ut minores 25. annis legitimi, et dativi tutores fierent. Cæterum dativi ad tempus excusabantur, §. item major inf. de excus. tut. l. *οὐ μόνον. §. ἐὰν ἀπελεύθερος, D. eod.* at in eorum locum curator dabatur, non tutor: nec enim ipsi tutores esse desinebant, *l. 16. de tut et cur. dat.* testamento autem dati tutores non fiebant ante legitimam ætatem, §. *Furiosus. sup. qui test. tut. dari poss. l. Quæro. §. ult. de testam. tut.* Proinde, cum similes ii essent ex die datis tutoribus, in eorum locum non curator modo, ut est in §. ἐὰν ἀπελεύθερος, sed etiam tutor dari poterat, §. 1. *inf. l. prox.*

9. *Constitutio.* Intellige Const. Latinam, *l. ult. de leg. tut.* de qua etiam *cap.* 25. §. *Minores. inf.*

* 10 *In omnib. tut.* Etiam in legitimis contra jus vetus, §. *Minores. inf cap.* 25.

a) Quia agnati sunt.
b) Quia cognati.
c) Quasi remanserint in patris potestate, l. 4. Cod. de leg. tut.
d) Pater igitur emancipatus liberis suis eodem casu tutor est legitimus.
e) Ut sup. dictum est.
f) Theoph.
g) Pater suus vel emancip. filio vel filiæ emancipatis ab avo tutor est fiduciarius.
h) Mortuo patre, qui filium suum impuberem manumiserat
i) Mortuo jam patruo.
k) Nepotem ex filio præmortuo manumiserat: ad hos tutela fiduciaria pertinet prout quisque proximior est.
l) Tit. 11

SCHOLIA

a) Si liberi ejus. Ut quemadmodum jura libertorum paternorum liberis emancipatis dantur; ita jura patronatus emancipator ad liberos suos transferat, sive in potestate, sive emancipati fuerint. Quod igitur ait *si liberi*, sic accipiendum est, in familia retenti vel emancipati.

b) Fiduciarii tutores. Hoc verum est, si filii vel fratres impuberes capite diminuti fuerint: nam si in eadem familia manserint, jure agnationis legitimi erunt tutores, ut in *l. 3. C. de excepl. l. Tutor. in princ. ad Vellejan.* sed quoniam ex lege Anastasiana, quod ad tutelam et successionem pertinet, agnationis jura capitis diminutione non pereunt, etiam illo casu sunt hodie legitimi tutores, *l. 4. C. de legit. tut. l. Ne lucrum. C. de cur. fur.*

c) Libertus autem. Sed quare non nanciscitur eadem ratione pater tutelam legitimam filii impuberis emancipati ab avo nam si ab avo emancipatus non fuisset, eo mortuo, in potestatem sui patris erat recasurus. Accursio placet ut dicamus, nepotem recidere in potestatem patris, non jure hæreditario, quemadmodum servus recidit in potestatem liberorum domini, sed jure patrio, quare diversam esse causam patris et liberorum patroni.

d) Perfectæ ætatis. Id est, xxv. annorum, quæ et legitima et justa, ac plena et integra ætas, et juventus dicitur in libris nostris.

m) Pro claudicet. V. Pincianum lib. 10
n) V. Cuj. Obs. 17. 15.
o) Vide sup. tit. in fine

CAPUT XX.

De Attiliano tutore, et eo, qui ex lege Julia, et Titia dabatur.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem Romana a prætore urbano, *a)* et majore parte tribunorum plebis [1] tutor [2] *b)* ex lege Attilia, in provinciis vero a præsidibus provinciarum ex lege Julia, et Titia.

§. I. Sed et si testamento tutor sub conditione, aut die certo datus fuerat: quamdiu conditio, aut dies pendebat, ex iisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat: quamdiu ex testamento nemo hæres existat, tamdiu ex iisdem legibus tutor petendus erat [3], qui desinebat esse tutor, si conditio existeret, aut dies veniret, aut hæres existeret.

§. II. Ab hostibus quoque tutore capto [4] ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in civitatem reversus fuerat: [5] nam reversus recipiebat tutelam jure postliminii.

§. III. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam *c)* primo consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare cœperunt, *d)* deinde prætores ex Constitutionibus [6]: *e)* nam supradictis *f)* legibus neque de cautione a tutoribus exigenda [7], rem salvam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem, quicquam cavebatur.

§. IV. Sed hoc jure utimur, ut Romæ quidem præfectus urbi, vel prætor secundum suam jurisdictionem [8]: in provinciis autem præsides ex inquisitione tutores *g)* creent, vel magistratus [9] *h)* jussu præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates.

§. V. Nos autem per Constitutionem nostram [10] et hujusmodi difficultates hominum resecantes, nec expectata jussione præsidum, disposuimus, si facultas [11] pupilli, vel adulti usque ad quingentos solidos valeat [12], defensores civitatum una cum ejusdem civitatis religiosissimo antistite, vel alias publicas personas [13] id est, magistratus, vel juridicum Alexandrinæ civitatis, tutores, vel curatores creare, legitima cautela secundum ejusdem Constitutionis normam præstanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt.

§. VI. Impuberes autem in tutela esse, naturali juri conveniens est, ut is, qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur.

§. VII. Cum igitur pupillorum, pupillarumque tutores negotia gerunt, post pubertatem tutelæ judicio rationes reddunt.

ADNOTATIONES

1. *Maj. p. tr. pleb.* Lucio Minutio, et M. Horatio Fulvillo Coss. 10. creati sunt Tribuni plebis, itaque cautum est, ut postea crearentur, T. Livio auctore *a)*. Majore igitur parte, id est, sex Tribunis *b)*.

* 2 Conscribunt edicta communiter prætores, et tribuni plebis apud Ciceronem 3. *Off.* et sic communiter tutores dant, et alia negotia explicant.

3 *Petendus erat.* Imo, et deserto testamento, et deficiente conditione desinebat esse tutor. Cæterum hoc casu legitimus tutor illi succedebat, illo testamentarius *c)*.

4 *Tu'nc capto.* Testamentario, vel legitimo *d)*.

5 *In civitatem rev.* Desinebat et is tutor esse tutore non reverso *e)*. Cæterum non reverso tutore testamentario, illi legitimus succedebat: non reverso tutore legitimo sequens succedebat.

6 *Ex constit.* Ex eis vero Constitutionibus tutores cavere compelluntur, §. *pen. inf. de satisd. tut.* et administrare, *l. 2. de administ. tut. l. 3. C. de susp. tut. l. 1. C. in quib. caus. tut. hab.* ut ex cautione teneatur, l. *Nam quasi* §. *Illud sciendum. rem pup. sal. for.*

a) Lib. 3. cap. 30.

b) Theoph.

c) Tutor Atilianus, aut Julianus non solum tutor esse desinebat si conditio existeret, aut dies veniret, aut hæres existeret, sed et deserto testamento, aut deficiente conditione: nam cum testamentum destituitur nihil valet ex his quæ testamento scripta sunt: et si sub conditione fuerit tutor datus, deficiente conditione tutor non est, l. Tutor. §. 1. seq. D. de testam. tut. deserto igitur testamento, vel deficiente conditione, legitimæ tutelæ locus erat. Si existeret conditio, vel hæres adiret hæreditatem, datus testamentarius succedebat. Cæterum tutor medio tempore dabatur, quasi nondum esset, nec speraretur l. 10. eod. nam tutorem habenti tutor dari non solet, l. 4. C. in quibus caus. tut. hab.

d) l. Si quis tutor. 15. D. de tut. l. 1. §. Si apud. D. de legit. tutor. quia finita tutela intelligitur, l. Si pupillus 7. D. de tut. et ration. dist. reversus tamen jure postliminii tutelam pristinam recipiebat, l. seq. eod. quasi magis tutor interim esse desierit, quam tutel. finita sit.

e) Si tutor testamento datus decederet apud hostes, ad legitimum tutela redibat, quia heic S. Consultum cessat, l. Si quis sub conditione 11. vers. Quod si tutor. D. de test. tut. hoc est, in locum justa de causa excusati, vel remoti, ex S. C. alius tutor dabatur, Ulp. Reg. tit. 11. §. Hoc amplius. heic autem cessat S. C. ideoque ad legitimum tutela redit. Si vero tutor legitimus decederet, inferioris gradus agnato tutela deferebatur. Vide sup. cap. 15. num. 3.

7 *Exigenda.* Sed neque de inquisitione, quæ pro vinculo cautionis cedit *f)*.

* 8. *Secundum suam jur.* Præfectus urbi illustrium, et clarissimorum filiis, ut *l. 1. C. de tut. et curat. ill. pers.* qui et apud eum jus legitimæ ætatis affectantes mores suos commendant *l. 1. C. Th. de his, qui. ven. æt.* Prætor cæteris.

9 *Vel magistratus.* Duumviri. His etiam injussu præsidis datum initio fuit jus dandi tutoris, *l. 3. de tut. et cur. dat.* Sed hoc jure utimur inquit Justinianus, ut ne aliter possint duumviri tutores dare, quam si præsides jubeant: quod et circa defensores plebis per omnia præsides usurpasse idem Justinian. scribit in *Nov.* 15.

* Th. ἄρχοντες ergo magistratus municipales ut §. seq. et inter magistratus municipales, et civitatum magistratus, aliquid interesse, quod Accurs. ait, falsum.

10 *Constit. nov.* Est constitutio Græca, *l. 30. C. de epis. aud.*

* 11 *Facultas.* Ut Th. ὑπόστασις, ac ne in re quidem parvi momenti mutanda fuit vetus scriptura.

12 *Usq. ad quing.* Quod si valeant ultra, a præsidibus nimirum dabitur tutor.

* 13 *Public. pers.* Ita legit Th. at constitutio ipsa, quæ est *l. 30. C. de epist. aud.* exigit, ut legamus, vel alius publicis personis, vel magistratus, vel juridicum, etc. hoc sensu, ut defensores civitatum dent tutores una cum episcopo, vel cum aliis publicis personis, si his abundet civitas, ut specialiter additur in ipsa constitutione vel similiter magistratus municipales tutores dent, vel in Alexandrina Juridicus, cui et constitut. Marci tutoris datio permissa est *g)*. Publicas personas vocat eos, qui quolibet officio publico in civitate funguntur. Illis vero etsi data sit constitutionibus tutoris datio, vix tamen eam usurpant injussu præsidis, sicut datam quoque pignoris capionem exequi non solent injussu præsidis, *l. Nominatori Cod. de pign.* nec hæredem jubere adire, et restituere nisi ex auctoritate præsidis, auctore Paulo 4. *Sentent.* 4.

f) l. Si impuberi. 13. §. 2. D. de tutor. dat.

g) l. ult. D. de offic. Jurid.

SCHOLIA

a) Et majore. Bini ex singulis classibus. Majore igitur parte, id est, sex vel septem Tribunis. Erat enim decem Tribunis in plebem, Romanam jurisdictio, auctore Livio et Fenestella.

b) Ex lege Attilia. Quid opus fuit lege in magistratibus? quia tutoris datio neque est imperii, neque jurisdictionis, quia etiam privatus tutorem dare in suo testamento potest, idque lex duodecim tabularum facit, sed ei soli competit, cui nominatim hoc concedit vel lex, vel Senatusconsultum, vel princeps. Etenim quæ imperii mixti sunt vel jurisdictionis, quæ imperio mixto semper cohæret, jure magistratus competunt. Ulpianus in *l. Muta* §. *Tutoris. de tutel.*

c) Primo consules. Ex constitutione D. Claudii auctore Svetonio in *Claud. Cæs. cap. 23.* facit *l. 1. de confirm. tut.*

d) Deinde prætores. Qui tutelares dicebantur Marco Antonino philosopho creati. Ulpianus scripsit librum singularem de officio prætoris tutelaris, ex quo multa sumpta sunt in *Tit. de exc. tut.* Alibi dicuntur prætores, qui tutelaribus cognitionibus præsident, *l. 1. Cod. de tut. vel cur. ill. l. 2. in fine, Cod. quan. mul. tut. off.* alibi judices tutelares, ut apud Paulum *lib. 5. Sentent. tit. 18.*

e) Nam supradictis. Igitur quando ex his legibus dati sunt neque satis dederunt tutores, neque compulsi sunt administrare, plus enim non licebat magistratibus quam lex permitteret.

f) Legibus. Ergo imperfectæ erant supradictæ leges, quamobrem principes suis constitutionibus addiderunt, quæ deesse videbantur et inde factum est, ut ex Constitutionibus tutores dari cœperint.

g) Crearent. Non aliter possunt duumviri tutores dare, quam si præsides jubeant, mandent, præcipiant, quorum jussa lex confirmat, *l. 2. §. Et quidem. D. ad Tertyll. l. Tutores. de const. tut. l. Lucius* §. *Testamento. de administ. tut. l. 1. §. Magistratibus. de magistr. conven.* Ad præsidem igitur majores tutelæ referuntur, aliæ vero, ut præses minus gravetur, a magistratibus, quibus ipse præceperit, dantur. Et quod ait *lex Nec mandante, de tutor. et curat. dat.* nec mandante præside tutorem alium dare posse, de alio incapaci intelligendum est.

h) Jussu præsid. Duumviris hoc moribus datum est.

CAPUT XXI.

De auctoritate tutorum.

Auctoritas [1] autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria: ut ecce si quid dari sibi stipulatur, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est. Namque placuit meliorem quidem suam conditionem licere eis facere, etiam sine tutoris auctoritate: deteriorem vero non aliter quam tutoris auctoritate. Unde in his causis, *a)* ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, ut in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis [2], depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his contrahunt, obligantur: at invicem pupilli non obligantur.

§. I. *b)* Neque tamen hæreditatem adire, neque

bonorum possessionem petere [3], neque hæreditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamvis illis lucrosa [4] sit, c) ne ullum damnum habeant.

§. II. Tutor autem d) statim [5] in ipso negotio præsens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit: e) post tempus vero, aut per epistolam, aut per nuncium interposita auctoritas nihil agit.

§. III. Si inter tutorem pupillumque judicium agendum sit, quia ipse tutor in re sua auctor esse non potest, non f) prætorius tutor, ut olim, constituitur, sed curator [6] in locum ejus datur, quo interveniente judicium peragitur, et eo peracto curator esse desinit.

Ex Auth. Ut hi, qui obligatas se hab. perh. res min. Coll. 6. tit. 1. Nov. 72. cap. 2. seu §. Sed et si quis.

Novo jure debitor minoris, vel creditor, ejus tutor fieri, vel curator prohibetur, quia etsi postea creditor efficiatur, non sine adjuncto curatore administrabit: et ab initio, vel probet, vel juret se creditorem, et minorem, sibi obligatum, vel res ejus habere: nam si taceat, ab actione cadit. Item debitor tacens non juvatur solutione, vel redhibitione postea facta, et si cessionem adversus minorem accepit finito cura, nec qui cessit agere debet, cum in legem commiserit.

ADNOTATIONES

* 1 *Auctoritas.* Auctoritas præbetur verbo, non scripto, nec tacito consensu, *l. 1. §. ult. de tutel. l. 3. eod.*

* 2 *Mandat.* Adde, pignoribus, ex *l. 38. de pig. act.*

* 3 *Petere.* Alias quærere.

* 4 *Lucrosa sit.* Quia etsi in veritate sit lucrosa, sub incerto tamen anceps, et periculosum est, vel adire eam, vel recipere ex Senatusc. Trebelliano: nam et fideicommissarii Trebelliani recipiendo pro dodrante obligant se æri alieno a), et legatariis b): eademque ratio non quærendæ bon. poss. sine tutoris auctoritate c), et non suvandæ obligationis d): at in suis hæredibus recte Paulus ait 4. Sentent. e) adeo ad mortem testatoris rerum hæreditariarum dominium continuari, ut nec tutoris auctoritas pupillo necessaria sit, si forte solvendo sit hæreditas.

* 5 *Statim.* In ipso articulo, non ἐξαμένως f), sed vel statim, ut peractum est negotium: ut *l. 1. in fin.* et *l. 2. de solut.* Hinc illa quæstio inter Julianum, et Neratium, quo tempore sit necessaria auctoritas tutoris mulieri manumittenti per epistolam, quo scribitur epistola, an quo certior fit, peragiturque libertas; *l. Qui absenti. de adquir. poss.* et prior sententia obtinuit, quæ fuit Neratii, et Proculi, auctore Ulp. *lib. Reg.* g).

a) l. Restituta. 37. §. ult. et l. seq. D. ad Senat. Trebell.
b) l. 1. §. pen. et ult. eod.
c) l. pen. §. 1. D. de separat.
d) §. 3. inf. quib. mod. toll. oblig.
e) Apud Licin. Rufin. tit. 16.
f) Non ex intervallo.
g) In fragmento edito cum Licinio.

6 *Sed curator.* Id moribus receptum erat hoc casu, ut tutorem habenti daretur tutor, auctore Ulp. in Fragm. h) hodie, quia solemnia judicia non sunt, sed extraordinaria, in locum prætorii tutoris curator adhibetur i).

h) Regul. tit. 11. §. Moribus.
i) Inf. de success. subiat. §. ult. inf. de interdict. id est, nec solenni more exercentur, neque certis præscriptisque formulis. §. 1. inf. de success. subl. §. ult. inf. de interd. l. Ordo. 8. D. de publ. judic. l. Actio. 47. D. de negot. gest. l. pen. C. interd.

SCHOLIA

a) *Ex quibus obligationes mutuæ.* Ex quibus causis obligationes mutuæ nascuntur, ex eisdem consequens est nasci actiones mutuas, et ideo in emptionis causa duplex actio proposita est, ex empto et ex vendito: in locatione, ex locato et conducto, in cætera negotia directa et contraria, et hi quidem sunt, qui contractus appellantur, nam ut eleganter definit Labeo, contractus est ultro citroque obligatio, quod Græci συνάλλαγμα vocant, et contractus dicitur, quod invicem negotium geratur et contrahatur: contrahere enim simpliciter dicimus retinentes.

b) *Neque tamen.* Quid hic facit *tamen*? an hoc et si stipulari et contrahere possint? tamen hæreditatem adire non possunt.

c) *Ne ullum damnum habeant.* Quid ita? an tutor desideratur solemnium et omnium rerum expediendarum, quæ in hæreditatis vel bonorum possessionis, vel fideicommissi acquisitione necessaria sunt, *l. Si ad pupillum. l. Curatorem. de auct. tut. l. fin. Cod. de in lit. dat. tut.*

d) *Statim.* In ipso articulo negotii vel actu: nam quod actum est perfecto negotio, in ipso articulo factum videtur: sic Cicero de Arusp. resp. *Haud potest gravioribus a me verbis vulnerari, quam est statim in facto ipso ab illa confectus et trucidatus.* Terent. in Andr. *Ita me attemperate venit in ipsis nuptiis.* Igitur ad ipsum tempus incipientis negotii, vel post longum tempus interposita auctoritas, nullius est momenti, *l. Nunquam. de usucap. l. Si quis bona. §. Jussum. de acquir. hæred.* nam statim in ipso negotio tutor auctor fieri debet.

e) *Post tempus.* Quia dixerat statim, subjecit, post tempus.

f) *Prætorius tutor.* Etsi regula est juris civilis, tutorem habenti tutorem non dari, et item altera, certæ rei vel causæ tutorem non dari, moribus tamen introductum est, ut a prætore urbano tutor datur ei, qui cum justo tutore, vel cum quo justus tutor litem agere vult. Sed quem hi mores, qui juris civilis regulis adversantur, colorem juris habeant, videamus: id est, quoniam ad ea, quæ solemnitates juris desiderant tutore pupillus indiget, neque pupillo ad ea expedienda, curatoris auctoritas sufficit, *l. Curatorem. de auct. tut.* exempli gratia ad adeundam hæreditatem, *l. Cum in uno. § 1. de appell. l. Impuberi. D. de tut. et cur. dat.* et ad dotem dicendam et nuptias contrahendas. Ad ea tutor datur ex Senatusconsultis, auctore eod. Ulpiano. Item ad litem, quæ solemniter agitur inter tutorem et pupillum, *l. ult. C. de in lit. dan. tut.* ubi corrupte legitur *Curatore*, pro *Tutore*. Et hæc sunt genera specialium tutorum, introducta moribus et Senatusconsultis: postea cum solemnitas judiciorum in usu esse desiisset, cœpissentque extraordinaria esse judicia, cœpit etiam curator dari impuberi, cum quo lis tutori esset, et ideo modo tutor esse dicitur, ut in *l. Cum semel de tutel. l. 3. et ult. C. de in lit. dan. tut.* modo curator, l. *Qui habet. §. Si pupillus, et legib. sequentibus, de tutel. l. Si tutor. §. Si testamento. de tutel. et rat. distr. l. Si plures. de testam. tut.* modo sub disjunctione tutor vel curator, ut in *l. 3.* et in *Rub. Cod. de in lit. dan. tut.*

CAPUT XXII.

a) *Quibus modis tutela finitur.*

Pupilli pupillæque [1], cum puberes esse cœperint, tutela liberantur [2]. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis æstimari volebant. Nostra autem majestas dignum esse castitate nostrorum temporum bene putavit, quod in fœminis et antiquis [3] impudicum esse visum est, id est, b) inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo sancta Constitutione [4] promulgata, pubertatem in masculis, post quartumdecimum annum c) completum, illico initium accipere disposuimus: antiquitatis normam in fœminis bene positam, suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viripotentes esse credantur.

§. I. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes, vel deportati [5]: item si in servitutem pupillus redigatur, ut ingratus a patrono, d) vel ab hostibus fuerit captus.

§. II. Sed et si usque ad certam conditionem datus sit testamento, æque evenit, ut desinat esse tutor, existente conditione.

§. III. Simili modo finitur tutela morte, vel pupillorum, vel tutorum.

§. IV. Sed et capitis diminutione tutoris, per quam libertas, vel civitas ejus amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis diminutione, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela [6] perit: cæteræ non pereunt. Sed pupilli, et pupillæ capitis diminutio licet minima sit, omnes tutelas tollit.

§. V. Præterea, qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam.

§. VI. Desinunt autem [7] tutores esse, qui vel removentur a tutela ob id, quod suspecti visi sunt, vel ex justa causa sese excusant [8], et onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum ea, quæ inferius proponemus.

ADNOTATIONES

[1] *Pupillæque*. In masculis hoc erat certissimum: fœminæ olim pubertate tutela non liberabantur a), hodie liberantur etiam patronorum tutela, *l. 13. in fi. de tut. et cur. da.*

[2] *Liberantur*. Conjunctim tutoribus curatores accipiunt, *l. 8. de reb. cor.*

[3] *Et antiq.* Forte legibus Julia, et Papia. Macrob. in Somn. Scip. b) *Fœminæ maturius biennio legibus liberantur.*

[4] *Constitut.* Est constitutio Latina, *l. ult. C. quando tut. vel cur. esse des.*

[5] *Deportati*. Qui doli potentes sunt, et criminali judicio tenentur, *l. 4. C. de auct. præst.*

[6] *Tutela*. Adgnatorum scilicet, non patronorum: quod nos in notis c) ad Ulp. satis diligenter exposuimus.

[7] *Desinunt aut.* Omnes veteres habent, desinunt autem: facit igitur differentiam inter desinere, et finiri, ut Paulus, cum de usufructu agit in Sententiis d), inter amittere, et finiri. Tutela perfuncti sunt, qui finitam eam deponunt, non qui tutores esse desinunt.

[8] *Excusant*. In perpetuum, non ad tempus, §. *pen. e. seq.*

a Bort. in Top. Cic.
b lib. 1. cap. 7.
c Tit. 11. §. Excepta.
d lib. 3. tit. 6. §. Usus fructus amissus. et §. Finitus.

SCHOLIA

a) *Quibus modis tutela finitur*. Tutelæ finis vel ex tutore pendet, vel ex pupillo. si ex tutore pendeat, tunc alius tutor pupillo datur: sin autem ex pupillo, satis constat frustra de alio tutore disputari: ut ecce si testamento tutor datus sit ad diem, vel ad certam conditionem, veniente die, vel existente conditione, legitimæ tutelæ locus est. Idem est si testamento tutor datus moriatur, quod si legitimus moriatur, sequentis gradus agnatus admittitur, vel si deficiant agnati, alius tutor datur a magistratibus. Cum tamen unus ex pluribus tutoribus testamentarius decessit, legitima tutela non succedit, sed alius in defuncti locum tutor datur: Jus enim civile non patitur, ut quis et ex testamento, et ab intestato tutores habeat. Idem est si unus ex pluribus legitimis tutoribus decesserit, ne diversi gradus agnati præter legem et morem permisceantur: item si testamentarius tutor remotus sit vel excusatus, cessat quidem legitima tutela: sed ex Senatusconsulto alius in locum ejus tutor datur, *l. Si quis sub conditione. de testam. tut.* Similiter si legitimus remotus vel accusatus sit, non erit successioni locus, sed alius in ejus locum tutor dabitur ex eodem Senatusconsulto, *l. 3. Querri. de leg. tut.* Item si tutor testamentarius capite minutus sit, ad agnatum tutela revertitur, vel si legitimus, ad sequentem gradum, nisi hoc uni ex pluribus tutoribus acciderit. Ex diverso, pupillo mortuo vel capite diminuto vel pubere facto consopitur prorsus tutela et extinguitur. Non satis erat nosse quibus modis tutela finiatur, id quoque explicandum fuit quibus modis finitæ tutelæ succedatur.

b) *Inspectionem habitudinis*. Si de annis dubitetur, ex aspectu corporis probari possunt, *l. Minor. de minoribus*, *l. 3. Cod. si min. se maj. dix. l. 1. Cod. Greg. si major.*

c) *Completum*. Complesse non videntur, nisi excesserint annum XII. vel XIV. et ita in sua constitutione interpretatur, et in §. *Novimus. Novell. de temp. non sol. pec.* et Anianus in *l. 1. Cod. Theod. de Carb. edict.* et *l. 1. Cod. de act. cer. temp. fin.* sed hoc in testamentis non observatur. *l. A qua. de testam.*

d) *Vel ab hostibus fuerit raptus*. Tutor item, qui captus est ab hostibus, desinit esse tutor, *l. Si adrogati. de tutel. l. 4. §. Si tutor. rem. pup. sal.* Sed an sicut reversus tutor tutelam recipit, §. *Ad hostib. sup. de Atil. tut.* ita reversus pupillus recidet in eum, qui quondam fuit tutor: et cur non recidat non video, nam postliminium omnia restituit in pristinum statum.

CAPUT XXIII.

De curationibus [1].

Masculi puberes, et fœminæ viri potentes [2], usque ad a) vicesimum quintum [3] annum completum curatores accipiunt: qui licet puberes sint, adhuc tamen ejus ætatis sunt, ut sua negotia tueri non possint.

§. I. b) Dantur autem curatores ab iisdem magistratibus, a quibus et tutores: sed curator testamento non datur [4], sed datus confirmatur decreto prætoris, vel præsidis.

§. II. Item inviti adolescentes, curatores non accipiunt, præterquam in litem [5]: curator enim ad certam causam dari potest.

§. III. Furiosi quoque et prodigi [6], licet majores vigintiquinque annis sint, tamen in curatione sunt agnatorum ex lege duodecim tabularum. c) Sed solent Romæ præfectus urbi, vel prætor, et in provinciis præsides ex inquisitione eis curatores dare [7].

§. IV. Sed et mente captis, et surdis, et mutis, et qui d) perpetuo morbo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt.

§. V. e) Interdum autem et pupilli curatores accipiunt [8], f) ut puta, si legitimus tutor non sit idoneus: g) quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item si testameto datus tutor, vel a prætore, vel præside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter [9] negotia administret, h) solet ei curator adjungi. Item in locum tutorum, qui non in perpetnum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari [10].

§. VI. Quod si tutor adversa valetudine [11], vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, i) et pupillus, vel absit [12], vel infans sit [13], quem velit [14] k) actorem [15] periculo l) ipsius tutoris, prætor, vel qui provinciæ præerit, m) decreto constituet [16].

ADNOTATIONES

[1] *De curat.* Ex veteribus, qui meliores sunt, et ipsius quoque Theophili veteres a), sane rectius, de curationibus, ut supra de tutelis, et in contextu Theophili περὶ τῶν κουρατιώνος.

[2] *Viripotentes.* Frequentius juris auctores in fœminis proprio utuntur, quam communi: in maribus, quo utantur non habent aliud, quam commune, ut dicere liceat, puberes, aut esse viripotentes, aut puberes.

3 *Vic. q. an.* Fœmina citius, quam mas tutela liberatur b), citius impetrat veniam ætatis c): et, ut Aristoteles scribit lib. 7. d) περὶ ζώων ἱστορίας, θᾶττον τὰ θήλεα τῶν ἀρρένων ... καὶ ... λαμβάνει καὶ γῆρας: et Arrianus in Indicis consequenter, ἡ ἀκμὴ πρὸς λόγον τῆς θήλεος ταχυτέρη ἐπαγῆσαι. Curatione tamen citius non liberatur: quinimo in perpetua olim tutela fœmina continebatur e).

4 *Testam. non dat.* Quia nulla id lege nominatim permittitur: lege vero 12 tab. f) permittitur parenti tutorem, non etiam curatorem dare.

Ne a patre quidem, qui filium habet in potestate, *l. 32 de exc. tut.* quia lex 12. de tutore testamento dando loquitur, non de curatore, arg. *l. Ventri. de tut. et cur. dat.* A matre vero neque tutor neque curator g).

[5] *In litem*. Vel ad tutelam recipiendam h) qui et ipse in litem videtur esse, *l. 7. C. qui pe. tut.*

[6] *Prodigi*. Prodigi ingenui legitimi parentis hæredes, quia legitimis tantum hæredibus, qui male dissipant parentis bona, lex XII

a) Ex tres Regii.
b) l. Si impuberi. 13. §. ult. D. de tutor. et curat. dat.
c) l. 9. §. 1. C. de his, qui ven. ætate impetr.
d) Cap. 3.
e) Vide Cujac. ad Ulp. tit. 11. in 6. et Parat. Cod. de legit. tut.
f) Ulp. d. tit. 11. § Testamento quoque.
g) l. 4. D. de testam. tut. l. 4. C. eod. l. Nesennius 32. D. de excusat. l. Lucius Titius. 78. §. 1. D. ad Senat. Trebel.
h) Finita tutela, quondam tutor tutelæ rationes reddere vult: adolescens, qui curatorem sibi petere negligit, invitus curatorem accipit petente tutore. Suetonius Claud. cap. 2. (Atque etiam post tutelam receptam.

agnatos, et gentiles curatores facit, non testamentarios: libertinis quoque lex curatores non facit, quia parentem civilem non habent, cui ex testamento, vel ab intestato hæredes esse possint: itaque prodigi libertini, vel qui ingenui ex testamento patri hæredes extiterunt, datarios curatores habere possunt, legitimos non habent: quod nos Ulpianus docuit i), et receptum est in prodigis furiosorum exemplo.

7 *Curat. da.* Jam igitur non sunt legitimi, sed honorarii duntaxat curatores, *l. 1. l. Observare. l. Sæpe. de curat. furios.*

* Quia lex xii. his personis non prospexerat omni casu, non exhæredatis a parente, non se abstinentibus, non parentis hæredibus testamentariis, non libertinis k): hodie cœperunt omni casu omissa lege prætorios curatores accipere.

8 *Curatores accip.* Tutorem habenti tutor non datur l): Tutorem habenti causa cognita curator datur. denique curatorem habenti causa cognita curator datur, *l. Curatorem. C. qui dar. tut. vel cur. l. Ventri, D. de tut. et cur. dat.* Prima regula non est perpetua: tutorem habenti certis ex causis (ut in *l. 4. C. in quib. caus. tut. vel cur. hab.*) alius idoneus substitui sententia competentia judicis solet, id est, in locum suspecti, qui convictus ac remotus est, et in locum excusati. Et hoc quidem S. C. introductum est, cum ex pluribus tutoribus unus, aut removetur, aut excusatur in perpetuum, *l. Si quis sub cond. de test. tutel.* Sequitur in *d. l. 4.* vel defuncti, vel relegati tutoris, ut *l. 3. C. qui pet. tut.* Ex hoc etiam S. C. introductum est, *d. l. Si quis sub cond.* In locum ergo relegati tutor, vel curator datur, *l. Quod si forte. §. Quid ergo. D. de solut.* hoc amplius in locum furiosi, surdi, muti, tutoris legitimi, ex S. C. alius tutor datur, *l. pen. de tutel.* Est et alius casus in *l. Cum in una. §. 1. de appell.* et alius in *l. Si quis tutor. de tut.* et alius in *Tit. de auct. tut. sup.*

* 9 *Fraudul.* In locum suspecti tutor datur, *§. ult. c. prox. sup.*

* 10 *Curat. d.* Quia non desinunt esse tutores m).

* 11 *Valetud.* Superveniente tutelam susceptam n).

12 *Absit.* Etenim si præsto sit et fari possit, commodissimum erit eum sibi procuratorem, tutore auctore, constituere o), *l. Neque. C. de proc. l. Cum minores. C. si adv. rem jud.*

* 13 *Vel infans sit.* Atque adeo tutor auctor ei esse non possit ad judicium accipiendum, vel dictandum, *l. 2. de adm. tut.* vel ad alia gerenda negotia per se, vel per procuratorem, *l. 24. eodem. l. 6. rem pup. sal. fo.*

14 *Quem vel.* Recte (quem velit) et ideo sæpe is a tutore dari p), constitui q), ordinari r) dicitur in libris nostris.

15 *Auctorem.* Ex eadem causa curator, vel actor, vel adjutor dari potest: ut ecce in relegati tutoris locum, vel curator, quemadmodum superius dictum est, vel actor, *l. Sine. §. ult. de adm. tut.* sic in locum minus idonei tutoris, vel curator datur, *§. Interdum. sup.* vel actor, vel adjutor. Curatorem eligit magistratus, adjutorem tutor: actor ad agendum a tutore, vel curatore constituitur, *l. 1. C. de act. seu curat. dan. l. Si actor. C. de appellat. l. Tutor. D. quando ex fact. tut. l. Actor. rem rat. hab.* quia enim ab eis procurator constitui non potest, propterea quod domini non sunt s): ideo hoc eis datum est, ut quoties abluturi essent, vel alias impedirentur, decreto prætoris, vel præsidis actorem darent. Adjutor ad alia tutelæ munia deligitur, *l. Solet. de tut.* qui ab Constant. βοηθὸς dicitur t): Suidas, Ἀδιούτωρ παρὰ Ῥωμαίοις, βοηθός: ubi legendum Ἀδιούτωρ.

* Actor, qui et adjutor dicitur u), litium causa constituitur, *l. Liberto §. pen. de neg. gest.* vel aliorum negotiorum causa: nam ut servus x) actor, negotiorum scilicet y), non litium domini, ita liber homo actor recte dicitur, qui aliena negotia agit, etiamsi non constitutos apud acta, quamquam in eo, quo de agitur, qui tutori fert suppetias, acta intervenire z) oporteat, et decretum. Proprie tamen actor litium causa, *§. pen.* Adjutor aliorum negotiorum datur aa).

16 *Dec. constit.* Valde novum est, ut qui procuratorem dare non potest bb) actorem constituat: Ideoque decreto est opus.

i) Regul. tit. 12. §. pen. vide Parat. in Cod. de curat. fur. vel pr.
k) d. §. pen.
l) l. Ventr. 20. §. 1. D. de tut. et curat. dat.
m) Qui in perpetuum excusantur, desinunt esse tutores.
n) Vide Cujac. ad tit. C. qui morbo.
o) Theoph.
p) Ut tit. C. de actore a tut. seu curat. dan. l. Solet. 13. §. 1. D. de tutel.
q) l. Sine hærede. 32. §. ult. D. de administrat. tut.
r) l. Si actor. tit. C. de appellat.
s) Sed tantum dominorum loco habentur, l. Interdum 56. §. 4. D. de tut.
t) Lib. 5. tit. 11. §. 15.
u) l. 6. C. quom. et qu. jud.
x) l. Libertis. 18. §. Posthumo. D. de aliment. vel cibar. rel.
y) Itaque διοικητὴς dicitur, sive administrator.
a) Theoph.
aa) l. Solet. 13. D. de tutel.
bb) Quia domini, id est, pupilli, est procuratorem constituere, l. Neque. 11. C. de procur.

SCHOLIA

a) *Vicesimum quintum.* Fœmina citius quam mas plenam libertatem adipiscitur, at minor quid causæ sit, quare citius item quam mas curatione non liberetur, nisi quis dicat, non esse minum in fœminis, quæ post libertatem legitimos ante hac, vel Atilianos tutores habebant, donec in manum viri convenissent.

b) *Dantur autem.* Dantur ex Constitutione D. Marci, nam ante D. Marcum minoribus quam xxv. ann. natu, nisi ex causa, curatores non dabantur.

c) *Sed solent.* Furiosi sunt in curatione agnatorum ex xii. Tab. item prodigi, qui, modo patri ab intestato hæredes extiterint, ut Ulpianus docet in Fragmen. Sed hodie magistratus solent se interponere, et furiosis prodigisque causa cognita ex inquisitione agnatum vel extraneum curatorem dare, *l. 1. l. Observare. l. Sæpe de cur. fur.* id quod fortasse lege Lætoria effectum est, cujus Capitolinus meminit in Marco. Hæc igitur verba, *sed solent*, superiori contrariam sententiam significant.

d) *Perpetuo morbo.* Morbi sontici, vel perpetui sunt, vel temporarii. Quæro an ob temporarios curator datur, et puto non dari, an ob perpetuos, qui sontici non sunt, et puto idem esse quod in temporariis.

e) *Interdum autem.* Tutorem habenti tutor non datur: nisi ex certis causis, quæ certis legibus comprehensæ sunt. Tutorem habenti causa cognita curator datur a magistratibus, et sic variis ex causis adjungi potest.

f) *Ut puta si legitimus.* Hoc unum exemplum est si diffusa sint negotia, et auctum patrimonium pupilli, et idcirco non sit tutor idoneus ad administrationem, *l. 1. §. ult. C. in quibus cau. tut. l. Testamento. Cod. de exc. tut. l. Tutores qui. §. Rerum. l. Quoties. §. fin. de administ. tut.* Sunt et alia multa, quæ in disquisitione sunt magistratus, veluti si tutor ad tempus excusetur. item si jam pupillo habenti tutorem, is administrationi jungatur, quem pater tutorem esse voluit. ut in *l. Sententiam. de testam. tut. l. Si pupillorum. C. eod. l. 3. C. de con. tut.*

g) *Quoniam habenti.* Quæro an hæc regula sit perpetua: Impp. Valerianus et Galienus in *Tit. in quibus cau. tut. tutor vel curator dari potest*, sic enim legendum est: *licet*, inquiunt, *tutorem habenti tutor dari non potest, tamen certis ex causis alius idoneus substitui sententia competentis judicis solet.* Sensus est: licet tutorem habenti tutor dari non potest, in ejus tamen tutoris locum, qui relictis aliis contutoribus, ipse tutor esse desiit, alius tutor a magistratibus dari solet, *id est*, inquiunt, *in locum suspecti, qui convictus, ac remotus est, et in locum excusati*: Si unus ex pluribus tutoribus a tutela removeatur, vel si excusetur in perpetuum (nam loco excusati ad tempus, paulo inferius ostendemus curatorem dari) alius in illius locum tutor dabitur, et sic dabitur tutor tutorem habenti.

h) *Curator adjungi.* Ex decreto magistratus, hunc autem Pompon. dicit magis esse administratorem rerum, quam curatorem in *l. Solet de tutel.* Et recte; nam in multis differt ab eis, qui proprie curatores sunt.

i) *Et pupillus.* His igitur verbis eum casum voluit exprimere, quo actor necessario constituendus est. Quod tunc accidit, cum ipse sibi pupillus procuratorem auctoritate tutoris constituere non potest: nam et cum procuratorem sibi constituere potest, nihil vetat actorem constitui: idem et in curatore dicemus, si adolescens non absit.

k) *Actorem.* Actor, qui et adjutor dicitur a Pomponio in *l. Solet. de tut.*

l) *Periculo ipsius tutoris.* Quippe eligitur, datur, constituitur, ordinatur a tutore.

m) *Decreto.* Decreto est opus, ut electus et nominatus a tutore, ita demum agat et defendat res pupillares, si prætori vel præsidi probatus et idoneus visus fuerit.

CAPUT XXIV.

De satisdatione tutorum, vel curatorem.

Ne tamen pupillorum pupillarumve, et eorum qui quæve in curatione sunt, negotia a curatoribus tutoribusve consumantur, vel deminuantur: a) curat [1] prætor [2], ut et tutores, et curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento [3] dati satisdare non coguntur: quia fides eorum, et diligentia ab ipso testatore probata est [4]. Item ex inquisitione tutores, vel curatores dati, satisdatione non onerantur: quia idonei electi sunt. [5]

§. 1. Sed si ex testamento, vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satis [6] de indemnitate pupilli, vel adolescentis, et contutori, vel

concuratori præferri, ut solus administret: vel ut contutor satis offerens præponatur ei, et ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satis a contutore, vel concuratore suo, sed offerre debet, ut electionem det [7] contutori, vel concuratori suo, utrum velit satis accipere, an satisdare. Quod si nemo eorum satis offerat; si quidem adscriptum fuerit a testatore quis gerat, ille gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum, quem major pars elegerit, [8] ipse gerere debet, ut edicto prætoris cavetur. Sin autem tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos, qui gerere debent, prætor partes suas interponere debet. Idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut major pars eligere possit per quem administratio fieret.

§. II. Sciendum autem est, non solum tutores, vel curatores pupillis, vel adultis, cæterisque personis ex administratione rerum teneri, sed etiam in eos, qui satisdationem accipiunt, *b)* subsidiariam actionem esse, quæ ultimum eis præsidium possit adferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino a tutoribus, vel curatoribus satisdari non curaverunt, aut non idonee passi sunt caveri. Quæ quidem tam ex prudentum responsis, quam ex Constitutionibus imperialibus etiam in hæredes eorum extenditur.

§. III. Quibus Constitutionibus, et illud exprimitur, ut nisi caveant tutores, vel curatores, pignoribus captis coerceantur. [9] Neque autem præfectus urbi, neque prætor, neque præses provinciæ, neque quis alius cui tutores dandi jus est, hac actione tenebitur; sed *c)* hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent [10].

ADNOTATIONES

1 *Curat.* Omnes vet. libri curat, non curat, et hoc sane jus non ex edicto prætoris manat, sed ex constitutionibus, §. *Sed ex his. sup. de Atil. tut.* cautio præstatur ex constitutionibus: provocatio *a)* fit ex edicto prætoris *b)*. Cautionem præstant: qui cavere debent *c)*: provocant ad cautionem, qui cavere non debent *d)*. Actio subsidiaria datur ex orat. divi Trajani *e)* adversus eos, qui cautionem acceperunt, et ex constitutionibus in hæredes eorum *f)*.

2 *Prætor.* Ut *l. Eorum.* §. *ult. de dan. tut.*

3 *Testam. dati.* Etiamsi non jure, puta, testamento matris. *l. 2 de conf. tut.*

4 *Probata est.* *L. 26.* §. *1. in fi. quand. dies leg. ced.*

5 *Electi sunt.* Et pronunciati, *l. 5. de conf. tut. l. ult.* §. *Item rescripserunt a curatore. de admin. rer. ad civ. pert.* Cæteri, si non satisdederint, legitimi administratores non sunt, *l. pen. C. in quibus cau. in int. rest.*

6 *Off. satis.* *L. 53.* §. *pen. de furt.*

7 *Ut election. det.* Alioquin suspectus esse præsumitur, qui ultro tutelæ administrationem affectat, contutori electione non delata.

8 *Elegerit.* Ut solet dissentientibus inter se creditoribus in portione eligenda, quam a debitoribus ferant, *l. Majorem. de pact.*

9 *Coerceantur.* Vel removeantur quasi suspecti, *l. 1. et 2. C. de tut. vel curat. qui satis non ded.*

10 *Exigere sol.* In Provinciis duumviri, aut defensores: in urbe scriba, aut is, quem prætor in hoc delegaverit, *l. 2. et 3. rem pup. salvam for. l. ult. C. de mag. conven.*

a) Provocat ad satisdationem, qui offert contutori suo; ut eligat, utrum velit satis accipere, an satisdare.

b) l. Testamento. 17. D. de testam. tut.

c) Non testamentarii igitur, nec dati ex inquisitione, ergo legitimi, et dati sine inquisitione, l. 5. D. de legitim. tutor. l. 4. C. de tutor vel curat. qui sat. non ded.

d) Testamentarii, et dati ex inquisitione, l. Si nemo. 19. §. 1. D. de testam. tut. interdum tamen legitim. provocant ad cautionem, d. l. 5. §. 1.

e) l. pen. C. de magistrat. conven.

f) l. Quod ad hæredem. D. de magist. conven.

SCHOLIA

a) *Curat.* Curet malo, curet igitur, ut qui tutorem dat sine inquisitione, vel si legitimus vocetur ad tutelam: curet item prætor ut tutores vel curatores eo nomine satisdent.

b) *Subsidiariam actionem.* Hæc actio est utilis in factum, in factum a Theophilo dicitur, utilis in l. 1. §. *Parvi. de magistr. conven. l. 1. et l. pen. C. eod.* Quod autem dicitur in *l. ult. eod.* eandem esse hanc cum illa, quæ in tutores datur, id est, ejusdem potestatis et naturæ: nam in ea omnia agitur, in quæ tutor convenitur, sed tamen tutelæ actio privilegiaria est, hæc non item, *l. 1.* §. *Privilegium. eod. tit.* Datur autem pupillo subsidiaria actio ex Senatusconsulto, quod factum est auctore Trajano, *l. 2. eod. tit. l. pen. C. eod.* et interdum datur tutori, *l. 3. eod.*

c) *Sed hi.* Datur etiam a prætore arbiter fidejussoribus probandis, in quem hæc actio datur, *l. 1.* §. *Si præses* et §. *Divus. D. eodem.* Cum ex inquisitione tutor datur in officia et ministeria magistratuum, hæc actio competit, *d.* §. *Si præses*, per quos inquisitionem fieri solere probat *l. 3.* §. *Tutor. de suspect. tut.*

CAPUT XXV.

De excusationibus tutorum, vel curatorum.

Excusantur autem tutores, vel curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint, sive emancipati. Si enim tres liberos superstites Romæ quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in provinciis quinque, a tutela vel cura potest excusari, exemplo cæterorum munerum [1]: nam et tutelam, vel curam placuit publicum munus esse [2]. Sed adoptivi liberi non prosunt [3]: in adoptionem autem dati, naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris [4] succedant: ex filia non prosunt [5]. Filii autem superstites tantum ad tutelæ, vel curæ muneris excusationem prosunt. Sed si in bello amissi sunt, quæsitum est, an prosint. Et constat eos solos prodesse, qui in acie amittuntur [6]. Hi enim qui pro Republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelliguntur [7].

§. I. Item Divus Marcus in semestribus [8] rescripsit, eum, qui res fisci administrat, a tutela, vel cura, quamdiu administrat, excusari posse.

§. II. Item qui reipublicæ causa absunt, a tutela, vel cura excusantur. Sed etsi fuerint tutores, vel curatores, deinde reipublicæ causa abesse cœperint, a tutela, vel cura excusantur, quatenus [9] reipublicæ causa absunt: et interea curator [10] loco eorum datur, qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelæ: nam nec anni habent vacationem, ut Papinianus libro quinto responsorum scripsit [11]: nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati.

§. III. Et qui potestatem habent aliquam [12], se excusare possunt, ut Divus Marcus rescripsit: sed cœptam tutelam deserere non possunt.

§. IV. Item propter litem quam cum pupillo, vel adulto tutor, vel curator habet, excusare nemo se potest: nisi forte de omnibus bonis, vel hæreditate controversia sit.

§. V. Item tria onera tutelæ non adfectatæ [13], vel curæ, præstant vacationem, quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupillorum tutela, vel cura eorumdem bonorum [14], veluti fratrum, pro una computetur [15]. Sed et propter paupertatem excusationem

tribui, tam Divi fratres, quam per se[16] Divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri injuncto possit docere.

§. VII. Item propter adversam valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet.

§. VIII. Similiter eum, qui literas nesciret excusandum esse Divus Pius rescripsit: quamvis et imperiti literarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere[17].

§. IX. Item si propter inimicitias aliquam testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum præstat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserunt.

§. XI. *a)* Inimicitiæ[18], quas quis cum patre pupillorum, vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconciliatio intervenit, a tutela, vel cura solent excusare.

§. XII. Item qui status controversiam a pupillorum patre passus est, excusatur a tutela.

§. XIII. Item major septuaginta annis[19] a tutela, vel cura excusare se potest. Minores autem vigintiquinque annis, olim quidem excusabantur, a nostra autem Constitutione prohibentur ad tutelam, vel curam adspirare; adeo ut nec excusationis opus fiat. Qua Constitutione cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam[20] vocetur, nec adultus, cum[21] erat incivile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, et ab aliis reguntur, aliorum tutelam, vel curam subire.

§. XIV. Idem et milite observandum est, ut nec volens ad tutelæ onus admittatur.

§. XV. Item Romæ grammatici, rhetores, et medici, et qui in patria sua id exercent, et intra numerum sunt, a tutela, vel cura habent vacationem.

§. XVI. Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora constituta non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non appellat: sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverint, excusare se debent, cujuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati fuerint tutores, si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt. Si vero ultra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum, et amplius triginta dierum: qui tamen, ut Scævola dicebat, sic debent computari, ne minus sint quam quinquaginta dies.

§. XVII. Datus[22] autem tutor, ad universum[23] patrimonium datus esse creditur.

§. XVIII. Qui tutelam alicujus gessit, invitus curator ejusdem fieri non compellitur: in tantum ut licet paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adjecerit, se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum[24]. Divi Severus, et Antoninus rescripserunt.

§. XIX. Iidem rescripserunt, maritum uxori suæ curatorem datum, excusare se posse[25], licet se immisceat.

§. XX. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelæ meruit, non est liberatus onere tutelæ[26].

ADNOTATIONES

1 *Cæteror. munerum.* Numerus trium liberorum excusat a legationibus, *l. 1. C. de legation.* A cæteris muneribus personalibus numerus quinque *a)*. Ab omnibus muneribus numerus 16. *l. Semper. de jure immunit.* ac legendum omnino est in *l. Si quis decurio. C. de decurionib.* non 12. sed 16. liberorum Constantinus *b)* recte in hunc modum, ὁ ἔχων δεκαἕξ παῖδας, πάντων λειτουργημάτων ἀπαλλάττεται.

* 2 *Publ. mun.* Tutelam esse publicum, vel civile munus, nemo est, qui nesciat: neque video, qua in re ab hac sententia discrepet *l. 1. ἀπὸ δύο §. Tutela. D. eod. c)* at existimo tamen spurium esse §. Tutela. donec enim solet Modestinus Græco contexitur Latinas, nisi ex aliis auctoribus, sententias inserere *d)*: nullum vero auctorem habet §. Tutela. Denique eo sermone contexta est, qui nostris auctoribus non est in usu: nec enim provincialis muneris unquam fit mentio, nec reip. munus a civili munere quasi diversum unquam secernitur.

* 3 *Non prop.* Sicut nec ad liberationem operarum ex lege Julia de maritandis ordinibus, libertinis *e)*.

* 4 *In locum pat.* Si pater vivat, avo non prosunt, *l. 2. C. qui num. lib.*

* 5 *Non prop.* Quia non succedunt in locum matris *f)*.

* 6 *In nc. am. L. ult. de vac. mun.*

* 7 *Intelliguntur.* Plautus *g)*. Qui per virtutem perbitat, non interbitat *h)*.

8 *Semestr.* An exemplo D. Augusti, et Tiberii habat D. Marcus concilia semestria? De Augusto ita Xiphilinus *i)* scribit: καὶ πεντεκαίδεκα τῶν βουλευτῶν τοὺς συμβούλους ἐς ἑξάμηνον παρελάμβανε, καὶ ἐστιν ὅτε καὶ εἴκοσι κλήρῳ λαχόντας μετ' αὐτῶν, pariter et de Tiberio: de Augusto itidem Suetonius Tranq. *k)*.

* 9 *Quatenus.* Quamdiu, ut contra, quamdiu pro quatenus sæpe *l)*.

10 *Curator.* Vel tutor, *l. Quantum. de tut. l. 3. §. Si quis absfuturus de suspect. tut.* et in *l. 9. de tut. et rat. distrah.*

* Imo et tutor dabitur recte *m)*.

* 11 *Scrips.* Vel, rescripsit, ut *l. Ex contractu de re jud. §. Suspectus. 5. c. seq. §. Sacræ, v. Locus. de ver. desis.*

* 12 *Potest.* al. Ut puta consul, prætor, præses provinciæ. *l. Cum qui de jurisdic. l. 3. §. ult. de rei. qui arb.* procurator Cæsaris *n)*, imo et magistratus municipalis *o)*, et quicumque jurisdictionem habent.

* 13 *Adfectatæ.* Adfectatur autem plerumque levissima, ut dicis causa *oo)* numerum trium expleat *p)*.

14 *Bonor.* Bene expressit tutelæ, et curæ differentiam *q)*. Tutela est personarum; Cura bonorum, *l. 8. C. de nupt.*

* Tutores tutelam, curatores substantiam, sive res administrant. *l. 39. §. pen. de lib. cau. l. Locius. §. 1. Ad Treb.* Græcus auctor apud Suidam; παῖδα ὀρφανὸν ἀπολειπὼν τὸν ἀδελφὸν ἔγγραψε καὶ τοῦ υἱοῦ ἐπίτροπον καὶ τῶν χρημάτων ὧν ἐκεῖνῳ κατέλιπε μελεδωνὸν *r)*.

* 15 *Pro ana comp.* Pro administratione est etiam cessationis periculum, *l. 31. D. eod.*

* 16 *Per se.* Solus sine fratre: ratio autem hæc est, quia et pauper vis satisdationem præstare potest, *l. 2. §. ult. de col. bon.*

* 17 *Sufficere.* Et hoc casu ex sententia Pauli *s)* ejus non temere excusatio accipi debet, quia rationes per alium conficere potest.

* 18 *Inimicit.* Qui post susceptas inimicitias testamento tutor datus est, se excusare non potest: quandoquidem hoc ipso gratiæ videtur facta reconciliatio, nisi, ut plerumque fit, pater ideo inimicum tutorem dederit, ut molestum ei, et operosum negotium exhiberet *t)*. A cæteris tutelis inimicitiæ capitales excusant, dum tamen non sit facta reconciliatio *u)*.

19 *Major sept. an.* A patrimonialibus muneribus et mixtis, ab honoribus ætas non excusat *x)*, ab honore decurionatus ætas 55. annorum excusat *y)*: a muneribus personalibus ætas 70. *z)* et, ut in lib. 10. *Cod.* latius exponemus, vulgo perperam legitur 55. pro 70. ita in *l. 3. C. qui a tat. se excusant*: hæc enim, quæ posuimus, omnis dubitatis sunt, rata et firma.

* 20 *Ad legit. tutel.* Ad quam olim ipso jure etiam pupillus vocabatur, ut duobus locis Ulpianus ostendit *lib. Reg. tit. de tutel. a)* administratione scilicet curatori a prætore permissa, §. *Interdum. tob. cap. 23.* aut excusatione tamen eorum admissa *b)*.

21 *Cum erat.* Cum, pro quia.

* 22 *Datus.* Datus generaliter *c)*.

a) Vide Cujac. ad l. 1. C. de leg. qui num. liber.

b) Epit. lib. 2. tit. 5. §. 7.
c) Vide Cujac. ad l. 6. §. Grammatici. D. eod.
d) ut in l. 4. qui pet. tutor.
e) l. Qui libertinus. 37. D. de oper. lib.
f) Sicut nec familiam matris sequuntur, l. 196. de verbor. sig.
g) Capt. Act. 3. Sc. 5.
h) Sic legit Josephus Scal. in Conject. in Var.
i) Ex Dione lib. 53. a quo, et Zonar. in Aug.
k) Augusti cap. 35.
l) Vid. Cujac. Observ. lib. 15. cap. 22.
m) l. 1. C. in quib. caus. tut. hab.
n) Vide Cujac. recitat. ad d. l. Eum qui.
o) l. 6. §. ἀρμενδα D. eod. vide Cujac. ad. l. 2. in fi. eod.
oo) Glossæ veteres, dicis causa, νόμου χάριν, perfunctorie, perfusorie.
p) l. σπάδοντα 15. §. penult. ff. eod. Theoph.
q) §. pen. sup. tit. 11. l. Quia. 11. D. de test. tut.
r) Aliter legitur hic locus apud Suid. in v. μελεδωνός.
s) l. 6. in fin. D. eod.
t) §. Item si propter. sup. h. t.
u) Vide Cujac. ad l. 6. §. Grammatici. D. eod.
x) l. Neq. 5. Cod. de muner. patrimon. l. 2. §. 1. et l. 8. D. de vacat. et excus. mun.
y) l. 2. §. ult. et l. 11. D. de decur.
z) l. 3. D. de jure immun. l. 10. C. de decurion.
a) Ut legitur in originali Regular. Ulpiani Cujac. Observ. l. 17. cap. 28.
b) Ad tempus.
c) l. 2. C. eod.

* 23 *Univers.* Et quia datus intelligitur ad omne patrimonium, et omnem utilitatem pupilli, ideo excusatione indiget *d*), cum non in eadem provincia omne patrimonium est.

* 24. *Cogendum L.* 13. § *ult. de tut. et rat. dist.* et Græci interpretes ad *l.* 69 §. *Nuptiis. de ju. dot l.* 3. *Quæri. de susp. tut.*

* 25 *Excus. se posse.* Qui et removeri potest *e*), ne reddendæ curationis ratio cohibeatur *f*).

d) l. οὐ μόνον 10. §. 4. et l. Propter litem. 21. §. 2. O. eod. l. 2. C. eod.
e) Vide Cujac. ad l. 1. O. eod.
f) l. Non solum 67. §. 3. O. de rit. nupt.

* 26. *Non est liberat.* Alias admissæ justæ excusationis effectus hic est, ut periculo tutelæ liberet *g*).

g) l. Si tutor. 22. C. de excusat.

SCHOLIA

a) *Tutelis.* A legitimis et dativis inimicitiæ capitales excusant, sive priores testamento, sive posteriores sint, et hic est sensus hujus § et §. *Inimicitiæ*.

CAPUT XXVI.

De suspectis tutoribus, vel curatoribus.

Sciendum est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere.

§. I. *a*) Datum est autem jus removendi tutores suspectos Romæ prætori, et in provinciis præsidibus earum, et legato proconsulis [1].

§. II. Ostendimus qui possent de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint, sive non, sed alterius generis tutores. Quare etsi legitimus sit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famæ patroni parcendum [2], licet ut suspectus remotus fuerit.

§. III. Consequens est, ut videamus, qui possunt suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, hoc est, omnibus patere. Quinimo et mulieres admittuntur ex rescripto Divorum Severi et Antonini: sed eæ solæ, quæ pietatis necessitudine ductæ, ad hoc procedunt: ut puta mater: nutrix [3] quoque et avia possunt, potest et soror, sed et si qua alia mulier fuerit, cujus prætor perpensam pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredientem, sed pietate productam, non continere injuriam pupillorum [4], admittet eam ad accusationem.

§. IV. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare, puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum [5] suspectos possunt arguere: et ita divi Severus, et Antoninus rescripserunt.

§. V. Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo sit, ut Julianus quoque scripsit [6]. Sed et antequam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum removeri idem Julianus rescripsit [7], et secundum eum constitutum est.

§. VI. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non æque.

§. VII. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est.

§. VIII. Sed si suspecti cognitio suscepta [8] fuerit, posteaque tutor, vel curator decesserit [9], extinguitur suspecti cognitio [10].

§. IX. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistula Divorum Severi, et Antonini, ut in possessionem bonorum ejus pupillus mittatur [11], et quæ mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi jubentur. Ergo [12] ut suspectus removeri poterit, qui non præstat alimenta.

§. X. Sed si quis præsens negat propter inopiam alimenta non posse [13] decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad præfectum urbi puniendum, placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministeriis [14] tutelam redemit.

§. XI. Libertus quoque si fraudulenter tutelam filiorum, vel nepotum patroni gessisse probetur, ad præfectum urbi remittitur puniendus [15].

§. XII. Novissime sciendum est eos, qui fraudulenter tutelam, vel curam administrant, etiamsi satis offerant [16], removendos esse a tutela: quia satisdatio tutoris propositum malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat. Suspectum enim eum putamus, qui moribus talis est [17], ut suspectus sit. Enimvero tutor, vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen, et diligens [18], removendus non est quasi suspectus.

ADNOTATIONES

* 1 *Legato proconsul.* Qui et tutorem dare potest ex Oratione D. Marci, l. 2. *de tut. et cur. da. l. pen. de offic. proc.* Idem vero concessum non est ei, cui præses provinciæ mandavit jurisdictionem suam, tametsi par utilitas, et favor id pupillorum exigat ei permitti, sicut et ei, qui mandato prætoris jus dicit, idem interpretatio prudentum remisit, *l.* 1. §. *Damus, eod. l. pen. de offic. ejus cui mand.*

* 2 *Famæ parc.* Verbis mitioribus temperata postulatione, et sententia, et vide *l.* 38 § *pen. ad leg. Jul. de adult.*

* 3 *Nutrix.* Nam et hæc quasi altera mater est, ut lupa a Virgilio dicitur *a*) mater Remi, et Romoli.

* 4 *Pupillorum.* Pute cognatorum, vel adfinium, vel patroni patronæ liberorum: nam exterorum injuriam mulier non exequitur *b*) publico judicio, publicave, aut populari actione.

* 5 *Necessariorum.* Cur non, et impuberes ex consilio necessariorum, cum et ex consilio tutorum alios accusare possint si res ad eos pertineat? *l.* 2. §. 1. *de accus.* nimirum, quia hoc eis legibus concessum est, non etiam illud.

* 6 *Scripsit.* Vet. rescripsit, ut §. *seq.* et § *Item qui R. P. sup. cap. prox.*

7 *Rescrips.* Et hoc quoque Theophilus Juliani ἀπόκρισιν vocat, id est, rescriptum, sive responsum.

* 8 *Suscepta.* Cognitionem suscepit judex statim atque litigatores litem susceperunt, id est, cum litem contestati sunt apud eum, *l. Inter. de pub. ju. l. pen. de juris.*

9 *Decesserit.* Idem juris est, si quovis alio modo finita tutela fuerit, *l. pen. D. eod.* tunc enim adversus tutorem sufficit tutelæ actio, quæ famosa est *c*) æque atque suspecti actio ob dolum sequuta condemnatione *d*). Suspecti agimus pendente administratione tutelæ *e*), quia interim tutelæ agi non potest actione autem suspecti id solum intendimus *f*), ut tutor removeatur, quo finita hoc modo tutela, deinde tutelæ cum actione conveniamus, qui non ex fide bona tutelam gessit: alio igitur modo finita tutela, quam remotione suspecti, quid opus est, vel suspecti agere, vel suspecti actionem peragere?

* 10 *Sup. cogn.* Et hoc quoque Papiniano visum est *g*) et fortasse an superiora verba (ut Papiniano visum est) in hunc locum transferenda sunt.

a) Dicitur nutrix Æneid 1. mater autem Æneid 8. vide Non. Marcell in v. genitrix; et Serv. ad octavum Æn.
b) l. 1. O. de accus; l. Mulieri. 6. O. de popular. act. l. De crimine 12. C. de his, qui accus. poss.
c) l. 1. D. de his, qui not. infam.
d) l. 3. §. ult. et l. seq. D. eod. l. ult. C. eod.
e) l. Cum quem. 7. D. eod.
f) l. 4. et l. Cum tutor 18. D. de tut. et rat. distr. l. 1. et l. pen. C. eod.
g) l. pen. de susp. tut.

11 *Mittatur*. Ideo mittitur in possessionem, quia tutor latitat h), et in eum ob hanc causam remotum tutelæ agi vix potest.

12 *Ergo*. Bene ergo: nam si non potest removeri, non est cur pupillus mittatur in possessionem, aut bonis tutoris curator detur.

* 13 *Non posse*. Duæ negationes pro una: sic enim vet. scriptum habent, sic legit Theoph. sic Varro i), omnes heroas negat nescisse.

* 14 *Minister*. Corrupte fide inquisitionis k) ministeria, sive officia prætoris, per quæ fit inquisitio ut in *l. 3. §. Tutor. D. eod.*

* 15 *Puniendus*. Recte Theoph. εἰς τὸ σῶμα: quia pœnæ corporalis exequutio ad prætorem non pertinebat: et hæc libris Tribunalium Ulpianus l), quibus quæ cujusque Tribunalis jurisdictio propria, et potestas esset, exequebatur.

* 16 *Offerant*. Quod plerumque faciunt, qui locupletes, non qui pauperes sunt, quibus in difficili est satisdationem implere, *l. 2. de cast. pecul.* et ideo subjicit, Suspectum enim: sic omnino legendum est.

* 17 *Qui moribus talis*. Quamvis sit locuples.

18 *Et diligens*. Quia non tantum fides, sed etiam diligentia a tutore exigitur m), ideoque dolum, et culpam præstat n).

h) Prætor enim latitantis bona jubet possideri, l. 2. §. 1. D. quib. ex caus. in poss. eat.

i) apud Non. Marcell. in v. negativas.

k) l. 3. §. Tutor. D. eod.

l) l. 2. D. eod.

m) l. pen. D. de eo, qui pro tut.

n) l. Cum tutor. 18. D. de tut. et rat. distr. l. Quidquid. 7. C. arbitr. tut.

SCHOLIA

a) *Datum est*. Quia dicit datum est, apparet remotionem tutorum non esse propriam jurisdictionis: sed non tantum prætoribus et præsidibus remotio data est, verum etiam eis, quibus illi hanc cognitionis speciem mandarunt. Et hoc, nisi me fallo, Jurisconsultus scripsit in *l. Cognitio. in pr. de off. ejus, cui mand. est juris.* Mandata autem universali jurisdictione, an et hæc cognitionis species transeat, dubitatum est: nam favor pupillorum exigere hoc videbatur, et majoribus tantum judicibus, vel iis, quibus majores judices nominatim mandarunt.

J. CUJACII J. C.

NOTÆ ET SCHOLIA IN LIB. II.

INSTITUTIONUM D. JUSTINIANI PP. A.

CAPUT I.

De divisione rerum, et qualitate.

Superiore libro de jure personarum exposuimus: modo videamus de rebus, quæ vel in nostro patrimonio [1], vel *a*) extra patrimonium nostrum habentur. Quædam enim naturali jure communia sunt omnium, quædam publica, quædam universitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ ex variis causis cuique adquiruntur, sicut ex subjectis apparebit.

§. I. Et quidem *b*) naturali jure communia [2] sunt omnium hæc, aer [3], aqua *c*) profluens [4], et mare, et per hoc littora maris [5]. Nemo igitur ad littus maris *d*) accedere [6], prohibetur, *e*) dum tamen villis, et monumentis, et ædificiis se abstineat, quia non sunt *f*) juris gentium, sicut et mare.

§. II. *g*) Flumina autem omnia, et portus publica sunt [7]; ideoque *h*) jus piscandi omnibus commune est *i*) in portu, fluminibusque [8].

§. III. Est autem littus maris [9], quatenus hibernus fluctus maximus excurrit.

§. IV. Riparum quoque usus publicus est [10] *k*) juris gentium [11], sicut ipsius fluminis. Itaque navem ad eas adplicare [12], funes arboribus ibi natis [13] religare [14], onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen navigare, *l*) sed proprietas earum illorum est, *m*) quorum prædiis hærent: qua de causa arbores quoque in iisdem natæ eorundem sunt.

§. V. Littorum quoque usus publicus [15] juris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est casam [16] ibi [17] ponere, in quam se recipiant: sicut retia siccare [18], et ex mari reducere [19]. Proprietas autem eorum potest intelligi *n*) nullius esse, sed ejusdem juris esse cujus et mare, et quæ subjacet mari, terra vel arena.

§. VI. *o*) Universitatis [20] sunt [21], non singulorum *p*) veluti quæ in civitatibus sunt, theatra, stadia, et similia, si qua alia sunt communia civitatum [22].

§. VII. Nullius autem sunt res sacræ [23], et *q*) religiosæ [24], et sanctæ: quod enim divini juris est, id nullius in bonis est.

§. VIII. Sacræ res sunt, quæ *r*) rite, et *s*) per pontifices [25] Deo consecratæ sunt: veluti ædes sacræ, et *t*), donaria, quæ rite *u*) ad ministerium Dei dedicata sunt: quæ etiam per nostram Constitutionem [26] alienari, et obligari prohibuimus, *x*) excepta causa redemptionis captivorum. Si quis vero *y*) auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Locus autem in quo ædes sacræ sunt ædificatæ, etiam diruto ædificio, sacer adhuc manet, ut et Papinianus rescripsit [27].

§. IX. *z*) Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, *a*) dum mortuum [28] infert in locum suum. In communem autem locum purum invito socio [29] inferre non licet. In commune vero sepulcrum *b*) etiam invitis cæteris licet inferre. Item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario [30] locum religiosum non facere. In alienum locum concedente domino licet inferre: et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus [31], tamen religiosus fit locus.

§. X. Sanctæ quoque res veluti muri [32], et portæ [33], quodammodo divini juris sunt: et ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta sit in eos, qui aliquid in muros delinquerint. Ideo et legum eas partes, quibus pœnas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

§. XI. Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarumdam enim rerum dominium nanciscimur *c*) jure naturali, quod, sicut diximus, appellatur jus gentium *d*): quarundam, jure civili. *e*) Commodius est itaque a vetustiore jure incipere: palam est autem vetustius esse jus naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura [34] prodidit: civilia enim jura tunc esse cœperunt, cum et civitates condi, et magistratus creari, et leges scribi cœperunt.

§. XII. Feræ igitur bestiæ, et volucres, et pisces, id est omnia animalia, quæ mari, cœlo, et terra nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, jure gentium [35] statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest feras bestias, et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno. Plane qui

in alienum fundum ingreditur *f*) venandi, aut aucupandi gratia, potest a domino, *g*) si is providerit, prohiberi, ne ingrediatur. Quidquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur: cum vero evaserit custodiam tuam, et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit [36] *h*) et rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit ejus persequutio.

§. XIII. Illud quæsitum est, an si fera bestia [37] ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intelligatur: *i*) quibusdam placuit statim esse tuam, et eousque tuam videri, donec eam persequaris: quod si desieris persequi, desinere tuam esse, et rursus fieri occupantis. Alii non aliter putaverunt tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere possunt, ut eam non capias [38].

§. XIV. Apium quoque natura fera est. Itaque quæ in arbore tua consederint, antequam a te alveo [39] includantur, non magis tuæ intelliguntur esse, quam volucres, quæ in arbore tua nidum fecerint: ideoque, si alius eas incluserit, is earum dominus erit. Favos quoque si quos effecerint [40], *k*) quilibet eximere potest. Plane integra re si prævideris ingredientem fundum tuum, poteris eum jure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex *l*) alveo tuo evolaverit, *m*) eousque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis ejus est persequutio: alioquin occupantis fit.

§. XV. Pavonum, et columbarum fera natura est: nec ad rem pertinet quod ex consuetudine avolare, et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire, et redire soleant, quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In iis autem animalibus, quæ ex consuetudine abire, et redire solent, talis regula comprobata est, ut eousque tua esse intelligantur, donec animum revertendi habeant [41]: nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt, et fiunt occupantium. Revertendi autem animum videntur desinere habere tunc, cum revertendi consuetudinem deseruerint.

§. XVI. Gallinarum autem et anserum non est fera natura; idque ex eo possumus intelligere, quod aliæ sunt gallinæ, quas feras vocamus: item alii anseres, quos feros appellamus. Ideoque si anseres tui, aut gallinæ tuæ aliquo casu [42] turbati, turbatæve evolaverint *n*) licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuæve esse intelliguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum [43] committere *o*) intelligitur.

§. XVII. Item ea, quæ ex hostibus capimus, jure gentium statim nostra fiunt [44]; adeo quidem ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur [45]: qui tamen si evaserint nostram potestatem, et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt.

§. XVIII. Item lapilli, et gemmæ, et cætera, quæ in littore inveniuntur, jure naturali statim inventoris fiunt.

§. XIX. Item ea, quæ ex animalibus dominio tuo subjectis nata sunt, eodem jure tibi adquiruntur.

§. XX. Præterea quod per alluvionem [46] *p*) agro tuo flumen adjecit [47], jure gentium tibi adquiritur. Est autem alluvio *q*) incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adjiciatur.

§. XXI. Quod si vis fluminis [48] partem aliquam ex tuo prædio detraxerit, et vicini prædio attulerit *r*), palam est eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui hæserit, arboresque quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitæ esse [49].

§. XXII. Insula quæ in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. In flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident *s*), pro modo latitudinis cujusque fundi, quæ latitudo prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam [50] prædia possident. Quod si aliqua parte divisum sit flumen, deinde infra unitum, agrum alicujus in formam insulæ redegerit, ejusdem permanet is ager, cujus et fuerat.

§. XXIII. Quod si naturali alveo in universum relicto, alia parte fluere cœperit: prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam ejus prædia possident, pro modo scilicet latitudinis cujusque agri, quæ latitudo prope ripam sit: novus autem alveus ejus juris esse incipit, cujus et ipsum flumen *t*), id est publicus. Quod si post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen *u*) rursus novus alveus [51] eorum esse incipit, qui prope ripam ejus prædia possident.

§. XXIV. *x*) Alia sane causa est, si cujus totus ager inundatus fuerit: neque enim inundatio fundi speciem commutat: et ob id si recesserit aqua, palam est eum fundum ejus manere, cujus et fuit.

§. XXV. Cum ex aliena materia species aliqua *y*) facta sit ab aliquo, quæri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit: utrum is, *z*) qui fecerit, an ille potius, qui materiæ dominus fuerit? ut ecce, si quis ex alienis uvis, aut olivis, aut spicis, vinum aut oleum, aut frumentum fecerit: aut ex alieno auro, vel argento, vel ære vas aliquod fecerit: vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrum, aut collyrium composuerit: vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis navem, vel armarium, vel subsellium fabricaverit *a*). Et post multas Sabinianorum, et Proculejanorum [52] ambiguitates, placuit *b*) media sententia [53] existimantium si ea species ad materiam reduci possit, eum videri dominum esse, *c*) qui materiæ dominus fuerit: si non possit reduci, eum potius intelligi dominum, qui fecerit [54], ut ecce, vas conflatum potest ad rudem massam æris, vel argenti, vel auri reduci: vinum autem, vel oleum, aut frumentum ad uvas, et olivas, *d*) et spicas reverti non potest: ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis, veluti ex suo vino, et alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis, et alienis medicamentis emplastrum, aut collyrium, aut ex sua lana, et aliena vestimentum fecerit: dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum, qui fecerit, cum non solum operam suam dedit, sed et partem ejusdem materiæ præstavit.

§. XXVI. Si tamen alienam purpuram vestimento suo quis intexuit: licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento, et qui dominus fuit purpuræ, *e*) adversus eum, qui subripuit, habet furti actionem, et condictionem, sive ipse sit, qui vestimentum

fecit, aive aliua : *f)* nam extinctæ res, licet vindicari non possint, condici tamen a furibus, *g)* et quibusque [55] alia possessoribua possunt.

§. XXVII. Si duorum materiæ ex voluntate dominorum confusæ sint [56], totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti, vel auri coaflaverint. Sed et si diversæ materiæ sint, et ob id propria species facta sit, forte ex vino, et melle mulsum, aut ex auro, et argento electrum, idem juris est : oam et eo casu communem esse apeciem non dubitatur. Quod si fortuitu, et non voluntate dominorum confusæ fuerint, vel diversæ materiæ, vel quæ ejusdem generia sunt, *h)* idom juris esse placuit.

§. XXVIII. Quod si frumentum Titii frumento tuo mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia siogula corpora, id est singula grana, quæ cujusque propria fuerunt, *i)* ex coosensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit aine tua voluntate, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant : nec magis istia casibua commune fit frumentum, *k)* quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur, io rem quidam actio *l)* pro modo frumenti cujusque competit : arbitrio autem judicis continetur, ut ipse æstimet, quale cujusque frumentum fuerit.

§. XXIX. Cum *m)* in suo solo aliquis ex aliena materia *n)* ædificaverit, ipse intelligitur dominus ædificii, quia omne quod inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideo ia, qui materiæ domious fuerat, desinit dominua ejus esse, *o)* sed tantisper *p)* neque vindicare eam potest, *q)* neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cavetur ne quis tignum alienum [57] ædibus suis junctum eximere cogatur, *r)* sed duplum pro eo præstat per actionem, quæ vocatur de tigno injuncto. Appellatione autem tigni omois materia significatur, ex qua ædificia fiuot. Quod ideo proviaum eat, ne ædificia rescindi necesse sit. Sed si aliqua ex causa dirutum sit ædificium, poterit materiæ dominua, si non fuerit duplum jam persequutus [58], *s)* tunc eam vindicare et ad exhibendum de ea re agere.

§. XXX. Ex diverso si quis in *t)* alieno solo [59] ex aus materia *u)* domnm *x)* ædificaverit, illius fit domus, cujus et solum est [60]. Sed hoc casu materiæ dominus proprietatem ejus amittit, quia voluntate ejua intelligitur esse alienata : utique si non ignorabat se in alieno solo ædificare : et ideo, licet diruta sit domus, materiam tamen *y)* vindicare non potest. Certe illud constat, ai in possessione constituto ædificatore, soli domioua petat domum suam esse, nec solvat pretium materiæ, et mercedes fabrorum, *z)* poase eum per exceptionem [61] doli mali repelli [62] : utique ai bonæ fidei *a)* possessor fuerit, qui ædificavit. Nam scienti [63] *b)* alienum *c)* soium esse, potest objici culpa, *d)* quod ædificaverit temere in eo solo, quod intelligeret *e)* alienum esse [64].

§. XXXI. Si Titius alieoam plantam in solo auo posuerit, *f)* ipsius erit. Et ex diverso, ai Titius auam plantam io Mævii solo posuerit, Mævii plaota erit, *g)* si modo utroque casu radices egerit : ante enim quam radices egerit, ejus permanet [65], cujus et fuerat. Adeo autem ex eo tempore, quo radices agit planta, proprietas ejus commutatur, ut si vicini arbor ita terram Titii presserit, ut in ejus fundum radices egerit, Titii effici arborem dicamus : ratio enim non permittit, ut alteriua arbor esse intelligatur, quam cujus in fundum radices egiaset. Et ideo prope [66] confinium arbor posita, ai etiam in vicini fundum radices egerit, *h)* communis fit.

§. XXXII. Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterum sicut is, qui in alieno soio ædificaverit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea, quæ diximus, ita ejusdem exceptiooes auxilio tutus esse potest ia, qui alienum fundum sua impensa bona fide conseruit.

§. XXXIII. Literæ quoque, licet aureæ aint, perinde chartis, membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea quæ inædificantur, aut inseruotur : ideoque si in chartia, membranisve tuis carmen, vel historiam, vel orationem Titius scripserit, hujus corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed ai a Titio petas tuos libros, tuasve membranas, nec impensas scripturæ solvere paratus sis, *i)* poterit se Titius defeodere per exceptionem doli mali, utique ai earum chartarum membranarumve possessionem bona fide nactus est.

§. XXXIV. Si quia in aliena tabula pinxerit, quidam putaot tabulam picturæ cedere : aliia videtur picturam [67], qualiscumque sit, tabulæ cedere : sed nobis videtur melius esse tabulam picturæ cedere. Ridiculum est enim picturam Apellia, vel Parrhasii in accessionem *k)* vilissimæ tabulæ cedere. Unde si a domino tabulæ imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat [68], nec aolvat pretium tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoveri. At si is, qui pinxit, eam poasideat, consequens est, *l)* ut utilis actio domino tabulæ adversus eum detur : quo casu si non solvat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod sive is qui pinxit subripuit tabulam, sive alius, competit domino tabularum furti actio.

§. XXXV. Si quis a non domino, quem dominum esse crediderit, *m)* bona fide fundum emerit, vel ex donatione aliave qualibet justa causa æque bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus, quos percepit, ejus esse pro cultura, et cura [69]. Et ideo ai postea dominus supervenerit, et fundum vindicet, de fructibus ab eo *n)* consumptis agere non poteat. Ei vero, qui alieoum fundum *o)* sciens possederit, non idem concessum eat : itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti aint, cogitur restituere.

§. XXXVI. Is vero ad quem uausfructua fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad hæredem ejus non pertinent [70], sed domino proprietatis adquiruntur. *p)* Eadem fere *q)* et de colono [71] dicuntur.

§. XXXVII. In pecudum fructu etiam fœtua est; *r)* sicut lac [72], pili, et lana. Itaque agni, hœdi, et vituli, et equuli, et suculi statim *s)* naturali jure [73] domini fructuarii sunt : partua vero ancillæ in fructu non est : itaque ad dominum proprietatis pertinet : absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse; cum omnes fructus rerum natura [74] gratia hominis comparaverit.

§. XXXVIII. Sed si gregia usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum *t)* ex fœtu fructuarius aummittere debet [75], ut Juliano visum est, et in vinearum demortuarum, vel arborum locum, alias debet substituere : recte enim colere, et quasi bonus paterfamilias uti debet.

§. XXXIX. Thesauros [76] quos quisque in loco suo invenerit, u) Divus Hadrianus, naturalem æquitatem sequutus, ei concessit, qui eos invenerit. x) Idemque [77] statuit, si quis in sacro, aut religioso loco fortuito casu invenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuito invenerit, dimidium inventori, dimidium domino soli concessit. Et convenienter si quis in Cæsaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Cæsaris esse statuit. Cui conveniens est, ut si quis y) in fiscali loco, vel publico, vel civitatis [78] invenerit, dimidium ipsius esse debeat, z) dimidium fisci, vel civitatis.

§. XL. Per traditionem quoque jure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali æquitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi: et ideo, cujuscumque generis sit corporalis res, tradi potest, et a domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria [79] quoque, et tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria, et tributaria prædia, quæ in provinciis sunt: inter quæ necnon et Italica prædia, ex nostra [80] Constitutione nulla est differentia: sed siquidem ex causa donationis [81], aut dotis [82], aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

§. XLI. a) Venditæ vero res, et traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore [83], aut pignore dato: quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur et jure gentium, id est jure naturali id effici. Sed si is, qui vendidit, b) fidem emptoris [84] sequutus est, dicendum est statim rem emptoris fieri.

§. XLII. Nihil autem interest [85], utrum ipse dominus tradat alicui rem, an voluntate ejus alius.

§. XLIII. Qua ratione si cui libera universorum negotiorum administratio a domino permissa fuerit [86], isque ex his negotiis rem vendiderit, et tradiderit, facit eam accipientis.

§. XLIV. c) Interdum etiam sine traditione, nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit, aut locavit, aut apud te deposuit, vendiderit tibi, aut donaverit, aut dotis nomine dederit. Quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, [87] eo tamen ipso, quod patitur tuam esse [88], statim tibi adquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tradita fuisset [89].

§. XLV. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simulatque d) claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.

§. XLVI. Hoc amplius, interdum et in incertam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce prætores, et consules, qui missilia [90] e) jactant in vulgus. ignorant quid eorum quisque sit excepturus: et tamen quia volunt, quod quisque exceperit, ejus esse, statim eum dominum efficiunt.

§. XLVII. Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto a domino habitam f) occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abjecerit, ut id rerum suarum esse nolit: ideoque statim dominus esse desinit [91].

§. XLVIII. Alia causa est earum rerum quæ in tempestate maris, g) levandæ navis causa, ejiciuntur: hæ enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo ejici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis eum ipsa navi maris periculum effugiat. Qua de causa si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus [92], lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe discedere videntur ab bis quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

ADNOTATIONES

1 *Patrimonia.* Patrimonium bona paterna significat: matrimonium bona materna, Seneca lib. 1. De benef. cap. 3. quia loto patentis matrimonii sit, et cæt qui tamen locus ab Erasmo depravatus est: nam et apud Suet. Tranqu. a), et Valer. Max. b) ita matrimonium accipi alii quidam adnotarunt, et D. Augustinus, Serm. 185 Ibant, inquit, ad passiones obliviscentes patrimonia, et matrimonia sua; sic in Glossis c), fratrimonium pro bonis fraternis. Hoc autem in loco, in patrimonio, id est, in bonis. Servitutes proprie ex bonis non sunt, *l. 1. de usuf. leg.* at quæ certe non sunt etiam omnino extra bona, magis est, ut bonis adnumerentur. Igitur non ea tantum, quæ sunt, sed etiam, quæ intelliguntur, id est, incorporalia, in bonis nostris computantur.

* 2 *Communia.* Communia sunt, quorum usus, et utilitas jure gentium communis est omnibus hominibus d).

3 *Aer.* De vectigali pro aere 10. Obs. cap. 7.

4 *Aq. pr.* Aqua non profluens jure gentium communis non est e).

* Aeris, vel aquæ fluentis usus communis est f), sicut et fluminis g), et aquæ quidem, quatenus eam aumere, et uti, fluminis vero, quatenus in ipso piscari, et per ipsum navigare cuique liberum est: usu enim solo discernuntur flumen, et aqua fluminea.

* 5 *Littora.* Imo sunt populi, qui in ea imperium habent, *l. 3. ne quid. in lo. pub.* Dico littorum usum esse communem, sicut maris: alioquin nec maris usus ullius communis esset, si et littora non essent in usu communi. Et quod dicitur ea esse populi sive publica, ut *d. l. 3.* et *l. pen. §. 1. de adqu. rer. dom.* sic est accipiendum, ut usu sint publica jure gentium h) sicut mare, *d. l. pen. §. 1.*

6 *Accedere.* Non piscandi tantum, sed etiam ædificandi, occupandi, usurpandi causa, *l. Quod in littore. de adqu. rer. dom. l. In littore. ne quid in loc. publ.* nam communium rerum proprietas omnibus patet: ideoque, et in mari constructa ædificia, moles, pilæve jactæ ejus sunt, qui jecit, *l. 2. §. Adversus. l. Littora. ne quid. in loc. pub. l. Quamvis. l. Ergo. §. ultim. de adqu. rer. dom. l. 1. §. Quod si quis. de nave oper. nunc.*

7 *Publ. sunt.* Publica jure gentium usu, *l. 4 Item. §. Quod si toto. de adq. rer. dom. l. Fluminum. de damno inf.* proprietate autem publica sunt juris civilis i): nam fluminum, et portuum proprietas est populi, nec omnibus æque patet, ut rerum communium proprietas. Riparum autem proprietas est privatorum k), qui proxime prædis possident. Igitur publica usu sunt communia, proprietate non item. Id tamen notandum est, flumen, et aquam profluentem, intellectu ita discernenda esse, ut sit flumen publicum nomen, aqua commune.

* Separat publica a communibus, quamvis, et hæc ipsa publica sint l): quia quæ sunt communia, eorum proprietas nullius est, *l. Ergo. in fi. de adq. rer. dom. l. 51. de contr. empt.* Quæ sunt publica, eorum proprietas alicujus est, l. 1. *de inter lic.* videlicet si conferantur cum communibus: nam si cum rebus singulorum, sane non sunt propria singulorum. Item ex communibus quæ occupari possunt occupanti in medio posita sunt, ex publicis non item: quo fit, ut qui mare, aut littus ædificat jure gentium suum ædificium faciat m), quamquam melius sit in ædificando etiam adhibere publicam auctoritatem, *l. Fluminum. de dam. inf. l. Quamvis. de adqu. rer. do.* qui vero in flumine, vel ripa ædificat, vel quolibet alio loco publico, nullo modo suum opus facit sine publica auctoritate n). Denique rerum communium proprietas omnibus vacat o), rerum publicarum non item.

* 8 *In portu Flumina.* Quia portuum, et fluminum usus jure gentium communis est p), sicut riparum. Publica hæc omnia sunt, *l. 3. de flum.* id est, communia usu, non proprietate. Communia vero usu, et proprietate, omnibus patent q), omnibus vacant r).

* 9 *Littus maris.* Ut ripa est, qua flumen cum est plenissimum

a) In Octavio cap. 40. vide tamen ibid. Isaac. Casaubonum, et Gronovium ad contres. 9 lib. 11. Sen.

b) lib. 7. cap. 8.

c) In libro Notarum Senecæ, ut citat Cujas ad 10. Cod. de bonis matern.

d) l. 3. §. 1. D. ne quid in lo. publ. Ovid. Metam. 6. fab. 6.

e) l. 1. et 6. C. de serv. et aq.

f) l. Injuriarum 13. §. ult. D. de injur. d. §. 1. l. 3. D. eod.

g) l. Fluminum. 24. D. de dam. inf.

h) l. Præscriptio. 45. D. de usurpat.

i) l. 3. D. de flumin. l. 1. §. 1. D. de rer. div.

k) l. 5. eod.

l) l. Quamvis. 50. et l. pen. §. 1. D. de adquir. rer. domin. l. pen. D. de rer. divis.

m) l. Ergo. 30. §. ult. D. de adq. rer. dom. l. 1. §. Quod si. D. de oper. novi nunt. l. 4. D. ne quid in lo. publ.

n) l. Fluminum. 24. D. de dam. inf. l. Qui autem. 15. D. de adquir. rer. dom.

o) l. Littora. 51. D. de contr. empt. l. Venditor. 13. D. de comm. præd.

p) d. l. Fluminum.

q) d. l. Venditor.

r) d. l. 51.

s), ita littus, qua mare cum maxime æstuat t), situit. At ripa plerumque recta, littus sinuosum. Pomponius Mela u): In Æthiopie eius maris vastis præcisas montibus, ripas potius esse, quam littore.

* 10 *Publicus.* Id est, communis x) proprietas autem est eorum, qui prope ripas prædia possideat y), quibus potissimum, et earum muniendarum onus incumbit z).

11 *Juris gentium* Sic *l. Adeo. §. Quod si tota. de adq. rer. dom. l.* 45. *de usucap. et usurpat.* et §. *prox.*

* 12 *Adplicare.* Quod est subducere, vel conferre a).

13 *Natis.* In *l. Riparum de rer. divis.* male additur; Retia siccare, et ex mari reducere: rectiusque hoc in tit. sunt hæc verba translata ad littorum usum.

* 14 *Religare.* Columnas, b). ἐπ' ἠιόνεσσι παρατὰ νηὸς ἔδησαν

* 15 *Publicus.* Id est communis, *l. Præscriptio. de usuc. et usurp* proprietas vero nullius c), his locis exceptis: quæ ob aliquo occupata d), speciem littoris amiserunt.

16 *Casam.*) Casam frondeam e), quæ et umbra dicitur f).

* 17 *Ibi ponere.* In tantum, ut soli dominus constituatur *l. In tantum. de rer. divis.* Ut vero ædificium ponat in littore, ideo fit, quia littoris usus publicus est juris gentium g). Ut positum ædificium sibi habeat, ideo quia littus est commune h). In ripis posita ædificia solo cedunt, non ædificanti i). In flumine, populo: nisi publice, id est, rite, et consensu populi, vel principis imposita sint, *l. Fluminum. de dam. inf.* Ex his apparet publica a communibus proprietate tantum distare, non usu. Usus maris littoris, fluminis, ripæ, publicus est juris gentium. Mare, littus commune: ejus namque proprietas omnibus patet k), flumen publicum jure civili, ripa privata. Et ita Joanni etiam videtur antiquissimo juris interpreti l).

* 18 *Siccare.* Ovidius m), Dum retia littore siccat.

* 19 *Reducere.* Reducere. Deducere, est mittere in mare. Ovidius n), Deductas mare carinas: Jubet carinas in frete deduci o).

20 *Universitat.* Hæc sunt universitatis, et usu et proprietate p).

* 21 *Sunt.* Separat ea, quæ universitatis sunt, a publicis: quamvis et hæc ipsa universitatis sint, *l.* 1. *D. eod. tit.* nimirum, quia publica non sunt in patrimonio populi, *l.* 14. de adq. rer. dom. Universitatis autem quæ sunt, in patrimonio populi habentur. Utraque sunt in usu publico q), et separanda sunt ab his, quæ sunt in patrimonio fisci, quæ non sunt in usu publico, *l. Parta § ult. de cont. emp. l.* 2. §. *Hoc interdictum. ne quid in lo. pub.* Ac præterea publica communia sunt omnium hominum. Universitatis vero communia tantum civitatum: illa jure gentium usibus omnium, hæc jure civili usibus civium deserviunt, *l.* 2. §. 1. *ne quid in lo. pub.*

* 22 *Civitatum.* Non communis omnium, ut agris, aut areæ, vel insulæ in civitate ædificatæ nomine publico, *l.* 2. §. *Publica ne quid in lo. pu.* et balnea, basilicæ, forum. Viæ autem, et itinera publica, et limites per quos omnibus iter debetur, publica sunt r); non universitatis.

* 23 *Res sacræ.* Hæc ita nullius sunt, ut nec ullius fieri possint s); lites autem profanæ, quæ nullius sunt, alicujus fieri possunt t).

24 *Et religiosæ.* Vendito fundo ipso universo, sepulcrum sequitur emptorem u), atque ita per consequentias venit, quod nullius in bonis est, *l. In modicis. de cont. empt.*

* 25 *Per pontif.* Nam privata auctoritate, ut subjicit Ælius Gallus x). Quod, inquit, privati sum religionis causa Deo dedicant, id Pontifices Romanos non existimare sacrum.

26 *Constitut.* Const. Leonis, l. 21. *C. de sacr. Eccl.*

27 *Rescrips.* Hoc verbo significatur liber Responsorum, ut in *l. Ex contractu. de re. jud.* rescripsit dandam in eos actionem. Est etiam hæc sententia Papiniani ex libro Resp. l. Æde. de cont. empt.

* 28 *Mort.* Vel ossa mortui y).

29 *Invito soc.* Nisi si alius non sit locus, in quo defunctus socius opportune sepeliatur, sicut nec invito fructuario inferre licet, nisi si alius defuncto proprietario sepulturæ locus opportunus non sit z).

Stricta scilicet ratione, quæ sæpenumero remittitur, quando agitur de religione, aut de utilitate publica, *l. Sunt personæ. de relig. et sumpt. fun.*

30 *Usufruct.* At cur consentiente usufructuario servitutem dominus imponere non potest? an quia dari hoc domino non poteat adhibito consensu fructuarii, quin et fructuario datum videtur, cujus potissimum interest servitutem non imponi, ex qua deterior fiat usus fructus causa: atque ita dominus, et fructuarius sibi invicem obstant, ut nec soli, nec per se, nec simul, servitutem prædio fructuario imponere possint, l. *Sed et si quid. § ult. de usuf.*

31 *Mortuus.* In lib. scriptis adduntur hæc, Sine voluntate ejus quæ sive auctoris sint, sive interpretis, meo judicio recte sunt, et ratihabitionem illatione posteriorem esse indicant.

* 32 *Muri.* In ritualibus libris Etruscorum, quibus perscriptum est qua sanctitate sint muri, quo jure portæ a), sanctitate muri separantur a portis, et in libris Pontificum soli muri dicuntur esse sancti, itemque ab Ælio Gallo b) et hoc loco subjicit, qui aliquid in muros, nec adjicit, in portas: quia scilicet major, et antiquior murorum sanctitas est c).

33 *Portæ.* Vox civitatis abest a lib. vet. et *l.* 1. *D. de rer. divis.*

* 34 *Rerum nat.* Imo jus sempiternum, et rerum naturæ æquale, atque adeo genere humano vetustius. Vis hæc est non modo senior, inquit M. Tullius d), quam ætas populorum, et civitatum, sed æqualis illius, cœlum atque terras tuentis, et regentis Dei.

35 *Jure gent.* Nam hæc quoque jure gentium communis sunt, *l. Quod in littore. de adquir. rer. dom.*

36 *Desinit.* §. Hæc autem c. 9. *lib.* 4. A te etiam possideri desinit s).

37 *Feræ best.* Vide *lib.* 1. *de feud. tit.* 1. *sub fin.*

* 38 *Non capias.* Et harum rerum dominium non adquiris sine possessione naturali, id est, nisi eas ceperis *l.* 3. *de adq. poss.*

* 39 *Alvea.* Alvea inclusæ tui domini sunt, licet feræ sint, nec ita clausæ, ut non abire possint: et fructui ἀπιαρία sunt, puta, mel, cera, et propolis: nec quidquam inter has, et columbas interesse Celsus scribit, quæ etsi manus effugiunt, non longe tamen domo fugiunt. Procuto aliud judicium fuit de apibus f).

40 *Effecerint.* Leg. si quos eæ fecerint: eos autem eximere, et mel capere quilibet potest citra furti crimen g).

* 41 *Anim. rer.* Quo animo etiam sui possessionem absentes nobis conservant, sicut homines *l.* 3 § *Item feras. in fi. de adq. poss.*

42 *Casu.* Vel casu, ut Theoph. ἐκ τινος τύχης, non modo

* 43 *Furtum.* Nov. 60

* 44 *Fiunt.* Mobilia fiunt occupantium; immobilia pubblicantur h)

* 45 *Deduc.* Xenophon 7 i) νόμος ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ἀΐδιος ἐστιν, ὅταν πολεμούντων πόλις ἁλῷ τῶν ἑλόντων εἶναι τὰ σώματα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ τὰ χρήματα.

46 *Per alluvion.* In occupatoriis agris, vel arcifiniis, jus alluvionis locum habet, non etiam indivisis et assignatis, nam hi certa mensura continentur: illi etsi finibus distincti sint, certa tamen mensura non continentur, *l. In agris. de adqu. rer. dom.* Eademque ratione in his jus subsecivorum k) intervenit, in illis non item. Quo autem ratione non est jus alluvionis in agris limitatis eadem quoque in lacubus, et stagnis alluvio cessat: nam ut in *l. Lacus. D. eod.* licet interdum crescant, interdum decrescant (sic enim lego, ut in *l. Vicinus. § ult. de aq. et aqua plu.*) suos tamen terminos retinent.

47 *Flumen adjec.* Vide ipsum ad §. *Si quis demens. lib.* 1. *Feud. tit.* 1.

48 *Quod si vis fluminis.* Torrentia flumina, aut ex una parte terras abstrahunt, quas in contrariam transferunt, id quod vel alluvione fit, vel vi majore: aut alveum mutant: aut per circumluvionem insulas efficiunt: aut etiam late agros inundant: ac tum ex jure quid statuendum sit diligenter hoc in loco Justin. exequitur. Apparet autem, aut censitores, vel agrimensores fluminum vice, aut hæc illorum vice, ex publico, in privatum, et ex privato in publicum, et ex uno in alium addicere, l. *Ergo.* § 3. *a flumine. de adqu. rer. dom.* Cassiod. *lib.* 3. *Variar.* l) Agrimensor, inquit, more vastissimi fluminis, aliis spatia tollit, aliis rura concedit. Nec erit alienum id etiam ex Alexiade ea confirmare quam tu P. Faber me auctore in manibus habes ut emendatam omni ex parte quamprimum in lucem emittas: in qua sic de vi, atque impetu vastorum fluminum Anna m) disserit Imperatoris Alexii filia: πάσχουσι δὲ οἱ μέγιστοι τῶν ποταμῶν

r) l. pen. D. de flumin.
t) l. Littus 96 et l. Littus 112. D. de verb. sign.
u) Cap. 10.
x) l. Riparum. 5 D. de rer. divis. l. Ergo 30. D. de adqu. rer. dom.
y) d. l. 30 § 1.
z) l. 1. §. Sunt qui. D. ne qu. in lo. publ. l. un. D. de ripa mun.
a) Plaut. Cas. Act. 3. Sc. 2. (ibo intro, et subducam navim) Glossarium, νεωλκῶ πλοῖον, navem subduco. Plautus Bacchidib. Act. 4. sc. 8. (pulchre hæc confertur ratis) Cuj. sequitur interpretationem Lambini, V. tamen editionem Boxhornii.
b) de raptu Helenæ ver. 225
c) L. Littora. 51. D. de contrah. empt.
d) l. 6. D. de rer. divis.
e) de qua Seneca epistol. 90
f) Festus in v. umbræ.
g) l. Fluminum 24 D. de dam. inf.
h) Idem, l. Littora 51 D. de contr. empt.
i) l. 15. Qui autem. D. de adquir. rer. dom.
k) l. Venditor. 13 D. com. præd.
l) Refert glossa ad §. 5
m) lib. 11. Metamor. fab. 9.
n) l. 8. Met. fab. 1
o) lib. 6. Metamor. fab. 7.
p) l. 1. D. de rer. div. §. 2. inf. de inutilib. stipul. l. Sed. Celsus. 6. D. de contr. empt.
q) l. Inter stipulantem 83 §. Sacram et l. continuus. 137 § Cum quis. D. de verb. obligat.
r) Siculus Flaccus de condition. agr. Hyginus de limit. const.
s) d. Sacram § 2 inf. de inutil. stipulat. l. 4. et 6. D. de contr. empt.
t) Occupatione § 5. sup. et § 12 inf.
u) l. Locum 9 C. de religios.
x) Apud Festum in v. sacer.

y) l. 2. § 4. l. Ossa D. de religios.
z) l. Si plures. 11 eod. d. l. 2 § 3 l. Sed si 15. in fin. cum l. 17 D. de usuf.
a) Festus in v. Dituales.
b) Idem in voce Religiosus.
c) Vide Plutarch. Quæst. Rom. 27.
d) Tertio de Nat. Deor.
e) l. 3. § Nerva, et §. Quidam. D. de adquir. poss.
f) Apud Licin. Rufin. tit. 12. in fine
g) l. Si apes 26. D. de furt.
h) l. Transfugam 31 § 1 D. de adquir. rer. domin. l. Si captivus 20 § 1 D. de capt. et postl. rev. V. Obs. lib. 19. c. 7
i) παι 6.
k) Vide Cujac. Observ. lib. 10 cap. 2.
l) Epist. 52
m) Alexiad. lib. 1

τοιοῦτόν τι; ἐπειδὰν διὰ τῆς προσχώσεως ἀνάστημά τι ἀξιόλογον ἐπισωρεύσῃ, τοτὲ δὴ ἐπὶ τὰ κατάρρυτα ῥέουσιν ὥσπερ δὲ μεταμείβοντες τὰς πρώτας κοίτας αὐτῶν, καὶ τὴν μὲν παλαιὰν καταλιμπάνουσι πόρρω διάκενον ὑγροῦ, καὶ κηρεύουσαν ὕδατος: ἣν δὲ νῦν διοδεύουσιν ἐμπιπλῶσι ῥευμάτων πολλῶν, Quod et de Mæandro, quum idem auctor τὸν σκολιώτατον ποταμῶν ἁπάντων, καὶ καμπὰς συνεχεῖς ποιούμενος libro 14 appellat, Strabo in hunc modum extulit lib. 12. ὁ μαίανδρος διὰ τοῦτο σκολιός, ὅτι πολλὰς μεταπτώσεις λαμβάνει τὸ ῥεῖθρον καὶ πολὺν χοῦν κατάγων, ἄλλῳ μέρει τῶν αἰγιαλῶν προστίθησι.

* 49 *Adquisitæ esse* (*). Arborea scilicet, et pars prædii ea quoque, quæ his arboribus consita est, quia non jam his ea pars solum est, sed prædium vicini n), cui tam ea pars, quam arbores, quæ in eo radices ceperunt, cedunt tanquam solo superficies, et priori domino accessaria est in factum o) seu utilis in rem actio pretii consequendi gratia p).

50 *Prope rip.* Qui prope ripam prædia possident, ripæ sunt domini q), et insulæ natæ in flumine r), et ædificii constructi s), et alvei derelicti t).

51 *Novus alveus.* Ergo alvei mutatione dominium amissum non restituitur, inundatione amissum restituitur. *l. Si ager. l. Cum usuf. quib. mod. usufru. amitt.* sunt qui in hac se putant *l. Martius.* et *l. Ergo. §. Alluvio. de adqui. rer. dom.* inter se discordare: id secus est: nam *l. Martius* est de alvei mutatione, *§. Alluvio* de inundatione.

52 *Proculej.* Hi speciem, illi materiam spectant u). Est vero harum familiarum hac in re dissidentium inter se vestigium in *l. Minicius. de rei vind.* quæ lex navem ædificatam ex aliena materia negat ædificantis esse, sed Minicius, et Julianus Sabiniani fuere. Ut autem æ familiæ proseminatæ sunt, nemo est qui nesciat: id nondum quisquam animadvertit, in *l. 1. de rer. amot.* inverso ordine permixtisque familiis Jurisconsultorum legi, Nerva, et Cassio, Sabino, et Proculo: quod sane emendatione indiget x).

* 53 *Media sentent.* Ut *l. 3. Si pars hær. pet. l. 7. ut leg. seu fid. no. ca. §. ult. c. 6. libri superioris.* Plerumque melius est in medium ire, quam in summum, vel imum. Media autem hæc sententia erciscundorum distinctionem rerum fecit, quam quod nullam fecissent Sabiniani, aut Proculejani, ideo neutrorum sententia obtinuit. Sabinianorum certe non nisi in vase facto ex auro, vel argento, vel ære alieno, quia materia manet y), et in frumento decusso z) ex spicis alienis, quia nova species non est a).

* 54 *Fecerit.* Si bona fide fecerit suo nomine, non si mala fide, auctore Paulo, et Ulpiano, *l. 12. ad exhib. l. 52. §. Si quis. de furt.*

55 *Quibusque.* Quia res extincta est aa), ideo quibusque æstimatio ejus recte condicitur: nec enim quod extinctum est meum est. Porro extinctum videtur, quod accessionis loco alienæ rei cohæret, atque adeo vindicari non potest b): condici potest: potest et ad exhibendum agi bb).

56 *Confusum sint.* Confusio, aut permixtione fit, aut ferruminatione. Illa communionem ita demum inducit, si difficilis materiæ separatio: ferruminatio non inducit communionem: plumbatura multo minus: nec enim plumbatura confusionem facit. Cæterum si quid per applumbaturam rei alienæ accedat, ad exhibendum est actio, quia facile replumbari potest. Est et conditio, uti dictum est in *§. Si tamen alienam*, vindicatio non est. Si per ferruminationem, non est ad exhibendum actio, quia referruminari vix potest: est tamen conditio, est et in factum actio, *l. In rem. §. Item quæcumque. de rei vind.* id est, utilis vindicatio. Cum vero alia aliis per plumbaturam, vel ferruminationem non accedunt, sua cujusque res manet, *l. Quodquid. de adq. rer. dom.* ideoque integra est unicuiq. in rem actio: et hic igitur est actionum ordo: Vindicatio, Ad exhibendum, In factum.

57 *Tignum alienum*: Aut sciens tignum alienum vineis, vel ædibus junxit, aut ignorans: si sciens, in duplum tenetur: præter duplum est etiam ad exhibendum actio, vel vindicatio, quasi dolo desierit possidere c): et hoc aperte traditur in *l. 1. §. ult.* et *l. 2. de tigno injunc.* Ignorans nec vindicatione tenetur, nec ad exhibendum actione: namque in eo cessat illa color, quasi dolo desierit possidere, sed in duplum tenetur pro ligni pretio: in illo legitime actio pœnalis est cc), in hoc pœnalis esse non videtur. An ei qui sciens sciente domino junxit, ita uti dictum est tenetur? minime gentium: quia in hoc casu cessat *l. 12. tab.* at ad exhibendum competit actio, ut soluta tigna vindicentur, *l. De eo. de donat. inter vir. et uxor.* Est ipso jure, et omni casu d) ad exhibendum actio ac vindicatio: idque scientes decemviri tigna solvi prohibuerunt ignorante domino inclusa, et dupli actionem pro tignis constituerunt, *l. Qui res. in fine, de solut.*

* 58 *Persequutus* Persequutus, pro consequutus, ut §. *De m. inf. cap. 9.* et §. *Sunt præterea. l. 4. c. 6.* et *l. 57. §. ult. de ver. sign.* ut contra consequi pro persequi, *l. Filiumf. ad leg. Jul. de adult.* et adsequi in *Orat. pro Cæcin.*

59 *In al. solo.* Et qui in alieno ædificavit ex sua materia ejus materiæ nomine actionem non dari (quæ fuit opinio Martini) non usquequaque verum esse docet 10. *Obs. cap. 4.*

* 60 *Cuj. et sol.* Nisi in civitate ædificaverit domino cessante, juxta formam orationis Marci, *l. Cum duobus. §. Idem resp. pro soc. l. Ad curatoris. § 1. de dam. inf.* quod etiam Vespasiano Suetonius dd), et Victor e) attribuunt, et Adriano *l. 5. C. de ad. priv.*

61 *Exception.* Et hac quidem via servantur impensæ, non per actionem, *l. Paulus. de except. dol. l. 2. C. Geog. de rei vind.* sed tamen si per errorem sine deductione fundum restituerit, incerti condictio est id est, possessionis, ut in *l. Qui except. §. Si pars. de cond. indeb. l. Heres. ad Trebell.* ee) Certi condictio non est, de qua accipienda est *l. Si in area. de cond. indeb.* namque ait ideo condictionem non competere, quod res facta accipientis non fuerit f), quæ ratio non excludit condictionem incerti. De condictione certi accipienda est etiam *l. Ex quibus, eod. tit.* et de retentione facti, non juris: nam ex quibus causis retentionem ipso jure habemus g), petitionem non habemus, ea si solverimus, certi condictio est, *l. Servus quem. de act. emp. l. Quod dicitur. §. penult. de impens. in res dot.* At ubi retentionem eam in qua factum versatur h), habemus, et condictionem retentionis habemus: ubi petitionem non habemus; nec repetitionem habemus, id est, certi conditionem.

* 62 *Doli mali.* Dolus est, ex aliena jactura lucrari velle, *l. Illud de pet. hær. l. 47. §. pen. de usuf. act.* In hanc vero rem multæ sunt leges satis notæ omnibus, quibus tamen addi velim *l. 32. §. Lucius. de usu, et usuf. leg.*

63 *Nam scienti.* Opponitur huic §. quod dicitur, in habenda sumptuum necessariorum, vel utilium ratione, nihil distare bonæ fidei possessorem a malæ fidei possessore, re ea in quam facti sunt existente salva. Cui objectioni satisfacit 10 *Obs. cap. 1.*

* 64 *Alienum esse.* Benignius tamen est idem etiam malæf. possessori dari usque eo, quo dominus locupletior factus est, *l. Plane. de pet. hær. l. Julianus. §. 1. de rei vind.* Hæc ita si sciente, non si ignorante domino soli ædificaverit, *l. Pure. §. Si dominus. de do. except.*

65 *Permanet.* Ideoque directo vindicari i) potest: superiore casu utiliter.

66 *Prope conf.* In confinio ἐν τοῖς ὅροις k): ideoque cum dixisset Gajus in *l. Adeo. in fine. de adq. rer. dom.* prope confinium, substituit Marcianus in *l. prox.* sed etsi in confinio lapis nascatur, et sint pro diviso: sic enim legendum est, ut referatur sententia *l. Arbor. comm. divid.* et *l. pen. pro socio.* Sed de arboribus in confiniis positis videamus. Est, inquit, Frontinus De limit. agror. controversiæ genus de arborum fructibus, quæ in fine sunt, sive intra, nec ullam ad radicem habent controversiam, quoties inclinatæ in alterutrum fructum jactaverint, inter affines movent disputationem. Est igitur de radice controversia, vel de glande legenda. Controversia radicis ita jure nostro definitur: Si ex utraque parte arbor in fine posita radices egerit, communis est: quæ non est posita in fine, etsi utrumque radices egerit, communis non est, *l. Si plures. arb. furt. cæs. l. si quod vi, aut clam.* At quæ omnes radices in vicini fundum egit, omnes inquam radices, propria ejus partis est in qua alitur, non in qua oritur. Et hæc vetus est lex. Theophylactus scholasticus Epist. 56. αἰτιᾶται τοὐμὸν τὸ ἐμὸν γειτόνων τὰς ῥίζας ἥπλωσαν, etc. De controversia jactati fructus, vel glandis legendæ nihil attinet in hoc loco disputare.

67 *Aliis. sed. pict.* Nempe Paulo in *l. In rem. §. Sed et id quod de re vindic.* Gajo idem judicium non est. *l. Qua ratione. de adq. rer. dom.* Objicies *l. 41. Inst.* Gajo k) idem videri, quod Paulo sed in lib. Gajus in quæstione speciei factæ ex aliena materia Sabinianus est, cum tamen jam ante ex eo medium quandam sententiam Justinianus retulerit. Non est is liber Gaii purus putus: nam immutata, addita,

n) l. Hoc amplius. 9. §. Alfenus. D. de dam. inf.

o) l. Adeo quidem. 7. §. 2. D. de adq. rer. dom.

p) l. Item Pomponius. 5. §. 3. D. de rei vind.

q) l. 5. D. de rer. div.

r) d. l. 7. § 3.

s) l. Qui autem. 15. eod.

t) d. l. 7. §. 5.

u) d. l. 7. § Cum quis.

x) Ex Cujacii sententia ibi legend. Sabino, et Cassio: et paulo post, Nerva, et Proculo.

y) l. In omnibus. 24. D. de adqu. rer. dom.

z) l. Adeo. 7. §. Cum quis. 7. eod.

a) d. § Cum quis. vers. videntur.

aa) Quodammodo extincta est, l. Sed si. 6. D. de aur. et arg. leg. et mea igitur esse desiit; quo colore non denegatur condictio adversus quosque possessores: nemo enim rem suam nisi furi, aut ejus hæredi condicere potest. l. ult. D. de usufruct. quemadm. cav. l. 5. D. de cond. furt.

b) l. In rem actio. 23. § Item. D. de rei vind.

bb) d. § Item. l. Tigni. § 7. Idem. D. ad exhib.

c) Actione enim ad exhibendum tenetur etiam, qui dolo fecerit, quo minus possideret, l. 8. et l. seq. in princ. et § 3. l. 14. ad exh.

cc) Est mere pœnalis: nam præter duplum tenetur rei vindicatione, vel ad exhibendum actione. Vide Obs. lib. 23. c. 19.

d) Sive sciens, sive ignorans junxerit.

dd) Vespas. cap. 8.

e) In Epit. de vita, et morib. Imp. in Vespas.

ee) V. Cujac. Obs. 10. c. 4. id est, ei datur condictio sive repetitio possessionis, quam potuit retinere quoad sumptus ei refunderentur, nec tamen retinuit. Possessio res incerta est, cum sit incorporalis. Certam enim dici non potest, non utpore prædium sit, Cuj. in recit. ad l. 4. D. de usur.

f) Id est, quia non dominium, quod est res certa, et res juris, sed possessionem transtulit in accipientem, dominium enim ædificii suo jure habet is, qui et soli dominus est. Certi autem condictioni locus non est, etiamsi res facta fuerit accipientis, condictioni vero incerti locus est etiamsi res facta accipientis non fuerit.

g) Ut in d. l. Ex quibus.

h) Retentionem possessionis, quæ facti est, et condictionem possessionis, quam retinere potuimus.

i) Mea enim esse non desiit, si radices egerit, utilis in rem actio datur, l. 5. §. De arbore. D. de rei vind.

k) Theoph.

k) Tit. 1.

detracta, depravata sunt multa Gotthorum arbitrio, e quibus ea quæcumque fragmenta veteris prudentiæ accepimus: suotque puriora multo fragmenta Pandectarum, in quibus tamen ingentia flagitia Tribonianum admisisse constat, detortis sæpe, exempli gratia, Ulpiani verbis in sententiam Justiniani, atque in jus, quo tum utebantur, non secus atque Gotthi, qui ex moribus, et legibus suis in Gajo et Paulo *l*) pleraque commutarunt.

* 68 *Eam petat.* Pictor directam vindicationem habet *m*).

69 *Pro cult.* Ergo fructus, qui ex facto ejus nascuntur *n*), non qui sunt cultura, et cura securi *o*).

Plus est cura, quam cultura: Nam et fructus pecorum curari dicuntur, *l. Fructus.* §. *Non solum. sol. matrim.* Bene autem pro cultura, et cura: nam fructus, qui per se nascuntur bonæ fidei possessoris, non sunt, l. *Fructus. de usur.* Interim quidem sunt ejus, *l. Bonæ fidei. de adq. rer. dom.* id est, quamdiu res evicta non fuerit. Re evicta nisi eos usuceperit, eorum nomine tenetur, sic ab eo tempore fructus percepti, quo possessor cognovit rem alienam esse, ejus interim sunt, *l. Qui scit.* §. *ult. de usur.* At si exitum finemque judicii inspicias, ejus non sunt; quam Pomponius in utraque specie politissimum inspexit, l. *Fructus. l. Bonæ fidei.* §. *Pomp. verendum.* Et ita interim, rectissime in *l. 5. de leg. commiss.* et l. *Per servum. de pet. hæred.*

* 70 *Non pertin.* Debentur tamen hæredi fructuarii pro rata temporis, quo constitit usufr. *l. 5.* §. *pen. si usufr. pet. l. 32.* §. *Hæredis. de usu. et usufr. leg.*

* 71 *De colono.* Qui et in aliis plerisque causis fructuario comparatur, *l. 12 quod vi, aut clam.*

* 72 *Sicut lac.* Et casei igitur. Cato de fructu ovium *p*): sequitur pili. Sic legendum, ut apud Gajum *q*) et Theoph. αἱ τρίχες pili caprarum, lana ovium *r*).

* 73. *Nat. jure.* Gajus *s*) pleno jure, ut ostendat non esse necessariam usucapionem, *l. 4.* §. *Lana. de usurpat. et usuc.* quæ plenum jus tribuere dicitur, *l. 17 de rei vin.* ac sane cui naturali jure dominium adquiritur, juris civilis suppetiæ necessariæ non sunt.

* 74 *Rerum natura.* τὸ δημιουργικὸν ἡμῶν αἴτιον *t*).

* 75 *Summit.* Columella *u*), boni pastoris vel prima cura est, in demortuarum, vitiosarumque ovium locum totidem capita substituere. Summissi fœtus gregem retinent, *l. Deducto.* §. *Hæreditatem. ad Trebellian.*

76 *Thesaur.* Vide quæ ad hunc §. annotat. 9. *Obs. cap.* 37.

77 *Itemque.* Idem Hadrianus: fratres imperatores contra *x*): sic paulo post, concessit, idem scilicet Hadrianus *y*): Grat. Valentin. Theodosius contra *z*).

78 *Vel civitatis.* Superest, vel civitatis: nam mox sequitur, et dimidium fisci, vel civitatis: publico igitur, id est, P. R. vel civitatis.

79 *Stipend.* Hæc prædia et privata dicuntur, et publica: quod auctore Aggeno Urbico *a*), dum privatus laborat in proprio, et tributum aut stipendium publico, et sibi alimoniam arva excolendo procurat. Italica prædia tributaria aut stipendiaria non sunt: igitur publica non sunt: hæc mancipi sunt *b*), illa nec mancipi *c*): sed hæc posterior differentia sublata est a Justiniano *d*). Id tamen notandum est, impetrato jure soli Italici, provincialia etiam prædia publica non esse *e*).

80 *Ex n. Const.* Constitutio Latina de usucapione transformanda, de qua etiam *cap. 6. inf.*

81 *Donat.* Qua ratione sit hic locus conciliandus cum *l. In rebus. C. de jur. dot.* docet. 10. *Obs. cap.* 32.

82 *Dotis.* *L. Quoties.* §. *ult. de pecul.* §. *Sed tamen. inf. de usuc.* §. *Adra. inf. de loc. et cond.*

* 83 *Expromiss.* Delegatione. Cato in legibus emptionis *ee*), Dominum pecuniam satisfecerit, aut delegarit.

l) In receptis Sententiis Pauli.

m) l. Quæ ratione. 9. §. 2. D. de adqu. rer. dom.

n) l. Fructus. 45. D. de usur.

o) Virgil. in Cul. (Et tu sancta Pales, ad quam ventura recurrit Agrestum bona fœta cura secura...) ubi Scalig. invocat Palem, ad quam ait pertinere agrestum bonam sortem, hoc est copiam lactis, quia ea vopica et pastoralis Dea: quem proventum lactis securum ab omni cura dixit, quia sine ulla cultura, ac labore illud percipiant pastores, cum contra agricolæ maximis laboribus terram subigant, ut ea ea percipiant fructus.

p) De re R. c. 150.

q) l. In pecudum. 28. D. de usur.

r) Varro de re R. 2. cap. ult.

s) d. l. 28.

t) Galen. lib. 9. de Hippocrat. et Platon. placita ἥτις μὲν ἐστιν ἡ οὐσία τῆς διαπλαττούσης τε καὶ διοικούσης ἡμᾶς φύσεως, οὐ τολμῶν ἀποφήνασθαι: τὸ δὲ δημιουργικὸν ἡμῶν αἴτιό, ὡς ἔθος ἐστιν ἅπασιν ἀνθρώποις, ὀνομάζων φύσιν.

u) Lib. 7. cap. 3.

x) l. 7. §. pen. D. de jure fis.

y) Theoph.

z) l. 2. C. Th. de thesaur. V. Cuj. ad l. un. C. eod.

a) De limitib. agror.

b) Italica prædia mancipi sunt, Ulp. tit. 19. §. 1.

c) Aggenus urbicus. De limit. agror. stipendiarii agri nexum non habentur, sed nec emancipatio eorum legitima esse potest.

d) l. un. C. de usucap. transf.

e) Sicut Italica prædia.

ee) De re R. cap. 149.

* 84 *Emptoris.* *L.* 5. §. *Sed si dedi. de trib. act.* Livius 22. Volt sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque obligat fidem.

* 85 *Interest.* Sicut nihil etiam interest, emptori res tradatur, an alii voluntate emptoris, *l. 22.* §. *Fugitivus. mand. l. 4.* §. *Tunc. de usurp. et usuc.*

86 *Perm. fuer.* Hic alienare ita demum potest, si id exigat negotiorum administratio *f*): non donandi, non deminuendi causa. Denique eadem lege transigere potest, *l. Mandata. de procur.* ubi pro decidendi, affirmo legendum diminuendi *g*), ut in *l. Lucius.* 46 §. *ult. de adm. tut.*

* 87 *Non tradid.* Nihil refert relinquas an transferas possessionem, l. 8. *C. com. utr. jud.* l. *Si ergo.* §. *pen. de ju. dot.* Idem est si in possessione rei sis voluntate nuda venditoris, *l. 12. C. de contr. emp.* l. 2. *C. Si quis alt. vel sibi. l. 12 C. de adq. poss.*

* 88 *Tuam esse.* *L. Quædam. de rei vind. l. Absenti. de donat.*

* 89 *Trad. fu.* Quia et tu eam pro tradita habes, *l. Si fur. de usurp. et usuc.*

* 90 *Qui missilia.* Quæ sparsiones Senecæ *h*), aurei imbres Corrippo *i*), ex auro divites sparsiones Statio *k*) ex croco odorati imbres Musæ rhetori *l*).

* 91 *Damnat.* Ut Sabinianis visum est *m*): quæ verior sententia est.

* 92 *Nactus.* Cum narent scilicet, ut Th. interpretatur.

f) l. Procurator. 63. D. de procur.

g) Vide Cuj. ad d. l. 63.

h) Lib. 2. Natural. Quæst.

i) Libro 1. de laudib. Justinian.

k) l. Sylvar. ultim.

l) Apud Senec. Controv. lib. 5. præfat imber odorus Apuleo Metamorph. 10.

m) l. 2. §. 1. D. pro derel. l. Falsus. 43. §. Quod si dominus. D. de furt.

SCHOLIA

a) *Patrimonio.* Extra patrimonium, id est, quod paulo post ait nullius in bonis. Servitutes proprie ex bonis non sunt, *l. 1. de usufr. leg.* conjuncta *l. 1 de usufr. ear. rer. quæ usu cons.* ubi quod uno loco in bonis, in altero est in patrimonio: sed et in *d. l. 1. de usufr. leg. ex bonis* scriptum est, pro *in bonis*, ut in §. *Riparum. inf. ex arboribus*, pro *in arboribus*. Sunt tamen quædam res medii generis, quæ neque sunt in bonis, neque extra bona, veluti servitutes junctæ proprietati, *l. 1. D. de usufr. leg.* hæ non sunt in bonis, quoniam nulli res sua, et nullum prædium ipsum sibi servire potest (servitus proprie est in substantia prædiisque alienis), neque itinere, aut aquæductu ita solent domini uti, quasi se putent ex eo locupletiores fieri: non sunt extra bona: nam et aliquam commoditatem afferunt, et quasi ad dominum pertineant, potest ipse intendere jus alteri non esse eundi, agendi, ducendi, *l. Uti frui. D. si usufr. pet.* ex quo intelligitur earum non posse usumfructum legari ex eo S. C. quo cavetur, ut omnium, quæ in bonis sunt, ususfructus legari possit: nam neque sunt in bonis, neque servitutis fructus eleganter computari potest, nisi quia id, quod interest, in fructibus numeraret, *l. Videamus. in fine, D. de usur.* Aut generaliter fieri non potest, ut in servitute prædii servitus personalis consistat, cum una sit perpetua, altera vero temporaria, et ex duobus contrariis, altero manente, alterum constitui non possit. Quid ergo si dominus legaverit usumfructum, vel usum itineris, usum aquæ, non valebit legatum? non quidem summo jure, sed ex voluntate domini ea servitus ita constituetur, ut legatarius satisdet hæredi de ea restituenda, si morietur, aut capite minuetur, vel hæres legatario, quandiu vixerit, eundi agendi facultatem præstet, *d. l. 1.* Usus enim aquæ, aut itineris servitus personalis est, et ideo emptori, vel hæredi præstari non debet, *l. Usus aquæ. D. de usu et habit.* eoque modo constituitur etiam quasi ususfructus in iis rebus, quæ usu consumuntur, *l. pen. infr. de usufr.* Sunt quædam aliæ res diversi generis, quæ ex bonis esse dicuntur, cujusmodi sunt illæ, quæ in facultatibus nostris sunt, et quarum periculum ad nos spectat, *l. 2.* § *In hac actione. D. vi bon. rapt.*

b) *Naturali jure.* Jure naturali, id est, jure gentium, unde paulo post, *quæ non sunt*, inquit, *juris gentium, sicut, et mare*, additur in Pandectis, item lapilli, et gemmæ, et cætera, quæ in littore maris invenimus, jure naturali statim nostra fiunt: quam acquirendi modum, Justinianus in hoc titulo docet ex jure gentium manare. Recte igitur Theophilus in principio hujus tituli jure naturali, id est, jure gentium: nam ἤτοι Theophilo est διαζευκτικόν, ut in §. *Riparum* et in hoc §. τῶν χωρίων ἤτοι τῶν εἰσπράξεων.

c) *Aqua profluens.* Separatim hæc legi non debent. Cicero, *ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem, pati ab igne ignem capere, si quis velit.*

d) *Accedere.* Vel utilitatis, vel voluptatis, vel sanitatis causa.

e) *Dum tamen.* Merito ait Justinianus, dum tamen a privatorum rebus abstineat, nam quotiescunque in publico, aut communi aliquid fieri permittitur, ita solet permitti, ut sine injuria cujusquam fiat, *l. 2.* §. *Merito. D. ne quid in loco publico.*

f) *Jurisgentium.* Non sunt communia, sed sunt privati juris, nempe eorum, qui ex permissu principis, aut prætoris, ædificaverunt: est enim necessaria auctoritas magistratus, quamvis locus sit communis, *l. Quod in litore.* et l. *Quamvis. D. de acquir. rer. domin.*

g) *Flumina autem.* Ea, quæ communia sunt, sic natura omnibus patent, ut occupare ea, et sua facere unusquisque possit, verbi gratia elemento.

h) Jus piscandi. Et si piscari, vel navigare prohibeantur, possunt uti interdicto ut in flumine publico navigare liceat, et actione injuriarum, interdicto jus assequuntur: actio injuriarum dolorem imminutæ libertatis judicio pœnaque mitigat. Interdictum autem ne quid fiat in loco publico, locum habere non potest: nam qui prohibet, nihil facere videtur, quo locus publicus deterior sit, *l. 1. D. ut in flum. publ. l. 2. § Si quis in mari. D. ne quid in loc. pub.* Cicero pro Cæcinna, *l. Cum emancipati. § Emancipatur. D. de collat. bon.*

i) In portu fluminibusque. Jus piscandi in portu fluminibusque omnibus commune est, jus piscandi in diverticulo fluminis potest esse unius proprium, *l. Si quisquam. de divers. et temp. præsc.* et jus piscandi in sinu aliquo maris, *§ Sane si maris. de injur.* Id vero fit, vel permissu principis, quemadmodum et illud, ut quis plus necessario aquam ducat ex flumine, *l. Imperatores. de servit. rust. præd.* vel etiam longa possessione, et hæc est species *d. l. Si quisquam*: cui valde creditur obstare *l. fin. de usucap.* ego semper existimavi non esse contrarias. Mar. *lib. 3. Instit.* docet, eum qui ædificat in litore, soli dominum esse quandiu ædificium manet, *l. In tantum. de rer. divis.* Idem Marc. in *d. l. Si quisquam*, quæ ex eodem libro sumpta est, eum, qui in fluminis publici diverticulo pluribus annis piscatus sit, alterum eodem jure uti prohibere, quod tamen sic accipiendum est, si non desierit eo jure uti, et si piscari adhuc soleat, sed ex diverso, sicut diruto ædificio, locus revertitur in pristinam causam, ita si desinat piscari, alterum eodem jure uti non prohibet.

k) Juris gentium. Juris gentium, id est, publicus est, non populi unius, sed omnium gentium, sed quid est, quod Celsus scribit in *l. Litora. ne quid in loc. pub.* Litora esse populi Romani, in quæ populus Romanus imperium habet, an dicemus usu populi esse Romani: denique ita usu communia esse juris gentium, si non usu populi Romani impediatur, quod lex sequens significat, quæ incipit *In litore.*

l) Sed proprietas. Ripæ usu sunt publicæ, mancipio autem, et nexu privatæ.

m) Quorum prædiis hærent. Æquum est enim ut incommodum riparum compensent cum alio commodo, ut in *l. 1. § Denique D. de aq. pluv. arc.*

n) Nullius esse. Est enim communis omnium.

o) Sunt univ. Universitas, est hominum congregata in unum locum multitudo, quæ si non temere conflata, sed jure sociata fuerit, civitas appellatur.

p) Veluti quæ. Quæ sunt universitatis, ea tam proprietate, quam usu unius sunt universitatis, civitatis, vel populi, ut theatra, amphitheatra, stadia, circi, fora, balnea, porticus, campi publicis usibus destinati. Sunt et quædam, quæ in usu non sunt publico, sed in bonis et patrimonio populi, utputa servi publici, eorumque peculia, *l. Inter publica. de verb. sign. l. Sed Celsus. de contrah. empt. l. 2. § 1. ne quid in loc. pub. l. Quod in litore. de acquir. rer. dom. l. 1. in fin. de acq. poss.*

q) Nullius. Sive ἀδέσποτα dicuntur, quæ sunt communia, quæ sunt vacantia, et ea, quæ non possunt venire in commercium hominum, ut res, quæ sunt divini juris, *l. Litorum. § Fere. l. Et hoc. § Nullius.*

r) Rite. Id est, solemniter, et sicut fieri solet, more institutoque civitatis, sic in *l. Non putavit. § Non quærit. de bonorum possessione contra tabulas, l. Si quis legatum. ad legem Corneliam de falsis. § 1. de milit. testam.*

s) Per Pontifices. Ulpianus ait, per principes, in *l. Sacra. de rerum divisione*: et Venulejus in *l. fin. ut in posses. legat.* nam et idem erant principes et pontifices, facit *l. Hæreditas. in fine, de petit. hæred. l. Ossa. de relig. et sumpt. fun.*

t) Donaria. Ἀναθήματα Addit Theophilus κειμήλια, quæ cujusmodi essent aliquandiu dubitavi, inveni autem esse vasa aurea, et similia, quæ maxime in pretio haberi, et religiosissime asservari solent, inde κειμηλιάρχιον in *l. Litibus. § 1. Cod. de agric. et cens. lib. 11. et l. ult. § Sin autem. Cod. de bon. auct. jud. poss.*

u) Ad ministerium Dei. Recte ad ministerium Dei, ut in constitutione, ad divinam religionem, et hæc sunt, quæ dona Dei dicuntur, in *l. Sacrilegi. ad l. Jul. pec.* quorum, qui furtum faciunt, lege Julia peculatus, et extra ordinem ex constitutionibus coercentur, *l. 5. eodem titulo.* His Theophilus annumerat sacra κειμήλια, ea sunt vasa, quæ Dei ministerio dedicata sunt, et cætera quæ in κειμηλιαρχείῳ reponi, et recondi solent, eis etiam dato custode, qui κειμηλιάρχης dicitur, *l. 1. Cod. de bon. auct. jud. pos. l. Litibus. de agric. et cens.*

x) Excepta causa. Ea hac causa licet alienare, item ut auxilium ferant iis, qui facile sibi victum quærere non possunt, et fame cruciantur, utque Ecclesia ære alieno liberetur: nam in sanctis quid facit aurum? *l. Sancimus. 1. et Auth. Et præterea. Cod. de Sacros. Eccles. can. Aurum. 12. quæst. 2.*

y) Auctoritate sua. Et sic privatim. Quid autem si aliquid sanctissimo Deo voverit, et solverit? Id sacrum non efficitur, *l. 2. D. de pollicit.*

z) Religiosum. Quæri potest quatenus locus fiat religiosus? Celsus ait, quatenus corpus humatum est, *l. 2. § Sepulchrum. de religios.* Observavi in antiquis monumentis fere semper descriptos in frontem, et in agrum sepulchri fines hoc modo. *In fr. P. XXVII. in agr. p. XVI.* Unde Horatius, *mille pedes in fronte trecentos Cippus in agris.* Cicer. Philipp. 9. *Utique locum sepulchro in campo Esquilino C. Pansa Consul, seu quo in loco videbitur pedes XXX. quoquo versus designet, quo Ser. Sulpicius inferatur.*

a) Dum mortuum. Extra urbem: nam in urbe sepeliri lex vetat.

b) Etiam invitis. Idque socius facit non favore religionis, sed suo jure, quia et rei locus destinatus erat, ut in *l. Si fratres. § Item Mela. D. pro socio.* Favor religionis tunc maxima est, cum ne cadavera insepulta maneant, in locum purum illatum habere mortuum permittitur, *l. Sunt personæ. D. de relig. et sump. fun. l. Arboribus. § Nam D. de usufr.*

c) Jure naturali. Communi jure omnium.

d) Quarundam jure. Jure proprio civitatis, jus ergo duplex est, alterum proprium, alterum commune, *l. Omnes populi. D. de just. et jur.* et in *l. 1. de acq. rer. domin.*

e) Commodius est. Cic. 1. *de legib.* Constituendi vero juris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ seclis omnibus ante nata est, quam scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta.

f) Venandi. Recta venandi, aut aucupandi gratia, quoniam, qui alienum fundum ingreditur glandis legendæ causa, aut quia via publica amissa, vel servitus in eo constituta sit, suo jure id facit, neque potest prohiberi.

g) Si is providerit. Sed si ante quam dominus prohibuerit, fuerit ingressus, impune facturum, *arg. leg. Hæres in fundo. D. de usufruct. leg.* quod si prohibitus ab eo, qui jus prohibendi habebat, ingressus fuerit, quamvis capta jure gentium, ipsius efficiatur, tamen quia invito domino per alienum fundum ire, vel agere ei non licebat, *leg. Per agrum. Cod. de servit. et aqua*, poterit dominus vel negatoriam, vel injuriarum actionem instituere. Commodiore judicio experiri non potest: his enim, qui jus prohibendi habent, si contra quam prohibitum fuerat actum sit: etiam in aliis causis actio dari solet, ut in *l. Ossa. § In hac. D. de relig. et sumpt. fun. l. Prætor ait. § 1. et 4. Nunciatio. D. de nov. op. nun.* Verum si in alieno fundo illo invito domino laqueum venandi causa posuerit, in eumque apes inciderint: poterit dominus suo jure exemplum eum auferre, nisi jam in potestatem venatoris pervenissent, et hunc puto esse sensum *l. In laqueum. D. de acquir. rer. dom.* nam dum ait, videamus ne intersit, non id vocat in dubitationem, sed interesse se putare ostendit, hicque est mos loquendi jurisconsultorum, ut in *l. Habere licere. D. de evict. l. Postquam D. de pet. hær.*

h) Et rursus. Nisi mansuetæ factæ sint, et mitti, ac reverti solitæ: nam neque occupanti conceduntur, neque si a fera bestia ereptæ fuerint, nostræ esse desinunt, sed tamdiu, quandiu recuperari possunt, nostræ manent. *l. Feras. D. de adqui. poss. § In iis. inf. hoc tit.*

i) Quibusdam placuit. Trebatio scilicet.

k) Quilibet eximere. Sine furto, *l. Naturalem. § Apium. D. de acq. rer. dom. l. Si apes. D. de furt.*

l) Alveo tuo. Alveus, capsella est, in qua apes includuntur.

m) Ex neque tuo. Quare si quis ea apprehendisset, aut persecutus fuisset, ut in aliorum manus inciderent, furti nobis competit actio, *l. Pomponius. § Item Pomponius. D. fam. ercisc. l. Si pavonem. D. de furt.* Competit etiam rei vindicatio quemadmodum docet hic Theophilus. Actio furti est ad pœnam: vindicatio ad rei persecutionem, *l. Si pignore. § Cum furti. D. de furt. l. Si pro fure. § 1. D. de condict. furt.*

n) Licet conspectum tuum. Quamvis adeo longe, ut ignoremus ubi sint.

o) Intelligitur. Hinc colligunt propter rem modicam, quæ lucrifaciendi animo interversa fuerit, actionem furti competere, ut propter gallinam, propter anserem: legi ego apud Constant. in legibus rusticis Justiniani, etiam propter surreptum crepitaculum, aut tintinnabulum bovis, aut ovis, aut alterius animalis, quod et ipse κώδωνα appellat, furti agi posse. Quid? quod etiam memoriæ proditum est, Draconem lege cavisse, ut qui olere alieno prædio subingisset, tanquam parricida puniretur.

p) Agro tuo. Cujus ad te dominium pertinet, tamen semper talis erit res, quæ per alluvionem accrescet, ut si fundus sit hypothecæ datus.

q) Incrementum. Hoc sumptum est ex *l. Item si fundo. § Sed si in insula. D. de usufr.*

r) Palam est. Quia non possessoris negligentia, sed tempestate subita atque inopinata violentia obreptam apparet. Hæc quoque ratio Cassii Longini est.

s) Pro modo. Et sic non fit communis pro indiviso, sed divisis regionibus.

t) Id est publicus. Quia impossibile est, ut alveus fluminis publici non sit publicus, *l. 1. D. de flum.*

u) Rursus novus alveus. Hæc autem inundatio sive paulatim fiat, sive uno eodemque impetu, non mutat fundi causam: nam recedente postea flumine, pristino domino restituitur, interim publicatus quodammodo fundus, et alvei pars, et amissum dominium videtur, *l. Si locus quemad. serv. amitt.* qua de causa recessu fluminis, pristinum dominium restitui lex ait, vel ut ex Cajo Justinianus hoc in loco, eum fundum ejus manere, cujus et fuerat. Cujus et fuerat, ait, nam medio tempore ejusdem fuisse non videtur. Quid vero est, si ita fuerit inundatus, ut stagnum jam sit, vel palus? an omnino dicemus proprietatem amitti? minime vero, licet in usufructu aliud sit, *l. Quod tamen. § Agri. de usuf.* Alveo mutato prorsus ipso jure amittitur dominium, nec in pristinum statum restitui potest. Non assentior his, qui in *dict. § Alterio* sic legunt, *sed rursum impetu recessu fluminis restitutus est*: nam non impetu uno, sed alluvione facta, quæ lenta quidam est, et latens fluminis recessus, agrum restitutum, priora illius paragraphi verba apertissime indicant.

x) Alia sane causa est. Ergo multum interest utrum inundatione flumen agrum occupaverit, an etiam alveo mutato manere cœperit, idque secundum strictam rationem *l. Cum usumfructum. quib. mod. usuf. vel usus amit.* Secundum æquitatem etiam interest: nam ager inundatus perpetuo ejusdem juris manet. Sed ager novus alveus factus, publicus efficitur, et recessu fluminis publico liberatur, revertiturque ad priorem dominum.

y) *Facta sit.* Suo nomine, et bona fide.

z) *Qui fecerit.* Qui materiam in speciem convertit.

a) *Et post. multas.* Proculus dominium ajebat esse eum, qui fecerat, quia quod factum est, antea nullius erat, at rectius videtur, ut quæ nos, ut in rerum natura essent, fecimus, nostra sint, *l. 3. §. Genera. D. de acquirend. possess.* Sabinus contra id domino materiæ adjudicabat, quia sine materia nulla species effici potest, et æquum videtur esse, ut quod ex re nostra fit, nostrum sit, *l. Adeo, §. Cum quis ex alieno. D. de acquirend. rer. domin. l. De eo. §. Si quis. D. ad exhib.* Similes controversiæ in aliis causis inter eos fuerunt, *l. 1. D. de contrah. empt. l. 1. D. rer. amot. l. Eum qui certorum. D. de verb. oblig. §. Is qui, inf. mand. l. Illud quoque. D. de petit. hæredit. l. Quidam referunt. D. de jur. codicil. l. Non amplius. §. ult. D. de legat. 1. l. 3. Cod. de post. hæred. instit. l. Si duo. §. ult. D. de solution. l. Ex facto. D. de hæred. instit. l. Si duo. in fine, D. de. solut.* Hi Cassiani antea dicebantur a C. Cassio, qui Massurio Sabino successit, nunc Sabinianorum nomen per Cœlium Sabinum, qui Cassio successit, receperunt. Duxerunt hac familiam Athenis Capito, Massurius Sabinus, C. Cassius, Cœlius Sabinus, Javolenus, Valens, Tuscianus, Julianus. Diversam duxerunt Labeo, Nerva, Proculus, Pegasus, Celsus pater, Celsus filius, et Neratius. Citatur sæpe in libris nostris, Sabinus et Cassius, intelligitur autem Massurius non Cœlius. Ex diverso citatur Nerva et Proculus, quæ nomina perperam inversa sunt in *l. Non amplius. §. fin. de leg.* 1. Sed et in *l. 1. rer. amot.* corrupte scriptum est. *Nerva et Cassio Sabino et Proculo*, pro Sabino et Cassio, Nerva et Proculo, semper Sabinus in libris nostris intelligitur Massurius: alter Sabinus Cœlius simpliciter dicitur, ut passim sub *Tit. de ædil. edict.* intelligitur Cœlius Sabinus.

b) *Media sent.* Hæc media sententia, quæ Paulo nostro maxime placuit, Sabini et Proculi sententias, quibus interjecta est, apte colligit inter se, atque connectit. nam quo casu domino materiæ directam in rem actionem dat, eodem ei, qui bona fide fecit, ne opera et sumptus ei perierit, dat exceptionem doli mali. Cum vero dominium ei, qui fecit, et consequenter directam actionem tribuit, domino materiæ utilem vindicationem, vel in factum actionem, vel retentionem tribuit ut jam nihil sit, de quo is, qui fecit, vel qui materiæ dominus est, jure queri, atque expostulare possit: atque ita hæc media sententia accipienda est de impensis.

c) *Qui materia.* Nisi domini voluntate alterius nomine facta sit, *l. Nisi voluntate. D. de acq. rer. dom.*

d) *Et spicas.* Cum eadem, quæ hic habentur, Gajus tradidisset, sapienter adjunxit moderationem, quæ huic etiam loco adjungenda est. Videtur tamen mihi ex alienis spicis excussum, et si in ædibus contra *l. In rem. §. ult. D. de rei vind.* rationem pulcherrimam adfert Javolenus in *l. Eum qui ædes. D. de usucap.*

e) *Adversus eum.* Adversus eum, qui intexuit ad exhibendum, *l. Gemma. D. ad exhib.*

f) *Nam extincta res. l. Seja. in fine. D. de aur. arg. leg.*

g) *Et quibusque.* Quidam Codices habent, *et a quibusdam:* malo tamen *et quibusque*, quod et Theophilus probat, qui putat furtivam condictionem in omnes possessores dari: nam ea fur duntaxat tenetur, aut hæres ejus. Quid est igitur quod ait, *condici quibusque aliis possessoribus?* vulgo enim jactatur, rem suam neminem condicere nisi a fure, raptore, prædone, et cæteris, qui ejusdem sunt farinæ. Bene autem vulgus rem suam, at rem, quæ nostra esse desiit quodammodo, utpote quasi extincta, æquum est posse nos condicere a quibuscumque possessoribus, quandoquidem vindicare non possumus. A quibusque ergo possessoribus, id est, bona sive mala fide possideant. Condici autem sic accipitur, condici æstimationem earum, quasi ad eos sine justa causa pervenerit: si æstimationem dominus nolit, ad rem ipsam exhibendam ei datur actio, eui deinde succedit directa vindicatio. Igitur a quo tandem vindicare possumus, nihil vetat nos, sic quidem hoc malimus, quasi re extincta, aut quasi desierit esse nostra, æstimationem condicere, ut in *l. 1. C. de donat. quæ sub.*

h) *Item juris esse.* Theophilus hic corruptus est. Sic etiam Cajus in *l. Adeo. §. Voluntas. D. de acq. rer. domin.*

i) *Ex consensu.* Ergo communi dividundo judicio agi poterit.

k) *Quam grex.* In iis corporib. quæ ex distantib. capitib. sunt, singulæ partes in sua substantia manent. In eo autem corpore, quod uno spiritu continetur, aliud est: nam quod ei ut absolveretur accessit, jure accessionis ei cessit, *l. In rem. §. At in his corporibus. D. de rei vind.* De corporum generibus, Pomponius in *l. Rerum mixtura. D. de usuc.* Plutarch. in *lib. De præcept. conjug.*

l) *Pro modo frumenti.* In id quantum apparet in illo acervo suum cujusque fuisse, quod quale et quantum sit, judex æstimare debet, ut secundum qualitatem et quantitatem condemnet, *l. Idem Pomponius. in pr. D. de rei vindic.* neque oportet ut singula grana separentur, ut existimasse videtur Accursius, sensisse Jurisconsultum, quod si verum esset, quid ridiculius, quid indignius Jurisconsulto?

m) *In suo solo.* Nam non idem in publico, aut eo in quo ædificare nefas est.

n) *Ædificaverit.* Vel bona, vel mala fide, nihil interest ut dominium quæsiisse videatur.

o) *Sed tantisper.* Nam separatam vindicare poterit, tunc enim in dominium suum redit, et agere ad exhibendum, nisi jam actionem de tigno juncto egisset, et quod in ea actione valet, percepisset, at ita intelligo *l. Qui res. in fine, D. de solut. ver. Quod si aliquis ins.*

p) *Neque vindicare.* Etiamsi mala fide illata fuerit, cum semper maneat illa summa ratio publicæ utilitatis, cui inferior ratio cedere debet.

q) *Neque ad exhibendum.* Nisi adversus eum, qui sciens alienum suis ædibus junxit: nam tunc ad exhibendum in id quod interest agi poterit, quasi dolo desierit possidere, nec tamen solvetur materia, *l. In rem. §. Tignum. D. de rei vin. l. 1. §. ult. D. de tig. junct.* Secundum quas est intelligenda *l. Gemma. D. ad exhib.*

r) *Sed duplum.* Si mala fide junxerit: qui autem bona fide simplum præstat, arg. *l. De eo. D. de donat. int. vir. et uxor.* Nam et lex XII. Tab. eum tantum, qui convictus sit injunxisse, duplum præstare jubet *l. 1. in princ. D. de tigno junct.*

s) *Tunc eam vindicare.* Etiamsi post tempus usucapionis dirutum sit ædificium, quod tigna nec possidentur, nec usucapiuntur.

t) *Alieno solo.* Idem si in alieno pariete, *l. Si supra. D. de acq. rer. dom.*

u) *Domum.* Quid si turrem ductilem, vel horreum mobile supra solum alterius posuerit? non idem erit, *l. Titius. D. eod.*

x) *Ædificaverit.* Suo nomine.

y) *Vindicare non potest.* Quod verum, si ipse eam sua voluntate imposuerit: diversum, si quis eam sine voluntate domini in suo solo erexerit, ut ostenditur in §. præcedenti, et hic est sensus *l. 2. C. de rei vindic.*

z) *Posse eum.* Nisi fructus ex eo percepisset: nam compensari debent cum impensis, et nisi paratus sit petitor pati tollere eum ædificium, *l. Sumptus, l. Emptor. l. Sin autem. §. In re petita. D. de rei vindic.*

a) *Possessor fuerit.* Ut si per errorem ædificaverit.

b) *Alienum.* Quid autem si quis solum bona fide emerit, et eo tempore ædificaverit, quo jam sciebat alienum? Huic ex æquitate conceditur, ut ædificium (quod sine incommodo domini fiat) tollere possit, at nihil præterea consequatur.

c) *Suum esse.* Nec enim tanto hic odio dignus videtur, quanto is, qui semper mala fide versatus est, *l. Julianus. §. D. de rei vindic.*

d) *Quod ædificaverit temere.* De se queri debet: nullam ergo talem exceptionem habebit, ut nominatim Theophilus et Gordianus in Codice Gregoriano, *Tit. de rei vindicat.* scripserunt: sed benignius est, ut in eo, in quo dominus locupletior factus erit, habeatur ratio impensarum ex officio judicis: nam nec exceptioni doli locus erit, *l. Domum. C. de rei vindic. l. Plane. D. de pet. hæred.*

e) *Alienum esse.* Qui mala fide ædificaverit, vel conseruit in solo alieno, ad sumptus recuperandos illa via uti non poterat, *l. Si is contra. C. de ædif. privat. l. 1. Cod. Greg. de rei vind.* Hac duntaxat ei uti licet, si non donandi animo ædificaverit vel conseruerit, ut tollat quæ tolli possunt sine detrimento ipsius rei. Necessarias quoque impensas servat per exceptionem doli mali, cum ab eo res vindicatur, ut si domum alienam necessario refecerit, *l. Domum. C. de rei vind. l. Julianus. D. eod. tit.* in judicio petitionis hæreditatis, quoniam bonæ fidei est, benigne receptum est ut officio judicis omnium impensarum ratio habeatur, quibus malæ fidei possessor rem meliorem fecit, *l. Plane. et l. seq. de petit. hæred.*

f) *Ipsius erit.* Omnis planta vel arbor, non jure plantationis, sed jure soli retinetur.

g) *Si modo utroque.* Id est, quia inde arbor alitur, *l. Sed si ex meis. §. Arbor. D. de acquir. rer. dom.* quo casu priori domino, si quidem arbor industria hominis translata fuerit, non etiam si donante fluvio, aut ipsa arbore sese propagante et extendente, alii rationa æstimationis actionem in factum, alii utilem vindicationem concedunt: nam directa competere non potest, cum planta, quæ coaluit, ejus esse desierit, quarum utramque ego aptam esse, et proposito negotio convenire existimo: de hac re in *l. Idem Pomponius. §. De arbore. D. de rei vindic.*

h) *Communis fit.* Pro regione cujusque prædii.

i) *Poterit se. L. In rem. §. In omnib. D. de rei vin.*

k) *Vilissimæ tabulæ.* Ac plerumque evenit, ut vilior sit tabula, ut plus sit in manus pretio, quam in re, *l. Mulieris. §. 1. D. de verb. signif.* materiam superabat opus, inquit Ovidius.

l) *Ut utilis actio.* Utrum utilis, quasi directa non possit competere, an quia ea efficaciter experiri possit?

m) *Bona fide.* Sed quid si postea rem alienam esse cognoverit? Salvius Julianus initium spectat, *l. Qui scit. §. ult. D. de usur.* Paul. quem constat notas in Salvium Julianum scripsisse, spectat singula momenta, *l. Bon. fid. §. In contrarium. D. adq. rer. dom.* Eaque sententia æquior et validior est, cum ei assentiuntur Pomp. et Ulpian. in *l. Qui bo. fide. D. eod. l. Sed etsi lege. §. De eo. D. de pet. hær.*

n) *Consumptis.* Recte consumptis: nam de extantibus agere potest *l. Certum. C. de rei vind.* nisi alter eos triennio usuceperit.

o) *Sciens.* Quid si postea bona fide jura bonæ poss. consequetur, *l. Non solum. §. Quod vulgo. D. de usur.*

p) *Eadem fere.* Fere abundat: nam plane idem est.

q) *Et de colono.* Qui ad pecuniam numeratam conduxit, Theoph. *l. Si oper. §. 1. D. de furt.* Aliud est in partiario, qui partem fructuum suam omnimodo facit, *l. Si in lege. §. Vis major. D. locati.*

r) *Bonæ fidei.* Possessorem fructuum dominum facit bona fides quæ tantum solet præstare, quantum veritas, fructuarium jus ususfructus, colonum autem voluntas domini, quæ talis est, ut eos fructus suos faciat, quos ipse perceperit: quos alius suo nomine percepit, ii colono non acquiruntur, et ideo fructuum nomine, qui furtim decerpti sunt condictionem non habet, licet furti actionem habeat quoniam interest ejus fructus non surripi, qui si ab eo decerperentur, ejus fierent. Hæc de colono, qui ad pecuniam numeratam conduxit, non sic est in partiario colono, qui quasi socius est, sed neque in colono perpetuario, qui quasi dominus est. Cur tamen ait *fere?* nam si maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, eos hæres perceptione suos facit.

s) Naturali jure. In bonæ fidei possessore non frustra dixit Cajus etiam in *l. In pecudum. de usur.* significat enim usucapionem necessariam non esse, at in partu ancillæ necessaria est, *l. Qui vas. §. Si ancilla. D. de furtis.*

t) Ex fœtu. Quod ait ex fœtu, at quandoque ex adnatis otiosum non est, voluit enim, ut aliunde summittere non cogatur.

u) Divus Hadrianus. Id enim statuisse refert etiam Spartianus. Lampridius quoque Alex. Severum thesauros repertos, iis, qui reperierant, donasse scribit.

x) Idemque statuit. Idem Hadrianus, fratres Imperatores contra et fisco magis faverunt: id enim voluerunt in locis religiosis, vel in monumentis, quæ tamen ex eorundem rescripto religiosa sunt, si thesauri reperti essent, partim fisco, partim inventori acquirerentur. De fiscalibus et publicis locis, nihil Hadrianus constituerat, ut at paulo post Justinianus indicat, idem tamen in eis DD. fratres constituerunt: sic paulo post, concessit, idem scilicet Hadrianus: Grat. Valent. Theodosius contra, qui quartam dumtaxat domino soli concesserunt, *l. 2. Cod. Theod. de thesauris*, et hoc est aliud caput ex constitutione D. Hadriani, quod a posterioribus Imperatoribus emendatum est.

y) In fiscali loco vel publico. Sic in *l. 1. Cod. de pœn. jud. qui male jud.* fiscalia sunt, quæ in patrimonio sunt fisci, ea quasi propria sunt, et privata principis, et interdum publica appellantur, *l. 2. §. Hoc interdictum. ne quid in loc. publ. l. Pacta §. fin. de contrah. empt.* publica, quæ sunt populi Romani, vel civitatum: nam et quæ civitatum sunt, sæpe in libris nostris publica dicuntur, *l. Bona. et l. seq. de verb. sign.*

Vel civitatis. Ex abundanti additum est (vel civitatis) nam mox sequitur *et dimidium fisci vel civitatis*, publici igitur, id est, P. R. vel civitatis.

z) Dimidium fisci vel civitatis. Dimidium est fisci, si locus sit fiscalis dimidium civitatis, si locus sit publicus. Quod autem fisco acquiritur, ad Cæsarem pertinet, non quidem ut Cæsarem, sed ut principem. Sunt tamen et quædam in patrimonio Cæsaris propria, in quæ non succedit in imperio, *l. Idem Julianus. § 1. D. de leg. 1. et. et inf. de usucap. l. Fiscus. §. fin. de jur. fisc.* de quibus paulo ante dixit, in eis inventos thesauros pro parte inventori cedere, perinde atque si in privatorum locis inventi fuissent, et pro parte Cæsaris, vel ut Callistratus ait *l. 3. §. Si in locis de jur. fisc.* fisco, id est, ærario Cæsaris.

a) Vendita vero res. An in aliis causis sola traditio sufficit, veluti in permutatione? et puto sufficere, *l. Cum precibus. C. de rei vind.*

b) Fidem emptoris. Si fidem habuerit emptori sine ulla satisdatione, *l. Quod vendidi. D. de contr. empt.*

c) Interdum etiam. Hic ostenditur aliquando ex pacto nudo transferri dominia rerum. Sed an nudum pactum constituat obligationem, magna controversia est, multa enim interpretes afferunt, quæ ficta, an vere sint, dubium est; et quoniam veritas a me postulatur quale mihi videatur illud, quod ego in hac re verissimum judicem, dicam primum.

d) Claves horrei tradiderit. Si eo animo tradiderit, ut dominium rei transferret. initium enim, et causa traditionis semper spectanda est, *l. Cum pater. §. Pater pluribus. D. de leg. 2. l. Si procuratorem D. mand.*

e) Jactant in vulgus. Istas effusiones pecuniarum non probat *Marcianus in l. 2. Cod. de consul. lib. 12.* neque gravi homine, at ea, quæ fiunt judicio certo, ponderanti probari possunt ullo modo, ut Cicero ostendit *libro 2. Offic.*

f) Occupaverit quis. Recte occupaverit, nam desinit quidem amittentis esse, non fit autem alterius, nisi occupata fuerit, *l. 2. D. pro derelicto.*

g) Levandæ navis causa. Aliud enim est si sponte rem jecerit, vel jactaverit, *l. Falsus. §. Si quis. D. de furt.*

CAPUT II.

De rebus corporalibus, et incorporalibus.

Quædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales.

§. I. Corporales hæ sunt, quæ sui natura tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliæ res innumerabiles.

§. II. Incorporales autem sunt, quæ tangi non possunt; qualia sunt, ea, quæ in jure [1] consistunt, sicut hæreditas, ususfructus, usus, obligationes [2] quoquomodo contractæ. Nec ad rem pertinet, quod in hæreditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque *a*) corporale est [3], veluti fundus, homo, pecunia: nam [4] ipsum jus utendi fruendi, et ipsum jus obligationis, incorporale est.

§. III. Eodem numero sunt jura prædiorum urbanorum, et rusticorum, quæ etiam servitutes vocantur.

ADNOTATIONES

1 *In Jure.* In Jure, non in corpore: hoc est jura, *l. Et habet 51. de precar. l. Marcius. § Fundo de leg. 2. l. ult. in fin. C. de præscrit. lon. tem.* Jura talia sunt servitus *a*), hæreditas *b*), dos *c*), peculium *d*), possessio *e*), obligatio *f*): nam hæc omnia juris nomina sunt. Hæreditas igitur non est pecunia, sed successio, *l. Nihil. de verb. sign.* id est, jus successionis, *l. Bonorum eod.* Ait vero, qualia sunt ea, quæ in jure consistunt: nec enim docet quot sunt genera rerum incorporalium, sed qualia. Nummi jure non sunt: res tamen incorporales sunt: siquidem is, qui nummos debet, quantitatem debet, non corpora, *l. Qui hæredis, de cond. ind. l. Si is, cui nummos. de sol.* quæ lex citatur in *l. Nam et si fur. §. ult. de rebus cred.*

2 *Obligat.* Et actiones omnes in rem, vel in personam *g*).

3 *Corpor.* Corporalis effectus, *l. ult. C. de præscr. long. temp.*

4 *Nam ipsum.* Nam pro sed, ut in *l. Inter stipul. § Sacram. de verb. oblig. l. Stichum. §. Usumfruct. de solut.* ut etiam Accurs. refert *l. Cum tibi. C. qui pot. in pign.*

a) l. Qui fundum 12. D. quemadm. servit. amit.

b) l. Bonorum 208. D. de verbor. signif.

c) l. 5. de impens. in reb. dot. fact.

d) Hæreditas, et peculium nomina sunt, quæ juris intellectum habent, Cujac. ad l. Frater a fratre. D. de condit. indeb. tract. 9. ad Afric.

e) l. 3. § 2. D. de bonor. posse. Vide Fetlam in possessio

f) Inf. de obligat. in pr.

g) Est enim actio jus, inf. de action. l. Nihil. 51. D. de obligat. Cicero pro Cæcinna.

SCHOLIA

a) Corporale est. Quamobrem quod ex obligatione nobis debetur, plerumque, et non semper corporale est: an quia et incorporale obligatione nobis deberi potest? sic videtur *l. Hæredes. §. Contra D. fam. ercisc.*

CAPUT III.

De servitutibus.

Rusticorum prædiorum jura sunt hæc, iter, actus, via, aquæductus. Iter est jus eundi, ambulandi hominis [1], non etiam *a*) jumentum agendi, vel vehiculum. *b*) Actus est jus eundi, ambulandi hominis, agendi jumentum, vel vehiculum. Itaque qui habet iter, actum non habet: qui actum habet, et iter habet, eoque uti potest etiam sine jumento. Via est jus eundi, et agendi et ambulandi: *c*) nam et iter, et *d*) actum [3] in se continet via. [4] Aquæductus est jus aquæ ducendæ per fundum alienum.

§. I. Prædiorum urbanorum servitutes sunt, quæ ædificiis inhærent [5]: ideo urbanorum prædiorum dictæ, quoniam ædificia omnia [6], urbana prædia appellamus, etsi in villa ædificata sint. Item urbanorum

prædiorum servitutes sunt hæ, ut vicinus onera e) vicini sustineat 7: ut in parietem ejus liceat vicino f) tignum immittere, ut g) stillicidium, h) vel flumen recipiat quis i) in ædes suas, nel in aream, vel in cloacam, k) vel non recipiat 8, et ne altius tollat quis ædes suas, ne luminibus vicini officiat.

§. II. Inter rusticorum prædiorum servitutes quidam computari recte putant aquæ haustum, pecoris ad aquam adpulsum, jus pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ.

§. III. Ideo autem hæ servitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædiis constitui non possunt: nemo enim potest servitutem acquirere urbani vel rustici prædii, nisi qui habet prædium; nec quisquam debere, nisi qui habet prædium 9.

§. IV. Si quis velit vicino aliquod jus constituere, pactionibus, atque stipulationibus id efficere debet 10. l) Potest etiam in testamento quis hæredem suum damnare, ne altius tollat ædes suas, ne luminibus ædium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere, vel stillicidium habere: vel ut patiatur eum per fundum 11 ire, agere, aquamvo ex eò ducere.

ADNOTATIONES

* 1 *Ambul. hominis*. Jus eundi prædii utilitatem respicit. jus ambulandi, hominis a).

2 *Jum. ag.* Jumento vehi potest b): jumentum agere non potest: iter est, qua homines: actus, qua pecora transeunt c).

3 *Actum*. Qui actum habet, actum vindicat, non iter, et actum. Qui viam habet, aut viam vindicat, aut iter simul, et actum d). Viæ latitudo legitima est e), idque non juris nostri auctores solum tradidere, sed Varro lib. 6. De lingua Latina; actus latitudo non est legitima f). Via est, qua vehiculum, et jumentum ire potest. Actus est etiam, qua vehiculum duci non potest, modo si jumentum agi potest, *l. Si tam. de servit.* Ponitur et alia differentia in l. *Qui sella. de servit. rust.* Viam autem per latitudinem divisa efficit duas semites, *l. Nam satis. quemadmod. servit. amitt.*

* 4 *In se cont.* Utrumque nominatim, et principaliter. Actus autem continet iter, non nominatim, sed tacite, et per consequentias g).

* 5 *Ædif. inhærent.* Quibus debentur, ut ususfr. personis quibus debetur h): nam at certe non nisi ab his, quibus debentur, aliæ servitutes dicuntur esse hominum i), aliæ prædiorum k).

6 *Et fere om.* In distinctione urbanorum, et rusticorum prædiorum, inter Neratium, et cæteros Jurisconsultos non convenit. Neratius ea loco distinguit, *l. 2. de serv. rust l. Ea jure. in quib. caus. pig.* Cæteri qualitate. Et horum quidem sententia obtinuit etiam in familia: urbana enim familia a rustica, opera separatur, non loco. Et in eam rem vulgo cum quæri et inspici soleat, *l. Urbana familia. de verb. signif.* miror, quod nondum quisquam ejus menda deprehenderit. Inprimis lex sit, familiam non loco distingui, sed genere operis. Tum ita fieri, ut dispensator in urbanis non sit, si rerum rusticarum rationes dispenset, ubique habitet. Hæc videntur esse contraria: nam si id exigimus, ut is dispensator ibi habitet, id est ruri, certe non tam ex genere, quam etiam ex loco rusticum mancipium definimus. At legendum est, ubique habitet, id est, ubicumque, ut in *l. Quod anni fiat. in fi. de oper. libert. l. In lege. de contr. empt.* Deinde sit lex, Quo quisque loco servus fuerit ex numero familiæ apparere, et vicariis. Ex numero, id est, ex libellis, et veluti matricula familiæ. At quomodo ex vicariis? lege, civariis, ut in l. Servis urbanis de leg. 3. Inverso ordine litterarum multa scripta sunt in Pand. Florent. ut domus l) pro modus, jarna pro ruinæ m), et eo in loco vicariis pro civariis. Et hinc existunt errores multi in lib. nostris.

* 7 *Sustineat.* Inferior superioris, *l. Sicuti. si serv. vind. l. 1. de ser. leg.*

8 *Vel non recip.* Aut stillicidium meo jure non recipio n), aut jure servitutis. Meo jure, si non vicino cessero jus stillicidii immittendi: jure servitutis, si vicino jam antecessero jus stillicidii immittendi o). Eodemque prorsus modo, aut jure meo ædes altius tollo, aut jure servitutis: qua de re videbimus in §. *Æque. de actionib.*

* 9 *Hab. præd.* Vicinum, aut proxime adsitum, non longe remotum, *l. Si ædes. et l. seq. de ser. urb. l. Gajus. de an. leg. l. 5. de serv rust.* Vide *lib. 2. Feud. tit. 9.*

* 10 *Eff. deb.* L. pen. C. de ædif. priv.

* 11 *Per fund.* Addidit Gajus p) suum, vel heredis), nam et fundum hæredis testator servitute onerare potest.

a) Est enim ambulare spatia facere valetudinis causa. Cuj. Observat. lib 22. cap. 35.

b) l. Inter. 12 D. servit. rustic. præd.

c) Vetus interpres Pauli 1. Sent. tit. 19. qua pecora minare consuevimus.

d) Vide Cujac. d. c. 35.

e) l. Viæ. 8. D. de servit. rustic. præd.

f) Sed arbitraria, l. Certo. 13. §. 2. eod.

g) V. d. cap. 35.

h) Ususfructus personæ cohæret, l. 3. §. ult. D. quib. mod. ususf. amit.

i) Servitutes hominum dicuntur in l. Quoties. 15. D. de servit. et. l. Si mihi. 20. §. ult. D. de serv. rust. quæ alias in personam, l. Gajus. 12. D. de ann. leg. aut personarum, l. 1. D. de servit. vel denique personales, l. Non solum. 8. §. Tale D. de lib. leg.

k) Servitutes prædiorum dicuntur, l. 1. D. de servit. d. l. 15. quæ alias in rem, d. l. 12. vel rerum, d. l. 1.

l) in l. 10. D. de cont. empt.

m) l. 1. D. depos. Anton. August. Emendation. lib. 4. cap. 2.

n) Vide ad §. 2. infra de action.

o) Theoph.

p) l. Potest. 16 comm. præd.

SCHOLIA

a) *Jumentum agendi.* Jumento vehi potest: jumentum agere non potest: iter est qua homines, actus qua pecora transeunt.

b) *Actus, est jus agendi, vel jumentum.* Jumenta sunt animalia, quæ dorso domantur, ut equi, muli, asini, quæ ideo a Varrone dossuaria jumenta vocantur: elephanti quoque et cameli jumentorum operam præstant, licet feræ sint naturæ, *l. Secunda. § Finali. ad legem Aquiliam, l. Ferri. de verborum significatione.* Oves, et capræ, at sues jumentorum appellatione non continentur: sed neque boves, quia dorso non domantur, et eorum propriæ armenta dicuntur, quod in arandis agris eorum in Italia olim usus fuerit, *l. Legatis. § Pecoribus. l. Servis. D. de leg. 3. l. Ædiles. 2. §. Jumentum de ædilitio edicto, l. Boves. de verb. signific.* Hic tamen jumenti appellatione etiam armenta continentur, *l. Inter. de servitut. rustic.* Sed an oves et capræ? et puto omne pecus contineri, erit igitur iter, qua homines, actus qua pecora transeunt.

c) *Qui actum habet.* Sic qui haustum habet, videtur habere iter ad hauriendum, *l. 3. §. Qui habet. D. de serv. rust. præd.* et qui habet usumfructum, habet etiam aditum, sine quo omnino uti non potest, *l. 1. §. 1. D. si ser. vind.* Habet autem non tanquam jus, sed ut modum simplicis facultatis. *l. 2. §. 1 et § Pomp. D. si serv. vind.*

d) *Actum in se.* Qui actum habet, actum vindicat, non iter et actum. Qui viam habet, aut viam vindicat, aut iter simul et actum, hoc facile ex servitute aquæ haustus dignosci potest: cui concessum est jus hauriendi, et idem iter habet, et utrumque simul vindicare potest, cui vero hauriendi tantum, licet is aquæ haustu iter habeat, non poterit tamen is, nisi aquæ haustum vindicare. Quod usque adeo verum est, ut cui haustus concessus est ad flumen publicum, neque haustum habere possit, quia inutiliter ad flumen publicum concessus est, neque iter, quia nominatim itineris servitus concessa non est, *l. 3. § fin. de servit. rust.* Similiter qui usumfructum habet, iter habere videtur, iter tamen vindicare non potest, *l. 2. §. 1. et §. Pompo. si servit. vind.*

e) *Vicini sustineat.* Distat onus sustinendi a tigni immittendi, cæterisque servitutibus: nam qui debet oneris sustinendi, parietem, vel columnam onerariam debet reficere. Cæterarum vero servitutum ea est natura, ut nihil faciat is, cujus prædium alieno servit, *l. Etsi forte. § Etiam. si serv. vin. l. Quoties. §. fin. de servit. urb.*

f) *Tignum immittere.* Quod etiam absque jure servitutis licet facere, si paries sit communis, vel si vicinus eam facultatem immittendi mihi simpliciter concesserit, quo casu tamen non licebit nova tigna immittere, id est, quæ sint contra priorem formam, *l. Si fratres. § Item Mela. D. pro socio. l. Si ædes communes. D. comm. divid. l. Si cum meus. D. si servit. vindic.*

g) *Ut stillicidium.* Stillicidium stillatim cadit ex tegulis, vel tabulatis, l. *Servitutes. §. Si autem. de D. servit. urb.*

h) *Vel flumen.* Flumen majore quadam vi et cumulo, gravioremque cursu decurrit, quod de flumine privato accipiendum est, *l. 1. §. Fluminum. l. Fistul. D. si ser. vind.* nam fluminis publici servitus non est, *l. 3. in fi. D. de ser. rust. pr.* nisi forte publica lege constituatur, *arg. l. Venditor. D. comm. præd.*

i) *Vel in aream.* Area urbanum prædium est, *l. Fundi. D. de verb. sig. l. 3. D. in quib. cau. pig.* errat ergo Acc. in *l. 1. D. si ser. rust. præd.*

k) *Vel non recipiat.* Hanc servitutem non recipiendi acquirit nemo, nisi qui antea debebat servitutem recipiendi: sic altius tollendi acquirit, qui antea debebat altius non tollendi, ædificandi in suo, qui antea debebat non ædificandi, *l. Si domus. de servit. urb. l. Si mihi. de servit. rust.*

l) *Potest etiam.* Sed an usucapione? errare nullo pacto possumus, si sequamur illam generalem sententiam Ulpiani. Hoc jure utimur, ut servitutes per se nunquam longo tempore usucapi possint, cum ædificiis possint, *l. Si aliquam. § 1. D. de usurp.*

CAPUT IV.

De usufructu.

Usufructus *a)* est jus *b)* alienis rebus utendi fruendi, *c)* salva *d)* rerum substantia.[1] Est enim jus in corpore[2] quo sublato, et idipsum tolli necesse est.

§. I. Usufructus a proprietate separationem recipit: idque pluribus modis accidit: ut ecce, si quis usumfructum alicui legaverit: nam hæres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum. Et contra, si fundum legaverit, deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, hæres vero usumfructum. Item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. Sine testamento vero si quis velit usumfructum alii constituere, pactionibus, et stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum, et ad proprietatem reverti.

§. II. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo, et ædibus, verum etiam in servis, et jumentis, et cæteris rebus, exceptis iis, quæ ipso usu[3] consumuntur. Nam hæ res neque naturali ratione, neque civili recipiunt usumfructum: quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta:[4] quibus proxima est pecunia numerata,[5] namque ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine hæredi utiliter caveatur.[6] Itaque si pecuniæ ususfructus legatus sit, ita datur legatario, ut ejus fiat, et legatarius satisdet hæredi de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. *e)* Cæteræ quoque res ita traduntur legatario, ut ejus fiant: sed æstimatis his, satisdatur, ut, si morietur, aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti hæ fuerint æstimatæ. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat) sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

§. III. Finitur autem ususfructus morte *f)* fructuarii,[7] et duabus capitis diminutionibus, maxima, *g)* et media,[8] et non utendo[9] *h)* per modum et tempus,[10] quæ omnia nostra statuit Constitutio.[11] Item finitur ususfructus, si domino proprietatis *i)* ab usufructuario cedatur (nam cedendo extraneo, nihil agit[12]) vel ex contrario, si fructuarius *k)* proprietatem rei adquisierit, quæ res consolidatio[13] appellatur. Eo amplius constat, si ædes incendio consumptæ fuerint, vel etiam terræ motu, vel vitio suo corruerint, extingui usumfructum, et *l)* ne areæ quidem usumfructum deberi.

§. IV. Cum autem finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.[14]

ADNOTATIONES

* 1 *Sal. e. subst.* Nam earum rerum quarum substantia utendo perit, proprie ususfructus non est *a)*.
* 2 *In corp.* Non in re incorporali proprie *b)*.
3 *Ipso usu consum.* Quia earum non usus, sed abusus *c)*.
4 *Vestimenta.* Proprie tamen sunt in usu, non in abusu: quia non consumuntur, sed usu deteruntur potius *d)*.
5 *Pecun. numer.* Similis, et affinis *e)*.
6 *Utiliter cav.* Gajus (recte) in *l. 2. de usufr. earum rerum.* Recte *f)* autem, et utiliter *g)*, id est, satisdato.
* 7 *Morte fr.* Aut ejus, cui fructuarius rogatus est restituere usumfructum, *l. 4. quib. mod. ususfruct. amitt.*
8 *Max. et med.* In *l. 1. de usufr. leg.* hæc verba (ex magna causa) sunt Triboniani. Nam ante Justinianum etiam minima capitis diminutio usumfructum extinguebat *h)*.
* 9 *Non utendo.* Non uti quando dicatur, definit *l. 38. de usufr.* Sed et uti alio modo, quam quo ususfruct. constitutus est, non uti est *i)*.
10 Si fructuarius per constitutum tempus nullo modo utatur, vel etiam si utatur contra præscriptum modum *k)*: utroque casu non utendo usumfructum amissum dicimus: arg. est *l. Si communem §. 1.* et *l. Si quis alio quemad. serv. amitt.*
11 *Constitutio.* Constitutio Latina *l. penult. C. de usuf. et habit.* de qua etiam *lib. 3. cap. 10. inf.*
12 *Nihil agit.* Hæc verba uti sint accipienda ostendi in Frag. Ulpiani tit. 19. Quod ne novum videatur, conjungenda erit *l. Per servum. §. ult. de adq. rer. dom.* cum *l. Qui mihi. de donat.*
13 *Consolidati.* Consolidatio inde nomen accepit, quod solidum id proprie sit, a quo ususfructus deductus non est. *l. A liberto. de bon. lib. l. Sempronius. § pen. de usu et usufr. leg.*
* Confundi *l)* dicitur, et adcrescere ususfructus nudæ proprietati, et consolidari: quæ consolidatio et his verbis (jus solidum) significatur in *l. 9. in fin. de aq. pl. arc.*
* 14 *Potestatem.* Plenam proprietatem, *l. 15 §. ult. de castr. pec.* Plenum jus, *l. 19. de an. leg. l. 126. § 1. de verb. obl.*

a) l. 2. §. 1. D. de usufr. ear. rer. quæ us. consum.

b) Unde quærebatur, an ususfructus nominum legari posset, l. 3. eod. quia nomina, id est, obligationes debitorum in jure consistunt, non in corpore. Nec sunt igitur, sed intellectu concipiuntur, abstrahuntur. Quæ sunt, sensibus percipiuntur, veluti tactu, visu: nomina, et servitutes sensibus non percipiuntur, sed intellectu tantum. Verum sicut remedio cautionis utile fit legatum, si legatus sit ususfr. nominum, d. l. 3. et l. 4. ita legato usufr. viæ, vel itineris vel actus, vel aquæductus remedio cautionis, beneficio cautionis, legatum perducitur ad emolumentum. Cujac. ad. l. 15. de usu et usufr. leg.

c) Hæ res in abusu consistunt, in absumptione sunt, l. 5. § 1. D. de usu. ear. rer. quæ us. consf.

d) l. 9. §. pen. D. usufruct. quemadm. cav.

e) Theoph.

f) l. 1. §. Jubet. D. de collat.

g) l. 3. §. 2. usuf. quem. cav. Paul. v. Sent. tit. 9.

h) Paul. lib. 3. Sent. tit. 5. §. Capitis. l. pen. Cod. de usufruct.

i) l. Si communem 10. § 1. l. Labeo. D. 17. et l. seq. §. quemadm. serv. amitt.

k) Theoph.

l) l. Si fructuarius. 4. D. usufr. quem. cav. l. Si convenerit. 18. §. 1. D. de pignor. act. l. Quod si. 31. §. Sed etsi. D. de ædilit. ed. l. Idem. 3. §. ult. et l. Idem. 6. D. de usufr. accresc.

SCHOLIA

a) *Est jus.* Legitima potestas et auctoritas.

b) *Alienis rebus.* Nam qui habet proprietatem, jus utendi fruendi separatum non habet, quamvis negari non possit quin jure proprietatis utatur et fruatur. Id enim neque est in bonis, neque extra bona.

c) *Salva.* Ususfructus enim ex rebus alienis percipitur, et in persona conquiescit: itaque mutatione, aut interitu rei desinet ususfructus esse, sicut si homo a virtute desciverit, cadet etiam gloria, quam sibi ex virtute comparaverat.

d) *Rerum.* Rerum principalium: nam sublata et consumpta accessione non perit ususfructus, *l. Fundi. D. quib. mod. ususf. amitt.*

e) *Cæteræ quoque res.* Ut vinum, oleum, frumentum, lana odores, aromata, *l. Si tibi omn. l. pen. de usuf. ear. rer.* Cur non pecunia? quia pecunia æstimationem non recipit, *l. Si ita fidejussorem. de fidejuss.* Sed an etiam vestimenta? at puto vestimentis legatis, liberum esse hæredi, facta æstimatione vestimentorum, proprietatem ad legatarium transferre, ut aperte in hoc loco dicit Justinianus, vel etiam si hoc malit stipulari, finito usufructu vestem sibi reddi retenta proprietate, quo casu constat non teneri legatarium, si attritam vestem reddiderit, modo ea sic semper usus fuerit, ut bono viro convenit, *l. Sed et si quid. § Et si vestimentorum. de usufr. l. Si usufructus 2 §. Si vestis. usufr. quemadm. cav.* Hoc autem in vestimentis merito recipiendum est: nam usu ipso non confestim extinguuntur: cæteræ res cum primum quis uti cœpit, absumuntur. ideoque cæterarum rerum nullus est usus, cum tamen vestimentorum aliquis possit esse usus. In §. *Et si vestimentorum.* copulam deesse

opinor, et legendum in hunc modum: *Et si vestimentorum ususfructus legatus sit, non sicut quantitatis ususfructus legatur, ac dicendum est etc.*

f) Fructuarii. Aliquando tamen ex nova causa post mortem usufructuarii ususfructus manet, qui tamen est diversi generis, et alius ab eo, qui fructuario debebatur, ut in *l. Si ususfructus. D. de novat. l. Stipulatio ista habere licere. §. Sed si quis uti frui. D. de verb. oblig.*

g) Et media. Auctor Paulus lib. 3. Senteut. at alii in *l. 3. Quibus mod. ususfr. amittat. l. In singulas. de ann. leg. l. Licet. de ususfr. l. Servus, in quo. de actio. empt.* nec immerito: nam sublatis imaginariis venditionibus, personam non mutat is qui emancipatur, vel adoptatur, quinimo fortiter defenditur, hodie sine capitis diminutione eos, qui alieni juris sunt, de potestate non solum morte liberari, dignitate, et sacerdotio, sed etiam emancipatione, et adoptione: idem ex contrario si is, qui sui juris est, alieno juri subjicitur, qua de re satis superque dictum est in *Tit. de capit. demin.*

h) Per modum. Per modum finitur, ut si ad certum tempus relictus fuerit ususfructus, et tempus a lege constitutum, de quo in *l. Corruptionem. C. de usuc.* Modus adjici solet in usufructu, id est, praescriptio quaedam et lex utendi fruendi, ut *l. 4. §. Modum. de servit. l. Et si forte. §. Modus. si servit. vind.* et de hoc modo cautio interponi solet, ut ait Paulus *lib. 3. Sent. tit. de usuf.* Non uti igitur per modum, id est non uti ex praescripto. Unde hic orit sensus, usumfructum amitti si quis constituto tempore non utatur eo modo, qui in constituto ususfructu dictus et comprehensus est: nam si intra tempus, quo ususfructus perit, extra modum utatur, et non aliter, perinde usumfructum amittet, atque si rei possessione nullo modo usus fuisset. Igitur non utendo amittitur ususfructus, si quis per constitutum tempus non utatur ex praescripto, vel si utatur contra praescriptum, dixitque *per modum*, quasi diceret, non tantum si nullo modo utatur, verum etsi non utatur per modum, sed alio fortasse utatur contra, quam atque oporteat modo, *l. Si commun. §. 1. et l. Si quis alio. de servit. rust.* Et ita hunc locum interpretor: neque enim recte ad tempus haec verba referri possunt, in quod ususfructus constitutus sit, nam diversa est causa temporis, a modo servitutis, *d. l. 4. l. Obligationum. de obl. et act.* minusque ad solam causam non servati modi, quae hoc jure ad finiendum usumfructum non est idonea.

i) Ab usufructuario. Id cessionem in jure vocat Julius Paulus.

k) Proprietatem rei. Ususfructus igitur his modis amittitur, morte, capitis diminutione, non utendo, in jure cessione, rei mutatione, et dominii comparatione.

l) Et in area. Item si aream ususfructus constituatur, et in ea aedificium sit positum, extinguitur ususfructus, *l. Nepoti. §. fin. quibus mod. ususf. amit.* non tamen si aedes legatae sint, vel pignori datae, pignus vel legatum combustis aedibus extinguitur: nam idem juris manet in area et in novis aedib. *l. Paulus. §. Domus. l. fin. de pignor. l. Domo. de pignor. act. l. Si grege. de leg. 1.* At promissae aedes si combustae sint, nihil deberi puto, quoniam in stipulationibus strictior fit interpretatio, sed etsi testator ipse aedes demolitus sit, id pro mutata voluntate accipio in dubio, *l. Si ita. §. fin. de leg. 1.* Contra si area legetur, vel hypothecae detur, constat areae superficiem cedere, *d. l. Domo. d. §. Domus, l. Si areae. de leg. 2. l. Servum filii. §. Si areae. de leg. 1.* de qua tamen Celsus aliter scolit in *l. Si chorus. §. Area. de leg. 3.* Idquo ergo affirmare non vereor, quandoquidem et Celsum dissentire ab aliis Paulus scripsit in *l. Qui res. §. Aream. de solut.* in ea specie, quae sequitur *§. Area,* quae huic conjuncta et similis est. Quid in stipulationibus juris sit, idem Paulus in supradicto loco eleganter explicat, id autem est solam aream deberi.

CAPUT V.

De usu et habitatione.

Iisdem illis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet, iisdemque illis modis finitur, quibus et ususfructus desinit.

§. I. Minus autem scilicet juris est in usu, quam in usufructu: namque is, qui fundi nudum habet usum, nihil ulterius habere intelligitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, foeno, stramentis, et lignis a) ad usum quotidianum utatur [1]: in eo quoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque iis, per quos opera rustica fiunt, impedimento: b) nec ulli alii jus, quod habet, aut locare [2], aut vendere [3], aut gratis concedere potest: cum is, qui usumfructum [4] habet, potest haec omnia facere. [5]

§. II. Item is, qui aedium usum habet, hactenus jus habere intelligitur, ut ipse tantum habitet: nec hoc jus ad alium transferre potest: et vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat, sed cum uxore sua liberisque suis, item libertis, nec non aliis liberis personis, quibus non minus, quam servis utitur, habitandi jus habet. Et convenienter si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito ei habitare licet.

§. III. Item is, ad quem servi usus pertinet, ipse tantummodo operis, atque ministerio ejus uti potest: ad alium vero nullo modo jus suum transferre ei concessum est. Idem scilicet juris est et in jumentis.

§. IV. Sed si pecorum, veluti ovium [6], usus legatus sit, neque lacte, neque agnis, neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu [7] sunt. Plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

§. V. Sed si cui c) habitatio [8] legata, sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur, neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod jus: quamquam habitationem habentibus, propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam, nostra decisione [9] promulgata, permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare [10].

§. VI. Haec de servitutibus, et usufructu, et usu, et habitatione dixisse sufficiat. De haereditate autem, et obligationibus suis locis proponemus. Exposuimus summatim quibus modis jure gentium res nobis adquiruntur: modo videamus quibus modis legitimo, et civili jure adquiruntur.

ADNOTATIONES

1 *Utatur.* His omnibus cum utatur, miror cur dixerit Nerva cum foliis non usurum. *l. Plenum. D. eod.* forsitan legendum Oleis a). P. Victorius pene simili in re apud Varronem b) demonstravit, pro Oleis, legendum esse Doliis. Nam et doleis scribebant, non doliis, *l. 30. §. Certis. D. ad leg. Falcid. l. 15. §. Proprietatis. D. de ususfr.*

2 *Locare.* L. 10. § 1. *com. divid.*

3 *Aut vend.* Aut pignorare, quia haec licentia in fructu connumeratur c): usuarius autem non habet fructum.

4 *Usumfructum.* Quaero, cum ususfructus extraneo vendi d), locari, donari, commodari, precario concedi, obligari possit, cur etiam eidem in jure cedi non possit? an quia cedere in jure, est ad sellam praetoris id a se jus totum abjudicare: at locare, aut vendere, est jus utendi fruendi ita in alium transferre, ut tamen per emptorem, aut conductorem a fructuario retineatur e)?

5 *Omnia fa.* non tamen legare, *l. Quod in rerum. § 1. de leg. 1.*

6 *Veluti ov.* Nam pecorum appellatione oves continentur f). Id etiam confirmat *l. Plenum. §. Sed et si pecoris. D. eod.* Denique in Graeco g) ita est, θρεμμάτων, τοῖς προβάτων.

7 *Fructu.* Chrisost. in Matth. hom. 79. πολλῇ τῶν προβάτων ἡ πρόσοδος, ἀπό τε ἐρίου, ἀπό τε γάλακτος, ἀπό τε τῶν τικτομένων.

8 *Habitatio.* Habitatio non domum significat h), sed jus habitandi. Ideoque si gratuito tibi concessero habitationem, etsi utrumque i) dixerit Vivianus, esse commodati actionem, *l. 1. §. 1. commod.* tutius tamen est agere praescriptis verbis, *l. Si gratuitam. de praescript. verb.* quandoquidem habitatio nomen juris est k), quod etsi verissimum

a) Vide Obs. l. 9. cap. 37.
b) l. 1. de re R. cap. 61.
c) l. ult. § de usur. l. Fructus. 72. D. de reg. jur.
d) l. Necessario. 8. § ult. D. de peric. et comm. rei vend. l. Arboribus. 12. § 2. l. 38. 39. 40. D. de usufr. l. Si is qui bona. 11. § Ususfr. § de pign.
e) d. § 2.
f) Pecorum appellatione quadrupedes continentur, quae gregatim pascuntur. l. Legatis. 65. §. Pecoribus. D. de legat. 3.
g) Theoph.
h) Ut in l. 12. D. quib. mod. ususfr. amitt. et l. pen. §. de supell. leg.
i) Id est, sive domus commodata sit, sive jus habitandi gratuito concedatur.
k) Vide ad hujus notae interpretationem ipsam Cujac. ad l. Naturalis 5. § Sed si facio. D. de praescr. verb. in priore recitatione.

sit, in facto tamen potius, quam in jure consistit, id est, non tam videtur esse jus, quam factum et quasi domus ipsa, *l. Legatum. de cap. minut.* eique ideo multum distat ab his, quæ omnino in jure consistunt, id est, usu, usufructu. Usus, ususfructus si gratuito concessus sit, Vivianus commodati actionem non deret. Usus, ususfructus non utendo, et capitis diminutione amittitur *l*), habitatio non item *m*). Usus, ususfructus ex persona æstimantur: habitatio non tam ex persona, quam etiam ex re ipsa quæ habetur. At certe morte finitur habitatio *n*) exemplo usus et ususfructus: et is etiam ante aditam hæreditatem non cedit *o*).

9. *Decisione.* Intelligit decisionem *l. 13. C. de usuf. et habit.*

* 10 *Locare.* Donare non permisit *p*).

l) Paul. Sentent. lib. 3. tit. 6. §. Capitis et seq.
m) l. Si habitatio. 10. D. eod.
n) d. l. 10.
o) l. un. §. 2. et 4. D. qu. di. ususfr. ced. l. 9. D. qu. di. leg. ced.
p) Non abrogavit d. l. Si habitatio.

SCHOLIA

a) *Ad usum quotidie.* Potest ergo uti non etiam quæstum facere, *l. Plenum. D. de usu et habit.*

b) *Nec alli alii jus quod habet.* Usum alteri usuarius seorsum locare, vendere, vel gratis concedere, id est, de usu accomodare, donare, vel precario concedere non potest: nam hoc ei tantum datum est, ut ipse suo corpore utatur, non etiam, ut ex ea re quæstum faciat, *l. Ceterum l. Sed neque. l. Denique. l. Plenum. eod. tit.* Usufructuarius ex re, in qua usumfructum habet, jus habet omnem utilitatem percipiendi etiam usque ad compendium, et ideo usumfructum vel jus utendi fruendi locare, vendere, gratis concedere, et pignori obligare potest, *l. Arboribus. §. Usufruct. de usufr. l. Si is qui bona §. Usufructus. de pignor.* non tamen hoc factu desinet esse fructuarius, et illi incipient esse eorum, qui emerint, vel conduxerint, vel ex alia causa usumfructum acceperint: nam et cum illis recte proprietarius aget, non esse eis jus utendi fruendi invito se, licet eos prætor per exceptionem tueatur, si non cum fructuario convenerint, *d. §. Usufructus* et eorum morte non finitur ususfructus, *l. Si domina. C. de usufr. l. Si socrus. C. de jur. dot.* de quo scripsi in *§. fin. inf. de locat.* Proinde nomine fructuarii utuntur, et per eos fructuarius utitur, ac retinet usumfructum, *d. §. Usufructuarius* et *l. Non utitur eod. tit.* et jus suum in hæredem vivo fructuario transferunt, fructuarius autem illis superstitibus, jus suum in hæredem non transfert, sed morte ejus, tam id, quod ipse habuit, quam illorum jus extinguitur, *l. Necessario. § fin. de peri. et comm. rei vend. l. Si ususfructus. de jur. dot.* Hoc igitur pactu fit interdum, ut quis fructuarius sit, et omni commodo ususfructus careat. Sicut et alias ut quis sit patronus, et commoda patronatus non habeat, in *l. 3. de jur. patron.* Et diximus usumfructum locari, vendi, concedi gratuito: an et in jure cedi potest? Sic sane domino proprietatis, et hoc modo intelligi debet, quod apud Ulpianum scriptum est in *Tit. de dominiis*. In jure cedi res etiam incorporales possunt, velut, ususfructus: nam qui extraneo in jure cedit, nihil agit, *§. Finitur. sup. tit. prox. d. l. Si ususfructus* nam qui in jure cedit usumfructum, hoc agit, ut ab eo, cui ceditur, ususfructus vindicetur, eique e prætore jus ipsum addicatur, quod jus civile non patitur. Igitur cessiones illæ nullius sunt momenti, et recurret ususfructus ad proprietatem.

c) *Habitatio.* Qui legat usumfr. vel usum ædium, habitationem legare videtur, et e contra: plus tamen est in legato habitationis quam in legato usus, vel usufruct. nam habitatio locari potest ex sententia Marcelli, quæ constitutione Justiniani comprobata est, puto etiam utendum gratis concedere posse, *l. 1. §. 1. D. commod.* et recipi quoscumque, et abolitam sententiam Ulpiani, quæ extat in *l. Si habitatio. de usu et habit.* Id quidem etiamnum durat, ut non utendo, vel capitis diminutione habitatio non amittatur. Cur non tamen legato usu vel usufructu ædium non idem dicamus, quæritur: et puto hanc esse rationem, quia usus in jure, et in ipsa persona, quæ utitur, consistit: ideo si ipsa persona non utatur, vel capite minuatur, usus desinet esse: non potest quoque usus mihi datus, alteri concedi, quia nudus usus datus est. Habitatio autem in re ipsa inest, et qui habitationem legare se dicit, non legatarii personam intuetur, sed rem ipsam in ædes, quæ habitationem præbent. Utetur itaque legatarius habitatione ut volet, et legatarii casus non minuet legatum, nisi fortasse mors legatario contigerit: nam morte finitur habitatio, ob idque ante aditam hæreditatem non cedit habitationis legatum, *l. 2. quan. dies leg. ced.* Et hoc est quod ait Modest. in *l. Legatum. de cap. dimin.* Quia tale legatum in facto potius, quam in jure consistit, id est, non jus legatum est, sed factum, et quasi res ipsa. Eadem autem ratione licebit dicere qui legat usumfructum vel usum, servi operas legare videatur, et e contra qui operas, ut usumfructum, *l. 3. §. 5. de oper. serv.* ubi corrupte scriptum est *usum* pro *usumfructum*: tamen si operæ servi legatæ sint, non sicut si usus servi legatus sit, capitis diminutione, vel non utendo amittitur. Hoc amplius quod in operis singulare est, ut cum legatario non extinguantur, *l. 2. de usuf. leg.* et ideo ante aditam hæreditatem cedent, *l. Operæ. eod. tit.* In hac quoque re multum interesse puto, utrum usus vel ususfructus fundi legetur, an reditus fundi. Sed et in aliis multum interest, ut constat ex *l. Fundi. de usufruct. leg.* ut tamen habitationis, ita et reditus legatum morte intercidat, *l. Hac stipulatione. §. ult.* et *l. seq. usufruct. quemad. cav.* quæ lex idem videtur statuere in operis: sed certe fallit in operis.

CAPUT VI.

De A) *usucapionibus, et* B) *longi temporis* C) *possessionibus* [1].

Jure civili constitutum fuerat, ut qui *d*) bona fide ab eo, qui dominus non erat, *e*) cum crediderit eum dominum esse, rem emerit, vel ex donatione [2] aliave quavis justa causa acceperit: is eam rem, si mobilis erat, anno *f*) ubique, si immobilis, biennio tantum in *g*) Italico solo usucaperet, ne rerum dominia in incerto essent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas præfata tempora, nobis melior sententia sedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur: et ideo Constitutionem [3] super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium, immobiles vero *h*) per longi temporis possessionem (id est inter præsentes decennio [4], inter absentes viginti annis) usucapiantur: et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quæ nostro imperio gubernatur, dominia rerum, justa causa possessionis [5] præcedente, adquirantur.

§. I. Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio *i*) ullo tempore [6] procedit: veluti si quis liberum hominem, vel rem sacram, vel religiosam, vel servum fugitivum possideat.

§. II. *k*) Furtivæ quoque res, et quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona fide possessæ fuerint, *l*) usucapi [7] possunt: nam furtivarum rerum, lex duodecim tabularum, *m*) et lex Atinia [8] inhibent usucapionem: vi possessarum [10], lex Julia, et Plautia [11].

§. III. Quod autem dictum est, furtivarum, et vi possessarum rerum usucapionem per leges prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur, quive per vim possidet, usucapere possit, (nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident) sed nec ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, usucapiendi jus habeat. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonæ fidei possessori usucapio competat. Nam qui sciens alienam rem vendit, vel ex alia causa tradit, furtum ejus committit.

§. IV. Sed tamen id aliquando aliter se habet, nam si hæres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hæreditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, usucapere possit, dubium non est [12]: quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit: cum utique hæres, qui bona fide tanquam suam alienaverit, furtum non committit [13].

§. V. Item si is, ad quem ancillæ ususfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit, aut do-

naverit, furtum non committit, furtum eoim sine affectu furandi non committitur.

§. VI. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti, rem alienam ad aliquem transferat, et efficiat, ut a possessore usucapiatur.

§. VII. Quod autem ad eas res, quæ solo continentur, expeditius [14] procedit, ut quis *n)* loci vacantis possessionem *o)* propter absentiam, aut oegligentiam domini, aut quia *p)* sine successore decesserit, *q)* sine vi oanciscatur: qui, quamvis ipsa mala fide possideat, quia intelligit se alienum fundum occupasse, tamen si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione [15] res adquiri, quia neque furtivum, neque vi possessum acceperit.

Ex Auth Ut spons. larg. spec. etc. Coll 9. tit. 2. Nov 119. cap. 7. seu §. Sancimus

Sed hodie malæ fidei possessore alienante cessat longi temporis præscriptio, si verus dominus ignorat, et jus suum, et alienationem factam. Spectatur ergo triginta annorum defensio.

Abolita est enim *r)* quorumdam veterum sententia existimantium etiam fundi, locive [16] furtum [17] fieri: Et eorum [18] qui res soli possederint, principalibus Constitutionibus [19] prospicitur, ne cui longa, et indubitata possessio auferri debeat.

§. VIII. Aliquando etiam furtiva [20], vel vi possessa res usucapi potest, veluti si in domini potestatem reversa fuerit, tunc enim vitio rei purgato [21] procedit ejus usucapio.

§. IX. *s)* Res fisci nostri usucapi non potest; sed Papinianus scripsit, boois vacantibus fisco nondum nunciatis, bona fide emptorem traditam sibi rem ex his bonis *t)* usucapere [22] posse, et ita Divus Pius, et *u)* Divi Severus, et Antoninus rescripserunt.

§. X. Novissime sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bonæ fidei emptore usucapi possit, vel qui ex alia justa causa possidet.

§. XI. *x)* Error autem falsæ causæ usucapionem non parit [23]: veluti si quis eum non emerit, emisse se existimans, possideat: vel eum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat.

§. XII. Diutina possessio, quæ prodesse cœperat defuncto, et hæredi, et bonorum possessori *y)* continuatur, licet ipse sciat prædium alienum. Quod si ille initium justum non habuit, hæredi et boeorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra Constitutio [24] similiter [25] et in usucapiooibus [26] observari constituit, ut tempora continuentur.

§. XIII. *z)* Inter venditorem quoque *a)* et emptorem [27] conjungi tempora [28], Divi Severus, et Antoninus rescripserunt.

§. XIV. Edicto Divi Marci [29] cavetur, eum qui a fisco rem alienam [30] emit, si post venditionem quinquennium [31] præterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. Constitutio autem divæ memoriæ Zenonis bene prospexit iis, qui a fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant, et victores existant, sive experiantur, sive conveniantur. Adversus autem *b)* sacratissimum ærarium usque ad quadriennium liceat intendere iis, qui pro dominio, vel hypotheca, earum rerum quæ alienatæ sunt, putaverint sibi quasdam *c)* competere actiones. Nostra autem divina Constitutio [32], quam nuper promulgavimus, etiam de iis, *d)* qui a nostra, vel venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienationibus præfatæ Zenonianæ Constitutionis continentur.

ADNOTATIONES

1 *Possession.* Recte (*) (possessionibus) in veter. quod etiam Græcus Interpres agnovit. Præscriptio plurimum acceptio est *a)*. Novissimi juris interpretes, possessionem, sive adquisitionem longi temporis, vulgo præscriptionem appellant: quod non caret exemplis. Nam sic loquitur *l. Et a quo. de usurpat. et usucapion.* sic *l. Qui alienam. de eviction.* sic §. *Ex his. inf. per quas pers.* sic denique *l. Quinque enq. adq. C. fin. regund.*

* 2 *Ex donatione.* Inter vivos, vel causa mortis, *l. Sed et si constante. de donat. inter vir. et uxor.*

3 *Constitut.* Intelligit Constit. Latinam de usucap. transf. de qua cap. 1. §. Per traditionem. sup. et §. Diutina. hoc. cap. inf.

* 4 *Decennio. L. ult. C. si quis ign. rem min. l. pen. C. quib. non ob lon. temp. præs. l. 9. C. de præs. long. temp.*

5 *Justa c. p.* Justo titulo: nam titulus est possessionis causa *b)*.

6 *Ullo tempore.* Est usus anni, aut biennii: est longum tempus: est longissimum: liberi homines, res sacræ, res religiosæ nullo tempore adquiruntur *c)*: servi fugitivi longissimo tempore adquiruntur *d)*.

* 7 *Furtivæ.* Vel amotæ, *l. pen. C. rer. amot.* aut vi raptæ: nam et eæ furtivæ sunt *e)*.

* 8 *Usucapi.* Nisi quinquennio res furtivæ, quas fiscus vendidit bonæ fidei emptori ex edicto D. Marci, non anno, aut triennio, §. *ult.* quod quidem edictum fuit de mobilibus rebus *f)*, quæ solæ possunt esse furtivæ, atque etiam de immobilibus vi possessis. Sed hodie in mobilibus tantum locus ei relictus est.

9 *Atinia.* Atinia, ut in P. Flor. leg. in *l. Potestatis. de verb. sig. l. 4. §. Quod autem. de usurp. et usuc.* et apud A. Gellium *lib. 17. g)*, qui et *lib. 14. cap. ult.* id Atinio plebiscito cautum refert, ut Tribuni plebis Senatores essent. Cicero quoque *Orat. 3. in Verrem*, Cedo mihi leges Atinias, Furias, Fusias.

10 *Vi possess.* An rei vi possessæ possessio defendatur præscriptione 30. an. docet *Observat. 10. cap. 12.*

11 *Lex Jul. et Pl.* Vet. lib. lex Plautia, et Julia, sic et in Pand. Flor. in *l. Non solum. §. Si dominus. de usurp. et usucap.* quod perspicue rectum est: Nam prior fuit lex Plautia de vi lege Julia, ut autem lex Julia de pec. repet. usucapionem inhibuit, *l. pen. de leg. Ju. rep.* ita lex Julia de vi. Hoc pius vet. lib. habent, (vi possessarum rerum usu lex Plautia, et Julia. (credo pro) usu) leg. usucapionem.

12 *Dubium non est.* Ipse autem hæres usucapere non potest, quia nec defunctus potuit *h)*.

13 *Committit.* Ipse autem fructuarius usucapere non potest, quia in jure errat *i)*.

14 *Expeditius.* Expeditius sine vi nanciscitur quis rei immobilis possessionem; quam rei mobilis sine furto.

* 15 *Longa poss.* Imo et usucapione, *l. An vitium. de div. temp. præscr.*

16 *Fundi loc.* Fundus est integrum aliquid: locus est portio fundi *k)*; fundus finibus regitur, non locus; fundus ad prædia rustica *l)*, locus etiam ad urbana pertinet. Inde in §. Constituitur, sup. de usuf. In fundo, et ædibus. Ad hæc locus est sine villa *m)*, fundus cum illa. Unde inter Censorias notas illa recensetur a Plinio *n)*, Minus arare, quam verrere, id est, minus habere fundi, quam villæ.

* 17 *Furtum fieri.* Quamobrem de re immobili neque furti, neque vi bonorum raptorum *o)*, neque expilatæ hæreditatis actio est *p)*.

(*) Recte Imo fortasse minus recte mutationem induci pateat, si aut Justiniani mens attendatur, aut res ipsa de qua agitur « Mens Justiniani (inquit Vinnius in Com.) intelligitur ex eo quod in principio « commemorat Constitutionem suam de Usucapione transformanda; qua « Constitutione, cum duo diversa essent genera acquisitionis, usucapio « et longi temporis præscriptio, usucapionem ita transformavit, ut tamen utrumque in illa uno velut permixtum retinuerit: atque hoc « etiam ex verbis inscriptionis intelligere nos voluit. Sic alibi quoque « etc. Sed neque agitur hoc titulo de possessione nisi per occasionem, « neque magis quam de bona fide, aut justo titulo: sed de horum omnium « concurrentium effectu, et acquisitione ipsa, quæ olim duplex erat, « usucapio, et longi temporis præscriptio. Hactenus Vinnius, quem con« sule. » Inst. lib. 11. Tit. VI.

a) Vide Cujac. de præscript. et term. in princ. et Parat. D. de except. et Par. Cod. eod. in fin.

b) Theoph. §. 2. inf. de interdict.

c) l. Usucapionem. 9. D. de usurp. et usuc. ad quam vide Cujac.

d) l. 1. C. de ser. fug.

e) Ut raptor fur est, l. 2. §. Cæterum. D. vi bonor. rapt.

f) Vide inf. §. ult.

g) Cap. 7.

h) l. Cum. hæres 11. D. de divers. temp. præsc.

i) l. Numquam. 31. D. de usurp. et usuc. l. Juris. 4. D. de jur. et fact. ign.

k) l. Locus. 60. D. de verb. sign.

l) Vide Cujac. 11. Obser. cap. 28. Isidorus tamen fundum, et urbanum ædificium, et rusticum intelligendum esse scribit, Origin. 14. cap. 13.

m) d. l. 60.

n) Hist. natur. lib. 18. cap. 5.

o) Sed interdictum unde vi, vel actio in duplum. l. Si quis in tantam. C. un. vi.

p) l. Adversus. 4. C. de crimin. expil. hæred.

* 18 *Et eorum* Sic vet lib Hic igitur est sensus, et ordo. principalibus Constitutionibus eorum qui res soli possederint rationem haberi ne cui etc.

19 *Constitut.* Bene: nam usucapio est ex 12. tab q) præscriptio longi temporis est ex Constitutionibus. Constitutione Justiniani r) actio etiam provincialibus datur, et dominium

20 *Furtum* V cap. 13 22 *Obs.*

21 *Vitio reip.* Amoto vitio, § in, qui in parentum. inf. l 4. c. 1. Non amovetur vero nec rei a non domino vi possessæ vitium, nisi in potestatem domini venerit, vel hæredis ejus, *l. ult. vi bon raptor*

22 *Usucapere*. Usucapere ex sententia Justiniani est diutina, sive longa possessione capere, *l. Quamvis. D. de usurp. et usuc.* Opus autem hac in re fuit rescripto: quoniam ipso jure bona vacantia ad fiscum pertinent s), non tamen in patrimonio fisci esse videntur, antequam nunciata, et confiscata sint t)

* 23 *Nos perit*. Si ex ea quoque causa res tradita non fuerit u), et ex emptionis causa etiamsi tradita fuerit x), nisi justa fuerit causa existimandi emptionem re vera præcessisse y)

24 *Constit.* intelligit Constit. Latinam, de usucap. transf. de qua sup hoc cap. §. *l. et cap.* l. § *Per traditionem*.

25 *Similiter*. Hic versus, ut puto, reponendus est post § *Inter* (*) nam in sua Constitutione Justinianus hæredis, aut testatoris nullam mentionem facit z). Denique hoc jus semper fuit, ut usucapio in hæredem continuaretur, propterea quod hæredis, et defuncti eadem persona est n) sed hæc non in Pandectarum lib. fusius exposuimus b)

26 *Et in usucap.* Rerum scilicet mobilium c) ait enim in Constitutione d), vel triennium, quod in rebus mobilibus observandum esse censuimus.

* 27 *Et empt.* Si uterque bonæf. possessor fuerit e)

28 *Tempora*. Longa tempora, puta decennii, aut vicennii.

29 *Marci*. Addidit Harmenopulus, et Commodi, *lib. 3. Epit.* f) et Basil. ad *l. ult. C. si advers. fisc.* g)

* 30 *Rem alien.* Idem ai communem, *l. 2 C. de com. rer. al.*

31 *Quinquen.* Intra quinquennium re evicta, emptor pretium a fisco consequi potuit, vel intra triennium agnito servo fugitivo distracto per officium præf. vig. ut Paulus scribit 1. Sent. Tit. de fugitivis. Hoc autem edictum recte Th. fuisse necessarium in re furtiva, quæ anno, vel hodie triennio usucapi non potest: in re mobili igitur, et consequenter etiam in re immobili ante Justinianum, vi possessa. Post Justinianum in re mobili tantum locus est edicto D. Marci, alioquin citius usucaperetur res vi possessa, quam res sine vitio possessa, nempe hæc decennio, aut vicennio, illa quinquennio.

32 *Constitut.* Hæc est Constitut. Latina *l. ult. C. de quadrienni præscript.*

q) Theoph

r) l. un C. de usuc. transf.

s) l. Quidam 96 §. 1. D. de legat. 1. l. pen C. de prop sa rab

t) Theoph.

u) l. 3. et l. pen. §. ult. D. pro suo

x) l 2 D. pro empt.

y) l. Quod vulgo eod.

(*) *Cujacii transpositionem adhibuit Vinnius: eandem tamen improbat Vinnius, vulgatamque lectionem retinendam esse erudite contendit* Instit. lib. 2. tit. 6.

a) Quasi diceret: hic de testatore, et hærede ejus agitur; quorum Justinianus non meminit in constitutione sua. Nec igitur huc pertinere potest d Constitutio

n) l. Heres. 22. D. de usurp. et usucap Cujacio placebat, inter defunctum, et hæredem conjungi tempora, sive res soli esset, sive mobilis: cui bono ergo novi juris Constitutio? Inter venditorem autem, et emptorem conjungi longa tempora ex Severi, et Antonini rescripto; ex constitutione Justiniani etiam in usucapione rerum mobilium. Pertraxisse nimirum Severi constitutionem ad rerum mobilium usucap. n. usucapio ne fit accessio possessionis Vide Cujac ad l 6 D de divers. temp. præscr. tract. 9 ad Afric. in fine.

b) ad l. Id tempus. 14 eod.

c) Troph

d) l. un. C. de usucap transform. in qua Cujac. legit triennium, pro triennium. Vide Parat. Cod.

e) l. 6. §. Si eam rem D pro empt.

f) tit. 3. § 95.

g) lib 10 Βασιλ. tit. 19

SCHOLIA

a) *Usucapionibus*. Sicut res non utendo amittimus, ita utendo eas amittimus, unde usucapio, quæ sic dicitur, ut mortis causa capio nam capio acquisitionem significat, et capere, in suum dominium capere, *l. Aliud l. Cepisse. de verbor. signific. l. Prætoris. de damn inf* unde capax et incapax et capacitas. Usu igitur capere, id est, per usum acquirere, usu suum facere: ut in *l 1 l. Denique ex quibus caus. major. l. Non solum. in princ de usucapion* Usus autem est possessio, quæ opinione domini possidetur, cujus reciproca possessio est usus, *l Quæstio. de verb signific.* et ita possessionem Ælium Gallum definisse Sext. Pompejus scribit: ergo usucapere, est per possessionem acquirere, continuatam scilicet et legitimi temporis Jurisconsulti possessione capere dixerunt in *l. Emptor fundi. l. Qui fundum. § Servus. pro empt. l. Non solum §. Dominus. l. Quamvis. de usucap* et interdum usucapionem, usum simpliciter, aut possessionem appellarint. Ex quo apparet non *usucapio*, sed *usucapio* scribendum esse nec enim sic dicitur ut pignoris capio, licet Cato apud Gellium contradicat.

b) *Longi temporis* Usucapio proprie est parvi temporis, utmi biennii et anni, hodie triennii in rebus mobilibus nam etiamnum commune fit hoc nomen mobilibus et immobilibus rebus, a Justiniano tamen accommodatur rebus duntaxat mobilibus, propterea quod breviori tempore usucapiuntur, cæterarum rerum, longi temporis possessionem appellat non solum in hoc titulo, sed et in §. *Diutina.* et in *Tit. per qu m person. nobis acquiritur*, §. *Item nobis.* Longum autem tempus est x vel xx. annorum, atque ita præter Justinianum longum tempus definit *Paul. lib. 4. Sentent. Tit. de usucap.* et *Tit. de effect sent. l. 1.* et *2 C. si advers. credit.* Sit igitur usucapio parvi temporis possessio, sit et alia longi temporis possessio, et, sit aliud usucapere, et aliud usu longo capere.

c) *Possessionibus*, Præscriptio plurimum exceptio est. Novissimi juris interpretes, possessionem sive adquisitionem longi temporis, vulgo præscriptionem appellant, quod non caret exemplis: nam sic loquitur l. *Et a quo. de usurp. et usucap.* sic *l. Qui alienam. de evict.* sic §. *Ex his. inf. per quas pers.* sic denique *l. Quinque. Cod. fiuium regun.*

d) *Bona fide*. A principio bona fides desideratur: nam etsi postea cognoverit rem alienam esse, tamen procedet usucapio, quod jus Pontifices non approbarunt, *l Bonæ fidei. §. In contrarium. D. de acq rer. dom*

e) *Cum crediderit.* Quid si dubitet, utrum pro ignorante habebitur, ut in specie *l. ult. C. de condict. indeb.* an pro sciente, propterea quod bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubitent æquum sit, an iniquum. Æquitas enim, inquit Cicero, lucet ipsa per se, dubitatio cogitationem significat injuriæ, facit *l. 1. in princ. D. de leg. 3.*

f) *Usque.* Id est tam in Italia, quam in provinciis: nam provinciales rerum mobilium erant domini ex jure Quiritium. Res immobiles tributariæ erant vel stipendiariæ, et in dominio principis, vel populi Romani. Id quod recte Theophilus explicat in §. *Per traditionem. de rer. divis.* et *Strabo lib. ult.* γεωγραφικῶν. Itaque provinciales prædiorum suorum non erant domini ex jure Quiritium, sed possessores et ea in bonis. eorumque κληρονομικὴν κατοχὴν habebant, proinde etiam longo usu ea in suum dominium capere non poterant, si a non possessore sibi tradita fuissent. Sed neque nexu, neque cessione in jure, vel alia legitimis modis mancipari, addici, vel adjudicari poterant, et ideo res nec mancipi dictæ sunt, iisdem servitutes imponi non poterant, ut colligere licet ex l 3. *Et in provincial. Cod. de servit.* Quod si a possessore et qui ea in bonis habebat, animo alienandi alteri traderentur, is ad accipientem dominium non transferebat, quia id non habebat apud se: quæ igitur vis erat traditionis hujus? nempe ut plenam possessionem transferret et dominium in bonis, aliud enim esse dominium in bonis, et aliud dominium ex jure Quiritium, credo me demonstrasse in *Tit. de libertinis.* Quid ergo est, quod Ulpianus scribit in *Tit. de dominiis*, rerum nec mancipi dominium sequi nuda traditione: id est, sine nexu, usucapione, in jure cessione, adjudicatione, lege. Ego puto inter cives Romanos, inter quos ea jure civili fieri possunt, locum esse scripto Ulpiani: nam non solum prædia provincialia res nec mancipi sunt, sed et bestiæ omnes et animalia, quæ jugum collo, vel onus dorso ferre non possunt. Verum sicut in Italia, traditione facta a non domino, res mobilis per possessionem anni, et immobilis biennii ex *lege 12. Tabul.* nobis acquiritur, an et in provinciis, traditione facta a non possessore, rerum possessionem tanto tempore provinciales acquirant? Minime vero, sed si longo tempore eas possederint: possessionem quidem amissam per vindicationem recuperare non poterunt, cum tamen habentes sibi defendent per præscriptionem longi temporis, *l. unic in princ. C. de usucap. transf.* Et hoc constitutionibus inductum est, de quibus dicturi sumus in §. *Quod autem infra*, cui simile est, quod in malæ fideipossessoribus constitutiones quoque induxerunt, ut præscriptionem haberent xxx. vel xl. annorum non etiam possessionis vel dominii vindicationem. Sed noster Justinianus, quibus data erat præscriptio x vel xx. annorum, etiam ad recuperandam possessionem adversus possidentes, actionem dedit in *l. Si quis emptio ns. C. de præscript 30 ann* Qui tamen in rem actionem habet, non continuo dominus est, idque innumeris exemplis juris civilis planum fieri potest Dando igitur in rem actionem, provinciales eorum prædiorum, quæ diu possedissent Justinianus dominos non fecit Verum postea editis constitutionibus sustulit ex jure Quiritium nomen, constituitque, ut unum idemque omnibus in rebus et locis plenum dominium, unaque et plena libertas esset, et ideo ut provinciales suorum fundorum perinde atque itali domini essent, nullumque voluit in orbe Romano locorum vel mancipi aut nec mancipi rerum esse discrimen, *d §. Per traditionem.* et *d. l unica.* Quamobrem recte dicemus hoc tempore prædia et tributaria mancipatione, traditione quam non fiat mancipio et nexu, usucapione, et aliis legitimis modis, jure dominii in alium transferri. Verum non tantum locorum et rerum differentias sustulit Justinianus, sed etiam temporum nam rebus mobilibus, vel animalibus, quarum olim ubique annua erat usus, tres annos præscripsit. Rebus autem immobilibus et incorporalibus x. inter eos, qui in eadem provincia domicilium haberent, et xx. inter absentes, quibus olim in Italia duo tantum anni erant constituti ex xii Tab. et in provinciis longum tempus ex constitutionibus, quo tamen possessores nonnisi exceptione se adversus petentes tuebantur. Et hæc quidem est Justinianea usucapionis transformatio. Quare si quis quærat unde descendat usucapio brevis vel longi temporis, recte dices, eam hodie ea constitutione Justiniani descendere.

Rursus si quis quærat an longi temporis possessione dominium acquiratur, post transformationem Justiniani nulla est dubitatio. ante Justinianum, cum in solis provincialibus prædiis ei locus esset, verius est non potuisse acquiri dominium longi temporis possessione: ineptum autem est quærere an præscriptione dominium acquiratur: nam præscriptio exceptio est, sed præscribere interdum dicimus pro excludere, ut in l. 3. de req. rei. eris, quod ei vis sit præscriptionis, ut excludat intentionem actoris.

g) *Italico solo*. Res immobiles, quæ in provinciis erant, usucapi non poterant: quoniam earum rerum dominium nunquam a populo Romano vel principe discedebat, quamvis provinciales usumfructum haberent, quod ad successores eorum quoque transiret. Theoph. in §. *Per traditionem. sup. de rer. divis. l. De his. C. de episc. et cler.* et Cicero contra *Rullum*.

h) *Per longi temporis possessionem*. Continuam, et quæ careat intermissione, *l. Servitutes. §. D. de servit.*

i) *Ullo tempore*. In *l. 1. C. de serv. fugit. nec usucapionem*, inquit, *nec longi temporis præscriptionem*, ne quicquam de longissimo tempore dicit. Vide *l. Sive. §. Hæc actio. de Publ. in rem. act.*

k) *Furtivæ*. Furtivæ res sunt, etiam si furti agi non possit, dummodo surreptæ sint, §. *Interdum inf. de oblig. quæ ex delict. nas. l. Qui vas. §. Si ancilla. de fur.*

l) *Vi possessæ*. Recte *vi possessæ*: nam aliud est in his rebus, ex quibus quis vi dejectus fuit, *l. 4. §. Si tu et. l. Non solum. §. Si dominus. D. de usur.*

m) *Lex Attinia*. Lex Attinia in Verrinis, Theophilus tamen Attiliam vocat. Fuit L. Attilius interpres legum xii. tab. de quo Cicero in *Lelio*, et in ii. *De legibus*, et Pomponius in *l. 2. §. Deinde ex. de orig. jur.* Huic autem legi, qua ejus, quod surreptum est, jubetur æterna auctoritas esse, hoc adjicit, ut si in potestatem domini redisset, alioquin non posset usucapi, sicut et lege qua confirmantur tutelæ testamentariæ, et ab intestato agnatis deferuntur, illud intestato parente mortuo, et deficientibus agnatis, dandos esse a prætore urbano et majore parte tribunorum. Unde tam hæc, quam illa adjunctio, lex Attilia dicta est: nam L. Attilii et Sex. Ælii scripta pro legibus habita sunt, quorum ille sapiens, hic Catus appellatus est, qui et jus civile fundasse dicuntur. De hac re tetigi nonnihil, ni fallor, in *Tit. de legit. patron. tut.* quæ per Sex. Ælii et L. Attilii interpretationem accepta est, et ideo legitima appellatur. Verum Attiliana ex illorum adjunctione est, non ex interpretatione legis. ut autem qui hoc tempore juris civilis scientiam profitentur, quidquid asseverant, ita lege antiqua confirmant, ut et interpretationem Accursii se dicant annectere, si quid in ea amplius sit, quam in lege, sic ea de causa, ut opinor, noster Justinianus in hoc proposito legem xii. Tab. et legem Attilianam conjunxit. imo et ipse Aulus Gellius profert verba legis xii. Tab. pro lege Attilia, et item ipse Cicero in Topicis pro lege Ælia Sextia. sic enim apud Ciceronem legendum est, non *Ælia Sentia*. nam et Sex. Ælius et Ælius Sextus recte dicitur, ut ex versu Ennii constat, de quo Cicero variis in locis, et M. Varro in libris de lingua Latina.

n) *Loci vacantis*. Qui a nullo occupatur.

o) *Propter absentiam*. Et si longo tempore abfuerit.

p) *Sine successore*. Qui adire vellet hæreditatem.

q) *Sine vi*. Nam si eam vi possederit, non poterit is, qui ab eo accipiet, eam rem usu suam facere.

r) *Quorundam veterum*. Sabini et aliorum, qui eum secuti sunt, quemadmodum scribit Gellius *libro undecimo Noct. Attic. cap.* 18.

s) *Res fisci*. Quæ agnita sunt a fisco, usucapi non possunt.

t) *Usucapere*. Nam si ad neminem pertinent, quid medium vocatur an usucapi possint? In his enim duntaxat rebus locum habet usucapio, quæ ad alium pertinent. Sed tametsi bona vacantia nondum fisco nuntiata et confiscata sunt, in bonis fisci esse non videntur, et ideo rescriptis Imperatorum continetur, ut a bonæ fidei emptore usucapi possint: opus fuit rescriptis, quia ipso jure ad fiscum pertinent. Debent autem bona vacantia nuntiari intra quadriennium continuum, quod ex eo tempore numeratur, quo vacantia bona esse cœperunt, et ideo qui primus vacantia occupavit, ea biennio non usucapit, ut in emptore bonæ fidei constitutum est, atque ita dominium ea retinere potest, si quadriennio ea sine ulla interpellatione possederit, *l. Intra. de divers. et temp. præs. l. Qui autem. §. Certe si ex auton. si quis omis. cau. test. l. 1. §. Divus de jur. fis.* Extat etiam de hac re Constantini Constitutio in *l. 1. C. de quadr. præs.* de qua puto Honorium et Theodosium sensisse in *l. 1. Cod. Theod. de quinq. præs.* ubi tamen quinquennii præscriptio appellatur, quia quadriennium necesse est præteriisse, et illum, qui in vacua venit, usque in annum quintum sine ulla interpellatione possedisse, et hoc significat lustrum lustralisve possessio, cujus eo in loco fit mentio: igitur si intra quadriennium, nuntiata non sint bona vacantia, tutus erit possessor quadriennii præscriptione. Hæc in causa nuntiationis vacantium, in cæteris causis fisci locus est præscriptioni xx. annorum, et hæc omnia sunt ex eorundem Imperatorum Constitutionibus, *l. 1.* et 3. *de req. reis. l. In omnibus. de diver. et temp. præscr. §. Præscriptio. de jur. fis.*

u) *Divi Severus*. Hoc rescriptum ita procedit, si venditor bona fide vendiderit, et emptor æque bona fide acceperit: nam vitiosa venditoris possessio bonæ fidei emptori neque prodest ut citius usucapiat, neque nocet ut id per se non usucapiat, quod venditor non potuit, *l. Qui fundum. §. Procurator. pro empt. l. An vitium. de div. et temp. præs.* Et hoc idem Impp. Severus et Antoninus rescripserunt in *l. 1. C. de long. temp. præscr.* cujus rescripti sententia a Paulo relata est *lib. 5. Sent. Tit. de usuc.* ex eo tamen aliquid mutat Justinianus in §. *Rursus. Nov. Ut sponsal. larg.* Et ex diverso juxta venditoris possessio vitiosæ emptoris possessioni non prodest, *l. Pomp. §. fin. de acq. poss. l. 2. §. Si eam rem. pro empt.*

x) *Error*. Error animi et opinionis non toleratur in proprii facti ignorantia, nisi probabilis sit, justamve causam habeat.

y) *Continuantur*. Succedit enim in omne jus defuncti, quanquam aliud sit, ubi quæstio est de fructibus, propter eam rationem, quæ ponitur in *l. Bonæ fidei. §. In cont. D. de acquirendo rerum dominio.*

z) *Inter Venditorem*. Venditorem, qui fortasse a non domino sciente bona fide emit et accepit, nam si ab ignorante emerit, emptori non tantum auctoris sui tempora accedent, sed etiam qui auctori suo autor est. Non idem est si rem hæreditariam a defuncto mala fide possessam hæres bona fide vendiderit, quoniam pro malæ fidei possessore habetur: inter malæ fidei autem, et bonæ fidei possessorem tempora non conjunguntur. E contrario igitur si sciens vendiderit rem a testatore bona fide possessam, crediderim conjungi tempora, et hæredem pro bonæ fidei possessore accipiendum esse.

a') *Et emptorem*. Si uterque bonæ fidei possessor fuerit, quo modo accipiendum est, quod apud Paulum scriptum est in *l. cit. lege secunda. §. Emptori*. Idem si medio tempore quis non possederit. et in hac re emptores successoribus similes sunt, *l. Pomponius. §. Quæsitum. de acquirenda possessione*. In illa vero magnum est inter eos discrimen: nam successor non potest usucapere id quod defunctus non potuit: contra usucapere potest quod jure possedit defunctus, licet sciat alienum esse. Vulgo enim jactatur eundem in omnibus partibus juris civilis hominem esse hæredem et defunctum, quod et verissimum est. Ut igitur injustum initium defuncto nocet, et succurrens vel incidens mala fides non nocet, l. *Bonæ fidei. de acquir. rerum domin.*, ita si justum initium defunctus non habuerit, id hæredi etiam ignoranti nocebit, vel si justum initium habuerit, non impediet hæredis scientia continuationem possessionis, *l. Secunda. §. Si defunctus. pro empt. l. Cum hæres. de divers. temp. l. ultima. C. comm. de usucapionibus, l. Vitia. C. de acquir. possess. l. Eum qui. §. In hac. de Public. in rem actione*. Quæ autem de emptore dicta sunt, ad legatarium quoque et donatarium transferenda sunt, et cæteros omnes, præter successores universales, qui ad vicem ejus, qui a vita migrarunt proprius accedunt. nam in hac quæstione non separantur, ut in exceptione doli, causæ lucrativæ a causis non lucrativis. l. *penultima. C. de præscriptione longi temporis. l. 1. Cod. de usucap. trans. d. l. An vitium.*

b') *Sacratissimum ærarium*. Fiscus ærarium est principis, quamquam referatur aliquando ad pecuniam publicam.

c') *Competere actiones*. Vel in rem, vel in personam.

d') *Qui a nostra*. Quid hoc est a *nostra domo*? utrum a domesticis nostris? an ex nostro privato patrimonio, quod separetur a rebus fisci.

CAPUT VII.

De donationibus.

Est et aliud genus *a*), adquisitionis [1], donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, et non mortis causa.

§. I. *b*) Mortis causa donatio est, quæ propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accipit, sin autem *c*) supervixisset [2], is, qui donavit, reciperet, vel si eum donationis *d*) pœnituisset [3], aut prior decesserit is, cui donatum sit. Hæ mortis causa donationes ad exemplum [4] legatorum redactæ sunt per omnia, nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis, an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque [5] causæ quædam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam retrahebant, a nobis constitutum est, ut *e*) per omnia fere *f*) legatis connumeretur, et sic procedat, quemadmodum nostra Constitutio eam formavit. Et in summa, mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum, cui donat: magisque eum cui donat, quam hæredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piræo [6].

Πείραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται τάδε ἔργα·
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσωνται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε·
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων.

§. II. Aliæ outem donationes sunt, quæ sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos[7] appellamus, quæ non omnino[8] comparantur legatis: quæ si fuerint perfectæ, *g)* temere revocari non possunt. Perficiuntur outem, cum donator suam voluntatem scriptis, aut sine scriptis manifestaverit. Et ad *h)* exemplum venditionis, nostra Constitutio[9] eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit[10], ut etiamsi non tradantur, habeant plenissimum, et perfectum robur, et traditionis[11] necessitas incumbat donatori. Et cum retro Principum[12] dispositiones *i)* insinuari eas actis intervenientibus volebant, si majores fuerant ducentorum solidorum, Constitutio nostra eam quantitatem usque ad quingentos[13] solidos ampliavit, quam stare etiam sine insinuatione statuit.

Ex Authen. Ut non fiant pignor. pro aliis pers. Col. 5 tit. 7. Nov. 52. c. 2. seu §. Illud quoque perspeximus.

Similiter a privatis in Principem censantibus actis fit donatio.

Sed et quasdam[14] donationes invenit, quæ penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. Alia insuper[15] multa ad uberiorem exitum donationum invenimus: quæ omnis ex nostris Constitutionibus[16], quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum est tamen, quod et si plenissimæ sint donationes, si tamen ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram Constitutionem licentiam præstavimus certis ex causis eas revocare: ne qui suas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur injuriam, vel jacturam, secundum enumeratos in Constitutione nostra modos.

§. III. Est et aliud genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a junioribus divis Principibus introductum est, quod ante nuptias[17] vocabatur: et tacitam in se conditionem habebat[18], ut tunc ratum esset, *k)* cum matrimonium fuerit insequutum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, et nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem divus Justinus pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale eveniret, etiam ante nuptias augeri donationem constante matrimonio, sua Constitutione permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, et consequentio nomina rebus esse studentes, constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant: et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur: et dotibus in hoc exæquentur, ut quemadmodum dotes constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solum antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur, et constituantur.

Ex Authen. De æqualitate dotis, etc. Coll. 7. tit. 9. Nov. 97. cap. 1 et 2 seu §. Hoc igitur ante et §. His consequens est.

Hodie æqualitas omnino servatur in dote, et donatione nuptiali, tam in constitutione utriusque, quam præstatione, et in augmento, et in lucris exinde proventuris.

§. IV. Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per *l)* jus adcrescendi, quod est tale: Si communem servum habens aliquis cum Titio solum libertatem ei imposuit, vel vindicta, vel testamento[19]: eo casu pars ejus amittebatur, et socio adcrescebat. Sed cum pessimum fuerat exemplo, et libertate servum defraudari, et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem dominis lucrum adcrescere, hoc quasi invidia plenum, pio remedio per nostram Constitutionem[20] mederi necessarium duximus: et invenimus viam, per quam et manumissor, et socius ejus, et qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cujus favore, et antiquos[21] legislatores multa etiam contra communes regulas statuisse manifestum est) et eo, qui eam imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente, et socio indemni conservato, pretiumque servi secundum partem[22] dominii, quod nos definivimus, accipiente.

AUNOTATIONES

* 1 *Adquisit.* Civilis ex Constitutione Justiniani *a)* vel si per mancipationem fiat *b)*: nam si per traditionem, juris gentium est *c)*.

2 *Supervixisset.* Supervivere nunc salvum evadere: alias supervivere est, superstitem alicui vivere *d)*.

* 3 *Pœnituisset.* Donatio causa mortis pœnitentia revocatur *e)*, sicut donatio ob causam et donatio precaria *f)*.

4 *A 1 exempl.* Hæc eadem verba Tribon. Paulo adscripsisse videtur in l. *Marcellus. de mort. cau. don.*

5 *Utriusque c.* Utriusque tituli, donationis, et legati.

6 *Precro.* Sequitur, πειρατ, nec sane video cur a quibusdam hi versus prætermissi sint.

7 *Inter vivos.* Eæ sunt, quæ directæ dicuntur in l. *Donatio. C. eod. tit.*

* 8 *Non omnino.* Th. [illegible] *g)*, idem est non omnino et omnino non.

9 *Constitut.* Constitutio Latina de donat. caus. mor.

* 10 *Tradit. vol.* Et addidit, omnimodo *h)*: necessitatem igitur imposuit simplicem, et absolutam.

* 11 *Tradit. necess.* Non evictionis, nisi ex stipulatione *i)*

* 12 *Retro Pr.* Ut Theodosii, *l. ult. C. Th. de spons.*

13 *Usq. ad quingent.* Primum ad 300. deinde ad 500. *k)*.

* 14 *Sed et quasd.* De quibus *l. 34. § Exceptis.* et *l. pen. C. de donat. l. ult. C. de ju. dot.*

* 15 *Alia ins.* Veluti de ratione implendæ donationis *l)*, et tollendæ communionis inter donatorem, et donatarium, cum donatio rei corporalis non nisi insinuata, partim probatur, partim improbatur, et de quæstionibus, quæ in quibusdam causis incidunt, sit donatio una an plures *m)*.

16 *Constit.* Constitutiones 7. et hæ Latinæ, de dona. inter vivos, et de dona. propter nuptias l. 34. 35. 36. *C. de donat.* l. ult. *C. de revocandis donat.* l. ultima, *C. de jur. dot.* l. ultima, *C. de donat. ante nuptias*: quibus ad aliquid adjungi potest *l. 38. de episc. et cler.*

17 *Quod ante nupt.* Quæ ita donatur, ἀντίφερνα nostri auctores vocant *n)*. Quo vocabulo, quid sit donatio propter nuptias satis aperte significatur *o)*

* 18 *Condition. habeb.* Sicut stipulatio, et acceptilatio dotis causa facta, *l. 21. 41. 43. de ju. dot.* l. 4. 2. *de pact.*

19 *Vind. vel test.* Recte, Vindicta, vel testamento: nimirum enim si inter amicos, per epistolam, vel convivium manumittat, plerisque placet nihil eum egisse. Auctor Ulp. in tit. de libert. et Paul. *l. 4. Sentent. de manumiss.*

20 *Constit.* Intellige decisionem l. 1. *C. de comm. ser. man.*

* 21 *Et Antiq. leg. L. Duobus. de lib. cau.* l. *Penates. in fi. ad leg. Fal. l. Generaliter. § Si quis servo. de fid. lib. l. 3. §. 1. de alie. jud. mut. §. Ante hæredis. inf. c. 20. et lib. seq. cap. 11.*

22 *Part. dom.* Pro portione *p)*, pro rata dominii.

a) l. Si quis argentum. 35. C. eod.

b) Vide Cujac. Observ. lib. 18. cap. 37.

c) Vide tamen Cujac. d. lib. 10. cap. 28.

d) l. Si inter virum. 8. D. de reb. dub.

e) l. Qui mortis. 30. D. de mort. cau. donat. Paul. lib. 3. Sentent. tit. 7. §. ult. l. Cum hic status. 32. § 2. D. de donat. int. vir. et uxor. l. 1. l. Si maritus. 12. C. eod.

f) l. 1. § 2. et l. Cum precario. 12. D. de prec. vide Cujac. Parat. C. tit. de precar.

g) Ex sententia Theophili, non quod τὸ [illegible] extet apud Theop. etiam manu descriptum.

h) l. Si quis argentum. 35. Cod. eod.

i) l. Aristo. 18. D. eod. l. 2. C. de eviction.

k) l. Sancimus. 34. et l. pen. § ult. C. eod.

l) d. l. 35.

m) d. l. 34. §. 1. vers. Sin autem non in auro: et §. 2. 3. et 4. vide in Cujacius ibid.

n) l. ult. C. de donat. an. nupt.

o) Vide Cujac. Observ. lib. 5. cap. 4.

p) Pro portione dominii, ut in § ult. inf. de stipul. serv.

SCHOLIA

a) Adquisitione. Mortis causa donatio instar est civilis acquisitionis, id est legati, et legati appellatione continetur; inter vivos quæ nudo consensu perficitur, descendit ex Constitutione Justiniani, item quæ ante nuptias ex Constitutionibus principum. Sunt igitur hi civiles modi, quibus singularum rerum dominia acquiruntur, usucapio, longi temporis possessio, donatio, jus adcrescendi, quod a Justiniano sublatum est, legatum, fideicommissum.

b) Mortis causa. Sic mortis causa stipulatio existimatur fieri, quæ ita fit ut morte promissoris confirmetur, aut ut quidam dixerunt, cujus stipulationis mors fuit causa, ita Sext. Pomp. ex Labeone.

c) Supervixisset. Supervivere, nunc salvum evadere: alias supervivere est, superstitem alicui vivere.

d) Pœnituisset. Sed si ita mortis causa donetur, ut nulla sit repetitio, id est, ne si convaluerit quidem donator, quia immutatur natura hujus donationis, magis est ut inter vivos donatio videatur, *l. ult. D. de donation.*

e) Per omnia fere. Donatur causa mortis ei cui legari potest, donatio causa mortis non insinuatur apud acta. Lex Falcidia ex constitutione D. Severi rescindit donationes causa mortis: donationes causa mortis non præstantur nisi deducto ære alieno, vim et effectum legatorum habet; non est opus hoc exemplis facere longius, sed quare discrit *fere* apud Accursium causæ sunt.

f) Legatis connumeretur. Quodcumque igitur in legatis juris est, id mortis causa donationibus erit accipiendum.

g) Temere. Sic dicitur quando aliquid fit sine ratione.

h) Exemplum venditionis. Non tamen ad exemplum venditoris donator tenebitur de evictione, *l. 2. Cod. de donat. Paul. lib. 5. Sent. tit. de donationibus.*

i) Insinuari. Hodie ex Constitutione Francisci regis omnes donationes insinuantur.

k) Cum matrimonium. Sic etiam dos habet in se conditionem hanc: si nuptiæ fuerint sequutæ; quare post divortium defecisse videbitur conditio, *l. Stipulationem. D. de jur. dot.*

l) Jus adcrescendi. Jus adcrescendi est jus auferendæ partis, quæ a socio contemnitur, vel repudiatur μέρους ἀφαίρεσις ut ait, Theoph. in §. 1. *de hæred. lib.*

CAPUT VIII.

Quibus alienare licet, vel non.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare [1] non possit: et contra, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale prædium maritus [2] invita muliere [3] per legem Juliam [4] prohibetur alienare [5], quamvis ipsius sit dotis [6] causa ei datum [7]: quod nos, *a)* legem Juliam corrigentes, in meliorem statum deduximus [8]. Cum enim lex in soli [9] tantummodo rebus locum habebat, quæ italicæ [10] fuerant: et alienationes inhibebat, quæ invita muliere fiebant *b)* hypothecas autem earum rerum, *c)* etiam volente ea, utrique remedium imposuimus, ut et in eas res, quæ in provinciali solo positæ sunt, *d)* interdicta sit alienatio, vel obligatio: et neutrum eorum, neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum converteretur [11].

§. I. Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis ejus *e)* ea res non sit, alienare potest [12]. Sed hoc forsitan iden videtur fieri, quod voluntate debitoris [13] intelligitur pignus alienari, quia ab initio [14] contractus pactus [15] est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. Sed ne creditores jus suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra Constitutione [16] consultum est, et certus modus compositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cujus tenore utrique parti creditorum, et debitorum, satis, abundeque provisum est.

§. II. Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam, ullam rem [17] sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si mutuam [18] pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis: ideoque nummi vindicari possunt, sicubi extent. Sed si nummi, quos mutuo minor [19] dederit, ab eo, qui accepit, bona fide consumpti sunt, *f)* condici [20] possunt [21]; *g)* si mala fide, ad exhibendum [22] de his agi potest. At ex contrario omnes res pupillo, et pupillæ sine tutoris auctoritate recte dari [23] possunt. Ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria [24] est debitori tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. Sed hoc etiam evidentissima ratione statutum est in Constitutione [25] quam ad *h)* Cæsarienses [26] advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi quæstoris sacri palatii nostri promulgavimus: qua dispositum est, ita licere tutori, vel curatori [27] *i)* debitorem pupillarem solvere ut prius judicialis sententia sine omni damno celebrata, hoc permittat: quo subsequuto si et judex pronunciaverit, et debitor solverit, sequatur hujusmodi solutionem plenissima securitas [28]. Sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit, pecuniam autem salvam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, et adhuc eandem pecuniæ summam petat, per exceptionem doli mali poterit [29] submoveri. Quod si aut male consumpserit, aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus damnabitur: quia temere, sine tutoris auctoritate, et non secundum nostram dispositionem solverit. Sed ex diverso pupilli, vel pupillæ *k)*, solvere sine tutoris auctoritate non possunt: quia id, quod solvunt, non fit occipientis: cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est [30].

ANNOTATIONES

* 1 *Alien. non pos.* Seneca 7. De beneficiis c. Non est argumentum, ideo aliquid tuum non esse, quia vendere id non potes.

* 2 *Prædium.* Inæstimatum *b)*: nam æstimatum, quod fuit ab initio, etiamsi postea convenerit, ut id ipsum restituatur, etiam hodie alienari potest volente uxore, *l. ult. de pac. dot. l. Æstimatis. sol. mat. c)*, et potuit olim in provincia *d)*.

* 3 *Maritus.* Uxor autem nec consentiente marito, *l. 21. C. de donat.*

* 4 *Leg. Jul.* Hanc legem Augustus tulit *e)*: nam ea ipsa est, quæ de pudicitia *f)*, aut de adulteriis coercendis, ut constat ex Paulo lib. 4. *Sentent. de dotib.* et ex inscriptionib. multarum legum sub *Tit. de fund. dot.*

* 5 *Alienare.* Ergo, et legare, *l. Dotalem. de mil. test.*

* 6 *Dot. causa.* Non est dominus simpliciter, sed dominus dotis causa, sicut fundo æstimato non emptor simpliciter, sed dotis causa, *l. Quoties. de jur. dot.*

a) Cap. 12

b) Græci ad l. ult. de pact. dotalib. quod proprie dotale est, l. un. §. Et cum lex Julia. Cod. de rei uxor. act.

c) Alioquin si non voluntate mulieris fundus venierit, omnimodo fundus erat restituendus, d. l. ult. ubique dicitur si mulier ratam venditionem non habuerit d. l. Æstimatis. quia pacto conventio id actum est, ut ipsum prædium restitueretur. Cujus pacti potestate res æstimata pro non æstimata habetur: verum pactum ejusmodi non efficiet, quo minus volente muliere alienari possit.

d) In provinciis secundum legem Juliam non valebat alienatio prædii, ne volente quidem muliere. Cujac. obs. 10 quia prædia hæc non erant mancipi, Ulp. tit. 10. æstimatus autem fundus etiam in provinciis alienari potuit volente uxore. Cujacius ad l. un. §. Et cum lex. C. de rei uxor. act.

e) L. 1. D. ad leg. Jul. de adult.

f) l. 8. et 9. C. eod. Sveto. Aug. cap. 34.

7 *Iterum.* Ratio legis hæc est, quia licet in bonis mariti dos sit constante matrimonio, mulieris tamen est. Boetius in Top. Cicer. g) Dos, inquit, licet matrimonio constante in bonis viri sit, est tamen in uxoris jure, et post divortium velut res uxoria peti potest. Quod sumpsisse is videtur ex *l. Quamvis. de jur. dot.* et *l. Lucius. §. Item respondit. 4. ad mancip.*

8 *Deducunt.* Constitutio Latina de rei uxor. act. et de fundo dot. de qua etiam *lib. 4. cap. 6. §. Fuerat. inf.*

* 9 *In soli m.* Et inde Græci h) ed *l. Si ex lapidicinis. de ju. dot.* differentiam faciunt inter res soli, et res immobiles, superficium esse tam immobilem, non ἐδαφιαῖον i), idque etiam hodie vendi posse volente uxore, quia ei superficiarius dominus non fit k), et potuisse olim in provinciis.

* 10 *Italicæ.* Res soli provinciales ne volente quidem uxore alienari poterant l).

* 11 *Convalesceretur.* Mulieri soluto matrimonio datur vindicatio rei alienatæ, rescissoria vindicationis, *l. Cum pater. § Qui dotale. de leg. 2.*

* 12 *Alien. p.* Creditor ipse dominium transfert, *l. 10. §. ult. qui. mo pign. vel hyp. sol. l. Non est. de adq. rer. dom.*

* 13 *Vol. deb.* Potest autem quilibet voluntate domini rem alienam alienare *d. l. 10. § ult.*

14 *Ab initio.* Idemque est, si ex intervallo, *l. 4. de pig. act.*

* 15 *Pactus est.* Pactum, quod fit ab initio contractus format contractum, non quod ex intervallo m : et minor igitur vis hujus, quam illius.

* 16 *Constitut.* Constitutio Latina, *C. de jure dom. impet.*

* 17 *Ullam rem.* Ne possessionem, quidem naturalem, l. 11. de adq. rer. dom.

* 18 *Mutuum.* Mutuum species est alienationis, aut si ex eo non sequatur alienatio, certe non est mutuum n).

19 *Minor.* Minor, pro pupillo.

* 20 *Condict.* Condictione de bene depensis quasi ex mutuo nn).

21 *Possunt.* Condictio crediti, vel condictio indebiti, alia est ex numeratione, alia ex consumptione. Ex numeratione, si utilis sit numeratio; ex consumptione, si inutilis sit numeratio, et si bonæ fidei sit consumptio o).

22 *Ad exhib.* Imo et in rem p), quia mala fides pro possessione est q) sed in rem utilis est, ad exhibendum directa. Commodius ergo agitur ad exhibendum, quam in rem.

* 23 *Fieri.* Dari proprie pro alienari r).

* 24 *Necesse est.* Ut rata sit alienatio obligationis. Illatio est non ex proxima, sed ex superiore sententia.

25 *Constitut.* Constitutio Latina, l. 25. *C. de administ. tut.*

26 *Ad Cæsar.* Qui erant in Cæsarea metropoli Cappadociæ s) et ad eos, id est, ad interrogata eorum t): nec tamen missa ad eos, sed ad Joannem præfectum prætorio Orientis, et Illyrici u), ad quem etiam mittuntur leges, quibus Imp. respondit Palæstinis, et Illyricianis advocatis x).

* 27 *Vel curat.* Accipienti pupilli vice, cui præsenti debitor pecuniam offert, et solvere in animo habet, atque adeo cui solvit tutore auctore potius, quam tutori y).

* 28 *Pecunia. sec.* Et nec adversus solutionem ita factam possit implorari restitutio in integrum z).

g) lib. 6.

h) lib. 29. Basil. tit. 1. cap. 28.

i) Non res soli. V. Cuj. ad l. 21. D. de manum. lib. 13. Resp. Pap.

k) l. 3. §. pen. de no. oper. nunt.

l) Vide sup. num. 2.

m) l. Jurisgentium. 7. § Quinimo. D. de pact.

n) l. 2. §. 2. l. 16. D. de reb. cred.

nn) Vide Cujac. ad l. pen. eod. tract. 8. ad Afr.

o) l. Si a furioso. 12. in fi. et l. Non omnis. §. 1. D. de reb. cred.

p) l. Sin autem. 27. §. 3. D. de rei vind.

q) l. Qui dolo. 131. et l. Parem. 150. D. de reg. jur.

r) Ut in l. Ubi autem. 75. § ult. D. de verb. oblig.

s) l. Si major. 12. C. de legit. hæred. l. ult. C. de pact.

t) Ut supradictis legib. interrogati a Cæsariensibus advocationibus.

u) l. Sancimus. 25. C. de administr. tut.

x) l. 27. C. de fidejuss. l. ult. C. de verb. signif. et l. ult. C. un. vi.

y) Hæc nota iisdem verbis extat in recitat. ad l. Pupillo. 96. D. de solut. Per contrarium, quod a tutore datur, ab ipso pupillo dari videtur. Asconius in Verr. de præt. urb. (Ad Verrem pecuniam pervenisse, quam Rabonius tutor pupilli nomine dedit Verri, tanquam si ipse a pupillo accepisset)

z) Ex Cujacii sententia securus omnino est is, qui pupillo, tutore auctore, et ex decreto solvit; atque ita accipit hunc § et dictam legem Sancimus: quod diligentius exponendum est. Debitor igitur, qui pupillo solvit, non liberatur: nec enim pupillus alienare obligationem potest. Minori adversus solutionem a debitore, sine decreto factam succurritur, si pecuniam perdiderit, l. Ait prætor. 7. D. de minor. Quod si debitor minori ex decreto solverit, prætor minorem in integrum restitui desiderantem non audiet, d. l. 7. §. 2. Recte etiam curatori minoris, aut tutori etiam sine decreto solvitur, d. §. 2. l. Jusjurandum. 17. § 1. D. de jurej. l. Quod si forte. 14. § 1. et l. Solutam. 49. D. de solut. neque adversus hanc solutionem minor impetrabit in integrum restitutionem, nisi ex magna causa, l. 1. C. si advers. solut. In summa, non male solvitur tutori, aut curatori etiam sine decreto, et plenissime securus erit, qui tutore auctore, vel curatoris consensu pupillo, aut minori ex decreto persolvet.

* 29 *Dolo mali.* Dolus est locupletari velle ex aliena jactura, *l. P. Ind. de pet. hæred.*

* 30 *Concessa est.* Quæ hoc loco Th. addit, verissime esse constat ex *l. Non omnis. § Si pupillus. de reb. cred. l. 14. §. ult. de solut.*

SCHOLIA

a) *Legem Juliam.* Ex alienatione voluntaria.

b) *Hypothecam autem.* Quod lege Julia non sine magna ratione cavebatur, quemadmodum eleganter docet Theophilus, quamvis alia ignin ineptum et absurdum videri possit.

c) *Etiam volente.* Hoc ideo, quia obligationi facilius consentit mulier, quam alienationi, et eadem ratione Senatusconsulto Vellejano mulier intercedere prohibetur, non etiam donare, *l. Sed si ego. ad SC Vellejan.* et constitutione Theodosii decuriones vendere sine decreto, non item donare, vel permutare, *l. ult. C. de præd. decur. lib. 10.* et lege Fusia-Caninia in testamento manumittere ultra legitimum modum, non etiam inter vivos. Nov. Justiniani intercessiones, quæ fiant pro marito, ipso jure nullas esse, non etiam eas, quæ fiebant pro extraneo, *§. Et illud. Nov. 1?? aut. jud.*

d) *Interdicta est alienatio.* Quæ tamen si intercesserit, confirmabitur defuncta muliere, si dos lucro mariti cesserit, *l. Fundum. D. de fundo dotali, l. Cum vir. D. de usucapionibus.*

e) *Ea res non sit.* Manet enim in dominio debitoris, *l. Rem pignori in prætor. D. de distract. pign.*

f) *Condici.* Condictione de bene depensis quasi ex mutuo.

g) *Si mala fide.* Qui possidet vindicatione tenetur, qui dolo desiit possidere, ad exhibendum, *l. Rogasti. § Finali. si certum petatur*, imo et qui dolo desiit possidere, tenetur in rem actione, *l. Sin autem. §. Sed et is qui de rei vindicatione*, sed melius est agere ad exhibendum, quia hæc directo competit, illa utiliter.

h) *Cæsarienses.* Dicit autem hanc se constitutionem scripsisse ad Cæsar. advocatos, *l. Sancimus. C. de adm. tut.* sic in *§. Item verborum de inutil. stip.* Constitutionem se scripsisse dicit ad Cæsarienses advocatos, quæ tamen ad eundem præfectum missa est, *l. Opt. C. de contr. stip.* Dicemus utramque Constitutionem scriptam ad interrogata advocatorum, et missam ad præfectum prætorio: sunt et aliæ ad eundem missæ constitutiones, et aliorum Imperatorum ad alios præfectos prætorio, quibus respondetur ad interrogata advocationis, et togæ Illyricianæ et Palestinæ, et Alexandrinæ, et Syriacæ, *l. 17. C. de fidejuss. l. fin. C. unde vi. l. fin. C. de verb. sig. l. Petitiones. C. de advoc. divers. jud. l. Petitiones. l. fin. ibid.* Solebant autem hujusmodi responsa, etiamsi ab aliis rogata essent ad præfectum prætorio, ad eum præsertim, qui per Orientem præfectus esset, mittere, ut is deinde nota omnibus ea faceret.

i) *Debitorem pupillarem.* Quidam Codices habent, *debitorem rerum pupillarium*, sed magis placet nihil moveri ex antiqua scriptura: sic etiam accipiendum est, quod in constitutione scriptum est, *licere debitoribus pupillorum vel a tutorum ad eos solutionem facere*, quasi dicat ad tutores, vel curatores. Quid tamen si judex decreverit, solvi pupillo sine tutoribus? et puto debitorem non esse securum. Quid si minori jusserit solvi sine curatoribus? hæsitat Ulpianus, se tamen ait credere, prætorem eum minorem non restituturum, *l. Ait prætor. §. Permittitur. D. de minor.* Quid vero est si tutori, vel curatori solverit sine decreto? Dicemus verendum esse ne adversus solutionem minor restituatur, *l. 1. C. si adv. solut.* et cum tutori, vel curatori solutum est, decreto judicis nunquam minori prætor daturus est restitutionem in integrum: et hæc est illa plenissima securitas, quam Justiniani constitutio dedit. Hæc autem vera sunt, si is, qui pecuniam debet ex chirographo vel venditione, vel ex alia causa, qua in creditum itur, solvere velit: nam si quis reditus pendunt, vel pensiones, vel usuras, quæ biennii tempora, et centum solidorum quantitatem non excedant, solvere velint, ex eadem constitutione nihil opus est decreto ad plenissimam securitatem, et satis est tutori, vel curatori, solvi, vel minori auctoritate ejus, osura tamen multorum annorum, decretum auctoritatemque judicis requiri, *l. Constitutionem. C. de adm. tut.*

k) *Solvere sine tutoris.* Et ideo extantem pecuniam vindicatione consumptam dolo malo, ad exhibendum actione consequetur: plane si bona fide consumpta sit statim liberabitur, *l. Qui part. de auct. tut. l. Non omnis. § fin. si cert. pet. l. Quod si forte. § fin. d. sola.* Pugnare tamen creditur *l. Interdum. de cond. indeb.* nam semper ait condictionem dari consumpta pecunia, et hoc personam facere, quæ solverit. Ego ibi Ulpianum puto sensisse de repetitione, vel condictione indebiti, et in ipso titulo constat, sub quo lex illa posita est. Sed si indebitum solverit pupillus, causa videtur locum repetitioni facere non persona: nisi dicamus in his causis, in quib. jure civili indebiti soluti repetitio non est, personam repetitioni locum facere, et hoc est quod ait generaliter in his personis repetitioni indebiti locum esse: exempli gratia si pupillus omnino indebitum solverit ex ea causa, unde lis infitiando crescit, *§. ult. de obli. quæ ex qua. cont. l. Eu quæ. 4. de cond. indeb.* vel si pupillus jus ignorans integrum legatum solverit, *l. Error. ad leg. Falcidiam.* Hoc autem pupillis ipso jure competit: puberibus autem, qui minores XXV. annis, et qui sanæ mentis bonisque moribus præditi sunt per restitutionem in integrum, *l. ult. C. si adversus. sol. l. 11. Ind. de minor.* Sed de hac re in Pandectis fusius et subtilius tractatum.

CAPUT IX.

Per quas personas nobis acquiritur [1].

Acquiritur nobis non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus: item per servos, in quibus usumfructum habemus: item per homines liberos, et servos alienos, quos bona fide possidemus, de quibus singulis diligentius dispiciamus.

§ I. Igitur liberi nostri utriusque sexus, quos in potestate habemus, *a)* olim quidem quidquid [2] ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis) hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum, vel unam eorum acquisitum est, alii filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocumque modo voluerant applicare. Quod nobis inhumanum visum est: et generali Constitutione [3] emissa, et liberis pepercimus, et patribus debitum [4] reservavimus. Sancitum etenim a nobis est, ut si quid *b)* ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observantiam totum [5] parenti acquirat. Quæ enim invidia est, quod ex patris occasione perfectum est [6], hoc ad eum reverti? Quod autem ex alia causa sibi filiusfamilias acquisivit [7]: hujus usumfructum patri quidem acquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei suis laboribus, vel prospera fortuna accessit, hoc ad alium perveniens luctuosum ei procedat.

§. II. Hoc quoque a nobis dispositum est, et in ea specie, ubi parens emancipando liberum [8] *c)* ex rebus, quæ acquisitionem effugiunt, sibi tertiam partem retinere, si voluerat, licentiam ex anterioribus Constitutionibus [9] habebat, quasi [10] pro pretio quodammodo emancipationis: et inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte tertia defrauderetur: et quod honoris [11] ei emancipatione additum erat, quod sui juris effectus est, hoc per rerum diminutionem decresceret. Ideoque statuimus ut parens pro tertia eorum bonorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam *d)* non dominii rerum, sed ususfructus retineat. Ita etenim res intactæ apud filium remanebunt, et pater ampliore summa fruetur, pro tertia [12] dimidia potiturus [13].

§. III. Item nobis acquiritur, quod servi nostri ex traditione nanciscuntur: sive quid stipulentur [14], vel ex qualibet *e)* alia causa acquirant. Hoc enim nobis, et ignorantibus, et invitis obvenit. Ipse enim servus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si hæres institutus sit, non alias nisi nostro jussu hæreditatem adire potest. Et si nobis jubentibus adierit, nobis hæreditas acquiritur, perinde ac si nos ipsi hæredes instituti essemus. Et convenienter scilicet nobis legatum per eos acquiritur. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, nobis acquiritur, sed etiam possessio. Cujuscumque enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur. Unde etiam per eos usucapio, vel longi temporis possessio nobis accedit.

§. IV. De iis autem servis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quicquid ex re nostra, vel ex operibus [15] suis acquirant, id nobis adjiciatur: quod vero extra eas causas persequuti sunt [16], id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is servus hæres institutus sit, legatumve quid ei, aut donatum fuerit, non usufructuario, sed domino proprietatis acquiritur. Idem placet et de eo, qui a nobis bona fide possidetur [17], sive is liber sit, sive alienus servus [18]. Quod enim placuit de usufructuario, idem placet et de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas acquiritur, id vel ad ipsum pertinet si liber est, vel ad dominum, si servus est. Sed bonæ fidei possessor cum usuceperit servum (quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi acquirere potest. Fructuarius vero usucapere non potest: primum quia *f)* non possidet [19], sed habet jus utendi fruendi: deinde quia scit servum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos servos, in quibus usumfructum habemus, vel quos bona fide possidemus, aut per *g)* liberam personam, quæ bona fide nobis servit, nobis acquiritur, sed etiam possessio. Loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus, id est, si quam possessionem ex re nostra, vel ex suis operibus adepti fuerint.

§. V. Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque nostro juri subjectos habemus, neque bona fide possidemus, item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habemus, neque possessionem justam [20], nulla ex causa nobis acquiri posse. Et hoc est, quod dicitur, per extraneam personam nihil acquiri [21] posse: *h)* excepto eo, quod per liberam personam veluti per procuratorem [22], placet non solum scientibus, sed et ignorantibus nobis acquiri [23] possessionem [24], secundum divi Severi Constitutionem [25]: et per hanc [26] possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem [27], aut longi temporis præscriptionem, si dominus non sit.

§. VI. Hactenus tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulæ res nobis acquirantur, nam legatorum jus, quo et ipso jure singulæ res nobis adquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulæ res nobis relinquuntur [28], opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc quibus modis per universitatem res acquiruntur. Si cui ergo hæredes facti simus, sive cujus bonorum possessionem petierimus, vel si quem arrogaverimus, vel si cujus bona libertatum conservandarum causa nobis addicta fuerint, ejus res omnes ad nos transeunt. Ac prius de hæreditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est, nam vel ex testamento, vel ab intestato ad nos pertinent. Et prius est, ut de his dispiciamus, quæ ex testamento nobis obveniunt, qua in re necessarium est initium de ordinandis testamentis exponere.

ADNOTATIONES

1 *Acquiritur.* Omne, quod acquiritur, aut dominium est, aut possessio, aut obligatio. De acquirendo dominio, aut possessione in hoc tit. agitur: de acquirenda obligatione in *Tit. per quas personas nob. oblig. acqu.*

2 *Quidquid.* Jure antiquo patri filius omnia acquirit *a)*, etiam castrensia: sed ex Constitutionibus privilegium hoc militum datum est, ut in castrensi peculio filiusfamilias vicem patrisfam. obtineret *f)*: quo tamen non omnino jus antiquum abrogatur, cessat verius, et in suspenso est, quamdiu filius suo privilegio utitur. Proinde filio inte-

a) l. Placet 79. D. de acq. hæred.
b) l. Si quis 6. § ult. D. de inoff. testam.

statu in situ, id non acquiri patri, sed non adimi, et jure peculii, non jure hæreditario a patre occupari dicimus, *l. Proponebatur. l. Hæreditate. de cast. pecul. l. 1. §. Si iis qui bona. de coll. bon. l. ult. ad S. C. Tertyl.* Filio etiam deportato id patri non auferri, *l. 3. C. de bon. proscrip.* Denique potest etiam pater quasi dominus castrensi peculio servitutem acquirere, non tamen imponere, ne contra privilegium faciat, *l. Ex castrensi. §. 1. de cast. pecul.* et per omnia fere in castrensi peculio similis est pater domino, cui suis bonis ob dissolutionem morum interdictum est. Sic enim et patri, id est, domino, castrensi peculio interdicitur ob privilegium militiæ. Jure antiquo peculium paganum sine ulla distinctione in bonis est patris: sed Constitutione Constantini *c)* primum excepta sunt bona materna: Gratiani, Valent. et Theod. *d)* Arcadii item, et Honorii *e)* bona materni generis: Theod. et Valent. *f)* bona, quæ ex matrimonio obveniunt: Leonis, et Anth. *g)*, quæ ex sponsalibus: Justiniani *h)* omnia adventitia bona: horum namque bonorum proprietas liberis conservatur.

3 *Constit. em.* Constitutiones *l. 6. et 8. C. de bon. quæ lib. adq.* de quibus aliam inf. *lib. 4. cap. 28. §. 1.*

* 4 *Debitum.* τὸ ἐποφειλόμενον *i)*, ne addas, honorem: nam et æqualis honor debetur matri ac patri *k)*: non tamen, quod filius adquirit, æque debet matri.

* 5 *Totum per.* Pleno jure, non per solum usumfructum. Totum, id est, solidum et plenum, non deducta proprietate *l)*.

* 6 *Profectum est.* Peculium profectitium.

* 7 *Adquisierit.* Peculium adventitium.

8 *Liberum.* Ut in §. 1. *inf. de ser. cognat.*

* 9 *Constit. L. pen. C. Th. de bo. mat.*

10 *Quasi.* Bene, quasi quodammodo: nam pretio æstimari emancipatio non potest. Constantinus hujus juris auctor, ait, muneris gratis, *l. 1. et 2. C. Theod. de bon. mat. l. Cum oportet. §. Cum autem. C. de bon. quæ lib. adq.* Muneris ergo gratia triens dominii dator auctore Constantino, vel Justiniano placet, semis ususfructus: quod si nulla sint adventitia bona, ex quibus patri triens, aut semis conservari possit, an ex bonis postea quæsitis non patri aliquid concedatur, quæstionis est: de qua nihil, quod sciam, ab Justiniano in suis libris definitum est. Pertinet ad eam tamen *l. 5. C. Theod. de bon. mat.*

* 11 *Honoris.* Beneficium dicitur, *l. 1. si a par. quis man. sit. l. 7. at leg. nom. car.*

* 12 *Pro tertio.* Pro tertia dominii, dimidia ususfruct.

* 13 *Potiturus.* Vide *cap. 37. subfi. 9. Observat.*

* 14 *Stipulent.* Vel per scripturam mensæ, ut in Reg. Ulpiani. m)

15 *Ex operib.* Sic in v. *etiam placet*, ad finem.

16 *Persecuti, cap. 19. 24. Obser.*

* 17 *Possidetur.* Quasi servus, non quasi filius, *l. Justo. de usur. et usuc.*

* 18 *Alienus servus.* Sive dotalis *l. 1. §. Cumque. C. de rei uxor. act.*

19 *Non possid.* Non possidet civiliter, quia non jure, et animo domini *n)*, et sine possessione civili usucapio non procedit *o)*. At jus utendi fruendi, quasi possidet *p)*, quo fretus, et rem ipsam naturaliter possidere videtur *q)*.

Est civilis possessio, est naturalis *r)*, est corporalis. Civilis, naturalis, justa est: corporalis injusta *s)*: hanc pupillus sine tutore amittit, non civilem, non naturalem *t)*: fructuarius autem non civiliter *u)*, quia non ut sibi habeat, sed naturaliter possidet.

20 *Posses. just.* Hoc in loco Possessio justa, inf. bonæ fidei, *x)*. *l. Quod servus. de adq. poss.* sic servitus justa, id est, bonæ fidei, *l. Et generaliter. de nox. act.*

* 21 *Nihil adq. p.* Ergo nec actionem, nec exceptionem, *l. 27. §. 1. de pac.* neque dominium nisi per consequentiam possessionis traditæ a domino.

* 22 *Per procur.* Vel tutorem, aut curatorem *y)*.

23 *Nobis adquiri.* Possessionem civilem *z)*, quo pacto fit, ut animo nos, et corpore alieno possideamus, atque ita dominium etiam ignorantes *a)* adquiramus, sed et possessionem naturalem per procuratorem adquirimus *b)*, ut puta pignoris *c)*. Obligationem non adquirimus, præterquam crediti condictionem, *l. Certi. §. Si nummos. de reb. credit.* et ex ea causa pignoris obligationem auctore Justiniano, *l. 2. C. per quas pers.* quamobrem Tribonianus in *l. Solutum. §. Per liberam de pign. action.* hæc adjecit (Plerumque, non semper).

* 24 *Possessionem.* Et liberationem, *l. 49. de solut.*

* 25 *Constitut. L. 1. C. de adq. poss.*

* 26 *Et per hanc. L. Traditio. §. ult. de adq. rer. dom. l. 8. C. de adq. poss.*

27 *Vel usucapion.* Non ut dominium, aut possessio ignoranti adquiritur, ita usucapit etiam ignorans: nam hoc tantum in rebus peculiaribus receptum est, *l. Pro soluto. d)* 46. *D. de usurp. et usucap.*

* Scientibus procuratorem accepisse nostro nomine *e)*, et usucapionem, id est, usucapionis occasionem, vel conditionem *f)*.

* 28 *Relinquuntur.* Non dixit, adquiruntur, quoniam ex causa fideicommissi dominium non adquirimus, *l. 3. Si usufr. pet.* Porro adquiritur etiam singularum rerum dominium hæreditatis jure, *l. 37. de adqui. her.* sed, ut subjicit, titulo universalitatis, non titulo singulari.

c) l. 1. C. de bon. mater.

d) l. 6. v. quemadmodum. C. de bon. quæ liber.

e) l. 2. C. de bon. mater.

f) l. 1. C. de bon. quæ liber.

g) l. 5. eod.

h) l. 6. eod.

i) Theophil.

k) l. Furiosæ. 4. D. de curat. fur.

l) Theoph. scol.

m) In fragmento edito cum Licinio Rufino, vel ex dictione dotis. Vide Cujac. ad l. 46. de jur. dot. in recitat. ad Juliani Dig. l. XVI.

n) Theoph.

o) l. Sine. 25. D. de usurp. et usucap.

p) l. Ait prætor. 23. §. Item et. D. ex quib. caus. maj.

q) l. Naturaliter. 12. D. de adqui. poss.

r) Vide Cujac. Observ. 9. c. 33.

s) l. Quod servus. 24. D. de adqu. posses.

t) l. Pupillus. 11. D. de adquir. rer. dom. l. Possessionem. 29. D. de adquir. poss.

u) l. 10. §. ult. D. de. adqu. rer. dom. l. 1. §. Per eum. de adq. poss. l. 1. §. Quod au. D. quod legat. l. Possessio. 49. de adquir. posses. Theoph.

x) Theoph.

y) Vide Cujac. Paratit. D. et Cod. tit. qui ex fact. tutor. vel curat.

z) l. 1. §. Per procuratorem. D. de adq. poss.

a) l. Si procurator. 13. D. de adquir. rer. dom.

b) l. Solutum. 11. §. Per liberam. D. de pignor. act.

c) Alias l. 47. D. de usurp. et usucap. l. 3. §. Cæterum. D. de adq. poss.

d) l. Possessio. 49. §. 2. D. de adquir. poss. l. 4. 13. eod. l. Si emptum. 47. D. de usurpat. et usucap.

e) l. Qui alienam. 33. D. de mort. caus. donat.

f) d. l. 1.

SCHOLIA

a) *Olim quidem.* Jure antiquo peculium paganum, sine ulla distinctione in bonis est patris: nec interest profectitium sit, an adventitium: id autem vos maxime scitari credo, nunc et jure civili constitutiones hac in parte derogarint, et de peculio adventitio quid constituerint. Et quidem didici primum omnium Constantinum Imperatorem constituisse, ne bona materna acquiri possent patri, nisi quantum ad usumfr. *l. 1. C. de bon. mater.* quod et ad bona paterna trahendum est. Adjecere Gratianus, Valentinianus, Theodosius, Arcadius, item et Honorius, ne bona materni generis: Theodosius vero junior et Valentinianus, *l. 1. Cod. Theod. de bon. mater. l. 2. C. eod.* ne bona, quæ ex matrimonio quoquo modo acquiruntur, Leo et Anthemius, ne quæ ex sponsalibus. Justinianus autem in universum, ne adventitia, nisi ususfructus jure ad patrem pertinerent. Et cum id quoque primus Constantinus Imp. statuisset, ut filius emancipatus bonorum maternorum, et alii deinde Imperatores bonorum, quæ ex matrimonio acquiruntur, vel ex linea materna trientem patri muneris causa offerente, *l. Cum oportet. C. de bon. quæ lib.* Justinianus noluit, et usumfructum dimidiæ partis adventitii peculii sufficere arbitratus est, in profectitio, castrensi et quasi castrensi peculio, nihil innovavit, ususfructus autem, qui patri datus est, in adventitio peculio, non filii, sed patris morte finitur, *l. 3. C. eod.* proprietas mortuo filio in familia ad liberos transit: vel si nepos moriatur in avi potestate, ad patrem potius transit: item ad fratres, qui sunt ex eodem matrimonio, vel ex alio. Idque in bonis, quæ per nuptias adquiruntur, primi Leo et Anthemius constituerunt, *l. ult. Cod. commu. de success.* Justinianus deinde in bonis maternis, et ad extremum in omnibus bonis adventitiis, *d. l. Cum oportet. §. Sub hac tamen. et §. Cum autem. in fine.* Quod tamen etiam in Novellis de hæreditatibus, quæ ab intestato deferuntur immutavit et hac in re per Leonem et Justinianum derogatum est et constitutioni Theodosianæ, quæ ad Senatum scripta est, et extat in Codice Theodosii sub titulo de bonis maternis, et materni generis, et de cretione sublata.

b) *Ex re patris.* De bonis, vel facto ejus, *l. 5. D. de jur. dot.*

c) *Ex rebus, quæ acquisitionem effugiunt.* Quid autem si filius, qui emancipatur, ejusmodi res non habeat? Impp. Theodosius et Valentinianus inter emancipatos defuncta matre, patri dederunt virilem ususfructus portionem, quam nos dicimus post emancipationem aliundo quæsitis bonis: nam si idem in aliis servare voluissent, sine dubio id expressissent. Porro filio emancipato mortuo quid fiet? si filius emancipatus liberos relinquat, qui in avi sint potestate, constat avo usumfructum deberi. at si nepotes sint extra avi potestatem nihil ad avum pervenire, præter virilem portionem ususfructus: quam si vivo filio nactus fuerit, vel trientem dominii, vel ut placet Justiniano semissem ususfructus, *l. ult. C. Theod. de bon. mater.* Quod si filius superstitibus fratribus decedat, qui sint in patris potestate, Justinianus Joanni PP. rescripsit, *l. De emancipatis. Cod. de legit. hæred.* ut ususfructus patris esset, sive ad alias veniret nuptias, sive non veniret, qua in re etiam supradictæ Theodosii constitutioni derogatum est. Sed rescripto Justiniani in *l. ult. C. ad Tertyll.* aliud videtur obstare, quod missum est ad Mennam PP. in quo bonorum fraternorum triens ususfructus patri datur, quo tempore id ad Mennam Justinianus, certe bona fraterna fratribus in potestate constitutis nullo modo acquirebantur: igitur rescriptum illud de fratribus emancipatis accipiendum est, quibus Justinianus ait proprietatem bonorum fraternorum acquiri et trientem ususfructus: bessem patri et matri dari: ideo autem bes patri communicatur, quod emancipato filio et moriente superstite matre, omni commodo assis et trientis et virilis portionis ususfructus destituatur pater, cæteroquin fratribus emancipatis, fratris emancipati bona pleno jure acquiruntur.

d) *Dimidiam non dominii.* Et dimidiam retinet omnium bonorum: sed quid si nulla bona habeat filius, qui emancipatur? Ac virilem capit ex bonis post emancipationem acquisitis, argumento Constitutionis Theodosii: ego ausim dicere, constitutionem Theodosii ad alia bona non extendi. Apparet autem ex iis, eum, qui ante emancipationem totorum bonorum usufructum habuit, post emancipationem.

semmesis dontaxat usumfructum retinere. Id quod fieri ipso jure Justinianus voluit io sue generali Constitutione.

a) *Alia causa acquirat.* Nobis per servos acquiritur quod ex traditione nenciscuolur, id est, dominium: item quod stipulantur, id est, obligatio. Traditionem et stipulationem dixit, quia ex omnibus fermo causis traditione transfertur dominium: et omnibus fermo contractibus, etque negotiis stipulatio adjungitur, ex qualibet alia causa, ut occupatione, victorie, edítione hæreditatis, legato. Inseruere quidam hæc verba, *Vel ex donatione vel ex legato*, quæ nec habentur in velustis codicibus, nec in Græcis constitutionibus, quanquam tolerari possent, ut in *l. Si tibi homo. §. Cum servum. de leg.*

f) *Non possidet.* Non possidet civiliter, quis non jure et animo domini, ut Theophilus et Constantinus Græci auctores scribunt in *l. Si servus depositus. de noxal. act. l. pen. C. de furt. l. Pater.* et *§. Quindecim. de leg.* 3. Et hoc est, quod dicitur, possessionem a proprietate non separari per procuratorem, *l. 8. C. de acq. pos.* Hoc autem animo non possident, creditor, depositarius, commodatarius, fructuarius, colonus, inquilinus, qui precario rogavit, vel qui custodiæ causa missus est io possessionem, et ideo jure civili possessores non sunt, et usucapere non possunt, et sine possessione civili usucapio non procedit. Sunt illi io possessione verius, quam possideant, et sunt in possessionem diverso jure, unus, ut utatur et fruatur, alter rem, ut pignus tenet, et sic de singulis. At jus utendi fruendi, quasi possidet, quo fretus et rem ipsam naturaliter possidere videtur. Dicuntur et illi naturaliter possidere, quod est tenere, *l. Stipulatio ista. §. Habere de verbor. obligat. l. Officium. de rei vind. l. Quod servus. de adquir. posses.* et de fructuario deserte Ulpianus scribit usumfructum ab eo teneri, non possideri, id est, rem usufructus nomine corporaliter detineri, ut in *l. Celsus. §. Julianus. ad exhib. l. Naturaliter de adquir. poss.* Est enim civilis possessio, est naturalis, est corporalis. Civilis, et naturalis justa est corporalis injusta: hanc pupillus sine tutore amittit, non civilem, non naturalem: fructuarius autem non civiliter, quia non ut sibi habeat, sed naturaliter possidet. Sed tamen hæc possessio naturalis, præsertim fructuarii, mutuatur plurimum ex jure civili: nam in multis causis, fructuarius loco domini est, pleraque jure civili dantur fructuario, quæ natura sua ei non competunt, *l. Possessio quoque. de acquir. posses. l. 3. de usufr.* In summa id semper tenendum est, quos naturaliter possidere diximus, non eodem omnes jure possidere, plus enim detum, quam alteri, vel minus, jus tamen omnes habere eo modo possidendi. Nec vero idem est naturaliter possidere, et corpore possidere: nam qui naturaliter possidet jus habet ita rem habendi: qui solo corpore, nullum jus habet at ideo pupillus naturalem possessionem non alienat, veluti si pignus, si conductum fundum, si usumfructum teneat, corporalem amittit etiam sine tutoris auctoritate, nam hæc possessio, quæ solo corpore consistit, nihil ex jure mutuatur, et qui eam amittit, damni nihil facit, l. *Pupillus. de acquir. rer. dom. l. Possessionem de acquir. posses.*

q) *Liberam personam.* Omne quidquid nobis acquiritur, vel est dominium, vel possessio, vel obligatio: per procuratorem obligatio acquiri non solet: nam interdum utilitatis causa receptum est, ut acquiratur, quod do re in l. *Solutum. §. Per liberam. de pigner. act.* Omnium rerum possessio per procuratorem semper acquiritur, sive civilis sit, sive naturalis, et si mandatum habeat, statim acquiritur: si non habeat, post ratihabitionem demum. Per haoc autem possessionem dominium acquiritur, vel usucapionis conditio, ex quo procuratori traditam eam esse dominus cognoverit. Sed procurator meus mihi acquirel, id est, cui mandaveram, ut emeret, vel rem acciperet eam, quam ipse emerem, si modo meo nomine ei tradita sit, id est, ut mihi acquireretur. Et non acquirel dominium, nisi mihi rursus tradiderit, atque ita debet intelligi *l. Rem. de acquir. rer. domin.* et conciliari cum *l. Si procurator. eod. tit.* Possessione nihil tale vetat volenti mihi acquiri, si hac mente et cogitatione emerit et acceperit, ut mihi quæreret, *l. Quod meo. de acq. pos.* Quid autem est ex diverso, si meo nomine traditum ei sit, ipse suo nomine acceperit? dominium mihi acquiretur, quoniam hæc est voluntas domini, ut mihi acquiratur, *l. Qui mihi. de donat.* Possessio non item: nam ipse suo nomine accipiendo, et nihil minus, quam officium mihi ministeriumque præbendo, ea mo possessione intervertit, l. 1. §. *Per procuratorem de acq. pos.* Quæ de ratihabitione superius diximus, quoties mandatum non intercessit, confirmantur, *l. Si ego. de neg. gest.* ubi, qui procurator est ad actionem non habebat mandatum accipiendæ pecuniæ, et *l. Communis. §. fin. de acqu. pos.* et sententia Pauli, quæ extat in *lib. 5. sub Tit. de usucapione*. Et ideo vera sunt, sive de dominio, sive de acquirenda possessione tractetur.

h) *Excepto eo. l. Ea quæ civiliter. D. de acquir. rer. domin.*

CAPUT X.

De testamentis ordinandis [1] *).

Testamentum ex eo appellatur [1], quod testatio [2] mentis est.

§. I. Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo *) genera testamentorum in usu fuisse: quorum altero in pace, et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabant, altero cum in prælium exituri essent [4], quod procinctum [5] dicebatur [6]. Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per æs, et libram: scilicet quod per emancipationem, id est, a) imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus, et libripende [7], civibus Romanis puberibus præsentibus, et eo qui familiæ emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per æs, et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc in usu esse desiit.

§. II. Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad jus civile referebantur: postea vero ex edicto prætoris forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Jure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum jure civili signa testium non erant necessaria.

§. III. Sed cum paulatim, tam ex usu hominum, quam ex Constitutionum emendationibus cœpit in unam consonantiam jus civile, et prætorium jungi [8], constitutum est, b) ut uno eodemque tempore, quod jus civile quodammodo exigebat, c) septem testibus adhibitis [9], d) et subscriptione testium, quod ex Constitutionibus inventum est, et ex edicto prætoris signacula testamentis imponerentur, ut hoc jus tripertitum esse videatur, ut testes quidem e) et eorum præsentia f) uno contextu testamenti celebrandi gratia, a jure civili descendant: g) subscriptiones autem testatoris, et testium, ex sacrarum Constitutionum observatione adhibeantur: signacula autem et testium numerus, ex edicto prætoris.

§. IV. h) Sed his omnibus a nostra Constitutione [10] propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est: ut per manum testatoris, i) vel testium nomen hæredis exprimatur, et omnia secundum illius Constitutionis tenorem procedant.

§. V. Possunt autem omnes testes, et uno anulo signare testamentum, quid enim si septem anuli una sculptura fuerint: secundum quod Pomponio *) visum est? Sed et alieno quoque anulo licet signare.

§. VI. Testes autem adhiberi possunt ii, k) cum quibus testamenti factio est [11]. Sed l) neque mulier, neque impubes, m) neque servus, n) neque furiosus, neque mutus, neque surdus, nec o) cui bonis interdictum est [12]: p) neque ii, quos leges jubent improbos intestabilesque esse [13], possunt in numero testium adhiberi.

§. VII. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore q) liber existimabatur, postea vero servus apparuit: tam Divus Hadrianus Catonio Vero, quam postea Divi Severus, et Antoninus rescripserunt, subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si ut oportet factum esset. cum eo tempore, quo testamentum signaretur, r) omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit, neque

quisquam esset, qui status ei quæstionem movisset [10].

§. VIII. Pater, nec non is, qui in potestate ejus est, item duo fratres, qui in ejusdem patris potestate sunt, utrique testes in uno testamento fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

§. IX. In testibus autem non debet esse qui in potestate testatoris est. Sed et si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem [15] faciat testamentum, nec pater ejus recte adhibetur testis, nec is qui in potestate ejusdem patris est: reprobatum est [16] enim in ea re *s)* domesticum testimonium.

§. X. Sed neque hæres scriptus, neque is, qui in potestate ejus est, neque pater ejus, qui eum habet in potestate, neque fratres, qui in ejusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum,[17] quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie [18] inter testatorem, et hæredem agi [19]. Licet enim totum jus tale conturbatum fuerat, et veteres [20] quidem familiæ emptorem, et eos, qui per potestatem ei conjuncti fuerant, a testimoniis repellebant: hæredi,[21] et iis, qui per potestatem ei conjuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare, licet ii, qui id permittebant, hoc jure *t)* minime abuti eos debere suadebant: *u)* tamen nos eandem observationem corrigentes, et quod ab illis suasum [22] est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiæ emptoris, merito nec hæredi, qui imaginem vetustissimi familiæ emptoris obtinet, nec aliis personis, quæ ei, ut dictum est conjunctæ sunt, licentiam concedimus * [23], sibi quodammodo testimonia præstare: ideoque nec ejusmodi veteres Constitutiones nostro Codici inseri permisimus.

§. XI. Legatariis autem et fideicommissariis, quia non juris [24] successores sunt, et aliis personis, quæ eis conjunctæ sunt, testimonium non denegavimus: imo in quadam nostra Constitutione et hoc specialiter concessimus [25]: et multo magis iis, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, hujusmodi licentiam damus.

§. XII. Nihil autem interest testamentum in tabulis, an in chartis, membranisve, vel in alia materia fiat.

§. XIII. Sed et unum testamentum pluribus codicibus [26] conficere quis potest, *x)* secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis, quod interdum etiam necessarium est: veluti si quis navigaturus, et secum ferre, et domi relinquere judiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus imminent. Sed hæc quidem de testamentis, quæ in scriptis conficiuntur sufficiunt: si quis autem sine scriptis voluerit ordinare jure civili [27] testamentum, septem testibus *y)* adhibitis, et *z)* sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum jure civili, firmumque [28] constitutum.

ADNOTATIONES

* 1 *Ordin.* De supremis ordinandis in testamentis. Val. Maximus, de rebus suis ordinandis.

2 *Appellatur.* Ser. Sulpitius testamentum deducit a testatione, ut pactum a pactione, ut donum a donatione, *l. Senatus de mort. caus. don.* et adjicit mentis, non quod duplex esse nomen existimaret, sed ne quis quamcumque testationem existimaret esse testamentum: vide 11. O. *c. cap.* 37.

* 3 *Testatio.* Contestatio ultimi judicii, infra.

* *Quæ genera testamentorum, et testamenti veriloquium. Locus singularis.*

* 4 *Exituri est.* Vocatis viris aliquot, ut Cicero ait 2. *de Divin.* præsentibus commilitonibus, Festus *b)*.

5 *Procinctum.* Id veteres endo procinctu appellabant *c)*.

* 6 *Dicebatur.* Ut classis procincta in lege Numæ apud Festum *d)*, et in glossis Philoxeni. Procinctum ὅταν εἰς πόλεμον συγκαλῶνται, sic procinctum testamentum.

* 7 *Libripende.* Quintilianus *e)*. Non dixerim testamentum cui libripens, et emptor familiæ, et cætera juri necessaria deerunt.

8 *Jungi.* In eo scilicet, quod attinet ad rationem ordinandi testamenti.

9 *Adhibitis.* Convocatis, et præsentibus *f)*.

* 10 *Constitut. L. Jubemus C. de testam. quæ abrogatur. Nov.* 119.

* *Pomponii opinio, locus singularis.*

11 *Testamenti factio.* Quamvis sit cum eis testamenti factio. Justum testamentum non est, nisi fiat septem testibus civibus Rom. puberib. præsentibus: his verbis marcæ significantur, ita igitur est, fœminas excludi: itemque servos, et impuberes excludi manifestum est: furiosi autem, et muti, et surdi et prodigi absentium loco habentur *g)*: furiosi hoc amplius, et intestabiles *h)*, et servi *i)*, et impuberes *k)*, in aliis etiam causis vix testes adhibentur. Possunt hæc eadem in divortio dici, *l. Nullum. de divort.* et in omnibus legitimis actibus.

* 12 *Interdictum est.* Quamvis et cum his sit testamenti factio *l)*.

13 *Intestabilesque esse.* Constitutio jubet hæreticos intestabiles esse, *l.* 44. *C. Theod. de his, qui sup. relig. cont. S. C.* sive lex Julia damnatos ob carmen famosum, *l. Is cui.* § *ult. qui test. l. Lex Cornelia.* §. *Si quis librum. de injuriis.* Sunt et quidam ex xii. tab. intestabiles, in quibus, ut auctor est Gellius *lib.* 15. *cap.* 13 ita scriptum est. Quæ si erit testatior libripensve fuerit, cui testimonium feratur, improbus intestabilisque esto. Quæ verba, præterquam quod integram legis sententiam non conficiunt, etiam depravata atque, obscura sunt. Rectius in bibliotheca Johannis Biturigum Ducis (Qui se sierit testarier libripensve fuerit in testimonium fariatur improbus quibus intestabilesque esto) modo si pro (fariatur, feriatur) pro (quibus, quoivis) aut (civis) restituatur. Qui se sierit testarier, id est, qui se siverit μαρτυρεῖσθαι, sive in testem cieri: eodemque modo Livius: Impubes libripens esse non potest, neque antestari, ut Priscianus refert lib. 8. In testimonium feriatur, inf. ἀναγκάζηται, sive pulsetur. Integra legis sententia hæc fuit, Eum, qui se passus fuerit, in testem rogari, aut qui libripensve fuerit si nolit fidem testamento approbare, cogendum: ac deinceps pro improbo intestabilique habendum esse. Quæ, ut credibile est, ex ea *l.* ab Theoph. relata est hoc in loco, et a Constantino in *libr.* 1. *Epit. tit.* 6. *m)*.

* 14 *Quæst. mov.* Et similiter satis est hæredem institutum pro cive Romano omnium consensu haberi, *l. Milites. C. de mil. test.*

* 15 *Post. mission.* Quia post missionem jure communi testamentum facit *n)*: ergo ante missionem cum jure militari testatur, et hi quoque testes adhiberi possunt *o)*.

* 16 *Reprob. est.* Tam civili, quam prætorio jure, *l.* 2. *C. de testib.*

17 *Totum negot.* Expende (totum) ut hac ratione testimonium recipiatur legatarii, fideicommissarii, tutoris *p)*.

* 18 *Creditur hodie.* Hac in parte redacto in concordiam jure civili, et prætorio, nec jam amplius isto negotio peracto inter testatorem, et familiæ emptorem.

19 *Int. est. et h.* Sublata videlicet familiæ mancipatione. Olim ergo inter testatorem, et familiæ emptorem *q)*, non ut hodie inter testatorem, et hæredem.

* 20 *Et veteres.* Veteres juris civilis conditores *r)*: sed neque jus prætorium hæredi concessit in testamento jus perhibendi testimonii *s)*.

21 *Hæredi.* Seorsim in tabulis scripto *t)*. Cicero pro Milone: Una fui, testamentum simul obsignavi cum Clodio. Testamentum autem palam fecerat, et illum hæredem, et me scripserat.

22 *Suasum est.* Sic Suasio *l.* 2. *Cod. Theod. de sec. nupt. ex Novell. Th.* 25. *de pat. seu mat. bon.* in legem conversa est. Est in ea Nov. pro avaris *leg. a viris*.

* *Constitutio Justiniani de hærede vetito in testamento testimonium perhibere. Locus singularis.*

23 *Concedimus.* Serva quod ait, Concedimus, ut § ult. c. 6. lib. 1.

a) Ut in l. 30. §. 1. D. de test. mil. et l. 5. C. de fideicomm. libert. nam veteres non agnoscunt verbum elogii. In MS. tamen Menagii legitur supremis judiciis, ut in l. 7. eod.

b) In v. in procincta.

c) Festus in endo procinctu. Glossæ Philoxeni in procinctu, διαθήκην παρατάξει πολέμου ἔγγραφος. M. Tull. 2. de Nat. De.

d) In v. procinctam. Magis tamen obtinuit, ut in procincta fieri dicatur. V. Festum in procincta.

e) Declam. 308.

f) l. Heredes 21. §. pen. D. qui test. l. 9. et l. 12. Cod. de test.

g) l. 2. §. pen. D. de jur. codicill. l. Sed si nemo. 17. §. Filiof. D. de injur. l. Ubi non voce. 124. D. de reg. jur. l. Cuis pater. 77. §. Sardo. D. de leg. 2 prodigus comparatur furioso l. Furiosi. 40. D. de regul. jur.

h) l. 21. D. de testib.

i) l. 7. eod.

k) l. 3. §. 5. D. de testib.

l) Significat, cum intestabili esse testamenti factionem: aliter Theophilus.

m) §. 30.

n) § 3. tul. 10. prox.

o) l. Qui testamento 20. §. Per contrarium D. qui testam.

p) d. l. Diclantibus 22. C. de test.

q) Ulpian. tit. 20. § 3.

r) Ut in d. l. 20. §. Et veteres.

s) Vide Cujac. ad dict. l. 20.

t) Theoph.

nec enim alibi hæc tibi Constitutio quærenda est nec existimandum, eam fuisse insertam editioni priori Codicis: nec enim eodem jure manente fuit, cur non etiam insereretur posteriori. Et vero, quod subjicit demonstrat, solam omissionem veterum Constitutionum novum hoc jus effecisse, ac multa similiter Justinianum tacite abrogasse jampridem memini me docere, veluti cognitores u), et duplos fructus x) adde et Senatusc. Pegasianum, cujus et mentionem priori, aut posteriori suo Codici Digestive inseri noluit y).

24 *Non juris.* Juris universi, sed rei, aut juris singularis, atque adeo negotium istud ultimi temporis z) principaliter inter eos, et testatorem non agitur: imo nec ullum negotium cum testatore legatarius gessisse proprie dici potest. §. *Hæres. inf. de obl. q. a. ex con.*

* 25 *Concessimus.* Hæc est forte Constitutio Græca, quæ desideratur in extremo tit. de testam.

* 26 *Codicib. L. Sempronius. de leg.* 2.

27 *Jure civ.* Prætor non novit testamenta non scripta: datur tamen utilis bon. possessio contra nuncupationem, vel secundum nuncupationem *l. 2. C. de bonor. poss. sec. tab. l. 4. C. de bon. pos. cont. tab. l. ult. C. de col.*

* 28 *Firmamque. L. 2. C. de bonor. poss. sec. tabul.*

u) Ad l. 1. Sent. Pauli tit. 2.

x) Vide Cujac. Obs. 5. c. 21. et l. 9. c. 19. et ad Paul. 5. Sent. tit. 9. §. Ex die.

y) In constitut. de confir. ingest. §. Quantus.

z) Valer. Maxim. l. 7. cap. 7. Vacemus nunc negotio, quod actorum humanis, et præcipue cura, et ultimi est temporis, consideremusque quæ testamenta, etc.

SCHOLIA

a) *Imaginariam.* Cajus lib. 1. Inst. emancipatio quædam similitudo venditionis est.

b) *Ut uno eodemque tempore.* Hoc sic accipiendum est, ut testamento nihil detrahatur, si alio tempore dictatum aut scriptum fuerit, dummodo uno die testes subscribant, et signent testamentum, *l. Hac consultissima. §. In omnibus. C. de testam.*

c) *Septem testibus.* In testamentis ad fidem faciendam rogati testes intelliguntur, quod decidendum est secundum *l. ult. C. de testam.*

d) *Et subscriptione.* Subscriptione testium omnium, simul non divisim facta: vide quantam solemnitatem testamenta desiderent. Vera profecto nimia est hæc et nimis diligentia, *l. Hac consultissima. §. Sed licet.* et *l. Cum antiquitas.* in his verbis: *quippe causa subtilissima, Cod. de testam.*

e) *Et eorum præsentia.* Testes in conspectu testatoris esse oportet, *l. Si non speciali. C. de testam.*

f) *Uno contextu.* Est autem uno contextu nullum alienum actum testamento intermiscere, quemadmodum Ulpianus interpretatur: nisi cum testamentum fieret, aliquod intervenit vitium et calamitas, ut neque continuari, neque uno contextu fieri poterit, *l. Casus. l. Cum antiquitas. C. eod.*

g) *Subscriptione autem.* Quod si totum testamentum sua manu conscripserit, non est necessaria hujusmodi subscriptio testatoris *l. Hac consultissima. l. Cum antiquitas. §. ult.*

h) *Sed his omnibus.* Quæ si non intervenerint, imperfectum erit testamentum, neque valebit, nisi inter liberos, *l. Hac consultissima. §. Ex imperfecto* et *l. ult. Cod. famil. ercisc.* idque intelligendum est secundum Novellam de imperfectis testamentis.

i) *Vel testium.* Qui sua manu addito nomine hæredis, coram testatore nomen hæredis, suis subscriptionibus declarent.

k) *Cum quibus.* Quis dicit, *cum quibus* apparet eum de iis sentire, qui ex testamento sibi vel acquirere possunt. Sed tamen ex his sunt quidam, qui idonei testes non sunt. Dubitatur quidem de intestabili, et Joanni atque Theophilo placet, cum eo non esse testamenti factionem, quorum sententia confirmatur, eo quod quidam putant intestabili dici testimonium non posse, *l. Cum lege. de testam.* Sed quia de hac re inter omnes non constabat, quasi in re dubia, maluit Justinian. intestabilem referre in numerum eorum, qui ex aliorum testamentis capere possunt, ut scirent ii, qui hujus sententiæ sunt, ad testamentum intestabiles adhiberi non posse.

l) *Neque mulier.* De mulierum testimonio hoc veteribus legibus cautum est, ut ἐν ταῖς συστατικαῖς, testes adhiberi non possint, ut in testamento, codicillis, vel donatione causa mortis, sed neque in aliis negotiis, in quibus testium præsentiam lex requirit, mulierum testimonia recepta sunt: semper enim puberes cives Romanos lex requirit, §. 4. *supra*, *l. Nullum. de divort.* Quamobrem lege Horatia privilegium Cajæ Taratiæ virgini vestali concessum fuisse Aulus Gellius auctor est, ut testabilis esset, idque, ut ego interpretor, in omnibus causis, nullum alioquin privilegium esset: nam ἐν ταῖς συστατικαῖς semper mulieres testium loco producere licuit, *l. Ex eo. D. de testib. l. Qui testamentum. §. Mulier. de testam.* et ita Harmenopulus explicat *l. 1. Epitom. tit. 6.* Mulier ad solemnia adhiberi non potest, ut ad testamentum; ad ea, quæ solemnia non sunt, potest, *l. Qui testamento. §. Mulier. cum sequentib. D. de testam. l. Ex eo. C. de testib.*

m) *Neque servus.* Cum juris civilis communionem non habeat in totum, sed ne prætorii quidem edicti.

n) *Neque furiosus.* Cum compos mentis non sit, sed tempore intermissæ furiæ testis esse potest.

o) *Cui bonis.* Cum neque testamenti factionem habeat. Id est prodigus, qui tamen recepta vitæ sanitate, ad bonos mores reversus, et testamentum facere potest, et ad testamenti solemnia adhiberi, *Paul. lib. 3. Sent.*

p) *Neque ii, quos leges.* Ut lex 12. Tab. qua ob carmen famosum improbus quis, intestabilisque judicatur, quod etiam S. C. expressum est, *l. Lex Cornelia. §. Si quis librum. D. de injur. l. Is cui lege §. ult. D. de testament.* Is etiam, qui suam subscriptionem signumve noluerit agnoscere, intestabilis judicatur, quemadmodum Theophilus ait, de qua re in *l. Cum ab initio.* et *l. Sed si quis. D. quemadm. testa. aper.*

q) *Liber existimabatur.* Idem est, si quis pubes, probus, aut testabilis publice existimabatur, postea impubes, improbus, aut intestabilis apparuerit.

r) *Omnium consensu.* Aut multorum, *l. Cum quidem. §. Quod dicitur. 2. D. de acquir. hæred.*

s) *Domesticum testimonium.* Domestici testes in hoc proposito sunt, qui per potestatem testatori, vel hæredi conjuncti sunt: nam nihil vetat adhiberi eos, qui non sunt eo modo conjuncti, licet in domo habitent testatoris vel hæredis, Theophilus recte.

t) *Minime abuti.* An ut statim atque se hæredes esse intellexissent pro testibus non se gererent? vel ut testatores non hac licentia semper utendo abuterentur? sed hi circuitus fabulosi et inepti erant.

u) *Tamen nos.* Nos dixit quasi auctores, et principes hujus juris, et tamen prius id ab Ulpiano scriptum fuerat, vel potius tempore Ulpiani, *l. Qui testamento. in princ. D. de testam.* et sic videmus in Constitutionibus Francisci Regis multa eum sibi attribuere, quæ jam ab aliis principibus fuerant constituta, et introducta.

x) *Secundum obtinentem.* Et horum uno deperdito, ex altero voluntas declaratur, *l. ult. D. de his quæ in test. del.* Sed si unum quasi testamentum, aliud quasi exemplum fecerit, sublato testamento, exemplum fidem facere non poterit, *l. 1. §. Sed etsi unum. D. de bon. possess. sec. tab.*

y) *Adhibitis.* Uno eodemque tempore.

z) *Et sua voluntate.* Voluntate testatoris, ut testamentum sine scriptura facientis coram iis nuncupata, *l. Hac consultissima. §. Per nuncupationem. C. de testam.* Hoc est, ut manifeste testari se sub iisdem testibus sine scriptura, eo ipso tempore dicat, non futurum suæ voluntatis promittat arbitrium: nam, ut vulgo dici solet, verba enunciativo prolata, non faciunt dispositionem.

CAPUT XI.

De [a] *militari testamento.*

Supradicta diligens observatio [1] in ordinandis testamentis, militibus propter b) nimiam [2] imperitiam [3], Constitutionibus principalibus remissa est. Nam quamvis ii neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum solemnitatem observaverint: recte [4] nihilominus testantur, videlicet cum in expeditionibus [5] occupati sunt: quod merito nostra Constitutio [6] introduxit. Quoquo enim modo voluntas ejus suprema inveniatur, sive scripta, sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate ejus. Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionum necessitatem in aliis locis, vel suis ædibus [7] degunt, minime ad vindicandum c) tale privilegium adjuvantur: sed testari quidem, etsi filiifamilias sint, propter militiam conceduntur, jure tamen communi eadem observatione, et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamentis paganorum proxime exposuimus.

§. 1. Plane de testamentis militum Divus Trajanus Statilio Severo [8] ita rescripsit. Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab iis testamenta rata sint, sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. Is ergo miles, de cujus bonis apud te quæritur, si d) convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita loquutus est, ut declararet, quem vellet sibi hæredem esse, et cui liberta-

tem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas ejus rata habenda est. Cæterum si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui: Ego te hæredem facio, aut bona mea tibi relinquo [9]; non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorum magis interest, quam ipsorum quibus id privilegium datum est, ejusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicujus militis testes existerent, qui affirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc vera judicia subverterentur.

§. II Quinimo et mutus, et surdus miles testamentum facere potest.

§. III. Sed hactenus hoc illis a principalibus Constitutionibus conceditur, quatenus militant, et in castris degunt. *e)* Post missionem vero *f)* veterani, vel extra castra, si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum jure facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi jure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum [10] tantum valebit. Quid ergo si intra annum decesserit, condicio autem hæredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet valere *g)* quasi militis [11].

§. IV. *h)* Sed et si quis ante militiam non jure fecit testamentum, et miles factus, et in expeditione degens *i)* resignavit illud, et quædam adjecit sive detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas *k)* hoc valere volentis: dicendum est valere hoc testamentum, quasi ex *l)* nova militis voluntate.

§. V. Denique et si in adrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus est: testamentum ejus quasi ex nova militis voluntate valet, nec videtur capitis diminutione irritum fieri.

§. VI. Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii, tam *m)* anteriores leges [12], quam principales Constitutiones quibusdam *n)* quasi castrensia dederunt peculia, et quorum quibusdam permissum erat [13] etiam in potestate degentibus, testari, quod nostra Constitutio [14] latius extendens permisit omnibus in his tantummodo [15] peculiis testari quidem, sed jure communi. Cujus Constitutionis tenore perspecto, licentia est nihil eorum, quæ ad præfatum jus pertinent, ignorare.

ADNOTATIONES

1 *Dilig. obs.* Solemnitas juris.

2 *Nimiam.* Cor. Tacitus in Agricola: Credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis jurisdictio secura, et obtusior, ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat.

* 3 *Imp. L.* 40. *de adm. tut.* Imperitia est ignorantia juris *a)*.

4 *Recte.* Sic leg. non, rite: nam qui jure militari testantur, rite non testantur.

* 5 *In expedit.* Olim in procinctu tantum *b)*, hodie etiam in expeditione, in castris *c)*.

6 *Constitutio.* Constitutio Latina, *l. pen. C. de testam. milit.*

7 *Ædibus.* Ut in *l. ult. C. de test. mil.* et *l. ult. C. quib. non ob. longi temp. præsc.* et apud Veget. *lib.* 3. *c.* 4 *et cap. ult.* Eas sedes Th. Sedeta vocat: cum tamen Suidas scribat *d)*, Sedeta esse fossata, *l.* 18. *C. de Epis. aud.*

* Nihil refert sedibus legas, an ædibus, si modo sedes accipias pro ædibus, non pro stativis, ut docet Consultatio XLIX. Cic. in Oratione pro domo sua: In captivis ædibus quidam, quidam alii, in captivis ædibus.

8 *Statilio Severo,* Sunt qui et eodem modo legant in *l. Et Aticilin. de ser. rust.*

* 9. *Bona mea t. rel.* Quibus etiam verbis a pagania sario facta institutio, improbata fuit *e)*.

a) Theoph.
b) V. sup. de test. ord. in princ.
c) l. pen. C. eod.
d) Suid. σέδετον ἀωτάτου.
e) Ulp. Reg. tit. 21. l. Quoniam 15. C. de testam.

* 10 *Intra annum.* Missionis, aut militiæ, *l. In fraudem* §. *pen. l. Miles.* §. *ult. de milit. test.* ut nec in eo Falcidia locum habeat *f)*.

* 11 *Quasi militis.* Condicio retrotrahitur *g)*.

12 *Anteriores leges.* Cum ait, Leges, Pandectas intelligit. *l.* 1. 2. *Ne castr. de coll. bon. l.* 3. §. *Hori. de bonor. poss. l.* 1. §. *In filio ad Trebell. l. Filiusfam. ad fin. de donation.* cum Constitutiones, Codicem. Nam si exemplo castrensium comparata sunt quasi castrensia, et illa sunt ex Constitutionibus, hæc etiam, ut sint ex constitutionibus necesse est: quæ igitur legibus continentur de quasi castrensi peculio, ex Constitutionibus sunt.

13 *Permissum erat.* Speciali privilegio, ut puta Proconsulibus, ut est in Constitutione Justiniani: et Præfectis legionum, et Præsidibus provinciarum *h)*. At ipse demiror quamobrem Justinian. tribuat Præfectis legionum quasi castrense peculium: hi namque milites sunt, *l.* 2. *de his, qui not. inf.* Forsitan legendum, Proconsulibus et Proconsulum legatis, ut in *l. Aberse, ex quib. caus. maj.* Miror etiam cur specialiter Præfecto annonæ castrense peculium tribuatur in *tit. Cod. de castrens. pecul. mil. et praef. ann.* Sed jamdiu animadverti legend. esse, et Præfectianorum, ducta conjectura ex vet. lib. in quibus legitur præfecti annorum: de quorum peculio quasi castrensi agitur in *l. ult. ejusd. tit.* Sunt autem Præfectiani, apparitores Præfecti prætorio, *l.* 2. et 3. *C. de appar. præf. prætor. l.* 8. *C. de offic. rect. prov.* Amm. Marcell. *lib.* 17. Ut nec præfectianus, nec præsidialis apparitor ad solvendum quemquam urgeret. Mihi etiam Ant. Loiselus, adolescens et humanissimus, et supra ætatem eruditus, librum Codicis manuscriptum dono dedit, in quo claris litteris scriptum est: De castrensi peculio militum, et præfectianorum.

14 *Constitutio.* Constitutio l. *ult. C. qui test. fac. poss.* conjuncta *l. ult. C. de inoff. test.*

* 15 *In his tant. pec.* Non etiam in adventitiis, quamvis eorum domini sint, *l. pen. C. qui test. fac. poss.*

f) l. Si post. mission. 17. et l. Si miles 92. D. ad l. Falcid.
g) Ex Accursio hic: quem vide.
h) l. ult. C. de inoff. test.

SCHOLIA

a) Militari testamento. Olim miles pugnaturus testamentum nuncupabat præsentibus commilitonibus, quod in procinctu factum dicebatur, et certo modo, certaque lege fiebat: deinde principum Constitutionibus militum ubicumque essent, et sive in militia, sive intra annum militiæ decessissent, quocumque modo facta testamenta confirmata sunt. Idem Principes constituerunt de paganis, qui in hostico loco, et procinctu versarentur, ibique decederent, *l.* 1. *de bon. poss. ex testam. milit.* quæ res repetita est in *l. fin. de testam. milit.* Sed hoc Justinianus ad eos tantum milites voluit pertinere, qui in castris, et in expeditionibus essent: non igitur qui miles est, sed qui miles in castris est, hoc jure singulari utitur. De militum testamentis ideo separatim Justinianus tractat, quod optime novit ex Constitutionibus principalibus propria atque singularia jura in testamentis eorum observari: Cajus in *l.* 2. *D. de mil. test.*

b) Nimiam imperitiam. Nam etsi quidam sunt non imperiti juris, vel legum populi Romani, pro imperitis tamen habentur, quasi omnia civitatis jura instituta didicerent, qui pro salute communi ad arma venerant.

c) Minime ad vindicandum. Tunc enim superior ratio cessat, cum libere cogitare de testamenti confectione utique consilio prudentiorum possint, secundum *l. In bonorum. D. de poss.* in castris, neque libere testandi potestas est cuiquam, nec consilii capiendi locus.

d) Convocatis ad hoc. Ex eo quod testes convocaverat collegit Trajanus, testari eum voluisse: convocari igitur et vocari debere testes in testamento militis, ex hoc loco probari non potest.

e) Post missionem. Honestam, vel causariam: testamenta enim eorum, qui ignominiæ causa missi sunt, statim desinunt militari jure valere. Ergo si missi non sunt, sed successoribus acceptis desierint militare, hoc privilegium non habebunt, id enim verba constitutionum desiderant.

f) Veterani. Veteranos in titulo proximo definit dimissos a militia, salva scilicet existimatione: nam qui ignominiæ causa missi sunt, perinde habentur, ac si nunquam militassent. Sed tamen proprie veterani sunt, qui emeriti sunt, id est, qui missi sunt post legitima tempora militiæ, quæ modo XXII. modo XXX. modo XXXX. annorum fuerunt. Livius *lib.* 42. *Vigintiduo*, inquit, *stipendia annua in exercitu emerita habeo, et major annis sum quinquaginta.* Hodie qui viginti annos militavit, similis est ei, qui ordinarium tempus explevit, *l. Sed et milites, de excus. tut. l.* 1. *C. eod. l. fin. C. de iis qui non mil. stip. lib.* 10.

g) Quasi militis. Conditio retrotrahitur, sufficit enim intra annum militem obiisse, *l. Quod constit. l. Testamenta. l. Quod dicitur D. eod.*

h) Sed et si quis. Paganus. Jurisconsulti autem paganum accipiunt pro eo, qui non militat, etiamsi aliquando militaverit, ut in *l. De hereditate.* §. 1. *D. de castr. pecul.* militem autem pro eo, qui est in castris, qui stipendia facit, qui pugnat, qui militat, qui manet in numeris.

i) Resignavit illud. Rursus suo signo signavit, aut rescripsit: resignare ait Festus, antiqui pro rescribere ponebant, ut adhuc subsignare dicimus pro subscribere, sed hic resignare est aperire, ut in *l.* 1. §. *Si pecunia in sacculo. D. depos.*

k) Hoc valere. Ut in *l. Tribunus.* §. *ult. D. de milit. testamento.*

l) *Nova militia*. Nam postquam mutato statu perseverat in eadem voluntate, nec mutat testamentum, quod ante fecerat, quasi nova voluntate videtur confirmari: non autem desideratur hic voluntas expressa, ut quidam putant.

m) *Anteriores leges*. Cum ait Leges, Pandectas intelligit, in quibus Jurisconsulti meminerunt quasi castrensis peculii, quod tamen anteriores principes ad similitudinem castrensis peculii filio acquiri jusserant: cum Constitutiones, Codicem, in quo posteriorum Principum constitutiones habentur.

n) *Quasi castrensia*. Quæ sunt ad similitudinem castrensis peculii.

CAPUT XII.

Quibus non est permissum facere testamentum.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii, qui alieno juri subjecti sunt, testamenti faciendi jus non habent: a) adeo quidem, ut quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis jure b) testari possint [1]: exceptis iis, quos antea enumeravimus, et præcipue militibus, qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierunt, c) permissum est ex Constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem jus initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate [2] divi Augusti, quam Nervæ, nec non optimi Imperatoris Trajani: postea vero d) subscriptione divi Hadriani, etiam dimissis militia [3], id est veteranis concessum est [4]. Itaque si quod fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum, quem hæredem reliquerint. Si vero intestati e) decesserint, nullis f) liberis, vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum g) jure communi pertinebit [5]. Ex hoc intelligere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare [6], neque patre mortuo cum fratribus commune esse: sed scilicet proprium ejus esse, qui id in castris acquisierit: h) quamquam jure civili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computantur, ac servorum peculia in bonis dominorum numerantur [7]: exceptis videlicet iis, quæ ex sacris Constitutionibus, et præcipue nostris, propter diversas causas non acquiruntur. Præter hos igitur, qui castrense, vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamilias testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis [8] factus decesserit. [9]

§. I. Præterea testamentum facere non possunt impuberes: quia nullum eorum animi i) judicium est [10]. Item furiosi: quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes, aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, et decesserit. Furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, jure testati esse videntur, certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente. Nam neque testamenta recte facta, neque ullum aliud negotium [11] recte gestum, postea furor interveniens perimit.

§. II. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest [12]: sed id quod ante fecerit, quam interdictio suorum bonorum ei fiat, ratum est.

§. III. Item surdus, et mutus non semper testamentum facere possunt k). Utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit: nam et mutus is intelligitur, qui loqui nihil potest, non qui tarde loquitur. Sæpe autem etiam litterati, et eruditi homines variis causis [13], et audiendi et loquendi facultatem amittunt. Unde nostra l) Constitutio [14] etiam his subvenit, ut certis casibus, et modis secundum normam ejus possint testari, aliaque facere, quæ eis permissa sunt. Sed si quis post testamentum factum, adversa valetudine, aut quolibet alio casu mutus, aut surdus esse cœperit: ratum nihilominus ejus permanet testamentum.

§. IV. Cæcus autem non potest facere testamentum, nisi per [15] observationem quam lex divi Justini patris mei introduxit.

§. V. m) Ejus qui apud hostes est testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit: sed quod, dum in civitate fuerat, fecit, sive redierit, o) valet jure postliminii: sive illic decesserit, p) valet ex lege Cornelia.

ADNOTATIONES

* 1 *Test. poss.* Quia lex 12 quæ testamenta confirmat a), de patrafamil. loquitur: Paterf. uti legassit, etc.

* 2 *Ex auctor.* An quia auctor fuit senatui ita censendi? ut in antiqua inscriptione Ex S. C. et ex auctoritate Cæsaris D. D.

* 3 *Dimissis mil.* Sacramento solutis honesta missione b).

* 4 *Concess. est.* Sed jure communi, non jure militari c).

* 5 *Pertinebit*. Quasi peculium paganum d): atque ita filiusfam. in Castrensi peculio non omnino abstinet jus patrisf. *l. ult. ad Tert.*

* 6 *Inquietare*. Veluti possidere, aut inter se dividere, §. 4. *inf. c.* 19.

* 7 *Numerantur*. Et inde peculium servi nostri, peculium nostrum, *l.* 16. §. *ult. de usu, et habit.*

* 8 *Suæ potestatis*. Non satis est habere testamenti factionem mortis tempore, nisi eam testamenti tempore etiam habeamus e). At satis est habere testamenti factionem faciendi testamenti tempore: etiamsi mortis tempore non fuerit nobis testamenti factio: ut si sanus, et frugi testamentum fecero, furiosus, aut prodigus decessero f). Et hoc non in jure tantum civili, sed in jure prætorio etiam servatur g). Illud tamen etiam utroque jure receptum est, ut irritum fiat testamentum capitis diminutione h), ideoque necesse est, lege Cornelia excepta i), ut testamenti, et mortis tempore testator civis Romanus, et sui juris existat k). Hæc rata quoniam sunt et firma, non affero capita legum. Juvatque interdum ita scribere, ut non tam lectoribus, quam etiam mihi, quod placet inquiram: ac vereor sæpe, ut olim theatra male musicos canere docuerunt, ne etiam nos, si lectoribus quibusque indulgeamus, hæc nostra qualiscumque scribendi ratio in deterius concidat.

* 9 *Decesserit*. Non satis est habere testamenti factionem mortis tempore, nisi et eam habuerit testamenti faciendi tempore l): quæ definitio tam in testatore, quam in hærede vera est m). Contra testatoris satis est habere testamenti factionem testamenti tempore, etiamsi eam non habuerit mortis tempore n) citra capitis diminutionem o).

* 10 *Judicium est*. Et hæc, et sequens ratio ducitur a nomine: hæc, quia testamentum ultimum judicium est, *l. Mater. de inoff. testam.* sequens, quia testamentum est testatio mentis p).

* 11 *Negotium*. Veluti sponsalia, aut nuptias q).

a) Ulp. reg. tit. 11. Testamento tutores dati confirmantur lege 12. tab. Auctor ad Herenn. l. 1. Cic. 2 de Inv.

b) l. Testamenta. 26 § 1. D. de testam. milit. Sacramento solutis, ut in l. 1. C. de excusat. veter. et alibi passim.

c) §. 3 versi. Post missionem sup. tit. prox.

d) l. 2. D. de castr. pec.

e) l. 1. §. Exigit. D. de bonor. poss. sec. tab.

f) l. Qui testamento. 20. § Ne furiosus. et l. Is, cui. 18. D. qui test.

g) d. l. 1. §. Si quis autem.

h) l. Si quis filio. 6. § Irritum. D. de inj. rup. § Non tamen. inf. tit. 17.

i) l. leg. 12. D. qui test.

k) d. § Non tamen. l. Contemnitur 8. § Si post factum, D. de jur. codicill. l. Qui ex liberis. 11 ff. de bonor. poss. sec. tabul.

l) Vide ad numer. 8.

m) § In extraneis inf. de hæred. qual.

n) l. 1. § Si quis autem D. de bonor. poss. sec. tab.

o) § Alio autem inf. tit. 17.

p) Sup. tit. 10. in princ.

q) l. 8. D. de sponsal. l. 16. §. ult. de rit. nupt.

' 12 *Fa. non pot.* Testamenti factio pars est administrationis bonorum.

* 13 *Causis*. Sic vet. et Th. alias, casibus.

14 *Constitutio.* Constitutio latina *l.* 10. *C. qui testa. fac. poss.*

" 15 *Nisi per obs.* Idem de cæco dici potest, quod de surdo, et muto supra, sæpe litteratos, et eruditos homines lumina amittere. Ideoque his æquum non esse interdici testamenti factione.

SCHOLIA

a) *Adeo quidem.* Videamus quamobrem filiusfam. donare possit causa mortis permittente patre, testari autem nequaquam. An quia per alium testari nos valde absurdum est, donare non item? Ut enim filio donante, ipse pater, qui hoc concessit per filium donare videtur, *l. In ædibus.* §. *pen. de donat.* Ita si filius testamentum faceret voluntate patris, per filium ipse pater testari videretur, nec enim de aliis, quam quæ a patre essent bonis testamentum faceret, quando quidem nihil suum habet filiusfamilias: sed hodie manca videtur hæc ratio, siquidem ex Justiniani constitutione, bonorum adventitiorum nuda et certis ex causis plena proprietas ad filiusfamilias pertinet. Et sane manca esset et debilis, nisi hoc quoque accederet ex duodecim tabulis, e quibus descendit testamenti factio, soli patrifamilias esse potestatem datam, cujus legis sententia nostra voluntate mutari non potest.

b) *Testari.* Quia lex XII. Tab. quæ testamenta confirmat, de patrefamil. loquitur: Paterf. uti super familiæ pecuniaque sua legassit, ita jus esto. Quemadmodum Cicero scribit *lib.* 1. *ad Heren.* Ut autem contrahere, ita donare causa mortis patre permittente potest: nam initium donationis causa mortis simile est contractibus.

c) *Permissum est ex Constit.* Hoc privilegium cessat priusquam testamentum aditione fuerit confirmatum, *l. Si servus communis.* 2. *D. de stipul. ser. leg. Filius. D. ad leg. Falcid.*

d) *Subscriptione.* Quid distat rescriptum a subscriptione? Rescriptum fit ad consultationem et relationem, quod Epistola etiam dicitur, subscriptio fit ad libellum, *l. Si quis obrepserit. ad leg. Corn. de fal. l.* 1. *l. Judex. Cod. de commin. epist. etc.* Certum est autem subscriptiones principum vim legum habere, *leg.* 1. *C. de constit. prin.*

e) *Nullis liberis.* Olim filio intestato mortuo, castrense peculium pater jure suo occupabat; deinde obtinuit, quæ patri non acquirerentur, liberis primum, tum fratribus, deinde patri deferrentur, jure constituto per principes.

f) *Vel fratribus.* Nam jure novissimo si liberi non extent, parentes succedunt, non quidem soli, sed una cum fratribus, ita tamen ut eo casu usumfructum in portione fratrum non habeant, §. *Si vero cum ascendentibus. Nov. de hæred. quæ ab intest. ven.*

g) *Jure communi.* Quoniam ab intestato jus commune habet, in testamento privilegio est locus.

h) *Quanquam.* Castrense peculium proprium est patrimonium filii, id quod jure singulari introductum est, quanquam, inquit, jure civili, id est, eo jure, quod non inter milites tantum, ut superius, sed quod inter omnes valet, omnia peculia ad patrem pertineant, exceptis maternis bonis, et lucris nuptialibus, et ut novissime Justinianus constituit, exceptis iis omnibus, quæ filio extrinsecus adquiruntur: qua de causa adventitia bona neque adimentur filio, neque detrahentur, aut detinebuntur a creditoribus paternis, neque conferentur fratribus: eadem quoque in iis erit ratio succedendi ab intestato: nam in causa testati jus antiquum observatur, ut ne liceat filiisfamil. de adventitiis bonis quoquomodo testari, sive nuda, sive plena, quibus casibus hoc per Justinianum concessum est, ad eos proprietas pertineat.

i) *Judicium est.* Id Theophilus διάνοιαν vocat, quam veteres, quod animo sensissent vocaverunt.

k) *Utique autem.* Hic parenthesis est usque ad vers. Sæpe enim.

l) *Constitutio.* Olim neque surdus, neque mutus testamentum facere poterat, nisi qui hoc a Principe impetrasset, *l. Qui in potestate* §. 1. et *l. seq. l. Filiusfamiliae. de testam. l. Octavi.* §. *Fratres. unde cogn. l. Ex facto. de vulg. subst.* miles tamen poterat, etiamsi a principe non impetrasset, §. *Quinimo. sup. tit. prox. l. Jure mil. D. eod.* quod quidam sic interpretantur, quibus casibus a principe hoc impetrari solebat, quorum et ego sententiæ accedo. Justin. aliam formam induxit in *l. Discretis. C. qui test. fa. pos.* Quæ Const. meo quidem judicio nullam habet obscuram sententiam, præter quam in ea parte, in qua negat surdum, mutum ita natum manumittere posse, nam Cels. contradixit in *l.* 1. *qui et a quibus man. lib. non fiant*: sit les Cels. *l.* 12. *Digest. utilitatis gratia mutum, surdum ita natum manumittere posse, etc.* vet Cod. habent, Cels. *lib.* 12. *Digest. utilitatis gratia motus surdum mutum ita natis, etc.* Unde ego conjicio, sic Ulp. scripsisse: Cels. *l.* 12. *D. utilitatis gratia motus, surdum ita natum*, sic est Flor. et hanc Cels. sentent. fuisse in surdo ita nato, diserte Justin. scribit in *d. l. Discret.* In surdo, muto ita nato hoc Cels. nunquam sensit, sed neque in eo, qui surdus mutus factus esset, in eo, qui surdus factus esset, idem multo magis visum est Celso, in illo vero, qui mutus natus vel factus esset, idem Cels. probasse non puto, quod in manumissione verbis opus sit: quanquam Paul. generaliter definiat *l.* 4. *Sent.* mutum, vel surdum vindicta manumittere non posse, inter amicos et per epistolam posse, sed in hac re variatum est.

m) *Ejus, qui apud hostes.* Etiam militis, *l. Facere. D. de mil. test.* adde et obsidis, *l. Obsides. D. de testam.* aliud autem est in iis, qui capti sunt a latronibus, vel qui apud exteros legatione funguntur, *l. Qui a latronibus. D. eodem.*

n) *Quamvis redierit.* Diversum est in codicillis factis tempore captivitatis qui tamen erant confirmati testamento, quod captivus in civitate fecerat: nam si redierit, codicilli ita suum effectum habent, quasi in medio nulla captivitas intercessisset, *l. In bello* §. *Codicilli. D. de captiv. et postliminio revers.*

o) *Valet jure postliminii.* Eo jure vires suas recipit: nam testator reversus, pro eo habetur, ac si nunquam in hostium potestatem pervenisset.

p) *Valet.* Id est confirmatur lege Cornelia.

CAPUT XIII.

De exhæredatione [1] *liberorum.*

Non tamen ut omnimodo valeat testamentum sufficit hæc observatio, quam supra exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum hæredem instituat, vel exhæredem eum nominatim [2] faciat: alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem ut et si *a*) vivo [3] patre filius mortuus sit, nemo hæres [4] ex eo testamento existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiabus, vel aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus antiquitati [5] fuerat observatum, sed si non fuerant scripti hæredes scriptæve, vel exhæredati exhæredatæve, testamentum quidem non infirmabatur, jus autem accrescendi eis *b*) ad certam portionem præstabatur, sed nec nominatim eas personas exhæredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere. Nominatim autem quis exhæredari videtur, sive ita exhæredetur: Titius filius meus exhæres esto: sive ita: Filius meus exhæres esto, non adjecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet.

§. I. *c*) Posthumi quoque liberi, *d*) vel hæredes institui debent, vel exhæredari. Et in eo par omnium condicio est, quod et filio posthumo, et quolibet ex cæteris liberis, sive fœminini sexus, sive masculini, præterito, valet quidem testamentum: sed postea agnatione posthumi, sive posthumæ rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier ex qua posthumus, aut posthuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento est scriptis hæredibus ad hæreditatem adeundam. Sed fœminini quidem sexus posthumæ, vel nominatim, vel inter cæteros exhæredari solebant: dum tamen, si inter cæteros exhæredentur, aliquid eis legetur, ne videantur præteritæ esse per oblivionem. Masculos vero posthumos, id est filios, et deinceps, placuit non aliter recte exhæredari, nisi nominatim exhæredentur, hoc scilicet modo: quicumque mihi filius genitus fuerit, exhæres esto.

§. II. Posthumorum [7] autem loco sunt et hi, qui in sui hæredis loco succedendo, quasi agnascendo fiunt parentibus sui hæredes: ut ecce si quis filium et eo nepotem neptemve in potestate habeat; quia filius gradu præcedit, is solus jura sui hæredis habet, quamvis nepos quoque, et neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius ejus, vivo eo moriatur.

aut qualibet alia ratione exeat de potestate ejus, incipit nepos neptisve in ejus loco succedere et eo modo jura suorum hæredum quasi agnatione nanciscuntur. Ne ergo eo modo rumpatur ejus testamentum, sicut filium, ipsum, vel hæredem instituere, vel nominatim exhæredare debet testator, ne non jure faciat testamentum: ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel hæredem instituere, vel exhæredare, ne forte eo vivo filio mortuo, succedendo in locum ejus nepos, neptisve, quasi agnatione rumpat testamentum. Idque lege Julia Velleja [8] provisum est, in qua simul exhæredationis modus ad similitudinem posthumorum [9] demonstratur.

§. III. Emancipatos liberos jure civili neque hæredes instituere, neque exhæredare necesse est: quia non sunt sui hæredes. Sed prætor omnes tam fœminini sexus, quam masculini, si hæredes non instituantur, exhæredari jubet: virilis sexus nominatim, fœminini vero [10] et inter cæteros [11]: quia si neque hæredes instituti fuerint, neque ita, ut diximus, exhæredati promittit [12] eis prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

§. IV. Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, ejusdem juris habentur, cujus sunt justis nuptiis quæsiti: itaque hæredes instituendi, vel exhærandi sunt; secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati vero a patre adoptivo, neque jure civili, neque quod ad edictum prætoris attinet, inter liberos numerantur. Qua ratione accidit ut ex diverso, quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sunt in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur, ut eos neque hæredes instituere, neque exhæredare necesse sit, cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre [13] tunc, incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent.

§. V. Sed hæc quidem vetustas introducebat: nostra vero Constitutio [14] inter masculos, et fœminas in hoc jure nihil interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione [15] similiter naturæ officio fungitur, et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod et prætores postea sequuti esse videntur: ideo simplex ac simile jus, et in filiis, et in filiabus, et in cæteris descendentibus per virilem sexum [16] personis, non solum natis, sed etiam posthumis, introduxit ut omnes sive sui, sive emancipati sint, vel hæredes instituantur, vel nominatim exhæredentur, et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda, et hæreditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive jam nati sint, sive adhuc in utero constituti, postea nati sint. Circa adoptivos autem filios certam induximus divisionem, quæ nostra Constitutione [17] quam super adoptivis retulimus, continetur.

§. VI. Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, et liberos suos jam natos, vel posthumos nominatim non exhæredaverit, sed silentio præterierit, non ignorans an habeat liberos, silentium ejus pro exhæredatione nominatim facta valere, Constitutionibus principum cautum est.

§. VII. Mater, vel avus maternus necesse non habent liberos suos, aut hæredes instituere, aut exhæredare, sed possunt eos omittere [18], nam silentium matris [19] aut avi materni, et cæterorum per matrem ascendentium tantum facit quantum exhæredatio patris. Nec enim matri filium, filiamve, neque avo materno nepotem, neptemve ex filia si eum, eamve hæredem non instituat, exhæredare necesse est: sive de jure civili quæramus, sive de edicto prætoris, quo prætor præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit.

Ex Auth. Ut cum de appellat. et Coll 8. tit. 16 Nov. 115. c 3. seu § Aliud quoque cap.

Non liceat parentibus, si quem ex liberis velint exhæredare, vel præterire, nisi si is probetur ingratus a scripto hærede, et ingratitudinis causa inseratur nominatim testamento. Causæ vero ingratitudinis sunt 14 comprehensæ sub cap. de inoff. test. inf.

Sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiet.

ADNOTATIONES

1 *De exhæred. liber.* Rectius, de institutione, et exhæredatione liberorum id quod etiam The. indicat in initio tit. proximi, *l. 12. tab.* liberi appellantur sui hæredes, *l. Liberorum. de ver. sig.* Ea appellatio quid demonstrat? eos esse hæredes instituendos, vel exhæredandos *a*), quia sunt sui hæredes: qui si extranei essent, non possunt exhæredari *b*). Jus enim ex 12. tabul. filios occidi, et vendi posse, et similiter exhæredari *c*): nam hi sunt effectus patriæ potestatis.

* 2 *Nomin. Fac. L. pen. §. Videamus. de bon. poss. contra tab. l. Si quis legatum. §. Si institutus. ad leg. Corn. de fal.* Et hinc Cicero 1. de Oratore: Quam pater testamento neque hæredem, neque exhæredem scripsit nominatim.

3 *Vivo pat.* Sic vet. quoniam id multo magis observandum est, si post mortem patris decesserit *d*). Idem vero etiam in uno gradu observandum est ut si a primo instituto exhæredatus sum, a secundo substituto præteritus, et vivo ac deliberante primo decessero, tum deinde primus hæreditatem amiserit: nam substitutio nulla est. Et hac in re par est causa liberorum, ut posthumorum, *l. Si posthumus. de lib. et post. l. 3. §. ult. et l. prox. de inju. rup. testam.* quod etiam proponitur in *l. Si a primo. de lib. et post.* Cæterum in ea non vivo patre sed vivo primo, legend. est: quæ castigatio summe notanda est. Dispar vero est causa liberorum, et posthumorum in specie hujus §. videlicet cum de toto test. quæritur. Nam si posthumus vivo patre natus decesserit, ex Constitutionibus scripto hæredi bonorum possessio datur cum re, *l. Posthumus. de inju. rup. testam.* Si post mortem patris, testamentum nullo jure valet *l. 2. et 3. C. de post. hær. inst.*

4 *Nemo hær.* Sed neque bonorum possessor cum re *e*). At quia secundum tabul. dari potest, qualis qualis, huic rei præteritus occurrere potest, petita bon. poss. contra tab. *f*).

5 *Antiqui.* Media Jurisprudentia, non 12. tabulis, *§. Sed hæc. inf. l. ult. C. de lib. præt.*

* 6 *Ad cert. port.* Vide *Nov. Leonis, et Majo iani, de Sanctim.* et *l. 3. C. de inof. test.*

7 *Posthumor.* Posthumi alii sunt omnino sui *g*): alii Aquiliani *h*): alii Vellejani *i*): alii Juliani *k*): Hi non sunt posthumi *l*), sed posthumorum loco, quia per successionem quodammodo renasci videntur.

8 *Julia Velleja.* Jus antiquum *m*), ad idque pertinens Galli cautio, est de veris posthumis *n*). Jus novum, id est, primum caput legis Vellejæ non est omnino de veris posthumis *o*). Nam veri posthumi sunt, qui patre jam humato nascuntur *p*): qui fuit antiquus sepeliendi mos *q*) nunc a Cristianis renovatus. Arnob. lib. 8. Nec ut creditis ullum damnum sepulturæ timemus, sed veterem, et meliorem consuetudinem humandi retinemus *r*). Vellejani autem posthumi vivo

a) Nec igitur alteri dari hæreditas potest, nisi ab ea summoveatur suus, hoc est exhæredetur, qui jam ἑαυτῷ hæres est, per exhæredationem enim desinit esse hæres, l. 1. §. pen. D. de su. et legit hæred.

b) In extraneo enim exhæredatio res est inepta, l. Quidam. 132. D. de verb. obl.

c) Dionys Halicarnassensis lib. 2. Ulpia. Regul. tit. 10. l. ult. C. de pat. pot. l. In suis. 11. D. de lib. et post.

d) Vide Cujac. ad l. 7. D. de lib. et post. et Parat. ad tit. 12. l. 6. Cod.

e) De bonor. possessione cum re, vide inf. r. 17. § 6.

f) § Ea tem, inf. de hæred. quæ ab int. defer. l. ult. C. de lib. præt.

g) Hi sui sunt tempore testamenti, et mortis.

h) Hi sui non sunt tempore testamenti, sed mortis.

i) Hi post testamentum vivo testatore sui nascuntur, aut in suorum locum succedunt.

k) Hi vivo testatore sui non nascuntur, sed in suorum locum succedunt: de quibus omnibus Cujac. Gallus ad l. paulo post init. et ad §. Nunc de lege. et §. seq. et § Ille casus. D. de lib. et post.

l) Vellejani et Juliani.

m) Quod ante legem Vellejam obtinuit, d. l. Gallus. §. Si ejus. l.

n) Nascuntur enim post mortem patris.

o) Vivo enim testatore nascuntur.

p) Servius in 6. Æneid. Posthumus est, qui post humationem parentis natus nec tamen ex eo posthumi dicti, Cujac. ad l. 1. D. de lib. et posthum. et Observ. lib. 3. cap. 1. Not. Anton. Mercator. lib. 2. cap. 2.

q) Plin. l. 7. c. 54. Ipsum cremare apud Romanos non fuit veteris instituti, terra condebantur. Adde Cicer. 2. de legib.

r) Verba sunt Minutii Felicis in Octavio.

parente post testamentum nascuntur. Secundum caput est de quasi posthumis: quod in hoc §. proponitur.

* 9 *Ad similitud. post.* Non id scilicet tantummodo lege Velleja demonstratur, quod dixit ante de nepotibus neptibusve instituendis, vel exhæredandis vivo filio, sed et hoc simul, ut iidem exhæredentur ad similitudinem posthumorum, cum et loco posthumorum habeantur vivo avo filio præmortuo, puta nepotes nominatim, neptes inter cæteros cum adjectione legati s).

* 10 *Fœminini vero.* Et hoc est, quod ait l. *ult. C. de lib. præt.* Inter nepotes exhæredandos alia esse jura civilia, alia prætoria: nimirum, quia jure civili inter cæteros exhæredari possunt, jure prætorio nominatim, neptes vero et inter cæteros.

11 *Et inter cæt.* Quasi dicat, vel nominatim vel inter cæteros t).

12 *Promittit.* Sic in §. *ult. inf.* et l. *Illud. de bonor. poss. cont. tab.* et alibi passim.

* 13 *Patre.* Vivo patre naturali, §. *At h. cap. 1. lib. seq.*

14 *Constitutio.* Constitutio Latina, l. 4. *C. de lib. præter.*

* 15 *Procreatione.* Et amplari imperium hominum procuratione reipub. interest u).

* 16 *Per virilem sex. pers.* In descendentibus per muliebrem sexum, silentium pro exhæredatione est x).

17 *Constit.* Hæc constitutio est decisio, l. *pen. C. de adopt. de qua lib. 1. cap. 11. §. Sed hodie,* et *c. 12. §. Sed etsi pater,* et pluribus locis, inf.

18 *Omittere.* Omittere est silentio exhæredare, l. *Si patronus. de bon. libert.* Pater autem silentio exhæredare non potest: miles y), mater, ascendentes per matrem, liberi a), sorores zz), silentio exhæredare possunt.

* 19 *Nam silent. mat. §.* Sed nostra inf. de suc. lib. illo loco, *vel mater, sive avus maternus, etc.*

s) Theophil.
t) Theoph.
u) l. Cum ratio. 7. §. Si plures D. de bon. damnat.
x) §. Mater. inf. h. tit.
y) l. Sicut. 9. C. de testam. mil.
a) l. Pater. 14. D. de inoffic. testam. at l. Cum filium. 17. C. eod.
zz) l. Fratres. 27. eod.

SCHOLIA

a) Vivo patre. His igitur verbis, *vivo patre,* difficilem nobis casum proposuit, sed hæc studiosi animum non explent.

b) Ad certam portionem. Ad dimidiam extraneis hæredibus institutis, vel ad virilem portionem si sui hæredes scripti fuissent, etsi extraneus, et suus hæredes scripti fuissent, a singulis, filio, cæterique liberi virilem auferebant: et si plures extranei, pluresve sui, ab extraneis dimidiam, a suis virilem: item si duos filios unum extraneum, a filiis trientem, ab extraneo semissem, si tres filios, quadrantem, et sic deinceps et eadem est in omnibus ratio. Hoc autem est ex jure civili, nam ex jure prætorio filiæ in assem dabatur contra tabulas bonorum possessio, usque eo, quoad D. Antoninus eam reduxit ad petitionem legitimam. In exhæredatione nepotum erat etiam quoddam discrimen inter jus civile, et prætorium, quemadmodum in sua constitutione scribit Justinianus, in ea dico constitutione, quæ totum hoc jus merito transformavit.

c) Posthumi quoque liberi. Hæc de posthumis suis, qui sunt in multiplici differentia: nam vel sui sunt omni tempore, vel Aquiliani, vel Vellejani, vel Juliani. Qui sui sunt tempore facti testamenti, et qui post mortem nostram sui nascuntur, jure civili hæredes institui possunt, verbi gratia, qui est in utero uxoris, vel quicumque nasciturus ex uxore, vel etiam qui est in utero nurus quando filius nullus superest: qui sunt in utero nurus superstite filio, sui posthumi non sunt, quia filius eos præcedit: possum itaque eos in meo testamento præterire. Quid ergo fiet si eos præteriero, tunc deinde filius me vivo moriatur, et nepotes mihi nascantur post mortem meam? an non dicemus jure civili testamentum rumpi? id vero ne accideret, suasit Gallus Aquilius ut instituerentur posthumi nepotes, qui post mortem avi nascerentur, et qui sui nascerentur, mortuo nempe filio superstite avo, et hi sunt Aquiliani posthumi, quod ex formula et consilio Galli instituantur, ne filio mortuo vivo avo, post mortem avi agnascendo testamentum rumpant. Sunt igitur Aquiliani posthumi, qui quo tempore fit testamentum sui non sunt posthumi, post mortem autem parentis sui nascuntur. Vellejani posthumi sunt, qui sunt in utero tempore facti testamenti, et qui post factum testamentum sui nascuntur: hi autem institui possunt ex lege Julia Velleja. Nec interest utrum tempore facti testamenti sui sint, videlicet quia nemo eos procedat, an non sint sui, modo sui nascantur, ut puta si vivo filio nepotes posthumi ex nuru hæredes instituantur, et mortuo filio vivoque avo nascantur. De his omnibus intelligi debet hic §. *Posthumi quoque,* inquit, *liberi,* id est qui post testamentum factum sui nascuntur, sive testamenti faciendi tempore sui fuerint, sive non fuerint: nam illi, qui post mortem nascuntur, ex jure civili recte instituuntur, hi ex lege Julia Velleja. Sunt et alii posthumorum Vellejanorum loco, nempe qui sui nati non sunt, et qui tempore facti testamenti in rebus humanis sunt, qui tamen post factum testamentum mortuo parente qui suus erat quo tempore nati sunt, succedendo sui fiunt hæredes: nam hi posthumi nullo modo dici possunt, nisi quia renasci videntur per successionem, et licuit semper eos hæredes instituere. Quamobrem non hoc lex Velleja induxit ut institui possent, sed ut instituti successione non rumperent testamentum. Qui vere sunt posthumi agnatione rumpunt testamentum, hi successione: ad hos secundum caput, ad illos vero qui post testamentum sui nascuntur primum caput legis Vellejæ pertinet. Inde Salvius Julianus excogitavit alios posthumos, qui omissi sunt in lege Velleja, id est, qui sui non nascuntur, et ideo non pertinent ad primum caput, et qui nati non sunt tempore faciendi testamenti, et ideo non pertinent ad secundum: ut si filium habens testamentum faciam, deinde vivo filio nepos mihi ex eo nascatur, tum moriatur filius me vivo, neposque succedat: sed et hic si institutus fuerit, succedendo non rumpet testamentum ex sententia Juliani. Hæc omnia colliges ex *l. Gallus,* et quibusdam aliis locis. Velim autem hunc §. intelligi etiam de Juliano posthumo. De eo, qui loco Vellejani est, in proximo §. tractatur. Sunt alieni posthumi, qui jure civili institui non possunt ob id ipsum, quia non sunt, de quibus dicemus in *Tit. de legat.*

d) Vel hæredes instituit. Id est, qui post mortem parentis sui nascuntur, sive facti testamenti tempore sui fuerint, sive eo tempore sui non fuerint: nam quomodo instituendi essent, qui tempore testamenti sui non sunt? hoc bene prospexit prudentia Galli Aquilii.

CAPUT XIV.

De hæredibus instituendis.

Hæredes instituere permissum est tam liberos homines, quam servos, et tam proprios, a) quam alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurium sententias [1] non aliter, quam cum libertate, recte instituere licebat: hodie vero etiam sine libertate, ex nostra Constitutione [2] hæredes eos instituere permissum est. Quod non per innovationem induximus, sed quoniam æquius erat, et Atilicino [3] placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Massurium Sabinum, quam ad Plantium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intelligitur, b) in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. Est tamen casus in quo nec cum libertate utiliter servus a domina hæres instituitur ut Constitutione divorum Severi, et Antonini cavetur, cujus verba hæc sunt: Servum c) adulterio maculatum [4], non jure testamento manumissum ante sententiam [5] ab ea muliere videri, quæ rea fuerit ejusdem criminis postulata, rationis est. Quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio, nullius momenti habeatur. Alienus servus etiam is intelligitur, in quo usumfructum testator habet.

§. 1. Servus autem a domino suo hæres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber, hæresque necessarius. Si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hæreditatem potest, quia non fit necessarius [6] cum utrumque ex domini testamento non consequitur. Quod si alienatus fuerit, jussu novi domini adire hæreditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit hæres [7]: nam ipse alienatus neque liber neque hæres [8] esse potest, etiamsi cum libertate hæres institutus fuerit: d) destitisse enim a libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit [9]. Alienus quoque servus hæres institutus, si in eadem causa duraverit, jussu ejus domini adire hæreditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut vivo testatore, aut post mortem ejus, antequam adeat, debet jussu novi

domini adire. At si manumissus est vivo testatore, vel mortuo, antequam adeat [9], suo arbitrio adire hæreditatem potest.

§. II. Servus autem alienus post domini mortem [10] recte hæres instituitur: quia et cum hæreditariis servis est testamenti factio. Nondum enim adita hæreditas, personæ vicem sustinet, non hæredis futuri [11], sed defuncti: cum etiam ejus, qui in utero est, servus [12] recte hæres instituitur.

§. III. Servus plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus hæres, unicuique dominorum, e) cujus jussu adierit, pro portione dominii acquirit hæreditatem.

§. IV. Et unum hominem, et plures in infinitum quot quis velit hæredes facere licet.

§. V. Hæreditas [13] plerumque dividitur [14] in duodecim uncias [15], quæ assis appellatione continentur. Habent autem et hæ partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta hæc, uncia, sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes. dodrans, dextans, deunx [16], as. Non autem utique semper duodecim uncias esse oportet: nam tot unciæ assem efficiunt, quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse, verbi gratia, hæredem scripserit, totus as in semisse erit [17]. Neque enim idem ex parte testatus, et ex parte intestatus decedere potest: f) nisi sit miles, cujus sola voluntas in testando spectatur. Et e contrario potest quis in quantascunque voluerit plurimas uncias suam hæreditatem dividere.

§. VI. Si plures instituantur hæredes, ita demum in hoc casu partium distributio necesssaria est, si nolit testator eos ex æquis partibus hæredes esse. Satis enim constat nullis partibus nominatis, ex æquis partibus eos hæredes esse. Partibus autem in quorumdam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte hæres fit. Et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrunt. Si vero totus as completus sit, in dimidiam partem vocantur, et ille, vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest primus an medius, an novissimus sine parte hæres scriptus sit: ea enim pars data intelligitur, quæ vacat.

§. VII. g) Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit hæres institutus, quid juris sit. Veluti si tres ex quartis partibus hæredes scripti sunt. Et constat vacantem partem singulis tacite pro hæreditaria parte accedere, et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus hæredes scripti essent: et ex diverso, si plures in portionibus sint, tacite singulis decrescere: ut si, verbi gratia, quatuor ex tertiis partibus hæredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus fuisset.

§. VIII. Et si plures unciæ, quam duodecim distributæ sint, is qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit si dupondius expletus sit: quæ omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

§. IX. Hæres pure, et sub conditione institui potest: ex certo tempore [18], aut ad certum tempus non potest: veluti post quinquennium, quam moriar, vel, ex Kalendis illis, vel, usque ad Kalendas illas hæres esto. Denique diem adjectum haberi pro supervacuo placet: et perinde esse, ac si pure hæres institutus esset.

§. X. Impossibilis conditio [19] in institutionibus et legatis [20], nec non in fideicommissis, et libertatibus, pro non scripta habetur [21].

§. XI. Si plures conditiones institutioni adscriptæ sunt, si quidem conjunctim, ut puta si illud, et illud factum erit, omnibus parendum est. Si separatim: veluti si illud, aut illud factum erit: cuilibet [22] conditioni obtemperare satis est.

§. XII. Ii quos nunquam testator, vidit, hæredes institui possunt: veluti si fratris filios peregri [23] natos [24], ignorans qui essent, hæredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutinnem non facit.

ADNOTATIONES

* 1 *Sententias.* πολλῶν δὲ μάλιστα ἄργον a): sic *l.* 17. *de ju. pat. l. Si tibi* §. *Pactum. de pact.*

2 *Constitut.* De hac fit mentio *lib.* 1. *c.* 6. §. *Idemque juris.*

* *Quod hic ex Alciatino refertur, non extat alibi. Locus singularis.*

3 *Maculatum.* Græci b) sic interpretantur, ἔνοχον ὄντα τῇ μοιχείᾳ, non, κατηγορούμενον. Legendum igitur est, maculatum, non accusatum c), alioquin pugnaret hæc Constitutio cum *l. Reos. C. ad l. Jul. de adult.*

* Ut *l.* 1. *C. de collus. det.* turpis conjunctionis maculam. Marcianus d) habet, adulterii accusatum: et huic quoque sub spe impunitatis data libertas non valet.

4 *Ante sent.* Ante finitam cognitionem, l. *Prospexit.* §. *pen. qui et a quib. man.*

* 5 *Necessarius.* §. Servus quoque. inf. *c.* 19. §. *Ex diverso hæredt. inf. c.* 20.

* 6 *Dom. fit h.* Id est, domino res adquiritur e): cæterum servus hæres est.

* 7 *Neque h.* Non potest esse hæres cum re, qui dominum facit hæredem f).

* 8 *Alienavit.* Alienare potuit: et hoc genere auferre ei libertatem testamento adscriptam, non ademptionis genere a semetipso g).

* 9 *Antequam ad.* Nec enim delatæ hæreditatis dies cedit ante aditionem h). At legati, cedit a morte testatoris i), nec legatum postea manumissum sequitur, nisi repudietur a domino, *l.* 10. *de opt. leg.*

* 10 *Post. dom. mort.* Jacente hæreditate k).

* 11 *Hær. fut.* In quibusdam hæredis futuri, *l. Novatio* 24. *de novat.*

* 11 *Servus.* Quamvis et hic videatur esse servus sine domino l).

13 *Hæreditas.* Vide *lib.* 7. *Obs. cap.* 33.

* 14 *Dividitur.* Scrupula autem 288. ut Varro ait m).

* 15 *In duod. unc.* Quoniam hoc numero plerumque significatur universitas. August. *De Civ. Dei* 20 *c.* 5.

* 16 *Deunx.* Agrœtius n). Deuncem 10. uncias, Diuncem 11.

* 17 *In sem. erit.* Sumas aliud exemplum ex *l.* 78. §. 1. *D. eod.*

* 18 *Tempore.* Cur ex conditione, non ex tempore? quia tempus retroduci non potest, conditio retroduci potest o).

* 19 *Impossib.* Vel quæ pro impossibili habetur, *l.* 14. *et seq. de cond. inst.*

* 20 *Et legat. L.* 12. *de dot. præleg.*

* 21 *Pro non scr. h.* Et quasi mendum testatoris esse existimatur, *l.* 1. *de cond. inst.* aut vitium, sicut adjectio temporis, *l.* 34. *de hæred. inst.*

* 22 *Cuilibet.* Eligere igitur hæres potest, quam impleat p).

23 *Peregri.* Peregri natos. Dividenda est ea dictio in hunc modum. Peregri dicimus, cum quis in loco est. Peregre, cum it in locum, ut F. Sosipater q) scribit.

* 24. *Natos* Peregri, qui et Proculi dicuntur r). Th. ἀποξενωθεὶς: est autem sumptum hoc ex sententiis Pauli s).

a) Appolonius. ἄργον 8.

b) Theoph.

c) Ait heic legendum, maculatum, non accusatum, nam alias esse in littera accusatum, testatur glossæ. In posteriore sola utramque lectionem interpretatur.

d) l. His verbis 48. §. 2. D. de hæred. inst.

e) Hæreditatem adquirit domino, Theoph. at in l. Servum, 50 D. de hæred. inst.

f) Servus dominum hæredem facere dicitur in l. Si paterf. 10 eod.

g) l. Sed si. 6. § alt. D. eodem.

h) Vide Cujac. Parat. C. tit. de caduc. toll. ibi: Hæreditatis autem diem non dicimus cedere a morte testatoris, sed adiri hæreditatem posse statim a morte sondum apertis tabulis

i) l. un. §. In novissimo C. de cad. toll.

k) l. 31. et l. 52. D. eod.

l) l. 61. eod.

m) lib. 1 De re rust. cap. 10. Columella l. 5. cap. 1.

n) libro de Orthographia.

o) l. Necessario 8 D. de peric. et comm. rei vend. l. Potior. 11. § 1. D. qui potior. in pign.

p) Theoph.

q) Ib. orthographia.

r) Festus in v. proculum Glossæ Latino-Græcæ, proculus, τηλύγονος Plutarch. in Coriolan.

s) Apud. Lucia. Rufis. ut videtur tit. 16.

SCHOLIA

a) *Quam alienos.* Servos alienos hæredes instituere, vel aliquid eis legare non possumus, nisi cum eorum dominis testamenti factionem habeamus, et ideo servus hæreditarius ita demum recte hæres instituitur, si cum defuncto, cujus interim vicem refert hæreditas, testamenti factio fuerit, namque si cum domino est testamenti factio, est et cum servo, vice versa, si cum domino non est testamenti factio, nec item est cum servo *l. Servus hæreditarius. l. Non minus. de hæred. inst.* Cæterum id, quod servo relinquitur, ex persona servi valet, id est, si ipsi libero facto relictum valeret: et hæc est Juliani definitio, quæ perperam a Marcello notata est, quemadmodum subtiliter Paulus in *l. Debitor. § Servo, de leg* 2. ex quo efficitur, ut servo legari non possit servitus ad fundum domini, *l. Etsi maxime. de serv. legat.* Contra, ut ei possit legari res domini et id, quod domino puro debetur, quamvis hæc legata in persona domini inutilia sint, *d. §. Servo.* Servus autem alienus sine libertate hæres instituitur: nam alieno servo, nisi per fideicommissum dari libertas non potest: quid tamen fiet, si cum libertate hæres institutus fuerit; an adjectio libertatis pro supervacuo habenda est, ut nihilominus domino hæreditatem adeundo servus acquirat? Et hoc Paulus sequitur *lib. 3. Sent. Tit. de testam.* Directa autem libertas relicta servo alieno, jure fideicommissi non sustinetur, nisi in specie *l. Generaliter. §. Si servus. de fideicomm. liber.* et *l. Cogi. §. Sed si servo. ad Trebell.* Sed de communi servo videamus. Hunc autem, vel quasi proprium cum libertate, vel quasi alienum sine libertate hæredem instituere, itemque et legare possumus, si tamen cum libertate, totus jure accrescendi ad socium pertinebit, si prætermissa libertate, communis erit inter hæredem et socium testatoris: hæreditas autem, vel legatum non communicabitur, socio enim testatoris totum acquiretur: et hoc bene Paulus tradit in *eod. lib. Tit. de legat.* et Ulp. in *Fragm. Tit. qui hæred. inst. poss.* et in *l. Verum. §. Si servo communi. pro socio.* Sed jus illud accrescendi Justinianum sustulisse superius traditum est in *§. ult. de donat.*

b) *In quo usum.* Nam soli proprietario faciendi liberi jus est ex constitutione Justiniani, quod tamen olim non obtinuit, et ex Ulp. constat in *Tit.* 1. et ex *l. Quoties in fine, de hæred. instit. l. 2. de manum. vind.* et *l. Si fructuarium. de manum. test.*

c) *Adulterio.* Hoc igitur ponitur, dominam adulterii accusatam: ergo ante accusationem et divortium nisi hoc ante divortium fiat in fraudem legis Juliæ sed et post sexagesimum diem divortii manumitti potest, nisi fortasse cognitio adversus mulierem suscepta intra diem sexagesimum longius tempus requirat: tunc enim ex Sexti Cæcilii sententia servi destinati, id est, notati, quasi conscii, vel quasi nocentes, licet nondum accusati sint, ante finitam cognitionem manumitti non debent, *l. Prospexit. § Sextus, qui et in quibus, etc.*

d) *Desiisse eum.* In servo alienato consistere datio libertatis non potest, institutio potest, et ideo alienatione libertas revocatur, non hæreditas: quin etiam hæreditas tacite nunquam revocatur, sed et manumissio, quæ fit inter vivos, libertatem testamentariam inanem facit, non etiam institutionem: nam hæreditas, ut alienatum et manumissum servum consequitur. fit igitur hoc pacto, ut qui utrumque dedit, id est, hæreditatem et libertatem, libertatem auferat sine hæreditate: cui rei non adversatur regula juris, quæ traditur in *l. Si ita scriptum. de lib. et post.* talis namque est, ut servo cum libertate ex asse hærede instituto dictet libertatem eodem testamento servo a semetipso adimi non posse, ut in *l. Sed et si conditioni. in fine, de hæred. inst.* cujus species a nostra longe diversa est. Ibidem scriptum est hæreditatem adimi servo non posse, quod mihi falsum semper visum est: legebam autem in hunc modum: *Regula est juris civilis, qua constitutum est libertatem adimi servo non posse, propter quam liber et hæres justus sit, sed quamvis.* Nunc videndum est de legato, an alienatione revocetur, vel manumissione: finge servo datum legatum cum libertate: nam libertas tacite adempta videtur, sed tamen certi juris est, legatum ademptum non videri, *l. Si ea dem. § 1. leg. Julianus. de cond. et demonst.* Quod in servo manumisso, vel alienato legatum quidem consistere possit, non tamen libertas testamentaria. Excipitur unus casus, si post alienationem, expresso codicillis adimatur libertas, nam si et tacite adempta sit per alienationem, aliquod tamen momentum habet expressa ademptio, quippe quia convalescere potest libertas redempto servo ante mortem, vel ante aditam hæreditatem, *l. Verum est. de manum. test.* quomodo convalescit etiam institutio, *l. Quoties. §. Servus cum libertate. de hæred. instit.* itemque legatum mea quidem sententia, non tamen Accursii, qui pro se affert. *l. Cum servus. de adim. leg.* in qua prorsus diversa proponitur species, de alienato scilicet legato, cum nos de alienato legatario tractamus. Igitur, qui adimit libertatem post alienationem, intelligitur tale quid habere si quandoque redierit servus in meam potestatem liber ne esto, et per hoc quoque legatum infirmatur: nam sine libertate servo proprio inutiliter legatur, et idcirco bene excipitur ille casus fortiterque defendi potest legatum ad emptorem non pervenire, ut in *l. Si servo cum libert. D. de adim. leg.* Bene autem dictum est *post alienationem* nam post manumissionem vana est ademptio libertatis testamentariæ, quoniam certo constat eam non convalescere, servo manumisso recidente in servitutem, ut Paulus tradit in *l. Qui res. §. Aream. de solut.* et *d. l. Si servo cum l.* contra Celsi sententiam, in *l. Si chorus. §. fin. de leg.* 3. quod ego memini me annotasse *ad Tit. de usufr.* Cum igitur vana sit et supervacua ademptio libertatis, sine ullo impedimento manumissus fruetur legato. Ex his igitur pendet decisio non absimilis quæstionis. Pone servum legavi, et ei aliquid: eo alienato ex mera voluntate, non ex necessitate, sic extinguitur legatum servi, ut etiam redempto eo, sine nova voluntate non convalescat, *l. Cum servus. de adim. leg.* voluntatis autem novæ probatio incumbit legatario.

e) *Cujus jussu adierit.* De parte non jubentis quid fiet? et in eam hi gradus vocantur, primum ipse servus, si postquam jussu unius adiit, libertatem consequatur: nam et si jusserit unus, nondum tamen adierit ipse, totum manumisso acquiretur. Secundo si quisquam est substitutus. Tertio is, qui jussit, *l. Servus communis ab extraneo. D. de acq. hæred.* Hoc ita, ne testator pro parte intestatus decedat. Quid ergo est in legatis? pugnat hac in re Celsus cum Juliano, *l. Et Procul. de leg. 2. l. 1. §. 1. de usufr. accres.*

f) *Nisi sit miles.* Nam miles pro parte intestatus decedere potest, et ideo si miles unum ex semisse hæredem fecerit, alter semis ad eos, qui cognatione proximi sunt, ab intestato perveniet. Creditur obstare *l. 3. C. de mil. test.* Sed in specie illius legis institutio illa, quæ ab intestato potior futura est, argumentum est ferissimum, non cogitasse militem de causa intestati, et ideo fit merito, ut sumatur interpretatio ex jure communi.

g) *Vel semisse parte.* Asse toto non distributo, et nomine scripto sine parte, portio vacans tacito jure accrescit singulis pro hæreditariis portionibus: sed si assem superaverit partium vel unciarum distributio, atque revocata ratione ad assem tacite decrescit singulis, ut si quatuor ex triente instituti fuerint, detrahitur singulis uncia, vel si primus ex semisse, secundus ex besse, tertius ex dextante, primo decedit quadrans, secundo triens, tertio quinqunx, *l. Ex asse, de hæred. instit.* Quid autem est si primus ex asse vel ex duodecim unciis, secundus semisse, vel sex unciis, hæres instituatur? et in hac quoque specie singulis pro rata decrescit, primo triens, secundo sextans, ut altero tantum amplius habeat primus quam secundus, *l. Interdum §. Sed si excesserit. de hæred. inst.* eadem ratio servatur si primus ex asse, secundus ex dodrante hæres institutus: nam et tunc sic as inter eos distribuitur, ut quarta portione plus habeat primus quam secundus. Quod si secundus ex quadrante sit institutus, primus ex asse, primus dodrante amplius feret quam secundus. Igitur si primum ex asse et posthumum si nasceretur, ex dodrante, vel si posthuma nasceretur, eam ex quadrante, instituero, et posthumus posthumaque gemini nati sint, primus semissem habiturus est, filius trientem et semiunciam, filia sescunciam. Ita enim primus habet quadrantem, id est, sescunciam amplius, quam filius, item dodrantem, id est, trientem et sescunciam amplius quam filia: tantundem igitur habet primus quantum gemini, item filius bis tanto amplius habebit quam filia: eadem enim est ratio trientis semuncia ad sescunciam, quæ dodrantis, ex quo filium ad quadrantem ex qua filiam hæredem fecerat, *l. Si ita scriptum. § 1. de hær. inst.* et similis proportio servatur in specie *l. Clemens. eod. tit.* et *l. Si ita scriptum est. de lib. et posthum.* et *l. Marcellus ad Trebellian.* et *l. Si quis testamento. §. 1. de leg.* 1. Sed hæc ratio displicuit Justiniano in *l. Cum quæsito Cod. de legat.* quæ una est ex quinquaginta decisionibus: putat enim propius accedere ad voluntatem testatoris, ut dicamus eum, qui sex uncias vel assem uni relinquit, et alteri semissem vel bessem vel sex vel octo uncias, tantumdem primo ademisse videri, quantum contulit in secundum, cum tamen Papin. huic rationi tantummodo locum esse voluerit, cum ei qui primo loco scriptus est, nominatim as relictus non est, nam si vel as relictus sit, vel xii. unciæ plus ferre eum, cui as relictus est, minimeque æquari eum ei, cui deinde semis relictus sit, putat, *l. Qui non militabat. §. Filius. de hæred. inst.* unde in specie *l. Si ita scriptum. §. 1. eod. tit.* necessario fingendum est, filium nominatim, aliave certa et indubitata demonstratione assem datum fuisse, quod et ipse jurisconsultus significat. In legatis eandem Jurisconsulti servarunt rationem, quam in hæreditatibus diximus, ut ideo si is, qui xxx. in bonis habebat, primo xxx. secundo xx. legabat: Primus x. et viii. Secundus xii. auferebat, hodie Primus x. Secundus xx. auferet ex Constitutione Justiniani: hæc autem vera sunt in dubio nam quoties de voluntate constat, res expedita est.

CAPUT XV.

a) *De vulgari substitutione*.

Potest autem quis in testamento suo [1] plures gradus hæredum facere; ut puta: si ille hæres non erit ille hæres esto: et deinceps, in quantum velit testator substituere potest; et novissimo loco in subsidium, vel servum necessarium hæredem instituere.

§. I. Et plures in unius locum [2] possunt substitui vel unus in plurium, vel singuli in singulorum [3], vel invicem ipsi, qui hæredes instituti sunt.

§. II. Et si ex disparibus partibus hæredes scriptos invicem substituerit, et nullam mentionem in substitutione partium habuerit, eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit.

§. III. Sed si instituto hæredi [4], et cohæredi suo substituto dato, alius substitutus fuerit: divi Severus, et Antoninus *b)* sine distinctione [5] rescripserunt ad utramque partem substitutum admitti.

§. IV. Si servum alienum quis patremfamilias arbitratus hæredem scripserit, et si hæres non esset, Mævium ei substituerit, isque servus jussu domini [6] adierit hæreditatem, Mævius *c)* in partem [7] admittitur; illa enim verba, si hæres non erit, in eo quidem, quem alieno juri subjectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse hæres erit, neque alium hæredem effecerit: in eo vero quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant, si hæreditatem sibi, eive cujus juri postea subjectus esse cœperit, non acquisierit. Idque Tiberius Cæsar in persona Parthenii servi sui constituit.

ADNOTATIONES

[1] 1 *In testam. s.* Vel pupillari. *l. In tabulis. de statulib.*

[2] 2 *In un. loc.* Idem de curatoribus ad litem, *l. 4. de tutel.*

3 *Sing. in sing.* Singuli in singulorum, ut in *l. Potest. D. eod.*

4 *Inst. hær.* Sic in *l. Si ex pluribus. de suis, et leg. hæred.* Instituti hæredis, et cohæredi substituti.

[5] 5 *Sine dist.* Sine respectu distinctionum, quæ notantur in *l. Cohæred. in pr. de vulg. subst.*

Nam neque ordinem scripturæ in hac re spectamus, neque ordinem successionis. Cæterum in pupillari substitutione ordo successionis spectandus erit, *l. Qui habebat. D. eod.*

[6] 6 *Jussu dom.* Quia non suo arbitrio adivit, ideo ex asse hæres non fit, sed in partem admittit substitutum quasi hæredem objectum, ut et olim sub cretione hæres institutus si non crevisset ei substituto dato, non cernendo, sed pro hærede gerendo in partem admittebat substitutum, quia non ita, ut senserat testator hæreditatem sibi quæsierat: Quod Ulp. ostendit *lib. sing. in Reg. a)*

7 *In partem.* In partem dimidiam scilicet *b)*: Nam *l. Si paterfamilias. de hæredib. instit.* ait, in hoc casu semisses fieri; et *l. proxima.* hæreditatem dividi inter dominum, et substitutum. Obstare (*) creditur *l. Si paterfamilias.* in illo loco, Ita ut alter semis. Nec poterit unquam quisquam ulla ratione, quo minus obstare videatur efficere. siquidem eo in loco Tribonianus non notas pro notis accepit. Hæc namque verba (ita, ut as) sic explananda esse censuit, Ita ut alter semis cujusmodi a nobis multa sunt in Pandectis notata, et animadversa, quæ post suo tempore ac loco proferentur. Sic ergo recte cum dixisset Julianus in *l. Si paterfamilias*, in hoc casu Semisses fieri, subintulit, ita ut as æquis portionibus dividatur *c)*.

(*) *Vid. Merill. variant. ex Cujac. lib. 3. cap. 4.*

a) Tit. 22. §. ult.

b) Theoph. vide Cujacii Observ. lib. 17. cap. 31.

c) In eadem sententia permansit, in Comment. ad d. leg. Si paterfamilias.

SCHOLIA

a) De vulgari substitutione. Substitutio aut directa est aut obliqua directa, aut vulgaris est, aut pupillaris: nam duo tantum sunt substitutionum casus: *si hæres non erit*, et, *si hæres erit*. Vulgaris est ex XII. Tab. pupillaris moribus inducta est, illa fit omnibus, hæc pupillo, illa plerumque finitur aditione, nisi pupillo facta fuerit: nam et casum secundum continet, quando pupillo facta est: sicut vicissim in secundo casu inest primus. Hæc autem finitur pubertate, hæc excludit matrem, illa non item, si ex tacita pupillari substitutus veniat, illa testatori, hac pupillo succeditur. Est et Justinianea substitutio, quæ fit exemplo pupillaris furioso, similibusque personis, et ideo pertinet ad secundum casum: finitur autem resipiscentia, et fit a mulieribus, et in certas personas confertur, in quibus omnibus discrepat a pupillari. Ad eundem casum pertinet quæ fit a milite ultra pubertatem, vel certa ætate expressa vel compendio: nam quæ a pagano fit, ultra pubertatem frustra fit. Sunt igitur, si rationem succedendi spectemus, duo tantum substitutionum casus, ut duæ substitutiones, si scripturam intueamur, adjici potest tertia substitutio, quæ fit hoc communi verbo, *substituo*, neutro casu expresso.

b) Sine distinctione. Nec enim distinguimus, utrum ante substitutionem, an postea substitutus fuerit, et utrum prior substitutus post cohæredem, an ante decesserit, vel repudiaverit. Id tamen in considerationem venit, vacet ne pars utriusque, an pars substituti, an pars instituti: nam si utriusque, utramque si substituti: hanc tamen jure substitutionis accipiet, si instituti invito cohæredi substitutio accrescet. Hæc autem vera sunt in vulgari substitutione, in pupillari multum refert, utrum prior substitutus post institutum, an ante decesserit: nam si ante institutum decesserit, non potest ad posteriorem substitutum instituti hæreditas pertinere: nimirum quia cum alia sit hæreditas, nihil vetat unam ex testamento, alteram ab intestato vindicari, sed cum in vulgari substitutione de una hæreditate quæratur, ea scindi ita non potest inter legitimos et testamentarios hæredes, *d. l. Qui habebat.*

c) In partem dimidiam. In hac specie de voluntate testatoris est quæstio. Dominus servi contendit ad se totam hæreditatem pertinere, quia is sit institutus, quem testator instituere voluit, quem si non aliter quam si ad hæreditatem admitti voluisset, hac in scriptura institutionis non prætermisisset, quem si servum scivisset, nihilominus instituisset: contra substitutus si servum scisset, non instituisset, et ideo totam ad se hæreditatem pertinere dicit. Hæc denique verba, *si hæres non erit*, in eo, quem testator liberum putat, sic exaudiri, si neque ipse hæres erit, neque alium mutata conditione hæredem fecerit. In proposito autem neque hæres extitit ipse, neque mutavit conditionem: igitur substitutioni locum esse. Et hæc fuit olim contentio inter Parthenium servum Titii Aurelii Antonini aut Tiberii, quem errans aliquis instituerat, et substitutum Parthenio datum: et cum valde obscura esset voluntas defuncti, ita Imperator diremit, ut censuerit assem ex æquo dividendum inter Parthenium et substitutum.

CAPUT XVI.

De pupillari substitutione.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere potest: id est, ut si hæredes ei non extiterint, alius sit ei hæres: sed eo amplius, ut et si hæredes ei extiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit ei [1] aliquis hæres: veluti si quis dicat hoc modo, Titius filius meus hæres mihi esto. *a)* Si filius meus hæres mihi non erit, sive hæres erit, et prius moriatur [2], quam in suam tutelam [3] venerit, tunc Seius hæres esto: quo casu si quidem non extiterit hæres filius, tunc substitutus patri sit hæres: si vero extiterit hæres filius, et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit hæres substitutus: nam moribus [4] institutum est, ut cum ejus ætatis filii sint, in qua

ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant.

§. I. Qua ratione excitati, etiam Constitutionem [5] posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, ut si mente captos habeant filios [6], vel nepotes, vel pronepotes, cujuscumque sexus, vel gradus [7], liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum [8] pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari: et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ postquam pupillus adoleverit, infirmatur.

§. II. Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta: alterum patris, alterum filii: tanquam si ipse filius sibi hæredem instituisset: *b)* aut [9] certe unum testamentum est duarum causarum, id est duarum hæreditatum [10].

§. III. Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret ne filius ejus, pupillus adhuc, ex eo quod palam substitutum accepit, post obitum ejus periculo insidiarum [11] subjiceretur: vulgarem quidem substitutionem palam facere, et in primis testamenti partibus ordinare debet: illam autem substitutionem, per quam, et si hæres extiterit pupillus, et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere, eamque partem *c)* proprio lino propriaque cera consignare: et in priore parte testamenti cavere debet, ne inferiores [12] tabulæ vivo filio, et adhuc impubere aperiantur [13]. Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in iisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque hæredem instituisset, quamvis pupillo hoc periculosum sit.

§. IV. Non solum autem hæredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut si hæredes eis extiterint, et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis hæres is, quem ipsi voluerint, sed etiam exhæredatis [14]. Itaque eo casu si quid pupillo ex hæreditatibus, legatisve, aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinebit. Quæcumque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel hæredum institutorum vel exhæredatorum, eadem etiam de posthumis intelligimus.

§. V. Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum, pars [15] et sequela est paterni testamenti: adeo ut si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit.

§. VI. Vel singulis autem liberis, vel ei, qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest. Singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si jus legitimarum hæreditatum integrum inter eos custodiri velit.

§. VII. Substituitur autem impuberi, aut nominatim, veluti Titius: aut generaliter, ut, quisquis mihi, hæres erit. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui et ei scripti sint hæredes, et extiterunt, et pro qua parte hæredes facti sunt.

§. VIII. Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest: fœminæ usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserint, substitutio evanescit.

§. IX. Extraneo vero, vel filio puberi hæredi instituto [16], ita substituere nemo potest: ut si hæres extiterit, et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit hæres: *d)* sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget, alii hæreditatem ejus [17], vel totam, vel pro parte restituere, quod jus quale sit suo loco trademus.

ADNOTATIONES

* 1 *Sui ei al. hær.* Recte. si, ut *l.* 1 et *l. Cohæredi* §. *ult. D. eod. l. Si ita scriptum.* §. *Qui filio. de bonor. possess. sec. tabul.* et apud Ciceronem 2. *De Invent.* Si filius ante moritur, quam in tutelam suam venerit, tu mihi hæres esto: nam et qui hæres est pupilli a patre hæredis instituti, patris hæres esse videtur.

* 2 *Et prius mor.* Plerumque addebant, Quod abominor, *l.* 4. *C. de impub. et al. sub. l. Lucius.* 85. *D. de hæred. inst. l. Lucius* 88. §. *Filiom. D. de leg.* 2.

3 *In suam tut.* Ut qui sunt alieni juris, manumissione sui juris fiunt: ita qui sunt alienæ tutelæ, pubertate fiunt suæ tutelæ, *l. Quoties.* §. 1. *de administrat. tut.* quod plane est in suam tutelam venire *a)*.

4 *Nam moribus.* Vulgaris est ex 12. tabulis *b)*.

5 *Constitut.* Constitutio Latina, *l.* 9. *C. de imp. et aliis subst.*

* 6 *Hab. fil.* Etiam si non sint in eorum potestate: quod longe abest exemplo substitutionis pupillaris *c)*.

7 *Vel grad.* Hæc abundant, ut ex Constitutione apparet *d)*.

8 *Ad exempl. pup.* Ratione successionis *e)* duo tantum sunt genera substitutionum: Ratione personarum tria, vulgaris, pupillaris, Justinianea. Ratione scripturæ quatuor: nam vel primus casus exprimitur, vel secundus, vel uterque, vel neuter.

* 9 *Aut certe un.* Proculiani duo testamenta esse dicebant. Sabiniani unum, *l. Paterf. D. de reb. auct. jud. poss.*

* 10 *Duar. hæred. L.* 2. §. *Prius. de vulg. subst. l.* 2. §. *Illud. de hæred. vend.*

* 11 *Peric. ins. L. Cum pater.* §. *Mando. de leg.* 2.

* 12 *Infer. Tab.* Inferiores tabulæ ab ima cera: sicut Hygenus ait prima cera, lib. De lim. ag.

* 13 *Aperiantur.* Quod etsi non caverit, voluisse intelligitur, qui separatim obsignavit tabulas secundas, *l. Pupillares. testam. quemadm. aper.*

* 14 *Sed etiam ex hær.* Non enim quia hæredes, sed quia liberi et in eorum potestate sunt, eis substituunt *f)*.

* 15 *Pars.* Si pars, ergo unum testamentum est: si sequela, ergo et pupillare, id quod pater sibi fecit sequi semper intelligitur, etiamsi alius sit ordo scripturæ *g)*.

* 16 *Hæredi instit.* Non exhæredato *h)*.

* 17 *Hæredit. ejus.* Testatoris, non bona hæredis propria, *l. Cohæredi.* §. *Quod si hæredem. D. eod.*

a) Ut apud Ciceron. 4. Rhetor. et l. Cum Bonifacius. 50. D. de leg. 3.

b) l. Verbis. 120. D. de verb. sign.

c) Pupillariter enim modo non substituit, nisi qui liberos habet in potestate, l. 2. D. de vulg. et pup. potest tamen mulier exemplariter substituere ex constitutione Justiniani, d. l. 9. quia hæc non fit potestatis jure, sed humanitatis: hæc Cujac. ad l. 11. de vulg. l. Ex facto. 43. Idem tamen ad eand. leg. l. 9. Quæst. Pauli: Quod autem ajunt DD. inquit, etiam parentibus, qui liberos furiosos non habeant in potestate cujuscumque sexus, substituere licere in secundum casum, id depromunt ex suo ingenio: nam nihil tale invenies in constitutione Justiniani etc. Sane posteriorem hanc sententiam sequitur in paratitulo Codicis: a qua tamen hæc discessit, περὶ οὗ οὐδ' ἔστιν ἕτερον τι δοξάζειν, ἢ ὅτι πρότερον ἕτερα ἐδόξαζεν, ut de Porphyrio ait Eunapius. et hæc sententia evaluit.

d) D. l. 9.

e) Vide parat. ad tit. Cod. de impuber. et al.

f) Theoph.

g) l. 2. §. Sed si quis ita. D. de vulg.

h) l. Cohæredi. 41. §. 3. vers. Et ideo si pater. eod.

SCHOLIA

a) Si *filius meus.* Inanis videtur esse substitutio vulgaris in persona suorum hæredum: nam sui non possunt non esse hæredes, ipso enim jure hæredes sunt etiam absentes, et datio substituti non facit ut necessarii hæredes non sint, quamobrem in suo hærede hæc verba ita accipi debent, si superstite patre decesserit. Theop.

b) *Aut certe.* Corrigit se, estque hic modus loquendi valde frequens in libris nostris, ut in *l. Si is qui.* §. *Si libero. commod. l. Si cum venderet. de pign. action. l. Si convenit. de resc. vendit. l. Si convenerit. in fine, comm. divid.* Item corrigunt se prudentes hac nota *vel*, ut in *l. Solet. de præscript. verb.* et in multis aliis locis. Patris autem et filii testamentum pro uno habetur, præterquam si seorsum aliis adhibitis testibus, vel per nuncupationem filio hæredem pater dederit, ut in *l. Si quis cum.* §. *Si suo. l. Patris. de vulgari subst. l. Si ita scriptum.* §. *Finali. de bonor. possess. contra tabul.*

c) *Proprio lino.* Nam tabulæ ligantur primo lino, deinde cera consignantur, Plautus in Bacchidibus. *Cedo tu ceram ac linum actutum, nunc, obliga, obsigna cito.* Paulus *libro quinto Sententiarum* scribit, Senatum censuisse ter lino per foramina trajecto tabulas obsignare, quod ego Neronis temporibus factum ex Svetonio didici in Nerone.

d) *Sed hoc solum permissum.* Quod si puberi directo fiat substitutio a pagano post aditam hæreditatem, vel si impuberi fiat ultra pubertatem, nullius est momenti: nam ne jure quidem fideicommissi sustinetur. Sed si fiat a milite, post pubertatem valet jure fideicommissi: hæres enim legitimus ad hæreditatem vocatur, et sibi bona retinet, bona autem patris restituit cum fructibus inventis in hæreditate, quarta non retenta, nisi ea, quæ vulgo legitima dicitur: nam in militis testamento aliis quartis locus non est.

CAPUT XVII.

Quibus [1] modis testamenta infirmentur.

Testamentum jure factum usque adeo valet, donec rumpatur irritumve fiat.

§. I. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti jus vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per Imperatorem, eum qui est sui juris, aut per prætorem secundum nostram Constitutionem [2], eum qui in potestate parentis fuerit, *a*, testamentum ejus rumpitur quasi agnatione sui hæredis.

§. II. Posteriore quoque testamento, quod *b*) jure perfectum [3] est, superius rumpitur: nec interest extiterit aliquis hæres ex eo, an non: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit hæres esse, aut vivo testatore, aut post mortem ejus, antequam hæreditatem adiret, decesserit, aut conditione sub qua hæres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore, et posterius æque nullas habet vires, cum ex eo nemo hæres extiterit.

§. III. Sed et si quis priore testamento jure perfecto, posterius æque jure fecerit: etiamsi ex certis in eo hæredem instituerit, superius testamentum sublatum esse, divi Severus, et Antoninus rescripserunt, cujus Constitutionis verba inseri jussimus, cum aliud quoque præterea in ea Constitutione expressum est. Imperatores Severus, et Antoninus Coccejo Campano: Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum hæres scriptus sit, perinde jure valere, ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri hæredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex *c*) lege Falcidia [4], hæreditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba [5], quibus ut valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

§. IV. Alio autem modo testamenta jure facta infirmantur: veluti cum is, qui fecit testamentum, *d*) capite diminutus sit, quod quibus modis accidat primo libro retulimus. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quæ rumpantur irrita fiant: *e*) et quæ statim ab initio non jure fiunt, irrita sunt: et ea quæ jure facta sunt, et postea propter capitis diminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quædam non jure facta dicuntur, quædam jure facta rumpi, vel irrita fieri.

§. V. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta quæ ab initio jure facta, propter capitis diminutionem irrita facta sunt: nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus hæres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem [6] agnoscere, si modo defunctus, et civis Romanus, et suæ potestatis mortis tempore fuerit [7]. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia civitatem, vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit, et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit [8]: non potest scriptus hæres [9] secundum tabulas bonorum possessionem petere.

§. VI. *f*) Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: usque adeo ut et si quis post factum prius testamentum posterius facere cœperit, et aut mortalitate præventus, aut quia eum ejus rei pœnituit, non perfecerit: divi Pertinacis *g*) oratione * cautum sit, nec alias tabulæ priores jure factæ irritæ fiant [10], nisi sequentes jure ordinatæ, et perfectæ fuerint [11]: nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est.

§. VII. Eadem oratione expressit, non admissurum se hæreditatem ejus, qui litis causa principem reliquerit hæredem, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam [12] hæres institutus erat, probaturum: neque ex nuda voce hæredis nomen admissurum: neque ex ulla scriptura, cui juris auctoritas desit, aliquid adepturum. Secundum hæc divi quoque Severus, et Antoninus sæpissime rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti simus, attamen legibus vivimus [13].

ADNOTATIONES

1 *Quib. mod.* Quæ ab initio valent jure civili, aut rupta, aut irrito vitio infirmantur *a*). Jure prætorio, per bonorum possessionem contra tabulas rescinduntur *b*).

2 *Constit.* Hæc Constitutio est decisio *l. pen. Cod. de adop.* de qua *lib.* 1. *cap.* 11. § *Sed hodie.* et *cap.* 12. § *Sed et si pater*, et hoc lib. *cap.* 13. §. *Circa*, et pluribus aliis locis, inf.

* 3 *Perfectum est.* Quintilianus *c*): Si non est testamentum, quia non jure factum est, nihil obstare priori potest.

4 *Lege F.* Lex Falcidia est de legatis *d*). Cæterum inducta etiam est ex Constitutione Severi in donationibus causa mortis *e*), et Senatusc. Pegasiano in fideicommissis *f*), et Constitutione Antonini in codicillis factis ab intestato *g*). Hic locus indicat eam obtinere in fideicommissis.

* 5 *Inserta verba.* Alioquin hæres scriptus ex asse hæres erit *h*).

6 *Bonorum possess.* Hæc autem bonorum possessio cum re futura est, si alius nemo jure legitimo hæres sit, ut recte Ulp. adjicit in Frag. eod. tit. Idem quid sit cum re, et sine re explicat recte in Tit. de poss. dan. ut jam inde appareat quid in l. *Filius* ff. *de inoff. test.* hæc sibi velint, bon. possess. cum re accipere: et in *l. Posthumus, de inj. rup. test.* Bonorum possessionem accipere, remque obtinere: et in l. 1. §. *pen. si tab. testam. null. ext.* bonorum possessores rem habituros rea est hæreditas, aut bona. Ambrosius lib. 9. *Epistol. ad Clementianum.* Sed sunt hæredes sine re, sunt et cum re: et dicuntur hæredes testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re.

* 7 *Mortis temp.* Etiamsi medio tempore, inter factum testamentum, et mortem in eodem statu non fuerit *i*).

* 8 *Potestate sit.* Vel peregrinus *k*) adhuc, aut servus.

9 *Scriptus hær.* Et hoc sane casu, nec sine re quidem dabitur a prætore bon. possess. Nam is, qui testatus est, mortis tempore testamenti factionem non habuit: quod utique semper in jure prætorio exigitur *l*).

* *Oratio Pertinacis.* Locus singularis.

10 *Irritæ f.* Et ideo ne fiscus admittatur, qui tunc solet admitti, cum non infirmato testamento, aut hæredem testator indignum dixit, aut ejus tantum delevit nomen, *l. Aufertur hæreditas. l. Cum quidam. l. Cum tabulis.* § *ult. de his, quib. ut indig.*

* 11 *Perf. fu.* Atque adeo ne fisco locus sit, ut *l. Ex parte. de adim. leg.*

* 12 *Ob eam caus.* Quod tabulæ non essent legitime factæ.

* 13 *Legib. viv. L.* 2. *C. Theod. de cond. et hom. do. Aug.* Scribimus quidem leges, sed sequimur.

a) Ulpian. III. 23.

b) l. 1. de legat. præst. a l. 1. Iti liberis. 17. C. de collation.

c) Declamat. 308.

d) l. 1. D. ad leg. Falcid.

e) l. Si mortis. 5. C. eod.

f) § Sed quia, inf. de fideicomm. hæred. l. 1. § Hodie. D. si cui plus quam per leg. Falc. l. Is cui. 31. D. ad leg. Falc.

g) l. Filiusfamilias. 18. D. eod.

h) l. 1. § Si ex fundo. D. de hæred. instit.

i) l. Liber homo. 59. § Si hæres. D. de hæred. instit. l. 1. § Exigit. vers. Sed si quis utroque et l. Qui ex liberis. 11. D. de bonor. poss. sec. tab. l. Conficiuntur. 8. §. Si post. D. de jure codicill.

k) Deportatus enim peregrinus efficitur, l. Sed si. 10. § Sed si per pœnam. D. de in jus voc.

l) l. 1. §. Exigit prætor. D. de bonor. poss. sec. tab.

SCHOLIA

a) Testamentum ejus rumpitur. Videlicet si in eo testamento institutus non fuerit is, qui postea adoptatur: quid tamen si exhæredatus fuerit? Et si filius emancipatus exhæredatus sit, et postea arrogetur, constat testamentum non rumpi. sed si alius quivis prorsus extraneus exhæredatus sit, quia in ejus persona nullo modo constitit exhæredatio, arrogatione ejus, vel adoptione testamentum rumpetur: contra quam si institutus sit, et hoc Ulp. tradit in *l. Non putavit. §. Si quis emancipatus. de bon. poss. cont. tab.* ex Papiniani, ut ipse ait sententia in *lib.* XII *Quæst.* quam etiam extat sub *Tit. de lib. et post in l. Filio.* Eodem spectat *l. Si quis hæres. de inj. testam.* Sit igitur hæc summa: adoptione ejus, qui neque institutus, neque utiliter exhæredatus sit, testamentum ipso jure rumpi: adjici et illud potest ei dari bonorum possess. contra tabulas, quas impetrata, non habent scripti secundum tabulas, *l. 2. C. de bonor. possess. cont. tab.* Sed et quam scripti primi petierint secundum tab. bonorum possess. constat sine effectu fore, licet soluta adoptione varius sit eam effectu non carere, si modo nemo alius ab intestato hæres sit. Idemque est si agnatione posthumi ruptum sit testamentum, at vivo patre natus posthumus decesserit, *l. Posthumus. de injust. testam.* quod credo me explicasse in *Tit. de exh. lib.* Cum vero ipso jure irritum factum est testamentum capitis diminutione, petendi secund. tab. obstabit exceptio, si non is, qui testatus est, tempora mortis factionem testamenti habuerit, et æstimabitur hæc exceptio ex persona petentis: nam in danda bonorum possessione tria exigit prætor, ut testamentum signatum sit non minus quam septem testium signis: signa enim sunt ex jure honorario: et ut is, cujus bonorum possessio datur utroque tempore testamenti factionem habuerit, et cum facit testamentum, et cum moritur, *l. 1. §. Exigit. de bon. poss. sec. tab. §. Non autem. Inf.* at ut supremum testamentum sit, *l. 1. §. 1. eod. t.* Unde licet ex injusto, et nullo, et rupto agnatione det bon. possess. non tamen, ex irrito testamento, nisi reversus testator in antiquum statum vita decesserit, et declaraverit eodem se testamento mori velle, quo caso si objiciatur exceptio, de jure excipientis, non de jure petentis quærendum erit. Similiter si mutatione ruptum sit testamentum, petenti secundum tabulas obstat exceptio: nam supremas tabulas Prætor tuetur, at si incidat supremas tabulas, ut primæ supremæ relinquantur, non obstat exceptio, quam impediat effectum bonorum possessionis, nisi is, qui exceptione utitur, jure civili evincere hæreditatem possit, et hoc traditur in *l. Qui ex liberis §. Testamento. de bon. poss. secun. tab.* ubi eleganter dicitur, exceptionis vires æstimari tunc ex persona rei, non ex persona actoris. Id autem est non hoc inspici an petitor jus habeat, sed an is jus habeat, qui exceptionem objicit. At in illa specie cum testator arrogatus est, deinde emancipatus, declarat eadem se esse voluntate, vel cum alio testamento facto, se ostendit a priori nolle recedere, si jus metiamur ex persona scripti, ad hunc ex testamento non admittetur, quandoquidem ipso jure ruptum et irritum factum testamentum nuda voluntate non resuscitatur, sed jus metimur ex persona objicientis exceptionem, nam si jure civili hæres sit, potior erit eo, quem prætor ad bonorum possessionem admisit: contra si hic jure civili non vocetur ad hæreditatem bonorum possessoris causa potior erit, ex cujus persona si vires exceptionis spectarentur, proculdubio esset melior possessoris conditio, ut in *l. Militis. §. Veteranus. de milit. testam.* Confirmatur autem illo §. *Testamento. l. Conficiuntur. §. Si post. de jur. codic.* qui etsi varie scriptus sit uno in loco, mihi tamen constat, sic in eo scribendum esse: *nam et testamentum valet, etsi, etc.*

b) Jure perfectum est. Hoc ita, nisi posterius jure militari sit factum, item nisi in posteriori, quod non jure factum sit, institutus sit is, qui omnino rem ab intestato ablaturus est, at in priori extraneus, dum tamen in posteriori non pauciores, quam quinque testes adhibiti sint: parvi autem refert non jure factum sit testamentum, quod solemnia juris desinit, an quod filius præteritus sit, *l. 2 de injust. rup. l. Hac consultissima. §. Si quis. C. de testam. l. Si duobus. §. Si prius. de bonor. possess. contra tab.* Item, quod jure militari factum est a milite veterano, imperfecto judicio rumpitur, *l. Ejus. §. Finali. de militari testam.* sed et si post factum testamentum decennium effluxerit, et coram tribus testibus, vel apud acta id se non probare testator dixerit, ruptum est testamentum ex *l. Sancimus. C. de testam.* Atque hi sunt modi, quibus quæ ipso jure imperfecta est voluntas priorem subvertit, quæ vel jure communi perfecta erat, vel jure singulari pro perfecta habebatur, alioquin imperfecto testamento, perfectum non infirmatur. De legatis autem, quæ in imperfecto injustoque secundo testamento relinquuntur, videamus, an ad prioris hæredis onus pertineant, et puto non pertinere, *l. Si jure. de legat.* 3.

c) Lege Falcidia. Hodie ex Trebelliano: sed tamen ex lege Falcidia, non male hoc fieri dicitur. quoniam Senatus eam legem ad fideicommissa traxit, censuitque uti ex lege Falcidia, quarta ex fideicommissis deduceretur, unde et legis Falcidiæ beneficium dicitur in *l. Cogi. §. Idem Mætianus. ad SC. Trebell.*

d) Capite diminutum sit. Irritum fit testamentum capitis diminutione maxima et media, nisi miles sit damnatus ex militari delicto, qui de castrensibus bonis testamentum fecerit: item irritum fit testamentum, si quis ob conscientiam sceleris sibi mortem consciverit, vel si testatoris memoria post mortem damnata sit, item si testamento jure perfecto nemo hæres extiterit, *l. 1. de inj. rup. testam. l. Filium. de bon. poss. contra tab.* quo casu et desertum et destitutum dicitur testamentum *§. Cum autem. inf. de hæred. quæ ab intest. §. Quantitas. de leg. Falcid. l. Si quis posthumos. §. Si filium. de lib. et posthum. l. ult. in fine de cond. inst.* Sed de minima capitis diminutione videamus, et hac quoque constat testamentum irritum fieri, veluti arrogatione, præterquam si miles arrogetur, non tamen emancipatione, *l. Si quis filio. § fin. de inj. testam. l. 1. §. Sed si filius. de bon. poss. sec. tab. §. pen. sup. de milit. testam.* non item adoptione.

e) Et quæ statim ab initio non jure fiunt. Non jure factum et injustum dicitur id, in quo omnia rite et solemniter facta non sunt, ut si pauciores testes rogati sunt, si signa, et subscriptiones desint, id quoque, in quo liberi præteriti sunt, licet proprie nullum et inutile dicatur, *d. l. 1.* et *l. In ea cætera. de lib. et post. §. 1. sup. de exh. liber.* Injustum tamen et non jure factum dicitur, *l. 1. §. 6. l. Posthumus. l. Posthumorum. de inj. testam. l. Suus. C. de repud. vel abst. hæred* ut et alias irritum quasi non ratum et imperfectum in *l. Si duobus. §. Si prius. de bon. poss. cont. tab.* et in hoc §. ruptum tamen unquam dicitur, nisi id, quod ex post facto confirmatur.

f) Ex eo autem solo. Tacita aut nuda voluntate testamentum non infirmatur, *l. Ex parte. de adim. leg. l. Militis. §. Veteranus. l. Si certarum. §. Si eodem. de mil. test.* etiamsi indignum et immerentem esse hæredem dixerit, sed tamen eo casu hæreditas veluti caduca fisco vindicatur, *l. Hæredit. de his, quæ ut indign.* Quid autem est si omnem scripturam testamenti deleverit, et si non repugnet contraria voluntas? Constat hoc casu testamentum infirmari, et locum esse succedentibus ab intestato. Quid si nomen hæredis unius vel omnium hæredum duntaxat induxerit? in dubio hæreditas ut caduca fisco vindicatur, ut D. M. Ant. decrevit, causam remittens ad judices rerum fiscalium, id est, præfectos ærarii: videtur enim testator hæredem tanquam indignum repulisse, *l. Proxime. de his quæ in test. de. l. Cum quidam. l. Cum tab. D. de his quæ ut indig.* Sed si legitimi probent hoc fecisse testatorem ut intestatus moreretur, cornet tota scriptura testamenti et legitimi admittentur, *l. 1. §. pen. si tab. test. nul. ext.* fisco autem admisso, legata præstabuntur et libertates. Quid vero dicemus, si cœperit facere secundum testamentum, non tamen perfecerit. Et constat ex S. C. facto D. Pertinacis fiscum excludi, ratasque esse priores tabul. Quid si perfecerit secundum testamentum, in eoque hæredem scripserit eum, qui per legem capere non poterat? et hoc casu neque posteriores habituri sunt hæreditatem: quia per legem capere non possunt, neque priores, quia non habent supremam voluntatem, neque legitimi hæred. quia extat testamentum, et ideo fiscus ex S. C admittetur, *d. l. Cum quidam.*

g) Oratione cautum est. Orationes sunt quæ ad Senatum habentur a principe, vel mittuntur ad Senatum et recitantur a candidatis, *l. Leges C. de legi. l. 1. de off. quæst.* ubi et epistolæ dicuntur, ut et in *l. S. divus. §. Grammatici. de excus. tut.* adhibita *l. 4. C. de prof. et me. lib.* x. C Adrianus *lib.* XII. earum orationum scripsit, quas in Senatu habuit, qui sæpe citantur a Flor. Sosipatro Grammatico. Has autem principum orationes sequebatur Senatusconsultum, et ideo quod in *l. 1 de reb. eor.* oratione D. Severi, id in *l. 1. C. de præd. min.* Senatusconsulto factum dicitur, ut quod passim SC. Orfit. *l. Sacratiss. ad Tertyll.* Oratione D. Marci, et hanc ipsam oration. D. Pertinacis Jul. Capitolinus Senatusconsultum vocat in *Pertinace.*

h) Inofficioso testamento. Hac actione testamenta rescinduntur, et vindicatur hæreditas, usque adeo, ut qui hoc judicio vicerit, petitione hæreditatis non indigeat, et sive pro portione de inofficioso agatur, sive in totum, ita pars hæreditatis vel tota hæreditas vindicatur, et sit is, qui vicerit pro parte, vel in totum, legitimus hæres, *l. Pap. §. Si ex causa. l. Nam etsi. §. fin. l. Qui repudiantis. l. Eum qui. §. fin. l. Mater. l. Qui de inoffic. l. Si instituta. §. pen. de inoffic. test.* atque eo petitio hæreditatis de inofficioso hæc actio appellatur in *l. Si quis filium. C. eod. l. pen. §. Sed quemadmodum. de bon. poss. cont. tab.* Sed valde distat hæc actio ab illa petitione hæreditatis, quæ suum habet tit. post eum, qui est de inoff. testam. nam hæc datur adversus eum, qui justa possidet hæreditatem, ut puta adversus hæredem scriptum vel fiduciarium: illa adversus eum, qui nullo jure possidet, sed tamen, ut recte Paulus scribit *lib.* 4. *Sent.* qui inofficiosum dicere potest, hæreditatem petere non prohibetur, ab hærede scilicet scripto, vel a fideicommissario: nam etsi petitio hæreditatis in eum non detur, qui justo titulo possidet, æquum tamen est eam dari, cum is, qui agit, paratus est inofficiosum testamentum dicere, *l. 4. Cod. eod. tit.* et ideo si ille excipiet se justo hæreditatem possidere, in modum replicationis querela inducetur. Vitius autem agitur petitione hæreditatis quam de inofficioso, quoniam hoc judicio morientis voluntas quasi insani damnatur, illo etsi per replicationem querela inducatur, non item: tum enim non de eo quod incidit, sed de principali quæstione pronuntiant judices

CAPUT XVIII.

De inofficioso testamento [1].

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos exhæredant vel omittunt [2], inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique se exhæredatos, aut inique præteritos: hoc colore quasi non sanæ mentis fuerint, cum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si vere furiosus sit, nullum testamentum est.

§. I. *a)* Non autem liberis tantum permissum est testamentum parentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. Soror autem et frater turpibus personis scriptis hæredibus, ex sacris Constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes hæredes [3] agere possunt. Ultra fratres igitur et sorores, cognati nullo modo, aut agere possunt, aut agentes vincere.

§. II. Tam autem naturales liberi, quam secundum nostræ Constitutionis [4] divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio jure ad defuncti bona venire possint. Nam qui ad hæreditatem totam, vel partem ejus alio jure veniunt [5], de inofficioso agere non possunt. *b)* Posthumi [6] quoque, qui nullo alio jure venire possunt, de inofficioso agere possunt.

§. III. Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est, quod nostra Constitutio [7] ad verecundiam [8] naturæ introduxit. Sin vero quantacumque pars hæreditatis, vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente, id, quod eis deest [9] usque ad quartam [10] legitimæ partis repleatur [11]: licet non fuerit adjectum, boni viri arbitratu debere eam compleri.

§. IV. Si tutor nomine pupilli, cujus tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere.

§. V. Sed et si e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit, et superatus est: ipse tutor quod sibi in eodem testamento legatum relictum est, non amittit.

§. VI. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive jure hæreditario [12], sive jure legati [13], vel fideicommissi [14], vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos, in iis tantummodo casibus [15], quorum mentionem facit nostra Constitutio, vel aliis modis [16] qui Constitutionibus continentur.

Ex Auth. Ut cum de appell. Coll 8. tit. 8. Nov. 115 cap 3. et 4.

Hodie non licet parenti debitam portionem liberis relinquere, nisi jure institutionis nec præterire liberos aut exhæredare, nisi causas ingratitudinis probandas ab hærede nominatim inserui testamento, quæ XIV. sunt

Si parentem accusaverit, nisi crimine Majestatis.

Si parenti manus intulerit.

Si gravem, et inhonestam ei injuriam fecerit.

Si cum maleficis ut maleficus conversatur.

Si vitæ parentis per veneficium, vel alio modo insidiatus fuerit.

Si novercæ, aut concubinæ sui parentis sese immiscuerit

Si ex delatione filii gravia dispendia parens sustinuerit.

Si pro parente incluso liberi masculi capaces doli, qui ab intestato ei succedunt, rogati ab eo pro persona, vel debito, in quantum idonei sunt, fidejubere noluerint

Si convictus fuerit filius parentem prohibuisse testari Unde parenti liceat exhæredare, si postea testamentum fecerit: sed si in ipsa prohibitione intestatus decesserit, adversus eum suas actiones ii quorum interest exercere possunt.

Si citra voluntatem parentum, neque arenarii, neque mimi filius, cum arenariis, vel mimis conversetur.

Si filia, vel neptis non consenserit parentis voluntati volentis eas honeste copulare, sed luxuriose vivere elegerunt. Sed XXV. annis facta aliqua, parente differente eam marito copulare, si in suum corpus peccaverit, vel sine consensu parentis libero marito se junxerit, hoc ad ingratitudinem ei non imputatur.

Si liberi furioso parenti curam præbere neglexerint: unde tam exhæredatione digni sunt, quam præter legitimos: is enim legitimus successor erit, qui attestatione missa, eum in sua domo susceperit.

Si liberi parentem captum ab hostibus noluerint redimere

Si patre orthodoxo ipsi hæretici fuerint.

§. VII. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est ut sive unus fuerit, sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur, id est, *c)* pro virili portione [17] quarta.

Ex Auth De triente, et sem: Coll. 3. tit. 5. Nov. 18 cap 1

Hodie, si quatuor sunt, vel pauciores, triens ex substantia deficientis: si plures, semis debetur eis jure institutionis.

ADNOTATIONES

1. *De inoff. test* Hac actione testamenta rescinduntur, et hæreditates petuntur *a)*. Vulgo autem dicitur actio *b)* accusatio *c)*, querela inofficiosi testamenti *d)*, itemque petitio hæreditatis de inofficioso, ut in *l. Si quis filium. C eod. l. penult. §. Sed quemadmodum. de bon. poss. cont. tab.* Dicitur et centumvirale judicium *e)*: sed hæc appellatio communis est: nam omnis petitio hæreditatis centumvirale judicium est, *l. ult. C. de pet. hæred.* Paulus *lib. 5. Sent. tit.* 16. Restat igitur de inofficioso agi apud centumviros, *l. ult. C. de lib. præt. l. Petitor. de lib. legata, l. Qui repudiantis. l. Titia de inoffic. test.* ideoque in *l.* 10. *D. eod.* Si pars judicantium, id est, centumvirorum. Plinius *lib.* 5. *Epist. f)* Fest hoc ille cum cæteris subscriptis centumvirale judicium, id est, de inofficioso. Ille enim est Curianus, qui a matre fuerat exhæredatus. Paolus μονόβιβλον scripsit de centumviralibus judiciis, ex quo est *l* 7. 28. 31 *D. eod.* Unde etiam apparet actionem de inofficioso centumvirale judicium esse.

2 *Vel omittunt.* Satis erat dicere, Exhæredant: nam et omissis tantum eis datur hæc actio, qui pro exhæredatis habentur *g)*. Cæteroquin omissis hæc actio non datur. Verum nonnunquam institutis etiam hæc actio datur: ut puta si exausta sit hæreditas, nec legi Falcidiæ locus sit, *l. Papinianus. §. Quarta. D. eod. Paul. lib.* 4. *Sent. tit.* 5.

3 *Cont. omnes. hær.* Recte, contra hæredes, nam querela inofficiosi testamenti contra hæredes dari solet *h)*: bonor. poss. contra tabulas, contra testamentum *i)*, vel ut dicitur, contra lignum *k)*, non contra hæredes.

4 *Constitut.* Hæc Constitutio est decisio, *l. pen. C. de adopt.* de qua cap 17. §. 1. *sup.* et multis aliis locis in his lib.

5 *Alio jure ven.* Ut præteriti, qui veniunt jure adcrescendi, vel jure bon. possessionis contra tab *l. ult. C. de lib. præt.*

6 *Posthumi.* Posthumi sui, ut filii de inofficioso testamento patris posthumi legitimi *l)*, ut filii de inoffic. testamento matris, fratres *m)*, nepotes ex filia *n)*: posthumi cognati, ut nepotes ex filio concepti post

a) Una eademque actione, et rescinditur testamentum quasi inofficiosum, et petitur hæreditas ab intestato. Vide Paral. C. eod.

b) l. 7. et l. 15. §. 2. D. eod.

c) l. ult §. ult eod

d) d l. 15. §. 1.

e) l. 13. eod. l Petitor, 3 D. de liber. leg

f) Epist. 1

g) Vide ad tit. 13 in fin sup.

h) l. pen §. Illud. C. de inoff. testam

i) l. 4. D. de bon. poss. contra tab.

k) l. quod vulgo 19 eod vide Cujac. Obser. lib 11. c. 14

l) Qui exsecto utero nascuntur, ex SC. Orphitiano legitimi sunt matri, et datur eis querela si omissi sint in testamento matris.

m) Qui sunt in utero matris, eisque datur querela turpibus personis institutis, vel liberto ingrato.

n) Nepotes posthumi ex filia queri possunt de inoff si præteriti sint, vel exhæredati.

emancipationem *o*). Posthumi ergo non sui tantum, sed etiam alieni, *l. posthumus. l. Papinianus. §. Si ex causa. D. eod.*

7 *Constitutio.* Constit. Latina *l. 30* et 35. *C. de inoffic. test. de quib. §. ult. inf.*

* 8 *At verecund.* Honorem parentibus tam mortuis, quam vivis natura debitum.

9. *Id quod eis deest.* Instituto filio supplendum est id, quod Falcidiæ deest, et hoc Paulus scribit *lib. 4. Sent. tit. de inoff. quer.* Æque exhæredato si minus quarta relictum sit, ex constit. Justiniani supplenda est quarta *p)*: quod tamen videtur Ulpiano Tribonianus attribuere in *l. Si non mortis. D. eod.* olim vero necesse erat id adjici in testamento *l. 4. C. eod. tit.*

10 *At quart. legit.* Legitima pars debetur ab intestato: quarta legitimæ partis ex testamento. Est igitur quarta legitimæ portionis portio *q)*, quæ (ut credo) exemplo legis Falcidiæ inducta, et definita est: ideoque et Falcidia dicitur passim *r)*. Eam vero Justinianus mutavit in trientem, vel semissem, pro numero personarum *s)*: ideoque si duo sunt filii, sextans singulis relinquendus est, id est, triens legitimæ partis: si sex, uncia, id est, semis legitimæ, partis. Denique omnibus quadrans ex jure antiquo, et triens, vel semis omnium bonorum ex jure novo relinquendus est, singulis quadrans, vel triens, vel semis legitimæ partis. Quibus etiam constat, si aliquis ex eis institutus sit, ab eo partem fieri *t)*. Auxit porro Justinianus eorum omnium portionem, qui de inofficioso agere possunt, ut ipse testatur in Novell. 18. *u)*, quod a Græcis interpretibus deinde porrectum est non male ad l. Falcidiam *x)*, et ad ea, quæ exemplo leg. Falcidiæ inducta diximus titul. superiore proximo *y)*.

* 11 *Repletur.* Ut si tres sint, ad tertiæ portionis bonorum omnium quartam, *l. 2. C. Greg. eod. tit.*

12 *Sive in hæredit.* Idem in *l. Omnimodo. C. eod.* et *Nov. 5. z) 22. a) 28. b)* Cæterum ex *Nov. 115 c)* quarta non excludit querelam, sed elogium in testamento adscriptum, et comprobatum ab hærede: quod non ideo Justinianus constituit, ut jure hæreditario relinquatur, sed ne cuiquam frustra apponatur exhæredationis nota *d)*. Eadem Novell. tolluntur jura, quæ dictant actione de inoffic. omni ex parte testamentum rescindi *e)*. nam Justinianus solam institutionem rescindi putat oportere *f)*: et hoc est, quod dicitur, ex causa præteritionis, vel exhæredationis *g)*. etc. quod de ea præteritione accipiendum est, quæ vicem exhæredationis obtinet *h)*: nam si pater filium præterierit, nihil in testamento scriptum valet *i)*. at tamen rescindatur per bonorum possessionem contr. tab. libertates quidem, et legata non debentur, nisi exceptis personis *k)*, at secundæ tabulæ valent, et quæ in eis sunt relicta legata a prætore conservantur *l)*: jus enim prætorium quam civile benignius est.

* 13 *Sive jure leg.* Vel partim jure hæreditario, partim jure legati ut l. 44. § 1. *de bon. lib.*

* 14 *Vel fid. L.* 13 §. *penult. ad leg. Falcid.*

* 15 *Casibus.* Non dicit in eo casu, sed in iis casibus. Puto intelligi duos casus *l. pen. C. de col.* quibus donationem inter vivos non tantum conferri opinor, sed etiam in quadrantem imputari. Bene autem (mentionem facit): nam alterum casum Justinianus non induxit. Addo *l. Si quando §. Et generaliter. C. eod.* et *l. Si non mortis. eod. D.*

16 *A vir. mal.* Dos vel donatio propter nuptias, de quibus hoc in loco agitur, quæ olim in quadrantem non imputabantur, *l. 1. et 2. C. Greg. de inoffic. test.* nunc ut imputentur, ab Justiniano effectum non est *m)*.

17 *Pro vir. port. q.* Sensus hic est, dividi inter eos quartam omnium bonorum pro rata earum partium, quas ad intestato habituri essent, ita ut virilis singulorum portio sit quarta legitimæ partis. Sic igitur quod pro virili dividitur, pro rata, sive ἀναλόγως dividitur: sic in *l. 1. C. lib. l. Si socer. in fi. D. sol. matrim.*

a) Sic etiam Accursius: vide tamen Cujac. ad l. Posthumus C. de inoff. test. in Recit.

p) l. Omnimodo. 30. C. eod.

q) Vide Cujac. ad Nov. 18. in princ.

r) l. Quoniam novercæ 31. Cod. eod.

s) Novell. 18. cap. 1.

t) Vide Cujac. ad d. Nov. 18.

u) Cap. 1.

x) Vide Cujac. ad d. Nov. 18.

y) §. 2.

z) Cap. 5.

a) Cap. 48.

b) Cap. 1.

c) Cap. 3. et 6.

d) Vide Cujac. ad Nov. 18.

e) l. Papinianus. 8. § [illegible]. l. Cum mater. 28. D. de inoff. testam.

f) d. cap. 3. et 6.

g) Authent. Ex causa. C. de liber. præter.

h) Vide Cuj. ad d. Novell. 18.

i) l. Is qui. 15. D. de legat. præst.

k) Ex edicto de legatis præstandis, l. 1. [illegible] de legat. præst.

l) l. 5. eod. l. Ex duob. 31. §. ult. ff. de vulg. et pup.

m) Sed a Zenone in l. Quoniam, Novella 29. C. eod. et l. [illegible] l. Ut liberis. 17. Cod. de collation.

SCHOLIA

a) *Non autem liberis.* Liberis hæredibus institutis non datur querela: nam vel ex asse instituti sunt, vel ex parte: si ex asse instituti sunt, aut quartam habere possunt beneficio legis Falcidiæ, vel Pegasiano Senatusconsulto, aut non possunt. si non possunt, succurretur eis eo modo, qui traditur in *l. Papinianus. §. Quarta. de inoffi. testam*, sin autem possunt, non est quod querantur de parentibus. Quod si pro parte instituti sunt, quæ non sufficiat quadranti, id ante Justinianum placuisse videtur prudentibus, ut extra inofficiosi querelam a cohæredibus quarta suppleatur, et hoc Paulus scribit *libro quarto Sententiarum*: sin autem ex quadrante instituti sint: nullus est labor. Liberis præteritis a patre, vel cæteris ascendentibus per patrem non datur querela, quoniam aliud remedium habet, sive in potestate, sive emancipati sint, quo utuntur etiamsi quartam habeant legati aut fideicommissi, aut alio quovis jure. Liberi præteriti a matre et cæteris ascendentibus per matrem, pro exhæredatis habentur, et ideo querelam habent: nam querela datur liberis exhæredatis, qui quartam non habent. Exhæredat autem pater nominatim, mater tacite: item liberi parentes exhæredant tacite et fratres, et sorores, et ideo præteriti parentes, præteritique fratres, sororesve querelam habent, sed fratres ita demum, si et improbum sit testamentum. Cæteri si agant, accusatores sunt testamenti, non petitores hæreditatis. Quod si exhæredatis minus quarta relictum esset, olim et eis querela dabatur, hodie non datur. nam quod deest viri boni arbitratu repletur: quod ut Ulpianus ante Justinianum videtur admisisse in illa specie, cum iis donatum est aliquid, ut in quartam habeatur in *l. Si non mortis de inoffi. testam.* ibi tamen se corrigit his verbis: *aut certe conferri oportet.* Sed et in liberis exhæredatis quædam differentia est: nam emancipatis agere volentibus, necessaria est bonorum possessio litis ordinandæ gratia, quæ decretalis est, non edictalis, ut et iis, qui ab intestato sunt bonorum possessores: et datur omnibus quasi ex ea parte, ex qua se bonorum possessores esse contendunt: et hoc colore tincti, et quasi falsa narratione utentes de inofficioso testamento agunt. Hoc autem supervacuum est in suis et in legitimis hæredibus: igitur et parentibus non manumissoribus necessaria est bonorum possessio, manumissoribus non item. De hac bonorum possessione fit mentio in *l. Quemadmodum.* et *leg. Papinian. §. 1. de inoffic. testam. l. 2. Cod. eod.* De parentibus scripsi in *tit. de leg. par. tut.* illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinent.

b) *Posthumi quoque.* Posthumi sui, ut filii de inofficioso testamento patris: posthumi legitimi, ut filii de inofficioso testamento matris, fratres nepotes ex filia: posthumi cognati, ut nepotes ex filio concepti post emancipationem. Notis prioribus post verbum, emancipat, adde, et nepotes ex filio dato in adoptionem. Igitur non tantum exhæredatis suis posthumis, sed et alienis, qui modo legitimi sunt, aut cognati, querela datur: dixi alias, non posse institui: dicam jure prætorio utilem esse institutionem, et bonorum possessores existere posse. Querela autem inofficiosi datur liberis omnibus, et parentibus, et interdum fratribus, qui vel hæredes ab intestato, vel bonorum possessores effici possunt, *l. Posthumus. l. Pap. §. Si ex causa. eod.*

c) *Virili portione.* Quod tamen inter nepotes non observatur, qui in stirpes succedunt, *d. l. Papin. §. Quoniam.* Si igitur duo sint filii, singuli sescunciam: si tres, unciam: si quatuor, semunciam et sicilicum: si quinque, semunciam et semisextulam et semisextulæ quintam partem: si sex, semunciam: si septem, duellam semisextulam et semisextulæ septimam partem: si octo, duellam et scriptulum: si novem, duellam habere debent: dodrans est in arbitrio testatoris. Hanc quartam esse ex lege Falcidia, sæpe in Novellis testatur Justinianus et ideo passim Falcidia, appellatur in libris nostris: sed et quæ ab eo detrahitur, qui rogatus est hæreditatem restituere, ex eadem lege detrahitur, quemadmodum in proximo titulo annotavimus: neque enim tantummodo quartam C. Falcidius induxit, quæ ex legatis deducitur, unde si filius, aut pater fuerit hæres scriptus, sive exhausta sit hæreditas legatis, sive rogatus sit restituere hæreditatem, unam tantum Falcidiam habet: nam plus quam per legem liceat, liberales sunt, qui dant duas Falcidias. Cæterum Justinianus quadrantem mutavit in trientem, si quatuor, aut pauciores essent: et in semissem si essent plus quam quatuor liberi: unde si unus est filius, trientem habere debet: si duo, singuli sextantem habebunt: si tres unciam et duellam, si quatuor unciam, si quinque unciam sextulam et sextulæ quintam partem, si sex, unciam, si septem semunciam duellam et sextulæ septimam partem, si octo, semunciam et scriptulum, si novem semunciam et sextulam: bes aut semis, qui restat, in arbitrio est testatoris. Sic vero fit, ut omnes habeant trientem vel semissem omnium bonorum, singuli trientem vel semissem legitimæ portionis. Qui autem ex eis institutus est cæteris partem facit: verbi gratia; octo filios habeo, unum instituere possum ex asse, et cæteros exhæredare, modo si relinquam singulis semunciam et scriptulum, ita ut institutus semissem habeat semunciam et scriptulum: vel secundum novissimam Justiniani constitutionem, si septem instituam hæredes ex semuncia singulos, eis adjici debet scriptulum, neque accrescet eis pars ex reliquis bonis scripti fratris: ut autem liberis, ita et parentibus Græci Jurisconsulti dant trientem, et hoc quoque Justinianum voluisse, Constantinus scribit *lib. 5. Epitom. tit. 9.* eodem modo et fratribus dant trientem vel semissem, turpibus personis scriptis hæredibus. Nam et in Nov. 18. Justinianus dicit se augere eorum omnium portionem, qui de inofficioso agere possunt: forte et dici potest etiam extraneis hæredibus institutis esse ad eum modum auctum Pegasianeum quadrantem, et hoc ad Theophilum Græci quidam annotarunt in titulo proximo supra. Idem tentari potest in quadrante, qui ex legatis detrahitur. Quod et aperte Constantinus tradit *lib. 3. Epitom.* et Justinianus in 1. *Nov.* ubi tamen et græci Jurisconsulti pro τετάρτου videntur scripsisse τὸ τρίτον ἢ ἥμισυ et ideo Eusebius Cæsariensis in lib. temporum, respiciens ad novissimam Justiniani constitutionem, qua legem Falcidiam transformavit: Cajus, inquit, Falcidius, tribunus plebis legem tulit, ne quis plus testamento legaret, quam ut tertia pars hæredibus superesset, si

quatuor, aut minus essent, si autem plus quatuor, medietas eo tenore, ut sive liberis, sive propinquis, sive exteris, pater sua legaret, illam partem quam Falcidius constituit. nisi pater interdixerit illis, et legatis fruentibus, et eisdem carentibus æquanimiter partirentur: dici et illud, licet audacter, potest, eodem modo auctam esse quartam Divi Pii, de qua dictum est in *Tit. de adopt.*

CAPUT XIX.

De hæredum qualitate et differentia.

Hæredes autem, aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei.

§. I. Necessarius hæres, est servus hæres institutus. ideo sic appellatur, quia sive velit, sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus [1] liber et necessarius hæres fit. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo, aut secundo, aut etiam ulteriore gradu hæredem instituere: ut si creditoribus satis non fiat, potius ejus hæredis bona, quam ipsius testatoris, a creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos dividantur. Pro hoc tamen incommodo, illud ei commodum præstatur, ut ea quæ post mortem patroni sui sibi acquisierit, ipsi reserventur: et quamvis bona defuncti non sufficiant creditoribus, tamen ex alia causa quas sibi res acquisivit, non veneunt [2].

§. II. Sui autem, et necessarii hæredes sunt, veluti filius, filia, nepos, neptisque ex filio, et deinceps cæteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. Sed ut nepos, neptisve sui hæredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse: sed opus est, ut pater ejus vivo patre suo desierit suus hæres esse, aut morte interceptus [3], aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit [4]. Sed sui [5] quidem hæredes ideo appellantur, quia domestici [6] hæredes sunt [7] *a)* et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii [8] vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint, sive nolint, tam ab intestato, quam ex testamento [9] hæredes fiunt. Sed his prætor permittit volentibus *b)* abstinere se ab hæreditate: ut potius parentis, quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur.

§. III. Cæteri, qui testatoris juri subjecti non sunt, extranei hæredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, hæredes a nobis instituti, extranei hæredes videntur. Qua de causa, et qui hæredes a matre instituuntur, eodem numero sunt: quia fœminæ in potestate liberos non habent. Servus quoque hæres a domino institutus, et post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

§. IV. In extraneis hæredibus illud observatur [10], ut sit cum eis testamenti factio: sive ipsi hæredes instituantur, sive hi, qui in potestate eorum sunt: et id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem facti, ut constiterit institutio: mortis vero testatoris, ut effectum habeat: hoc amplius, et cum adierit hæreditatem esse debet cum eo testamenti factio: sive pure, sive sub conditione hæres institutus sit: nam jus hæredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quod acquirit hæreditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, et mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio juris non nocet hæredi: quia, ut diximus, c) tria tempora inspicimus. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipso capere potest, vel alii acquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, et mutus, et posthumus, et infans [11], et filiusfamilias, et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento, vel sibi, vel alii acquirere possunt.

§. V. Extraneis autem hæredibus deliberandi potestas est de adeunda hæreditate, vel non adeunda. Sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hæreditatis: sive extraneus, cui de adeunda hæreditate deliberare licet, adierit. postea relinquendæ hæreditatis facultatem *d)* non habet, nisi minor sit vigintiquinque annis. Nam hujus ætatis hominibus [12], sicut in cæteris omnibus causis, deceptis, ita et si temere damnosam hæreditatem susceperint, *e)* prætor succurrit. Sciendum est tamen divum Hadrianum etiam majori viginti quinque annis veniam [13] dedisse, cum post aditam hæreditatem grande æs alienum, quod aditæ hæreditatis tempore latebat, emersisset. Sed hoc quidem divus [14] Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit: divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit.

§. VI. Sed nostra benevolentia commune omnibus subjectis imperio nostro hoc beneficium [15] præstitit: et constitutionem [16] *f)* tam æquissimam, quam nobilem scripsit, cujus tenorem si observaverint homines, licet eis adire hæreditatem [17], et in tantum teneri, quantum valere bona hæreditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostræ Constitutionis, et deliberandum existimaverint, et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint.

§. VII. Item extraneus hæres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hæreditatem vocatus, potest *g)* aut pro hærede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendæ hæreditatis hæres fieri. Pro hærede autem gerere quis videtur, si rebus hæreditariis tamquam hæres utatur, vel vendendo res hæreditarias, vel prædia colendo locandove, et quoquomodo voluntatem suam declaret, vel re, vel verbis de adeunda hæreditate: dummodo sciat eum, in cujus bonis pro hærede gerit, testatum intestatumve obiisse, et se ei hæredem esse. Pro hærede enim gerere, est pro domino gerere: veteres enim hæredes pro dominis [18] appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus hæres fit: ita et contraria destinatione statim ab hæreditate repellitur. Eum qui surdus, vel mutus natus, vel postea factus est, nihil prohibet pro hærede gerere, et acquirere sibi hæreditatem, si tamen intelligit, quod agitur.

ADNOTATIONES

* 1 *Protin. lib.* Etiam clusis tabulis, ut exposui ad *l. pen. de reb. cred.* *a)* Sic *l. 7. de test. tut. l. 3. C. Theod. de bon. pos.* §. 1. *lib. 3. inf. cap.* 19. Neque vero datur ei facultas abstinendi se *b)*.

* 2 *Non. ven.* Antea legebatur. Iterum tamen ex ea causa res ejus, quas sibi, etc. quod emendavi ex vet. et ex Theophilitze nostro in-

a) Tract. 8. ad African.

b) Ulp. Reg. tit. 22. §. Inter. l. Necessarius. 57. §. ult. de adq. vel omitt. hær. Th. §. 2. vers. ἀλλ᾽ ὁ.

terprete fidelissimo et antiquissimo. Ea sita causa, non ex hæreditate, nam si ex hæreditate, ad eas etiam creditores hæreditarii admittuntur, ut *l. Si creditores. D. de separat.* Nihil est certius.

3 *Aut morte interc.* Et hic quidem nepos Opiter a veteribus dicebatur, cujus scilicet pater vivo avo mortuus esset, auct. Sext. Pomp. c).

4 *Patr. sui s.* Ex *l. Julia Velleja d)*.

5 *Sed su.* In XII. tab. lib. liberi appellantur sui hæredes, *l. Liberorum de ver. sig.* Ea appellatio quid demonstrat? eos esse hæredes instituendos, vel exhæredandos, qui sunt sui hæredes: qui si extranei essent non possent exhæredari e).

* 6 *Quia domestici.* Non alieni. Priscianus, 7.

7 *Hæredes sunt.* Suorum nomen est ex XII. tab. ut ostendi in notis ad Ulpianum f): eo potestas significari videtur: nam et hæredem suum, et filium suum dicimus, pro eo, qui est in nostra potestate, *l. pen. §. Et vereor. de bon. poss. cont. tab. l. Nepos. de leg. praest. l. 8. de jure patr.* Domestici etiam, et domus appellatione potestas significatur, *§. Pater. sup. de test.* An igitur hæredes sui ea eo nomen accipiant, quod sint in potestate? at possit etiam hac ratione servus suus hæres dici: filiumque suum ipsum dicimus, aut posthumum suum, id nomen potius ad hæreditatem referimus: fortasse propius est suos hæredes dici, quasi αὐτοκληρονόμους. Quomodo et suum accusatorem dixit Seneca *lib. 5. De benef. c. 7.* et suum fratrem, *cap. 10.* g) quamobrem non adire hæreditatem, sed retinere dicuntur, *l. Si patronus 12. §. ult. de bon. lib.* non fureri ex hæreditate, non subripere, non expilare, sed leniore verbo, amovere, *l. Si servum. §. Prætor. de adq. hæred.* non hæredes fieri, sed existere h), id est, apparere i), quod est Theophilo ἀναφαίνεσθαι, in tit. de bon. pos.

8 *Necessarii.* Potestas necessarios facit, *l. Conditionibus. de cond. et dem.* non lex 12. tab. quæ potestas moribus introducta est, non lege k).

* 9 *Ex testam.* Tam ex directo, quam ex fideicommisso, *l. 19. de reb. dub.* exemplo juris civilis.

* 10 *Illud observ.* Idem servari in necessariis, et in suis, certissimum est l).

* 11 *Et infans.* Th. m) addit pupillum, et sic *l. 1. §. Item adquirimus. de adq. poss.* infanti valim pupillum addi: nam et in multis locis juris nostri licet infanti adjungere pupillum, id est, omnem pupillarem ætatem.

12 *Hujus æt. homin.* Impuberi datur beneficium abstentionis: puberi restitutionis in integrum n). Hoc si immiscuerunt se vel adierint, nunc velint abstinere. Quid autem fiet e contrario? minor si repudiatam hæreditatem adire velit, indiget eodem beneficio, videlicet si omnia sint in integro: Nam rebus distractis, finitisque omnibus negotiis hæreditariis, caret restitutione, nisi forsitan impubes sit, *l. Quod si minor. § Scævola de minorib.* Minor, si post abstentionem se immiscere velit rebus non distractis, non prohibetur, nec indiget restitutione, *l. Si quis suus. de jure del.* Nam et idem majori datur, adhibita scilicet definitione *l. ult. C. de rep. hær.* Rebus distractis minor indiget restitutione in integrum. Quod dictum est, impuberem qui repudiarit, et rursus adire velit rebus jam distractis, restitui, ei obstat *l. Nam quod §. 2 ad Treb.* Vulgo male in eo §. legitur (prætorem) et in lib. Florent. (præceptorem): legendum enim est (per prætorem). Et est quidem hæc ejus §. sententia: Diversa sunt Repudiare, et Recusare. Repudiatio fit in jure, *l. Sane et l. Sicut, C. de repud. hæred.* Recusatio quoquo modo, *l. Recusare. ad Trebell. l. Recusari. de adq. hær.* Eum, qui recusat adire, fideicommissarius cogit adire per prætorem, et restituere. Quæstionis est, an etiam is cogi possit, qui repudiarit? Regula juris hæc est, eum qui repudiarit adire non posse: sed tamen hoc casu, si justas causas habeat fideicommissarius, quibus vel repudiationi non potuerit obstare, vel ante repudiationem decretum postulare, æquum est ei succurri, ut cogat adire, exemplo ejus, qui tempore exclusus est, *l. Facta. § pen. ad Treb.* Hoc ita si omnia sint integra. Nam bonis venditis quamvis pupillus fuerit scriptus, qui utique etiam re non integra restitui potest in integrum non cogitur tamen per prætorem restituere fideicommissario, nisi ex justa causa.

* 13 *Veniam.* Causa cognita, *§. Si quis agens. inf. de action.*

* *De hac divi Hadriani venia locus hic est singularis.*

* 14 *D. Hadrian.* Locus singularis, ad quem tamen nonnihil facit *l. 2. de cond. ind.*

15 *Beneficium.* Est hoc beneficium repertorii o).

16 *Constitutionem.* Constit. Latina *l. ult. C. de jur. delib.*

* 17 *Licet eis ad hæred.* Si, quod caput est, repertorium bonorum fecerint.

c) In voce Opiter.

d) Ex secundo cap. legis Velleja, l. Gallus §. Sequenti parte. de liber. et posthum.

e) Exhæredatio enim cessat in extraneo inepta, l. Quidam. 132. D. de verbor. obl.

f) Tit. 23.

g) Cornelius Nepos in Lysandro: suus ipse fuit accusator.

h) l. In suis. 21. D. de suis, et legit. hær.

i) l. Cum furiosus 7. § 2. C. de curat. fur.

k) l. Patre furioso 8. D. de his, qui sui, vel al. jur.

l) Vide heic Aretin. et Vigl.

m) Nam in tribus Regiis codicib. MSS.

n) l. Necessarius 57. D. de adquir. hæred. Vide Cujac. ad l. 7. §. Sed quod Papinianus 7. D. de min.

o) l. ult. § 2 C. de jure deliber.

18 *Pro dom.* Hæres sic dicitur quasi herus p). Ideoque in Pand. Florentinis recte hæres et hæreditas sine diphthongo: quod in M. Tullii libris P. Victorius adnotavit q). Inde in *l. Si is ad quem. de adq. hæred.* Pro domino facere, Pro domino administrare.

p) Fest. Hæres apud antiquos pro domino ponebatur. Glossæ Philoxeni, hæres κύριος.

q) Sic constanter in veterib. aliorum auctorum codd. et vett. epigramm. 93. 8.

SCHOLIA

a) *Et vivo quoque patre.* Et ideo post mortem patris, non tam videntur hæredes existere, quam liberam administrationem consequi, neque adire. sed retinere dicuntur hæreditatem, et se immiscere in *l. In suis. D. de lib. et post. l. In suis. D. de suis, et leg. hæred. l. Si patronus. §. fin. de bon. liber.*

b) *Abstinere se ab hæreditate.* Impuberibus datur facultas abstinendi, etiamsi se aliquo modo immiscuerint paternæ hæreditati; puberibus, ita si se non immiscuerint, neque habeant necesse Prætorem adire, ut se abstineant. Sed si puberes se immiscuerint, et velint se abstinere, necessaria est restitutio in integrum, *l. Impuberibus. l. Ei qui. l. Necessariis. de acqui. hær.* idem dicendum est in beneficio separationis; nam impuberes omnino impetrant separationem, puberes, ita si se non miscuerint bonis patroni: nam si miscuerint se, et minores sint quam XXV. annorum natu, restituuntur in integrum separationis causa, *l. 1. § fin. de separ. l. Ait prætor. §. Non solum. sup. de minor.* Habent igitur sui beneficium abstentionis, necessarii beneficium separationis, abstentionis non æquo, quæ beneficia sunt a jure prætorio: nam jure civili nulla est differentia inter necessarios, et suos. Separatio autem facit, ne quæ sibi hæres postea acquisiit, veneant, abstentione ut sit loco hæredis: nam hæres esse non desiit, qui abstinet se, *l. Cum quin. §. Sed etsi suos. de fideicom. libert. l. Si filius. de hæred. act. l. Et ei ex modica §. Si filius. de bon. liber. l. 2. §. Sed si sint sui ad Tertyl.*

c) *Tria tempora.* Id est testamenti, aditionis, et mortis, si pure instituti fuerint, vel conditionis existentis, si sub conditione, *l. Liber. §. Si hæres. de hæred. inst.* Huic adversari videtur quod Ulpianus scribit in Fragm. tit. *qui hæred. inst. poss.* Cum quo, inquit, testamenti factio non est: nam si quidem mortis testatoris tempore, vel intra diem cretionis civis Romanus sit, hæres esse potest: quod si Latinus manserit, lege Junia capere hæreditatem prohibetur: Item quod Terentius Clemens scribit in *l. Si servus ejus. de acquir. hæred.* quorum explicatio per difficilis sane est, et lubrica, quod vix invenitur, qui sine casu aliquo, aut prolapsione illam aggressus sit: nobis omni opere enitendum est, ut evidens sit et plana. Ex Ulpiani sententia colligitur cum Latino non esse testamenti factionem, quod tamen idem auctor negat in tit. de tutelis, et de testamentis, et de caducis: et sane verum est, cum Latino esse jus testamenti faciendi, aperte tamen eum hæreditate lege Junia prohiberi, si non mortis tempore, vel intra diem cretionis civis Romanus sit: quia igitur intra id tempus civis Romanus fieri potest, lex Junia eum hæredem institui non vetat: quamobrem primum versum illius Ulpiani sententiæ superiori conjungendum esse opinor, ut dicatur: Dedititiorum numero hæres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. Incipiat deinde alia sententia ex his verbis: *Latinus siquidem mortis, etc.* atque ita Ulpiani locus erit planus et stabilis. Quod autem Terentius Clemens scribit, substinetur voluntate testatoris, qui contra hanc juris observationem in tempus capiendæ hæreditatis hæredem instituere potest, *l. In tempus. de hæred. instit.* quique dum sciens servum alienum hæredem facit, cujus mentionem habet potius, quam domini incapacis, id intellexisse videtur, ut vel ipse liber factus hæres existat, vel novus dominus, cui postea subjectus esse cœperit, et hoc ita procedit, si non fraudandæ ejus legis causa, quæ dominum incapacem facit, manumiserit, aut alienatus sit.

d) *Non habet.* Hodie quoque restitutione non indigent: verum non semper eis aperta est via recuperandæ hæreditatis: nam majori annis XXIX. tribus annis aperta est, minori æque post annos XXIX. triennium datur redeundi causa, et hoc Justinianus constituit in *d. l. fin.* Quia vero integris omnibus suis hæredibus ipso jure patefacta est via, apparet ex eo minorem, *l. Quod si minor. § Scævola. de minor.* extraneum fuisse, quem ibi Jurisconsultus dicit audiri in petenda restitutione in integrum, si res distractæ non sint. nam si fuit suus, eo casu non fuit ei necesse petere restitutionem in integrum.

e) In *l. Nam quod. §. 1. ad Trebel.* Vulgo male legitur *prætorem*: at in lib. Florent. *præceptorem*, legendum enim est *per prætorem*: quæ emendatio non mihi tantum, sed et aliis supra modum placuit magno ingenio viris, qui mecum eo tempore juri civili operam dabant, et in eadem salebra implicati hærebant.

f) *Tam æquissimam.* Hæredibus nulla proposita sunt beneficia, separationis, abstentionis, restitutionis in integrum, deliberationis, et inventarii, de tribus primis superius dictum est, nunc dicemus de duobus postremis, qui et in illa Constitutione, quæ finitur Tit. *de jur. delib* et in *Novel. de hæred. Falcid.* explicantur. Inventarium fieri debet intra tres menses; intra idem tempus fieri a tutore, et curatore debere Constantinus auctor est in epitome, qua de re disceptatur in *l. Tutores. 2 C. de admin. tut.* idem auctor dicit, tres menses cedere μετὰ τὴν τελευτήν: quod utique verum est si is, cui defertur hæreditas, sciverit eum mortuum, et sibi delatam esse hæreditatem: quidam tres menses cedere putant ab adita hæreditate per *l. ult. §. Sin vero*, quibus non assentior: nam §. *Sin vero*, non dicit post aditionem demum inventarium fieri (nam et ante aditionem fieri potest) sed eum, qui adierit oneribus hæ-

reditariis implicari, si ante, vel post aditionem inventarium non fecerit. Hæc de hærede, qui in eo loco versatur ut degit, in quo sont bona hæreditaria: nam si ab eo longe absit hæres, annus ei datur, qui sine ulla distinctione a morte testatoris currere incipit, quo casu et per procuratorem inventarium facere potest, quo autem tempore hæres dat operam inventario, nulla actione veluti hæres conveniri potest, verum elapso anno, vel spatio illo trimestri, excluditur hæres a beneficio inventarii, quæ tria sunt præcipue. Primum ne teneantur creditoribus supra vires hæreditarias, omisso enim inventario, ipso jure in solidum tenetur omnibus creditoribus, ut interdum et de suo absolvere eos cogatur, et hoc est quod dicitur solvendo esse eam hæreditatem, quæ hæredem invenit, l. *Libertus. de bon. liber.* qui vero fecerit inventarium, si ignoret quantum mitæs alienum defuncti, eos absolvet, qui primi eum interpellaverint, sive creditores sint, sive legatarii, reliquis consumpta hæreditate respondere non cogetur: sed neque reliquis tenetur emptores rerum hæreditariarum, quarum pretium hæres primis persolvit, primi tamen, si posteriores sint creditores, eis tenentur hypothecaria, et si nummos receperint, condictione ex lege Justinianea, aut condictione indebiti si legatarii sint: nam legatariis nihil debetur ante deductum æs alienum, atque ita fit ut alius solvat indebitum, alius repetat. Secundum beneficium inventarii tale est, ut non confundantur actiones. Tertium, ut Falcidia locum habeat, si exhausta sit legatis hæreditas, quæ solvendo est, omisso autem inventario, jure antiquo confunduntur actiones, et ex Constitutione Justiniani Falcidia cessat, imo et ex Novella, legatariis hæres tenetur supra vires hæreditarias quod est contra omnem disciplinam juris antiqui: nam hæres tenebatur quidem omnibus creditoribus, non tamen legatariis ultra vires hæreditarias, *l. §. Denique. ad Trebellianum.* Quod diximus de Falcidia in liberis, parentibus hæredibus institutis locum non habet: nam iis Falcidia eripi non potest. Nunc videamus quomodo fiat inventarium, fit autem præsentibus tabulariis, adjicit Justinianus in Constitutione cæterisque, qui ad confectionem inventarii necessarii sunt, sed quales sint cæteri, non dicit, hoc tamen dicit in Novella: et nunc omnes legatarii, et fideicommissarii, qui eo in loco fuerint, vel eorum procuratores, videlicet si feminæ sint, vel egregiæ personæ, vel valetudinarii, vel senes, vel vincti, absentibus quibusdam, eorum loco tres adhibentur testes assidui, et locupletes, et æstimationis bonæ, a quibus et ab hærede, exacto jurejurando, ipsi postea, si non omnia suspicentur fuisse mandata literis, rei veritatem explorare possunt: sed et per tormenta servorum hæreditariorum eam tentare possunt, quod est contra regulas juris antiqui: quod si legatarii adesse noluerint, vel procuratorem mittere, æque fieri inventarium potest adhibitis tribus testibus, ita ut semper legatariis integrum sit eo modo rei veritatem inquirere, quomodo etiam creditoribus hujus rei inquisitio permissa est. At si quid constiterit hæredem intercepisse, ejus duplum præstat salva Falcidia, perfecto inventario in Constitutione, exigitur etiam subscriptio quædam hæredis superstitiosa, quæ fiat testibus adhibitis: si quis velit, contempto hoc beneficio Justiniani, quo tamen nullum est plenius, petere deliberationem more antiquo, sed tamen hoc deliberandi jus ita transformatum est a Justiniano, ut deliberatio detur a principe in annum, a cæteris in novem menses, et ut semel non sæpius, et ut qui adierit ex deliberatione, et fecerit inventarium, teneatur in solidum omnibus creditoribus, et Falcidiam habeat, qui non fecerit inventarium, ut nec Falcidiam habeat.

a) Aut pro hærede gerendo. Acquiritur hæreditas, cretione, aditione, pro hærede gestione, immistione, agnitione. Cretio est eorum, qui sub cretione instituti sunt hæredes, et ad cernendum tempora deliberationis statuuntur a testatore, ad adeundum a judice. Pro hærede gestio est eorum, qui sine cretione instituti sunt, vel etiam cum cretione ex constitutione Divi Marci. Immistio est suorum: nnm et si sub cretione instituti fuerint, pro hærede gerere non debent. Agnitio hodie usu recepta est, et fit nuda voluntate, ut est, sine facto ullo, et sine solemnitate verborum, atque ita omnes extranei hæredes sibi hæreditatem acquirunt, *l. Cretionum C. de jur. delib. l. 1. C. Theod. de legit. hær. l. 2. Cod. Theod. de restit. in integr.* Sed etsi prætorio beneficio deferatur successio, nuda et simplex agnitio bonorum possessionis sufficit, *l. ult. C. qui admit. §. ult. infr. de bon. poss. l. 1. C. Theod. de cret. vel bon. poss.* Cretio vel aditio verbis fit solemnibus, et testibus præsentibus, *l. Eam quæ. §. ult. de acquirend. hæred. l. Curatorem de au tor. tutor.* et ideo mutus non potest cernere. Pro hærede gestio fit reipsa, et animo: immistio fit reipsa, agnitio nuda voluntate et animo. Sed tamen hæc omnia confusa sunt per Imperatores, et qui ex iis quatuor, vel uno functus, pro eo habetur, atque si omnia explevisset. Amittitur autem hæreditas, repudiatione, abstentione, recusatione, vel omissione: repudiatio est extraneorum, et, et fit in jure solemnibus verbis, *l. Sane. l. Sicut C. de rep. hær.* abstentio est suorum, recusatio omnium, qui omittunt, vel spernunt hæreditatem.

CAPUT XX.

De legatis.

Post hæc videamus de legatis, quæ pars juris extra propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de iis juris figuris [1], quibus per universitatem res nobis acquiruntur. Sed cum omnino de testamentis, deque hæredibus, qui testamento instituuntur, loquuti sumus, non sine causa sequenti loco potest hæc juris materia tractari.

§. I. Legatum itaque est donatio quædam a defuncto relicta, ab hærede præstanda.

§. II. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem: et certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. Sed *a)* ex Constitutionibus divorum Principum solemnitas hujusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem Constitutio [2], quam cum magna fecimus lucubratione, et defunctorum voluntates validiores esse cupientes, et non verbis sed voluntatibus eorum faventes, disposuit ut omnibus legatis una sit natura, et quibuscumque verbis aliquid relictum sit, liceat legatariis id persequi, non solum per actiones personales [3], sed etiam per in rem [4], et per hypothecariam [5]. Cujus Constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est.

§. III. Sed non usque ad eam Constitutionem standum esse existimavimus. *b)* Cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem [6], fideicommissis autem, quæ ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem, necessarium esse duximus omnia legata fideicommissis exæquare, ut nulla sit inter ea differentia: sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum: et si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introduceremus difficultatem, operæ pretium esse duximus interim separatim prius de legatis, et postea de fideicommissis tractare: ut natura utriusque juris cognita, facile possint permixtionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere.

§. IV. Non solum autem testatoris, vel hæredis res [?] patrimonii, sed etiam aliena legari potest: ita ut hæres cogatur redimere eam et præstare: vel, si non potest redimere, *c)* æstimationem ejus dare. Sed si talis res sit, cujus non est commercium [8], nec æstimatio ejus debetur: sicuti si campum Martium, vel *d)* basilicas, vel templa, vel quæ publico usui destinata sunt, legaverit: nam nullius momenti legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intelligendum est: si defunctus sciebat alienam rem esse, non et si ignorabat. *e)* Forsitan enim, si scisset alienam, non legasset, et ita divus Pius rescripsit [9]. Et verius esse ipsum, qui agit, id est legatarium probare oportere, scisse alienam rem legare defunctum, non hæredem probare oportere ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit.

§. V. *f)* Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet hæres luere. Et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: ut ita des rem luere necesse habeat hæres, si sciebat defunctum

obligatam esse : et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt . Si tamen defunctus voluit legatarium luere , et hoc expressit : non debet hæres eam luere.

§. VI. Si res aliena legata fuerit, et ejus vivo testatore legatarius dominus factus fuerit : si quidem ex causa emptionis , ex testamento actione pretium consequi potest [10] . Si vero ex causa lucrativa, veluti ex causa donationis. vel ex alia simili causa , agere non potest [11]. Nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem , et in eandem rem concurrere non posse . Hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur , interest utrum rem an æstimationem ex testamento consequutus est : nam si rem , agere non potest , quia habet eam ex causa lucrativa , si æstimationem , agere potest [12] .

§. VII. Ea quoque res , quæ in rerum natura non est , si modo futura est . recte legatur, veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex ancilla natum erit.

§. VIII. Si eadem res duobus legata sit *g)* sive conjunctim , sive disjunctim , si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum : si alter deficiat , quia aut spreverit legatum, aut vivo testatore decesserit, vel alio quolibet modo defecerit , totum ad collegatarium pertinet . Conjunctim autem legatur, veluti si quis dicat, Titio et Sejo hominem Stichum do lego: disjunctim ita , Titio hominem Stichum do lego, Sejo Stichum do lego. Sed et si expresserit eundem hominem Stichum, æque disjunctim legatum intelligitur [13].

§. IX. Si cui fundus alienus legatus fuerit, et emerit proprietatem , deducto usufructu , et *h)* usufructus ad eum pervenerit [14] , et postea ex testamento agat , recte eum agere , et fundum petere Julianus ait , quia ususfructus [15] in petitione servitutis locum obtinet : sed officio judicis continetur , ut deducto usufructu jubeat æstimationem præstari.

§. X. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile est legatum , quia quod proprium est ipsius , amplius ejus fieri non potest [16] , et licet *i)* alienaverit eam [17] , non debetur nec ipsa , nec æstimatio ejus .

§. XI. Si quis rem suam quasi alienam legaverit [18] , valet legatum : *k)* nam plus valet, quod in veritate est quam quod in opinione . *l)* Sed et si legatarii putavit , valere constat , quia exitum voluntas defuncti potest habere.

§. XII. Si rem suam legaverit testator , posteaque eam alienaverit , Celsus existimat si non adimendi animo vendidit , nihilominus deberi : idemque divi Severus , et Antoninus rescripserunt: iidem rescripserunt eum , qui post testamentum factum prædia, quæ legata erant , pignori dedit , ademisse legatum non videri : et ideo legatarium cum hærede agere posse , ut prædia a creditore luantur. Si vero quis partem rei legatæ alienaverit , pars quæ non est alienata , omnimodo debetur : pars autem alienata ita debetur , si non adimendi animo alienata sit.

§. XIII. Si quis debitori suo liberationem legaverit legatum utile est : et neque ab ipso debitore , neque ab hærede ejus [19] potest hæres petere, nec ab alio, qui hæredis loco est : sed et potest a debitore conveniri, ut liberet eum : potest autem quis vel ad tempus [20] jubere ne hæres petat.

§. XIV. Ex contrario si debitor creditori suo, quod debet, legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato , quam in debito : quia nihil amplius habet per legatum. Quod si in diem vel sub conditione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter *m)* repræsentationem [21] . Quod si vivo testatore dies venerit , vel conditio extiterit , Papinianus scripsit , utile esse nihilominus legatum [22] , quia semel constitit, quod et verum est . Non enim placuit sententiam existimantium , extinctum esse legatum , quia in eam causam pervenit , a qua incipere non potest.

§. XV. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum,quia plenius est legatum, quam de dote actio. Sed si quam non accepit dotem legaverit , divi Severus [23] et Antoninus rescripserunt . si quidem simpliciter legaverit , inutile esse legatum: si vero certa pecunia , vel certum corpus , aut instrumentum [24] dotis in *n)* prælegando [25] demonstrata sunt , valere legatum.

§. XVI. Si res legata sine facto hæredis perierit , legatario decedit . Et si servus alienus legatus sine facto hæredis manumissus fuerit , non tenetur hæres. Si vero hæredis servus legatus fuerit, et ipse eum manumiserit, teneri eum Julianus scripsit : nec interesse [26] utrum scierit , an ignoraverit a se legatum esse . Sed et si alii donaverit servum , et is , cui donatus est , eum manumiserit , tenetur hæres , quamvis ignoraverit a se eum legatum esse .

§. XVII. Si quis ancillas cum suis natis legaverit , etiamsi ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. Idem est si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, et licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. Sed si servus cum peculio fuerit legatus , mortuo servo , vel manumisso , vel alienato , et peculii legatum [27] extinguitur. Idem est si fundus *o)* instructus [28] , vel cum instrumento legatus fuerit : nam fundo alienato, et instrumenti legatum extinguitur.

§. XVIII. Si grex legatus fuerit, posteaque ad unam ovem pervenerit , quod superfuerit vindicari potest . Grege autem legato , etiam eas oves , quæ post testamentum factum gregi adjiciuntur , legato cedere Julianus ait . Est enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus , sicut ædium unum [29] corpus est ex cohærentibus lapidibus .

§. XIX. Ædibus denique legatis, columnas et marmora , quæ post testamentum factum adjecta sunt , legato dicimus [30] cedere .

§. XX. Si peculium legatum fuerit, sine dubio quicquid peculio accedit , vel decedit vivo testatore , legatarii lucro vel damno est . Quod si post mortem testatoris , ante aditam hæreditatem servus acquisierit : Julianus ait , si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit , omne quod ante aditam hæreditatem acquisitum est , legatario cedere , *p)* quia hujus legati dies ab adita hæreditate [31] cedit [32] , sed si extraneo peculium legatum fuerit , non cedere ea legato [33] , nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium . Peculium autem nisi legatum fuerit, manumisso [34] non debetur [35] : quamvis si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur [36]: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt . Iidem rescripserunt , peculio legato, non videri id relictum, ut petitionem [37] habeat pecuniæ , quam in rationes dominicas impendit . Iidem rescripserunt , peculium videri legatum cum rationibus redditis liber esse [38] jussus est, et ex eo reliqua inferre.

§. XXI. Tam autem corporales res legari possunt , quam incorporales : et ideo quod defuncto debetur , potest alicui legari , ut actiones suas hæres legatario præstet : nisi exegerit vivus testator pecuniam : nam hoc casu legatum extinguitur. Sed et tale legatum valet : damnas esto hæres domum illius reficere , vel, illum ære alieno liberare.

§. XXII. *q)* Si generaliter servus , vel res alia lege-

tur, electio legatarii est, *r*) nisi [39] aliud testator dixerit.

§. XXIII. Optionis [40] legatum, id est, ubi testator ex servis suis, vel aliis rebus optare legatarium jusserat, habebat in se conditionem [41]: et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverit, ad hæredem legatum non [42] transmittebat: sed ex Constitutione [43] nostra et hoc ad meliorem statum reformatum est: et data est licentia hæredi legatarii optare servum, licet vivus legatarius hoc non fecit. Et diligentiore tractatu habito, et hoc in nostra Constitutione additum est, ut sive plures legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo: sive unius legatarii plures hæredes, et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente: ne pereat legatum (quod plerique prudentum [44] contra benevolentiam [45] introducebant), fortunam esse hujus optionis judicem, et sorte hoc esse dirimendum, ut ad quem sors veniat, illius sententia in optione præcellat.

§. XXIV. Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti factio est.

§. XXV. Incertis vero personis, neque legata neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit *. Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subjiciebat: veluti si quis ita dicat: Quicumque filio filiam suam in matrimonium dederit [46], ei hæres meus illum fundum dato. Illud quoque quod iis relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati essent, æque incertæ personæ legari videbatur: et denique multæ aliæ ejusmodi species sunt. Libertas quoque incertæ personæ non videbatur posse dari: quia placebat [47] nominatim servos liberari. Sub certa vero demonstratione, id est, ex certis personis, incertæ personæ recte legabatur: veluti, ex cognatis meis, qui [48] nunc sunt, si quis filiam meam uxorem duxerit, ei hæres meus illam rem dato. Incertis autem personis legata, vel fideicommissa relicta, et per errorem soluta, repeti non [49] posse, sacris Constitutionibus cautum erat.

§. XXVI. *s*) Posthumo quoque alieno inutiliter [50] legabatur. Et autem *t*) alienus [51] posthumus, qui natus *u*) inter suos hæredes testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus [52] erat posthumus avo.

§. XXVII. Sed nec hujusmodi species penitus est sine justa emendatione relicta cum in nostro Codico [53] Constitutio [54] posita est, per quam et huic parti medemur, non solum in hæreditatibus, sed etiam in legatis, et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius Constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram Constitutionem incertus dari debet: quia [55] certo judicio debet quis pro tutela suæ posteritati cavere.

§. XXVIII. Posthumus autem alienus hæres institui et *x*) antea [56] poterat, et nunc potest, nisi in utero ejus sit, quæ jure nostro uxor esse non potest [57].

§. XXIX. Si quis in nomine, cognomine, prænomine [58] legatarii erraverit: si de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in hæredibus servatur, et recte. Nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest.

§. XXX. Huic proxima est illa juris regula, falsa demonstratione legatum non perimi, veluti si quis ita legaverit: Stichum servum meum vernam do lego: licet enim non verna, sed emptus sit, si de servo tamen constat, utile est legatum. Et convenienter si ita demonstraverit, Stichum servum quem a Sejo emi, sitque ab alio emptus, utile est legatum, si de servo constat.

§. XXXI. Longe magis legato falsa causa non nocet: veluti cum quis ita dixerit, Titio, quia me absente negotia mea curavit, Stichum do lego: vel ita, Titio, quia patrocinio ejus capitali crimine liberatus sum, Stichum do lego. Licet enim neque negotia testatoris unquam gessit Titius, neque patrocinio ejus liberatus est, legatum tamen valet: sed si conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud juris est; veluti hoc modo. Titio, si negotia mea curavit, fundum do lego.

§. XXXII. An servo [59] hæredis recte legamus, quæritur: et constat pure [60] inutiliter legari, nec quidquam proficere, si vivo testatore de potestate hæredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, non hoc ideo debet valere, quia diutius testator vixerit. Sub conditione vero recte legatur [61], ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate hæredis non sit.

§. XXXIII. Ex diverso, hærede instituto servo, quin domino recte etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam etsi statim [62] post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum, qui hæres sit, dies legati cedere intelligitur: cum hæreditas a legato separata sit, et possit per eum servum alius hæres effici, si prius, quam jussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse hæres efficitur: quibus casibus utile est legatum. Quod si in eadem causa permanserit, et jussu legatarii adierit, evanescit legatum.

§. XXXIV. Ante hæredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione hæredum accipiunt, et ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti hæredis institutio. Pari ratione nec libertas ante hæredis institutionem dari poterat. Sed quia incivile esse putavimus, ordinem quidem scripturæ sequi, quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum, sperni autem [63] testatoris voluntatem, per nostram Constitutionem [64] et hoc vitium emendavimus, ut licet et ante hæredis institutionem, et inter medias hæredum institutiones, legatum relinquere, et multo magis [65] libertatem, cujus usus favorabilior est.

§. XXXV. Post mortem quoque hæredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur [66]: veluti si quis ita dicat: Cum hæres meus mortuus erit do lego. Item: Pridie quam hæres, aut legatarius morietur. Sed simili modo et hoc correximus [67], firmitatem hujusmodi legatis ad fideicommissorum [68] similitudinem præstantes: ne vel hoc casu deterior causa legatorum, quam fideicommissorum inveniatur.

§. XXXVI. Pœnæ [69] quoque nomine inutiliter legabatur, et adimebatur, vel transferebatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coercendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit: Hæres meus si filiam suam in matrimonium Titio collocaverit; vel ex diverso. Si non collocaverit, dato decem aureos Sejo: aut si ita scripserit, Hæres meus si servum Stichum alienaverit, vel ex diverso si non alienaverit, Titio decem aureos dato. Et in tantum hæc regula observabatur, ut quampluribus principalibus Constitutionibus significetur, nec principem quidem agnoscere, quod ei pœnæ nomine legatum sit: nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliæ mili-

tum voluntates, in ordinandis testamentis valde observabantur: quin etiam nec libertatem pœnæ nomine dari posse placebat: eo amplius, nec hæredem [20] pœnæ nomine adjici posse, Sabinus existimabat [a]: veluti si quis ita dicat. Titius hæres esto: si Titius filiam suam Sejo in matrimonium collocaverit, Sejus quoque hæres esto. Nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceretur, utrum legati datione, an cohæredis adjectione. Sed hujusmodi scrupulositas nobis non placuit, et generaliter ea, quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alios translata, nihil distare a cæteris legatis constituimus [21], vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo, exceptis videlicet iis, quæ impossibilia sunt [22], vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Hujusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur [23].

ADNOTATIONES

1 *Figuris.* Formis et modis, *l. 1. de obl. et act. l. Mortis causa capitur. 31. de donat. caus. mort.*

2 *Constitutio.* Constitutiones tres Latinæ, *Tit. C. communia de legat.* de quibus in *§. Optionis. inf.*

* 3 *Action. pers.* Quasi relictum per damnationem *a*).

* 4 *Per in rem.* Quasi relictum per vindicationem *b*)

* 5 *Per hypoth.* Persequutionem scilicet cæterarum rerum hæreditariarum jure taciti pignoris pro modo legati, aut fideicommissi *c*)

* 6 *Stricte conclud.* Intra rigorem juris civilis, verborumque et formularum angustias *d*.)

* 7 *Hæred. res.* Res hæredis non habetur pro aliena *e*)

8 *Non est comm.* Rei non esse commercium, et rei non habere commercium, diversa sunt. Nam rei non esse commercium, id est, rem a nemine acquiri posse *f*): rei non habere commercium, id est, rem a se acquiri non posse, ab alio posse *g*). Quid ergo si rei legatæ sit commercium, ejus tamen commercium legatarius non habeat? et placet, sicut inutilis est stipulatio *l. Multum. de verb. oblig.* ita inutile et inane legatum esse. *l. Mortuo. § Labeo. de leg.* 2. Nec quidquam mutat, si testator sciens incapaci legaverit. Opponitur *l. Fideicommissa. §. Si servo. de leg.* 3. sed ea ibi est natura legati, ut æstimationem contineat. *l. Mortuo. § 1. de leg.* 2 opponitur *l. Filiusfamilias. §. Si quid. de leg.* 1. sed ibi legatarius non est incapax: nam lex ait, tacite legatum. Opponitur *l. Sed si res. D. eod.* et hic quidem est labor *h*). At vero didici ex ea demendam esse secundam negationem, ut sit sensus, Æstimationem deberi, si jus sit fideicommissario possidendi rem sibi relictam a legatario, quam tamen ipse legatarius parare non possit: quod et ad hæredem trahi potest, a quo ei cui jus est possidendi, res, quæ ab illo parari non potest, legata est, *d. §. Labeo d. l. Multum.* Vulgata scriptura inepta est: nam si sic interpretaris, ei, id est, legatario, quæ sequuntur abundant, si ei, id est, fideicommissario, illa abundant, Cujus commerc. leg. non habet: Nam etsi legatarius ejus rei commercium habeat, inutile est fideicommissum, ut jam ante fundatum est a nobis.

* 9 *Rescript.* Aliud est in libertate fideicommissaria, *l. 29. de fid. lib. i*) aliud in prælegato fundo alieno, ut imputetur in Falcidiam, *l. Hæres præcepto. ad Treb.*

* 10 *Consequi pot.* Quia defunctus voluit, ut eam rem legatarius haberet sine impendio ullo: et pretium igitur, quod impendit ei hæres præstare debet.

* 11 *Agere non pot.* Est sane ridiculum, si legatarius ejus rei, quam fecit suam sine onere, sine impendio ullo, pretium ab hærede consequi desideret, quod ei nullum abest: nam cum, quod lucro ejus cedere defunctus voluit, jam lucratus sit, frustra est legatum.

* 12 *Agere. potest.* Quia rem defunctus legatarium habere voluit, quam non habet, qui pretium habet. *k*)

* 13 *Disjunctim leg.* Hi sunt etiam conjuncti *l*) sed oppositi illis disjuncti et separati dicuntur *m*), quia ut Justinianus ait, ab ipso testatoris sermone apertissime discreti sunt, *l. un. §. 10. s. Hoc ita C de cad. toll.*

* 14 *Perveneril.* Ex causa lucrativa *n*).

* 15 *Ususfructus.* Proinde fundi sibi plenam proprietatem dari petit, cujus pars non est usufr. quem adquisivit, sed servitutis, *l. 25. de verb. sig.*

Intentio ejus, qui fundum petit hæc est, ut si a proprietate separatus sit ususfructus, hæc confundantur, atque ita fundus detur. Hoc e igitur in hoc casu legatarius ex testamento agit: nam ususfructus servitutem petit, quam ipse non habet: in re enim sua nemo usumfructum habet *o*).

* 16 *Fieri non p.* Et legatum species est acquirendi dominii *p*).

17 *Alien. eam.* Hoc vero fit ex regula juris, quæ Catoniana dicitur, *l. Cæterum. §. 2 D. de leg.* 1. Ideoque ita ponamus necesse est, eum alienasse vivo testatore: nam si post mortem alienaverit, jam non tam regula Catoniana, quam quod legati dies inutiliter cesserit, impedimento est, *l. ult. ad. fin. comm. præd. l. Cum filius. §. Servus. de leg.* 2. Opponitur *l. 4. de reg. Cat.* Animadverti Celsum ab aliis sæpissime dissentire, idemque ipse hac in re ausim statuere. Justiniano enim, sive Triboniano affirmanti *q*) concordare omnia inter se, fidem nullam habeo. Aliam circa Catonianam regulam controversiam retulit Theoph. in *§. Cum servo inf.* Est autem hæc regula juris antiqui, non juris novi, ut ipse ad Ulpian. annotavi tit. de leg. explicata *l. ult. de reg. Cat.* (quæ ingeniorum usque adhuc quædam veluti crux extiterat) hoc modo, Non pertinere Catonis regulam ad leges Julias, et Papias, ex quibus legata cedunt ab apertis tabulis, sed ad leges 12. tab. ex quibus ea cedunt a morte testatoris: quod quidem, hac de re quum disputaremus inter nos, P. Faber, utrique nostrum eodem pene momento in mentem venisse comminimi.

* 18 *Quasi al. leg.* Non ex diverso, si alienam quasi suam, *§. Quod autem. sup.*

* 19 *Neq. ab hær.* Liberatio relinquitur in rem non in personam *r*).

20 *Vel ad tempus.* Id est, etiam ad tempus *s*).

* 21 *Propter repr.* Quia ex testamento præsenti die debetur *t*).

* 22 *Legatum.* Totius pecuniæ *l. Verbis ad leg. Falc.* et utile quidem, ut ex testamento recte petatur *u*) non ut Falcidiam amittat, non ut fideicommitti legatarii possit *x*).

* 24 *Divi Sever. L. Falsa. de cond. et dem.* quod et D. Pio tribuitur, *l. Legari. de lib. leg.*

* 24 *Aut instrument. L. ult. Cod. de fals. can.* quod exprimat quantitatem certam.

25 *In præleg.* Dos prælegari dicitur propter repræsentationem. Peculium prælegari. in *l. 1. §. Si servus. de exc. rei vend.* dos etiam relegari dicitur in Tit. de dot. præleg. sæpe, quod non tam legari, quam retrodari videatur, *l. Cum pater. 77. §. Filiæ. 12 de leg.* 2. l. *Cum quis. §. 1. v. dicebam. D. de dot. præleg.* Paulus, *lib. 4. Sent. tit.* 1. re enim redditionem significat *y*): ut verius, cum maritus dotem legando dicat, do, lego, hoc dicere videatur, Reddo, relego.

* 26 *Nec interest.* Ubi dicitur *l. 24 de lib. leg.* Sed ibi facto debitoris, non hæredis.

* 27 *Peculii leg.* Homo hominis accessio non est, at peculium sane hominis accessio est *z*), sicut instrumentum fundi *a*). Hic igitur articulus (cum) non aliter accessionis significationem admittit, quam si id qualitas rei ferat; quam alii rei conjungit. Cæterum conjungit utique semper: sed modo quasi accessionem rem alteram alii, modo quasi rem æque principalem: et hoc casu duo sunt legata *b*), illic unum.

28 *Fundus instr.* Et quod tentatur alienato fundo legato, id nullo modo tentatur fundo pignorato: videlicet, quia illo casu obscura est voluntas defuncti, hoc non item, *§. Si rem suam. sup.* ita etsi nihil interest, fundus instructus, an fundus cum instrumento legetur. tamen illo casu poterit dici, id est, tentari illud poterit, separatim instrumentum esse legatum, videlicet si ea mora defuncto fuerit, *l. Si cui fundum. de inst. et instrum. leg.* hoc vero casu, id est, fundo cum instrumento legato, frustra id tentatur, quando quidem manifesta est sententia defuncti, l. 1. *D. eod.*

* 29 *Unum corpus.* utrumque unum est corpus, sed non ejusdem etiam generis utrumque *c*).

a) Vel sincedi modo, Theoph

b) Theoph

c) l. 1. Cod. comm. de legat.

d) Non fideicommissa, Ulpian. Regul. tit. 25. in pri.

e) Vide Cujac. obser. lib. 26. cap. 12.

f) l. 1. § 2. D quæ res pign. vel hypoth. l. Cum servus 39. §. ult. de leg. 1. l. Sed Celsus 6. D. de cont. emp.

g) l. 1. C. de Gladiat. mancip.

h) V. Cuj. ad l. 49 D. de verb. obl. et Anton. Mercator. lib. 3. Not. c. 11.

i) οὐδὲ γὰρ ... τὰ φιδεικόμμισα βλάπτει ἡ τοῦ ἰδίου ὑπόνοια, οὕτως καὶ τὴν φιδεικομμισσαρίαν ἐλευθερίαν ... τὸν ... εἶναι τὸν ἀλλότριον οἰκέτην: fideicommissa ledit proprii opinio, non libertates, ut ibi Græci, lib. 48 Bas. tit. 1.

k) l. Tradine. 58 D. de verbor. signif. vide tamen l. 84. § 2. D. de legat. 1.

l) l. Re conjuncti 89. de leg. 3. l. Triplici 142. D. de verbor. sign.

m) l. un. §. Ita definitis C. de caduc. toll. d. l. 89.

n) Morte proprietarii, Theoph. vel capitis diminutione, l. Non quocumque modo. 82. de legat. 1.

o) l. Uti frui 5. D. si usufr. pet.

p) l. Quoties 17. §. ult. D. de pecul. l. 7. C. de legat. l. 1. D. de publ. act. Ulp. Reg. tit. 19. §. Lege.

q) In Constit. de confir. ff.

r) l. Non solum 8. §. Si servis liberationis. D. de liber. leg. alias in personam relinquitur, l. Aurelius 20. eod.

s) d. l. 8. §. 1. Theoph.

t) Theoph.

u) Tota pecunia jure legati ex testam. peti potest, non utilitatis æstimatio, sive interusurium, l. Debitor 82. de leg. 2.

x) l. Si creditori 28. § 1. de legat. 1. l. 3. § Si rem. de leg. 3. l. Verbis 5. D. ad leg. Falc. vide Cujac. ad d. l. 5. et ad d. l. Debitor. Antonius Goveau. contra putat, et contendit, Falcidiam admitti, et fideicommissum, quod vivo testatore dies venerit, vel conditio extiterit, ad d. l. 5. in fin. Cuj. sententia vera est, quia nullum jam inest commodum medii temporis, nullum emolumentum pecuniarium.

y) l. Redhibere. 21. D. de ædil. ed.

z) Theoph. l. 2. D. de pecul. leg.

a) Theoph.

b) l. 3. eod.

c) l. Rerum 30. D. de usurp. et usucap. Vid. Cujac. Observ. lib. 16 cap. 32

30 *Vicimur ced.* In libr. scriptis non est verbum (dicimus), erit igitur hoc etiam ex Juliani sententia.

31 *Ab adita hær.* Pura legata ex jure antiquo cedunt a morte testatoris ex jure novo ab apertura tabularum d). Utimur autem jure antiquo ex Constit. Justiniani e). Sunt tamen quædam legata, quæ ab editione cedunt, ut puta usus, fructus, habitationis, et eorum, quæ in hæredes non transmittuntur f), libertatis, et id quod servo manumisso, vel legato relinquitur g), scripto scilicet hærede voluntario non necessario h). Et ad ea quidem legata regula Catoniana non pertinet i).

* 32 *Cedit.* § *Libertatibus. C. de cad. to l. l. Si quis servo. D. de leg.* 2. *l.* 8. *quan. dies leg. ced.*

* 33 *Legato.* Quia hujus legati dies cedit ex mortis testatoris tempore k).

* 34 *Manumisso.* in testamento l).

* 35 *Non debetur.* Sed pertinet ad hæredem, quod tamen invito potest ex eo servus alienare conditionis injectæ libertatis explendæ causa, veluti reliquorum reddendorum, si rationibus redditis liber esse jussus sit m).

* 36 *Si non adim. L. Si Sticho, de pecul.* idemque est in filio emancipato. *l. Donationes.* 31. §. *Pater. D. de donat.*

* 37 *Ut petitionem.* Quam non habet: non igitur ut habeat quod non habet, sed ut habeat quod jam penes se habet n)

* 38 *Liber esse.* Peculio enim adempto, qui, aut unde possit reddere rationes o).

* 39 *Nisi aliud.* Nisi aliud evidenter expresserit, ut *l.* 33. *de exc. tut.* nec enim semper paria sunt dixisse et sensisse.

40 *Optionis l.* Vide cap. 14. 23. Observ.

* 41 *In se condit.* Nolim addi (tacitam) quod Theophili interpres addidit: ipsum enim per se optionis verbum conditionem facit, *l.* 13. *eod loco.* (quasi pure legato) de opt. leg. alioquin aliud non fuisset olim receptum in legato generaliter relicto, *l. Nec semel.* §. *pen. quan. dies leg. vel. l.* 10. *de opt. leg.*

* 42 *Legatum non tr.* In *l. Illud. de opt. leg.* quæ obstare videtur, non fuit optionis legatum.

43 *Constitut.* Constitut. Latinæ tres, *C. commun. de leg. de quib. sup.* §. 1.

* 44 *Plar. prud. L.* 25. §. *Si incerto famil. errisc.*

* 45 *Benevolentiam.* Humanitatem, benignitatem, ut *l. Cum hæres. de aliq. hæred. l. In tempus. de hær. inst.* Plinius 18. p). Priscarum legum benevolentiam

46 *In mat. de l.* Id est, collocaverit q).

47 *Quia plac.* Ex lege Fusia Caninia r).

48 *Qui nunc sunt.* Recte, qui nunc sunt, quia posthumo alieno legari non poterit s).

* 49 *Repeti non poss.* Quia eorum quidem non erat petitio, sed erat retentio t).

* 50 *Inutil. leg.* Non etiam per fideicommissum inutiliter relinquebatur, *l.* 5. § *ult. de reb. dub. l.* 2. *de ju. cod.*

51 *Alien. post.* Sic vet. libri, quos etiam secutus videtur Acc. Alieni igitur sunt hi, qui aut non sunt, aut inter suos. Proinde ex emancipato filio conceptus nepos alienus est, quia cognatus, non suus, ut notatur in *l. Posthumus. de inoff. testam. Item fratris filius, quia legitimus, non suus.*, l. *pen. de leg.* 1. Eadem ratione posthumus matri alienus est posthumus. Item qui in utero est nurus, filius ejus, qui in adoptiva familia est quia cognatus, *l.* 1. §. *Si filius. de vent. in poss. mitt.* Quod si posthumi legitimi vel cognati alieni sunt posthumi, et hi multo magis sunt alieni, qui neque legitimi sunt, neque cognati: ut puta qui sunt in utero ejus, quæ uxor nostra non est, vel esse non potest, quos omnes hæc Justiniani definitio complexa est. Qui natus, inquit, inter suos hæredes testatori futurus non est: id est, qui suus non nascitur.

52 *Extraneus erat.* Ergo alienus et extraneus εἰς ταυτὸν φέρονται: in *l. Extraneo. de vent. in poss. mitt.* extraneus est is, qui neque legitimus, neque cognatus est: nam legitimus, vel cognatus omnino mittitur in possessionem: et non tantum si instituatur, sed etiam ab intestato succedit.

53 *In nostro Cod.* Extat in *lib.* 6. *Cod. titul. ad Senatusc. Trebell.* (et de incertis personis). Sub eo tamen nihil de incertis personis agitur. Sed is titulus ita dividendus est, ut præcedat tit. de incertis person. sub quo vetustissimo in Cod. manuscripto hæc adnotata inveni: (iste titulus unam Constitutionem habet Justiniani totam Græcam, quæ tenet folia octo, id est, quaternionem unum). Tum deinde sequitur tit. ad Senatusc. Trebell.

54 *Constitutio.* Est igitur Constitutio Græca de incertis personis, de qua etiam *lib.* 3. *cap.* 9. § *Sed et si*

d) Ulpian. tit. 24. §. pen.
e) l. un. §. 1. C. de caduc. toll.
f) l. 2. et 3. D. qu. di. leg. ced.
g) d. l. un. §. Libertatib. l. 8. et l. 17. D. qu. di.
h) l. 91. de leg. 1. l. 86. ff. de cond. et dem.
i) l. 3. D. de reg. Caton.
k) Theoph.
l) Theoph.
m) l. Denique. 8. §. Interdum. D. de pecul. leg.
n) Theoph.
o) Vide eund. Theoph.
p) Cap. 3.
q) Ulp. reg. tit. 24. § Incertis.
r) Ulp. Regul. tit. 1. § ult.
s) §. Posthum. inf.
t) Vide Cuj. Obs. lib. 18. cap. 10.

* 55. *Certo jud.* Solido judicio. Val. Max. u) et quia placet nominatim tutorem dari, ut Ulpian. ait *lib. Reg.* x) quæ ratio tamen in libertate non valet y).

* 56 *Et autem pot.* Jure prætorio, non jure civili, §. 1. *inf. de bon. poss. l. Posthumus. de inoff. test. l.* 1. § *Si filius. de vent. in poss. mit.*

* 57 *Non potest.* Cum qua non est connubium.

* 58 *Prænom. ac.* Appianus z), τὰ ὀνόματα Ῥωμαίοις πάλαι μὲν ἦν ἕν, ὥσπερ ἀνθρώποις ἅπασιν ἑκάστῳ, μετὰ δὲ ἐγένοντο δύο, καὶ οὐ πολὺς χρόνος, ἐξ οὗ καὶ τρίτον ἤρξατό τισιν ἐς ἐπίγνωσιν, ἐκ πάθους ἢ ἀρετῆς προστίθεσθαι.

* 59 *Au servo.* Vel filio. *l. Filiam. de aur. et arg. leg.*

60 *Jure.* Sine libertate fideicommissaria, *l.* 8. §. 1. *de leg.* 3. *l. In ratione.* §. *pen. ad leg. Falcid.*

* 61 *Recte legatur.* Quia ad conditionalia legata illa Catonis regula non pertinet a).

62 *Nam sin statim.* Eadem propemodum inspectio est in *l. Si optio. de op. leg.* Item in *l. Quæsitum.* §. 1. *de leg.* 1. quæ citatur in *l. Julianus.* 86. *de cond. et demonst.* Cæterum in proposita specie dies legati cedit a morte, *l. A filio. de leg.* 1. et utile est legatum, dum pendet aditio hæreditatis. In illis, nisi dies cederet ab aditione, si statim testator decessisset, inutilia forent legata.

* 63 *Sperm. autem.* Maxime si is ordo contigerit errore testamentarii b).

64 *Constit.* Constitutio Latina, *l.* 24. *C. de testam.*

* 65 *Multo magis.* Quod obtinuit olim tantum in testamento militis c)

* 66 *Inutilit. legab.* Libertas quoque post mortem hæredis inutiliter relinquebatur, auctore Ulpiano lib. Regul. d).

67 *Correximus.* Constit. Latina, *l.* 11. *C. de cont. stipul. de qua lib.* 3 *cap.* 19. § *Post mortem. infra.*

* 68 *Ad fideicom. simili. L. Cohæredi.* §. *Quod si hæredem. de vulg. substit.*

69 *Pœnæ qu.* Multa ad hunc tit. pertinentia notavimus apud Ulp. e)

* 70 *Hæredem.* Cohæredem dari, ut *l. Verbis. de vul. substit.*

* De hac Sabini opinione locus iste est singularis.

71 *Constitutum.* Constitutio Latina, *C. de his quæ pœnæ nomine rel.*

* 72 *Impossibilia.* Videlicet cum hæredi impossibilitas imponitur f): nam si legatario g), nihilominus valet legatum. § *Impossibilis. sup. r.* 14.

* 73 *Secta meor.* Justinus junior apud Corippum h): Non patitur scelerum secta meorum Injustos sævire dio.

u) Lib. iv. cap. vii. num. 4.
x) Titulo 11. §. Testamenta.
y) Libertas enim nominatim relinquenda est, § Libertas. sup. Ulp. Regul. tit. 1. §. ult. Paul. 4. Sent. tit. ult. §. 1. et tamen libertas incertæ personæ non videbatur posse dari.
z) Præfat. talius operis.
a) l. Cætera. 41. § 2. D. de leg. 2. l. pen. D. de reg. Caton.
b) l. Ambiguitates. 24. C. de testam.
c) Ulp. Regul. tit. 1. §. Post mortem.
d) d. §. Post mortem.
e) tit. 24.
f) Ut puta si ita legetur: Hæres meus, si digito cœlum tetigerit, Gaio decem dato: et legatum inutile est.
g) Verbi grat. si ita legatur: Mævius si digito cœlum tetigerit, centum do lego. et legatum utile est.
h) lib. 2. de laud. Just.

SCHOLIA

a) *Ex Constitutionibus.* Constantini, Constantii, et Constantis in *l. Legatis. C. de leg.* et certe Constantinus primus fuit Imperator, qui omnes formulas juris civilis e medio sustulit, *l.* 1. *C. de form. l.* 4. § *ult. C. de recept. arbitr. l. ult. C. qui admitt. l. Quoniam. C. de test.* ut de eo merito Nazarius in Panegyrico, *Novæ*, inquit, *leges regendis moribus, et frangendis vitiis constitutæ. Veterum calumniosæ ambages recisæ, captandæ simplicitatis laqueos perdiderunt.* Igitur per eos Imperatores sublatæ sunt formulæ legatorum, et (quod ait Justin. in *l. In testam. C. de testam.*) verba formalia: Differentiæ autem legatorum non sunt sublatæ, quæ quidem fuere multiplices: primum omnium per vindicationem non legantur, nisi res, quæ utroque tempore, et quo moritur, et quo testamentum facit testatoris fuerant, ex jure Quiritium præterquam si pondere, numero, mensura constent: nam hæc satis est defuncti fuisse mortis tempore: quod per vindicationem legatæ sint res alienæ, licet jure civili non valeat legatum, tamen ex Senatusconsulto Neroniano confirmatur, perinde ac si per damnationem relictum esset: nam per damnationem res alienæ legari possunt: quæ dicuntur de vindicatione, habent etiam locum in præceptione. Sinendi modo leguntur res propriæ testatoris, et hæredis ejus, non item res alienæ, qua in re *libro* 2. *Institutionum* fallitur Cajus, aut quisquis ille est Institutionum auctor si per damnationem eadem res duobus disjunctim legata sit, singulis in solidum debetur, si per vindicationem, aut alio modo, singulis partes debentur: si vero conjunctim, per damnationem, pars non capientis jure civili hæredis lucro cedit, si per vindicationem, vel alio modo, collegatario accrescit: et hoc Justinianus significavit in *l. un.* §. *Sin autem disjunctim. C. de cadur. toll.* et Cajus ille, et Paulus in Sententiis, et Ulpianus in titulis apertius tradunt. Verum in Ulpiano inscite scriptum est, *Singulis in solidum debentur*, pro *Singulis partes debentur.* Homine per vindicationem generaliter legato, legatarii electio est, per damnationem, hæredis: nam idem Ulpianus, *Optione*, inquit, *legati per vindicationem data legatarii electio est; veluti homi-*

nem optato, eligito, utrumque est ut facile, ut est non data optione, legaverim *Titio hominem* : at si ita, *hæres meus damnas esto hominem dare, hæredis electio est* : quapropter in specie *l. Si a substituto.* §. 1. *de leg.* 1. hæredis electio est, qui servum generaliter dare damnatus est, et ideo cogitur hæres promittere furtis noxisque solutum esse eum, quem præstat legatario : nam ut in *l. Proximus*, idem juris esse dicitur, cum quis hominem dare promiserit : quo quidem casu constat debitoris electionem esse. Ex quo et illud teneri potest, de evictione non teneri hæredem, præterquam si generaliter hominem dare damnatus sit. In disjunctivis legatis electio est hæredis, si per damnationem, *l. Si is cui. l. Si ita relictum* §. *fin. de leg.* 2. Vel legatarii, si per vindicationem relicta sint, vel alio modo, l. *Plane.* §. *pen. de leg.* 1. *l. Lucio. de leg.* 2. *d. l. Si is cui.* Hæres damnatus dare ex inficiatione, vel ex mora solutionis, in duplum tenetur, et si indebitam solverit quasi damnatus, non repetit : quod tamen in aliis legatis non procedit, §. *fin. de obligat. quæ quas. ex contr.* nam cætera legata per errorem indebiti soluta, condicuntur, *l.* 2. et 3. *Cod. de cond. indeb. l. Fideicommissum. Cod. eod. l. Error. Cod. ad legem Falcid.* et hoc a Paulo notatur *libro tertio Sententiarum*, in extrema sententia tituli noni, quo fit, ut quod Ulpianus in Fragmentis scribit in hunc modum, *Legatorum perperam solutorum repetitio non est*, vel negatione credam abundare, vel ad damnationis legata referri, quibus et adjici possunt legata incertis personis soluta, §. *Incertis. infra* liberum est ei, cui per vindicationem aliquid legatum est, vel id quasi suum vindicare, vel quasi non suum ex testamento petere, *l. Hujusmodi.* §. *fin.* et l. *seq. l. Si servus.* §. *Cum homo. de leg.* 1. l. *Cum pater.* §. *Varia. de leg.* 2. nam etsi per vindicationem relictum sit, sic accipi potest quasi per damnationem relictum fuerit, quo casu, vel si sinendi modo relictum fuerit, ex testamento est actio. Præceptionis legatum venit in judicium familiæ erciscundæ : nam nonnisi uni ex hæredibus datur, et appellatur præcipuum : quoquo autem modo legatum, vel fideicommissum fuisset, fiebat olim in rem legatam solemnis quædam et scrupulosa missio, quam removit Justinianus in sua Constitutione, et facit ejus mentionem in Nov. XXXIX et in *l. fin. Cod. comm. de leg.* Removit item primam, et secundam, et quintam differentiam, non potuit tollere tertiam, et quartam, quia inducuntur ex voluntate testatoris : ultimam quoque, sustulit, nam dedit omnibus legatariis, tam in rem, quam in personam actiones : his insuper addidit hypothecariam in res defuncti, quæ ad hæredem, vel legatarium, vel fideicommissarium pervenerint.

b) Cum enim antiquitatem. Quid differant legata a fideicommissis? legatum testamento relinquitur, fideicommissum etiam ab intestato, codicillis, epistola, nutu, et nuda voluntate : legatum ab eo tantum relinquitur, qui hæres est ex sua persona, et post institutionem hæredis, vel intermedias personas hæredum institutorum ab hærede hæredis, a legatario, a patre, vel domino hæredis, vel legatarii, vel ante hæredis institutionem, non item, sicut fideicommissum. Latini Juniani fideicommissum capere possunt, legatum vero minime ; legata jure ordinario petuntur, fideicommissa extra ordinem : nam ipso jure nemo cogitur quod rogatur, et ideo fideicommissa juris non sunt, et adeo juris non sunt, ut nec dominium transferant, *l. Qui usumfructum. si usufructus pet.* Græce fideicommitti potest, *l. Fideicommissa. in principio de leg. tit.* 3. legari non item : nam legata fiunt verbis directis et civilibus, fideicommissa inflexis, et precariis : verba autem civilia Latina sunt, et ideo quidquid fit jure civili, Latine fit : quidquid jure gentium etiam Græce, *l. Hac consultissima.* §. *fin. C. de testam. l. ult. C. de testam. l. Direct. C. de testam. manum.* l. *Qui testamento.* §. *ult. de testam. l. An inutilis.* §. *ult. de acceptilat. l.* 1. §. *ult. de verbor. obligat.* l. *Græce. de fidejuss.* Has omnes differentias, et alias quascunque sustulit Justinianus, et ideo ab intestato ante institutionem, et ab hærede hæredis, et ab aliis Latinis recte legatur, ideo quia omnes liberti cives sunt, fideicommissa sunt juris, eorumque nomine in rem, in personam, et Serviana competit actio : legata Græce relinquuntur, quicquid legatum est, id legatum est simul et fideicommissum, et e contrario. Tribuitur hæc confusio Ulpiano in l. 1. *de leg.* 1. ex evidenti flagitio Triboniani, qui clypeo Justiniani varietate rerum decoro, et illustri, res etiam ab eodem gestas pro externis admiscuit, id quod in Herculis clypeo Vulcanus fecerat, cui noster Tribonianus comparatur.

c) Æstimationem ejus dare. Justam scilicet et veram : hoc si nulla conditione possit redimere, idem est si iniqua conditione possit redimere, quod si potuit olim æqua conditione, nunc vero non possit, æque liberabitur præstando æstimationem, l. *Qui concubinam. in fine, de leg.* 3. Si res communis sit legata, nisi manifesta sit voluntas testantis, pars duntaxat debebitur, item si res aliena, in quo jus aliquod testator habeat : nam jus suum duntaxat videtur legasse, et hæc sententia est probabilior.

d) Basilicas. Basilicæ adjunctæ sunt foro, et judicantibus ac negotiatoribus publice usui sunt, *l.* 1. §. *fin. de acq. poss. l. Inter stipulantem.* §. *Sacram. de verb. oblig. l. Sedulo.* §. *Item cum quæreretur de aur. et arg. leg.* 1. *Basilicam. C. de oper. publ. Paul. lib.* 5. *Sent. tit. de vi* [illegible].

e) Forsitan enim. Si sciat alienam, nulla est dubitatio ; si suam esse credat, quæstio est voluntatis : forsitan enim si scivisset alienam, non legasset, forsitan etiam si scivisset alienam, legasset. Itaque, hoc casu non tam quibus legaverit testator, quam, quid senserit spectandum est : nam et si conjunctis personis ignorans leget rem alienam, plerumque inutile legatum est ex conjectura voluntatis, *l. Stichum. in fine, de usufr.* item si non conjunctis ignorans leget, quos in primis amet, charosque habeat, perinde legatum valet, ac si conjunctis legasset, *l. Cum alienam. C. de legat. l. Prædia. l. de fideicom. l. Quintus. in fine, de aur. et arg. l. Si res obligata. de leg.* 1. Recte igitur Paulus *lib.* 4. *Sent.* Si alienam, inquit, rem tanquam suam testator per fideicommissum reliquerit, non relicturus si alienam scisset, et solet legatum, ita inutile erit fideicommissum.

f) Sciret rem obligatam. Si sciat obligatam ; nulla est dubitatio nam luere eam debet hæres, vel pretium ejus præstare si a creditore distracta fuerit, hoc ita si aperte non jubeat legatarium luere quod utique necesse est, si hæredem onerare nolit, sic enim Ulp. *Quod si testator eo animo fuit, ut liberationem prædiorum onus ad hæredes non pertinere voluerit*, etc. in l. *Si res. de leg.* 1. Sin autem causam rei legatæ ignoret, voluntatis est quæstio : nam legatarius luere debet, nisi si causam scisset, eandem rem testator, vel aliam legaturus fuisset, et nisi non potest aliquid esse superfluum facta luitione.

g) Sive conjunctim. Si pluribus eadem res conjunctim legetur, apparet eos esse conjunctos re et verbis : quinque hujus conjunctionis exempla traduntur in *l. Triplici. de verb. sign.* Sed si pluribus disjunctim eadem res legetur, re tantum conjuncti sunt, quod si ex certis partibus conjunctim pluribus eadem res relinquatur, verbo tantum : si disjunctim, nullo modo conjuncti sunt. In re et verbis conjunctos versari jus accrescendi nemo est qui inficietur, idem jus tribuitur re conjunctis. Fuit quæstionis an inter verbis conjunctos esset jus accrescendi, sed magis dicendum est ut sit inter eos jus accrescendi : nam lex ait verbis conjunctum cæteris omnibus præferri, quod utique non diceret, si verbis conjunctus eo jure uti non posset, *l. Re conjuncti. de leg.* 3. Sed hoc ita verum est, si de industria talem conjunctionem testator fecerit : verum et de cæteris conjunctis ubi quando in eadem re permisti sunt, alii aliis præferantur videamus. Ait lex, *præfertur omnino cæteris, qui et re et verbis conjunctus est*, cæteris, id est, legatariis, quibus eadem res legata est, et præfertur in portione conjuncti, quæ vacat : exempli gratia, si testator ita dixerit, Titio et Cajo lego fundum Tusculanum, eundem fundum lego Mævio, eundem fundum lego Attio, eundem fundum lego Sejo et Sempronio ex æquis portionibus : deficiente Titio, pars tota ejus Cajo acquiritur et accedit : Cajus itaque præfertur Mævio, Attio, Sempronio, Sejo : vel si ita primo et secundo fundum lego : tertio eundem fundum lego : primo deficiente soli, secundo accrescit, l. *Sempronius.* §. 1. *de usuf. leg. l.* 1. §. *Idem est* et §. *Idem ait. de usufr. accres.* Sequitur : *Quod si re tantum conjunctus est, constat non esse potiorem*, hoc est non præferri cæteris legatariis, cum ita legatum est, Mævio fundum lego, Attio eundem fundum lego, uno deficiente, accrescit alteri : in superiori quoque exemplo, Mævio deficiente non tantum accrescit Attio : sed etiam cæteris omnibus pro portione legati : nam et Titius et Cajus Mævio, et posteriores legatarii itidem Mævio re conjuncti sunt : itaque portio Mævii in tres trientes dividetur, et unus Mævio, alter Titio et Cajo, tertius Sejo et Sempronio dabitur, *l. Hæredes. de hæred. instit.* Quod si ita scriptum sit, Mævio fundum Tusculanum lego, eundem fundum Attio lego, ejusdem fundi partem dimidiam Sempronio lego, Mævio deficiente, solum Attium admitti crediderim, quod Sempronius nullo modo conjunctus est. Re igitur conjunctus non est potior cæteris, scilicet ejusdem rei legatariis. Id vero constat inter omnes, ut inquit, propterea quod et cæteri re conjuncti sunt. Sequitur : *si vero verbis quidem conjunctus sit, re autem non, quæstionis est an conjunctus, scilicet verbis tantum potior sit, et magis est, ut et ipse præferatur*, id est, ut non tantum utroque modo conjunctus, sed etiam ipse, qui verbo tantum conjunctus est, omnino cæteris præferatur : quamobrem in proposito exemplo, cessante Sejo, Sempronius Titio, Cajo, Mævio, Attio præferetur. Fuit tamen de hoc dubitatum, quoniam obscurum est quid senserit, et quid voluerit testator, forsitan enim celeriter dicere, non conjungere eos voluit, quo casu traditum est verbis conjunctum non præferri l. *Si ita quis. de hæred. instit.* sed maxime abhorret ab homin. constantia, frustra aliquid et sine causa facere : igitur in dubio nos sine causa ita conjunxisse testator non videtur. *l. Usufruct. D. si usuf. pet. l. Cum in fundo. D. de jur. dot.* Sed tamen judicis officio congruit, ut deducta ratione illius servitutis, sola nudæ proprietatis æstimatio præstetur, quia nudam proprietatem ex causa non lucrativa, jus autem illud ex causa lucrativa nactus est. Cæterum jam inde perspici potest usumfructum semper in libris nostris pro servitute accipi, non pro parte dominii, *l. Si a reo.* §. *Si reo. de fidejuss.* l. *Et per jusjurandum.* §. *Illud. de accep.* licet instar partis haberi dicatur, l. *Cum filius.* §. *Dominus. de leg.* 2.

h) Qui usumfructum. Quamobrem recte dicam me illius fundi esse dominum, etiamsi ususfructus alienus sit, quia ususfructus non est dominii pars, ut ait l. *Recte. de verb. sign.* sed servitutis pars est, id est, servitutis species : quod enim dicitur in *l.* 4. *D. de usufruct.* recte Rogerius interpretatur, ut eam interpretationem confirmat *leg. Si Titio.* §. *Furti, eodem titulo*, in quo titulo dominium semper pro proprietate, et dominus pro proprietario dicitur, quæ autem de fundo dicta sunt, eadem de omnibus rebus dicta putemus.

i) Alienaverit. Animadverti Celsum ab aliis sæpissime dissentire idemque ipse hac in re sursum statuere : Justiniano enim, sive Triboniano affirmanti concordare omnia inter se, fidem nullam habeo. Joannes fingit apud Celsum legatarii rem ei sub hac conditione legatam, si eam vivo testatore alienaverit, quo quidem casu utile est legatum : nam ad ea tantum legata Catonis definitio pertinet : quorum dies cedit ex mortis testatoris tempore. Igitur nihil pertinet ad conditionalia legata, *dicta lege Cæteram*, §. 1. nam eorum dies cum conditio extiterit cedit, nihil etiam pertinet ad legatum usus vel ususfructus, vel habitationis : nam ea legata post aditam hæreditatem cedant, *lege* 3. *de regula Catoniana* : idem est in legato relicto servo legato, *lege Cum legatum, quando dies legati cedit* et in aliis, de quibus interius dicemus. De illo quæritur an Catoniana regula ad hæredum institutiones pertineat. et licet de legatis concepta sit regula Catoniana, tamen eam quoque institutionem constat non ideo convalescere, quod diutius testator vi-

xerit, quæ inutilis futura erat, si statim a facto testamento testator decessisset, id quod expositum est a me in §. *In extraneis, supra, de hæredum qualitate et differentia*, et aperte definitur in *lege penultima, Digest. de regulis juris*. Sed ut ad legata conditionalia, ita ad institutiones conditionales, Catoniana non pertinet, *leg. Placet. de regula Catoniana*: nam in conditionalibus institutionibus solum existentis conditionis tempus spectatur, *l. Liber. §. Si hæres. de hæred. instituen.* Videndum est etiam qualis sit illud, quod Ulpianus scribit, Catonianam regulam ad novas leges non pertinere, in *lege ultima, de regula Catoniana*. Antiquæ leges sunt leges duodecim Tabularum, novæ reliquæ omnes sive leges, sive Constitutiones, sive Senatusconsulta, *lege Tutelas. Digest. de capitis minutione, lege prima et tertia, de petitione hæreditatis, §. Sciendum, infra, de Senatusconsulto Orfitiano, leg. Capite. de suis et legitimis hæredibus*. Quod si eam legem ultimam sic acceperimus, ut Catoniana ad ea non pertineat, quæ novis legibus improbata sunt, obstat nobis oratio Divi Adriani, de qua in *dict. l. Cætera*: nam Aviolum, ut ita dixerim, SC. authore D. Hadriano factum est, unde et Spartianus in Hadriano: Constituit, inquit, inter cætera, ut in nulla civitate domus aliquæ transferendæ ad alias urbem ullius materiæ causa diruerentur. Constat vero ad Orationem illam, sive SC. regulam Catonianam pertinere, *dict. l. Cætera §. 1* Verum ego quidem puto, regulam Catonianam ad ea etiam pertinere, quæ novis legibus improbata sunt, modo si ea legata, ex jure antiquo cedant a morte testatoris: nam hæc regula pertinet ad jus antiquum. Hæc regula est juris antiqui: posita enim est sub Titulo de diversis regulis juris antiqui, *l. Quæ sub insti o. l. pr.* ut regula juris dicitur in *l. Cum legata, quand. dies leg. ced.* sed nescio quo pacto ad hæc delapsa est oratio mea, cum de Joannis ad Celsum interpretatione mihi dicere propositum fuisset. Hæc igitur omittamus, et Joannem aggrediamur. Si in *l. 1. §. fin. D. de reg. Cat.* hæc verba, si eum vivo testatore alienaveris, pro legati conditione accipias, manca erit sequens oratio sine accessione totidem verborum, atque ita Joannes dum illa verba priori membro annectit, plena perfectaque oratio, ut manca et decurtata esse videatur, efficit: tum vero si ea esset conditio legati, ita Celsus scripsisset: *Item si tibi sic legatus est*, aut quælibet alia nota ita nobis verba pro conditione legati accipienda esse demonstrasset, quod cum non fecerit, equidem non habeo quid in hac re Joanni assentiar. Præterea cur non potius ita concepta est conditio Joannis: *si eum quandocumque alienaverit*, vel *si eum post mortem alienaverit*. cur illa magis placuit: *Si eum vivo testatore?* Jus enim dispar non erat: cæterum Rogerii ad Celsum interpretatio verior est: quæ vero ab eodem ad Paulum et Justinianum adhibetur, vix defendi, aut ne vix quidem potest, omnino enim necesse est, ut etiam apud eos vivo testatore rem alienatam fuisse dicas: quoniam si post mortem testatoris fuerit alienata, jam nos tam regula Catoniana, quam quod dies legati inutiliter cesserit, impeditur legatum, *l. fin. in fine, D. com. præd. l. Cum filius §. Servus. D. de leg.* 2. Pauli quoque verba hæc *Si post testamentum factum fuerit alienata*, vitæ testatoris tempus complectunctur, cum non fuit difficile *Si post mortem alienata fuerit*, scribere, si quidem ita scribendum putasset. Ego Celsum ab aliis dissentire puto, id quod sæpe alias in Celso animadverti, in specie §. *An servo. inf. hoc tit.* in quo testamenti tempus ex regula Catonia spectari oportere Justinianus censet. Theophilus auctor est etiam aliquos extitisse, qui ut in superiori Celsus, ita in hac specie, mortis tempus spectandum esse dicerent: reliquum est si quis ita legaverit: *Si post Cal. mortuus fuero*, vel *si Titio nupta erit*, et cur vitietur regula Catoniana videamus, *l. 1. et 2. D. de reg. Cat.* sane multum inter illa legata interest, et ea, quæ dissimilem conditionem habent: nam illa statim a facto testamento moriente testatore pro non datis habentur, quia tunc certum esse incipit, neque post Cal. testatorem obiisse, neque filiam Titio nuptam esse: illa namque verba: *Si nupta erit*, ad id tempus pertinent, quo testator vivat, et hoc distat ab his, quæ ita concepta sunt: *Si supererit*: nam hæc verba etiam ad id tempus pertinent, quod post mortem ejus futurum sit. Tria igitur in *l. 1. et 2. D. de reg. Caton.* exempla proponuntur, in quibus non testamenti, sed mortis tempus intuendum est, in cæteris autem legatis, quorum conditio vel utrumque, vel id tempus respicit, quod post mortem testatoris futurum est, existentia conditionis tempus inspicitur: illa statim moriente testatore, non data esse intelliguntur, hæc utilia sunt, etiamsi statim moriatur testator: illa igitur ad Regulam Catonianam pertinere videbantur, hæc ad Regulam Catonianam pertinere non videntur, nisi pure relicta inutilia futura sint, sed tamen ut illa sustineri placet, propterea quod non inutiliter data, sed non data statim moriente testatore intelliguntur, ita quæ pure relicta inutilia forent, recte sub conditione relinquuntur: denique illa a conditione ipsa corrumpuntur, hæc non a conditione vitiantur, sed ex alia qualibet causa: et hæc quidem hac de re sufficiant: cæterum ex iis, quæ diximus perspici potest, regulam Catonianam vigere in specie hujus §. et §. *An servo infr.* et in specie *l. Cætera*, §. 1. quibus hæc quoque species, priusquam finem faciam si placet, adjungatur. Inutile est legatum relictum servo proprio sine libertate, quemadmodum Imp. scribit in *l. Serv. C. de leg.* ideo magis valet, quod post mortem testatoris libertatem consecutus sit, quem casum propterea expressit, quod is in libello esset propositus: nec enim ullum excludit, si vivo testatore liber factus sit. Quid autem est si quis servo proprio pure legaverit, et sub conditione ei libertatem reliquerit? an dicemus legato Catonem obstare? Ita prorsus si necessarius hæres existat, quoniam si statim hæredis fieret, et ideo inutile foret legatum: nam statim a morte testatoris necessarius hæres ipso jure hæres existit: diversum est, si voluntarius hæres instituatur, quoniam voluntarius hæres ante aditam hæreditatem hæres non existit, et ideo si statim testator decessisset, non prorsus inutile esset legatum, quoniam et si post aditam hæreditatem, existente conditione libertatis inane sit legatum, tamen fieri potest ut conditio libertatis ante aditam hæreditatem impleatur, atque ita legatum manumisso debeatur. Plane si conditionis talis sit natura, ut ad id tempus pertineat, quod post aditam hæreditatem futurum est, verbi gratia, si hæredi dederit etiam si hæres sit voluntarius, nemo est, qui non videat, omnino ipso jure inutile legatum esse, et hoc Julianus definivit in *l. Quæsitum §. Primo. de leg.* 1. qui citatur in *l. Julianus. D. de condit. et demon.* eademque inspectio est in *l. Optione. D. de opt. leg.* Primus mihi optionem legavit ex universa familia sua, Sticho servo suo x. legavit sine libertate, necessarium hæredem fecit, omnino inutile est legatum Sticho relictum, etiamsi ipse Stichum optavero: nam antequam optavero non potest, non hæredis esse aliquo tempore, at si voluntarium hæredem fecit, et tota familia ad Stichum reciderit, quem ob id nunc ipse quasi pure legatum accipiam, valere legatum potest, nam licet post aditam hæreditatem, imminuta familia inutile sit legatum, tamen, potest, ut etiam si statim decesserit testator ante aditam hæreditatem familia minuatur: eadem est ratio § *An servo. inf.* Domino hæredis legari potest: nam et si jussu domini adeunte servo inutile efficiatur, legatum fieri tamen potest, ut dum pendet aditio servus manumittatur, aut alienetur atque ita legatum domino debeatur. Igitur non omnino inutile foret, etiamsi testator confestim decessisset, hoc tantum distat hæc species ab illis duabus quod in illis, nisi dies cederet ab adita hæreditate, si statim testator decessisset, inutilia forent legata. In hac enim species dies cedit a morte, §. *An servo. l. A filio. D. de leg.* 1 at utile est legatum, dum pendet aditio hæreditatis. Hæc fere de Regula Catoniana habui, quæ scriberem.

k) Nam plus valet. Contra rationem opinionis in hac causa, fortior est veritatis ratio: nam si hæres opinione testatoris nitatur, contradicet legatarius, qui mihi rem suam quasi alienam legavit, easdem quoque si suam esse scisset, mihi haud dubie legasset. Diversum est si rem alienam testator quasi suam legaverit, hoc enim casu opinio superat veritatem, quoniam si alienam esse scisset, eam mihi fortasse non legasset: modo igitur veritatem, modo opinionem, ut alia aliam antecellit, intuemur.

l) Sed etsi legatarii. In stipulationibus si rem meam quasi tuam promisero, nihil agitur.

m) Repræsentationem. Ex hoc autem duntaxat repræsentationis commodo, et Falcidia detrahitur, et fideicomitti potest, l. 1. §. *Si quæ creditori. ad leg. Falcid. l. Si deportati. §. fin. de leg.* 3 quod et in dote prælegata observatur, l. 2. §. *Idem Julianus. l. 3 in fin. D. de do præl.*

n) *Prælegando.* Credo præsentia legata prælegata appellari posse, proprie autem hæredum prælegata sunt hæredibus relicta, legata et præcipua, et præceptiones dicuntur.

o) *Instructus.* Si legetur fundus cum instrumento, fundo extincto, vel alienato, non debetur instrumentum: atque ita figura verborum, et sententia defuncti suadet, conjuncta enim, et quasi devincta legata sunt fundi et instrumenti: atqui in superioribus quoque exemplis conjuncta sunt legata, sed vis est ut homo homini pro accessione sit: in hac specie instrumentum fundo pro accessione est. Cæterum quid juris est si fundus instructus legetur, et magis est in dubio, ut qui fundum instructum legat, fundum cum instrumento legare videatur, ideoque fundo alienato, ut instrumentum non debeatur, quod et Justinianus probat, sed tamen, ut ait *l. Si cui fundum. de instr. et instr. leg.* potest dici id est, tentari illud potest fundo instructo legato, et sejunctim instrumentum legatum esse, videlicet si ea mens testatoris fuerit, quod certe si fundus cum instrumento legatus sit, frustra tentamus: nam manifesta est sententia defuncti, certumque jus et perspicuum, *l. 1. eod.*

p) *Quia hujus legati. dies.* Legati pure, vel ex die certo, dies cedit per legem Papiam ex apertis tabulis, ideoque non aliter transmittitur, quam si post apertas tabulas legatarius decesserit: unde Paulus *lib. 4. Sent.* Per vindicationem, inquit, legatum, etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post apertas tabulas ante aditam hæreditatem decesserit, ad hæredem suum legatum transmittit: per eandem legem ex apertis tabulis hæreditates deferuntur, ut ideo nec adiri ante apertas tabulas ab extraneis hæredibus, nec nisi aditæ sint, transmitti possunt, nisi quis solus ex asse hæres scriptus proponatur: nam hunc ante apertas tabulas bonorum possess. agnoscere posse, certi juris est, *l. 1. §. fin. D. de jur. et fact. ignor.* l. 3. *C. de jur. delib.* Plane in necessariis hæredibus ex lege Papia non expectari aperturam tabularum puto: nam cum ipso jure hæredes existant, nec necesse habeant adire, etiamsi moriantur ante apertas tabulas, consequens est ut hæreditatem transmittant, *d. l. 4. l. Apud hostes. C. de suis. et legit. hæred.* Per eandem legem caducæ fiunt hæreditates et caduca legata hæredibus, vel legatariis: aut morientibus, aut factis incapacibus post mortem testatoris, et ante apertas tabulas, l. *un. C. de caduc. toll.* Sed tamen lex Papia liberis et parentibus, usque ad tertium gradum, jus antiquum reservavit, id est, ut illis hæredibus institutis, quod quis ex testamento non caperet, sive id legatum esset, sive portio hæreditatis, ad eos, non ad fiscum pertineret. §. *Et cum lex. C. de cad. toll. l. Celsus. in fine, de leg.* 2. et ita eleganter Ulpianus explicat in Fragmentis. Id vero lege Papia datum non est liberis emancipatis, ut hæreditates ante apertas tabulas, et ante aditam hæreditatem, vel etiam in potestate constitutis liberis, ut legata ante apertas tabulas in liberos suos transmitterent: nam hoc primus liberis dedit Theodosius Augustus in *l. 1. C. de his, qui ant. ap. tab. hæred. trans.* de quo Justinianus loquitur in §. *Novissime. C. de cad. toll.* Dixi emancipatis: nam sui hæredes ipso jure ad quoscumque transmittunt, *d. l. Apud hostes. l. Si quis. ex liberis D. ad Tertyll.* Emancipati ad liberos solos ex constitutione Theodosii,

sed et legata, quæ nec in potestate constituti ante apertas tabulas transmittebant, ex eadem constitutione in liberos suos transmittunt. Valet autem lex Theodosiana in puris legatis, vel institutionibus, et vere stulti sunt, qui eam ad conditionalia trahunt, quos etiam Accursius reprehendit in *dicta l.* 1. et hæc quidem pertinent ad legem Papiam. Sunt hujus juris pressa quædam vestigia in *l. Eum qui post. de cond. et demonstr. l. fin. de donat. caus. mort. l.* 2. *§. fin. l. Qui solvendo. D. de hæredib. instit.* Jure antiquo, quod etiam hodie utimur ex placito Justiniani id est, eo jure, quod fuit ante legem Papiam, legatorum, quæ pure, vel in diem certum relicta sunt, dies cedit e mortis testatoris tempore: eorum porro, quæ sub conditione, vel ex die incerto semper dies cessat ab eventu conditionis: item eodem jure hæreditates deferuntur e mortis testatoris tempore, et nulla sunt caduca: non tamen transmittuntur hæreditates antequam aditæ sint, nisi, ut Theodosio placet, hæredes ex liberis sint: quod vero eidem placet, ut liberi sibi relicta legata transmittant ante apertas tabulas, hoc quibuscumque legatariis Justinianum dedisse meminisse nos oportet. Nunc de legatis videndum est, quæ ab adita hæreditate cedunt, quandoquidem certa sunt genera legatorum pure relictorum, quæ non mortis tempore, sed post aditam hæreditatem cedunt. Et ex hoc quidem ordine sunt legata ususfructus, usus, habitationis, et cætera, quæ personis cohærent: nam cum ad hæredes non transmittantur, frustra esset si quis ante aditam hæreditatem, diem eorum cedere diceret, *l.* 2. et 3. *quan. dies leg. ced.* item libertates non competunt ante aditam hæreditatem, quo fit, ut legata etiam manumissis relicta, ante aditam hæreditatem non cedant, et ut ex conditione libertatis cedant, *§. Libertatibus. C. de cad. toll. l. Nam cum libertas. D. quan. dies. leg. ced. l. Julianus. de cond. et dem.* item legata servis legatis relicta, ante aditam hæreditatem non cedunt *l. Hæredit. §. fin. l. Cum legato D. quand. dies. leg. ced. l. Si optio. de opt. leg. d. §. Libertatib.* alioquin apud hæreditatem ipsam jacentem, quæ vicem domini obtinet, cedent, quandoquidem apud eum, cui servus legatus est, cedere non possunt, cum ad eum ante aditam hæreditatem servus non transeat, *l. Servo legato. de leg.* 1. in *d. l. Hæredit. §. fin.* pro, *vel ei cui*, legendum credo, *vel si cui*, nam si ei cui servus legatus est, aliquid præterea legetur, utriusque legati dies cedit ex die mortis, et plane ineptum est illi conjunctim, et servo legatum esse relictum comminisci, ut partim cedat legatum ex morte, partim ex adita hæreditate. Et hæc quidem sunt legata, quæ ab aditione cedunt, in quibus jam a me superius dictum est cessare regulam Catonianam. Illud semper memoriæ repetendum est, quod tamen nostri doctores, vel ignorant, vel pro nihilo ducunt. Quæ legata voluntario hærede scripto cedunt ab adita hæreditate, et ideo regulæ Catonis non subjiciuntur, ea omnia scripto hærede necessario ex die mortis cedere, et ad regulam Catonis pertinere *d. l. Julianus. l. Quæsitum. de cond. et dem.* Quæ de cessione legatorum Jurisconsulti sentire videbantur, mihi hoc brevi commentario commodissimo videor esse complexus.

q) *Si generaliter*. Si servus, vel res alia, ut puta, bos, lanx, fundus, domus, generaliter et indistincte legetur, arbitrium est legatarii, quid velit ex iis, quas testator habebat, rebus accipere: fundi igitur legatum valet sine nomine: nam et fundi stipulatio valet, ut ex *l. Ubi autem non apparet. D. de verb. oblig.* perspici potest, in qua nullius stipulationis exemplum ponit Jurisconsultus, quæ utilis non sit et domus legatum valet, *l. Si domus. D. de leg.* 1. Domus autem nomine urbanum, fundi nomine rusticum prædium significamus: legatarii igitur electio est ex rebus hæreditariis, quam rem sibi velet sumere. Quid autem est si homo generaliter legetur, vel si bos, si equus, si lanx, familiam autem nullam, armentum, equitium nullum, supellectilem nullam testator habeat, an ex tanta infinitate hominum, vel equorum legatario arbitrium eligendi erit? equidem magis puto electioni locum non esse, et in hoc duntaxat hæredem teneri, ut idoneum hominem præstet, vel equum, vel bovem, vel lancem. Idem ne juris est si fundum, aut domum simpliciter legaverit, nullas autem ædes, nullum fundum habeat? et placet inutile esse legatum, *l. Cum post. §. Gener. D. de jur. dot. l. Ita stipulatus. D. de verb. oblig. d. l. Si domus*: nam fundus, aut domus sine certo modo intelligi non potest: quod si homo legetur nullo alio adjecto, satis per se constat quid legatum sit, quo fit, ut hoc legatum utile sit: et eadem est ratio eorum, quæ numerantur, adpenduntur, vel admetiuntur: nam si legata sint sine numeri, ponderis, vel mensuræ adjectione, inutile legatum est, *l. Triticum. l. Ita stipulatus. D. de verb. oblig.* et ideo *l. Nummis. de leg.* 3. de certo nummorum nomine intelligenda est, id quod Ulpianus exprimit in *l. Si servus plurium. §. fin. de leg.* 1. Quod si numerus apponatur, vel pondus, vel mensura, etiamsi omissa sit qualitas, utile est legatum. In his tamen rebus, quæ pondere, numero, vel mensura constant, legatarii electio non est, *l. Cum certus. D. de trit. vin. et ole. leg. d. l. Nummis*. Credo quia, ut jam a me superius dictum est, electio est rerum hæreditariarum. Quantitates autem semper pro eo habentur, ac si in hæreditate non essent, et si in hæreditate sint, non alias tamen æque bonas, aut æquipollentes, liberum est hæredi præstare, eaque est earum rerum natura, ut permutationem recipiant: distant etiam in hac re nummi a cæteris quantitatibus nam in nummis, inquit Ulpianus, hoc moribus receptum est, ut de consuetudine testatoris et regionis ejus, in qua versatus est testator, ante quæratur, quam collocata electione in hæredem exiguiores legatos esse dicamus. cum enim electio sit hæredis, pro eo est, ac si exiguiores legati essent, *arg. l. Si ita relictum. § fin. D. de leg.* 2. *l. Si ita scriptum. de leg.* 1. *l. Si ita stipulatus.* 1 et 4. *D. de verborum oblig.* In cæteris autem rebus, quæ numero, pondere, vel mensura constant, quæri ea non solent, ut ait *d. l. Cum certum*, id est, in more, positum non est, ut de eis quæratur: credo quia non tanta est varietas, tantaque dissimilitudo earum rerum, quanta nummorum, neque tam vara est earum, mutabilisque substantia, quam nummorum: oleum enim et similia a natura sunt, nummus est ab institutione nostra, in nobisque situm est, ut mutetur, aut nullo modo habeatur. In tanta igitur varietate et mutabilitate, id ante omnia quæri solet, quod propius accedit ad voluntatem testatoris, quod certe nihil interest quærere in aliis rebus, quæ sibi constant perpetuo. Illud sciendum est multum interesse utrum optio nominatim, an tacite relinquatur; id est, si generaliter res aliqua relinquatur: nam is, cui optio legata est optimum eligere potest, id quod a contrario sensu manifesto probat *l.* 3 *§.* 1. *C. comm. de leg.* Is, cui generaliter homo legatus est, neque pessimum eligere cogitur, neque optimum eligere potest: et hæc est Cassianorum sententia, confirmata rescripto Severi et Antonini, *l. Legato. D. de leg.* 1. denique legatum optionis ante electionem mortuo legatario, ex jure antiquo transmittitur ad hæredem *§ prox.* neque obstat *l. Illud. D. de opt. leg.* quam ibi secundo loco bene explicat Accursius, diversum autem est in legato generaliter relicto, *l. Nec semel. §. pen. D. quando dies leg. ced.*

r) *Aut aliud*. Nisi per damnationem legaverit, id quod tractasse me recordor in *princ. tit. hujus* nisi de certa re senserit, *d. l. Legato. l. Si quis a filio. §. Si quis plures, eodem tit.* nisi nulla talis res in hæreditate fuerit.

s) *Posthumo quoque alieno*. Alienus et extraneus idem significant, ut ex hoc loco perspici potest, et extraneus appellatur in *l. Extraneo. de vent. in poss. mitt.*

t) *Alienus posthumus*. Sic definitur alienus posthumus in hoc § *Qui natus inter suos hæredes, testatori futurus non est*, atque ita legitur in probatioribus codicibus, et Accursium ita legisse ostendit Glos. *in verb. futurus*. Item qui exsecto utero matris in lucem editur, alienus est posthumus matris, quia non suus, sed legitimus, *l. Posthumus*. Filio emancipato superstite, qui in utero est nurus, alienus est posthumus, et ideo institui non potest, sed neque ei præterito datur contra tabulas, *l.* 3. *§. Liberi. de bon. poss. cont. tab.* vel etiam venter non mittitur in possessionem vice contra tabulas bonorum possessionis.

u) *Inter suos*. Quæro an alieni posthumi hæredes institui possint? Jure civili institui non possunt, jure Prætorio institui possunt, et habent bon. possessionem secundum tabulas, *§.* 1. *de bon. pos. §. Servus quoque alienus*, adhibita Theophili interpretatione, *eap. de hæred. inst. l. Ejus. D. eod. tit l. Posthumus. D. de inoff. testam l.* 1. *§. Si filius. de vent. in poss. mitt.* Ex constitutione Justiniani perinde instituuntur atque si jure civili cogniti essent; et hoc est, quod ait in *§. Posthumus infra*

x) *Antea poterat*. Sed an poterit etiam ille posthumus alienus hæres instituti, qui in utero est ejus, quæ extraneo nupta est? minime vero, *l. Si quis posthumos. §* 1. *de lib. et posthum.* an et qui in utero ejus, quam nefas sit ducere, et idem probat in eo Justinianus in *d. § Posthumus. d. l. Si quis post.* si tamen in utero ejus sit, quam jure uxorem ducere possum, secus esse indicat *d. §. Posthumus, fac. l. Posthumorum. l. Si quis. § sit. l. Filius. § pen. de lib. et posthum.* At quæso, *l. Extraneo. de vent. in poss. mitt.* de quibus posthumis intelligemus, an de his, qui legitimi, vel cognati sunt? Sed hos constant mitti in possessionem, *d. l. Posthumus. d. l.* 2. *§. Si filius.* De iis igitur intelligemus, qui ex ea, quæ uxor nostra esse potest, et quæ alteri nupta non est, et ideo dixit *extraneo hærede instituto*, nam qui prorsus extraneus est, nonnisi ex testamento hæres nobis esse potest: cognati, vel legitimi posthumi ab intestato hæredes existere possunt. Ergo si de eis intellexit, cur non etiam adjecit, vel *ab intestato te succedente*?

CAPUT XXI.

De ademptione et translatione legatorum.

Ademptio legatorum sive eodem testamento adimantur legata, sive codicillis [1] firma est: sive contrariis verbis fiat ademptio: veluti si quod ita quis legaverit, Do lego, ita adimatur, Non do, non lego: sive non contrariis, id est, aliis quibuscumque verbis [2].

§. I. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit, Hominem Stichum, quem Titio legavi, Sejo do lego: sive in eodem testamento, sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur, et Sejo dari [3].

ADNOTATIONES

* 1 *Codicillis*. Testamento confirmatis *a*).
* 2 *Quibuscumque verb.* Et hodie quoque placet legata recte dari quibuscumque verbis, *l.* 21. *C. de legat.*
* 3 *Et Sejo dari* Transferri etiam recte dicitur per fideicommissum, ut hæreditas, *l.* 4 *C. de his quibus ut ind.*

a) Ulp. Reg. tit. 21 §. Legatum, quod latum est; et Tit. 25 §. Fideicommissum. et ante.

CAPUT XXII.

De lege Falcidia.

Superest ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus [1] novissime legatis impositus est [2]. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset: Uti legassit [3] suæ rei, ita jus esto) visum est hanc legandi licentiam coarctare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id, quod plerumque intestato moriebantur, recusantibus scriptis hæredibus pro nullo, aut minimo lucro hæreditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia, quam a) lex Voconia [4] latæ sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur, novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum, id est ut b) sive unus hæres institutus esset, sive plures, apud eum, eosve, pars quarta remaneret.

Ex Authent. De hæredib. et Falc. Coll. 1 tit. 1. Novell. 1. cap. 2 et 3. et passim. Item ex Auth. Ut sponsalitia lar. Coll. 9. tit. 2 Nov. 119. cap. ult. Item ex Authen. De Ecclesiast. tit. Coll. 9 tit. 14 Novel 131. cap. 12.

Nisi testator sciens modum sui patrimonii expressim vetuerit, ne hæres Falcidiam retineat: qui si defuncto non paruerit, præter debitum naturale, aufertur ei hæreditas applicanda cum suo onere substitutis, datis super hoc cautione, vel cohæredibus adeuntibus, vel generali fideicommissario sive soli ex pluribus in parte potiori, vel speciali fideicommissario, seu legatario majoris emolumenti, vel hominibus libertate in testamento donatis, prout quisque eorum prius nominatus est, exhæredatis, nec hic respectis: postremo defertur extraneo, vel fisco. Item si hæres mensuram substantiæ subtiliter agnoscens, quædam legata præstitit in solidum, neque ex his repetitio, neque ex aliis permittitur retentio, nisi inopinatum quid emergat. His cessantibus locus est Falcidiæ, inventario secundum tempus statutum in aditione facto sub præsentia legatariorum, vel agentium pro eis, si illi interesse non possint: vel si absint, vel interesse nolint, succedat præsentia trium testium ejusdem civitatis locupletum, probatæ opinionis, absque præjudicio tamen veritatis inquirendæ per servorum quæstionem, et hæredis testiumque jusjurandum; quo non observato, solida legata præstat, etsi fines hæreditarios excedant: nulla autem talium quæstionum, vel litium transcendat annum.

Item, in ea re Falcidia cessat, quæ ita relicta est, ne alienetur, sed permaneat apud successores ejus, cui relicta est. Similiter cessat in his Falcidia, quæ ad pias causas relicta sunt.

§. I. Et cum quæsitum esset duobus hæredibus institutis, veluti Titio et Sejo, si Titii pars aut tota exhausta [5] sit legatis, quæ nominatim [6] ab eo data sunt, aut supra modum onerata: a Sejo vero. aut nulla relicta sint legata, aut quæ partem ejus duntaxat, in partem dimidiam minuant: an quia is quartam partem totius hæreditatis, aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceret, placuit ut quartam partem suæ partis salvam habeat, placuit posse retinere: etenim in singulis hæredibus [7] ratio legis Falcidiæ ponenda est.

§. II. c) Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque si, verbi gratia, is qui centum aureorum patrimonium in bonis habebat, centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hæreditatem per servos hæreditarios, aut ex partu ancillarum hæreditariarum, aut ex fetu pecorum [8] tantum accesserit hæreditati, ut centum aureis legatorum nomine erogatis hæres quartam partem hæreditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso, si septuaginta quinque legaverit, et ante aditam hæreditatem in tantum excreverint bona, incendiis forte, aut naufragiis, aut morte servorum, ut non amplius, quam septuaginta quinque aureorum substantia, vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur [9]. Nec ea res damnosa est hæredi, cui liberum est non adire hæreditatem: quæ res efficit, ut sit necesse legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum hærede in portione pacisci.

§. III. d) Cum autem ratio legis Falcidiæ ponitur, ante deducitur æs alienum [10], item funeris impensa [11], et pretia servorum manumissorum [12]: tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud hæredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione ejus, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars legatariis singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. Quod si quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud hæredem remanere oportet.

ADNOTATIONES

1 *Quia motus.* Hinc in *l. Quod conditionis. de donat. caus. mor.* emendandum est *(modo legalis concesso.)*

* 2 *Legatis impo.* Legatariis impositus est dodrans, hæredibus quadrans, *l. pen. D. de jur. fis.*

3 *Ub. leg.* Sic legendum auctore Cornificio n .

4 *Lex Voconia.* Lege Voconia multa continebantur, ut ne quis censu sua plus cuiquam legaret, quam ad hæredem perveniret: cujus rei auctor est, non Theoph. modo, sed etiam M. Tullius in 3. Act. in Verrem. Ut ne ultra consanguineos feminæ ab intestato succederent, auctore Paulo *lib. 4. Sent. b)* Ut ne quis census mulierem hæredem faceret ultra quadrantem, sive, ut Dion scribit libr. 56. ὑπὲρ δύο ἥμισυ μυριάδας, id est, ultra 25. millia sestertium, quæ est quarta pars bonorum ejus, qui census dicitur. Ex quo etiam apparet censum dici eum, qui centum millia sestertium possidet, ut in lege Papia, §. *Sed nostra. infra, de success. libert.* quod etiam Asconius Pedianus adnotavit *c).* Inde vero idem Dion *d)* recte scribit, instituta Livia ab Augusto ex triente, impetrasse Augustum (*) a Senatu, ut tantumdem ei liceret παρὰ τὸν νόμον καταλιπεῖν. Ex quo apparet, quod de lege Voconia a Quintiliano traditur declamatione 264. ut ne mulieri plus quam semissem relinquere liceat, ut in scholasticis exercitationibus fere fit, ab Quintiliano esse confictum.

5 *Exausta.* Legatæ, quæ dodrantem excedunt hæreditatem onerare *e)* dicuntur: quæ assem absumunt, exhaurire *f)*: quæ dodrantem non excedunt, delibare *g)*. Igitur per leg. Falcidiam delibari hæreditas potest, non onerari, non exhauriri.

* 6 *Quæ nomin.* secus si hoc modo, Quisquis mihi hæres erit, *l. 4. §. Id quod. D. eod.*

* 7 *Quartam part. L. Cohæredi. §. Cohæres. de vulg. subst.*

* 8 *Hæredib.* Institutis, vel substitutis, *l. 41. §. Si filio. D. eod.*

* 9 *Fetu pec.* Vel ex aliis fructibus, *l. 30. D. eod.*

* 10 *Debentur.* De quadrante, *l. 41. §. Quod vulgo. D. eod.* non de proprio patrimonio hæredis *h).*

11 *Æs alien.* Deducto ære alieno *i)*, et si quid est aliud æris alieni loco, deducta funeris, aut monumenti *k)* necessaria impensa, deductis libertatibus *l)*, deductis Deorum donis, et generaliter deductis his omnibus, quæ Falcidiam non patiuntur, et quæ extra bona defuncti esse censentur, id quod superest pro dodrante, et quadrante dividitur inter hæredem, et legatarios. Quod diximus de Deorum donis. Paul. scribit lib 4 Sentent. de S. C. Pegasiano, ut et idem videatur non improbabiliter in *l. 1. §. Ad municip. ad leg. Falcid.* scripsisse (non etiam ea) *m).*

* 12 *Fun. imp.* Hanc debuit ponere primo loco *n).*

* 13 *Manumissorum.* Etiamsi vita decesserint post mortem testatoris, ante aditam hæreditatem, et pretia eorum, qui ultimo supplicio adfecti sunt ex S. C. Sylaniano *o)*, et pretia eorum, quos moriente testatore jam certum erat propter morbi gravitatem diutius vivere non posse, *l. 11. §. Si servus. D. eod.* Eadem deductio fit in ponenda ratione legitimæ portionis, quæ debetur liberis, aut parentibus, *l. Pap. §. Quarta. de inoffic. testam.* non etiam olim in ea quæ patronis, *l. 4. de bo. lib.*

a) lib. ad Herennium

b) tit. 8.

c) in d. act. 3

d) dicto lib. 56

(*) Impetrasse Augustum. Tà *Dionis* παρὰ τὸν νόμον ad *Voconiam legem consulto referri* animadvertant Schultingius ad Ulpianum pag. 610. et Heineccius *ad Leg. Jul. et Papiam Popp. lib. 3. c. 14. § 4. Nimirum Voconiæ Legi derogatum fuerat lege Papia Poppea, permissumque feminæ nuptis, ut possint aliquid ex maritorum testamentis capere. Quare nihil erat, cur ea lege Liviam solutam vellet Augustus. Verum ex lege Papia non nisi duas decimas capere potuisset Livia, alteram nomen matrimonii, alteram ob Tiberium filium, ex prisco susceptum matrimonio. Communis enim, quem ex Augusto immaturum enixa fuerat, vel ideo non proderat Liviæ, quod ad nominum diem non advixisset. Ut igitur trientis esset capax, lege hac decimaria erat solvenda, ne, quod ultra duas decimas legatum fuerat, ærarium occuparet. Et hæc ipsa lege soluta est, quam jam libro 55 notaverat Dio, dum Liviæ jus trium liberorum datum observarat.*

e) l. 8. C. eod

f) Paul. lib. 3. Sent. tit. ult.

g) l. Legatum. 116. D. de leg. 1.

h) Vide Cujac. l. 4. Observ. c. 34. ubi Goveanum notat tibi, itaque unis docent quidam, etc.

i) l. 1. §. Hæc verba. D. si cui plus quam per leg. Falc. l. 6. C. eod

k) l. 1. §. ult. D. eod

l) l. Papinian. 8. §. Quarta. D. de inoff. test. vide Cujac. lib. 20. Obs. c. 34

m) Vide Cujac. ad d. tit. de Senat. Peg. §. pen.

n) Nam enim debitum præcedit. l. pen. D. de relig. et sump. fun.

o) l. Æris alieni. 39. D. eod.

SCHOLIA

a) Lex Voconia. Legem enim Voconiam Dio intelligit, in quam Augustus committebat Liviam ex triente hæredem faciens. Tam autem lex Voconia, quam lex Furia plebiscita sunt, et de hac lege Voconia Aulus Gellius *lib. 20. cap. 1.* Lex item Falcidia plebiscitum est factum rogante C. Falcidio tribuno plebis, cujus Cicero meminit in oratione pro lege Manilia, cum Dion corrupte P. Falcidium appellat. Cæterum Constitutione Justiniani pene sublata est lex Falcidia, et restituta prisca lex duodecim Tabular. de testamentorum libertate: nam a testatore legem Falcidiam prohiberi posse Justinianus censet in *Nov. De hær. et Falc.* quod et Eusebius tradidit in Historia temporum id vero antea nunquam obtinuerat, sed tamen id Justinianus exigit, ut diserte et nominatim prohibeatur ait enim si μὲν τοι ῥητῶς ἀπαγορεύσῃ, quanquam in *Novella Ut sponsal. largit.* si fundum legatum testator alienare prohibuerit, perinde in eo cessare Falcidiam dicat atque si specialiter prohibita fuisset. Prohibetur autem institutis extraneis hæredibus, liberis autem vel parentibus Falcidia auferri non potest: id etiam imminuendæ legis Falcidiæ causa Justinianus adjecit, ut ne aliter locus esset legi Falcidiæ, quam si bonorum repertorium hæres conscripsisset, quod ego latius supra exposui in *Tit. de hær. qual. et diff.*

b) Sive unus hæres. Hoc Novella Justiniani immutatum fuisse clarissimis argumentis demonstravi in *Tit. de inoff. testam. sup.*

c) Quantitas autem. Ea, quæ post mortem testatoris accedunt, vel decedunt hæreditati, neque augent, neque minuunt legata, hæredis certe lucro vel damno cedunt, *l. In ratione. 2. l. In quantitate l. In duplicibus. D. h. t.* Non ignoro incidere sæpe justas causas, in quibus incrementa contingentia post mortem testatoris locupletiorem et uberiorem faciunt hæreditatem, ex diverso deminutiones tenuiorem et exiliorem, ut si conditio crediti post mortem extiterit, si naturale debitum post mortem solutum sit, et ejus generis quamplurimas: sed eæ exceptis, quæ etiam ideo admissæ sunt, quod retro ipsa incrementa et diminutiones hæreditati contigisse videntur incidentia post mortem defuncti, neque augent proprie, neque minuunt hæreditatem, quæ mortis tempore fuerit, ex quo illud consequitur, etiam legata non augeri vel minui: si enim non augetur vel minuitur hæreditas, qui fiet ut augeantur, vel minuantur legata? Hæredem tamen ipsum vel lucro vel damno afficiunt, et hoc est certissimum principium juris civilis.

d) Cum autem ratio. Deducto ære alieno, et si quid est aliud æris alieni loco: deducta item funeris aut monumenti necessarii impensa, deductis libertatibus, deductis iis, quæ Deo relicta sunt, ut Justiniano placet in *Nov. De eccles. tit.* ad quam detorta est quædam Pauli sententia in *lib. 4. Sent. tit. 3. contra l. 1. §. Ad municipium. D. h. t.* et generaliter deductis iis omnibus, quæ Falcidiæ expertia sunt, et quæ extra bona defuncti esse censentur, *l. In imponenda. l. Irritum. C. ad l. Falcid. l. Fundum. §. Si quis hæredem. D. eod. l. Papin. §. Quarta. D. de inoff. test.* id quod superest pro dodrante et quadrante dividitur inter hæredem scriptum et legatarios.

CAPUT XXIII.

De fideicommissariis hæreditatibus.

Nunc transeamus ad fideicommissa. Et prius est, ut de hæreditatibus fideicommissariis videamus.

§. I. Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo invitus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. *a)* Quibus enim non poterant [1] hæreditatem vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum [2], qui capere ex testamento poterant. Et ideo [3] fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo juris, sed tantum pudore [4] eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea divus Augustus semel iterumque gratia personarum [5] motus, vel quia per ipsius salutem [6] rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorumdam perfidiam, jussit consulibus [7] auctoritatem suam interponere. Quod quia justum videbatur et populare erat, paulatim [8] conversum est in assiduam [9] jurisdictionem: tantusque eorum favor factus est, ut paulatim etiam prætor proprius [10] crearetur [11], qui de fideicommissis jus diceret, quem fideicommissarium appellabant.

§. II. In primis igitur sciendum est, opus esse, ut

aliquis recto jure [11] testamento hæres instituatur, ejusque fidei committatur, ut eam hæreditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo hæres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit, Lucius Titius hæres esto: poterit adjicere, Rogo te Luci Titi, ut cum primum poteris [12] hæreditatem meam adire, eam Gajo Sejo reddas, restituas. Potest autem quisque et de parte restituenda hæredem rogare: et liberum est, vel pure, vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex die certo.

§. III. Restituta *b)* autem hæreditate, is quidem qui restituit nihilominus hæres permanet: is vero, qui recipit hæreditatem, aliquando hæredis, aliquando legatarii loco habebatur.

§. IV. Et Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo Annæo Seneca [13] consulibus Senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut si hæreditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes [14] actiones, quæ jure civili hæredi, et in hæredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta est hæreditas. Post quod Senatusconsultum prætor utiles [15] actiones ei et in eum, qui recipit hæreditatem, quasi hæredi et in hæredem dare cœpit.

§. V. Sed quia hæredes scripti, cum aut totam hæreditatem, aut pene totam plerumque restituere rogabantur, adire hæreditatem ob nullum, vel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso et Pusione consulibus, Senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hæreditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est [16]. Post quod Senatusconsultum ipse hæres onera hæreditaria substinebat: ille autem qui ex fideicommisso recepit partem hæreditatis, legatarii partiorii loco erat, id est ejus legatarii, cui pars bonorum legabatur; *c)* quæ species legati partitio [*] vocabatur: quia cum hærede legatarius particebatur hæreditatem. Unde quæ solebant stipulationes inter hæredem et partiarium legatarium interponi, eædem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hæreditatem, et hæredem, id est, ut et lucrum, et damnum hæreditarium pro rata parte inter eos commune esset.

§. VI. Ergo si quidem non plus, quam dodrantem hæreditatis scriptus hæres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano Senatusconsulto restituebatur hæreditas, et in utrumque actiones hæreditariæ pro rata parte dabantur: in hæredem quidem jure civili [17]: in eum vero qui recipiebat hæreditatem, ex Senatusconsulto Trebelliano tanquam in hæredem [18]. At si plus quam dodrantem, vel etiam totam hæreditatem restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano Senatusconsulto: et hæres, qui semel adierit hæreditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem, sive retinere noluerit, ipse universa onera hæreditaris sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium, et hæredem: si vero totam hæreditatem restitueret, emptæ, et venditæ hæreditatis stipulationes interponebantur [19]. Sed si recusabat scriptus hæres adire hæreditatem, ob id, quod diceret eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavebatur Pegasiano Senatusconsulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus esset, jussu prætoris adiret, et restitueret hæreditatem: perindeque ei et in eum, qui reciperet hæreditatem, actiones darentur, ac si juris est ex Trebelliano Senatusconsulto: quo casu nullis stipulationibus est opus, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hæreditariæ ei et in eum transferuntur, qui recipit hæreditatem utroque Senatusconsulto in hac specie concurrente [20].

§. VII. Sed quia stipulationes ex Senatusconsulto Pegasiano descendentes, et ipsi antiquitati displicuerunt, et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat *, et nobis in legibus magis simplicitas [21], quam difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam differentiis utriusque Senatusconsulti, placuit exploso Senatusconsulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano Senatusconsulto præstare, ut ex eo fideicommissariæ hæreditates restituantur: sive habeat hæres voluntate testatoris quartam, sive plus, sive minus, sive nihil penitus: ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei, vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere *, vel repetere solutum [22] quasi ex Trebelliano [23] Senatusconsulto, pro rata portione [24], actionibus tam in hæredem, quam in fideicommissarium competentibus: si vero totam hæreditatem sponte restituerit, omnes hæreditariæ actiones fideicommissario, et adversum eum competunt. Sed etiam id quod præcipuum Pegasiani Senatusconsulti fuerat, ut quando recusabat hæres scriptus sibi datam hæreditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hæreditatem volenti fideicommissario restituere, et omnes ad eum et contra eum transire actiones: et hoc transponimus ad Senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas hæredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius desiderat restitui sibi hæreditatem, nullo nec damno, nec commodo apud hæredem remanente.

§. VIII. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse hæres institutus, aut totam hæreditatem, aut pro parte [25] restituere, an ex parte hæres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogatus sit. Nam et hoc casu eadem observari præcipimus, quæ in totius hæreditatis restitutione diximus.

§. IX. Si quis una aliqua re deducta, sive præcepta, quæ quartam continet [26], veluti fundo, vel alia re, rogatus sit restituere hæreditatem: simili modo ex Trebelliano Senatusconsulto restitutio fiat perinde, ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hæreditatem restituere. Sed illud interest [27], quod altero casu, id est, cum deducta, sive præcepta aliqua re, vel pecunia restituitur hæreditas, in solidum ex eo Senatusconsulto actiones transferuntur, et res quæ remanet apud hæredem sine ullo onere hæreditario apud eum remanet, quasi ex legato ei acquisita: altero vero casu, id est, cum quarta parte retenta rogatus est hæres restituere hæreditatem, et restituit, scinduntur actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium: pro quadrante remanent apud hæredem. Quin etiam licet una re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hæreditatem rogatus est, qua maxima pars hæreditatis continetur: æque in solidum transferuntur actiones, et secum deliberare debet is, cui restituitur hæreditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interveniunt, et si duabus pluribusve deductis præceptisve rebus, restituere hæreditatem rogatus sit. Sed et si certa summa deducta, præceptave, quæ quartam vel etiam maximam partem hæreditatis continet, rogatus sit aliquis hæreditatem restituere, idem juris est. Quæ ou-

tem diximus de eo, qui ex asse hæres institutus est, eadem transferemus et ad eum, qui ex parte hæres scriptus est.

§. X. Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum, ad quem bona sua, vel legitimo jure, vel honorario pertinere intelligit, ut hæreditatem suam totam partemve ejus, aut rem aliquam veluti fundum, hominem, pecuniam, alicui restituat: cum alioquin legata, nisi ex testamento, non valeant.

§. XI. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursum alii, aut totum, aut pro parte, vel etiam aliquid aliud restituat.

§. XII. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide hæredum pendent, et tam nomen, quam substantiam acceperunt: et ideo divus Augustus ad necessitatem juris ea detraxit [28]: nuper et nos eundem principem superare contendentes, ex facto quod Tribonianus vir excelsus [29], quæstor sacri palatii suggessit, Constitutionem [30] fecimus, per quam disposuimus, si testator fidei hæredis sui commisit, ut vel hæreditatem, vel speciale fideicommissum restituat: et neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, possit res manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit: tunc sive pater hæredis, sive alius quicumque sit, qui fidem hæredis elegerit, et ab eo restitui aliquid voluerit, si hæres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam: si fideicommissarius jusjurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia juraverit: necesse eum habere, vel jusjurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi, vel universalis, vel specialis solutionem coarctari, ne pereat ultima voluntas testatoris fidei hæredis commissa. Eadem observari censuimus, et si a legatario, vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. *d*) Quod si is a quo relictum dicitur confiteatur quidem a se aliquid relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat [31], omnimodo solvere cogendus est.

ADNOTATIONES

1 *Non poterant.* Quod tamen hodie, cum fideicommissa sint juris extraordinarii *a*), sive, ut Justiniano placet, ordinarii *b*) in fraudem legum fieri certe nullo modo potest *c*).

* 2 *Fideicommissis.* Hieronymus ad Nepotianum per fideicommissa legibus illudimus.

* *De origine fideicommissorum locus singularis*

* 3 *Sed tant. pud.* §. *Et quia prima inf.* Seneca *d*). Religiosus, inquit, homo sanctusque solet tueri fideicommissa, et inde a sanctissima fœmina fideicommissum relictum, *l.* 19. § *pen. de un. leg.*

4 *Permanar. mo. Cap. ult. inf*

5 *Per ips. salut.* Hoc est cum jurejurando rogare, *l. Cum pater.* §. *Filius. de legat.* 2 sive ἐνόρκῳ, *l.* 2. *C. comm. de leg.* ut si quis per Deum rogaret, *l.* 3. *de iur. fisci.*

* 6. *Consulibus. L.* 29. *de leg.* 2.

* 7 *Paulatim.* Paulatim jus crescit, *l.* 11. §. *Ergo et. de leg.* 3.

* 8 *Assid. jurisd.* Columella 12 *e*). Magistratus adsidua jurisdictione vim legum custodire.

9 *Prætor proprius.* Ejus autem vicem in provinciis præsides de fideicommissis cognoscebant, *l. Cum etiam. C. de reb. cred. l. Si res. de leg.* 1.

* 10 *Crearetur. L. Si cui legatum. de cond. et dem. l. Titius* §. 1. *de aur. et arg. leg. l.* 2. *Cod. qui pot. in pign. hab.* Primum duo, deinde unus tantum *f*).

* 11 *Recta jure.* Verbis directis et legitimis *g*).

* 12 *Cum prim. pot.* Ut in formula cretionis, in diebus quibus sciris poterisque *h*).

a) Ulp. Reg. tit. 25. § Fideicommissa l. Pecunia 178 § 2 D de verb. sign.
b) Hodie enim per actionem petuntur sicut legata, l. 1. C comm. de legat.
c) l. 1. C. de delator.
d) De tranquillit. an. c. 11
e) cap. 3.
f) l. 2 § Capta D. de orig. Ju
g) Theophil. directo.
h) Ulpia. Regul. tit. 22. §. Hæredes scripti.

* 13 *Seneca.* Quid est ergo, quod Ausonius in Panegyrico negat Annæum Senecam fuisse Consulem? ordinarium scilicet.

* 14 *Omnes act.* Omnes in solidum, lege Falcidia nondum porrecta ad fideicommissa *i*).

* 15 *Util. action.* Directæ penes hæredem remanebant sine re.

Potuit Senatus fideicommissarium hæredem facere, §. *Quos. inf. de bonor. poss.* At quia, hæredem eum non fecit, et de transferendis tantum actionibus cavit, ideo hæredi et in hæredem directæ, fideicommissario et in fideicommissarium utiles dantur, tanquam in hæredem, § *Ergo. inf.*

* 15 *Permissa est.* Eodem Senatusc. *k*).

16 *Partitio.* Ostendi ad Ulpianum tit. de lega. de hac partitione accipiendum esse *l. Nomen.* §. *Partitionis. de verb. sign.* Moneo de eodem accipiendum esse, quod de partitione Cicero scribit 2. *de legib.* hoc sensu, Legatarium partiarum alligari sacris cum quo scriptus hæres hæreditatem partiri, et dividere jussus est, nisi adjectum sit, deductis centum nummis. At deductione in testamento non scripta, non etiam sacris liberari, si minus ceperit, quam hæredi relinquitur

* 17 *Jure civ.* Id est, ex XII. tab. nam et Senatusc. Trebellianum pars est juris civilis *l*).

* 18 *In hæredem.* Quia tunc loco hæredis erat, superiore autem casu loco legatarii *m*).

* 19 *Stipulat. interp.* Quo remedio omia onera hæreditaria in fideicommissarium transferebantur *n*).

* 20 *Concurrente.* Nimirum hærede coacto adire periculo fideicommissarii ex Senatusc. Pegasiano et translatis omnibus actionibus in fideicommissarium ex Senatusc. Trebelliano, *l. Si hæres.* 1. *ad Trebell.* *o*).

* *De hoc Papiniani dicta habes hunc locum singularem.*

* 21 *Simplicitas.* Simplicitas legibus amica, §. *Cæterum. cap.* 2 *lib. seq. l. ult. Cod. de furt.* σαφήνεια, *Nov.* 107. Vafrities inimica, argutiæ scilicet, subtilitates, scrupulositates, obscuritates, distinctiones, ac differentiæ nimiæ

* *De Senatusc. Pegasiano tollendo Constitutio, quæ non extat. alibi.*

* 22 *Rep. sol.* Per errorem facti, non juris *p*).

23 *Quasi ex Trebell.* Bene (quasi ex Trebelliano) id est, ignorans legem Falcidiam intervenire: nam si quasi ex Pegasiano, repetitio cessat: nec enim videtur indebitum solvisse, qui plenam defuncto fidem exhibet *q*).

24 *Pro rata p.* Deducto ære alieno hæreditas dividitur inter hæredem et legatarios *r*) Nulla fit deductio inter hæredem et fideicommissarium. Igitur priore casu hæres etiam sustinet onera: posteriore, pro sua quisque parte *s*): onera, inquam, creditorum. An et legatariorum? Hæc vero onera ad solum fideicommissarium spectant *t*), qui tamen quartæ retentionem non habet. Hæc ita, si hæres totam hæreditatem restituere rogatus sit, non si partem, *l.* 2. *C. ad Trebell.* *u*), *l.* 1. §. *Si is. qui quadring. D. eod*

* 25 *Pro parte.* Nam et in partem fideicommissarius Trebellianus hæredis loco est. *l. Postulante.* §. *pen. ad Treb.*

26 *Quæ quartam cont.* Quod si plus quarta continet, hæres etiam legatariis in id tenetur, quod quartam excedit *x*), videlicet si plus legatariis debeatur, quam ad fideicommissarium pervenerit.

* 27 *Sed illud inf. C. Si legatus.* §. *Malium. ad Trebell. l.* 3. *Cod. de sent. pass. l. pen. Cod. de hæred. institut*

28 *Ea detraxit.* Lege, eadem traxit.

29 *Vir excelsus.* Vir excelsus, magnificus, illustris, idem sunt

* Sic sup. §. *Libertinorum de libertin*

30 *Constit. fec.* Constitutio Latina, *l. ult. Cod. de fideicom.*

* 31 *Decurrat.* Allegans, docensve, id non jure relictum esse *y*):

Hæc vero est pœna perfidiæ magna

Favor est hic magnus fideicommissorum in codicillis relictorum, ut omnimodo præstentur ab hærede, qui fateatur se rogatum, etiamsi nullus fuerit adhibitus testis, ut infitiator jurare compellatur, et recusans jurare, pro confesso habeatur *z*).

i) § 5 inf
k) Theoph
l) l. 7 D de just et jur.
m) § 4. vers Post quod sup. Ulpia. tit. 21 §. Is qui.
n) Theoph § 5. et § 9.
o) Theoph
p) l Si hæres 68 § 1. D. ad S. C Trebell l. Error 9 C. ad leg Falcid.
q) Paul Sentent. l. 4 tit. 3 § Qui totam.
r) §. ult. sub tit 23.
s) l 1. C ad S. C Trebell
t) Secundum Bulgarum referente Glossa hic
u) Tunc enim legatorum onera inter hæredem ex asse, et fideicommissarium semissarium (si semis restituatur) pro rata dividuntur, Cujac. in Parat. Cod. tit. ad S. C. Trebell.
x) Item sentiunt et minorum gentium interpretes, qui in hunc locum scripserunt, post Glossam ad l. 1. §. Si hæres. D. ad Trebell.
y) Theoph.
z) l. 1. C. de fideicom.

SCHOLIA

a) *Quibus enim* Latinis Junianis, deportatis, et peregrinis, tametsi nihil legari possit, fidei tamen committi potest. Sunt autem quidam etiam fideicommissorum incapaces, ut cœlibes ex lege Julia et Papia, id est, qui matrimonio juncti non sunt: viduis tamen dabatur ex morte viri vacatio anni unius, et a divortio sex mensium. id est, ut interim etiamsi cœlibem vitam agerent, capere ex aliorum

testamentis, vel codicillis possent, ex lege Papia a morte viri triennii, a divortio anni et sex mensium, quemadmodum Ulpianus scribit in *Fragm. Tit. de pœn. leg. Juliæ*, ubi tamen corrupte admodum legitur *biennii* pro *triennii*. Ut enim altero tanto a morte viri vacatio, quæ lege Julia tribuitur, eam superat quæ a divortio tribuitur, eadem ut sit proportio necesse est in lege Papia, quæ tempora legis Juliæ prorogavit. Cum igitur a divortio lex Papia det annum et sex menses, necesse est ut a morte tribuat triennium: aut si quid in triennium tribuat a morte, necesse est ut non nisi annum tribuat a divortio a triennium Augusti lege tribui Svetonius auctor est in Augusto *cap.* 34 nimirum enim lex Papia Poppea lata est auctore D. Augusto post legem Juliam M. Papio et Q. Poppeo consulibus, qui quod suffecti non ordinarii essent Consules, ideo relati non sunt in Consulum catalogum, et ita de iis Consulibus Dion atque Isidorus scripserunt, Tacitus quoque *lib.* 3 *Relatum*, inquit, *est de moderanda Papia Poppea, quam senior Augustus post Julias rogationes incitandis cælibum pœnis, et augendo ærario sanxerat*. Superiori errori similem habemus in *l. ult. C. de atе. d vers. jud.* ubi post, *biennium*, legendum est *triennium*. idque constat ex l. *Per hanc. eod. tit.* tales quidam, qui solidum capere non possunt ex eisdem legibus Julia et Papia, ut conjuges inter se quasdam bonorum decimas matrimonii, et liberorum nomine capere possunt, et in cæteris casibus etiam solidum. de quibus Ulpianus eleganter scribit in *Fragmentis*, l. 15. et 16. et hujus juris extant quamplurima vestigia in *Codice Theodosiano*, *l. ult. de inoffic. dot. de leg. hæred. l.* 1. *l. Si aliquis. de bonor. possess. l. Pro commoditate. de navicular.* et in *Novella Valentiniani*, *de testamentis* et in *Codice Justiniani* in *l.* 1. *C. de his, qui se deferunt, lib.* 10. vide quæ ad *titulum ad Senatusc. Vellei. C.* et *l. Si is qui ex bonis.* et *l. In substitutione. D. de vulg. subst.* Sed in *d. l. Pro commoditate.* pro *liberis* perperam scriptum est *lucris*. Sunt et casus quidam, in quibus conjuges inter se ne decimas quidem capiunt, ut si libertinam Senator duxerit: nam lege Julia et lege Papia Poppæa, Senatori interdictæ sunt libertinarum nuptiæ, et quarundam aliarum, *l. fin. C. de nup. l. Lege Julia. D. de ritu nupt.* Idem est si ingenuus famosam duxerit, idem est si major quinquagenaria majori sexagenario nupserit ex lege Julia et lege Papia Poppæa, quæ tamen sublatæ sunt a Justiniano, l. *pen. C. de nupt. l. Si major. C. de legitim. hæred. lib.* vel si major quinquagenaria minori sexagenario, quod quidem matrimonium impar appellatur in Senatusconsulto Claudiano: sic enim legendum est apud Ulpianum in *Fragmentis*, non *Calvitiano*, nam et ex eodem Senatusconsulto Ulpianus scribit, justum matrimonium esse id quod major sexagenarius, cum minore quinquagenaria contraxerit, cui Svetonius adstipulatur in Claudio c. 23 ubi quidem pro *abrogavit*, malim legere *derogavit*. Cæterum qui cælebs non esset, orbus tamen et solitarius esset, id est, qui liberis careret, plus quam semissem ex testamentis aliorum capere non poterat, idque Sozomenus scribit *lib.* 1. *c.* 9. et Nicephorus lib. 7. c. 46 Et hæc quidem mirum in modum illustrarent *Tit. Cod. de infirmandis pœnis cælib. et orb. et de decimis sublatis*. Legendum enim est *Decimis*, non *Decimariis*. Hæc etiam valde illustrant Digestorum *Tit. de jur. fisci.* in quo fit sæpe eorum mentio, qui vel solidum, vel pro parte capere non possunt, et infinitos alios locos juris civilis, a quibus hæc Tribonianus divulsit, quod in *Tit. illo de infirmand. pœn. cælib.* essent abrogata. His vero locis ex mente Justiniani aptantur exempla filii naturalis qui partem tantum ex testamento patris naturalis capere potest, et mulieris nubentis intra annum luctus, quæ nec ex aliorum quidem testamentis quicquam capere potest: qua de re dicemus alio in loco. Nunc satis sit jus antiquum aperuisse: etiam illud addamus, deportatos, vel peregrinos hodie fideicommissa non capere: nam fideicommissa sunt juris civilis Constitutione Justiniani, nisi fortasse relinquantur a milite, *l. Si deportatis.* §. 1 *D. de leg.* 3. Quod autem ait in hoc loco Justinianus: *Quibus enim non poterant, etc.* sic accipiendum est, ut quo tempore nullius momenti erant fideicommissa, solerent testatores fidei hæredum committere, ut incapacibus darent: nam hodie incapacibus neque palam, neque tacite, in fraudem legis fideicommissa relinqui possunt, quoniam fideicommissa sunt juris extraordinarii, et ut tandem Justiniano placuit, juris ordinarii.

b) *Nihilominus hæres.* Regula juris est, qui semel hæres extitit, non potest hæres esse desinere, ut qui se abstinuit beneficio Prætoris l. *Cum quasi.* §. *Sed et si suus. de fid. lib.* ut qui repudiata hæreditate jure substitutionis hæres extitit, si postea a Prætore hæres institutus restituatur in integrum. *l. Et si sue.* §. *Sed quod Papin. D. de minor.* nam ut Prætor hæredem facere, ita hæredis nomen abolere non potest, item is, qui restituit hæreditatem: nam Senatus non aufert ei nomen hæredis jam lege quæsitum.

c) *Quæ species* Ostendi ad Ulpianum *Tit. de legat.* de hac partitione accipiendam esse *l. Nomen.* §. *Portionis. de verb. sign.* quem tamen locum sic nondum quisquam explicavit. Potest et alia pars legari in hunc modum: hæres meus hæreditatis meæ tertiam, vel quartam, et vicesimam partem Titio dato: partiarius autem legatarius partis suæ commoda, et pro parte sua onera agnoscere debet, *l. Cum plures.* §. 1. *l. Si quis servum* §. *fin. D. de leg.* 2. et in eam rem partis et pro parte stipulationes interponuntur. Quod si ita legatum relictum sit, bonorum meam partem tertiam, constat nulla onera legatarium sustinere, *l. Cum autem. D. eod. tit. l. Non amplius* §. *fin* et *l. seq. D. de leg.* 1 legatarium partiarum non esse, stipulationes hic partis, et pro parte nullas interponi, quod Accursius hodie etiam in partitiones legato supervacuas esse stipulationes putat, et utilibus actionibus partiarium teneri, quod mihi verissimum videtur.

d) *Quod si is, a quo.* De codicillis loquitur hæc constitutio, qui prorsus testibus destituti sunt. Hanc se Justinianus emisisse scribit favore fideicommissorum, et æmulatione Augusti: majorem certe favorem eis afferre non potuit, quam dum hoc constituit, ut omnimodo ad hærede præstetur, qui fateatur se rogatum a defuncto, etiamsi nullo adhibito teste rogatus sit, et is, qui inficiatur, hæres jurare compellatur, qui jusjurandum recusaverit, ut pro confesso habeatur. Traditiones Bulgari et Joannis huic clarissimo favori tenebras obduxerunt.

CAPUT XXIV.

De singulis rebus per fideicommissum relictis.

Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, aurum, argentum, pecuniam numeratam: et vel ipsum hæredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possint.

§. I. Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere, sed hæredis aut legatarii, aut fideicommissarii, aut cujuslibet alterius. Itaque et legatarius, et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur [1]. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est, ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere, et præstare, aut æstimationem ejus solvere.

§. II. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut hæres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius: nec interest utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo, qui ipsius hæredis, aut legatarii, vel etiam extranei sit [2]. Itaque et alienus servus redimi [3] et manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat, si modo nihil ex judicio ejus, qui reliquit libertatem, recepit: non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur: quia possit [4] tempore procedente, ubicumque occasio servi redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed ejus, qui manumittit. At is, qui directo testamento liber esse jubetur, ipsius testatoris libertus fit, qui etiam orcinus [5] appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur [6]. Directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo [7] testamento libertatem ei competere vult.

§. III. Verba [8] autem fideicommissorum hæc maxime in usu habentur: Peto Rogo, Volo Mando [9], Fidei tuæ committo: quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

ADNOTATIONES

* 1 *Relinquitur.* De suo quemque, non de alieno largiri oportet *a*).
* 2 *Extraneis sit.* Nec distinguitur, sciens aut ignorans legaverit, *l. Paulus respon. de fid. lib.*
* 3 *Redimi.* Vel magno pretio, *l.* 22. §. *Si testamentarius. ad leg. Cor. de fal.*
* 4 *Temp. pr. L. Si servo. de adim. leg.*
* 5 *Orcinus.* Acheronticus *b*). Libertus defuncti, et contra, defunctus patronus ejus, §. 1. *lib.* 2. *cap.* 19. *l. pen.* §. *Damn. de leg.* 2. Excipiendus est casus Constitutionis Divi Marci, de quo *lib. seq. cap.* 11.

a) Ut in l. Si pignore 54 §. 1 D. de furt.
b) Vide Cujac. ad Ulp. tit. 2 ad l. 49. D. de fideicom. libert. tract. 9. ad Afric. et l. 3. Obs. c. 23.

* 6 *Et quo morer.* Imo, et aliunde, domino pretio legato, et agnito legato, *l. In servitutem.* §. *Dubimus. de bon. lib.*
7 *Velut ex suo.* Et hoc nimirum est directo *c*) sive recto jure *d*) legata ex ipso testamento, fideicommissa ea fide hæredis pendent, ut recte Suidas *e*) legata definierit, τὰ ἐν διαθήκαις: fideicommissa *f*), τὰ ἐν πίστιν καταλιμπανόμενα ὑπὸ τοῦ μέλλοντος τελευτᾶν. Illa igitur sunt directa, hæc non item.
* αμεσως. A testatore protinus, ut l. 7. de testa. tutor.
* 8 *Verba autem.* Verba vulgaria *l. Libertates. de fid. lib.*
9 *Volo, mando.* Volo, id est, copio: mando, id est, committo. Hæc verba imperativa non sunt, sed precaria *g*).

c) l. Libertates. 16 D. de fideicommiss. libert.
d) §. 1. supra titul. prox.
e) In v. ληγατάριος.
f) In v. φιδεικόμμισσα.
g) Ulp. tit. 21.

CAPUT XXV.

De codicillis.

Ante Augusti tempora constat codicillorum jus non fuisse, sed primus Lucius Lentulus (ex cujus persona etiam fideicommissa * cœperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento [1] confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum divus Augustus voluntatem ejus implesset, deinceps reliqui [2] ejus auctoritate sequuti fideicommissa præstabant: et filia Lentuli legata, quæ jure non debebat [3], solvit. Dicitur autem ** Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cujus tunc auctoritas maxima erat, et quæsisse an posset hoc recipi, nec absonans a juris ratione codicillorum usus esset, et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum [4], et necessarium hoc civibus esse, propter magnas, et longas peregrinationes, quæ apud veteres fuissent; ubi si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora cum et Labeo [5] codicillos fecisset, jam nemini dubium erat, quin codicilli jure optimo [6] admitterentur.

§. I. Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed intestato quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus [7] ait non aliter vires habere, quam si speciali postea [8] voluntate confirmentur. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt, ex iis codicillis, qui testamentum præcedunt posse fideicommissum [9] peti: si apparet eum, qui postea testamentum fecit, a voluntate [10], quam codicillis expresserat, non recessisse *.

§. II. Codicillis autem hæreditas neque dari [11], neque adimi [12] potest: ne confundatur jus testamentorum et codicillorum: et ideo nec exhæredatio [13] scribi. Directo autem hæreditas codicillis, neque dari [14] neque adimi potest: nam per fideicommissum hæreditas codicillis jure relinquitur. Nec conditionem hæredi instituto codicillis adjicere [15], neque substituere directo potest.

§. III. Codicillos autem etiam plures quis facere potest, et nullam solemnitatem ordinationis desiderant.

ADNOTATIONES

* *De origine fideicommissorum locus singularis.*
* 1 *Testam. confirm.* In quo filia hæres erat scripta, Augusto cohærede adjecto, ut Theoph. scribit: a filia autem testamento relicta *a*) legata: ab Augusto codicillis fideicommissa, quibus nec si testamento confirmati essent, tunc jure legata relinqui poterant: ergo, neque ab Augusto, neque a filia.
2 *Reliqui.* Reliqui cohæredes Augusti *b*)
3 *Quæ jure non deb.* In codicillis testamento confirmatis directo hæres scribi non potest *c*), legata tamen in eis, et tutelæ, et libertates relinqui possunt *d*). Qui igitur ait, filiam Lentuli legata ipso jure non debuisse? nempe, quia jus codicillorum nondum erat receptum.
** *De origine codicillorum locus singularis.*
* 4 *Utilissim. L.* 2. *de const. prin.* quæ est ex libr. fideicommissorum Ulpiani, et hanc introducendorum fideicommissorum rationem exprimit.
* 5 *Labeo.* Jurisconsulti auctoritas non minor, quam Augusti.
* 6 *Jure opt.* Optimum jus ultimæ voluntatis per codicillos est, quia nullam solemnitatem desiderant. Optimum jus legati per damnationem *e*).
* 7 *Papinian. l.* 5. *de ju. codic.*
* 8 *Postea vol.* Testamento, vel codicillis *f*).
* 9 *Fideicomm.* Recte, fideicommissum *g*). Legatum non poterat peti, quia testamento confirmati non sunt, *l. Codicillis. de an. leg. l.* 35. §. *ultim. l.* 41. §. *Codicil. de leg.* 3. *l.* 31. *de leg.* 1.
10 *A volunt.* Et hoc quidem ad Papin. Tribonianus appinxit in *l. Ante tabulas. de jure codicill.* quod nec Paulum admisisse indicat, *l. Impuberem.* §. *Qui codicillos. ad l. Corn. de fals.*
* *De hoc rescripto habes hunc locum singularem.*
* 11 *Neq. Dari.* Neque confirmari *l. pen.* §. *Sed cum. C. de nec. ser. l.* 6. *de ju. codic.* nam et qui confirmat, dat *h*).
* 12 *Neq. adi.* Adimi per exhæredationem *i*). Adimi etiam videtur hæreditas, si testator dicat in codicillis hæredem non mereri suam voluntatem, vel si hæredi scripto conditionem adscribat, quæ ademptio non aliter valet, quam si verbis precariis jure fideicommissi in alium transferatur hæreditas, *l.* 4. *C. de his, quib. ut ind. l. pen.* §. *ult. de cond. inst.*
13 *Exhæred.* Eorum scilicet, qui hæredes scripti sunt *k*). Eorum vero qui hæredes scripti non sunt, exhæredatio nulla est, nisi suorum numero sint.
* *L. Non codicill. Cod. de test.*
* 14 *Neq. dari. L. Scævola. D. ad Treb.* præterquam in militis codicillis, *l. Militis in princ. D. de milit. test.*
* 15 *Adjicere. L.* 6. *et l.* 13. §. *ult. D. de ju. codic. l. pen. C. eod.*

a) Error typographicus: cum enim correctores, pro testamento, reponuisseat, codicillis, utrumque operæ retinuerunt, voce, codicillis, in alienum locum translata reponere igitur, a filia autem codicillis relicta legata, ab Augusto fideicommissa.
b) Theoph.
c) l. Quod per manus. 10. D. de jur. cod. l. Institutio. 10. D. de condit. instit. l. pen. §. 1 C. de nec. hær. inst.
d) l. Codicillis. 18 D. de ann. leg. l. 3. D. de test. tut. l. Libertates. 43 D. de manum. test.
e) Ulp. Regul. tit. 24. §. Optimum.
f) l. 5. D. de ju. codicill.
g) Vide Cujac. Obs. lib. 18. c. 7.
h) l. 3. D. de confirm. tut. et ibi Cujac. in recit.
i) Theoph.
k) l. 4. C. de his, qui ut ind. vide Cujac. ad Ulp. tit. 22 in fine.

J. CUJACII J. C.

NOTÆ ET SCHOLIA IN LIB. III.

INSTITUTIONUM D. JUSTINIANI PP. A.

CAPUT I.

De hæreditatibus, quæ ab intestato deferuntur [1].

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit, aut non jure fecit, aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est, aut nemo ex eo hæres extitit.

Ex Authent. De decurionib. et fil. eor. Coll. 4. tit. 17. Nov. 38. pass. et Auth. De hæred. ab intest. Coll. 9. tit. 1. Nov. 118. pass.

Omnis successio ab intestato sic disponitur nova lege, jure quod præcessit vacante.

Liberorum prima est causa, exclusa prorsus omni tam sexus, quam patriæ potestatis differentia.

Si ex pluribus descendentium personis aliqua præmortua sit, in ejus locum progenies sua in stirpem vocanda subrogatur. Si personæ ab intestato morienti descendentium nemo sit hæres, ascendentium secundus est ordo, qui præfertur omnibus a latere venientibus, quando frater, vel soror utrimque defuncto conjuncti non succedunt, vel eorundem filii.

Vocantur autem ascendentes, salva gradus prærogativa, quia proximiores in gradu, potiores in jure sunt.

Si vero pares gradu pariter vocantur, paternis quidem dimidia defertur, maternis alia dimidia, quamvis dispar sit numerus eorum.

Si concurrant cum parentibus fratres utrimque defuncto conjuncti, vel sorores, in capita succedunt una cum patre, vel matre defuncti. Unde consequens videtur, ut ulterioribus parentibus non habeantur inferiores: nec habetur hic ulla sexus, vel potestatis ratio, sed nuptiarum forte secundarum, ut in matre, quæ propter abolitionem infamiæ prioris conjugii liberis dimidium substantiæ suæ donaverat, quorum si quis præmoriatur, fratres soli in id, quod donatum est succedunt, matre nihil omnino habitura.

Cum vero pater una cum liberis succedit, partis eorum nullum usumfructum sibi vendicet, pro quo jus hæreditatis cum proprietate per hanc legem ei tributum est.

Cum nemo descendentium, aut ascendentium succedit, defuncti hæreditas ab intestato defertur ordine tertio ad fratres sororesque, quibus pater, et mater communes cum defuncto fuere: habeat autem hic locum fratris etiam filius præmortui, et filia, in stirpem scilicet vocati, ita ut isti ex tertio gradu venientes excludant defuncti fratrem uno dumtaxat parente conjunctum, et multo plus proavum defuncti.

Fratribus hujusmodi cessantibus, et eorum filiis, sequenti loco vocantur ex uno dumtaxat parente fratres, ac sorores, ubi rursus præmortui fratris filius, vel filii quasi stirps una locum habet, qui et ipsi patruum defuncti repellunt.

His deficientibus reliqui cognati vocantur a latere secundum gradus prærogativam, nulla sexus, vel potestatis admittenda differentia.

Valet autem hoc in illis tantum solis, qui fidei catholicæ sunt, cum hæretici sunt indigni.

§. I. Intestatorum autem hæreditates ex lege duodecim tabularum, primum ad suos hæredes pertinent.

§. II. Sui autem hæredes existimantur, ut et supra diximus, qui in potestate morientis fuerint: veluti filius, filia, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve [2] ex nepote ex filio nato prognatus [3] prognatave. Nec interest utrum naturales sint liberi, an adoptivi. *a*) Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, *b*) curiis [4] tamen civitatum dati secundum divalium Constitutionum, quæ super his positæ sunt, tenorem, hæredum suorum jura nanciscuntur. Nec non eos quos nostræ amplexæ sunt Constitutiones [5], per quas jussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali, eam tamen cum qua poterat habere conjugium, et ex ea liberos sustulerit: postea vero affectione procedente [6], etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit et filios, vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, justos et in potestate patris esse: sed etiam anteriores, qui et iis, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt. Quod obtinere censuimus [7], et si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtracti. Ita demum tamen nepos neptisve pronepos proneptisve suorum hæredum numero sunt, si præcedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit, sive alia ratione, velut emancipatione. Nam si per id tempus quo quis moreretur, filius in potestate ejus [8] sit: nepos ex eo suus hæres esse non potest. Idque et in cæteris deinceps liberorum personis dictum intelligimus. Posthumi quoque, qui, si vivo parente nati essent, in potestate ejus futuri forent, sui hæredes sunt [9].

§. III. Sui autem hæredes etiam ignorantes [10] fiunt: et licet furiosi [11] sint, hæredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis et furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium [12]: et ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam ignorantibus acquiratur suis hæredibus hæreditas: nec curatoris consensu acquiritur furioso, sed ipso jure [13].

§. IV. Interdum autem licet in potestate parentis mortis tempore suus hæres non fuerit, tamen suus hæres parenti efficitur: veluti si ab hostibus reversus quis fuerit post mortem patris: jus enim postliminii [14] hoc facit.

§. V. Per contrarium evenit, ut licet quis in fami-

lia defuncti sit mortis tempore, tamen suus hæres non fiat; veluti si post mortem suam pater judicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria ejus damnata [15] fuerit: suum enim hæredem habere non potest, cum fiscus ei succedit: sed potest dici ipso jure suum hæredem esse, sed desinere.

§. VI. *c)* Cum filius filiave, et ex altero filio nepos neptisve existunt, pariter ad hæreditatem avi vocantur: nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. Æquum enim esse videtur, nepotes neptesque in patris sui locum [16] succedere. Pari ratione, et si nepos neptisve sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptesque, item pronepotes et proneptes in parentis sui locum succedere: conveniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes [17] hæreditatem dividi: ut filius partem dimidiam hæreditatis habeat [18], et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis nepotes neptesve extant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor, ad unum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel quatuor altera dimidia.

§. VII. Cum autem quæritur an quis suus hæres existere possit, eo tempore quærendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse, quod accidit et destituto testamento. Hac ratione *d)* si filius [19] exhæredatus fuerit, et extraneus hæres institutus est, et lilio mortuo [20] postea certum fuerit, hæredem institutum ex testamento non fieri hæredem, aut quia noluit esse hæres, aut quia non potuit, nepos avo suus hæres existet: quia quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos, et hoc certum est [21].

§. VIII. Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre ejus, posteaque deserto avi testamento, suus hæres efficitur. Plane si et conceptus, et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento, suus hæres non existet, quia nullo jure cognationis patrem sui patris tetigit. Sic nec ille est inter liberos avi, quem illius emancipatus adoptaverat [22]. Hi autem cum non sint [23] quantum ad hæreditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati [24]. Hæc de suis hæredibus.

§. IX. Emancipati autem liberi, jure civili nihil juris habent: neque enim sui hæredes sunt, quia in potestate parentis esse desierunt, neque ullo alio jure per legem duodecim tabularum vocantur: sed prætor naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem. Unde liberi, perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: sive soli sint, sive cum suis hæredibus concurrant [25]. Itaque duobus liberis extantibus, emancipato uno et qui tempore mortis in potestate fuerit: sane quidem is, qui in potestate fuerit, solus jure civili hæres est, id est, solus suus hæres est, sed cum emancipatus beneficio prætoris in partem admittitur, evenit ut suus hæres pro parte [26] hæres fiat.

§. X. *e)* At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia fuerint. *f)* Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec unquam in adoptiva familia fuissent [27]. Et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo, et quantum ad hunc, æque extraneorum loco fiunt: et quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos ejus, on ad agnatos.

§. XI. Minus ergo juris habent adoptivi, quam naturales. Namque naturales emancipati, beneficio prætoris gradum liberorum retinent, licet jure civili perdant: adoptivi vero emancipati, et jure civili perdunt gradum liberorum, et a prætore non adjuvantur [28], et recte: naturalia enim jura civilis ratio perimere non potest, nec quia desinunt sui hæredes esse, desinere possunt lilii filiæve [29], aut nepotes neptesve esse. adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia jus nomenque filii filiæve, quod per adoptionem consequuti sunt, alia civili ratione, id est, emancipatione deperdunt.

§. XII. Eadem hæc observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis, id est, neque hæredibus institutis, neque ut oportet [30] exhæredatis, prætor pollicetur. Nam eos quidem qui in potestate parentis mortis tempore fuerint, et emancipatos, vocat prætor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerint per hoc tempus quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ito longe minus contra tabulas testamenti ad bona ejus non admittit, quia desinunt numero liberorum esse.

§. XIII. Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiva familia sunt, qui post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint: intestato parente naturali mortuo, licet eo parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est, qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui hæredes liberi, neque emancipati obstent, neque agnatus quidem ullus interveniat. Ante enim prætor liberos vocat tam suos hæredes, quam emancipatos: deinde legitimos hæredes, deinde proximos cognatos.

§. XIV. *g)* Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra Constitutiono [31] acceperunt, quam super his personis posuimus, quæ a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, Constitutionem [32] scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia jura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset [33], nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque jure civili, neque prætorio, ex hæreditate ejus aliquid persequi potest, neque contra tabulos bonorum possessione agnita, neque in officiosi querela instituta: cum nec necessitas patri adoptivo imponitur, vel hæredem eum instituere, vel exhæredatum facere, utpote ullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano Senatusconsulto ex tribus maribus [34] fuerit adoptatus. Nam et in hujusmodi casu, neque quarta ei servatur, nec ulla actio ad ejus persequutionem ei competit. Nostra autem Constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum

susceperit [35]. Utroque enim jure tam naturali, quam legitimo, in hanc personam concurrente, pristina jura tali adoptioni servavimus, quemadmodum si paterfamilias se dederit adrogandum: quæ specialiter, et sigillatim ex præfatæ Constitutionis tenore possunt colligi.

§. XV. Item vetustas ex masculis progenitos, plus diligens, solos nepotes, qui ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, et juri agnatorum eos anteponebat: nepotes autem qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus [36], cognatorum loco numerans [37], post agnatorum lineam eos vocabat; *h*) tam in avi, vel proavi materni [38], quam in aviæ, vel *i*) proaviæ [39], sive paternæ sive maternæ successionem. Divi autem principes non passi sunt talem contra naturam injuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis, et pronepotis nomen commune est utrisque, qui tam ex masculis, quam ex fœminis descendunt: ideo eundem gradum, et ordinem [40] successionis ei donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis [41], qui non solum naturæ, sed etiam veteris juris [42] suffragio muniuntur: portionem nepotum [43], vel neptum, vel deinceps [44], de quibus [45] supra diximus, paulo minuendum esse existimaverunt *: ut minus tertiam partem acciperent, quam mater eorum [46], vel avia [47] fuerat acceptura [48], vel pater eorum [49], vel avus paternus [50], sive maternus [51] quando fœmina mortua sit [52], cujus de hæreditate agitur: iisque licet soli sint, adeuntibus, agnatos minime vocabant.

* Ex Ast. De hæred. ab intest. cap. 1. c. 2 seu §. Si quis igitur, et §. Si igitur defunctus. cum sequ.

Novo jure pariter ad hæreditatem avi defuncti ab intestato vocantur: hunc particulæ Nov. 18. hoc erat adnotatum in veteri lib. H. Martinus non putat hic esse novi juris mentionem faciendam, cum in fine hujus tituli hoc corrigatur.

Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes, vel neptes, pronepotes, vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat: ita et principalis dispositio in locum matris suæ vel aviæ, eos cum jam designata partis tertiæ diminutione vocat.

§. XVI. Sed nos cum adhuc dubitatio manebat [53] inter agnatos et memoratos nepotes, quartam partem substantiæ defuncti agnatis sibi vindicantibus ex cujusdam Constitutionis [54] auctoritate, memoratam quidem Constitutionem a nostro Codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus. Nostra autem Constitutione promulgata [55], toti juri ejus derogatum est, et sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, et deinceps superstitibus, agnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare: ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores iis habeantur [56], qui recto jure descendunt. Quam Constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem, et tempora [57] et nunc sancimus: ita tamen [58] ut quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas [59] statuit, non in capita sed in stirpes dividi hæreditatem: similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri jubemus, vel inter omnes nepotes et neptes, et alias deinceps personas: ut utraque progenies matri suæ vel patris, aviæ vel avi, portionem sine ulla diminutione consequatur: ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hæreditatis habeant.

ADNOTATIONES

1 *Quæ ab int. Defer.* Hic titulus pertinet ad totam materiam intestatæ successionis: specialiter autem sub eo de suorum dumtaxat successione tractatur: ejusque summa hæc est: Suos hæredes solos esse ex XII. tabul. *a*) legitimos filios, vel naturales factos legitimos *b*). In suorum linea ulteriorem a proximiore non excludi. Ulteriorem vice sui patris admitti *c*). Inter suos hæredes a prætore vocari emancipatos *d*) non etiam eos, qui sunt in adoptiva familia *e*). Inter suos hæredes ex Constitution. vocari nepotes ex filia, et deinceps cæteros *f*).

2 *Pronepos pronep.* Unde et in *l. Lege Julia. D. de ritu. nup.* sic leg. est (Pronepos ve ex nepote ex filio nato) et paulo post (proneptisve ex nepote ex filio nato nata.)

* 3 *Prognatus prognat.* Natus dicitur de filio, Prognatus de nepote vel pronepote, ut Cicer. *g*) Thyestes Tantalo prognatus, qui Tantali est nepos, Jovi pronepos.

4 *Curis tamen.* Dari autem possunt etiam existentibus justis filiis. Sunt enim in *l. 3. C. de nat. lib.* temere ab aliquo addita hæc verba (naturalem dumtaxat fœcunditatem sortiatur) ex ipsa Nov. L. Theod. De bon. decur. contra *l. Communium. C. de nat. lib.* quæ merito fuerant ab Triboniano prætermissa, ut auctores sunt omnes libri scripti. Memini eodem modo in *l. 2. C. quand. et quib. quart. pars. deb. ex Nov. Theod. De bon. dec.* perperam addita fuisse verba hæc (et optionis conditio in offerendis rebus quartæ partis, vel dodrantis) quæ absunt ab omnibus lib. scriptis, et merito, cum ejus optionis in *l. 2.* nulla mentio asia habeatur. At illic etiam in eo peccatum est, quod cum in Nov. 25 post illa verba (quartæ partis) spatium relictum esset, supplevere (vel dodrantis) hæc scilicet potius cum supplenda essent (aiso ejus pratio).

5 *Constitution.* Intelligit Latinam constitut. *l. Cum. quis. C. de nat. lib.* de qua etiam, *l. 1. c. 10. sup.*

* 6 *Affectione proced.* Confirmat, et auget affectionem inter conjuges procreatio liberorum: σύνδεσμος enim, ut Aristoteles ait *h*), inter eos liberi esse videntur: qua de causa, et ἄτεκνοι facile divortunt dissidentive, ut auctore Svetonio, Ti. *i*) et Julia intercepto communis filii pignore. Et procedente, inquit, filii affectione, ut Apulejus *k*) procedente consuetudine et affectione roborata. Plinius 21. *l*) Procedente hilaritate.

* 7 *Censuimus.* Const. Latina *l. Nuper. C. de nat. lib.*

8 *In potest. ejus sit.* Quippe cum mortis tempore is nepotem gradu præcedat, sed et illud necessarium est, ut nepotem in hæreditate præcedat, *l. Scripto. unde lib. §. Eum autem. inf.*

* 9 *Sui hæred. sunt.* Quamvis verum sit eos in potestate morientis non fuisse, *l. ult. D. de col. bon. l. ult. §. 1. de ods. lib.*

* 10 *Etiam ignor. L. 3. §. Est autem. D. de suis, et leg. hær.*

* 11 *Furios.* Aut infantes, aut peregre nati, ut Paul. scribit l. Scot. *m*).

* 12 *Dominium.* Rerum hæreditarium *n*).

* 13 *Ipso Jure.* Verumtamen si solvendo non sit hæreditas, et furiosus, si resipuerit, et pupillus, si adoleverit, se abstinere possunt *o*).

* 14 *Postuman.* Eadem est causa posthumorum, et fuit olim eorum, qui erroris causa probata post mortem patris civitate donabantur ex lege Ælia Sentia et S. C. et eorum, qui ex prima secundaque mancipatione post mortem patris manumittebantur: qui etiam omnes quasi agnatione sui hæredis rumpebant patris testamentum *p*).

* 15 *Damnata fuerit.* Nec restituta: restitui enim potest a principe, ut in Pertinace Capitolini legimus.

16 *Locum succ.* Gajus, d. t. 16. in locum portionemve, ut *l. Cohæredi. §. ult. de vulg. sub. l. Cum quis. §. Sejom. de leg.* 3. non in jus nomenve sui hæredis: atque ita fit, ut cum suo hærede succedant non sui: utique plures habeantur pro uno, *l. 2. §. Si duo. l. 7. de col. bon. q).*

* 17 *In stirpes.* Non viritim pro numero singulorum, *l. 8. et 9. C. Th. de bon. poss.*

* 18 *Habeat.* Gajus, fruat, prisco verbo *r*).

19 *Si filius.* Liberi qui sunt in familia si primum gradum obtinent, Sui hæredes appellantur, dummodo, ut in gradu, ita in hæreditate præcedant. In hac igitur specie filius nepoti non obstat; quoniam post mortem filii testamentum destituitur. Cæterum non destituto testamento filius nepoti obstat, *l. Scripto. und. lib. l. Si quis filio. de injust. rupt. test.* ideo-

a) Ulp. reg. tit. 26. §. 1. et ibi Cujac.
b) l. Cum. quis. 10. C. de natural. liber.
c) Ulp. d. t. 26. §. 2. l. 3. C. de su. et legit. lib.
d) l. ult. §. 1. C. de legit. hæred.
e) l. 1. §. Et sui jur. D. de bonor. possess. contr. tabul.
f) l. ult. C. de su. et legit. liber.
g) Tusculan. Q. lib. 3.
h) Ethicorum Nicom. l. 8. c. 14.
i) Tiber. c. 7.
k) Metamor. 5.
l) Cap. 3.
m) Apud Lucin. Rufin. tit. 16.
n) Paul. d. l. 4.
o) Paul. ibid.
p) Paul. d. l. 18. Caj. ib. v. Cujac. ad l. Scripto. 7. D. si tab. test. nul. extat. lib. 20. Qu. Pap.
q) Ex Cujacii sententia, si defunctus filium reliquerit, et ex filio præmortuo nepotem, neptemve, solus filius suus hæres est, quia gradu proximior est. Nepos neptisve ex altero filio sui hæredes non sunt. Vide comm. nostrum ad tustit.
r) Cujac. dict. ac. tu. 16.

que nepos testamentum quasi successione non rumpit, quia non nisi post mortem testatoris jus filii exhæredatione abscissum fuit, *l. Filium* §. *Videamus. in fin. de bon. pos. cont. tab. l.* 1. §. *Post suos. de suis et leg. hæred.* At si filius præteritus, qui est apud hostes, in eo statu decedat, nepos testamentum rumpit. Jus enim filii non fuit hoc casu moriente testatore abscissum, sed pependit, *l. Illa.* § 1. *de hæred. instit.* et hæc est sententia *l. Si quis posthumos.* §. *Si filium. de lib. et post.* huic similis alia species ponitur in *l.* 1. §. *Sciendum. de suis et leg. hæred.* cui Pap. in *l. ult. de cons*t*. inst.* hanc videtur conjunxisse his verbis (quemadmodum si exhæredato) et quæ sequuntur: quæ tamen Papiniani sententia valde amputata, aut certe depravata est.

* 20 *Filio mortuo.* Post mortem patris deliberante extraneo *rr*).

* 21 *Et hoc certum est.* Perfecta igitur definitio suorum hæredum hæc est. Ut sint liberi qui in familia defuncti proximiores gradu sint delatæ hæreditatis tempore, aut futuri forent, si eo tempore editi essent.

* 22 *Adoptarera*t. Quia patri adoptatoris per adoptionem agnatus non fit, nec cognatus igitur *s*).

23 *Cum non sint.* Sententia hæc est, cum hæredes esse non possint quasi sui, vel quasi agnati, quod liberi, qui non sunt sui, certe nec agnati sunt, *l. Scripta. und. lib.* 1. *De con.* §. 2. *de Carb. edi.* Denique quum non sint quantum ad hæreditatem liberi, nec quantum ad bonorum possessionem, quæ jure proximitatis defertur, cognati sunt.

* 24 *Proximi cogn.* Nec liberi sunt igitur, nec cognati: denique qui nati ex liberis nostris nobis liberi non sunt, nec cognati quoque nobis sunt. Qui autem liberi quidem nobis sunt, sed non sui liberi, etiamsi nec agnati nobis sint, sunt tamen cognati *t*).

* 25 *Concurrant.* Ita tamen, ut emancipati suis si qua bona propria habent, conferant *u*).

26 *Pro parte.* Est ἀντίθετον. Solus hæres sup. et pro parte hæres, hic.

* 27 *In adopt. fam. fuit.* Adoptio præterita non nocet, *l.* 6. §. *ult. de bon. pos. cont. tab.* quia tempus mortis spectatur.

* 28 *Non adiuvantur.* Nec quasi cognati *x*).

* 29 *Filii fil.* Imo et jus filii, filiæve quod natura consequuti sunt exhæredatione amittunt, *l.* 9. §. *Si filium. de lib. et post.* nec a prætore adjuvantur.

* 30 *Ut oport.* Id est, nominatim, *l.* 1. *C. de bon. pos. cont. tab* *y*).

31 *Constitut.* Hæc constit. est decisio *l. pen. C. de adopt.* de qua multis aliis locis in his lib. ut §. sequenti.

32 *Constitutionem.* Decisionem intelligit, de qua proximo §. sup.

* 33 *Permansisset.* Quinimo in patris naturalis potestate permanet, videlicet si extraneo in adoptionem datus fuerit, §. *Sed hodie. c.* 11. *lib.* 1.

* 34 *Ex trib. mar.* Seneca 2 *Contr.* 1. Tres filios sustulit, poterat unum in adoptionem dare.

* 35 *Susceperit.* A patre naturali.

36 *Ex. neptib.* Vel ex nepotibus ex filia natis.

* 37 *Cogn. lo. num.* Recte, quia hi neque sui, neque agnati sunt, avo materno.

38 *Proavi mat.* Avus maternus respicit nepotem ex filia natum: proavus maternus respicit pronepotem ex nepte ex filio, vel filia nata. Idem tamen dicendum est in proavo paterno, quod respicit pronepotem ex nepote ex filia nato.

39 *Vel proaviæ.* Avia materna respicit nepotem ex filia natum. Paterna nepotem ex filio; Proavia paterna pronepotem ex nepote, ex filio filiave nato natum: materna pronepotem ex nepte ex filio filiave.

* 40 *Et ordin. success.* Nimirum inter suos.

41 *Sibi eis.* Eis, id est, filiis filiabusque, qui quæve ad successionem patris vocantur ex XII. tab. Item filiis filiabusque, qui quæve ad successionem matris vocantur ex S. C. Orfitiano. Item nepotibus neptibusve ex filio, qui quæve ad successionem avi paterni vocantur: ut sit inquam eis amplius aliquid quam nepotibus ex filia jam mortua venientibus ad successionem avi materni, aut nepotibus ex filio, vel filia ad successionem aviæ paternæ vel maternæ, aut pronepotibus ex nepote ex filia nato ad proavi paterni, aut pronepotibus ex nepte ex filio filiave nata ad proavi materni, aut pronepotibus ex nepote ex filio filiave nato ad proaviæ paternæ, aut pronepotibus ex nepte ex filio filiave nata ad proaviæ maternæ, quos omnes constitutio vocat inter suos.

42 *Veteris juris.* XII. Tabularum, vel S. C. Orfitiani.

43 *Portiones nepotum.* Nepotum ex filis, si quæratur de hæreditate avi materni. Item nepotum ex filio, si quæratur de hæreditate aviæ paternæ vel maternæ.

44 *Vel deinceps.* Ut pronepotum ex nepote ex filio nato, si quæratur de successione proavi paterni, et cæterorum de quibus superius dictum est.

* 45 *De quibus.* Qui scilicet ex fœminis descendunt.

46 *Quam mat. eor.* Cum defunctus est avus maternus, de cujus successione nunc agitur.

rr) Theoph.

s) l. Si qua mihi. 42. §. ult. D. de ritu nupt. l. Qui in adoptionem. 23. D. de adopt. Theoph.

t) l. 4. §. 2. D. de gradib.

u) Ulp. apud Rufin. tit. 16. l. 8. C. de collation.

x) Paul. 4. lib. 4.

y) Theoph.

47 *Vel avia.* Cum defunctus est proavus maternus, aviæ maternæ pater, de cujus succes. nunc pronepos litigat.

48 *Fuerat. accept.* Mater de hæreditate patris defuncti, qui est ad nepotes ex filia avus maternus: avia jam mortua post filiam de hæreditate patris, qui proavus maternus est ad pronepotes ex nepte ex filia nata. Et sic intelliguntur hæc quando masculus mortuus est, cujus de hæreditate agunt ii, qui ex filiabus et nepotibus nati sunt.

49 *Vel pater eorum.* Cum quæritur de aviæ paternæ hæreditate, addendum videtur (vel mater eorum:) atque ita Theop. legit. Cum similiter avia materna defuncta est, cujus defuncta matre nunc hæreditatem nepotes sibi defendunt.

50 *Vel avus patern.* Cum proavia mea paterna mortua est.

51 *Sive maternus.* Cum proavia materna defuncta est. His adde, Vel avia paterna, sive materna.

52 *Mortua sit.* Si avia, vel proavia. Supra, quando masculus, id est, avus vel proavus mortuus est. Quam de hæreditate masculi quæritur, multum distant, qui per virilem sexum ab his, qui ex fœminis descendunt. Nam illi ex XII. tab. hi ex constitutionibus vocantur. Cum de hæreditate fœminæ, eodem omnes jure vocantur *z*).

* 53 *Dubit. manu.* Una Constitutione cum hisce nepotibus concurrentibus agnatis dante *a*) quadrantem, altera quodammodo adimente.

54 *Constitutionis. L. Si defunctus. C. Theod. de leg. hæred.* ex qua etiam trientis deductio fit. Quadrantem tollit in hoc §. Justinianus: sed et trientem tollit in Nov. 18 et 118 idque Græci ad Theoph. adnotarunt, aut idem ipse Theoph. in extremo hujus § ut et in *Tit. qui mod. testam. infir.* de ratione mutati quadrantis Falcidiani, auctore Viglio Zuichemo *b*).

55 *Constit. prom. sig.* Constit. Latina *l. ult. C. de suis et leg. hær.*

* 56 *Potior. ns. hab.* Potiores erant in quadrantem *c*).

* *Facturus erat, nondum fecerat Justinianus hanc Constitut. cujus sententiam prævertit exponere hoc loco. Locus singularis.*

* 57 *Et tempora.* In futura tempora scil. non in præterita *d*).

* 58 *Ita tamen.* Hæc clausula, ita tamen etc. non est in ea Constitutione: sed nova est Justiniani Constitut. quam postea Novellis inseruit, ut inter filios et nepotes ex filiis, et inter nepotes, aut pronepotes, qui ex fœminis descendunt dividatur hæreditas in stirpes, non in capita, et ut sine ulla trientis diminutione, N. 18. Ut hoc isto loco, ita multis aliis locis alia plerique in Digestis et Codice Tribonianus admiscuit, quæ nondum constituta erant, sed meditata tantum et postea Novellis inserta sunt.

59 *Antiquitas.* Lex XII. tab. *l.* 3. *C. de sui et leg. hæred.*

z) Theoph.

a) Theoph. l. 4. C. Theod. de legit. hæred.

b) Vide Theoph. nostrum.

c) d. l. 4.

d) l. ult. C. de su. et legit. hæred.

SCHOLIA

u) *Quibus connumerari.* Dicam hoc in loco quibus modis naturales efficiantur legitimi. Sunt autem modi complures ab Imperatoribus introducti: unus est a Theodosio, *l.* 3. *C. de natur. liber.* si pater curiæ ejus civitatis, ubi natus est, vel si ejus civitatis Curiæ, cui vicus aut possessio illa respondet, in qua natus est, vel si curiæ cujuslibet μη ὁπόλεως cum ortu pater aut Romanus aut Constantinopolitanus est, id est filium naturalem offerat, vel si filiam naturalem, observata eadem locorum ratione curiali in matrimonium collocet, et si quidem hoc pater in testamento constituat, hærede scripto filio naturali, vel etiam inter vivos donatione in filium collata, ut si filius decurio fuit, non poterit decurionatum filius defugere, siquidem patris libertatem agnoverit, vel etiamsi ea per simulationem neglecta atque contempta, rerum tamen paternarum ex asse vel ex parte aliqua possessionem deinde aliquo tempore possederit, *l.* 4. *C. eodem.* Id etiam adjecit Leo, eum, quem pater superstes curiæ adscripserit, legitimum ei hæredem esse et necessarium, idque de Philocalo constituit, quem pater Bostræ civitatis (sic enim legendum est in constitutione Leonis) curiæ principalem fecerit. In eadem constitutione perperam scriptum est *quocumque*, pro *cujuscumque*. Principales autem sunt decuriones, qui primos in curia obtinent locos, qui et primarii et primates dicuntur, *l. Nihil. C. de quæst. l. Alexandrinis. C. de decur.* Sunt et aliæ complures sub eo titulo leges, ex quibus quales sint principales facile deprehendi potest, eosdem decemprimos appellari, collata *l. Cassatis cum. l. Donatistas. C. Theod. de iis qui sup. rel. cont.* aliquando ausus sum affirmare, et inde eosdem pro numero quinqueprimos aut vigintiprimos in libris nostris appellari. Negare tamen non possum, quoscunque decuriones principales appellari: quod et si non curiæ omnes, ipsius tamen civitatis viri principes sunt, ut *l.* 2. *Cod. quan. et quib. quar. pars, l.* 4. *C. de impon. luc. descr.* et infinitis aliis locis, atque ita principalem in Constitutione Leonis simpliciter pro decurione accipio *l. Divi.* §. *De decurionibus.* 2. *D. de pæn.* sed ad rem, non tantum offerente patre, sed etiam si se ipsi filii naturales post obitum patris curiæ offerant, jura legitimorum nanciscuntur: hoc solum interest, quod a patre offerri possunt, etiamsi extent filii legitimi, qui γνήσιοι dicuntur a Justiniano.

b) *Curiis tamen.* Se ipsi extantibus liberis offerre nequeunt post mortem patris, ut jura successionis obtineant. Sed et pater ita demum extantibus legitimis naturales curiæ offerre potest, si ex libera eos muliere susceperit: nam quos ex ancilla sua suscepit, non aliter curiæ offerre potest, quam si deficiant legitimi: qui vero ita facti sunt legitimi, uti nos diximus: soli patri vel avo (nam hæc,

quæ de patre dicuntur, in omnibus parentibus locum habent) legitimi efficiuntur, eique tam ex testamento, quam ab intestato sui hæredes existunt, sub hac videlicet conditione, ut ne plus ex testamento capiant, quam ἐκ τῶν ἐξ ἀρχῆς γνησίων auferat is cui quam minima hæreditatis portio relicta fuerit. Patris autem legitimis liberis parentibus, agnatis, cognatisve, et vicissim illi his legitimi ab intestato successores non sunt, sed naturalibus quidem filiis decedentibus, qui eo quo diximus modo facti sunt legitimi. primus gradus est liberorum, quos ex justis nuptiis procreaverint, quibus si et ipsi decuriones sint, solida hæreditas, sin minus dodrans, curiæ quadrans si immisti sint, decurionibus dodrans non decurionibus quadrans debetur. Illi autem liberi decuriones sunt quos decurio pater suscepit, non aliter decuriones sunt quam si assumpti in curiam et allecti fuerint. Secundus gradus est matris, quæ ab intestato trientem cepit, curia enim bessem duntaxat accipit concurrente matre. Tertius est cognatorum (agnatos enim nullos habent) quibus bona adventitia debentur, profectitia enim tunc cedunt curiæ, quemadmodum Justin. scribit in *l. Communium. C. de natur. liber.* In Nov. autem περὶ τῶν νόθων, post liberos, nulla habita distinctione matris, et cæterorum cognatorum, aut bonorum adventitiorum et profectitiorum, Justinianus constituit, ut decurionis bona inter hæredes scriptos, vel eos, qui lege ad hæreditatem vocantur et curiam pro quadrante et dodrante dividantur, utque dodrans Curiæ commodis cedat: tutius erit ipsam Novellam sequi, etsi culpa non careat Justinianus, qui cum ea in parte a *l. Communium* discederet, nullam tamen de ea verbum fecit: at vero qui ex cognatis, aut etiam extraneis se curiæ in locum deficientis obtulerit, is tantum aufert, quantum erat curia ablatura, si nemo ad vicem defuncti in decurionatu successisset, nisi si mater extet, cui hoc casu non tantum triens adventitiorum, sed etiam omnia ea bona conservantur, quia trientem etiam profectitiorum hoc casu mater non habet: at si cognatus vel si extraneus hæres scriptus sit, vel si ab intestato extet proximus cognatus, ei, qui se curiæ obtulerit defuncti vice, bonorum dodrans debetur, quod si hæres sit filius legitimus qui decurio non est, ei, qui se obtulit curiæ defuncti vice, quadrans bonorum omnium debetur, si solus ab intestato extet filius legitimus, qui decurio est, vel si ex asse hæres scriptus sit, omnimodo assem habiturus est: nam ut si minus dodrante ei pater in testamento relinquat, nihil agit, ita si assem ei relinquat, utilis est institutio, quod et in *Nov. De fil. nat.* traditur et in *Novel. De decur.* Et hic casus exceptus est a Nov. constitutione *De triens. et sem.* At si ab intestato filii curiales, et filii non curiales concurrant, curialibus dodrans, non curialibus quadrans debetur: ex testamento curialibus etiam dodrans bonorum omnium debetur, quadrans, qui superest, abunde sufficit non curialibus ad trientem vel semissem debitæ ab intestato portionis explendam, et ad hanc quidem rationem, quæ tamen evidens est et plana, animum non advertit Accursius in *Novel. De triens. et semiss.* Colligi autem potest ex *Novell. De decurion.* ejusque argumentum est in *l. fin. Cod. c. quan. et qui's. quart. par. deb.* Cum enim non dodrantem, sed quadrantem curia acciperet, hunc extranei, aut filiæ curialis, nuptæ filiis curialibus ex sua portione dabant aut supplebant, si quæ sorores curialibus nuptæ erant, nihil ad quadrantem conferebant, sed neque filii non curiales, nepotes item, pronepotes, patres, avi, proavi ex *Nov. Theodos. de bon. decur.* cui cum in hac parte derogatum esset a Justiniano in *d. l. fin.* Ideo in principio *l. 1. ejusdem tit.* flagitiose, Tribonianus scripsit *Curiales*, et in *§. Ad pluram. scilicet decurionum*: nam Justiniano placet ut filii, non decuriones quadrantis oneri subjiciantur, quem locum nostri si non perceperunt, merito excusandi sunt: nec enim integram Theodosii Novellam, quam nos habemus, ipsi habuerunt. Verso autem quadrante in dodrantem, abolitisque omnibus Codicis legibus, quæ quadrantis Curiæ debiti mentionem faciunt, per Justiniani Novellas, præterquam in uno casu, videlicet si liberi ad hæreditatem veniant, eadem prorsus nobis in dodrante, quæ olim in quadrante fuit, servanda est ratio. Cæterum quod dictum est de matre ex *l. Communium. §. Ille videlicet observando*, per Novellam corrigitur, ex qua indistincte dodrans bonorum apud eum residere debet, qui se curiæ obtulerit defuncti vice. Hæc de prima ratione faciendi legitimi, quam me de hæreditatibus etiam decurionum dicere coegit: nunc dicamus de altera. Constantinus primum, deinde Zeno constituit, ut qui jam tunc ex ingenua concubina, et nullis extantibus legitimis suscepti essent filii, per nuptias legitimi fierent: at ut ne in posterum qui delatis nuptiis liberos ex concubina suscepissent hoc pacto legitimos facere eos possent, *l. Divi. C. de nat. lib.* Anastasius vero in *l. Jubemus. C. eod. tit.* sive, inquit, in præsenti aliquæ mulieres uxoris loco habeantur, id est, uxores sint, sive in posterum, ex eis ante nuptias procreandos, suos patri, et legitimos hæredes existere: in ea lege verba hæc *in posterum*, male distincta sunt ab inferiori sententia. Quod autem ait lex, *pro ejus sobole*, de sobole suscepta post eam legem intelligendum est, atque ita Anastasius pugnat cum Zenone. At Justinus in *l. Legem. C. eod.* in præteritum eam legem confirmat, in futurum tollit: quod etiam Anastasius constituit, ut filii naturales per adoptionem vel arrogationem legitimi efficiantur, idem Justinus in præteritum confirmat, in futurum vetat. Cæterum Justinianus Anastasium secutus, quicumque ex libera concubina suscipiantur, eos per nuptias censet legitimos fieri, et eum eis concurrere, qui post nuptias in lucem editi sunt, *l. Cum quis. C. eod.* nequicquam mutare, si nulli post nuptias editi sunt, vel si editi, post nuptias superstites non sunt: denique in liberis conceptis in concubinatu, et in matrimonio editis, idem multo magis observandum esse, *l. Nuper. C. eod.* in ea lege, quo in loco ita scriptum est, *nisi utroque tempore viventes et superstites liberi inveniantur*, si pro *viventes*, *progeniti* scribas, pulchre illum locum emendaveris. Vetus Codex pro *viventes*, *præsentes* habet, *præsentes* depravatum in *superstites*, *utroque tempore*, id est, ante nuptias, et post nuptias, quia vero Justin. qui in *l. Cum quis.* et *l. Nuper.* adscripserat se de jam ante susceptis liberis, et contractis nuptiis nihil immutare, id edito Codice ab eis legibus detraxit, (quod videlicet in Zenonis, Anastasii, et Justini constitutione satis comprehensum esset) et quia in *No. De incest. nup. §. fin.* nihil adscripsit tale, quidam existimaverunt Justiniani constitutionem nihil ad præterita pertinere, cujus rei dubitationem ut aboleret, emisit Nov. *De filiis ante dot. instr. nat.* Porro quod in eo §. *Constituit*, ut etiamsi ex alio matrimonio supersint legitimi filii, huic faciendi legitimi rationi locus sit, in quo derogatur Constitutioni Zenonis et Anastasii. Quidam sic interpretantur, ut si naturales suscepti sint ex libera muliere, nihil eis obstent legitimi, sin vero ex ancilla suscepti sint, ut ne possint extantibus legitimis in eorum numerum per nuptias adscribi: et hanc sententiam sequitur vetus interpres, et Julianus antecessor Constantinopolitanus, ac si ita scriptum esset in §. *fin. Nov. De triente, et sem.* [illegible] τῆς γαμετῆς οὐκ ἔχων γνησίαν ἢ παῖδας νομίμους πρὸς [illegible] cum tamen in nostris exemplaribus desint illa ἢ παῖδας νομίμους latinorum interpretum sententia rationem maximam habet: nam et in superiori ratione faciendi legitimi, justi liberi obstant eis, qui ex ancilla, non etiam eis, qui ex libera muliere. Plane ex hoc §. *de triente et semisse* intelligimus quæ dicuntur de libera concubina, ad ancillam quoque pertinere: sed tamen quod in eo de restitutione natalium et jure aureorum annulorum continetur, sublatum est per *No.* 78. Præterea ex §. *fin. No. De incestis nuptiis* intelligimus hac ratione filios non tantum patri, sed etiam omnibus, qui patri quoquomodo conjuncti sunt legitimos fieri, et hoc distare hanc rationem faciendi legitimi ab illa, quam prius exposuimus. Sed et illud annotandum est, justum matrimonium justosque filios non esse, si quis concubinam sine dotalibus instrumentis uxorem ducat, et hoc Justinianus sequitur in hoc §. et in *l. Cum quis.* Cæterum in *No. De nuptiis*, scribit solum consensum sine dote nuptias facere, quam deinde sententiam sic explicat in *Nov.* 73. ut qui in amplissima dignitate positi sunt, sine dotalibus instrumentis matrimonia non contrahant: qui mediæ cujusdam fortunæ sunt, ut nuptiarum testationes in scriptis faciant, qui vilissimi, ut sine scriptura conjungantur: denique si quis, vel domi, vel in æde sacra juraverit mulieri legitimam se eam uxorem habiturum, ut sit illa legitima uxor, sintque legitimi liberi, quamvis neque dos, neque scriptura ulla intervenerit, mortuo item marito, aut illa temere domo expulsa, quadrans ei bonorum mariti debeatur, qui tamen centum librarum auri quantitatem non excedat, sed idem [illegible] in *Nov.* cavit, et Barbaros, qui in amplissimo dignitatis gradu collocati essent, et cæteros omnes nudo consensu scribit nuptias contrahere posse. Porro mortuo marito, aut illa temere repudiata, si is trium liberorum sit pater, quartam, si plurium, virilem portionem mulieri deberi: ita tamen ut sum portionis proprietas apud liberos ex se progenitos resideat, vel eis non extantibus, ut pleno jure aut quartæ aut virilis dominium obtineat, videlicet si egestate laboret, diviti enim mulieri nihil deberi, eandem vero pœnam mulierem non pati, qua in re abrogatur *l. ult. de repud.* et §. *Si quis saim. Nov. De nup.* et §. *fin. Nov. De exh. reis*, restituitur autem, si Accursio credimus, per §. *fin. Nov. Ut frat. filii.* Ex Novel. Cæsaris, Leonis, extantibus liberis etiam proprietas mulieri acquiritur, quemadmodum Constantinus scribit *libro. 5 Epitom. tit* 8. Ut ut sit, quamvis ad matrimonium sufficiat nudus consensus, non tamen aliter filii ante matrimonium suscepti legitimi efficiuntur, quam si dotalibus instrumentis matrimonium nitatur, idque evidenter probat §. *Sed neque. Novella. De triente et semisse*, aut si pater instrumento publico, vel privato a tribus testibus subsignato, vel in testamento vel actis intervenientibus naturales filios, vel unum ex eis simpliciter filium appellaverit, et hoc traditur in *Novella* 117. Sed de secunda ratione faciendi legitimi hactenus, sequitur tertia. Si mortua sit concubina, si alienum ab ea animum pater habeat, si aliquid acciderit quod nuptias impediat, si concubinam filii naturales inclusam contineant, ne se per nuptias in potestatem redigat pater, licebit patri filios naturales, auctoritate principis legitimos efficere: licebit etiam ipsis prolato testamento patris in quo hæredes scripti sint, hæc eadem a principe postulare, modo si nulli extent liberi legitimi, ac si ex libera concubina suscepti sint: hoc denique modo legitimorum plenum jus adipiscantur. Et hæ quidem sunt tres rationes faciendi legitimi, quibus hanc regulam esse communem tradit Justinianus in *Nov.* περὶ τῶν νόθων, ut ne eis pater utatur invitis naturalibus filiis. Sequitur ut de eo dispiciamus, an filii naturales capere possint ex testamento patris, et an ab intestato patri naturali succedant. Primi omnium Valens, Valentinianus, et Gratianus, deinde Arcadius et Honorius Imperatores constituerunt, ut ne filii naturales una cum matre, quocumque titulo plus quam unciam caperent ex bonis paternis, extantibus scilicet legitimis liberis, aut avo vel avia paterna, id est, semunciam filii, semunciam concubina, ac ne plus semuncia extinctis filiis naturalibus concubina caperet: quod si non extarent legitimi liberi, avus vel avia paterna, aut naturales cum matre quadrantem capere possent, id est, sescunciam filii, sescunciam concubina, *l. 1. Cod. Theod. de natur. fil. l. 2. C. Justin. eod. tit.* et ita hæc interpretantur Julianus antecessor Constantinopolitanus in *Nov. De fil. natur.* et Anianus interpres Codicis Theodosiani, in *Nov. Theodosii De bon. decur.* tum denique Justin. quadrantem mutavit in semissem in *l. Humanitatis. C. de nat. liber.* et in assem demum in *Nov.* περὶ τῶν νόθων. Hoc amplius extan

tibus solis parentibus, servata eis legitima portione, omne reliquum a patre naturalibus filiis dari posse constituit, ab intestato eos nullo modo succedere scripsit in d. l. *Humanitatis* quod secundum *Nov.* περὶ τῶν νόθων, utique verum est, si justos liberos, vel si justam uxorem pater habeat, quanquam boni viri arbitratu tunc alimenta eis suppeditanda sint: nam si neque justos liberos neque uxorem habeat eis ab intestato una cum matre sextans debetur, qui inter eos pro virilibus portionibus dividitur, et si mater non extet, eis integer datur. Putaverim etiam ex testamento matre non existente, aut sejuncta a patre unciam vel quadrantem integrum naturalibus filiis relinqui posse, solam autem concubinam ab intestato nihil capere posse: parentibus autem naturalibus eadem vicissim tribuuntur erga filios: nepotibus ex filio naturali, vel nepotibus naturalibus ex filio legitimo, jura intestatæ successionis non tribuuntur, ex testamento vel inter vivos solidum capere possunt, si nulli extent filii legitimi: quod si extent, tantum capere possunt, quantum naturales filii, *l. fin. C. de nat. lib.* Reliquum est ut definiamus qui sint filii naturales: filii naturales sunt qui nati sunt ex concubina, in concubinatu esse potest tam ingenua, quam liberta, ancillaque sua vel aliena. Ingenua ita demum si in eam stuprum non committatur, *l. 1. §. 1. D. de concub.* stuprum in eam non committitur, quæ corpore quæstum fecit, quæ vilis et abjecta est, ut puta quæ in taberna pocula administrat, quia enim probrosa est, in eam stuprum non committitur, *l. Si ea quæ. l. Quæ adulterium. C. ad leg. Jul. de adult. l. Probrum. D. de rit. nupt.* videlicet si concubina aut vidua sit: nam si uxor sit, maritus adulterium vindicare potest, *l. Si uxor. § Sed et in ea D. ad leg. Jul. de adul.* Item in eam stuprum non committitur, quæ adulterii damnata est, vel quæ et se in concubinatum dedit, qui patronus non est, sive ipsa sit ingenua materfamilias sive libertina: nam probrosa efficitur quæ se in alterius quam proavi concubinatum dat, *dict. l. 1. §. Quin etiam. d. l. Probrum. l. Cum secundum. §. 1. D. de his quib. ut indig.* Sed in ingenua matrefamilias necessaria est testatio concubinatus, alioquin aut stuprum, aut matrimonium esse intelligitur, *l. In concubinatu. D. de concub. l. In liberæ D. de rit. nupt.* Itaque concubinatus ab stupro separatur: concubinatus lege non punitur: quæ tamen in concubinatu est, probrosa est, nisi patroni concubina sit. nam quæ se patrono suo in concubinatum dedit, matrisfamilias nomen, et dignitatem non amittit et ideo in eam stuprum committitur, *l. Si uxor. D. ad leg. Jul. de adult.* Sed videamus an liberta quæ in concubinatu est, ab invito patrono discedere possit: lex Julia loquitur de uxore, non de concubina. quæ igitur uxor est invito patrono, alteri nubere, et ut Julianus adjicit: alteri se in concubinatum dare non potest, *l. fin. D. de divort. l. In eo jure. D. de rit. nupt.* At inquit Ulpianus in *l. 1. D. de concub.* quæ in concubinatu est, ab invito patrono poterit discedere, et alteri se aut in matrimonium, aut in concubinatum dare. *Poterit*, id est, hoc ei licet per legem Juliam, quia lex Julia de uxore loquitur, non de concubina. Sequitur, *ego quidem probo*, id est, id mihi rectius esse videtur in concubina adimendum ei connubium, si patronum invitum deserat: quod ait connubium trahi etiam debet ad concubinatum, ut in specie *l. fin. § 1. D. de divort.* quippe cum inquit honestius sit patrono libertam concubinam, quam matremfamilias habere, matremfam. id est uxorem, ut in *l. Si ei qui nepotem. D. de adopt. l. Eum qui. C. de adult.* Ut igitur si in matrimonio, ita, et quod multo honestius est, in concubinatu eam habeat, ab se invito discedere non potest: porro concubina species uxoris est: multum autem distat ab uxore materfamilias, ancilla enim uxor esse non potest, concubina esse potest, *l. fin. C. comm. de manum. l. Denique. D. de pignor. l. pen. D. de privil. cred.* et qui ex ancilla concubina, vel qui ex contubernio servorum nascuntur, ii sunt, qui in Pandectis sæpe filii naturales appellantur: denique adulterii damnata concubina, non etiam uxor esse potest, *l. 1. §. Quæ autem. D. de concub.* Major quinquagenaria uxor esse non potest ex lege Julia, *l. pen. C. de nupt.* Concubina esse potest, *d. l. 1 §. fin.* concubinam ex ea provincia, in qua quis aliquid administrat: non etiam uxorem habere potest, *l. ult. D. de concub.* Ulpianus in *l. Item legato. §. pen. D. de leg. 3.* nisi in dignitate nihil interesse dicit nimium quia concubina matrisfamilias nomen et dignitatem non habet, nisi patroni concubina sit: hæc vero tantum differentia intercedit, si per se ipsas personas inspicias: uxor enim est materfamilias, concubina non est materfamilias, hæc est differentia οὐσιώδης. Cæterum aliæ extrinsecus multæ differentiæ accedunt. Sæpe enim fit, quæ mihi concubina esse potest, ut uxor esse non possit: quemadmodum dictum est supra. Denique uxori donari non potest, concubinæ potest, *l. Donationes. C. de donat.* Uxor ex testamento viri capere non semper potest ex lege Julia et Papia, concubina, et qui ex concubina nati sunt liberi, jure civili ex testamento solidum capere possunt, *l. Cum tabulis. §. 1. D. de his quæ ut indig.* ubi Papinianus stuprum, inquit, non committitur in ingenuam concubinam, et ideo quod vel ei, vel ex ea natæ filiæ relinquitur, ejus petitio ex testamento competit. Verum enim ab intestato filii naturales jure civili non succedunt, ut Justin. scribit in *princ. Nov.* περὶ τῶν νόθων: sed Christianorum Imperatorum constitutionibus, quibus omnes justis nuptiis corporum commixtiones, a lege Domini merito visæ sunt abhorrere, tandem hujus probri coercendi causa, *l. fin. C. de nat. lib.* effectum est, ut ne concubina, filiique naturales, solidum ex testamento capere possent. In eo tamen Christiani principes benigne fecerunt filiis naturalibus, quod eis certam ab intestato portionem concesserunt. Cum vero hodie nulla sit concubina, id quod primus constituisse Constantinum Porphyrogenetam, et socerum ejus Romanum, ut ne quisquam domi concubinam haberet, πρέπον γὰρ ἢ οὐδὲν διαφέρειν τῆς πορνείας, Harmenopulus scribit *lib. 4. Epitom.* nulli etiam sunt hodie filii naturales, et plane abutimur iis rationibus faciendi testimi, quas ante commemoravimus nam ea omnia, quæ superius dicta sunt, nihil ad eos pertinent, qui ex pellice nascuntur, nihil ad spurios, qui adulterio, vel stupro, aut meretrice quæsiti sunt. Nihil ad eos, qui ex incesto, nefario, damnatove matrimonio, aut concubinatu nati sunt, quos ne alimentia quidem dignos esse Justinianus censet, nedum successione testamentaria, aut legitima, *§ fin Nov. De fil. natur.* Postremo admonendi sumus, *l. 1. C. de nat. lib* et Nov. Martiani *de matr. Senat.* cujus pars quædam relata est in *l. Humilem. de incest. nupt.* ab Justiniano abrogari in *Nov.* cxvii. et in *Nov.* περὶ τῶν νόθων, ex qua id etiam didicimus, corrupte in *d. l. 1.* scriptum esse *Senatores, seu Præfectos* legendum enim est *perfectissimos*, atque ita habent omnes veteres Codices manuscripti; Justinianus διασημοτάτους vocat, duumviros autem στρατηγοὺς, Senatores λαμπροτάτους, ille autem error manavit ex Nov Martiani Sed de his hactenus.

c) *Cum filius filiave* Nepotes ex filio jam mortuo cum patruis amitisque, avo in stirpes jure civili succedunt, jure prætorio eadem ratione succedunt, *l. 3. C. de suis et legit.* neque obstat *l. 3 § 1 D. de bon. poss. contr. tabul.* nam qui simpliciter loco filii adoptatur, melius est dicere eum quasi patrem nepotis adoptari, eique præferri alioquin cum patruo ex altero filio nepos ad bonorum possessionem contra tabulas vocatur, simili modo pronepotes ex jam mortuo nepote ex filio nato cum patruis, si omnes nepotes sint ex eodem filio, vel cum propriis sobrinis, si non sint ex eodem filio, aut cum patruis simul et propriis sobrinis, si quidam ex eodem, quidam ex altero filio superstites sint, in stirpes succedunt *§. Et quemadmodum lex. 12. inf.* item proavo in stirpem succedunt una cum patruis magnis pronepotes ex nepote jam mortuo, qui ex filio quoque jam mortuo natus sit. Ipsi etiam nepotes, si non sint ex eodem filio vel pronepotes si non sint ex eodem nepote, et deinceps cæteri in stirpes succedunt *l. 2 C. de suis et legitim. lib. l. Papinianus §. Quoniam C. de inoffic. test.* et in summa duæ in liberorum linea regulæ observandæ sunt una, inter liberos gradu proximiorem ulteriores non excludere. Altera, inter liberos hæreditates pro stirpibus dividi, non pro virilibus portionibus, quæ an in agnatorum serie valeat, videamus. Et constat inter agnatos a gradu proximiore posteriorem excludi, hæreditatesque eorum in capita dividi, ut si defunctus sit frater, et nepos ex fratre jam mortuo, frater solus succedit, fratris filius non succedit. Item si sit fratris filius, et alterius fratris duo pluresve filii, omnes jure civili patruo vel amitæ succedunt in capita, et ita Cajus scribit *libro secundo Institutionum*, et Justinianus in *§. Hoc etiam addendum* et *§. Si plures. infra tit. prox. l. 2. §. Hæreditas. D. de suis et legit. hæred. l. 1. §. fin. Si pars hæred. petat. l. pen. C. de legit. hæred.* Et hæc quidem jure civili ita se habent: ex Nov. autem Justiniani cxxvii. cum fratribus sororibusve ex utroque parente fratres, qui ex utroque parente fuerint, filii etiam cum defuncti parentibus ita succedunt, ut parentes et fratres sororesque viriles partes auferant, ipsi non viriles, sed jure stirpis eam tantum partem, quam pater eorum si viveret habiturus esset, et fratres quidem ex utroque parente, eorumque filii excludunt fratres ex altero tantum parente eorumque fratrum filios. In Nov. cxviii. quo in loco tractare incipit de successione parentum, delenda sunt hæc verba, καὶ ἀδελφοπαίδων et paulo post illa, ἢ ἀδελφοπαῖδες, item illa ἀλλὰ καὶ οἱ ἀδελφοπαῖδες τὴν μοῖραν τῆς ἰδίου γονέως λαμβάνοντες, et quo in loco tractat de successione agnatorum et cognatorum, delenda etiam sunt hæc verba, ὁμοίως δὲ καὶ ἀδελφοπαῖδες, nam et Barbarus Novellarum interpres, et Julianus Patricius ea prætermiserunt, ac manifesto in eadem Novell. Justinianus constituit, ut ne cum parentibus fratribusque fratrum filii succedant, quod tamen abrogat in *Nov.* cxxvii ultra fratrum filios, Justinianus scribit in *Nov.* cxviii. agnatorum hæreditates in capita dividi oportere, quod sic accipiendum est, ut soli supersint fratrum filii nullis concurrentibus fratribus hæreditatem inter se ex æquo dividant, et hæc fuit Azonis sententia confirmata ab Constantino *lib. 1. Epit.* περὶ κληρονόμων.

d) *Si Filius.* Quædam heic inserenda fuerunt ex Notis prioribus, ut facilius tam Notæ, quam Scholia intelligerentur. Libert. qui sunt in familia, et 1. gradum obtinent, sui hæredes appellantur. Dummodo ut in gradu, ita in hæreditate præcedant. Nam si filius sit exhæredatus, instituto hærede extraneo, et antequam ei deferatur hæreditas, id est, pendente aditione hæredis scripti, decesserit, deserto deinde testamento, ex eo filio nepos avo, ut suus succedit In hac igitur specie filius nepoti non obstat: quoniam post mortem filii testamentum destituitur. Cæterum non destituto testamento filius nepoti obstat, *l. Scripto. und. lib. l. Si quis filio. de injust. rup.* In causa enim testati mortis tempus spectamus, in causa intestati idem tempus spectamus, si quidem nullum factum sit testamentum: nam si quis facto testamento alias intestatus fiat, illud ipsum temporis punctum spectamus, quo certum est intestatum eum fieri, hæc enim xii. Tab. verba. *At si intestatus moritur, cujus suus hæres nec extabit, agnatus proximus familiam habeto.* quæ Ulpian. refert in *Fragm. Tit.* 26. Ideoque nepos testamentum quasi successione non rumpit, quia non nisi post mortem testatoris jus filii exhæredatione abscissum fuit, *l. Filius. §. Videamus. in fin. de bon poss. cont. tab. l. 1. §. Post suos. de suis et leg. hæred.* At si filius præteritus, qui est apud hostes, in eo statu decedat, nepos testamentum rumpit: jus enim filii non fuit hoc casu mortuo testatore abscissum, sed pependit, *l. Illa. §. 1. de hæred. instit.* et hæc est sententia *l. Si quis posthumos. §. Si filium. de lib. et post* ut ad idem tempus referantur, quo destituitur testamentum, non quo moritur te-

stator: licet sutem nepos adita hæreditate non rumpat testamentum, ei tamen Justinianus in *l. Si quis filium. C. de inoff. test.* dat querelam inofficiosi testamenti, quam pater ejus si viveret habiturus esset, ea ea enim transmittitur querela non præparata, denique si filius præteritus, qui est apud hostes, in eo statu decedat, nepos testamentum rumpit. *Quod*, inquit Paulus, *moriente avo filii jus pependerit non abscissum, ut superiore casu fuerit.* Sic filii jus dicitur in *l. Si impubes. §. 1. D. de Carbon. edic. §. fin. de adopt.* Sic in personam captivi jura civitatis in suspenso retineri, non abrumpi dicit, *l. Illa institutio. §. 1. D. de her. inst.* idque jure postliminii: hoc igitur casu jus filii captivi ad nepotem transmisit, Superiori autem casu abscissum fuit jus filii per exhæredationem (constat enim exhæredatione abscindi jus sui hæredis, *l. Filium. §. Videamus. in fine. D. de bonor. posses. contr. tab. l. 1. §. Post suos. D. de suis et legit.*) et ideo nullum superest jus, cui nepos possit succedere. Nec vero ipse ex sua persona admitti potest, quandoquidem tempore mortis pater eum præcedebat, qui etsi exhæredatus est, ideo nepoti obstat, quod possit rescisso vel irrito facto testamento, jus suum recuperare. Hic est sensus rationis Pauli, quæ ab imperitia depravata, nunc primum ex Pandectis Florentinis restituta est. Rationes Pauli concisæ sunt et obscuræ, et ob id ipsum præ cæteris hac in re mihi semper Paulus σκοτεινὸς esse visus est: huic similis alia species ponitur in *l. 1. Sciendum. de suis et legit. hæred.* si filius instituatur sub conditione, quæ in ejus sit potestate, et quæ supremo vitæ momento impleri possit, eo vivo testamentum non destituitur, atque ideo ipse ab intestato patri non succedit, eo vero jam mortuo destituitur testamentum, et ideo non obstante filio nepotes avo sui hæredes sunt ab intestato, cui Pap. in *l. ult. de condit. instit.* hanc videtur conjunxisse his verbis, *quemadmodum si exhæredat:* et quæ sequuntur, quæ tamen Papiniani sententia valde amputata, aut certe depravata est. Ut nondum quisquam ex ea idoneum sensum elicere potuerit: nam si hæc ponatur species, filius exhæres esto, nepos cum filius morietur hæres esto, nullum est testamentum, *l. Si ita. § fin. de lib. et posthum.* nam cum filius exhæredatus non sit, nisi post aditam hæreditatem, et nepos hæres esse non possit nisi post mortem patris exhæredati, post mortem suam filius exhæredatur: nisi fingamus nepoti cohæredem datum, cujus aditione exhæredatio convalescat: quod etiam si fingamus, quæso, quid hoc commune habet cum priori specie *d. l. fin.* fortasse ut in priori specie post mortem filii, sub conditione hæredis instituti, destituto testamento, ab intestato nepos avo suus hæres existit, nec ei quicquam in hæreditate filius obstat: ita in hac specie post mortem filii exhæredati, nepos ita hæres institutus (cum filius morietur) avo ex testamento suus hæres existit, nec ei filius obstat quo minus suus avo et necessarius hæres sit, ut æque nepos ex testamento avo suus hæres existit, si in vita patris instituatur, et sive filius cum eo instituatur sive exhæredetur, *l. Qui in alienam. § Interdum. D. de adquir. hær.* ut ineptum plane et supervacuum fuerit adjicere de exhæredato filio quicquam, vel de nepote instituto sub illa conditione. Quid ipse sentiam jam dixi. Hic igitur finis esto.

e) *At hi qui emancipati.* Idem juris est in eis, qui a filio emancipato post emancipationem procreati sunt: nam adoptivam patris familiam sequuntur, multoque magis si post adoptionem suscepti sint, *l. Si emancipatus. §. Si filius. D. de bon. poss. contr. tab.* Quid autem est si eum, quem in potestate habeo, dedero in adoptionem? Et placet eum non admitti ad bona avi, vel patris naturalis, quia in aliena familia est: diversum igitur est si quis nepotem ex filio eidem filio emancipato, vel si quis filium suum patri suo dederit in adoptionem, quia in aliena familia non est, *l. 3. §. Si quis filio. l. fin. §. pen. D. de bon. poss. contr. tab.*

f) *Nam vivo eo.* Idem juris est si nepotes ex filio emancipato, in adoptiva familia suscepti, vel etiam post emancipationem, atque ideo in adoptivam familiam translati, me vivo emancipati sint, *d. l. Si emancipatus. §. ult.* Idem etiam est si filius a me datus in adoptionem, me vivo emancipatus sit. Quæro an liberi, qui morte adoptatoris liberati sunt, parenti naturali succedant? et placet non succedere, quia morte non desinunt esse in familia adoptiva. Quid autem est si ex filio emancipato, in adoptiva familia susceptus nepos post mortem patris adoptivi a filio emancipetur? Et placet ei unde liberi decretalem bonorum possessionem dari, quia superstite avo naturali, a patre suo emancipatus fuit, ex edicto autem is tantummodo vocatur, qui ab avo adoptivo emancipatus est, *l. Ex duobus. §. Filius. D. de bon. poss. contr. tab.*

g) *Sed ea omnia.* Quæ superius dicta sunt de adoptivis filiis, non tantum de adrogatis, sed etiam de adoptatis intelligenda sunt. Et in adrogatis quidem nihil immutavit Justinianus, in adoptivis distinctionem quandam adhibuit: nam ab extraneo adoptatos separat ab eis, qui adoptati sunt ab avo, aut proavo paterno, aut materno: adoptatos ab extraneo esse in potestate, et familia patris naturalis, et hoc eis solum novum, atque singulare adoptionis genus in id prodesse, ut soli adoptivo patri ab intestato succedant, non etiam ut testamento facto ex hæreditate ejus aliquid persequi possint per querelam inofficiosi testamenti, aut per bonorum possessionem contra tabulas: nam silentio eos omitti posse, quin etiam si ex tribus maribus aliquis sit adoptatus ab extraneo, condictionem ei ex S. C. Sabiniano non dari bonorum omnium quartæ persequendæ causa. Alciatus tracita legendum putat, *ex tribus manibus*, qui sic quoque emendet necesse est, *l. ult. C. de decur.* ubi lex sit, decurionem ex tribus maribus, unum maximo Senatui sociare ex jure antiquo, atque ita liberare a curiali conditione posse. Maxime Senatu, id est, Romano, vel Bizantio: minor Senatus est singulorum municipiorum curia, ut in Majoriani *Novel. De curialibus*, scriptum est. Cæterum adoptatos a parente naturali, in ejus potestate, eique soli suos hæredes esse, patri naturali, qui dederit in adoptionem tanquam cognatos succedere non ut liberos, non querelam eis, non contra tabulas bonorum possessionem dari, quod utique verum est si avo, vel proavo materno datus sit in adoptionem: nam si avo, aut proavo paterno datus sit, vix dici potest ei Justinianum ademisse jura, quæ retinet in familia patris naturalis, *l. 3. §. Si quis. filio. l. fin. D. de bon. poss. cont. tab.* quandoquidem Justinianus se hac in parte jura antiqua servare profitetur. Denique sut huic constitutioni locum esse, cum is, qui in naturali familia jus sui habet in alienam familiam per adoptionem, accersitus est: eum, qui jus sui hæredis non habet in familia naturali, ab extraneo adoptatum omnia adoptivi jura consequi, *l. Cum in adoptivis. §. Quæ in filio. C. de adopt.*

h) *Tam in avi.* Avo paterno, patre meo ante avum defuncto, succedo ex lege XII. Tabul. avo materno non succedo ex lege XII Tabul. quia neque suus hæres, neque agnatus ei sum, sed portio matris meæ fratribus suis accrescit, aut reliquis agnatis avi mei. Sed tamen si nemo ex suis hæredibus avo superfuit: aut ex agnatis, prætor me vocat ex illa parte unde cognatis bonorum possessio datur: quia vero iniquum et durum hoc est, ut post omnes fere admittar, qui natura omnibus sum præferendus, constitutione juvor Valentin. Theod. et Arcad. Impp. id est, *l. Si defunctus. C. de suis et leg. lib.* ut una cum suis hæredibus avi mei materni, id est, cum avunculis, et materteris, et una etiam cum sobrinis meis, quibus ego sum amitinus, si qui forte sint nati ex avunculis, qui avunculorum loco succedant ex XII Tabul. admittar ad successionem avi materni, sed ita ut tertia parte minus accipiam, quam mater mea, si viveret, habuisset, quæ tertia accrescit avunculis, et materteris, et avunculorum filiis, sic et consobrini mei, qui sunt filii materteræ mecum avo materno succedent. Quod si contingat avum maternum nullis suis hæredibus, id est, neque avunculis meis, neque materteris, neque avunculorum filiis, sed agnatis duntaxat relictis decessisse, ut puta fratre, aut sorore, id est, avunculis magnis, aut materteris magnis, et sic avo materno solus sim ex liberis, juvor eorundem principum constitutione, quæ integra extat in Codice Theodosiano, *sub titul. de legit. hæred.* ut scilicet agnatis contra jus civile, et prætorium anteferar, et solus avo materno succedam, ita tamen ut quadrantem patiar agnatos avi vindicare. Sed et quadrantem agnatis Justinianus ademit, ut integram mihi hæreditatem deferret, quæ ad matrem meam, si viveret, ex lege XII. Tab. pervenisset, *l. fin. Cod. de suis et leg. lib.*

i) *Proaviæ.* Ad bona aviæ meæ paternæ patre meo ante aviam defuncto, qui poterat ex Orfitiano in bonis ejus succedere, non vocor ex lege XII. Tabul. quia neque suus, neque agnatus ei sum. Sed neque ex Orfitiano, quod patrem meum duntaxat invitabat. Itaque portio patris mei accrescet patruis, et amitis meis, non etiam filiis eorum, qui agnati non sunt aviæ, vel accrescet agnatis aviæ meæ. His tamen omnibus deficientibus vocor ad successionem illius jure prætorio, ex capite unde cognati. Sed Valentiniani, Theodosii, et Arcadii constitutione ad illius hæreditatem vocor in portionem patris mei, et locum habeo cum patruis, et amitis meis, qui ex Senatusconsulto Orfitiano admissi sunt, vel etiam cum filiis patruorum, et amitarum mearum, si qui eorum, earumve decesserint (qui filii eodem jure, quo et ipse, quo ad aviæ sive paternæ, sive maternæ successionem vocantur) hoc est, cum fratribus meis patruelibus: et amitinis, quibus amitinis ego sum consobrinus. Sic tamen vocor in eam portionem, ut tertia pars ejus patruis, et amitis meis accrescat, sic et patrueles mei tertiam portionis paternæ partem patruis, et amitis cedent, itidem et amitini mei avunculis, et materteris suis tertiam cedent. Quod si avia decesserit nullis relictis filiis, qui possint ex Senatusc. Orfitiano succedere (hi sunt patrui mei, amitæ meæ) et solus sim, aut simul cum patruelibus, et amitinis solus: aut cum his hæreditatem aviæ habebo, exclusis agnatis, si tamen quartam eis hæreditatis partem cessero, quam etiam licebit mihi per Justinianum remittere, sed et quo casu concurrunt ad hæreditatem patrui et amitæ, possum integram portionem, quam pater meus, si viveret, ex Senatusconsulto Orfitiano habiturus esset, ex Nov. Justiniani retinere, et paternum jus integrum usurpare: itidem patrueles mei, et amitini possunt: sed de avia materna videamus. Aviæ maternæ neque ex XII Tabul. succedo, quia suus ei, aut agnatus non sum, neque ex Senatusconsulto Orfitiano, quod matrem meam duntaxat invitat, neque ex edicto Prætoris, nisi qua parte cognati vocantur. At ex superiori constitutione cum avunculis, ac materteris meis aviæ maternæ succedo. Sed et si qui sint ex avunculis, et materteris jam mortui filii, eodem jure mecum cum superioribus admittuntur. Sed avunculis, ac materteris nostris trientem cedere cogimur quicumque ex filiabus nati sumus: qui vero ex filiis, seu avunculis nostris nati sunt, itidem et patruis, et amitis cedent, ex Novel. Justiniani non cedent. Quod si me solum avia ex filia nepotem reliquerit, si quadrantem amitæ hæreditatis cessero agnatis, dodrantem ex Valentiniani Constitutione potero retinere: sed et hunc quadrantem Justinianus vetuit agnatos vindicare, ut mihi hæreditatem integram darent. Sequitur, ut de proavo paterno et materno, de proavia item paterna et materna nonnihil disseramus, ac primum de proavo paterno. Proavus paternus est, tam qui patri avus paternus, quam qui patri avus maternus est, veluti M. Antonino Philosopho, tam proavus paternus est Annius Verus avus paternus, quam Rupilius Bonus avus maternus Annii Veri patris sui. Vel igitur proavus paternus pronepotem respicit ex nepote ex filio nato, vel pronepotem ex nepote ex filia nato. Et quidem si pronepos sim ex filio nato patruo paterno, patre, avoque meo materno ante proavum defuncto ex lege XII Tabul. succedo quod si me nepos ex filia natus procreavi-

nt, proavo paterno qui patri meo avus maternus est ex XII. Tabul. non succedo, quia neque suus ei, neque agnatus sum, sed deficientibus suis, atque agnatis prætor me inter cognatos vocat. Hæc tamen juris acerbitas, Valentiniani Constitutione tollitur: nam et patrem meum ad successionem vocat avi materni cum avunculis et materteris et consobrinis, quibus ipse est amitinus deducto triente, vel cum agnatis deducto quadrante, ita me ad ejusdem, qui mihi proavus paternus est, successionem vocat mortuo jam patre et avia paterna cum avunculis magnis et materteris magnis, et iis etiam eum propius sobrinis quicumque nati sunt ex avunculis magnis, qui patrum suorum loco succedant, vel etiam cum proavi agnatis, ut puta proavunculis et promaterteris, eodemque jure mecum succedunt propius sobrini nati ex materteris magnis. Justinianus vero sine ulla diminutione, integrum nobis jus successionis dedit. Nunc de proavo materno dicemus. Proavus maternus is est, qui matri avus est paternus, vel maternus: vel igitur proavus paternus respicit pronepotem ex nepte ex filio nata vel pronepotem ex nepte ex filia nata. Si pronepos sum ex nepte ex filio nata mortua jam matre, avoque meo materno, proavo materno ex XII. Tab. non succedo: quia neque ex suis hæredibus ei, neque ex agnatis sum, quia tamen ex cognatis sum, ex edicto Prætoris mihi datur bonorum possessio unde cognati, si deficiant proavo materno sui hæredes atque agnati. Verum cum matrem ad avi paterni successionem vocet lex XII. Tab. me constitutio Valentiniani ad ejusdem, qui mihi proavus maternus est, successionem vocat, cum patruis magnis et amitis magnis, et si qui sint jam mortuorum patruorum filii, id est, propius sobrini deducto triente, vel cum agnatis proavi materni, deducto quadrante, eodem jure utentur propius sobrini ex amitis magnis: ex Justiniani autem constitutione nulla fit deductio: quod si pronepos sim ex nepte ex filia nata, tam mater mea avo materno, quam ipsa eidem, qui mihi proavus maternus est, non alio jure succedam, quam eo, quod Valentinianus, vel eo, quod novissime Justinianus introduxit. Sequitur, ut de proavia paterna et materna dicamus: proavia paterna et materna sic dividitur, ut superius paternum, maternumque proavum divisimus. Igitur proavia paterna, aut pronepotem respicit ex nepote ex filio nato, aut proneptem ex nepte ex filia nato. Proavia materna, aut pronepotem ex nepte ex filio nata, aut pronepotem ex nepte ex filia nata. Et quidem si pronepos sum ex nepote ex filio, filiave nato, et pater meus aviæ suæ paternæ, maternæve, et eidem quoque, quæ mihi proavia paterna est, ipse ex Constitutione Valentiniani, aut Justiniani succedo. Eadem penitus observantur in proavia materna, ac pronepote ex nepte ex filio, filiave nata. Hæc, ut opinor, totum hunc §. apertum et dilucidum reddunt, adjungam tamen et brevissimas notas.

CAPUT II.

*) De legitima agnatorum successione.

Si nemo suus hæres, vel eorum quos inter suos hæredes prætor [1], vel b) Constitutiones [2] vocant, extat, qui successionem quoquo modo [3] amplectatur, tunc ex lege [4] duodecim tabularum ad agnatum proximum [5] pertinet hæreditas [6].

§. I. Sunt autem agnati, ut primo quoque libro tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione conjuncti [7], quasi a patre cognati [8]. Itaque eodem patre nati fratres, adgnati sibi sunt, qui et consanguinei [9] vocantur [10]: nec requiritur an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, et invicem is illi agnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini [11] vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus. Ii quoque qui post mortem patris nascuntur, jura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnibus simul agnatis dat lex hæreditatem, sed iis, qui tunc proximiore gradu sunt, cum certum [12] esse cœperit aliquem intestatum decessisse.

§. II. Per adoptionem quoque agnationis jus consistit: veluti inter filios naturales, et eos quos pater eorum adoptavit. Nec dubium est, quin improprie consanguinei [13] appellentur. Item si quis ex cæteris agnatis tuis [14]: veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem, agnatus inter suos hæredes esse non dubitatur.

§ III. Cæterum inter masculos quidem agnationis jure hæreditas etiam longissimo gradu [15] ultro citroque capitur. Quod ad fœminas vero ita placebat [16]; ut ipsæ consanguinitatis jure tantum capiant hæreditatem, si sorores sint: ulterius non capiant: masculi autem ad earum hæreditates, etiamsi longissimo gradu sint, admittantur. Qua de causa fratris tui, aut patrui tui filiæ, vel amitæ tuæ hæreditas ad te pertinent: tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius [17] videbatur ita jura constitui, ut plerumque hæreditates ad masculos confluerent. Sed quia sane iniquum erat in universum eas, quasi extraneas, repelli: prætor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parta ita scilicet admittuntur, si neque agnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat. Et hæc quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes agnatos, sive masculos, sive fœminas cujuscumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat. Media autem jurisprudentia, quæ erat lege duodecim tabularum junior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, et penitus eas a successione agnatorum repellebat, omni alia successione [18] incognita: donec prætores paulatim asperitatem juris civilis corrigentes, sive quod deerat implentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt: et cognationis linea proximitatis nomine introducta per bonorum possessionem eas adjuvabant, et pollicebantur [19] his bonorum possessionem, quæ unde cognati appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum sequentes, et ejus vestigia in hac parte conservantes, laudamus quidem prætores suæ humanitatis, non tamen eos in plenum causæ mederi invenimus. Quare etenim uno eodemque gradu naturali concurrente, et ognationis titulis tam in masculis, quam in fœminis æqua lance constitutis: masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium agnatorum, eo adgnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad agnatorum successionem patebat aditus. Ideo in plenum omnia reducentes, et ad jus duodecim tabularum eandem dispositionem exæquantes [20]: nostra Constitutione [21] sanximus omnes legitimas personas, id est, per virilem sexum descendentes, sive masculini generis, sive fœminini sint, simili modo ad jura successionis legitimæ ab intestato vocari secundum sui gradus prærogativam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis jura, sicut germanæ, non habent.

§. IV. Hoc etiam addendum Constitutioni [22] existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a jure cognationis in legitimam successionem: ut non solum fratris filius et filia, secundum quod jam de-

finivimus, ad successionem patrui sui vocentur: sed etiam germanæ consanguineæ, vel sororis uterinæ filius et filia soli, et non deinceps personæ, una cum his ad jura avunculi sui perveniat: et mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filiis, avunculus autem sororis suæ soboli, simili modo ab utroque latere succedant tanquam si omnes ex masculis descendentes, legitimo jure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt [13].

Ex Auth. De hæred. ab intest. Col. 9. tit. 1. Nov. 118. c. 3. Item ex Auth. Ut fratrum filii succedant. Coll. 9. tit. 19. Nov. 127. cap. 1.

Sed novo jure filii fratris præmortui, vel sororis præmortuæ utrinque conjuncti defuncto, vel defuncte cum fratribus utrimque conjunctis succedunt.

His etenim personis præcedentibus, et successionem admittentibus; cæteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hæreditate non ad stirpes [14], sed in capita [15] dividenda.

Ex Auth. ead. De hæred. ab intest. ubi sup.

Sed novo jure in stirpes, non in capita prædicta dividitur hæreditas.

§. V. Si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque si (verbi gratia) sit defuncti frater, et alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur [16]. Et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet: tamen dubium non est, quin et si plures sint ejusdem gradus, omnes admittantur. Nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur: et tamen non dubium est, quin, licet unus sit gradus agnatorum, pertineat ad eos hæreditas.

§. VI. Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur quo mortuus est is, cujus de hæreditate quæritur. Quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse cœperit nullum ex testamento hæredem extiturum: tunc enim proprie quisque intestato decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit, ut, proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus.

§. VII. c) Placebat autem in eo genere percipiendarum hæreditatum successionem non esse: id est, ut quamvis proximus, qui secundum ea quæ diximus, vocatur ad hæreditatem, aut spreverit hæreditatem, aut antequam adeat, decesserit: nihilo magis legitimo [17] jure sequenter admittantur. Quod iterum prætores imperfecto jure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote agnationis jure eis recluso. Sed nos nihil deesse perfectissimo juri cupientes, nostra Constitutione, [18] quam de jure patronatus, humanitate suggerente, protulimus, sanximus successionem in agnatorum [19] hæreditatibus non esse eis denegandum; cum satis absurdum erat, quod cognatis a prætore apertum est, hoc agnatis esse reclusum: maxime cum in onere quidem tutelarum et proximo gradu deficiente, sequens succedit [20], et quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

§. VIII. d) Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia [21] filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, ac deinceps emancipat: quod ex nostra Constitutione [22] omnimodo [23] inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri: cum apud antiquos non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

ADNOTATIONES

* 1 *Prætor.* Prætor vocat emancipatos, et ex emancipatis procreatos, Constitutiones, ex fœminina sexu descendentes liberos a).

2 *Constitutiones voc.* Naturales, qui ex Constitutionibus redacti sunt in potestatem patris, sui fiunt. Et hoc est, quod Justinianus ait in tit. prox. (Quibus connumerari): Id enim est suis connumerari: idemque ipsius tituli ordo indicat: nam usque ad §. Emancipati. de suis tractatur ex XII. tab. deinde de his quos prætor vocat inter suos: tum in §. Item vetustas. de his, qui ex Constitutionibus vocantur inter suos, cujusmodi sunt nepotes neptesve ex filia b), pronepotes pronepteseve ex nepte ex filio filiave nata, vel ex nepote ex filia nato, non etiam naturales facti legitimi, quo in errore est Theoph. in tit. de success. cognat.

* *Quoque modo.* Ex testamento c), vel ab intestato, civili, vel prætorio jure.

* 4 *Ex leg. XII. tab. L. Lex Cornelia. in fi. de vulg. subst.*

5 *Ad agn. prox.* Sui hæredes sunt etiam agnati, *l. Filius. de suis et leg. hær. l. Juris. §. 3. de grad. et aff. l. De bonis. §. Huic autem. de Carb. edi.* sed differentiæ causa separantur sui ab agnatis. In ordine suorum non servatur gradus prærogativa d): quod secus est in ordine agnatorum e). Hi dividunt hæreditatem in capita f), illi in stirpes g). In his habetur discretio sexus h), in illis non item i): hi fiunt hæredes aditione k), illi existunt l): his capite diminutis non datur bonorum possessio. Unde legitimi m), illis tunc etiam datur bonorum possessio. Unde liberi n). Agnati et sui dicuntur etiam legitimi o).

* 6 *Pertin. hæred.* Quintilianus p). Proximum locum a testamentis habent propinqui: et ita si intestatus quis ac sine liberis decesserit, non quoniam utique justum sit ad hos pervenire bona defunctorum, sed quoniam relicta, et velut in medio posita, nulli propius videntur contingere.

* 7 *Cogn. con.* Quæ legitima cognatio dicitur auctore Gajo q), et Ulp. *l. 12. §. ult. de rit. nup.* Altera est naturalis, de qua c. 5.

8 *A patre cogn.* Id est, per patrem: sic et in §. 1. *de leg. agn. tut.*

* Cognatarum alii sunt agnati, alii cognati: hi a matre, illi a patre: et utrique dicti cognati, ut Græce συγγενεῖς, ut Labeo ait, quasi commune nascendi initium habentes r).

9 *Consanguinei.* Semper in libris nostris consanguinei sunt fratres sororesque ex eodem patre, licet non eadem matre s): uterini vero non sunt consanguinei. Denique consanguinitas est fraternitas, nec ullo in loco aliter hoc verbum usurpatur t).

10 *Vocantur.* Vocantur etiam germani, §. *Nos vero.* et §. *seq.* inf. si modo in ejusdem patris potestate fuerint mortis tempore. Uterini u), qui eandem matrem habuerunt, non eundem patrem cognati sunt, non agnati vel consanguinei. Ambrosius ep. 66.

* 11 *Consobrini.* Gajus x), quos plerique etiam consobrinos vocant.

* 12 *Certum esse cœp.* Non qui solo mortis tempore. Certum autem esse incipit aliquem intestatum decessisse, vel repudiato testamento, vel defecta condictione, vel agnato posthumo, vel pronunciato falso testamento *l. 16. D. de lib. et pos. l. 1. C. de bo. poss. sec. tab.*

* 13 *Consanguinei.* Consanguinei appellantur, sed improprie: vel potius legendum, hi proprie y).

L. 1. §. ult. de suis et leg. hæred. l. 2. §. Sed etsi ipse. ad S. C. Tertill.

14 *Agnatis tuis.* Vet. lib. non habent (tuis) Si quis igitur ex cæteris agnat. adoptaverit aliquem, non dubitetur eum inter suos agnatos connumerari.

* 15 *Longiss. gr.* In infinitum, *l. 2. §. Agnati. de suis et leg. hær.*

* 16 *Iin placebat.* Lege Voconia z).

a) Theoph.

b) Theoph.

c) Ex testamento vero ubi de successione intestato defuncti agitur? Donatiloccum videtur in animo habuisse in aud. act. tv. S. 5. (Bona tu famulum redeant si non est hæres de proximo, aut ex testamento) Cujac. ad tit. O. de grad. de pr. Id est, si suus hæres non extat.

d) §. Cum filius. sup. tit. prox.

e) §. Si plures. h. t. l. 2. D. de suis. et leg. hæred.

f) Ulp. tit. 26. §. Agnatorum. d. §. Si plures. d. §. 2.

g) d. §. Cum filius. in fin. et l. 2. C. de suis et legit. lib.

h) d. l. 2. §. 1.

i) l. pen. Cod. de legit. hær.

k) l. Si ex pluribus. 9. D. de su. et legit. hæred.

l) l. In suis. 14. eod.

m) l. 1. D. unde legit.

n) l. 4. D. si tab. testam nullæ exta.

u) Inf. tit. 5. in princ. l. De bonis. 6. §. 2. D. de Carb. ed. vide Cuj. ad tit. de su. et legit. liber. in par. Cod.

p) Declam. 308.

q) Apud Licin. Rufin. tit. 16.

r) l. 1. §. 1. D. unde cogn.

s) Paul. Sent. 4. tit. 8.

t) l. 3. Cod. de leg. tut. v. Cujac. Obs. 11. c. 26. et lib. 15. c. 36.

u) Vide Cujac. Observ. lib. 6. cap. 17.

x) Apud Licin. tit. 16.

y) d. tit. 16.

z) Paul. Sentent. 4. tit. 8. §. Fœminæ. et apud Lic. dict. tit. 16.

* 17 *Quia commod.* Commodius est bona manere in familia eodem, quam transire in alienam.

* 18 *Omni alia succ.* Cognatorum scilicet, et conjugum.

* 19 *Pollicebantur.* Sed non nisi post cognatos, proximiores: nam proximior cognatus, ut sup. dixit, et ab hac edicti parte excludebat fœminam agnatam, non consanguineam.

20 *Exæquant.* Hæc igitur est ex XII. tab. et Constitutione Justiniani legitimorum definitio. Legitimi sunt agnati utriusque sexus, sive natura, sive adoptione quæsiti sunt. Ex lege Voconia legitimi sunt agnati virilis sexus, quod ego latius exposui in notis ad Ulp. n).

21 *Constitutione.* Constitutio Latina, *l. pen. de leg. hær.*

22 *Constitutioni.* Ex Constit. Justiniani inter legitimos vocantur sororis germanæ, vel uterinæ filii tantummodo et filiæ, vel soli, vel una cum consobrinis, quibus ipsi sunt amitini b): videlicet si nulli extent defuncto consanguinei aut uterini: quod tamen in Novel. 118. c) omnino aliter distinguitur. Sunt vero hæc omnia in ea Nov. temere addita, καὶ ἀδελφοπαίδων: item, ἢ ἀδελφόπαιδες, item. ἀλλὰ καὶ οἱ ἀδελφόπαιδες τὴν μοῖραν τοῦ ἰδίου γονέως λαμβάνουσιν, et paulo post: ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀδελφόπαιδες: nam etsi ex ea fratrum filii cum fratribus succedant, non tamen succedunt cum parentibus fratribusque: non ex ea, inquam, sed ex 127. Denique Bulgarus, Julianusque d) patricius, Novellarum interpretes, ea verba non agnoverunt.

* 23 *Superstites non s.* Nam consanguinei, quos lex 12. tab. non separaverat a cæteris agnatis, interpretatione prudentium primum inter agnatos locum acceperunt e).

* 24 *Non ad stirpes.* Sicuti inter liberos juris est f).

25 *In cap. divid.* Inter ipsorum fratrum filios, nullis aliis concurrentibus: quod a Justiniano abolitum non est.

* 26 *Frater. pot. hab.* Et tamen in ordine liberorum filius licet solus sit defuncto suus hæres, non est potior nepote ex altero filio jam mortuo g).

* 27 *Legitimo jure.* Ex lege 12. tab. h).

28 *Constit.* Hæc Constitutio de jure patronatus Græca est, de qua etiam *inf. c. 6. §. Sed nostra.* et multis aliis locis. i).

* 29 *In agn.* Vel tamquam agnatorum, ut *l. ultim. §. Successionis. Cod. de legit. hæred.*

* 30 *Seq. succed.* L. 3. §. pen. D. de leg. tut.

31 *Cont. fid.* Fiducia est redhibendi, aut revendendi lex venditioni apposita k). Igitur in emancipatione filii, tunc pater contrahit fiduciam, cum vendit eum interposita revendendi, aut remancipandi fide: atque ea re quidem is, qui ea conditione emit, pater dicitur fiduciarius: hanc vero legem pater naturalis interponit, ut sibi ex ea filius revendatur, atque ita a se manumittatur, et per manumissionem, ut sibi jura legitimæ successionis acquirantur, auctore Gajo *lib. 1. Instit.* l) alioqui manumissione emptor legitimus hæres fieret. Fiducia igitur lex est redhibendi, aut revendendi, ut in *l. 2. C. de pact. inter emptor. et vend.* vel empti servi manumittendi, ut in *l. 4. §. Si ab ignoto. de manumiss. l. 3. de obseq.* a *lib. prœst.* Lex denique commissoria exemplum est fiduciæ, id est, fiduciariæ emptionis, aut fiduciarii pignoris: et ideo Paul. *lib. 2. Sentent. sub tit. de leg. commiss.* non nisi de fiducia et actione fiduciæ tractat. Cæterum hodie fiduciaria emptio recte fit, id est, sub lege commissoria, non etiam fiduciarium pignus, *l. ult. C. de pac. pig.* quod tamen ante eam Constitutionem et ex Cicerone m), et ex Paulo n), et ex Isidoro o) æque probatum fuisse constat.

* 32 *Constitut.* Eadem nempe, qua et in legitimis hæreditatibus successionem esse voluit, id est, l. 4. Cod. de bon. liber. et jure patron. Græce conscripta.

33 *Omnimodo.* Ergo ex Constit. Justin. inter legitimos vocantur, qui non contracta fiducia emancipaverunt: et supervacua est bon. possessio Unde 10. personæ p).

a) tit. 12.
b) l. pen. §. 1. de lega. hæred.
c) cap. 2.
d) Nov. 109. cap. 2.
e) Paul. 4. Sent. apud Rufin. tit. 16.
f) §. Cum filius. sup. tit. 1.
g) d. §. Cum filius.
h) Theoph. Caj. Latin. Rufin. tit. 16.
i) Vide Cujac. 20. Observ. cap. 34.
k) Vide Cuj. Parat. D. de lege commiss.
l) Tit. 6.
m) Orat. pro. Flacco.
n) Sentent. 2. tit. 13.
o) lib. 5. Origin tit. 21.
p) De qua §. 2. inf. tit. 9. Cujac. ad Ulp. tit. 26.

SCHOLIA

a) *De legitima.* In superiori titulo de suis hæredibus diximus, et eis, quos inter suos hæredes Prætor, vel Constitutiones vocant: sui hæredes sunt liberi qui in potestate morientis fuerint, ut filius, filia, nepos, neptisve ex filio, pronepos, proneptisve ex nepote ex filio nato, abnepos, abneptisve ex pronepote nato ex nepote, qui itidem sit ex filio natus, quos omnes ita ab intestato succedere lex XII. Tabul. jubet, ut cum eo, qui proximior fuerit, nulla habita discretione sexus, sequentes in sui parentis jam defuncti locum ex stirpe succedant, utque simul, qui pari gradu sunt, si ex eodem parente progeniti non sint, pro stirpe succedant. Nec interest utrum natura, an lege, id est, per adoptionem, an ex Constitutionibus liberi sint in potestate. Inter suos autem hæredes, prætor emancipatos vocat nisi se in adoptivam familiam dederint: nam eos, qui sunt in adoptiva familia, ne prætor quidem ipse, quamdiu in ea sunt, inter suos hæredes vocet: unde consequens est inter legitimos quoque eos non vocari: nam liberi, qui sui hæredes non sunt, procul dubio nec agnati sunt, *l. Scripto. D. unde lib.* Sed in adoptivorum causa meminisse nos semper oportet ejus distinctionis, quæ a Justiniano prodita est in *l. Eum in adoptivam.* Inter suos hæredes constitutiones vocant nepotes, neptesve ex filia, pronepotes, proneptesve ex filia, pronepotes, proneptesve ex nepote ex filio filiave nato, vel ex nepote ex filia nato, cum certa partis diminutione, quæ vel suis hæredibus accedit, vel agnatis defuncti. Sed Justinianus sine ulla diminutione eos vocat, et generaliter in Novella constituit, ut liberi parentibus succedant, sive fœminæ sint, sive mares, sive proximiori, sive ulteriori gradu, sive per marem, sive per fœminam descendant, et sive emancipati, sive in potestate sint. Secundus ordo intestatæ successionis est legitimorum, et eorum, quos inter legitimos Senatusconsulta, vel Constitutiones vocant. Sui hæredes sunt etiam legitimi, et inde *Tit. de suis et legit. lib.* In Codice Justiniani sunt et agnati *l. Filius. D. de suis et legit. hæred. l. Jure §. 1. de grad. et adfin. l. De bonis. § Hunc autem. de Carb. edic.* Sed differentiæ causa sui dicti sunt, videlicet quia multum in successione distant a cæteris legitimis: ad suos enim hæreditas pertinet, non observata gradus prærogativa, utque in stirpes dividatur: in ordine autem legitimorum proximior ulteriorem excludit, hæreditasque in capita dividitur. In suis nulla habetur discretio sexus, in legitimis contra: liberis capite diminutis datur bonorum possessio unde liberi, legitimis capite diminutis non datur bonorum possessio: sui hæredes existunt, cæteri omnes adeunt: proprium enim suorum est existere, quod Theophilo est ἀναφαίνεσθαι, *in princip. Tit. de bon. posses.* id est, de repente apparere sine ulla aditione. Sed ad rem. Legitimi sunt ii, qui consanguinei dicuntur, id est, fratres sororesque ex eodem patre et matre, vel eadem, vel diversa, qui emancipati non sint: nam uterini fratres sororesque consanguinei non sunt, et emancipatione tollitur consanguinitas, ita ut neque emancipato, neque emancipatorum quisquam in familia retento jure consanguinitatis succedere possit: quanquam autem consanguinei agnati sint, tamen cæteri omnes hoc proprio agnati nomine sunt, qui in quæstione hac ita ab Ulpiano definiuntur in *l. 2. §. Agnati. de suis et legit. hær.* cognati virilis sexus, non quod fœminæ agnatæ non sint, sed quia post consanguineos consanguineasve, soli mares jure civili succedunt, id est, ex interpretatione prudentium, quæ a Justiniano media jurisprudentia appellata est, vel potius ea lege Voconia, ut Paulus *lib. 4. Sentent.* scribit: nam idem quoque in lege Voconia continetur, eadem ratione in quæstione tutelarum, Ulp. *in Fragm.* Agnati, inquit, sunt a patre cognati virilis sexus, nimirum quia tutela virile munus est. Hæc igitur ratio consanguineos a cæteris agnatis separavit, nempe quod consanguinei utriusque sexus, soli autem agnati masculi ab intestato succedant. Sed tamen ex lege duodecim Tabularum omnes agnati agnatæve nulla habita discretione sexus, invicem ab intestato succedunt, quod et Justinianus confirmat, abolita prudentum interpretatione, ut jam nihil opus sit ab agnatis consanguineos separare. Parvi item refert, utrum consanguinei vel agnati natura, an adoptione quæsiti sint: sed in adoptivis prætereunda non est divisio prodita ab Justiniano, quam nos superius exposuimus. Legitimi itaque sunt agnati utriusque sexus, sive natura, sive adoptione quæsiti sint: cognati vero honorarii sunt, non legitimi: legitimi etiam sunt parentes, qui emancipatos filios manumiserunt: tunc vero ipsi parentes manumissores existunt, cum in emancipatione fiduciam contrahunt, id est, cum ea lege emancipant filium emptori, ut is eum rursus sibi emancipet: quod si talis contractus non intervenerit, legitimi sunt ii, qui filium emunt, et manumittunt: cum igitur propter capitis diminutionem filius emancipatus nullos agnatos habeat, solus ei pater naturalis, qui contracta fiducia manumiserit, excluso patre fiduciario, legitimus hæres est, vel si contracta non sit fiducia, emptor imaginarius, id est, extraneus manumissor. Legitimi etiam sunt patroni, patronæve, id est, qui, quæve ex justa servitute manumiserunt, quorum exemplo superiores legitimi sunt. Sed tamen ut patronorum liberi legitimi sunt hæredes paterno liberto, non ita eorum liberi, qui in emancipatione manumittunt pro legitimis habentur, quod ego me demonstrasse memini, et alia quædam ad hanc rem pertinentia in *Tit. de legit. patr. tut.* De jure autem patronorum in *Tit. de success. liber.* latius disseremus. Sequitur, ut de iis videamus, quos inter legitimos vocant: in Senatusc. Tertylliano inter legitimos vocatur mater, defuncto filio, filiave, mater, inquam, ingenua tribus, aut libertina quatuor liberis honorata, quanquam cognata sit mater, non agnata. Si tamen ei filio neque suus hæres sit, quive suorum loco est, neque pater, ad quem lege hæreditas fiducia contracta, vel bonorum possessio unde decem personæ, non contracta fiducia pertineat, neque frater consanguineus: quod si sola soror consanguinea sit inter, eam et matrem hæreditas communicatur, filia autem defuncta liberi ex ea nati non excludunt matrem, id est, aviam suam, quia neque sui sunt, neque suorum loco: pugnat igitur hoc casu Senatuscons. Tertyllianum cum Senatusc. Orphitiano, et illi in hoc succumbere, ac cedere videtur. Sed constitutiones Alexandri, aliorumque principum, et SC. Orphitianum, filiam anteponunt matri, *l. 4. l. Quoties. C. de Senatusc. Orfit. l. Si matre. C. de suis et leg. lib.* Igitur filius et filia, quamvis matri agnati non sint, SC. Orfitiano, vel oratione D. Marci et Commodi ad ejus hæreditatem vocantur, atque ita, ut nemo eis sit anteferendus, cum tamen matri plerique anteferantur. Et hi quidem sunt, quos SC. le-

gitimorum, vel agnatorum loco vocant, de quibus suis locis fusius disseremus. Nunc de illis quæramus, quos legitimorum loco constitutiones vocant. Ex Constitutione Valent. et Theodos et Arcad nepotes, neptesve succedunt inter legitimos aviæ paternæ, vel maternæ, cum diminutione tertiæ partis, si cum liberis, vel quartæ, si cum agnatis aviæ concurrant, licet ex placito Justiniani nulla fiat diminutio eodem jure pronepotes proneptesve succedunt proaviæ paternæ, vel maternæ: at si defuncta matrem habeat et nepotem, neptemve ex filio filiave, at mater nitatur Tertylliano, nepos neptisve Constitutionibus, proavia paterna, vel materna. pronepotes proneptesve superiores erunt. *l. pen. C. de suis et legit. lib.* Ultra nepotem, et neptem matri præferri, non reperio eos, qui ex fœminis descendunt. Ex Constitutione Anastasii fratres sororesque emancipati, vel emancipatæ, vocantur ad successionem fratris legitimorum loco, sive is frater in familia sit, sive emancipatus, itemque fratres integri juris emancipato succedunt, præferunturque omnibus agnatis. Sed eam fratribus in familia retentis, cum diminutione tertiæ partis vocantur, puta si unus sit frater integri juris, alter emancipatus, fratri integri juris datur bes, fratri emancipato triens si duo sint emancipati, unus integri juris, singulis emancipatis datur quadrans, integri status fratri datur semis: quod si duo integri, unus diminutus, diminuto sextans et duellæ et duellæ quinta pars, integris dodrans et duella et duellæ reliquæ quatuor partes: nam in proposito duella una in quinque partes scindenda est, quarum unam diminutus auferat, reliquas integri inter se ex æquo partiuntur: Justiniano autem placet nullam diminutionem fieri *l. fin. C. de leg. hæred.* Cæterum de hac Anastasii constitutione vide quæ scripsimus sub *Tit. de leg. agn. tut.* Ex Justiniani constitutione inter legitimos vocantur fratrum emancipatorum filii tantummodo et filiæ, non ulteriores. Ex eadem constitutione inter legitimos, fratres sororesque uterini vocantur, vel soli, vel cum germanis fratribus, *d. l. fin* quod tamen in *Nov.* 118. sic immutavit, ut fratres sororesque ex eodem patre eademque matre præferat fratribus ex uno parente; fratres autem ex uno parente simul vocet, sive consanguinei sint, sive uterini, videlicet in bonis quæsitis a fratre: nam in maternis uterini, in paternis consanguinei præferuntur, ut recte Accursius tradit in *Nov. Ut fratr. fi.* Item ex Constitutione Justiniani inter legitimos vocantur sororis consanguineæ vel uterinæ filii tantummodo et filiæ, non ulteriores, vel soli, vel una cum consobrinis, quibus ipsi sunt amitini, *l. pen. l. fin. C. de leg. hæred.* videlicet si nulli extent defuncto fratres sororesve consanguinei, aut uterini, quod tamen in *Nov.* 118 prorsus immutavit nam mortui fratris, mortuæve sororis utrinque conjuncti, conjunctæve filios, ad hæreditatem patrui, et avunculi amitæ, et materteræ vocat in stirpem cum patruis, et avunculis, amitis, et materteris, qui, quæve itidem defuncto utrinque conjuncti, vel conjunctæ sint: fratri ex uno parente anteponit filios fratris utrinque conjuncti, et e contrario. Deficiente fratre utrinque conjuncto, fratrisque utrinque conjuncti filiis, fratres ex uno parente vocet cum filiis fratris ex uno parente, quod si soli superaint filii fratrum filios fratris utrinque conjuncti reliquis anteponit, vel si omnes ex fratribus sint, ex uno tantum parente conjunctis, nihil interesse dicit, utrum per patrem solum, an per matrem conjuncti sint, quibus addenda sunt ea, quæ scripsimus ad §. *Cum igitur. sup. tit. prox.* Sed pergamus Ex constitutione Constantini, aliorumque principum, mater quæ liberis honorata non est, cum agnatis filio filiæve pro triente succedit, quæ autem liberis honorata est trientem cedere debet fratri emancipato (nam frater agnatus ei præfertur) sive is quoque filius, sive privignus sit, vel patruo, ejusque filio, vel nepoti, licet agnati esse desierint, non ulterioribus, *l. 1. l. 2. l. Sicut. C. Theod. de legit. hæred* Contra Justinian. in *l. fin. C. ad Tertyll.* matrem in solidum ad hæreditatem filii vocat, nisi concurrant sorores, quibus ex antiquo jure partem dimidiam cedere debet, vel nisi concurrant fratres aut soli aut cum sororibus, cum quibus pro capitibus hæreditatem partitur, nec interest agnati fuerint fratres sororesque, an capite diminuti, vel uterini: nihil etiam interest sive jus liberorum mater habeat, sive non habeat, ex *l. fin. C. de jur. lib.* Quod si concurret etiam pater, moriente filio emancipato, pater excludit matrem ex SC. Tertylliano, ipse autem excluditur a filiis suis emancipatis, fratribusque defuncti: sed tamen Justinianus pietate motus, hoc casu patri, matrique dedit usufructus totius successionis bessem, quod si moriatur filiusfamilias, fratribus emancipatis, sororibusque, et matri secundum prædictam distributionem proprietas, patri ususfructus, qui et superstite filio usus est, conservatur, et hoc tradit l. *fin. C. ad Tertyl.* sed si fratres concurrant, qui sint in potestate patris, sive defunctus emancipatus sit, sive integrum jus habeat, hodie bona fraterna ex constitutione *l. Cum oportet. C. de bon. quæ lib.* et *l. De emancipatis. C. de legit. hær.* quæ *l. ult. C. ad Tertyl.* sequuta est, patri acquiruntur quantum ad usumfructum: æquum igitur erit concurrente matre virilem aut dimidiam portionem proprietatis dari, argument. *d. l. ult* quod si mater non concurrat, fratres uterini bona materna præcipiunt, cæterorum proprietas omnibus communiter acquiritur. Credo me his de rebus quædam scripsisse in *Tit. per quas pers. nob. acq.* Sed hæc omnia in *Nov.* 118. mirum in modum perturbantur. Pater non excludit matrem, pater et mater ex æquo filio succedunt parentes paterni et materni cujuscumque sexus, ita liberis succedunt, ut paterni semissem, materni alterum semissem auferant. Cum parentibus in capita succedunt fratres sororesque utrinque conjuncti, ita ut ne usumfructum quidem suæ portionis concurrentibus parentibus acquirant, ut ne mater concurrens cum sororibus plus virili portione ferat, quod et traditur in *Nov.* 22. Ad hæc fratrum filii ex *Nov.* 127. cum parentibus in stirpem succedunt, fratris filius patrem repræsentat, et ideo patruum excludit. Præterea ex Nov. Justiniani, omnes cognati sunt legitimorum loco, et sublata est agnationis cognationisque differentia: sunt et alii complures, qui ex Constitutionibus inter legitimos vocantur, de quibus inferius disseremus.

b) Constitutiones. Sui hæredes ex lege duodecim Tabular. aut naturales sunt, aut non naturales: naturales aut ex justo matrimonio sunt, aut ex concubinatu. Non naturales, puta filius adoptivus, et uxor, quæ in manum convenit, vel nurus, quæ convenit in manum filiifamilias suorum loco, qui vel honorarii sunt, vel principales, id est, ex Constitutionibus.

c) Placebat autem. In his hæredibus, qui ex lege duodecim Tabularum vocantur, successio non est, velut in suis hæredibus, *l. 1. §. Sciendum. de suis et legit. hæred.* Id est filio, cui delata est hæreditas, abstinente se, nepos non admittitur ipse jure quasi suus. sed neque in legitimis hæredibus est successio, quia ex lege tota successio, vel hæreditas ei tantum defertur, qui mortis tempore proximior fuerit et non aliis: eo igitur sublato, qui erat mortis tempore proximior, omnis legitima successio tollitur: *Quia*, inquit Paulus, *omnis legitima successio proximiori defertur*: *lib. 4. Sentent.* Sic enim legendum est, *non omissa successio*. alioquin ratio cum assertione pugnabit. Hoc autem jus est ex duodecim Tabul. quid autem sit jure prætorio videamus. Invenio Prætorem dedisse successionem inter cognatos, hoc est, ut primis non petentibus intra præstituta tempora, sequentibus deferatur bonorum possessio: exempli gratia, non petente avunculo magno, succedit propior sobrinus, etiamsi non ex eo avunculo susceptus fuerit: et hæc est species *l. 2. C. de success. edic.* In suos et legitimos successionem non dedit, neque vero potuit dare, sed filio non admittente bonorum possess. unde liberi, nepotem vocat ex parte unde legitimi, non ex illa unde liberi l. 1 §. *Videndum. D. de success. edict.* Agnato proximiore admittente bonorum possessionem unde legitimi, sequenti defert bonorum possessionem unde cognati: quicumque igitur ex successorio edicto vocantur, a solo Prætore vocantur: successorium edictum ex eo dicitur, quod det successionem inter bonorum possessores, quanquam et eam quoque clausulam continent, quæ definit tempora petendæ bonorum possess Cæterum ex illa potissimum parte appellationem sumit, qua in locum eorum, qui intra tempora petitionis bonorum poss. non admiserunt, sequentes vocantur, et ideo passim venire dicantur ex successorio edicto, ex successoria parte, ex beneficio successorii edicti, ex successorio capite, *l. ult. l. 1. §. Sed videndum. D. de suc. edict. l. ult. C. eo. l. 1. §. pen. D. de jur. et fact. ignor.* Novissime autem Just. inter legitimos successionem dedit in *Græca Const. de jure patron.* ut dici jam illud possit, proximiore repudiante, aut mortuo antequam adeat, sequentes inter legitimos vocari ex Const. Just.

d) Ad legitimam Inter legitimos etiam vocentur ex Constitut. Justiniani parentes, qui non contracta fiducia emancipaverunt: olim non contracta fiducia lex vocabat extraneum manumissorem. Prætor vero ei decem personas anteponebat, id est, patrem, matrem, avum aviam tam paternos, quam maternos, filium, filiam, nepotem, neptem tam ex filio, quam ex filia, fratrem, sororem, sive consanguineos, sive uterinos. Unde si pater manumiserit, vocat eum Prætor ex parte unde legitimi, si non manumiserit ex parte unde x. personæ, *l. Si ut pater. D. de suis et leg.* §. *Sunt autem. inf. de bon. poss.* Sed cum ex Constit. Just. omnis emancipatio, contracta fiducia fieri videatur, liquido constat parentem qui filium emancipaverit, non contracta fiducia, inter legitimos vocari, nec ullum posthac manumissorem extraneum intelligi, quin potius emptorem filii pro parte fiduciaria semper haberi: atque ideo supervacuam et inanem esse bonorum possessionem unde decem personæ, §. *Quæ autem. de bon. poss.* cujus quidam nescio cur Ulp. in *Fragm.* mentionem non fecerit in *Tit. de poss. bon.* in quo cæteras omnes memorat; forsitan qui jussu Alarici Gothorum Regis Ulpiani corpus ita dilaceravit, ideo unde x. personæ bon. poss. prætermisit, quod jam suo tempore ea in usu esse desiisset. His maxime velim te addere ea, quæ ad *Tit. de legiti. par. tut* in libro primo annotavimus.

CAPUT III.

De Senatusconsulto Tertylliano.

Lex duodecim tabularum ita stricto jure utebatur, et præponebat masculorum progeniem, et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi junguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hæreditatis capiendæ jus daret, nisi quod prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione, Unde cognati, accomodata, vocabant.

§. I. Sed hæ juris angustiæ postea emendatæ sunt. Et primus quidem divus Claudius [1] matri ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit hæreditatem *.

§. II. Postea autem Senatusconsulto Tertylliano, quod divi Hadriani [2] temporibus factum est [3], plenissime de tristi successione matri, *a*) non etiam aviæ [4] deferenda cautum est: ut mater ingenua [5] trium liberorum jus habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit: ut scilicet, cum alieno juri subjecta est, jussu ejus adeat hæreditatem cujus juri subjecta est.

§. III. Præferuntur autem matri liberi defuncti, *b*) qui sui sunt [6], quive suorum loco sunt, sive primi gradus, sive ulterioris. Sed et filiæ suæ [7] mortuæ filius [8], vel filia opponitur ex Constitutionibus [9] matri defunctæ, id est, aviæ suæ. Pater [10] quoque utriusque, non etiam [11] avus, aut proavus matri anteponitur, scilicet *c*) cum inter eos solos de hæreditate agitur [12]. Frater autem consanguineus [13], tam filii quam filiæ, excludebat matrem [14]: soror autem consanguinea pariter cum matre [15] admittebatur: Sed si fuerant frater et soror consanguinei, et mater liberis honorata (**): frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hæreditas ex æquis partibus fratris et sororis.

§. IV. Sed nos Constitutione [16], quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus: respicientes ad naturam, et puerperium, et periculum, et sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus casum fortuitum [17] in ejus admitti detrimentum: si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit si non plures, sed paucos peperit? Et *d*) dedimus jus legitimum plenum matribus, sive ingenuis, sive libertinis, et si non ter enixæ fuerint, vel quater, sed eum tantum, vel eam, qui quæve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem.

§. V. Sed cum Constitutiones [18] jura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adjuvabant, partim eam prægravabant, et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes [19], certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis [20] visum est recta et simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, et sine ulla diminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis jura habentes: ut quemadmodum eam toti alii ordini legitimo præposuimus ita omnes fratres, et sorores, sive legitimi sunt sive non, ad capiendas hæreditates simul vocemus: ita tamen, ut si quidem solæ sorores agnatæ, vel cognatæ, et mater defuncti, vel defunctæ supersint: dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si vero matre superstite, et fratres, vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, sive legitima, sive sola cognationis jura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur ejus hæreditas.

Ex Auth. De hæred. ab intest. Col. 9. tit. 1. Novell. 118. pass et Auth. Ut fratris filii. Col. 9. tit. 10. Novell. 127. pass.

Defuncto, vel defunctæ sine liberis, parentes ei soli cum succedunt, salva gradus prærogativa. Si pari gradu, pariter vocantur, paternis quidem dimidiam, maternis quoque dimidia delata, licet dispar sit eorum numerus. Cum patre et matre fratres sororesve utrique adjuncti defuncto, vel defunctæ, vel filii fratris præmortui, vel sororis præmortuæ utrique conjuncti defuncto, vel defunctæ vocantur: ut viriles fiant portiones, filiis fratris, vel sororis vocatis in stirpem exclusa prorsus omni differentia sexus et patriæ potestatis, ubi nulla secundarum nuptiarum fit mentio. Si primi gradus parentes non essent, qui vocantur cum eis excluderent inferiores.

Post parentes, et fratres, et sorores ex utroque parente, et filios eorum, admittuntur ex uno latere fratres sororesve, cum quibus et filii eorum si qui ex eis jam decesserint. Ex transverso nulli liberi in locum defuncti parentis succedunt, nisi filii fratris, vel sororis præmortuæ.

§. VI. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere: scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti, vel excusati intra annum [21] petere neglexerint: ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur.

§. VII. Licet autem vulgo quæsitus sit filius filiave, potest tamen ad bona ejus mater ex Tertylliano Senatusconsulto admitti.

ADNOTATIONES

* 1 *D. Claud.* Ex indulgentia personali *a*)

* *Claudii indulgentia. Locus singularis.*

2 *D. Hadriani.* Id est, (*) D. Pii *b*), Tertullo et Sacerdote Coss. sic in *l. Acceptis. ad l. Falc. l. Deducta. §. Nummis* 3. *ad Trebell* conjuncta *l. In quartam. ad l. Falc.* sic in *l. Si de vi. de jud.* conjuncta *l.* 5. *ad L. Jul. de vi pub.* sic epistola D. Hadriani de dividenda actione ex stipulatu, vel mandati, id est, D. Pii. *l. Si testamento.* §. *Quod si duo de fidejuss.* quam appellationem D. Pius sortitus est adoptionis jure sic *l.* 3 *si pare. hæred. pet. l.* 3. *de sepul. viol.*

* 3 *Factum est.* Forte Tertyllo et Maximo Coss. de quib. *l.* 29 §. *Sex. ad leg. Jul. de adult.*

* 4 *Aviæ defer.* Ut ex Constitutionibus nepos neptisve aviæ succedit, ita miror cur ante Justinianum *c*) non extiterit Constitutio aliqua, quæ aviæ mutuam successionem daret.

5 *Ingenua.* Ingenua, vel civis, vel Latina, jus Quiritium consequuta. Item libertina Latina ingenua, et Latina libertina non consequuta jus Quiritium ex Senatusc. Tertylliano non succedit auctore Paulo lib. 4. *Sent. d*) Latina ingenua est, quæ nata est ex Latinis Libertinis.

6 *Qui sui.* Ergo liberi, qui in adoptionem dati sunt, matrem non excludunt. nam neque sui sunt, neque bonorum possessores: quia potius ipsi excluduntur a matre: nam matri Unde legitimi, ipsis Unde cognati datur. Enimvero ex decreto D. Pii matrem excludunt, ne

a) Vide § 8. vers. Plane. sup. de jur. natur. et § 10 sup. de adopt. et § 5. sup. de hære l. qualit.

(*) D. Pii. *Tutissimum videtur statuere SC. Tertullianum omnino Hadriani temporibus (non autem D. Pii ut suspicatur Cujacius) fuisse confectum. Consulum vero Suffectorum sub quibus id factum, periisse memoriam, nec adeo certum annum ei facile posse adsignari.* V. *Heineccium* Antiq. Rom. ad Instit. lib. 3. tit. 3. §. 3. et 4.

b) Hadrianus Antoninum Pium adoptavit, Aurelius Victor in Cæsar. c. 14. et Epit. cap. 15. Paul. diacon. hist. Misc. lib. 10. c. 11. Justin. M. Apol. 2. in princ.

c) Novel. 118. cap. 2.

d) Tit. 9. §. pen.

quasi legitima succedat, et simul cum matre ex illa parte vocantur, qua cognati, quam si non admittant, mater succedit in eorum locum quasi legitima. Atque ita fit, ut edicto Unde cognati succedat edictum Unde legitimi, *l. 2. §. Sed si quis decesserit. D. eodem tit.* Id quod etiam contingit in specie, §. *Si sit consanguinea. eod. l.*

7 *Filiæ suæ*. Filia, quæ ex Senatusc. Orphitiano admittitur, præfertur aviæ, quam Senatuscons. Tertyll. vocat, quod et de nepte traditur et proavia, *l. 1. et 4. C. de Senatusc. Orphitian. l. Si matre. Cod. de suis et leg. lib.*

* 8 *Filius*. Quamvis defuncta non sit suus hæres *e*).

9 *Ex constitutione*. Ex Senas. Tertylliano mater vocatur propterea quod filia suus hæres non est, aut sui loco. Rursus filia ex Senatusc. Orphitiano. Id vero dissidium ex Constitutionibus sedatum et compositum est *f*).

* 10 *Pater quoque*. Si in emancipatione manumissor extiterit, *l. 10. D. de suis et leg. hæred. l. 2. C. ad Senatusc. Tertyll.* ipse legitimus hæres est, non mater: si manumissor non extiterit, honorarius et quoquo jure veniat, matri præfertur *g*).

* 11 *Non etiam avus*. Nisi avus nepotem, vel neptem in potestate habuerit *h*): quo casu omnia bona occupat jure peculii, ut pater, *l. ult. D. eod.*

* 12 *De hæred. ag.* Non concurrentibus patre, matre, et avo manumissore. *l. Æquiss. D. eod. ne fiat ἀντιστρεφον*.

* 13 *Consang.* Non uterinus, non naturalis tantum, *l. Lucius. D. de vulg. subst.*

* 14 *Exclud. matr. L. 2. C. Theo. de inof. test. l. 3. C. Theod. de sec. nupt. l. 7. §. 3. v. plane si mater conced. D. de Car. edic. l. 1. de ju. et fac. ig.*

15 *Cum mater*. Et mater filiæ pro dimidia, filio pro virili succedebat, *l. 1. Cod. Theod. de secun. nupt.*

(**) Honorata. *In omnibus Juris editionibus pro* honorata, onerata *legitur. Revera primus Cujacius fuit qui hujusmodi mutationem auctoritate MSS. inducendam putavit. Id vero lectorem monuit adjecta nota, quæ in Cujacianis editionibus ante Fabrotum, præcipue in Nivelliana an. 1578. adhæretur. Fabroto omittere placuit. Unum adverto Cujacio favere Theophilum, apud quem legitur ἔχουσα δίκαιον παίδων, rursus §. 6. Matrem vocat δικαίῳ παίδων κεκοσμημένην. Multo autem prior Cicero dixerat 1. Tusc.* Metellus illa honoratur quatuor filiis.

* 16 *Constitut. L. 2. C. de ju. lib.* Latine edita.

* 17 *Cas. fort.* Casum fortuitum vocat, non quod fortuito accidit, sed quod fortuito non accidit, quod non peperit nisi unum, vel duos, ut in §. *Sub conditione. inf. cap.* 15. et non casum, casum vocat.

* 18 *Constit.* Constantini et aliorum, *l. 1. 2. 7. C. Theod. de leg. hæred.* quorum sententia hæc est, ut mater, quæ liberis honorata non est, cum agnatis filio filiæve ex triente succedat: ut quæ liberis honorata est, trientem aspergat fratri cognato (nam frater agnatus matri præfertur) vel patruo, ejusque filio, vel nepoti, non ulterioribus *i*). Contra vero Justinianus matrem in solidum ad hæreditatem filii vocat, nisi concurrant sorores: quibus dimidiam partem relinquit ex jure antiquo, vel fratres soli, aut cum sororibus, cum quibus pro capitibus hæreditatem dividit: nec interest, agnati fuerit, an cognati, habuerit ipsa jus liberorum, an non habuerit. Mortuo filio emancipato, et concurrente patre, mater excluditur ex Senatusc. Tertulliano. Rursus pater excluditur a filiis suis emancipatis fratribusque defuncti: sed ex Constit. Justiniani, id est, ex l. ult. C. ad Tertull. hoc casu patri matrique datur usufructus ex besse. Mortuo autem filiofamilias, fratribus emancipatis sororibusque, et matri secundum prædictam distributionem, proprietas: patri ususfructus, quo et superstite filio usus est, conservatur. Quod si fratres concurrant non emancipati, sive defunctus fuit emancipatus, sive non, bona fraterna ex Constitutione *l. Cum oportet. C. de bon. quæ lib. adq.* et *l. De emancipatis, C. de suis et leg. lib.* quum *l. ult. C. ad Tertull.* consequenta est, patri acquiruntur ususfructus jure: æquum igitur erit, concurrente matre, virilem ei, aut dimidiam portionem proprietatis dari. Sed hæc omnia mirum in modum perturbantur in Novell. Justiniani.

* 19 *Abstrah. L. 1. C. Theod. de leg. hær.*

20 *Nob. vis. est.* Constitutio Latina, *l. ult. C. ad Senatusc. Tertyl.*

* 21 *Intra an. L. Scimus. C. de leg. hær.* ex qua Tribonianus hæc verba inseruit in *l. 2. §. Confestim. D. eod.* (ita tamen, ut nullo modo annale tempus excederet).

e) Fœminæ enim suos hæredes non habent, l. 13. D. de su. et legit. hæred. l. 4. §. Ad testamenta. D. de bonor. poss. contra tab.

f) Concursu sibi obstant, sed ex constitutionibus filia matri præfertur.

g) dict. l. 10. a Cujacio citata.

h) Vide Theoph.

i) Vide Theoph.

SCHOLIA

a) *Non etiam avia*. Equidem ante Novellam Justiniani nusquam legi aviæ inter legitimos jus succedendi datum.

b) *Qui sui sunt*. Hæc Divus Pius constituit de filiabus, sed non videtur dici in filia idem non possit, *l. 2. §. Sed si quis decess. D. ad Tert.* similis casus est in *dict. l. 2. §. Si sit consanguinea* pater legitimus excludit matrem, sive contracta, sive non contracta fiducia filium emancipaverit: pater cognatus non excludit matrem: pater cognatus est ei, quem avus emancipavit, cujusque filios ab avo manumissus est, vel qui se alteri arrogandum dedit. Huic vero patri simul cum matre defertur bon. poss. unde cognati, quam si ipse non admittat, succedit ei mater ex SC. Tertyl. atque ita edicto unde cognati succedit edictum unde legitimi: nam matri, quæ ex SC vocatur, unde legitimi bonor. poss. competit.

c) *Cum inter eos solos*. Bene *cum inter eos solos*, id est, inter matrem et avum, inter matrem et proavum. nam si et mater sit, et avus manumissor, et pater, matri obstat pater quo minus ex Tertylliano succedat, utque ambo quasi cognati admittantur, rursus utrisque obstat avus, atque ita excellit avus, et superat matrem, planeque ita cum matre agere potest, si vinco vincentem, te vinco eodem modo et te, si nemo sit, qui te vincat, utputa si pater non sit, quem ego superaturus sum, vincere te superiorque discedere non possum. Sic in *l. 2. §. Si sit agnatus. D. ad. Tertyll.* mater, quæ agnatum vincit, cui manus dat pater cognatus, et ipsum patrem vincit: at si nullus sit agnatus, simul cum patre vocatur. Ita simile exemplum notavi in *l. Creditor. D. de rebus cred.*

d) *Et dedimus*. Quid opus fuit hoc lege caveri ab Justiniano, cum jam Honorius et Theodosius in *l. 1. C. de jur. delib.* et ut ipse refert in Novell. 78. Constantinus magnus jus liberorum, quod antea a singulis separatim petebatur, omnibus concessissent? Isidor. *lib. 5. Etymol.* ita definit jus liberorum: *Jus*, inquit, *liberorum est conjugum sine liberis invicem pro loco pignorum hæreditatis alterna conscriptio.* quam definitionem confirmat Nov. Valent. de testamentis, *l. Valent. Cod. Theod. de infir. iis, quæ sub. tyr.* et id, quod Ulpianus scribit in *Tit. de solidi capacitate*, liberam inter se coniuges testamenti factionem habere, si jus liberorum a principe impetraverint, alioquin conjugibus obstare legem Juliam et Papiam. Et hoc quidem jus liberorum Honorius et Theodosius omnibus dant, *dict. l. 2.* non dicunt se jus trium, aut quatuor liberorum dare, sed jus liberorum id nempe, quod superius exposuimus, et hanc interpretationem confirmat *l. fin. prioris tit.* quæ conjungi debet cum *dict. l. 1.* ut colligi ex inscriptionibus, et subscriptionibus potest. Tum adjicit Justinianus in *l. 2. de jur. delib.* matrem Tertulliani commodum habere, etiamsi ingenua tres, vel libertina quatuor liberos non habeat: quod ante Justinianum nullus adhuc Imperator constituerat. Cætera beneficia, quæ liberos habentibus dantur, præsertim circa munerum vacationem, ineptus plane fuerit quisquis non habentibus communicata esse crediderit, ineptior qui existimaverit, non satis fuisse ante Theodosium liberos habere, nisi et jus liberorum a principe impetratum esset, cujus sententiæ Duarenus princeps est: pro ea citat. *l. fin. C. de iis, qui num. lib.* qua belle scilicet confirmat sententiam suam, nondum quicquam in Duareno stultius legi.

CAPUT IV.

De Senatusconsulto Orphitiano [1].

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur Senatusconsulto Orphitiano, Orphito [2] et Rufo consulibus effectum est, quod latum est divi Marci temporibus, et data est tam filio, quam filiæ legitima hæreditas, etiamsi alieno juri subjecti sunt [3]: et præferuntur consanguineis [4] et agnatis defunctæ matris.

§. I. Sed cum ex hoc Senatusconsulto nepotes ad aviæ successionem legitimo jure non vocabantur: postea hoc Constitutionibus principalibus [5] * emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque, et nepotes et neptes vocentur.

§. II. Sciendum autem est hujusmodi successiones, quæ a Tertylliano et Orphitiano deferuntur, capitis diminutione non perimi, propter illam regulam, qua novæ hæreditates legitimæ capitis diminutione non pereunt, sed illæ solæ, quæ ex lege duodecim tabularum [6] deferuntur.

§. III. Novissime sciendum est etiam illos liberos, qui *a*) vulgo quæsiti sunt ad matris hæreditatem ex hoc Senatusconsulto admitti [7].

§. IV. Si ex pluribus legitimis hæredibus [8] quidam omiserint hæreditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio, et licet *b*) ante decesserint qui adierint [9], ad hæredes tamen eorum pertinet [10].

ADNOTATIONES

1 *Orphit.* Hoc Senatusc. filius succedit matri: et quamvis matri cognatus, non agnatus a), matris tamen agnatis præfertur. Ejus auctores fuere D. Marcus et Commodus oratione in Senatu habita, et per candidatos recitata, *l. Sacratissimi. ad Tertyllian.* Aliud vero ejus Senatusc. caput refertur a Paulo *libr. 4 Sent. ad leg. Caninam.* Cassiodorus in *lib. De consul.* Orphito et Rufo Coss. inquit, Impp. ne quid bonitati deesset, severiores quasque leges novis Constitutionibus temperarunt. Spar. in Marco Leges addidit de bonis maternis, et item de filiorum successionibus pro parte materna.

* 2 *Orphito* Symmachus b), Quiquo dedit leges Orphitus Æneadis.

* 3 *Subjecti sunt.* Ita tamen, ut jussu ejus adeant cujus juri subjecti sunt, ut de matre dixit v. superiore c).

* *Consanguin.* Id est, fratribus, vel sororibus *l. 2. C. de revoc. don.*

5 *Constitut. pr.* Valentiniani, Theod. et Arcadii, cum diminutione certæ partis, ut dictum est in §. Item vetustas d).

* *l. Si defunctus. C. de suis et leg. lib.*

* 6 *Ex l. duod. tab.* Nempe quia lege 12 suis tantum, vel agnatis deferuntur, qui capite minuti tales esse desinunt; novis autem legibus et Senatusconsultis deferuntur his, qui jura tantum cognationis habent, quæ capitis diminutio perimere non potest e).

* 7 *Ex hoc S. C. adm.* Cum justis liberis, nisi mater sit fœmina illustris f), et ad bona quoque liberti materni, *l. 18. de bon. lib.*

* 8 *Legit hær.* Idem in testamentariis jure antiquo et novissimo g), non lege Julia et Papia.

9 *Qui adjer.* Leg. adjer. quam adcresceret, ut in *l. Si ex pluribus.* h).

* 10 *Pertinet.* Jus accrescendi transmittitur ad hæredes ejus, qui pro portione sua adiit hæreditatem, quia portio portioni accrescit, veluti alluvio, *l. 33. in fin. de usufr.* Jus accrescendi est reale. Jus autem delatæ hæreditatis, hoc est, facultas adeundæ hæreditatis, quia personale est, non transmittitur ad hæredem et multo minus hæreditas i): etiam si quis ignorans eam sibi delatam esse, mortem obierit, antequam sibi eam acquireret k): nec enim potest transferri in hæredem meum, nisi quod est: alioquin haberet defunctus pro parte hæredem eum, qui adiit, et pro parte quæ adita non est, alium qui neque hæres ei est, neque hæredis hæres: quod ratio non patitur.

a) Filius patri proximus agnatus est l. 12. D. de sui. et legit. hæred. Vide Cuj. Obs. l. 14. c. 11. Mater, quæ non convenit in manum viri filio est cognata sup. tit. prox. in princ. vide eund. Cuj. ad Nov. 118. in princ.

b) Epist. 1. l. 1.

c) §. 2.

d) Sup. tit. 1.

e) l. 11. D. de su. et legit. hæred. l. 7. D. de ca. min. §. alt. sup. de legit. agnat. tut.

f) l. pen. C. eod.

g) Vide Cujac. Observ. lib. 12. cap. 11. et 4 Sentent. Pauli tit. 8. Lex. Papia partem deficientem dabat fisco, Jure antiquo, et novissimo pars deficiens accrescit cohæredi, et jus accrescendi transmittitur in hæredem, licet institutus mortuus sit priusquam portio vacans accresceret, l. un. §. Is ita deficiens. ibi. etiamsi jam defuncti sunt, C. de cad. toll. Vide tamen Cujac. ad l. 26. D. de condit. et dem.

h) D. de su. et legit. hær.

i) l. 1. C. Th. de legit. hæred. l. 2. C. Herm. de success. l. un. §. Is novissimo. C. de caduc. toll.

k) l. Quoniam. 7. C. de jure deliber.

SCHOLIA

a) *Vulgo Quæsiti.* Ut vulgo quæsitis mater succedit ex Tertylliano, ita ex Orphitiano vulgo quæsiti succedunt matri: excipit Justinianus matrem illustrem, cui spurii nullo modo succedunt extantibus legitimis, *l. pen. Cod. eod. tit.* Id vero Justinianus non negat matrem illustrem spurio succedere, neque ego ausim negare.

b) *Ante decesserint.* Vel *Cum accresceret*, ut in *l. Si ex pluribus.* Quæ lex etiam illud adjicit, diversam esse causam hæredis instituti, et cohæredis substituti: nam jus substitutionis hæredem non sequitur, quamvis ad eum institutionis portio pervenerit, idemque Paulus notat *lib. 4. Sent. tit. de intest. succ.*

CAPUT V.

De a) successione cognatorum.

Post suos hæredes eosque quos inter suos hæredes prætor et Constitutiones vocant, et post legitimos (quorum numero sunt agnati, et his quos in locum agnatorum tam supradicta Senatusconsulta, quam nostra erexit Constitutio) proximos cognatos prætor vocat, qua parte naturalis cognatio spectatur.

Ex Auth. De hæred. ab intest. venient. Coll. 9 titul. 1. Nov. 118. cap. 4.

Sed hodie æqualiter succedunt agnati, et cognati omni cessante differentia.

Nam agnati capite diminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a prætore tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis [1] eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri juris constitutis vocat quidem ad legitimam fratris hæreditatem, sive sororis: non æquis tamen partibus, sed cum aliqua diminutione [2], quam facile est ex ipsius Constitutionis verbis colligere [3]. Aliis vero agnatis inferioris gradus licet capitis diminutionem passi non sunt, tamen eas anteponit, et proculdubio cognatis.

§. I. Hos etiam, per fœminini sexus personas ex transverso cognatione junguntur, tertio gradu proximitatis nomine [4] prætor ad successionem vocat [5].

§. II. Liberi quoque qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hæreditatem hoc eodem gradu vocantur.

§. III. Vulgo quæsitus nullum habere agnatum manifestum est; cum agnatio a patre, cognatio a matre sit: hi autem nullum patrem habere intelliguntur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis [6] jus species est agnationis, tantum igitur cognati sunt sibi, sicut ex matre cognati [7]. Itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

§. IV. Hoc loco et illud necessario admonendi sumus, agnationis quidem jure admitti aliquem ad hæreditatem, etsi decimo gradu [8] sit, sive de lege duodecim tabularum quæramus, sive de edicto, quo prætor legitimis hæredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis vero nomine iis solis prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum [9] cognationis [10] sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nati natæve.

ADNOTATIONES

1 *Liberis.* Imo ex Constit. Justiniani etiam filiis, *l. ult. C. de legit. hæred.*

* 2 *Cum dim.* Nempe trientis a).

Ut ecce si unus sit frater integri juris, alter emancipatus: integro datur bes: diminuto triens. Si duo sint emancipati, unus integri status, huic semis, illis singulis quadrans. Si duo integri, unus diminutus, huic sextans, duella, et duellæ quarta pars: illis dodrans, duella, et alterius duellæ reliquum. Semper enim id exigimus, ut singuli integri duabus partibus amplius habeant, quam emancipatus. Sed hæc diminutio a Justiniano sublata est b).

* 3 *Ex ipsius Constit.* Remittit nos ad Constitutionem Anastasii, quæ extstat in priori editione Codicis, in posteriori, quæ facta est post hunc librum, fuit omissa: unde conjecturam facere licet, postea Justinianum emancipatos fratres vocasse cum his, qui integrum jus consanguinitatis habent, sine ulla diminutione: quod et *l. ult. C. de leg. hær.* probat. Vide §. *ult. cap. seq.*

4 *Proximit. n.* Hoc proprio nomine cognatio naturalis significatur c).

a) Theoph.

b) l. ult. C. de legit. hæred.

c) l. 5. und. cog.

Namque in ea sola proximitas spectatur in suorum, et in agnatorum ordine, non quis sit proximior, sed quis suus, quis agnatus spectatur: ac sæpe fit, ut proximiorem suus, vel adgnatus excludat, §. *Repetitus*. §. *ult. inf. tit. proxim.*

* 5 *Ad success.* voc. Itamque feminas agnatas, non consanguineas ex hac parte prætor vocabat, deficientibus cognatis *d*). Itamque sequentium graduum agnatos proximioribus delatam sibi hæreditatem repudiantibus, aut inter deliberationis moras vita defunctis *e*).

* 6 *Consag. jus.* Cum fratribus et sororibus legitimis ex eodem patre est consanguinitatis agnatio, *l. 9. C. Th. de bo. pros. l. ult. C. ad Senatus. Tertyll. l. 32. D. de leg* 3. Vulgo quæsiti cognatos fratres habere possunt, non consanguineos *f*).

7 *Sic ex m. cogn.* Sensus hic est, eos inter se cognatos esse, sicut et illis, qui per matrem conjunguntur cognati sunt. Agnati sunt ex patre cognati: Cognati sunt ex matre cognati *g*).

* 8 *Etsi dec. gr.* Hoc dicitur πρὸς διαφολὴν sexti, nam successio adgnatorum nullo fine terminatur *h*)

* 9 *Ad sext. gr.* Qui etiam finis est in *l. Papia i*) *decimaria k*), et in *l. Julia publicorum judiciorum l*), ut vero latius diffundatur agnatio, quam cognatio, nominis et familiæ propagandæ studium facit: quo ducta etiam lex 12. deficientibus agnatis gentiles vocat *m*), qui eodem nomine sunt *n*) etsi non familia eadem: nec fuit etiam a prætore in infinitum producenda cognatio, quæ jure civili erat incognita *o*).

10 *Cognat.* Et ideo Ulpian. in titul. de solid. cap. *p*). Si cognati inter se coierint usque ad sextum gradum. Et Pap. in *l. Octavi. unde cogn.* octavi gradus agnato deferri bonorum poss. Unde legitimi, etiamsi lege hæres non extiterit, ut puta si hæreditatem non adierit, aut se pro hærede non gesserit, eidem, ut proximo cognato, non dari Unde cognati, etiamsi se pro hærede gesserit: nam ultra sextum gradum ne agnatis quidem ipsis, qui etiam hæredes extiterint, quasi cognatis bon. poss. deferri potest

d) §. 2. vers. Sed qui sane. sup. tit 2.
e) §. 6. d. tit. 2.
f) l. 2. et 4. D. und. cog.
g) §. 1. sup. de legit. agnat. tal.
h) l. 2. §. Agnati D. de su. et legit. hæred.
i) Ulp. regul. tit. 16.
k) A decima, quam vir et uxor inter se matrimonii nomine capere possunt, ulp. tit. 15.
l) l. 4. D. de testib.
m) Gajus apud Licin. tit. 16. Paul. 4. et Ulp. ibid.
n) Tullius in Topic.
o) l. Nonfacile. 4. D. de grad.
p) Degutur tit. 16.

SCHOLIA

o) *Successione cognatorum.* Legitima successio decem cognatorum gradus, cognatorum successio, quæ nondum prætoris indulgentiam, cognatorum sex gradus complectitur ut ex septimo sobrino, sobrinave natum, natamve: et ideo Ulp. in *Tit. de solidi capacitate*, inter conjuges solidi capacitatem esse scribit, si cognati inter se coierint, usque ad sextum gradum: nam a sexto gradu cognatio nulla est. Item Papinianus in *l. Octavi. D. unde cognati*, octavi gradus agnato deferri bonorum possessionem unde legitimi, etiam si lege hæres non extiterit, ut puta si hæreditatem non adierit, vel si pro hærede se non gesserit. Eidem autem agnato, ut proximo cognato, non deferri bonorum possessionem unde cognati, etiamsi se pro hærede gesserit: nam ultra sextum gradum ne agnatis quidem ipsis, qui etiam hæredes extiterint, quasi cognatis bonorum possessio deferri potest: hanc Papiniani sententiam Acc. intellexit. Proximitatis autem nomine cognationem ideo intelligimus quia in cognatorum ordine sola proximitas spectatur. In suorum, vel agnatorum ordine jus sui et agnatio spectatur, vincitque agnatio proximitatem §. *Repetitus*. §. *fin. inf. tit. prox.*

CAPUT VI.

De gradibus cognationis [1].

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare imprimis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quæ etiam a latere dicitur: Superior, cognatio est parentum, inferior liberorum: ex transverso fratrum sororumve, eorumque qui quæve ex his progenerantur: et convenienter patrui, amitæ, avunculi, materteræ. Et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea quæ ex transverso numeratur, a secundo.

§. I. Primo gradu est supra pater, mater: infra filius, filia.

§. II. Secundo supra avus, avia: infra nepos, neptis: ex transverso frater, soror.

§. III. Tertio supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris sororisque filius, filia [2]: et convenienter patruus, amita, avunculus, matertera, Patruus est frater patris, qui Græce πατρῷος vocatur. Avunculus est frater matris, qui apud Græcos proprie μητρῷος; et promiscue θεῖος dicitur. Amita est patris soror. Matertera vero matris soror: utraque θεία, vel apud quosdam τηθὶς appellatur.

§. IV. Quarto gradu supra abavus, abavia, infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris sororisque nepos, neptis: et convenienter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater et soror. Item avunculus magnus et matertera magna, id est, aviæ frater et soror: consobrinus consobrina, id est, qui quæve ex fratribus, aut sororibus progenerantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre et sorore propagantur [3], amitinos proprie dici. *a*) Amitæ tuæ filii [4] consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

§. V. Quinto supra atavus atavia: infra adnepos adneptis: ex tranverso fratris sororisque pronepos, proneptis: et convenienter propatruus proamita, id est, proavi frater et soror: proavunculus, promatertera, id est, proaviæ frater et soror. Item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini consobrinæ, amitini amitinæ filius filia: propior sobrinus, propior sobrina: hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi, magni materteræ magnæ, filius filia.

§. VI. Sexto gradu supra tritavus tritavia: infra trinepos trineptis: ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis: et convenienter abpatruus abamita, id est, abavi frater et soror, abavunculus abmatertera, id est, abaviæ frater et soror ([a]) Item sobrini sobrinæque, id est, qui quæve ex fratribus, vel sororibus patruelibus, vel consobrinis, vel amitinis progenerantur.

§. VII. Hactenus ostendisse sufficiat quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere quemadmodum ulteriores quoque gradus numerare debeamus, quippe semper generata [5] quæque persona gradum adjiciat [6], ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare.

§. VIII. Agnationis [7] quoque gradus eodem modo numerantur.

§. IX. Sed cum magis veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigitur [a]: ideo neces-

satium duximus post narrationem graduum, etiam eos præsenti libro inscribi, quatenus possint et auribus, et oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci *.

§. X. Illud certum est, ad serviles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra *b)* Constitutione [9], quam pro jure patronatus [10] fecimus (quod jus usque ad nostra tempora satis obscurum atque nube plenum, et undique confusum fuerat) et hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili consortio constitutus, liberum vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis conditionis muliere: vel contra serva mulier ex libero, vel servo habuerit liberos cujuscumque sexus: et ad libertatem his pervenientibus, et ii qui ex servili [11] ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipsi in servitute eos habuerint [12], et postea ad libertatem pervenerint: ut hi omnes ad successionem patris, vel matris veniant patronatus [13] jure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur, qui in servitute nati [14], et postea manumissi sunt: sive una cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt; sive ex eodem patre, vel ex eadem matre, sive ex aliis [15], ad similitudinem eorum, qui ex justis nuptiis procreati sunt.

§. XI. Repetitis itaque omnibus, quæ jam tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari [16]; eoque amplius ne eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. Cum enim prima causa sit suorum hæredum, et eorum quos inter suos hæredes jam enumeravimus: apparet pronepotem, vel abnepotem defuncti potiorem esse, quam fratrem aut patrem matremque defuncti: cum alioquin pater quidem et mater (ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus, et abnepos quarto: nec interest in potestate morientis fuerit an non, quod vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex fœminino sexu [17] propagatus est [18].

§. XII. Amotis quoque suis hæredibus et quos inter suos hæredes vocari diximus agnatis, qui integrum jus agnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patrui nepos, vel pronepos avunculo, vel materteræ præfertur. Toties igitur dicimus, aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quoties neque suorum hæredum jure, quique inter suos hæredes sunt, neque agnationis jure aliquis præferri debeat [19] secundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre, et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum, vel sororum vocantur: qui et si capite diminuti sunt, tamen præferuntur cæteris gradus agnatis.

ADNOTATIONES

1 *De Grad. cogn.* Sic inf. agnationis quoque gradus.

* 2 *Filius, Filia.* Ambrosius epist. 66. avunculum et filiam sororis esse tertio, fratres patrueles sibi sociari quarto gradu.

* 3 *Propagantur.* Ausonius de filia amitæ, Quæ genita est mihi pene soror: Filia namque fuit hæc amitæ.

4 *Amitæ tuæ filii.* At quis sit matruelis in *l. 1. de leg. Pomp. de parric.* dubitabatur. An materteræ filius? consobrini autem et consobrinæ appellatione in ea leg. continebantur ex fratre et sorore filii. Nam etsi avunculi filius mihi sit consobrinus, ego illi amitinus, ut Just. refert *a)* et Paul. *lib. 4. Sentent. eod. tit.* (in quo, ut hoc in transcursu dicam, error est, dum ait (id est, avunculi et materteræ.) Nam abundant hæc (et materteræ) possunt tamen inter se amitini appellari, auctore Gajo in *l. 5. de grad. et adf.* et Paul. in *l. Jurisconsul.* et Nonio Marcello *b)*. Amitini, ait Nonius, fratrum maris et fœminæ filii: patrueles, marium fratrum filii. Possunt, et eodem modo confusis appellationibus inter se consobrini appellari. Igitur non male Donatus in Terent. *c)* Cum, inquit, de fratre natus est alter, et alter ex sorore, consobrini: quum ex fratribus patrueles dicuntur. Sunt et consobrini quidem in sexto gradu: hi sunt patruelium, consobrinorum, amitinorum filii: et hoc est, quod Paul. ait in *l. Juriscons.* Sororum, fratrumque meorum nepotes neptesve, item mei, inter se consobrini sunt: et *lib. 4. Sent. d)* Propioris, inquit, sobrini filius filia, qui consobrini appellantur. Et paulo post in 7. gradu constituit consobrini filios filiasque, id est, sobrino natos natasque. Hi ab Th io hoc tit. προξενεῖ κονσοβρῖνοι vocantur: et simpliciter consobrini in *§. ult. de success. cog.* Proprie autem sobrini dicuntur et sobrinæ *l. 3 de grad. et adf.* quæ appellatio a plerisque matruelibus etiam tribuitur. Spartianus in Hadriano, Trajanum consobrinum patris Hadriani, ipsius quoque Hadriani consobrinum vocat: quem nos propius, vel propiorem, vel propriorem sobrinum sobrinam, aut propiorem sobrino sobrina, omnimodo recte. Theo propius consobrinum consobrinam, Et Sex. Pompon. in ver. Sobrinus. Est igitur propior sobrino sobrina, patris mei consobrinus consobrina: ego illi sum consobrini filius filia. Et hoc Paul. indicat in *l. Jurisc. §. 5. vers. Personæ. et vers. his omnibus, quos a patrui nepote.* Hinc emendandum est, quod Tacit. lib. 12. scribit in hunc modum: Quia Lepida minore Antonia genita, avunculo Augusto Agrippinæ sobrina prior, ac Gnei mariti ejus soror. Et pro (minore) legendum (majore,) auctore Sveton. in Nerone cap. 5 et pro (sobrina prior) legen. (sobrina propior (*) fuit enim Lepida Germanici patris Agrippinæ consobrina Germanicus ex Antonia minore: Cn. Domitius et Lepida ex Antonia majore. Sed tamen, ut confusa est utrimque amitini, et consobrini appellatio, quemadmodum superius dictum est, ita factum est, ut propiori sobrino ego etiam vocer propior sobrinus. Sext. Pomp. *e)* Propius sobrino mihi est consobrini mei filius, et patris mei consobrinus. Non male igitur in *l. 2. ff. unde legit.* quum propiorem sobrinum, id est, natum a consobrina. Idem vero Sext. *f)* rectissime ex Ælio Gallo tradit, Sobrinum esse consobrini patris mei filium, et consobrinæ matris meæ filium. Sobrini autem mei filius, qui septimo gradu est, mihi sobrino natus est, ego illi patris sui sobrinus ipsi inter se sobrinorum filii se invicem sobrinis natos appellant: nam ultra sobrinos non est cognationis nomen, id est, ultra sext. gradum, *l. Jurisc. §. pen.* ubi Trebatii auctoritate utitur, ut autem consobrini, amitini, propius sobrini, confusam permistamque appellationem fuisse ostendimus, ita ex *l. Juriscons. §. pen. vers. Amitæ magnæ,* constat, quemadmodum sobrini mei filius mihi est sobrino natus, ita patris mei sobrinum mihi esse sobrina natum: sit lex, ipse autem iisdem sobrino sobrinave natus, id est, is, cujus de cognatione quæritur patrui magni, et aliorum pronepotibus.

* Et soror. *Vulgata Juris editionum lectio habet post verba (abavus frater et soror.* « Item propatrui proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius, filia: item propius sobrino sobrinave filius filia. item « consobrini, consobrinæ nepos, neptis: Item sobrini etc. » *Huic autem verbis Cujacius (ut videre est in prioribus ejusdem editionibus) annotationem subjecit hujusmodi « Omnes MSS. his omnibus carent, quæ « etiam Theophilus. Igitur sic legamus,* idest, abavus frater et soror. Item sobrini sobrinæque idest *etc. » Miror Fabrotum omnia hæc præteriisse, quæ Lectoris judicio relinquenda omnino erant. Quem enim fugit magnam in hujusce §. lectione dissensionem esse J. Consultorum? Equidem Cujacio assentior* τὰ Item propius sobrino sobrinave filius filia *superflua censenda omnino esse. Quam ad rem consule Vinnium in Com. etc. his vero demptis verbis cætera recte habent, neque aut plura demere cum Cujacio, aut ordinem mutare cum Hotomanno, aut Wesembecio necesse est.*

* 5 *Generata qu. pers.* Arnobius 2. Ab Jove et Pico, quot sunt generis usque ad Latinum gradus? trini, ut indicat series.

6 *Gradum adjiciat.* Unaquæque generatio, vel successio gradum efficit: affinium nulli sunt gradus *g)*, quia nec alii ex aliis gignuntur, nec successione veluti quadam invicem nectuntur: ut ecce, qui ex genero nascitur, affinis non est, sed cognatus: ideoque in *l. Juriscons.* existimo legendum (Jurisconsultus cognatorum gradus, et adfines) ut in inscriptione legis, et in ipso tit.

7 *Agnat. qu. gr.* Ut sex cognationis gradus numerantur *h)*, ita agnationis gradus, qui pene in infinitum extenduntur. Qui septem numerant cognationis gradus, hoc ideo faciunt, quia ex 7. gradu cognationis jure vocatur sobrino sobrinave natus.

a) In Parentalib.
b) In v. Amitini.
c) Hecyr. act. 3. sc. 5.
d) Tit. 11.
(*) Sobrina propior. *Nihil interest priorne, propiorve legamus, cum eandem utrique voci inesse vim animadvertat Just. Lipsius in com. Tac.*
e) In v. propius.
f) In v. sobrinus.
g) l. 4. §. Gradus. D. de gradib.
h) §. ult. sup. tit. prox. l. 1 §. Hæc autem D. unde cogn.

* 8 *Inficitur.* Polybius 12. ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες. Herodotus Clejo: ὦτα εἶναι ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν. Eumenius i), Depictum orbem in scholis, quo manifestius ocolis discerentur, quæ difficilius percipiuntur audita. Nazarius k), Ad animum lengutdius accedunt, quæ aurium via manant, quam quæ oculis hauriuntur.

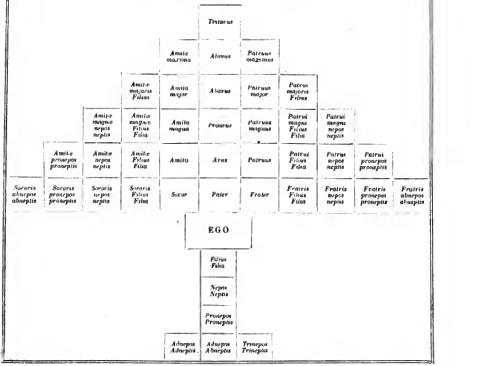
* *Hoc loco vetustissimum graduum cognationis diagramma adpingendum est.*

i) In orat. pro scholis instaurandis.

k) In panegyrico Constantini.

TYPUS HIC REFERENDUS EST

ad Columnam 211. IX. § Capitis VI. De gradibus Cognationis.

9 *Nostra constit.* De hac supra *cap.* 2. §. *pen.* et moltis aliis loc. inf.

10 *Pro jure patr.* Ex hac Constitutione l) filii naturales, id est, vel in servitute, vel post libertatem vulgo quæsiti, inter legitimos vocantur. Aut vero liber ex ancilla propria, vel aliena, aut libera ex servo proprio, vel alieno, aut servus ex ancilla liberos suscipit. Primo casu manumissa ancilla cum natis, nati non succedunt matri ex Senatusc. Orphitiano, quia nec cognati quidem sunt, sed ex hac Constitut. Patri autem non succedunt, nisi is cum matre dotalia instrumenta conficiat: quo casu non ex hac Constitutione, sed ex xii. tab. vocantur tamquam sui. Rursus post libertatem nati matri non ex hac Constitut. sed ex Senatusc. Orphitiano succedunt: sed tamen utrique simul vocantur, in servitute suscepti ex hac Constit. in libertate ex Orphitiano. Secundo casu matri, sublato jam Senatusc Claudiano, ex Senatusc. Orphitiano succedunt, hi videlicet quos suscepit ex servo alieno, non ex servo proprio. Servo autem alieno manumisso filii ex hac Constitutione succedunt simul cum his, qui ex eadem, vel alia muliere post libertatem in concubinatu suscepti sunt: si enim non ex eadem, sed ex alia muliere nuptiis contractis filii quæsiti sunt, hi procuidubio obstant in servitute susceptis. Tertio casu omnibus manumissis, filii patri, matrique ex hac Constitut. succedunt una cum his, qui post libertatem vulgo quæsiti sunt, qui patri ex ead. Constit. matri ex Orfitiano succedunt Et hæc vera sunt, sive nati, sive facti sunt servi. Nam quod in tit. de cap. diminut. traditur, cognationem manumissos non recipere, id Justinianus in sua constitut. non negat: hoc enim solis filiis dat, ut libertinis legitimi hæredes sint, non etiam reliquis cognatis Lex autem *Ex libera C. de suis et leg.* quæ huic Constit. opponitur, si titulum sub quo posita est inspicias, certe pugnat cum hac Constitutione. Et meo quidem judicio lex fugitiva est, id est, non suo titulo posita, ut et *l. 1. ejusdem tit. l. 1. C. de dolo. l. 1. Cod. de accusat. l. Data. Cod qui accus. non poss. l. 3. D. de appellat. l. Cum qui. D. de in jus vocan.* et aliæ complures incuriæ Triboniani manifestæ indices Cæterum ipsi inter se filii naturales invicem quasi jure consanguinitatis ex eadem constitutione succedunt.

* 11 *Ex serv. ventre.* Ventrem enim sequuntur m).

* 12 *In servit. eos hab.* Qui tamen liberi nascuntur ex matre libera n), licet pater in servitute antequam manumitteretur eos susceperit et postea ad libertatem pervenerit.

* 13 *Patronat. jure.* Nam et hi liberi patronum excludunt o).

* 14 *In servit natis.* Ex ventre servili p). In servitute nascuntur qui ex serva nascuntur. In servitute q) habent liberos, quib. servis liberi nascuntur in libertate.

* 15 *Sive ex al* Ex alio patre, vel ex alia matre. The. εἴτε ἐκ διαφόρων. Legendum, sive ex aliis qualicumque copulatione nati sint ad similitudinem, etc. nam aliæ nuptiæ non sunt, quum priores nullæ fuerint. Rursus si ex nuptiis sunt quidam, naturales cum eis con-

l) Vide Cujac. Observ l. 20. cap 34.

m) l. Partum. 7. Cod. de rei vindic

n) Sup. de ingenu in princ

o) l. 3. C. de bon libert. et ju. patronat.

p) Ut sup qui ex servis.

q) Ut sup ipsi in servitute.

currere non possunt. Tum vero si sunt ex nuptiis, cur adjecit, ad similitudinem, et quæ sequuntur? Emendationis hujus auctores mihi sunt liberi scripti.

* 16 *Pariter vocari.* Ut ecce nepos, et frater secundum gradum cognationis obtinent r), nec tamen pariter vocantur.

17 *Sexu.* Sexu: quidam cod. genere ἀπὸ θηλυγονίας.

18. *Propagatus est.* Nam et hic pronepos, vel abnepos, vel ex edicto prætorio s), vel ex constitutionibus vocatur inter suos

* 19 *Neque agnat.* Et inde proximitatis nomine hodie ea tantum successio proprie deferri dicitur, quæ jure cognationis defertur t).

r) §. 2. h. tit.
s) §. Emancipati. et §. Item vetustas. sup. tit. 1.
t) l. 4 D. unde cogn. l. 5. Cod. de legit. hæred. Vide notas priores ad tit. 5. §. 1. sup.

SCHOLIA

a) *Amitæ tuæ filii.* Post verba, *et aliorum pronepotibus* in notis prioribus adde. Quamobrem, et filius meus sobrini filius dicitur, ideoque sobrinorum filii, sobrinis natos se invicem appellabunt, qui quidem distant inter se octavo gradu, et hoc est quod Paulus ait in *l. Jurisconsultus. His personis* (loquitur autem de patrui, proavunculi, proamitæ, promaterteræ nepotibus, neptibus) *avus avia ejus, de cujus cognatione quæritur propius sobrinis sunt, pater, mater, sobrinus, sobrina, is, de cujus cognatione quæritur, sobrino natus est. Hic* (id est alter sobrinus) *proximo nomine definitur, parentis sui sobrinus, ut Trebatius ait, rationem quoque nominis hanc reddit, quod ultimi cognationum gradus sobrinorum fiunt. Itaque sobrini filium recte proximum nomen ab eo ipso hujus sobrini filius dicitur, et ideo eos, qui ex sobrinis nati sunt, inter se proximum nomen appellare.* Definitio hæc consobrinorum propius sobrinorum sobrinis natorum, certissima et verissima est. Accursio autem placet eum, cui sum ego propius sobrino, qui mihi ut ex Paulo retulimus, consobrini filius dicitur, propius etiam mihi sobrinoesse, quod neque Antonio Augustino, neque mihi probatur ullo modo: nam et in §. *Quinto. inf.* aperte separatur filius consobrini a propius sobrino, et in Paulo, consobrinorum nepotes, aut pronepotes dicuntur, non propius sobrinorum filii aut nepotes.

b) *Constitutione.* Post verbum *judices* in Not. adde. Cæterum ipsi inter se filii naturales invicem quasi jure consanguinitatis ex eadem constitutione succedunt. Unde fit ut libertus, itemque frater colliberti defuncti patronum excludat, vel ut etiam frater ingenuus a successione fratris libertini patronum arceat, quæ omnia summe notanda sunt.

CAPUT VII.

[a]) *De successione libertorum.*

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento præterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hæreditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo hærede relicto. Itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum hæredem reliquisset, patrono nihil † in bonis ejus juris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum hæredem reliquisset, nulla videbatur querela; si vero adoptivus [1] filius fuisset, aperte iniquum erat, nihil juris patrono superesse.

§. I. Qua de causa postea prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est: sive enim faciebat testamentum libertus [2], jubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret, et si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio: sive intestatus moriebatur, suo hærede relicto filio adoptivo, dabatur æque patrono contra hunc suum hæredem partis dimidiæ bonorum possessio. Prodesse autem liberto solebant [3] ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati [4], et in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti hæredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant: nam exhæredati nullo modo repellebant patronum.

§. II. Postea lege Papia adaucta sunt jura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, ut ex bonis ejus, qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, et pauciores quam tres liberos habebat: sive is testamento facto, sive intestatus mortuus erat: virilis pars patrono debebetur. Itaque quum unum quidem filium filiamve hæredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine ullo filio filiave testatus [5] decessisset: quum vero duos duasve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat repellebatur patronus.

§. III. Sed nostra Constitutio [6], quam pro omnium notione [7] Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita hujusmodi causas definivit, ut si quidem libertus, vel liberta minores centenariis [8] sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam, (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint [9]. Sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto, tunc patronatus jus (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrum reservavit. Cum vero majores centenariis sint, si hæredes, vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum, sive plures cujuscumque sexus, vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, patronis omnibus una cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hæreditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas præterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exhæredaverint, vel mater sive avus maternus eos præterierint, ita ut non possint orgui inofficiosa eorum testamenta, tunc ex nostra Constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam (ut antea) sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex Constitutione nostra b) repleatur [10], si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus, vel liberta eis reliquerit, ita sine onere, ut nec liberis [11] liberti libertæve ex ea parte legata, vel fideicommissa præstentur, sed ad cohæredes hoc onus redundaret. Multis aliis casibus a nobis in præfata Constitutione congregatis, quos necessarios esse ad hujusmodi juris dispositionem perspeximus, ut tam patroni patronæque quam liberi eorum, nec non qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea Constitutione intelligendum est. Et si ejusdem patroni, vel patronæ, vel duorum duarumve pluriumve liberi sint, qui proximior est, ad liberti, seu libertæ vocetur successionem, et in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in iis, qui ex transverso latere veniunt, servando. Pene [12] enim consonantia jura ingenuitatis, et libertinitatis in successionibus fecimus.

§. IV. Sed hæc de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec

sunt alii liberti simul, et Dediticiis, et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus [13] erant, qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum jure quodammodo peculi [14] ex lege Junia manumissores detinebant. Postea vero Senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut Liberi manumissoris non nominatim exhæredati facti, extraneis hæredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur. Quibus supervenit etiam divi Trajani edictum, quod eundem hominem, si invito [15] vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio principis festinabat, faciebat quidem vivum civem Romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra Constitutione [16] propter hujusmodi conditionum vices, et alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam legem Juniam, et Senatusconsultum Largianum, et edictum divi Trajani *, in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adjectionibus [17] ipsas vias, quæ in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

ADNOTATIONES

† *Nihil in bonis*. Sic vet. cod. atque ita etiam legit Joannes *a)*.
* 1 *Adoptiv*. Qui suus hæres non naturalis est: ille, qui ex justis nuptiis nascitur, suus hæres naturalis est *b)*.
* 2 *Testam. libert*. Institutis extraneis hæredibus, non institutis liberis aliqua ex parte, vel per fideicommissum, *l. 4. §. ult. de bo. lib.*
* 3 *Liberto vol*. Ex eodem edicto prætoris.
* 4 *Emancipati. L. 3. Cod. de bo. lib.* atque etiam in servitute suscepti, ut superiore c. §. *Illud certum*.
* 5 *Testatus*. Legendum testatus *c)*: nam si intestatus sine liberis vita decesserit, patronus in assem vocatur, *l. 3 de suis, et leg. hær. l. Liberto. de bo. lib.*
6 *Nostra Constitutio*. Intelligit constitutionem Græcam de jure patronatus, de qua hoc lib. *cap. 3. § penult. et cap. 6. §. Sed nostra.* sup et multis aliis loc. inf.
* *Pro omn. not*. Recte, pro omnium notione, ut Th. διὰ τὸ πᾶσιν εἶναι πρόδηλον, non, pro omni natione *d)*.

a) Hic in glossis Accursii.
b) l. 1. §. Suos. et §. ult. D. de su. et legit hæred.
c) Vide Cujac. l. 3. Obs. c. 13. et l. 17. cap. 13.
d) Ut in quibusdam editionibus.

8 *Centenariis*. Centenarius est, qui olim census dicebatur: de quo memini me dixisse tit. de leg. Falcid. Inde centenarium est c. mille sestertiorum, vel ex definitione Justiniani, c. aureorum quantitas: et ita accipiendum est, quod Suidas scribit *e)* in hunc modum, κεντηνάριον νομισμάτων ποσότης. Et quod alio in loco, quum Prisci cujusdam Emeseni fallacias describit, ξυνῆπτον ἢ ἐς ἑκατὸν κεντηνάριον, ubi etiam pleraque notat de origine præscriptionis centum annorum, pertinentis ad *l. ult. Cod. de sacros. eccles.*
* 9 *Testam. facer*. Etiamsi extraneum hæredem instituerint præterito patrono *f)*.
10 *Repleatur*. Condictione ex lege *g)*, non ut olim, per bon. poss cont. tab.
* 11 *Nec lib*. Exhæredatis *h)*: hoc vero est contra jus vetus, *l. 4. de cond. et dem.*
* 12 *Post enim §. Cumque antea inf. de bonor. poss.*
* 13 *Nullæ penitus. L. 3 D. de suis, et leg. hær. l. 1. Cod. Th. de pet. hæred.* Ulpianus *lib. Reg. i)* Civis Romani liberti hæreditatem, etc. Valentinianus No. de libertis.
* 14 *Quodamm*. Sicut castrensia bona filiifam. intestato defuncti pater retinet jure quodammodo peculii *k)*.
* 15 *Si invito*. Et ob id in epistolis ad Trajanum Plinius *l)* libertis petit jus Quiritium volentibus patronis.
16 *Constitut*. De hac diximus *cap. 5. lib. 1. §. ult.*
* *De sententia hac S. C. Largiani, et edicti Trajani locus est singulare.*
* 17 *Adjectionibus*. Veluti, ut qui olim per epistolam fiebat Latinus hodie, fiat civis Romanus, si modo epistolæ subscripserint testes quinque: et similiter, ut qui inter amicos fiebat Latinus, hodie fiat civis, si modo intervenerint acta, et testes quinque *m)*.

e) In Πρίσκος Ἐμεσηνός.
f) l. 3. C. de bon. libert. et jure patron. apud Cujac. l. 20. Obs. cap. 31
g) Glossa.
h) Theoph.
i) Tit. ult. in princ.
k) l. 2. D. de castr. pecul.
l) lib 10. Epist. 6.
m) l. un. Cod. de lat. libert. toll. Vide Cujac. l. 18. Observ. cap. 21.

SCHOLIA

a) *De successione libertorum*. Servo manumisso, nulli sunt a patre, vel a matre cognati, et ideo solus ei patronus ab intestato hæres existit deficientibus suis hæredibus, id est, liberis naturalibus, aut adoptivis susceptis post libertatem, aut uxore, quæ in manu est: nam sui hæredes patronum excludunt ex lege 12. Tab. Patrono autem si libertus intestatus decesserit, nullis relictis suis hæredibus naturalibus, aut legitimis, prætor dat bonorum poss unde legitimi, eadem jura tribuuntur liberis patronorum utriusque sexus. Deficientibus patronis patronorumque liberis, agnatis patronorum, prætor dat bonorum possessionem.
b) *Repleatur*. Condictione ex lege, non ut olim per bon. poss cont tab

CAPUT VIII.

De a) assignatione libertorum.

In summa, quod ad bona libertorum attinet, admonendi sumus, censuisse senatum, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui ejusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant [1], tamen licere parenti, uni ex liberis assignare libertum, ut post mortem ejus solus is patronus habeatur, cui assignatus est, et cæteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla assignatione interveniente pariter admitterentur, nihil juris in iis bonis habeant, sed ita demum pristinum jus recipiant: si is, cui assignatus est, decesserit nullis liberis [2] relictis.

§. I. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiæ neptive assignare permittitur.

§. II. Datur autem hæc assignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet [3], assignare ei libertum libertamve liceat. Unde quærebatur, si eum cui assignaverit, postea emancipaverit, num evanescat assignatio. Sed placuit evanescere, quod et Juliano et aliis plerisque visum est.

§. III. Nec interest testamento quis assignet, an sine testamento, sed etiam quibuscumque verbis patronis [4] hoc permittitur facere, ex ipso Senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est, Suillo [5] Rufo et Osterio Scapula consulibus.

ADNOTATIONES

* 1 *Pertineant*. Jure communi, *l. 11. D. sol.* Jus Senatusc. singulare est, quod juri publ. patronorum derogare quoquomodo permittit, *l. 48. §. ult. de rit. nupt.*
* 2 *Nullis lib. rel*. Ad liberos, non ad hæredes extraneos transmittit quis libertos sibi assignatos superstitibus fratribus: forte et liberis relictis, et jure exhæredatis: hoc jus igitur personale esse recte dixeris, sicut et privilegium dotis, quod mulieri datum est *a)*, et quod marito ne supra quam facere possit conveniatur, licet placeat idem beneficium transire ad filios eorum *b)*.

a) §. Fuerat. in fin. Inf de action.
b) l. Etsi fidejussor. 21 §. 1. et l. seq. D de re judic. l. 12. 13. et 18. D solut. matrim. Nov. 91.

3 *Quos in pot. hab.* Non etiam emancipatis, idque ipsa Senatusc. verba indicant c): sed obstat *l. 9. D. eod.* quam ego sic eaplicandam esse censeo. Assignatio tunc utilis est cum duo, aut plures sunt in potestate. Si unus tantum sit in potestate, nulla est assignatio. Emancipato quoque remotis suis facta adsignatio, nulla est. Et hæc quidem omni dubitatione carent. Dubitari tamen potest, an emancipatio postea facta assignationem adimat? quod in hoc §. definitur. Dubitari et illud potest, an si præter emancipatum duo existant sui, possit patronus non tantum uni ex suis, sed simul etiam emancipato assignare? quod in illa l. 9. ita definitur, ut possit quis uni ex suis, et emancipato pariter assignare, atque ita, ut quod per se non haberet emancipatus, id per conjunctam personam habeat, ut in *l. Mulieri. de cond. et demon. l. ult. de lib. et post.* Quod si unus tantum sit in potestate, unus emancipatus, et utrique fiat assignatio: quæ in persona sui nulla est assignatio, nec propter emancipatum utilis futura est. Et ita censeo.

* 4 *Patronis.* Manumissoribus, non omnibus patronis d). Idem et prætori aliquando licet, *l. 3. §. Quod si necem. de suis et leg. hær.*

c) *l.* 1. D. de assign. libert.
d) l. 1. D. de assignat. libert.

5 *Suillo R.* Sic scribendum, Suillo Rufo. Plin *lib. 7. cap* 5. vel Suetico, ut in Pand. Florent. scriptum oportuit. Osterii autem Scapulæ meminit Cor. Tac. *lib. e)* 16. et in Agricola.

e) lib. 14. et lib. 16.

SCHOLIA

a) *Assignatione libertorum.* De assignandis libertis, jus singulare est: jus enim commune hoc est, ut liberi patroni simul omnes vocentur ad bona liberti, *l. Alimentorum. D. eod. tit.* Verba autem S. C ita concepta sunt, ut liberis, qui sunt in potestate assignationem liberi concedant. Quid ergo si emancipati sint liberi, aut si post assignationem emancipati fuerint, et ipso quidem jure, ut in hoc loco Justin. ait, non valet assignatio, cæterum tuitione prætoria valet, ut constat ex *l. 3. §. Emancipatos. D. eod. tit.* Secundum quam accipienda est lex *Utrum. eod. tit.* Lex ait, *Si modo non, etc.* quoniam si filio emancipato assignari non potest, frustra ea de re quæritur, nisi in potestate non pauciores sint quam duo.

CAPUT IX.

De bonorum possessionibus.

Jus bonorum possessionis introductum est a *a*) prætore emendandi [1] veteris juris gratia. Nec solum in intestatorum hæreditatibus vetus jus eo modo prætor emendavit [2], sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus posthumus hæres fuerit institutus: quamvis hæreditatem jure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen jure bonorum possessor efficiebatur, videlicet, cum a prætore adjuvabatur [3]. Sed et is a nostra Constitutione [4] hodie recte hæres instituitur, quasi et jure civili non incognitus.

§. I. Aliquando tamen neque emendandi, neque impugnandi [5] veteris juris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte facto testamento hæredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: Item ab intestato suos hæredes, et agnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed et remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hæreditas jure civili.

§. II. Quos autem prætor solus vocat ad hæreditatem, hæredes quidem [6] ipso jure non fiunt, nam prætor hæredem facere [7] non potest: per legem enim tantum, vel similem [8] juris Constitutionem hæredes fiunt: veluti per Senatusconsulta, et Constitutiones principales [9]: sed cum eis prætor dat bonorum possessionem, loco hæredum constituuntur, et vocantur bonorum possessores. Adhuc autem et alios complures gradus prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus [10] constitutum per legem duodecim tabularum jus percipiendarum hæreditatum, prætor ex bono et æquo dilatavit.

§. III. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæ. Prima [11], quæ præteritis liberis datur, vocaturque Contra tabulas. Secunda, quam omnibus jure scriptis hæredibus prætor pollicetur, ideoque vocatur Secundum tabulas. Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis hæredibus, et iis qui ex edicto prætoris inter suos connumerantur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur Unde liberi. Secundo, legitimis hæredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo [12] manumissori præferebat [13]: sunt autem decem personæ [14] hæ: pater, mater, avos, avia, tam paterni, quam materni: item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia: frater, soror, sive consanguinei sint, sive uterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, Tum quem [15] ex familia. Sexto, [16] patrono et patronæ, liberisque eorum et parentibus. Septimo, viro et uxori. Octavo, cognatis manumissoris.

§. IV. Sed eas quidem prætoria introduxit jurisdictio: a nobis tamen nihil incuriosum prætermissum est, sed nostris Constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas: nec non ab intestato, Unde liberi, et Unde legitimi bonorum possessiones. Quæ autem in prætoris edicto quinto loco [17] posita fuerat, id est, Unde decem personæ, eam pio proposito, et compendioso sermone supervacuam ostendimus. Cum enim præfata bonorum possessio decem personas præponebat extraneo manumissori, nostra Constitutio [18], quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta [19] fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, et supervacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur præfata quinta bonorum possessione, in gradum ejus [20] sextam antea bonorum possessionem induximus, et quintam fecimus, quam prætor proximis cognatis pollicetur.

§. V. Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio, Tum quem [21] ex familia, et octavo, Unde liberi [22] patroni patronæque, et parentes eorum, utramque per Constitutionem nostram, quam de jure patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantum modo gradum [23] coarctavimus, ut sit aliquis inter ingenuos, et libertinos differentia: sufficit eis [24] tam contra tabulas bonorum possessio, quam Unde legitimi, et Unde cognati: ex quibus possunt sua jura vindicare, omni scrupulositate, et inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluto.

§. VI. Aliam vero bonorum possessionem, quæ *b*), Unde vir et uxor, appellatur, et nono loco in-

ter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus, et altiore loco, id est, sexto eam posuimus: decima veteri bonorum possessione, quæ erat Unde cognati manumissoris, propter causas enarratas merito sublata [25]: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordioariæ permaneaot, suo vigore pollentes.

§. VII. Septima eas sequuta, quam optima ratione prætores introduxerunt. *c*) Novissime enim promittitur edicto iis etiam bonorum possessio, quibus ut detur, lege, vel Senatusconsulto, vel Constitutione [26] comprehensum est: quam neque bonorum possessionibus, quæ ab intestato veniunt, neque iis, quæ ex testamento sunt, prætor stabili jure connumeravit: sed quasi ultimum extraordinarium auxilium, prout res exegit, accommodavit, scilicet iis, qui ex legibus, Senatusconsultis, Constitutionibus ve principum ex novo jure, vel ex testamento, vel ab intestato veniunt.

§. VIII. Cum igitur plures species successionum prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, et in unaquaque specie successionis sæpe plures extent dispari gradu persooæ: ne actiones creditorum differrentur, sed habereot quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, et eo modo sibi consulerent: ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfinivit.

§. IX. Liberis itaque et parentibus, tam naturalibus, quam adoptivis in peteoda bonorum possessione annuum spatium, cæteris autem agnatis, vel cognatis, centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, *d*) ejusdem gradus personis accrescit: vel si nemo sit deinceps, cæteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui præcedebat ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem *e*) repudiaverit, non [27] quousque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit, expectatur: sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur.

§. X. In petenda autem bonorum possessione dies utiles [28] singuli considerantur. Sed bene anteriores principes et huic causæ providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet: sed quocumque modo si admittentis eam indicium [29], intra statuta tamen tempora, ostenderit, plenum habeat *f*) eorum [30] beneficium.

ADNOTATIONES

1 *Emendandi*. Adde (vel potius supplendi) ut in §. *Media, de leg. og. success.* ut puta cum prætor cogontos vocat, aut posthumo alieno defert bon. poss. sec. tab. supplet jus civile, non etiam impugnat: eoa namque lex nominatim hæreditatem capere non prohibet, alioquin, nec bonorum ois possessio daretur, *l. Non est. de bon. possess.* sed tamen qui supplet, etiam emendat.

* 2 *Emendavit*. §. 1. *sup. r.* 7. et §. *Media. cap.* 2. *l.* 10. *D. fam. erc.* *a*).

* 3 *Adjurabatur*. L. 3. de bonor. possessio sec. tab

4 *Constitut.* Est Constitutio Græca, *de qua scil. lib.* 2. *cap.* 20. §. *Sed nec hujusmodi*.

5 *Impugnandi*. Impugnare jus videtur bon. poss. contra tabul. ut appellatio ipsa significat: nec eoim contra hæredem datur, sed contra tabulas, contra lignum *b*), contra testamentum *c*): maxime cum liberis emencipatis datur, aut patrono præterito *d*).

6 *Heredes quidem*. *V.* 21. *Obs.* 36

7 *Heredem facere*. Nam nec dominum prætor facere potest, *l. Qui usumfructum. si usufru. pet.* ideoque in dominio pignoris addicendo auctoritate priocipis opus est *l. Et eleganter. de pign. action. l. Debitor. ad Trebell.* Et in acquirendo ejus rei dominio, quam prætor possidere jussit, usucapione, *l. Prætoris. l. His qui l. Si finita §. Julianus. §. Si de vectigalibus. de dam. inf.*

8 *Similem juris*. Vel. similem legis.

* 9 *Constitut. princip.* Idem in totore: *l. Muto. § Tutoris. de tutel.* Prætorium ergo edictum non est simile legi, non obtinet vicem legis, §. *Hæc exempli. inf. de excep.* ventri prætor curatorem dedit, quia dare tutorem non potoit *e*).

* 10 *Augustissim. finib.* Suorum nempe demtaxat, et agnatorum *f*).

11 *Prima*. Prime pars, primum edictum est de bon. possessione contra tabulas, *l. Ideoque. l. Scriptus. de Carb. edic. l.* 2. *de bo. lib.*

* 12 *Extraneo manum.* Cui pater naturalis filium suum emancipaverat noo cootracta fiducia, cuique jure civili legitima manumissi hæreditas deferebatur, excluso patre naturali, cæterisque personis *g*).

* 13 *Præferebat*. Ne quia, ut Ulpianus ait *h*), in Inst. occasione juris, sanguinis necessitudinem vinceret, ut alia in re, *l.* 1. *D. de doli except.* ne cui per occasionem juris civilis contra naturalem æquitatem dolus malus prosit: ut *l. ult. C. de usucap. pro emp.* ne quis occasionem juris ad iniquum trahat compendium.

14 *Decem pers.* Totidem etiam tales jure personæ ex edicto prætorio fisco præferuntur in specie, *l.* 1. *C. de secund. nupt.*

15 *Tum quem*. Sio legend. ut siot prima edicti verba, ut in *l.* 1 *l. Si ex duobus. unde leg. l.* 1. *ut ex leg. l. Ex lib. de verb. signif.* et in 3. M. Tullii actione in Verrem.

* 16 *Sexto patr.* Ulpianus eod. libro *i*). Post familiam patrooi vocat prætor patronum et patronam, item liberos et parentes patroni et patronæ. Hic autem ordo videtur fuisse præposterus, quia patronus familia sua potior est. Et utique etiam patronus post liberos secundo gradu vocatur *k*), familia ejus quinto: ac deouo idem patronus sexto, si jam ante omiserit bonorum possessionem unde legitimi *l*), quæ secundo gradu defertur, aut liberi parentesve ejus qui ipsi, patrono excluso ab hæreditate legitima tempore, vel repudiatione, ob eadem excluduntur, quia in legitima hæreditate successio non est *m*): sed beneficio prætoris ex hac parte vocabantur.

* 17 *Quinto loco*. Quinto a bonor. possessione cootra tabulas, tertio a bon. possessione unde liberi *n*).

18 *Nostra Constit.* Est Constit. *l. ult. Cod. de emancip. lib.* de qua *lib.* 1. *c.* 12. § *Præterea*: et hoc lib. *cap.* 2. §. *ult.*

* 19 *Contr. fid.* Quasi cootracta fiducia, etiamsi nominatim contracta non fuerit, §. *ult. cap.* 2. ut jam facta emancipatione nullius alius intelligatur filii emancipati fuisse manumissor sive patronus, quam pater naturalis, qui utique vocatur ad bona filii emancipati quasi patronus per bonorum possessionem unde legitimi quarto loco promissam.

* 20 *In gratiam ejus*. In locum scilicet quintæ induximus sextam, per quam vocantur proximi cognati.

* 21 *Tum quem*. Male Theoph. Tanquam *o*).

* 22 *Liberi patr.* *L.* 1. § *ult. D. de lig.* 3.

* 23 *Tantummodo gr.* Patroni liberorum, vel cognatorum ex transverso.

* 24 *Sufficit eis*. Quia in legitimis hæreditatibus hodie est successio *p*): nec necessaria igitur est bon. possessio Unde liberi patroni.

* 25 *Merito subl.* Quia sufficit eis bonorum possessio Unde cognati.

* 26 *Constit. compr.* Exempli gratia, ex Constitutione Hadriani defertur hæreditas, et bonorum possessio militis capite damnati ex militari flagitio agnatis, vel cognatis usque ad quintum gradum, *l.* 2. *de veter. suc.* *q*).

* 27 *Non quousq. temp.* Aliud servabatur in hærede instituto cum cretione: nam etsi intra diem cretionis repudiasset hæreditatem, si supererant dies cretionis, pœnitentia actos cernendo hæres fieri poterat, Ulp. *lib. sing. Reg.* *r*).

28 *Dies utiles*. Dies utiles sunt, quibus scierit sibi bonorum possessionem competere, quibusve eam potuerit petere *s*). Iis opponuntur dies continui *t*). Edictalis bonorum possessio *u*) quocumque die peti *x*), et de plano dari potest *y*). Decretalis nonnisi de tribunali

a) Imo, l. 10. O. comm. divid. Corrige igitur operarum mendum.
b) l. Quod vulgo 19. D. de bon. poss. cont. tab.
c) L. 1. eod.
d) vide Cujac. Obs. l. 11. cap. 14

e) l. Ventri 20. D. de tutor. et curat. dat.
f) Ulp. tit 26.
g) Gaj. Instit. l. III. 16. §. ult. Ulp. apud Lucm Ro. fu. tit. ult.
h) d. tit. ult. in fine.
i) d. tit. ult.
k) § 1. vers. Post sæ. sup. tit. 7.
l) Teoph. vide Cujac. l. 20. Obs. c. 34. ubi constitutionem Justiniani de jure patronatus accuratissime explicat.
m) Paul. 4. Senteut. tit 8. § In hæreditate.
n) Theoph.
o) Vide Theophilum nostrum.
p) § 6. sup. tit. 2.
q) Vide Observ. l. 11. cap. 14
r) Tit. 22. §. Cum cretione
s) l. 2. D. qu. ordo in poss. Theoph.
t) l. 4. § Stichus. D. de statulib. de diebus utilibus, et continuis: vide Cujac. de præscript. cap. 3. et Observ. l. 2. cap. 9.
u) Alia est bonorum possessio edictalis, alia decretalis, l. Cum quidam. 30. §. 1. D. de acq. hæred. l. 1. § Sed etsi. D. si tab. testam. null. extab. l. 1. § Decretalis. D. de success. ed. Edictalis defertur edicto prætoris, nec decretum desiderat. Decretalis vero non defertur, sed petenti datur, ut puta, quæ datur liberis impuberibus, quibus fit controversia status, et bonorum paternorum, Cuj. Par. D., et Cod. de Carbon. ed.
x) l. 2. D. de fer.
y) l. 2. § Dies. D. qu. ordo in poss. serv. et l. 3. § Si causa. D. de bonor. poss.

Decreto cum tribunal exigunt. Edictalis ordinaria est: decretalis non item, *l. Filium. §. Si quis contra. de leg. præstand. l. 3. §. ult. de Carboniano edict.* Edictales in hoc titulo propositæ sunt: exempla Decretalium commodiore tradentur loco.

29 *Indicium*. Recte, Indicium, id est, voluntatis signum, *l. 1. C. Theod. decret.*

* Ut Græci ἴμφασιν *a)* olim petenda erat solemniter: *l. 1. et 2. Cod. comm. de succ.* Pro, si admittentis, alius legitur, sibi admittendi quod in Pandectis verbum a Triboniano pro petendi, repositum est locis innumeris *a)*.

30 *Eorum*. Eorum, id est, principum *b)*.

a) l. 40. Basilic. tit. 1.

a) Ut in l. 3. §. 3. et ult. l. 5. et 7. D. de bonor poss.

b) In editione, quam Cujac. curavit, legitur, eorum. Vide Theophil. nostrum.

SCHOLIA

a) A prætore emendandi. Nam cognatos, quos prætor vocat, lex 12. Tab. nominatim capere hæreditatem non prohibuit: Item posthumum alienum non prohibuit lex capere, alioquin nec secund. tabul. bonor. poss. posthumo alieno dari posset: nam Ulpianus, *Ubicumque*, inquit, *lex* (ut Papia lex) *vel S. C.* ut Claudianum S. C. *vel constitutio* (ut constitutio de naturalibus) *capere hæreditatem prohibet, et bonorum possessio cessat, l. Non est. D. de bon. possess.* Plane posthumo alieno præterito, contra tabulas bonorum possessio non datur, quia non est accusandus, qui eum præterivit, quem jure civili instituere non potuerit, *l. 3. §. Liberi. D. de bon. posses. contr. tab.* Sed et qui supplet, emendat. Impugnat autem Prætor jus civile data bonorum possessione contra tabulas: nam hæc bonorum possessio comparata est contra lignum, id est, contra testamentum, cui lex 12. Tabul. vim legis tribuit, *l. Illud. l. Quod vulgo. D. de bon. poss. cont. tab. l. Sed. cum. §. Bonorum. D. de bon. possess.* videlicet si detur aut liberis emancipatis, aut patrono præterito: nam quæ datur suis hæredibus, juris civilis tuendi causa datur.

b) Unde vir et uxor. Deficientibus liberis, parentibus, agnatis, cognatis, conjugibus ab intestato bonorum possessio defertur, fisco excluso, *l. 1. D. unde vir et uxor, l. fin. Cod. Theod. de legit. hæred.* At extantibus etiam liberis, indotatis conjugibus certa portio præstatur ex Novellis Justiniani, ut demonstratum est a me in tractatu de naturalibus liberis.

c) Novissime enim. Cur nova lex, aut S. C. aut constitutio hæreditatem defert, non bonorum possessionem unde legitimi? bonor. possessio competit, quod si nominatim bonorum possessionem deferat, et unde legitimi competit ab intestatu, et extra ordinem, ut ex legibus tam ex testamento, quam ab intestato, quæ definitio certissima est, *l. 3. C. unde legitimi*.

d) Ejusdem gradus. In titulo de S. C. Orphitiano Justinianus docuit inter legitimos hæredes versari jus accrescendi. Idem jus inter bonorum possessores versari hoc loco docet, cui similis est *l. 1. C. quan. no. pet. part. l. 3. §. fin. de bon. posses.* Ut autem uno ex legitimis hæredibus deficiente alteri nova aditione portionis vacantis opus non est, ita nec nova possessione, si jus accrescendi intercedat, bonorum possessoribus est opus: at si patronus præteritus tertiæ partis contra tabulas bonorum possessionem admiserit, post deinde hæres scriptus, secundum tabulas bonorum possessionem non admiserit, ejus, quod vacat unde legitimi bonorum possessionem patronus petere debet, quia nullum jus accrescendi intercedit. Jus accrescendi inter eos est, qui ad ejusdem generis bonorum possessionem vocantur, jus accrescendi inter eos non est, quorum uni contra tabulas alteri secundum tabulas bonorum possessio datur, quamobrem deficiente jure accrescendi, in superiori specie nova bonor. possessione patronus indiget *l. Sed cum patrono. D. de bon. possess.*

e) Repudiaverit. Dies continui sunt, quibus scierit, vel ignoraverit, quibus potuerit, vel non potuerit. Carboniana bonorum possessio decretalis est, sive ventri detur ex epistola D. Adriani, sive ad Claudium Proculum prætorem, sive jam nato: nam ex edicto non vocatur is, cui fit controversia status. Item quæ furioso datur decretalis est: nam ex edicto furioso bonorum possessio non defertur. Item quæ ei datur, qui captivi bonorum possessionem petit, decretalis est. Est et aliud exemplum decretalis bonorum possessionis in *l. Emancipato. de conjung. cum emancip. lib.* et aliud. in *l. Ex duobus. §. Fuit. D. de bon. posses. cont. tab.* et in *l. Si infanti. §. fin. C. de jur. delib. l. Bonorum. C. qui admitti. l. Venter. D. de acq. hæred.* Bonorum possessio litis agnoscendæ gratia decretalis est, ut me dixisse credo in Tit. *de inoff.* test.

f) Eorum. Vulgo hic locus ita corruptus est ut nihil sit inquinatius.

CAPUT X.

De acquisitione per arrogationem.

Est et alterius generis per universitatem successio [1], quæ neque lege duodecim tabularum neque prætoris edicto, sed eo jure, quod consensu receptum est [2], introducta est. Ecce enim cum paterfamilias sese in arrogationem dat, omnes res ejus coporales et incorporales, quæque ei debitæ sunt, arrogatori antea quidem pleno jure acquirebantur: exceptis iis, quæ per capitis diminutionem pereunt, quales sunt operarum [3] obligationes, et jus agnationis: Usus etenim et ususfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis diminutione minima eos tolli nostra prohibuit Constitutio [4]: nunc autem nos eandem acquisitionem, quæ per arrogationem fiebat, coarctavimus ad similitudinem naturalium parentum. Nihil etenim aliud nisi tantummodo usufructus tam naturalibus patribus, quam adoptivis per filiosfamilias acquiritur in iis rebus, quæ extrinsecus filiis obveniunt dominio eis integro servato.

§. I. Mortuo autem filio arrogato in adoptiva familia, etiam dominium ejus ad arrogatorem pertransit: nisi supersint aliæ personæ quæ ex Constitutione [5] nostra patrem in iis, quæ acquiri non possunt, antecedunt. Sed ex diverso pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, *a)* ipso quidem jure [6] arrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur [7]: et si noluerit eum defendere permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus, bona, quæ ejus cum usufructu [3] futura fuissent, si se alieno juri non subjecisset, possidere, et legitimo modo ea disponere [4] *.

ADNOTATIONES

* 1 *Successio.* L. 22. in fin. de inoff. test.

* 2 *Quod consensu rec.* Auctoritate prudentum tacitoque consensu *a)*, ut *l. 2. §. His legibus. de orig. jur.* et receptum: quis exterum cum esset *b)*, id sibi P. R. adscivit ex legibus Solonis Græcorum, quæ erant de adoptionibus.

3 *Quales sunt oper.* Hic locus est difficilis. Eum se mox Theoph. explicaturum pollicetur: non explicat tamen, errato memoriæ, ut opinor, quo etiam lapsus est in §. penult. de cap. diminut. Quæstio est: Cum adrogatione non pereat jus patronatus, *l. Sed si hac §. Patronum. de in jus voc. l. Si libertus præterito. l. Patroni. de bon. lib.* cur tamen operarum obligatio pereat. Loquitur de operis libertorum: servorum enim operas cap. diminutione non perire constat inter omnes, *l. 2. de usu, et usufr. leg.* quod et de fabrilibus, pictoriis, aut alterius artificii operis mihi debitis dici convenit. Officiales arrogatione pereunt. Officiales sunt cujuscumque artificii operæ, quas patrono libertus officii causa præstat, *l. Operæ de oper. libert.* Itæ natura debentur et ideo si eas civili jure indebitas libertus patrono exhibuerit, condictio cessat, *l. Si non sortem. §. Libertus. de cond. ind.* et soli patrono debentur: denique soli patrono solvuntur, non adjecto, *l. Servus patroni. cum seq. D. de oper. lib.* non alii cuilibet, nisi jubente patrono: illæ, quæ in artificio sunt, non hæredi patroni extraneo: illæ, quæ nondum indictæ sunt, id est, quæ nondum cesserunt, liberis tamen debentur, quia patroni sunt: liberis, inquam, non exhæredatis, etiamsi hæredes non fuerint. Credo in *l. Pro hærede. §. Si quid tamen. de acq. hæred.* sic legendum esse: (Cum petitio earum etiam non hæredibus competat,) ut in *l. A duobus.* et *l. Si operarum. de oper. lib.* Sequitur, (et maxime futurarum): quia scilicet præteritarum petitio solis hæredibus competit. Creditori sane operarum petitio non competit: sed neque arrogatori operarum obligatio acquiri potest, quia patronus non est. Ea igitur obligatio, ut arrogatione pereat necesse est: quandoquidem in arrogati personam consistere non potest, quia et arrogatori ipsa statim acquiri videatur. Et hæc est hujus loci vera, nisi fallor, explicatio. Illud notandum est, ab officiis in jure nostro separari obsequia. Rursus fabriles, pictorias, aut similes operas separari ab officialibus.

a) Theoph.

b) Vide Festum in v. receptus.

quod hæ officii causa a liberto, illæ non officii causa ab alio, vel a liberto non ut liberto, sed ut quolibet edantur. Denique nihil eorum, quæ de officialibus supra dicta sunt, in illas cadit. Illud etiam adjici dignum est, in §. Libertus. pro (veluti pictorias,) legendum esse (vel pictorias) ut in *l. Ex operæ.* l. *Quotiens. de oper. libert.*

4 *Constitutio.* Decisionem intelligit, l. *pen. C. de adopt.* de qua multis locis in his libris.

5 *Constit.* Constit. Latina, *l. ultima, com. de success.*

6 *Ipso quidem jure.* Id est, prætorio jure.

* 7 *Nom. fil. conv.* Si nomine filii, ergo non actione de peculio. hac enim actione pater tenetur suo nomine, *l. 39 de solut. l. 1. § ult. de const. pec.* ac præterea eodem nomine bona ejus possidentur, non bona filii, *l. Fulcinius §. Si quis actione. quib. ex caus. in poss. eat.* Verum arrogatorem quoque teneri de peculio non nego, *l. 42. de pecul. l. pen. de adopt.* at nomine filii arrogati, ut d. §. *Si quis* et sæpe in tit. de pecul. id est, ex contractu ante gesto a filio. Denique recte dixeris, de peculio patrem teneri suo nomine, vel filii nomine.

8 *Cum usuf. L. pen. C. de usufr.* de qua scil. *lib. 2. cap. 4. §. pen.*

* 9 *En dispon.* Arrogatus autem tenetur utili actione in solidum ex edicto de capite minutis *c*).

* *De bonis defuncti filii arrogati a creditoribus possidendis, locus singularis.*

c) l. 2. §. 1. et l. 3. D. de cap. min.

SCHOLIA

a) *Ipso quidem jure* In arrogatorem ex post gesto de peculio datur actio, eo videlicet deducto, quod sibi post arrogationem filius naturaliter debere cœpit, vel etiam quod ante arrogationem debuit nam et si obligatio ante arrogationem contracta jure civili sublata sit, ejus tamen ratio haberi potest, quia jure naturali sublata non est, quemadmodum et in ponenda ratione legis Falcidiæ solet hæres, qui debitori successit, etiamsi ipso jure aditione sublata sit obligatio, id ante omnia deducere, quod sibi deductus debuit. Verum enim ex ante gesta in arrogatorem ipso jure, id est prætorio jure de peculio actio non datur, et ita Sabinus et Cassius putant: nullum enim præteriti temporis, quo paterfamilias fuit, arrogati peculium ad arrogatorem transit, ulque ideo nec ulla peculiaris obligatio in eum transit, quamobrem si paterfamilias cum mortis causa donationem accepisset in adoptionem se dederit, et convaluerit donator, Juliano placet arrogatorem pretii nomine de peculio non teneri, sed ipsius rei sine causa condictionem in eum dari, si quidem res ad eum pervenerit, quæ actio nihil commune habet cum actione de peculio, forsitan et ex antegesto utilis actio in arrogatorem dabitur, ut si arrogatum non defendat, permittatur creditoribus mitti in ea bona, quæ sibi pleno jure priusquam arrogaretur habuit; id quod et in maxima capitis diminutione Julianus approbavit.

CAPUT XI.

a) *De eo, cui libertatis causa bona addicuntur.*

Accessit novus casus successionis ex Constitutione divi Marci. Nam si ii, qui libertatem acceperunt a Domino in testamento, ex quo non aditur hæreditas, velint bona sibi addici libertatum conservandarum causa, audiuntur.

§. I. Et ita divi Marci rescripto [*] ad Popilium [1] Rufum continetur: verba rescripti ita se habent: Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona ejus esse cœperunt, ut venire debeant: is, cujus de ea re notio est [2], aditus, rationem desiderii tui habebit, ut libertatum tam earum, quæ directo, quam earum, quæ per speciem fideicommissi relictæ sunt, tuendarum gratia addicantur tibi: si idonee creditoribus caveris de solido [3], quod cuique debetur, solvendo. Et ii quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hæreditas adita esset. Ii autem quos hæres manumittere rogatus est, a te libertatem consequantur: ita ut si non alia conditione velis bona tibi addici, quam ut etiam qui directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, si ii, quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram [4] accommodamus. Et ne hujus rescriptionis nostræ emolumentum alia ratione irritum fiat: si fiscus *b*) bona agnoscere [5] voluerit, et ii, qui rebus nostris [6] attendunt, scient commodo pecuniario præferendam libertatis causam [7]: et ita bona cogenda, ut libertas iis salva sit, qui eam adipisci potuerunt si hæreditas ex testamento adita esset.

§. II. Hoc rescripto subventum est et libertatibus, et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur, et veneant [8]. Certe si fuerint hac de causa bona addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet.

§. III. In primis hoc rescriptum totiens locum habet, quoties testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hæreditas? favor Constitutionis debebit locum habere. Certe si testatus decedat, et codicillis dederit libertatem, competere eam nemini dubium est [9].

§. IV. Tunc enim Constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab Intestato existat: ergo quamdiu incertum erit, utrum existat, an non, cessabit Constitutio. Si certum esse cœperit, neminem extare, tunc erit Constitutioni locus.

§. V. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit se ab hæreditate, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti Constitutio, et bonorum addictio fieri. Quid ergo si post addictionem libertatum conservandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum revocari libertates [10], quia [11] semel competierunt [12].

§. VI. Hæc Constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sunt datæ, cessat Constitutio. Quid ergo si vivus dederit libertates, vel mortis causa [13], et ne de hoc quæratur utrum in fraudem creditorum [14], an non, factum sit, idcirco velint sibi addici bona, an audiendi sunt? Et magis est, ut audiri debeant, et si deficiant verba Constitutionis.

§. VII. Sed cum multas divisiones ejusmodi Constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima Constitutio [15], in qua multæ species collatæ sunt, quibus jus bujusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione Constitutionis potest quis cognoscere.

ADNOTATIONES

* *Verba hujus rescripti non extant alibi. Locus singularis.*

* 1 *Ad Pop. Ruf.* Vel extrarium liberum hominem *a*). nam et extrario Constitutio permittit addictionem bonorum, *l. 50. de man. testam* libertatum enim publica causa est *b*). Vel ut Theo ponit, servum hominem: nam et quidam servi erant binomines, l. 13. *de manumiss.* et in antiqua inscriptione, M. Rhenius Tiberii Imp. servus *c*).

* 2 *Notio est.* Prætor, vel præses.

* 3 *De solido.* Quam ob causam, nec creditoribus Pauliana actio competit, *l. 10. §. Si ex Const. quæ in fraud. cred.*

* 4 *Auctorit. nost.* Princeps non accommodat suam auctoritatem in cujusquam injuriam, sine consensu ejus, *l. Nec avus. C. de eman. lib. l. 2 et 5. D. de nat. rest.*

* 5 *Agnosc. vol.* Creditoribus bona persequentibus. alioquin Constitutioni locus non est. *d*).

a) l. 6. et l. ult. C. de testam. manum.

b) l. Si quis. 53. O. de fideicomm. liber. l. 2. §. l. 11. ne de sta. defunct.

c) Hodie integrior extat hoc modo: M. Rh. liber. Nysius Tiberii Cæsaris servus.

d) l. Quod. O. Marco 50. O. de manu. testam. et l. 4. §. Eadem D. de fideicommiss. libert.

6 *Qui reb. noste* Procuratores Cæsaris
* 7 *Libert. caus* Potior est causa libertatis, quam fisci
* 8 *Veneant.* Quod erat defuncto ignominiosum *e*).
* 9 *Nemini dub. est.* In intestato, dubium erat: sed placuit et ad eum quoque favorem Constitutionis extendi, juxta id quod dicitur, favores esse ampliandos *f*) idemque favor mirabiliter trahitur ad casum, §. pen. 1.
* 10 *Revocari libert.* Nec patronum igitur mutari.
11 *Quia sem.* Quid. cod. quæ semel compet. *l. Ergo. de fid. libert.*
* 12 *Competier.* Idem Pap. *l.* 50. *in fi. D. de manu. test.*
* 13 *Vel mort. r. L. Mortis. de manumiss*
* 14 *In fraud. cred.* Quia si in fraudem, ipso jure non valent *g*) conservantur autem beneficio addictionis bonorum.
15 *Constitutio.* Constitutio Latina *l. ult. C. de testam. man.*

e) l. Primo grado. 23 D. quæ in fraud creditor. l. Paterfamilias. 28. D. de reb. auctor. judic. possid. § 2 sup. tit. 6. l. 1. com. Theoph. ad tit. de hæret. qualit. et differ. in princ.
f) l. Cum quidam. 19. D. de liber. et posthum. cap. Odia, de reg. jur. in 6
g) Sup. cap. 6 lib. 1.

SCHOLIA

a) *De ea cui.* Prætoris officium iis tribus verbis continetur, Do, Dico, Addico: Dat judices, Dicit jus, Addicit rem, quæ ceditur in jure, addicit bona libertatum conservandarum causa: nam hæc addictio decreto Prætoris fit. *l. Ergo.* §. *Illud videndum. D. de fid. lib.* et quasi bonorum possessor esse dicitur is, cui bona addicta sunt, *d. l. Ergo.* §. *Is autem cui bona.* addicit litem, ut est in xii Tab. Gellius *lib.* 7. *cap.* 2. In antiquis quibusdam legibus, quas in Flacco Siculo legi, et quibusdam Higini liberti Augusti, et Dolabellæ fragmenta de limitibus agrorum, nondum in lucem editis, sæpe ita scriptum reperi: *Ejus de ea re jurisdictio judicisque datio et addictio esto,* quo nimirum plane confirmatur superiorum verborum interpretatio.

b) *Bona agnoscere.* Constitutioni locus est etiamsi fiscus agnoscat bona: hoc est libertates conservantur, videlicet si cum bona venditura essent, extarentque nonnulli, qui bon. addictionem a Prætore postularent, fiscus ipse bona agnoscere voluerit, alioquin vacantibus bonis fisco vindicatis constitutio cessat, *l. Quod Divo. D. de manum test.* et hoc idem significare voluit Ulpian. in *l. Ergo.* §. *Ead. constitutio.* Sed locus mirum in modum depravatus est: in eodem enim sunt vitio Florentini libri et Norici, quo et cæteri. Florentini sic habent. *Quare et si caducis legionis bona delata sint: idem erit probandum.* Norici. *Quare et si qua ducis*: manuscripti quidam, *quare et si caducis legionis*: quidam, *quare et si caducis legionibus.* Ego illum arbitror satis tuto emendari posse in hunc modum. Quare et si caducariis legibus bona delata sint: nam quæ delata dicuntur, legibus delata ut sint necesse est. Si igitur fisco sint delata legibus caducariis, lege Julia et Papia, delata, sic Jul. in *l. Quidam.* §. *Quoties D. de leg.* 1. *Quoties lege Julia bona vacantia ad fiscum pertinent,* et Ulpianus in fragmentis: *Populo,* inquit, *bona deferantur ex lege Julia caducaria.* De lege autem Papia caducaria mentio fit in *Tit. de caducis tol.* errorem inde manasse puto, quod compendio fortasse ita scriptum esset *Cad. leg.*

CAPUT XII.

De successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum venditionem, et ex Senatusconsulto Claudiano.

Erant ante prædictam successionem olim et aliæ per universitatem successiones: qualis fuerat bonorum emptio [1], quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages [2] fuerat introducta, et tunc locum habebat quando judicia ordinaria in usu fuerunt. Sed cum extraordinariis *a*) judiciis [3] posteritas usa est: ideo cum ipsis ordinariis judiciis etiam bonorum venditiones expiraverunt, et tantummodo creditoribus datur officio judicis bona possidere: et prout utile eis visum fuerit, ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit.

§. I. Erat et ex Senatusconsulto Claudiano [4] miserabilis per universitatem acquisitio: Cum libera mulier servili amore bacchata, ipsam libertatem per Senatusconsultum amittebat, et cum libertate substantiam [5], quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri, et non inseri nostris Digestis concessimus.

ADNOTATIONES

1 *Bonorum emp.* Bonorum emptor similis erat bonorum possessori *a*): cum eo creditores experiuntur, *l. Nam postea.* §. *Sed et si quis. de jurejur.* vel certa parte decidunt, *l. Imperator. de pact.* Ia, quæ forma constituatur Theoph. refert, cui et illud adjungi potest, quod Cicero scribit in hunc modum *lib.* 6. *ad Attic. b*) Alterum, quod sine edicto transigi commode non potest, de hæreditatum possessionibus, de bon. possidendis, magistris faciundis, vendendis, quæ ex edicto, et postulari, et fieri solent.
* 2 *Per m. amb.* De his accipiendus est locus Cluentianæ de bonis Safinii Atellæ: namque ea creditores posederant, et distraxerant, cum tamen pecunia accepta se effecturum Stalenus promisisset, ac venirent
3 *Extr. jud.* Cum non solemni more, et certis præscriptisque formulis judicia exerceantur *c*).

a) l. 4. §. Is autem D. de fideicommiss. libert. Theoph
b) Epist. 1.
c) § ult. inst. de interdict

4 *Senatus. Cl.* Error est in Sveton. Cum hoc Senatusc. et id quod Macedonianum dicitur Vespasiano tribuit *d*). Verius enim est utrumque esse Claudianum, ut scribit Tacitus lib. 11. *e*). Et prius quidem a me πλατύτερον fuit explicatum in not. ad Ulpianum tit. de tutel.
* 5 *Cum lib. subst.* Filii quoque ex eo contubernio suscepti, antequam ipsa domino adjudicaretur, eidem domino adjudicabantur, *l.* 6. et 11. *C. Th. ad Senatusc. Claud. f*).

d) Vespas. cap. 11.
e) Annal. 11. cap. 13.
f) De hoc S. C. Cujac. Obs. lib. 21. c. 10.

SCHOLIA

a) *Judiciis.* Nullum magistrum, nullum bonorum emptorem, quoties de possidendis, et vendendis debitorum bonis incidit causa constituere necesse est, et possunt creditores auctoritate prætoris, bonis prætermissa omnibus solemnitatibus possidere, et legitimo modo ea disponere. Judicia omnia esse extraordinaria traditur in *l. Ordo. D. de publ. jud. l. Actio. D. de neg. gest.* §. *fin. inst. de interdict. l. Incerti. C. eod. tit.* Ordinarium in libris nostris id est solemne et legitimum: ordinario opponitur extraordinarium. Crimina ordinaria vel legitima sunt, quæ legibus vindicantur, extraordinaria, quæ certis legibus vindicantur, *l.* 3 *D. de crim. stel. l.* 1. *C. ubi de crim. agi oport.* Ex maleficio jure ordinario agere, id est, per formulam apud judices datos, extra ordinem apud præfectum urbi Romæ vel apud præsidem in provinciis, *l.* 3. *D. de expil. hæred. l. fin. D. de priv. delic. l.* 1. §. *Si mul. vent. nom. in poss. mit.* ubi ad jus ordinarium remittere, id est, ad examinationem civilem, ut in *l.* 1. §. 1. *de abigeis,* vel ad forum, ut recte Paulus ait *lib.* 5. *Sent. tit. de abactor.* nam forum proprie est causarum civilium, inde forenses actiones pro civilibus, *l.* 1. §. 1 *D. de incen. rui. nauf.* Extraordinaria cognitio, est prætoria cognitio, quæ formulam non habet: nam jure extraordinario judices pedanei ex formula cognoscunt. Extra ordinem exigere, id est, non habita cognitione, non civili solemnique more, *l. fin. D. de eo quod met. cau.* Restitutio in integrum est extraordinarium auxilium, quia per formulam non petitur, *l. In causæ.* 2. *l. Quod si minor.* §. *fin. D. de minor.* Judex extraordinarius est is, qui magistratus non est, *l.* 2. *C. de dilat. l.* 2. §. *Sane præfectus annonæ. D. de orig. jur.* Ordinarius judex est magistratus, quasi dicas legitimus judex. Sunt iis similes multæ loquendi formæ cum in nostris, tum in aliorum auctorum libris.

CAPUT XIII.

De obligationibus.

Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio * est juris * vinculum, quo necessitate adstringimur [2] alicujus solvendæ rei, secundum nostræ civitatis jura.

§. I. Omnium autem obligationum summa [3] divisio in duo genera deducitur: namque aut civiles sunt, aut prætoriæ. Civiles sunt, quæ aut legibus constitutæ, aut certe [4] jure civili comprobatæ sunt. Prætoriæ sunt quas prætor ex sua jurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur.

§. II. Sequens divisio in quatuor species deducitur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de iis, quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æque quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu, de quibus singulis dispiciamus.

ADNOTATIONES

* *Obligationis definitio. Locus singularis.*

* 1 *Oblig. est.* Hæc definitio propria est obligationis civilis, ut postrema verba declarant.

* 2 *Necess. adstr.* Nulla est obligatio, quæ contrahentes necessitate non adstringit, *l. In vendentis. Cod. de contr. emp.* et recte in §. *Præterea. cap. ult.* nullam esse pupilli obligationem sine tutoris auctoritate, et §. *Si servus. cap. 8. libro seq.* nullam obligationem nasci inter dominum, et servum, quamvis jure naturali nascatur. Obligatio civilis est juris civilis vinculum *a*): Obligatio naturalis æquitatis vinculum *b*).

3 *Summa.* Id est, prima semper *c*).

4 *Aut certe.* Certe, recte, ut in veterib. constitutæ, veluti ex pacto in quibusdam causis: comprobatæ, veluti ex conventionibus jurisgentium *d*).

a) l. Fidejussor. 50. D. de condict. ind. l. Contractus. 51. D. de obligat.
b) l. Stichum. 95. §. Naturalis. D. de solution.
c) Ut sup. §. 1. tit. 3. lib. 1. et inf. de action. §. 1. et §. 1. de interd.
d) Vide Cujac. ad l. 6. D. de pact.

CAPUT XIV.

Quibus modis re contrahitur obligatio.

Re contrahitur obligatio, veluti mutui datione. *a*) Mutui autem datio in iis rebus consistit, quæ pondere, numero, mensurave constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut appendendo in hoc damus, ut accipientium fiant. Et quandoque nobis non eædem res, sed aliæ ejusdem naturæ [1] et qualitatis redduntur [2], unde etiam mutuum appellatum sit: quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat [3], et ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur *b*) condictio [4].

§. I. Is quoque qui non debitum accepit ab eo, qui *c*) per errorem solvit, re obligatur: daturque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ab eo condici potest: Si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset [5]. Unde pupillus si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione, magisquam mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat, magis distrahere voluit negotium, quam contrahere.

§. II. Item is, cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur [6], re obligatur, et tenetur commodati actione. Sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat, namque non ita res datur ut ejus fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit, veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursu: nihilominus obligatus permanet. At is, qui utendum accepit, sane quidem exactam [7] diligentiam custodiendæ rei præstare jubetur, nec sufficit ei [8] tantam diligentiam adhibuisse, quantam in suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior potuerit eam rem custodire, sed propter majorem vim majoresve casus non tenetur, si modo non hujus ipsius culpa is casus intervenerit, alioqui si id, quod tibi commodatum est, peregre tecum ferre malueris [9], et vel incursu hostium prædonumve, vel naufragio amiseris: dubium non est quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta, vel constituta res tibi utenda data est, alioqui mercede interveniente, locatus tibi usus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum.

§. III. Præterea et is apud quem res aliqua deponitur, re obligatur et actione depositi, quia et ipse [10] de ea re [11], quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, *d*) culpæ autem nomine, id est, desidiæ, ac negligentiæ non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit [12], quia qui negligenti amico rem custodiendam tradidit, suæ facilitati id imputare debet.

§. IV. Creditor quoque qui pignus accepit, re obligatur: quia et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris quo magis [13] pecunia ei crederetur, et creditoris quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam *e*) exactam [14] diligentiam adhiberet [15]; quam si præstiterit, et aliquo fortuito casu eam rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

ADNOTATIONES

* 1 *Ejusd. nat.* Ejusdem generis *a*).

2 *Et qualit. redd.* Non datur mutuo, nisi quod et reddi potest in suo genere. Cum Stichus pro Pamphilo datur, Stichus non redditur, sed datur. Cum vinum pro vino datur æque bonum eademque mensura, redditur vinum verius, quam datur.

* 3 *Ut ex meo t. f.* Ut nexum Varro *b*) inde dictum ait, quod obligatur per libram, neque suum sit.

* 4 *Condictio.* Condictio, quæ de mutuo dato proponitur, Si apparet eum, quam accepit mutuam pecuniam dare oportere *c*).

a) l. 3. D. de reb. credit. l. Res in dotem 42. D. de ju. dot.
b) Lib. 6. de Lin. Lat.
c) Theoph.

inde tituli de condict. lib. 12 Dig.

* 5 *Mut. accep.* Nam et indebiti solutio promutuum est *d*).

* 6 *Id est comm.* Recte addit interpretationem: nam et utenda datur res, quæ locatur *e*), et quæ mutua datur *f*). Plautus in Persa *g*): Nummos dares utendos mutuos: sed mutuæ usus, abusus est *h*) non locatæ, aut commodatæ. Mutuum est commodatum ad abusum, commodatum mutuum ad usum *i*).

7 *Exactam.* Malim, exactissimam, ut in *l. 1. de oblig. et act.*

* 8 *Nec sufficit.* Ergo exactissimam potius quam exactam, adeo ut et culpæ levissimæ nomine teneatur *k*).

* 9 *Ferre maluer.* Quo utique genere furtum feceris *l*).

10 *Cum et ipse.* Leg. videtur, (qui et ipse actione depositi de ea re) ut in §. *Item is cui.* et §. *Creditor.*

11 *De ea re.* i. t. in *l. 11. de obligat. et action.* commodatarius *m*), depositarius *n*), creditor de eadem re *o*) tenetur: debitor *p*), id est, qui mutuum accepit, de eadem re non tenetur.

* 12 *Furto amiserit.* Latrocinio amittere, vis major est: furto amittere, culpa, *l. Cum duobus.* §. *Damna pro soc. l. 5. naut. caup.*

* 13 *Quo magis.* Seneca 7. de benef. *q*). Rebus meis in securitatem creditoris oppositis.

* 14 *Exactam.* Recte exactam, non exactissimam: nec enim levissimæ culpæ nomine tenetur *r*).

15 *Diligentiam adhiberet.* In commodatario exactiorem requirimus *s*).

d) Sic appellat Cujacius Obs. l. 8. c. 31. vide et l. 3. c. 1.
e) l. Si quis domum. 9. D. loc. §. pen. vers. Qui pro usu. inf. de loc.
f) l. Certi. 9. §. ult. D. de reb. cred.
g) Act. 1. sc. 3.
h) Boethius in Top. (Penna non potest usus esse, sed potius abusus) et mox: (Est vero abusus vini, atque olei.)
i) V. Parat. D. et C. tit. comm. et de commod.
k) l. In rebus. 18. D. commod.
l) §. Furtum autem. tit. 1. lib. 4.
m) l. 8. et 9. D. commod.
n) Paul. Sentent. 2. tit. 12. § ult.
o) l. Debitor. 40. §. 2. D. de pignorat. act.
p) Stricta appellatione debitor est, qui mutuam pecuniam accepit, l. Incendium. 11. C. si cert. pet.
q) Cap. 11.
r) l. Si ut certo. 5. §. 2. D. commod.
s) l. In rebus. 18. D. eod.

SCHOLIA

a) *Mutui autem datio.* Creditor is plerumque dicitur, qui mutuam pecuniam dedit, et ideo latiorem esse hujus verbi significationem Cajus ostendit in *l. Creditorum. D. de verbor. signific. Creditorum*, inquit, *appellatione non ii tantum accipiuntur, qui pecuniam crediderunt*, quoniam ii plerumque solent creditores appellari, sic Ulp. in *l. Creditores. eod. tit. Sed et si*, inquit, *non sit mutua pecunia, sed contractus, creditores accipiuntur*, et Paulus in *l. Omnem. D. de judic.* omnem obligationem dicit pro contractu haberi, quamvis non ex mutui causa debeatur, quoniam ut creditor, qui mutuam pecuniam dedit, ita plerumque debitor dicitur is, qui mutuam pecuniam accepit: inde creditum pro mutuo, et in creditum ire, pro mutuum contrahere, *l. Quod si ab initio. D. si cert. pet. l. Tutor. ad fin. D. ad Vellejan. l. Servo invito. § ult. D. ad Trebell.* vel id, quod in mutui speciem cadit, ut in *l. Procuratoris. §. Sed etsi dedi. D. de tribut. act. l. 3. §. Is autem solus. D. ad Maced. l. In nave. D. locat.* unde Paulus in *l. 2. §. Mutui. D. si cert. pet.* eorum datione, quæ pondere, numero mensurave continentur, scribit posse nos in creditum ire, hoc est mutuum contrahere. Deinde Paul. adjicit: *Quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie* Quia earum rerum solutione fungimur in genere suo potius, quam in specie id est, rem ejusdem generis et qualitatis, non eandem speciem restituentes, quia igitur earum rerum una ejusdem generis pro alia solvi potest: ideo earum mutui datione dominium in accipientem transferemus, quod utique in corporibus non fit, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest, quia alius pro alio solutione fungi non possumus: corporum vero datione ita negotium contrahimus, ut eadem nobis corpora reddantur, idque vel depositum est, vel precarium, vel pignus, vel commodatum. Corpora cum dicimus, ea etiam comprehendimus, quæ numerantur, appenduntur, admetiuntur: videlicet si dentur quasi certa corpora. At quoties dantur non ut corpora, sed ut quantitates, id est inspecta tantum earum potestate, pondere, numero, mensura, tunc necesse est earum datione dominium transferri, et in creditum iri: quamobrem licet accidere possit, ut eædem res restituantur, ea tamen est mens et cogitatio dantium, ut non eædem res restituantur, sed aliæ ejusdem substantiæ qualitatis, et quantitatis: quamobrem pro pecunia pecuniam reddam pro frumento frumentum: at pro pecunia mutua frumentum non reddam, nisi novatione facta id actum sit, ut frumentum pro pecunia redderetur, quæ conventio a natura mutui recedit, *l. 2. in princ. D. si cert. pet. l. Cum non frumentum. C. de usur.* quemadmodum vice versa, si corpus datum sit, pro eo aliud non reddam, nisi ita convenerit, *l. Lucius. D. depos.* hoc est, aliud corpus pro alio, invito creditori non solvam, cum tamen pecunia data, quasi quantitate mutui nomine, aut dotis, aut ususfructus alterius tantæ pecuniæ æque bonæ solutione, invito creditore defungamur, *l. Res in dotem. D. de jur. dot. l. Si tibi vini. D. de usufr. ear. rer. quæ usu consum.*

b) *Condictio.* Ex numeratione nascitur condictio si certum petatur ex admensione vel adpensione, condictio triticaria. Ut autem actio si certum petatur generalis est, ad pecuniam numeratam, sive credita sit pecunia, sive ex alia causa debeatur, *l. 1. D. de inter. act. l. 1. D. de condict. trit.* quod latius expositum est a me in lib. 4. *C. sub tit. si cert. pet.* ita vero condictio triticaria generalis est ad res omnes, quæ pondere, vel mensura constant, et ad corpora omnia, et ad jura quæcumque ex causa debeantur.

c) *Per errorem solut.* Per errorem facti: nam error juris non dat repetitioni locum.

d) *Culpæ autem.* Sic in §. *ult. inf. de societate. An et am culpæ*, inquit, *id est, desidiæ, atque negligentiæ nomine.* Depositarius autem dolum dumtaxat et eam culpam præstat, quæ doli faciem habet, id est, latam culpam, *l. 1. C. depos. l. Quod Nerva. D. eod.* minus esse attentum in depositis, quam in suis rebus, in depositario lata culpa est, quia non potest non dolo malo facere is, qui res suas bene et graviter gerit, depositas autem male et ignaviter. In socio autem, vel eo, qui sine societate cum alio rem communem habet, minus esse attentum in communibus, quam in propriis rebus lata culpa non est, potest enim quis sine fraude rem communem negligere, quoniam pro parte rei dominus est, quia etiam magis re sua abuti intelligitur, quam fraudem facere, *l. Merito. D. pro socio. l. Hæredes. § Non tantum. D. fam. ercisc. d. §. ult. l. Socius. D. pro soc.* Plus ergo exigitur a socio, quam a depositario, quamvis ab utroque ea diligentia exigatur, quam suis rebus adhibet. Socio similis est maritus, qui in rebus dotalibus eam diligentiam præstare debet, quam suis rebus exhibet, *l. In rebus. D. de jur. dot. l. Etiam. §. 1. l. Si constante. § Si maritus. l. Si filio. §. 1. D. sol. matrim. l. Pomponius. D. de pact. dot.* nam si diligentior fuerit maritus in suis, quam in dotalibus rebus, potest hæc negligentia fraude carere, quia ipse dotalibus rebus utitur ut suis: ergo in alienis major, quam in suis rebus negligentia, in depositario dolo proxima est. In socio, et eo, qui cum alio rem communem habet, et in marito, et in hærede, qui res hæreditarias negligit subjectas restitutioni, et in aliis quibusdam levis culpa est, in rebus autem suis consueta negligentia, in depositario levis, in cæteris personis levissima culpa est: atque ita levem culpam a consueta in rebus suis negligentia, Ulp. separat in *l. Mulier. §. Sed. enim si quis rogetur. D. ad Trebel.* Depositarius dolum præstat, et latam culpam, non levem, aut levissimam: cæteri, solo hærede excepto, dolum præstant, culpam latam, et levem, non levissimam. Sed ad depositarium revertamur. Quidam casus existunt, in quibus depositarius culpæ nomine tenetur, ut ecce, si culpam repromiserit, si se deposito obtulerit, si moram fecerit reddendo deposito, si pretium depositionis, non quasi mercedem in pecunia numerata acceperit, si sui commodi causa depositum acceperit, si dolus, aut lata culpa levem negligentiam, aut casum fortuitum præcesserit. His casibus exceptis dolum duntaxat depositarius, et culpam dolo proximam præstat: quo fit, ut surrepta re deposita, furti actionem depositarius non habeat, quia nihil ejus interest rem non esse surreptam, si dolo careat: quod si dolo non careat, quamvis ipsius intersit, propterea quod ei res perierit, non tamen debet ex improbitate sua furti actionem consequi, *l. Eum qui. §. Is autem apud quem. D. de furt.* Cæterum quibus casibus depositarius culpam præstat, eis proculdubio furti actionem habet, etiamsi dolo careat, nimirum quia tunc ejus interest rem non surripi: habet etiam vi bonorum raptorum actionem, si culpæ nomine teneatur: ubi enim furti actio competit, et vi bonorum raptorum actio datur: imo et si nihil, aut modice intersit, atque ideo cesset furti actio, utilius visum est depositario dari oportere vi bonorum raptorum, et hoc Ulp. tradit in *l. 2. §. In hac actione. D. vi bonor. rap.* Sed quia ille §. vulgo male punctis distinctus est, ipsa Ulpiani verba afferam, *Sed ideo addidi, si interest nostra non esse raptam: nam et furti actionem habeo, si in re deposita culpam quoque repromisi, vel pretium depositionis non quasi mercedem accepi. Utilius dicendum est, etc.*

e) *Exactam.* In commodatario exactissimam, in creditore exactam diligentiam exigimus: qua de re scripsi satis copiose in *l. 1. C. commod.* et in *l. Si creditor. C. de pignorat. act.* Casum fortuitum semper agnoscunt ii, qui rerum domini sunt, nisi aliud convenerit, et hoc est quod dicitur, non videri rem amittere eum, cujus propria non est, *l. Non videtur rem. D. de reg. jur.* ant

CAPUT XV.

De verborum obligatione.

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur, ex qua duæ proficiscuntur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio, quam *a*) ex stipulatu [1], si incerta: quæ hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum [2] appellabatur, forte a stipite descendens.

§. I. In hac re olim talia verba tradita fuerunt. Spondes? Spondeo. Promittis? Promitto. Fidepromittis? Fidepromitto. Fidejubes? Fidejubeo. Dabis? Dabo. Facies? Faciam. *b*) Utrum autem Latina an Græca, vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si uterque stipulantium intellectum ejus linguæ habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quin etiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solemnia verba olim quidem in usu fuerunt: Postea autem Leoniana [3] Constitutio lata est, quæ solemnitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque [4] verbis expressum est [5].

§. II. *c*) Omnis stipulatio, aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti, Quinque aureos dare spondes? Idque confestim [6] peti potest. In diem: cum adjecto die quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti, decem aureos primis Kalendis Martiis dare spondes? Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius quam dies venerit [7], non potest: *d*) at ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. Neque enim certum est eo die in quem promissum est, datum non esse prius quam is præterierit [8].

§. III. At si ita stipuleris: Decem *e*) aureos annuos [9], quoad vivam dare spondes? et pure facta obligatio intelligitur et perpetuatur: quia ad tempus deberi non potest. Sed hæres petendo, pacti exceptione [10] submovebitur.

§. IV. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio: ut si aliquid factum fuerit, aut non fuerit, stipulatio committatur: veluti, Si Titius consul fuerit factus, quinque aureos dare spondes? Si quis ita stipuletur: Si in Capitolium non ascendero, dare spondes? perinde erit ac si stipulatus esset, cum morietur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum [11] iri: eamque ipsam spem [12] in hæredem transmittimus, si prius quam conditio existat [13] mors nobis contigerit.

§. V. Loca etiam inseri stipulationi solent: veluti, Carthagini dare spondes? Quæ stipulatio licet pure fieri videatur: tamen re ipsa habet tempus injectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo si quis Romæ ita stipuletur: Hodie Carthagini dare spondes? inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio.

§. VI. Conditiones, quæ ad præteritum, vel præsens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti, Si Titius Consul fuit, vel, Si Mævius vivit, dare spondes? Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio, sin autem ita se habent, statim valet [14]. Quæ enim per rerum naturam [15] sunt certa, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

§. VII. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta, ut si stipulemur aliquid fieri, vel non fieri, et in hujusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subjicere, ne quantitas stipulationis [16] in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quid ejus intersit. Itaque si quis, ut fiat aliquid, stipuletur, ita adjici pœna debet. Si ita factum non erit, tu pœnæ nomine decem aureos dare spondes? Sed si quædam fieri, quædam non fieri, una eademque conceptione stipuletur, clausula hujusmodi erit adjicienda: si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non erit, tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?

ADNOTATIONES

1 *Ex stipul.* Actio ex stipulatu plerumque generaliter accipitur, et pro certi condictione, *l. Inter stipul. §. Si rem quam. de verb. oblig. l. Si pacto quo pœnam C. de pac. et l. unica, de rei ux. act.* ac stipulatum pro stipulatione dicimus, *l. Pecuniæ. D. de usur. l. Uxori. §. ult. de leg. 3. l. 3. C. de inut. stipu.* ut transactum pro transactione, in *l. ult. C. Si adver. trans.* et comperendinatum pro comperendinatione apud M. Tullium *a*). Actio igitur ex stipulatu, id est, ex stipulatione, qua agitur hoc modo. Quod mihi ex stipulatione hac dare facere oportet. Certi condictione hoc modo. Ajo te mihi ex stipulatione e. dare oportere. Actio ex stipulatu, incerti est actio, *l. Si stipulatus sis. D. de usur. l. 3. C. de inutil. stip.*

2 *Veteres Firm.* Sunt qui, et arram dici putent παρὰ τὸ ἄρ᾽ρ᾽ αρις quod est firmum. Ut enim stipulatio *b*), ita, et arra datur firmandarum obligationum gratia.

3 *Leoniana.* Ut in *l. Cum lege. C. de episc. et cler.* quamquam et a Leone dici possit Leonina, ut leonina societas *c*).

4 *Quibuscumque.* Id est, τοῖς τυχοῦσι non directis, non solemnibus *d*).

* 5 *Expressum est.* Si quibuscumque verbis, necesse est exprimi rem ita geri stipulationis contrahendæ gratia, ut in novatione, novandi gratia *e*).

* 6 *Confestim.* Eadem die, ut miles apud Plautum *f*), cui pure promissum aurum erat, Hodie, inquit, exigam aurum hoc.

* 7 *Priusquam dies ven. L. 9. ut leg. no. cav. l. 6. de compens. l. 44. §. 1. de obligationib. et actionib. l. Qui res. §. ult. de solut.*

* 8 *Præterierit.* Ac similiter non finitur tempore actio, quæ temporaria est, antequam ejus temporis novissimus dies totus præterierit, *l. 6. de obl. et act.*

9 *Aur. ann.* Nihil interest *g*), utrum annua, vel in annos singulos vel quotannis stipuleris. Est autem pura stipulatio *h*). Simile etiam legatum purum est, *l. Nec semel. quan. dies leg.* Præterea una est stipulatio, eaque incerta *i*), quod certum et definitum tempus non comprehendat. Legatum vero est multiplex *k*). In stipulatione semel, in legato quotannis jus capiendi inspicitur, *l. Senatus. §. ult. de donat. cau. mor. l. Cum in annos. de ann. leg. l. Cum in annos 1. et 2 quan. dies leg. ced.* Stipulatio perpetua est, legatum morte finitur, *l. Si Stichum. § ult. de verb. obligat. l. Si in singulos. de ann. leg.* Quæsierit aliquis rationem differentiæ: et respondebitur, annua legata relinqui alimentorum, habitationis, disciplinæ, vestiario, vel aliis, ut legatario consulatur. In stipulatione non alimentorum, aut similis causæ rationem haberi, sed promissorem sibi potius divisis pensionibus consulere, quam stipulatori: qua fine etiamsi testator legaverit, nempe, ut hæredi consuleret, nihil plano distabit legatum ab stipulatione: et hoc proditum est in *l. Nec semel. l. Si cum præf.*

a) Tertia in Verr. et ibi Asconius Pedian.
b) Paul. lib. 5. Sent. tit. 7. §. 1.
c) In l. 29. §. 2. D. pro soc.
d) l. Omnes. 10. C. de contrah. et commit. stipul.
e) l. ult. C. de novat.
f) In Bacchid. act. 4. sc. 8.
g) l. Nec semel. 12. §. Novissime. D. qu. di. leg. ced. l. Cum in 8. §. Si in annos. D. de transact.
h) l. Eum qui ita. 56. §. Qui ita. D. de verb. obl.
i) l. Si Stichum. 16. D. de verb. oblig.
k) l. 4. et l. 11. D. de ann. leg.

l. Firmio § ult. quan. dies leg. cedat. Ab illis autem stipulationum formulis eæ separandæ sunt, quæ sequuntur. Hoc anno: in annum unum: vel in annos 10. nam eæ sunt in diem, l. Qui hoc. de verb. oblig. l. Si in annos. de cond. et demon. ubi male Haloander (al. intra) nam qui intra decem annos liber esse jubetur, statim liber fit l. Si ita fuerit. in fin. de manumissis. test. quod si in annos decem liber esse jubeatur, novissimus decennii dies spectatur l).

10 *Pacti exceptione*. Ita fit, ut quæ civili non tollitur obligatio, jure prætorio tollatur m). Tollendæ obligationis modi ex jure civili certi n): ex jure prætorio incerti o) et infiniti sunt: in his factum exigitur p), in illis non item.

11 *Debit. tri. L. In quantitate. §. Magno. ad leg. Fal. l. 3. C. de donat.*

* 12 *Eamque ipsam s.* Excipitur stipulatio legatorum, *l. 1. § Si quis sub. ut leg. no. cav.*

13. *Cond. exist.* In stipulationibus spectatur tempus contractus q). Ex hoc juris principio multa sequuntur. Ut servus hæreditarius frustra usumfructum etiam sub conditione stipuletur, *l. Usuf. de stip. serv.* r). Ut si filiusf. sub conditione stipulatus, et pendente conditione emancipatus fuerit, patri actio competat, *l. Si filium. de verbor. oblig. l. Quæ legato. l. Non omne quod licet. de reg. jur.* Ut servus s) ad prædium domini servitutem recte stipuletur, *l. Si unus ex sociis. de ser. rust.* Ut stipulatio conditionalis conferatur, *l. 2. §. Id quoque. de collat.* t) Ut de eo, quod sub conditione filiof. promissum est, pacisci is non possit, *l. Et hæredi. §. Filiof. de pact.* Ut stipulatio conditionalis ad hæredem transmittatur u): quæ omnia in legatis cessant x), nimirum, quia in eis non testamenti præsens tempus, sed cessionis futurum tempus spectatur.

* 14 *Statim. val.* Et statim agi ex ea potest y), etiam antequam cognoverint contrahentes eam conditionem fuisse veram, ut Stephanus z) annuit in *l. 37. de reb. cred.*

15 *Per rer. nat.* In præteritis, vel præsentibus rerum naturam intuemur, non inscitiam nostram a). In futuris inscitiam nostram, non rerum naturam intuemur: nam et quæ futura sunt, in rerum natura certa sunt: nihil denique naturæ rerum incertum est: et quodcumque fit, id jam per rerum naturam certum erat priusquam fieret, cum et quæ futura sint, δυνατὸν sit fieri, quæ tamen vetus est philosophorum quæstio b). Natura autem hominum ea, quæ futura sunt, penitus incerta et incognita sunt. Nam etsi præsentia, aut præterita complures scire possint, propterea quod jam vera sunt, aut falsa: futura tamen ne unus quidem sciat, quamvis ea prudentes viri provideant sæpe: sed aliud est scire, longe aliud providere. Alia igitur est natura rerum, alia hominum: huic futura incerta sunt c), illi certa omnia et explorata sunt.

* 16 *Quant. stip.* Quæ scilicet quanti ea res est concipitur d).

l) l. Si in annos. 49. e. Cujac. cit.

m) Prætor enim pacta servat datis exceptionibus, l. 5. C. de pact.

n) l. Obligationum. 44. §. 1. D. de obligat. l. Ex stipulatione. 7. C. de sentent. et interloc.

o) Vide Cujac. ad l. 1. D. de pact.

p) Exceptio opponi debet.

q) l. Si filiusfamilias 78. D. de verb. oblig. l. Non omne. 144. §. ult. D. de reg. ju.

r) Quia servus personam non habet, nec ex alicujus persona jus stipulandi habet.

s) Stipulationes enim sive puræ, sive conditionales sint, valent ex persona domini, qui servum stipulantem eo tempore habuit in potestate: et commodum igitur stipulationis pertinet ad dominum, etiamsi servus postea manumissus sit.

t) Id est, ut frater fratribus suis conferat quod ei debetur sub conditione quoties agitur de paterna successione.

u) Si stipulator pendente conditione moriatur, conditionalem stipulationem in hæredem suum transmittit. Legatarius autem si pendente conditione moriatur, nihil in hæredem suum transmittit, d. l. un. §. Sin autem. C. de caduc. toll.

x) Servo enim hæreditario ususfructus legari potest, quia dies non cedit statim, d. l. Ususfr. sed a die aditæ hæreditatis, l. 2. D. qu. dies legat. ejusque legati commodum hæredi per servum acquirit: item si servo legetur sub conditione, et die legati cedente liber inveniatur, sibi acquirit: spectatur enim tempus, quo dies legati cedit, nec valet legatum servo relictum, nisi et is liber sit capere potuerit die legati cedente. Item si filiofam. sub conditione legetur, et conditio existat post ejus emancipationem, legatum ei acquiritur, d. l. Si filiusfam. denique servitus sit fundum domini servo legari non potest: quia in legatis spectatur persona servi non domini: et ideo si die legati cedente liber inveniatur, sibi legatum acquiret. Hoc autem legatum non potest acquirere, quia domini fundum non habet. Postrema filiusfam. de eo, quod sub conditione ei legatum est, recte paciscitur d. l. Et hæredi etsi conditionis existentis tempore filius sui juris fuerit.

y) Theoph.

z) libro 23. Basil. tit. 1.

a) l. Sed et si. 28. §. ult. D. de judic.

b) Vide Cujac. ad l. 100. D. de verb. obligat.

c) Demosth. in orat. in Rhod. libert. ἄδηλον τὸ μέλλον ἅπασιν ἀνθρώποις. (Nam si qui, quæ eventura sunt provideant, æquiparem Jovi) Pacuvius.

d) l. ult. D. de prætor. stipulat. id est, in eam venit quanti stipulatoris interest, quod plerumque in obscuro est, l. Si pœnam. 68. D. de verb. obl.

SCHOLIA

a) *Ex stipulatu*. Sive autem certa, sive incerta res promissa sit, actio ex stipulatu, vel ex stipulatione competit: sed cum res certa petitur, certi condictio, cum res incerta, incerti condictio competit. Est utraque ex stipulatu. Verum solet actio ex stipulatu nullo alio addito incertam actionem, et in factum significare, non certi condictionem ex stipulatu, ut recte Ulpianus scripsit in l. *Si quis certum. D. si cert. pet.* eum qui certum stipulatus est, ex stipulatu in factum non agere, sed illa condictitia actione, per quam certum petitur.

b) *Utrum autem latina.* Ex hoc loco apparet stipulationem non esse juris civilis: eam quæ juris civilis sunt, civilibus tantum, et latinis verbis fieri possunt, ut testamenta ante Theodosium, latina duntaxat lingua fieri poterant, quoniam testamenta sunt a jure civili, in quo tamen Theoph. peccat, qui ea jurisgentium esse scribit in § 1. *de jur. nat.* Quod de stipulatione diximus valde confirmatur a *l. Avunculo. §. 1. D. de acceptil.* et Æmilio Ferreto probatur, qui tamen superiori ratione non est usus, qua equidem æque fortem, ac validam nullam puto excogitari posse. Negare enim id mihi nemo potest, ea quæ sunt jurisgentium, quacumque lingua fieri posse, ea quæ sunt juris Populi Romani nonnisi Latina. Decreta magistratuum nonnisi latine interponuntur. *l. Decreta. D. de re judic.* quod tamen translato Bizantium imperio immutatum est, *l. Judices. C. de sent. et interl.* Idem nonnisi latine, quia sunt ex jure civili, eadem ratione hæres scribi, legatum, tutela, aut libertas dari, nisi latine non poterant ante Theodosium, l. *Hac consultissima. §. ult. C. de testam. l. ult. C. de testam. tut. l. Inrectas. C. de testam. manum.* et ita Ulpianus scribit in *Fragm. tit. de legat.* qua de causa in l. *Qui testam. §. Veteres. D. de testam.* merito dubitatur an testes adhibiti ad testamentum latine scire debeant. Sed Ulpianus ait satis esse, si testes cui rei adhibeantur intelligant, licet expertes sint linguæ latinæ, et affert rescriptum Divi Marci ad Didium Julianum. Idemque Paulus scribit *lib. 3. Sentent. titul. de testam.* Cæterum stipulatio Græce fieri potest, quia juris gentium est, non juris civilis, *d. l. In inutilis*, ubi summe notandum est, quod Jurisconsultus ait acceptilationem, eo quod ait jurisgentium, græca lingua fieri posse, fideicommissa græce relinqui possunt, *l. Fideicommissa in principio, D. de legat.* 3. nimirum quia fideicommissa juris civilis non sunt. His, quæ de decretis diximus, etiam illud adjungam, in judicibus latini sermonis, peritiam desiderari. Sveton. in Augusto, *Splendidum*, inquit, *Virum Græciæque provinciæ principem, verum latini sermonis ignarum, non solum albo judicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit.* Cicero quoque in v. Philipp. tractans de judicibus additis a Marco Antonio contra legem Juliam judiciariam: *legit* inquit, *aleatores, legit exules, legit Græcos. O consessum judicum præclarum! O dignitatem consilii admirandam! pavet animus apud illud consilium pro reo dicere, Cydam Cretensem, portentum insulæ hominem perditissimum, et audacissimum, sed fac ita non esse: num latine scit, num est ex judicum genere, et forma? num leges nostras moresve novit, num denique homines?*

c) *Omnis stipulatio.* Si pura sit stipulatio et cessit et venit dies, hoc est, quod ait, *Confestim peti potest*. Verum hoc cum aliquo temporis spatio accipiendum est, quod intelligere facilius sit, quam definire, eoque differt stipulatio a constituto: nam nullum est purum et præsens constitutum, et si forte sine die constituat aliquis se soluturum, perinde est, ac si in diem decimum constituisset, *l. Promissor. §. 1. D. de const. pecun.* Omnia igitur constituta sunt in diem, idque ipsum constituendi verbum notat. Quædam stipulationes sunt puræ, si in diem concepta sit stipulatio, cessit dies, nondum venit, præsens est obligatio, præsens non est actio, *l. Cedere. D. de verb. signif. l. Certi condictio. §. 1. D. si cert. pet. l. 1. C. de condict. ex lege*, quod tamen in stipulatione ususfructus non procedit: nam ea si in diem concepta sit, neque statim cessit, neque venit dies, frustra esset si quis diceret diem ususfr. statim cedere, cum ususfructus hæredem non sequatur. proinde, qui ante diem ususfructus agit, male agit: nihil autem agit, propterea quod, et si ipso jure actionem non habeat, tamen præsens est obligatio, *l. 1. §. fin. D. quando dies ususf.* si sub conditione concepta sit stipulatio, neque cessit, neque venit dies pendente conditione, et ideo qui ante conditionem agit, nihil agit. Quid igitur est quod Paulus ait in *l. Ususfructus. D. de stipul. ser.* ex præsenti vires accipere stipulationem conditionalem. Paulus non dicit præsentem esse obligationem, sed ipsam qualemqualem stipulationem ex præsenti vires accipere, hoc est, in ea spectari tempus contractus, quæ sententia abiit in regulam juris, ex qua efficiuntur hæc omnia. Ut servus hæreditarius frustra usumfructum, etiam sub conditione stipuletur, *d. l. Ususfructus*. Ut si filius familias sub conditione stipulatus, et pendente conditione emancipatus fuerit patri actio competat, *l. Si filiusfam. D. de verb. obl. l. Quæ legato*, l. *Non omne quod licet. D. de divers. reg. jur.* Ut servus ad prædium domini servitutem recte stipuletur, *l. Si unus ex sociis. D. de serv. rust.* Ut stipulatio conditionalis ad hæredem transferatur, §. *Ex conditionali. infr.* quæ omnia in legatis cessant, nimirum quia in eis non præsens testamenti, sed futurum cessionis tempus spectatur. Cæterum in diem, aut sub conditione concipitur, non ea tantum stipulatio, quæ ex die, aut ex conditione incipit, sed etiam quæ ad diem, vel ad conditionem confertur, l. *Obligationum fere. D. de obligat. et act.* l. *Quoties. §. fin. de hæred. instit.* quia de illa satis diximus, quæ ex die, vel ex conditione concipitur, superest ut de ea, quæ ad diem, vel ad conditionem. Placet auctore ad diem, vel ad conditionem obligationem constitui non posse: nam a lege constituti sunt certi modi, quibus obligationes tolluntur, hi sunt solutio, acceptilatio, novatio; at in quibusdam causis pactum conventum. Itaque post diem, et post conditionem ipso jure ex stipulatu competit actio, sed tamen, vel pacti, vel doli mali exceptione excludi potest, *l. Obligationum fere. §. Placet. §. Conditio. D. de obligat. et act.* l. *Eum qui ita. §. Qui ita. D. de verb. obligat.* et ita quæ jure civili non tollitur obligatio, jure prætorio tollitur. Tollendæ obligationis modi, ex jure civili certi, ex jure prætorio incerti et infiniti sunt. In his factum exigitur, in illis non item, *l. Si unus. §. Pactus. D. de pact.*

d) *At ne eo quidem*. Si Calendis primis, id est, quæ futuræ sunt ab

eo tempore primo, mihi se aliquis daturum promiserit, nonnisi præteritis Calendis recte petam. Idem est si intra Calendas primas promiserit: nam his verbis intra Calendas, ipsæ quoque Calendæ continentur, *l. 1. §. Si intra. D. de success. edict.* Imo ut Sulpitio Apollinari placet, intra Calendas nihil aliud est quam Calendis: idem est si ante Calendas primas promiserit. *l. Qui ante. l. Eum qui. §. Qui ita stipulatur. D. de verb. obligat.* nam his verbis ipsæ Calendæ significantur: ac simili ratione si ante diem decimum Calendarum promiserit, pro eo est, ac si x. Calendas promiserit, ideoque computatis ipsis Calendis hoc sermone decem dies significantur ante Calendas, quemadmodum si post diem decimum Calendarum Januariarum promiserit iv. Idus, vel quod plane idem est ante iv. Idus promisisse videtur, et hoc est quod Paulus ait in *l. Anniculus. D. de verb. signific. ante diem decimum Calendarum, post diem decimum Calendarum, neutro sermone undecim dies significantur*; nam utroque sermone decem dies tantummodo significantur. Alciatus legit *utroque sermone*. Pro se adfert ex Cicerone unum locum *in Philippica quinta*, et alterum in *Philippica* xiv. sed in utroque corrupte scriptum legit, *Ante diem* xiii. *Ante diem* xiv. et ita Hieronymo Ferrario videtur, qui Philippicas Ciceronis subtiliter emendavit. Tertium pro Alciato locum adfert Antonius Augustinus, ex Oratione pro Quintio, ubi etiam *Pridie Calend. Februar.* corrupte scriptum est pro iv. *Calend. Februarii.* Cæterum idem esse ante diem quintum, vel decimum, quod die quarto, vel decimo, credo his Titi Livii verbis aperte demonstrari in *lib. quadragesimo quinto: Ob eas res gestas,* inquit, *ductu auspicioque L. Anicii Pr. Senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinæ edicto a consule sunt in ante* iv et iii *pridie Idus Novembris.* nam palam est significari iv. et pridie Idus Novembris. Dixit autem in *ante* consueto Latinis loquendi more, qui etiam *ex ante* dicunt, verbi gratia ex ante iii. Calend. id est, ex die iii. Calendarum, plane apud Aulum Gellium *libro tertio, capite sexagesimo secundo, et libro quinto, capite decimonoptimo.* his verbis ante diem Calendarum, manifestum est diem iv. Calend. significari: sed de his satis.

r) *Aureos annuos.* Post *legem. Firmio §. ult. q. dies l. ced.* addo, quam veram esse hanc differentiæ rationem indicat. Quod diximus de annuo legato, et annua stipulatione, eudem locum habent si menstrua, in singulos menses, quot mensibus; diurna, in singulos dies, quot diebus legatum promissum sit, ut Ulp. tradit in *l. Nec semel. §. Novissime. D. quando dies leg. ced. l. 1. §. 1. D. quand. dies ususfr. leg. ced.* Ulpianus dicit, *quot diebus*. quod nullo alio in auctore me legisse memini, præterquam in Fabio Quintiliano. *Quotidie*, inquit, scribens non *Cotidie*, ut sit quot diebus, quot mensibus: apud Varronem sæpe legi, Catonem, et Vitruvium, et apud Plautum in Sticho, quot Cal *meministis*, inquit, *quot. calendis petere demensum cibum.* Post verbum *spectatur* adde, idem est si in annos x. legatum relinquatur: nam hæc admodum diversa sunt, in singulos annos dato, et in singulos x. dato: quin etiam in causa libertatis hæ formulæ geminæ ac similes non sunt, decimo anno, in x. annos, hæc enim apertiorem tractum habet.

CAPUT XVI.

[1] *De a) duobus reis stipulandi et promittendi.*

Et stipulandi, et promittendi duo pluresve rei fieri possunt: stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, Spondeo [2]: ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, Utrique vestrum dare spondeo. Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat: alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt, Mævi quinque aureos dare spondes? Sei eosdem quinque aureos dare spondes? si respondent singuli separatim, Spondeo.

§. I. *b)* Ex hujusmodi obligationibus, et stipulationibus [3] solidum singulis debetur, et promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res [4] vertitur, et c) vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem, et omnes liberat.

§. II. Ex duobus reis promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest: nec impedimento erit dies, aut conditio, quo minus ab eo, qui puro obligatus est, petatur.

ADNOTATIONES

1 *De duob. reis.* Reus stipulandi, reus promittendi, reus credendi, reus debendi, *l. Si duo. de recept. arbi.* reus satisdandi, reus satis accipiendi, *l. Qui hominem. §. Quidam. de solut.*

2 *Spondeo.* Uno verbo (spondeo) contrahitur obligatio. Cicero pro Cæcinna: Si quis quod spopondit, qua in re verbo se uno obligavit.

3 *Et stip.* Cum dixerit (ex hujusmodi obligationibus,) recte adjicit (et stipulationibus) et Th. a) vertit recte, καὶ τῶν ἐπερωτώντων ουν, καὶ τῶν ἐπερωτήσεων. In proximo etiam versu legendum est (in utraque enim). Sententia autem hujus §. emendata dicitur ab Justiniano in Novell. 99 quod secus est: nam Nov. Justiniani dat beneficium D. Hadri. eis, qui se ἀλληλεγγύως obligant. Emendat igitur *l. Reos. de duob. reis,* non hanc sententiam *b)*.

4 *Una res vert.* Aut sane, si in unius obligatione una res, in alterius altera vertatur, non sunt duo rei debendi: eandem igitur rem in cujusque persona, eandem causam esse oportet, non tempusfidem, non solutionis etiam locum eundem, *l. 9. D. eodem c)*.

a) Vide Theophil. nostrum.

b) Mutat. sententiam in Paral. C. eod. et ad d. Nov. ex qua plures rei promittendi pro parte tantum conveniuntur, nisi specialiter singuli se obligaverint in solidum, vel proprio nomine, vel mutua fidejussione. Quin et ii, qui in solidum se obligaverunt, si omnes solvendo et præsentes sint, habent beneficium divisionis, ut idem scribit ad d. Nov.

c) Si dispar sit obligatio in causa, ut si unus promittat decem, alter Stichum, vel si unus promittat ejusdem speciei rem meliorem, alter deteriorem, non sunt duo rei. V. Cujac. ad d. l. 9 lib. 27. Quæst. Papin.

SCHOLIA

a) *Duobus reis.* Stipulandi, et promittendi duo pluresve rei constitui possunt. Constituuntur autem ita, ut Justinianus tradit in hoc titulo, duo rei stipulandi, si duobus separatim interrogantibus, promissor respondeat, utrique vestrum spondeo: nam hoc casu etiamsi nihil addatur præterea, manifestum est duos stipulandi reos constitui: rem vero ita gestam non dicemus, si in tabulis comprehensum sit illum aut illum interrogasse: nam fieri potest, ut separatim singulis promissor spoponderit, quo casu duos stipulandi reos non esse Justinianus ait: quod equidem verum esse existimo, etiamsi nullo interjecto intervallo singulis promissor separatim responderit: nec me movet *l. Duos. §. fin. D. eod. tit.* quoniam de reis promittendi loquitur, non de reis stipulandi. Deinde fieri potest, ut pro sua quisque parte non in solidum fuerit stipulatus: quamobrem, scripturæ illius argumentum, ad constituendos stipulandi reos non est idoneum, nisi adjectum sit ita, ut duo rei stipulandi essent, *l. Reos. §. fin. D. eod. tit.* Duo rei promittendi recte obligantur, sive ita interrogati, spondetis? respondeant singuli spondeo, aut spondemus: sive singuli separatim ita interrogati sint, spondes? ac deinde simul, aut ex modico intervallo singuli respondeant, Spondeo vel spondemus: sive separatim quisque, et interrogetur, et respondeat, modo si ex continenti id fiat, aut ex modico intervallo, *l. Duo. l. Duos. §. fin. D. eod.* nam si longum fuerit intervallum, novatio induci potest, nec videntur constituti duo rei promittendi aliter, quam si id actum esse probetur, ut ne novatio fieret, *l. 3. D. eod. tit.* Denique tabulæ, in quibus scriptum est, illum aut illum Cajo interroganti spopondisse ad rei gestæ eo modo, quo duo rei promittendi constituuntur, fidem faciendam alias non sufficiunt, quam si id nominatim adjectum sit singulos in solidum promisisse: *d. l. Reos §. fin.* In tabulis id adjici opus est tollendæ dubitationis causa. Cum vero manifesta est voluntas, frustra hæc adjectio desideratur. Quod diximus ex longo intervallo duos reos promittendi constitui si id actum esse probetur, hoc ita procedit, si verbi gratia hodie rogavero Primum, Primus spoponderit, postera die rogavero Secundum, et Secundus spoponderit: nam si tam Primum, quam Secundum hodie interrogavero, et mihi Primus statim: postera die Secundus responderit, apparet Secundi inanem esse stipulationem, propterea quod stipulationes interruptionem nullam patiuntur, *l. Si ex duobus. D. eod. tit. l. Continuus. in principio. D. de verb. oblig.* De definitione duorum reorum satis hoc tempore dictum habeo.

b) *Ex hujusmodi.* Non videntur vice mutua fidejubere rei promittendi, nisi cum ita nominatim accepti sunt: quo casu eorum tam fidejussoria, quam principali actione solidum stipulator petit: at si volit, alterutra actione partem duntaxat petere, non prohibetur, quinimo unum eorum ut principalem diviso jure suo in partem ut fidejussorem in alteram partem convenire potest, et hoc dicit *l. Reos. D. eod. tit.*

c) *Vel alter debitum.* Si duo sint rei stipulandi, unius exactione, acceptilatione, delegatione, tota solvitur obligatio. Delegatio ita fit si unus jubeat debitorem communem alii promittere, vel si mulier jubeat debitorem communem marito doti rem debitam dicere; quod si ipsa debitori nuptura, ei rem debitam doti fore dixerit, est ea res acceptilationi similis, et omnem solvit obligationem, *l. Si rem §. Si duo. D. de novat.* Hoc amplius si unus ex stipulandi reis judicium petat, totam rem in litem deducit, ita ut debitori communi non sit integrum alteri offerre pecuniam, *d. § Si duo. l. Ex duobus. D. de duob. reis constit.*

si unus jusjurandum deferat, debitor communis juret se dare non oportere, alteri nocet exceptio jurisjurandi, *l. Duob. in principio, D. de jurejur.* et ita factum unius alteri nocet, neque distinguitur sint socii, an non: at si unus paciscatur alteri suo socio, non nocet exceptio pacti, socio quoque nocet si donandi animo paciscatur, *l. Si unus. D. de pact.* Quod si unus compromiserit, et vetitus sit petere, quia alteri petenti nulla opponi exceptio potest, *l. 2 D. de arbit.* quæstionis est an compromissi pœna committatur, et placet non committi, quia cum duo rei stipulandi socii non sint, eadem persona petere non videtur, quod si socii sint, pœna committitur. Ait lex: *Si unus, tantum enim constitutam, ut solidum alter petere possit.* Sunt, qui constitutum moribus putent, quod ita Cornificius scribat lib. 2 ad Herennium: *consuetudine jus est, id quod sine lege, æque ac si legitimum sit usitatum est quod genus id quod argentario obtuleris expensum a socio ejus recte repetere possit.* Sed Cornificius id tantum usitatum esse non dicit, ut alter solidum petat: denique non constitutum, sed receptum id dicimus quod moribus invaluit, vide quæ scripsi ad *l. In duobus. D. de jurejur.* Hæc de reis stipulandi, sequitur, ut de reis promittendi nonnihil disseramus. Si unus eorum solvat, si uni eorum accepto feratur, tota solvitur obligatio, si novatio fiat aut delegatio, tota immutatur obligatio; si unus juraverit, alteri jusjurandum prodest, nec interest utrum socii sint, an non; si unus judicio absolutus sit, æque alteri prodest exceptio rei judicatæ; si unus compromiserit, et vetitus sit creditor ab eo petere, impune ab altero petit si socius non sit, si si socius sit impune ab altero non petit: quia tunc ab eodem petere videtur, *l. 1. l. Si quis, D. rem rat. hab. d. l. Si duo.* Sic pactum unius non prodest alteri si socius non sit, *l. Qui hominem. §. fin. D. de solut. l. 4. §. Nunc de effectu. D. de liber. leg.* at si socius sit, prodest, et hic est sensus *l. Idem in duobus. D. de pact.* quæ conjungenda est cum *l. Fidejussoris, eod. tit.* adde *l. Eandem. § 1. D. duob. reis.* Hæc enim est constans et perpetua juris definitio: Pactum in rem nulli aliu prodesse, quam paciscenti, vel iis, quorum obligationem dissolutam esse paciscentis interest, sicut pactum rei fidejussori prodest, quoniam rei principaliter interest fidejussorem liberari, ne mandati judicio teneatur, nec ideo qui a fidejussore petit τῇ δυνάμει, a reo petit. Item pactum unius ex reis debendi alteri socio prodest, quoniam illius maxime interest, non sibi tantum, sed et socio pactum prodesse, ne actione pro socio teneatur: nam uni ex sociis, qui solverit, alter pro socio tenetur, et hunc esse puto casum *l. 2 C. de duob. reis stipul. et promit.* ideo qui a paciscentis socio petit, τῇ δυνάμει ab ipso paciscente petit.

CAPUT XVII.

De stipulatione servorum.

Servus ex persona domini jus stipulandi [1] habet. Sed hæreditas in plerisque personæ defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hæreditarius ante aditam hæreditatem stipulatur [2], acquirit hæreditati, ac per hoc etiam hæredi postea facto acquiritur.

§. I. Sive autem domino, sive sibi [3], sive conservo suo [4], sive impersonaliter [5] servus stipuletur, domino acquirit. Idem juris est et in liberis, qui in potestate patris sunt ex quibus causis acquirere possunt.

§. II. Sed cum factum [6] in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus ejus [7].

§. III. *a)* Servus communis stipulando, unicuique dominorum pro portione dominii acquirit, nisi jussu unius eorum, aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim ei soli [8] acquiritur. Quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur: veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

ADNOTATIONES

* 1 *Jus stip.* Et non tantum jus stipulandi in genere, sed et jus stipulandi hoc, vel illud, cum tamen generaliter jus capiendi ex testamentis alienis habeat ex persona domini *a)*: jus hoc, vel illud capiendi ex sua persona, non ex persona domini.

* 2 *Stipulatur.* Etiam ex causa non peculiari.

* 3 *Sive sibi.* Quod tamen servo legatur, domino legari non videtur *b)*: possit enim obligere servo manumisso ante diem legati cedentem *c)*: Stipulatio statim domino acquiritur *d)*.

4 *Conservo suo.* Poterit etiam frater fratri, si ambo in ejusdem patris potestate sint *e)*.

* 5 *Impersonaliter.* Simpliciter, *l. 18 §. 1. et 2. D. eod.*

6 *Sed cum factum.* Quæ juris sunt, ad dominum transeunt *f)*: quæ facti sunt, non transeunt *g)*. In his, quæ juris sunt, nihil interest utrum sibi, an domino, vel impersonaliter stipuletur. In his, quæ facti sunt, contra: nam si factum sibi stipuletur, persona domini stipulatione non comprehenditur, acquiritur tamen domino obligatio. Factum in stipulatione comprehenditur, si ut sibi fiat, si ut sibi facere liceat stipuletur. Exempli gratia, ut sibi ire, vel agere liceat, ut sibi habere, sibi possidere liceat, id est, tenere, *l. Stipulatio ista. §. Hi qui sunt.* et *§. Hæc quoque. de verb. oblig.* At si stipulator sibi operas officiales, inutilis est stipulatio: quoniam soli patrono hoc factum præstari potest, neque ulla interpretatione talis stipulatio conservari potest, *l. Operæ. 9. §. 1. de oper. lib.* Eadem ratione si ipse sibi se stipuletur ab uno ex dominis, inutilis est stipulatio: atque ita leg. est in *l. 2. de stip. ser.*

* 7 *Non dom. ej. L. Stipulatio ista. §. Hi qui sunt. de verb. obligat.* et ratio hæc est, quia facta in actu naturali hominum singulorum consistunt, et natura alius est dominus *h)*, alius servus, alius pater, alius filius, licet jure civili pro uno habeantur *i)*: denique facta cohærent personæ, nec ab alia in aliam transire possunt, *l. Si statulibera. §. ult. de statulib.*

8 *Tunc enim ei soli.* Cum servum communem unus ex dominis suo nomine jubet stipulari, plus valet jussum, quam nomen. Cum vero servum communem simpliciter jubet stipulari, plus valet nomen, quam jussum. Atque ita recte *k)* Azo accipiendam censet *l. ult. C. per quas pers. nob. acq.*

a) Vide Cujacii recitationes ad l. 5. D. de serv. leg. lib. 46. Quæstion. pap.
b) l. Debitor 82 §. Servo. vers. Ex illo. de leg. 2.
c) §. In servo. vers. Ex diverso sup. de leg.
d) l. Si filiusfam 78 D. de verbor. obligat.

e) Quæ et Glossæ sententia est.
f) l. stipulatio ista 38 §. Hi qui D. de verb. obl.
g) l. Qui hæredi 44 D. de cond. et demonstr.
h) Vide Cujac. ad. l. 130 D. de verb. obligat. in recitat.
i) l. ult. C. de impub. et al. l. Dominus. 39. et l. Quodcumque 45. D. de verb. oblig.
k) In summa Codicis num. 5.

SCHOLIA

a) Servus communis. Imo pro portione virili, videlicet si ita concepta sit stipulatio, Titio et Cajo spondes? vel Titio et Cajo dominis meis spondes, *l. Si communis servus ita stipuletur. D. eod. tit.* partes domini tunc spectantur, cum aut sibi, aut simpliciter, aut dominis suis, aut dominis suis Titio et Cajo stipulatus est.

CAPUT XVIII.

De a) divisione stipulationum.

Stipulationum aliæ sunt judiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conventionales, aliæ communes, tam prætoriæ, quam judiciales.

§. I. Judiciales sunt dumtaxat, quæ a mero [1] judicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, vel de persequendo servo, qui in fuga est, restituendove prætio.

§. II. Prætoriæ sunt, quæ a mero prætoris officio

proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam ædilitiæ [2]: nam et hæ a jurisdictione veniunt.

§. III. Conventionales sunt, quæ ex conventione utriusque partis concipiuntur [3]: hoc est neque jussu judicis, neque jussu prætoris, sed ex conventione contrahentium, quarum totidem genera sunt, quot, pene dixerim, rerum contrahendarum.

§. IV. Communes stipulationes sunt, veluti rem salvam fore pupilli: nam et prætor jubet rem salvam fore pupillo caveri: et interdum judex, si aliter expediri hæc res non potest, vel do rato [4] stipulatio.

ADNOTATIONES

* 1 *A mero.* Sine jussu prætoris, sine conventione partium, et judicis a prætore scilicet specialiter dati inter litigantes *a*).
2 *Ædilitiæ.* Continebuntur etiam tribunitiæ *b*).
3 *Utr. p. conc.* Id est, reorum, ut Pomp. ait *c*).
4 *Vel de rato.* Quidam cod. (vel de rato stipulatio exigitur.) In quibusdam tamen horum nihil habetur.

a) l. pen. D. judic. sol.
b) Stipulationis tribunitiæ meminit Ulp. Reg. tit. 7. §. 3.
c) l. 5. ff. de verb. obligat.

SCHOLIA

a) *Divisione stipulationum* Prætor alius est a judice: nam judex est pedaneus judex. Hac igitur ratione judiciales stipulationes separantur a prætoriis, judicialium auctor est solus judex, prætoriarum solus prætor. Prætoriis similes sunt ædilitiæ, tribunitiæ, et omnes, quæ magistratuum auctoritate interponuntur: communes quæ dicuntur, modo judicis, modo prætoria auctoritate interponuntur. Conventionales ex conventione reorum descendunt. Dicam breviter de singulis: de dolo, aut de culpa cautio judicialis est: nam judex, qui rem restituere jubet, curat ut et is, qui restituit, de dolo malo repromittat, id est, nihil se in ea re dolo malo fecisse, *l. Si post. acceptum. l. Præterea. l. Si homo D. de rei vindi. l. Metum.* 3. §. *Item Julianus.* §. *Ex hoc. D. de eo, quod met. caus. l. Creditor. D. de pignor. act.* Cautio de persequendo, et restituendo servo fugitivo, vel ejus servi pretio, judicialis est. Hujus cautionis exemplum ponitur *l. Si cum except.* §. *Quatenus D. de eo quod met. cau.* qui metum adhibuit neque restituit, in quadruplum condemnatur, in quo inest rei persecutio, etiamsi ea res ante condemnationem interierit, sed si post condemnationem interierit, intra tempora judicati, actio tripli, non rei persecutio competit, quandoquidem actione judicati, in quam transfusa est actio quod metus causa, non potest ea res peti, quæ sine dolo et culpa ante moram, hoc est, intra justa tempora interiit at si res metu extorta, veluti homo post condemnationem fugerit, damnatus per judicem cavere debet de eo persequendo restituendoque: eadem cautio exigitur, si ante condemnationem aufugerit. Similes cautiones sunt in specie *l. Redhibere.* §. *ult. D. de ædil. edit. l. Filio.* §. *penult. D. solut. matrim.* et in specie *l. Si a bonæ. D. de rei vindic.* auctore Theophilo in hoc loco, et in specie *l. Si servo,* §. *ult. D. de leg.* 1. Prætoriæ stipulationes sunt veluti damni infecti, de qua in *Tit. de dam. infec.* et legatorum: de qua in *Tit. ut leg. nom. cav.* adde cautionem novi operis, judicatum solvi, judicio sisti. Ædilitiæ solos ædiles auctores habent: hæ sunt, quæ de morbis vitiisque venditarum rerum interponuntur, quarum formulæ complures a Varrone traditæ sunt. Illasce oves, qua de re agitur, sanas recte esse ut pecus ovillum, quod recte sanum est extra luscam, surdam, minam, id est, ventre glabro, neque de pecore morboso esse, habereque recte licere, hæc sic recte fieri spondes? illas capras hodie recte esse, et bibere posse habereque recte licere, hæc spondesne? Illasce suas sanas esse, habereque recte licere, noxisque præstare, neque de pecore morboso esse spondesne? Illosce boves sanos esse, noxisque præstari? illosve juvencos sanos recte, deque pecore sano esse, noxisque præstari, spondesne? et has quidem formulas ad Manlium Jurisconsultum composuisse idem auctor scribit: sunt earum vestigia quædam in *l. Ex empto.* §. *Animalium. D. de action. empt. l. Qui tertiana. D. de ædil. edic.* nas M. Tullius in primo de oratore Manilianas venalium vendendorumque leges appellat. De stipulatione Tribunitia Ulpianus tractat in Fragm. *Si maritus*, inquit, *pro muliere se obligaverit, vel in rem ejus impenderit*, divortio facto, eo nomine cavere sibi solet stipulatione Tribunitia, et fit hujus mentio in *l. Si filiusfamil.* §. *fin. l. Cum mulier.* 2. *D. solut. matrim.* In prætoriis stipulationibus continentur ædilitiæ, tribunitiæ, et omnes, quæ a jurisdictione, et magistratibus veniunt, id est, omnes honorariæ stipulationes. Itaque quod de prætoriis stipulat. dicitur, ad eas omnes stipulationes porrigendum est, quarum cæteri magistratus auctores sunt. Decepti sunt interpretes, qui ædilitias ex jurisdictione prætoria venire, et recte prætorias appellari dicant, quod viderentur fortasse sed quasi per caliginem perstrinxit aciem eorum vox illa *Prætoriis*, quæ ab imperito interprete suggesta est, sed delenda est auctore Pomponio in *l. 5. D. de verb. oblig.* et Theophilo in hoc loco, qui ἐκ τῆς τῶν ædilium ἰουρισδικτίωνος scripsit, unde etiam apparet jus ædilitium esse honorarium jus, non prætorium, sicut stipulationes actionesque ædilitiæ honorariæ sunt, non prætoriæ. Sane Justinianus in §. *Prætorum. sup. de jur. nat.* jus ædilitium non juris prætorii, sed juris honorarii portionem esse dicit, hoc est, speciem juris honorarii, ut in *l. fin. D. de condict. cau. dat. l.* 1. §. 1. *D. de via publ.* Communes stipulationes tam honorariæ, quam judiciales sunt veluti de tutela, et de rato: nam et prætor ita caveri jubet, et interdum judex pedaneus, si aliter judicium experiri non possit: item duplex stipulatio communis est; nam et ædilis jubet duplam promitti evictionis nomine, et interdum judex, *l. 5.* §. *Communes. D. de verb. obl. l. Emptori.* §. 1. *D. de evict.* Conventionales stipulationes ex sola pactione reorum veniunt, quarum tot sunt genera, quot rerum contrahendarum: nam conventionales stipulationes per se solæ inanes sunt nisi contractibus apponantur, nimirum quia obligationum firmandarum causa inventæ sunt, ut Paulus scribit in *lib. 5. Sent.* et eleganter Cajus *lib. 2. Instit. verbis*, inquit, *contrahitur obligatio ex interrogatione dantis, et responsione accipientis, ita ut si ille, qui dat interroget, hoc mihi dabis? qui accipit respondeat: dabo* ideo dantis ait, et accipientis, quia si causa non subsit, stipulatio inanis est: recte Pompon. in *d. l. 5.* eas pendere ex negotio contracto, et ob ipsam verborum obligationem fieri, hoc est, ut verborum etiam obligatione negotium confirmetur: nam ex stipulatione descendit verborum obligatio, ipsa autem stipulatio est verborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondit auctore Paulo in *lib. 2. Sentent. tit.* 3. et Pomponio in *d. l. 5.* §. *Stipulatio*, et ideo recte in *l. Cum patrem. Cod. de jur. dot.* ex verborum conceptione verborum obligationem quæri, unde quid a verborum obligatione stipulatio distet intelligi potest. Etiam illud adjungo, non tantum ex stipulatione, sed etiam ex dictione dotis, et interdum ex jurejurando nasci verborum obligationem, quemadmodum Cajus scribit *lib. 2. Instit.*

CAPUT XIX.

De inutilibus stipulationibus.

Omnis res, quæ dominio nostro subjicitur, in stipulationem deduci potest: sive illa mobilis, sive soli sit.

§. I. At si quis rem, *a*) quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat: aut hippocentaurum [1], qui esse non possit: inutilis [2] erit stipulatio.

§. II. Idem juris est si rem sacram, aut religiosam, quam humani juris esse credebat: vel publicam, quæ usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum; vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cujus commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci, et ex libero servus fieri potest, et commercium adipisci stipulator potest, et res stipulatoris esse desinere potest [3]: sed protinus [4] *b*) inutilis est. Item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in aliquam eorum causam, de quibus supra dictum est, sine facto [5] *c*) promissoris devenerit, extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, Lucium Titium, cum servus erit, dare spondes? et similia: *d*) quia quæ *e*) natura sui [6] dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt.

§. III. *f*) Si quis alium daturum facturumve quid

spoponderit, non obligabitur: veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se ut Titius daret spoponderit, obligatur.

§. IV. Si quis alii, quam cujus juri subjectus sit, stipuletur, nihil agit. *g*) Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, Mihi aut [7] Sejo dare spondes? ut obligatio quidem stipulatori acquiratur, solvi tamen Sejo, etiam invito eo [8], recte possit [9], ut liberatio *h*) ipso jure [10] contingat: sed ille adversus Sejum habeat *i*) mandati actionem. *k*) Quod si quis sibi et alii, cujus juri subjectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valebit quidem stipulatio: sed utrum totum debeatur, quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia dubitatum est [11]: sed placet non plus quam dimidiam partem ei acquiri. Ei qui juri tuo subjectus est, si stipulatus sis, tibi acquiris, quia vox tua tanquam filii sit [12], sicuti filii vox [13] tanquam tua intelligitur in iis rebus, quæ tibi acquiri possunt [14].

§. V. Præterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quæ interrogatus fuerit, non respondeat: veluti si decem aureos [15] a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contra: si modo scilicet id exprimas, id est, si cui sub conditione, vel in diem stipulanti, tu respondeas: Præsenti die spondeo: Nam si hoc solum respondeas, Promitto, breviter, videris in eandem diem vel conditionem spopondisse. Neque enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quæ stipulator expresserit.

§. VI. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo juri subjectus est, vel si is a te stipuletur [16]. Sed servus quidem non solum domino suo obligari non [17] potest, sed ne alii quidem ulli: filii vero familias aliis obligari possunt.

§. VII. Mutum neque stipulari, neque promittere posse, palam est: quod et in surdo receptum est; quia et is, qui stipulatur, verba promittentis, et is qui promittit, verba stipulantis audire debet: unde apparet non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit.

§. VIII. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intelligit, quæ agit.

§. IX. Pupillus omne negotium [18] recte gerit: ut tamen sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, velut si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest.

§. X. Sed quod diximus de pupillis, utique de iis verum est, qui jam aliquem intellectum habent: *m*) nam infans et qui infanti proximus est, non multum a furioso distant: quia hujus ætatis pupilli nullum habent intellectum; sed in proximis infanti [19] propter utilitatem [20] eorum benignior juris interpretatio facta est, ut idem juris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, nec auctore quidem patre obligatur [21].

§. XI. Si impossibilis conditio obligationibus adjiciatur, nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura [22] impedimento est, quo minus existat; veluti si quis ita dixerit: Si digito cœlum attigero [23], dare spondes? At si ita stipuletur, Si digito cœlum non attingero, dare spondes? pure facta obligatio intelligitur: ideoque statim petere potest.

§. XII. Item *n*) verborum obligatio [24] inter absentes [25] concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus præstabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, et non præsentes esse, vel se, vel adversarios suos contendentibus, ideo nostra Constitutio [26] propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Cæsarienses advocatos scripsimus: per quam disposuimus, tales scripturas, quæ præsto esse partes indicant, omnimodo esse credendas: nisi ipse, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus, vel per scripturam, vel per testes idoneos adprobaverit, in ipso toto die, quo conficiebatur instrumentum, sese, vel adversarium suum in aliis locis esse.

§. XIII. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat: non magis, quam post ejus mortem, a quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicujus potestate est, post mortem ejus stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed et si quis ita stipuletur, Pridie quam moriar, vel, Pridie quam morieris, dari? inutilis erat stipulatio. [27] Sed cum (ut jam dictum est [28]) ex consensu contrahentium stipulationes valent: placuit nobis [29] etiam in hunc juris articulum necessariam inducere emendationem: ut sive post mortem, sive pridie, quam moriatur stipulator, sive promissor, stipulatio concepta est, valeat stipulatio.

§. XIV. Item si quis ita stipulatus erat, si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes? inutilis erat stipulatio, quia præpostere concepta est. Sed cum Leo inclytæ recordationis, in dotibus eandem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non esse rejiciendam existimavit; nobis placuit et huic perfectum robur accomodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat hujusmodi conceptio stipulationis [30].

§. XV. Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat, cum moriar dare spondes? vel: cum morieris, ut apud veteres utilis erat, et nunc valet.

§. XVI. Item post mortem alterius recte stipulamur.

§. XVII. Si scriptum [31] in instrumento fuerit, promisisse aliquem: perinde habetur atque si interrogatione præcedente responsum sit [32].

§. XVIII. *o*) Quoties plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat, dare spondeo, propter omnes tenetur. Si vero unam ex his, vel quasdam daturum se responderit: obligatio in iis pro quibus spoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus [33] una, vel quædam videntur esse perfectæ: singulas enim res stipulari, et ad singulas respondere debemus.

§. XIX. *p*) Alteri [34] stipulari (ut supra dictum est) nemo potest. Inventæ sunt [35] enim hujusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi acquirat, quod sua interest: cæterum ut alii detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, pœnam stipulari conveniet, ut nisi ita factum sit, ut comprehensum est, committatur pœnæ stipulatio etiam ei cujus nihil interest. Pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit ejus, sed quæ sit quantitas in conditione [36] stipulationis. Ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit: sed si addiderit pœnam, nisi dederis, tot aureos dare spondes? tunc committitur stipulatio.

§. XX. Sed et si quis stipuletur alii, cum ejus interesset, placuit stipulationem valere. Non si is, qui pupilli tutelam administrare cœperat, cessit administratione contutori suo, et stipulatus est rem pupilli salvam fore: quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male gesserit [37], tenet obligatio. Ergo

et quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. Et si creditori dari stipulatus sit, quod sua interest, ne forte vel pœna committatur, vel prædia distrahantur quæ pignori data erant, valet stipulatio.

§. XXI. Versa vice, qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur nisi pœnam ipse promiserit.

§. XXII. Item nemo rem suam futuram, in eum casum, quo [18] sua sit, utiliter stipulatur.

§. XXIII. *q)* Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris.

§ XXIV. Quod turpi ex causa promissum est: veluti si quis homicidium, vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

§. XXV. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione hæres ejus agere potest. Idem est et ex promissoris parte [29].

§. XXVI. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est, nisi omnibus partibus anni, vel mensis præteritis, non recte petet.

§. XXVII. Si fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatium prætererit, quo traditio fieri possit.

ADNOTATIONES

* 1 *Hippocent.* Eodem exemplo Stoici usi sunt Laertio *a)* auctore, pro re, quæ non est in rerum natura, et Sceptici auctore Empirico *b)*: utitur Galen. 4. *De diff. pul.*

* 2 *Inutilis.* Inutiles sunt, quæ statim ab initio non valent *c)*, et pro non factis habentur. Sed et eæ inutiles dicuntur quarum adjectio est inutilis, quod ad obligationem attinet, *l. Sed si sibi. de stip. ser.* sed improprie, quia ipsæ in totum utiles sunt.

* 3 *Desin. pot. L.* 128. *de verb. obl.*

4 *Protinus.* Protinus et in pendenti, opposita, ut illo Senecæ *d)* loco: Omnia quæ ventura sunt, in incerto jacent, protinus vive.

* 5 *Sine f. pr.* An ergo et si rei alienæ, quam quis stipulatus erat, dominium stipulator nactus fuerit? sic sane, si id nactus fuerit ex causa lucrativa, non si ex causa onerosa *e)*.

6 *Quæ nat.* Vet. (qua natura sui:) qua, pro, quatenus, sive, quoniam. Et bene, natura sui. Nam rem meam recte stipulor sub conditione, cum aliena erit *f)*: quia etsi nunc mea effici non possit natura sui, tamen tantum abest, ut a dominio meo exemple sit, ut in eo nunc sit vel maxime. Atque ita, licet, quantum ad personas attinet, ex quibus obligatio consistit, tempus contractus inspiciatur, uti dictum est Titul. de verbor. obligat. non tamen quantum ad eas res pertinet, quæ in stipulationem veniunt *g)*.

* 7 *Mihi aut S.* Non contra, Sejo aut mihi, *l. Gajus. sol. mat.* Adjectus nominatur posteriore, non priore loco, *l. Qui res. §. Si servus. de solut.* Et in *l.* 1 *§. pen. de stip. ser.* legendum, proprietario, aut fructuario, ex *l.* 28. *eod.*

* *Invito eo.* Invito stipulatore quia certam conditionem habet stipulatio, quam mutare stipulator non potest *h)*: et evenit hoc casu, ut stipulatio ultro citroque pariat obligationem *i)*.

* 9 *Recte p.* Ante litem contestatam *ii)*.

* 10 *Ipso jure.* Si quidem id debitor adjecto solvit, quod fuit in obligatione *k)*: nam si aliud, per exceptionem, non ipso jure, ut *l. ult. §. Cum mihi. de verb. oblig.*

* 11 *Dubit. est.* Dubitatum, inquam, est utrum pars inutilis accrescat utili, pecunia deducta in stipulationem, non abs re, cum alia re deducta sit verius accrescere *l)*.

* 12 *Tanq. fil.* Id est, ipse sibi filius stipulari videtur *m)*.

* 13 *Sicut filii vor. l. Si servus communis. de dam. inf §. Post mortem. inf.*

* 14 *A liq. pos.* In castrensi peculio secus, *l.* 15. §. 1. *de cast. pec.*

15 *Decem aur.* Idem Gajus scribit *libr.* 2 *Instit. n)* Ulpianus contra in *l.* 1. *§. Si stipulanti de verbor. obligat.* Sed hoc primum Ulpian. statuit, inutilem esse stipulationem, si quis pure interrogatus, sub conditione respondeat, vel contra, vel si intra Kalend. Idibus respondeat. Inde generalem regulam proponit cum adjicit promissor aliquid obligationi, vel detrahit, semper ac omni casu probandum esse inutilem stipulationem esse cum exceptione hac, Nisi stipulatori, etc. Et ad hanc quidem exceptionem proximus §. accomodari debet, hoc pacto: ut si stipulanti tibi decem, viginti respondeam, quamvis illico tibi placuerit responsio, non tamen contracta sit obligatio, nisi in 10. quia me non de 20 sed de 10 interrogasti. Ex diverso, ut ne plus quisquam obligetur, quam responderit. Igitur satis non est, placere diversitatem responsionis, nisi responsio in interrogatione, aut vicissim hæc in illa insit. Unde, etsi ei, qui pure stipulatus est, placeat statim conditionalis responsio, vel ex contrario, non ideo magis utilis stipulatio est: quia simplici enunciationi conditionalis, aut conditionali simplex nulla inest. Idem dicendum est, si stipulanti intra Kalendas quintas, placeat responsio Idibus. Sequitur apud Ulpianum: Sed si mihi Pamphilum, cum vero in hac specie idem statuat, quod in superiori, cur eam nonsus est a nota adversæ sententiæ? Credo, quia etsi diversitas responsionis non placeat, utilis stipulatio est, propter variarum rerum causam.

* *A te stip.* Quia idem ab eodem stipulari videtur *o)*.

* 17 *Oblig. non p.* De obligatione civili loquitur, ut §. *Si servus. inf. de nox. act.* nam et domino, et externo obligari naturaliter ex contractibus potest *p)*, exceptis certis casibus *q)*.

18 *Omne negotium.* Omne negotium inter vivos, non negotium *r)* ultimi temporis *s)*: et recte pupillus: nec enim puberi masculo curatoris auctoritate opus est, *l.* 101. *de verb. oblig.*

19 *Proxim. inf.* Aliud est, non intelligere quid loquamur; longe aliud non intelligere quid agamus. Infans non intelligit quid loquatur. Proximus infanti non intelligit quid agatur *t)*. Proximus pubertati utrumque intelligit: Proximus infanti est, qui egressus est infantiam, et qui linguæ gnarus, rerum adhuc ignorans est. Proximus pubertati, qui nondum ingressus est pubertatem, sed prope eam est tamen, ita ut annale tantummodo *u)* vel semestre tempus reliquum sit *x)*.

* 20 *Propter utilitat.* Utilitatis eorum causa, cum de commodo eorum agitur, *l.* 4. *de evict.* ut tum scilicet tutore auctore obligari possint *y)*.

* 21 *Patre obligatur.* Quia cum omnia acquirat patri, in persona ejus cessat utilitatis ratio.

* 22 *Cum nat. imped.* Et ideo, nec ex hujusmodi stipulatione naturalis obligatio nascitur, *l.* 29. *de fidejuss.*

* 23 *Cœl. attinq.* Proverbium, Digito cœlum tangere, Jurisconsultis usitatissimum. Cicero *z)*: Nostri principes digito se cœlum putent attingere. Ovidius *a)*: Tangam vertice cœlum: Symmachus *b)*: Nec ego, ut ajunt, supera convexa tetigissem.

24 *Obligatio.* Cæteri omnes contractus *c)*. Item pacta *d)* recte fiunt inter absentes: et fieri possunt a mutis et surdis *e)*. Neque in eis exigitur adeo congrua responsio, *l. Si stipuler. §. ult. de verbor. oblig.* Sola stipulatio fit inter præsentes *f)*. Et inde nomen verborum oblig. Nam verba sunt præsentium non absentium non fit e muto, aut surdo *g)*: denique congruam responsionem exigit *h)*.

* 25 *Inter abs. L.* 8. *de duobus. reis.*

26 *Constitut.* Constitut. Latina *l.* 14. *C. de contr. stipulat.*

* 27 *Stipulatio.* Notant et Græci *i)* alium casum in *l.* 1. *in princ. C de rei ux. act.*

* 28 *Dictum est.* Cap. 18.

29 *Placuit nobis.* Constit. Latina, *l.* 11. *C. de contr. stipu.* de qua *lib.* 2. *cap.* 20. *§. Post mortem. sup.*

a) In Zenone.

b) Pyrrhon. hypot. c. 14.

c) Theoph. § 2. vers. Nec vero. in 6.

d) De brevit. vitæ c. 9.

e) l. Inter stipulantem. 83. §. Si rem. D. de verb. obl. l. Omnes 17. et l. Ex promissione 19. D. de obligat.

f) l. Si rem 31. l. Existimo 98. D. de verb. obligat.

g) Nam si hæc inspiceretur tempus contractus, inutilis esset stipulatio, quia rem meam inutiliter stipulor.

h) l. Vero procuratori. 12. §. 3. l. Aliud est. 106. D. de solut

i) Stipulator enim pati cogitur, ut adjecto solvatur.

ii) l. Fidejussor. 16. de fidejuss. et l. Si quis stipulatus. 57. §. 1. D. de sol

k) Vide Cujac. ad l. Cum quis sibi. 35. D. de verb. obl.

l) l. Si mihi et Titio. 110. D. de verb. obl. a l. quam vide Cujac.

m) l. Quod dicitur. 130. eod.

n) Tit. 9.

o) l. Si quis pro eo. 56. §. 1. D. de fidejuss.

p) l. Eo temp. 50. §. Etiam. D. de pec. l. Servi, 14 D. de obligat

q) de quibus vide l. 8. Obs. c. 11.

r) §. 1. sup. quib. non est. permiss. fac. test. c. 7.

s) Valer. Max. l. 7.

t) l. 1. §. alt. D. de obl. l. 5. D. de reg. jur.

u) Serv. in illud Virg. l. 8. alter ab undecimo, id est, tertiusdecimus: et vult significare jam se vicinum fuisse pubertati, quod de duodecimo anno procedere non potest.

x) l. Non tantum. 17. D. de excusat. tut. vide Cujac. Observ. lib. 17. c. 4. et Notata Anton. Mercatoris lib. 3. cap. 23. et Obs. 22. cap. 23.

y) Vide Cuj. ad d. l. 4. et ad l. Cum plures. 12. § 1. D. de administ. tut

z) Epist. 7. lib. 2. ad Attic.

a) Secundo de Ponto Eleg. 5.

b) Epist. 46. lib. 1.

c) Ut societas l. 4. D. pro soc. locatio, l. Quædam. 77. D. de rei vindic. mandatum, l. 2. §. 1. et l. 22. § Si curator. D. mand. l. 2. D. de obligat.

d) l. 2. D. de pact.

e) l. In quibuscumque. 48. D. de oblig. l. Ubi non voce. 124. D. de reg. jur.

f) l. 1. D. de verb. oblig.

g) d. l. 1.

h) d. l. 1. § 6.

i) Basil. tit. 1. lib. 29.

* 30 *Conc. stip.* Et simili modo valet stipulatio, si mihi dari stipuler Kal. Feb. aut Titio Kal. Jan. *l. Qui res. §. Mihi dare. de solut. l. ult. §. ult. de verb. obl.*

31 *Si script.* Hæc sententia sumpta est ex Paulo lib. 5. Sentent. de oblig. Adjecit Justinianus idem esse si scriptum sit præsto contrahentes fuisse, §. Item verborum sup.

* 32 *Responsum sit.* Si modo res gesta sit inter præsentes, l. 1. *C. de contr. stipul. l. Titia. §. pen. de verbor. obligat. l. 8. de duob. reis.* Theo. in Tit. de lit. obl. aut si scriptum etiam hoc sit nominatim, rem gestam fuisse inter præsentes, qui et tunc temporis in eadem civitate fuerint, §. Item verborum. sup.

* 33 *Ex plurib.* Quot sunt res, tot sunt stipulationes, nec imperfectæ perfectas vitiant k).

* 34 *Alteri.* Absenti, *l. 3. C. de cont. stipul. l. 3. C. de inut. stip.*

35 *Inventæ sunt.* Illud notandum est, hac in re promissoris et stipulatoris diversam esse causam. Reus namque promittendi est is, qui pro altero quid promittit. *inf. de fidejuss. in princ.* Reus stipulandi est is, qui alteri adstipulatus est. Quod ex Ælio Gallo Verrius Flaccus, aut Sex. Pompejus Festus refert lib. 17. l).

* 36 *Conditione.* Quæ conditioni stipulationis subjecta quantitas sit m).

37 *Si male gese.* Alias, (si male res cesserit ut in l. Stipulatio. 38 §. Si stipuler. de verb. obl.

38 *Quo sua sit.* An potius (qua sua sit?) ut in *l. Nemo. eod. tit.*

* 39 *Ex promiss. parte.* Nec mirum: cum et idem sit legatis ex hæredis parte, *l. 64. de cond. et demon.* n). At non idem est in eis ex legatarii parte, quod in stipulationibus ex parte stipulatoris o).

k) L. 1. § Sed si mihi et l. Scire debemus. 29. D. de verbor. obligat. imperfectæ autem, id in l. Ita stipulatus sum. 115. eod. id est, inutiles.

l) In voce, reus.

m) Theoph.

n) Si hæres pendente conditione legati decesserit, hæredem suum obligatum relinquit, l. Si quis. 57. D. de verb. obligat.

o) Nam is, cui sub conditione relictum est, pendente conditione creditor non est: is autem, qui sub conditione stipulatus est, pendente conditione creditor, est, l. In cui. 42. D. de oblig. et act. ideoque si legatarius pendente conditione moriatur, in hæredem suum nihil transmittit, l. un. § Sin autem. C. de cad. toll. stipulator autem stipulationem conditionalem transmittit. Vide sup. § 4. cap. 15.

SCHOLIA

a) *Quæ in rerum.* His verbis non significat quæ sublata est rebus humanis: nam eam rem, quæ futura est, nemo est, qui nesciat in stipulatum deduci posse: ita loquutus est Paulus in *l. Eum qui juravit. §. 1. D. de jurejur. Si juravero te Stichum mihi dare oportere, qui non sit in rerum natura*, id est, qui desierit esse: longe aliter Joannes exponit, sed male. Illud annotatione indignum non est, quod ex eo, Pauli loco colligitur, utilem esse stipulationem hominis jam mortui, si ex causa furtiva debeatur, vel si ex alia causa debitus, post moram interierit: quodcumque enim debetur in verborum obligationem transfundi potest: atqui debetur homo mortuus, qui furto ablatus fuit, debetur ex omni causa homo defunctus post moram, si ante moram defunctus sit is, qui ex alia quam furtiva causa debetur, jam non debetur nec transfundi in verborum obligationem potest. Sed tamen eum hominem, qui est in rebus humanis, sic unicuique stipulari licet, ut etsi confestim mortuus sit, tamen ejus æstimatio præstetur, id quod egisse videtur is, qui non moriturum servum Stichum dari stipulatus est et hoc proditum est in *l. Non moriturum. C. de con. stipul.*

b) *Inutilis est.* Pura stipulatio earum rerum protinus inutilis est. Sed de conditionali earum rerum stipulatione dubitari potest, ut si quis rem divini, aut publici juris, aut liberum hominem, aut rem, cujus commercium non habet, aut rem suam ita stipulatur, si navis ex Asia venerit, et ea res conditionis existentis tempore humani privati juris, aut commercii aut alieni effecta sit, vel quid si ita stipuletur rem sacram cum sacra esse desierit, liberum hominem cum servus erit, rem suam cum sua non erit? et placet ea, quæ sui natura dominio nostro exempta sunt, neque pure, neque sub ea conditionibus ullo modo in stipulationem deduci posse. Igitur non solum pura, sed etiam conditionalis earum rerum stipulatio protinus ab initio inutilis est: semper excipio conditionalem stipulationem rei meæ: nam etsi amplius ea res mea effici non possit, sui tamen natura tantum abest, ut a dominio nostro exempta sit, ut vel maxime nunc in eo sit. Igitur si conditionis existentis tempore res mea non sit, vel si promissa in hunc modum cum aliena erit, deinde mea esse desierit, utilis stipulatio est: unde colligitur in stipulationibus conditionalibus non spectari tempus contractus: quod utique verum est, quod ad res ipsas attinet, quæ in stipulatione veniunt: nam quod ad personas attinet, ex quibus obligatio consistit, tempus contractus spectari convenit, quemadmodum diximus superius *eod. Tit. de verb. obl.*

An ergo et si rei alienæ, quam quis stipulatus erat, dominium stipulator, nactus fuerit? sic sane si id nactus fuerit ex causa lucrativa, non si ex causa onerosa.

c) *Promissoris.* Facto vero promissoris in earum causam devenit, si in dolo, vel culpa, vel in mora promissor fuerit, *l. Si servum. §. 1. D. de verb. oblig.* Sed si factum promissoris absit, Justinianus ait extingui obligationem, quasi in eum casum reciderit, a quo incipere non poterat. Ut autem a superiori, ita et ab hac sententia excipienda est conditionalis stipulatio rei alienæ: nam etsi deinde mea res efficiatur, constat non perimi obligationem, quia si ex causa non lucrativa mea efficiatur, etiamsi conditionis tempore mea sit, æstimatio debetur, *l. Omnes. l. Ex promissione. D. de oblig. et act.* sin vero ex causa lucrativa, ideo non perimi obligationem dicimus quoniam si rursus ante conditionem res mea esse desierit, utilis stipulatio est, *l. Existimo. D. de verb. oblig.* quod tamen non observatur in eis rebus, quæ post stipulationem, aut divini, aut publici juris factæ sunt, aut quæ alias commercio nostro exemptæ sunt, *l. Inter stipulantem. §. Sacram. D. eod. tit.*

d) *Quia, quæ natura sui.* Quia pro *quatenus*, sive quoniam. Et bene natura sui. Nam rem eam recte stipulor sub conditione, cum aliena erit: quia etsi nunc mea effici non possit natura sui, tamen tantum abest, ut a dominio meo exempta sit, ut in eo nunc sit, vel maxime. Atque ita, licet, quantum ad personas attinet, ex quibus obligatio consistit, tempus contractus inspiciatur, ut dictum est *Tit. de verb. oblig.* non tamen quantum ad eas res pertinet, quæ in stipulationem veniunt.

e) *Natura sui.* Paulus in *d. §. Sacram*, de eis tantum recte negotium geri, quæ subjici usibus, dominioque nostro statim possunt, et in eodem loco, quæ natura sui possibilia sunt. Ubi possibilia dicere videtur quasi possessibilia, quia in re testificor sententiam meam, nihil affirmo: nam fortasse verior est communis interpretatio. *l. Continuus. § Cum quis. D. eod. tit.*

f) *Si quis alium.* De se quisque promittere debet, non de alio: qui si curaturum promittit, ut alius det, vel faciat, de se promittit; qui alium daturum, facturumve promittit, de alio promittit: illa igitur utilis, hæc inutilis repromissio est. Quamobrem hæc stipulatio, habere licere, inutilis est, si ita accipiatur, per omnes futurum ut habere liceat, sic enim factum alienum promitti videtur. Sed ita proculdubio accipienda est, neque per se, neque per hæredes, aut successores suos futurum quo minus habere liceat, nam hæredis factum recte promittitur, *l. Stipulatio ista. in princip.* et *§. Sed si obligat. §. Sed si quis. usque ad §. Sicut. D. de verb. oblig.* Huic autem sententiæ obstare creditur *l. Inter stipulantem. §. 1. D. eod.* lex sit, eum, qui spondet dolum malum abesse, abfuturumque esse, non simpliciter id tantum promittere nihil se, aut hæredem suum dolo malo facturum, sed hoc etiam daturum se operam, ut dolus malus absit, ideoque hæredem suum curaturum: nam eis stipulationis verbis etiam hæredes continentur, non tamen extranei, quia hæredis factum utiliter, alienum inutiliter promittitur, nisi subdatur pœna, aut quanti ea res est stipulatio, *dict. l. Stipulatio ista. § Si quis dolum. l. Novissima. ingest. judic. sol.*

g) *Plane solutio.* Stipulatio in ejus tantum personæ consistere potest, qui stipulatur, solutio in alterius, ut ecce si stipuler mihi aut Titio, stipulatio in te consistit, solutio etiam in Titio, solutio inquam sola: nam nec petere Titius potest, nec novare, nec acceptum facere, nec pignora, aut fidejussores accipere, sed neque ei constitui pecunia potest, quippe cum ei pecunia non debeatur: quinimo si stipulator litem contestatus sit, Titio promissor solvendo pecuniam nihil agit. Hoc amplius Titio solvi non potest, si aut maxima, aut media, aut minima capitis diminutione plectatur, quia capitis diminutionis alius videtur effectus, et hoc Afric. tradit in *l. Cum quis. D. de solut.* cui opponitur *l. Stichum. §. Ususfr. eod. tit.* Lex sit. Titio capite diminuto (Titium cum dico, eum, qui solutionis gratia adjicitur, dico) facultatem solvendi Titio non intercidere, *quia, inquit, et sic stipulari possumus, mihi aut Titio cum capite minutus erit dari*, quæ ratio inepta videtur, si assertio talis est, ut facultas solvendi Titio capitis diminutione non intereat, cur enim eadem ratione ususfruct. Titio relictus capitis diminutione non intereat, cum ita Titio constitui ususfruct. possit cum capite minutus non erit, *l. 3. D. quib. mod. ususfr. amitt.* Certe et mea quidem fert opinio, aptior erit illa ratio, si sic enunciationem recipiamus, ut et si Titius stipulationis tempore capite diminutus fuerit, jus tamen solvendi promissori non deperest, eodemque modo accipere liceat, quod scriptum in *l. Eum qui. 2. § Qui ita. D. de verb. oblig.* videlicet ut filio adjecto recte solvatur, sive is contractus tempore emancipatus, sive in potestate stipulatoris fuerit: nam ut arrogatione, cur non etiam emancipatione jus solvendi intercidat non video: præsertim cum non utroque modo persona mutetur, et in imaginariam servitutis formam cadat. Summa igitur hæc est, jus solvendi Titio capitis diminutione extingui: etiam illud adjungo: in hæredes Titii hoc jus haudquaquam transferri: nam jus personale est, *l. Cum quis. D. de verb. obl.*

h) *Ipso jure.* Existunt quidam casus, in quibus liberatio non contingit. Unus est in *l. 2. §. Item Julianus. D. de eo quod certo loco*, alter est in *l. Julianus. § 1. D. de verb. oblig.* Est et alius, in quo exceptionis ope liberatio contingit in *l. ult. §. Cum mihi. D. eod. tit.*

i) *Mandati actionem.* Idem in *l. Julianus*, et recte: nam id mandasse stipulator videtur, ut pecuniam acciperet, distat tamen adjectus ab illo, cui nominatim mandatum est, ut pecunia solveretur, eo quod adjecto invito stipulatore solvi potest, et ideo paulo ante, etiam inquit invito eo mandatum revocari potest, *l. Vero §. 4. l. Aliud D. de solut.*

k) *Quod si quis sibi.* Cum stipulor mihi aut Titio, Titius solutioni applicatur; cum stipulor mihi et Titio, Titius obligationi applicatur. et ideo pro mea duntaxat parte utilis stipulatio est, ac si mihi et Titio decem stipulatus fuero, mihi sola quinque debentur: nam qui sibi et Titio x. stipulatur, semper una decem communiter sibi et Titio stipulator, sicut qui legat Titio et Sejo x. non aliud intelligitur, quam una decem communiter duobus legare, et ideo quina debentur, non dena, *l. Eum qui ita. D. de verb. oblig. l. Si quis testam. D. de leg. 1.* Idem est si quis uno tenore x. stipulatus sit, atque ita bis decem posuerit: nam eadem decem communiter, non separatim sibi x. et

Titio alias x. stipulatus censetur, quo fit ut non decem, sed quinque sibi debeantur, *l. Stipulatio ista. §. Eum qui. D. de verb. oblig.* quod et ad legata trahendum puto. Summarum vero stipulatio ita ut dixi dividetur, quod si quis servitutem sibi et Titio, vel si fundum sibi et Titio tradi stipulatus sit, quia stipulatio dividi non potest, *l. Stipulationes non dividuntur. D. eod. tit.* putem circumscripta persona Titii, stipulatori solidum deberi. nam et si quis sibi et Titio emerit, sibi et Titio vicino servitutem exceperit, Javolenus scribit *lib. 2. Epistolarum*, adjectionem Titio pro supervacua haberi, *l. Fundus. D. de contr. empt. l. Proprium. D. comm. præd.*

l) Ei qui juri tuo. Filiusfamilias patri, servus domino recte stipulatur, pater si filiofam. aut si dominus servo stipulatur, pro eo est loco, qui juris sunt, ac si stipulatus sibi ipsi esset: nam in filiifamilias, aut servi persona stipulatio consistere non potest: nisi dicamus ita patrem filiofam. stipulatum, ut si se mortuo daretur, quo casu placet non directam quidem filio, quia in ejus persona ab initio non consistit obligatio, sed utilem, etsi hæres patri non existat, actionem ex stipulatu competere, quasi per patrem ipse stipulatus videatur, *l. Quandocumque. §. Si quis ita. D. de verb. oblig. l. Si ita. l. Pater. D. de pact. dot.* neque obstat *l. Cum dos. §. Si vero filia. D. eod.* quoniam in ea lege pater filiæ nominatim pactus non est, et hoc tantum quæritur an quod sibi pater pactus est, filiæ etiam prosit. Illud tentari superioris sententiæ argumento potest, utilem actionem filio dari, si pater ita stipulatus sit, post emancipationem filio dari: nam eadem intervenit ratio. Quid si pactus sit pater ne a filiofam. petatur? si de filio hærede sensit, filio pacti exceptio prodest: nam illud in comperto est, hæredi suo quemque stipulari, et pacisci posse, *l. Avus. D. de pact. l. Avus. D. de pact. dot.* Si non de hærede sensit, sed de filio tantum, quamvis pacti exceptio non prodest, doli tamen prodest, *l. Si tibi. §. Pactus. l. hæredi, §. Jul. D. de pact.* Ex iis omnibus apparet, licet filiusfam. patri stipulatus acquirat, ipso tamen jure patrem filiofam. stipulatum non acquirere, itaque æquitatis auxilio filium indigere, quæ omnia summe notanda sunt.

m) Nam infans. Infans ex eo appellatur, quod fari non possit. Est autem receptum, ut ne fari quis posse videatur ante septimum annum, quoniam etsi ante septimum annum pueri loquantur, non tamen intelligunt ante quid loquantur, et ideo infans in jure civili est is, qui minor septennio est, *l. 1. §. 1. D. de admin. tut. l. Si infanti. C. de jure delib.* Ergo minor septennio stipulari non potest, sed nobis illud videndum est, an major septennio stipulari possit. Et quidem si proximus sit pubertati, id est, si prope pubertatem sit, ita ut vel annale tantummodo, vel semestre tempus reliquum sit, *l. Non tantum. in princ. D. de exerc. act.* quoniam jam tum rerum intellectum capere potest, *§. pen. inst. de oblig. quæ ex delict. nasc. l. Pupillum. D. de reg. juris,* recte eum stipulari constat. At si proximus sit infantiæ, id est, si super infans esse desierit, vel quod apertius est, si fari possit, adhuc tamen rerum ignarus sit, ipso quidem jure stipulari non potest, sed benigne propter eorum utilitatem receptum est, ut qui loqui possunt, et si actum rei non intelligunt, recte et stipulari et promittere possint, et hoc Justin. tradit in hoc §. et Jurisconsul. in *l. 1. §. Furiosum. D. de oblig. et act. l. Servum. D. rem pup. sal. for.* idem favor eis præstatur in adeundis hæreditatibus, qua in re etiam verba exiguntur, *l. Pupillus. D. de acq. vel omitt. hæred.* quod est in extremo *d. l. Servum et agere* superest: aberat sane id verbum a Florentino libro, sed additum est deinde sine copula. Hæc est summa quæstionis hujus.

n) Verborum obligatio. Verba cum dicimus, coram nuncupata verba dicimus non per nuntium, aut per epistolam. Eo fit, ut mutus et surdus emere, vendere, locare, conducere, mutuum, aut depositum contrahere et pacisci possint, non etiam stipulari. Præterea cæteri contractus utiles sunt, etiamsi ad interrogatum, id est, πρὸς ἔπος responsum non fuerit, *l. Si stipuler. §. fin. de verb. obligat.* quod in verborum obligatione aliter se habere superius demonstravi. Sententiæ hujus §. quædam opponuntur, quæ recte dissolvit Accursius.

o) Quoties plures. Tot sunt stipulationes, ut dici solet, quot res vel summæ, quæ specialiter ac nominatim stipulatione comprehensæ sunt, et ideo si quis plures res, aut plures summas interrogatus, unam respondeat, quasi ad interrogatum non responderit, non dicemus non utilem esse stipulationem, nam ad unam ex pluribus stipulationibus apte respondisse videtur, *l. Inter stipulantem. §. Si stipulante. D. de verb. oblig.*

p) Alteri stipulari. Hæc regula nusquam quidem non est vera, si quidem etiamsi servus publicus, aut duumvir, aut is qui ob eam rem datus est a prætore, stipulatur rem pupilli salvam fore, si avus maternus stipulatur nepti divortio facto dotem reddi: si pater filio post mortem suam dari stipuletur, non directa, sed ex æquitate utilis actio competit. De primo casu est, *l. 2. 3. 4. D. rem pup. sal. for. l. 1. §. Exigere. D. de mag. con.* De secundo *l. Cajus. D. sol. matr.* De tertio dixi in *§. Ex cero. sup.* sed neque his casibus stipulatori ulla actio competit. Cum autem dicimus alteri neminem stipulari posse, stipulationis *verbo* omnem contractum comprehendimus: stipulationibus addenda sunt pacta et leges, quæ contractibus apponuntur: nam nec pacisci, nec legem dicere alteri quisquam potest, *l. Quo tutela. §. fin. D. de reg. jur.* et hoc quoque perpetuum est: nam et si quis talem rebus suis legem donando dixerit, ut post tempus Titio restituantur, si commodando, aut deponendo res Titii, dixerit, ut Titio reddantur, si mater deponendo res suas dixerit, ut post mortem suam Titio filio suo restituantur, si pater genero dotem dando dixerit, ut ea Titio nepoti, mortua in matrimonio filia, reddantur, constat non directam, sed utilem ex pacto actionem dari. Primus casus est in *l. 3. C. de donat. quæ sub mod.* cujus ratio posita est in donationis causa: nam Titio donare voluit, qui prioris donationis legem dixit, nec enim omnis lex donationis alteri actionem parit, *l. Cum res. C. de donat.* Secundus casus est in *l. pen. C. ad exhib.* hanc rationem habet, quia res Titii deposuit aut commodavit. Tertio causam dedit affectio filii, *l. Cajus in fine D. sol. matrim.* alioquin cessat deposita actio, ut notatur in *l. Donat. §. pen. D. de donat.* Quarto etiam affectio causam dedit: nam nepotibus, quos in potestate non habebat, reddi stipulatus est, *l. Pater. C. de pact. convent.* ex qua interpretanda est *l. Pactum. C. eod. tit.* alioquin lex dotis extraneo actionem non parit, *l. Cum patrem. C. de jur. dot.* His casibus similis non est species *l. Si cum venderet. D. de pign. act.* nam in ea lege ex pacto non datur actio, sed propter pactum debitori utilis vindicatio, vel quod tutius est in factum prætoria contra emptorem competit, et de hac quidem in factum actione, quæ subsidio est vindicationi, multa exempla exposui in Tit. *de rer. divis.* quæ huc quoque referri commode possunt. Et hæc in legibus ita se habent, hoc est in pactis, quæ contractibus, aut traditionibus rerum adjiciuntur. Sed eadem de omnibus pactis conventis dicta putemus, ut videlicet in alterius personam concipi non possint, nec si pater quidem ipse de non petenda a filiofamilias pecunia paciscatur: nam ut ego superius ostendi filio pacti exceptio non prodest, succurritur ei tamen proposita exceptione doli mali. Sed et in constituto, quod non longe recedit a pacto, benigne receptum est, si actori vel tutori vel curatori constituerit aliquis, ut municipibus aut pupillo, aut furioso, aut juveni solutorum, ut eis non directa, sed utilis actio detur, *l. Eum qui. §. ult. D. de constitut. pec.* Quidam vero casus existunt, in quibus et si quis sibi stipulatus fuerit, alteri tamen actio competit, ut ecce in prætoriis stipulationibus, veluti damni infecti, legatorum, judicatum solvi, si procurator stipuletur vel actor municipum, domino causa cognita utilis actio competit, *l. Damni. §. fin. de dam. inf. l. In omnibus. D. de prætor. stip. l. In causa. in fine et l. prox. de procur. l. ult. D. quod cujusque univer.* Causa inquam, cognita, ut si procurator sui copiam non faciat. Sed et in conventional. stipulationibus receptum est domino utilem actionem dari, si procurator præsentis aut si procurator absentis ex re domini stipuletur, *l. Si procuratori. D. de verb. oblig. l. Quod procurator. D. de procur.* Hoc amplius ex stipulationibus institoriis domino utiles actiones competunt, si aliter rem suam dominus servare non possit, *d. l. In omnib. l. In fine. l. 2. D. de inst. act.* eoque exemplo si procurator contraxerit, domino succurritur, *l. Julian. §. Si procurator. D. de act. empt.* de qua memini me ad aliquem modum tractasse in *Tit. de instit. actio. lib. 4. Codicis* præterea si procurator militis, si tutor, si curator pecuniam militis, pupilli, furiosi, adolescentis, suo nomine crediderint, utilis eis personis certi condictio, et ex stipulatu actio competit, quod in eodem libro demonstravi ad *l. Ad probationem. C. de probat.* Cæterum his casibus nemo dicat alteri habitum contractum habitamve stipulationem valere, aut per liberam nobis personam acquiri, quia ad eos, qui suo nomine contrahunt hi casus pertinent. Illud quidem in mutuo, non etiam stipulatione jure singulari receptum est, ut qui suam vel nostram pecuniam nostro nomine crediderit, directam nobis condictionem acquirat, atque etiam hypothecariam actionem, id quod ego exposui in *lib. 4. C. sub Tit. per quas per. nob. acq. et Tit. si cert. pet.* Exposui casus, in quibus si quis alteri stipulatus fuerit (quo verbo omnem contractum significari dixi) aut si alteri legem dixerit alteri ex stipulatu vel ex pacto utilis actio datur. Exposui unum in quo ex lege alteri dicta, alteri actio non datur, sed aut vindicatio utilis, aut in factum prætoria extremum juris sui obtinendi perfugium, et item alterum, in quo pacto nudo in alterum concepto non pacti, sed doli exceptio datur, et alios quosdam, in quibus constitutum alteri factum utilem constitutoriam actionem parit. Exposui deinde casus, in quibus et si quis sibi contraxerit, alteri tamen utilis actio competit, et in quibus si quis alteri contraxerit, alteri directam actionem parat: nullum inveni, in quo alteri facta stipulatio alteri directam ex stipulatu actionem daret, sed sunt alii quidam, quos Justinianus notat in proximo §. in quibus alteri facta stipulatio, stipulatori, non etiam alteri actionem parit, qui hac regula breviter comprehendi possunt: Quotiescumque stipulatoris interest alteri dari vel fieri, toties, si stipulatus sit, alteri directa ex stipulatu ei competit actio cujus et alia exempla ponuntur in *l. Stipulatio. §. Si stipuler. §. Si quis insulam. §. Si quis ergo. D. de verb. oblig.* dixi directam dari: quid ergo est, quod ait *d. l. Stipulatio utilem ex locato actionem?* Directa est actio, verum utilis dicitur, quod detur utilitatis et ejus quod interest domino, ut in *l. Qui servum. D. eod.* Cum ex locato dicit, exaudire oportet *ex stipulatu*: nam stipulatio, ut sæpe alias dixi, appendix est omnium contractuum. Quæ ad hunc §. pertinere sum ratus, omnia dixi.

q) Si de alia re. Cum in re dissentiunt, nulla est stipulatio, cum in nomine consentiunt in re consentiunt, utilis stipulatio est, *l. Si in nomine. D. de verb. oblig.* Cum in materia dissentiunt, in re consentiunt, utilis item stipulatio est, *l. Si id quod. D. de verb. oblig.* et utile pignus, *l. 1. D. de pignor. act.* Denique utilem esse venditionem Marcellus scripsit, quod ita Ulpianus tractat, in *l. Venditionis. l. Alioquin. l. Quid tamen. D. de contr. empt.* ut si acetum pro vino veneat, locus sit sententiæ Marcelli si modo id acetum ex vino prodierit, quoniam eadem prope οὐσία aceti et vini acidi, diversum esse si embamma pro vino veneat, ἔμβαμμα est factitium acetum, ut in *l. Si quis vinum. §. Si acetum. D. de trit. vin. et ol. leg.* si æs pro auro, plumbum pro argento veneat. Itaque Ulpianus a Marcello dissentit, et de Ulpiani sententia accipiendum est quod sub Pauli nomine Tribonianus scripsit in *l. Si sterilis. §. Quamvis. D. de act. empt. quamvis,* inquit, *supra diximus,* id est in Tit. *de contr. empt. Diximus autem empt. omnia non esse.* Hæc negatio deest in Florentino libro, deest, inquam, non abest, sic enim sentio: nam eam cæteri omnes libri conservant, nec certe superius usquam dictum est

emptionem esse, quamvis autem emptio non sit, tamen ex empto agitur quanti interest, ut in *l. Labeo* 2. *D. de contr. empt.* Cæterum Ulpiani sententia hæc est: nullam emptionem esse, si in qualitate, materia, substantia, *ούσία* quæ omnia idem significant, erratum sit, ut si aurum unus emere, aurichalcum alter vendere se existimaverit. Idem esse Ulpian. tradit in *l. Quid tamen*, si animo erret in materia, ut in illo exemplo si æs pro auro veneat. Quid tamen si cohæredes viriolam, quæ aurea dicebatur, pretio undique exquisito uni hæredi vendiderint, eaque inventa sit ærosa. Et placet utilem venditionem esse, quia aliquid auri viriola habet. Viriolam dixit ut in *l. Si tibi.* §. 1. *D. de opt. leg. l. Argumento* §. *Ornamenta l. fin.* §. *fin. D. de aur. et arg. leg.* Cicer. 3 *De nat. deor. Idem victoriolas aureas et pateras coronasque, quæ simulacrorum porrectis manib. sustinebantur sine dubitatione tollebat, eaque se accipere non auferre dicebat*, ubi fortasse legendum est *Viriolas*. Val. Max. legit *Victorias*: ideoque nihil affirmo. Eadem vero ratione Ulp. scribit, venditionem valere si inaurata pateat esse aurea, cui opponitur *l. Cum ab eo.* §. *fin. D. de contr. emp.* quæ nullam esse emptionem dicit, si quis mensam argento coopertam, quasi argenteam vendiderit, equidem puto inaurata vel inargentata separari ab eis oportere, quæ auro vel argento cooperta sunt: illis enim aurum vel argentum cohæret, tametsi admistum est, iis non item.

CAPUT XX.

De a) fidejussoribus [1].

Pro eo, qui promittit [2] solent alii obligari [3], qui fidejussores appellantur, quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit.

§. I. In omnibus autem obligationibus assumi possunt, id est, sive re, sive verbis, sive literis, sive consensu contractæ fuerint. At ne illud quidem interest, *b*) utrum civilis, an naturalis sit obligatio, cui adjiciatur fidejussor: adeo quidem ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui fidejussorem a servo accipiat, *c*) sive ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur.

§. II. Fidejussor non tantum ipse obligatur, sed etiam hæredem obligatum relinquit.

§. III. Fidejussor et præcedere [4] obligationem, et sequi potest [5].

§. IV. Si plures sint fidejussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur [6]. Itaque liberum est creditori, a quo velit solidum petere [7]. Sed ex epistola *d*) divi Hadriani [8] compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sunt [9] litis contestatæ tempore, partes petere.

Ex Auth. De fidejussorib. et mandatoribus, etc. Coll. 1. tit. 4. Nov. 4. capit. 1. seu §. Si quis igitur crediderit.

Sed hodie utroque præsente, reus prius conveniendus est: sed absens ab intercessore præsente hoc desiderante deducendus est intra tempus definitum a judice, quo transacto intercessor satisfacere compellitur, cessis sibi actionibus, absque distinctione contractus sive intercessoris.

Ideoque si quis ex fidejussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc cæteros onerat. Sed si ab uno fidejussore creditor totum consecutus fuerit, hujus solius detrimentum erit, si is, pro quo fidejussit, solvendo non sit, et sibi imputare debet, cum potuerit adjuvari ex epistola divi Hadriani, et desiderare ut pro parte in se detur actio [10].

§. V. Fidejussores (*) ita obligari non possunt, *e*) ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit, fidejussor in quinque recte obligatur, contra vero obligari non potest [11]. Item si ille pure promiserit, fidejussor sub conditione promittere potest, contra vero non potest [12]. Non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus, et plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare, minus post tempus dare.

§. VI. Si quid autem fidejussor pro reo solverit, ejus recuperandi causa habet cum *f*) eo mandati judicium.

§. VII. Græce fidejussor ita accipitur [13] τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω, sive βούλομαι: sed et si φημι dixerit, pro eo erit, ac si dixerit λέγω, Dico quod fide jubere volo.

§. VIII. In stipulationibus fidejussorum sciendum est generaliter hoc accipi [14], ut quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque constat si quis scripserit se fidejussisse, videri omnia solemniter acta.

AONOTATIONES

1 *De fidej.* Fidejubere, est suo periculo fore id, de quo agitur, recipere: quod per stipulationem fit.

* 2 *Qui promitt.* Pro promissore, et nomine promissoris idem est ut pro me, et meo nomine, *l.* 22. *Si mandavero. mand.* Creditor fidejussorem pro debitore obligat *a*), §. *ult. sup. c.* 14. Alieno ergo nomine fidejussor obligatur *b*), mandator autem suo nomine *c*).

* 3 *Obligari.* Exemplo rei principalis, cujus locum fidejussor obtinet, *l.* 4. *de fidejussor.* l. 25. *C. eod.* In mandatore autem aliud est. Consule *Observ.* 23. *d*).

* 4 *Præcedere.* Mandator præcedere, non sequi, *l.* 12. §. *Si post mand. e*) hic tenetur creditori *f*) actione mandati, Fidejussor ex stipulatu *g*), debitor utrique mandati, vel negot. gestorum *h*), l. Gratius. de fidejuss.

* 5 *Sequi pot.* Confestim, vel interjecto tempore, *l. Amissi.* §. *pen. D. eod.* videbatur sequi tantum posse, quum et sequela dicatur esse principalis obligationis, *l.* 93. §. 2. *de solut. l.* 5. §. *pen. de inst. act.* sed in contractibus ordo temporis, vel scripturæ non observatur.

* 6 *In solid. ten.* Sicut reus principalis, cujus singuli locum obtinent, nisi id agatur nominatim, ut in partem tantum teneantur *i*).

* 7 *Solid. pet.* Nisi is quem eligit ante judicium acceptum offerat, quod pro parte sua sit, *l.* 16. *Jud. sol.*

8 *D. Hadr.* Quod etiam edicto comprehensum fuisse Paulus indicat *l.* 1. *Sentent. k*) hoc beneficium omnibus accessionibus datur, *l. ult. Cod. de constitu. pec.* cujus l. extrema ratio sic restituenda est, (æquitatem enim divisionis species actionis) ut apparet ex *l. Si fidejussores. de fidejuss. tut.*

* 9 *Solv. sunt.* Et præsentes ipsi, aut procuratores eorum *l*).

* 10 *In se detur. a. L. Si testamento.* §. *Quod si duo. in fi. D. eod.* vel etiam ut in se datæ actioni in solidum, subjiciatur exceptio, si non et cæteri solvendo sunt, l. 28. *eod.*

(*) *Vide Merill. Variam. adject. cap.* 1.

* 11 *Non potest.* In majorem summam scilicet: in debitam enim summam obligari magis est, arg. *l. Si a reo.* 70 *de fidejuss.*

* 12 *Contra vero non p.* Quia reus principalis, qui sub conditione debet, obligatus non est. Contraria igitur ratione, si in diem debet, quia obligatus est, pro eo pure fidejubere, vel constituere potest. Nec fuit cur Acc. *l.* 4. *de constit. pec.* hac in re fidejussionem separaret a constituto. Et quod ait, promittere non potest, sic est accipiendum, obligari non potest præsenti die. Cæterum existente conditione obligabitur, *l.* 19 *de const. pec.* Obligatio fidejussoris potest esse in pendenti, *l.* 35. *de judic.*

13 *Accipitur.* Recte, ut in *l. Græce, de fidejuss.* Et in lib. script. ad idem pertinens *l. Blanditus. Cod. eod.* nondum a quoquam ea fide bona

a) Sic creditor debitorem proprio nomine obligare dicitur in l. 1. §. 2. D. de obligat. et action.

b) d. §. 2. l. 1. §. Sed est proprio. D. de obligat.

c) l. Papinianus. 28. D. mand.

d) Cap. 25.

e) Ubi Ulp. ex Papin. refert, si post creditam pecuniam mandavero creditori credendam, nullum esse mandatum.

f) Qui mandatu ejus pecuniam credidit.

g) §. ult. hoc tit. l. Idemque. 10. §. Fidejussores. D. mand. l. 14. C. de fidejuss. per stipulationem enim constituitur, d. §. ult. vide Cujac. Parat. C. de fidejuss. l. Nec enim 6. D. de solution. servatur tamen in negotiis alium temporis, l. 2. §. Prius autem. D. de vulg. et pup.

h) Si quis pro absente fidejusserit, l. Ex mandato. 20. §. 1. D. mand. l. 4. D. de fidejuss.

i) l. Inter eos. 51. D. de fidejuss.

k) tit. 20.

l) l. Si dubitet. 10. D. de fidej. Nov. de duob. reis. 99. cap. 1.

restituta, sic emendanda est auctoritate librorum antiquorum, (quod quum pro alio intervenires. τι μὴ dixisti: quod optime convenit cum *l. 1. §. Si quis interroget. de verbor. obligat.* vel ut docet *Observ. 14. cap. 40.*

14 *Generalit. hoc accipi.* Propter celeritatem dirimendarum litium, ut sup. c. 19. §. Item verborum.

SCHOLIA

a) *Fidejussoribus.* Fidejussio fit per stipulationem, atque ita his verbis: *fide tua esse jubes?* fide mea esse jubeo. πιστει κελευεις τῇ ἐμῇ πιστει κελευω. §. Græce infra. *Gajus lib. 2. Instit.* verbis inquit obligatio contrahitur, ut in obligatione debitoris, si aliquis fidejussor accedat, ille qui personam fidejussori tradit interroget ipsum, fide tua esse jubes? et ille respondeat, fide mea esse jubeo. Quod si ita concipiatur stipulatio, nomine Titii dabis? dabo: non fidejussorem, sed reum subsidiarium accipere stipulator videtur, cum quo ita demum ex stipulatu agat, si suum a Titio servare non potuerit, nam si exstat solvendo Titius, nihil ejus interest nomine Titii dari sibi ab altero stipulari. atque ideo inutilis stipulatio futura est. *l. Si ita stipulatus fuero te sisti. §. 1. D. de verb. oblig.* Sed enim fidejussore accepto, liberum est creditori fidejussorem eligere, etiam si reus solvendo existat, quod etsi immutatum sit ab Justiniano in Novellis, in cæteris tamen omnibus Justiniani libris ita semper definitur. Itaque non possum adduci, ut credam his verbis, mihi dabis? dabo, fidejussoriam obligationem contrahi, nisi fidejubendi verbo usi sint contrahentes. Est quidem exemplum tale fidejussionis in *l. Fidejussor obligari D. de fidejussor.* Titio, aut Sempronio id dare spondes. Sed cum in omnibus aliis locis interposito fidejubendi verbo, contractam fidejussionem inveniamus, non erit absurdum illis quoque in loco eam vocem subaudire: fidejubere autem nihil aliud est, quam suo periculo fore id, de quo agitur recipere.

b) *Utrum civilis.* Civilis non ea tantum est, quæ naturalem causam non habet, ut puta ex syngrapha, sed et quæ naturali causæ innixa est, ut puta ex empto, vendito, locato, conducto. Naturalis est inter servos cum servis, inter patrem et filiumfamilias, ex causis adventitiis, aut profectitiis, inter fratres, qui sunt in ejusdem potestate ex eisdem causis, naturalis est etiam ea, qua pupillus tenetur, si locupletior factus sit: his addo honorariam obligationem, ut puta de constituta, de peculio, et obligationes, quæ ex delictis, aut quasi ex delictis nascuntur.

c) *Sive ipse dominus.* Fidejussor civiliter domino obligari potest, apud quem servus naturaliter obligatus est: in contrarium fidejussorem a domino servus accipere non potest, ne domino statim quæsita fidejussoria obligatione apud eundem et pro eodem fidejussor extitisse videatur, *l. Si quis pro eo §. 1. D. eod. tit.* Non est autem dicendum naturalem obligationem domino per servum acquiri, aut patri per filium, quia jure naturali servitus incognita est. *l. Quod attinet. D. de reg. jur.* neque vero id patitur quæstio *l. Frater a fatre. D. de condict. indeb.*

d) *Divi Hadriani.* Intelligit Antoninum Pium Hadriani filium, ut constat ex *l. Si test. §. Quod si duo. D. eod.* sic *sup. in Tit. ad S. C. Tertyll.* et in *l. Acceptis. D. ad leg. Falcid. l. Deducta. §. Acceptis. D. ad Trebell. l. Si de ui. D. de judic.* De hoc autem divisionis beneficio scripsimus in *l. ult. C. de const. pecun.*

e) *V. plus. debeant.* Itaque si reus quinque promiserit, fidejussor in decem obligari non potest. Cæterum magna quæstio est, an saltem teneatur in quinque: movet l. *Græce. §. Illud. D. h. t.* in qua Florentinæ ita scriptum est: *Omnino non obligari*, me quidem, ita ut Alciato non assentiar, qui fidejussorem saltem in quinque obligari contendit: nam id quoque stricta stipulationem jura non patiuntur. creditor rogavit decem, ille promisit decem, huic stipulationi, neque addi, neque detrahi quidquam potest.

f) *Mandati judicium.* Adde, vel negotiorum gestorum, l. 4. *D. eod. tit. l. Ex mandato. D. mand.* sicut de dolo actioni adjungitur semper in factum actio, ita actioni mandati negotiorum gestorum.

CAPUT XXI.

De a) literarum obligatione [1].

Olim scriptura [2] fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur [3], quæ nomina hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit, quod ei numeratum non est: de pecunia minime numerata, post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim sæpissime constitutum est: sic fit ut hodie dum quæri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus Constitutionibus [4] usque ad quinquennium [5] procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per Constitutionem [6] nostram tempus coarctatum est, ut ultra biennii metas hujusmodi exceptio minime extendatur [7].

ADNOTATIONES

1 *De lit. ob.* De his nullo in loco fit mentio in Pandectis, sed de aliis tribus dumtaxat, *l. Græce. §. 1. de fidejuss.* l. 2. *de novat. l. 1. §. 1. l. Obligamur. de oblig. et act.* fuit enim olim perpetua exceptio non numeratæ pecuniæ: nulla igitur literarum obligatio. Imperatores a) eam exceptionem temporariam fecerunt, atque ita induxerunt obligationem literarum.

* 2 *Olim scr.* Scriptura est scriptura mensæ argentariæ, *l. 27. de fur. ut cap. seq. et l. 38. de obligat. et act. l. 4. de pign.* Ulp. in Reg. b) Manumissus inter amicos omnia tamquam servus acquirebat manumissori, sive quid stipulabatur, sive per scripturam acceperat.

* 3 *Fieri diceb. L. Si plures. de pac. l. 1. de an. leg.*

4 *Constitut.* Constitutio Latina *l. pen. C. de non num. pec.*

5 *Usq. ad quinq. L. 1. C. Hermog. de cau. et non num. pec.* ubi vulgo male (ex cautione,) pro exceptionem.

6 *Constitutionem.* Constit. Latina l. 17. *C. de* fide instrum.

* 7 *Extendatur. § Idem juris. inf. de except.*

a) Alexander in l. 1. C. Hermog. de caus. et non numer. pec. et Justin. in l. In contractibus. C. de non numer. pec.

b) In Fragm. edita cum Licin. Rufino. Vide tamen Salmas. de usur. cap. 6. pag. 136. et seq. Nos Cujacium sequimur, et addimus manumissum inter amicos omnia acquirere manumissori, sive quid stipuletur, sive per scripturam mensæ argentariæ nulla interposita stipulatione acceperit.

SCHOLIA

a) *Literarum obligatione.* De his nullo in loco fit mentio in Pandect. credo, quia manavit ex posteriorum Imperatorum Constitutionibus. Quid est igitur, quod ait Cajus *lib. 2. Institutionum*, *Aut re contrahitur obligatio, aut verbis, aut literis, aut consensu.* Puto addita illa verba, *aut literis*, nam de obligatione literarum postea non meminit, quod enim paulo post scribit: *Neque potest ei, cui pro nostro*, etc. mutila mendis respersum est, quas ego sic purgavi. *Neque potest ei, cui pro nostro debito cavet de cauta et non numerata, sicut fieri solet aliquid disputationis adferri, cum id, quod a nobis accepit alteri caverit redditurum. Delegatio fit, aut a re in personam, aut a persona in personam: a re in personam, velut si id, quod ex emptione, aut conductione, aut societate debes, alii reddas, ut mihi reddere debeat. A persona in personam velut, si id, quod mihi alter debet, alteri personæ delegem.* Prior. sententia confirmatur *l. Si quis delegaverit. D. de novat.* posterior l. *Delegare.* 1. *D. eod.* nam quæ fit per litis contestationem delegatio, a re in personam fit.

CAPUT XXII.

De ex consensu obligatione.

Consensu fiunt [1] obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis consensu dicitur obligatio contrahi: quia neque scriptura [2] neque præsentia [3] omnimodo opus est: at nec dari [4] quidquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerunt, consentire: unde inter absentes quoque talia negotia con-

trahuntur, veluti per epistolam, vel per nuncium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono et æquo [5] præstare oportet: cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat [6].

ADNOTATIONES

* 1. *Cons. fiunt.* Fiunt consensu nudo, non ut pacta, etiam tacito *a*). At convalescunt tacito aliquatenus *b*), *l.* 13. §. *Qui completo. et seq. D. loc.* Fiunt et tacito ex una parte, non ex utraque, *l.* 35. §. *ult. de verbor. oblig. c*).

* 2 *Script.* Scriptura mensæ argentariæ, per quam nominibus contrahebatur obligatio *d*).

* 3 *Neq. præs.* Præsentiæ nomine, verbo, scripturæ, nomine meus Gajus significavit *e*).

* 4 *At nec dari.* Non est etiam necesse rem ullam intervenire, quæ abalienetur *f*) *l.* 3. *de oblig. et act.*

* 5 *Ex bono et æq.* Ex bona fide, quia contrahentes utrimque tenentur actionibus bonæ fidei, quales etiam sunt actiones, quæ nascuntur ex obligationibus re contractis, excepta condictione, quæ de mutuo dato proponitur *g*). Cæteræ strictæ actiones sunt.

* 6 *Promittat.* Verborum obligationes, quæ ex stipulatione nascuntur, vel dictione dotis, vel jurejurando liberti, sunt μονόπλευροι *h*) et ex actu *i*) potius quam ex contractu: item quæ nominibus, vel literis contrahuntur. Obligationes autem, quæ consensu nudo contrahuntur, mutuæ sunt: sive διπλευροι: et illæ etiam, quæ re contrahuntur, excepta ea quæ mutui datione *k*).

a) l. 2. de pact.

b) Id est, in ipso anno, quo tacuerunt videntur eandem locationem renovasse, non etiam in sequentibus annis, ut ait ibidem Ulp.

c) Puta ex parte locatoris usus si conductor in conductione ad interrogationem locatoris non responderit, si tamen idem locatar in id quod responsum est consenserit, valet quod actum est: quia hic contractus non tam verbis (sicut stipulatio) quam consensu confirmatur. Locatio igitur fit tacita consensu ex parte locatoris.

d) Vide Cujac. ad l. Si plures. 9. cod.

e) In l. 2. §. 1. D. de oblig.

f) Id est, harum obligationum substantia in eo non consistit, ut aliquod corpus nostrum, aut servitutem nostram faciat. hoc enim est abalienare, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid, vel faciendum, vel præstandum.

g) Quia licet re contrahatur, tamen stricta est. Th. §. 3. inl. de exced.

h) V. Cujac. ad l. 1. D. de verb. oblig.

i) Hæc negotia contractus proprie non dicuntur, sed actus, l. 5. §. ult. D. de reb. cred. l. Labeo. 19. D. de verb. sign.

k) Obligatur enim tantum debitor.

CAPUT XXIII.

De emptione et venditione.

Emptio et venditio contrahitur simulatque de pretio convenerit: quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arræ [1] nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractæ. Sed hæc quidem de emptionibus et venditionibus, quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet: nam nihil a nobis in hujusmodi venditionibus innovatum est: in iis autem quæ scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem et emptionem constituimus [2], nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahentibus autem subscripta, et si per tabelliones fiunt, nisi et completiones acceperint [3] et fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, et pœnitentiæ locus est, et potest emptor, vel venditor sine pœna recedere ab emptione. Ita tamen impune eis recedere concedimus, nisi jam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsequuto, sive in scriptis, sive sine scriptis, venditio celebrata est, is qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit, quod dedit [4]: si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet super arris nihil expressum est [5]. Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest.

§. I. Sed et certum [6] pretium esse debet: alioquin si inter aliquos ita convenerit, ut quanti Titius rem æstimaverit, tanti sit empta: inter veteres satis abundeque hoc *a*) dubitabatur, sive constaret venditio sive non [7]. Sed nostra decisio [8] ita hoc constituit, ut quoties sic composita sit venditio: Quanti ille æstimaverit, sub hac conditione staret contractus: ut si quidem ipse, qui nominatus est, pretium definierit: omnimodo secundum ejus æstimationem et pretium persolvatur, et res tradatur, et venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire: tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod jus cum in venditionibus nobis placuit: non est absurdum et in locationibus et conductionibus trahere.

§. II. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in cæteris rebus an pretium esse possit, veluti an homo, an fundus, aut toga alterius rei pretium esse possit, valde quærebatur [9]. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere, unde illud est, quod vulgo dicebatur permutatione rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis et venditionis vetustissimam esse, argumentoque utebantur Græco Poeta Homero [10] qui aliquam partem exercitus Achivorum vinum sibi comparasse [11] ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι,

Diversæ scholæ auctores contra sentiebant aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem: alioquin non posse rem expedire permutatis rebus, quæ videatur res venisse, et quæ pretii nomine data esse: nam utramque videri, et venisse, et pretii nomine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia dicentis permutationem *b*) propriam esse speciem contractus a venditione separatam, merito prævaluit: cum et ipsa aliis Homericis versibus adjuvatur, et validioribus rationibus argumentatur, quod et anteriores divi principes admiserunt, et in nostris Digestis latius significatur.

§. III. *c*) Cum autem emptio et venditio contracta sit [12], quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, quum sine scriptura res agitur, periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ, vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint, aut fundus vi fluminis totus, vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquæ, aut arboribus turbine dejectis longe minor [13], aut deterior esse cœperit; emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere [14]. Quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet. Nam et commodum ejus esse debet, cujus periculum est. Quod si fugerit

homo qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam ejus usque ad traditionem venditor susceperit. Sane enim si suscepit, ad ipsius periculum is casus pertinet, si non suscepit, securus est. Item et in cæteris animalibus cæterisque rebus intelligimus. Utique tamen vindicationem rei, et conditionem exhibere debebit emptori: quia sane qui nondum rem emptori tradidit, adhue ipse dominus est. Idem etiam est de furti, et de damni injuriæ actione [15].

§. IV. Emptio [16] tam sub conditione, quam pure contrahi potest *. Sub conditione, veluti, si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.

§. V. Loca sacra, vel religosa, item publica, veluti forum, basilicam, frustra quis sciens emit, quæ tamen si pro profanis, vel privatis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat [17], ut consequatur, quod sua interest deceptum non esse. Idem juris est, si hominem liberum pro servo emerit.

ADNOTATIONES

* 1 *Arræ nomine*. Quæ et pignus Plauto a) et aliis. Et est igitur quasi accessio jam contractæ obligationis, jamque destinatæ mercis b).

2 *Constituimus*. Constitutio Latine *l. 17. C. de fide instrum.*

* 3 *Completione acc.* Publica instrumenta tabellio conficit: et in schedam primum, deinde in mundum redigit, tum subscribit suam testiumque præsentium, post complet ea rursus, subscribens se ea complesse, atque ita postremo edit ea absolvitque contrahentibus: ita hæc distinguunt Thalelæus et Garidas c).

* 4 *Perdit, quod dedit*. Idem in locatione conductione, lex Rhodia cap. 19.

* 5 *Nihil expr. est*. Quasi ex tacita conventione.

* 6 *Certum pretium*. Certum est, cujus taxata quantitas est, *l. 1. (. de rer. per. l. 1. C. de sent. quæ pro eo quod int.*

7 *Sive non*. Sic in §. *Actionum. inf. de act*

8 *Decino*. Hæc est decisio *l. ult. C de con. empt.* cujus verba pene integra Tribonianus ad Gajum appiuxit in *l. Si merces. locat.*

9 *Quærebatur*. Alias (quærebant) et mox (dicebant).

* 10 *Gr. po. Hom.* Ex Gajo hæc esse, hæc Servii verba declarant in 3. Georg. Apud majores, inquit, omne mercimonium in permutatione constabat, quod et Gajus Homerico confirmat exemplo.

11 *Comparasse*. Plinius ait (emptitasse) *l. 33 c. 1.*

12 *Contracta sit*. Quum emptio et venditio plena, et perfecta sit: ut autem perfecta sit, hæc requiruntur: Ut si fiat scripto, compleantur ea, quæ in princ. hujus tit. proposita sunt. Ut si fiat ex non scripto et pure, certum sit pretium cc), certa merx d): Si sub conditione, ut existat conditio e). Item si uno pretio res veneat, sed verbi gratia in singula jugera fundi f), aut in singula gregis capita, aut in singulas olei metretas, aut argenti libras g), aut in singulos nummos, qui mercis loco habentur, cujusmodi sunt nummi peregrini, auctore Volusio Mætiano h), et nummi victoriati, ut eodem libro, capite tertio Plinius scribit. si, inquam, ita pretium statuatur, necesse est uti pondus, numerus, mensura exploretur et peragatur i). Quod non ita venit, sed uno pretio aversione venisse id dicimus, sive διὰ τὴν ἐπικλάσιν, quod scilicet, quasi aversi quodammodo negotium ita contrahamus, re omni, neque perspecta, nec explorata bene k).

* 13 *Minor L. 70. de evict.*

* 14 *Pretium sol.* Hoc ita summo jure, non ex æquitate, *l. Si fundus locat.*

* 15 *Injuriæ act.* In damni injuriæ, fateor, quia soli domino competit l). In furti, ambigo, quis et hæc sine cessione emptori competere potest: qua de re Observ. 21. c. 18. Idem etiam est de actione damni infecti, et aquæ pluviæ arcendæ, et quod vi, aut clam *l. Jul. §. Si fructibus, de act. emp.*

a) Proœmio Mostell. et act. 4. sc. 4.

b) id est, emptæ (Plaut. Pers. 4. 4. v. 118. Qui hanc non properas destinare.)

c) Ad d. l. 17. Basil lib. 22. tit. 1. cap. 70.

cc) l. Hæc venditio. 7. §. 1. D. de cont. empt.

d) l. Necessario. 8. D. de peric. et comm. rei vend.

e) d. l. 7. in princ.

f) l. 10. §. 1. eod.

g) l. Quod sæpe. 35. §. In his. D. de contr. empt.

h) In libello de ponder.

i) d. §. In his.

k) Vide Cujac. l. 8. Observ. cap. 15. de utroque emptionis genere Eusebius Pamphilus in Opusculis lib. 7. Quæ enim pretiosa sunt in distractione singula et s…um venduntur, et ampliore pretio, quæcumque autem frivola, seu holera habentur, multa simul assario venundantur.

l) L. Item Mela 11. §. Legis autem. D. ad leg. Aquil.

* 16 *Emptio*. Non mancipatio, *l. Actus, de reg. jur.*

* *Exemplum venditionis conditionalis. Locus singularis.*

* 17 *Quod non hab.* Formula est actionis ex empto, Quod non habere ei liceat m) et qua hoc casu evictionis nomine agi potest, *l. pen. quibus ad lib. procl. non lic.*

m) l. Venditor 8. D. de evict. l. Ex empto 11. §. Venditorem. et §. ult. D. de action. emp.

SCHOLIA

a) *Dubitabatur*. Quidam dicebant utilem esse venditionem, etiamsi Titius pretium non definiat, magis enim in boni viri arbitrium collatam æstimationem, quam Titii: alii arbitrium Titii electum, nec ab ejus persona recedi ullo modo posse, et idcirco pretium non definiente Titio, nullam venditionem esse, atque hujus sententiæ fuit Cajus in *l. Si merces. D. loc.* ex qua Justinianus suam decisionem excerpsit, ut ex utriusque collatione intelligi potest: placet enim Justiniano sententia Caii et ob ea etiam facit *l. Si quis arbitratu. D. de verb. oblig. l. Si coita. D. pro socio.* Cæterum arbitrio Titii, ita demum standum est, si boni viri arbitrio consentiat: quid enim si immodicum et immodicum pretium definiet? *l. Societatem. cum seq. D. eod.*

b) *Propriam esse*. Verius autem est ἀνώνυμον contractum non esse: idque probat *l. 1. §. Permutatio. D. de rer. permut.* Emptio, inquit, nudo consensu contrahitur, permutatio rei traditione: alioquin si rem tradi necesse non est, dicendum erit ex nudo placito permutationis constitui obligationem, quod in iis tantum contractibus receptum est, qui nomen proprium habent, ex quibus permutatio non est. Idem probat *l. Naturalis. §. 1. D. de præscr. verb.* ex qua apparet eundem esse contractum do ut des et permutationem: illa autem species nomine legitimo caret, et hæc igitur carebit.

c) *Cum autem*. Ut emptio perfecta sit, hæc requiruntur: et si fiat scripto, compleantur ea, quæ in princip. hujus tit. proposita sunt: ut si fiat ex non scripto, et pure, certum sit pretium, certa merx: si sub conditione, ut existat conditio: quo casu emptio retrotrahitur, et puræ emptioni comparatur, præterquam si res pendente conditione interierit: si quidem extincta re, pendente conditione, emptio quoque ipsa extinguitur: si re interim deteriore facta, postea si existat conditio, emptoris erit damnum, *l. Necessario. D. de per. et com. rei vend. l. Plerumque. §. Si ante. D. de jur. dot.* Sed etsi convenerit, ut emptori res pendente conditione pereat, valet pactum, *l. Si in venditione. D. de peric. et comm. rei vend.* Sed si veneant ea, quæ pondere, numero, mensura constant, ita distinguendum est, ut si aversione veneant, statim perfecta sit emptio: sin minus cum appensa fuerint ea, admensa et adnumerata, *l. Quod sæpe. §. In his. D. de contr. empt. l. 2. C. de per. et com. rei vend.* pondere constant, veluti aurum; argentum, cera, pix: mensura, veluti oleum, vinum, frumentum: numero, veluti nummi: venduntur enim plerumque nummi, *l. Lege Cornelia. D. ad leg. Cornel. de fal.* Item si non uno pretio res veneat, etc. ut in Not. prior. Idem tentari potest in fundo, nam si fundus veneat, etiamsi verbi gratia tot jugerum fundus veneat, statim perfecta est emptio, sin vero pretium in singula jugera definitur, cum fundi peracta mensura fuerit. illo casu statim periculum est emptoris, hoc vero casu periculum est venditoris, non quidem ut ejus rei nomine teneatur, quæ solo interierit, *d. l. Si in venditione. §. 1.* sed ut ne ex vendito cum emptore experiatur: et ut intelligamus exactissimam ab eo diligentiam, usque ad diem metiendi, aut numerandi, aut appendendi præstari oportere, et de hac quidem specie tractatur in *l. 1. §. Sed et custodiam.* usque ad *l. Si quis vina. D. de peric. et com. rei vend.* post diem aut post mensuram periculum est emptoris, denique si non ad mensuram venditio fiat, exactissima diligentia non est opus, verum ea sufficit, quam homines frugi adhibere solent, *l. Si vendita. D. eodem, l. Quod sæpe. §. Si res vendita. D. de contrah. empt.* Igitur illo casu periculum acoris et mucoris præstat, quia acutissimi homines hæc vitia prævidere, eisque occurrere possunt: item effusionis, quia vasa instrare, picare, oblinere, operculare debuit. Cum vero ad mensuram non vendidit, hæc pericula venditor non agnoscit, præterquam, si ut plorumque fit, ita vinum veneat, ut degustetur, *l. 1. l. Si quis vina. §. Si aversione. D. de peric. et com. rei vend.* sit igitur hæc conclusio. Si aversione vinum veneat, periculum est emptoris, dolum et levem culpam venditor præstat, nisi ita vinum aversione veneat, ut degustetur. Si aversione non veneat, ut si ad mensuram veneat, quoad admetiatur, periculum omne est venditoris, damno fatali excepto: post mensuram, vel post diem mensuræ periculum est emptoris. Sic igitur aversio dicitur, quasi inversio et involutio et agglomeratio, vel potius, quod aversi negotium contrahant hoc est, *Sans y regarder*. Arnob. 1. Contra gentes. *Si in civitate una qualibet fame plurimos emori nostri nominis aversione fecerunt, cur ibidem annonaria caritate, non tantum corporis nostri, verum etiam Christianos ditiores et locupletissimos reddiderunt.* Aversione fit venditio vini, si omne vinum uno pretio veneat: non fit aversione si pretium in singulos metretas constituatur, *d. §. Si aver. l. Qui off. de cont. empt. §. 1.* Aversione navis conducitur, si una mercede conducatur: non conducitur aversione, si pro numero impositorum rerum merces constituatur, *l. ult. §. fin. D. ad leg. Rhod. de jact. l. 1. §. Exercitorem. D. de exercit. act.* Opus aversione locatur, si una merces constituatur, non aversione si in pedes singulos, aut in cubitos singulos merces constituatur, *l. Opus. D. locat.* vel si in operas singulas, ut in *l. Ea lege. §. 1. D. eod.* Domus aversione locatur, si verbi gratia in quinquennium una mercede, non aversione, si in singulos dies merces constituatur, *l. Et hæc. D. eod.* Aversione igitur, id est, ἀθρόως et summatim, et hæc de periculo sufficiant.

CAPUT XXIV.

De locatione [1], *et conductione*.

Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni, iisdemque juris regulis consistit. Nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic et locatio et conductio ita contrahi intelligitur, si merces [2] constituta sit: et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti.

§. I. Et quæ supra diximus si alieno arbitrio pretium promissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intelligamus, si alieno arbitrio merces promissa fuerit. Qua de causa si fulloni [3] polienda curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbis [4] datur.

§. II. Præterea sicut vulgo quærebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur, ita quæri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam, sive fruendam quis dederit, et invicem a te aliam rem utendam sive fruendam acceperit. Et placuit, non esse locationem et conductionem, sed proprium genus [5] esse contractus, veluti si cum unum bovem quis haberet, et vicinus ejus unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, et apud alterum bos periit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum præscriptis verbis agendum est.

§. III. Adeo autem aliquam familiaritatem inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio, et conductio: ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio, ut ecce de prædiis, quæ perpetuo [6] quibusdam fruenda traduntur, id est, *a)* ut quamdiu pensio, sive reditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque hæredi ejus, cuive conductor hæresve ejus id prædium vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, *b)* aliove quoquo modo alienaverit, auferre liceat. Sed talis contractus quia inter veteres dubitabatur, et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur, lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem [7] inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam: et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si natura talis [8] esset contractus: sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum: sin particularis, ad emphyteuticarium hujusmodi damnum venire: quo jure utimur.

§. IV. Item quæritur si cum aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ annulos ei faceret et acciperet, verbi gratia, aureos decem, utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius [9] sit, materiæ quidem emptionem et venditionem contrahi, operæ autem locationem et conductionem. Sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin locatio et conductio sit.

§. V. Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet: et si quid in lege prætermissum fuerit, id ex bono et æquo debet præstare. Qui pro usu, aut vestimentorum, aut argenti, aut jumenti, mercedem aut dedit, aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, *c)* qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus exhibet, quam si præstiterit, et aliquo casu eam rem amiserit, de restituenda ea re non tenebitur.

§. VI. *d)* Mortuo conductore intra tempora conductionis, hæres ejus [10] eodem jure in conductione succedit.

ADNOTATIONES

1 *De locat.* Locare, est dare aliquid utendum vel faciendum *d)* Conducere, est accipere aliquid utendum vel faciendum.

2 *Si merces.* Quæ et pretium dicitur, *l. Si quis ante. de acq. posum l. ult. §. ult. de leg. Rhod.* et in *Tit. Locati*, sæpe *b)*. Plenius Milite *c)* Dabitur quantum ipsius pretii poscet.

3 *Si fulloni.* Fullonis officia hæc sunt, polire, curare, sive, ut Ulp. dixit in *l. 2. de cond. sine caus.* lavare. Politor κναφεύς, curator, λευκαντεύς, sive, πλύτης dicitur a Theop. in *§. ult. mand.* et *§. Item si fullo. de oblig. quæ ex del. nasc.*

4 *Actio præsc. verb.* Datur hæc actio, etiamsi prius fecerit fullo, aut sarcinator, quam merces daretur illis, nimirum quia ita res ab initio gesta fuit, Dabo ut facias, non faciam ut des. *Huic* (*) actioni nomen est ex eo, quod detur ex præscripto conventionum, vel proinde uti convenerit, si conventio scripta non sit, *l. 1. §. Si quis servum. depos. l. Si dominus. de præsc. verb.* Est igitur præscriptis verbis, id est, τῶν προγεγραμμένων συμφώνων actio: sic enim ab Constantino nuncupata est in *lib. 2. Epit tit. 3. d)* Ex quo apparet, non omnem in factum actionem, et præscriptis verbis esse: siquidem non omnis actio in factum ex conventione descendit, omnis tamen actio præscriptis verbis ex conventione descendit.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 29.*

5 *Proprium gen.* Sic in *l. Rogasti. de præsc. verb.* et inde actio propria, id est, præscriptis verbis, in quæstione *l. Potenti. de pign. act.* in qua nec ad exhibendum est actio, quia creditor rem non tenet, nec commodati, quia non gratuito, sed res obligandæ data est satisfactionis specie. Ut igitur novum ac proprium est negotium, ita et propria actio.

6 *Quæ perpetuo.* Jus ἐμφυτευτικόν jus prædii est, quod et ἐμφυτευτικὸν dicitur in *l. Sed si pecunia. §. Si res. de reb. eorum.* Est autem, ut vulgo dicitur, jus perpetuarium *e)*. Quinimo temporarium esse potest, *l. ult. si ager vectig. id est, emphyt. pet.* videlicet si non ad modicum tempus prædia fruenda tradantur: sic enim hæc verba (ad tempus) in ea lege interpretes *f)* accipiunt, argumento superficiarii, *l. 1. §. Quod ait. de superf.* et recte: nam idem fere jus est superficiarii et emphyteuticarii. Uterque in rem actionem habet *g)*, et Publicianam *h)*, et Uti possidetis *i)*: uterque servitutem imponere potest *k)*: uterque possidet: uterque novum opus nunciare potest *l)*: uterque jus alienandi *m)* uterque servitutum vindicationem habet *n)*. Ille tamen in sola superficie *o)*, hic in universo solo jus habet. Locationes fere, ut a Ces

a) Vide Cujac. 2. Observ. cap. 28.
b) Vide lib. 4. Observ. cap. 26.
c) Act. 4. sec. 2.
d) §. 12. V. Cujac. ad l. 7. D. de pact.
e) Vide Cujac. ad l. 1. C. de locat. prædior. civil.
f) Vide gloss. ad l. ult. D. si ager vectiga.
g) l. 1. eod. l. 1. § 3. et 6. D. de superf. l. 73. §. 1. cum du. seq. D. de rei vindic. l. 16. § ult. D. de pignor. act.
h) l. Cum sponsus. 12 §. In vectigalib. D. de Public. in rem act.
i) d. l. 1. §. 2. l. pen. §. Sed si. D. uti possid. V. Cujac. Parat. D. de superf. et Observ. l. 17. cap. 2.
k) d. l. 1. §. ult.
l) l. 3. §. 3. D. de no. oper. nunt. l. 1. C. de fund. patri.
m) l. ult. C. de ju. emphyt. l. 1. §. pen. D. de superf.
n) d. l. 3. §. 3. d. l. 1. § ult.
o) l. 73. § 1. cum l. seq. D. de rei vind.

soribus *p)*, ita et a privatis in lustrum, fiebant *q)*: ut non frustra Justinianus in *Novell.* 120. *r)* nominatim Ecclesiæ Constantinopolitanæ permiserit locationes ultra lustrum. Atque eo fit, ut putem eas locationes, quæ lustrum egrediuntur, jus superficiarum, vel emphyteuticarium constituere *s)* (*).

7 *Ad venditionem.* Zeno dixit Alienationem *t)*: ex eo quidem apparet, Alienandi verbo proprie venditionum significari.

8 *Natura talis.* Placet ut scribamus *u)*, natura talis, ut in *l. Si constante. §. Si maritus. sol. matrim.* sic in l. *Erit. de fund. dot.* pro (dotalis) scribendum est (dotis talis) ut, inquit, ambulatoria est talis obligatio dotis, nempe disjunctive, ita et potestas legis Juliæ *x)*.

* *De hac Cassii sententia locus hic est singularis.*

* 9 *Loc. et cond. sit. L.* 22. *§. Cum insulam. loc. l.* 20. *de cont. empt.*

10 *Hæres ejus.* Quamvis conductor non sit, *l. Cum in plures. § 1. eod.* idem vero servetur mortuo locatore *y)*. nisi fructuarius fuerit *z)*, vel maritus, qui fundum fructuarium, aut dotalem locaverit *u)*.

p) Varro 5. de L. L. Siculus Flaccus de condit. agr. Censores enim quinto quoque anno creari solebant, Ascon. Pedian. in div.

q) l. Qui quatuor. 30. §. 1. D. de leg. 3. l. Qui per collusionem. 10. D. de action. emp.

r) Cap. 5.

s) Non modicum tempus interpretantur longum tempus, quam quinque annorum. Cujac. ad tit. D. si ager vect.

(*) Emphyteuticarium constituere) » *Sane non est assentiendum Cujacio,* » *qui putat locationes omnes quæ lustrum egrediuntur, constituere Jus* » *emphyteuticarium. Absurdum enim est ei, qui ad sex aut septem annos* » *conduxit, tribuere jus agendi in rem, et interdicto, Uti possidetis, jus* » *alienandi, servitutem imponendi, novum opus nunciandi, quæ omnia* » *emphyteutis concessa esse constat* » Arn. Vin. in com. h. l.

t) l. 1. C. de ju. emphyt.

u) Quod et placuerit Æmilio Ferretti.

x) Vide Cujac. 11. Obs. cap. 28. et ad l. 9. D. eod.

y) l. Qui fundum. 32. D. loc. l. Nihil proponi. 120. §. Fructus. de leg. 1.

z) l. Si quis domum. 8. §. 1. loc.

u) Vide Cujac. ad l. Si filiofamil. 25. §. ult. D. sol. mater. in posthumis, circa fin.

SCHOLIA

a) Ut quamdiu. Pensionem dixit, sive reditum: non video qui differat pensio a reditu, sed quia iis nominibus promiscue utimur, quidam putant pensionem referri ad pecuniam, reditum ad alia, quod refellitur: nam reditus etiam pecuniæ est, quæ ex locatione prædiorum, aut venditione fructuum redigitur, et inde nomen non quod reddet, vel redeat, *l. Fundi. D. de usuf. leg. l. Titius. D. de præscript. verb.* ac redactus dicitur in l. *Defunctus. §. Sempronio. D. de usufr.* Solet quoque id reditus ea re appellari, quoniam ordinarius est, atque etiam vectigales agri, id est, emphyteuticarii, ut in tit. *Si ager. vectig. id est emphyteutic. petat. l. Sciendum. §. 1. D. qui satisd. cog.* et vectigales actiones, quæ emphyteuticariis dentur, l. *Si cum venditor. D. de evict.* l. *Si finitu. §. Si de vectigalibus. D. de dam. inf.* Solebant autem ita dari prædia municipiorum, et templorum, et fisci, aut principum: hodie etiam privatorum prædia ita dantur, atque ita quidem dari possunt sine scriptura: nam quod Zenonis constitutio ait, *scriptura interveniente*, ex eo non recte colligas, hunc sine scripto contractum fieri non posse. Distat vero multum jus ἐμφυτευτικὸν ab eo jure, quod παροικία dicitur in *Nov.* 7. et Nov. 12. nam ἐμφυτευτὴς dominus non est: παροικετὴς dominus est: quoniam hic quanti res est, tanti eam emit, aut certe pluris, aut minoris, hoc emptius se ejus rei nomine quotannis verbi gratia tres aureos daturum pollicetur, ὁ ἐμφυτευτὴς, nonnumquam temporarius: παροικὸς semper perpetuarius est. Res ecclesiarum, locorumque venerabilium ἐμφυτευτικῷ jure dari possunt: παροικῷ non possunt. De eis ita constituit Justinianus, ut in nova Roma, ejusque territorio, immobiles emphyteutico jure tradantur, subsistentis pensionis sexta parte diminuta, ita ut is tantum, qui accipit hoc jure utatur, et hæres ejus hæredisque hæres, non deinceps cæteri: excipit προάστεια, a quorum pensione nihil deducit. Sed etsi nullum reditum ferant, sub certa pensione ea emphyteutico jure illo modo tradi censet oportere. Hoc amplius si forsitan ea res in principem, vel fiscum, vel curiam, vel civitatem, vel aliam venerabilem domum cogantur, intra biennium revocandæ ἐμφυτεύσεως jus, potestatemque esse. Sed si quædam sint ecclesiæ Constantinopolitanæ, aut venerabilium domum ædes collapsæ et dirutæ, quæ nullo usui sint, quibus item reficiendis, ac restaurandis pares non sint venerabiles domus, in perpetuum jure emphyteutico recte dari, ita ut vel statim tertia pars ejus pensionis, quæ ex eis habitationibus priusquam collaberentur redigebatur, vel restitutis habitationibus dimidia exinde inita æstimatione ab emphyteuticario præstetur. Porro a venerabilibus domibus Justinianus excipit monasteria, in quibus simul et provincialibus ecclesiis, venerabilibusque locis ita constituit, ut in perpetuum immobilia emphyteutico jure tradere possint. Verum quod ad cætera attinet inter urbis, et provinciarum venerabiles domus nullam esse differentiam. Quinimo id quoque omnibus addit esse commune, ut suo jure cedat emphyteuticarius, si rem deteriorem fecerit, vel si per biennium pensionem non intulerit, atque nulla hoc casu eorum, quæ ἐμπονήματα dicuntur emphyteuticario competat actio, cum tamen nisi aliud convenerit in privatorum causis triennii cessatio exigatur, non solum si canonem ἐμφυτευτὴς non intulerit, sed etsi publicorum tributorum epochas, quibus se dominus contra fiscum tueatur, ipsi domino non reddiderit, *l. 2. C. de jur. emp.* et hæc omnia quidem sunt ex Nov. 120. sed emendatur a Nov. 7. Nov. 120. ἐμφυτεύσεις, venerabilium locorum ita permittit, ut valeant in persona contrahentis, et in duobus deinceps successoribus, Nov. 7. constituit, ut ne ἐμφύτευσις transeat in hæredes, nisi sint filii, aut nepotes, aut conjuges, ac in conjugibus id exigit, ut eorum nominatim facta sit mentio. Nov. 120. prædia dari emphyteutico jure diminuta sexta pensionis subsistentis parte. Nov. 7. nihil diminuit, si ea, quæ nunc subsistit pensio minor sit ea, quæ jam olim ab initio fuerit, Novella 120 προάστεια, in perpetuum dari pro modo præsentis reditus. Nov. 7. ad tempus dari, ut alia quælibet prædia, et si pretiosissimum sit προάστειον, vilissimus autem reditus, tantum emphyteutici canonis nomine præstari quantum viginti annorum reditus collectio faciet: προάστεια sunt suburbia, quæ non tantum fructui, sed et voluptati deserviunt. Non est novum posteriore loco positas Novellas a prioribus emendari: nam earum ordo præposterus est.

b) Alioru quoque modo. Justinianus constituit in *l. ult. C. de jur. emph.* ut qui valent jus ἐμφυτευτικὸν vendere, aut ἐμπονήματα, id est, meliorationes, certiorem faciant dominum, eique renuntient quanti pretii emptorem inveniant, et dominum præferri, et si dominus jam ipse non emat post sexaginta dies eo invito jus ἐμφυτευτικὸν, aut ἐμπονήματα vendendi jus, potestatemque esse. vendito jure emphyteutico, aut venditis τοῖς ἐμπονήμασι novo emphyteuticario subscribente dominum, et recipere quinquagesimam pretii partem, qua in re, si per duos menses moram trahat dominus, neque ut subscribat, neque ut detur ei quinquagesima ullo id modo desiderari: at donare jus suum ἐμφυτευτὴς et legare et dotis nomine dare et pignorare absque domini consensu potest. Et in sola venditione lex Justiniani valet, ut si pretio rem alienat ἐμφυτευτὴς, tantundem offerendo dominus extraneo præferatur. Ergo cuilibet gratificari ἐμφυτευτὴς invito domino potest: quod si pretio rem distrahat, non est cur illum potius, quam dominum admittat, et ideo receptum est, ut dominus habeat jus προτιμήσεως: plane quinquagesimam domino omni casu præstari plerique putant, quæ sententia rationem habet.

c) Qualem diligentissimus. Sic in *l. Si merces. § pen. C. eod. tit.* Sed cum a conductore dolus tantum et levis culpa præstetur, cur ait *diligentissimus?* nae esset clarior si dixisset *diligens*, sed etsi dixerit, *diligentissimus.* quod videtur obiter dixisse: non ideo tamen summam diligentiam, ut Theophilus ait in §. 1. *inf. de oblig. quæ quasi ex contr. nasc.* a conductore exigemus *d. Mortuo.* Quidam sunt contractus, qui finiuntur morte, ut puta precarium, societas, mandatum, si re integra mors contingat. Cæteri contractus in hæredem transeunt, plane ex omnibus contractibus in hæredem datur actio. Quæ hic de locatione usufructus ab Accursio citantur leges, ab eo non intelliguntur. Accursius sic eas interpretatur, ut ejus, cui dominus rei suum usufructum locaverit, morte usufructus extinguatur. equidem legi multis in locis venditione, stipulatione, legato usumfructum constitui, locatione nusquam: quinimo locatio sui natura dominium non mutat, *l. Non solet. D. locat.* Dico proprietatis, vel ususfructus dominium, ergo si nullum jus in ejus persona constituetur, qui usumfructum conducit, necesse est, ut perceptionem solummodo, et commodum fructuum conduxerit: quod si est, errabimus, si dicamus morte locationem extingui, argum. *l. Necessario. §. ult. D. de peric. et com. rei vend.* Denique si hic est sensus *l. Si domina. Cod. de usufr.* cur ait imperator *etiam*: nam hoc videtur dicere, etiamsi mortuus sit fructuarius, proprietario utendi fruendi causam denegandam non esse, quo dicto nihil est stultius. Credo in *d. l. Si domina*, et in l. *Si socrus. Cod. de jur. dot.* eandem speciem contineri, et hanc esse utriusque legis sententiam, usumfructum non extingui morte ejus, cui fructuarius usumfructum locaverit. Lex ait: *Si domina proprietatis*, quæ scilicet tibi proprietatem in dotem dedit, *uxori tuæ usumfructum locavit.* Sensus est proprietatem lucro mariti cedere ex pacti conventione, usumfructum non considerari: at si uxor marito proprietatem in dotem dederit fructuaria usumfructum, mortua in matrimonio uxore quasi extincto usufructu, plenam proprietatem, hoc est fundum (ut ait *l. Si socrus*) maritus habiturus est, in *d. l. Si socrus*: nam nota est diversæ sententiæ.

CAPUT XXV.

De societate.

Societatem coire solemus, aut totorum bonorum, quam Græci specialiter κοινοπραξίαν [1] appellant, aut unius alicujus negotiationis, veluti mancipiorum [2] emendorum vendendorumque [3], aut olei, vini, frumenti. emendi vendendique.

§. 1. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni

nominatim convenerit, æquales scilicet partes, et in lucro et in damno spectantur. Quod si expressæ, fuerint partes, hæ servari debent. Nec enim unquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duæ partes et lucri et damni pertineant, ad alium tertia.

§. II. De illa sane conventione quæsitum est, si Titius et Sejus inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia, ad Sejum duæ partes damni, lucri tertia, an rata debeat haberi conventio? Quintus *a)* Mucius contra naturam [4] societatis talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpitius, cujus [5] sententia prævaluit, contra sensit: quia sæpe quorumdam ita pretiosa est opera in societate, ut eos justum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat [6], et tamen lucrum inter eos commune sit: quia sæpe opera [7] alicujus pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mucii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter [8] sibi existimavit. *b)* Quod tamen ita intelligi oportet [9], ut si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit: compensatione facta, solum quod superest, intelligatur lucri esse.

§. III. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa: veluti in solo lucro, vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod prætermissum est, eandem partem servari.

§. IV. Manet autem societas eo usque, donec in eodem consensu perseveraverint. At cum aliquis renunciaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renunciaverit societati, ut obveniens [10] aliquod lucrum solus habeat, veluti, si totorum bonorum socius [11], cum ab aliquo hæres esset relictus, in hoc renunciaverit societati, ut hæreditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifaciat, quod non captaverit [12], ad ipsum solum pertinet. Ei vero cui renunciatum est, quidquid omnino post renunciatam societatem acquiritur, soli conceditur.

§. V. Solvitur adhuc societas etiam morte socii: quia qui societatem contrahit, certam personam sibi elegit [13]: sed et si consensu plurium societas contracta sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint: nisi in coeunda societate aliter convenerit.

§. VI. Item si alicujus rei contracta societas sit, et finis negotio impositus est, finitur societas.

§. VII. Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est: scilicet si universa bona socii publicentur: nam cum in ejus locum alius succedit, pro mortuo habetur.

§. VIII. Item si quis ex sociis mole debiti prægravatus bonis suis cesserit, et ideo propter publica, aut privata debita, substantia ejus veneat: solvitur societas [14], sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas.

§. IX. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est, an etiam culpæ, id est, desidiæ, atque negligentiæ nomine quæsitum est [15]: prævaluit tamen etiam culpæ nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi assumit, de se queri, hoc est, sibi imputare [16] debet.

ADNOTATIONES

* 1 *Κοινοπραξίαν.* Aliter κοινοπραγίαν: hæc sola jus fraternitatis inducit *a)*, et beneficium ne alter alterum plus quam facere possit, condemnet *b)*.

2 *Mancipior. emend.* Hæc est, quæ venalitiaria *c)* negotiatio dicitur.

* 3 *Vendendor.* Hanc venalitiarii ineant, *l. Justus.* § 1. *de ædilit. edic.* deque hac accipiendus §. *Labeo. l. 65. pro socio.*

* 4 *Contra nat. soc.* Quæ talis est, ut commutationem et æqualitatem in se habeat *d)*. Serva autem rationem Q. Mucii *e)*, namque eadem ratione non omnino tuendum est pactum, ne pignus distrahatur, *l. 4 de pig. act.* vel pactum, ne ante certum tempus precarium revocare liceat, *l. 12. de preca. f)*.

* 5 *Cujus sent.* Quem etiam Q. Mucio Cicero anteponit, in Bruto.

* 6 *Alter non confer.* Cicero pro Roscio Amerino: Non esse captiosam, aut iniquam societatem, ubi alter corpus, alter disciplinam in societatem adfert.

7 *Quia sæpe opera.* Celsus ait in *l. Cum duobus.* §. *Si in coeunda pro socio:* Pretium operæ artis est velamentum: quæ verba obscura sunt. Credo Celsum dixisse κατ᾽ ἀσύνδετον pretium enim operæ artis, quomodo et pleraque alia in Pandect. præsertim Etruscis scripta sunt. Velamentum autem (ut in aliis plurimum dictionibus accidere ostendi in tit. de servit. sup.) præpostero literarum ordine, pro, Levamentum: atque in vetustissimo codice prorsus ita se legisse mihi confirmavit Arnol. Ferronius senator Burdegalensis, cum juris civilis, tum omnium disciplinarum cognitione eruditissimus. Proinde hic est sensus: In ea etiam societate, quam quis ita contraxit, ut ipse pecuniam, alter artem operamve conferret, ab ipso culpam præstari, quod æstimatio, sive pretium artis, vel operæ ei sit levamentum, id est, examen sive sacoma. Usus est eadem voce Ulp. in *l. 3. §. ult. si famil. furt. fec. dic.*

8 *Convenienter.* Græco more dictum, ut in *l. ultim.* §. *ult. de bon. damnat. l. In ratione.* §. *Si filio. ad l. Falcid.* et apud M. Tullium *g)*, convenienter naturæ vivere, ὁμοίως ἑαυτῷ, ἀκολούθως ἑαυτῷ.

9 *Quod tamen.* Hic versus ad ea omnia pertinet, quæ superius dicta sunt a Servii sententia contra Mucium, ut constat ex *l. Mucius. D. eod.*

* 10 *Ut obveniens.* Obvenire dicitur *h)* quod defertur, nondum acquisitum est, *l. 65.* §. *Diximus. eod.* l. 150 *de verb. sig.*

* 11 *Totor. bon. soc.* Qui et futurorum socius est, *l. 3.* § 1. *d. l. 65* § *Diximus. l. 73. D. eodem.*

12 *Captaverit.* Captatoria renunciatio non valet. Captatoriæ scripturæ non valent *i)*. Denique vix est, ut captatorium quidquam jure nostro sustineatur. Captatoriæ scripturæ definitio ab Socino primum explicata est, quem deinde plerique omnes sequuti sunt: necdum tamen quisquam, quod in mentem tibi venit, P. Faber, animadvertisse videtur circa *l. Illæ. de hæred. institut.* quod hoc in loco, etsi alienus videatur, ut qui liber it ad te, in eo etiam aliquid proprium agnoscas, adnotare non pigebit. Superest, ut ais in *l. Illæ*, vox (Mævius) nam etsi in futurum ita concepta sit institutio, Qua ex parte me Titius hæredem instituerit, ex ea parte Mævius hæres esto, certe captatoria institutio non est, *l. Clemens.* §. *ult. de hæred. instit.* mirarisque a Constantino Ant. Augustinum exemisse vocem καλῶς, et vocem, Mævius, retinuisse in *l. Illæ*. quod tamen melius explicat *Observ. 16. k)*. Etiam illud adjungit, perperam Constantino eum addidisse τὸ ἢ ῥ αὐτὰ *l)*, siquidem eo in Constantini loco ἢ articulus ἀντὶ τοῦ ἀλλὰ est, ut apud Aristotelem et Platonem sæpe quod perspicuum est.

* 13 *Sibi eleg.* Nec æquum est, ut invitus socius efficiatur ejus quem non elegit, *l. 65* §. *Societas. eod.*

* 14 *Solv. soc.* Societas bonorum scilicet. Qui enim nulla bona habet non potest alii esse socius bonorum.

* 15 *Quæsitum est.* Quidam enim existimabant eum tantum doli nomine teneri, idque Paulus innuit *l. Hæredes. 26.* §. *Non tantum fam. erc.* Contra Celsus *m)*, cujus sententia prævaluit.

* 16 *Sibi imp. deb.* Hæc verba (sibi imputare) antiqui interpretis sunt, non Caii *n)*.

a) l. Verum 63 D. pro soc.
b) l. Sunt qui. 16. D. de re judic.
c) l. Sed autem 73. § pen. D. de leg. 3.
d) l. Cum duobus. 52 §. 4 D. pro soc. l. 3 C. eod.
e) Vide leg. Mucius. 30. eod.
f) Illud est contra naturam pignoris, quod creditor distrahere potest si debitor illud non luat. Hoc contra naturam precarii, quod quandocumque revocari potest.
g) 2. de Offic.
h) Ut in l. 3 § 2. l. 9. 10 et 31. eod.
i) l. Captatorie. 61. D. de. leg. 1.
k) Cap. 11.
l) Epitomar. l. 5. tit. 8. §. 4 et 5.
m) l. Cum duobus. 52. §. Utrum ergo. D. pro soc.
n) In l. Si socius. 72 eod.

SCHOLIA

a) *Contra naturam.* Pactiones contra naturam contractus nullius momenti sunt, *l. Cum precario. D. de prec.* nam hoc in ἐμφυτευτικῷ contractu singulare est, ut contra ejus naturam interpositæ pactiones valeant ex Zenonis et Justiniani constitutionibus.

b) Quod tamen. Quint. Mucius scribit non posse ita societatem contrahi, ut aliam lucri, aliam damni partem socius ferat, quæ sententia sic accipienda est, ut ne lucri, quod superest, omni damno deducto alia pars feratur; sed obtinuit sententia Servii, ideoque si convenerit, ut primus lucri duas, damni tertiam, secundus damni duas, lucri tertiam partem ferat, et lucrum sit c. et xx. damnum xxx. deductis xxx. reliqua xc. quæ supersunt ita dividuntur, ut Primus lx. Secundus xxx. ferat, quod si omni lucro compensato damnum superat xxx. ad primum x. ad secundum xx. pertinent. similiter si convenerit, ut primus damnum nullo modo sentiat, sint autem in lucro ccc. in damno c. deductis c. quæ secundo imputantur, cc. æqualiter inter eos dividuntur: sententia Mutii ita accipi non potuit, ut si damni simul et lucri partes fiant, ne alia sit pars damni a lucri parte, quoniam compensatis concurrentibus quantitatibus lucri et damni, id quod superest, vel omnino lucrum est, vel damnum, nec fieri simul lucri et damni ulla divisio potest. De illa societate unquam fuit dubitatum, quæ ita coitur, ut primus lucri tertiam, damni tertiam, secundus lucri duas, damni itidem duas partes ferat, quoniam eam valere constat. Denique non fuit de illa dubitatum, quæ ita contrahitur, ut primus lucrum, secundus damnum sentiat, quoniam hanc Leoninam esse constat, *l. Si non fuerint. D. eod. tit.*

CAPUT XXVI.

De mandato.

Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit, supervacuum est, et ob id nulla obligatio [1], nec mandati inter vos actio nascitur.

§. I. *a)* Mandantis tantum gratia intervenit mandatum: veluti si quis tibi mandet, ut negotia ejus gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes.

§. II. Tua gratia, et mandantis: veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur: aut si volente te [2] agere cum eo ex fidejussoria causa, tibi mandet, ut cum reo agas periculo mandantis [3]: vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat.

§. III. *b)* Aliena autem causa intervenit mandatum: veluti si tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titii fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes.

§. IV. Sua et aliena: veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes.

§. V. Tua et aliena: veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes: quod si ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum.

§. VI. Tua gratia intervenit mandatum: veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloces, quam fœneres: vel ex diverso ut fœneres potius, quam in emptiones prædiorum colloces. Cujus generis mandatum, magis consilium, quam mandatum est, et ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur [4]: cum liberum cuique sit apud se explorare, an expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus [5] fuerit aliquis ut rem aliquam emeres, vel eam crederes, quamvis non expediat tibi eam emisse, vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo hæc ita sunt ut quæsitum sit an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut pecuniam Titio fœnerares. Sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: *c)* quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset.

§. VII. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut de injuria facienda tibi mandet, licet enim pœnam istius facti nomine præstiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

§. VIII. Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere finem mandati, ut ecce si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi ut fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes: neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fidejubere: alioquin non habebis cum eo mandati actionem. Adeo quidem ut Sabino [*] et Cassio placuerit, etiamsi usque ad centum aureos cum eo agere volueris, inutiliter te acturum. Diversæ scholæ auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant: quæ sententia sane benignior est: Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris si possit emeretur.

§. IX. Recte quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit [6] revocatum fuerit, evanescit.

§. X. Item si adhuc integro mandato, mors [7] alterius interveniat, id est, vel ejus, qui mandaverit, vel illius, qui mandatum susceperit, solvitur [8] mandatum, sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandaverat, tu ignorans eum decessisse exequutus fueris mandatum, posse te agere mandati actione [9]: alioquin justa et probabilis ignorantia tibi damnum adferat. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii, per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta juris ratione [10] non possent liberari: quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint.

§. XI. Mandatum non suscipere cuilibet liberum est: susceptum autem consumandum est, aut quamprimum renunciandum, ut per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renunciatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet: nisi justa causa intercessit, aut non renunciandi, aut intempestive renunciandi.

§. XII. Mandatum et in diem differri, et sub conditione fieri potest.

§. XIII. In summa sciendum est, mandatum nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse. Et ut generaliter dixerimus, quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati aut depositi contrahitur negotium: iis casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intelligitur. Et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederit, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

ADNOTATIONES

[1] *Et ob id nul. oblig.* Serva, ex supervacua conventione obligationem non nasci.

* 2 *Volente te ag.* Est enim in electione tua quem prius conveniss, fidejussorem, an reum principalem *a*), secundum jus, quod obtinuit ante Nov. Justiniani, ut §. 1. *inf. de satisdat.*

* 3 *Peric. mand. L.* 22. §. *Interdum. l.* 45 §. *ult. D. eod.*

4 *Cui datur L.* 2 *D. eod.*

* 5 *Habentem hortatus.* Hortari, est consulere, non mandare, *l. Si a reo.* §. *ult. de fidejuss. l.* 20. *de his, qui not. infa.* §. *ope. c.* 4 *l. seq.* non jubere, *l.* 20 *de dolo.*

* *De hac Sabini et Cassii sententia locus hic singularis extat.*

* 6 *Integra res. L.* 25. §. *ult. de acquir. posses.*

* 7 *Mors alt.* Naturalis vel civilis. *l. Cum quis. in pr. de solut. l. Post litem. de procur.* quod etiam obtinet in cessilia tutela *b*).

* 8 *Solvitur mand.* Nisi sit factum in rem mandatarii, veluti donato, aut vendito ei nomine, *l.* 1. *C. de oblig. et action. l. Illam. C. de donat. c*)

* 9 *Mandati act. L.* 63 §. *Quod si integris. pro socio.*

10 *Stricto.* Strictæ juris rationi, id est, stricto juri, adversam facit utilitatem *d*). ex quo apparet (utilitatis) nomen in lib. nostris, æquitatem et jus gentium significare. Ex qua etiam utiles actiones nomen acceperunt, *l. Quia actionum. de præscript. verb. l. Servitutes.* §. *Si sublatum. de servit. urb. præd. l. Si longius. in fi. de judic.*

a) l. 3. 5. et 16. C. de fidej. Paul. 2 Sent. tit. 17. §. ult.

b) Ulp. reg. t. 11. §. Is cui tutela. v. Cuj. Parat. C. de legit. tut.

c) Nec morte ejus, qui nomen cedi mandatum finitur nec morte domini. V. Obs. lib. 2. cap. 31

d) Ut Th. hæc adversa facit, τὸ ἀκριβὲς, et τὸ φύσει δίκαιον.

SCHOLIA

a) *Mandantis tantum.* Quærit Accursius in *l.* 2. *D. eod.* an mandatum contrahatur si quis mandet Titio ut sibi pecuniam cedat, et putat credita pecunia nullam esse mandati obligationem, *l. Itemque* §. *Si quis Titio. D. eod. tit.* At si Titius ita uti receperat pecuniam non crediderit, atque ob eam rem mandator effectus sit, non video cur non Titius mandati judicio teneatur.

b) *Aliena autem causa.* Hoc casu nihil mea interest expleri mandatum, alioquin et mea gratia intervenit mandatum tuum, quamobrem agere non possum ut mandatum impleatur: ei enim, cujus nihil interest, actio dari nulla potest, *l. Qui fundum. D. loc. l. Si procuratorem.* §. *Mandati. D. mand. l. Si inter.* §. *ult. D. de pignor. l.* 5. *et seq. D. si serv. vind.* Adimpleto mandato ex utroque latere mandati actio est, qui Titio negotiorum gestorum nomine obligatus sum *l. Nam et Servius.* §. *ult. l. Si quis mandato. D de neg. gest.* et ita accipienda est *l. Si remunerandi.* §. *Si tibi mandavero. D. mand.* nec obstat *l. Si procuratorem.* §. *Si tutores. D. eod.* quoniam quasi tutor atque idem sua nedum pupilli gratia mandavit. Alias igitur mandati est actio ante impletum mandatum, non postea, alias postea, non etiam ante, alias utroque tempore

c) *Quam non aliter.* Superiore casu etiam aliter facturus non esses, mandati actio cessat. hoc casu mandati ita demum actio competit si aliter facturus non esset: illo tua tantum gratia, hoc tua et aliena mandatum intercedit, et de hoc casu omnino intelligendus est Ulpianus in *l. Si remunerandi.* §. *Plane. D. eod. tit.* Si tibi crediture Titio sub usuris mandavero ut Titio sub usuris crederes, magis est ut mandati non tenear, quandoquidem mihi cum res tua agatur studia ita procurris, ut nihil incitatio mea animum tuum augere posse videatur: contra quam si tibi credituro sine usuris, aut etiam negotium Titii gesturo, qua in re nulla tua res intercedit, auctor fuero ut in instituto perseverares; nam verisimile est cohortationem meam non nihil addere ad id, ad quod jam tua sponte tendebas, extra rem tuam tamen, *l.* 3 §. *fin.* et *l. prox. D. de neg. gest.* Cætera, quæ ad hunc Titulum pertinent, scribenda tradidi in lib. 4 *Codicis.*

CAPUT XXVII.

De obligationibus quasi ex contractu.

Post genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus, quæ non proprie quidem ex contractu nasci intelliguntur: sed tamen quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu [1] nasci videntur.

§. I. Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque [2] inter eos nascuntur actiones, quæ appellantur negotiorum gestorum. Sed domino quidem rei gestæ adversus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori, contraria: quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit: ex qua causa ii, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur: idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quæ sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui utiliter gesserit negotia, habet obligatum dominum negotiorum: ita et contra [3] iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat, quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem; nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere, soleret: si modo alius diligentior eo commodius administraturus esset negotia.

§. II. Tutores quoque, qui tutelæ judicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelliguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum [4] contrahitur) sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Et hoc autem casu [5] mutuæ sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem, sed ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus ejus obligaverit.

§. III. Item si inter aliquos communis sit res sine societate: veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo judicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius ejus solus in eam rem necessarias impensas fecerit, non intelligitur proprie ex contractu obligatus, quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia non ex maleficio tenetur: quasi ex contractu teneri videtur.

§. IV. Idem juris est de eo, qui cohæredi [6] familiæ erciscundæ judicio ex his causis obligatus est.

§. V. Hæres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum hærede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest) et tamen quia ex maleficio non est obligatus hæres, quasi ex contractu debere intelligitur.

§. VI. Item is cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus, ut si certiorem rationem sequamur, magis (ut supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse. Nam qui solvendi animo pecuniam dat: in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium, quam, contrahat. Sed tamen perinde is, qui accipit, obligatur [7], ac si mutuum illi daretur et ideo condictione tenetur.

§. VII. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit: sic namque definierunt veteres, ex quibus causis inficiando lis crescit, ex iis causis non debitum solutum, repeti non posse [8]: veluti ex lege Aquilia. Item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa [9] constituta, per

damnationem cuicumque legata fuerant. Nostra autem Constitutio [10], cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, hujusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis præbuit, sed tantummodo [11] in iis legatis et fideicommissis, quæ sacrosanctis ecclesiis, et cæteris venerabilibus locis, quæ religionis [12], vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt: quæ si indebita solvantur, non repetuntur.

ADNOTATIONES

* 1 *Quasi ex contr.* Quasi ex contractu involuctario, *l. 4. C. de usufr.* et ideo etiam ignorantes obstrictos tenent a).

2 *Ultro citr.* Contractus est negotium, ex quo mutua obligatio mutuaque actio nascitur *b)*: et ea quidem actio, vel utrimque directa est, vel hinc directa, illinc contraria: directa, id est, principalis *c)*: contraria, id est, quæ principalis non est, sed ex contrario *d)* in eum datur cui principalis actio competit. Aut igitur uno tantum ex latere principalis est actio *e)*, aut ultro citroque *f)*. Contraria actio principalis non est, quia ea indemnitati dumtaxat consulitur: quamobrem nec famosa est *g)*, nec in ea juratur in litem, *l. Et apud quem. depos. h)*.

* 3 *Et contra.* Sed directa actione, non contraria. Directa datur ei, cujus negotium omne id, pontificiumque est *i)*.

* 4 *Et pupil. L. ult. rem pup. sal. fo.*

5 *Mutuo sunt act.* Ut in *l. 4. de oblig. et action.*

6 *Qui coher.* Finium regundorum non est in personam, nisi ex maleficio *k)*. Communi dividundo et Familiæ erciscundæ, sunt in personam quasi ex contractu *l)*. Petitio hæreditatis, quæ etiam mixta est actio *m)*, est quasi ex contractu.

* 7 *Ac si mut.* Nimirum ex promutuo *n)*.

* 8 *Repeti non p.* Puto quia, qui ea his causis solvit, dum vult vitare dupli periculum, cum adversario transegisse præsumitur.

* 9 *Quæ certa.* Serva in certis legatis non posse iniri rationem dupli, sicut nec in incertis casibus rationem ejus, quod interest in duplum.

* 10 *Constitutio.* Hæc est Constitutio Græca *l. 46. C. de episc. et cler.*, de qua etiam *lib. 4. c. 6. §. Sed furti. inf.*

11 *Sed tantummodo. L. 46. C. de episc. et cler.*

* 12 *Religionis.* Religionis, veluti ecclesiis, aut monasteriis: pietatis, veluti xenodochiis, orphanotrophiis.

a) l. Si quis absentis. 5. D. de obligat. l. 2. D. de negot. gest.

b) Vide Cujac. ad l. 7. D. de pact.

c) l. In commodato. 17. §. 1. de commod. v. Cujac. inf. l. 4. tit 7. in fine.

d) l. ult. D. de negot. gest.

e) Ut mandati, commod. depos.

f) Ut actio pro soc.

g) l. 1. D. de his, qui not. inf.

h) Non enim de fide rupta, sed de indemnitate ejus qui, verbi gr. depositum suscepit.

i) Ex A. Gellio lib. 1. cap. 13. id est, directa datur domino negotiorum.

k) Verbi gr. quia lapides finales furatus est, vel arbores finales cecidit. §. ult. vers. eo quoque, inf. de off. jud.

l) l. 4. §. 3. D. comm. divid. l. Item. 22. §. 4. D. famil. ercisc.

m) l. Sed et si. 25. §. pen. D. de petit. hered. hæ actiones mixtæ sunt, §. 20. inf. de action.

n) Vide sup. tit. 14. §. 1.

CAPUT XXVIII.

Per quas personas nobis obligatio acquiritur.

Expositis generibus obligationum, quæ ex contractu, vel quasi ex contractu nascuntur: admonendi sumus acquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed etiam per eas personas, quæ in nostra potestate sunt veluti per servos et filios nostros: ut tamen quod per servos quidem nobis acquiritur, totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit acquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et ususfructus, quam nostra discrevit [1] Constitutio [2], ut quod ab actione commodum perveniat, hujus usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur scilicet patre actionem [3] movente secundum novellæ nostræ Constitutionis divisionem.

§. I. Item per liberos homines, et alienos servos quos bona fide possidemus acquiritur nobis: sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operibus suis, vel ex re nostra acquirant.

§. II. Per eum quoque servum, in quo usumfructum, *a)* vel usum [4] habemus, similiter ex duabus istis causis acquiritur [5].

§. III. Communem servum pro dominica parte dominis acquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando, aut per traditionem accipiendo, illi soli acquirit: veluti cum ita stipulatur, Titio domino meo dare spondes? Sed si unius domini jussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem [6] res expedita est, ut illi tantum acquirat, qui hoc ei facere jussit, ut supra dictum est.

ADNOTATIONES

* 1 *Discrevit.* Recte, discrevit, ut Theophil. διέκρινε, non decrevit.

2 *Constitutio.* Constitutio Latina *l. 6. C. de bon. quæ lib. acq. de qua sup. lib. 2. c. 9. §. 1.*

3 *Patre act.* Ex profectitiis causis filio utiles actiones dantur absente patre a). Ex adventitiis, si pater usumfructum respuat, filius agit consensu patris *b)*: si amplectatur, ipse agit *c)* consensu filii (idque Constitutio Justiniani *d)* indicat in §. Et filius. et §. Ubi autem in unum.) vel etiam filius absente, aut permittente patre, ut recte Accurs. noster adnotavit in *l. Si longius. de judiciis.* Restat, ex causis adventitiis communes esse actiones. Proinde utrimque ratihabitio exigitur, exemplo de dote actionis, quæ jure aliquo communis est patris et filiæ *e)*: nec enim similis est pater tutori, curatori, syndico, et aliis quibusdam, qui non explorato aliorum consensu agunt *f)*. Pater enim non agit ignorante filio, vel si agit, ideo cavet de rato.

4 *Vel usum.* Abest (vel usum) a quibusd. lib. idque probabilius est *g)*.

* 5 *Acquiritur.* Et ex operis quidem si usumfr. habemus, sive locaverimus ejus servi operas *h)*, sive servus se ipse locaverit: si usum nudum, non nisi se ipse locaverit, ut Th. ex veteri, ut opinor, prudentis tradit: et verum est: nam usuarius operas servi locare non potest, *l. 12. §. ult. l. 14. de us. et hab.* Ut autem pro operis et mercedem imponere potest, l. 13. *eod.* cur non possit etiam ex operis ejus capere mercedem?

6 *Decisionem.* Hæc est decisio *l. ult. Cod. per quas pers. nob. acq.*

a) Directo competunt patri si præsens sit: quia quod ex re patris obvenit, totum ei acquiritur.

b) Quia filiusfamilias persona in judicio legitima non est sine consensu patris.

c) Pater enim legitimus eorum administrator est: administrationis autem partes sunt exercere actiones.

d) l. ult. C. de bon. quæ liber.

e) l. 2. §. 2. et §. 3. sol. matrim.

f) Non cavent de rato, l. 1. §. 2. D. de administr. tut. l. Item. 6. §. Actor. D. quod cuj. univers. nom.

g) Theophilus agnoscit. In notis posterioribus discedit a priore sententia.

h) §. 4. sup. per qu. pers. nob. acquir. l. Si servi. 21. D. de usufr. l. Possessio. 49. D. de acqu. poss.

SCHOLIA

a) *Vel usum.* Abest, *vel usum* a quibusd. lib. idque probabilius est. nam usuarius operas servi locare, vel alii utendas concedere, et ex operis ejus nullo modo acquirere potest, etiamsi Theop. contradicat, ex sua re dumtaxat acquirere et ministerio ejus ad suum usum uti potest, hoc enim est uti, illud frui, *l. Plenum §. Si usus. l. Per servum. D. de usu et habit.*

CAPUT XXIX.

Quibus modis obligatio tollitur [1].

Tollitur autem omnis [2] obligatio solutione [3] ejus, quod debetur: *a)* vel si quis consentiente creditore, aliud pro alio solverit. Nec tamen interest quis solvat, utrum ipse qui debet, an alius pro eo: liberatur enim et alio solvente: sive sciente, sive ignorante debitore, *a)* vel invito solutio fiat. Item si reus solverit, etiam ii, qui pro eo intervenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit si fidejussor solverit: non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus.

§. I. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio, imaginaria solutio [4]. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur hæc verba debitorem dicere: Quod ego tibi promisi habesne acceptum? et Titius respondeat: Habeo. Sed et Græce potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet, ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. Quo genere (ut diximus) tantum eæ solvuntur obligationes, quæ ex verbis consistunt, non etiam cæteræ. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem, aliis posse verbis dissolvi. Sed et id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur, *c)* pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest.

§. II. Est prodita stipulatio, quæ vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est; quidquid te mihi ex quacumque causa dare facere [5] oportet vel oportebit, præsens in diemve aut sub condictione, quarumcumque rerum mihi tecum actio, quæque adversus [6] te petitio, vel adversus te persequutio est, eritve, quodve tu meum habes, tenes, possidesve, dolove malo fecisti, quo minus possideas, quanti quæque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Negidius [7]. Item ex diverso, Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium; Quidquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, id omne habesne acceptum? respondit Aulus Agerius; Habeo acceptumque tuli.

§. III. Præterea (*) novatione [9] tollitur obligatio, veluti si id, quod tu Sejo debeas a Titio dari stipulatus sis. Nam interventu novæ personæ, nova nascitur obligatio, et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur: veluti si id, quod tu Titio debeas a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fueris, quo casu res amittitur, nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio *d)* nulla [9] est. Non idem juris est si a servo quis fuerit stipulatus, nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset [10]. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit: forte si conditio, aut dies, aut fidejussor adjiciatur, aut detrahatur [11]. Quod autem diximus, si conditio adjiciatur, novationem fieri, sic intelligi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si conditio extiterit, alioquin si defecerit, durat prior obligatio [12]. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem cum novandi animo [13] in secundom obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc præsumtiones alii in aliis casibus introducebant, ideo nostra processit Constitutio [14], quæ apertissime definivit, tunc solum novationem fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt, alioquin manere [15], et pristinam obligationem, et secundam ei accedere: ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostræ Constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

§. IV. Hoc amplius, eæ obligationes, quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate [17] dissolvuntur [16]. Nam si Titius et Sejus inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Sejus haberet centum aureorum: deinde re nondum sequuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emptione et venditione, invicem liberantur. Idem est in conductione et locatione, et in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt.

AUNOTATIONES

*1 *Tollitur*. Ipso jure. Certis enim modis ipso jure tollitur *a)* per exceptionem innumeris *b)*.

*2 *Omnis*. Civilis et naturalis, principalis et usuraria, aut fidejussoria, *l. 77. de ju dot. l. 19. de cond. indeb.* et plerumque etiam hypothecaria *c)*: denique omni actione debitor liberatur, *l. 1. §. Si pecunia. in fi. depos.* et solutio, totius obligationis dissolutio est, *l. Ex pluribus. de solut.*

3 *Solutione*. Solutio est naturalis datio *d)*: acceptilatio *e)*, novatio *f)*, delegatio civiles solutiones sunt. Proprie autem satisfactiones dicuntur. Huc pertinet *l. Solutam. de solut.* Pertinet ea lex ad hypothecariam formulam *g)*, cujus conditiones eæ sunt, si soluta est pecunia, aut satisfactum *h)*: sic enim edicto Serviano comprehensum est: et eæ quidem conditiones in ea lege sic explicantur, ut soluta sit pecunia, quæ numerata est, ut si satisfactum sit, si acceptum latum sit. At satisdationis verbo lex utitur, non satisfactionis. Satisdare autem proprie est, fidejussores dare *i)*. Satisfacere latius pertinet *k)*. Verum enim satisdationis nomine interdum satisfactio significatur, ut in *l. 2 pro hered.* l. 21. *Promissor. § ult. de const. pec.* atque ita satisdationis verbum in *l. Solutam* accipi convenit, ut sit sensus, si acceptilatum sit, solutam pecuniam non videri, quod etiam *l. Promissor.* confirmat. Veruntamen satisdatum, id est, satisfactum videri. Solutionis quidem, inquit, verbum non proficiet ut in superioribus casibus, quibus dixi solutionem proficere: sed satisdationis sufficit, ut sublata videatur hypothecæ obligatio. Quid autem est, quod ait, Vel sine stipulatione accepta sit? scribendum reor, Vel si sine stipulatione acceptilatum sit. Superiore casu ipso jure utilis est

a) l. Obligationum. 44. D. de oblig. l. Ex stipulatione. 7. C. de sentent. et interlocut.

b) Vide sup. tit. 15. §. 3. num. 10.

c) l. 6. D. quib. mod. pign. vel hypot. solv. l. 14. C. de iuit. pignor. ad quam e Cujacium ut capias, quod heic dicit, plerumque, etc.

d) l. Solutam. 49. at l. pen. D. de solut.

e) d. l. pen.

f) Fit enim per stipulationem sicut delegatio, l. 1. et l. Delegare. 11. D. de novat.

g) Est enim desumpta ex Marciani libro singulari ad formulam hypothecariam

h) l. Grege. 13. §. Etiamsi. D. de pignor. act. l. 6. D. quib. mod. pign. vel hyp. solv.

i) l. 1. D. qui satisd.

k) l. Is cui. 5. §. Satisfactionis. D. ut in possess. legat.

acceptilatio, propterea quod verborum obligatio præcessit, cujus nomine hypotheca, de qua quæritur, obligata erat. Hoc casu *l)* ipso jure inutilis est acceptilatio quia acceptilatio solam stipulationem tollit: attamen doli, aut pacti exceptio competit, *l. Cum. emptor. de rescind. vend. l. An inutilis. l. Si acceptilatum. de accepti.* et ideo satisfecisse is etiam videtur, cui sine stipulatione acceptum latum est. Restat igitur pacto hypothecam solvi *l. 5. quib. mod. pig. solvit. m).*

• 4 *Imag. vol. L. 16. de acceptil. l. Non solum* 7. §. 1. *de lib. leg.* illa reapse, solutio naturalis, *l. pen. D. de solut. l. ult. C. ad eam*

Illa fit re, hæc verbis *n)*: illa naturalis, hæc civilis est. Seneca *lib. 6. De benef.* *o)* Omnis, inquit, solutio non idem reddit, sed tantumdem: nam et pecuniam dicimur reddidisse, quamvis numeravimus pro argenteis aureos, quamvis non intervenerint nummi: sed delegatione, et verbis perfecta solutio est.

5 *Dare fac.* Dare, ut dare 100. aureos: facere, ut suscipere in se obligationem, *l. Si mandato.* §. *Quotiens mand. p)* Oportet præsens tempus significat: et ideo adjicitur Oportebit, *l. Si stipulatus fuerim.* §. 1. *l. Si a colono. l. Cum stipulamur. de verb. oblig.* quæ verba ea quæ sequuntur explicant (Præsens in diem vo,) addidere quidam (aut sub conditione) non male: nam et quod sub conditione debetur, acceptilatione tolli potest, *l. Quod in diem. de accept. l. Sub conditione. de solut.* sed tamen ea non habentur in veterib. lib. nec in Theoph. ac ne quidem in *l. Et uno. de accept.*

* 6 *Querq. ade. te.* Alias, abs te petitio.

* 7 *Negidius.* Hæc nomina in formulis solebant usurpari, ut in formula de injuriis, Quod Numerius Negidius illum immisit A. Agerio infamandi causa *q)*. Negidia, *l. Si mihi Mævia. de leg.* 3.

(*) *Vide Merill. variant, adject. cap.* 1.

* 8 *Novatione.* Quæ et solutioni similis esse dicitur, *l. Si rem.* §. *ult. de novat.* Solutionem fieri per numerationem, vel per novationem, *l.* 21. §. *Lucius. in fi. de an. leg.*

9 *Nulla est.* Ne (**) naturalis quidem, nimirum quia pupillus animi judicio caret, *l. Quod pupillus. de cond. ind. l. Pupillus. de oblig. et action.* sed tamen si pupillus factus sit locupletior, jure naturali obligatur, ut sit *l. Naturaliter.* §. *ult.* et *l. prox. de cond. indeb.* Addatur etiam *l. Cum illud.* §. *Hæres. quan. dies leg. ced.* siquidem in ea Florent. legitur, (accepisset locupletior:) ubi tamen, ex priori dictione repetita syllaba, legendum est (accepisset et locupletior,) uti fit in *l. Ita tamen est.* §. 1. *ad Treb.* et alibi passim.

* Nulla, quia non civilis: naturalem tamen esse ponendum est *r)*. Atque ob id etiam quasi in causam quodammodo novationis translata fuerit prior obligatio, jure pristino cum debitore agi non posse.

* 10 *Nullus stip. fu.* Quia et in servum extra causam peculiarem naturalis obligatio non cadit *s)*.

l) Id est, ubi stipulatio non præcessit.
m) Vide Cujac. ad l. 17. de pact.
n) l. Sub conditione. 16. D. de solut.
o) Cap. 5.
p) d. l. 3. in pr.
q) Paul. apud. Lucia. Rufia tit. 2.
(**) *Vide Merill. ibid. et variant. ex Cujac. lib. 1. c. 10*
r) Quæ novari potest l. 1. in princ. et §. 1. D. de novation vide Cujac. ad l. 30. § pen. D. de pact. et ad l. 127. D. de verb. oblig. et sup. cap. 13
s) Vide Cujac. l. 8. Observat. cap. 11.

* 11 *Aut del.* Aut pignus, vel pœna, vel si debiti quantitas augeatur, aut minuatur, vel si novum chirographum fiat, vel si conreus promittendi adjiciatur, aut detrahatur *t)*.

* 12 *Prior. oblig.* L. 4. *in fi. de usur.*

* 13 *Nov. animo.* Et hoc est, quod dicitur, Si hoc agatur, Si hoc actum sit in *l. 2. l. 6. l. Si Stichum.* §. 1. et §. *Si quis ita.* et §. *ult. de novat. l. Si unus.* §. *Pactus. de pact.* quod tamen dicitur in *l. Si rem aliquam.* §. *Si duo. eod. tit.* cum id specialiter agit, Justiniani est, a quo id constitutum est, ut nisi id specialiter agatur ἀνοβατεύτως (sic enim legend. *u)* in Const. Justin. ex vet. lib.) causa procedat.

14 *Constituto.* Constitutio Latina *l. ult. de novat.*

* 15 *Manere.* Innovatam, ut *l. Cum notissimi.* §. *pen. C. de presc.* 30. ann.

* 16 *Volunt.* Et pacto, *l. Ab emptione. D. de pact. l.* 2. *C. quand. lic. ab empt. dis. l.* 3. *D. de res. vend.*

* 17 *Dissolvuntur.* Et quidem totæ *x)*, *l.* 95. §. *ult. de solu.* ut nec naturales remaneant, sicut et superioribus modis.

t) l. ult. C. de novat. Vide Cujac. Obs. l. 19. c. 36. et Theoph.
u) l. ult. C. de novat. emendationem probat Observ. l. 19. cap. 36
x) Totæ, ut in l. Si debitori. 47. D. de fidejuss. l. Si unus. 27. § 2. vers. *Idem dicemus.* D. de pact. et l. Si mulier. 16. D. ad SC. Vellejan

SCHOLIA

a) Vel si quis consentiente. Aut corpora debentur, aut quantitates, id est, quæ pondere, numero, vel mensura constant. Si corpora debeantur, aliud pro alio invito creditori non solvitur; si quantitates, eadem species non solvitur, ejusdem vero generis, non etiam alterius species creditori solvitur. At in civilibus solutionibus nihil interest utrum corpora an quantitates debeantur. Sunt tamen plerique casus, in quibus corpora in obligatione sunt, quantitates in solutione: et ex diverso, aut una quantitas in obligatione, alia in solutione, de quibus nihil hoc loco attinet dicere.

b) Vel invito solutio. Si quis solverit, aut judicium acceperit pro alio, vel si id quod alius debet novandi causa promiserit, vel si creditor ab alio novandi causa stipulatus fuerit, etiam invitus atque ignorans liberabitur: idque naturali ac civili jure comparatum est, *l. Solvendo. D. de negot. gest. l. Stichum. in fine. D. de novat.* solutione, *l. Si debitor tuus. D. de solut.* Invitus tamen etiamsi in eum modum liberatus sit negot. gestor. non obligabitur, *l. ult. Cod. de negot. gest.*

c) Pro parte recte solvitur. At non cogitur creditor pro parte debitum accipere, nisi cum de reliquo debitor paratus est litigare, *l. Quidam. D. si cert. pet.* aut nisi favor libertatis interveniat, *l. Cum hæres.* §. *Item si decem. D. de statulib.*

d) Nulla est. Superius dixit, inutilis est nulla igitur, id est, inutilis: quoniam non civilis, sed naturalis est posterior obligatio, nulla vero in veterem debitorem actio restitutoria hoc casu competit: tunc enim restitutoria actio competit, præterquam si dolus creditoris arguatur, cum aut restitutione in integrum, aut exceptione aliqua, quæ ab initio utilis fuit, posterior obligatio inutilis efficitur: at hoc casu ab initio inutilis fuit obligatio, et eo creditor contentus, sciens prudensque priorem obligationem abjecit, et hanc sententiam Accursius retulit, et vero probare debuit.

J. CUJACII J. C.

NOTÆ ET SCHOLIA IN LIB. IV.

INSTITUTIONUM D. JUSTINIANI PP. A.

CAPUT I.

De obligationibus quæ ex delicto nascuntur.

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu, et quasi ex contractu: sequitur ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. Sed illæ quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera dividuntur: hæ vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio: veluti ex furto, aut rapina, aut damno, aut injuria [1].

§. I. *a)* Furtum [2] est contrectactio rei *b)* fraudulosa [3], vel ipsius rei [4], vel etiam usus ejus [5], possessionisve, quod *c)* lege naturali prohibitum [6] est admittere.

§. II. Furtum autem vel a furto, id est, nigro dictum est, quod clam [7] et obscure fiat, et plerumque nocte: vel a fraude, vel a ferendo, id est auferendo vel a Græco sermone, qui φῶρας appellant fures. Imo et Græci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt.

§. III. Furtorum autem genera duo sunt: manifestum, et nec manifestum. Nam conceptum et oblatum, species potius actionis sunt, furto cohærentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est, quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ [8] appellant: nec solum is, qui in furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo fit, veluti qui in domo furtum fecit, et nondum egressus januam deprehensus fuerit: et qui in oliveto, olivarum, aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto, aut vineto fur deprehensus sit. *d)* Imo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus [*] [9], vel deprehensus fuerit, sive in publico sive in privato, vel a domino, vel ab alio [10], antequam eo pervenerit, quo perferre ac deponere rem destinasset. Sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex iis quæ diximus, intelligitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est.

§. IV. *e)* Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita, et inventa sit; nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit [11], quæ appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur; nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum, qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quærere testibus præsentibus volentem prohibuerit. Præterea pœna constituitur edicto prætoris per actionem furti non exhibiti adversus eum qui furtivam rem apud se quæsitam et inventam non exhibuit; sed hæ actiones, id est concepti, et oblati, et furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Cum enim requisitio rei furtivæ hodie secundum veterem *f)* observationem [12] non fit, merito ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu communi recesserunt; cum manifestissimum est, quod omnes, qui scientes rem furtivam susceperint, et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt.

§. V. Pœna manifesti furti, quadrupli est [13], tam ex servi, quam ex liberi [14] persona: nec manifesti, dupli.

§. VI. Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat. *g)* Itaque sive credito pignore, sive is apud quem res deposita est, ea re utatur; sive is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quam cujus gratia ei data est, furtum committit: veluti, si quis [15] argentum utendum acceperit: quasi amicos ad cœnam invitaturus, et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi, longius aliquo duxerit: quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem [16] equum perduxisset.

§. VII. Placuit tamen eos, qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant . id invito domino

facere: cumque si intellexisset, non permissurum at si permissurum credant, extra crimen videri: optima sano distinctione quia, furtum sine affectu furandi non committatur.

§. VIII. Sed et si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. Unde illud quæsitum est, cum Titius servum Mævii sollicitaverit, ut quasdam res domino surriperet [17], et ad eum perferret, et servus id ad Mævium pertulerit, Mævius dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit servo quasdam res ad eum perferre, utrum furti an servi corrupti judicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo, nos hujusmodi calliditati [18] obviam euntes, per nostram decisionem sanximus [19], non solum furti actionem, sed et servi corrupti contra eum dari. Licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regulæ, quæ servi corrupti actionem introducerent: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei pœnalis actio imposita, tamquam si re ipsa fuisset servus corruptus: ne ex hujusmodi impunitate et in alium servum, qui facile possit corrumpi, tale facinus a quibusdam perpetretur [20].

§. IX. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit: veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sit, surreptus fuerit [21].

§. X. Aliquando et suæ rei furtum quisque committit: veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit [22].

§. XI. Interdum furti tenetur [23], qui ipse furtum non fecit: qualis est cujus ope consilio furtum factum est. In quo numero est: qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet: aut tibi obstiterit [24], ut alius rem tuam exciperet, aut oves tuas, vel boves fugaverit, ut alius eas exciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro [25] fugavit armentum. Sed si quid eorum per lascivism, et non data opera, ut furtum admitteretur, factum est: in factum [26] actio dari debet [27]. At ubi ope Mævii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. Ope, et consilio ejus quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit: aut ipsas fenestras, vel ostium effringit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit sciens cujus gratia commodaverit. Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit [28], atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

§. XII. *h*) Hi qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis surripiunt, furtum quidem illis faciunt, et res in furtivam causam cadit, nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur, sed furti actio non nascitur [29]: quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope, et consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter [30] ille furti tenetur: quia verum est ope, et consilio ejus furtum factum esse.

§. XIII. Furti autem actio ei competit, cujus interest rem salvam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si ejus intersit rem non perire.

§. XIV. Unde constat creditorem de pignore surrepto furti *i*) actione [31] agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quam in personam agere: adeo quidem ut quamvis ipse debitor eam rem surripuerit, nihilominus creditori competit actio furti.

§. XV. Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta *k*) mercede certa acceperit, eaque furto amiserit: ipse furti habet actionem, non dominus: quia domini nihil interest eam rem non perire, cum [32] judicio locati a fullone, aut sarcinatore rem suam persequi potest. Sed et bonæ fidei emptori surrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo [33] competit furti actio, quemadmodum et creditori. Fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est, si domino rei æstimatione solvere possint. Nam si solvendo non sint, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti competit actio, quia hoc casu ipsius interest, rem salvam esse. Idem est et si in partem solvendo sint fullo aut sarcinator.

§. XVI. Quæ de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum cui commodata res est, transferenda veteres [34] existimabant. Nam ut ille fullo mercedem accipiendo, custodiam præstat; ita is quoque qui commodatum utendum percipit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra providentia etiam hoc in nostris decisionibus [35] emendavit, ut in domini voluntate sit, sive commodati actionem adversus eum, qui rem commodatam accepit, movere desiderat, sive furti adversus eum, qui rem subripuit, et alterutra earum electa, dominum non posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem, sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit, penitus liberari: sin autem commodator veniat adversus eum, qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem; eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem: ita tamen, si dominus sciens rem esse surreptam adversus eum, cui res commodata fuerit, pervenit: sin autem nescius, et dubitans [36] rem non esse [37] surreptam apud eum, commodati actionem instituit, postea autem re comperta voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire: tunc licentia ei concedatur, et adversus furem venire, nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus [38] constitutus movit adversus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem, nisi domino ab eo satisfactum fuerit: tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari: suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit, cum manifestissimum sit, etiamsi ab initio dominus actionem commodati instituit, ignarus rem esse surreptam: postea autem hoc ei cognito, adversus furem transivit: omnimodo liberari eum, qui rem commodatam accepit, quæcumque causæ exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione obtinente, sive in partem, sive in solidum solvendo sit is, qui rem accomodatam accepit.

§. XVII. Sed is apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit, qua de causa si res ei surrepta fuerit, quia restituendæ ejus rei

nomine depositi non tenetur, nec ob id ejus interest rem salvam esse; furti agere non potest [39], sed furti actio domino competit.

§. XVIII. In summa sciendum est, quæsitum esse an impubes rem alienam amovendo, furtum faciat. Et placet, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem [40] si proximus pubertati sit, et ob id intelligat se delinquere [41].

§. XIX. Furti actio, sive dupli, sive quadrupli, tantum ad pœnæ persequutionem pertinet. Nam ipsius rei persequutionem extrinsecus [42] habet dominus [43], quam aut vindicando, aut condicendo potest auferre. Sed vindicatio quidem adversus possessorem est: sive fur ipse possidet, sive alius quilibet: condictio autem adversus furem ipsum hæredemve ejus, licet non possideat, competit [44].

ADNOTATIONES

1 *Aut injuria.* Hæc vero sunt privata maleficia quatuor: alia autem sunt publica, aut popularia, aut extraordinaria *a)*.

2 *Furtum est.* Solius possessionis furtum fit, *l.* 1. §. *Scævola. si quis testam. lib.* qui rem alienam, quam non tenet, aufert, possessionis furtum facit: commodatarius, qui re commodata diutius utitur, vel qui ea ad aliam rem atque accepit utitur *b)*, usus, id est, naturalis possessionis *c)*: depositarius, si pro suo possidere instituat eam rem, quam jure depositi tenet, civilis possessionis *d)*. Debitor qui pignus contrectat, vel hypothecam distrahit, naturalis possessionis furtum facit *e)*. Solius igitur possessionis furtum fit *f)*. Et id vero nec fraude fit, nec contrectatione sola, sed contrectatione fraudulosa. Fraus in eo versatur, ut quis possessionem sibi habeat. Contrectatio in eo, ut res loco moveatur, *l.* 3. §. *Si rem. de acq. poss.*

* 3. *Fraudul.* In digestis *g)* additur, lucrifaciendi gratia, ut *l.* 4. §. *Idem Labeo ait. l. Non solum.* §. *Quod vulgo. de usur. l.* 2. §. 1. *pro hær.* Lucri sui causa, *l.* 21. *rer. amot.* quæ pro interpretatione sunt verbi (fraudulosa).

* 4 *Ipsius rei.* Proprietatis, *l. Inter omnes.* §. *Si servus. l. Furtivam. de furt.*

* 5 *Usus ejus.* *L. Si pignore.* §. 1. *eod.* vel ususfructus, *l. Cum ex.* §. 1. et *d.* §. *Si servus.*

* 6 *Prohibitum.* Probrum, *l. Probrum. de verb. sign.* nimirum a prohibendo, quasi prohibitum *k)*.

* 7 *Quod clam.* *L.* 28. §. *Si quis juraverit. de jurejur. l.* 8. §. 1. *arb. fur. cæs.* §. 1. et § *ult. cap. seq.* Rapina fit palam *i)*.

* 8 Ἐπ' αὐτ. Ut Plato in Apol. Socr. ὡς ἐνταῦθα ἐπαυτοφώρῳ καταληφθέμενος, quod et de deprehenso in quocumque alio crimine dicitur, ut Nov. Leonis περὶ τοῦ ἐπαυτοφώρῳ ἁλόντος μοιχοῦ. Dionys. 9. ἑαλωκότας ἐπαυτοφώρῳ κατασκόπους.

* *De furtorum generibus, et de fure hoc ipso manifesto, quod visus a domino fuerit, locus singularis.*

* 9 *Visus.* Et ideo in specie *l. Cum in plures.* §. *Messem. Loc.* colono competit actio furti manifesti, nisi legendum (inficiente) pro inspiciente.

* 10 *Vel ab alio.* Gerente negotium domini, non a quolibet alio *k)*.

* 11 *Quamvis fur non sit.* Utpote ignorans *l.* 8. *C. ex quib. cau. infr. irro.* idcirco et furti oblati eidem actio competit *l)*, quæ furi non daretur.

12 *Observat.* Furtorum quæstiones cum lance, et licio evanuerunt, Gell. *lib.* 16. *cap.* 10.

* 13 *Quadrupli est.* Quadruplicis pecuniæ, Plautus Curculione *m)*.

14 *Ex liberi pers.* In civilibus actionibus furti manifesti, liberi separantur a servis, ut auctor est Gellius lib. 11. *n)*. non tamen in prætoriis *o)*. Utimur autem hodie prætoriis, non civilibus.

* 15 *Si quis argentum.* Exemplum est ex *l.* 1 §. *Is vero. de obl. et act.*

* 16 *In aciem.* In aciem sane non potuit eum perducendo in periculum deducere amittendi ejus. Sed neque qui Roma in Ariciam (*) acceperat, eum potuit ulterius perducere. Et videtur hoc loco ex Valerio *p)*, et Symmacho *q)* legendum, qui in Ariciam acceptum equum longius perduxisset.

17 *Surriperet.* In hac vero specie, nec furtum commissum videtur *r)*, nec servus corruptus est *s)*, furti tamen et servi corrupti actio competit *t)*.

* 18 *Calliditati.* Calliditatem Titii intelligit, sive κακουργίαν *u)*, quæ impunita esse non debet.

19 *Sanximus.* Sic etiam legendum est in *l.* 8. *C. de test. et l.* 1. *C. de numer. act.* non (sacimus) aut (sancivimus) hæc est decisio *l.* 15. *C. de furt.*

20 *Perpetretur.* Videtur legendum, pertentetur, ut in Constit. Justin.

* 21 *Surreptum.* Et actione furti duplatur id quod interest, veluti lucra acquisitionum *x)*.

* 22 *Subtraxerit.* Quæ et ob furti vitium usucapi non potest, si eam alii non vendiderit, quia avelli ei potest *y)*.

* 23 *Furti tenetur.* Furti nec manifesti *l.* 34. *D. de furt.* aut propria actione, Ope consilio tuo furtum factum esse aio *z)* in duplum, *l. ult. C. de usur. act.*

* 24 *Obstiterit.* Forte obtentu togæ tamquam se amiciens, ne rem tuam videres auferri, ut Fabius refert *a)* eum quoque, qui eadem astutia obstitisset ne fugitivus a domino videretur, cum forte præter oculos domini iret, furem judicatum quasi celatorem fugitivi: scilicet, ut *l.* 1. *in princ. de fugit. l.* 22. §. *Fugitivus. mand. l.* 36. §. *ult. de furt.*

25 *Panno rub.* Seneca lib. 3 de ira *b)*: Taurum, inquit, color rubicundus excitat, ad umbram aspis exurgit, ursos, leonesque mappa proritat. Theophylactus in epist. *c)* ἐρυθρῷ ῥάκει τὰ βουκόλια διατάραξε. Plutarchus de Alexandri fortuna, φυλάττοντας ταύροις ἐσθῆτας φοινικίδας ἔχοντας. ἐλέφασι δὲ λευκοὺς χιτῶνας: ἐρεθίζεται γὰρ ὑπὸ τῶν τες χρωμάτων τὰ ζῶα τούτων καὶ διαθηριοῦται.

* Ovidius 12 *d)* Haud secus exarsit, quam circo taurus aperto, Cum sua terribili petit irritamina cornu Phœniceas vestes.

26 *In factum.* In factum prætoria *e)*: aut si præcipitata sint pecora. In factum civilis *f)*.

27 *Dand. d.* Non furti, quæ famosa est. In factum non est famosa. Eadem distinctio et in majoribus delictis observatur, *l.* 4. § 1. *ad leg. Cornel. de sic.*

28 *Consil. ded.* Qui consilium dedit, furti non tenetur, nisi consilium etiam effectum habuerit, id est, nisi furtum factum fuerit, *l. Sæpe* §. *ult. de verb. signif. l. Qui servo.* §. 1. et §. *Idem Pompon. l. Si quis uxori.* §. *Neque. de furt.* ac tum etiam consultor ita recte convenietur. Ope consilio tuo furtum factum esse ajo *g)*: Nam hujus formulæ sensus hic est: Ope aut consilio. Quin etiam in *l. Qui servo*, is qui tantummodo consilium dedit, opem consilium tulisse dicitur, et in *l. Proinde. de cond. furt.* ei non condici, cujus ope consilio furtum factum est, quod ad eum dumtaxat pertinet, qui consilium dedit: quia enim is, qui opem tulit, non multum abest ab eo, qui contrectavit, ei condici potest, *l. Sæpe.* In hoc etiam § ex libr. scriptis probatioribus sic leg. est, (Qualis est cujus ope consilio.) Tum deinde, (Ope consilio ejus) et in §. prox. (si vero ope consilio). Inde illæ antiquorum notæ, O. C. quas Petrus Diaconus (nisi mendosus est liber ejus de notis) sic male interpretatur, Ore, consilio. De hac autem actione Ope consilio, in *l. Si servus servum.* §. *Si quis de manu. ad l. Aquil.* Si, inquit Ulpianus, ad aliquem pervenerint, ope consilio furtum factum agendum.

29 *Non nascitur.* Directa non nascitur: utilis tamen in factum nascitur adversus filiumf. militem: hoc est, non περὶ κλοπῆς, sed περὶ ὑφαιρέσεως: eadem pater tenetur filiof. militi, mater filio, filius matri, *l. Si quis uxori. de furt.* frater fratri, ut Constant. scribit li. 1. Epitom. *h)* quod probo: id enim officiorum et honestatis ratio exigit, quæ eam quoque juris regulam extorsit, ut ne frater fratrem capitis reum arcesseret, *l. Si magnum. C. de his qui accus. non poss.*

30 *Convenienter.* ἀκολούθως, ut *lib.* 3. *cap.* 6. *i)* et 26. et §. *Thesauros. lib.* 2. *cap.* 1. et conveniens ἀκόλουθον, §. 1. *cap. sequenti k)* et *d.* §. *The-*

a) Vide Cujac. Parat. ad tit. de privat. del. de popul. act. de public. et de extraord. crimin.

b) Theoph. l. 40. l. 76. D. de furt. l. 5. §. Quinimo. D. commod.

c) Commodatarius enim naturaliter non possidet, sed est in naturali possessione, Cujac. Obs. lib. 9. c. 33.

d) Depositarius in possessione est, sicut commodatarius §. Possidere. inf. de interd. si rem depositam pro suo possidere instituat, civilis possessionis furtum facit: Theoph. civiliter possidere dicitur, qui animo domini possidet. Cujac. d. c. 33.

e) Creditor enim naturaliter possidet: nam debitor possessionem transfert, l. 35. §. 1. D. de pign. act. l. 37. D. de acquir. rer. dom.

f) Theoph.

g) l. 1. §. 1. de furt.

h) Vide Fest. Pomp. in v. Probri.

i) Plaut. Ep. 1. act. 1. Sc. 1. rapis propalam.

k) l. Si quis. 24. § 2. D. de usur.

l) Vers. seq. Paul. Sent. 2. tit. 31. §. Furti oblati.

m) Act. 5. sc. 2.

n) Cap. ult.

o) Pœna furti manifesti prætoria est, § Furti inf. de perp. et tempor. act. nec prætor separat servum a libero homine: generaliter enim pœnam quadrupli furibus manifestis irrogat.

(*) In Ariciam. *Constantissima lectio esse solet* in aciem *Theoph.* εἰς παράταξιν.

p) Lib. 8. c. 2. §. ult.

q) lib. 7. epist. 69.

r) Quia non invito domino rem contrectat.

s) Quia servus corrumpi se passus non est.

t) l. pen. C. de furt.

u) Theoph.

x) Theop. vide Cujac. Observ. l. 21. c. 30. et Græcus ad l. 38. de furt.

y) Vide Cujac. ad l. 4. §. Si rem pignori. D. de usurp. et usuc.

z) Cic. 3. de Nat. D. l. Si servus. 27. §. Si quis de manu. D. ad leg. Aquil.

a) Apud A. Gell. l. 11. c. ult.

b) Cap. 30.

c) Epist. 77.

d) Met. fab. 3.

e) Quæ ex decreto datur, et extremum est juris sui persequendi subsidium, Cuj. inf. c. 3. in fine.

f) Utilis in factum civilis, §. ult. inf. c. 3.

g) Cicero 3. de nat. Deor.

h) Tit. 3. § 22. in fi.

i) Theoph.

k) Theoph.

sauros: et ille, id est, qui opem consilium dedit, non servus, aut filiusf. *l*).

31 *Furti actione*. Veteres libri non habent hic (actione) nec in §. Fulloni (actionem) Creditorim), conductori n), colono o), mandatario p), bonæ fidei emptori et possessori q), commodatario r), usuario s), fructuario t), inspectori u), et depositario interdum x). atque etiam ei, qui precario rogavit y), furti actio datur: et generaliter non domino tantum, sed etiam ei cujus interest non surripi, furti actio datur: modo si ex honesta causa intersit z): furi enim a), et malæ fidei possessori b) furti actio non datur. Excipio duos casus, quibus fur furti agit. Unus est in *l. Qui vas. §. Si ergo. de furt.* alter in *l. Itaque. §. ult. eod.* si quidem dempta cogitione, uti res ipsa postulat, sic scribamus, (Et sic fit, ut teneatur furti et agat:) quod etsi in lib. Florent. depravatum sit, non tamen aliorum librorum auctoritate caret. Et confirmatur a Paulo in *lib. 2. Sentent. ult. de furt.* Rem, inquit, pignori datam, etc.

32 *Cum judicio*. Cum pro quis.

33 *Omnimodo*. Id est, sive par, sive impar solvendo fuerit.

34 *Veteres*. Ex quibus Sabinus *l. Qui injuriæ. §. 1. de fur.* Modestinus 2. *Diff.* c) Is, cui commodata res est, furti experiri debet si modo solvendo sit.

35 *Decisionib*. Hæc est decisio *l. ult. C. de furt.*

36 *Dubitans*. Dubitans pro ignorante habetur, *l. 2. quis or. in bo. poss. ser. l. ult. Cod. de cond. ind.*

37 *Rem non esse*. Sic et in *l. ult. §. 2. Cod. de furt.*

* 38 *Incertus*. Servo, eum, qui juris sui ignarus elegit unum cum quo experiretur, post litem contestatam ante rem judicatam errore cognito, illo dimisso, ad alterum posse transire. Imo et cum eodem mutata actione alio judicio experiri potest, l. 4. §. *ult. de rerum. act.*

39 *Non potest*. Quamvis ejus intersit ob impensas in rem factas rem retinere, ut Modestin. notat 2. *Diff.* d) quia non ejus interest rem salvam esse si dolo careat e).

40 *Impuberem*. Actione furti impuberem teneri ex 12. tab. constat, quibus cautum est, ut manifesto furto prehensi impuberes prætoris arbitratu verberentur, utique noxa ab eis facta sarciatur f).

* 41 *Delinquere*, §. Item finitur, *lib. 1 cap. 22. l. 5. §. Sed et si infans. ad l. Aquil. l. 18. §. Si pupillus. de damn. inf.*

* 42 *Extrinsecus*. Rem extra pœnam, et pœnam extra rem g).

43 *Habet dom. L. 11. in fi. de ser. corr.*

* 44 *Competit*. Nec altera per alteram tollitur ipso jure, l. 9. *de fur.* §. *Ex maleficiis. inf. c. 6.*

l) l. Qui servo. 36. §. 1. D. de furt. Theoph.
m) l. 12. §. 2. D. de furt.
n) l. 85. eod.
o) l. 14. §. 2. eod.
p) d. l. 14. § 9.
q) d. l. 14.
r) d. l. 14. §. Non solum.
s) l. 46. §. 3. eod.
t) l. 15. §. 1. l. 20. §. 1. d. l. 46. §. 1. eod. l. 12. §. Julianus. D. de usufr.
u) l. 10. §. 1. D. commod.
x) l. 3. §. Et generaliter. D. vi bonor. rapt. V. Cujac. ad tit. seq. §. 2. num. 12.
y) d. l. 14. §. Is qui precario.
z) l. 11. eod.
a) d. l. 14. §. Julianus.
b) d. l. 12. §. 1.
c) Apud Licin. Rufin. tit. de depos.
d) d. tit. de depos.
e) l. Eum qui. 14. §. Is autem quem. D. de furt.
f) Gellius XVIII. cap. ult.
g) §. Pœnam. Inf. de action.

SCHOLIA

a) *Furtum est*. Solius possessionis furtum fit. *l. 1. §. Scævola. Si quis testa. lib.* Qui rem alienam, quam non tenet, aufert, possessionis furtum facit: commodatarius, qui re commodata diutius utitur, vel qui ea ad aliam rem atque accepit utitur, usus, id est, naturalis possessionis, depositarius, si pro suo possidere instituat eam rem, quam in re depositi tenet, civilis possessionis. Sola cogitatio furem non facit, sed etiam contrectatio furem non facit, cum contrectatione cogitationem etiam furis exigimus.

b) *Fraudulosa*. Ex quo apparet, furtum tunc duntaxat fieri, cum quis rem, quæ ab alio possidetur, ipsa possidere incipit, vel cum rem, quam naturaliter possidet, contra quam liceat, aut ultra quam liceat, possidet: et hoc est, quod ait Scævola, possessionis furtum fieri, si nullus sit possessor furtum non fieri, proinde rei hæreditariæ furtum non fieri, l. 1. §. *Scævola. D. si quis testam. lib. esse jus.* ut ostendimus in *l. 1. C. an servus ex suo fac. post. man. ten.*

c) *Lege naturali*. Furtum natura turpe est, unde consequens est furti actionem jure naturali famosam esse, enim vero tutelæ, pro socio, mandati, depositi, jure civili famosæ sunt actiones.

d) *Imo ulterius furtum*. Ejusdem rei sæpe furtum fit assidua contrectatione, et tum, ut Paulus ait initio, id est, faciendi furti tempore constituere visum est manifestus nec ne fur esset, *l. 8. D. de furt.* faciendi vero finis, ut ex Massurio Sabino Aulus Gellius scribit lib. XI. noct. At. Hic est cum perlatum est furtum quo ferri cœperat: quandiu igitur eo perlatum non est, si deprehendatur furtum manifestum est, quia faciendi tempore deprehensum est. Idem est si interim cum furto aliquis visus fur, et fugatus sit, nec deprehensus, *l. 7. D. eod.* et sic accipiendum est, quod ait in hoc loco Justinianus: *Visus vel deprehensus*, nec enim satis est furem videre nisi ad eum comprehendendum accurramus. Porro evenire potest, ut quis ejusdem rei et manifestus, et nec manifestus fur sit, *l. Vulgaris. D. de furt.* Ait lex *quod tollere non poterat*, quoniam si totum tollere potuit, non rei tantum ablatæ, sed et totius fur est, totus fur nec manifestus rei ablatæ fur manifestus et nec manifestus, quis et rem illam aperto armario semel contrectavit, et inde reversus cum ea deprehensus est priusquam quo destinaverat ferret: an igitur rei ablatæ nomine furti manifesti in quadruplum, nec manifesti in duplum tenebitur? Dices licere domino quam voluerit prius actionem exercere, et quod amplius in altera est consequi, quæ generalis est concurrentium ex uno facto actionum definitio, *l. Qui servum, D. de oblig. et action.* Hic vero non unum, sed duo facta sunt, et ideo utraque actio competit, *l. Inter omnes. §. fin. D. de furt.*

e) *Conceptum furtum*. Furti concepti, item furti manifesti actio est civilis, id est 12. Tab. ut auctor Gellius lib. 11. verum sublata est actio civilis, et jure prætorio introducta est furti concepti actio tripli, furti manifesti actio quadrupli: eodem jure furti oblati actio est tripli, ut idem auctor scribit, et Paulus *lib. 1. Sent. tit. de furtis*. Sensitque de iis actionibus Cajus in *l. 3. D. qui satisd. cog.* nullæ enim alias in triplum ex jure antiquo actiones sunt. Porro furti etiam nec manifesti actio in duplum prætoris est. Item prohibiti, item non exhibiti furti actio, sed ea quanti fuerint ignoratur, furti manifesti nec manifesti soli fures tenentur; cæteris etiam non fures, itiæ ei cujus interest dantur, concepti ei, qui concepit et invenit, ut Paul. in eodem libro scribit, oblati ei, cui res furtiva oblata est, prohibiti ei, qui concipere voluit, non exhibiti ei, qui concepit. Hic videnda sunt ea, quæ scripsimus ad §. *Ex maleficiis. inf. de action.*

f) *Observationem*. Id est testibus præsentibus, aut per lancem et licium, ut Aulus Gellius scribit *l. 11. cap ult.* et *lib. 16. cap.* 10. quod sic ab Sex. Pompejo explicatum est. Lance inquit, et licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quærere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familiæ, aut virginum præsentiam.

g) *Itaque sive creditor*. Difficilis est quæstio, quid veniat in actione furti, utrum id quod interest, an verum rei pretium de qua dicere institui: furti aut dominus agit, aut non dominus, conditione solus dominus. Si dominus agat, furti æstimatio fit duplo, vel quadruplo, quanti res unquam plurimi fuit, non quanti domini interfuit, ut ait *l. In furti. D. de furt.* quod sic accipiendum est, si nihil amplius domini intersit, *l. Si vendidero. §. 1. D. de furt.* nam si amplius intersit, quam sit ea res, quæ surrepta est, dicam ejus etiam, quod interest duplum, quadruplum præstari, ut puta si servus surreptus sit, non servi tantum, sed et hæreditatis servo delatæ pretium duplari, aut quadruplari, *l. Si quis uxori. §. ult. D. eod.* Item si tabulæ surreptæ sint, non tantum tabularum pretium, sed et ad scriptam summam duplari, aut quadruplari, et hoc Paulus tradit in *l. Fullo. §. ult. eod. tit.* Ulpianus vero in *l. Qui tabulas, eod.* ut est in Pandectis Florentinis. Qui tabulas, inquit, amovet, furti tenetur, non tantum pretii ipsarum tabularum verum etiam summæ, quæ in his tabulis continetur. Eadem ratione, qui lancem rasit, et pretii lancis, quoniam totius lancis fur est, et ejus, quod interest domino furti tenetur, *l. Si quid fur. §. fin. D. eod. tit.* Denique si surreptus sit servus, quem sub pœna tradendum promisi, in furti actione hoc quoque æstimabitur, *l. Inficiando. §. 1. D. eodem.* ex quibus liquido constat, actionem furti etiam in id, quod interest dari. Ulpianus in *dict. l. In furti* non sic loquitur, ut in *l. 1. §. Considerandum. D. de tutel. et rat. distrah.* tractat de actione rationibus distrahendis, in qua pretium rei tantum duplicari dicit, non etiam quod pupilli interest, sed in furti, inquit, actione non quod interest quadruplabitur, aut duplabitur, sed rei verum pretium: quamobrem non tantum id, quod interest, sed etiam verum rei pretium venire significat, nec enim dicit, sed tantum rei verum pretium: at quid dicemus, si non dominus furti agat? et placet id solummodo quod interest, non etiam verum rei pretium æstimari, l. *Furtivam. l. Si vendidero. §. 1. D. de furt.* et huic rei argumento est actio vi bonorum raptorum, §. *fin. inf. tit. prox.* et ita paterfamilias surrepti nomine aget, furti in id quod interest, verbi gratia in pretium hæreditatis in specie, § *Interdum*. Rursus quæri solet, si quis rei non lucrifaciendæ, sed vel usus, vel possessionis causa rem contrectet, quanti fiat æstimatio agenti domino. Et melius esse dicetur, ut non rei fiat æstimatio, sed ejus tantummodo quod vere furto intermissum est, id est, usus, aut possessionis, quæ sententia Hugolino et Azoni placuit, et mihi probatur: æquum enim non est, ut rei nomine teneatur, qui rem ipsam non intervertit.

h) *Hi qui in parentum*. Si servus domino, filiusfamilias patri, libertus patrono, cliens patrono, mercenarius conductori furtum faciat, furti actio non nascitur, si filius matri, si emancipatus, patri furti, vel in furtum actio nascitur, dominus servo furtum facere non potest: at si pater filiofamilias, filiove emancipato furtum faciat, furti aut in factum actio nascitur: idem juris est si mater filio. De liberto cliente, mercenario loquor, quamdiu in domo morantur, quia si in domo non morantur, furti tenentur: ex diverso autem si patronus liberto, aut clienti furti, vel in factum, si conductor mercenario omnimodo furti actio nascitur. De uxore videamus an marito furti teneatur. Constante matrimonio in factum tenetur, vel condictione sine causa, secuto divortio, rerum amotarum, furti, re ablata post divortium, quin etiam filiusfamilias patri utili actione, id est, in

factum tenetur auctore Ulpiano in *l. Si quis uxori. D. de furt.* quæ sententia extendenda, et porrigenda est ad libertum, et clientem, et mercenarium.

i) Actione. In notis prioribus post verba, alio datur: addo: Quibus quidem de furto agentibus, domino, quia plerumque nihil ejus interest, furti actio non datur, quanquam interdum accidit, ut fur tribus respondere cogatur; usuario, creditori, proprietario, *l. Int. omnes. §. Hæc actio. D. de furt.* cui omnino applicandum est, quod ad varium, *Hoc amplius*, Accurs. notat: nam si culpa creditoris adest, agit in summam pignoris, dominus nihil agit: si culpa abest, agit in summam debiti, dominus in reliquum, et eo pertinet *l. Cum qui. § Qualis.* et *§. seq. D. de furt.* Verum ut furti actio competat, non id tantum exigimus interesse ex honesta causa, sed etiam faciendi furti tempore rem teneri ab eo cujus interest: ii igitur furti actionem non habent, pater, tutor, curator, negotiorum gestor, protutor, procurator, emptor rei nondum traditæ, fidejussor coloni, aut commodatarii uxor, is, cui ex stipulatu, vel ex testamento debetur, *l. Is qui. l. Eum qui. in princ. et §. An pater. l. Qui injuriæ. §. Qui alienis. l. Is cujus interest. D. de furt. l. Etiam. in fine. D. solut. matrim.* Illud vero non semper exigimus, ut res culpa ejus, qui tenet, surrepta sit: nam creditori etiamsi culpa abest in summam debiti furti actio competit, quoniam ejus interest, in rem sibi cautum esse.

k) Mercede. Quid si neque constituta, neque promissa sit merces? Et placet fullonis actionem esse, quia et iis casibus fullo custodiam præstare debet. Domino autem abunde consulitur per actionem mandati, aut præscriptis verbis.

l) Quam si solvendo sint. Pignore surrepto sine culpa creditoris, non tantum creditori, sed etiam domino furti actio datur: quod si culpa creditoris interveniat, soli creditori datur furti actio, debitori pigneratitia datur in id quod debitum, et debiti duplum excedit, *l. Creditoris. D. de furt.* Sublatis vestimentis sine fullonis culpa, furti actio soli domino datur, quia nihil fullonis interest: quod si abest culpa fullonis, ac solvendo ipse per existat, sibi, sin minus soli domino furti actio datur. Idem dicemus in caupone, et exercitore navis, qui salvum fore recepit, *l. Cum qui. §. ult. D. de furt.* nam si solvendo sit, ipse furti actionem habet, *l. 1. §. 1. D. furt. adv. naut. l. 4. D. naut. caup. stab.* sin minus, dominus electionem habet, *l. 2. § ult.* et *l. 4. eod. tit.* In creditore, cujus culpa pignus periit, hac distinctione non utimur, quia cum eo non agitur antequam pecunia soluta, aut pro soluta habita sit: prius itaque creditor furti agit, quam pigneratitia conveniatur. At locator prius ex locato agere potest, quam furti agatur: quæ in fullone diximus, eadem olim obtinuere in commodatario, sed a Justiniano emendata sunt

CAPUT II.

De bonis vi raptis.

Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti: quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est eum improbum furem esse: sed tamen propriam actionem ejus delicti nomine prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum, et est intra annum[1] quadrupli, post annum simpli: quæ actio utilis est, etiamsi quis unam rem, licet minimam[2], rapuerit. Quadruplum autem non totum pœna est, et extra pœnam rei persequutio, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest et rei persequutio, ut pœna tripli sit[3], sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non[4]. Ridiculum est enim levioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amovet.

§. 1. Quia tamen ita competit hæc actio, si dolo malo quisque rapuerit, qui alieno errore inductus, suam rem esse existimans, et imprudens juris[5] eo animo rapuit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre possessoribus, absolvi debet[6]. Cui scilicet conveniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam, melius *a)* divalibus Constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem, vel se moventem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem suæ[7] dominio cadere[8]: sin autem aliena sit, post restitutionem ejus, etiam æstimationem ejusdem rei præstare[9]. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, Constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam in invasionibus, quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant.

§. II. In hac actione non utique expectatur[10] rem in bonis actoris esse; nam sive in bonis sit, sive non sit, si tamen ex bonis sit[11], locum hæc actio habebit. Quare sive locata, sive commodata, sive etiam pignorata, sive deposita sit apud Titium, sic ut intersit ejus eam rem non auferri[12] (veluti si deposita re culpam quoque promisit) sive bona fide possideat, sive usumfructum in ea quis habeat, vel quod aliud jus, ut intersit ejus non rapi, dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis ejus, qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia ejus ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex iisdem causis omnes habere hanc actionem[13].

ADNOTATIONES

* 1 *Intra ann.* Intra annum utilem cum quocumque experiundi potestas fuerit, *l. 2. C. eod. a).*

* 2 *Minimam.* Cum tamen ob rem minimam nulla sit criminis exequutio solemnis, *l. Causas. C. Th. de juris b).*

* 3 *Ut pœna tr. L. pen. C. Th. de pag. sac.* in qua tamen Tribonianus triplum et quadruplum mutavit in duplum, tamquam existimans minus delinquere Christianum, qui Judæi, aut pagani, quam hanc, si Christiani bona diripiat.

* 4 *Sive non.* Et in hunc proprie casum comparata est actio vi bon. rapt. namque alio caso sufficit actio furti manifesti, quæ perpetuo competit in quadruplum *c).* Cæterum ubi hæc actio est, et furti actio est *d).* contra, ubi hæc non est, nec furti actio est, ut §. seq.

* 5 *Imprudens.* Ignorantia juris civilis excusat a delicto.

6 *Absol. deb.* Vetustiss. codex (Absolvi de pœna rapti, non de re debet:) sunt autem ea verba (de pœna rapti, non de re) sumpta ex sententia Constitutionum infra scripta: itaque manifestum est interpretis ea esse, non auctoris.

7 *Rei quidem suæ.* Qui rapit rem suam, nec vi bonorum raptorum tenetur, *l. 2. §. Hac actione is demum. D. eod.* nec *l. Julia, l. Si quis ad se fundum. C. ad l. Jul. de vi.* sed domino rei suæ multatur ex *l. Si quis in tantum. C. unde vi:* qua abrogatur *§. ult. l. 3. C. Theod. ad l. Jul de vi.*

* 8 *Dom. cad.* Idque transire in fiscum, arg. *l. 3. in fi. C. Th. ad l. Jul. de vi.*

* 9 *Præstare.* Si res immobilis sit, indistincte, *e):* si mobilis, ita demum si quam per errorem *f)* suam esse arbitrabatur, vi occupaverit: nam si dolo malo, tenetur in triplum *g).*

* 10 *Expectatur.* Lege, spectatur, ut in *l. 2 §. In hac actione non utique. D. eod.* sic et veter. nonnulli.

* 11 *Si tam. ex bon. L. 2. si quid in fraud. pat. l. 19. in princ de pet. her.*

12 *Non auf* Veteres non habent (per vim). Quod autem sequitur, unum casum exprimit, quod depositarius, et furti, et bonis raptis actionem habet. Est et alius, si pretium depositionis non quasi mercedem accepit: et hoc Ulp. explicat in *l. 2. §. Et generaliter. D. eod tit.* (Nam, inquit, et furti act. habeo, si in re deposita culpam quoque repromisi, vel pretium depositionis non quasi mercedem accepi. Utilius, etc.) quæ verba ideo contra morem meum retuli, quod vulgo sunt ab interpunctionibus mendosissima *h).*

* 13 *Actionem.* Itemque illam, quæ proponitur in edicto, Si is, qui testamento liber esse jussus, etc. *l. 1. §. Hæc actio. eod. tit.*

a) Intra annum, quo primum de re cum raptore experiundi potestas fuerit, l. 2. C. eod. Thalel. lib. σημείωσαι ὅτι οὐτιλίδος ἐντὸς ἐνιαυτοῦ τῆς vi bonorum

b) l. 6. C. eod.

c) l. 1. C. de ann. except.

d) Vide Cuj. l. 6. Obs. c. 2.

e) Id est, sive dolo malo, sive per errorem, tenetur in duplum.

f) Tunc tenetur in duplum. Cur aliud placuit in re immobili, aliud in mobili? V. Cujac. ad l. Quis in tantum. 7. C. unde vi, in recitationibus.

g) Vide Cujac. ad. l. Si quis in tantum. 7. C. unde vi, in posthum.

h) Hanc emendationem confirmant. Græci lib. 60. Basilic. tit. 17.

SCHOLIA

a) *Inealibus constitutionibus.* Etiamsi hoc loco de Valentiniani duntaxat, Theodosii et Arcadii constitutione, id est, *l. Si quis in tantam. C. unde vi.* Justinianus loquatur, exponam tamen simul ut earum inter se differentia intelligi possit, et Constantini, et Grat. Valent. Theodosii, et Zenonis, et Justiniani Constitutiones. Constantinus ait in *l. 5. C. unde vi*, eum, qui per vim possessionem alienam invaserit pœna legitima teneri, id est, lege Julia de vi publica aut privata. *l. 4. eod. tit.* eum qui sine vi per errorem, aut incuriam domini possessionem alienam occupaverit, hac pœna non teneri, per errorem existimans rem suam esse, per incuriam domini sciens eam rem suam non esse. Cæterum possessionem restitui debere, qua actione non dicit. Existimo vindicationem competere, et hoc quidem mihi exploratum est ita esse, eum per errorem rem alienam occupaverit, at si per negligentiam domini, parata sunt hoc casu in eum civilia ea remedia recuperandæ possessionis causa in eum, qui vim fecerit ex Constitutione Justiniani: ea est *l. ult. Cod. unde vi*, porro ad eos, qui vi invadunt, aut rapiunt res suas, res alienas, quas credunt esse suas, pertinet constitutio *l. Si quis in tantum.* Cujus sententia hæc est. Qui vi rapuerit, aut pervaserit rem suam, ut dominio cadat qui rem alienam sive bona sive mala fide, ut rem ipsam, et æstimationem rei domino præstet, hoc si ante litem contestatam vel ante sententiam, aliquis vim fecerit, quod in *l. Si quis in tantam.* ita exprimitur ante *eventum judicialis arbitrii*, sic enim lego *non adventu*. sic legit Accursius, sic legitur in *l. Non ab re. eod. tit. l. Pleræque. C. Theod. eod.* Sic habent veteres Codices, idem et ante Valentinian. Theodos. et Arcad. pridem in lite finium constitutum fuit, *l. 4. Cod. fin. reg.* et a D. Marco in eis, qui debitores exegerit sua auctoritate, *l. Sed et partus §. ult. l. Extat. D. de eo quod met. caus. l. pen. D. ad leg. Jul. de vi*, quod D. Marci decretum Justinianus sequitur in Nov. 60. nam id quoque D. Marcus constituit, ut tales creditores lege Julia teneantur, id est, ut tertia parte bonorum mulctentur, et infames fiant, quod trahi etiam debent ad speciem *l. Si quis in tantam* Cæterum si post sententiam secundum se dictam, suppressa ea sua auctoritate possessionem alienam occupaverit, jure suo cadit, et hæc est Constitutio Grat. Valent. et Theod. in *l. Meminerint. C. eod.* Zenonis Constitutio ad conductores, eosque pertinent, qui precario rogaverunt, si quidem domino rem suam repetenti, eam contra jus fasque, usque ad sententiam retineant, neque restituant: placet autem ut ultra rem, et æstimationem rei præstare compellantur, *l. penult. C. eod. l. penult. C. de locat.* Dixi usque ad sententiam, quod hujus Constitutionis est proprium.

CAPUT III.

De lege Aquilia.

Damni *a*) Injuria [1] actio constituitur per legem Aquiliam: cujus primo capite cautum est, ut si quis alienum hominem, alienamve quadrupedem, *b*) quæ pecudum numero sit, injuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino [2] dare damnetur.

§. I. Quod autem non præcise [3] de quadrupede, sed de ea tantum, quæ pecudum numero est, cavetur: eo pertinet ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus, sed de iis tantum, quæ proprie pasci [4] dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, capræ. De suibus quoque idem placuit. Nam et sues pecudum appellatione continentur: quia et hi gregatim [5] pascuntur. Sic denique et Homerus in Odyssea ait, sicut Ælius Marcianus in suis Institutionibus refert:

Δῆεις τόνγε σύεσσι περῆμενον : αἱ δὲ νέμονται
Πάρ Κόρακος πέτρη, ἐπι τε κρήνη Αρεθούση

§. II. Injuris autem occidere intelligitur, qui nullo jure occidit. Itaque latronem, qui occidit, non tenetur: utique si aliter periculum effugere non potest.

§. III. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit: si modo culpa ejus nulla invenitur: nam alioquin non minus, quam ex dolo, ex culpa [6] quisque hac lege tenetur.

§. IV. Itaque si quis dum jaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem servum tuum transjecerit, distinguitur. Nam si id a milite in campo, eove ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa ejus intelligitur: si alius tale quid admisit, culpæ reus est. Idem juris est de milite, si in alio loco, quam qui exercitandis militibus destinatus est, id admisit.

§. V. Item si putator ex arbore dejecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam, aut vicinalem [7] id factum est, neque proclamavit, ut casus evitari possit, culpæ reus est [8]: si proclamavit, nec ille curavit cavere, extra culpam est putator. Æque extra culpam esse intelligitur, si seorsum a via forte, vel in medio fundo cædebat, licet non proclamavit, quia in eo loco nulli extraneo jus fuerat versandi.

§. VI Præterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem, atque ob id mortuus fuerit servus, culpæ reus est.

§. VII. Imperitia quoque culpæ adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit.

§. VIII. Impetu quoque mularum quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpæ reus est mulio. Sed et si propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, æque culpæ tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cum equo veheretur, impetum ejus aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

§. IX. His autem verbis legis: Quanti in eo anno plurimi fuerit, illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer et pretiosus [9] fuerit: non tanti teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est pœnalem esse hujus legis actionem, quia non solum tantum quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat in hæredem eam actionem non transire, quæ transitura fuisset, si ultra damnum numquam lis æstimaretur.

§. X. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis æstimatione habendam esse secundum ea, quæ diximus: sed eo amplius quidquid præterea perempto eo corpore, damni nobis allatum fuerit: veluti si servum tuum hæredem ab aliquo institutum antea quis occiderit, quam jussu tuo adiret: nam hæreditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum unam, vel ex quadriga equorum unum [10] occiderit, vel ex comœdis unus servus occisus fuerit: non solum occisi fit æstimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanti depretiati [11] sunt, qui supersunt.

§. XI. Liberum autem est ei, cujus servus occisus fuerit [12], et judicio privato legis Aquiliæ damnum persequi, et capitalis criminis eum reum facere.

§. XII. Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est.

§. XIII. Capite tertio de omni cætero damno cavetur. Itaque si quis servum, vel eam quadrupedem, quæ pecudum numero est, vulneraverit, sive eam quadrupedem, quæ pecudum numero non est, veluti

cancm, aut feram bestiam vulneraverit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur. In cæteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quæ anima carent, damnum injuria datum, hac parte vindicatur. Si quid enim ustum, aut ruptum, aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur, quamquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere. Ruptum [13] enim intelligitur, quod quoquomodo corruptum est. Unde non solum fracta, aut usta, sed etiam scissa, et collisa, et effusa, et quoquomodo perempta atque deteriora facta, hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum, aut oleum id immiserit, quo naturalis bonitas vini, aut olei corrumperetur, ex hac parto legis eum teneri.

§. XIV. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo, aut culpa ejus homo, aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite, de dolo, aut culpa, do cætero damno quemque teneri. Hoc tamen capite non quanti in eo anno sed quanti diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit.

§. XV. Ac ne plurimi quidem verbum adjicitur. Sed Sabino recte placuit, perindo babendam æstimationem, ac si etiam hac parte Plurimi verbum adjectum fuisset, nam plebem Romanam, quæ Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est [14].

§. XVI. Cæterum placuit ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut jumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut præcipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit [15], ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, et is ascendendo, vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua corporis parte læsus fuerit, utilis actio [16] in eum datur. Sed si quis alienum servum, aut de ponte, aut de ripa in flumen dejecerit, et is suffocatus fuerit; eo quod projecit, corpore suo damnum dedisse non difficulter intelligi poterit: ideoque ipsa lege [17] Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum datum, neque corpus læsum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigerit, cum non sufficiat, neque directa, neque utilis Aquilia, placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri [18], veluti si quis misericordia ductus, alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

ADNOTATIONES

1 *Damn inj.* Videtur leg. (damni injuria) ut in *l. Impuberem de fur. l. Quemadmodum. §. Idem Labeo. l. Si servus servum. §. Si furtum. §. Proculus. §. Si calicem. ad l. Aq.* Cicero pro Flacco, Lite contestata judicio damni injuria constituto. Sed veteres etiam dicebant, Damni injuriæ, genitivum pro ablativo usurpantes, ut in *l. Sæpe. de verb. sig.* (pecuniæ tutelæve, sententiæ.) et in *l. 3. ad l. Corn. de sic.* (pœnæ) et in Constit. Justiniani *De conf. Pand. §. Hoc autem*, quod et ab initio voce Romanæ.

* 2 *Tant. dom.* Hæc actio soli domino competit *a*), superiores dum etiam non domino *b*).

3 *Præcise.* ἀποτόμως *c*), ut in *l. 1. §. Si et qui, ut leg. nom. caveat. abscise in l. Semper. §. 2. de ju. immunit.*

* 4 *Pascendo.* Varro *d*) pecus a pascendo dici. Minutius in Octavio, Pecus pascuntur *e*).

a) l. Item Mela 11 §. Legis autem. D. ad leg. Aqu. Vide Cujac. l. 27. Observ. cap. 11.

b) §. Furti autem. sub. tit. 1 et §. In actione. sup. tit. prox.

c) Glossæ: ἀποτόμως, præcise:

d) Lib. 4 de L. L.

e) Vulgo ibi legitur pascua. Desiderius Heraldus mavult, pecua, id est, pecora, Solin. cap. 25. ut pecua, etc. sic libri. vel

5 *Gregatim.* Abest a veter. et a Theoph.

6 *Ex culpa.* Sic *l. Jurisgentium. §. Aut prætor. 7. D. de pact.*

7 *Vicinalem.* Vicinalis via et publica est, quia universo populo patet: sed et agraria, quæ e via publica divertitur in villas et colonias, publica est. Privata via, id est, servitus, non item. De his in *L. ult de loc. et itin. publ. l. 2. §. Viarum. ne quid in loc. pub. l. ult. de serv. rust.* et apud Siculum Flaccum in lib. de cond. agror. Magnopere autem hæsitare me confiteor quid sit via lignaria in Aggeni Urbici commentario De limit. agro. Plerumque, inquit, via dum cum limite currit, etiam si vicinalis est, aut lignaria, aut privata, finem præstat.

8 *Culpæ reus est.* Ergo incidit in *l. Aquiliam.* In l. vero Corneliam etsi non incidat, atque adeo non sit ultimo supplicio afficiendus, *l. In lege. ad L. Cornel. de sic.* in metallum tamen damnatur auctore Paulo *lib. 5. Sentent. eod. tit. ee*).

* 9 *Pretiosus.* Magni pretii, §. Ex maleficiis. inf. cap. 6.

* 10 *Unum occid. L. 34. de æd. edic.*

* 11 *Depretiati. L. Proinde. eod. tit.*

12 *Occisus fuerit.* Si dolo malo occisus fuerit *f*).

13 *Ruptum.* Ruptum est generale verbum, *l. Si servus. 27. §. Tertio. §. inquit. §. Cum eo. D. eodem*: quod et Decemviri generaliter acceperunt, auctore Sexto Pomp. *g*) in ea, ut suspicor, lege, quæ de damno injuria est ab eis proposita, *l. 1. D. eodem.*

* 14 *Eo verbo.* Repetitur ergo ἀπὸ κοινοῦ, vel ut Papinianus loquitur *h*), ad communionem assumitur.

* 15 *Persuaserit. L. 3. et 4. de serv. corr.*

16 *Utilis actio.* Quæ et in factum dicitur. Est autem in factum civilis, id est, ad instar l. Aquiliæ.

17 *Ipsa l. Aq.* Hoc est, quod dicimus, ipso jure.

* Ipso jure, directa actione *i*). Ut Cicero de Prov. Conf. Ipsa lege Censoria.

* 18 *In fact. ten.* Utilis (*) est in factum civilis comparata ad exemplum Aquiliæ *k*).

Hæc est in factum prætoria, quæ nusquam dicitur Utilis Aquilia. Quinimo hic casus, quia a lege Aquilia dissimilis est, non potest in eo utilis Aquilia dari, *l. Si mensor. si mensor falsum mod. dix. l. Si vero. §. De viro. sol. matrim.* et omnino necessaria est actio in factum prætoria, extremum juris sui persequendi subsidium *l*).

ee) Tit. 23 §. Si putator.

f) l. 23. §. Si dolo. eod.

g) In v. rupsit, et talionis.

h) l Cum pater. 77. §. Cum imperfecta. 23. de leg.

2. id est, in proxime superiore clausula.

i) Theoph.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac lib 1. cap. 30.*

k) Utilitas legis Aquiliæ id exegit, ut in casu simili daretur actio similis, id est, utilis in factum civilis: directa enim actio legis Aquiliæ civilis dicitur, l. Si hæres 70. § 1. D. ad S. C. Trebell. directa datur cum corpus corpori damnum dedit. Utilis in factum civilis, si corpori damnum datum sit, sed non corpore. In factum prætoria, si nec corpus damnum dedit, nec passum est.

l) Cum enim directa actio non sit, nec utilis in factum civilis, necesse in descendimus ad actiones in factum prætorias, quæ non proponuntur edicto, vel legibus sed decernuntur a prætore prout res exigit, et dicuntur dari ex multis, et variis juris articulis, l. Sancimus. 21. C. de sacro. eccles.

SCHOLIA

a) *Injuriæ.* Ex hoc loco jamdudum sic restituenda esse verba legis Aquiliæ in *l. 2. D. eod. t.* Qui servum alienum alienamve quadrupedem, id est, pecudem: sed hic error frequens est in libris nostris, ut pro, id est, *vel* scriptum inveniatur, ut in *Tit. si ager vectigal. l. Sciendum. §. Possessor. D. qui satisdar. cog. l. De pupillo. §. Meminisse. D. de nov. oper. nunt.* Plane priore legis parte continentur pecudes.

b) *Quæ pecudum numero.* Pecudes sunt animalia, quæ gregatim pascuntur, ut jumenta, armenta, oves, item et capræ, de quorum differentia quædam scripsi in *lib. 2. tit. de servit.* Bestiæ non continentur, ut puta leones, ursi, apri, pantheræ, et aliæ quadrupedes, quarum fera est natura, exceptis elephantis, et camelis, propterea quod dorso collove domantur, *d. l. 2. §. fin.* Bestias cum dicimus, feras bestias dicimus, Ulp. in Frag. Elephanti, inquit, et cameli quamvis enim dorsove domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt: denique canes non continentur, quia nisi bestiarum numero non sint, pecudes etiam non sunt. Similiter ex xii. Tab. actione de pauperie bestiæ non continentur: cæterum canes continentur ex lege Pesulania ut Paulus scribit *lib. 1. Sent.* quidam Codices habent *Posolonia*, credo legendum *lege Solonia*: nam et de cane hoc Solonem constituisse Plutarchus scribit, et ex hac lege Solonis, ut opinor, sumpta est lex xii. Tab. de pauperie: de pauperie, inquam quadrupedum, nedum pecudum. Præterea hac parte legis continentur quadrupedes, non alia animalia, ut puta anseres, gallinæ, phasiani, columbæ, pavones, aves, sed neque apes continentur, quod et in actione de pauperie locum obtinet, *l. pen. D. si quad. paup.* Verum et bestiæ, et canes, et aves, et insecta animalia sequenti parte legis continentur, *l. Quemadmodum. §. Hac actione. D. ad leg. Aquil.*

c) *Latronem, qui occidit.* Latrones sunt, qui prædæ causa vitæ hominum insidiantur: grassatores, qui vitæ non insidiantur proximi sunt latronibus, *l. Capitalium. §. Grassatores. D. de pœn.* ab eis diversi sunt fures: ut vero illi impune occidi possunt, quæro an et fures possint? et invenio nocturnos quoquomodo: diurnos autem si se telo

defendant occidi posse, si tamen in utrisque idipsum cum clamore occisores testificentur, *l. Si pignore. §. Furem. D. de fur. l. 4. D. ad leg. Aquil.* idque jus est ex XII. Tab. auctoribus Cajo, et Aulo Gellio, et M. Tullio, sed ab ea lege discessum videtur: nam in fure nocturno hoc etiam Ulpianus exigit, ut telo se defendat in *l. Furem. D. ad leg. Corn. de sic. l. Sed et si quæcumque. §. 1. D. ad leg. Aquil. l. Nec timorem. §. pen. D. de eo quod met. cau.* quæ sententia hodie locum obtinent in civitatibus: nocturni vero agrorum populatores quoquomodo occidi possunt, ex Constitutione *l. 1. C. quand. lic. unicuique.* et ita quidem has leges recte Constantinus interpretatur *lib. 5. Epitom.*

d) Item si putator. Hic vero legis Corneliæ pœna non afficitur, quia dolo caret, *l. In lege. D. ad leg. Cornel. de sicar.* sed in metallum damnatur auctore Paulo *lib. 5. Sentent. eod. tit.* atqui pœna legis est insulæ deportatio: gravius ergo punitur culpa, quam dolus, quod minime admittendum est: fuit olim pœna legis insulæ deportatio: hodie honestissimi deportantur, iis proximiores capite puniuntur, humiliores vel cruci affiguntur, vel ad bestias damnantur, et hoc Paulus in eodem loco, et alii quidam tradunt in *l. 3. §. ult. l. pen. D. eod. tit.* Cæterum in l. 3. cum ait, vel bestiis subjici, intelliguntur hæc verba, *in crucem tolli*, aut *in furcam tolli*, ut in *l. Recusare. D. ad Trebell.* cum ait, *vel per epistolam*, intelliguntur hæc, *per nuncium*, et in *l. Proinde. §. 1. D. ad leg. Aq.* aut *absentem*, intelligitur *præsentem*, et sic in *l. 5. §. Prætor ait. D. de his qui effud.* Sed ad rem qui ex lege Cornelia bestiis subjicitur, in hac specie in metallum damnatur: qui capite punitur, in insulam deportatur, qui deportatur, relegatur: nam hoc exigit pœnarum, personarumque inter se ratio. At recte Paulus hanc pœnarum distinctionem omisit. Enimvero putator est artificii nomen, ut machinarius, ut statuarius, quo honestiores personæ non funguntur, et de his quidem hactenus. Illud generaliter in hoc tractatu notandum est, non tantum servi, sed et liberi hominis nomine Aquiliam dari. De servo directam esse, de libero utilem. Cessare enim verba legis Aquiliæ, neque in libero homine iniri eam æstimationem, quæ lege Aquilia continetur. Cæterum de filiofamilias utilem Aquiliam patri competere, *l. 5. §. ult. l. Qua actione. in princip.* et in *§. Si quis in colluctatione. D. ad leg. Aquil.* de se liberum quemque utiliter experiri, *l. Liber homo. D. eod. tit.* at vero quid illa actione contineatur, satis *l. Qua actione.* demonstrari. Liberum de se experiri si vulneratus sit, occiso libero homine, hæredi ejus legis Aquiliæ actionem non dari, *l. Hanc scripturæ. § final. et l. seq. l. Nam sicut. §. fin. eod. tit.* Illud etiam in hoc judicio notandum est, damnum dari posse sine contumelia, et cum contumelia, id est, si damnum injuriæ causa datum sit, duplicem actionem esse, Aquiliam, et Injuriarum. Si damnum injuria, id est, culpa datum sit, solam Aquiliæ legis actionem esse, *l. 5. §. 1. D. eod. tit.* simili modo solam injuriarum actionem esse si contumelia fiat sine damno, *l. Si servus servum. § Cæterum. D. eod.* In actione furti, et bonis raptis de damno quæri: cum enim, qui furatur, aut rapit, damnum non dare, hoc est rem non lædere, deinque contumeliam non facere, quamobrem nec injuriarum eos, neque legis Aquiliæ teneri: et merito hanc privatorum delictorum differentiam inductam esse.

CAPUT IV.

a) *De injuriis.*

Generaliter injuria dicitur, omne quod non jure fit: specialiter, alias contumelia, quæ a contemnendo [1] dicta est, quam Græci ὕβριν [2] appellant. alias culpa, quam Græci ἀδίκημα [3] dicunt, sicut in lege Aquilia damnum injuriæ datum accipitur: alias iniquitas, et injustitia, quam Græci ἀδικίαν vocant: cum enim prætor, vel judex non jure contra quem pronunciat, injuriam accepisse dicitur [4].

§. I. Injuria autem committitur non solum quis pugno, puta, aut fustibus cæsus, vel etiam verberatus erit: sed et si cui convitium factum fuerit, sive cujus bona quasi debitoris [5], qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicujus libellum, b) aut carmen [6], aut historiam scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret: sive quis matremfamilias, aut prætextatum prætextatamve assectatus fuerit: sive cujus pudicitia attentata esse dicetur, et denique aliis pluribus modis admitti injuriam, manifestum est.

§. II. Patitur autem quis injuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet: item per uxorem suam, id enim magis prævaluit [7]. Itaque si filiæ alicujus, quæ Titio nupta est, injuriam feceris: non solum filiæ nomine tecum injuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. Contra autem si viro injuria facta sit, uxor injuriarum agere non potest. Defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus æquum est. Sed et socer nurus nomine, cujus vir in potestate est, injuriarum agere potest.

§. III. Servis autem ipsis quidem nulla injuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos et uxores: sed ita cum quid atrocius commissum fuerit, et quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actio proponitur. At si quis servo convitium fecerit, vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit.

§. IV. Si communi servo injuria facta sit, æquum est non pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem injuriæ fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit injuria * [8].

§. V. Quod si ususfructus in servo Titii est, proprietas Mævii: magis Mævio injuria fieri intelligitur.

§. VI. Sed si libero, qui tibi bona fide servit, injuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi injuriarum actio: Idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut toties admittatur injuriarum actio quoties in tuam contumeliam injuria ei facta sit.

§. VII. Pœna autem injuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum [9] talio [10] erat: propter os vero fractum nummariæ pœnæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate [11]. Sed postea prætores permittebant ipsis, qui injuriam passi sunt, eam æstimare [12], ut judex [13], vel tanti reum condemnet, quanti injuriam passus æstimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed pœna quidem injuriarum, quæ ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem prætores introduxerunt [14], quæ etiam honorario appellatur, in judiciis frequentatur [15]. Nam secundum gradum dignitatis, vitæque honestatem crescit, aut minuitur æstimatio injuriæ, qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur: ut aliud in servo actore [16], aliud cj in medii actus homine, aliud in vilissimo, vel compedito jus æstimationis constituatur.

§. VIII. Sed et lex Cornelia de injuriis loquitur, et injuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem, quod se pulsatum quis, verberatumve, domumve [17] suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitet, sive in conducta, vel gratis, sive hospitio receptus sit.

§. IX. Atrox [18] injuria æstimatur, vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit, vel fustibus cæsus; vel ex loco, veluti si cui in theatro, vel in foro, vel in conspectu prætoris injuria facta sit, vel ex persona: veluti si magistratus injuriam passus fuerit, vel

si senatori ab humili injuria facta sit, aut parenti patronove fiat a liberis, vel libertis. Aliter enim senatoris, et parentis patronique, aliter extranei, et humilis personæ injuria æstimatur. Nonnunquam et locus vulneris atrocem injuriam facit: veluti si in oculo quis percusserit [19]. Parvi autem refert utrum patrifamilias, an filiofamilias talis injuria facta sit: nam et hæc atrox æstimabitur.

§. X. In summa sciendum est, de omni injuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter agere, vel civiliter [20]. Et si quidem civiliter agatur, æstimatione facta secundum quod dictum est, pœna imponitur. Sin autem criminaliter, officio judicis extraordinaria pœna reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana Constitutio introduxit, ut viri illustres [21] quique super eos [22] sunt, et per procuratores possint actionem injuriarum criminaliter vel persequi, vel suscipere, secundum ejus tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.

§. XI. Non solum autem is injuriarum tenetur, qui fecit injuriam, id est, qui percussit: verum illo quoque continebitur qui dolo fecit, vel curavit, ut cui mala pugno percuteretur.

§. XII. Hæc actio dissimulatione aboletur [23] et ideo si quis injuriam dereliquerit, hoc est, statim ut passus, ad animum suum non revocaverit [24], postea ex pœnitentia remissam injuriam non poterit recolere.

ADNOTATIONES

* 1 *A contemn.* Seneca *a*): Contumelia a contemptu dicta est: quia nemo, nisi quem contempsit, tali injuria notat.

* 2 *Quam Græc.* Aristoteles in Rhet. *b*) ὕβρις ἐςὶ τὸ βλάπτειν καὶ λυπεῖν, ἐφ' οἷς αἰσχύνη ἐςὶ τῷ πάσχοντι.

3 *A'δίκημα.* Hoc distat ἀδίκημα ἀπὸ τῆς ἀδικίας, quo Aristoteles docet lib. 4. Ethic. *c*) δικαιοπράγημα distare ἀπὸ τοῦ δικαιώματος.

* 4 *Injur. acc. dic.* Is scilicet, contra quem non jure pronunciat *d*).

* 5 *Quasi deb.* Si veri debitoris, cessat injuriarum actio, quamvis ipse debitor injuria adficiatur, possessis et distractis bonis ex edicto prætoris *e*).

6 *Aut carmen.* Duo postrema verba non sunt in vet. lib. Est vero ex 12. tab. de famosis libellis capitalis actio *f*). Ex l. Julia, et ad eam pertinente S. C. non capitalis. *g*).

* 7 *Prævalet.* Etiamsi in manum non convenerit. De hac enim loqui auctorem sequentia ostendunt: nam si in manum convenerit, patri æque ac marito non datur actio injuriarum, quia non in patris, sed mariti potestate est *h*), et convenienter consanguinea communia liberis *i*).

* *Locus singularis adversus Pædium*

* 8 *Quia ips. f. int.* Hac ratione Pædii sententia refellitur relata in *l. 16. de inju.* qui, quasi servo facta esset injuria non dominis, portiones quas in servo domini habuissent, ac si per servum acquisivissent actionem injuriarum spectandas esse censebat. Verius tamen est ex sua non ex servi persona, quæ in nullo numero est, hanc eis actionem quæri: et observa, manifestum dissidium inter Gajum et Pædium. Gajus hoc loco ait *k*), æquum esse non pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem injuriæ fieri. Pædius illo loco non esse æquum pro majore parte, quam pro qua quisque dominus est, damnationem fieri.

* 9 *Ruptum.* Id est, corruptum, ut in *l. Aquil.* *l*) livore aut tumore decoloratum *m*).

10 *Talio erat.* In xii. tab. duplio duplum, talio tale, id est, similem sive reciprocam perpessionem significat. Impp. dicere reciprocam pœnam in *l. 3. C. Theodos. de exhib. reis*, *l. Hi quos C. Theo. de accus.* Verba leg. xii. tab. hæc sunt: Si membrum rupit, ni cum eo pacit talio esto: sic enim ea leg. cum in A. Gellio *n*), tum in Sext. Pomp. *o*)

a) restituenda est nondum a quoquam restituta. Lex ait Pacit, ab antiquo verbo Paco *), quod est paciscor.

* 11 *Ceterum paup.* Pauperibus graviores sunt pœnæ nummariæ.

* 12 *Eam æstim.* Forte ex dato jurejurando in litem.

* 13 *Ut judex.* Judicis est refrænare et moderari taxationem actoris, et jusjurandum in litem *p*).

* 14 *Præt. intr.* Quæ posita est in arbitrio judicis, aut recuperatoris *q*), in quantum scilicet ei ob eam rem æquum videbitur, *l. 17. §. Servus D. eod. l. Qui servum. de obl. et act.*

15 *Frequentatur.* Atque ideo moribus recepta hæc actio dicitur *r*), Mixto autem jure actio leg. Corneliæ *s*). Legitima actio abolita est.

* 16 *Servo actore.* Actor est majoris actus homo *t*).

17 *Domumve.* Ab his scilicet, qui Derectarii vocantur, ut Paulus adjicit *lib. 5. Sent. u*) de quibus in *l. Sacularii. de extr. cog. l. 1. de effractor. x*).

* 18 *Atrox.* Gravissima, sæva *y*), servilis, ἄκρος ὕβρις Apollonio *z*), de qua etiam libertus cum patrono agere potest, *l. 38. §. ult. ad L. Jul. de adul. l. Sed si hac. §. pen. De in jus voc. l. Prætor. §. Præterea. De injur. l. 6. C. eod.*

* 19 *Percuss.* Os fractum Agellius *a*) atrocem injuriam vocat.

* 20 *Vel civil.* Sicut de superioribus delictis, furto, rapina, damno dato, *§. Liberum. sup. cap. prox. l. ult. de fur. l. 2. §. 1. Vi bo. rap.*

21 *Viri illust.* Idem etiam Valent. dedit episcopis et presbyteris in Novel. de episco. ju.

* 22 *Quiq. super eos sunt.* Illustres scilicet, et patricii, illustrissimi, excelsi, magnifici *b*).

* 23 *Dissim. abol.* Ut actio inofficiosi, quæ etiam vindictam principaliter, non pecuniam persequitur, l. 1. C. de in int. rest. min. *c*).

* 24 *Non revoc.* Non contestatus fuerit, *l. 13. C. de lib. cau.*

a) In sap. non cad. injur. cap. 11.

b) lib. 2. cap. 2.

c) C. 5.

d) Theoph.

e) Sup. lib. 1. tit. 6. §. Licet autem. Vide lib. 3. tit. 11.

f) Marcus Tullius 4. de rep. apud B. Augustin. lib. 2. de Civit. D. c. 9. et 12.

g) l. 5. § pen. et ult. et 1 seq. D. eod. l. Is qui. 18. §. 1. D. qui testam. Vide Cujac. ad Paul. 5. Sentent. tit. 4.

h) Ulp. tit. 22. §. Sui hæredes. Idem ergo jus erat quod in patre et filio, l. 1. §. ult. et l. Pater. 41. D. eod.

i) Ulpian. apud Licinium tit. 16. Vide Serv. in 1. Georg. et 4. Æneid. et graduum adgnationis veterem descriptionem apud Cujac. observ. l. 6. cap. ult.

k) Cujacius putat, hunc locum desumptum esse ex Institut. Gaji.

l) l. Si servus. 27. § Inquit lex. et § Rupisse. D. ad L. Aqu.

m) Ulp. apud Lucin. tit. 2. et d. § Rupisse. Auctor ad Herenn. lib. 2. si tumore et livore decoloratum est corpus mortui.

n) l. 20. c. 1.

o) In v. talion.

(*) Paco, quod est paciscor, nisi pro paco legamus cum Lauremberg: pago et pagit. *Gravin.* lib. 2. Orig. Juris Civ. § 36. prope fin. *Revera a pago venisse pepigi, ut a cado cecidi, auctor est Quintilianus* lib. 1. cap. 6.

p) l. 4. D. de in lit. jur. vide Cujac. Observ. l. 2. c. 12.

q) A. Gell. l. 20. c. 1.

r) Paul. 5. Sent. tit. 4. §. Moribus.

s) Paul. d. tit. 4. § Mixto. Mixta injuriarum actio est, quæ lege Cornelia constituta, et moribus recepta est, Cujac. ibid.

t) Ut mediastinus in veteri glossario juris exponitur, qui medium gerit actum.

u) Tit. 4.

x) Vide Cujac. l. 10. Observ. c. 27. et 34.

y) Cujac. videtur legisse, sæva, ut legitur in Florent. §. Præterea, quem citat hoc ipso tit.

z) ἀργον. 4.

a) d. c. 1.

b) Vide Cujac. ad l. 1. C. de dign.

c) Actio injuriarum magis vindictæ, quam pecuniæ habet persecutionem, l. 2. § Emancipatus. D. de collat. bonor. sic exhæredatus injuriam persequitur, l. Papinianus. 8. D. de inoffic. test.

SCHOLIA

a) *De injuriis.* Eleganter Paulus in *lib. 5. Sentent.* aut lege, aut more, aut mixto jure constitutam esse injuriarum actionem dicit: lege xii. tab. de famosis libellis, de membris ruptis, et ossibus fractis: de membris ruptis pœna est xxx. assium: de ossibus fractis e pacto talio est, id est, si de redimenda talione reus pacisci nolit, quo pertinet *l. Si tibi. §. 1. de pact.* ubi ipso jure, id est, ex xii. tabul. Sed tamen ut actio legis xii. tabul. pacto tollitur, ita et cæteros omnes injuriarum actiones pacto tolli receptum est, *l. Non solum. §. Proinde et si pactum. de injur.* itemque jurejurando, id quod in lege Cornelia expressum, trahitur ad edictum prætoris, *l. 5. §. Hac lege. D. de injur.* Sed furti ex lege xii. tab. pacto tollitur, ut indicat ille §. 1. et *l. Juris gentium. §. Si paciscar. D. de pact.* at si neque talionem redimere, neque pati reus velit: lite æstimata a judice, reum damnari Aulus Gellius auctor est in lib. 20. quod juri prætorio conveniens est. Cætera de talione scripsi in *l. 2. Cod. de. fid. inst.*

b) *Aut carmen.* Si M. Tullio credamus in lib. 4. de Repub. quæ et Imperatorib. probata est in *l. 1. C. de. fam. lib.* Arnobius lib. 4. adversus gentes de hac simulque prætoris actione in hunc modum scribit: *Carmen malum conscribere, quo fama alterius coinquinetur et vita, decemviralibus scitis evadere noluistis impune, ac ne vestras aures convitio aliquis petulantiore pulsaret, de atrocibus formulas constituistis injuriis,* unde quod ait *l. 5. §. Si quis librum. D. de injur. et fam. lib.* eum, qui famosum libellum scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, adjecto ejus nomine, in quem libellus scriptus est, aut vero alieno, aut nullo, ex lege intestabilem esse juberi, de xii. Tabul. intelligi non potest: multo minus de lege Cornelia, quæ facta, non scripta coercet. Sed an de lege Julia: nam de famosis libellis quædam tribuuntur Augusto. Sed hoc tantum abest ut Augusto tribuatur, ut Suetonius Tranquillus scribat, intercessisse eum ne Senatus auctores libellorum intestabiles esse juberet: quamobrem in §. *Si quis librum*, legendum opinor ex S. C. ex quo etiam Ulpianus subjungit, eos esse intestabiles, qui ἐπιγράμματα vel quid aliud sine scriptura in notam aliquorum produxerunt: item qui emendum vendendumque curaverunt ei, qui indicaverit præmium

constitui, servo forsitan pro præmio et libertatem dari. Confirmat opinionem meam quod S. C. quæ tunc necessarium esse S. C. sit, cum hæc sine nomine edita sunt, quod tamen falso legi tribuitur in §. *Si quis librum*: nec enim quod ait *sine nomine*, sic intelligere debemus, sine auctoris nomine, cum hoc solo distet accusationis libellus ab famoso libello, quod hic auctorem nunquam habeat, ille habeat, ut perspici potest ex *Tit. de famosis libellis in Cod. Theodos.* Animadverti etiam non ita dudum in *l. 1. D. de offic. consul.* ubi est *ex S. C.* scribendum *ex lege*, nimirum quia ibi de lege Ælia Sentia tractatur.

c) In medii actus homine. Quem hic medii actus hominem, Ulp. in 1. *Item apud.* §. *Eterum multum. D. de injur.* idem præcipiens, mediastinum vocat. Et quidem mediastini in urbe post actores et dispensatores collocantur, cujus generis sunt atrienti, focarii, et qui alia ædium ministeria curant, *l. 1. §. Cæterum. D. nav. caup. stab. l. ult. D. de oper. ser.* Ruri post aratores vel post vinitores, auctore Columella.

CAPUT V.

De obligationibus, quæ quasi ex delicto [1] *nascuntur.*

a) Si Judex [2] litem suam fecerit [3] non proprie ex maleficio obligatus videtur, sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, et utique peccasse aliquid [4] intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio [5] teneri, et in quantum de ea re æquum religioni judicantis videbitur, pœnam sustinebit [6].

§. I. *b)* Item is, ex cujus cœnaculo, vel proprio ipsius, vel in quo gratis habitabat, dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret, quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque [7] ob alterius culpam [8] tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis [9] est is, qui ea parte qua vulgo iter fieri solet, id positum, aut suspensum habet, quod potest si acciderit alicui nocere: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo vero, quod dejectum effusumve est, dupli, quantum damni datum sit, constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum, quinquaginta aureorum pœna constituitur. Si vero vivat nocitumque ei esse dicatur; quantum ob eam rem æquum judici videtur actio datur. Judex enim computare debet mercedes medicis præstitas, cæteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operarum [10] quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est.

§. II. *c)* Si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit, et quid ex cœnaculo ejus dejectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cujus casus periculosus est, Juliano placuit in patrem nullam [11] esse actionem, sed cum ipso filio agendum [12]. Quod et in filiofamilias judice observandum est, qui litem suam fecerit.

§. III. Item exercitor navis, aut cauponæ, aut stabuli, de damno, aut furto, quod in navi, aut caupona, aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur [13], si modo ipsius nullum est maleficium [14], sed alicujus eorum quorum opera [15] navem, aut cauponam, aut stabulum exerceret. Cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta hæc actio, et aliquatenus culpæ reus est, quod opera malorum hominum uteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videtur. In his autem casibus in factum actio competit, quæ hæredi quidem datur, adversus hæredem autem non competit.

ADNOTATIONES

* 1 *Qu. ex del.* Quæ ex culpa fiunt potius, quam ex delicto. Culpa separatur a delicto: et tamen in l. Aquilia culpa etiam levissima *a)* delicto adnumeratur, si per imprudentiam quis suo corpore, vel per caussam sui corporis alienum animal occiderit, aut vulneraverit, alienamve rem inanimatam usserit, ruperit, fregerit: hæc damnorum genera culpam augent, et in maleficium convertunt. Aliæ vero culpa, quæ alio modo lædit alterum, non est maleficium, nec vindicatur actione legis Aquiliæ, sed actione in factum prætoria, § *ult. sup. de leg. Aquil.* et in exemplis hoc tit. propositis.

* 2 *Si judex.* Judex datus. Jus dicenti imperitia culpæ non vertitur *b)*.

* 3 *Fecer.* Litis alienæ periculum quasi suæ rei unum, facit judex, qui prudenter, aut imprudenter perperam judicat. Sed hoc interest, quod si prudenter, præter extraordinariam et criminalem coercitionem *c)* civiliter tenetur, in veram litis æstimationem in solidum, et infamia notatur. Si imprudenter, civiliter tantum tenetur, salva existimatione in id, quod ob eam rem judici æquum videbitur. Si prudenter, ex delicto, id est, ex dolo malo, quo nomine *d)* comprehenduntur extra quadrigam obligationum ex delicto cætera delicta, quæ nomine vacant: si imprudenter, quasi ex delicto *e)*.

* 4 *Peccasse al.* Aliquatenus culpæ reus esse *f)*.

5 *Ex mal. ten.* Hæc actio est velut ex maleficio *g)*, quia plerumque in imperitum judicem datur. Imprudentia vero judicis prolata sententia οὐκ ἄδικος ἡ κρίσις ἐστιν, ἐστὶ δ' ὡσάδικος, quemadmodum Aristot. scribit *lib. 5. Ethic. h)*

* 6 *Pœnam sustin.* Actione in factum prætoria *i)*, qua tenetur ei, qui litem amisit tum maxime cum is noluit aut propter paupertatem non potuit appellare, ut *l. 8. §. 8 in fin. mand.* puta quia non potuit implere cautiones appellationum, *l. 2. de cust. reor. k)* nam ei, qui remedio appellationis utitur, hanc etiam actionem adversus judicem, a quo appellavit, dari non est æquum.

7 *Quia plerumque.* Et hoc quidem casu cum ipse nihil nocuerit, certo certius est cessare actionem leg. Aquiliæ, atque adeo sic immutatis permutatisque verbis quibusdam leg. esse in *l. 5. §. Cum. autem. D. de his qui vel dejec.* (cum autem hac actione propter hoc quis condemnatus est, quod hospes, vel quis alius de cœnaculo dejecit, merito ei in factum) quod, et alii adnotarunt.

* 8 *Ob alterius. culp.* Si ob suam culpam maleficium esset, et ex maleficio lege Aquilia teneretur. Si ob servi culpam, vel liberi hominis, qui cum eo habitabat *l)*, quasi ex maleficio tenetur, quia ipse quodammodo peccasse videtur ob id, quod in eo cœnaculo habuerit hominem incautum, et improvidum, scilicet actione in factum prætoria *m)*.

9 *Cui similis.* Quia et hæc, et illa *n)* est quasi ex maleficio *o)*. Cæterum pœne sunt diversæ. Et hæc *p)* quidem popularis est *q)*, ista privata ex primo capite, popularis ex secundo *r)*: hæc hæredibus *s)* non datur, illa datur *t)* hæredibus ex primo capite, *u)* hæc annua est, illa perpetua ex primo capite.

10 *Operarum.* Ut in *l. ult. D. de his qui effud. vel dejec.*

a) l. in lege. 44. D. ad leg. Aquil. l. illud. 13. D. de liber. ca.

b) l. 2. D. quod qu. jur. magistratus enim plerumque non præstant juris et legum scientiam, quod fere essent viri militares.

c) Nam extra ordinem judex coercetur criminali judicio. V. Accurs. ad l. ult. C. de pœna jud. qui ma. jud.

d) Delicti nomine præter quatuor privata judicia, furtum, etc. continentur cætera delicta, etc.

e) l. 5 §. 4. D. de oblig. l. 2. D. quod qu. jur. l. Filiusfam. 15. §. 1. D. de judic. l. ult. C. de pœna jud. qui ma. judic. l. ult. D. de extraordin. cognit.

f) Ut inf. §. ult.

g) d. §. 4.

h) Cap. 12.

i) d. l. ult. de extraord. cogn.

k) Satisdatio implenda est ab eo, qui appellat in pœnam certam, si non jure appellasse pronunciatum fuerit: de qua satisdatione, Paul. l. 5. Sentent. tit. 33.

l) l. 5. §. Cum autem. D. de his qui effud.

m) d. §. Cum autem.

n) Quæ competit de effusis et dejectis.

o) l. 5 §. Is quoque. D. oblig. et act.

p) Quæ competit in eum, qui positum aut suspensum habet.

q) l. 5 §. ult. D. de his qui effud. certe privata esse non potest: nec enim cuiquam nocuit, quod positum, aut suspensum est.

r) Primum caput est de effusis et dejectis. Secundum de eo, quod liber homo periisse dicetur.

s) Quæ competit de eo, quod lib. ho. per. dic.

t) Quæ competit de effusis et dejectis.

u) Quæ competit de eo, quod liber homo pel. dicetur. Hæc desumpta sunt ex d. l. 5. §. Hæc autem: sed strictius concepta indigebant interpretatione.

* 11 *Nullam esse act.* Neque de peculio, quia ex contractu non venit *x*): neque noxalem *y*), quia ex maleficio non venit.

* 12 *Agendum.* Actione in factum prætoris *z*).

* 13 *Teneri vid.* Actione in factum prætoris suæ culpæ nomine *a*).

* 14 *Nullum est malef.* Alioquin ex maleficio tenetur actione furti, vel legis Aquiliæ.

15 *Quor. op. nav.* Factum autem vectorum in hac actione non venit *b*): in actione, quæ est de recepto *c*), quæ est ex contractu, factum vectorum venit *d*).

x) l. 1. §. Si filiusf. eod. V. Obs. lib. 13. c. 18

y) In patrem ex Jure valeri, §. ult. inf. de noxalib. vel in dominum, d. §. Si filiusfam. vera, cum servus.

z) d. §. si filiusfam.

a) l. ult §. 1. et §. Hac autem. D. nau. caup.

b) l. 1. §. ult. D. furt. adv. naut.

c) Sic appellatur in l. 1. §. 2. et l. 3. ult. D. naut. caup. quia salvum fore recipiunt quod illatum est.

d) l. 1. §. ult. D. nau. cau.

SCHOLIA

a) *Si judex.* In factum actio in eum competit, qui male judicaverit. Cæterum tam is, qui imperitia, quam qui sciens prudensque male judicaverit, litem suam facit, hic quidem et infamis fit, l. *ult. C. de pœn. jud.* et criminaliter accusari potest, et veram litis æstimationem præstare cogitur, *l. Filiusf. D. de judic.* ille neque infamis fit, neque accusari potest, et quanti visum judici fuerit, non quanti ea res est, tenetur: atque ita non omnino litem suam facit, denique ex maleficio non tenetur. Possis dicere, imperitiam esse maleficium, quod lege Aquilia is teneatur, qui per imperitiam damnum dedit, §. *Præterea. sup. tit. prox.* Imperitia quidem ipsa non est maleficium, nec enim quod ignarus sum juris, aut medicinæ, idcirco versor in maleficio, sed at quod quis imperite facit, quamvis re ipsa maleficium sit, jure tamen civili maleficium non est, sed ὡς ἁμάρτημα ἢ ὡς ἄδικον, ut Aristotel. scribit: quamobrem qui imperite judicavit, non ex maleficio, sed velut ex maleficio tenetur: jure civili imperiti judicis sententia maleficio annumerari potuit: at quia nullo jure civili maleficio annumeratur, ideo maleficium non est. Verum enimvero damnum, etiam levissima culpa datum, maleficium est, quia ita lex Aquilia constituit, *l. In lege. D. ad leg. Aquil.* Rursus possis dicere, non esse cur imperitus judex litem suam faciat, nimirum quia appellatione sententia corrigi potest, vel si confirmetur, quia non est æquum obligari eum, de quo pronunciatum sit bene judicasse. Aut appellari a judice potest, aut non potest: si appellari potest, et priori sententiæ suffragetur is, qui appellatus est, nulla est actio: sin minus hac actione, causæ appellationis sumptus, viatica, damna præstantur: quod si appellari adversus eum non potest, necesse est, ut is periculum totius rei, ut suum agnoscat, et hoc nimirum, illoque modo litem, vel causam suam facit, ut est in *l. 2. C. Theod. quan. appell. non recip.* Quærit Acc. an hæc locum habeant in judiciis compromissariis? sane ita videtur si dolo, *l. pen. C. de pact.* non si imperitia, nisi talis sit is, in quem compromisimus, qui juris peritiam profiteatur, et populo certatim omnibus ad eum confugientibus exhibeat: qui hic ab Accurs. citatur §. *ex Nov. de judicibus*, subdifficilis est, ejus tamen, nisi me fallo, sententia hæc est. Arbiter aut ex compromisso, aut ex jurejurando cum a se tum a partibus præstito adiri solet, l. 4. *C. de recept. arbit.* hoc Justinianus mutat namque constituit, ut ex compromisso non ex jurejurando adeatur: si ex jurejurando adeatur, et male arbitratus fuerit, si quidem dolo malo perjurii sui Deus vindex erit: si imperitia, nullum est perjurium, at neutro casu partes ulla alia re, quam jurisjurandi religione obligabuntur: nam ut olim obtinuit ex *d. l.* 4. actionibus propositis arbitrio parere non compellentur. Sed de his satis.

b) *Item is ex.* Actio in factum de effusis et dejectis non est ex maleficio: nam plerumque in habitatorem datur, qui nihil ipse omnino nocuerit, quo casu cum legis Aquiliæ actio deficiat, luce clarius est in l. 5. §. *Cum autem. D. de his qui effud.* legendum esse, *Cum autem hac actione.* Sed si idem sit habitator et dejector, utraque actio competit, sed hæc plenior esse videtur. Actio in factum depositis in suggrunda, vel protecto non est ex maleficio: nam in habitatorem, vel dominum ædium plerumque datur, qui in eis partibus posuit, etiamsi id non deciderit et nocuerit. Sed si nocuerit, forsitan possit et utilis et legis Aquiliæ actio competere. Porro hæc actio popularis est, illa ex secundo tantum capite popularis est, id est, si liber homo perierit, aut si libero homini nocitum erit: itaque hæc nunquam hæredibus datur, illa datur hæredibus ex primo capite, in hæredem vero nunquam: hæc semper est annua, illa ex secundo tantum capite. Actio de male judicato eadem ratione non est ex maleficio, quia plerumque in imperitos datur, possit tamen et in injustum judicem dari.

c) *Si filiusfamilias.* Nam si cum patre habitaverit, ipse pater suo nomine ex edicto tenebitur, etiamsi effuderit filius, aut dejecerit, aut posuerit, neque ad quantitatem peculii eam actionem coangustari alio unquam in loco, præterquam in Accursii et Doctorum commentariis scriptum legi: proinde nullo loco ad fidem faciendam accomodato, quanquam non ignoro, quod et superius annotavi, in dominum habitatorem, si servus dejecerit, has actiones dari cum hac adjectione, aut noxæ dedere, l. 1. §. *Si servus*. l. *Si vero*. §. *Prætor. D. de iis qui dejec. vel effud.* Sed cum in filiosfamilias noxæ non sit locus, non ideo actionem, qua pater proprio nomine convenitur ad peculii quantitatem exigemus: nam si hoc in filiofamilias observari convenit, cur non et in servo? plane filiumfamilias hoc casu suo nomine utili actione non teneri non negabo: facit l. *Si vero*. §. *Cum autem.* et §. *Si id quod. de iis qui effud.* Sed una dicam contentos non esse debere, ut in *l. Licet* §. *Possumus. D. naut. caup. stab.* Similiter si seorsim a patre judicaverit, ipse solus tenetur, non pater; *quid*, inquiunt, *si cum patre?* et utrumque pro sua portione teneri placet, et per omnia similes sunt casus dejectionis et iniquæ pronuntiationis. De §. *Item si exercitor.* scripsi in *Tit. C. de inst. act.*

CAPUT VI.

*De *) actionibus.*

Superest, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam jus [1] persequendi judicio, *b*) quod sibi debetur [2].

§. I. Omnium actionum quibus inter aliquos apud judices *c*) arbitrosve [3] de quacumque re quæritur, *d*) summa divisio in duo genera deducitur: *e*) aut enim in rem sunt, aut in personam [4]. Namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio [5], quo casu proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit adversarium *f*) ei dare, aut facere oportere, et aliis *g*) quibusdam modis [6]. Aut cum eo agit, qui nullo jure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam: quo casu proditæ actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et *h*) possessor dominum se esse dicat [7]: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est.

§. II. *i*) Æque si agat jus sibi esse fundo forte, vel ædibus utendi, fruendi, vel per fundum vicini eundi, agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. Ejusdem generis est actio de jure prædiorum urbanorum, veluti si agat jus sibi esse altius ædes suas tollendi [8], prospiciendive, vel projiciendi [9] aliquid, immittendi tignum in vicini ædes. Contra quoquo [10] de usufructu, et de servitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbanorum, invicem quoque proditæ sunt actiones: ut si quis intendat ius non esse adversario utendi, fruendi, eundi, agendi, aquamve ducendi, item altius, tollendi [11], prospiciendi, projiciendi, immittendi, istæ quoque actiones in rem suut, sed negativæ [12]. Quod genus actionis in controversiis verum corporalium proditum non est. Nam in his agit, qui non possidet: ei vero, qui possidet non est actio prodita, per quam neget rem actoris [13] *l*) esse [14]. *m*) Sane uno [15] casu, qui possidet, nihilominus actoris partes obtinet, sicut in latioribus [16] Digestorum libris opportunius apparebit.

§. III. Sed istæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, *n*) et si quæ sunt similes, *o*) ex legitimis et civilibus *p*) causis descendunt [17]. Aliæ autem sunt quas prætor *q*) ex sua jurisdictione comparatas habet, tam in rem, quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere: ecce ple-

rumque [18] ita permittitur in rem agere, ut vel actor diceret se quasi usucepisse, quod non usuceperit: vel ex diverso possessorem [19] diceret adversarium suum non usucepisse, quod usuceperit. [20]

§. IV. *r*) Namque si cui ex justa causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum, necdum ejus rei dominus effectus est: si ejus rei possessionem casu amiserit, nullam habet directam in rem actionem [21] ad eam persequendam: quippe ita proditæ sunt jure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet: sed quia sane durum [22] erat, eo casu deficere actionem, inventa est a prætore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usucepisse, quam usu non cepit *s*) et ita vindicat suam esse: quæ actio *t*) Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio [23] prætore in edicto proposita est.

§. V. *u*) Rursus ex diverso, si quis, cum Reipublicæ causa abesset, *x*) vel in hostium potestate esset, rem ejus qui in civitate esset, usuceperit, permittitur [24] domino si possessor Reipublicæ causa abesse desierit, tunc *y*) intra annum [25] rescissa usucapione; eam petere id est, ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse, et ob id suam rem esse. Quod genus actionis *z*) quibusdam, et aliis simili æquitate motus prætor *a*) accomodat [26]: sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet.

§. VI. *b)* Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit: bonis ejus a creditoribus ex sententia præsidis *c)* possessis, permittitur ipsis creditoribus, *d)* rescissa traditione, eam rem petere [27]: id est, dicere eam rem traditam non esse, et ob id in bonis debitoris mansisse [28].

§. VII. *e)* Item Serviana et Quasi Serviana, quæ etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius prætoris [29] jurisdictione substantiam capiunt. Serviana autem experitur quis *f*) de rebus coloni, quæ pignoris jure pro mercedibus fundi [30] ei tenentur. Quasi Serviana autem, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur [31]. Inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem hypothecariam attinet, nihil interest: nam de qua re [32] inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione [33] continetur: sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie [34] rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam, quæ sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus.

§. VIII. In personam quoque actiones ex sua jurisdictione propositas habet prætor: veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra Constitutione [35], cum et si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutæ transfusum est, ea, quasi supervacua, jussa est, cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. Item Prætor proposuit de peculio servorum, filiorumque familias, et eam ex qua quæritur an actor juraverit, et alias complures.

§. IX. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicumque pro se, vel pro alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita: nam alioquin si stipulanti promiserint, jure civili [36] tenentur [37].

§. X. Actiones autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit prætor [38], quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso jure [39] non teneantur, æquum tamen est peculio tenus [40] (quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum) condemnari eos [41].

§. XI. Item si quis postulante adversario juraverit, deberi sibi pecuniam, quam peteret, neque ei solvatur: justissime accommodat [42] ei talem actionem per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur, sed an juraverit.

§. XII. *g*) Pœnales quoque actiones *h*) bene multas ex sua jurisdictione introduxit, veluti adversus eum, qui quid ex albo ejus *i*) corrupisset: *k*) et in eum qui patronum, vel parentem in jus vocasset, cum id non impetrasset: *l*) item adversus eum, qui vi exemerit eum, qui *m*) in jus vocaretur, cujusve dolo alius exemerit, et alias innumerabiles [43].

§. XIII. *n)* Præjudiciales [44] actiones in rem esse [45] videntur, quales sunt per quas quæritur an aliquis liber, an libertus sit [46], vel de partu agnoscendo. *o)* Ex quibus *p)* fere [47] una illa legitimam [48] causam habet, per quam quæritur an aliquis liber sit: cæteræ [49] ex ipsius prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

§. XIV. *q*) Sic itaque discretis actionibus, certum est non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere, si apparet eum dare oportere. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, ut ejus fiat. Nec res quæ jam actoris est, magis ejus fieri potest [50]. Plane odio furum quo magis [51] pluribus actionibus teneantur effectum est, ut extra pœnam [52] dupli, aut quadrupli rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, si patet eos dare oportere: quamvis sit adversus eos etiam hæc [53] in rem actio, per quam rem suam quis esse petit.

§. XV. Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes, in personam vero actiones, quibus dare facere oportere [54] intenditur, condictiones: condicere enim est denunciare [55] prisca lingua [56], nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere: nullam enim hoc tempore eo nomine denunciatio fit.

§. XVI. *r)* Sequens illa divisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequendæ, quædam mixtæ sunt.

§. XVII. Rei persequendæ causa comparatæ sunt omnes in rem actiones. Earum vero actionum, quæ in personam sunt, eæ quidem quæ ex contractu nascuntur, *s*) fere omnes *t*) rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor: itemque commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit, in duplum actionem prætor reddit: si modo cum ipso apud quem depositum sit, *u*) aut cum hærede ejus *x*) ex dolo ipsius agetur, quo casu mixta est actio.

§. XVIII. Ex maleficiis vero proditæ actiones, aliæ tantum pœnæ persequendæ causa comparatæ sunt, aliæ tam pœnæ, quam rei persequendæ, et ob id mixtæ sunt. *y)* Pœnam tantum persequitur quis actione furti; sive enim manifesti agatur quadrupli, sive nec manifesti dupli, de sola pœna agitur: nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet. Eo amplius adversus furem etiam condictio est rei.

§ XIX. *z*) Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia [57] in quadruplum rei persequutio continetur,

pœna sutem tripli est. Sed et legis Aquiliæ sctio *a)* de damno injuriæ mixta est, non solum si sdversus inficiantem in duplum agatur, sed interdum, et si in simplum quisque sgit, veluti si quis hominem claudum, sut luscum occiderit, *b)* qui in eo anno integer, et magni pretii fuerit *c)* secundum jam traditam divisionem. Item mixta [58] est actio contra eos, qui relicta Sacrosantis Ecclesiis, *d)* vel aliis venerabilibus locis legati, vel fideicommissi nomine *e)* dare distulerint usque adeo, ut etiam *f)* in judicium vocarentur [59]; tunc enim et ipsam rem, vel pecuniam, quæ relicta est, dare compelluntur, et aliud tantum pro pœna: et ideo in duplum ejus fit condemnatio.

§. XX. Quædsm actiones *g)* mixtam causam obtinere videntur [60], tam in rem, quam in personsm, qualis est familiæ erciscundæ [61] actio, quæ competit cohæredibus de dividenda hæreditate [62]. Item *h)* communi dividundo, quæ inter eos redditur inter quos sliquid commune est, ut id dividatur. Item *i)* finium regundorum, quæ inter eos agitur, qui confines sgros habent. In quibus tribus judiciis permittitur judici rem alicui ex litigatoribus ex bono, et æquo *k)* adjudicare, et si unius pars prægravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

§. XXI. Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum. Ulterius sutem nulla actio extenditur.

§. XXII. In simplum agitur, veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, et denique ex aliis compluribus causis.

§. XXIII. In duplum agimus, veluti furti nec manifesti, damni injuriæ ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus. *l)* Item servi corrupti, quæ competit in eum, cujus hortatu consiliove servus slienus fugerit, sut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione etiam earum rerum quas fugiendo servus abstulit, æstimatio deducitur. Item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea, quæ supra diximus.

§. XXIV. Tripli [63] vero cum quidam majorem veræ æstimationis quantitatem in *m)* libello [64] conventionis inseruit [65], et ex hac causa *n)* viatores [66], id est, exequutores litium, ampliorem summam *o)* sportularum nomine exegerint: tunc enim id, quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus in triplum ab actore consequetur: ut in hoc triplo, et simplum, in quo damnum passus est connumeretur. Quod nostra Constitutio [67] induxit, quæ in nostro Codice fulget: quam dubio procul certum est ex lege condicticia [68] emanare.

§. XXV. Quadrupli, veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quæ in hoc data sit ut is cui datur, calumniæ causa negotium alicui faceret, vel non faceret. Item ex lege condicticia ex nostra Constitutione [69] oritur in quadruplum condemnationem imponens iis exequutoribus litium, qui contra Constitutionis normam a reis quidquam exegerint [70].

§. XXVI. Sed furti quidem nec manifesti actio, et servi corrupti a cæteris de quibus simul loquuti sumus eo differunt, quod hæ actiones omnimodo [71] dupli sunt: at illæ, id est, damni injuriæ [72] ex lege Aquilia, et interdum [73] depositi inficiatione duplicantur: in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa quæ de iis competit, quæ relicta venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed etiam si distulerit relicti solutionem usque quo jussu magistratuum nostrorum conveniatur. In confitentem vero antequam jussu magistratuum conveniatur, solventem, simplum redditur.

§. XXVII. Item actio de eo, quod metus causa factum sit, a cæteris de quibus simul loquuti sumus, eo differt, quod ejus natura tacite continetur, ut qui judicis jussu ipsam rem actori restituat absolvatur, quod in cæteris casibus non ita est: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est est in furti manifesti actione.

§. XXVIII. Actionum sutem quædam *p)* bonæ fidei sunt, quædam stricti juris [74]. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, *q)* negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, commodati, pignoraticia, familiæ erciscundæ, *r)* communi dividundo, præscriptis verbis, quæ de æstimato proponitur, et ea quæ *s)* ex permutatione competit [75], et hæreditatis petitio [76]. Quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive [77] inter bonæ fidei judicia connumeranda sit hæreditatis petitio, sive non, nostra tamen Constitutio [78] sperte eam esse bonæ fidei disposuit.

§. XXIX. *t)* Fuerat antea, et rei uxoriæ actio una ex bonæ fidei judiciis: sed cum pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes, omne jus, quod res uxoria ante habebat cum multis divisionibus in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulimus [79]: merito rei uxoriæ actione sublata, ex stipulatu, quæ pro ea introducta est, naturam bonæ fidei judicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit [80]. Sed et tacitam ei dedimus hypothecam. *u)* Præferri autem aliis creditoribus in hypothecis [81] tunc censuimus, *x*, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cujus solius [82] *y)* providentia hoc induximus.

§. XXX. In bonæ fidei autem judiciis libera potestas permitti videtur judicii ex bono, et æquo æstimandi, quantum actori restitui debeat [83]. In quo et illud continetur, ut si quid invicem præstare actorem oporteat, eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed et in strictis judiciis ex rescripto divi Marci, opposita doli mali exceptione [84], compensatio inducebatur. Sed nostra Constitutio [85] eas compensationes, quæ jure aperto nituntur [86], latius introduxit: ut actiones ipso jure minuant, sive in rem [87], sive in personam sive alias quascumque: excepta sola depositi [88] actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, satis impium esse credidimus, ne sub prætextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur.

§. XXXI. Præterea [89] (*) quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio [90] judicis pendentes appellamus, in quibus, nisi arbitrio judicis [91] is, cum quo agitur, actori satisfaciat, veluti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali causa servum dedat, condemnari [92] debeat. Sed istæ actiones, tam in rem, quam in personam inveniuntur. In rem veluti Publiciana [93], Serviana de rebus coloni, quasi Servisna, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam veluti quibus de eo agitur, quod vi, aut metus causa [94], aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio judicis pendet. In his enim actionibus, *z)* et cæteris simili-

bus [95] permittitur judici ex bono, et æquo secundum cujusdem rei, do qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

§. XXXII. Curare autem debet judex, ut omnimodo quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ, vel rei sententiam ferat, etiamsi, *a)* de incerta [96] quantitate apud eum actum est.

§. XXXIII. Si quis agens [97], in intentione sua plus complexus fuerat, *b)* quam ad eum pertinebat, causa cadebat [98], id est, *c)* rem amittebat [99], nec facile in integrum a prætore restituebatur, nisi minor erat vigintiquinque annis. Huic enim sicut in aliis causis, causa cognita succurrebatur, *d)* si lapsus juventute fuerat, ita, et in hac causa succurri solitum erat. Sane si tam magna causa justi erroris [100] interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam majori vigintiquinque annis [101] succurrebatur, veluti si quis totum legatum petierit, post deindo prolati fuerint codicilli [102], quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quæ efficiebant, ut plus [103] petiisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus [104] autem quatuor modis petitur, *e)* re, tempore, loco, causa. Re, veluti si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit; aut si is, cujus ex parte res est totam eam, vel majore ex parte, suam esse intenderit [105]. Temporo, veluti si quis ante diem, vel ante conditionem [106] petierit. Qua ratione enim qui tardius solvit quam solvere deberet, minus solvere intelligitur [107]: eadem ratione, qui præmutare petit [108] plus petere videtur. Loco plus petitur, veluti cum quis id, quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus fuerit; verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, Ephesi dare spondes? Romæ pure [109] intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solveret, adimit ei *f)* pura intentione: propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet *g)* ratio habetur utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solveret. Quæ utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino, oleo, frumento, quæ per singulas regiones diversa habent pretia. Sed et pecuniæ numeratæ non in omnibus regionibus sub eisdem usuris fœnerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione recte agit: idque etiam prætor [110] monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa [111] plus petit: ut ecce si quis ita a te stipuletur, Hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes deinde alterutrum petat, veluti Hominem tantum, aut Decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis, *h)* promissoris est electio, utrum pecuniam, an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, et eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero sui deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum, aut aureos decem sibi dari oportere, id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus, specialiter Campanum petat; aut generaliter purpuram stipulatus deinde sit, specialiter Tyriam petat, plus petere intelligitur: quia electionem adversario tollit, cui stipulationis jure liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. Quin etiam licet vilissimum sit, quod plus petat, nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod majoris pretii est. Sed hæc quidem antea in usu fuerant: postea autem *i)* lex Zenoniana, et nostra rem coercuit. Et si quidem tempore plus fuerit petitum; statui oportet quod Zenonis divæ memoriæ loquitur Constitutio [112]. Sin autem quantitate, vel alio modo plus fuerit petitum, omne si quod forte damnum, ut in sportulis, ex hac causa acciderit, rei contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus, puniatur.

§. XXXIV. *k)*. Si minus in intentione complexus fuerit actor, quam ad eum pertineat, velut si cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut si cum totus fundus ejus esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit: in reliquum enim nihilominus judex adversarium in eodem judicio condemnat, ex Constitione divæ memoriæ Zenonis.

§. XXXV. Si quis aliud pro alio intenderit nihil eum periclitari placet, sed in eodem judicio [113] cognita veritate, errorem suum corrigere ei permittimus: veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut si quis ex testamento sibi dare oportere intenderit quod ex stipulatu debetur [114].

§. XXXVI. Sunt præterea quædam actiones quibus non solidum, quod nobis debetur [115], persequimur [116], sed modo solidum consequimur, modo minus: ut ecce si in peculium [117] filii, servive agamus. Nam si non minus in peculio sit, quam persequimur [118], in solidum dominus, paterve condemnatur: si vero minus inveniatur, eatenus condemnat judex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

§. XXXVII. *l)* Item si de dote judicio *m)* mulier agat, placet, eatenus *n)* maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates ejus patiuntur [119]. Itaque si dotis quantitati concurrant facultates ejus, in solidum damnatur: si minus, in tantum, quantum facere potest [120]. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur; nam ob impensas in res dotales factas, marito retentio concessa est; quia [121] ipso jure necessarii sumptibus dos minuitur: sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet.

§. XXXVIII. Sed et si quis cum parente suo, patronove agat: item si socius cum socio judicio societatis agat: non plus actor consequitur, quam adversarium ejus facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conveniatur.

§. XXXIX. Compensationes quoque oppositæ plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. Namque ex bono, et æquo habita ratione ejus, quod invicem actorem ex eadem causa [122] præstare oportet: in reliquum eum, cum quo actum est, condemnare, sicut jam dictum est.

§. XL. Eum quoque [123], qui creditoribus *o)* suis bonis cessit, si postea [124] aliquid acquisierit [125] quod idoneum emolumentum habeat [126]: ex integro in id, quod facere potest, creditores eum [127] eo experiuntur: inhumanum enim erat spoliatum fortunis [128] suis in solidum damnari.

ADNOTATIONES

1 *Jus persequ.* Jus, formula *a*). In judicio, apud pedaneos judices *b*): in jure actione non utimur. Debetur autem quodcunque peti potest: quinetiam debetur et petetur sunt paria, *l. Si stipulatus. in fin. l. In stipulatus. de verb. oblig.* Hæc igitur definitio omnem actionem comprehendit *c*).

* 2 *Debetur.* Quod nobis dari, aut restitui debet. Dantur quæ nostra fiant, restituuntur quæ nostra sunt: nec male debiti, aut obligationis nomen usurpatur etiam in judicio in rem, § *Item a judicio. inf. de except.*

3 *Apud jud.* Judices adduntur actionibus strictis. Arbitri actionibus bonæ fidei et arbitrariis. Illi ex formula, hi ex bono et æquo judicant *d*): sic in *l. A divo Pio. l. Furioso. de re jud. l. 1. et l. Jul. repet.*

* 4 *In personam.* His persona, illis res convenitur, *l. 19. De jur. fis.* his rem nobis dari oportere, illis rem nostram esse petimus, *l. 6. de rei vind.*

5 *Vel ex malef.* Hoc etiam trahi debet ad varias causarum figuras, ex quibus scilicet agitur quasi ex contractu, vel quasi ex maleficio: sic enim varias causarum figuras accipi oportere, ex collatione, et conjunctione *l. 1. de oblig. et actio* cum *l. 4.* liquido constat.

6 *Et aliis quibusd. mod.* Ex his actionibus quædam, et reipsa, et figura verborum in personam sunt *e*): quædam in rem sunt scriptæ *f*), vi ipsa in personam. Priores semper adversus eundem dantur *g*). Posteriores non æque *h*). Illis intendimus adversarium dare, aut facere oportere: his non item: quandoquidem eas non in personam, sed in rem, et generaliter concipimus *i*). Harum exempla hæc sunt: ad exhibendum *k*), Quod metus causa *l*), Ex causa interdictorum *m*).

* Ut puta, verbis in rem scriptis, non notata persona.

7 *Dominum se esse d.* Hoc vero est contra vindicare.

* Contra vindicet, dicendo: Imo mea est *n*). Qui enim negat actorem esse dominum, non etiam dicit se esse dominum, non facit dominii controversiam, et ideo hac actione non tenetur, *l. 42. de petition. hæredit.*

* 8 *Æd. su. toll.* Contra statum et formam antiquorum ædificiorum, et officiendi luminibus, aut prospectui vicini.

Aut jure meo *o*), aut jure servitutis ædes altius tollo. Jure meo, si non vicino cessero jus mihi non esse altius ædes tollendi. Jure servitutis, si vicino *p*) jam ante cessero jus mihi non esse altius ædes tollendi, ut in *l. Ego tecum. de except. rei judic. l. Si domus. de servit. urba. l. Si mihi. de servit. rust.* Jure meo ædes altius in immensum tollere possum: jure servitutis, vel usque ad certam altitudinem *q*), vel in infinitum *r*): dum tamen inferior vicinus *s*) ne gravetur, *l. Cujus. de serv. urb. Jure meo, si ædes sublatas* habeo, in earum refectione antiquam formam servare non cogor. Quod si jure servitutis, servare debeo formam ædium antiquarum: quas ipse cum depressas haberem vicino concessa servitute, is mihi porro concessit, ut altius tollerem. Ergo eisdem fundamentis, et eadem servata crassitudine muri eas reficere debeo, *l. Qui luminibus. l. Servitutes. §. Si sublatum. de servit. urb.*

9 *Proficiendi.* Projectionis sunt Mœniana, quæ Græci ἐξώστας vocant, sic vero legendum est in *l. Mœniana. C. de ædif. priv.*

10 *Contra quoque.* Paulo post ait (invicem quoque:) et inde nimirum contraria hæc actio dicta est, *l. Sicut. si servit. vindicet.*

* 11 *Altius toll.* Ne officiat actoris luminibus, vel prospectui.

12 *Negativæ.* Sic in *l. Uti frui. si ususfr. pet.* frequentius autem negatoriæ dicuntur *t*).

13 *Actoria.* Actoria, id est, petitoria, ubi se dominum esse contendit. possessor in petitorem negatoriam non habet *u*): in ipsum possessorem petitor confessoriam habet *x*).

* 14 *Esse.* Sed suam tamen eam esse dicit contra vindicando, et agit non directa, sed necessitus contraria vindicatione.

* 15 *Sane uno casu.* Uno scilicet illo casu (*), quo de servitutibus controversia est, non ullo alio *y*).

16 *In latiorib. D).* Tit. *Si ususf. pet.* et tit. *Si servitus vindicetur.* In his lib. sic sæpe relegat nos Just. ad Pandectas. Semper autem non legem aliquam, aut caput unum, sed titulum aliquem, aut librum significat, ut in §. *Rursus*, titulum, *ex quib. caus. majores.* in §. *Item si de dote*, titulum *de imp. in res dot.* et in §. *Hæc exempl. de except.* librum *de except.* ut in §. *ult. de publ. jud.* librum *Publicorum.*

* 17 *Descendunt.* Hæ ipso jure competere dicuntur, prætoriæ vero dari, §. Non omnes. infra *cap.* 12.

18 *Plerumque.* Vet. plurimum, id est, τὸ πλεῖστον ut in *l. Urbana præd. de verb. sig.* ait (permittitur) ut in §. *Rursus. inf.*

* 19 *Possessorem.* Rectius leges possessorem, (**) ut Th. et §. Rursus. quanquam possessor, qui in exceptione actor est, et hoc ipsum in ea dicere possit, actorem non usucepisse, quod usucepit: nam ut actionem, ita exceptionem prætor dat contra jus civile rescissa usucapione *z*).

* 20 *Quod usucep.* Fictitiæ actiones, quales sunt et quæ bonorum possessoribus dantur *a*). In una actor dicit se usucepisse, quia prætor dando actionem illam, bonam fidem pro veritate accipit *b*). In alia dicit rem usucaptam, aut traditam non esse, quia prætor usucapionem et traditionem rescindit.

* 21 *In rem act. L. Minor. § 1. de evict.*

* 22 *Durum erat.* Durum, iniquum, ut sæpe in Digestis *c*), extraneum scilicet possessorem potiorem esse eo, qui ex justa causa acquirendi dominii bona fide rem accepit a non domino. Extraneum, inquam. Justum enim dominum, si possideat, potiorem esse verius est *d*).

* 23 *Publicia.* Q. Publicio: qui prætor fuit Urbanus cum M. Junio, ut Cicero scribit in Cluentiana.

* 24 *Permittitur dom.* Prætor cum hanc actionem dat. usucapionis rationem non habet: est igitur hæc actio rescissio usucapionis, et eam quoque Publicianam esse innuit, *l. 35. de oblig. et act.* Pauliana vero, quæ sequitur, est rescissio traditionis.

* 25 *Annum. L. 18. Cod. de post. et red. ab host.*

26 *Accommodat.* Accomodari proprie dicuntur actiones utiles *e*), cujusmodi sunt rescissoriæ omnes, et restitutoriæ.

27 *Eam rem petere.* Hæc actio Pauliana dicitur *f*): est et Fabiana, sive Calvisiana *g*). Pauliana est in rem, Fabiana in personam, *l. 1. §. Hæc actio. si quid in fraud. patr.* Cum enim Fabiana non omnino rescindat traditiones, *d. l. 1. §. Si quis in fraudem*, non tam in rem patronus, quam in personam cum possessore quasi cum debitore agere videtur, *l. Quod si in diem. §. Idem scribit. de pet. hæred.* Atque eo etiam fit, ut non finiatur anno *h*): rescissoria finitur anno, quia est contra legem, id est, contra usucapionem, *l. In honorariis. de obl. et act.* Pauliana æque anno finitur, *i*) quia est contra alienationem jure factam *k*).

* *Maoviase.* Vindicant igitur eam rem creditores non quasi suam, aut sibi obligatam, sed quasi rem debitoris, quam simul cum ca-

a) Ut formula Fabiana, Paul. Sentent. l. 3. tit. 3. Ulpian. Reg. tit. 19. §. Adjudicationem. l. Si servus. 42. D. de furt. formula hypothecaria in inscrip. l. 4. et 5. et passim. D. de pignor.

b) Apud judices datos a prætore, de quib. tit. C. de pedan. judic. Persecutiones in jure, id est, apud prætorem vel Præsides instituuntur, Ulp. tit. 25. §. Fideicommissa.

c) Tam in rem, quam in personam: et in definitione compensationis, quæ est debiti et crediti inter se contributio, l. 1. D. de compensat. deberi dicitur non tantum, quod debetur actione in personam, quod solum proprie debetur, sed et quod exequi licet actione in rem, et in definitione actionis, Cujac. Observat. lib. 15. cap. 14.

d) §. Præterea quasdam. inf. h. tit.

e) Quæ nascuntur ex obligationibus.

f) Ut actiones de quib. hic in fine.

g) l. Actionum. 25. vers. In personam. D. de obligat.

h) Sed agimus adversus eos ad quos pervenerit ea res, quæ nobis per vim, aut metum ablata est, tametsi crimine careant, et eam rem bona fide possideant.

i) Actio in rem generaliter intenditur, et nulla notata persona.

k) l. 3. §. Est autem. D. ad exhib.

l) l. Metum. 9. §. ult. D. quod met. ca. vide ibid. Cujac. vers. animadverto hinc, et Par. C. de his, quæ vi met. ca.

m) Interdicta licet in rem videantur concepta, ipsa tamen personalia sunt, l. 1. §. ult. D. de interdict.

n) Cic. pro Mur. Boet. ad Topica lib. 3.

o) l. Proculus. 26. D. de dam. inf.

p) l. Altius. 8. C. de servit. et aq. et deinde vicinus iterum jus illud mihi cesserit, id est, mihi remiserit jus altius non tollendi.

q) Si convenerit, ut ad certam altitudinem tollere liceret, puta usque ad decem pedes, d. l. Ego.

r) Sive in immensum.

s) Dominus in inferiorem vicinum supra quam ferre possit, non oneret. Arbiter autem definiet quatenus æquum erit ædes extolli.

t) l. 1. et 4. D. si servit. vind.

u) Possessor enim, qui negat rem esse petitoris, dominium ejus sibi non adserit: nam potest quid neque meum esse, nec tuum, l. 15. D. de except. rei jud. Sed et si res possessoris non sit, tamen in pari causa melior est ejus conditio, l. In pari. 128. D. de reg. jur.

x) Petitor agit confessoria adversus possessorem: ait enim suam rem esse, eamque vindicat a possessore.

(*) Uno illo casu. Revera Theophilus ἐν ἑνὶ δὲ μόνῳ θέματι, *nisi fortasse melius cum Donell. Wesemb. et Vinnio legendum existimemus sine non uno casu etc. veluti (inquit Vinnius h. l.) in probandis exceptionibus, aut si possessor fiducia causæ suæ ultro onus probandi in se suscepit*, l. Circa eum. 14. l. In exceptionibus. 19. de prob. *et si qui sunt similes. Quod etiam verbis Justiniani convenientius est: quippe qui non ait, possessorem rei corporalis aliquo casu agere aut actorem esse, sed partes actoris, idest onus probandi sustinere. Id vero non uno casu, sed pluribus accidit. Denique hoc eodem modo locum hunc in quibusdam exemplaribus legi, testis est Æmilius Ferretus.*

y) Theoph. Vide Cujac. ad l. 15. D. de no. oper. nunt. tract. 9. ad Afric.

(**) Possessorem. *Textus communiter legi solet: ex diverso possessor dicat, Cujacius maluit possessorem. Quo loco arbitrio meo (quod existimo) usus Fabrotus est Vinnium consulus veluti, cui melius videtur τὸ possessor expungere, quam emendationem Cujacii adoptare.*

z) l. In honorariis. 35. §1. de obligat.

a) Qui cum hæredes non sint, quia prætor hæredem facere non potest, §. 2. sup. de bon. poss. hæredes tamen esse finguntur, Ulp. Regul. tit. 28. §. ult. Theoph. inf. de perpetuis et temp. act.

b) Bona fides et pro usucapione est.

c) l. Cum de ætate. 13. de probat.

d) l. pen. et ult. D. de Public. in rem act.

e) l. Eleganter. 24. D. de pignorat. act. l. Ubi. 55. D. de don. int. vir. et ux.

f) l. Vulcanus. 38. §. In Fabiana. D. de usur. Theop.

g) de quib. in l. §. Si pluribus. D. si quid in fraud. pat. et Cujac. Parat. Cod. tit. 5. lib. 6. et ad l. 6. et ad l. 46. D. de acq. hær. tract. 1. ad African.

h) l. 3. §. Hæc actio. D. si quid in fraud. patr.

i) l. 1. D. quæ in fraud. credit.

k) Qui in fraudem creditorum scienti vendit, recte vendit: nec enim venditione est interdictum est, l. Si sciens. 26. D. de contr. empt.

teris bonis possidere jussi sunt. Superiores vindicationes sunt dominii sui, aut servitutis vindicationes. Hæc est vindicatio dominii debitoris in hoc instituta, ut ex decreto prætoris vel præsidis creditor eam rem, quam in ejus dominio permansisse dicit, possideat atque distrahat. Sequens est vindicatio hypothecæ. Non omnes in rem actiones dominii vindicationes sunt.

* 28 *Prætoris*. Hoc ita si pignus sit contractum nudo consensu l), aut tacito jure m): nam si re, civilis actio est n).

30 *Pro merced. f.* Non tacito jure, sed ex pacto, § Interdictum. inf. de interd. et hoc est certissimum: nec fuit alia sententia *l. Certi. C. de loc.* In prædiis, inquit, rusticis necesse est voluntate, sive scientia domini pignus induci: quæ verba conventionem significant, *l. Pomponius. in quib. caus. pig.* In urbanis conventio non est necessaria o). Enimvero res coloni pignoris jure tenentur, non tantum generali pacto, veluti si convenerit, ut invecta et illata pignori essent, sed etiam speciali p) et hoc quidem pacto etiam ea, quæ inducta non sunt tenentur, *l. Si non inducta. C. in quib. cau. pig.* Hinc de rebus coloni. Ibi nata, quia solebant semper pro mercede obligari, *l. Si servus.* 61. § *Locavi. de furt.* nemo dubitat in eis tandem receptum fuisse jus pignoris q).

* Ex conventione manifestaria, § Interdictum quoque. inf de interd. *l. 1. de Sal. int.* l. 5. *C. de loc.* l. 5. *C. in quib. caus. pig.*

31 *Persequuntur*. Et hac igitur actione etiam de rebus inquilini agitur: nam de rebus tantum coloni Serviana actio, Salvianumque interdictum propositum fuit r).

32 *De qua re*. Sive de pignore, sive de hypotheca.

33 *Hac appel.* Malim (hac actione,) quod et Theoph. sequitur.

34 *Propriæ*. Propriæ pignus traditione, hypotheca conventione constituitur s). In actione tamen hypothecaria his nominibus abutimur: et ideo Marcianus t) de hypothecaria formula tractans, dixit pignus ab hypotheca sono tantum differre: quod est ac si diceret, significatione non differre. Nam quemadmodum pharmaca quæ eadem sunt, odoribus tantum et coloribus, ita verba, quæ idem significant, sono tantum, aut syllabis literisque inter se differunt. Significatio igitur est eadem, sonus est diversus, syllabæ et literæ sunt diversæ.

35 *Constitut.* Constit. Latina *l. 2. C. de const. pecunia.*

* 36 *Jure civ.* Non prætorio tantum, ut rei constitutæ pecuniæ.

* 37 *Tenentur. L. Et habet.* §. *Cum quis. de precar.* conjuncta *l. Interdictum. eod.*

* 38 *Comp. pr. L. Titius. de reac. vend.*

* 39 *Ipso ju.* Jure civili, *l.* 8 § 3. *de accept.*

* 40 *Peculio tenus.* Intra modum peculii, ad finem peculii u).

* 41 *Condemn. e.* Non tamen ex contracto, quo servi se dominis auferunt, *l. Cum servus. mand.* a)

42 *Accommod.* Et ideo utilis est actio ad instar judicati, *l. Sed si poss.* § ult. *l. Quod si jurav.* l. *Si duo.* §. 1. *de jurejur.*

* 42 *Innumerab.* Hæ ab Ulpiano dicuntur esse in factum, id est, in delictum, non ex delicto x).

* 44 *Præjudic.* Sic dictæ, quia impediunt y), sive moratur futurum judicium de alimentis z), vel de criminibus a), aut bonis b), vel aliud quodlibet judicium c), et præjudicium denique aliis judiciis faciunt, non etiam patiuntur d).

* 45. *In rem esse.* Id est, veluti proprietatis causam continere e), et ideo etiam ex parte rei in eis cavetur de rato *l. Non solum.* § *Si status. de procur.* l. 8 §. *ult. Rem rat. hab.*

46 *An libertus sit.* Interpretes addidere (an servus), quod superfluum est: addidere et alia præjudiciorum exempla: ipse f) tria hæc dumtaxat agnosco: nam quod ait *l. 3. de lib. agn.* locum esse præjudicio, si disceptatur, an uxor fuerit, eo pertinet, ut in præjudicio de partu agnoscendo illis quæstio disceptetur, an uxor fuerit. Et in *l. Imp. de privileg. creditor.* non (præjudicio), sed (per judicium) rectius in aliis codicibus legitur hoc sensu: frustra desiderari per principem rescindi venditionem, cum per judicem experiri liceat. Legend. enim etiam est (per principem,) quamquam Flor. dumtaxat legatur (principem.)

47 *Ex quib. fere.* Malim (ex quibus certe:) fuitque jam olim similis error in *l. Quidquid. de verb. obl.* Hujus autem sententiæ ratio ut meo judicio verior est, quam Placentinus tradit in lib. actionum g.)

* 48 *Legitimam.* Ex xii. tab. unde illud caput, Ut vindiciæ dentur secundum libertatem h.)

* 49 *Ceteræ.* Est et quoddam præjudicium sanguinis, ut cum quæritur, an aliquis sit ex stirpe curialium, *l. 19. C. Th. de episc. et cler.*

* 50 *Mag. q. f. pot. L. Si res aliena. ad Trebel.* l. *Cum res. C. de cont. emp.*

* 51 *Quod magis.* Quia gravior est condictio, quam vindicatio: nam vindicatione fur tenetur, ut quilibet possessor, non ut fur, *l. 12. C. de furt* et ita demum si res non interierit post litem contestatam eo modo, quo et apud auctorem erat interitura, *l. Item si verb.* § *ult. de rei vin.* k) Condictione tenetur, ut fur omnimodo sive res fuerit æque interitura apud actorem, sive non, *l. Inter omnes. de furt. l. 17. §. pen. rer. amo.* l. *Si cum except.* §. *Quatenus. quod met. cau.*

* 52 *Dupli.* Et aliquando remissa pœna dupli, vel quadrupli, veluti condictione rerum amotarum, cum qua etiam vindicatio concurrit l.)

* 53 *Hæc.* Recte, hæc, nec enim omnis actio in rem, dominii adsertio est m).

* 54 *Fac. L. 1. C. de don. quæ sub mo.*

55 *Denunciare.* Denunciationem sequebatur actio in personam. Terentius n), Ego te cognatum dicam et tibi scribam dicam. Ubi Donatus: Denunciatione, inquit, in personam, ne diceret, Non mihi denunciasti.

* 56 *Priva lingua.* In jure augurali condictio est denunciatio, cum denunciatur, ut ante diem tertium quis ad inaugurandum adsit, auctore Servio in Virgilium o).

57 *Quia inq.* Quia cum pœna non retrahit ablata, *l. 1. C. vi. bo. rap.*

58 *Mixta est act.* Cum initio dixerit ex maleficiis, videtur hæc actio esse ex maleficio: sed verius est quasi ex contractu eam nasci, §. *Hæres.* §. *ult. sup. de oblig. quæ quasi ex contrac.*

* 59 *In judic. vocar.* In judicium vocari, et inf. in jussu magistratuum conveniri, idem: nec igitur, ut et lis contestata fuerit. Paulus 3. Sent. p) Mora præstationi legatorum fieri videtur, quum postulanti non datur.

* 60 *Videntur.* Quia cum re etiam personales præstationes persequuntur q).

61 *Fam. erc. act.* Sext. Pompejus r). Erctum citum, quod sit inter consortes, ut in libris legum Romanarum legitur. Erctum a coercendo dictum est: unde erciscundæ, et ercisci. Sunt autem eæ tres actiones ex xii. tab. quod et ipsæ actionum appellationes indicant, quæ sunt antiquæ ut *l. 1. familiæ ercisc. l. ult. fin. reg.*

* 62 *De divid. hæred. L. Debitor.* §. *ult. ad Treb. l. 3. C. fam. erc.*

63 *Tripli.* Actio furti concepti, furti oblati fuit tripli s): dupli t), *l. ult. C. de nox. act.*

* 64 *In lib. conv.* Pro quantitate conventionis sportulæ præstantur, *l. 4. C. de fruct. et lit. exp.*

65 *Inseruit.* Cum actor plus summa petit.

66 *Viatores.* Hi sunt, qui in jus vocant, qui judicata exigunt, quibus imminendi (sic enim leg. est in l. 12. *C. de pro sac. scrin.*) litibus sollicitudo injuncta est.

67 *Constitutio.* Græca: Constitutio de plus petitionib. de qua etiam §. *Sed hæc quidem. inf.*

68 *Condictiam.* Lib. vet. condictitiam emanare: condictitiam, id est, condictionem a).

69 *Constitut.* Est Constitutio Græca, *l. 2. C. de sportulis.*

* 70 *Exegerint.* Cassiodori 9. x). Si quis exequutor sportularum nomine plus constituto exegerit, in quadruplum jubemus ablata restitui. Addi vero potest alius casus ex *l. ult. C. de fid. lib.*

* 71 *Omnimodo.* Tam in confitentem, quam in inficientem y).

72 *Damni injuriæ.* Vat. (id est, damni injuria ex l. *Aquilia*, et de dolo interdum depositi) quod et Accursius notavit. Bene de dolo, ut in §. *Plane si deposit.*

* 73 *Deposit.* Puta, si depositi in duplum agatur eo nomine, quod

l) Nam pignus vel nuda conventione contrahitur, vel re l. 1. D. de pignor. act. et quatenus quidem persequitur pignus nudo pacto contractum, prætoria in rem actio est, l. Si tibi. 17. § 2. D. de pact. et l. Major. 23. Cod. de pignor.

m) In quibus causis pignus tacite contrahitur.

n) Nam pignus re contractum civile negotium est, l. 1. § ult. D. de pact. et in personam, prætoria in rem.

o) L. 4. D. de pact. l. 4. D. in quib. caus. pign. vel hyp.

p) Puta si mancipia specialiter obligata sint.

q) l. 3. C. eod. l. 7. D. eod. quod erat in usu quotidiano paulatim transit in jus commune, ut tacite semper actum intelligatur.

r) l. 1. et 2. D. de Salv. interd. et ideo quasi Serviana dicta est.

s) l. 9. §. 2. D. de pignor. act. l. 238. §. 1. D. de verb. sign.

t) l. 5. D. de pignor.

u) l. Pater. 17. in princ. et §. 1. D. de castr. pec.

a) Finge servum extero se mandasse emendum, emptorem de suis nummis pretium dedisse extero emptori, in dominum actio mandati de peculio non est, ut pretium recipiat, quia dominus non tenetur de peculio ex eo contractu, quo servus se mala ratione domino abstulit.

x) l. Actionum. 25. §. 1. D. de obligat. et action.

y) Papias: præjudicium, impedimentum causæ.

z) Agnosci liberos prius oportet, ut agniti alantur.

a) l. 1. 3. et 4. C. de ord. cogn.

b) l. 2. eod.

c) l. 5. et 6.

d) l. 2. C. de lib. caus. V. in Parat. Cujac. et de ord. cognit.

e) l. 1. §. 2. D. de rei vind. l. Totem. 51. § 4. in fi. D. de hæred. inst.

f) Et Faber hic.

g) Lib. 1. tit. 19.

h) Id est, ut qui de suo statu litigat, in possessione libertatis constituatur, interim habeatur pro libero, loco liberi sit: quod locum habet, non tantum si ex libertate vindicetur in servitutem, sed etsi ex servitute proclamet in libertatem. Cæterum nec agere, nec conveniri posset, si servi loco esset. Vide Cujac. Observ. 16 c. 23.

k) Cujus sententiæ valens assertor fuit semper Martinus. V. Cujac. ad. l. 18. D rerum amot. in recitat.

l) Et in arbitrio ejus est, qua velit actione uti, l. Ob res. 21. et 1. D. rer amot.

m) Vide sup. § 6. in Nat. poster.

n) In Phorm. act. 1. sc. 2.

o) 3. Æneid.

p) Tit. 8. §. Ex mora.

q) l. 4. § Sit. D. com. divid. l. Item Labeo. 22. §. Familiæ. D. famil. ercisc.

r) In voce, erctum.

s) A. Gell. lib. 11. cap. ult. Paul. Sentent. lib. 2. tit. 31. § Furti oblati.

t) Legendum, ope consilio dupli.

u) Ut in l. Qui se debere. 7. D. de condict. cas. da cau. non seq. et § seq. vers. item.

x) Epist. 11.

y) Theoph. l. 5. § 2. D. de ser. corrup.

tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit a) : non enim est verosimile in duplum agi in alium, quam inficiatorem, sicut nec ex lege 12. in duplum depositi agebatur, quacumque ex causa depositum esset, nisi in inficiatorem o).

74 *Stricti juris*. Theoph. legit, (quædam, strictæ) sed non male etiam stricti juris dicuntur, *l. Unica* §. *Sed etsi non ignoramus. C. de rei uxo. act.* bona fides, et sincera fides dicitur in *l. 2. C. si propter pub. pens.* Bonæ fidei clausula b) arbitrii liberum arbitrium tribuit c), doli d), pacti e), in factum actionem, exceptionemque f), et omnia condictionum genera complectitur g). Strictum judicium neque bonæ fidei, neque arbitrii clausulam habet : ea re dolus stricto judicio non vindicatur, neque ulla cum eo condictio concurrit, neque judici liberum est absolvere, aut quanti velit litem æstimare.

* *Enumerantur quindecim actiones bonæ fidei. Locus singularis.*

* 75 *Ex perm. comp.* Potuit addi ea, quæ ex precario competit, *l. 2. de precar.* sed omissa est, quia interdictum magis frequentabatur h). Omissa etiam est actio fiduciæ, quia exoleverat i).

76 *Hæred. pet.* Lex sola bonæ fidei judicia facit. Fuit olim stricta ex stipulatu actio pro dote : nunc est bonæ fidei ex Constitutionibus Justiniani k) : fuit olim petitio hæreditatis stricta, nunc est bonæ fidei eodem auctore l).

77 *Sive inter.* Similis a me adnotata est scribendi ratio in §. Pretium ; sup. de emp. et vend.

78 *Constitutio.* Const. Latina, *l. ult. C. de pet. hæred.*

79 *Translatum.* Constit. Latina, *C. de rei uxor. act. de qua sup lib. 2. cap. 8*

* 80 *Fiduciæ.* Et omnes quidem eæ 15. actiones bonæ fid. sunt tam contrariæ m), vel utiles n), quam directæ.

81 *Hypothecis.* Tacitis, vel manifestis, ut Martino videtur o), et verum est. Excipitur fiscus, cui, si prior tempore fuerit, mulier non præfertur : videlicet si inter eos solos controversia sit, *l. Dotis. C. de jure dot.* namque in hac specie res obligata est Titio, deinde fisco, tum doti. Fisco præfertur Titius p) Titio mulier : atque ita fit, ut dos fisco potior sit : quæ species a Græcis interpretibus exposita est q). Simile in *l. 8. de bon. damn.*

* 82 *Cujus solius.* Non hæredis extranei r), non patris s): his enim nec tacita hypotheca data est.

* 83 *Restit. deb.* Etiamsi in lege contractus prætermissum sit, § *Conductor. sup. lib. 3. c 24.*

* 84 *Doli mali exc. L. 78. de hæred. instit. l. 22. ad leg. Fal. l. Si opera. de do. exc.* Doli exceptio bonæ fidei judicio facit t).

85 *Constitutl.* Constitutio Latina, *l. ult. C. de compensat.*

* 86 *Jure ap. sit.* Compensationes debiti liquidi, certi, confessi, ut *l. Si debeat. de compens. l. 3. de tu. et rat. dist.*

* 87 *Sive in rem.* Et in hoc certo latius, quia olim ipso jure non minuebant actiones in rem u).

* 88 *Sola depos.* Imo ex excepta commodati, l. ult. C. de commod. si sic accipiatur, ut propter pecuniam creditam non impediatur restitutio corporis commodati, quod et de qualibet alia actione dici potest. Et omnino etiam excepta actione momenti x).

89 *Præterea.* Præter strictas, et bonæ fidei.

90 *Ex arbitrio.* Arbitrium (**) judicis, et arbitratum dicitur, l. *Qui restituere. de rei vind. l. Illud. de eo quod met. caus.* et Officium, l. *Metum. §. Ex hoc edicto. eod.* Actiones autem arbitrariæ non utique sunt illæ, in quibus condemnationem jussus præcedit, quemadmodum fit in vindicatione y) ad exhibendum z), quod metus causa a) : sed ex quibus condemnatio fit officio, arbitrioque judicis. In actionibus bonæ fidei condemnatio fit ex actionis natura in qua additum est (Tom ex bona fide reus damnetur). In actionibus strictis condemnatio fit ex stricta formula, neque in eis amplius quidquam venit, vel actionis natura, vel officio judicis.

91 *Arbitrio judic.* Non est satis rem restitui, non est satis solvi, nisi quod interest ratione loci solvas. Non est satis dedere servum, ut libereris, debes sine dolo malo dedere. Quid enim si prius venenum dedisti servo, atque ita dedisti? non est satis restituere te rem, quam metu a me extorsisti, cum omni causa, et fructibus restituere debes. Hæc autem officio arbitrioque judicis debentur ; quæ nisi præstes, in ea te condemnat judex.

* 92 *Condem. deb. L. Si quis. §. Et si servum. de dolo.*

* 93 *Publiciana.* Quæ cum sit comparata ad exemplum directæ actionis in rem b), et ipsam quoque directam actionem dicendum est arbitrariam esse, §. *Et si in rem. inf. de off. jud. l. Qui restituere. de rei vind.*

94 *Metus causa.* Veteres carent hoc, vi, quod probatur *l. 1. de eo quod met. caus.*

* 95 *Et cæt. sim.* Veluti rationibus distrahendis, *l. 2. § 1. de tut. et rat. dist.* et omnibus aliis, quæ in arbitrium judicis conferuntur, licet nulla sit eis adscripta clausula c) de restitutione facienda arbitrii judicis, ne condemnatio sequatur.

* 96 *De incerta. L. 3. in fi. C. de inut. stip. l. ult. C. de nn. excep.*

97 *Si quis agens.* Et hoc quidem lego xii. tabul. proditum fuisse, sunt qui existimant, quod Cicero in hunc modum scribat in 1. de Orat. Quod alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in xii. tabul. permiserat : quib. ipse non assentior : nam de actione tutelæ Cicero loquitur, quæ leg. xii. tab. in duplum permissa est, *l. Tres tutores. de adm. tut.* illis autem petitor ea lege agendo plus petierat, quam quantum lex ipsa permisisset, puta triplum, vel quadruplum atque ita litem prediderat. Patronis nota erat lex xii. tab. non tamen illa juris definitio, qua cavetur formula excidere eum, qui intentione sua plus complexus fuerit, quam ei debeatur.

* 98 *Causa cadebat.* Cassiodorus in Psal. 36. Pollicita suis temporibus expectemus, ne dum volumus promissa festinantius exigere, causæ videamur amissione multari.

* 99 *Rem amitt. §. Temporales. in fi. inf. de excep.*

* 100 *Justi erroris. L. 2. C. de act. empt.*

101 *Viginti quinq. an.* Seneca *lib. 6. Ep. d)* Quid enim illud agitis, cum eum quem interrogatis scientes in fraudem inducitis, quam ut formula cecidisse videatur? sed quemadmodum illum prætor, sic hos philosophia in integrum restituit.

* 102 *Codicilli.* Testamento confirmati e) : alioquin in eis relicta legata non valebant.

* 103 *Plus pet.* Plus effectu, ipso jure frustra, non plus, *l. Qui solidum. de leg. 2.*

104 *Plus autem. Cap. 4. Obs. 21.*

* 105 *Intenderit.* Ergo plus re, id est plus summa, vel portione, licet plus summa sit, portione minus, vel contra, ut in specie *l. 3 §. Julianus. de col. bon.* plus summa emancipati ferunt ex paternis bonis, portione minus, quam ex suis conferant f).

* 106 *Vel ante cond. L. Pecuniam. de reb. cred.*

* 107 *Intelligitur.* Ut qui ocyus solvit, plus solvere, *l. 15. in fin. de an. leg.*

* 108 *Præmat.* Præmaturius agit, *l. Liber. 118. §. pen. de verb. obl*

* 109 *Pure Prætor.* Pure agere et cum adjectione loci, sunt opposita, *l. Fidejussor. §. 1. de fidejuss.*

* 110 *Prætor.* In edicto, quo arbitrariam actionem pollicetur.

* 111 *Qui causa.* Species est causæ, qui modus dicitur g).

112 *Constitutio. §. Hodie autem. inf. de excep. l. 2. C. de plus petit.*

113 *In eodem Judic.* Post litem contestatam h).

* 114 *Ex stip. deb. L. 4. §. ult. de nox. act. l. Hujusmodi. § Qui servum. in fi. de leg. 1.* sed decreto prætoris opus est. Ante litem contestatam post editam actionem idem licet ipso jure ex edicto de edendo i).

115 *Quod nob. deb. cap. 14. Obs. 24.*

* 116 *Perseq.* Th. λαμβάνομεν, et inf. consequamur.

a) Theoph. Vide Cujac ad Pauli Sent. l. 1 tit. 19.

a) Paul apud Licin Rufin. tit. de depos. V. Paral. in C. tit. depos.

b) Bonæ fidei formulis prætor addebat, ex bona fide M. Tull. 3. de Offic. Bœthius in Top. 6. In his judiciis, in quibus additur, ut ex bona fide judicent, id est, ubi ita judices dantur, ut non strictæ inter litigantes stipulationes, sed bonum fidem quærant.

c) Sen. 2. de Clem. cap. ult.

d) Doli perpetratio, et exceptio doli inest bonæ fidei judiciis, omissa enim exceptio suppletur officio judicis l. Si quis. D. de do. l. Sed etsi. 21. D. sol. matr. l. Hujusmodi. 84. §. Qui servum. D. de leg. 1.

e) Exceptio duci inest actioni bonæ fidei, id est, judex pacti rationem habet, licet adversarius pacti exceptionem omiserit. Denique vi, et potestate judicii bonæ fidei pacti exceptio ei inest, l. 3. D. de resc. vend.

f) l. 2. § Et generaliter. D. de doli. ma et met. except.

g) Actio bonæ fidei concurrit cum condictione ob turpem causam, l. ult. D. de cond. ob turp. cau.

h) Quam actio præscriptis verbis. Vide Cujac. parat. in Cod. tit. de prec.

i) Vide Cujac. ad Pauli 2. Sentent. tit. 19.

k) l. un. § Sed et si. C. de rei uxor. act.

l) l. ult. in fi. C. de petit. hæred.

m) Contrariæ sex, negotiorum gestorum, mandati, dep. commod. tut. pignorat.

n) Ut funeraria, quæ actionem negotiorum gestorum imitatur : id est, utilis actio est negotiorum gestorum : at bonæ fidei igitur. Vide Cujac. ad l. 25. D. de negot. gest. l. 6. 27. Pauli ad edict.

o) Ut refert glossa hoc, et ad l. ult. vers. Licet, C. qui potior

p) Titius vincit fiscum, ut anterior : mulier Titium, ac per hoc fiscum : et hoc est, quod vulgo jactatur, si vinco vincentem te, a fortiori vincam te.

q) Constantin. Harmenop. l. 3. tit. 5. § 43.

r) l. 1. Cod. de privil. dot.

s) Filio hæredes matris utuntur eo privilegio, Novel. 91. non pater.

t) l. Seja. 42. ff. de donat. cau. mort. vide Cujac. l. 3. Obser. cap. 17.

u) l. ult. C. de compens. vide Cujac. Observ. l. 9. cap. 37. et l. 15. cap. 12.

x) d. l. ult. in fine.

(*) (**) *Vide Merill. variant. adject. cap. 4.*

y) d. l. Qui restituere. 68.

z) l. 3. § ibid. D. ad exhib.

a) l. Item si. 14. § Hæc autem. D. qu. met. cau. ad quam vide Cujacium.

b) l. In honorariis. 35. D. de oblig.

c) Hæc est clausula arbitrii, neque ea res arbitrio judicis restituetur, l. Arbitrio 18. D. de do. ma. et l. 14. §. Hæc autem. D. qu. met. cau.

d) Epist. 4.

e) l. Codicillis. 18. D. de suo. leg. v. sup. de codicill.

f) Pone duos esse liberos emancipatos, et duos suos ; et unum ex emancipatis habere 100. in bonis, alterum 60. parentem autem de cujus successione agitur, habuisse 400. in bonis. Emancipatus, qui 100. habet, conferet suis 66. nummos, et suum trientem, Similiter qui 60. habet. 40. conferet suis, et 20. retinebit : emancipati enim emancipatis non conferebant. In partiendis autem bonis paternis duo emancipati ferunt quartas, id est, singuli 100. atque ita emancipatus qui 100. habebat habet in summa 133. aureos, et suum trientem : qui autem 60. habebat, habet in summa 120. portione autem minus ferunt ex bonis paternis, quam ex suis : conferunt enim tertias, et quartas ferunt.

g) l. ult. D. de hæred. instit. et ibi Cujac.

h) Et sententia Martini Joannes contra putabat, ut refert Glossa hic.

i) l. 3. C. de eden.

* 117 *In peculium.* In peculium, ut l. *In persona.* §. 1 *de pec.* l. *pen. de cond. fur.* l. 1. §. *Si is qui navem. de exer. act. et ca. seq.*

* 118 *Quam perseq.* πλοκὴ in verbo persequimur.

* 119 *Facultat.* Si facultates habeat, *l. ult. in f. de cust. reo.* ubi etiam casus singularis ponitur, quo quis ob culpam damnatur in id tantum quod facere potest.

120 *Quant. fac. p.* Præstita nuda remissione de eo, quod facere non potest, *l. Verum.* §. *Item videndum. pro soc.*, *l.* 1. §. *Cum autem C. de rei ux. ac.* et ad hæc Ulpianus adjecerat in instit. id etiam maritum videri facere posse, quod ei mulier deberet, *l. Facere. sol. mat.*

* 121 *Quia ipso.* Recta, quia usum diminutio, quæ fit ipso jure, retentio est, *l. Servus quem. D. de act. emp.*

* 122 *Ex ead. c.* Hæc verba (ex eadem causa) Theoph. non agnoscit: et sane etiam, quod ex diversa causa debetur compensari posse Paulus scribit 2. Sent. tit. 5.

123 *Eum quoq.* Ita legit Ang. Aretinus. Est autem σολοικοφανές.

* 124 *Si postea.* Antea neque agere, neque conveniri potest, *l.* 17. *in pr. de recep. qui arb.*

* 125 *Acquisier.* Si quid ei ad solvendum facultatis accesserit *k*), si amplissimæ ejus facultates fuerint *l*).

* 126 *Emol. habeat.* Quo prætor moveri possit, *l.* 7. *de cess. bon.*

127 *Ced. cum eo.* Similis Græcismus in *l.* 21. §. ultim. de appellat. et *l.* 11. *in princ. quod vi, aut clam.*

128 *Fortunis.* Vet. divitiis.

k) Ex l. 53, D. de jur. dot.

l) l. 4. 6. et 7. D. de cess. bonor.

SCHOLIA

u) *De actionibus.* Actiones aut legis sunt, aut alterius juris, *l. Barbarius. D. de offic. præt. qui apud eum*, inquit, *egerunt vel lege, vel quo alio jure.* Legis actiones sunt XII. Tab. actiones, *l.* 2. §. *Deinde ex his.* et §. *Ita in civitate aut est jus, quod lege continetur. D. de orig. jur.* Alterius juris, ut legis Aquiliæ, legis Juliæ, ex SC. Trebelliano, ex SC. Sabiniano, juris honorarii actiones; legis actiones compositæ sunt ab Appio Claudio Cæco, pervulgatæ a Gneo Flavio scriba ejus: sunt et aliæ compositæ, et enuntiatæ ab Sexto Ælio, *d. l.* 2. quæ non tantum de jure suo experiundi, sed etiam emancipationum, manumissionum, adoptionum, cessionum, quæ fiunt in jure, et omnium civilium negotiorum formam continent, §. 1. *Non const. quæ de digni. l. fin. C. de his, qui a non dom. manum.* Apud eos magistratus est legis actio apud quos legitimi solemnesque actos perfici possunt, *l.* 3. *D. de offic. procons. l.* 1. *D. de offic. jurid. l.* 1. *C. de adopt.* ut apud urbanos, et provinciales magistratus, non tamen apud omnes magistratus municipales: tamen non omnibus duumviris data est legis actio, *l. fin. C. de rei vindic. l. Magistratum. D. de adopt.* quæ lex de magistratu municipali intelligenda est, qui ita simpliciter in libris nostris fere semper appellatur: alioquin frustra additum in ea, *apud quem legis actio est*: nam omnes urbani, et provinciales magistratus plenam legis actionem habent et hoc confirmat Paulus *lib.* 2. *tit.* 26. Ulpianus in *l. Nemo, D. de reg. jur. Nemo*, inquit, *alieno nomine lege agere potest, quia scilicet lex ei agendi facultatem non dedit, nisi tutor sit, curator aut procurator, aut cognitor*: unde Cicero in divinatione, *quis igitur, sit, negct oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa lex sit constituta?* et in oratione pro Roscio Comœdo: *Quid interest*, inquit, *inter eum, qui per se litigat, aut cognitorem dat? qui per se litem contestatur, sibi soli petit, alteri nemo petit, nisi qui cognitor est factus.* Dixi, legis actionem omnem legitimum actum significare: ex quo apparet falsum esse, quod Theophilus scribit, actionem dici ab eo, quod agamus, id est, ante nos pellamus invitos adversarios: idem vero significamus cum simpliciter actionem dicimus: Latinis quidem auctoribus actio nudum actum significat, ut et in *l. Vel obligatus. D. de liber. cau. l.* 3. §. *Sed si debitorem. D. de don. int. vir. et uxor.* quibus male quidam addiderunt *l. Jurisgentium.* §. *Idem Marcellus. D. de pact.* Ait lex, in tutelæ actione, id est, inquiunt, in tutelæ actu, et administratione: equidem longe secus sentio: nam ut si post divortium, vel post emptionem conveniat, pacta non insunt: ita si post tutelam conveniat, ea lex dicit pacta non inesse, idque sequitur Accursius. Verum Jurisconsultis nostris actio actum legitimum, id est solemnem, et formalem actum, formulam legitimam, formalem actionem significat: eodem nempe modo Sveton. formalem epistolam dixit in *Domitiano.* Sanctorum conciliorum auctores epistolam formatam cujus solemnitas exposita est ab Attico quodam Episcopo, ut in libris conciliorum relatum est, et in *l. In lege Falcidia.* §. *fin. D. ad leg. Falcidiam.* Formale pretium, id est, præscriptum, et formatum a contrahentibus: et formalis observatio verbaque formalia in *l. In testam. C. de testament.* quæ a Theophilo in §. *Sed olim. de legat.* τὰ τυπικὰ ῥήματα appellantur. Quamvis autem omnis actus legitimus, et formalis actio est, tamen formulæ, ac viæ juris omnes quibus jus nostrum persequimur, hoc propriu signatæ nomine sunt, ut puta condictiones, vindicationes, persecutiones, præjudicia, interdicta, prætoriæ stipulationes: condictiones sunt in personam, vindicationes in rem, et sunt ordinariæ actiones, condictiones solemus actiones appellare; petitionis autem verbo vindicationes significantur: *l. Pecuniæ.* §. *Actiones. D. de verb. sign. l. Actio. D. de oblig. et actio.* et inde nomen petitioni hæreditatis. Persecutiones per abusionem actiones dicuntur: nam actiones nihil aliud sunt quam formulæ, inde formula hypothecaria in lib. xx. Digestorum formula Fabiana apud Paulum lib. 3. Sentent. id est, actio Fabiana de qua disputatur in *Tit. si quid in fraud. pat.* formula de dolo malo apud Ciceronem in 3. *De offic.* formula vulgaris in *l. Si servus. D. de furt.* id est actio de peculio, vel noxalis, formula communi dividundo, familiæ erciscundæ, finium regundorum, apud Ulpian. in *Fragm. tit.* 19. Persecutiones autem non sunt formulæ, unde recte Ulpianus tractans de fideicommissorum persecutione in Fragmentis, *fideicommissa*, inquit, *non per formulam petuntur, ut legata, sed cognitio est Romæ quidem consulum, aut Prætoris, qui fideicommissarius vocatur, in provinciis vero præsidum provinciarum*: Actiones sunt ordinariæ, persecutiones extraordinariæ: Actiones in judicio, id est, apud judices pedaneos, persecutiones in jure, id est, apud prætorem, vel præsidem instituuntur: hodie omnia judicia sunt extraordinaria, id est, nec solemni more, nec certis præscriptisque formulis exercentur. §. *l. de succes. sub. quæ fieb.* §. *fin. de interd. l. Ordo. D. de pub. jud. l. Actio. D. de neg. gest. l. Incerti. C. de interd.* Ipsi magistratus de omnibus rebus extra ordinem judicant, non etiam jure ordinario, pedaneos judices dant, *l. Placet. C. de ped. jud.* Denique in omnibus causis ab Constantino sublatæ sunt juris formulæ, *l.* 1. *C. de form. l. In legatis. C. de legat. l.* 4. §. *fin. C. de recep. arb. l. ult. C. qui adm.* l. *Quoniam. C. de testam.* quo nomine a Nazario Constantinus in Panegyrico, illustri laude celebratus est, unde consequens est nullas hodie actiones esse, omnes esse mutatas in persecutiones, nullas esse directas actiones, omnes utiles esse actiones, id est extraordinarias, nam omnis actio utilis extraordinaria est. Proponit nobis Justinianus Tit. de actionibus, quoniam etsi jure ordinario malit quis hodie, quam persecutione uti non prohibetur, nec enim ulla lex extat, quæ jus ordinarium prohibeat: fateor equidem in usu actiones esse desiisse, sed et interdicta in usu esse desieruut: §. *fi. de interdict.* quorum pleni sunt Pandectarum libri, de quibus ipse etiam Justinianus in hoc libro, ut de actionibus generalem titulum proposuit: præterea sicut ita accipi vult Tit. de interdictis, ut tacite intelligamus, vel de actionibus utilibus, quæ vice interdictorum exercentur, qua ratione sic Pandectarum Titulus conceptus est, *de interdictis, sive extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt*, ita hunc Titulum de actionibus sic exaudire oportet, de extraordinariis actionibus, quia ordinariæ actiones, id est, formales actiones in usu esse desierunt, et versæ sunt in extraordinarias. Sed de interdictorum, et actionum definitione videamus. Actiones nihil aliud sunt, quam formulæ. An igitur hæc formula, ajo te mihi dare oportere, quam Valerius Probus notat, in personam est actio? an hæc, fundus qui est in agro, qui Sabinus vocatur, eum ego ex jure meum esse ajo, quam Cicero tradidit in oratione pro Murena, in rem est actio? minime vero: nam hæc carmina dicuntur in contestatione litis, quæ fit superstitibus, ut idem auctor ait, hoc est testibus præsentibus apud prætorem, ut et probat *l. Si cum dotem.* §. *Eo autem tempore. D. solut. matrim.* Actiones autem istæ apud prætorem non instituuntur, sed actio in personam ita a Prætore scribitur: L. Titius judex esto, si paret Primum Secundo centum ex testamento dare oportere, tum primus damnetur. §. *Sic itaque. inf.* §. *Præterea. inf. de excep.* §. *Is quoque. quibus mod. re cont. oblig.* In rem ita: L. Titius judex esto, si paret fundum Tusculanum, quo de agitur ex jure eum Secundi esse, neque is fundus Primo restituetur, tum Secundus damnetur, idque ex Cicerone intelligi potest in 4. *Act. in Verrem.* Alia formula in personam, alia in rem, et generaliter concepta est, alia est stricta, alia arbitraria, in qua talis clausula addita est, *neque restituetur.* Bonæ fidei formula talis est, L. Titius judex esto, si paret Primum Secundo ex empto dare oportere, tum ex fide bona Primus damnetur, qua in specie si quis certum petere, quam ex bona fide malit, in promptu est certi condictio. Has autem actiones prætor in edictis scribit, *l.* 1. *D. de eo, qui pro tutor. vel. curat.* proponit. Scribunt etiam eas, et describunt ii quorum res est, *l.* 1. *D. de eden.* His actionibus, ut apparet ex ipsarum compositione prætor judices addit et inde judex additus actioni in *l. Cum furiosus. l. Judex. l. Si in judicio. D. de judic. l. Quod si Ephesi. D. de eo quod certo loco, l. Si qua. l. Filii. C. famil. ercisc. et in princ. Tit. de offic. jud. l. Debitor.* §. *fin. D. ad Trebel.* Celsus ait, actio est jus persequendi, id est formula persequendi: nam jus dicit prætor dum formulam dicit. Sed de interdictorum differentia videamus. Actiones sunt formulæ, quibus judicem dat prætor, et judici quemadmodum judicet præscribit: interdicta sunt formulæ, aut formalia decreta, quibus prætor judicem non dat, videlicet quoties de possessione, vel quasi possessione quæritur, sed interim jubet aliquid fieri aut non fieri integra manente actione ex causa interdicti, et actione proprietatis, ut ecce si quis me vi dejecerit de possessione fundi, prætor interdicit in hunc modum. quod vi factum erit id restitui jubeo, cui interdicto si non pareatur, prætor ex causa interdicti quanti ea res est actionem pollicetur. Debet autem ex interdicto si, qui dejectus sit statim, possessio restitui. Quæ et ob eam causam momentaria possessio dicitur in *l.* 1. *C. ubi de possess. agi oport.* ubi inquit, aut vis facta dicitur, aut momentaria possessio postulanda est, interdicto scilicet unde vi, et in *l. Momentaria. C. qui leg. per. in jud. hab.* quæ lex dicit per quamcunique personam momenti beneficium postulari posse, ut *l.* 1. *C. si per vim, vel alio modo,* et *l. Legit. C. Theod. unde vi,* adde *l.* 1. *C. si de moment. possess.* quæ momenti beneficium dicit appellationem remorari non posse, et *l. Momentariæ. C. unde vi,* quæ lex omnium disputatione vexata, hoc meo quidem judicio dicit, momentariæ possessionis quæstionem interdum, ut puta si de re sit modica, atque ideo si neque publicam, neque privatam vim arguat, sine inscriptione mox agitari, idque confirmat *l. Cautus. C. Theod. de jurisd. omn. jud.* Hæc ego exposui melius in *l.* 1. *C. qui accus. non poss.* Ea quidem quæstio semper mox agitatur, et inde nomen momentariæ possessioni, quemadmodum recte Isidorus scribit *lib.* 5. *Etym.* et momenti beneficium celer reformatio appellatur in *l. Si colon. C. de agric. et cens. lib.* 11. et sine inscriptione de vi non

quæritur, nisi res sit modica. Cæterum ne dici interdicta videntur quasi interim dicta, atque Isidorus tradit, et Anianus apud Paulum. Justinianus autem quasi inter duos dicta, et Theophilus homilias esse dicit, quæ inter duos pronuntiantur. Ut vero maxime distent actiones ab interdictis. Illud certe constat generali actionis verbo interdicta comprehendi, l. *actionis. D. de oblig. et action.* Cicero pro Cæcina. *utrum hanc Actionem habebis, qua nos usi sumus, l. Is qui. §. Si fundus. D. quod vi aut clam.* Adduntur etiam stipulationes prætoriæ cautionales, quoniam instar actionum obtineant, *d. l. Actionis. l. §. Cautionales. D. de præt. stip.* l. *Non solum. D. rem rat. hab. l. Si ambo. §. In stipulationibus. D. de compens.* cujusmodi est cautio legatorum, cautio duplæ damni infecti, rem pupilli salvam fore: nam hæ cautiones actionum loco a prætore postulantur, vide *l. In conventionalibus. D. de verb. oblig. l. Et ex §. Non solum. l. Non solum. D. de procurat.* et ideo in *l. Quod ei minor. §. fin. de minor.* Ex hoc, inquit, edicto nulla propria actio, vel cautio proficiscitur, id est, nulla formalis actio, aut deficiente actione, quæ ei interdum substituitur formalis actio: totum enim hoc pendet ex prætoris cognitione, atque ita restitutio in integrum, quia nulla formula initur, extraordinarium dicitur auxilium in l. *In causæ. D. sol. mat.* Præterea adduntur præjudicia, de quibus dicemus in §. *Præjudiciales.*

a) *Quod sibi debetur.* Tam in rem, quam in personam actionem comprehendit, quia non tantum obligationem significat, sed etiam facultatem petendi. Quod nobis dari, aut restitui debet. Dantur, quæ nostra fiunt, restituuntur, quæ nostra sunt: nec male debiti, aut obligationis nomen usurpatur etiam in judiciis in rem, §. *Item et judicio. inf. de except.*

c) *Judices arbitrosve.* Dicimus arbitrum, et arbitrium tutelæ, depositi, pro socio familiæ erciscundæ, communi dividundo, quod metus causa, ut in *Tit. arbit. tut. l. fin. D. rem. pup. sal. fore, l. Pro socio. D. pro soc. l. Arbitrum.* l. *In judicio. l. Familiæ. D. famil. ercisc. l. Lucius. D. depos. l. Si cum exceptione. §. Hæc actio. D. de eo quod met. caus.* quia hæ actiones, aut bonæ fidei sunt, aut arbitrariæ sunt: at ex stipulatu, vel ex testamento arbitrium non dicimus, quoniam hæc judicia neque bonæ fidei, neque arbitraria sunt. Cicero in oratione pro Roscio Comœdo scribit, judicia esse directa, aspera, simplicia nimirum quia stricti juris sunt, arbitraria in quibus scilicet bonæ fidei, aut arbitrii clausula adjicitur, mitia esse, et moderata: judicia de re nullum arbitrium esse, arbitrum totius rei, qua de agitur arbitrium, et facultatem habere, judicium certum esse, arbitrium incertum. Dubitavere jam olim jurisconsulti de eo, an arbitri judices appellari possint, quamobrem eundem, qui bonæ fidei, aut arbitrariæ actioni additus esset, judicem, et arbitrum nominavere: inde illa formula apud Valerium Probum, te judicem arbitrumve postulo uti des, fuisse etiam dubitatum M. Tullius scribit, utrum rem an litem dici oporteret. Inde in *l. Si defunctus. C. de suis, et legit. lib.* De re, vel de lite, id est, de inofficioso testamento, utroque verbo utitur, quoniam incertum est utro potius utendum sit. De eo etiam dubitarunt, utrum in diem tertium, an in perendinum diei oporterat. Theophilo arbitri sunt ἀρετοὶ δικασταί, quibus verbis significantur recepti, id est, compromissarii judices, sed errore labitur Theophilus: nam apud compromissarios arbitros nullæ actiones instituuntur.

d) *Summa.* Id est prima divisio, sic in *Tit. de jur. pers. de oblig. et de interd. inf.* et in Digestis in *Tit. de rer. divis.* quia plures sunt divisiones personarum, obligationum, interdictorum, rerum prima divisio summa divisio dicitur.

e) *At enim in rem sunt.* In personam actio est illa, quæ in personam concipitur: ut qua intendimus adversarium dare aliquid, aut facere oportere. In rem actio est, quæ generaliter concipitur nulla notata persona: ut si intendamus rem ex jure nostram esse. Simili forma dicimus pacta in rem esse, vel in personam. *l. Jurisgentium. §. Pactorum.* l. *Si tibi. §. Pactum. D. de pact.* operis novi nuntiationem in rem fieri, non in personam, l. *Operis. D. de novi oper. nuntiat.* servitutes, aut in rem esse aut in personam id est, aut generaliter rei debitæ, aut certæ personæ, *l. Cujus. D. de ann. leg.* Adde *l. Hunc stipulationi. D. usufr. quemadmodum. l. Hæc autem. §. Recte. D. quib. ex caus. in possess. eat. l. Cum unus. D. de bon. aut. jud. poss. l. Metum. §. Animadvertendum. D. de eo, quod met. caus. l. Apud. §. Metus. D. de dol. et met. l. Eum qui. §. Quod exigimus. D. const. pec.* Seneca in Ludo, *Itaque*, inquit, *ne videar in personam, non in rem dicere sententiam, censeo ne quæ post hunc diem, etc.*

f) *Et dare, aut facere oportere.* Dare, ut dare centum aureos: facere, ut suscipere in se obligationem, *l. Si mandato. § Quoties. D. mand.*

g) *Quibusdam modis.* Actio in personam instituitur, non hoc tantum modo, si paret Primus Secundo dare, aut facere oportere sed et alio modo, exempli gratia, si apparet Primum cum Tertio deposuisse agere oportere, tum Primum Secundo damnetur, ut in *l. Si tibi. in fine D. de opt. leg.* si tradere, si restituere oportere, varie enim actio in personam commutari potest. His verbis similia non sunt Caii verba ex variis causarum figuris in l. 1. *D. de oblig. et act.* quæ intelligenda sunt de variis negotiorum formis, in quibus quasi ex contractu, et quasi ex maleficio nascitur obligatio, idque *l. 3. ejusdem tit.* indicat, si conjugatur cum d. l. 1.

h) *Possessor dominum.* Hoc apud Prætorem dicit possessor contra vindicando, et ad hanc contestationem prætor suam actionem confirmat.

i) *Æque si.* Aut corporales res vindicamus, aut incorporales. corporales, aut juris et universitatis nomine, aut per se singulas vindicamus: universitatis nomine, ut puta legitima hæreditatis petitione, sit possessoria, et querela inofficiosi testamenti: singulas speciali in rem actione, quæ quidem multiplex est ac varia. Est civilis vindicatio, est Publiciana, est Serviana actio, est vectigalis, seu emphyteuticaria actio, superficiaria actio, totidem actionibus specialibus res incorporales vindicamus. Res incorporales dico servitutes personarum, servitutes prædiorum urbanorum: fructuaria actio in rem nulla est, licet Julianus contra senserit in *l. 1. §. Item Juliano. D. de remission.* sed eum Marcellus reprehendit in *l. 1. D. si ususfr. pet.* quam sententiam Juliani non probatur ab Ulpiano in *d. l. 1.* sed ejus argumento Ulpianus utitur: inde consequens est, ut ex Juliani sententia fructuarius novum opus nuntiare possit, *d. §. Item Juliano.* ex aliorum sententia non possit, l. 1. §. *fin. D. de nov. oper. nuntiat.* nam et soli novi operis nuntiatio competit qui aut prædii, aut servitutis prædio debitæ vindicationem habet, *l. De pupillo. §. Sextus. D. de nov. oper. nunt.* Sequitur etiam, remissionem inutilem esse ex sententia Juliani, si fructuarius novum opus nuntiaverit, ex Marcelli autem sententia utilem esse, *d. §. Item Juliano*: in quo tamen ubi scriptum est *utilis*, legendum est *inutilis*, et ex diverso ubi scriptum est *inutilis*, legendum *utilis erit, neque enim sicut. etc.* ut in *l. 2. D. de nov. oper. nunt.* nam ut ait *d. l. 1. de remiss.* verba Prætoris ostendunt remissionem ibi demum factam ubi nuntiatio non tenet, et paulo post, remissio, inquit, facta hoc tantum remittit, in quo non tenuit nuntiatio, cui addenda est *l. 1. in princ. l. De pupillo. §. Si is cui nuntiatum. § Qui procuratorio.* l. *Prætor. l. Non solum. §. Sciendum. D. de nov. oper. nunt.* in eadem *l. 1. de remissio.* in *fine* male scriptum est, *detentionem*, pro *petitionem*, ut constat ex *l. Et cum. D. de servit.* Sed jam tempus est explicare quid distet vindicatio rerum corporalium a vindicatione rerum incorporalium: corporalia vindicat is, qui ea non possidet, possessor rei corporalis neque confessoriam, neque negatoriam actionem habet auctore Justiniano in hoc §. et l. *Interdum. D. uti poss.* quamobrem officium judicis est in rei vindicatione inspicere an reus possideat: nam rei vindicatio ei datur, qui non possidet adversus eum, qui possidet, vel ei, qui rem non tenet adversus eum, qui tenet, *l. Officium. D. de rei vindic. l. Celsus. D. ad exhib.* Sane depositori in depositarium vindicationem dari probat l. 1. *C. depos.* quod summe notandum est. Cæterum servitutis vindicatio etiam possessori competit, *l. Et si forte §. 1. D. si servit. vind.* l. *pen. § fin. D. si usufr. pet.* Est autem de servitutibus, duplex actio, confessoria, et negatoria, confessoria vindicatur servitus negatoria, quæ et negativa dicitur in hoc §. et in *l. Uti frui. D. si serv. vind.* vindicatur libertas, et negatur servitus. De rebus autem corporalibus negatoriæ actiones non dantur, differentiæ rationem Theophilus satis apte in hoc § exposuit. Igitur duæ præcipuæ sunt differentiæ inter servitutum, et corporum vindicationes: de servitutibus confessoria, et negatoria actio competit, de corporibus confessoria tantummodo: corpora non vindicat, qui ea possidet, aut tenet, confessoria, ac negatoria servitutum actione utitur etiam is, qui possidet.

k) *Suas tollendi.* Immissa sunt trabes, aut ligna, quæ aliquo loco requiescunt.

l) *Esse.* Credo legendum rem alterius esse, et hoc etiam quidam ex veteri libro annotarunt.

m) *Sane uno casu.* Unum vero casum quidam referunt ad actiones mixtas, cum tamen hic de meris realibus instituatur sermo, et in mixtis actionibus non satis exploratum sit quia possessoria partes obtineat, *l. In tribus. D. de judic.* l. *Judicium. 1. D. fin. reg.* alii referunt ad speciem l. *Papin. §. Si filius. D. de inoffic. testam.* in qua is qui possidet querelam proponit, sed contradicendo eam proponit, non dicendo: alii ad interdicta: sed nos de actionibus ordinariis tractamus: alii ad exceptiones, quod est stultius. Eguinarius Baro Jureconsultus se in vetere libro scriptum legisse scribit: *Sane in hoc casu*; quod etsi nusquam ipse, aut quisquam alius legisset, ita mihi tamen videtur mendo faciem causam dedit, quod cum scriptum esset *in hoc* prætermissa, ut plerunque assolet iterata consonante C. et cæsa summa linea aspirationis, prima specie *uno* scriptum esse videatur.

n) *Et si quæ sunt similes.* Eis similes sunt utiles actiones in rem, quæ ex interpretatione prudentum dantur, ut puta, quæ de fundo vectigali proponitur, vectigalis actio proponitur in *l. Si finita. §. Si de vectigalibus. D. de dam. infect.* Jampridem placuit emphyteuticario utilem actionem dari, *l. 1. D. si ager vectig. id est, emphyteut. pet.* ita actio in rem utilis, qua suo nomine ex prudentum sententia experitur is, qui a domino vindicationem redemerit, *l. fin. inf. de hered. vel act. vend.* et utilis vindicatio servitutum in specie *l. Servitutes, §. Si sublatum. l. Si testamento. D. de servit. urb. præd.* Sunt ideo utiles actiones directis similes, quod in casu simili dentur, in casu dissimili utiles actiones non dantur, *l. Si minor. D. si mens. fal. mod. l. Si vero. § sol. st. matrim.* utiles actiones sic dicuntur, quod tendant ad eandem utilitatem, vel quod eam dari, eadem quæ directas par legum utilitas postulet, l. *Quia actionum. D. de præscr. verb. d. §. Si sublatum. l. Non possunt.* et *l. prox. D. de legib. l. Si longius. in fine D. de jud.*

o) *Ex legitimis.* Quæ verba non tantum de 12. tab. sed et de novis legibus, Senatuscons. ac constitutionibus accipienda sunt, quanquam proprie civiles actiones sunt 12. tab. actiones, *l. 1. C. de quad. præs.*

p) *Descendunt.* Hæc ipso jure competere dicuntur, prætoriæ vero dari, §. *Non omnes. inf. c. 12.*

q) *Ex sua jurisdictione.* Edictis admonemur quid observaturus sit prætor in jure dicundo, *l. 2 § Eodem tempore. D. de orig. jur.* edicta proponuntur jurisdict. caus. id est, ut inde jus dicatur, l. *Si quis id quod. D. de juris.* ergo edicere est prædicere jus; jus dicere est singulis jus reddere. Legato procons. mandatur jurisdictio, non tamen potest legatus edicta proponere, quis id in jure dicundo sequi debet, quod proconsul ipse prædixit. Itaque jurisdictionem habet legatus, juris prædictionem non habet, edicit Prætor actiones pollicendo, jus

dicit actiones dando, unde liquido apparet multum distare edictum ab jurisdictione. Ex sua autem jurisdict. Prætor introduxit actiones, quæ ex jure civili non descendunt, et a se solo dantur ac proponuntur; civiles actiones, licet a Prætore dentur et proponantur, non tamen a sola Prætoris jurisdictione descendunt.

r) *Namque ei cui*. Directa civilisque vindicatio domino datur, prætoria aut Publiciana vindicatio bonæ fid. emptori datur, vel alii, qui ex justa causa a non domino bona fide rem acceperit, nec dum usuceperit. Quantum jus civile veritati, tantum prætor bonæ fidei tribuit, non ideo tamen dicemus Publicianam actionem esse contra jus civile, *l. In honorariis. D. de oblig. et act.* nam contra legem est, quod fit vetante lege, *l. Qui vetante. D. de reg. jur.* Vetat autem lex rem auferri ei, qui usuceperit, at nulla lex vetat bonæ fidei emptori amissa possessione contra possessorem non dominum rei vindicationem dari, eademque ratione bonorum possessio contra tabulas est contra legem, *l. Quod vulgo dicitur. D. de bon. poss. cont. tab.* Unde cognati non est contra legem, hæc supplet, illa impugnat legem. Si igitur possessor verus dominus sit, et Publ. experiatur is, qui bona fide emit, *erit tum hæc actio* contra jus civile, ideoque justi domini exceptionem ei opponi jampridem receptum est, *l. pen.* et *l. fin. D. de Publ. in rem act.* Cur autem ait *l. Mandato. D. mand.* hanc exceptionem causa cognita dari? nempe quod interdum æquum est, Public. contra dominum dari, ut in hac specie: Venalitiarius quidam provinciam proficiscens, Romæ mandavit Titio, ut mancipia distraheret. Titio re integra defuncto, mandatum finitum est, hæredes Titii errore lapsi mancipia distraxerunt, exequendi mandati, non furandi animo emptores mancipia per usum acquisierunt: quæro an ex provincia reversus Venalitiarius, qui et ipse a non domino bona fide mancipia emerat, Publiciana uti possit contra emptores, qui ea jam usuceperunt? lex ait eum non inutiliter acturum. sic enim legendum est. nam nihil ei obstabit exceptio domini usucapione acquisiti cum non oportet Venalitiarium ob errorem hæredum affici damno. Venalitiarius est is, qui mancipia ideo comparat, ut ea illico distrahat, *l. 1. §. 1. D. de tribut. act.* quæ lex male explicatur a nostris hominibus, edictum de tributoria pertinet ad servos mercatores, ergo ait lex servi fullones, aut sarcinatores, aut textores, edicto non comprehenduntur, quia non tam in merce, quam in artificio versantur. *l. Et ancillarum. D. de pecul.* Sed neque venalitiarii servi continentur, quia servi, quos vendunt non sunt in merce, *l. Mercis. D. de verb signif. l. Servos §. 2. D. de leg. 3. l. Si negotia. D. de neg. gest. l. Præcipiunt. D. de ædil. edict.* Sed ad rem. Sunt et complures alii casus, in quibus Publiciana contra dominum datur, quos Acc. notat in hoc loco. Verum hæc actio datur a prætore cum possessor in contestatione litis, eum, qui rei vindicationem sibi dari postulat, a non domino comparasse dicit, vel cum bonæ fidei emptor a directa vindicatione cecidit, *l. Minor. §. Si servus. D. de evict.* nam hæc actio datur ei, qui se a non domino comparasse postea rescivit, prætor autem quasi usuceperit, ei potius vindicationem dari æquius esse putat, quam possessori retentionem, qui dominus non est. Juriscons. in *l. Eum qui a fæneo. §. Publiciana. D. de Public.* Publiciana, inquit, actio ad instar proprietatis, non ad instar possessionis respicit, hoc est non nudam possessionem avocat Publiciana exemplo Servianæ, *l. Si cum venditor. D. de evict* sed proprietatem exemplo civilis vindicationis, et per omnia bonæ fidei emptorem prætor loco domini habet.

s) *Et ita ex diverso* Jurisconsulti dicunt suum esse petere, et suum esse vindicare, *l. Quintus. 2 D. de aur. et arg.* §. *Ex maleficiis. inf. h. t. l. Si cum testamento. D. de except. rei jud.*

t) *Publiciana appellatur*. Eadem ratione Carboniana bonorum possessio dicta est, quoniam primum eam Carbo prætor, se causa cognita daturum in edicto pollicitus est. At Publiciana edicta, et Carboniana annua fuere, non perpetua.

u) *Rursus*. Hæc actio rescissoria appellatur in *l. Nec non. §. pen.* et *§. fin. D. ex quibus cau. major.* quia rescissa usucap. contra absentem indefensum datur præsentibus, quorum res ideo ab absente usucaptæ sunt, quod non habuerint quem interpellarent, *l. In honorariis. D. de oblig. et action.* eadem forma rescissoria actio dicitur in *l. Si mulier aliena. C. ad S. C. Vellejan.* quia rescissa intercessione datur, *l. fin. D. eod. tit.* et in *l. Ut mihi. D. de donat.* rescissoria actio, quæ rescissa delegatione datur, at alia in *l. Qui ex parte. D. de miner. act. l. Non quocumque. §. 1. D. de leg. 1.* Magna quæst. est an hæc actio rescissoria, de qua tract. in hoc §. detur absentibus contra præsentes. Sed in *l. Ab host. captis. C. de postl. re.* aperte traditur, absentibus rescissoriam actionem dari, et in *l. Nullo. C. de rei vindicat.*, *l. Si cum venditor. §. 1. D. de evict.* idque etiam apparet ex ipsius edicti verbis, *l. 1. D. ex quib. caus. major.* in quo non tantum præsentibus, sed etiam absentibus prætor actionem pollicetur; hæc autem actio a prætore restituitur, quia ipso jure usucap amissa est, potest itaque restitutoria actio appellari ad exemplum ejus, quæ in veterem debitorem datur, in casu *l. Si mulier aliena*, quæ restitutoria et utilis actio dicitur in l. *Quamvis. §. Si convenerit. §. Marcellus. §. Si mulieri hæres. l. Aliquando. §. fin. ad Vellejan.* et hæc quoque nostra utilis dicitur in *l. Si quis stipulatus. D. ex quib. cau. major.* et *l. fin. C. eod. tit.* Quibus autem datur actio rescissoria eis, etiamsi forte amissa re, possessionem nanciscuntur; exemplo actionis datur exceptio, si non absente rem meam usucepisti, vel si cum absens non defendebaris rem meam usucepisti in *l. Nec non, et exemplo. D. ex quib. caus. maj.* sic in *l. Nam postea. §. Si minor. D. de jurejur.* Sed tamen exceptio eo distat ab actione, quod hæc annalis est, illa perpetua, *l. Si is cujus. D. eod. tit.* Annua actio datus est, quoniam hæc actio est contra legem, *d. l. In honorariis.* exceptiones favorabiliores sunt, *l. Pure. §. fin. D. de dol. except.*

x) *Vel in hostium.* Captivus in rebus peculiaribus usucapere potest, *l. Ait prætor. §. Hi plane. D. ex quibus cau. major.* nam et in eis rebus furiosi atque ignorantes usucapere possunt, *l. 4. §. Furiosus. l. Si servo. D. de usucap. l. 2. D. pro soluto.* Interpretes male interpretantur *§. Furiosus.* mihi sententiam hanc habere videtur, furiosus quod ante furorem cœpit possidere usucapit: ita vero demum post furorem usucapere potest, si per servum, aut filium possideat ex causa peculiari: nam ex ea sola causa furiosis, qui ignorantium loco sunt, usucapio procedit.

y) *Intra annum*. Annum cum dicimus fere utilem accipimus, de quo multa scripsi in *l. Si servus. C. quod cum eo.*

z) *Quibusdam.* his, qui sunt in servitute, in vinculis, et adversus eos, absentibus adversus præsentes, et generaliter si qua justa causa exstitit contra usucapionem prætor actionem restituit.

a) *Accommodat.* Accommodari dicuntur quæ inflectuntur.

b) *Item si quis.* Hanc actionem Accursius et Theophilus Paulianam appellant ex *l. Videamus. §. In Fabiana. D. de usur.* quoniam primum a Paulo prætore in edicto proposita est: quæcunque actiones nomen a prætoris edicto sumunt, in factum actiones sunt, ut Publiciana in factum est actio, et hæc ipsa in factum est: Fabiana item, sive Calvisiana in factum est actio. et ut paucis absolvam, in factum sunt omnes actiones, quæ vulgare et legitimum nomen non habent: dicuntur autem in factum, quod simplicem facti narrationem complectantur. Cæterum actione Pauliana, id est, ex edicto perpetuo ad exemplum Pauliani edicti revocantur ea, quæ sunt alienata in fraudem creditorum. Fabiana sive Calvisiana, hoc est ex edicto perpetuo ad exemplum Fabiani edicti, et iterum Calvisiani edicti, revocantur ea, quæ sunt alienata in fraudem patroni: usus sum revocandi verbo, quia rescissoriæ sunt revocatoriæ et restitutoriæ actiones.

c) *Possessio.* Addatur itemque distractis, videlicet cum debitor quædam retinuit in bonis *d. l. pen. l. Ait prætor. §. 1. D. eod.* nam si omnia bona alienaverit, satis est, si creditores jubeantur bona debitoris possidere: at si quædam retinuerit, ea in primis distrahere necesse est: cui rei cum curator bonorum præficiatur, eam ob rem prætor in edicto curatori bonorum actionem pollicetur, *l. 1. D. eod.* Cæterum intra annum eæ actiones insolidum dantur, post annum eatenus dantur, quatenus ex fraude locupletior factus est, *l. Ait prætor. §. pen. D. eodem tit. l. pen. D. de interd.* Et in hoc quidem distat Pauliana a Fabiana sive Calvisiana actione: nam Fabiana actio est perpetua, *l. 3. §. Hæc actio. D. si quid in fraud. pat.* quod non omnino rescindat a liberto jure factas traditiones, *l. 1. §. Si quis in fraudem. D. eodem tit.*

d) *Rescissa traditione.* Traditionis nomen comprehendit omnem rationem acquirendi dominii, ut et stipulationis nomen in libris nostris comprehendit omnem rationem acquirendæ obligationis: proinde in libertatibus datis in fraudem his actionibus non utimur, quoniam libertates nullæ sunt ipso jure, id est, ex lege Ælia Sentia, *l. Servum filii §. Item servus. D. de leg. 1. et sup. in princip. qui et quib. ex cau. manum. non possunt.* non tantum si in fraudem creditorum sed etsi in fraudem patroni datæ sint, quemadmodum Ulp. scribit in fragm. *Tit. de libertis*, et Cajus *lib. 1. Inst. tit. 1.* Cæterarum rerum alienationes nulla lege prohibentur, et ideo rescissoriis actionibus opus est. De Fab. sive Calvis. fit mentio in *Tit. si quid in fraud. patr.* et in *l. Quod si dum. §. Idem scribit. D. de petit. hæredit. l. Qui ea. §. 1. de solut. l. 2. C. si quid in fraud. l. Si libertus minor. D. de jur. patron. l. 2. D. si quis a patre fac. man.* De Paul. jure Cicero sensit in 1 ad Atticum, dum ait, Cæcilius avunculus tuus a P. Vario cum magna pecunia fraudaretur, agere cœpit cum ejus fratre Caninio Satyro de iis rebus, quas eum dolo malo mancipio accepisse de Vario diceret, una agebant cæteri creditores. Sciendum est non tantum Paul. de hac in re actionem propositam esse, sed etiam interdictum, quod fraudatorium dicitur, *l. Si postulante. D. ad Trebell. l. Pupill. D. de solut. l. 1. C. Theod. de in integr. restit.* conjuncta *l. 1. C. de mag. conven.* Edictum, ex quo Pauliana datur, proponitur in *l. 1. D. quæ in fraud. credit.* interdictum fraudatorium in *l. Ait prætor. eod. tit.* ita ut hæc possit inter Paulianam, et in factum actionem constitui differentia, ut hæc sit ex interdicto, illa ex edicto, quanquam et illa in factum sit actio, ut supra dictum est. Simili autem modo de rebus coloni pro pensione pignori obligatis, non tantum Serviana actio competit, sed etiam Salvianum interdictum, *§. Interdictum quoque. de interd. l. 2. §. Adipiscendæ. D. eodem tit.* In Serviana actione de proprietate, in Salviano interdicto de possessione quæritur; in Salviano interdicto possessor vincit, in Serviana is vincit, qui non possidet, *l. 2. D. de Salv. interd.* nam etsi lex dicat, cum inter ipsos creditores, quibus singulis res insolidum obligata est Serviana agitur, meliorem esse possidentis conditionem, *l. Si debitor. D. de pignor.* id tamen fit ope exceptionis, non ipso jure, id denique fit pro rata debiti, *l. Si fundus. §. Si duo. D. eod. tit.* Porro interdictum Salvianum lex ait tantummodo adversus debitorem dari, *l. 1. C. de prec. et Salv. interd.* quod utique verum est directo non utiliter. *l. 1. D. eod. tit.* Ut autem exemplo Servianæ comparata est quasi Serviana actio, idem et de interdicto Salviano tentari potest ex *d. l. 1.* quæ de quovis debitore loquitur. Sed ut ad rem propositam redeamus, tam Pauliana actio, quam in factum ex causa interdicti fraudatorii utili anno finitur, credo quia est contra jus civile, id est, contra jure factas alienationes. Annus in utraque actione ex die venditionis bonorum computatur, *l. Qui autem. § fin. l. Ait prætor. §. Annus. D. quæ in fraud. cred.* id est, a quo die creditores bona creditoris possederunt, et distraxerunt, *d. l. 1.* in illo loco: *bona ejus excussa. l. pen.* in illo: *bonis possessis, itemque distractis*, *C. de revoc. iis, quæ in fraud. credit.*

e) *Item Serviana.* Serviana actio est, qua persequimur ea, quæ in prædia rustica colonus intulit, atque invexit, videlicet si ita con-

venerit, ut invecta atque illata pignori essent, *l. Eo jure. D. in quib. caus. pig. vel hypot. l. Si non inducta. C. eod. tit. §. Interdictum quoque. Inst. de interd.* Et hoc quidem distant coloni ab inquilinis, namque in urbana prædia introducta et illata, sunt tacite pignori obligata, etiamsi nihil nominatim convenerit, *l. Item quia. D. de pact. l. 3. l. 4. l. Licet. D. in quib. caus. pign. l. Solutam. D. de pig. act. l. ult. C. eod.* ut quæ de conductore, id est, in inquilino loquitur, neque scientiam locatoris exigimus, *l. 1. eod.* Cur autem tacita hypotheca in urbanis prædiis introducta est, non etiam in rusticis? Utrum quia damni nihil faciat locator etiamsi invecta, illata, inducta, importata, tacite pignori esse non credantur, cum ibi nata tacite obligata sint, *l. In prædiis. D. in quib. caus. pig. l. 3. C. eod. l. Si in lege. §. 1. D. loc.* propterea quod moris olim fuit colonum fructus, inquilinum invecta et illata pro pensione pignori obligare, *l. Si servus communis. §. Locavi. D. de furt.* hoc exemplo sensim ex usu rerum introducta est tacita hypotheca in fructibus prædiorum rusticorum, et in eis, quæ in prædia urbana illata atque invecta essent, et hoc probare videtur *l. Eo jure. D. in quibus caus.* Hæc de Serviana actione. Quasi Serviana omnibus hypothecariis creditoribus datur sive expressam, sive tacitam hypothecam habeant, cui nomen est ex eo quod sit inducta exemplo Servianæ, *l. 1. C. de prec. et Sal. interd.* eadem et utilis Serviana dicitur, *l. 1. §. Cum prædium. D. de pignor. l. 1. D. quib. mod. pign.* et utilis actio, *l. Si debitor. D. de pignor.* et Serviana actio passim in Digestis, *sub titulo de pignor.* et *Tit. quib. mod. pig. vel hyp. l. Acceptam. C. de usur. l. fin. C. de oblig. et action.* intelligitur autem utilis Serviana, et nonnunquam pigneratitia actio, ut ostendi in *tit. C. de pig. act.* plerumque autem hypothecaria actio vocatur. Roges an utra actio detur de inquil. rebus? dicam quasi Servianam dari: nam de coloni duntaxat rebus Servius actionem, ut Salvius interdict. pollicitus est, quemadmodum ad hoc. §. perspici potest ex *Tit. de Sal. interd.* Itaque de rebus inquilini cæterorum omnium debitorum, tam quasi Serviana, quam quasi Salvianum competit, et hoc de Salviano annotavi supra in proximo §. Non solent confundi jura colonorum et inquilinorum, quamobrem quæ de colonis dicuntur non continuo trahenda sunt ad inquilinos, et ex diverso quædam sunt inquil. propria, quæ ad colonos porrigenda non sunt, ut ecce completo tempore locationis interdictum de migrando, quod est de abducendis eis rebus, quæ a conductore invectæ et illatæ sunt, soli inquilino datur soluta mercede, vel etiam non soluta mercede, si tales sint res, quæ pignoris jure non teneantur, colono non datur, *l. 1. D. de migr.* Migrare dicuntur inquilini dum finito tempore locationis alio se habitatum conferunt. Cicero *lib. 14. ad Attic.* Tabernæ mihi duæ corruerunt, reliquæ rimas agunt, itaque non solum inquilini, sed mures etiam migraverunt. Hoc tamen interdictum, ut ait *d. l. 1.* minus frequentatur, propterea quod extra ordinem migrantibus inquilinis subveniri solet, et eodem modo Jurisc. in *l. 2. D. ex quib. caus. major.* rescissoriam actionem, quia personis specialiter in edicto comprehensis datur, minus frequentari dicit, quia alia extra ordinem jus dicitur, quod ut de omnibus actionibus dicendum esse ostendi in principio hujus tituli.

f) *De rebus coloni.* Cum enim Fabiana non omnino rescindat traditiones, *d. l. 1. §. Si quis in fraudem,* non tam in rem patronus, quam in personam cum possessore quasi cum debitore agere videtur, *l. Quod si in diem. §. Idem scribit. de pet. hered.* Verumtamen ut in actionibus in rem, ita in hac actione in litem juratur, *l. Tenetur. D. si quid in fraud. patr.* quæ res Azonem movit ut diceret, hanc actionem esse personalem in rem scriptam, et quasi mixtam actionem. Ut vero cæteras differentias persequamur: in actione Pauliana de fraude ejus quæritur, qui accepit, nisi ex lucrativa causa acceperit: in Fabiana de sola liberti fraude disputatur, *d. §. Si quis in fraudem. l. Qui autem. §. Hoc edictum. §. Simili modo. D. quæ in fraud. credit.* Tunc locus est Paulianæ, cum bonis debitoris excussis et distractis, suum creditores ex asse servare non possunt. Fabianæ locus est quoquomodo de bonis aliquid libertus diminuerit in necem patroni, nec necesse est bona liberti possideri, aut distrahi, *l. Si libertus minorem. D. de jur. pat.* Plus autem patrono tribuitur, quam parenti manumissori, aut cæteris, qui successionem sperant: nam parenti Fabiana non datur sive Calvisiana, *l. 2. D. si quis a par. fue. manum.* Sic inter legitimos tutores, provocatio admittitur satisdationis causa, inter patronos non admittitur, neque spem successionis diminuit, *l. Legitimos. § pen. §. de legit. tut.* si quid tamen alienatum sit in fraudem impuberis arrogati, cui quarta Antoniana debetur, id per utilem Fabianam sive Calvisianam revocatur, *l. fin. D. si quid in fraud. patr.* Atque eo etiam fit ut non finiatur anno, rescissoria finitur anno, quia est, contra legem, id est, contra usucapionem, *l. In honorariis. de oblig. et act.* Pauliana æque anno finitur, quia est contra alienationem jure factam.

g) *Pœnales quoque.* Quæ a Prætore introductæ sunt actiones in personam vel rei vel pœnæ persecutionem habent: rei persecutionem habent superiores. Pœnalium tria exempla ponuntur in hoc §.

h) *Bene multas.* Sunt et aliæ.

i) *Corruperit.* Si quis edictum Prætoris in albo propositum raserit, corruperit, sustulerit, mutaverit, in eum datur quingentorum aureorum actio, propterea quod contempserit majestatem prætoris, quæ actio popularis est, ac pœna, ut recte quidam existimant, partim actori, partim fisco infertur, ex *l. Lege. § fin. D. ad S. C. Syllan.* Hæc actio pecuniaria est, cæterum etiam extra ordinem punitur is, qui album prætoris corrupit, ut auctor est Paulus *lib. 1. Sentent. Tit. 13* et punitur pœna legis Corneliæ de falsis, eodem auctore in *lib. 5. Tit. ad leg. Corn. de test.* ut *l. pen. D. ad leg. Corn. de fals.* In albo proponere sic dicimus, ut Sex Pompejus et Flavius Sosipater annotarunt, latinos etiam dicere in mundo, id est, propalam et in promptu: unde in *l. Si quis id quod. C. de jurisdict.* Si quis id, quod in albo, vel in charta, vel in alia materia propositum erit, id est, si quis id quod palam, vel in charta, vel in alia materia, et apud Livium lib. 9. Cneus Flavius Fastos circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur, id est, in aperto et in expedito. Nam ridiculi sunt qui album tabulam dicunt esse, aut parietem dealbatum Theophilus edictum esse scribit, quod conscriptum sit λευκοῖς γράμμασι, id est claris literis, ut in *l. Sed etsi pupillus. §. Proscribere. D. de inst. act.* unde existimo constanter dici posse, sicut mundum pro charta pura et lauta dicitur, quæ excripta sit ab scheda, in *l. Contractus. C. de fide instrum.* ita album esse quidquid pure, nitide, atque ex ordine conscriptum est, ita ut recte legi possit, non ut adversariis et schedis indirecte, confuse, et extra ordinem, et hoc sensu album decurionum dicimus, id est mundum decurionum, in *Tit. de alb. scrib.* Ulp. in *l. 1. C. de edend.* *Eum quoque,* inquit, *edere, Labeo ait, qui producat adversarium suum ad album, et demonstret ex quo edicto,* sic enim jamdudum legendum esse animadverti) *acturus sit, vel id dicendo, quo uti velit,* quorum verborum sensus hic est. Eum edere actionem, qui rem ducit ad album, id est, ad mundum prætoris in quo edicta claris literis descripta sunt, et digito demonstret ex quo edicto acturus sit, vel si id edictum dicat, quo ipse uti velit.

k) *Et in eum, qui patronum.* Est alia actio in factum pœnalis, si quis sine venia parentem, aut patronum, cæterasve personas, quæ edicto prætoris comprehenduntur, in jus vocaverit: nam in eum datur quinquaginta aureorum actio, quæ pœna actori infertur, *l. Si libertus. l. penult. l. ult. D. de in jus voc.*

l) *Item adversus eum.* Si quis in jus vocatum per se aut per alium vi exemerit, in eum datur actio in factum, non ad id quod interest, sed quanti ea res est, actor æstimat a jurejurando in litem.

m) *In jus vocaretur.* In jus vocare est ad prætorem manuducere, ita vero fit ut in judicium, id est, ad pedaneum judicem vocatus, si eximatur, huic actioni locus non sit, *l. 3. D. si quis eum qui in jus vocab. vi eximat.* Sed an id quod interest tam actori, quam reo competit actio ex edicto de eo, per quem factum erit, quo minus quis in judicio sistat.

n) *Præjudiciales.* Præjudicia proprie actiones non sunt, actionis tamen verbo continentur. *l. Actionis. D. de obl. et action.* et ut ait Justinianus in hoc loco, actiones in rem esse videntur: cur autem proprie actiones non sint videamus. Actiones ita dantur, ut verbi gratia, si appareat centum a L. Titio deberi, vel rem, de qua agitur a L. Titio possideri neque restitui, tum L. Titius damnetur: in præjudiciis non additur postrema clausula, ut tum L. Titius damnetur: nam præjudicia ex sola intentione constant, quemadmodum recte Theophilus annotavit, si appareat, L. Titium servum esse, libertum esse, filiumfamilias esse. Sane judicio sic recte non agas, si paret Primum Secundo centum debere: tum pronuncietur Primus Secundo centum debere: at præjudicio ita recte agas, si apparet Titium libertum esse, tum pronuntiatur Titius libertus esse, judex pronuntiat libertum esse, vel non esse, aut servum, aut filium esse, vel non esse, quemadmodum ut in aliis præjudicialibus causis, *l. Cum status. et l. prox. C. de ord. cognit. l. Item. §. Quod si recte. D. de lib. caus.* dico judicem pronuntiare: nam ante Diocl. cujus constitutio extat in *l. Placet. C. de ped. jud.* præjudiciis judex pedaneus addebatur, alioquin præjudicia cognitiones essent extraordinariæ. Svetonius in Vespasiano scribit. Vespasiani uxorem asserente patre, ingenuam et civem Romanam recuperatorio judicio pronuntiatam esse: unde apparet, in causis præjudicialibus recuperatores dari, hi sunt qui judices pedanei dicuntur. Sustinentur judicia quoad de præjudiciis pronuntiatum sit. Sed etsi nulla alia judicia interveniant, nihilominus recte præjudicia instituuntur, *l. fin. D. si ingen. esse dic.* præterea actiones una ex partibus postulante redduntur, præjudicia alterutra parte postulante redduntur, *d. l. fin.* et ideo non tantum eo postulante, qui se dominum, aut patronum, aut parentem dicit, qui se parentem negat, sed illo etiam, qui se liberum aut libertum, aut filium esse, vel non esse dicit. Itaque præjudiciorum species hæ sunt, si quis alium in servitutem petat, si quis in libertatem se vindicet, si quis se patronum dicat, si quis ingenuum se dicat, aut se L. Titii libertum esse neget, *d. l. fin. l. Si quis a liberis. §. Solent. D. de agnosc. vel alend. lib. l. Quoties. D. de probat. l. Adoptivum. §. 1. D. de in jus voc.* Si quis se parentem esse dicat, ut in *l. 1. § Per hanc. D. de rei vindic.* si quis se parentem esse neget, si quis se filiumfamilias esse neget, ut in *l. Si filius. D. de probat.* Si quis L. Titium parentem suum esse dicat, vel si uxor edito partu, constante matrimonio maritum parentem esse dicat: et hoc est, quod de partu agnoscendo præjudicium dicitur, vel etiam si nurus nato posthumo, de nepote agnoscendo cum socero agat, in cujus potestatem recasurus est, *l. 3. §. 1. D. de lib. agnos.* nullum vero tale præjudicium est si quæratur an uxor sit: nam quod ait *d. l. 3.* locum esse præjudicio, si disceptetur an uxor fuerit, eo pertinet, ut in quæstione an filius sit, illa disceptetur an uxor fuerit: plane de liberis agnoscendis præjudicio agitur, qui modo in familia sint, *d. l. 3. §. Illud. et §. fin.* de agnoscendo fratre, consobrino, uxore non agitur. Sunt igitur eæ præjudiciorum species, quæ a me superius explicatæ sunt. Dixi præjudicio agi de partu edito constante matrimonio, id quod S. C. inductum est temporibus D. Hadriani, illud notandum est de partu edito post divortium, illud S. C. factum est, quod Plancianum dicitur in *l. 1. et l. 3. D. de agnos. vel alen. lib.* cujus et illud caput extat in *l. Beneficio. D. ad leg. Falcid.* a quibusdam Plautianum dicitur, sed Pandectæ Florentinæ habent Plancianum. Verum si maritus ea prætermiserit, quæ SC. Planciano continentur, non præjudicio, sed extra ordinem partum agnoscere cogitur, quoad ipse prior præjudicio obtinuerit se parentem non esse: quod si ea maritus non prætermiserit, non aliter præjudicio partum agnoscere cogetur. Præterea decretum alimentorum, etiamsi in eo summatim

a prætore quæratur an parens, aut filius, aut libertus sit, sustinetur quoad præjudicio actum sit, *l. Si quis a liberis. §. Meminisse. §. Solent. D. de agnosc. vel alend. lib. l. pen. D. de his qui sunt sui vel alien. jur.* Omnes autem supradictæ præjudiciorum quæstiones si definiuntur, non possunt non multis aliis quæstionibus et causis magnum præjudicium afferre, et hoc scilicet, ut eius quæstionibus præjudicium faciunt, ideo receptum est, quia majores sunt causæ, utpote de statu et conditione personarum. Regula autem juris est, majorem causam minori facere præjudicium, minorem majori non facere præjudicium. Enim, qui de minori re prætorem adierit, hac exceptione repelli, quod præjudicium rei majoris pecuniæ non fiat, videlicet si jam de re majori apud Prætorem mota controversia sit, nam si apud Prætorem de re majori mota controversia non sit, non obstabit exceptio præjudicialis ei, qui prius de minori re judicium a Prætore postulaverit, *l. Fundum cum duobus proximis. l. Rei majoris. D. de except. l. fin. C. de petit. hered. l. Per minorem. de judic.* denique si jam de re majori lis contestata, et judex acceptus sit, de re minori cognitionem postulasti, hujusmodi exceptio opponi non potest, futuri enim judicii non constituti, et jam accepti judicii nomine præjudiciales exceptiones comparatæ sunt, ut est *l. Si post litem. D. de except.* Illud tenendum est, non omnes quæstiones, quæ aliis præjudicium faciunt, præjudiciorum, aut præjudicialium actionum nomine censeri, ut ecce vindicatio fundi præjudicium facit vindicationis servitutis ei fundo debitæ, non tamen præjudicialis est actio, quia similem propositionis conclusionem non habet, quia ab alterutra parte postulari non potest, quia per se sola præjudicialis non est. Præjudiciales actiones, quibus id agitur, ut majoris rei quæstiones rei minoris quæstionibus præferantur, præjudicia appellantur in *Tit. de except. præscriptionibus, et præjudiciis*. Latius ergo patet præjudicii, quam præjudicialis actionis nomen, nam præjudicii nomine tam actio præjudicialis, quam exceptio illa, quod præjudicium non fiat, significatur: exceptio autem et præscriptio generalia sunt nomina. In exceptionibus quæri solet, quis actoris partibus fungatur, *l. In exceptionibus. D. de probat.* In præjudicialibus exceptionibus id pro regula traditum est, eum actoris partibus fungi, ut probationis onera subire, qui habet intentionem secundum id quod intendit, *l. Generaliter. D. de except.* id est, cui in quod intendit proximi et affinis actio superest.

o) *Fere.* Dixit *fere*, quoniam si quis ex servitute in libertatem se vindicet, in eo præjudicio non nisi in modum contradictionis domini quæstio inducitur, et quia jure civili contraria actio non datur, uti cum de servitutibus realibus est quæstio. Cæterum tunc de dominio principaliter quæritur, cum quis alium ex libertate in servitutem petit, et tunc præjudicium vere civile est. Theophilus hanc particulam omisit, miror cur non dixerit superesse, ut fecit in §. *In vero. sup. de rer. divis.* in quo tamen ideo *fere* additum est, quia si colonus, maturis fructibus nondum tamen perceptis, decesserit, eos hæres coloni perceptiones suos facit, quod in fructuario non observatur.

p) *Ex quibus.* Præjudicium, in quo quæritur utrum servus sit, an liber, civile est, quia in eo de dominio mancipii quæritur. Domini autem vindicatio civilis est, in cæteris præjudiciis de jure patronatus, et de patria potestate quæritur, quæ velut quasi dominia sunt, et ideo non sunt a jure civili.

q) *Sic itaque discretis.* An dominus rem suam condicere possit, de eo scripsi satis copiose in *lib. 4. C. tit. de condict. indeb. et de condict. furt.* De variis actionum in rem atque in personam appellationibus in eodem libro scripsi, *Tit. de condict. ex lege.* Illud addendum est, hoc in loco actiones in rem, et res ipsas, quæ vindicantur in XII. Tabul. vindicias appellari, ut cum lex dicit vindicias dari secundum libertatem, *l. 2. §. Initium. D. de orig. jur.* vindicias eas testibus præsentibus sumere, inter quos controversia est, quod Sext. Pompejus scribit in dictione *superstites*. Æmarus Ranconetus vir summus ac excellens, *Tit. de judiciis* a Triboniano depravatum fuisse existimat, quippe cum in edicto perpetuo ita inscriptus esset de vindiciis: nam sub eo generali titulo, omnes vindicationum species proponuntur. Proponitur in primis querela inofficiosi testamenti, quam vindicationem esse constat, sive petitionem hæreditatis, *l. Pap. §. Quoniam. l. Qui repudiantes. l. Mater. §. 1. l. Eum qui §. fin. l. Si instituta. l. Qui de inofficioso. D. de inoffic. testamen. l. Si quis filium. C. eod.* deinde proponitur petitio hæreditatis, quæ multum profecto distat a querela inofficiosi, aut petitione hæreditatis de inofficioso: nam hæc datur adversus eum, qui juste possidet hæreditatem, ut puta adversus hæredem scriptum, etiam cohæredem, *d. l. Papin. §. Unde*, et fideicommissarium, *d. l. Papin. §. Si mutuse* et præteritum, *l. Filius. D. de bon. poss. cont. tab.* illa adversus eum datur, qui nullo jure possidet, *l. Regulariter. D. de petit. her.* Sed tamen, ut recte Paulus scribit *lib. 4. Sentent.* qui inofficiosum dicere potest, hæreditatem petere non prohibetur, ab eo scilicet qui hæres scriptus est, et qui ideo jus possidet: nam etsi petitio hæreditatis in eum non detur, qui justo titulo possidet, æquum tamen est eam dari, cum is, qui egit, paratus est inofficiosum testamentum dicere, *l. 4. C. de inoffic. testam.* Proponitur etiam possessoria et fideicommissaria hæreditatis petitio, et hæ quidem sunt vindicationes de universitate. Sequitur vindicationem rerum singularum Publiciana actio, vectigalis actio, vindicatio servitutum personalium et realium, quæ rerum continuatio facit, ut illo existimet generalem titulum fuisse de vindiciis, ut condictionum generalis titulus est de rebus creditis. Non sunt ferendi, qui ad has denuntiationes referunt id, quod scriptum est in *l. 1. C. de edict.* et in *l. Debitores. C. de pignor.* nam ea denunciationum genera etiamnum manent, multo minus ferendi sunt, qui solemnem denunciationem vindicationibus, et condictionibus, communem faciunt.

r) *Sequens.* Justinianus superius dixit actiones in rem esse, aut in personam, in rem aut civiles esse, aut honorarias, in personam quoque non eas tantum aut civiles esse, aut honorarias, quæ rei persecutionem continent, sed etiam pœnales. ex quo intelligi potest in rem actionem nullam non esse rei persecutoriam, multas esse in personam pœnales, quod tamen instituta hoc in loco alia divisione inculcat Justinianus, dicam supervacuo: quamvis autem, tam in rem actiones, quam illæ in personam actiones, quæ rei persecutionem continent, crescant jurejurando in litem, et habita ratione ejus, quod interest, *l. 1. D. de in lit. jur. l. 1. D. de a. vo empt.* quod utique fit pœnæ causa, *l. Cum pater. §. fin. D. ad leg. Falc.* id tamen non actionibus continetur, sed officio judicis, nec est cur eo minus rei persecutionem continere dicantur.

s) *Fere omnes.* Ideo ait *fere*, quoniam ut ipse mox ostendit actio depositi ex incendii, ruinæ, tumultus, naufragii causa, adversus negantem in duplum detur, et ideo mixta est actio, *l. 1. §. 1. §. Merito. D. depos. §. Sed furti. inf. h. t.* Addit Accursius actionem ex stipulatu, quia et si quemadmodum stipulati sumus nostra nihil interest alteri dari, pœnam persequimur stipulatione comprehensa, *§. Alteri. sup. de inutil. stip.*

t) *Rei persequendæ.* In hoc proposito res accipitur, pro eo, quod nostrum est, vel quod nobis ex contractu, vel quasi contractu debetur: illa pœna ex stipulatione debetur, ergo qui illam persequitur, rem persequitur. At in actione depositi ex fortuitis causis, simplum debetur ex contractu, alterum tantum contractui accedit ex maleficio, ex inficiatione. Quidquid autem ex maleficio, aut quasi maleficio, debetur, pœna est: quidquid ex contractu, vel quasi contractu, res est: addit etiam Accursius actionem redhibitoriam, quam in duplum nonnunquam agitur, *l. Redhibitoria. D. de ædil. edic.* Ulpian. in *l. Cum autem. §. Si servus. D. eod.* ut ex contractu hanc actionem venire dicit, et pœnalem esse videri, non esse tamen: eam meo quidem judicio etsi nonnunquam in duplum reddatur, hoc tamen fit ideo, quia in iis contractibus dupla repromitti solet vitiorum morborumque nomine: non male forsitan Accursius addidisset actionem ex testamento de legatis, et fideicommissis, quæ sacris aut piis locis relicta sunt, nam hæc actio est quasi ex contractu, *§. Hæres. sup. de obl. quæ qua. ex contr.* et mixta nihilominus, *§. Item mixta §. Sed furti. inf.* ejusdem generis erat olim actio legatorum damnatione: verum hoc a Justiniano sublatum est, *§. ultim. supr. de oblig. quæ quasi ex contr. nascun.*

u) *Aut cum hærede.* Cum hærede de dolo defuncti simpli est actio, dolo ipsius, dupli, *l. 1. §. 1. l. De eo quod. D. deposit.* de dolo defuncti non tenetur dupli, et hunc casum, de quo Justinianus sensit in *§. Non autem inf. de perp. et temp. action.* in quo dicit aliquando actionem ex contractu non dari in hæredem, cum testator dolo fecit, et nihil ad hæredem pervenit: nam hæc actio dupli, quæ venit ex contractu, in hæredem non datur, sed in eo §. particula relata delenda est auctoribus omnibus veteribus libris, alioquin Justinianus regulam facit pugnantem cum regula *l. Ad ea. D. de reg. jur.* quæ et in multis aliis locis proponitur.

x) *Ex dolo.* Illud notatione dignum est quod ait in hoc §. hanc actionem de dolo dari, quæ verba desunt in §. *Sed furti. inf.* in quo ita legendum est, *ex lege Aquilia. §. De dolo. interdum depositi ex inficiatione*, quod et Accursius notavit, sed illud non notavit, male in eodem §. legi *damni injuriæ*, pro *damni injuria*, ut et in *prin. de leg. Aquil. sup.* et in §. *Duplum. hoc tit.* et §. *Non autem inf. de perp. et temp. act. §. Sunt autem. inf. de noxal. act. l. Si servus. in prin. D. ad leg. Aquil.* et in multis aliis locis: nam et veteres libri testantur, illa actio legis Aquiliæ nuncupatur *Damni injuria*, videlicet dati: Cicero quoque in oratione pro Roscio Comœdo: *Lis*, inquit, *contestata judicio damni injuria constituto*, sic et in *l. Impuberem. D. de furt. l. Quemadmodum. §. Idemque Labeo. l. Si servus servum. §. Si furnum. et §. Proculus §. Si calicem. D. ad leg. Aquil.* quamquam fere aliis omnibus in locis Pandectæ Florentinæ habeant injuriæ, sed vide quæ de hac re annotavi in *princip. tract. de substit.*

y) *Pœnam tantum.* Furti manifesti actio est in quadruplum, nec manifesti in duplum: illa est perpetua, hæc annalis, §. 1. *inf. de perp. et temp. actio.* gravior est pœna furti manifesti, quam nec manifesti, quoniam manifesti fures deploratiores, omnibus rebus inquinatiores sunt. Cæterum utraque actio est prætoria, sive dupli, sive quadrupli, furti quidem manifesti, aut nec manifesti actio, est civilis, id est, ex XII. tab. §. *Sunt autem. inf. de nox. act.* et furti dupli, vel quadrupli prætoria est actio, civiles furti actiones obsoletæ sunt, prætoriæ in usu versantur.

z) *Vi autem bonorum.* Gravior esse videtur furis manifesti, quam raptoris pœna: nam furis manifesti pœna est quadrupli, raptus tripli.

a) *De damno injuriæ.* Italo abest a veteribus libris, quod placet, ut in *l. 1. D. ad legem. Aquil.* Omnibus, inquit, legibus, quæ ante de damno injuria locutæ sunt, et simili forma actionem damni injuria appellari superius ostendimus.

b) *Quæ in eo anno.* Hoc amplius veter. *C. plurimi et magni pretii fuerit.*

c) *Secundum jam traditam.* Divisionem pro distinctionem dixit, est autem in lege Aquilia distinctio talis. Primum caput est de occisis servis, et animalibus, quæ gregatim pascuntur, ex quo agitur quanti plurimi eo in anno, id quod occisum est, fuerit. Secundum caput est de vulneratis, corruptis, atque etiam de occisis animalib. quæ gregatim non pascuntur, ex quo agitur quanti ea res XXX. dieb. proximis plurimi fuerint, directa actio damni injuria domino datur, utilis non domino, ut puta creditori bonæ fidei, fructuario, usuario. directa competit si corpus corpori damnum dederit, utilis est, si causam damni corpus, non damnum dederit hæc actio utilis in factum

plerumque appellatur, ea autem in factum civilis, verum alia est actio in factum prætoria accommodata legi Aquiliæ, quæ tunc competit, cum neque corpus ipsum, neque a corpore damnum datum est, alio tamen modo alteri nocitum est.

d) *Vel aliis venerabilibus locis.* Venerabilia loca hæc sunt, ὀρφανοτρόφια, ξενοδοχία, πτωχοτροφία, νοσοκομία, [illegible], βρεφοτρόφια, γεροντοκομία, ἀσκητήρια, μοναστήρια, εὐκτήρια. Orphanotrophiis Orphanotrophus præponitur. Primus is fuit Constantinopoli Zoticus, ut est proditum in *l. Omnim. C. de episc. et cler.* ad curam, inquit, *Nicoais*, vulgo corrupte *Oeconom*, pro *Nicoai*, *viri religiosissimi Presbyteri, et orphanotrophi, vel ad eos, qui post eum loco ejus successerint pertinentib. ad similitudinem Zotici*, etc. In eadem lege, quo in loco sceiptum est, *Orphanotrophus*, legendum, *Orphanotrophio*: intelligit enim de Orphanotrophio Constantinopolitano, cujus Zoticus primum fuit Orphanotrophus, ac non multo post Nicon. De Xenodochiis Constantinopolitanis Procopius scribit in lib. de ædific. Justiniani.

e) *Dare distulerint.* Ergo non tantum ex infictiatione, sed etiam ex mora solutionis legata, et fideicommissa duplicantur, § *Sed facti*.

f) *In judicium.* In judicium vocari in hoc loco est in jus vocare, idest, ad magistratum vocare.

g) *Mixtam causam.* Hoc est mixtionem, sic dicimus causam bonorum pro bonis, causam dotis pro dote: quædam igitur actiones mixtæ sunt, tam in rem, quam in personam, hoc est, quædam actiones sunt, quibus, et nostram rem esse, et adversariom intendimus dare aut facere oportere. Hujusmodi sunt familiæ erciscundæ, communi dividundo, finium regundorum.

h) *Communi dividundo*, §. *Item si inter aliquos. sup. de oblig. quæ quasi ex contract.*

i) *Finium regundorum. L. 1. D. fin. regund.* finium, inquit, regundorum actio in personam est, licet pro vindicatione rei est. Sensus est, finium regundorum actionem, personales actiones habere, licet rem vindicet.

k) *Adjudicare.* Adjudicatione dominia rerum acquiri Ulpianus scribit in *Fragment. tit. de domin.* et Justinianus infra. in *fin. de off. judic.* neque vero est alius casus, in quo judicis sententia dominium acquiratur.

l) *Item servi corrupti.* Hæc actio mixta est, *l. Ut tantum.* § *In hac. D. de ser. cor.* ut damni injuria, vi bonorum raptorum, depositi, legatorum ex superioribus causis.

m) *Libellis conventionis.* Nam Justiniani tempore per libellum in jus vocabantur adversarii, qua de re in *Nov. de exhib. reis.*

n) *Viatores.* Hi sunt, qui in jus vocant, qui judicata exigunt, qui et intercessores, et executores, negotiorum, et apparitores dicuntur.

o) *Sportularum nomine.* Sportularum nomen generale est, et significantur quæ ordini decurionum distribuuntur ab iis, qui (ut Plinius scribit in Epistolis ad Trajanum de divisione sportularum) virilem togam sumunt, vel nuptias faciunt, vel ineunt magistratum, vel opus publicum dedicant. *l. Spurii.* §. 1. *D. de decurion.* l. *Si sponsus.* §. *fin. de don. int. vir. et uxor. Nov. de consul.* et de hoc forsitan sportularum genere Ulpianus loquitur in *l. Nihil proponi. D. de leg.* 1. quæ hoc nomine extorquentur for. eratoribus, *l. Eos C. de usur.* et in hoc loco ea, quæ viatoribus dantur. Constituit autem Justinianus, ut viatoribus dentur sportulæ pro modo quantitatis in libello comprehensæ, et tripli actionem pollicetur, si quis, ut sportulas augeret, viatoribus plus debita quantitate in libello complexus fuerit. Si clerici, aut sacerdotes conveniantur, huic actioni locus non est, quoniam sportulæ ab eis non dantur pro modo petitæ quantitatis, sed viatoribus quidem minorum judiciorum a clericis provincialibus semis datur viatoribus præfecti prætorio, si ex provincia duo solidi: si ex Constantinopoli clerici provinciales evocantur, unus solidus datur, *l. Omnes* § *Executoribus. C. de episc. et cleric.* At eis clericis, qui sunt Constantinopoli duo solidi dantur, *l. Cum clericis. C. eod. tit.* Sed hæc definitio sportularum a Justiniano mutata est in *Nov. de sanctis. episcop.* nam qui in provinciis, aut Constantinopoli conveniuntur, ex ea quatuor siliquas præstant, quia ex provincia evocantur, unum solidum, Episcopus nihil præstat, in duplum tenentur viatores, qui ab hac Justiniani definitione discesserint. Est et alia sportularum definitio in certis personis, de quibus in *l. In sacris. C. de prox. sacr. scrin.* et *l. ult. C. de princ. agent. in rebus, lib.* 12 Cæterum in Codice sub titulo de sportulis, duæ Græcæ Justiniani constitutiones desiderantur, quibus reliqua omnia sportularum ratio explanata fuit neque habemus unde damnum istud sarcire possimus.

p) *Bonæ fidei.* Bona fides est sincera fides, sic appellatur in *l. 2. C. de op. pub. penult.* eo certe nomine demonstratur. Stricta judicia sunt, in quib. neque bonæ fidei additur, neque arbitrii clausula, sed præcise id continetur, quod sibi deberi actor intendit. strictis adduntur judices, bonæ fidei arbitri, ut ego exposui in §. *Omnium. sup.* in his usuræ veniunt, in illis non item, in his omnimodo fructus veniunt, in illis non semper. Actio bonæ fidei non desiderat clausulam arbitrii, eis actionibus additur clausula arbitrii, quæ alioquin stricta sunt, *l. In bonæ fidei. D. de eo quod certo loco* actio bonæ fidei concurrit cum condictione ob turpem causam, actio stricta non item, *l. ult. D. de condict. ob. turp. cau.* actio bonæ fidei nulla est, si dolus initium dederit contractui, attamen secus est in actione stricta, *l. Et eleganter. D. de dolo* actione bonæ fidei dolus vindicatur, non etiam actione stricta, *d. l. Et eleganter.* §. *Non solum.* in bonæ fidei judiciis pacta, quæ nullo interjecto intervallo subdita sunt, inesse constat: at in strictis an pacta insint, dubitatur, eo tamen fere decursum est, ut etiam in eis pacta insint, *l. Jurisgentium.* §. *Quinimo D. de pact. l. Lecta. D. si cert. pet.* In bonæ fidei judiciis in litem juratur omnimodo, in strictis non semper, *l. In actionibus. D. de in lit. jur.* Fuit olim inter hæc judicia, quod attinet ad jus compensationis magna differentia, § *In bonæ fidei. inf.* tractatur alia differentia in *l. 3.* § *In hac. D. commod.* Laxiores itaque et uberiores sunt bonæ fidei, quam stricti juris actiones.

q) *Negotiorum gestorum.* Stultum est quærere, an contrariæ actiones sint bonæ fidei: nam certo constat omnes istas actiones esse bonæ fidei, sive utrinque directæ sint, sive ab uno latere directæ, ab altero contrariæ.

r) *Communi dividundo.* Finium regundorum non est bonæ fidei. præscriptis verbis, quæ ex do ut facias, vel facio ut facias vel ex aliis negotiis, quæ civilibus proxima sint, dantur, non sunt bonæ fidei.

s) *Ex permutatione.* Ex do ut des, *l. Naturalis.* §. 1. *D. de præscript. verb.*

t) *Fuerat.* Magna est differentia inter actionem ex stipulatu dotis nomine, et actionem rei uxoriæ: in actione rei uxoriæ locus est edicto de alterutro, in actione ex stipulatu, edictum de alterutro cessat, §. *Primum. C. de rei uxor. act. l. ult. Cod. Theod. de testam.* illa post divortium defuncta muliere, non aliter hæredi datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit, hæc in hæredem transmittitur, testes sunt Ulpian. in *Fragm. tit. de dotib. et Instit. in supradicto titulo*, §. *Maneat*: mortua autem in matrimonio muliere, in judicio rei uxoriæ dos penes maritum remanet, actio ex stipulatu ad hæredem transit, §. *Illa procul dubio. eod. tit.* in illa retentiones fiunt ex dote, hoc non item. §. *Taceat. C. de rei uxor. act.* in judicio rei uxoriæ, dos, quæ pondere, numero, vel mensura constat, redditur annua, bima, trima die: in actione ex stipulatu statim redditur, §. *Cum autem. eod. tit.* hæc datur in solidum, illa quatenus maritus facere potest: in stipulatione debita dos, si mulier a marito hæres instituatur, in ineunda ratione legis Falcidiæ, ut æs alienum deducitur: secus est, si nulla stipulatio intervenerit, § *Igitur. eod. tit.* Soli filiæ datur actio rei uxoriæ, sive emancipata, sive exhæredata, sive inter alios hæres scripta fuerit, ex stipulatu non item, § *Videamus. eod. tit.* In rei uxoriæ judicio dos confertur, et querelam excludit, secus est in judicio ex stipulato, § *Quo nobis. eod. tit.* Si extraneus dotem dederit, neque stipulatus sit eam sibi reddi, mulieri datur rei uxoriæ actio, non etiam ex stipulatu. Rei uxoriæ agit pater, adjuncta persona filiæ, ex stipulatu agit solus, hæc stricta, hæc bonæ fidei est. Attuli juris antiqui xii differentias. Justinianus sustulit actionem rei uxoriæ, idque generaliter constituit, ut dotibus inessent tacitæ hypothecæ, quæ cæteris omnibus anteponerentur, quod olim neutrum judicium continebat. In i. ii. iii. iv. vii. differentia sequitur propriam naturam actionis ex stipulatu, in quinta neutrius naturam spectat, sed id suo marte constituit, ut res mobiles, moventes, incorporales intra annum reddantur, reliquæ dotes præsenti die. Quod autem ad alias differentias pertinet, quæ sunt rei uxoriæ propriæ, actioni ex stipulatu tribuit, et hæ quidem sunt divisiones, sive distinctiones, quarum meminit in hoc §. Justinianus.

u) *Præferri autem.* Hoc dicit præferri hanc actionem cæteris omnibus, præferri mulierum omnibus creditoribus prioribus: creditoribus, inquam, non tantum chirographariis, sed etiam hypothecariis, *l. ult. C. qui pot. in pign. hab.* §. *Aliud quoque. Nov. de æqual. dot.* Rursus hypothecariis, non eis tantum, qui, ut ipsa tacitam, sed et illis, qui expressam hypothecam habent, id quod probat. § *Quam vero et hujusmodi. Nov. de æqual. dot.* In quo Justinianus ab expressis hypothecis eum removet tantummodo, cujus pecunia melitio mariti comparata est. Idem Martinus confirmat hoc argumento. Si ego ob restitutionem ædificiorum pecuniam credidero, te, cui prius specialiter res obligata est, superaturus sum, ut traditur in Nov. *De æqual. dot.* Me autem mulier, scilicet si antiquior sit, superat, ut traditur in eadem Nov. ergo multo magis adversus te obtinere debet. Huic sententiæ non obstat *l. Si pignus. C. qui pot. in pig. hab.* nam ex ea lege jam quis dicere mulierem non præferri prioribus tacitis hypothecis, propterea quod eis fiscus non præfertur, *l. un. C. rem alienam ger.* Ampliora igitur jura mulier habet in causa dotis, quam fiscus in suis causis, in ambiguis pro dotibus respondemus, *l. In ambiguis. D. de reg. jur.* in ambiguis vix pro fisco respondemus, *l. Non puto. D. jur. fi.*

x) *Cum ipsa mulier.* Adde, vel liberi ejus: extranei hæredes non utuntur hoc privilegio, *l. nuic. C. de privil. dot. l. ultim.* § *ult. C. qui pot. in pig.* §. 1. *Nov. ut exact.* Facit *l. Maritum.* et *l. Etiam. D. sol. matr.*

y) *Providentia.* Hoc est contemplatione solius dotis, qua verbo excludit donationem propter nuptias, et ita Theoph. interpretatur Confirmatur hæc interpretatio a *l. ult.* §. *ult. C. qui pot. in pign. hab.*

z) *Cæteris omnibus.* Ut actiones Paoliana, Fabiana, finium regundorum, redhibitoria, rerum amotarum, et in aliis quamplurimis.

a) *De incerta.* Quod plerumque fit in bonæ fidei, et arbitrariis actionibus. Quid autem est si de certa? quo casu non potest non esse certa judicis sententia: nam etiamsi in rem, et generaliter concepta sit, ex intentione actoris interpretationem accepit. Idem est, si aliunde explicari sententia judicis potest, *l.* 2. 3. et 4. *C. de sentent. quæ pro eo quod interest profer. l.* 1. *C. de sent. quæ sine cert. quantit. ait prætor.* § 1. *l. In sententiis. D. de re judic.* ut si pronuntiet indemnitatem præstari, ejusque sermonis sumi aliunde possit interpretatio. Si enim incerta sint omnia et hæc quoque incerta, atque ideo inanis est pronuntiatio. Sed Justinianus ait, ut id curet judex quoad ejus fieri poterit: plerumque enim etiamsi velit, non potest, ut in specie *l. Quæ de tota. D. de rei vindic.*

b) *Quam ad eum pertineat.* Vet. Codex, *quam ei competebat*, quod placet.

c) *Rem amittebat.* Causa, re, lite, actione, formula cadere, latini auctores pro eodem dicunt.

d) *Si lapsus juventute.* Juventus est adolescentia. Juvenis, adolescens, *l. Quod si minor. §. Scævola. l. Illud §. pen. D. de minor. l. Si pecuniam. D. si cert. pet.* Si igitur, inquit, lubrico ætatis lapsus fuerit.

e) *Re, tempore.* Paulus ait, summa, loco, tempore, qualitate, *lib. 1. Sent. tit. de plus petendo.*

f) *Pura intentione.* Pura intentio ea est, in qua loci mentio non fit, *ia l. Fidejussor. §. 1. D. de fidejuss.* hæc duo pure, et cum adjectione loci opponuntur inter se.

g) *Ratio habetur utilitatis.* In libris nostris utilitatis nomine significatur id, quod interest.

h) *Promissoris est electio.* In disjunctivis stipulationibus, et in eis quæ generaliter conceptæ sunt, promissoris est electio, nisi aliud convenerit, *l. Fidejussorem. D. mand. l. Et per jusjurandum §. Si is q. c. D. de accept. l. Plerumque. §. ult. D. de jur. dot. l. Cum is. §. ult. D. de condict. indeb.* Diversum est in legatis: nam legata damnationis sunt in electione debitoris, cætera plerumque sunt in electione creditoris, qua de re in *l. Legato generaliter. de leg.* et *l. Si is cui. D. de leg. 2.*

i) *Lex Zenoniana.* Vide, quæ scripsimus ad *l. Exceptionem. C. de probat.*

k) *Si minus.* Dixit superius eum, qui plus re petierit, vel loco, vel causa, in triplum condemnari, ejus videlicet damni, quod ob eam rem passus est reus, ut si ampliores ob eam causam reus sportulas viatoribus dedit, triplum earum ab actore præstari. Illud prætermisit, quod continetur in *l. 1. C. de plus petit.* causa cadere eum, cui non fuit satis amplioris rei cautionem de malo exigere, nisi et amplioris rei petitionem ad hanc improbitatem addidisset, qua in re damni simplum præstari recto Tiicus sentit, et in ea quidem sola specie Justinianus insistit vestigiis XII Tab. nam ut qui plus petierit, causa cadat, hoc jus est ex XII. Tabul. quemadmodum Cicero scribit lib. 1. de Orat. Sed tamen hac pœna actorem Justinianus liberat, si transactionibus, aut secundis confessionibus talis cautio confirmata sit, in eo, qui plus tempore petierit, Zenonis dixit observandum esse constitutionem, quam ego exposui in *l. Exceptione. C. de probat.* Id nunc ex eadem constitut. addit in §. si quis minus petierit, et judici liquet minus petitum esse, sequi judicem veritatem potius, quam id quod in formula judiciaria continetur, quod in strictis judiciis olim non obtinuit. Constitutio Zenonis Græco scripta fuit, et priore loco posita sub tit. *De plus. petit.* in specie sequentis §. judicis nullum est arbitrium, nisi actionem prætor emendaverit, vel mutaverit, id quod sine prætore non fit, *l. Edita. C. de edendo.*

l) *Si de dot.* Quid si alio judicio? Respondeo si natum sit constante matrimonio idem juris esse, *l. Non tantum D. de re jud.* Si natum sit a divortio secus esse, *l. Divortio. D. de neg. gest.* nisi accessorium sit, *l. 3. de const. per.*

m) *Mulier agat.* Quid si creditor mulieris, agat, cui maritus delegatus sit? Quibusdam videtur, et in solidum condemnari ex *l. Sennius. D. de re judic.* cui obstat *l. Si extraneus. D. jure dot.* Potest defendi non obstare: nam hæc legis verba *si convenisset*, sic accipienda sunt, si uxor convenisset, ut sit sensus agnoscendum esse marito, qui si pepercit, quem uxor salvo pudore in solidum convenire non poterat: facit *l. Quintus. D. de don. int. vir. et uxor.* Nihil itaque in ea specie inter se pugnat, et in hac quæstione ajo maritum beneficio suo uti, *l. Si prior. D. sol. matri.*

n) *Maritum condemnari.* Idem honor uxori tribuitur, *l. Ex diversa. D. sol. matrimon.* et patri mariti, *l. Rei. in fine* et *l. prox. D. eod. tit.* Quæstionis est, an et patri uxoris: sed alio jure utimur, *l. Sicut. D. de re jud.* et eam distinctionem recipit, quæ proponitur in *l. pen. D. de jur. dot.* His autem personis, et aliis, quæ numerantur in §. proximo, excepto donatore, post condemnationem hanc exceptionem non dari, ostendi in *l. Exceptionem. C. de probat.*

o) *Bonis cessit.* Cessio bonorum, de qua agitur in hoc §. in urbe ex lege Julia, in provinciis ex Constitutionibus, ut constat ex *Tit. qui bon. ex leg. Jul. ced. poss. in C. Theod.* et *l. 4. C. qui bon. ced. poss.*

CAPUT VII.

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.

Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias, servorumque agitur, opus est, ut de hac actione, et de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes, dominosve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia sive cum servis negotium gestum sit, sive cum iis, qui in potestate parentis sunt, his fere eadem jura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi, dominique, idem intellecturi de liberis quoque, et parentibus, quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie observatur, separatim ostendemus.

§. I. Si igitur jussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum prætor adversus dominum actionem pollicetur: scilicet quia qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

§. II. Eadem ratione prætor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria [a], altera, institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cum quis servum suum magistrum navi præposuerit, et quid cum eo ejus rei gratia, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem cotidianus navis quæstus pertinet. Institoria tunc locum habet, cum quis tabernæ forte, aut cuilibet negotiationi servum præposuerit, et quid cum eo ejus rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur [b]. Istas tamen duas actiones prætor reddit, et si liberum quis hominem, aut alienum servum navi, aut tabernæ, aut cuilibet negotiationi præposuerit: scilicet quia eadem æquitatis ratio [c] etiam eo casu interveniebat.

§. III. Introduxit et aliam actionem prætor, quæ tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur, et quid cum eo ejus rei causa contractum erit, ita prætor jus dicit [d], ut quidquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum si quid ei debetur, et cæteros creditores, pro rata portione distribuatur: et quia ipsi domino [e] distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quæ Tributoria appellatur.

§. IV. Præterea introducta est actio de peculio, deque eo, quod in rem domini versum erit: ut quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem ejus versum fuerit, id totum præstare debeat: sive quid non sit in rem ejus versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur quidquid necessario in rem ejus impenderit servus: veluti si mutuatus pecuniam creditoribus ejus solverit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem, ut puta aureis, quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinquo quidem in solidum damnari debes: pro cæteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una [f] est actio, qua de peculio [g], deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes [h]. Itaque judex, apud quem de ea actione agitur ante dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculii æstimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum esse intelligatur, aut non totum. Cum autem quæritur quantum in peculio sit, ante deducitur quidquid servus domino,

eive qui in potestate ejus sit, debet [9]; et quod superest, id solum peculium intelligitur [10]. Aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio; veluti, si is in hujus ipsius peculio sit: quod eo pertinet, ut si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio ejus non deducatur.

§. V. Cæterum dubium non est quin is quoque, qui jussu domini contraxerit, cuiquo institoria, vel exercitoria actio competit, de peculio, deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque cui tributoria actio competit, æque de peculio, et de in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio, et de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur; sed ejusdem juris est dominus, cujus et cæteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur: et in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur: at in tributoria ejus tantum [11], quo negotiatur: et potest quisque tertia forte parte peculii, aut quarta, vel etiam minima negotiari: majorem autem partem in prædiis, et mancipiis, aut funebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet.

§. VI. Quæ diximus de servo, et domino, eadem intelligamus et de filio, et filia, aut nepote, et nepte, et patre, avove, in cujus potestate sunt.

§. VII. Illud proprie servatur in eorum persona, quod Senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei qui crediderit, denegatur actio [12], tam adversus ipsum filium, filiamve, nepotem, neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis, vel emancipatione, suæ potestatis esse cœperint, quam adversus patrem avumve; sive eos habeat adhuc in potestate, sive emancipaverit. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno [13] creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitæ parentum insidiabantur.

§. VIII. Illud in summa admonendi sumus, id quod jussu patris dominive contractum fuerit, quodque in rem ejus versum erit, directo [14] quoque posse a patre dominove condici, tanquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque qui vel exercitoria, vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet: quia hujus quoque jussu contractum intelligitur.

ADNOTATIONES

1 *Exercit.* Est hæc actio quasi quædam institoria actio, *l. 4. C. de instit. act.* sed tamen a prætore ideo seorsim proposita est, quod in ea præcipue quædam ex utilitate navigantium observantur.

* 2 *Institores vor.* Hæc accepit nomen a servis, illa a dominis.

* 3 *Æquit. ratio.* Par æquitatis ratio paria jura desiderat *a)*.

4 *Jus dic.* Theoph. διεχειδοτὴ. Intelligit autem edictum Prætoris, quo tamen verius jus prædicitur, quam dicitur, et ideo non potest edicere is, cui ut jus diceret, a prætore, aut præside mandatum est.

5 *Ipsi dom.* Apparet ex eo per hanc actionem distributionem non fieri, sed a domino inique factam distributionem accusari: quod etiam confirmat *l. 3. §. Si servus l. Procuratoris. in princ. l. Illud. § Si cujus. l. Quin non. l. ult. de tribut. act. l. 3. quand. ex fac. tut.*

6 *Una est actio.* Actioni de peculio inest adjectio de in rem verso *b)* (*). Nam quodcumque servo dominus debet, in peculium imputatur. Id autem, quod in rem domini versum est, servo dominus debet, *l. 1. in fin. l. Si pro patre §. Persum.* et *§. Si domini. de in rem verso*, ergo id etiam in peculium imputatur. Condemnationes tamen diversæ sunt; nam de in rem verso dominus in solidum condemnatur; neque id deduci potest, quod domino servus debet, *l. Quidam. l. Servus in rem. §. Cum Sticho. D. eod.* Aut enim in rem versum non est, aut domino nihil servus debet: propterea quod si domino quid servus debeat, aut debere incipiat, jam ob id ipsum in rem versum non est, aut esse desinit, *l. Si pro patre. §. Si domini.* et *§. Idem quærit. l. Quidam D. eod.* Cum vero in rem versum non est, de peculio fit condemnatio, deducto eo, quod domino debetur. Verum enim cum ex his liquido constet: actioni de peculio inesse adjectionem de in rem verso, quod possit etiam comprobari, *l. Filiusfamilias. in fin. D. de in rem verso. l. 2. §. Apud Julianum. de her. vend. l. 2. quand. de pec. act. an. est*: tunc solum dicemus necessariam esse actionem de in rem verso, cum deficit actio de peculio, *l. 1. Si pro patre. §. 1 l. Si in rem. l. Filiusfamilias. de in rem vers.*

* 7 *Qua de pec.* L. 2. Qu. de pec. ac. ann. ait l. Filiosfamil. de in rem verso, *l. 2. §. Apud Julian. de hered. vend.*

* 8 *Duas hab. cond.* Quia et duo capita, quæ etiam dividere licet, separatim cujusque facta condemnatione, *l. pen. C. de sent. et interl.*

* 9 *Debet.* Conservo, aut filiofam. *c)* et conservo, non vicario, ut subjicit, quia quod est in peculio, non potest peculio deduci: quod autem ordinarius vicario debet, est in peculio vicarii, et consequenter in peculio ordinarii, *l. 17. de peculio*: non potest igitur peculio ordinarii detrahi. et ita si filiifamil. nomine pater conveniatur de peculio, deducitur quod filius patri, vel fratri debet, qui et ipse in patris potestate est, *l. Frater. de cond. indeb.* vel quod servo patris, et etiam, quod servo suo peculiari.

* 10 *Pecul. int.* Si hæc deductio non fieret, dominus teneretur supra peculii modum.

* 11 *Ejus tantum.* Mercis peculiaris, vel ejus quod ex ea refectum est: nec igitur merx peculiaris, et peculium idem. Adde actionem de peculio etiam in ignorantem dari *d)*, et in ea occupantis meliorem conditionem esse *e)*, quod non est in actione tributoria *f)*.

* 12 *Denegatur.* Denegari etiam dicitur actio, quæ ipso jure competit, sed exceptione eliditur, ut l. *Nam postquam. in pr. de jurej. l. 7. § Non solum. l. 9. §. Hoc Senatusc. ad Mac.*

* 13 *Onerati ære al.* Servi non onerantur ære alieno jure civili, *§. Item inutilis. sup. de inut. stip. l. 14. et 43. de oblig. et act.*

14 *Directo.* Ac plane suo nomine tanquam si cum eo solo negotium gestum esset certi condictione *g)*.

Porro paulo post ait (principaliter *h)*: ex quo apparet idem esse Directo, et Principaliter, ut in l. *ult. de leg. 3.* Certi condictio principalis est actio, sive directa. Quod jussu, de in rem verso, Institoria, Exercitoria, veluti accessoriæ quædam sunt actiones. Ergo agitur cum patre dominove, aut quasi cum reo principali, aut quasi cum accessore. Directa actio utili opponitur *i)*, opponitur contrariæ *k)*: idque translatitium est. Opponitur vero etiam honorariæ, *l. Electio. §. 2. et 3. et l. Si plurium de nox. act.* Et accessoriæ, *l. Deferre. §. ult. de jure fisc.* Et præparatoriæ, *l. 3. §. Ibidem subjungit. l. Si quis hominem. ad exhibendum.*

a) M. Tull. in Top. l. ult. C. ad leg. Falcid.

b) l. Filiusfamilias. 19. D. de in rem ver.

(*) De in rem verso, *quoad actiones de peculio et de in rem verso vide quæ adversus Cujacium disserit Vinnius* lib. 4. tit. 7. §. 4 Institut.

c) Theoph.

d) § 4. sup. l. Si res. 5. § Quod servus. D. de in rem ver.

e) l. Si vero. 10. D. de pecul.

f) l. 1. in princ. et § Sciendum. l. Non enim. 6. D. de tribut.

g) l. Si institorem. 29. D. de reb. credit. l. Si qu. mancipiis 17. § ult. D. de instit. act.

h) Vide Cujac. Observ. l. 2. c. 32. in fine.

i) l. Si ususfructus. 22. §. ult. D. de aq. et aqu. pluv. arc.

k) l. In commodato 17. § 1. et l. In rebus 18. §. ultim. D. commod.

CAPUT VIII.

De a) noxalibus actionibus.

Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut injuriam commiserint, noxales actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut hominem [1] b) noxæ dedere.

§. I. Noxa autem est corpus [2], quod nocuit, id est, servus, noxia ipsum maleficium: veluti furtum, damnum, rapina, injuria.

§. II. Summa autem ratione permissum est noxæ deditione defungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam [3] esse.

§. III. Dominus noxali judicio servi sui nomine conventus, servum actori noxæ dedendo liberatur, nec minus in perpetuum [4] ejus dominium a domino c) transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus est, servus resarcierit quæsita pecunia, auxilio prætoris invito domino manumittetur *.

§. IV. Sunt autem constitutæ noxales actiones, aut legibus, aut edicto prætoris. Legibus, veluti furti [5] d) lege duodecim tabularum, damni injuriæ lege Aquilia. Edicto prætoris, veluti injuriarum, et vi bonorum raptorum.

§. V. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si servus tuus noxiam commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio. Si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit, directo ipse tenetur, et extinguitur noxæ deditio. Ex diverso quoque directa actio, noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, et is servus tuus esse cœperit (quod quibusdam casibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum esse noxalis actio, quæ antea directa fuisset.

§. VI. Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur. Namque inter dominum, et eum, qui in potestate ejus est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit, aut manumissus fuerit, neque cum ipso, neque cum eo cujus nunc in potestate sit, agi potest. Unde si alienus servus noxiam tibi commiserit, et is postea in potestate tua esse cœperit, interdicit [6] actio: quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit: ideoque licet exierit de tua potestate agere, non potes: quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus, aut alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.

§. VII. Sed veteres quidem hæc et in filiisfamilias masculis, et fœminis admisere [7]: nova autem hominum conversatio hujusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit, et ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, et maxime filiam in noxam alii dare, ut pene per corpus pater [8] magis, quam filius periclitetur? cum in filiabus etiam pudicitiæ favor hoc bene excludit. Et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas [9], cum apud veteres legum commentatores invenerimus sæpius dictum, ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conveniri [10].

ADNOTATIONES

1 *Aut hom.* Quidam cod. Aut hunc hominem: hos vero probarim potius, quam illos, malim tamen, Aut noxam dedere, ut in §. 1. *inf. de offic. jud. l. 1. de nox. act.* alioqui non recte sequitur, noxa autem, etc. Sed noxa etiam pro peccato accipitur. Noxæ igitur hominem dedere, id est, pro peccato o: quod alibi, ad noxam, in noxam, *l. Si in re. §. ult. de nox. act. l. 1. §. Cum arietes. si quadr. paup. fec.*

* 2 *Est corpus.* Noxæ veteribus pro reo ipso, ut crimen b), carcer, metallum c): alias noxa, et noxia, idem d). Servius in Virg. e) Quidam noxa, quæ nocuit, noxia id quod nocitum est accipiunt.

* 3 *Damnosam.* L. 7. §. Hoc edictum de dam. inf.

* 4 *In perpet.* Quia nec redit ad eum dominium, si ei, cui deditus est solvat æstimationem damni, sed ab eo manumittitur f).

* *Locus singularis, quo traditur, servum noxæ deditum ab eliam invito, cui deditus est, pecunia data redimi, et manumitti posse.*

5 *Veluti f.* Recte Accurs. noster (furti nec manifesti). Actio enim furti nec manifesti in duplum ex XII. tab. actio furti manifesti in quadruplum est e jure prætorio. Quod et ex recentibus Ant. Augustinus g) probat, et ant. Contius h) Biturigum scholæ non incelebris doctor fortiter defendit, et mihi verissimum videtur.

* 6 *Interdic.* Legendum, intercidit, Theoph. ἀποσβέννυται, non interdicitur, ut plerique codices habent.

* *Admisere. L. 5. §. pen. de oblig. et act.* et *Paulus 2. Sent. tit. de fur.*

8 *Pater mag.* Sensus est, patrem per corpus suum propemodum periclitari magis quam filium, Salvianus 8. de provident. In supplicio filii pietas paterna torquetur.

* 9 *Proponend. L. pen. in fi. C. de furt.*

* 10 *Conveniri. L. 4. de cond. furt. l. 31. de nox. act.*

a) Festus in noxia, Servius in 1. Æneid. § ult. hoc tit.

b) Tacitus Ann. 1. (Atque ipsis tempus fore, quo crimina, et innoxios discernerent.)

c) Tertullian. Apolog. cap. 17. (Vice rebellantium ergastulorum, sive carcerum, sive metallorum. Lucil. sat. 28. carcer vix carcere dignus. sic in libris tam auctorum nostrorum, quam aliorum, custodia pro eo, qui custodia continetur.

d) Hinc promiscue noxiam nocere, et noxam; et noxiam, et noxam committere in libris nostris.

e) 1. Æneid.

f) Vide Theoph. et Cujac. cap. 8. Obs. 21. et l. 13. cap. 9.

g) Emendat. l. 4. c. 4.

h) Subcisivar. lect. l. 1. cap. 2.

SCHOLIA

a) *Noxalibus.* Noxia est ipsum maleficium. Cajus in *l. Plebs. de verb. sig.* exponens verba legis XII. tab. *Noxia*, inquit, *appellatione omne delictum continetur.* Noxa est ipsum caput, quod nocuit, ut in *l. 1. D. de his, qui effud. vel dejec.* Noxam dedere, id est, corpus, quod nocuit dedere, et noxa pro maleficio accipitur, *l. Aliud est fraus. D. de verb. sign.* inde illa stipulatio Noxia solutum præstari, *l. Quis sit fugitivus. §. Quod ajunt. D. de ædil. edic. l. Hæc stipulatio. D. de verb. sig.* quod Plautus in Mercatore est noxiis vacuum præstari, et in lege, aut in edicto prætoris noxæ dedere, id est, noxæ nomine pro noxa, pro maleficio. Sextus Pompejus: *Cum lex*, inquit, *jubet noxæ dedere, pro peccato dedi jubet.* utrumque autem nomen ab eo, quod noceat deducitur, inde noxiam noxamve nocere eo modo, quo et stipulationem stipulari, et possessionem possidere.

b) *Noxæ dedere.* Dominus in litem damnatur prius quam id adjiciatur, ut noxæ dedat, damnatio est a judice, adjectio noxæ a lege, aut prætoris edicto: quamobrem actione judicati solam litis æstimationem, non etiam deditionem noxæ persequimur. denique et suscepto judicati judicio, non potest dominus noxæ deditione perfungi: nam etsi in noxali actione id adjiciatur, aut noxam dederit, *l. 1. D. de his, qui effud. vel de iis qui effud. vel dejec.* et in sententia judicis, *§. 1. inf. de off. jud.* actio tamen judicati hanc adjectionem non habet, nimirum quia in solam litis æstimationem dominus damnatur, *l. Miles. §. Decem. D. de re jud. l. Item eveniunt. §. Idem recte. de pet. hæred.* Sed quando noxalibus actionib. sit locus videamus, utrum si insciente domino servus deliquerit, an et si sciente domino? Respondeo, utroque casu noxalib. action. locum esse, proinde eas caput sequi, sed posteriore casu et in dominum actionem competere detracta noxæ deditione, quæ quidem alienatione, manumissione, morte servi non consumitur, at vero noxali actione consumitur: est et tertius casus si jubente domino, in quo etiam verius est servi nomine noxalem

actionem esse, explosa differentia Celsi inter legem antiquam et legem novam, *l. 2. D. de noxal. act.*

c) A domin. A bonæ fidei possess. usucapiendi possessio transfertur, *l. 3. §. Genern. D. de acq. possess. l. Et generaliter. D. de nox. actio.* Impleta usucapione dubitari potest, an se redimere servus possit, quod jam lege non deditione alterius esse cœperit: sed hoc minime est expavescendum, quippe cui noxæ deditio adeptioni dominii causam dederit.

d) Lege duodecim tab. Hæc ex XII. tab. ver. referuntur in *l. 2. D. de noxal. act. Si servus furtum facit, noxiamve nocuit.* Diserit quispiam servos non dedi pro furto ex XII tab. sed verberibus affici, et saxo præcipitari, auctore Gellio in *lib. 21. Noct. attic.* quod ita scilicet verum est si noxæ non dedantur, ut in plerisque aliis partib. juris, servi aut verberib. afficiuntur, aut noxæ deduntur, *l. Quod si minor. §. Si servus. D. de minor. l. Sed si unus. §. Cum servus. D. de injur. l. pen. D. si ex noxal. cau. agat.* a saxo antem præcipitari deinde placuit forsitan, ut nec servi quidem ipsi possent, *l. Si diutius D. de pæn.*

CAPUT IX.

Si quadrupes a) pauperiem fecisse dicatur.

Animalium nomine, quæ ratione carent, si qua lascivia, aut fervore, *b)* aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est. Quæ animalia si noxæ dedantur [1], proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim tabularum scripta est [2]: ut puta, si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos, cornu petere solitus, cornu petierit. Hæc autem actio in iis, quæ *c)* contra naturam moventur locum habet. Cæterum si genitalis sit feritas, cessat. Denique si ursus fugit a domino, et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri: quia desiit dominus esse [3], ubi fera evasit. Pauperies [4] autem est damnum sine injuria facientis datum. Nec enim potest animal injuriam fecisse dici, quod sensu caret [5]. Hæc quod ad noxalem pertinet actionem.

§. I. Cæterum sciendum est, ædilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum [6], ursum, leonem ibi habere, qua vulgo iter sit: et si adversus ea factum erit, et nocitum libero homini esse dicatur, quod bonum et æquum judici videtur, tanti dominus condemnetur: cæterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædilitias actiones, et de pauperie locum habebit [7]. Nunquam enim actiones præsertim pœnales, de eadem re [8] concurrentes, alia aliam consumit.

ADNOTATIONES

*1 *Noxæ ded.* *L. 7. §. Hoc edictum. de dam. inf.*

*2 *Scripta est.* Ut *l. 12. qui et a quib. manu.* quia ita lex scripta est. Deditio prodest reo ad Liberationem, quoniam ita lex ex XII. tabul. scripta est. At quæ sequuntur, ut puta, si equus etc. exempli gratia ponuntur, nec sunt ex XII. tab.

*3. *Domin. esse.* Idem quoque observari in servo docuit cap. superiore.

4 *Pauperies.* Quid ergo fiet, si quadrupes depasta sit agrum alienum? depasci enim est uti: uti autem non est damnum dare, *l. Qui occidit. §. Si quis alien. ad l. Aquil.* sed tamen una eademque lege simul de pauperie quadrupedum, et de pastu pecoris, prodita est noxalis actio, auctore Paulo *lib. 1. Sentent. eod. tit.*

*5. *Sensu caret.* Ratione, judicio, affectu, ut *l. Quamvis. §. Infans. de acqu. poss.* Aristotel. 3. *De anima.* 3.

6 *Verr. aprum.* Hinc planum fit in *l. Hi enim. de ædil. edic.* hæc verba superesse, (vel minorem.)

7 *Loc. habebit.* Quasi ex duobus factis, quod ipse fecerit contra edictum, qui ibi canem, aut verrem habuerit, et quod canis, aut verres pauperiem fecerit.

*8. *De ead.* Non tamen ex eadem re, vel facto *a)*.

a) Vide leg. 60. D. de obligat. et leg. Nunquam. 130. D. de reg. jur. et de Cujac

SCHOLIA

a) Pauperiem fecisse. Pauperies est, si quadrupes hominem, aut quadrupedem occiderit, vel vulneraverit: an et si quadrupes depasta sit agrum alienum? id quod πραξιν, Justin. in legibus Georg. vocat. Utraque igitur actio est ex duodecim tabulis, utraque est noxalis, *l. Qui servandarum. §. ult. D. de præsc. verb.* neque vero includi et celari jure civili pecora possunt, quæ alienum depascuntur agrum, nec aliter agi, quam quasi abactoria essent, sed si includantur, admonendus est dominus ut ea recipiat, *l. Quintus. D. ad leg. Aquil.* qua de re multa in legib. Georgicis Justin. in legib. Burgundionum, Alamanorum, Saliorum, Longobardorum. Porro his actionibus locus est si sine culpa domini, aut opilionis, aut bubulci quadrupedes pauperiem fecerint, quidve depastæ sint: nam si eorum culpa intervenial, antiqua actio cessat, legisque Aquiliæ, aut in factum actio competit, *l. 1. D. si quad. pau. fec. dic. l. ult. C. ad leg. Aquil.* Cum enim *l. ult.* dicat *per. injuriam*, satis ex eo constat culpam domini, aut pastoris intervenisse: enimvero si eorum culpa abest, injuria nulla fit, idque etiam sic Justin. ipse legibus Georgicis explicat. Igitur, quod ait *l. Quamvis.* eum, cujus agrum pecora depaverint, proprias actiones habere, de actione antiqua et actione nova, id est, ex lege Aquilia accipiendum est.

b) Aut feritate. Actioni de pauperie locus est, etiamsi bestiæ pauperiem fecerint, ut in fine hujus tit. Justin. notat, quo etiam pertinent hæc verba, *aut feritate*.

c) Contra naturam. Bestiæ contra naturam moventur, quæ concitatæ, aut impulsæ suopte motu feruntur in nos, etiamsi natura earum fera sit, dummodo naturalem libertatem non habeant, feritate naturali moventur, quæ concitatæ sunt, vel impulsæ, vel quæ naturalem libertatem receperunt ut puta equi dolore concitati, bestiæ, quæ custodiam nostram evaserunt, *l. 1. D. eod tit.*

Qua de re in *l. 1. Cod. Theod. de lib. cau.* et in Cod. Justin. *sub Tit. de assert. toll.* et apud Paul. in *Sent. tit. de caut. et pæn.* appellat. Terent. in Adelph. *neque vendundam censeo, quæ libera est: nam ego illam liberali assero causa manu:* et fabulur libertati *l. 3. §. Hoc interdictum D. de lib. hom. exhib.*

CAPUT X.

De iis per quos agere possumus.

Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse [1], nisi pro populo [2], pro libertate [3], pro tutela. Præterea *a)* lege Hostilia [4] permissum erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicæ causa abessent, quive in eorum cujus tutela essent. Et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat, cœperunt homines *b)* per procuratores litigare. Nam et morbus, et ætas, et necessaria peregrinatio, itemque aliæ multæ causæ sæpe impedimento sunt, quo minus rem suam exequi possint.

§. I. Procurator, neque certis verbis [5], neque præsente adversario, imo plerumque ignorante eo constituitur. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere, is tuus procurator intelligitur.

§. II. Tutores, et curatores quemadmodum constituantur primo libro expositum est.

ADNOTATIONES

* 1 *Agere non p. L. Nemo alieno de reg. jur.*

2 *Pro pop.* Pro populo, syndicus, actor *a)*: pro libertate, assertor *b)*: pro tutela, tutor: sed et pro populo *c)*, pro libertate *d)*, et de suspecto tutore *e)* quilibet experiri potest.

a) l. 1. D. de muner. l. 1. §. 1. D. qu. cuj. universit.
b) Assertor est vindex alienæ libertatis, vide Theoph. nostrum.
c) d. l. 1. §. ult.
d) Libertas enim publicam tutelam meretur, l. 2. de st. def.
e) l. 1. §. Consequens. D. de susp. tut.
f) Tit. 3.

* 3 *Pro libert.* Livius 3. In his, quæ adferuntur in libertatem quivis lege agere potest.

* 4 *Certis verb.* Et hoc est, quod Paul. ait *lib. 1. Sentent. f.)* Procuratorem nudis verbis constitui.

SCHOLIA

a) *Lege Hostilia.* Forsitan inde dictæ sunt Hostilianæ actiones in *lib. 1. De orat.*

b) *Procuratores.* Procuratores sunt, qui ad agendum, vel ad defendendum ex mandato constituuntur; defensores, qui ad defendendum ex mandato constituuntur: qui mandatum non habent quasi procuratores, quasi defensores sunt, *l. Pompon. §. Sed et si te.* et *l. Plautius D. de procur. et defen.*

CAPUT XI.

De a) satisdationibus.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur: ut si victus[1] esset nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationem ejus, potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fidejussoribus ejus, quæ satisdatio appellatur judicatum solvi. Unde autem sic appellatur facile est intelligere: namque stipulatur quis ut solvatur sibi quod fuerit judicatum. Multo magis[2] is, qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur[3], si alieno nomine judicium accipiebat. Ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat satisdare jubebatur. Ratam rem dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores et curatores eodem modo, quo et procuratores satisdare debere[4], *b)* verba edicti[5] faciebant: sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur[6]. Hæc ita erant si in rem agebatur.

§. I. Si vero in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione qua in rem agitur: ab ejus vero parte cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo[7] satisdaret[8]: quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus[9] esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis judicium accipiebat in personam, Judicatum solvi satisdare non cogebatur[10].

§. II. Sed (*) hæc hodie aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur, sive in personam suo nomine, nullam satisdationem pro litis æstimatione[11] dare compellitur: sed pro sua tantum *c)* persona[12], quod in judicio permaneat[13] usque ad terminum litis, vel committitur suæ promissioni cum jurejurando: quam juratoriam cautionem vocant, vel nudam promissionem, vel satisdationem pro qualitate[4] personæ suæ dare compellitur[15].

§. III. Sin autem per procuratorem lis, vel infertur, vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in judicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum, satisdationem procurator dare compellitur: eodem observando, et si tutor, vel curator, vel *d)* aliæ tales personæ, quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium[16] inferunt.

§. IV. *e)* Si vero aliquis convenitur: si quidem præsens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in judicium venire, et sui procuratoris personam per judicatum solvi satisdationem solemni[17] stipulatione firmare, vel extra judicium satisdatione exponere, per quam ipse sui procuratoris fidejussor existat pro omnibus judicatum solvi satisdationis clausulis: ubi et de hypotheca suarum rerum convenire[18] compellitur, sive in judicio promiserit[19], sive extra judicium caverit, ut tam ipse, quam hæredes ejus obligentur: alia insuper cautela, vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiæ recitandæ in judicium conveniet[20] vel si non venerit, omnia dabit fidejussor[21], quæ condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum.

§. V. Si vero reus præsto ex quacumque causa non fuerit, et alius velit defensionem ejus subire (nulla differentia inter actiones in rem, vel in personam introducenda) potest hoc facere: ita tamen ut satisdationem[22] judicatum solvi pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum veterem regulam (ut jam dictum est) alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur[23].

§. VI. Quæ omnia apertius, et perfectissime a quotidiano judiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent.

§. VII. Quam formam non solum in hac regia urbe[24], sed etiam in omnibus nostris provinciis, * et si propter imperitiam forte aliter celebrantur, obtinere censemus: cum necesse sit omnes provincias caput,[25] omnium nostrarum civitatum, id est, hanc regiam urbem, ejusque observantiam sequi.

ADNOTATIONES

1 *Ut si vict.* Sunt vero hujus satisdationis vestigia quædam in *l. Si petitor. l. Si servus.* et passim sub *tit. Jud. solvi, l. pen. de dolo, l. Si eam hominem. de fidejuss. l. In causæ. §. Si ex parte. de procur. l. 2. de præt. stip.*

* 2 *Multo mag.* Nam et procurator locuples et idoneus satisdare cogebatur, non etiam reus locuples, *l. Minor. §. ult. l. Sed et cæ. §. Defendere. de procurat.*

3 *Satisd. cog.* non tantum de judicato, sed etiam de rato *l. Pomponius. §. Sed et si qui de procur.* de judicato cavet etiam, si apud acta constitutus, vel alias confirmatus sit, *l. 1. C. de satisd. non tamen de rato a).*

* 4 *Satisd. deb.* Non de rato tantum, sed et de judicato solvendo, ut *l. 2. § ult. D. de adm. tut.* ex edicti forma.

5 *Verba edicti. L. Servum. §. Ad. de proc.* Vulgo autem receptum est, ut ne caveant de rato, quia domini sunt *b)*: et vero rem in judicium deducunt, nisi si dubitetur, an tutores, vel curatores sint, vel an administratio eis commissa sit, *l. Vulgo. de administr. tut.* quod et in actoribus universitatum observatur, *l. Item. §. Actor. quod cuj. univers.* Actores autem tutorum, vel curatorum omnimodo cavent de rato, id est, sive dubitetur de decreto *c)* sive non, *l. Actor. rem rat. hab.* idemque dicendum est de procuratoribus, sive constet de mandato, sive non.

* 6 *Remitt. L. Vulgo. de adm. tut. l. 3. §. Si procurator. ut in pos. leg.*

a) l. 21. C. rem rat. hab. l. 65. D. de procurat. l. 1. Cod. de satisd.
b) l. Tutor. 27. D. de adm. tut.
c) Prætoris: actor enim d creto prætoris constituitur, § ult. sup. de curat.

7 *Omnimodo.* Defensor in judiciis in rem et de rato cavet, et judicatum solvi. De rato ideo, quia si forte fortuna ipse vincatur, periculum est, ne reverus dominus rem, qua de agitur, suam esse petat. In judiciis in personam de judicio cavet, non de rato, *l. De pupillo. §. pen. et ult. de novi ope. nunc.* nam condemnato defensore non est ratio, qua possit dominus retractare id quod actum est, exceptis quibusdam, in quibus et ob eam rem de rato exigitur cautio, *l. Sed et ne. §. ult.* et *l. prox. de proc.*

8 *Satisdar.* Judicatum solvi.

* 9 *Idoneus.* Licet sit idoneus *d*). Idoneus, qui rem suam defendit, non satisdat *e*): idoneus, id est, locuples *f*).

* 10 *Non cog. L. Qui ex parte. de inter. in jure fac.*

* 11 *Æstimat.* id est, judicatum solvi *g*).

12 *Pro sua tant. p* Hodie (**) reus non satisdat judicatum solvi, sed judicio se adfuturum usque ad finem litis, aut satisdat, aut jurat, aut repromittit. Jurat vir illustris, *l. Quotiens. C. de dignit.* Et qui immobilia possidet, *l. Sciendum. qui satisd. cog. l. In sacris. C. de prox. sacr. scrin. l. Multis. C. de princ. ag. in reb. Novel. Valent. de episc. jud.* Repromittit clericus in quibusdam causis, quæ de re agitur in *l. Cum clericis.* et *l. Omnes. C. de episc. et cler.*

* 13 *Permaneat.* παραμενεῖν, Plato Phædone: et usque ad sententiam *h*).

* 14 *Pro qu. pas. L. 1. de ripa mun. l. ult. C. de pet. hær.* nec enim satisdat V. I. aut, qui ampliss. facultates habet, *l. 1. de cust. reor.*

15 *Compellitur.* Fidejussores idonei dantur pro qualitate rei, qua de agitur, *l. 1. D. de in jus voc. ut eant, l. Si vero. § 1. qui satisd. cog.* non, ut Accursius opinatur, pro qualitate rei cum quo agitur. Sensus autem horum verborum (pro qualitate personæ) hic est, pro qualitate reorum, aut fidejussoriam, aut juratam, aut nudam ab eis repromissionem præstari.

* 16 *Per alium.* Ipsi autem non satisdant *i*).

17 *Sol. stip.* Vet. cod. (satisdationis solemnes stipulationes,) et recte: nam tres hæc satisdatio clausulas habet. *k*)

* 18 *Convenire.* Pacisci: sic *l. 7. ut leg. no. cav.*

* 19 *Promiserit.* Promiserit, id est, repromiserit *l*) suo nomine: caverit, id est, fidejusserit alieno.

20 *In jud. inv.* Theoph. ἀφεθήσεται ἐν τῷ δικαστηρίῳ, quod probo.

21 *Fidejussor.* Omnino delendum nomen (fidejussor.)

* 22 *Ut satisdat.* Datis fidejussoribus, et quandoque etiam pignoribus, *l. 1. §. ult. quib. mo. pig. vel. hyp. sol.*

* 23 *Idon. intel.* Sine satisdatione Jud. solvi, *l. 26. de min. l. 18. § ult. de const. pec. l. Qui proprio. §. Qui alium. de procur. l. 3 § ult. rer. amot. vel judicio sisti, l. 17. de accus. vel damni infecti, l. 166. de reg. jur.*

* 24 *In hac reg.* u. Horatius *m*), Mihi jam non regia Roma, sed vacuum Tibur placet.

* *De satisdationibus in judicio præstandis, quod in usu receptum erat contra formam juris veteris, ut idem observetur in omnibus provinciis, Constitutio quæ non extat alibi.*

25 *Caput.* Ovidius *n*) de Roma, Immensi caput orbis erit. At Justinianus intelligit de nova Roma, id est, Constantinopoli.

d) l. Qui rem. 166. D. de regul. jur.
e) Vide sup. num. 2.
f) d. l. 166.
g) Cujus præcipua est clausula de litis æstimatione.
(*) (**) *Vide Merill. variant. adject. cap.* 1.
h) Glossa heic: sic lis terminata in l. Acta. 45. D. de re judic.
i) Vide sup. num. 5.
k) l. 6. D. jud. sol.
l) Theoph.
m) Epist. 7. lib. 1.
n) Metam. lib. 15. fab. 43.

SCHOLIA

a) *Satisdationibus.* Qui suo nomine in rem egit, satisdare non cogitur: qui alieno nomine in rem agit, ut puta procurator, de rato cavere debet, tutores etiam et curatores eodem modo cavere debent: idque generalia edicti verba faciunt, *l. Servum. §. Ait prætor. D. de procur.*

b) *Verba edicti.* ideo caveat de rato ne inane sit judicium, sibi enim sine mandato in judicium deducunt, *l. In causa. D. de proc.* Necesse autem est si quis procuratorem suum satisdatione hac relevare voluerit, ut apud acta eum constituet, *l. 1. C. de satisd.* vel ut præsens in judicio aut per libellum, aut per litteras adversario missas eum se procuratorem fecisse profiteatur, *§. Sin autem sif. hoc. l. 1. Si procuratorem. D. de procur. l. Ne satisdatio. D. rem rat hab.* vel ut cum adversario vice mutuo per procuratorem litigaturus compromittat. *l. Non distinguemus. § pen. D. de recep. arbit.* neque si alias de mandato constat, erit ea res ad relevandum procuratorem idonea. Fatebor igitur te procuratorem esse, neque ideo minus recte exigam abs te de rato cautionem, nisi eis, quos dixi, aut similibus te modis dominus litis confirmaverit: atque ita accipienda *l. 1. C. de procur. l. Si is a quo. §. 1. D. ut in poss. leg.* semper enim nisi domini auctoritate nixus me de mandato in certum esse, atque animi pendere dicam, aut etiam si præterferes mandatum, vereri me dicam, ne non mutaverit domini voluntatem, quod certe non est cur verear, si te iis, ut dictum est, dominus confirmaverit, *l. 1. S. procuratorem.* Nihil vero istac confirmatione opus est tutoribus, curatoribus, actoribus universitatum nam eorum officia certiora et constantiora sunt. Hæc de iis, qui alieno nomine in rem agunt.

c) *Persona.* Inde tit. *qui satisd. cog. vel. jur. promitt. vel suæ promissioni committantur,* quanquam sub eo titulo de judicio sisti, judicatum solvi, et multis aliis cautionibus habeatur sermo, non de hac cautione, quæ certe plenior est, quam judicio sisti, et veluti pars quædam est cautionis judicatum solvi. Judicio sisti finitur judicio accepto: hæc finitur sententia in judicio sisti, locus est *l. Sancimus l. Si fidejussor. C. de fidejussor.* in hac non item.

d) *Aliæ tales personæ.* Syndici, vel actores universitatum, Orphanotrophi, *l. Orphanotrophos. C. de episc. et cleric. §. fin. Novell.* 131. et consequenter Xenodochi, Ptocotrophi, Oeconomi ecclesiarum, hoc est dispensatores pauperum, *l. Omnes. §. Hoc nihilominus. C. de episc. et cler.* administratores rerum Ecclesiasticorum, *l. Jubemus nulli. C. de sacros. Eccles. l. 31. C. Theod. de iis qui ad Eccles. confug. Can. Quia in quibusdam. 89. distinct. Can. Quoniam. 16. qu. 7.* aliarumque venerabilium domuum dispensatores, qui omnes de rato quidem ipsi non cavent, quia dominorum loco sunt, ut de tutoribus et curatoribus dictum est. Sed tamen ii cavent de rato, qui ab eis constituuntur actores, vel procuratores. His Accursius adjunxit apocrisiarios. Hi sunt, qui a pontificibus ad Imperatores, vel patriarchas, vel metropolitanos, vel ad synodos mittuntur, ut eorum a quibus missi sunt vice τὰς χρείας, aut responsa faciant, ut Justinianus indicat in Novell. 124. §. οἱ δὲ εὐλαβέστατοι ἀποκρισιάριοι, in epistolis Gregorii responsales appellantur. Item Paulus Diaconus lib. 3. De gest. Longobardorum: *Gregorius*, inquit, *Diaconus cum esset apocrisiarius, apud eandem urbem regiam morales libros composuit*, et alio in loco Gregorius accusatus ad Mauricium Augustum scribens pro hac re epistolam Sabiniano suo apocrisiario, qui erat apud Constantinopolim, inter cætera sic ait, *anum est, quod breviter suggeras domino meo.* In Novella 153. Andreas apocrisiarius est Thessalonicensis ecclesiæ apud Justinianum in *Can. Conventientibus. 1. q. 7.* Petrus, qui in initio locum papæ tenuisse dicitur, paulo post Pauli apocrisiarius appellatur. In epistola tertia ad Stefanum Archiepiscopum Damasus præcipit, ut episcopi causas suas apud Synodum agant per se, vel per epistolam, et apocrisiarios. Apocrisiarios habent non tantum Patriarchæ, archiepiscopi, episcopi, sed et monasteriorum ἔξαρχοι.

e) *Si vero aliquis.* Aut defensor judicatum solvi satisdationem interponit, aut reus pro defensore fidejubet, defensor inquam, absente reus præsens, *l. Si ad defendendum. D. jud. sol.* cui adjungenda est *l. Filius. §. fin. l. Si defunctus. l. Qui proprio. D. de procur.* Rursus in judicio fidejubet reus, vel extra judicium, hypotheca rerum suarum, ut alias in *l. Omnes. §. In hac. C. de episc. et cler.* quæ obligatio hæredem proculdubio sequitur, neque vero tantum de re judicata reus pro defensore fidejubet, sed et de seipso cavet, datis pleramque fidejussoribus, vel facturum ei judicata, vel adfuturum se in judicio recitandæ sententiæ tempore, quasi ei in se recitanda sententia foret: constat enim nonnisi præsentibus partibus sententias recitari oportere, et ut reus ergo intercedit, et ut fidejussor. Denique his cautionibus expositis si adfuerit, nulli alii fidejussores de re judicata tenentur, si abfuerit ipse solus, ut fidejussor tenetur, nisi ob qualitatem personæ remissa fuerit satisdatio, etiam fidejussores tenentur ipsi ut reus.

CAPUT XII.

*) *De perpetuis et temporalibus actionibus, et quæ ad hæredes et in hæredes transeunt.*

Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones, quæ ex lege Senatusve consulto, sive ex sacris Constitutionibus proficiscuntur, perpetuo [1] solere antiquitus competere, donec sacræ Constitutiones [2], tam in rem, quam in personam actionibus certos fines [3] dederunt: eas vero quæ ex propria prætoris jurisdictione pendent, plerumque intra annum [4] vivere [5]: nam et ipsius prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est, usque ad finem ex Constitutionibus introductum, quales sunt eæ quas bonorum possessori [6], cæterisque [7], qui hæredis loco sunt,

accomodat. Furti quoque manifesti actio quamvis ex ipsius prætoris jurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur: absurdum [8] enim esse existimavit anno eam terminari [*].

§. I. Non omnes autem actiones, quæ in aliquem aut ipso jure competunt, aut a prætore dantur, et in hæredem æque competunt, aut dari solent. Est enim certissima juris regula, ex maleficiis pœnales [10] actiones in hæredem rei non competere: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ. Sed hæredibus hujusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta injuriarum actione, et si qua alia similis [11] inveniatur. Aliquando [12] tamen etiam ex contractu actio contra hæredem non competit, cum testator (*) dolose versatus sit, et ad hæredem ejus nihil ex dolo pervenit [13]. Pœnales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ: et hæredibus dantur, et contra hæredes [14] transeunt.

§. II. Superest ut admoneamus, quod si ante rem judicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori, officio judicis convenit eum absolvere, licet judicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat, et hoc est, quod ante vulgo dicebatur, omnia judicia absolutoria [*] esse.

ADNOTATIONES

* 1 *Perpetuo*. In infinitum.

2 *Constitut*. Omnium autem celeberrima est Constitutio Theodosii de præscriptionibus 30. annor. *l. Sicut. C. de præscript.* 30. *ann.* de qua, et in Novel. Theod. et Valent et 30. ann. præscr. et in Novell. De episc. jud. Sidonius Apollinar. lib. 8. a) Per ipsum fere tempus, ut decemviraliter loquar, lex de præscriptione tricennii fuerat proquiritata, cujus peremptoriis abolita rubricis lis omnia in sextum tracta quinquennium terminabatur. Intelligit autem Sidon. Novell. De præs. 30. ann. nam, ut ex eod. auctore apparet, Asterio console ea lex proquiritata (et id quidem decemvirale verbum est) fuit. De hac præscript. Cassiodor. lib. 5. (b Tricennalis, inquit, humani generi patrona præscriptio eo, quo convictis, vobis jure servabitur. Et Suidas in verbo πριακος ἐμεσηνός: ἐπεὶ δὲ ὁ νόμος ἐμποδὼν ἵστατο τὰς μὲν ἄλλας δίκας ἁπάσας ἐς τριακονταέτιν παραγραφὴν ἄγων ὀλίγας δὲ ἧττας καὶ ὑποθηκαρίας πάσας μ. ἐνιαυτῶν μήκει ἐκχρονων. Quod autem ait de hypothecariis, et præscriptione 40. ann. in debitoribus locum obtinet, et hæredibus creditorum, et posterioribus creditoribus quamdiu debitor superstes est: alioquin ad hypothecariam sufficit 30. ann. præscriptio c). Addit, et in quibusdam aliis causis necessariam esse præscriptionem 40. ann quod ex tit de præscript 30. vel 40. ann. quia colligi potest, neque id ad majorem scribendi diligentiam reservamus, nunc prætermittemus.

* 3 *Certus fin.* 30. aut 40 annor. d).

* 4 *Intra an.* Intra annum utilem, l. 22. § *ult. de lib. cau.*

* 5 *Vivere*. Vivere ut *l. 3 C. de præs.* 30 *annor.* vivendi, ubi male Bas. ζῆσαι pro ζῆν, et *l. 4. C. de annor. exc.* vitam longiorem, et *l. 3. C. de temp. app.*

* 6 *Possessori*. Possessoria hæreditatis petitio est perpetua e): sed et quæcumque alia actio bon. possessori datur rei persequendæ gratia, vel in bon. possessorem, *l. 35. de obl. et act.* imo et quæ alii, vel in alium, *l. 3. § pen. nau. caup.*

* 7 *Cæterisq.* Ut puta si cui libertatum causa bona addicuntur f), aut bonorum emptori g), aut ei, qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hæreditatem h), aut hæredi instituto sub conditione jurisjurandi i), cui prætor eam conditionem remittit k).

* His addatur actio ex edicto, si mensor falsum modum dixerit, *l. 4. D. eod.* et actio in factum in duplum ex edicto, Nautæ caup. *l. ult. §. pen. D. eod.* et actio servi corrupti, *l. 13. de serv. corr.*

* 8 *Absurdum*. Cur absurdum? quia leviorem eam fecit, quam esset civilis, et absurdum esse existimavit eam etiam facere breviorem: erit ergo perpetua, ut civilis, sed non durior, ut civilis l).

* *Ratio cur actio furti manifesti sit perpetua. Locus singularis.*

* 10 *Pœnales act.* Suæ pœnæ nomine concipiuntur, *l. 9. §. ult. de reb. auc. jud. poss.*

* 11. *Similis*. Veluti de moribus, *l. ult. C. Theod. de incest. nupt. l. Rei. § ult. sol. mat.* et ingrati, ex *l. 7. C. de rev. do.* et in factum, ex l. pen. de in jus voc. quæ vindictæ, non pecuniæ persequutionem habent.

* 12 *Aliquando*. V. cap. 2. Obs. 21.

(*) Testator. *Cujacius omittit particulam* veluti, *quod non probatur Vinnio h. l.*

* 13 *Pervenit*. Nec enim ex omni dolo defuncti tenetur hæres, licet actio ex contractu descendat, sed ex eo tantum, quod rebus actoris damnum attulit, *l. 1. C. de hær. tut.*

* 14 *Cont. hæred.* L. ult. de fid. tut.

* *Omnia judicia absolutoria. Locus singularis.*

a) Epist. 6.
b) Epist. 37.
c) l. 7. §. 1. et 2. C. de præsc. trig.
d) l. 3. et 7. C. de præsc. trig. vel. quad.
e) l. Hæreditatis. 7. C. de petit. hæred.
f) l. 4. § Is autem. D. de fideic. libert.
g) Vide Notas priores ad tit. de success. sublat. et ibid. Theoph.
h) l. Si duo 18. D. qu. om. cau. test.
i) l. 1. § 2. D. ad leg. Falcid.
k) l. Quæ sub conditione 8. D. de cond. instit.
l) Vide Theop.

SCHOLIA

a) *De perpetuis*. Actiones in rem et in personam civiles perpetuæ sunt, id est, tempore non finiuntur, eliduntur tamen ex constitutionibus, præscriptione temporis x aut xx. annorum a bonæ fidei, xxx. a malæ fidei possessoribus: quod a me specialiter in actione in in rem hypothecaria cum alia quadam divisione demonstratum est in *l. Si a creditore. C. de oblig. et act.* Hæc perpetuas actiones tricennales facit.

b) *Absurdum enim*. Cur absurdum? quia leviorem eam fecit, quam esset civilis, et absurdum esse existimavit eam etiam facere breviorem, erit ergo perpetua ut civilis, sed non durior ut civilis.

CAPUT XIII.

De exceptionibus.

Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, ut licet ipsa persequutio, qua actor experitur, justa sit, tamen iniqua [1] sit adversus eum cum quo agitur.

§. I. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti quod non debueras promittere, palam est, jure civili te obligatum esse, et actio qua intenditur dare te oportere efficax [*] est, sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio metus causa, aut doli mali, aut in factum composita [2] ad impugnandam actionem.

§. II. Idem juris est si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit, neque numeraverit. Nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet per exceptionem pecuniæ non numeratæ te defendi debere, cujus tempora nos (secundum quod jam superioribus libris scriptum est) Constitutione nostra [4] coartavimus.

§. III. Præterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilominus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur, [5]: qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit: Si apparet eum dare oportere. Sed quia iniquum est contra pactionem eum damnari, defenditur per exceptionem pacti conventi.

§. IV. Æque si debitor creditore deferente juraverit, nihil se dare oportere, adhuc obligatus perma-

net: sed quia iniquum est de perjurio[6] quæri, defenditur per exceptionem jurisjurandi[7]. In iis quoque actionibus, quibus in rem agitur, æque necessariæ sunt exceptiones, veluti si petitore deferente possessor juraverit eam rem suam esse, et nihilominus petitor eandem rem vindicet: licet enim verum sit, quod intendit, id est, rem ejus esse, iniquum tamen est possessorem condemnari.

§. V. Item si judicio tecum actum fuerit, sive in rem, sive in personam[8], nihilominus obligatio[9] durat[10]: et ideo ipso jure de eadem re postea adversus te agi potest: sed debes per exceptionem rei judicatæ adjuvari.

§. VI. Hæc exempli causa retulisse sufficiet. Alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariæ sint, ex latioribus Digestorum, seu Pandectarum libris intelligi potest. Quarum quædam ex legibus, vel ex iis, quæ legis vicem obtinent[11], vel ex ipsius prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

§. VII. Appellantur autem exceptiones aliæ perpetuæ, et peremptoriæ, aliæ temporales, et dilatoriæ.

§. VIII. Perpetuæ, et peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstant, et semper rem de qua agitur perimunt: qualis est exceptio doli mali, et quod metus causa factum est, et pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur.

§. IX. Temporales atque dilatoriæ sunt, quæ ad tempus nocent, et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum ita convenerit ne intra certum tempus ageretur[12], veluti intra quinquennium: nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. Ergo ii, quibus intra certum[13] tempus agere volentibus objicitur exceptio, aut pacti conventi, aut alia similis, differre debent actionem, et post tempus agere. Ideo enim et dilatoriæ istæ exceptiones appellantur. Alioquin si intra tempus egerint, objectaque sit exceptio: neque eo judicio quidquam consequerentur propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterant, cum temere[14] rem in judicium deducebant, et consumebant, qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte hæc procedere volumus; sed eum, qui ante tempus pactionis, vel obligationis[15] litem inferre ausus est, Zenonianæ Constitutioni subjacere censemus, quam sacratissimus legislator, de iis, qui tempore plus petierint, protulit: ut et inducias quas ipse actor sponte indulserit, vel natura actionis continet[16], contempserit,[17] in duplum habeant ii, qui talem injuriam passi sunt: et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: ut actores tali pœna perterriti, tempora litium doceantur observare.

§. X. Præterea etiam ex persona dilatoriæ sunt exceptiones, quales sunt procuratoriæ: veluti si per militem, aut mulierem agere quis velit. Nam militibus, nec pro patre, vel matre, vel uxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinæ possunt. Eas vero exceptiones, quæ olim procuratoribus propter infamiam[18], vel dantis[19], vel ipsius procuratoris[20] opponebatur, cum in judiciis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sanximus, ne dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur[21].

ADNOTATIONES

* 1 *Iniqua*. Cicer. in Part. Excipit iniquitatem actionis.

* 2 *Efficax*. Imo inefficax, et inanis, quia eliditur exceptione. Sed efficax origine, non exitu, si opponatur exceptio: nam exceptio inefficacem constituit actionem, *l. 1. C. si adv. cred. l. 1. de jur. dot.* quia nihil actor ex ea consequitur. §. *Temporales. inf.*

3 *Composita*. Quod est, (composita) ad solam exceptionem in factum referendum est, quæ et in factum concepta dicitur, *l. Quod bonæ. ad l. Falc.* Est autem hæc erroris exceptio *a*).

* *Ut l. ult. in fi. C. de ann. excep.* vel. libri exceptiones compositæ sunt.

4 *Constitut.* Constitutio Latine *l. pen. C. de non num. pec.*

* 5 *Dissolvuntur*. Quia ipso jure consistunt, per exceptionem dissolvuntur.

* 6 *De perj. q.* Nec enim quæritur an pejeraverit, sed an juraverit *b*). Stari enim jurijurando oportet, *l. 21. de dolo*.

7 *Per except. jurisj.* Defendi etiam potest per exceptionem pacti, *l. Sed et si ex causa. de jurejur.* nam jus jurandum ex pactione venit. Ex hac etiam exceptione, et aliis omnibus oritur generalis exceptio doli, *l. 2. §. Et generaliter. de doli except.*

* 8 *In person.* Et tu scilicet absolutus fueris *c*).

* 9 *Obligatio*. Serba obligationem dici etiam in judicio in rem, ut *l. Fund. cm. de evict.*

* 10 *Durat*. Res judicata ipso jure non tollit pristinam civilem obligationem, sed non ideo tamen minus ipsa parit civilem obligationem, et actionem judicati *d*). Et in judiciis quoque in rem nec vero domino admit, nec adversario ejus præbet vindicationem, l. 3. § *ult. de pignorib.*

* 11 *Obtinent*. Ex S. C. *e*) vel Constitutionibus. §. Quos autem. sup. de bon. poss.

* 12 *Ageretur*. Petere, et agere, et rem exequi, idem.

* 13 *Certum t.* Certum pro statutum, est, ut Theoph. legas, intra tempus.

14 *Cum temere*. Quia obstabat exceptio rei jam ante in judicium temere deductæ, et consumptæ, id est, exceptio rei judicatæ *f*) atque ita obstabat ante tempus dilatoria, post tempus peremptoria exceptio, ideo rem amittebant. Ut vero res in judicium illud prius deducta videatur, necesse est actorem egisse pure sibi dari oportere: namque si egerit sub exceptione hac, Cujus pecuniæ dies fuerit, et reus judici probaverit, ejus pecuniæ diem nondum esse, nec male egisse, nec rem in judicium deduxisse, et consumpsisse videtur. Quamobrem a Q. Pompejo prætore, ut M. Tullius refert in l. de Orat. cum petitor ante diem puram actionem sibi dari postularet, rei patronus perquam stulte contendebat, sine illa exceptione dari non oportere, neque intelligebat, si puro actum esset, litem eum amissurum, si sub exceptionem, post tempus cum denuo rectissime acturum. Similis fuit imperitia Hypsæi, et Octavii, quæ a me fuit explicata in §. *Si quis agens. sup. de act.* Est de tutela XII tabul. actionibus distrahendis in duplum. Hypsæus pro pupillo a M. Crasso prætore postulabat, ut sibi liceret in triplum agere. Octavius pro tutore non nisi in duplum actionem dari oportere contendebat: neque intelligebat, si in triplum actionem impetrari sivisset, hoc solo se tutelæ actione liberatum iri.

* 15 *Obligat.* Obligatio pro contractu, ut in idiotismo: et serva discrimen, quia pactio non est obligatio *g*). Pro pignore, *l. 2. C. de rep. her.*

* 16 *Natura action.* Hæc respondent his quæ dixit ante, pactionis, vel obligationis. Inducias actor indulget ex pactione. Natura actionis continet, si obligatio sit concepta in diem, vel sub conditione *h*)

* 17 *Contempe.* ἀπὸ κοινοῦ, quas ipse actor contempserit.

* 18 *In fam.* Vel reatum, *l. Reum. C. de procurat.*

* 19 *Vel dant.* Honor est, procuratorem posse litigare, *l. ult. C. de injur.* quo infamis indignus est.

* 20 *Procurat.* L. In exceptionibus de probat. Paulus 1. *Sent. tit. 2.* infames cognitores fieri non posse. Quint. 4. *i*). Male petis: procuratori enim tibi esse non licet: sed neque illi, cujus nomine litigas, habere procuratorem: et alio loco *k*), Non licet tibi agere mecum: cognitor enim fieri non potuisti: et Fortunatianus *l*), Reum negare infamem agere posse. Et tamen infamis pro alio postulare non potest *m*), advocati enim major dignitas est, quam procuratoris, quandoquidem advocatorum corpus seminarium dignitatum est, ut Valent. ait *n*) Novel. De popul. et convenienter Sidonius *o*), Advocatorum cum finiuntur actiones, tunc incipere dignitates: et Ennodius *p*), Nota proximitate sociari causidicum, et senatorem.

* 21 *Protelatur*. Ne de apicibus juris disputetur, *l. Si filiusfam. §. Quidam. mand.*

a) Theoph.
b) l. 5. §. 2. D. de minor.
c) Theoph. et Accurs.
d) l. Minor. 10. D. de minor.
e) Theoph. et exceptio SC. Macedoniani, et Vellej. et SC. Trebell. de pacto l. 1. §. Si præcepto. D. quando de pecul. act. annal.
f) Vide Theoph.
g) l. 7. §. 2. D. de pact.
h) Theoph. l. 41. §. 1. D. de obl.
i) Cap. 4.
k) lib. 3. c. 6.
l) lib. 1. artis rhetor.
m) l. 1. §. Secundo loco. D. de postul.
n) Est 31. inter Theodosianas
o) lib. 1. epist. 11.
p) lib. 5. epist. 2.

CAPUT XIV.

De replicationibus.

Interdum evenit, ut exceptio, quæ prima facie justa videatur, inique noceat: quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi actoris gratia, quæ replicatio vocatur, quia per eam replicatur, atque resolvitur jus exceptionis: veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, ut creditori petere liceat; si creditor agat, et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit [1], ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio: convenit enim ita, namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sint: sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento.

§. I. Rursus interdum evenit, ut replicatio, quæ prima facie justa est, inique noceat; quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi rei gratia, quæ duplicatio vocatur.

§. II. Et si rursus ea prima facie justa videatur, sed propter aliquam causam actori inique noceat, rursus alia allegatione opus est, qua actor adjuvetur, quæ dicitur triplicatio.

§. III. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introduxit, quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est cognoscere.

§. IV. Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fidejussoribus [2] ejus, et recte, quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti [3] videtur: quia mandati judicio [4] redditurus [5] est eis, quod ii pro eo solverint. Qua ratione, et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque, qui pro eo obligati essent, ac si cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quædam exceptiones non solent his accommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem, Nisi [6] bonis cesserit. Sed hæc exceptio fidejussoribus non datur, ideo scilicet, quia [7] qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis, quos pro eo obligavit, suum consequi [8].

ANNOTATIONES

* 1 *Si non conven.* Ex hoc loco disce, quid in exceptionibus, quæ plerumque ita concipiuntur, Si non, vel Nisi, vel tacito intellectu, præmitti oporteat *a)*.

* 2 *Fidejuss.* Et omnibus intercessoribus, et aliquando expromissoribus *b) l. 1. §. Excep. Quar. rer. act. non det.*

Eis vero quæsita semel exceptio invitis non extorquetur, *l. ult. de pact.* cui non adversatur *l. Si unus. §. Pactus. eod.* nam in eo §. hæc verba (eadem ratione) sic accipienda sunt, si ipsis scientibus posterius pactum interpositum est, ut qua ratione reus emittit exceptionem, eadem etiam amittant fidejussores.

* 3 *Peti vid. L. Adversus. de recep. qui arb. rec.*

* 4 *Mand. jud.* Igitur, quo casu mandati judicium cessat, et hæc quoque juris definitio cessat *c)*.

* 5 *Reddit.* Aut si solvendo non sit fidejussor pecuniam amissurus, *l. Fidejussori. de donation.*

* 6 *Nisi bon.* Vel. recte, nisi, et Theop. ἀλλ' εἰμη ἐξέστην, et Bas. ad *l. 3. C. de bon. auct. jud. poss.*

* 7 *Quia.* Non quia personæ cohæreat, cum et hæredi proficiat.

* 8 *Consequi.* Quint. decl. 273. Sponsor in hoc accipitur, ne creditor in damno sit.

a) Vide Theoph. nostrum.
b) l. Defensiones 11. C. de except.
c) Vide Cujac. Obser. lib. 19. c. 20.

CAPUT XV.

De interdictis.

Sequitur, ut despiciamus de interdictis seu actionibus [1], quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ, atque conceptiones verborum, quibus prætor, aut jubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat: quod tunc maxime faciebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

§. I. Summa autem divisio interdictorum hæc est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus prætor vetat aliquid fieri: veluti vim [2] sine vitio [3] possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei jus erat inferendi, vel in sacro loco ædificari, vel in flumine publico ripave ejus aliquid fieri, quo pejus navigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid jubet: veluti bonorum possessori possessionem eorum, quæ quis pro hærede, aut pro possessore possidet ex ea hæreditate: aut cum jubet ei, qui vi possessione fundi dejectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt, per quæ jubet exhiberi: veluti eum cujus de libertate [4] agitur: aut libertum [5], cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos, qui in potestate ejus sunt. Sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari, quæ prohibitoria sunt, quia interdicere est denunciare, et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos [6] dicuntur.

§. II. Sequens divisio interdictorum hæc est: quod quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ.

§. III. Adipiscendæ possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur, Quorum bonorum, ejusque vis, et potestas hæc est, ut quod ex iis bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro hærede, aut pro possessore possideat, id ei cui bonorum possessio data est, restituere debeat. Pro hærede autem possidere videtur, qui putat se hæredem esse. Pro possessore is possidet, qui nullo jure rem hæreditariam, vel etiam totam hæreditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc

primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem, amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. Interdictum quoque quod appellatur Salvianum, adipiscendæ possessionis causa comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus [7] coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset [8].

§. IV. Retinendæ possessioni causa comparata sunt interdicta Uti possidetis, et Utrobi: cum ab utraque parte de proprietate alicujus rei controversia sit: et ante quæritur, uter ex litigatoribus possidere, et uter petere debeat. Namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui: quia et civilis, et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. Et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque, et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiamsi ejus res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam cum obscura sunt utriusque jura, contra petitorem judicari solet. Sed interdicto quidem Uti possidetis, de fundi vel ædium possessione contenditur. Utrobi vero interdicto de rerum mobilium possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam Uti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi, alium vi expulerat, aut clam abripuerat alienam possessionem, aut præcario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret. Utrobi vero interdicto is vincebat, qui majore parte ejus anni, nec vi, nec clam, nec præcario ab adversario possidebat. Hodie tamen aliter observatur. Nam utriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exæquata est, ut ille vincat et in re soli, et in re mobili, qui possessionem, nec vi, nec clam, nec præcario ab adversario litis contestatæ tempore detinet.

§. V. Possidere autem videtur quisque non solum si ipse possideat, sed et si ejus nomine aliquis in possessione sit, licet is ejus juri subjectus non sit, qualis est colonus, et inquilinus. Per eos quoque apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur. Et hoc est, quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui ejus nomine sit in possessione. Quin etiam animo quoque solo retineri possessionem placet, id est, ut quamvis neque ipse sit in possessione, neque ejus nomine alius, tamen si non derelinquendæ possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. Nec ulla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo potest [9].

§. VI. Recuperandæ possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi, vel ædium vi dejectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum Unde vi [10], per quod is, qui dejecit, cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo, qui dejecit, vi, clam, vel precario possidebat [11]. Sed ex Constitutionibus sacris, ut supra diximus, si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis ejus est, dominio ejus privatur: si aliena, post ejus restitutionem etiam æstimationem [12] rei dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim dejecerit, tenetur lege Julia de vi privata, aut de vi publica, sed de vi privata si sine armis vim fecerit: sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica [13]. Armorum autem appellatione non solum scuta, et gladios, et galeas significari intelligimus, sed et fustes, et lapides.

§. VII. Tertia divisio interdictorum hæc est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria, aut exhibitoria. Namque actor est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus est is a quo desideratur, ut restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt veluti cum prohibet prætor in loco sacro, vel in flumine publico, ripave ejus aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat, reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicis sunt, veluti Uti possidetis interdictum, et Utrobi: ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus, vel actor intelligitur: sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet [14].

§. VIII. De ordine, et vetere exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere. Nam quoties extra ordinem jus dicitur (qualia sunt hodie omnia [15] judicia) non est necesse reddi interdictum: sed perinde judicatur sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

ADNOTATIONES

1 *Seu action.* Actionis verbo continentur interdicta, *l. Actionis. de obligat. et act.* Cic. pro Cæc. Utrum hanc actionem habetis, qua nos usi sumus. Cæterum hoc inter se distant, quod actioni addatur judex, interdicto non item *a*).

2 *Vim.* Ut interdicto Uti possidetis, et de superficiebus. Adversus ea vim fieri veto: quod et in *l. 1. uti possid.* et ex Ælio Gallo integrum ab Sext. Pomp. proponitur, ubi quid sit possessio definit *b*).

* 3 *Sine vitio.* Interdicto Uti possidetis, vel Utrobi, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidenti *c*).

* 4 *De libert.* Obstare videtur *l. 3. §. Plane. de lib. ho.* sed de libertate tuenda hic agitur, ne invitus retineatur, quem certo constat esse liberum, non de eo, qui tamquam servus possidetur, de quo adsertori competit actio ad exhibendum, *l. 10. ad exh.* non interdictum exhibitorium. Quæ sequuntur etiam de liberis, et libertis intellige, quibus adversarius non facit controversiam status.

* 5 *Aut libert.* De liberto exhibendo interdictum competit ad exemplum interdicti de liberis exhibendis, *l. 2. §. Juris. de interd.*

6 *Inter duos.* Sic constanter habent omnes lib. scripti, non (quia interim.) Isidorus *d*) tamen, et Anianus in notis ad Paul. *lib. 5. Sent. e*) interdictum definierunt sententiam interim dictam.

* 7 *De reb. col.* Adversus extraneum possessorem, ut Th. adjicit, quod fit utili, non directo Salviano interdicto *f*).

* 8 *Pepigissel.* Nec enim tacito jure censentur obligatæ *g*).

9 *Nemo pot.* Possessio nudo animo retinetur, nudo animo amittitur: nudo animo non acquiritur *h*). Sunt, qui contendant, nudo quoque animo possessionem non amitti, ex *l. Quemadmodum. de acq. poss.* sed ea lex, ut apparet ex inscriptionum similitudine, conferenda est cum l. Fere. de divers. reg. jur in qua merito additur (fere:) nec enim omnino, ut acquiritur, ita etiam amittitur possessio: nam etsi non amittatur solo corpore, propterea quod solo animo retinetur, solo tamen animo amittitur. nec est alia ratio propter quam videatur additus ille articulus (fere.) Fuit autem hæc Johannis sententia, quam his verbis interpretes Græci *i*) exprimunt: καλῶς οὖν τὸ σχε-

a) Prætor actionem, et judicem dabat, cui quemadmodum judicaret præscribebat. Interdictis non adhibebatur judex, sed prætor ipse quoties de possessione, vel quasi quærebatur, jubebat aliquid fieri, aut non fieri, integra manente actione secunda, sive actione proprietatis: vide Parat. C. de interd.

b) In v. possess.

c) Vide Cujac. l. 19. Obs c. 17.

d) Origin. lib. 5. cap. 25.

e) Tit. 6.

f) l. 1. de Salv int. D. et C.

g) Vide sup. de action §. 7.

h) l 3. § 1 et §. In amittenda, vers Sed et si, l. Si me in vacuam. 34. D de acquir poss. l. 4. C. eod

i) Apud Constant. Harm. Epitomar. l. 2. tit. 1 § 9 in fine

θὲν ἐπὶ τούτον τοῦ ϑέματος πρόσκειται: ᾧ γὰρ τρόπῳ δυνάμεθα κτήσασθαι νομὴν τινὸς πράγματος, οὐ πάντως ταύτην τούτῳ καὶ ἀποκτώμεθα.

* L. 4. C. de acqui. poss. Verum amitti solo animo potest *k*).

10 *Unde vi*. Hoc est momenti interdictum *l*), quod et celeris reformatio dicitur *m*). De eo tractatur in tit. Unde vi, et de vi arm. sic enim forte legendum est, idque indicat *l. 2. §. penult. de interd.* M. etiam Tullius in Ora. pro Cæcinna duo interdicta facit, interdictum Unde vi, et interdictum de vi armata (*), sive de vi hominibus armatis, aut de hominibus armatis.

* 11 *Possidebat*. Quod non semper obtinuisse videtur, nam in fragmento legis Thoriæ ita legitur, Quei ex possessione vi ejectus est, quod ejus is, quei ejectus est possederit, quod neque vi, neque clam, neque precario possederit ab eo, quei eum ea possessione vi ejecerit, facito ut ei restituatur.

* 12 *Æstimat*. Vel aliam rem ejusdem meriti, ut Cassiodorus ait 3. Var. *n*) et confirmat *l. 4. C. fin. reg.* quæ cum esset tantum de finibus per vim, et injuriam vicini interversis, Constitutione Valentiniani porrecta est ad quamque possessionem alienam *o*).

13 *De vi pub.* Omnia vis armata est publica, non tamen omnis vis publica est armata: nam et sine armis offendi potest Respublica, ut in specie *l. 7. l. 8. l. Qui dolo. l. ult. ad l. Jul. de vi pub.*

* 14 *Sustinet*. *L. 37. de obl. et act.*

* 15 Omnia *judicia*. *L. 2. ex quib. caus. inn.* et omnia tam criminalia, quam civilia *p*).

k) l. 3. §. In amittenda. D. de acqu. poss.
l) Momenti actio, l. ult. C. Theod. und. vi
m) l. un. C. Theod. utrubi, et l. Si coloni 11. C. de agricol.
(*) De vi armata. *Justiniani mentem cum interpretatione Cujacii non omnino hoc loco convenire putat Vinnius ad h. l.*
n) Epist. 20.
o) l. 7. C. unde vi.
p) l. Ordo. 8. D. de publ. jud. l. In SC. 15. § 1. D. ad sen. Turpill. l. 1. § 1. et l. Hodie. 13. de pen.

CAPUT XVI.

De pœna temere litigantium.

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui jura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent, quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum cum quibus ageretur, modo pecuniaria pœna [1], modo jurisjurandi religione, modo infamiæ metu coercetur.

§. I. Ecce enim jusjurandum omnibus, qui conveniuntur, ex Constitutione [2] nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius juraverit, quod putans sese bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. At adversus inficiantes, ex quibusdam causis dupli, vel tripli [3] actio constituitur; veluti si damni injuriæ, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agetur. Statim autem ab initio [4] pluris quam simpli est actio: veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli. Nam ex causis his, et aliis quibusdam [5], sive quis neget, sive fateatur, pluris quam simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coercetur. Nam etiam actor pro calumnia jurare cogitur ex nostra Constitutione [6]. Utriusque etiam partis advocati jusjurandum subeunt, quod alia nostra Constitutione comprehensum est. Hæc autem omnia pro veteris calumniæ actione introducta sunt, quæ in desuetudinem abiit: quia in partem decimam litis actores mulctabat, quod nunquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est, et præfatum jusjurandum, et ut improbus litigator, et damnum [7] et impensas litis inferre adversario suo cogatur.

Ex Auth. Ut litigantes jurent in exordio litis, Coll. 79. tit. 3. Nov. 124. cap. 1. item Auth. De litigios. Coll. 8. Nov. 112. pass

Qui agunt, vel conveniuntur coram judicibus, jurent, nihil judicibus, vel alii personæ pro hac causa per se, vel per aliam dedisse, vel promisisse, neque dabunt exceptis his, quæ advocatis præstant, aliisque personis quibus nostræ leges dari disponunt.

Auth. De his qui, ingrediuntur ad appell. Coll. 8. tit. 4. Nov. 49. cap. 3.

In isto juramento adjiciendum est, nullam in toto lite exactum iri probationem, nisi quam pro veritate putat quis exigendam esse necessario, ne sæpius juretur.

§. II. Ex quibusdam judiciis damnati ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo, item tutelæ, mandati, depositi: directis non contrariis actionibus, pro socio [8], quæ ab utraque parte directa est: et ob id quilibet ex sociis eo judicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem aut vi bonorum raptorum, aut injuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia sed etiam pacti, et recte. Plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

§. III. Omnium autem actionum instituendarum principium, ab ea parte edicti proficiscitur, qua prætor edicit, de in jus vocando. Utique enim in primis adversarius in jus vocandus est ad eum [9], qui jus dicturus sit. Qua parte prætor parentibus, et patronis, item parentibus liberisque patronorum, et patronarum hunc præstat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in jus vocare, quam si id ab ipso prætore postulaverint, et impetraverint. Et si quis aliter vocaverit [10], in eum pœnam solidorum quinquaginta constituit.

ADNOTATIONES

* 1 *Pœna*. Ut §. *Temporalis. in fi.* illo loco (cum temere rem in judicium deducebant) et §. seq. sup. de except.

2 *Ex constitut.* Est Constitutio Latina *l. 2. C. de jurejuran. propt. cal.*

* 3 *Vel. tripli.* Quidam cod. hæc non habent (vel tripli) quidam habent, sed expuncta. Th. ea retinuit: quandoquidem apud eum non εἰς τὸ τετραπλοῦν, ut vulgo, sed εἰς τὸ τριπλοῦν omnia exemplaria manu exarata habent *a*). Et poni potest ex jure veteri exemplum in actione furti concepti, vel oblati, quæ fuit in triplum auctore Paulo *b*), et Gellio *c*), sed ut vero simile est non nisi adversus inficiantes.

* 4 *Ab initio pl.* Serva diligenter, quod ait, statim ab initio ἐξ ἀντιφάσεως actionis legis Aquiliæ, et actionis legatorum, de quibus dixit ante: eæ enim actiones ab initio non pluris, quam simpli actiones sunt: sed postea sequuta, et convicta in judicio inficiatione, crescunt in duplum: qua re distant eæ actiones non tantum ab actione furti, sed etiam ab actione servi corrupti: nam et hæc ab initio in duplum actio est: unde petenda est ratio differentiæ inter actionem legis Aquiliæ, quæ in simplum tantum venit in petitionem hæreditatis, et actionem servi corrupti, quæ in duplum *l. 14. §. 5. de serv. corr. l. Item veniunt. §. Cum prædiximus. de pet. hær.*

* 5 *Aliis quib.* Veluti servi corrupti, vel ex causa edicti de calumniatoribus *d*).

6 *Ex nostra constit.* Additur in quibusd. cod. manuscriptis (Quod non calumniandi animo litem movisset, sed existimando se bonam causam habere), quod mihi valde probatur: nam ut superius jusjurandum rei definitum est, debuit et hoc loco actoris jusjurandum definiri.

* 7 *Et damn. L. ult. C. quan. prov. non est nec.* detrimenta *l. 4. C. de fr. et lit. exp* dispendia: namque legendum ibi est, post dispendia, post sumptus *e*), ut in Bas. τὰ δαπανήματα καὶ τὰ ζημιώματα.

a) Nas Regia 2.
b) Receptar. Sent. lib. 2. tit. 31. §. Furti oblati
c) Lib. 11. c. 18.
d) l. 14. §. In hac actione, D. de ser. corr. l. 1. 5. et 7. D. de calumniat.
e) Sic etiam legitur in vet.

* 8 *Pro soc.* Et olim fiducia f) etiam in minimis rebus, et ex culpa levi. In cæteris, in quibus et dolus, et culpa venit, ex dolo tantum: in deposito autem dolus duntaxat venit g).

* 9 *Ad eum.* Rectius, ut edi curavi, ita legas, in jus vocandus est ad eum, qui jus dicturus sit, ut *l.* 2. *si quis in jus voc. non ier.* ad prætorem, vel alios, qui jurisdictioni præsunt, in jus vocatus et in lege Servilia, ad judicem in jus ducito: et apud Gellium 13. *cap.* 13. Ad prætorem in jus est eductus: et in Ephemeride h) Cæsaris, ad Cæsarem in jus adierunt:

* 10 *Aliter voc.* Ut in sanctionibus legum, Qui aliter fecerit i).

f) Cic. pro Cæcin.
g) l. 1. § ult. D. depos. l. 5. §. Nunc videndum. D. commod.
h) Citatur Ephemerid. Cæs. a Servio in 2. Æn.
i) Vide Festum in aliuta.

CAPUT XVII.

De officio judicis [1].

Superest ut de Officio judicis [1] dispiciamus. Et quidem imprimis illud observare debet judex, ne aliter judicet, quam quod legibus, aut Constitutionibus, aut moribus proditum est.

§. I. Ideoque si noxali judicio addictus est [2], observare debet, ut si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, Publium Mævium Lucio Titio in decem aureos condemno [3], aut noxam dedere [4].

§. II. Et si in rem actum sit, sive contra petitorem judicaverit, absolvere debet possessorem, sive contra possessorem, jubere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget in præsenti se restituere posse, et sine frustratione [5] videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei: ut tamen de litis æstimatione caveat cum fidejussore [6], si intra tempus quod ei datum est, non restituisset. Et si hæreditas petita sit: eadem circa fructus interveniunt, quæ diximus intervenire in singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum quos culpa sua possessor non perceperit, in utraque actione eadem ratio pene [7] habetur, si prædo [7] fuerit: si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt.

§. III. Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit si exhibeat rem is, cum quo actum est: sed opus est, ut etiam rei causam debeat exibere, id est, ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medii temporis, id est, ejus, quod post acceptum ad exhibendum judicium, ante rem judicatam intercessit, rationem habere debet judex. Quod si neget is cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti exhibere posse, et tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet, ut tamen caveat se restituturum [9]: quod si neque statim jussu [10] judicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam esse.

§. IV. Si familiæ erciscundæ judicio actum sit, singulas res singulis hæredibus adjudicare debet: et si in alterius persona prægravare [11] videtur adjudicatio, debet hunc invicem cohæredi [12] certa pecunia (sicut jam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine [13] cohæredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hæreditarii fundi perceperit, aut rem hæreditariam corruperit, aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque, quam duos cohæredes subsequuntur.

§. V. Eadem interveniunt et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. Quod si de una re [14] veluti fundo, si quidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes ejus singulis adjudicare debet, et si unius pars prægravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est. Quod si commode dividi non possit, veluti homo forte, aut mulus erit, de quo actum sit, tunc totus uni adjudicandus est, et is invicem alteri certa pecunia condemnandus.

§. VI. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet judex an necessaria sit adjudicatio. quæ sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adjudicari: quo casu conveniens est ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine damnandus est quisque hoc judicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit, verbi gratia, quia lapides finales furatus est, vel arbores finales excidit [15]. Contumaciæ quoque nomine quisque eo judicio condemnatur: veluti si quis jubente judice, metiri agros passus non fuerit.

§. VII. Quod autem istis judiciis alicui adjudicatum sit, id statim ejus fit, cui adjudicatum est [16].

ADNOTATIONES

* 1 *De offic. jud.* De eo, quod judex datus efficere debet, *l.* 32. §. *De officio. de recept. qui arb. rec.*

2 *Addictus.* Legendum, aditus, vel addictus est, in *l. Cum fundus. l. Judex. l. Si in judiciis. de jud. l. Quod si Ephesi. de eo, quod cert. loc. l. Si qua. l. Filii. C. famil. ercisc. l. Debitor.* §. *ult. ad Trebel.* Judex additur actioni in hunc modum: *L. Titius judex esto.* Si paret Primum Secundo C. ex testamento dare oportere, tunc Primus damnetur: idque ex Cicerone intelligi potest in 4. Act. in Verrem.

* 3 *Condemno.* Serva præcedere verbum, condemno, et sequi, aut noxam dedere. Ait enim *l.* 6. *de re jud.* pecuniariam condemnationem noxæ deditionem sequi, et in 10. dumtaxat dominum condemnari, et judicati teneri in 10. tantum a). Edictum quoque de dejectis, et effusis aperte ostendit adjectionem potius actionis, quam actionem esse hanc, Aut noxæ dedere b). Non est autem integrum noxæ dedere, si judicati conventus litem contestatus fuerit, *l. Item veniunt* §. *Idem recte ait. de pet. hær.*

4 *Aut. nox. d.* Sic. in *l.* 1. *de his, qui dejec. vel eff.*

5 *Sine frust.* Non difficultate restitutionis c), sed morandæ restitutionis causa.

* *L.* 9. *in fi. comm. div. et inf.* §. *prox.*

* 6 *Com. fidej. L.* 11. et *l.* 27. §. *Si per filium. de rei vind. et inf* §. *prox.*

* 7 *Pene hab.* Dixit ergo sup. de fructibus perceptis, nunc de non perceptis: et ait, Pene, quia non percepti veniunt in petitionem hæreditatis ipsius actionis jure et potestate: quasi his verbis, Si paret hæreditatem meam esse, appellatione hæreditatis continentur fructus ante percepti, tamquam augmenta hæreditatis d), aut percipiendi, qui et ipsi pro perceptis habentur. In actione autem in rem speciali, veniunt tantum officio judicis e), quia rei appellatione, veluti fundi, non continentur fructus f), nisi pendentes g).

a) Vide l. 13. Obs. c. 9.
b) l. 1. D. de his, qui effud.
c) Non morandæ restitutionis causa, sed difficultate restitutionis.
d) l. Hæres. 51. §. 1. D. de pet. hæred.
e) l. Neque. 15. D. de usur. vide Obs. 10. 1.
f) Qui nec rem certam augere intelliguntur.
g) l. Certum. 22. Cod. de rei vind. l. Fructus. 41. D. eod. l. ult. § Fructus. D. quæ in fraud. cred.

* 8 *Si pr. fu.* Prædo dicitur quicumque mala fide possidet, etiamsi rem non invaserit, ut *l. Non solum. de nox. act.* qui fingit sibi titulum aliquem, *l. 1. §. Non quærimus. si quis omis. cau. test.*
* 9 *Restituturum.* Verbum exhibere etiam restituendi significationem habet, *l. Julianus. §. Quantum. ad exhibend. l. Patrem. quæ in fraud. cred.*
* 10 *Jussu jud.* Arbitrio judicis: nam et hæc arbitraria actio est *h*).
* 11 *Prægravare.* Si alteri obvenerit res majoris pretii, si alterius pars præponderet. Seneca 3. *Nat. quæst. i*). Natura partes suas velut in ponderibus constitutas examinat, ne portionum æquitate turbata mundus præponderet.
* 12 *Cohæredi.* Cujus pars minor est. M. Tullius ad Atticum *k*). Pars quæ videtur esse minor, licitatione expleri potest.
* 13 *Eo quoque nom.* Quia mixta est actio, tam in rem, quam in personam, ut et dum, quæ sequuntur *l*).
14 *De una re Cap.* 39. 22. *Obs.*
* 15 *Arb. fin. erc.* Quo exemplo etiam in judicio Communi dividundo utitur *l. 8. §. Venit. comm. divid.*
* 15 *Adjudicatum est.* Ulpianus lib. Reg. *m*) Adjudicatione nobis acquiri res mancipi et nec mancipi: et tamen adjudicatione nominum obligatio non mutatur, *l. 3. fam. erc. l. Liberto. § Lucius. de an. leg.*

h) l. 3. § Ibidem. D. ad exhib.
i) Cap. 10.
k) Lib. 11. epist. 15.
l) §. Quædam actiones. sup. de action. l. Item Labeo. 22. §. 4. D. famil. ercisc. l. Per hoc judicium. 4. §. Sicut. D. comm. divid. l. 1. D. fin. regund.
m) Tit. 19. §. Adjudicatione.

CAPUT XVIII.

De publicis judiciis.

Publica judicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam simile habent cum [1] cæteris judiciis, de quibus loquuti sumus: magnaque diversitas est eorum, et in instituendis [2], et in exercendis.

§. I. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo [3] exequutio eorum plerumque [4] datur.

§. II. Publicorum judiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia dicimus, quæ ultimo supplicio afficiunt, vel aquæ et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera si quam infamiam irrogant cum damno pecuniario, hæc publica quidem sunt, non tamen capitalia.

§. III. Publica autem sunt hæc, lex Julia majestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, vel Rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit: hujus pœna animæ amissionem sustinet, et memoria rei [5] etiam post mortem damnatur.

§. IV. Item lex Julia de adulteriis coercendis, quæ non solum temeratores [6] alienarum nuptiarum gladio [7] punit, sed et eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Julia etiam stupri flagitium punitur, cum quis, sine vi [8], vel virginem, vel viduam honeste viventem [9] stupraverit. Pœnam autem eadem lex irrogat peccatoribus [10], si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum: si humiles, corporis coercitionem cum relegatione.

§. V. Item lex Cornelia de sicariis, quæ homicidas ultore ferro persequitur, vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Telum autem, ut Gajus noster in interpretatione legum duodecim tabularum scriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed et omne significatur, quod manu cujusdam mittitur: sequitur ergo, ut lapis, et lignum, et ferrum hoc nomine contineatur, dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a Græca voce ἀπὸ τοῦ τηλοῦ [11], et hanc significationem invenire possumus et in Græco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι. Admonet [12] nos Xenophon, nam ita scribit: καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. Sicarii [13] autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quam susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint.

§. VI. Alia deinde lex asperrimum crimen nova pœna persequitur, quæ Pompeja de parricidiis vocatur: qua cavetur ut si quis parentis, aut filii, aut omnino adfectionis [14] ejus, quæ nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit [15], sive clam, sive palam id ausus fuerit, nec non is cujus dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, pœna parricidii puniatur, et neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia solemni pœna subjiciatur, sed insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo, et vipera, et simia, et inter eas ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem projiciatur, ut omnium elementorum usus vivus carere incipiat, et ei cœlum superstiti, et terra mortuo auferatur [16]. Si quis autem alias cognatione, vel affinitate personas conjunctas necaverit, pœnam legis Corneliæ de sicariis sustinebit.

§. VII. Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria vocatur, pœnam irrogat ei, qui testamentum, vel aliud instrumentum [17] falsum scripserit, signaverit, recitaverit [18], subjecerit, quive signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit sciens dolo malo. Ejusque legis pœna in servos ultimum supplicium est (quod etiam in lege de sicariis, et veneficis servatur) in liberos vero deportatio.

§. VIII. Item lex Julia de vi publica, seu privata, adversus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis redarguatur, deportatio ei ex lege Julia de vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio [19] imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus, tunc et peccatores, et ii, qui opem flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostræ Constitutionis [20] definitionem, ex qua hoc apertius est scire.

§. IX. Item lex Julia peculatus eos punit, qui pecuniam, vel rem publicam, vel sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi Judices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint, capitali animadversione puniantur: et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alii vero qui in hanc legem inciderint, pœnæ deportationis subjugantur.

§. X. Est et inter publica judicia lex Fabia de plagiariis, quæ interdum capitis pœnam ex sacris Constitutionibus irrogat, interdum leviorem.

§. XI. Sunt præterea publica judicia, lex Julia

de ambitu, lex Julia repetundarum [21], et lex Julia de annona, et lex Julia de residuis, quæ de certis capitulis loquuntur, at animæ quidem amissionem non irrogant, aliis autem pœnis eos subjiciunt, qui præcepta earum neglexerint. Sed de publicis judiciis hæc exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito, et quasi per indicem ea tetigisse: alioquin diligentior eorum scientia vobis latioribus Digestorum, seu Pandectarum libris Deo propitio adventura est.

ADNOTATIONES

* 1 *Cum cæteris.* Veter. non habent, cum.

* 2 *Instituend.* Alia more publica judicia instituuntur, quam privata, nimirum cum inscriptione *a*): alio quoque ordine et ritu probantur, et exercentur *b*), nec præscriptiones peremptoriæ in eis objiciuntur post litem contestatam *c*), ut fit in judiciis privatis *d*).

3 *Ex pop.* Publica ergo judicia inde nomen trahunt, quod patent omnibus (*), *l. Quamvis.* 30. *C. ad l. Jul. de adult. l. Lege Cornelia test. ad l. Corn. de fal.* Eadem ratione popularia judicia sunt publica, *l. Eum qui.* §. *In popular. de jurejur.* ex quo efficitur, ut alia sint judicia publica civilia *e*), alia criminalia.

* *L.* 30. *D. ad leg. Corn. de fals. l.* 30. *C. ad l. Jul. de adulter.*

* 4 *Plerumq.* Cur ait plerumque? An quia non cuilibet patent judicia publica, *l. Palam.* § *Senatus. de rit. nupt.* An quia hodie adulterii crimen constante matrimonio non patet nisi personis quinque *f*).

* 5 *Mem. rei.* The. recte, memoria tyranni, notato. §. *Per contrarium. lib.* 3. *cap.* 1.

6 *Temeratores.* Sacrilegos in *l. Quamvis.* 30. *C. ad l. Jul. de adult. l.* 4. *C. Theo. quor. app. non recip.*

7 *Gladio pun.* Legis Juliæ pœna relegatio fuit *g*). Quod igitur ait gladio, non est ex rogatione Julia, sed abrogatione.

* 8 *Sine vi. L. Vim. in pr. ad L. Jul. de adult. corr.*

* 9 *Honeste viv.* Non si meretricem, *l. Si ea quæ. C. ad leg. Jul. de adult.*

10 *Peccatoribus.* Peccatorib. ut in §. *Item lex Jul. de vi. inf. peccatores.*

* In usu est, peccare et peccatum specialiter dicere de stupro, vel adulterio. Quid interest in matrona, ancilla, peccesve togata *h*). Peccati conscia herilis *i*). Estne marito matronæ peccantis in ambos justa potestas. Quam turpi Pholoe peccet adultero *k*), non hac peccatum est parte marita tibi *l*).

11 Ἀπὸ τοῦ τ. Απο τοῦ τηλου, ut in *l. Si calcitur. de verb. sig.* male Theoph. ἀπὸ τοῦ βέλους.

12 *Admonet.* Indubitate legendum hoc in loco est ita, ut in *l. Si calcitur. et apud Theoph.*

13 *Sicarii.* Suidas, σικάριοι ληστῶν γένος, οἱ ἃς δὲ τὰ ἐπιφάρια ξιφ ... ρομφαίοι καλοῦσιν.

14 *Adfectionis.* Sic leg. ut in Constitutione Constantini *m*), cujus sententia parricidæ more majorum, non Cornelia, aut Pompeja lege coercentur *n*).

* 15 *Properaverit.* Properaverit, non præparaverit. Vopiscus in Probo. Fatalem properaverit necessitatem. Seneca in Her. furente *o*) Quid juvat durum properare fatum? Petronius: Ultimum hoc gaudium satis properantibus rape.

* 16 *Auferatur.* Quint. *Decl.* 299. Cui lex lucem vivo, fluctuanti mare, naufrago portum, morienti terram, defuncto sepulchrum negat.

* 17 *Vel aliud inst.* Quod ait, vel aliud instrumentum, est ex S. C. *p*) Liboniano.

Hoc adjectum legi Corneliæ. Lex enim ipsa nonnisi de nummis, aut de testamentis falsis promulgata est.

* 18 *Recitaverit.* Si quod recitaverit, et fecerit: nam neque nudum factum, neque nuda recitatio l. Cornelia plectitur, et in *l.* 8. *C. ad L. Corn. de fal.* qui fecit uti cœpit: post, cum argueretur destitit.

19 *Publicatio.* Addidit Paulus *lib.* 5. *Sent. q*). relegationem, quod etiam l. *Quoniam* et *l. Servos. C. ad l. Jul. de vi confirmant.*

20 *Constitutionis.* Constitutio Latina de raptu virg.

21 *Repetundarum.* De pecuniis repetundis primus quæstionem constituit L. Piso trib. pl. neque adduci possum, ut credam eum aut plures alias, aut quæstiones publicas constituisse: Nam quod ait M. Tullius in Bruto: Quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ antea nullæ fuerunt: mihi valde a mendo suspectum est, et quia quæstiones perpetuas nusquam legi, et quia in lib. vet. Sebast. Corradus vir eruditissimus ita scriptum esse annotavit, (Quæstiones p.) Crediderim igitur initio scriptum fuisse (Quæstiones P. rep.) quod est, pecuniarum repetundarum: alioquin inconsequenter subjicit M. Tullius: L. enim Piso Trib. pleb. legem primus de pecuniis repetund. Censorino, et Manilio Coss. tulit. Confirmat etiam me plurimum, quod idem auctor eisdem pene verbis in lib. 2. de Offic. De pecuniis, inquit, repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset *r*).

a) l. 3. et 7. D. de accusat. et inscript.
b) Vide Cuj. Par. in Cod. tit. de crim. expil. hæred.
c) l. Si maritus. 15. § Præscriptiones. conj. glossa, D. ad leg. Jul. de adult.
d) l. 2. C. sentent. res. non pos. l. 4. et 8. C. de exceptio. vide Cuj. Ob. l. 8. c. 23. et l. 18. c. 34. in fine.
(*) patent omnibus. *Nimirum publica judicia dicta sunt tanquam populica. Gravina* lib. 1. Institut. Juris receptior. tit. 18. § 2.
e) Popularia judicia civilia sunt. vide Cujac. Parat. ad tit. de popul. action.
f) l. Quamvis. 30. C. ad leg. Jul. de adult.
g) V. Cujac. Obs. l. 6. c. 11. l. 12. c. 30. lib. 20. c. 18. et lib. 21. c. 17.
h) Horat. sat. 2. l. 1.
i) Idem. sat. 7. lib. 2.
k) Idem Car. 1. 33.
l) Martial. 3. 83. al. 84. al. 85. ad Maritum.
m) l. un. C. de his qui paren. vel liber. occidit.
n) Vide Cujac. ad Paul. 5. Sent. t. 24.
o) Act. 3. in Choro Theban.
p) Ulp. apud Licin. Rufin. tit. de fals. testim. vide Cujac. Parat. Cod. ad leg. Cornel. de fals.
q) Tit. 26. § Lege Julia.
r) Et 3. in Verr. Si quod L. Piso ille Frugi, qui legem de pecuniis repetundis primus tulit.

PARS TERTIA

JACOBI CUJACII J. C.

PARATITLA

IN LIBROS L. DIGESTORUM

SIVE PANDECTARUM

GREGORIO LOMELLINO

PATRICIO GENUENSI

JACOBUS CUJACIUS S.

Sæpenumero mirari mihi contigit, atque etiam stomachari, doctissime GREGORI, quod cum ad titulos Digestorum monita tantum quædam brevia, quæ Paratitla vocat, Justinianus edi permiserit, commentarios districte vetuerit, existant tamen innumeri, qui in id solum incumbant, quod is vetuit, permisso qui utatur nullus, quanquam de commentariis facile accipio excusationem, non fuisse cur Justiniani ætate his, inpenderetur opera, qua jus cum esset omne clarius, et positum in usu cottidiano, periculum erat ne ei potius tenebras obducerent longiores commentariorum disputationes. Verum a Justiniano mox, quia jacuit in Occidente potissimum diu jus omne in occulto, quoad Lothario II. Imperatore abhinc annis CCCC. in usum communem rediit, nobis fuisse necesse juri antiquo, et longa desuetudine corrupto obscuratoque ex commentariis lumen fœnerare, non sufficiente eo, quod ab illo tempore attulerant Summarum, vel Glossarum auctores primi: hi caverant maxime ne ab Justiniani edicto migrare viderentur, editis primum Summis quas habuere pro Paratitlis, deinde etiam glossis pro ea, quam idem Justinianus κατὰ πόδα interpretationem appellat: nam si præter Paratitla etiam Græca lingua κατὰ πόδα fieri interpretationem Justinianus permitteret, cur non sibi liceret etiam audere Latina quod ille permitteret Græca, existimarunt non esse causam, breviter scilicet, et apte, nec pluribus multo verbis, quam leges ipsæ scriptæ forent; eæ enim sunt propriæ glossæ, eæ κατὰ πόδα interpretationes. Sed hæc cum non explerent obtusiora ingenia, nec satis jus illustrare viderentur, supervenere alii, qui non mutato nomine glossas auctiores redderent, quam pateretur ipsum glossarum nomen, atque ita paulatim glossæ factæ gravidæ quæsierunt sibi libros ingentes, immanes, insanos commentarios: qua de re sola nihil equidem queror, sed si quo modo Justinianus noluit: tandem scripsimus, male morigeri, cogente obscuritate, ut diximus, quæ profecto esset etiam hodie parva, si non esset nostra in laborando diligentia parva; hoc me male habet, quod non scribamus etiam quo modo is suasit nobis scribendum esse: nam quotus quisque est, qui vel Paratitla, vel κατὰ πόδα scripserit bene? nec enim scribit bene, nisi qui Papiniani, Ulpiani, Scævolæ, Pauli, Juliani scribit more, et hoc vero more commentarios aliquis forte, Paratitla nullus. Summas nominant, vel Titulorum expositiones, vel illud ipsum Paratitulorum, vel si quod aliud est speciosius nomen usurpent: recte judicas, Doctissime GREGORI, qui hæc longe recedere arbitraris a Paratitulorum lege modoque. Opus hoc esse docti Jurisconsulti: difficile igitur, ac pene impossibile: vix enim singulas ætates singulos Jurisconsultos ferre: me contribuere ad utrumque aliquid posse, qui κατὰ πόδα interpretationem latinam paratam habeo, ut sæpe audiisti de me, si modo princeps aliquis expoliendæ ejus otium mihi faceret, ne intermissione publicarum recitationum quidquam rei incommodaretur, et cui sit in promptu κατὰ πόδα et Paratitla esse multo magis: prudenter, quod non me virumque posse præstare, sed conferre aliquid in utrumque: absit enim ut illud vel agnoscam si quis tribuat, vel adrogem ultro mihi insolentius, quod est maximi, et perfectissimi Jurisconsulti: absit etiam ut Deo Opt. Max. laudem debitam non tribuam, hoc homini nulli rei nullarum virium, nullius per se sibi facultatis conscio, quod mihi benefeci, beneficium agnoscens, ut possim, sive hoc sive illo genere malim, nonnihil conferre in puram et sinceram juris civilis enarrationem. Sed nisi ad κατὰ πόδα animos fecerit princeps aliquis, vix ea mihi unquam elabetur opera. Ad Paratitla auctorum, ducem, hortatorem neque posco alium, neque possim, quam te habere meliorem, qui unus mihi semper ex Italis quos novi, visus es ingenium possidere nobilius, et juris, ac Philosophiæ scientia verissima longa cæteris excellere omnibus, quos mihi nosse contigit, quamdiu in Italia esse licuit per meos mores. Fœcundam esse Italiam doctissimis Jurisconsultis haudquaquam abnuo. Sed accidit mihi infeliciter, quod in neminem eorum inciderim, et feliciter, quod inciderim in te solum, qui ita cum natura, et judicio mirabili, tum arte atque artificio etiam eo, quod ex liberalibus studiis tibi comparasti, juris scientia instructus, et ornatus es, ut qui te superet in Italia vix putem superesse alium quemquam: nam ex his, quos offendi, ne quid dissimulem, alius docendo, et disputando mihi visus est plane delirare, majore licet fastu, conventu atque mercede, alius sermonem jusque longe alienum ab eo in quo versari se profitebatur in medium producere, alius ne intelligere quidem quid

ageret quidve loqueretur miser, alius e solio oculis ab scripto nunquam dimotis deblaterare consiliorum multa millia in re, quæ uno verbo explicari potuisset, quæve explicatione, vel comprobatione indigebat nulla, et nihil aliud tamen per horam agere, alius juris una parte sapero, quam ex veris Jurisconsultis corraserat, vel corrogaverat: cæteris plane desipere, et in nullo probitatem Jurisconsulto dignam, quæ tamen est omnis sapientiæ caput, in omnibus quæstus cupiditatem, ambitionem summam, sive honoris, sive inescandorum auditorum non solum, ut frequentibus decantent, quibus neque doctiores, neque meliores eos reddant, sed vero etiam ut bene comitati per plateas, et vicos ducantur, et reducantur: tu unus ab his abhorrens maxime, mihi visus es conjunctum cum summa animi integritate veram, et non simulatam sapientiam adeptus, nec spatiorum unquam obliviscar, quæ fecimus, simul quandoque per tres, aut quatuor horas in difficillimas quasque juris quæstiones diligenter inquirentes: hæc spatia me in admirationem, et observantiam tui perduxerunt, hæc me tibi devinxerunt vinculo sempiterno, et si quæ sors cecidit mihi, feliciora auspicia quibus tu natus es noluissent eandem in te subire, ai ut dicam apertius, idem quod fungor docendi munus te fungi permisissent, non interesses jam amplius recitationibus meis, ut soles, sed ego ut justius ita libentius interessem tuis. Unum habeo, quem possim pari laude adficere Germanum Joannem Ilastenum Juliacensem, in quo tanta elucet probitas animi, tanta peritia juris, ut eo loquente mihi sæpe visum fuerit Biturigis cum mihi adesset pro sua humanitate frequens, parum aut certe nihil me in jure civili profecisse: ita sæpe injecit mihi pudorem aliter sentienti, quam ipse vellet, ita sæpe admirabilem mihi eruditionem ostentavit suam. Dicam deinceps nisi accedant alii unum me nosse Germanum Jurisconsultum, eximiæ scilicet, et spectatæ eruditionis, Joannem Ilastenum, unum Italum Gregorium Lomellinum, nobilem et patricium utrumque. Ne mirer igitur, aut ne miretur jam quisquam alius, cur tuo nomini Paratitla inscribere voluerim, doctissime, et nobilissime GREGORI, cui enim possim jure meliore? cui magis e re mea? nam accedet de tuo nomine huic operi honoris multo plus quam ipsi de opere meo. Non ego is sum, qui blandiri cuiquam natura possim. Quem colo, quem laudo, cui lucubrationes dedico meas, eum oportet opinione mea omnem honorem, et cultum insigniter promereri. Sed ne ignores quid ego hisce Paratitlis præstiterim, vel ne ignorent potius alii (nam id tu satis statim per te cognosces) eam ego in his scribendis artem adhibui, ut nihil ex eis adsequi possit, nisi qui ea perlegerit tota, suppressi supervacua, ne desiderarentur necessaria magnopere cavi, idem mihi faciendum esse persuadens quod oratori, quem Poeta ait supprimere, quæ rusticus edit ineptus. Quid quoque titulo contineretur, qui cujusque sensus esset, quæ scriptura castior, diligenter explicavi, etiamsi quid contineretur plane, aut plene scriptura non efferret titulo subjecta: aperui enim retrusa, et abdita pleraque; quo enim nobis ars, et usus, nisi vel adhibita cogitatione attentissima eruant, quæ non potuere omnia literis exprimi? Etiam jus definitionibus auxi permultis, quarum homines nostri erant indigentissimi, adeoque artis suæ male compotes, aut nescirent definire quid quæque res esset, quam tractandam susceperant, imo hærerent nonnunquam annum integrum in definitione, puta substitutionis, servitutis, vel qua alia exquirenda, nec quidquam: quod imperitiam illorum arguebat maximam: perito enim facile est statim unius rei non unam tantum, sed complures edere definitiones, et omnes ex arte confectas, mihi quidem certe neque perito, neque imperito non fuit facile, non fuit etiam difficile. Peritissimus Galen. paulo audacius, ἐξεπίτηδες ἐχρησάμην πολλοῖς ὀνόμασιν, αὐτὸ τοῦτ' ἐνδείξασθαι βουλόμενος, ὡς ἔνεστι παμπόλλους ὁρισμοὺς ποιεῖν ἑνὸς πράγματος ἐν ταῖς φωναῖς μόνον οὐκ ἐν τοῖς νοήμασι διαφέροντας, et ego quoque forsitan nimis audenter, qui quas veteres juris auctores nobis reliquere perfectissimas, eia etiam adjunxerim meas. Ad hæc porro continuationi titulorum (sic enim vulgo appellatur, quæ Græcis est συνέχεια) ut congrua ubique, et consentanea, ac veluti perpetua serie constaret ratio, adlaboravi plurimum, atque interim quantum in me fuit principia juris patefeci omnia, aut sane præcipua: cujus operæ meæ nullam aliam mihi mercedem exposco, quam ut tibi sit gratissima, juris autem studiosis utilissima. Non probabunt eam sat scio, aut rictu oris aliquo, etiamsi non interioribus sensibus se non probare dissimulabunt multi. Sed mea plurimum non interest, dum tu probaveris modo. Non poterunt rursus ne dociles, et benevoli quidem qui erunt omnes intelligere omnia statim. Sed quid ego curem, ut potui, ut debui officio meo perfunctus, et tenente te omnia proinde atque ego, qui scripsi ipse simul, ac cæteris qui ad virtutem, et facultatem animi tuam proprius accedunt: et ut paucis stringam, cadit in hunc libellum recte illud Terentiani Mauri:

Pro captu lectoris habent sua fata libelli.

Vale. Valentiæ Cavarum 11. Id. August. M. D. LXIX.

PARATITLA

IN LIBROS QUINQUAGINTA

DIGESTORUM

SEU PANDECTARUM

IMPERATORIS JUSTINIANI.

OPUS JACOBI CUJACII

De suo nomine vult appellari Imp. Justinianus Digesta Juris veteris a) sua auctoritate composita, et ad suam ætatem accomodata, commutatis sæpe contortisque veterum juris auctorum scriptis, quorum tamen nomina ubique prætendit, et ea quidem nonnunquam sola, licet ex eorum mente sermoneve subsequatur nihil, ut *l. Cum de indebito. de probat.* et aliis plerisque locis. Digesta sic dicuntur, ut Græce γράμματα, vel potius, ut ipse Justinianus ait, ut juris antiqui διαιρέσεις, καὶ διατυπώσεις Pandectæ vero ἐκ τοῦ τὸ πᾶν εἰς ἓν ἀθροισθὲν ἀποδέξασθαι. Et divisæ ab eo sunt Pandectæ sive Digesta in partes septem, libros quinquaginta: libri etiam exemplo veterum distincti titulis certis, qui tamen et ipsi partes dicuntur, ut cum dicitur ventrem b) ex omnibus partibus mitti in possessionem, id est, ex omnibus titulis de bonorum possessionibus, et cum M. Tullius ait, ponenda esse capita ex quibus ducitur quæque pars juris. Sed et Rubricæ, quod plerumque cocco, aut minio ruberent c).

a) Efficiunt Digesta sive Pandectæ Juris Civilis a Justiniano compositæ partem secundam. Sunt enim totius legitimæ scientiæ partes quatuor, quarum prima, si eo ordine recenseantur quo sunt promulgatæ, et editæ, erit Codex, qui duodecim libris constat, quibus continentur constitutiones Imperatorum. Ante Justinianum tres codices circumferebantur: Gregorianus, quo continebantur constitutiones Imperatorum ab Hadriano ad Valerianum, et Gallienum. Hermogenianus, qui complectebatur ab his subsequentium principum constitutiones, edicta, decreta, rescripta usque ad tempora Constantini. Demum Theodosianus, in quo ipsius Imperatoris Constantini, et eorum, qui ipsi successerant constitutiones ad tempus usque Theodosii illius tertii Codicis auctoris descriptæ erant. Sed et post Codicem ipsum Theodosianum, pleræque constitutiones erant tum ipsius Theodosii, et Valentiniani, tum aliorum Imperatorum, usque ad tempus Justiniani, quæ quod post editum Codicem Theodosianum emissæ essent, Novellæ constitutiones dicebantur. Ex his tribus Codicibus, et Novellis constitutionibus, quæ Theodosianum secutæ erant, Justinianus selectis his, quæ magis ex usu fori in ipsis rerum argumentis obtinerent; et illis omissis, quæ vel idem dicerent, vel sibi invicem essent contrariæ, suum Codicem composuit, in quo quasdam suas constitutiones inseruit, idque effecit, decem viris illustribus demandata totius operis cura, inter quos primas agebat Tribonianus, totius negotii veluti præfectus, et ἐργοδιώκτης quæ latius patent in *l. un. C. de novo Cod. fac.* et *l. un. C. de Justinianeo Cod. confir.* Hunc etiam Codicem postea jussit emendari, et ei adjici quinquaginta decisiones, aliasque constitutiones quasdam, quas post primam editionem Codicis titulo Novellarum promulgaverat: cujus emendationis curam permisit tantum viris quinque, scilicet Triboniano, Dorotheo, Mennæ, Constantino, Johanni, quod levior esset labor istius emendationis, quam a principio totius operis perficiendi, et omnes constitutiones perlegendi, ad certosve titulos selectas, et sepositas redigendi. Id autem plenius continetur in *l. un. C. de emen. Cod. dom. Just. et sec. ejus edit.* Hæc juris civilis pars prima. Postquam Justinianus id circa Imperatorum constitutiones præstitit, ex antiquis veterum Jurisconsultorum commentariis, Pomponii scilicet, Juliani, Africani, Scævolæ, Papiniani, Pauli, Ulpiani, Modestini, aliorumque, optima quæque, et ad usum forensem magis accomodata excerpi jussit, quæ demum collata sunt in hos quinquaginta Digestorum, seu Pandectarum libros, idque sedula navitate, et industria Triboniani, aliorumque circiter sexdecim virorum doctissimorum, et de civili prudentia apprime meritorum: cujus rei gestæ seriem accuratius describit ipse Justinianus in *l. 1. et 2. C. de vet. ju. enuc.* et in orat. Græca ad populum, et Senatum, quæ tum dicto Tit. est inserta, tum etiam his Digestorum sive Pandectarum libris est præfixa. Hæc juris civilis pars secunda. Illam sequuntur libri Institutionum quatuor, quos post Codicis, et Digestorum opus perfectum Tribonianus, Theophilus, et Dorotheus, ipsius Justiniani jussu, ex libris antiquorum, qui Institutiones scripserant, et maxime ex commentariis Caji J. C. composuerunt, ad juventutis commodiorem usum: quibus legitimæ scientiæ prima veluti elementa continentur, quos demum Justinianus ipse confirmavit, et suo nomine fieri voluit insignes, ut ex illis quasi elegantioris doctrinæ rivulis primam legum peritiam juventus hauriret. Hæc juris civilis pars tertia. Ultima continet librum Novellarum sive authenticarum, qui complectitur constitutiones ipsius Justiniani circiter centum sexagintasex, quæ ut plurimum Græco sermone editæ fuerunt post Codicem emendatum, et recensitum, post Pandectas, et Institutionum libros prout variæ negotiorum figuræ id desiderabant resque ipsæ dictabant, ut fere fit in dies succrescentibus morbis, ipsis etiam nova remedia adhiberi. Hæ Novellæ constitutiones ut plurimum juri, quod Codice continetur, derogant, unde ex his desumpti loci quidam, et legibus Codicis, quibus derogabatur, appliciti ab Irnerio veteri juris interprete, qui passim authenticarum appellatione allegari solent. Hæc igitur Juris Civilis pars quarta, et ultima: nam Feudorum libros Juris Civilis Romani partem non facere certum est. Constitutiones quoque Leonis Philosophi, aliorumque Imperatorum, qui Justinianum, aut ipsummet Leonem secuti sunt, corpori Juris Civilis non ascribi solere satis constat, primum quia Jus Civile cum dicimus, id quod a Justiniano vel promulgatum, vel compositum est,

intelligimus deinde quia, nec ipsius Leonis Novellæ constitutiones, utcumque tempore posteriores, usu unquam invalescere potuerunt præterquam in his, de quibus antea nihil constitutum fuerat. In cæteris jus a Justiniano introductum vim suam obtinuit, quod docet ex Græcia ipse magnus antecessor *lib.* 17 *Observ. cap.* 31.

b) Ventrem Cujacius intelligit posthumum in ventre matris constitutum: mittitur enim mater ventris nomine in bonorum possessionem ex omnibus edicti partibus: id est, ex edicto unde liberi, si de hæreditate patris ipsius posthumi agatur; ex edicto unde legitimi, vel unde cognati, si de hæreditate agnati, aut cognati quæratur, cui posthumus successurus est.

c) Sed et rubricæ pro legibus, aut Jurisconsultorum responsis, ut apud Persium

Excepto si quid Masuri rubrica vetavit.

DIGESTORUM

PARS PRIMA

LIBER I.

TIT. I. *De justitia, et jure.*

V. t. 1. lib. 1. Inst.

Merito incipit a virtute, quam juris auctores colunt, et a jure quod profitentur. Et est justitia constantia *a)* perpetuæ voluntatis jus suum cuique tribuendi, ut liberalitas constantiæ perpetuæ benignitatis. Jus est scientia æqui, et iniqui, vel ars. Ars enim est eorum, quæ sciuntur *b)*. Et hujus artis jurisve partes hoc titulo proponuntur summæ. Sed et aliæ significationes juris.

a) Constantia, id est, constans voluntas. Constantem autem voluntatem accipimus, stabile ac firmum voluntatis decretum, atque propositum: quia is demum justus est, qui ita affectum, ita comparatum animum habet, ut perpetuo velit jus suum cuique tribuere. Is scilicet, quem non vis, non ambitio impotens, non potentum favor, aut gratia, non avaritiæ sordes a recto mentis statu dimovet: qui non pœnæ metu, non lucri, aut favoris ambitu, vel honorum adipiscendorum desiderio, sed solius boni electione, nullius cujuslibet rei satagens, ad æquitatis regulas actiones suas componit, et dirigit. Quare attente ex Aristotele *lib. 2. Ethic. cap. 4.* distinguenda hæc duo: justa facere, et juste facere. Justa facere etiam injustus potest, ut de Busiride, Phalaride, Æmilio Censorino commemoratur, qui auctores nequissimi consilii Tharsium, Perillum, et Arentium Paterculum, eo supplicio, quod ad aliorum tormenta commenti erant, necaverunt: qui tamen in aliis vitæ actibus crudelissimam tyrannidem exercuerunt. Juste facere nonnisi justus potest: quia his verbis ingeneratus justitiæ habitus significatur: qui tum demum est acquisitus; cum quis et scienter, et electione habita, et perpetuo, vel ut ipse Aristot. ait dicto loco, βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως, quæ ad justitiam pertinent exequitur.

b) Ut justitia est habitus voluntatis, ita jurisprudentia est habitus intellectus, quia in scientia, et cognitione consistit non in voluntate: et ideo, qui juris peritus est, non continuo justus; quia qui probe noverunt, quid æquum sit, quid iniquum, quique licitum ab illicito discernunt, plerumque a præscripto artis desciscunt, et in pravos affectus voluntatem suam deducunt. Jurisprudentia igitur nihil aliud est, quam collectio præceptorum, quibus imbutus animus omnem rationem tenet componendæ, et regendæ civitatis, ferendarum legum, definiendarum litium, controversiarum discingendarum.

TIT. II. *De origine juris, et omnium magistratuum, et successione prudentum.*

Propositis partibus juris superiore titulo, constituit in jure Populi Romani, cujus originem jam inde a regibus processumque, et partes hoc titulo declarat, deinde originem, et nomina magistratuum, et postremo successionem jurisperitorum; ut quisque alteri successerit *a)*: ab his enim potissimum orta, condita, aucta, tradita, illustrata sunt jura populi Romani, qua ex re juris conditores dicuntur, et juris auctores, ac sane cum in authentico Pandectarum Florentinarum sit hoc loco, *Et successione eorum*, existimo esse emendandum, ***Et successione auctorum***, ut *l.* 2. §. *Post originem*. Porro, si et hoc scire aves, magistratus est publica persona, quæ jurisdictioni præest, vel, qui pro tribunali cognoscit; vel, cui publice judicium jurisque dictio data est *b)*. Aristoteles: ἀρχὰς εἶναι ὅσαις ἀποδέδοται βουλεύσασθαι περί τινῶν, καὶ κρῖναι, καὶ ἐπιτάξαι, καὶ μάλιστα τοῦτο, τὸ γὰρ ἐπιτάττειν ἀρχικώτερόν ἐστι. Id quod vocat ἐπιτάττειν, nobis est imperium, ut jubere cavere, jubere possidere, quæ sunt ἀρχικώτερα id est, magis imperii, quam jurisdictionis. J. C. est qui jus profitetur, respondet, interpretatur. Aut, vir bonus, legum, et morum ad respondendum peritus, atque interpretandum *c)*.

a) Verum non modo juris civilis originem, et seriem magistratuum, quo quique tempore cœperint, hic titulus complectitur, sed brevem etiam populi Romani historiam continet, quibus initiis, quibusve incrementis, ad illam immensam magnitudinem, quæ postmodum ingentissimo sui pondere laborare cœpit, pervenerit: quemadmodum a regibus ad populum, a populo ad senatum jura comitiorum, potestasque sit translata, et rebus iterum ita dictantibus denuo jus dominationis ad imperatores redierit, ut essent, qui longa serie sæculorum firmatam tantam rerum molem arbitratu suo librarent, et moderarentur.

b) Possit et hæc magistratus definitio non sufficere, nisi adjiciatur quid magistratus a judice differat: quod nec passim notum est, nec erit a Cujacii methodo alienum, qua in his Paratitlis brevitate insigni, et perspicuitate non vulgari, omnia definit, et distinguit. Non incommode hæ possunt differentiæ assignari. Magistratus habet jurisdictionem: Judex vero simplicem notionem, et cognoscendi, ac judicandi facultatem, ad quod pertinet quod est in l. 5. *D. de re jud.* et l. 9. §. *Notionem. D. de ver. sig.* Hac ratione judices non exequuntur sententias suas (quia id majoris momenti est, et jurisdictionis aliquam potestatem designat) sed ipsi magistratus, qui eos dederunt, *l.* 15. *A Divo Pio. in pr. D. de re jud.* Inde oritur differentia alia, quod magistratus jus suum habeant a principe, a senatu, aut a republica: Judices vero dentur a magistratibus: Imo judicis dandi licentia jurisdictionis portio est, *l.* 3. §. *fin. D. de jurisd. omn. jud.* Iterum magistratus habent veluti summam judiciorum, et ad causarum universitatem sunt dati. Judices autem singulis negotiis, et litibus ipsi magistratus addicunt. Ipsi etiam ordinario dantur. Magistratus vero extra ordinem cognoscunt de rebus plerumque, quæ celeritatem aliquam requirunt, nec moram patiuntur: qua de re est *Tit. 13. de var. et extraor. cog. inf. lib. ult.* quod idem est de his, in quibus vis imperii major elucet, aut cum aliqua sui dignitate potestas jurisdictionis exercetur: qualia sunt, quæ hic Cujacius recenset, jubere cavere, cum quis damni nomine, quod ex ruina vicini ædificii sibi imminet, desiderat a vicino securitatem præberi, cautione sive stipulatione damni infecti, et id fieri jubet prætor aliusve magistratus: Jubere possidere, cum non cavente vicino, ad coercendam ejus contumaciam prætor, aut præses, mittit auctorem in possessionem ejus rei, cujus nomine, ut caveatur postulat, et postmodum possidere jubet, l. 4. *l.* 7. *in pr. D. de damn. inf.* quod et fit in stipulatione legatorum *Tit.* 3. et 4. *lib.* 36. *inf.* et cum venter in possessionem mittitur, *Tit.* 9. *lib.* 37. aliisque ex causis, de quibus est *Tit.* 4. *lib.* 42. Hinc quoque fit, ut sæpius etiam in Novellis Justiniani fiat judicum distinctio: ut alii quidem imperium habeant, sive ἀρχὴν, quales magistratus: alii qui jurisdictione non funguntur, quales judices dati. Superest hæc differentia inter magistratum, et judicem: quod magistratus officium inter honores recenseatur, quod illo administratio rei publicæ continuatur cum aliquo dignitatis gradu, *l.* 14. *Honor. in pr.* et §. *pen.*

D. de mun. et honor. unde jus honorarium, actiones aut obligationes honorariæ solent appellari, quæ a magistratibus proficiscuntur: cæterum judicandi necessitas inter munera personalia habetur, quæ sine titulo dignitatis subeuntur, *d. l. Honor.* §. 1. et *l.* 18. *Munerum.* §. 14. *D. de muner. et hon.*

c) Non dissimilis, jurisconsulti definitio apud Ciceronem *lib.* 1. *de Orat.* Si quæreretur quisnam jurisconsultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum, et consuetudinis ejus, quæ privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad agendum et ad cavendum peritus esset. De jurisconsulto etiam accipiendus hic Horatii locus:

. . . . . . vir bonus est quis?
Qui consulta patrum, qui leges juraque servat,
Quo multæ, magnæque secantur judice causæ,
Quo responsore, et quo causæ teste tenentur.

TIT. III. *De Legibus, Senatusqueconsultis, et longa consuetudine.*

V. Tit. 2. lib. 1. Instit. et Tit. 17. 18. 19. lib. 10. et Tit. 53. lib. 8. C.

Juris civilis hoc titulo partes exequitur tres; leges, quo nomine non populi tantum *a*), sed etiam plebiscita significantur, quæ ex lege Hortensia non minorem vim habent, quam totius populi jussa *b*); Senatusconsulta, quæ solus Senatus decrevit sine lege; et longam consuetudinem, id est, tacitum populi consensum plurimorum annorum observatione inveteratum. Quas in extremo tituli conclusit his verbis; (*) ***Ergo omne jus, aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmavit consuetudo.*** Jus enim, quod expressus consensus populi, vel plebis fecit, lex est *c*); Quod necessitas constituit, Senatusconsultum, *l.* 11. §. *Deinde quia difficile. supra tit. proximo.*

a) Cujacius hoc loco legis nomen specialiter accipit: cujus definitio hæc: Jus quod populus Rom. Senatorio Magistratu interrogante, veluti consule constituit. Cæterum, si generaliter hoc vocabulum sumatur, continet omnem juris constitutionem, non populi modo, aut plebis, sed principis, aut senatus, scriptum jus, aut non scriptum, quo quid vetatur, jubetur, permittitur, aut punitur: quamobrem ejus definitio alia est, qualis quæ traditur a Papiniano, et ex Chrysippo, et Demosthene refertur in *l.* 1. et 2. *hoc tit.*

b) Hinc est, quod Cicero in Topicis, dum juris scripti partes, quæ suo tempore obtinebat, recenset (leges, senatusconsulta, magistratuum edicta, responsa prudentum) plebiscitorum non meminit, hac scilicet ratione, quod jam tum a legibus non differrent, et hinc etiam, quod lex Aquilia dicatur, quæ tamen e plebe, interrogante Aquilio tribuno est lata, §. *Illud. de lege Aquil. apud Justin.* Sed non ineleganter Cicero in loco superiori inter partes juris civilis recenset res judicatas, nec enim est dubitandum, quin ejusmodi præjudicia accipi debeant, ubi certum est æquitate arbitra constitisse.

c) Recte itaque Dio Chrysost. orat. περὶ ἔθους, vocat consuetudinem δίκαιον ἑκούσιον, Jus scilicet voluntarium, quod quasi ipse populus volens, et consentiens, sibi imposuit, et eam sic definit, εὕρημα ἀνθρώπων, οὐδενὸς, ἀλλὰ βίου, καὶ χρόνου.

TIT. IV. *De Constitutionibus principum.*

V. §. 9. Sed et quod. de ju. nat. gent. et civ. apud Just.

Sequitur quarta juris civilis, quod scilicet ipse princeps constituit, cujus Augusti privilegio eadem est potestas, quæ populi fuit *a*).

a) Constitutiones autem principum dividuntur in decreta, rescripta, edicta: his enim tribus modis jus fecit princeps, cum cæteræ juris partes unius generis sint. Sunt autem decreta sententiæ imperatorum qui e latere sibi assidentibus supremi consessus consiliariis, summis ut plurimum jurisconsultis, de lite aliqua cognitionem susceperunt, unde præjudicium trahitur ad similes controversias dirimendas: Cujusmodi plures sex libris decretorum Paulus jurisconsultus retulerat: ut ipse Cujacius docet, *lib.* 2. *Obs. cap.* 26. Rescripta sunt literæ, vel responsa principis, quibus de re dubia consultus, ad libellum rei gestæ seriem complectentem rescribit, et negotio proposito imponit definitionem ultimam, unde exemplum ducitur alterius quæstionis similiter explicandæ: et ex his fere totus Justiniani Codex compositus est. Edicta vero sunt statuta generalia, quibus quid jubet aut vetat princeps ad totius reipublicæ compendium, et utilitatem, non demonstrata persona, aut negotio certo eu modum imponere voluerit, quod tamen in decretis, et rescriptis plerumque accipit. Ejusmodi sunt Novellæ constitutiones Justiniani fere omnes, ejusmodi sunt etiam quinquaginta decisiones, quæ sunt in Codice, et si quæ similes. Nota edictorum hæc, quod plerumque ad populum, aut Senatum, vel præfectum prætorio dirigantur.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib.* 1 *cap.* 1.

TIT. V. *De statu hominum.*

V. librum 1. Instit. tit. de jur. pers. Tit. de ingen. et Tit. de libert.

Expositis partibus juris, quæ omnes sunt constitutæ hominum causa, incipit tractare de hominum ipsorum jure, sive de statu conditionis cujusque, et alius est status capitis *a*), alius status servitutis.

a) Id est libertatis, nam soli liberi caput habere dicuntur.

TIT. VI. *De his, qui sui vel alieni juris sunt.*

V. Institut. eodem tit.

De statu servorum hic etiam agitur aliquid: itemque liberorum, alios esse patresfamilias, alios filiosfamilias. Patresfamilias suæ potestatis sunt, qui scilicet in domo sua dominium obtinent. Filiifam. et servi, alienæ potestatis.

TIT. VII. *De adoptionibus, et emancipationibus, et aliis modis, quibus potestas solvitur.*

V. Instit. lib. 1. Tit. 11. et 12. et Tit. 48. et 49. l. 8. C.

Filiosfam. nativitatem facere docuit titulo superiore. Isto docet etiam legem facere filiosfam. id est, adoptionem *a*). Adoptio *b*) enim est legis actio, qua qui mihi filiusfam. non est, ad vicem filiifam. redigitur. Et quia si forte, qui non est quidem mihi filiusfam. sed Titio, a Titio mihi detur in adoptionem, hac ratione fit, ut desinat esse in potestate Titii et recidat in potestatem meam: ideo huic rationi et alias adjungit, quibus solvitur potestas, veluti, emancipationem, manumissionemque. Dico emancipationem *c*) manumissionemque: nam legitima emancipatio est solemnis alienatio filiifam. veluti mancipii, quam mox sequitur manumissio ejusdem. Anastasiana emancipatio aliter fit, itemque Justiniana *d*). Neque vero etsi titulus polliceatur alios modos solvendæ potestatis, quidquam specialiter de aliis, veluti sacerdotio *e*), deportatione, morte, in eo tractatur.

a) Filiusfam. etiam constituitur per legitimationem, quæ fit concubinatu in matrimonium verso, vel curiæ oblatione, aut diplomate principis, aut aliis quibusdam modis, qua de re est §. *ult. de nupt. apud Just. N.* περὶ νόθων, et totus *tit. C. de nat. lib.*

b) Adoptio ibi definitur, quatenus genus est, id est, quatenus complectitur eam, qua pater filium quem habet in potestate, alienæ potestati subjicit, quæ proprie dicitur adoptio: et eam, qua qui sui juris est, seipsum dat in adoptionem, quæ proprie dicitur arrogatio. Et fit ex rescripto principis, olim apud populum, ubique interrogato eo qui adoptatur, et in glossis Basilicorum dicitur, ἡ ἐκ βασιλικῆς κελεύσεως γινομένη διὰ προστάγματος, καὶ παράκλησιν.

c) Dicitur autem emancipatio, quod fieret per solemnem mancipationem, quæ erat species alienationis factæ per æs, et libram, ut fere legis actiones omnes.

d) Fit Anastasiana emancipatio precibus imperatori oblatis, et eas rescripto elicito, quo patri permittitur liberos suos e manu sua dimittere: eo etiam rescripto apud judicem actis intervenientibus insinuato. Justiniana rescriptum non desiderat, sed solam patris professionem apud judicem actis intervenientibus declarantis, se a sacris, et potestate sua filium filiosve liberare quod et hodie in usu est. Neutra vero requirit tres illas venditiones imaginarias, circumductiones, et injuriosa rapismata, omnemque illam juris veteris observantiam, *l. pen. et ult. C. de emancip. lib.* Nulla etiam in his contrahitur fiducia, quia id agebatur, ut parens naturalis in emancipatione manumissor patronusve existeret filii sui, ut per hoc, et tutor ejus

fieret, si impubes filius esset, et ei succederet, et patronus, si ipse filius emancipatus sine liberis moreretur.

e) Cum sacerdotio finiri patriam potestatem Cujacius tradit id referendum ad jus vetus, quo virgo in familiam Vestæ cooptata sui juris fiebat, et is, qui flaminium diale, id est, Jovis sacerdotium adipisceretur, esve, quæ in manum Flaminis matrimonio conveniret, a patrio jure exibant, inque ipso jure, sine capitis diminutione alia, ut referunt Gellius *lib. 1. cap. 12.* Tacitus *lib. 4. Annal.* Ulpian. *in Fragm. tit. 10. in fi.* ad quod referendum, quod est in *l. 3. §. ult. D. ad SC. Maced.* Cæterum apud principes Christianos non obtinuit, sacerdotium, ac ne episcopatus quidem summam dignitatem inducere liberationem patriæ potestatis, *l. 52. Sacrosanctæ. C. de Episc. et Clericis.* Novo Justinianus induxit, ut qui episcopatus sacros apices esset adeptus, patria potestate liberaretur, N. 81.

TIT. VIII. *De divisione rerum, et qualitate.*

V. Instit. lib. 2. Tit. 1. et 2.

Exposita differentia, et qualitate hominum, modo exponit rerum. Divisio differentiam, differentia qualitatem ostendit. Rerum igitur alios esse divini juris, alias humani. Vel alios publicas, alios communes, alias universitatis, alias nullius *a*), alias singulorum: item alias corporales, alias incorporales.

a) Res nullius vocat, quæ nec alicujus fieri possunt, quales sacræ, religiosæ, sanctæ. Nam aliæ dicuntur nullius, quæ alicujus fieri possunt, veluti, feræ, aves, pisces, gemmæ, quæ sunt in littore maris, res a domino pro derelictis habitæ, et si quæ similes.

TIT. IX. *De Senatoribus.*

V. Tit. 1. lib. 12. C. qui est de dignitatibus.

Homines de rebus suis disceptant in Senatu, vel apud magistratus: et judices. Congruenter ergo post hominum rerumque divisionem, et judicum divisio multiplex sequentibus titulis exponitur. Senatores erant in urbe primum, non ut postea, quicunque sententiam in Senatum lecti erant, consilii publici causa.

TIT. X. *De officio Consulis.*

Officium Consulis est vocare Senatum *a*), Reipub. consulere, consilium præbere, tutores, judices, vel arbitros dare *b*), pignora capere *c*), mittere in possessionem, restituere in integrum, cognoscere de præjudiciis *d*), de fideicommissis, de alimentis *e*), de pollicitationibus *f*), delicta coercere, non tamen relegare, *l. 5. infra, De interd. et releg.* Cætera quæ commemoravi, si non hoc titulo, his Digestis omnia suos habent locos.

a) Non solius tamen Consulis fuit jus vocandi, aut habendi Senatus, sed more majorum, etiam Senatus haberi potuit per Dictatorem Trib. plebis, Interregem, Præfectum Urbis, per Tribunos quoque militares, et Decemviros, quibus imperium consulare aliquando competit. V. Gell. *lib. 14. cap. pen. et ult.*

b) Describit Cujacius officium Consulis, quale fuit translata in Cæsares imperii potestate: nam in libera repub. non nisi de rebus majoris momenti, quæ ad summam reipublicæ pertinebant, eorum cognitio fuit. Consilium autem præbere intelligit, cum lex Ælia Sentia minor viginti annis vult manumittere servum suum, et justa causa manumissionis adprobari debet.

c) Et hæc pignoris captio species est coercitionis adversus contumaces, *§. pen. de satisd. tut. apud Just. l. 5. §. 10. Si quis. D. de agnos. lib.* et alibi passim, quomodo etiam fuit animadversum adversus senatores, qui in senatum vocati non adfuissent. A. Gell. dicto *cap. pen. lib. 14.*

d) Præjudicia intelligit actiones præjudiciales, sive quæstiones de statu, per quas quæritur, an aliquis liber, an servus sit; libertus, an ingenuus, filius legitimus, an illegitimus.

e) Cum dicit Cujacius Consulem de alimentis cognoscere, id referendum ad ea alimenta, quæ pater a filio petit, aut filius a patre, aut patronus a liberto, aut libertus a patrono; nam ea de re Ulpianus scripserat, *lib. 2. De officio Consulis*, ut docet inscriptio *l. 5. D. de agn. et al. lib.* quamquam etiam de alimentis testamento relictis eorum cognitio fuit, si ea peterent alimentarii, *l. 3. §. ult. D. de alim. vel. cib. legat.* Cæterum utrum de alimentis ex testamento debitis transigi posset, personarum rerumque pensatis circumstantiis, Prætoris Romæ, Præsidis in provinciis notio fuit, *l. Cum hi. in pr. et §. 18. Sed nec. inf. de transact.*

f) De his est *Tit. 12. lib. 50. Digestorum*. Id autem videtur Cujac. adjecisse propter l. 8. ejus tit. 10. quæ sumpta est ex lib. 3. quem Paulus scripserat de officio Consulis.

TIT. XI. *De officio Præfecti prætorio.*

V. Tit. 29. et 30. lib. 1. C.

Præfectus prætorio *a*) est prætorianorum militum, sive aulæ præfectus, cui princeps rerum, judiciorumque summam commisit, *l. Quilibet. C. de decur.* qui et vice sacra judicat, *l. 1. C. de offic. vic. l. A. Procoss. C. Theod. de appellationib.* et cunctarum provinciarum maximam potestatem habet, *l. Ne quis C. de Decur.* cujus formæ, vel τύποι pro lege sunt, unde et ἐπαρχικὰ dicuntur (*). Et præter hunc, vel vicarium ejus, nullus magistratus habet plenissimum imperium merum. Alii partes tantum aliquas habent, ut consul jus gladii, sed non jus relegandi, ac similiter præses jus gladii, et jus damnandi in metallum, non jus deportandi *b*), vel confiscandi, quin et gladio tantum vitam adimere potest non securi, non telo, non laqueo, quia jus gladii tantum accepit: et restricte accipiuntur quæcunque ex mero imperio c) magistratui permittuntur.

a) Ipse enim præfectus prætorio Ἔπαρχος dicitur, unde jus honorarium, quod ab eo proficiscitur, recte potest vocari ἐπαρχικόν, et ἐπαρχικὰ ipsa ejus edicta.

b) Videtur labi Cujacius, dum dicit Præsidem jus deportandi non habuisse: nam exilii pœnam (quæ eadem est cum deportatione) procuratorem Cæsaris, qui vice Præsidis fungitur irrogare posse docet, *l. 2. C. de pœnis.* Sed dicendum, Præsidem deportare quidem, et insulam assignare non posse, verum si quem in insulam deportandum putet, hoc ipsum Principi significare missa relatione plena, *l. Inter. 3. 1. D. de interd. et rel.* et ea de re plura Cujacius ad *l. Si quis. §. Ejus qui, D. de inj. rupt. et irr. fac. test.*

c) Inde fit, ut in his, quæ sunt meri imperii non liceat ducere argumentum a majori ad minus, ut idem Cujacius docet *lib. 1. Quæst Papin. ad l. 1. D. de offic. ejus, cui mand. est. jurisd.*

TIT. XII. *De officio Præfecti urbi.*

V. Tit. 31. lib. 1. C.

Præfectus urbi est magistratus, cui urbis, terminorumque ejus curam princeps commisit *a*). Officium igitur ejus præcipuum urbem custodire, et omnia crimina audire. Seneca XII. Epistol. 1. Piso urbis custos, cujus officio tutela urbis continebatur. Juvenalis XIII.

Hæc quota pars scelerum, quæ custos Gallicus urbis,
Usque a lucifero, donec lux occidat, audit.

Fines autem, sive termini urbis Romæ non continentibus finiuntur, sed centesimo *b*).

a) Præfecti prætorio nullum omnino in libera republica: potestas tamen ejus erat pene magistrum equitum, qui Dictatori jungebatur. At quemadmodum ordinariam potestatem Dictator non habebat, sed per temporum vices creabatur, ut magistratu tantum spatio sex mensium fungeretur: ita nec magister militum. Iis facilius comparentur Tribuni Celerum, qui sub regibus Romanis secundum ab his locum obtinebant, *l. 2. §. 14.* et quod ad magistratus, et *§. 18. Populo D. de orig. jur.* Potestas igitur, et nomen præfectorum prætorio sub imperatoribus ac Augusto cœpit: qua de re Petrus Faber *lib. 1. Semestr. cap. 1. et seqq.* ducit altiores lineas. Quantum ad Præfectum orbis, ejus nomen antiquum fuit in republ. Romana, ejusque originem Tacitus *lib. 6. Annal.* repetit a Romulo, et ut postmodum exactis regibus in libera Rep. retentus est, adeo ut absentibus Consulibus habendi senatus jus haberet, ut docet *Gel. lib. 14. cap. ult.* ita regimentis Reipubl. ad Imperatores translatis ejusdem potestas mansit.

(*) *Vide Merill variant. ex Cujac. lib. 1 cap. 2.*

b) Id est, centum millibus passuum, quæ efficiunt quinquaginta leucas, quamquam ea de re mirum in modum dissentiunt Gallicorum verborum interpretes, quorum alii leucam æstimant quatuor millibus passuum, alii mille et quingentis. Magis est tamen ut duobus millibus passuum æstimetur: nam iter unius diei, quod apud nos constat decem leucis, in jure confici dicitur viginti millibus passuum, §. 18. *Qui autem. Inst. de exc. tutor. et curatorum*, et aliis locis vulgaribus. Sed cum varie æstimetur longitudo leucarum pro diversitate provinciarum, magis est, ut duo millia passuum efficiant unam duntaxat leucam, cujusmodi a Lutetia ad triginta circiter leucas in ambitu numerantur: nam quæ extra illum ambitum se protendunt, longiores sunt; et quo magis ab ipsa receditur, magis magisque etiam obtinet spatium leucarum esse longius. Hac distinctione commodissima possunt illa componi, quæ incerte ab aliis de ratione dimetiendi itineris, leucarum longitudine ad numerum passuum reducta. Si qui volunt plura de ea re nosse, videndos Raguellus in Indico vernaculo, in verbo, *banlieue*, et in verbo, *lieue*. Vigloerius in adnotationibus ad commentarios Cæsaris, Cujacius in recitationibus ad *cap. 15. Extr. De foro comp.* Gothofredus ad *l. 1 §. 4. D. h. t. ad l. 21. § 13 D. de exc. tutor. et curat. ad l. 14. de verb. sig.* et alii quamplurimi auctores ab eo etiam laudati.

TIT. XIII. *De officio Quæstoris.*

V *Tit. 23. lib. 1. C.*

Quæstor curam gerit pecuniæ publicæ conquirendæ, et conservandæ, et in varios usus erogandæ, quod facere nequit sine jurisdictione, et imperio. Est igitur magistratus: ut non abs re Ulpianus eodem libro singulari de Quæstoris officio *l. 3. de jurisdictione* (est enim emendanda illius inscriptio ex ista) distinxerit merum imperium *a)* a misto: hoc enim jure magistratus quæstori competit, illud non item: et possessionis igitur bonorum, et judicis dandi licentia quæstori competit. Cicero in divinatione: *Quæstor Cæcilius judicium dat, si paret eam se et sua Veneris esse dixisse: judicant recuperatores: iste in possessionem bonorum mulieris mittit.* Fateor tamen initio imperium non habuisse, quia nec vocationem, nec prehensionem *b)*. Erat igitur magistratus sine imperio, ut ædilis curulis, et magistratus municipalis hodie. Neque vero in urbe solum Quæstores fuerunt, sed et in provinciis erant, qui prætores, vel præsides comitabantur, et nonnumquam cum jure prætorio sortito delecti addictique præsidibus, et ab eis, ut Plinius, et Cicero scribunt, assumpti in filiorum locum, adeo ut nec quæstoribus præsides, vel prætores suos accusare liceret. Porro ex quæstorum numero in urbe erant Candidati Cæsaris, e quibus se fuisse cum fratre Vellejus Paterculus scribit, et ab eo honore ad præturam conscendisse. Erat enim is honos ad amplioris honoris gradum primus ascensus, et, ut Asconius Pedianus ait, prima Senatoris administratio, et communicato primum plebis honore quæsturæ, id plebi ingenti victoria fuerit adversus patricios, quemadmodum T. Livius scribit: quæsturam namque non honoris ipsius fine æstimabant, sed patefactus ad consulatum, ac triumphos locus novis honoribus videbatur. Porro recitabant principes per quæstores, qui ab eo munere Candidati Cæsaris dicebantur, in Senatu orationes suas, et epistolas, et libellos, quod multis auctorum locis comprobari potest, hic tamen sufficiat Spartiani in Adriano: *Quæsturam gessit, in qua orationem Imperatoris in Senatu agrestius pronuntians risus est.* Libros dicit Ulpianus hoc loco, ut Plinius v. Epist. *Pauci dies, et liber principis severus, et tamen moderatus.*

a) Id est, ex *l. un. hujus tit.* Merum autem imperium est coercendorum facinorum potestas, lege data, ac definita nomiostim. Mixtum vero imperium, et potestas, quæ jure magistratus competit proprio, et ingenito. Cuj. *lib. 21. Obs. c. 30 et lib. 1. Quæst. Pap. ad l. 1 D. de offic. ejus, cui mand. est jur.* ot et ad *l. 1. D. de juris. omn. jud.* Rectiores hæ Cujacii definitiones, quam quæ propositæ ab Ulpiano in *d. l. 3* nam cum Ulpianus definit merum imperium esse jus gladii, vel mixtum imperium consistere in danda bonor. possessione rem definit per exemplum sive per τύπον, quæ species est definitionis imperfectæ. Definitio alia fit κατ' ἀντίληψιν, alia per τύπον, sive per exemplum, alia κατὰ διαφοράν, alia ἐννοηματική, alia ποιότης, alia ὑπογραφική, alia κατὰ ὑποτύπωσιν, alia κατὰ μεταφοράν, alia κατὰ ἀφαίρεσιν ἐναντίου, alia κατ' ἔλλειψιν ὁλοκλήρου ὁμοιότητος, alia κατὰ ἀναλογίαν, alia κατὰ ἔπαινον, alia κατὰ ψόγον, alia κατὰ πρός τι, alia κατὰ τὸν ὅρον, alia κατ' αἰτιολογίαν, alia κατὰ ἐτυμολογίαν, alia κατὰ παρονομασίαν: Hæ sunt imperfectæ, de quibus *Boet. lib. 3. in Topica Ciceronis*, et *Alciatus lib. 9. Parer. cap. 21.* Una perfecta est, et propria, quæ constat genere, et differentiis, et fit ex præscripto Dialecticæ, quales superiores ea Cujacio sumptæ, quales omnes quas idem Cujacius in his paratitlis proponit: cujusmodi regulas, et definitiones in promptu habere non est nisi periti, et præstantis Jurisconsulti, ut eo etiam nomine laudet Papinianum idem Cujacius, quod nullus sit Jurisconsultus, qui tot regulas, tot definitiones conferat. Definitionis ipsius (quia huc usque sermo processit) hæc ex Platone definitio, ὁρισμός ἐστι λόγος σύντομος δηλῶν τὰς τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου πράγματος.

b) Vocationem, et prehensionem habent magistratus, qui juri dicundo præsunt, qualis prætor, præfectus urbi, et alii: prehensionem tantum qui intercessionibus faciendis aderant, ut injuria, quæ coram fieret, coerceretur, cujusmodi olim erant tribuni plebis. Nec prehensionem vero, nec vocationem illi, qui administratione aliqua fungebantur, cui jurisdictio, neque imperium inest. Cujusmodi quæstores, qui ob hæc neque lictorem habebant, neque viatorem, *Gell. lib. 13. cap. 12.*

TIT. XIV. *De officio prætorum.*

V. *lib. 1. C. Tit. 20.*

De officio Prætorum titulus inscriptus est, quoniam duo fuere in urbe prætores; unus qui jus dicebat inter cives, qui major prætor, Festo auctore, dicebatur; alter qui inter peregrinos, vel inter cives, et peregrinos: et hos etiam significat *l. 18. C. de appellat.* dum ait utrumque prætorem. Fuere et alii plerique minores, non qui enumerantur tantum *l. 11. de origin. jur.* sed his postea ab Imperatoribus adjecti complures *a)*. Cæterum urbani, et peregrini *b)*, jurisdictio quanta fuerit, Edicta demonstrant, quæ omnes actiones complectuntur, et quod tandem non ex antiquis legibus, sed ex edictis prætorum homines jura addiscere cœperunt. De criminibus notio horum prætorum non fuit.

a) De prætorum progressu, origine, et numero Lipsius abunde in com. ad Tacitum *lib. 1. Annal.* qui tamen non facit mentionem prætoris fideicommissarii, et libertatum, quorum frequens mentio in jure. Prætorem autem veteres omnem magistratum, cui exercitus pareret, appellabant. Ascon. in Epist. Ciceronis ad Q. fratrem Asiæ Proconsulem. Quin, et non modo judiciorum, sed armorum etiam ei cura fuit, ut tradit Just. N. 24. qui etiam Prætorem ita vocatum ait, ἐκ τοῦ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἰέναι, καὶ παρατάττεσθαι; unde etiam στρατηγὸς dictus, et proprætor ἀντιστράτηγος apud Dionem, Plutarchum, et Polybium passim.

b) Videndos Thoph. in Paraphrasi Instit. de Jur. nat. gent. et civ. §. Prætorum, *l. 2 § 28. Post aliquot deinde, D. de orig. jur.* et *l. Si oleum. §. Hæc de dolo, D. de dolo*, et Hotom. in descript. magistratuum Rom.

TIT. XV. *De officio Præfecti vigilum.*

V *Tit lib. 15. l. 1. C.*

Magistratus separantur ab his, qui extra ordinem jus dicunt. *l. 7. §. ult. tit seq.* Dixit vero supra de magistratibus urbanis, nunc de his, qui extra ordinem in urbe jus dicunt, cujus generis est præfectus annonæ, et præfectus vigilum, *l. 11. §. Nam præfect. de orig. jur.* Præfecto vigilum commissæ sunt urbis excubiæ, et vigilum cohortes, ne quid per noctem *a)* in urbe delinquatur, neve quod in ea incendium exoriatur.

a) Inde dictus νυκτέπαρχος, sive νυκτὸς ἔπαρχος: quamquam et magistratui hoc vocabulum Justinianus demit, et Prætoris dignitatem, et nomen attribuit N. 13. dicti quoque τῶν νυκτῶν ἐπιμεληταί.

sive νυκτέπαρχοι vigilum præfecti, quod dispositas agendis excubiis per angiportus militum stationes haberent, eosque introduxit Augustus propter incendia, ut Dio lib. 55. tradit, et post eum Xiphil. in Augusto. Antea tres viri erant, qui nocturnis vigiliis præessent, quod præter *l. 1. D. h. t.* docet etiam Plauti locus in Amphitrione, ubi servus nocte iter faciens ait, quid faciam? nunc si tres viri me in carcerem compegerint. Verum nocturnis non tantum incendiis præpositus fuit magistratus, sed et ejus munus fuit fures coercere, ut apparet ex *l. 56. §. 1. D. de furtis l. pen. D. de cond. ob cau. dat.* Plura Cuj. ad d. *N.* 13. Continet hic tit. tres leges.

TIT. XVI. *De officio Proconsulis, et legati.*

Superiores tituli sunt de his, qui in urbe jus dicunt. Sequentes de his, qui in provincia, quorum jurisdictio plenissima est. Funguntur enim vice, et officio omnium magistratuum urbanorum, et initio quidem quos in provincias mittebat Senatus, hi Proconsules dicti sunt, quod cum imperio consulari mittebantur. Dabantur bis legati, quibus scilicet mandarent jurisdictionem suam: nec enim legatos suo sibi judicio deligebant. Dabantur plerumque plures, et ob id *l. 11. Quis a quo appell. Appellari a legatis proconsul potest* a. Et Imperatores proconsuli, *l pen. de offic. ejus cui mand. Cum propriam*, inquiunt, *jurisdictionem legatis tuis dederis.*

a) Quod non habet locum in aliis, qui mandatam a magistratu jurisdictionem habent: eam enim omnino vicariam operam præbeant pro delegante, nec suo jure quicquam habeant, perinde ac si ab ipso delegante sententia dicta esset, is idem provocatur, qui provocaretur, si is, qui jurisdictionem suam mandavit per se negotii cognitionem suscepisset, *l. 1. §. ult. D. eod. tit.* quia a quo appell. Cuj. lib. 1. *Quæst. Pap.* ad *l. 5. D. h. t.* et lib. 7 *Obs. c.* 21. excipitur princeps, vel summus Pontifex, qui provocari possunt, si appelletur a sententia judicum a se delegatorum, quod ratio necessitatis admittit, quia nullus hic major magistratus, deinde quia non eandem jurisdictionem mandant, quam habent, sed partem tantum: plenitudinem autem potestatis, et imperii retinent sibi.

TIT. XVII. *De officio Præfecti Augustalis.*

V. Tit. 41 lib. 1. C.

Præfectus Augustalis est, qui in Ægypti provinciam mittebatur Proconsulari potestate ex Equitibus, non ex Senatoribus *a*). Præf. Ægypti, *l. Apud præfect. de mand vind. l. 1. de tut. et cur. dat.*

a) Cur id ab Augusto factum ipse Cuj. docet in Par. C. h. tit.

TIT. XVIII. *De officio Præsidis.*

V. Tit. de officio rectoris provinciæ lib. 1. Cod.

Quos in provincias mittit princeps, hi proprie præsides *a*) appellantur, vel legati Cæsaris, vel ut Dio scribit, LIII. proprætoros.

a) Præsidis nomen generale est, et significat etiam proconsulem, *l. 1. D. hoc. tit.* Verum hoc nomine specialiter designatur is magistratus, qui a principe mittitur in has provincias, quas princeps curæ suæ fecit: qua ratione dici potest, præsidis nomen nullum fuisse in libera Rep. Sed hi, quibus regendæ provinciæ mandabantur, erant proconsules, aut Proprætores: Proconsules iis provinciis præerant, quæ nondum quietæ omnino, ideoque majori potestate contineri debebant, qualis Gallia olim: Proprætores in eas mittebantur, quæ magis fidæ populo Rom. qualis Sicilia. Postea translato ad Cæsares imperio, aliæ provinciæ populo fuerunt assignatæ, quæ stipendiariæ dictæ: aliæ principi, quæ tributariæ, qua de re Theoph. in Græca paraphrasi Inst. § 40. per traditionem, de rer. div. et Harmen. ἐν προχείρῳ *lib. 1. tit. 2 §. 46.* Id factum maxime ab Augusto, qui ut ait Svet. in ejus vita cap. 47. provincias validiores, et quas annuis magistratuum imperiis regi, nec facile, nec tutum erat, ipse suscepit. Idem recenset Dio lib. 53. et Strabo lib. 3. et ult. in fi. Igitur in eas provincias, quæ populo erant concessæ, mittebantur proconsules ex Senatu, sortitione facta, ut in libera Rep. In eas vero, quas princeps ad suam curam revocaverat, mittebat ipse præsides ex Senatu, aut equitibus quos vellet, qui dicti etiam πρεσβευταὶ καὶ ἀντιστράτηγοι, id est legati Cæsaris, et proprætores ut hic Cujacius docet ex Dione. Cæterum inter proconsules, et præsides, sive legatos Cæsaris, et proprætores ultra quam supra positum, fuerunt differentiæ multæ. Hæ nimirum, quod proconsules fascibus, et infulis, aliisque insignibus imperii, et jurisdictione voluntaria uterentur, statim atque urbem, id est, civitat. Roman. egressi essent, nec prius deponerent, quam in urbem essent regressi: præsides vero nonnisi provinciam ingressi, imperium, aut jurisdictionem usurparent, et deponerent etiam statim atque provinciam excessissent, aut in eam successor venisset. Proconsules item annui erant magistratus, et finito anno magistratum deponebant: præsides vero, quamdiu principi placuisset. Et vero id maxime solitum Tiberio lib. 1. Annal. in fi. Tacitus prodit, ut provincias illis quos semel probatos elegisset, prorogaret. Ea de re videndus Cujacius lib 21. *Obs. c.* 7. Sed illis discriminibus adjiett et illa Lipsius ad Tac. lib. 1. in excursu litt. M. Proconsules pacato habitu incedere solitos, præsidibus vero in more fuisse gladio accingi; Proconsules sex lictoribus, et fascibus usos: præsides quinque duntaxat, si consulatum nondum gessissent. Ita proconsules tres legatos habuisse, præsides unum. Sed potest et illa subjici inter hos, et illos differentia, quod Proconsuli una duntaxat provincia administranda committeretur; præsidi interdum plures quod docet Tacitus passim, et illo maxime loco lib 1. sub finem: *Prorogatur Poppæo Sabino provincia Mœsia, additur Achaja, et Macedonia.* Videnda quædam ea de re apud Hotomannum in descriptione Romanorum magistratuum.

TIT. XIX. *De officio procuratoris Cæsaris, vel rationalis.*

Παραλληλισμὸς est *a*), idem namque est procurator Cæsaris, et rationalis, qui scilicet in provincia judicat inter fiscum, et privatos, ut in urbe prætor a Divo Nerva constitutus, ac proinde procurator Cæsaris de bonis fisco vindicatis cognoscit, vel judicem dat, licet de crimine non cognoscat *b*), nec inter privatos jus dicere possit, nisi forte vicem præsidis tueatur, ut nonnunquam temporis causa provinciæ administratio legato, vel quæstori præsidis *c*), vel rationali committitur.

a) Figura est apud Grammaticos cum una res duobus vocabulis idem significantibus exprimitur, ut hoc loco, et apud Mart.

Et te patronum causidicumque voces.

b) Dici igitur debet in specie *l. 3. C. de his qu. ut ind.* jam constare de crimine insitæ cædis defuncti, alioquin præsidis cognitio esset, *l. 1. C. ubi caus. fis.* non procuratoris Cæsaris. Plura Cuj. lib 19. *Obs. c.* 13. Posset et illud tentari, Procuratorem Cæsaris, qui præsidis vicem non agit, habere tantum notionem, non jurisdictionem, quandoquidem judicem dare non potest, *l. 1. C. de pedan. jud.* quod inter effectus jurisdictionis connumeratur, *l. 3. §. ult. D. de jurisd. omn. jud.* Sed d. *l. 1.* est accipienda cum res agitur inter privatos, nec fisci aliquod negotium agitur. Cæterum si fiscus intercederet, recte ipse judicem dare posset, quod videtur Cujacius hoc loco admittere. Procuratores Cæsaris ex equitibus legebantur, et sicubi vicem præsidis gererent, in minores provincias mittebantur. Plura Lipsius ad *Tac. lib. 21. Ann.*

c) Hinc est, quod præcedentem titulum, qui fuit de officio præsidis hic sequatur, quod unus interdum idem sit, et præses, et Cæsaris procurator in eadem provincia.

TIT. XX. *De officio Juridici.*

V. Tit. fin. l. 1. C.

Alexandrinos judice uno fuisse contentos quem Cæsar dedisset, Spartianus *a*) scribit: hic est juridicus de quo agitur hoc titulo: cui postea adjecit etiam Severus ordinem decurionum.

a) Quod hic Cujacius recenset esse relatum a Spartiano, in Severo est. Cæterum, ut Ægypto Augustus Præfectum dedit, ita et Alexandriæ Juridicum, qui recte etiam dici potest Augustalis, ut docet ipse Cujac. in *Parat. C. hoc. tit.*

TIT. XXI. *De officio ejus cui mandata est jurisdictio.*

Proconsul mandare solet jurisdictionem suam uni ex legatis, vel omnibus, sed et præses cui videtur idemque prætor in urbe non tantum magistratui, ut prætor peregrinus jurisdictionem suam mandat prætori urbano, *Livii 24.* sed etiam privato *l. ult. hoc*

tit. et quidem totam, vel partem aliquam, *l. Solet. de jurisdict.* Mandato autem hujusmodi transfertur in mandatarium jurisdictio omnis, quæ jure magistratus competit, non etiam magistratus, non jurisdictio, quæ speciali jure legeque competit *a*).

a) Sed nec potest imperium merum, et gladii potestas in alium transferri, quia ea a lege sunt, *l. 70. Nemo potest gladii. D. de reg. jur.* quæ conjungende cum *l. 6. sup. de off. procons.* Ea igitur demandari possunt tantum, quæ jure magistratus competunt, id est, quæ magistratus habet ex consuetudine, et more majorum, nec sibi constitutione aliqua, aut lege specialiter sunt attributa, quæve jurisdictionis nomine veniunt, *l. 1 §. ult. D. hoc tit. l. 5. More. D. de jurisd. omn. jud.* Igitur legis actiones, tutoris datio, jus, quod habet magistratus, ut apud eum manumissiones, emancipationes, adoptiones, et cætera ejusmodi fieri possunt quia certis legibus, aut constitutionibus id specialiter magistratibus est permissum. Videndus ipse Cujac. *lib. 1. Quæst. Papin. ad l. 1. hoc. t.* Est autem summa differentia inter eum, qui vicem alicujus judicis agit, de quo *tit. 50. lib. 1. C. et hunc de quo hoc tit.* Prior enim jurisdictionem jure proprio habet, et plerumque datur a Principe ad tempus, in locum præsidis defuncti, et temporis causa moderamen provinciæ obtinet: is vero de quo hic agitur, alienam jurisdictionem, exequitur, mandato ipsius magistratus, nec tam habet jurisdictionem quam exercitionem jurisdictionis, ut ipse Cujac. docet *lib. 1. Quæst. Pap. ad l. 1. D. de offic. procons.* ex quo loco explicanda hæc verba Cujacii hic adscripta, quæ paulo sunt obscuriora (in mandatarium jurisdictionem omnem transferri, quæ jure magistratus competit, non magistratum ipsum) id est, exercitionem jurisdictionis, non jurisdictionem ipsam, ut inde constet delegatum a magistratu non habere jus subdelegandi, quod secus obtinet in his, qui delegati sunt a Principe, vel summo Pontifice, ut docent παρατιτλας, quas in libros Decretalium Gregorii IX. emisit, *Tit. de offic. et pot. jud. deleg.*

TIT. XXII. *De officio Adsessorum.*

V. lib. 1. C. Tit. de adsessoribus, et domesticis, et cancellariis judicum.

Adsessores quoque non sunt magistratus, sed consiliarii, et comites magistratuum urbanorum vel provincialium, vel quibus hi mandaverunt suam jurisdictionem, delati ad ærarium, vel in commentarium principis, inter eos qui salaria ferunt de publico, vel consiliarii judicum a principe datorum, vel procuratorum Reipublicæ *a*): nam et hi judices erant.

a) Procurator reipub. idem est qui administrator rerum civitatis in *l. ult. D. quod cujusque univers. et curator. reipub. toto tit. inf. de adm. rer. ad civit. pertin.* quo loco ipse Cujac. dicit judicem fuisse rerum ad civitatem pertinentium, atque ipsum curatorem, sive procuratorem reipub. habuisse adsessores docet *l. ult. hoc tit.* Cæterum ab eo magistratus municipales, et defensores plebis differre docet l. SC. *de donat.* et *l. 5. de exhib. et transmitt. reis. C. eod.*

LIBER II. DIGESTORUM

TIT. I. *De jurisdictione.*

V. Tit. 13. lib. 3. C.

Decursis breviter generibus magistratuum, et officiis eorum, recte datur titulus generalis de jurisdictione: nam jurisdictio proprie notio est, quæ jure magistratus competit *a*); quæ enim mandata a magistratu, aut a lege specialiter magistratui delegata est, non jure suo competit. Officio quidem magistratus continetur, sed jurisdictione non continetur *b*).

a) Jurisdictio autem et mixtum imperium eadem res prorsus, ut ipse Cujacius docet *lib. 21. Obs. c. 30.* et *lib. 1. Quæst. Pap. ad l. 1. sup. de offic. ejus cui mand. est jurisd.* Quare definitio mixti imperii, quæ supra *t. 13. lib. 1.* desumpta est ex ipso Cujacio, eadem est prorsus cum ista. Quod itaque dicitur in *l. 4. h. t.* jubere cavere prætoria stipulatione, et in possessionem mittere, magis imperii esse, quam jurisdictionis. Illud vocabulum (magis) sumitur συγκριτικῶς non δεικτικῶς ut idem Cujacius recte defendit *lib. 2. Obs. cap. pen.* et fusius in repetita prælectione hujus t.

b) Eo pertinet quæ notata III. pen. libri superioris, in eum cui jurisdictio mandata est, non tam jurisdictionem ipsam quam exercitionem jurisdictionis transire.

TIT. II. *Quod quisque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utatur.*

Superiore titulo datum est de jurisdictione edictum unum adversus eos, data populari actione *a*), qui id, quod jurisdictionis perpetuæ causa propositum est, corruperunt *b*). Hoc titulo datur alterum adversus eos, qui in magistratu jus dixerunt injuriose, ut eodem privati jure utantur, ut si præscriptionem justam postulanti non dederint, nec dabitur etiam eis, sed non habita ratione præscriptionis creditoribus suis, si hoc desideraverint, satisfacere compellentur. Eadem æquitas est in eo, qui hoc idem postulaverit, et impetraverit, ne debitores adversus eum præscriptione uterentur. Jus novum, jus iniquum dicitur hoc titulo, quod non est omnino æquum, sed tamen æquum est hac ratione, quod id esse æquum magistratus existimaverit.

a) Popularis actio quæ dicatur, v. inf. Tit. de popular. act. et a Indice actionum.

b) Pœna hujus delicti est quingentorum aureorum, *l. 7. tit. super*

TIT. III. *Si quis jus dicenti non obtemperaverit.*

Proponitur et de jurisdictione aliud edictum hoc titulo adversus eum, qui jus dicenti non obtemperat, id est, jubenti rem auferri, vel abduci, sive sit reus, sive actor: nam etsi actori forum, quod sequi cogitur, sit incompetens, in eo tamen jus dici reo in actorem potest ex mutua petitione *a*). Coercetur vero inobediens pœnali actione, videlicet quanti ea res est *b*), etiamsi nihil intersit, etiamsi non jure rem abduci, vel auferri jubeat magistratus. Placet autem valde, ut jurisdictionem, ita jusdicentem scribi, διὰ τῆς ὑφ'ἓν SIVE κατὰ συμπλοκήν

a) Idque eam rationem habet, quod is, qui in agendo alicujus observat arbitrium, eundem contra se judicem consistere queri probe non possit, *l. pen. C. de sent. et interl.* quod non ita tamen jure Francico admittitur, quo reconventio non habet locum in foro seculari, nisi ex principali actione pendeat, ut et adnotatum in parat. Decretalium Gregorii IX. t. de mutuis petitionibus.

b) Inde differentia apparet inter hæc duo (quanti ea res est) et (quanti interest) cum reus condemnatur quanti actoris interest, oportet ipsum actorem docere quid dispendii senserit, ut id sibi resarciatur: ideoque ex parte rei tantum pœnalis est ejusmodi actio, non ex parte agentis, qui non plus quam revera ejus interfuerit, consequitur. At cum agitur quanti ea res est, condemnatur reus in id, quo actor damnum pati potuit, licet nullum senserit, atque ideo ex utraque parte pœnalis est. Res non est satis perspicua, nisi ex hypothesi palam fiat. Titius ex provincia Mævium in jus coram judice Parisiensi vocavit, cum nullum jus vocandi haberet. Mævius qui consilium ceperat Lutetiam veniendi ad res quasdam suas explicandas, et expediendas, vadimonio occurrit, et absolutus est: si condemnetur Titius quanti Mævi interest, Mævius nullos itineris sumptus consequitur, quia nihil ejus interest, quod ob alia negotia sua consilium profectionis susceperit, et semota calumniosæ, aut temerariæ actionis ratione iter erat ingressurus, et Lutetiam profecturus. Si vero quanti ea res est, Titium judex condemnaverit: omnia dispendia profectionis solvere Mævio compelletur, quia tanti ea res est, et tantumdum ejus interesse potuit, si negotiorum suorum expediendorum gratia Lutetiam venire necesse non habuisset, et ob hanc tantum venisset.

Quantum autem ad causam stipulationum, et quorumlibet contractuum, magis est ut idem sit effectus eorum verborum quanti ea res est, ut illorum, quanti interest, quod docet l. *fin. D. de prat. stipul.*

TIT. IV. *De in jus vocando.*

V. Tit. 2. lib. 1. C.

Habuimus de magistratibus, et de jurisdictione satis. Nunc sequitur, quo ordine agatur apud magistratum. Initium fere agendi est vocatio in jus, id est, si vo-

cetur adversarius ad eum, qui jurisdictioni præest, juris experiundi gratia *a)*, id est, ut de jure suo quisque decernat postulata actione, postulata exceptione, et quodammodo intentata etiam utraque, quo genere conceptio omnis futuri judicii constituitur. Addi vero debuit huic titulo, quod male nescio quis error transduxit in titulum sequentem, *Et si quis eum* vocaverit quem ex edicto non debuerit *b)*, namque hac de re edictum proponitur hoc titulo, non sequenti.

a) In jus vocare igitur, est ad magistratum vocare juris sui experiundi causa. Cujac. *lib.* 10. *Obs. cap.* 10. quod apud Græcos dicitur κλητεύειν, unde apud Harpoc. in Lexico, apparitores, qui pro actore ad judicem reo diem dicunt, vocantur κλητῆρες, et πρόσκλησις ἡ εἰς δικαστήριον κλῆσις; et προσκαλέσασθαι, τὸ παραγγέλλειν εἰς δίκην.

b) Ejusmodi est parens utriusque sexus, et ascendentes omnes, patronus, patrona, parentesque eorum, quorum aliquis si vocatus sit in jus a filio, nepote, aut pronepote, libertove, venia a prætore non impetrata, ipse filius, nepos, pronepos, aut libertus, coercetur pœna quinquaginta aureorum, instituta a parente, patronove, prætoria actione pœnali, §. 12. *Pœnales. de act. apud Justin.* §. *fin. de pœna tem. lit. ib.* et *l.* 4. et 8. conjuncta. *l. pen.* (nam tres illæ leges sunt Ulpiani ex *lib.* 5. *ad edictum*) *D. h. t.*

TIT. V. *Si quis in jus vocatus non ierit, sive quis eum vocaverit quem ex edicto non debuerit.*

In jus vocati sequi protinus vocantem debent, aut satisdare judicio sisti: alioquin multantur pro jurisdictione judicis *a)*.

a) Id est, pro potestate judicis, et modo jurisdictionis: nam pro tribunalis dignitate major, aut minor mulcta dici potest, *l. ult. C. de modo mulctarum*, quod etiam juris Francici ratio admittit, quo distinctio fit majoris, minoris, aut minimæ jurisdictionis. Mulctam autem dicimus non pœnam: mulcta enim arbitraria est et incerta; pœnæ certa definitio. Mulcta est a judice, vel magistratu: pœna a lege; unde etiam a pœna provocatio non est, a mulcta appellari potest. Mulcta ut plurimum pecuniaria est; pœna non modo pecuniæ damnum infert, sed etiam plerumque capitis, aut existimationis jacturam continet. Pœnæ nomen generale est, et mulctam etiam continet, mulctæ non item, *l.* 131. *l. Aliud.* §. 1. *l.* 44. *Si qua pœna. D. de verb. sign.* Denique mulcta, nisi hanc judex, aut magistratus dixerit nominatim, exigi non potest: legis vero potestas circa pœnam inferendam, adversus eum, qui deliquisse pronuntiatus est, etiamsi de ea nihil dixerit judex, exercetur: quandoquidem pœnæ persecutio, non judicis voluntati tribuitur, sed legis auctoritati reservatur, *l.* 1. §. *Quorum. D. ad SC. Turpill.*

TIT. VI. *In jus vocati ut eant, aut satis, vel cautum dent.* (*)

In jus vocati sequi protinus vocantem debent *a)*, aut satisdare, vel cavere judicio sisti. Satisdare est fidejussorem dare non qualemcumque, sed idoneum et locupletem, nisi is, qui vocatur sit ex necessariis personis *b)*, quæ oblato qualicumque fidejussore, si nihilominus ducantur in jus eadem eis promittitur actio pœnalis *c)*, quæ promissa est titulo *De in jus vocando*, vocatis sine permissu prætoris.

a) Idque ex l. 12. Tab. obtinebat, ut qui renueret sequi vocantem, is invitus testatione facta posset obtorto collo in jus duci: cujus legis nota hæc verba, Si in jus vocat, nec it, antestator: igitur in capito, si calvitur pedemve struit: manum endojacito, qua de re plura Cujac. *lib.* 7. *Obs. et cap.* 16. et *lib.* 10. *cap.* 10. et Marcilius in collecta, *l.* 12. Tab. aliique enarratores ejusdem legis.

b) Non quibuslibet, sed iis tantum quas sine venia vocari in jus non posse constitit, sup. tit. 4. alioqui frater, soror, agnati, cognati inter necessarias personas connumerantur, nec id tamen privilegii habent, ut qualiscumque fidejussor ab his oblatus, pro idoneo habeatur.

TIT. VII. *Ne quis eum, qui in jus vocabitur, vi eximat.*

Hoc titulo coercetur is, qui vim fecit, ne qui vocatus erat in jus, sequeretur, ducereturve, data actione petitori; non *a)* in id, quod interest, sed quanti ea res est. Pœnali igitur, ut ex edicto, *Si quis jus dicenti non obtemperaverit.*

a) Quid hæc duo differant dictum sup. tit. 3.

TIT. VIII. *Qui satisdare cogantur, vel jurato promittant, vel suæ promissioni committantur.*

Quia dixit tit. VI. *ut satis, vel cautum dent,* consequenter (*) necesse fuit explicare, qui satisdent judicio sisti, fidejussore dato locuplete, vel qualicumque; et qui caveant vel nuda repromissione, vel jurata, quod hic titulus absolvit. Repromittunt *a)* rerum immobilium possessores, vel Respublica, *ut leg.* 6. *ut leg. nom. cav.* Jurato promittunt clarissimi viri *b)*. Qualemcumque fidejussorem dant necessariæ personæ edicto comprehensæ, quod non satis habuit proponere *tit.* 6. sed exponit etiam isto plenius. Cæteri dant locupletem fidejussorem *c)*, et quia hæc distinctio personarum observatur etiam in aliis cautionibus *l.* 1. *de ripa mun.* ideo hic titulus omnium stipulationum prætoriarum communis est, et in eo etiam agitur de stipulatione judicatum solvi, et rem pupilli salvam fore, et aliis plerisque.

a) Hoc ideo, quia non sunt suspecti de fuga; his autem, qui mobilia tantum habent, vix fides habetur, quia rerum earum vilis possessio, quæ statim, vel paucto temporis possunt amoveri; unde Græcis id Patrimonium, quod rebus tantum mobilibus constat, dicitur ἀφανὴς οὐσία ut refert Harpocration in Lexico; et inde petenda etiam ratio cur Imp. Trajanus vetuerit aliquem admitti ad honoris petitionem, qui non haberet tertiam bonorum partem in rebus soli, ut refert Plin. Secundus *Epist.* 19. *lib.* 6.

b) Et id quidem eorum fidei, et existimationi tribuitur, quandoquidem eorum dignitas omnem fugæ fraudisque suspicionem removet.

c) Locupletem cum dicimus non tantum facultatibus idoneum, sed etiam conveniendi facilitate intelligimus, *l.* 2. *h. t. l.* 112. §. *fin. D. de verb. obl.* Cæterum hæc satisdationis aut repromissionis dandæ necessitas jure nostro neglecta est, quia quicumque convenitur, idoneus habetur: At qui agunt, interdum satisdant judicatum solvi, ut notavi *inf. in tit.* 7. *lib.* 40.

TIT. IX. *Si ex noxali causa agatur quemadmodum caveatur.*

Est etiam hic titulus de cautione judicio sisti, quæ domino servum defendente noxali judicio ita interponitur, ut servum promittat dominus judicio in eadem causa sisti *a)*.

a) Id est, ut in eodem statu sit servus, quo erat tempore dictati judicii, ita ut non fiat deterior conditio actoris, alienatione, aut manumissione servi.

TIT. X. *De eo per quem factum erit, quo minus quis in judicio sistat.*

Hoc titulo, qui dolo malo fecit quo minus is, qui caverat judicio sisti in diem locumque certum, eo die locove sisteret, in eum datur actio in id, quod interest *a)*, quæ pro pœnali habetur, ut exponam 25. *t.* 6.

a) Tit. 7. sup. est de eo, qui vocatum in jus impedit, quo minus sequeretur: hic de eo, qui facit, quo minus qui caverat judicio sisti ad diem sua sponte veniret, Cuj. *lib.* 16. *Obs. c.* 10. Actio autem ex d. t. 7. est in id quanti ea res est ex utraque parte pœnalis: ex isto, in id quod interest pœnalis tantum ex parte rei.

TIT. XI. *Si quis cautionibus in judicio sistendi causa factis non obtemperaverit.*

Hoc vero titulo demonstratur committi pœnam stipulatione comprehensam adversus promissorem, qui

(*) *Vide Merill. variant. adject. cap.* 3.

(*) *Vide Merill. variant. adject. ex Cujac. c.* 1. *et cap.* 3

deseruit promissionem judicio sistendi causa factam, si modo non excedat duplum: hic enim est pœnæ modus legitimus in casibus certis. In incertis vero modus pœnæ datur prætoris arbitrio *a*). At deserentem excusant certæ causæ, quæ hoc titulo explicantur *b*).

a) Ea de re est nova Justiniani constitutio, *l. un. C. de sent.* quæ pro, eo, quod int. prof. ad quam plura ipse Cujac. in *Parat. C.* et *lib.* 9. *Observ. cap.* 31. et *lib.* 16. *cap.* 34.

b) Seneca *lib.* 4. *De benef.* Vadimonium promittimus, tamen deserimus: non in omnes datur actio, deserentem vis major excusat.

TIT. XII. *De feriis, et dilationibus, et diversis temporibus.*

V. Tit. 11. et 12. C. lib. 3.

Deserentem promissionem judicio sistendi causa factam, et non venientem in jus excusant nonnunquam feriæ, quieti dies a judiciis civilibus, veluti feriæ messium, aut vindemiarum. Excusant et dilationes petitæ per defensores, de quarum diversis temporibus titulus quod pollicetur non præstat magis, quam quod libri primi titulus septimus, *de aliis modis solvendæ potestatis*, et libri XXII. quartus, *de amissione instrumentorum*, et lib. XXVI. sextus, *ubi petantur tutores*, et lib. XXVIII. sextus *de eo, qui coegit testari*, et lib. XXXIII. duodecimus, *de veteranis*, et XXXIX. secundus, *de suggrundis*.

TIT. XIII. *De edendo*.

V. Tit. 1. lib. 2. C.

Nihil agis vocando adversarium in jus, et stipulando judicio sisti, nisi edas etiam ei actionem *a*), et instrumenta litis, qua de re agitur hoc titulo, simul ac de edendis rationibus ab argentario his ad quos eæ pertinent, quod juris observatio decima *b*) satis diligenter enarravit. Excusabitur ergo jure etiam desertor promissionis judicio sisti, si non actionem ei litisque instrumenta is, qui acturus est, ediderit, id est, si non ea patefecerit, ei data etiam facultate describendi.

a) Edere actionem nihil aliud est, quam exprimere titulum, et nomen actionis, speciemque judicii, et genus futuræ litis demonstrare. Cuj. in *Par. C. h. t.* Sunt autem attente separandi hi tituli quatuor: hic de edendo, tit. ad exhibendum, t. de tabulis exhibendis, et tit. testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur, describantur, qui videntur quodammodo idem significare. Hic titulus, ipso Cujacio definiente hoc loco, est de editione actionis, et instrumentorum, quam actor tenetur facere, dum vocat adversarium in jus, ut is unde petitur, veniat instructus ad judicium, et sciat, qua actione petitor experiatur, quibus item instrumentis sit usurus, et inde apud se deliberet, num fateri intentionem agentis, num contendere malit. Titulus ad exhibendum est generalis de re qualibet mobili, quam actor jure dominii vindicaturus, vel usumfructum, aut pignus in ea persecuturus, petit sibi exhiberi. Et ejusmodi actio est præparatoria rei vindicationis, et ob id juris veteres glossæ Harmenopulus, et alii Græci JC. eam vocant παρασκευαστικὴν τοῦ πράγματος, ἢ περὶ, ἐμφανίσεως. Veteres Græci eandem vocabant δίκην εἰς ἐμφανῶν κατάστασιν quam dari Harpocration in Lexico ait, ὑπὲρ τοῦ τὰ ἀμφισβητήσιμα εἶναι ἐν τῷ φανερῷ. Est et eadem actio etiam de instrumentis exhibendis, non ad hoc ut eorum describendorum potestatem actor reo faciat; sed ut actor instrumenta sua propria, quæ alius tenet, petat sibi exhiberi, et restitui, et *l.* 4. et 6. *C. ad exhib.* atque ita in *l.* 3. *D. quem. ad testam. aper.* hæredem tabularum testamenti habere vindicationem dicitur, perinde ac rerum aliarum hæreditariarum, et ob id ad exhibendum agere posse. Interdictum, sive titulus de tabulis exhibendis, est de testamentis, codicillis, libellis, sive epistolis, quæ ad causam ultimæ voluntatis pertinent, ut is, qui ea possidet, et supprimit, teneatur exhibere his, qui quid sibi adscriptum habent testamento, aut ea charta, quæ ad causam testamenti pertinet: cujus interdicti pœna est, id quod interest ejus, qui agit, ut legatarius, vel fideicommissarius legati, aut fideicommissi, hæres hæreditatis sibi delatæ æstimationem consequatur. Ad ultimum t. testam. quemadm. aper. est eadem de re, de qua t. de tab. exhib. sed actio ex eo edicto datur tantum contra hæredem, qui fatetur habere se tabulas testamenti, ut eas extra ordinem edere cogatur legatariis, et his quorum interest, ut eas describere possint, alioquin si neget, habere se tabulas, contra ipsum poterit competere interdictum de tabulis exhibendis.

b) Intelligit *lib.* 10. *Obs. cap.* 14. nam ita Cujacius allegare solet libros observationum suarum, ut observatio prima, secunda, tertia, etc. cedat pro *lib.* 1. 2. 3. et ita de reliquis.

TIT. XIV. *De pactis.*

V. Tit. 3. l. 2. C.

Excusatur etiam desertor promissionis judicio sisti, si interim de re transegerit, *l.* 44. *sup. Si quis caut.* Transactio pactum est, quod fit inter duos pluresve negotii, aut litis decidendæ causa: vel pactum quo remittitur lis præsens, aut futura. Ex quo intelligitur, quam recte tractatui de cautionibus judicio sisti sint adjuncti tituli de pactis, et transactionibus. Transactio (*) est species pactum genus: cujus definitio, ut sit duorum pluriumve in idem placitum consensus *a*), id est nihil nisi consensus, ut in definitione legati, donatio testamento relicta, id est, non nisi testamento. Vel conventio, quæ placiti fine stetit, id est, quæ neque traditione, neque stipulatione sumpsit effectum. Vel conventio, quæ vacat nomine, et causa *b*): Vel conventio, quæ in nudo pacti nomine stetit, nec adsumpsit aliud proprium. Ex pacto autem datur exceptio, vel replicatio, formatur actio contractus *c*), sed non datur, vel tollitur actio nisi lege confirmatum sit *d*).

a) Hinc una apparet differentia inter contractum et pactum nam contractus definitioni hæc adjiciuntur verba (ex quo nascitur obligatio civilis) cum desinet in definitione pacti, nec pactum aliam inducat obligationem, quam naturalem, quæ nullam producit actionem, cum contractus pariat civilem.

b) Ex his etiam verbis alia inter pactum, et contractum nascitur differentia: nam contractus nomen habent, vel causam, vel utrumque. Nomen habent hi, qui solo consensu contrahuntur, veluti societas, venditio, locatio, mandatum: licet enim hi contractus nuda conventione perficiantur, tamen nudæ conventionis, et pactionis terminos egrediuntur, et transeunt in nomen certum a jure gentium comprobatum, ideo speciale nomen contractus ejusmodi conventiones sortiuntur. Ejusmodi etiam est stipulatio, et quælibet alia verborum obligatio, cui præter conventionis vocabulum generale, lex aut civilis constitutio nominis alicujus titulum dedit. Causam habent contractus innominati, qui licet nominis certa aliqua nota, a conventione nomine generali non secernantur; tamen quia causam continent, et ab alterutra parte conventio cœpit habere effectum, et implementum, conventionis nudæ terminos egrediuntur, quæ nullam parit actionem, et transeunt in vim, et potestatem contractus, ex qua actio ei datur, qui placitis satisfecit, adversus eum, qui ex sua parte conventionis legem implere detrectat. Horum contractuum quatuor sunt species in *l.* 5. *Naturalis. inf. de præscr. verbis*, do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias. Contractus illi nomen, et causam habent, qui præterquam quod certo vocabulo designantur, quo a cæteris separantur, causam etiam habent, id est, non nisi re interveniente contrahuntur. Ejusmodi est mutuum, commodatum, depositum pignori acceptum.

c) Hoc ita si in continenti ipsi contractui bonæ fidei sit adjectum alioquin si ex intervallo, reo tantum proficiet non actori, *l.* 7. §. *Quinimo. h. t. l. Pacta. D. de contr. emp.* In contractibus stricti juris, ne quidem ex continenti adjecta pacta prosunt actori ex mente Cujacii, reclamantibus plerisque; sed non est hujus loci de ea reducere alteres lineas. Plura Cuj. in *Comment. ad hanc l.* ad *d.* §. *Quinimo.* et *lib.* 10 *Obs. cap.* 14. et in recitatione solemni ad *l. Lecta. D. de reb. cred. lib.* 3. *Qu. Pauli.* unde sumpta est.

d] Quo casu pactum in speciem contractus transit. Ejusmodi est jure prætorio constitum de quo *inf. t.* 5. *lib.* 13. ut conventio pignoris nomine facta, nulla traditione intercedente. Ejusdem generis et constitutionibus est pollicitatio dotis, et pactum donationis causa factum, qua de re *Cuj. ad l.* 6. *D. h. t.* et nos etiam plura in commentariis ad rescripta Imp. Alexandri Severi ad *legem* 10. *C. de pactis*, ubi variæ proponuntur species, et casus, quibus actio datur ex pacto, vel pactum ex continenti adjectum proficit ad agendum, aut non

TIT. XV. *De transactionibus.*

V. Tit. 4. lib. 2. C.

Cohærentiam tituli, et transactionis definitionem jam exposui superiori titulo ut sit pactio, qua inter

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 7.*

duos pluresve res dubia, et incerta nec dum finita componitur · sive, remissio litis præsentis, aut imminentis *a*).

a) Licet concludere, transactionem esse speciem contractus innominati, do ut facias, quia datione vel facto sumit effectum: datione, si pecunia jam data sit, et agatur, ut discedatur a lite: facto, si jam liti renuntiatum sit, et petatur pecunia eo nomine promissa: alioquin si ex neutra parte aliquid intercesserit, perinde ac si nudum pactum fuerit, non agetur: sed ex integro lis poterit repeti. Competit igitur ei, qui ex parte sua conventionem implevit, actio præscriptis verbis, perinde ac ex contracto innominato, *l. 6 C. h. t.* Non obest, quod transactio videatur nomen habere, quia nullum proprium, et speciale habet, quod soli sibi competat (ut de contractu permutationis definietur infra titulo de rerum permutat.) nam quilibet contractus, aut negotium transactionis nomine potest venire, *l. Transaction. 230. Cum seq. D. de verb. sign.*

LIBER III. DIGESTORUM

TIT. I. *De postulando.*

Post vocationem in jus, et præstitam cautionem judicio sisti, cum ad Prætoris, vel Præsidis tribunal ventum est, postulat pro se quisque quod desiderat a magistratu, ideoque explicito tractatu de in jus vocando, deque cautione judicio sisti, recte datur titulus de postulando. Postulare igitur est pro tribunali petere per se, vel per advocatum, tutorem, curatorem, procuratorem, defensorem, non alibi, ut *l. 1. §. Hoc autem. de dam. inf.* Allegare in *l. 1. §. His igitur. h. t.* Et qui non possint pro se, vel pro alio postulare, explicatur hoc tit.

Hic prior titulus continet leges 11.

TIT. II. *De his, qui notantur infamia.*

Dictum est superiore titulo, infames pro omnibus postulare non posse; ideo sequitur in hoc titulo infamium enumeratio, qui edicto Prætoris notantur. Sed infamis, generaliter si accipias, is est quem lex, vel decretum Principis, vel edictum Prætoris ex causa aliqua turpi notavit, ut ignominiosum: quam pœnam Varro ita describit elegaoter. Tertia pœnarum infamia, stans nexa in vulgi pectore, fluctuanti, intonsa coma, sordido vestitu, ore severo.

TIT. III. *De procuratoribus, et defensoribus.*

V. Tit. 13. lib. 2. C.

Ex his, qui pro aliis postulant, quique damnati famoso judicio non laborant infamia, procuratores, et defensores sunt, ideoque non male hic titulus superioribus adnectitur. Procurator *a*) postulat pro actore ejus mandato, et rem in judicium deducit. Defensor pro reo, *l. Si mater. §. Hoc jure. de exc. rei jud.* sed procurator est actoris, et rei cum mandato, *l. 2. §. Sin autem abfuerit. C. de jur. prop. cal.* Et ille satisdat de rato, nisi constet de mandato, hic judicatum solvit, etiamsi constet de mandato, et de rato quoque nonnumquam *b*).

a) Est et procurator, qui datus dicitur in rem suam, ad quem licet alieno nomine agat, commodum omne actionis, et persecutionis pertinet: Ejusmodi est emptor hæreditatis, *l. 34. hoc tit.* is enim hæreditarias actiones exercet nomine hæredis, sui tamen lucri gratia. Ejusmodi est etiam is, cui cessa, vendita, donata, aut legata est actio, nomenque aliquod.

b) Ut cum aliquis suscipit actionem in rem alieno nomine: interest enim agentis, si victor extiterit, amplius a priori possessore, a quo possessionem abduxit, convenire non posse, *l. 40. Pomponius. § Sed et si. D. hoc tit.* Proponuntur tres alii casus, quibus procurator rei satisdat de rato, *in l. 35. §. fi. cum l. seq. D. eod.* quos enarrat Cujacius (nam explicatione indigent) *lib. 22. Obser. cap. 1. et lib. 8. Ad edictum Pauli, ad l. 36. hoc. tit.*

TIT. IV. *Quod cujuscumque universitatis nomine, vel contra eam agatur.*

Procuratori, et defensori similis est actor municipii, vel collegii, vel cujuscunque universitatis, et syndicus appellatur *a*): Nam et hic rem in judicium deducit, et postulat pro universitate, qui tamen, an universitatis nomine constitui posset, perinde ac singulorum, ne dubitaretur, Prætor edixit, et Proconsul, vel præses exemplo Prætoris. Quod cujuscunque universitatis nomine, vel contra eam agatur, daturum se judicium actori, et in actorem universitatis.

a) Videndæ παρατίτλα, quas edidi in libros Decretalium ad t. t. de syndico.

TIT. V. *De negotiis gestis.*

V. Tit. 19. lib. 2. C.

Hic titulus est de voluntariis procuratoribus, qui se litibus, aut negotiis alienis offerunt; hi, de quibus actum est supra, mandato dominorum constituuntur, quo ex contractu nascitur mutua actio mandati, ut ultro accedente aliquo ad negotia aliena: ex hoc quasi contractu est mutua actio negotiorum: una directa, altera contraria *a*). De personis deque reipsa titulus magis est quam de actione, ut titulus *De procuratoribus;* sed tractatur magis de actione; qua de causa, ut arbitror, non extat alius titulus specialis de actione negotiorum gestorum, cum tamen extet proprius de actione mandati, quia scilicet tituli *De procuratoribus* tractatus magis etiam est de personis, deque mandato, quam de mandati actione.

a) Directa datur ei cujus negotia gesta sunt, ut administrationis rationes exigat: contraria ei, qui gessit, si quid impenderit, ut id repetat · utraque directa etiam alia ratione, quod detur contra eum, aut ei qui volens et sponte ad negotia accessit: ad differentiam actionis utilis directæ, et contrariæ negotiorum gestorum, quæ contra curatorem, aut curatori datur, qui plerumque invitus ex necessitate muneris publici, adolescentis negotia administrat, de qua ipse *Cujac. inf. l. 3. et 4. lib. 22.* Actiones autem hæ (si ad singulas divisiones revocentur, quæ in Indice actionum recensebuntur) sunt in personam civiles (nec pugnat, quod Prætor eo nomine judicium se daturum promittit, *l. 3. in pr. D. h. t.* nam tam dat civiles, quam suas accomodat): Sunt etiam rei persecutoriæ, in simplum, bonæ fidei, pro reorum conditione, vel in solidum dantur, vel minus solido persequuntur, perpetuæ sunt, dantur hæredibus et contra hæredes, sunt privatæ, directæ, non famosæ, simplices.

TIT. VI. *De calumniatoribus.*

Plerique ubi in jus vocarunt aliquem, ubi stipulati sunt in jure sisti, ubi stipulati sunt in jure per se, vel per alios, quod desiderabant, mox iniqui, et malitiosi calumniatores apparent, vel dum nullam actionem habere deprehenduntur, vel dum desistunt ab incepto, vel dum arguuntur accepisse pecuniam, aut depecti esse, ut per calumniam raperent aliquem in jus, hominis scilicet tantum vexandi causa, quod postremum hoc titulo vindicatur, ac præterea qui, ut fit, calumniam intentat, et comminatur forte meticuloso homini, ut is se ab ea calumnia cogatur pecunia redimere. Calumniator igitur in hoc titulo est, qui sciens prudensque per fraudem, litem aut controversiam facit alteri, ut vexet eum, vel ut ei aliquid extorqueat, et de calumniatoribus, id est, de his, qui pecuniam, ut negotium facerent, aut non facerent accepisse dicentur, *l. pen.*

a) Constituendum, hanc actionem esse prætoriam, etiamsi nulla juris constitutione id sit definitum palam. Ex eo illud constat, quod in factum sit, et intra annum competat quatenus pœnam continet: cum civiles in personam actiones (utcumque pœnales sint) in perpetuum dentur: est etiam in quadruplum modo mixta, modo tota pœnalis. Mixta est, cum datur ei, qui ipse pecuniam dedit, ne pateretur molestiam, aut negotium: si enim agat intra annum in quadruplum, quadruplo simplum continebitur, id est, id quod datum est. Si vero data fuerit pecunia ab uno, ut negotium pateretur alter, vel pecuniam aliquis dedit, ne calumniam pateretur alter, contra eum, qui accepit ut faceret negotium, vel non faceret, si contra quem, vel cujus nomine pecunia data est, actio in quadruplum competit tota pœnalis, cum ejus respectu non possit videri simplum inesse, qui nihil dedit, et extra causam quadrupli, is qui misericordia ductus alieno nomine quid dedit, habeat dati repetitionem. Hæc ita constare possunt ex *l.* 3. §. *ult. l.* 5. §. *ult.* et *l.* 7. *in princ. hoc tit.* ex quibus locis desumpsisse Cujacius censetur, quæ nullo legis adscripto capite de hac actione profert *lib.* 8 *Obs. cap* 24.

LIBER IV. DIGESTORUM

TIT. I. *De in integrum restitutionibus.*

In interpretatione edicti, quo pro omnibus postulare prohibentur qui infamia notati, nec in integrum restituti sunt, pollicitus est supra l. 4. de postul. explicaturum se species et causas, ex quibus Prætor solet in integrum restitutionem dare, quod præstat hoc titulo, enumeratis omnibus speciebus, quas deinde singulas propriis titulis exequitur. Est autem in integrum restitutio, redintegrandæ rei, vel causæ actio.

TIT. II. *Quod metus causa gestum erit.*

V lib 2. *C. tit.* 20.

Prima igitur species in integrum restitutionis hæc est, si quid metus causa gestum sit, et concipitur titulus a primis verbis edicti *a*), ut plerique alii infra, ut supra titulus, *Quod cujuscumque universitatis:* quo genere etiam actionis formula concipitur, ut eum per, Si edictum inchoatur, et actio similiter: et omnino eadem plerumque edicti, et actionis verba *l. Ædiles.* §. *Vendendi. de ædil. ed.* ut difficilis non videatur olim fuisse conceptio formularum, cum in albo proposita erant edicta. Porro metus est demissio animi propter expectationem futuri mali, velut Labeo definit, timor majoris malitatis *b*), pro quo Græci habent, μεγάλης ἀπειθείας

a) Actio ex hoc edicto prætoria est et arbitraria nec enim sui natura pœnalis est, sed ita demum si reus jubenti judici rem metu extortam restitui non paruerit: temporalis est intra annum, et in quadruplum datur, in qua simplum, id est, quod extortum est continetur, et ob id partim rei persecutionem continet: post annum in simplum datur, quo casu perpetua est, et hæredibus datur, quia ex eo delicti genere oritur, quo patrimonium ejus, cui illatus est metus, imminuitur: non tamen datur contra hæredes, nisi quatenus ad eos pervenit: ut actio ex edicto de calumniatoribus, cum impia lucra hæredibus extorqueri debeant: nec eo etiam casu anno circumscribitur: sed in perpetuum durat. Vi ipsa in personam est, scriptura tamen in rem, quia non tantum datur contra eum, qui metum intulit, sed etiam contra eum qui rem metu extortam possidet, nec restituit, *l.* 14. §. *In hac. hoc tit.* Potest dici hanc actionem esse famosam aliqua ratione, aut certe famosæ proximam, quia (quemadmodum actio de dolo) non datur ubi alia suppetit. Supervacuum est admonere privatam esse hanc actionem, non popularem.

b) Cicero Tuscul. 4. metum definit, impendentis mali opinionem, quod intolerabile esse videtur: sive futuræ ægritudinis sollicitam expectationem. Alii aliter omnium commode Aristoteles libr. 2. Rethor. ad Theodecten cap. 5 φόβος ἐστὶ λύπη τις ἢ ταραχὴ ἐκ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ ἢ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ.

TIT. III. *De dolo malo.*

V. Tit. 21. *lib.* 2. *C.*

Secunda species dandæ in integrum restitutionis hæc est. Si cui quis dolo malo suo obfuerit, cujus ordo expeditur per actionem de dolo, deficiente alia est enim *a*) actio de dolo in privatis judiciis, quæ ex maleficiis originem ducunt, idem quod in criminibus stellionatus persecutio. Et dolus malus, ratio vafra decipiens alium, alio nomine vacans.

a) Actio ex hoc edicto in personam est prætoria, pœnalis, arbitraria, quanti ea res est, famosa, temporaria, intra annum utilem jure isto, intra biennium continuum jure novo, ex *l. fin. C. h. t.* in id tamen quo locupletior evasit is, qui dolum admisit, est perpetua: datur autem contra hæredes in id quod ad eos pervenit. Id quo privatim alicujus interest, persequitur.

TIT. IV. *De minoribus* XXV. *annis.*

V lib. 2. *C. tit.* 22 *et seqq.* 9

Tertia species restitutionis in integrum, quæ expeditur cognitione prætoria, datur lapsis ætatis infirmitate minoribus XXV. annis, ex omni causa. Hæc enim edicti pars generalis est, *l. Necessariis. de acqu. hæred.* et ex ea executio fit celerior, quam ex cæteris, *l.* 2 *de re jud. a*)

a) Antea ex *l. Lætoria* ipsis succurrebatur, non tamen ex omni causa, sed ita si stipulanti aliquid spopondissent, ut docet Lipsius ad Tacitum lib. 11. Annal. aut etiam si dolo ejus, qui secum contraherent capti essent, ut ipse Cujac. docet in *Com. ad tit. sup. in pr.* et alibi. Ex hoc edicto indistincte minores restituuntur, si quid generaliter gesserint, vel omiserint, unde vel lucrum sperare, vel damnum vitare potuerint. Ejus autem rei nomine, quam minoris ætatis tempore gesserunt post impletos 25. annos intra annum utilem restitutio peti debuit: hic vero annus utilis in quadriennium continuum mutatus est, quo omnia in integrum restitutio expiret, *l. ult. C. de temp. in int. rest.* sed et ex constitutionibus Christianissimorum Franciæ Principum facultas petendæ in integrum restitutionis ad decennium integrum porrigitur, non minoribus modo a die quo minorem ætatem excesserunt, sed majoribus etiam, a die contractus, in quo ultra dimidium justi pretii res ipsa circumscriptionem habet, aut metus dolusve intercessit, vel quid eorum, quæ causam in integrum restitutioni parare solent.

TIT. V. *De capite minutis.*

Quarta datur his, qui propter minimam capitis diminutionem debitoris actiones suas amiserunt, rescissa capitis diminutione, ut fit ex edicto de bonorum possessione contra tabulas, eorum etiam gratia qui capite minuti sunt *a*). Capite minuitur, qui in suo statu non manet, ut qui e libero fit servus, vel ex cive peregrinus, vel ex patrefamil. filiusfamilias: et interdum ex contrario, qui ex filiofam. fit paterfamilias *b*).

a) Ex hoc enim edicto filii emancipati præteriti aliqua ratione quasi rumpere testamentum paternum censentur, perinde ac si in potestate parentis mortis ejus tempore fuissent: quod idem obtinet in edicto unde liberi, qui intestato patre mortuo, beneficio Prætoris emancipati cum suis æquo jure succedunt, si tempore quo moritur pater, in aliena familia non sint, §. *Emancipatos. de exher. lib.* apud Just. § 9 *Emancipati. de hæred. quæ ab intest. def.* apud eumdem.

b) Sed et is quoque, qui cum esset in potestate patris naturalis, ab eo datus est in adoptionem, capite minui dicitur, quia familiam mutat, licet non desinat esse filiusf. et ita liberi, qui patrem suum arrogatum sequuntur, capite minuuntur, licet in potestate sint ejus arrogatoris, quemadmodum antea erant in potestate patris naturalis, *l.* 3 *in princ. hoc tit.*

TIT. VI. *Ex quibus causis majores* XXV. *annis in integrum restituuntur.*

V. lib 2. *C. tit.* 54. *et seqq.*

Quinta species et causa restitutionis in integrum est, absentia quælibet necessaria vel probabilis, ne scilicet ea absenti, vel per absentem præsenti noceat; nam ex hac causa non tantum absentibus, sed etiam

in absentes datur restitutio in integrum, qui non defendebantur, vel adversus eos, qui in vinculis, servitute, hostiumve potestate fuerunt, vel secum agendi potestatem non fecerunt, vel qui inviti in jus vocari non potuerunt, vel quos magistratus audire noluerunt *a*).

a) Ex ejusmodi causis, et aliis similibus, quæ h. t. proponuntur, etiam majoribus 25 an. succurritur, ut ipsa tituli docet inscriptio.

TIT. VII. *De alienatione judicii mutandi causa facta.*

V. tit. 55 lib. 2. C.

Sexta causa restitutionis dandæ hæc est, si quis re alienata, vel possessione, dolo malo molestum adversarium pro se subjecerit: nam et si perinde teneatur vindicatione, aut in rem scripta, aut mista actione ac si possideret, quia dolus pro possessione est, si tamen hac via nolit actor experiri de jure suo, ex hoc edicto in integrum restituitur, ut tantum consequatur, quantum ejus interest alium adversarium non habuisse, nimirum data actione hujusmodi: quod fecisti ne tecum illa actione ageretur, *l. 24. §. ult. com. divid.* nec si fuerit duplex actio, veluti communi dividundo, aut familiæ erciscundæ, integrum erit ei, qui alienavit, ea actione amplius experiri: ipso enim jure repellitur, id est, ex lege Licinia. Is quoquo in quem ille rem transtulerit, si agat, repelletur exceptione, quod alienata res sit judicii mutandi causa, *l. ult. h. t. a)* et recte interpretantur judicii futuri: nam præsens alienatione non mutatur *b*).

a) Hic titulus coercet dolum ejus, qui ne conveniatur actione in rem, possessionem in alium transfert, et adversarium fori præscriptionem allegaturum actori subjicit: verum alia juris constitutione coercetur fraus actoris, qui actionem suam in potentiorem transtulit, ut adversario suo negotium facesseret, quo casu jus debiti amittit, et potentior, qui litem exequendam suscepit, ex arbitrio præsidis provinciæ punitur, *l. 1. et 2. C. ne liceat, potent.* ubi Cujac. ipse in Parat.

b) Quia scilicet lite mota res litigiosa esse incipit, cujus alienatio prohibetur, nec restitutione opus est ex hoc edicto. V. quæ infr. notata sunt *Tit. de litigiosis.*

TIT. VIII. *De receptis, qui arbitrium receperunt ut sententiam dicant.*

V. tit. 55. lib. 2. C.

A Magistratibus transit in judices, ac primum de Judicibus compromissariis sermonem instituit. Receptum est compromissum pecuniæ certæ. *De receptis* igitur, id est, de compromissariis. Verum quia satis non est duos compromittere in aliquem, nisi et is consentiat, arbitriumque recipiat, quod defertur communi recepto partium, ideo subjicit: *qui arbitrium receperunt.* Et quod sequitur, *ut sententiam a) dicant,* præcipuus est finis hujus tituli, ut compellantur qui recepti sunt, quique in se arbitrium receperunt, officio suscepto perfungi. Perfunguntur si dicant sententiam. Et sententiam vocat, quæ non est per omnia sententia *l. Quid ergo. §. Ex compromisso. de his, qui not. infam. b).* Porro arbiter *c)* (ne quid præterea desideres) est disceptator electus ex compromisso partium, qui disceptandæ inter eos causæ officium in se recepit.

a) Mutua scilicet stipulatio, et sponsio pecuniæ ab eo solvendæ, qui sententiæ ab arbitrio datæ non paruerit.

b) Et hinc jure civili a sententia arbitri non appellatur, quamvis Galliæ mores refragentur. Cujac. *Consult.* 12.

c) Arbitrorum tria sunt genera: alii sunt compromissarii: de quibus hoc tit. alii citra leges commissi rei alicujus æstimandæ gratia advocantur, cum placet arbitrio boni viri rem transigi: alii judicandi munere funguntur, et a magistratibus dantur, maxime in actionibus bonæ fidei, quod manifestius explicui in Paratitlis in libros Decretalium, *Tit. de arbitris.*

TIT. IX. *Nautæ, caupones, stabularii ut recepta restituant.*

V. Cujacium ipsum lib. 27. Obs. cap. 31.

Ut titulo de receptis, qui arbitrium receperunt hic subderetur, quamvis alieno, et quasi deserto loco, homonymia fecit: nam utroque agitur de actione de recepto. Sed illa est ex stipulatione, ista ex eo, quod etiam sine stipulatione nautæ, caupones, stabularii salvum fore receperunt, quod negotii genus a deposito separatur, propterea quod ex recepto custodiæ in plus tenentur illi, quam depositarii *a*). Potuisset eadem ratione subjici vetus actio receptitia, in cujus locum cessit hodie actio constitutæ pecuniæ *b*). Hæ actiones sunt ex contractu. Sed agitur etiam in l. ult. de alia actione quasi ex maleficio, qua iidem tenentur de damno, quod in navi, aut caupona, aut stabulo factum est ab his quos ibi habuerunt, non etiam a vectoribus, vel viatoribus. Sed et servorum suorum nomine noxæ dedendo liberantur, quod non ita contingit in illa, quæ nascitur ex recepto. Sed et in illa factum vectorum, ut viatorum venit.

a) Quia scilicet videntur rei custodiendæ se obtulisse, deinde quia aliqua ratione custodiæ mercedem accipere censentur, quam depositarius non accipit, ut gratia utriusque contrahi receptum dicatur, cum depositum fiat tantum sola accipientis gratia.

b) De ea aliquid notatur inf. *lib. 10. tit. 5.*

DIGESTORUM

PARS SECUNDA

LIBER V.

TIT. I. *De judiciis, et ubi quisque agere, vel conveniri debeat.*

V. lib. 3. C. tit. 1. 13. et seqq.

A judicibus compromissariis transit ad judices ordinarios, id est, qui ex ordine dantur a magistratibus; nam et qui dant judices, quique dentur hic titulus exequitur, et quod sit cuique forum competens, quo jure ordinario in eum judex dari, et accipi possit. Et est judicium disceptatio, quæ fit ab eo quem magistratus causæ disceptatorem partibus dedit. Vel ut arbitrium, officium est, sive munus arbitri; ita judicium, officium judicis: et judex vir bonus disceptandæ rei causa datus *a)*. Sane Theophilo in §. Quædam. de act. titulus de judiciis, quem citat, est titulus de officio judicis. Et est judicii initium litis contestatio *b)*, finis sententia, sive jus, ex quo etiam nomen.

a) Quid judex a magistratu differat, dictum est sup. tit. 2. lib. 1.
b) Litis autem contestatio est ejus rei de qua controversia est apud judicem ex utraque parte facta narratio, ut ipse Cujacius definit in *Parat. Codicis. Tit. de litis contestat.* et *lib. 9. Obs. cap 21.* Vid. *Parat. in libros Decretal. Tit. de litis contest.* et *sequentis*. Litis contestatio etiam aliquando sumitur pro ipsa vocatione in jus, *l. 25. Sed. et si. §. Si ante. D. de pet. hær. l. 31. Constitutionibus. D. de obl. et act.* adjungendus *tit. Codicis, quando lib. princ. obl. litis contest. fac.* et quæ ibi ipse Cujac. in Parat. Videtur quoque fieri litis contestatio judice interrogante actorem, et reum, *N. 53. cap. 3.*

TIT. II. *De inofficioso testamento.*

Vide tit. 28. lib. 3. C. et tit. 18. lib. 2. Instit.

A judiciis transit etiam congruenter ad actiones, quibus judices addicuntur, et quia actionum aliæ sunt vindicationes, aliæ conditiones *a)*, et rursus, quæ sunt vindicationes, aliæ de universitate, aliæ de rebus singulis, incipit a vindicationibus, quæ sunt de universitate, id est a petitionibus hæreditatum: nam actio, quæ hoc titulo proponitur, est, petitio hæreditatis, quæ ex causa inofficiosi testamenti datur, *l. 20. h. t. l. Si quis filium. C. eod. l. 3. C. de pet. hær. l. pen. inf. de bon. poss. con. tab.* Quæ titulo sequenti; petitio hæreditatis, quæ ex aliis causis datur, veluti injusti, falsi, aut irriti testamenti, vel causa intestati. Et quæ ex causa inofficiosi testamenti, ideo proprio titulo, quia pleraque propria habet, veluti ut detur in eum, qui justo titulo possidet, et ut rescissoria sit et ut quasi vindictæ persecutionem habeat, *l. 1. §. Sed si plures. D. si quid in fraud. pat.* (qua de causa etiam accusatio appellatur *b)*, nec tamen communi titulo, id est, sequenti abstinetur ea, ut constat ex *l. 7.* et *32.* Porro inofficiosum testamentum est, quod liberis, vel parentibus immerito exhæredatis, non ex officio pietatis factum videtur, qua ex causa exhæredatis datur petitio hæreditatis.

a) Id est aliæ sunt actiones in rem, aliæ in personam, §. Appellamus. de act. apud Justin.
b) Inde est, quod querela inofficiosi testamenti dicatur imitari actionem injuriarum, ut docet Cujac. ipse *lib. 17. Obs. cap. 17.* in hoc tamen ab ea differt, quod illa silentio anni excludatur, *§. ult. de injur. apud Just.* querela vero inofficiosi testamenti nonnisi quinquennio a die aditæ a scripto hærede hæreditatis computando terminetur, *l. 36. Scimus. §. fi. C. h. t.* deinde actio injuriarum nisi judicio inclusa litis contestatione ad hæredes, nul contra hæredes non descendit, querela, vel levissime præparata ad hæredes quoslibet transit, *l. 6. § fin. cum l. seq. D. h. t.* etiam non præparata ad liberos ipsius filii exhæredati, vel præteriti jure non transmittitur, *l. 34. Si quis. d. l. 36. §. fin. C. eod.* nec est dubitandum, quin indistincte contra hæredes scripti hæredis, qui ante querelam ab exhæredato motam, intra quinquennium hæreditate adita decessit, dari possit, *l. 10. C. h. t.* quandoquidem principaliter patrimonii ratione agitur, licet ei immixta sit aliqua vindictæ persecutio propter notam exhæredationis, vel præteritionis agenti injustam. Actio hæc civilis est, oritur enim ex lege Glicia, ut Cujac. docet *lib. 2. Obs. cap. 21.* Videtur tamen Contius probare in lectionibus cap. 3. eam venisse ex moribus, et interpretatione prudentum: cui sententiæ consentiunt glossæ veteres verborum juris, ubi dicitur, inventam querelam παρὰ τοῦ δήμου, confirmatam demum ὑπὸ τῶν δικαστηρίων. Est vero etiam hæc actio mixta in rem, et personam, rei persecutoria, in simplum, bonæ fidei, in solidum, temporalis in quinquennium, datur hæredibus secundum distinctionem supra allatam, contra hæredes indistincte, privata est, directa, non famosa. Quid distet querela inofficiosi testamenti a bonorum possessione contra tabulas, quæ datur liberis emancipatis a patre præteritis, dicetur *inf. ad tit. de bon. posses. contra tab.*

TIT. III. *De hæreditatis petitione.*

V. tit. 31. lib. 3. C.

Post petitionem hæreditatis de inofficioso testamento, generalis proponitur petitio hæreditatis, id est, vindicatio assis, qui ad nos jure aliquo pertinet; sed ea actione continentur etiam quæ nunquam hæreditatis fuerunt, ut pretia rerum venditarum, et pecuniæ exactæ a debitoribus, et ideo mista est actio *a)*.

a) Id est, tam in rem quam in personam, datur autem vero hæredi contra eum, qui possidet pro hærede, vel pro possessore, et iisdem qualitatibus censetur, quibus superior; præterquam quod hæredibus veri hæredis detur indistincte, et quatenus in personam est, perpetua sit usque ad triginta annos.

TIT. IV. *Si pars hæreditatis petatur.*

Superior titulus est de asse, hic de parte: nam et si pars hæreditatis petatur, actionem daturum se prætor pollicetur. Dat vero prætor actiones tam suas, quam civiles.

TIT. V. *De possessoria hæreditatis petitione.*

Superiores actiones hæredibus competunt; sequentes his, qui non sunt hæredes, sed similes hæredibus, ut bonorum possessoribus hoc titulo exceptis Carbonianis a), *l.* 3. *Missum. de Carb. ed.* ex quo possessoriis etiam actionibus nomen.

a) Ratio est, quia pupillus defuncti filius cui fit status et hæreditatis paternæ controversia, momentaneam tantum, at temporalem bonorum possessionem, usque dum pubes erit, ex edicto Carboniano consequitur: ideoque cum interim nomen, aut effectum hæredis non habeat, non potest hac possessoria hæreditatis petitione agere, qua agant hi tantum, quibus prætor dedit bonorum possessionem, cum de statu eorum nullatenus dubitaretur.

TIT. VI. *De fideicommissaria hæreditatis petitione.*

Et hoc titulo de fideicommissariis, quibus ex S. C. Trebelliano restituta est hæreditas, nam et hi hæredes imitantur a).

a) Actiones, quæ h. t. et superiori dantur, utiles sunt his, qui hæredes imitantur, competunt ad exemplum directæ petitionis hæreditatis, de qua sup. *tit.* 4. quæ iis datur, qui nomen, et titulum hæredis a lege habent, §. *Et Neronis. vers. Post. quod. de fideicomm. hæred. apud Justin.* cætera cum eadem directa petitione hæreditatis communia habent.

LIBER VI. DIGESTORUM

TIT. I. *De rei vindicatione.*

V. lib. 3. C. tit 32.

Post vindicationem hæreditatis, aut velut hæreditatis, subjicitur vindicatio rei singularis. Verbum rei significat rei proprietatem. Rei vindicatio igitur est proprietatis adsertio: rem vindicare, suam esse adserere a). Et omnes vindicationes ex XII tab. et vindicationes in re ipsa, veluti in fundo ipso præsenti vel in gleba, quasi in fundo potius, quam rei, vel fundi b), qua de causa secundum XII. rectius dicuntur in re, vel in rem actiones, sicut vindicationes possessionis, id est, interdicta uti possidetis, vel utrubi, in ipsa possessione, *l.* 1. §. *Inter. in fin. uti possid.*

a) Differunt autem hæc quatuor, vindicatio, evictio, assertio, manus injectio, licet aliqua ratione idem significare videantur. Vindicatio est actio in rem, qua quis rem suam a possessore repetit. Evictio est veluti vindicatio passiva, ut dicitur respectu emptoris, cui rem, quam emerat, a non domino dominus ipse in rem agens judicio abstulit. Assertionis nomen proprium est in liberali causa, et est defensio ejus, qui status controversiam patitur, ut Cujacius ipse docet in Parat. C. tit. de assert. toll. unde assertor dicitur alienæ libertatis vindex, Idem *Cuj. lib. 5. Sentent. Pauli ad l.* 1. Demum manus injectio est cum vendito mancipio hac lege imposita ne prostituatur, neve in aliquo loco moretur, vel ut exportetur, aut non exportetur, pactionis fide ab emptore non servata, venditor ex conventionis præscripto illud mancipium abducit quasi manu injecta, *l.* 10. *Sed si. §. Prostituta. de in jus voc. l. 1. C. si mancip. ita ven. ne prost. l. pen. D. de serv. export.* Plerumque manum injicere vindicare est, ut in *l. Si quis post hac. C. de bon. proscr.* et apud Ovid. in epistola Hermiones.

Injice non timidas in tua jura manus.

Et lib. 1. Amorum eleg. 4.

Oscula si dederis, fiam manifestus amator.

Et dicam mea sunt, injiciamque manus.

Et alibi passim apud auctores.

b) Quod in jure manum conserere, vel ex jure manu consertum vocare dicebatur, ut docet Gellius *lib.* 20 *cap.* 9 quod et transcursim adnotavi in Parat. Decretalium *Tit. de libelli oblat.* Cæterum actio, quæ h. t. proponitur si ejus qualitates requiras, in rem est, civilis, rei persecutoria, in simplum, stricti juris, arbitraria, datur in solidum, est temporalis, jure antiquo intra annum si res mobilis esset, intra biennium si immobilis, postea transformata usucapione, intra triennium si res sit mobilis, intra decem, aut viginti annos, si res sit immobilis, et res agatur inter præsentes, aut absentes: datur hæredibus, et contra hæredes, si possideant, nisi lis fuerit contestata cum possessore, quo casu dabitur contra hæredes ejus etiamsi non possideant, *l.* 2 §. *fin. D. de præt. stipul.* et pro portionibus hæreditariis actio inter ipsos dividetur quasi per litis contestationem, qua species contractus inducitur, actio in rem translata sit in causam actionis personalis. Id adnotandum superest, eam quoque actionem privatam esse, directam, non famosam.

TIT. II. *De publiciana in rem actione.*

Rei vindicatio civilis, de qua superiore titulo actum est, proprietario competit. Sed habet etiam rationem prætor eorum, qui proprietariis similes sunt, eisque dat vindicationem non minus, quam proprietariis, cujus generis sunt bonæ fidei possessores, quibus amissa possessione, datur Publiciana in rem actio, a Publicio prætore primum in edicto proposita, fictitia actio, sicut possessoria hæreditatis petitio, et ut breviter definiam; Publiciana actio, est utilis, sive prætoria vindicatio, quæ amissa possessione datur ei, qui a non domino rem traditam ex justa causa acquirendi dominii bona fide accepit, nec dum usucepit a).

a) Easdem conditiones habet hæc actio, quas superior, nisi quod illa civilis est, et directa, et datur vero domino; hæc vero prætoria est, et utilis, et datur non domino, bonæ tamen fidei possessori. Contra dominum nunquam datur, nisi quinque casibus, quos Acc. notat ad l. ult. h. t. quibus tres alios Cujac. adjicit *lib.* 10. *Obs. c.* 6. et *lib.* 6 *Quæst. Pap. ad l.* 14. *h. t.*

TIT. III. *Si ager vectigalis, id est, emphyteuticarius petatur.*

Ejusdem generis sunt emphyteuticarii; nam et hi proprietarios imitantur: eisque perinde ac proprietariis prætor accomodat in rem actionem a), quæ actio vectigalis, sive de fundo vectigali dicitur aliis locis, et his fere verbis proposita a prætore est: *si ager vectigalis petatur, caussa cognita judicium dabo.* Hoc titulo adjecta est interpretatio, ne quis acciperet agrum vectigalem pro stipendiario, aut tributario b) sicut in aliis auctoribus: nam in jure ager vectigalis semper est ager emphyteuticarius. Et ager emphyteuticarius, quem dominus in perpetuum, vel in plures annos transtulit in alium, ea lege, ut eum meliorem cultioremque redderet, constituta pensione certa, et nomen a culturæ subtiliore parte, insitione c).

a) Igitur prætoria est utilis: et omnibus omnino conditionibus censetur quibus superior. Eadem actio potest accommodari illis, qui libellario contracto, vel per precariam fundum colendum accepere; nam et hi aliqua ratione similes proprietariis, de quibus Cujac. *lib.* 1. *Feud. tit.* 3. et *lib.* 4. *Obs. c.* 7. multo magis etiam clientibus beneficiariis, qui vulgo vassalli dicuntur, nam et hi fundorum, quos feudi seu beneficii nomine tenent, aliqua ratione dominium utile habent.

b) Stipendiaria, vel tributaria prædia sunt privatorum agri in provinciis, ex quibus stipendium militibus exolvitur, aut tributum Principi. Theoph. in Græca paraphrasi Instit. §. 40. Per traditionem. de rerum divis. et Harmen. ἐν προχείρῳ, *lib.* 1. *tit.* 6. § 46. vectigales vero agri sunt civitatum, qui ab ipsa civitate, sive qui res ejus procurant, in perpetuum locantur, sub onere vectigalis singulis annis solvendi, *l.* 1. *h. t.* quamquam privatorum agri in emphyteusim dati vectigales quoque dicantur, *l.* 31. *Lex vectigali. D. de pignor.*

c) Unde emphyteusis dicitur contractus insitionis N. Valentiniani, de prædiis pistoriis Afris deputandis. Igitur emphyteusis sui origine proprie locum habet in prædiis rusticis, quæ in perpetuum, aut ad longum tempus dantur excolenda: sed idem postea obtinuit in prædiis urbanis, quæ in hoc dantur, ut ea in meliorem statum reponat, et annua pensione constituta, solari nomine ad longum tempus, vel in perpetuum, is qui accepit, possideat.

LIBER VII. DIGESTORUM.

TIT. I. *De usufructu, et quemadmodum quis utatur, fruatur.*

l. t. 33. lib. 3. C.

Post vindicationes rerum corporalium, quæ non possessori dantur, dicturus est de vindicationibus rerum incorporalium, id est, servitutum, quæ etiam possessori dantur, et servitutes aliæ sunt personarum, aliæ rerum: incipit a servitutibus personarum *a*), id est, quibus prædia personis serviunt: ex his est ususfructus, qui definitur statim initio tituli *b*), et quibus in rebus quibusque modis constituatur, et fructuarii jus omne, et ut in tituli inscriptione additur, quemadmodum utatur, fruatur: nam ad modum dirigimus fructuarii jus magis, quam ad qualitatem utendi, *lib.* 9. *in fi. c.*)

a) Igitur ususfructus, usus, habitatio, veniunt servitutum personalium nomine apud Jurisconsultos, quamvis si attentius inspicistur, rectius mixtæ vocari possunt. quod hinc res sit, quæ servitutem debet, inde persona cui debetur. Sed a digniori parte, id est, a personis facta est denominatio, hac etiam ratione, quod cum ipsis personis ut plurimum intereat.

b) Loquitur Cujacius de usufructu formali, de quo proprie hic titulus est, qui quidem consideratur in abstracto sejunctus et separatus e proprietate, et est veluti in forma specifica, cum penes unum est nuda proprietas, penes alium ususfructus: hic enim initio hujus tituli ita definitur, ut sit jus rebus alienis utendi, fruendi, salva rei substantia. Alius est, qui dicitur causalis, qui consideratur in concreto conjunctus, et immixtus ipsi proprietati quasi causæ suæ, unde illi nomen, cum scilicet penes unum eundemque est proprietas, et ususfructus, nec proprie tamen ususfructus dicitur, cum rebus nostris utamur potius dominii jure, quam servitutis.

c) Hæc verba subobscura sunt: ita autem sunt accipienda ut jus fructuarii dirigatur ad modum quo bonus paterfam. quilibet re sua utitur, non ad eum, quo ipse proprietarius re ipsa in qua ususfructus consistit, uti solebat.

TIT. II. *De usufructu accrescendo.*

Persequitur quem cœpit tractatum de usufructu, datque specialem titulum de usufructu accrescendo. De dominio accrescendo agitur in titulis de hæredib. instit. et de acquirend. hæred. et de leg. et fid. est autem jus accrescendi jus retinendæ vel nanciscendæ partis ejus, qui non concurrit, vel qui concurrere desiit. Et jus quidem retinendæ partis ejus, qui non concurrit, id est, jus legati integrum, nec diminutum concursu alterius, tam in proprietate, quam in usufructu locum habet *a*). Jus nanciscendæ partis ejus, qui concurrere desiit, quod proprius videtur esse jus accrescendi, in usufructu tantum *b*). Sed et illa accommodari potest in usufructu: nam cum ususfructus quotidie constituatur, et legetur, retineo potius, quam nanciscor partem ejus, qui hodie non concurrit, licet concurrerit heri. Igitur utrobique jus accrescendi est jus retinendæ partis ejus, qui non concurrit. Vel, jus integrum nec diminutum per collegatarii concursum. Vel, jus non decrescendi: id enim dicitur accrescere, quod decresceret, concurrente altero. Et recte vulgo interpretatur accrescit, id est, non minuitur, vel non decrescit: nam, et contra, non minuitur, id est, accrescit, *l.* 10. *de leg.* 3. Est et alia differentia, quod fructuario accrescat etiam amittenti partem suam, non proprietario *c*). Perperam additur tertia ex specie *l.* 1. §. 1. in qua proculdubio Julianus a Celso dissentit.

a) Idque inter eos, quibus conjunctim, vel disjunctim legatum est per vindicationem, id est, qui re, et verbis conjuncti sunt, aut re tantum. Inter verbis conjunctos non item: quo de re est § Si duobus. de leg. apud Just. ubi multa interpretes. Vid. Cuj. 5. *ad Afr. ad. l.* 2. *h. t.* et in *Par. Cod. de cad. tol.* Idem etiam plura ad *l.* 16. *Si duobus. D. de leg.* 1. et pluribus aliis locis.

b) Nam in proprietate, post concursum jus omne accrescendi censetur extinctum, quia collegatarii, vel cohæredes partem, quam acquisierunt, ad hæredes transmittunt.

c) Hæc Cujacius plenius explicat *Tit.* 5 *ad Afr. ad d. l.* 2.

TIT. III. *Quando dies ususfructus legati cedat.*

Est et in cessione legati longe alia ratio ususfructus, quam proprietatis: nam ususfructus dies cedit ab adita hæreditate, proprietatis, jure veteri a morte testatoris, jure novo ex apertis tabulis, jure novissimo, ut jure veteri. Diem legati cedere cum dicimus, significamus post eum diem moriente legatario, legatum transmitti in hæredem ejus *a*). Potuit addi vel usus, ut tit. seq. quod non potuit præcedenti.

a) Quia autem ususfructus sui natura ad hæredem non transmittitur, ideo a morte testatoris non cedit.

TIT. IV. *Quibus modis ususfructus, vel usus amittitur.*

Ususfructus amittitur capitis diminutione, morte, tempore, rei mutatione, non utendo, cessione in jure, dominii acquisitione: quibus tamen omnibus modis proprietas non amittitur.

TIT. V. *De usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur, vel minuuntur.*

Hoc titulo ostenditur nullam esse rem, quæ non cedat in ususfructus legatum, vel stipulationem, ut *l. Usufructu. ad leg. Falcid.* nam ex SC. remedio cautionis *a*) etiam earum rerum, quarum abusus est, non usus, ususfructus constituitur.

a) Qua cavetur de simili quantitate in genere non in specie, finito usufructu restituenda.

TIT. VI. *Si ususfructus petetur, vel ad alium pertinere negetur.*

Hoc titulo de usufructo duæ proponuntur actiones, confessoria, quæ ei competit, qui sibi usumfructum adserit; et contraria negativa, qua domino, qui negat rem suam alii per usumfr. servire. De proprietate nulla prodita est contraria actio negatoria: utraque est in rem actio, sed confessoria sola, usufr. vindicatio.

a) Et iisdem conditionibus censetur quibus ipsa rei corporalis vindicatio.

TIT. VII. *De operis servorum.*

Usumfructum imitantur operæ servorum, et ab eo quoque absunt, distantque plurimum: nec enim amittuntur quibus modis ususfructus amitti solet, capitis diminutione, non utendo, morte, et amittuntur usucapione servi, qua tamen ususfructus non amittitur, et individuæ sunt, ususfructus dividuus, et cedunt ex die petitionis, non ut ususfructus ex die aditæ hæreditatis *b*). Non igitur per omnia usumfructum imitantur: idemque dici de operis quorumcumque animalium quid vetat, veluti vecturis jumentorum?

a) Mirum illud videri potest, quod operæ servi legatæ non extinguantur morte legatarii, sed ad hæredem transeant: quod nisi Pap. diceret in l. *D. de usufr. leg.* vix est, ut quisquam non esset aliter sensurus: etsi enim habitatio in facto consistit, et non utendo non pereat, ut operæ morte tamen legatarii perit.

b) Quæ omnia diligentius ipse Cujacius exsequitur lib. 17. *Quæst. Papin. ad d. l.* 2. *D. de usufr. leg.*

TIT. VIII. *De usu, et abitatione.*

Exposita est una servitus personarum, ususfructus: hoc titulo explicatur altera, usus: hæc individua, illa dividua, qua ratione forsitan operæ servorum, quæ et individuæ sunt, ad usum magis, quam ad usumfructum accedunt, *l.* 5. *sup. t. prox.* nam fructus, qui in eis esse dicitur, non talis est, qualis qui in usufructu, quia non ex persona spectatur ejus cui debetur, sed ex persona ejus in cujus operis consistit, cujus generis opinor etiam esse fructum constitutum sine usu, ut *l.* 14. §. *ult. h. t. l.* 5. *tit. seq.* Usum quoque imitatur habitatio, nisi quod capitis minutione, et non utendo non amittitur, et ex re ipsa, quæ habitationem debet, etiam spectatur magis, quam ex persona cui debetur, ut operæ servorum, ut fructus sine usu *a*).

a) Hoc est, quod ait JC. in *l.* 10. *Legatum, sup. de cap. min.* legatum habitationis magis in facto, quam in jure consistere: quæ verba Cujac. enarret, *lib.* 18. *Quæst. Pap. in fine, ad l.* 10. *h. t.*

TIT. IX. *Usufructuarius quemadmodum caveat* (*)

Hic titulus communis est usui et usufructui, et similibus, quæ retulimus supra, ut caveat qui hæc jura habet, se usurum boni viri arbitratu, et amisso, vel finito jure suo possessionem domino restiturum. Cautio prætoria.

(*) *Vide Merill. variant. adject. ex Cujac. cap.* 3

LIBER VIII. DIGESTORUM.

TIT. I. *De servitutibus.*

V. Tit. 34 *lib.* 2. *C*

A servitutibus personarum transit ad servitutes prædiorum *a*), quæ intelliguntur semper quoties servitutum nomen simpliciter usurpatur: ea sunt jura, quibus prædia alia aliis subjiciuntur. Vel conditiones, quibus jus unius prædii minuitur, augetur alterius. Vel jura, quæ quis in alieno prædio prædii sui nomine imposita habet. Et quibus modis constituantur, hoc titulo declaratur.

a) Hæ servitutes proprie rerum sunt, sive prædiorum: nam ex utraque parte hinc prædium est quod servitutem debet, hinc prædium cui servitus debetur. Itaque mutatis possessoribus servitutes non extinguuntur, sed perpetuo prædiis hærent, et sequuntur fundum dominantem, vel servientem. Quare commode cum Acc. in *l.* 1. *h. t.* potest constitui triplex genus servitutum: mere personales, de quibus in *T. de jure pers. apud Justin.* et *Tit. de statu hom.* supra: mere reales, de quibus *h. t. et seqq.* et mixtæ, id est, partim personales, partim reales, de quibus libro superiori: quas etiam personales dici dictum est Tit. de usufr.

TIT. II. *De servitutibus prædiorum urbanorum.*

Prædia alia sunt urbana, alia rustica, quæ distingui invicem qualitate et genere usus, ut familiam et supellectilem, potius quam loco verius est. Urbanorum servitutes, quæque sunt earum propria, hoc titulo explicantur *a*).

a) Hæ servitutes in superficie consistunt, id est ædificiis hærent, quæ prædiorum urbanorum appellatione veniunt quocumque loco sint. Veruntamen Neratius ea demum ædificia urbanorum prædiorum appellatione venire ajebat, quæ habitandi causa pararentur: non ea, quæ ad pompam, aut decus villæ rusticæ, qualia prætoria; aut quæ ad reditus necessitatem, qualia sunt quæ stabulandis jumentis, gallinis concludendis, vel fructibus custodiendis sunt constructa, quæque in continentibus ædificiis non sunt, quæ magis ad prædia rustica accedere constituebat *l.* 2. *t. seq. lib.* 4 §. *ult. D. quæ res pign. obl. non possunt.* Sed aliter alii sensere, quasi id omne prædii urbani appellatione veniat, quod a solo desuper erectum est, ad quod pertinet *l.* 98. *Urbana D. de verb. sign.* ubi Cujac et *ad l.* 1 *t. super.* Servitutes autem urbanorum enumerentur illæ, ut plurimum servitus oneris ferendi, tigni immittendi in vicini ædes, stillicidii, vel fluminis avertendi, vel non avertendi, recipiendi, vel non recipiendi, servitus altius tollendi, vel non tollendi, protegendi, vel projiciendi, servitus ne luminibus neve prospectui officiatur, servitus luminum, sive jus fenestræ immittendæ.

TIT. III. *De servitutibus prædiorum rusticorum.*

Quæ vero sunt propria servitutum rusticarum, et earum species, differentiæ, jura, hoc titulo continentur *a*). Et nonnumquam personis *b*) eas non prædiis concedi, ut iter, quod tum dicitur jus transeundi, *l. Pater. de ser. leg. l. Damnas.* §. 1. *de usufr. leg.* ut pecoris ad aquam appulsus *l.* 4. ut aquæ ductus, *l.* 37.

a) Ut superiores servitutes respiciunt utilitatem superficiei, id est ædificiorum, ita hæ respiciant soli commoditatem, et in ipso solo situm habent, *l.* 3. sup. de servit. Prædium rusticum est ipse ager, et terra, solumve ex quo fructus, et cætera ejusmodi proveniunt. Servitutes rusticæ, ut plurimum hæ: Iter, actus, via, aquæductus, aquæ haustus, pecoris ad aquam appulsus, jus pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ, cretæ eximendæ, lapidis cædendi, jus terram, rudus, saxa in fundo vicini reponendi, aut in fundum vicini ex lapidicina lapides provolvantur, donec exportentur, jus sylvæ cædendæ in vicini fundo, ut pedamenta in vineas non desint, jus in vicini fundo tugurium habendi, quo se pastores recipiant ingruente aliqua æris tempestate, dum pecora ad pastum, vel ad aquam appelluntur.

b) Hoc facit personarum ratio; quæ cesserint, vel quibus cessa est servitus nam prout se affectione, et consanguinitate contingunt, ita earum tantum gratia ad tempus quoad viverent compositæ servitutes censentur, atque ideo non hærent prædiis, sed cum personis exemplo usufructus intereunt, quod loci a Cujacio hic adnotati ostendent.

TIT. IV. *Communia prædiorum tam urbanorum, quam rusticorum.*

Quæ communia tam urbanorum prædiorum, quam rusticorum, et servitutum eorum sunt, explicantur hoc titulo, exempli gratia, ut servitutem adquirere non possit nisi qui prædium habet; ut duorum prædiorum dominus unum tradendo, possit alterum alterius servum facere; ut qui partem prædii tradit, non possit servitutem imponere; ut eadem servitus pluribus separatim cedi possit; ut legari per damnationem qualiscumque servitus possit.

TIT. V. *Si servitus vindicetur, vel ad alium pertinere negetur.*

Ut de usufructu, ita de jure prædiorum duæ actiones sunt, Confessoria, id est, vindicatio servitutis, et Negatoria, quæ servitutem negat, libertatem asserit. Legitimæ actiones, *l. Sciendum de operis novi nuntiat.* Et aliæ figura verborum confessoriæ, veluti jus esse ædes altius tollere jure naturali, aliæ vi ipsa negatoriæ, aliæ vi, et verbis confessoriæ, veluti jus esse ædes altius tollere jure impositio *a*), vel ire agere. Rursus aliæ negatoriæ, figura verborum, vi ipsa confessoriæ, veluti non esse jus altius tollere, aliæ negatoriæ, tam verbis quam potestate, veluti jus non esse ire agere.

a) Jure suo, aut impositio, id est, servitatis, quis altius tollendi facultatem habet. Jure suo cum vicino ante non concessa servitute ulla altius non tollendi, quisque potest jure naturali, ad quam velit, altitudinem domus suæ contignationes erigere, *l.* 9. *Cum eo. D. de serv. urb. præd. l. Altius. C. de servit. et aqua.* Jure impositio, sive ser-

vitutis, cum prius vicino cessi, jus non esse mihi altius tollendi, et is postea concessit mihi jus altius tollendi usque ad certam altitudinem, vel in infinitum omnino jure pristino mihi restituto, quod habebam antequam ipse imponerem domui meæ servitutem altius non tollendi. Vid. Cujac. in prioribus notis ad *libros Instit. tit. de act.* § *Æque.*

TIT. VI. *Quemadmodum servitutes amittuntur.*

Sed non etiam, quibus modis ususfructus interit, et servitutes: nam confusione tantum intereunt, id est, acquisitione dominii utriusque prædii, et non utendo, sive usucapione libertatis, et cessione.

Illud pertinet ad servitutes urbanorum prædiorum, in quibus ad acquisitionem libertatis non sufficit non uti eum cui servitus debetur, nisi is, qui servitutem debet, facto suo jus vicini interpellarit, *l. 6. §. ult. D. de serv. urb. præd. l. Si quis alia. §. fin. hoc tit. eid. Cujac. ad l. 4. §. ult. D. de usucap.*

LIBER IX. DIGESTORUM.

TIT. I. *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.*

Vindicationibus actiones noxales subjectæ sunt non male: nam et hæ sicut vindicationes dominis solis dantur jure directo, itemque adversus dominos, ut plerisque videantur hæc earum formulæ inserta verba, propter illum servum tuum, aut propter quadrupedem illam tuam, *l. pen. de nox. act.* et sicut vindicaturo, ita acturo judicio noxali datur actio ad exhibendum, *l.* 3. §. *Si quis noxali. l. De eo.* §. *Sæpius ad exhib.* cum et noxium ducturus forsitan actor, et habiturus sit. Et hoc titulo primum proponitur de pauperie quadrupedum actio noxalis ex XII. tabulis, id est, de damno dato sine injuria (nec enim animal rationis expers injuriam fecisse videtur) cujus ex formula hæc verba sunt in *l.* 1. §. *Cum arietes. aut noxam sarcire, aut in noxam dedere oportere.* In noxam dedere est animal tradere vivum. Morte enim extinguitur actio noxalis, et inde *l. 7. de nox. act.* Si noxius vivat. Noxam sarcire est damnum solvere, damnum præstare, ut ad XII. *a*) Servius Sulpitius interpretatur.

a) Sic obtinet, ut compendio sermonis, ad 12. idem sit, quod ad leges 12 tabularum.

TIT. II. *Ad legem Aquiliam.*

V. Tit. 35. lib. 3. C.

Titulus superior est de damno sine injuria dato, hic de damno injuria dato, qua de re fuit etiam domino actio ex XII. tab. *l. Quæcumque. de obl. et act.* Hodie est ex lege Aquilia. Civilis utraque, *l. Si hæres instit.* §. 1. *ad S. C. Treb.* et noxalis etiam ex delicto servorum. Primum caput legis Aquiliæ est de occiso homine *a*), vel pecude. Tertium de usto, fracto, rupto. Secundum quod in desuetudinem abiit, videtur fuisse de quavis alia ratione damni dati, etiamsi non fuerit læsa res nostra, sed intercepta nobis forte utilitas quædam, ut adversus piscatorem socium a Plinio proditum est libro IX. Naturalis historiæ, qui Anthiam conciliatorem capturæ, et ducem ceperat, cum is in macello agnitus esset a socio cujus injuria erat, damni dati editam formulam condemnatumque, æstimata lite X. libris, Constat enim socium socio teneri lege Aquilia, *l. 7. pro. soc.*

a) Hominem Cujacius dum dicit, servum intelligit occisum, ut quanti plurimi valuit in anno proximo, tantumdem ejus domino solvere reus teneatur: hominis vero liberi æstimatio nulla dari potest. Cæterum libero homine vulnerato, actio utilis ad exemplum legis Aquiliæ dari potest, ut docet *Cuj. lib. 1. Obs. cap.* 20. Hæc autem actio in personam est, civilis, mixta, id est, partim rei persecutoria, partim pœnalis; contra confitentem in simplum est; contra inficiantem in duplum; est stricti juris, et perpetua, datur hæredibus, non contra hæredes, nisi lis sit contestata; directa est cum corpus noxa nocuit: utilis est cum corpus non nocuit, sed corpori nocitum est. Privatum interesse persequitur, nec proditum est esse famosam.

TIT. III. *De his qui effuderint, vel dejecerint.*

Damni dati species una gravius hoc titulo coercetur, quam solent cætera damna ex superiore. Nam si quid, qua vulgo iter fit, vel consistitur, dejectum vel effusum sit *a*), ex quo damnum datum sit alteri, in eum, qui ibi habitaverit unde dejectum, vel effusum est, in duplum datur actio, etiamsi ipse non dejecerit, vel effuderit, atque etiamsi inficiatus non erit, cum ex superiore non teneatur nisi qui damnum fecerit ipse, nec in duplum nisi inficiator. Si liber homo ex ea re occisus, vel si ei nocitum sit, est etiam ex hoc titulo gravior actio, quam ex superiore, et popularis, et antequam damnum datum sit, æque popularis *b*) est in eum actio, qui quid positum habet cujus casus *c*) nocere cui potest, et ex utraque causa actio noxalis. Denique post titulum generalem de actione legis Aquiliæ, specialis in hoc titulo proponitur actio legis Aquiliæ. Sic appellatur l. 5. Cum autem, quia in factum prætoria, quæ hic proponitur, accomodata est ad legem Aquiliam, et in jure frequens est, ut legis Aquiliæ actio dicatur etiam, quæ ad eam legem accommodata est, sive civilis sive prætoria in factum.

a) Dejectum dicitur de corpore solidiore, ut tegula, lapide aut alia re qualibet, quæ sua pondere, vel occidere potest, vel gravius lædere, effusum, de liquidis omnibus, ut aqua, et similibus.
b) In decem aureos.
c) Si videlicet servus aliquid dejecerit, vel ex eo cœnaculo aliquid sit effusum, vel dejectum, ubi servus habitabat, aut si aliquid suspensum habuerit eo loco, qua vulgo iter fit, quod possit cadendo alicui nocere.

TIT. IV. *De noxalibus actionibus.*

V. Tit. 41. lib. 3. C.

Post noxales actiones *a*) de pauperie, et de damno, datur generalis titulus de omnibus noxalibus actionibus (fuisset enim immensum atque etiam alienum omnes enumerare), quarum definitionem tradit l. 1. dum ait, quarum actionum vis hæc etc. ut Cicero definitionem legis, dum ait legis hanc esse vim, scitum, et jussum in omnes. Et magistratus, dum ait magistratus hanc esse vim, ut præsit, præscribatque recta, et utilia et conjuncta cum legibus. Vis autem earum actionum hæc est, ne mulctetur dominus ultra deditionem noxæ, si dedere malit: quæ facultas ei lege XII. tab. tribuitur.

a) Actio autem noxalis non est proprium nomen actionis, sed adjectio alterius judicii quoties agitur de delicto aut quasi delicto servi, ut perinde dominus conveniatur, ac si ipse deliquisset, hoc excepto, quod si velit litis æstimationem vitare, vel a pœnæ præstatione se eximere, potest ipsum servum, aut animal, quod nocuit, dimittere. In animalibus rationis expertibus una tantum species est delicti, aut potius quasi delicti, ipsa nimirum pauperies: in servis totidem sunt fere maleficiorum, vel quasi maleficiorum species, tot delinquendi, et quasi delinquendi rationes, quæ in liberis hominibus. Ex eo igitur, quod actio noxalis ambulat per omnes obligationum species, quæ ex delictis, vel quasi delictis servorum oriuntur, eam modo civilem, et perpetuam esse, modo prætoriam, et temporariam dicendum est civilem si ex eo delicto oriatur cujus pœna a lege est, aut ea juris constitutione, quæ pro lege est, quale furtum nec manifestum, damnum injuria datum ex lege Aquilia: et alia ejusmodi: prætoriam vero et temporariam, si ab ea specie maleficii proficiscatur, cui

prætor pœnam præstituit, quale furtum manifestum, rapina, injuria, vel si affuderit aliquid servus, vel dejecerit, et cætera ejusmodi. Inde etiam dici potest modo mere pœnalem esse, modo mixtam, modo in simplum, duplum, quadruplum contra dominum dari, qui noxæ deditione fungi non vult. Hæc eadem ratione modo privata erit, modo popularis, prout ex ea delicti aut quasi delicti species originem ducit, ex qua nascitur actio privata, vel popularis. Eam in rem esse, aut certe imitari actionem in rem jam Cujacius animadvertit dicere l. 1. hujus libri: licet enim ex delictis, aut quasi delictis oriatur, ex quibus solent nasci obligationes in personam, tamen corpus ipsum servi sequuntur, ut ad quem dominium ejus pervenerit is actione, noxali possit conveniri, licet tempore maleficii dominus non fuisset: adeo ut etiam servo ipso post noxam manumisso, liberetur dominus actione noxali, et directo contra ipsum servum jam liberum agi possit. Olim etiam pater hac actione tenebatur ex delicto, vel quasi delicto filiif., quem etiam poterat noxæ dedere, sed id sublatum est, et ipsi filiif. suo nomine possunt conveniri.

LIBER X. DIGESTORUM

TIT. I. *Finium regundorum.*

Cur vindicationibus subjectæ sint actiones noxales dixi jam supra. Cur modo subjiciantur mistæ actiones, dicere necesse non habeo: id enim satis nomen ipsum admonet, quod significat esse eas tam pro rei vindicatione, quam in personam *a)*. Ex his prima est actio Finium regundorum, quæ inter confines redditur de agrorum finibus regundis, id est, ut Græci intepretantur περὶ ὅρων ἰθυντέων: nam inest huic actioni etiam petitio rei, et hoc est, quod ait *l. 3. C. eod.* hanc actionem cohærere proprietatis controversiæ, et Apulejus, in causa finali de proprietate contendit.

a) Hæc actio mixta est tam in rem, quam in personam, duplex, rei persecutoria, civilis in simplum, stricti juris, in solidum, est perpetua, datur hæredibus et contra hæredes, atque etiam singularibus successoribus, et contra singulares successores, qualenus est in rem, directa est, privata non famosa.

TIT. II. *Familiæ erciscundæ.*

Secunda actio mista, est actio familiæ erciscundæ, sive judicium divisionis, quod redditur inter cohæredes, similesve personas Familiæ nomine significatur res, vel pecunia hæreditaria: nam hæreditas non potest dividi *l. 8. de rei vind.* et nomina *a)* ipso jure sunt divisa inter cohæredes. Erciscundæ est dividundæ, ut Erciscundi Stoici Servio in III. Æneid: mediæ sententiæ auctores, et quasi divisores: tantundem potest Ciendæ et Ciscundæ verbum, ut non aberrarim forte si in Erciscundæ diviserim Er, et Ciscundæ, ut Festus, et Donatus erctum, et citum: erctum pro hæreditate, citum pro divisione, nam et glossis antiquis, Ciendæ διαμερισμός. Et eres vel ereditas, scribitur interdum Flo. ut crus in titulo ad legem Aquiliam, et illo Turpilii loco. Ignoscere istic solent ne eis minores noxias, erum si forte quas galiolas vini tango *b)*.

a) Id est, obligationes si quid debet defunctus, vel ei debeatur, quæ passivæ, et activæ passim dicuntur, et ad hæredes, vel contra hæredes pro portionibus hæreditariis dantur: conditiones autem hujus actiones recensentur titulo sequenti.

b) Hujus loci satis obscura σύνταξις, nisi verbum (tango) sumatur pro (celo) hoc sensum, si forte dominum aliquos vini cyatos celaverim, si cados vini surripuerim, si dominum aliquibus vini lagenis interceptis fraudaverim. Galiola autem poculum est, sive vas potorium a galeæ inversæ similitudine.

TIT. III. *Communi dividundo.*

Tertia actio mista est communi dividundo, simillima superiori, ut societas hæreditati simillima, et maxime gemina est. Utraque mista, duplex, legitima, bonæ fidei, perpetua, quasi ex contractu *a)*, de divisione, et idem in utraque officium judicis, et redditur hæc etiam inter cohæredes, sicut inter alios quoscunque socios *b)*. Sed hoc plus est in actione familiæ erciscundæ, quod veniunt in eam etiam res non communes: et non est de re una, et non iteratur, nisi ex magna causa: hanc vero Græci rhetores vocant τὸ εἰς διαιτητῶν αἵρεσιν.

a) Ex communione scilicet, quæ citra conventionem ullam inter duos pluresve speciem societatis inducit, veluti cum eadem res duobus legata, aut donata est: illos enim res potius, quam consensus conjungit *l. 31. Ut sit. D. pro socio*: at eo casu actio pro socio cessat.

b) Potest et illud adjici, quamvis de eo non dubitetur, utramque esse rei persecutoriam in simplum, utramque directam esse et privatam, utramque hæredibus dari et in hæredes, quatenus est in personam et quatenus in rem, dari etiam singularibus successoribus, et contra singulares successores ad quos emptione, vel legato, aut alia qualibet causa rerum singularum dominium acquiritur, pars rerum communium pervenerit.

TIT. IV. *Ad exhibendum.*

Mistis actionibus adjungitur actio ad exhibendum *a)*, quia etsi in personam sit, non etiam pro rei vindicatione, est tamen propter rei vindicationem: agitur enim primum, ut res exhibeatur, deinde res exhibita vindicatur. Præparatoria igitur est vindicatio, directa et principalis actio: neque tamen notat personam, sed rem: nec enim intendit verbi gratia L. Titium dare oportere, sed in rem exhibendam generaliter concipitur *b)*, et inde insolita appellatio, ad exhibendum, quia in rem scribitur, quæ vel tantundem valet ac si diceres, de exhibendo *c)*, ut ad legem Juliam, id est, de lege Julia, Ad municipales, id est, de municipalibus.

a) Quæ formula est actionis in personam.

b) Proprie non est in rem: nam non petit rem reddi, et restitui, sed exhiberi tantum: proprie non est in personam, quia non oritur ex contractu, vel quasi, ex maleficio, vel quasi: aliqua tamen ratione in rem dari videtur, quod intendat facere, id est, exhibere. Igitur quasi mixta est; et dicitur dari in personam, in rem tamen scribi. Cætera communia habet cum directa vindicatione, nisi quod de rebus mobilibus tantum sit. Res soli se exhibent satis, nec opus est petere eas exhiberi, ut vindicationem earum instituas.

c) Quid hic titulus distet a tit. de edendo, et aliis similibus dictum est *sup. Tit. de edendo*.

LIBER XI. DIGESTORUM

TIT. I. *De interrogationibus in jure faciendis, et interrogatoriis actionibus.*

Plerumque evenit, ut qui alias noxali actione tenebatur, ex responso suo obligetur suo nomine in solidum, ut si interrogatus an servus suus esset, an quadruples sua esset, Prætori falso responderit suam non esse *a)*, *l. 1. §. Interdum. si quadr. pau. fac. dic.* qui quidem §. statim conjungendus est cum l. 7. hujus t. quæ est ex eodem libro, ut intelligatur e converso eum, qui alias nec noxali judicio tenebatur, teneri, si responderit suam pecudem, vel suum servum esse, quæ ita vera sunt, si servi alicujus, non si liberi hominis nomine responderit, *l. 13.* et *14. h. t.* Sunt pleraque alia in hoc titulo de noxalibus actionibus: ut saoe videatur hic postremus liber secundæ partis, quasi supplementum eorum, quæ ab initio partis hujus huc usque tractata sunt, eoque fit, quantum opinor, ut tituli hujus libri non sint certa lege colligati invicem, quia scilicet non eundem omnes tractatum respiciunt; sed hic, verbi gratia, tractatum de noxalibus actionibus, sequens tractatum de mistis, tertius legem Aquiliam. Porro, quæ ex responso datur, actio, interrogatoria dicitur o-

ctio; ut quæ ex confesso in eum, qui ultro confessus est de intentione actoris, confessoria: neutra est propria actio quædam *b)*. Interrogatoria sane quasi ex contractu datur, pro quo pulsabitur is, qui respondit, *l. De ætate. §. Qui interrogatus. h. t.* ut quæ in eum datur, qui se debitoris hæredem esse respondit, est interrogatoria actio. *Si certum petetur*; quæ in eum, qui servum suum esse, interrogatoria noxalis; quæ in eum, qui prædium suum esse, vel se possidere, aut non possidere, actio damni infecti, vel missio in possessionem; nam ex his fere causis duntaxat in jure interrogationes fiunt ante judicium acceptum, intentionis actoris formandæ, et instruendæ causa, quod non ita fit in judiciis in rem, *l. In speciali. de rei vind. l. Cogi. C. de pet. hær.* desiit etiam hodie fieri in cæteris omnibus. In jure, id est, ἐν δήμῳ, ut Græci hoc loco interpretantur: idem significat, in judicio, ut et in tractatu de cautione in judicio sisti. Sed augetur significatio l. 4. h. t. ut idem sit, si quis alio loco, quam pro tribunali interrogetur.

a) Tam enim pœnam in solacii jam noxæ deditione, qui inficiatus est, defungi non potest, sed ad solidam damni, et litis æstimationem convenitur.

b) Et ratio est, quia assumit qualitatem actionis in judicium principaliter deductæ: si enim conventus sit reus ex empto, aut condictione ex mutuo, et confessus sit, nascetur contra eum confessoria ex empto, vel ex mutuo: et ita de aliis: eadem prope ratione, qua dictum est actionem noxalem ambulare per omnes obligationum species, quæ ex delictis servorum nascantur. Idem est in interrogatoria actione, quæ assumit naturam, conditionem, et qualitatem contractus et obligationis, ex qua originem habuit in jure facta interrogatio.

c) Cujus definitionis ratio hæc est: quod in actione in rem petitor scire commode potest quam possideat, et pro qua parte possideat: at in actione in personam, quæ contra alicujus hæredem datur, non ita facile actor scire potest, pro qua parte sit reus hæres, aut an sit omnino; in noxali etiam actione non facile actor scire potest ad quem servus, qui deliquit, pertineat, ideoque, ut secure agatur interrogari reus debet an hæres sit, et pro qua parte, an servum qui deliquit possideat, et sic de aliis. Quin etiam reus respondere cogitur, alioquin si taceat, perinde ac si negaverit in solidum convenitur.

TIT. II. *De quibus rebus ad eundem judicem eatur.*

Hic titulus respicit ad duplices, et mistas actiones, ut unum judicem habeant, sicut mutuæ petitiones, *l. 22 de judic.* Potest etiam accomodari ad noxales: nam quæcumque pluribus, vel in plures competunt, de eis plerumque omnes ad eundem judicem eunt, ut si plures vindicent dominium servi, vel unus dominium alter usumfructum, *l. Cogn. l. Si par. de lib. cau.* vel si plures tutelæ teneantur *l. 5. C. arbit. tut.* aut si certum petetur plures conrei. *Nov. 99. Quintilianus. III.* Privata judicia sæpe unum judicem habere solent, nec aliæ species erunt, etiamsi unus a duobus duntaxat rem eandem atque ex eadem causa petet, aut duo ab uno, aut plures a pluribus, quod accidere in hæreditatis litibus interim scimus, quia quamvis in multis personis, causa tamen una est, nisi condictio personarum quæstiones variaverit.

TIT. III. *De servo corrupto.*

Hic vero titulus respicit ad legem Aquiliam, quandoquidem speciosis in eo proponitur actio legis Aquiliæ, sive in factum jure prætorio comparata ad exemplum legis Aquiliæ, ut de actione de dejectis et effusis diximus supra, et longe quidem gravior, quam soleat esse directa: nam etiam in confitentem in duplum *a)*, *l. 5. §. Hæc actio. h. t.* et famosa est actio, *l. Nec quicquam. D. pro soc. l. 6. de obs. patr. præst.* quia personæ dolum malum *b)* notat: et præterea non tantum de corrupto, sed etiam de recepto, et sub disjunctione proponitur hoc modo, Quod servum receperis, aut corruperis, ut, ope aut consilio: nam alterutrum probare sufficit *c)*.

a) Verum in duplo simplum continetur, in quo servus deterior factus est: et ob id mista est, partim rei persecutoria, partim pœnalis, *l. 14. §. In hac. h. t.* Quod itaque hæc actio comparatur actioni furti manifesti, et dicitur omnimodo in duplum competere in §. 26 *Sed furti. de act. apud. Just.* ideo pertinet, ut a principio, et sui origine in duplum sit, ut illa: ad differentiam earum, quæ sui natura in simplum sunt, inficiatione vero in duplum competunt; non ut meram in duplo pœnam contineat, ut eadem actio furti nec manifesti hæc actio in personam est (nisi noxaliter agatur si servus servum alienum corruperit) famosa, in duplum, mixta, ut dictum est, datur hæredibus non contra hæredes: an prætoria sit, an civilis JC. palam non dicunt: prætoriam eam putat Acc. ad §. *Pœnales. de act. apud. Just.* et Cujacius passim. An perpetua sit, an temporalis intra annum non definiunt etiam JC. et si prætoria est, proculdubio etiam annua est, quatenus pœnam continet.

b) Recte Cujacius ait (personæ dolum) ad differentiam ejus qui reipsa intercedit, cum res in se dolum, et circumscriptionem habet citra ullas personarum insidias, et pravam animi calliditatem, *l. 36. Si quis. D. de verb. obl.* Exemplum est in vulg. *l. 2. C. de resc. vend.*

c) Licet filiifam. in multis juris antiqui articulis comparentur servis; tamen nullam actionem Prætor proposuit de filiofam. corrupto. hac eleganti ratione, quam Cujacius adfert *lib. 17. Obs. cap. 11.* quod scilicet moribus filii corruptis, patris patrimonium non diminuetur, sed tantum familiæ dignitas, et splendor, cujus infamiam Prætor existimavit neminem divulgaturum. Si tamen quis agere volet filii corrupti nomine, utile judicium in corruptorem dabitur, ut dicto loco Cuj. definit, et Accurs. ad. §. *In duplum. de act. apud Justin.*

TIT. IV. *De fugitivis.*

Post generalem titulum de servo corrupto, notantur duæ species corrumpendorum servorum, si suaserit fugere, si alea ludere, *l. 26. de injuriis.* et ex priori specie de fugitivis, additur, eum qui recepit, et celavit fugitivum, teneri furti, quod utique verum est, et si obtentu togæ, ut ex Sabino Gellius refert. Si recepit tantum abscondendi causa, ex superiore titulo tenetur. Si recepit et requisitum celavit lucrifaciendi animo, furti. Additur etiam S. C. de requirendis fugitivis.

TIT. V. *De aleatoribus.*

V. Tit. ultim. lib. 3. C.

Ad posteriorem speciem corrumpendi servi jungitur, in susceptorem aleatorum pœna, ut supra in susceptorem fugitivorum, et item actio in eum, qui aleæ ludendæ causa vim intulerit, et alia, in eum, qui alea vicerit *a)*. Alea est tesserarum, talorum, vel scriptorum ludus, turricula, fritillus.

a) De exceptione quæ datur: quod in alea gestum est, agitur inf. tit. quar. rer. actio non datur. Videndus etiam ipse Cujac. *lib. 9. Obs. cap. 28.* De aleatoribus scripsit tres libros eximios Daniel Souterius. Sed et de ea re scripsit quædam Meursius in Græcia Ludibunda, in verbis κυβεία πεττεία, πλειστοβολίνδα.

TIT. VI. *Si mensor falsum modum dixerit.*

Hunc vero dicam respicere ad titulum Finium regundorum, in quo judicio adhiberi plerumque agrimensor solet, *l. 18. fin. reg. l. 4. in pr. l. 3. §. Idem Pomp. hoc tit.* et si falsum modum renuntiaverit, ex hoc edicto tenetur in quod interest *a)*.

a) Fuit actio in duplum ad falsum agri modum pertinens non contra mensorem, sed contra venditorem, qui majorem agri venditi modum dixit quam esset, de qua Paulus *lib. 4. Sentent. tit. 18.* et *lib. 5. tit. 17.* sed hæc videtur a Justiniano sublata, cum simpliciter eo nomine actio est, *l. 2. D. de action. empti*, quod et Cujacius ipse ad Paulum notat.

TIT. VII. *De religiosis et sumptibus funerum, et ut funus ducere liceat.*

V. Tit. 43. lib. 3. C.

Hic titulus respicit ad rei vindicationem, in cujus tractatu proditum est de locis religiosis non esse in rem actionem, *l. In rem.* §. *1. l. Quæ religiosis. de rei vind.* Hoc vero titulo definitur, quæ sint loca religiosa, quæ faciant locum religiosum; et qua actione teneatur qui in alienum locum mortuum intulit. Proponitur etiam hoc titulo actio funeraria, quæ imitatur actionem negotiorum gestorum, si quis aliquem suis sumptibus funeraverit: nisi quasi hæredis negotium gerens hoc egerit, quo casu est actio negotiorum gestorum, alias similis tantum negotiorum gestorum actioni funeratitia, quia negotium, quod quis pro defuncto gessit, funerando eum suis sumptibus, ejus non fuit cum is moreretur. Quod additur in hoc titulo, *ut funus ducere liceat,* non tam pertinet ad actionem in factum, qua tenetur qui prohibuit inferri mortuum, ossave mortui in eum locum, quo jus inferendi fuit, quam ad edictum D. Severi, quod proponitur lib. 8.

TIT. VIII. *De mortuo inferendo, et sepulchro ædificando.*

Licet, ut diximus de locis religiosis, non sit in rem actio, est tamen interdictum prohibitorium de mortuo inferendo, quod veluti proprietatis causam continet, *l. Sunt personæ. sup. tit. prox. l.* 2. §. *Quædam. de interd.* atque etiam de loco nondum religioso competit. Actio in factum, de qua diximus superiore titulo, ei datur, qui prohibitus mortuum inferre quo jus erat, alio inferre coactus est. Hoc interdictum ei, qui statim vult in locum suum inferre, ne prohibeatur. Aliud etiam interdictum prohibitorium, de sepulchro ædificando, vel reficiendo, quasi proprietatis causam continet: quia domino loci solummodo competit.

DIGESTORUM

PARS TERTIA

LIBER XII.

TIT. I. *De rebus creditis, si certum petetur, et de condictione.*

A vindicationibus (*) transit ad condictiones, e quibus duæ hoc tit. proponuntur. Una est certi condictio, quæ datur in eum, cui res, vel pecunia certa credita est, id est, qui corpus vel quantitatem certam debet. Non adjicitur, qua ex causa? In eum igitur, qui rem, vel pecuniam certam debet quacunque ex causa: proinde generalis non specialis certi condictio, quæ in hoc titulo dicitur, *Actio si certum petetur de rebus creditis,* vel *de rebus creditis si certum petetur*) nihil enim refert hoc an illo modo traduxeris verba) ut in Cod. Theo. specialis actio, *Si certum petetur de chirographis,* et alia, *Si certum petetur de suffragiis,* qua orationis forma significatur actio a primis verbis edicti, *Si certum petetur*, proposita, vel sub titulo, *De rebus creditis*, vel sub titulo, *De chirographis*, vel sub titulo *De suffragiis*. Distincta enim erant edicta titulis. Altera est (**) *Condictio ex mutuo,* de qua præcipue hoc titulo tractatur (nam et creditum proprie est mutuum) et his verbis significatur, et de condictione. Quamvis enim omnis formula qua intendimus dari oportere, condictio sit, ea tamen, qua ex mutui causa intendimus dari oportere, hoc proprio signata nomine est *a*), ut refertur in Institutionibus statim initio tituli, *Quibus modis re cont. obl.* et §: *Item is cui. de oblig. quæ quasi ex con.* et Græci definiunt condictionem τὸν ἀπαιτητικὸν λόγον τοῦ οἰκείου δανείου *b*). Mutuum autem est creditum quantitatis datæ ea lege, ut eadem ipsa quantitas reddatur in genere, non in specie eadem *c*). Non est illud omittendum sub hoc titulo edixisse prætorem de commodato, et pignore separatim, quia etsi crediti appellatione hi contractus contineantur (est enim creditum omnis actus, quem alienam fidem sequuti instituimus) non tamen continentur actione, *Si certum petetur*, id est certi condictione, quia nemo rem suam condicit et condictio plerumque in jure formula illa est, *Si paret dare oportere,* quæ latius nonnunquam pro qualibet actione in personam (***). Pignoratitia igitur, et commodati, et depositi condictiones non sunt, quia possessionem naturalem revocant *l. Videamus*. §. *Si poss. de usur.* id est, non dari, sed restitui oportere intendunt *d*). Sed neque ex horum contractuum causa condictio competit; quam ob rem, meo judicio, prætor hoc edicto eos separavit a cæteris, sub hac tamen exceptione, nisi dolo malo vel depositum, vel commodatum, vel pignus inficiaretur qui accepisset, *l. 4.* §. *Res. hoc tit. l. Si quis inficiatus.* §. *ult. depos.* Denique ex his intelligimus, hoc titulo proponi nobis duas condictiones tantum, non etiam, ut quidam existimant, comprehendi eo universam partem tertiam digestorum, nec sane ulli sunt tituli tales in Digestis.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 15*

(**) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 15*

(***) *Vide Merill. variant. adject. ex Cujac. cap. 1*

a) Hac forte ratione, quod nullus sit contractus in hominum societate magis necessarius, ut etiam is vere creditor dicatur, cui debetur ex causa mutui.

b) Hæc autem actio in personam est, civilis, rei persecutoria, in simplum, stricti juris, pro qualitate eorum qui conveniuntur, vel in solidum datur, vel quantum reus facere poterit. Perpetua est, datur, hæredibus et contra hæredes, est privata, directa, non famosa.

c) De hac definitione, et mutui etymo videnda *Ob.* 37. *lib* 11

d) In personam tamen dari ejusmodi actiones dicuntur, quia oriuntur ex tractatu, et negotio gesto, sive ex contractu.

TIT. II. *De jurejurando sive voluntario, sive necessario, sive judiciali.*

V Tit. 1. lib 4 C.

Quia jusjurandum frequentius datur de pecuniis creditis; ut non male dicatur a Laberio emplastrum æris alieni; ideo post titulum de condictione ex mutuo hic datur. Et est jusjurandum, ut Aristoteles definit, μετὰ θείας παραλήψεως φάσις ἀναπόδεικτος, ut Clemens Alexandrinus, ὁμολογία καθοριστικὴ μετὰ προσπαραλήψεως θείας, ut Cicero, adfirmatio sancta: et ejus genera tria (*) Judiciale, quod a judice defertur; Voluntarium, quod a parte defertur in judicio, vel extra judicium: Necessarium, quod pars cui delatum est, refert delatori *a*). Hæ tres appellationes Triboniani esse videntur *b*).

a) Et ita vocatur, quia is qui detulit cum ei relatum est, non potest jusjurandi conditionem recusare, quam adversario voluit imponere. at is cui delatum est a principio, potest ipse jurare, vel si nolit, illud referre delatori potest: et ob id si juret voluntarium jusjurandum subire dicitur.

b) Tres illæ jusjurandi species ad id jusjurandum referendæ sunt, quod litem definit, et controversiam dirimit. Cæterum aliud est, quod litem præparat tantum, quod dicitur calumniæ jusjurandum, et hac ratione introductum est, ut sincera fide inferantur, et suscipiantur actiones, dum jurant actor, et reus juris sui opinione, et fiducia fretos ad judicium citra ullum calumniandi affectum accessisse, qua de re *Just. in tit. de pœna tem. litig. in Inst.* et in *Tit.* 58. *lib.* 2 *C. ubi Cujac* et in libris Decretalium *Tit. 7. lib.* 2. ad quem locum παρατίτλα nostra. Est et tertium jurisjurandi genus, quod litem non definit, aut præparat, sed æstimat: cum scilicet reus rem actori restituere jussus contumax est: tunc enim ad coercendam ejus contumaciam actori jusjurandum defertur rei sive litis æstimandæ gratia, de quo est tit. sequens, et jusjurandum illud judiciale quoque est.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib 1 cap. 18*

TIT. III. *De in litem jurando.*

V. Tit. 53. lib. 5. C.

Jusjurandum in litem est, quod a judice defertur actori ejus rei, quæ in judicium deducta est, vel contumaciam adversarii no in potestate ejus sit per fraudem ab invito domino rem justo pretio comparare. Actori enim jurato licet facere pretium etiam injustum nec in omnibus judiciis passim, sed ut lex prætorve, aut princeps judici permiserit.

TIT. IV. *De conditione causa data, causa non secuta.*

V. Tit. 6. lib. 4. C.

Condictio ex mutuo, ut dixi, traxit od se tractatum de jurejurando; nunc ordine persequitur alias condictionum species. Propositæ hoc tutulo appellatio bæc est, *Causa lata, causa non secuta*, sumpta a verbis legis, ut per oam repetantur scilicet causa data, id est, sub causa, ut est scriptum l. pen. hoc tit. quod Græci. επι τῷ αιτίᾳ, si ea causa secuta non sit. Causa do, quod do ut Romam eas: Causa non sequitur si non Romam eas. Eadem dicitur etiam condictio ob causam, vel condictio ob rem dati, re non secuta, similis condictioni ex mutuo, vel potius, condictio ex promutuo; quid enim aliud est quod ob rem datur, quam prorogatio sive datio in antecessum? omnis autem prorogatio, promutuum.

TIT. V. *De condictione ob turpem vel injustam causam.*

V. Tit. 7. lib. 4. C.

Superior titulus est de condictione ob causam honestam, ut detur omnimodo causa non secuta, ut non detur causa secuta. Hic vero titulus est de condictione ob turpem causam, ut detur etiam causa secuta, si solius accipientis turpitudo versetur, ut non detur, si solius dantis, vel si utriusque. Est et do condictione ob injustam causam. In hac, causa pro principio accipitur, ut si quid detur ox stipulatione per vim extorta. In illa, pro fine, ut si quid detur, ut contingat aliquid quod sit contra bonos mores.

TIT. VI. *De condictione indebiti.*

V. Tit. 5. lib. 4. C.

Condictio quoque indebiti est ex promutuo, nam et indebiti solutio, quasi mutui *a*) datio *l. 3. §. Is quoque. de oblig. et act.* Sed non datur nisi ei, qui per errorem solvit *b*).

a) Quia cum id solutum est quod non debebatur, videtur quasi in mutui causam versum, et hinc quoque eædem juris regulæ in ejusmodi promutuo, quæ in mutuo ipso; potestas etiam eadem utriusque condictionis, nisi quod ea quæ proponitur ex promutuo, aliqua ratione est ex quasi contractu et ex bono, et æquo competit tantum in id, quo locupletior factus est is, cui pecunia indebita soluta est; cum ea, quæ ex mutuo venit, ex contractu veniat, nec in ea distinguatur sit locupletior factus, an non, is cui quid mutuo datum est. Videndus ipse Cuj. *lib.* 18. *Obs. c.* 34. Tum demum autem condictio ex promutuo competit, cum scilicet datur earum rerum nomine in quibus consistere mutuum poterat; si res soluta sit, quasi debita, quæ pondere, mensura, vel numero constabat: si enim alia corporis species, vel res incorporalis et incerta soluta sit; dabitur condictio certi, vel incerti.

a) Non datur etiam nisi contra eum, qui sibi deberi quod indebitum solvebatur arbitratus est alioquin qui scivit sibi nihil deberi, tenetur condictione furtiva, *l.* 18 *Quoniam. D. de condict. furt.* quod itaque dicitur in *l.* 37. *Servum. hoc titulo*, competere condictionem, sive sciverit, sive ignoraverit is, qui accepit, id ita accipiendum est, ut si ignoraverit, condictio indebiti competat: si sciverit, condictio furtiva locum habeat, nisi actor velit benigue contra scientem, ut in ignorantem mitiori actione, id est, condictione indebiti quasi ex honesta causa agere.

TIT. VII. *De condictione sine causa.*

V. Tit. 9. lib. 4. C.

Concurrit hæc condictio cum superioribus, et nonnunquam sola competit, ut in specie l. 2. si fullo amissis vestimentis domino ex locato conventus pretium solverit; nam nec indebitum per errorem dedit, nec sub causa, nec ex injusta causa, et vestimentis a domino repertis, fulloni sola superest condictio sine causa, quod jam videatur nulla fuisse causa dandi, quod et addi opinor posse ad speciem de promutuo, *l. Sed addes. §. Si quis cum loc.*

LIBER XIII. DIGESTORUM

TIT I. *De condictione furtiva.*

V. Tit. 8. lib. 4. C.

Domino non datur condictio nisi ex causa furtiva, quod odio furum introductum est, quia in rem, vel ad exhibendum non tenentur, ut fures, sed ut possessores, *l. 12. C. de furt.* condictione ut fures *a*): otque ideo re perempta in ea non distinguitur fuerit res peritura apud dominum nec ne, sicut nec in actione: Quod metus causa, et interdicto, Unde vi, et Quod vi, aut clam, quæ tamen distinctio in aliis actionibus admittitur. Sed exemplo furis domino etiam permissum est condicere prædoni, et conjugi, qui quæve res amovit in matrimonio, vel divortii causa, et inficiatori, et generaliter cuilibet ex injusta causa possidenti, quasi proximo furi. Cæteræ condictiones non dominis dantur, videlicet si agatur certi, non si agatur incerti *b*). Hæc soli domino, æque si agatur certi, non si incerti *c*).

a) Et ob id in personam est, quia oritur ex delicto, et est civilis et rei persecutoria, quia pœna dupli, aut quadrupli petitur actione furti: condictione tantum res ipsa, unde etiam in simplum datur, stricti juris est in solidum, est perpetua; datur hæredibus, et contra hæredes, non tantum in id quod ad eos pervenit, quod ordinarium est in actionibus ex delicto venientibus, sed in solidum *l.* 7. *§. pen.* et *l.* 6. *h. t.* Cuj. *lib.* 7. Obs. c. 37. et in *Par. C. h. t.* tenlet in hæredem non dari, nisi quatenus ad eum pervenerit, idque ex *l.* 9. *§. ult.* et. *l.* 10. *D. de tut. et rat. distr.* Imo etiam ne obstet *d. l.* 9. *h. t.* in ea litem cum fure contestatam fuisse ait *lib.* 13 *Obs. c.* 37. quod vix forte est admittendum. Quod autem ad *d. l.* 9 *§. ult.* et 10 *D. de tut. et rat. distrah.* quibus nititur, dici non incomode potest jungi quidem condictionem furtivam actioni furti, et damni injuriæ, quæ in hæredem non dantur, sed non inde sequi illam etiam in hæredem non transire, quemadmodum eodem errore in *l.* 55. *In omnibus. D. de obl. et act.* enumeratis contractibus, quibus dominium in accipientam transfertur, recensetur locatio, et conductio, licet ea specie contractus id non agatur, ut dominus fiat is, qui accipit. Adjiciendum hanc condictionem esse actionem privatam, et directam videri, non utique famosa est, *l.* 36. *Cessat. D. de obl. et act.* proxima tamen famosæ, quia oritur ex causa famosa, et doli continet mentionem ideoque nec adversus eos dari debet, quibus reverentia, et honor debetur, qualis patronus, aut parens.

b) Veluti cum quis possessionem fundi aut ex quo dejectus est condicit condictione triticaria, *l.* 2. *inf. de condict. trit.* possessionis utique incerta æstimatio. Cujac. *tract.* 2. *ad Afric. ad l.* 21. *D. de reb. cred.*

c) Quod accidit cum creditori res pignorata est surrepta, licet enim ejus domini ratione non intersit; tamen ejus interest rem salvam esse, ut debiti nomine sit securus, vel culpæ ratione a debitore postea pignoratitia agente teneri non possit, *l.* 12. *§. fi. h. t.*

TIT. II. *De condictione ex lege.*

V. Tit. 9 lib. 4 C.

Condictio ex lege competit, si lex, quæ obligationem introduxit, non ediderit aliud genus actionis, ut condictio ex lege Julia, *l. Dotalem. l. Si vero. et seq. sol. mat.* Condictio ex lege Cincia *l. 21. de don.* a).

a) Ejusmodi est actio condictitia ex constitutione Justiniani in triplum, vel quadruplum, de qua in §. *Tripl.* et §. *Quadrupl. de act. in Instit.*

TIT. III. *De condictione triticaria.*

Longe alia ratio condictionis triticariæ, et condictionis certi, licet descendat utraque ex eadem causa, nam per condictionem triticariam petuntur omnes res certæ a) vel incertæ præter pecuniam numeratam. Per condictionem certi, id est, Si certum petetur, res omnes certæ, et pecunia numerata, non res incorporales, sive incertæ: nam hæc actio est stricta, id est, servit in ea judex scripturæ contractus, et petitioni actoris, sui arbitrii impos. Triticaria arbitraria est b), quia æstimat in ea judex rem arbitrio suo, quæ petitur, habita ratione loci, et temporis. Datur ergo ejus rei quæ petitur æstimandæ causa; porro æstimationem recipiunt res omnes præter pecuniam numeratam, nam æstimat ipsa res cæteras, non æstimatur aut saltem non indiget æstimatore, cum sit ejus æstimatio constans, et certa. Ea re pecunia numerata in condictionem triticariam non cadit. Cæteræ res omnes cadunt, quæ pondere, vel mensura constant, mobiles vel immobiles, corporales vel incorporales, et fundi, sive proprietas debeatur forte ex testamento, vel ex stipulatione, sive emphyteusis, et res etiam sua ex causis, quibus rem suam dominus condicere potest, quod ita enumeratis variis generibus rerum Ulpianus exequitur l. 1. propterea quod dubitari poterat, an tot res complecteretur condictio, quæ nomen a tritico habet. Sed inditum est nomen tale casu quodam, ut Stephanus Græcus interpres ait, quia in antiqua formula hujusce condictionis, quoties scilicet sua cuique actioni constituta erat formula, tritici fiebat mentio, propterea quod qui hanc actionem sibi dari prius postulaverat forte ei res erat de æstimando tritico: et ne quis me hoc adfingere putet, et quod etiam sit notatum valde dignum (necdum enim sciebamus, quæ appellatio, quæve actio hæc esset) apponam ipsa Græcorum verba. Γνῶναι δὲ, ὥς φησιν ὁ Στέφανος ἐν ταῖς παραγραφαῖς, οὕτω λέγεται τριτικάριον, ἐπειδὴ ἐν τῇ κατὰ τὸ πάλαι πολιτευόμενον αὐτοῦ φορμοῦλαν, τριτίκου ἐνέκειτο μνήμη; ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν. Ἐν τῇ παλαιᾷ φορμούλᾳ, καὶ τῷ τύπῳ αὐτοῦ, ἥνικα τὴν ἀρχὴν ἐτυπώθη παρὰ τῶν νομικῶν, μνεία γέγονε τριτικ... σίτου, τυχὸν ἐνάγοντός τινος, σῖτον, τυχὸν ἐνάγοντός τινος, σῖτον αὐτῷ διαφέροντα κατέχειν τινὰ παρὰ νόμον, καὶ πρὸς τὸ τοιοῦτον ῥηθέντος τυπωθέντος τοῦ τριτικαρίου κονδικτικίου.

a) Certum id dicitur quod ex ipsa pronuntiatione apparet, quid, quale, quantumque sit, *l. 74. §. ult. cum l. seq. D. de verb. oblig.*
b) Cætera habet communia cum ipsa condictione certi ex mutuo, de qua *Tit. 1. libri superioris.*

TIT. IV. *De eo quod certo loco dari oportet.*

Jungitur condictioni arbitrariæ alia condictio arbitraria ex mutuo etiam, vel ex stipulatione, vel ex constituto; qua scilicet, quod certo loco dari debuit, alio loco petitur, facta commemoratione ejus loci, quo dari debuit. In hunc cadit pecunia numerata, quæ non cadit in triticariam, quia in triticaria æstimatur quanti res fuerit eo die, vel loco, quo dari debuit. In hac vero æstimatur quanti intersit eo die, vel loco dari quo dari debuit, et cadit etiam in nummos id, quod interest a).

a) Actoris vel rei: nam prout per hunc vel illum steterit quominus suo die et loco pecunia solveretur, vel augebitur, vel minuetur præstatio.

TIT. V. *De pecunia constituta.*

V. Tit. 18. lib. 4 C.

Tradita est ratio superiore titulo, qua id quod debetur, alio die vel loco petatur recte, quam quo dari debuit. Traditur alia hoc titulo, Si quid egerit cum debitore, ut alio die, vel loco constitueret se soluturum, nam, ut Labeo dicebat, propter has potissimum pecunias, quæ nondum peti possunt, puta moram injiciente die, vel loco, constituta inducta sunt *l. 3. §. ult. l. 4.* et *5. h. t.* Fiunt consensu nudo, non verbis; nec tamen pacta sunt nuda, sed contractus; quia recepta imitantur, quæ fuere contractus e quibus actio receptitia a), sicut ex his actio constitutoria: nam nec alia ratione precarium numeratur inter contractus, *l. Contractus. de reg. jur.* quam quod sit simile commodato. Fiunt etiam constituta pro alio. Et breviter, constitutum est conventio, qua quis respondit citra stipulationem soluturum se, quod ipse, vel alius debet, quo genere priorem obligationem non novari constat, *l. 3. §. In eum. de adm. rer. ad civit. pert.* b).

a) Sed hanc actionem Justinianus sustulit, et quicquid in ea erat id omne transfudit in actionem de constituta pecunia, *l. 2. C. h. t.* Aliqua ratione antea discrepabant. Receptitia erat civilis, constitutoria erat a Prætore: receptitia erat de re quacumque, sive mobili, sive soli, et dabatur tantum contra argentarios, qui se soluturos pro aliquo receperant. Constitutoria de his tantum erat, quæ pondere, numero, vel mensura constabant; sed dabatur adversus quoscumque, qui pro se, vel pro alio soluturos constituerant, ut docet Theoph. in Græca paraphrasi *Instit. §. In personam. tit. de act.*
b) Et fit omne constitutum ad tempus, et constituere, diem dicere est. Juvenalis:

Hic ubi nocturnæ Numa constituebat amicæ.

Actio autem hæc prætoria est, et utilis, ut prætoria quælibet, quæ deficiente solemni stipulatione pactum nudum jure civili ad agendum non poterat proficere, cætera habet communia cum condictione certi ex mutuo.

TIT. VI. *Commodati, vel contra.*

Dictum est de condictionibus, quæ aliud nomen non habent, strictis, aut arbitrariis: quæque, vel ex contractibus dantur: ut conditio certi, condictio triticaria, condictio ex mutuo, condictio ex stipulatione, vel ex bono et æquo quasi ex mutuo, ut condictio indebiti, Ob rem dati, Sine causa, vel ex lege, ut de qua actum titulo secundo, vel odio reorum, ut condictio furtiva. Ab hoc titulo incipit tractare de condictionibus aliis, maxime bonæ fidei, quæ ex contractibus nascuntur, et quæ proprium nomen habent, sive dari oportere intendatur, sive præstari, restitui, reddi, vel alio modo; nec enim omnibus actionibus una est formula semper, dare aut facere oportere, *§. 1. Inst. de act.* Ac primum de commodato duplex actio hoc titulo proponitur, Directa et contraria. Commodatum est quasi mutuum ad usum, ut retro mutuum quasi commodatum ad abusum: nam promiscua sive communia hæc nomina sunt. Commodatum, et Mutuum, *l. Item legato. §. 1. leg. 3. l. Quæsitum. §. Si quis eodem. de instr. leg.* et ut Græcis χρῆσις utrumque contractum demonstrat, ita et Latinis commodare, *l. 1.*

C. Th. Quod jussu, quod tamen Tribonianus maluit mutare in proprium, mutuum dare, vel quo vulgus utitur, præstare. *l. ult. C. quod cum eo, etc.* Vel commodatum est conventio, qua res gratis utenda datur ad tempus, finem, modumve certum, ea lege, ut eadem ipsa reddatur. Verbum, *gratis*, separat a locatione. Verbum *ad tempus*, a precario. Verba, *ea lege*, a mutuo, quæ etiamsi non addideris, perfecta definitio est, nam et aliis separatur a mutuo satis. Directa commodati actio est, quæ datur ei qui commodavit, rei suæ recipiendæ causa: quæ ex causa non est condictio certi, nisi quid dolo malo admissum sit, ut dixi hujus partis tit. 1. Contraria est, quæ datur ei, qui commodatum accepit variis ex causis, quæ hoc titulo proponuntur, ut indemnitati ejus consulatur, quia ex re etiam condictio competit. Directæ, sive rectæ inde nomen, quod principalis sit, domino enim competit, aut possessori. Contrariæ, quod quasi ex opposito respiciat directam; sive agatur ultro, sive contra, et in jure contrariæ actiones bis articulis significantur, contra, ex diverso, ex contrario, *l. 2. l. ult. de neg. gest. l. Pignori. fam. erc.* ut actio negatoria, quæ et contraria dicitur. hoc articulo, Contra, in §. *Æque. de act.* Ultro autem moveri dicuntur si sine directa moveantur, *ut d. l. Si pignori. l. Si servus meus. mand. l. Sed an ultro. de neg. gest. l. Si is qui rem. de furt.* nec tamen ideo minus contrariæ appellantur.

a) Utraque actio est in personam, civilis, rei persecutoria, in simplum, bonæ fidei, in solidum pro personarum conditione contra quas agitur, perpetua, datur hæredibus, et contra hæredes, est perpetua, privata, non famosa.

TIT. VII. *De pignoratitia actione, vel contra.*

De pignore etiam non est condictio, si directo agatur, nisi quid dolo admissum sit, sed contrario judicio agatur, concurrit sane eum eo condictio. Pignus est conventio, qua quid supponitur, vel deponitur propter alterius obligationis fidem, et adimplendæ rei debitæ vinculum. Quæ vero de pignore dato recuperando domino, id est, debitori redditur actio soluta omni pecunia, directa est actio. Quæ creditori, contraria, si forte necessarias impensas fecerit in rem pignoratam, vel si debitor rem alienam dederit pignori, vel ex alia justa causa *a)*.

a) Illæ duæ actiones ejusdem conditionis sunt quæ commodati actio directa, et contraria, de quibus tit. superiori. sed separandæ sunt actiones de quibus hoc titulo, ab actione hypothecaria, quæ interdum etiam pignoratitia dicitur, ut in *l. Si Titio. D. de pign.* et *l. 5. C. si al. res pign. data sit*: hæc enim in personam sunt, illa in rem: hæ bonæ fidei, et civiles, illa prætoria, et stricti juris, arbitraria, et soli creditori competit ad persequendum pignus suum a quocumque detineatur. Quantum ad alia, ejusdem fere sunt conditionis.

LIBER XIV. DIGESTORUM

TIT. I. *De exercitoria actione.*

V. Tit. 25 lib. 4. C.

Cœpit quidem tractare de actionibus, quæ ex singulis contractibus nascuntur; sed priusquam progrediatur ulterius, vult se absolvere his, quæ ex aliorum contractibus in nos instituuntur, mox rediturus ad eas, quæ nos tenent ex nostro contractu. Et ex illis prima, quæ datur, exercitoria actio est, qua in solidum tenetur exercitor navis ex contractu magistri, quem navi imposuit, vel ex contractu ejus, quem magister ab exercitore præpositus imposuit, et ejus tantum rei nomine in quam imposuit. Servanda enim est lex præpositionis. Hæc actio accessoria est, sed conveniri etiam exercitor potest directa condictione, quasi ex suo contractu, §. *ult. Inst. quod cum eo, etc.* Exercitor est nauclerus, qui navem exercet, magister veluti institor exercitoris, Græce ναυτικός.

TIT II. *De lege Rhodia de jactu.*

Institutus de nautis sermo titulo superiore, impulit conditores juris subdere leges nauticas, et eam maxime, quæ vult jacturam factam laborante nave, sarciri omnium contributione, quorum interfuit jacturam fieri, vel eo maxime quod possint eo nomine agere vectores cum magistro navis, et consequenter cum exercitore. Leges nauticas dicimus, quas Rhodii condiderunt, quorum disciplinam navalem, et ut Strabo loquitur, εὐνομίαν admirabilem omnes populi libenter, etiam Romanus, sequebantur.

TIT. III. *De institoria actione.*

Exercitoria nomen habet ab eo, qui præposuit, quia non potuit a magistro formari elegans. Institoria ab eo, qui præpositus est, tabernæ scilicet, aut mensæ, aut cuilibet alii negotiationi, ex cujus contractu habito ejus rei gratia, cui præpositus est perinde obligatur in solidum is, qui præposuit, atque exercitor navis ex contractu magistri. Sed hic etiam ex negotio, quod gessit magister magistri, quod non est similiter odmissum in eo, qui institorem præposuit. Cæterum utriusque actionis eadem est ratio, quia is qui contrahit cum magistro, vel cum institore, fidem ejus qui præposuit sequi videtur, sed aliquanto major in magistro propter navigandi necessitatem: quamobrem ex utraque causa etiam domino quasi principali reo condici posse verum est.

TIT. IV. *De tributoria actione.*

Exercitoria, et institoria dantur etiam ex contractu liberorum hominum, vel alienorum servorum, qui nec bona fide serviebant nobis. Tributoria non, nisi bona fide serviebant, et illæ, quia præposuimus navi, aut tabernæ merciquo nostræ: hæc vero cum non præposuimus, et in merce peculiari scilicet non nostra, hac sola ratione, quod scientibus nobis, et patientibus, vel volentibus negotietur in ea filiusfam. vel servus proprietate noster aut usu, aut fructu, vel liber homo, aut servus alienus, quem bona fide possidemus: et præterea illæ nos in solidum obligant, hæc mercem peculiarem: quodque eo nomine receptum est partitur, si quid etiam nobis debeatur inter nos, et creditores mercis, sine privilegio deductionis, quod tamen actione de peculio nobis servari solet, vel potius hæc actio iniquam partitionem emendat: nam ex hoc edicto res ita geritur. Postulantibus creditoribus mercis dominus, cui etiam servus debet aliquid, distribuit mercem peculiarem inter se, et creditores pro rata portione: hoc enim edicto domino distributio permittitur: permittitur inquam, non injungitur: nam si dominus hanc molestiam subire nolit, a prætore datur arbiter mercibus distribuendis, *l. 7. hoc. tit.* Cæterum si dominus susceperit distribuendæ mercis officium, et dolo malo iniquam partitionem fecerit, integrum sibi forte debitum deducens, vel plus sibi quam ferat ratio debiti sui, quamque creditoribus attribuens, hac actione ad æquam tributionem revocatur: nec enim scientia sola dominum huic actioni subjicit, sed dolus, id est, iniqua divisio, *l. 3.*

§. *pen. et ult. l. 4. l. 5. in pr. l. 7. l. 8. l. ult. h. t. l. 3. quand. ex fac. tut.* §. *Introduxit. Inst. quod cum eo, etc.* Denique actio tributoria, correctio est iniquæ tributionis mercium peculiarium a patre, vel domino factæ dolo malo inter eum, et alios mercium creditores, in quibus filiusfa. vel servus negotiabatur, sciente eo. Etiam illud ad horum titulorum discrimina destinanda facit, quod ex hoc titulo in tributum vocatur dominus, etiamsi contractum sit cum institore mercis peculiaris, id est, quem servus præposuit, qui sciente domino negotiatur in ea: ex titulo de institoria actione dominus non tenetur si contractum sit cum eo, quem institor præposuit. Item quod ex hoc titulo etiamsi volente domino servus in merce peculiari negotiatus sit, non tenetur dominus in solidum, sed fert partem debiti sui pro rata, ex titulo de exercitoria actione tenetur in solidum, si volente domino navem exercuerit, propter utilitatem navigantium, idem in filio, et similibus *a*).

a) Actio, quæ proponitur hoc titulo, quemadmodum superiores, exercitoria, et institoria, prætoria est, in personam, rei persecutoria, in simplum, perpetua, datur hæredibus, et contra hæredes, utilis, privata, non famosa. Est etiam (ut et illæ) magis adjectio actionis, quam actio propria per se, ut inde sequatur conditionem negotii, cui applicatur: veluti tributoria ex mutuo, tributoria ex empto; et ita de aliis. Itaque poterit dici, hanc actionem et exercitoriam, aut institoriam, modo bonæ fidei esse, modo stricti juris, habito respectu ad contractum unde ipsæ proficiscuntur. Quid hæc differat ab aliis duabus Cujacius satis perspicue docet.

TIT. V. *Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicatur.*

Vide. Tit. 7 lib. 4. Instit. et tit. 26. lib. 4 C.

Verba edicti hæc sunt, quo ex negotio gesto cum filiofam., vel servo nostro dominii, aut usus, aut ususfr. jure, vel cum libero homine, aut servo alieno, quem bona fide servorum numero habemus, non etiam, ut ex edicto de exercitoria, et de institoria actione, cum libero homine, vel servo alieno, qui nobis bona fide non servit, dantur in nos actiones tres: De peculio, De in rem verso, Quod jussu. In servum non datur actio, in filiumfam. est actio in solidum; sed emancipatione solvitur obligatio, quia capite minuitur, restituitur utilis ex edicto de capite minutis in solidum, nisi causa cognita æquum prætori videatur in id tantum restitui, quod facere potest. Finge postulari actionem ejus rei nomine, quam filiusfam. gessit statim atque per emancipationem propriam familiam habere cœpit, importuna petitio est, nisi ejus temporis nomine, quod fuit ante emancipationem, ea moderetur pro modo facultatum ejus. Possint esse nullæ, possint esse tenues, ut si peculium emancipato non concesserit pater, vel si peculium, et nihil prætcrea. Solebat concedi aliquid, *l. Ut liberis. in fin. C. de coll. l. 2. ult. C. de emanc. lib.* Cæterum ejus temporis, quod est post emancipationem, directa, et in solidum actio est, licet negotium cœperit ante emancipationem, *l. 4.* §. *1. l. 11. de tut. et rat. dist.* Eadem vero æquitas intervenit, si filiusfam. morte patris, sui juris effectus ex modica parte institutus, vel exhæredatus sit, vel si paterna hæreditate abstinuerit: item si alias sui juris effectus sit, veluti sacerdotio, vel dignitate *a*), vel deportatione patris, quibus modis in eum actio perseverat eadem, nec necessaria est restitutio in integrum, quia capite non minuitur, item si in adoptionem datus sit, deinde pater adoptivus decesserit; sic lego l. 2. nec enim recidit in potestatem patris naturalis, sed remanere intelligitur in familia adoptivi, *l. Utrum. de bon. pos. contra tab.* licet sui juris effectus. Ex diverso iisdem casibus actio filio dabitur quam pater omisit, quantum in ipso fuit, *l. 17.* §. *ult. de injuriis*: et hæc pertinent ad interpretationem edicti, quod primum sub hoc titulo propositum est.

a) Dignitatem Cujacius intelligit non quamlibet, sed summam patriciatus, §. 4. *Filiusf. quib. mod. jus. patr. pot. sol. ap. id. Justin.* Aliæ postea adjectæ patriam potestatem solverunt filiofam. a principe collatæ; nimirum consulatus, magisterium militum, præfectura prætoriana, vel urbicaria, N. 81. De sacerdotio quædam perstrinxi *Sup. Tit. de adopt.*

TIT. VI. *De SC. Macedoniano.*

V. Tit. 28. lib. 4. C.

Alias edicti partes earumve diffusiorem tractationem differt tantisper, dum priori parti, quam exposuimus superiore titulo. de eo, quod filiifamil. contraxerunt, ut sui juris effecti, in quantum facere possunt, condemnentur, adjiciat exceptionem creditæ pecuniæ. qua ex causa nec si postea sui juris effecti sint, ullatenus exiguntur: quod Senatus introduxit odio Macedonis fœneratoris *a*), cui mos erat filiisf. credere tacito fœnore, sub tunica, ut dicitur, et sinu, et similium quicumque talia nomina sectarentur in perniciem parentum simul, ac liberorum. Seneca quodam loco: quasdam pecunias de quibus jus creditori non dicitur, deberi, sed non exigi: harum numero sunt pecuniæ creditæ filiisfam. quare eleganter Ulp. in l. 3. credere filiofam. esse perdere.

a) Rectius Cujacius a Macedone fœneratore dictum hoc S. C. ait, quam ia Teoph. in §. pen. Inst. quod cum eo, qui in al. pot. a Macedone filiof. quem fingit mole æris alieni gravatum, cum creditores eum urgerent, vitæ patris insidiatum esse, ut se nominibus expediret. Macedonem autem fuisse fœneratorem satis docet *l. 1. hoc tit.* videtur autem factum hoc SC. tempore Claudii Imperatoris; quandoquidem Tacitus *lib. 11. Annal.* ait, lege lata ipsum Claudium coercuisse creditorum sævitiam ne in mortem parentum pecunias filiisfam. crederent.

LIBER XV. DIGESTORUM

TIT. I. *De peculio.*

V. Tit. 7. lib. 4. Inst. et tit. 26. lib. 4.

Persequitur modo alias edicti partes, quod proposuerat superioris libri titulo quinto, et de peculio actionem in primis, qua tenemur ex negotio gesto a servo, vel filiof. vel aliis personis, quas enumeravimus eodem titulo, si ignorantibus nobis negotiati sunt in merce peculiari, vel etiam si scientibus nobis extra mercem negotium aliquod gesserint: nam si in merce peculiari negotiati sint, scientibus nobis, didicimus jam ante propter necessitatem commerciorum receptum esse, ut ultra peculium teneamur, deducta tantum ex merce peculiari contingente nobis portione, non integra debiti quantitate, ut plane sit hac ratione separanda actio de peculio ab actione de peculiari merce, quæ tributoria dicitur. In hac non deducitur omne id, quod domino debetur naturaliter, in illa qua de agitur hoc titulo, totum deducitur *a*). Quinimo peculium ita definitur, naturale patrimonium filiofam. vel servo, aut quasi servo suo a patre, vel domino seorsum a suis rationibus constitutum *b*), deducto inde si quid patri, vel domino, vel subjectis ei personis naturaliter debetur. Et contra naturam peculii est si legetur non deducto ære dominico, *l. 6. 1. de pec. leg.*

a) Interdum actio de peculio est in solidum sine ullo privilegio deductionis, cum scilicet domino, vel patre agente ex contractu servi per compensationem opponitur *l. 9. in pr. D. de comp.* Hac autem excepta, quam hic Cujacius tradit, cætera hæc actio habet communia cum actione tributoria, et perinde ut illa, ambulat per omnes contractuum species, qui cum servis, vel filiisf. instituuntur, quasi adjectio earum actionum quæ inde nascuntur.

b) Recte servo, vel filiof. constitutum, nam proprie peculium eorum est, qui sunt in aliena potestate, inde Virgilius significat

Nec spes libertatis erat, nec cura peculi.

Igitur is, qui sui juris est, non dicitur habere peculium, sed patrimonium, nisi id dicatur ὑποκοριστικῶς et improprie, qua de re in *Parat. Decretal. tit. de pecul. cler.*

c) Id subinde notandum, hoc titulo agi tantum de peculio profectitio, quod filiusfam. vel servus possidere naturaliter censentur patris, vel domini permissu, quodque ad patrem, vel dominum regreditur, si adimere velint. Cæterum aliæ sunt peculii species filiorumfamilias propriæ; nimirum castrense et quasi castrense, si quid in castris armatis, vel togatis acquisierint, in quibus ipsi filiifam. plenum jus habent, et in his habentur pro patribusfamilias, ut eo nomine agere, et conveniri ipsi possint. Est item adventitium, in quo usumfructum habet pater, proprietatem filiusfam., de quo re apud *Justin. Tit. per quas pers. et tit. Cod. de bonis, quæ liberis, etc.*

TIT. II. *Quando de peculio actio annalis est.*

Perpetua est actio de peculio quamdiu peculium manet: annua, extincto peculio, ita tamen ut non ex die, quo peculium extinctum est, annus numeretur, sed ex quo agi potuit, ut in specie *l. 1. § Annis. hoc tit.* et *l. 2. de tut. et rat. distr.* Extinguitur si servus fiat liber, vel filiusfam. sui juris, vel si servus alienetur, vel si finiatur usus, aut ususfructus servi. Extinguitur etiam ademptione, et nuda voluntate patris, vel domini, licet non constituatur nuda voluntate. Sed si ademit dolo malo, perpetua est: si sine dolo, extinguitur etiam omni modo actio de peculio.

TIT. III. *De in rem verso.*

Actio de in rem verso adjectio est actionis de peculio a), vel si non est de peculio, actio competit de in rem verso, cum id quod filiusfam. vel servus gessit, redactum est in patrimonium patris, vel domini. Sed hoc ita, si filius principaliter gerens negotium patris, eaque mente ut patrem sibi obligaret, locupletiorem eum fecerit: ex hac enim causa patrem obligat sibi naturaliter, et hæc obligatio imputatur in peculium, ex quo efficitur si suppetat actio de peculio, inesse etiam ei de in rem verso, vel hanc solam superesse, si illa deficiat. Quod si suum principaliter negotium gerens filius locupletiorem patrem fecerit, non est de in rem verso actio, vel adjectio ulla: quia nec pater filio obligatur eo nomine.

a) Igitur actio de peculio adjectio est earum actionum, quæ ex diversis contractibus cum servo, vel filiofam. habitis oriuntur, veluti empti de peculio, depositi, mandati, commodati de peculio, si servus emerit, si servo quid commodatum sit, aut penes eum depositum vel mandatum acceperit, et ita de aliis. Actio autem de in rem verso est adjectio ipsius adjectionis, quia ex quacumque causa agatur de peculio, ratio ejus habebitur, quod in rem domini vel patris servus vel filiusfam. verterit.

TIT IV. *Quod jussu.*

Qua ratione exercitoria, et institoria, eadem et quod jussu, actio sive de jussu, ut scriptum est l. ult. in solidum datur, sed non ex contractu liberorum hominum, qui nobis bona fide, aut conditionis cujusdam jure non serviunt, non ex contractu servorum alienorum, licet ex horum etiam contractu illæ competant. Enimvero condici ei, qui jussit, potest, etiamsi sciens cum liberis hominibus non institutoribus suis contrahi jusserit, *l. ult. pro soc.* ut non sit mirum si etiam condici ei potest, qui cum subjectis juri suo personis contrahi jussit, quive institorem, aut magistrum navis præposuit. Cæteræ actiones honorariæ, tributoria, de peculio, de in rem verso, non competunt in solidum, nec ex earum causa condici potest.

LIBER XVI. DIGESTORUM.

TIT I. *Ad SC. Vellejanum.*

V. Tit. 29. lib. 4. C.

Ad S. C. Macedonianum diximus supra ex Seneca, quasdam pecunias deberi, non exigi, et ex harum numero esse datas filiisfam. contra S. C. Macedonianum. Videtur non longo spatio sequi hic titulus, ut his adnectat etiam datas mulieribus contra S. C. Vellejanum, alii credituris scilicet, vel ab eo, qui alii crediturus erat; quo genere pro alio videntur intercedere. Sed et qualiscumque alia intercessio a) sit, ei S. C. occurrit, ne mulieres teneat. Intercessio est quoquo modo recipiat alienam obligationem, veterem aut novam. Et S. C. quidem Macedonianum factum est in pœnam creditorum. Vellejanum in gratiam mulierem: et illud longe severius. Ex duobus enim reis stipulandi, si unus scierit, alter nescierit, ex causa S. C. Macedoniani unius scientia alteri nocet, et creditor effectu ipso jus crediti amittit, et Macedonia exceptio non parit condictionem indebiti, et Macedoniano filiusf. renuntiare non potest, quod tamen omne longe aliter habet se ex S. C. Vellejano.

a) Intercessio genus est, species autem intercessionis multæ, Mandatum, cum quis mandat per epistolam, aut præsens rogat alicui pecuniam credi, et fidem suam adstringit, Fidejussio, cum rei principalis obligationi sponsor accedit solemni stipulatione adhibita; Constitutum, cum citra ulla stipulationis vinculum aliquis constituit se intra certum tempus pro aliquo soluturum; Pignoris datio, cum res suas pro alio obligat; Defensio in judicio, cum quis subit alieno nomine condemnationem, atque ita alienam obligationem suscipit; Demum expromissio, quæ duobus modis fit, cum quis obligationem ejus qui ex causa antiqua quid debet, in se ita suscipit, ut is, pro quo se obligat, in totum liberetur vel cum eam obligationem, quam alius subiturus erat, si pateretur creditor, aliquid suscipit: quod fit, cum suo nomine mulier accepit pecuniam, quam alii sciente creditore est datura, cujus fidem creditor ipse sequi noluerat. In quinque prioribus intercessionis speciebus, quibus accedit tantum alienæ obligationi mulier, ea Vellejani beneficio ab obligatione subducta contra principalem reum, integra creditori, apud quem intercessit, remanet actio. In ultima specie, quia utroque casu sola principaliter obligatur, et intercessionem per exceptionem Vellejani rescissa in damno moraretur creditor, at is pro quo mulier expromisit, cum alterius detrimento locupletior fieret, creditori dupliciter consulitur: si enim veterem obligationem mulier receperit, et exceptione Vellejani usa sit, creditori contra debitorem, quem intercessione sua liberavit mulier, actio datur, quæ restitutoria, et rescissoria dicitur, ut eodem loco sit quo erat, antequam mulier ejus obligationem in se susciperet. Si vero novam mulier subierit, et similiter beneficium Vellejani impetraverit, tunc contra eum, qui remota intercessione mulieris obligatus foret, actio a creditore instituitur, quæ institoria vocatur, quasi videatur mulierem præposuisse mutuæ pecuniæ pro eo accipiendæ. *Vid. Cujac. l. 16. Obs. c. 27.* et *Tractatu 5. ad Africanum, ad l. 19. h. t.* Cæterum illud obiter est notandum, apud nos huic SC. fuisse derogatum ex edicto Henrici Magni.

TIT. II. *De compensationibus.*

V. Tit. 31. lib. 4. C.

Ex eodem numero sunt pecuniæ, quibus obstat compensatio: nam et ipso jure constat eam fieri ex omni causa: et parere condictionem indebiti. Compensatio a) est per æris sui computationem ab ære alieno liberatio.

a) Compensatio est veluti mutua petitio, *l. 1. C. rer. amot.* sed compensatio ejus fit, quod hinc inde liquidum est, et confessum, et statim exigi potest: mutua autem petitio eorum est, quæ debentur quidem, sed nondum certa, nondum confessa sunt.

TIT III. *Depositi vel contra.*

V. Tit. 34. lib. 4. C.

Redit ad eam quam instituerat de singulis contractibus recensionem actionum, et quibus cœperat, commodato scilicet, et pignori, depositum adnectit simile negotium in eo, quod ex hujus etiam causa condictio non competit, nisi ex inficiatione, quæ proxima furto est, ut non abs re nominatim admoneamur, et depositi, et commodati fidejussorem accipi posse, *l. 2. de fidejuss.* et liberationem recte legari ei, qui depositi tenetur, vel commodati, vel pignoratitia, vel condictione furtiva, *l. 8. §. ult. de lib. leg.* quia scilicet videbatur res nostra proprio non deberi nobis, quam vindicare possumus, et quam dari oportere non intendimus recte nisi furis odio. Depositum est conventio gratis custodiendæ rei, quæ traditur sub fide restituendi. Et directa actio, quæ datur ei, qui tradidit. Contraria, quæ ei, qui custodiam recepit, et ex causa contrariæ non nego quin possit esse condictio.

a) Utraque actio in personam est civilis, rei persecutoria, in simplum, nisi quando agitur illius depositi nomine, quod factum est tempore tumultus, incendii, ruinæ, naufragii, quo casu adversus inficiantem est in duplum pœnalis, mixta, est etiam bonæ fidei, perpetua, datur hæredibus et contra hæredes si ex defuncti dolo conveniantur, est privata: directa famosa est, si reus sit condemnatus propter dolum, non contraria.

LIBER XVII. DIGESTORUM

TIT. I. *Mandati vel contra.*

Vide Tit. 27. lib. 3. Instit. et tit. 35. lib. 4. C.

Quod a mandati actionibus novum librum ordiatur, laudo: nam ex consensu, superiores ex re ipsa initium obligationi præbent. Ex harum causa condictio competit, non ex illarum: et ejusdem conditionis sunt quæ sequuntur, Pro socio, Empti, Venditi, Locati, Conducti, nam ex consensu nascuntur, et concurrit cum eis condictio. Cohærent digestaque sunt omnia arte mirabili, nec tam ingenio Triboniani, quam Juliani, Hermogeniani, et veterum prudentum, quorum ille vestigia secutus est, et qui aliam desiderant, vel comminiscuntur artem, næ quam illi sunt ineptissimi, et imperitissimi! nam neque quid ars sit, sciunt, neque artem Digestorum, aut principia certa juris ulla perceperunt unquam, ausves tamen ad ridendi materiam. Porro mandatum est conventio, qua roganti fides datur procurandi aliquid sine mercede. Et directa actio domino negotii datur, contraria procuratori *a*).

a) Utraque iisdem conditionibus censetur, quibus superior; nisi quod ille interdum in duplum datur, hæc in simplum semper.

TIT II. *Pro socio.*

Actio pro socio ex utroque latere est directa, non ex uno directa, ex altero contraria, ut superiores, quia res communis est omnium æquo jure et pari, nec potior unius socii ratio quam alterius, et nominis ratio ex formula; Quod pro socio communiterve gestum est, *l. 66. §. Si post. h. t.* in qua disjunctio pro sub-disjunctione accipitur, quandoquidem do communiter gesto separata actio non est, et ad hanc formulam respicit etiam differentia societatis, et communiter gesti exposita *l. 31. et seq. h. t.* Societas est contractus qui ex consensu duorum pluriumve communionem inducit inter eos. Vel, Communio pro indiviso, consensu contracta. Vel, Communionis, consensio inter aliquos. Vel, Damni, et Lucri ex consensu facta communicatio honesta, et justa. Addo, honesta, et justa, ut excludam societatem flagitiosæ rei, et leoninam, vel quam aliam communitatem injustam. Peragitur solo consensu: et quod ait l. 4. re, et verbis, re, id est, tacito consensu, rebus in commune collatis, verbis, id est, expresso consensu, sine stipulatione, ut Gajus interpretatur in Institutionibus. Re et verbis duo sunt genera contrahendi inter præsentes, et ideo mox additur d. l. 4. vel inter absentes coiri societatem posse, quod etiam fit duobus modis, per nuntium, id est, epistola viva, per epistolam, id est, nuntio tacito. Quid enim epistola? tacitus nuntius, inquit, Epictetus. Non notabo discrimina, quæ sint judicio societatis cum actione communi dividundo, quæ mista est, et non famosa, atque etiam quasi ex contractu, hæc mera personalis, famosa, et ex contractu tantum, quia cognosci cætera possunt ex *l. 1. com. divid.* et *l. 34. h. t.*

In aliis omnino congruit cum illis, et maxime cum actione mandati, quæ semper in simplum est, ut ista.

LIBER XVIII. DIGESTORUM.

TIT. I. *De contrahenda emoptione, et de pactis inter emptorem, et venditorem compositis, et quæ res venire non possunt.*

Longior tractatus de emptione, et venditione proprium librum huic contractui dicavit, qui etiam cum videretur nimium excrescere, et superari materia, rejectæ sunt actiones ex empto, vendito in librum sequentem. Emptio est conventio nuda (*) qua id agitur, ut rei tradendæ dominium in recipientem transeat, dato certo pretio *a*). Contrahitur enim consensu solo, intercedente re, et pretio. Nec si agatur, ne dominium transeat, emptio venditio intelligitur, *l. pen. §. ult.* quamvis etiam consistat in re aliena, Et vero pacta possunt adjici varia, quæ tamen, quam intersit ex continenti, an ex intervallo adjiciantur *b*), et emptioni detrahant, an adjiciant *c*), hoc titulo explicatur. Item enumerantur res quarum commercium non est, veluti venena mala, servus qui est in fuga *d*), ea quæ ædibus juncta sunt *e*), ædes sacræ, et quæ in usu publico sunt.

a) Emptio igitur est alienationis species; nam in *l. 1. C. de fundo dot.* alienatio definitur omnis actus per quem dominium transfertur. Species ejus sunt emptio, donatio, legatum, permutatio, et alii contractus ejusmodi: venditio fit vel per traditionem, vel per mancipationem: mancipatio est rerum mancipi, traditio, rerum nec mancipi. Ulpianus Frag. tit. 9. sed hæc differentia sublata est, *l. un. C. de usucap. transform.*

b) Adjecta in continenti insunt ex utraque parte ex intervallo vero adjecta ex parte rei tantum, ut dictum sup. tit. et pactis. Ex continenti pacta adjecta dicimus quæ συγχρόνως τῇ συστάσει συναλλάγματος interponuntur, ipso scilicet momento, quo contrahitur. Alias hæc verba (in continenti) παραστατικῶς accipiuntur, et idem significant, quod intra triduum proximum, *l. ult. C. de err. adv.* et preces concipient.

c) Ea pacta dicuntur detrahere emptioni, quæ quod mutant ex his quæ sunt de substantia emptionis, veluti si pretium augeatur, vel minuatur: Adjicere, illa quæ mutant ex his, quæ sunt tantum de adminiculis contractus, et augent vel minuunt præstationem: Veluti

(*) *Vide Merill. variant. adiect. Cujac. ex c. 4 n. 1.*

ae repromittatur de evictione, vel e contra, ut evictionis nomine satisdetur. Cuj. ipse *l.* 14 *Obs. cap.* 28.

d) Cur servus fugitivus vendi non possit v. Cuj. *l.* 17. *Obs. c.* 10.

e) Ratio cur ædibus juncta vendi, aut legari non possunt, ea est, quia plerumque ruinis urbs deformaretur, Cujac. in *Recit. ad l.* 52. Senatus, *h. t.* videndus etiam *l.* 5. *Obs. cap.* 26.

TIT. II. *De in diem addictione.*

In diem addictio pactio una est emptionis venditionis, qua res penes emptorem collocatur hac lege, nisi quis intra diem certum supra adjecerit, quæ in auctionibus hastæ frequens est; et addictionis quoque verbum auctionibus tantum proprie convenit. Detracta hac pactione, post addictionem adjecto non admittitur, nisi favore fisci intra legitima tempora.

a) Non constat in jure quænam illa tempora fuerint, nec quidquam ipse Cujac. de ea re definivit in *l.* 4. *C. de ju. hastæ. fisc. lib.* 10. ubi de ea re dicendi locus erat. Ceterum glossa in d. l. 4. arbitratur, mensis spatium rei definitum esse. In locatione vectigalium fisci quid simile hodie servatur in Francia ex Principum constitutionibus.

TIT. III. *De lege commissoria.*

Lex commissoria est alia pactio emptionis, et venditionis, qua id agitur, ut si in diem statutum emptor pretium non solverit, et venditor rem venisse nolit, res nec vendita, nec alienata sit. Hæc pactio veteribus fiducia dicebatur cum faciebant nexum mancipiumque *a*). Lex hodie dicitur communi nomine omnibus pactionibus, quæ legem contractui dant, et Commissoria, quod qui in eam committit, in universam venditionem committat siquidem velit venditor totam venditionem haberi pro infecta. Lex est pactio, quæ contractui adjicitur ex continenti.

a) Ejusmodi pactio fiebat maxime in pignorum datione, ut dicetur *inf. Tit. de pign.*

TIT. IV. *De hæreditate, vel actione vendita.*

V. Tit. 39. *lib.* 4. *C.*

Non solum res corporales emi et venire possunt, sed etiam res incorporales, ut hæreditas, vel nomina, sive actiones: quibus verbis quid venditum intelligatur, quidque alterum alteri ex hac causa præstare oporteat, et stipulationes emptæ ac venditæ hæreditatis *a*), hic titulus explicat, quas nullas interponi corporibus venditis moris est. Item vendita hæreditate non tenetur venditor de evictione, sed neque vendito nomine, quia ut exigi aliquid possit, venditor præstare non debet. Et hæc igitur cum sint propria in his rebus, non mirum si proprius sit eis titulus adsignatus.

a) De ejusmodi stipulationibus Cujacius ipse *l.* 2 *Obs. cap.* 30. Olim autem emptor hæreditatis non poterat agere, nisi mandatis actionibus directis ab hærede: Postea habuit utiles ex constitutione D. Pii, l. 16. *Si cum emptore. D. de pactis.*

TIT. V. *De rescindenda venditione, et quando licet ab emptione discedere.*

V. Tit. 44. 245. *lib.* 4. *C.*

Rescinditur venditio sententia magistratus si res fisco obligata minore pretio veneat quam debita summa, quamve res ipsa sit, debitore offerente summam integram, *l. pen. h. t. l.* 3. *C. de. fisc.* vel ipso jure lege adjecta, in ipso contractu, veluti lege commissoria. Rescinditur etiam ipso jure, si postea contrario consensu ab ea discedatur, quod utique licet, si res sit integra, id est, si neque res secuta neque pretium solutum sit: nam si res non sit integra, mutuus consensus nihil facit, nisi omnia restituantur in pristinum statum.

TIT. VI. *De periculo, et commodo rei venditæ.*

In hoc titulo ostenditur cujus sit periculum vel commodum rei venditæ, emptoris an venditoris. Qua in re frequentiores definitiones eæ sunt: Post perfectam venditionem omne rei periculum et commodum ad emptorem pertinere præter periculum evictionis. Ante perfectam venditionem pertinere ad venditorem, et rursus post moram ad venditorem, ante moram ad emptorem. Et periculi nomine triplicem casum significamus, Si res pereat, si deterior fiat, si evincatur: qui omnes interdum respiciunt unum, emptorem puta, vel venditorem. Interdum hic emptorem, ille venditorem: ut si pendente conditione, res intereat, his casus respicit venditorem, si deterior fiat, emptorem.

TIT. VII. *De servis exportandis, vel si ita mancipium venierit, ut manumittatur, vel contra.*

Pactiones hoc titulo enarrantur quæ in servorum venditionibus adjici solent: una hæc est, ut servus exportetur, id est, ut ne in ea urbe vel provincia moretur, qua venit, quod Dioni, Æliano et Demostheni est vendere ἐπ' ἐξαγωγῇ: qua ex causa si lege non pareatur, vel servus in fiscum redigitur, vel venditori in eum manus injectio est *a*). Altera est, ut manumittatur, quam si non expleat emptor, repræsentatur libertas constitutione Marci, et Commodi; vel huic contraria, ne manumittatur, quæ pactio efficit ne manumisso ab emptore libertas competat. Hærere eæ leges servis venditis magis quam emptoribus dicuntur.

a) Manus injectio quid sit, dictum sup. *Tit. de rei vind.*

LIBER XIX. DIGESTORUM

TIT. I. *De actionibus empti, et venditi.*

V. Tit. 49 *lib.* 4. *C.*

Ut societatis, cui contractui statim adjuncta est emptio venditio, ita empti et venditi actiones civiles ultro citroque directæ sunt, et empti datur emptori, venditi venditori *a*). Quid in utramque deducatur, hic titulus copiosissime declarat.

a) Similes hæ sunt actiones actioni pro socio; nisi quod illa famosa, hæ non item.

TIT. II. *Locati conducti.*

Locatio conductio est negotium ἀντιστρεφον emptioni et venditioni, quia proximum et simile adeo, ut emptionis venditionis, et pretii verbo promiscue utamur etiam in locatione, conductione, et mercede. Et est locatio conductio, conventio nuda faciendi fruendive aliquid certa mercede. Locator, qui dat aliquid fruendum, vel faciendum. Conductor, qui accipit. Et locatori datur actio locati, conductori, conducti: utraque directa.

a) Hæ per omnia similes sunt actionibus empti et venditi.

TIT. III. *De æstimatoria.*

Contractus etiam de quo agitur hoc titulo, similis est emptioni et venditioni, quia id agitur, ut rem vendam, et æstimationem quam indicasti solvam, aut si non possim vendere, ut eandem ipsam restituam; si nec possim vendere, nec velim restituere, liceat mihi retinere, et æstimationem solvere, quo genere ipse videbor emisse. Sed non est huic contractui proprium nomen, sicut locationi, quod etiam, ut diximus, emptioni simile negotium est; ideoque nec proprio nomine prodita actio, quæ ex hoc contractu datur, sed actio præscriptis verbis, quæ tamen propriam nacta est æstimatoriæ appellationem, quod fit de re quæ æstimata vendenda data est *a*).

a) Actio hæc omnino similis est actioni empti venditi. Cæterum alia est æstimatoria actio, de qua inf. *lib.* 21. *tit.* 1. quæ hoc differt ab ista, quod hæc sit civilis, illa ædilitia hæc perpetua, illa temporalis intra annum.

TIT. IV. *De rerum permutatione.*

Et permutationem quoque nemo ambigit simile negotium esse emptioni, et venditioni, adeo ut promiscue utamur permutandi verbo in emptione, et emendi in permutatione, quod non tamen ita fit in locatione: nam utimur quidem in ea emendi et vendendi verbo, sed non contra *a*). At permutatione contrahitur emptio, nudo consensu. Et est permutatio contractus quo res datur, ut alia res accipiatur: vel negotium, quod ita geritur, Do ut des *b*): vel rerum dominii mutatio invicem facta. Ex eo non est propria quædam actio, sed præscriptis verbis, ut ex superiore, quia nec proprium permutationis nomen, cum omnis pene contractus constet veluti permutatione quadam *c*). Quapropter, ut Aristoteles medium arrogantiæ dicit carere nomine, licet alio loco scribat veritatem esse medium arrogantiæ, propterea quod veritatis nomen latius patet: ita recte dicemus negotium, do ut des, carere nomine, licet permutatio appelletur *d*).

a) Hæc Cujacii verba sunt subobscura. Sunt autem ita intelligenda, ut interdum locator vendere, conductor emere dicatur, quasi emendi vendendique verbum promiscue sumatur pro conducere, et locare, sed non e converso, ut venditor locare, conductor emere dicatur; ad quod pertinet quod ipse tradit *lib.* 9. *Obs. cap.* 14.

b) Recte, do ut des: nam ut ex eo contractu innominato sit actio, oportet ex una saltem parte rei traditionem intercessisse, alioquin ex solo placito permutandi, dabo ut des, non est actio, nisi ai sit adjecta stipulatio, *l.* 3. *C. h. t.* et inde Cujacius. *lib.* 2. *Obs. cap.* 15. contractum innominatum eum vocat, qui datione, vel facto sumpsit effectum: nam in contractibus innominatis hoc generale est, ut oporteat implementum facto vel datione ex alterutra parte intercessisse, ut obligatio nascatur, sive sit do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias.

c) Exempli gratia, in venditione permutatur res cum pretio, in locatione merces cum usu rei, in mutuo fœnebri usus pecuniæ cum usuræ lucro: in societate etiam est veluti mutua permutatio industriæ sociorum, et ita de cæteris.

d) Habet igitur permutatio nomen, sed non illud quod sibi proprium et peculiare sit, sibique soli conveniat; ut contractus nominati, qui etiam separatim ab invicem definitionem habent genere et differentia constantem.

TIT. V. *De præscriptis verbis, et in factum actionibus.*

Speciales dedit titulos de actione præscriptis verbis æstimatoria, et de ea quæ ex permutatione oritur, quia ex his duabus causis actio præscriptis verbis bonæ fidei est, ex cæteris stricta. Hic igitur titulus est potissimum de cæteris actionibus præscriptis verbis, quæ sunt strictæ. Et ut rem ipsam definiamus summatim, actio præscriptis verbis est actio in factum civilis, quæ nascitur ex contractibus, qui non appellantur proprio nomine. Vel, condictio incerti: quæ datur ex contractibus incertis, quales multi proponuntur in hoc tit. Civilis actio dicitur, quæ tamen non directa sed utilis est, id est, comparata ad exemplum directarum, quæ ex his contractibus sunt qui suo nomine designantur. Et condictio incerti, quia id quod interest persequitur *a*). Et præscriptis verbis, quasi τῶν προγεγραμμένων συμφώνων, ut Græci interpretantur recte, quia ex conventionibus tantum datur, quæ scilicet alio nomine non appellantur; similes tamen sunt civilibus, quæ suum nomen habent, et in factum, quia quod nomine non possunt exprimere negotium, id rei gestæ enarratione declarant citra formulæ solemnitatem ullam, *l. Cum mota. C. de trans l. 1. C. de rev. iis quæ in fraud. cred.* Nec tamen omnis actio in factum, præscriptis verbis. Non in factum civiles accomodatæ legi Aquiliæ, vel alii, non in factum prætoriæ, quæ significantur posteriori parte hujus rubricæ, *Et in factum actionibus*, quæ non ex contractibus dantur, sicut præscriptis verbis, sed ex multis aliis variisque causis *b*).

a) Cujus æstimatio in agendo est incerta, et plerumque ejus difficilis probatio est. *l. fin. D. de stip. præt.* licet sententia judicis ad certam summam excurrat postea. Si autem certum petatur actione præscriptis verbis, condictio erit certi, licet agatur ex contractu incerto, id est, innominato, *l.* 9. *Certi. D. de reb. cred.* Certum est quod ex ipsa pronunciatione apparet quid, quale, quantumque sit, ut fundus Tusculanus, homo Stichus, decem aurei. Incertum a contra cujus vaga et incerta demonstratio, qualitas, quantitas, veluti fundus sine propria appellatione, vinum, vel oleum non adjecta qualitate, id quod ex Arethusa natum erit, fructus qui ex fundo Tusculano nascentur, *l.* 74. §. *ult.* cum *l. seq. D. de verb. obl.* Eadem ratio est si fundus traditur liber a servitute in quo jus servitutis retineri debuit, vel res aliqua tradita sit in qua is qui dedit jus retentionis, et deductionis habebat: incertum enim peti aut condici dicitur, *l.* 12. *Sed et si.* §. *ult. l.* 10. *Qui exceptionem.* §. *pen. D. de cond ind. l.* 21. *Hæres. D. ad Treb.*

b) Videlicet ex maleficiis, et delictis innominatis. Videndus index actionum, ubi de directis et utilibus actionibus agimus.

DIGESTORUM

PARS QUARTA

LIBER X.

TIT. I. *De pignoribus et hypothecis, et qualiter ea contrahantur, et de pactis eorum.*

Expositis ordine omnibus fere actionibus, quæ ex contractibus nascuntur, resumit ex cis contractibus aliquos, ut quædam, quæ restabant, exequatur ad eosdem contractus pertinentia. Ac primum quidem pignus, ut pignoratitiis actionibus expositis superiori parte, adjungat hypothecariam: nam hic sanc liber ud hypothecariam actionem proprie pertinet, *Si paret convenisse, ut ea res mihi pignori esset, nec solutam mihi esse pecuniam, neque res restituatur, aut pecunia solvatur: condemna eum judex.* Hæc fere est hypothecaria formula, quæ et pignoratitia dicitur, et quasi Serviana, et utilis Serviana, et utilis actio, et Serviana. Alia igitur est pignoratitia bonæ fidei, et in personam, quæ principaliter debitori competit in creditorem, et e contrario creditori in debitorem, si quid habeat quod debitori pignoris causa repütare possit, de quibus actum est tertia parte Digestorum. Alia est pignoratitia arbitraris et in rem, quæ creditori competit in quemlibet possessorem. Et quæ frequentius hypothecaria dicitur, et ne quis vel hanc quæreretur non debuisse dissociari ab illa, vel debuisse, Justinianus scribit neque hanc multum ab illa distare, neque abhorrere illius vicinitatem. Esse enim aliam alii æmulam, quæ verba statim sic interpretatur, ambabus circa easdem res pene idem studium esse, in Constitutionibus de auctoritate Digestorum: namque rem petunt ambæ pignori obligatam: sed pignoratitia per repetitionem, hypothecaria per vindicationem. Pignus proprie est contractus, quo res aliqua traditur creditori, propter crediti restituendi fidem. Hypotheca est pactio nuda, qua jure honoratio a debitore obligatur aliquid in crediti vicem. Pignus ergo re contrahitur, Hypotheca pacto nudo *a)*. Et duo sunt denique genera pignoris, quorum uno possessio transfertur in creditorem, altero non item; et de utroque recuperando, si forte hypothecæ possessionem nactus sit creditor, soluta omni pecunia pignoratitiæ actiones sunt. De utroque vindicando, hypothecaria formula *b)*. Pacta autem eorum varis exponuntur hoc titulo: ut creditor fructus pignorum percipiat usurarum loco, quæ pactio proprio nomine dicitur Antichresis *c)*. Ut creditori pignus vendere liceat cessante debitore. Ut jure emptoris creditor pignus possideat justo pretio, si ad diem pecunia soluta non sit, et alia quædam.

a) Sed et pignus proprie rei mobilis, *l. Plebs. D. de verb. sign.* quod pugno tradatur, unde apud Græcos ἐνέχυρον dicitur, hypotheca promiscue rerum mobilium, et immobilium: frequentius immobilium. Cæterum quantum ad actionem hypothecariam hæc duo nihil differunt, aut nominis tantum sono separantur, §. 7. *Serviana. vers. Inter. de act. apud Just. l. 5. h. t.* Sed adnotandum quid differat fiducia aut arra a pignore, sive hypotheca. Nam alioquin hæc duo frequentius conjunguntur, ut apud Sidonium Apollinarem *Ep. 25. lib. 5.* D. Ambrosium in *lib. De Tobia c. 2.* Pignus, et fiducia fere eadem sunt, sed pignoris dominium in creditorem non transfertur: et contrahitur ea lege, ut ad diem pecunia soluta remancipetur, non soluta creditori pleno jure committatur; quod sublatum *l. ult. C. de pactis pign. et leg. commis. in pign. resc.* Videndus ipse Cujac. *l. 2. Sent. Pauli t.* 13. sed fiduciæ nomen non semper locum habuit in causa pignoris, nam Boetius *l. 5 Comment. in Top. Ciceronis* vult eum generaliter fiduciam accipere, cuicumque res aliqua mancipatur, ut eam mancipanti remancipet; veluti si quis dubium tempus timens amico potentiori fundum mancipet, ut ei cum tempus, quod suspectum est, præterierit, reddat: quæ mancipatio fiduciaria nominatur, quia restituendi fides interponitur. Sed ne longius nota aberret, arra a pignore hoc videtur differre, quod pignus omnibus fere contractibus possit accedere, arra quibusdam, et illis maxime qui consensu contrahuntur, veluti venditioni, locationi, matrimonio; pignus fere semper tantumdem, aut plus valeat quam debitum, arra relata minimis constat plerumque. Pignus datur ad securitatem contrahentium, arra ut sit argumentum habiti contractus. Pignus in pecunia vix constat, arra fere in pecunia semper. Pignoris dominium non transfertur, arra transfertur, et interdum pretii partem constituit, dum constat in pecunia numerata. Arra tantum est rerum mobilium, pignus aut hypotheca promiscue rerum mobilium, et immobilium.

b) Quid autem differat Salvianum interdictum ab actione Serviana, aut quasi Serviana, vide *inf. ad T. de Salv. interd.* Actio autem, de qua *h. t.* prætoria est, in rem, et fere omnia habet communia cum actione Publiciana, de qua *sup. l. 2. l. 6.* nisi quod hæc nudam possessionem avocat donec pecunia solvatur: illa vero continet causam dominii acquirendi.

c) Sed hæc pactio jure canonico et Francico, ut usuraria reprobatur.

TIT. II. *In quibus causis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur.*

Hypotheca, vel manifestaria, vel tacita est, quia per pactum contrahitur, et pactum etiam tacito consensu fit, itemque inter absentes, qua de causa etiam hypotheca propter contractum aliquem inter absentes contrahitur recte, *l. 32. sup. t. prox.* Et tacite quidem, id est silentio, et justa præsumptione. Hypotheca in his causis contrahitur, in pecunia credita ob restitutionem ædificii: namque eo nomine tacite intelligitur ædificium creditori esse pignori, et in conductionibus prædiorum urbanorum, vel rusticorum: nam pro mercede ædium invecta et illata, pro mercede fundi ibi nata pignori esse videntur *a)*. In pignore autem, quod re contrahitur etiam tacitæ pactiones inducuntur, veluti tacita antichresis, si ager detur pignori, et nihil dicatur de usuris sortis, vel fructibus pignoris, l. 8. et pignore dato transactionis nomine ex causa tutelæ factæ cum hærede pupilli, tacite videtur convenisse, ut si forte rescinderetur ea transactio etiam nomine tutelæ idem pignus hæredi pupilli obligatum esset, *l. ult.*

a) Ejusmodi pignus tacitum et legitimum quoque dici potest, quia ipso jure competit, et lex ipsum constituit. Cujusmodi etiam pignus, quod habet mulier in bonis mariti eum agitur de dote reddenda, vel illud, quod habet pupillus in bonis tutoris, aut fiscus in bonis ejus, qui cum ipso contrahit. Manifestarium non oritur nisi ex conventione: ideoque conventionale recte dici potest. Est aliud pignus, quod prætorium vocatur sic dictum, quod a prætore constituatur misso aliquo in bonorum possessionem rei servandæ causa, legatorum, aut damni infecti, de quo pignoris genere agitur *inf. t. ult. l. 36 t. 2. l. 39. t. 1. l. 42* Est item aliud judiciale, quod in executione judicati capitur condemnato debitore judicatum non implente, de quo in *l. 15. A divo Pio. §. 2. et seqq. D. de re jud.* De utroque est etiam *t. 21* et *22 l. 8. Codicis.* Denique aliud etiam naturale vocatur, quod quis habet in eum ipsum quem ab hostibus redemit, *l. 2. de postlim. et redem. ab hostibus.*

TIT. III. *Quæ res pignori, vel hypothecæ datæ obligari non possunt.*

Enumerantur res quædam hoc titulo, quæ pignori datæ obligari non possunt, id est quarum nomine hypothecaria actio non datur, veluti res quarum commercium creditor non habet *a)*, et res pupilli sine tutoris auctoritate, et res peculiares sine voluntate patris vel domini, si pro alio pignori dentur; ac similiter res mulieris, vel res alterius pro muliere, quæ intercessit contra SC. Vellejanum, vel pro filiofamil. qui mutuatus est contra SC. Macedonianum, et res, quæ non sunt in bonis debitoris. Pater quoque si filiumfam. pignori dedit non obligatur, quamvis filium suum esse possit dicere per vindicationem ex jure Quiritium. L. 3. videtur aberrare a tit. seq. ut *l. ult. supra. quod cum eo, etc.* a tit. de Instit. act. et aliæ pleræque similiter a suis titulis *b)*.

a) Sunt res quædam, quæ sunt in commercio sui natura, et tamen certæ personæ ejus commercium interdicitur. Fundus provincialis emi, et vendi potest, magistratus tamen, qui in provincia ea jurisdictionem exercet eum emere non potest. Mancipium Christianum est in commercio; Judæus tamen illud comparare non potest, et ita de aliis. Ergo illis casibus et similibus, qui rem aliquam emere non potest, nec illam pignoris jure accipere poterit, licet aliorum respectu commode pignori dari possit.

b) Ejusmodi leges Cujacius appellare solet fugitivas, quasi a propriis titulis in alienas sedes, et minus convenientes titulos transcurrerint: videndus ipse *l. 3. Obs. cap. 37.*

TIT. IV. *Qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur, et de his, qui in priorum creditorum locum succedunt.*

In hoc titulo ostenditur, inter hypothecarios creditores in exercenda actione hypothecaria, temporis ordinem observari, ut scilicet antiquior posteriori præferatur; nisi posterior sit privilegiarius, qualis est is, qui in rem ipsam conservandam credidit, quæ pignori data est, vel cujus pecunia ea res comparata est, vel nisi posterior solvat priori, et locum ejus subeat.

TIT. V. *De distractione pignorum et hypothecarum.*

Recte prætulit, qui potiores in pignore habeantur, antequam ageret de distractione pignorum: nam jure non distrahit creditor pignus in quo potior est alter, nisi in ejus locum successerit; sed neque aliter vendere pignus potest is, qui potior est, quam ex conventione, vel ex juris necessitate, id est, officio judicis posteriori creditore, vel fidejussore debitoris offerente pecuniam, vel etiam ex ipsa rei necessitate cessante debitore post denuntiationes legitimas et multum interest ex conventione, an ex juris necessitate propter jus offerendi, *l. 2. et 3. hoc tit. a)*. Multum item lege pignoris *b)*, an jure communi propter evictionis causam, *l. Si mandato. §. Creditor. sup. Mand.* Et quod dicimus de pignore, idem et circa hypothecam est, *l. 7. h. t.* adeo ut recte sit ita conceptus titulus, De distractione pignorum et hypothecarum, eademque est ratio conceptionis cæterorum.

a) Ad id pertinent ea verba, ut si creditor secundo creditori vel fidejussori debitoris sui vendiderit, possit ipse debitor admitti si debitum offerens a secundo creditore, vel fidejussore pignus suum velit recipere: si vero extraneo vendiderit creditor, debitor non audiatur, si desideret pretio et debito oblato ab emptore pignus recipere. Videndus ipse Cuj. *l. 16. Obs. cap. 26.*

b) Si quasi creditor vendat, id est lege pignoris, evictionem non præstat, quia palam edixit se jus tantum quod habet vendere, eo minus de evictione tenetur, v. *Cujac. in Parat. Cod. ad tit.* creditorem evictionem pignoris non debere.

TIT. VI. *Quibus modis pignus, vel hypotheca solvitur.*

Inutilis est hypothecaria actio soluto finitove pignore: solvitur variis modis: si solutum debitum sit, vel eo nomine satisfactum, si paciscatur creditor ne pecuniam petat, vel ne res pignori sit, si voluntate creditoris pignus alienetur a debitore, et alii quibusdam.

LIBER XXI. DIGESTORUM.

TIT. I. *De ædilitio edicto, et redhibitione, et quanti minoris.*

Resumit autem hoc libro contractum emptionis, et venditionis, ut civilibus actionibus empti et venditi expositis l. 19. adjungat ædilitias, et eas, quæ ex ædilitiis stipulationibus dantur nomine evictionis, quas Justinianus eleganter ait, illarum esse ministras, pedisequas sive παρακολουθήματα. ut non abs re fuerint potius in confinio illarum positæ, quam ut in Codice, et in veteri edicto, rejectæ in ultimam partem sub tit. vel tractatu de stipulationibus. Sunt autem emptori ædilitiæ actiones arbitrariæ duæ, Redhibitoria, et Æstimatoria. Actio redhibitoria venditionem rescindit in totum, reddita re vendita, et pretio recepto, cæterisque omnibus restitutis in integrum. Æstimatoria rescindit in partem, ex pretio scilicet emptori reddito, eo, quo minoris res est, qua de caussa ex formulæ verbis etiam dicitur, Quanti minoris emisset emptor, videlicet si quid ita esse scisset, vel Quinto ob id vitium ea res minoris cum veniret fuerit, ut quanto pluris in actione venditi, *l. Julianus. §. Per contrarium. de act. emp.* atque etiam in empti, §. *Si venditor*, et Quanto æquius melius, in formula rei uxoriæ. Utraque actio datur edicto ædilium curulium, quibus curæ est præcipuæ, ut venditionibus omnes fraudes amoveantur *b)*, et triplici ex causa, ex reticentia, ex dicto promissove, et quod ædilitiis stipulationibus non caveatur emptori. Ex reticentia, ut si venditor morbum vitiumve rei venditæ, quod latebat quodque nesciebat emptor, reticuerit. Ex dicto promissove, ut si dixerit abesse aliquid quod non abest, vel adesse quod non adest, qua ex causa dicitur esse actio adversus dictum promissumve sæpe hoc tit. et *l. Quod. venditor. de dolo.* Et tertia, quod non repromittantur emptori ea, quæ in rebus venalibus edictum ædilitium repromitti jubet, veluti, Fugitivum non esse, Recte sanum esse, Hodie esse, bibere recte posse. Habere licere duplæ stipulatione, *l. 28. hoc tit.* Mirabitur aliquis, cui ædilitiæ actiones ex his causis inductæ sint, cum sint civiles ex empto vendito, ut mirari simili modo Pomponio contigit in edicto, nautæ caupones *c)*: cui et simili modo atque Pomponio respondeatur, inductas ideo, ut innotesceret ædilis curam agere ne emptores a venditoribus

circumvenirentur, et quia edictum in aliqua parte durius est, quippe cum in duplum condemnatio fiat nisi arbitrio pareatur, *l. 45. hoc. tit.* et ob idipsum, meo judicio, proditum est, *l. 23.* §. *Si servus*, ædilitias actiones pœnales esse videri. Ac præterea dantur in unum e multis cujus major pars in venditione fuit, aut nulla parte minor, *l. 44.* §. *1.* atque etiam in ignorantem, qui scire debuit *l. 1.* §. *Causa.* Civilibus non fit condemnatio in duplum nisi evictionis nomine, vel jure veteri nisi venditor de modo agri mentitus sit, ut Paulus scribit *1.* et *11. Sent.* vel ex *12.* nisi inficietur quæ dixit in faciendo nexu mancipioque, ut M. Tullius: hodie uno tantum illo casu evictionis nomine. Et pluribus sociis vendentibus in singulos datur pro portione, qua socii sunt, *d. l. 44.* Et in ignorantem non dantur si rem emptori habere liceat, *l. Julianus.* §. *1. de act. emp.* At ex diverso in scientem ex reticentia dantur, quanti emptoris interfuit non decipi, si redhibere nolit, non ædilitiæ. Idem si redhibere non possit, veluti ob vitium animi. Item ædilitiæ temporariæ sunt, veluti redhibitoria semestris, æstimatoria annalis, exceptis casibus certis. Quæ temporum divisio ex Platonis politia est a quo redhibitio, quæ ἀναστροφή est nostris, ἀναγωγή dicitur corrupte, ut arbitror, a Suda ἐναγωγοῦ. Civiles perpetuæ sunt, *l. Si dictum. tit. seq.* In usu magis fuerunt ædilitiæ. Cæterum liberum est emptori edicto, vel jure civili uti: et ob id hoc titulo frequens juris civilis cum edicto collatio, et actionis ex empto cum redhibitoriis, *l. 31. 44. 51.* et liberum etiam agere ex superioribus causis redhibitoria, vel æstimatoria: *l. 18. 28. 31.* §. *Si plures adeo*, ut tempore finita redhibitoria, supersit æstimatoria emptori. Sed non eæ tantum de venditionibus ædilis edicto propositæ sunt actiones, vèrumetiam pleræque aliæ, ut in duplum. Si quis, qua vulgo iter fit, animal aliquod ita habeat, ut nocere possit, et nocuerit, *l. 40. et seq.* et in quadruplum si quis puerum alienum castraverit, *l. 27.* §. *Et si puerum. ad leg. Aquil.* secundum lectionem Græcorum, quæ verior est.

a) Sic igitur appellata est, quod æstimetur quanti minoris emptor erat empturus si vitium scivisset. Alia species æstimatoriæ actionis proposita est sup. *tit.* 3. *l.* 19.

b) Ad id pertinet ea lex Apud Athenienses κατὰ τὴν ἀγορὰν ἀψευδεῖν, cujus tuendæ cura erat penes ἀγορανόμους, qui iidem erant cum Ædilibus. Harpocr. in Lexico in litt. K.

c) Quod est in *l.* 3. §. 1. *D. naut, cap. stab.*

d) Hoc pertinet ad legem 28. Si venditor. hoc tit. ubi intra duos menses agitur adversus eum, qui non cavet de illis, quæ edicto ædilium continentur.

TIT. II. *De evictionibus et duplæ stipulatione.*

Evincere plus est, quam vincere: nec enim superare tantum est venditorem, et emptorem judicio vindicationis, sed etiam rem, vel possessionem abducere, qua ex causa regressus est emptori adversus auctorem ex stipulatione duplæ, quæ una est ex ædilitiis stipulationibus, *l. 5. de verb. oblig.* vel etiamsi omissa sit, actione ex empto in duplum pretii, et accessionis, vel in simplum, et in id quod interest, quanto plurimo auctorem periclitari oportet, quæ tamen ita demum locum habent, si auctorem laudaverit emptor, ut liti subsisteret, et defensionem susciperet *a*), quæ denuntiatio præsenti, et in jure fit hoc modo Quando te in jure conspicio, postulo, an auctor fias; et dicitur actio in actorem, id est, in auctorem præsentem, quam re evicta sequuntur auctoritatis, sive evictionis actiones ex empto, vel ex stipulatu, vel quod evictionis, vel quod auctoritatis nomine victus es: nec enim potest defugere auctoritatem venditor, cui denuntiatum est, ut liti subsisteret. Tractatur etiam hoc titulo de aliis ædilitiis stipulationibus, ut vere possis dicere in continuando, ut loquuntur, sive connectendo hoc titulo cum superiori, ædilitio edicto applicatas ædilitias stipulationes.

a) Id vocant Græci ἀντωμαχεῖν, cum scilicet venditor ipse judicium pro emptore suscipit; et ipsa evictionis actio vocatur βεβαιώσεως δίκη quod emptorem defendendo venditionem a se factam quasi confirmet, et tueatur. Harp. in Lexico, in iis verbis.

LIBER XXII. DIGESTORUM

TIT. I. *De usuris, et fructibus, et causis, et omnibus accessionibus, et mora.*

V. lib. 4. C. tit. 32. de usuris.

Vel habita sæpissime mentio accessionum in ædilium edicto, et in stipulationibus ædilitiis hunc titulum statim adnecti desiderabat, qui tamen posset usui esse, et in superioribus omnibus judiciis bonæ fidei, vel strictis, vel arbitrariis et quia plerumque accessionum ratio habetur ex mora, adjicitur altera pars, De mora. Duas itaque facio hujus tituli partes, unam de accessionibus, alteram de mora, ut in indice titulorum quoque ita compendiosus editus est, De usuris, et omnibus accessionibus, et mora. Accessionis autem verbum latissime patet, et comprehendit ejus rei, quæ in judicium venit, cujusve nomine actio, petitio, persecutio est, appendices, sequelas, consequentias omnes, et usuras, quæ quantitatum accessiones sunt, et fructus qui prædiorum rusticorum et pecorum, et mercedes quæ prædiorum urbanorum, mancipiorum, jumentorum, navium, vehiculorum, et causas quæ quidem, vel sunt in rebus ipsis, ut qualitates prædiorum, vel hominum; veluti bonitas, salubritas, immunitas, libertas: vel manant a rebus ipsis, ut partus ab ancilla, aut ab aliis rerum accessionibus, ut ex fœtu primo, qui est in fructu pecoris, fœtus secundus. Accessionibus etiam adnumerantur alluviones, et consolidationes, et acquisitiones servorum. Usura est ad sortem sive quantitatem quæ debetur quacunque ex causa accessio ex conventione, vel ex officio judicis. Fructus sunt fruges, et quæcumque nascuntur e terra, vite, arbore, et quidquid pecora fuerunt. Causa est ejus rei, quæ petitur qualitas, et utilitas omnis, quæ circa eam est. Mora est culpa non respondentis ad conventionem opportunam creditoris; vel debitoris.

TIT. II. *De nautico fœnore.*

V. Tit. 4. lib. 32. C.

Superior titulus est de usuris mediterraneis, hic vero de maritimis: nec de usuris omnibus, sed de ea specie usurarum, quæ fœnus dicitur, cujus definitio hæc, Ad sortem mutuo acceptam quod accedit lucrum ex conventione. Quod si ad alium contractum accedat præter sortem aliquid officio judicis, non lucri causa, sed ne in damno versetur creditor propter moram debitoris, usura est non fœnus, et æquissima, fœnus propter lucri aviditatem ab æquitate aliquando discrepans. Longe vero alia ratio fœnoris mediterranei, alia maritimi: nam sors, cui accedit mediterraneum est periculo debitoris, cui maritimum sive trajectitium periculo creditoris, quod et prius quam navem

solvant debitores testari solere ait Demosthenes πρὸς φορμίωνα et mediterranei modus certus finitusque, maritimi finitus, vel hodie utriusque finitus *a*), sed maritimum longe gravius veloti pro pretio ausceptí periculi, et illud ex stipulatione, hoc etiam ex pactione.

a) Mediterraneum fœnus olim potuit usque ad usuram centesimam excurrere, hodie intra trientis usuras, si personæ illustres fœnus exerceant conailii, intra besses si negotiatores, intra semisses si cæteri, maritimum vero centesimam egredi non potest, *l.* 26. *Eos. §. Super. C. de usuris.* Igitur ad jus novum pertinet Zonaræ locus ad can. 17. Concilii Nicæni ubi τῶν τόκων ἑκατοστάς facit ἑκατοστιαίους. Centesima usura dicitur, quæ in singulos menses efficit partem centesimam sortis, et octo annis cum quatuor mensibus, id est spatio centum mensium sortem exæquat. Dicitur etiam legitima, non quod minores usuræ non sint legitimæ, sed quod lege antiqua vetitum sit, ne ullum fœnus mediterraneum, hunc modum egrederetur: dicta quoque as usurarius, quod singulis annis in centenos aureos fœnoris nomine efficiat aureos duodecim, ut as in duodecim uncias dividitur. Itaquo ad ejus usuræ modum minores computantur: veluti unciaria, quæ in annos singulos reddit tantum unum aureum: usura sextans, quæ duos, quadrans, quæ tres, triens, quæ quatuor, quincunx, quæ quinque, et sic de aliis usque ad deunces, de quibus hic vulgatus Persii locus:

Quid petis, ut nummi, quos hic quincunce modesto
Nutrieras, peragant avidos sudare deunces.

TIT. III. *De probationibus, et præsumptionibus.*

V. lib. 4. tit. 20. de probat. C.

Hic etiam titulus communis est omnium judiciorum, de quibus actum est supra: namque nulla sunt judicia, nisi judicem doceas, quod intendis veritate constare, quod utique fit probationibus, vel præsumptionibus. Probationes sunt testimonia, vel instrumenta quibus fides veri constat. Præsumptiones sunt veluti anticipationes quædam de eo, quod in re est, communi sensu perceptæ ex eo, quod plerunique intelligitur, quodque plerumque fit, quæ probationum onus in eum transferunt contra quem faciunt *a*). Id vero hoc titulo potissimum explicatur variis in judiriis, cui incumbat onus probandi, reo an actori, an utrique, in petitione hæreditatis, in restitutione in integrum, in actionem finium regundorum, in actione interrogatoria *b*), in condictione si certum petetur, in condictione indebiti, in actione hypothecaria, in actione redhibitoria, et aliis plerisque.

a) Hæc presumptiones ducuntur ex conjecturis, veluti, ut quæ diu alluit et sæpius in calculum venit, nec debitum sibi fideicommissum reputavit, fratri illud remisisse videatur, *l.* 26. *hoc tit.* et sic de aliis, qua de re quædam in *Greg. Decretal. tit. de præsumpt.*
b) Cujus generis hæc actio sit, vid. supra 1.1. 1. *l.* 11

TIT. IV. *De fide instrumentorum et amissione eorum.*

Vide lib. 4. C. tit. 21. de fid. instr. et amiss. eorum, et apochis, et antapochis faciendis, et de iis quæ sine scriptura fieri possunt.

Probationis species una est, quæ sumitur ex conventionibus scriptis, ex testimoniis, vel ex aliis scripturis, quæ proprie instrumenta vocantur. Sed significantur etiam eo nomine personæ, veluti actores, servi, et testes, nec enim minus instruunt causam, vel, reum, vel judicem personæ, quam scriptura, et instrumenta ab instruendo dicuntur *a*), quæ notatio in l. Argentarius. §. Edi. de eden. his demonstratur, ea pars rationum, quæ ad instruendum aliquem pertineat, et similibus in *l. 8. famil. ercisc.* et *l. 34. de admin. tut. l. ult. de susp. tut. l. 5. de jur. delib.* Quod additur (et amissione eorum) abest ab indice titulorum, hic certe superest.

a) Hoc titulo nomen instrumenti continet tabulas publicas, vel privatas. Alia vero est ejus vocabuli significatio inf. in *Tit. de instructo fundo, et instrumento legato*, scilicet pro supellectili urbana vel rustica, aut certe pro cujusque artificii, vel ministerii organis.

TIT. V. *De testibus.*

V. lib. 4. tit. 20.

Superior proprie est de testimoniorum, et aliarum scriptionum fide, hic de testium fide, et placet illa Hadriani vox, testibus se magis credere quam testimoniis, quamobrem in publicis judiciis auctore Cornelio Tacito, testimonia non absentes, nec per tabellam dare, sed coram, et præsentes dicere cogebantur: ut merito in judicio repetundarum quæratur M. Tullius, non testibus productis, sed dictis testium recitatis, quasi præjudicatam rem deferri, pro Rabirio Posthumo.

TIT. VI. *De juris et facti ignorantia.*

V. Tit. 21. lib. 1. C.

Hic etiam est ex communibus titulis, et superioribus multis applicari potest, ut puta condictioni indebiti, actioni mandati, actionibus empti venditi, et redhibitoriis, SC. Macedon. SC. Vellejano; in quibus de scientia et ignorantia frequens distinctio. Ignorantia juris est stultitia sive error hominis nescientis verbi gratia legatis exhaosta vel onerata hæreditate solida legata non deberi. Ignorantia facti: si nesciat codicillis adempta legata, et juris quidem ignorantia nocet, facti non nocet, quam regulam explicarem (est enim difficilis) nisi id alio pæstitissem loco jamdiu *a*), et nisi me Paratitlorum reprimeret modus.

a) Id autem Cujacius præstitit *l.* 5. *Obs. cap.* 19. quem locum hic intelligit. Sed et eadem de re in recitationibus passim ad Paulum *l.* 11 *ad edictum*, ad Papinianum, *l.* 19. *Quæst.* et *l.* 1. definitionum, et in comment. ad hunc titulum.

LIBER XXIII. DIGESTORUM

TIT. I. *De sponsalibus.*

V. lib. 5. C. tit. 1. de sponsalibus, et arris sponsalitiis, et proxeneticis. tit. 2. Si rector provinciæ, vel ad eum pertinentes sponsalitias dederint arras tit. 3. de donationibus ante nuptias, vel propter nuptias, et sponsalitiis

Peregisse jam videbatur contractuum ordinem totum: et saoe quos potuit pancis absolvere, eos omnes in unum collegit, et exposuit primum, deinde emptionem, venditionem, et pignus: vel potius occasione pignoris, quam inter alios strinxerat paucis hypothecariam pigneratitiæ æmulam actionem, quæ longiorem tractatum desiderabant. Restabat adhuc dotis datio, quam contractum esse constat, *l. 23. de reg. jur. l. Exigere. de judic.* et divortium, quod etiam pro contractu habetur, *l. Si uxor. eod. tit. l. Juris gentium §. Ut puta. de pact.* qui quod longiorem etiam sermonem postulabant, quodammodo, separati sunt ab aliis, et reservati in hunc locum. Ut vero de eis pertractet abunde, rem orditur a principio, quod scilicet ab sponsalibus proficiscitur. Spem enim nuptiarum, quarum causa dotes constituuntur, sponsalia appellamus, quæ contrahebantur olim mutuis stipulationibus, et inde sponsoria, et sponsi promiscua nomina: nam idem, et sponsor, et sponsus, vel sponsa orat. Arnobius: *Habent*, inquit, *pactas, habent interpositis stipulationibus sponsas.* Hodie nudo consensu constituuntur, et pactiones potius quam contractus sunt; retinent tamen vetus nomen, ut emancipationis nomen manet etiam sublatis venditionibus imaginariis, ut tribus, etiam aucto numero *a*).

a) Tres partes urbis Romæ primum sunt constitutæ, quæ ob id tribus sunt appellatæ. Sed postea mirum in modum earum Tribuum auctus est numerus, nec minus tamen dictæ Tribus, retenta vocabuli origine, quod tres tantum ab initio fuissent. Hoc vult Cujacius hoc loco. Ea de re Guilelmus Godelevæus ad l. 4. Titi Livii, et alii classici auctores.

TIT. II. *De ritu nuptiarum* (*).

V. lib. 5. C. Tit. 4. de nuptiis. Tit. 5. de incestis et inutilibus nuptiis, Tit. 6. de interdicto matrimonio inter pupillam, et tutorem, seu curatorem, filiosque eorum. Tit. 7. Si quacumque præditus potestate vel ad eum pertinentes ad suppositarum jurisdictioni suæ aspirare tentaverint nuptias, Tit. 8. Si nuptiæ ex rescripto petantur, T. 9. de secundis nuptiis T. 10. Si secundo nupserit mulier, cui maritus usumfru reliquit.

Nuptiæ quoque conventiones sunt, et nudo consensu constituuntur, qua de causa hypothecis comparantur *l. 4. de fide instr.* et fiunt etiam inter absentes sicut sponsalia. A Modestino eleganter definiuntur hoc modo: Conjunctio maris, et feminæ, et consortium omnis vitæ, divini et humani juris communicatio. Conjunctio, ut *l. 1. de just. et jur.* conjunctio maris et feminæ, quam nos matrimonium appellamus. Duplex enim habent nomen, matrimonii, et nuptiarum, *l. 10. hoc tit.* et *Inst. de patr. pot.* ex quo loco etiam consortium omnis vitæ, interpretari licet, individuam vitæ consuetudinem quod vitæ societatem, *l. Si rerum. de re jud. l. 2. rer. amot.* quod Alicarnassæus, ἐπὶ πολλῇ συνελθεῖν τύχῃ ubi uxorem etiam facit κοινωνὸν ἁπάντων χρημάτων, τε καὶ ἱερῶν, id est, sacrorum socium, quam divini et humani juris communicationem Modestinus vocat, et Imp. Gordianus similiter sociam rei humanæ, atque divinæ, domum suscipi. Est autem titulus hic de ritu nuptiarum, quod pontificale verbum est: nam et quas fas esset duci, pontificum notionem fuisse intelligimus ex Tacito 1. et Dione XLIII. qua in re hic titulus præcipue consumitur, et qua item solemnitate, veluti deductione, in domum mariti, et aquæ ignisque prælatione, et acceptione.

(*) *Vede Merill. variant. adject. cap. 9.*

TIT. III. *De jure dotium*.

V. lib. 4. C. Tit. 41. de dotis promissione et nuda pollicitatione, Tit. 12. de ju. dot. Tit. 15. de dote cauta non numerata.

Dos est pecunia marito nuptiarum causa data, vel dicta, vel promissa. Datio, dictio, promissio, contractus sunt a). Vel, dos est jus pecuniæ constitutæ marito pro oneribus matrimonii. Vel, quod uxor secum ad maritum defert, quodve marito cavet matrimonii ergo. Vel, pensatio onerum matrimonii, qua ratione Martianus Capella non male dotis offerendæ cumulandæque reciprocum dixit, et alio loco, utrum repensatrix data sit, id est, utrum dos data sit b).

a) Dicere dotem poterat mulier tantum, quæ nubebat, ejusve pater, aut avus paternus; dare autem, vel promittere extraneus quilibet. Ulpianus in frag. tit. de dotibus, ibi Cujacius.

b) Eadem ratione donatio propter nuptias, quæ uxori dotis nomine fit a marito, est veluti repensatrix dotis, unde et ἀντίφερνα dicitur. Cujac. dicto loco, et l. 5. *Obs. cap.* 4.

TIT. IV. *De pactis dotalibus*.

V. lib. 5. C. t. 14. de pactis conventis tam super dote, quam super donatione propter nuptias, et paraphernis.

Ut lib. 18. exposita ratione contrahendæ emptionis, subjiciuntur pacta inter emptorem, et venditorem composita, et lib. 20. exposita ratione contrahendi pignoris vel hypothecæ, pacta eorum, ita ratione contrahendæ dotis exposita titulo superiori, dantur modo pacta dotalis, non quæ ad actionem vel exceptionem prosint, ut generali titulo de pactis, sed quæ utilia vel inutilia, quæ licita vel illicita sint.

TIT. V. *De fundo dotali*.

V. lib. 5. C. tit. 23.

Hic titulus est de legis Juliæ capite illo, quo marito interdicitur alienatione fundi dotalis. Ait de fundo. Sed eodem jure utimur in ædibus. Et de fundo utique inæstimato: nam æstimati alienatio interdicta non est a), qua de causa in hoc titulo Græci dicunt semper ἀδιατίμητον προικῷον ἀγρόν.

a) Ratio hæc est, quod æstimatio emptionem inducat, *l. 3. D. loc. l. Plerumque. §. Si ante. D. de ju. dot. l. un. §. Cumque. vers. æstimatarum. C. de rei ux. act.* ideoque si in contractu matrimonii æstimatus sit fundus in dotem datus, eum emisse eo pretio quo æstimatus est maritus censetur, ejusque distrahendi liberam facultatem habet, nisi mulier sibi electionem receperit, soluto matrimonio fundum restitui aut æstimationem, utrum voluerit, *l. 11. Quod si fundus. D. h. t.* Adnotandum illud, Justinianum legis Juliæ potestatem, quæ locum tantum habebat in rebus immobilibus Italici soli ad fundos provinciales in dotem datos porrexisse, et præterea induxisse, ut quemadmodum fundus dotalis hypothecæ subjici non poterat, ne quidem consentiente muliere, ita nec ejus alienatio valeret, quæ tamen ex ipsa lege valere poterat si mulier consensisset, *l. un. §. Et cum lex. C. de rei ux. act.* Ratio veteris juris hæc erat, quod facile mulier induci poterat a marito ad consentiendum obligationi, et pignorationi fundi dotalis propter spem luitionis: ideoque etiamsi consensisset, obligatio non valebat. Alienationi vero rerum suarum ægre mulier consentit, ideoque id ejus voluntati permittebat. Sed quia, vel minis vel delinimentis, ejus consensus circa fundi dotalis alienationem exprimi poterat, ne inconsulta facilitate ad inopiam redigeretur jactura rerum suarum, Justinianus voluit, ut alienatio non valeret etiam ipsi consensum præbuisset. Cæterum ejus legis dispositio in illis tantum Galliæ provinciis servatur, quæ jure scripto utuntur. In his vero, quæ jure municipali, alienatio fundi dotalis aliarumque rerum ad uxorem pertinentium auctore marito facta ab ipsa uxore valet, ut docet eruditus senator dominus Lovet in collecta Decretorum curiæ Parisiensis in litt. D. c. 12. conjunctis his, quæ ibidem notat Julianus Brodæus in senatu Parisiensi advocatus, vir judicii perspicacia, doctrinaque singularis, eloquentiæ non vulgaris, quem etiam vereor potioribus nominibus commendare, ne non tam eum laudare videar, quam mihi suffragari, quod ego illi sim frater matruelis.

LIBER XXIV. DIGESTORUM

TIT. I. *De donationibus inter virum, et uxorem.*

Vid. Tit. 5. C. Tit. 16. de donat. int. virum et ux. et a parentibus in liberos factis, et de ratihab.

Interdictæ alienationi fundi dotalis adjungit a) interdictam donationem non mortis causa inter maritos, quod jus est ex Solonis legibus, et ut arbitror ex 12. ut pleraque alia quæ in his libris moribus tribuuntur, quod ab initio moribus introducta sint, veluti patria potestas, et interdicta prodigo bonorum administratio. Sed et doti, quam veteres inter donationes connumerabant, *l. ult. C. de don. ante nupt.* recte adjungit simplices donationes, quæ, vel concessæ inter conjuges sunt, vel prohibitæ, et quæ prohibitæ minuunt dotem.

a) Ratio cur prohibitæ fuerint hæ donationes, hæc prima occurrit in *l. 1. et 3. h. t.* quia alioquin venalis affectio esset inter conjuges, et concordia pretio non honestis matrimonii obsequiis pararetur. Adjungenda et hæc, quod ejusmodi donationes fraudulosæ, et plerumque captatoriæ essent, ac delinimentis, et illecebris extorquerentur quam rationem Plutarchus tangit in qq. Rom. et Justinianus *N. 74. cap. 4.* Est et hæc tertia ex eodem Plutarcho lib. περὶ γαμικῶν παραγγελμάτων quod maritus, et uxor existimare debeant omnia inter se communia, quæ societas læderetur si quid post donationem habere invicem crederent, quod ante non habuissent. Cæterum jure antiquo ita hæ donationes nullius erant momenti, ut ne quidem morte do-

sentie confirmarentur sine speciali voluntate (utique enim in testamento semper donare conjugibus licuit). Postea oratione Imp. Antonini aliquid laxatum est ex juris rigore, et constitutum, ut ejusmodi donationes inter virum, et uxorem factæ ad potestatem donantium mortis causa redigerentur. Sed rectius jure municipali Franciæ in plerisque locis est constitutum, ne omnino ejusmodi donationes, aut inter vivos, aut testamento factæ valeant, exceptis donationibus mutuis, quæ fiunt utroque conjuge prospera et integra valetudine fruente, quibus nullis liberis existentibus, ususfructus omnium bonorum mobilium et immobilium, quæ matrimonii tempore communi industria et sedulitate conjugum quæsita sunt, ei qui superfuerit addicitur, datis ab eo fidejussoribus idoneis ea bona partemve hæredibus ejus, qui prior in fata concesserit finito usufructu restitutum iri.

TIT. II. *De divortiis, et repudiis.*

V. lib. 5. C. Tit. 17. de repudiis, et judicio de moribus sublato.

Divortium est quæ inter maritos fit separatio eo animo, ut nunquam redintegretur matrimonium. Repudium fit inter sponsos, vel etiam inter maritos: eademque differentia est Græcis inter δίεσιν et διαζύγιον nam δίεσιν inter conjuges tantum. Et translatum utrumque, δίεσιν, ut ejusdem nominis sono musico concentus διαπασῶν dividitur a), divortium, ut fundi, et regiones dividuntur aquarum divortiis, vel ut mensores loquuntur, divergiis. M. Tullius: Necessitas cogit translatione uti, ut nexum, quod per libram agitur, ut in uxore divortium fit aut divortium ex XII. vel ex lege Julia testibus præsentibus b), et solemnibus verbis quasi actus legitimus, qualia Titinnius ita notavit: ***Aliquis vestrum nuntiet Geminæ, ut res suas procuret, ædibus facessat.*** Et Apulejus: ***Tu confestim toro meo divorte, tibique res tuas habeto.*** Mitto quæ alii notarunt. Et habetur pro contractu, ut diximus supra, atque ideo in ipso divortio pacta quæ fiunt, existimo etiam ex parte actoris inesse, non etiam quæ fiunt post divortium, ut si conveniat dotem reddi statim, non annua, bima, trima die.

a) Inde δίεσιν sive δίεσις ἡμιτόνιον, sive semitonium dicitur: ea de re consulendi musici. Quædam tradit Macrob. *l. 2. in somnium Scipionis c. 1.* Vitruvius *leg. 7. c. 4.* Boetius *l. 2. c. 27.*

b) Requiruntur autem septem, ut in testamentis, *l. 9. Nullum. hoc. tit.*

c) Solemne hoc tempus diesve reddendæ doti, si pondere, numero, aut mensura constaret; sed dotis conditio pacto melior fieri poterat, ut citeriore die redderetur, veluti ut die præsenti: Si rebus aliis dos constaret, vel mobilibus vel immobilibus, statim a tempore mortis, aut divortii restituebatur. Ulpianus *Frag. tit. de dotibus* §. 8. Cæterum hæc verba nihil aliud significant, quam tribus solutionibus in unoquoque anno divisim per triennium faciendis, ut constat ex *l. 19. Aliud. supra, de pactis dot.* et *l. 3. §. pen. D. de annuis legatis.* Jure novo immobilia statim, ut antea, mobilia vero intra annum repetuntur, insuper habita veteri distinctione, an dos illis rebus constet, quæ pondere, numero, mensura continentur, an non, l. un. § *Cum autem. C. de rei ux. act.*

TIT. III. *Soluto matrimonio dos quemadmodum petatur.*

V. lib. 5. Tit. 13. de rei uxoriæ actione in ex stipulatu actionem transfusa, et de natura dotibus præstita, Tit. 18. sol. matr. etc. Tit. 19. si dos constante matrimonio soluta fuerit, Tit. 20. ne fidejussores dotium dentur.

Divortio facto vel alias dirempto matrimonio, dotis repetitio competit mulieri, vel patri mulieris, vel utrique communiter, vel etiam extraneo, qui dotem sibi recepit: et ideo post titulum de divortiis, recte datur hic titulus, qui est de repetitione dotis, et quemadmodum dos repetatur, id est quibus diebus, annua, bima, trima die a), an longiore, an citeriore, an statim, et qua formula, rei uxoriæ an ex stipulatu: nec enim cuicumque repetitio dotis competit, et actio rei uxoriæ competit, cui videtur tantum fuisse locus inter conjuges accepto arbitrio recuperandæ dotis b). Item quatenus repetatur, et quas ob causas reputationes, sive retentiones in eo arbitrio fiant, quoque id jure ac privilegio fit c).

a) Hæc verba enarrata sunt superiore titulo.

b) Hæc distinctio novo jure supervacua est, rei uxoriæ actione in actionem ex stipulatu quæ de dote competit transfusa, §. *Fuerat de act. apud Justin. l. un. C. de rei uxor. act.*

c) Olim privilegiaria fuit causa dotis, agente muliere, sed inter chirographarios tantum creditores, ut scilicet omnibus præferretur. Jure novo ex *l. fin. C. qui pot. in pign. hab.* privilegium habet inter hypothecarios, ut omnibus mariti creditoribus hypothecam habentibus etiam anteriorem præferatur ipsa dotem repetens. Sed extra eas provincias quæ jure scripto utuntur, nequaquam; *d. l. ult.* dispositio in Francia servatur, ut docet eximiæ vir doctrinæ Robertus, *l. 4. rerum jud. cap. ult.* et Dn. Louet *in litt. M. cap. ult.* et Chantius in *Quæst. singul. qu. 98.*

LIBER XXV. DIGESTORUM.

TIT. I. *De impensis in res dotales factis.*

Causæ propter quas a viro reputationes fiunt in judicio de dote, eæ sunt fere, ob impensas, ob res amotas, ob liberos; idcirco post titulum De repetitione dotis, recte sequuntur hi tres, De impensis in res dotales factis, De rebus amotis, De liberis agnoscendis. Est et quarta ob donationes factas in matrimonio, de qua oblata occasione occupavit jam dicere libro superiore. Prima igitur reputationis, sive repensationis causa est propter impensas factas in res dotales a), quæ, si necessariæ fuerint impensæ, ipso jure fit perinde quasi res, quæ retinetur dotalis non sit, eaque re minus mulier repetit actione de dote: sed si fuerint utiles, pro modo earum retentio fit, veluti pignoris jure, vel omissa retentione, condictio competit. Voluptuarium nomine neque retentio, neque repetitio marito competit, nisi mulier pati nolit maritum tollere quæ separari possunt. Hodie ob nullas impensas retentio est b), sed actio mandati, vel negotiorum gestorum.

a) Quæ impensæ necessariæ sint, quæ utiles, et voluptuariæ hic etiam titulus absolvit, qua de re etiam est *l. 79. Impensæ. D. de verb. sign.* ita autem breviter definiuntur: Impensæ necessariæ eæ sunt, quæ habent in se impendendi necessitatem, quæ etiam si factæ non essent, res erat peritura, aut deterior futura. Utiles sunt, quibus res carere potuit, sine detrimento ullo, sed factæ tamen reditum ejus augent: Voluptuariæ illæ dicuntur, quæ speciem duntaxat ornant, sed fructuosiorem fundum non faciunt, nec res augent reditum.

b) Datur actio mandati si mandato uxoris eas fecerit maritus. Negotiorum gestorum, si sine mandato, *l. un. §. Taceat. vers. Sed nec C. de rei ux. act.*

TIT. II. *De actione rerum amotarum.*

V. lib. 5. C. Tit. 21. rerum amotarum.

Causa altera retentionis est ob res amotas divortii causa, quæ hodie etiam sublata est, quia sufficit actio rerum amotarum hoc edicto proposita, per quam dominus dominave intendit eum qui maritus, eamve quæ uxor fuit a) sibi dare oportere, quia et si non furasse eum eamve dicat propter pudorem transacti matrimonii, sed amovisse lenitate verbi tristitiam rei mitigante, tamen in veritate furtum est, et dominos hoc judicio rem suam quasi furi condicit, licet cesset actio pœnalis furti et condictio furtiva. Denique alia est condictio rerum furtivarum: alia rerum amotarum: quamvis liceat cui libuerit etiam rerum furtivarum condictionem ὑφαιρέσεως, et rerum amotarum appellare, *ut l. pen. C. de ord. cog. l. 41. inf. de lib. cau.* ut prætor quoque suum hæredem, quod quasi dominus sit, non expilare dicit, sed amovere, furto et expilationi furto alio invidiam detrahens, *l. Si serv.*

§. *Præt. de acq. hær.* ut concubinam quoque paulo honestiore verbo dicimus, quasi ὁμευνέτιν, quasi uxorem, non amicam, ut plerasque actiones similiter verbis temperamus in parentes et liberos Solonis more institutoque, ut Plutarchus refert *b)*.

a) Recte qui maritus quum uxor fuit: nam si adhuc matrimonium constet, cessabit hæc actio, et dabitur tantum actio in factum, detracto etiam amotionis verbo, quod licet lenius sit quam furti, proximam tamen furti vocabulo significationem habet. Erit igitur actio temperata verbis civilibus, si adhuc matrimonium constet, hac scilicet formula, vel simili, si paret rem meam apud te esse sine causa, si paret ex meis rebus hanc vel illam apud te esse. Adnotandum et illud, actionem rerum amotarum competere, quando tempore divortii factum est furtum, id est, divortii causa, quod vel maritus, vel uxor, vel uterque versabantur in animo: nam si post divortium factum sit furtum, gravius judicium institui poterit, id est, actio furti, et condictio furtiva competet: vid. Cuj. *lib. 11. Quæst. Pap. ad l. 5. D. h.* 1. Cæterum hæc actio rerum amotarum in personam est, prætoria, in simplum, stricti juris perpetua, rei persecutionem continet, licet ex delicto oriatur, datur hæredibus, non tamen contra hæredes, nisi quatenus ad eos pervenit, in hoc dissimilis a condictione furtiva, cui tamen ut plurimum comparatur: utilis est, et privata, non famosa; speciem tamen famosæ habet, qua de causa cessat constante matrimonio, ut dictum est.

b) Ejusmodi actio in factum dari dicitur contra parentes patronosve *l. Non debet. D. de dolo. l. Si superstite. C. eod.* quasi factum magis arguatur, quam persona delinquentis, idque detracto aceto, detracta amaritudine omni. Lampridius in Alexandro Severo: Si minus bene factum esset aliquid, etiam ipse convincebat, idque in factum, et sine amaritudine pectoris.

TIT. III. *De agnoscendis et alendis liberis, vel parentibus, vel patronis, vel libertis.*

V. *lib. 5. C. Tit. 24. divortio facto apud quem liberi morari, vel educari debeant, Tit. 25. de alendis liberis a parentibus.*

Causa tertia retentionis fuit propter liberos *a)*, atque ita ex ordine tractat modo de agnoscendis et alendis liberis, et vice mutua de parentibus, et proximitate rei ductus etiam de alendis, vel patronis, vel liberis, qui scilicet egestate laborant. De agnoscendis liberis quasi suis editis post divortium, vel post mortem patris, vel constante matrimonio præjudicium datur ex Senatusconsultis, sicut de libertis. Est enim præjudicium omnis quæstio status, quod plerumque eam actionem sequatur alia, veluti de hæreditate, de operis, obsequiis, de alimentis; de quibus tamen si forte quærere anteverteas, id absque præjudicio facias, id est, integra principali quæstione status: nec enim decreto alimentorum, vel decreto Carboniano tollitur præjudicialis actio *b)*.

a) Hæc retentio varie fiebat, si enim culpa mulieris aut patris in cujus potestate erat divortio solutum esset matrimonium, singulorum liberorum nomine, qui ex eo matrimonio suscepti erant, sextas ex dote retinebat maritus, ut ne tamen plus quam tres sextæ retinerentur. At si in matrimonio mulier moreretur, et dos a patre ejus profecta ad eum rediret, quintas in singulos liberos retinere poterat maritus, cujuscumque numeri essent, ita ut quinque liberis existentibus nihil patri relinqueretur, Ulpianus in Fragm. tit. de dotibus.

b) An scilicet pupillus, cui decreta sunt alimenta, vel cui ex edicto Carboniano donec ad pubertatem pervenerit bonorum possessio data est, filius sit, an non, vel legitimus sit filius, an non.

TIT. IV. *De inspiciendo ventre, custodiendoque partu.*

Quod superiore titulo demonstratum est SC. Planciano, ita demum maritum, cui uxor post divortium testato denuntiavit, se esse eo prægnantem, debere partum agnoscere, si neque ei contra denuntiaverit eam se prægnantem non esse neque custodes præmiserit ad ventrem custodiendum inspiciendumque, *l. 1. §. Jul.* id occasionem dedit subjiciendæ contrariæ rationis inspiciendi ventris, custodiendique, puta si mulier post divortium neget se ex viro esse prægnantem, et tertiæ, si mortuo marito prægnantem se esse dicat, nec supersit in cujus potestatem partus recidat, quæ duæ posteriores causæ sunt ex edicto prætoris.

TIT. V. *Si ventris nomine mulier in possessionem missa, eadem possessio dolo malo ad alium translata esse dicatur.*

Non tantum quod dixit superiori titulo, partui custodito inspectoque, ita ut præcepit edicto, prætor dat bonorum possessionem posteaquam editus est, et interdum etiam omissa illa observatione; sed et ante editionem interim mulierem ventris nomine mittit in possessionem ex omnibus edicti partibus *a)*. At quæ missa in possessionem forte alium in eam admisit dolo malo, ex hoc edicto tenetur id, quod agentis interest.

a) Quid hæc verba significent dictum est in ipsa præfatione hujus operis circa finem.

TIT. VI. *Si mulier ventris nomine in possessionem calumniæ causa fuisse dicatur.*

Hoc edictum superiori cohærere ex eo apparet satis, quod ex eadem causa proficiscitur, qua superius, ue dum in favorem partus facillime prætor mittit in possessionem, vel aliis, ut superiori edicto: vel ut hoc edicto etiam ipsi mulieri prædæ occasionem præbeat, ut si prudens sciensque ipsa se non esse prægnantem, vel esse ex alio, dolo malo in possessionem veniat, qua ex causa hoc edicto tenetur in id, quod interest agentis, sed intra annum tantum, cum tamen superior, quæ etiam in id quod interest concludit, porrigatur ultra annum; videlicet quia hæc pro pœnali habetur. At cur non et illa? utraque enim factum coercet, hæc calumniam, illa dolum. Sed considerandum est semper, quæ mens prætori fuerit danti actionem in id, quod interest; nam si actoris gratia principaliter dedit, non habetur pro pœnali. Si odio rei, ut factum ejus puniret, pro pœnali habetur; et hanc odio rei datam vel ex eo apparet, quod damnato hoc edicto irrogatur infamia, *l. Notatur. l. Non alia. de his, qui not. infam.* et quod conceptio atrocior est in calumniam quam in dolum, et hac ratione actio quoque in factum restitutoria; quæ ei datur, qui quid cum pupillo gessit, falso tutore auctore, quamvis id quod interest duntaxat persequatur non pœnam, pro pœnali habetur, et finitur anno, *l. 7.* et *9. quod fal. tut.* est enim præcipue data in odium falsi tutoris, eademque ratio edicti, de eo per quem factum erit, quominus quis in judicio sistat, et similium, et ad aliquid etiam actionis utilis subsidiariæ propositæ in Tit. de mag. con. Post hæc vero non dubito quin fuerit subjecta actio de moribus, quod hæc foret retentionum ex dote alia causa, propter mores: nam et eodem libro invenio Paulum tractasse de rebus, donatis, de amotis, de impensis, de liberis, et de moribus, nempe septimo ad Sabinum; restat enim adhuc de moribus locus unus in *l. 5. de pact. dot.* licet sublata jam cum retentione cum actione de moribus *a)*.

a) Mores autem alii erant graviores, quorum nomine, veluti propter adulterium sexta dotis retinebatur: alii leviores, veluti quod parum obsequens marito, quod contumax esset, quod sumptu omnio mariti facultates exhauriret, aut quid ejusmodi. Leviorum nomine octavam tantum dotis partem retinebat maritus. Sed et mariti mores improbi pœnæ fuere subjecti, si quando divortium sequeretur. Propter graviores; præsentem dotem reddebat, quæ aliàs non nisi annua, bima, trima die debebatur, ut dictum est sup. *Tit. de divort.* Propter minores intra sex menses eam repræsentabat: et hæc ita si dos illis rebus constaret, quæ pondere, numero, aut mensura constabat: sin minus, quantum fructus dotis efficiunt quadriennio, tantum uxori maritus erogare tenebatur, Ulpianus in *Fragm. tit. de dotibus*

TIT. VII. *De concubinis.*

V. lib 5. C. tit. 26. de concub. et t. 27 de naturalibus liberis, et matribus eorum, et ex quibus causis justi efficiuntur.

Matrimonio (*) subjicit recte concubinatum, nam et concubinatus matrimonium imitatur: et est utraque legitima conjunctio, et eleganter Julianus antecessor Constantinopolitanus, concubinam imitari legitimam uxorem, qua ratione in antiquis inscriptionibus Viceconjux appellatur, et qui ex eu suscipiuntur liberi, non sunt spurii ut qui ex stupro nascuntur, sed naturales. Spurii patrem non habent: pater enim est ex contubernio, vel ex matrimonio, vel ex adoptione: ex duobus prioribus naturalis, ex posterioribus justus: ex stupro nullus, ac præterea concubina ab uxore nisi in dignitate nihil interest, *l. Item legato.* §. *pen. de leg.* 3. Plenior enim honor uxoris quam concubinæ, utrumque tamen honoris nomen; non ut scortum, vel amica, voluptatis, dedecoris, probri. Concubinæ enim, vel concubinatus nomen vitæ sociotatem quandam demonstrat, absque ritu tamen ullo susceptam, non coitionem furtivam *a*).

a) Plura apud ipsum Cujacium l. 5. Obs. cap 6.

* *Vide Merill. variant. ex Cujac lib. 1 cap 31.*

LIBER XXVI. DIGESTORUM

TIT. I. *De tutelis.*

Vid. lib. 1 Instit. Tit. 13.

A contractibus transit ad quasi contractibus: nam tutelæ, et curationis gestione quasi contrahitur. Tutela est potestas ad defendendum pupillum temporis causa legibus permissa, aut data. Verbis ***data***, ***aut permissa*** significantur duo genera tutelæ, legitima, et dativa. Legitima est, quæ lege datur. Dativa, qua lex permittit dari a testatore, vel a magistratu, id est, testamentaria, vel honoraria: et recte pupillum, non impuberem; nec enim omnis impubes est pupillus, ut filiusfamilias impubes, cui nec miles quidem pater jure tutorem dat, recasuro scilicet in potestatem avi. Et temporis causa, ut eleganter Orosius ait, inter Babylonium et Romanum imperium, quasi inter patrem ac filium parvum, Africanum et Macedonicum brevia et media quasi tutorem curatoremque venisse, potestate temporis, non jure hæreditatis amissa. Et ad defendendum pupillum, qua re tutela a curatione separatur: nam ut eleganter est scriptum **§.** ***Item tria. Inst. de exc. tut.*** tutela pupillorum est, cura bonorum vel negotiorum tutor ejus, qui sponte se tueri nequit, curator ejus qui idonee negotia sua tueri non potest, ut vel propter hoc discrimen pupillus non se obliget sine tutore, cum tamen etiam sine curatore obligetur is, qui suæ tutelæ factus est. Est et in definitione ista pupillum, non pupillam, ut in definitione Servii, eum non eam, quia fœminæ erant in perpetua tutela: ideoque prætor *l. 5. quibus ex cau. in poss. eat.* non dicit, si is pupillus eave pupilla in suam tutelam venerit, sed, si is pupillus in suam tutelam venerit, eave pupilla viripotens fuerit; et in *l. 51 de leg. 3.* dubitatur an hæc verba, cum in suam tutelam venerit, quemadmodum in filiofam. accipiuntur de pubertate, qua scilicet in suam tutelam veniret si esset in tutela aliena, ita etiam sint accipienda in filiaf. cum viripotens fuerit. Id autem hoc titulo potissimum generaliter explicatur, qui et quibus tutores constituantur vel non, et quemadmodum.

TIT. II. *De testamentaria tutela.*

V. lib 5. C Tit 28 et lib Instit Tit. 14. qui testamento tutores dari possunt

Testamentaria tutela est, quam lex a parente testamento dari permittit, species una dativæ. Non tamen hoc lex omni parenti permittit, nec ut quemlibet, vel quolibet modo, vel cuilibet, ut hoc titulo declaratur, quo non adjicitur, vel curatione, quia nulla est curatio testamentaria *a*).

a) Hinc apparet una differentia inter tutorem, et curatorem. Sunt et aliæ de quibus ipse Cujacius *l. 17. Obs. cap. 7.*

TIT. III. *De confirmando tutore, vel curatore.*

V. lib. 5. C Tit 29.

Non ab omni parente, ut diximus, tutela testamento defertur, curatio certe a nullo. Sed confirmari delata potest magistratus auctoritate. Cæterum confirmatus magis ab ipso datus videtur, qui confirmavit, quam a parente, *l. 27. supr. t. prox.* et hoc genere datus a matre tutor ex causa confirmatur, et datus a patre naturali, et datus codicillis non testamento confirmatis, et datus verbis precariis, qui nec datus intelligitur, sicut fideicommissa dari non videntur, ut non abs re quæsitum olim fuerit an possent adimi. Quod enim datum est, id solum adimi potest: et vero parentibus lex XII. tab. permisit tantum tutores dare: verbis igitur directis confirmatur et nonnunquam datus ab extraneo *a*). Confirmatur et curator testamento datus, et generaliter. quicumque non legitime, non rite datus est.

a) Maxime cum ipsum impuberem hæredem instituit: tum enim facile ejus judicium Prætor sequetur, *l. 4. h. t.*

TIT. IV. *De legitimis tutoribus.*

V. Tit. 30. lib. 5. C. et lib. 1 Inst. T. 15. 17. 18. 19.

Præcedit testamentaria tutela legitimam, eadem ratione, qua hæreditas; nam ita demum legitimæ tutelæ, vel hæreditati locus est, si deficiat testamentaria, et semper testamentariæ legitima cedit, ut est proditum *l. 7. §. 1. de tut. et rat. dist.* Porro testamentaria dativa est tutela. Legitima non est dativa. quia legitimi tutores statim ipso jure tutores sunt, nec dantur proprie et hac ratione minores XXV. annis ante Justin. legitimi poterant esse tutores, non testamentarii. Lege autem tutores sunt agnati, vel patroni vel parentes manumissores *a*). Sunt etiam curatores legitimi, de quibus tamen h. t. non agitur. sed libri sequentis titulo ultimo.

a) Inter hos etiam numerandi fratres impuberis a patre emancipati, vel pater impuberis emancipati ab avo nam et fiduciaria ejusmodi tutelæ species est legitima.

TIT. V. *De tutoribus et curatoribus datis ab his, qui jus dandi habent, et qui, et in quibus causis specialiter, dari possunt.* (*)

V. lib. 5. C. Tit. 33 de curatoribus illustrium, vel clarissimarum personarum; Tit. 33 qui dare tutores vel curatores, et qui dari possunt, vel non: Tit. 35 quando mulier tutelæ officio fungi potest: Tit. 36 in quibus casibus tutorem habenti tutor vel curator dari possit.

Si deficiant testamentarii et legitimi, succedunt honorarii. Est enim honoraria tutela vel curatio ea quam lex permittit dari a magistratibus, altera species dativæ. Et ut jure patriæ potestatis pater tutorem non daret, nisi lex permitteret, ita nec jure magistratus prætor vel præses, vel quis alius magistratus cui jus dandi lex dedit. Quibus magistratibus lex dederit, hic titulus docet. Item qui possunt a magistratibus dari et quibus et in quibus causis specialiter. Itaque sic hanc rubricam emendo, *Et qui, et quibus, et in quibus causis specialiter dari possunt*. Dari possunt a magistratu, cui lex tutoris, vel curatoris dandi jus dedit, ei vel his qui jurisdictionis ejus, non qui alienæ jurisdictionis sunt, et tutorem vel curatorem non habenti, sed non etiam habenti. Cæterum specialis tutor, vel curator datur utrique ex his causis: ad dotem constituendam, ad adeundam hæreditatem, ad postulandam restitutionem hæreditatis servo impuberi cum libertate relictam, ad agendam causam appellationis cum tutores dati appellaverunt, momentarius tutor vel curator, qualis testamento nulla ex causa datur, quia non, ut magistratui, ita testatori idem leges vel S. C. concesserunt. Et notandum interea, si tutor abfuerit (sic legendum l. 11.) curatorem pupillis ob hanc solam causam dari non posse, id est, ne curatorem quidem, nisi forte ad alimenta pupillis expedienda, *l. ult. infra, ubi pupil. educ.* licet propter sexus infirmitatem mulieri ei cujus tutor abfuisset, tutor dari potuerit, sed ex S. C. ut Ulpianus scribit in lib. Regularum.

(*) *Vide Merill variant. adject. cap 3.*

TIT. VI. *Qui petant tutores vel curatores, et ubi petantur.*

V. lib. 5. C. Tit. 31. qui pet. tut. vel cur. et Tit. 32 ubi petantur tut. et cur.

Post definitionem tutelæ primo titulo expositam, species ejus exponi necessarium erat, quibus modo explicitis, adhærescens postremæ, id est, honorariæ, qui tutores, vel curatores a magistratibus dari petant, hoc titulo declarat, et impuberibus quidem tutores, vel curatores alii sua sponte petunt, ut cognati, adfines, amici, educatores, et nonnunquam etiam hi, qui cum pupillis acturi sunt; alii necessario, ut mater ex constitutione Severi, ne amittat jus legitimæ hæreditatis, et liberti ne pœna adficiantur. Puberibus autem curatores alii jure non petunt, nisi velint periculum curationis incurrere, sed ipsi sibi puberes petunt per se, aut per procuratorem. Ubi autem petantur, palam non declarat: nam l. pen. rectius fuisset posita sub titulo præcedenti, quasi pertinens ad eam partem, Qui tutores dari possunt: Decreto enim decurionum etiam Duumvirum municipii dari posse. Sed id ex titulo Codicis cognoscere licet, ubi pet. tut. vel cur. et melius etiam elicitur ex præcedentis tituli *l.* 1. 3. 27.

TIT. VII. *De administratione, et periculo tutorum et curatorum, qui gesserint vel non, et de agentibus vel conveniendis uno, vel pluribus.*

V. lib. 5. C. Tit. 37. de admin. tut. vel cur. et de pecunia pupillari fœneranda, et deponenda. Tit. 38. de periculo tutorum, et cur.; Tit. 40. si ex pluribus tut. vel curat. omnes, vel unus agere pro minore, vel conveniri possint: Tit. 52. de dividenda tutela, et pro qua parte quisque tutor conveniatur: Tit. 56 de usuris pupillaribus.

Tutorum, vel curatorum dationem, ex ordine sequitur administratio tutelæ statim atque scierunt se tutores datos, vel jussi sunt administrare. Constitui vero e multis unus solet de parentis, vel de majoris partis tutorum sententia, vel ab eo cujus de ea re jurisdictio est, qui solus administret, *l. 3. de postul. l. 3. jud. sol. l. 24. §. ult. infra:* quo constituto, cæteri honorarii tutores, vel curatores dicuntur, longe alio sensu, quam a nobis ex Ulpiano dicti sint tutores, vel curatores honorarii titulo quinto, nimirum, quod dati sint ab his qui honores gerunt; modo enim quod dati sint honoris causa, et hi nihilominus periculi alieni, id est, administrationis alienæ periculum agnoscunt, si vel non ex fide bona administrator gesserit. Tam igitur periculo tenentur onorarii, quam qui administratores electi sunt. Periculo autem teneri, est indemnem pupillum præstare. Et administrationis sive gestionis præcipua pars est, actiones exercere, et excipere, quæ notatur his rubricæ verbis, *et de agentibus, vel convenientibus uno, vel pluribus*. Agit, vel convenitur unus, si uni gestus commissus sit, vel si diviso eo per partes, ad unam tantum partem actio pertineat, vel si cessant cæteri. Agunt vel conveniuntur plures, si pluribus gerenda tutela permissa sit. Imo et hoc casu nonnunquam uni agere permittitur.

a) Sunt et alii tutores, qui tutelæ periculum agnoscunt, etiamsi nihil administrent: illi scilicet, qui notitiæ causa dari dicuntur, maximo liberti defuncti, qui patrimonii secreta nota habent, et in hoc tutoribus rem gerentibus adjunguntur, ut ipsos tutores instruant, quam late facultates extendatur, l. 1. *C. de pet. tut. vel cur.* l. 31. *Quæro.* §. 1. *D. de test. tut.* l. 14. *Quod si forte.* §. 1. et 6. *D. de sol.* Sed hi inter honorarios connumerari possunt.

TIT. VIII. *De auctoritate, et consensu tutorum et curatorum.*

V. lib. 1 Inst. Tit. 21. de auctoritate tutorum; et lib. 5. C. Tit. 59. de auctoritate præstanda.

Auctoritas quoque tutoris vel curatoris pars alia quædam administrationis est, utputa si auctor fiat pupillo ad adeundam hæreditatem, vel ad judicium edendum, aut accipiendum, vel ad tradendum aliquid, aut stipulandum, aut promittendum. Auctoritas est approbatio ejus, quod agitur cum pupillo, nec interest dixerit: Probo, an auctor sum, an volo, vel consentio. Sed quibus in rebus necessaria ea sit, et unius sufficiat, an plurium desideretur, hic titulus explicat, sicut superior, an unus, vel plures agere, aut conveniri nomine pupillorum, vel adolescentium possint.

TIT. IX. *Quando ex facto tutoris, vel curatoris minores agere, vel conveniri possunt.*

V. lib. 5 C. Tit. 39.

Non ut tutores, vel curatores ex omnibus causis nomine pupilli agere, vel conveniri possunt, ita vicissim minores nomine tutoris, vel curatoris, id est, ex facto ejus agere, vel conveniri quacumque ex causa possunt. Qua ex causa possint, hic titulus ab-

solvit. Agunt ex constituto utili actione si debitor pupilli tutori constiterit pupillo solvi, *l. Eum qui. §. pen. de const. pec.* et similiter ex locato, si tutor vel curator locaverit prædium pupilli *l. pen. C. eod.* et ex mutuo, si pecuniam pupilli crediderint, et ex judicato, si tutor egerit nomine pupilli et obtinuerit, ut vico versa mutui actione conveniuntur, si pecunia tutori credita sit nomine, et contemplatione pupilli, et in rem quoque versa ejus sit: et judicati, si tutor condemnatus sit. Conveniuntur etiam ex stipulatione si tutor nomine pupilli caverit, et aliis actionibus ex dolo vel culpa tutoris, si ex eo locupletiores sint *a*). Factum vocat administrationem, contractum, lidem diligentiam, dolum, culpam tutoris vel curatoris. Minorum nomen commune est pupillorum, et adolescentium.

a) Sed et re impuberis a tutore vendita si evictio sequatur, utili actione conveniatur ipse pupillus si tutelo finita fuerit, *l. 4. §. ult. sup. de evict.*

TIT. X. *De suspectis tutoribus, et curatoribus.*

V. lib. Inst. cap. 26. et lib. 5. C. tit. 43.

Recte sequitur suspecti postulatio: nam tutor extra ordinem compellitur primum tutelam gerere atque administrare, et posteaquam gerere cœpit, si gestu abstineat, vel si male gerat, succedat ordinaria postulatio suspecti, *l. 1. in princ. l. 5. §. Gessisse. de administr. tut.* Ordinaria, id est, ex XII. tabul. quæ omnibus patet, quaque vinculis publicis tutor, vel curator nonnunquam coercetur, ac præterea decreto judicis tutela abire jubetur, vel gerere prohibetur, alias integra, alias læsa existimatione. Nec tamen crimen publicum hoc est, quia nec quid id objecerit et destituerit pœna tenetur SC. Turpilliani.

LIBER XXVII. DIGESTORUM

TIT. I. *De excusationibus.*

V. lib. 5. Tit. 62. de excus tut et cur. et temporibus. earum: Tit. 63. si tutor, vel curator falsis allegationibus excusatus sit: Tit. 64. si tutor vel cur. reipub. causa abfuerit: T. 65. de excusationibus veteranorum: Tit. 66. qui numero liberorum se excusant: Tit. 67. qui morbo se excusant; Tit. 68. qui ætate se excusant: Tit. 69 qui numero tutelarum.

Ut senatores alii senatu moventur, alii excusantur, ita tutores, vel curatores; et quia de tutela aut cura motis rejectisque dixit superiori titulo proximo, restabat, ut adjiceret de excusatis, deque variis excusationum causis, quæ hoc titulo proponuntur *a*).

a) Tutela munus est civile, non proprie publicum, et reipublicæ, quia non pertinet principaliter ad rem publicam, sed privatam: quamquam et aliquo ratione publicum passim dicatur per consequentias quasdam, quod publice intersit pupillos tueri, ac defendere, ut Cujacius docet ad *l. 6. hoc t.* Inter personalia munera refertur etiam in *l. 1. §. Illud. et seq. inf. D. de muner. et hon.* quia scilicet non impensam spectat, sed personæ industriam, et sedulam nativitatem. Quia autem ejusmodi munus maxime negotiosam, et molestam sollicitudinem continet, ideo illud plurimi refugiunt, et detrectant: et tanti olim fuit hujus muneris habere vacationem, ut commemoret Capitolinus in Gordianis, Senatum Romanum summi privilegii loco dedisse familiæ Gordiani principis junioris, ut ejus posteri si vellent a tutela vacarent. Hinc ratio, cur tam anxie de causis excusationum quæratur, ut etiam sex libros integros Modestinus JC. ea de re sermone Græco scripserit, ex quibus varia capita tum hoc tit. tum aliis passim his libris sunt excerpta. Quia vero maxime frequens hujus muneris onus, et necessitas; ideo, qui alias a muneribus publicis, et civilibus habent vacationem, et immunitatem, ab hoc non habent, nisi illud privilegium specialiter sit indultum, *l. 15. Spadonem. §. 12. Qui accipit. l. 17. Non tantum. § Non omnia. h. t.* Superest, ut excusationis definitio ex Cujacio repetatur, quæ est in Parat. C. hoc tit. Excusatio est allegatio immunitatis, seu vacationis a tutela, vel curatione, quam habet aliquis ex privilegio, vel ex justa causa

TIT. II. *Ubi pupillus educari vel morari debeat, et de alimentis ei præstandis*

V. lib. 5. C. Tit. 49. ubi pupilli educari debeant, et Tit. 50. de alim. pupillo præst.

Dicturo plenissime de tutelis, non erat omittenda hæc quæstio, ubi pupillus ali vel morari debeat, quæ decreto prætoris, vel præsidis dirimenda relinquitur, ut ipse potius æstimet apud quem educari debeat. Ejusdem quoque decreto alimentorum præstandorum modus constituitur, quod exequitur etiam intra legitimum tempus, *l. 2. de re jud.* Et omnino rectissime, vel hac sola ratione hi tres tituli connexi, et apti inter se sunt, de susp. tut. de excus. ubi pupill. educ. etc. quod ex his causis prætorum vel præsidum cognitio sit.

TIT. III. *De tutelæ, et rationibus distrahendis, et utili curationis causa actione.*

V. lib. 5. C. tit. 51. arbitrium tutelæ

Sequuntur actiones ex tutelæ, vel curationis obligatione quasi ex contractu, quibus speciales judices addicuntur. Ex tutelæ obligatione duæ, Tutelæ, et Rationibus distrahendis. Tutelæ post finitam tutelam cum eo, qui tutelam gessit, ut rationes edat et reddat, vel, quod ex tutela dari fieri oportet ex fide bona, *l. pen. rem pup. sal. fo.* et uti lis etiam cum eo, qui non gessit, *l. Non quasi. §. Illud. eod.* quæ actio bonæ fidei est *a*). Rationibus distrahendis ex XII. tab. æque post finitam tutelam in duplum cum eo, qui in gerenda tutela pecuniam pupillarem intercepit, vel quam aliam rem pupilli abstulit, avertit, subripuit, hac fere formula, quod ex rationibus tutelæ pupillo abest. Id vero abest, quod ille distraxit, id est, quod avertit, et conturbavit: et forsitan in *l. Tutor. de lib. leg.* his verbis, *ex distractione*, significatur hæc actio ractionibus distrahendis arbitraria actio ob rationes tutelæ interversas sive distractas dolo malo. Concurrit cum ea furti actio, quia res proxima furto est. Et prodita rursus illa est specialiter in tutorem ex hac causa, quod abesse etiam nonnihil ea res a furto videretur, *l. Tres. de adm. tut.* et ob id ipsum mitior honestiorque quam furti, eademque ratio est prodita actionis oneris aversi in duplum *b*), et alterius in hæredem, qui quid in inventario conficiendo dolo malo suppressit *c*), et in publicanos *d*); quæ etiam mistæ sunt actiones, ut Rationibus distrahendis. Quin et his si agas, facilius causam teneas, quam si furti: nec enim deerunt argumenta tutori, vel nautæ, vel hæredi, vel publicano, quibus si contendas, furtum fecisse, contra contendant id non esse furtum, quod sibi quodammodo licuit admittere jure suo. Ex curationis autem obligatione est actio negotiorum gestorum non directa: quia non ultro ad negotia curator accessit, sed utilis *e*), quæ etiam statim nondum finita curatione competit, non alia differentiæ ratione, quam quod non idem in eo quod in tutelæ actione constitutum: quæ et in contrariis actionibus quæ sequuntur valet.

a) Est etiam in personam rei persecutoria, in simplum, civilis, in solidum, perpetua, datur hæredibus et contra hæredes, est privata, directa, famosa. Privilegiaria est agente pupillo, ut scilicet inter chirographarios sive personales tutoris creditores potior sit, at habeat πρωτοπραξίαν id est, ut hoc t. quod privilegium hæredi non datur, aut aliis pupilli successoribus, *l. 42. Ex pluribus. sup. de adm. tut.* Quæ sequitur actio de rationibus distrahendis forte easdem con-

ditiones habet, nisi quod est pœnalis, mixta, in duplum, et arbitraria.

b) Hæc actio datur contra nautam, qui frumentum, vel quid aliud vehendum accepit, et intercepit, vel alii, quam domino reddidit, ut docet *l.* 31. *In navem. D. loc.* Videndus ipse Cujac. *l.* 7. *Obs. cap. pen.*

c) Hanc actionem Justinianus ipse induxit, qui beneficium inventarii concessit hæredibus primum, *l. ult.* §. *Licentia. C. de jur. delib.*

d) De hac sermo est inf. *Tit. de publicanis.*

e) Hæc actio easdem conditiones habet, quæ in directa negotiorum gestorum actione adnotatæ sunt sup. *Tit. de neg. gestis*: nisi quod forte illa de qua hic agitur famosa est adversus curatorem, qui dolum fecit in administratione bonorum adolescentis, exemplo actionis tutelæ: quia non minus in curatione quam in tutela maxime fides requiritur; ex qua comparatione, et illud dicendum hanc, quæ ex curatione adolescenti competit, actionem privilegiariam esse, ut de actione tutelæ est constitutum.

TIT. IV. *De contraria tutelæ et utili actione.*

V. lib. 5. C. Tit. 58. de contr. jud. tut.

Titulus superior est de directis sive principalibus actionibus, quæ dominis scilicet negotiorum competunt. Hic de contrariis, quæ gestoribus, ut de contraria tutelæ, quæ tutori competit de his, quæ ei propter tutelam absunt *a)*, et contraria utili negotiorum gestorum, quæ curatori si quid ei absit *b)*.

a) Iisdem omnino conditionibus hæc actio tutelæ actio contraria censetur, quibus directa, quæ pupillo datur, nisi quod hæc famosa non sit, nec privilegiaria, et semper sit rei persecutoria.

b) Et hæc quoque sequitur conditionem contrariæ actionis tutelæ.

TIT. V. *De eo qui pro tutore prove curatore negotia gessit.*

Superiores actiones tam directæ, quam contrariæ competunt, si verus tutor aut curator fuerit, quæ vero proponuntur hoc titulo directæ similiter et contrariæ si falsus; qui tamen quasi tutor, aut curator pro tutore, vel pro curatore gesserit, quæ in tutore dicuntur protutelæ, in curatore negotiorum gestorum, et competunt statim.

TIT. VI. *Quod falso tutore auctore gestum esse dicatur.*

In falsum tutorem pupillo est actio protutelæ ex superiori edicto, ex hoc autem in eundem est actio in factum restitutoria ei, qui cum pupillo eo auctore contraxit, falsum eum esse tutorem ignorans, et interdum etiamsi sciens in id quod interest. Cæterum hoc distat una ab altera, quod protutelæ tenetur is, qui pro tutore etiam bona fide gessit, in factum is tantum, qui dolo malo auctor factus est, vel qui dolo malo fecit, ut alius auctoraretur inscius: et quod protutelæ cessat, si persona ejus cujus negotia gesta sunt, tutorem non recipiat, in factum ob eam causam non cessat: ac præterea hæc actio in factum pro pœnali habetur, ut exposui, 25. *tit.* 6.

TIT. VII. *De fidejussoribus et nominatoribus, et hæredibus tutorum et curatorum.*

V. lib. 5. C. Tit. 54. de hæred. tut. vel cur et Tit 57 de fidejuss. tut vel cur

Sequuntur actiones, quibus alii quam tutores, vel curatores tenentur ex causa tutelæ curationisve: ac primum fidejussores, qui rem salvam fore caverunt, tenentur ex stipulatu, sicut tutores finita tutela, vel sicut curatores et qui pro tutore gesserunt statim atque quæque res salva non esse cœperit. Et nominatores tutorum, laudatores, adfirmatores *a)*, utili ex stipulatu, quia fidejussorum vicem sustinent, et ob id in XII. tab. subvades appellati videntur. Et qui curatores sua sponte petierunt, *l.* 2. §. *pen. qui pet. tut.* Et hæredes tutorum et curatorum non defunctorum nomine, quod satis dictum est tit. 3. 4. 5. sed etiam proprio nomine, utili tutelæ, vel neg. gestorum, vel rationibus distrahendis, veluti ex proprio dolo, vel ex propria administratione.

a) Affirmatores illi sunt, qui cum idoneos esse tutores affirmaverunt, fidejussorum vicem sustinent, *l.* 4. §. *ult. h. t.* Laudatores, vel nominatores, illi, qui cum ipsi vocati essent ad tutelam aliudve munus publicum, alium potiorem se laudaverunt, et indicaverunt in quem onus tutelæ, vel muneris publici transferretur, *l. un. de pot. ad mun. pub. nom. l.* 10. *C. Paulus l.* 2. *Sent.* Illi igitur defecto facultatibus nominato, quasi sponsores in subsidium tutelæ nomine conveniuntur, *l. Adversus. C. de mag. conv.* Dixi quasi sponsores, quia si vere fidejussores essent, possent eligi non excussis facultatibus tutoris ab his nominati.

TIT. VIII. *De magistratibus conveniendis.*

V. lib. 5. C. tit. 75.

Tenentur etiam magistratus municipales in factum actione ex S. C. qui jussu præsidis tutores, vel curatores dederunt, vel rem salvam fore satis exegerunt, vel satisdari non curaverunt, vel de facultatibus tutorum præsidi falsa renunciaverunt, vel qui cum de nominibus tutorum instruxerunt, vel qui moniti tutores vel curatores non dederunt, quæ actio subsidiaria est: nec enim aliter competit quam si non sint solvendo hi quos supra diximus teneri ex causa tutelæ curationisve: sed et superiores ex edicto prætoris privilegiariæ sunt, tutelæ, protutelæ, negotiorum gestorum, hæc non est privilegiaria, itemque in hæredem magistratus non datur omnimodo: nam et quasi pœnalis est, ex dolo aut culpa, non ex contractu, vel gestu, vel quod ad magistratum aliquid pervenerit, licet revera non pœnam, sed id quod interest persequatur, sicut et quæ in eundem datur, si damni infecti caveri non curaverit, *l.* 4. §. *In eum. de dam. inf.* et hæc ita fiunt in provinciis. In urbe hac actione tenetur scriba, vel officialis, vel quis alius quem prætor dedit, ut satis acciperet, vel probaret fidejussores tutorum, et curatorum, vel qui alias prætorem instruxit de nominibus, aut facultatibus tutorum, *l. ult. C. eod. l.* 1. §. *Si præses.* §. *Divus. h. t.* Ipsi magistratus urbani vel provinciales, quia hæc per se non obeunt, sed injungunt aliis, hoc judicio non tenentur: Itaque magistratus hoc tit. ut *lib.* 49. *tit.* 10. et frequentissime in his libris, sunt municipales magistratus, sive Duumviri *a)*.

a) Sic autem vocabantur; quod duo singulis annis crearentur, exemplo Consulum, et omnino eadem forma regendæ reip. in civitatibus imperio Romano subjectis, quæ Romæ. Quemadmodum igitur Romæ duo Consules, ita in civitatibus, vel municipiis duumviri sive magistratus municipales: ut Romæ tribuni plebis, sic in civitatibus defensores plebis: ut Romæ consules ex Senatoribus legebantur, ita Duumviri ex decurionibus, qui Consiliarii civitatum, apud Græcos βουλευταί: ut Romæ tribuni plebis ex plebejis, ita defensores civitatum. Plura si requiras, consulendus ipse Cuj. in *Par. C. l.* 1. *tit.* 55. et 56. ad N. 15. et *lib.* 1. ad edictum Pauli *ad l. ult. D. de jurisd. om. jud.* et alias plerasque ex eodem libro desumptas.

TIT. IX. *De rebus eorum, qui sub tutela vel cura sunt sine decreto non alienandis, vel supponendis.*

V. lib. 5. Tit. 71. de prædiis, et aliis rebus minorum, sine decreto non alienandis, sive obligandis. T. 72. quando decreto opus non est. Tit. 73. et quis ignorans rem minoris esse sine decreto comparaverit: Tit. 74. Si major factus, alienationem factam sine decreto ratam habuerit.

Sequitur aliud S. C. ex quo non quod gesserit in tutorem curatoremve actio est, sed quod gessit ipso jure nullum est, videlicet si prædia rustica, vel suburbana, vel eorum prædiorum jura alienaverit vel obli-

gaverit sine decreto prætoris, aut præsidis. Idem ex Constitutione Constantini si prædia urbana. De rebus igitur, id est, de prædiis, et supponendis, id est, pignori obligandis. Cornutus in illum locum; Me tibi supposui, tanquam aliquod pignus, inquit. Superioris S. C. auctor fuit Trajanus, *l. pen. C. de mag. con.* Hujus autem Severus, et Antoninus.

TIT. X. *De curatoribus furioso et aliis extra minores dandis.*

Vide lib. 5. Cod. Tit. 70. de curatore furiosi et prodigi.

Pertinent potissimum superiores tituli omnes ad curatores, qui adolescentibus dantur. Restabat ut doceret etiam dari furioso, dementi, prodigo, fatuo, muto, surdo, ventri *a)*, et laborantibus morbo perpetuo, et generaliter aliis omnibus, qui rebus suis superesse non possunt. Sed et curatorem bonis custodiendis dari ab eo relictis, cui necdum quisquam successit, vel debitoris bonis distrahendis, et de quibus nihil dixerat ante, quinam essent curatores legitimi *b)*.

a) Id est, posthumo, qui in ventre est, ut interim dum nascitur posthumus, sit aliquis qui bona ejus administret.

b) Hi autem sunt agnati et gentiles, cum quis esset furiosus, aut prodigus, idque in lege 12 tabularum. Cicero *l. 2. De invent.* Ulpianus in *Frag. tit. 2.* Alii curatores honorarii sunt, id est, a magistratibus dantur.

DIGESTORUM

PARS QUINTA

LIBER XXVIII.

TIT. I. *Qui testamenta facere possunt, et quemadmodum testamenta fiant.*

V. lib 6. Tit. 22. Qui testamenta facere possunt, vel non: Tit 23 de testamentis, et quemadmodum testamenta ordinentur, lib 2. Instit. 10 de testamentis ordinandis; et Tit. 12 quibus non est permissum facere testamentum.

Didicimus jam initio libri 26. a contractibus auctorem fecisse transitum ad quasi contractus; quo ex genere est tutelæ vel curationis gestio, de quo satis abundeque dictum est libro 26. et 27. Est et ex eodem genere aditio hæreditatis, vel immistio, vel gestio pro hærede, *l. 3. §. ult. l. 4. quibus ex cau. in pos. eat.* vel petitio bonorum possessionis, *l. pen. de separ.* vel etiam necessaria successio servi instituti a domino. Omnis enim successio sive voluntaria, sive necessaria, est quasi contractus, et hujus modo gratia revolvere parat omnia testamentorum, hæreditatum, et bonorum possessionum jura, ut quasi contractui alium quasi contractum adjungat. Ac primum quidem, quia non est justa hæreditas justumve testamentum, nisi is qui fecit, testamenti factionem habuerit, et nisi secundum regulas juris civilis testatus sit, declarat, qui testamenta facere possunt, et puberes nimirum posse, patresfa. cives Romanos sanæ mentis, neque mutos, neque surdos, et quemadmodum testamenta fiant, id est, quibus solemnitatibus adhibitis et solemnitatem potissimum eam, quæ consistit in testium numero, et in subscriptionibus ac signis, in tempore ac loco, quo una convenire debent et in eis rogandis, et prædicanda causa propter quam adhibentur. Declarat etiam conditionem testium qualem esse oporteat. Testamenti autem definitionem aliam habemus Modestini, aliam Ulpiani, utramque perfectam. Sed placet etiam Quintiliani: Testamentum est voluntas defuncti consignata jure legibusque civitatis. Placebit quoque si ita definieris: Testamentum est datio hæreditatis: exempli gratia, Lucius hæres esto, testamentum est.

TIT. II. *De liberis et posthumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis.*

V. lib. 6. C. Tit. 28. de liberis præteritis, vel exhæredatis: Tit 29 de posthumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis

Ut justum sit testamentum, non satis est adhiberi solemnia, quæ exposita sunt titulo superiore, nisi liberi et posthumi hæredes instituantur, vel exhæredentur: nam præteritio liberorum statim injustum testamentum facit, vel gradum eum, partemve eam testamenti in qua præteriti sunt a); præteritio posthumorum rumpit testamentum, si nascantur. Recte igitur et ordine additur hic titulus, quo admoneamur, in ordinando testamento non solum maxime cavendam liberorum et posthumorum præteritionem esse, sed etiam quemadmodum, et qui ex his instituendi sint, vel exhæredandi: nec enim rite quidam exhæredantur inter cæteros, nec rite instituuntur sub conditione omni b): non sunt etiam omnes instituendi, vel exhæredandi, sed hi tantum, qui sui hæredes futuri sunt. Sui hæredes sunt liberi, qui in familia proximum gradum tenent delatæ hæreditatis tempore. Institutio, datio hæreditatis nulli alii ante delatæ, quasi positio hæredis. Exæredatio, ademptio hæreditatis debitæ, vel datæ. Liberorum nomine significantur hoc titulo qui nati erant testamenti tempore: Posthumorum, qui nati sunt post testamentum, quasi posteriores nati liberi c), ut ex notatione posthumorum quam dedimus, intelligo satis constare omnibus hodie. In indice additur non male, vel præteritis.

a) Injustum omnino est testamentum, cum in eo omnino non est institutus filius, nec exhæredatus: injustus est gradus parsve testamenti, cum filius exhæredatus est in gradu institutionis; præteritus vero in gradu substitutionis, sive secundæ, tertiæ, quartæ institutionis, et ita deinceps, nam gradus in quo filius est præteritus, si ad eum perveniat hæreditas deficiente hærede, qui primo gradu scriptus est, nullius erit momenti: quia enim exhæredatio odiosa est, in omnibus gradibus quibus aliqui hæredes aliis substituuntur, repeti debet: quod non idem obtinet in institutione filii, quam aliqua parte testamenti factam esse sufficit, ut omnes gradus substitutionum valeant, *l. 14. §. Quod vulgo. hoc t.* veruntamen ante hæredis institutionem exhæredatio facta, vel post omnes hæredum gradus ab omnibus gradibus summovet filium, *l. 3. §. Ante. hoc tit. l. 1. C. de lib. præt. vel exhær.*

b) Certe filius non potest institui sub conditione casuali, veluti, si navis ex Asia veniat, nisi in eventum non existentis conditionis nominatim exhæredetur: sub potestativa potest, veluti si Titio decem dederit: filia vero, vel nepos ex filio potest institui sub conditione qualibet, *l. 4. l. 86. Jam dubitari. D. de hæred. inst. l. 10. et fin. D. de cond. inst. et l. 4. C. de instit. et subst. sub cond. fa tis.*

c) Posthumi igitur non tantum, qui post humatum patrem, sed et qui post testamentum patris, vel qui in patris senectute nati: Virg. lib. 6. Æn.

Tua postuma proles,
Quem tibi longævo seram Lavinia conjux
Educet silvis regem, regumque parentem:

Qua de re A. Gell. l. 2. cap. 16. Sic Plautus in Aulularia

Post mediam ætatem, qui ducit uxorem domum,
Si eam senexanum prægnantem fecerit fortuito,
Quid dubitas quin sit paratum nomen puero, postumus?

TIT. III. *De injusto, rupto, irrito facto testamento.*

V. lib. 2. Instit. Tit. 17. quibus modis testamenta infirmentur.

Injustum testamentum est, in quo solemnia juris

ea deficiunt, quæ exposita sunt superioribus titulis. Sed ruptum proprio si posthumi præteriti agnascantur, et imperfectum si vel signatum a testibus, vel subscriptum non sit, *l. 6. ad leg. Cor. de fal. l. Hac consultissima. §. Non subscriptum.* et §. *Ex testamento. C. de test.* nam imperfectum signato, perfectum non signato ἀντιπαρατάσσεται. Et his testamentorum vitiis adduntur alia hoc titulo, si rumpatur mutatione, adoptione filii vel filiæ, manumissione filii *a*), successione in locum sui, si irritum fiat capitis minutione testatoris, vel deserta hæreditate.

a) Non satis constat quo modo manumissione filii rumpatur testamentum, nisi dicatur ita fieri, quia nepotes ex filio post ejus emancipationem jam quasi agnascendo locum sui subeunt: ad quam speciem tamen referenda sequentia verba (successione in locum sui) ut plane illa videantur inutilia. Commodius itaque id referendum ad jus antiquum, quo filius ex prima, vel secunda mancipatione manumissus revertebatur in potestatem patris, ut et ipse Cujacius tradit, *l. 1. Definit. Pap. ad l. 1. h. t.* et alium modum tradit rumpendi testamenti, nimirum conventionem in manum, quod uxor quæ matrimonio in manum viri convenerat, marito filiæ loco erat, et ei sua hæres agnascebatur.

TIT. IV. *De his, quæ in testamento delentur, inducuntur, vel inscribuntur.*

Irritum etiam fit testamentum parsvo testamenti ea, quam testator consulto delevit, induxit, vel inscripsit, *l. pen.* et *ult. hoc tit. l. In fraudem. §. 1. de mil. test.* quod de genere irriti hic titulus est. Deleta dicimus, quæ literis corrupta sunt, Inducta, quæ cancellis, Inscripta, quæ aliis literis, Superscripta, quæ in deletorum locum venerunt, Gellius 20. *Vestrum*, inquit, *aboleverunt, et vestris superscripserunt.*

TIT. V. *De hæredibus instituendis.*

V. lib. 2. Inst. Tit. 14. et lib. 6. C. Tit. 24. de hær. instit. et quæ personæ institui non possint: Tit. 27. de necessariis servis hæredibus inst. vel substituendis.

Ab initio hujus libri, quo testamentum definitur esse supremæ voluntatis nostræ sententiam justam, nihil aliud egit quam ut intelligeremus, quæ sit juxta sententia, quod testamentum justum, quod injustum, vel alias irritum, aut ruptum, Nunc incipit dicere de partibus testamentorum: ac primum de hæredis institutione, parte prima summaque, vel toto potius ipso: nam sine hæredis institutione nullum testamentum est, et vel sola hæredis institutio, testamentum: nam tabulas testamenti instituit, ut M. Tullius sequitur, qui hæredem instituit: idem etiam instituere tutorem dixit. Porro institutus hæres is esse intelligitur, cui a morte, vel conditione primo loco testator deferri hæreditatem voluit. Ac præterea qui hæredes instituere possint didicimus primo titulo: ex hoc discemus, qui hæredes institui possint et quemadmodum, et de partibus faciendis inter cohæredes, ac de jure accrescendi *a*) nonnihil, quod inter cohæredes semper locum habet: quia juris fictione singuli hæredes vocati in assem videntur, quantumvis licet a testatore separentur: quæ fictio cessat in legatariis *b*): nam et hæredes unius personæ, id est, defuncti vice funguntur atque funguntur, non legatarii: nec enim juris successores sunt.

a) Quid sit jus accrescendi Cujacius docuit sup. *Tit. de ususfruct. accre.*

b) Ideoque jus accrescendi non habet locum semper inter legatarios sed tantum cum re et verbis conjuncti sunt, aut re tantum. Ratio vero hujus differentiæ hæc potissimum; quia nisi jus accrescendi semper haberet locum inter cohæredes, eveniret ut portio deficiens perveniret ad hæredes ab intestato, et defunctus decederet pro parte testatus, pro parte intestatus, quod æque non accidit inter legatarios quando quidem legatum inutile, parsve legati vacans, si locus juri accrescendi non sit, apud hæredem remanet jure hæreditario, et ob id Falcidiam imputatur *l. 50. Non est dubium.* cum *l. seq. D. ad Leg. Falcid.*

TIT. VI. *De vulgari et pupillari substitutione.*

V. Tit. 15. et 6. lib. 2. Instit. et lib. 6. C. Tit. 16. de impuberum, et aliis substitutionibus.

Alia pars testamenti est hæredis substitutio, cujus definitio hæc: Datio hæreditatis delatæ vel acquisitæ alteri. Vulgaris, nimirum delatæ non acquisitæ, quæ communi jure sit omnibus ex eadem lege 12. tab. quæ et hæredes, et tutores, et legatarios instituere permisit. Pupillaris delatæ et acquisitæ *a*), quæ proprio jure fit a parente liberis impuberibus, qui sunt in potestate, vel posthumis, qui tales sunt, ut in potestate futuri sint: an ex eadem lege? ut quæ jure patriæ potestatis parenti permisit tutorem dare, *l. Impuberi. de adm. tut.* permiserit etiam hæredem dare, illo scilicet capite, *paterf. uti super pecunia tutelave sua legassit, ita jus esto*: nam et si jus potestatis moribus receptum dicatur, *l. Patre. de his qui sunt sui vel alieni jur.* tamen 12. tab. adscribitur etiam recte: ergo et substitutio pupillaris, quæ fit jure potestatis. Sed quia illo capite fit tantum mentio pecuniæ suæ, ad quæ verba respexit etiam *l. Cum pater §. Mandato. de leg. 1. l. Testandi. C. de test.* nec palam permittit, ut de tutela, ita de pecunia impuberum testari, ideo moribus potius constare existimatur. Cæterum nulli alii sunt casus substitutionum quam hi duo; Delatæ hæreditatis, qui primus casus dicitur, Et acquisitæ, qui secundus, *l. Precibus. C. de imp. et aliis. subst.* nam et quæ fit furiosis ex Constitutione Justiniani, in secundum casum fit, et quod dicitur tertium genus substitutionis in *l. 4. h. t.* vel in primum intelligitur fieri, vel in secundum, vel in utrumque: nec alia ratione dicitur tertium genus quam quod formulam habeat diversam a vulgari, et pupillari substitutione et introductam potissimum propter caduca, ut remedio substitutionis reciprocæ valeret inter cohæredes jus accrescendi antiquum potius, quam jus caduci: et formulam si inspicias, certe multa sunt genera substitutionum *c*). Si successionem, duo tantum, Vulgaris, et Pupillaris, qua divisione comprehenduntur quæcumque ad earum instar rediguntur, et duplices, sive ut Theoph. loquitur, vulgari-pupillares.

a) Casus delatæ hæreditatis est, cum substitutus vocatur in eum eventum, quo institutus omnino non erit hæres; casus acquisitæ, cum in eum eventum vocatur, qua institutus hæres factus morietur.

b) Quo quidem jure portio cohæredis post mortem testatoris ante apertas tabulas decedentis in fiscum cadebat ex lege Julia, et Papia, si nominatim in portione deficientis non erat vocatus substitutus aliquis, vel cohæredes, vel alius: quod et idem obtinebat in his, quæ vivente testatore deficiebant, mortuo videlicet cohærede: nam et tum sublato jure accrescendi ex S. C. ad eam legem facto pars vacans ad quam nullus erat nominatim vocatus judicio testatoris in fiscum cadebat, et in causa caduci esse dicebatur, *l. un. §. Cum igitur. et seq. C. de cad. toll.* ubi vid. ipse Cujacius in *Parat. et recit. ad l. un.*

c) Veluti vulgaris, quæ fit his verbis. Si institutus hæres non erit. pupillaris, quæ illa: Si filius meus impubes hæres non erit, vel hæres factus ante pubertatem decesserit: quasi pupillaris, sive exemplaris, quæ hac formula; Si filius meus furiosus hæres non erit, vel mentis suæ compos factus non fuerit, et decesserit. militaris, quæ, compendio verborum, privilegio militiæ fit hoc modo: quandocumque filius meus decesserit; fideicommissaria, qua hæres institutus rogatur precariis verbis hæreditatem post certum tempus, vel cum moriatur ipse hæres alicui restituere; reciproca cum duo pluresve hæredes instituti, sibi invicem substituuntur hac verborum conceptione. hæredes quos scripsi sibi invicem substituo, vel si aliquis eorum quos scripsi, hæres mihi non erit, cæteri hæredes sunto. Vulgaris continet casum delatæ tantum; Pupillaris, quasi pupillaris, et militaris continet casum utrumque delatæ, et acquisitæ: Fidei

commissaria casum acquisitæ tantum. Reciproca casum utrumque, si facta sit a patre duobus pluribusve filiis impuberibus, quos in potestate habet, casum delatæ tantum: si facta sit a pagano extraneis hæredibus, vel liberis imparis conditionis, quorum unus sit in potestate, alter non, vel quorum unus fuerit pubes, alter impubes. nam quia incongruens esset, ut hæc verba, (eosque invicem substituo) ie filiis. impubere haberent vim, et effectum pupillaris, et vulgaris substitutionis, id est, continerent casum delatæ, et acquisitæ hæreditatis, in pubere vero vel emancipato haberent tantum effectum vulgaris, propterea quod in eorum persona pupillaris substitutio constare non potest, consequens quoque est, ut hinc inde reciproca ejusmodi substitutio contineat tantum casum delatæ hæreditatis, quia in omnium hæredum institutorum persona vulgaris locum habere potuit, *l. 6. In testamento. C. de mill. test l. 2. et 4. C. de imp. et al. subst. l. 4. §. Sed aliter. hoc. tit.*

TIT. VII. *De conditionibus institutionum.*

V. inf. Tit de condit et dem. et lib. 6. Cod. titul. 25 de institutionibus, et substitutionibus et restitutionibus sub conditione factis

Conditio est modus, qui suspendit id quod agitur, quoad ex postfacto confirmetur. Vel, eventus futurus qui in dubio est sit an non sit *a*). Et forte, quia substitutiones omnes in casum, et sub conditione fieri videntur, *l. Julian. si quis omis. cau. test.* inde auctori subiit animum tractare generaliter de conditionibus institutionum, utilibus scilicet et inutilibus, vel quæ remittuntur, quæve circumscribuntur *b*): quæ tractatio porrigi etiam potest ad conditiones, quæ substitutionibus inseruntur, præter eas, quæ inseri aut intelligi in eis communiter solent *c*).

a) Quid differat conditio a modo, causa, et demonstratione, et quot conditionum species. V. Inf. tit de cond. et dem.

b) Remittuntur, quæ turpes, aut contra bonos mores: circumscribuntur, quæ impossibiles, et utræque pro non adjectis habentur.

c) Illa sunt, quæ ex natura ipsius substitutionis insunt: quales enumeratæ superiori titulo, si institutus hæres non erit, si decesserit, si compos mentis factus non erit, et ejusmodi similes, unde substitutio vulgo definitur conditionalis institutio. Ejusmodi conditiones, quæ ex ipsa rei natura insunt, non faciunt substitutionem conditionalem, sed eæ, quæ insuper adjiciuntur, veluti si Mævius hæres non erit, Sempronius, si navis ex Asia venerit, hæres esto, et similes, *l. 8. pr. tit. superiori.*

TIT. VIII. *De jure deliberandi.*

Vide lib. 5. Cod. 30. de ju. delib et adeunda vel abstinenda hæreditate.

Substituti scribuntur vulgari modo sub condictione, si non creverint *a*) instituti in diebus *C. l. 72. de adq. hær.* quod tempus hæredibus institutis dari solebat a testatore ad consultandum, et deliberandum utrum expediret eis adire hæreditatem necne: et imitatione testatorum, si forte hæredes instituerint sine cretione, prætor postulantibus institutis extraneis, vel etiam suis, non necessariis, totidem dies dabat. Sed et substitutis, *l. pen.* Justin. alia tempora aliumque ordinem deliberandi excogitavit, ac multo tutiorem utilioremque rationem acquirendæ hæreditatis, quam ex deliberatione, nempe ex inventario: nequo enim detrimentosa esse hæreditas potest ei, qui facto inventario adivit *b*).

a) Cernere est adire vel decernere utrum velimus esse hæredes, an non: unde cretio, quæ definitur a Cujacio *tit. 2. lib. sequentis:* vid. Ipse Cujacius, et Gothofredus in Notis ad Ulpiani Fragmenta *tit.* 22. §. 27. *Cretio.*

b) Et hoc jure in Fraecia utimur, sed rescriptum a principe impetrari oportet, ut jus ejusmodi competat, quin et rescriptum actis insinuari coram judice ordinario debet.

LIBER XXIX. DIGESTORUM.

TIT I. *De testamento militis.*

V. lib 2. Inst. cap 11. et lib 5. C Tit. 21.

De testamento militis separatim titulus datur, quoniam in eo non servantur regulæ juris civilis, quæ in testamento pagani servantur: nam nuda voluntas militis testamentum est, voluntas pagani, nisi solemnis, testamentum non est, et hoc quidem privilegium militiæ Constitutiones principum dederunt, itaque solemnia juris, quæ exposita sunt supra, non desiderantur in testamentis militum, quæ fecerunt in expeditione manentes in numeris.

TIT. II. *De acquirenda, vel omittenda hæreditate.*

V. lib. 5 C. T. 30. de jure deliberandi, et adeunda, vel acquirenda hæreditate. T. 31. de repudianda et abstinenda hæreditate.

Posteaquam exemit militum testamenta jure communi civium Romanorum, redit ad institutum ordinem, et quia deliberationem sequitur aditio vel repudiatio hæreditatis, subjicit titulum de acquirenda, et omittenda hæreditate. In indice titulorum est, amittenda, quod forsitan rectius, quasi amittere sit genus, omittere species. Sed et omittere generaliter accipitur tit, 4. et quæ vulgo amitti animo, et omitti dicitur, *l. pen. de vi.* Amittitur repudiatione, abstentione, recusatione, et omissione, id est, si intra præstituta tempora non adeatur. Omittere proprie est tempore excludi, vel non petere intra tempus, *l. Quod si minor. §. Scævola. de minor. l. 1. §. ult. ut in pos leg. l. 1. C. quan. non pet. part.* Acquiritur autem cretione, aditione, gestione pro hærede, immistione, agnitione: quibus modis opera hæredis intervenit aliqua. Sed et sine facto ullo suis hæredibus acquiritur jure civili etiam invitis et ignorantibus, et ante apertas tabulas: ea re existere dicuntur, non fieri. Hæreditas est jus successionis directæ in dominium singularum rerum, et in omne jus mortui. Aditio est actus solemnis vindicandæ hæreditatis delatæ ex testamento, vel intestato. Cretio est aditio ex deliberatione testamento præfinita. Pro hærede gestio est actus quilibet quasi hæredis. Mistio est jure prætorio data suis hæredibus forma acquirendæ hæreditatis. Agnitio est nuda voluntas suscipiendæ hæreditatis. Repudiatio est declaratio constituentis nolle se hæredem esse, quæ fit in jure solemniter. Recusatio, quæ fit quoquo modo. Abstentio est jure prætorio data suis hæredibus forma spernendæ hæreditatis.

TIT. III. *Testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur, et describantur.*

V. lib. 6. C. Tit 32.

Quamvis ex asse hæredes scripti hæreditatem acquirere possint clausis tabulis testamenti, non tamen ex parte scripti, nisi sui hæredes sint, ideoque post titulum de acquirenda hæreditate, recte subjicitur, quemadmodum testamenta aperiantur, recitentur, describantur: hoc vero fit lege Julia vicesimaria *a*), et remedio extraordinario ex edicto in eum, qui fatetur penes se tabulas esse, nec ullam non exhibendi causam allegat, vel interdicto de tabulis exhibendi in eum, qui inficiatur aut litigat.

a) Hac lege vicesimaria hæreditatum, legatorum, aut fideicommissorum, qua extraneis relicta aut data essent, fisco addicebatur. V. *Lips. ad l. 13. Annal. Taciti, et Cujac. l. 9. Obs. c. 24. et l. 4. Sent Pauli. tit. 6.* ubi etiam de forma aperturæ tabularum agitur. Sed hæc lex postmodum sublata fuit *l. ult. C. de edicto D. Hadr. toll.* Postmodum vero quid simile fuit introductum ex N. Leonis, et Majoriani de sanctimon. et vid in fi. ut scilicet ex rebus relictis extranei nulla consanguinitate conjunctis tertia portio in publicum inferatur, sive sit hæreditas, aut legatum. Sed hoc improbatum fuisse Justiniano ex eo constat, quod hanc constitutionem Codici suo non inseruerit

TIT. IV. *Si quis omissa causa testamenti ab intestato, vel alio modo possideat hæreditatem.*

V. lib. 6. C. Tit. 39. si omissa sit causa test.

Hæres qui omisit hæreditatem testamento delatam, non obligatur legatariis, aut fideicommissariis, aut libertatibus: sed excipitur hoc edicto is qui omisit hæreditatem ex testamento, forte agnatus proximus qui etiam ab intestato hæres futurus erat, fraudandorum scilicet eorum causa, qui quid in testamento acceperunt, si eam possideat ab intestato pro hærede, vel pro bonorum possessore (nihil enim refert) vel etiam alio modo, utputa pro possessore, *l. 11. §. Totiens. l. ult. h. t. a)*. Hic honorarius est successor, quia ex edicto prætoris perinde obligatur legatariis, et fideicommissariis, et libertatibus, atque si ex testamento bona, vel hæreditatem acquisisset, salva Falcidia tamen, *l. 1. §. Ad eos. ad leg. Fal. l. 18. h. t.* et salvo jure patronatus, *l. pen.* Si quæras de continuatione, nulla est apertior. Cum enim et is qui præcedit ad acquirendam, et iste ad omittendam hæreditatem pertineat, quis non videt recte subjectos titulo, *de acq. vel omit. hæred.*

a) Competit etiam quando alius quam hæres, a quo quid relictum est, possidet, veluti si hæres institutus omiserit dolo malo, ut ad substitutum vel legitimum hæreditas perveniret: vid. *Cujac. l. 18. Obs. cap. 8.*

TIT. V. *De S. C. Sillaniano, et Claudiano, quorum testamenta ne aperiantur.*

V. lib. 6. C. Tit. 35. de iis quibus ut indignis auferuntur hæreditates, et ad S. C. Sillanianum.

Incipit ab hoc titulo tractare de hæreditate, quæ ut indigno aufertur. Neque enim adiri posse hæreditatem, vel bonorum possessionem peti, neque aperiri tabulas testamenti, vel quodcumque aliud pertinens ad causam testamenti ejus, qui a familia necatus esse dicitur, antequam publica quæstio habita sit de servis, qui sub eodem tecto locove fuerunt, sumptumque supplicium de noxiis, deque his qui auxilium domino non tulerunt: quod est S. C. Sillaniano temporibus Augusti introductum *a)*, et confirmatum S. C. Claudiano *b)*, quod et Pisonianum et Neronianum dicitur *c)* temporibus Neronis, et edicto prætoris; hac ratione, ne hæres propter compendium suum familiæ facinus occultaret: alioquin bona quasi indigno hæredi eripi et publicari, si adierit contra quam S. CC. et edicto cavetur *d)* vel ultus non sit necem defuncti; et si tabulas aperuerit, recitaverit, descripserit, vel ipse vel alius, ex eodem edicto in eum qui id fecerit dari centum aureorum judicium, quod populare est.

a) Idque etiam ipse Cujacius evidentium docet *l. 1. Observ. cap. 18. et l. 12. cap. 30.*

b) Et hoc SC. etiam constitutum est, ut de servis testamento domini manumissis quæstio sumeretur: perinde ac si servi mansissent. Tacitus *l. 13.* annal. ubi videndus Vertranius, et Lipsius.

c) Quia scilicet hoc SC. factum est Nerone, et Pisone consulibus. Claudianum vero dictum est, quod Nero ab Imp. Claudio adoptatus in Claudiam familiam et nomen transierit.

d) Secus obtinet, si ab alio quam a familia servorum dominus occisus dicatur: tunc enim hæres non prohibetur hæreditatem adire, ut Cujac. ipse tradit *l. 18. Obs. cap. 6.*

TIT. VI. *Si quis aliquem testari prohibuerit, vel coegerit.*

V. lib. 6. Tit. 34.

Non ex ea tantum causa SC. quam exposuit supra, hæredi quasi indigno eripitur hæreditas, sed etiam ex constitutione Hadriani si adierit hæreditatem ex testamento, vel ab intestato is qui volentem mutare aut facere testamentum prohibuerit: quo de crimine in oratione Isæi περὶ τοῦ Κλεωνύμου κλήρου. Idemque erit si quis quem coegerit testari, et sibi hæreditatem relinquere, *l. 1. C. eod.* quia et hic non habet defuncti voluntatem, et licet sub hoc titulo, nihil de hac specie tractetur nominatim, tamen titulus indicat quæ sub eo dicuntur de illo, qui prohibuit, porrigenda ad illum esse, qui coegit. Aliæ causæ eripiendæ hæreditatis reservantur XXXIV. tit. IX. in quo communes proponuntur legati, vel hæreditatis eripiendæ, in his duobus titulis, hæreditatis solummodo.

TIT. VII. *De jure codicillorum.*

Persequitur modo cæteras testamenti partes. Alia pars testamenti sunt codicilli, maxime si fiant ex testamento, *l. pen. test. quem. aper.* Si ab intestato, imitatio testamenti, ut epistola imitatio codicillorum, *l. un. §. Sancimus. C. de lat. lib. tol.* vel epistola codicillorum supplementum, *l. 41. §. Codicillis, lib. 32.* ut codicilli quandoque testamenti, quæ epistola fideicommissaria, *l. Cum quis. §. Pater. eod. l. 7. si qui testa. fac. poss.* ac similiter, ut unius testamenti plures possunt esse codicilli, ita unius codicilli plures epistolæ, *l. 34. § 1. l. 31.* eademque differentia epistolæ, et literarum. M. Tullius: ternas accepi literas una epistola. Verum ut instituto more nullam definitionem prætermittam, et inopiæ perseverem subvenire nescentium adhuc definire res, quibus tamen studendis nequidquam ætatem consumpserunt suam. Codicilli sunt testati, vel intestati voluntas minus solemnis. Jus ergo codicillorum hoc; ne in eis diligentia legum ea servetur, quæ in testamentis, ne hæreditas in eis dari, vel adimi possit verbis civilibus *a)*, nec si testamento confirmati sint, et ut neque aliud quidquam in eis verbis civilibus scriptum valeat, nisi testamento confirmati sint, et ut scripta in codicillis perinde habeantur atque si testamento scripta essent. Codicilli si solius nominis rationem quæras, pugillares sunt, Homerus, γράψας ἐν πίνακι πτυκτῷ. Plinius codicillos.

a) Verba civilia ea dicuntur, quæ alias directa, et imperativa sic dicta scilicet, quod talia sint qualia legum civilium verba, cujusmodi hæc: hæres esto, dato, sumito, habeto, et alia similia: ad differentiam eorum, quæ precaria, et obliqua, quibus fideicommissa relinquuntur, qualia hæc in *§. ult. de reb. incq. per fideic. rel.* apud Just. rogo, mando, fidei tuæ committo, et cætera, v. *Cuj. lib. 11. Obs cap. 25. et ad l. 4. Sent. Paul. tit. 1. et ad l. 19. Quæst. Papin. ad l. Unum. 67. §. ult. D. de leg. 2.* Verbis autem civilibus et directis in codicillis dari vel adimi hæreditas non potest ne confundantur jura codicillorum, *§. fin. hoc tit.* apud Just. ne etiam per eos, qui ex testamento quasi ejus sequela valent, ipsum testamentum vel confirmetur, vel infirmetur *l. 10. hoc. tit.* utique vero hæres testamento scriptus rogari potest, ut alteri restituat, *l. 2. C. h. t.* quo casu hæres scriptus retenta Falcidia obsequi defuncti voluntati cogetur.

LIBER XXX. DIGESTORUM

TIT. I. *De legatis, et fideicommissis.*

V. lib. 2. Inst. Tit. 20. et 24. et lib. 6. Tit. 37. de legatis: T. 42. de fideicommissis. Tit. 43. communia de legatis, et fideicommissis, et de in rem missione tollenda.

Legata quoque, et fideicommissa partes testamentorum, vel codicillorum sunt. Legatum est donatio quædam testamento ab hærede relicta. Donandi verbum est directum: hoc igitur verbo legatum a fideicommisso secernimus: nam fideicommissum ne-

que datur proprie, neque donatur, neque relinquitur verbis directis. Et recte, quædam, id est, proprii generis donatio, neque inter vivos, neque donatio causa mortis, sicut quodam, accipi convenit, *l. Rogasti. de præs. ver. l. 1. in pr. de obl. et act* Possim etiam definire liberalitatem, quanquam sit commune nomen legati, et fideicommissi, *l. 6. Si cui plus quam per leg. Fal. l. 67. §. Si de Falc. lib. seq. l. pen. de man. test.* nam a fideicommisso sejungitur satis sequentibus verbis, testamento, et ab hærede. Legatum a testamento non separatur, *l. 4. de man. test.* nec alium onerat, quam hæredem: fideicommissum etiam ab intestato relinquitur, et a legatario, vel fideicommissario, vel donatario mortis causa, vel a marito, qui morte uxoris dotem lucratur: qua de causa recte vetustiores adjiciebant in definitione Modestini, ab hærede præstanda, non minus quam illud, quædam, quod exposui ante. Equidem semper existimavit manare ea verba ex antiqua prudentia juris, et fortasse, an fuisse etiam ab ipso Modestino in suam definitionem injecta. Multa enim ad nos per manus, perque ora majorum nostrorum venerunt, quæ in libris nostris non extant, admodum congruentia antiquæ prudentiæ, quæ existimatur doctus, et intelligens, neque præterire neque aspernari debet. Et, ob hærede, accipio proprie: qui hæres sit suo nomine, et ex sua persona: ab eo enim, qui hæres est alieno nomine, ut ab hærede hæredis, vel non ex sua persona, ut a patre, vel a domino hæredis instituti, fideicommissum, non etiam legatum relinqui potest. Definitio Florentini est secundum legem Falcidiam a): nam jure antiquo legata non tantum deliberare, sed etiam exhaurire, absumere, et onerare hæreditatem poterant, lege Falcidia quadrans illibatus apud hæredem remanere debet, *l. Si filia. §. Pap. fam. ercisc.* quæ lex valet etiam in fideicommissis; ex S. C. Pegasiano, et ut lex prima hujus tituli ait (quæ proprie pertinet ad legem Falcidiam) per omnia exæquata sunt legata fideicommissis. Non dicit per omnia, et in omnibus, ut *l. 41. §. Furiosus. sup. tit. prox.* Per omnia igitur exæquata in lege Falcidia, sed non in omnibus: Constitutione tamen Justiniani etiam in omnibus. Verum enim vero etsi legata, et fideicommissa veluti delibationes quædam sint propter modum rationemque legis Falcidiæ, legatum tamen delibat hæreditatem solam, fideicommissum etiam legata, et donationes causa mortis, ut ante dixi, et lucra nuptialia. Quod adjicit Florentinus, ex eo quod universum hæredis foret; id est, ab hærede: nam ex hærede, et ab hærede tantumdem potest, ut ex filio, l. 41. lib. 32. et ex fideicommissario, *l. 38. §. ult. de vulg. sub.* Quod si ex hærede, et ex hæreditate, et ex testamento, *l. Cum virum. C de fideic. l. 41. §. ult. infra, de do. præleg.* Id se habet in fideicommissis, nec enim ex testamento, vel ex hæreditate fideicommissa sunt semper. Placet etiam definitio Ulpiani, Quod legis modo, id est, verbis civilibus testamento relinquitur. Fideicommissum est liberalitas, quæ verbis precariis, vel alio quocumque indicio precariæ voluntatis testamento, vel codicillis, vel epistola, vel quo alio genere ultimi judicii confertur in aliquem. Fecit autem tres libros de legatis motus ubertate materiæ, ut fecerat Gajus ad edictum prætoris urbani, quorum quoque quid proprie tractetur non possis certo constituere, nec alia distinguendorum eorum invicem ratio certior, quam si dixeris primum librum potissimum esse confectum ex libris variorum auctorum ad Sabinum, ex Digestis Juliani, vel Africani discipuli ejus, et ex Institutionibus diversorum.

a) Definitio legati, quæ in principio proposita et explicata est, erat Modestini. Alia est Florentini in *l. 116. h. t.* his verbis concepta: Legatum est delibatio hæreditatis, qua testator ex eo, quod universum hæredis foret, alicui quid collatum velit: hanc definitionem hoc loco Cujacius explicat.

LIBER XXXI. DIGESTORUM

TIT. I. *De legatis, et fideicommissis.*

Secundum autem esse confectum ex libris diversorum ad Plautium, et ad legem Juliam, et Papiam, ex quæstionibus quoque, et responsis diversorum, ex libris Modestini, et Javoleni, ex Digestis Celsi, et Marcelli.

LIBER XXXII. DIGESTORUM

TIT. I. *De legatis, et fideicommissis.*

Tertii, in quo magis ordo elucet aliquis, partem priorem, qua demonstratur præcipue qui, et a quibus et quibus verbis fideicommissum relinquere possint, ex libris fideicommissorum variorum auctorum, ex Sententiis Pauli, ex libris Labeonis, ex Digestis Scævolæ: posteriorem, quæ ad verborum significationem pertinet, cujusque initium est l. 43. promiscuo ex omnium auctorum libris.

LIBER XXXIII. DIGESTORUM.

TIT. I. *De annuis legatis, et fideicommissis.*

In indice, De annuis et menstruis legatis: hæc separatum titulum desiderabant, quod in eis sint propria quædam: nam et plura legata esse existimantur, non unum, et morte finiuntur. Plerumque vero cum annua aut menstrua dicimus, alimenta dicimus. At certe non sunt omnia annua alimenta, annua: alioquin nihil distaret hic titulus a primo XXXIV.

TIT. II. *De usu et usufructu, et reditu, et habitatione, et operis per legatum, vel fideicommissum datis.*

Annuis legatis recte jungitur usus, et ususfructus: similia enim sunt, cum morte legatarii finiantur, *l. 8. sup. t. prox.* His etiam jungitur habitatio, et operæ, et reditus, quæ etiam usum, vel usumfructum imitantur ut libro septimo didicimus. Sed habitatio, et reditus morte legatarii finitur, operæ non finiuntur morte. Recte dixit, operis, in infinitum: nam et liberi hominis operæ legari possunt. Quod additur, et reditu, abest ab indice titulorum. Sed contractiores sunt plerumque tituli indicis, et de reditu sub hoc tit. est *l. 22.* et 38. quo nomine proprie significantur pensiones, quæ ex locatione rediguntur, improprie fructus omnes, *l. 17. 25.*

TIT. III. *De servitute legata.*

Ordinarium hoc est, ut servituti in personam jungitur statim servitus in rem, quæ tamen sunt intra se valde distantes: nam servitus est individua, ususfructus dividuus, et ideo servituti præstandæ

hæredes singuli in solidum obligantur, usufructu pro partibus hæreditariis: item servitus in hæredem transfertur, non ususfructus, et si legetur servitus alternis annis, unum est legatum, si ususfructus, plura, *l. 13. supra. tit. prox.* Imo et simpliciter legatus ususfructus, quotidie legari, et legatario deferri videtur, adeo ut, qui hæri acquisitus est, si hodie etiam non acquiratur, collegatario accrescat, *l. 1. de usufr. adcresc.*

TIT. IV. *De dote prælegata.*

V. §. 15 Sed si uxori, de legatis apud Just. lib. 2.

Cætera dicuntur legari: dos prælegari, propterea quod sua res uxori legatur, et redditur verius, quam datur, qua de causa et relegari dicitur. Relegatum est redditio rei alienæ vel quasi alienæ cum emolumento aliquo: et ita relegatæ doti inest emolumentum repræsentationis, quia præsenti die legatur, quæ reddenda foret annua, bima, trima die *a)*. Nec male in Norica editione, de dote relegata, cum et Basilica sic habeant, περὶ προικὸς ἀντιλεγατευθείσης, et formula relegandæ ejus hæc: Quanta pecunia dotis nomine ad me pervenit, tantum hæres meus dato, *l. Quisquis. de leg. 3.* Id vero est ex lege Papia, ut præter decima uxori dos relegari possit, Ulpiano auctore. Ad hæc singulare, id est, in hoc legato, ut legi Falcidiæ non subjiciatur, ut petita bonorum possessione contra tabulas debeatur, nec ad virilem mulier redigatur *b)*.

a) Quid illis verbis significetur explicatum est sup. ad tit. de divort.

b) Quod sit tamen in legatis parentibus vel liberis relictis, aut portione hæreditatis iisdem relicta: cum enim æquum non sit plus eos consequi, quam ad emancipatos præteritos perventurum est, aut ad liberos suos, quibus occasione emancipati præteriti commissum est edictum ad virilem, id est, partem eandem, quam emancipati consecuturi sunt legatum, vel portio hæreditatis parentibus, aut liberis aliis relicta redigitur, *l. 6.* Salvius cum seq. inf. de legatis præstandis. At cum uxori dos sua relegatur, legatum non minuitur, etiamsi plus sit consecutura, quam liberi, qui contra tabulas bonorum possessionem petunt, quia scilicet non ad lucrum venit, sed suum repetit, nec tam maritus aliquid ei donavit, quam quod suum erat, legando reddidit.

TIT. V. *De optione, vel electione legata.*

V. §. 23. Optionis. de legatis, apud Just. lib. 2. Tit. 20.

Optio actus est legitimus: nam solemniter fit publice exhibita universa familia: si optio servi legata sit, vel alia res exhibitis universis rebus ejusdem generis, quæ inveniuntur in hæreditate, et hærede præsente, eaque re ante aditam hæreditatem non fit, et certis, ut opinor, verbis testibusque præsentibus, et interdum prætore ad optandum diem decernente, et semel, et pure, et jussu patris, vel domini, si filiofa. vel servo data sit, *l. 5.* et *10. de leg. 1. l. 25. in princ. de lib. cau.* et hoc inest proprium optioni legatæ *a)*. Electio videtur non fuisse actus legitimus.

a) Optionis vero legatum erat conditionale quasi eo tacite contineretur, si legatarius ipse elegisset: qua ratione fiebat, ut post mortem testatoris, legatario moriente antequam optasset et elegisset, legatum ad hæredem ipsius legatarii transmitteretur, jure novo purum est, §. Optionis. de legatis, apud Just. *l. fin. C. commun. de legatis.* Nihil igitur nunc parum interest, utrum servi, vel equi relicta sit optio, an servus, vel equus generaliter sit legatus, quia utroque casu electionem habebit legatarius, et utroque casu legatum erit purum, qua tamen in re olim fuerat distinctio quædam: nam optionis, vel electionis expressa mentio legatum conditionale faciebat: omissa vero, sed tacite tantum subintellecta eligendi conditio, qualis per generale legatum, conditionem legato non adjiciebat, ad quem casum referri potest regula juris, expressa nocent, non expressa non nocent. Hac collectione expressim legatario permissa eligendi facultas, conditionale legatum faciebat: quæ non expressim sed tacite data, conditionale non faciebat: ad hanc quæstionem ea pertinent, quæ Cujacius tradit *lib. 21. Obs. cap. 11.*

TIT. VI. *De tritico, vino, vel oleo legato.*

Qua de re, aut jure, aut causa legata hactenus specialem titulum dedit, ea fere singulare, et proprium aliquid habet, quod in alias transferri non potest. Nunc de his rebus tractare incipit, quarum appellatione quid veniat quidve testator intellexerit, ambigitur, in hoc titulo, tritico, vino, vel oleo legato quod contineatur. Triticum species est frumenti sine arista.

TIT. VII. *De instructo, vel instrumento legato.*

Hoc autem titulo declaratur quid instructo, vel instrumento contineatur rustico, urbano, balneatorio, piscatorio, vel cujus alterius rei; et plenius quidem est legatum instructi, quam instrumenti. Instrumento tabernæ non continentur institores, instructo continentur. Instrumento fundi non continetur supellex, vel penus, instructo continetur, et sic instructo pecora pascendi causa parata, ut ex eis fructus capiatur, non instrumento, hoc ἐξοπλισμόν, illud παρασκευὴν Græci vocant, quanquam instrumentum sit etiam παρασκευή, sive apparatus, *l. 12. in princ h. t. l. 5. Si prætor. de trib. act.* nimirum, quia instructi pars, quod Varro, et Aristoteles partiuntur recte in vocale *a)*, semivocale; et mutum: explosa enim est Alpheni sententia animalia non locantis in instrumento.

a) Vocalis instrumenti nomine homo, sive servus venit cujus summa utilitas, quod ipse multa expediat nullius ductu egens. Servi igitur vocantur instrumenta vocalia, quod voce utantur, et habeant λόγον προφορικόν. Instrumenti semivocalis nomine venit quodlibet aliud animal rationis expers, veluti boves, equi, muli, asini, cameli, et cætera id genus: nam et eorum utilitas magna est ferenda, et vehenda onera, et quod habeant in se principium motus, ut ipsi homines, unde moventium appellatione veniunt, et separantur ea in re a bonis, quæ vulgo mobilia vocantur, *l. 93. Moventium. D. de verb. signif.* et apud Græcos quoque JC. vocantur κινούμενα, sive, αὐτοκίνητα. Semivocalia instrumenta cur vocentur, palam est, quod scilicet habeant sonum vocis imperfectæ, et quandam ἄναρθρον φωνήν, et rationem [illegible], si quæ ratio fingi in brutis animantibus potest. Mutum denique instrumentum est genus quodlibet supellectilis rusticæ, vel urbanæ, veluti mensa, arca, scamnum, aratrum, et cætera ejusmodi, quæ principium motus in se non habent, nec sonum aut vocem aliquam ex se edunt. Cæterum non occurrit, quo in loco Aristoteles ejusmodi divisionem fecerit, quam hoc loco Cujac. proponit. Certe *l. 1. Polit. c. 3. sub in.* Aristoteles instrumenta alia facit inanimata, ut proram navis, alia animata, ut eum qui proram gerit: et generaliter, ut ipse definit δοῦλος ἐστι κτῆμά τι ἔμψυχον, καὶ ὥσπερ ὄργανον πρὸ ὀργάνων πᾶς ὑπηρέτης, sed et animalia quoque numerandi inter instrumenta animata.

TIT. VIII. *De peculio legato.*

V. §. 20 Si peculium. de legatis, apud Just. lib. 2. c. 20.

Ergo instructi appellatione continentur etiam servi. An et peculia eorum? Sic videtur, *l. 22. §. ult. sup. tit. prox.* Quid autem is, qui peculium legat, legato complectatur, hic titulus declarat: nam ex mente defuncti plus, aut minus continetur peculio legato, quam inesse docuerit actioni de peculio lib. XV. tit. 1. Uterque tamen titulus est tam de peculio filii, quam servi: Sed interim ne dixeris peculium esse accessionem servi; alioquin legatum servi sequeretur omni modo, *l. Librorum. §. ult. de leg. 3.* nec sane est accessio, nisi servus legetur cum pe-

culio. Vicarius autem, nec si servus legetur cum vicario *a)*, si tamen legetur cum peculio, sub peculii nomine vicarius etiam accedit, et quamvis omnis vicarius peculiaris sit, alio tamen jure est peculium, alio servus peculiaris, sicut alio peculium, alio merx peculiaris in tit. De tribut. act.

a) Id est, vicarius non est accessio servi ordinarii, etiamsi ipse servus ordinarius legatus sit cum vicario; quod eo pertinet, ut servo ordinario mortuo legatum vicarii non extinguatur, quod extingueretur tamen si vicarius accessionis vice fungeretur: quemadmodum servo legato cum peculio, extincto servo, legatum peculii, quod accedit, extinctum censetur. §. *Si quis ancillas. de legatis, apud Justin.*

TIT. IX. *De penu legata.*

Instructi alia pars est penus, quam recte veteres glossæ ita definiunt ὅσα εἰς πόσιν καὶ βρῶσιν συναθροίζεται, idque hoc titulo diligentius explicatur, simul ac penus quæ accessiones sint.

TIT. X. *De suppellectile legata.*

Instructi pars alia est suppellex, id est, instrumentum patrisfamilias, Græce ἐνδομενία καὶ σκευαστά; et enumerantur hoc titulo res quæ sub eam appellationem cadunt.

LIBER XXXIV. DIGESTORUM

TIT. I. *De alimentis, vel cibariis legatis.*

Hic titulus, quid alimentorum, vel cibariorum legato continetur, explicat, et plenius quidem est alimentorum legatum: qua de causa cibaria, et vestiaria invenias nominatim legari sæpe, alimentis vestiaria jungi supervacuo, non item. Sed et præcipua quædam in his esse hic titulus declarat, veluti ut deportatis, vel servis pœnæ, vel etiam servis propriis sine libertate *a)*, alimenta aut cibaria relinquantur recte, ut si relicta sint usque ad pubertatem, extendantur usque ad plenam pubertatem; ut non minuantur propter prædia eo nomine postea obligata, ut ex reditu eorum percipiantur, sed minuuntur tamen per legem Falcidiam *b)*, *l. Divus. inf. ad l. Falcid.*

a) Igitur extra hanc causam servo proprio legatum relictum non constitit: ne scilicet hæres idem sit debitor legati, et creditor. *Cuj. tr. 2. ad Afric. ad l. 107. §. ult. D. de leg. 2.* Hodie quodlibet legatum servo proprio relictum valet ex benignitate, nec tamen libertas non adscripta debebitur, *l. ult. §. De illo. C. de necess. serv. hær. inst.* Cum hæres instituitur sine libertate, libertas tamen debetur. Ratio differentiæ hæc; quod hæredis institutio vires det testamento, quod totum corrueret, nisi cum hæreditate libertas quoque data censeretur servo. At quoties servo legatum adscriptum est sine libertate, nullum inde periculum, ne defunctus intestatus decedat, cum de cætero testamento valeat.

b) Sed et illud etiam est præcipuum, ut de alimentis testamento relictis transigi non possit sine prætoria auctoritate, ne facile alimentorum legatarius modico præsenti contentus, vitæ suæ subsidium in posterum amitteret, *l. 8. D. de transact. l. 23. Eleganter. §. Item si. D. de condict. indeb.* quod non idem tamen obtinet in alimentis, quæ ex conventione inter vivos facta debentur, ut tradit ipse *Cu. ad l. 16. D. de verb. obl.* hac scilicet ratione, quod in alimentis testamento relictis personæ legatarii consultum voluit testator, quasi minus idoneus, et industrius esset ad paranda sibi alimenta, et ob id non oporteat irritam fieri ejus voluntatem transactione interveniente, arg. *l. 71. Titio. in pr. D. de cond. et dem.* At cum ex contractu debentur, sibi potius consuluisse promissor censetur, ut magis præstatio divideretur in plures annos, quam una solutione magnam pecuniæ quantitatem repræsentaret; ideoque transactio etiamsi auctore prætore facta non sit. Illud etiam obtinet summo alimentorum favore, ut legatarius a quo alimenta per fideicommissum relicta sunt, non possit alimentariis Falcidiam imputare, quam ipse passus est ab hærede in re, aut fundo sibi legato, dummodo id quod superest alimentis sufficere possit, *l. 77. Cum pater. §. 1. D. de leg. 2. l. 21. Liberto. §. 1. D. de ann. leg. l. 25. Maritum. §. 1. D. ad leg. Falc.* quod in alio legato non obtinet, cum legatarius aliquo fideicommisso gravatus est, *l. 32. Pænales. §. Si Titio. D. eod.*

TIT. II. *De auro, argento, mundo, ornamento, unguentis, veste, vel vestimentis, et statuis legatis.*

Hic titulus variorum legatorum continet interpretationem auri, et argenti, tam facti, quam infecti. Factum dicimus vasa, signa, emblemata, quæ sub nullo alio, quam argenti genere continentur. Infectum, quod in massa, vel lamina: item mundi muliebris, quo mulier fit mundior, et ornamentorum quo fit ornatior. Sed sunt etiam ornamenta virilia quædam, non mundus, et mundi pars, unguenta, non omnia tamen unguenta mundo continentur: ideoque separatim tractatur etiam de unguentis legatis. Vestis autem Festo est genus, vestimentum pars, sed nobis nihil interest vestis an vestimentum legetur, idque vestimentum definitur, quod pertextum est, ut liber qui perscriptus est. Sed et de statuis legatis nonnihil hoc titulo agitur, vel imaginibus, *l. 1. et 6. §. ult.*

TIT. III. *De liberatione legata.*

V. §. 13. Si quis debitori de legatis, apud Just. T. 20. lib. 2.

Olim non satis bene constabat an debitoribus posset liberatio legari, sed ut ait, *l.* 3. jam certum est posse, et quidem omnibus, *l.* 1. id est, sive jure civili debeant, sive honorario, sive ex contractu, sive quasi ex contractu, *l. 24. de leg.* 3. et sive rem suam, sive rem nostram, *l. 9. §. ult. h. t. l. Cum servis. §. Si Titius. de leg.* 1. et in totum, vel pro parte, *l. Cum quis. §. Nuptura. de leg.* 3. et effectus legati hic; ut legatarius possit agere, ut acceptilatione vel pacto liberetur, et si conveniatur, tueri se exceptione doli mali: qua de re legati hujus cautionem ex edicto *a)* postulat nullam.

a) De quo inf. *l. 36. tit. 3.* cum enim id quod sibi legatum est, teneat ipse legatarius, qua ratione petet, sibi legati exolvendi nomine cautionem ab hærede præstari?

TIT. IV. *De adimendis, vel transferendis legatis, vel fideicommissis.*

Quia de dandis legatis et fideicommissis satis egit, pars erat tradi etiam aliquid de eis adimendis. Et legata quidem non adimuntur ipso jure, nisi eodem testamento, vel codicillis confirmatis, et civilibus contrariisque verbis *a)*: beneficio autem exceptionis, et per epistolam adempta, et nuda vel tacita voluntate, et quibuscumque verbis, non valent. Fideicommissa ipso jure adimuntur quacumque voluntate, quocumque sermone, quia in his præcipue voluntas dominatur, in legatis rigor et diligentia juris civilis, adeo ut in legatis verba si sint perspicua, non admittatur quæstio voluntatis, in fideicommissis admittatur, *l. 25. l. 55. de leg. 3. l. Si alii. de usufr. leg. l. Cum virum. C. de fideic.* Translatio plus est quam ademptio: nam et ademptionem, et dationem in se continet: adimit enim uni quod det alii, vel ab uno, quod det ab alio, vel rem unam, ut pro ea det aliam, vel causam legati, ut adscribat aliam.

a) Veluti illis: quod Titio dedi aut legavi, neque do, neque lego.

TIT. V. *De rebus dubiis.*

Huic fere respondet titulus qui est in Codice: De verborum, et rerum significatione: nam etsi hac

de re dictum sit postrema parte libri tertii de legatis, restabant tamen pleraque dicenda de ambiguo sermone legatorum, et fideicommissorum, qui rem dubiam plerumque efficit, quamquam et detracto sermone ambiguo res dubia dici possit, quæ in suspenso est, quoad ex post facto confirmetur, quia res qua de agitur, nondum certum est, valeat, nec ne, *l.* 15. Res item dubia, sive ambigua est, si incertus sit ordo nascentium, vel morientium in specie, *l.* 11. §. *ult.* et aliarum legum, quæ sunt de commorientibus, vel si incertis personis *a*) legatum relinquatur: nam et de incertis personis in hoc titolo agitur.

a) Incertæ personæ hæ sunt, in quas certum animi judicium aut affectum testator conferre non potest: veluti si dicat, ei qui ad funus meum primus venerit, centum lego: nec enim cogitatione sola scire potest quis primus venturus sit: legata quidem relicta incertis personis relicta hoc colore non valebant: quod certum debeat esse testantis consilium, ut ait Ulpianus in Fragment. 25. quin etiam legatum aut hæreditas non nisi in bene merentem confertur, aut ei cui honorem habitum voluit testator, l. 36. *Amicissimos D. de exc. tut. l. 3. Sed et si. §. Hæc aut in. D. de leg. præst.* At beneficium nec dari incertæ personæ, neque ab ea accipi potest. Justinianus tamen incertis personis legari posse constituit, §. Incertis. de leg. apud Just. V. *Cuj. in par. C. t. incertis. pers.*

TIT. VI. *De his, quæ pœnæ causa relinquuntur.*

V. §. 36. Pœnæ Tit. 20. de legatis apud Just. lib. 2. et lib. 6. C. Tit. 41. de his, quæ pœnæ nomine in testamento, vel codicillis relinquuntur.

Dedit quodammodo ansam superior titulus tractandi de legatis inutilibus; nam de incertis personis, egit, quibus quod legatur, est inutile regulariter, et his adjicit legatum relictum pœnæ causa, quia contra naturam legati est, ut pœna honori insit, ut sit legatum honori uni, pœnæ alteri: præponderare enim honori videtur pœna quasi præcipua causa legandi, atque adeo ne honor quidem esset tale legatum. Hodie tamen valet nisi illicitum, re probrosum, vel impossibile sit ex constitutione Justiniani, ex qua Tribonianus l. 1. inseruit hæc verba, *illicite vel probrose*, itemque verbum, *Tale*, quo repetuntur illa, *illicite vel probrose*.

TIT. VII. *De regula Catoniana.*

Sequebatur titulus de caducis, et de his quæ sunt in causa caduci. Utilia hæc sunt ab initio, sed postea deficiunt vivo, aut mortuo testatore ante apertas tabulas *a*), et in fiscum cadunt ex legibus novis, Julia, et Papia: sed cum abolitæ jam essent eæ leges a Justiniano, et restitutum jus antiquum, maluit Tribonianus omisso caducorum jure novo, ponere hoc loco regulam juris antiqui, secundum quam non ex apertis tabulis cedunt legata, ut voluere leges caducæ Julia, et Papia, sed a morte testatoris, et regula hæc est: Quod inutile foret, id est, cujus dies inutiliter cederet, si testomenti facti tempore mortuus fuisset testator, id legatum quandocumque decesserit, ex postfacto non convalescere *b*), quæ et sententia dicitur *l. Julianus. de con. et demonst.* ut Marcellino XXV. Catonianæ vel Cassianæ sententiæ.

a) Quod fit cum legatarius, aut hæres ex parte scriptus mortuus est, aut servus pœnæ effectus, vel deportatus est, et aliis modis similibus: nam tum ea legata apud hæredem non manebant, nisi essent ex parentibus, vel liberis defuncti testatoris usque ad tertium gradum: sed ad fiscum devolvebantur. Hodie sublato caducorum jure, apud hæredem indistincte remanent, nisi datus sit substitutus aliquis in casum deficientis legati, vel hæreditatis. Caducorum integram historiam retegit ipse *Cujac. in Par. C. ad tit. de cad. toll.*

b) Plures vero casus interceduot, quibus hæc regula perdit officium suum, de quibus *Gl. in l. 1. h. t. et Cujac. lib. 15. Quæst. Papiniani ad l. 3. hoc tit.*

TIT. VIII. *De his, quæ pro non scriptis habentur.*

Caduca sequebantur ea, quæ pro non scriptis habentur, hæc ab initio inutilia sunt, et tam novo quam antiquo jure apud hæredem remanent, si nullus sit substitutus in cujus persona legatum consistat, vel si nullus collegatarius, cui accrescat, et licet pro non scriptis etiam fuerint eo, quæ incertis personis, vel quæ pœnæ causa relinquerentur, tamen quia hodie utilia ea permanent regulariter, his primum subductis simul ac caducis, quæ ab initio utilia sunt, et ante cessionem intercidunt, quia eodem jure sunt hodie, quo et ea, quæ ab initio inutilia sunt, id est, quæ pro non scriptis habentur, dedit primum de his regulam Catonis; est enim ea regula de inutili legato. Inutile autem legatum semper id quod pro non scripto est: nunc quæ pro non scriptis habeantur enarrat hoc titulo multa, veluti quæ incapacibus *a*) relinquuntur, quæ sibi testamentarius *b*), adscribit, quæ sunt captatoria *c*) quæ non intelliguntur, quæ ei, qui in rebus humanis non est, adscribuntur. Sed hoc tamen interest, quod ab initio inutilia apud hæredem remanent sine onere, exceptis duobus casibus *d*): caduca, vel in causa caduci cum onere, sicut et ad fiscum transibant cum onere, *l. In facto. §. ult. de cond. et dem.* non quidem ex lege Julia et Papia, sed ex constitutionibus.

a) Ejusmodi sunt damnati in metallum, deportati. Cœlibes nec sunt omnino incapaces, sed si post mortem testatoris, intra centum dies matrimonium contraherent, ex cujuslibet testamento capere poterant; ex testamentis cognatorum usque ad sextum gradum, etiam si matrimonium non contraxissent, deinde quod ipsis relictum erat, si legi Papiæ non parerent; intra præstitutum tempus, non remanebat apud hæredem, quasi esset pro non scripto, sed fisco applicabatur quasi caducum. V. *Cujac. in Parat. C. ad tit. de cad. toll. et ad tit. de infirm. pœnis cœlib. et orb.* Et *Lipsius ad Tacitum lib. 3. Annal. in excursu.*

b) Testamentarius ille est, qui testamentum alienum, dictante ipso testatore scribit, sive sit notarius publicus, sive alius.

c) Ea scilicet, quibus magis hæreditatem, aut liberalitatem alienam captamus, quam quod damus: veluti cum testator alicui legat, aut aliquem instituit hæredem, si invicem a legatario, aut hærede instituatur, aut ei legetur. V. *Cuj. lib. 16. Obs. c. 11.*

d) Illi casus sunt, Primus cum is qui sibi quid adscripsit, illud idem restituere alteri rogatus est, *l. ult. h. t. l. 14. Filius. §. fin. D. ad leg. Corn. de falsis*, vel cum servum sibi sua mano quis adscripsit, et eidem servo a testatore libertatem dare rogatus est: licet enim respectu ejus, qui sibi adscripsit, legatum sit pro non scripto, tamen libertatem servo hæres necesse habebit dare, *l. 17. Cum quidam D. ad l. Corn. de falsis*. Secundus, cum ex alia causa servus pro non scripto habitus, sit alicui legatus, cui legatarius libertatem per fideicommissum debebat, *l. 26. § Si pro. D. de fid. lib.*

TIT. IX. *De his, quæ ut indignis auferuntur.*

V. 1. 6. C. Tit. 35. de his quibus ut indignis hæreditates auferuntur, et ad SC. Sillan.

Sequuntur, quæ veteres dicebant Ereptitia: hæc utilia sunt omni tempore, et ceduunt et acquiruntur utiliter; sed quasi indignis eripiuntur variis ex causis, quæ hoc titulo enumerantur, et male juris decoctores ubique eosdem faciunt incapaces, et indignos *a*). incapacibus enim relicta ab initio inutilia sunt, et apud hæredem remanent sine onere; indignis relicta ipso jure valent, sed ad fiscum plerumque transferuntur, vel ad hæredem, vel ad aliam personam cum onere.

a) Incapaces sunt, ut dictum est t. superiori, qui omnino non habent testamenti factionem, nec sibi, nec aliis possunt acquirere, qualis servus pœnæ, et deportatus. Indigni habent testamenti factionem, et possunt capere, sed non ex testamento, quod impugnaverunt, aut ab ea persona, contra quam injuriosum aliquid moliti sunt, cujusmodi causæ hoc titulo enumerantur plures.

LIBER XXXV. DIGESTORUM

TIT. I. *De conditionibus, et demonstrationibus, et causis, et modis eorum, quæ in testamento scribuntur.*

V. lib. 6. C. Tit. 26. de conditionibus insertis tam legatis, quam fideicommissis, et libertatibus.

Ut specialem titulum dedit supra de conditionibus institutionum, cum tractaret de institutionibus, ita consequens fuit in hoc tractatu de legatis, et fideicommissis, et de conditionibus eorum specialem titulum poni. Sed conditionibus etiam adjicit demonstrationes, et causas, et modos. Conditio est causa, quæ suspendit legatum. Demonstratio, significatio accomodata rei legatæ. Causa est ratio legandi. Modus est adjectio, quæ ostendit quid legatarium ex legato facere testator velit. Conditio propriè confertur in futurum *b*), Demonstratio in præsens, vel in præteritum, *l. Super. de leg. 3. l. 34. inf.* Conditioni similis est modus, adeo ut in his libris sæpe modus conditionem, conditio modum significet, et nonnunquam qui figuræ verborum est modus, ex mente defuncti pro conditione habetur *c*). Conditionem enim voluntas facit, non vera: sed hoc interest, quod si suis verbis conditio concipiatur, fideicommissum non facit *d*); modus vel etiam conditio concepta, ut ita dixerim, verbis modalibus, fideicommissum facit, quia conceptio verborum talis, enixæ voluntatis argumentum est, sicut conditio jurisjurandi, quæ etiam fideicommissum parit. Igitur ex his verbis: Titio c. ita ut x. Mævio adnumeret, Mævio fideicommissi petitio est statim: si præterea adjecerit, Si navis ex Asia venerit, posteaquam navis venerit, *l. 2. C. de his, quæ sub modo rel.* Causa similis est demonstrationi: nam et in præsens hæc, vel in præteritum confertur, et utraque abundat: nec certo corpore legato viciat legatum, si forte sit falsa. Ait, eorum quæ in testamento scribuntur: In testamento scribuntur institutiones, legata, fideicommissa, tutelæ, libertates adsignationes libertorum, injunctiones, præcepta, consilia, commendationes, confirmationes *e*), mortis causa donationes, mortis causa capiones, æstimationes, ademptiones, confirmationes codicillorum, exhæredationes. Sed non omnia conditionem recipiunt, et de conditionibus institutionum proprium titulum jam habuimus supra, et hic præcipue est de conditionibus legatorum, et fideicommissorum.

a) Interdum conditio non differt, aut suspendit præstationem legati, scilicet si in non faciendo consistat, veluti si cui legatum sit, si in Capitolium non ascendat: statim enim potest peti legatum, præstita cautione Muliana, quam scilicet introduxit Mutius Scævola, qua legatarius promittit se legatum cum fructibus restituturum, si fecerit quod fieri ab eo testator noluit, *l. 8. l. 79. Hæres. §. Qui post. D. h. t.* et N. περὶ δευτερογαμούντων, *cap.* 44.

b) Conditio igitur, quæ in præsens, vel præteritum confertur, quasi κατὰ χρηστικώτερον conditionis nomen obtinet: quia non suspendit, sed vel statim vera est, vel falsa, *l. 37. Et cum in præsens. cum seqq. D. de rebus creditis, §. pen. de verb. oblig. apud Just.* Conditionum autem aliæ in dando, aliæ in faciendo: aliæ potestativæ, quæ pendent ex voluntate ejus, cui impositæ sunt, veluti si in Capitolium ascenderit; aliæ casuales, quæ in totum ex casu, veluti si Titius consul factus fuerit; aliæ mixtæ, quæ partim ex voluntate ejus pendent cui impositæ sunt, partim ex casu. Potestativæ dicuntur, promiscuæ, casuales non promiscuæ, *l. 11. h. t. Cuj. lib. 14. Obs. c. 8. et in Recit. ad l. un. §. Sin autem. C. de cad. toll.* Sed et conditiones aliæ sunt intrinsecæ, quæ testamento sunt adscriptæ, aliæ extrinsecæ, quæ tacite intelliguntur, nec ex testamento veniunt, ac per hoc non faciunt legatum conditionale: quemadmodum si legetur fructus fundi, nam extrinsecus hæc tacite subintelligitur conditio, si nascantur, *l. 99. Conditiones. h. t. l. 6. Quod pure. §. 1. et l. 25. Cum illud. §. fin. D. quando dies leg. cedat.*

c) Sed eo differt, quod conditio impleri debeat, antequam capiator legatum; modus autem ut plurimum impletur post perceptionem legati. Deinde modale legatum transmittitur ad hæredem, etiamsi modus nondum sit impletus; conditionale non item, nisi conditio extiterit. *V. Cujac. lib. 17. Quæst. Pap. ad l. 71. in pr. D. hoc tit.*

d) Si enim alicui legatum sit si Titio decem det, Titius legatarius non est, *l. 8. si quis omis. causa testam.* ideoque decem non petet, et ea decem non ex causa legati, aut fideicommissi, sed mortis causa capere dicitur, quasi non tam ejus personam testator intuitus sit, quam conditionem impleri quomodo voluerit. At cum centum legata sunt alicui, ita ut ex his quinquaginta Titio dentur (cujusmodi legatum est sub modo) major circa Titium testatoris affectus apparet, ut quidam, quasi maxime ei consultum testator voluerit, actionem habeat.

e) Hoc pertinet ad donationes, quæ factæ inter amicos non valebant, ut olim illæ, quæ factæ erant inter conjuges ante orationem Antonini Augusti, cujus mentio est in *l. 32. Nam hic status. D. de don. inter vir. et ux.* nam Africanus, et Scævola, qui ante floruerant ejusmodi donationes confirmatione eguisse docent, *l. 109. Si quando. D. de leg. 1. l. 33. Uxori. §. 1. D. de leg. 3. l. 13. Uxori. D. de auro. et arg. leg.*

TIT. II. *Ad legem Falcidiam.*

V. lib. 2. Instit. Tit. 22 et lib. 6. C. Tit. 49.

Donationibus modum imposuit lex Cincia *a*), dotibus lex Papia *b*), Manumissionibus lex Caninia *c*), Legatis et mortis causa donationibus lex Furia *d*) primum, deinde lex Voconia *e*), et ad extremum lex Falcidia *f*) legatis præscripsit modum dodrantis, qui civilis modum dicitur a Cornelio Tacito. Sed constitutione Severi lex Falcidia porrigitur etiam ad donationes causa mortis *g*), et SC. Pegasiano ad fideicommissa testamento relicta, et Constitutione D. Pii ad fideicommissa relicta ab intestato. Opus fuit speciali lege, quia lex Falcidia est contra voluntatem testatoris (minuit enim legata, quæ testator integra præstari voluit) ideoque interpretatione prudentum non potuit porrigi ad alia, nec hodie porrigetur ad mortis causa capiones *h*) sine lege. Est autem hæc lex valde a Justiniano rescissa: nam omisso inventario cessat, et a testatore prohiberi potest, et dodrans mutatus est in bessem, vel semissem institutis liberis, et similibus, qui de inofficioso agere possunt *i*), non etiam extraneis: placet enim magis occidentalium *k*) opinio, ne modus a Justiniano dictus porrigatur ad extraneos, quia Novella Justiniani minuuntur legata plus quam lege Falcidia contra voluntatem testatoris, et ideo melius est non diffundi eam novellam in omnes. Eademque ratione non esse recipiendam opinor opinionem eorum, qui filio rogato hæreditatem restituere semissem attribuunt *l*): quo enim magis auges portionem hæredis, eo magis recedis a voluntate. Ac prohiberi videtur etiam Falcidia *in l. pen. de leg.* 3. his verbis, Huic quoque omnia integra, quia scilicet nec ex uno, vel altero legato deduceretur, caveri poterat olim *l.* 64. 88. §. 1. et in totum prohibitam nonnunquam princeps detrahi non sinebat, *l. Si legatus. §. ult. ad Treb.* De continuatione quid dicam frustra? titulus est de modo legatorum: ipsa igitur se satis ostendit.

a) Ne scilicet plus ducentis aureis donare liceret, neve ob causam orandam munus donumve caperetur. Hotomanus in Indice legum Rom.

b) Illa videtur inductum, ne plus quam centum millia nummorum dotis nomina darentur. *Cuj. lib. 29. Quæst. Pap. ad. l. 6. D. de usur.* Non tamen Hotomanus in *Indice legum Rom.* aut Lipsius ad *lib. 3. Annal. Taciti* in excursu tradunt de ea re caput ullum fuisse in lege Papia.

c) Ea lex iis tantum manumissionibus modum imposuit, quæ testamento fiebant, non iis, quæ inter vivos, quod scilicet homines liberaliores esse soleant dum moriuntur, et plerumque antea eveniebat, ut testatores, qui ingentem familiam servorum haberent, quo benefici viderentur, et a pluribus libertis pileatis lectus eorum funebris ferretur, omnes servos suos manumitterent, ut tradit *Dionys. Alicarnass. lib. 4.* atque ita dignitas civitatis Romanæ impuræ mancipiorum turbæ communicata vilescebat. Vivorum restrictior solet

esse liberalitas propter naturalem parsimoniam, et egestatis metum, et ideo lege non fuit opus eam coerceri. Igitur ambitiosa morientium vota, et promiscuam testamento manumittendi facultatem hæc lex recidit, et hunc modum præstituit, ut a duobus ad decem, media tantum pars posset manumitti; a decem ad 30 tertia; a triginta ad centum quarta: a centum usque ad quingentos quinta; et ex quacumque numerosa familia non amplius quam centum. Quod si præscriptum numerum testator excessisset, prout quisque esset nominatus, ita ad libertatem perveniebat usque ad modum lege definitum, et ob hoc etiam nomina manumittendorum testamento adscribi, ut refert *Gajus lib. 1. Inst. Ulpianus in Fragmentis, Paulus in Sententiis*, et ea quidem lata temporibus Augusti, cum Svetonius in ejus vita tradat c. 40. eum civitatem Romanam parcissime dedisse, et manumittendi modum terminasse. Sed tamen nullus sub eo consul Fusius Caninius, cum ea lex Fusia Caninia dicatur: sed tempore Triumviratus unus tantum in Fastis consularibus L. Caninius Gallus. Hanc autem legem a Justiniano sublatam esse quasi libertatibus invidam, ipsa juris elementa tradunt.

d) Hæc lex (ut tradit Theoph. in Græca paraphrasi Institutionum t. de leg. Falc.) vetabat ne cui plus legare posset testator, quam mille asses; sed ejus legis sententia facile calumniam patiebatur, cum pluribus legatariis, et singulis mille asses dando tota plerumque hæreditas legatis absumeretur.

e) Hæc lex, ut idem Theop. tradit, constituerat, ne cui plus legatario legare liceret, quam ipse hæres erat habiturus. Sed ejus legis sententia facile etiam eludebatur: nam cum singulis legatariis tantundem daretur quantum hæredi relinquebatur, fiebat interdum, ut ne quidem centesima pars plerumque hæreditatis (tanto legatariorum numero existente) apud hæredem remaneret.

f) Et hæc introducta est, cum duæ priores non sufficerent ad excludendam fraudem, idque temporibus Augusti a Falcidio tribuno plebis, ut refert Dio, et Xiphilinus.

g) Scilicet cum testamentum subest: nam si res ab intestato agatur, et mortis causa donatum sit quasi cesset constitutio Severi, Gordianus edixit Falcidiam competere, *l. 2. C. de mortis caus. donat.*

h) Quodam sit genus acquisitionis, mortis causa capio. *Vid. inf. tit. ult. lib. 39*

i) Illi igitur non possunt gravari ultra bessem, aut semissem, sive legata sint relicta, vel fideicommissa, sive mortis causa sit donatum: nam quemadmodum N. 18. Justinianus pro numero liberorum si unus, duo, tres, aut quatuor essent, legitimam eorum portionem definivit esse tertiam ejus portionis quam habituri erant ab intestato, si plures, dimidiam: ita si graventur legatis, vel fideicommissis, trientem, vel semissem, ejusdem numeri liberorum servata distinctione jure Falcidiæ, aut Trebelliani SC. voluit deducere.

k) Occidentalium nomine Cujacius intelligit doctores Italos, aut Gallos, veluti Accursium, Azonem, Bartolum, Paulum de Castro, Jasonem, Joannem Fabrum, aliosque complures. Orientalium autem appellatione, ut *inf. t. 3. lib. 37.* accipit glossatores, et enarratores βασιλικῶν, qui scilicet in Oriente jus civile Constantinopoli vel Beryto profitebantur, quales Thalelæus, Cyrillus, Hagiotheodoretus, Theodorus Hermopolites, et alii. Illi dicebant sententiam d. N. 18. porrigi debere ad extraneos hæredes, ut ultra semissem, aut bessem legatis, aut fideicommissis onerari non possent, eadem ratione habita in numero extraneorum hæredum, quæ habetur in d. N. 18. in numero liberorum. Sed recte Cujacius eorum sententiam improbat, quandoquidem in multis jus Falcidiæ immutatum a Justiniano, *N. 1. de hæred. et Falcid.* qua de re idem Cujacius plura ad N. 18.

l) Cujacius hoc loco, ut et *lib. 8. Obs. c. 3 et ad. N. 92.* improbat constitutionem juris Pontificii in cap. Rainulius; et cap. Rainaldus, Extr. de testam., qua filios a patre institutus et rogatus restituere hæreditatem, primum trientem detrahit, ut filius, pro portione legitima si jure naturæ debita. deinde ex residuo besse quadrantem, ut hæres scriptus, in vicem portionis Trebellianicæ: quo tamen jure utimur: et novissime in comitiis purpureis frequenti Senatu est judicatum hoc duplici jure uti posse filium pro tribunali jus dicente *Dn. de Verdum*, Primicerio Præside.

TIT. III. *Si plus, quam per legem Falcidiam licuerit, legatum esse dicetur.*

Sequitur stipulatio Falcidiæ prætoria, vel communis, *l. Penales. §. Julianus. sup. tit. prox. l. Ex facto. 2. de hær. inst.* quam de legatariis singulis stipulatur hæres, qui solida præstat legata, hoc fere modo: *Quod amplius legatorum nomine, quam per legem Falcidiam licuerit, ceperis, quanta ea res erit, tantum pecuniam dari, dolumque malum abfuturum esse a):* quo exemplo etiam legis Papiæ stipulatio interponitur *b)*, *l. 1. §. pen.* et cessante etiam Falcidia in specie *l. Filiusf. §. Apud. de leg. 1. d. l. 1. §. In quibusdam* Tractatur etiam nonnihil sub hoc titulo de stipulatione, *Evicta hæreditate reddi, et morientium partes reddi*, et de stipulatione fructuaria.

a) Huic cautioni locus est cum dubitat hæres, num sit locum habitura lex Falcidia, ut sibi in futurum prospiciat, emergente aere alieno: cujusmodi cautio exigitur etiam cum solvuntur legata ex primis tabulis, quæ in contributionem venire possunt, ex pupillaribus tabulis vocato post modum substituto, qui et ipse legatis est gravatus: cum enim in patris, et filii testamento eadem ratio Falcidiæ ineunda sit, et propter legata tabulis pupillaribus relicta, possint legata relicta paternis tabulis Falcidiam pati, æquum est hanc cautionem intervenire, ut si substitutio locum habeat omnes legatarii utrarumque tabularum ad unum eundemque calculum vocentur, *l. 1. §. Interdum. l. 31. In con. D. ad leg. Falcid.*

b) Ut scilicet institutus a liberto patronus, et legatis gravatus non quadrantem, sed integrum semissem, aut jure novo trientem, deducat quem remota causa testamenti in successione liberti sui erat habiturus.

LIBER XXXVI. DIGESTORUM

TIT. I. *Ad S. C. Trebellianum* (*).

V. lib. 2. Instit. Tit. 23. de fideicommissariis hæreditatibus, et ad S.C. Treb. et lib. 6 C. Tit. 49

Eleganter Justinianus peculiare, et in Græca constitutione προηγουμένως κατ' ἐξαίρετον nihil esse magis, quam ut legatis quidem jungatur narratio legis Falcidiæ, fideicommissis autem SC. Trebelliani. Trebellianum prius fuit Pegasiano a). Et Trebellianum de transferendis actionibus in fideicommissarium, ut absque metu hæredes scripti adirent hæreditatem, non deducta quarta; Pegasianum si plus quam dodrantem, vel totam hæreditatem restituere rogati essent, de quarta deducenda non translatis actionibus, communicatis tamen remedio stipulationum partis, et pro parte, qua ex causa Trebellianus fideicommissarius erat hæredis loco. Pegasianus non item. Sed et SC. Pegasiano hæres, qui suspectam hæreditatem dicit, adire cogitur, et restituere, non deducta quarta, et translatis actionibus, perinde atque si ex SC. Trebelliano restitueretur. Est etiam opinor SC. Pegasiani, quod est in *l. 16. Si quis hæres.* et *§. Cum quidam.* et *l. 17. in pr.* Sed sublato non transferendarum actionum jure, et remedio stipulationum, cætera omnia adscribuntur, et aguntur hodie SC. Trebelliano ex constitutione Justiniani; secundum quam recte hic titulus ita concipitur, ad SC. Trebellianum, nec adjicietur, et Pegasianum, quod erat in veteri titulo edicti perpetui, et est adhuc in Indice titulorum Pandectis Florentinis præposito.

a) Forte non incongruum breviter hoc loco repetere totam fideicommissorum historiam. Justinianus tradit ante Augustum infirma fuisse fideicommissa. Hoc verum potest videri, si tantum hæres rogatus esset in testamento hæreditatem restituere, nec fidem ipse suam adstrinxisset: Cæterum si fidem restituendæ hæreditatis testatori dedisset etiam ante Augustum hæres a fideicommissario conveniri potuit, ut constat ex Cicerone *lib. 2. De finibus*, ubi de Sextilio Rufo, et paulo post, ubi de Sexto Peducæo. Postquam autem Augustus induxit, ut hæredes, qui adiissent, hæreditatem restituere tenerentur, illud sequebatur incommodum, ut licet nihil penes hæredes remaneret, illi tamen ferrent onus actionum, interpositis scilicet stipulationibus quasi emptæ, et venditæ hæreditatis, ut par est credere. Secutum igitur SC. Trebellianum Neronis temporibus de transferendis actionibus, ut post restitutam hæreditatem fideicommissarius actiones susciperet, quasi jam tunc hæres loco haberetur. Sed et tum illud incommodi erat, quod cum Augustus in tantum edixisset, ut aditam hæreditatem necesse haberet restituere, nihil vero sanxisset de cogendo hærede si adire nollet, plerique hæredum renuebant adire hæreditatem, odio fideicommissarii, cui lucrum restitutæ hæreditatis invidebant, aut quod vererentur cumulum æris alieni, vel quia rogati totam, aut fere totam hæreditatem restituere nullum, aut modicum lucrum erant sensuri, atque ita totum testamentum corruebat, et fideicommissa intercidebant non adita hæreditate. Igitur SC. Pegasianum Vespasiani temporibus de ea re factum quo primum id fuit inductum, ut perinde quartam portionem hæres institutus ex fideicommissis generalibus, vel singularibus, quibus gravatus esset, posset detrahere, ac ex legatis lege Falcidia deducebat: idque quo magis hæres ad adeundam hæreditatem invitaretur.

(*) *Vide Merill. variant. adject. cap. 3.*

tur, si rogatus esset totam hæreditatem, aut partem dodrante ampliorem restituere, eademque ratione, servata in hærede instituto ex parte, quæ in eo, qui ex asse esset institutus: deinde et id introductum est, ut si nollet adire hæreditatem, tunc periculo fideicommissarii adiretur, et transferrentur ipso jure actiones in fideicommissarium, nullo commodo, et emolumento Falcidiæ penes hæredem remanente. Post hoc SC. hæ sunt admissæ distinctiones circa onus actionum. Cum volens et sponte adiret hæres, si quartam, vel majorem partem hæreditatis judicio testatoris retinebat, quia deducto quadrante, triente, aut quincunce hæreditatis aut portionis in qua institutus erat, hæreditatem partemve hæreditatis sibi datam restituere rogatus erat; pro rata restitutæ hæreditatis transferebantur actiones in fideicommissarium, perinde ac si in ea parte directo esset institutus: pro rata vero retentæ, remanebant actiones penes hæredem, perinde ac si in ea tantum fuisset a principio institutus. Si vero quartam partem hæreditatis ejusve supplementum beneficio Pegasiani retineret hæres quod vel totam hæreditatem restituere, vel partem dodrante majorem rogatus esset, tunc hæres universas ferebat actiones, id est, et agebat solus, et conveniebatur, sed remedio stipulationum partis et pro parte communicabantur inter hæredem, et fideicommissarium, ita ut hæres, quod solvisset pro dodrante, a fideicommissario repeteret, et invicem fideicommissarius exigeret ab hærede pro eadem parte, quod ipsi debitores hæreditarii solvissent: idque hac ratione, quod licet restituta hæreditate ex Pegasiano fideicommissarius hæres non esset, nec hæredis loco, affectum tamen hæredis haberet, exemplo legatarii partiarii, cui non res certa, sed portio hæreditatis aliqua titulo legati relicta erat. Cum autem sponte hæres adibat hæreditatem, et universam restituebat grato animo sine ulla lucri spe testatoris voluntati obsecutus, etiam actiones non transferebantur in fideicommissarium, quia semel volens hæreditati se implicuerat; sed penes eum remanebant, et perinde ac si ille venditor, hic emptor hæreditatis fuisset, stipulationes quasi emptæ, et venditæ hæreditatis interponebantur, quibus fideicommissarius promittebat se restituturum hæredi quod a creditoribus conventus ipsis solvisset, et invicem hæres fideicommissario promittebat se restiturum quod ipse a debitoribus hæreditariis exegisset, et ut plurimum fideicommissarius fiebat procurator in rem suam, et hæredis quidem nomine ageret, emolumentum vero actionis ipsum respiceret. Hæc ita ante Justinianum. Cæterum ipse Justinianus sublato illo circuitu, nec ulla facta distinctione utrum hæres quartam habeat judicio testatoris, an beneficio legis, constituit ut ipso jure pro rata portione restituta hæreditatis in fideicommissarium actiones transferrentur, pro rata retentæ apud hæredem remanerent, et unusquisque pro parte sua agere posset, et conveniri. Sustulit etiam mentionem Pegasiani SC. et quod ex eo erat, ut Falcidiam hæres gravatus fideicommisso universali, vel singulari detrahere posset, et ut posset cogi adire periculo fideicommissarii, si suspecta hæredi videretur, in id Trebellianum transfudit, et ex duobus SC. unum fecit. Hæc fere omnia sunt apud Justinianum *T. de fideicomm. hær.* quia tamen non eodem ordine nec tam accurata facilitate ibidem continentur, visum est et hæc in hunc locum transferre: Sed cum Josepho, εἴ τις ἄλλως δοξάζειν βούλεται, ἀνέγκλητον ἐχέτω τὴν ἑτερογνωμοσύνην.

TIT. II. *Quando dies legatorum, aut fideicommissorum cedat.*

V. lib. 6. C. Tit. 53.

Nondum peracta res est; nam restat adhuc de legatis, et fideicommissis inspectio hæc: ex morte cedat dies eorum, an ex apertis tabulis, an ex adita hæreditate, aliove tempore; et cedunt quidem jure antiquo, puta ex morte, conditionalia, vel in diem incertum *a)* ex conditione, vel die, postquam venerit aut evenerit: jure novo, puta ex apertis tabulis. Sed, ut Justinianus loquitur quodam loco tractans de legitimis hæredibus, jus novum idem ipse jure novissimo correxit, et restituit antiquum jus, cujus videtur et aliis plerisque partibus fuisse studiosissimus. Cedunt igitur hodie pura legata ex mortis testatoris tempore *b)*, sublata lege Julia, et Papia *c)*, exceptis quibusdam, quæ cedunt ab aditione hæreditatis, ut si legetur usus, ususfructus *d)*, habitatio; si detur libertas, si libertati jungatur legatum, vel si servo legato legetur. Cessionis effectus hic est, ut quasi debitum sit legatum et transmittatur in hæredem legatarii, *l. 26. de usufr. leg. l. 8.* et *9. tit. seq.* ut recte Theophilus definierit, cessionem esse legatorum, quæ nondum percepta sunt, ad hæredes transmissionem: nec tamen idem cessionis et delationis, vel dies, vel effectus. Cedunt, ut dixi, ex die mortis. Deferuntur ex die aditæ hæreditatis, sive pertinent ad legatarium, vel hæredem ejus, nam et pertinere in juro, deferri est, Cedunt ut sint debita, et ad hæredem legatarii pertinere possint. Deferuntur ut peti, et acquiri, vel repudiari possint. Semper excipio quæ non cedere dixi ante aditam hæreditatem: his enim idem est cessionis et delationis dies: necessario quoque hærede scripto cessionis, et delationis idem dies est, mors testatoris, idem effectus numquam, et imperitissimi sunt qui delationem, et cessionem confundunt passim.

a) Quod hic dicit Cujacius de die incerto, ut legatum non cedat nisi a die quo dies evenerit, id est accipiendum de die incerto, qui pro conditione est, de eo scilicet, qui potest non existere, veluti si alicui legetur cum erit annorum quatuordecim: nam potest incertus ille dies non existere, ante eam ætatem moriente legatario; et verum est ejusmodi diem incertum haberi pro conditione, et efficere legatum conditionale. At si dies ille incertus sit, qui omnino sit exiturus, licet non constet quando, veluti si cui legetur cum morietur, purum legatum est, non conditionale; et cedit statim a morte testatoris, licet præstatio, aut exsolutio differatur in tempus mortis legatarii. Potest consuli Cujacius *l. 18. Obs. cap* 1.

b) At cur non ab aditione hæreditatis? ne scilicet hæres moram faciendo aditioni, transmissionem legati impediat, ut apud eum legatum remaneat quasi pro non scripto habitum: *Cujac. l. 15. Quæst. Pap. ad l. 3. sup. de reg. Caton.*

c) Quæ constituerat, ut legata cederent tantum ab apertis tabulis, et quæ interim deficerent morte aut peregrinitate legatarii, quasi caduca fisco vindicarentur. *V. Cujac. ad tit. C. de cad. toll. in Parat. et Recit.*

d) Ratio exposita est *sup. tit. 3. l. 7.* quæ in usu, usufructu, et habitatione similis est. In libertate relicta servo, et legato eidem cum libertate dato, eadem properatio est, quia cum libertas non transmittatur, nec possit competere ante aditam hæreditatem, consequens est nec diem legati antea cedere, nec inutiliter cedat, et hæreditati magis in cujus dominio interim servus esse fingitur, acquiratur legatum, quam ipsi servo. Eadem quoque ratio intervenit in legato, quod relictum est servo legato: si enim dies ejus legati cederet a morte testatoris, vel inutile esset quasi relictum servo proprio, vel hæreditati ipsi acquireretur penes quam ipsius servi legati dominium est ante hæreditatis aditionem, *l. 80. Legatum. D. de leg. 2.*

TIT. III. *Ut legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur.*

Restat etiam prætoria stipulatio legatorum servandorum causa, quæ vulgaris, et communis cautio dicitur, *l. Filiusfam. §. Idem principes. de leg. 1. l. Creditoribus. de separat.* et instar actionis obtinet. Hanc de hærede stipulantur legatarii, vel etiam dispensatores legatorum, *l. Quidam. §. pen. de leg. 1.* si in diem legata relicta sint, vel in conditionem causalem, non, ut opinor, si in potestativam, nisi velit hæres litigare: qua ratione etiam de puro hæc cautio interponitur, *l. Uxorem. §. ult. de leg. 3. l. 14. 15. h. t.* Edictum prætoris fuit de legatis: sed quia defunctorum conservat voluntates, facile producitur, ad omnia fideicommissa interpretatione prudentum, *d. l. 14.* et *15. §. ult.* sicut edictum de legatis præstandis *a)* eadem ratione. Lex Falcidia, quia erat contra voluntatem contra libertatem testamentorum, contra XII. tab non potuit produci ad fideicommissa sine speciali lege. Sed neque lex Julia et Papia, quæ odiosa etiam est: et quod est in *l. 87. de legat. 3.* ex SC. est, *l. Senatus. de don. cau. mort.*

a) De quo *l. 5. lib. seq.* ex eo enim edicto quemadmodum legata liberis, et parentibus relicta petita bon. poss contra tabulas tuetur prætor. Ita etiam portiones hæreditatis, ipsis liberis et parentibus datas conservat, quasi ex benignitate nomine legatorum veniant, *l. 7. Nam secundum. infr. de leg. præst*

TIT. IV. *Ut in possessionem legatorum, vel fideicommissorum servandorum causa esse liceat.*

Hæres, qui non paret superiori edicto, id est, qui legatorum nomine non satisdat, ex hoc edicto coercetur, misso legatario aut fideicommissario in possessionem legatorum servandorum causa. In possessionem omnium bonorum, quæ ex ea hæreditate sunt, non in bona hæredis propria, nisi certis modis ex Constitutione Antonini, quo genere pignus prætorium constituitur.

DIGESTORUM

PARS SEXTA

LIBER XXXVII.

TIT. I. *De bonorum possessionibus* (*).

V. lib 6 C. Tit 9. Qui admitti ad bonorum possessionem possint, et intra quæ tempora, et lib 3 Instit. Tit. de bonorum poss.

Ab hæreditatibus transit ad bonorum possessiones, quæ nec minus obligant nos quasi ex contractu, quam hæreditates, nec minus etiam actiones nanciscimur ex eis, quam ex hæreditatibus, quia hæreditatis bonorumve possessio, prætoria successio est, quam perinde prætor tuetur atque civilem. Non potuit hæredem facere, vel dominum: bonorum tamen possessorem veluti hæredem fecit tam eum, quem jus civile hæredem facit, quam etiam eum, quem jus civile non novit, veluti posthumum alienum hæredem institutum, vel filium emancipatum ab intestato: et recte, definitur bonorum possessio, jus successionis prætoriæ in universa defuncti bona, vel jus persequendorum retinendorumque bonorum defuncti, vel hæreditas possessione retenta. Dominium tribuere dicitur l. 1. Sed intelligo dominium possessionis, non dominium proprietatis: nec enim proprietatem tribuit, sed possessionem tantum, et retentionem. Et hoc generali titulo explicata definitione bonorum, et bonorum possessionis, explicantur etiam genera bonor. possessionis, et alia pleraque communia sequentibus titulis, veluti de his, qui admitti ad bon. possessionem possunt, qua de re erat proprie *t.* 3. *de die et de diebus petendæ bon. possessionis*, de qua libri sequentis *tit. 16.*

TIT. II. *Si tabulæ testamenti extabunt.*

Nullus, ut opinor, fuit in edicto perpetuo titulus generalis, quam hic primus qui conficitur ex primis verbis edicti: Si tabulæ testamenti extabunt: est enim generalis ad successiones testati. Olim edicebatur: si tabulæ testamenti proferrentur. Hodie, si extabunt, quia sufficit extare, licet non proferantur, *l. 1.* §. *Sufficit. de bon. poss secun. tab.* Sequitur autem prætor ordinem legum: nam exemplo XII. tab. proponit prius bon. possessiones ex testamento, contra tabulas, et secundum tabulas, ab his verbis: Si tabulæ testamenti extabunt: deinde bonorum possessiones ab intestato sub contrariis verbis: Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, lib. sequ. t. 6. et ut speciem aliquam edicti proponam, ita perscripsisse prætor videtur: *Si tabulæ testamenti extabunt, liberis præteritis potissimum bon. possessionem contra tabulas dabo*: mox si ea parte bon. possessio occupata non esset, scriptis hæredibus secundum tabulas bonorum possessionem pollicetur. At *l. 1. hujus tituli* non pertinet nisi ad bonorum possessionem secundum tabulas.

TIT. III. *De bonorum possessione furioso, infanti, muto, surdo, cæco competente* (*).

Sequebatur hic titulus, quo de certis personis agitur, de quibus ambigi poterat an admitti possint ad bon. possessionem, et quemadmodum.

TIT. IV. *De bonorum possessione contra tabulas* (**).

V. lib. 6. C. Tit. 12. de bon. possess. contra tab. quam prætor liberis pollicetur.

Quo explicito, institutum agit ordinem, ut primo liberis deferat bon. possessionem contra tabulas, quem esse æquissimum Ulpian. ait, *l. 11. de bon. posses. sec. tab.* et hac de causa de successione testati primum edictum, sive prima pars edicti accipitur frequentissime pro hac parte, qua liberis præteritis, id est, neque institutis, neque uti oportet exhæredatis defertur bon. possessio contra tabulas a): et similiter libro sequenti de successione intestati generali capite proposito: Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, subjicitur prima pars edicti, qua liberi vocantur, *l. 1.* §. *Recte. eod. tit. l. 1.* §. *Sed videndum. de succ. ed.*

a) Hæc bonorum possessio proprie datur liberis emancipatis a patre præteritis: jure enim civili potuerunt impune præteriri. Sui hoc remedio non egent, quia eorum præteritione injustum ac nullum testamentum est: potest tamen illis esse utilis ut impediant, quo minus hæres institutus obtineat bon. possessionem secundum tabulas, et eo casu locum non habebit beneficium tituli sequentis, nec ullo modo cuiquam legata debebantur, *l. 15. In qui. tit. seq.* Hæc autem bon. poss. contra tab. multum differt a querela inofficiosi testamenti: nam datur tantum filiis emancipatis a patre præteritis, nisi in casu supra relato. Querela vero latius patet, et datur filiis suis, vel emancipatis exhæredatis a patre, vel præteritis aut exhæredatis a matre: datur etiam parentibus præteritis aut exhæredatis a liberis suis: datur etiam iis, qui sunt a latere, veluti fratribus, aut sororibus consanguineis defuncti, si turpis persona illis sit prælata. Rursus querela totum testamentum rescindit jure Digestorum, ita ut, nec legata aut fideicommissa ab intestato repetita valeant in vim clausulæ, codicillaris, *l. 13. Titia. sup. de inoff. test.* Jure novo sola institutio rescinditur, cætera firma manent: Auth. Ex causa, *C. de lib. præter. bon. poss. contra tab.* non in totum testamentum rescindit, sed si quæ sunt in eo tabulæ pupillares, ratæ manent, *l. 34. Ex duobus. §. fi. D. de vulg. et pup. subst.* et legata parentibus, vel liberis relicta præstantur, ut docet tit. sequens. Cur autem bon. poss contra tab. testamentum non infirmet, querela vero infirmet, hæc ratio potest afferri, quia non tanta potestas edicti prætorii, quanta legis Glicæ,

(*) *Vide Merill variant. adject. cap 3*

(*) *Vide Merill. variant. adject. cap 3*
(**) *Vide Merill ibid.*

quæ induxit querelam, ut constitit sup. tit. de inoff. test. deinde, quod querela inofficiosi testamenti proposita et perlata fingatur defunctus fuisse insanus et furiosus, qui color cessat in bonorum poss. contra tab. Vid. Viglius ad §. *Liberis. de pupill. subst. apud Justin.* Est et hæc differentia, quod bonorum possessio contra tabulas datur contra testamentum, etiamsi hæres scriptus nondum adierit, quia nulla causæ cognitio requiritur, cum sufficiat filio emancipato docere se esse præteritum: Querela vero non nisi contra hæredem ipsum proponitur, adita ab eo hæreditate, et causa cognita, si nullæ, aut non idoneæ appareant exhæredationis, aut præteritionis causæ.

TIT. V. *De legatis præstandis contra tabulas bonorum possessione petita.*

Bonorum possessio contra tabulas rescindit tabulas paternas, non pupillares, et paternas, etiamsi in eis alii filii præteritorum fratres instituti sint, quorum tamen institutione deducta in irritum, perinde ac si instituti non essent, cum præteritis veniunt ad bonorum possessionem contra tabulas: institutis enim liberis præteriti, ut dicitur, committunt, sive patefaciunt edictum contra tabulas *a*). Rescindit etiam hæc bon. possessio, hæc actio præteriti, ut Valentinianus Imp. loquitur, legata et fideicommissa, nisi parentibus *b*), aut liberi relicta sint *c*), vel uxori, aut nurui dotis nomine *d*): his enim personis conservantur ex hoc edicto, et præstantur vel a præteritis, si sui non sint; utilibus actionibus, vel ab institutis etiam suis quibus commissum est edictum, salva Falcidia. Non probo opinionem orientalium, qui et hoc edictum hodie sublatum putant, quasi legata sint præstanda omnibus, et edictum novum, quod est t. 8. quasi emancipatus pater præferatur filiis suis.

a) Id est, emancipati præteriti efficiunt, ut alii liberi sui, qui in minore parte, quam ab intestato sperare poterant, instituti sunt, possint omittere causam suæ institutionis, et petere bonorum possessionem contra tabulas, idque etiamsi emancipati præteriti ipsi non petant bon. possessionem, quia sufficit eos petere, *l. 10. Si post mortem. § fin. tit. super.*

b) Parentes in hoc edicto strictim accipiuntur pro patre, aut matre, aliisque ascendentibus utriusque sexus: nec enim iis, qui sunt a latere legatum aut hæreditatis portionem ipsis datam conservat prætor, nec fratri quidem, aut sorori defuncti, *l. 3. §. 1. h. t.* liberis vero in infinitum legata præstantur, etiamsi in eo statu sint, ut petere bon. possessionem non possint, quales hi qui tempore mortis testatoris in adoptiva familia sunt, aut nepotes ex filia, qui jure antiquo avo materno non succedebant, § *Item vetustas. de hær. quæ ab int. def.*

c) Et hoc quidem casu, id est, cum uxori, vel nurui dos est legata, mulier vel nurus non redigitur ad virilem, quia non tam ad lucrum, quam ad æs alienum venit, *l. 8. Virilis. §. pen. h. t.* et hoc quid significetur v. quæ supra sunt notata ad *Tit. de dote præleg.*

TIT. VI. *De collatione bonorum.*

V. lib. 6. C. Tit. 20 de collationibus

Liberis emancipatis prætor promittit bonorum possessionem contra tabulas, antequam eos jubeat suis bona propria conferre, quod jubet hoc edicto, itaque hic ordo demonstrat, collationem fieri post petitam bonorum possessionem contra tabulas *a*). Collatio est confusio bonorum propriorum cum paternis. Conferunt propria, ut ferant tam ex propriis quam ex paternis contingentem portionem *b*), et locus est huic collationi etiam inter eos quibus data est bon. possess. Unde liberi.

a) A Jure antiquo collationi locus tantum fuit ab intestato, aut petita bon. poss. contra tabulas ab emancipato. Cæterum si res ageretur ex testamento, nec dos, nec quid aliud conferebatur, *l. 25. Pomponius. D. fam. ercisc.* quia scilicet tum liberi, non succedunt ut liberi, sed ut extranei. Hodie habet locum etiam ex testamento, nisi eam prohibuerit parens de cujus successione agitur, N. 18. c. 6. quod ita tamen est accipiendum, si ex certis partibus filii sint instituti: nam si singulis res certas assignaverit, et bona sua parens inter liberos diviserit, videbitur noluisse, bonorum quæ liberis suis dederit ante testamentum collationem inter eos fieri.

b) Soli autem emancipati conferunt, aut non conferunt, quia quæcumque acquisierunt, censentur patri acquisivisse, excepto scilicet castrensi, aut quasi castrensi peculio: quod præcipuum semper manet. Vide plura apud *Cuj. in Par. C. h. t. et ad N.* 18.

TIT. VII. *De collatione dotis.*

Separatim tractat de collatione dotis, quoniam quantum ad personas, quæ conferunt, attinet, alio jure est bonorum, alio dotis collatio. Bona soli emancipati conferunt: dotem etiam suæ his quibuscum bonorum possessionem contra tabulas accipiunt, sive sint præteritæ, sive institutis commisso edicto aucta sit earum portio *a*), sive miscuerit se bonis paternis idemque servatur in bon. possessione Unde liberi.

a) Augetur earum portio cum ex minima parte institutæ propter emancipatum fratrem præteritum, et occasione commissi edicti omittunt causam suæ institutionis, et cum fratre præterito veniunt ad bonorum possessionem contra tab. ut dictum sup. tit. 5.

TIT. VIII. *De conjungendis cum emancipato liberis ejus.*

Huic etiam edicto locus est tam in bonorum possessione contra tabulas, quam unde liberi, ut scilicet patri emancipato jungatur in unam eandemque partem filius natus ex eo, et retentus in potestate avi *a*), utque ei soli bona sua conferat pater, non fratribus. Filius dicitur conjungi patri, non pater filio: nam prævalet jus prætorium. Sed ex hoc edicto juri prætorio conjungitur jus civile. Edictum novum dicitur et nova clausula, *l. 1. §. Si pater nuru. tit. seq. l. Qui duos. hoc tit.* et Græcis ad *l. 5. si tab. test. null. ext.* quia in componendo edicto perpetuo auctoritate Adriani Imperatoris Juliano utile visum est hoc juris introducere, et inserere edicto prætoris. Salvianum edictum dicere soleo.

a) Ratio inducendi hujus juris et edicti ea est, quia ut filius nepotem excludebat gradus privilegio, ita filium nepos præcedebat, quod in avi morientis potestate fuerit, ideoque διὰ τὸ ἰσάζειν uterque admittitur, at ne id oneri sit, et fraudi cæteris defuncti liberis, emancipatus et liberi ejus ad eandem partem vocantur.

TIT. IX. *De ventre in possessionem mittendo, et curatore ejus.*

Superioribus titulis prospexit prætor natis, hoc titulo nondum natis, id est, ventri, non data bon possessione contra tabulas, sed muliere prægnante ventris nomine missa in possessionem vice contra tabulas bonorum possessionis, vel etiam vice secundum tabulas, aut Unde liberi: nam ex omnibus partibus edicti successorii venter in possessionem mittitur. Sed hic potissimum agitur de bonorum possessione contra tabulas, ventre præterito, cui etiam misso in possessionem curator dari solet, qui ventris curam administret eodem modo, quo curatores, et tutores pupillorum solent. Dari etiam solet curator bonis creditorum gratia, ut bona conservet et distrahat res, quæ deteriores futuræ sunt: nec enim plenam rerum administrationem habet, ut curator ventris.

TIT. X. *De Carboniano edicto.*

V. lib. 6. C. Tit. 9.

Hoc quoque edictum principaliter pertinet ad bonorum possessionem contra tabulas, sed porrigitur etiam ad bonorum possessiones ab intestato. Consulitur eo liberis impuberibus, quibus fit controver-

sia status, et bonorum paternorum, data bonorum possessione quasi liberis præsumptione quadam, et quæstione status dilata in tempus pubertatis, quorum utrumque fit causa cognita; et ex eo intelligitur decretalem hanc bonorum possessionem esse, non edictalem vel ordinariam *a)*. Invenias et edictum, et decretum Carbonianum dici, *l. 11. de ven. insp.* vel quia ex hoc edicto decretum interponitur, vel quia ex decreto Carbonis prætoris hæc res transiit in edictum; sed ita tamen, ut semper decretum interponi necesse sit, etiamsi forte liberi edictalem admiserint, quia edictalis sine re constituitur, mota controversia status. Possis eandem pupillarium bonorum possessionem appellare, quia solis pupillis datur, et finitur pubertate. Interim hunc effectum habet, ut impubes solus possideat, nisi adversarius sit etiam ex liberis, ut alatur, ut exerceat actiones tempore perituras: hoc ita si satisdederit de restituendis bonis, si judicatum erit adversus se: nam si non satisdederit, nec solus possidet, nec alitur nisi causa cognita, nec exercet actiones, et bonorum administratio committitur adversario satisdanti: neutro satisdante custodiendis et administrandis bonis curator datur, quod judicatum sit.

a) Edictalis, vel ordinaria ea est, quæ de plano, et per libellum ex edicto datur: decretalis, quæ ex decreto, et sententia datur, causa prius cognita, et vocatis his quorum interest: et hinc generalis hæc definitio, omnia quæcumque causæ cognitionem desiderant, per libellum expediri non posse *l. 9. Nec quicquam. §. 1. D. de off. proc.* Edictalis dator ex edicto perpetuo, vel Prætoris mortui edicto, ut vocant, decretalis ex decreto prætoris vivi sive jurisdictionem præsentaneam obtinentis.

TIT. XI. *De bonorum possessione secundum tabulas.*

V. lib. 36. C. Tit. 11.

Secunda pars edicti est de bonorum possessione secundum tabulas supremas, quæ omnibus hæredibus scriptis datur, si modo signatæ sint septem testium signis, et hujus exemplo decernitur etiam hæredibus institutis bonor. possessio secundum nuncupationem.

a) Cum scilicet testamento in scriptum non relato, tantum coram septem testibus voluntatem suam de hærede instituendo, vel legatis aut fideicommissis relinquendis nuncupavit testator, §. fin. de testam. apud Just. Cujusmodi testamenti usus, in Gallia nullus, quandoquidem constitutio Caroli IX. quæ supra centum libras contractus sine scriptura factos consistere non vult, nec eorum aliquam fieri probationem testium sola examinatione, ad testamenta et ultimas voluntates est perducta, ut tradit Aureliæ suæ perpetuum decus Annæus Robertus *lib. 21. rerum jud. cap. 10.* quare fit, ut testamentum non valeat, nisi vel illud testator ipse sua manu integrum perscripserit, vel coram plebano ecclesiæ ejusve Vicario, aut tabellione publico testibus præsentibus in scriptum sit relatum, vel a duobus notariis nuncupante testatore, nullis testibus desideratis perscriptum sit.

TIT. XII. *Si a parente quis manumissus sit.*

Ex testamento duæ sunt bonor. possessiones, contra tabulas, et secundum tabulas: quibus expositis subjicit duos titulos, quorum unum referri vult ad bon. poss. contra tabulas, alterum ad bon. poss. secundum tabulas. Primum, ut intelligatur non tantum liberis, sed etiam parentibus præteritis dari bon. poss. contra tabulas, si in emancipatione manumissores extiterint, quasi patronis scilicet *a)*: et recte, si a parente quis manumissus sit: nam si a parente quis emancipatus, non manumissus sit, cessat bonorum possessio *b)*.

a) Sed et querelam inofficiosi testamenti pater habet, non ut patronus, sed ut pater, quæ ob id jus antiquum dicitur in *l. 1. §. ult. hoc tit.* quod scilicet filium suum prius genuerit pater, quam manumiserit, *V. Cujac. lib. 8. Obs. cap. 23.*

b) Respectu patris naturalis, sed eam habebit extraneus manumissor, sive pater fiduciarius, cui tamen ex edicto prætoris præferebantur decem personæ, quod jure novo cessat, quia fingitur omnis emancipatio facta, contracta fiducia, ut semper manumissor filii sui a se emancipati pater existimetur, *§. Sunt autem. vers. tertio. §. Sed eas. vers. quæ autem. de bon. possess. apud Just.*

TIT. XIII. *De bonorum possessione ex testamento militis.*

Secundum vero, id est, hunc titulum, ut intelligatur non tantum secundum tabulas, vel nuncupationem, paganorum, bonorum possessionem dari, sed etiam secundum testamenta militum quoquo modo facta. Cæterum contra testamenta militum bonorum possessio, vel contra hæredes institutos a militibus querela inofficiosi testamenti nunquam datur.

TIT. XIV. *De jure patronatus.*

V. lib. 6. C. Tit. 4. de bonis libertorum, et jure patron.

Post bonorum possessiones ingenuorum, quia daturus est nunc bonorum possessionem contra tabulas. libertorum patronis præteritis, quæ pars est juris patronatus, altius demonstrandæ rei initium petit, et omnia jura et commoda patronatus sigillatim exponere parat, itemque, quod hoc tit. potissimum agit, quibus modis jus patronatus acquiratur, vel amittatur.

a) Ea de re plura ipse Cujacius, *lib. 10. Obs. cap. 23. et l. 20. cap. 34.*

TIT. XV. *De obsequiis parentibus et patronis præstandis.*

Juris patronatus pars sunt obsequia jure naturali debita patronis, quo nomine honorem significamus, reverentiam, pietatatem, beneficii gratiam: quæ omnia etiam uno ὑποταγῆς nomine Græci complectuntur, et hujus quidem obsequii ratione, nec patronos liberti in jus vocare possunt sine venia, nec judicio sisti ab eis locupletem fidejussorem desiderare *a)*, nec famosa, aut veluti famosa actione cum eis experiri, nec jusjurandum calumniæ exigere, nec in solidum eos condemnare, et si quid contra officium pietatis fecerint, in libertos proposita est querela vel actio ingrati *b)*. Eandem pietatem liberi parentibus debent etiam non manumissoribus, et sunt tam parentum, quam patronorum sacra nomina.

a) Ea de re actum *tit. 6. et 8. sup. lib. 2.*

b) Ea est quæ apud Athenienses dicebatur δίκη ἀποστασίου, sive judicium defectionis, quæ patronis contra libertos dabatur, si a debitis obsequiis destitissent, et descivissent: et ideo ut jure civili obtinet, ingrati in servitutem vindicabantur. Pollux *l. 8.* Suidas, et Harpoc. in lexico decem Rhetorum.

LIBER XXXVIII. DIGESTORUM

TIT. I. *De operis libertorum.*

V. lib. 6. C. Tit. 3.

Item operæ pars sunt juris patronatus, id est, officia diurna sive in ministerio, sive in artificio consistant *a)* libertatis causa imposita libertis per stipulationem, vel jusjurandum *b)*, qua ex re dat prætor

judicium operarum: et recte veteres glossæ: Operarum, τῶν ὑπηρεσιῶν ὧν παρέχουσιν οἱ ἀπελεύθεροι τοῖς πατρωσίν; nam in liberos parentibus judicium operarum non est. Sed et prætor operas, doni aut muneris patrono promissi, vel jurati actio est.

a) Sunt autem operæ officiales illæ, quia scilicet illas officii causa patrono libertus præstat. Aliæ sunt fabriles, et cujuslibet alterius artificii, quæ cuilibet jam non libertatis causa possunt deberi, officiales ad hæredes extraneos non transeunt, nisi indictæ aut petitæ; nec debentur liberis patroni, ut hæredibus, sed ut patronis, ideoque pro viribus non pro portionibus hæreditariis, l. 7. §. 9. *hoc. tit.* fabriles transeunt ad hæredes quoscumque pro portionibus hæreditariis, V. *Cujac. lib.* 17. *Obs. cap.* 14. et l. 20 *qu. Pap. ad l.* 55. *D. ad Treb.*

b) Recte per stipulationem, vel jusjurandum: nam si promissæ non sint, non debentur, et in hoc differunt ab obsequii et reverentiæ juribus, quæ semper debentur, etiamsi non sint promissa, aut jurata, et propter hæc non exhibita potest institui actio ingrati.

TIT. II. *De bonis libertorum.*

V. lib. 6. C. Tit. 4. de bo. lib. et jure patron. Tit. 13. de bonorum poss. contra tabulas liberti quæ patrono liberisque eorum datur. Item lib. 3. Inst. Tit. 8. de successione libertorum.

Sequitur ea pars juris patronatus, cujus demonstrandæ causa prætulit superiora, Bonorum possessio contra tab. liberti, quæ patrono præterito competit in partem dimidiam contra hæredem scriptum a), et ab intestato bonorum possessio Unde legitimi. In partem dimidiam jure veteri *l. 1. §. pen. si cui plus quam per leg. Fal. l. Debitor. §. 1. de pign. act.* hodie in partem tertiam b). Quæ liberis præteritis datur, in assem competit, et contra lignum, non contra hæredem scriptum: ac præterea in c) bonis liberti cessat edictum novum, *l. 11. §. ult.* Sed adnotandum illud est, patronum, qui elegit superiorem titulum, ab isto repelli, *l. 11. C. de bon. poss. contr. tab. lib. l. Sicut. supra. de jur. pat.* nec enim omnia jura patronatus in uno concurrunt semper d).

a) Igitur debet esse adita hæreditas ab hærede scripto, l. 4. *sup. de bon. poss. contra tab.*

b) Hæc verba referuntur ad bon. poss. contra tabulas, quæ competit patrono, cum hæredem extraneum instituit libertus: alioquin si res agatur ab intestato, et nulli sint liberi naturales ipsius liberti, patronus per edictum unde legitimi solus venit ad successionem. Sane ex nova constitutione Justiniani, quam dn. Cujacius restituit *lib.* 20. *Obs. c.* 34 etiam fratres ipsius liberti sororesve; pater et mater ipsi patrono præferuntur, cujus constitutionis fit mentio in Tit. de serv. cogn. in pr. apud Just. Etiam ex lege Papia liberis existentibus liberti, si major centenario esset libertus, id est, si plus quam centum millia sestertiorum in bonis habebat, patronus admittebatur in virilem, nisi tres essent, idque sive ex testamento, sive ab intestato. Sed Justinianus hoc correxit, et noluit aliqua ratione succedere patronum, si vel filius, aut filia, aliquisque ex liberis liberti intercedat, qui possit, vel ex testamento, vel ab intestato, vel per querelam inofficiosi testamenti, vel petita bon. poss. contra tab. paternam, aut avitam successionem sperare, §. Postea. cum seq. de success. libert. apud. Justinianum.

c) Id est, contra testamentum, etiamsi hæreditatem nondum adierit hæres, *d. l.* 4. et *l.* 19. *D. de bon. poss. contra tab.* et dicitur contra lignum, quia lignea ut plurimum tabulæ erant, *l.* 1. *in pr. sup. de bon. poss. sec. tab.* et scriptura antiquorum fere omnis in dedolatis a ligno codicillis. *D. Hier. Ep.* 1. *lib.* 4. *Virg. ecl.* 5. *et ult. Cuj. lib.* 11. *Obs. cap.* 14. Sed et in pellibus quoque scripsere, ut constat ex *Can.* 15. *syn. Antiochenæ*, unde etiam proverbium hoc apud auctores adagiorum ἀρχαιότερα διφθέρας λαλεῖς et ille ejusdem conditione senarius, ὁ Ζεὺς κατεῖδε χρόνιος εἰς τὴν διφθέραν.

d) Adnotari et illud potest, beneficium hujus tituli non dari extraneis patroni hæredibus, ut de operis superiori titulo est definitum: nam nec jus patronatus ad eos transit, *l. un. §. Sed etsi. C. de lat. lib. toll.* et hæredes extraneos ab hæreditate liberti repelli nominatim est definitum Græca constitutione Justiniani, quam Cujacius restituit *lib.* 20. *Obs. cap.* 34 quod videtur nequaquam obtinuisse jure antiquo, saltem in bonis libertorum latinorum, §. *Sed hæc. vers. postea. de successione libert. apud Justinianum.*

TIT. III. *De libertis universitatum.*

Adjungitur hic titulus, ut intelligatur, municipibus, collegiis, universitatibus etiam dari bonorum possessionem contra tabulas libertorum, et unde legitimi, quamvis incerta sint corpora. In indice legitur, de libertis municipum, et aliarum universitatum.

TIT. IV. *De assignandis libertis.*

V. lib. 3. Instit. Tit. 9. de assignatione libertorum.

Hic vero titulus eo spectat, ut intelligatur, quod libertus uni ex filiis patroni assignatus sit, non ideo in perpetuum repelli cæteros a bonorum possessione contra tabulas, vel unde legitimi: nam SC. quo confirmatur assignatio, ita facit interim eum solum patronum, cui facta assignatio est, ut tamen cæteri non desinant esse patroni, *l. 3. §. Si capitis. sup. de bonis libert.* Assignat libertum patronus, qui significat cujus ex liberis suis libertum eum esse velit. Judex assignat res, non libertos, *l. Quædam. fam. ercsc.*

TIT. V. *Si quid in fraudem patroni factum sit.*

V. lib. 6. C. Tit. 5. si in fraudem patroni a libertis alienatio facta sit.

Sequitur portio alia juris patronatus, actio Fabiana, quæ patrono competit liberto testato, et actio Calvisiana, quæ intestato a), *l. 3. §. Si intestatus. inf. l. 3. C. eod.* ad detrahendam portionem debitam verecundiæ patronali, quam dixi sup. esse semissem bonorum liberti, vel trientem, ex alienationibus inter vivos factis in fraudem patroni b) et ex mortis causa donationibus, et legatis. Patronus non est creditor, *l. 6. in fin. de leg. Cornel. de fal.* alioquin haberet Paulianam actionem.

a) Hæ duæ actiones prætoriæ sunt, et in personam, quamvis Paulianæ actioni, quæ in rem est, sint absimiles, idque Cujacius docet in prioribus notis *Instit. ad tit. de act.* §. 6. Item si quis. Utraque etiam est rei persecutoria, in simplum, stricti juris, datur hæredibus et contra hæredes, *l.* 1. §. 26. *Hæc actio. hoc tit.* utraque est perpetua, privata, non famosa.

b) Recte in fraudem patroni: nam si in fraudem legis Papiæ alienatio facta est, Fabiano, vel Calvisiano judicio non est opus, sed alienatio ipso jure non valet, l. 16. *Si libertus.* (juncta inscriptione) *sup. de jur. patr.* Alienatio in fraudem legis Papiæ facta dicitur, cum libertus alienavit, ut se minorem centenario faceret, quo deinde testamento suo impune præterire patronum suum posset: nam in liberti bonis, qui minus centum millibus sestertiorum haberet, lex Papia nullum jus patrono concedebat, si testamentum fecisset. Alienatio facta in fraudem legis Papiæ, est etiam in fraudem patroni, sed non e contra. At Calvisiana vel Fabiana actio locum habet, quando post alienationem factam, adhuc libertus est major centenario.

TIT. VI. *Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, Unde liberi.*

V. lib. 6. C. Tit. 14. unde liberi.

Post bonorum possessiones ex testamento, daturus bonorum possessiones ab intestato, edicti prima verba proponit: Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, contraria his a quibus cœperat prætor edicere de bon. possessionibus ex testamento: Si tabulæ testamenti extabunt, libro superiore. Utrumque est generale caput, et licet utriusque prima parte detur bonorum possessio liberis, tamen et in hoc l. pen. est etiam de bon. poss. Unde cognati, et in illo, quæ lex sola est, de bon. poss. secundum tabulas. quia scilicet generale caput, ut dixi. Specialis autem titulus, et prima pars edicti, qua liberi ab intestato vocantur, his verbis significatur, unde liberi.

TIT. VII. *Unde legitimi.*

V. lib. 6. C. Tit. 15. unde legit. et unde cognati: Tit. 55. de legit. hæredibus, et lib. 3. Instit. T. 2. de legitima agnatorum successione.

Secunda pars edicti ab intestato vocat legitimos. Legitimi sunt consanguinei, agnati, patroni, quia non ex hac parte tantum ad bonor. possessionem intestati vocantur, sed etiam ad hæreditatem ex XII. tabul. et ideo non est eis hæc bonorum possessio valde necessaria, *l. 3. C. ad SC. Orf. l. 1. C. Th. de leg. hæred.* Superior est necessaria his qui sui futuri erant, licet jus suorum atque adeo legitimorum non habeant: nam et his ex superiori parte defertur bonorum possessio: quamobrem non dicitur Unde sui, sed Unde liberi. Liberorum enim nomen naturale est, suorum civile. Porro legitimis etiam adnumerantur liberi sui, quia si sui sunt, et agnati sunt, et omissa forte priori parte, unde liberi, hanc occupare possunt.

TIT. VIII. *Unde cognati* (*).

V. lib. 3. Instit. Tit. 5. de successione cognatorum.

Post legitimos cognatis datur bonorum possessio intestati, et necessaria est *l. 2.* et *ult. C. unde leg.* quia jure civile deficiuntur. Cognatorum nomen specialiter accipimus pro his, qui per fœminas conjuncti sunt. Sed generaliter accepto nomine, verum etiam est hoc edicto agnatis deferri bonorum possessionem Unde legitimi, et sunt fere eæ tres partes edicti ita vinctæ vicissim, ut qui potest venire prima, possit et secunda, et tertia: qui secunda, et tertia.

TIT. IX. *De successorio edicto.*

Vide lib. 3. Instit. Tit. 9.

Cum prætor primum vocasset liberos ab intestato, deinde legitimos post cognatos, tum hac parte inter eorum quosque successionem dedit, id est, ut prioribus non petentibus sequentes admitterentur, qua de causa successoria pars dicitur, et successorium caput, et successorium edictum, *l. 1. §. Sed videndum. l. 2. h. t l. 1. Cod. eod. l. 1. §. pen. de juris et fac. ign.* Quia vero duo potissimum ad successionem hanc veluti aperiunt fenestram, tempus, et repudiatio (nam priores, vel tempore excluduntur, vel repudiatione); ideo de repudianda etiam bonorum possessione, et de tempore admittendæ bonorum possessionis sub hoc titulo tractatur.

TIT. X. *De gradibus et adfinibus, et nominibus eorum.*

V. lib. 3. Inst. Tit. 6. de gradibus cognat.

Alii sunt gradus intestati, alii gradus cognationis. Hic titulus est de gradibus cognationis, non quemadmodum alii aliis succedant; qua de re est superior titulus, sed quemadmodum numerentur, quod magni interesat scire, propterea quod bonorum poss. Unde legitimi, proximo hæredi defertur: Unde cognati, proximo cognato. Non possis autem scire quis sit proximus, nisi noveris gradus. Et quamvis adfinitatis jure nulla detur bonorum possessio, tamen tractat etiam hoc titulo de adfinibus, et de nominibus tam adfinium, quam cognatorum, non de gradibus etiam adfinium, qui nulli sunt. Gradus enim alius ex alio nascitur, et generatio quælibet facit gradum. Adfines non nascuntur alii ex aliis. Sed ut cognatorum limites, vel ordines alii directi, alii transversi constituuntur, limites ab agris translatione sumpta, ordines a tabula lusoria; ita non negaverim tales etiam ordines adfinium institui posse. Est autem cognatio, si et hoc scire aves, necessitudo, quæ nobis intercedit cum his, qui sunt ex eodem sanguine, vel perinde ut sanguine: quæ definitio etiam agnationem complectitur, id est, necessitudinem, quæ nobis est cum his qui sunt ex eadem familia, et eam, quæ per adoptionem acquiritur. Adfinitas est jus necessitudinis contractæ inter conjugem, et alterius conjugis cognatos.

(*) *Vide Merill. variant. adject cap 3.*

TIT. XI. *Unde vir et uxor.*

V. lib. 6. C. Tit. 18.

Sequitur quarta pars Edicti, qua deficiente omni cognatione, ad uxorem, quæ in manum non convenit *a*), bona mariti intestati pertinent, et vicissim ad maritum uxoris *b*), si tempore mortis justum matrimonium fuerit: nam deportato, exempli gratia, in bonis quæsitis post deportationem fiscus succedit, non uxor, quia desiit esse justa uxor.

a) Recte, quæ in manum non convenit. nam si matrimonium contractum fuisset per coemptionem, sive in manum conventionem, uxor marito erat loco filiæ, et ei quasi hæres sua succedebat, ut tradit *A. Gell. lib. 18. cap. 6. in fin. et Cajus J. C. apud paratorem legis Mosaicæ tit. ult.* Sed et si ex eo matrimonio liberi nati forent, nec pater esset in vivis, mater etiam ante S. C. Tertullianum iis morientibus succedebat, non tanquam mater, sed tanquam soror consanguinea, et illi invicem ante Orfitianum matris hæredes erant tamquam sororis, et agnatæ, non tanquam matris: in manum enim conventio speciem agnationis inducebat, quod et Cujacius ipse innuit *l. 7. Obs. c. 11.* Tribus modis olim contrahi solitum matrimonium, usu, confarreatione, et coemptione sive in manum conventione satis notum, et ea de re *Lips. ad l. 4. Annal. Cor. Tacit.* et alii ejus auctoris enarratores, *Sigonius lib. 1. De jure antiquo civium Rom. cap. 8. et alii.*

b) Illo jure etiam Francia utitur, si modo conjux uterque sit indigena: si enim conjux qui decessit sit alienigena, nec jus natalium a principe nostro impetraverit, ut eodem jure utatur quo ipsi Francigenæ, fiscus conjugem superstitem, utcumque indigenam in hæreditate defuncti excludet, ut pluribus docet Dn. Louet in collecta decretorum Senatus Parisiensis litt. V. nu. sit. et ibid. Julian. Brodæus consobrinus meus in locupletissimis commentariis. Pari ratione non erit dubitandum, eo ex conjugibus sine cognatione mortuo, cui Franciæ originem suam et primam lucis fruitionem debet, non successurum conjugem superstitem, qui nondum in jura civitatis beneficio principis est adoptatus.

TIT. XII. *De veteranorum, et militum successione.*

Datur specialis titulus de intestatorum veteranorum, et militum successione, quoniam in militibus hoc proprium est ex Constitutione Hadriani, si capite damnati sint ex militari delicto *a*), ut sententia damnatis eorum hæreditas aut possessio castrensium bonorum ab intestato conserveretur legitimis vel cognatis usque ad quintum gradum; nam paganis certe capite damnatis fiscus succederet, non cognati. Et titulus demonstrat, idem privilegium dari veteranis, id est, militia honesta missione dimissis.

a) Militare delictum dicitur, quod nisi in militem cadere non potest, quodve quis uti miles admittit: veluti si miles sit desertor, vel emansor, si vallum transcendat, si per murum castra ingrediatur, si fossam transiliat, si seditionem atrocem concitavit, et sic de aliis, quæ enumerantur inf. tit. de re milit.

TIT. XIII. *Quibus non competit bonorum possessio.*

Constitutioni Hadriani subjicitur alia ejusdem Hadriani constitutio: nam et quod hoc titulo comprehenditur, originem capit ex constitutione Hadriani, qua ei qui ab intestato hæreditatem adivit, hæreditatem fiscus aufert quasi indigno, si volentem facere testamentum prohibuerit, ut ad se potius hæreditas ab intestato perveniret de qua *lib.* 29. *tit.* 6. Quod enim de hæreditate Hadrianus, edicto trahitur etiam ad bonorum possessionem. Opus fuit edicto: quia in odiosis hæreditatis oppellatione bonor. possessio non continetur. Continetur in lege Julia et Papia, *l.* 138. *de verb. sign.* quæ quam sit odiosa notissimum est, sed contioetur ex S. C. ut quem scilicet ea lex capere hæreditatem vetat, is etiam non possit admittere bonorum possessionem, sicut ex eodem S. C. in ea lege placuit, legati appellatione et fideicommissum contineri, et donationem causa mortis. Non competere dicitur possessio, si non competant possessoriæ actiones.

TIT. XIV. *Ut ex legibus Senatusceconsultis bonorum possessio detur.*

Restabat hæc edicti pars subsidiaria: nam si ex aliis partibus non sit bonorum possessio, hæc superest *a*): his scilicet quibus leges vel S. C. vel constitutiones specialiter bonorum possessionem detulerunt, et si hæreditatem etiam, io exemplo tituli duodecimi, concurrit hæc cum bonorum possessione Unde legitimi.

TIT. XV. *Quis ordo in possessionibus servetur.*

In Indice, Quis ordo in bonorum possessionibus detur. Utraque scriptura recta est. Atquin titulus etiam de successorio edicto est de ordine servando in possessionibus dandis, sed non de eodem ordine. Hic de ordine graduum cognationis *a*), quamquam et obiter in eo demonstretur eundem sibi ipsi succedere secundum gradus intestati. Utrumque ordinis genus recipit hanc quæstionem, intra quæ tempora petenda vel admittenda fit bon. possessio, quia finito tempore quod primo gradui intestati, vel cognationis datur, sequens gradus succedit, et ob id utriusque tituli promiscua et communis est tractatio de tempore possessionum odmittendarum, et sane quæ hic præponuntur l. 2. Ulpianus scripserat ad edictum successorium, ad quod etiam referri debet *l.* 3. itemque *l.* 4. Sententio expressa est in *l.* 1. *de succes. edict.* Et de bonorum possessionibus quidem hactenus.

a) Hæc verba enarratione indigent. Ordo graduum intestati est, cum a liberis ad agnatos, ab agnatis ad cognatos jus succedendi devolvitur, mox illis omnibus deficientibus, vir, et uxor vocantur. Ordo graduum cognationis est, cum in gradu liberorum primis non adeuntibus sequentes admittuntur, qui ex numero, et serie liberorum sunt. vel primis agnatis repudiantibus aut omittentibus, admittuntur sequentes: nec prius ad cognatos successio pervenit, quam in totum agnati deficiant. Sic vero res se habet. Primum nullus ordo erat successionis ut a liberis jus succedendi transiret ad agnatos, vel ab agnatis ad cognatos: sed ubi primi gradus liberis delata erat successio, cam non admittebant, nec sequentes ejusdem ordinis succedebant, nec ordo agnatorum succedebat, sed bona fiebant vacantia, et in ærarium populi in libera republica vel in fiscum Principis deferebantur, Primum prætor induxit ut ab ordine liberorum ad ordinem agnatorum, ab ordine agnatorum in ordinem cognatorum jus successionis, transiret: de ea re hic titulus. Deinde quia proximis agnatis repudiantibus statim ad cognatos deferebatur bon. poss. et successioni legitimæ locus non erat, quia proximum agnatum tantum lex vocaverat, ut Paulus tradit *lib.* 4. *Sent. tit.* 8. rursus Prætor induxit, ut in eodem ordine agnatorum, repudiante eo, cui tempore mortis delata erat hæreditas, possent admitti sequentes ejusdem ordinis, ut non prius ad ordinem cognatorum bon. poss. veniret, quam agnati omnes essent admissi. De ea re erat successorium edictum. Sed quia proximus tantum agnatus a lege vocabatur, ideo sequentis gradus agnatos, non ut agnatos, sed veluti cognatos prætor vocabat, §. *Placebat. de leg. agn. succ. apud. Just.* ita ut qui ex capite unde liberi petere bon. poss. intra annum omisisset, idem postea tanquam agnatus proximior ex edicto unde legitimi admitteretur: et qui tanquam agnatus intra centum dies utiles omisisset peteret bon. poss. unde legitimi, idem quoque obtineret possessionem tanquam cognatus: qua ratione fiebat ut idem sibi succedere posset, et quod quis amisisset ut filius, idem consequeretur ut agnatus, et qui exclusus esset ut agnatus, idem admitteretur ut cognatus.

a) V. *Cujac. lib.* 11 *Obs. cap.* 14

TIT. XVI. *De suis et legitimis hæredibus* (*).

V lib. 3. *Inst. Tit.* 1 *de successionibus quæ ab intestato deferuntur. lib.* 6 *C. T.* 54 *de suis et legit. liberis, et nepotibus ab intestato venientibus*

Sequitur de hæreditatibus quod prætermiserat ante bonor. poss. quodque videbatur etiam proponere debuisse, sed testamentariis hæreditatibus adfectavit jungere bon. possess. quæ ex causa testamenti pendent, et ab his ultro delapsus est ad bonorum possessiones intestati, quibus modo junxit hæreditates, ut retro testati hæreditatibus junxerat bon. poss. et sane facilis est propter similitudinem utrarumque permistio. Porro legibus ab intestato hæreditas redit tantum ad suos vel ad legitimos. Sui sunt qui definiti sunt quintæ partis titulo secundo *a*). Legitimi sunt consanguinei, et cæteri agnati, et patroni, qui lege vocantur ad hæreditatem intestati, quibusque edicto prætoris defertur bon. possessio unde legitimi. Cognati ad hæreditatem non vocantur *b*).

a) Intelligit Cujacius titulum de liberis et posthumis, qui 2. est lib. 28 supra

b) Veniunt enim tantum ex edicto prætoris: at Prætor non facit hæredes, sed bon. possessores tantum, quod tamen effectu idem est.

TIT. XVII. *Ad SC. Tertullianum et Orphitianum.*

1. *lib.* 3 *Inst. Tit.* 3. *de S. C. Tertull. et Tit.* 4 *de S. C. Orphi. lib.* 6 *C. Tit.* 55 *ad SC. Tertull. Tit.* 56 *ad SC. Orphi. Tit.* 59 *de bonis maternis et materni generis*

Legitimis hoc titulo junguntur qui licet cognati sint, non agnati, inter legitimos vocantur, ut mater, quæ vocatur in hæreditatem filii totam post consanguineos fratres, et post patrem, vel cum consanguineis sororibus in semissem ex SC. Tertulliano *a*) sive Oratione D. Pii: hodie simul in capita, et vice versa filius qui ad matris hæreditatem vocatur, ex SC. Orphitiano, sive Oratione D. Marci, exclusis consanguineis et agnatis defunctæ matris: quibus etiam placet dari bon. possessionem unde legitimi.

a) Ante SC. Tertullianum, vel Orphitianum inter matrem et filium jus fuit mutuæ successionis, si matrimonium inter virum et uxorem contractum esset per conventionem in manum, ut supra *const. tit.* 11 *hujus libri*. Quod autem Cujacius ait, admitti matrem post consanguineos fratres, et post patrem, vel cum consanguineis sororibus in semissem, id referendum ad jus Digestorum: nam Codicis jure novo aliter est constitutum ea de re: sive enim defuncti filii aut filiæ fratres existant, et sorores, sive fratres tantum, cum illis mater admittitur in virilem, ut tantumdem ferat, quantum unus frater vel soror, §. Antea. de SC. Tertul. apud *Just. l.* 7. *C. eod.* Pater etiam si intercedat ex d. l. fin. mater non excluditur, sed (si defunctus sui juris fuerit) cum eo pariter vocatur ad bessem ususfructus bonorum defuncti (alii legunt semissem) proprietatem integra et triente (aut ut alii semisse) penes fratres sororesve defuncti remanente: Si vero in potestate patris constitutus fuerit defunctus, ususfructus integer

(*) Vide Merill variant. adjcct. cap 3.

ad patrem pertinet, mater cum fratribus et sororibus, vel cum fratribus solis in virilem proprietatis admittitur, cum sororibus solis in dimidiam. Ex *N.* autem 22 *cap.* 47. cum solæ sorores defuncti intercedunt, non in semisse integrum, ut antea, sed in virilem vocatur, ut non plus ferat quam ex sororibus una. Si nec pater, nec fratres sororesve defuncti filii intercedant, sola mater admittitur, sublato jure veteri (de quo *Theop. in §. Sed cum antea, de SC. Tert. apud Just.*) quo etiam post SC. Tert agnati defuncti filii, id est, patruus, frater patruelis, et nati ex eo trientem matri auferebant, si mater jura liberorum esset subnixa, bessem vero si mater jus trium liberorum a principe non impetrasset. Verum jure Francico ex constitutione Caroli IX. mater filio, vel filiæ non succedit in bonis paternis: sed hæc pleno jure ad hæredes ex paterna linea defuncto vel defunctæ conjunctos transeunt etiamsi remoti sint, sola mobilia mater lucratur: quod si nihil eorum sit, aut de bonis suis filius sit testatus, usumfructum dimidiæ partis bonorum, quæ ex paternis successione filio obvenerunt, mater jure portionis legitimæ nanciscitur: ideoque nullam facultatem habet instituendæ querelæ inofficiosi testamenti adversus testamentum filii a quo præterita est, cum petere possit jus quod sibi ex dicta constitutione competit: atque ita SC. Parisiensi in solemni purpura late judicatum fuit, comitiis habente, et pro tribunali pronuntiante illustrissimo viro Dn. *de Verdun*, ejusdem supremi Senatus principe.

LIBER XXXIX. DIGESTORUM

TIT. I. *De operis novi nuntiatione.*

Non potest ratio ordinis intelligi, nisi repetantur summotenus ab initio omnia, quæ antecesserunt. Propositis partibus juris universi, et partibus deinde juris civilis, legibus puta, et S. C. et aliis quibusdam, cœpit de jure hominum, rerumque divisione tradere nonnihil: mox, quia homines de rebus disceptant apud magistratus vel judices, varia genera magistratuum, et de jurisdictione eorum edicta varia, deque ordine quo agi solet apud eos, ac postea a magistratibus transitum fecit ad judices compromissarios, et ad delegatos, eaque omnia breviter exposuit. Quidquid præterea est in Pandectis, omne consumitur in variis actionibus, aut remediis, quæ vice actionum sunt, enarrandis, et explicandis, ut parvulæ videantur illæ partes, quæ sunt de hominibus, et de rebus præ ea, quæ est de actionibus, quæ totas fere Pandectas occupat: nec abs re majores nostri, eum qui bene nosset actiones, totum jus nosse. Ac primum quidem exposuit vindicationes, deinde condictiones, et actiones in personam, quæ ex variis contractibus nascuntur, et quasi contractibus, et transiens a contractibus ad quasi contractus, omisit quos e re nata exposuerat ante, veluti negotia gesta, et indebiti solutionem, ut libris de interdictis omittit tractationem specialem eorum, quæ prout occasio ferebat, explicare occupaverat ante, veluti de mortuo inferendo, de sepulchro ædificando, de operis novi nuntiatione et interdictum fraudatorium *a*); et titulis de prætoriis stipulationibus, stipulationem legatorum, et Falcidiæ, et duplæ *b*), et de operis novi nuntiatione, et damni infecti, quas etiam pro renata exposuerat ante, et in ea parte, qua causæ explicantur mittendi in possessionem, ventris nomine, aut damni infecti, aut legatorum, et libro de actionibus, quæ ex maleficiis nascuntur, actionem legis Aquiliæ. Unus quidem est, et certus, ac perpetuus ordo quo catenati invicem tituli sunt, ita ut alius ex alio necti videatur; sed rerum de quibus agitur ea est inter se cognatio, ut non possit qui tractat unam, non attingere vel conjungere etiam alteram: vel mutari ex una quod in præsens conducat in alia, eaque re fit, ut procuratori jungatur gestor, quorum tamen obligatio non ducitur ex fonte eodem, ac similiter condictioni ex mutuo, condictio ex promutuo, actioni interdictum vel stipulatio prætoria, stipulationi missio in possessionem, id est, antecedenti consequens, et rursus bon. possessioni missio in possessionem, quæ etiam bonorum possessio nonnunquam appellatur; et, ut breviter dicam, principali rei, qua de agitur ea quæ instar illius obtinet, quæve propter eam inducitur: sed qua de re hac occasione dictum est semel, ea non iteratur postea, succedente proprio loco in quem reservari, et conjici ea potuisset, et ita, ut cœpi dicere, a contractibus transiens ad quasi contractus, omisit quasi contractus expositos ante, et reliquos proposuit, tutelam et curationem primum, deinde aditionem hæreditatis, similemve successionem; et hic quidem quasi contractus a titulo Qui test. fac. pos. traxit secum cæteros omnes usque in hunc locum. Nunc post tot actiones pergit proponere alias, vel vice actionum, alia remedia, ea scilicet, quæ sunt de damno nondum facto, qua de re nullam ante proposuerat actionem, nullumque remedium; ac primum quidem remedium edicti de operis novi nuntiatione, id est, ne fiat opus novum, quod nondum factum est *c*), mox remedium edicti de cautione damni infecti, post actionem legitimam aquæ pluviæ arcendæ, quæ etiam est de damno nondum facto. Sed præter ædictum de operis novi nuntiatione, proponitur etiam hoc titulo interdictum, et satisdatio, uno scilicet titulo quæ Ulpianus diversis libris, edictum LII. interdictum LXXI. satisdationem LXXX. Edicto proponitur remedium triplex. Primum, ut sive jure, sive injuria opus fieret, interim per testationem, denuntiationemque inhiberetur, quod necessariam prætoris aditionem, et cognitionem habet. Secundum, ut remitteretur nuntiatio, quod necessariam prætoris aditionem et cognitionem habet. Tertium, ut satisdaretur de opere restituendo, quod æque ut primum necessariam prætoris aditionem non habet: nam stipulatio adhibetur inter convenientes. Primum ergo denuntiatori datur, alia duo denuntiatio, et consequenter inde nascitur triplex interdictum. Unum quod nuntiatori datur, si is cui ita nuntiatum est. *Denuntio tibi ne quid in illo novi operis me invito facias*, nuntiationi non paruerit: id est, confestim non discesserit ab opere, quod moliri, aut demoliri cœperat, posito, vel deposito forte uno, vel altero cæmento, vel etiam operis facta parte jam aliqua, ut quidquid fecerit post nuntiationem, ante remissionem, vel satisdationem restituere compellatur: est enim interdictum restitutorium *d*), et ex eadem causa competit etiam interdictum, Quod vi aut clam. Alterum, et tertium prohibitoria sunt, et denuntiato dantur, secundum post satisdationem, tertium post remissionem: sed hoc postremum, quod potuisset jungere aliis duobus in *l.* 20. maluit rejicere in titulum de remissione. De satisdatione ex operis novi nuntiatione est *l.* 21. quæ concipitur in hunc fere modum: Quod acturus sum jus mihi esse prohibendi te opus novum, invito me, facere, cujus rei L. Titius judex sumptus est, eam recte defendi, aut si ea res intra illum diem adversus te hæredemve tuum judicata erit, quod factum opus erit, id opus boni viri arbitratu restitui, dolumque malum adfuturum esse, aut quanti ea res erit, tantum pecuniam dari spondes? eodem igitur fere modo quo et judicatum solvi stipulatio.

a) De hoc interdicto nullus titulus specialis in digestis: de eo agitur in *l.* 67. *Si postulan'e. O ad SC. Treb.* in *l.* 96. *Si pupilli. in pr. D. de solut.* Proponitur autem in *l.* 10. *Tit prætor., inf. quæ in fr. cr.* Eo autem revocatur intra annum possessio eorum rerum, quæ in fraudem creditorum sunt alienata.

b) De ea agitur in *Tit. de evictionibus.*

c) Opus autem novum facere dicitur, qui aut ædificando, aut de-

trahendo aliquid, pristinam faciem operis mutat, *l.* 1. §. 11 *Opus hoc tit.* Nuntiatio autem fit, vel juris nostri conservandi causa, vel publici tuendi. Juris publici tuendi gratia, si quis velit in via publica, vel flumine publico, in loco sacro, vel religioso opus novum facere, quilibet opus novum nuntiare poterit, ut opus impediat: juris nostri tuendi causa, si quis in nostro velit ædificare, aut quid demoliri, vel si quis in suo opus faciat, et inde damnum consequimur: quemadmodum, si adversus jus servitutis nobis debitæ vicinus ædificet in suo, *l.* 5. §. *Et belle. hoc tit. l.* 47. *In judicio. D. fam. erc.* *l.* 1. §. *Jus habet inf. de remiss.* Sed hoc ita verum est, si ejus conditionis sit servitus, ut opere facto omnino tollatur, cujusmodi est servitus ne luminibus neve prospectui officiatur, *d. l.* 5. *in pr. hoc tit. l.* 17. *Inter. de serv. urb. præd.* aut servitus oneris ferendi, *l.* 6. §. *ult. D. si serv. vind.* si enim altius ædificium tollatur, ultra morem antiquum, aut paries oneri ferendo positus deterior fiat, continuo fiet, si qui ejusmodi servitutem habet, ideoque poterit nuntiare novum opus. At si, opere facto, possit ipsa servitus remanere salva, et cui servitus debetur, sufficit servitutem vindicare, nec poterit opus novum nuntiare, ut statim opus impediat. Sic accipienda etiam lex 14. *Qui viam. hoc tit.* in qua qui viam habet nuntiare novum non potest adversus eum, qui in via ædificat, sed tantum vindicare servitutem potest, id est, contendere se viam habere: cum enim ejus conditionis sit viæ servitus, ut æque commode sine ullo dominantis prædii detrimento in alio loco dari possit, vel ducto in fornicem opere in eodem loco ubi ædificatur, et quo constituta est servitus, spatium dari possit, quo liberum habeat commeatum is, cui servitus debetur, iniquum videretur inhiberi ædificantem per operis novi nuntiationem. Ita *d. l. Qui viam*, est explicanda: nec audiendus Duarenus tum in comment. ad *d. l. Qui viam*, tum *l.* 2. *disp. c.* 17. qui constituit quamdam differentiam inter servitutes urbanorum prædiorum, et rusticorum: nam, ut ipse agnoscit, nulla satis idonea ratio hujus differentiæ assignari potest. deinde in servitute stillicidii, quæ est urbani prædii, si quid fiat contra servitutem, opus novum non nuntiatur, sed servitutem vindicare sufficit, *l.* 9. *Si eo. D. si serv. vind.* non alia scilicet ratione, quam quia ita supra stillicidium ædificari potest, ut jus servitutis integrum remaneat, *l.* 20. *Servitute.* §. 5. *D. de serv. urb. præd.* Quantum ad *d. l.* 9. *in pr.* quæ, ædificante vicino in eo loco, qui servitutem debet, ait: posse dominum prædii dominantis contendere jure sibi esse, ire, agere, manifestissime loquitur de confessoria actione, qua vindicatur servitus, non de operis novi nuntiatione: nec quicquam facit in contrarium, quod ibidem dicitur, si probaverit actor jus suum, inhiberi opus ædificantis: nam hoc verum est etsi paratus sit reus locum alium servituti æque idoneum dare, aut ita ædificet, ut arcuato opere facto, salvum remaneat jus servitutis in eo ipso loco, quo jus erat ire, agere. Hoc ita sensisse videtur Cujacius *l.* 1. *Obs. cap.* 17. tum etiam *l.* 21. *ad edictum Pauli, et in citat. ad tit. si serv. vind. ad d. l.* 9 *Si eo loco* nec id palam definit tamen: imo dum dicit in d. l. *Si viam*, ita non esse concessum jus servitutis, ut recte posset is cui cessa erat servitus, intendere, jus non esse domino invito se ædificare: pro argumento sumit quod in disquisitione positum est, quod vitiosum esse docet *l.* 2. *ad Hermogen.* Rem vero dubiam, et anxia ac difficili disputatione controversam distinctio superior facit perspicuam: quæ etiam summa æquitate nititur, nec ullo potest satis idoneæ rationis commento everti. Ea subverecundius dicerentur, nisi dissentiens a Platone Aristot libro I. Ethic palam moneret, ἀμφοῖν ὄντοιν φίλοιν, ὅσιον εἶναι προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν.

d) Non quia restituit possessionem, sed quia restituit opus, quodcumque factum est, post nuntiationem: sunt enim genera duo restitutoriorum interdictorum, ut ipse Cujacius definit, *inf. Tit. de vi, et vi arm.*

e) Utroque prohibet prætor ne vis fiat denuntiato, quo minus post remissionem nuntiationis a prætore factam, vel post satisdationem præstitam de opere restituendo, ædificet, vel demoliatur, cœptumve opus peragat.

TIT. II. *De damno infecto, et de suggrundis, et protectionibus.*

Ut superius edictum prospicit damno nondum facto ne quod a vicino fiat nobis opere novo, ita et hoc edictum ne quod nobis contingat ruina vicinarum ædium: et ex utraque caussa denuntiatio fit: ex illo juris nostri conservandi causa, ut discedatur ab opere, ex hoc damni depellendi causa, ut caveatur damni infecti, cui nuntiationi si non pareatur, nuntiator vice cautionis mittitur in possessionem ædium vitiosarum ex decreto prætoris, vel præsidis, aut magistratus municipalis, et si perseveret non cavere etiam eas ædes nuntiator possidere jubetur secundo decreto prætoris, vel præsidis. Primo decreto dominus non dejicitur possessione, secundo dejicitur. Sed et is, qui ex priori edicto nuntiavit novum opus, potest desiderare ex hoc edicto caveri sibi damni infecti, id est, de damno vitioque futuri operis: quæ postulatio actionem imitatur, et dicitur etiam actio damni infecti. Stipulationis hæc fere formula est: Quod ædium tuarum, arborum, loci, operisve vitio intra diem illum damnum mihi contingerit, sive quid ibi ruet, sive scindetur, fodietur, ædificabitur, ejus rei nomine mihi hæredive meo successorive, sive ad quem ea res qua de agitur pertinebit quanti ea res erit, tantam pecuniam dari. Proponuntur etiam hoc titulo actiones in factum in vicinum, qui prohibet iri in possessionem, in magistratum municipalem, qui non curat caveri damni infecti, aut vice cautionis iri in possessionem, et interdicta quædam *a*) Additur in hoc tit. *Et de suggrundis, et protectionibus*, quia eodem edicto de his etiam forte prætor aliquid dixerat, vel quia stipulatio damni infecti, quam ad omnia opera accomodari ait l. 30. ad suggrunda, ergo etiam et projecta accommodatur, si quod damnum accident eorum vitio. Suggrunda dicimus tabulas circum ædificia a summo extensas, quæ ædes tuentur ab injuria imbrium, atque etiam si laríginæ fuerint, a periculo incendiorum, Palladio et Vitruvio auctoribus, quorum unus in hac re commemoranda, suggrunda dicit, alter tabulas suffixas, in fronte atque extremitate tectorum, quæ collatio suggrunda quid sint plane declarat, sic dicta forte, quod suggrediantur foras, grunda, ut Italis hodie, quod ædes extragrediantur, et veteribus glossis, Grunda, στέγη καὶ ὑπὲρ τῶν πυλώνων ἐξέχειν nec sine ratione Rutilius Geminus, qui parvula sepulchra quasi justorum sepulchrorum appendices, suggrundaria vocat. Melius, inquit, suggrundarium quæreres, quam sepulchrum. Protecta sunt projecta tecta, quæ Græci γεῖσα. In indice titulorum est, projectionibus, non protectionibus, et latius projectionum nomen: tam et mœnia complectitur, et stillicidia, et porticus, et quæcumque extra ædes projiciuntur.

a) Veluti interdictum de ruderibus tollendis, per quod dominus ædificii quod ruit, ab eo in cujus ædes rudera deciderunt compellitur, ut ea rudera tollat, damnumque datum ex ruina domus sarciat, aut totas ædes pro derelicto habeat, *l.* 7. §. 1. Aut illud per quod prohibet prætor, ne vis fiat dominis, quo minus damni infecti cautione, aut repromissione præstita sua tollant, et auferant: quæ in flumina in aliena ædificia detulerit, *l.* 9. §. 1. Sed est et aliud interdictum ne vis fiat ei qui in possessionem missus est, quod pertinet etiam ad eum, qui propterea quod non cavetur damni infecti nomine, missus est in possessionem vitiosarum ædium, *l.* 4. *in pr. inf. ne vis fiat ei qui in possess. missus est.*

TIT. III. *De aqua, et aquæ pluviæ arcendæ.*

V. lib. 3. *C. T.* 34 *de servitutibus et aqua: et lib.* 11. *Tit.* 42 *de aqua ductibus: et infr. lib.* 43. *T.* 19. *de aqua quotidiana, et æstiva.*

In hoc titulo proponitur ex 12. tab. actio aquæ pluviæ arcendæ; quæ etiam est de damno nondum facto ut liquet ex formula, Si paret futurum ut aqua pluvia noceret, l. 24. et de opere in agris manufacto, ex quo aqua pluvia nocere potest, ut eo restituto aqua avertatur, aut quanti interest opus restitui, tanti dominus operis condemnetur, ac præterea damnum sarciat, quod contigerit post litem contestatam, et de eo, quod post sententiam futurum est, caveat damni infecti. Huic contraria est actio in Africa, ut Agenus scribit lib. 2. Cum enim sit regio aridissima, nihil magis in querela est, quam si quis inhibuerit aquam pluviam in agrum vicini influere: nam et aggeres faciunt, et excipiunt, ac continent eam, ut ibi prius consumatur quam influat: et consumatur sufficiens. De superficiente ne arceatur agere possunt. At præter actionem aquæ pluviæ arcendæ, occasione data, tractat etiam hoc tit. de aqua, id est, de servitute aquæ ducendæ, vel hauriendæ, vel immittendæ.

TIT. IV. *De publicanis et vectigalibus, et commissis.*

V. lib. 4. C. Tit. 61. de vectigal. et com. T. 62. Vectigalia nova institui non posse.

Idem dicam de hoc titulo, quod dixi de primæ partis titulo ultimo, homonymiam fecisse, ut titulus superioribus conjungeretur. Ex titulo de operis novi nuntiatione constat, operis novi nuntiationem fieri, etiamsi in publico opus fiat, et ex titulo de damno infecto, satisdari damni infecti de eo opere, quod fit in publico, ne per hoc damno privati contingantur, et ex titulo de aqua, agi posse aquæ pluviæ arcendæ, etiamsi ex publico oriens aqua per vicini fundum decurrat, vel si publicum interveniat, non si opus in publico fiat, et posse aquæ servitutem cedi, etiam loco publico interveniente, modo si per viam publicam ducatur permissu principis. Hoc etiam titulo agitur de publico, licet alio sensu, sive de eo quod publicanus ejus publici nomine, etc. Sic enim lego initio edicti ex Basilicis, in quibus est ὀνόματι τοῦ τέλους. Et publicum, vectigal interpretor fisco debitum ex mercibus, quæ advehuntur, vel evehuntur ex prædiis fiscalibus, aut publicis, vel aliis rebus, cujus conductores publicani dicuntur. Hi quam fraude, avaritia, immodestia, audacia superent cæteros homines nemo est qui nesciat, et vel M. Posthumii publicani, quæ refertur a Livio XXV. exemplo sufficiet, quæque de horum moribus a Suda descriptio his verbis: καταφρόνησις ἀφανὴς βία, ἀνεπίσχετος ἁρπαγή, ἀναίσχυντος πλεονεξία, πραγματεία λόγον μὴ ἔχουσα, ἀναιδὴς ἐμπορία; qua de causa edicto Neronis adversus publicanos, primum prætores et præsides extra ordinem jura reddiderunt, ut Cornelius Tacitus scribit, deinde prætores ipsi ordinariam actionem dederunt, quæ hoc titulo proponitur, si quid publici nomine publicani, vel familia eorum vi ademisset, aut damnum injuria furtumve fecisset, intra annum in duplum *a*), post annum in simplum, quæ gravior est, quam actio damni injuria ex lege Aquilia, et mitior, quam furti, aut Vi bon. raptorum; sed non ideo tamen minus tenentur furti, aut vi bonorum raptorum, sicut raptor si apprehendatur præter actionem vi bon. rapt. etiam furti manifesti tenetur: imo vero in eo quoque gravior est hæc actio, quod si non exhibeant familiam, quæ damnum, vim aut furtum fecit, aut aliquid illicite exegit, in solidum suo nomine teneantur. Sed et pleraque alia non pertinentia ad hanc actionem, hoc titulo continentur, de vectigalium locatione, et reb. immunibus a præstatione vectigalis, et de pœna fraudati vectigalis, improfessis mercibus, et de pœna illicitarum mercium, ut et improfessæ, et illicitæ fisco committantur. Commissa sunt res, quæ ex his causis fisco vindicantur, vel crimina ipsa propter quæ vindicantur.

a) Mixta vero est; quia in duplo simplum continetur: arbitraria etiam est, quia si restituere parati sunt, veniam pœnæ consequuntur.

TIT. V. *De donationibus.*

V. lib. 8. C. Tit. 54. de donat. Tit. 55. de donationibus, quæ sub modo, vel conditione, vel ex certo tempore conficiuntur; Tit. 56. de revoc. donat. item lib. 5. Tit. 3. de don. ante nuptias, vel propter nuptias, et sponsalitiis. item sup. lib. 24. Tit. 1. de donat. inter. vir. et ux. et lib. 2. Instit. Tit. 7. de donat.

In hac diligenti actionum omnium narratione, quam in his Pandectis potissimum institui jam ante dixi, non erat omittenda hæc quæ occurrebat inspectio, an ex causa donationis aliquæ essent actiones: donatio enim hoc jure conventio non est, sed acquisitio civilis aut naturalis, ex qua de evictione, vel redhibitione nulla est actio; sed neque alia videtur esse *a*). Cæterum ex conventione adjecta donationi potest esse de evictione et præscriptis verbis, et vindicatio, et condictio ob rem dati, et actio ex stipulatu; et condictio ex lege Cincia *b*), vel exceptio. Quod supra legitimum modum facta donatio est, et actio de dolo, si forte is, qui donavit rem alienam, dolo fecerit *c*). Et est proprie donatio alienatio rei, quæ liberalitatis causa fit, hac mente, ut nullo casu recipiatur: hæc est vera, absoluta, directa donatio. Donatio causa mortis, vel sub modo, non est proprie donatio, quia accipientem obligat, *l. 9. de rebus cred.*

a) Hinc illud Arnulphi Lexoviensis Episcopi Ep. 58. In rebus donatis nec quanto minoris, nec redhibitoria actio locum habet, sed omnem actionem exceptio spontaneæ liberalitatis excludit.

b) Si quid ultra ducentos aureos donatum esset, ut dictum *sup. ad leg. Falcid.*

c) Utique enim beneficio adjuvari nos oportet, non decipi, *l. 17. In commodato. § Sicut. D. commod.*

TIT. VI. *De mortis causa donationibus, et capionibus.*

V. lib. 8. C. Tit. 57. de donat. causa mortis.

Donatio causa mortis est liberalitas, quæ ita fit, ut non nisi morte donatoris confirmetur, qua de causa legato comparatur *a*), et donatario res ita donata, mortuo donatore, ipso jure acquiritur etiamsi tradita a defuncto non fuerit, *l. 2. de Publ. in rem act.* et pœnitentia revocatur *b*), sicut legatum, et lege Falcidia minuitur; et si res tradita non sit a donatore interdicto. Quod legatorum, continetur, continetur etiam actione Fabiana *c*). Mortis causa capio legato non comparatur, et est acquisitio, quæ propter mortem alterius obveniens alio nomine non appellatur, ut si moriens legaverit Titio fundum sub conditione *d*), si dederit Gajo decem, eam pecuniam Gajus capit mortis causa, non jure legati, vel fideicommissi, vel donationis mortis causa: hæc enim peti possunt: mortis causa capionis petitio non est, et ex his Falcidia detrahitur, non ex mortis causa capione: atque ideo male in *l. In quartam. ad leg. Falc.* Sed et quod implendæ conditionis causa fideicommissum hæredi datur, etc. Diversa enim hæc sunt, Fideicommissum, et mortis causa capio, nec cadere simul in eandem speciem possunt, ac præterea versus ille παρέγγραπτος est *e*).

a) In multis, non in omnibus, et ob id Justin. tit. de donat. alt. legatis per omnia fere connumerari: quo loco Acc. plures differentias proponit. Alias Cujacius tr. 1. et 2. ad Africanum ad *l.* 22. et 23. *hoc. tit.*

b) Ut possit hæres revocare possessionem sine voluntate sua apprehensam, ut sibi adepta possessione Falcidiam servet per retentionem. Igitur cum dicitur in *l. 1. §. 5. Si quis. inf. quod. legatorum*, si quis ex mortis causa donatione possideat, cessare hoc interdictum, ad eum casum est restringendum, quo vivo defuncto, translata erat possessio rei donatæ in ipsum donatarium, quod ipse Cujacius admittere videtur *l.* 8. *Obs. cap.* 2.

c) De eo dictum *sup. tit. 5. lib.* 38.

d) Ratio fuit exposita supra tit. de condit. et demonst. id est, *l.* 35. *tit.* 1.

e) In eadem sententia est ipse Cujacius *l.* 8. *Obs. cap.* 4. et *l.* 2. *Resp. Papin. ad l.* 41. *h.* 1. ubi hunc eundem versum ait abesse a Pandectis Florentinis, et in Basilicis etiam deesse. Sed vix est admittendum, ut quicquam obsit vulgata lectio, et retentus ille versiculus, ut etiam plerique omnes vulgarem lectionem tuentur. Ut vero omnium ingeniis

nobilitata quæstio, et plurimorum commentariis vexata, commodissime discingatur, fatendum est, ea mortis causa capionibus non detrahi Falcidiam ab eo in cujus persona debuit impleri conditio a Gajo, ea specie relenta, quam hoc loco posuit Cujacius. Fatendum quoque illud est, quod conditionis implendæ causa capit hæres, id est, mortis causa, in Falcidiam ei non imputari, sed ea supra Falcidiam habere. Sed ibi distinguendum, ubi Cujacius non distinguit. Quod implendæ conditionis causa hæredi datur, imputat hæres in quartam; hoc verum est, si a legatariis, vel a singularibus fideicommissariis illud accipiat. Tunc enim, id non ut hæres, sed ut quilibet capit, et quemadmodum, si in persona extranei esset implenda conditio, ab eo Falcidia non deduceretur: ita cum in persona hæredis implerí conditionem voluit testator, id in quartam imputare non debet. Aliquando aliquid hæres accipit ab eo ipso, cui universale fideicommissum debet, cuive hæreditatem restituere jussus est sub conditione dandi (ad quam speciem est referendum, quod est in d. vers. sed et quod implendæ, d. l. In quartam) cum id non videatur alio jure sumere, quam hæreditario, et id accipiat, ut hæres, non ut alius quilibet (quandoquidem non alius potest ejusmodi fideicommisso gravari, quam ipse hæres) consequens est, ut id imputet in quartam: quod eo magis est admittendum, quod ab eo ipso quartam detrahat, a quo invicem aliquid accipit: quod quoties intercedit, ea etiam quæ non imputantur in Falcidiam, compensari solent, *l. 22 Nesennius, in pr. D. ad leg. Falcid. l. Filium quem. 25. C. famil. ercisc.* Quinetiam in *l. 93. 3. Acceptis, eod. t.* hæres qui acceptis centum a Mævio eidem hæreditatem restituere jussus est, non ob aliam rationem illa centum in quartam non imputat, quam quia ipse hæres, eadem post mortem suam alii restituere rogatus est: igitur cessante hac ratione cederent pro quarta, aut in quartam imputarentur, licet in eadem specie mortis causa, id est, conditionis implendæ gratia, (nam hæc duo tero in jure idem efficiunt) capi dicantur. Nec quicquam facit quod in d. l. 93. proponitur, quod centum illa, quæ accipiebat hæres a fideicommissario, quartam bonorum efficiebant, ea quo ipse Cujacius *l. 20 Quæst. Papin.* ubi *d. legem* 93. interpretatur, vult esse speciale in eo casu, ut pro Falcidia cedant, quo casu nulli ea restitueret, licet mortis causa, id est, conditionis implendæ gratia accipiantur: illud enim nullam habet idoneam rationem; cum enim sit eadem proportio partis ad partem, quæ totius ad totum, et e contra, *l. 76 Quæ de tota. D. de rei vind.* non occurrit cur potius hæredi pro Falcidia cedat summa, quam accipit a fideicommissario mortis causa, et conditionis implendæ gratia, quando eadem summa cum quarta parte bonorum concurrit, quasi imputetur in Falcidiam, partemve ejus faciat, quando quartam bonorum non efficit. Et vero, quod hæres jussu testatoris accipit a fideicommissario, ut conditioni dandi fide commisso adscriptæ pareatur, ut videtur semper accipere pro pretio hæreditatis, non tantum figura conditionis. Itaque illa verba, *l. 30. In ratione. §. Tametsi. D. ad leg. Falcid.* (quia non conditionis implendæ causa, sed quodammodo pro pretio inferre jussi sunt) sic sunt accipienda græco more, non tantum conditionis, etc. (ut in *l. 20. de acq. hær.* non esse facti, quam animi, id est non tam facti, quam animi) cujusmodi formulas loquendi in jure plures notavit Antonius Augustinus vir multis nominibus ab ipso Cujac. commendatus, *l. 2. Emend. c. 1.* et *l. 4. c. 8.* Sunt etiam accipienda verba *d. §. Tametsi*, non Ϛετικῶς, sed συγκριτικῶς, ut scilicet etiam conditionis implendæ gratia accipere aliquid a fideicommissario dicatur, sed magis tamen quasi pro pretio hæreditatis. Priorem vero sententiam adjuvant verba d. l. Quartam: nam ubi Marcianus definivit hæredem generali fideicommisso gravatum, qui accepta, se veluti ea hæreditate præcepta pecunia, restituere eandem hæreditatem jussus est, eam in quartam Falcidiam imputare: adjicit deinde in d. v. *Sed et quod implenda*, idem obtinere in eo hærede, qui sub conditione dandæ a fideicommissario pecuniæ restituere hæreditatem jussus est, ut scilicet id, quod eo modo accipitur, hæres etiam in Falcidiam imputare debeat. Nox ne temere id quisquam intelligere de eo omni, quod implendæ conditionis causa hæredi datur: in vers. *Si quid vero*, qui sequitur, subinfert jurisconsultus, quod conditionis implendæ causa accipit hæres a legatariis (eadem fideicommissariorum singularium ratio) in Falcidiæ computationem non venire. Et serva quod ait (a legatariis) πρὸς δ ἀντοίκην superioris enuntiati, ut scilicet separaret id quod accipit hæres a fideicommissario universali: nam si generaliter aut indistincte quodcumque accipit hæres conditionis implendæ causa in Falcidiam non imputaretur, non oportuit jus speciale inducere in eo, quod capit hæres a legatariis, sed generaliter definire quodcumque conditionis implendæ causa accipit, in Falcidiam non imputari. Ex his concludendum, aut juris civilis fallacem esse omne disciplinam, aut veram esse hanc enarrationem d. §. *Sed et quod implende*, qui non modo genuinus est, sed abesse a d. l. In quartam, propitia jurisprudentia non potest. Invitus jam bis terve adnotandi leges sum prætergressus, erumpente nec habenas audiente stylo. Illud etiam ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ, ut cum Homero loquar, quod paulum interquiescente justi obsequii, et pudoris ratione, a mente Cujacii discessi, cui animus omnis, vel adversis gratus, et benevolentia natus, omnem civilis philosophiæ curam, et culturam debet acceptam ferre. Hoc nimirum exegit, ut reor, veritas, cui, ut inquit Tertullianus, nemo præscribere potest non spatia temporum, non patrocinia personarum, non privilegia regionum. Alioquin et a Celso patre dissensit Celsus filius, id est, a maximo JC. summus JC. nec ideo officia pietatis, et justa paternæ majestati debita obsequia neglexisse censetur, quæ religiose colenda esse ipsa legum scientia sancte præcepit. Quin a Celso filio Ulp. stetit, quia ejus sententia quam patris eidem Ulp. visa est verior, *l. 3. §. Sed si servus. D. de cond. causa data caus. non sec.*

LIBER XL. DIGESTORUM.

TIT. I. *De manumissionibus.*

V. lib. 1. Instit. Tit. 5 de libertinis.

Post hæc tractaturus de præjudicialibus actionibus *a)*, quibus quæritur servus quis an liber, libertinus an ingenuus sit, non de liberis agnoscendis, de qua e re nata jam antevertit dicere lib. 25 altius rem orditur: et quia manumissione fiunt libertini, more suo generalem in primis titulum exponit, De manumissionibus, quo declarat, qui manumitti, vel manumittere possint, et apud quos. Manumissio est datio libertatis.

a) Præjudicium, sive præjudicialis actio quænam sit, jam Cuj. dixit *sup. t. de lib. agnosc.* Videndus etiam Index actionum.

TIT. II. *De manumissis vindicta.*

V. lib. 7. C. Tit. 1. de vindicta libertate, et apud consilium manumissione

A genere transit ad species manumissionum, scilicet, quæ justam libertatem tribuunt *a)*, sublata a Justiniano jam latina, et Dedititia libertate. Una est vindicta, quo nomine significatur festuca, cujus impositione apud magistratum, qui legis actionem habet, servi ad civitatem Romanam perducuntur, sicut festucæ ablatione, id est, ramo ex arbore detracto vindiciæ *b)* sumebantur olim, ac per hanc causam imago quædam vis possessori fiebat, ut per lapilli jactum aliis in causis *c)*, qua ex re possessori erat interdictum Unde vi, imo et, Quod vi aut clam, *l. Nam et si ramos. quod vi aut clam* et hanc quidem manumissionem, quæ vindicta fit. Ovidius intellexit illo loco,

Te quoque servati modo quam vindicta redemit,
Quis ferat?

a) Fuere autem tres modi acquirendæ justæ libertatis: Censu, cum in libera republica a censoribus lustralis census agebatur, cujus toties mentio repetita apud Titum Livium: tum enim si jubente, vel consentiente domino servus nomen suum in censum, id est, tabulas censorias detulisset, fiebat civis Romanus, et servitutis vinculo solvebatur. Qua de re est etiam insignis locus apud Dositheum, in fragmentis Grammaticæ, quæ Theodosiano Codici subjecta sunt. Vindicta, cum virgulam quandam lictor capiti servi, qui manumittebatur, imponebat et eundem servum in libertatem vindicabat, apud magistratum solemnibus verbis adhibitis, hæc virgula, sive festuca, vindicta appellatur. Demum testamento cum dominus servo suo libertatem dabat: ea de re Cicero in Top. et ibi Boet. *in Comment. l. 1. Ulp. in Fragm. Theoph. in paraphrasi t. de libertinis, in fi. Cuj. in Par. C. h. t.* et alii plerique. Qui per epistolam, vel inter amicos erant manumissi, non fiebant cives Rom. et justam libertatem non adsequebantur, nisi vindicta rursus apud magistratum manumitterentur. Plinius Secundus *l. 7. Epist. ad Fabatum*, ubi de Proconsulis transitu; Spero, imo confido facile me impetraturum, ut ex itinere deflectant ad te, si voles vindicta liberare quos proxime inter amicos manumisisti. Sed hoc non licebat, nisi et servus, et dominus, uterque esset annos natus triginta, ut docet Th. d. loco, ad quod pertinent verba Inst. de libert. in fi. ubi dicit se libertos omnes donasse civitate Romana, nullo nec ætatis manumissi, nec domini manumissoris, nec in modo manumittendi discrimine habito.

b) Vindiciæ, id est, possessio, unde ex *l. 12. tab.* vindiciæ dantur secundum libertatem, id est, is qui de suo statu litigat, lite pendente pro libero habetur, et in alio capite ejusdem legis, qui in jure manum conferunt, utrisque superstitibus (id est, testibus) vindicias sumunto, id est, in possessionem eunto. Vide Cujac. in *Parat. C. ad tit. de rei vind.* Marcilius in collecta *legis 12. ab cap.* 11. 12. et 13. et alii ejus legis enarratores. Budæus ad *l. 2. D. de orig. ju.*

c) Veluti in novi operis nuntiatione, *l. 6. §. Sciendum. si serv. vind. l. 5. §. Meminisse. sup. de novi op. nunt.*

TIT. III. *De manumissionibus, quæ servis ad universitatem pertinentibus imponuntur.*

V. lib 7 C. Tit 9 de servis reipub manumittendis.

Et vindictam hoc titulo jure imponi docet servis universitatum, collegiorum puta, aut municipiorum, aut decuriarum, quamvis incerta sint corpora, per actores earum forte ex lege Vettilibia, quod tamen privati per procuratores suos exequi non possunt *a*), idque congruit cum *tit.* 3. *lib.* 38.

a) Quia scilicet manumissio est legis actio, quæ per procuratorem expediri non potest.

TIT. IV. *De manumissis testamento.*

V. lib 7. C. Tit. 2. de fideicommissaria manumissione.

Altera species adipiscendæ justæ libertatis io hoc titulo demonstratur, si quis nominatim justo testamento manumissus sit. Nominatim ex lege Caninia *a*). Omittit manumissionem, quæ censu fiebat *b*), quia desierat esse in usu, et cæteras, quibus non dabatur justa libertas: quanquam et earum non desint vestigia in his libris, ut manumissionis per epistolam. *l. Qui absenti. de acq. pos.*

a) Aliquid de ea adnotatum *sup. tit. ad leg. Falcid.*
b) V. quæ supra tit. 2. hujus libri.

TIT. V. *De fideicommisssariis libertatibus.*

V. lib 7 C. Tit. 4.

Superior titulus est de directa libertate, hic de fideicommissaria, codicillis, vel testamento relicta, de qua referuntur pleræque Constitutiones Principum, et SC. veluti Rubrianum *a*), Vitrasianum *b*), Dasumianum *c*), Articulejanum *d*), Juncianum *e*): et Juncianum, a Consule Junco, corrupte legebatur antea, Vinco, atque etiam hodie Juvenalis Satyra nescio qua, et in Lampridii Commodo, Juncto.

a) Illo inductum est, ut si hi a quibus libertatem fideicommissariam præstari oportet evocati a prætore adesse noluissent, eodem jure libertas esset, ac si directo data esset, l. 26. §. *Subeuntum. h. t.*

b) Hoc SC. ad id pertinet, ut si quidam ex hæredibus rogati sint servo testatoris dare libertatem, et unus ex hæredibus, qui non est rogatus infans sit, ita ut vendere partem suam illis, qui libertatem fideicommissariam servo debent, non possit, tunc pars ejus aliorumve æstimetur, ac libertate præstita servo cohæredes fideicommissaria libertate gravati pecuniæ debitæ nomine perinde teneantur, ac si ex causa judicati cum his ageretur, l. 30. §. *Si plures eod.*

c) Quo Senatus constituit, ut si ex justa causa absit qui debet fideicommissariam libertatem, perinde competat libertas, ac si, ut oportet, ex causa fideicommissi servus manumissus, esset *l. Neque.* 36 l. *Non tantum* 51. §. 5. *eod.*

d) Cautum est eo SC. ut cum in provinciis de præstanda libertate fideicommissaria ageretur, præsides provinciæ cognoscant, licet hæres non sit ejus provinciæ, *d. l.* 51. §. 7. *Sed Articulejano.*

e) Illud est de servo proprio, quam hæres manumittere rogatus est, ut ex quacomque causa dominus absit, servus ad libertatem perveniet, *d. l.* 51. §. 8. *Sed si non. hoc. tit.*

TIT. VI. *De ademptione libertatis.*

Tantus fuit olim favor libertatis, ut semel data testamento vel codicillis adimi non potuerit, sed hodie potest, si tamen adimatur nominatim, sicut data est, *l. Si servus. sup. tit. prox. l.* 40. §. *ult. de man. test.* et non a semetipso *a*), *l.* 43 §. *pen. de lib. et. post.*

a) Id est, cum servus ipse institutus est ex parte, vel ex asse, et liber esse jussus est: nam ut id quod legatur, ab ipso hærede legatur, ita quod enfertur, ab ipso adimitur. At natura non patitur, ut se quis sibi aut a se aliquid adimat.

TIT. VII. *De statuliberis.*

Multum interest dixeris statuliberum, an statim liberum, et in *l. pen.* §. *ult. C. de nec. serv. hær. inst.* placet vetus scriptura, Quatenus in suspenso fiat libertas, nec statim liber intelligatur, et contra l. 33. infra. Qui et a quibus man. rectius Flor. statuliber, quam statim liber: sunt enim statuliberi, hi, qui statim liberi non fiunt, sed ex die aut conditione; vel potius, Testamento aut codicillis confirmatis directo manumissi in diem, vel conditionem: nec enim sunt statuliberi qui per fideicommissum manumittuntur in conditionem, vel in diem, *l. Ejus servi. ad leg. Falc. l. 59 de man. test. l. In bello.* §. *Si statuliber.* adhibito §. *Si fideicomm. de capt. et postl.* Manumissio quoque vindicta sub conditione vel ex die non fit, ut tutela, quæ testamento recte datur, sub conditione vel in diem, sed non a magistratu *a*). Vel statuliberi, qui sunt in spe libertatis. Superiores tituli sunt de libertate: hic de statulibertate.

a) Ratio differentiæ forte illa, quod quæ a judice proficiscuntur pendere non debeant, cum incerta, et imperfecta judicis actio esse non debeat, l. 35. *Non quemadmodum. D. de jud. l.* 1. §. *Biduum. D. quando appell. sit.* Deinde etiam, quia actus legitimi non recipiunt conditionem neque diem. At datio libertatis, quæ vindicta fit, et tutela dative, quæ a magistratu venit, actus legitimi sunt: et omnimodo de tutela honoraria, sive ea, quæ a magistratibus datur, lex Legitimi. Inf. de reg. ju. accipienda est, non de testamentaria.

TIT. VIII. *Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt.*

V. lib 7 C. Tit. 13 Quibus ex causis. servi pro præmio libertatem accipiunt.

Sine manumissione liberi, id est, libertini sunt, qui ipso jure liberi fiunt ex SC. vel Constitutione aliqua, quorum exempla suppeditat hic titulus.

TIT. IX. *Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt, et ad legem Æliam Sentiam.*

V. lib 1. Inst Tit. 6 Quibus ex causis manumittere non licet, lib 7. C Tit. 10. de iis qui a non dominis manumissi sunt Tit 11. Qui manumittere non possunt, et ne in fraudem creditorum manumittatur: Tit. 12. Quiqnon possunt ad libertatem pervenire

Contra. manumissione liberi non fiunt servi relegati, si in urbe morentur, pignori dati; et qui a domino extorserunt libertatem, et qui testatoris, vel venditoris, vel præsidis jussu prohibiti sunt manumitti, et ex lege Julia manumissi a muliere dimissa, et adulterii rea intra sexagesimum diem *a*), et ex lege Ælia Sentia manumissi, a minore xx. annis, citra concilium *b*), et manumissi in fraudem creditorum, vel patronorum. Sed et alia legis Æliæ Sentiæ capita notantur in hoc tit. ut jus patronatus, quod ex lege Julia, et Papia venit, amittatur, si patronus libertam jurejurando adigat, stipuletur ab ea ne nubat, idemque si libertum: vel si obligaverit sibi libertum, in hoc, ut operarum mercedem accipere, ut sit actio ingrati adversus libertos. Quinque igitur ad summam, et tria posteriora repetita ex lib. 37. tit. pen. et ult. Sed et magna pars bujus tituli repetita videtur ex primo: nisi quod hic aliquanto amplius explicatur, qui et quibus ex causis manumittere non possunt.

a) Idque ita provisum, ne posset servos suos a quæstione subducere. Dicit (intra centesimum diem) quia id spatii marito datum est, ut possit jure mariti accusare, id est, citra inscriptionis vinculum, et calumniæ metum, *l. 37. Auxilium.* §. 1. *D. de min.*

b) Id est, causa non cognita apud concilium, sive conventum juridicum, prætore scilicet in jure pro tribunali sedente, adsidentibus quinque senatoribus et quinque equitibus, in provinciis vero præside, vel proconsule, adsidentibus viginti recuperatoribus, qui judices erant rerum privatarum, ut docet *Theophil. in tit. Inst. quib. ex causis man. licet. vel non. et Ulp. in Fragmentis tit.* I. Justinianus autem, anno decimoseptimo impleto, et decimo octavo cœpto, citra causæ cognitionem ullam quemlibet manumittere servos suos posse primum constituit. §. fin qu. ex cau. man. non licet, in Istit. Mox etiam N. 119. eadem ætate, qua minor testari potest, manumittere etiam potest, id est, annos natus quatuordecim, quod ad eam speciem manumissionis tantum pertinet, quæ testamento fit, quandoquidem illa minoribus obesse non potest, cum libertas tantum post mortem eorum competat. At quæ inter vivos, ipsis obesse potest, si videlicet, ut ea est ætas fraudibus obnoxia, et ejus consilium infirmum, servos sibi necessarios delinimentis eorum corrupti manumitterent.

TIT. X. *De jure aureorum annullorum.*

V. lib. 6. C. Tit. de jur. aur. ann. et natalibus restituendis

Regulariter servi manumissione libertini fiunt, sed uno casu etiam jura ingenuitatis habent, salvo jure patronatus, ut puta si jus annulorum aureorum a principe impetraverint, id est, equestrem dignitatem aut beneficium equestri dignitate compar a), hac enim dignitate quæsita, deponebant ferreum annulum: sumebant aureum. Papinius III.

Atque idem in cuneos populus cum duxit equestres
Mutavitque genus, levaque ignobile ferrum
Exuit.

Et ob id libertinus in Arriani Epicteto III.

[illegible]

a) Vid. ipse Cujac *lib. 7. Obs cap.* 15. Ex Justiniani N. 78. jam libertini non egent hoc beneficio, quia jura ingenuitatis nanciscuntur, jure patronatus illæso.

TIT. XI. *De natalibus restituendis.*

Altero autem casu non jura tantum ingenuitatis sed ingenuitatem plenissimam habent, et jus patronatus estinguitur a) puta si a principe natalibus restituti fuerint, quandoquidem eis natalibus restituuntur in quibus homines fuerunt nondum neque naturali, neque civili jure descripto, *l. Imperialis. C. de nupt*:

a) Qui jus aureorum annulorum obtinuit, imaginem tantum, non statum ingenuitatis obtinet, *l. un. C. ad leg. Visell.* qui autem natalibus restituuntur, ingenuus fit, et ideo patrono reverentiam non debet, et potest eum in jus vocare, venia non impetrata, quod non potest qui jus aureorum annulorum habet, *l.* 10 *Sed si.* §. *Sed si jus. D. de in jus voc.*

TIT. XII. *De liberali causa.*

V. lib. 7. C. Tit. 16. et 17. de adsertione tollenda

Vix tandem in hoc titulo proponuntur præjudiciales actiones: liberalis enim causæ cognitio, aut præjudicialis actio est de libertate aut de servitute, de ingenuitate, aut de libertinitate, de qua majores judices cognoscunt a); et de libertate quidem agit non is tantum, qui proclamat in libertatem, sed et alius fere quilibet, eo invito b). Proponitur etiam in hoc titulo actio in factum pœnalis adversus eum, qui sciens pro servo venit, quæ emptori ignoranti jure prætorio competit c).

a) Et hac ratione de liberali causa compromisso facto arbiter recte non compellitur sententiam dicere, *l.* 32. *Non distinguemus.* §. *De liberali. D. de receptis arb.* Cæterum de ordinatione liberalis causæ videndus ipse Cuj. *l.* 10 *Obs. cap.* 23.

b) Quia scilicet quodammodo causa libertatis publica est, et popularis et inde interdictum de homine libero exhibendo populare quoque est, *inf. lib.* 43 *tit.* 29.

c) Et est in duplum mixta, quia in duplo simplum pretii, quo venit liber homo, continetur: est etiam temporalis intra annum, ut omnes prætoriæ, et privatæ famosam eam esse palam jurisconsulti non definiunt; certe ad doli actionem, quæ famosa est, aliqua ratione accedit.

TIT. XIII. *Quibus ad libertatem proclamare non licet.*

V. lib. 7. Cod. Tit. 18. Qu. ad lib. procl. non licet. et de rebus eorum, qui ad libertatem proclamare non prohibentur

Quibus dixit superiore titulo denegari præjudicium libertatis, ut adjungat alios, utque de illis tractet plenius, specialem titulum facit de his, quibus denegatur proclamatio ad libertatem, id est, præjudicium, cui inde leges, ut opinor, proclamationis nomen dederunt, quod iteraretur ter quaterque a). Martialis, *Hoc si ter quaterque clamitaris* et in *l.* 1 *C. de ads. tol.* horum verborum loco, *secunda et tertia vice*, Græci habent [illegible]. Petitio in servitutem non iteratur, *l.* 1. *C. de lib. cau.*

a) Inde secunda assertio. V. Cuj. ad *l.* 5. *Sent. Pauli, tit.* 1

TIT. XIV. *Si ingenuus esse dicetur.*

Vide lib. 7. C. Tit. 14. de ingenuis manumissis

Quam rem etiam attigerat tit. 12. eam specialiter resumit isto, hoc est de ingenuitate præjudicium, et de libertinitate, quasi ille magis fuerit de libertate, et de servitute, et SC. de bonis eorum, qui agnitis natalibus ingenuitatem repetierunt, restituendis ei cujus familia exierunt, vel secum auferendis.

TIT. XV. *Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur.*

Vide lib. 7. C. Tit. 21.

Sequitur in hoc titulo aliud SC. ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur, in deteriorem conditionem a). Malo dicere quæratur, quam retractetur: quamquam et hoc quoque rectum sit tam enim recte dicitur retractari status, de quo nunc primum quæritur, quam is de quo litigatum et pronuntiatum est ante: sed hoc posteriore sensu, cujus de statu vivi pronuntiatum est, ne intra quinquennium quidem retractari, eo mortuo, potest: priore sensu potest. Sed et post quinquennium in honestiorem conditionem, non in deteriorem. De statu autem vivorum quæritur semper. At post quinquennium sententia non retractatur in deteriorem conditionem: *l. 11. de ju. an. aur. l. 29 §. ult. de li. cau.* nisi causa prior acta sit, ignorante patrono, *l. 1. et pen. sup. tit. prox.* In honestiorem, ut opinor, retractari potest b). Et consequenter post manumissionem videretur esse admittenda de statu quæstio, sine præscriptione quinquennii, quasi honestior; atque ita a Justin. constitutum est. hoc jure obstat præscriptio quinquennii, nisi extra ordinem subvenerit princeps c).

a) Id est, ne status ejus, qui ut liber et ingenuus vixit, in controversiam ducatur quasi servus, aut libertinus fuerit: neve quæ ut ingenua vixit, ancilla fuisse arguatur; quod fit plerumque propter bona, aut liberos, aut propter utrumque, in his propter defuncti aut defunctæ statum, aliquo dominium vindicante. Hoc autem introductum fuisse a Marco Antonino Philosopho testatur Julius Capitolinus in ejus vita.

b) Id est, ut de ejus statu, qui quasi servus, aut libertus vixit etiam post quinquennium possit quæri, quasi liber, et ingenuus fuerit quod plerumque necessarium est propter liberos.

c) Id est, si quis quasi servus manumissus esset, et per quinquennium ut libertus vixisset, postea non poterat in ingenuitatem proclamare, nisi id ex magna causa permitteret princeps. Itaque

quod dicitur tit. de ingenuis apud Just. sæpissime rescriptum, natalibus non officere manumissionem, id intelligendum, si liber homo, qui manumissus erat tanquam servus, et postea in ingenuitatem vult proclamare, per quinquennium in statu libertinitatis non sit moratus. Justin. autem hanc quinquennii præscriptionem sustulit, *l. 6. C. ubi causa status.* Sed cur ei, qui quasi libertus vixit opponi potuit præscriptio quinquennii, si postea vellt in ingenuitatem proclamare, cum etiam sexaginta ann. præscriptio non possit opponi ei, qui jamdiu in servitute moratus est, quo minus ad libertatem, et ingenuitatem possit proclamare, *l. 6. C. de præs. quæ pro lib. non contra lib. op.* Ratio est, quia is, qui in statu libertinitatis manet, salvam libertatem habebat, etiamsi post quinquennium in ingenuitatem proclamare non posset. At qui pro servo est habitus, et possessus est, omnino damnum libertatis pateretur, si præscriptione temporis cujuscumque impediretur in libertatem vel ingenuitatem proclamare.

TIT. XVI. *De collusione detegenda.*

V. lib. 7. C. Tit. 20.

Est etiam in hoc titulo aliud SC. quod Ninnianum dicitur, *l. 11. C. eod.* (sic habent Basilica) ut qui colludente domino, vel patrono ingenuus pronunciatus est, servus aut libertus fiat ejus, qui detexerit collusionem intra quinquennium. Collusio est sub specie litis lusus veluti quidam inter duos litigatores id agentes ex compacto, ut unus sinat se vinci ab altero, Græce συνδυασμός

LIBER XLI. DIGESTORUM

TIT. I. *De acquirendo rerum dominio.*

V. lib. 2. Instit. Tit. 1. de rer. divis. et acquirendo ipsarum dominio

A præjudicialibus actionibus transiturus ad interdicta, quæ instar actionum habent, et actiones appellantur sæpe, et hodie conversa in actiones sunt, repetit rem suo more aliquanto longius. Et quia plurimum interdicta de possessione sunt, de possessione primum agere instituit. et rursus possessionis, et dominii; quia frequens collatio distinctioque est, et per possessionem plerumque dominium acquiritur, et interdicto de possessione præparatur et ordinatur causa de jure, vel dominio: declarat ante omnia quibus modis jure gentium, vel jure civili dominium acquiratur, et per quas personas. Dominium est proprietas rei *a*): sed per abusionem etiam dominium ususfructus, et dominium possessionis dicimus.

a) Vulgo dominium definitur hoc modo, Dominium est jus de re corporali perfecte disponendi, aut vindicandi, nisi quid lex, aut conventio prohibeat. Jus dicitur, id est, facultas, vel potestas. Mentio fit rei corporalis, quia rerum incorporalium proprie dominium non est, et ideo nec traditionem recipere dicuntur, *l. 43. Servus §. 1. h. t.* at hæ tamen aliqua ratione possunt vendi, et distrahi, quemadmodum solent hæreditas, actio, servitutes rusticorum vel urbanorum prædiorum, et cætera ejusmodi, in quibus patientia pro traditione est, *l. 1. §. ult. D. de ser. rust. præd.* Adjicitur (perfecte disponendi, aut vindicandi) quibus verbis duo præcipui effectus dominii designantur. Primus est ut unusquisque rei suæ sit moderator, et arbiter, *l. In re. C. mand.* id est, ut eam possit vendere, alienare, pignori dare, donare, testamento relinquere, et quacumque ratione illam a se dimittere. Secundus est, ut si quo casu rem nostram amiserimus, et sine consensu nostro ad alium sit translata, eam possimus repetere, et quasi manu injecta vindicare. Postrema definitionis verba sunt (nisi quid lex, aut conventio prohibeat) quibus excluduntur eæ personæ, quæ licet rerum suarum dominium habeant, liberam tamen earum non habent administrationem, lege id prohibente; quales sunt pupilli, minores viginti quinque annis cum curatores habent, furiosi, prodigi, ii quibus bonis est interdictum, et alii ejusmodi, qui liberos contractus habere legibus prohibentur. Demum verbum (conventionis) eos designat, qui res suas pignori dederunt, vel locaverunt, qui licet rerum suarum domini sint, tamen eas distrahere cum effectu non possunt, dum adhuc vinculum pignoris durat, aut nondum tempus locationis prætericit: quasi ejusmodi præcedens conventio eos prohibeat res eas pignori datas, aut locatas in præjudicium conductoris vindicare, aut alii cuicumque concedere, ne vel exceptione doli mali repellantur, vel de re, pacta conventionis fide, postmodum conveniantur.

TIT. II. *De acquirenda vel amittenda possessione*

V. lib. 7. C. Tit. 32. de acquir. et alienanda posses.

Placet definitio Ælii Galli. Possessio est usus rei, si modo usum accipias pro detentione, sive, ut in his libris scriptum est, duobus locis, detentatione, non pro eo, quod Græci χρῆσιν dicunt: ab usu enim hujusmodi plurimum possessio distat. Plures eandem rem pro solido possidere non possunt *a*), uti ea pro solido possunt. Servitutes, et forum non possidemus, eis utimur tamen: et hic usus in servitutibus, quia tangi non possunt, pro possessione est. Acquiritur autem possessio corpore, et animo; Amittitur etiam solo animo, non corpore solo, quia animo retinetur sive proposito, ut loquitur *l. 47. alibi*, voluntate, affectione, Græci etiam varie, ψυχῇ, λογισμῷ, διαθέσει, προαιρέσει. Dominium longe aliter, potest enim acquiri ipso jure *b*), et non amittitur nudo animo.

a) Ea tamen de re dissensus fuit inter auctores, id est, inter Proculianos, et Sabinianos, ut ipse Cuj. docet *l. 9. Obs. c. 32.* et *l. 18. c. 24.* Possessio autem duplex: una civilis, qua apprehenditur et possidetur ex justa causa acquirendi dominii, ab eo qui se dominum credit, quod fit in re ex causa emptionis, donationis legati alicut tradita: naturalis quæ solo corpore consistit, non jure dominii, ut in eo, qui vi, vel clam, vel precario, aut tanquam usufructuarius, aut creditor possidet: idem Cujac. *d. l. 9. Obs. cap. 33* et *lib. 18 cap. 24.*

b) Exemplum in eo est, quod adita hæreditate vel legato dominium transit ad legatarium, l. A Titio. D. de furt. licet possessionem non apprehenderit, et rerum quoque hæreditariarum dominium ad hæredem transit, licet nondum eas apprehenderit: et possessio etiam jure Francico, licet res hæreditarias non apprehenderit. Ita quodcumque servus acquirit, ejus dominium ad dominum invitum, et ignorantem ipso jure transit: nec id possidet tamen dominus, nisi sciat, aut ejus nomine servus possessionem apprehenderit, excepta causa peculiari, ex qua etiam, ignorantibus dominis, possessionem servi acquirunt, *l. 1. §. 7. Item acquirimus. hoc tit.* Vid. Cujac. *l. 24. Obs. cap. 9.*

TIT. III. *De usurpationibus et usucapionibus.*

V. lib. 7. C. Tit. 31. Communia de usucapionibus · Tit. 31. de usucapione transformanda, et sublata differentia rerum mancipi, et nec mancip.

Per possessionem acquiri dominium hic titulus demonstrat: nihil enim aliud est usucapio quam acquisitio dominii per possessionem prolixam, et justam, vel acquisitio per usum, *l. 23. §. ult. ex quibus cau. maj.* quæ plenum jus tribuit, *l. 17. in fin. de rei vind.* ex XII. tab. atque ideo vetustissimum jus esse dicitur bonæ fidei possessoris, *l. In bello. §. Si quis servum. de capti. et postl.* et usus nonnunquam, *l. Deducta. §. Antea. ad Treb.* et possessio, ut *l. Cum miles.* et *l. Denique. ex qui. cau. ma.* ex qua efficitur πλοκή elegans *a*), possessionem sine possessione non consistere, aliud enim possessio in initio, aliud postea significat. Usucapioni contraria est usurpatio: est enim usucapionis interruptio, quæ fit amissa possessione ante tempus complendæ usucapionis finitum, vel interpellatione, aut usu domini: a Græcis definitur, ῥῆξις τοῦ χρόνου ἤγουν τομὴ καὶ διακοπή.

a) Est autem figura quædam ubi vocabulum in oratione bis positum aliam in uno, aliam in altero loco significationem habet, ut hoc loco, possessio, initio sumitur abusive pro usucapione, postea sumitur proprie pro detentione, quæ est ex justa causa acquirendi. Πλοκὴν similem observavit Cuj. in *l. Pacta. D. de contr. empt.* et *l. 4. D. de edendo, l. 14. Obs. cap. 28.* Est etiam similis in *l. 5. D. sol. matr.* in constituendi verbo: nam primum dos constituta dicitur, id est,

promissa: deinde prædium dotale constitutum, id est, traditum. Est item alia in *l.* 14. *Quæritur.* § 5. *Mulierem. D. de ædil. edict.* mulier, quæ ita arcta est ut mulier fieri non possit, sana non est.

TIT. IV. *Pro emptore.*

V. lib. 7. C. Tit. 26. de usucap. pro empt. vel transactione

Sequuntur tituli, id est, causæ possessionum, quas proposuerat generaliter *tit. 2. l. 3. §. ult* nunc singula exequitur. Pro emptore, id est, quasi emptor possidet, qui ex causa emptionis, vel ex negotio emptioni proximo rem nactus est.

TIT. V. *Pro hærede, vel pro possessore.*

V. lib. 7. Tit. 29. de usucap. pro hærede.

Titulo pro hærede, vel pro possessore possidet, qui ex causa hæreditatis, vel bonorum possessionis rei incumbit.

TIT. VI. *Pro donato.*

V. lib. 7. C. Tit. 9. de usucap. pro donato

Titulo pro donato possidet, cui causa possidendi donatio est.

TIT. VII. *Pro derelicto.*

Et similiter titulo pro derelicto possidet, qui rem a domino vel possessore derelictam occupavit *a)*.

a) Sed si dominus sit is qui dereliquit, statim dominus sit qui occupavit, §. *fin. de rerum divis. apud Justin. l. 5. h. t.* si vero possessor tantum erat, tunc usucapione est opus, *l.* 4. et 5. *hoc tit.* Ita distinguendi hi casus.

TIT. VIII. *Pro legato.*

Titulo pro legato possidet is, qui ex legati causa, aut legati nomine rem habet.

TIT. IX. *Pro dote.*

V. lib. 4. Tit. 20. de usucap. pro dote.

Titulo pro dote possidet, qui ex causa dotis rem sibi habet.

TIT. X. *Pro suo.*

Titulus pro suo cohæret superioribus; sed et hoc solo titulo pro suo possidemus ea, quæ alium titulum non habent, ut quæ cœlo, terra, mari, vel ex hostibus cepimus, vel quæ ipsi, ut in rerum natura essent, fecimus: vel quæ alluvione fluminis accreverunt, et his similia. Additur in Indice undecimus titulus. *Communia de accessionibus possessionum*, et forsitan hic aliqua labes facta est, ut in titulo De interdictis, et relegatis, et in titulo De boa. damn. atque etiam, ut opinor, in t. De cond. inst. in cujus fine Pap. ita videtur scripsisse (Quemadmodum si exhæredato filio nepotes cum filius moreretur, fuissent, et hæredes instituti postea repudiassent). Verum enimvero si fuit præter decem superiores hoc loco alius, non fuit, ut opinor, talis; Communia de accessionibus possessionum, qua de re est t. 3. sed communia de causis possessionum, vel ut in Codice, Communia de usucapionibus.

LIBER XLII. DIGESTORUM

TIT. I. *De re judicata, et de effectu sententiarum, et de interlocutione.*

V. lib. 7. C. Tit. 45. de sententiis, et interlocutionibus omnium judicum T. 52. de re judic. T. 53. de executione rei judicatæ. Tit. 54. de usuris rei judicatæ.

Missionem in possessionem Q. Mutius ponebat inter genera possessionum, *l. 3. §. ult. de acquir. possess.* ac sane possessio sæpe appellatur in his libris, sed distat tamen ab ea plurimum: nec enim omnis, qui est in possessione, etiam possessor est. Verum superiori tractatui de possessione, quia adfinis hic est de missione in possessionem, de hac etiam tractare parat, priusquam perveniat ad interdicta, quæ ex utraque causa competunt, sive possideat quis, sive sit in possessione; et rursus, quia non est cur dicat specialiter de missione in possessionem legatorum, aut ventris nomine, aut damni infecti, quas missionum causas e re natą explicuit ante: his omissis persequitur eas hoc libro tantum, quæ restant, ac primum eam, quæ fit judicati servandi causa, ad quam respicit hic titulus. De re judicata, et effectu sententiarum, et de interlocutionibus. Res judicata lis est de qua judex sententiam dixit, vel lis finita sententia judicis competentis. Et sententia, de re sive lite judicis ultima definitio, comprobatione principis non indigens. Judicis, ad differentiam arbitri compromissarii, cujus sententia non est per omnia sententia, *l. 3. §. Ex compromisso. de his, qui not. infam.* Definitio, ad differentiam jussi, vel interlocutionis, quæ rem non definit, quæ etiam mutari potest, non sententia, et appellari a sententia, non ab interlocutione *a)*; Comprobatione non indigens, ad differentiam opinionis *b)*, *l. 6. de interdict. et releg.* Et interlocutio tamen, et opinio improprie dicitur aliquando sententia. Interlocutio est sententia, quæ neque condemnationem continet, neque absolutionem *c)*. Vel sententia de articulo causæ quodam, non de summa re. Effectum autem sententiarum vocat emolumentum, et executionem, de cujus ordine tractatur hoc titulo, et post tempora faciendi judicati legibus, aut constitutionibus humanitatis gratia concessa maxime in judiciis personalibus *d)*, constat judicati actionem esse, in qua hoc tantum summatim quæritur an judicatum sit *l. 4. de minor.* sicut in exceptione rei judicatæ, *l. 1. §. Dari. de lib. exhib.* et statim res judicata ad finem perducitur, captis et distractis pignoribus auctoritate magistratus, vel etiam si judicatus non defendatur misso creditore in possessionem bonorum omnium judicati servandi causa, *l. 2. et 3. C. qui pot. in pign. hab.*

a) Quod docet Græca constitutio Justiniani a Cujacio restituta *l. 12. Obs. c. 2. et l. 2. C. de episc. aud.* illa scilicet ratione, ne ejusmodi appellationibus causa principalis protelaretur, et lis in infinitum traheretur. In aliquibus tamen negotiis obtinuit appellari ab articulo posse, si grave præjudicium causæ principali interlocutione fieret. Cuj. dicto loco. et in recitat. ad c. 12. Extra. de appellat. Jure gallico indistincte, jure canonico quoque, in quolibet causæ articulo appellari potest.

b.) Opinio sive relatio est cum de re aliqua dubius, et incertus judex consulit principem, ut docet ipse Cujacius *inf. t. de appel. et relat.* at in *Parat. C. tit. de relat.* vel cum Præses Provinciæ, qui ei quem deportandum censet, insulam assignare non potest, ad principem scribit, ut insulam assignet, missa opinione plena, ut idem Cujacius docet ad *tit. de inj. rupt. et irr. fa. test. ad l. 6. §. E. ne qui deportatur.*

c) Veluti cum jubet testes produci judex, cum inducias facit instrumentorum exhibendorum gratia, et cætera ejusmodi.

d) Judicato faciendo triginta dierum induciæ datæ ex l. 12. tab. mox duo menses sunt præstituti, *l. 31. Debitori. h. t.* Jure novo induciæ

sunt quadrimestres, *l. 2. C. de usur. rei jud.* Jure Francico nullæ dantur, sed statim sententia potest executioni mandari, nisi judex ipse ex rei natura, et pensatis personarum circumstantiis, tempus aliquod judicato indulserit benignitatis gratia.

TIT. II. *De confessis.*

V. lib. 7. C. Tit 59

Judicatis similes sunt in jure palam sua sponte confessi de intentione actoris, ex XII. tab. leg. illa: *Æris confessi rebusque jure judicatis a).* Loquitur lex de ære confesso tantum: sed ex SC. facto auctore divo Marco in omnibus actionibus vel interdictis confessus pro judicato habetur, solutionis in utroque tempus, et executionis ordo observatur idem, non ille XII. tab. sed alius.

a) Contra eum, qui ultro de intentione actoris in jure, id est, pro tribunali judicis confessus est, actio confessoria datur, quæ quatenus differat ab interrogatoria, v. *sup. t. de interrog. act.*

TIT. III. *De cessione bonorum.*

V. lib. 7. C. Tit. 71. Qui bonis cedere possunt. N. 135. Justiniani.

Judicati beneficio legis Juliæ, id est, remedio cessionis bonorum etiam factæ extra jus, liberatur ignominia, quam in executione judicati infert possessio, et distractio bonorum: nam etsi bona, quibus sponte sua creditoribus cedunt, veneant, non proinde tamen irrogatur eis infamia, ac si ex edicto possiderentur, et proscripta venirent bonorum emptori: denique honestius est cedere bonis, quam pati ex edicto bonorum venditionem, et huic simile est beneficium S. C. de bonis Senatorum distrahendis per curatorem: nam et hoc genere, quæ fit venditio bonorum debitoris, non irrogat infamiam.

TIT. IV. *Quibus ex causis in possessionem eatur.*

Generalis est titulus, quia summatim in eo enumerantur causæ ex quibus fit missio in possessionem, damni infecti, ventris, legatorum, aut fideicommissorum, aut rerum servandarum causa. Sic loquitur, *l. Celsus. ad exhibendum*: Specialis, quia eam præcipue persequitur, quæ fit rerum servandarum causa: et rei rerumve nomine complecti eum opinor creditum, et dotem etiam, ac judicatum. Fieri autem eam his casibus hoc titulo declaratur, Si debitor, vel possessor fraudationis causa latitet, ne in jus vocari possit, et boni viri arbitratu non defendatur, vel si postea, quam in jus vocatus est, et cavit judicio sisti, aut latitet, aut absens debitor non defendatur, vel si exilii causa solum verterit, nec defendatur, vel si defuncto hæres non extet.

TIT. V. *De rebus auctoritate judicis possidendis, seu vendendis.*

V. lib. 7. C. Tit. 72. de bonis auct. jud. poss. seu venundandis et de separationibus bonorum.

Causas exposuit superiore titulo, hoc vero nunc ordinem declaraturus est possidendorum, et vendendorum bonorum debitoris auctoritate judicis, id est, prætoris vel præsidis, et quod loco fiat venditio bonorum, et quorum bonorum, et quorum creditorum habeatur ratio ante alios a). quæ actio sit ei, et in eum, qui cum esset in possessione, aliud communi nomine ex bonis debitoris quæsivit, vel impendit, et quis præferatur in emptione bonorum, et de eligendo uno qui locet, vel vendat, vel qui rationes debitori conservet, et de eo, qui sciens cum fraudatore contraxit posteaquam consilium fraudandi cœpit, ne veniat in portionem bonorum cum cæteris creditoribus, Missione in possessionem contrahi prætorium pignus, et fieri missionem universorum bonorum nomine, et universorum creditorum, et eam sequi solemnem venditionem bonorum exceptis casibus certis b).

a) Nam etiam hoc titulo agitur de creditoribus privilegiariis, qui inter chirographarios creditores privilegium habent exactionis, ut etiamsi sint tempore posteriores: præcipuo tamen jure ante alios debitum ferant, qualis uxor, vel sponsa dotem repetens, respublica, is cujus pecunia navis, domusve, quæ venditur, est refecta, is qui deposuit penes eum cujus bona ex edicto venduntur, et alii ejusmodi.

b) Veluti si post bonorum possessionem, vel post missionem in possessionem, existat aliquis idoneus fidejussor, qui pro eo fidejubeat, et debitorem defendat, vel sit ipse debitor, qui passus est missionem in bonorum possessionem, sine dolo malo reipublicæ causa abeit: nam et tum venditio bonorum in id tempus differetur, quo reipub. causa abesse desierit, *l. 83 §. fin et l. 35. h. t. l. Ignorare. C. de resti. mil.*

TIT. VI. *De separationibus.*

Et hoc titulo postulantibus creditoribus defuncti intra quinquennium ab adita hæreditate, decreto prætoris separari creditores, et bona. Hæreditarios solos venire in possessionem defuncti hæredis, æque solos in possessionem bonorum hæredis: quod remedium perquam utile est hæreditariis creditoribus, quibus sufficiunt bona defuncti, quæ non sufficerent, si et in ea mitterentur proprii creditores hæredis fore mediocris, vel egeni. Sed et de alia separatione hoc titulo agitur, quæ conceditur hæredi necessario, ne creditores hæreditarii etiam vendant bona ejus propria quæ post domini mortem acquisivit, vel quæ ei dominus debuit: item de alia, quæ conceditur patrono hæredi libertæ, quæ Titio, exempli gratia, hæres extitit, ne creditores Titii etiam vendant alia libertæ bona, et de alia, quæ castrensibus creditoribus, ut separentur a paganis: ut cum non de uno genere separationis hoc titulo tractetur, recte videatur plurativo numero ita conceptus, De separationibus. maxima tamen pars ejus est de separatione illa, quæ hæreditariis creditoribus conceditur, ne creditores hæredis vendant etiam bona hæreditaria, aut ex venditione eorum bonorum partem aliquam ferant. Separatio est bonorum et creditorum aliorum ab aliis seorsim habita ratio.

TIT. VII. *De curatore bonis dando.*

Hic quoque titulus ad missiones in possessionem venditionesque bonorum magnopere pertinet: nam missis creditoribus in possessionem, bonis debitoris custodiendis curator dari solet, et administrandis, exercendis, et excipiendis actionibus, vice latitantis debitoris, ac nonnunquam etiam vendendis, et ex redacto solutionibus faciendis, pro modo pecuniæ cujuscumque creditoris.

TIT. VIII. *Quæ in fraudem creditorum facta sunt, ut restituantur.*

V. lib. 7. C. Tit. 75. et fin. De revocandis iis, quæ in fraudem creditorum alienata sunt.

Hic etiam titulus ad eandem rem omnimodo pertinet: nam ex die possessionis, et venditionis bono-

rum debitoris, curatori bonorum, vel creditoribus intra annum datur actio Pauliana *a*), et interdictum fraudatorium, ad revocandum dominium vel possessionem eorum, quæ fraudator in fraudem creditorum gessit, et in fraudatorem etiam ipsum actio in id quod facere potest, quodve dolo malo desiit facere posse: non in solidum, sicut et in eum, qui bonis cessit, non est in solidum actio. Actio Pauliana proponitur in l. 1. Interdictum fraudatorium in l. 10. nisi quod in ea, quod addit prætor, *Interdum causa cognita, et si scientia non sit, in factum actionem permittam*, est de actione Pauliana. Discrimen autem hujus tituli, et superioris evidens: illo approbantur acta gesta a curatore bonorum, hoc improbantur acta gesta a fraudatore.

a) Hæc actio prætoris est in rem, temporaria intra annum. De interdicto fraudatorio dictum aliquid supra *t. de oper. nunt.*

LIBER XLIII. DIGESTORUM

TIT. I. *De interdictis, sive extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt.*

V. lib. 4. Instit. T. 15. de interd. et lib. 8. C. T. 1.

Posteaquam de possessione satis superque dixit, comparans se ad interdicta, quæ plerumque possessionis, aut quasi possessionis causam continent: hac veluti janua tandem ingreditur ad enumerationem, et explicationem singulorum interdictorum, nisi si quæ jam e re nata explicuit ante, et enumerat ea summatim hoc titulo potissimum. Sunt autem interdicta formulæ quibus prætor jubet aut vetat aliquid fieri, quæ dantur illi ad quem ea res pertinet, adversus eum, cum quo ille de possessione, vel quasi de possessione vel jure aliquo suo aut publico contendit: eadem dicta recte dixeris, ut *l. 81. de verb. sig.* Cum prætor dicat, opus factum restituatur: id est, interdicat, interdicto puta. *De operis novi nuntiatione*, vel *Quod vi, aut clam*, et *Quod in loco sacro, sancto, religiosove*, et *Quod in flumine publico ripave publ.* et *Quod in via publica factum erit.* Et in *l. Videamus. de usur.* verbum restituas, quod in hac re prætor dixit, id est, interdixit, interdicto fraudatorio scilicet, et *l. ult. de precar.* Recteque dici, Quod precario habes: ac scite potius, quam vere in Institutionibus interdicta ex eo appellari, quod inter duos dicantur. Verius, ut interlocutiones, quod interim rogentur, ut loquitur *l. 3. §. ult. de bo. lib. exh.* ubi Græci etiam ipsi verbo ἐξ̓ἀπαντος utuntur, quodque dicantur interim a prætore, quasi momento valitura, nisi secundum eum judicetur, qui utitur interdicto: qui ordo in actionibus non observatur: nihil enim ante actionem interim quod obtineat, dicitur decerniturve. Et hodie etiam is ordo plerumque non observatur: sed statim agitur ad exemplum interdictorum utili in factum actione, ut judicetur cujus possessio sit, qua de re agitur, nullæque mnmentariæ possessiones sunt, et ob eam rem addidit hoc titulo, *Seu extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt*: præterea non fiunt sponsiones *a*), quæ interdictum sequi solebant, ut dato interdicto unde vi, si adversarius negaret, vim factam, sponsio fiebat, *Ni vis facta esset*, vel si diceret se restituisse, sponsio fiebat, *Ni restitutus non esset, qui interdicebat*, et ex interdicto sumebatur judex.

a) Sponsio fiebat interposita stipulatione certæ pecuniæ nomine, quam perderet is qui sponsione vinceretur: idque maxime in interdictis, quoties actor diceret sibi vim factam, negaret vero reus: aut reus diceret restituisse se possessionem, negaret actor, ut apud Ciceronem in orat. pro Cæcina. V. Budæum annot. in Pandectas ad l. 2. D. *de orig. jur.*

TIT. II. *Quorum bonorum.*

V. lib. 8. C. Tit. 2.

Explicationem inchoat ab interdicto de universitate, quo præparatur petitio hæreditatis (ut fere interdicto quoque aliqua actio civilis) quam etiam in ordine actionum prætulit actionibus singularum rerum, sed petitio hæreditatis de jure est, Interdictum Quorum bonorum de possessione: est enim ex parte bonorum possessoris adipiscendæ, vel apprehendendæ, ex parte possessoris restituendæ possessionis. Et petitio hæreditatis datur in eum, qui possidet ex eis bonis, corpus vel minimum pro hærede, vel pro possessore, vel qui jus quasi possidet, veluti in debitorem hæreditarium: idemque est in interdicto Quorum bonorum, nisi quod non datur in debitorem hæreditarium.

TIT. III. *Quod legatorum.*

V. lib. 8. C. Tit. 3.

Sequuntur interdicta, quæ ad res singulas pertinent, ac primum id quod dicitur a primis verbis, quemadmodum cætera fere omnia, Quod legatorum, æque adipiscendæ ex parte actoris, restituendæ ex parte rei, sicut superius, Quorum bonorum, quo utitur hæres, aut bonorum possessor paratus satisdare, legatorum nomine, adversus legatarium, aut fideicommissarium, qui occupavit vacuam possessionem rei legatæ, sine voluntate hæredis, ut scilicet adepta possessione sibi Falcidiam servet per retentionem: nec enim hæredi erat Falcidiæ vindicatio, sed retentio tantum *a*) et ex eo intelligitur, cessante Falcidia, huic interdicto locum non esse.

a) Ea de re vid. Cuj. *lib. 8. Obs. c. 2. et lib. 10. cap. 28.*

TIT. IV. *Ne vis fiat ei, qui in possessionem missus erit.*

Tituli verba sunt, interdicti prohibitorii verba; sed adjunctum statim erat restitutorium, veluti in possessione: *Quod dolo malo factum est, quo minus is in possessione bonorum veniret, id restituat*: atque etiam pœnalis actio, quæ proponitur l. 1. Itaque si quis post redditum interdictum prohibitorium dolo fecerit, quo minus quis in possessione bonorum sit, is, vel interdicto restitutorio tenetur, vel coercetur actione in factum pœnali.

TIT. V. *De tabulis exhibendis.*

V. lib. 8. C. T. 1. 7.

Sequitur interdictum exhibitorium de tabulis proferendis, quo tenetur is, qui tabulas testamenti supprimit, his qui aliquid in eis adscriptum habent, pœnale interdictum, sicut superius, exhibitorium inquam, sicut ex tit. 29. non prohibitorium *a*).

a) Quid autem differat hoc interdictum a titulo de edendo et actione ad exhibendum, v. *sup. tit. de edendo.* Quædam autem ad hoc interdictum pertinentia tradit Cuj. *lib. 16. Obs. c. 28.*

TIT. VI. *Ne quid in loco sacro fiat.*

Sub hoc tit. proponebatur interdictum prohibitorum, et interdictum restitutorium, sive de opere restituendo, *l. 2. de interd.* non tantum si quid fiat, quo locus sacer deterior sit, fiat, sed etiam si quid aliud, ex quo damnum ad privatum redundet, *l. 2. §. Locor. t. 8.* qua ex causa licet etiam nuntiare novum opus, sicut ex causa tit. 8. et 12. et 13. et ex nuntiatione agere interdicto, si ei non pareatur; sed deest hic pars restitutoria, et ponitur tantum prohibitoria. Et rursus quamvis dicat: *Ne quid in loco sacro fiat*, tamen porrigitur etiam ad locum sanctum, l. 2. h. t. et locum religiosum, *l. 1. de op. no. nun.* et est, ut opinor, popularo, ut sunt fere quæ sequuntur usque ad t. 16. Et juris vel usus publici tuendi causa.

TIT. VII. *De locis et itineribus publicis.*

In hoc titulo est veluti petitorum, juris publici tuendi causa, puta ut constituatur via publica, collatione facta ex agris privatorum, et populare.

TIT. VIII. *Ne quid in loco publico vel itinere fiat.*

Constituta jam via, aut itinere publico, ei cujus interest interdictum prohibitorium datur, Ne quid fiat in via, itinere, vel alio loco publico, quod actori nocere possit, et uti caveatur non fieri; sed de eo tamen, quod factum est, nemine prohibente, licet ea res ad damnum privati redundet, privato non datur interdictum restitutorium. Adjicitur tamen aliud interdictum tam restitutorium, quam prohibitorium, Ne quid fiat in via publica itinereve publico, quo ea via, idve iter deterius sit, fiat, et quod factum erit, ut boni viri arbitratu restituatur, quod populare est. Adjicitur et aliud prohibitorium, Ne vis fiat ei, qui utitur via publica itinereve publico, etiam popularo, *l. Licet. in pr. de proc.* quo nomine actionem quoque civilem dari Paulus auctor est in Sententiis, veluti tuendi usus publici causa. Et utrumque ita populare, ut tamen condemnatio fiat in id tantum, quod actoris interest eam viam idve iter deterius non fieri, vel non prohiberi, ut et illud, quod proponitur t. 11. Locus publicus est, qui est in usu populi: vel, ad usum populi communis locus.

TIT. IX. *De loco publico fruendo.*

Sequitur aliud interdictum prohibitorium ne publicanis, puta, qui conduxerunt areas, insulas, aut balneas publicas, aut porticus, lacus, aut stagna, vel his, quos in ea conductione socios sibi adjunxerunt, vis fiat, quo minus ex lege locationis publicis locis fruantur, extra quam si quis, cui id concessum est, statuam, vel imaginem in publico loco ponere velit, hoc enim potest invitis conductoribus, si Senatus aut princeps permiserit. Permissu opus est ex edicto Claudii, quod refert Dio LVIII. nisi quis publicum opus ædificet, vel reficiat.

TIT. X. *De via publica, et si quid in ea factum esse dicatur.*

Interdictum quod habuimus tit. 7. Ne quid fiat, quo via publica iterve publicum deterius fiat, ad viam rusticam pertinet. Nam si quid in via urbica fiat, ut huic rei Ædiles occurrunt jure suæ potestatis, nec civibus necesse est ire ad interdictum, *l. 2. §. Hoc interd. tantum. eod. t.* quod hoc tit. demonstratur proprie: est igitur de via urbica, et munere Ædilium, non de rustica.

TIT. XI. *De via publica, et itinere publico reficiendo.*

Hic vero titulus est de via rustica, et interdictum quod in eo proponitur prohibitorium, et populare, Ne vis fiat ei, qui viam publicam, iterve publicum reficere velit, non restitutorium. Sed si quid damni detur specie refectionis, ut si quis viam publicam rejecerit in fundum vicini, legis Aquilæ actio est, ut quæ in ripa reficienda obtinet, *l. 1. §. ult. t. 15.* eadem obtineat in via reficienda, *l. 3. hoc. tit.*

TIT. XII. *De fluminibus, ne quid in flumine publico ripave ejus fiat, quo pejus navigetur.*

Sequitur interdictum prohibitorium, et restitutorium, Ne quid in flumine publico ripave ejus fiat, quo deterior statio, vel navigatio sit, fiat; et quod factum, vel immissum erit, ut restituatur, quod populare etiam esse arbitror. Et dari quoque utiliter si quid fiat in mari, vel in littore, quo portus, statio, vel navigatio deterior sit, fiat, et in flumine non navigabili si quid fiat, quo exarescat, vel aquæ cursus impediatur, non si in torrente, id est, quod flumen hibernum Horatius dixit. Ælius Gallus flumen subitis imbribus concitatum, qui alioquin siccitatibus exarescit, definivit: Flumen enim perenne est. Utrumque Homeri verbis quid esset, Ulpianus exposuit.

TIT. XIII. *Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat atque ut priore æstate fluxit.*

Hoc quoquo interdictum populare, et tam restitutorium, quam prohibitorium, est. Ne quid fiat flumine publico, quo aliter aqua fluat quam priore æstate fluxit, et quod factum erit, ut restituatur sumptibus ejus, qui fecit; hæc enim impensæ pœna inest omnibus interdictis; quæ sunt de opere restituendo, in quam hæres, ut arbitror, non succedit *a*).

a) Patientiam tamen destruendi operis præstare compellitur *l. pen. sup. de oper. no. nunt.*

TIT. XIV. *Ut in flumine publico navigare liceat.*

Hoc vero interdictum est populare, sed prohibitorium, non restitutorium, Ne vis fiat ei, qui navigat in flumine, lacu, fossa, stagno publico, vel qui in flumine publico piscatur, vel qui alias eo uti oportet, utitur, ripave fluminis, quod exemplo tituli 8. et 12. produceret quis etiam ad eum, qui in mari, vel in littore navigare, piscari, aut ædificare prohibetur. Jure enim gentium cuilibet in mari, et in littore ædificare licet, dum ne navigationem, portum, aut stationem deteriorem faciat, non in flumine publico ripave ejus, et quod scribitur, interdictum non dari ei, qui in mari piscari aut navigare prohibetur, forsitan acciperetur non male de directo interdicto, non etiam de utili: idem si in mari, vel littore ædificare prohibeatur.

TIT. XV. *De ripa munienda.*

Et hoc quoque interdictum. Ne vis fiat tuenti, reficienti, munienti ripam fluminis, agrumve qui circa ripam est, prohibitorium est, non restitutorium, ex hac enim causa etiam in flumine publico, ripave ejus ædificare licet, nec adversus eum, qui ædificat, nuntiatio tenet.

TIT. XVI. *De vi et vi armata.*

V. lib. 8. C. Tit. 4. Unde vi: et Tit. 5. si per vim vel alio modo absentis possessio turbata sit

In hoc titulo proponuntur duo interdicta restitutoria. Et sciendum est interdicta restitutoria dici vel quod restituant possessionem, ut hoc, tit. et 2. et 3. supra, vel quod restituant opus, vel aliud quodcumque factum est, ut tit. 4. 6. 8. 12. 13. 20. 23. 24. Et quæ restituunt possessionem, ea vel esse comparata ad possessionem adipiscendam, quam nacti ante non sumus, ut tit. 2. et 3. et 33. vel ad possessionem amissam recuperandam: qualia sunt duo interdicta de vi, quæ hic titulus habet. Prius est vi quotidiana: Posterius de vi hominibus coactis armatisve: illud datur sub exceptione, si is, qui interdicit, eo tempore dejectus est, quo rem soli possidebat, vel quo usum aut usumfr. quasi possidebat: hoc sine exceptione: illud ei, qui ab eo, qui dejecit, nec vi nec clam nec precario possidebat, hoc etiam ei, qui ab his rationibus possidebat *a)*: illud intra annum, hoc vero perpetuo; ac præterea illo patronis et parentibus parcimus, non isto. Competunt autem tam de re publica, quam de re familiari, *l. Jurisgentium. §. Pacta. de pac.* Et his simile est interdictum de clandestina possessione, *l. 7. §. Juliani. com. divid.*

a) Hoc loco Cujacius proponit plures differentias inter interdictum de vi quotidiana, id est, ea quæ sine armis illata est, et interdictum de vi armata, quæ coactis, et armatis hominibus. Interdictum de vi quotidiana ut competat, oportet eum qui vi dejectus est, docere se possedisse eo tempore, quo vis illata est, naturaliter scilicet, vel civiliter, ideoque colono non datur, si dejectus sit; quia non possidet, *l. 1. §. Quod servus. 12.* et *§. Interdictum autem. 13. h. t.* sed nec creditori, qui in possessionem missus est, quia non possidet etiam. At interdicto de vi armata sufficit aliquem esse dejectum, ut agat, licet re vera non possideret, eo tempore quo dejectus est: ideoque dari poterit colono, qui dejectus est, *l. 12.* et *18. h. t.* quæ de vi armata sunt accipiendæ. Item interdictum de vi quotidiana non datur ei, qui vi, clam, vel precario possidet ab eo, qui dejecit. Interdictum de vi armata, datur etiam injusto possessori, qui, vi, clam, vel precario possidet, et prius vi dejecerat adversarium, contra quem interdicto contendit, §. Recuperandæ. de interd. apud Justin. et eas duas differentias inter hæc duo interdicta disertis verbis notat Cicero in *Ora. pro Cæcinna*. Duas hic Cujac. adjicit, quæ sunt perspicuæ.

TIT. XVII. *Uti possidetis.*

V. lib. 8. C. Tit. 6.

Interdictum, Uti possidetis, est prohibitorium ad possessionem vindicandum, seu retinendam: namque eo possessores, quam sibi nulla actione vindicare possunt possessionem suam esse adserunt, vindicantque, et ne eis vis fiat quo minus, ut nunc possident, ita possideant, interdicunt, vincitque hoc interdicto is, qui redditi interdicti tempore, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidet rem soli: est enim de possessione rerum soli: et bellissime Ulp. post interdictum, Unde vi, consequenter proponit interdictum, Uti possidetis: illud enim restituere vi amissam possessionem, hoc interdictum tueri ne amittatur.

TIT. XVIII. *De superficiebus.*

Placet scriptura Indicis, de superficiis; et superficium, sicut ædificium uno loco, *l. 1.* et *l. Si area. de leg. 2. l. Si ex lapidicinis. de jur. dot.* Est autem hoc interdictum de retinenda quasi possessione superficii comparatum exemplo interdicti uti possidetis, cui junxit etiam eodem edicto prætor actionem superficiaram, quæ est quasi de proprietate superficii. Est igitur hic titulus de interdicto, et actione superficiaria. Superficiarius est quasi inquilinus, *l. 3. §. pen. de no. op. nun.* At definitur esse is, qui in alieno solo ædificavit, quod quidem a domino conduxit ea lege, ut in eo ædificaret et sibi haberet ædificium in perpetuum, vel in plures annos sub annuo solario *a)*: hic est plus quam inquilinus: nam jus habet in re, quod jus superficiarium dicitur ἐμβατευτικόν, *l. 3. de reb. eor. qui sub. tut.* vel ut in Basilicis, ἐμβατικόν. Putem vero exemplum superficiarii etiam emphitheuticario et feudatario interdictum dandum. De fructuario non est dubium.

a) Eodem pertinet definitio proposita in *l. 73. §. fin. de rei vind.* superficiarum esse eum, qui in alieno solo superficiem ita habet, ut certam pensionem præstet.

TIT. XIX. *De itinere actuque privato.*

Sub hoc titulo duo sunt interdicta prohibitoria: prius pertinet ad retinendam quasi possessionem itineris, actus, viæ privatæ, agente eo, qui hoc anno usus est, agente successore ejus ad adipiscendam: et in eo tantum distat ab interdicto, Uti possidetis, quod non refertur in præsens tempus, ut qui nunc utitur itinere vel actu, ita utatur, sed in annum præteritum, uti hoc anno usus est. Posterius pertinet ad reficiendum iter actumque quo hoc anno usus est, in quo etiam de proprietate quæritur, id est, de jure servitutis, de quo non quæritur in priori, sicut nec in interdicto, Uti possidetis, vel uti superficie fruimini. Cæterum in utroque interdicto, et in hoc titulo oratio conjuncta pro disjuncta accipitur: nam sufficit alterutrum probare, vel iter, vel actum hoc anno in usu habuisse.

TIT. XX. *De aqua cottidiana, et æstiva.*

V. sup. Tit. 9. lib. 39.

Superiori interdicto simile est quod ex hoc titulo competit ad retinendum, vel adipiscendam quasi possessionem ducendæ aquæ cottidianæ, vel æstivæ vel hybernæ, nisi quod, vel uno die, aut nocte, hoc anno, aut hac vel priori ætate, hac vel priore hyeme duxisse satis est, interdicto superiore iter, vel actum, vel viam necesse est hoc anno in usu habuisse, vel triginta diebus; et possunt hæc omnia interdicta de servitutibus rusticis etiam esse restitutoria, si quid factum sit, qua ex re iter, actus, via, aqua, vel usus ejus deterior sit, fiat. Sed adjungitur his aliud hoc titulo interdictum prohibitorium de aqua publica, quæ ex castello, id est, dividiculo aquarum pubblico ducitur, permissu principis, quod tamen non ad possessionem, sed ad tuendum jus aquæ pertinet magis quam princeps adsignavit, atque de jure, de facto est, ut superiora.

TIT. XXI. *De rivis.*

Ut de itinere, et actu, et mixta ex utroque via reficienda propositum est interdictum prohibitorium supra, statim post interdictum de retinendo usu itineris actusque, ita post interdictum de retinendo usu aquæ, subjicitur aliud, de reficiendo rivo, per quem aqua ducitur: quod tamen in hoc distat ab illo de reficiendo itinere actuque, quia in illo de jure quæritur cundi, agendi in hoc non quæritur de jure aquæ ducendæ, propterea quod celeritatem majorem desiderat refectio rivorum, quam itinerum. Quod si aqua publica ducatur ex castello simile interdictum dari prætor satis demonstrat tit. superiore, cum dato interdicto de aqua castellaria, subjicit: Quandoque de opere faciendo interdictum erit, damni infecti caveri jubebo; quæ cautio exigi solebat ab his omnibus, qui de reficiendo, vel opere faciendo, aliquo experiuntur interdicto.

TIT. XXII. *De fonte.*

Ex servitutibus rusticis restabat aquæ haustus, et pecoris ad aquam appulsus cujus quasi possessio proprio interdicto conservatur, et retinetur; quod est in hoc titulo, cui etiam jungitur interdictum de fonte, lacu, puteo, piscina reficiendis, quorum oqua recto usi; hoc anno sumus. De servitutibus urbanis nulla sunt propria interdicta; sed est commune uti possidetis, quod ad præsens tempus refertur, non ut ea, quæ de servitutibus rusticis ad præteritum, et de refectione etiam nullum, nisi quod sequitur, et nisi iter vel aquæ sit servitus urbana: potest enim esse urbana, *l. Iter. com. præd. l. Servitutes.* §. *1. de serv. urb. l. Si ego.* §. *1. de Publ. in rem. act.*

TIT. XXIII. *De cloacis.*

Jus cloacæ immittendæ est servitus, *l. 8. de servitut.* et urbana si ex ædibus in ædes pertineat. Gajus in Institutionibus; *Prædiorum,* inquit, *urbanorum jura sunt, ut stillicidia, fenestræ, cloacæ.* Non inficior quin possit esse rustica, sed hoc interdictum est de urbana, non ad retinendam possessionem, qua de re prætor interdicere dedignatur, *l. 1. Uti possid.* Sed, quod maxime pertinet ad publicam salutem securitatemque, ad reficiendas, et purgandas cloacas: in quo proprium hoc est, ut detur etiam ei, qui ab adversario vitiose possidet, cum tamen superiora omnia non dentur nisi ei, qui ab adversario recte possidet: est autem prohibitorum, et de cloaca privata. Sed additur aliud prohibitorium, et restitutorium de publica: Ne quid fiat in cloaca publica, et si quid in ea re factum erit, quo usus deterior sit, fiat, ut restituatur.

TIT. XXIV. *Quod vi aut clam.*

Vitiose possidet qui ab adversario vi, aut clam, aut precario possidet: qua ex causa adversario tenetur interdicto unde vi, vel de clandestina possessione, vel, Quod præcario, possessionis recuperandæ causa. Sed hujus generis interdicta hoc titulo non proponuntur: nam restitutorium interdictum hoc, Quod vi, aut clam, non est de possessione, sed de opere facto vi, aut clam. Clam facit, qui non denuntiavit se facturum. Ut autem is cui denuntiatum est ne faceret: qua de causa concurrit etiam hoc interdictum cum interdicto de novi operis nuntiatione: inter quæ tamen hæc intercedit differentia, quod hoc latius pertineat, quam illud, De operis novi nuntiatione: nam et possessori hoc datur, et non possessori, illud non possessori et de arbore succisa, vel de fracto surculo, non etiam illud. Utrumque tamen datur, sive opus curaverit, sive non, in id, quod interest, *l. 4.* §. *ult. de aqua plu. arc. l. 20.* §. *Sive vacuus. de no. ope. nunt.* Et adnotandum hoc etiam dari, si quid et vi et clam actum sit, quasi disjunctio scilicet in hoc interdicto, sive titulo, vim etiam conjunctionis in se contineat.

TIT. XXV. *De remissionibus.*

Interdicto, Quod vi, aut clam, vel, De operis novi nuntiatione, non tenetur qui opus fecit post nuntiationem, si remissionem nuntiationis a prætore impetraverit: quinimo, ut cui nuntiatum est novum opus, post satisdationem de opere restituendo, datur interdictum prohibitorium, Ne ei vis fiat ædificanti. *l. 20.* §. *Deinde. de nov. oper. nunt.* ita post remissionem hoc titulo ei dabatur interdictum adsimile. Remissio est abolitio nuntiationis operis novi a prætore facta.

TIT. XXVI. *De precario.*

l lib 8 C. Tit. 9 de prec et Salv. interd.

Hoc interdictum, quod precario concessit, oppellatur *l. Illud.* §. *pen. de pet. hæred.* precarium interdictum, *l. 15.* et *19.* et est restitutorium, ut quod scilicet L. Titius precario concessit, id illi restituas, sive res id sit, sive possessio rei, aut juris alicujus. Secundum formulam hoc titulo propositam, interdictum, Quod præcario habes, appellabitur, vel, Quod precario habent, *l. pen. com præd.* et receptum est hodie concurrere cum eo actionem præscriptis verbis, quæ tamen ex bono, et æquo datur potius, quam ex negotio contracto; quia donationi magis accedit, quam commodato, et propter adfinitatem commodati; tamen inter contractus annumeratur, *l. 23. de div. reg, jur.* Cæterum malim equidem definire concessionem rei vel possessionis, quam precibus ita impetravimus, ut uteremur quandiu liberet concedenti. Vel, creditum utendi re, aut jure alieno, usque dum licuerit nobis per eum, qui credidit.

TIT. XXVII. *De arboribus cædendis.*

Interdictum prohibitorium, quod in hoc tit. proponitur, est de arboribus vicini, per quas fit, ne prædium meum, qualiter velim possideam, conlucandis, vel sublucandis, ut dicebant veteres, ut dicunt recentes, de adimendis, si ex ædibus tuis in ædes meas impendeant, vel coercendis, si ex agro tuo in agrum meum, quo nomine etiam est actio civilis.

TIT. XXVIII. *De glande legenda.*

Hoc quoque interdictum prohibitorium est, ne vis fiat legenti glandem caducam; quo nomine est etiam civilis actio, ne quidquam de possessione quæratur. Frontinus maluit dicere fructum, quam glandem: nam et glandis nomine omnis fructus significatur,

exomplo Græcorum, qui ἀκροδρύων nomen omnibus fructibus tribuunt *a*), et ita D. Joannem victitasse ἄκροις δρύων Nicephorus, ut Diogenem Ælianus ἄκροις ξύλων. et Nicephoro adsentitur Pantaleon Diaconus his verbis ὁ τοῖς τῶν μελιττῶν κατὰ τὴν ἔρημον πόνοις, καὶ τοῖς τῶν βοτανῶν συντρεφόμενος ἐν βραχοῖς ἀκρίσματι.

a) Sic interpres Aristophanis in Equitibus in verbo ἀκροδρύοις, ἀρχαῖοι τῶν δένδρων δρῦν ἐκάλουν unde, et ἀκρόδρυα τὰ παρὰ τῶν δένδρων.

TIT. XXIX. *De homine libero exhibendo.*

Satis jam habuimus prohibitoriorum interdictorum, et exhibitoriorum tantum unum de tabulis exhibendis, sed huic modo additur interdictum de homine libero exhibendo, populare, et pœnale, quod in eum datur, qui supprimit liberum hominem, id est, eum, qui pro certo liber est: nam si de libertate agatur, cessat hoc interdictum, sed Institutiones dant aliud quasi præparatorium adsertionis, sicut et ad exhibendum actionem, eo nomine dari constat, *l. De eo. ad exhib.*

TIT. XXX. *De liberis exhibendis item ducendis.*

V. lib. 8. Tit. 8. de lib. exhibend. seu deducendis, et de libero homine exhibendo.

Sequitur de liberis exhibendis, et ducendis exhibitorium aliud simul, ac prohibitorium, ut filium vel nepotem exhibeas, qui est in potestate mea, etiam si bona fide eum retineas, et ne vim mihi facias, quo minus exhibitum cum ducere possim: quo reddito, non utique statim jus ductionis est, nec ut cætera, hoc interdictum momenti beneficium appellari potest: nam redditur sub conditione, si in potestate est, quod actorem hoc interdicto prius quam ducat, implere oportet: ideoque interim fœminam, et prætextatum prætor apud motremfamilias deponi jubet: et ex eo apparet hoc interdictum quasi proprietatis causam continere. Ut est quasi possessio, ita proprietas, et quasi proprietas, veluti jus patriæ potestatis, *l. Talem. §. 1. de hæred. instit.* propter quod etiam dabitur interdictum de liberto exhibendo, et ducendo, *l. 2. de interd.* nam et propter jus mariti est interdictum de uxore exhibenda, et ducenda, *l. 2. hoc tit.* etiam adversus socerum, non etiam adversus generum, et filiafamil. exhibenda, et ducenda, ne bene concordantia matrimonia turbentur jure patriæ potestatis, ut eleganter ait l. 1. et similiter Afranius, Divortio; qui tamen locus apud Nonium nondum emendatus est.

O dignum facinus adolescentis optimas,
Bene convenientes, concordes cum viris
Repente viduas faciat spurcitia patris?

TIT. XXXI. *Utrubi.*

Nulla alia sunt interdicta exhibitoria nisi utrubi, etiam, quod facile crediderim, fuit de servo exhibendo, et ducendo. Sed hic pars prohibitoria tantum ponitur, omittitur exhibitoria; ut tit. 6. ponitur tantum pars prohibitoria, subintelligitur restitutoria. Est autem hoc interdictum non do servo tantum; sed de omnibus rebus mobilibus: olim ad retinendam, aut vindicandam possessionem, quam possedit actor majori parte anni, hodie sicut uti possidetis, quod est de possessione rerum immobilium, ad retinendam possessionem quam habuit redditi interdicti tempore, ut propterea merito videatur omissa pars exhibitoria, et ea ratione hodie interdicturus Utrubi frustra agit ad exhibendum: qui agebat tamen olim, *l. 3. Sed et si quis interdicturus. ad exhib.* et Utrubi glossæ παρπότερον, Theophilus, παροποτέρῳ.

TIT. XXXII. *De migrando.*

Et hoc etiam fortasse fuit exhibitorium, et prohibitorium. Finge a locatore retineri servum pignoris nomine, emigrante inquilino in aliam habitationem. Sic per inquilinum interdicetur, oblata pensione si qua debeatur, ut quem servum retinet, exhibeat, et ne exhibitum deducenti inquilino vim faciat similiter interdicto Utrubi: atque ita possessionem rerum persequitur inquilinus, quam intulit, pignoris nomine in ædes conductas potius quam res ipsas: et in summa, rei persecutionem interdicto contineri reperio tantum ex tit. 7. de locis, et itineribus publicis petendis, et 19. de itinere actuque reficiendo, et 20. de aqua castellario, et ex 30. et ex secundæ partis titulo ultimo. Quod præterea adjicit *l. 2. de inter.* et de locis sacris proposita interdicta veluti proprietatis causam continere, in jure non invenio.

TIT. XXXIII. *De Salviano interdicto.*

Salvianum interdictum inventum, ut suspicor, a Juliano conditore edicti perpetui, cui etiam accepto fertur edictum novum de conjungendis cum emancipato liberis: et interdictum hoc igitur novum est de pignoribus sicut superius. Sed superius debitori ad retinendam possessionem, hoc creditori datur ad adipiscendam: illud exhibitorium, et prohibitorium. hoc restitutorium: illud de rebus inquilini pignoris nomine illatis in habitationem, hoc de rebus coloni datis in agro conducto, vel nominatim pignori obligatis *a*): imo utiliter et de rebus cujuscumque debitoris pignori obligatis, *l. 1. C. de precar.*

a) Eadem de re est actio Serviana, quæ in hoc tantum differt ab eo interdicto, quod in ea opus sit probare rem fuisse in bonis debitoris eo tempore, quo de pignore conveniat. At in interdicto, sufficit docere rem fuisse illatam in fundum conductum, et debitorem possedisse. Vee in §. *Item Serviana. de act. apud Just.* et in §. *Adipiscendæ vero Interdictum. apud eundem.*

LIBER XLIV. DIGESTORUM

TIT. I. *De exceptionibus, præscriptionibus, et præjudiciis.*

Tot propositis actionibus civilibus, et prætoriis, quid restabat aliud, quam ut bis exceptiones adnecteret, ut solent etiam in ipsis actionibus inseri exceptiones, *l. 7. de cond. inst. l. Ex contractu. de rejud.* et in stipulationibus prætoris, quæ instar actionum habent? *l. Inter quos. §. pen. de dam. inf.* vel inesse si actiones bonæ fidei sint, *l. 1. §. Si onerandæ. qu. rer. act. non dat. l. Si is cui. de furt. l. 3. de rescind. vend. l. Sed et si ideo. solut. matr.* atque ita multas actiones excludere. Quin et exceptiones ipsæ veluti actiones quædam sunt, et actionum appellatione nonnunquam continentur, ut in edicto de dolo, non etiam in edicto de edendo *a*). Est autem exceptio. intentio, sive defensio ejus de quo agitur, actioni contraria: Vel, allegatio competens reo. Sed in his libris sæpe eo nomine continetur etiam replicatio: est enim replicatio, exceptio ἀντιπαραγραφή, ἀντιλογία

ἤτοι ἀντίλυσις : et ita replicationis quoque nomine interdum significatur duplicatio, id est, replicationis replicatio, et triplicationis duplicatio, secundum quod Florent. scripta est, l. 11. et in *l. Consilio de curat. fur.* Porro præscriptio ab exceptione in his libris certe nihil distat, et sive exceptionem rei judicatæ, doli, metus, in factum, rei venditæ, litigiosi, pacti, temporis, jurisjurandi, sive præscriptionem dixeris, nihil interest, quanquam ut παραγραφῆς, ita præscriptionis nomine peremptoriam exceptionem, quidam Rhetores significari velint, non dilatoriam. Plutarchus ἐν Ῥωμαϊκοῖς, τῶν ῥητόρων ἔνιοι τὴν παραγραφὴν οὐ βούλονται δίκην εἶναι τοὐναντίον τῆ δίκῃ δρῶσαν· ἡ μὲν γὰρ πράττει καὶ ποιεῖ κρίσιν, ἡ δὲ ἀναιρεῖ καὶ λύει : his denique exceptio in rem, vel peremptoria, quæ interficit negotium τελεία est, in personam, vel dilatoria, quæ ledit, aut vulnerat negotium ἀτελής, ut Syrianus scribit in Hærmogenem. Interfici, et vulnerari negotium dicimus constitutionum verbis. *l. ult. C. in quibus cau. in integr. rest. l.* 15. *C. Th. de appell. l.* 11. *C. Th. unde vi.* Præjudicia sunt speciales quædam exceptiones, quibus excluditur actio, hac ratione, quod futuræ graviori actioni præjudicium faciat, quarum exempla sunt in *l.* 13. 16. 17. 21. Ponuntur autem hoc titulo exceptionum definitiones, divisiones, exempla, et principia quædam communia omnium exceptionum.

a) Eo pertinent ea verba, ut (dum dicitur actionem de dolo, quia famosa est, cessare, ubi alia actio suppetit, actionis verbo exceptionem quoque venire) si is, qui dolum passus est, eo nomine juris sui tuendi gratia exceptionem habeat, agere de dolo non possit, *l.* 1. *§. Ait prætor. D. de dolo.* At vero in titulo de edendo, dum jubetur actor instrumenta litis, et nomen, ac speciem actionis edere, actionis nomine exceptio non venit, quia reus exceptionem edere non tenetur, neque etiam edere instrumenta cogitur. *V. Cuj. in Recit. ad l.* 8. *D. de verb. sign.*

TIT. II. *De exceptione rei judicatæ.*

Post generalem titulum solens suo more persequitur varias exceptionum species. Una est, quæ vulgaris dicitur l. 3. de pop. act. Rei judicatæ, quæ ex eo jure proficiscitur, quod obtinuit semper, ne bis eadem de re agatur, etiamsi ante per injuriam judicatum sit, sed ut quæratur tantum an judicatum sit, nec refert, an eadem de re agatur eadem actione, an de alia, l. 5. hoc tit. et recte M. Tullius hanc præscriptionis rei judicatæ formulam edit, *de eadem re egit alio modo:* Sic enim omnino legendum J. C. non ambigit: Aliter in *l.* 11. *§. Item Julian.* Quod res judicata sit inter me et te, modo rem dicit, modo litem *d. l.* 11. *§. Hoc jure.*

TIT. III. *De diversis temporalibus præscriptionibus, et de accessionibus possessionum.*

In indice aliter, de diversis temporibus, et exceptionibus, et præscriptionibus, et interruptionibus eorum sed nihil refert: nam exceptiones et præscriptiones dicit, καθ' ἓν ὑπονοούμενον, ut *l.* 1. *C. eod* temporales exceptiones, vel præscriptiones; et interruptionibus temporum adversæ sunt accessiones, adeo ut qui de his tractat, tractet etiam simul de illis: nec enim datur accessio interrupti temporis. Tam autem sunt varia tempora actionum, ut enumerari omnia vix possint *a*). De accessionibus quoque temporum, veluti an accedere tuum tempus meo possit, qui tibi in rem, vel in jus successi, tam varia, et multiplex quæstio, ut de ea absolute definiri nihil possit *b*).

a) Ea tamen enumeravit omnia Eustathius in lib. περὶ χρονικῶν διαστημάτων, et ipse Cujacius, libro de præscriptionibus, et terminis.

b) Est autem repetenda accessionum definitio ex ipso Cujacio *Tr.* 9 *ad Africanum ad l.* 6. *h. tit.* Accessiones possessionis sunt conjunctiones temporum, quibus duo, vel plures separatim eandem rem possederunt, quæ fit præscriptionis longi temporis acquirendæ causa. Illim autem in usucapioni bienni accessio possessionis locum non habuit, *l.* 32. *Si adee. §. ult. D. de acqr. ver.* præd. sed tantum in præscriptione longi temporis, id est, decem, vel viginti annorum. Itaque quod est in *l.* 2. *§. pen. supra, pro empt.* emptori tempus venditoris ad usucapionem procedere, accipi debet jure novo, quo accessionem temporis in usucapione locum habere Justinianus constituit. *§ Diutina. vers. Quod nostra. de usucap. apud Justin.* et *l. un. C. de usucap. transform.* Vid. *Cujac. ad l.* 14. *Id tempus. D. de usurp. et usucap.* et *ad d. l.* 2. *§. pen. D. pro emptore.*

TIT. IV. *De doli mali et metus exceptione.*

Exceptioni rei judicatæ, et exceptioni temporali subjicit doli mali et metus exceptionem: et doli quidem mali generalis est, metus specialis. Doli scripta in personam, *si in ea re nihil dolo malo actoris factum est.* Metus scripta in rem, *si in ea re nihil metus causa factum est:* alioquin supervacua esset exceptio metus: nam qui metum fecit, et dolum fecit, idemque discrimen est actionis de dolo, et actionis metus causa. At contra sicut concurrere simul illæ actiones possunt in eum, qui metum intulit, ita et exceptiones, quod est in exceptionibus mirum minus: nec enim subsidiariæ sunt, sicut actiones doli mali *a*), sed concurrunt cum exceptione pacti, vel non numeratæ pecuniæ, vel rei venditæ, et traditæ, vel qua alia in factum: item actio de dolo temporaria est, exceptio perpetua *b*). Porro in quibus causis doli vel metus exceptiones locum habeant, et quibus personis *c*) objiciantur, hic titulus declarat.

a) Sic est illud explicandum, ut licet actiones, quod metus causa, aut de dolo malo, quia famosæ sunt, non dentur quando alia actio competit, exceptiones tamen metus, et doli competant, quamvis reus alia exceptione possit uti: ex quo concludere licet eas exceptiones non esse famosas, id est infamia non afficere eum, adversus quem proponuntur. Alioquin quæ ratio efficit, ut hæ actiones cessent, cum alia occurrit, quæ possit actor suum consequi, vel damno liberari, eadem impediret ne exceptione opposita, indemnitati suæ consulere reus posset.

b) Ratio illa est, quod præscribi actori potest, cur non egerit intra præstitutum tempus, cum potuerit; quod æque reo objici non potest, qui non potuit exceptionem doli allegare, antequam ex negotio per dolum gesto conveniretur, *l.* 5. *§. ult. hoc tit.* Intra quod tempus competat actio de dolo, dictum est *sup. tit.* de dolo malo. Posset dubitari, cur proposita sit actio, quod metus causa, et de dolo malo, cum exceptiones perpetuo competant eo nomine. Respondendum est, plerumque doli, et metus illati probationes esse in expedito, quæ temporis spatio intercedente, possint perire, personis doli consciis fato functis, vel peregrinantibus: ideo ne mora temporis obstet ei, qui metum, aut dolum passus est, potest agere statim intra tempus præstitutum: quod si non fecerit tamen, quandocumque conveniatur, poterit exceptiones suas opponere.

c) Nec enim quibuslibet veluti parentibus, aut patronis: ut cum quæ enim hæ exceptiones famosæ non sint, ut dictum est, oriuntur tamen ex causa famosa: ideoque adversus ejusmodi personas non dantur, ne lædatur earum existimatio.

TIT. V. *Quarum rerum actio non datur.*

Sub hoc titulo permistim propositæ fuerunt, exceptiones variæ: namque non dari dicitur actio, quæ exceptione eliditur, ut in SC. Macedoniano et proponitur nunc exceptio jurisjurandi, et exceptio: Quod libertatis onerandæ causa petitur, et exceptio: Quod in alea gestum sit: omittuntur quæ jam superioribus titulis vel libris explicatæ sunt innumeræ.

TIT. VI. *De litigiosis.*

V lib. 8. C. Tit. 37.

Subjicitur adhuc tamen specialis exceptio rei litigiosæ, nam alienatio, vel pignoratio rei litigiosæ valet ipso jure, *l. 17. in princ. l. 18. de rei vindic.* sed emptori, vel creditori obstat exceptio litigiosi *a*).

a) Licet hic Cujacius dicat ipso jure valere alienationem rei litigiosæ, videtur contrarium obtinere ex *l. fi. § ult. C. h. t.* ubi dicitur, etiamsi emptor ignoraverit rem esse litigiosam, alienationem tamen irritam esse. Sed id forte novo juri tribuendum. Est autem res litigiosa de cujus dominio lis contestata, vel mota controversia est, in jus vocato adversario. Cuj. ad N. 112.

TIT. VII. *De obligationibus, et actionibus.*

V. lib. 3. Inst. T. 14. de oblig. et seqq. lib. 4. T. de act. item lib. 4. C. Tit. 10.

Hic titulus talis est, ac si ita esset conceptus, Communia de obligationibus, et actionibus: nam pleraque in eo proponuntur, quæ sunt communia immani illi numero actionum, vel quasi actionum, quem a libri quinti titulo 2. executus est in hunc usque locum, et simul de quibus ita sparsim egit, proponitur consummata et brevis quædam enumeratio, eorum potissimum, quæ ex obligationibus nascuntur: nam vindicationum facilior comprehensio est: et ob id obligationum origines et causæ, quoad ejus fieri potest, hoc titulo diligenter explicantur, et quæ in eo traditur definitio actionis, ad actionem in personam proprie pertinet, non ad actionem in rem: est enim actio si perspicue utramque complecti velis, jus rem suam, vel sibi debitam judicio persequendi, vel executio juris sui, vel apud judicem juris sui persequendi formula. Obligatio vinculum juris, quo obstringimur necessario ad dandum aliquid, vel faciendum; et eleganter *l. In vendentis. C. de contr. empt.* nullam esse obligationem, quæ non obstringit necessitate. Communia, quæ dixi proponi, plane notantur passim in hoc titulo his verbis, *Ex omnibus causis, In quibuscumque negotiis, Ex contractibus venientes actiones, omnes pœnales actiones*, et aliis similibus plerisque.

DIGESTORUM

PARS SEPTIMA

LIBER XLV.

TIT. I. *De verborum obligationibus.*

V. lib. 8. C. Tit. 38. de contr. et committenda stipulatione; Tit. 39 de inutil. stipul. Item lib. 3. Inst. T. 16. de verb. obl. T. 19 de divis. stip. T. 20 de inutil. stipul.

Hic etiam titulus est communis omnium causarum, et obligationum: merito rejectus est in ultimum locum, quia omnium negotiorum novissima parte etiam subjici solet verborum obligatio: per se enim sola non consistit, nec valet, nisi cohæreat alii, et ob id soleo stipulationem ex qua nascitur verborum obligatio, appellare Pandecten: nam omnes obligationes, et actiones recipit quasi collatas per saturam *a*): et eleganter l. 5. hujus tituli, stipulationes pendere ex aliis obligationibus, et alibi inventas eas esse obligationum firmandarum causa. Est autem stipulatio conventio solemnibus verbis, ex interrogatione, et responsione confecta *b*): ubi verbis quod fiat, adnotandum satis ex eo patere non fieri eam, nisi inter præsentes, quo genere firmatur quælibet obligatio nescio quomodo melius, testibus præsentibus, solemniter rogante uno, respondento altero; verba enim præsentium sunt, non absentium. Ovidius de Ponto:

Litera pro verbis tibi Messaline salutem
Quam legis, a sævis attulit usque Getis

a) Id est, tumultuatim, ἀλόγῳ τριβῇ, nullo ordine sed confuse ac perturbate, unde lex satura apud Festum, quæ ex variis legibus conferta est, vel potius quæ varia capita continet. Eodem sensu accipitur apud Salustium, de bello Jugurtino. Dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.

b) Est autem species verborum obligationis: nam verborum obligatio genus est, et sub se continet stipulationem, dictionem dotis, et juramentum liberti, quo juravit patrono se munus, donum, operasve daturum. Cajus lib. 2. *Instit. tit.* 9. Cujac. *ad l.* 4. *D. de trans.* Sed quia stipulatio frequentior est, et omnibus contractibus plerumque accedit, ut hic Cujacius notat, ideo nomen generis, quod erat commune, sibi peculiare fecit, ut verborum obligatio passim dicatur. Inde hic titulus est de verbor. obligationibus, id est, de stipulationibus; et inscriptus est numero plurativo, quia plures sunt stipulationum species: Aliæ in dando, aliæ in faciendo, *§. fin. eod. tit. apud Justin. l.* 2. *h. t.* Aliæ dividuæ, aliæ individuæ, *l.* 2. et *l.* 72. Aliæ certæ, aliæ incertæ, *l.* 72. *cum seqq.* quæ divisiones sumuntur a materia ipsius stipulationis. Item aliæ puræ, aliæ in diem, aliæ sub conditione, *§. Omnis. eod. tit. apud. Just.* quæ divisio a forma et qualitate ipsius stipulationis ducitur. Idem aliæ prætoriæ, aliæ judiciales, aliæ communes, id est, tam prætoriæ quam judiciales, aliæ conventionales, *T. de divis. stipul. apud Just.* et *l.* 5. *h. t.* quæ divisio ducitur a causis efficientibus ipsarum stipulationum.

TIT. II. *De duobus reis constituendis.*

V. lib. 3. Instit. T. 7. et l. 8. C. Tit. 40.

Duo rei sunt duo debitores obligati in solidum singuli, vel duo creditores, quibus singulis solidum debeatur *a*), et hi quemadmodum verbis stipulationis constituantur, hoc titulo declaratur. Rei igitur nomen est, commune debitoris, et creditoris, a re nimirum, quæ debetur: et inde Marcellus, *l. 39. de fidejuss.* nec reus est pro quo debeat, nec res illa, quæ possit deberi, ad quam speciem ex eodem libro Marcelli conjungenda est *l. 72. §. Si cum mihi. de solut.* quæ in eandem rem adducitur ab Ulpiano in *l. 14. de novat.* et Marcus Tullius pro Plancio, *De re*, inquit, *reoque dixerunt, et de suppliciis. Magis propter reum quam propter rem ipsam,* et ita reum stipulandi dicimus recte, et reum promittendi, reum credendi, reum debendi, reum satisdandi, reum satis accipiendi *b*).

a) Et res quidem una est, vel summa, quæ debetur, licet plures ejus sint, vel debitores, vel creditores, ita ut, uno solvente, alter liberetur, uni solutione facta tota obligatio dissolvatur, licet quilibet solidum petere, vel a quolibet solidum peti possit.

(*b* Igitur reus generaliter is dicitur, de cujus re disceptatur, ut inquit Cicero *lib. 2. de Orat.* ex adjuncto autem differentia subnotatur

TIT. III. *De stipulatione servorum.*

Stipulatio servorum proprium titulum desiderabat, non proprium tantum, quæ expeditior est, sed communium, fructuariorum, hæreditariorum *a*), et alienorum, qui bona fide serviunt, ut intelligeretur quatenus per eos nobis acquiratur obligatio.

a) Servi hæreditarii, sunt servi hæreditatis jacentis, quæ scilicet nondum adita est.

LIBER LXVI. DIGESTORUM

TIT. I. *De fidejussoribus, et mandatoribus.*

A lib. 3. Instit. T. 21. et lib. 8. C. Tit. 41.

Fidejussor non est, qui nomine debitoris, *l. 97. §. Possum. de verb. oblig.* sed qui pro debitore suo nomine stipulanti promittit citra novationem, vel qui pro alio a stipulatore interrogatus respondet, qui et adpromissor dicitur *a*). Constituitur ergo per stipulationem, stipulatio autem, ut diximus, accedit omni obligationi, et fidejussio dicitur. Denique stipulatio, alias accedit ut principalis obligationi, alias ut sequela principalis obligationis *l. 93. de solut. l. 5. §. pen. de instit. act. b*). Mandator etiam omni obligationi accedit: is est qui fidejussorem fidejubere, vel creditorem alii credere rogat: sed consensu nudo constituitur, non ut fidejussor per stipulatio-

nem, et ob id præsens tantum fidejubet, mandat vero præsens vel absens, *l. 22. §. Si curator. l. 32. mand.*

a) Differt autem ab expromissore, quia expromissor is est, qui ita se pro aliquo obligat, ut is, pro quo se obligat, vel omnino non sit obligatus, vel desinat esse obligatus. at fidejussor alienæ obligationi accedit.
b) Alia etiam differentia fuit inter mandatores, et fidejussores jure veteri, quam Justinianus abrogavit, *l. fin. C. h. t. vid. Cujacium lib. 23 Obs. cap. 25.*

TIT. II. *De novationibus, et delegationibus.*

V. lib. 8. C. Tit. 42.

Novari solebat obligatio, vel in verborum obligationem vel in obligationem nominum *a*, ut Theophilus scribit: hodie igitur sublata obligatione nominum, novatio tantum fit per stipulationem. Imo et nudo consensu in *l. Singularia. de reb. credit.* quod Africanus merito reprehendit *b*). Sed omnis tamen obligatio transire in novationem potest; ergo hic etiam titulus communis est omnium obligationum: et est novatio mutatio debitoris, vel causæ debendi. Mutatio rei debitæ novationem non facit, ac præterea, ut conferatur ea cum delegatione, novatio debitoris, delegatio, novatio creditoris simul ac debitoris, quæ etiam fit per stipulationem, vel per litis contestationem, ut si is cui cessit actionem, litem contestetur cum meo debitore, *l. 2. C. de oblig. et act.* Priori gerere volens delegatur, posteriori invitus. In *l. Solutione. de solut.* non est delegatio, sed agente nullo jure eo cui cessa non est actio, offert se liti quasi debitor qui non est debitor, quo genere verus debitor per exceptionem liberatur, non ipso jure, *l. 2. C. de pact. l. Qui servum sup. de inter. injur. fac.* per delegationem liberatio contingit ipso jure, si jussero debitorem meum creditori meo promittere, quod jussum proprie delegatio est, non si jussero solvere, et is scilicet jussum meum secutus animo libens promiserit. Ut autem delegatio etiam fit per litis contestationem, consequens est et novationem fieri per litis contestationem. Omnis enim delegatio, novatio est, ex parte delegati, et necessaria quidem, *l. ult. de separ.* Per stipulationem est voluntaria, et hæc sola proprie novatio, vel delegatio.

a) Quæ per scripturam mensæ fiebat apud argentarios, ut tradit. *Cuj. ad l. Si plures. et ad l. Si unus. D. de pactis.*
b) Africani locus est in *l. Qui negotia. 39. D. mand.* ubi *Cujac. tr. 8 ad Afric.*

TIT. III. *De solutionibus, et liberationibus.*

Vid. lib. 8. C. Tit. 42.

Superiore titulo duos exposuit modus solvendarum omnium obligationum, Novationem, et Delegationem. Sed et inducendarum, ita ut medius ille titulus hæreat probe tam præcedentib. quam sequentibus titulis: nam et novatione obligor idem ego, vel expromissor quem dedi, et liberor etiam ego *a*). Et delegatione is quem delegavi, liberatur a me, obligatur alii, ego liberor a creditore meo. Sequentes tituli duo non sunt misti, sed de solvendis quibuscumque obligationibus. Solvendi verbum est multiplex. Solvitur obligatio, vel contractus, *l. 54. l. 95. §. ult. l. 97.* Solvitur debitor, *l. 67. 91.* Solvitur creditor: tam enim solvit debitorem dando, quam creditor debitorem accipiendo. Solvitur res vel pecunia, et hoc postremo genere, in hoc titulo solutio refertur ad eam pecuniam eamve rem, quæ in obligatione est, liberatio ad obligationem. Ex solutione liberatio contingit. Solvit debitor, liberat creditor, solvitur creditori, liberatur debitor. l. 104. si quidem solvitur recte, et secundum regulas juris civilis, quod quemadmodum fiat hic titulus docet. De solutionibus, et liberationibus, id est, de naturalibus præstationibus eorum, quæ debentur, et de liberationibus, quæ ex eis solutionibus debitori contingunt *b*). Interea tamen sub eo de aliis quibusdam liberationibus agitur, quæ specie, et jure solutionis censentur, veluti confusione *c*), et compensatione *d*). Alias vero tam solutio, ut dixi, quam liberatio omnem modum complectitur tollendæ obligationis, etiamsi non ipso jure, sed per exceptionem.

a) Ad id pertinet novatio expromissoria, quæ supra posita est ut de fidejuss.
b) Est autem solutio ejus, quod debetur a se in creditorem, vel alium cui solvitur recte abalienatio perfecta, *Cuj. Tr. 7. ad Afric. ad l. 38. §. Qui hominem. h. t.*
c) Confusio autem fit cum debitor creditori, vel creditor debitori successit, vel extraneus utrique: nam additio ipsa veluti delatio pensatio est. *l. 33. Quæ dote. D. sol. matr.* Illa scilicet ratione, quod sibi quis obligatus esse non potest, nec secum ipse agere. Confusio autem est concursus debiti, et crediti in eandem personam, quæ plerumque contingit aditione hæreditatis, ut tradit *Cu. Tr. 7. ad Afr. ad l. 50. D. de hæred. vend.*
d) Si ei qui quid debet invicem aliquid debeatur, qua de re *Tit. de compensat. supra.*

TIT. IV. *De acceptilatione.*

V. lib. 8. C. Tit. 44. de acceptilationibus.

Solutio, aut re fit, aut imagine quadam. Quæ re fit, de ea est titulus superior: hic vero de imaginaria, et quamvis dici soleat acceptilatione verborum obligationem dumtaxat tolli, recte tamen dicetur hic etiam titulus esse communis omnium obligationum, quia beneficio stipulationis Aquilianæ per acceptilationem omnis tollitur obligatio *a*), et de ea acceptilatione est titulus, et ejus definitio in initio proposita, quæ fit, præcedente stipulatione Aquiliana. Acceptilatio est verborum conceptio quibus absolvunt se duo, ultro citroque *b*). Stipulatio Aquiliana est novatio obligationis alio genere quam verbis contractæ.

a) Nam primum obligatio alter, quam verbis contracta in verborum obligationem deducitur, deinde stipulatio per acceptilationem solvitur.
b) Apocha autem ab ea differt, quæ interrogationem, et responsionem non desiderat, ut acceptilatio, sed est tantum professio acceptæ, et solutæ a debitore pecuniæ, quæ scripto fit. Vid. *Cuj. in Par. C. ad tit. de fide instrum.* ubi etiam docet quid sit Antapocha

TIT. V. *De stipulationibus prætoriis.*

Stipulationes prætoriæ sunt, quæ edicto prætoris interponi jubentur, et quæ ex eodem edicto certam formam habent, cui nihil addi, vel immutari potest. Habent eæ multa præcipua: ut per procuratorem ex eis domino acquiratur utilis actio, *l. 3. et 5. h. t.* Ut electio sit stipulatoris, si disjunctim stipuletor. verbi gratia, opus restitui, vel quanti ea res est dari, *l. 21. §. Sive autem.* et *§. seq. de no. op. nunt.* Ut ambiguus sermo stipulationis non continuo accipiatur contra stipulatorem, *l. 9. h. tit.* Ut valeat etiam sine adjectione diei, veluti judicio sisti, non adjecta die, qua sisti oportet, *l. De die. in pr. qui satisd. cog. l. Si finita. in pr. de dam. infect.* Itaque non abs re separatim datur titulus, *De stipulationibus prætoriis.*

TIT. VI. *Rem pupilli vel adolescentis salvam fore.*

Et generibus prætoriarum stipulationum singulis potioribusque nunc daretur instituto more proprius titulus, nisi e re nata essent jam superioribus libris pleraque transacta, veluti, De operis novi nuntiatione, de damno infecto, de legatis, de dupla, de Falcidia, de usufructu, de judicio sisti: quam ob rem earum tantum stipulationum titulos proponit, de quibus nihil ullo proprio loco actum est ante. Prima est de tutela, vel curatione, quæ ex forma edicti interponitur, si tutor sit vel curator legitimus, vel etiam datus sine inquisitione: nam testamentarius, vel datus ex inquisitione, rem salvam fore non promittit, nisi solus tutelam, aut curationem administrare velit.

TIT. VII. *Judicatum solvi.*

Altera est, judicatum solvi, cujus formulam edidi alias *a)*, quam ex edicto prætoris de re, aut lite, antequam ea contestetur, in casum, quo scilicet ea res judicetur vel non defendatur, stipulatur actor a reo *b)*, vel defensore ejus *l. Filiusf. qui satisd. cog.* Sed et duabus illis causis subjicitur de dolo malo clausula, ut in stipulatione ex operis novi nuntiatione.

a) Nimirum lib. 10. Obs. cap. 19 ubi totam ejus rei seriem explicat.
b) Jure novo nulla ejusmodi cautio exigitur a reo suo nomine litem suscipiente, sed illam tantum, quod judicio se sistat, et usque ad terminum litis in eo permanebit, §. Sed hodie. de satisd. apud Inst. quæ quidem N. 112. c. 2. vocatur ἀσφάλεια τοῦ παραμένειν μέχρι τοῦ πέρατος τῆς δίκης, quod in actore similiter obtinet, qui ad judicem extraordinarium juris experiundi gratia adversarium vocat: debet enim statim idoneam cautionem præstare, judicio sistendi causa, N. 53. c. 2. Jure etiam nostro nulla exigitur cautio judicatum solvi, nisi duobus casibus: uno videlicet, si alienigena, aut is, qui fugitivus, aut erro est, litem intendere velit: hi enim prius satisdare debent de expensis judicii adversario persolvendis, si non obtinuerint, ne alioquin ipsis liceat per calumniam litem inferre, et postmodum reum eludere, si condemnati solum verterent. Altero, cum quia jure devoluti beneficium aliquod impetravit, tanquam ab indigno, aut incapace possessum: hic enim, ut omnis calumniæ, et fraudis via præcludatur, et quia res ipsa se odium habet, ante causæ initium præstare cautionem debet de judicii expensis, si victus fuerit, ei cui controversia fit, restituendis

TIT. VIII. *Ratam rem haberi, et de ratihabitione.*

Tertia est stipulatio de rato, quam de procuratore actoris stipulatur reus ante litem contestatam, sed et de tutore, et curatore, ex edicti verbis, licet vulgo observetur, ne ab his, vel ab actore municipum desideretur stipulatio de rato habendo, itemque de defensore rei nonnunquam, ut ex tit. de procuratoribus cognoscere licet præter solitam stipulationem de Judicato solvendo, et hæc de rato ita fere concipitur. *Quod nomine L. Titii a me fundus ille petitur amplius eo nomine neminem petiturum, cujus actio, petitio, persecutio sit, et ratum L. Titium habiturum, hæredemve ejus, aut eum ad quem ea res, qua de agitur, pertinebit quodcumque mecum agetur, aut quanti ea res erit, tantam pecuniam dari spondes?* Ratihabitio, quoniam de hujus definitione etiam hoc titulo agitur, et quando, aut quomodo ratum habere dominum oporteat, est approbatio ejus, quod cum eo gestum est, qui egit procuratorio nomine: huic contraria est retractatio.

LIBER XLVII. DIGESTORUM

TIT. I. *De privatis delictis.*

Qui jam videbatur peregisse actionum Digesta, ei nunc, ut ita dicam, novus actionum nascitur ordo. Prior nempe ordo est actionum privatarum de proprietate, de possessione, vel quasi possessione, de obligationibus, vel quasi obligationibus, quæ scilicet ex contractibus oriuntur, aut quasi contractibus, qui absolutus est. Hic novus actionum est severiorum, et atrociorum tam privatarum, quam publicarum ex delictis, sive criminibus, et quasi delictis, atque etiam actionum fiscalium, quarum æque ingens numerus, quem in hunc locum referri et reservari placuit. Et nova igitur quædam hæc sunt actionum Digesta. Quia vero ex delictis, sive criminibus actiones aliæ sunt privatæ, aliæ extraordinariæ, aliæ populares, aliæ publicæ, de singulis ordine tractat: ac primum de privatis, quæ scilicet ex privatis delictis oriuntur: vel civiles, ut injuriarum, ex lege Cornelia, et damni, ex lege Aquilia, de qua tamen e re nata, antevertit dicere lib. 9. et furti nec manifesti: vel honorariæ, ut furti manifesti, et bonis raptis, vel etiam injuriarum ex prætoris edicto. Hæc privata delicta dicuntur quatenus ex eis agunt forensi actione hi ad quos ea res potissimum pertinet; sed possunt tamen quædam esse publica, et eorum nomine judicium publicum, ut si hominibus coactis damnum datum, vel si raptum sit, vel illata atrox injuria *a)*. Et hoc titulo proponit de privatis delictis generales regulas, ut quæ ex eis nascuntur pœnales actiones hæredes non teneant, et ut non consumat alia alias, si plura delicta concurrant, et ut de privatis delictis jure ordinario experiri liceat, vel extra ordinem *b)*, veluti de furto actione in duplum aut quadruplum apud judicem datum, vel extra ordinem apud præfectum urbi, usque ad exilii pœnam, ut Orosius III. scribit, leges furtum mulcta pecuniæ coerceret, aut ad summum exilii: lib. 1. De fur. bal. operis publici temporarii, utroque modo furtum non coercetur, *l. Interdum. §. Qui furem. tit. seq.* Et recte in tit. *Delictis*, non criminibus: nam delicta proprie sunt privata, crimina publica, *l. 131. in fid. de verb. sig. l. 17. §. Noxas. de æd. ed.*

a) Tunc enim potest concurrere judicium privatum vi bonorum raptorum, aut legis Aquiliæ, et judicium publicum de vi privata, vel publica, nec causa privati judicii consumet causam publicæ accusationis, quæ institui posset ex lege Julia, qua de re plura tradidi in commentariis ad Alexandrum Severum in *l. 4. C. de furt.* ubi liberius tractavi de concurrentibus actionibus, et judiciis.
b) Ordinario agitur, cum servatur ordo solemnis actionum, et petitur pœna, quam lex nominatim definivit; extra ordinem vero cum ordo actionis, et formulæ negliguntur, et judicis arbitrio pœna definitur, vel pecuniaria, vel corporalis, vel alia quælibet prout delicti ratio, et delinquentis conditio exigere videbitur: hinc crimen legitimum dicitur, cui lex certam pœnam imposuit, non legitimum, quod extra ordinem arbitraria pœna coercetur, *l. 3. § pen. D. de crim. stell.*

TIT. II. *De furtis.*

V. lib. 4. Instit. de oblig. quæ ex del. contrahuntur, et lib. 6. C. Tit. 2. de furtis, et servo corrupto

Est autem furtum interversio possessionis rei mobilis *a)*, *l. 1. §. Scævola. tit. 4. inf. l. 1 de dist. pig.* et duplex furti actio, ut dixi, nec manifesti civilis in duplum: manifesti honoraria in quadruplum, utraque perpetua *b)*: quæ tamen desierunt esse in

usu, propterea quod de furto hodie plerumque agitur extra ordinem, *l. ult. h. t.* Non sunt etiam in usu actiones furti concepti, oblati, prohibiti, non exhibiti, quæ fuerunt olim in triplum. Ergo nec actio, ope, consilio in duplum.

a) Latius patet definitio, quæ est apud Justin. et in *l. 1. §. ult. hoc. t.* ut furtum sit contrectatio fraudulosa lucrifaciendi gratia, vel ipsius rei, vel usus, vel possessionis, quod lege naturali prohibitum est admittere. Dicitur (contrectatio) quia nihil aliud est contrectare quam de loco in alium transferre, quandoquidem in rebus immobilibus, quæ loco moveri, aut transferri non possunt, furtum non committitur, *§. Quod autem. de usuc. et longi temp. præscr.* tum quia sola cogitatione non fit furtum, sed rem moveri loco opus est, *l. 21 Vulgaris D. h. t.* vel si non moveatur occulto debet retineri, ut cum depositarius utitur re deposita, *l. 67 Inficiando D. de furt.* Adjicitur (fraudulosa) quia furtum sine dolo, et improbo furandi animo non committitur, ideoque, qui domino volente rem contrectat, vel cum dominum velle existimat, furtum facere non dicitur, *l. Inter 46. §. Recte l. Qui. h. t.* Ita equi alieni citra furandi animum abduci possunt, ut ipsis equas suas aliquis in spem genitus subjiciat, *l. 51 Si quis uxori. §. Si quis asinam. eod.* Ponitur (lucrifaciendi animo) quia potest aliena ancilla, vel meretrix non lucri, et libidinis causa surripi, aut amoveri, nec ea res in furti speciem cadet, quia malefica voluntas et propositum delinquentis distinguit, *l. 39. Verum. l. 51 Qui injuria. eod.* Subjungitur (vel ipsius rei, vel etiam usus possessionisve) quia non tantum in proprietate rei, sed in usu, et possessione furtum committi potest. In usu, veluti si depositarius utatur re deposita, vel creditor re pignorata, vel commodatarius aliter utatur quam promisit. In possessione, veluti, si cum is, cui rem commodavit eam surripuit, aut debitor a creditore rem, quam pignori dedit, surripiat.

b) Nulla fere actio pœnalis prætoria, quæ perpetua sit, præter actionem furti manifesti, et ejus rei ratio hæc, quia cum olim actio furti manifesti ex 12. tab. esset capitalis, et fures manifestarii fustibus castigati in servitutem addicerantur ei, cui furtum factum erat, ut tradit Gellius *lib. 11. cap. fin.* prætores pœnam capitalem, et corporalem in pecuniariam commutarunt, ut quadrupli pœna esset, et remansit tamen actio perpetua, quod primum a lege originem duxisset.

TIT. III. *De tigno juncto.*

Est et alia actio furti specialis de tigno furtivo juncto ædibus, aut vineæ, civilis actio in duplum, cujus separatim exponendæ rationem aliam non habeo, quæ expleat ingenium, quam quod dari eam arbitror in duplum in non furem, qui bona fide tignum injunxit, hac sola ratione, quod tignum furtivum apud eum conceptum sit *a)*, quod vindicari non potest: nam vindicationis loco simul, ac concepti furti ratione, domino in eum datur actio in tigni duplum pretium, levior quam in furem, quia extra duplum reus non tenetur in rem vel ad exhibendum, nec soluto quidem postea tigno, levior etiam quam in eum, apud quem furtum concipitur, per lancem, et licium, quia tigni juncti conceptio est in propatulo, et in XII. tabul. scriptum opinor: Tignum junctum ædibus vineæque, et conceptum, vel potius (ut doctissimus Josephus Scaliger censet, a quo pudet dissentire) vineæque concapes, ne solvito. Verum in furem ipsum hæc actio est in duplum, ut si quam aliam rem subripuisset, mera pœnalis non mista, ut in non furem: nam fur ultra dupli pœnam in rem tenetur, et ad exhibendum, quasi dolo desierit possidere, et condictione furtiva, vel etiam soluto tigno quasi possessor. Et rursus in furem famosa, in non furem non famosa, *l. 8. C ex quib. cau. inf.*

a) idem tradit *Cujac. lib. 21. Obs. cap. 19*

TIT. IV. *Si is qui testamento liber esse jussus erit post mortem domini ante aditam hæreditatem surripuisse, aut corripuisse quid dicetur.*

Sequitur alia actio jure prætorio comparata ad similitudinem actionis furti civilis in duplum, sed annalis, non perpetua: et rerum amotarum (sic appellatur a Græcis) potius quam furti: nam hæreditati furtum non fit *a)*, vel si fit, ut veteres putaverunt, post libertatem ex antefacto domino non est furti actio, et hæc actio prodita est in eum, cui libertas testamento relicta est, si hæreditate jacente dolo malo subripuerit aliquid: itemque alia ad exemplum legis Aquiliæ, si quid ex hæreditate dolo malo corruperit in duplum, quanquam alias actio legis Aquiliæ sit etiam de damno culpa dato, et non in duplum, sed quanti res plurimi fuerit eo mense, vel anno, nisi in inficiatorem.

a) Vide quæ not. inf. ad tit. de crimine expil. hæred.

TIT. V. *Furti adversus nautas, caupones, stabularios.*

Sequitur etiam alia jure prætorio comparata ad similitudinem actionis furti, civilis in duplum, et perpetua, in eum, qui furtum non fecit, nautam scilicet, vel cauponem, vel stabularium, si modo eorum aliquis fecit, quorum opera navem, aut cauponam, aut stabulum exercet. Est in eundem actio ad exemplum legis Aquiliæ: gravior tamen, quam legis Aquiliæ, nempe in duplum si quis eorum in nave, vel caupona, vel stabulo damnum dederit, de qua hoc titulo non agitur sed *l. ult. Nau. caup. stab.* et separaverat etiam eas Ulpianus: nam ad edictum de furtis hanc proposuerat lib. XXXVIII. illam vero de damno dato in tractatu de lege Aquilia lib. XVIII. ad edictum: et in hoc distat hic titulus a superiore: nam superiori furto adjungit raptum, non etiam isto.

TIT. VI. *Si familia furtum fecisse dicatur.*

Beneficium quoque hujus edicti pertinet tantum ad familiæ furtum, ut liberetur dominus id præstando, quod si unus servus furtum fecisset, præstandum foret, duplum puta, vel quadruplum: Sed trahitur etiam interpretatione ad damnum datum, non ad injuriam, non ad alias causas, in quibus sane familiæ factum pro pluribus factis habetur, non pro uno a). In furto vel damno, pro uno. Familia cœtus est servorum uni domino subjectorum. Eodem libro XXXVIII. sub eodem titulo de furtis adjunxerat Ulpianus in publicanos propriam actionem, ut constat ex *l. Quanto. de public. l. Pronuntiatio. §. Servitutum. de verb. sig.* de qua jam occupavit dicere auctor Digestorum lib. 39. tit. 4. sicut de actione damni injuria adversus nautas, caupones, stabularios lib. 4. tit. 9 quam Ulpianus tamen commodius junxerat legi Aquiliæ ut dixi tit. superiore. Sed occasio non potest non aliquando abrumpere rerum quæ aguntur ordinem rectum.

a) Quod obtinet quando familia servorum injuriam alicui intulit vel album prætoris corrupit: nam tum non sufficit dominum tantumdem præstare quantum si ipse, aut liber homo quilibet deliquisset, sed vel singulos noxæ dedere compelletur, vel pro singulis litis æstimationem præstare, *l. 9 Si familia. D. de jurisd. omn. jud. l. 34 Si plures. D. de inj.* V. *Cuj. lib. 8, Obs. c. 20. et lib. 3. ad edictum Paul. ad d. l. 9. Si familia.* Sed et furti nomine quod familia fecit, tenetur tantum una litis æstimatione defungi, cum ignorante eo familia deliquit: nam si eo consentiente, omnium nomine convenitur, *l. 1. §. 1 hoc tit.*

TIT. VII. *Arborum furtim cæsarum.*

In hoc titulo proponitur ad similitudinem furti actio civilis ex XII. tab. hodie redacta in duplum a)

adversus eum, qui furtim, id est, clam arbores cæcidit, licet earum arborum furtum non fecerit, cum qua communis est actio legis Aquiliæ, sed illa est gravior.

a) In duplo tamen simplum damni dati, id est, pretium arboris furtim cæsæ continetur, et ob id mixta est, non ut actio furti nec manifesti in duplum mere pœnalis, idque tradit Accurs. in l. 8. h. tit. cujus sententiam probat Cujacius *lib. 39. ad Edictum Pauli*, ubi *d. l. 8.* enarrat.

TIT. VIII. *Vi bonorum raptorum, et de turba.*

G. lib. 4. Instit. Tit. 2. et lib. 9. C. Tit. 33.

Hujus edicti tres sunt partes. Una est de damno dato dolo malo hominibus coactis, altera de bonis raptis, tertia de damno dolo malo dato, et de amisso in turba. Ex prima, et secunda est actio mista in quadruplum, ex tertia in duplum, etc. communis prima, tertiaque cum actione legis Aquiliæ, secunda cum actione furti, et integrior titulus fuisset hoc modo ut *l.* 195. §. *pen. de verb. sig.* De hominibus coactis, et vi bonorum raptorum, et de turba.

TIT. IX. *De incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata.*

Hoc edictum non est necessarium in raptorem, cum sufficiat superius, sed est etiam in quadruplum actio ex hoc edicto in eum, qui ex his causis abstulit, vel amovit rem aliquam, vel qui recepit dolo malo, vel damnum dedit. Et de incendio, ruina, etc. id est, de his, qui incendio, vel naufragio, vel nave, aut rate expugnata, rapuisse, vel per has causas damnum dedisse dicuntur. *l.* 3. *de feriis*, quod Labeo trahit etiam ad domum, et villam expugnatam, et *l. In eum. C. de fur.* ex hoc edicto pœnam additam pœnæ statutæ olim recte; nam et Ulp. l. 4. de his facinoribus esse criminum executiones, corporales pœnas scilicet, et his novissime prætorem addidisse pecuniarias, quod etiam fecit titulo superiore.

TIT. X. *De injuriis libellis.*

V. lib. 4. Inst. Tit. 4. et lib. 9. C. Tit. 35. de injur. et Tit. 36. de famosis libellis.

Superiores actiones furti, damni injuria, vi bonorum raptorum, et quæ his similes adjiciuntur, rei familiaris damnum judicio pœnaque persequuntur: actio injuriarum, ut eleganter Valentinianus ait in Nov. de libertis, agit causam doloris, eodem modo, quo M. Tullius dolorem eam judicio pœnaque mitigare; et ob id superiores quidem hæredi dantur, sed non hæc de injuriis. Est autem de injuriis publicum judicium ex lege Cornelia, quod pulsatus, aut verberatus quis, aut domus ejus vi introita sit, hodie etiam privatum ex Constitutionibus, et ex edicto prætoris generali etiam privatum, quanti judex injuriam æstimaverit. De famosis libellis publicum ex SC. Et omnia, ut arbitror, annalia.

TIT. XI. *De extraordinariis criminibus.*

Ordinariæ actiones furti, Vi bonorum raptorum, et injuriarum, quæ supra expositæ sunt, etsi penitus sublatæ non sint, minus tamen frequentantur, et in vicem earum, extraordinario judicio criminaliter agitur accusatore subscribente in crimen, *l. ult. de pr. del. l. ult. de fur. l. ult. tit. prox. sup.* Ea propter his proxime adjungitur generalis titulus. De extraordinariis criminibus, qui tam ea crimina complectitur, quæ proprie extraordinaria sunt, id est, quæ nunquam ordinaria fuerunt *a*), quam quæ mista sunt, id est, ordinaria, et extraordinaria pro actoris arbitrio: nam si velit quis forte agere furti in duplum, non prohibetur. Et si extra ordinem, æque non prohibetur, et hæc forte via expeditior, quia res agitur citra solemnem ordinem juris, et legum, citraque morem priscum judiciorum, et non observata etiam pœna legitima. Cœpit enim ordo agendi primum esse extraordinarius, deinde etiam pœna, et causa cognita: igitur statuendæ pœnæ liberum arbitrium est ei, qui cognoscit *b*).

a) Scilicet, quia neque unquam in his ordo judiciorum ille solemnis est observatus, nec certa pœna a lege aut a prætore est constituta, quod utrumque in ordinariis judiciis obtinuit semper.
b) Quod æquius est, et in Francia etiam servatur, quia pro delicti ratione vel pœna augeri, vel minui debet: quod non fit in judiciis ordinariis, ubi eadem pœna semper, non servata personarum diversa ratione, vel circumstantiis, quæ circa ipsum maleficium intercedunt, quibus maleficium ipsum, aut crimen leviori, vel graviori coercitioni subjici debet.

TIT. XII. *De sepulchro violato.*

V. l. 9. C. Tit. 19.

De sepulchro quoque violato nunc extra ordinem agi non est dubium: qua de re fuit, et est etiam nunc, si quis hanc malit, actio privata his quorum interest in id quod æquum judici videbitur, dum tamen non minoris condemnet judex quam in aureos C. sepulchro violato, vel CC. sepulchro inhabitato, aut inædificato. In id, inquam, quod æquum judici videbitur: est enim concepta in bonum, sicut actio injuriarum prætoria, et actio de dejectis et effusis ex illa parte, qua libero homini nocitum esse dicitur, et actio de moribus, qua etiam omnes vindictam persequuntur, non damnum pecuniarium, atque ideo hæredi non dantur *a*): est etiam de sepulchro violato actio popularis in C. vel CC. aureos, cessantibus his quorum interest. Est publicum l. 8. hoc tit. De furto est privatum, et extraordinarium; et ex quibusdam causis publicum, De bonis raptis, privatum publicum, extraordinarium. Item de injuriis. Item de sepulchro violato: sc præterea populare, ut data opera videatur hic titulus positus in confinio, vel potius intermedio privatorum, extraordinariorum, popularium, et publicorum judiciorum, quæ oriuntur ex delictis, hæc enim participat omnia sepulchri violati crimen.

a) De ejusmodi actionibus plura Cuj. lib. 22. Obs cap. 14.

TIT. XIII. *De concussione.*

De concussione autem, id est, de terrore injecto, pecuniæ, vel rei alicujus extorquendæ causa, est privata actio ex edicto de calumniatoribus, et ex calumniatoribus, et ex hoc titulo extraordinarium crimen. Et quibusdam casibus publicum, ut declarat, l. 2.

TIT. XIV. *De abigeis.*

V. lib. 9. C. Tit. 38.

Abigeatus quoque crimen extraordinarium est: sed est etiam in abigeos quasi in fures ordinaria furti

actio, si quis hac uti malit, *l.* 1. *C. eod.* quamquam abigei latrones potius sint quam fures, *l.* 9. §. *Imp. loc.* maxime si cum gladio pecora aliena deprædentur, ut plerumque faciunt, *l.* 2. *hoc tit.* et placet quod de his puniendis l. 1. refert, Hadrianum rescripsisse concilio Bæticæ; erant enim Hispani olim maximi abigei: adeo ut Iberos poeta dicens intelligat abigeos, et recte concilio, ut in Græco, πρὸς τὸ συνέδριον. Placet etiam quod l. 3. lenius coercet, ut alias emendavimus, qui ex stabulo abigunt, quam qui ex sylva, vel grege; durius enim statuitur in eos, quibus patet major furandi copia. Justinus de Scythis: *Nullum scelus apud eos furto gravius, quippe sine tecto munimentoque pecora, et armenta habentibus quid salvum esset, si furari liceret?*

TIT. XV. *De prævaricatione.*

Prævaricatio est collusio accusatoris, vel nuntiatoris cum reo, ut absolvatur publicum crimen in accusatorem, qui judicio publico non ex animo egit, extraordinarium in advocatum, qui prodidit causam adversario, quæ proditio veluti prævaricatio est: sed et in accusatorem frequentius hodie extraordinarium.

TIT. XVI. *De receptatoribus.*

Latronum occultator, et receptator, extra ordinem coercetur. Sed et privata actione ex tit. De incendio, ruina et naufragio, et receptator servorum fugitivorum ex tit. De servo corrupto, et de fugitivis, et ex Constitutionibus porrigitur etiam pœna extraordinaria ad eos, qui aliorum criminum reos recipiunt dolo malo.

TIT. XVII. *De furibus balneariis.*

Quod dixi tit. 1. 2. 11. 12. furtum coerceri extra ordinem, hoc hic titulus verissimum esse comprobat qui et si conceptus sit de furibus balneariis, idem tamen censet de furibus nocturnis, qui dormitatores sunt Comico, diurni scilicet. Diurni igitur, vel interdiarii fures extra ordinem non coercentur, sed privato, forensi, ordinario judicio in duplum vel quadruplum. At meminisse, oportet, paulatim omnia judicia facta fuisse extraordinaria, et cum primum cœpit esse extraordinarium in fures balnearios, aut nocturnos, nondum erat etiam extraordinarium in interdiarios: Sed postea placuit de omni furto agi, cum inscriptione extra ordinem. Verum enim lenius coercebuntur semper interdiarii, quam balnearii aut nocturni. Balnearii sunt vestimentorum fures, et inde ille Diogenis jocus in furem balnearium, ἐπαλλιμάτιον ἢ ἐπ' ἄλλο ἱμάτιον: inde etiam usus capsariorum adversus fures balnearios, *l.* 3. §. *ult. de offic. præf. vig.*

TIT. XVIII. *De efractoribus, et expilatoribus.*

Furibus adjunguntur effractores, id est, qui effringunt fores carcerum, vel domorum, vel qui perfodiunt parietes alienarum ædium, vecticularii, et expilatores, id est, prædones, qui ædes, aut villas alienas, expugnant, qui atrociores fures sunt, vel plusquam fures, ut intelligatur hos etiam extra ordinem puniri. Non ideo tamen minus: si quis malit, poterit in eos omnes pecuniariter experiri in duplum vel quadruplum. Sed et judicio publico in expilatores, et effractores. Verum adjunguntur etiam his sub hoc titulo saccularii, qui ex sacculis alienis suppilant pecunias nescio qua arte, similes sectoribus zonariis sive matriculariis et derectarii *a)* sive apertularii, confectores cardinum, quibus in cœnaculis quæ ingrediuntur nihil est tam obseratum, occlusum, obsignatum, quod non aperiant.

a) Sic dicti videntur, quod se funibus in aliena cœnacula dirigant. *l. Saccularii, de crimin. extr.* unde dicti ἐπαναστάται, et ἀνατρεπται, quod seras aut januas malis artibus aperiant. Vid. *Cujac. lib.* 10. *obs. cap.* 27. et 31. et *lib.* 27. *cap.* 30

TIT. XIX. *Expilatæ hæreditatis.*

V. lib. 9. Tit. 32. de crim. expil. hær.

Expilatoribus statim adjungit speciale crimen expilatæ hæreditatis, quod judicio furti subditur succedaneum, propterea quod hæreditati furtum non fit *a)*. Hæreditas enim hic est quæ nondum adita vel possessa est. Nec puto ex hoc crimine aliud esse judicium privatum, vel publicum.

a) Hac scilicet ratione, quod possessionem hæreditas non habet. non potest vero fieri furtum ejus rei, quæ a nemine possidetur, *l.* 1. §. *Scævola. sup. fi. re. qui testam.* nec ob aliam causam specialiter admissum est in *l.* 68. *cum. seq. sup. de furtis*, ejus rei hæreditariæ furtum fieri, quæ pignori a defuncto data erat, aut commodata fuerat, aut a qua ususfructus alienus est, quam quia illam interim creditor, commodatarius, aut usufructuarius possident. Ea tamen de re dubitatum apud veteres: et Sextus Ælius, M. Manilius, et M. Brutus in contraria sententia fuerunt, dissentiente Scævola, et Trebatio, ut constat ex Cicerone *lib.* 7. *Epist.* 22. et qualem Scævolæ sententia tandem obtinuit ut costat ex d. l. 1. Scævolam dum dicimus, Pub. Mucium, vel Q. Mucium Scævolam intelligimus, quorum quendam etiam in jure mentionem Q. Cerbidius Scævola, cujus tot in pandectis responsa extant, quamvis ex eorum gente fuerit, longo tamen intervallo post Ciceronem floruit, nempe sub Marco Philosopho, cui in consilio adfuit, ut testatur Julius Capitolinus in vita Marci Philosophi.

TIT. XX. *Stellionatus.*

V. lib. 9. C. Tit. 34. de crim. stell.

Stellio lacertigenus est versutissimum, a quo stellionatum dicimus imposturam, et dolum omnem qui cumque proprio nomine vacat: et ut causæ acquirendi ex morte alterius aliæ nomen habent proprium, aliæ carent nomine, quæ continentur sub generali nomine mortis causa capionis: itemque, ut contractus alii nomen habent, alii carent nomine, qui sub actionem unam veniunt præscriptis verbis, ita delicta sive crimina alia proprium nomen habent, alia nomine vacant, quæ veniunt sub actionem de dolo privatam, vel sub extraordinariam, et criminalem stellionatus persecutionem. At potest hoc crimen esse commune etiam cum alia actione, ut cum pignoratitia, si quis rem uni obligatam sciens alii obligaverit. Hunc enim dolum vindicat civiliter actio pignoratitia, quia bonæ fidei est, et cuilibet actioni bonæ fidei inest actio de dolo. *a)*

a) Quoties autem hoc judicium concurrit cum actione famosa, famosum est, veluti si cum actione mandati, depositi, aut tutelæ directa: si cum ea, quæ infamiam condemnato non indicit, veluti cum pignoratitia actione, famosum non est. Vid. *Cujac. lib.* 10. *Obs. cap.* 26. *circa fin.*

TIT. XXI. *De termino moto.*

Sequitur terminorum, qui finium causa positi sunt, avulsorum crimen extraordinarium invasioni, aut furto proximum, cum quo concurrit etiam popularis actio ex lege Julia *a)*, si dolo malo motus terminus sit extra suum gradum, id est, extra quinque pedes *b)* lege Manilia definitos.

a) In quinquaginta aureos *l.* 3. *hoc tit.*

b) Recte extra quinque pedes nam si ultra, id est, si de majore loco, quam qui quinque pedibus constaret, ageretur, non fuit controversia finalis de termino moto, aut finium regundorum, sed rei vindicatio, quasi de rei proprietate, *l. 3. C. Th. f. reg.* et quantum ad illos quinque pedes usucapi omnino non poterant ex *l. 12. tab.* ut docet *Cic. lib. 2. de legibus*, quod abrogatum tandem *l. 5. C. f. reg.* quæ integra erant in C. Th. eod. t. Idem vero obtinuisse videtur l. Mamilia, sive ut Cujacius hic ait Mamilia, quod ex *l. 12. tab.* de quinque illis pedibus, qua et illud videtur constitutum, ut si ea de re controversia esset, singuli arbitri darentur. *Cic. lib. 1. de legibus*: Nec lege Mamilia singuli, sed ex his tres arbitri fines regemus: ad quod pertinet l. 3. *C. Th. f. reg.*

TIT. XXII. *De collegiis et corporibus.*

V. lib. 2. sup. de extr. crim. et Cujac. lib. 9. Obs. cap. 30.

Est etiam crimen extraordinarium in eos, qui illicitum collegium, vel quodcumque tale corpus a) celebrant, id est, sine auctoritate Senatus vel Principis: et collegium dissolvitur ex SC. mandatisque principum, l. 3. Tertullianus de jejunio: ***In SC. et principum mandata coitionibus opposita delinquimus.*** Non puto ex hoc crimine aliud esse primum publicumvo judicium

a) Ejusmodi collegium, seu corpus illicitum φρατρία dicitur in can. 18. Concil. Chalced. ubi etiam legibus, quas vocat τοὺς ἔξω νόμους, illud idem prohibitum esse traditur: φρατρίαν autem Zonaras ibidem definit, κακόβουλον συμβούλιον καὶ συνέδριον ἐπὶ πράξεσι φαύλαις. qualia omnia collegia illicita, quæ propter monopolia instituuntur, vel conventicula illicita, quæ fiunt gratia religionis improbatæ, *l. Conventicula. C. de Episc. et Cler.* et ob id a Justiniano vocantur παρασυνάξεις, N. 132. Quia autem corporum incidit mentio, repetenda est divisio eorum ex *l. 30. Rerum mixtura. D. de usurp. et usucap.* et Plutarcho lib. περὶ γαμικῶν παραγγελμάτων. Corpora alia constant uno spiritu, vel ut ait Plutar. d. loco μιᾷ συμφυΐᾳ, atque ut plurimum ex pluribus partibus constant, quas tamen ipsa rerum omnium parens natura, sive Deus simul conjunxit, et uno illo corpore dicuntur ἡνωμένα, quasi unita, sive simplicia. Eadem Seneca epist. 103. vocat continua, quod scilicet constent partibus continuis. Ejusmodi est homo, et animal quodlibet. Alia constant ex cohærentibus rebus aliquibus non a natura conjunctis, sed hominum industria coagmentatis, et ob id συνημμένα vocantur: composita vocat Seneca dicto loco, ejusmodi est domus, navis, mensa, et cætera id genus. Alia denique, quæ ex distantibus capitibus constant, et ex multis individuis uni nomini subjectis, veluti grex, qui ex multis ovibus, Senatus qui ex multis senatoribus; hæc διεστῶτα possunt vocari, mixta passim dicuntur, quæ etiam sunt in duplici genere, quod alia ex his constent capitibus certis, ut chorus comœdorum, vel tragicorum legio: alia capitum incerto numero, ut populus, quod docet ipse *Cuj. lib. 15. Obs. c. 33. et lib. 26. c. fin.*

TIT. XXIII. *De popularibus actionibus.*

Post privata judicia, et extraordinaria, quæ ex delictis nascuntur, subjicit popularia, cujus generis unum habuimus t. 12. et alterum t. 21. et aliud de albo corrupto lib. 2. t. 1. et alio lib. 9. t. 3. et lib. 29. t. 5. et pleraque interdicta popularia lib. 43. Judicia hæc sunt forensia non criminalia, et ex iis causis quæ publicam tutelam merentur cuilibet agere volenti competunt. In his pleraque singularia sunt. Ut pro populari actione fidejussor non detur, ***l. Si quis pro eo. §. ult. de fidejuss.*** Ut in populari actione non compellatur arbiter sententiam dicere, ***l. Non distinguemus. §. De liberali. De rec. qui arb. rec.*** Ut non intendantur per procuratorem. Ut mulieri, vel pupillo non dentur: quæ omnia obtinent etiam in publicis judiciis, de quibus agitur tit. seq. et ubique ita procedunt, nisi is agat ad quem ea res pertinet, quæ commissa est: hoc enim casu judicium, sive publicum, sive populare, pro privato habetur, ***l. Licet. in prin.*** et §. 1. ***l. Non cogendum. §. Qui ita. de procur.***

LIBER XLVIII. DIGESTORUM

TIT. I. *De publicis judiciis.*

V. lib. 4. Instit. Tit. fin.

Populares actiones et publica judicia sunt, ***l. Eum qui. §. In popularibus. de jurejur.*** et retro publica, etiam popularia sunt. Sed in usu popularia plerumque dicimus civilia, sive forensia, publica criminalia, quæ ex populo quilibet subscribens in crimen jure ordinario intendere potest in pœnam certam, et legitimam: sed hæc quoque hodie extra ordinem exercentur: imo et actiones omnes quæ ex aliis causis, quam ex delictis nascuntur, vel quasi delictis, et interdicta omnia, nec tamen ideo de eorum ordine inanis ubique tractatio: nec enim prohibemur etiam ex iisdem causis hodie, si velimus experiri ordinario jure. Proponuntur hoc titulo enumeratio, et divisio judiciorum publicorum, et regulæ generales de his quædam.

a) In hoc igitur differunt maxime publica judicia a popularibus, quia publica judicia certa lege sunt introducta, et certo ordine inscriptione in crimen primum facta instituuntur: popularia plerumque habent prætorem auctorem, ut actio de albo corrupto, de effusis et dejectis, de sepulchro violato. Videntur autem judicia publica primum dicta in quibus de crimine perduellionis agebatur: mox nomen illud publici criminis alii gravioribus, et atrocioribus sceleribus esse communicatum, singulis legibus latis.

TIT. II. *De accusationibus, et inscriptionibus.*

V. lib. 9. Tit. 1. Qui accusa. non possunt, et T. 2. de accus. et inscript.

Accusatio est criminalis judicii persecutio, sive publici, sivo extraordinarii, vel delatio criminis publici, aut extraordinarii. Inscriptio vel subscriptio est accusatoris libellus, quo profitetur se reum deferre lege Julia de vi, vel qua alia, eumque reum a se peractum iri: nam hoc ordine res agitur: ducit accusator reum in jus ad prætorem, qui lege Julia de vi quærit: postulat ut prætor nomen ejus recipiat lege Julia, et edit inscriptionem sua manu subscriptam, cujus formula quædam est in l. 3. Judicia civilia eduntur sine inscriptione. In criminalibus exigitur inscriptio, quæ vinciat accusatorem falsum, et temerarium: nam fere cui inscribere necesse est, sive profiteri ex scripto quod crimen intendat, non ignarus ex eo, quæ eum maneat pœna, si forte calumniator apparuerit, vel in probatione defecerit, nec temere nec indifferenter inscribit in crimen. Qui autem accusare, et accusari possunt vel non, hoc titulo potissimum declaratur.

TIT. III. *De custodia, et exhibitione reorum.*

V. lib. 9. C. T. 3. de exhibendis, et transmittendis reis. T. 5. de cust. reorum.

Rei posteaquam delati sunt, vel in vincula et carcerem conjiciuntur, vel militibus dantur custodiendi, vel fidejussoribus, qui caveant de his sistendis exhibendisque, qua de re hoc titulo agitur. Augustinus in Joannem: ***Receptiones, inquit, in custodiam pro meritis causarum adhibentur: alios jubentur custodire lictores humano et miti officio atque civili: alii traduntur optionibus, alii mittuntur in carcerem, et in ipso carcere non omnes, sed pro meritis causarum in ima carceris detruduntur***, et optiones videtur vocare carceribus præpositos, ut l. 6. de bon.

damnat. Ambrosius optiones carcerum. Pertinet etiam ad hæc, quod Suidas scribit, custodiam esse, τὸ τῷ δεσμωτηρίῳ ἐπικείμενον τρἀτευμα.

TIT. IV. *Ad legem Juliam Majestatis.*

V lib. 9 C. Tit 8

Exposito ordine instituendorum judiciorum publicorum, nunc incipit per singulas species de quæstione, et pœna eorum legitima causisque tractare, ac primum de læsa Majestate, et de crimine perduellionis. Læsæ Majestatis pars est, et quidem gravior, perduellio, id est, rebellio sumptis armis adversus patriam, aut principem, quod et tyrannidis, et impietatis crimen dicitur, nec finitur morte *a*). Cætera crimina violatæ publicæ potestatis finiuntur morte.

a) Quia scilicet etiam post mortem memoria rei damnatur; unde etiam nomina reorum de Festis eradi, et statuæ tolli, si quas haberent, solitæ sunt, ut tradit Lips. ad Tacitum lib. 6 annal. in excursu. Quia etiam si nondum detecto crimine reus pœnam, et supplicium morte naturali prævenerit, aut sceleris conscientia jam de pœna sua certius mortem sibi consciverit, bona postmodum confiscantur, et ut jure Gallico obtinet quadrigis in diversa nitentibus, cadaver mortui dilaceratur.

TIT. V. *Ad legem Juliam de adulteriis coercendis.*

V lib. 9 C Tit 9

De adulteriis coercendis sæpe, et nonnunquam de pudicitia dicitur. Et cæteræ perlatæ videntur a Julio Cæsare, hæc ab Augusto, quæ eadem fuit simul de maritandis ordinibus, de divortiis, de fundo dotali, deque aliis plerisque rebus, adeo ut XXXV. caput legis Juliæ numeretur in l. Cap. de rit. nupt. Adulterii autem nomine Augustus intellexit etiam stuprum, et his adjunxit etiam lenocinii coercitionem: nec fuit tam severus horum vitiorum vindex, quam poetis videtur, imo indulgentior plus æquo: nam et relegationis tantum pœnam præscripsit quasi criminis excusabilis, ut ille ipse, qui hanc legem expertus est, quique severam tamen legem hanc esse nuncupat, non inficiatur: *Nisi*, inquit, *delicti pars excusabilis esset, Parva relegati pœna futura fuit*. Et minoribus XXV. annis non permisit accusationem *a*), quæ tamen eis permittitur ex aliis causis: et cum soleant cætera crimina durare spatio XX. annorum, hujus legis crimina finivit quinquennio. Sed et eludendorum *b*) eorum causa multas præscriptiones admisit.

a) Sed hoc ita verum est si injuriam matrimonii sui non exequatur: nam tunc accusare poterit, *l. 15. Si maritus* §. 6. *h. t.*

b) Veluti ne simul duos reos adulterii marem, et fœminam unus idemque accusator eodem tempore facere possit, *l. 30. §. Duos h. t. l. 8. C. eod.* rationem Cuj. explicat *lib. 20 Obs. cap.* 17. Item ut exceptio lenocinii repellat maritum ab accusatione adulterii, nisi eam opponat is qui jam delatus est adulterii reus, *l. 2. §. Qui hoc dicit.* §. *Extraneus eod.* Ut maritus, qui semel destitit, nunquam postea hoc crimen inferre permittatur, *l. 16. C. h. t.* Ut mulier, quæ post divortium nupsit, antequam ei denuntiaretur ne nuberet, non possit accusari, nisi marem accusator reum peregerit, *l. 2 h. t. et aliæ similes.*

TIT. VI. *Ad legem Juliam de vi publica.*

V. lib. 9. C. T. 12 ad legem Jul. de vi pub. sive privata.

Vis publica proprie ea est, quam contra jus fasque infert publica persona, id est, qui imperium, vel potestatem habet. Privata, quam privati homines inferunt; Utraque lege Julia judicio publico coercetur; nam et etiam ad quem ea res non pertinet accusatio permittitur, quasi ex communi crimine, ut eleganter κατὰ Μειδίου. Demosthenes ait his verbis: πάνθ᾽ ὅσα τις βιαζόμενος πράττει κοινὰ ἁμαρτήματα, καὶ κατὰ τῶν ἔξω τοῦ πράγματος ὄντων ἡγεῖτο νομοθέτης: eadem ratio est violatæ Majestatis, aut pudicitiæ: nam et hæc crimina lex putavit esse communia perinde ac sacrilegia: qua de causa sacrilegos etiam nuptiarum violatores leges appellant, et sacrilegos læsæ Majestatis reos.

TIT. VII. *Ad legem Juliam de vi privata.*

Postea placuit quicumque vim armatam intulisset, eum subjicere pœnæ legis Juliæ de vi publica, legis autem de vi privata eum, qui armis vim fecisset. Sed in electione tamen accusatoris est eum, qui vim coactis hominibus armatisve fecit, mitiore, id est, hoc judicio, an superiore persequi malit, an utroque *l. 32. de pœnis.*

TIT. VIII. *Ad legem Corneliam de sicariis, et veneficiis.*

Malo veneficiis, ut in *l. ult. C. Th. ad legem Corn. de fals.* pro quo in Basilicis est, φαρμάκων, quam veneficis: nam hac lege coercentur non tam hi, qui venenum dederunt, quam qui etiam paraverunt, habuerunt, vendiderunt. Porro fuit etiam lex Cornelia de majestate ante legem Juliam, sed lex Julia ei derogavit, sicut lex Pompeja legi Corneliæ de parricidio, cujus restat memoria adhuc in *d. l. ult.* et *l. 2. de orig. jur.* Et quia Corneliæ de sicariis et veneficiis lex Julia non derogavit, manet adhuc ex lege Cornelia publicum judicium de sicariis et veneficiis, sicuti de falsis et de injuriis. Dicuntur autem in ea sicarii, homicidæ qualescumque, etiamsi non sicis clandestinam cædem fecerint. Alias enim constat sicas esse, ut Cedrini verba usurpem, μαχαίρια μικρὰ ἃ ἐπεφέροντο κρυφῆ εἰς τὸ λαθραίως τοὺς ἐντυγχάνοντας πλήττειν. Sed et incendiarii hac lege coercentur.

TIT. IX. *De lege Pompeja de parricidiis.*

V. lib. 9 C. Tit. 17. de iis, qui parentes vel liberos occiderunt

Hac autem lege publico judicio coercentur, qui parentes, liberos, cognatos, affines, conjuges, patronos occiderint. Species est homicidii atrocior, atque ideo separata a titulo superiore, et exarcebatur potissimum in eos crimen, qui parentes occiderunt.

TIT. X. *De lege Cornelia de falsis, et de SC. Liboniano*

V. lib. 9. C Tit 22. Ad leg. Corn de falsis, et T. 23. de iis, qui sibi adscribunt in testamento.

Hæc publica lex appellatur vulgo Cornelia testamentaria, quia de testamentis falsis præcipue lata est. Et ex alio capite, quod fuit de falsa moneta, lex Cornelia nummaria, SC. Libonianum (*) ac pœnam legis Corneliæ de falsis redigit testamentarium, qui sibi sua manu hæreditatem, aut legatum adscripsit voluntate testatoris, ac præterea legatum pro non scripto esse jubet *a*), et apud hæredem remanere cum onere. Id etiam dixere Claudianum, quia ex edicto manavit Claudii Neronis.

a) Eodem argumento cum jure municipali Parisiensium, et pluribus civitatum constitutis ea testamenta comprobantur, quæ coram plebano Ecclesiæ, aut ejus vicario, et tribus testibus inscriptis facta fuerint: tamen ex constitutione Aurelianensibus comitiis lata §. 27 iidem prohibentur ea testamenta recipere, in quibus aliquid eis est relictum.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac lib. 2. cap. 17.*

TIT. XI. *De lege Julia repetundarum.*

V lib 9. C Tit. 27.

Hac lege coercentur furta, et rapinæ magistratuum, vel eorum, qui munus aliquod publicum gerunt, pecuniis quas de privatis hominibus acceperunt repetitis in quadruplum, quo nomine hoc judicium appellatur, ut datorum repetitio civilis in epistolis Sidonii. *Cœpit*, inquit *actionem repetundarum velle proponere*: et hoc judicium etiam ex modico furto datum in G. Catonem Vellejus Paterculus scribens: *Adeo*, inquit, *magis voluntatem peccandi intuebantur, quam modum, factaque ad consilium dirigebant, et quid, non quantum admissum foret, æstimabant*. Datur et in hæredes intra annum, et in tribunos, præfectos, scribas, comites omnes magistratuum. quod tamen olim non obtinuisse oratio pro Rabirio Posthumo declarat: ex qua et hoc caput legis Juliæ habemus, ut captaturum pecuniarum repetitio sit ab his ad quos ea pecunia, quam magistratus ceperit, qui damnatus sit, pervenit, videlicet si magistratus neque prædes dederit, neque solvendo sit, et si illi in lite æstimanda appellati sint; et legendum in illa Oratione hoc modo: *Nec ab eo prædes dati, nec ex bonis, quanta summa litium fuisset, pecuniæ servatæ*. In eadem alio loco, qui ad idem legis Juliæ respicit caput, sic legendum esse scio: *Itaque si, aut prædes dedisset Gabinius, aut tantum ex ejus bonis, quanta summa litium fuisset, pecunia redegisset: quamvis magna ad Posthumum ab eo pecunia pervenisset, non redigeretur*: ut intelligi facile possit, quod ex ea pecunia, quam ceperit is, qui damnatus est, pervenisse ad aliquem in illo primo judicio planum factum sit, id hoc genere judicii redigi solere. Fuere et alia hujus legis capita, veluti, ne proconsul legatum suum ante se de provincia dimittat, *l.* 18. *de offic. proconsul.* et ne Senatori navem maritimam habere liceat, *l.* 3. *de vac. mun.*

TIT. XII. *De lege Julia de annona.*

Hac lege tenetur cujus dolo malo factum est, ut arctior annona, id est, minus abundans annonæ copia, vel carior esset, quod crimen dicitur fraudatæ annonæ.

TIT. XIII. *Ad legem Juliam peculatus, et de sacrilegiis, et residuis.*

V. lib 9. C. Tit. 28. de crim. peculatus, et T 29 de crimine sacrilegii.

Peculatus est furtum pecuniæ publicæ, vel fiscalis. Augustinus in Joannem: *Crimina discernuntur in foro qualicumque furti et peculatus: peculatus enim dicitur furtum de re publica; et non sic judicatur furtum rei privatæ quomodo publicæ.* Sacrilegium est furtum rei, aut pecuniæ sacræ ex loco sacro, vel religiosæ ex religioso. Residuorum crimen est pecuniæ publicæ retentio, quæ apud aliquem ex administratione residet, in publicum non relata. Residuorum nomine etiam significatur summa solida.

TIT. XIV. *De lege Julia ambitus.*

V lib 9 C. Tit. 26 ad leg. Jul. de ambitu

Eleganter Varro, *Qui populum*, inquit, *candidatus circumit, ambit, qui aliter facit ex ambitu causam dicit*: nam in toga candida palam magistratum ambire licebat, non clam pecunia corruptis suffragiis populi per se, vel per alium. Valebat hæc lex in urbe potissimum: hodie in municipiis tantum valet quia in urbe honores deferuntur principis arbitrio, non populi.

TIT. XV. *De lege Fabia de plagiariis.*

V lib. 9. C. Tit. 20. ad leg Fab. de plagiar.

Posuit initio crimina capitalia, ex quibus sequitur mortis, aut exilii pœna, veluti majestatis, adulterii, vis publicæ, parricidii, homicidii, falsi. Deinde non capitalia, ex quibus pecuniaria pœna est: nam ex repetundarum, et peculatus, et fraudatæ annonæ, et ambitus, sane jure ordinario nummaria pœna est, atque etiam ex plagio, de quo agitur hoc titulo. Qua de causa videtur his legibus reum fieri servum non posse, sed lex Fabia etiam servos tenet, ut constat ex lege, *De manumiss.* et *l. 12.* §. *Sed si in captivo. de cap. et post.* Est autem plagium suppressio liberi hominis, vel servi alieni, diversum a furto, *l. 10. C. de fur. l. pen. hoc. tit* nam liberi hominis furtum non fit, et servi alieni suppressio non est furtum, si non fiat servi lucri faciendi causa, quæ fraus ne quæsito titulo emptionis quasi velamento quodam obtegatur, etiam fugitivorum servorum venditio quamvis a domino facta, ex SC. ad legis Fabiæ pœnam redigitur. S. C. factum est Alexandri tempore Modesto, et Probo Coss.

TIT. XVI. *Ad S. C. Turpillianum, et de abolitionibus criminum.*

V lib. 9. Tit. 42 de abolitionibus: Tit. 43 de generali abolitione: et Tit. 45 ad SC. Turpill.

Hujus quoque S. C. pœna pecuniaria est, *l.* 13. *de prævaricat.* in eos, qui ab accusatione desistunt contra fidem inscriptionis, et citra abolitionem. Sed non ex eo SC. judicium publicum, licet damnati ex eo notentur, veluti lege Remmia calumniæ causa judicio publico damnati, *l.* 6. §. *Qui judicii. de decur.* et ideo tamen post publica judicia subjicitur, quod ex eo teneantur hi tantum, qui judicii publici quæstionem deseruerunt, non qui privati, vel extraordinarii judicii sive criminis. Qua de causa nec qui ex hoc SC. accusationem instituit, et deseruit, in SC. pœnam incidit. Hæc desertio, etiam tergiversatio dicitur, quod quasi versa fuga victus tergum dat qui crimen quod objecerat judicii publici destituit, Græce περικαμψις, φυγοδικία. Cæterum quia impetrata, aut ultro concessa venia abolitionis ab accusatione impune receditur, ideo de abolitionibus criminum etiam hoc titulo tractatur. Abolitio est exemptio reorum a crimine. Vel accusationis omittendæ licentia *a*). Alia publica sive generalis indulgentia *b*), alia privata, quæ ab accusatore postulatur redditis causis non agendi.

a) Utraque definitio recta est: nam interdum reus postulat abolitionem, veniam criminis ipsi faciente principe: interdum accusator ipse, ut possit impune citra metum calumniæ ab accusatione discedere: ideoque plerumque rei ipsius consensus requiritur, qui in periculum capitis et existimationis vocatus est *l.* 2. *C. de abolit.*

b) Ea interdum a principe conceditur ob diem insignem, ob rem prospere gestam: vel natos principi liberos, *l.* 8. et 9. *hoc tit.* cum ibi notatis a Gothofredo: quod idem factum quoties reges, et principes auspicarentur regium imperium, et inaugurarentur sumptis tum primum regalis majestatis insignibus ut tradit *Ne drig lib.* 4 *per*

Angl. c. 1. et idem observatum quoque quoties Episcopi pontificales insulas novissime sumerent, ut docet Ivonis Carnotensis locus ep. 55. et ibi Juretus. Cæterum generali con essa abolitione criminum et reorum repeti accusatio potest etiam ab eodem accusatore post 30. dies ex illo, quo feriæ finitæ sunt, *l.* 10. §. *fin. hoc tit. l.* 1. *C. de de gen. abol.* ideoque ejusmodi abolitio suspendebat potius accusationem quam remittebat, quo nomine eas ab ἀμνηστία separari Cujacius tradit *lib.* 5. *Sent. Pauli tit.* 17. nam illa perpetuum silentium imponit, et fieri eam obtinet edicto principis, ut tollatur memoria omnis rerum tempore belli civilis gestarum.

TIT. XVII. *De requirendis, vel absentibus damnandis.*

V. lib. 8. C. Tit. 3. de exhibendis, et transmittendis reis.

In hoc titulo subintelligi velim, De requirendis adnotatis: nam in eo ostenditur absentem et profugum criminis capitalis reum non damnari, sed adnotari eum debere inter reos quasi persequendum, et requirendum, et edictis adesse juberi *a)*, bonis ejus interim obsignatis, quæ nisi venerit intra annum, etiam fisco vindicantur. Criminis non capitalis reum etiam ex contumacia damnari secundum morem privatorum judiciorum, *l. Absentem. de pœnis.* Curandum esse ne reo profugo debitores quidquam solvant, ne per hoc fuga ejus instruatur, *l. ult. in fin.* puto eadem ratione nec emendum quidquam esse ab eo, ut Coss. apud Livium XXXIX. mandata quæstione de sacris nocturnis, nominato inter reos, qui profugisset, diem certam finiunt, ad quam nisi citatus respondisset absens damnetur. Ac præterea edicunt ne quis quid fugæ causa vendidisse neve emisse velit, et ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.

a) Idque solebat fieri tubicine, et classico reis ad domum conclamatis, et nunc fieri moris est, ut docent *Cuj. lib.* 7. *Obs cap* 15. *Lips. in Comm. ad Tacitum lib.* 2. *Annal.*

TIT. XVIII. *De quæstionibus.*

V. lib 9. C. Tit. 41.

Expositis speciebus publicorum judiciorum, et superiori titulo, præstabat interea differentiam constitui quantum attinet ad damnandos absentes, vel publicanda eorum bona, et hoc titulo similiter etiam, ut si capitalia et atrociora sint crimina, veritas investigetur per quæstiones, et tormenta servorum, qui in testimonium vocantur, in caput etiam dominorum interdum, non temere, si qua alia sint, sive judicia, sive criminia, l. 8. Quæstio interrogatio est, quæ fit per tormenta, de reis, vel de his, qui facto intervenisse dicuntur: nam ut quidam ait, facti in equuleo quæstio est, juris in judicio.

TIT. XIX. *De pœnis.*

V. lib. 9. C. Tit. 47.

Sequitur generalis titulus de pœnis, in quo idem etiam criminum discrimen fieri nemo ambigit. Et de pœnis ergo non solum infligendis, sed etiam remittendis, vel augendis pro qualitate reorum et criminum, et de variis gradibus generibusque pœnarum, quæ ex ordine, vel extra ordinem reis infliguntur. Pœna est delictorum, sive criminum coercitio inducta ad disciplinæ publicæ emendationem; et ut exemplo cæteri deterreantur, et non quis peccatum est, sed ne peccetur: nec enim tam ad præterita, quam ad futura pœna refertur, quia revocari præterita non possunt, sed caventur futura: et ita recte libris de ira Seneca ex Platonis loco illo, οὐχ ἕνεκα τοῦ κακουργῆσαι τὴν δίκην διδόναι. οὐ γὰρ τὸ γεγονὸς ἀγέννητον ἔσται ποτέ.

TIT. XX. *De bonis damnatorum.*

V. lib. 9. C. Tit. 49. de bon. proscriptione seu damnati

Idem criminum discrimen, quod fecimus semper a tit. 17. et in hoc titulo perdurat: nec enim bona omnia adimuntur reis nisi damnati sint ex crimine capitali, sed et justis liberis damnatorum ex crimine capitali *a)*, et patronis portiones quædam conceduntur; et dos marito exceptis quinque criminibus *b)*, et pannicularia *c)*, optioni vel speculatori *d)*, vel officiali, vel cui judex ea concedi arbitrabitur. Cæterum hujus tituli legem septimam mancam esse, et imperfectam, et titulum etiam ipsum lege octava, nona, decima, undecima, alias ostendimus, sicut et titulum XXII. multo pluribus.

a) Excipiuntur tamen liberi ejus, qui propter crimen perduellionis damnatus est: tantum enim abest, ut aliquam partem bonorum paternorum nanciscantur, ut potius ab omni commodo maternæ successionis, et propinquorum omnium excludantur si masculi sint, filiæ vero Falcidiam dumtaxat in bonis testatæ vel intestatæ matris habeant, *l. Quisquis.* § 1. et 2. *C. ad. l. Jul. majest.*

b) Ea sunt, crimen majestatis, parricidii, vis publicæ, venefici, de sicariis, *l.* 3. *hoc. tit.*

c) Quo nomine veniunt ea vestimenta, et spolia, quæ damnatus habet dum ad supplicium ducitur, *l.* 6. §. 1. *h. t.*

d) Quem custodem carceris esse Cujac. dixit l. 3. hujus libri.

TIT. XXI. *De bonis eorum, qui ante sententiam mortem sibi consciverunt, vel accusatorem corruperunt.*

V. lib. 9. C. Tit. 50.

Est etiam in hoc titulo aliud criminum inter se discrimen: nam in capitali crimine ex quo pœna mors est, accusator impune corrumpitur, non in alio crimine, sed qui corrumpit, pro confesso, et convicto habetur, et licet postea ante sententiam vita decesserit, bona ejus coguntur in fiscum: et huic similis est is, qui in reatu mortem sibi conscivit: nam et hic pro confesso habetur, et bona ejus fisco vindicantur, ex capitali crimine scilicet non ex non capitali *a)*, nisi innocentiam probaverit hæres: neuter enim per omnia pro damnato habetur: Alias mortui ante sententiam non amittunt bona *b)*, etiamsi mortui sint post opinionem præsidis interim dum Romam transmittuntur.

a) In Francia via est ut distinguatur: quacumque enim ex causa, qui mortem sibi consciverit, bona ejus confiscari oportet, nisi consuetudo municipalis refragetur, ut Andegavensis, quæ duobus tantum casibus bonorum confiscationem locum habere ait: si quis scilicet in crimen hæreseos, vel læsæ Majestatis inciderit. Videndus Annæus Robertus *lib.* 1. *rerum jud. c.* 12.

b) Excipiendum tamen crimen læsæ Majestatis, et publica judicia in quibus quæstio principalis ablatæ pecuniæ nomine movetur: non enim tollitur quæstio bonorum morte rei, *l.* 20. *Ex judiciorum. de accus. et inscr. l. ult. D. ad l. Jul. pec. l.* 25. § *Si propter. D. ad Turpil.* quibus adjiciendum crimen ingrati hæredis, cum hæres mortem defuncti ultus non est: nec enim morte ingrati hæredis tollitur quæstio bonorum *l.* 22. *Gajus Sejus*, *D. ad SC. Silan.* Vide quædam apud ipsum Cujacium ad *l.* 10. *C. de Ju. fisci*, *l.* 10. Vide plura apud dn. Louet in litt. A. num. 18. cum locupletissimo commentario Juliani Brodæi summæ eruditionis viri in eum locum, ubi docet quid in ea re jus Francicum a civili Romano distet.

TIT. XXII. *De interdictis, et relegatis, et deportatis.*

In hoc autem titulo exponitur pœnarum duarum inter se discrimen, unius ex capitali crimine, alterius ex non capitali. Dico duarum: nam interdi-

cti similes relegatis sunt, imo relegati, sed simpliciter non in insulam, qui in exilium sunt dati liberum, interdicto tantum certo loco certave provincia, vel interdictis omnibus locis uno excepto. Fateor tamen interdictorum nomen latius accipi in hoc titulo, quam ut ad eam relegatorum speciem restringi debeat; nam et de interdictis honore, vel ordine, vel negotiatione, vel advocationibus, vel qua alia re hic titulus est: sed hic etiam omnes eodem jure sunt quo relegati. Relegati, civitatem, et patriam potestatem, et testamenti factionem, et bona, et omnia jura sua retinent *a*), et interdum non in perpetuum, sed ad tempus relegantur. Deportati omnia illa amittunt, et numquam ad tempus deportantur. Deportati manumittere, id est, civitatem Romanam dare non possunt, quam non habent, *l. 2. h. t.* videlicet si post deportationem servum adquisierint: quæsitos enim servos post deportationem, vel quam alism rem retinent quamdiu vivunt, morientes fiscum hæredem habent, et ita quæsitos servos alienare interim possunt, sed non justam eis libertatem dare, quod omne longe aliter est in relegatis. Et deportatus ita definitur, quem is cui jus deportandi lege datum est, sententia sua in insulam esse deportandum pronuntiavit, etiamsi nondum in eam insulam perductus sit. Relegatus, quem is, qui jus relegandi habet, relegandum pronuntiavit: multum interest, quo verbo judex in pronuntiatione sua utatur, et si quis ita pronuntiet: nec enim omnibus jus deportandi, vel relegandi datum esse hoc titulo declaratur. Et præterea deportationes exilia sunt proprie, relegationes improprie, *l. 2. de pub. jud.* Ovidius:

Quippe relegatus non exul dicor in illo.

Et alio loco,

Ipse relegati non exulis utitur in me nomine
Nomine . . . . .

Papinius: *Atque hospes non exul erat.*
Lucanus: — *Patimurque volentes*

Exilium, tua nos facit victoria cives.

a) Igitur relegati capite non minuuntur: nec enim familiam mutant, et salvam civitatem, et libertatem habent; incolatum tantum civitatis amittunt in perpetuum, si relegati sunt in perpetuum: vel ad tempus, si relegatio sit temporaria. Incolatus sejungitur a jure civitatis, quia nihil aliud est, quam factum habitationis, sive habitatio in civitate: et qui incola est, non continuo civis, ut servi, vel peregrini qui habitant in civitate incolæ sunt, non cives: at e contra relegatus civis est, et retinet integra civitatis, non tamen incola, quia jus morandi in civitate amisit: et ita Ovidius de se ipso cum in perpetuum relegatus esset ab Augusto:

Nec vitam, nec opes, nec jus mihi civis ademit,
Quæ merui vitio perdere cuncta meo.

Relegato interdum adimi possunt bona parsve bonorum si ita judicii sederit, *l. 4. h. t.* sed relegationem tacita bonorum publicatio non sequitur, deportationem sequitur. Apud Græcos fere eadem differentia constituta fuit inter ὀστρακισμόν, et φυγήν, quæ interponitur inter relegationem, et deportationem: nam qui ostracismo ab urbe expellebantur, bona retinebant: deinde illis locus, et tempus præstituebatur: φυγὴ erat in perpetuum nullo loco assignato Scholiastes Aristophanis ἐν ἱππεῦσιν in verbo ὀστρακίνδα, et in Comœdia quoque, cui nomen σφῆκες.

TIT. XXIII. *De sententiam passis, et restitutis.*

V. lib. 9. C. Tit. fin.

Hic titulus est communis deportatorum, et relegatorum, sed qua lege conditioneque quisque restituatur a principe, maxime considerandum est, num plena sit restitutio, an reditus tantum in patriam concedatur, an e patria exeundi potestas, relegato forte in patriam, ut Juliano accidit semel ante dominium rerum, an e domo, relegato in domum, ut Juliæ uxori Tiberii, an denique pœna remittatur tantum, an restituatur etiam dignitas, et fama, an etiam bona, et jura deportatis. Persæpe demitur pœna tantum, non culpa, ut de Ponto Ovidius loquitur: pœna, non crimen, ut Livius XLV. et inde Imp. eleganter, Indulgentia quos liberat notat, nec infamiam criminis tollit, sed pœnæ gratiam facit *a*). Plinius VII. Epist. *Si pœna flagitii manifestissimi remittatur, nota certe quasi censoria mutatur.*

a) Id sumptum ex *l. fin. C. de gener. abolit.* cui affine est illud Claudii Imperatoris, qui cum orantibus familiaribus alicui dempsisset appositam notam, sublatulit. litura tamen extet. Svetonius in ejus vita cap. 16.

TIT. XXIV. *De cadaveribus punitorum.*

Hic etiam titulus eorumdem communis est, id est, deportatorum, et relegatorum, vel interdictorum, ne post mortem inconsulto principe sepeliantur alibi quam quo loco pœna fungebantur sua *a*); sed proprius magis est adfectorum ultimo supplicio, ne scilicet horum cadavera humentur inconsulto principe: hoc hodie est lex morte punitorum. Cedrinus: ἐκεῖνον ἄταφον ῥίπτουσι, κατὰ τὸν τῶν βιοθανάτων νόμον. Veteres Romani, et Augustus fuere mitiores, qui nec cognatis eorum ea sibi negare permiserunt, idque Augustum ipsum, l. 1. ait de se scribere libro decimo de vita sua scripserat libros duodecim auctore Suda.

a) Hinc Lolliæ Paulinæ cineres reportari Romam permissu Neronis, quod scilicet ab Italia exulare jussa esset, et in exilio capite mulctata esset jussu Agrippinæ. Tacit. lib. 12. et 14. ann.

LIBER XLIX. DIGESTORUM

TIT. 1. *De appellationibus, et relationibus.*

V. lib. 7. C. T. 61. de relat. T. 62. de appell. et consultationibus, et sequent.

Damnationem rei capitalis vel non capitalis nominis, sive sententiam plerumque sequitur appellatio, sed et damnationem cujuscumque rei vel actoris, quare commune auxilium dicitur, *l. 3. rem rat. hab.* et a Justiniano hic liber excogitatus est contra sententias tam civiles, quam criminales, causas finientes: vel etiam ante sententiam, post opinionem et adnotationem tam magistratus, qui de re cognovit. Is ipse magistratus ultro, vel necessitate juris (ut puta si damnandus decurio *a*) vel si præsidi reus videatur in insulam esse deportatus *b*) refert opinionem suam ad principem, ut vel eam comprobet, vel improbet. Ei de utroque remedio hic titulus est. Ut jurisconsultorum, ita judicum sententiæ, et opiniones sunt. Sententias sequitur appellatio condemnati ad principem, vel majorem judicem. Opinio est relatio judicis ad principem ut princeps æstimet sequenda sit ejus opinio, necne: et de utriusque vocabuli differentia, relationis dico, et appellationis, ita interpres Basilicων. Ἔκκλητός ἐστιν αἰτίασις καὶ μέμψις ἀποφάσεως: ἀναφορὰ ἐστιν διήγησις τῶν συνενεχθέντων ἐν τῷ δικαστηρίῳ. Nos sic dicamus: Appellatio est querela non acquiescentis sententiæ minoris judicis, vel nominationi *c*) ad honorem munusve publicum. Sententiæ nomine etiam opinionem intelligi volo, vel interlocutionem quibus casibus ab interlocutione appellari potest, ut si de

quæstione habenda interloquatur *l.* 2 *t.* 5 vel consulendo principe, *l.* 1. *t.* 4. id est, de opinione mittenda. Relatio est actorum, et opinionis suæ a judice ad principem facta præscriptio, ante sententiam, vel post sententiam, non recepta appellatione, ut l. 6. tit. 5. Vel, Consultatio judicis ad principem.

a) Quædam enim pœnæ erant, quibus affici decurio non poterat: in metallum enim damnari non potuit, nec furcæ subjici, nec vivus exuri, *l. 9. Mortis. §. Inter. D. de pœnis*, *l. pen. D. de veter.* *l.* 3. et 9. *C. de pœnis*. sed nec potuere filii decurionum bestiis subjici, *l.* 12. *C. eod.* ut nec quæstioni, *l* 16. et 17. *C. de quæst.* ideoque si magistratus existimet deportandum esse decurionem, vel cui alii pœnæ graviori subjiciendum, id referre ad principem debet, *l.* 1. §. 1. *D. quando appell. sit*, *l. pen. D. ad l. Corn. de sic.*

b) Nam deportare ipse, aut insulam assignare si quem deportandum censet, non potest, ut adnotatum *sup. ad tit. de offic. præf. prætor.*

c) Excipienda est causa tutelæ: ad hoc enim munus vocati, aut nominati statim non appellant, sed primam causas excusationis allegant, quæ si non receptæ sint, tum demum appellant, §. *Qui autem. de excus. tut. l. 1. §. Si quis tutor. inf. quando appell. sit* appellationi tamen interdum locus esse potest, ut docet *l.* 4. *D. de excus.* tut. ubi videndus ipse Cujac. *et l. 9. Obs. cap.* 35.

TIT. II. *A quibus appellare non licet.*

Post generalem titulum, specialiter varias de appellationibus quæstiones nobis explicat, ac primum a quibus appellare non licet. Non licere a principe, a senatu, a judice, a cujus sententia rei caverunt se non pro vocaturos, ut *l. ult.* §. *ult. C. de temp. appell.* vel ab eo judice quem extra ordinem ita dedit princeps, ne ab eo appellare liceret.

TIT. III. *Quis a quo appelletur.*

Ad hanc quæstionem ita respondet: a judice dato appellari eum, qui dedit, vel successorem ejus, etiamsi ex rescripto principis judicem extra ordinem dederit, *l. 3. h. t. l. 1.* §. *Denique. de app.* et inde Polluci. et Moschopulo definitio appellationis hujusmodi: Ἔφεσις ἡ μεταγωγὴ καὶ ἡ μετάβασις ἀπὸ τῶν διαιτητῶν εἰς τοὺς δικαστάς. Ab eo autem cui quis mandavit jurisdictionem suam, non appellari eum qui mandavit, sed majorem judicem, excepto legato a quo proconsul appellatur: nam etsi jurisdictionem ei proconsul mandaverit, tamen proprium aliquid et suo jure legatus habet *a*).

a) Vide quæ notata sunt sup. ad t. de offic. proc. aut legati.

TIT. IV. *Quando appellandum sit, et intra quæ tempora.*

V. lib. 7. C. T. 63. de temporibus app. seu consultationum.

Ex tempore, quo sententia lata est, vel nominatio facta ad honorem munusve publicum vel edita consultatio, editumve rescriptum, appellari secunda die in propria causa, tertia die in aliena, quæ tempora lex aliqua definivit, *l. 27. de re jud.* hodie decima die indistincte.

TIT. V. *De appellationibus recipiendis, vel non.*

V. lib. 7. C. Tit. 65. Quarum appellationes non recipiantur.

Non tantum appellationem ejus recipi, qui judicio expertus est, sed etiam ejus cujus interest, vel procuratoris etiam voluntarii, si modo postea dominus ratum habeat, et matris pro filio, et cujuscumque pro eo, qui ad supplicium ducitur, ut l. 6. t. 1. Et si non recipiatur appellatio quæ recipienda fuit, adiri principem, ut l. 25. t. 1. vel eum ad quem appellabatur intra dies XXX. Non esse recipiendam appellationem eorum quos damnatos statim puniri publice interest, ut l. 16. t. 1. non ab executione, vel interlocutione jussove aliquo. non ejus, qui hanc solam causam suæ appellationis reddit, quod non expectarit judex quoad ipse rescriptum quod sperabat tenuisset a principe: non si res dilationem non recipit, quæ geritur ex legis præscripto, veluti de aperiendis tabulis testamenti statim post mortem testatoris, et de mittendo hærede in possessionem ex lege Vicesima hæreditatum *a*), et edicto Hadriani *b*), non quæ alia appellatio moratoria, quæ moratur forte coemptionem annonæ militaris, vel distractionem pignorum, vel missionem in possessionem quæ fit ex edicto prætoris. non si tertium appelletur. Semel, et iterum interpositæ appellationis exemplum invenio l. 2. t. 4. non tertium.

a) De ea adnotatum aliquid sup. in t. test. quemadm aper.

b) Quo mittebatur hæres in possessionem rerum, quæ mortis tempore testatoris fuerunt qua de re in tit. C. de edicto C. Hadriani tol

TIT. VI. *De libellis dimissoriis, qui Apostoli dicuntur.*

Alii sunt libelli appellatorii, alii dimissorii. Appellatorii dantur ab eo qui appellat ei a quo appellat. nisi viva voce malit appellare, secunda vel tertia die. Dimissorii dantur ab eo a quo appellatum est ad eum, qui appellatur, quinta die, qui et apostoli dicuntur.

TIT. VII. *Nihil novari appellatione interposita.*

Appellatio rescindit judicatum, sive recepta sit. sive non, idcirco ordo executionis cessat interim. quoad vel sententia confirmetur, nec confirmatio tamen retrotrahitur, *l. Furti. in pr. De his, qui not. infam.* vel pronuntietur recipiendam appellationem non esse, et hoc est, quod dicitur, nihil esse innovandum pendente appellatione, quo secus si quidquam fiat, id fiat ex necessitate judicis, ut sit l. 11. t. 1. id est, ex violentia: et pecunia soluta vel pignora recuperari possint.

TIT. VIII. *Quæ sententiæ sine appellatione rescindantur*

V. lib. 7. C. T. 94. Quando provocare non est necesse

Non tantum appellatione, sed etiam contrario judicato judicatum rescinditur, ut si judex datus judicati actioni judicaverit non esse judicatum, itemque ipso jure, si aliqua ratione nullius momenti sententia sit: nec enim ex ea est actio judicati. *l. 4. Si condemnatum. de re jud.* ac merito de executione judicati in XII. tab. Rebus jure judicatis rebus enim non jure, id est, non rite judicatis. judicati nulla actio est.

TIT. IX. *An per alium causæ appellationum reddi possint*

Appellare quidem possumus per procuratorem in omnibus causis, sed non etiam agere appellationem causæ criminalis, vel etiam ab initio causam ipsam criminalem. Præsentes enim accusant, et accusantur, non absentes per cognitorem, vel per procuratorem *a*). Fateor causas absentiæ reddi posse per procuratorem, sed non causas, et meri-

ta appellationis. At pecuniaria causa, et appellatio ejus per procuratorem agitari potest.

a) Idem *Cuj. l. 5. Sent. Pauli tit.* 16. Sed idem ipse contrariæ sententiæ est assertor *lib.* 20. Obs. *cap.* 20. ubi definit procuratorem dari posse in causa criminali, maxime post litem contestatam.

TIT. X. *Si tutor, vel curator, vel magistratus creatus appellaverit.*

Certum est, eum qui magistratus, id est. Duumvir creatur, appellare posse, redditurum causas immunitatis, et excusationis suæ Sed et eum, qui ad tutelam, vel curationem vocatur; quamquam hic proprie concessum est ne necesse habeat appellare statim atque creatus est, sed post excusationem non receptam: demum ex Constitutione Marci, si retineatur, inquit, l. 2. id est, si excusatio ejus non recipiotur, et quamvis morte ejus finiatur tutela, vel curatio, tamen hæredes ejus appellationem peragere debent, propter periculum medii temporis, quod agnoscere debent, si justam causam provocandi non habuit. De magistratu creato est l. 1. ut etiamsi non juste appellaverit, periculum medii temporis ad eum pertineat, damnumque Reipublicæ, quod ex moratoria appellatione contigit, sarciat, si juste appellaverit, ut cui adscribendum sit periculum, princeps, vel præses æstimet, quod est ex rescripto Divorum fratrum relato in *l. 21.* §. *Si magistratus. l.* 1. in quo, eos æstimaturos, id est principes ipsos, qui id rescripserunt.

TIT. XI. *Eum, qui appellaverit in provincia defendi.*

Non idem dari Romam profecto appellationis causa, quod profecto Reip. causa: ille enim suæ rei privatæ causa abest, et nihilominus in aliis causis se in provincia, et patria sua defendere debet, nisi velit pati possessionem, et venditionem bonorum, licet interim ab honoribus, et muneribus civilibus excusetur, *l. 8.* §. *ult. de vac. mun.* quod non ita procedit in absente suæ Reip. causa.

TIT. XII. *Apud eum a quo appellatur aliam causam agere compellendum.*

Non jure recusatur judex in una causa hoc solo prætextu, quod in alia ab eo appellatum sit, quasi iniquo judice: nec enim ex appellatione bonus vir excipit offensionem. Et ad offensum, in contextu, id est, apud offensum, ut *l.* 4. 4. §. *Sorori. de leg.* 3. ad hæredes et *l. 7. de inc. ruin. naufr.* ad eum. Cujus reciprocum apud, pro ad, *l. 4. 3. fam. ercisc.*

TIT. XIII. *Si pendente appellatione mors intervenerit.*

De mortuo appellatore hic titulus est pendente appellatione, et judicio eo, quod morte solvi solet: nam judicium, quod morte non solvitur, in hæredem transire certum est. Judicium quod morte solvitur, veluti criminale in hæredem non transit, nisi quod forte fisci, vel alterius intersit propter quæstionem bonorum, quæ priori sententia publicata sunt, vel propter quæstionem ablatæ pecuniæ, ut in judicio repetundarum, et peculatus, et residuorum a). Judicium quoque de tutore, vel curatore, qui a nominatione appellavit, morte solvitur, nisi quid intersit pupilli propter periculum medii temporis, ut diximus t. 10. At judicium appellationis interpositæ a tutore nomine pupilli non solvitur morte tutoris, quinimo hæres ejus causas appellationis reddere, et probare debet ante redditas rationes, non etiom post redditas rationes: nom si tutor post redditas rationes non cogitur reddere causas appellationis, nec hæres igitur; et in contextu rescripto Severi, et Antonini corrigitur quod prætulit in §. *Tutor.*

a) Vide quæ sunt notata sup. de bonis eorum, qui mortem sibi consciverunt.

TIT. XIV. *De jure fisci.*

V. lib. 7. Cod. Tit. 73. de privilegio fisci, et lib. 10. Tit. 2. de jur. fisci

Expositis judiciis cum privatis tum publicis, quæ proficiscuntur ex delictis, vel criminibus extraordinariis, aut publicis, extremus actus hic est, ut jura, et actiones fiscales etiam exponat simul ac jura publica Reip. et civitatum, ac primum quidem quibus ex causis bona aliena fisco deferantur, et quodammodo quam versavit et retulit sæpe libris proximis duobus fisci vindicandorum bonorum ex criminibus causam, ac nominatim titulo proximo, et alias plerasque adjungit titulo et de delatoribus quamplurima, id est, de his qui nuntiant aliquid eccidisse in fiscum. Explicantur etiam hoc titulo fisci privilegia quædam; veluti ut debitorem debitoris convenire possit; ut semper habeat tacitam hypothecam; ut in bonis quæsitis post hypothecam fiscalem potior sit fiscus privato, licet privati antiquior sit generalis hypotheca; ut revocet non tantum alienata in fraudem, sed etiam non acquisita a), et nonnulla alia. Est igitur hic titulus de actionibus, et privilegiis fisci. Et fiscus, publicum ærarium, et publica ratio principis, seu imperii.

a) Quod non habet locum in privatis creditoribus, quandoquidem non videtur debitor alienare, qui occasione acquirendi non utitur. Ideoque si quis legatum, aut opulentam hæreditatem repudiaverit in fraudem creditoris, vel libertus in fraudem patroni, nec Paulianæ actioni, aut Fabianæ, vel Calvisianæ, nec interdicto fraudatorio locus est, *l. 6. Quod autem. D. quæ in fraudem cred. l.* 1. §. *Utrum autem. D. si quid in fr. patr. l. 28. de verb. signif.*

TIT. XV. *De captivis et postliminia reversis, et redemptis ab hostibus.*

Ad fiscalem sive publicam causam hic etiam titulus spectat: nam captivorum bona in fiscum coguntur, *l. 31. sup. tit. prox.* quæ scilicet morientes ibi habuerunt: nam quæ apud suos habuerunt, lege Cornelia hæredibus cedant. Et jus belli militiæque maxime ad statum imperii, et Reipubl. pertinet. Jus autem belli hoc est, ut capti bello fiant servi hostium a): unde captivos definio, belli jure servos: et ut captivi ab hostibus reversi ad suos postliminio libertatem, et jura sua omnia recipiant. Postliminium est pristini status, in quo quis fuit ante captivitatem, recuperatio integra, perinde ac si medio tempore in hostium potestate non fuisset. Id vero habent regressi ad suos, ut dixi, non tamen redempti antequom pretium redemptionis exsolverint, interim enim redemptori pignoris jure tenentur, quod pignus naturale dicitur, *l. 2. C. de postl. et red. ab host.* vel si servi sint, servi sunt redemptoris quo ad ei solvatur pretium, quod hostibus intulit pro eis.

a) Ad id pertinet locus Aristotelis lib. 1. Polit. cap. 4. Ἔστι τις κατὰ νόμον δοῦλος καὶ δουλεύων· ὁ γὰρ νόμος ὁμολογία τίς ἐστιν ἐν ᾧ τὰ κατὰ πόλεμον κρατούμενα κρατούντων εἶναί φασι.

TIT. XVI. *De re militari.*

Juribus captivitatum, et postliminiorum nemo non videt proximum esse tractationem de re militari, id est, de disciplina militari, et de delictis pœnisque militum.

TIT. XVII. *De castrensi peculio.*

Et sequi statim aliam de privilegiis militum, inter quæ præter id quod de testamentis habuimus lib. XXIX. maximum aliud est de castrensi peculio, ut non acquiratur his in quorum potestate milites sunt, ut id non conferant fratribus bonorum paternorum inter eos possessione data, ut actionem, et persecutionem ejus habeant invito patre, ut de eo testamentum facere possint, cum tamen de aliis rebus quæ patri non acquiruntur, nec agere possint sine consensu patris, nec facere testamentum. Item ut miles dando se in adrogationem non faciat adrogatoris ea quæ in castris pridem acquisivit, ut commilitonis hæreditatem filiifam. adire possint in jussu patris, ut manumittere servos castrenses. Castrense peculium est quod militans in castris, vel occasione militiæ acquisivit.

TIT. XVIII. *De veteranis.*

A Privilegiis militum transit ad privilegia veteranorum; Ut separentur a cæteris in pœnis; Ut immunes sint a muneribus personalibus a); Ut de castrensi peculio testari possint; Ut testamentum, quod in castris fecerint jure militari valeat intra annum missionis. Et quod habuimus libro 38. tit. 12. Veterani sunt, qui militia honeste dimissi, et sacramento soluti sunt.

a) Quæ sint munera personalia docet l. inf. de mun. e hon.

LIBER L. DIGESTORUM.

TIT. I. *Ad municipalem, et de incolis.*

V. lib. 10. C. Tit. 38. de municipibus, et originariis: Tit. 39. de incolis, et ubi quis domicilium habere videtur, et de iis qui studiorum causa in aliqua civitate degunt.

Justinianus recte, Ad municipales, et Basilica περὶ πολιτῶν Est igitur hic titulus de municipalibus, et de incolis. Municipes sunt liberi homines, qui in eadem civitate nati sunt, licet muneris cum populo Romano participes non sint, qui tamen olim soli municipes dicebantur. Dico, nati, quia origo proprie municipem facit: sed adoptati et manumissi a municipe originario etiam pro natis habentur, quia adoptati adoptatoris, manumissi patroni originem sequuntur. Incolæ sunt municipes voluntarii, qui in civitatem aliquam, vel fines ejus, domicilium suum contulerunt, vel etiam, qui ab his adoptati, aut manumissi sunt. Finis autem hujus tituli hic est, ut intelligatur, qui ad magistratus municipales, et cæteros honores muneraque publica vocentur inviti, nec enim alii ad ca vocantur, quam municipes, vel incolæ, exceptis oneribus iis, quæ agris, vel ædificiis inducuntur, quæ agnoscunt possessores etiamsi neque cives sint, neque incolæ. Et ratio consequentiæ titulorum evidens, quod hunc extremum actum, ut dixi titulo de jure fisci, destinant juri publico fisci, vel Reip. vel quarumcunque civitatum, et quod cum jure fisci conferri par sit fisci jus Reipub. ut intelligatur quam sit fisci jus melius uberiusque l. 40. l. 21. §. ult.

TIT. II. *De decurionibus, et filiis eorum.*

V lib. 10. C. Tit 31 de decur. et fil eor et qui decuriones habeatur, et quibus modis a fortuna curiæ liberentur, cum titulis sequentibus

Decuriones sunt senatores municipales, ex quorum ordine sumuntur Duumviri, l. magistratus. quique alios honores in municipio gerant, non ex plebeis, et qui etiam gerant alia quædam munera civilia: et hic tit. propric de his, qui in decurionum ordinem alleguntur, et de dignitate, et privilegiis eorum in pœnis, et quæstionibus a), quorum omnium participes sunt decurionum filii, etiam partibus ordinis motis.

a) De ea re supra aliquid notatum ad tit. 1. lib. 49.

TIT. III. *De albo scribendo.*

Album est numerus sive matricula, vel ut ex veteribus quidam loquuntur, pericula decurionum Quo ordine in eo sint proscribendi decuriones hic titulus declarat. Sequuntur autem albi ordinem etiam in sententiis ferendis, et in honoribus, vel muneribus suscipiendis. Sola tamen albi proscriptio decurionem non facit, *l. 50. supra tit. prox.* sicut sola relatio in ceosum civem Romanum non facit.

TIT. IV. *De muneribus, et honoribus.*

Vide lib 10. C. Tit. de muner. et honor. non continu indic inter patrem. et filium, et de intervallis: Tit. 41. de muneribus patrimoniorum T 42 quemadmodum munera civilia indicuntur: T. 43. de iis, qui sponte munera publica subeunt.

Divisio, et enumeratio honorum, et munerum publicorum hoc titulo continetur, ad quæ vocari diximus municipes solos, et incolas, et ex municipibus plerumque decuriones: enumeratio etiam eorum munerum, quæ possessionibus indicuntur. Honor est administratio Reip. cum dignitate. Munus est administratio Reipub. sine dignitate, et vel patrimoniale si sumptum maxime requirat, vel personale si non sumptum, sed corporis, et animi laborem principaliter requirat. L. 1. in patrimoniali ait maxime In personali, solemniter, secundum editionem Flor. sed ut sit quod pariter respondeat articulo, maxime. probarim magis, quod legitur, principaliter, quodque Basilica exprimunt ita, πρωτοτύπως. Et hoc articulos qui addit, nullum facit mistum munus: qui detrahit, tertium genus constituat necesse est, quod et corporis obsequio et patrimonii damno constet. Præter hanc divisionem, communia pleraque alia cum superioribus, et inferioribus titulis, de muneribus et honoribus hoc titulo continentur.

TIT. V. *De vacatione, et excusatione munerum.*

V. lib. 11. C. Tit. 44. de iis, qui a Principe vacationem acceperunt· Tit. 43. de vacatione muneris publici, et alios sequentes. V. etiam sup. Tit. de excus Tut. et cur.

Causæ excusationum multæ recensentur hoc titulo, quæ liberant a muneribus personalibus, et ab honoribus: ut si quis minor sit annis XXV. vel si appel-

lationis causa peregrinetur, vel si sit negotiator frumentarius, vel si defensionem Reip. susceperit, et aliæ, quæ a muneribus personalibus non ab honoribus, ut si quis major sit LXX. annorum, vel si quinque liberos habeat; paucissimæ a muneribus, quæ possessionibus, vel patrimonio indicuntur. Est inter vacationem et excusationem aliqua differentia. Excusatio causam habet, et legitima est. Vacatio nuda est, nec legem, nec causam aliam habens quam indulgentiam principis, quæ etiam ab extraordinariis tantum muneribus liberat, non ab ordinariis, et legitimis.

TIT. VI. *De jure immunitatis.*

Superior titulus est de causis immunitatis. Hic vero de jure, forma, conditione, lege immunitatis, quatenus duret, an in hæredes extendatur, vel liberos, vel libertos, et qui immunitatis beneficio contineantur: verbi gratia, immunitate concessa naviculariis, an contineantur qui navis agendæ causa in navi sunt, an omnes qui sunt e corpore naviculariorum, et quo fine detur immunitas præmii et honoris causa, ut colonus, an ut idoneior quis sit rei quam gerit, veluti vulgo, prædiis fiscalibus, vel publicanus exercendis fisci vectigalibus.

TIT. VII. *De legationibus.*

V. lib. 10. C. Tit. 63.

Specialem titulum dat de munere legationis, quo funguntur qui a Republica sua ad principem mittuntur negotii publici causa: quoniam in eo quædam præcipua sunt: ut ab eo munere excusent tres liberi, *l. 1. C. eod.* ut legati, si Romæ conveniantur vel in comitatu principis, etiamsi ibi contraxerint ante legationem, vel extra provinciam suam, privilegio utantur revocandi domum, *l. 2. §. Except. de jud.* ut quamdiu legationis officio Romæ funguntur, nulla propria actione experiri possint, nisi ex delicto: ut legatione perfunctis biennii tantum vacatio concedatur.

TIT. VIII. *De administratione rerum ad civitatem pertinentium.*

V. lib. 11. C. Tit. 30. de ju. reip. et Tit. 31. de admin. rerum publicarum.

Specialem etiam titulum tribuit administrationi rerum, vel pecuniarum civitatis: hoc munus raro uni pro indiviso injungitur totum, sed divisim pluribus, ut puta uni cura Calendarii a), alii cura operum publicorum, alii cura frumenti coemendi. Curator Reip. judex est rerum ad civitatem pertinentium, sed numeratur etiam inter administratores, sicut magistratus municipalis. Ab his separatur actor, *l. ult. Quod cujuscumque univer.* Magister universitatis, quod legitur in *l. Actor. Rem rat. hab.* Triboniani est, nam Ulpianus scripserat, Nec magister, nec curator bonis consensu creditorum datus. Idem aliis etiam locis magistri nomen mutavit in curatoris, quod extraordinario jure honestioreque ratione jam amplius non constituerentur magistri bonis vendundis, sed curatores.

a) Id est, collocandæ pecuniæ publicæ ad fœnus, quod ut plurimum calendis fiebat, unde calendarii nomen, quo continetur codex rationum pecuniæ datæ et acceptæ, usurarumque sua die solutarum e debitoribus, sive fœnus privatus exerceat, sive respublica.

TIT. IX. *De decretis ab ordine faciendis.*

V. lib. 10. Tit. 40. de decr. decurionum super immunitate nemini concedenda.

Sequitur decurionum munus, quod in decernendo eo potissimum consistit, quod Reip. conducit. Et duæ quidem partes decurionum, curiam, seu ordinem faciunt, quodque eæ decreverint, ratum est, non quod decurionum minor numerus. Decreto decurionum creantur magistratus municipales, sed non absque consensu præsidis, *l. 12. de app. l. 1. §. Sol. Quan. ap. sit.* Creantur qui munera municipalia gerunt, constituuntur salaria professoribus liberalium artium, et medicis intra numerum constitutum Oratione D. Pii, non temere quibus libet injussu principis. Non possunt etiam decreto decurionum temere largitiones fieri de publico, et factæ revocantur l. 4. nisi forte ante XX. annos factæ sint, ut Trajanus Plinio secundo rescripsit. Decreto etiam decurionum tutores dantur, *l. pen. Qui pet. tut.*

TIT. X. *De operibus publicis.*

V. lib. 8. C. Tit. 12.

Sequitur de munere curatoris operum publicorum specialis titulus, id est, ejus quem Reip. præstituit in hoc, ut curaret opus aliquod publicum fieri, et inscribendo operi nomine ejus, cujus liberalitate opus factum est, vel nomine principis; et ne fiat novum opus sumptu publico sine auctoritate principis, et alia quædam eadem de re.

TIT. XI. *De nundinis.*

Nundinæ etiam pertinent ad jura publica municipiorum, nec tamen municipia omnia jus nundinarum habent, vel ut in Modestino legendum admonui alias, ἀγορᾶς δικαίον. sed ea tantum, quæ id habent ex longa consuetudine, vel a principe impetraverunt, a quo privati etiam idem jus nonnunquam agris suis impetrant. Et sunt nundinæ mercatus, qui habentur rusticorum merces suas deferentium frequenti concursu: quem feriatum diem veteres esse voluerunt, id est, vacationem a forensibus negotiis: sed postea lege Hortensia placuit ne esset feriatus, ut rustici qui in urbem venirent mercium suarum vendundarum gratia, simul etiam lites suas componere possent, et ad id Trebatius scribit, nundinis magistratum posse manumittere judiciaque addicere. Quod manumittere, non ideo arguatur recte non esse ferias, quia et feriato quolibet die manumittere et emancipare licet: est enim hæc jurisdictio voluntaria a), non contentiosa. Quod judicia addicere, id est dare, hoc satis arguit nundinas non esse ferias.

a) Voluntariæ jurisdictionis sunt ea, quæ magistratus exequitur inter volentes, veluti manumissiones, emancipationes et alia ejusmodi necessariæ sive contentiosæ, ea, quæ inter litigantes, veluti disceptationes forenses omnes, quæ fiunt inter partes ipsas, vel a magistratu, vel apud magistratum.

TIT. XII. *De pollicitationibus.*

Inter jura, et privilegia municipiorum hoc etiam est, ut ex pollicitatione eis debeatur, si modo juste recusari non possit, *l. 6. §. Plane. de mun. et hon.* ut

si Reipublicæ pollicitus quis sit ob honorem decretum sibi, vel decernendum, vel ob incendium, aut alium casum quem civitas passa est, vel etiam sine causa, et cœperit facere quod pollicitus est. Ex pacto etiam nudo Reip. debentur usuræ pecuniæ creditæ, *l. Etiam. de usur*. Pactum est promissum, quod fit interroganti citra stipulationem. Pollicitatio est promissum, quod facit quis ultro non interrogatus. Et pollicitationis species est votum, quod Deo fit: ideoque de voto etiam tractatur in l. 2. Sed illud in eo præcipuum, ut soli patresf. ex eo obligentur quasi actu solemni (nam et præsentibus multis fiebat voti nuncupatio) aut filiusfam. et servus jussu ejus in cujus potestate sunt: et secundum illud Virgilii, *Ipse pater*, inquit, *famulam voveo*.

TIT. XIII. *De variis et extraordinariis cognitionibus, et si judex litem suam fecisse dicetur.*

Salaria, quæ diximus constitui decreto decurionum t. 9. extra ordinem peti, id est per prætorem, aut præsidem, non dato judice speciali, hic titulus declarat, non ea tantum, quæ Resp. debet liberalium artium professoribus et medicis, sed et quæcumque a quocumque salaria debentur, honoraria, mercedes etiam, quæ debentur procuratoribus, *l. 7. Mand. l. 1. l. 17. C. eod.* et debentur, ut opinor, ex pollicitatione sola, ut ex epistola hujusmodi, Veni et tibi præstabo salarium, *l. ult. de oblig. et act.* si modo certa sit pollicitatio, nam ex incerta pollicitatione non est actio, *d. l. 17.* nec ex voto incertæ pecuniæ apud Livium XXX. De municipibus, et de incolis est cognitio præsidum extraordinaria, de quibus dixit anto, *l. pen. ad municip.* atque etiam de pollicitationibus in municipia factis, *l. 8. sup. tit. prox.* et hæc præcipua causa his adjungendi cognitionem de salariis, atque etiam alias in *l. 2.* quæ omnes fero ad publicam utilitatem spectant. Additur quoque de variis cognitionibus summa divisio in *l. 5.* ut ob eam rem mihi placuerit magis Indicis scriptura, *de variis et extraordinariis cognitionibus*: nam et Justinianus, de diversis cognitionibus. Et quia inter munera publica judicis dati munus numeratum est, *l. ult. §. Judicandi. de muner. et hon. l. pen. de vocat. mun.* etiam non omnino male, repetitur plenius ex *l. 5. de obligat. et act.* ordinaria actio quasi ex maleficio, quæ adversus eum judicem, qui perperam per imprudentiam judicavit, concipitur in bonum, et æquum. Ex hac enim causa judex litem suam facit adeo ut relicto adversario in judicem, quasi pollicente eo, is cujus interest vertere totam litem possit, hoc enim est litem suam facere, vel causam suam facere, ut in *l. 2. C. Th. quor. app. non rec.* a).

a) Huic autem actioni tum demum locus est cum alio remedio causam vulnerata sublevari non potest, et est omnis appellandi auxilium interclusum: ut non male eam subsidiariam vocaverit Arnulphus Lexoviensis Episcopus epist. 38 ad Episcopum Engolismensem. Si reum, inquit, per culpam vestram contingat elabi, nos a reo fortassis in judicem actione subsidiaria convertemur. Magistratus ipsi hac actione non tenentur, quia non ipsi judicant, sed judices dant: igitur si assessoris imprudentia male judicatum fuerit; ipsius assessoris periculum est. *l. 2. D. quod quisque juris.* Quod si negligentia, vel culpa magistratus dispendium rebus litigantium sit illatum, quod forte distulerit causæ disceptationem, ei cujus detrimentum erit omnem indemnitatem præstabit. *l. 2. C. Th. de temp. cursu, et reparat. denunt.*

TIT. XIV. *De proxeneticis.*

Vide lib. 5. C. Tit. 11. de sponsal. arris sponsalitiis, et proxeneticis.

Proxenetica sunt præmia, quæ debentur paranis et interpretibus, quorum beneficio inter duos pluresve negotia contrahuntur, vel nomina, vel nuptiæ, vel amicitiæ, vel judici adsessor adjungitur, quæ non promissa extra ordinem petuntur a). Est igitur hic titulus species cognitionis extraordinariæ, atque adeo pars superioris.

a) Videndus est *Cujac. lib. 11. Obs. cap. 28.*

TIT. XV. *De censibus.*

V. lib. 10. C. Tit. 16. de annonis, et tributis et Tit. seq.

De jure publico restabat hoc tantum, ut census rationem explicaret pro modo cujus certum est singularum civitatum cives, et possessores tributa dependere principi, vel pop. Rom. *l. 21. §. ult. de an. leg.* Censum dicimus publicas tabulas territorii civitatis, et agrorum cujusque. Sed capita etiam censebantur, quia et duplex tributum, soli, et capitis, *l. ult. hoc tit. l. 32. §. ult. de usufr. leg.* et Festo tributorum collatio, alia in capite, alia ex censu.

TIT. XVI. *De verborum significatione.*

V. lib. 6. C. Tit. 38. de verb. et rer. signif.

De verborum significatione, et de regulis juris. hi duo tituli communes sunt omnium partium et titulorum superiorum: nullam enim fere partem, vel quæstionem juris paulo latiorem habuimus ante, ex qua oratio aut verbum hoc titulo non exponatur aliquod. Sed et ex partibus juris antiqui in hæc Digesta minime relatis, veluti ostentum, detestatio, subsignatum, et alia ploraque. Scripsi autem de verborum significatione, ut erat in Florentinis, quas semper observavimus quantum potuimus debuimusque religiosissime, ut in Constitutione Justiniani de confirmatione Digestorum, et in Basilicis, περὶ ῥημάτων σημασίας. Commendationem tituli adfectavit, qui adjecit: *Et rerum*, nimirum quod verba sint rerum notæ: nec caret exemplo Citantur enim a Gellio lib. 13. libri rerum verborumque veterum, et ita quoque inscriptus est Codicis *lib. 6. tit.* 38.

TIT. XVII. *De diversis regulis juris antiqui.*

Ex omnibus quoque partibus juris superioris, atque etiam, quod supra relatum non est, variæ sententiæ et regulæ hoc titulo proponuntur, id est multarum rerum, quæ eodem se habent modo, comprehensiones breves: vel ex eo quod plerumque

lit, rerum definitiones breves. Et jus antiquum vocat, quo jamdiu populus usus est, minime abrogatum Constitutionibus Justiniani: nec enim hic invenias regulam illam antiquam, Actiones ab hæredibus et contra hæredes non incipere. Sed neque omnes regulas, quæ manent adhuc: non illam: Noxam caput sequi, quæ dicitur regula juris antiqui Nov. Majoriani quadam; non illam: quæ veteris juris definitio et regula in *l. 2. C. Th. de fide inst.* Petitori incumbere necessitatem probandi rem ad se pertinere: non quæ veterum regula *l. 1. §. Veteres. de acq. poss.* Per servum hæreditarium non posse adquiri quod sit ejusdem hæreditatis. Possim recensere complures alias: sed neque debeo neque volo. Præterea jus antiquum vocat, non quod leges vel Constitutiones induxerunt, sed antiquam prudentiam juris auctorum, ut est in *l. 21. C. de furt.* et consonam Jurisconsultorum definitionem, in *l. ult. C. Th. de div. rescr.* qualis est regula Catoniana, et quæ certissima juris regula, §. *Non autem. Inst. de perp. et temp. act.* Ex delicto pœnalibus actionibus hæredes non teneri, et quæ vetus in §. *Si vero. Inst. de satis.* Neminem rei alienæ defensorem idoneum esse sine satisdatione; et quæ veteribus J. C. adscribitur *l. Veteribus. de pact.* In ambiguis contra venditorem interpretationem fieri, et cætera quæ habentur hoc titulo. Illud non omittam, l. 28. et 62. et 101. et 161. ab hoc titulo alienissimas videri: nam quod est in l. 28. Constitutio est D. Pii, non regula juris, aut si ea Constitutio est regula, et quælibet Constitutio igitur alia: eadem causa Constitutionis relatæ l. 101. et responsi Neratii, l. 191. Lex autem LXII. definitio est hæreditatis, et LXV. soritis, frustra repetita ex titulo superiore, aut si hæreditatis et soritis definitio est regula, et quælibet alia igitur. Deo sit laus. Exigi opus juris studiosis longe utilissimum. In libros XII. Codicis idem efficiam. cum erit otium.

FINIS.

JACOBI CUJACII J. C.

IN DIGESTA, SEU PANDECTAS

DOM. JUSTINIANI IMPERATORIS

NOTÆ.

CLARISSIMO JURISCONSULTO

JACOBO SCHECKIO TUBIGENSI S. P.

Annus jam est, Vir clarissime, *ab eo tempore*, *quo Commentarium Jacobi Cujacii in Cod. Justin. a me publicatum*, *clarissimo nostri seculi J. C. Hermanno Vultejo consecravi et dicavi*. *Ea dedicatione non solum tanti viri amicitiam mihi conciliavi*, *verum etiam quo insigniter Rempubl. literariam juvarem*, *ab eo extorsi. Misit enim ad me has in universum corpus Juris civilis*, *exceptis Institutionibus*, *Notas solemnes*. *Eas cum summopere non solum mihi commendasset*, *verum quoque hoc adjecisset*, *se certo scire*, *has*, *quas mittat*, *Notas esse Cujacii*: *nolui pro meo erga cupidam legum juventutem singulari studio præterire*, *quin cœteris Operibus conjungerem*. *Licet enim non sint ea diligentia expolitæ*, *qua cœtera*, *non sunt tamen propterea abjicienda*. *Multa enim continent*, *quæ me moverunt*, *ut eas e cinere pulvereque eruerem*. *Sub tuo autem*, Vir clarissime, *nomine eas volui publicari*, *tum quod primus et unus horum Posthumorum Operum imprimendorum P. Fischero auctor extiteris*, *tum quod antecessoris mei librariam negotiationem unice juveris*, *et promoveris*. *Pro quo tuo beneficio*, *ne videar ingratus*, *jamdudum de captanda animi grati ostendi occasione cogitavi*. *Tuum nunc est eam arripere*, *et me tibi commendatum esse sinere*. *Vale*, *mi Schegki*, *in Christo*, *quam prosperrime*. *Datum Francofurti Cal. Septemb. Anno M. D. XCVII.*

Excellent. T. Stud.

Z. Palthenius Typogr.

AD LIBRUM PRIMUM

De justitia et jure TIT. I.

Lex 5. *agris termini*). Vide scripta ad *l.* 1. *C. de accusat. et inscript.*
Commercium). Commercium est permutatio, *l. Ex hoc jure. hoc tit.* in glos. ex qua originem traxit emptio et venditio. Vide notas ad tit. 19 *Fragment. Ulpiani.*
Quæ a jure civili). Græci exemplum ponunt in actione ex stipulatione Aquiliana. debuit poni in omni stipulatione, itemque in Emphyteusi, vide scripta ad *l.* 1. *C. de jure emphyteutico.*

De origine juris. TIT. II.

L. 2. §. *Et quia. jus dicere*). Jurisdictio pro executione nimirum. hic, et in *l.* 1. *inf. de offic. ejus cui mand. est jurisd.* vide scripta ad *l.* 1. *de jurisdict. in fin.*

De Legibus, et Senatusconsultis. TIT. III.

L. 1. *ignorantia*). Juris scilicet: Nazianzenus in orat. funeb. ad Anastasium: Romanorum nulli πᾶν ἁμαρτάνειν licet leges ignorare, et puniuntur, qui peccant per ignorantiam juris Arist. lib. 3. Ethic. cap. 5 Sveton. in Calig. vide scripta ad *l.* 2 *inf. de juris et facti ignor.* ut si quis in testamento sibi adscribat per ignorantiam, non ideo minus tenentur.

De statu hominum. TIT. V.

L. 2. *ordinem perpetui edicti*). Vide scripta ad *l. pen. C. de cond. indeb.*
L. 5. §. 2. *eum qui nascitur, liberum nasci*). Contra regulam traditam tit. 5. in *Fragment. Ulp*
L. 12. *Septimo mense*). Paulus *lib.* 4. *Sent. tit.* 9. tribuit numero Pythagoreo, et Censorinus de die natali. Ambros. epist. 39. Philo in lib. de opificio Dei, et in allegoriis sacrarum legum: vide cap. 18 tract. de præscriptionibus.
L. 15. *Arescusa*). De hac lege vide cap. 1. tractatus de præscript.
L. 19. *patrem liberi sequuntur*). Ulpianus in *Frag. tit.* 5.
L. 23. *qui patrem dem.*) Græcus scholiastes ait; νόθος ἐστιν ὁ τὸν πατέρα ἀγνοῶν: Sed de tota liberorum distinctione vide scripta ad *l. Cum tabulis* §. 1 *inf. de iis, quæ ut indign.*
L. 24 *nisi lex specialis*). ut lex Mensia, de qua idem Ulp. in *Fragm. tit.* 5.
L. 26. *pene*). Quia posthumus non semper est pro nato: vid. notata et scripta ad *l.* 5. *Quidam relegatus.* §. *ult. inf. de reb. dub.*

De adoptionibus. TIT. VII.

L. 1. §. *ult. adoptantur*). Vide scripta ad *l.* 10. *Cod. de probat.*
L. 6. *consensus fil. exig.*). Ne filio invito suus hæres agnascatur.
L. 15. § *ult. sexaginta annis*). Vide cap. 33. de præscript.
L. 17. *si minor*). Imo nec quidem si minor sit 29. annorum propter quadriennium a Justin. præstitutum, vide cap. 29. de præscript.
L. 20 *etiam in pupilla*). Vide scripta ad *l.* 1. *inf. de verborum significatione*).
L. 21 *et fœminæ adrogari poss.*) Olim arrogari non poterant, quia cum fœminis nulla erat comitiorum communio, vide notas ad Ulpian. in *Fragment. tit.* 7.
L. 23. *non jus sanguinis*). Vide scripta ad *l.* 10. *C. de probat.*

De Senatoribus TIT. IX.

L. 2. *turpitudinem*). Id est sordes, αἰσχροκερδίαν: ut si pecuniam acceperit ob sententiam in senatu dicendam. Sic *l.* 9. *inf. de recept.* sordes aut turpido, vide scripta ad *l. Emptor. inf. de judic.*
L. ult §. *ult. Senatores*). Hæc definitio Senatorum Triboniani est sumpta ex *Novel.* 62. Justiniani, convenitque illi ævo, non Ulpiani.

De officio consulis. TIT. X.

L. 1. *apud se manumittere*). Vide scripta ad *l.* 66. *inf. de verb. oblig.*

De officio præfecti Urbi. TIT. XII.

L. 1 §. *Relegandi, quam Imperat. assign.*) Præfectus urbi insulam non assignat, quoniam nullam habet: nam ejus imperium erat intra centesimum miliare.
§. *Quod autem. mancipia tueatur*). Vide scripta ad *tit. C. si mancip. ita ven. ne prostit.*

De officio quæstoris. TIT. XIII.

L. 1 *in fine, epistolas ejus*). Id est, orationes.

De officio præfecti vigilium. TIT. XV.

L. 3. *binas regiones urbis*). Fuerunt enim 14. regiones urbis Romæ, vide *Ulpianum in Fragment. tit.* 3.
§ *Effracturæ, custodes plerumque puniuntur*) a præfecto vigilum, aut a præfecto urbi. Et ita dicitur Antoninus rescripsisse Erutio Claro, qui fuit præfectus urbi, Gellius lib. 13. 16. vide scripta ad princ. *tit. C. de loc*
L. ult. ad Fab. Cilonem). Vide scripta ad princ. *tit. C. de locato.*

De off. proconsulis, et legati. TIT. XVI.

L. 2. *statim quam urbem egressi*). Vide hac de re Plinii Epistolam ad Fab. lib. 2 et scripta ad fin. *l.* 1. *inf. de jurisd.*
L. 4. §. *Proficisci, senatum Cotta*). Hujus senatusconsulti meminit Tacitus lib. 4. Cæterum ex hoc solo concussionis casu teneatur maritus pro uxore, non in aliis casibus, *l.* 3 *Cod. uxor. pro mar.* quæ huic non obstat: vide scripta ad illum titulum.
L. 9. § *De pinno*). Conjunge, *l. Lenia. infr. de accusat*
L. 11. *Si quid*). Ad hanc legem recte Græci notant posse defendi, legatum jurisdictionem habere propriam, non tamen antequam ei mandetur, *l. Legatus. inf. eod. l.* 2. *inf. quis et a quo app.* vide not. ad eam, et scripta ad *l.* 1. *de jurisd.*
Rejicere). Hinc collige, legatum proconsulis non habere majorem animadversionem, vide similia notata ad *l.* 1. *C. de loc.*
Animadvertendi, coercendi, vel atrociter verberandi). Quæ sunt meri imperii, vide scripta ad *l.* 1. *de jurisd.*
L. 13. *Legati proconsulis*). Nam proconsuli dabantur plures legati, unde in *l. Appellari. infr. quis et a quo appellat.* recte Florent. legitur, *Appellari a legatis proconsulis, potest*, non, ut vulgo, a legato.

De officio præsidis. TIT. XVIII.

L. 6. §. *Qui universas. jus gladii*). Id est jus vitæ noxis adimendæ, vide notata ad *l.* 3. *de jurisdiction.* Jus gladii eis datum est, et gestandi, et exercendi ex lege Augusti, Dio lib. 53. non tamen semper dabatur omnibus præsidibus, nec datum est initio, vide *l.* 4 *C. de loc.* et scripta ad *l.* 1. *inf. de jurisdict.*
Et in metallum). Non tamen habent jus deportandi, vide notata ad *l.* 1. §. *infr. de leg.* 3. et scripta ad *l.* 2. *de leg.* 1. et *d. l.* 1. *de jurisdict.*
L. 14. *et Commodus*). Forte legendum, VERUS.
L. 15 *abnoctare*). Sic nec tribuno plebis licet abnoctare extra urbem Gellius lib. 13. cap. 12. vide notata ad *l.* 2. *infr. de verb. significat.* et cap. 2. de præscript.
L. ult. si actor.) Actores sunt servi, quibus domini summam rerum committunt: qui pecuniis fœnori dandis, vel exigendis occupati sunt, seu præpositi Calendario: vide scripta ad *l.* 2. *C. de his, qui in prior. credit. loc. succ.* et ad *d. l.* 3 *C. de solut.* Actorem Zonaras in Canon. Apost. 81. et Theoph. et Græci vertunt, διοικητήν. Is noverit rite omnia totius familiæ, vide notata ad *l.* 37. *inf. de leg.* 1. et scripta ad *l.* 13. *inf. de leg.* 1.
Ad totius domus eversionem). Sic in Can. Apost. 82. constituitur, ne actor fiat clericus: quoniam hoc pertinet ad domus eversionem.

De officio ejus, cui mandata est jurisdictio. TIT. XXI.

L. 1. *specialiter).* Vide fusa scripta ad *l.* 1. *inf. de jurisdict. Jurisdictionem suam mandant).* Sic supra *l.* 2 *de orig. jur.* §. *Et quia*, jurisdictio dicitur criminum cognitio: vide scripta ad fin. *l.* 1. *inf. de jurisdict.*

§. *Vel more majorum).* Vide notata et scripta ad *l.* 5. *inf. de jurisdict.*

Quod lege datur). Et ideo privato dari potest, vide notata ad *l. Aliud est fraus. infr. de verb. significal.* et scripta ad *l.* 2. §. *ult. inf. de judic.* et *l. Cum prætor. infr. de judic.* et *l. Imperium. infr. de jurisdict.* vide scripta ad *l.* 1. *inf. de jurisdict.*

Quod jurisdictioni cohæret). Idest, imperium istud, quod non lege datur, sed jure magistratus competit. Sic *l.* 3. *inf. de jurisdict.* cui jurisdictio inest, vide scripta ad *l.* 2. *illo tit.*

L. 4. *etiam de suspectis).* Vide scripta ad *l.* 1. *inf. de jurisdict.*

L. ult. quod non est merum). Sed cui jurisdictio inest, mixtum scilicet, vide scripta ad *l.* 1. *inf. de jurisdict.*

Sine modica coercitione). Item nec sine cæteris, sine quibus jurisdictio exerceri non potest, ut sunt pignoris capio, corporis detentio, mulctæ dictio, *l.* 9. §. *ult. inf. ad leg. Juliam pecul.*

De officio assessorum. TIT. XXII.

L. ultim. Curatoris reipublic.). Curator reipublic. λογιστὴς, est tantum judex rerum ad civitatem pertinentium. Is erat ex decurionibus, vectigalia locabat, vias curabat, caussas reipub. agebat apud præsidem, vide scripta ad *leg.* 2. §. *ult. inf. de judic.*

AD LIBRUM II.

De jurisdictione omnium Judicum. TIT. I.

Lex 1. *Jus dicentis).* Jus dicentis officium dicitur etiam juris dicendi officium *l.* 1. §. *Damus. infr. de suspec. tutor.* et officium jurisdictionis, *l.* 4. §. *An autem. infr. de postulat.* Differt autem jus dicentis officium a jurisdictione sicut genus a specie: nam officium jus dicentis continet non tantum ea, quæ sunt jurisdictionis, ut prætores judicem dare litigantibus, *leg.* 3. *infr.* sed et quæ sunt imperii, ut dare bonorum possessionem, et in possessionem mittere. Continet etiam ea, quæ nec imperii sunt, nec jurisdictionis, *l. Invito.* §. *Tutorem. infr. de tutel.* ut tutores dare. Jurisdictio pars est officii jus dicentis. Jurisdictionem habent omnes magistratus, et potestates. Imperium etiam mixtum non omnes magistratus, et potestates, ut ædiles. Cicer. 2. actione in Ver. magistratus municipalis, *l. Ea quæ. inf. ad municipal.* tutoris dationem habent privati, et magistratus quidem, non omnes, ut censores, nec quæstores, quia hæc lege dantur, ut et extraordinariæ cognitiones multæ. ut de transactione alimentorum, de suspectis tutoribus: sic et merum imperium lege datur, *l.* 1. *inf. de off. ejus cui mand. est jurisd.* Sæpe autem, quæ meri imperii sunt, in eamdem personam omnia concurrunt; sæpe qui jus gladii habet, non habet jus confiscandi, deportandi, etc. Imperium mixtum non continet ea, quæ sunt legis, qualis est tutoris datio. Imperium mixtum est, quod non datur lege, sed jure magistratus competit, *l.* 3. *inf. eod.* et *l.* 1. *inf. de off. ejus cui mand. est jurisd.* Jurisd. est notio, et definitio caussarum, quæ magistratui proprio jure competit, *l. Notionem. inf. de ver. signif.* *l. Ait prætor. inf. de re judic.*

Et bonorum possessionem dare potest, et in possessionem mittere). Quæ sunt imperii.

Tutores constituere). Quod nec imperii est, nec jurisd.

Judices litigantibus dare). Quod est jurisd. *l.* 3. *inf. eod.*

L. 2. *sine quibus Jurisdictio).* Itaque magistratus municipalis ei qui non paretur, pignora capere potest, *l. Quemadmodum.* §. *Magistratus. inf. ad leg. Aquil.*

L. 3. *Imperii).* In hac l. ponuntur exempla quædam meri et mixti imperii, non definitiones. Merum imperium lege datur, et non competit jure magistratus: et ideo competit interdum privato, *l. Aliud est fraus.* §. *ult. de ver. sign.* Inde merum imperium dicitur, quod per se solum exsistit, et separatum est a jurisdictione. lege enim datur. Mixtum imperium jure magistratus competit, et inde ei nomen, quia jurisdictioni cohæret. nulla jurisdictio vacat imperio mixto. Ergo sic statuendum, quod dicitur mixti imperii, recte etiam dicitur jurisdictionis, et vice versa. nam hæc duo nunquam separantur: et quædam sunt, quæ videntur magis fieri pro imperio, quam pro jurisdictione ut mittere in possessionem, dare bon. possessionem, restituere in integrum, quæ denegantur magistratibus municipalibus. *l. Ea quæ. inf. ad municip.* *l.* 4. *eod. tit.* quæ etiam referenda est ad magistratum municipalem. Sic recte dicimus decernere, edicere, interdicere, fieri magis pro jurisdictione, quam pro imperio. Hæc tamen duo connexa sunt. Meri imperii pars præcipua est jus gladii, id est jus vitæ nuntis adimendæ, *l.* 6. *l. Illicitas.* §. *Qui universas. sup. de offic. præsidis.* Lamprid. in Alexandro *Honores juris gladii non vendidit.* Aug. Epist. 61. *Jus gladii nullis legibus ac epistolis.* Jus ferri dicitur a Lucano lib. 5. Jus relegandi, deportandi, confiscandi, damnandi in metallum continentur mero imperio, nec possunt irrogari, nisi ab eo, cui lege datum est. Mixti imperii exemplum est, dare bonorum possessionem, quod dicitur esse jurisdictionis. Harmenop. *lib.* 1. *Ep. tit.* 4. Sic judicem dare est jurisdictionis, ut dicitur in hac *l.* 1. hæc etiam sunt imperii mixti, cernere, edicere. Quæ jurisdictionis sunt, separantur ab illis, quæ sunt legis, *l.* 1. *sup. de offic. ejus cui mand. est jurisd.* hæc mandari possunt, illa non possunt.

Merum). Imperium merum dicitur hic, et *l. ult. inf. de off. ejus cui mand. est. jurisd.* Zonaras in Basilio vocat ἄκρατον ἐξουσίαν. Græci ad hanc l. 3. vocant τὸ κράτος ἄκρατον, ἤτοι καθαρόν, Cic. 3. Agr. *summum imperium judiciumque rerum omnium.*

Gladii potestatem). Jus gladii, ferri, ψήφους ἄδικων. Justinian. edicto 9.

Ad animadvertendum). Merum imperium est jus graviter animadvertendi, coercendi, verberandi, *l.* 11. *sup. de off. procons.* et belli gerendi. Cic. 5. Philipp. nominatim lege datum: hic definitur gladii potestas, quia vitæ ademptio ejus præcipua pars est.

Est etiam judicis dandi). Sed non tantum jus dandæ bonorum possessionis, sed etiam judicis dandi. Proponuntur hæc duo exempla mixti imperii, dare bonorum possessionem, et judicem dare. quod sequit dictio *etiam*, de jurisdictione simplici nihil dicit. Notandum maximo ex hac l. quod quæstor judices, dabat, ut ait Cic. in divinat. Sumpta est hæc lex ex *l.* 2. *de off. quæstor.* vide notata ad *l. Eum qui. inf. eod.* et notata et scripta ad *l. Cum prætor. inf. de judic.*

L. 4. *jubere).* Hæc lex referenda est ad magistratus municipales, ut *l. Ea quæ. inf. ad munic.* ut sciamus municipalem judicem non posse mittere in possessionem. Ergo magis hic admittur, ut in *l.* 3. *inf. de bon. possess.* non enim ideo negamus esse jurisdictionem, ut recte dicemus, edicere, decernere, interdicere, fieri magis pro jurisdictione, quam pro imperio: hæc tamen duo connexa sunt ver. Harmenop. lib. 1. Epit. tit. 4. qui dicit, hæc etiam esse jurisdictionis, rectius tamen dicam esse imperii: nam quod junctum est, a majori nomen accipere solet, vide lib. 2. Obs. cap. pen. et script. ad *l.* 5. § 1. et ad *l.* 6. *inf. de leg.* 1.

Imperium magis quam). Sic in *l. Cum prætor. inf. de judic.* dicitur, magistratus urbanos judices dare ob vim imperii. Sic in antiquis legibus de limitibus agrorum, jurisdictio simplex separatur a judicis datione, *magistratus de ea re jurisdictio et addictio esto.*

L. 5. *More majorum).* Sic etiam *lex* 1. *sup. de off. ejus cui man. est jurisd.* et *l. Ait prætor. inf. de judic.* vide notata ad eum locum.

Mandare potest). Hoc mandatu jurisdictionis transfertur imperium mixtum, non etiam merum, quia id magistratus suo jure non habet, *l.* 1. et 2. *de off. ejus cui mand. est jurisd.*

Alieno benef.) Potest tamen judices dare, *l.* 4. *infin. sup. de off. ejus cui mand. est jurisd.*

L. 6. *nec principaliter).* Id est, proprie jurisdictionem non habet.

Confirmat). Ergo dat, et defert quodammodo, non principaliter. Sic qui confirmat tutorem, dat, *l. Idem. inf. de test. tut.* Confirmat jurisdictionem lex, id est, non vult mandatum videri inutile.

L. 7. *jurisdictionis perpetuæ).* Jurisdictio sumitur pro edicto, *l. Major. C. de pign.* *l.* 2. *C. de in integrum restit.* Et qui jus dicit, dicitur edicere, § *Introduxit. Instit. de Attil. tut.*

In albo). Ut alia edicta peremptoria in albo dici videtur, sicut Festus et Sosipater scribunt, latinos dicere in muodo, id est propalam: sed verius est, quod et Theophilus ait album fuisse tabulam, seu parietem dealbatum: sic hac lege, in albo, vel charta, vel alia materia.

Propositum). Id est, præscriptum: vide not. ad *l. Cum plures.* § *Locator. loc.*

Quingentorum aureorum judicium). Hodie etiam falsi pœna tenetur, *l. pen. inf. de falsis.* Paulus 5. sent. tit. 23. Aquilia ideo non datur, quia albi nullus est dominus, cum sit respub.

Sententiam edicti). Et ideo utili actione tenebitur.

§. *In servos, corpus torquendum).* Si domini pro servis non obtulerint 500. aureos, in corpus servi torquebuntur, noxæ non dedentur, quia nemini noxam fecerunt: et hæc actio publica est: et actio publica non est noxalis, vide glossam ad *l. Si quis injuriam. inf. de injuriis.*

Per imperitiam, et rusticitatem). Vide scripta ad *l.* 7. et 8. *in fin. de jur. et facti ignor.*

L. 10. *Qui jurisdictioni).* Conjunge *l.* 6. *in princ. sup. eod.* vide scripta ad eandem l.

Neque sibi jus dicere). At judicare potest: vide scripta ad *l. Juemnt. inf. de judic.*

L. 11. §. *Mutuas actiones).* De quibus vide locos notatos et scripta ad *l. sextam, C. de compens.*

L. 12. *Magistratibus).* Conjunge hanc l. cum l. 29. §. *Magistratus inf. ad leg. Aquil.* Utraque lex referenda est ad legem Aquiliam vide not. ad eam, et scripta ad *l.* 1. *sup. eod.*

Modica autem castigatio). Quia sine hac jurisdictionem suam exequi non potest.

L. 13. *Magistratum esse oportet).* Tria sunt magistratuum genera. Urbani: et hi proprie dicuntur magistratus: provinciales, qui potestates dicuntur. Lamprid. in Alex. Svet. in Claud. *per provincias potestatibus demandatas.* Sunt et magistratus municipales singulorum municipiorum. Magistratus municipales hoc ex lege tantum habent, ut possint judices dare. Sic et legati proconsulum, quibus mandata est jurisdictio, possunt judices dare, at hoc habent ex aliqua lege, non ex mandato *l. Legati. de offic. procons. et leg.* argum. *l.* 1. *Tamen. inf. de suspect. tutor.* vide not. et scripta ad *l. Nam prætor. inf. de judic.*

Proconsul, vel prætor). Urbani magistratus judices dant suo jure, et more majorum, dicunt etiam mulctam more majorum pro suo jure

Gellius lib. 11. cap 1. Dant autem judices magistratus urbani cujuscunque ordinis, *l. ult inf. quis et a quo appell.* ut prætor, præfectus urb. præfectus prætorio, *l. ult quis a quo, l. ult. sup de offic. præf. urbi.* Quæstor quoque judices dabat. Cicero in divinat. in Verr. ideoque in *l. Imperium sup* dicit Jurisconsultus: *jurisdictio est judicis dandi licentia.* Item Consul, *l. 1. §. Denique. inf. de appellat.* et hic videtur legendum Consul, vel prætor, non proconsul.

L. 15. Julianus scribit). Lib 1. Dig. ut est in *l. 1 inf. de jud.*

L. 16. aut omnem) Id est, generalem, *l. 1. inf. de officio ejus cui mand. est jurisdict.*

Vice ejus, qui mandavit). Et idem qui mandavit non appellatur, *l. 1 inf. quis et a quo appell.* Judex datus non dicitur judicare vice prætoris, sed sui, cum et prætor cogatur eum judicem dare litigantibus, et eum sortiri ex certo ordine hominum.

Non sua). Nam propria nec magistratus est, nec potestas.

L. 17. susceptæ ante magistratum advocationis). Non potest quis jus dicere in ea caussa, in qua advocatus adfuit, quin nec jus dicenti assidere, *l. ult. C. de adsessor.* nec testimonium dicere, *l. ult. inf. de testib.*

L. 18. Si convenerit). Obstat *l. pen. C. de pact.* Sed dicendum est, *d. l. pen* loqui de eo, qui in contractu cum alio habito renuntiavit præscriptioni fori, ut et in *l. 1. inf. si quis in jus vocatus non ierit.* At hæc lex loquitur de duabus partibus, quæ mota jam controversia in judicem incongruum consentiunt. Hoc casu pœnitentiæ locus est ante aditionem.

L. ult. Extra). Huic legi conjunge *l. 2. in princ. inf. de verb. signif.*

Quod quisque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utatur. TIT. II.

L. 3. Si quis). Conjunge *l. 6. inf. de verb. signif.* vide scripta ad eam.

Si quis jus dicenti non obtemperaverit. TIT. III.

L. 1 non tamen duumviris). Vide scripta ad *l. 1. sup. de jurisdict.*

§. 1. quod extremum in jurisd.) Extremum jurisdictionis est sententiæ exsecutio.

Si quis rem mobilem). Huc refer *l. 1. inf. de verb. signif.*

De in jus vocando. TIT. IV.

L. 1. In jus vocare). Vide scripta ad *l. 48 inf. de verb. signif.* hoc edicto datur actio annalis in factum: vide cap. 20 tract de præscript.

L. 2. qui equo publico). Hujus meminit Sveton. in Augusto, cap. 38. unde constat hoc constitutum fuisse ab Augusto.

L. 24. quod nec hæredi) Quia id factum rem patroni non minuit, sed honorem tantum: vide scripta ad *tit. C. ex delict. defunct. in quant. hær. conv.*

L. ult. Vel a præfecto urbi). Nam cum gravior est animadversio, remittit prætor urbanus puniendos ad præfectum urbi: vide scripta ad *l. 7. sup. de jurisd.*

Si quis in jus vocatus non ierit. TIT. V.

L. 1. Si quis in jus). Huc refer *l. 3. inf. de verb. signif.*

Suo periculo). Revocandi forum.

L. 2. § 1. inf. Mulcta pro jurisdictione). Mulctæ dictio jurisdictionis est, et necesse est eum, qui mulctam dicit, jurisdictionem habeat inter eos, ex *l. 2. §. ult. inf. de judic.* vide scripta ibi et notata ad *l. Aliud est fraus. inf. de verb. signif.*

L. 3. Cum quis). Vide scripta ad *l 68. inf de verb. obligat.*

Ne quis eum, qui in jus vocatus est vi eximat. TIT. VII.

Ex hoc edicto est actio in factum annalis, vide cap 20. de præscript. vide scripta ad *l. 48 inf. de verbor. obligat.*

Qui satisdare cogantur. TIT. VIII.

L. 1 securum faciamus datis fidejuss.) Vide not. et scripta ad *l. 5. Satis acceptio. inf. de verbor. obligat.*

L. 4. Post diem exhibet). Vide scripta ad *l. 69. inf. de verb. oblig.* et cap. 3. de præscript.

L. 7. in §. ult.) Vide scripta ad *tit. C. de prohib. sequest. pecun*

L. 8. De die). Obstat *l. 115. inf. de verb. oblig.* vide solutionem in notatis ad *l. Si finita. inf. de dam. infect.* et scripta ad *d. l. 115.*

§. Si servus. fortasse, si mulieri propter imperitiam). Errat in facto, non in jure, dum inopem fidejussorem accipit.

L. 15. §. 1. qui vectigalem, id est, emphyteuticum). De hac interpretatione vide notata ad rub. inf *si ager vectig.* id est, emphyteuticarius et scripta ad princ. titul *C. de jure emphyteut*

De eo, per quem factum erit, quo minus quis in judicio sistat. TIT. X.

Ex hoc edicto est actio annalis, vide cap 20 de præscr

Si quis cautionibus judicio sistendi caussa factis non obtemperaverit. TIT. XI.

L 1 Vicena millia). Vide cap 3. de præscriptionibus.

Præter eum diem). Vide scripta ad *l. 3. inf. de verb. signif.*

L. 4 §. Plaus). Vide scripta ad *l. 48. inf. de verb. signif*

L. 8. Etsi post). Idem in *l. Sancimus. C. de fidejuss. et mandat.* sed obstant *l. Trajectitia. inf. de oblig. et act l. Si fundus. §. ult. inf de lege commiss. l. Celsus. inf. de receptis arbitr.* cum similibus, vide solutionem in notatis ad *d. l. Sancimus. C. de fidejussor.* ut scripta ad *l. Magnam. C. de contrahend. et commit. stipul.* Obstat etiam *l. Si insulam inf. de verbor. oblig.* sed solutio traditur in *d. l. Sancimus*, quæ tamen non placet, propter ibi notatas rationes, et quia in hac lege, ut notavit Bulgar. non fuit subjecta pœna. Sed in hac quæstione statuenda est differentia inter pœnalem stipulationem, et quanti ea res est. A præstatione pœnæ semel remissæ non liberatur qui se sistit post eam, et hoc tantum Justinianus fidejussori concessit, ut reum sistendo post diem evitet pœnam, *d. l. Sancimus*, alias id non obtinet. At a præstatione ejus quod interest liberatur is, qui se sistit post diem, ante litem contestatam tamen, id est, antequam sit actum, quanti ea res est, ut hic.

Ex mora deterius). Sic in *l. 135 § Seja inf. de verb. obligat*

L. 9. §. 1. omnes status non esse). Id est, non omnes status esse, vide Alc lib. 5. παρέργων cap. 17.

Ex hac stipulatione). Hic fuit stipulatio faciendi, vide scripta ad *l. 4. § Cato. inf. de verb. oblig.*

L. 12. Qui autem). Hanc legem quidam obstare putant, *l. 7. inf. de judic.* ex qua efficitur, eum, qui in jus vocatus est, nedum litem contestatus, obveniente militia non posse mutare forum. Illi sic intelligunt, qui novo privilegio utitur, non videtur in eadem caussa stati. Ergo post istud judicium cœptum uti novo privilegio non potest: sed neganda est consequentia, potest quis in judicio novo privilegio uti, ut si debitor impetrarit inducias quinquennii, at non nova præscriptione fori: nec illa lex loquitur de privilegio fori.

§. ult. Illud). Vide scripta ad *l. 59 inf. de verb. obl.* et notata ad *l. ult. inf. de cond. tritic.*

L. 13. Quoties). Vide scripta ad *tit. Cod. os servus pro suo facto.*

L. 14 Si procurator) Vide scripta ad *l. 81. inf. de verb. oblig* maxime ad *§. ult.*

De feriis, et dilationibus. TIT. XII.

L 8. Dies a media). Hic est dies civilis, seu Romanus. Naturalis constat semper 12 horis, ut nox: vide notata ad *l. 2. inf. de verb. signif.* et cap. 2. de præscript.

L. 9. Minicio Natali). Minicius hic fuit Jurisconsultus, *l Minicius. inf de rei vindic.* et Sabinianus.

De edendo. TIT. XIII.

Id est, de edendis actionibus, seu rationibus. De eo enim est edictum: vide notata ad *l. 1. inf. de except. seu præscr.* et tit. 10. *C. de except. seu præsc.* In hoc edicto actionis verbo continetur in rem actio, in personam actio, præjudicium, et stipulatio prætoria, *l. Actionis verbo inf. de obl.* quæ est ejusdem Ulpiani, ex eodem lib vide scripta ad *l. 9* et 19 *inf. de probat.*

L. 1. §. 1 adversarium suum). Id est reum, non, ut Alciatus, Codices rationum.

§. Edenda autem sunt omnia). Id est, non solum actiones, sed et rationes, et instrumenta omnia, vide initium tit

§. ult. ob. ætatem, vel rusticitatem). Vide scripta ad *l. 7.* et 8. *inf. de jur. et fact. ignor.*

L. 6. §. Exigitur. Non calumniæ). Vide scripta ad *l. 9. C. de reb. cred. et jurejur.*

§. Rationem, quod solvi constituit argentarius). Hic receptum argentariorum dicitur constitutum, nisi quid mutavit Tribonianus. Vide scripta ad tit *C. de constit. pecun.*

§. ult. perdidisse se probet). Sic in *l Si creditor C. de pignorat. act.*

L. 9. §. ult. Non calumniæ). Vide scripta ad *d. l 9 de rebus cred. et jurejur.*

De pactis. TIT. XIV.

L. 1. §. Est pactio. consensus.) Id est, solus consensus, vide notata ad *l. Jurisgentium. §. Sed cum nulla. inf. eodem.*

§. Adeo nisi habeat). Et eo modo uno verbo obligamur, ut ait Cic. pro Cæcinna.

§. ult in pignus) Pignus contractus est, *l. Contractus D. de reg. jur.* vide scripta ad init. tit. *C de pign. act.*

L. 4. in urbanis). Vide scripta ad *l. 5. C. de loc.* At in rusticis non invecta, sed ibi nata tantum.

§. *ult. conditionem inesse*). Vide scripta ad *l. 134.* §. 1. *inf. de verb. oblig.*

L. 7. Dedi tibi Stichum, ut Pamphilum manumittas), *l. 5.* § *ult. At cum do, inf. de præscrip. verbis.*

A prætore dandam). Actio de dolo et in factum prætoria sunt omnium extremæ. Julianus itaque hanc dat, quasi aliæ deficiant, putatque deficere actionem præscriptis verbis: vide scripta ad *l. Naturalis.* §. *Et cum do, inf. de præscript. verbis.* Cæterum hic locus pugnat cum *d.* §. *At cum do*, in fine, ubi dicitur dari civilem actionem, non prætoriam: verum recte annotavit Franc. Duarenus hoc verbum, *civilem*, additum esse a Triboniano. Sic in Nov. 87. Justinianus tribuit Juliano, quod est ex nota Marcelli. At imperite illud addit Tribonianus: nam si in ignorantes est actio civilis in factum, necesse est, ut etiam in scientem sit actio in factum civilis, non de dolo. Nam ubi potest esse in factum civilis, cessat de dolo, *l. Si quis affirmaverit.* §. *Labeo. inf. de dolo*, vel si in scientem est actio de dolo, necesse est ut in ignorantes sit actio in factum prætoria, *l. Qui servandarum. in princ. inf. de præscrip. verbis.* Et verior est Mauricii sententia, hoc negotium esse civile: vide scripta *ad d. l. Naturalis.* §. *Et cum do. in fin.*

§. *pri. Si*). Vide scripta ad *l. 16. infr. de verbor. oblig.*

§. *Sed cum nulla*). Id est, cum est pactum nudum. Pactum nudum hic definitur conventio, cui nulla res subest, in *l. 1. sup. eodem*, sic definitur, pactum est duorum pluriumve in idem placitum consensus, id est, nihil nisi consensus. Nam si præterea res subest, contractus est. Item pactum est conventio, quæ conventionis fine stetit, vel est placitum; quod usque ad pactum stetit, vel est placitum, quod stipulatione, aut traditione non sumpsit effectum, *l. Divisionis. inf. eodem tit. l. Si tibi. C. de loc. l. Divisionem. C. famil. ercisc.* Harmenop. *lib. 1. Epit.* definit sic, pactum est, quoties datio non præcessit, sed conventio de dando. Nullum est pactum, quod non sit nudum.

Obligationem non parit). Vide scripta ad *l. 16. C. de fid. instr.*

Quinimo format.) Vide scripta ad tit. *C. de pactis inter empt. et vend.* et ad *l. 135. inf. de ver. oblig.*

Ipsam actionem). Id est actionem ex contractu.

§. *Ut puta post divortium*). Divortium contractus est *l. Si uxor. inf. de judic.* vide scripta ad *l. 20. inf. de ver. oblig.*

§. *Adeo, abiri ab emptione*) Idem in *l. Ab emptione. inf. eod.* et *l. 1. C. quand. licet. ab empt. disc.*

§. *Prætor ait. servabo*). Exceptionibus datis, non actionibus.

§. *Sive igitur nocebit exceptio*). Id est, replicatio.

§. *Quod fere. Ideoque ex stip*). Hic actio ex stipulatu generaliter sumitur, ut et in *l. Rescriptum. inf. eodem tit.* vide notas in *Instit. de ver. oblig.*

Sed tantum paciści) Vide scripta ad *l. 13. inf. de ver. oblig.*

§. *Si paciscor, et de furto*). Vide scripta ad *l. 9. C. de reb. cred. et jurejur.*

§. *Vel si ante*). Obstat *l. 2. in fine, inf. de his, quib. ut indig.* vide solutionem eo loci.

L. 8. §. *Idem probat.* Fl. 7. §. *pen. Vivo patre*). Ostat *l. Quidam.* §. *ult. inf. de donat.* et *l. 4. C. de inutil. stipulat.* Dicendum non prabe quem largiri et bonis viventis. At hic filius non minuit bona viventis, sed potius oneravit, vide scripta ad *d. l. 4.*

L. 11. Fl. 10. § 1. *an ex stipulatu*). Hic generaliter sumitur, ut et sup. in *l. Jurisgentium.* §. *Quod fere. eodem tit.* vide not. ad eum locum.

Accepto eum) Opponitur §. *ult. l. Qui Romæ. inf. de ver. oblig.* vide scripta et notata ibi.

L. Cum emptore). Vide scripta ad *l. 1. C. de verb. oblig.*

L. Si tibi. §. *De pignore*). Vide scripta ad initium tit. *C. de pignorat. act.*

L. Si unus. in gloss. Per stipulationem. §. *Pactus*, ad ea verba (*per stipulationem*, id est, per acceptilationem) adde: differt acceptilatio a stipulatione: stipulatio obligatio est, acceptilatio liberatio.

§. *Idem dicimus. ad novum contractum*). Non est novum, ut idem sit et pactum, et contractus, ut hic, vide scripta ad *l. 16. C. de fide instrum.*

L. Contra. §. *Si filius*). Idem in § *Præterea. Instit. quibus modis toll. oblig.* Ostenditur interventu servi novationem non fieri. Sed obstant multa, de quibus vide scripta ad tit. *C. an. serv. pro suo facto post. man. ten.*

L. In persona. § *Primo*). Vide scripta ad *l. Si pupillus. 127. inf. de ver. oblig.*

L. Actus. et pactus). Pactas sunt facti, non juris: factum nos ex hæredibus acquirere possumus, jus non item.

Filius vero). Opponitur *l. Continuus.* §. *ult. inf. de ver. oblig.* sed hæc lex non loquitur de obligatione acquirenda nisi ex hæredibus, sed de exceptione pacti, ne ab uno neve ab alio petatur.

L. Imperatores: Debitori respu). Opponitur *l. 5. C. de usur.* vide solutionem in notatis et scriptis ibi.

L. Veteribus). Id est Labeoni: vide lib. 1. Observatio cap. 10.

Venditori, et ei qui locum). Et stipolatori: vide scripta ad *l. Ubi. de rebus duob.*

L. Inter debitorem et creditorem). At inter ipsos rata est conventio, et ideo quod solverit, id consequetur per retentionem pignoris, aut pignoratitiam contrariam, *l. Epistola.* §. *Pactum. inf. h. t.* Secus est in specie *l. 1. C. sine censu. vel reliq.* diversitatis ratio est, quia hac pactione onus transfertur in Dominum. At actione illa fundi dati in dotem, onus transfertur in non dominum, sed in uxorem, quod est iniquum, adeoque ea pactio fiscum lædit, sed hæc inter paciscentes servatur, sed omnino improbatur, vide scripta ad *l. 16. C. sine censu, vel reliq.*

L. Divisionis). Vide scripta ad *d. l. 1. C. de fide inst.*

L. Epistola. §. *Pactum*). Vide notata ad *l. Inter debit. sup.* et scripta ad tit. *C. sine censu, vel reliq.*

L. Sumptus). Vide scripta ad princ. tit. *C. mand.*

L. Si convenerit). Vide scripta ad *l. 10. C. de loc.*

L. Qui in futurum). Vide notata et scripta ad tit. *C. de rescind. vendit.*

L. Imperator. et creditores). Vide Theoph. ad tit. *Instit. de successionibus, quæ fiebant per bon. vendit.* et notata ad *tit. C. si in causa judic. pign. cap. sit.*

L. penul.). Huic derogat *l. ult. C. de pact. inter empt. et vendit.* vide scripta ad eam.

De transactionibus. TIT. XV.

L. 4. et hoc jure utimur) Vide notata ad *l. An inutilis. in fin. inf. de acceptilat.*

L. 5. Cum Aquil. stipul.) Hic Aquilianæ stipulationis verbo intelligitur acceptilatio, quæ eam statim subsequitur, ut in *l. Pacto. inf. eodem*, §. *Est autem. Instit. quibus mod. tol. oblig.* et *l. 3. C. eod.* ut e contrario cum dicimus acceptilationem, sæpe intelligimus stipulationem Aquilianam, quæ debet præcedere.

L. 6. De his). Falsa est hujus legis sententia. Cur enim non liceat transigere de legato, etiam non inspecto testamento, *l. Lucius.* § *ult. inf. ad Trebel. l. Sub prætextu. C. de transact.* Præterea hæc lex male posita est sub hoc titulo de transact. cum pertineat ad tit. *testamenta quemad. aper.* Nam in l. 1. illo tit. pollicetur prætor se inspiciendorum testamentorum copiam facturum, quia controversiæ testamentorum dirimi nequeunt sine judicio: judex autem nequit dirimere controversiam, nisi apertis tabulis, ut enim dirimantur inspiciendi copiam fieri oportet. Vide scripta ad *l. 1. C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 15. Aquiliana quidem stipulatio). Id est, acceptilatio, vide notata ad *l. 5. sup. eod. tit.*

L. ult. accommodanda est). Vide notata et scripta ad *l. 11. inf. de præscript. verb.*

AD LIBRUM III.

De postulando. TIT. I.

Lex 1. quia autem). Hinc sumpta est *l. 6. inf. de judic.* utraque est ex lib. 6. ad edictum.

Senatoriam ordinem tenet.). Cæcus senatorium ordinem retinet, id est, si, posteaquam lectus est in senatum luminibus capiatur, non movetur senatu: at qui nunc cæcus est non potest legi in senatum. Id primum constituisse Augustum refert Dionis. lib. 5. Cæcus non fit Senator, sic non potest cæcus capessere magistratum at magistratum retinet. Idem nostri putant esse in judice cæco, quod recte quidem dicitur in furioso, si tamen longior sit furor, mutabitur, *l. Judex. inf. de judic.* Hic putem §. ait cæcum retinere senatorium ordinem, et magistratum, judicandi munus eum retinere non dicit, sed judicandi munere fungi. Et sane nullum videtur judici impedimentum afferre cæcitas. Areopagitæ noctu judicabant: atque hic §. recte congruit cum *l. 6. inf. de judic.*

§. *Bestias. permittit allegare*) Id est, postulare.

§. *An autem. ex officio jurisdictionis*). Ex officio jurisdicentis *l. 1. inf. de jurisdict.* ex officio jurisdicendi, *l. 1.* §. *Damus. inf. de suspect. tutor.* vide adnotata ad *l. 1. sup. de jurisdict.*

De his, qui notantur infamia. TIT. II.

L. 1. Julianus ad edictum). Id est, l. 1. Digestorum edict. vide scripta ad *l. pen. C. de condict. indeb.*

L. 1. Depositi suo nomine). Vide scrip. ad *l. 10. C. de d. por.*

Constituerit, habuerit). Hinc collige, nuptias inter absentes posse constitui, quod quærunt interpretes in *l. 4. inf. de spons.* nam cum ait, notari infamia eum, qui suo nomine binas nuptias constitutas habet sibi, innuit, alieno nomine posse. Id etiam docet *l. 6. inf. de ritu nupt.* quæ est conjungenda cum *d. l. 4.* vide scripta ad tit. *de sponsalib.*

L. 4. Ait prætor. si corpore fuerit). Vide scripta ad tit. *C. si mancip. ita ven. ne prostit.*

§. *Item prævaricator*). Vide *l. 1. inf. de prævaricat.* In qua eadem verba reperiuntur.

L. 6. Mandati). Quæ sint famosæ actiones, quæ non, vide in scripta ad *l. 11. C. de depos.*

§. *ult. Contrario*). Vide scripta ad *l. 5. in fin. C. de pignor. act.*

L. 7. In actionibus). Vide scripta ad *l. 10. C. de depos.*

L. 11. §. *Unde Pomponius*). Recte Harmenop. il. ἐν τῶν πένθει, mulier alii nubere non potest: πένθος est luctus dignorum, πένθιμος indignorum, vide cap. 20. de præscriptionibus.

De Procuratoribus, et defensoribus. TIT. III.

L. 8. §. *Veterani. nisi hoc*). Vide scripta ad *l. 19. C. de probat.* et Symmach. 1. epist.

L. 15. §. *ult. duplici cautela*). Postrema hæc verba Triboniani sunt. Nam nostri auctores ablativis absolutis numquam utuntur nec etiam

cautelam, sed cautionem dicunt, vel cavitionem. Idem dicendum de *l. Quamvis. §. 1. inf. de pignor. act.* et *l. Si deberi. inf. de judic.* et *l. Si plures. inf. depos.*

L. 13. Servi). Conjunge *l. Vulgo. inf. de administrat. tut.* et *l. 9. inf. rem ratam hab.*

§. Publice: ex rescripto Imp.). Citat *l. 3. C. de accusat.* quæ Alexandri est.

L. 34. Qui invicem agere). De mutuis petitionibus, vide locos notatos et scriptos ad *l. 6. C. de compensat.*

L. 35. §. pen. compellendum accipere judicium). Obstat. *l. Non cogendum. inf. eod.* vide notata ad eam legem, et ad *l. 72. de verb. oblig.*

L. 40. §. Ratihabitione). Vide scripta ad *l. 19. C. de prob.*

L. 45. Ad compellendum defendere). Obstat *l. Sed et ea. §. pen. sup. eod.* Dicendum: hanc legem loqui de procuratore rei, qui non cogitur absentem defendere, etiamsi caverit judicatum solvi, sed liberatur præstando ex cautione quanti res est: legem autem alteram loqui de procuratore actoris, qui eum, cujus nomine agit, si mutuo agatur, cogitur defendere judicio accepto, nec liberatur præstando quanti ea res est, vide scripta ad *l. 72. inf. de verb. oblig.*

L. 60. Mandata generali). Mandatum generale, ut indicant duæ præcedentes leges, est libera universorum, sive omnium bonorum, et negotiorum procuratio, et administratio, vide scripta ad *l. 4. C. de reb. cred. et jurejur.* Hic autem procurator potest jusjurandum deferre, solvere, pacisci, alienare, pignori obligare, et permutare, si hoc expediat. At lex ait, non posse eum transigere, quod videtur falsum, *l. Præses. C. de transact. l. Interdum. inf. de furtis*; sed legendum diminuendi, pro decidendi, ut in *l. Lucius. §. ult. inf. de administ. tutor.* Sententia ergo, est, eum procuratorem ea quidem posse expedire, quæ continentur duabus præcedentibus legibus: at transigere diminuendi causa non posse.

L. 63. Quod procurator). Recte notat Accurs. hanc legem accipi de procuratore præsentis, vide scripta ad *l. 72. inf. de verb. oblig.*

L. 72. Non semper). Id est, nisi in mutuo et promutuo.

Acquirimus actiones). Sic et qui mihi facientem furtum deprehendit, parat mihi furti manifesti actionem, sic qui interpellat meum debitorem, perpetuat mihi obligationem *l. Si quis. inf. de usur.* vide luse scripta ad *l. 2. C. per quas pers.*

De negotiis gestis. TIT. V.

L. 3. §. 1. Hæc verba, si quis). Vide scripta ad *l. 1. inf. de verb. signif.*

§. Pupillus, quo factus est locupletior). Hoc solo casu pupillus naturaliter obligatur, vide notata ad *l. Quod pupillus. 127. inf. de verb. oblig.*

L. 6. §. 1. maluisset pecuniam). Vide scripta ad *l. 13. C. si cert. pet.*

§. sed si quis filii sui, vel servi). Vide scripta ad *l. 7. C. quod cum eo.*

§. Item quæritur). Vide scripta ad *l. 8. C. de cond. indeb.*

L. 18. §. Vel mandati, vel negotiorum). Vide scripta ad tit. *C. an servus pro suo fac. post. manumiss. ten.*

L. 26. Procurator). Procurator sæpe pro gestore accipitur, ut hic, vide scripta ad *l. 4. C. mand.*

L. 31. si non sit conscius). Vide scripta ad *l. 4. de his, qui accus. non poss.*

L. 32. scilicet ad exemplum). Vide scripta ad *l. 13. C. si cer. pet.*

L. 38. Maximas usuras). Hoc est centesimas. Alius casus, quo tutor præstat gravissimas usuras, est in *l. Tutorem qui. inf. de administ. tut.* Alias præstat semisses. Vide scripta ad *l. 26. de usur.*

L. 44. si servi). Vide scripta ad *l. 3. C. quod cum eo*

L. 48. Et ta mecum habeas). Opponitur *l. Si filiusfamil. inf. de tutor.* dicendum: tutelam attingere dupliciter accipi: aut enim attingit quasi gerens negotium filio, et tunc tenetur tantum de peculio, vel de in rem verso: aut administrans rem pupilli, et tunc tenetur in solidum, vide scripta ad tit. *C. quod cum eo, qui in alien. potest.*

L. 47. in extraordinariis judiciis). At hodie omnino non observatur, ne in ordinariis judiciis quidem, *l. 1. C. de nu. ex jure quirit. toll.*

De calumniatoribus. TIT. VI.

Est ex hoc edicto actio in quadruplum annalis, vide cap. 20. de præscription.

L. 4. Repetere potest). At in edicto vi bonorum raptorum, et de furtis non ita consuit prætor.

L. 5. In hæredem). Vide scripta ad tit. *C. ex dolo defuncti in quant.*

§. 1. Sed etiam). Si dedi ne Titio fiat negotium, ex eo habeo condictionem ob turpem causam, Titius actionem in factum in quadruplum, *l. Si quis ab alio. inf. eod.* Si dedi ne mihi fiat negotium, mihi condictio competit, atque etiam in factum in quadruplum, sed tamen in quadruplo inest simplum. Ideoque si egero condictione, superest tamen per actionem in factum tripli petitio, quod amplius in ea est, non integri quadrupli. Et hoc est, quod ait in hoc §. 1, alterutram sufficere, sed aliam alia consumi, ut si exegero quadruplum, non agam in quadruplum, sed in triplum factum

L. ult. In duplum pretii). Ex lege Julia condictione data, *l. Dominus. C. eod. tit.*

AD LIBRUM IV.

De in integrum restitutionibus. TIT. I.

Lex 8. Confestim autem). Vide cap. 3 tract. de præscript.

De eo quod metus caussa gestum erit. TIT. II.

L. 9. §. Item Julianus: repromittere deberet). Officio judicis.

L. 12. §. 1. Vim et repellere). Th. Hermop. ad hanc l. τὸ παραχρῆμα ἀντὶ τοῦ ὀρθῶν, et hic in *l. 3. inf. de vi et vi arm.*

L. 13. Jus crediti). *L. 6. Cod. unde vi.*

L. 14. §. Hæc autem: Ad sententiam). Ad rem judicatam, sic in *l. 3. inf. de usur.*

Quadrupli condemnationem). Vide notata ad *l. 3. inf. de usuris.*

§. Pro eo autem cavendum est). Ergo judicialis est hæc cautio, *§. 1. Inst. de divers. stip.* vid. scripta ad *l. 39. inf. de leg. 1.* et ad *l. 5. inf. de verb. oblig.*

§. Eum qui metum fecit de dolo). Dolus, vis, et metus concurrunt: vide scripta ad princ. tit. *C. de rescind. vend.*

L. 16. §. ult. in hæredem). Vide scripta ad tit. *C. ex del. defunct. in quant.*

L. 21. §. Si dos. metu). Dolus, metus, et vis concurrunt, et vitiant ipso jure contractum bonæ fidei: quin et ex strictis vitiant stipulationem dotis ut hic, sed non etiam stipulationem quamvis, *l. Si quis inf. de verb. oblig.* non enim eodem modo strictæ sunt stipulationes vide scripta ad principium tit. *C. de rescind. vend.* Græci ad hunc locum notant, exceptionem bonæ fidei judiciis, ἐνεῖναι κατ' αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ συναλλάγματος; vide notata ad *l. Sed etsi. inf. sol. matrim.* et scripta ad *l. Hujusmodi legatum. inf. de leg. 1.*

L. 23. apertis. probat.) Nam generaliter onus probandi transfertur in eum, contra quem præsumptio incumbit, *l. Generaliter. §. Si petitum. inf. de fideicom. libertat.*

De dolo malo. TIT. III.

L. 7. Et eleganter). Vide notata ad *l. Si mulier. §. Si dos. sup. tit. prox.* et scripta ad *l. 36. inf. de verb. oblig.* et ad tit. *C. an servus pro suo facto post manumiss.* et ad prin. tit. *inf. de rescind. vendit.*

§. Servus pactionis). Vide scripta ad tit. *C. an servus pro suo facto post manum.* et ad *l. 104. inf. de verb. obl.*

De dolo actionem). Quum noxalis est.

Si nolit expromissorem). Vide notata ad *l. Qui liberti in fi. inf. de bonis libert.* et scripta ad *l. 5. §. Satis acceptio. inf. de verb. oblig.*

L. 9. minimam). Vide scripta ad *l. 4. inf. de hæredit. vend.* et ad tit. *C. de rescind. vendit. in princ.*

§. 1. ut optem servum). Cui homo generaliter legatus est, non potest optimum eligere, *l. Legato inf. de legat. 1.* At cui optio relicta est, optimum optare poterit, vide scripta ad *l. 5. inf. de leg. 1.* Nec obstat *l. ult. §. Sed et si quis. C. commun. de legat.* Nam in specie ejus §. is, qui dicitur non posse eligere optimum, non habet optionem ex testamento, alioquin eligeret optimum, sed electionem habet ex ea constitutione, cessante eo, qui debet eligere.

L. 10. sequestraria). *L. Si ea Ana. §. Cum sequest. inf. depos.*

L. Si plures. §. ult. hæc actio in hæredem). Quæ ex delictis oritur, et rei persecutoria est, vide scripta ad tit. *C. ex dolo def. in quant.*

L. Arbitrio. quanti actor in litem). Vide scripta ad *l. pen. C. de reb. cred. et jurejur.*

§. Si servus, quem). Obstat *l. Legis Aquiliæ. inf. ad leg. Aquil.* vide solutionem lib. 60. Βασιλικῶν tit. 3. et scripta ad *l. Cum res. §. Sed si Stichus. de leg. 1.*

L. Si fidejussor). Vide scripta ad *l. 49. inf. de verb. obligat.* quæ obstat huic legi, vide solutionem in notatis ad *d. l. 49.*

L. Quod si deferente. per jusjurandum). Vide scripta ad initium tit. *C. de reb. cred. et jurejur.*

Transactum). De suo jure.

L. Nam sufficit.) Homines pœna est si per principem pejeratum sit, non si per Deum, vide scripta ad *l. 2. C. de reb. cred. et jurejur.*

L. Si legatarius). Opponitur *l. ult. in fi. C. de reb. creditis et jur.* in qua datur condictio incerti. Dicendum hanc legem loqui de legatario, qui non juravit, hærede deferente, sed ultro juravit, atque persuasit hæredi sibi solutum deberi: hoc casu tenetur de dolo, quia non tam suo errore, quam legatarii fallacia deceptus fuit. At in *d. l. ult.* ideo non tenetur de dolo cum ex sua facilitate jusjurandum detulerit, qua ex caussa habet condictionem indebiti. Vide scripta ad *l. 1. C. de rebus cred.*

L. Si cum mihi). Cum hac lege conjungenda est *l. Quis saxum. inf. de donat.* vide notata ad eam, et scripta ad *l. Permisisti. inf. de præscript. verb.*

De dolo actio locum habet). Quoniam fallacia tua factum est, ut ego ea in re sumptum fecerim, *l. 16. §. ult. inf. de præscript. verb*

L. Quod venditor. Adversus dictum promissumve.). Sic in *l. 17. § ult. l. 38. l. 47.* et *l. pen. inf. de ædil. edic.* vide scripta ad principium tituli *C. de ædilit. action.*

De minoribus xxv. *annis*. TIT. IV.

L. 3. §. 3. *ni a momento*). Hic momentum pro hora sumitur, vide cap. 1. de præscript.

Biduum pro uno). Vide cap. 3. de præscript. Sic et observatur in aliis caussis, ut in usucapionibus, temporalibus actionibus, actione judicati, non autem in lege commissoria.

§. *Sed utrum. Proinde si jussu*) Vide scripta ad *l.* 2. *C. quod cum eo.*

§. *Et si hæres, in diebus centum*). Vide scripta ad *l.* 1. *inf. de jure delib.* et *l.* 1. *inf. de jur. et fact. ignor.* et hic, et cap 15 de præscript.

L. Verum: Rescripto Divi Severi). Intelligit Alexandrum Severum, cujus constitutio extat in *l.* 1. *C. de. noxal. actionibus.* Eundem Severi nomine intelligimus in *l. Cum alter. inf. de compensat.* vide scripta ad tit. C. *ne serv. ex suo facto.*

L. 17. *Si minor circumscriptus*). *L.* 3. §. *ult. inf. pro soc* nam dolus caussam dans contractui bonæ fidei ipsum vitiat, vide scripta ad princ. tit. *D. de rescind. vendit.*

§. *Idem Pomponius. naturaliter*) Id. est, secundum naturam et substantiam hujus contractus, *l.* 8 *C. de rescind. vendit. Novell.* xcvii ἐμπορικῶς, id est, ut fit in mercimoniis. vide scripta ad *d. l.* 8.

L. Destitisse). Repetita est hæc sententia in *l. Destitisse. inf. de judic.* vide notata ad eandem legem.

L. Quod si minor. §. *Si servus. aut verberibus castigandis*). At non castigatur a prætore, verum a domino, aut ab eo, cui dominus servum verberandum tradit, vide scripta ad *l.* 1. *inf. de jurisdict.* et *l. Si unicus. inf. de injur.*

L. Illud. dari solet repetitio). Et debitur utilis condictio non directa.

L. 31 *Flor.* 32. *Curationem etiam restituunt*). Sic in *l. Tutor qui repertorium.* §. *ult. de administrat. tut.* vide scripta ad *l.* 22. *inf. de verb. sig.*

L. Auxilium sine calumnia). At hodie tenetur de calumnia, Novell. cxvii.

L. Æmilius. lege commissoria). De qua Cicero libro 12. ad Atticum, vide scripta ad *l. Pactum. C. de pignor. act.*

Apud præfectum urbi provocaverat). A præfecto urbi ad principem appellatur.

De capite minutis. TIT. V.

L. 2. *amissione civitatis. sive libertatis*). Maxima, aut media.

§. *ult.* id est, actio, quæ restituitur ex hoc edicto: hoc sic accipiendum, nisi principalis actio sit temporalis: vide notata et scripta ad *l.* 7. *C. quod cum eo.*

L. 3. §. *Emancipato filio*). At hodie, qui emancipatur, capite non minuitur, cum vigeat emancipatio Anastasiana et Justiniana, vide notas ad tit. 10. Frag. Ulp.

L. 7. *Jure alieno*). *Leg. quo jure agnationis proximi potissimum deferuntur.*

Ex quibus causis majores viginti quinque annis in integrum restituuntur. TIT. VI.

L. 3. *Ultra tempus*). Id est, quatuor menses, *l.* 10. *C. de assessor.* vide cap. 16. de præscript.

L. 8. § 1. *Quæ lex*). Vide cap. 3. de præscript.

De alienatione judicii mutandi caussa facta. TIT. VII.

Judicii). Futuri non præsentis, ut in tit. de litigiosis accipimus. Quare ad hunc titulum non pertinet ea regula, qua dicitur, rem litigiosam non posse donari, vendi, pignorari, atque si is, qui emit, de ea agat, repelli exceptione, vide notata ad tit. *de distr. pign. inf.*

L. Vel post annum). Vide cap. 20. de præscript.

L. Quia pertinet) Vide scripta ad tit. *C. ex delic. defunct. in quant. hered.*

De receptis, qui arbitrium receperunt ut sententiam dicant. TIT. VIII.

L. 1. *Compromissum*). Compromissarii arbitri, judices quidem sunt, etsi nec jurisdictionem, nec notionem habent horum tamen proprie judicium non est. Cum judicium dicimus, ordinarium dicimus, de quo Constantin. Harmenop. lib. 1. Epitom. lib. 4. Et Novell. cxx. et cxii vide scripta ad initium tit. *inf. de judic.*

L. 9. §. *Si quis judex*). Obst. *Novell.* lxxxvi. ex qua efficitur, judicem posse compromissum recipere. Dicendum: judex ejus rei, de qua judex est, arbitrium suscipere non potest ex pœna, et compromisso. At honorariam operam, veluti amici suam interponere potest: hæc est sententia *d. Nov.* lxxxvi. in qua hi, qui honorariam operam interponunt, dicuntur μεσῖται μεσάζοντες. Judex ejus rei, de qua judex est, μεσίτης esse potest, non arbiter compromissarius

L. Julia). De variis legis hujus Juliæ capitibus, vide notata ad *l.* 2. *inf. de judic.*

§. 3. *si vor les*). Vide notata ad *l. Cum prætor. inf. de judic.* et *l.* 2 *inf. de senat.* nam hi etiam judices dare non possunt.

L. 14 §. *ult. si juret sibi*). Vide notata ab *l. Pomponius. inf. de re judic.*

L. 26. §. *ult. modicum tempus*) Vide cap. 35. de præscript. hoc autem tempus modicum Græci interpretantur esse decem dierum, argum *l. Promissor.* §. *ult. inf. de constit. pecun.*

Agi ex stipulatu). Vide scripta ad *l.* 84 *inf. de oblig.*

L. Celsus: Postea auferatur). Vide notata ad *l. Magnum. C. de contrah. et commit. stipul.* et *l. Sancimus. C. de fidejussor.*

Contra ubi). Vide scripta ad *l.* 84. *inf. de verb. oblig.* et ad *l.* 2 *C. de jure emphyteut.*

L. Diem. §. 1. *Pœna committetur*). Vide scripta ad *l.* 57 *de verb. oblig.*

§ *ultim. Incerti*). Vide scripta ad *l.* 58. et 74. *inf. de verb. oblig.*

L. Non ex omnibus: pecuniam eum). Ergo compromissarius judex muletare potest. Constant. Harm. lib. 1. tit 4. hoc quia illi lege datum est.

L. Cum lege. minor. 20. *annis*). Vide cap. 28 de præscript. Ex hac *l.* multi notant, *minorem* xxv. *annis* posse judicem fieri, dummodo non sit minor decem et octo annis, ex *l. Quidam. inf. de re judic.* Verum id negat Constantin. lib. 1. Epit. tit. 4. Quod verum est: nam minor xxv. *annis*, nec in curiam legi potest, *l. Non tantum. inf. de decurion.* nec admittitur ad munera civilia, quæ patrimonalia non sunt, *l.* 2 §. *ult. inf. de vacat. muner.* nec ad honores, nisi cogente penuria, *l.* 5. *qui ætate se excusant. lib.* 10. *C. l.* 2 *qui et adversus quos.* Item beneficio Principis, Item beneficio liberorum, nam pro numero liberorum remittuntur anni, *l.* 2. *inf. de minorib.* Quin et si minor ex caussa in curiam ante 25. annum admissus fuerit, non poterit suffragium ferre ante 25. annum *l. Ad rem publ. l. Spurii.* §. 1. *inf. de decurion.* Subjicitur: nec ante annum 25. patrem judicare. Nec obstat hæc lex: nam ea non definitur, patrem minorem 25. annis posse judicem fieri, sed si evenerit, ut minor 20 aut 25. annis ex partium consensu judex eligatur, aut detur, sit *l. Julia* eum non cogi invitum judicare: majores cæteri cogetur. Non obstat quoque *l. Quidam. inf. de re judic.* nam ea non statuit minorem 25. annis posse judicem fieri, sed si evenerit, ut is sit judex datus ex consensu partium, fueri secundum sententiam ejus oportere, dummodo non sit minor xviii. annis, nam nec quis ex consensu potest judicare aut decurio esse, *l.* 19. *C. Theod. de decur.* Postremo non obstat *l. Cum prætor. inf. de judiciis*, in qua recensentur, qui non possunt judices dari, ut servus, seustu mutus, aut impubes. Puberem non excipit. Sed ideo loquitur de impubere, quia impubes nullo modo potest dari, ut nec cæteræ personæ enumeratæ in *d. l. Cum prætor.* Pubes vero potest ex consensu partium dari.

L. Julia). Hujus legis Juliæ capita notata sunt multa in *l.* 2. *inf. de judic.*

L. In compromissis). Vide scripta ad *l.* 83. *de verb. oblig.*

Arbitrium) Meum.

Nautæ, Caupones, ut recepta restituant. TIT. IX.

Quid distet hæc actio ab actione depositi, vide not. ad *l.* 3. *in hac inf. eod.*

Nautæ). Id est, exercitores, vide scripta ad tit. C. *de exercit.*

L. 1. §. *ult. Et factum non solum*). Opponitur *l.* 1. *in fi. inf. furti advers. naut. caup. stab.* ubi dicitur non præstari vectorum factum. Dicendum in hoc tit duas proponi actiones exercitorias. Una est de recepto in simplum, quæ dicitur in factum. Altera est actio in factum ex delicto nautarum, ex quasi delicto exercitoria, qui videtur deliquere, quod improbis nautis utatur, et hæc est in duplum, in eamque non venit factum vectorum, id est, si quid deliquerint, non tenentur, nisi recepti nomine, etiamsi vectori id subripuerint. Si subripuerint quod exercitor non recepit salvum fore, non tenetur, vide scripta ad tit. *C. de exerc. act.*

Sed et vectorum). τῶν ἐπιβατῶν

L. 3. §. 1. *in deposito dolus*). *L.* 1. *C. depos. l.* 2 §. *Et generaliter vi bon. rap.* Alias differentias inter actionem hanc et actionem depositi, vide in scriptis ad princip. *tit. C. depos.* ut quod hæc sit stricta, depositi bonæ fidei, tam directa, quam contraria. Item quod subrepta re nautæ, ect. furti actio datur, *l.* 4. *inf. eod.* non depositario, vide scripta ad princ. *tit. C. depos.*

§ *Item si servus exercitoris*). Vide scripta ad *tit. C. de exerc. act.*

Quia ob receptum). Si non recepit, locum habet noxalis actio, *l.* 1. § *Servus. inf. fur. advers. naut. caup. stab. l. ult.* §. *Servum inf. eod.*

L. 4. *Sed et ipsi nautæ*). Vide not. ad *l.* 3. §. 1. *inf. eod*

L. ult. §. *Servorum autem suorum*). Si non receperit salvum fore, nam tum tenetur in solidum, *l.* 3. §. *Item si. sup. eod.*

AD LIBRUM V.

Secundæ partis Digestorum Liber primus est hic Quintus, qui vocatur *De judiciis*. Reliqui etiam libri sex appellantur a Justiniano de judiciis in Constit. Digestis præposita. Quare quidam putant, generalem esse titulum, quia est de judiciis, et pertinere ad totam hanc partem. Idem consent de partis tertiæ tit 1. de reb. cred quod ea pars contineat lib. 8. qui singuli vocantur de rebus. Id si ita est cur reliquæ non habent etiam generales titulos? reliquarum partium libri omnes appellantur singulares in *d. constit.* Itaque tit. de judi-

cis ad hanc totam partem pertinere non potest. nam judicia vocamus disceptationes, quæ fiunt apud judices, et assessores introductis litigatoribus, ut ait Harmenop lib. 1. tit. 2. Constat judicium ἐκ τῶν προκαθεζομένων, id est, judicibus, et συγκαθεζομένων, id est assessoribus, et παρεστώτων, id est, advocatis, καὶ δικαζομένων, id est, litigatoribus, καὶ ἐντολέων, id est, procuratoribus, usque ad sententiam, *l. Judex. inf. de eo judic.* Porro de his judiciis, de eorum ratione, et ordine in hujus tantum quinti libri tit. 1. tractatur, non in sequentibus. Idem dicendum de *tit. de reb. credit. inf.* Vide notata ad dictum titulum de rebus creditis, et fusius scripta ad hunc locum. Quia vero hæc secunda pars ex constitutionibus Justin. ordinem judicior. toto contexto juris studiosis tradit, ideo ejus partis tit. nuncupantur de judic. licet non sint de judiciis. Eadem ratione tertia pars a primo titulo appellatur de rebus. Reliquarum vero partium tituli auditoribus sigillatim traduntur, non integra illa pars, uno ve tenore, ut si 4. pars uno tenore traderetur, reliqui ejus libri nuncupationem sumerent a tit. de pignoribus, ejus partis primo, non ea traditionis, sed ex conventionis ratione, vide scripta hic et ad *rub. C. si cert. pet.*

De judiciis, et ubi quis agere, vel conveniri debeat. TIT. I.

Putabat Æmarus Ranconetus pro *de judiciis*, in edicto perpetuo scriptum fuisse, *de vindiciis*, Male: nam in C. Theod. et Sentent. Pauli idem ordo traditur. Id dicebat motus, quia de vindicationibus hic traditur.

Et ubi). Id est, in quo loco, id est, de foro competenti, ut est in C.

L. 1. In sum. Bart. prorogari). Male hic accipit prorogare jurisdictionem: nam prorogare ad tempus refertur, *l. 2. §. Si et judex. inf. eod.* ut si quis intra certum tempus sit judicare jussus, id prorogari poterit, si etiam accedat judicis consensus.

Si se). Summa hujus legis primæ est: ex consensu litigantium eum fieri judicem competentem, qui ex ordine est incompetens, dummodo judex sit.

L. 2. Consentisse). Consentire videntur litigatores si certo sciant, se ejus, in quem consentiunt, jurisdictioni non esse subjectos.

Non habet consensum). *L. Si per errorem. sup. de jurisdict.*

Viribus præturæ). Idem vi imperii, *l. Cum prætor. inf. eodem.*

§. 1. *L. Julia judiciorum*). Leges judiciorum multæ fuerunt: inter cæteras hæc lex Julia, de qua Gellius lib. 14. cap. 2. Macrob. Satur. 1. cap. 10. ubi eam vocat Augusti, *l. Et edictum.* Ea complectebatur quædam de divisionibus diorum, itemque de comperendinationibus, et de aliis legitimis ritibus judiciorum, itemque de feriis. Præterea ut inter privatos consentientes cujusvis sit jurisd. item ut judex rei, de qua judex est arbitrium eripere, et in se compromitti jubere non possit, *l. 9. §. Si judex. sup. de recept.* ad hæc ut minor 20. annis judicare non cogatur, in *l. Cum lege. sup. de recept.* ubi fuse, an minor. 25. annis possit judicare, notatum est. Postremo ex l. Julia est, ut in l. Juliam de ambitu incidat reus, vel accusator, qui intrat domum judicis: hac de re vide Constitutionem Valentis et Gratiani in notatis ad *l. Singularem. inf. ad l. Jul. de amb.* ubi ea legis Juliæ sententia extat.

§. *Si et judex, Prorogatio*). Hic convincitur interpretum error: qui putant prorogare jurisdictionem esse, cum ex consensu partium adtitur incompetens judex.

In Glossa. Inhibita). Ibi Rancon. non addit: legitimum tempus excedere non debet. Et quæ mox sequuntur, quandoque de persona, ad personas, ut *sup. eod. l. 1.* quandoque de re judicata, ad reum, ut *inf. eod.*

§. *Legatis*). Agitur hic de his, qui habent jus revocandi domum.

Revocandi dom.] Domum revocat, id est, larem seu domicilium, qui vocatur ad forum, non omnino incompetens, et tamen postulat litem transferri ad locum sui domicilii. Forum autem revocat, qui ratione dignitatis, militiæ, aut sacerdotii non nisi certum forum agnoscit. Qui vocatur ad forum incompetens, invocat competens.

§. *Qui tutela reddenda*). Obstat. *l. Non alius. inf. eod.* vide solutionem in notatis ad eam l.

§. *Item et*). Hic §. non loquitur de legatis, sed de aliis, qui habent jus revocandi domum.

§. *In omnibus*) Hujus §. pen. verba Ulp. non esse, sed Triboniani stylos satis indicat. Primum quod ait, protelare. Hoc verbum Justiniani est pro proferre in *l. Properandum. C. eod. tit. l. Cum, antiquioribus C. de jure delib.* et sic ponitur in *l. 3. in princ.* quæ Triboniani quoque est, *de damn. infect.* protelare ibi, est proferre, extendere. Admonitionis quoque verbum Triboniani est, et hic sumitur pro conventione exsecutoris, ut in *l. ult. C. de duobus reis.* Justiniano in Nov. dicitur ὑπόμνησις, un adjournement. Hoc quoque verbo Ulp numquam utitur: sensus vero est. Domo revocata atque adeo prolatis rebus, ex ea prolatione nullum præjudicium fieri creditoribus circa temporum præscriptionem, si creditores habeant aliquam act. temporalem: nam interim ejus tempus non curret, *l. ult. in fin. C. qui bon. cedere poss. l. ult. §. Donec. C. de jure deliber. Nov.* 115 §. *pen.* et *Nov.* 121. §. *Si vero.* Obstat huic §. *l. 28. §. Sed si is dies. inf. eod.* vide eo loco solutionem.

§. *ult. Mulctæ dicendæ jus*). Inter mulctam, et pœnam differentias notatas invenies in *l. Aliud est fraus. infr. de verb. sign.* vide scripta ad hunc locum, et not. ad *d. l.* Is tamen potest mulctam dicere, cui adjudicatio data est. Adjudicatio, et addictio idem: ergo et is tantum potest mulctam dicere, qui et addicere. Nam in mulctæ dictione addictio interveniebat. Gellius lib. 11. cap. 1. addicere autem tantum possunt magistratus populi Rom. et provinciales, *d. l. Aliud est fraus.* Ideo et ii soli possunt mulctam dicere.

Quibus publicum judicium est]. Id est jurisdictio. Flor. *quibus publice judicium est*, id est, qui publici judices sunt, et sit sensus: mulctæ dictio jurisdict. est. Sed necesse est, ut qui mulctam dicit, jurisdictionem habeat inter omnes. Procuratori itaque Cæsaris non datur mulctæ dicendæ jus, quoniam hic publice jurisdictionem non habet, sed inter certas tantum personas: nempe fiscum et privatos, *l. 2. C. de modo. etc.* Item nec curator reip. λογιστής *l. 3. C. de modo mulct. l. ult. sup. de offic. adsess.* quoniam is est tantum judex rerum ad civitatem pertinentium. Defensores quoque civitatis, ἔκδικοι, jus dicendæ mulctæ non habent, *l. 1. C. de offic. jurid. Alexand.* quoniam ii non erant publici judices, sed cognoscebant inter plebejos ad certam summam, *Nov.* 15. hi mulctæ jus non habent, *l. Defensores. 1. C. de defens. civit.* multo minus pedanei judices mulctæ dictionem habent.

Nisi hoc specialiter eis permissum sit). Hæc verba Triboniani sunt; nam pedaneis, seu specialibus judicibus interdum permissum est mulctam dicere, *l. ult. C. de sportul.* ex qua hi possunt coercere exsecutores litium, qui improbato more in lite instruenda versantur: denique potest pedaneus mulctare, si in dando judex ei permiserit. Judex compromissarius potest mulctare, alioqui nunquam perveniet ad judicium, *l. Non ex omnibus. sup. de recept.* Constantinus Harm. lib. 1. Epitom tit. 4. quia hoc illi lege datum est.

L. 3. Non videntur). Sensus est: qui habet jus revocandi domum, vocatus quidem venire debet: sed si non venerit, non mittetur adversarius in bonor. posses. quoniam, qui præsens est, aut qui habet jus revocandi domum, fraudationis caussa latitare non videtur.

Frustrandæ actionis). Legendum *fraudationis*, ut in *l. Eo tempore. inf. de peculio, l. Falcinius. quibus ex caussis in posses. l. 5. inf. de bonis auctor. judicis poss.* Cicero pro Quintio.

L. 4. Lis nulla). Jure ordinario nulla lis est inter patrem et filiumfam. extra ordinem sæpe lis est. Contra hanc *l. 4.* opponuntur: primum, restitutionem in integrum esse, *l. Si intra. C. de restit. in integr. l. Si filius. sup. de minorib.* Datur et actio in *l. Etiamn. §. ult. sup. de minor.* Paulus lib. 1. Sentent et filiomfam. restituit adversus patrem, *l. 3. ego etiam filiamfamil. sup. de minor.* ubi filia de dote adversus patrem restitui dicitur sed dicendum, id fieri extra ordinem; restitutio in integrum ex edicto de minoribus est extraordinaria. Præterea caussa dotis filiæ est propria, ut castrensis peculii filii: sic extra ordinem filius a patre alimenta poscit.

L. 6. Certi). Hæc lex sumpta est ex *l. 1. Quamvis. supra de postul.* et est ex eod. lib. Ulp. vide notata ad *d. §. Quamvis.* ubi hæc l. exponitur.

l. 7. Posteaquam in jus). Quinimo is, qui in jus vocatus est, antequam lis sit contestata, obveniente militia non poterit mutare forum: nam sufficit præventio. Præventus est, qui in jus vocatus est, *l. Qui autem. sup. si quis cautionibus*: vide not. ad eam et solutionem.

Jus revocandi forum). Forum revocant, qui ratione militiæ, dignitatis, sacerdotii, non nisi certum forum agnoscunt, qui vocati ad forum jure incompetens, invocant competens.

L. 8. Si quis in legatione constituerit). Obstat *l. Eum qui. §. 1. inf. de constit. pec.* Sed in eo manifeste desideratur negatio: vide not. ad *d. l. Eum qui.*

Non cogitur). Si tempore legationis debere cœpit, cogitur.

L. 9. Insula). Notandus Aristot. locus in lib. de mundo. Insulas sit alii ἐξαιρέτους ποιοῦσι, id est, *insulas alii censent præcipuo quodam jure*, et eas eximunt a jure finitimarum partium. Alii tribuunt eas finitimis partibus quorum sententiam nostri sequuntur: insulæ Italiæ pertinent ad forum Italiæ, insulam insulani Italici agnoscunt commune forum Italiæ. Idem in provinciis obtinet.

L. 10. Destitisse). Hæc lex pertinet ad tit. de calumniatoribus, ut docet cum ipse contextus, tum inscriptio, quæ sumpta est ex lib. 10. ad edictum, in quo exponit Ulp. edictum de calumniatoribus, quo coercentur, qui a lite instituta calumniandi animo desistunt ab accusatione. Ideoque in eo quæritur quid sit desistere. Hanc eandem sententiam Tribon. accommodavit ad edictum de minoribus in *l. Destitisse. sup. de minor.* Pertinet etiam hæc Sent. ad SC. Turp. quo puniuntur tergiversatores. Hi sunt, qui omnino destiterunt.

L. 10. Destitisse). Vide *l. 6. inf.* ad SC. Turpil.

A Negotio). Negotium pro lite sumitur, ut in *l. 4. inf. de re milit. l. Qui explicandi. C. de executor.* et ideo executores modo litium, modo negotiorum dicuntur.

Destitisse non videtur). Nec tenetur edicto de calumniatoribus, etiamsi accepta pecunia desistat.

L. 12. Cum prætor) Qui dare, et dari possunt judices.

§. 1. *Quibus lege*). Ergo judicis datio est legis, non jurisdictionis, non competit magistratus jure. Obstat *l. Imperium. sup. de jurisdict.* vide not. ad eam, et ad *l. Eum qui*, illo tit. et scripta ad hunc locum.

§. *Is quoque legati proconsulum*). Sed legati proconsulum hoc non agunt ex mandato, quia quod proconsul ex l. habet, non comprehenditur mandato jurisdictionis. Legatus enim proconsul. hoc habet ex aliqua lege, non ex mandato, *l. Legib. sup. de officio procos.* argum. *l. 1. § Damus. inf. de suspect. tutor.* Cognitio de suspecto tutore proconsuli lege specialiter data est, quia hæc cognitio non comprehenditur mandato jurisdictionis, legati possunt tamen lege cognoscere de suspectis tutoribus, non ex mandato, sed ex legis sententia, *d. §. Damus*, quoniam ea cognitione non sunt indigni, cum in eos jus omne contulerit proconsul, vide scripta hic, et ad *l. 1. sup. de jurisdict.*

§. *Item hi, quibus more*). Urbani magistratus dant suo jure judices, id est, more majorum, sic multam dicunt more majorum, id est, suo jure, Gellius lib. 11. cap. 1. Dant autem judices magistratus urbani cujuscunque ordinis, *l. ult. inf. quis et a quo appel.* ut prætor, præfectus urbi, præfectus prætorio, *l. 1. eod. t. l. ult. sup. de offic. præfect. urbi*. Quæstor judices dabat. Cicero in Divinat. Item consul, *l. 1. Denique. inf. de appell. l. Eum qui. sup. de jurisdict.* vide notata ad *d. l. Eum qui.* et *l. Imperium. sup. de jurisdict.* et scripta ad *l. 5. ejus tit.*

Vim imperii). Id est, vires præturæ, *l. 2. sup. eodem titul.*

§. *Non autem, et impubes*). Hinc vulgo male colligunt, minorem 25. annis posse judicem fieri, vide notata ad *l. Cum lege. sup. de recept.*

Qui senatu motus). Quoniam impeditur l. Julia repetundarum, *l. 2. sup. de senator.* in qua turpitudo sordes significat, ut si pecuniam accepit ob sententiam in senatu dicendam. Sic *l. 9. §. ult. sup. de recept.* αἰσχροκερδὴς.

L. 13. In tribus istis), Hæc lex repetita est in *l. 2. inf. communi divid.* Vide de tota hac *l.* ad *d. l. 2.* et scripta in hunc locum.

Qui ad judicium provocasset). Id est, qui prior judicem postulasset.

L. 14. Sorte reus). Sors adhibetur ordinandi tantum judicii caussa, ut sciatur quis sit actor, quis reus. Et tamen ipsa hæc judicia duplicia sunt. Uterque vindicat, et ab utroque vindicatur.

L. 15. Filiusfamilias). Legendum *filiifamil.* ut sit sensus: Judex litem de peculio institutam adversus patrem filiifamil. nomine suam fecit, id est, in ea lite male judicavit. Quid fiet, si judex in actione de peculio, quæ filiifamil. nomine instituitur, male judicarit? damnabitur in veram æstimationem litis. Judex debuit patrem damnare in tantam quantitatem, quanta fuit in peculio sententiæ tempore: hoc si non fecerit judex, eandem quantitatem præstabit, quæ erat in peculio; non fuit judex filiusfamil. sed judex de peculio filiifamil. judicavit. Quid si filiusfamilias litem suam fecisset? non poteat teneri pater in tantam quantitatem, quanta fuit in peculio filiifamil. cum sententiam dixit, nam ex pœnali caussa pater non tenetur de peculio, *l. Ex peculio. inf. de regul. jur.* Hæc actio pro pœnali habetur, et ideo nec in hæredem datur, *l. prox. inf.* Præterea si pater teneretur de peculio, teneretur pro ea quantitate, quæ fuit in peculio eo tempore, quo filiusfamilias male judicavit, sed pro ea, quæ fuit cum in patrem nomine filii sententia de peculio dicta est. Nam in actione de peculio spectatur quantum sit in peculio rei judicatæ tempore, *l. Quæsitum. infr. de pecul. l. Futurus. §. Si quis actionem. infr. quibus ex causis in possess.* Non autem retro: ideo non tenetur pater de peculio. nec filius tenebitur pro quantitate sui peculii, cum peculium non sit in jure filiifamil. nisi castrense, vel quasi castrense, de quo hic nihil. Patris dominium est, quare frustra filiusfamil. in id peculium condemnaretur, cujus non est dominus. Præterea certum est, filiumfamil. qui male judicavit, teneri, non in quantitatem peculii, sed in solidum. Quæret unde solvat, aut conjicietur in carcerem. Filiifamil. tenentur in solidum ex omnibus caussis, excepta caussa mutui, et dotis, *l. pen. C. qui bon. ced. poss. §. Si filiusfamil. Institut. de obligationibus quæ quasi ex delicto.*

Litem suam fecerit, et §. 1. *judex*). Litem suam facere judex dicitur, cum ab adversario in eum vertitur tota lis, *c'est prendre le juge en partie*. Litem suam facit judex, qui contra leges judicat, qui in fraudem legis sententiam dicit. Imperatores dicunt caussam suam facere, *l. 2. C. quorum appell. non recip.* litem suam facere dicunt Cicero et Gellius, et Seneca libro de consol. ad Polib.

§. 1. *dolo malo*). Opponitur *l. ult. infra de variis et extraord. cogn.* vide scripta ad *l. 5. C. de condict. indebit.*

In fine cogatur). Adde: Ac præterea notatur infamia: si vero per imprudentiam, juris ignorantiam male judicaverit, præstat quod religioni judicantis, videbitur, *l. ult. inf. de variis et extraord. cognit.*

L. 16. Vera non est). Nam ea pro pœnali habetur. Hæc est civilis constitutio, ut pœnales actiones in hæredem non transeant, *l. 1. inf. de privat. delict.* vide etiam scripta ad tit. *C. ex delict. defunct. in quant. hæred. conv.*

L. 17. Suæ rei judicem). Sic nemo sibi in re sua arbitrari potest, nemo testimonium dicere, *tit. ne in sua causa. C.*

L. 18. Si longius). Cum hac l. conjungenda est *l. pen. inf. de vacat. muner.* utraque est ex libro 21. Ulpiani ad edictum, in quo Ulp. exposuit edictum præturis de judicibus datis. Valde notandum, quod in utraque l. dicitur *judex operam dare*: nam hoc proprium est judicis operam dare: Cicer. in Verr. *Equitem Romanum, quem in consilio habuit, jubet operam dare, quod rea privato judex esset*, et lib. 7. Epist. ad Fab. Gallum: *is ad me venit, dixitque judicem sibi operam dare constituisse eo ipso die.*

Mutari eum). Vide alias caussas, ob quas judicium solvitur, in *l. Judicium. inf. eod.* et *l. pen. C. de ped. judic.* et *l. pen. de vac. muner.*

§. 1. *Unde ego*). Hæc verba non sunt Ulpiani, sed Juliani: nam hac in re ejus testimonio alii semper utuntur, *l. Julia. infr. depos. l. 8. infr. de oblig. et action.*

Viatico suo). Viaticum in libris nostris non tantum significat sumptum itineris, sed quicquid paratur ad sumptum peregre faciendum, *l. Cum filiusfamil. inf. de reb. cred.*

L. 21. competenti cautela). Hæc verba Triboniani esse hoc indicat, quod ablativis absolutis auctores nostri nunquam utuntur, nec cautelæ verbo, sed cautionem dicunt, aut cavitionem: sic in *l. Si defunctus. §. ult. sup. de procur.* et *l. Quamvis. §. 1. de pignor. act.* et *l. Si plures. inf. depos.*

L. 23. opus est). Vide scripta ad *l. 76. inf. de verb. oblig.*

L. 24. quos princeps). Intelligit non eum, qui privati negotii, sed qui publici consilii causa a principe evocatur per sacram evocatoriam, *l. 1. §. ut omnes, judices tam civil. l. ult. de dignitat. lib. 12.* Novella 8. Cassiod. lib. 7. hic non multum distat a legato, ideoque statim loquitur de legat. sic non obstabit §. *Legatis. l. 2. sup. hoc tit.*

§. 1. *Legati*). Nam si ob negotium contractum tempore legationis non revocant domum, multo minus ob maleficium contractum.

L. 26. non competere in eum actionem). Dicendum videbatur cogi Legatum pati hæreditarias actiones non revocata domo, quoniam adiit tempore legationis; quod autem adiit, contrahere videtur, §. *Hæres. Instit. de oblig. quæ ex quasi contr.* Ergo et conveniri posse videtur. Verum aliud receptum est, et separatur hac in re aditio a cæteris contractibus. Legatus ex uno, aut altero contractu conveniri, at aditione non poterit. Nam hæreditas omnis plerumque plena est negotiorum, non una est res, non unus contractus, sed multitudo negotiorum, qua implicatur legatus, videndum est ne abducatur ab officio legationis.

L. 28. In glossa adierit). Dele totam, et repone imo cogitur restituere, ut et adire. Nec ait non cogi restituere, *l. Legatus*, quam hic adfert Accursius male, ut nec *l. Omnes. inf. ad Trebell.* vide notata ad *d. l. Si legatus*, et scripta hic.

Trebelliani exceptio). Fallitur hic Accurs. nec intelligit qui sit Trebell. exceptio. Hoc significat, privilegium quod Legatus, qui adiit habet, non videri translatum in fideicommissarium ex Trebelliano eo nomine non dari exceptionem Trebelliani, quasi translatam. Sic actionem Trebell. intellige in *l. Si patroni. §. Actiones. inf. ad Trebell.*

Personale beneficium). *L. Qua tamen. §. ult. infr. ad Trebell.*

§. *Sed et si, caussa cognita*). Obstat §. *penult. l. 2. sup. eod. tit.* Dicendum, tempus actionis ipso jure currere, idque non negat ille §. ult. sed dicitur hoc procedere sine præjudicio creditorum. Nam ex hac caussa facile restituuntur, si actionis tempus fuerit continuum: nam si fuerit utile, ipso jure non currit, id enim tempus non est utile, quo ob revocatam domum agi non potest.

L. 30. Ubi acceptum). Id est, ubi lis contestata est. *Nov.* 90 et *Nov.* 123 idnoque quoties quæritur de loco, non distinguitur inter locum, quos lis contestatur et ubi lis judicatur: nam eodem loco utrumque fit semper, *l. 3. §. ult. inf. de act. empt.*

L. 32. Si judex). Huic l. non obstat *lex Properandum. §. Sin autem utraque. C. eod.* nam hæc lex loquitur de judice dato ad certum tempus nominatim: lex vero *Properandum* de eo, qui circumscriptus est legitimo tempore.

Ut legitimum tempus non excedat). Hæc postrema verba Triboniani sunt, et ideo exponi debent ex *d. l. Properandum.*

In gloss. *legit. Trienni per novam constitut*). Nam olim erat tantum annus, *l. 2. C. Theod. ad l. Cornel. de fals.* et *tit. ut intra annum et l. Reus. sup. de minor.*

In eadem glossa addentes. Adde, recte.

L. 35. Judicium vero). Vide scripta ad *l. 76. inf. de verb. obligat.*

L. 37. Idem lib. 5. Cognitionum). In hoc lib. 5. Cognitionum tantum tractatur de rebus criminalibus vide Constant. In hac lege de vi criminaliter, de proprietate civiliter.

Si de vi). Hujus l. verba eadem repetuntur *inf. l. 1. Si de vi, ad l. Juliam de vi publ.* nisi quod in illa pro Hadrianus, legitur Pius. Unde notandum Hadrianum etiam Pium vocari, quod nomen per adoptionem sortitum est.

L. 39. Judex adjicitur). Legendum, *addicitur*, ut in Flor. et in *l. Julus et l. Antepen. inf. eod. tit.* addicere judicem, est dare judicem. addictus judex, id est, datus. Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 16. est magistratum nundinis posse manumittere, judiciumque addicere: sic in *l. 12 tab.* addicere litem, est dare, addicere bon. poss. id est, dare. Cicero 2. Verr. vide scripta ad *l. 12. supra.*

L. 42. Diverterit). Divortium contractus est, vide scripta ad *l. 19. de verb. oblig.* et *l. 16. C. de fide instrum.*

L. 43. Eum qui invit). Conjunge *l. 49. § ult. inf. de fidejussor.*

L. 46. adjectus est). Lege *addictus*, ut Flor. et in *l. 39. supr.* et in *l. Antepen. inf. eod.* vide etiam not. sup. ad l. 39. et etiam ad *l. Decemviram. sup. eod.* addictus, id est, datus. Ergo mutari debet, si longior est furor.

L. 47. quem altera pars nominatim petat). Qui ita dabitur, judex appellatur proprie edititius, Cic. in orat. pro Planco. Servius Eclog. 1. 3. Virgil. in hæc verba: *In me mora non erit ulla*, id est, *contendam apud judicem, etiam edititium urb. quem urbs judicem elegit, apud eum contendam.*

L. 49. ad suum judicem). Revocare forum.

§. *ult. Judices*). Vide scripta ad *l. 5. in fin. D. de oblig. et action.*

L. 51. Fideicommissarii). Id est, hæredes, sic in *Nov.* 108

L. 65. Id genus contractus). Matrimonium dotis datio, divortium contractus est, *l. Contractus. infr. de reg. jur.* et hic, vide scripta hic et ad legem 19. *infr. de verb. obligat.* et ad *l. 16. Cod. de fid. instrum.*

L. 69. decem dierum). Vel ex *Nov.* 112. 30. dierum, vide cap. 7. tract. de præscript.

L. 74. §. 1. Si inter litigatores convenit). Et ipso quoque consentit Paullus *lib. 5. Sentent. tit. 5. l. Inter convent. inf. ad municip.*

L. 77. In privatis). Vide notata ad *l. ult. C. de impub.* in fin. *Parem judicem*, id est, pater in re filii judicare potest (*) ut hic: at jus dicere non potest, ut plus est esse prætorem, quam judicem datum.

L. 80. Judex additus). Lege addictus, ut Flor. et in *l. 39.* et 46 *inf. eod.*

L. 81. Ex aliqua l). Qualis est is, cui magistratus mandavit suam jurisdictionem, ut legatus proconsulis.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 10.*

De inofficioso testamento. TIT. II.

L. 7. denunciatione). Quæ præcedere solet actionem tam in personam, quam in rem.

L. 8. §. 1. Litis ordinandæ). Quæ præparat querelam inoffic. testamenti.

§. *Unde si quis*). Ab hujus §. sententia excipe filios, ex *l. Jubemus. C. ad Trebell.* quia huic §. derogatur, vide not. ad *d. l. Jubemus*, et scripta ad *l. 18. inf. ad Trebell.*

§. *Meminisse*). Vide scripta ad *l. 5. inf. de his quibus ut indignis.*

§. *Si ex causa. In glossa contra text. arid. totum*). Adde, sic explicant Græci lib. 51. βασιλικῶν tit. 2. vide not. ad *l. 1. inf. de except. rei judic.* et scripta ad *l. Si servus plurium. §. 1. de leg. 1.*

L. 13. Titiam filiam). Lege, *Titia filium hæredem instituit: filiæ legatum dedit.* vide scripta ad *l. Ex ea. qui test. fac. poss.*

L. 15. Turbato tamen ordine mortalitatis). Sic in monumento ejusdem Pap. Romæ scriptum est. *Papiniano F. turbato ordine in senio parentes fecerunt, et filio infelicissimo pater afflictus præposteritate naturæ*, vide scripta ad *l. 8. et 18. inf. de reb. cred.*

L. ult. Advocationem præbuit). In glossa date priorem solutionem, quæ est: hoc speciale in querela, quia odiosa est. Ad alteram vero hoc adde: vera est hæc solutio, atque in l. Tutor advocatum ignorasse rem suam esse: at in hac *l. ultim.* non scivisse inofficiosum testamentum esse, quia alium putabat hæredem, vide scripta ad *l. 5. §. Qui accusant. inf. de his quibus ut indignis.*

De petit. hæreditatis. TIT. III.

Superior titulus est de petitione hæreditatis de inofficioso. Hic est de qualibet alia petitione hæreditatis generaliter. Petitio, id est, vindicatio. Unde constat hanc actionem esse in rem, *l. Sin autem. §. Sed et is. inf. de rei vindic.* sed potius mixtam, *l. 7. Cod. eod.* et *l. Sed et si. l. §. Petitio hoc t.*

L. 1. hæreditas). Conjunge *l. 24. infr. de verb. signific.*

L. 2. Suo nomine). Id est, directo et principali nomine: sic *l. 1. in princip. inf. de conjung. cum emancip. liber.*

L. 3. Personam qua in nostra). Non tam hæres fit, qui per filium fit hæres, quam qui per se §. *Item nobis. Instit. per quas person. nob. acq.*

L. 4. Si hæreditatem). Conjunge *l. 4. infra de verb. sig.* vide scripta ad eam. Conjunges etiam *l. 35. inf. de oblig. et action.*

L. 5. D. Pius.) Conjunge *l. Res. 23. de verb. signif.* vide scripta ad *l. 51. illo tit.*

L. 13. Item si quis dolo). Hunc § recte Fulgos. ait corrigi per legem 2. *Col. de quadrien. præscript.* Nam dat hic §. petit. hæred. in empt. cont. d. l. 2. vide scripta ad *l. 1. C. de hæred. vel act. vend.*

L. 20. Item veniunt, §. Item non hæreditati et augmentum). Vide not. ad *l. Scribit. §. ult. de aur. et arg. leg.* et scripta ad *l. 6. de leg. 1.* vide scripta lib. 2. Obser. cap. pen.

§. *Pridie idus, libello complexus*). Id est, oratione.

§. *Ait senatus. Hoc venerat*) Sic et in *l. 5. C. si quis alteri, vel sibi*

L. 25. Sed et si lege. § Petitio hæreditatis et si in rem). Vide scripta et notata ad rub. sup. eod.

L. 31. Si quid possessor, non liberat). Nam tunc repetit solutum indebitum, *l. Cum quis. § De peculio. de solution.*

L. 36. Si a domino, vel a patre §. Si prædo). Vide scripta ad *l. 4. C. de cond. ex l.*

L. 43. Postquam. Cum sit iniquum). Idem traditur in *l. 5. §. 1. inf. de his. quib. ut indig.* ubi hoc rescriptum dicitur esse Pii, vide scripta ad eam l.

L. 46. Prædonis, tacitam fidem). Vide scripta ad *l. In tacitis. infr. de leg. 1.* et ad *l. 18. de his quib. ut indig.*

L. 50. Hæreditas. §. 1. Impensas ratione doli). Lege ut Flor. ubi etiam lege, *exceptionis*, non exceptione, ut in *l. Unum ex famil. §. Sed. si ano, l. Potest. §. ultim. de leg. 2.* sic et in *l. 5. C. de rer. permut.* legendum, *condictionis ratione*, vide scripta ibi.

L. 51. Hæres. §. ult. Fructuum). Totus hic §. accipiendus est de malæ fidei possessore. Ejus sententia hæc est: malæ fidei possessorem fructuum ante litem motam perceptorum pretia et usuras præstare, post litem non præstare: hi hæreditarii sunt, dum petitur hæreditas, petuntur etiam quæ hæreditaria sunt omnia, *l. Illud. § Prædo. hoc tit.* Pecuniæ autem hæreditariæ veniunt in petitionem hæreditatis, officio judicis: quare et pretii, sive fructuum ipsorum usuræ veniunt. At post litem motam fructuum perceptorum usuræ non debentur: quia hi peti non videntur, et veniunt tantum officio judicis. Ejus autem, quod venit officio judicis alia accessio esse nequit, vide scripta ad *l. 18. de his quib. ut indignis aufer.* Obstat *l. Neque. inf. de usur.* Vide solutionem in notatis ad eam l. et scripta ad *l. ult. C. de usur.*

L. 54. Et qui partes). Conjunge *l. Hæreditatis 63. in fin. de regul. jur.*

Si pars hæreditatis petatur. TIT. IV.

L. 3. §. Sed. et tergeminos ab Alexandria). Idem tradit Cajus in *l. Utrum. inf. de reb. dub.* et D. August. lib. 2. de fato, et Tert. in lib. de anima vide scripta ad *l. Utrum. de reb. dub.*

§ *Quintum post diem quadragesimum*). Idem et Anastasius Græcus interpres notat, vide cap. 1. de præscript.

AD LIBRUM VI.

De rei vindicat. TIT. I.

Lex 1. § 2. Aut præjudicus, aut interdictis). Vide scripta ad *l. 10. C. de probat.*

L. 15. §. ult. Si forte). Vide de hac distinctione not. ad *l. 4. §. 1. inf. depos.* et scripta ad *l. 23. inf. de verb. oblig.*

L. 21. Si a bonæ fidei possessore). Hanc l. explicat Theophil. *in tit. de divis. stipul. Institut. in princ.* vide scripta ad *l. 39. inf. de leg. 1.*

L. 27. §. 1. Possidere). Vide scripta ad princ. *tit. C. depos.*

Ergo et fructuum). Conjunge *l. 28. de verb. signif.*

§ *Sed et is qui. Quæ et ipsa in rem est*). Seu potius mixta, *l. 7. Cod. de petit. hæred.* vide notata et scripta ad Rub. d. titulo.

L. 54. Inter officium) Obstat *l. ult. in princ. sup. de inoffic. testam.* ubi certa est ab Accursio solutio tradita, vide notata ad l. ult. et scripta ad *l. 5. §. Qui accus. de his quibus ut indign.*

L. 61. Minicius). Obstat. §. *Cum ex alveo. Inst. de rer. divis.* Dicendum Minicium et Julianum Sabinianos fuisse, et in eo a Proculianis discessisse, quorum opinio recepta est. Minicius hic vixit temporib. Trajani, ut docet *l. pen. sup. de fer.* vide scripta ad *l. 24. in fin. de leg. 1.*

L. 65. Emptor. si minus in fructibus). Vide scripta ad *l. 2. C. de resc. vend.*

L. 77. Quædam mulier). Conjunge *l. Ager. in fine de verb. sig.* vide scripta ad *d. l.*

Ab ea conduxit). At si ignorans rem suam quis conduxerit, sibi non præjudicet, *l. 20. C. de locatu*, vide scripta ad eam.

De Publiciana in rem actione. TIT. II.

Hæc actio datur bonæ fidei possessori, qui amisit possessionem, nondum impleta usucapione: nam si impleverit, habet directam. Hæc autem est utilis in rem, vide cap. 1. de præscript.

L. 1. Civilem actionem). *L. Si creditore. de leg. 1.* vide scripta ad *tit. C. de edil. act.*

Honorariam). Vide notata et scripta ad *l. 26. §. 1. de leg. 1.*

L. 8. Fl. 7. §. Si petenti mihi jusjurandum detulerit). Ut res tradita, et caussa jurisjurandi, et post omissa restituatur, agitur Publiciana, vide scripta ad *l. 8. C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 11. Si ego emi § Interdum. Quo experior). Legendum, *quo pariat*, vide scripta ad *l. 26. infr. de verb. signif.* (*)

L. 12. Cum sponsus. §. In vectigalib.) Vide scripta ad princ. *tit. C. de jure emphyt.*

In aliis prædiis). Id est stipendiariis, et tributariis.

§. *Publiciana, nondum anniculo*). Servorum usucapio olim fuit annua, ideo Publiciana competebat de servo infante olim anniculo, quod est vestigium juris antiqui. Ideo hic nondum anniculo, id est, nondum usucapto, vide cap. 1. tract. de præscript.

§. *ult. Is qui momento*). Vide cap. 1. de præscript.

L. 13. Quæcunque. § ult. Qui a pupillo) Obstat. *l. 30. inf. de verb. oblig.* Dicendum, si scriptum sit pupillum vendidisse, non idem videri tutorem auctorem fuisse, quia id verbum non significat. At verbo fidejussisse stipulatio significatur.

L. 14. Papinianus. Quia per ignorantiam). Actionibus bonæ fidei fere omnes exceptiones etiam non allegatæ insunt. In stricto judicio qui non opponit exceptionem pacti damnatur, ut hic, ac in *l. 3. de rescind. vend.* exceptio pacti inest etiam non allegata.

Si ager vectigalis, vel emphyteuticarius petatur. TIT. III.

Legendum est, ut Flor. *id est*. Emphyt. pro, *Vel*, Similis interpretatio est in *l. pen. §. sup. qui satisd. cog. l. Qui scit. §. pen. inf. de usur.* Et utique Græci agrum vectigalem vertunt ἐμφυτευτικὸν, vide scripta ad *princ. tit. C. de jur. Emphyt.*

L. 1. Qui in perpetuum vocantur). Differunt tamen a perpetuariis.

Conduxerunt a municipibus). In jure sola prædia civitatum vectigalia dicuntur, quod olim ea sola darentur in emphyteusin, ut probat hic locus, et *l. Si domus. de leg. 1. l. Si finita. § Si de vectig. de dam. infec.* vide notata ad eum §. et scripta ad princ. *tit. C. de jur. emphyt.*

L. ult. Si ad tempus). Emphyteusis etiam temporaria est: differt tamen a locatione temporaria, quod emphyteusis, quasi dominium tribuit, non locatio: emphyteusis est alienatio, *l. ult. C. de reb. alie. non alien.* non item locatio, vide scripta ad princ. tit. 6. de jure emphyt. His adde, quod emphyteusis temporaria fit in plures annos, 10. vel 20. At conductio temporaria non excedit lustrum.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 3. cap. 27.*

AD LIBRUM VII.

De usufructu, et quemadmodum quis utatur fruatur. TIT. I.

Lex 7. ab eo relicta). Legendum, ut Flor. *a re relicto*, id est, a re certa: Græci τὰς ἐκ τοῦ πράγματος ἀπαιτήσεις διατροφὰς ait in *l. Cum hi*. §. 1. *sup. de transact*. Vide scripta ad *l*. 120. *de leg*. 1.

L. Locum. §. *ult. utilem actionem*). Vide *l*. 1. *C. de interdict*. et *l*. 11. *inf. de præscript. verb*.

Exempla, *l. Aquilia*). Vide scripta ad *l* 110. *inf. de verb. obligat*.

§. *Itemque ait: Et si jussu*) Vide scripta ad *l. ult. C. per quas personas*.

L. Si pendentes. §. *Si quid cloacarum*). Lege, *cloacaru*, ut Flor. Cloacarium est, quod confertur cloacarum purgandarum caussa.

Ob formam aquæductus). Id est, ob structuram aquæductus tuendam, et purgandam.

L. 42. *Si alb. in fin. Amplare legatum possumus*). Expressa voluntate.

L. 43. *Etiam partis, mentio*). Vide *tit*. 24. *Frag. Ulp*.

L. 56. *An usufructus, centum annis*). Resp. æstimatur ὡς μακροχρόνιος ἄνθρωπος. Sed obstat huic *l*. 68. *inf. ad l. Falcid*. Vide solut. in notatis ad c. 1. et cap. 34. de præscrip.

L. 58. *Defuncta. Kal Mart, quibus pensiones*). Idem Macrobius lib. 1. cap. 10. Solemnes etiam erant solvendis pensionibus Kal. I. *Qui balneam. inf. qui pot. in pign*. Vide scripta ad *l*. 3. *C. de loc. et cond*.

De usufructu accrescendo. TIT. II.

L. 1. *Si conjunctim*). Hoc articulo conjunctim significatur mixta re et verbis conjunctio, ut et in tit. *C. de cad. tollen*. et §. *Si duob. Inst. de leg*. vide scrip ad *l*. 16. *inf. de leg*. 3.

§. 1. *Et putat ad alterum*). Obstat *l. Proculo. inf. de leg*. 2. Notandum, eam legem esse Celsi, qui sæpe ab aliis dissidet: vide notata ad *l*. 4. *in fin. inf. de reg. Caton*. Hac in re dissensisse Julianum a Celso et Proculo id aperte indicat, quod in h. §. Julianus respondet nominatim rationibus Proculi, quæ sunt in *d. l. Et Proculo*. Nam ubi Celsus et Proculus ajunt, dominis servi non partes dominicas videri legatas, et ideo inter eos non esse jus accrescendi, id hoc loco fatetur Julianus, sed ait non dominorum personam inspiciendam esse, sed servi. Servi una est persona, ea qua induci potest jus accrescendi: nam et legatarius si partem agnoverit, partem repudiaverit, nihilominus acquirit totum legatum. Sic, quia est una servi persona, ex ea domini utuntur jure accrescendi. Hoc et Accursio suboluit, vide scripta ad *l*. 16. *inf. de leg*. 1. vide alios locos, in quibus Celsus a Juliano dissidet in scriptis ad *l. pen. C. de condict. indeb*.

L. 2. §. *ult. usumfructum constitutum*). Ut sint verbis tantum conjuncti.

L. 4. *Quoties in duobus*). Hæc definitio nunquam fallit.

L. 7. *Si quis Attio*). Obstat *l. pen. Lucius Titius testamento. de leg*. 2. vide solut. in notatis ad eam *l*. et scripta ad *l*. 16. *de leg*. 1.

Attio, et hæredibus). Obstat *l. Titio* §. 1. *de leg*. 2. et *l. Planc*. §. *Si duobus. de leg*. 1. ubi dicitur hæredi a seipso legari non posse. Nam hic omnibus hæredibus legatum est, et Attio, et omnes hæredes invicem legato obstringuntur, perinde ac si non adjecto Attio dixisset omnibus hæredibus meis fundum do lego, *l. Ab omnibus*. §. *Si Attio. de leg*. 1. vide scripta ad *l*. 17. §. *ult. de leg* 1. et notata ad *d. l. Titio*.

In glossa initio. *Cum forte legavit a legatario*). Dele, et sic repone: a legatario legari nequit, *tit. de singul. reb. per fideic. relictis, Instit*.

Vel a creditore cohærede). Male: nam ab omnibus relictum est legatum. Itaque nulli supersunt hæredes, ex quorum persona valeat. Et dele quæ sequuntur omnia eousque (et secundum has).

L. 8. *Si mulieri*). Vide scripta ad *l*. 16. *de leg*. 1.

Magis velle se matrem). Exemplum est apud Cic. in orat. pro Cæcinna.

Quando dies ususfructus legati cedat. TIT. III.

l. 1. §. *Dies autem, servo hæreditario*). Vide scripta ad *legem*. 9. *C. depos*.

Quibus modis ususfructus, vel usus amittitur. TIT. IV.

L. 1. *fundo vectigali*). Vide scripta ad *l*. 3. *Cod. de jure emphyt*.

L. 5. §. *Rei. extinguitur*). Quia desiit esse domus.

§. *ult. Rem mutari*). Quia jam domus sit, non area.

L. 8. *si villa*). Vide scripta ad §. *Qui fundum*. 1. *Si fundum sub cond. de leg*. 1.

Villa fundi accessio). Interdum tamen fundus est accessio villæ, *l*. 10. *inf. eod*.

L. 10. *si fundus villæ fuit accessio*). Ut cum quis minus arat, quam verrit. Plin. lib. 18 cap. 6. *Erat censorum castigatio hæc, minus arare quam verrere*, quod fit, cum fundus caret villa, vide scripta ad §. *Qui fundum. l. Si fundum. sub cond. de leg*. 1.

§. *Agri. Inundatus*). vide scripta ad *l*. 10. *inf. de per. et com. rei vend*. et scripta ad *l*. 9. *inf. de ver. oblig*.

§. *Si massæ usufr*). Alia est in proprietate legata ratio: nec enim interit legatum, si res ad sua principia redire potest, *l. Quantum*. §. *Illud. inf. de leg*. 3. *l. In omnib. inf. de acq. rerum dom*. vide scripta ad *l. Servum filii*. §. *Si peculii. inf. de leg*. 1. et ad *l*. 22. *illo tit*.

§. *In novis usumfructum extinctum*). At quadriga legata, si unus equus sit mortuus reliqui debentur, *l. Peculium*. §. *Quadriga de leg*. 2. vide notata ad eam, et scripta ad *l*. 21 *de leg* 1

L. 23 *Flumine, vel mari*). Vide notata ad *l*. 10. *inf. de per. et com rei vend*. et scripta ad *l*. 9. *inf. de ver. oblig*.

L 30 *Extinguitur*). Vide notata ad *l. Mortuo bove. de leg*. 3. et scripta ad *l*. 21 *de leg*. 1.

De usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur, vel minuuntur. TIT. V.

L. 1. *Senatus censuit*). Hujus scilicet mentio fit in variis juris nostri locis, quos notavi ad fin. *tit*. 24. *Fragm. Ulp*

L. 5. §. 1 *posse vindicari*). Actione in factum prætoria.

L. 8. *veluti certi*). Obstat *l. Ubi*. §. *Fundi. de verb. oblig* sed placet Accursii solutio, separandum esse usumfructum pecuniæ ab usufructu aliarum rerum: nam in usufructu pecuniæ verum est, certum esse quia ipsius proprietas videtur legata. Quare male Ferretus, et eum sequutus Duarenus ajunt, legatum ususfructus pecuniæ esse incertum, ideo hic dici veluti certum, idest minus proprie certum. Nam veluti sæpe certum exprimit, ut in *l. precib. C. de impub*. dicunt etiam legatum cautionis, quod in hac *l*. dicitur, *veluti incerti*, improprie esse incertum: quod est falsum, *l*. 5. §. 1. *sup*. vide scripta ad *l*. Un

Si ususfructus petatur, vel ad alium pertinere negetur. TIT. VI.

Id est, de vindicatione ususfructus, vide scripta ad *tit. C.* [illegible] *certum pet*.

L. 3. *Qui possessionem dumtaxat*). Ex hoc loco colligitur, prætorem dominum non facere.

De operis servorum. TIT. VII.

L. 1. *Opera*). Conjunge *l*. 5. *inf. de verb. sign*. vide scripta ad *l. Eum*.

L. 3. *In hominis*). Obstat *l*. 1. §. *Si usuf. inf. ad leg. Falc*. Dicendum quod hic dicitur, eas esse in usufruct., id dici comparatione, non vero, propter usum. In eo opera, usui similis est, quod sicut usus individuus est, sic et opera, usufructui vero, quod licet potest.

De usu, et habitatione. TIT. VIII.

L. 4. *homini mediocri*). Id est, pauperi.

§. *ult. in fin. Pomponius ait*). Lib. 5. ad Q. Mucium, vide *l*. 3. *de verb. oblig*.

L. 8. *Pomponius lib*. 5. ad Q. Mucium.

L. 12. §. *Sed et si pecoris*.) Ex hoc §. appone exemplum ad *l. In testamentis. infr. de divers. reg. jur*.

L. 14. §. 1. *Denique si tibi fructus*). Opponitur *l*. 5. *inf. tit. prox*. vide notata ad eam.

L. 19. *Usus pars*). Vide scripta ad *l*. 72. *inf. de verb. obligat*.

Usufrutuarius quemadmodum caveat. TIT. IX.

L. 1. §. *Habet autem quarum prior*). Vide scripta ad *l*. 38. §. *Si quis ita. infr. de verbor. obligat*.

L. 5. §. 1. *Ergo et si fructus*). Regulariter fructus non est sine usu accidit tamen interdum ut sine usu, *l. Per servum*. §. *ult. sup de usu, et habit*. cujus legis §. *Denique*. cum hac lege omnino pugnare putavit Budæus: vide scripta ad *l*. 6. *C. de cond. ind*.

L. ult. cautio SC). Vide de hoc SC. varios locos notatos a me in titulo 24. Fragm. Ulp. in fin.

AD LIBRUM VIII.

De servitutibus. TIT. I.

Lex 2. *communium ædium servitutem imponere*). Nam hoc est alienare, vide scripta ad *tit. C. de commun. rer. alien*.

L. 4. *Per pacti, vel doli exceptionem*). Vide scripta ad *l*. 56. §. *Qui ita stipul. in fin. de verb. obl*.

L. 9. *credatur, vel relinquatur*). Hæc lex loquitur de servitute cessa (*) cum ait concedatur: et delegata, cum ait relinquatur. Sed ei obstat *l. Si via. inf. tit. de servit. rust. præd*. Dicendum est, quod et in aliis omnibus locum habet, cum servitus legatur per vindicationem, ut hic, electionem esse hæredis, qua parte fundi servitutem constituat, cum per damnationem, ut in *d. l. Si via*, hæredis. Potuit autem utroque modo servitus relinqui, ut et ususfructus, ut docet Paulus lib. 3. Sent. *tit. de leg*. §. *ult. Instit. eod. tit*. Potuit etiam sinendi modo, vide scripta ad *l*. 13. *de leg*. 1.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib*. 1. *cap*. 13.

Per quamlibet ejus partem). Hoc Cic. pro Cæcinna esse ait ex 12. tab. *Civiliter modo*). Et vero hoc casu satius erit hujus juris coercendi caussa, certa parte viam constitui voluntate hæredis, aut legatarii, cui competit actio pro genere legati.

L. 17. Viæ, itineris, actus, aquæductus). Citator hic Pomponii locus in §. *Ex his igitur. l. 2. inf. de oblig.* quum huic l. opponunt, vide scripta ad *d. §. Ex iis.*

Usus eorum individuus). Et hac ratione servitutes dicuntur individuæ, quia servitutes consistunt in usu, usus est individuus ergo et servitutes; vide scripta ad *l. 72. inf. de verb. oblig.*

L. 18. Papinianus. Hæc lex, ut et *l. Legatum. §. ult.* et *l. Si servus Titio. inf. de leg.* 3. hoc dicit, hæredem acquirere dominium rei legatæ per aditionem. Obstat *l. 3. Si rem. inf. de leg.* 3. et *l. Servo legato. in princ. de leg.* 1. et *l. A Titio. inf. de furt.* et *l. Legatum. inf. de leg.* 2. et *l. Si servus legatus. inf. de nox. act.* et *l. Peculium. §. Sed si creditor. inf. de pecul.* ubi dicitur, rei legatæ dominium recta via transire ad legatarium, nec videri ullo momento fuisse apud hæredem. Sed statuenda est differentia inter genera legatorum, et actiones. Legata per vindicationem legatario ea agnoscenti statim acquiruntur jure dominii, et recta via in legatarium transeunt, de eo genere est *d. l.* 3. cum similibus cæteris. Hæc legata si agnoscantur, nunquam videntur fuisse hæredis: et ideo per aditionem non fit confusio ex parte hæredis. Eadem ratione re legata suscepta legatarius, quasi novus dominus habet actionem furti, etiamsi ejus possessionem non adprehenderit. At legata damnationis hæredi acquiruntur per aditionem, et ideo tunc fit confusio ex parte hæredis. Eorum legatorum dominium acquirit legatarius per traditionem hæredis, non per agnitionem, et ideo cum res ita legata est, ea subrepta antequam esset tradita, legatarius non habet furti actionem, quia nec dominium habet, nec possessionem, vide scripta ad *l. 38. §. Si legatus. inf. de leg.* 1. et notata ad *l. In cujus. §. ult. inf. de furt.* Sic differentia est inter actionem, et vindicationem. Vindicatio non acquiritur ignoranti legatario, nisi agnoverit, at actio ex testamento acquiritur etiam ignoranti. Verum hodie ex constit. Justin. omnes legatarii, et fideicommissarii dominium, et vindicationem acquirunt ab hæreditate, si non repudiaverint.

L. ult. Si intercedat). Florent. hæc lex est 1. tit. *prox. de servit. urb. præd.*

De servitutibus urbanorum prædiorum. TIT. II.

L. 5. Invitum). Invitus est alias, qui palam dissentit, id est, qui dicit, non volo: non volens est, qui tacet, *l. 3. de reg. jur.* Alias corrigit, vide scripta ad *l. Regula. inf. de jur. et fact. ignor.*

L. 8. Parietem). Hæc lex significat alterutrum sociorum non habere actionem, per quam intendat, jus sibi esse reficiendi, aut demoliendi parietem communem invito socio.

L. 11. Qui luminibus). Hæc lex explicanda est ex Nov. Zenonis in princ. περὶ καινοτομιῶν, ubi constituitur, posse vicinum, qui ædificium vetus reficit, servata pristina forma, auferre vicino prospectum, et lumen: si non servat antiquam formam, non potest nisi intermisso spatio legitimo.

L. 14. Imperatores. intermisso legitimo spatio). Id est spatio duorum pedum, et semisse, quod spatium legibus 12 tab. erat constitutum inter ædes, ut scribit Pomponius Festus. Hoc spatium dicebatur sestertio pedis, auctore Meciano.

Lumen. interest inter lumen, et prospectum). Lumen ingreditur, prospectus egreditur; ideoque Zeno eleganter differentiam constituit inter fenestras παραυτικάς, quæ fiunt prospectus causa, et κατεγγοὺς, quæ fiunt luminis causa. In Nov. Zenonis περὶ καινοτομιῶν.

L. 19. Fl. 20. §. Si sublatum: utilitas exigit). utilitas opponitur stricto juri, ut in §. *Recte. Instit. de mand.* et ibi Theoph. vide scripta ad *l. 11. de præscr. verbis.*

L. 40. Eos qui. pariete communi). Legendum, *pariete cæco*: est autem cæcus paries, qui fenestram non habet: sic Varro cubiculum cæcum vocat.

L. ult. § ult. qualenus stillicidii) Id est, juxta rectitudinem stillicidii.

Januam in publico aperuit). Id est, parietem aperuit januæ in publico faciendæ caussa, qua in publicum egrederetur, non cujus fores in publicum pellerentur, ut Duarenus putat cap. 22. lib 1. Anniverѕ.

De servitutibus rusticorum prædiorum. TIT. III.

L. 4. Pecoris). Vide notata et scripta ad *l. 39. §. Si quis alicui. inf. de leg.* 1.

L. 6. §. 1. lapidis eximendi). Hic servitus lapidis eximendi est prædialis, et transmittitur ad hæredem. Alias est personalis, et tunc non transmittitur ad hæredem, ut in *d. § Si quis alicui*; vide scripta et notata ad eum locum.

L. 19. Si unum). Ergo stipulatio servitutis in dando consistit: contra Accurs. in *l. 2. §. 1. de verb. obl.* vide scripta ad *d. l. 2. § Item si.*

Nec et dari potest). Obstat §. *Ex iis. l. 2. inf. de verb. obl.* Vide scripta ad eum §.

L. 26. per quam partem). Obstat *l. 9. de servit.* hic per damnationem res legata fuit, illic per vindicationem; vide notata ad *d. l. 9.*

L. 37. usum aquæ personalem). Vide scripta et notata ad §. *Si quis alicui.*

Communia prædiorum, tam rusticorum, quam urbanorum. TIT. IV.

L. 1. nemo enim potest servitutem acquirere). Hæc *l.* non loquitur de stipulatione servitutis, sed de acquisitione.

L. 5. Proprium). Huic *l.* conjungi debet *l. Fundus. inf. de contr. empt.* ut monent inscriptiones. Cæterum utrique obstat *l. Si mihi et Titio.* 110. *D. de ver. oblig.* vide solut. in notatis ibid.

L. ult. quo dare facere). Ergo stipulatio servitutis in dando consistit: contra Accursium in *l. 2. §. 1. inf. de verbor. obl.* vide scripta ad *d. l. 2. §. Item si in facto.*

Si servitus vindicetur, vel ad alium pertinere negetur, TIT. V.

L. 1. Sepulcra autem). Conjunge *l. Rei. 23. de verb. sign.* vide scripta ad *l. 5. illo titulo.*

L. 4. §. Si fundus). Hic §. non loquitur de actione ex stipulatu, sed de actione confessoria. Hic quæritur de jure, et ideo judex sententiam dicit non personæ, sed prædio. Judex servitutem non constituit, sed eam, quæ est, declarat, et ideo victoria unius prodest cæteris hæredibus, ut et condemnatio nocet. Aliud est in actione ex stipulatu, quod Bart. vidit, in quo judex personæ dicit sententiam, non prædio, vide scripta ad *l. 2. Ex iis. inf. de ver. obl.*

L. 6. §. Si ædes. excepto usufructu). Verior hujus §. sensus est, ut sit etiam excipienda servitus oneris ferendi. Et recte lib. 58. Βασιλικῶν tit. 5. conjunctim excipitur ususfructus, et servitus oneris ferendi his verbis, πλὴν τῆς περὶ τοῦ φέρειν τὰ βάρη τοῦ γείτονος, καὶ τῆς χρήσεως τοῦ καρποῦ, vide scripta ad *l. 85. inf. de ver. obl.*

L. 8. actio contraria). ἀντιθετική, Vide scripta ad *l. 5. in fin. C. de pign. act.*

L. 10. Si quis diuturno usu). Diuturno usu, longo usu acquiruntur servitutes. Is vero est 10. annorum, vide cap. 26. *de præscript.*

AD LIBRUM IX.

Ad L. Aquiliam. TIT. II.

Lex 2. Longe magis bestiæ). Feræ.

Elephanti autem). Vide scripta ad init. tit. 19. Frag. Ulp.

L. 8. perperam). Id est, parum apte, προπετῶς.

L. 11. §. Legis autem Aquiliæ. Hero competit). Flor. *Ero.* Sic etiam est legendum, Herus in *l. pen. §. Pater. inf. de castr. pecul.* Vide notata ad eam.

L. 12. ad exemplum legis Aquiliæ actio). Id est utilis actio, vide scripta ad *l. 1. C. de pecul.* et ad *l. 11. inf. de præscr. verbis.*

L. 13. §. Si servus. Dominus ergo). Græci legunt domina, vide scripta et notata ad *l. 9. C. depos.*

L. 21. In eo anno). Vide cap. 20. *de præscript.*

Annus autem). Utilis, qui constat 365. diebus, *l. 52. inf. eod.*

L. 23. §. Idem Julianus si institutus). Vide scripta ad *l. 85. §. ult. inf. de ver. oblig.*

In æstimationem hæreditatis). Obstat *l. Turpia. §. Sed et servo. inf. de leg.* 1. et *l. 8. § pen. de cond. inst.* Dicendum hic, servum decessisse post mortem testatoris, atque adeo illo tempore, quo debuit manumitti, illic ante mortem testatoris, adferunt aliam solutionem, quam Græci sequuntur in 60. Βασιλ. nempe, in h. lege servum fuisse occisum ab alio, a quo hæres indemnitatem consequi potest lege Aquilia. Itaque damni nihil facit, etiamsi dicamus conditionem defecisse. In illis ll. servus fato suo functus est, quo casu indemnitatem ab alio servus non potest consequi. Itaque in hoc casu consulimus, ut tingamus impletam. Prima verior est, cum in illis l. nomino mortui veniat quodammodo occisus, vide scripta ad *d. l. 8.*

§. Si infans nondum annuculus). Hic Græci vertunt ἀπαστής: spectator videlicet finis infantiæ: nam infans est qui nondum complevit an 7. vide scripta ad *Rub. de ver. oblig.*

§. Hunc actionem. Sed in hæredem). Vide scripta ad tit. *C. ex delict. def. in quan. t. hær. conv.*

§. Hæc actio adversus negantem). Cæteras actiones, quæ inficiatione duplantur, vide in notat et scriptis ad *l. 4. C. de cond. indeb.*

L. 27. §. Inquit. lex ruperit avenam). Recte Græci vertunt ἀγρώστην vide scripta ad *l. 8. C. de loc.*

§. Sed et si quis. sufficit Aquiliæ actio). Quoniam hæc effusio frumentum corrumpit.

§. Si quis de manu. damni injuriæ esse actionem. Utilem.

In factum dari posse actionem ait). Id est, utilem Aquiliam.

L. 29. §. Magistratus municipales). Conjunge *l. 12. sup. de jurisd.* utraque pertinet ad l. Aquil. Sicut magistratus municipalis tenetur Aquilia, si res pignori captas corruperit, aut animal fame necaverit; hoc §. ita et si servum occiderit juro magistratus, *l. 12. de jurisd.* quia injuria occidit, cum tantum habeat modicam coercitionem, vide scripta ad *l. 1. sup. de jurisd.*

L. 30. §. Si quis alienum. damnum injuria dare). Addo, sed utilem.

L. 41. eo tempore, quo). Vide scripta ad *l. pen. C. de ll.* Flor. 40.

Ad suspicionem judicem adducam). Ad suspicionem judicem adducere est rem probare argumentis, vide scripta ad *l. 9. C. de reb. cred. et jur.*

L. Ob id quod. actione quod vi). Id est interdicto, *l. Actionis. inf. de oblig. et act.*

L. 35. Fl. 34. Levissima culpa). Vide scripta ad tit. *C. de commod.*

L. Scientiam. § Qui cum. Vim enim vi defendere omnes leges, omniaque jura). Sic Poeta, *Armaque in armatos sumere jura sinunt.*

L. 52. Fl. 51. §. Æstimatio. anno proximo). Vide cap. 20. de præscript.

CCCLXV. dieb.). Vide notata ad *l. 4. §. Stichus. inf. de statuliber.*

L. Legis Aquil.) Obstat *l. Arbitrio. §. ult. sup. de dolo*, vide solutionem in notatis ad eam l. et scripta ad *l. Cum res legata. §. Sed si Stichus. inf. de leg.* 1. et notatur ad 1. *l. prox. infr.*

L. 55. Stichum, aut Pamphilum). Sciendum est, servo occiso dari actionem legis Aquil. domino, et fieri condemnationem in id, quanti servus eo anno retro plurimi fuerit, vide scripta ad *d. §. Sed Stichus.*

Promisi Titio). Electio est in ea.

Stipulator Stichum). Qui vilior est.

Ante moram occidit). Non sum ideo liberatus, quoniam Pamphilus superest, quem necesse habeo dare. Verum de Sticho occiso agam adversus illum Aquilia. At quanti fiet æstimatio? An quanti fuit Stichus, puta 10. an vero quanti est Pamphilus, quem necesse habeo dare, id est, xx.? Et hoc verius est. Quia si Stichus non fuisset occisus, pretiosiorem non dedissem.

In hunc tractatum). In superiori autem tractatu præcedentis legis, differt.

Quem necesse habeo dare). Hoc ideo, quia solus Pamphilus superest, quem dare necesse habeo: solus est in obligatione. Verum possem offerre æstimationem Stichi, quia mortuus est sine culpa mea, atque ita retinere Pamphilum, et L. Aquilia non consequatur plus quam decem, vel opposita compensatione contendam me esse liberatum occiso Sticho.

Decesserit sine mora). Idem prorsus erit si post moram: nam superest petitio Pamphili. Eadem erit æstimatio legis Aquiliæ. Cur ergo ponit ante moram occisum Stichum? Dicendum hanc L. esse conjungendam cum præcedenti, ex quibus apparebit multum interesse, utrum quis promiserit Stichum tantum, an vero Stichum et Pamphilum. Nam si Stichum promiserit tantum, et eum stipulator occiderit ante moram, tenetur Aquilia, quod non videtur dicendum: quia hæres nihil damni facit cum liberatur: tenetur tamen Aquilia. Nam quia occidit ante moram, voluit injuriam debitori inferre. Si extraneus, Aquilia non tenebitur: non debitori, quia is damni nihil fecit: non etiam stipulatori, quia non est idem, sed tenebitur de dolo, *l. Arbitrio. §. ult. sup. de dolo*, quæ sic concilianda est cum *l. prox. supra*, ut notant Græci lib. 60 Basil. tit. 3. ἐκεῖ μὲν ὁ ἐξωτικὸς ἐφόνευσεν: ἐνταῦθα δὲ ὁ ἐπερωτήσας, id est, *Illic extraneus occidit, hic stipulator.* Sed si quis promiserit Stichum aut Pamphilum, nihil differt extraneus a stipulatore. Et hoc est quod ait *inf.* in hunc tractatum nihil differre: in superiore, differt. Ergo, sive extraneus, sive stipulator occiderit, competit semper Aquilia. Differunt etiam post moram: nam cum promisi Stichum aut Pamphilum, Sticho post moram occiso, sive extraneus occiderit, sive stipulator, competit Aquiliam. At cum Stichum tantum, et eum occidit post moram, creditor non tenetur Aquilia, extraneus tenetur.

Pluris fuisse videbitur). Quia verum est, datione Stichi quandoque eo anno potuisse servari Pamphilum: ergo semper æstimabitur 20.

De iis, qui ejecerint, vel effuderint. TIT. III.

L. 5. §. Hæc autem actio. in hæredem vero non). Vide scripta ad tit. *C. ex del. def. in quant. hæred. conv.*

Sed nec hæred.). Jure hæreditario, sed jure populi.

§. Hoc edictum superioris portio est). Id est, superiori simil. *l. ult. inf. de cond. cau. dat.*

De noxalibus actionibus. TIT. IV.

L. 2. § 1. Nam in lege antiqua). Sic in *l. 1. in C. de except. seu præscript.*

L. 40. cum legataria, qui legatum agnoverit furti.). Obstat *l. Papinianus. 18. sup. de servit. l. Si servus Titii. et l. Legatum. §. ult. inf. de leg.* 1. Vide solutionem in notatis ad *d. l. Papinianus*, vide scripta ad *l. 38. Si legatum. de leg.* 1.

L. 42. §. Hæ actiones perpetuæ sunt). Nisi principalis actio sit temporalis, ut actio vi bon. rapt. vide scripta *d.* ad *l. 7. C. quod. cum eo.*

AD LIBRUM X.

Finium regundorum. TIT. I.

Lex. 1. Finium). Hujus legis sensus est: finium regundorum actio habet petitiones personales, licet rem vindicet, vide scripta *l. In tribus. sup. de judic.*

In gloss. adjudicatione). Adde sic, *l. Aliud est finus. §. ult. inf. de ver. sig.*

L. 8. §. ult. Subjectis locis). Hoc inductus videtur inspectionis rei litigiosæ mos, *cap. 2. Extra. de libel. oblig.*

L. 10. Duplex jus). Vide notata ad *l. 2. inf. comm. divid.* et scripta ad *d. l. In tribus.*

L. 11. In finalibus quæstionibus). Id est, cum agitur de finibus regundis.

L. 12. demonstratio confinium). Legendum, *adfinium.*

L. 11. In fin). Hoc responsum ad verbum sumpserunt Imp. Dioc. et Maxim. in *l. 2. C. eod. tit.* Quare cum hoc conjungi recte poterit.

Vetera monumenta). Vide scripta ad *l. Census. infra, de probat.* quæ hunc valde faciunt.

Et census). Id est libros, et tabulas censuales, in quibus describebantur singulorum juga, et capita. In his libris etiam agri designati finibus, *l. 4. inf. de censib.*

Familiæ erciscundæ. TIT. II.

L. 2. § In familiæ erciscundæ judicio). Vide notata ad *l. 2. inf. comm. div.* et scripta ad *d. l. In trib.*

L. 8. In gloss. ab eo, vel apud eum esse). Adde rationes, id est, nuda corpora uni prælegatæ; quia plerumque magna quæstio est, apud quem hæredem tabulæ manere debeant, ut in *l. 4. et 5 sup. eod.* vide scripta ad *l. Servum filii. § Eum qui. supra, de leg.*

L. 13. Alienationes). Idem est, in judicio communi dividundo, vide scripta ad tit. *C. de comm. rer. alienat.*

L. 18. § Sed si cum monument. præscriptis verbis). Hic locus objicitur ei, quod dicitur actionem præscriptis verbis dari tantum ex contractibus incertis. Hic enim nullus contractus est, vide solutionem in not. et scriptis ad rub. *de præscr. verb.*

L. 21. Flor. 20. §. Papin. Citra speciem leg. Vide scripta ad *l. 56. § 1. infra de ver. oblig.*

L. 23. Fl. 22. Familiæ ercisc. Judicio eum teneri). Opponitur *l. Lucius inf. eod.* vide not. ad eum.

Cum extraneo concio partitus sit. Et sic partem tantum suam accepit.

L. Hæredes. §. An ea stipulatio). Obstat quod dicitur in fin. *§. Ex his. l. 2. inf. de ver. oblig.* vide notata et scripta ad eum locum.

§. In illo. in solidum). Vide notata et scripta ad *l. 2. §. Item si fictum. inf. de ver. obl.*

§. Idem juris. obligatio dividatur). Vide scripta ad *l. 1.*

L. si cert. pet.

§ Non tantum negotiorum gest. actio ei non competit). Non datur etiam pro socio, quoniam eos non voluntas conjunxit, sed fortuna. Non actio de communiter gesto, quia talis nulla prodita est. Sed datur familiæ erciscundæ, et communi dividundo, *l. Quibus casibus. ff. pro soc.* Vide scripta ad *l. 5. C. pro soc.*

§. Si incerta homini) Incertum hominem legare, est legare hominem generaliter, indistincte, simpliciter, sine nomine, *l. 13. inf. de leg.* 1.

Non conveniendo). Quem eligunt. Ergo legatum fuit relictum per vindicationem, vide not. ad *l. Nummis. inf. de leg.* 3. et scripta ad *l. 13. de leg.* 1.

§ pen. Ut de evictione) Vide notata et scripta ad *l. 8. §. Communi inf. de verb. oblig.*

§. ult. Si pecunia). Id est, certa quantitas, vide not. ad *d. l. Nummis.* et scripta ad *d. l. 13.*

L. Cum putarem te hæredem). Hic errabat in facto.

Ex causa judicati solvitur). Quæ inficiatione duplatur, vide scripta ad *l. 1. de cond. indeb.*

L. Lucius. Si Lucius non amplius). Vide scripta ad *l. ult. C. depos.* ubi est species similis.

Quam pro hæreditaria portione). Obstat *l. Item Labeo, sup. eod.* ubi cohæres tenetur familiæ ercisc. judicio. Dicendum ideo teneri, quia cum initio totum habuisset, postea dolo partitus est cum extraneo in fraudem cohæredis. Idem non est in socio, *L. Verum. §. Si cum tres. pro soc.* vide scripta ad 1. *ult. Cod. depos.*

L. 39. Ex parte. §. Servo. cum erit annorum 30). Testamento manumissus, ut et vindicta, minor 30. annis civis Romanus non fiebat. et ideo his quod cives Romani fieri cupiebant, sic testamento libertatem dabant: Liber esto, cum erit annorum 30 ut *hic.* et *l. Arbitr. inf. de manum. test. l. ult. inf. de reb. dub. l. Si quis ita. §. ult. inf. de statulib. Ulp. in Fragm. tit.* 1. et *tit.* 3. Quod locum habet in eo, qui testamento manumissus est, non in eo, qui censu; vide scripta ad *d. l. ult. de reb. dub.* Adde Theoph. ad *§. Libertinorum. Instit.* et *l. 1. C. comm. de manumiss.*

L. 44. Inter cohæredes. §. Si cohæredes. ei qui n' fuit). Vide scripta ad tit. *de com. re alienat.*

§. Qui familiæ erciscundæ, vel communi dividundo, et finium regund. Vide notata ad *l. 2. inf. comm. divid.* et scripta ad *l. In trib. sup. de judic.*

Ideo jurare debent) Hæc verba Triboniani sunt: nam jusjurandum hoc de calumnia primus induxit Justinianus. Ante Justin. in certis quidem causis exigebatur jusjurandum de calumnia, ut qui exigebat cautionem, aut jusjurandum, aut cautionem, novi operis causa. qui quem ex municipio in litem vocabat jurandi causa, qui rationes, aut instrumenta edi volebat, qui aliquid exhiberi postulabat. At Justinianus induxit, ut uterque actor et reus in initio litis jurent de calumnia. Actorem calumniæ causa litem non movere. Reum se calumniæ causa non inficiari: item ut advocati jurati causam agant, itemque litigatores, et judices, *l. 2. C. de jurejur. propter. calum. § 1. Instit. de pœn. temere litig.* ubi adjecit, satius esse id jusjurandum initio litis præstari, nec repeti, *Nov.* 49 et 50.

Litem intendere). Actor.

Inficiatore) Reus.

§. *Quod ex facto*). Vide scripta ad *l.* 2. §. *Item si in facto. de verb. obl.*

Habebunt fam. erc.). Vide scripta ad *l.* 4. §. *Cato. infra, de verb. oblig.*

L. 40. *Qui erat hæres*). Cum hac l. conjungenda est *l. Quoties. inf. de præscript. verb.* Et ex hac ad illam addendum exemplum. Hic namque species proponitur, in qua defecto judicio fam. erciscundæ dari oportet actionem utilem adversus cohæredem. Ea vero erit in factum. Aliud exemplum est in *l.* 11. *de præscript. verb.* vide scripta ad eam.

Communi dividundo. TIT. III.

L. 1. *Magis ad personales*). Magis hic sumitur δεπικῶς: Nam judicium pro socio non pertinet ad communium rerum divisionem. Sic etiam accipitur in §. *Is quoque. Instit. quibus modis re contr.* et *l.* 12 *de aur. et argen. leg* et *l.* 6. *de leg.* 1. *inf.* vide scripta ad *d. l.* 6.

L. 2. *Nihil autem*). De principio hujus l. vide fuse scripta ad *tit. C. pro socio.*

§. *In tribus*). Hic §. repetitus est in *l. In tribus. supra, de judiciis.*

Duplicibus judiciis) Hæc judicia ideo duplicia dicuntur, quia in eis utriusque litigatoris par est conditio, nec se quisquam præcipue dicit actorem, aut reum, sed quisque est actor, et reus, *l.* 20. *sup. fin. regund. l.* 3. §. *In familiæ. l. Inter cohæredes. sup. famil. erciscund.* Et ob id etiam mixta dicuntur: quia confusæ sunt personæ actoris, et rei, *l. Actionis verbo. inf. de obligat. et actio.* In his tribus judiciis uterque vindicat, et ab utroque vindicatur vicissim. Sunt quoque in his judiciis mutuæ portiones, et præstationes personales. Nam hæc tria judicia sunt tam in rem, quam in personam, et ea quoque ratione mixta dicuntur, §. *Quædam. Institut. de actionibus.* Actio fam. erc. est in rem, et in personam. Nam ex actione partim rei, partim pecuniæ fit adjudicatio. Vel quia per eam actionem rem vindicamus, cujus ex parte domini sumus. Item per actionem intendimus nobis dari oportere, puta si nobis bona fide sumptus facti sunt in rem hæreditariam. Idem in cæteris judiciis dicendum. Ejusdem generis est interdictum uti possidetis, et utrubi, *d. l. Actionis verbo. l.* 2. *inf. de interd. l.* 3. §. 1. *infra, uti possidetis*, §. *pen. Instit. de interdictis.* Alia judicia sunt simplicia. In his unus præcipue actor est, alter reus. Ob hoc fit, ut procurator datus ad illa tria judicia, duplicem cautionem præstet, unam de rato quasi actor: alteram de judicato solvendo, quasi reus, quoniam videtur datus ad agendum, et defendendum, *l. Si defunctus.* §. *ult. sup. de procur.* Eandem quoque ob caussam fit, ut uterque duplex jusjurandum de calumnia subeat, *l. Inter cohæredes.* §. *Qui famil. sup. famil. ercisc.* Sed cur duplex cautio exigitur, cur duplex jusjurandum? cum forte lis dirimatur, et statuatur quis sit actor? *l. Sed cum ambo. sup. de judic.* Dicendum, hæc judicia posse duplicia esse. Uterque vindicat, et ab utroque vindicatur: et hoc sors non potest mutare, quia in illis sunt mutuæ petitiones. Sed sors adhibetur ordinandæ tantum litis causa, ut sciatur quo ordine causa agenda sit. Prior aget, qui prior provocarit. Cæterum harum actionum effectus duplex est.

L. 6. *Agi poterit utili*). Vide scripta ad tit. *C. pro socio.*

§ *Item scribit si is pignoratitia exceptione*). Pignoratitia exceptio est, si quis agenti in rem debitori objiciat caussam pignoris, vide scripta ad *l.* 10. *C. de pignor. act.*

L. 7. §. *Inter prædones, nec si vi, aut clam*). Legendum, *nec si clam*, ut Flor. Nam qui clam possidet, prædo non est, qui vi, prædo est.

Precaria). Id est, possessio.

L. 10. §. *ult. Et de evictione*). Vide scripta ad l. 5. §. *Communes. inf. de verb. oblig.* et notatur ibidem.

L. 14. *Si convenerit, pactum nullas vires*). Nam pactio de individuo vinculo communionis, severior est, propter discordias, quas excitat communio, *l. Cum pater.* §. *Dulcissimis. de leg.* 2. *l. In re commun. sup. de servitut. urb. præd.* vide scripta ad *l.* 2. *C. de jure emphyt.*

L. 19. §. *Judex S. C.*) Quo cautum est, ne servi fugitivi vendantur, aut donentur, quod SC. factum fuit Alexandri temporibus, Modesto et Probo Coss ut docet *l.* 1. *de servis fugit.* Cujus sententia exponitur in *l.* 2. *et* 6. *ad l. Fab. de plag.*

L. 20. *Ad edictum*). Flor. *ad delictum*, recte. Sic et libri scripti, vide scripta ad tit. *C. de condict. ob turp. cau.*

Motu). Id est, iracundia.

Villa diruta est). Hoc et in aliis omnibus causis judex faciebat ob contumaciam. Cic. 1. Philip. Itaque jure quidem contumax coercetur pignoribus, et mulcta extra ordinem, tum etiam motu judicis ædium disturbatione

L. 23. *Aut certe actionem*). *Aut*, hoc loco corrigit.

Ad exibendum. TIT. IV.

L. 3. §. *Item si optare*). Vide scripta ad §. *ult. l.* 4. *inf. de leg.* 1.

§. *Ibidem subjungit.* Vide scripta ad *l.* 5. *in fin. C. de pig. act.*

In directum judicium). Id est, in rem.

L. 7. §. *Si quis cum judicii. Quamvis sit*). *Quamvis* corrigit, vide scripta et notata ad *l.* 75. §. *Qui vero. inf. de verb. obligat.*

L. 9. §. *Glans Tertio quoque die*). Vide c. 5. de præscript.

AD LIBRUM XI.

De interrogationibus in jure faciendis, et interrogatoriis actionibus. TIT. I.

Lex 1. *Est autem interrogatio*). Sensus est: Hæredes debitoris tunc tenentur pro portionibus hæreditariis, si agitur in personam, non in rem, et ita si certum petatur. Actio autem si certum petatur est actio non solum certæ pecuniæ creditæ, et numeratæ, sed et cujuslibet alterius rei creditæ. Vide scripta ad Rubr. *C. si certum pet.*

Qua ex parte adversarius). Vide scripta ad *l.* 1. *C. si certum pet.*

L. 5. *Ad deliberandum tempus impetrare debet*). Arbitrio prætoris, vide cap. 35. de præscript.

De servo corrupto. TIT. III.

L. 4. *Utili lege Aquilia*). Id est, actione in factum utili.

L. 13. *In hæredem*). Vide scripta ad *tit. C. ex del. def. in quan. hær. con.*

De fugitivis. TIT. IV.

L. 1. *Is qui fugitivum*). Vide *l.* 1. *inf. de verb. signific.*

§ 1. *Intra* 20. *dies*). Vide cap 9. tract. de præscript.

De aleæ lusu, et aleatoribus. TIT. V.

In aleatores olim fuit actio in quadruplum. Ascon. in divinat. Et fuit aleatorum turpe nomen. Ammian. lib, 28. vide scripta ad *l.* 5. *C. quod. cum eo.*

L. ult. § *Competit repetitio*). Vide cap. 32. de præscript Hanc repetitionem Anatolius notat tolli præscriptione. 50. an. vide etiam scripta ad *l.* 5. *Cod. quod cum eo.*

Si mensor falsum modum dixerit. TIT. VI.

Ex hoc edicto datur actio in mensorem, qui falsum agri modum dixit.

L. Si mensor. Sed nec dari utilem). Quia casus hic est dissimilis, quoniam verum modum renuntiavit.

De religiosis, et sumptibus funerum, et ut funus ducere liceat. TIT. VII.

L. Ossa. §. 1. *Modica tamen*). Nam prætor urbanus gravem coercitionem in merum imperium non habet, sed tantum modicam; itemque pignoris capionem. Et generaliter omnia, sine quibus jurisdictio exerceri non potest; vide scripta ad *l.* 1. *sup. de jurisdict.*

L. Librum. Hanc l. Sic Græci redigunt in summam. Hæc actio nec hæredi datur, nec in hæredem. Vide scripta ad *tit. C. ex del. def. in q. hær conv.*

In glos. videntur). Dele totam, et dic. Imo Jurisconsultis: et hæc lex loquitur de funeraria, non de hac actione.

L. 22. *ex dote quæ*). Vide notata ad *l.* 51. *inf. solut. matr.*

L. 31. §. *ult. non est annua*. Loquitur de actione funeraria, non de illa, quæ datur prohibito mortuum inferre: vide scripta ad *tit. C. ex del. def. in q.*

L. 32. §. 1. *Labeo ait*). Vide notata et scripta ad *l. Si inter. inf. de reb dub.*

L. 34. *Interim hæres*). Tunc religio locum non occupat, *l. Si fundus de cond et demonstr.* Quod verum est, nisi hæres ipsum testatorem intulerit, cum non esset opportunior locus: nam tunc fit locus religiosus, et tenebitur tantum hæres ad pretium fundi, *l. Quod ergo. sup. de leg.* 1. vide scripta ad *l. Si fundum sub. conditione. in princ. et* §. *pen. inf. de leg.* 1. Adde *l.* 4. *fin. sup. eod.*

L. 43. *Sunt personæ*). Vide scripta lib. 3. Observat. c. 22.

Insuperhabemus). Id est, negligimus. De hoc verbo vide notata ad *l.* 2. *C. si omiss. sit. causa testamenti*, et scripta ad *l.* 3. et 17. *inf. de his, quibus ut indig.* et lib. 3. Observ. cap. 22.

De mortuo inferendo, et sepulcro ædificando. TIT. VIII.

L. 3 *Si propius*). Explicanda est hæc lex ex lib. 2. Ciceron. de li. quo loco docet, eum, qui sepulcrum ædificat juxta ædes alienas, relinquere debere 60. pedum intervallum.

Nullam habet actionem). Actionis verbo hoc loco interdictum continetur, ut in l. *Actionis inf. de oblig. et act.* traditur.

AD LIBRUM XII.

De rebus creditis, si certum petatur, et de condictione. TIT. I.

Ad Rubricam

De rebus creditis). Hic tit. non est generalis, ut nec tit. de judiciis sup. Cur enim secundæ, et tertiæ parti generalem potius tit. præponas, quam aliis. Præterea hic tit. nihil ad tit. sequentes, aut condictiones pertinet. Hæ condictiones sunt ex bono et æquo, non ex contractu, *l. Contra. §. ult. l. Rerum. 1. inf. rer. amot. l. Indebit. l. Hæc condictio. l. In summa. inf. de cond. indeb.* vide not. ad *tit. de judic.*

Si certum petatur). Certum, id est, certa pecunia, vel res alia quævis certa. Vide scripta ad Rubr. *C. si cert. pet.* Actio si certum petat, est actio numeratæ pecuniæ et creditæ. Vide not. ad *l. 1. C. de except. seu præscript.* Hoc probatur ex *l. 1. D. de cond. triticaria.*

In gloss. Si certum, id est, mutuum). Mutuum id est, mutua pecunia, *l. 1. inf. de condict. triticaria.*

De condictione). Id est actione ex mutuo.

L. 1. §. 1. credendi generalis appellatio) Hic tit. de reb. creditis generalis est, non quod complectatur totam hanc tertiam partem Digestorum, sed quod sub eo prætor exposuerit certi condictionem, quæ ex omnibus contractibus datur, *l. Certi §. Quoniam. inf. eod.* quæ his verbis significatur, *Si certum petatur, l. 1. sup. de interrog. in jure fac.*

Sub hoc tit. prætor). Dicendum, in edicto perpetuo fuisse propositum specialem tit. non generalem de rebus creditis si certum petatur, et de condictione, sub quo edixit prætor de certi condictione ex variis contractibus. Item de commodato nonnihil, et de pignore. Item de speciali condictione, quæ ex mutuo datur. Edicti verba non habemus, vide scripta ad init. *tit. de judic. inf. et ad Rubr. C. si certum pet.* De mandato, emptione, locatione, et quæ hac tertia parte continentur, non dixi tractari.

L. 2. Aut commodatum erit). Recte Agrætius Grammaticus: *Commodamus amico pro tempore hanc ipsam rem recepturi, mutuo damus quam recipi necesse non est.* Vide scripta ad init. *tit. C. de commod.*

§. 1. In creditum ire). De hujus verbi significatione, vide scripta et notata ad *l. In navem. inf. locati.*

In genere suo). Vide scripta ad *l. 54. inf. de oblig.*

Functionem recipere). Id est, permutationem recipiunt, *l. Si certos. inf. de leg. 1.*

Quod de meo tuum). Nam de re aliena mutuum non consistit, *l. Si quis pro eo. §. Si nummos. de fidejuss.* cum aliis similibus.

§. Item mutuum. Si nihil proficiscatur). Ut si vir uxori post divortium promittat dotem, mulier est creditrix, licet dos non intervenerit, vide scripta ad *l. 21. de verb. obl.*

§. ult. verbis quoque). Sic Quintilianus lib. 4. *certam pecuniam peto ex stipulatione*, vide scripta ad *l. 7. inf. de verb. oblig.*

Veluti stipulatione). Sed et dictione dotis, et juramento liberti verbis credimus, vide scripta ad Rubr. *inf. de verb. obl.*

L. 4. §. Res pignori data). Vide scripta ad *tit. C. de condict. ex lege.*

L. 5. §. 1. Animal certi deb.) Præjudicium scilicet vide scripta ad *l. 23. de verb. oblig.*

L. 6. Certum est). Vide scripta ad *l. 74. de verb. obl.* et ad *Rubr. C. si certum pet.*

Quatenus mutua). Quatenus, id est, quia, ut *l. 14. de aqua, et aqu. pl. arc.* Plinius 3. epist. et *l. 49. inf. de ver. obl.* vide scripta ad eam.

L. 8. in fin. Adpositum). Legendum, *acquisitum*: vide scripta et not. ad *l. 58. §. Si legatam. de leg. 1.* vide et Duar. hic.

L. 9. Sive ex certo). Certi et incerti contractus, qui sint notatum est ad *l. Et uno. inf. de acceptilat.* et initium tit. *de præscript. verb.*

Sive ex incerto). Incertum contractum hic intellige ἀνώνυμον, ut do, ut des, *l. 1. §. Debet. de constit. pec. l. Et uno. de acceptilat.* vide scripta ad *l. 75. de ver. obl.*

Ante diem). Excipe casum *l. 1. C. de cond. ex lege.*

§. Quoniam. Ex omnibus contractibus). Vide notata ad *l. 1. sup. eod.* et scripta ad *Rub. Cod. si cert. pet.*

Et puto esse). Debitur condictio ex numeratione: vide not. ad *l. 3. C. de contrah. et commit. stipul.*

§. Item quæri: nulla est stipulatio). Vide scripta ad *l. 7. inf. de ver. obl.*

§. Si nummos: acquiri tibi condictionem). Hoc casu per liberam personam nobis directa actio quæritur, ut et in actione pignoratitia: vide scripta ad *l. 38. inf. de ver. oblig.* et ad *l. 5. C. de condict. indeb.* et ad fin. *l. 1. C. per quas personas.*

Cum quotidie). Vide scripta ad *l. 6. C. si certum pet.*

L. 11. Rogasti). Vide scripta ad *l. 8. C. si certum pet.*

Pecuniam mutuam factam). Pugnat vere Africanus in *l. Qui negotia. inf. mand.* vide scripta ad *l. 6. C. si cert. pet.*

§. ult. Si dolo malo). Vide scripta ad *l. 2. C. si cert. pet.*

L. 13. Accipientis non facit) mutuum contrahitur de re nostra, non de aliena.

Nascitur condictio). Ex consumptione: vide scripta ad *l. 2. C. si cert. pet.*

§. ult. Nam et si commune). Vide scripta ad *l. 54. inf. de verb. oblig.*

L. 14. Si filiusfam. contra SC.) Vide scripta ad tit. *C. ad SC. Maced.*

L. 15. Singularia) Pugnat omnino cum hac lege Africanus in *l. Qui negotia. inf. mand.* Vide notata ad eam et script. ad *l. 6. C. si cert. pet.* Tutius tamen est Ulpiani in hac l. sententiam sequi, quæ fictione, et utilitate nititur. Africani sententia nititur mero jure.

Circa pecuniam creditam). Propter crebrum ejus usum.

L. 17. Viaticum suum). Viaticum quid sit, notandum est in *l. Si longius. §. 1. sup. de judic.*

Extraordinario). Utilis actio dicitur dari in *l. Si longius. §. 1. sup. de judic.* Hic vero extraordinaria. Recte: nam generaliter omnes utiles actiones sunt extraordinariæ: vide scripta ad *d. l. Si longius. § 1.* Sic omnes actiones utiles sunt in factum. Cum ait, actiones exercere filiofam intelligit utiles. Vide not. ad *l. In factum. inf. de oblig. et act.* quæ cum hac est conjungenda, et ex hac explicanda.

L. 16. Suo periculo tantum alienationem habet). Videlicet ex consumptione: vide scripta ad *l. 2. C. si cert. pet.*

L. 22. Vinum). Vere vinolenti sunt, qui in hac lege tractant de mora, de ea autem vide fuse scripta ad *l. 59. inf. de ver. oblig.*

Cum petitum esset). Idem in *l. ult. inf. de condict. tritic.* Sed utrique legi obstat *l. pen. illo tit.*

L. 24. perquam certum). Vide scripta ad *l. 74. inf. de ver. oblig.*

L. 26. lib. 5. Opin.). Ex eodem lib. est *l. 2. inf. quando ex facto tut.*

Procurator ejus). Vide scripta ad *l. 79. inf. de ver. oblig.* et ad *l. 2. C. si cert. pet.* et ad *l. 2. C. per quas pers.*

Actionem dari minuit). Vide scripta ad tit. *Cod. si quis alteri, vel sibi.* et not. ad *l. 2. C. quando ex facto tut.*

L. 29. posse dici). Id est, posse etiam in eum, qui præposuit, agi principaliter. Sic in *l. Si quis mancipiis. §. ult. D. de institoria.* vide not. ad eum §.

L. 33. Ne hi, qui provinciam). Ne hoc prætextu aliquid a provincialibus extorqueant. Qua ratione in provincia negotiari, emere, donati adsequi non possunt.

Mutuam pecuniam dent). Vide scripta ad *l. 3. C. si cert. pet.*

L. 34. Præsidis provinciæ officiales). Vide scripta ad tit. *C. rem alien. ger. non interd.*

Quia perpetui sunt). Id est, quia perpetuo manent in provincia, et singulis quibusque præsidibus ad tempus parent, *l. 59. C. Th. de appellat.*

Mutuam pecuniam fœnebrem). Opponitur *l. Quisquis. C. eod.* Vide solutionem in notatis ad eam. Vide etiam scripta ad *l. 3. C. si cert. petat.* in gloss. *Solutionem. l. Quisquis. C. eod.* dele totam, et vide not. ad eam legem.

L. 36. Jussu meo promisisti). Loquitur de eo, qui quod pure debet delegante creditore, promittit. Vide scripta ad *l. 56. §. sic. inf. de ver. obl.*

L. 40. Lecta est). Hujus legis sententiam Græci lib. 23. Basil. sic recte exprimunt. Acceptis de te mutuo ccc. promisi ea me tibi soluturum Kal. proximis, et ex mora usuras certas. Postea conveni, ut divisum singulis mensib. solverem centum, itaque trib. mensibus et me nihil solvente, non petes usuras totius sortis, sed post primum mensem centum, post secundum aliorum centum, post tertium, reliquorum: is enim, cui sortis solutio data est, usuras non præstat. Potest tamen quis stipulari medii temporis usuras: nam et in fructibus idem fit, de hac l. vide scripta ad *l. 135. inf. de ver. obl.*

Quindecim mutua). Id est, xv. cɪɔ. vide not. ad *l. Stichus. §. Servus. de statuliberis.*

De domo sua). Pecunia accipiebatur mutua, vel ex mensæ scriptura, et tunc obligatio contrahebatur nominibus: vel sumebatur e domo seu arca, et tunc contrahebatur re tantum, aut verbis tantum. Donatus in Phormione, *l. Quidam. de constit. pec.*

Pœnæ nomine in dies). Hæc est usura centesima.

De obligatione usurarum). An mutatus earum quoque dies sit.

Stipulationi inesse). Ex parte reorum tantum, non autem ex procuratoris.

Usuras adjecisset). Centesimas.

Finito primo). Vide scripta ad *Rubr. inf. de nau. fœn.* *Post secundum, et tertium tractum*). Non autem ex Kal. proximis currere totius sortis usuras.

§. ult. in fin.) Obstat *l. Cum quidam. inf. de usuris*: vide not. ad eam legem.

In gloss. In auditorio). Dele, id est, in Scholis.

L. 41. In gloss. ignoraesent). Ibi (*sed contra*). Adde, vide notata ad *d. l. Si quis mancipiis. §. Si impubes. de instit. act.* ubi solutio traditur.

L. ult. Sed et si cum Sejo). Eadem species est in *l. 116. inf. de ver. obl.* vide scripta ad eam.

Labeo ait). Obstat *l. Si hæres jussus sit. D. de leg. 1.* vide solutionem in scriptis, et not. ad eam l.

In gloss.). Dele solutionem hoc loco.

Si reum locupletem). Id est, expromissorem: vide scripta ad *l. 38. in princ. de ver. obl. inf.* et *l. 87. illo tit.*

De jurejurando, sive voluntario, sive necessario, sive judiciali. TIT. II.

Ad Rubricam.

Hic titulus est de eo jurejurando, quod litium finiendarum causa interponitur, cujus definitionem, et horum specierum explicationem, vide in scriptis ad *Rubr. C. de reb. cred. et jurejur.*

Sive voluntario). Græci voluntarium accipiunt pro eo, quod defertur in jure. Necessarium pro eo, quod refertur in jure. Itaque sic hunc

titulum vertunt περὶ ὅρκου ἐπακτοῦ καὶ ἀντεπαγομένου καὶ δικαστικοῦ. Theodorus Bals. ad Nomocan. tit. 18. judiciale id esse ait, quod ex auctoritate judicis, etiam invita utraque parte defertur.

Judiciale). ἔνδικον.

L. 1. *vel ex pactione ipsorum litigatorum*). Et hoc est voluntarium. (*)

L. 2. *Speciem continet transactionis*). Id est, transegisse videtur de suo jure; qui rem permiserit religioni adversarii.

Majoremque habet auctoritatem). Vide scripta ad initium tit. *C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 5. §. *Dato jurejurando*). Vide scripta ad *l.* 5. *C. de reb. cred. et jur.*

L. 9. *Denegatur actio*). Vide scripta ad *l.* 4. *C. de reb. cred. et jurejur.*

Exceptioni locus). Vide scripta ad tit. *C. de hæred. act.*

§. *Si is qui, perpetuatur*). Vide cap. 35. de præscript.

§. *Si minor*). Ergo pubes jure ipso deferre potest jusjurandum sine tutoris auctoritate, impubes non item, *l.* 4. *C. de rebus cred. et jurejurand.* vide scripta ad eam.

Detulerit). Jusjurandum in litem. At lis nulla foret sine curatore. Curatorem ergo habebat. Sed sine eo detulit jusjurandum.

Ut Pomponius ait). Et male.

Statutum tempus post annos 25). Hodie, vide cap. 29 de præscript.

§. *Jusjurandum domino parere*). Sic etiam actio judicati datur domino, non procuratori.

Defensor, vel procurator). Vide scripta ad *l.* 8. *C. de reb. cred. et jurejur.*

§. *ult. possessore deferente*). Vide scripta ad *l.* 8 *C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 11. §. *ult. Idcirco utilis actio*). Vide scripta ad *d. l.* 8.

L. 13. §. *Julianus ait. Utilem actionem*). Jurisjurandi. Vide scripta ad *d. l.* 8.

§. *Si quis juraverit*). Vide scripta ad *d. l.* 8.

§. *Marcellus*). Hic §. ut et §. *Si quis juraverit.* sup. obstant ei, quod dicitur, ex causa, ex qua juratum est, actionem non esse: quia prior actio novatur jurejurando. At hic, qui juravit se emisse, habet actionem ex empto: qui se pignori dedisse, habet pignoratitiam. Dicendum: jusjurandum aut defertur in judicio, aut in jure. Illud jam actione reddita defertur, et est ei consentanea sententia, et ex eo est quasi judicati actio. Quod autem defertur in jure, id est, apud prætorem, nondum constituto judicio defertur. Ex hoc nulla est propria actio, sed petenti actionem ex empto, et juranti se emisse, prætor dat actionem ex empto. De hoc accipe §. hunc. Vide scripta ad *l.* 8. *de reb. cred. et jurejur.*

§. *ult. Per genium principis*). Vide scripta ad rubr. *C. de reb. cred. et jurejur.*

Superindici). Flor. superdici, recte. Per præconem scilicet dum fustibus ceditur qui pejeravit, *l. Fustibus. C. ex quibus causis infam. irrog.* Spartianus in Severo: *hunc sub elogio præconis cecidit fustib.* Lamprid. in Alexandro, Zonaras in Valentin. Sed obstat *l.* 2. *C. de reb. cred. et jurejur.* Utraque est de eo, qui pejeravit inconsulto. Postrema Accursii solutio in *d. l.* 2. vera est. Vide scripta ad eam l. 2.

L. 15. *Ad personas*). Vide scripta ad *l.* 12. *in fin. C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 17. *Quod ex conventione extra judicium*). De hoc jurejurando hoc tantum loco agitur. Vide scripta ad *l.* 9. *C. de reb. cred. et jurejur.*

§. 1. *Pupillus*). Vide scripta ad *l.* 4. *eod.*

In glossa. Debet, ibi sed cum sacrum, vicem solutionis obtinet). Adde quod dicitur jusjurandum, vice solutionis est, id est, jurejurando æque reus liberatur, ac solutione. Nam jurejurando tollitur obligatio naturalis. *l. Si quis juravit. inf. de condict. indeb. l. Stichus. §. Naturalis. inf. de solut.* Itemque civilis ipso jure, *l. Nam postea. sup. eod.* vide scripta ad *l.* 4. *C. eod.*

L. 18. *Liquido se jurasse*). σαφῶς. Demosthenes 3. in Aphobum: vide 5. Obser. 33.

L. 19. *Si itaque*). Vide scripta ad *l.* 4. *C. de reb. cred. et jurejur.*

Aliud facit). Vide leg. 3. *sup. de pactis.*

L. 20. *Servatur*). Flor. *servetur.* Quæ verba videntur fuisse edicti. Servetur per exceptionem scilicet. Sic dicitur, *pacta servabo,* edicto de pactis, vide leg. 23. et leg. 24. *sup. de pact.*

Peculii administrationem). Vide scripta ad *l.* 4. *C. de reb. cred.*

L. 22. *Quidam*). Ex Proculianis scilicet. Et male. Nam alias omnino pugnaret *l.* 3. §. *Si filius. de pecul.* vide not. ad eam, et scripta ad tit. *Cod. quando servus ex suo facto:* vide quoque scripta 8. Observat. 11.

Eadem et de filiofamilias). In filiafamil. omnes consentiebant, quia in judicio stare potest: vide scripta ad *l.* 4. *C. de reb. cred. et jurejur.*

Patris religio filii). Vide leg. *ult. inf. de exception.*

L. 25. *Vel pacti exceptione*). Vide scripta ad *l.* 8. *C. de reb. cred. et jurejur.* Hoc enim jusjurandum ex pactione venire dicitur.

L. 26. *Quia sciens fallere non videatur*). Solemnia jurisjurandi verba erant hæc: *si sciens fallo, ita me diespiter salva urbe, arceque bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem,* vide Cic. Sext. Pomp. Plautum in Aulularia, Polyb. 3. hist.

§. 2. *Ex conventione*). Vide scr. ad rub. *C. de reb. cred. et jur.*

Instar judicii). Id est, litis contestatæ, vide not. ad *l. Tutor.* §. 1. *de jurejur.* et scripta ad l. 4. *C. de rebus credit. et jurejur.*

l. 28. §. *Exceptio*). Vide scripta ad *l.* 74. *inf. de verb. obl.*

Propter succisas forte arbores). Vide scripta a nobis 9. Obs. 12. in fin.

§. *alt. Extra judicium*). Recte: nam in judicio ea variatio non admittitur.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 4, cap. 18*

L. 29. *Adversus utilem actionem*). Vide scripta ad *l.* 6. *C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 30. §. 1. *Qui non sit in rerum natura*). Id est, quia desiit esse.

L. 31. *Admonendi*). Prior pars est de jurejurando judiciali, quod judex in ambiguis defert reo, et jurantem absolvit. Opponit Accurs. *l.* 4. *C. de re judic.* et *l. Impp. C. illo tit.* Dicendum eas leges intelligi de litibus finitis cognitione judicis, non de iis, quæ inopia probationum exacto jurejurando finitæ sunt. Hæ repertis novis probationibus recte probantur: vide scripta ad initium tit. et scripta in 18. Observ. 35.

Quibus nunc solis usurus sit). Non etiam veteribus.

In dubiis causis). ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις, cum desunt probationes.

Inter ipsos jurejurando). In judicio delato, Theodorus.

Retractare). Quia hoc genus jurisjurandi transactioni comparatur.

L. 34. *Putat decernere*). Quia et si ita juraret rem tamen non debuiret, vide scripta ad rub. *C. de reb. cred. et jurejur.*

§. 4. *Mandatum habeat*). Non aliter: vide scripta ad *l.* 4. *C. de reb. cred.*

§. *Pupillo.* §. *Qui jusjurandum.* §. *Ait prætor*). De his tribus §§. vide scripta ad *l.* 9. *C. de rebus cred. et jurejur.*

§. *ult. Judex jurantem absolvit*). Vide scripta ad *l.* 8. *C. de reb. cred. et jurejur.*

l. 35. §. 1. *Prodigus*). Vide scripta ad *l.* 4. *C. de reb. cred. et jurejur.*

Pro pacto convento, sive pro solutione). At hæ personæ nequeunt pacisci sine curatore. Eis etiam solvi non pot.

Paciscí sine curatore). Eis etiam solvi non potest.

Pro judicio). Id est, pro litis contestatione, ut in *l. Qui jurasse.* §. 1. *eod.*

l. 37. *Sibi enim imputet*). Vide scripta ad *l.* 8. *C. de reb. cred. et jurejur.*

l. 38. *Confessionis*). Id est, pro confesso habetur, vide scripta ad *l.* 9. *C. de reb. cred. et jurejur.* Hujus regulæ exceptio est in *l.* 12. *inf. rer. amotar.* vide notata ad eam.

L. 40. *In fine. Disceditur*). Vide scripta ad *tit. de hæreditar. action.*

l. 42. *Se dare non oportere*). Vide scripta ad *l.* 8. *inf. de verb. oblig.*

De in litem jurando. TIT. III.

Ad Rubricam.

Hoc est jusjurandum judiciale. Græci jusjurandum recte vertunt μονομερῆ ὅρκον in l. Arbitrio. de dolo; vide scripta ad *l.* 12. *C. de reb. cred. et jurejur.*

l. 4. §. *Curatorre quoque*). Vide scripta ad *l.* 9. *C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 6. *Alias.* Conjunge *l. Verbum oportere.* 37. *inf. de verb. signif.* vide scripta ad *l.* 8. *illo tit.*

l. 9. *Cum furti agitur*). Id est, condictione furtiva. Sic et in *l. Si is qui. de furt.* vide scripta ad *tit. C. de condict. furt.*

De condictione causa data causa non secuta. TIT. IV.

Ad Rubricam.

Legendum, de condictione causa dati. De condictione ob rem dati causa non secuta, in *l. Naturalis. inf. de præscript. verb.*

Ob rem dati). Sic in *l. ult. inf. hoc tit.* et *l. pen. eod.*

Causa autem hic pro re accipitur, licet alias distinguantur, *l. Damus. l. In summa. de condict. indeb. l.* 4. *inf. de cond. ob turp. caus.* Res autem, aut est datio, aut factum. Itaque dicitur fieri ob rem, quod detur, ut fiat vicissim, vel detur aliquid, vide scripta ad *l.* 5. *inf. de præscript. verb.* vide ad Rubr. *C. eodem tit.*

l. 1. *causa servata repetitio*). Vide scripta ad Rub. *C. eod. tit.*

l. 3. §. *Quid si ita, in fine, repetitionem*). Condictionem intelligit, vel actionem præscriptis verbis, quæ et condictio incerti dicitur in *l. Duo. in fin. inf. de precar.* uti in Flor. scriptum est. Vel certi condictionem generalem, *l. Certi condictio. in fin. cap. de reb. cred. si cert. pet.* Non autem de condictione ob rem dati hoc accipiendum est: vide scripta ad Rub. *C. hoc tit.*

Defuncto quoque eo). Quoniam per te non stetit.

§. *Si quis quasi, naturali æquitate*). Hæc ergo condictio est ex æquo et bono, vide scripta ad rubricam *C. eod. tit.*

Renuntiare). Vide scripta ad *l.* 7. *C. eod. tit.*

Repetere non posse). Vide scripta ad *l.* 8. *C. de condict. indeb.*

§. *Subtilius. Si hoc animo dedit*). Vide scripta ad Rubr. *Cod. de cond. indeb.*

L. 5. *Si pecuniam*). Vide scripta ad Rubr. *C. eod. tit.*

L. 14. *Si procuratori falso*). Vide scripta ad *l.* 8. *C. de cond. indeb.*

§. 1. *Sed quasi ob rem datam*). Ubi est condictio indebiti, est ob rem dati.

Quasi ind. dat. Si quis ita condictionem formare mallit, hic et *l.* 8. *C. de cond. indeb.*

L. 15. §. *ult. Furti te acturum*). Ex hoc loco quidam tentant, etiam furti eum teneri, qui re usus est, non sui lucri causa. Nam si quis, qui servum, quem acceperat torquendi causa, ducat ad præfectum et is eum extremo afficiat supplicio, id non facit sui lucri causa. Sed dicendum, servum alienum hic ab eo deductum ad præfectum, quasi suum, et eo ipso furtum committi. Nam domini solebant ultro servos præfecto dare puniendos, *l. Eleganter. de pig. act. Cajus lib.* 1.

Inst. tit. de jure person. Sic et si calicem alienum in mare prejecerit, quasi suum, furti tenebitur, alias non, vide scripta ad *l. 14. inf. de præscript. verb.*

L. ult. Dedi tibi). Huic legi obstant *l. Naturalis. §. Et si quidem* et *§. Sed si scyphos. de præscript. verbis.* In eo §. dicitur, quod si pecuniam dedi, ut rem acciperem, emptio est. Hic dicitur non esse portionem emptionis, id est, non esse simile emptioni negotium, sed esse permutationem. Præterea hic dicitur, mortuo Sticho, eum, qui pecuniam prior dedit, repetere pecuniam. Ergo non illi omnino perit Stichus. At in *d. §. Sed si scyphos*, dicitur Stichum perire ei, qui prior scyphos dedit. Verum dicendum, hujus legis speciem cum illo §. nullam habere rationem. Primum enim in hac lege non est emptio, quoniam dictum est, *do pecuniam ut Stichum des*. Dare est dominium transferre, accipientis facere. Hoc vero alienum est a natura emptionis. Nam venditor tradit, non dat. Non est etiam permutatio: nam in permutatione pretium, id est, pecunia non venit. Denique non est negotium civile, nec civili proximum. Itaque ex eo non est actio ex empto, aut præscriptis verbis, sed est condictio pecuniæ datæ, si Stichus moriatur, de evictione. Et in ea specie nulla alia est actio. At cum est permutatio, ut *d. § Sed si scyphos*, est actio præscriptis verbis. Putem tamen esse condictionem ob rem dati in permutatione, quod non est in emptione, *l. Si non donationis. C. de contrah. empt.* In ea specie ergo nec civile negotium est, nec civili proximum, ut nec in *l. 1. §. ult. infra de rerum permut.* Sic in hoc negotio, *facio ut des*, nec civile negotium est, nec civili proximum.

Utrum id contractus genus). Id est, an simile est emptioni negotium, an est permutatio, *l. Si vero. §. Hoc edictum. de his qui dejecer.* Emptio sane non est, quoniam non ita solet contrahi emptio, ut venditor det. Sed nec est permutatio: quoniam ea fit sine pecunia.

Non liberaberis). Vide scripta ad *tit. C. de rerum permutat.*

De condictione ob turpem vel injustam causam. TIT. V.

Ad Rubricam.

Vide not. ad Rubr. *Cod. eod. t.*

L. 4. § ult. Non poterit repeti). Imo vero promissa judicio peti possunt: vide Jul. Paulum lib. 2. *Sentent. tit. de furt.*

L. 6. Quod ex injusta causa). Vide scripta ad *tit. Cod. de condict. ex lege*. Ex injusta causa non est actio, quod metus causa: quia sponte solvit, *l. 2. C. de his quæ metus causa.*

L. 7. Quæ per vim). Vide scripta ad *tit. C. de condict. ex lege.*

L. 8. Si ob turpem). Male quidem hic turpem causam accipiunt ex parte tantum accipientis. Nam et ex utraque parte turpitudo versatur, ut si furtum fecero, tot dari, et l. significat exceptionem dari.

Porro autem). Exemplum est præcedentis sententiæ, vide scripta ad *l. 26. inf. de verb. oblig.*

De condictione indebiti. TIT. VI.

Ad Rubricam.

Vide scripta ad Rubr. *C. eod. tit.* Condictio est ex bono et æquo, non ex contractu, non ex stricto jure. Non datur, nisi quatenus qui accipit, factus est locupletior, non datur in ignorantem. Est certi aut incerti. Ubi est vindicatio, vel ad exhibendum actio, non datur. Domino non datur, uti nec alia ulla condictio præterquam furtiva.

L. 3. Et si solutis legatis). Opponitur Ulp. in fine tit. 24. Fragment. sed ibi negatio abundat, vide scripta a me ad eum locum.

L. 2. §. ult. Judicatum sol). Vide scripta ad *l. 7. C. eod. tit.*

L. 6. Si procurator). Vide scripta ad *l. 6. C. eod. tit.*

§. ult. Repetere posse. Directa condictione). Utilis enim dabitur.

L. 10. in diem debitum). Vide scripta ad Rubricam *C. eod.*

Ante diem solutum). Vide scripta ad *l. 38. §. Inter certam. inf. de verb. oblig.*

L. 11. Repetere non potest). Si filii, vel servi nomine solverit: at si suo, condicet, *l. 1. in fine, l. 2. inf. de constit. pecun.* Nam hic eadem est adhibenda distinctio, quæ notata est in *l. Repetitio. inf. eod. tit.* Eam vide in *d. l. Repetitio*, ut hic alieno nomine, id est, ejus qui debet, solutum sit. Nam si non ejus, qui debet, nomine solutum esset per errorem, sed tuo, competit tibi repetitio, l. *In summa. in fine, inf. eod.* vide scripta ad *l. 5. C. eod. tit.*

L. 13. Naturaliter etiam servus). Vide scripta ad *tit. C. an servus pro suo facto.*

§. ult. Locupletior factus). Hoc solo casu pupillus sine tutoris auctoritate naturaliter obligatur. Vide notata ad *l. Quod pupillus. inf. eod.* et scripta ad *l. Si pupillus. inf. de verb. oblig.*

L. 15. Indebiti soluti condictio). Condictiones hæ sunt ex bono et æquo, non ex contractu. Vide scripta ad *Rub. C. eod. tit.*

Imo et fructus). At usuræ pecuniæ indebitæ solutæ non veniunt, *l. 1. C. eod.* Vide scripta ad eam.

§. Sed et si nummi). Vide scripta ad *l. 2. C. si cert. pet.*

Per longi temporis præscript) Vide cap. 13. de præscript.

L. 19. § Quamvis). Facit cum hoc §. *l. 2. C. de his qui in prior. cred. locum*. Sed utrique obstant *l. Repetitio. inf. eod.* Vide ibi solutionem, et in scriptis ad *d. l. 5. C. eod. tit.*

L. 21. Igitur hoc casu). Et hic casus excipitur a decisione, *l. pen. C. eod.* Vide scripta ad eam.

L. 22. Repetere o Titio). Et hoc casu proprii facti ignorantia recipitur, vide scripta ad l. 3. *inf. de jur. et facti ignor.*

L. 23. § pen. Cum ergo repetitio). Vide scripta ad l. 5. *C. eod.*

L. 26. Si sortis debitæ). Id est, nondum solutæ. Sic recte Flor. legitur. Verum jam sorte soluta, si postea usuræ indebitæ solutæ sint, repetuntur, *l. 18. Cod. de usur.* vide scripta ad eam, et Paul. *lib. 5. Sent. tit. de usur.*

§. Supra duplum). Vide scripta ad *l. 4. de naut. fœn.* et ad *l. 44. de ver. obl.*

Et solutæ). Vide scripta ad *l. 10.* et *l. ultim. Cod. de usur.*

§. Si quis falso. sciens indebitum). Vide scripta ad *l. 2. 6. eod. tit.*

§. Libertus). Vide scripta ad *l. 48. in fin. inf. de ver. obl.*

§. Si decem, aut Stichum). Hic §. pen. corrigitur per *l. pen. C. eod. tit.* quæ est ex 50. decisionib. vide scrip. ibid.

Sed et si post). Vide scripta ad *l. 2. §. 1. inf. de ver. obl.*

Et putat). Vide scripta ad *d. l. pen.* ubi hic locus citatur.

In gloss. stipulatus, id est, *interrogatus*. Stipulari recte hic pro promittere sumi notavit Accursius ad *l. Magnam. C. de contr. et committ. stipul.* Sic etiam sumitur in *l. In bonæ fidei. de eo quod certo loco, l. Si debitor. de solutionibus, l. Imp. de contr. empt.* Lege Lætoria minor 25. annis non potest stipulari, id est, a minore 25. annis non possumus stipulari. Verum non sic sumitur in §. *penult. Institut. quibus mod. toll. obligat.* Non sic in *d. l. Magnam*, ut male putat Accursius.

L. 32. Remanebit in soluto). Vide scripta ad *l. pen. C. eod.* in qua citatur Juliani sententia, cujus hic est vestigium.

§. ult. Eum dederit condicet). Omnino pugnat Celsus in l. 16. *inf. de leg. 2.* Vide scripta ad *l. pen. C. eod. tit.*

L. 33. Si in area tua). Hæc lex conjungenda est cum *l. 60. Quod si nulla. inf. de legat. 1.* Cæterum hæc l. est accipienda de condictione certi, id est, ædium; hanc non habeo. At mihi consulitur per condictionem incerti, id est, possessionis, *l. Qui exceptionem. § Si pars. D. eod.* De hac incerti condictione loquitur *d. l. 60.* vide scripta ad eam. Hæc lex loquitur de retentione juris: vide scripta ad *rubricam Cod. eodem.*

Condictio locum). Certi.

Per retentionem). Condictionem incerti, id est, possessionem.

L. 36. Pignori eum posuit). Sic in *l. Petenti. de pignorat. act.* et supponi, *l. Creditor. 1. Cod. de pignorat. act.* Opponit. Juvenalis Satyra 11 *lancibus oppositis.*

Pignori deponi). Hoc pignus depositum, de quo vide scripta ad *tit. C. de pignor. act.* et notata ad eum *tit. D.*

A servulo, id est soluta). Vide scripta ad *l. 5. C. de condict. indeb.*

Posse eum repetere). Fidejussor tunc condicit, cum suo nomine solvit: promissor tunc, cum fidejussor ejus solvit, vide not. ad *l. Repe. inf. eod.*

L. 40. In Senatusconsulto de intercessionibus). Vide scripta ad *tit. C. ad SC. Vell. l. 9.*

§. 1. Posse condici incerti). At condici certi non potest, *l. Si in area. supra eadem*, vide scripta ad *l. 60. Quod si nulla. inf. de legat. 1.* et ad Rubr. *Cod. eod.*

L. 41. Nec natura debet). Statuendum est: sine tutoris auctoritate pupillum ne naturaliter quidem obligari, quoniam omni judicio caret. Animi judicium, et consensus, id est, qui gignit naturalem obligationem, si absit animi judicium, abest naturalis obligatio. Ideoque pupillus naturaliter non obligatur, nisi suppleatur ejus judicium judicio, et præsentia tutoris. Pupillus tantum hoc casu naturaliter obligatur in quo factus est locupletior, *l. Naturaliter. §. ult.* et *l. 20. sup. eod. l. Cum illud. §. Hæres. quando dies leg. ced. l. In personam. de pact.* cum similibus. In quibus omnibus fingendum, pupillum factum locupletiorem. Neque pugnat dictus §. *Hæres* cum §. *Cæteris legibus*, quia in eo vulgo male legitur: *acceperit, nec locupletior*, cum sit legendum: *accepisset, et locupletior*. Debuerunt potius addere, *et*, quam *nec*, repetita ult. syllaba verbi *accepisset*, ut in aliis multis. Hanc autem naturalem obligationem hoc casu agnovit D. Pius, et primus ex ea dedit utilem actionem, *l. Pupillus. D. de auctor. tut* l. 3. *D. commod. l. 3. §. Pupilli. de neg. gest.* vide scripta ad *l. Si pupillus. 127. inf. de verborum obligat* (*)

L. 42. Cum depensæ sunt). Etiam indebitæ. At usuræ indebitæ repetuntur, vide notata et scripta ad *l. 18. C. de usur.*

L. 43. Si quis juravit). Vide scripta ad *l. 4. C. de reb. cred. et jur.*

L. 44. Suum). Id est, si debitum.

Solutum est). Alieno nomine. Obstat *l. Si pœna. §. 1. sup. eod.* et *l. 2. C. de his qui in prior. credit. locum.* Sic distinguendum: aut tu, quod alius debet, solvis tuo nomine, aut non. Si tuo nomine solvis per errorem, tibi competit condictio seu repetitio; *l. In summa. in fin. eod. tit.* Sic in *d. l. 2.* ait, *tuo nomine.* Et sic accipienda est *l. Si pœna, §. 1. sup. eod.* et *l. Si a patre. sup. eod. tit.* ut dicamus eum, qui se hæredem falso existimabat, suo nomine creditori hæreditario solvisse. Si quod alius debet, non tu, ejus qui debet, nomine solvas, cessat repetitio, ut si procurator solvat nomine domini, *l. Pupilli. §. 1. de solut.* Itemque si is, qui se falso hæredem putat, solvat hæreditario nomine, ut in hac *l. Repetitio.* et *l. Si hæreditatis. D. de pet. hæred.* vide scripta ad *d. l. 2.* et *l. 5. eod.*

L. 47. Nec expectandum est). Vide scripta ad *l. 10. C. mand.*

Si autem fidejussor.). Eadem hic est distinctio, quæ in *l. Repetitio. sup.* vide not. ad eam.

L. 48. Idem lib. 6. Digest). Male Flor. lib. 6. legendum, *vicesimo sexto*, et docet *l. 70. de solut.* quæ est ex eodem lib. et simul cum hac l. conjunctim repetita est in §. *Inter incertam. l. 33. de ver. oblig.* vide scripta ad *d. §. Inter incertam.*

L. 50 Quod si quis sciens). Vide scripta ad *l. 9. C. eod. tit.*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 20.*

L. 51. *Ex quibus*). Vide scripta ad Rubricam *Cod. eod.*
L. 52. *Aut ob caussam*). Præteritam
Aut ob rem). Futuram.
Etiamsi falsa caussa sit). Vide notata ad Rubricam *sup. de condict. caus. dat.* et scripta ad Rubricam *C. illo tit.*
L. 55. *Si urbana*) Vide scripta ad *l.* 3. *C. de condict. ex lege.*
L. 56. *In fine. Conditionis instar*). Male Flor. *condictionis.* Sæpe hæc invicem commutantur
L. 60. *Verum debitorem*) Vide scripta ad *l.* 4. *Cod. eod. tit.* et ad *l.* 2. *C. de compensat.*
Natura tamen debitor). Vide scripta ad *l. Debitor.* 56. *ad Trebel.*, et ad *l.* 127. *de ver. oblig.*
L. 62. *Debetur*. At debita tantum constituuntur, vide scripta ad *tit. C. de constit. pec.*
L. 65. *Aut ob caussam*). Quæ impulsio est.
Aut ob rem). Quæ finis est
Licet res nulla). Id est, etiamsi adversarius in lite nihil juris habuerit
Nam si lis fuerit). Hinc nota differentiam inter rem et litem.
Evidens calumnia). Id est, si constet eam nullam fuisse.
§. 1. *Repeti non potest*). Vide scripta ad Rubr. *C. de condict. ob caussam dat.*
§ *Quod ob rem*). Vide scripta ibid.
§ *Si servum, si sciens*). Id est, cognoscens, eum sibi non deberi. Opponitur §. *Si res legata. Institut. de leg.* vide not. ad *l. Si is cui. inf. de mort. caus. donat.* et scripta ad *l.* 91. *de ver. obl.*
Si nesciens). Vide scripta ad *Rubr. C. eod. tit.*
L. 66. *Hæc condictio*). Vide scripta ad *Rubr. C. eod. tit.*

De condictione sine causa. TIT. VII.

L. 2. *Si falso.* Vide scripta ad *l.* 1. *C. eod tit*
Quasi sine causa). Ergo adhuc est unus casus, quo solutum ex caussa condici judicati potest. Alius casus est in *l. ult.* § . *si ca fuer. rutrum.*

AD LIBRUM XIII.

De condictione furtiva. TIT. I.

Condictio est ex bono et æquo, non ex delicto, et hoc præstat actori, ut ea fur conventus teneatur, etiam re casu perempta. Quod non fieret, si eon conveniretur vindicatione. Hæc condictio rem persequitur, non pœnam, vide scripta et notata *C. eod. tit.*
L. In re furtiva. Eadem est ratio condictionis rerum amotarum, et bonorum raptorum, et pecorum abactorum.
Soli domino). At aliæ condictiones non domino dantur.
L. 8. §. 1. *Id tempus spectandum*) Vide scripta ad *l.* 59. *inf. de verb. obl.* et not. ad *l. ult sup. de condict. tritic.* huic autem §. 1. et *l.* 13. *inf. eod* et *l. pen. rer. amot* obstat *l. pen.* §. *Item quæsitum. inf. de priv. delict* Sed ut recte notavit Steph. lib. 26. Basil. tit. 2 et alii lib. 60. tit 10. et 11. in ea l. 2. ponendum est, post furtum non fuisse mutatam æstimationem rei furtivæ, et ideo dicit, æstimari tempus litis contestatæ, vide scripta ad *d. l.* 59 et not. ad *d. l. ult*
L. 9 *Non pro parte*). At ceteræ omnes actiones, quæ ex delictis oriuntur, in hæredem non dantur, nisi quatenus ad eum pervenit, vide a me scripta tit. *C. ex del. defunct in quan. hær. conven.*
L. 12. §. *ult. Incerti condict.*) Vide scripta ad eundem tit.
L. 13. *Ex argento*). Vide scripta ad *d. l.* 59. et notata ad *d. l. ult.* et ad *l.* 8. §. 1. *sup. eod.*
L. 15. *Liber factus furti tenetur*). Ideo furti tenetur, quia solæ noxales actiones caput sequuntur. Actio furti est noxalis: non autem condictio furtiva, vide scripta ad tit. *C. an servus pro suo fact.*
L. 17. *Parvi*). Obstat *l. Qui decem.* §. *Idem. inf. de solut.* in eo, quod illa exigit præsentiam, quam hæc rejicit. Sed hæc lex loquitur de stipulatione novandi animo interposita, quo casu mora finitur quasi delegatione, ac si vice sua fur dedisset expromissorem, idque sive reus fecerit furtum, sive non. At *d. l. Qui decem.* loquitur de stipulatione novandi caussa non interposita, quo casu mora finitur quasi oblatione, si modo res tunc non esse desiit nam non potuit quis rem offerre, quæ non exstabat, vide scripta ad *l.* 20 §. *ult. de verb. oblig.*
Transferatur). Id est, novetur.
L. ult. moram facere). Vide scripta ad *eund. tit.*

De condictione ex lege. TIT. II.

Vide scripta et notata ad *eund. tit. C.*
In gloss. l. unicæ Nova lege). Adde his exemplis aliud ex *l.* 4. *C. de de recept. arbitr.* et ex §. *Tripl.* et §. *Quadrupl. Instit. de act.*
In ead. gloss. dele hæc omnia (*ut C. de donat. Si quis argentum.* §. *fin. Item in nudo pacto de salario prestando, ut C. de suffrag. l.* 1.) pro quib. repone. Hic est condictio ex pacto legitimo · ibi est condictio ex stipulatione.

De condictione triticaria. TIT. III.

Triticaria, seu Triticiaria, ut Flor. dicitur a tritico, ut ajunt Græci, re omnium, quæ per eam condicuntur, pretiosissime. Sic dicuntur sementes triticaria. Vides me scripta ad *Rubr. C. si cert. pet.*

L. 1. *Qui certam*). In hac l. condictio triticaria confertur cum condictione certi, hoc modo utraque est generalis. Ceterum condictione triticaria pecunia numerata non petitur, actione si certum petatur petitur etiam pecunia. Unde male hinc quidam colliguet, actione si certum petatur solam pecuniam petit. Præterea certi condictio certum tantum condicit. Triticaria etiam incertum, ut servitutem, et possessionem, hac lege l. et l. 2. vide scripta ad *Rubr. C. si cert. pet.*
§. *ult. et ubi plus*) Vide scripta ad tit. *C. de cond. furt.*
L. 2. *Cujus temporis æstimationem*). Vide notata ad l. seq. et scripta ad *l.* 39. *inf. de verb. oblig.* Item. c. 1. tract. de præscript.
L. 4. *Quæ certo die dari*). Vide scripta ad *d. l.* 59. ubi idem dicitur. Et hoc verum est tam in contractibus bonæ fidei, quam in stricti juris · et tam in rebus, quam in corporibus. Sed obstat primum, si dies sit adjecta, aut locus, *l. Cum quis.* 21. *inf. de obligat et act.* Vide solutionem in notatis ad *d. l. Cum quis*, et scripta ad *d. l.* 59 Sed quid si pure stipulatus quis sit vinum, aut frumentum? Hoc in re pugnat *l. Vinum. sup. de rebus cred. si cert. pet.* et hæc lex cum *l. prox. sup. hoc tit.* illæ spectant æstimationem temporis, quo agitur, et lis contestatur Lex proxima ejus, quo res judicatur: utræque sunt de judiciis strictis. In judiciis bonæ fidei certum est spectari tempus rei judicatæ, *l.* 3. §. *In hac. commod.* Sed adde exceptiones, nisi venditor fecerit moram in tradendo vino, aut emptor in accipiendo: ubi moram enim spectatur tempus, quo res plurimi fuit aut nisi fidejussor, qui prior hominem solvit, agat mandati: nam et fidejussor consequitur quanti fuit homo cum solvit, *l.* 3 §. *ult. de act. empt. l. Hominem inf. mand.* In strictis judiciis spectatur tempus litis contestatæ. Sed eadem addenda est exceptio, quæ sup. nisi ante litem contestatam debitor moram fecerit: quo casu spectamus tempus, quo plurimi res fuit, quo fecit moram, vel quo res judicatur. Et sic accipe *l. prox. sup.* Nam speciem posuit in fin. quæ pertinet ad totam legem. Idem confirmat *l.* 8 § 1. et *l. Ex argento. sup. de condict. furt. l. pen. rer. amot.* Hæ sunt de condictione furtiva, quæ datur in furem, qui semper moram facit, et ideo dicitur æstimari quanti res plurimi fuit. Sed illis obstat *l.* 2. § *Quæsitum. inf. de privat. delict.* Vide solutionem notatam ad *d. l.* 8. §. 1. De nummis creditis quæritur, de quo nihil in nostro jure. Sed Papo lib. 15. tit 5. SC cautum refert, ut aureis creditis aurei redditi sint, denarii denariis succreverint, sive decreverint argumento *l.* 99. *inf. de solut.* nisi in credendo sint æstimati. (*)
Quod et de ceteris rebus). Id est, de corporibus, ut homine, equo.

De eo, quod certo loco. TIT. IV.

L. 3. *Fl.* 2. §. *Si quis insulam*). Vide scripta ad *l.* 95. *inf. de verb. oblig.*
§. *Si quis ita. Hodie Chartagini*). Idem proponitur in *l. ult.* §. *Inter. de verb. obl.* Obstat *l. ult.* §. 1. *inf. de leg.* 1. vide solut. in not. ad *l. ult* et scriptis ad *l.* 12 *de leg.* 1.
L. Ideo in arbitrium). Plinius lib. 38. cap. 7. Pretia variis in locis non ignoramus varia esse. Vide scripta ad *d. l.* 50.
L. Si heres ex testatore). Vide scripta ad *l. Nemo. de leg.* 2.
L. In bonæ fidei. Stipulatus sit) Id est, promiserit. Ita enim accipitur nonnunquam, vide notata, ad *l. Si non sortem.* §. *pen. de condict. ind.*
L. Centum Capuæ. obligationem fidejussoris augeri). Vide scripta ad *l.* 91. §. *Nunc videamus. inf. de verb. oblig.*
Duæ stipulationes) Una sortis, altera usurarum. una certi, altera incerti; vide scripta ad *d. l.* 91.
L. Is qui certo. nullo alio). Vide scripta ad init. *l. Qui Romæ. inf. de verb. obl.*

De constituta pecunia. TIT. V.

In constitutum venit pecunia tantum, id est, ea, quæ pondere, numero, et mensura consistunt, vide scripta ad tit. *C. eod.*
L. 1. §. *ult. Suo nomine*). Vide notata ad *l. Repetitio. supra, de condict. indeb.* et scripta ad *l.* 5. *Cod. eod tit.*
L. 3. §. *ult. Nondum peti possunt*). Vide scripta ad *eund tit. C.*
L. 5. §. 1. *Julianus*). Huic §. obstat *l.* 8. *sup. de judic.* Sed manifestum est in hoc §. 1. desiderari negationem, et legendum. *Conveniri non debere*. Nam si putat Julianus Romæ agi posse de constituta pecunia, debuit dicere *conveniri posse*, non *debere*. Præterea hæc verba *Sed etsi non eum*, et quæ subjiciuntur in hoc §. 1. repetunt similia. Ergo et priori casu denegatur actio, ut sit sensus: non tantum denegatur actio, si Romæ constituat, quod ante debuit, cum esset in provincia, sed etsi Romæ constituerit, nisi nominatim dixerit, Romæ soluturum.
L. 7. §. *ult. Si mihi, aut Titio*). Vide scripta ad *l.* 55. *inf. de verb. obl.*
L. 16. §. *Ait prætor. neque per actorem stetisse*). Hæc verba videntur in edictis fuisse translatitia; vide not. et scripta ad *l. ult. C. de pign. act.*
L. 17. *aut exceptione*). Vide scripta ad *l.* 75. §. *ult. inf. de verb. obl.* et præcipue ad *l.* 84. *illo tit. et ad eundem tit. C.*
Usque ad tempus judicii). Id est, Ad litis contestationem.
L. 18. §. *Ere aut*). *Utrum pœnam contineat*).

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1 *cap.* 72

Prætor videbatur proposuisse actionem pœnalem in eum, qui ad condictum non venisset his verbis *SI APPAREAT EUM, QUI CONSTITUIT, NEQUE SOLVISSE, etc.* Sed verius est, rei persecutionem venire: Et ideo datur hæredibus, et in hæredes, quod non fieret, si esset pœnalis, vide scripta ad *eund. tit. C.*

§. *ultim. Solutione potius*). Facta ab eo, qui constituit.

Liberationem). Reo.

L. 19 *Id quod sub conditione debetur*). Vide scripta ad *eund. tit. C.*

L. 21. *Si sine die constituat*) Vide scripta ad *eundem tit. C.*

Non minus decem dierum.) At in stipulatione nullum temporis laxamentum jure ipso datur, vide scripta ad *l.* 41. *inf. de verb. oblig.* et ad *tit. C. de pec. const.* vide etiam cap. 7. de præscr.

L. 22. *Decernendam esse actionem*). In factum utilem.

L. 23. *Ut pretium*). Vide scripta ad *l.* 91. §. *ult. inf. de verb. obl*

L. 25. §. 1. *jurejurando*). Hujus §. sententia est, non constitui, nisi quod debetur. At ex jurejurando debetur. Ex jurejurando in judicio debito, et præstito est actio propria. Ergo de quo est actio jurisjurandi recte constituitur. Hæc tamen actio de constituto non novet. *l. Item illo.* §. 1. *eodem.* vide scripta ad *l.* 8. *C. de rebus credit. et jurejur.*

L. 26. *Ex arca tua mutuo*). Vide scripta ad *l.* 131. *inf. de verb. oblig.* et notata ad *l. Recta. supra, de reb. cred. si cert. petat.*

Commodati, vel contra. TIT. VI.

Commodatum est, si quis rem suam alteri gratuito utendam dederit, certo fine modove eandem accepturus. Vide scripta ad *eund. tit. C.* Sic Theodorus lib. 5. Commodatum est, quod juris nostri est, et ad alios temporaliter translatum est.

L. 1. §. *Inter. Julianus*). *amplius*). Rectius Flor. *Vivianus*. Refertur autem hæc sententia Viviani in *l. Si gratuitam. in princ. de præscript. verb.*

L. 3. *Si locupletior*). Hoc solo casu pupillus naturaliter obligatur, vide notata ad *l. Quod pupillus. sup. de condict. indeb.* et scripta ad *l.* 1. *C. de inutil. stipul.* et ad *l. Si pupillus.* 127. *inf. de verb. oblig.*

In hac actione. Rei judicandæ tempus). Vide scripta ad *l.* 59. *inf. de verb. oblig.* Vide notata ad *l. ult. sup. de condic. tritic.*

L. 5. §. *Nunc videndum*). De hoc § vide scripta ad *eund. tit. C.*

§. *Custodiam*). Vide scripta ad *eund. tit.*

§. *Idemque ait*) *Chirographarium debitorem*. Recte Flor. Chirographum cavere. Sic dicitur recte, cautionem cavere, l. 6. *inf. rem. rat. hab.* Vide scripta ad *l. ult. C. si cert. pet.*

L. 17. §. 1. *Sine principali*). Id est, sine directa. Sic directo et principaliter pro eodem, *l. ult. de leg.* 3. §. *ult. Instit. quod cum eo.* Sic nomine principali, id est, directo, *l.* 8. *C. Th. de his, qui super rel. contrah.*

§. *Sicut autem voluntatis*). Vide scripta ad initium ejusdem *tit. C.*

L. 18. *Fugas servorum*). Sic in *l. Contractus. inf. de reg. jur.* vide notata ad eam l. et scripta ad *l. Cum servus. inf. de leg.* 1.

§. *ult. Jure compensationis*). Vide scripta ad *C. eod. titul.*

De pignoratitia actione, vel contra. TIT. VII.

Vel contra). Id est, de contrario pignoratitia, et in genere, de contrariis actionibus, vide fuse scripta ad *l.* 5. *C. eod. tit.*

L. 1. *Non solum traditione*). Quod dicitur pignus depositum, *l. Servus cujusdam. sup. de condict. indeb.* Paulus 2. Senteat. tit. 4. et 5. et libr. 5. tit. 26. Pignus autem, quod pactione constituitur, non deponitur, et dicitur hypotheca. De quo nihil hic, sed tantum de illo priore: vide scripta ad eundem tit. C. et *d. l.* 22. *inf. de verb. oblig.*

In fin. Pign. contr. act. Vide scripta ad *l.* 5. *C. eod.*

L. 6. *In fi. Prius idonea cautela*). Hæc verba Triboniani sunt, nostri ablativis absolutis non utuntur, nec verbo cautelæ, sed cautionem dicunt, aut cavitionem. Idem dicendum de *l. Si defunctus.* §. *ult. sup. de procur.* et *l. Si debitori. sup. de judic.* et *l. Si plures. inf. depos.*

L. 8. *Non tantum retentionem*). Vide scripta ad tit. 7. *C. eod. tit.*

§. *ult. veluti usuras*). Quoniam pignus, quod est obligatum in sortem, tacite censetur obligatum in usuras, ut ait Harmenopulus; nisi nominatim additum sit, ut in sortem duntaxat sit, vide scripta ad princ. *tit. C. de usur.*

L. 9. *Contrarium judicium*). Vide scripta ad *l.* 5. *C. eod. tit.*

§. *Proprie. Cum non transit possessio*). Legendum ut Fl. *cum non transit, nec possessio ad creditorem*, id est, cum nec proprietas transit, ut in fiducia, nec possessio, ut in pignore.

§. *Omnis pecunia*). Vide scripta ad init. *tit. C. eod.*

L. 11. §. *Si in sortem dumtaxat, vel in usuras*). Plane legendum: *Nec in usuras*. Primum, quoniam idem est tractatus, *l. Per retentionem. C. de usur.* et hujus §. Deinde, quia subjicit, *si tamen pignus, et in eas obligatum sit*: quasi diceret priore casu pignus tantum sumptum fuisse ob sortem: vide etiam scripta ad *l.* 4. *C. de usur.*

Si tamen pignus). Quod semper censetur, nisi addatur, *ut dumtaxat sit in sortem*).

§. *Plane in eam dumtaxat*). Vide scripta ad *l.* 3. *C. de locato.*

Frivola mea). Frivola vocat vilia inquilinorum vasa, ut et Sidonius Epist. 8.

§. *Per liberam, nec per procuratorem plerumque*). Tribonianus hic respiciens ad constitution. Justiniani in *l.* 2. *C. per quas person.* adjecit, *plerumque*: non semper, vide scripta ad *l.* 2.

L. 13. §. *ult. Ut in commodato*). In utroque judicio commodati, et pignoratitio venit quidem culpa, sed non eadem in utroque modo æstimatur. In commodato venit levissima culpa: in pignoratitio levis tantum, vide scripta ad *l.* 5. *C. eod.*

L. 14. *Ea igitur*). Idem est in *l.* 19. *de pignor.*

L. 16. §. 1. *Contrarium*). Vide scripta ad *l.* 5. *in fin. C. eod. tit.*

§. *ult. Etiam vectigale prædium*). Vide scripta ad *l.* 3. *C. de jure emphyt.*

L. 18. §. *ult. Nam et alienare*). Si id exigat peculii ratio, non donare, *l.* 2. *inf. quæ res pign.*

L. 20. *Voluntate domini*). Velle autem videtur, qui scit et patitur, *l.* 2. *C. si alien. res pign. data sit*, *l. Si sine. C. ad Vellejan.*

L. 22. §. *Si prædo*). Vide scripta ad init. *tit. Cod. eod.*

L. 24. *Impetr. cred. a Cæsare*). Missio hastæ solemnibus, quod solus princeps concedere potest; vide notata et scripta ad *l. Debitor. infra, ad Trebell.*

§. *ult. Obtulit præfecturæ*). Quod dominos facere solitos tradit Cajus lib. 1. *Instit. de jure person.* vide not. ad *l. pen. de condict. causa data. sup.* et scripta ad *l.* 14. *inf. de præscript. ver.*

L. 26. *Pignus constitui*). Prætorium.

L. 27. *Poneret*). Vide not. ad *l. Servum cujusdam. sup. de condict. indeb.* et scripta ad *rub. C. eod.*

Propria actio). Id est, actio præscriptis verbis. Sic etiam in *l. Rogasti. inf. de præscript. ver.* Nam creditori non tenetur ad exhibendum, quia eas species non accepit, nec commodati, quia illas non accepit gratuito. Restat itaque, ut sit actio præscriptis verbis, vide not. ad tit. *C. si res alie. pig. data sit*. Actio præscriptis verbis, ideo *propria* dicitur, quia datur ex novo, peculiari, et proprio quodam negotio, ex negotio contractus sejuncti a civilibus negotiis, *d. l. Rogasti.* §. *Præterea. Inst. de loc.* Vide scripta ad *rub. C. de præscript.*

L. 33. *Recuperandam ἀντίχρησιν*). De qua vide scripta ad *init. tit. C. eod.*

L. 35. §. *ult. Pignus manente*). Recte ait, *pignus*. Nam secus est in fiducia, in qua et proprietas transfertur, vide scripta ad init. *tit. C. eodem.*

L. 39. *Inter cæteros signavit*). Vide scripta et notata ad *l.* 92. *Si fundum per fideicommiss. inf. de leg.* 1.

L. 41. *Rem alienam*). Objicitur scriptum Modestini in l. *Si Titio. inf. de pig.* Sed plane fatendum in hac quæstione, Modestinum cum Paulo pugnare. Paulus autem multis annis antecessit Modestinum. Modestinus attigit seculum Gordiani, ut indicat *l.* 3. *ad exhibendum*. Dicendum itaque ætate Modestini receptam fuisse utilem hypothecariam in hac specie, quam Pauli ætate non obtinuerat.

L. 42. *Creditor*). Obstat *l. Eleganter.* §. *Si vendiderit. sup. sol. tit.* vide solut. in not. ad tit. *C. de distract. pign.*

Emptorem delegare). Id est, si velit debitori actionem mandari adversus emptorem.

AD LIBRUM XIV.

De exercitoria actione. TIT. I.

Actione exercitoria tenetur exercitor navis ex contractu magistri, quem navi præposuit; ut institoria ex contractu institoris tenetur is, qui eum tabernæ, vel officinæ præposuit: hæc nomen habet ab eo, cujus nomine quis tenetur. Illa ab exercitore, cum quo agitur. Sed utraque institoria, vel exercitoria dici potest. Nam et qui institorem præponit, exercitor est, quia tabernam aliudve negotium exercet, *d. l.* 13. §. *Si duo. l. ult. inf. de instit.* Et magister navis quasi institor est, quia instat navi locandæ, vel mercibus, aut vectoribus conducendis, *l.* 1. §. *Magistrum. inf. eod.* Et hæ actiones sæpe in his tit. comparantur inter sese, et in l. 4. *C. eod.* At hæ ambæ dantur in solidum, ambæ referuntur ad omnes actiones, *l.* 5. §. *Non tamen. l. Novissime. inf. de instit.* et *l. Si tamen.* §. *Hæc actio. inf. eod.* Præterea hæ actiones accessoriæ sunt: Nam principalis datur in magistrum, et institorem, *l.* 1. §. *Est autem. inf. eod.* Paulus 2. Sent. tit. de inst. Ideo tamen separantur, quia præcipua quædam in magistris navium inducta sunt. Unum est in *l.* 1. §. *Magistrum. inf. eod.* Alterum in *l.* 1. §. *Si is qui navem* et §. *Quamquam. eod. tit. l.* 3. §. *Si filiusfam. sup. naut. caup. stab.* Paulus 2. Senteat. Magistrum navis Græci vocant ναύκληρον. Exercitorem vocant Nauclerum, nautam, navicularium. Exercitor definitus in *l.* 1. §. *Exercitorem*; vide not. ad eam.

L. 1. §. 1. *Culpa et dolo carere*). Vide scripta ad *eundem tit. C.*

§. *Magistrum autem, in magistro quam instit.*) Vide not. ad *Rub. sup. eodem.*

§. *Exercitorem. Per aversionem*). Id est, universam navem. Græci lib. 53. Basilic. tit. 1. recte vertunt, ἐν ὁμάδι, id est, in universum. Sic in *l.* 4. §. *Si in aversione. inf. de peric. et comm. rei vend.* vide not ibi Accurs. male legit. *Adversionem*, cujus glos. totam dele.

§. *Si is qui navem*). Vide scripta ad *eundem tit. C.*

L. 4. §. *ult. Hæ actiones*). Id est, exercitoria. Sic in *l. Novissime. inf. de institor.* vide not. ad *d. l. Novissime*, et scripta ad *tit. C. eod.*

Ultra annum). A morte, aut venditione servi.

De lege Rhodia de jactu. TIT. II.

L. ult. §. 1. *Sine dolo, et culpa nautarum*). Idem in *l. Item quæritur.* §. 1. *inf. loc.* vide scripta ad *l. In navem. inf. locati.*

De institoria actione. TIT. III.

Vide scripta ad eundem tit. C. et not. ad *rubr. sup. de exercit.*

L. 5. §. Sed etiam eos, circitores). Hi sunt, qui alienas res circumferunt, et vendunt.

§. Non tamen. Sed et si pecuniam). Tam exercitoria, quam institoria referuntur ad omnes contractus, vide not. ad *rubricam, sup. de exercit.*

§. 1. Si is quem. Annulum arræ nomine). Quod fieri solebat plerumque in venditionibus *l. Ex empto. §. Is qui vinum. de act. empt.* item sponsionibus, *l. Si gratuitam. §. ult. inf. de præscriptionib. verbor.* et Genes. cap. 38. vide scripta ad *l. 16. Cod. de fide instrum.*

L. 13. §. Si dum. Exemplo exercitorum). Exercitoria, et institoria promiscue interdum dicitur pro eadem re, vide scripta ad initium *tit. C. eod.*

L. 15. Has actiones). Loquens de institoria dicit has actiones. Nam est institoria ex empto, mutuo, negotiis gestis, sic in *l. Si tamen. § Hæc act. sup. de exercit.*

In heredes, et heredibus). Vide notata ad *rub. sup. de exercit.*

L. 17. §. Si impubes). Opponitur *l. Ejus qui in provincia. inf. si cert. pet.* quæ traditur, actori servo post mortem domini recte non solvi, si sciatur de morte domini. Dicendum, quod et hic §. subindicat, separandum esse actorem ab institore. Institor est, qui mercem exercet, qui tabernæ præpositus est, ὁ ἐργαστηρίου προεστάμενος. Si quis ergo sciens mortem domini contrahat cum institutore, qui a taberna non recessit, æquum est, ut habeat actionem in hæredem domini propter utilitatem promiscui usus, id est, ob rationem commerciorum, quæ exigit, ut utiliter contrahamus cum illo, qui tabernæ præest. Longe alia est ratio ejus, qui id tantum agit, ut pecuniam fœnori collocet. Sic in *l. pen. C. de hæret. propter utilitatem necessarii usus*. Imperator ait, hæreticos recte testimonium perhibere in testamentis, et contractibus, id est, quia testimonii usus necessarius est, *l. 1. inf. de testib.* Sic et utilitas commerciorum recte exigit, ut contra rationem juris, quamvis sciamus dominum mortuum, recte institori solvatur.

§ ult. Condici posse). Directo, id est, posse cum eo, qui institorem præposuit agi principaliter. Sic in *l. Si institorem. sup. de rebus cred.* vide scripta ab *Cod. eod.*

De tributoria actione. TIT. IV.

L. 1. §. 1. Venalitiarios). De hoc verbo, vide scripta ad *tit. C. de nundin.*

L. 3. in fine, quatenus accept. ostendi). Id est, doceri, non ut Accurs. *Probare debet*. Quam gloss. dele integram.

L. 9. §. Si servo). Vide scripta ad tit. *C. an servus pro suo facto.*

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur. TIT. V.

Sunt edicti verba, ut constat ex *l. 1. inf. de pecul.* vide scripta ad *rub C. eod.*

L. 2. Ait prætor). Vide scripta ad *l. 2. C. eod.*

§ Sed et si citra emancipationem). Ut morte patris dignitate, sacerdotio vestali, aut flamine diali, Ulp. in Frag. tit. 10. vide notata ad *§ ult. l. 3.* Flor alias *l. 4. inf. ad SC. Macedon.*

L. 4. §. Interdum. Si patremfam. se mentitus). Id est, in SC. Macedoniano, et Vellejano, vide scripta ad *tit. C ad SC. Macedon.*

Actio in eum datur). Interdum causa cognita.

§. Sed an etiam). Ratio est, quia filius emancipatus propriam fam. habere incipit, quam domi constituit, prætor actiones creditorum ad id, quod facere potest, coercet, vide scripta ad *l. 2. C. quod cum eo.*

§. ult. si quis de). Vide scripta ad *l. 2. Cod. quod cum eo.*

Ad Senatusconsultum Macedonianum. TIT. VI.

L. 1. Ne quid amplius). Id est, hoc satis est dici, ut cognoscatur ejus malignitas.

Incertis nominibus). Cum crederet grandi et illicito fœnore tacito. His contraria sunt certa nomina. Cic. pro Quintio, et Horat. in Epistolis; vide scripta ad eumdem tit. C.

Actio petitioque). Lege, *petitioer*. Actio, id est, certi condictio ex mutuo. Petitiove, id est, vindicatio exstantis pecuniæ, *l. Sed et si. §. Hoc SC. inf. eod.* Sic etiam accipiuntur hæc verba in SC. Vellejano, et stipulatione Aquiliana.

L. 3. Non sanis simplic.). Vide scripta ad *l. 5. Cod. de condict. indeb. et eodem tit. C.*

Qui vectigalia). Nam filiifam non admittuntur ad conductionem vectigalium.

L. 4. Flor. 3. In creditum abiit). De hoc verbo vide scripta et not. ad *l. In navem. inf. loc.*

§. ult. Morte patris). Nam nec is, qui sacerdotio vestali, aut flaminio diali sui juris fit, *l. 1. supra, quod cum eo, l. 1. §. Sed et si alio. inf. quand. de pecul.* Gellius lib. 1. cap. 12. et hoc est, quod sequitur, *et alias sui juris*. Ulp. in Fragm. tit. 10. vide scripta ad eum locum. Adde ad eum, qui dignitate sui juris fit, Nov. 81. Denique addatur et ea, quæ in manum flaminis convenit. Tacitus libro 4.

L. 9. Fl. 7. §. Non solum. in fine, esse potestate se, verius dicendum) Legendum, *severius dicendum*. conjunctis duabus dictionibus, nam in hoc tractatu severiores sententias amplectimur, *l. Si paterfamil. § Hoc senatuscons. inf. eod.* vide scripta ad eundem *tit. C.*

L. 11. Flor. 9. usque ad pignoris quantit.). Ut si certum acceperit, et pignus dederit dignum 50. in illa tenetur sine exceptione, in alia non. Quod admissum est severius: non alias sortis ratio dirigitur ad pignoris pretium, *l. Si promit. C. si cert. pet.* vide scripta *C. eod.*

§. Primo; profectam protinus). Vide cap. 1. præscriptionibus.

§. Hoc SC. nam et si quoque). Vide scripta ad eundem tit. C.

L. Tamen si non opposita). Hoc fit ex sententia Senatusconsulti: alioqui post sententiam non opponitur peremptoria, vide scripta ad *l. 19. C. de probat.* et ad tit. *C. eodem.*

Exemplo mulieris interced.). Nam et exceptio SC. Vellejani opponitur actioni judicati.

L. Filium habeo). Vide scripta ad eundem *tit. C.*

L. 18. Flor. 16. continuo). Id est, momento; vide cap. 1. de præscript.

L. pen. nisi qui scierit). Id est, in Senatusconsulto Vellejano, vide scripta ad tit. *C. Senatusconsulto Vellejan.*

AD LIBRUM XV.

De peculio TIT. I.

Græci sic recte definiunt: peculium est naturalis substantiæ concessa filiofam. vel servo, voluntate patris, aut domini, deductis debitis naturalibus patris, aut domini, vide scripta ad *l. 5. C. quod cum eo, qui in al. pot.*

L. 1. §. Verba autem, quod cum eo). Sic conceptus est tit. *C. quod cum eo, qui in aliena potestate est negotium:* vide scripta ad eum tit *C. §. pen. si cum impubere*, vide scripta ad *l. 5. C. quod cum eo.*

L. 3. § Julianus quoque). Vide de toto hoc loco scripta *C. an servus pro suo facto.*

§ Si servus. Ex compromisso servi). Vide scripta ad *tit. C.*

Condemnetur). Vide scripta ad *l 4.* et *7. C. de reb. cred. et jurejur.*

§ Sed si filius obligari patrem). Hanc sententiam probarunt Javolenus, et Jul. qui et Sabiniani fuerunt, in *l 19.* et *20. inf. de fidejuss.* et Celsus qui fuit ex diversa secta in *§. Si filiusfam. hoc l. sup.* Hanc et Nerva filius Proculianus probavit. Vulgo tamen Proculiani ex nec iam causis concedunt servum obligari naturaliter, et ideo tam patri, quam domino censebant dandam actionem de peculio, *l. Quidam sup de jurejur.* vide fuse scripta ad tit. *C. an servus pro suo facto.*

§. Ex furtiva causa). Vide scripta ad *l. C. quod cum eo.*

§. ult. Pater obstrictus est). Non pupilli, vide scripta ad *l. 1. Quod cum eo.*

L. 5. Duntaxat de peculio). Vide scripta ad tit. *C an servus pro suo facto.*

L. 10. Fl. 0. §. Sed et creditor, nullo momento) Opponitur. *l. Papinianus. 18. sup de servit.* et *l. Si servus Titii. §. ult.* et *l Leg. inf. de leg. 1.* vide solut. in not. ad *l. Papin.* et scripta ad *l. 58. §. 1. Si legatum. inf. de leg. 1.*

§ Sive autem, deducet dominus). Quia naturaliter tantum dominus servo obligatur, vide scripta ad tit. C. *an servus ex suo facto post manumiss.*

l. Et ancillarum nomine, et filiarumfam). In *l. ult. §. 1. inf. de verb. oblig.* quod dictum est de pupillo filiofam. trahitur ad filiamfam.

§. Si servus. intra annum). Vide cap. 20. de præscript. ubi agitur de annalibus actionibus.

L. Quæsitum. Nihilominus teneri). Vide scripta ad *rub. C. quod cum eo.*

l. Si creditor. §. ult. Dari itaque). Ergo videtur ex re mea dominus servi fructuarii mihi teneri de peculio, quod pugnat cum *l. 118 inf. de verb. oblig.* Respondeo: me quidem credere meam pecuniam servo fructuario, atque adeo contrahere cum eo ex re mea, sed ea pecunia desinit esse mea, et statim acquiritur domino, cujus nomine acquiritur. Ideoque dominus mihi tenetur pro rata peculii, quod habet. At ex re mea, et ex eo, quod servus gessit in re mea, non nomine domini, unde nihil ad domini emolumentum pervenit, dominus non tenetur, vide scripta ad *d. l. 118.*

L. Eo tempore. Non fraudationis causa latitat). Sic *l. Fulcinius, quibus ex caus. in possess. l. 5. de bonis auctor. judic. possid.* Cic. pro Quint. Sic scribendum in *l. 3. sup. de judic. fraudationis*, ubi vulgo male legitur *frustrandæ actionis*.

§. Etiam. Quia naturalis obligatio). Vide scripta ad tit. *C. an servus pro suo facto.*

Quando de peculio actio annalis est. TIT. II.

De annalibus actionibus, vide cap. 20. tract. de præscript.

L. 1. §. Sed et si alio modo). Ut sacerdotio vestali, aut flaminio diali. Ulp. in Frag. tit. 10. vide not. ad *§. ult. l. 3. sup. ad SC. Maced.*

§. Item heres). Vide notata ad *l. Si servo. inf. d. pecul. leg.* et scripta ad titul. Cod *an servus pro suo facto.*

l. 3. Flor. 2. si ex causa redhibitionis). Nam cum principalis actio brevior est, de peculio non est annalis, vide scripta ad tit. 7. *C. quod cum eo.*

De re in rem verso. TIT. III.

L. 1. In solidum tamen tenentur). Vide scripta ad *l. 3. C. quod cum eo.*

Ademit sine dolo malo). Vide scripta ad *l. 5. Cod. eodem.*

l. 2. Qui nummos). Vide scripta ad l. 3. Cod. eod.

l. 5. §. Quod servus si vero nihil). Vide scripta ad d. l. 3.

§. ult. Rem domini gerens locupletior). Vide scripta ad d. l.

L. 10. Si pro patre filius). Vide scripta ad d. l. 3.

l. 19. In rem patris versum videri). Vide scripta ad d. l. 3.

l. 20. de in rem versa: utilem actionem). Vide scripta ad tit. C. ad SC. Macedon.

Quod jussu TIT. IV.

Differentias inter jussum, et mandatum, vide in scriptis ad l. 3. C. quod cum eo.

l. 1. §. 1. Sive testato quis). Vide scripta ad d. l. 3.

§. Sed et si servi chirographo). Opponitur l. Si permittente C. ad Senatusconsult. Macedon. Placet postreme Accursii solutio in ea l. vide scripta ad l. 6. C. quod cum eo.

L. ult. si dominus). Vide scripta ad l. 13. C. si cert. pet. et ad l. 3. et 6. C. quod cum eo.

AD LIBRUM XVI.

Ad S. C. Vellejanum. TIT. I.

De hoc tit. vide scripta et not. ad initium C. eodem tit.

L. 2. pro viris suis). Non, pro extraneis ante hoc Senatusc. vide cap. 21. de præscript.

Quod ad fidejussiones, et mutui dationes). Hunc locum intelligit Imperator in l. 19. C. eod. dum ait, Edicto perpetuo declarari. Hic autem Datio, passive accipitur, ut recte Accurs. vide scripta ad princ. tit. C. eod. Hic tamen modus post fuit ab imperatoribus expressus evidentius. Mutui ergo dationes in hoc SC. sic accipit, cum alii datura, vel ab eo, qui alii daturus erat, mutuum accipit.

§. 1. In fine. Infirmitas). Theop. recte succurri ait ζημιουμέναις οὐ μὴν κερδαινούσαις. Hermopolites vero ait, ταῖς γὰρ ἀπατωμέναις γυναιξὶ βοηθεῖ τὸ δόγμα, οὐ ταῖς πανούργοις.

L. 4. Sed si ego). Vide scripta ad eundem tit. C. circa fin.

L. 6. Plane in ,uit). Vide not. et scripta ad l. 1. C. eod.

L. 7. Quamquam). Non potest mandati alieni ignorantiam obtendere, qui ex mandato agit. Vulgo male accipiunt hanc l. de ignorantia facti proprii, ut constat ex ejus legis specie, vide scripta ad l. 3. de juris et fact. ignor.

Adversus mulierem). Cujus mandato fidejussor.

Facti non poterat). Id est, non potest prætendere se ignorasse, mulierem mandasse ut fidejuberet, cum aget ex mandato mulieris.

L. 8. § 1. Si mulier). Opponitur l. 6. §. 1. Cod eod. Recte ibi solvit Bulg. si pro tutore eidem tutori mater se obligaverit, non est intercessio: si pro pupillo, est intercessio; vide fusius scripta ad d. l. 6.

§. Interdum). Vide scripta ad l. 2. C. de condict. indeb. et ad tit. C. de usur. pec.

§. Si convenerit. Actio utilis necessaria). Vide scripta ad eundem tit. C. circa princ. Utilis dicitur, quia restitutoria, vide scripta ad l. 49. infr. de verb. oblig. Et §. seq., dicitur restitutoria.

§. Marcellus Restitutoriam act.). Quæ sup. §. prox. dicitur utilis, quia vetus actio, quæ fuit novatione extincta, restituitur in veterem debitorem. Et ideo vocatur etiam utilis sup. §. prox. l. Si mulier. 14. et l. preced. in fi. inf. eod. l. 8. C. eodem. vide scripta ad eund. tit. C. circa princ. Dicitur, et rescissoria, l. 16. C. eod. l. ult. §. ult. inf. eod.

§. Si cum essem). Vide scripta ad eund. tit. C. circa princ.

Datur in te actio). Non utilis.

L. 11. Tanquam in usus suos). Vide scripta ad eund. tit. C.

L. 13. §. 1. Quasi Serviana, quæ et hypoth.). Sic in §. Item Servianа. Inst. de act.

§. ult. Danda est restitutoria). Vide not. ad §. Marcellus. l. 8. sup.

l. 14. Si mulier contra SC. uxor). Vide not. §. Marcellus.

l. 17. Nec id contrarium). Opponitur l. 13. C. eod. vide not. et scripta ad eam.

§. Si mulier). Obstat l. 11. C. eod. quæ ait, mulierem pignus remittere viro, nec eam remissionem SC. contineri. At in hoc §. consensus hic mulieris videtur esse remissio pignoris. Est tamen locus SC. Ergo remissio pignoris est intercessio. Sed tenetur quidem pignus ex una causa, non tamen remittitur ex altera causa. Consensus ille non est remissio pignoris ex altera causa, sed est intercessio mera quia rem sibi adhuc ex altera causa obligatam mulier obligare consensit; vide scripta ad d. l. 11.

Sibi rem). Viri. Pecunia credita). A viro.

Ei deberi). Mulieri a viro.

§. ult. Ejusdem pecuniæ rei). Obstat l. 1. C. de duob. reis, l. 2. eod. cum similibus, quibus dicitur creditorem, a quo volet, solidum petere posse. Sed movere nos ea lex non debet nam nostra hæc non fidejubendi, sed intercedendi vocabulo utitur: quod in Senatusconsulto etiam ea complectitur, quæ quandam similitudinem habent cum intercessionibus. Quare nihil obstat quod traditur in d. l. 2. agere nos posse in solidum contra fidejussorem relicto reo.

Pro parte socii videri intercessisse). Hic talis species ex facto incidit: vir et mulier socii sunt bonorum in matrimonio quæsitorum, nisi aliud convenerit moribus Galliæ. Cumque inter duos conjuges convenisset, ne socii essent, et id creditor nesciret, utrique credidit, et fecit duos reos debendi, putans eos esse socios, cum illi celarent conventionem, an aget creditor cum muliere in solidum? Sic sane. Et si opponatur exceptio SC. Vellejani, replicabitur de dolo, l. 9. C. eod. vide scripta ad l. 1. C. eod. tit.

l. 19. cum de adeunda hæreditate). Vide scripta ad l. 6. C. eodem.

Alter impubes, alter legitimus). Falluntur qui putant fratrem fratri semper esse fiduciarium tutorem, ut hoc loco Accur. cujus gloss. (Legitimus, id est, fiduciarios) dele. De ea re sic statuendum: liberi sui, liberis item suis, id est, qui sunt in patris potestate, mortuo patre sunt tutores legitimi, agnationis jure, ut hic. et l. Tutor. inf. de legit. tutor. et l. 2. C. de excep. seu præscript. Vide not. ad d. l. 3. Liberi sui, vel emancipati fratribus impuberibus emancipatis sunt fiduciarii tutores.

§. ult. Tu mihi in creditum ires). Duæ sunt hujus verbi significationes, de quibus vide not. et scripta ad l. In earem Soufeii. inf. loc.

L. 24. a creditore delegata). Vide scripta ad l. 2. C. eod. tit.

l. 25. Si domina servo). Vide scripta ad l. 3. Cod. quod cum eo. Qui jubet, tenetur quod jussu: qui fidejubet, ex stipulatu.

l. 27. si litigiosum prædium). Litigiosa res non recte emitur; vide hac de re scripta ad tit. C. de commun. rer. alienat.

L. 28. §. 1. obligavit Sempronio). Ea consentiente. Et sic videtur intercessione pro merito.

Si Numerius sciret). Videtur enim etiam hoc modo intercessisse, quia statim pecuniam accepit, prioris intercessionis causa, et solvit statim. Sed opponitur l. 13. C. eod. vide lib. not. et scripta.

L. 20. in princ. debitores). Vide scripta ad eundem tit. C. circa princ. ad l. 8. Ex remissione mulieris non tollitur naturalis obligatio, et remanet pignus. Personalis tantum restituitur.

Actionem). Novam.

l. 30. Si de vendendi). Vide scripta ad princ. ejusdem tit. C.

In gloss. Actio intercedit. Nisi per Vellejanum). Dic, Vellejanam exceptionem.

L. 32. §. Item si mulier, ut emptor acceptam pecuniam). Ut pro pretio virum liberaret.

Ac si ea). Flor. AUT si etc. Aut hoc loco, et in cæteris exceptionum formulis semper significat haud, vel non, vide not. ad l. 1. §. Labeo. inf. de flumin. et ad principium tit. C. de except. seu præscript.

Contra Senatusconsultum). SC. Vellejanum inducitur, et exceptionis, et replicationis jure, et actionis modo, ut eum mulier condicit, quam solvit ex sua intercessione.

Creditor emerit, nec interposuerit). Opponitur l. 4. in fin. C. eodem. Sed in hac specie mulier, nec rem in solutum dedit, nec tradidit, sed vendita obligatione contraxit intercessionae jure, ut creditor alii debitam pecuniam pro pretio acceptam faceret, quod est intercessionis vice, vide scripta ad eundem tit. C. circa medium.

§. ult. Sed rescissa intercessione). Inde dicitur restitutorie, et utilis, vide not. ad l. 8. §. Marcellus. sup. eod.

De compensationibus. TIT. II.

Græci compensationem vocant συμψηφισμόν et, ἀντέλλαγον, Theoph. §. 1. de soci et. et §. In bonæ fidei. de action. Fit autem compensatio ex causa pari aut dispari. At non fit nisi ex specie pari, Paulus 2 Sent. tit. 5. Et ea sola compensantur, quæ pondere, numero, et mensura constant. Corpus cum corpore non compensatur, nisi corporibus in æstimationem deductis. Compensatio fit ipso jure, vide scripta C. eod. tit. ad princip. Moribus Gallim compensatio non fit nisi ex rescripto Principis.

l. 1. Inter se). Dele gloss. (scilicet contrahentes) et pro ea dic, et significat eum æris, et alieni computationem, cum quis quod alteri debet, confert cum eo quod sibi debetur.

l. 4. Fidejussorem ex omni contractu). Vide scripta ad l. 9. inf. eod. tit.

l. 7. Flor. 6) Ubi proponitur l. Quod in diem, cum in ellie libris eam sequatur.

Etiam quod natura). Opponitur l. 2. C. eod. vide notat. et scripta ad eam. Rursum et opponitur l. 14. infr. eod.

l. 9. In fin. Unus contractus est). Nempe societatis, de qua Paulus tractavit lib. 32. ad edict. De eodem contractu est principium l. Hic autem contracta societate cum filio, quia obligatio patri acquiritur, pater socius esse videtur. Itaque si ex eo contractu patri aliquid debeatur, et agatur cum filio, id filius compensabit, quia unus est contractus vide scripta ad l. 9. C. eod. tit.

Dele glossam (aut ea tot). Totam.

l. 10. Compensare potest). Vide scripta ad princ. C. eod. tit.

§. Quoties ex maleficio). Compensatio quædam locum habet, verum non fit ipso jure, ut male Accursius ad l. 4. C. eod. ex hoc §. tradit, vide scripta ibid.

§. ult. Quæ instar actionum). Vide not. ad l. 1. §. 1. de prætoriis stipul. et scripta ad l. 5. inf. de ver. oblig.

l. 11. A divo Severo). Intelligit Alexandrum Severum, cujus constitutio extat in l. Si constat. et l. Etiam. C. de compensat. Sic pro eodem accipiendum in l. Verum. §. 1. sup. de minor. l. 1. C. de noxal. a. t. vide scripta ad tit. C. de compens. et notata ad l. Posteaquam. inf. hoc. tit.

l. 14. Per exceptionem perim). Quæ tamen extinguat naturalem obligationem, qualia sunt pacti, SC. Vellejani, doli, jurisjurandi, non numeratæ pecuniæ exceptiones. De his est hæc l. Et ideo aut perimi possunt. Aliæ naturalem obligationem non tollunt, ut rei judi-

catæ, si vere debitor absolvatur. Hæc non tollit naturalem obligationem. Item exceptio inopiæ, impetrati loiqui juris, et SC. Macedoniani, quæ his exceptionibus eliduntur. Ea si solvero, non condicam: ergo nec tibi ea si solvi compensare possunt mihi, si condum solvi, compensari possunt, quia natura debeo. Et hoc ait *l. Etiam. sup. eod.* Licet a me peti non possunt, manente naturali obligatione. At quæcumque soluta repeti non possunt, compensari, non possunt, quia debebantur aliquo jure. Solutio autem debiti reddendi ejus obligationem naturalem non potest parere, vide scripta ad *l. 2. l. eod. tit.*

L. 16. §. ult. Adjudicabit executionem datum). Olim fuit duorum mensium tempus, ex l. 12. tab. fuit onius, hodie ex constit. Justin. est 4. mensium, vide etiam scripta ad *l. ult. C. eod.*

Compensatio admittetur). Idem etiam decrevit Senatus, et ait Fe pin. si ei, qui pure debet, creditor dederit tempus ad solvendum.

Diem obligationis non venisse). Quo casu non potest opponi compensatio.

Humanitatis gratia tempus indulgeri). Adjicit Harmenop. πρὸς παραλῶιν, id est, ut respiret paulum: vide scripta ad *l. 39. § Fructus. inf. de legat.* I. et ad *l. 118. de ver. oblig.*

L. 18. In princ. et §. 1). Vide scripta ad *l. 9. C. eodem.*

L. 21. Postquam placuit). Id est, postquam finita est vetus controversia. Olim in strictis judiciis non admittebatur compensatio. In bonæ fidei admittebatur ipso jure. Deinde cœpit per exceptionem dari in strictis judiciis compensatio ex constit. Marci, *§. In bonæ fidei de action.* Tandem post illam Marci constitutionem convenit inter omnes Jurisconsultos, ubique ipso jure compensationem fieri, Et hoc ait lex 21. in princip. quod et confirmavit constitutio Severi, de qua *l. Cum alter. sup. eod.* et *l. 4.* et *5. C. eod.* Denique id apertissime confirmavit Justinianus in *l. ult. C. eod.* in qua nihil novi constituit. vide scripta ad *princip. tit. I. eodem.*

L. 22. Si debeas). De hac lege vide scripta ad *l. ult. C. eod.*

L. 23. Id quod) Vide scripta ad *l. 9. C. eod. tit.*

L. ult. ubi a fisco. Vide scripta ad *l. 1. C. eod.*

In glos. 2. Inter omnes). Dele (*contrahentes*) et dic prudentes.

Depositi vel contra. TIT. III.

Quid differat hæc actio ab actione de recepto, de qua tit. naut. caup. stab. vide not. ad *l. 3. § Ex hoc. illo tit.* et scripta ad initium tit. *C. eod.* Item ad *l. 7. C. de pignorat. act.*

L. 1. Custodiendum alicui datum est). Sine mercede.

Prepositio de augei). Ithia Festus ait dici, Dedere, deperire, dem are, vide scripta ad *eundem tit. C.*

§. Hæc autem. Exigente necessitate deponat). Vide scripta ad *l. 10. C. depos.*

§. Quæ depositis) Hic. § et l. 5. *sup. de instr. leg.* opponi solent *l. 36. pen. inf. de leg.* 1 Dicendum hic et in *d. l. 5.* non agi de personis, sed de rebus. Et hic servo deposito vestis accedit occasionis jure, et equo deposito capistrum. Ergo illa vestis, aut capistrum per se non censentur depositi jure, sed quia accessio est. Idem dicendum in l. F. instrumentum fundo accedere, et deberi, quia accessio est. At homo homini numquam accedit. Ergo cum dico, Titio et Cajo, pares eos facio: vide scripta ad *d. l. 36.*

§. Si te rogavero). Vide scripta ad *initium tit. C. eod.*

§. Quod si rem. Custodiæ legem). Quam accepit ex pacto *l. Lucius. inf. eod.*

§. Si apud servum). De hoc §. vide scripta ad tit. *C. an servus pro suo facto*, et ad tit. *C. ex delic. defun. in quant. hæred. conv.*

Dolo etiam). Hoc ideo, quia actio de dolo est noxalis, *l. Si quis affirmatat. § pen sup. de dolo.*

In glos. Tenetur depositi, quia ibi non excusat). Adde; recte.

§. Si cista. Res ostensæ sunt, et sic depositæ). Sic recte Flor. Nam cistæ sunt vasa, quæ condendæ vestis gratia parantur; Pollux lib. 7. tit. 10. vide scripta ad *princ. tit C. eodem.*

§ Penult. Post mortem tuam). Idem est in precario, vide scripta ad *l. 2. circa finem, C. de jure emphyteut.*

Et ego et heres meus), Vide scripta ad *l. 3. C. de oblig. et act.*

L. 5. Contrarium judicium depositi). Vide scripta ad *l. 5. C. de pignorat. act.*

§ In sequestrem depositi actio). Quæ actio dicitur sequestraria in *l. Si in Asia. §. Cum sequestro. inf.* vide scripta ad tit. *C. de prohib. sequestr. pecun.*

L. 7. §. ult. Simul admittendos). Vide scripta ad tit. *C. de commod.*

L. 12. §. Cum sequestro). Vide scripta ad tit. *C. de prohib. sequest. pecun*

L. 13. §. Competit etiam condictio), Vide scripta ad tit. *C. de condict. ex l.* et ad initium tit. *C. eodem*, et not. ad *l. 1. supra eodem.*

L. 14. Cautela idonea reddenda). Hæc verba Triboniani sunt. Nam nostri ablativis absolutis numquam utuntur, ut nec cautelæ verbo, sed cautionem dicunt, aut cavitionem. Similia Tribon. facinora admisit in *l. Si defunctus. §. ult. sup. de procurat.* et *l. Quamvis. §. 1. sup. de pignorat.* et *l. Si debitori. sup. de judic.*

§. 1. Sive autem). Vide scripta ad *initium tit. C. eodem.*

Ante rem judicatam). Recte, Ante: nam post rem judicatam inter tempora judicati mora quiescit, vide scripta ad *l. 23. de verborum obligation.*

In glos. Interitura esset). Dele primum hæc verba (*nam idem si non erat interitura, secundum J. C.*) Et ibi (*Sed M. nunc distinct. semper etiam post moram admittebat.*) Adde, recte. Adde insuper hæc eandem hanc distinct. adhibendam esse quoque in actione ex testamento, docet *l. Cum, r. r. §. ult. de legat.* I. Item in actione ex stipulatu in rei vindicatione, *l. Si verberatum. §. ult. sup. de rei vindicat.* Item cum agimus non tantum de mora debitoris, sed et de mora creditoris, *l. Si quis qui Stichum de jure dot. inf.* Hæc distinctio non servatur in eo, qui vi, aut metu rem extorsit. Nam post moram, id est, post judicatum, is tenetur, sive moriturus erat, sive non. Item et ante moram si alias vi, aut metu illato non erat moriturus, vide scripta ad *l. 21. inf. de verb. obligat.*

Ad hæc dele in d. glossa) *Supra, quod met. caus. l. Si cum. §. Quod si homo.*

L. 15. Qui rem suam). Vide scripta ad *l. 11. C. eod.*

L. 19. Marcellus). Qui scilicet notas ad Julianum scripsit. Hac in re Juliani auctoritate nostri semper utuntur, *l. Si longius. §. 1. sup. de judic. l. 8. inf. de oblig. et action.*

L. 24. Egreditur ea res depositi notissimos terminos). Et mutuum censetur, nec tunc usuræ veniunt; vide scripta ad *l. In navem. inf. loc.*

L. 27. Pamphilo servo alieno). Est hic vestigium SC. Claudiani.

Nulla denuntiatione), Ut abstineret consuetudine servi ex SC. Claud. et sic filio ex eo nondum servo facto.

L. 29 Et furti actio). Quæ actio cum depositi actione concurrit, vide scripta ad *initium tit. C. eod.* et not. ad *l. 1. ibidem.*

L. 31. Bona fides). Idem dicitur in *l. 4. C. de obl. et act.* Utramque accipe de contractibus bonæ fidei.

§. ult. Indebiti dati condictio), Vide scripta ad *l. 11. C. eodem.*

L. 32 Quod Nerva). Hæc l. proprie pertinet ad edictum de magistratibus conveniendis, estque conjungenda cum *l. 11. inf. de probat.* et *l. In magistratus. inf. de mag str. conveniendis*, quæ sunt ex eodem libro. Nam cum esset adhibita hæc distinctio in dicta *l. In magistratus*, ut si dolo fecissent, quominus idonee pupillo caveretur, singuli tenerentur in solidum: si culpa, pro virili tantum: quæsitum fuit, an si id admiserint lata culpa, singuli in solidum teneantur? Et ait teneri: nam et in deposito venit lata culpa. Itaque et in hoc negotio veniet. Sed Celsus occasione data ad tit. *de magistr. conven.* de eo tractavit, vide scripta ad *l. 11. inf. de probat.*

Latiore culpa). Latiorem, seu latam culpam præstat, qui et dolum, vide scripta ad tit. *C. commod.*

Ad suum modum curam). Vide scripta ad tit. *C. pro soc.*

Minorem sis, quam suis). Lata culpa non est, si rem communem non servet ut suam, sed levis. Quæ in depositario est lata culpa, in socio est levis, quæ in illo levis, in socio est levissima.

AD LIBRUM XVII.

Mandati, vel contra. TIT. I.

Vide scripta ad tit. *C. mand.* Differentias autem inter jussum, et mandatum, vide in scriptis ad *l. 3. C. quod cum eo, qui in alie.*

L. 6. Si remunerandi). Opponitur *l. 7. inf. eod.* Sed hæc l. sic accipienda est, ut si intervenerit salarium, nihilominus mandatum contrahatur, non ut fit actio mandati; vide scripta ad *l. 1. C. eodem tit.*

§. ult. Majores fructus). Quid vocat majores fructus? Sciendum est jus ita fuisse, ut possessor rei alienæ condemnatus ex litis contestatione duplos fructus præstaret, quibus præstandis fidejussores quoque tenebantur. Paulus 5 Sentent. *tit. de stipul. l. 1. C. Th. de fruct. et litium expensis.* Ambrosius epist. 21. Quod fuit ex 12. tab. Nam sic l. habet apud Festum: *si vindiciam falsam tulit, rei, sive litis arbitros tres dato, eorum arbitrio fructus duplione damnum decidito.* Atque ita fidejussor jussus est præstare majores fructus, id est, duplos, vide script. ad tit. *C. de cond. indeb.* et ad *l. 23. inf. de verbor. oblig.*

Ut id tali rerum). Vide scripta ad *l. 11. inf. de præscript. verb.*

L. 7. Salarium). Hic Græci salarium interpretantur obsonium. D. Gregorius Naz. in 2. orat. contra Jul. eo verbo significari ait omne salarium, stipendium, omnia annonaria commoda, vide scripta ad *l. 1. C. eodem.*

Extra ordinem). Id est, apud præsidem, ut ait *l. 1. C. eod.* Ordo hic est, ut præses ipse non cognoscat, sed ut actionem det, judicem det. Sed opponitur *l. 6. sup. eod.* vide solut. in not. ad eam, et scriptis hic.

Eventum litium). Ut si pactus sit, ut si vicerit, partem litis ferat.

L. 10. §. Sed et si pecuniam. Quæ legitimo modo). Hæc verba Tribonianus adjecit ex *l. Eos. C. de usur.* Nam in bonæ fidei judiciis usuræ legibus definitæ non erant ante Justinianum; vide not. ad *l. 1. inf. de usur.* et scripta ad rub. *de nautico fœnore.*

§. Si quis Titio. Si in stipulationem). Vide scripta ad *tit. C. si cert. pet.*

§. Idem Labeo, nisi salarium). Mandatarius mercenarius esse non potest, salarius esse potest, ut hic, et *l. 1. C. eod. tit.*

L. 12. §. Si mihi mandaveris. Verum usuras quoque). Vide scripta ad *l. 1. C. eod.*

§. Cum quidam talem). Vide scripta ad *l. 3. C. quod cum eo.*

§. ult. Idem Marcellus). Opponitur *l. ult. inf. de solut.* Vide scripta ad *l. 3. C. hoc tit.*

L. 22. §. ult. Sicut autem). Vide scripta ad *l. 3. C. eodem.*

L. 26. Etiam more mandatoris). Vide scripta ad *d. l. 3.*

§. Absente. Quia bonum tamen). Excipe mulierem, quæ solvendo non est, *l. 21. C. ad SC. Vellejan.* vide scripta ad eum.

L. 27. §. Morte quoque). Excipe casum notatum in *l. 15. eod.* cui ad-

de, si mandator id contulerit post mortem suam, *l. 12. sup. eod.* vide scripta ad *l. 3. C. eodem*.

L. 28. et suo nomine). Vide scripta ad *l. 1. C. de oblig. et action.*

L. 29. Sciens prætermiserit) Vide scripta ad *l. 10. C. eodem*.

§. *In omnibus autem visionibus*) De hoc vide scripta ad *l. 1. sup. de cond. indeb.*

Ipse autem stellionatur). Ergo erit et civilis actio de dolo. In ignorantem dabitur in factum prætoria.

In glossa crevat). Dele seq. verba) *Item potest dari restitutio ex generali clausula secundum R*) et dic: *hæc clausula refertur tantum ad absentes*, *l. Nec non. sup. ex quibus caus. major.*

L. 34. Qui negotia). Pugnat omnino hac lex cum *l. Singularia. sup de reb. cred. si cert. pet.* Et vere pugnat, ut recte senait Fulgos. et Molinæus: nam et hæc Africani argumenta Ulpianus in ea lege refellit, et eum in alia quoque questione reprehendit, vide scripta ad *l. 6. C. si cert. pet.* Tutius tamen Ulpiani sententiam sequi, quæ fictione, et æquitate nititur.

Nihilomagis pecuniam). Pugnat Ulpian. in *l. Rogasti. sup. de reb. cred.*

L. 38. De mutuis petitionibus). De quibus vide locos notatos et scriptos ad legem sextam, *C. de compens.*

Fidejussor an et). Vide scripta ad *l. 10. D. mand.*

L. 37. Hominem). Vide scripta ad *l. 59. inf. de verb. oblig.* et not. ad *l. ult. sup. de condic. trit.*

L. 45. An et antequam dies). Omnibus casibus an mandatarius agat mandati, antequam quicquam præstiterit, vide scripta ad *l. 10. C. eod.*

L. 50. § 1. Sive cum). Vide scripta ad *l. 75. inf. de verb. oblig.*

L. 56. Etenim quæ dubitationis). Hinc sumpta est *l. Quæ dubitationis. inf. de reg. jur.*

§. *Salarium incertæ pollicitationis*). Hinc sumpta est *l. 7. C. eod.* vide notata ad *l. 7. sup. eod.* et scripta ad *princ. tit. C. eod.*

L. 59. §. 1. Bonam fidem præstare). Idem in *l. 1. C. de dolo*, vide scripta ad *l. 4. C. mand.*

Pro socio. TIT. II.

Vide scripta et notata ad *princ. tit. C. eod.*

L. 1. Vel sub conditione). Vide scripta et not. ad *l. pen. C. eodem*.

§. *ult. Continuo communicantur*). At cæteri contractus, qui consensu contrahuntur, non transferunt dominium, ut venditio non transfert, sed traditio.

L. 2. Tacite tamen). Vide scripta ad *princip. tit. C. eodem*.

L. 3. §. De illo. in gloss. justo hæreditas incerti hominis). Adde, recte, *ut si qua hæreditas ad nos pervenerit, communis esto*. Hoc pactum turpe non est, quoniam est de incerta hæreditate.

§. *ult. Si dolo malo*). Dolus causam dans contractui bonæ fidei ipsum vitiat ipso jure; vide scripta ad *princ. tit. C. de rescind. vendit.*

L. 4. Et re, et verbis (*et per nuntium*). Vide scripta ad *princ. tit. C. eodem*.

L. 5. §. Qui non sunt æquis facultatibus). Vide scripta ad *l. 1. C. eodem*.

§. *ult. Societas*). Ut nec emptio, aut locatio, *l. Si sit emptio. inf. loc.* vide scripta ad tit. C. *de contrah. empt.*

L. 6. Si alter plus operæ). Vide scripta ad *l. 43. inf. de verb. obl.*

L. 33. Publicorum). Id est, vectigalium, vide scripta ad *l. 15. inf. de verb. sign.*

L. 34. Non societas judicio). Vide notata ad §. *Non tantum. l. Hæredes. sup. famil. ercisc.* et scripta ad eundem *tit. C.*

L. 38. Sive generalia sunt, veluti pro socio). Pro socio actio est generalis, quæ totius societatis rationes exigit. Generales actiones non dantur, nisi finito contractu, ut hic, et *l. Tutelæ actiones. C. de administr. tut.* vide scriptum ad titulum *C. eod.*

§. *ult. vel pro socio, vel communi dividundo*). Vide scripta ad *l. 5 C. eod.*

L. 43. Communi dividundo, non tollitur pro socio). Quibus in rebus differat actio pro socio ab actione communi dividundo, et quib. conveniat, vide scripta ad *tit. C. eod.*

L. 52. §. 1. Dolum et culpam). Vide scripta ad *l. 4. C. eod.*

§. *Si in coeunda. pretium enim operæ*). Videtur significari, sicut pretium operæ supplet quod patrimonio deest, sic etiam velat, et implet lacunas rei familiaris; vide scripta ad *l. 1. C. pro soc.*

L. 53. Fl. 52. §. Idem Papinianus. voluntarium consortium). Id est, societas, ad differentiam hæreditariæ societatis; vide not. ad §. *In hæredem. l. Verum. inf. eod.* Consortio, et consortium, et societas, idem omnino Dissorica dicuntur soluta societate, *D. Augustinus in Grammatica*. Dissortiones, id est, divisiones patrimoniorum inter consortes fieri ait Festus, sive Paulus, ubi male dissertiones; vide scripta ad *tit. C. depos.* et Observat 5. cap. 10.

§. *Idem respondit, socius intra 4. menses*). Vide cap. 16. de præscript.

Propriam rem). In solidum, et μονομερῶς, *l. 4. C. de ædif. priv.*

L. Nec quicquam in gloss. Turpibus actionibus). Hæc recte se habeat (*Turpes vocat actiones quæ famosæ, ut servi corrupti*) cætera dele omnia: et adde: *Hinc autem colligitur, servi corrupti actionem esse famosam*. His adde *l. Nec servi. de obseq. a lib.* vide scripta ad fi. *ejusd. tit. C.*

Pœnis pecuniariis). Male hoc Accursius accipit de actionibus civilibus, cum hæc lex privatis actionibus voluerit adjungere publica judicia, quæ pecuniariam pœnam plerumque irrogant. ut lex Julia de ambitu C. solidorum, et lex Cornelia injuriarum multis casibus, vide scripta ad fin. *ejusdem tit. C.*

Dele totam gloss. *ex publicis*.

L. Si Titius. partem a me redactæ). Opponitur *l. seq. §. Si cum tres. inf.* vide notat. ibid.

L. Verum. in id quod facere possunt). Hinc nota fratres invicem teneri in id quod facere possunt. Nam ait exemplo fratrum socios teneri in id quod facere possunt; vide scripta ad fin. *C. eod. tit.*

§. *Si cum tres. Ad communicandos*). Aliud est in cohæredibus, *l. Lucius. sup. fam. ercisc. l. ult. C. depos.* vide scripta ad eam. Sed obstat *l. Si Titius. sup. eod. tit.* Sed ibi extraneus, qui habuit aliam partem, est solvendo. Denique aliud est in societate voluntaria, aliud in hæreditaria; vide etiam scripta ad *eundem tit. C.*

§. *In hæredem. voluntaria societate*). Voluntariam dicit ad differentiam hæreditariæ, ut cum contracta est societas vectigalium, et ei nominatim hæres adscriptus est. Utrumque genus notavit Cic. pro Quint. dum ait, *socius, quo cum te voluntas congregarit, aut fortuna conjunxit*. Sic dicitur voluntarium consortium, *l. Cum duorum. §. Idem Papin. sup. eod.* vide notata ad eam l. et scripta ad *eundem tit. C.*

§. *Si servo communi*). Vide Ulpianum in Fragm. tit. 22.

L. 66. Flor. 65. §. Publicatione. Præmortuo). Vide scripta ad *princ. ejusdem tit. C.*

§. *Nonnunquam. Et manente societate*). Imo idem est in qualibet societate. Vide notata et scripta ad *l. 5. C. eodem tit.*

In gloss. pervenerit). A principio dele integram, usque ad illa verba (*vel forte hæc ponit*) quibus subjunge recte.

L. Nulla societatis in æternum coitio est). Vide cap. 35. de præscrip.

L. Socius socio etiam nomine culpæ). Vide scripta ad *l. 4. Cod. eod.*

L. 75. Fl. 74. Quod emit). Vide scripta ad tit. *C. si quis alteri, vel sibi em.*

L. Si coita: nam idipsum). Recte: nam alioqui sequemur arbitrium boni viri societate eodem Celso auctore, *l. Si filiæ pater. de leg. 3.* quam huic conjunge; vide scripta ad *l. 42. inf. de verb. oblig.*

L. 77. Fl. 76. §. Arbitrorum enim). Vide notata ad *d. l. 43.*

L. In proposita. Arbitrium boni viri). Vide scripta ad *d. l. 43.*

AD LIBRUM XVIII.

De contrahenda emptione, et pactis inter emptorem et venditorem compositis, et quæ res venire non possunt. TIT. I.

Vide scripta ad tit. C. *de contr. empt. et vendit.*

L. 1. Nerva et Proculus. Permutationem). Quorum sententia pridem placuit, ut ait *l. pen. C. de rer. permut.* vide scripta ibid.

Sed verior est Nervæ). Veteres tamen, ut in emptione et locatione promiscue utebantur verbis venditionis et conductionis, sic et in permutatione, ut in versibus Homeri sup. citatis verbo πρίατο. Sic Plinius lib. 31. capite 1. *Alios ferro captivisque reb. emptitasse*, quamvis veteres habent *mutasse*. Veteres tamen dicebant *Emere* pro Sumere, vide scripta ad tit. *C. de rer. permut. in fin.*

Et inter absentes). Vide scripta ad §. *ult. inf. de verbor. oblig.*

L. 2. in fin. Sine scriptis). Nam si scriptis habita sit, exigitur solemnitas, et observatio, quæ notatur in tit. *C. de fide instrum. l. 16* vide eam, et scripta ad tit. *C. de per. et comm. rei vend.*

L. 6. Quorum commercium). Quid sit commercium; vide in scriptis et notat. ad *l. Cum servus. 39. §. ult. inf. de leg. 1.*

§. *Ut diem si statutum*). Hoc nihil necesse fuit caveri; vide scripta ad tit. *C. de pact. inter emptorem.*

L. 7. Hæc venditio). Conjunge *l. 17. inf. de verb. oblig.* vide scripta ad *eund. tit. C.*

Arbitrio). Vide scripta ad *l. 43. inf. de verb. oblig.* et ad *princ. tit. C. de per. et com. rei vend.*

In gloss. obstrictis). Dele hæc (*secus, si dicam, cum volam, quod tunc non valet*) pro quibus repone: *sic idem si dicam, cum volam.*

§. 1. *In rei veritate incertum*). Vide scripta ad *eund. tit. C.*

L. 9. §. 1. Sed in substantia). Hic materia dicitur etiam substantia, et οὐσία τὸ ὑποκείμενον, quod est, aut forma, aut materia, ut æs, aut compositum ex utroque, ut vas; vide scripta ad *l. 22. de verb. oblig.*

L. 12. Suo nomine). Peculiari.

L. 14. Quid tamen dicemus). Vide scripta ad *l. 22. inf. de verb. oblig.* Vide quoque scripta libro 2. Observat. cap 4. et scripta ad *l. 5. Cod. de condict. indeb.*

L. 15. §. Ignorantia emptori) Vide scripta ad *l. 3. inf. de jur. et facti ignor.*

L. 20. Si quæ res fuerit peculiaris). Idem dicendum est de fructibus ab emptore perceptis ante venditionem, *l. 2. in fi. C. de action. empt.* Vide scripta ad eam.

L. 34. Si in emptione). Opponitur. *l. 83. §. 1. inf. de verb. oblig.* vide solut. in not. et scripta ad eam.

Quem venditor intellexerit) Lege, *emptor intellexerit*, ut in *l. Si judex. sup. de minoribus l. 9. §. Colonus. loc.* et in *l. Cod. qui manumit. non poss.* ubi pro *emptori*, legendum *venditori*, vide scripta libro Observat. 9. cap 15. est scripta ad *l. Ubi. de reb. dubiis*. (*)

(*) *Vide Meril. Variant. ex Cujac. lib. 3. cap. 11.*

§. 1. *Commercio exuerunt*). Quid sit esse in commercio, vide in scriptis et notata ad *l. Cum servus* 39. §. *ult. inf. de leg.* 1.

§. *Liberum, cum servus erit*). Vide scripta ad *l.* 83. §. *Sacram inf. de verb. oblig.*

In gloss. Dixerimus). Adde: vide scripta ad *l.* 22. *inf. de verb. oblig.*

§. *Si emptio. pariter decesserunt*). Id est, eodem momento; vide cap. 1 de præscrip.

L. 35. *Ut evidentius probari*). Vide scripta ad *l.* 16. *C. de fide instrum.*

§. 1. *Quanti velis. Quanti*). Nam pretium omni modo certum esse debet, id est, taxatæ quantitatis: vide scripta ad *l.* 17. *inf. de verb. oblig.* quæ sic nihil obstat huic l.

§. *Si res: qualem bonus paterfamil*). Id est, ut præstet dolum et culpam, vide scripta ad *eundem. tit. C.*

§. *In his. Nam et omnem*). Nisi quod et degustatio requiritur.

In ceteris rebus). Vide scripta ad tit. *C. de peric. et comm. rei vend.*

Confinem celaverit). Vide scripta ad *l. ult. C. de pactis inter empt. et vend. compos.*

Teneri venditorem). Actione ex empto.

L. 40. §. *Cum fundum. Et arundinem carduum*). Plinius lib. 17.

L. 41. §. *ult. Mensam*). De hujus §. conciliatione cum *l. Quod tamen. sup. eod.* vide scripta lib. 2. Obser. cap. 6 et ad *l.* 22. *inf. de verb. oblig.* et ad *l.* 5. *C. de condict. indeb.*

L. 43. *Quædam etiam pollicitationes*). Id est, stipulanti factæ promissiones.

L. 46. *Non licet*). Hæc l. explicanda est ex conjuncta *l. Infertur. inf. de jure fisci.* Emptor tenetur in quadruplum repetito pretio a venditore, aut pretium fisco venditor reddit, et emptor triplum ejus, vide scripta ad *l.* 2. *de jure fisci*, et not. ad *l. Qui offici. inf. eod.* Excusatur tamen venditor, si potestatis terrore correptus vendiderit, *l. pen. C. de his quæ vi metusve causa gesta sunt.*

L. 50. *Ego etiam ex vendito*). Sæpe enim in l. commissoria, et aliis actionibus, agitur de actione ex empto vendito, et præscriptis verbis. *l. Si fundus. inf. de l. Si fundum.* 2. *eod. tit. l. Si sterilis. inf. de act. empti. l. Si convenit. inf. de rescind. vend.* vide scripta ad *l.* 12. *inf. de præscript. verb.* et not. *l.* 2. *C. de pact. inter empt.* et scripta ad illum tit.

L. 52. *Quo plus sibi acquireretur*). Promercii causa, *l. Cætera.* §. *Si quis. de leg.* 1. negotiandi, aut negotiationis causa, *l.* 2. *C. de ædif. privat.* Græci vortunt, πραγματείας χάριν.

L. 56. *Ne prostitueretur*). Vide scripta ad tit. *C. si mancip. ita ven. ne prostit.*

L. 59. *Non liberum, sed qualis*). Vide notata ad *l. pen. de eviction.* et scripta ad §. *Quod si forte. l.* 38. *de verb. oblig.*

L. 62. *Qui offici*). Conjunge *l. In quorum. inf. de pignor.* vide not. ad eam, et scripta ad tit. *C. rem alien. ger. non inter. re. suar.*

Præterquam si). Idem dicitur in *l. Milites. inf. de re milit.* Apud Harmenop. Epit. lib. 3 tit. 3. §. 11. male legitur, εἰ μὴ παρὰ δημοσίου πατρώνου, id est, nisi a *fisci patrono*, legendum ex Bibliotheca regia, εἰ μὴ παρὰ τοῦ δημοσίου πατρῷον, id est, *nisi emat a fisco paternam possess.* Sic in C. Th. tit. *de his qui admitt. ad offic. solas res paternas eos posse mercari præcipimus*; vide notata ad *l. Non licet. inf. eod.* et *l. Præfectus. inf. de ritu nupt.* et scripta ad *l.* 2. *inf. de his quibus ut indign.*

§. 1. *Quod interfuit ejus*). Vide scripta ad *l.* 22. *inf. de verb. oblig.*

§. *ult. si adsignata non sit*). Id est, obsignata anulo emptoris, quod pro traditione habetur, *l. Quod si neque. inf. de peric. et commod. rei vend.* Vide de hoc verbo not. et scripta ad *l.* 92. *Si fundum. in princip. inf. de leg.* 1.

L. 69. *Fundus ille*). Huic l. conjungenda est *l.* 5. *sup. comm. præd.* His obstat *l. Si mihi et Titio.* 110. *de verb. oblig.* vide solut. in not. ad eam.

L. 72. *Cum fidejuss. cautio*). Natura emptionis est, ut cautio nuda præstetur, non satisdatio, nisi ita convenerit; vide scripta ad titul. *C. de hæred. vel act. vend.*

A priori contractu). Non est novum, ut idem vocetur pactum et contractus. Sic in *l. Si unus.* §. *Pactus. de pact.* vide scripta ad *l.* 56. *C. de fide instrum.*

L. 74. *Clavibus traditis*). Idem in *l.* 1. *C. de crim. expil. hæredit.* vide scripta ad tit. *C. de peric. et comm. rei vend.*

L. 75. *Qui fundum*). Ergo pacto coerceri potest libertas alienandi. *l. ult. C. de reb. alienis non alienand.* Sic et donator recte paciscitur, ne donatarius rem donatam alienet, non tantum certis personis, sed et nulli prorsus, *l.* 153. §. *Ea lege. inf. de verb. oblig. l.* 3. *C. de cond. ob caussam dator.* vide scripta ad §. *Qui hæredes. l. Qui Romæ. inf. de verb. oblig.*

De lege commissoria. TIT. III.

De ea vide scripta ad *l. Pactum. C. de pignorat. act.*

L. 4. *Finita est emptio*). Sic etiam finitur morte mandatum, non actio mandati. Finita quoque societate non finitur actio pro socio, ut et extincta venditione, non finitur actio ex vendito; vide scripta ad *l.* 15. *inf. C. mandati.*

Ex vendito actio). Competit et actio præscript. verbis, vide notata et scripta ad *l.* 2. *C. de pact. inter emptor.* et scripta ad *l.* 12. *inf. de præscript. verb.*

Rescriptis Imperat. Anton. et Veri). Ante hæc rescripta tutius erat agere præscriptis verbis; vide scripta ad tit. *C. de pact. inter empt.*

§. 1. *Aliquam partem pretii*). Vide scripta ad *d. tit. C.*

§. *ult. Marcellus*). Vide scripta ad *l.* 84. *inf. de verb. oblig.*

L. 5. *de fructibus. quos interim*). Vide scripta ad tit. *C. de pact. inter empt.*

L. 6. *In fine. Videri recessum*). Vide *l. ult.* §. *ult. inf. de rescind. vend.*

L. 7. *Post diem*). Vide scripta ad *l.* 2. *C. de l. commiss.*

Nec variare). Idem dicitur in *l.* 4. *C. de pact. inter empt.* vide scripta ad eam.

L. 8. *arræ nomine*). Vide fuse scripta ad *l.* 16. *C. de fide instrum* et ad tit. *C. de pignorat. act.* et tit. *C. per quas personas.*

Statuta sunt tempora). Vide scripta ad *princ. tit. C. de pact. inter emp.*

Testato conventum). Idem est attestatio in *l. pen. C. depos.* vide eam.

De hæreditate, vel actione vendita. TIT. IV.

L. 2. *Satisdare de evictione*). Id est, repromittere, vide scripta ad *l.* 5. §. *Satis acceptio. inf. de verbor. obligat.* Tota hæc l. est de stipulatione emptæ et venditæ hæreditatis: vide scripta Observ. 2 cap. 30

§. *Sed et ex quod dolo*). Vide scripta ad *l.* 50. *inf. de verb. oblig.*

§. *Sicuti lucrum*). Vide scripta ad *princip. ejusdem tit. C.*

§. *Apud Julianum*). Vide scripta ad *l.* 3. *C. quod cum eo.*

De rescindenda venditione, et quando liceat ab emptione discedere. TIT. V.

L. 3. *Bonæ fidei judicio exceptiones pacti*). Actionibus bonæ fidei fere omnes exceptiones, etiam non allegatæ insunt: ut hic exceptio pacti.

L. 5. *Cum emptor*). Vide notata ad *l. An inutilis. infra, de acceptilat.*

L. 6. *Ut res, quæ venit*). Vide scripta ad tit. *C. de pact. inter empt.* et ad tit. *C. de ædilit. edic.*

Ex empto actio). In hujusmodi pactis datur etiam actio præscriptis verbis, *l. Inbeo. supra, de contr. empt.*; vide notata eo loco, et scripta ad *l.* 11. *inf. de præscript. verb.*

Aut proxima). Aut, hic corrigit, ut et *nisi*, *vel*, vide scripta ad *l.* 5. §. *Quod si faciam. infra, de præscript. verb.*

L. 9. *Fundus*). Vide scripta ad *fin. C. eod.* Idem dicitur in *l.* 4. *C. de jure fisci.*

L. 10. §. 1. *Numerium, aut Sempronium*). Varro tamen lib. 4. de Analogia scribit, Marcam non dici, at Numeriam. Legitur tamen hoc loco, et apud Valerium lib. 10. *Ista*, inquit, *prænomina a viris tracta sunt. Caja, Lucia, Publia, Numeria*: cæterum Caja nau super omnia celebrata est; vide scripta ad *l.* 16. §. 1. *inf. de his, quib. ut indign. et reu litor ca predia.* Hoc etiam non additum intelligitur, vide scripta ad tit. *C. de pact. inter empt. et vend.*

Si convenisset). Id est, si ut proponitur. Quot modis accipiatur (*si*) in responsis Scævolæ, vide not. ad *l. Qui Romæ.* §. *Agerius*, et ad *l.* 57. *inf. de verbor. obligat.*

De periculo et commodo rei venditæ. TIT. VI.

De hac Rubrica vide scripta ad *eundem tit. C.*

L. 1. *Et usque ad degustationem*). Hoc ita, cum vinea venit aversione, at vinum, quod est in horreo vinario; vide scripta ad *eundem tit. C.*

Signata tamen ab emptore). Nam assignatio, et clavium datio pro traditione est, si modo fiant post degustationem.

§. *Sed et custodiam*). Custodiæ verbo levissima culpa significatur, vide scripta ad *l.* 18. *loc. inf.* et not. ibid.

Ad diem mensuræ). Hoc cum ad mensuram venit, ut in singulas amphoras constituto pretio, non aversione, *l.* 2. *C. eod.* vide scripta ad eam.

L. 2. §. *Custodiam autem*). Vide scripta ad tit. *C. de commod.*

Utrum pænam, ut et diligentiam). φυλακὴν ἀκριβεστάτην ajunt Græci, vide scripta ad *eundem tit. C.* et Βασιλ. lib. 35. tit. 7.

L. 3. *Diligentiam præstet exactiorem*). Id est, præstat dolum et culpam, vide scripta *C. eod. tit.* ubi sunt etiam casus duo, quibus præstat dolum tantum, cum emptoris mora est: vel, cum possessio est penes emptorem.

L. 4. §. 1. *Si aversione*). Græci in 53. Βασιλ. tit. 1. Aversione vendere interpretantur κοττῶν, id est, alea. Valentin. in *Nov. De relevat. possess.* dixit vendere in aggeres. Sic dicitur, quia hæc venditio fit quasi ab aversis, id est, parum attente rem considerantibus. Plutarchus in Isocrate dixit, ἀθρόα πιπράσθαι, cui opponit, καπηλίζειν, et διαμαχίζειν, cum per partes vendimus singula, tunc non fit aversio, *l.* 1. *Institorem. sup. de instit. act.* Per aversionem Græci ibidem vortunt ἐν ὁμάδι, vide scripta ad *tit. C. de institoria, et exercit. act.* et Obs. lib. 8. c. 15.

L. 5. *Si id ad mensum est*). Nam vini venditio ad mensuram facta ante admensionem perfecta non est, vide scripta ad *tit. C. eod.*

Nisi id per emptorem fiat). Id est, nisi emptor moram adhibuerit.

L. 8. *Emptoris esse periculum*). Quia tempus conditionis retrotrahitur ad tempus contractus. Vide scripta ad *princ. tit. Cod. eodem.*

L. 10. *Priusquam mensura fieret*). Id est, in fundo, cum fundus venit in singula jugera constituto pretio: quod in vino, frumento, oleo, ut ante admensionem venditio perfecta non sit, vide scripta ad *eundem tit. Cod.*

Inundatione aquarum). Sic in *l. Quid tamen* §. *Agri. l. Si agrias. sup. quibus mod. ususfruct. amittat. l. Ex conducto.* §. *Sed si agri. loc. l.* 4. §. 1. *inf. de censib. l. Cum res.* §. *ult. de leg.* 1. *l. Verum.* §. *Si locupleti, de minor.* vide scripta ad *l.* 9. *sup. de verbor. obligat.*

L. 14. *in fi. Videri autem tradere*). Vide scripta ad *eundem tit. Cod.*

Emptor signaficasset) Id est, obsignasset. Vide de hoc verbo notata ad *l.* 92. *Si fundum. inf. de leg.* 1.

L. 16. *si periculum*). Idem est, si emptor sit in mora, aut si prætoriam rei possessionem habeat: vide scripta ad *eundem tit. C.*

L. 17. *Cum moram emptor*). Vide scripta ad *eundem tit. C.*

De servis exportandis, vel si ita mancipium venierit ut manumittatur, vel contra. TIT. VII.

L. 1. *ut possit legem remittere*). Vide scripta ad *tit. C. si mancip. ita ven. ne prostit.*

L. 2. *Nisi specialiter*). Vide scripta ad *fin. tit. C. si. serv. export. venire.*

L. 3. *In eadem voluntate perseveret*). Vide scripta ad *tit. C. si mancip. ita fuerit. alien. ut manum.* Opponitur *l.* 8. *inf. eod.* vide not. ad eam.

L. 8. *Quæstiam*). Opponitur *l.* 3. *sup. eod. et ult. C. si mancip. ita fuerit alien. ut manum.* Dicendum, hic post pœnitentiam non competere quidem libertatem ipso jure, sed competere ex facto emptoris: vide scripta ad *d. tit. C.* vide etiam not. ad *l.* 1. *inf. qui sine manumiss. ad libert. perven.*

L. ult.). Vide scripta ad *tit. si mancip. ita alien. ut manumit.*

In Semestribus). Constitutionibus; Semestria sunt libri constitut Marci.

AD LIBRUM XIX.

De actionibus empti et venditi. TIT. I.

Lex 1. *Pretium egreditur*). Vide scripta ad *l.* 12. *C. eodem.*

L. 2. §. *ult. Ad hoc pertinet*). Vide scripta ad *tit. C. eod.*

L. 3. *Datio*). Sic vulgo. Flor. Ratio, sed legendum est, *Traditio.*

§. 1. *Fructus non veniunt*). Obstat *l.* 4. *inf. de usur.* dico Pomponium a cæteris discessisse, ejusque sententiam veriorem esse, quod et Accurs. vult; vide scripta ad *l.* 28. *inf. de verb. oblig.*

§. *Si per venditorem. Item non oportet*). Vide scripta ad *l.* 59. *de verb. oblig.* et notata ad *l. ult. sup. de condict. tritic.*

L. 6. §. 1. *at Notarius scribit.* In *l.* 6. *inf. de præscript. verb.*

L. 11. §. 1. *Redhibitionem*). Est actio ex empto redhibitoria, rescissoria, æstimatoria, *l.* 9. *C. eod.* vide scripta ad eam l. et ad *tit. C. de ædilit. actionib.* vide notata ad *princ. ejus tituli.*

§. *Is qui vina*). De hoc §. vide fuse scripta ad *l.* 16. *C. de fide instrum.*

§. *Ego. Si annulus datus sit*). Ut et *l.* 5. §. *Si ei, apud quem. de instit. act.* et Genes. cap. trigesimo octavo. Datur et sponsionis caussa, *l. Si gratuitum.* §. *ult. infra. de præscript. verb.*

§. *Et ex empto a l.*). Vide scripta ad *l.* 38. *inf. de verb. oblig.*

L. 12. *Flor.* 11. §. *Qui autem. hoc pollicetur*). Id est, stipulanti promittat. Sic in *lege Ea quæ. de contr. empt.*

L. Julianus. id tantum ex empto). Vide scripta ad *tit. C. de ædilit act.* et not. ad *princ. ejus tit.*

§. *Quod autem. Ad temerariam indicationem*). Vide scripta ad *l.* 38. in *princ. inf. de verb. oblig.*

§. *Per contrarium. Competere actionem ex vendito*). Non autem rescindetur venditio, vide scripta ad *princ. tit. P. de rescind. vend.*

§. *Idem Julianus municipiis legata*). Legendum vectigalia, quod et Græci confirmant.

§. *Ex vendito. Item usuræ pretii*). Vide scripta ad *l.* 2. *Cod. de usur.*

§. *Si procurator*). Vide scripta ad *l.* 79. *inf. de verb. oblig.* et ad *fin. tit. C. de exercit. act.*

Utilem ex empto). Id est, ex vendito, *l.* 1. *C. si servus emi se mand.* Item actio ex vendito, id est, ex empto *l. Si eum venderet.* §. *Si secundus.* et *l. Sed hoc nomine. inf. de evict. l.* 1. *C. sine, censu, et reliq.* Item ex conducto pro ex locato, *l. Sed addes.* §. *Illud. loc.* Et contra ex locato pro ex conducto, *l. Dominus.* §. *ult. loc.* Hoc tit., quoniam hæ actiones solebant conjunctim appellari ex empto vendito, ex locato conducto, *l. ult.* §. 1. *de lege Rhodia de jactu, l. Mutuum. de hæred. vel act. vend. l. Bis uno. hoc tit.* Varro lib. 2. de re rustica, c. 2. vide scripta ad *l.* 1. *de præscript. verb.* et ad *tit. sine censu. et reliq.*

Domino). Vide scripta ad *l.* 2. *C. per quas person.*

§. *Ibidem Papinianus. Usuram legitimam*). Centesimam.

Fraus illicitam). Vide scripta ad *l.* 5. *C. de usur.* Idem est in usura.

§. *Si venditor habitationem*). Vide not. et scripta ad *l.* 9. *C. de loc.*

Cogere posse venditorem). Actione incerti in *l. Si sic legatum.* §. *ult. inf. de leg.* 2. Sic in *l. Si tibi. inf. de opt. l.* 2. §. *Item Nerva. inf. ne quid in loco pub.* vide scripta ad *d. l. Si sic.* §. *ult.*

L. Fundi. §. *Quæ picta. Retenti*) Dicuntur cancelli in *l. Cætera. inf. de leg.* 1. Harmenop. lib. 2. Epitom. tit. 4.

§. *ult. Castella plumbea*). Castella sunt aquarum conceptacula, ex quibus aqua deducitur, de quibus in *l. Cætera.*

L. Veteres). Hujus leg. verba sonant, veteres usurpasse emptionem pro venditione, et contra: itemque locationem pro conductione, et contra. Verum hoc ex aliis locis non confirmatur, nec videntur ista sic confundi. Legendum itaque erit in l. seq. *id est, et in locato et conducto. Non, idem est.* Ut sit interpretatio hujus *leg. Veteres*, quæ pertinet ad tit. de publicanis, ut docet inscriptio. Publicani autem sunt conductores vectigalium. Ad eundem tit. pertinet quoque lex seq. ut docet *l.* 2. *inf. de publican.* quæ est ex eodem lib. Constat enim auctores numquam locationem et conductionem, emptionem et venditionem promiscue usurpasse: at in locatione et conductione usos fuisse vocibus emptionis et venditionis Festus auctor est in verbo venditiones, et verbo redemptores, vide scripta ad *l.* 1. *inf. de præscrip. verbis.* et ad *l.* 2. *C. de rescind. vendit.* Sic Hyginus lib. 2. de limitibus mancipibus ementibus, id est, conducentibus in annos centenos. Nam publicani dicuntur mancipes, *l.* 11. *C. de vectig. et commis.* vide not. et scripta ibid.

L. Idem est). Lege, id est, vide notata ad *l. Prædium.* Pertinet autem hæc lex ad tit. de publicanis, ut docet *l.* 2. *inf. de publicanis*, quæ est ex eodem lib.

L. Si sterilis. annis 30). Vide cap. 33. de præscript. et Ulp. in Frag. tit. 16.

Ex empto teneri). In hujusmodi pactis datur et actio ex vendito, et præscriptis verbis. Vide not. ad *l. Labeo. sup. de contr. empt.* et scripta ad *l. ult. inf. de præscr. verb.*

§. 1. *non tenetur*). Opponitur *l.* 9. *C. eod.* ubi distinguitur tantum in emptore. Vide solutionem in not. et scriptis ad eam.

§. *Quamvis actionem non esse*). Male abest hæc negatio a Pand. Flor. vide scripta a me Observ. 2. cap. 5. et scripta ad *l.* 22. *inf. de verb. oblig.* Hujus vero loci hic sensus, licet emptio non valeat, tamen ex empto dari actio.

In gloss. Diximus). Ad finem adde et *l. Quid tamen.*

§. *Cum per. dari oportuit*). Vide scripta ad *l.* 59. *de verb. oblig.*

§. *ult. Qui domum*). Huic obstat §. *ult. legis* 8. *inf. de leg.* 1. Sed nos hic loquimur de præstatione annua. Eo loco autem loquitur jurisconsultus de legato annuo. Illud legatum semel præstandum est: cum præstatur anno potest dividi. At cum relictum annuum legatum est sub disjunctione, potest subinde mutare sententiam; vide scripta ad *d. l.* 8. §. *ult.*

L. Si quis servum ex hæred. liberis). Ergo cavet, et paciscitur de successione futura, quod non licet, *l.* 4. *C. de inutilib. stipul.* et *l. Quidam.* §. *ult. de donat.* Dicendum, id hoc loco fieri, quoniam id exigit necessitas venditionis rite factæ: nam venditor manumittendo servum contra fidem facit. Hanc fidem ut expleat non possumus consequi, nisi præstita hac cautione, vide scripta ad *d. l.* 4. Eadem ratione concilianda est hæc lex cum *l.* 2. *in fi. infra, de his quibus ut indig.*

In glossa. Restitutam iri). In fine, adde: prima solutio placet.

L. Si servus. §. *ult. ad fin. ultra peculii*). Vide scripta ad *Rub. C. quod cum eo, qui in alien pot.*

L. Cum res). Vide scripta ad *l. Si a substituto. in princ. inf. de leg.* 1.

L. Servus quem). Vide scripta ad *Rubr. Cod. de condict. indeb.*

§. *ult. ut rem emptori habere*). Vide notata ad *l.* 1. *de rerum permut.* vide scripta ad *l. Naturalis. in princ. de præscript. verb.*

Sciens). Dolo malo.

L. Si ea res. Custodia adversus vim.). Vide scripta ad *tit. C. de loco in princ.*

L. In venditione. Ex empto habebit actionem). Quanto minoris scilicet ut docent seq. verba. Itaque ad convent. de pretium, non de evictione: vide scripta ad *l.* 38. §. *Si quis forte. de verb. oblig.*

L. Lucius Titius. In gloss. Exhibuerit, ibi, num etsi). Adde, recte, vide scripta ad *l. Si insulam. infra, de verb. oblig.*

L. Creditor. §. *Inter venditorem militia*). Urbanæ scilicet, de qua vide *l. ult. C. de piga.*

L. ult. Si servus). Sic idem Pomponius ex eodem Octaveno tradit servum meum, qui est apud hostes, legari posse quasi meum, in *l.* 9. *inf. de leg.* 1.

Difficultatem in præstando. Vide scripta ad §. *Illud. l. Continuus. inf. de verb. oblig.*

Locati et conducti. TIT. II.

Quis dicatur locator, quis conductor, vide scripta a me Obser. lib. 2. cap. 28. et instit. eod tit.

L. 1. *Non verbis*). Quæ obligatio est juris civilis, vide scripta ad *l.* 1. §. *ult. inf. de verb. oblig.*

L. 2. *Si de mercede*). Vide scripta ad *l.* 2. *inf. de præscr. verb.*

L. 9. *Teneri ex conducto*). Opponitur *l. Si fundus*, cum sequentibus, *inf. eod.* Ubi non præstat, quod interest, id est, frui licere. Male est Accursii solutio. Dicendum his verbis, *ut præstet frui licere*, non semper significari id quod interest, sed ut præstet mercedis relevationem pro tempore, quo frui non potuit. Sic etiam accipiuntur in *l. Ex conducto.* §. *Sed etsi ager. inf. eod.* Vide scripta ad *l.* 18. *C. eod.*

§. *In exustis quoque ædibus*). Vide scripta ad *l.* 8. *C. eod.*

L. 10. *Fl.* 9. §. *Si colonus, non præstabitur periculum*) Flor. *non præstabit periculum locator.* Verum legendum *conductor*, id est, colonus. Harmen. lib. 3. Epitom tit. 8. vertit: οὐκ ἐνέχεται ὁ μισθωσάμενος.

L. Item quæritur. §. 1. *Si culpa caret*). Idem in *l. ult.* §. 1. *sup. de lege Rhodia de jactu*, Vide scripta ad *l. In navem Saufeii. inf. eod.*

§. *Duo rei locationis*). *L. Eandem. infra, de duobus reis*, et ideo eliget quem volet. Secus est ex Nov. 99. vide scripta ad *l.* 13. *Cod. eod.*

§. *Qui impleto*). Utroque tacente, vide scripta ad *l.* 16. *Cod. eod.*

Sed etiam pignorum). At non fidejussorum. Nam illi præteriti tantum temporis nomine tenebuntur, non sequentis.

L. Ex conducto. §. 1. *Si vis tempestatis calamitosa*). Vide scripta ad *l.* 8. *C. eod.*

Graculorum, sturnorum). Adde vim locustarum, *l.* 18. *C. eod.* Perniciem locustarum, edacitatem locustarum. Plin. lib. 11. cap. 19. de locustis, vocat eas dei iram.

Si raucis). Græci vocant ἄγρωστιν, quæ est herbæ genus. Rectius *in l. Si servus.* §. *Inquit. sup. ad l. Aquil.* Avenam interpretantur ἄγρωστιν. At raucæ non sunt herbæ, sed vermes, ut recte Budæus.

Sed et si labes). Græci vertunt διάστασιν, videlicet si terra paulum recesserit. Separatur labes a chasmate, dum ait, *sed si ager, etc.*

Sed et si uredo). Quæ dicitur ἐρυσίβη.

Sed si ager terræ motu). Vide notata ad *l.* 10 *de peric. et comm. rei vend.* et scripta ad *l.* 9. *inf. de verb. oblig.* Chasma Plautus vocat ostium Acherontis, Græci Plutonium.

Ut frui posset. Id est, ut præstet mercedis relevationem. Sic etiam accipe in *l.* 9. *sup. eod.* vide scripta ad *l.* 18. *C. eod.*

L. 17. *Flor.* 15. *Si uno anno*). Hic §. intelligendus est de agro vectigali vide scripta ad *l.* 21. *Cod. eodem tit.*

§. *Item cum quidam*). Vide scripta ad *l. Si post mortem.* §. *Si testator. de leg.* 1. *inf.* ad *Rubricam Cod. de condict. indeb.* Vide etiam scripta lib. 3. Observat. cap. 1.

Prosececto). Legendum *pro mutuo*, ut Flor.

L. Sed addes. §. *Illud. Ex locato tenebitur*). Id est, ex conducto. Sic contra, ex conducto, id est, locato. Et ex empto, id est, vendito, et contra, vide notata ad *l. Julianus.* §. *Si procurator. sup. de action. empt.*

L. 23 *Flor.* 26. *Sed donationis causa*). Sic nec societas, *l.* 5. *sup. pro soc.*

L. Item si pretio. §. *Cum insulam*). *Ut sua impensa*). id est, materia.

L. Si in lege. ut arbitratu domini). Vide scripta ad *l.* 43. et 113. *inf. de verb. oblig.*

L. Si merces. ut si quidem ipse, qui nominatus est). Hic Tribonianus, sub Caii nomine utitur Justiniani verbis ex l. *ult. C. de contr. empt.* vide scripta ad *l.* 58. *inf. de verb. oblig.*

§. 1. *Aget cum eo ex conducto*). Vide scripta ad *l.* 9. *C. eod.*

§. *Vis major*). De hoc §. vide scripta ad *l.* 8. *C. eodem.*

ΘΕΟΥ ΒΙΑΝ). Sic dicitur Latine vis divina in *l. Fluminum.* §. *Servus. inf. de dam. infect.* Gellius lib. 9. cap. 11. Libri Basil. habent θεομηνίαν, id est, Dei iram.

Partiarius colonus). Coloni partiari sunt, qui partem fructuum domino conferunt, reliquam sibi retinent. Hi non sunt proprie conductores, sed socii potius, l. *Cum duobus.* §. *Si coeunda. sup. pro soc.* Plinius tamen lib 9. Epist. hoc genus contractus locationem vocat, dum ait, si non nummo, sed partibus locent. Et sane erit, locatio, si animus contrahendæ locationis fuerit, et actio ex locato, non pro socio: nam locatio contrahitur non tantum certo pecuniæ numero, sed et earum rerum, quæ pondere, et mensura constant certa. Quod probat *l. ult. Cod. eod.* vide scripta ad eam leg.

§. *Qui columnam. culpa autem abest*). Vide scripta ad *l.* 28. *C. eod.*

L. 31. *In Navem Saufeii*). Hæc lex est de actione oneris aversi, de qua non est alius locus. Ea tenetur nauta, qui onus vehendum conduxit, si illud avertat. Tertullianus lib. 5. contra Marcion. *Confessi naulum, si auilum onus avertisti.* Hæc actio a prætore proposita est, et verisimile est, fuisse pœnalem in duplum, ut furti.

In glos. Oneris aversi). Dele hæc (*sed actio locati sic appellatur, quando quis conduxit suo periculo*) deinde ibi, (*Est propt. nomen actio*) usque ad fin. glos. dele omnia et repone: *Persat sic duplicter Accursius:* nam periculum est locatoris, non nautæ, si dolus absit: deinde aversione conducere, est totum quid conducere. Græci dicunt ἐν ὁμάδι, etc.

Cum vestimenta). Ut cum domus locatur. Et tunc dominium non mutatur: imo nec possessio.

Argentum postulatum). Legendum ut Flor. *pusulatum.* Alii legunt *postulatum* quod idem est. Festus in verb. *hertam.* Alii inquit, *pusulatum* dixerunt. Sic apud Plinium lib. 22. cap. 25. quatuor in locis, ubi est *postulas*, veteres habent *pusulas*. Sic argentum pusulatum dixit Svetonius in Nerone. Sic Martialis lib. 7. et 8. eo verbo significatur argentum purissimo coctum. Male Accursius lib. 6. παρεγρ. Postulatum.

In creditum iri). Id est, mutuum quodammodo contrahi, ut et l. 3. §. 1. *sup. ad Macedon. l. Sed et si velit sup. de Tribut.* Alias in creditum ire, id est, mutuum contrahere, *l.* 2. *sup. de reb. cred. l. Tutor. ad Vellej. l. Servo invito ad Trebell.* Hic esset vere mutuum, nisi merces intervenire. Faciem mutui habet, quia dominium transfert. At locatio et conductio potius est, et bonæ fidei contractus. Quare veniunt usuræ ex mora, aut pacto, quæ tamen non veniunt in mutuo.

Beronibus). Legendum, ut Flor. *Heronib.* non ut male Budæus, et alii *Beronib.* Eo verbo quid significetur indicat Donat. in Phorm. Ter. *Phormio a Phormione Sparteo, quem nos heronem dicimus*, Græci hic vertunt cophinis. Vitruvius in 6. *lib.* 5. *Heronib. ex ulva palustri factis.* Plinius lib. 36. cap. 14. v. Observ. lib. 7. c. 39.

Improbare actionem oneris aversi). Aversi oneris actio prætoria supervacua est, cum sit civilis furti nec illa hac gravior sit, nec quicquam plus contineat. Si tamen quæritur, cur ea actio a prætore proposita sit? respondebo cum Ulp. in *l.* 3. *naut. caup. stab.* ut prætores curam agant coercendæ improbitatis nautarum. Verum hæc actio non erit supervacua, si onus publicum aversum sit. Nam tunc ea est capitalis, *l. pen. Cod. de navicul.* et Novel. Leonis 60. est in quadruplum.

In glos. Supervacuum). Dele hæc verba (*et ita exsufflatum eum omnino dicimus*) pro quibus repone *male*, dele etiam reliqua ad finem usque ab his verbis (*respondit ad ea, quæ dicentur*) et sic repone, actio aversi oneris non est actio locati, sed est actio prætoris, in duplum.

L. Qui fundum. in fin. esset obligatus). Vide scripta ad *l.* 9. *C. eod.*

L. Si fundus. Ut mihi frui). Vide scripta ad *l.* 38. §. *Si quis ita. inf. de verb. oblig.*

Ut pretium restituas, non ut etiam præstes). Opponitur *l.* 9. *in pr. sup. eod.* vide notata ad eam leg. et scripta ad *l.* 16. *C. eod.*

L. Qui operas honorario reddere). Vide scripta ad *l.* 4. *C. de condict. ob causam dator.*

L. Qui mercedem periculum custodiæ). Vide scripta ad *princ. ejusd. tit.*

L. Sed de damno). Conjunge *l.* 19. *inf. de verb. signific.* vide scripta ad eand. l.

L. Cum apparebit. Si constabit omnes). Hoc jure hodie utimur ex Nov. 99.

L. Si decem. in fin. putari). Vide scripta ad *l.* 91. §. *Nunc videamus inf. de verb. oblig.*

§. *Inter locatorem*). Hujus §. speciem, vide in scriptis *l. Quæro.* ad *l.* 3. *C. eod. tit.*

Biennii continui pensionem). Vide cap. 21. de præscript. et scripta ac notata ad *l.* 3. *C. eod.* et ad *l.* 2. *C. de jure emphyteut.*

L. Dominus). Vide scripta ad *pr. eod. tit. C.* et *Not. ad l.* 4. *C. eod.*

§. 1. *Ex conducto*). Id est ex locato. Sic contra ex locato, id est, conducto. Sic etiam ex empto, id est, ex vendito, et contra, vide notata ad *l. Julianus.* §. *Si quis procurator. supra, de act. empti.*

L. Cum Domini). Hæc lex ideo pertinet ad tit. de officio præfecti vigilum, quia in ea ponitur unus casus, quo impune ædes, ut horrea effringi possunt. Cujus rei cura pertinet ad præfectum vigilum, l. 17. §. Effracturæ de offic. præf. vig. vide cap. 21. de præscriptionibus.

Biennii). Vide scripta ad *l.* 3. et ad *l.* 5. *Cod. eod.* Martialis, lib. 11. ait, *pensione, pro bima*, quia non est pignorum retentio nisi post biennium, *l. pen. inf. in quibus causis pig. contrah.*

L. Marcius. in fin. Ex periculum). *L.* 7. *C. de oper. publ.*

L. Cum in plures. §. *Locator. propositum habuit*). Propositum hoc loco præscriptionem significat, non διάθεσιν et animi destinationem, ut male Bartulus; vide scripta ad *princ. l.* 7. *sup. de jurisdict.*

§. *ult. Rerum*). Hujus §. species est: Horrearius, id est, conductor horreorum, horrea conducta alii ablocavit, quod licet, *l.* 6. *C. eod.* et custodiam promisit, ipse tenetur horreario suo ad custodiam, non primus locator horreario. Et ideo effractis horreis horrearius secundo conductori tenebitur ex pacto, non primus secundo. Effractura enim non præstatur, nisi ex conventione, vide scripta ad *princip. eodem titul. Cod.*

Horrearius). Primus.

Conductoribus). Secundo horreario, cui is ablocavit.

De æstimatoria actione. TIT. III.

Hic titulus, ut et sequens, est de æstimatoria præscriptis verbis. Ideo autem separatur a tit. illo generali, quia hæ duæ actiones, de æstim. et permut. sunt bonæ fidei: cæteræ omnes sunt strictæ. Cur autem hæ tantum sint bonæ fidei, hoc totum pendet ex ll. et morib. Id est, leges et mores bonæ fidei judicia faciunt, non certa naturalis ratio. Ut petitio hæreditatis erat olim stricta, hodie est bonæ fidei, et actio de dote ex constit. Justiniani. Actio æstimatoria aliter sumitur in tit. de ædilit. edicto. Ibi enim est ædilitia quanto minoris, l. Bonum. §. Aliquando l. Si tamen. §. Non nocebit. *inf. de ædil. edic.* vide scripta ad *l.* 17. §. 1. *inf. de præscript. verb.* Exemplum actionis æstimatoriæ est, *dedi tibi librum, ut aut eum venderes, aut eum mihi redderes.*

§. *ult. Æstimatio*). Hæc lex 1. intelligenda est secundum §. 1. *l.* 17. *inf. de præscriptis verbis.* Quare quod hic ait, *periculum ejus fecit*, non est verum indistincte, sed si suscepit rem vendendam ultro, et susceperit se venditurum: nam cum dominus rei suscepit, non videtur omnino convenisse de præstanda omnimodo æstimatione, quod videtur cum ultro se obtulit.

De rerum permutatione. TIT. IV.

Hic titulus est de præscript. verbis. Cum autem separatur ab eo, notandum est sup. tit. pros. vide scripta ad *l.* 17. *de præscript. verb.*

L. 1. *Sicut*). Traduntur differentiæ tres inter emptionem et permutationem, I. in princip. legis. II. ibi, *emptor enim.* III. ibi, *item emptio*, de quibus vide scripta ad titul. *Cod. eodem*, et *l. Naturalis. in princ. de præsc. verb.*

Emptor enim. Cur in pretio non expectetur evictio, in merce vero expectetur, ratio est: quia dissimilis est debito pecuniæ et rei: ergo et dissimilis solutio. Quia igitur emptor non debet certum corpus, sed ex quadam infinitate certam summam, merito ex ea immensitatem deligere debet, quod faciat venditoris. Venditor autem delectum non habet. Sic fit, ut inter emptorem et venditorem, quod ad præstationem attinet, sit differentia. In permutatione non potest constitui, quid sit pretium, quid merx. Itaque nec potest constitui, ut una parte dominium transferatur, ex altera non. In permutatione necesse est, ut utraque sint paria. Et vero si uterque dederit, satius est eventum, et evictionem permutatarum rerum spectari, et tunc dabimus non actionem ex empto, aut vendito, sed præscriptis verbis in id quod interest, *l. Si permutationis. Cod. de evictionib.* vide scripta ad *l.* 5. *tit. prox.* et *eod. tit. C. de action. empt.*

Purgari dolo malo). *L. Servum quem.* §. *ult. sup. de act. emp.*

In factum dandam actionem). Præscriptis verbis, vel etiam condictionem *l. 1. in fin. C. eod.*

Permutatio autem ex re tradita). Permutationis placitum obligationem non parit, *l. Ex placito. C. eod tit.* quoniam permutatio nomen tantum est juris gentium, non juris civilis. Certum vero est, ea tantum negotia nudo consensu obligationem constituere, quæ legitimum nomen habent.

Ideo Pedius ait). Recte.

Non in hoc agemus). Male Accursius interpretatur, non, id est, non tantum. Ideo delenda est tota gloss. *Agemus.* Nam quoniam imperfecta est hic permutatio, non actioni præscriptis verbis, sed condictioni locus est: quia condictio est ex bono et æquo, *l. In summa de condict. indeb.* non ex contractu: vide scripta *Cod. tit. eodem.*

l. ult. Quoniam permutatio). *L. 2. C. eod. tit.* Vide scripta ad *eund. tit. C.*

De præscriptis verbis, et in factum actionibus. TIT. V.

Præscriptis verbis). Id est, de actionibus in factum civilibus, quæ ex contractibus dantur ex præscripto conventionis.

Et in factum). Id est, de actionibus in factum prætoriis, et aliis civilibus, quæ ex aliis caussis, quam ex contractibus dantur. Dicitur autem præscriptis verbis quia ita datur, ut in contractibus verba contrahentium præscripta sunt. Aliæ actiones dantur a prætore consultis et meditatis verbis. Hic contractus datur, ut scriptum est: si non est scriptum, dabitur ex mera et rudi conventione, *l. 1. §. Si quis servum. depos. l. Si dominus. eod. tit.* Præscriptis verbis, id est, præscripto conventionum. Unde Græci ἀγωγὴν τῶν προγεγραμμένων συμφώνων vocant. Nam hæc actio non datur nisi ex contractibus. Datur etiam in factum, quasi in factum composita, *in princ. tit. Instit. de except. l. Quod de bonis. ad legem Falcidiam. In factum comparatur, l. 4. §. Si a Titio. inf. de doli except.* Vel quasi in factum. Vocatur quoque præscriptis verbis, quæ ex contractibus incertis datur. Actionum in factum alia est prætoria, alia civilis. Civilis, aut est præscriptis verbis, aut non. Quæ est præscriptis verbis, est ex contractibus incertis. Quæ non est præscriptis verbis, non est ex contractu. Contractus aut sunt certi, qui proprium nomen habent, ex quo datur actio, *ut ex empto*: aut incerti, qui legitimo nomine vacant, ex quibus datur actio ἀνώνυμος. Obstat el quod dicitur, *hanc actionem tantum dari ex contractibus incertis, l. His consequenter. sup. famil. ercisc.* Dicendum, subesse etiam in ejus legis specie contractum. Nam divisio genus est permutationis. Fit enim partibus utrinque permutatis, et ideo ex divisione datur actio præscrip. verbis. Obstat adhuc *l. 2.* et *l. Dun. de precar.* Ex precario datur actio præscriptis verbis, quæ donationi est similis. Porro donatio non est conventio. Respondetur, precarium etiam aliquatenus simile est commodato, *l. 1. de prec.* nec tamen est commodatum: et ideo receptum est, ut ex eo detur actio præscriptis verbis, quoniam contractui est similis. Itaque dicitur contractus in *l. Contractus. de reg. jur.* Hæc actio etiam dicitur propria, *l. Pretenti. sup. de pign. act.* quia datur ex novo, peculiari, et proprio quodam negotio, ex negotio contractus separato a civilibus negotiis, *l. Rogasti. inf. eod. §. Præterea. Instit. de locatio.* Dicitur et actio incerti, et in C. incerta: non quia datur ex incerto contractu, sed quia datur in id quod interest. Dicitur et civilis actio non quidem, quod nominatim sit prodita legibus nostris, namque civili vacat: sed quod comparata sit ad exemplum civilis actionis. Non est tamen directa, sed utilis; quoniam non est civilis, sed exemplo civilis inducta. Est et alia actio in factum civilis, quæ non est præscriptis verbis.

L. 1. Nonnumquam). Cum hac lege 1. conjungenda est *l. Si gratuitam. §. Papinianus.* Alias est l. *Si rem. t. eod.* et *l. Rem inspiciendam inf. de furt.* ut manent inscriptiones eædem. Sensus legis hujus est: ex contractibus datur actio præscriptis verbis, si sint incerti contractus, atque adeo si non sit actio certa legibus prodita. Cujus rei duo hic ponuntur exempla.

Neque depositum). Quoniam rem tibi non dedi custodiendam.

Neque commodatum). Quoniam non dedi tibi rem utendam. Adde, *non denique mandatum*. Quoniam mandatum solo consensu contrahitur, hic res intervenit. Hoc negotium est legitimum. Erit igitur actio præscriptis verbis. Quæ actio necessaria erit, si ignoretur ubi res sit. Nam si constet ejus rei possessionem intervenisse, erit actio furti, condictio furtiva, item ad exhibendum, *l. Si gratuitam. §. Papinianus. inf. eodem.*

L. 4. Plura sunt negotia, quam vocabula]). Præsertim civilis.

L. 5. Naturalis). Naturalis filius is est, quem ex ancilla suscepimus. Ergo aut servus est, aut libertinus, *l. Ex facto. §. Si quis rogatus. inf. ad Trebell. l. Si minor. inf. de manum. vind.*

Ego manum. tu non). Et ita jam non est amplius pactum, sed abiit res in contractum, ex quo datur actio, quando præter conventionem res subest. Pactum est, conventio, cui res non accessit veluti *manumittam, et tu vicissim*. Contractus est conventio, cui res accessit, ut, *manumitto ut manumittas*. do ut des, est contractus, dabo ut des, pactum nudum.

Ob rem dati). Hic rem propric accipimus. Causa est præterita: res futura. Causa est impulsio. Res est finis.

§. Et si quidem). Huic § et seq. dupliciter obstat *l. ult. sup. de condict. causa data*, vide solut. in not. d. l. ult. et scriptis ad hunc locum.

Periculo meo). Si fato pereat.

§. At cum do. Non erit locatio). Quoniam ut venditio, sic locatio sine summa non consistit, *l. 20. sup. loc.* Hic pretium non intercessit, sed res.

Actio in hoc, quod mea interest). Præscriptis verbis, similis actioni locati.

Ad repetendum). Nisi paratus sis pingere.

Puta, ut servum manumittas). Opera locari solet, non liberale officium, ut manumissio.

Vivo servo). Recte vivo. Quoniam si ego tibi pecuniam dedi, ut servum manumitteres intra certum tempus, et is intra id moriatur cessat actio præscriptis verbis, cessat condictio ob causam datorum quoniam per te non stat, quin manumittas, *l. 5. sup. de cond. caus. dat.*

Potuerit debueritque). Quod plerumque redigitur ad duos menses, *l. ult. qui sine manumiss. ad libert. perven.* quæ est ex eodem libro.

Vel præscriptis verbis agi). Objicitur constitutio Marci et Commodi ad Aufidium Victorinum, ex qua colligitur, servum, ob quem manumittendum pecunia data est, ipso jure liberum fieri, cessante eo qui pecuniam accepit. Ergo ob cessationem ejus frustra agitur præscriptis verbis, aut condictione. Respondeo, eam constitutionem tantum pertinere ad servos ea lege venditos, ut manumittantur. Vide a me scripta Observat. 1. cap. 29. et scripta ad hunc locum. Porrecta quidem postea ea est ad servos ea lege donatos: at nunquam ea constitutio pertinuit ad hanc speciem nostram, si tibi sit data pecunia, ut servum tuum manumitteres: nam te cessante non fit liber. In emptione et donatione illa constitutio locum habet: in do ut facias, minime.

Si ignorans, in factum]). Obstat *l. Juris gentium. in prin. sup. de pactis*, ubi datur actio in factum prætoria; vide not. ibi, et scripta hic.

§. *Quod si faciam ut des*). Quæritur, cur in hac specie non detur actio præscriptis verbis? Dicendum], utiles actiones dantur ex contractibus, qui carent nomine legitimo. Similes sunt contractibus nomen habentibus. Sic actio præscriptis verbis, quæ est utilis, non datur nisi ex contractibus, qui sunt nominatis similes. At hoc negotium, *facio ut des*, nullam cum nomen habentibus contractibus similitudinem habet: ideoque nec ex illo datur actio præscriptis verbis. Si simile est, est simile locationi: sed nec locationi simile est: nam spectandum semper est, quis det initium contractui, et quo verbo. Semper verbum hoc do, dat initium locationi. Itaque hoc negotium, *do ut facias*, recte comparatur locationi. At facio ut des, non potest locationi comparari: nam hac forma nunquam fit locatio. Restat igitur, ut ex eo non possit dari actio præscriptis verbis, quando alienum est a negotio civili.

Nulla erit civilis actio). Præscriptis verbis.

Ideo de dolo). Si dolus arguatur. Si non arguatur, consequens est dari in factum prætoriam; vide *l. Cum proponis. C. de dolo.*

§. *Sed si facio. Tractatus plures*). Speciales quæstiones.

Alieno nomine). *L. Si pupilli. §. ult. sup. de negot. gest.*

Et potest mandatum). Ut mandato adjici potest caussa depositi.

Ut et hic mandatum). Subintelligo magis *hoc* est, ut et hic mandatum.

Sed tutius erit). Cur tutius est agere præscriptis verbis? Quoniam res est in dubio posita. Tollendæ dubitationis caussa sæpe agitur præscriptis verbis, non tantum cum constat non esse aliam actionem. Hæc actio præscriptis verbis erit similis mandati. Nam prope est, ut detur actio mandati. Sic in *l. 1. supra, de æstimat. actio.* dubitationis tollendæ caussa dicitur dari actionem præscriptis verbis, dele gloss. *Tutius.*

§. *Quod si faciam. De dolo dabitur*). Obstat. *l. Solent. inf. eod.* Sumitur solutio ex ejusdem legis verbis cum sit, *nisi si quis, et in hac specie actionem de dolo competere dicat.* Secundo obstat *l. Cum mora. sup. de transact.* Dicendum, rem ita fuisse gestam, dabo partem bonorum ut a lite discedas: non discedam, ut des. Tertio obstat *l. 3. §. Quinimo. de condict. causa dat.* Idem dicendum, quod in secunda objectione.

L. 6. Insulam). Citatur hæc lex in *l. Tenetur. sup. de act. empti.* quæ in hanc rem notanda est.

Nullam esse venditionem). Quoniam non est pretium, nec locationem, eadem ratione.

L. 8. Si dominus). Deinceps variæ proponuntur species, ex quibus competit in factum civilis, aut prætoria, non præscriptis verbis.

Æstimatum). Æstimatus servus tradi solet interposita stipulatione de eo reddendo, vel æstimatione ejus, *l. Certo. inf. de quæstion.*

Civiliter agi posse). Quasi ex do, ut des, do, ut reddas.

Reddi a domino). Condictione sine causa.

Præscriptis verbis). Ex præscripto conventionum.

Nudum pactum). Quid sit nudum pactum, et an sit aliquod pactum vestitum, notatum est in *l. Jurisgentium. §. Sed cum nullo. sup. de pact.* vide scripta hic.

Certa lege dari). Ut hic datus est servus.

L. 9. Ob eam causam). Hic negotium gestum est, facio ut, facias, *l. Si mandato. §. Quoties. mand.*

Nomen Titii debitoris delegare). Quod est facere, non dare.

Non vetus obligatio restaurabitur). Quoniam eam sustulit acceptilatio. Hoc videtur falsum. Sunt namque quædam actiones, quibus consequimur, ut debitor accepto liberatus reponat se in veterem obligationem, quasi utilis sit acceptilatio, vel quasi incerti lis sit, agam pristina actione, *l. Si mulier. l. Si quis accepto. sup. de condict. causa data, l. Licet. inf. de jure dot.*

Sed promissa). Id est, delegatio.

Condemnatio sequitur). In id quod interest.

L. 10. Ad sum. Bart. Non loquitur). Dic: *imo loquitur de actione in*

factum . deinde dele hæc postrema verba, (*omissa omissa reperitur per actionem incerti* , *et actionem in factum*) pro quibus dic. *Et male*, debuit dicere : *pecunia finito usufructu per actionem in factum repetitur*.

In gloss. Legavit). Adde in finem , *l. Etiam sup. de usufr.*

In factum actionem) Non civilem , quia negotium contractum non est, sed in factum prætoriam.

In gloss In factum actionem dari incerti). Eo loci condictio pecuniæ significat actionem in factum prætoriam. Verum cautio omissa condici potest per condictionem incerti , l. 2. §. *Aliud. inf. de donat. l. Pete*, §. *Fratre. inf. de leg.* 2.

L. 11. *Pro sum. Bart. Ubi deficit.*) Repone : *deficientibus vulgaribus actionibus, dari non tantum prætorias in factum , sed etiam in factum civiles sed has dari in casu simili illas etiam in dissimili*.

Quia actionum). Hæc lex non est de actione præscriptis verbis. Initium est de actione in factum prætoria. Secunda pars est de actione in factum civili , quæ non est præscriptis verbis.

Accommodatae). Id est, inflexas, *l.* 1. *C. de inoffic. testam. l. ult. sup. de transact.* Accommodari proprie dicitur id quod a re, in quam proprie convenit , in eam , in quam proprie non convenit, transfertur. Sicque actiones dicuntur accommodari , et ita accommodatæ, utiles dicuntur. Eadem ratione Theophilus in §. *Restitute. in fin. Instit. de fideicom. hær.* utiles actiones vocat πλαγιαστικάς, id est , inflexas; vide scripta ad *l.* 6. *C. de rebus. cred. et jurejur.*

Utilitas ejus legis). Hinc intelligitur , cur dicantur actiones utiles : quoniam quæ utilitas peperit actionem directam , eadem exigit , ut detur actio utilis in casu simili , *l. Si longius. in fi. inf. de judic. l.* 6 *in fi. sup. mand. l. Nam et ait. Pedius. supra, de ll.*

L. 12 *Si vir uxori*). Est de actione præscriptis verbis.

Convenisse inter eos). Pacta mutant formas contractuum , *l. Juris gentium.* §. *Quinimo. sup. de pact.* l. *Cum dotem. C. de jure dotium.* Sic hic lex revendendi facit, ut non videatur contracta venditio, sed videatur contractus novus, et vulgare negotium. Quare ex eo non agimus ex vendito , offerente pretium, sed præscriptis verbis. Verum hodie Imperatoribus placuit , ex pacto revendendi agi posse ex vendito, et præscriptis quoque verbis. *l.* 2. *C. de pact. inter empt.* Quare positum est in arbitrio actoris , quo uti volet. Hodie in Gallia etiam offerente pretium , dant actionem in rem , vide scripta ad tit. *C. de pact. inter empt.*

L. 15. Flor. 13. § 1. *Quid ergo est in factum ?*) Hæc verba addit , ut excludat eam actionem in factum , quæ non est præscriptis verbis, quæ non est ex contractibus. Hæc est ex contractibus incertis. Idem dicitur in *l. Si tibi polienda. infra . eodem.*

L. Qui servandarum) . Hæc l. non pertinet ad actionem præscriptis verbis , sed ad alias in factum actiones.

Si sine causa) . Ut si justam alienas potius merces , quam suas projiciendi causam tribuit : quia forte suis non erat onusta navis , ut si gemmæ fuerint , *l.* 2. §. *Cum. in eodem inf. de lege. Rhod.*

In factum). Prætoria , quia id sine causa fecit.

De dolo). Hæ duæ actiones semper concurrunt. Ubi in scientem datur de dolo in ignorantem datur in factum prætoria, *l. Jurisgentium.* §. 1. *sup. de pact.*

§ 1. *De servo vero in factum*). Civili , quoniam mortis caussam præstitit, non tenetur actione l. Aquiliæ directa , quoniam manu ei non attuli. Hæc actio in factum civilis , dicitur utilis lex Aquilia in l. 4 *sup. de servo corr.*

Criminalis scilicet pœna). Legis scilicet Corneliæ de sicariis, quoniam necis caussam dedit, *l. Prætor.* §. *Si dicatur inf. de injur.* §. *Liberum. Institut. de l. Aq.* Actio legis Aquiliæ est civilis , hæc est criminalis . illa persequitur damnum privatum , hæc vindictam publicam.

§. *Sed etsi. Damni dandi causa*). Non quasi.

Non lucri faciendi). Nam si lucri faciendi , furti tenetur. Quidam tamen tentat ex *l. pen. sup. de cond. causa data* , furtum eum committere , qui re usus non est lucri faciendi causa. Vide not. ad *d. l. pen.* et scripta ad hunc locum.

Neque furti). Quoniam non lucrandi caussa.

In factum). Civiliter , quoniam pro eo est , ac si caliis fractus fuisset .

§ *ult. si glans)*. Gladius appellatione omnes fructus sylvestres continentur. Sic Græci dicunt ἀκρόδρυα, *l. Qui venenum. de verb. sig.*

Quia non in tuo) Sed in meo: et ego pecus in glandem immisi.

Neque de pauperie). Quoniam damnum tibi dederunt impulsione.

Neque damni injuria). Quia pastus damnum non est.

In factum itaque). Utilis , quæ actio locum demum habebit , si ego pecus immisero : nam si in tuo nos immissum pecus depascatur , proprie competit actio de pastu.

L. Solent). Cum hac lege conjungenda est *l. Qui ees.* § 1. *infra , de furt* Eadem est utriusque inscriptio.

Qui e res non facit). Quod noverint furem , nec ante indicariot, *l. Qui ras* § 1. *de furt.*

Ob judicium). Judicia sunt precaria , quæ dantur his , qui judicant furtum , vel plagium.

De dolo actionem). Hinc sumenda est conciliatio hujus legis cum *l.* 5. §. *Quod si faciat. sup. eod.* Initio tantum ait posse tentari , dari actionem præscriptis verbis : sed postea corrigit se. Sic hæc particula NISI corrigit in *l. Si in hi pure infra. de leg.* 1.

Arguatur). Adde , quod verius et tutius est.

L. Permisisti. §. *ult. Juris civilis actionem*). Id est , civilem directam

In factum dari. Civilis , id est , præscriptis verbis. Nam videtur hic gestum esse quoddam negotium : sero , id est, facio, ut fructus des. Et sic tentari potest competere præscriptis verbis , ut in *l. Solent. sup. eod.*

Sed de dolo erit). Quoniam ex facto ut des nulla civilis actio datur, neque directa , neque utilis. Hodie autem non dabitur de dolo. Nam ex constitutione Justiniani donatio . sicut emptio , perficitur nudo consenso. Quare si hic fuit animus donandi , competit condictio ex lege.

L. Si gratuitam). Res mobiles et immobiles commodantur , id est , gratis utendæ dantur. Quæritur , an habitatio commodari possit ? movet, quod sola corpora commodantur. Habitatio non domum significat , sed jus habitandi. Si jus habitandi gratuito conceditur , an sit commodatum ? Et Vivianus ait esse commodatum , *l.* 1. §. 1. *sup. commod.* Quæ sententia refertur hic. Non idem diceret Vivianus de usu et usufructu : quoniam hæc cum plane in jure consistant , nequeunt commodari. Habitatio autem est quidem nomen juris: verum non tam in jure, quam in facto consistit, *l. Legatum. inf. de capite min.* videtur habitatio esse domus ipsa.

Et Julianus ait). Lege , *Vivianus* , ut Flor. et in *l.* 1. §. 1. *sup. comm.*

Sed etiam). Quoniam res est in dubio posita.

§. 1 *Si quidem ego)*. Sic et in commodatario distinguitur *l. Si ut certo.* §. *commodatum. sup. comm.* Sic Paulus lib. 2. Sentent. tit. 4 distinguit, ut in hoc §. videnda est *l.* 1. *sup. de æstimat. act.* §. *eodem.*

Venditorem). Flor. male , *venditor.*

In fin. Præscriptis verbis). Æstimatoria , quoniam dubium est, fuerit ne venditio, an locatio, an vero mandatum, *l.* 1. *sup. de æstimator. action.*

L. 19. Flor. 17. §. *Papinianus. lib.* 8. *Quæst. scribit , si rem tibi*) . Cum hoc conjungenda est *l.* 8. *sup. eodem* et *l. Rem inspiciendam. inf. de furt.* ut monent inscriptiones eædem.

Periculum non) . Id est , casum fortuitum, Non sic interpretari oportet periculum in *d. l. Rem inspiciendam*. alioquin pugnaret cum hoc § sed pro damno , quod contigit culpa inspectoris. Periculum verbum generale est , et comprehendit damnum , quod contigit dolo, culpa vel fato : periculum dictum est a perdendo , *l. Itaque. infra , de furt.* vide scripta ad l. 1. *eodem tit.*

Prope depositum). In deposito autem solus dolus venit , *l. Contractus. de reg. jur. l.* 2. *de peric. et commod. rei vend.*

§. *Si cum mihi periculum*). Id est damnum fatale , *l.* 2. *de peric. et commod. rei vend.*

Custodiam). Culpam , dum negamus periculum pertinere , concedimus ad inspectorem. Id vocant hoc loco custodiam , ut in *l. Contractus. de reg. jur l.* 2. *sup. de peric. et comm. rei vend.*

§. *ult. Si quæ sponsionis causa*). Plin. lib. 33. c. 1. ad *sponsiones annulo exsiliente*. Datur et annulus arræ loco *l.* 5. § *pen. sup. de in-stit. act.* l. *Ex empto* §. *Is qui vina. de act. empt.*

Præscriptis verbis). Non dabitur actio depositi : nam ea illi tantum datur , qui deposuit. Porro victor non deposuit annulum victi , idcirco annuli repetendi caussa non habet actionem depositi.

Neque possessionem , neque dominium). Possessionis tantum furtum fieri convenit. Verum ideo hic et in *l. Si vendidero. inf. de furt.* additur domini verbum , quia hoc controversum olim fuerat : nam Marcus Brutus , et alii dicebant , hæreditatis jacentis furtum fieri. Cic. lib. 7. epist. quæ incipit, *Illuseras heri*, Julian. etiamnum dat actionem furti fructuario , licet rei nemo tunc possessor extiterit , *l. Si homo. inf. de usucap.* Idem dat actionem furti creditori , licet ei pignus non sit traditum , *l. In act.* §. *ult. inf. de furt.*

Victor habuit). At alieni annuli , neque possessionem neque dominium socius unquam habuit. Sui quidem annuli nomine agel furti.

Repetitio erit). Aut actio depositi aut condictio furtiva , si custos furandi caussa eos retineat.

L. Si apud te. Et fugitivarius). Fugitivarius est , qui servos fugitivos persequitur , *l. Vagos. C. Theod. si vag. per manc.* Florus lib. 3. *Qui per fugitivarios retrahi debuisse* .

Apud sequestrem) Quid sit sequester , est in *l. Proprie. sup. depos* et in *l. Sequester. de verb. sig.*

L. Quoties deficit actio, vel exceptio). Directa.

Utilis actio). Id est , in factum civilis, in pari scilicet caussa. In dispari , est etiam in factum prætoria

L. Si tibi polienda : In factum dandum judicium). Idem ut in *l. Si tibi. sup. eod.* vide notata ad eum locum.

L. Quoties deficit). Apponitur ad hanc legem exemplum ex *l. Qui hæres. sup. famil. ercisc.* quæ est ex eodem libro , quod loci proponitur species, in qua defecto judicio famil. ercisc. dari oportet actionem utilem adversus cohæredes , ea est in factum. Aliud exemplum ponitur in l. *Quia actionum. sup. eodem* , ex l. Aquilia.

L. Titius resp. pecuniæ) idem dicitur *l.* 3. *C. de usur.* Idem est in promutuo, *l.* 1. *C. de condict. indeb.* Ac generaliter in omnibus strictis judiciis : vide scripta ad *princ. tituli C. de usuris.*

AD LIBRUM XX.

De pignoribus , et hypothecis. TIT. 1.

Lex 1. *In gloss. difficilius* , id est , non *dabitur*). Imo debitur quidem, sed. ægre , ut in *l. Vix certi. de judic.* Id etiam confirmat *l.* 5. *C. si alie. res. pign. dat.* quæ tradit dari actionem utilem , vide *d. l.* 5.

L. 3. *Aliud in legatis , et libert.)* Vide scripta a me *Observation.* 2 *cap* 7. et scripta ad *l. Si servus plurium.* §. 1 *infra de legat.* 1. Obstat l. 1. *inf. de except. rei judic.* vide solut. in not. ad *d. l.* 1. et scriptis ad *d. l. Si servus.* Obstat etiam l. *Statuliberi a ceteris.* §. *Quintus. inf. de statulib.* vide solut. ibid

L. 9. Quod. emptionem). Quod alienari potest, et obligari potest, *l. 1. C. rem alien. ger. non interd.* Vide scripta ad eam.

L. 11. §. 1. Si ἀντίχρησις de qua vide scripta ad tit. *C. de pignor. act.*

Solet in factum actionem). Recte ait: *Solet*: nam hoc casu tentari potest hypothecariam competere, ut recte Azo.

L. Grege. §. 2. Sed potest dubitari). Hic incipit alius §. nec ejus verba sunt permiscenda cum superioribus. Explicabitur in notis ad tit. *C. si pign. pig. dat.*

§. *Etiamsi judicatum debitorem fecerit*). In *l. 8. C. eodem*, dicitur facere condemnationem, id est, obtinere condemnationem contra eum.

L. 16. §. Si pluris. Transisse videtur ad condemnationem). Id est, judicata esse.

§. *Si duo pariter*). Id est, ut Græci interpretantur, eadem die. Horæ non faciunt creditorem potiorem, sed, dies, ut si mihi hodie, tibi cras obligata sit; vide caput 3. de præscript.

§. *ult. Potest*). De hoc §. vide notata et scripta ad *l. 4. Pactum. C. de pig. act.*

L. 20. Cautione exemplo). Id est nominis pignori dati.

L. 22. Si Titio). Obstat. *l. Rem alienam. sup. de pignor. act.* quæ est Pauli: vide solution. in d. l.

Directa quidam non convalescit). Id est, directa actio non datur, sed utilis.

In glos. Pignoratitia, id est, *hypothecaria*. Dic, Recte, at dele sequentia (*Tu dic utilis contraria*)

L. 24. In quorum). Exemplum hujus legis est in officiali, qui quo loci officium gerit, nihil potest emere. At pecuniam mutuam dare potest, *l. Prætendie. de reb. cred. si certum pet.* Cur non et ex ea causa pignus accipere? Et ideo ait, in quorum finibus, id est, provincia est officialis. Id etiam confirmabit conjunctio *l. Qui offici. sup. de contrah. empt.* Ea interdicit officiali emptione, *l. In quorum*. permittit acceptionem pignoris; vide scripta ad tit. *C. rem alien. ges. non interdici rerum suar. alien.*

L. 26. §. 1. Aut signo suo, aut alia scriptura). Vide notata et scripta ad *l. 92. Si fundum patri. inf. de leg. 1.*

L. 31. Post certum temporis vectigal). Vide scripta ad l. 1. *C. de jure emphyt.*

Pronuntiatum esset). Requiritur ergo judicis auctoritas. Idem in conductore: *l. pen. C. de loc.* Idem in emphyteuticario: vide scripta ad *d. l. 2.*

In quibus caussis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur. TIT. II.

L. 1. Senatusc. quod.) Hæc l. 1. juncta *l. Si ventri. §. 1. inf. de privileg. credit.* confirmat, edicta Imperatorum semper senatusconsulta subsequuta fuisse, quod in h. lege Senatusconsultum factum fuisse, in illa lege *Si ventri* dicitur edicto Marci cautum fuisse.

L. 3. De invectis et illatis). Vide scripta ad *l. 5. C. de loc.*

L. 4. In rusticis prædiis contra). Nam tantum ibi nata tacite pignori sunt, non illata, nisi id nominatim convenerit, vide scripta ad *d. l. 5.*

L. 5. voluntate domini). Hic voluntatis nomine specialis conventio adsignificatur, ut et in *l. Certi. C. de loc.* vide scripta ad eam.

L. 7. Fructus, qui ibi nascuntur). At illata non nisi convenerit, secus est in urbanis prædiis, vide scripta ad *d. l. 5.*

L. 8. Cum debitor). Hic fit tacita ἀντίχρησις, poniturque exemplum taciti pignoris, quod non inspiciens quidam addidit huic legi negationem; vide scripta ad tit. *C. de pig. act. in princ.*

Gratuita). Gratuita pecunia est non tantum ea, de qua convenit, ut gratuita esset, et de qua nihil convenit, modo de usuris nihil actum sit; vide scripta ad *l. 4. C. de usur.*

Ad modum legitimum). Non ultra itaque hoc prodest paciscendi ἀντίχρησις, ut fructus capere liceat etiam supra modum vice usurarum. Tacita ἀντίχρησις est ad modum legitimum, non expressa, vide scripta ad *d. l. 14.*

L. 9. Pignoris nomine retenta). Retinere licet, auferre non licet, vide scripta ad tit. *C. de pign. act.* Et retinere licet demum post biennium a cessationis die, *l. Cum domini. sup. loc.* vide scripta ad *l. 5. C. de loc.*

Quæ res pignori, vel hypothecæ datæ obligari non possunt. TIT. III.

L. 1. §. ult. Quid ergo) Vide scripta ad tit. *C. de commun. rer. alien.*

L. 3. Quod nihil tlendum existimo). Ergo habebit jus vendendi ex priorum persona, et sic succedet in jus vendendi. Sic etiam, quod fidejussor per se non habet, per reum habet, *l. 3. §. ult. judic. solvi*; vide scripta ad *l. 84. inf. de verb. oblig.*

L. ult. Qui sciens filiumfamilias). Vide scripta ad l. *C. de patrib. qui fil. distrax.*

Relegatur). In Nov. 134. constituitur, ut creditor jus crediti amittat, et tantumdem filio, quem pignori habuit, aut ipsius parenti tradat, ac demum pœnis corporalibus plectatur. Vide Ambrosium in lib. de Tobia, cap. 8. Sumpta autem est hæc lex ultim. ex lib. 5. Sentent. Pauli tit. 1. *de liberali causa*, ad verbum: nisi quod Tribonianus scripsit, *relegatur*, cum ibi sit *deportatur*. Cæterum aliæ pœnæ sunt in *Nov. 134.*

Qui potiores in pignore, vel hypotheca habeantur, et de his qui in priorum creditorum locum succedunt. TIT. IV.

L. 2. Qui generaliter accepit). Sic est etiam Flor. perperam. Rectius legitur, *specialiter*.

Non tam potior, quam solus). Quoniam ex speciali hypotheca creditor suum servare potuit.

L. 3. Creditor). Hæc l. citatur, inf. eod. in *l. Creditor. §. Papinianus.*

L. 7. in fin. Quod pecunia pignora ta erat). Nisi ita convenerit.

L. 9. Ante calendas Julias). Calendæ Juliæ solemnes erant solvendis pensionibus, ut et Martiæ: vide notata ad *l. Defuncta. sup. de usufr.*

L. 10. Privilegiis temporis.) In prætorio pignore, quod fit missione in possessionem, non viget privilegium temporis: vide notata ad tit. *De prætor. pign.* et tit. *C. si caussa in judic. pign.* Missione pignus in rem constituitur: pignus in caussa judicati est in personam.

L. 13. Flor. 12. §. Papinianus). Non est initium legis, sed citatur ab Ulpiano Papinianus. Ipsa lex Papiniani est in *l. 3. sup. eod. tit.*

L. 16. Flor. 15. Solarium). Id est, vectigal, quod pro solo penditur *l. 2. inf. ne quid in loc. publ.* vide scripta ad *princ. tit. C. de jure emphyteut.*

L. Quærebatur. Et hypothecam ejus rei). Legendum ut Flor. *hyperocam*, id est, quod plus est in pignore, quam in debito.

De distractione pignorum et hypothecarum. TIT. V.

L. 7. in fin. ut pactum est, etur.) Hoc ideo, quia creditor legem dixit, qui retinet semper jus in rem, id est, hypothecam. Et ideo nulla ejus venditio censetur: vide scripta ad *l. 3. C. de condict. ob causam dat.*

L. 8. Creditoris). Obstat *l. 2. C. de pignor.*

Quibus modis pignus vel hypotheca solvitur. TIT. VI.

L. 4. §. 1. Frustra fiscum). Obstat huic §. 1. 5. *C. de remiss. pig.* Sed hæc distinctio adhibenda est. Aut remissio sortis est inutilis communi ratione, id est, ob quam etiam remissio hypothecæ est inutilis, et tunc utrumque manet, *d. l. 5.* At si propria ratione, hypotheca non manet, ut hic, ut si tibi sortem remittam animo donandi in fraudem legis Cinciæ. Hoc casu remissio sortis est inutilis, et tacita remissio hypothecæ valet. Remissio hypothecæ non est donatio, *l. Et si pignus. inf. quæ in fraudem cred.*

L. 8. §. Non videtur. Sed si subscripserit). Subscriptio subscriptori præjudicat, non obsignatio; vide notata et scripta ad *l. 92. Si fundum. inf. de leg. 1.*

L. 12. Paulus). Opponitur *l. Jubemus. C. ad SC. Velleian.* Verum hic remissio fit debitori non creditori. Si fieret creditori remissio, facta uni, non prodesset alteri. At remittitur debitori, licet fiat in gratiam creditoris, et ideo si fiat uni debitori, non fit cæteris; vide scripta ad *d. l. Jubemus.*

AD LIBRUM XXI.

De ædilitio edicto et redhibitione, et quanti minoris. TIT. I.

Et quanto minoris actio). Hæc annalis est: vide cap. 20. de præscript.

L. 17. In fin. adversus dictum promiseumve). vide notata ad *l. Quod venditor. sup. de dolo*, et scripta ad *princ. eodem titulo C.*

L. 18. Aut redhibitorio aut æstimatorio). Vide scripta ad *pr. eodem titulo C.*

L. 19. § 1. Ad statuam nunquam confugisse). Vide scripta ad *l. 39. infra, de verb. oblig.*

§. 1. *Idem etiam redhibitoria*). Quid ergo opus fuit ædilitiis actionibus, cum detur ex empto civilis? Vide scripta ad tit. Codicis *de ædilit. action.* et notata ad *princ. eodem.*

§. *pen. Sed si quis permutaverit*). Vide scripta ad fin. tituli *C. de rerum permut.*

§. *ult. Sex menses utiles*). vide cap. 18. de præscript.

L. 21. In fin. In suam potestatem redactum). Vide scripta ad *l. 39. inf. de leg. 1.*

L. 23. Sufficit creditori ex vendito actio). Datur et in factum. §. 1. *inf.*

§. *Si servus pœnales actiones videantur*) Nam si non pareatur arbitrio judicis, crescunt in duplum, *l. 45. inf. eod.* Pœnam continet, et ob id sunt temporales: actiones empti sunt perpetuæ. Et hæc est præcipua inter eas differentia, de qua vide scripta ad *eund. t. l.* et notata ibid.

L. 28. Intra duos menses). Vide cap. 13. de præscr.

Intra sex). Vide cap. 18. de præscript.

L. 31. §. Si plures. partem recipit hominis). Vide scripta ad *princip. ejusd. tit. C.*

§. *In factum actio competit.*) Hæc actio est ædilitia, vide scripta *eodem tit. C.*

§. *Redhib. servo in venditione accessit*). Vide scripta ad *l.* 8. *Cod. de hæc.*

§. *Si quid sin. In factum actio*) Quæ in *l.* 4. *C. eod.* dicitur redhibitoria; vide notata et scripta ibid.

L. 33. *Nam jure civili*). Vide scripta et notata ad *princ. tit. C. eod.*

L. 37. *Ne veterator*). Opponitur *l. ultima*, *inf. eod.* vide notata ad eam.

L. 38. *In diebus.* 60). Vide cap. 13. de præscript.

§. *Quæsitum est, si nulla*) Paulus lib. 3. Sentent. *tit. de leg. l. Uxori. inf. de auro et argento leg.*

§. *Vendendi. Biduo ante venditionem*). Vide caput. 4. de præscript.

L. 45. *Modo enim in duplum*). Nam possis est, *l.* 21. §. *Si servus. sup. eod.* vide notata ibid.

L. 47. *Quod adversus dictum promissumve.*). Vide notata ad *l. Quod venditor. sup. de dolo*, et scripta ad *princ. tit. C. eod.*

L. 48. §. *Non nocebit emptori*). Opponitur *l. Si is qui hæres.* §. 1. *inf. de except. rei judic.* vide solut. in not. ad eam et scriptis ad tit. *C. de ædilit. act.*

In gloss. Æstimatoria, id est, quanto minoris). Adde *l. Novem. sup. eod.*

L. 49. *Si pestilens fundus*). Vide notata et scripta ad tit. *C. eodem.*

L. 51. *Cum mancipium*). Valde adversatur hæc lex distinctionibus positis in *l. Imo* et *l. seq. inf. de lib. causa.* Nisi dicamus, Africanum ex caussa vitii morbive non facile admisisse rescissionem venditionis, si vel dominus, vel servus scierit vitium vel morbum. Et de morbo, aut vitio nullus locus pugnat. A simili quidem argumentari possumus, quod valet in jure vide scripta ad *l.* 5. *inf. de jur. et fact. ignor.*

Cum procuratoris). Procuratoris appellatione sæpe continetur gestor, cujus gestus est postea comprobatus. Quintil. lib. 7. cap. 5.

Quamvis ipse domino). Putat Africanus, procuratoris scientiam domino nocere indistincte.

At cum ipse ignoraret). Hoc confirmatur *lege* 4. *supra, de contrah. empt.* Ideoque tunc nec ipsi, nec domino dabitur redhibitoria.

L. 55. *Dissolutum ignorat*). Vide scripta ad *l.* 3. *inf. de jur. et fact. ignor.*

L. 58. *Rerum ablatarum*). *L.* 1. *Cod. eod.* Paulus 2. Sentent. tit. 17.

Non tantum pretium servi). Vide scripta ad tit. *C. de ædilit. act.*

§. *ult. Præsentibus honestis viris*). Vide scripta ad *l.* 4. *inf. de probat.*

Servi responso) Obstare videtur *l.* 7. *inf. de prob.* in qua quæstionum Paulus exigit, hic unidem solum interrogationem. Verum pugnantiæ huic caussam dedit Tribonianus, qui in ea l. pro responso scripsit, quæstione, ut constat Pauli lib. 2. Sent. *tit. ex empto vendito*, unde illa l. sumpta est: vide notata et scripta ad *d. l.* 7. *inf. de probat.*

L. 60. *Omnia in integrum*). Vide scripta ad initium *tit. Cod. de ædilit. act.*

L. 61. *Victus tantum debet*). Opponitur *l. pen. de evict. inf.* vide scripta ad *l.* 38. §. *Si quis forte. inf. de verb. oblig.* et not. ad *d. l. penult.*

L. 64. *Adversus dictum promissumve*). Vide scripta ad *princ. tit. Cod. eod.* et notata ad *l. Quod venditor. sup. de dolo.*

L. ult. §. *ult. Sed veteratorum*). Budæus putat omnino pugnare cum hac *l. Præcipiunt. sup. eadem tit.* sed hic non accipiendum est, pro non solum, vide scripta ad *l.* 5. *de condict. indeb.*

Ex Venalitio). Id est, ex mangone. Græci παρὰ σωματοπωλῶν Sic Cicer. pro Cornelio: *Multi venalitii, et emptores.* Svetonius de claris Orator. *Venalitii legem venalem haberet*). vide not. et scripta ad tit. *C. de nundinis.*

De evictionibus, et duplæ stipulatione. TIT. II.

L. 4. *Quem vulgo auctorem secundum*). Primus auctor est venditor, secundus fidejussor. Hic βεβαιωτὴς dicitur in Nov. 4.

L. 8. *Præstare debet emptori ut habeat*). Vide scripta ad *l.* 38. *inf. de verb. oblig.*

L. 15. §. *ult. Sed et si servus*). Legendum, *servitus*, vide scripta ad *l.* 38. §. *Si quis forte. inf. de verb. oblig.*

L. 21. §. 1. *Emptori habere non liceat*). Vide scripta ad *d. l.* 38.

L. 23. *Post mortem mulieris*). Vide not. ad *l.* 41. *inf. solut. matrim.*

L. 26. *Ex vendito actio*). Id est, ex empto. Sic contra ex empto pro ex vendito. Et ex locato pro ex conducto, vide notata ad *l. Julianus.* §. *Si procurator. sup. de act. empt.* et scripta ad *l.* 1. *sup. de præscr. verb.*

L. 31. *Vispellionem*). Sic, recte Flor. non vespertilionem. Vispellio est nudator cadaverum, et spoliator sepulchrorum. Proprie tantum significat eum, qui ministerium suum accommodat efferendis cadaveribus mortuorum, ut in *l.* 7. *inf. ad Trebell.* et *l. Qui decem.* §. *pen. inf. de solut.*

L. 32. *Quæ dicitur*). Conjunge *l.* 29. *inf. de verb. oblig.* ubi eadem quæstio tractatur ex eodem lib. vide scripta ad eam.

L. 39. *in fin. Recte defugit*). Defugere, est auctoritatem defugere vide not. ad *l. Cum ex causa. inf. de verb. oblig.* et scripta ad *l.* 4. *ult. eod. tit.*

L. 51. §. 1. *Post. mortem*). Vide scripta ad tit. *C. ut act. ab hær. vel contra hær. incip.*

§. *Non mirum. Plenior adversus hæredem*). Vide scripta ad *d. tit. C.*

L. 55. *Propter absentiam*). Venditor evictionis periculum non sustinet, si emptor victus sit μονομερῶς, vide scripta ad fin. tit. *C. de peric. et com. rei vend.*

L. 56. §. *ult. Pupillo autem*). Opponitur *l.* 24. *inf. de verb. oblig.* Mala: vide scripta et notata ad eam l. 24.

sine tutoris auctoritate) Si tutor non compareat.

Remagnus). Ne emptores in fraudem incidant, et non sit, quem laudent.

L. 57. *Resolvi non potest*). Vide scripta ad *l.* 38. §. 2. et *l.* 84. *inf. de verb. oblig.*

L. 58. *Hæres*). Vide scripta ad *l. Si a substituto.* §. *Hæres. inf. de leg.* 1.

L. 62. §. 1. *vice de eviction.*). Vide scripta ad *l.* 4. §. *ult. inf. de verb. oblig.*

L. 61. §. *ult. Ex præscriptio perdidit*). Quia tardius judicio appellationis adfuit.

L. 65. *Quia non duo rei facti*). Id est, quia emptor adversus eorum alterum in solidum actionem non habet. Nam rei sunt, qui eandem rem, vel summam singuli in solidum debent.

L. 66. §. *Si secundus, agri ex vendito*). Id est, ex empto. Sic contra actio ex empto, id est, ex vendito. Et ex locato, id est, conducto, et contra; vide notata ad *l. Julianus.* §. *Si procurator. sup. de act. empt.* et scripta ad *l.* 1. *de præscript. verbis, supra.*

L. 75. *Quod adservit*). Opponitur *l. Cum venderes. sup. de contrah. emp.* et *l. Quoties. de ædil. edict.* Sed ea non loquitur de actione evictionis, quæ est in duplum, vel id quod interest, sed de actione ex empto æstimatoria, vel quanto minoris, quæ minuit pretium, et semper re evicta competit; vide scripta ad *l.* 38. §. *Si quis forte. inf. de verb. oblig.*

De exceptione rei venditæ et traditæ. TIT. III.

L. 1. §. *Si servus, Exceptio in factum*). Non autem exceptio civilis, quia servus fuit, cum contraxit; vide scripta ad tit. *C. ne servus pro suo facto.*

AD LIBRUM XXII.

De usuris et fructibus, et caussis, et omnibus accessionibus, et mora. TIT. I.

Usuræ sunt sortis incrementa; vide scripta ad *princ. t. C. eod.*

L. 1. *ex more regionis, ita tamen ut legi non offendat*). Hæc verba addita sunt a Triboniano, ex *l. Eos. C. de usur.* ut et in *l. Idemque.* §. *Sed et si pecuniam. sup. mand.* et *l.* 36. *inf. eod.* Nam Justinianus primus constituit, ut etiam in bonæ fidei contractibus a se definitus usurarum modus observetur, neve spectent morem regionum; vide scripta ad *rub. inf. tit. prox.* et ad *d. l. Eos.*

§. *In eum diem quo restituit*). Vide scripta ad *l.* 13. *C. de usur.*

L. 3. *Post judicis sententiam*). Id est, admonitionem (1). Et infra *usque ad sententiam*). Id est, usque in rem judicatam. Paulo post *Ante judicis sententiam*). Id est, admonitionem. In hac l. verbum sententiæ bifariam sumitur. Non loquitur de persecutione fideicommissi, quæ non est actio, sed extraordinaria cognitio prætoris fideicommissarii, seu præsidis in provinciis: in ea vero erant duæ sententiæ. Primum judicabat prætor fideicommissum restitui, quod est arbitrio similis, et dicitur sententia illa prætoris admonitio, quæ præcedit litem. Sic accipitur duobus *inf.* notatis locis, et in *l. Meminerint. C. unde vi.* Sic sæpe in Novellis Justin. vocat ψῆφον δήλωσιν, προσκλησιν. Hærede autem abnuente, caussa agebatur, et sequebatur postrema sententia. Et sic accipitur in illo loco, usque ad rem judicatam, et in *l. Cum exceptione.* §. *Hæc autem. sup. quod metus causa.* Nunc hinc duæ regulæ ponendæ sunt. Prima est: *si fideicommissario mora facta sit, ante admonitionem prætoris, et litis contestationem, ex eo tempore, quo cœpit fieri mora sine intermissione, etiam inter tempora judicati faciendi (hodie dantur quatuor menses, olim duo, ex 12. tab. unus) fructus et usuræ fideicommissi debentur.* Secunda regula hæc est: *si fideicommissario mora fieri cœpit post admonitionem judicis, vel litem contestatam, ab eo tempore fructus ei debentur usque ad sententiam, id est, usque ad condemnationem.* Tempus autem judicati erit immune a præstatione fructuum ex constit. D. Marci. Idque obtinet in omnibus actionibus, et in omnibus fructibus tam perceptis, quam percipiendis; vide scripta ad *l.* 39. §. *Fructus. infr. de leg.* 1.

Temporis intercapedo). Datur tantum illud tempus humanitatis gratia, *l. Si cum milit. in fin. sup. de compensat.* Addit Hermenop. πρὸς περιβάλλειν, id est, ut paululum respiret.

A fructibus deponendis). Itemque ab usuris, vide scripta ad *l.* 13. *C. eod. tit.*

§. *Nonnumquam*). Vide scripta ad *l.* 18. *ad Treb.*

Ita quod ex fructibus). Hic §. obstat *l. Quod his verbis. de leg.* 3. Sed dicendum hic, fructus perceptos ante moram deberi jure voluntatis, id est, quia ea fuit voluntas defuncti. Idem est in *l. Ballista. inf. ad Trebell.* vide scripta ad *l.* 23. *de leg.* 1. et ad *l. In fideicommissariam. infra ad SC. Trebell.*

L. 4. *rem dari vacuamque*). Vide scripta ad *l.* 28. *infra, de verb. obl.* et ad *l.* 75. *illo l.* Licet hic stipulator videatur idem ingeminasse, rem dari, vacuamque possessionem tradi, tamen non ob illam ingeminationem dicitur fructus, et partus venire, sed ob illam vacuam possessionem tradi. Obstat *l.* 1. §. 1. *sup. de act. empt.* vide solut. in scriptis ad *l.* 28. *inf. de verb. oblig.* et in not. ad *d. l.* 3.

L. 6. *Dominus, vel pater longo tempore*). Opponitur *l. Creditor. inf. sol.* et *l. Operis. inf. de operis libert.* Dicendum, hic rem dubiam fuis-

(1) *Vid. Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 22.

se. Præstatio autem longi temporis in re dubia præsumptionem inducit. Vide scripta ad *tit. C. ne uxor pro mar.*

L. 7. *Nummi steriles*). ἄχρηστα χρήματα, ajunt Græci.

L. 8. *Fœtus secundus*). Vide scripta ad *l.* 39. §. *Fructus. inf. de leg.* 1.

L. 9. *Modum legitimum usuræ*). Centesimæ; vide scripta ad *l.* 10. *C. de usur.*

In gloss. Stipulatum, id est, stipulationem). Adde recte, ut et in *l.* 3. *C. de inutil. stipul. l. Uxori.* §. *ult. de leg.* 3.

In gloss. committitur). Ad finem, ad *l. Trajectitiæ. inf. de oblig. et act.*

L. 13. *Minores præstitit*). Vide scripta ad *l.* 5. *Cod. eod. tit.*

Quæro, an pacti). Taciti.

Obstare exceptionem). Pacti taciti.

§. *ult. Quæsitum est*). Vide scripta ad *l.* 24. *Cod. eodem.*

L. 15. *Quam malæ fidei possessori condicantur*). Obstat *l.* 18. *Eum qui. inf. de iis quibus ut indignis*, et *l. Hæres.* §. *ult. sup. de petit. hæred.* Sed recte hic ait, *condicantur*. Dictæ leges loquuntur de petitione hæreditatis, quæ est bonæ fidei, et ideo in ea usuræ veniunt officio judicis. At condictio est stricta, ideoque in eam usuræ non veniunt, nisi sint in obligatione: vide scripta ad *d. l.* 18. et ad *l. ult. Cod. de usur.*

L. 17. *Cum quidam*). Hæc lex obstat *l.* 64. *inf. de verb. oblig.* vel potius *l. Certi.* §. *ult. sup. si cert. pet.* Dicendum, ob sortem non solutam graviores usuras infligi non posse ex die contractus, sed tantum ex die cessationis, ne in immensum exeat ratio usurarum, ut hic; vide scripta ad *d. l.* 64. *inf. de verb. obl.* et ad *l.* 2. *C. de usur.*

§. *In tacito omne molumentum*). Id est, usuras ipsas.

Ergo et usurarum). Obstat *l.* 18. *in princip. inf. de his, quib. ut indig.* Dicendum, usuras fructuum præceptorum ante litem non præstari. At usuræ, si quæ sint perceptæ a debitoribus hæreditariis, conferuntur legato tacite, ut hoc §. vide scripta ad *d. l.* 18. vel sic: hic §. non dicit auferri usuras fructuum, sed præceptas a debitoribus hæreditariis; vide scripta ad *l. ult. C. eod. tit.* et ad *l. In tacitis. de legat.* 1.

§. *Si debitores, semissibus et semisses*). Hæc verba Tribonianus addidit ex constitutione Justiniani, *l. ult. Cod. de usuris fiscalib. lib.* 10. vide scripta ad *l.* 26. *Cod. h. t.*

§. *ult. in fin. usque ad tertiam centesimæ*). Hæc verba addita sunt a Triboniano ex *l. Eos. C. de usur.* Significat enim usuras trientes: est autem Græca phrasis ἀπὸ τρίτου ἑκατοστῆς. Et vero hic §. est ex rescripto quodam D. Pii, quod refertur aliis verbis in *l. Si legatum. inf. de operibus publ.* Quod in *d. l. Si legatum.* non mutavit Tribonianus, id mutavit in hoc; vide notata ad *rub. tit. proximo*, et scripta ad *d. l. Eos.*

L. 18. §. *ult. in fin. Quod in causam depositi*). Et hoc casu sola depositio sufficit: vide scripta ad *l.* 2. *C. eod. tit.*

L. 20. *usuras*). Vide scripta ad *l.* 29. *inf. de verb. oblig.* et ad *l.* 8. *C. si cert. pet.*

L. 21. *Sciendum*). Vide scripta ad *l.* 23. *inf. de verb. obligat.*

Vel exceptio aliqua allegetur). Vide scripta ad *l.* 135. *inf. de verb. oblig.*

L. 23. §. 1. *Decerni solet*). A judice, scilicet, vide scripta ad *l.* 23. *inf. de verb. oblig.*

L. 24. §. *Mora nec hoc casu*). Vide scripta ad *l.* 2. *C. per quas person.* et notata ad *l. Per procuratorem. sup. de procur.*

§. *ult. Cum procurator interpellatur*). Multo magis si tutor.

L. 25. §. 1. *in fin. Qui vectigalem fundum habet*). Vide scripta ad *princip. tit. Cod. de jure emphyt.* et notata ad *rubricam sup. si ager vectigalis, id est, emphyteut.*

L. 29. *Placuit*). Vide scripta et not. ad *l.* 26. et ad *l. ult. C. eod.*

Pro non adjecto). Vide scripta ad *l.* 8. *Cod. si cert. pet.*

L. 30. *Debentur civitatibus*). Ut et in trajectitiis propter periculum. Idem datur argentariis, *Nov.* 136.

L. 31. *Si modus certus*). Excipe argentarios, cum quibus semper intelligitur fœnus tacitum contrahi, ut quidem ex tacito pacto debeantur illis besses usuræ; vide scripta ad *l.* 26. *C. eod.*

L. 32. *Neque juris auctorum*). Vide scripta ad *l.* 23. *inf. de verb. oblig.*

§. *ult. in fin. Sed utilis actio*). Obstat *l.* 10. *de dolo*, vide solut. in not. ad *l.* 49. *inf. de verb. oblig.* vide etiam scripta ad *l.* 49. et ad *l.* 91. *eod. tit.*

L. 35. *Lite*). Conjunge *l. Novatione. inf. de novat.* vide notata ad eam, et scripta ad *l.* 91. *inf. de verb. obligat.*

L. 36. *Prædiorum*). Hæc l. explicanda est ex *l.* 8. *de reb. auct. jud. possid.* quæ est ex eodem libro, vide scripta ad *tot. tit. C. de pign. act.*

L. 37. *ut est in bonæ fidei judiciis constitutum*). Vide not. ad *l.* 1. *sup. eod.*

L. 39. *Equis*). Vide scripta ad *l.* 39. §. *Fructus. inf. de legat.* 1.

L. 41. *Tutor.*). Vide scripta ad *leg.* 13. *C. de usur.*

L. 44. *Supra licitum modum*). Supra usuram centesimam.

De nautico fœnore. TIT. II.

Superior titulus est de usuris terrenis, περὶ τόκων ἐγγείων, ait Justinianus *Nov.* 116. et in Constit. Digestis præposita. Hic est περὶ τόκων ναυτικῶν, de usuris nauticis, seu trajectitia pecunia, *l.* 2. §. *Alio denique. C. de vet. jure enucl.* Forma non est locatio et conductio. Nam ea locantur, quorum est usus aliquis, pecunia non est usus, sed abusus, quoniam utendo perit. Item contracta locatione eadem res redditur, contractu fœnore non redditur eadem. Non est mutuum, quoniam in se mercedem recipit, sed datione pecuniæ mutuum contrahitur, stipulatione fœnus.

L. 1. *utrum etiam ipse*). Trajectitia pecunia est, quæ navigat periculo creditoris, et merces etiam ex ea comparatæ, si mercium periculum creditor susceperit. Græci vocant χρήματα διαπόντια. Ergo dantur, ut si navis perierit, non reddantur. Si perierit tunc redduntur. Creditor, tantum suscipit periculum naufragii, *l.* 3. *C. eod. l. Fœnerator. inf. eod.* In aliis pecuniis, quarum datione mutuum contrahitur, sunt periculo debitoris: hæc creditoris. Et ejus rei causa duo recepta sunt, primum ut ex pacto debeantur, *l. In quibusdam. inf. eodem.* Quod et datur civitatibus, nullo suscepto periculo, *l. Etiam inf. tit. prox.* Item argentariis *Novellis* 136. Item ut infinitas usuras percipiat, et hoc est periculi pretium. Paullus *lib.* 2. *Sent. tit. de usuris.*

L. 2. *Testatione complecti debere*). Servum missum exigendæ pecuniæ causa.

Ut pro petitione id cederet). Potest etiam tentari, ex ipsa die sine interpellatione moram fieri, *l. Trajectitiæ. inf. de oblig. et act.* et *l. Magnum. C. de contrahen. et commit. stipul.* Uno casu excepto, si non sit cui solvatur, *l. pen. sup. eod.*

L. 4. *et conditionem impletam*). Nave salva reversa.

Legitimæ usuræ). Id est, centesima, *Novella* 116. quam post vocat centesimam hic vocat legitimam, ut in *l. Si pro mutua. C. si cert. pet.* Hoc jure legitima est centesima. Et constit. Justiniani inter mercatores est bes.

Nec pignora). Usuræ pecuniæ creditæ peti non possunt: tamen servari per retentionem pignoris.

Pro operis). Vide leg. 8. *C. si cert. pet.*

Tenebuntur). *L. per retentionem. C. de usur.*

Trajectitiæ pecuniæ). Hæc dicitur κερμακοττοῦδος, vide scripta ad §. *Callimachus. l. Qui Romæ. inf. de verb. oblig.*

Non ultra duplum). Id est, si usura, vel pœna sortem æquarit.

Centesimæ). Hoc verbum centesimæ additum est a Triboniano, ex *l. Eos. C. de usur.* Sic additur in *l. Cum quidam.* §. *ult. sup.* Vel sic potius dicamus, Papiniani hoc verbum esse, et cum ait, *pro operis*, id est pœna moræ, quæ debetur post diem periculi, et ideo hæc pœna non excedit centesimam, ut nec etiam duplum. Cur id? quia non præstatur post diem periculi. At quandiu periculum est creditoris, usuræ exiguntur supra centesimam, et supra duplum. At sic hæc pœna numquam exigitur supra centesimam, ideoque hic proprie loquitur Papinianus de centesima secundum sua tempora: nam ante Justinianum hæc erat usura legitima, non suscepto periculo. Id confirmat §. ult. hujus leg. vide etiam *tit. C. de usur.*

§. *ult. Stipulationem operarum*). Id est, pro operis.

Supplebitur). Excedere tamen non poterit centesimam.

L. 5. *Periculi pretium*). Si creditor subeat periculum pecuniæ non nauticæ, eadem ratione illi debetur gravis usura etiam ex pacto.

Quamvis pœnalis non existente). In nautica pecunia periculi pretium exigitur impleta, seu existente conditione *l.* 4. *Fœnerator. inf. eod.* Ergo in his casibus, ut in nautica exigi debet conditione existente. At hic traditur non existente conditione periculi pretium esse. Bartol. negationem tollit. Dico hæc prima verba esse transposita, et lego: *conditione, quamvis non pœnalis existente*. Ut sit sensus: *quamvis quod recipio præter pecuniam, non est pœna, id est, quamvis id non recipiam propter moram, nihilominus tamen id jure recipio, quasi mercedem suscepti periculi.* Exigitur pretium suscepti periculi etiamsi non pro pœna exigatur, sed pro quæstu. Secundo movet dubitationem, quod nisi, ut ante emendatum est, legatur, hanc conditionem vocabit pœnalem, quæ non est pœnalis. Nam pœna est, quæ ob moram infligitur. Usura proprie est fœnus, quod ob quæstum infligitur nulla mora intercedente, quæ currit statim ex contractu, et hæc numquam dicitur pœna. At in hac lege, quod recipitur præter pecuniam, non recipitur ob moram, sed ob usuram, et periculi mercedem. Ergo usura non est pœna. Denique hæc conditio est fœneratitia, non pœnalis.

Conditiones nasci). Lego, *conditiones*, ut ait, condictiones, ob rem dati scilicet. Nam et sæpe nomina inter se commutantur, et præterea conditio numquam dicitur nasci, sed imponi, proponi, institui, injici, adjici, dari. Ad hæc sic quidam libri habent, et sic legendum esse docent sequentia exempla, adhibitis his *ll. Senatus.* §. 1. *inf. de mortis causa donat. l. Videamus.* §. *Idemque est si mortis. sup. de usur.* Sed aptissime id docent Græci lib. 53. Basil. dum sic vertunt hunc locum ἐξ ὧν ἁρμόζει κονδικτίκιος, vide scripta hic et ad *Rub. C. de condict. ob causam datorum.*

In aliam speciem). Diversam a mutuo. Recte in aliam, male Flor. *in Aleæ*: nec enim ratio reddi potest idonea, cur si in aleæ speciem cedat, non sit pretium periculi. An vero, quia alea est legibus prohibita, *Tit. de ale. lus. l. ult. quarum rerum actio non detur.* Minime: nam alea est prohibita, ut si quis ludat tesseris, aut talis. Quæ alea non est prohibita, ut si quis jactum retis emat, *l. Nec emptio. sup. de contr. empt. l. Cum hæreditatem. sup. de hæred. vend.* Præterea si legitur in *aleæ*, pugnat ipse secum. Nam in fin. hujus leg. ait, eam pecuniam recipere pretium periculi, quæ data est piscatori in apparatum, ut si caperet, redderet. At hæc aleæ speciem habet, *d. l. Nec emptio.* Ergo legendum, *in aliam speciem*, ut idem Scævola loquitur in *l. Quidam. de usufr. leg.*

Si Manium. si non illud). Nam ex his tantum condictio dabitur, non vero quidquam præterea, quasi periculi pretium, etiamsi conveneriit: quoniam nullum hic versatur periculum.

Nec dubitatis). Id est, sine dubitatione in his casibus admittes pro-

tum periculi, quod non potest in aliis casibus, ex quibus condictio nascitur.

In gloss. Speciem). Hinc, *do ut facias*, usque ad finem dele omnia.

Si exhiberet) Id est, aleret. Nam decertaturi athletæ pascebantur certis cibis. De quibus exstant Galeni libr. Id Terentianus Maurus vocat legem pulveris, et cibi. Lex cibi est exhibitio, de qua hic agitur. Lex pulveris, exercitatio.

In his enim omnibus). Id est, ubi est periculum, licet non sit pecunia nautica.

Prodest). Ut et in nautica pecunia, quia etiam hic suscipitur periculum.

L. 6. Si quid superfuisset). Quia erant aliis creditoribus obligatæ: igitur agitur tantum de superfluo.

Non existente conditione). Nisi non reversa.

Ulnus distractum). Cum sc. ageretur, ut distraherentur, et ex iis aliæ repararentur, quæ pignoris loco succederent, in *l. Qui Romæ. §. Callimachus. inf. de verb. oblig.*

Exactus fuerit). Vide scripta ad rubr. hujus tit. sub finem.

L. 7. Usuræ debentur) Ex pacto.

Recipere). Ob periculum susceptum. Idem datur civitatibus nullo suscepto periculo, *l. Etiam. sup. titul. prox.*

L. 8. Si per creditorem). Et hic unicus est casus, quo post moram pœna adjecta non petitur, loquitur hæc lex de pœna, non de usura.

L. ult. Si trajectitiæ pecuniæ). Quæ permittitur ob operas, vel sumptus servi persequentis pecuniam. Nam qui nauticam pecuniam credebant, solebant mittere servum, qui navigaret cum debitore, et statuto die pecuniam peteret, *l. Trajectitiæ. inf. de oblig. et act.* l. *Qui Romæ. § Callimachus. de verb. oblig.* Plutarchus in *Cat. Cens.* Hæc pœna statim a mora committebatur. Mora fiebat aut in personam, id est, si interpellatus a servo non solvisset: aut in rem, ut in hujus l. specie, et l. *Ad diem. inf. de verb. oblig.*

Perinde committit). Addatur ex *l. 2. sup. eod.* id servum testato complecti debere, neminem exstare, qui interpelletur.

De probationibus, et præsumptionibus. TIT. III.

Id est quis probare debeat, quod docetur in hoc titulo propositis variis speciebus, quoniam hoc tantum ad jus pertinet.

L. 1. Quotiens). Genus, gens, agnatio, familia, domus, stirps, idem in libris nostris significant. Vide not. ad *l. Pronuntiatio. inf. de verb. signific.* Et scripta ad hunc locum. Gentem habere est jura gentilitatis, vel familiæ habere. Livius lib. 10. *vos solos gentem habere*, id est, gentilitatis jura. Qua de re Alciatus lib. 1. παρέργων. Ad hanc legem l. valde pertinet Novella Justiniani 36. in qua constituitur, ut si de genere quæratur, utraque pars proferat probationes. Quod et hodie fit sæpe in caussis criminalibus, ex *l. Fallacier. in fin. C. de abolit.* Hoc tamen videtur pugnare cum hac lege, et l. 2.

L. 2. Et incumbit). Hanc legem Græci sic vertunt, οὐ λέγων, οὐ μὴν ὁ ἀρνούμενος δεικνύει.

Qui dicit). Id est, qui affirmat.

Non qui negat). Id est, qui inficiatur, qui absolute negat: nam qui negat, etiamsi vellet probare non posset, *l. Asseveratio. Cod. de non num. pec.* Cic. in partitionibus. *nemo ejus, quod negat factum, aut potest, aut debet, aut solet probationem reddere.* Idem in Anton.

In gloss. ubi: ut autem hæc plane videas, dic quod triplex). Hac de re tota sic statuendum est. Sunt quædam negationes, quæ effectu τῷ ἀποτελέσματι, affirmationes sunt, et has qui dicit, et adfert, probare debet, ut sunt exempla in l. *Nec codicillos. C. de codicill. l. 5. inf. eod. l. pen. in fi. C. de contr. stipul.* Verum inficiationes per rerum naturam non possunt probari: ut si accusatus cædis, neget Ergo qui negat, id est, qui inficiatur, is absolute negat.

L. 3. Cum tacitum). Tacita fideicomissa fisco vindicantur.

Fam in primo quam). Præsumimus testatorem in fraudem legum testamentum mutasse, maxime cum hæredem non mutarit. Præsumimus item adversus hæredem, et fideicommissum fisco vindicamus, nisi hæres probet mutatam voluntatem.

Cum secreti suscepit). Id est, tacitæ fidei. Quædam sunt personæ quæ ex l. Jul. et Papia, ex aliorum testamentis non possunt capere in fraudem legum. Testatores ejus tacitum fideicommissum relinquunt, præstante tacite fidem hærede de præstando incepti.

In gloss. Qui conveniatur, item adhuc contra). Male huic l. 3. hic opponit Accurs. *l. Statius. de jure fisci.* Ex enim prorsus idem sit, fisco vindicandum fideicommissum, nisi appareat mutata voluntas probatione, ut ex specie constabit, vide scripta ad hanc l. 3.

L. 4. Emptorem). Qui scilicet agit redhibitoria resolvendæ venditionis causa, ob vitium servi sibi venditi. Qui vendit servum fugitivum, tenetur emptori actione redhibitoria, si ignorans emptor id vitium emerit. Vide scripta hic et ad tit. *C. de ædil. act.*

Antequam emeret). Nam si fugerit post venditionem, hoc non est satis, nisi fugerit ex veteri vitio.

In gloss). Ad fin. adde, *et ejus responsio stabitur*, *l. Quæro. §. ult. sup. de ædil. edic.*

L. 5. In summa Bart. In negativa juris). Hæ negationes effectu affirmationes sunt.

Recte factum). Ut quia non sit facta præsentibus testibus, *l. Post mortem. sup. de adopt.*

Et ex in glossa recte). Ad finem *vel potius*, quia non coram testibus, *d. l. Post mortem.*

L. 6. Patronum). Hæc l. est de actione Faviana vide *tit. Instit. de success. libertorum.*

Manifestum). Nam dolus ex perspicuis indiciis doceri debet, *l. Dolum. C. de dolo.*

In fraudem suam). Obstat *l. Si rem meam. de except. rei judic. inf* vide solut. ad eam.

Aliquid dedisse). Inter vivos.

Ut partem). L. 1. §. Si pluribus. et §. Quamvis. si quid in fraud. patr.

L. 7. Cum probatio). Hæc l. est ex lib. 2. Sentent. Pauli tit. ex empto vendito. Porro in sententiis Pauli non legitur quæstioni, sed responsioni, et hoc loco mutavit Tribonianus, et pro responsioni scripsit quæstioni, quia noluit hac in re credi servo sine tormentis: cum ex sententia Pauli sufficeret nuda interrogatio servi sine tormentis, *l. Quæro. §. ult. sup. de ædil. edic.* Atque ideo videtur hæc l. 7. pugnare cum *d. l. Quæro. §. ult.* Nec oportet confundere quæstionem cum interrogatione nuda. Separantur in *l. Divus. § 1. de quæstion.* et tamen quæ hic mutavit Tribon. non mutavit in *d. l. Quæro.*

In gloss. Deficit, item intellige quod). Hæc Accursii indiciorum divisio nobis simul et rhetoribus incognita est. Sic vero rhetores indicia dividunt in necessaria, *ut concubuisse cum viro, quæ peperit*: et non necessaria, *ut cædem eum fecisse, cujus telum inventum fuit.* Non necessaria indicia præcedunt quæstionem, et nudam interrogationem servi.

Non pro domino). Regulariter servus in dominum, aut pro domino non potest interrogari, *l. 6. l. Divus. inf. de quæstionibus.*

L. 8. Si filius). Pertinet ad cognitionem prætoriam, quia filius quæritur sit in patrispotestate, necne.

Prætor cognoscit). Num filius sit in potestate necne, disceptatur extra ordinem cognitione prætoria, *l. 3. §. Julianus. inf. de liber. hom. exhib.* l. 5. §. *Per hanc. sup. de rei vind.*

Quodammodo contendit). Dum negat, affectu sit.

L. 9. Si pactum). Pertinet ad exceptionem pacti de non petenda pecunia. Pactum in rem hæredi prodest. Pactum in personam hæredi non prodest. At in dubio præsumitur in rem esse, *l. Jurisgentium. §. Pactorum. sup. de pact. l. Sicut. §. Si debitori. quibus mod. pig. solv.*

Coarctaretur.). Flor. *Eo statueretur*, Recte id est, ut contineretur.

Quod qui excepit). Regulariter dicitur, generalis regula in *l. Cum de indebito. inf. eod.*

Quia plerumque). Ex eo vero, quod plerumque fit, præsumptiones dicuntur, *l. 3. sup. eod.*

L. 10. Census). Pertinet ad actionem finium regundorum ex *l. In finalib. sup. fin. regund.* ubi dicitur, cum agitur de finibus regundis, nos sequi census, id est, libros et tabulas censuales, in quibus describuntur singulorum juga et capita. In eos libros etiam agri referebantur designatis finibus, l. 4. *inf. de censibus.* Hac etiam in re sequuntur publica monumenta, id est, monumenta fiscalia, quæ scilicet inscripta sunt terminis designantibus nomina dominorum, et fines agrorum, et præstant vicem terminorum. Terminorum varia fuerunt genera, ut bodones, grumi, id est, lapides fiscales, ait Charisius. Monumenta etiam sunt species terminorum. De his extat constitutio Tiberii apud Frontinum. Constantinus lib. 1. Epit. tit. περὶ ὅρων, male vertit monumenta ὑπομνήματα, ut recte censum δημοσίαν ἀπογραφὴν, ut et Lucæ 2. Horum omnium auctoritas potior est testibus. Addenda una exceptio, si probetur, fines fuisse permutatos, quod fit vetustate adfinium, aut varietate successionum, *l. 2. fin. regund.* Ideoque in illa constit. Tiberii hæc est exceptio: *nisi inter convenientes ager divisus pactione fuit.*

L. 11. Non est necesse). Hanc. l. 11. pertinere ad actionem in factum, quæ datur pupillo adversus duumviros, docet *l. In magistratibus inf. de magistr. conveniend.* quæ est ex eodem lib. In ea distinguitur circa dolum et culpam magistratus, ut si dolo fecerint, ut minus idonee pupillo caveretur, singuli teneantur in solidum: si culpa, dumtaxat pro virili. Eodem pertinet *l. Quod. Nerva. sup. depos.* Nam posita hac distinctione quæritur, an si admiserint latam culpam, singuli in solidum teneantur? Et ait teneri. Vide scripta ad *l. 3. C. eod.*

Ab iis quorum officio). A duumviris magistratibus municipalibus, si modo acceperint a tutoribus idoneos fidejussores. Tenetur enim pupillo actione in factum ex SC. quod factum est auctore Trajano, *l. penult. Cod. de magistr. conven. l. 2. inf. eod.* in id quod non potest servari ex bonis tutorum.

L. 12. Quingenta). Pertinet ad actionem ex testamento.

Postea scripsit). Recte. Nam codicillis legare non potest, nisi testamento confirmatis. Codicilli vero facti post testamentum, olim tantum habebantur pro confirmatis. Hodie etiam facti ante testamentum, l. *Impuberem §. Qui codicillos. ad l. Cornel. de falsis*, *l. Ante tab. inf. de jure codicill.*

Hæres. ipse id probare). Vide scripta ad *l. 1. Cod. eodem.*

L. 13. Cum de etate ætatis). Id est 25. annis, vide cap. 28. de præscript.

L. 14. Quid enim interest, servum). Id est, eadem distinctione utimur, sive quærimus de servitute, sive de libertinitate.

Et sententiam secundum). Sic in *l. Divi. §. ult. de liber. causa*, secundum libertatem ferri. Sic Svetonius in Claud. Plin. lib. 7. Epist. Senec. lib. 7. decl. Valerius lib. 2.

Cum nulla captio). Id est, cum non fiat fraus juri, aut ulli constitutioni: sic in *l. Divi. de liberal. caus.*

L. 18. Quoties operæ). Officiales.

In præjudicio). Quo agit libertus, dicens se esse ingenuum.

§. 1. *Qui dolo*). Qui dolum objicit adversario, eum probare debet. Huic regulæ obstat l. *Si rem meam. inf. de dol. except.* vide solut. in notatis ad *d.* l. *Si rem meam.*

In gloss. Admissum). Dele hæc (*ut et supra de tribus l. 8. in fin.*) item hæc: *sed ubi sponte, non tamen jussus, ut sup. eod. l. Circa. etc*).

L. 19. In exceptionibus). Reus probat, quod excipit. Cujus rei varia exempla in hac l. ponuntur.

Velut. intentione). Intentio dicitur pro exceptione. In *l. 1. C. si pign. convent. numer. pec. ser. non sit.*

§. 1. *Cum quis*). Hæ exceptiones ponuntur in *l. sup. si quis caut.* l. 1. §. *Si reus. de eo per quem factum erit.*

Sed et si procuratorem). Id est, si dicat adversario, non licere procuratorem fieri, nec licere adversario procuratorem dare, vel si dicam, eum, qui agit alieno nomine carere mandato, l. *Ad legatum. sup. de procurat. l. Et ideo. inf. de novi operis nuntiat.* Verum hæc exceptio non potest probari, ideoque non utitur hoc exemplo.

Quæ pensatio). Objicitur compensatio per exceptionem in strictis judiciis.

Conditum delata). Respicit ad verba edicti sup. de jurejurando.

Sive in alea). Hoc explicandum est ex *l. ult.* §. 1. *inf. quarum rer. act. non detur.*

L. 20. Si quis). Qui in hominem retinet in servitute, non ideo exoneratur necessitate probandi, quia qui ita est in servitute, pro eo est, ac si esset in libertate.

Lis ordinaretur, l. Liberis. §. ult. inf. de liber. caus). Recte ait, *præpararetur*. Est quædam bonorum possessio litis ordinandæ causa, quæ præparat querelam inofficiosi testamenti, l. 1. l. 8. *sup. de inoffic. testam.*

L. 25. Cum de indebito). Hæc l. tota est Triboniani.

§. *ult. Et indiscrete loquuntur*). Id est, sine causa. De hoc verbo vide scripta et notata ad *l.* 5. *Cod. de quæstionibus.*

L. 28. An aliquis meminerit). Hocque casu de auditione testimonium valet. Olim receptum fuit omnibus causis, vide scripta ad *l. 14. C. de testib.*

De testibus. TIT. V

L. 3. § Idem divus: Testibus se, non testimoniis crediturum). Idem in Nov. 73. vide scripta ad *l. 1. C. eodem.*

§. *Sabino ut ei deferre*). Vide scripta ad *l. 2. C. eod. tit.*

§. *ult. Quos impuberes*). Opponitur, quod etiam minores 25. annis testimonium non dicunt, l. 20. *inf. eod.* sed minores excusantur a testimonio dicendo: impuberes prohibentur. Sicut et in judicando, *l. Cum prætor. sup. de judic.* et *l. Cum lege. sup. de recept.* vide scripta ad eundem tit. C. Idem dicitur in cap. 132. Carth. concilii.

Judicio publico damnatus). Vide scripta ad *tit. C. de fide instr. ad princ.*

Quære palam quæstum). Vide scripta ad *Cod. eodem tit.*

L. 4. Ne temere denuntietur). Vide scripta ad l. 2. *Cod. eodem.*

Testimonium litis). Quod et judiciale testimonium dicitur in *l. pen. Cod. de hæret.* Ea sunt litis testimonia; vide scripta ad l. *pen. Cod. de testib.* Sunt et instrumenta litis, *l. Si quis aliquid. §. Si quis instrumenta. inf. de pœnis.*

L. 9. Testibus. Vide scripta ad *eundem tit. C.*

L. 11. ad finem). Opponitur authent. *Rogati, Cod. eod. tit.* Ubi rogatus tantum testis fidem facit: hic non rogatus. Dicendum cum Harmenop. fortuitos tantum casus recte probari fortuitis testibus, ut hic, vide scripta ad *l. 14. C. eod.*

In gloss. Non rogatus). Ad finem adde, et male.

L. 12. etiam duo sufficiunt). Sic lege non exprimatur testium numerus. At si lex numerum præscribat, nisi tot adhibeantur, nihil agitur, vide scripta ad *l. 2. in fin. C. eod. tit.*

L. 18. Etiam mulieres in judicio). Vide scripta ad *tit. 20. Frag. Ulp.*

L. 19. Præbenda conduxerit). Flor. *Præbendum*. Quam lectionem confirmat Festus in verbo *redemptores*, dum ait, *quicquid præbendum conduxerant*. Quamvis Alciatus et Budæus emendant, *præbenda*.

Nec pupillus). Vide notata ad *l. 3. §. Lege. sup. eodem.*

L. 20. In testimonium). Vide scripta ad l. 2. *C. eodem. tit.*

Aut qui minor 20. annis). Vide cap. 28. de præscript. Minor excusatur, impubes prohibetur, vide scripta ad *l. 2. C. eod.*

L. 21. Ob carmen famosum). Hoc idem refert Theod. Balsam. Nomocan. cap. 2. quasi id scriptum sit in *C. hoc tit.* Nam in βασιλ. et in *d. c.* 2. scriptum est, tit. de testib. cap. 21.

§. *ult. Honestatis*). Honestiores testes plerumque æstimantur ex facultatibus, *l. 8. Cod. eodem*, vide scripta ad eum.

L. 24. De domo). Vide scripta ad *l. 2. C. eodem.*

L. ult. In gloss. præstiterunt). Dele (Respondit eum cogendum) et dic, non cogi Lutetiæ.

De juris et facti ignorantia. TIT. VI.

Factum Harmenop. lib. 1. Epitom. tit. ult. definit, τὸ κεφάλαιον καὶ τῆς αἰτίας ἀποτέλεσμα· *caput et causæ effectus*, id est, rem ipsam.

L. 1. Ignorantia). Hæc lex pertinet ad successorium edictum, estque conjungenda cum *l. 3. inf. quis ordo in bon. poss. servet.* Illud edictum duo continet: primum tempore petendæ bonorum possessionis, deinde ut inter bonorum possessores sit successio. Dies illi petendæ bonorum possessionis sunt utiles. Hinc colligitur, eos non procedere ignoranti: nam dies utiles sunt, quibus scivit, et potuit. Ignoranti factum tempora non procedunt, l. 4. *Cod. eodem l. Juris l. pen. Cod. qui admitt. ad bon. possess. l. In bonorum. inf. de bonor. possess.* hujus rei varia in hac lege exempla ponuntur.

Non cedit ei tempus). Quia in facto errat.

§. 2. *Juris autem cognationis*). Jure civili nullum est jus cognationis: jure prætorio est.

§. *ult. Ante apertas tabulas*). Non poterat tamen olim adire ex lege Papia, *l. In bonor. inf. de bon. possess. l. 1. §. Sufficit. inf. de bon. possess. secundum tab.* hodie licet adire etiam ante apertas tabulas, *l. un. in novissimo. C. de caduc. tollen.* Ante Justinianum, qui id nesciebat, jus prætorium ignorabat.

Quod si nesciat). Tempora petendæ bonor. possess. currunt ignoranti jus. Hæc cum dixisset Paulus, subjecit in *l. 3. D. quis ordo in bon. poss. serv.* hac in re scientiam patris non obesse filio, cui possessio defertur, si ipse ignoravit, cui ea deferebatur.

L. 2. In omni). Cum hac l. conjungi potest *l. ult. inf. pro suo*

Cum jus finitum). Id est, certæ sunt leges, certæ constitutiones, certa edicta, certa SC. eaque proposita in foro, in albo, ut ab omnibus cognosci possint. Sveton. in Calig. Aristot. lib. 3. Ethic. c. 5. Nazianzenus in Orat. funebri ad Anastasium; vide scripta hic.

L. 3. Plurimum). Hæc lex est de ignorantia sua.

Alterius causa). Ut si putem servum meum emisse, quod mihi traditum est, et possideo, *l. ult. D. pro suo*, vide notata ad eam.

In gloss causam). Dele hæc (*et supra ad Velleian. l. Quamquam*).

De jure suo). Id est, de facto suo. De jure suo ignorat qui in facto errat: ut qui ignorat se esse emancipatum.

Non deperditi). Facti tamen proprii ignorantia interdum recipitur, et parit condictionem indebiti, ut in *l. Sed, etsi non putem. D. de condict. indeb.* Contra ignorantia facti alieni non semper excusat, ut si sit hominis deperditi. Deperire est valde perire. *De auget, l. 1. sup. depos.*

L. 4. In usucapione). Obstat primum l. 3. *D. pro don.* Secundo §. *Si is quem. Instit. de usucap.* vide solut. iis in locis.

Facti vero ignorantia). Exempla petantur ex l. 2. §. *Si a pupillo pro emptore.* l. *Numquam. l. Si fur. §. 1. de usurpat. et usucap.*

L. 5. Iniquissimum). Ponendæ hæ duæ theses sunt ad explicandam hanc l. 5 et contraria dissolvenda. I. Principalis personæ scientia alterius, quam sua, non nocet, nec ignorantia prodest. II Scientia principalis personæ nocet etiam ei, in cujus potestate ea est, vel hæredi, aut successori ejus: itemque ignorantia prodest. Hoc confirmatur *l. 2. inf. de leg. et l. Imo cum l. seq. illo tit.* Ex *d. l.* 2. distinctio est facienda, vide notata ad eas leges. Verum distinctionibus, quæ in illis legibus positæ sunt, valde obstat *l. Cum mancipium. sup. de ædil. edic.* vide solut. in notatis ad eam, et scriptis hic. Eadem distinctio superior locum habet in usucapione, *l. 2. §. Si servus. inf. pro emptore.* Opponitur huic legi *l. Liberis. §. Si duo. de liberali causa*: vide solut. ibi. Postremo obstat *l. ult. C. de sponsal.* sive *l. Si quis. Cod. de Episcop. audientia*: vide solutionem ibi.

Alterius quam suam). Exemplum petatur ex l. 3. *inf. quis ordo in bon. possess. servet. et l. ult. eodem tit.*

L. 6. Nec supina). Affectata ignorantia, ἐν τῇ προαιρέσει ἄγνοια. ait Aristot. lib. 3. *Et hic in princ.* vide scripta ad *tit. C. commod.*

Factum ignorantis). Non omnis ignorantia facti supina est, quoniam facta non sunt semper in promptu: omnis ignorantia juris supina est. Quoniam jus omnibus patet.

L. 7. Juris ignorantia). Distinguendum est inter hæc verba, *nocere, non nocere: prodesse, non prodesse.* Nocere, est proprie damnum inferre, nocere etiam est non prodesse, lucrum intercipere, lucrum non adferre. Sic prodesse proprie, est lucrum adferre. Item prodesse, est etiam non nocere, damnum non adferre. Sic ignorantia juris non nocet, id est, damnum numquam infert. Scientia juris nocet, id est, damnum infert. Quid est ergo, quod dicitur, ignorantiam juris nocere? Respondeo nocere, id est, non prodesse. Objiciuntur septem, in quibus ignorantia juris videtur nocere. Primum de eo qui credidit pecuniam filiofam. militi, putans militia solvi patriam potestatem. Is non repetet. Secundo, de eo, qui juris ignarus putavit viduam posse nubere intra annum luctus, is fiet nihilominus infamis, *l. Liberorum. §. ult. de his qui not. infam.* Tertio, de eo, qui putat se obligatum esse ex inutili stipulatione, atque ita solvit. Is errat in jure nec habet actionem, *l. Fidejussor. §. 1. mand.* Quarto, qui solvit debitum per errorem juris, non condicet: Quinto de eo, qui per errorem juris confessus est se debere, quod non debet, is pro confesso et condemnato habetur, l. 2. *D. de confess.* Sexto, de liberto, qui per errorem juris patronum in jus vocavit, non petita venia, is incidit in pœnam edicti, *l. 2. C. de in jus voc.* Postremo ex *l. Sicut, in fin. Cod. de præscrip. 30. annorum.* Solutio omnium petatur ex superiori distinctione. In omnibus enim neganda est consequentia, quare juris error nocet. Nam ignorantia non facit, ut non repetat pecuniam. Nam si non ignorasset, etiam non repetisset. Sed etiam non prodest, ut per speciem ejus repetat. Sic ignorantia facti non minuit famam ejus, qui duxit viduam, sed eam non conservat. Et sic in cæteris ignorantia juris non prodest, ne ignorans in damnum incidat, at ipsa damni caussa non est. Ignorantia juris nunquam damni caussa est.

Petentibus non nocet). Id est, damnum nunquam infert.

L. 8. In damnis, vel compendiis). Idest, rebus nostris augmentum, non diminutionem, vel damnum adfert.

Nec feminis). Sunt quidam casus legibus expressi, quibus juris

ignorantia feminis et rusticis prodest, ne in damnum incidant. Hi sunt casus, in quibus dolus exigitur. Juris ignorantia rusticos et feminas excusat a pœna, dolo et delicto, *l. Si quis gravi. §. Si quis ignorans. D. ad Syllan.* Item in *l. Si quis id quod. § Pati. sup. de jurisd. omn. judicum.* Item in *l. 1. in fin. supra, de edendo.* Item in *l. Liberus. § penult. ad l. Corn. de falsis.* Item in *l. Adulterium. §. Idem Impp. D. ad l. Juliam de adult.* Item in *l. Sed etsi. §. Scire. de petit. hæred.* In casibus illarum legum juris ignorantia rusticos et feminas excusat a dolo, dummodo delictum non sit jure naturali prohibitum, quale est incestum inter parentes et liberos, aut eos, qui parentum loco sunt. Item adulterium, *l. Pro'rum. de verb. signif.* *l. 1. inf. de furt.* Juris naturalis ignorantia eos non excusat.

In compendiis prodest). Id est, ut acquirat aliquid, *l. 3. l. antepenult. C. eodem* ratio est, quia ignorantia juris videtur affectari, et simulari lucri caussa.

Omnibus error non nocet). Id est, nulli nocet, οὐδένα βλάπτει, vertunt Græci. Sic in *l. Legitimos. §. In legitimis. de legit. tutor. Si omnes non satis dederint,* id est, si nulli.

In glos. Non nocet). Dele eam totam.

L. 9. Regula est). Tria facit hic Paulus. Primum ponit regulam, deinde exceptiones: denique tractat de speciebus, in quibus ea locum habet.

Juris quidem ignorantia). Regula sic accipienda est, non quasi damni caussa sit, sed nec lucri caussa est, nec excusationis. Neminem lucro afficit: sed nec etiam damno.

Nocere). Id est, non prodesse.

Minoribus 25 annis). Vide cap. 29. de præscript.

Si vult non est delictum). Delictum, quod jure naturali prohibitum sit, ut furtum, adulterium, stuprum. Nam jurisgentium ignorantia neminem excusat. Si vero delictum descendat ex jure civili, juris ignorantia eos excusat, ut si mulier nubat fratris filio, aut si minor sororis filiam ducat, *l. Si adulterium cum incestu. C. ad l. Juliam. de adulter.*

In glos. Quibusdam. Et l. Mulier). Dele eam legem, et dic. *non incidit in Turpillianum mulier, non quia erravit in facto, aut in jure, sed quia nec accusare potuerat nec recte accusationem instituerat.* Quare male affert hoc exemplum Accurs. ut et sequentia omnia, quæ delenda sunt, ab his verbis *(ut C. de fals. monet.)* eousque *(et hæc in damnes, etc.)* Pro quibus repone sic *C. de fals. mon. l. 1.* Hæc l. est de errore facti; *ut inf. de jure fact.* ubi loquitur de errore facti proprio, non juris. Ideo male adfertur, *ut inf. sol. matr.* male: quia ibi mulier errabat in facto, non in jure, *ut sup. qui satisd. cog.* Si inopem fidejussorem accipiat, error est in facto, non in jure, quare et hæc male adfertur *§. Minori.* Est *§. Sit reus.*

Ad finem gloss. adde. *Videndum in muliere exemplis traditis ad l. 8. sup. eodem, non his ab Accursio allatis.*

§. 1. A commilitone hæres institutus). Quæ est hæreditas castrensis pecunii.

Dies ei aditionis non cedit). Id est, centesimus. Sic in *l. Pannonius. infra, de acquiren. hæred.* vide scripta ad *l. 1. sup. eodem.* et *l. 1. infra, de jure delib.* et scripta ad hunc locum.

§. Sed juris. Si Jurisconsulti copiam). Agricolæ juris ignorantia prodest.

Quod raro accipiendum est). Id est, sed hoc raro fit. Nam raro rusticitati p rcitur, regulariter rusticitati non parcitur, nec sexui.

Qui ignoravit). Hic §. est de ignorantia facti.

Plus in re est quam in existimatione). Vide hac de re notata ad *l. Is qui putabat infra, de acqu. hæred.* et scripta hic.

Dominus efficitur). Nam facti ignorantia, ut acquiram prodest, ut non acquiram, non nocet, *l. 2. § Si a pupillo. pro emptore.*

§ Si quis jus Cyrenensium). Legendum Cirtensium, ut Florent. Cirtensis civitas est in Africa caput regni Massæsylorum; Livius lib. 30.

Non solum cautiones) Quæ dicuntur vulgares.

Frustra post cedit). Idem est in *l. Nunquid. C. eod.* et *l. Error. Cod. ad l. Falcid.* Probatur etiam in *l. 2. C. si advers. solut. l. Illud. D. de minor.* Hoc et jure confirmatur, quod leges, quæ sunt de condict. indebiti, exigunt errorem facti, *l. 6. C. eod. l. 6. et 7. C. de cond. indeb.* Opponitur *l. 5. C. de cond. indeb.* Sed ibi est error facti, quoniam putabat filios tempora nondum præterisse. Secundo obstat *l. Eleganter. §. Si ob transactionem. de condict. indeb.* Dicendum, multum interest, utrum quid indebite sit solutum, an ex caussa transactionis. Nam quod transactionis caussa solutum est, non repetitur, si nulla res sit media. At quod solutum est indebite, ut debitum repetetur, si nulla res sit media, *l. In summa. de cond. indeb.* Tertio obstat *l. 1. in princip. ut in possess. legat.* dicendum æqui bonique id posse dici, quod de ipso jure non esse condictionem.

Alienæ liberalitatis gloriam). L. 2. inf. de operibus publicis.

Nec stultis). Id est errantibus in jure.

Sed errantibus). In facto. Dicitur generaliter error juris publici, non autem condictio indebiti, *l. Cum quis. C. eod. l. Error. C. ad legem Falcidiam.*

§. ult. Si non per errorem). Juris.

L. ult. Scire intelliguntur). Ideoque ipso jure excusantur. Minores vero caussa cognita a prætore *§. 3. supra, ad Macedon.*

AD LIBRUM XXIII.

De sponsalibus. TIT. I.

Uxor priusquam petatur sperata dicitur. Deinde petita uxor, vel dicitur (fuit namque olim, ut dotis, sic uxoris dictio) vel pacto, vel stipulatione promittitur. Hinc dicitur uxor, vel dicta, vel pacta, vel sponsa Nonio. Sic Arnob. lib. 4. advers. gentes: *Habent speratas, habent pactas, habent interpositis stipulationibus sponsas.* Huic stipulationi accedere poterat fidejussor, ut ait Servius lib. 10. Æneid. in verbo, *gremiis abducere pactas.* Ex dictione, vel pacto olim non fuit actio. Ex stipulatione fuit actio, vel ex sponsu in id quod interest. Gellius lib 4 cap. 4 Hodie sponsalia nudo pacto, aut dictione fiunt. Retinent tamen nomen ex eo, quod frequentius olim uxores solebant stipulari, quam dicere, vel pacisci, *l. 2. l. 4. inf. eod.* vide fuse scripta ad *l. 2. C. de inutil. stipul.*

L. 1. Mentio). Hæc vox exprimit verbum Græcum, μνηστεία, quo sponsalia significatur.

Repromissio). Hoc verbo nuda cautio significatur. Potuit tamen adhiberi fidejussor.

L. 2. A spondendo) Interponebatur in sponsalibus mutua stipulationes, et ex eis agebatur in id quod interest nuptiis non sequutis, et inde nomen sponsi natum est, non a Græco sermone, quod σπονδὰς facerent interpositis rebus divinis, ut ait Verrius apud Festum. Hodie tamen sponsalia fiunt sine stipulatione, retinent tamen vetus nomen, ut et hodie mancipationem dicimus, etiamsi nulla imaginaria venditio intercedat.

L. 3. Unde et sponsi sponsæque). Non interveniente stipulatione non dicebatur sponsæ, sed speratæ, dictæ, pactæ Arnob. d. lib. 4.

L. 4. Et absenti absentem). Hæ desponsationes fiunt a parentibus eorum, de quorum conjunctione agitur, *l. Titia. inf. de verb. oblig. l. Tutor. inf. tit. prox. l. Qui pupillam inf. ad l. Juliam de adult.*

Desponsari). Quærunt interpretes, an etiam nuptiæ possint inter absentes constitui? Et docet edictum de his, qui notantur infamia, posse, cum ait, notari eum, qui suo nomine bina sponsalia constituta habet, alieno nomine posse docet, *l. 6. inf. tit. prox.* quæ huic est conjungenda; vide notata ad eam

L. 5. Ratum habuerint). Exigimus, ut filius, aut filia non nolit, id est, non contradicat, non exigimus, ut velit: nam hæc taciturnitas pro consensu est

L. 8. Postea interveniens, sponsalia non infirmat) Ex Nov. Leonis tit. 111. et 112. contracta sponsalia furor superveniens infirmat

L. 11. Consentire). Id est, non contradicere. Nam taciturnitas hic pro consensu est.

L. 13. Filiofamilias dissentiente). Quovis modo, hæc l. 13. pertinet ad edictum de his qui notantur infamia, ut docet inscriptio: ex illo edicto notatur is, qui bina sponsalia suo nomine constituta habet. Item is, qui bina sponsalia constituta habet, filii, quem in potestate habet, nomine. Videtur autem pater bina sponsalia constituisse, qui passus est filium bina sponsalia contrahere, *l. Quid ergo. §. 1. sup. de his qui not. infam.* id est, qui cum possit prohibere, non prohibuit: alioquin nullum damnum patitur, qui non prohibuit, cum non possct, *l. Nullum. de reg. jur.* quæ cum hac l. est conjungenda, vide not. ad eam, et scripta hic nam hæc sponsalia non constituit pater, dissentiente filio. itaque vix est, ut ex caussa non notatur uterque, nisi palam dissentiant.

L. 14. Quam septem annorum). Vide cap. 25. de præscript.

AD LIBRUM XXXIV.

De adimendis, vel transferendis legatis. TIT. IV.

Lex 3. Si quis ita). Et si quidem capitales). De quibus in Nov. 91. ortæ ob accusationem de capite hominis motam.

L. 11. Qui hominem). Est de legato per damnationem relicto, vide notata ad *l. Nummis sup. de leg. 3.* et scripta ad *l. 13. sup. de leg. 1.*

L. 21. Legatum). Opponunt legem 7. *de leg.* 1. Verum non valet contractus ob ademptione ad repudiationem Nam testator adimit legatum, legatarius repudiat Item adimit dominus soli legatario, quoniam legatum eidem, et eodem modo adimi debet, quo legatum est. Ulpianus in Frag. tit. de legatis At repudiatur etiam a domino servi, cui legatum est. Denique ademptio cum datione debet consentire, non item repudiatio, vide scripta ad *d. l. 7.*

L. 25. In fin. Sed supervacua. scriptura) Vide notata et scripta ad *l. Si sic legatum. §. Mihi de legat. 1.*

L. 27. §. ult. Non tamen legatum). Idem est in stipulatione, *l. Si res. §. Arcam. de solut.* Vide not. ad eam, et scr. ad leg. 21. *sup. de legat.* 1. et ad *leg.* 83 *§. Servum. inf. de verb. oblig.*

L. 30. Quandiu vixerit). Flor. recte, quamdiu advixerit. ut dicimus, quandiu sit, quamdiu adsit. In *l. Aurel. sup. de liber. leg.* donec advivit; vide notata ad *d. l. Aurel.* et scripta ad *l. 115. inf. de leg. 1.*

L. 31. §. 1. Ex prælegatione. Legatio, id est, legatum. Sic Græci dicunt πρεσβεῖον, Nov. Justiniani. 87. vide scripta ad *rub. sup. de leg. 1*

De rebus dubiis. TIT. V.

Id est, de ambiguitatibus, de quibus Julianus lib. singulari scripsit. Græci vertunt περὶ ἀμφιβόλων πραγμάτων. Res dubia est, si ambigitur de re, aut e verbo dubia oratio est, si ambigitur de significatione verbi, *l. Uxor. inf. eod.* si eadem oratio duas sententias exprimat, *l. Si is qui ducenta. inf. eod.* si nesciamus, an quod actum est, valeat, *l. Quædam. inf. eod.* si incertus sit ordo nascentium, aut morientium, *l. Si ita fuerit. l. Qui dies. inf. eod.* si non appareat cui sit legatum, *l. pen. inf.* Ab ambiguis separanda sunt perpe-

ram scripta, id est, parum apte, προπετῶς. Sic et in l. 8 sup. ad l. Aquiliam, perperam, non est contra legem. Perperam scripta valent, contra legem scripta sunt pro non scriptis. Ambigua obscurum et incertum intellectum habent. Exemplum est in l. Si is qui ducenta. in princip. et §. 1. inf. vide notata ibid. Et ideo ambiguitas justitiæ adscribitur. Unde dubitans et ignorans accipiuntur pro eodem, l. Qui test. et l. præc. sup. qui test. fac. poss. l. ult. C. de condict. indeb. Arist. 3. τῶν τὰ κατὰ φύσιν. c13. Et hic cap. 2. qui dubitat, ficto similis est. Perperam scripta verba vitium habent, incertum intellectum non habent, ut in specie, l. Si servus legatus. § ult. sup. de leg. 1. Id est, eorum, quæ dubia sunt, quædam explicari possunt: et hæc valent: quædam non possunt, et hæc pro non scriptis habentur, l. 2. inf. de his quæ pro non scrip. l. Quo tutela. §. pen. de reg. jur. l. De plurib. inf. eod. vide notata et scripta ad l. 13. de leg. Hic titulus est de his ambiguitatibus, quæ explanari possunt. Est de incertis personis, quæ certam aliquam demonstrationem habent, l. Qui duos. l. Si fuerit. l. Quoties. 1. l. Si cognatis. inf. eod. et est hic titulus non tantum de ambiguitatibus, quæ incidunt in ultimis voluntatibus, sed etiam de his, quæ incidunt in contractibus, et stipulationibus l. Quædam. l. Ubi. l. Cum quæritur. inf. eod. idem de his, quæ incidunt in actionibus et exceptionibus, l. Quoties. 2. inf. eod. Variis autem modis ambiguitates solvuntur, ut subtilitate judicis conjectura, et præsumptione voluntatis, d. l. Si fuerit. §. pen. Interpretatione hæredis, aut legatarii, aut contrahentium, aut actoris. Item solvuntur fine. Item comparatione rerum legatarum, ut in l. 1. eod. Item comparatione personarum, locorum, æquitatis. Inde tot regulæ juris pertinent ad explicanda dubia.

L. 1. Fundum). In hac l. ὄνομα unum facit ambiguitatem, quia in rationibus defuncti appellatione fundi Mæviani continetur etiam latifundium.

Titio legaverat). Per vindicationem, ut sit legatarii electio.

Universa possessio). Id est latifundium. Dicitur proprie σύγκτησις prædiorum in l. Alumnæ. §. Titia. inf. tit. prox. vide notata ad eam.

Rationibus demonstraretur). Romani veteres omnium rerum suarum rationes conficiebant in dies singulos, ex eis plerumque colligitur, quid testator senserit, quod apparet ex l. 1. §. Titio. sup. de leg. 3. l. Prædiis. §. Balneas. et §. ult. et l. Servis urbanis. illo titulo. Cum vero rei cœpissent condemnari ex suis tabulis, tandem illa consuetudo periit. Asc. Ped. 3. Verr.

Si fundi Sejani). Nam videtur testator dedisse electionem rerum pariium, aut non multum a se distantium.

A fundi Mæviani). Ex comparatione fundorum Sejani et Mæviani colligimus, de quo testator senserit. Argumentum est in leg. ult. §. ult. sup. de tritic. vi. ol. leg.

Non magna). Legato fundo Mæviano, si duo sint ejusdem nominis major, et minor, et eam totam universitatem Mæviani nomine vocet testator, et ejus redditus Mæviani rationibus accepti ferantur, debetur tota universitas, argumento legis Cujus §. Titius. de legat. 2. et l. Sejæ. §. Tyranno. sup. de instruct. seu instrum. leg. alioqui videtur minorem legasse. *Non magna pecunia distingueretur*) id est, si non multum exsuperaret pretium.

L. 2. Civibus civitatis). Vide notata et scripta ad l. Si quis a filio §. ult. inf. de legat. 1. hic syndici legatum petent.

Civitati relictum videtur). Sic nihil refert cognationi leges, an cognatis, l. Si cognatis. inf. eod.

L. 3. Sed id duntaxat, quod volumus). Gell. lib. 11. cap. 12. non aliud dici videri debet, quam quod se dicere sentit, qui loquitur.

Quod id non loquitur). Vide scripta ad l. 4. sup. de legat. 1.

L. 4. Paulus respondit. Id quod conditionis implendæ). Hæc l. deest in Pandect. Florentinis, videtur esse exceptio, l. seq. inf. sumpta ex lege Ita liber. et l. Qui pecuniam. inf. de statulib. Summa hæc est: incertis personis legari non potest. At incertis dari potest implendæ conditionis causa.

L. 5. Flor. 4. cum. nomen). Incertæ personæ legari potest, addita certa demonstratione.

Indubitatum est). Ideoque id est pro non scripto.

L. Quidam relegatus). Incertis personis legari potest addita certa demonstratione.

Cæterisque amicis). Id est, legatariis, l. Pamphilo. §. Propositum. inf. de leg. 3. et testamentum, quo non honorantur amici, dicitur inhumanum.

Unus ex his). Sic fideicommissum valet: nam omnibus legasse videtur sub conditione.

Sed alius ex amicis). Non legatar is.

Et ei fideicommissum præstari). Hic enim certæ personæ demonstrantur, hæredes amici.

§. ult. Si tibi et posthumo). Posthumus numeratur inter incertas personas, quia non est in rerum natura: nam posthumus semper non habetur pro nato. Natus præteritus testamentum injustum facit, posthumus non facit, l. 3. §. Ex his. sup. de inj. rup. irr. test. Nato bona conferuntur, non posthumo, l. ult. de collat. bonor. Nato defertur hæreditas, et bonorum possessio, posthumo non defertur. Filius sub omni conditione institui, aut exhæredari non potest, posthumus potest, l. 4. §. Sed etsi. inf. de ventre in possess. mitt. Ideoque in l. Qui utero. 2. de statu homin. additur pene. Ob id alieno posthumo olim legari non potuit, §. Posthumo. de legat. Suo potuit. Nam et hic institui potuit, tam ex duodecim tabulis, quam ex l. Velleja. Alienus posthumus jure civili institui non potuit, prætorio potuit, §. 1. de bonor. possess. Potuit forsitan nunc alieno posthumo fideicommissum relinqui, ut indicat hic §. dum ait, vel alieno. Et ideo, quod in l. seq. dicitur de posthumo instituto, accipiendum erit de suo, non de alieno, nisi probabilius dicamus, hæc verba, vel alieno. a Triboniano addita, quia hodie ex Græca constitut. Justin. de incer. pers. posthumus alienus institui potest, et legata capere, Instit. de legat. et de bonor. possess. Potuit et olim alienus posthumus succedere ab intestato si agnatus esset, aut legitimus, l. penult. sup. de legat. 2.

Suo vel alieno). Posthumus est, is qui nobis suus futurus est. Posthumus alienus est, qui nobis suus non nascitur, sed agnatus, cognatus, aut extraneus.

L. Vel ex parte te, et ex parte posthumum). Quo casu extra verbis tantum conjuncti, quia partes fecit. Hæc tamen conjunctio accipietur pro duplici, ut sit inter eos jus accrescendi.

L. Utrum, ut uno nato). Obstat lex 17. §. 4. inf. de leg. 1. ex qua colligitur, non omnibus centum, sed singulis posthumis suos centum deberi. Sed aliud est, si dixit: posthumo centum lego: tunc singulis centum debentur. Aliud si ita Titio et posthumo lego centum; nam ut pluribus natis cum Titio in eandem summam vocentur, hoc facit conjunctio.

Quia trigemini q. nasc.) Id est, tres conjuncti pro singulari persona habentur: l. 34. sup. de leg. 1. Ideoque si dixerit. Titio et liberis, liberi unius loco sunt. At diversum est si dixerit: Titio et posthumis nam tunc fient partes pro numero personarum: ratio differentiæ est, quia qui dixit liberis, si voluisset singulos potuisset nominare: quia id non fecit, videtur eos in unum corpus coegisse. At qui dixit, posthumis, videtur id necessario dixisse, nec eos nondum natos potuit nominare. Itaque posthumi non habentur pro una persona, sed fiet legati divisio in capita, vide scripta ad l. 33. de leg. 1. Et sic nihil obstat lex Verum si quis. sup. de usufr. accresc. et lex Interim sup. de hæred. instit.

Et nostra quidem ætate). Ergo Cajus vixit temporibus D. Adriani.

Quos uno fœtu enixa est). Vide notata ad leg. 3. sup. si pars hæred. pet.

Nec enim in arbitrio). Vide scripta ad leg. Senatus. §. Legatum sup. de leg. 1. et notata ad l. 4. sup. de leg. 2.

An post necessitatem). Itaque si nullum eligat, omnibus dabebitur legatum, l. Cum quidam. sup. de legat. 1.

Restitui debere). Si nullam pecuniam dare jussu sunt tunc sequemur quod est benignius, dicimusque præstare fideicommissum pro partibus hæreditariis.

L. Si inter virum). Sumpta est hæc lex ex lib. 2. Sent. Pauli tit. de don. inter vir. et uxor. quæ hodie extat. Obstat lex Qui duos. § Si maritus. inf. eod. vide solut. in notata ad d. §. Si mar. Non obstat huic legi regula Catoniana: nam hæc donatio confirmatur Senatusconsulto l. Nam hic status. sup. d. donat. inter vir. et uxor.

L. Qui duos, simul in nare). Eodem momento; vide e. l. tract. de præscript.

Ut utrique hæres sit). Obstat lex Cum qui. inf. ad Senat. Treb. vide sol. in notatis ad eam.

§. Patrem prius mortuum). Vide notata ad leg. Nam et si. sup. de inoff. testam.

§. 3. Si maritus). Hunc §. explicant ex l. Si possessor. sup. de relig. ex qua apparet hunc §. esse de stipulatione lucrandæ dotis, non edendæ: dos profectitia non remanet apud virum uxoris in matrimonio mortuæ, nisi aliud convenerit. Heic erat dos profectitia, et ideo cautum erat, ut apud maritum remaneret, dos adventitia semper remanet apud maritum, l. 2. inf. de his quæ ut indign. Hic autem § non obstat l. Si inter. sup. eod. Nam ibi is videtur decessisse, qui donavit. Sic in hoc §. videri prior decessisse, qui dotem dedit. Et in illa l. donatio locum habet in rem mariti: sic in hoc §. stipulatio locum habet in rem mulieris; vide scripta ad d. l. Si inter.

§. ult. Quod ei impuber). Si quis rogatus sit hæreditatem restituere si sine liberis decesserit, et simul cum filius mortuus sit, videbitur præmortuus filius, et conditio extitisse, l. Filiusfamil. §. Cum quis sup. de leg. 1. l. Ex facto. §. Si quis autem. inf. ad Trebell.

L. 11. Si fuerit legatum). Vide notata ad leg. 3. §. Si qui duobus. sup. de adim. leg. et scripta ad l. 13. sup. de leg. 1.

Et cognatis meis). Legatum ejusmodi valet, quia legavit incertæ personæ sub certa demonstratione.

Sed eius legatum). Huic loco valde obstat lex 3. §. Si duobus. sup. de adim. legat. in qua dicitur, utrique legatum deberi, nullamque esse ademptionem. Sed notandum in d. § legatum esse separatim, ut sic legatum sit, illi Titio rem illam lego, deinde ademit his verbis, Titio ne dato, cum cui ademptum vellet, non apparet, de quo senserit: ὁμωνυμία vitiat ademptionem. Verum in hac l. conjunctim legavit duobus Semproniis sic: Semproniis lego, vel Sempronio, et Sempronio lego: deinde ademit Sempronio, utrique videtur ademisse, quos conjunxit in dando, videtur conjunxisse in adimendo, qua conjectura non utimur, cum separatim legatum est relictum, l. 3. §. Si Titio. de adim. legat. vide scripta ad l. 13. inf. de leg. 1. et notata ad d. l. 3. Si quis duobus.

Legata et lib. impediri). Apud Livium lib. 26. *Promissa est corona muralis ei, qui Carthaginis muros prior ascendisset: duo pariter ascenderunt: Scipio pronuntiavit se ambos virtutis causa coronis muralibus donare.* Sed id ille facit pro sua liberalitate, nos hic de obligatione quærimus, an ille utrique teneatur? Et dicimus non teneri, sed pro non scripto legatum haberi.

§. 1. Pisae) Hæc lex est ex lib. 6. disput. Ulpiani, in quo hanc quoque quæstionem tractavit, si tres pepererit, l. Idem erit. de statu homin.

Per sabt. judicialem). Causa cognita, auditis obstetricibus.

Quam per præsumptionem). Græci vertunt κατὰ πρόληψιν, vide hac de re scripta hic, et notata ad l. Neque. inf. de fideicomm. libert.

L. 13. Fl 12. Res de qua agitur). Hæc verba Senatusconsultorum propria sunt. Cic. in Brut. in Topicis, et lib. 2. de finibus.

L. Si is qui ducenta. conjunctione vero). Conjunctiones vocat, quam Arist. σύνδεσιν. Accursius in *l. Quoties in stipulationibus. inf. de verb. oblig.* vocat ex Boetio et Aristot. compositionem, uti explicat ἀμφιβολίαν; vide scripta ad Rubr. sup.

Si quis ita leget). In hoc quoque §. ut et sup. in primis hic ambiguitas nascitur ex conjunctione.

§. *Ita stipulationem concipimus*). Nulla alia præcedente stipulatione de homine, aut de fundo dando. Hæc autem stipulationis verba ambigua sunt. Non sic sumetur si nihil dederis, aut ita, si quid horum non dederis.

Item est evidenter). Id est, sine alia ambiguitate. Hujus stipulationis, si illud factum non erit, et hujus, si quid eorum, quæ supra comprehensa sunt, factum non erit, eadem est vis et effectus.

§. *Utrum ita concipias*). Contrariarum orationum contraria sunt genera. Quædam orationum sunt adversæ, ἐναντίαι. Hæ simul veræ esse nequeunt: possunt tamen simul esse falsæ. Aliæ sunt adversis contrariæ, ut recte interpretatur Accursius, ὑπεναντίαι. Hæ possunt simul esse veræ, non autem simul falsæ. Tertio genere sunt contradicentes, seu dispositæ orationes, quas Aristot. vocat ἀποφαντικούς, ἀντικειμένους. Ex his quædam sunt universales, quarum una affirmat de universo, altera negat ex parte, aut contra. Hæ sunt veræ, at falsæ esse non possunt. Quædam singulares, quarum una de re singulari affirmat, altera negat: Hæc utraque vera esse nequit, at falsa esse potest. Sunt et ἀόριστοι λόγοι, et hæ utræque veræ esse possunt: at simul falsæ esse nequeunt. Addit Bartolus subalternas, quæ ὑπάλληλαι. Hæ tamen consentiunt tam in veritate, quam in falsitate et ideo eas omisit Aristoteles, quia numquam esse possunt contrariæ. His positis ait: cum sic stipularis, si illud aut illud factum non erit, dabis centum? et utrunque fieri oportet. Si sic, hominem, aut fundum dabis, si quid eorum factum non sit, centum dabis, et utrumque etiam dari debet. Utriusque stipulationis effectus hic est, ut utrumque detur, et uno stipulatu agatur hoc in §. *Cum ita*. At in §. *Utrum* contrarium traditur. Sed inde constat, in hoc §. in formula secundæ stipulationis negationem esse transpositam, et legendum: *et quid eorum factum erit, quæ ut non fierent supra comprehensa sunt.* Servum scilicet non tradi caverunt: si quid eorum factum erit, dabis centum? Hæc stipulatio exigit, ut neutrum fiat. Sic hæc stipulatio multum ab illa distat, si illud aut illud factum non erit, illi satisfit neutro facto, huic utroque facto. Nec obstat vers. Proinde: nam bene consentit cum his, quæ dicta sunt de secunda stipulatione. Pileus et Rogerius mendum hic subesse vident: sed quo loco non oportuit negationem sustulerunt. Nam initio sic legavit, *si illud aut illud factum erit, etc.* Eadem ergo negatio esset tollenda ex verbis, quæ sequuntur.

Inter se contraria). ἐναντίαι.

Quia cum significatio). Aristoteles ἀντιστρέφει.

Non ex universo). Arist. περὶ τοῦ καθόλου.

Quæ orationes pugnantia continent). Arist. λόγος ἀποφαντικός.

Illius effectus hic est). Id est, si quid illorum factum non erit.

Hujus autem). Id est, si illud aut illud factum non erit.

§. *ult. Si quis mihi filius, aut filia*). Nihil interest, utrum dixerit, filius aut filia, aut filius et filia, *l. pen. inf. de verb. signif.* aut est παραδιαζευκτική id est, disjunctio, quæ pro conjunctione accipitur, vide notata ad *d. l. pen.* et scripta hic.

Extraneum immiscere). Legendum ut Flor. *miscere*, id est, commiscere, et hæredem hæredi adjicere.

L. Quædam enim in quibus res dubia est). Sed dubia est, si nesciatur utile an inutile sit, quod agitur.

§. *ult. Si consumpta fuerit pecunia*). Notandum, repudiante legatario pecuniam sibi legatam, et ab hærede mutuo datam, hæredi dari utramque condictionem; eo vero non repudiante, hæredi tum demum condictionem dari, si pecunia consumpta sit. Duplex est condictio, ex numeratione, et ex consumptione. Alienis pecunia data consumpta, datur condictio ex consumptione. Si legatarius repudiaverit, hæredi utraque condictio dabitur: si agnoverit, neutra, sed legatario cedenda erit actio ex consumptione contra hæredem pro actione ex testamento.

Quasi de pariter mortuis). Id est, eodem momento; vide cap. 1 de præscript.

Et cum alias agitatum est). Scilicet lib. 11.

Si mulier stipulata sit). Eadem dicitur receptitia. Necessario autem stipulata est, alioquin dos remansisset apud virum: nam est adventitia: dele gloss. *tradamus*, et gloss. *cum marito*.

L. Item, est si dos). Hæc lex est de dote adventitia, quæ mortua prius uxore remanet apud virum: viro præmortuo redditur uxori. Si vero simul perierint, potior erit caussa hæredum mariti. Idque verum est, etiamsi dos uxori prælegata sit, etiam non institutis prælegari posse notavi ad *l. Bæbius. inf. de pact. dot.* Dotis prælegatur propter commodum repræsentationis. Ideoque si dos prælegata sit, non ideo reddetur hæredibus uxoris, quæ simul periit cum marito.

In gloss. uxoris). Adde. Male ponit Accursius dotem prælegatam esse, id est, uxorem hæredem institutam: nam etiam non hæredibus prælegari potest; vide notata ad d. l. Bæbius.

l. Sed et in illo, vel alter alteri). Id est, extraneo.

L. Si cognatis legatum sit). Quo casu legatum valet, nec videtur relictum incertis. Ponendum cognatos factos esse per adrogationem, desiisse vero esse cognatos adrogatione soluta per emancipationem: et qui sunt cognati mortis tempore, licet non testamenti, facilius admittentur, quia die legati cedente cognati reperiantur.

Certe si quis). Nihil obstat lex Catoniana: nam hoc legatum utile est initio. Ad id etiam ii admittuntur, qui non admitterentur si statim decessisset. At in edicto de legatis præstandis, oportet ut nurus sit, aut uxor mortis tempore, *l. 10. et pen. inf. de legat. præst.* nam ad legatum relictum nomine familiæ ii soli vocantur, qui sunt ex ejus nomine mortis tempore, *l. Cum ita. §. ult. de leg. 2.* namque et cognati, et emancipati ante mortem testatoris non invitantur. At illi naturales emancipati invitantur, quia nomen retinent, *l. Filiusfamilias. §. Cum pater. de leg. 1.* ut in legatario, et hærede capacitatem exigimus utroque tempore tam testamenti, quam mortis. Hic obstat *l. Non oportet. de leg. 2.* vide notata ad eam. Non obstat etiam *l. In mortis. inf. de mort. causa donat.* Vide not. ad eam.

Factum est per arrogat). Hinc quæri potest, si testator dixerit, servi mei liberi sunto, post servos quæsierit, an et hi fient liberi? Tractant Græci hanc quæstionem ad *l. Quoties res dubia. inf. de regul. juris*, vide notata ad eam, et ad *l. Servius. inf. de manumiss. testam.*

Fuc legatum conseq.) Quia die legati cedente cognatus est.

L. Cum Senatus). Vide notata et scripta ad *l. 32 ult. sup. de leg. 1.*

Tempore D. Marci). Hoc Ulpianus in Frag. tit. de legatis tribuit Hadriano. Unde collige, Hadrianum etiam Marcum dici, sic in *l. 5. C. de ædif. priv.*

L. Ubi est: hominem Carthag. dari). Generaliter cum de certo sentitur.

Duæ Carthagines). Una in Africa vetus, altera in Hispania nova.

L. Si mulier cum filio impubere). Secus est in pubere filio, hoc vero suggerit ætatis infirmitas in impubere.

L. Quem hæredi). Videtur legatum inutile esse quasi incertum. Et sane si voluntas defuncti nullis argumentis demonstretur, inutile est legatum, *l. 4. sup. eod.* si de ea constet, valet. Tacita quidem hæredi legatur, sed tacitum legatum valet si capaci relinquatur.

L. Cum quæritur). Sumpta est ex lib. 26. Digest. Celsi. ex quo sumptus est etiam §. *Cum stipulationibus. l. 38. inf. de verb. oblig.*

Contra stipulatorem est). Si et contra locatorem et venditorem, *l. Veteribus. sup. de pact. l. Si in emptione. sup. de contr. empt.*

L. Si quis de pluribus). Vide notata ad *l. 3. §. Si quis duobus. sup. de adim. legat.* et scripta ad *l. 13. sup. de legat. 1.*

Nulli eorum fid. competit libert.). Vide scripta ad *l. Si id fuerit. sup. eod.*

L. ult. et hoc. amplius). Vide scripta ad *l. 19. sup. de legat. 1.* et scripta ad *l. 13 de legat. 3.*

Videri omnibus alimenta). Hoc suadet et conjunctio scripturæ, et alimentorum favor, *l. A pio. §. ult. inf. de adim. leg.*

De his quæ pœnæ causa relinquuntur. TIT. VI.

Vide scripta ad *l. 63. inf. de verb. oblig.*

L. 1. inutile, vel probrose). Hæc duo verba a Tribon. interposita sunt. Nam pœnæ nomine relicta ante Justinianum nullo modo valebant, ut constat ex Fragm. Ulpiani tit. de legatis; vide *C. eod.*

De regula Catoniana. TIT. VII.

In ordine edicti perpetui hic erat tit. de caducis, sed eum sustulit Justinianus, et pro eo reposuit tit. de regula Catoniana, quæ pugnat cum caducis, *l. ult. inf. eod.* vide not. ad *tit. de his quæ ut indign.* Hæc regula Catoniana est juris antiqui odio caducorum. Dicitur reg. juris civilis in *l. 1. quando dies leg. ced.* et sententia in *l. Julianus. 2. sup. de cond. et demonstrat.*

L. 1. Caton. regula si defuit). Vide scripta ad *l. 16. inf. de verb. oblig.* Exempla sunt de re, quæ mea fuit testamenti tempore, postea a me ante mortem alienata, *l. Cætera. §. 1. inf. de leg. 1.*

Decessisset) Formula regulæ spectat ad mortem. Unde constat, hanc regulam non pertinere ad leges caducarias, ex quibus legata cedunt ab apertis tabulis, *l. ult. inf. eod.* Constat etiam regulam non pertinere ad legata conditionalia, quæ constat non cedere a morte, sed pura tantum, *l. Cætera. §. 1. de leg. 1.*

Quæ definitio). Sic regula dicitur definitio in *l. Omnis definitio. inf. de reg. juris.*

Legatum tibi debetur). Obstat. §. *Sed si res legatarii. Instit. de leg.* et *d. l. Cætera. §. 1.* Dicerem hac in re Celsum a cæteris dissentire, quæ fuit sententia Baronis, maxime cum Celsus fuerit ex antiquioribus Jurisconsultis, qui a cæteris dissentit in specie leg. *Qui res. §. Aream. inf. de solutionibus, l. Si arce, de leg. 2.* conjuncta lege *Si chorus. §. pen. et ult. de leg. 3.* Item in specie *l. 1. §. 1. sup. de usufr. accresc.* et *l. Pro uno, de leg. 2.* Constat ex Theophilo in §. *An servo. Institut. de legat.* in reg. Catoniana fuisse discrepantem illorum sententiam. Eadem est ratio *l. Quæ filiam. §. 1. de legat. 1.* et *l. Julianus. inf. de cond. et demonstrat.* et *l. Si optio. sup. de opt. leg.* Videtur motus Celsus hac ratione, quia qui rem mihi legat, videtur rem meam mihi reliquisse in eum casum, quo mea non erit, vide scripta ad *l. 39. §. Si Titius, sup. de legat. 1.* quæ etiam superioribus obstat.

L. 3. de reg. Cat. ad hæreditates). Lege *ob etates:* nam cum hæc regula sit juris antiqui, in quo verbum legandi comprehendit hæreditates et ea quæ testamento relinquuntur, *l. Verbis legis. inf. de verb. signif.* Dicendum, maxime pertinere ad hæreditatem, et institutiones *l. pen. inf. de reg. jur. l. 8. de lib. et post.* libertates denique cedunt ab adita hæreditate, non a morte.

l. ult. Ad novas leges) Id est, ad leges caducarias Juliam et Papiam, vid. lib. 24. Fragm. Ulp.

De his quæ pro non scriptis habentur. TIT. VIII.

L. 1. Julianus lib. LXXVII Digest.). In eo libro Julianus tractavit de his, quæ pro non scriptis habentur.

L. 2. Reliqua autem). Vide scripta ad *rub. sup. de rebus dubiis.*

L. 4. Et ita Julianus scribit). In *l. Si servo meo.* 101. *inf. de legat.* 1.

L. ult. Apud hæredem remanet). Ratio est, quia id nominatim cautum est Senatusconsulto Liboniano *l. Filius.* §. *ult. ad. l. Cornel. de fals.* vide scripta ad l. 16. *sup. de leg.* 1.

De his quæ ut indignis auferuntur. TIT. IX.

Hic titulus totus est de jure fiscali: nam quæ indignis auferentur, plerumque in fiscum transeunt, non tamen semper, *l. 1. Quæ autem. C. de caduc. tol.* Nam interdum remanent apud hæredem, *l. 5. §. Amittere inf. eod.* l. 101. de *leg.* 1. *l. pen. C. de legat. l. Si patroni.* §. *Qui fideicommissum. inf. ad Trebell.* l. 7. *C. de donat. inter virum et uxorem,* sæpius tamen addicuntur fisco. Et id est, quod Ulp. in Frag. tit. 19. vocat ereptitium, id est quod est in causa caduci, aut quod aufertur ut indigno, etiam dicitur eripi in *l. pen. inf. de jure fisci.* Ergo in indignis sunt ereptitia, et hoc distant a caducis, quod caduca sint antequam delata sint, eripiuntur, et quæ jam sunt acquisita, *l. 2. eod.* Indignus ergo is est, qui cepit quidem, sed retinere nequit, indignus non est incapax. Præterea caduca sunt sublata, non ereptitia. Ideoque in Pandectis Justinianus reliquit hunc titulum de caducis. Ex edicti perpetui ordine tituli sic erant dispositi, *de his quæ pro non scriptis habentur, de his quæ ut indignis auferuntur.* Titulum de caducis sustulit Justinianus, et pro eo reposuit tit. *de lege Antoniana*, quæ pugnat cum caducis, *l. ult. sup. de reg. Cat.* generali tit. appellatione, quæ indignis auferuntur, dicuntur caduca, *l. Cum fiscus. ad Syllan.* l. 2. *sup. si quis aliq. testari prohib.* Titulus enim de his quæ ut indignis auferuntur est de legat. et hæreditatibus tit. in *C. de hæreditatibus, quæ ut indignis auferuntur.* Interdum etiam dos, quasi indigno aufertur, *l. 20. inf. eod.* Item donatio inter vivos, l. *Cum hic. status. de donat. inter virum et uxorem, supra.*

L. 1. Quasi indignum carere leg.) Obstat *l. 5. in fin. inf. eod.* et *l. Edicto. §. pen. inf. de jure fisc.* Vide solutionem in notatis ad *d.* l. 5. *in fin.*

Quasi illicitæ merces). Merces illicitæ sunt arma, cotes, ferrum, vinum, frumentum, oleum, sales, liquores, si exportentur hostibus, *l. Cotem. inf. de public.* l. 1. et 2. *C. quæ res export. non deb. l. 1. C. de tit. et stat. custod.* Additur hic a Græcis pix, si exportetur. Item eunuchi, *l.* 1. et 2 *de eunuchis*: item purpura, et serica tit. *C. quæ res vendi non poss. l. penult.* et *ult. de vestibus holover. libro* xi. Vide notata ad eum locum. Illicitæ autem merces fisco committuntur, *l. 3. C. de nautic. fœn. l. Cotem.* §. *Dominus.* et §. *Illicitarum. de publican.* ut earum persecutio in hæredem transit, ratione mercium, ut crimen repetundarum ratione pecuniæ in hæredem transit, sic crimen de residuis, peculatus, suppositi partus: merces in commissum cecidisse fisco defertur.

Quamvis et libertatis præmium). Flor. *Quamvis et præmium* quod fuisse puto quartam bonorum nunciatorum partem. Vide notata ad *l. Edicto. inf. de jure fisci.* hodie est octava.

In gloss. Et præmium). Ad finem adde: Vide notata ad eam gloss. quæ falsa est, ut ibi est adnotatum.

L. 2. Si emancip. filius). Emancipatus fratri impuberi substitutus repellitur ut indignus substitutione, si petierit bonorum possessionem contra tabulas patris, itemque legato, fideicommisso, mortis causa donatione, et generaliter, qui oppugnat judicium defuncti, indignus est ut ex eo quidem retineat.

Item si quis contra mandata). Mandata sunt, quæ dat princeps euntibus in provinciam, ut officium gerant.

Officium aliquod gerant). Græci vertunt ἐνέργειαν περὶ ἀρχὴν, quales sunt proconsul, procurator Cæsaris, commentariensis, cornicularius.

Retinere enim non posse). Sed fisco vindicari.

In gloss. Pupillam sc. quondam). Adde et minorem 25. annis, intra quæ tempora potest restitui in integrum, et nondum redditis rationibus.

Decretum amplissimi ordinis). *L. 4. de excus. tut.* vide not. ad eam.

Quam a tutore illicitam). Id est, in *l. Præfectus. de ritu nupt.* et l. *ult. sup. de leg.* 1. Sed obstat *l. Cum hic status. sup. de donat. inter. vir. et uxor.* Vide solutionem in notatis ad eam, et scripta hic.

Nec quasi indignam). Idem dicitur in *l. Præfectus. sup. de ritu nupt.* sed obstat *l. Uxori. sup. de usufr. leg.* et *l. Dote. inf. de ritu nupt.* Vide solutionem in notatis ad *d.* l. *Præfectus*, et scripta hic.

Vel parte bonorum, alicujus cognati). Obstat *l. Jurisgentium* §. *pen. sup. de pact.* Sed in hac lege cognatus ponat bona viventis quasi sua: ibi exonerat bona patris. Obstat etiam l. *pen.* §. *Pater. de castr. pecul.* Vide solut. in notatis ad eam, et scripta hic.

In gloss. Item erit sola, ubi erat dubium, an viveret). Adde, recte.

L. 3. *ut per neglegent.*) Ut si medicum non adhibuit.

Et culpam). Ut si malum medicum adhibuit. Culpa quidem est in non faciendo, quæ proprie negligentia dicitur, *l. Si servum sup. fa ro. inf. de verb. oblig.* Idem multo magis erit, si dolo ejus interierit, aut si medici dolo, aut lascitia interierit.

Nec ille necem ejus ulciscatur, *l. Accessarius.* §. *ult. sup. ad Syllan.* l. 1. *l. Cum fratrem. C. hoc tit.* l. 1. *C. ubi caus. fisc.* Quæritur, an et huic fructus auferantur, vide not. ad l. 73. *inf. eod.*

L. 4. Et auferri a cohærede relictum). Quod mirum videtur, cum si tutor pro parte excuset se, totum legatum amittat, *l. Etiam. sup. de leg.* 1. Item si quis dixerit inofficiosum test. pro parte, *l. Mater. l. Circa. l. Nam etsi.* §. 2. *sup. de inoff. testam.* Cur ergo non repellitur a legato, qui legatum falsum dixit? Ratio differentiæ est, quia qui dicit inoff. test. accusat defunctum, ut amentem, sive pro parte, sive in totum accuset, *l. 2. sup. de inoff. test.* Merito ergo repellitur a legato. Sic tutor excusans se, fidem frangit, licet pro parte tantum se excusat. Ergo indignus est remuneratione. At qui falsum dicit testam. non impugnat judicium defuncti, sed ipsum hæredem: ideoque si non obtinuerit ab eo hærede, quem inquietavit, repelletur, ab alio non repellatur. Ergo consequenter hic legato accepto poterit falsum testamentum dicere, *l. 5. hic.* Secunda differentia est: qui legatum accipit, si post id tempus inofficiosum dicat testamentum, non auditur: quia sciens testam. inoff. legatum accipit, sicque probavit judicium defuncti. At is, qui legatum accipit, cum repellatur ab accusatione falsi, si ignorans accepit, potuit accipiens legatum ignorare testam. esse inofficiosum, dum se videt alium in sibi dando legato hæredis partem exsequentem, se vero esse exhæredatum, aut præteritum. Hæc est Græcorum ratio lib. 60. Basil.

L. 5. §. 1. Non repellitur ab eo). Quia defuncti voluntatem non impugnavit, sed de solemnibus tantum disputavit, *l. pen. inf. eod.* At repellitur, qui falsum testamentum dicit.

Postea falsum dixit). Quod scilicet potest. Quod de inofficioso testamento dicit, idem dicendum de eo, qui de dolo hæredis agit, quo factum est, ne testamentum mutaretur, *l. Lucius.* §. *Sempronius supra, de leg.* 2. Nam nihilominus consequetur legatum.

§. *De eo. D. Pius ita rescripsit*). Hoc idem rescriptum æquitate nititur, *l. Postquam. sup. de pet. hæred.* ubi rescriptum Antonini, quod cum hoc dicitur Pii. Ergo qui legato accepto inofficiosum testamentum dicit, causa cognita repellitur a legato.

§. *Prohibendi autem*). Ait prohibendi: a petitione scilicet hæreditatis, quia testam. injustum contendunt post legatum acceptum, hoc sic expones, non prohibendi sunt a legatis: quia qui injustum testam dicunt, nunquam repelluntur a legatis.

In gloss. prohibendi) Dele hæc verba, *legatis*: ea c. personæ conditione, ætate, sic vulgo loquitur: ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ ἡλικίας τῶν προσώπων. Ex persona, quia mulierem juris ignorantia excusabit. At si factum ignoranti, non jus, dabitur petitio hæreditatis, hoc est, si legatum acceperit.

§. *Amittere, non ad fiscum*). Vide not. et scripta ad *l. Etiam. sup. de leg.* 1.

§. *Si pater, si ad ipsos*). Idem servatur in bonorum possess. contra tab l. *Sub conditione 7. de bonor. possess. contra tab.* Idem in tutore, *l. Qui tutelam. sup. de testam. tut.*

Quod si personam). Pater acquisiturus est legatum, relictum filio, vel dominus relictum servo, ut si est relictum post mortem patris, aut si manumissus sit, aut si legetur militi, aut si legetur a commilitone.

§. *Si servum: non debere placere*). Obstat *l. 1. sup. si quis aliq. testari prohib.* et *l. 1. inf. quibus non competit bon. possess.* vide solutionem in not. ad *d. l.* 1. et scripta hic.

Ut manumittatur). Nam ex his causis caduca fiunt cum onere. l. *Cum fisco. sup. de senat. Syllan.*

§. *Qui accusavit falsum*). Contra, qui nomine defuncti legatum petit, non prohibetur suo nomine legatum petere.

§. *Eluti ignoscitur*). Ipso quidem jure repellitur a legato; sed datur actio adversus tutorem, aut ei a Principe legatum conservatur, *Paul.* 5. Sentent. *de jure fisci.*

§. *Sunt qui putant*). Qui sunt patroni voluntarii: tutor et advocatus fisci sunt necessarii. Obstat *l. Qui cum major natu.* §. *penult. inf. de bon. libert.* vide solutionem in notatis ad eam, scriptis hic.

§. *Quidam. Si appellatione intercedente*). Quia ejus sententia rescissa sit.

§. *Advocatum fisci*). Hunc instituit Hadrianus Imp. teste Spart. in ejus vita.

Officii necessitas satis excusat). Ut et tutorem, *l. Tutor. inf. eod.*

§. *Qui principalis testamentum*). Græci vertunt Authenticum.

Et a secundis tabulis). Id est, non solum a legato, fideicommisso, hæreditate, sed a pupillari substitutione, et codicillis, quia pars sunt testamenti authentici, quæ omnia oppugnavit.

§. *An libertas*). Obstat l. *Actaris. inf. ad l. Corn. de fals.* Dicendum, in ea lege servum non fuisse testem, sed tantum professum esse indicium accusationis, non peregisse, ideoque non repellitur a libertate, aut fideicommisso.

Qui mortis causa). Obstat *l. Sub conditione. in fin. inf. de bon. poss. contra tab.* quæ ait, eum qui impugnavit testamentum, et petiit bon. poss. contra tab repelli a legato. Cur non repellitur, qui falsum et inoffic. dicit. Vide rationem differentiæ in notatis ad *d. l. Sub conditione*, et scripta hic.

§. *ult. Omnes*). Idem dicitur in *l. Edicto.* §. *penult. inf. de jure fisci.* Sed obstat *l. 1. sup. eod.* dicendum, eam legem loqui de eo, cui tacitu in fraudem legatarii fideicommissum relictum est. Hic si se deferat, consequitur legati dimidiam partem. At si alia ex causa ei ablatum est ut indigno, ut quia testam. nullum dixit, repelletur etiam a præmio delationis, id est, parte legati, cujus est particeps, itaque licet ob eam delationem legato indignus judicetur, non tamen est indignus præmio. Vide scripta ad *d. l.* 1. *sup.* Rursus non obstat, si dicas, absurdum videri, ut fiscus, cujus facti, id est, delationis,

partem dedit, ajesdem pœnam exposcat. Nam fiscus non proprie partem exigit, sed relictum legatum aufert. Nuntiatio iste per se utilis est: at ipse legato est indignus, dicendum est ex *l.* 2. §. *pen. de jure fisci*, hunc libertum pœnam mereri: nam ponitur quidem libertus, si patronum principaliter capitis accusarit. At hic hæredem magis insequitur, quam patronum, et non movet quæstionem criminis, quod morte extinctum est, sive commissarum eiercium: ideo e fisco præmium foret, indignus tamen erit judicio patroni, id est, legato, vide scripta ad *d. l.* 1.

In gloss. A præmio). Ad hæc verba (*sc. dimidia partis ejus quam prodidit vel tertia*). Adde, male: nam hæc dimidia datur tantum eis, qui se deferunt ex edicto Trajani, *l. Edicto. inf. de jure fisc.* Tertia vero pars ei tantum datur, qui professus est se tacitam fidem accommodasse, non aliis, *l.* 1. *C. de his qui se deferunt*. Quod fuerit hoc præmium, vide in not. ad *d. l. Edicto* scripta ad *l.* 1. *sup. eod.*

L. 6. *Rescriptum est*). Obstat tit. *quod legatorum*, vide notat. ad *l. Non est. C. de legat.* et scripta hic.

Quam amoveset). In fraudem legatariorum inducendæ forte Falcidiæ causa.

L. 7. *Quia non principaliter*). Vide notata et scripta ad *l.* 5. *sup. eod.*

L. 8. *Indigno hærede pronunt*). Ignorantiæ hæredis subvenietur, *l. Hæredes. inf. eod.* vide scripta ad *l.* 3. *sup. eod.*

In gloss. Non oportet, l. 9. *Item contra. C. de inoff. testam. l. Si maritus*). Dele ea verba, et repone: Male hic adfert Accursius *l. Si maritus*. Nam ea non loquitur de eo, cui aufertur hæreditas ut indigno, sed de hærede scripto, quem summovet exhæredatus mota querela inofficiosi. Huic confusæ obligationes, et servitutes restituentur.

L. 9. *In fine Bart. Videtur esse revocatum leg.*). Et remanere apud hæredem, ad finem adde, *deberi quidem ipso jure legatum, sed repelli exceptione doli, l.* 3. *sup. de alimend. leg.*

Si inimicitiæ capitales). Capitales inimicitiæ sunt, quæ obortæ sunt ob capitalem accusationem, ut docet Novella *De testibus*, et *l.* 7. *sup. de excusat. tutor.*

Fideicommissum præstari). Sed remanere apud hæredem: in hac specie fiscus non vocatur, sed legatum remanet apud hæredem. At hoc legatum, quia ademptum intelligitur, non defertur cum effectu. Idem est si legatarius testatorem capitis accusaverit. At si status controversiam legatarius moverit, hoc demum casu fiscus vocatur, quia magis indignus esse videtur is, qui in servitutem petit: nam et testamentum impugnat, cum legatarium servum esse dicit. Ille, qui eum accusat capitis, testamentum non accusat.

Ex qua specie). Id est, ex posteriori, non ex prioribus. Hoc tertio solo casu fiscus vocatur, non duobus prioribus. Male Cyrillus Græcus interpres his omnibus casibus confiscari ablatum tradit.

Statim). Id est, a morte testatoris. Erit enim potius caducum, quam ereptitium.

L. 10. *In fraudem juris*). Vide scripta ad *l. In tacitis. de legat.* 1. et ad tit. Fragm. Ulpiani.

§. 1. *Si quis ei*). Obstat *l.* 3. §. *Quando. inf. de jure fisci*: vide solutionem in notat. ad eum §. et scripta ad *l.* 103. *sup. de leg.*

L. 11. *Fraud. alii.*). Vide scripta ad *d. l.* 103. ad tit. reg. Ulpiani.

L. 12. *Qui non habuerant*). Obstat §. *pen. Inst. quib. mod. test. infirm.* sed diversæ sunt species. Nam in §. *pen.* non perfecit testamentum. Hic perfecit mutavitque voluntatem, licet non cum effectu.

Et leg. non denegat.) Idque κατὰ πρόληψιν ajunt Græci. Obstat *l.* 1. §. *pen. si tab. testam. nullæ extab.* et *l. ult. sup. de his quæ in test. del.* vide solutionem in notatis ad *d. l. ult.* et scripta hic.

Voluisse appareat). Fiscus hoc casu succedet cum onere. At legata deleta semper remanent apud hæredem, *l.* 1. §. *Sed consulto. sup. de his quæ in test. del.*

L. 13. *Claudius Seleuchus*). Si injustum sit matrimonium, et vir, aut mulier hæres instituatur, hæreditas cum effectu adiri non potest, aut bonorum possessio peti cum re, *l.* 1. *inf. unde vir et uxor.*

Respondi neque tale matrimonium est). Damnata adulterii e semine duci potest ex lege Julia, quod sacris canonibus congruit, et sic aperte definitur. Idem ex hac lege traditur lib. 28. Βασιλ. tit. 5.

In gloss. ad fiscum). Dele regulas (*quod aufertur indigno applicatur fisco*). et dic. *non semper.*

L. 14. *In contubernio militis*). Recte contubernio. Nam cum ea non est matrimonium. At cum concubina est matrimonium. Uxor justa est incapax ex lege Julia, uxor injusta est indigna.

L. 15. *Si tamen aliquid*). Ut ei quid ei prælegatum sit, partem jure hæreditario accipit, et hanc retinet quasi ex testamento principali, partem a cohærede jure legati, et haec non retinet, sed fisco vindicatur.

Inter hæredes divisionem). Hic dum testator bonorum divisionem inter hæredes facit, eos mutuis prælegatis obligavit, *l. Eum qui.* §. *ult. inf. l. Cum pater. de legat.* 1. *l. Ex facto. sup. de hæred. instit.* Hujus vero prælegati partem si jure hæreditario acceperit, et hanc retinet. Verum ea quæ jure prælegati accepit, cohæres cohæredi compensabit in Falcidiam, *l. Nesennius.* et *l. Filio. inf. ad l. Falcid. l. Filium. C. fam. ercisc. l. Qui non militabat. in princ. sup. de hæred. instit.* Sed extranei legatarii, quod hæres accipit a cohærede, id ei non imputant in Falcid. sed id sep. quartam habet. Sed si velit ex prælegato cohæredi a se relicto Falcidiam detrahere, quod ob eo vice mutua accepit, compensabit, *l. In quartam. l. inf. ad leg. Falcid.*

L. 16. *Hæreditatem patrui*). Totam.

Legitimam). Ab intestato.

§. 1. *Quoniam stuprum*). Concubina ex testamento concubini capere potest. Stupro cognita, indigna est capere: de concubinatu, et stupro, item de nothis, et apertis, vide fuse scripta ad hunc locum.

Pleno honore dilexerat). Id est, uxorem habuit, hic est honor maritalis, quo uxor separatur a concubina, *l. Item legato. sup. de legat.* 3. *l. Donationem. inf. de donat.*

Optimi maximique principes). Id est, Severus et Antoninus.

Cajus filiam). Id est, privignam suam. Cum privigna non est connubium, est tamen concubinatus, sic cum adulterii damnata, cum ancilla, cum quinquageneria, cum muliere ejus provinciæ, in qua officium quis gerit, non est connubium, est tamen concubinatus.

Vulgo quæstum appuruit). Lego, *quæstum fecisse apparuit*. Dices, non jure habuit eam concubinam, sed constabat eam palam quæstum fecisse. Sed hodie, cum concubinatus scortationi deputetur ex const. Constantini, et apud Harmenop. lib. 4. sequitur, quod datur nothis, nullis datum videri, cum hodie nulli sit nothi.

In gloss. pleno honore). Dele hæc verba (*ut concubinam tamen*).

L. 17. *Hæredem*). Rectius sic. Flor. distinguitur, *hæredem, qui sciens defuncti vindictam insuperhabuit, fructus omnes restituere cogendum existimari*: de verbo insuperhabuit vide not. ad *l.* 2. *Cod. si omissa sit causa testam.* et scripta hic, et *l.* 3. *sup. eod.* et scripta lib. 3. Observ. c. 22.

Reddi postulaturum). Vide scripta lib. 3. Observ. c. 22.

L. 18. *Eum qui*). Vide scripta ad *l. In tacitis. sup. de leg.* 1. *et hic.*

Ante litem motam). Id est, ante illatam hæreditatis petitionem. Item hæredi, qui necem defuncti non vindicavit, etiam fructus aufert fiscus, *l. prox. sup.*

Exemplo bon. fisco vindicat). Quæ malæ fidei possessor fisco restituit cum omnibus fructibus.

Fructuum pretia cum usuris). Quia fructus ii hæreditarii sunt. Dum autem petitur hæreditas, petuntur hæreditaria omnia, *l. Illud.* §. *Prædo. de pet. hæred.* vide not. ad *l. Hæres.* §. *ult. sup. de pet. hæred.* Huic *l. Et dicto.* §. *ult.* obstat *l. Neque. sup. de usur.* vide solut. in not. ad *d. l. Neque.*

Sed D. Severus bon.). Obstat *l. Cum quidam.* §. *In tacito. sup. de usur.* vide solut. in notatis ad eam, et scripta hic, et ad *l. ult. C. de usur.*

§. *Bonis universis*). Rogatus restituere: itemque indignus hæres est, sine re, sine onere. Nam onera fiscum sequuntur.

Non merebitur). Vide scripta ad *l.* 8. *inf. eod.*

§. *ult. Pro hæred. possid.*). Vide scripta ad *l.* 17. *sup. de leg.* 1.

L. 19. *Si scriptis*). Vide Paulum *lib.* 5. *Sent. tit.* 12. et tit. sup. *si quis in aliq. test. prohib.*

Aliud test. mutata volunt.). Accurs. in *l.* 2. *C. si quis aliqu. test. prohib.* quærit an mihi auferatur hæreditas, si tu testatorem cogeris, ut me instituerel. Dicendum auferri, quia non habeo integram defuncti voluntatem.

L. 20. *Et qui mortem.*). At si mariti dolo uxor interierit, dos non fiet caduca, sed reddetur hæredi mulieris, *l. Si ab hostibus.* §. *ult. sup. sol. matrim.* vide not. ad eum locum, et scripta hic, et ad *l.* 7. *sup. eod.*

L. 21. *Portiones*). Debitæ reverentiæ patronali.

Suspecto decedente). Quos suspicio est fuisse inter emptos.

L. 22. *Pupilli suo nomine*). Male Flor. *Pupilli suo nomine*. Legendum, ut hic Græci vertunt, ὀνόματι τοῦ παιδίου.

Idem et Sabinus scripsit). Idem Paulus *lib.* 5. *Sent. tit. de jure fisci.*

L. 24. *Si testamentum*). Huic *l.* Græci 6. Βασιλ. opponunt *l. pen. in princ. inf. de except. rei judic.* vide solut. in not. ad eam, et scripta ad *l.* 87. *Filius pater. inf. de leg.* 1.

De jure disputaverit). Ut eum dixit inofficiosum.

L. ult. Si gener). Vide scripta ad *l. In tacitis. sup. de legat.* 1. Non licet mihi per l. Papiam uxorem instituere, socerum tamen meum possum instituere.

Taciti fideicommissi). Quasi pater tacite promiserit, se eam hæreditatem filio redditurum. Sed hoc erit probandum apertissimis probationibus, *l.* 3. *inf. de jure fisci.*

§. *ult. Si vivo testatore*). Fideicommissum, quod incapaci relinquitur palam est pro non scripto, et remanet penes hæredem. Item fideicommissum, quod vivo testatore morte fideicommissarii deficit, est in causa caduci, et fisco vindicatur. Pone utrumque intervenisse, l. sit hæredem fisco præferri.

AD LIBRUM XXXV.

De conditionibus, et demonstrationibus. TIT. I.

Lex 1. *in fin. Hæres dato*). Sic in *l.* 24. *sup. de leg.* 1. dato, quod est legatum per damnationem, quia eo solo modo olim, quod nondum erat in rerum natura, legari poterat, non etiam per vindicationem. Hodie ex const. Just. quoquo modo legari potest. Id tradit Cajus *lib.* 2. *Inst. tit. de legat.* vide scripta ad *l.* 24.

L. 3. *Obtinuit*). Post multas controversias, sic et *l. Cum ex uno. infra, de obligat. et act. l. ult. inf. pro leg.* §. *ult. Inst. de societ. l.* 1. *C. pro soc.* At stipulatio in faciendo facta sub conditione impossibili est inutilis, *l.* 7. *inf. de verb. obligat.* Ratio differentiæ est, quia institutionem factam sub conditione impossibili hoc colore defendimus, quasi lapsus sit testator, hoc colore uti non possumus in stipulationibus cum duo sunt, qui contrahant, vide scripta ad *d. l.* 7.

L. 4. §. 1. *Si ita*) Hunc §. conjunge cum *l.* 10. *inf. de verb. oblig.* et ex hoc §. adde exceptionem hanc ad illam l. nisi adjecerit articulum tunc, sic nihil pugnabunt; vide scripta ad *d. l.* 10.

L. 5. in fin. Fraudatur). Excipitur conditio optionis, l. 10. sup. de leg. 1. quia posset pater fraudari. Præterea optio solemnis est, et aditio. Aditio non fit sine jussu patris, sic nec optio.

L. 6. Arbitrari nolit). Vide scripta ad l. 43. inf. de verb. oblig.

L. 10. Non satis exegerit quando). Legendum, ut Flor. non satis egerit, id est, sategerit: hac voce usi sunt Gellius lib. 19. cap. 1. et Tertullianus ad uxorem.

L. 18. Jure civili). Vide scripta ad l. 8. §. ult. supra, de verb. oblig.

L. 27. Nisi factum esset, hæredes). Et hanc pœnam exigebant Pontifices, vide scripta ad l. 32. inf. de ver. obligat.

L. 29. Sic recipienda est). Explicanda est ex l. Libertis. §. 1. inf. de man. test.

L. 31. Ante apertas tabulas decessit). Est hic vestigium legis Papiæ, ex qua dos legata cedebat ab apertis tabulis, l. Enim quæ post. inf. eod. vide scripta ad tit. 24. Frag. Ulpian. in fine.

L. 34. in fin. Quod demonst. plerumque). Conditionem impleri necesse est, ut legatum debeatur, demonstrationem necesse non est veram esse, ut res debeatur, vide scripta ad l. 5. §. 1. et l. 6. inf. de leg 3. et scripta ad Observ. 2. cap. pen.

L. 36. Do, lego, fideque). Hic in potestate Caji erit utrum illa quadraginta persequi velit ut legatum, aut ut fidejcommissum.

§. 1. Cum annorum sexdecim). Legendum: quatuordecim, vide not. ad l. Non putabam. hoc. tit et scripta Observ. 2. cap. 1. et scripta ad l. Si cui legetur. sup. de leg. 1.

Sexdecim annos). Lege, Quatuordecim.

Quintum decimi). Legend. tertium decim.

L. 37. Si quis eum). Vide Ulp. in Fragment. tit. 1. in fi. Obstat huic legi l. Si quis quos. sup. de leg. 2. Nisi dicamus legati retentionem esse, non petitionem, ut in l. Lucius. §. Codicillis. illo tit. vide scripta ad l. Servum filii. §. Si mihi. inf. de leg. 1.

L. 40. Qui dotalem). Vide not. et scripta ad l. Si sic. legatum. §. Si mihi. inf. de leg. 1.

L. 44. Qui hæredi). Adde l. 3. et l. Qui liberis. sup. de vulg. et pup. substit. et l. 3. §. Non autem. inf. de legat. præstand. vide hac de re scripta ad l. 11. sup. de leg. 1.

Non domino dare debet). Nam non dominus hæres est, sed servus.

Non Titio, sed servo ejus). Vide scripta ad l. 55. inf. de ver. obl.

L. 45. A l sum. Har. Dare, et remittere). Adde, vide scripta ad l. Si fundum sub conditione. 81. §. Titio. sup. de leg. 1. et ad l. 85. §. ult. inf. de verb. obligat.

L. 46. §. Servo libertatem). Florent. est initium legis 47.

L. 48. Non putabam cum sextum decimum). Citatur hujus legis sententia in l. Si cui legetur. sup. de legat. 1. ex qua perspicuum est, hic legendum esse 14. annum. non 16. Nam cur legatum conferatur in annum 14. est ratio, et exempla sunt in l. Si Titio. inf. quand. dies legat. ced. l. ult. inf. de fideicomm. libert. cum in annum 16. conferatur, nulla est ratio. Similis error est in l. Si talis. inf. de fideicommiss. libert. vide scripta lib. 2. Observ. cap. 1. et scripta ad d. l. Si cui legetur.

Imp. Aurelius Antoninus). Marcellus fuit consiliarius Antonini Pii.

Judicavit. Huic l. obstat l. Qui filius. §. Fabius. inf. ad Senatusc. Treb. vide solut. in not. ad eam, et scripta ad l. Sicut legetur. sup. de leg. 1. vide scripta ad l. 3. sup. qui test. fac. poss.

L. Si in annos). Male hic Haloander et Baro legunt intra, pro, in. Hoc enim pugnat cum l. Si ita fuerit. §. ult. inf. de man. testam. vide scripta ad l. 16. sup. de ver. obligat.

L. Sub diversis, quæ sibi lenior esse videb.) Ergo tunc servi electio est, vide not. ad l. 37. sup. de leg. 1. et scripta ad l. 13. illo. tit.

L. Nonnunquam contingit). Vide scripta lib. 2. Observ. cap. 2. et scripta ad l. Senatus. §. Legatum. sup. de leg. 1. quæ huic opponitur.

Quædam nom. expressa offic.) Ratio differentiæ est, quia ut natura nihil frustra facit, sic nec ars, nec vir sapiens. Itaque testator qui ita scribit, Cajo lego centum, si Titius in Capitolium ascenderit, non frustra videtur id adscribere et videtur ascensum potius spectare, quam arbitrium, quod inde consequimur. At cum ita scribit: si Cajus voluerit, nihil aliud spectat, quam voluntatem Titii, quod non fit jure l. Illa instit. sup. de hæred. instit. Obstat §. Legatum. l. Senatus. inf. de leg. 1. vide not. et scripta ad d. l. Senatus.

Non tamen poterit). Nam principalis dispositio conferior in alienum arbitrium.

Expressa nocent). In l. Expressa. de reg. juris, utraque est ex lib. 7. differ. Modestini.

L. Si quis legata. in fi. et pars ejus, qui non) Hoc ita, si conjuncti sunt re et verbis. Nam si re tantum conjuncti sint, pars deficientis conjuncto accrescit sine onere. Obstat leg. 29. §. ultim. de legat. 2. Dicendum, ut cohæredi accrescat cum onero, id esse ex sententia constitutionis Severi et Antonini. At Celsus auctor est d. legis, qui fuit temporibus Trajani et Adriani, quibus etiam fuit Julianus, longo ante Severi tempora. Itaque etiam Julianus scripsit accrescere sine onero in l. Si Titio et Mævio. §. Julianus. sup. de leg. 2. Sed quod in ea lege adjecit Ulp. ad Julianum, idem nos in d. l. 9. adjicere debemus, sed post constit. Severi cum onere accrescet, vide scripta ad l. 16. sup. de leg. 1.

Intercidit). In hac lege deportatus non comparatur mortuo. Quod fit inhibendorum caducorum, et coercendæ legis Juliæ et Papiæ causa, ut docet lex, vide scripta ad l. 121. infra, de verb. oblig.

L. Sed si hoc in fin. Legem). Papiam, ut docet inscriptio hic l. seq. beneficio legis Papiæ, et in l. Hæ mota seq. non esse legi locum, id est l. Papiæ.

L. Si ita expressum). Vide notata ad l. 3. Ea legatus. §. 1. sup. de leg. 1. et scripta ad l. 17. inf. de verb. oblig.

Quia conditio personæ). Id est, quia ea conditio non inest naturæ rei, sed inest personæ legatarii, quia fieri potest, ut repudiat.

L. Titio centum. §. Titio genero). Huic §. et l. Tali. sup. de jure dot. obstant l. Servo legato. §. Si post. mortem. sup. de leg. 1. Distinguendum: aut pater legavit dotem, quam jam debuit genero, et tunc gener, non habet actionem ex testam. quia inutile est legatum, sed aget actione ex stipulatu, filia vero ex testamento, sed necesse est, ut alterutra actione contenti sint, l. Hujusmodi. §. Cum pater. sup. de leg. 1. Aut pater legavit dotem genero, quam ei non debuit, et tunc legatum in utriusque persona consistit, vide scripta ad d. §. Si post mortem.

L. Cum tale. §. 2. Eamque legis sentent.). Juliæ Miscellæ.

L. Mulieri. Beneficio legis). Juliæ et Papiæ.

L. Hæres meus. §. ult. Quod in fraudem legis). Juliæ et Papiæ.

L. Cum servus ita). Neque conditionem mutant, hinc nota exemplum mistæ stipulationis: rationes reddere spondes?

L. Julianus noster). In l. Cum quæntum. sup. de leg. 1. vide scripta ad l. Si post mortem. sup. illo tit.

Catonianæ sententiæ). Reg. juris dicitur in l. Cum legato. inf. quan. di. legat. ced.

L. Id est, quæ ipsi servo commod.). Quamquam ipse servus elegerit; vide scripta ad l. 13. sup. de leg. 1.

L. Non ad ea, juncta subjecta scriptura). Sic in l. ult. sup. de reb. dub.

L. Si cui legatum, D. Severus rescrips.) Vide hujus rescripti speciem in scripta ad l. Filiusfamilias. §. Secundum vulgarem. sup. de leg. 1.

Eosque invicem substituisset). Atque ita patrem etiam substituit filiis, qui tamen omnimodo erant patri portiones suas acquisituri, adjectas ejus jussu: jure autem patrem filiis substituit, nam hoc casu, vel filios jubebit adire: et tunc ex eorum persona jure potestatis capiet portiones, aut non jubebit adire et tunc ex sua persona portiones capiet substitutionis jure, l. Julianus. sup. si quis omiss. causa testam.

Videri eum eum). Idque etiamsi pater repetit portiones filiorum substitutionis jure: nam tunc utrisque satisfacere cogitur, l. Mater. prox. seq.

In leg. pater Severinam. In gloss. quia morte). Dele totam additionem Bartoli.

In l. Eum qui post apertum testam). Vestigium est juris indicti l. Papia, ut et in l. In testam. sup. eodem, vide scripta ad finem tit. 24. Fragm. Ulp.

L. Si fundum). Vide scripta ad l. Si fundum sub condit. in prin. et §. pen. sup. de leg. 1.

Nec locum reliquarum). Nisi inferat testatorem ipsum, cum non sit opportunior locus, l. Quod ergo. de leg. 1. l. 4. in fi. sup. de religios. vide notata ad l. Si is ue. illo titulo.

L. A testatore, respondit hæredem condit. parere.) Secus in contractibus §. Ex conditionali. Inst. de verbor. oblig. vide scripta ad l. 57. inf. de verb. oblig.

Claudius: magno ingenio). Hic Claudius reprehendit, et notat Scævolam quasi de aperto jure respondentem, sed Scævola intelligebat per ablativos absolutos fieri conditionem.

Ad legem Falcidiam. TIT. II.

Pertinere hunc tit. ad legatorum tractatum docet Justinianus in epistola de confirm. Digest. §. 5. et inscribi debet, de legatis libro singulari. Hujus tit. summam sentent. pete ex Ulp. in Frag. tit. de legatis.

L. 1. Lex Falcid.). Lex Falcidia lata est primo anno Triumviratus Augusti, Antonii, et Lepidi, M. Æmilio Lepido et L. Munacio Planco cons. eo anno, quo Cicero occisus est anno V. C. 711. C. Falcidio Tribuno plebis rogante, a quo sic dicta est, non a falce, ut putat Harmenop. lib. 5. tit. 8. Accursius male putavit Falcidium consulem fuisse, motus nomine legis, sed post legem Hortensiam plebiscita quoque leges dici cœperunt. Vide cap. quæ lom 2. distinct. Lata est ante legem Regiam et Imperium Augusti. Haloander in hujus legis initio legit, lex autem Falcidia. Verum esse hoc principium abruptum, satis docet sequens relatio. Estque verisimile, Paulum quædam præfatum ante fuisse de veteribus legibus Furia, Voconia, ut Justinianus in Institut. eod. tit. Primis autem Rom. temporibus ex legibus 12. tab. licuit legatis totum patrimonium exhaurire, l. Verbis, legis. de verb. significat. Secundo, ut hæredibus prospiceretur, lata est lex Furia testamentaria, rogante Cajo Furio Tribuno plebis Cic. pro Balbo, et 3. act. in Verrem. Et hinc certum est, ante annum urbis conditæ 584. quo anno lata est Voconia, quam Furia lege est posterior: at de anno Furiæ satis non constat. Verum nec ea lex sufficere poterat, ut constat ex Ulpiano in Fragm. tit. 1. et Theophilo ad tit. Inst. de lege Falcidia. §. 1. ubi hujus legis sententia refertur. Tertio, quia nec illa sufficiebat, lata est lex Voconia, suadente M. Catone majore, ut ipse de se dicit apud Ciceronem in lib. de senect. Rogante vero C. Voconio triban. plebis anno V. C. 584. et Martio Philippo II. et C. Servilio Scipione cons. inter secundum et 3. bellum Punicum, cujus primum caput fuit de mulierum hæreditatibus, id est, ne quis census, id est, qui centum millia æris possidet, aut supra, mulierem hæredem instituerat, ne filiam quidem unicam. Augustinus lib. 3. de civit. Dei, Gellius lib. 7. cap. 13. et lib. 17. cap. 6. et lib. 20. cap. 1. Secundum caput fuit, ne mulieri legari possit ultra quartam partem, id est, vigintiquinque millia æris, ut docet Dio lib. 56. Tertium fuit, ne mulieres ab intestato succe-

derent contre consanguineum gradum, Paulus lib 4 Sentent. Quartum demum cap. erat de modo legatorum, quod caput ita conceptum fuisse puto: qui cives Romani censi sint, qui eorum post hanc l. rogatam testam. faciet, is quartam cuique civi Romano pecuniam dare, legare volet, jus potestasque esto, dum ita detur legetur, ne plus ad legatarium, quam ad hæredem hæredesve perveniat. Quomodo fraus fieret, docet Theophilus *eodem titul.* ubi pro centum solidis, legendum est, centum millia æris: alioquin civis non erit census, ad quem solum l. Voconia pertinebat. Novissima lata est lex Falcidia post illas duas leges. In ejus argumento recitando mire hallucinatur Dio. In scrip. Eusebii Chronicis nihil aliud continetur, quam verba illa Ulpian. supra allata, atque impressa.

Lata est). Id est, rogata est. Ulpianus in *Frag. tit.* 1.

Liberam legandi facultatem). Sub modo, non simpliciter, ut 12 tab. sed liberam usque ad dodrantem.

His verbis, qui cives). Male Baro hæc verba detraxit, Cic. pro Rosc. et pro Cluentio

EAM PECUNIAM, EASQUE). Eam pecuniam, easque res legit Ranconetus more veterum, *pro quem quasque* pecuniæ nomen pertinet ad id quod nostrum est. Rei etiam ad aliena, *l. 5. de verbor. signific.* ut sciamus res alienas posse legari, et ab eis detrahi Falcidiam, *§. Non solum. Instit. de leg.*

In glos. L. Falcidia a Falcidio consule). Dele consule, et dic, tribuno plebis.

In glos. Facultatem dedit.) Dele, id est, datam confirmavit: male quoque Goveanus et Duarenus datam per 12 tab. sublatam per leges Furiam et Voconiam, iterum dedit.

In glos. Qui eorum. Qui non intestabilis). Adde ergo qui pubes, sui juris, de suo statu certus, non obses, sanæ mentis, denique non intestabilis.

Vers. Secundo. Modum leg. constituit). Id est, coarctavit liberam legandi facultatem datam 12. tab.

Quicumque Civis Rom.) Excepto milite.

Cuique Civi Rom.). Soli civi legari potest.

Pecuniam). Vel res.

Jure publico). Id est, tam auctoritate juris publici, quam solemnitate jure præscripta servata.

Dum ita detur legetur). Male Goveanus et Ranconetus putant Justinianum auxisse 4. Falcidiam in triantem, et semissem, itemque Trebellianicam etiam.

In extraneis). In gloss. quartam Instit. adde: Falcidiam.

Hæreditatis) Id est, rerum, quæ sunt in hæreditate, et οὐσίας ἀπάσης

Hæredes capiunt). Hanc hæredum hæredes, *l. Quamquam Cod. eod.*

Sine fraude sua). Id est, sine noxa, ob quam in pœnam incidat.

Debere dare). Hæc verba non pertinent ad legatum vindicationis, quia super illis satis prospiciuat.

§. 1. L. Falcidia). Ad summam Bart. et Alex. Adde si tamen testam. habuerint captivitate antiquius.

Et omnes testamentariæ). Ut Ælia Sentia, Furia, Caninia, Julia, et Papia Poppæa, Julia Miscella, Julia Norbana.

Possint locum habere). Id est, si in ea causa sit testam. ut in eo leges illæ locum habeant, ut in testament. ejus qui unum servum manumisit, locum non habebit Caninia.

In glos. Locum habere). Ad finem adde, hæc glossa damnatoria est

§. Ad eos. Non pertinet l. Falc.) Id est, ipso jure stricto, vel verba ipsa Falcidiæ.

§. Ad municipium, vel etiam ea). Legendum non etiam ea, ut constat ex Pauli lib. 4. *Sententiarum tit. de SC. Pegasiano.*

§. Item si sta). In hoc §. pœna non est, ut putavit Bartolus, sed translatio legati, *l. Servus. sup. de his quæ poe. nom.* vide scripta ad *l. 115. inf. de verb. oblig.*

In Falcidiam imputare). Id est, numerari inter ea, quæ patiuntur Falcidiam, sic accipitur etiam in *l. Si a servo.* et *l. Si a me tibi. inf. eod.* Alias est numerari inter ea, quæ implent Falcidiam, ut in *l. 25. sup. de legat.* 1. vide scripta ibid. Obstat l. 1. *sup. de per. leg.* vide notata ad eam.

Quod si jam mora facta). Per interpellationem, *l. Si pecuniam. sup. quan. dies leg. ced.*

Hæres penum solverit). Quamvis purgando moram.

Jam enim translatum). Quod in obligat. est novatio, hoc in legato est transfusio, translatio, et sub conditione ademptio, *l. Si penum. infra. quan. dies legat. ced.*

Vers. Idemque erit et si ab initio). Id est, si post moram solvatur penus, nec legatum penum intelligi, nec de illa Falcidiam detrahi. Hic autem sive ante moram, sive post penus sit soluta, nunquam censetur esse legatum, nec Falcidia detrahitur.

§. Si ususfructus). Obstant huic § 1. 3. 4 et 5. supra de operis servorum, vide solutionem in notatis ad eas leg.

Qui si dividi potest). Vide scripta ad *l. 32. inf. de verb. obligat.*

Neque ususfr. in eo). Obstat *l. Si quando. inf. de oper. libert.* vide solut. in notatis ad eam.

§. Si quis creditori). Vide notata et scripta ad *l. 28. sup. de legat.* 1.

Si nullum commodum). Plus commodi inesse intelligitur vel re, vel tempore, vel loco, vel modo, vel causa, vel conditione.

Repræsentationis puta commodum). Id est, interusurium.

In eo commodo). Non ex omni commodo detrahitur Falcidia, sed ex eo tantum, quod ut ita accrescit legatario, decedat hæredi, *l. 3. §. 1. sup. de legat.* 3.

§. Si legatarius in gloss. actio est condictio indebiti). Adde: dabitur etiam hæredi legati pro parte vindicatio, *l. Lineam. inf. eodem*, juncta *l. 1. quando dies legat. cedat.*

§. Id quod ex subst. profecit legatarius). Id est imputatur cohæredi in quartam, quod a cohærede, cui substitutus est ad eum pervenit

§. Si cohæredis). Hæc significat, partem exhaustam deficientem, accrescere parti integræ atque ita non repleri per partem integram Sic hunc §. nihil obstat *l. Qui fundum. § Qui filium. inf. eod.*

Et ita vindicarera). Si emiserit hæreditatem, et ita locum fecerit juri accrescendi.

§. Si in annos singulos). Vide scripta ad *l. 26. §. 1. inf. de verb. oblig.*

L. 3. vera autem ratione). Recte, ut et in *l. Ab omnibus. §. In tertiam. sup. de legat.* 1.

L. 3. Verbis). Vide notata et scripta ad *l. 29. de leg.*

Non necessario). Inutile est legatum, est falso, nec proprie utile.

L. 14. Non inveniretur). Sed filiæ esset propria, quamvis profectitia.

L. 15. In factum concepta replicatione). Sic in factum composita exceptione Institut. in prine. tit. *de exceptionibus.*

§. 1. Caverit ne Falcidia uteretur). Hodie tamen ex Nov. 1. prohiberi potest Falcidia, si modo nominatim prohibeatur, quod et senatum constituisse refert Papo. Excipitur unus casus, quo sufficit quodvis voluntatis indicium in Nov. 119. §. ult. vide scripta ad *l. Nemo potest. inf. de leg.* 1

Quæ moriens avus vel relinquebit). Vide scripta ad *l. 18. inf. tit. prox.*

§. Cum fideicomm.). Vide scripta ad tit. *C. de hæred. act.*

§. Fruct. præd.) Vide scripta ad *d. l. 18.*

L. 18. Fideicommissi exhiciti.) Ab intestato.

Si ex fructibus). Vide notata et scripta ad *d. l. 18.*

L. 20. Si a servo). Obstat *l. 25. sup. de legat.* 1. Dicendum imputari quid in Falcidiam dici duobus modis. Uno modo cum numeratur inter ea, quæ patiuntur Falcidiam: sic accipitur in *l. 1. §. Item si legatum.* et *l. Si a me tibi. hoc. tit.* et in hoc loco. Ergo hic legatum non imputatur in Falcidiam, id est, non patitur Falcidiam. Altero modo dicitur imputari, quod numeratur inter ea, quæ implent Falcidiam, ut in *d. l. 25.* Vel dic: dissensisse in hoc a Paulo Mæcianum. Vide scripta ad *l. 12. §. Ex his igitur. inf. de verb. oblig.*

L. 21. Si pupillus). De hac tota quæstione, an et quando pupillus naturaliter obligetur, vide scripta ad *l. Si pupillus. 127. inf. de verb. oblig.* et notata ad *l. Quod pupillus. sup. de condict. indeb.*

L. 22. §. 1. Plane Falcidiam exercet). Quoniam quasi hæres est.

L. 23. Falcidiæ legis rationem). Huic l. conjunge *l. Paulus respondit. inf. ad Trebell.* ubi additur, ei auferri res subtractas, quasi indigno cui portio relicta est, id est, legata, *l. Mulier. inf. ad Trebell. l. Non est. C. de legat.* Vide scripta ad *l. 6. inf. de his quib. ut indign.*

At si hæres quæ). Sensus est: ex eis hæredem Falcidiam non detrahere, sed fiscum.

L. 27. L. Falc. beneficio omisso). Vide notata ad *l. Quod de bonis §. 1. sup.* et scripta ad *l. Nemo potest. sup. de legat.* 1

Exhæredes justo). Vide scripta a me ad fin. *tit. 22. Frag. Ulpian.*

L. 29. Hæc imputandum esse in Falcidiam). Id est, numerari inter ea, quæ patiuntur Falcidiam; vide notata ad *l. Si a servo. hoc tit.* et *l. 25. sup. de legat.* 1.

L. 32. §. 1. Cautionem prætoriam). Est enim ex edicto prætoris, vide scripta ad *l. 5. §. Communes. inf. de verbor. obligat.* Adde *l. 3. Quamvis. inf. tit. prox.*

Omnes enim). Præterquam in factis individuis, *l. 2. inf. de verb. oblig.* vide notata et scripta ad *l. 4. §. Cato. eod.*

L. 36. Sed si non). Vide scripta ad *l. Pure si filium. §. Si cui Stichus. sup. de legat.* 1. et *l. 26. sup. de legat.* 1. ubi dicitur, id tantum legatum videri, quod superest deducto eo, quod legatarius dedit conditionis implendæ caussa. Dicendum illam l. 26 non pertinere ad l. Falcidiam: data conditionis implendæ causa in rationem Falcidiæ non computantur, id est, illis non deductis, ex toto legato detrahitur Falcidia, vide scripta ad *d. l. 26*

L. 54 ut in fam. cum relinq). Sic in *l. Filiusfamilias. §. Cum pater. sup. de leg.* 1. et in veteribus inscriptionibus, *Fidei vestræ commendo*, ne quis vendat, aut alienet. Hic palam fideicommisit, nec est nudum præceptum.

Quam crediderat). Defuncti.

Aliquid possit deducere). In ponenda ratione legis Falcidiæ, quod defunctus debuit hæredibus, etiam deducitur, *l. In imponenda. C. eod.*

In alieno ære habuit fundum). Eum debuit omnibus.

Necessitate quippe obstrict.) Ut tit. *de obligat. in princ.* et *l. In vendendis. Cod. de contr. empt.* vide scripta ibid.

L. 59. SC. Planciano). Hoc senatusconsultum intelligit Ulpianus *tit. 25. Frag. ad fin. pertinet*, vide scripta ad *l. In tacitis. sup. de legat.* 1

L. 65. Sed si aurei). Vide notata ad *l. Ad veterum.* et scripta ad *l. 28 sup. eod.*

Dicendum). Obstat *l. Hujusmodi legatum. 84. sup. de legat.* 1. vide solut. in scriptis ad eum locum.

L. 67. Quam ei capere liceret) Ex lege Papia, ut monet inscriptio

Debeatur). Exemplum sume ex *l. 2. C. de naturalib. liber.*

L. 68. 30. annorum computetur). Opponitur *l. An ususfructus. de ususfr.* respondeo, usumfructum relictum reipubl. finiri annis centum, at qui relinquitur puero infanti longius produci posse non creditur. At quoties de Falcidia quæritur, ususfructus relictus reipubl. tanti æstimatur, quanti est annorum xxx. Harmenop. lib. 2. Tit. 10. vide cap. 14. de præscript.

L. 69. Quoniam post senatusconsultum). De hoc senatusconsulto varios locos notavi in *Frag. Ulp. tit. 24. in fin.*

L. 86. Pl. §. qui filium suum). Obstat *l. 1. §. Id quod. sup. eodem*, Dicendum: hic agi de substitutione, illic de jure accrescendi. Pars quæ ac-

cedit jure institutionis semper confunditur, sive sit integra sive exhausta, quia substitutus in locum personamque ejus, cui substitutus est, venit: pars vero adveniens jure accrescendi cum illo non confunditur, quia is, cui accrescit, non censetur subire locum ejus, a quo deficit.

§. *Qui filios*). Vide scripta ad *l. 92. Si fundum per fidem.* §. *ult. inf. de legat* 1.

L. Qui cccc. §. *Qui cc*). Hujus §. speciem vide in scriptis ad *l. 18. inf. tit. prox.*

Amplius in meo, quam in tuo legato est). Primus præstabit XVII. et unius septimam: secundus præstabit XII. et sex septimas.

L. Divi Severus. Et ut idoneis hominibus). Legendum ut Flor. *nominibus.* Similis error est in *l. 3. C. de usur. pupill.* vide notata ad eam.

L. In quartam). Vide scripta ad *l. 25.* et *26. inf. de legat.*

Imputantur res). Nam Falcidia est quarta hæreditatis.

Vel implendæ conditionis causa). Nam ea dicitur hæres accipere mortis causa, non jure hæreditario: vide notata ad *l. Ad veterani. sup. eod.* et scripta ad *l. 26. sup. de leg.* 1.

Sed in fideicommiss. heredit. restit.) In Falcidiam ea tantum, quæ sumuntur jure et titulo hæredis imputantur, non cætera. In Trebell. vero ea computantur, quæ quomodo sumuntur ex bonis restitutioni subjectis.

Sive præcipere). Si retinere, præcipere, deducere jubeatur hæres legatum est, *l. 3.* §. *Cum Pollidius. sup. de usur.* si accipere jubeatur est fideicommissum, *l. Fideicommiss.* §. *Cum essent. sup. de leg.* 3.

Pro ea vero parte). Id est, quæ sumuntur ex bonis cohæredis, non expleat Trebell.

Ut Divus Pius constituit). Hic locus conjunctus *l. Acceptis. inf. eod.* et *l. Ex edicto. ad Trebell.* indicat, Adrianum etiam Pium vocari. Id etiam indicat *l. Si de vi. sup. de judic.* juncta *l. 5.* §. 1. *infr. ad leg. Jul de vi publica.*

Sed et quod implenda). Vide notata ad *l. Gestationibus* §. *ult. sup. de leg.* 1.

Hæredi datur). A fideicommissario universali.

In eadem causa esse). Ponendum, juberi fideicommissarium universalem illa dare, quasi fideicommissum. Nam ea tunc imputantur in Trebellianam, quia quod datur hæredi a fideicommissario universali fideicommissi jure, videtur manere ex ipsis rebus, quæ restituuntur, quod datur fideicommissum venditionis implendæ caussa imputatur in Trebellianam: alioquin quæ sumuntur ex bonis, cui fit restitutio, non imputantur in quartam *l. In ratione.* §. *Tametsi sup. eod.*

L. Si miles). Militi hoc privilegium datur tantum, quamdiu militat, non post, ne intra annum quidem missionis. Conjunge *l. ult. inf. eod.*

L. Maritus. §. *ult. Ad judicis officium pert.*). Vide scripta ad *l. 5. C. de probat.*

L. ult. Miles, ut sup. l. Si miles). Militi hoc privilegium datur, quamdiu militat, non post, ne quidem intra annum missionis.

Si cui plus quam per l. Falcidiam licuerit, legatum esse dicetur. TIT. III.

L. 3. §. *Quamvis. Quibus propterea cautionis*). Legendum, *prætoriæ cautionis*, vide scripta ad *l. 5. inf. de verb. obligat.*

§. *Quæsitum est*). Vide scripta ad *l. 133. inf. de verbor. obligat.*

L. 7. Cessantium). Vide scripta ad *l. Si a pluribus. 107. supra de legat.* 1. et notata ad *l. Pecuniæ. sup. de aliment. legat.*

AD LIBRUM XXXVI.

Ad Senatusconsultum Trebellianum. TIT. I.

Lex 1. §. *Si filio, vel servo. Idem est, et si ipsi*). Opponunt huec locum *l. 11. sup. de leg.* 1. male. Nec enim ex eo, quod ait, locum esse Trebelliano, sequitur, etiam esse locum Falcidiæ. Sed sensus est, patrem transferre actiones in filium, Falcidiam vero non retinet: vide scripta ad *d. l. 11.*

§. *Fuit quæsitum*). Differentias inter puberem, et impuberem, vide in scriptis ad *l. 101. de verb. oblig.*

L. 7. Nomen Vespillonis). Male Flor. *Vispellionis.* Et male in glossa. *Sed ibi est Vespertilio.* Quæ verba delenda sunt, vide notata ad *l. Qui decem* §. *pen inf. de solut.* et ad *l. Facta.* §. *Si vero nomen. inf. eod.*

L. 11. Apud Julianum). Vide scripta et notata ad *l. Debitor. 59. inf. eodem.*

§. *Utrum autem*). Quæstio est, an possit quis per procuratorem successionem acquirere: et hæreditas per procuratorem acquiri non potest *l. Per procuratorem. sup. de acq. hered.* Bonorum possessio acquiri potest per procuratorem. Restitutio fideicommissariæ hæreditatis est successio quædam, *l. Non enim. inf. eod.* Hæres absens cogi potest, ut hæreditatem restituat, *l. Recusare. h. t.* Sic cogi potest ut procurator absentis fideicommissarii restituat. Obstat *l. Si mulier.* §. *Ex asse. sup. de jur. dot.* vide notata ad eam. Obstat etiam *l. Sed. nec ipsi. inf. eod.* Obstat quoque dubitatio ex *l. Qui ita.* §. *Etiam. inf eod.* Ad quam etiam totus hic §. pertinet, vide notata ad *d.* . *Sed nec ipsi* et ad *d.* §. *Etiam.*

Hæredi succurri). Per constitutionem divi Pii.

§. 2. *Sive cautum si fuit*). Quia cautio fragilis est, *l. Qui ita.* § *Etiam. inf. eod.*

§. 2. *Ex rescripto Divi Pii*). Hic Pius dicitur Titius Antoninus in *l. prox. inf. hoc.* Qui dicitur Pius in *l. Si cui pure. inf* dicitur Antoninus in *l. Si patronus* §. 1. *inf. eod.*

Compellendum eum adire). Per prætorem scil. Nam ex caussa patet aditas servo ad prætorem propter spem libertatis, et hæred. relictæ, *l. Mulier.* § *Ex asse. inf. eod.*

Restituatur hereditas). Obstat *l. Si cui pure.* §. 1. *inf. eod.* Sed hic non proponitur libertas relicta Albinæ in diem. Nihil ergo illa §. ad rem facit. Opponitur etiam *l. Cogi. inf. hod.* Dicendum, Albinam fuisse servam hæreditariam, non hæredis. Opponitur fortius *l. Non est cogendus. inf. eod.* vide solut. in not. ad eam l.

Qui rogatus adiit). Lege, *qui coactus*, compulsus.

Periade permittatur). Novum est hoc beneficium ut, hæreditas adita habeatur pro non adita.

In glos. et restituere). *Procuratori in rem suam*). Pro quibus dic' male eum vocat Accursius procuratorem in rem suam. Vide notata ad §. *Ex asse. l. Si mulier. sup. de jure dot.*

In glos. decesserit) Fideicomissum purum', alioquin transit ad hæredes. Quis de re male hic dubitat Accursius, *d. l. Cum filio in fin. sup. de leg.* 1. Nam in ea lege fideicommissum fuit conditionale, et ideo non transmittitur.

L. 12. Sed eum). Con. *l. Non est cogendus. inf. eod.* vide notata ad eam.

Imp. Titus Antoninus.) Hic dicitur Pius, *l. Proxima. sup.* vide scripta et notata ad eam.

Neque pupillum extra ordinem). Hic locus explicandum est ex *lege Nam quod. inf. eod.* ut pupillo non detur restitutio in integrum, ut postulante fideicommissario adeat repudiatam hæreditatem, si res non sit integra, si bona vendita, si negotia hæreditaria finita sint. Ergo ad hunc casum non pertinebit remedium Divi Pii, quo is tantum utitur, qui coactus adiit.

In glos. Neque pupillum trib. motu). Tres hæ Accursii interpretationes falsæ sunt: primum quia restitutio datur tantum adversus gesta: hic autem numquam adiit: 2. quia illis casibus non habet locum restitutio: 3. interpretatio nulla est, non debere pupillum restitui adversus aditionem. Quod tamen lex negat: vide scripta ad hunc locum.

L. 13. Ille a quo). Obstat huic *l. lex Ita tamen.* §. *A patre. inf. eod.* Ex qua colligunt, hæredem non cogi adire hæreditatem ante conditionem fideicommissi. Vide solut. in notat. ad *d.* §. *A patre.*

Igitur non desideratur). Id est, post constitutionem Divi Pii.

Hæredis præsentia). Scribere debuit *fideicommissarii*, pro *hæredis*. Nam de fideicommissarii quæritur præsentia, vel interpretare, *hæredis*, id est, fideicommissarii, quod caret exemplo.

L. 14. Sed et qui rep.) Ex hoc §. explicanda *l. 12. sup. eod.* vide notata et scripta ad eam.

Plane si bona venierint). Aut res integra non sit.

Restituere). Scilicet fideicommissariam hæreditatem per prætorem

L. 16. vers. Sed et si, cogi poterit adire). Vide notata et scripta ad *l. Titius. inf. eod.*

L. 17. ut hæreditatem suam). Vide scripta ad *l. Filiusfam.* §. *Cum quis. sup. de leg.* 1.

Julianus quoque lib. 40.) Id est, l. *Ita tamen.* § *Trebell. inf. h. t.*

Ut hæreditatem). Titii restituas, sicut rogari potes, ut res tibi ab alio legatas restituas.

§. *Si quis rogatus, naturalem filium*). Naturales liberi sunt, quos ex ancilla suscepimus, ac ideo servi sunt aut libertini, vide notata ad *l. Naturalis. sup. de præscript. verb.*

§. *Si quis autem, in fin. magis dicendum est*). Vide scripta ad *l. Qui duos. sup. de reb. dub.*

§. *ult. Si quis ita*). Vide scripta ad *l. Filiusfam.* §. *Cum quis. sup de leg* 1.

L. 18. In fideicommissaria). Huic regulæ locus est, et si testator dixerit, rogo ut quidquid ex hæreditate mea ad te pervenerit, aut superfuerit, reddas, *l. Deducta.* §. *pen. l. Servit. l. Hæredes. inf. eod. l. Quod his verbis. sup. de legat.* 3. Opponitur *l. 3. Neque. sup. de usur.* et *l. Balista. inf. eod.* vide solut. in not. ad dictas leges, et scripta hic. Excipe obligationem usurarum et fructuum, *l. Postulante.* § *Sed Etsi l. Deducta. inf. eod.*

Constat non venire fructus). Aut ea, quæ sunt fructuum vice.

Non venire). Etiamsi coactus adeat.

Nisi ex mora facta est). Mora autem demum fieri intelligitur, si petenti non restituam fructus. Paulus fin. 3. Sentent. *l. Mulier.* §. *Si hæres. inf. eod.*

At cum quis specialiter fuerit rogatus). Ergo tacita voluntas non sufficit. Excipe casum *l. 3. Nonnunquam. sup. de usur.*

Plane fructus in quartam). Excipe filios, nam iis fructus in quartam non imputantur, etiamsi testator id jusserit, *l. Jubemus. C. eod.* quæ derogat *legi Papinianus.* §. *Unde si quis. sup. de inoffic. test.* Idem est et in quarta Falcidia, *l. Quod de bonis. sup. ad l. Falc. l. Qui quadringenta.* § *Qui ducenta. illo titul.* Ratio est, quia jure hæreditario, et ex judicio testatoris capiuntur. Itaque fructus percepti ex re propria hæredis et legata non imputantur in Falcidiam, quia non hæreditario, sed domini jure capiuntur, *l. Falcidia. sup. tit. prox.* Item fructus fideicommissi puri, aut legati ante mortem percepti, vel aditionem, non imputantur in Falcidia, *l. In rationem. illo tit.* Addendum, fructus quoque in dotem imputari, *l. Mulier.* §. *pen. inf. eod.* Quod per consequentiam videtur sublatum per *d. l. Jubemus.* Nam si filii fructus non imputant in Falcidiam, nec in dotem eos imputabunt, *Novell.* 39. Item fructus imputantur in æs alienum defuncti. *l. Cum pater.* §. *Titio. sup. de leg.* 2. *l. Quod de bonis.* §. *Quod autem sup. tit. prox.* Stulte quærunt, an fructus imputentur in quartam naturæ cum nulla sit quarta na-

tur. Nam liberis natura non taxavit certam partem. Ideoque semper dicitur in Nov. νόμιμον μέρος, nunquam φυσικόν. Nam hæc quarta est a lege: liberi instituti capiunt quartam ex *l. Falcidia, aut Trebel.* At exhæredati quartam capiunt jure legati, aut fideicommissi: alioquin inofficiosum est testamentum. Excipe quoque fructus, qui sunt restituendi, supplendi fideicommissi caussa. Nam hi in restitutionem veniunt, *l. Scribit. l. Ita tamen. §. Ex asse. l. Mulier. inf. eod. l. Quod de bonis. §. Fructus.* et *l. Falcidia sup. ad leg. Falcid.*

Vers. quotiens quis). Hic §. rationem continet superioris regulæ ideoque Græci addunt γὰρ lib. 35. Βασιλ. *tit.* 5. *Harmenop. lib.* 5. *Epit. tit.* 8. Quare male hic versiculus separatur ab initio legis.

Quod fuit hæreditatis). Hinc excipe fructus inventos in hæreditate. Nam ii veniunt in restitutionem, *l. Ita tamen. §.* 1. *inf. eod. l. Centurio. sup. de vulg.*

Fructus autem). Percepti post aditionem.

Non hæreditati). Quia aditione desiit esse hæreditas.

L. 22. §. 1. *Petere fideicommiss. libert.*). Paulus *lib.* 4. *Sent. tit.* 1. *in fin.* Jus omne fideicommiss. non in vindicatione, sed in petitione consistit, et ad *l. penult. inf. de fideicommiss. libert.* Græci notant fideicommissariam libertatem esse ἐν ἀπαιτήσει, directam competere αὐτο-ματῶς, vide scripta ad *l.* 28. §. 1. *de leg.* 1.

Videntur). Vide scripta ad *l.* 18. *sup. eod.*

§. *Sed enim si quis*). In legatis hæres præstat etiam levissimam culpam in fideicommissis non nisi dolum, et latam culpam. vide rationem diversitatis in notatis et scriptis ad *l.* 26. §. 1. *sup. de leg.* 1.

§. *Cum proponeretur*). Idem dixit in *Nov.* 39.

Potius fructibus hoc expensum). Vide scripta ad *l.* 18. *sup. eod.* Hoc per consequentias sublatum videtur in *l. Jubemus C. eod.*

§. *Ut Trebelliano*). Solus hæres, aut quasi hæres detrahit Falcidiam.

L. 23. *Quoties*). Vide scripta ad *l. Utrum. §. Quæsitum. sup. de reb. dub.*

L. 25. §. 1. *Si servo*). Vide scripta ad *l.* 11. *sup. de leg.* 1. et ad *l.* 5. §. *Si servum sup. de his quib. ut indign.*

§. *Si quis filium*). Citatur hic Julian. locus in *l. Si servum* 91. §. *De illo. inf. de verb. obl.* vide scripta ibid.

Heredes filii). Aliud est in servo legato. Eum enim frustra hæres manumittit, vide scripta ad *l. Si post mortem.* §. 1. *de leg.* 1.

Favore sui servatis). Idem olim obtinuit in legatis damnationis, sed ex *l. ult.* §. *Sin autem. C. commun. de leg.* In iis et fideicommissis idem est, quod in legatis.

L. 26. *Omnibus civitatibus*). Idem Ulp. in *Fragm. tit.* 22.

L. 27. §. *A. patre. Quia sub conditione fideicommissi*). Hinc colligunt, hæredem non adire ante conditionem fideicommissi, quod obstat *l.* 21. *sup. eod.* Dicendum hic proponi duas rationes, quæ conjungendæ sunt, ut pondus habeant. Prima hæc ratio per se infirma est: vide scripta ad *l.* 11. §. *Utrum. sup. eod.*

§. *Trebellianum*). Hic §. citatur in *l. Ex facto in princ. sup. eod.* dum dicitur, *Julianus, lib.* 40. *Digest.*

L. 30. *Non ut statim restit.*) Hoc idem in cæteris locum habet; *l. Omnes. eod. tit.*

L. 31. *Vers. et autem*). Obstat §. *Utrum. l.* 11. *sup.* ubi egit de constit. Divi Pii. Vide notata et scripta ad eum locum.

Hæreditas pro fideicommiss.) Sive pure, Sive in diem.

Divus Pius). Hic dicitur Titius Antoninus in *l. Si patron.* §. 1. *eod.* Sic in §. *Utrum*, *l.* 11. et *l.* 13. *sup. eod.* vide not. et scripta ad §. *Utrum.*

L. 32. *Existimo etiam fructus*). Obstat *l. Quod his verbis. sup. de leg.* 3. Dicendum: hic fructus deberi ex tacita voluntate defuncti, quia hæreditatem noluit restitui ex fideicommisso, sed ex cautione conventionali scripta ab hærede, quæ cautio semper recipit incrementum fructuum, *l. Pecuniæ* §. 1. *inf. de ver. sign.* vide scripta ad *l.* 23. *sup. de leg.* 1. et vide Observ. lib. 4. cap. pen. et scripta ad *l. In fideicommissaria. sup. eod.*

L. 34. *Si ejus qui*). Obstat *l. Qui duos. sup. de reb. dub. l. Qui duos. sup. de vulg. et pupill.* et *l. pen. inf. de bonor. possess. secundum tab.* Sed dicendum cum Accursio hic, hæc ita tradi in hac lege, quia Titius fuit institutus in partem tantum supremi. Pars ea incerta est, quia incertum est quis prior decesserit, consequenter hoc incerto vitiatur fideicommissum. At in *d. l. Qui duos* et similibus, non tantum substituit in partem supremi, sed substituit supremo morienti ea lege, ut utriusque hæreditas perveniret ad substitutum, et ita inventurum in parte secundi partem primi: ideoque utriusque partem obtinebit substitutus, juxta mentem testatoris; vide scripta ad *l. Qui duos. de reb. dub.*

L. 39. *Sed nec ipsi*). Objicitur §. *Utrum. l. Apud Julianum. sup. eod.* Sed non obstat: nam *d.* §. *Utrum* loquitur de procuratore ejus, qui abest. Tutori autem absentis, vel præsentis restitui potest, non præsentis, aut ejus, qui fari potest, *l. pen. Cod. eod.* vide notata et scripta ad dictum §. *Utrum.*

L. 44. §. 1. *Desidero verbotenus*). Hæc verba transposita sunt. Sic legendum: *desidero verbotenus mihi restitui hæreditatem ex Trebelliano SC. ut agens ex eo competentibus actionibus propter usuras*; vide scripta et notata ad *l.* 18. *sup. eod.*

L. 46. *Cum ad annos sexdecim*). Leg. annos *quatuordecim*, non sexdecim. Similes errores sunt in *l. Non putabam. sup. de condition. et demonstrat.* in *l. Publius.* illo titulo, in *l. Thais. de fideicom. libert.* vide scripta Obser. 2. cap. 1. et scripta ad *l. Si cui. sup. de leg.* 1. et ad *l.* 5. *sup. Qui testam. fac. poss.*

L. 50. *Filio militi compararí*). Non tamen ut possit de eo testari.

L. 53. *Non est cogendus*). Huic legi obstat §. *Utrum. l. Apud Julianum. sup. eod.* Sed hæc lex accipienda est de hærede instituto ex parte, hic non cogitur adire, quia etiamsi non adeat, nihil damni facit fideicommissarius: quia repudiantis portio accrescit cæteris cum onere, *l.* 12. *sup. eod.* quæ est conjung. cum hac l. At in specie *d.* §. *Utrum*, Titius proponitur institutus ex asse, non ex parte. Is cogi potest, ut adeat ab eo, qui a legatario libertatem accepit, et ab hærede hæreditatem. Cogi potest, etiamsi nondum existat conditio libertatis, *l.* 13. §. *eod.* vide scripta ad *d.* §. *Utrum. sup. eod.*

L. 54. *Titius rogatus est*). Hæres aut simpliciter rogatur restituere hæreditatem, et tunc nihil potest alienare, aut diminuere: aut quod ex ea superfuerit, et tunc dic ut hic. Hæc est vetus distinctio teste Justin. *Nov.* 39. ea etiam utitur Justin. in *Nov.* 108. ubi citat hanc *l. Titius*, quod ex hæreditate superesset, intervertendi fideicommissi gratia. Idem male fide minuendi fideicommissi studio, εἰς ἀπάτην.

Sed pro rata patrimonii). Ἀναλόγως, ut si in fideicommisso sint centum, in bonis hæredis ducenta, et viginti duo expensa sint, ex bonis hæredis decedent 8. ex fideicommisso quatuor.

Mihi, relinqui placeret). Tamquam præcipuam. Notandum in *Nov.* 108 alium restitutionis modum præscriptum. Nam primum hæres rogatus superfluum restituere, potest ex omni caussa pro dodrante diminuere, et præterea si justa sit caussa, nec bona habeat, ex quadrante relicto hæredi aliquid capere. Et hoc verum est non tantum, si filii rogati sunt, sed etsi extranei. Quare Julianus Antecessor recte putat, extraneum hæredem posse sumere ex quadrante dotis, aut donationis propter nuptias caussa, quod et Accursius sequitur in *Nov.* 39. Addendum, etiam liberos rogatos cavere de quadrante servando fideicommissario *d. Nov.* 109. Sed pugnat *l. Jubemus.* §. 1. *Cod. h. t.* vide solut. in notat. ad eam, et scriptis hic. Quærit Bartolus, an is, cui superfluum restituitur, sit fideicommissarius Trebellianus. Et verius est esse, et actiones in eum pro rata transire. Nam hæc l. nihil alioquin pertineret ad hunc titulum, nec obstat *l. Cogi. sup. eod.* Nam in eo quoniam dixit deductis oneribus, ideo non est fideicommissarius Trebellianus.

Cautionem exigere debet). De restituendo, et de dolo.

L. 55. §. 1. *Imp. Titus Antoninus*). Hic dicitur Pius in *l. Si cui pure d. l.* 11. §. *Utrum*, et ibi notat. et *l.* 13. *sup. eod.*

§. *ult. actiones*). Sic Trebelliani exceptio in *l.* 28. *sup. de judic.* vide not. ad eam.

L. 57. §. 1. *cum ita*). Huic §. obstat *l. pen. C. de impub.* sed diversitatis ratio est in *l. pen.* repellitur non tam, quod veniat contra verba, quam quod veniat contra mentem. At in hoc §. venit ex mente defuncti, licet contra verba, vide scripta ad hunc locum.

§. 1. *Partem suam superstiti*). Hæc est substitutio mutua et reciproca, teste Just. in nov. 118.

Propter conditionis verba). Si uterque sine liberis.

Cessante precaria substitutione). Fideicommissum hæreditatis hic vocat substitutionem. Sic Græci vocant ὑποκατάστασιν sæpe quod est ἀποκατάστασις. Hic recte dicitur substitutio, est enim substitutio precaria.

Suscepisset). Contra tamen in eadem plane specie pro legitimo Senatus Tolosanus judicavit.

L. 58. §. *Qui post. Nec indebiti repetitio erit*). Id est, hæredi in fideicommissarium, qui exegit usuras, non dabitur restitutio, quasi plus debito restituerit, ut in *l. pen. inf. eod.* vide scripta ad *l.* 18. *sup. eod.*

§. *ult. In fin. si non in fraudem*). εἰς ἀπάτην.

L. 59. *Debitor*). Hæc lex est de confusione obligationis, desumpta est ex libro 4. Quæst. Pauli, quo aliam quoque quæstionem tractavit de confusione, *l. Uranius. inf. de fidejussorib.* quæ lex obstat huic legi, ut *lex Cum principalis. inf. de reg. jur.* et *lex Eos. C. de usur.* et *l. Si quis in emptione. C. de præscript.* 40. *an.* et *l. Plures. C. de fide instrument.* vide solut. in not. ad eas, et hic.

Ut juri domini). Omissis hisce solemnibus, quod solus princeps potest concedere *l. Eleganter. sup. de negot. gest.* vide cap. 21. de præscript.

Remanet ergo propter pignus). Id est, ut pignus persequi liceat.

Responsum est). A Juliano scilicet, ut *l. Ita tamen.* §. *Si præceptis. sup. eod.* et in eam rem citatur Julianus in *l. Apud Julianum. in pr. sup. eod.*

§. *ult. Ea quæ*). Opponitur *lex Cajus. sup. solut. matrim.* et *lex Pater. C. de pact. conv.* Verum illæ loquuntur de parentibus, qui paciscuntur liberis. Hæc de filia, quæ paciscitur matri, quod non valet, *l. Cum per se. C. de pact. dotal.*

Judex aditus). Legendum addictus, ut in *l. Filii* et *l. Si qua. C. famil. ercisc.* Macrobius addicere judicis, id est, dare: vide not. ad *d. l. Filii.*

Pacta erat). Non quæret matri actionem, quia alteri non paciscimur recte.

L. 61. *Paulus respondit*). Huic legi con. *l. Falcidiæ* ut *l. Paulus. sup. ad l. Falcid.* vide not. ad eam, et scripta ad *l.* 6. *sup. de his, quib. ut indig.*

L. 63. §. *Si vero, nec enim in famosis*). Forte etiam remittetur conditio, si a muliere testamento jubentur remittere nomen. Cic. ad Att. Vide scripta ad *l. Filiusfam.* §. *Divi secundo. sup. de leg.* 1.

L. 64. *Si ejus pupilli*). An et quando pupillus sine auctoritate tutoris obligetur, vide scripta ad *l. Pupill. inf. de ver. oblig.* et not. ad *l. Quod pupillus. sup. de condict. indeb.*

L. 65. §. *ult. vel in creditum ire*). De hoc verbo, vide scripta ad *l. In novem. sup. loc.*

L. 66. §. 1. *Etiam absentis*). Vide not. et scripta ad §. *Veterum l. Apud Julianum sup. eod.* Hæredi subvenitur, si in captionem incidit exemplo constitutionis divi Pii.

Propter fragilitatem cautionis). Quia labi facultatibus fidejussores facile possunt.

L. 67. Nec bonis me immiscere). Id est, in rem mitti: nam fideicommissarius, vel fideicommissum accipit ab hærede, vel in rem mittitur.

L. 68. Quia hodie coactus). Aperte designatur hic Senatusconsultum Pegasianum, sed Tribonianus ubique reposuit Trebell. ut et hic. Hæres enim cogebatur adire ex Pegasiano. Ulp. *in Fragm. tit. de fideicom.* §. *Sed si recusabat. Inst. de fideicomm. hæred.* sic et in *l. Jubemus. C. eodem tit.* vide scripta ad *l. 18. sup. eod.*

L. 70. §. 1. Utila civilis actio). Id est, directa.

L. 74. §. 1. Fab. Antoninus). Hic §. obstat *l. Nec putabam. sup. de cond. et demonstrat.* ubi dicitur, oportere esse impletum annum 14. Dicendum, quod in ea l. traditur: tradi ex decreto Antonini Caracallæ, quem semper intelligit Paulus, cum ait, Imperator noster. Referuntur ergo in hoc §. et *d. l. Non putabam*, discrepantia duorum Impp. decreta, sed probandum potius esse decretum Pii, quod est in *d. l. Non putabam* docet *l. Si cui legetur. sup. de leg. 1.* quæ ait, eo nos jure certo uti: idem etiam decretum confirmavit Imperator Alexander in *l. pen. Cod. quando dies leg. eod.* Sic de thesauro constat referri pugnantia Imperatorum decreta in *l. 3. §. Si in locis. inf. de jure fisci* et Adriani in §. *Thesauros. Inst. de rerum divis.* vide scripta ad *d. l. Si cui legetur*, et scripta ad *l. 5. qui test. fac. poss.*

Et ingressus vicesimum). Vide cap. 28. *inf. de præscript.*

Imperator autem noster). Antoninus Caracalla: nam eum semper Paulus intelligit.

L. 78. §. 1. Fideicommissum petere. Vide scripta et notata ad *l. Si a plurib. 107. sup. de leg. 1*

L. 80. Easdemque creditores). Debitor non cogitur adire, nisi recepta pecunia, aut cautione, vel si sponte adeat, retinet debitam pecuniam: sed si adeat, et restituat, nulla habita ratione debiti, adhuc dices, et dari conditionem indebiti, quasi plus debito restituerit; vide scripta ad *l. Titius. 54. sup. eod.*

Petere possit). Condicere, ut indebite solutum.

Sed fideicommissi repet). Vide scripta ad *l. Deducta. §. Qui potest. sup.* et ad *l. 18. sup. eod.* et ad *l. 54. Titius. sup. eod.*

L. ult. Cum solus Phœbus egisset victus est). Flor. cum solum Phœbus egisset, μονομερῶς: victus est μονομερῶς, id est, altera tantum parte præsente: vide scripta Obser. lib. 4. cap. 32. et in *Nov.* 53. Estque hoc in appellationibus singulare, ut earum causa agi possit: μονομερῶς, una tantum parte præsente, *l. ult. §. Illud. C. de appellat.* et scripta ad *l. pen. C. de test.*

Quando dies legatorum, vel fideicommissorum cedat. TIT. II.

L. 7. §. ult. vel ei cui servus). Legendum, *Si pro ei.* Similis error est in *l. 1. §. pen. inf. ut in possess. legat.*

L. 10. Non unum legatum esse, sed plura). At stipulatio in annos singulos una est: vide scripta ad *l. 16. §. 1. de ver. oblig.*

L. 12. §. Novissime). Vide scripta ad *l. 10. §. 1. inf. de ver. oblig.*

§. Si cui homo). Paulus *lib. 3. Sent. tit. de leg.* vide scripta ad *l. 5. sup. de leg. 1.*

L. 15. Si morte patris sui). Idem est ac si simpliciter dixisset, si morte patris sui juris fiat. Quia videtur non tam fuisse sollicitus de modo, quam de fine: vide scripta ad *l. 121. §. Insulam. inf. de verb. obligat.*

L. 17. Cum legato). Con. *l. 91. Quæsitum est. sup. de leg. 1.* utraque est ex libro 16. Digestorum Juliani, in quo disputavit de regula Catoniana.

Sed regula juris). Id est, regula Catoniana, ea est regula juris antiqui, non novi, dicitur sententia in *l. Julianus. sup. de conditionib. et demonstrat.* et definitio in *l. 1. sup. de regula Catoniana.*

Quod consistere). Vide notata et scripta ad *l. 25. sup. de leg. 1.*

L. 19. Cum fine). Vide not. ad *l. 1. §. Item si ita. sup. ad l. Falc.* et ad *tit. sup. de penu. leg.* vide etiam scripta ad *l. 105. inf. de verb. oblig.*

Non efficitur, vel duo legata). Id est, utilitas, et effectus juris eo pertinet, ut videatur unum tantum esse legatum, quamvis duo sint. Hic nihil obstat *l. 1. §. Item si ita. ad l. Falcid.*

Neque penum relinquet). Vide scripta ad *l. 9. inf. de ver. obl.*

L. 20. In fine, quæ sententia vera est). Vide scripta ad *l. 16. §. 1. inf. de verb. obl.*

L. 22. Si Titio). Vide scripta ad *l. Si cui legetur. sup. de leg. 1.* Obstat *lex pen. C. eod.* vide solut. in notat. ad eam *l. pen.* et scripta ad *l. 56. §. Si ita stipulatus. inf. de ver. obl.*

An priore scrip.) Vide scripta ad *l. 8. infra, de ver. oblig.*

§. 1. Si Titius hæred). Vide scripta ad *tit. sup. de jure deliber.* et ad *l. 1. sup. de juris et facti ign.* et cap. 15. de præscript. Ulp. *in Frag. tit. 22.*

L. 23. Inspecta conditione legat.). At in stipulatione in annos singulos semel tantum spectatur capacitas stipulatoris. Vide scripta ad *l. Si Stichum aut Pamphilum mihi debeas. §. Stipulatio hujusmodi. inf. de ver. obl.*

L. 24. Si penum). Vide scripta ad *l. Si Titius et Sejus: separatim ita stipulati. 9.* et ad leg. *Ita stipulatus sum, te sisti in certo loco. 115. inf. de ver. obl.*

Vel fundum). Fundus hic fœnori comparatur. Unde satis refellitur Ferreti sententia in *d. l. Si Titius et Sejus.* Vide scripta ad eam.

Et penum legatam, et translatam). Quod in obligationibus est novatio, hoc est in legatis transfusio, translatio aut sub conditione ademptio.

L. Cum illud, aut illud legetur. 25. §. 1. Hæres meus Titio dato: nummos acceperit, nec locupl). Hoc casu pupillus naturaliter obligatur, si nummos accepisset, locupletior factus esset. Sic in Florentinis legitur. Quidam male addiderunt, *nec*: debuerunt potius addere, *et* repetita ultima syllaba verbi *receperit*: Vide not. ad *l. Quod pupillus sine tutoris auctoritate. 41. sup. D. de cond. indeb.* et *l. Ex stipulatione in qua impubes. 1.* et *C. de inutilib. stipulationibus*: et scripta ibi, et ad *l. Si pupillus. 127. de verb. obl.*

Ut legatorum, seu fideicomm. servandorum causa caveatur. TIT. III.

Hæc cautio vulgaris dicitur in *l. Filiusfamilias miles. 114. §. Idem principes rescripserunt. sup. de leg. 1.*

L. Legatorum nomine. 1. §. Bellissime quæritur). Vide scripta ad *l. Si stipulatus fuerim illud, aut illud, quod ego voluero. 76. inf. D. de verb. obl.*

L. Postquam hæres ab hostibus captus est 5. §. 1. Apud quem ut sequestrem). Vide scripta ad *tit. C. de prohib. sequestrat. pecun.*

Ut in possessionem legatorum, vel fideicommissorum servandorum causa esse liceat. TIT. IV.

Sciendum est hæredem debere cavere iis, quibus legatum est in diem. Hæc dicitur vulgaris cautio in *l. Filiusfamilias miles. 114. D. de leg. 1.* Hæc cautio remitti testamento potest ex constit. Divi Marci.

L. 1. Adhuc minus benigne). Quasi dicas, ipso jure non dari condictionem.

§. pen. Ejus cui legatum). Sic Flor. male: legend. *si cui*. Similis error est in *l. Hæredis aditio. 7. §. ult. sup. quando dies legat. vel fideicom. cedat.*

L. 5. Qui prior). Et generaliter creditores chirographarii, simul omnes concurrunt, id est, nec temporis ulla habetur ratio. Secus fit in hypothecariis, si chirographarii sint ejusdem tit. nam si sint diversi tit. creditores, ut unus legatarius, alter creditor, is præfertur, qui prævenit.

§. Imperator Antoninus. Si post sex menses). Vide caput 16. de præscript.

L. 11. In possess. ejus missus fuerit). Flor. in possessionem ejus factus fuerit. Vide scripta ad titulum C. *ad Senatusc. Maced.*

AD LIBRUM XXXVII.

De bonorum possessionibus. TIT. I.

Lex 1. Itemque dominium). Possessionis scilicet: nam prætor dominum non facit, aut hæredem, sed possessorem; vide notata et scripta ad *l. 4. C. de prob.*

L. 3. §. 1. Magis quam corporis) Magis hic sumitur συγκριτικῶς, ut in *l. Jubere. sup. de jurisdict.* Non enim negamus ideo, quod et corporis sit; vide scripta ad *l. 5. §. 1.* et *l. 6. sup. de leg. 1.* et cap. pen. lib. 2. Obser.

L. 7. §. ult. dies). Et hoc casu solo patris scientia filio nocet.

L. 10. Ante apertas tabulas). Quo tempore petere quidem poterat bon. possess. secundum tabul. non tamen adire ex *l. Papia. l. 1. § Sufficit. inf. de bonor. possess. secundum tab.* Hodie vero licet adire ante apertas tab. §. *In novissimo. C. de caduc. toll.*

De bonor. poss. contra tab. TIT. IV.

L. 1. §. 6. Vers. deportatos enim). Vide similes casus in scriptis ad *l. 121. §. In insulam. inf. de verb. oblig.*

L. 3. §. Si emancipatus. eumque exhæredare). Filium scilicet.

L. 5. Prætorem decernere). Ergo bonorum possessio est decretalis.

L. 8. §. Si quis emancipatum, sed in extraneo). Vide scripta ad fin. *tit. 22. Frag. Ulp.*

§. ult. in fin. sive in adoptionem datus). Vide scripta ad *l. 2. C. quod cum eo.*

L. 18. §. 1. Tam legati, quam fidei.) Vide scripta ad *l. 2. sup. de his quibus ut indign.* et ad *l. 5. §. Si patse*, illo titulo.

Sed et mortis, causa). Huic legi in fine obstat l. 5. §. *Qui mortis. sup. de his quibus ut indig.* ubi dicitur, eum qui falsum et inofficiosum testamentum dicit, non repelli a donat. causa mortis. Cur repellitur qui petit contra tabulas? Ratio differentiæ est, quia qui petit bonor. possess. contra tab. hic etiam successionem obtinet, et ideo privari debet donatione, quæ est instar legati, quia avertit tabulas, et quidem ab affectu. At qui accusat testamentum, nihil obtinet. Et ideo hoc illi saltem indulgetur, ut retineat donationem causa mortis, hoc colore, quasi illa non pendeat ex testamento quæratur, quod frustra acquisivit.

L. 19. Contra legem esse). Flor. *contra lignum*, id est, contra testamentum. Etiamsi nullus ex eo adeat. Sic Juvenalis dixit lignum pro chirographo.

De legatis præstandis contra, etc. TIT. V.

L. 3. §. Hoc autem. Sed cui honor. hab) Legatum est honor.

L. 5. §. Si quis contra. Ordinariam bon. possessionem). Id est Edictalem.

Carbonianam). Id est, decretalem.

§. *Non solum si*). Vide scripta ad *l. 2. sup. de his quibus ut indign.*

L. 20. Si filius emancipatus). Ex hac Græci lib. 47. Βασιλ. tit. 3. hanc differentiam colligunt, quod ab intestato alio sint jura legata, seu fideicommissa, alio donationes caussa mortis. nam donationes caussa mortis, instar legatorum sunt, si donator testatus decesserit, ab intestato donationes caussa mortis non sunt instar legatorum; vide scripta ad Rub. *sup. de leg.* 1. sed tunc potius comparantur contractibus.

De collatione bonorum. TIT. VI.

L. 1. §. *Quamvis autem*). Vide scripta ad *princ. tit. C. pro soc.*

§. *Nec castrense. Hoc enim, præcipuum esse*). ἐξαίρετον.

L. 2. §. ult. ita fi. actio detur. Id est, auctio, sic in *l. Si. existimans. inf. de usurp. et usucap.* Flor. et apud Ulp. *in Fragm. tit.* 22. vide scripta ibid.

L. 5. Filium). Conjunge *l. Bonorum.* 208. *inf. de verbor. significat.*

L. ult. interim cessat coll.) Vide not. et scripta ad *l. 5. §. ult. sup. de reb. dub.*

De conjungendis cum emancipato lib. TIT. VIII.

L. 1. *Suo nomine*). Sic in *l. 2. sup. de petit. hæred.* id est, directo et principali nomine; vide scripta et notata ad *d. l.* 2.

L. 3. Id caput edicti). Vide not. ad *l. 1. Si pater. inf. tit. prox.*

De ventre in possess. mittendo. TIT. IX.

L. 1. §. Si filius, in adoptionem mittetur venter). Vide not. et script. ad *l. 5. Quidam relegatus. §. ult. sup. de reb. dub.*

§. *Si pater ex novo edicto*). Permisit Hadrianus Juliano perpetui edicti Prætoriani conditori, ut et Justinianus Triboniano, ut de suo quoque adderet, quæ viderentur, quod et fecit, et hæc dicuntur nova edicta, novæ clausulæ, *l. Qui duos. sup. de conjung. cum eman. liber.* vide scripta ad *l. pen. C. de cond. indeb.*

De Carboniano edicto. TIT. X.

L. 3. §. ult.) Hæc autem possessio decretalis est.

Ordinariæ). Id est, edictales.

De bon. poss. secundum tab. TIT. XI.

L. 1. §. 1. *Sed supremas*). Vide not. ad tit. 23. *Frag. Ulp.* §. *Sufficit.*

§. 2. *Nec enim opus est aper.*). Non poterit tamen adire ex l. Papia, *l. In bonoram. sup. de bon. possess.* Hodie etiam licet adire ante apertas tabulas, §. *In novissimo. C. de caduc. toll.* vide scripta ad *l.* 1. *sup. de juris et facti ignor.*

L. 5. Bonorum possessionem incipere). Vide notata et scripta ad *l.* 5. *Quidam relegatus. sup. de reb. dub.*

Si a parente quis manumissus sit. TIT. XII.

L. 1. §. Si parens vel). Vide scripta ad *l. 107. inf. de verb. oblig.*

Ne judicia ejus inquietet). Idem est in patrono, *l. 3. §. Sed etsi non mortis. inf. de bonis libert.* Idem in filia, quæ jussa est esse contenta dote; vide scripta ad *l. 26. inf. de verb. oblig.*

L. 4. Stipulabitur de filio). Vide scripta ad *l. 107. de verb. oblig.*

L. ult. Necessitatem solvendæ pietatis). Patria potestas leviori vocabulo dicitur pietas, ait Charisius. Hnic quidam emendarunt, potestatis, pro pietatis, male Tertullianus in Apolog. cap. 34. *Gratius est vocabulum pietatis, quam potestatis.* Patria potestas dicitur in pietate consistere; vide etiam scripta ad *l. Quidam.* 132. *inf. de verb. oblig.*

De jure patronatus. TIT. XIV.

L. 7. Divus Vespasianus). Vide nom Vespasianum pro Hadriano scripserit, sicut in *l. 2. Cod. de ædific. priv.* vide notata ad eam. Nam et in *l. 1. C. si mancip. ita venierit*, libertatis auctor est Hadrianus, nec etiam verisimile est in l. 2. quæ idem continet, quod hæc lex, eundem auctorem esse; vide scripta ad eum titulum.

Et si prostituta esset). Hanc l. male accipit Accursius. Rectius sic Græci lib. 49. Βασιλ. tit. 9. et si prostituta esset, a secundo emptore scilicet; vide scripta ad tit. *C. si mancip. ita venierit.*

De obsequiis a liberis, et libertis etc. TIT. XV.

L. 2. in fin. Interdictum quoque unde vi). Criminaliter scilicet: at post civiliter.

L. 6. Nec servi corrupti agetur). Quæ actio famosa est, ut colligitur ex *l. Nec quicquam, sup. pro soc.* vide scripta ad fin. *C. eod tit.*

L. 10. Nullam jus liberi. caussa). Vide scripta ad *l. 107. inf. de verb. oblig.*

AD LIBRUM XXXVIII.

De operis libertorum. TIT. I.

Lex 7. et jurejurando). Alias ex jurejurando nulla nascitur obligatio: vide not. ad *Rubr. inf. de verb. oblig.*

L. 8. Peti posse partem operæ). Id est partem æstimationis operæ.

L. 9. Operæ). Vide notata ad *l. Nemo. de duob. reis constit.*

Nec cuiquam alii). Idem in *l. Si non sortem. §. Libertus. sup. de condict. indeb.* Officiales operæ promitti non possunt, nisi patrono: si alii promittantur, nihil agitur, nec promitti possunt adjectionis caussa, ut in exemplo §. *ult. l. seq. patrono, aut Lucio Titio, etc.*

L. 11. Nihil autem interest). Vide not. ad *l. Hæ operæ. inf. eod.*

L. 15. Libertus, qui post). Con. *l. Cum Stichus. inf. de solut.* vide notata ad eam, et scripta ad *l. 54. inf. de verb. oblig.*

§. 1. *Operar. numero divid.*). Solo juris intellectu, non facto.

L. 22. Cum patronus). Vide scripta ad *l. 48. inf. de verb. oblig.* juncta l. *Nemo. inf. de duobus reis*, quæ omnes sunt ex libro 22. Digestorum Juliani. Docent in eo libro Julianum tractasse de operis libertorum, easque cum aliis operis contulisse: vide notata ad *l. Nemo.*

L. 26. Ut acquiescere eos). Argumento hujus loci tradunt, post meridiem longis diebus etiam invito locatore ils, qui operas suas conduxerunt, sine damno mercedis licere meridiari: vide cap. 22. de præscript.

L. 30. Quam sit æquum). Vide scripta ad *l. 43. inf. de verb. oblig.*

L. 31. Etiamsi ex sua volunt.). idem in *l. Creditor. C. de usur.* Sed obstat *l. 1. C. de fideicommiss.* et *l. 6. sup. de usur.* vide notata ad eas ll. et scripta ad tit. *Cod. ut act. ab hæredibus, et contra hæredes incipiant.*

L. 34. Interdum). Vide notata ad *l. Scribit. §. ult. sup. de auro et arg. leg.* De argumento legis vide scripta ad *l. 6. sup. de leg.* 1. et Obser. 2. cap. pen.

L. 35. Liberta major quinquaginta annis). Vide cap. 22. præscript.

L. 36. § ult. Expromissorem). Expromittere est pro alio promittere novandi animo, *l. Et eleganter. §. Servus. sup. de dolo, l. Si post. de condict. causa data, l. Debitor. de jure dot.* vide scripta ad *l. 5. §. Solui accepto. inf. de verb. oblig.*

De bonis libert. TIT. II.

L. 3. Etiamsi jus annulorum). Conjunge *l. 2. sup. de ann. leg.* et *l. 16. inf. de verb. oblig.*

§. *Si patronatus. vers. si tamen*). Vide scripta ad *l. 100. inf. de verb. oblig.*

L. 4. Nullius esse libertum). Nisi Acherontis, Plutonis, aut Orci, Ulpian. *in Frag. tit.* 2. Idemque dicendum de directo manumisso.

L. 14. Lib. capitis accusaverit). Vide not. et scripta ad *l. 9. sup. de his quib. ut indign.*

§. *Si patroni filius*). Hic §. obstat *l. 5. §. Sunt qui. sup. de his quæ ut indig.* Dicendum, inter has duas species magnam esse rationem differentiæ. Advocatus repellitur a testamento, quod sua advocatione improbavit: at non repellitur a successione ejus, cujus accusationi adfuit: nam non ideo videtur jus successionis reprobasse, aut remisisse, quia non agebatur de illa successione. vide scripta ad *d. l.* 5.

L. 16. §. Si quis bonoram). Vide scripta ad *l. 2. sup. de his quæ ut indig. auf.*

§. *Dabimus: pretio ejus patrono prælegato*). Domino prælegatur potius pretium servi sui: vide not. ad *l. Fabius. sup. de pact. dot.* et scripta ad *l. 9. sup. de reb. dub.*

L. 28. Aut fugerint). Nam qui fugit fere se accusat, ἑαυτοῦ κατήγορος γίγνεται. Novell. 53. vide scripta ad *l. 3. C. de reb. cred. et jurejur.*

L. 50. Vel tacita pactione). Plinius in initio libri quinti Epistolar.

De libertis mancipum, et aliarum universitatum. TIT. III.

L. 1. Mancipibus plenum jus). Vide Ulpianum in *Frag. tit.* 22.

Si quid in fraudem patroni factum sit. TIT. V.

L. 1. §. Si quis in fraudem, et in re quidem distracta). Eadem electio datur in *l. 2. C. de rescind. vend.* vide scripta ad eam.

§. *Sed si rem, vel vicinitatis*). *L. Quod sæpe. sup. de contr. empt.*

§. *Si cum servo: an intra annum*). Vide cap. 20. de præscriptionibus.

L. 3. §. 1. Hæc actio in perpetuum). Vide cap. 30. de præscript.

§. *Patronum volentem Faviana*). Hinc collige ad eandem speciem non pertinere actionem Favianam, et Calvisianam: nam Faviana datur testato liberto, Calvisiana intestato: ut et innuit *l. 1. C. eod.*

Si tabulæ testamenti nullæ extabunt unde liberi. TIT. VI.

L. 1. §. Si hæres institutus, ab intestato rem habet). Idem in *l. ult. sup. de his quæ in testamento delentur*, sed obstat *l. 12. sup. de his*

que ut indign. ubi fiscus vocatur. Dicendum, id procedere, ubi ea fuit mens testatoris: quod apparet, si totum testamentum induxit, aut incidit. At cum hæredis tantum nomen induxit illius tantum odio id fecisse videtur, ut maluerit fiscum succedere. Fiscus omnia onera agnoscet, quæ non subirent legitimi: vide scripta ad *d. l.* 12.

Unde cognati TIT. VIII.

L. 1. §. 1. *In gloss. Lex hæc*). Adde ad fin. Sic Paulus *l.* 3. *Sent. tit. de l. Favvana.* Lex ut apud Cicer. lex annua, apud Varr. lex prætoria, id est, edictum prætoris, quale est hoc.

l. 3. *Intra* 100. *diem*). Vide cap. 15 tit. de præscript.

l. 9. *Octavi gradus*). Si in §. *ult. Instit. de success. cognat* usque ad decimum Vide notata ad *l. Non facile. inf. de gradib.*

De successorio edicto. TIT. IX.

Hujus edicti duæ sunt partes. Primum enim continet tempora petendæ bonorum possessionis, ut parentes et liberi petant intra annum, cæteri intra centum dies, quibus scierint potuerintque Nam hæc tempora ut cretionum, et aditionum sunt utilia. non continua. Alterum continet, ut inter bonorum possessores sit successio, id est, ut in locum ejus, qui bonorum possessionem repudiavit, vel omisit, alter ex sequenti gradu succedat, et ex hac parte dicitur successorium edictum; vide scripta ad *l.* 1. *supra de jur. et fact. ignor.*

l. 1. *Unusquisque eum*). Vide scripta ad *l.* 7. *sup. de leg* 1.

§ *Si intra centes. diem*). Vide cap. 15. de præscript At decretalis bonorum possessio eodem momento defertur, et acquiritur, id est, dum decernitur, defertur simul et acquiritur: nec est medium tempus, quo possit repudiari. Edictalis vero alio tempore datur, alio acquiritur, et medio tempore repudiari potest: vide scripta fusius ad *l.* 7. *sup. de leg.* 1.

§ *Largius eis præstitui annum*). Vide c. 20. de præscript.

De gradibus, et affinibus, et nominibus eorum. TIT. X.

Gradus cognationis, est differentia, aut nota intentionis, aut remissionis cognationis, et quo potiores fuerint gradus, eo intentior sit cognatio, quo plures eo remissior

L. 4. *Septimum gradum quis excedit*). Septimo gradu apud Romanos desinit cognatio, quia ut ait hic Modestinus, vita cognatorum ulterius consistere posse non videtur, si autem simul vita non consistit, jure Romano non sunt cognati. Quæ ratio in limite directo vera esse potest: nec enim fieri potest, ut simul vivant pater et ejusdem trinepotis filius. Item vera est in his personis, et lineis transversis. In his, quæ nullam habent ascendentium, aut descendentium rationem, falsa est ratio hæc: hi enim et centesimo gradu vivere simul possunt. Paulus in *Sentent. eod. tit.* eandem affert rationem, quam Modestinus. Et præterea hanc, quia ulterius nomina cognatorum non inveniuntur, quæ ratio inanis est: nam et inter fratris filios, qui sunt tertio gradu non inveniuntur nomina. Ex eo, quod prætor (*l.* 1. *sup. unde cognati*) non defert bonorum possessionem unde cognati ultra 7. gradum, puto verum esse putasse eum septimo gradu eam finiri. Videtur vera Isidori ratio lib. 9. cap. 6. Quia per multos propaginum ordines decurrens cognatio sensim, desinit septimo grado. Ilis opponitur §. *ult. de success. cognat* et *l.* 9. *sup. unde cogn.* ubi dicitur, octavi et decimi gradus agnato deferri bonorum possessionem. Dicendum octavi, aut decimi gradus agnatum non esse cognatum, et ulterius patere agnationem, quam cognationem. Nam agnatio cum civile quoddam inventum sit, et respiciat magis familiam quam sanguinem, non ita sensim per multos propaginum ordines debilitatur, ut cognatio. Itaque Modestinus hoc dixit cum de naturali cognatione, non cum de civili.

l. 8. *Servius*). Quod attinet ad nuptias contrahendas, eadem est ratio hujus impropriæ affinitatis, quæ veræ. Hic nihil obstant ll. seqq.

l. 9. *Paulus lib.* 4. *Sent.*) Non extat hodie apud Paulum.

Stemmata). Inepte quidam emendant Schemata. Stemma nihil aliud est quam ocularis descriptio, et dispositio omnium graduum cognationis cujusque familiæ. Persius 3. Sat. Plinius lib. 35. Seneca lib. 5. Epist. epistola 45. Idem lib. 3. de beneficiis cap. 28.

In duas lineas). Id est series graduum.

Ex superiore autem vero). Id est, ex superiore linea directi limitis.

Et secundo gradu). Sc. lineæ superioris directi limitis, id est, ex gradu, qui habet avum inscriptum.

l. 10. *Et adfinitam nosse*). Legendum, *et affines*. vide scripta heic qui sint affines, et quomodo appellentur. Græci vero ut cognationis sic et affinitatis gradus numerant.

L. Judiciorum publicorum). Julia.

§. *Nunc singulos gradus primo*). Nullus est primus gradus a latere et ideo transversus gradus incipit a secundo, *l.* 1. *sup. eod.*

§. *Secundo gradu* 12). Id ideo, quia secundus gradus, qui continet 4 personas, duplicatur. Duplicato numero additur numerus accrescentis gradus fratrum et sororum, qui continet 4. personas, nempe fratrem consanguineum, fratrem uterinum, sororem consanguineam, et sororem uterinam Ideo autem vocamus gradum accrescentem, quia ex personis non duplicatur, sed illis duplicatis adjungitur.

Sed hic). Id est, communis frater, consanguineus et uterinus.

Pone me fratrem habere). Hoc sic accidere potest, si pater meus transierit ad secundas nuptias, me prius genito, et duxerit viduam habentem quoque filios: filii qui nascentur ex illo matrimonio, erunt illius fratres consanguinei, et iidem filii ex noverca prius geniti, erunt fratres uterini, mihi vero nec cognati erunt Ponatur exemplum in Augusto ex Suetonio. Augustus Liviam. quæ fuerat uxor mortui Neronis. Livia ex Nerone susceperat Tiberium, Augustus autem ex Trebonia susceperat filiam Juliam: Augustus autem et Livia ex eo matrimonio simul habuere filium, qui post mortuus est.

§. *Tertio gradu personæ continentur* 32.) Hoc constabit duplicatis personis, et addito numero accrescentis gradus.

Patruus). Græce πατρῶος, ut tradit Justin. *eod. tit. Instit.* et Julius Poll. in Onomastico, vel πατράδελφος. Promiscuo autem verbo patruus, et avunculus dicitur θεῖος.

Ego tibi patruus sum). In postrema specie.

Et tu mihi). In prima.

Sibi invicem patrui sunt). Id est, uterque utriusque patruus est

Invicem amitæ). Inter hos omnes Græci auctoritate Basilii Magni prohibent nuptias, ut scribitur in lib. Basil.

Avunculus). Græce μητράδελφος μητρῶος, vel θεῖος.

Alter alterius filiam). Hi sunt congeneri σύγγαμβροι.

Amitæ). Græce πατραδέλφη, vel ζεία.

Matertera). Quasi mater altera μητραδέλφη, τηθὶς Justiniano.

Nomen speciale cognat. habere). Paulus ait, fratris sororis filios, filias proprium nomen non habere. Isidorus tamen lib. 9. Etymolog cap. 6. scribit, eos dici fratueles. Origenis vetus interpres in cant. Salom. sic vertit ἀδελφιδῆν, et Haloander in 18. can. Apost. ubi est si quis ἀδελφιδῆν duxerit, male vertit, *consobrinam*. Vertendum fratris filiam Nondum inter consobrinos prohibitæ fuerant nuptiæ. Sic alii male vertunt ἀδελφιδῆν neptem, ex communi Gallorum errore, ut et notavit Sigonius.

§. *Quarto gradu personæ*). Quartus gradus quinquies reperitur. Singuli autem gradus continent sexdecim personas, quinquies autem sexdecim efficiunt. 80. Vel sic, duplica, 32. et adde numerum accrescentem, qui est sexdecim personarum, rursus octuaginta fiant

Fratres patrueles). Hos Cic. vocat simpliciter fratres lib. 1. Ep. et 6. Verr. et Terent. in Phor. Filium duorum fratrum: Interp. las. vertunt, ἀνέψιον, ut et Plato, et Aristoteles in Polit. Sozomen. in hist. Eccles. ait, Julianum fuisse ἀνέψιον Constantini, sed eos recentiores Græci, hoc verbo neglecto, vocant ἐξαδέλφους, quod verbum Atticis inusitatum esse tradit Budæus, et Phryn. Eo tamen utuntur Græci in concilio Constant. ubi primum inter consobrinos prohibitæ fuerunt nuptiæ.

§. *Quinto gradu personæ cont.* 192) Recte 192. Male Flor. 184. ut recte animadvertit Isaro ad *tit. de gradibus, Institut.* Nam in quarto gradu sunt octo personæ, quæ duplicatæ erunt 160. quibus adde numerum accrescentem, nempe 32. fient 192. personæ. Propius sobrino sic dictus, quia uno gradu propius me attingit, quam is, qui est tantum Sobrinus. Sobrinus enim est filius propioris Sobrini. Filius consobrini mei potest appellari proprior sobrino, ut in *l.* 2. *C. unde legitimi.*

§. 6. *Invicem huic illi sobrini*). Sobrini sunt duorum consobrinorum filii: Sobrinus proprie dicitur (ut Ælius Gallus apud Festum definit). Patris mei consobrini filius, filia.

Consobrinorum nepotes neptesve sunt). Hi in veteribus stemmatib appellantur Sobrini, aut Sobrinæ loco.

§. 7. *gradu*). Paulus hoc 7. gradu definit, quia illo apud Romanos cognatio finitur. Cur autem eo gradu finiatur, vide not. in *l. Non facile. sup. eod.*

§ *ult. in fin. computabuntur*). Collecta summa omnium personarum, omnium graduum simul confusa, efficit 1792. personas.

Quibus non competit bonorum possessio. TIT. XIII.

l. 1. *Si dominus dolo fecerit*). Idem traditur in *l.* 1. §. 1. *sup. si quis aliq. testari proh.* Sed obstat *l.* 5. §. *Si servum sup. de his quæ ut indig.* vide solut. in notat. ad d. l. 1. et scrip. ad d. l. 5.

Quis ordo in possessionibus detur. TIT. XV.

l. 2. *Unde tempus*). Vide cap. 3. de præscript. et scripta ad fin. *tit.* 22. *Frag. Ulp.*

§ 1. *Sed non sessionum*). Hæ dies dicuntur βουλευτικαί.

L. 3. *Circa tempora*). Hæc pertinet ad successorium edictum, estque conjungenda cum *l.* 1. *sup. de jur. et fact. ign.* quæ eodem pertinet. vide scripta ad d. l. 1. cum enim proposuisset Paulus tempora petendæ bonor. possessionis currere ignoranti, ita subjecit hac in re. scientiam patris non obesse filio, cui defertur possessio, si ipse ignoravit.

Ignoranti filio non nocet). Excipitur unus casus, quo pater scilicet filio bonorum possessionem petere potest, si filius sit infans, *l. Servus.* §. 1. et *ult. sup. de bon. poss.*

De suis et legitimis hæredib. TIT. XVI.

L. 1 §. 1. *Rescriptum*). A Severo et Antonino *l.* 1. *C. de capt.*

l. 2. *vers. agnati autem sunt*). Sic etiam definiuntur apud *Ulp. tit.* 26. et *tit.* 11. in quæst. de tutorib. quia tutela virile munus est. Sic hic, quia agnato intestato ex l. Voconia hæres non est. Vide scripta ad *d. tit.* 11

l. 3. §. *ult. Qui* 182. *die).* Hi attingunt 7. mensem ; vide cap 10. de prescrip.

Hippocrates). Hippocrates. 270. dies secipit pro novem mensib

L. ult. Pater). Idem in *l.* 3. *C. de collat.* vide scripta ad *l.* 26. *inf. de verb. obligat*

Ad Senatusconsultum Tertullianum, et Orphitianum. TIT. XVII.

L. 1 §. *Qui operas, ex Senatuscons. Orphitiano).* Nam hic neclegatum nec hæreditatem, nec fideicommissum capere poterat, nisi alimentorum nomine, stricto jure, *l.* 16 *inf. de interdict. et releg* vide scripta ad §. *In insulam*. *l.* 121. *inf. de verb. obligat.*

§. *Capitis minutio salvo statu contingens).* Minima.

L. 6 *In fin. usque ad annum).* Vide cap. 20. de præscript.

Quia extensiva sunt). Id est, παρατατικὰ, vide scripta ad *l. Si quis stipulatus. inf. de verb. oblig.*

AD LIBRUM XXXIX.

De operis novi nuntiatione. TIT. I.

Lex. 1. *hoc edicto).* Male Accursius edictum pro interdictum accipi putat · nec enim existimaris his vocabulis nostros abuti.

§. *Nuntiatio fit).* Vide scripta ad *l.* 2. *C. per quas. pers.*

L. 5. § *Qui opus novum nuntiat jurare).* Vide scripta ad *l.* 9. *C. de reb. cred. et jurejur.*

l. 6. *et ideo neque except.).* Vide scripta ad *l.* 19. *C. de probat.*

L. 20. §. 1. *Tamen contra interdictum).* Legend. *edictum.*

Vers. nonnulli). Hoc non tam interdictum, quam actio in factum. Ideo legendum, ut Flor. nonnulli putant, in factum esse dandam, quam interdictum, elliptice, id est, potius esse dandam in factum actionem, quam interdictum illud restitutorium, non in eum scilicet, qui opus novum contra nuntiationem fecit, sed in hæredem ejus. Nam hic versus a præcedenti non debuit divelli.

L. 21. *vers. Et dolo malo subjicitur).* Vide scripta ad *l.* 5. *inf. de verb. obl.*

§ *Idem dicit, adjiciendum).* Vide scripta ad *l.* 4. §. *ult. inf. de ver. obl.*

In fine. Ad operis enim. quantitatem). Vide scripta od *l.* 83. §. *Datam. inf. de ver. obligat.*

De damno infecto, et suggrundis, et protectionibus. TIT. II.

Damno infecto). Futuro, *l.* 2. *inf.* stipulatio damni infecti vice actionis eiveri vicino præstatur, qui promittit, si quod ob eam rem, quod ædificatum sit, vel factum aliquid, datum damnum sit, id se præstaturum, vel restituturum, si labe, aut vitio ædium damnum datum sit. Vide scripta ad *l.* 4. §. *ult. inf. de verb. obl.*

L. 1. *Ideo magistratib. municipalib.)* Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de jurisdict*

L. 4. §. 1. *Cætera suæ jurisdictioni reservasse).* Hinc colligunt, (*) non esse jus municipalib. magistratib. capiundi pignoris. Idem docet *l. Nominatori. C. de pignor.* ut nec judicibus datis. Solis Romani pop. magistralibus jus est pignoris capiendi, aut in provinciis præsidibus, qui eos judices dederunt.

L. 8. *Capere possit).* Necessaria ergo est usucapio ut dominium acquiratur. Unde constat, prætorem non facere dominum. Idem indicant *l.* 5. *l. Si finita.* §. *Julianus.* et §. *Si de vectigalib. inf. eod.*

L. 13. §. *Qui damni infecti).* Vide scripta ad *l.* 9. *C. de reb. cred.*

L. 15. *Si vero per errorem).* Opponitur l. 115. *inf. de ver. obligat.* ubi die per errorem, omisso non valet stipulatio. Idem quod in hac l. dicitur etiam in *l. De die. sup. qui satisdare cog.* sed hæ stipulationes damni infecti, et judicio sisti sunt prætoriæ, solemnes, et vulgares. Illa habet diem solemnem, in quem caveri solet hæc habet eum diem, quem actor elegerit, in cujus potestate est, quando agat. At stipulatio conventionalis, de qua agitur *d. l.* 115. non est talis non est judicio sisti : Sed certo loco sisti · non est vulgaris, et ideo, si cum id ageretur, ut promissor se certo loco sisteret, nec dies adjectus sit, nihil actum censetur ; vide sceipta ad *d. l.* 115.

§. 1. *In annos* 10). Vide cap. 26. de præscript

§ *Non autem, cum justa causa videtur).* Sic in *l. Prætoris.* § 1. *sup. eod*

§. *Si quis in pigneratitio credit).* Huic opponitur chirographarius creditor, qui et προσωπικὸς dicitur, cui nullum est appositum pignus.

§ *Si de vectigalibus).* Vide not. ad *l.* 1. *sup. si ager vectig.* Idem dicitur in *l. Cum postulassem.* §. *ult. inf. eod.* vide scripta ad *l.* 8. *C. de obl. et a. l.* De hoc § vide fuse scripto ad *pr. tit. C. de jure Emphyt.*

In glos. Si de vectigalib.) Adde, primi hæc Accursii interpretatio recta est, ceteræ falsæ sunt · incipe ergo delere glossam ab his verbis *Vel secundum m. etc.* usque ad finem. Pessime vero omnium Budæus *(mittendum in possessionem)* ex primo decreto, ex quo non fit possessor, sed in possessionem tantum.

Dominium capere). Id est, usucapere.

Possidendo potest). ut Emphyteuta, *l. Cum sponsus. inf. de public*

(1) *Vid Meril. Variant. ex Cujac lib* 1 *cap* 49.

Si municipes non caveriat). Si civitas teneat prædium vectigale, puta finito tempore, aut quod ad civitatem devolutum sit commissi jure.

Per longum tempus acquiri). Ergo usucapio dominium facit, non prætor, atqui prædium civitatis usucapi non potest, *l. Usucapionem. inf. de usucap.* Verum hoc prædium, quod me prætor jussit possidere, quodammodo desiit esse civitatis, et meum fit jure prætorio.

L. 20. *In fin. quia usitata stipulat.)* Id est, stipulatio fructuaria. Sic sæpe in titulo *usufructuar. quemadm. caveat.* Vide scripta ad *l.* 4. *inf. de ver. oblig.*

L. 24. §. *Servius quoque. qui eum habet divinam).* Ἀσυμβίβαστον. Sic Gell. lib 9. cap. 11. vide not. ad *l. Si merces.* §. *Vis major. sup loc.*

L. 32. *In glos. judicia societatis)* Si in societate tecum permaneam *Vel communi dividundo).* Si velim distrahi societatem.

L. 34. *Justa retentio pignoris).* Aliud est in oblatione, vide scripta ad *l.* 10. *C. de pign. act.*

L. 43. §. 1. *Repromissi idemque stipul).* Florentini. *repromissi, adeoque restipulatus est.* Restipulari est vicissim stipulari ab eo, qui quid promisit.

l. 44. §. 1. *Damni infecti).* Idem in *l. Si finita.* §. *Si de vectigalib. sup. eod.*

In possessionem missus). Ex primo decreto scilicet.

Non recte hæc). Vide scripta ad *l.* 6. *C. de obl. et act.*

L. 46 *Ad curatoris Reip.)* Curator Reipub. est quasi judex, et censor rerum, quæ ad civitatem pertinent. Unde λογιστὴς dicitur, *l.* 3. *Cod. de modo mulctarum*, et δογματιστὴς : pertinet hoc ad præsidis offic. *l.* 8 *sup. de ædif priv.*

In glos. Ad tempus, quod non placet). Dele ea verba, et dic : Recte Martinus de quadrimestri, et centesimis usuris, ut et quæ de oratione Divi Marci.

L. 47. *Si contignatio).* Vide *l. Si cum ædes. sup. de leg.* 3. cujus species huic similis est, nisi quod agitur de conclavi posito super contignatione, in illa de posito super concamerationne.

L. ult. Marcianus libro singulari de delatoribus) Delatores sunt, qui fisco deferunt caduca.

Præstent). Fisco scilicet.

Ad opus autem publicum). Vide scripta ad *l. Cætera. sup. de leg.* 1. et ad *l.* 2. *C. de ædif. privat.*

De publicanis, et vectigalibus, et commissis. TIT. IV.

De publicanis, vide scripta ad *l.* 16. *inf. de verb. oblig*

L. 1. *Sine noxæ deditione).* Vide scripta ad titulum Codicis, *vectigalia nova institui non posse.*

§. 1. *Qui publico fruuntur).* Id est, vectigali, *l. Ut in conductionibus. sup. pro soc.* Cic. in Anton. de provincia consulari, et in Epist ad Q. fratrem. Hor. 1. Epist. vide scripta ad *l* 5.

Et omnes, qui quid a fisco). Vide scripta ad tit. *C. de vectig. et commiss.* dicuntur etiam τελῶναι.

L. 2. *Nec liceat).* Hæc l. docet *leg. Idemque. sup. de contr. empt.* pertinere ad edictum de publicanis, sunt namque ex eodem libro.

L. 5. *Sed tamen absolvendus).* Obstat *l.* 84. *inf. de verb oblig.* sed hic id fit ex hujus edicti sententia, quæ pœnam infligit sub conditione, ni restitutum sit ; vide scripta ad *d. l.* 84.

L. 7. *Eoque exemplo actionem).* Legend. *ex empto actionem.* vide notata et scripta ad tit. *Cod. de action. empti. leg.* 9.

Habituros). Vide scripta ad *tit. Cod. sine censu vel reliquis.*

§. *ult. Intra diem* 30). Vide cap. 10. de præscript et scripta ad *tit. C. de vectigal.*

l. 8. §. 1. *Rem commissam)* Recte Flor. *rem munem*, id est, fisco commissam, vectigali obnoxiam. Festus : *munem significare certum, et officiosum* ; vide scripta ad *tit. C.* nova vectigalia institui non posse.

Causa vectigalis). Male quærit Accursius, quid sit causa vectigalis surripere, cum ea verba causa vectigalis sint aptanda præcedenti verbo · et delenda est integra ejus glossa in *causa vectigalis.*

Subripuit). Male Græci vertunt τὸ κοινὸν ἀλλοτριωθὲν πρᾶγμα. Nam non res dicitur subripi, dum fraudatur vectigal. sed ipsum vectigal.

Portionis cæteris). Sententia est : si unus rem munem, et jam fisco commissam vectigalis causa subripuit, solus tenetur.

L. 9. § 1. *Ad conduc. vectig. invitus).* Excipe casum § *ult. l.* 1 *eod.* vide scripta ad *l.* 11. *Cod. de loc.*

L. 10. §. 1. *Non solutis).* Vide scripta et ant. fuse ad *l.* 3. *Cod de loc.*

L. 11. *Ut ferram).* Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de his, quibus ut indig.*

Et salem). Salis commercio omnibus est interdictum sine persona mancipum, id est, publicanorum, qui sales conduxerunt, *l. Si quis. Cod. de vectigal. et commiss.*

Non sine per capitis). Hanc cap. pœnam *Nov.* 63 mutavit in mitiorem ; vide scripta ad *tit. Cod. quæ res expor. non deb.*

§. 1 *Agri publici).* Vide scripta ad *princ. tit. C. de jure emhyt.*

§. *Dominus, vel conductore).* Flor. *aut procerta* · Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de his, quæ ut indig.* et ad *tit. Cod. de naut. fæn* Huic §. derogatur Novells Leonis 63.

§. *Illicitarum mercium).* Sic et crimen repetundarum ratione pecuniæ ablatæ in hæredem transit, sic crimen de residuis, peculatus, suppositi partus.

§ *ult. In summa Bartoli, emere).* Locare.

Emerat). Redemerat.

Emptor). Redemptor.

Qui maximos fructus). Vide scripta ad *tit. de fruct. et lit. exp. C.*

L. 12. *in fin. Qui publica vectigalia*). Vide scripta ad *tit. C. de public.*

L. 15. *Cæsar*). Scripserat *Julius, Censor.* Is enim locabat vectigalia, inde l. Censoria, *l. In lege. inf. de verb. sig.* vide notata et scripta ad *tit. Cod. de vectigal.*

L. 16. *Qui actum domini*). Id est, Domini actor fuisse. Soli autem servi actum gerunt.

§. *Quoties, sive venalia*). Opponitur *l.* 5. *C. de vectigal.* Dicendum, pro veteranis vectigal non præstari, nec pro cæteris rebus usurariis, sed pro novitiis tantum vide scripta ad eam *l.* 5.

§. *Species*). Notandum, quod Jurisc. separat nema sericum, et filum a metaxa. Nam metaxa significat fila serica cruda, necdum intexta, ut conficiuntur a vermiculis, Hesychius, et vide *l. ult. C. de pig.*

Si propter necessitatem). Vide scripta ad *tit. Cod. de vectigal.*

§. *Sed et Marcus furtum*). Legend. ut Flor. *ferrum*, id est, ferrariam habuerit; vide scripta ad *tit. quæ res expor. non debent.*

§. *Si quis professus*). Vide scripta ad *tit. Cod. de vectigal. et commiss.*

De donationibus. TIT. V.

Donatio non est contractus nominatus; vide scripta ad *l.* 2. *C. de condict. indeb.*

L. 2. §. *Aliud juris*). Hunc §. intelligit. Ulp. dum citat Julianum in *l. Julianus. inf. de dolo except.*

L. 6. *Qui saxum*). Vide scripta ad *l. Permisisti. sup. de præscrip. verb.* Cum hac l. conjungenda est *l. Si cum mihi. sup. de dolo*, ut monent inscriptiones. In quo traditur, si sumptum fecero, ut pararem ad eximendam cretam, teneri te mihi de dolo.

Saxum). Saxum est cretæ species. Plin. *lib. trigesimo quinto, cap.* 17.

L. 9. §. *ult. Donari*). Sensus est: inutilis est donatio cum is, cui donatur est incapax. Utuntur Græci hoc exemplo: si quis cui donaverit Judæo Christianum mancipium, *l.* 1. *C. Ne Judæus Christ. manc.* Cujus constitutionis rationem exposuit Sozomen. lib. 3. Eccles. hist. cap. 17. et Gregor. lib. 8. epist. cap. 21. vide scripta ad *l. Sed si rei. sup. de legat.* 1.

L. 13. *In fine, nihil agit in sua persona*). Vide scripta ad *l.* 1. *Cod. per quas person.*

L. 15. *Nisi eandem. secuta sit*). Aut accusatio cœpta.

L. 24. *Supra legis modum*). Vide Flor. Pandectas hic.

L. 28. *Hæreditatem*). Similis fere est species legis 6. *Cod. de condict. ob caus. dat.* vide scripta ad eam, et ad princ. tituli *C. de hæred. vel act. vend.*

L. 30. *Flor.* 29. §. 1. *in fin. Infirmare non posse*). Vide scripta ad *l.* 9. *C. de obligat. et act.*

§. *ult. In totum denegandus*). Nam inhonesta illa, et præmatura donatio ita mulctatur, ut ei hæreditas si obvenerit, auferatur, et fisco tribuatur, *l.* 2. *in fin. sup. de his, quibus ut indig.* vide scripta ad eam *l.* 2.

L. 32. *Flor.* 31. *Maritalis honor, et affectio*). Hoc honore uxor differt a concubina, *l.* 16. §. 1. *sup. de his, quibus ut indig. l. Item legatum sup. de leg.* 3. vide scripta ad dictam *l.* 16.

§. 1. *Peculium a dote puellæ disting.*). Hæc sunt, quæ dicuntur paraphernа sic et in *l.* 10. *sup. de jur. dot. Ulp. in Frag. tit.* 6.

L. Qui id quod, sed et condemnatus). Vide scripta ad *l.* 9. *Cod. de probat.*

De mortis causa donationibus, et capionibus. TIT. VI.

L. 10. *Ei cui*). Sic legatario in quemlibet casum substitui potest directo, hæredi nonnisi in primum casum, si scilicet hæres non erit, nisi per fideicommissum, aut nisi substituatur pupillo, aut furioso, vide notata ad *l. Ut hæredib. sup. de leg.* 2. et scripta ad *l. Si fundum sub conditione.* §. *His verbis. sup. de leg.* 1.

Sub alia conditione). Quslibet in quemlibet casum.

L. 13. §. 1. *Ut omnimodo ex ea*). Hoc in legatis fieri nequit, eoque distant a donationibus causa mortis.

L. 15. §. *ult. Et hoc constitutum est*). Hæc verba Trib. adjecit ex *l. ult. C. eod.* Constitutum est a Justiniano scil. Hoc ita procedit, si is, qui donavit mortis causa, testatus decesserit. Nam ab intestato mortis causa donationes non sunt instar legatorum, *l. Filius. sup. de leg. præst.* vide not. ad l. *Tam is. inf. eodem*, et scripta ad Rubr. de leg. 1.

L. 19. *Nam donator hunc*). Græci lib. 47. Βασιλ. notant hunc locum exponendum esse ex *l. Illud. in fin. eod.* quæ huic est conjungenda, ut agat ad pretium, si hoc maluerit, alioquin recte petit rem.

L. 22. *In mortis causa donationibus*). Id merito dicit in donationibus causa mortis tantum, non etiam in legatis: nam donationes causa mortis nominatim conferuntur in tempus mortis. In tempus, et conditionem incapaci donatur, et legatur recte, *l. In tempus. sup. de hæred. instit.* vide scripta ad *l. Si cognat. sup. de reb. dub.*

L. 25. *Tam is qui*). Recte Græci ad hanc l. notant lib. 47. Βασιλ. tit. 3. At differentiam esse inter donationes causa mortis, et legata: nam si testamentum fecit qui donavit, comparantur donationes causa mortis legatis: vide not. ad l. *Marcellus.* §. 1. *sup. eod.* et scripta ad *Rubr. de leg.* 1. Id vero notant ex *l. Si filius. sup. de legat. præstand.* vide not. ad eam.

L. 31. *Sed et dos: dotes recepticiæ*). Vide Ulp. in *Frag. tit.* 6.

L. 35. *Senatus censuit*). Multa, ac paria SC. facta sunt circa l. Papiam: ex illis hoc unum fuit: vide not. ad *l. Idque. sup. de hæred. instit.* et scripta ad *l. Si fundum sub conditione. sup. de leg.* 1.

§. 1. *Quasi doni datio*). Nam donatio, sine traditione non perficitur vel mancipatione. Unde dicitur quasi doni datio, et apud Græcos δῶρον. Varro lib. 4. Plin. lib. 31. cap. 4. Excipiuntur conjunctæ personæ, inter quas donatio perficitur nudo consensu, *l.* 4. *C. Th. de donat. Paul. lib.* 4. *Sentent. tit. de fideicomm.*

Quia condict. repeti). Vide scripta ad *l.* 16. §. 1. *inf. de verb. obl.*

l. 37. *in fin. Alioquin, et ipsum servum*). Con. *l.* 10 *sup. eod.* et eam hinc explica.

L. 39. *Si is cui*). Opponitur huic legi *l. In summam.* §. *pen. sup. de condict. indeb.* §. *Si res legata. Inst. de leg.* ubi dicitur, ignorantiam non excusare. Idem in *l.* 91. *inf. de verb. obl.* dicitur non excusare, quæ est ex eodem libro, quo illæ leges. Sed differentia est inter petitionem, et repetitionem. Ignorans excusatur a repetitione, a petitione non excusatur: nam repetitiones sunt juris gentium, dantur enim ex bono et æquo, et ideo nescientes excusantur: actione ex stipulatu strictius agitur, et ideo sciens et ignorans tenetur; vide scripta ad *d. l.* 91.

L. 42. *Igitur si res singulas*). Ex hoc loco Dorotheus lib. 43. Βασιλ. tit. 3. recte docet, strictas, aut arbitrarias actiones per exceptionem doli fieri bonæ fidei: vide not. ad *l.* 3. *de except. sen. præscrip.*

§. *ult. Sine ulla conditione reddendi*). Flor. *redhibendi.*

L. ult. ante apertas tab. test). Vestigium est juris antiqui et l. Papia, de quo vide scripta ad fin. tit. *Fr. Ulp.*

AD LIBRUM XL.

De manumissionibus. TIT. I.

Lex 1. *Post.* 6 *mortis*). Vide scripta ad *l.* 66. *infra de verb. oblig.*

Annum vicesi). Vide cap. 28. de præscript.

Qui diem supremum agit). Hæc enim momenti civilis computatio fit a die in diem: vide cap. 1. de præscriptionibus.

L. 3. *Servus*). Obstat *l. Generaliter.* §. *Si quis servo. inf. de fideicommiss. libert.* Dicendum, servus pignoratus directo quidem liber non fit, sed si directo sit testamento manumissus, ea libertas pro fideicommissaria habebitur, et debebitur servo, soluto pignore. Sic explicant Græci lib. 48. Βασιλ. tit 4. Durante vero pignore, ea manumissio defendi non potest: vide scripta ad *l. Servum filii.* §. *Si idem servus. sup. de leg.* 1.

Manum. non potest). Nisi consentiente creditore.

L. 4. *Conniventibus oculis*). Id est, nobis dissimulantibus veritatem. Græci vertunt προσποιουμένων ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν, *l.* 5. *inf.* vide scripta ad *l.* 104. *inf. de verb. obl.*

L. 9. *Vel id præfecto*). Urbi.

L. 11. *Servum*). Vide scripta ad §. 1. *l. Si post mortem. sup. de leg.* 1.

De manumissis vindicta. TIT. II.

L. 2. *Annis* 20. *fructuarius*). Vestigium est juris antiqui, cujus meminit Ulp. *in Fr. tit.* 1. Simile est in *l.* 9. *sup. de hæred. inst.* et *l. Si fructuarium. de manumiss. testam.*

L. 13. *Ut intra sex menses*). Vide cap. 16 de præscriptionib.

De manumissis testamento. TIT. IV.

L. Cum se plus). In fideicommissariis libertatibus spectamus novissimam scripturam. Plus favetur directis libertatibus, quam fideicommissariis, quia directæ libert. habent lætiorem voluntatem defuncti; vide scripta ad §. *ult. l.* 12. *sup. de leg.* 1.

L. 6. *In libertatibus*). Directis: vide notata ad *l.* 1. *sup. eodem.*

L. 6. *Si fructuarium*). Vestigium est juris antiqui, cujus meminit Up. *in Frag. tit. pen.* Similia sunt in *l.* 9. *de hæred. inst.* et *l.* 2. *sup. de man. vind.*

L. 15. *Stichum*). Conjungenda eam *l. Si fundum.* 81. §. *Stichum. sup. de leg.* 1. vide scripta ad eum locum.

L. 17. §. 1. *Hæc autem scriptura*) Hinc explica *l.* 29. *sup. de condit. et demonstrat.*

L. 22. *Parem ei rationem adscripsit*). Græci in lib. Βασιλ. sic hunc locum vertunt, ἀπόδειξιν fecit, id est, ἀποχήν, ut sæpe in Nov. vide scripta in *l. ult.* §. *ult. sup. de leg.* 1.

L. Cum ex pluribus). Vide not. ad *l.* 3. §. *Si quis duobus. sup. de adimen. legat.* et *l.* 37. *sup. de leg.* 1. et scripta ad *l.* 13. *eod.*

L. 35. *Qui utroque tempore*). At in *l. Verum. inf. eod.* dicitur debere esse testatoris, testamenti et aditionis tempore, quod non videtur congruere: dicendum: libertates alias cadere a morte, ut si idem liber et hæres scribatur, *l. Si alicujus. sup. de hæred. inst.* vel si scribatur suus et necessarius, *l. Quæsitum.* §. *Necessario. sup. de leg.* 1. Alias ab aditione: sic fit, ut directe manumissos testamento alias oporteret testamenti, et mortis, alias testamenti aditionis tempore fuisset in bonis. Cur autem utrumque tempus spectamus, an ob regulam Catonianam? sic dici potest in libertate, quæ cedit a morte, in aliis non. Sed hoc ideo fit, quia libertas relinquitur per vindicationem, quo modo ea tantum legantur, quæ utroque tempore testatoris fuerint, Ulp. in *Frag. tit. de legatis.* Ut res aliena le-

gari nequit, sic, nec servo alieno directe libertas dari potest: libertas comparatur legato, l. Stichus servus, inf. eod. vide notata ad l. Quoties dubia. inf. de reg. jur. et scripta ad l. Si cognatis, sup. de reb. dub.

L. 36. Quo nisi post man.) Vide scripta ad rub. infra, de verb. obligat.

L. 39. Stichus). Hæc l. intelligenda de legato vindicationis, ut Græci docent lib. 48. Nam res alienari eate Justio. non poterat per vindicationem, per damnationem poterat.

L. 41. §. ult. Stichus intra annum). Nam intra, significet etiam citra: vide scripta ad l. 16. §. 1. inf. de verb. obl.

L. 44. Hæreur sup. condit). Id est, modo, ut et in l. Libertus. §. Lucius, de annuis legat. cap. 4. de condit. apposit. lib. 4. decret. vide scripta ad l. 5. C. de condict. ob causam. dat.

L. 46. Cum annorum 30). Hoc ideo, ut civis Romanus fiet, Ulp. in Frag. tit. 1. et 8. vide not. ad l. Ex paries. §. Servo. sup. fam. ercisc.

L. 54. Qui habebat). Vide not. ad. l. Quoties dubia. inf. de reg. jur.

L. 56. Si quis servo). Vide scripta ad §. ult. l. 12. sup. de leg. 1.

L. 58. Verum est). Vide notata ad l. Servius. sup. eodem.

L. 59. §. 1. Per fraudem amoverunt). Hinc Græci lib. 48. Βασιλ. hic faciunt actionem rerum amotarum, quia hoc non est proprie furari, cum nullus sit possessor. vide scripta ad tit. C. ne servus, ex suo fac.

De fideicommissariis libertatibus. TIT. V.

L. 4. §. Eadem, et si caducis legionis). Legendum (*) caducis legibus, vide scripta ad titulum 18. Frag. Ulp. licet Græci hoc male secuti sint, et hunc §. explicent ex l. Sexta. §. Quam destinat. sup. de reg. rup. irr. tes.

§. Plane. Præfecti ærarii). Ejus erat bona fisco delata, vel agnoscere, vel repudiare, Ulpian. in Fragmen. tit. 1. l. Edict. inf. de jure fisci.

L. 5. Nullo modo deteriorem). At dominus potest vide not. ad l. Fideicommisso. 2. inf. eod.

L. 24. §. Si homini. Si modo mortis tempore, vel cond.). Vide not. ad l. Ser. de man. testam. et ad l. Quoties dubia. inf. de reg. jur.

§. Si petitum quia omnibus dabat hæredi). Legend. ut Flor. quia omnibus dabat hæredi, retinere talem servum quem sc. volebat liberari.

§. I cum ex præsumptione). Generaliter onus probandi transfertur in eum, contra quem præsumptio incumbit. l. ult. in prin. supra quod metus cau. vide scripta ad Rub. sup. de probat.

§. Si quis servo). Obstat l. 3. sup. de manumiss. vide solut. ad eam, et scripta ad l. Servum filii. §. Si idem servus. sup de leg. 1.

§. Si quis alienum). Vide scripta ad l. Plane si filium. §. Si cui Stichum, de leg. 1.

L. 26. §. 1. In re moram esse circa). Et ideo eis usuræ legatorum, aut fideicommissorum debentur, quamdiu minores 25. annis sunt. Et post impletum annum 25. desinunt deberi. nec rursus incipiunt, etsi mora fiat in personam, id est, per interpellationem: verum non est proprie mora: nam si moram esset, non desinerent deberi usuræ, aut facile recurrerent illæ. ergo mora fit jure singulari: vide scripta l. 30. §. Fructus. sup. de leg. 1.

§. Si pro non scripto). Ergo hoc casu legatum, quod ideo deficit, quia sit pro non scripto, accrescit cum onere. Sed hoc fit libertatis favore. Alter casus est in l. ult. supra, de his, quæ pro non scriptis. Hoc intelligit Justinianus in §. In primo. C. de caduc. tollend. vide scripta ad l. 16. sup. de leg. 1.

L. 36. §. 1. Ex causa abesse dicitur). Addunt Græci lib. 48. βασιλ. id fieri κατὰ πρόληψιν. Sic in l. Si fuerit. 10. in fi. sup. de reb. dub. et in Nov. 22. et Nov. 39. et in l. ult. C. in quib. causis pignus. Item Harmenop. lib. 3. tit. 5. §. 64. et l. pen. C. de fidejuss. et l. 8. C. de donat. Itemque in l. Defensionis. C. de jure fisc. Sic in Nov. Leonis de testib. In his omnibus locis varia judicia fieri proponuntur κατὰ πρόληψιν, vide scripta ad l. Si fuerit. sup. de reb. dub.

L. Thais. §. Lucius medicos tibi commendo). Vide notata ad l. Ex verbo. C. eod. et scripta ad l. 115. sup. de legat. 1.

§. Libertatem). Vide scripta Obs. 2. cap. 1. et scripta ad l. Cui legatur. sup. de leg. 1.

Sexdecim annos). Legend. 14.

L. 51. In glosr. Adimi scilicet posse). Adde hodie, olim non potuit, l. Si perul. §. 1. sup. de manumiss. testam.

L. 53. In gloss. quatenus, id est, quia). Adde hic l. 6. si certum pet. l. Anteus. 14. de aqua, et aqua plu. arc. l. 49. inf. de verb. oblig. Vide not. et scrip. ad d. l. 49. Plin. 3. epist.

L. 55. Petitur fideicommiss. liber.). Ad hunc locum Græci notant fideicommissariam libert. esse ἐν ἀπαιτήσει directam autem competere αὐτομάτως. Paulus lib. 4. Sent. tit. 1. in fi. d. l. Mulier. §. Non est. sup. ad Senatuscons. Trebell. vide notata ad d. l. Mulier. et scripta ad l. 26. §. 1. sup. de leg. 1.

De statuliberis. TIT. VII.

L. 2. §. 1. vers. plus scripsit). Hunc §. explica ex §. ult. l. Si fundum sub conditione. sup. de leg. 1. vide scripta ad eum §.

(*) Vide Merill. Variant. ex Cuj. lib. 3. cap. 20

L. 4. §. 1. Aut si tam difficilem). Differentiam inter difficile, et impossibile, vide in scriptis ad §. Illud. l. Continuus. inf. de verb. oblig.

Hæredi mille dederit). Flor. miles. Legend. milliés: Græci vertunt ἑκατὸν μυριάδας. Hæc autem conditio esse videtur pene impossibilis, et tamen vitiat libertatem, quod est contra l. 12. §. 1. sup. de leg. 1. Dicendum hanc conditionem proprie non esse impossibilem: nam ei rerum natura non obstat, sed tantum difficultas habendi, ideoque ea suspendit libertatem. Est enim difficilis nec impossibilis: vide scripta ad l. 12.

§. Stichus ex cont. dieb. 365. Sic in l. Si ita vulneratus. §. Æstimatio. sup. ad l. Aquil. et l. Avunculus. de ver. sig. Cic. de nat. deorum. vide cap. 20. de præscript.

L. 6. §. 3. statuliber parendo cond. Id fit ex l. 12. tabul. l. Statuliberо. § 5. inf. eodem. Ulp. in Fragm. tit. 2.

§. ult. Rationum autem). Ergo stipulatio hæc, rationes reddere spondes?

L. 9. § Illud nec reparari). Id est, Emi, Græci lib. 48. Βασιλ. hanc l. vertunt ἀγοράσασθαι id est, Emi, sic et reparare merces, id est, Emere in l. Romæ. §. Callimachus. infra, de verb. oblig. vide scripta ibid.

L. 13. §. ult. cum erit annorum 30). Hoc ideo additur ut fiet civis Romanus, Ulpian. in Frag. titulo 1. et 3.

L. 25. statulib. venundari). Hæc fuit sententia legis 12. tab. Sic Ulpian. tit. 1. Frag. L. Ælia sine consilio manumissum servum manere putat. Sic Cic. 4. de Repub. jurgare lex putat vicinos, non litigare.

L. 29. Et ideo in publicis). Legend. sed non in publicis quoque judiciis: vide scripta Obser. 1. cap. 37. et hic explicat, quod initio dixeral, pene.

§. 1. Quint. Mutius). Vide scripta Obser. lib. 2. cap. 7. et scripta ad l. Si servus plurium. §. 1. de leg. 1.

Qui testamento ajebat se hæredem). Qui lege ajebat.

Post. dari per. hæredi). Ergo victoria hæredis legitimi non nocet statutæ libertati, quod est contra l. 3. sup. de pig. et alias similes. Dicendum, hic id fieri ex l. 12. tab. quibus cautum est conditionem illam statulibertatis in emptoris personam impleri posse, nec non et in personam victoris. Cum et generaliter proditum sit, eam conditionem posse impleri in cujuscumque personam, qui quoquomodo in eo dominium nactus sit, l. Statuliberis. §. Statuliber. et §. seq. sup. eodem titul.

L. 31. Contubernalis ejus libera). Vide scripta ad l. 16. supra de leg. 1.

In gloss. Cum contubernali). Dele totam.

L. 40. § Servus: dari volo 20). Id est, ut Græci vertunt hoc loco εἴκοσι χιλιάδας, id est viginti millia, sic in l. Lecta. sup. de reb. cred.

Quindec.). Scilicet millia: vide scripta ad l. 135. inf. de verb. oblig.

Etiam mutuum eis dederit). Legend. ut Flor. promutuum. Et Græci vertunt πρόχρεαν, vide notata ad l. Nam. §. ult. supra. de leg. 1. et scripta ad l. Si post mortem. §. Si testator. sup. de legat. 1. et vide scripta Observ. 3. cap. 1.

L. ult. Et ea lege nupserit). Hunc locum Græci recte interpretentur de l. Julia Miscella.

Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt. TIT. VIII.

L. 1. Sed nisi mutaverit vend. volunt.). Opponitur l. ult. C. si mancip. ita. et l. 3. C. de servis export. Dicendum, hanc legis partem esse intelligendum juxta legis principium, post pœnitentiam competere libertatem, si emptor et venditor decesserint sine hærede, quia nihil cujusque interest. vide scripta ad d. l. ult.

L. 5. Qui ob necem). Vide not. ad l. Si necem. sup. de bon. lib.

L. 7. Imp. noster). Vide scripta ad tit. C. si man. ita ven. ne prost.

Manus injectionem). Sic ex hac quoque causa pater amittit patriam potestatem, dominus dominium, creditor jus pignoris.

L. 8. Ex sententia constitut. divi Marci). Ad Aufidium.

L. ult. Latinus Largus). Ex eodem lib. Pauli sumpta est l. 5. inf. de præscrip. verb.

Ut intra duos menses). Sic et in l. ult. C. de fideicom. lib. cap. 13. de præscript.

Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt, et ad legem Æliam Sentiam. TIT. IX.

L. 3. Si optio). Legatum generaliter relictum hic, ut et alibi sæpe, comparatur legato optionis, tamen in multis differunt: vide scripta ad l. 5. sup. de leg. 1.

L. 12. §. ult. intra 60. diem). Vide cap. 13. de præscript.

L. 14. Sed si maritus). Vide scripta ad l. 3. C. ad l. Juliam de adult.

Suprascriptas personas, legend. suprascriptæ personæ, id est, mulier, mater.

L. 16. §. Aristo. id est, non minus decennio). Vide cap. 26. de præscript. Paulum lib. 5. Sent. tit. de usucap. et titulo de eff. sent.

L. 17. Ne a magistratibus). Id est, duumviris. Græci vertunt στρατηγῶν, vide scripta ad l. 1. sup. de jurisdict.

L. 18. Nihil agit). Id est, liber non fit, ut docet titulus. Obstat l. Si quis inquilinos. 111. § 1. sup. de leg. 1. ubi dicitur, teneri in æstimationem servi manumissi. Dicendum legatarii electionem esse, ut vel agat ad æstimationem, vel ad rem. Itaque sumpto argumento ex

l. Illud. §. ult. sup. de mortis causa donat. juncta l. Si filiofamil. res. mortis causa, illo titulo. Sic notant Græci ad eam l. lib. 47 Βασιλ.

L. 29. Sine dubio pleno jure). Sic etiam loquuntur Impp. in l. 11. C. de act. empt. Vide scripta ad eam.

L. 7. §. Si duo simul). Hic §. obstat l. 5. de juris et facti ignor. Nam ex eo colligunt, ignorantiam unius alteri scienti prodesse. Sed in eadem specie obstat huic §. l. ult. inf. quib. ad libert. proclam. Sed distinguendum: aut emerunt in solidum singuli, aut pro partibus. Si in solidum, ignorantia unius alteri non prodest. Ideoque tunc ille fiet in solidum servus ignorantis. Sic accipienda est d. l. ult. ut docet l. Non solum. §. 1. inf. hoc tit. si emerunt pro partibus, et unus scit, alter ignorat, tunc sciens ignoranti non nocet, quo minus ignorans partem dominii obtineat, imo vero illius ignorantia scienti χρήσει, id est, facit, ut sciens pro sua parte dominium obtineat. Hoc necessario fit, ut consistat tota emptio. Nam non potest hominis emptio pro parte consistere. Si vis punire scientem, punis et ignorantem: quod sciens per se non habet, habebit per conjunctam personam, l. Cum hæreditate. sup. de acquir. hæred.

§. ult. Si quis rei servit.). Vide scripta ad l. 8. sup. de probat.

Quo lis præparabatur). In gloss. l. 20. de probat. ordinetur. Vide not. ibid.

L. 16. Decipiendi emptoris causa). Vide scripta ad l. 5. sup. de juris et fac. ign. et notata ad l. 2. inf. de litigiosis.

§. 1. Si quidem ipse scirit). Distinctionib. in hac l. et l. seq. positis valde obstat l. Cum mancip. sup. de ædil. edic. vide solut. in notatis ad d. l. Cum mancip. et scriptis ad l. 5. sup. de jur. et fact. ignor. Hæc distinctio etiam observatur in usucapione, l. 2. §. Servus. inf. pro emptore.

L. 22. Non solus). Vide scripta ad l. 5. sup. de jur. et fac. ignor.

L. 27. §. 1. Servum illius non videri). Verbo videri veteres utebantur in ferendis sent. ut Budæus annotavit. Sic arbitrari in testimoniis dicendis. Cic. 4. Acad. et pro M. Fonteio; vide scripta Observat. 3. cap. 26.

Captionem ullam habet). Sic in l. 14. sup. de probat.

§. ult. in fin. secundum libertatem ferri). Sic in d. l. 14. sententiam secundum se dandam. Svetonius in Claudio, absentibus secundum præsentes dedit. Plin. lib. 7. Epist. Seneca lib. 4. declamat. ipsos secundum adversarios dare; Cic. pro Cœnedo secundum illam litem dare. Valerius lib. 2 secundum te litem do: vide scripta ad l. 8. sup. de probat.

Quibus ad libertatem proclamare non licet. TIT. XIII.

L. 1. Majores 20. an.). Vide cap. 28. tract. de præscript.

L. 4. in fin. Prætoris fideicommissarii). De hoc prætore fideicommissario varios locos scripsi ad tit. 25. Frag. Ulpian.

L. ult. Si duo). Hæc l. obstat l. Liberos. §. Si duo. sup. de liberali causa. Vide solut. ibi. et in scriptis ad l. 5. sup. de jur. et fact. ign.

Si ingenuus esse dicetur. TIT. XIV.

L. 2. §. 1. Non ultra quinquennium). Vide cap. 24. de præscript.

L. ult. Quoties). Con. l. Generaliter. inf. de except. rei judic. et ex hac illa est explicanda: vide notata et scripta ad l. 8. sup. de probat. et l. 10. C. eod.

Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur. TIT. XV.

Fuit hac de re vetus Senatusconsultum. Svetonius scribit Vespasianum vetuisse de cujusque defunctorum statu quæri intra certos annos.

Hoc judicium non est populare. Vide cap. 20. de præscript. et l. 2. hujus tituli.

AD LIBRUM XLI.

De acquirendo rerum dominio. TIT. I.

Lex. 23. §. ult. in solidum acquirat). Legendum partem acquirat: Vide scripta lib. Observat. 4. cap. 1. et scripta ad l. 16. sup. de leg. 1. Sic contrario errore l. Plane ubi. §. Sed si in pupillari. sup. de leg. legendum pro parte totum.

L. 32. Etiam invitis). Vide scripta ad l. 62. inf. de verb. oblig.

L. 37. §. 1. Manebit ejusdem domini prop.). Vide scripta ad tit. C. per quas personas.

L. 53. Quod naturaliter). Vide scripta ad d. l. 62. et not. ad l. 1. C. de acq. possess. et scripta ad l. 1. C. per quas person.

L. 54. ut tamen culpam). Vide scripta ad tit. C. de commod.

L. 59. Res ex mandatu). Vide scripta ad tit. C. per quas person.

L. 61. Pro domino habetur). Vide num legendum sit domina, ut in aliis locis, de quibus vide notata et scripta ad l. 9. C. depos. ubi hæc lex explicatur.

L. 63. §. ult. et cum ex principis auctoritate). Vide scripta et not. ad l. Debitor. 59. sup. ad Senatuscons. Trebell. et scripta ad l. ult. C. si in causa judic. pign. cap. sit.

L. ult. aut usucapta). Legendum vendita. Fieri enim non poteat, ut quæ apud Titium concepit, pariat apud eum, qui usucepit, cum usucapio ancillæ saltem unius anni sit, pariendi vero tempus ad summum sit 11. mensium, ut constat ex Nov. 36.

De acquirenda, vel amittenda possessione. TIT. II.

L. 1. a pedibus). Legendum a sedib. ut Flor. et Haloander.

§. Si vir uxori ubi usum). Græci legunt ubi solum lib. 50. Βασιλ. vide scripta ad l. 11. C. de rebus cred. et jurejur.

§. Si jusserim venditorem). Et hoc plus habet venditio in rem præsentem facta: vide scripta ad tit. C. de contrah. empt. in pr.

L. 3. in fin. Si id longo tempore fiat). Sic in edicto cum justa causa esse videbitur, l. Prætor ait. §. 1. l. Si finita. §. Non autem. sup. de dam. infect.

L. 13. Pomponius refert). Con. l. 65. inf. de verb. sig.

L. 31. §. 1. Etsi contemnamus religionem, et pro privato eum teneamus). Hæc verba non sunt addita in lib. Βασιλ. Quærit Theod. Balsamon in lib. νομοκαν cur ea verba omissa sint, et hanc rationem reddit, quia cum bonæ fidei possessio non interrumpatur, quod possessor post agnoscat esse rem alienam, l. Bonæ fidei. sup. tit. pro [illegible] visum sit iniquum interrumpi, quod res possessa post facta sit sacra Maio: nam argumentatur ab opinione ad jus, et qualitatem rei possessæ, quæ argumentatio mala est. Scientis possessionem non interrumpit. At superveniens religio interrumpit: quia res mutatur fitque ex profana sacra: vide scripta ad l. Multum interest. 34. inf. de verb. obl.

L. 44. §. 1. Quæsitum). Vide scripta ad l. 9. C. depos.

Scientiam quidem domini esse necessariam). Obstat l. 1. de acq. poss. C. Vide solut. in notatis ad d. l. 1.

Sed corpore servi). Vide scripta ad l. 67. inf. de verb. oblig.

L. 49. §. 1. Habere possidere non possunt). Habere est verbum juris hinc in legatis vindicationis est, HABETO, vide scripta ad l. 38. §. Hi qui sunt. inf. de verb. obl.

De usurpationibus, et usucapionibus. TIT. III.

L. 3. Adjectio dominii). Malim adeptio, ut definit Ulp. tit. 19. Frag. Vide scripta ibid.

Tempore legis definiti). Ulp. in Frag. rerum mobilium anni, immobilium biennii ex jure antiquo, quod ex Justiniano Tribonianus mutavit.

L. 5. Non adversus eum tantum). Id est, non ei tantum utilis est usurpatio, qui eripit, sed etiam omnibus, ut constat ex titulo, quemad. servit. amitt. Adversus hic est pro secundum, ut et in l. 1. inf. de jure fisc. et apud Ulpian. tit. 20. et 28. vide scripta ad d. tit. 20.

L. 6. A momento ad momentum). Vide cap. 1. inf. de præsript.

L. 9. Et civitatum). Vide notata ad §. Si de vectigalibus. legis 15. sup. de dam. infect.

L. 10. in fine, nec enim esse partum). Con. l. Partum. inf. de verb. sig. Vide scripta hic, et ad d. l. Partum.

L. 12. Si ab eo). Con. l. 28. de verb. sig. vide scripta ad eam.

L. 30. §. 1. Labeo lib. Epist.). Legendum Javolenus. Labeo enim nullos Epistolarum libros edidit, ut Javolenus.

L. 31. §. 1. Continuum tempus). Scripserat Paulus continuos annos quia tamen annus in triennium mutatus est, Tribonianus scripsit continuum tempus, sed debuit præcedere mobilium, enim idem omissum sit in usucapionibus immobilium, vide scripta ad titul. decimum nonum Frag. Ulpian.

L. 32. §. 1. Si quis). Vide notata ad l. Is qui putabat. sup. de acquir. hæred. et l. Regula. sup. de juris et facti ignor.

L. 33. Flor. 32. §. 1). Vide scripta ad l. 23. Cod. loc.

L. 48. Nisi emptio præcedat). Flor. actio, id est auctio. Sic Ulp. tit. 22. Fragm.

Pro emptore. TIT. IV.

L. 2. §. Sabinus: ut nisi pecunia). Contra puram esse venditionem dicitur in l. 4. sup. de lege commiss.

Magis resolvetur). Vide scripta ad tit. C. de pact. inter empt. et vend. compos.

§. Tutor. Ex pupilli auctione). Ulp. in Fragm. tit. 22. actione, vide scripta ad l. 5. C. de contrah. empt.

§. Si errans, bona fide. Processurum usucapionem). Nam hic servi persona, ut principalis spectatur; vide scripta ad l. 5. sup. de jur. et fact. ignor.

§. Si a pupillo dicimus usucapionem seq.) Nam in facto errat; vide scripta ad l. 4. sup. de jur. et fac. ignor.

In re quam in existimatione). Plane legendum ut hic, plus sit in existimatione, quam in re; vide notata in l. Is qui putabat. sup. de acqui. poss. et scripta ad l. Regul. sup. de jur. et fac. ignor.

§. Si a furioso, nec Publiciana competit). Constantinus hoc verbum Publiciana non agnoscit, sed pro eo, possessionis accessio legit, nam vertit, οὐ δὲ προσθήκη τῆς νομῆς αὐτοῦ κέχρηται, vide scripta hic.

L. 5. Dubitatum est). Inter Proculianos et Sabinianos.

Pro hærede, vel pro possessore. TIT. V.

L. 2. Satisdatum). Vide scripta ad l. 5. §. Satis acceptio. inf. de verb. oblig.

Pro donato. TIT. VI.

L. 3. *Si vir uxori*). Objicitur hæc lex *l. 4. de jur. et fac. ignor.* Respon. hic qui accipit, non errat in jure: nam hic qui donat, non fit pauperior. Donatio autem inter virum et uxorem prohibetur, ne se bonis spolient, vide scripta ad *d. l. 4.*

Pro legato. TIT. IX.

L. ult. Post magnas varietates obtinuit). Sic in *l. Cum ex uno.* infra *de obligat. et act. l. 5. sup. de condition. et demonstration.*

Pro suo. TIT. X.

L. ult. usucapio). Hæc l. conjung. est cum *l. 2. sup. de jur. et fac. ignor.* vide scripta ad *l. 5. supra illo titulo.*

AD LIBRUM XLII.

De re judicata, et de effectu sententiarum, et de interlocutionibus. TIT. I.

Lex 4. vers. Tutor. videri se liti obtinuisse). Liti se offerre, est sponte, vel sine necessitate judicium subire, *l. 2. sup. de administrat. et per. tut.*

Judicati actio). Sc. finito officio, at si eo pendente, semper dator actio in bona pupilli, hoc ita, si tutor se liti non obtulit.

L. 5. *Ad eos pertinet*). Legendum, ut Flor. *pertineret*, ut sit sensus etiamsi notionis nomen latius pateret, quam jurisdictionis nec opus esset suppletione: nam notio seu cognitio accipitur, et pro cognitione judicis dati, et pro magistratus jurisdictione; vide scripta ad *l. 1. in fin. de jurisdict.*

§. ult. in fine pronuntiatum est). Sub. restituendum. Con. huic *l. Pronuntiatum.* 46. *inf. de verb. sign.* Unde constabit hic, pronuntiatum non esse relictum, ut Accurs. putavit male, sed sententia judicis declaratum, eritque sensus, fideicommissum sine scripture, id est, quod viva voce testibus præsentibus sine scriptura relictum est, fuerit pronuntiatum restituendum, id est, declaratum sententia judicis. Dele glossam.

L. 6. *in fin. Judicati actio perpetua est*). Vide cap. 30. de præscript.

L. 11. *Quanti interfuit mea, Kalendis id fieri*). Vide scripta ad *l. 59. inf. de verb. oblig.* et not. ad *l. ult. sup. de condict. tritic.*

L. 13. *Si quis ab alio*). Hic non est correus promittendi, non fidejussor, sed adjectus satisdationis gratia. At cum primo est mihi actio certi, cum hoc secundo incerti id quod interest. Eadem prorsus est species *§. ult. l. 112. inf. de verb. oblig.* quæ est hujus l. vide scripta ad *l. 97. §. 1. de verb. oblig.*

L. 15. *A Divo Pio*). Magistratibus municipalibus capiendi pignoris jus non est, argumento *l. 4. §. 1. sup. de dam. infect.* et *l. Nominatim. C. de pig.* vide not. ad eas. Similiter nec judicibus delegatis competit pignoris capio. Hoc jus competit solis magistratibus. Pop. Rom. aut præsidibus, qui eos dederunt: nam ii eorum sententiam exsequuntur captis pignoribus; vide scripta ad *l. 6. C. de reb. cred.*

Judicum a se datorum). Hic constituitur differ. inter judices, et arbitros, ut et in *§. 1. Instit. de act.* et *l. inf. ad l. Jul. repetund.* Judices sunt in act. strictis, arbitri in bonæ fidei.

Sententiam exsequantur). Vide scripta ad *l. 1. sup. de jurisd. sub. fin.*

§. Si pignora. Ea quantitate). Id est, secundum modum debitæ quantitatis. Sic Justinianus ait, pignus prætorium constitui, id est, mitti quem in possessionem pro modo debiti. Cæterum olim creditores mittebantur in possessionem omnium bonorum, et ea omnia distrahebant, ut constat ex Orat. Cic. pro Quint. postea obtinuit, ut tantum fieret pro modo debiti. *l. ult. §. Sed, si. Cod. de iis qui ad Eccles. confugiunt.* et *Novell.* 53.

§. Si rerum omnibus integris). Id est, integro jure debitoris, creditoris et ejus, qui controversiam facit.

Tantum usucapioni). Flor. legitur, *capioni*, recte, id est, pignoris capioni, non usucapioni. Gellius lib. 7. cap. 10. vide scripta ad *l. 3. C. de oblig. et act.*

In gloss. integris). Pro his verbis (quæ sunt necessaria ad usucapionem) dic quæ sunt necessaria ad pignoris capionem, et dele usucapion.

§. Sic quoque Imp. noster). Antoninus sc. in *l. 2. C. quando fiscus, vel privat. debit. sui exig.* vide scripta ad *l. 3. de oblig. et act.*

Confessum nomen, et infra, quod confitetur). Sic Flor. Confessum nomen, id est, quod confitetur, ut sequitur paulo post. Tullius 2. Agrar. *Qui publicus esse fateatur.* Id est, quem ait in confesso, esse publicum. Sæpe in his libris deponentia in patiendi significatione accipiuntur.

Cæterum si negetur). Id est, si de eo fiat controversia.

In gloss. confitetur). Adde, est, quod est in confesso.

L. 31. *in fin. Si intra duos menses*). Post pignoris capionem distrahendo pignori constituti sunt duo menses, qui numerantur post tempora judicati. sic *l. 1. Cod. Theod. de distr. pig. quæ tribut. causa tenentur.* Sic ex 12. tab. post tempus judicati faciendi, condemnati priusquam pœnas darent, duos menses erant in vinculis. Gellius 20. cap. 1.

L. 35. *Impp. Antoninus et Verus*). Vide scripta ad init. *tit. C. de reb. cred. et jurejur.* et not. ad *l. Admonendi. sup. de jurejur.*

L. 36. *Si is juraverit sibi non liquere*). Causa ampliatione differtur Judicium, quod differtur ampliari debet, quod fit cum judici nondum liquet. Charisius Sosipater lib. 2. in verb. *liquet*, et tunc judices solent palam jurato edicere sibi non liquere, ut hic, et *l. Pomponius. §. ult. de recept. qui arbitr. recept.* de hac re Tullius pro Cluentio. Seneca lib. 8. epist. Donatus in Eunuch. et Gellius; vide notata ad *l. 4. Cod. de except. seu præscript.* et scripta ad *l. 3. Cod. de reb. cred.*

L. 40. *in fin. In causam judicati capi*). Alias, non.

L. 41. *§. ult. In solidum condemnandus*). Idem non datur cæteris, qui habent eamdem exceptionem; vide scripta ad *l. 9. C. de probat.*

L. 42. *in fin. Scilicet eodem die*). Vide cap. 2. de præscript.

L. 49. *Nisi in id, quod facere potest*). Vide fuse scripta ad *l. 2. C. quod, cum eo.*

L. 53. *Contumacia*). De eremodiciis hæc l. accipienda est.

L. 56. *Confessi pro judicatis hab.*). Vide scripta ad *l. 9. C. de oblig. et act.*

L. 57. *A minore 25. annis*). Hinc quidam colligunt, minorem 25. ano. posse judicem fieri, dummodo non sit minor 18. annis; sed id Constantinus negat lib. 1. epitom. tit. 4. de hac quæst. vide notata ad *l. Cum lege sup. de recept.* et scripta ad *l. 2. sup. de judic.* vide cap. 28. de præscript.

L. 62. *Respondit non posse*). Sed potest suppleri, quod ei deest, *l. Paulus. inf. eod. tit.* vide cap. 3. tit. de præscript.

L. 63. *Etiam scientibus obest*). Legendum *etiam scientibus non obest quibusdam vero, etiamsi contra ipsos judicatum sit, nihil nocet;* vide notata in *l. 2. C. de except. seu præscript.*

Nam scientibus). Scire in hac l. est intervenire, interesse, videre et pati. Ideoque modo ait scire, modo intervenire, modo pati.

Veluti si debitor). Legendum *creditor*, ut Flor.

Creditorem). Lege *debitorem*, ut Flor.

De confessis. TIT. II.

L. 2. *Nisi jus ignoraverit*). Pro confesso habetur etiam qui errat in jure.

L. 6. *in fin. Tempora quasi ex causa judicati*). Vide scripta ad *l. 9. C. de oblig. et act.*

L. 7. *Et cum controversia, et computatio difficilior*). vide *l. Si quando. 109. sup. de leg. 1.* vide scripta et notata ad eum locum.

Quibus ex causis in possessionem eatur. TIT. IV.

L. 3. *in fin. Videtur impubes contrahere*). Vide scripta ad *tit.* 19. *Frag. Ulp.*

L. 6. *In possessionem*). Obstat *l. pen. inf. eod.* vide solut. ibidem.

L. 7. § 1. *Qui fraudationis causa latit*). Sic in *l. Eo tempore. sup. de pecul.* et *l. 5. sup. de bonis auctoritate judic. poss.* Cic. pro Quintio.

L. 8. *Si diu incertum sit*). Creditor mittitur in possess. rei servandæ causa, si debitori defuncto hæres non extet, Cic. pro Quint.

L. 13. *si defensor non extat*). Vide Cic. pro Quint.

L. 14. *Si quis creditorem*). Oppo. *l. In possess. sup. eod.* Dicendum, quod proponitur in hac *l. pen.* sumere interpretationem a superioribus. L. voluit statuere differentiam inter legatarium et creditorem. Legatarius missus nec admissus habet actionem in factum. Creditor conditionalis mitti quidem solet, sed si non sit admissus, non habet actionem in factum, quia is tantum jure optimo mittitur in possessionem, qui potest vendere. Hic cum sit conditionalis, non potest vendere.

De reb. auctoritate judicis possidendis, seu vendundis. TIT. V.

L. 5. *Licet non fraudationis causa latitare*). Sic in *l. Eo tempore. sup. de pecul.* et *l. Fulcinius. sup. quibus ex causis in poss. eatur.* Cic. pro Quint. quare et in *l. 3. sup. de judiciis: pro frustrandæ actionis*, legendum *fraudationis.*

L. 7. *Quod is cum moreretur*) Nam si defunctus post mortem suam se daturum promiserit, stipulatio non valet, nisi ex constit. Just. *ut actiones ab hæredibus et contra hæredes incipiant*, vide scripta ad *tit. C. de hæred. action.*

L. 8. §. 1. *Si quis fructus*). Hinc explicanda est *l. Prædiorum. sup. de usur.* vide scripta ad initium tit. *C. de pignor. et action.*

L. 9. *Prætor ait*). Con. huic legi *legem Conditionales.* 54. *inf. de verbor. sign.* vide scripta ad l. 10. *illo tit.*

L. 15. *Cum plures*). Con. *d. l. Conditionales.* et vide scripta ad *d. l. 10. illo titulo.* Con. etiam *l. Cognoscere.* 56. illo tit.

Ego puto creditoribus esse dandam). Flor. *Ego puto creditoribus etiam instrumentorum ἀναγραφὴν facere:* rectius.

§. ult. in fin. Juraverit non calumniæ causa). Vide scripta ad *l. 9. C. de reb. cred.*

De privil. credit. TIT. VI.

Flor. hic titulus non extat, sed seq. leges habentur sub præcedenti *tit. de reb. auct.*

42

L. 1. *Cum bona*). Con. *l.* 58. *inf. de verb. sign.* vide scripta ad l. 19. illo tit.

L. Vel surdo, muto, vel fatuo). Flor. *vel fatuo*, est alia lex Caii.

L. Si ventri curator datus sit). Vide l. 1. *sup. in quibus causis pig.* et eam huic conjunge.

L. Qui navem). Conjunge l. 39. *inf. de verbor. significat.*

L. Privilegia. ejusd. tit.). Ut creditores omnes chirografarii concurrant, ita etiam legatarii.

L. pen. in fin. Chirographariis creditoribus præfertur). Alias inter chirographarios observatur privilegium temporis, si sint ejusdem tituli, id tamen in Republica olim non obtinuit: concurrebant namque cum cæteris: nisi id ei nominatim concessisset princeps, ut constat ex epistola Plinii ad Trajanum, de exact.

De separationibus. TIT. VII.

L. 1. § *Quod dicitur, ut ultra quinquennium*, vide *capitul. vigesimum quartum, de præscriptionibus*. §. *ult.* in fine.

A testatore debetur). Vide scripta ad tit. *C. de hæred. act.*

Quæ in fraudem creditorum facta sunt, ut restituantur. TIT. IX.

Hæc Pauliana annalis est). Vide cap. 20. de præscriptionibus.

L. 1. *Intra annum, quo experiundi*). Hæc est actio Pauliana.

L. 9. *Is qui a debitore*). Ex hac l. ponetur exemplum ad *l.* 3. *C. de prric. et com. rei vend.* vide scripta ad eam.

L. 10. *In factum actionem*). Id est, actionem Paulianam, de qua vide scripta ad l. 1.

§. *Si debitorem meum*). Hoc jus manat ex 12. tab. in quibus ita erat scriptum: *si calvitur pedemve struit, manum endo jacito*. Festus in verbo struere, per pedem struere, id est, fugere, id est, *si pugne aut pede prensa-le*, ut sit sensus, si fugit, manum inlicito. Servius 11. Æneid. *manus injectio est, cum quis rem sibi debitam, non expectata judicis auctoritate, eripit*.

§. *Partum. Si non talis*). Flor. *aut si talis, etc.* idem nisi talis.

L. 18. *Nullam fieri donationem*). Vide scripta ad l. 5. *Cod. de distract. pig.* et ad *l.* 11. *Cod. ad Senatusc. Vell.*

L. 19. *Patrem*). Hæc l. male dicitur esse similis legi *Post mortem, C. de fidejuss*).Nam hic prætor non repræsentat fideicommissum, sed jam debitum præstat. Nam mater, quæ vult restitui filio hæreditatem in casum mortis patris, vult etiam ei restitui quoque modo potestate liberato, *l. Si ita esset. sup. quando dies leg. cedat.* Ergo post emancipationem ei restituenda est hæreditas: si restituitur, ut debita restituitur: si repræsentaretur, fraus fieret creditoribus in tempore *l. Ait prætor.* §. *Cum in diem. hoc tit.* At hic fraus fieri negatur, quoniam restituitur debita hæreditas, non repræsentatur; vide scripta ad *l. Filiusfam.* §.*Divi. sup. de leg.* 1.

L. 24. *in fine. Jus. civile vigilantibus.* Aliud exemplum est in *l. ult. C. depos.*

AD LIBRUM XLIII.

De interdictis, sive extraordinariis actionibus, etc. TIT. I.

Sive extraord. actionibus, quæ pro his competunt). Hæc verba a Triboniano addita sunt, et absunt ab Indice præposito Pandectis Florentinis: vide scripta ad *Rub. Cod. eod.*

Quod legatorum. TIT. III.

Male vulgo legitur *Quorum legatorum*. Legendum, ut Flor. et constat ex verbis legis.

L. 1. §. *Si quis, utique cessabit.*) Ratio est, quia, ex legatis et fideicommissis Falcidia potest servari, non ita ex reb. donatis. Nam legata a testatore corporaliter non transferuntur. At donata a donatore corporaliter in solidum transferuntur. Ergo nequit hæres Falcidiam sibi servare per rerum donatarum retentionem. Igitur nec hoc interdum opponere, sed vindicabit Falcidiam a donatario, *l. pen. C. ad l. Falc.* vide scripta ad *Rub. sup. de leg.* 1.

Etiamsi alio genere legatis). Vestigium est veteris legatorum differentiæ vindicationis, damnationis, etc. ut et supra in *l. Stichus servus meus. de manumiss. testam.*

Uni ex hæredibus. Hic locus docet, uni ex hæredibus posse legari, non tantum per præceptionem, ut, vulgo putant, sed et per vindicationem, damnationem, sinendi modum, *l. Ab omnibus.* §. *Titio. sup. de leg.* 1.vide notata et scripta ad *l.* 17. §. *ult. sup. de leg.* 1.

§ *Quod ait prætor voluntate ejus*). Id est, scientia et tacita patientia.

Ne vis fiat ei, qui in possessionem missus erit. TIT. IV.

L. 1. § 1. *Hoc edictum*). Legendum *interdictum*.

De tabulis exhibendis. TIT. V.

L. 1. *decreto comprehendom*). Id est, interdicto, non edicto, ut male Accursius.

Ne quid in loco publico, neve itinere fiat. TIT. VIII.

Hoc interdictum non est omnino populare: vide c. 20. de præscript.

L. 2. §. *Si quis nemine. solarium*). Vide notata ad *l. Etiam. sup. qui potior. in pig.*

§. *Idem Nerva, se facere cogendum*). Actione scilicet incerti in *l. Si tibi. sup. de opt.* l. *Julianus.* §. *ult. sup. de act. emp.* *l. Si sic legatum.* §. *ult. sup. de legat.* 1. vide scripta ad *d.* §. *ult.*

De fluminibus, ne quid in flumine publico, etc. TIT. XII.

l. 1. §. *Labeo. nisi ripæ tuendæ*). Flor. legitur, *aut nisi ripæ*. Legendum, *aut si ripæ. etc. Aut*, eo loco, ut in exceptionum omnium formulis semper negat. Idem est, quod haud. Nam aut etiam scribi, et haud docet Charis. Aut pro haud sumi indicat aperte l. 1 §. *Quoties. inf. de solut.* ubi et hoc Accursius animadvertit.

Extra quam si quid). Sæpe sic apud Cic. concipiuntur exceptiones, *extra quam si*: in Digestis hic forte solus locus est.

De ripa munienda. TIT. XV.

L. 1. *In annos* 19). Vide cap. 26. inf. de præscript.

De vi, et vi armata. TIT. XVI.

Legendum, *unde vi, et de vi armata*.Quod aperte indicat, l. 1 § *pen. sup. de interd.* Ait enim interdicta proponuntur sub rubrica *unde vi*, non dixit, *de vi*.

L. 1. *In. pr. vers. ne quid, nec non et constitutionibus principum*). Non est putandum ea verba, *nec non et const. principum*, pertinere ad constitut. *legis Si quis in tantam*, et l. *Meminerint.* *l. pen. cum simulib. C. unde vi*, ut putat Accursius. Quæ constitutiones sunt novissimorum Impp. sed referenda sunt ea verba ad eas constitutiones, quæ sunt in *l.* 1. et *l. pen. inf. ad* l. *Jul. de vi. priv.* *L.* 1. est ex constitutione Divi Pii, lex vero pen. est Divi Marci ph. neque ea verba, *nec non et constit. principum* sunt Triboniani.

Qui a me vi). Ad gloss. *qui a me vi*, adde, id, est, si me dejecerit: vide scripta.

§. *Non solum autem: nam et Julianus*). Flor. *Vivianus*.

§. *ult. In factum actio competit*). Non dicit, dari interdictum. Dicendum, utrumque idem esse, interdictum unde vi, et hanc actionem in factum; sicut si quis dolo commiserit, hæres ejus tenetur de dolo. Sed hæc actio est potius in factum, quam de dolo, quia nec hæredem infamat, et est de calculo. Idem est in interdicto unde vi, quod datur in hæredem ejus, qui dejecit, sed est potius actio in factum, quia ipse non dejecit: sic in *l. Prætor.* §. *Cum multi. sup. de nov. oper. nunciat.* vide scripta ad *tit. C. ex del. defunct. in quantum hæred.*

L. 3. § *Eum igitur: Sed ex continenti*). Id est, intra duas horas, Græci 60. Βασιλ. tit. 17. cap. 9.

§. *Hoc interdum. Ad eum, qui prohibuit.* Triboniani facinus est, qui reposuit *prohibuit*, pro *dejecit*; vide scripta ad *l.* 4. *C. unde vi*

L. 12. *Locatori obstrictum fore*). Locator nec dominium habet, nec possessionem: vide scripta ad *l.* 9. *C. de loc.*

Uti possidetis. TIT. XVII.

L. 3. §. 1. *duplex est*). Vide notata ad l. 2. §. 1 *sup. comm. divid.* et scripta ad *l. In trib. sup. de judiciis.*

§. *Cum inquilinus*). De hoc §. Vide scripta ad l. 3. *C. de loc.*

Æque competere). Quia videtur occupare possessionem domini.

Sed ne possideret). Id est, ne hoc jus sibi vindicaret prohibendi dominum.

De superficiebus. TIT. XVIII.

Hoc jus superficiarum dicitur ἐμβατευτικόν, in *l.* 3. §. *Si jus. de reb. eorum, qui sub tut.* hoc jus Græci vertunt ἐμβατικόν lib. 59. Βασιλ. sic dicitur, quod eo jure quis fruatur superficie aliena, quod est ἐμβατεύειν. Hoc tamen distat superficiarius ab emphyteutic. quod superficiarius habet jus tantum in superficie. Emphyteuticarius in toto fundo, et ideo illo tantum superficiei servitutem imponit, hic etiam solo. Item superficiarius jus sibi acquirit respectu superficiei positæ in alieno solo suis sumpt. Emphyteuticarius respectu meliorationum: vide scripta ad *pr. tit. C. de jur. emphyt.* et notata ad *l. Etiam. sup. qui potior. in pig.*

De itinere actuque privato. TIT. XIX.

L. 1. §. 2. *vel modico tempore*). Sic Justin. Nov. 17. interpretatur, σύμμετρον χρόνον τριάκοντα ἡμερῶν, id est, *modicum tempus dierum* 30. vide cap. 10. de præscript.

L. 6. *Si testator venditore*). Con. *l.* 29. *inf. de verb. sig.* vide scripta ad eam.

De aqua quotidiana, et æstiva. TIT. XX.

L. 1. *in fin. Et hoc interdictum totum finitur*). Legendum, *idque interdicto totum finitur.*

De rivis. TIT. XXI.

l. 1. §. *Ait ergo prætor : nomen cui est ῥύαξ*), Flor. ἀπὸ τοῦ ῥεῖν. Sic Festus: *rivus vulgo appellatur tenuis fluor aquæ, non specu incisione factus sed naturali suo impetu.* Sic legendum, non ut vulgo, *ope concisione facto.*

Quod vi aut clam. TIT. XXIV.

L. 3. §. 1. *Non omnibus momentis*). Vide cap. 1. de præscriptionibus.

L. 11 §. *Si tutores quæ non habent atrocitatem*). Hinc sumpta est *l. Ad ea. inf. de regul. jur.*

l. 13. §. *Quæritum : domini locum*). Flor. *domino.* Recte, vide notata et scripta ad *l.* 9. *C. depos.*

De precario. TIT. XXVI.

L. 1. *Et est simile commodato*). Sed hoc distat, quia precario res utenda non datur certo modo fineve: vide scripta ad tit. *C. de commod.*

L. 2. §. 2 *Quæ ex bona fide oritur*). Hic locus et *l. Duo. in fin. inf. eod.* obstat ei, quod dicitur, actionem præscriptis verbis tantum dari ex contractibus incertis: at precarium simile est donationi. Porro donatio nec conventio est; vide notata ad *Rubr. tit. de præscript. verb.*

Ex bona fide). Id est, ex bono et æquo, ne cuiquam suum beneficium damnosum sit, ut interpretatur Paulus *lib.* 5. *Sent. tit. de interd.*

L. 12 *cum precario*). De hac l. vide scripta ad *l.* 2. *C. de jure Emphyteut.*

Si convenit). Pactio excedere potest naturam contractus, et illi contraria esse non potest. Hæc autem contraria est: itaque in hac specie detracta illa conventione erit precarium.

Sed nulla vis). Vide scripta ad *l.* 5. *C. de oblig. et action.*

L. 19. §. *ult. Incerta actione*). Flor. *incerti condictione.* Recte.

Id est, præscriptis verbis). Hic locus cum *l.* 2. *sup. eod.* obstat ei, quod dicitur, actionem præscriptis verbis dari ex contractibus incertis, cum precarium, ut et donatio, nec conventio sit: vide solut. in notat. ad *Rub. sup. de præscript. verb.*

De arboribus cædendis. TIT. XXVII.

L. 1. *in fin. succidi eam*). Id est, sublucari.

A terra coerceri). Id est collucari.

De glande legenda. TIT. XXVIII.

Extante scilicet. Hoc interdictum fuit ex 12. tab. Plin. lib. 16. cap 5.

L. 1. *Tertio quoque die*). Vide cap. 5. de præscript.

§. *Ult. Omnes fructus*). Sylvestres.

AD LIBRUM XLIV.

De exceptionibus, præscriptionibus, et præjudiciis. TIT. I.

In hoc titulo generalis definitionis, et divisionis proponuntur principia, et ea omnia, quæ sunt communia omnium exceptionum.

Exceptionibus). Exceptio est conditio, quæ modo reum eximit a condemnatione, modo minuit damnationem. Vel sic: exceptio est defensio, intentio, vel allegatio ejus cum quo agitur actioni contraria. Vel, est allegatio quædam, δικαιολογία competens reo

Præjudiciis). In hoc titulo præjudicia sunt speciales quædam exceptiones, quibus omnibus excluditur actio, inde dicta, quod *futuræ* graviori actioni præjudicium faciat.

L. 1. *Agere*). Vide scripta ad *l.* 8. §. 1. *inf. de verb. signif.*

Qui exceptione). Qui probare debet.

Utitur). Recte. Nam hæc verba agere, intendere, experiri sunt communia actoris et rei, *l.* 1. *sup. de edendo.*

Actor est). Agit reus, qui excipit, ergo exceptio rei est actio. Obstat *l.* 8. *inf. de verb. signif.* quæ ait, actionis verbo exceptionem non contineri: notandum tam *d. l.* 8. quam hanc l. 1. referendam esse ad edictum de edendo, quod est de editione actionis. Lex 1. est Ulp. ex lib. 4 ad edictum. Lex 8. est Pauli ex lib. 3. ad edictum. In eo edicto de edendo verbo actionis continetur in rem actio, in personam actio, præjudicium, et prætoria stipulatio, *l. Actionis verbo. de obligat. et act.* quæ est ejusdem Ulp. ex eodem libro: illa quæ continentur actionis verbo actor debet edere. Exceptionem reus non edit, sed allegat. Quare in eo edicto actionis verbo exceptionem non intelligimus, et sic agere videtur, qui excipit, quoniam illi incumbit onus probandi, quod excipit: vide scripta ad *l.* 9. *et* 19. *sup. de probat.* et ad eund. *tit. Cod. de except.*

L. 3. *Nec evitari possunt*). Nisi objiciantur replicationes.

Contra leges). Juliam et Papiam. Harum exceptionum contra illas ll. exempla sunt in titulo de adulteriis.

L. 7. §. *Rei autem*). Addatur his exceptio cessionis bonorum, ἐκστάσεως παραγραφή. Si debitor bonis cesserit, tuebitur se exceptione cessionis, fidejussor non item, ratio est, quia fidejussores accipiuntur, ut debitore lapso bonis, nostrum consequamur a fidejussoribus, §. *ult. Inst. de replicat.*

L. 9. *Non utique*). Vide scripta ad *l.* 21. *C. de probat.*

L. 12. *generaliter*). Male a Triboniano posita est hæc *l.* sub hoc titulo, in quo tantum tractatur de exceptionibus præjudicialibus. At vero hæc l. tantum pertinet ad actiones præjudiciales. In eis quæritur quis debeat probare. Ut si unus dicit se ingenuum, alter eum dicat esse libertum, et se ejus esse patronum: hæc est actio præjudicialis In ea is actor est, qui habet intentionem secundum id quod intendit. Conjungenda est hæc *l.* cum *l. ult. sup. si ingenuus esse dicet.* et ex ea hæc explicanda. Itaque is, qui dicit se patronum, si lis illi detur actio a prætore, si putet te esse patronum, is tunc actoris partes sustinet, et illi onus probandi se esse patronum incumbit; vide etiam scripta ad *l.* 10. *C. de probat.* et ad *l.* 8. *sup. de probat.*

Qui habet intentionem). Ἐπίτασιν.

L. 16. *Quod præjudicium*). Hæc sunt præjudicia de quibus in hoc titulo.

L. 17. *Sed si ante*). Hæc l. male conjungitur superiori: quasi videatur esse de exceptione præjudiciali, cum pertineat ad exceptionem rei judicatæ, ut docet inscriptio. Et hæc legis ratio, quia et diversa corpora sunt, quæ utimur cum negamus exceptionem nocere rei judicatæ, non cum præjudicialem, *l.* 12. et 14. *inf. tit. prox.* denique si sumatur de præjudiciali pugnabit cum l. præcedenti: vide scripta ad *l.* 10. *Cod. de probation.*

L. 19. *Omnes*). Vide notata et scripta ad *l. Defensiones. C. eod. tit.*

L. 22. *Exceptio est contradictio*). Legend. ut Flor. *est conditio.* Omnis enim exceptio conditionis formam habet: ut actioni si certum petatur hæc conditio seu exceptio opponitur, si non convenerit inter te et me, ut pecunia non peteretur. Hæc exceptio si probetur eximit reum a damnatione. Sic repetitioni dotis inops maritus hanc opponit exceptionem, si non æquius est me in id tantum damnari, quod facere possum. Hæc exceptio minuit damnationem: vide notata ad *tit. C. de except. seu præscript.*

De exceptione rei judicatæ. TIT. II.

L. 1. *Cum res*). Vide scripta ad *l. Si servus plurium.* §. 1. *sup. de leg.* 1. Huic legi opp. *l.* 3. *sup. de pig.* quæ ait, scripto hærede repudiante, aut superato corruere legata. Verum dicendum nihil eam obstare Nam hic actum non fuit de hæreditate, sed de legato, et legatarius victus fuit. Hoc non nocet legataris manumissis, aut cæteris, etiamsi ideo victus sit legatarius, quod diceretur testamentum injustum aut irritum: sic recte Accursius in *l. Papinianus.* §. *ult. sup. de inoffic. testam.* et Græci lib. 51. Βασιλ. tit. 2.

L. 5 *Si quis mandati acturus*) Hinc notandum, has duas actiones mandati, et negotiorum gestorum sæpissime de eadem re dari, ut sit in arbitrio actoris, qua velit experiri: concurrit etiam cum illis condictio *l.* 5. et *l. Fidejussorem. sup. mand.*

L. 7. *Si quis cum totum petisset*). Et victus est. Sic in *l.* 2. *Si tamen. inf. de verb. obligat.* vide scripta ad eam.

L. 12. *An idem corpus sit*). Vide notata ad *l.* 16. *sup. tit. proxima.*

L. 15. *Et me a te, et invicem*). De mutuis petitionibus, vide locos notat. et scriptos ad *l.* 18. *Cod. de compensat.*

Nam si meum esset). Vide scripta ad princ. *tit. Cod. depos.*

L. 16. *Evidenter*). Oppon. *l.* 4. *C. depos.* quæ ait, proficere. Sed dicendum hujus leg. 16 sententiam non esse generaliter veram. Proficit enim ne condemnatio iteretur, *l.* 7. §. *Plane. sup. eod.* non tamen si deficiat actio judicati Nam tunc iterari actio potest, ut in specie *legis Sin autem.* §. 1. *sup. de rei vindicat.* at *l.* 9. §. *pen. sup. eod. tit.* vide scripta ad prin. tituli *Cod. depos.* item non proficit in specie legis præcedentis.

L. 17. *Si rem meam a te petiero*). Et sic egero vindicatione. Opponunt hanc legem, *l. Quotiens.* §. 1. et *l.* 6. *sup. de probat.* ubi regula traditur. Qui dolum objicit eum probat sed dicendum: qui simpliciter dicit, nihil dolo feci, non probat, nec vero probari potest: si qui dicit se desiisse possidere sine dolo, caussam aliquam, et rationem allegat, quam debet probare, et vero hic utrinque admittuntur probationes

L. 21. §. *Si fundum. quia qui fundum habet*). Vide scripta ad *l.* 58. *inf. de verb. oblig.*

L. 24. *Si non res judicata sit*). Flor. *At si res judicata non sit*, ut et sup. *l.* 9. §. *ult. eod. tit.*

L. 25. § 1. *Qui alterutra earum egerit*). Si emptor tempore exclusus sit redhibitoria, competet æstimatoria, *l. Si tamen.* § *Non nocebit. sup. de ædil. edic.* Sed si redhibitoria excluans, alia ratione egerit, et vicerit, post eam experietur æstimatoria, ut hic; vide scripta ad tit. *C. de ædil. act.*

L. 30. *Ex sextante*). Vide scripta ad *l. 87. Filio pater. sup. de leg. 1.* Græci lib. 60. Βασιλ. huic l. opponunt *l. pen. sup. de his quæ ut indig.* sed ex hujus specie constat eam non pugnare nam unam partem sextantis non amittit: alteram vero ideo amittit, quia eam tenere in judicium adduxit.

De diversis temporalibus præscriptionibus, et de accessionibus possessionum. TIT. III.

Præscriptionibus). Id est, Exceptionibus, Tertullianus lib. de præscript. dicuntur et subscriptiones teste Charisio lib. 2. Gram. Græci vocant ὑπογραφὰς lib. 51. Βασιλ. Hic titulus est de exceptionibus temporum, et de accessionibus possessionum, id est, de conjunctionibus temporum. Conjunguntur tempora intra hæredem et defunctum venditorem et emptorem: his opponuntur interruptiones. Alias titulus sic conceptus est non male: de diversis temporibus, et præscript. et de access. possess. Sic lib. 7. *C.* est titulus, *de annali exceptione Italici contra tus tollenda, et de diversis temp. vel præscript. et interrupt.* Recte autem habet tit. ut Flor. sic Græci, περὶ διαφόρων προσκαιρῶν παραγραφῶν, καὶ προσθέσεων κατόχων, vide proœmium tit. de præscript.

L. 1. *Qua tractatus de utilibus dieb*). Dies utiles Græci vocant ὡρισμένας, ut et actionem utilem ὡρισμένην, vide dierum divisionem cap. 3. Tr. de præscript. et ejus explicationem.

L. 2. *In fin. Dies intercalaris proficit*). In his omnibus proficit dies intercalaris præterquam in *l. commissoria*, ut recte Hugolinus, et Græci lib. 51. Βασιλ. tit. 3. vide cap. 3. de præscript. Constitue differentiam inter legitimum tempus, et conventionale.

L. 10. *intra 4. annos*). Vide cap. 23. de præscript.

§. 1. *Sed ex*). Id est, quia ex; et vide notata ad *l. 3. C. ad l. Jul. de adult.*

L. 12. *Adversus emptorem eandem exceptionem*). Vide cap. 30. de præscript.

L. 13. *Viginti annorum præscriptio*). Vide cap. 28. de præscriptionibus.

L. 14. *In gloss. superatorem*). Adde si vinco vincentem te, multo magis vinco te.

L. 15. §. *Item danda: dotis suæ nomine*). De missione in possess. dotis servandæ caussa, duo tantum sunt loci. *hic*, et l. *Ex quæ. inf. ad municip.*

De doli mali, et metus exceptione. TIT. IV.

L. 2. §. *Circa: Si quis sine caussa*). Stipulatio exigit rem vel caussam: et ideo Cajus *lib. 2. Instit.* ait stipulationem contrahi ex interrogatione dantis, vel responsione accipientis: vide notata ad princ. tit. *Cod. de contr. et commit. stipul.*

§. *Et generaliter*). Ubi est doli exceptio semper est exceptio in factum, id est, si volo excipere, verecunde excipiam in factum.

L. 4. *Si quis pupillo. Exceptio locum habebit*). Replicatio.

§. *Si quis ex uncia: an si legatum petat*). Obstat *l. 17.* §. *ult.* et *l. 18. sup. de leg. 1.* Vide solut. in scriptis ad eum locum, et notata ad *l. ult.* §. *ult. inf. hoc tit.* vel dic in hoc §. voluisse testatorem, ut alterutro contentus esset: si acceperit 100. vel legatum repudiavit, non habebit etiam legatum: vide scripta ad dictam legem 17. §. *ult.* et *leg. 18.*

§. *Adversus parentes patronosque*). Hi soli duo casus sunt, quibus necesse est excipere in factum: addetur manifesta ignorantia actoris dolo carens.

§. *Si a Titio fundum: exceptione in factum comparata*). Sic exceptio in factum composita, *Inst. in prin. tit. de except.* in factum concepta, *l. Quod de bonis supra ad l. Falcid.*

L. 7. *Julianus ait.* In *l. 2. supr. de donat.* vide scripta ad *l. 2. C. de cond. indeb.* et ad tit. *C. de non numer. pecun.*

L. 12. *Qua æquitate defensus*). In gloss. adde, exceptionis æquitate.

L. 14. *Non nimis sumptus*). Vide scripta ad *Rub. C. de condict. indeb.*

L. 15. *Fidejussor evictionis*). Opp. *l. 84. sup. de verbor. oblig.* hic post condemnationem recte offertur, nec mirum, cum non res tantum offeratur, sed et in id omne quod interest.

Pro damnis emptori satisfiat). Vide scripta ad *l. 102. inf. de verb. oblig.*

L. ult. Respondit: si ut proponantur). Si quem vario in responsis Scævolæ accipiatur: vide notata ad §. *Ager. l. Qui Romæ*, et scripta ad *l. 57. inf. de verb. oblig.*

§. *ult. Marito parem rationem fecerit*). Id est, si apocham fecerit: *si tu as fait quittance*, in *l. Qui filium. sup. de mon. testam.* ubi dicitur, *si parem rationem adscripserit.* Græci vertunt, εἰ ἀπόδειξιν fecerit, id est, apocham: vide scripta ad *l. 17.* §. *ult. sup. de leg. 1.*

Legata sibi). Hinc colligunt, eum, qui omiserit hæreditatem legatum etiam non habiturum. Quod obstat *l. 17.* §. *ult.* et *l. 18. sup. de legat. 1.* sed hoc ideo, quia utrumque videtur legatum sub eadem conditione, non impleta condit. neutrum habebit: vide scripta ad d. l. 17.

Quarum rerum actio non datur. TIT. V.

Sciendum est, sub hoc titulo permistim variis ex causis ortas præscriptiones proponi, cum supra speciales tantum quædam exceptiones propositæ fuerint. Proponitur hic exceptio jurisjurandi, non quod in alio gestum esse dicitur, nec quod libertatis onerandæ caussa gestum esse dicatur, de qua est etiam *l. 7. sup. de except.* Proponitur etiam sub hoc titulo exceptio rei venditæ et traditæ, *l. 1. sup. de except. rei vend. et tradit.* Ergo quarum rerum actio hic non datur, id est, quarum rerum actio exceptione elidatur: actio hic dicitur non dari, et revera non datur cum effectu, quæ exceptione eliditur in hoc titulo: ipso jure est actio, et exceptione omissa, est condemnatio: vide scripta ad *tit. C. ad Maced.*

L. 1. §. 1. *Si pupillus*). Vide scripta ad *l. 4. C. de reb. cred. et jurejur.*

§. *Si petitor: exceptio*). Jusjurandi, quæ instar habetur rei judicatæ: vide scripta ad *l. 8. C. de reb. cred. et jureju.*

L. ult. § 1. *Si in alea rem vendam*). Id est, ut alea ludam: quo casu valet quidem venditio, sed rescindi potest.

Exceptione submovebitur). Quod in alea gestum sit.

De litigiosis. TIT. VI.

Id est, de exceptione rei litigiosæ.

L. 1. *Litigiosam*). Con. *l. Alienatum. 67. de verb. signif.* vide scripta ad l. 28. *illo tit.*

Non facit denuntiatio). Sed litis contestatio.

L. 2. *Si servus cum emerit*). Suo nomine, et peculiari. Principalis personæ scientia alterius, quam sua non prodest: vide scripta ad *l. 5. sup. de jur. et fac. ignor.*

Videndum est cujus). Eadem distinctio adhibetur in specie legis *Imo*, et *l. seq. sup. de liber. causa*, ex qua pleniore distinctione hæc est augenda; addenda exceptio ad fin. legis, nisi tempore emptionis præsens fuerit dominus potueritque servum emere, prohibere: nam tunc ignorantia servi domino scienti, nec prohibenti non prodest: hoc, cum servus suo nomine comparavit: nam si nomine domini, videndum est utrum dominus certum hominem emi mandarit, ut Titium; tunc enim solius domini scientia vel ignorantia spectatur. Si incertum emi mandavit, eo casu emptionem videtur posuisse in servi potestate. Itaque in eo casu scientia servi, licet ementis mandato domini, ignoranti domino nocet. Idem dicendum, si per procuratorem emerit, *l. Non solum.* §. *ult. sup. de liber. causa.* Sed omnibus distinctionibus his valde obstat *l. Cum mancipium. sup. de ædil. edic.* vide solut. in not. ad *d. l. Cum manc.* scripta ad *l. 5. sup. de jur. et fac. ignor.* Eadem distinctio servatur in usucapione in *l. 2.* §. *Si servus meus. sup. pro emptore.*

L. ult. Prohibemur). Leg. duodecim tabul. ut docet inscriptio.

Potentiori adversario traditus est). Nempe sacro.

De obligationibus et actionibus. TIT. VII.

L. 3. *In fin. Si per jocum puta*). Varro lib. 5. de ling. Lat. *Non spondet statim, qui dixit, spondeo, si jocandi causa dixit, neque agi potest cum eo ex sponsu*, etc. vide not. ad prin. *tit. C. de contrah. et commit. stipul.* et vide scripta ad *l. 1.* §. *1. sup. de pact.*

L. 4. *Is quoque, qui non debitum*). Flor. 5. vide scripta ad *Rub. de cond. indeb.*

Qua creditores debitoribus). Hic debitorum, et creditorum nomen stricte accipitur.

L. 7. Floren. 8. *Conditio in ipsum promissorem nunquam extitit*). Ergo si conditio extiterit in personam promissoris, id est, si voluerit, et usque ad mortem perseveraverit, hæres ejus tenebitur; vide scripta ad *l. 17. inf. tit. prox.*

L. Filiusfam. Julianus putat). Cujus hac in re auctoritate nostri semper utuntur, in *l. Si longius.* §. *1. sup. de judic.* et *l. Julianus. sup. depos.*

L. Naturales. Si soluta pecunia repetit). Vide scripta ad *l. 127. inf. tit. prox.*

L. Ex deposito ob dolum malum). Vide scripta ad *l. 121.* §. *ult. inf. tit. prox.*

L. In factum actiones). Id est, utiles. Hæc l. conjungenda est cum lege *Cum filiusfam. sup. de reb. cred.* et ex illa est explicanda. Hujus legis sensus est: utiles actiones ex omni caussa a filiisfam. exerceri possunt. Hæc l. non loquitur de specialibus act. in factum. Omnis actio utilis est in factum, *l. Cum mota. C. de transac. l. 3. C. de donat. quæ sub modo, l. 1. C. de pactis conven. l. Quidam. in fine, supra, de hæred. instit.* et l. *Si vero non remunerandi.* §. *Si a filiofamil. sup. mand.* Cum l. ait actiones exerceri a filiisfamil. intelligit utiles. Utilis actio, quæ sit, docet l. *Si longius.* §. *ult. sup. de judic.* vide scripta ad tit. *C. an servus pro suo facto.*

L. Qui a servo in fin. Ex hac caussa etiam possessio). Vide scripta ad *l. 9. C. depos.*

L. Omnes debitores, qui speciem). Id est, rem, corpus: nam in quantitate aliud est. Ad regulam in hac l. traditam, pertinet l. 82. *Non quicumque, supra, de leg. 1.* vide scripta et notata ad eam.

L. Cum quis in diem). Obstat *l. Quotiens. 50. infr. tit. prox.* cum multis similibus, ubi dies spectatur, quo dare debuit: hoc tempus contractus: sed hic ponendum est, fidejussorem intercessisse, cum

jam venisset dies, quo reus solvere debuit, *l.* 9. § *Omnis. de pign. act.* Sicut ergo si reus damnatus fuisset ejus diei, quo dari debuit, existimatio fuisset facta, ita fidejussor, qui eo die accepit, in eum diem damnabitur: vide scripta ad *l.* 59. *infra, de verb. oblig.*

L. Trajectitiæ). Trajectitia, seu nautica pecunia est, quæ navigat periculo creditoris: vide scripta ad *Rubr.* et *l.* 4. *sup. de naut. fæn.*

Si ad diem soluta). Ex die mora fit, vide scripta ad *l.* 23. et 84 *inf. tit. prox.*

Pœna uti adsolet) Vide scripta ad *l.* 1. *supra, de naut. fœnore*

Ejus, qui eam pecuniam peteret). Hic dicitur servus ἀρραβώνουϐος: vide notata et scripta ad §. *Callimachus. l. Qui Romæ. inf. tit. prox.*

In glos. Ob operas: in fine, et lege nihil). Adde §. *Quæ operæ.*

In glos. Interpellatus non esset). Ad fin. adde: vide notata ad *l. Magnam.*

§ *Ex condictio furioso acquiritur*). Res invito non acquiritur, actio invito et ignoranti acquiritur: vide ad *l.* 62. *inf. tit. prox.*

L. Omnes pœnales transeunt). Vide scripta ad tit. *C. ex delicto defun. in qu. hæred. conven.*

L. Non solum stipulationes). Vide notata ad *l. ult. sup. tit. prox.* et scripta ad *l.* 12. *sup. de leg.* 1.

L. Cum ex uno. post magnas varietates). Sic in *l.* 3. *de condit. et demonst. l. ult. sup. pro leg.*

L. Constitutionibus, quasi lite contestata). Vide scripta ad tit. *C. ex delict. defun. in quan. hæred. conven.*

L. In honorariis). Con. *l.* 4. *sup. de petit. hæred.* et *l.* 4. *inf. de verb. oblig.*

Anno finitur). De annalibus actionibus; vide cap. 20. de præscriptionibus.

L. Actionis verbo). Pertinet ad tit. de edendo, ut monet inscriptio.

Quæ actionum instar obtinent). Vide notata ad *l.* 1. § 1. *infra, de prætor. stipul.* et scripta ad *l.* 5. *infra, de verbor. obligat.*

§. *ult. Mixtæ sunt actiones*). Vide notata ad *l.* 2. *sup. commun. div.* et scripta ad *l. In tribus. sup. de judic.* et de tota hac l. vide notata ad *l. primam, sup. de except. et præscript.* et ad princip. tituli *C. de exception.* et scripta ad *leg. nonam. sup. de probat.*

L. Hæreditariarum). Vide scripta ad tit. *C. de hæredit. action.*

L. Obligationum fere). Vide scripta ad *l. Nemo potest, sup. de legat.* 1.

Vers. placet). Dies et conditio, aut spectatur ἐν ἀρχῇ, aut εἰς πέρας, ἐν ἀρχῇ est efficax εἰς πέρας est inefficax.

Certis modis deberi desinit). Certis modis obligatio tollitur. Modi hi sunt, solutio, acceptilatio, novatio, delegatio: vide scripta ad tit. *C. de novat. et delegat.* et ad *l. Nemo potest. sup. de leg.* 1. pacto, tempore conditione non finitur: non potest etiam locus finiendæ obligationis causa adscribi, ut nec conditio, aut modus, *d. l. Nemo potest*, quæ in eam rem est singularis: vide scripta ad *l.* 56. §. *Qui ita. inf. tit. prox.*

Doli mali exceptione summover.). Obstat locus Pauli *l.* 2. *Sent. tit. de leg.* et *l. ult. C. de leg.* vide notata ad *d. l. Nemo potest*, et ad *l. ult. C. de legat.*

In glos. Deberi). Dele, ex pacto, et repone, delegatione, et acceptilatione.

In glos. Sic et in tradenda, ibi in quæst. Sabat.) De hac quæstione, vide scripta ad §. *Qui fundum*, l. *Si fundum sub conditione. supra, de legat.* 1. Legata arbore excisa a legatario et ablata, si radix ejus pullulaverit: quæritur, an stolones pertineant ad legatarium, an videantur etiam radices legatæ, et solum exemplo ædium. Dicendum videtur, eum, qui arbor legata est, posse eam extirpare. Quod si admittemus, sequitur, quod si eam non extirpavit, sed excidit repullulantem vindicabit.

L. Ex contractibus). Vide scripta ad tit. *C. ex delict. defunct. in quant. hær. con.*

L. Obligamur: in fi. Sed et nutu solo). Ut fideicommissa, legata ut *l. Nutu. sup. de legat.* 3. Item delegationes debitorum. *l. Delegare.* 2. *de novationibus, et jussa*, denique pacta. et contractus, qui solo consensu contrahuntur nutu consistunt: vide scripta ad *l.* 1. §. 2. *inf. tit. prox.*

L. Pupillus). Vide notata fusius ad *l. Quod Pupillus. sup. de condict. indeb.* ubi notatur hic solus casus, quo naturaliter obligatur in id quod factus est locupletior: vide scripta ad *l. Si pupillus* 127. *inf. tit. prox.*

Ne quidem jure naturali obligatur). Quoniam animi judicio caret. Animi judicium, et consensus est id quod gignit naturalem obligationem. Si abest animi judicium, abest et naturalis obligatio: ideoque non obligatur pupillus nisi ejus judicium suppleatur præsentia tutoris.

AD LIBRUM XLV.

De verborum obligationibus. TIT. I.

Tribus tantum modis constituitur verb. obl. de quibus omnibus tractarunt Jurisconsulti in *tit. de verbor. obligat.* Primum per stipulationem, quæ est contractus ex qua verbor. obligatio constituitur: vel verborum conceptio ex qua obligatio nascitur, *l. Cum patrem. C. de jure dot. l.* 5. *inf. eod.* Et eo differt a verborum obligatione, quo quilibet contractus ab ea obligatione, quam parit. Stipulatio est ex genere contractuum μονοπλεύρων, quæ unum tantum obligant. Deinde per jusjurandum liberti: demum ex dictione dotis, teste Cajo *lib.* 2. *Instit.* Acceptilatio has omnes species tollit. Pactis legitimis, aut pollicitatione non contrahitur verb. obligatio, quia non fiunt verbis solemnibus, et verbor. obligatio, sed tacito plerumque consensu nec vero verba solemnia in stipulationibus sunt symbola, cum sint ipsa rei substantia, ut emptionis consensus, mutui etc. vide notata ad *pr. tit. C. de contrah. et commit. stipul.*

l. 1. *Stipulatio non potest*). Sabini hæc sunt.

Et ideo). Hæc sunt Ulpiani.

Utroque loquente). At dictio dotis, et jusjurandum fit uno tantum loquente. Huic initio obstat *l. un. C. de rei uxor. act.* Unde dici videtur eam posse confici neutro loquente. Sed dicendum, dotem repeti actione ex stipulatu κατὰ πρόληψιν ex vi, et præsumptione constitutionum. Nam actum pro actu habetur. Sic in titulo, *in quibus causis pignus*, et in §. *Si scriptum. de inutilib. stipul. l. Sciendum. inf. eod.*

Neque mutus. neque surdus). At re, consensu, et litteris obligari possunt.

Neque infans!). Infans est, qui sept. annum non complevit. Unde Græci vertunt ἄνηβοι. Infans autem etiamsi loqui possit non tamen intelligit quid loquatur. Itaque non potest stipulari. Male Accursius hic excipit stipulationem rem pupilli salvam fore. Nam *l. Servum*. illo titulo loquitur de pupillo, qui fari potest, ut recte notavit Martinus. Sic infans pro filio in *l. Uxorem.* §. *ult. de leg.* 3. Vide scripta et notata ibid. At infanti alius, et alii infans per servum, aut tutore auctore, aut per tutorem potest obligari.

Quoniam exaudire invicem debent). Quod nequeunt, eadem ratione nec testamenta facere, nec vindicta liberare possunt.

In glos. stipulatio). Dele hæc (id est, verborum obligatio).

In glos. Nec. absens, solve ut ibi). Adde, vide solut. in not. ad *l.* 2. *C. de inutil. stipul.* Item contra *l.* 4. *sup. de sponsalib.* solve et ibi.

§. *Qui præsens. Si vero præsens*). Obstat *l. Continuus. in pr. inf. eod.* Vide solut. in notat. et script. ad eam.

§. *Si quis ita: quid si?*). Sic et si dixerit τί μή in *l. Blanditus. C. de fidejussoribus.*

Sine verbis annuisset). Sunt tamen pleraque alia, quæ ex nutu consistunt; vide notata ad *l.* 51. *sup. tit. prox.*

In glos. Annuisset). In fine dele hæc verba (*ut inf. eodem, l. Si stipuler.* §. *fin.*), et dic. Male hæc lex citatur in hanc rem, vide notata ad eam.

Sed nec naturaliter.) Hinc notandum inutili stipulationi non inesse pactum, non habere eam vim pacti, ut nec vim constitutæ pecuniæ, *l.* 1. §. *Eum qui. sup. de constit. pecun.* vide scripta hic.

§. *Si quis simpliciter*). Quia simplici enuntiationi conditionalis, aut conditionali simplex nulla inest. Idem dicendum est si stipulanti tres Kal. respondeat Idibus.

Tunc enim alia stipulatio). Ad hanc exceptionem applica §. seq.

§. *Si stipulanti*). Quamvis illico placuerit responsio. Sic enim hic §. est accomodandus superiori exceptioni in fin. §. *præced.* ut dicamus hic statim placuisse responsionem. Sic nihil obstabit §. *Præterea. Instit. de inutil. stipul.* Ibi enim non ponitur statim placuisse diversam responsionem. Alii sic tradunt accipiendum *d.* §. *Præterea*, ut valeat in quinque tantum, male: nam Cajus lib. 2. Instit. unde eum §. Justin. excripsit, ait in integrum esse inutilem. Præterea Justinianus et parem facit illam, quæ non congruit in conditione. illa est plane inutilis. ergo et hæc: nisi illico placeat responsionis diversitas.

Obligatio non in 10. *non erit contracta*). Igitur satis non est placere diversitatem responsionis, nisi responsio in interrogatione, aut vicissim hæc in illa insit.

§ *Sed si mihi Pamphilum*). Licet Ulpian. idem in hoc §. quod in superiori statuat, tamen ideo non exorsus est ab adversæ sententiæ nota, quia et diversitas responsionis non placeat. Utilis est stipulatio ob rerum variarum caussam.

Neque vitiatur utilis). Addendum: interdum utili stipulatione inutilem corroborari, *l. unica* §. 1. *C. de rei ux. act.* vide scripta ad eam

Eadem autem). Hæc Sabini sunt usque ad vers. *sed utrum*, qui est Ulpiani. Hinc non collige stipulationem esse jurisgentium: nam est civilis, ut et acceptilatio, vide notata ad *l. An inutilis. inf. de acceptilat.* quod autem stipulatio fit quacumque lingua, hoc necessario receptum, est, quia solet applicari conventionibus jurisgentium, quæ quacumque lingua fiunt: nam quæcumque sunt juris civilis, fiunt Latina lingua; vide scripta hic.

Ex scriptura Sabini). Id est, superiori sententia Sabini, ut et *l.* 1. *sup. de hæred. instit.* et *scriptura Q. Mutii. l.* 7. *sup. de annuis legatis.*

L. 2. *Et harum*). Hic §. est de promissore.

Cum 10. *dari*). Ut sunt summæ, ut fundus, ut homo.

Quæ natura divisionem). Id est, naturaliter indivisæ, *l. Non amplius. in fi. de leg.* 1.

In glos. Viam). Dele a pr. omnia eo usque (quia si promissor, etc.).

In margine, et jus secundum Bart.) Adde ad fin. et recte. Nam stipulatio servitutis in dando consistit, *l. Si unus. de serr. rust. ult. comm. præd.* vide scripta ad §. *pen. inf. ead. l.*

Aut in pendenti). Nam si promissor reliquam hominis partem postea solvat, stipulationi satisfit. et conditio cessat. Sed si alium hominem dederit in solidum, tunc demum partem condicet. Sed cum debetur homo generaliter, fieri non potest solutio partium in diversis, sed homo certus dandus est. Obstat §. *Si tamen. inf. hac l.* et *l. Qui hominem inf. de acceptilat.* Vide solut. in not. ad eos locos, et scripta hic. Denique hæc sit regula: homine generaliter promisso, vel Sticho, aut Pamphilo, solvi pro parte utiliter nequit. Excipe duos casus

primum si stipulator partem Stichi accepto tulerit: nam hoc casu promissor potest solvere partem alterius hominis. Deinde si stipulator egerit cum uno ex hæredibus promissoris pro parte, et victus sit, poterunt reliqui alterius cujusvis hominis partem solvere, et sic liberari.

§. *Ex his igitur*). Hic §. est de hæredibus promissoris, et stipulatoris. Et ex hæredum persona obligatio, quæ dividua est, dividitur pro portionibus hæreditariis inter hæredes, sicut et promissor pro parte poterat liberari. At cum promissus homo incertus, aut Stichus, aut Pamphilus alternatim, hoc casu ut promissor nequit liberari, nisi solido homine dato, sic nec hæredes. Hæc stipulatio habetur pro individuo, nec ad eam pertinet *l. 12. tab.* Idem est si naturaliter individua sit obligatio.

Repetitionem habebit). Aut si prius agatur familiæ ercisc. quam hæredes conveniantur, de eo erit cavendum officio judicis.

Pomponius ait). Citatur hic Pomp. in *l. Via. sup. de servit.* Idem dicitur in *l. Hæredes. §. An ea. sup. fam. ercisc. l. Si unus. sup. de servit. rustic.* Sed videtur obstare, quod dicitur in fi. hujus §. ea, quæ ab initio constiterunt postea evanescere, si in eum casum incidant, a quo incipere non potuerunt. Sed ea regula non est perpetua: habet enim exceptiones primo ex §. *Ex contrario Instit. de legat.* Secundo ex *l. A filio. sup. de leg. 1* Tertio ex *l. pen. inf. tit.* demum ex *l. Si sub. una. inf. eod.*

Sed quidam). Vide notata ad *l. 4. §. Si fundus. sup. si servit. vind.* et scripta hic.

§. *Si tamen*). Hic §. obstat §. 1. *hujus l. sup.* Sed dicendum cum Bartol. promissorem, vel hæredem pro parte absolutum esse. Ponendum est: stipulatorem hominis egisse pro parte, et succubuisse: tunc reliqui hæredes, cum quibus actum non est, liberantur solvendo partem cujusvis hominis. Similem locum notat Jason in *l. Si quis cum. sup. de except. rei judic.* Vide scripta ad *d. §. supra ead. l.*

Egero). Et succubuero. Ideo dele glossam Accursii, et partem accepero.

Et fidejussoribus ejus). Nam si sit dividua stipulatio, fidejussoribus promissoris ex epistola divi Hadriani tenentur singuli pro partibus. At si individua, singuli tenentur in solidum.

§. *Item si in facto*). Supra dixit de obligationibus, quæ sunt in dando: hic de illis, quæ sunt in faciendo, aut non faciendo.

Tenentur quidem, et cohæredes). Recte Accursius teneri ait pro portione hæreditaria, male Bartolus. Nec obstat *l. Hæredes. §. In ea. sup. fam. ercisc.* qua utitur Bart. quæ sit, uno prohibente, in solidum committi stipul. Idem ait §. *Cato. l. 4. inf.* Sed hoc sic accipiendum est ex dicto §. *Cato*, ut sive stipulationi sit subjecta pœna, sive non, omnes teneantur in solidum, committitur stipulatio: quia ab uno prohibitus, in solidum est prohibitus, sed non tenetur nisi pro portione hæreditaria.

Sibi hæredique tuo, ire, agere, etc.). Hujus stipulat. et superioris eadem via est: utraque videor stipulari iter fieri, id est, patefieri, *l. 4. §. Cato infr. eod.*

In solidum committatur). Ipso jure.

Doli mali except. summoveb.) Obstat *l. Stipulatio ista. §. ult. inf. eod.* quæ sit, actorem non repelli exceptione. Sed hoc ita verum est, si nemo sit cujus intersit, quique agere possit: reliqui quorum nihil interest per exceptionem removebuntur a petitione pœnæ. Sic est etiam in actione ex empto *l. præd. illa tit.*

Committatur stipulatio). Quanti ejus interest.

L. 3. Idem). Con *l. 38. inf.* vide scripta ad eam.

L. 4. pluribus hæredibus relictis decesserit). Nam uno ex hæredibus promissoris dolum faciente, omnes tenentur, quia dolus fit in solidum, *l. Inter. §. Quod ex facto. fam. ercisc.* Uno autem ex hæredibus stipulatoris dolum patiente, is solum habet actionem ex stipulatu hic. Itaque male Taurellus putat hoc initium corrigi in §. *Sed videamus. inf. ead. l.*

§. *Cato lib. 15.*) Commentariorum juris civilis, ut constat ex Festo in verbo *mundus*.

Aut ab omnibus hæredibus). Sensus est: omnes hæredes teneri, quia nonnisi in solidum peccari in illam stipulationem potuit.

In margine. Vide in hunc §. Comment. Zasii). Dele hoc totum.

Iter fieri). Id est, patefieri.

Peccari non poterit). Id est, potuerit.

Illam stipulationem). Id est, peccari in illam stipulationem, ut dicitur committi stipulationem, pro committi in stipulatione.

Sed videamus). Videamus hic est affirmantis. Ideoque male quidam ponunt notam interrogationis. Nam idem est, ac si dixisset, non idem hic est: hic id est, in stipulatione amplius non agi, ut recte Zasius. Non idem in stipulat. amplius non agi, quod in stipulatione, per te non fieri, sed est potius idem, quod per te, hæredemque tuum ratum habiturum.

Non idem hic sit). Male Taurellus putat, stipulationem dolum abesse a te hæredeque tuo, committi tantum pro parte hæredis, qui dolo fecit: et ideo uno dolum faciente, omnes hæredes non teneri. Hoc enim primum pugnat cum initio hujus legis, quod comminiscitur emendari per hunc vers. *Sed videamus*, et exponit, *hic*, id est, stipulationem dolum abesse. Pugnat cum eo *l. Inter. §. Quod ex facto. sup. fam. ercisc.* Itemque ratio certa. nam ut si unus me prohibeat ire agere, non minus me prohibet, quam si omnes prohiberent: sic et si unus dolo facit, non minus facit, quam si omnes fecerunt. Nec obstat *l. Pœnalis. § 1. vers. omnes enim.* Nam id locum non habet in factis individuis, *l. 2. inf. de prætor. stipul.* Non obstat *l. Etiam in stipul. inf. rem ratam hab.* nam et stipulatio per te non fieri, etc. continet id, quod interest. Sed uno non faciente, omnes tenentur. Denique obstat *l. 5. §. ult. inf. eod.* Vide solut. in not. et scriptis hic.

Qui non habuerit ratum) Stipulatio rem ratam haberi et non amplius agi est prætoria, sive a domino, sive a procuratore interponatur, et stipulatio judicatum solvi.

Pro parte ratum habere). Si scilicet ipse caverit: at si procurator caverit, potest pro parte ratum habere, *l. 18. inf. rem ratam haberi.*

§. *Si is qui duplam*). Hac stipulat. emptor stipulatur duplum pretii, quod solvit evictionis nomine. Promittit venditor. Committitur autem ea si venditor laudatus, et denuntiatus defugiat auctoritatem. Si venditor plures hæredes reliquerit, uno eorum defugiente auctoritatem, omnes defugisse videntur, et omnes tenentur, *l. Si rem quæ. §. 1. sup. de eviction. l. In executione. §. In solidum* et *l. Cum ex causa. inf. eod.* At hæredes emptoris singuli tantum pro evictione suæ partis habent actionem.

Fructuaria). Si fructuarius promissor plures hæredes reliquerit, uno ex hæredibus non restituente id quod superest ex fructibus, non tenentur nisi pro sua parte. Proprietatum etiam hæredes habent actionem pro sua parte quanti ea res est. De hac stipulatione fructuaria, vide not. in tit. *usufruct. quemad. caveat. ad Rubr.*

Hæc utilitatis causa). Id est, ut unusquisque hæredum promissoris, quod sua interest pro sua parte consequatur.

Ipsi autem promissori). Id est, ex parte promissoris. Quia de hæredibus tantum quæritur, non de stipulatore, et promissore.

Neque restitutio). Hoc tantum pertinet ad stipulationem de novi operis nuntiat.

Neque defensio). Hoc refertur tantum ad stipulationem duplæ, quæ committitur re non defensa. In aliis vero stipulat. liberatio pro parte contingere nequit, nec uno cessante omnes tenentur.

L. 5. vers. Judiciales a mero judicis officio). A prætore dati.

De dolo cautio). Judex enim in re restituenda cavere jubet, dolum malum abesse, *l. Prætorem. §. Si homo. de rei vindicat. l. Metum 3. quod metus causa*, in actione in rem, quod metus causa, ex stipulatu.

In gloss. cautio). Ad fin. adde, judicialis quoque cautio est de persequendo servo, et de reddendo eo, de quo agitur, *l. Servo legato. sup. de leg. 1. l. 14. §. Quatenus. sup. quod metus causa.* Sunt et aliæ multæ, ut in *l. Et puto l. Hæredes. §. Contra. sup. fam. erciscun. l. Harum. si servit. vindic.*

A mero prætoris officio). Quæ jubente prætore, sive ex edicto ejus, aut decreto proponuntur.

Prætorias autem). Prætoriarum aliæ judiciales, aliæ cautionales, aliæ communes, qua de re vide notata ad *l. 1. inf. de prætor. stipul.* et scripta ad hunc locum.

Etiam ædilitiæ). De vitiis morbisve rerum venalium: ædilitiæ stipulationes veniunt a jurisdictione, id est, ab edicto, non quidem prætoris, sed ædilium. Stipulationes ædilitiæ recte dicuntur honorariæ, ut et Tribunitiæ de quibus Ulp. tit. sept. *l. Cum mulier de dote. sup. sol. matrim.* Cic. pro Quint. Nam jus quorumlibet magistratuum dicitur honorarium, non autem prætorium.

Ex conventione). Sola.

Reorum). Id est, utriusque partis, *tit. de divis. stipul.*

Nam et ipsæ ex verb. obligatione fiunt). Id est, hæ stipulationes conventionales adhibentur, ut negotia verborum obligatione constringantur: interdum vero judiciales, et prætoriæ sunt conventionales, id est, fiunt modo imminente judice, aut prætore.

Vers. Communes). Communes stipulat. sunt, quæ jubente magistratu, et interdum officio judicis interponuntur.

Nam et prætor) *L. 1. infra de prætor. stipulat.* Dele tot. glossam nam et prætor.

Et interdum judex). Theophilus de divis. stipulat.

Venit a judice). *L. Hæredes. §. pen. sup. fam. ercisc. L. Quamvis. §. ult. com. divid.*

Ab ædilitio edicto). Quod venditor jubetur de servo, *l. 37. §. 1. sup. de evict.*

In gloss. reorum, id est contrahen.) Adde recte *l. 3. supra, tit. proxim.* nam stipulatio contractus est, *l. Inter stipulantem. in prin. l. Certi. §. Quoniam. supra. de rebus creditis.*

§. *Stipulatio autem*) Nuda in hoc § *et seq.* alia stipulationum divisio subsignificatur. Circa hunc §. quærunt, an valeat stipulatio concepta impersonaliter, ut dabis? dabuntur. Et recte Alciatus lib. 2 παρέργ. cap. 18 ait valere nam perinde est, ac si dixisset, dabo, vel quid ni? At idem male putat, non esse idem in constituta pecunia, ex *Nov. 115. § ult.* Nam re collata in præsens tempus utrumque valet, hoc ait ille § *ult.* Idem malam diff. adfert inter stipulat. et pactum; vide scripta hic.

Verborum conceptio). Sic in *l. 3. C. de contr. et commit. stipul.* Græci vertunt συνθήκη ῥημάτων, ex qua conceptione nascitur verb. obligatio, *l. Cum pater. de jure dot.* *Paul. 2. Sent. tit. 3.*

Daturum facturum). *L. 2. sup. eod.*

Id quod interrogatus). *L. Inter. stipulantem, l. 1. §. supra eodem.*

§. *Satis acceptio et expromissores*). Legendum *adpromissores*, ut Flor. Adpromissor est, qui pro alio promittit, quod fit fidejubendo. Expromissor dicitur, qui novandi animo suscipit alienam obligationem.

Eodem modo quo satisfacere). *L. 1. sup. qui satisd. cogn.* Asconius 3 Verrina: satisfacere est tantum facere quantum irato sit satis ad vindictam. Satisdare est ita cavere alicui, ut fidejussoribus contentus sit.

§. *pen. Si tantum*). Obstat huic § *l. 4. §. Cato. sup.* Sed recte Joan

sit, ibi agi de stipulat. quæ consistit in danda pec. vel re certa. Utraque quidem dividi potest, sed quia hic stipulatoris interest pecuniam non solvi per partes, ideo pœna committitur etiam contra eum, qui partem suam solvit. Et hoc est quod ait, in his stipulationibus, etc. Sed ratihabitio, cum non possit expediri, nisi per partes, nihil interest stipulatoris; nisi pro parte ejus, qui ratum non habuit. Dein gloss. *in his stipulationibus.*

In gloss. debet). Dele (vel communi divid.) et dic. *l. In executione. § Item prætor.*

In his stipulationibus). Id est, in stipulationibus dandi, dele tot. gloss. hic.

Sine injuria stipulatoris) Nam interest, ne pro parte solvatur, *l. 14. sup. fam. ercisc.*

L. 6. Is cui). Huic legi conjunge *l. 1. sup. de curat. fur.* et *l. 3. de acqu. hered.* et *l. 18. qui testamen. fac. poss.* Mulieri bonis interdicitur, itemque prodigo, *d. l. 1.* Interdictionis formulam vide apud Paulum *l. 3. Sent. tit. 4.* prodigus, pupillus, castrensis peculii dominos rem suam augere, non minuere possunt.

In gloss. Is cui bonis interdictum). Dele illa verba (quod videtur.)

Tradere vero non potest). Hoc correxit Leo *Nov. 39.*

Promittendo obligari). Obstat *l. Marcellus. inf. de fidejuss.* vide solut. in not. et scriptis hic.

Nec pro furioso). Si tamen jure pupillus, prodigus, furiosus obligati fuerint, fidejussor tenetur, *l. 25. inf. de fidejuss.*

L. 7. Impossibilis). At legatum relictum sub condit. impossibili valet, itemque institutio, *l. 3. sup. de condit. et demonstr.* Ratio differentiæ traditur in not. ad *d. l. 3.* et scriptis hic.

Si in cœlum non ascenderit). Hæc non est propria impossibilis, sed necessaria.

In gloss. non ascenderis). Ergo ista necess. adde, male ex Arist. lib. 4. Metaph. cap. 12.

Nam hæc utilis). Et in hoc omnes consentiunt, *l. Servum. § Si in non faciendo. sup. de hered. instit.*

Præsens est). Id est, pura, quia necessario vera.

Pecuniam creditam continet). Hoc addit ut doceat, creditum hac stipulat. contrahi, *l. 2. in fin. sup. de reb. cred.* Quinti lib. 4.

L. 8. Illa stipulatione). Vide scripta ad *l. 5. C. de condict. indeb.*

Si Kalendis). Vide not. ad *l. 10. C. eod.* et scripta hic.

Decem dare). Obstat *l. 10. inf. eod.* Sed inter eam stipulationem et hanc est differentia: nam quæ in hac l. proponitur est conditionalis et in diem: quæ in *l. 10. inf.* est conditionalis tantum. Hic Stichus est in solutione, non in obligatione, *l. 43. § pen. sup. tit. prox.* Solutioni Stichi dies additur promissoris causa, ante quem stipulatio non committitur. Nec obstat *l. Cum stipulatus. inf.* nam ait, *propemodum.* Quoniam ibi est stipulatio pœnalis, ut committatur, sed re ipsa non committitur ante diei eventum.

Ad conditionem committit). Legendum *ante diem condit. committ.* Vide scripta lib. 1. Obser. cap. 22. adde illi cap. hunc Livii locum lib. 7. *Fecitque ad quartas nonas Quintiles*, recte Sigonius, ante diem quartam. Sic autem ait conditionem committi, ut stipulationem, pœnam, edictum, legem, actionem.

Agi protinus potest). Nam conditio hæc pro pure habetur.

L. 10. Hoc jure). Con. huic *l. 4. § ult. sup. de condit. et demonstr.* ex qua adde ad hanc l. exceptionem, nisi addiderit articulum, tunc: alioqnin pugnat cum hac. Obstat *l. 8. sup. eod.* vide not. et scripta ad eam.

Titius ante Kal). Hæc eadem sunt Kalendis, ante Kalendas, intra Kalendas, *l. 13. inf. l. Cum qui ita. § Ita. l. Stipulationes non dividuntur. inf. eod.*

Ante eam diem). Hic dies opponitur conditioni, non solutioni, ut recte sensit Jason, et Dinus in *l. 8. sup.* solutioni, non conditioni, id est, addicitur dies hac mente, ut si quo die ante Kalendas conditio extiterit, decem petantur.

Venire non posse). Obstat *l. Veluti. § ult.* et *l. Quicquid. § ult. inf. eod.* vide solut. in not. ad eas leges, et scriptis hic.

L. 11. Filius). Diversum est, si patre deportato filius stipuletur: nam reverso non acquiritur actio, *l. ult. C. de sent. pass.*

Videtur acquisisse). Nam videtur semper fuisse in potestate ob fictionem postliminii.

L. 12. Si ita). In alternativis stipulat. electio est promissoris. sed hæc stipulatio potius simplex est quam alternata, cum semper promissor potius electurus sit minorem summam, et longiorem diem.

L. 13. Qui ante Kalendas) Sic et ante diem tertium Kalend. et tertio Kal. idem dies significatur Livius lib. 45. vide not. ad *l. Anniculus. inf. de verb. signif.* qui stipulatur ante Kalendas, habet actionem postridie Kal. qui post. Kal. non nisi altero post die; vide scripta hic.

Qui Kalendis stipulatur). Vide scripta ad *l. 1. sup. eod.*

L. 14. Domum ædificari). Non adjecto die. Pugnat *lex Stipulationes non dividuntur. in fin. sup. eod.* vide solut. in not. et scriptis ad eam hic.

L. 15. In gloss. detur). Dein hæc verba (quæ est contra) hæc l. nihil obstat, nam diversa est ejus quæstio, et male opponitur.

L. 16. Idem lib. 6. ad Sab) In hoc libro Pomponius disputavit de legatis, et sane duæ quæstiones, quæ hac l. tractantur, sunt tam de legatis, quam de stipulationibus.

Mihi debens). Ex causa lucrativa.

Ex aliq. causa). Lucrativa, *l. Existimo. inf. eod.*

In gloss. aliqua causa) Dein hoc, et dic, lucrativa, *l. Existimo* et *l. Inter stipul. § Si rem. inf. eod.* Ponendum quoque stipulatum esse ex causa lucrativa.

Debetur mihi (a te). Solus, nec convalescit Stichi stipulatio, eo postalienato, *l. Qui decem. § Stichum. de solution.*

§. Stipulatio). Con. huic § *l. 2. de annuis l.* et *leg. 3. de operis libert.*

In annos singulos). Id est, si annuos promittam, aut quotannis, *l. 12. circa fin. quand. dies l. gat. ced.*

Una est). Ratio diff. rejectis his, quæ ab Accurs. traduntur, est unam stipulationem esse, quod illa divisio pensionum non fiat stipulatoris gratia, sed promissoris, et quod personæ stipulatoris non cohæreat stipulatio, sed sit perpetua, continua, infinita indivisa temporibus, atque adeo singularis. At annua legata relinquuntur personæ, id est, solius legatarii intuitu, ut ob id eis insit hæc conditio, si vivat legatarius.

Et incerta). Quia infinitum tempus continet, et ideo infinitam quantitatem.

In gloss. stipulatio). Dele hæc verba (est una propter unam conceptionem secundum M.) et dic: sic etiam stipulatio, Stichum aut Pamphilum dari, esset una, quod falsum est, *l. Qui dicitur. inf. eod.* Item dele hæc verba, (quia una actio nascitur pro omnibus, annis) sed cur una est quæro: vide scripta h. Dele et hæc (quia semel inspicitur conditio stipulatoris.)

L. 17. stipulatio). Hæc *l. 17. sup. de contrah. empt.*

Non valet). Valet stipulatio, aut legatum sic factum cum voluero, vel nisi voluero.

Arbitrium collata conditione). Idem obtinet in legato, nisi in hæredis arbitrium, ut is boni viri conferatur. Sic et stipulatio conferri potest in arbitrium promissoris, quasi boni viri, argumento *leg. 11. de leg. 3.*

In glossa, stipulatio). Dein hæc (sive dicam, si volam, ut sup. tit. 1. sub hac) et dic, hæc duo differunt, si voluero, et si volam: voluero non est παραστατικόν, extensivum: significat semel; volam est extensivum, significat identidem, admittit mutationem voluntatis, *l. Si quis stipulatus sit. inf. eod. l. Centesimis. in fin. eod. l. Sub hac. sup. tit. prox.* ut recte eam accepit Bulgarus.

L. 18. Qui bis) Sensus est: quod eadem res sit promissa, non ideo amplius, quam semel jure promissorem teneri. Ejusdem tamen rei nomine duæ obligat. esse possunt, idem est in legatis, *l. Plane. § Si eadem. sup. de leg. 1.*

Ipso jure). Legendum. *Ideo jure.*

Idem). Id est, rem sive corpus nam si eadem quantitas bis promittatur, aut legetur, voluntatis est quæstio, *l. Plane. § Sed si non. sup. de leg. 1.*

Quam semel) Duæ sunt quidem oblig. at non nisi una exactio.

L. 19. Si ita stipulatio). Neque matrimonium, neque divortium stipulatione pœnali adstringi possunt, sunt tamen contractus.

Nulla stipulatio). Imo quasi nulla, *L. Titia. inf. eod.* cum obstet exceptio, sed utrumque dici potest.

Pœnis). De quibus sub titulo de repudiis, et amissione dotis, aut donationis propter nuptias ex constitut. aut ex l. Julia et Papia.

Lege sit comprehensa). His pœnis locus est: si cujus culpa divortium fiat, non si bona gratia.

In gloss. comprehensa, sed ibi præcessent pecunia). Adde, reddere pecuniam, pœna non est, at de suo irrogare, pœna est. Ibi mulier nihil erogat, sed accepta reddit ex lege donationis, quare nulla ibi fuit pœnalis stipulatio.

L. 20. Hujusmodi stipulationes). Quæ conferuntur in casum quo res amplius nostra non erit: hæc stipulatio, quod tibi, etc. ex præsenti vires capit, si tunc Titius debuit, sed non ante committitur, eum debere desierit.

In summa Pauli de Castro: quod alius mihi debet). Lege, *tibi debet.*

L. 21. Si divortio) Huic l. ita locus est, si maritus sciens promiserit, nam si imprudens, indebiti promissi condictio dabitur, *l. 3. C. de condict. indeb. l. pen. § Mulier. sup. sol. matrim.*

Divortio facto). Id est, post divortium: nam si hæc stipulatio fieret constante matrim. speciem donationis haberet, et videretur inutilis.

In summa Bart. falsa causa). Lege, *falsa demonst.*

L. 22. In summa Bart. non vitiat). Adde, modo contrahentes consentiant in corpore, ita nec error in forma.

Paulus lib. 9. ad Sabinum). In eo libro Paulus tractavit tantum de furtis, ad quas quomodo hæc l. pertineat, constabit, si conjungatur *legi Cum æs. inf. de furt.* vide scripta ad *l. prox. inf.*

Tenebris mihi hujus æris). Id est, in hoc ære consistet stipulatio. At error in materia vitiat emptionem, *l. Quid tamen. de contr. empt. l. Si sterilis. § Quamvis. de act. empt.* Cur error in materia vitiat emptionem, non stipulationem? An quia stipulatio est stricta, venditio bonæ fidei? Minime: nam pignus est bonæ fidei, de quo tamen idem dicitur, quod de stipulatione in *l. 1. sup. de pig. act. l. Cum æs. sup. de fur.* Verior ratio est, quia per errorem pignori accepto, vel in stipulationem deducto ære pro auro, si dicas pignus, et stipulationem nullam esse, nihil supererit in obligatione. At eorum interest, ut æs saltem sit pignori, et ex stipulatu debeatur. At in emptione emptoris potius interest, ne illo modo emptio in ære consistat, quod magno redemptum est auro.

L. 23. Si ex legati). Re debita post moram interempta, debitor non liberatur, nisi fuisset omnino res peritura apud creditorem. Sic recte M. ex *l. Si plures. § ult. sup. depos.* Vide not. ad eum §. hic. Alter casus quo re perempta debitor non liberatur, est, si ipsemet debitor hominem debitum occiderit hac l. hæc autem cædes hominis male vocatur mora, ut docet *l. Si servum. § Sequitur. inf. eod.* Mora est dilatio, cessatio, procrastinatio, tarditas. Occisio servi nihil est tale, mora purgari potest, non cædes. Utrumque tamen continetur nomine culpæ.

In gloss. certum). Ad finem adde: sic in *l. 37. inf. eod.* et *l. 3. C. de usur.*

Si per te steterit). Id est, si in culpa fueris.

L. 24. Sed si ex). Hæc l. est ex lib. 9. ad Sab. in quo Paulus tractavit de furtis, sicque est aptanda *l. Impuberem.* et *l. prox. inf. de furt.* ut dicamus, furtum facere, damnum injuriæ dare pupillum sine tutore: moram tamen sine tutore non facere.

Debeat pupillus). At pubes interpellatus in personam non adhibito curatore constituitur in mora, *l. 101. sup. eodem.*

Solus tutor interpelletur). Male opponit Accursius *l. Si diem. §. ult. sup. de evict.* Nam ea non loquitur de interpellatione, sed de laudatione auctoris: benigne autem receptum est, ne fraudentur creditores, si non habeant quem laudent, ut si tutor non compareat, pupillus laudetur.

L. 25. Quæ nulla sit). Nulla est stipulatio, quæ ipso jure nulla est. Quasi nulla est, quæ exceptione eliditur: vide scripta ad *l. 18. sup. eod.*

Exceptione obstante). Puta doli quæ competebat.

L. 27. Actionem denegari). Id est, ipso jure actionem non esse. Vel si ambigatur ex turpi caussa promissum sit, tamen obstabit exceptio.

§. ult. Non nisi præterito biennio). Hoc referendum est ad ambiguitatis solutionem: nam hæc verba aliud significant, ut si vel uno biennii die ascendere abstinuero, committatur. Vel quod verius est, et si nullo die ascendero, tunc committatur. Sic nihil obstat *l. 10. sup. eod.* vide scripta ad eam, et ad *l. 8. sup. eod.*

L. 28. Si rem tradi). At qui rem dari stipulatur, proprietatem stipulatur, *l. Ubi. §. ult. inf. eod. l. Non videtur. inf. de reg. jur.*

Proprietatem ejus dari). Ut cum rem dari stipulamur.

Sed tantum tradi). Id est, possessionem, et quasi de manu in manum translationem. Ex hac stipulatione non est certi condictio: nam possessio incertis rebus adnumeratur.

L. 29. Scire debemus). Con. *l. Quod dicitur. sup. de evict.* et ex ea adde exemplum ad hanc.

Tot esse stipulationes, quot). Ut si stipuler sortem et usuras, *l. Ubi autem. inf. eod.*

Vers. quamvis quot nummorum corpora). Obstat *l. Si chorus. de leg. 3.* vide notata ibi, et scripta hic.

Vers. Stipulationem familiæ, vel omnium servorum). Sic et chori, bigæ, vestis, dotis, peculii, auri, argenti, gregis, armenti.

§. Si a fure). Hujus §. quæstio hinc ortum habet, quod rei nostræ stipulatio est inutilis, et quod inanis sit ejus condictio, præterquam in fure, et prædone, cui recte condico. An igitur et de re furtiva recte stipulari possum rem meam mihi dari?

Quod ex causa condictionis). Hæc sunt solemnia condictionum verba: vide scripta hic.

Quod si postea sine mora). Mora judicato facta, etiamsi fur semper moram facit, tamen hæc stipulatio emendat moram, aut suspendit: non autem condictionem novat. Nam adhuc si exstat, condici potest.

L. 30. Idem lib. 47. ad Sabinum). Ulpian. in eo lib. tractavit de fidejussoribus. Con. huic l. *leg. Græce. inf. de fidejuss.*

Sciendum). Huic l. præcipue obstat *l. Quæcumque. §. ult. sup. de Public. in rem act.* vide solut. notat. ad eam, et scriptis hic.

Scripserit fidejussisse). Idque κατὰ πρόληψιν: vide scripta ad *Rub. sup. eod.*

Videri omnia solemniter). Id est, videri solemnem stipulationem intercessisse. Fidejussio non nisi per stipulationem fit.

In gloss. Solemniter item). Dele hæc verba (Tu dic quod sic) et repone, contra scriptum probatio non admittitur, Paul. 5. *Sent. tit. de test.* et *l. Jurisgentium. §. Quod fere. sup. de pact.* Admittuntur testes ambigui scripti interpretandi caussa in *l. Cum de indebito.* Non testes, sed scriptura contra scripturam infertur.

L. 31. Si conditionis existentis tempore). Vide scripta ad *l. 16. sup. eod.*

L. 32. Si in nomine servi). Proprio non naturali: nec mirum, cum nec error in substantiæ vitiet stipulationem, *l. 22. sup. eod.*

L. 33. Non tenetur promissor. Vide scripta ad *l. 15. sup. eod.*

L. 34. Multum interest). Vide notata et scripta ad *l. Sed si res. sup. de leg. 1.* et vide scripta ad *tit. de legat. Instit.* Idem vero traditur in hærede, et legatario *l. Quibus. §. pen. de leg. 2.*

Cujus commercium). Id est, cujus dominium, cujus possessionem acquirere non possum.

In gloss. Non possum). Ad fin. adde, Græci dicunt, κεκτῆσθαι.

Inutilem esse stipulationem). Sic et in legato. Utile est legatum si legatarius habeat commercium rei, licet hæres non habeat.

In gloss. Placet). Dele a pr. omnino, eo usque (ut dicitor etc.) et repone, imo idem omnino, *l. Mortuo. §. ult. de leg. 2.* nec enim vel æstimatio debetur (*et inf. ut sup. de leg. 1.*) adde: non obstat *l. Filiusfam. §. Si quid alicui. de legat. 1.* Nam ibi proponitur legatum licite, id est, capaci, sed ob vitium aliquod in corpore legatarii accidisse, ne possit capere: quo casu debetur æstimatio. Non obstat quoque *l. 11. §. Si servo. de legat. 3.* vide notata ibidem.

L. 35. Quod natura fieri non concedit). Ut uno die domum construi.

In glos. si sororem suam). Dele (*Respondeo non*). Et repone: imo valet in extranea. Nam per stipulationem olim sponsalia contrahebantur, et hodie possunt. Arnobius 4. contra gentes: *habent interpositis stipulationibus sponsas.* non potest tamen eis addi pœna major legitima.

Contra bonos mores). Vide scripta ad *l. 26. sup. eod.*

§. ult. Si in locando). Nihil in hoc §. de nutu, sed de eo tantum qui respondit, verum non ad interrogatum. Hæc res stipulationem vitiat, emptionem non vitiat, modo ambo consentiant in id quod respondetur: quare male citatur *l. 1. §. 2. sup. eod.* vide scripta ibid.

L. 36. Si quis). Vide scripta hic, et ad *l. Et eleganter. sup. de dolo*, et Græcorum interpretat. ad *l. Si mulier. §. Dot. sup. quod metus causa.* Regula est, si dolus causam dederit contractui stricti juris, necessaria est doli exceptio, vel de dolo actio: excipe stipulationem dotis: nam si metus, vis, aut dolus et causam dederit, nulla est ipso jure, sicut usuvenit in contractibus bonæ fidei. Nam pari jure omnia judicia stricta non censentur: vide scripta ad prin. *tituli C. de rescind. vend.*

Erit quidem subtilitati juris). Ego malæ fidei stipulatio, est stipulatio. At malæ fidei emptio, non est emptio; vide scripta ad *l. 4. de C. oblig. et act.*

§. ult. In se dolum habet). Id est, fraudem: nisi qui petit tam supinus sit, ut non intelligat dolum inesse. Nam tunc obstabit actio in factum.

L. 37. Nihil nobis debetur). Vide scripta ad *l. 23. sup. eod.*

L. 38. Stipulatio ista). Con. *l. 3. sup. eod.*

In glos. obligatur). Adde fin. adde: Obstat *l. Nemo. inf. de duob. reis*, solve ut ibi notatum est.

In gloss. cæterorum). Adde ad fin. male, to expone ex §. *Sed quatenus.*

Vers. At si quis pœnam vel quanti). Sed verius est, etiamsi huic stipulationi non sit adjecta pœna, ex ea actionem emptori competere, altero rem emptori evincente: nam qui promittit habere licere, sit *l. Inter stipulat.* non simplex abnutivum promittit, id est, non fieri, sed se acturum, ac curaturum, ut per omnes habere liceat, atque ita factum suum promittit. Et hoc verum est, si generaliter concepta sit stipulatio.

§. Quæ forte). Ob onera realia, quorum nomine persecutio est, non vindicatio, cessat actio de evictione. Est et servitutis vindicatio, sed ea non parit actionem de evictione, *l. pen. sup. de evict.*

De possessione nuda). Quæ interdicto vindicatur.

In glos. de possessione). Adde ad finem, recte: nempe uti possidetis, vel utrubi. Possessio interdicto vindicatur. Festus. *In legitimis actionibus nemo ex his, qui possidet, possessionem suam vocare audet, sed reali ad interdictum.*

In gloss. controversiam). In principio adde, recte.

Vel de usufructu). Hæc evincuntur per vindicationem (*vel de usu*) ergo usus instar partis est (*vel de quo alio jure*) ut pignoris, emphiteuseos, superficiei.

§. Quemcumque: nisi pœna adjecta sit). Committitur etiam pœna non adjecta extraneo vindicante, si sic accipiamus, ut venditor videatur cavisse se effecturum, ut per omnes habere liceat.

§. Sicut autem, an mihi habere licere). Vel mihi hæredique meo habere liceat.

§. Hæc quoque stipulatio). Hæc tria solent separari, habere, tenere, possidere, ut in formula Aquilianæ stipulationis. Quod tu meum habes, tenes, possides. Tenere est proprium naturalis possessionis, habere et possidere civilis. Cornelius Fronto aliter distinguit, et habere refert ad naturalem, possidere ad civilem.

Si quis ita ad hæredem stip.) Nam ususfructus solet cum persona extingui.

§. Sed si quis). Simile est in *l. 92. inf.* vide scripta ad eam (*licet diversi sint fruct.*) ut et in *l. 4. inf. de novat.* (*sibi hæredique suo*) nisi constet jus transeundi datum personæ, ut servitutem.

§. Si quis dolum, necess. esse adjici, cui res dolus). Hoc et ad contractum emptionis referri debet, *l. Si cum fundum. sup. de contrah. empt.*

In gloss. fructus). Id est, ususfructus: adde, recte. Cætera omnia dele (*vel dic. etc.*).

§. Suæ personæ). Hic §. accipiendus est de omnibus stipulat. de quibus dictum est supra ead. lege (*adoptivi patris*) id est, adrogatoris. Nam hic et hæres successor juris est, quia et hæ personæ semper additæ intelliguntur, nisi aliud actum sit, *l. 5. usufruct. quemadmod. caveat.*

§. Inter incertam). Hic §. est extra rem, estque totus sumptus ex ex lib. 26. Digestorum Celsi. 1. pars est in *l. 70. inf. de solut.* Secunda pars est in *l. Qui promisit. sup. de condict. indeb.* ubi pro sex legend. 26. Digest.

In gloss. incertamque). Id est, sub conditione, et inf. dele hæc verba (*nisi gratia stipulatoris fiat dilatio*). Item in simili pro *agrorum*, repone, *agnorum*: eademque ratione dele hæc (*id est, spicam quæ est mater grani*) et substitue, ut agni interea ubere matris alantur.

In margine, Bald. hic et DD. reputant). Dele omnia huc usque (*Tu etiam junge, etc.*)

Liberum promissori relinquitur). Et ideo si solvat, non condicet.

Non videbitur fecisse). Et ideo si solvit condicet; hæc differentia pertinet tantum ad condict. indeb.

§. Alteri stipulari). Sicut alius pro alio promittens daturum eum, vel facturum non obligatur, nisi sit addita pœna: ita nec alius pro alio stipulans.

Pœnam stipulari convenit). Vel quanti interest (*pœnam enim*) vide not. et scripta ad *l. 2. §. ult. sup. eod.* quæ huic l. obstat.

In gloss. Conditio stipulationis). Dele totam, et ejus loco repone: nam omnis stipulatio pœnalis, est conditionalis.

Vers. In stipulationibus). Hic vers. est extra rem, ut et §. *Inter*, supra, videturque etiam sumptus ex lib. 26. Digest. Celsi, *l. Cum quæritur. sup. de reb. dub.* potest tamen dici hunc vers. esse rationem sequentis ὑποθέσεως.

Eam qui dicat). Jungendum hoc est superioribus veluti exemplum.

Mihi 10. et Titio 10.). Male Erasmus in Epist. quadam ad Dorpium

legit : mihi et Titio 10. Nam tunc nulla esset ambiguitas. Nam hic ambigitur utrum alia 10. an eadem stipulatus sim Titio : si videor Titio stipulatus alia 10. mihi 10. debentur : si stipulatus videor eadem 10. mihi quinque debentur, sed cum ambiguitas contra me sit, mihi 5. tantum debebuntur.

§. *Si stipuler alii cum mea interesset*). Quia tunc meum potius, quam alterius negotium gerere videor ita stipulando.

Ait Marcellus). Ut opinor lib. 9. Digest. ex quo pars quædam eorum quæ hic referuntur, repetitur in *l. Si cui locavero. sup. loc.*

Obligatus futurus esset pupillo). Actione tutelæ ob tutelam commissam negligenti tutori.

§. *Si quis insulam : utilem ex locato actionem*). Hæc actio directa est, sed dicitur utilis, quod detur utilitatis causa ejus quod interest nomine : vide scripta ad *l. 23. sup. eod.*

Illum sistas). Id est, ut sisti cures, *l. 81. inf. eod.*

§. *ult. Vel locum religiosum*). In lib. 43. Βασιλ. tit. 1. in quo hic titulus ponitur, explicant Græci religiosum locum μνημείου, τοπόν, id est, monumenti locum. Theod. Balsamon addit Nomocanonis titulo 2. si locamus ædem sacram faciendam, valere locationem, aut si conducamus faciendam valere conductionem, non ita si conducamus habitandam. Quia imo is punitur, qui sic conduxerit.

L. 39. Stipulando sibi acquirit). Hoc ita si jus stipuletur, non si factum : nam si pater filiufam. pactum stipuletur, neque id sibi acquirit, neque filiofam. nisi ex ea causa sit, ex qua solet filiusfam. sibi soli acquirere, id est, ex causa castrensi : tunc enim etiamsi factum stipuletur, utilem acquirit filio stipulat. at sive jus, sive factum filius stipulatur patri, utilis est stipulatio. Male Accursius putat illam distinctionem significari his verbis, *secundum quod leges permittunt* : nam eam interpretatio prudentum induxit, at illa verba, *secundum quod leges permittunt*, sunt Triboniani, eisque significantur constitutiones Justiniani.

L. 40. Acquiritur mihi). Et quidem directa actio : vide scripta *l. 10. sup. eod.* At regulariter per liberam personam nobis actio directa non acquiritur, nisi certi condictio, et ex causa pignoratitia, et possessio : vide scripta ad *l. 38. sup. eodem tit.* At utilis multis casibus acquiritur.

L. 41. Si autem non addat). In ambiguo in primis ea interpretatio accipienda est, quæ servat stipulationem, *l. 80. inf.* facit contra stipulationem.

§. *pen. Quotiens*). Hæc prima verba Sabini sunt : nam et ea Pomponius usurpavit lib. ad Sab. *l. 14. inf. de regul. jur.*

Præsenti die pecunia debetur). Et statim solvenda est nec invenies ullum laxamentum dari ipso jure. At in constituto etiam non adjecto die dantur 10. dies, *l. Promissor. §. 1. de const. per.*

Verum dies adjectus). Item locus, res, conditio, modus.

Ex quo apparet). Id est, ex illis verbis Sabini.

L. 42. Non recte petet). Id est si ante hunc annum, ante hunc mensem : Vide scripta ad *l. 13. supra eodem.* et *l. 17.*

L. 43. Si quis arbitratu). Idem est arbitratus et arbitrium, ut Græce δοκιμαζόμενον, et δοκιμασία, duplex est arbitrium, boni viri, et merum, multumque invicem differunt : in stipulationibus quoniam strictæ sunt, stricte accipimus arbitrium pro mero. In contractibus bonæ fidei arbitrium accipimus pro arbitrio boni viri. Idem est in testamentis.

L. 45. Quodcumque). V. scripta ad §. *Si stipuler. l. 38. sup. eod.*

Pro eo habetur ac si). Modo stipulentur ea, quæ sunt juris.

§. 1. At filiusfam. non potest stipulari cum morietur pater, quod ipse pater non posset sibi stipulari post mortem suam. Quod cum hic scripsisset Ulpian. sublatum est a Tribon. quia sublatum erat a Justin. §. *Post mortem. Instit. de inutil. stipul.* vide scripta hic, et ad tit. *C. ut act. ab hæred. et contra hæred. incip.*

§. *Si quis ita stipulatus*). Huic §. non obstat *l. Cum dos. §. Si filia. sup. de pact. dotal.* quoniam in ea l. pater non proponitur filiæ pactus nominatim. De hoc tantum quæritur, an quod pater pactus est sibi, prosit etiam filiæ. vide scripta ad *l. 38. in fin. sup. eod.*

L. 46. Centesimis Kalendis). Hoc est, Centesimo mense. Cum centesima usura esset vulgaris et legitima, qua adæquata usurarum ratio finitur, quod fiebat centesimo mense : qui stipulabatur centesimis Kal. expectabat extremum diem ultra quam progredi non licerat : vide scripta ad *l. 46. sup. eod.*

§. 1. *Id autem*). Hic §. non corrigitur per *l. ult. C. de contr. et comm. stipul.* Nam domus per hæredem ædificari potest, *d. l. ult.* At Alexandriam ire ipsummet promissorem oportet : vide scripta ad *l. 45. sup.* et ad *l. 57. inf. eod. tit.*

§ *pen. Si ita stipulatus fuero : cum voluero*). Vide scripta ad *l. 17. sup. eod.*

L. 47. Qui sic stipulatur, quod te mihi). Dele gloss. quæ addit (*animo novandi*) et dic, hæc stipulatio non est novatio, nec novi quicquam habet. Sic repetitis legatis dies detrahi non intelligitur, eod. Sab. auctore.

τὸ β. τοῦ, *de verborum obligationibus.*

L. 48. Si decem cum petiero). At hæc stipulatio decem cum voluero, conditionalis est, nec ante debentur ea decem, quam constituam me velle, argumento, *l. Centesimis. §. ult. sup. eod.*

Quam conditionem habet stipulatio). Aliud dicendum est in operarum stipulatione sic facta, *cum petiero.* nam ea conditionalis est, *l. 22. de operis libert.* Nam est hæc l. ex lib. 26. ad edictum, quo tractavit Ulp. de condic. indeb. et inter cætera, an operæ indebitæ solutæ condici possint. Post tractavit hanc differentiam inter operas, et alias res : ut operæ officiales non ante cedant, quam sint petitæ. Aliæ res debeantur ex die stipul. etiamsi dictum sit cum petiero, *l. 36.* §. *Libertus. sup. de condict. indeb.* Addidit in eodem libro Ulpian. operis servorum legatis non ante cedere, quam petitæ fuerint, *l. 7. sup. de usufr. leg.* Quod de operis servorum in stipulationem deductis dici potest.

In gloss. Si decem cum petiero). Incipe delere omnia ab his verbis (*secus si sic dixisset, etc.*) usque ad fin. et repone : *idem dicendum est si dixisset, si petiero.* Nam conditionalis non est, nisi aliud actum probetur, argumento *l. Mutuo. §. Sub conditione. sup. de tutel.*

L. 49. Quatenus maneret). Recte Accursius quatenus, id est, quia, ut in *l. Antrus. sup. de aqua et aquæ plu. arc. l. Certum. sup. de reb. cred.* et Plin. 3. Epist. Adde *l. Si quis rogatus. 53. de fideicom. libert.*

Non tenebitur filius). Et per consequentiam, nec pater, cum pater sit accessio, filius principalis persona.

In fidejussoris persona). Obstat *l. Si fidejussor. 20. sup. de dolo*, ubi datur actio de dolo. Non ergo utilis ex stipulatu. Dicendum : in hac specie fidejussorem teneri actione de dolo, ea vero actione arbitrio judicis restitui actionem ex stipulatu, quæ fuerat perempta ipso jure, *l. Cum quis. §. pen. inf. de solut.*

§. *In hac*). Quamvis absit, et ignoret : absentes, et ignorantes plerumque moram faciunt re ipsa, quia non possunt interpellari.

Si pupillus). Pupillus tenetur ex mora jam a defuncto contracta : ex sua non nisi tutore auctore facta.

Hæres erit). Nam hæres pupillus nunquam moram facit sine tutore, neque in rem, neque in personam *l. 24. sup. eod.*

L. 50. Ulp. lib. 50. ad Edictum). In eo lib. Ulp. exponens edictum, si quis omissa caussa testamenti, hæc scripsit, non abs re. Nam in illo edicto dolo videtur facere, quo minus possideat, non is tantum qui possessionem quam habet, dimittit, sed et qui occasione quærendi non utitur, *l. 1. §. ult. si quis omiss. caus. testam.* sic et in stipulat. emptæ et venditæ hæred. dolo fecisse videtur, non tantum qui alienavit, sed et qui non acquisivit.

In illa stipulatione). Summa hujus l. est : eam stipulat. quæ in non faciendo concipitur, ut per te non fieri, factum quoque continere, et contra eam quæ in faciendo, non factum. Eadem est interpretatio stipulationis habere licere, dolum malum abesse, judicio sisti, *l. 38. sup. eod.*

Non hoc significatur). Id est, non hoc solum.

L. 51. Is qui alienum). Manumissio comparatur morti in hac specie.

L. 52. Prætorem, qui eas proposuit). Edicto, ut et actiones.

In gloss. formam). Adde ad fin. Legem, et formam accipit pro eodem. Græce τύπον

§. *ult. Si quis vacuam*). Vide scripta ad *l. 8. sup. eod.*

Causam bonorum). Causa est omne id quod habiturus esset stipulator, si res in statim tradita fuisset, *l. 31. de reb. cred.* Ergo et fructus, foetus, etc.

L. 53. Quæcumque specialiter). Ut in emptione mancipii hæc sunt comprehenda, sanum esse furtis noxisque solutum, fugitivum, erronem, vispellionem non esse, habere recte licere : tunc addenda est generalis clausula, dolum malum abesse, etc.

L. 54. In stipulationibus). Obstat *l. Cum Stichus. inf. de solut.* Vide notata ad eam, et scripta hic.

Alias species). Ut Stichus et Pamphilus (*alias genera*) ut homines duo incerti (*cum species stipulamur*) ut Stichum aut Pamphilum (*ut partes corporum*) singulorum scilicet non uni Stichos, alteri Pamphilus.

Quotiens autem genera). Ut duos homines incertos genera sunt, quæ communi quadam ratione multa complectuntur, ut homo genus est singulorum hominum, illi sunt species. Has species Arist. vocat ἔσχατα ἴδη, illa τελευταῖα γένη.

Duos homines). Incertos.

In gloss. inter eos, vel hæredes). Dic, et hæredes, ut sup. *de propos.*

§. *ult. Operum*). Hic §. cum *l. Nihil.* et *l. Ex operis. sup. de oper. libert.* juncta *l. Nemo. inf. de duob. reis*, quæ sunt ex lib. 2. Digest. Juliani, docent in eo libro Julianum tractasse de operis libertorum, et eas contulisse cum aliis operis : vide not. ad *d. l. Nemo.*

Quod si unum operum). Si species una debeatur, obligatio est dividua : si genus, vel opera est individua. Nam genus, et operæ non nisi numero divisionem recipiunt, quam unitas non admittit.

L. 55. Cum quis sibi, aut Titio). Itaque, nec domino recte solvetur si adjectus sit servus, *l. 0. inf. de solut. l. Qui hæred. sup. de condit. et demonst.* At ne ipsi quidem solvi potest, si postea capite minutus sit, quia alius effectus videtur, *l. Cum quis. in princ. inf. de solut.* vide not. ad eam l. et scripta.

L. 56. Eum qui ita stipulatur). Vide scripta ad *l. 38. sup. eodem.*

§. 1. *Te, et Titium*). Vide scripta ad *l. 33. sup. de pact.* Affert hujus loci rationem : nam cur similiter omnibus hæredibus pactum non prosit, ex *l. 137. inf. in fin. hoc tit.* vide etiam scripta ad h. locum. Huic autem §. con. initium *legis Julianus. inf. eod.* hic §. est de obligat. quæ consistit in dando, et l. Jul. de obligat. quæ est in faciendo.

Eodem modo, quo cæteri cohæredes ejus obligat.). Nisi vel testamento citra speciem legati, id oneris nominatim Titio injungat, *l. Si filio. §. Papin. aut. sup. fam. ercisc.* vel nisi a solo Titio stipulatori leget, quod debat, *l. 27. de leg. 1.*

§. *Qui sibi, aut filio*). De hoc §. vide scripta ad *l. 39.* et *l. prox. sup. eod.*

Vel emancipato filio). Obstat *l. Cum quis, infra, de solut.* vide notat. in not. ad *l. 94. inf. de solut.* et scripta ad *l. prox. sup. eod.*

Qui filio suo dari stipulatur). Vide scripta ad *d. l. 39.*

§. *Qui ita stipulatur.*) Vide scripta ad *l. 16. §. 1. sup.*

Confestim 10. dari). Stipulatio, seu obligatio ex die quidem differri potest, non autem finiri. Ergo si stipuler 10. annon quoad vi-

vam, tempore non finitur obligatio. Sic nec fieri potest loco, aut conditione, l. *Nemo. sup. de leg.* 1. dies initio obligationis inseritur inutiliter: fini utiliter.

Sed exceptione pacti) Aut doli: quæ obligatio ipso jure non finitur, exceptione finitur.

Pacti conventi exceptione). Vel doli.

§. *Si a te stipulatus fuero fundum*) Hic agitur de novatione: fundus autem significat plenum jus. Itaque promissor fundi soluta ejus proprietate, tenetur ex stipulatu ususfructus nomine, qui fundo deest. Sic et usufructu præstito, vel amisso, peti adhuc potest proprietas nuda, vel eo amisso proprietas plena, l. 126. §. 1. *sup. tit. prox.*

§. *ult. Si hominem*) Obstat l. *Quoties* §. 1. *de novat.* sed ea loquitur de mora jam facta a Titio, ante conditionalem stipulationem: hanc sequens stipulatio purgat. Hic autem §. *ult.* loquitur de mora facta a Titio post stipulationem conditionalem. Sequens mora non purgatur præcedenti stipulatione.

In glossa confistim). Dele hæc verba (cum enim Titius sub contraria conditione tenebitur, ut supra *si cert. pet. l. pen.* ante conditionem non potest constitui in mora). et dic hoc negandum est, et l. *Pecuniam*, non loquitur de eo, qui pro eo, quod pure debet, expromissorem dat sub conditione, sed de eo, qui quod pure debet, delegante creditore promittit.

L. 57. *Si quis*). Actio ex stipulato, ut hæredis stipulatoris datur pendente conditione defuncti, ita et in hæredem promissoris.

Relinquet). Hoc ita nisi id actum sit, ut conditio exsistat vivo stipulatore, aut quovis alio, argumento l. *Qui Romæ.* §. *Agerius. inf. eod.* Idem dicendum est de potestativa, quod dici de casuali, sub hac exceptione. Id autem actum videtur cum tales sunt conditiones, quæ nullum opus relinquant. Idem adde ad gloss. relinquit.

Hæredem obligatum). Sic et hæres stipulatoris agere potest pendente conditione. Aliud est in act. ex testamento: nam ea non datur hæredi legatarii, pendente conditione defuncti. In hæredem hæredis datur.

L. 58. *Similis est ei qui partem*). Nec enim vere ususfructus est pars fundi, l. 66. §. *Fundi. sup. de leg.* 2. quod accipiendum est de usufructu nudo, qui servitus est. Nam ususfructus, qui rei cohæret, est pars plenæ proprietatis, nudus est jus fundi, qualitas fundi non pars, ut duplex est proprietas, nuda, et plena, sic et ususfructus, l. 126. §. 1. *inf. eod.* l. *Si cum testamento.* §. *pen. sup. de exceptione rei judic.* nudus est similis parti, ut hic.

Posteriore stipulatione nihil agit). Nec enim vere ususfructus est pars fundi, l. 66. §. *Fundi. sup. de leg.* 2. quod accipiendum est de usufructu nudo, qui servitus est. Nam ususfructus, qui rei cohæret, est pars plenæ proprietatis, nudus est jus fundi, qualitas.

Posteriore stipulatione nihil agit). Id est, hoc non assequitur, ut totum, et pars debeatur.

Sicuti qui decem, deinde quinque stipulatur). Ergo et is, qui fundum, deinde usumfructum stipulatur, nihil agit, secus est in specie §. *ult. l.* 9. *inf. de novat.*

Usumfructum, deinde usum stipulatus). Hæc si ab eodem stipulentur, non si a diversis.

Novandi animo). Nam hoc casu totius stipulatio tollitur, et manet partis.

Specialiter expresserit). Hæc verba adjecta sunt a Trib. ex. l. *ult. C. de novat. et delegat.* nam olim ex sola mente contrahentium novatio fiebat. Sic in l. *Aliam.* l. *Si res.* §. *Si duo. inf. de novat.* scripseram.

Exigi possunt). Hic subaudienda est conclusio, ut et in l. *Cum Stichus. inf. de solut.* vide scripta ad l. 54. *sup. eodem.*

L. 59. *Quoties*). Obligatio differtur ex loco, die, conditione, nec ante ea peti potest. Item qui vinum debet, aut oleum, quanti vinum est damnatur æstimatione judicis. At varia est æstimatio ex loco, et tempore, l. 4. *de eo, quod certo loco*, et l. 63. *ad l. Falcid.* Plinius lib. 33. cap. 7. Hinc est quæstio hujus l. et si quidem cum adjectione diei, quid stipulatus sim, ejus diei fiet æstimatio, quo dari debuit. Et hoc jure utimur argumento l. 7. *C. de erogatione milit. ann. lib.* 12. Pisone suprad. loco, l. *Vinum. supra, de reb. cred.* l. *ult. de condict. tritic.* Et hoc verum est tam in judiciis strictis, quam in bonæ fidei: vide notata ad dictam *leg. ultim.* Idem quoque est in corporibus, ut homine, animali, etc.

Alioqui rei captio erit). Id est alioqui ex ea re aliquo tempore promissor damnum patietur, et est hic rei, id est, promissoris.

L. 61. *Stipulatio*). Successiones stipulationibus, vel pactis obstringi non possunt; vide scripta ad l. 26. *sup.*

L. 62. *Servus vetante*). Quæstio est, an invito quid cui obtingat. Per eos, qui sunt in nostra potestate, non tantum actio nobis invitis acquiritur, sed et dominium ex omnibus causis, excepta hæreditate: per alios res invito mihi nunquam acquiritur, sed sola actio, l. *Etiam. supra, de acquir. rer. dom.* At per eos possessio non acquiritur.

L. 63. *Si ita quis*. Idem tradidit Ulpian. tractans de stipulatione judicatum solvi, l. *Cum quærebatur. inf. judicat. solvi*, quod hic Africanus lib. 6. quæst. quæ de illa eadem stipulatione tractavit. Ut autem hic Africanus docuit, stipulationem factam ex conditionibus disjunctivis, si ex una committatur, non posse committi ex aliis, sic et stipulationem, judicatum solvi, cujus tres sunt clausulæ disjunctivo modo acceptæ, de re defendenda, de dolo, de re judicata, commissam ex una clausula, non posse rursus committi ex aliis, l. 5. §. *In hac. inf. judicat. solvi.*

L. 64. *Hujusmodi*). Præpostera stipulatio olim non valebit, et hodie valet ex constit. *Just.* §. *Item si quis. Instit. de inutil. stip.* Et ob id hoc titulo non tractatur de hoc vitio. Opponitur l. *Cum quidam. sup. de usur.* quæ rectius opponeretur *legi Lecta.* §. *ult. sup. de reb. cred.* vide not. ad d. l. *Cum quidam.*

L. 66. *Si minor 20. annis*). Ut minor viginti annis non potest servum manumittere: sic nec stipulari potest a debitore, ut servum quem sibi debet, manumittat.

Non est executio stipulatio). Id est, cujus petitio, et præstatio non est. Sic in l. 85. *inf. eod.*

L. 67. *Illa stipulatio*) Hoc modo adolescens recte stipulatur de curatore certæ rei dato.

§. 1. *Reum locupletem*). Id est, expromissorem, non fidejussorem ut male quidam. Fidejussorem dando non liberatur, expromissorem dando liberatur.

In glossa non posse). Ad fin. adde, curare non tantum significat numerare, sed et delegare aliquem, qui numeret. At faciendi verbum habet dandi significationem.

Celsus lib. 6. Digestorum). *L. ult. in fin. sup. de reb. cred.*

L. 68. *Si pœnam*). Con. l. 7. *inf. de ver. signific.*

Certa est). Credita pœnæ vinculo constringi possunt.

L. 69. *Nec pœna rei impossibilis committetur*). Nam rei possibilis pœna committetur, etiamsi ea sit inutiliter deducta in stipulationem.

Pœnam stipulatur). Hoc quia duplex est stipulatio, sed si una sit impossibilis, concepta in non faciendo, valet, l. 7. et 8. *sup. eod.*

L. 70. *Qui fari non potest, stipulari non potest*). Vide scripta ad l. 1. *sup. eod.*

L. 71. *Idem libro 13. ad Edictum*). Ulpianus eodem libro tractavit de pœna compromissi, et inde data occasione generaliter, quomodo concipiendæ sint stipulationes pœnales.

Non quod ut fiat, stipulamur pœnam). Pungendum esse post verbum stipulamur, docet l. *Continuus.* §. *pen. infra eod.* et §. *ult. Instit. eodem.*

L. 72. *Stipulationes non dividuntur*). Servitus, et libertas pro parte acquiri non potest, at retineri potest, usus servitutum est individuus l. *Via. sup. de servit.* Servitutes consistunt in usu, ergo et ipsæ individuæ sunt: quoniam nec usus pro parte dividi potest, l. *Usus. supra de usu et habitat.* at solus fructus, et ususfructus dividi possunt.

Et si quis faciendum aliquid). Vide scripta ad l. 28. *Si ex facto. sup. eod.* et l. 54. *sup. eod.* Æstimatio tantum facti, et id quod interest, dividi potest, itemque pœna, si quæ addita sit stipulationi, quod traditur aperte de æstimatione ex Celso in l. *Si quis ab alio.* §. *ult. sup. de re judic.*

§. 1. *Si quis ita*). Vide scripta ad l. 5. et 14. *sup. eod.* et ad l. 5. *C. de condict. indeb.*

§. *ult. Insula fabricari*). Pugnat l. 14. *sup. eod.* ut in stipulatione, Stichum dari, dissensisse Proculianos a Sabinianis docet, l. *Ita stipulatus. inf. eodem*, ut scriptum est ad l. *sup.* sic et in hac stipulat. Proculi sententiam Celsus sequitur, l. 14. *sup.* ad quam vide scripta. Ulp. vero hic sequitur sententiam Sabini. Ut in stipulatione in dando fuit dissentio: sic et in stipulatione in faciendo, nec est probanda Joannis solutio; vide et scripta ad l. *Continuus. infra eodem.*

Ubi jam cœperit mora). Si cum potuit incipere, non incœpit, nihil pugnat l. *Existimo.* §. *ult. inf. eod.* vide scripta hic.

In glos. possit). Dele tot. solut. Joannis, quæ incipit (*vel dic, hoc agi, etc*).

L. 73. *Aut domum ædificari*). Id secundum Celsum, l. 14. *sup.* secus Ulp. in l. *prox.* §. *ult. sup. eod.*

Quis stipulatus sit). Id est, patronus. Nam si alius sit stipulatus operas, statim debentur, l. *Quoties. de operis libert.*

§. 1. *Si servus hæreditarius*). Id est, jacentis hæreditatis.

Idem est in servo ejus qui). Nisi redierit.

§. *ult. Post moram offerendo*). Oblatio, aut quicquid pro oblatione est, purgat moram. Vide scripta ad l. *Eum qui.* §. *ult. eod.* nam stipulator, si debitum non accipiat, incipit esse in mora: promissor desinit. Hujus purgationis effectus est, ut si res oblata post interierit debitor liberetur: vel ipso jure, si judicium sit bonæ fidei, vel per exceptionem, si sit strictum, ut hic. Sed si res exstant, non liberatur.

In gloss. Noluerit). Ad finem adde, et l. 17. *sup. de constit. pec.* l. *Hujusmodi.* §. *Si cui. sup. de leg.* 1.

L. 74. *Stipulationum quædam*). Vel ut est scriptum in l. 6. *de contrah. stipulat.* Aliæ sunt certi, ex quibus datur certi condictio: aliæ incerti, ex quibus datur actio ex stipulatu, dicitur tamen etiam recte actionem ex stipulatu, aliam esse certi, aliam incerti. Idemque dici potest de cæteris strictis. At omnes actio bonæ fidei sunt incertæ.

Ut ecce, aurei 10.) Nisi eos stipuleris in annos singulos, l. 17. *sup.* et l. *prox.* §. *pen. inf. eod.*

L. 75. *Ubi autem non apparet*). Vide scripta ad l. 13. *sup. de leg.* 1. In hac l. Ulpiano propositum est, dicere de utilib. stipulationibus. Id inde constat, quod meminit ejus, qui stipulatus est tritici certam quantitatem sine qualitate, quod valet. Non ejus, qui qualitatem sine quantitate, quod non valet, l. *Triticum. h. tit.* Ergo, dum inter has nominat stipulationem fundi incerti, seu sine nomine, dicendum est, eam utilem esse. Ea vero utilis est, si testator fundum habuerit, idem est in promissore. Id Græci notant ad l. 69. §. *Gener. sup. de jure dot.*

Incertam esse stipulationem). Stipulatio tamen valet, quod verum est, si promissor fundos habuerit. Nam si nullos habuerit, est inutilis, l. *Cum post.* §. *Gener. de jure dot.* l. *Ita stipulatus. inf. eod.* l. *Si domus. supra, de leg.* 1.

Vel hominem generaliter). Res singulæ sensu percipiuntur. Contra res universæ, ut genera, cogitatione, non sensibus. Certum non est extra res singulas. Item nec extra substantiam.

Boni melius). Nam boni qualitas recipit magis et minus.

§. 1. *Fundi certi*). Certum non est nisi substantia, accidentia non certa: hinc fit, ut qui servitutes stipulatur incertum stipuletur. De usufructu ideo dubitabatur, quia consistit in fructibus, quorum est certa substantia. Sed cum fructuum proventus incertus sit, placet eum, qui usum stipulatur, incertum stipulari. Eadem ratione hic, incertis adnumerentur obligationes, nomina, liberationes, possessiones, quia illarum nullum subest corpus. His adde facta, et non facta. Opponitur *l. 8. sup. de usufr. ear. rer. quæ usu cons.* vide notata ad eam.

§. *Illud: Incerti esse hanc stipulationem*). Quia non sunt, at qui vinum simpliciter dicit, incertam rem dicit, nec vinum stipulatur, ut speciem, sed ut quantitatem.

Quod in horreo est). Hic speciem, et quantitatem significat.

§. *Qui vero. Incertum in obligationem*). Imo certum, ut *inf.* dum ait, *quamvis inde, etc.*

Quamvis inde). Hæ particulæ, quamvis, nisi, aut, vel, corrigunt. vide scripta ad *l. 5. §. Quod si faciam. sup. de præscript. verb.* et hic.

Quatu proponimus de vino, vel oleo). Nam hic sermo refertur ad ea quæ jam sunt certa. Sermone collato in futurum], licet fructus percepti certi sint, semper incerta est stipulatio. At in præsens collato certa est.

§. *Qui id quod in faciendo, aut non faciendo*). Privatio actionis.

§. *Qui illud utrum certum, an incertum*). Incertum deducit, quoniam incertum est, quod promissor sit electurus.

§. *Qui sortem: tot stipulationes sunt, quot res sunt*). Vide scripta ad *l. 20. sup. eod.* et ad *l. 21. C. de usur.*

§. *ult. Hæc stipulatio*). Vide scripta ad *l. 28. sup. eod.*

l. 76. Quod ego voluero). At electio collata in extranei personam, hæredi ejus non permittitur.

Servo, vel filio talis electio). Id est in *l. ult. in pr. inf. eod.* Sed cur non datur patri, aut domino, cum detur hæredi? Idem quæri potest de stipulatione ire, agere licere. Ratio differentiæ est, quia quod in meam personam congruit, facilius jure successionis, vel legati, vel cessionis ad alium transit, quam jure potestatis alteri acquiritur.

In hæredes tamen transit obligatio). Idem dabitur ei, cui stipulator actionem suam legaverit, vel cesserit, *l. Si sic. §. ult. de leg. 2. l. 36. inf. eod.*

§. 1. *Cum stipulantur*). Excipe stipulationem legatorum: nam hæc etiam continet, *quod oportebit.* Idem dici potest de cæteris stipulat. quæ instar actionis habentur, *l. 1. §. Belissime. sup. ut legat. nom. cav.*

Ut in judiciis). Id est, actionibus, *l. Inter. §. ult. inf. eodem.*

L. 77. Ad diem). Ex die solo pœna committitur. Harmenop. 3. *Epit. tit.* 3. qui ad diem debet, se ipsum interpellare debet. Pœna quoque committitur, et nullus sit ex parte promissoris, qui interpellari possit. At si debitor sit paratus ex die solvere, non committitur pœna.

Ante diem mortuo). Nam ex die solo etiam mora fit: vide scripta ad *l. 23. sup. eod.*

L. 78. Si filiusfam). At in legatis spectatur tempus, quo conditio exsistit, quo tempore cum sit sui juris, sibi acquirit, non patri. Ratio differentiæ est, quia in contractibus non tantum nobis, sed et posteris nostris consulimus. At contractus hæredi non proficiet, nisi statim constituamus, contractum conditionalem ab initio vires habere. At qui legat, solum legatarium spectat.

In stipulationibus id tempus spectatur). Idem est in *l. 144. de reg. jur. ex eod.* lib. Eam huic con.

§. *ult. Cum fundum*). Oppon. *l. Si fundum. inf. eodem*: vide solut. in not. ad eum loc. et script. ad *l. 28. supra. eodem.*

L. 79. Actionem alsium domino competere). Si ex re domino stipuletur, etiamsi sibi stipuletur. Alium casum vide in scriptis ad *tit. C. per quas pers.*

L. 80. Quotiens stipulationibus). Vide scripta ad *Rubr. sup. de reb. dub.* et notata ad *l. Si is qui ducenta.* in prin. illius tit. et supra ad *l. 41. sup. eod.*

L. 81. Quotiens quis). Vide scripta ad *l. 48. §. penult. sup. eod.*

Nam qui alium sisti). Ergo factum alienum non promittit: alioquin inutilis esset hæc fidejussio.

Actorum ut stet. L. Sancimus. C. de fidejuss.

§. *ult. Si procurator*). Hic §. est veluti σύνοψις *l. penult. sup. si quis caut. ibid.*

l. 82. Nemo). Vide scripta ad *l. 23. sup. eod.*

L. 83. Negotium contrahitur). Sic in l. *Certi condictio. §. Quoniam. sup. si cert. pet.* Stipulatio enim contractus est: vide scripta ad *l. 5. sup. §. Conventionales.*

Nam de se quemque). Ideoque in *l. 5. Stipulatio. supra, eod.* ponitur se.

Simplex abnutivum). Abnutivum Græce Ἀποφατικὸν, id est, negans sic Fin. Caper scribit duplex abnutivum affirmare.

Sed curaturum se). Vide scripta ad *l. 38. in princ.* et ad *l. 50. sup. eod.*

§. 1. *Quod et in judiciis*). Opp. l. *Si in emptione. 34. sup. de contr. empt.* Sed recte ibi Accursius, *senserit*, id est, sensisse dicatur. Nam si omnino constet eos dissensisse, nihil agitur. At si non constat de dissensu, et ambigua sit oratio, ut quia dixit Stichum, cum plures essent, tunc interpretatio fiet contra venditorem, sive agat, sive conveniatur. Itemque contra stipulatorem agentem ex stipulatu, si legem ambiguam dixerit. At in ambigua actione interpretatio fit contra reum, non contra actorem.

In incertum redditur). Et ideo satis est, si actor consenserit.

§. *Si stipulante*). Vide scripta ad *l. 1. §. Sed mihi.* et ad l. 12. *sup. eod.*

§. *Sacram rem*). Cum hoc §. merito conjunxit Theodorus Balsamon tit. 2. Nomocan. §. *pen. l. Continuus. inf. eod.*

Vel usibus publicis relicta). Nam regula Catoniana etiam ad stipulationes pertinet.

Nam et cum). Nam, id est, sed, est hic adversativa vox.

Res sacra profana esse cœperit, aut Stichus). Celsus hac in quæst. dissensit a cæteris, *l. Qui res. §. Aream. inf. de solut.* Celsi sententia in *l. Si chorus. in fin. sup. de leg.* 3.

In glos. Eadem caussa). Ad fin. adde, sic Aristoteles 2. Rhet. cap. 5. ἡ γὰρ αὐτὴ δύναμις τῶν ἐναντίων ἡ ἐναντία.

Pro quo, et illud dici posse). Contra Celsum.

Sed hæc dissimilia sunt). Superiora argumenta sunt Celsi: sequitur Pauli responsio.

Adeo enim). Summa hujus quæstionis contra Celsum hæc est: obligationem extingui ante moram, sine facto promissoris re consecrata, aut publicata, aut servo manumisso, aut nave dissoluta, ea mente, ut in alios usus tabulæ converterentur: obligationem cessare, nave dissoluta reficiendi caussa. Navem dissolutam hac mente, eadem esse: alia mente dissolutam, non esse eandem.

Eadem navis esse incipit). Ad hunc quoque modum dissolvi potest quæstio, an navis refecta sit navis, de qua Plutarchus in Theseo. Eadem distinctio in domu ponenda est.

Vers. hic tractatus). Quæ hactenus dicta sunt, sunt de stipulationibus conventionalibus, quæ in dandu consistunt.

Ad Prætorias stipulationes). Nam prætoriæ stipulationes, vel rei restitutionem continent, vel incertam quantitatem *l. 2. Prætor. stipul.* Rei restitutio sic accipitur, ut opus in pristinum statum restituatur, vel ut res præstetur, quoties vero concipitur de re præstanda, an eadem res restituatur, inspicitur.

Si rem quam. Vide scripta ad *l. Non quæcumque. sup. de leg.* 1. et ad *l. 16. sup. eod.*

Vers. Si vero a me). Non domicili acquisitio, cujus caussa duratura non est, perimit stipulationem, *l. Non quæcumque. sup. de leg.* 1. *l. Qui res. inf. de solut.* Non est vero duratura, cum mox legatarius sit ablatorus. His adde *l. 103. inf. eodem.*

Potest agi ex stipulatu). Id est, condictione certi.

§. *Stichum qui*). Similis est quæstio l. 30. §. 1. *sup. de jurejur.*

§. *ult. Si quis ancillam sistere*). Quod fit ex caussa noxali: qui sistere promisit eadem caussa sistere debet.

l. 84. Si insulam). Mora purgatur oblatione, novatione, conditionali stipulatione, multo etiam magis præstatione, et solutione, modo præstem, aut faciam, ante litem contestatam; at non solum si faciam, sed et si facere sim paratus ante litis contestationem, liberor a præstatione ejus, quod interest: a pœna vero liberor in stipulatione deducta, si pura fuerit obligatio, et offerem ante litem contestatam, *l. 26. §. ult. sup. de recept. l. Qui Romæ. §. Flavius. inf. eod.* Si sit in diem, statim ex die pœna committitur, etiamsi lis contestata non sit *l. Trajectitiæ. sup. tit. proximo.*

Quamdiu litem contestatus). Ergo post moram purgat se, quod non licere ajunt *d. l. Trajectitiæ. l. Celsus. sup. de recept. l. Si fundus. §. ult. sup. de l. Commiss. l. Nuda. C. de cont. et commit. stipul.* Dicendum in hac specie, nullum fuissem diem adscriptum, nullam pœnam, nullam conditionem: at nos de debitore ad diem loquimur. Vide notata ad *l. Magnam. C. de contr. et commit.* et *l. Sancimus. C. de fidejuss.*

Liberari placet: contra opponitur *l. 3. §. ult.* et *l. 4. inf. de judic. solvi.* Vide solut. in notatis ibi. Opponitur etiam *l. Et si post tres. sup. si quis caution.* vide solut. in notatis ad eam. Opponitur *l. 15. sup. de doli except.* vide notata ibi. Denique opponitur *l. Hoc edicto. de publican.* vide solut. in not. ad eam.

Nihil sibi prodesse). Ad vitandam condemnationem, in id quod mea interest, hic et l. 17. *sup. de constit. pec.*

L. 85. In executione obligationis). Executionem oblig. vocat petitionem, et solut. quem Græci ἐκβιβασμόν.

Vers. Prima species: pecuniæ certæ). Aut certi corporis.

Ad portiones hereditarias). Ex 12. tab.

Quod testator fieri). Ut si opus reipub. fieri jusserit, vel statuam poni.

Quia operis effectus). Id est, ἀποτέλεσμα.

In partes scindi non potest). Nisi agatur, quanti ea res est, nam æstimatio potest dividi, *l. 72. sup. eod.*

Sarcient damnum). Vide scripta ad *l. 2. §. Item in facto. sup. eod.*

§. *In solidum: quolibet defugiente*). Vide not. ad *l. Non est causa. inf. eod.* et scripta ad *l. 4. §. Cato. in fin. sup. eodem.*

§. *Item si ita partem creditori solvere*). Vide scripta ad *l. 4. §. Cato.*

§. *Ult. Nihilominus obligetur*). Hoc locum habet non tantum in conditione potestativa, sed et in casuali. Et non tantum in stipulationibus, sed et in legatis.

L. 86. Quod dicitur). Vide scripta ad l. 29. *sup. eod.*

L. 87. Nemo enim). Vide scripta ad *l. 16. sup. eod.*

l. 88. Mora). Vide scripta ad *l. 49. sup. eod.*

Fidejussoribus succurrendum). Data exceptione.

Fidejussor, autem). Obstat *l. Si fidejussor. sup. de dolo*: vide solut. in not. ad *l. 49. sup. eod.*

L. 89. Si a colono). *l. 16. sup. de liber. legat.* vide scripta ad *l. 76. §. ult. sup. eod.*

L. 90. Cum stipulati). Sorte petita, non ideo minus usuræ crescunt. Duplex autem est usura, una quæ infligitur ob quæstum, et dicitur fœtus, alia, quæ ob moram, et dicitur pœna: vide scripta ad *l. 12. C. de usur.*

Etiamsi sortis obligatio). Con. *l. Novatione. inf. de novat.* cum *l. Lite. sup. de usur.* Ex quibus constabit novatione facta usuras non currere. lite contestata currere.

l. 91. Si servum). Hæc l. non loquitur de mora, nisi in §. *Sequitur.*

Verum quemadmodum). Ratio differentiæ est, quia in re aliena, cujus vindicatio alii competit, debemus esse quam diligentissimi. In ea re, quæ non nisi nostro facto quæri alii potest, licet nobis negligenter versari, quasi in re nostra, modo absit dolus, aut latior culpa.

Vas. l. vel etiam ab hostibus). Hic causa non est similis superioribus. Captivitas morti non comparatur. Et ideo, si sine facto promissoris servus captus sit, cessat obligatio, non extinguitur. Sed si facto ejus capiatur, tenetur in pretium.

§. *De illo quod Julianus putat*) in *l. Quidam*. 25. §. *pen. sup. ad Trebell.* unde est hic locus. Ex qua l. constat, hic, *restituerat*, ita esse accipiendum, ut restitueret hæreditatem, in qua erat servus manumissus. Citatur Julianus, et in simili specie in §. *Si res. Instit. de legatis.*

Manumisit). Nam is tenetur in pretium.

§. *Sequitur*). Hic. §. est de mora: vide scripta ad *l.* 73. §. *ult. sup. eod.*

§. *Nunc videamus; hæc constitutio*). Id est regula, *l.* 1. *inf. de privat. delict.*

Accessiones autem). Id est, personæ, quæ obligationi accedunt: quales sunt fidejussores, mandatores, Cic. 4. Verr. In, ait, suo labore, suisque accessionibus, id est, assecliis, ministris. Just. Novella 8. vocat παρενθήκας.

Perpetuari placet). Suam, non reorum.

In gloss. Fidejussoribus). Dele (*scilicet secundis*) et dic male. Nam agitur de fidejussoribus reorum, quamvis idem etiam sit in secundis.

An filiusfam.). Vide scripta ad *l.* 3. *C. quod cum eo.*

Quasi accessionem). Accessio est tam is, qui jubet, quam qui fidejubet.

§. *ult. Effectus hujus constitutionis*) id est, regulæ.

Peti possit). Sed condemnatio fiet in æstimationem.

Ergo puto novationem). Summa est, valere acceptilationem, petitionem, novationem hominis mortui, quando culpa promissoris interiit.

L. 92. *Si ita stipuler*). Eadem dubitandi caussa est in *l.* 38. §. *Sed si quis. sup. eod.* quia ususfructus in hæredem non transit.

L. 93. *Si sic stipulatus*). Vide scripta ad *l.* 76. *sup. eod.*

Ex iis, quos habes, summam. Ideo hic mea est electio, quia dixi sumam, quod est verbum vindicationis, quæ electio datur in legatis legatario. Servius 5. Æneid. ad illa verba: sume pater, ait, esse verbum Jurisconsultorum, *quo utuntur, quoties legatum est in accipientis arbitrio.* Sic idem verbum electionem dat stipulatori.

Electio mea erit). Quia et si non elegero, hæredi meo dabitur electio.

L. 94. *Certi generis*). Id est, qualitatis: vide scripta ad *l.* 75. *sup. eod.*

In gloss. triticum). Sive Bladum, Latine Blattum, Seu Blatta, Græci τιρη Blatteo colore. Sed quæritur, si quis debeat Blattum, quid præstare debeat. Et ajunt præstando secale, liberari. Guido Pap.

In eamdem gloss. dele hæc (*Est suum generis nomen ad omne id, quod in area teritur*) at repone: uno frumenti nomen est generale, non tritici, *l. Frugem. inf. de verb. signific.*

In fin. ejusdem gloss. Melica). Id est, milium indicum, sic dictum, quod sua proceritate superat cognatas fruges: dele, quæ sunt in margine, omnia Bart. in *l.* 1. §. *De eo. etc.*

L. 96. *Nec utilis actio erit*). Hæc actio directa est, sed, utilis dicitur, quod detur utilitatis caussa, id est, ejus, quod interest nomine, ut in *l. Stipulatio.* §. *Si quis insulam. sup. eod.* alias opponitur directæ, et tunc dicitur utilis, quod detur æquitate, et utilitate suadente: vide scripta ad *l.* 23. *in fin. sup. eod.* et ad *l. Cum res legata.* §. *Sed si Stichus. de leg.* 1.

L. 97 *Hippocentaurum dari*). Hæc inutilis est, sed per eam non vitiatur prior utilis, *l.* 126. §. *ult.* At contra utilis principalis obligationis utilis accessio esse non potest.

Te suis solummodo). At si duæ sint stipulationes pares, quarum altera alterius accessio non est, inutilis utilem non corrumpit, imo interdum utilis confirmat inutilem, *l.* 1. *C. de rei ux. act.*

§. 1. *Possum utiliter*). Eadem est species et ratio *legis, Si quis ab alio. in princ. sup. de re judic.*

Titii nomine). His verbis non videris fidejussisse pro Titio, sed esse adjectus solutionis gratia. Tu enim facturum te promittis: Titius daturum. Si es adjectus, ergo et accessio, *l. Obligationum fere.* §. *Accessio. sup. titul. proximo.*

Agere possum). Incerti.

In gloss. solutus). Vide notata ad *l. Jure nostro. C. de fidejuss.* Ubi habes solutionem.

Nihil ex hac stipulatione). At cum Titio agam certi, ut det. Simile est in *l.* 118. §. *ult. inf. eod.*

§. *Ult. Causa cognita*). Non ergo passi.

Probabilis causa). Ut si proposito per eam, quasi præmio, se inviteat ad nuptias.

Non in dotem stipulatus). Aut donationem propter nuptias.

L. 98. *Existimo posse*). Conjun. *l.* 61 *sup. de contr. empt.*

Quamquam interim fundus). Vide scripta ad *l.* 46. et 72. *sup. eodem.*

§. *Ult. Ex hac stipulatione*). Vide notata et scripta ad *d. l.* 72. §. *ult.*

L. 99. *Quicquid astringendæ obligationis*). Græci vertunt τὸ συμβαλλόμενον τῇ συστάσει ἐνοχῆς.

Certo potius vasis). Vide scripta ad *l.* 83. §. 1. et ad *l.* 8. *sup. eodem.*

§. *Non tam præterito biennio*). Vide notata ad *l. Veluti.* §. *ult.* et scripta ad *l.* 10. *sup. eod.* quæ huic legi obstat.

L. 100. *Statim, aut permuti obligationem*). Si ita non sit.

Omnino non differt). Si ita sit.

L. 101. *Puberes sine curatoribus suis*). Id est, curatoribus, quos habent: male hæc l. accipitur de puberib. qui curatores non habent, cum dicat *lex sup.* Impuberes sine tut. auctoritate non obligantur. At de puberibus nihil tale est proditum. Unde constat, eos sine curatoris auctoritate obligari. Oppon. *l.* 3. *C. de in integr. restit.* non vide notata ad eam. Adde argumentum *legis, Sciendum. sup. de eviction.* vide scripta ad *l. Si pupillus. inf. eod. tit.*

In gloss. puberes sine curatoribus). Dele hæc (Id est, non habentes curatores).

L. 102. *Sumptus in defensione causæ*). Hos sumptus interdum judex remittit victo, habenti justam causam litigandi, *Novella* 82.

In gloss. Agnituros, ut argumentatur, sup. de liber. legata) Adde *l. Fidejussor. de doli except.* secus est, si emptor vicerit. Accurs. *l.* 1. *tit. de evict.*

L. 103. *Quia nec dari oportet*). Cujus rei commercium non est, nec ejus æstimatio debetur, *l. Cum servus.* §. *ult. de leg.* 1 vide scripta ad *l.* 83. §. *Sacram. sup. eod.*

Aut fundum hostium). Idem est in legatis, *l. Ab omnibus.* §. *Aliam. de leg.* 1.

L. 104. *Pro libertate pactus est*). Id est, ut manumitteretur.

Quamvis servus ab alio). Si non dedit expromissorem, tenetur ipse servus post manumissionem, *l.* 3. *C. an servus ex suo facto.*

Ut manumittatur). Idem in *l. Et eleganter. sup. de dolo.*

L. 105. *Stipulatus sum Damam*). Homine oblato post mortuo, continuo debitor liberatur. At sola oblatio non liberat, nisi apud prætorem fiat de re, quæ apud eum petitur, *l. Si debitor offerret. inf. de solut.*

Continuo eum). Id est, ἀπεντεῦθεν, quod est, ipso jure. At Proculiani putant, exceptionem esse necessariam, *l. Interdum.* §. *ult. sup. eod.* quorum sententia obtinuit; vide scripta ad *l.* 2. *C. de usur.*

L. 106. *Qui ex pluribus*). Vide scripta ad *l.* 75. §. *Qui vero. sup. eod.*

L. 107. *Utrum turpem*). Servus pro capite honeste paciscitur, et expromissorem dat. At in libero homine id inhonestum videbatur. Nam et ei emancipationis causa non possunt imponi, donum, munus, operæ, *l. pen. sup. de obseq. par. præstan. l. pen. sup. si a par. quis manum.*

Magis curaretur). Sic Plautus in Sticho: *numquam minus curare possunt patrem suum filiæ.*

In gloss. emancipaturus). Dele hæc (*verum cogi officio judicis*) et repone, imo nec extra ordinem quidem cogi potest, nisi certis casibus, *l. ult. in fin. C. de sentent. passis.*

L. 108. *In summa Bart. Ex facto certa persona*). Legendum, *incertæ personæ.*

Si qua mihi nupserit). Hujus stipulationis causa est dos.

Ratio reddi non potest.). Sed harum stipulationum causam aliquam esse oportet, ut donationes.

§. *ult. Nulla*). Vide scripta ad *l.* 17. *sup. eod.*

L. 109. *Si ita stipulatus*). De hac l. vide scripta ad *l.* 12. *sup. eodem.*

L. 110. *Si mihi et Titio*). Hic duæ sunt stipulationes, una utilis, alia inutilis. Nam Titius non est adjectus. Obstat huic *l. Si fundus. sup. de contr. empt.* cui conjungenda *l.* 5. *sup. comm. præd.* ut monet inscriptio eadem. Dicendum stipulationes summarum separandas esse a stipulationibus corporum, vel jurium. Nam cum stipulor summam mihi et Titio, id agitur, ut obligatio numero dividatur, *l. Cum Stichus. inf. de solut.* At corpora, et jura non ita facile dividuntur, et plerumque id agitur, ut sint communia pro indiviso, quare certa pars non potest præstari. Dicendum itaque erit, ex utili parte succurri inutili, quod sæpe fieri testatur Justinianus in *l. un. C. de rei ux. act.*

§. 1. *Stipulatus*). Vide scripta ad *l.* 83. §. 1. *supra eodem tit.*

Nihilominus debebitur). Nam indecoro eo vir utitur. Si non constet de dissensu, in ambiguo mens promissoris spectatur: si non sit ambigua, mens stipulatoris, cui verba suffragantur, spectatur.

L. 111. *Quo minus mihi illa domo uti*). Usu domus marito concesso uxor cum eo habitare potest. Sic et Mutius primus prolevit, usu uxori relicto, maritum habitare posse. Mutium sequitur Pomponius.

Et latius est). Id est, πλατύτερον, ut sit sensus, latitudo voluntatis exigit hæc verba sic accipi, *l.* 1. *C. ut act. ab hæred. et contra hæred.*

L. 112 *Quem voluero, an quem volam*). Vide scripta ad *l. Hujusmodi legatum.* §. *Stichum. sup. de leg.* 1. et ad *l.* 47. *sup. eod.*

Quem volam donec judicium). Nam verbum volam est extensivum, παρατατικόν. Quædam verba sunt παρατατικὰ in præteritum, ut volebam, quædam in futuro, ut volam. Quæro, cur etiam non liceat legatario variare, si ita legetur: Stichum aut Pamphilum utrum Titius volet. Nam ut volam est extensivum, sic et volet, *l. Filio inf. ad Senatusc. Tertul.* Dicendum est, idem esse in legato, quod in stipul. si videlicet legatario sit data electio per damnationem sic, utrum volet, illi dato, poterit tamen variare legatarius. Nam quamvis is semel Stichum optarit, non tamen ei ante acquireretur, quam traditus sit. Itaque cum res sit integra, variare poterit. At cum per vindicationem legatum est, is quem elegit, ei statim acquiritur pleno jure. Quare, cum res non sit integra, et legatario sit satisfactum, variare non poterit.

Nec obstat *l. Hujusmodi legatum.* §. *Stichus. sup. de leg.* 1. ubi dicit volet, nec tamen variat. Nam non loquitur de creditore, sed de debitore, id est, hærede, hic semel tantum eligere potest: quia

dum Stichum eligit: et se dando obstringit, et statim jus quæritur legatario: vide supra ad dictum §. *Stichum*, et ad *l.* 48. *sup. eod.*

§. *ult. Si quis ita*). Hujus §. species est: stipulatus quis est de Cajo: pro centum aureis satisdabis? Deinde Romæ dedit exhibuitque Cajo, qui sibi 100. debebat, ut pro eo in eam summam satisdaret Cajus. Sic hic legitur recte: *et reum dederit*, id est, expromissorem, qui susciperet obligat. novandi causa. Similis locutio est in specie *l. Si quis ab alio. in prin. sup. de re jud.* Vide scripta ad *l.* 68. et ad *l.* 97. *sup. eod.*

Satisdabis). Id est, fidejussorem dabis?

L. 113. *In gloss. arbitratu*). Ad fin. adde, hoc addit Accursius propter *leg. Si lege. sup. loc.*

Et propemodum etiam). Obstat *l.* 8. *sup. eod.* Vide scripta et notata ad eam.

§. *ult. Liberari*). Repignorari.

Tanti litem). Vide scripta ad *l.* 97. §. 1. et *l.* 68. *supra eodem.*

In gloss. interest). Dele eam, et dic, imo ex stipulatu incerti.

L. 114. *Si fundum*). Opponitur *l. Videamus.* §. *Si actionem. sup. de usur.* et *l. Si filius. sup. h. t.* Dicendum, hic id quod interest, non significare fructus, sed rei pretium, aut si quid pluris circa rem intersit; vide scripta ad *l.* 28 *supra eodem.*

L. 115. *Ita stipulatus*). Vide scripta ad *l.* 94. *supr. eod.*

Cum id ageretur ut). Opponitur *l. Si finito. in princ. sup. de dam. infec.* Vide notata ad eam l.

Non demonstrato loco). Nam, qui hoc stipulatur, stipulatur poni superficiem, quod fieri non potest, nisi in loco, vide scripta ad *l.* 74. *supra eodem.*

Reum promittendi sisti non posse). Ut eo mortuo.

Respondit Pegasus). Pegasi sententiæ locus est, cum est una stipulatio, incipiens a conditione, et hæc committetur, ubi desierit Pamphilus posse dari, non post moram. Pegasus hic erat Proculianus.

Exemplo penus legatæ). Male Ferrettus putat, non idem dicendum in fundo, quod in penu. Nam id pugnat cum *l. Si penum. supra quando dies legat. ced.* quæ fundum desertum comparat penori: vide scripta ad *l.* 9. *supra eodem.*

Confestim in pecuniam legatam). Quia transfunditur legatum penus in legatum pœnæ.

Et ipsius rei naturam). Nam penus facile dari potest.

Non a conditione cœperit). In duplicibus legatis, et stipulationibus.

Cum id actum probatur). Voluerunt hoc casu contrahentes, omnimodo Pamphilum dari.

Idem defendendum erit). At cum una tantum est stipulatio, verior est Proculi sententia.

Quoniam voluntas). Finis legis loquitur de stipulatione, quæ incipit a stipulatione: non quæ a conditione, cum tamen id agitur, ut alterum tantum detur. Summa ergo legis 115. est Quando duplex est stipulatio, posteriorem, h. e. pœnalem, committi statim ex mora, sive id agatur, ut alterum tantum præstetur, sive ut utrumque. Cum id agitur ut utrumque præstetur, non fit novatio. Cum ut alterutrum, non fit etiam novatio, sed fit quasi novatio. Papinianus ergo recipit sententiam Sabini in stipulatione duplici, Pegasi in simplici.

In glossa probatur). Ab his verbis, *hodie vero non præsumitur verum.* Dele usque ad fin. omnia, et dic pœnalis stipulatio non novat præcedentem stipulat. nisi id sit actum.

L. 116. *Non enim sunt duo rei*). Non esse duos reos constat: quia tunc uno ex eis convento, et exacto, alter liberatur, *l.* 2. *titulo prox.* At in hac specie, Titio convento, et solvente, non dicimus Mævium liberari, sed nec obligari, imo nunquam fuisse obligatum.

Et solvente Titio). Ergo agi prius potest cum fidejussore, sed non inexcusso reo. Reus excutitur vel in judicio, vel extra judicium. At in aliis agitur etiam ante reum excussum.

L. 117. *Numero dividitur*). Vide scripta ad *l.* 54. *supra eadem.*

L. 118. *Nulla de peculio dabitur*). Obstat *l. Si creditor.* §. *ult. supra de peculio.* vide solut. in not. ad eam.

§. 1. *Decem habe*). Hæc stipulatio pura est. In puris autem stipulationibus, nullum laxamentum datur, a lege nunquam datur, a prætore non datur, si pecunia vel res promissa sit in promptu, alias datur.

§. *ult. Decem mihi*). Vide scripta ad *l.* 97. §. 2. *sup. eod.*

L. 120. *Non facit conditionem*). Id est, non suspendit.

Si 100. non sint). Etsi sint viginti aurei, non debebuntur.

Res veritatem ignorant). Vide scripta ad *l.* 100. *sup. eod.*

L. 121. *Incerti agetur*). Vide scripta ad *l.* 53. *sup. eod.*

§. 1. *In cujus matrimonium convenisset*). Sic et Flor. Papinianus scripseret in manum: vide not. ad *l. Uxorem. supra de ritu nupt.*

Si tempore matrimonii concubinæ). Ergo contra bonos mores est, si quis uxori adjungat concubinam, quod quidam Constantino tribuunt, ob *l.* 1. *C. de concubinis.*

§. *Insulam*). Casus mortis non trahitur ad casum deportationis.

Cum morieris). Idem est, si dixisset, post mortem tuam dari, quæ ante Justinian. fuit inutilis, et ideo dicitur cum morieris.

Non nisi moriente eo). Et ideo, si deportatus restituatur civitati, et in ea moriatur, committatur adversus hæredem ejus: si vero peregrinus moriatur, committetur adversus fiscum, qui ei successit.

§. *ult. Ex facto*). Doli clausula stipulationem quodammodo bonæ fidei facit, sicut actionem strictam bonæ fidei *l. Seja. de mortis causa donat.*

L. 122. *Qui Romæ*). Dele tot summam Bartoli, auctor legis est Scævola, qui respondit temporibus Marci et Commodi.

Per menses tres). Id est, tribus pensionibus. Male, *post menses tres.*

Usurarum nomine dederat). Id est, prorogaverat, quod fit recte, *l. Qui in futurum. sup. de pact. l.* 2. §. *Non male. sup. pr. except. rei judic. l. ult. Cod. de usur.* Pro mutuo dederat. Seneca, in *antecessum dare*, Græci ἐν προχρείᾳ

Si a die). Id est, primo mense. Sic in *l. Si necessarias.* §. *Si annonæ. sup. de pignorat. act. l.* 3. §. *Stichum supra.*

Petere). Totam summam: ergo obiatio facta debitori nocet.

§. 1. *Callimachus*). Summa hujus §. hæc est. Servus nauticæ pecuniæ gratia secutus debitorem, non potest ei consentiendo, contra quam lex conventionis ferat, creditori nocere, nisi ejus rei arbitrium creditor ei permiserit, quo casu repelletur exceptione: vide scripta Obser. 2. cap. 11.

Usque Brentesium). Sic Græce significat Brundusium, dicitur et Brenda. Festus.

In omnes navigii dies). Nam usuræ nauticæ constituebantur in navigationem, non in menses, ut aliæ, idque varie. Non modo creditor periculum suscipiebat usque ad certum diem, modo ad certam conditionem, vel usque ad certum portum, *l.* 3. *C. de naut. fœn.* modo itionis, et reditionis causa, ut hic: vide scripta ad *Rub. sup. de naut. fœn. ad fin.* et ad *l.* 4. *illo titulo*, vide Plutarchum in Cat. Censor.

Sub pignoribus, et hypothecis). Hoc in pignore privilegium habebit creditor, *l.* 7. *C. qui potior. in pig. l. pen. sup. de pignor.*

Intra Idus Septembres). Proinde hoc adjectum est propter periculum, quod fere a mari imminet, occiduntibus virgiliis post idus. Alciatus 10. παρεμπτώσεων, c. 19.

Non reparasset). Id est, emisset. Sic *l.* 9. §. *pen. de statulib.* vide notata ibid.

Prosequentibus eam pecuniam). Nam mitti solebat servus qui dicebatur πρατὴρ quod mittatur usurarum sua die exigendarum causa, ut hic et *l. Trajectitiæ. sup. tit. prox. l. Nihil.* §. *Pro operis. sup. de naut. fœn.*

Servo Lucii Titii). Hunc initio dixit servum Seii, quem hic vocat Titii. Nam Jurisconsulti his nominibus promiscue utebantur, ut Philosophi Dionis et Theonis.

Misisset eo tempore). Quod est, post idus Septembres. At supra posuit, ante idus eum solvisse. Alciatus male addidit negationem. Repetende est potius extrema sylleba verbi *misisset*, sic, *in navem misisset, sed eo tempore, etc.* Atque ita quidam Cod. habent, et erit sensus: solvisse quidem Callimachum navem ante idus, sed eo tempore, quo jam pecuniam reddere deberet, id est, cum prope instarent idus, et certum jam esset, navem intra idus non posse Berytum appellere.

Quocumque tempore). Exceptioni autem locus erit, si creditor servo proferendi temporis arbitrium permiserit.

§. *Flavius Hermes*). De hoc §. vide scripta Obser. 1. cap. 29. et scripta ad *l.* 5. §. *At cum do. sup. de præscript. verb.*

In fin. §. *Respondit, debere*). Vide scripta ad *l. Si fundum sub conditione.* §. *Stichum. sup. de leg.* 1. et ad *l.* 115. et 84. *sup. eodem.*

§. *Cohæredes cum prædia hæreditaria diviserant*). Quod fit permutatio ultro citroque partibus, *l. Cum pater.* §. *Hæreditatem. sup. de leg.* 2.

Pœnam 100. inricem). Itaque, si per eum stetisset, qui vendidit, tunc teneretur omnino pœnæ nomine. Sed et pœna non adjecta, puta esse actionem præscriptis verbis ex conventione divisioni subjecta; si id vendiderit, ut in simili specie est actio ex vendito, *l. Si sterilis.* §. *Si prædii venditor. de act. empt. l. Qui fundum.* 2. *sup. de contrah. empt.*

Sæpius testato convenerit). De alienatione facta testamento, vide scripta et notata ad *l. Filiusfam.* §. *Divi.* 2. *de leg.* 1.

Doli mali exceptionem). Vel in factum, sed ipso jure pœna committitur.

§. *Agerius*). Vide scripta ad *l.* 57. *sup. eod.*

Debere constituisset). Hæc verba conditionem casualem faciunt, puta si constiterit.

Respondit, si conditio). Non semper eodem modo Scævola respondet. Nam, dum respondet per *si*, vel id sumit, quod propositum est, ut sit, *Si*, ut proponitur in *l. ult.* §. *ult. sup. de resc. vend. l. Pater. in pr. de doli except.* vel id quod est probabile, ut sit, si ut præsumitur, *l. Uxori.* §. *ult. sup. de leg.* 3. vel id quod est incertum, et in æstimatione judicis *l. Libertis.* §. 1. *de alimen. leg.* In hoc §. puto eum sumere, quod est probabile, ut et in *l. Fidejussor obligari.* §. *ult. de fidejuss.* Sic conditio accipitur, si vivus non solverit. Hæc autem conditio casualis est. Idem potest dici de potestativa: utrumque sub hac exceptione, *si id actum sit*, actum videtur, cum in dando, vel faciendo stipulatio consistit. At cum stipulatio nullum opus relinquit id actum non videtur, nec eam hæres implere potest: vide scripta ad *l.* 57. *sup. eod.*

Si conditio non extitisset). Id est, si actum esset ut impleretur conditio vivo patre, nec fuerit impleta, promissor non tenetur, etiamsi post mortem patris impleatur: nam sero impletur, et frustra.

§. *Seja. solo pacto facta*). Sine stipulatione Aquiliana, et sic non est rata.

Apud judicem tutelæ). Id est, prætorem tutelarem, et dele gloss. *tutelæ. actione.*

Ad competentem judicem). Id est, præfectum urbi, *l. Æmilius. sup. de pign.*

Provocatio ejus pronuntiata). Sic solet pronuntiari in causa appellatione, *inf. de quæst. l. Impp. inf. de appell. l. Chirographis.* §. 1. *sup. de administ. tut.*

Vore intercesserit quominus pecunia). Hic usuræ non debentur ex stipulatione, sed ex mora tantum, ex causa tutelæ, quæ est bonæ fidei. Et ideo hic sola oblatio impedit cursum usurarum, quia moram non facit, qui offert.

§. *ult. Duo fratres*). Consortes. Eadem est quæstio *l.* 1. *C. de pact. l. Æmilius. sup. de minor.*

Quasi de hoc quoque transactum). Cum hoc judici liquet, de fideicommisso quoque fratres inter se transegisse.

Commissa etiam). Verum agenti obstabit exceptio doli, vel in factum, quod jam usus sit exceptione pacti, *l.* 12. §. *Si mulier. sup. de pact. dotalib.* Sic non opponitur *l. Rescript.* §. *Si pacto. sup. de pact.*

Flor. de verborum obligationibus.

L. 123. *Si flagitii faciendi*). Id est stupri: vide scripta ad *l.* 26. *sup. eod. tit.*

L. 124. *Ex post facto mutatur*) Vide scripta ad *l.* 8. et 16. *sup. eodem*, et ad *l.* 5. *C. de condict. indeb.*

L. 126. *Si ita stipulatus fuero, si Titius*). Nec enim præpostera est hæc stipulatio propter articulum tunc: vide scripta ad *l.* 64. *sup. eod.*

§. 1. *Et minus est in eo usufructu*). Vide scripta ad *l.* 28. *sup. eodem.*

Nisi pleno jure). Vide scripta ad *l.* 56. § *pen.* et *l.* 59. *sup. eodem.*

§. *Chrysogonus, et assignante*). Id est, sigillata. Cornutus in Persium: *l.* 6. *C. de fidejuss.*

Usurarum nomine denarios octo). Hæ usuræ fere sunt dextantes.

Vers. Superest, sed una verborum). Conditio ex stipulatione.

§. *ult. Ac si te inuti stipulatus essem*). Vide scripta ad *l.* 97. *sup. eodem.*

L. 127. *Si pupillus*). Hic pupillus, cum aliquid accepisset, et in rem suam convertisset, hominem p omisit, naturaliter est obligatus. Et ideo recte pro eo fidejussor intervenit.

Nec fidejussor erit). Fingendum est tamen, pupillum ex hoc negotio locupletiorem non factum, *l.* 5. *supr. de auct. tut.*

Nulla enim intelligitur mora). Idem dicitur in *l.* 38. *inf. de reg. jur.* At hic nulla petitio erat ante rescriptum Divi Pii, ad quod jurisconsulti sero attendunt.

Ubi nulla petitio est). At inania, *l. Lecta. sup. de reb. cred.*

L. 128. *Si duo rei*). Con. *l.* 12. *de stipul. servor.* sic etiam qui inutiliter alteri substituitur, non habetur pro adjecto, *l. Verbis. sup. de vulg. et pupill. substit.*

Non ad solutionem). Vide scripta ad *l.* 16. *sup. eod.*

L. 129. *Si quis ita*). Vide scripta ad *l. Is qui ducenta. sup. de reb. dub.*

Sufficit unum non esse factum). Vide scripta ad *l.* 63. *sup. eodem.*

L. 130. *Quod dicitur*). Vide notata ad *l.* 2. *Cod. de contr. et comm. stipul.* et scripta ad *l.* 39. *sup. eod.*

Si factum conferatur in personam). Vestigium sententiæ veterum, qui putabant factum rei cohærere, ut et *l. Continuus. inf. eodem*, §. *Sed cum factum. Inst. de stipul. servor.* Vide notata ad *l. Veteres. Cod. de contrahen. et committ. stipul.*

L. 131. *Julianus scripsit*). Con. huic initio *l.* 56. § *Te et Titium. sup. eodem.* vide scripta ibi. Hæc est de obligat. in faciendo, illa in dando, et in hoc consentiunt: verum in alio dissentiunt. Nam ut sit in dando, quod cohæredes pro sua parte dederint, id non repetent a Titio, ut in faciendo, repetent pro sua parte, *l.* 2. §. *Item ei. supra, eod.*

§. 1. *Qui fundum*). Vide scripta ad *l.* 55. *sup. eod.*

De evictione promittetur). Sic et in §. *Plane. Institut. de inutilib. stipul.* et in *l. Qui res.* §. *Qui stipulatur. inf. de solut.* dator actio mandati, quia hæc res vix petitur sine mandato: vide scripta ad *l.* 55. *supr. eodem.*

In gloss. a Titio). Dele hæc verba (*suo forte procuratore*) Augustinus in quæstionibus mixtis: Servius 6. Æneid. sic Salvianus lib. 5. de guber. Dei.

L. 132. *Susciperet*). Hinc clientes suscepti appellati sunt.

Observasset). Id est, habuisset, custodisset, servasset.

Et quid interest). Et constat, etiam pœnam committi.

Exhæredaverit, vel emancipaverit). Pater invitum exhæredat: et invitum, id est, contradicentem, non emancipat. Paulus 2. Sent. titulo 25. et Nov. 98.

§. 1. *Plane et hoc remedio*). Id est, querela.

Si patri naturali hæres). Datio in adoptionem solvit patriam potestatem, non datio in fidem. Item damus in fidem etiam extraneum ut alumnum, vel cognatum.

Res in extraneo ineptas). *L. Non putavit.* §. 1. *de bon. poss. contra tab.*

In eo qui hæc non fecit). Id est, in susceptore frustra id exigit.

Dicit supervacuo). Nam si non incidit in pœnam, qui emancipat, vel exhæredat, multo minus, qui neutrum facit.

§. *ult. Filiusfam. ita stipulatus est*). Vide scripta ad *l.* 78. *sup. eod.*

Non debebit quicquam fidejussor, quia nec reus). Uterque tamen tenebitur filio: reus directo, quia cum eo contraxit post emancipationem: fidejussor utiliter, quia cum eo contraxit in familia patris: actio enim ex stipulatione conditionali per filiumfam. patri acquiritur, non filio postea emancipato, quia nec reus ei tenetur. Adde exceptionem ex *l. ult. inf. de stipulat. servor.*

L. 133. *Si ita stipulatus*) Plerumque una stipulatio semel tantum committitur: interdum sæpius, in prætoria quædam, *l. Si procurator. inf. rem ratam haberi. l.* 3. §. *Quæsitum, si cui plusquam per l. Falcid. l.* 1. § *ult. usufruct. quemadm. caveat l.* 4. §. *pen. rem pupilli salvam fore.* Nam conventionales quædam sæpius committuntur.

Ex ipsius posteriore v.). Dicendum generaliter; ubicumque id agitur stipulationem committi, *l. Si duo.* §. *ult. sup. de recept. qui arbit.*

Neque per te, neque per hæredem). Neque hic est conjunctio copulativa. Alciatus lib. 9. παρέργ. cap. 18. At neque etiam disjungit non propter se, sed propter negationem. Divus Augustinus in sua Gram. Charisius, Probus, Donatus, ut si dicas, pupillus obligat, neque obligatur. Idem Alciatus in h. l. perfidiose reponit vocem συναρτῶς.

L. 134. *Et tempore matrimonii consenserunt*). Vide scripta ad *titul. de sponsal. supr.* et ad *l.* 19. *sup. eod.*

Et adjecta pœna). Tamen Leo in Novel. 28. præter arras etiam pœnam vult addi posse in sponsalibus, idque veteri juri congruere videtur, quo stipulabantur uxores futuras, et agebant in id quod interest, Gell. lib. 4. c. 4. Si agebant in id quod interest, ergo et in pœnam: nam stipulatio, quæ habet quod interest, et pœnam admittit, *l. ult. inf. de prætor. stipulat.* vide scripta ad *l.* 19. *sup. eod.*

In gloss. Si quis eorum). Dele totam, et ejus loco repone parentum scilicet. Nam de facto filiorum inutiliter promisissent.

Non secundum bonos mores). Vide scripta ad *l.* 2. *C. de inutilib. stipul.*

§. 1. *In præfationibus*). Id est, pactis.

Non ex ea repetitione inutilis). Ut si pactus sum Titio, et stipuler non adjecto nomine Titii, persona Titii non censetur repetita. Hoc et in legatis obtinet.

§. 2. *Idem respondit cum Septitius*). Vide scripta ad *l.* 1. et *l.* 30. *sup. eod.*

§. *ult. Ac si singulæ species*). Vide scripta ad *l.* 29. *sup. eod.*

L. 135. *Ex quo die stipulatio facta esset*). Vide ad *l.* 48. *sup. eod.*

§. 2. *Seja cavit*). Vide scripta ad *l.* 84. *sup. eodem.* Obstant *l. Trajectitia. sup. de oblig. et act. l. Si fundus.* § *ult. sup. de leg. commiss. l. Celsus. sup. de recept. l. Magnum. C. de contrah. et com. stipul.* cum similibus. Dicendum in hac specie stipulationem fuisse puram, pactum ex continenti additum stipulationi diem adjecit. Pactum adjectum ex continenti stipulationi non inest ex parte actoris, *l. Jurisgentium.* §. *Quinimo. sup. de pact.* Hoc pactum non parit actionem, sed hanc tantum vim habet, ut possit Titius ante diem hortos petere, nec Seja ante diem pretium petere. Nam inest tantum ex parte reorum, *l. Lecta. sup. si cert. pet.* Illam vim non habet pactum, ut impediat purgationem moræ: cum interposita sit stipulatio pura: vide notata ad *d. l. Magnum.* et *l. Sancimus. C. de fidejussor.*

In gloss. in continenti). Ab his verbis, *unde no. Quod tam in contr. etc.* usque ad finem dele omnia, et repone, imo tantum in bonæ fidei, *l. Jurisgent.* §. *Quinimo. de pact.* Ergo pactum hoc non parit actionem, sed tantum hanc vim habet, ut ante diem non possit Titius hortos petere, nec Seja pecuniam. Inest tantum ex parte reorum, et exceptionem parit, *l. Lecta. sup. de reb. cred.* nec eam vim habet, ut impediat emendationem moræ.

Si non multo post). In hac specie nulla fuit subjecta pœna. Pœna addita post diem, offertur sero.

Propter eam moram interesset). Nam ea mora numquam purgatur, ob quam interest actoris. Sic *l.* 8. *sup. si quis cautionibus.*

In gloss. Interesset). Dele hæc verba, et suppla (nec iis contestata esset.)

§. *Ea lege si donatum*). Vide scripta ad *l.* 3. *C. de condict. ob causam dat.*

Respondit, posse in id quod). Vide scripta ad *l. Qui Romæ.* §. *Cohæredes. sup. eodem.*

§. *ult. Et subjecta doli clausula*). Agebatur de falso apud præfectum urbi, ut et in *l. Athaleis. infr. ad l. Cornel. de falsis, l. Saccularii. inf. de extraordin. crim.*

L. 136. *Si sub una significatione*). Vide scripta ad *l.* 65. *sup. eod.*

§. *ult. Evanescit stipulatio*). Vide scripta ad *l.* 46. *sup. eodem.*

L. 137. *Aliquod momentum*) Vide cap. 1. de præscript.

Aliud agere cœperit). Flor. *aliud acceperit*, id est, incœperit, ut sit sensus, nihil esse affectum, si post interrogationem aliud negotium incœperit, quamvis eodem die responderit. Ergo, si aliud negotium non acceperit, si eadem die respondeatur, medium tempus non nocet, nec videtur minus factum, quod eodem die factum est, nullo extraneo negotio interjecto. Sic nihil obstat *l.* 1. §. 1. *sup. eodem*; vide scripta ibid.

§. 1. *Si hominem*). Vide scripta ad *l.* 22. et ad *l.* 83. § 1. *sup. eod.*

§. *Cum ita: nec diplomate*). Diplomata sunt codicilli, qui dantur utentibus cursu publico, quæ dicuntur etiam tractoriæ, et combinæ et συνθήματα, et evectiones.

Quia per ipsum steterit). id est, in mora fuit.

Vel quia ubique potest solvere). Volente scilicet stipulatore: sicut et alio die eodem permittente. Vide scripta ad *l.* 38. §. *Inter.* et *l.* 122.

Aut felici navigatione). Catapio.

Nullus est conjecturæ). Vide scripta ad *l.* 38. §. *Inter incertam. sup. eodem.*

§. *Item qui insulam*). Nam huic stipulat. inest tempus, quo insula ædificari possit, juxta Celsi et Pauli sententiam in *l.* 18. et 77. *sup. eodem.*

Item si non inchoetur opus). Hæc verba ea præcedenti §. sic sunt accipienda, ut judex æstimet, quanto intervallo opus æstimari potuerit, et eo transacto sit actio, non autem statim a non cœpto opere agi posse, quanti interest inchoari, ut voluit Johannes in *l. Stipulat. non dividuntur.* §. *ult. sup. eod.* vide scripta ad *l.* 14. *sup. eod.*

Liberetur reus). Ante litem contestatam, *l. Insulam. sup. eodem.*

Si quandoque tradiderit). *l. Insulam.* §. 1. *supr. loc.*

§. *Illud inspiciendum*). Ex hac stipulat. Stichum dari confestim agi potest.

Est autem facultas). Difficile, quod summo labore, aut prolixo tempore fit.

Aut si non multum). Recte.

§. *Si ab eo : Sabinus scribit*). Et in l. 34. *supr. eodem.*

§. *Cum quis sub hac conditione*).Huic. § Balsamon tit. 5. κεφάλαιον. conjungit *l.* 83 § *Sacram. sup eod*

Quod jus mutari potest). Vide ad l. 35. et ad *l.* 83. §. *Sacram. sup eodem.*

§. *Si ut aliquid fiat*). Vide scripta ad *l.* 71. *supr. eodem.*

§. *ult. Præterea*) Obstat *l.* 1. *C. de except.* vide notata ad eam , et scripta hic. Nam in unum solide obligatio non transfertur , sed id præcipit judicia familiæ ercisc. Opponitur *l. Arus. supr. de pact* vide notata ibid.

§. *ult. Sed necesse esse omnib*). Necessitatis causa est , quia obligatio incipit a defuncto , vel in defunctum , quam certum est necessario inter hæredes dividi pro hæreditariis portionibus. Huc pertinet *l.* 56. § 1 *supr. eodem* idque est ex 12. tabul.

Recte comprehendi). Ex 12. tab

l. 138. §. *ult. Cum pure stipulatus*). Is, cui generaliter, quod legatum est, poterit mutare sententiam , non in optione : vide notata ad *l. Illud. sup. de opt. leg.* et scripta ad *l.* 5. *sup. de leg.* 1. et scripta et notata ad *l. Ejusmodi legatum* §. *Si cui homo, supr. de leg.* 1.

Et ejus quæ nasci). Vide scripta ad *l.* 112. *sup. eod.*

l. 139. *Quolibet eorum deficiente*). Legendum, *defugiente* . ut Florent. id est, defugiente auctoritatem, ut et in *l. In executione* § *In solutum. sup. eod.* et *l. Minor. sup. de evict.* Cic. pro Syllan. Victorinus lib. 5. variarum lect. cap. 25. vide scripta ad *l.* 4. §. *ult. sup. eod.*

Pœnitatio incumbit). Vide scripta ad *l.* 4. §. *ult.* et *l. In executione. sup. eod.*

l. 140. *Pluribus rebus*). Vide scripta ad *leg.* 29 *sup eod.*

§ 1. *De hac stipulatione*). Obstant varii loci , quibus dicitur , unam esse stipulationem. Dicendum , hic singulas summas , et certa tempora definita fuisse. Illi autem loci loquuntur de stipulat. facta infinite sic, in annos singulos dabis 10 ; vide scripta ad *l.* 16 §. 1. et *l.* 29. *sup. eod.*

§. *ult. Et si placeat extingui*). De hac regula vide scripta ad *l.* 2. § *Ex eis sup. eodem* ubi quatuor ejus exceptiones ponuntur.

L. 141. *Si Servus, aut filiusf.*). Vide scripta et notata ad 176. *sup. eodem.*

§. 2. *Pupillus licet*). Pupillus proprie est orphanus.

Idem et in filiofamil.). Sic in *l. Ut ancillarum. sup. de peculio.*

§. *Si ita stipulatus fuero mihi soli obligationem acquiri*). Vide scripta ad *l.* 55. *sup. eod.*

§. *Si inter eos , qui Romæ sunt*). Vide scripta ad *l. Continuus. sup. eod.* Alioquin inutilis, *l.* 3. *Si quis ita, sup. de eo, quod certo loco.* Obstat *l.* 12. § 1. *sup. de leg.* 1. Sed hac in re est differentia inter legatum , et contractum nam quælibet conditio impossibilis vitiat contractum , legatum non vitiat in testamentis si adjecta sit impossibilis conditio , mendum censetur et ideo circumscribitur at contractus sub conditione impossibili factus nequit defendi colore mendi. Cum sint duo , qui contrahunt , verisimile non est , uut mendum excidisse , quod unus non animadverterit : si ergo uterque mendo assensus sit , videtur indificari contractus *l. Non solum. sup. de oblig. et act.* vide scripta ad *d. l.* 12.

Stipulator ante aliquod tempus, suoque dispensatori). Vide scripta ad *l. Continuus* §. *Cum ita , sup. eodem.*

§. *Cum mihi , aut Titio*). Vide scripta ad *l.* 55. *sup. eodem.*

Non liberaretur promissor). Ergo verbum liberandi , non semper jus significat vide notata ad *l. Qui res.* §. *Mihi Romæ. inf. de solut.*

Per exceptionem tamen defendi). Exceptione defenditur adjectio , etiamsi in ea sint diversæ res , aut περὶ στάσεις. Ideo autem liberatur per exceptionem quia quicquid adjecto solvitur , id stipulatori solvi videtur , et ad eum redit , actione mandati , §. *Plane. de inutilibus stipul. l. Julianus.* §. 1. *sup. eodem*, l. *Qui stipulatur. inf. de solut.* Vide scripta ad *l.* 55 *sup eodem.*

Contra vero). Inutilis obligationis inutilis est adjectio , non contra : nam inutilis adjectio non vitiat utilem obligat. Nam et obligatio inutilis utilem non vitiat.

De duobus reis constituendis. TIT. II.

Vulgo , de duobus reis stipulandi et promittendi. Quid autem sint rei , duosque reos non tantum ex stipulatione , sed et cæteris contractibus constitui , vide in not. ad princ. tit. *C. de duobus reis*, et *Instit. eodem tit.* et in scriptis ad initium *d. tit. C.*

L. 2. *Ideoque petitione*). Petitio hic exactionem significat , ut docet aperte *l. Si ut certo, sup. commod.* Si quis solidum acceperit ab uno ex reis , alter prorsus liberatur non si petierit tantum: sicque nihil obstat *l. ult. C. de fidejuss.* vide scripta ad *l.* 8. *sup. de leg.* (quo loco recte, *Ideoque, si actum sit, et solutum*) et ad l. 116. *sup. tit prox. de verb. oblig*

L. 5. *Nemo est qui*). Hæc l. loquitur de stipulatione operarum, quæ est in dando , et ex principio ejus colligitur , ea causa duos reos stipulandi constitui posse, ut si duo ab eodem fabro stipulentur operas. Constituuntur vero duo rei promittendi, si duo fabri ejusdem peritiæ operas promittant. Sed quid est quod ait , alienas operas in stipulationem deduci posse, cum alieni facti nulla sit stipulatio, *l. Stipulatio ista. supra, de verbor. oblig. l. Sicuti reus. inf. de fidejuss.* Notanda est etiam hujus l. inscriptio. Ea est Juliani lib. 22. Digest. In quo Julianus tractavit de operis libertorum easque contulit cum aliis operis. Operæ libertorum dicuntur officiales , quoniam officii causa patrono præstantur. Officiales operæ sunt , ut fabriles, si libertus faber sit, aut aliæ Ab officialibus separantur aliæ operæ, quæ sunt in artificio, ut fabriles, sutoriæ, quæ ab alio quolibet præstantur , et a liberto, non tamen officii causa. In eo lib. de illis tractasse Jul docent *l. Nec et operæ. sup. de oper. liber. l. In stip.* §. *Operarum. sup. de verb. oblig* Nunc sciendum , operas officiales non posse promitti, nisi patrono : si alii promittantur , nihil agitur : nec promitti possunt , vel adjectionis causa , ut si promittant patrono , et Titio , *l.* 9. *l.* 10. *d. l. Nec. sup. de operis libert.* Julianus itaque cum scripsisset, officiales operas præstari non posse , subjecit : nemo est , qui nesciat , alias operas præstari posse , ut et in *l.* 9. *sup. de operis libert.* et *l. Si non sortem.* §. *Libertus. sup. de cond. indeb.* Alias dicit , ad differentiam officialium , quæ soli patrono promitti possunt.

Aut fidejussorem adhiberi). Si obligationi operarum fidejussor adhibetur , factum alienum promittit , tamen hoc etiam docet *l. Inter artifices. sup de fidejuss.* Dicendum hunc fidejussorem tantum promittere quantum interest , id fieri , *l. Stipulatus est sup. de fidejuss.* Ergo aliæ operæ , quam officiales , cuilibet promittuntur, et huic obligationi accedit fidejussor , qui promittat , quanti intersit id fieri. Ex eo concluditur , posse duos reos constitui stipulandi et promittendi. Et hæc l. nominatim loquitur de fabrilibus operibus.

Alienas operas). Id, est , alias , quam officiales

Easdem operas). Id est , fabriles

L. 7. *Ex duobus*). Vide scripta ad l. 118. *supra, titulo proximo.*

L. 9 *Eandem rem apud duos*). Vide scripta ad *l.* 16. *sup. tit. prox.*

Fiunt duo rei promittendi). Idque fit , quia promittendi verbum late patet : vel potius , quia stipulatio in se capit cæteras obligationes : nam stipulatio inventa est cæterarum obligationum firmandarum caussa , ut ait Paulus *lib.* 5. *Sent. tit. de verb. obligat. in pr. Instit. eodem* , vide not. ibi , et ad init. tit. *C. de duob. reis.*

Titius et Mævius, Sempronio 10. danto). Flor. *dato.* Videtur legendum, *Titius , aut Mævius Sempronio.* 10. *dato,* ut docet *l. Si ex toto.* § 1. *sup. de leg* 1. *l.* 16 *sup. de leg.* 2. *l. Illis. sup. de leg.* 1. Nam si dixit Titius et Mævius , non sunt duo rei , sed singuli pro parte tenentur, nisi appareat , testatorem , et , pro, aut , posuisse : vide scripta ad initium *tituli Cod. eodem* , et ad *l. Si ex toto. sup. de leg.* 1.

L. 10. *Si duo rei*). Vide scripta ad legem nonam , *C. de compensat.*

Quod stipulator alteri reo). Ergo , si socii sint, compensabunt ; itemque si non socii sint , si unus sit fidejussor.

L. 11. *Non inutiliter accipi*). Quoniam sic fit, ut solventi solidum competat actio mandati adversus alterum , et si socii non sint : vide scripta ad *l.* 9. *C. si cert. pet.* Præterea etsi socii non sint , unus potest compensare , quod alteri debetur : quod non licet , si non fidejusserint invicem.

Qui fidejussor, pro altero). Ex hac l. qui ejusdem pecuniæ eundem habent reum et fidejussorem , poterunt eundem convenire, divisa actione , partim rei , partim fidejussorio nomine. Hodie ex *Nov.* 99. rei habent hoc beneficium , ut pro sua tantum parte teneantur , non admittitur ἀλληλέγγυον.

17. *L. Pro hæreditariis partibus totum*). At si ab omnibus nominatim legatum esset , viriles partes servarentur , *l.* 54 *in fin. l.* 17. *l.* 124. *sup de leg.* 1.

Cum omnes hæredes nominantur) . Id est , sub appellatione hæredum ab omnibus hæredibus legatur. facit *l.* 8. *sup. de statuliberis.*

De stipulatione servorum. TIT. III.

L. 1. *In fin. Sed. si Kalendis* 10) . Stipulatio igitur se ipsam quasi novat *l.* 43. *in fi. sup. de obligat, et act.* ut stipulatio præcedens pactum , nec novat, nec quasi novat , *l.* 28. *sup. de act. empt* . *l.* 122. §. *Flavius . sup. de verb. obl.*

L. 2 *Ipse sibi stipulari*). Leg. *ipse sibi stipulari non potest.*

L. 5. *Intellectu magis partes*). Vide scripta ad *l.* 54. *sup. de obligat.*

§. *ult. Sed si non nominatim domino*). Vide scripta ad *l. ult. C. per quas. person.*

L. 7 . *Idem puto , et si nominatim*) . Nominatim hic non significat per singulorum nomina , sed sub commemoratione omnium. Sic non obstat. *l.* 37. *inf. eodem.*

L. 16. *Hæres dominus ejus non fuit*). *L.* 27. *sup de pact.*

L. 18. §. *Servus capto domino*). Vide scripta ad *l.* 73. §. 1. *in fin. sup. de verb. obligat.*

§. *ult. Singulorum annorum*). Quia in annos quinque facta est stipulatio : vide scripta ad *l.* 16. §. 1. *sup. de verb. obligat.*

L. 19. *Si alienus*). Hanc Scævolæ sententiam refert Ulp. in *l.* 23. §. 3 *sup. de acq. rer. dom.*

L. 26. *Et ideo servus*). Sic nec hæreditatem adire potest servus hæreditarius , quia non est , qui jubeat . itaque in his hæreditas pro domino non est , in quibus factum exigitur : vide scripta ad *l.* 9. *C. depos.*

Quamvis ex ea petitio). Vide scripta ad *l.* 16. *sup. de verb. oblig.*

L. 28. §. *ult. Ex tempore mortis funesta facta*). Hic locus unus est ex veteri jure pontificio , quo funesta non desinit esse familia , nisi certo sacrificio , certisque piaculis expletis.

L. 36. *Nullius est momenti*). Nam et is servus est sine domino , *l.* 37. *sup. de nox. act.*

Ejus operis uti). Flor. *operibus*). Vide scripta ad *tit.* 29 *Fragment.* Ulp.

L. Ult. in fin. Si tamen dolo malo). Vide scripta ad *l.* 78. *sup. de verb. oblig*

AD LIBRUM XLVI.

De fidejussoribus, et mandatoribus. TIT. I.

Fidejussores qui sint, et quæ eorum genera, itemque quid mandatores, vide notata ad init. *C. eod. et. instit. in princ. eodem.*

L. 5. Non esse novum, ut duæ obligationes). Idem dicitur in *l. 10. de act. emp. ex eod. lib.*

L. 9. Flor. 8. Ulp. 47. *ad Sabinum*). In eo libr. tractavit Ulpian. de fidejuss. Con. *l. 30. sup. de verb. obl.* vide scripta ad eam.

L. 13. Si mandatu: quod a Titio servare). Vide scripta ad *l. 116. sup. de verbor. obli.*

L. 15. Si stipulatus. §. ult. Nec alter liberaliter). Objicitur *l. Stichum. §. pen. inf. de solut.* sed *d. §.* loquitur de reo et mandatore. At hic §. ult. loquitur de duobus fidejussoribus: non est autem iniquum exigi ab altero 10. quamvis ei actio efficax cedi non potest adversus fidejussorem. Nam satis est, si cedatur adversus debitorem: vide not. ad dict. *l. Stichum.* et scripta ad *l. 2. C. de fidejuss.*

L. Fidejussor. ante litem contestatam). Non post: vide scripta ad *l. 55. sup. de verb. oblig.*

§. Ult. Cum fidejussor). Diversa est conditio l. 116. *sup. de verb. oblig.* vide scripta ad eam.

Si reus quadraginta). Id est, si vivus non solverit, sic etiam accipitur in *§. Agerius. l. Qui Romæ. sup. de verb. oblig.* vide scripta ad *l. 57. sup. illo titulo.* Hæc autem conditio est casualis, cum nec sit posita in potestate stipulatoris, nec promissoris, id est, fidejussoris, sed pendet ex arbitrio rei, qui ea stipulatione obligatur. Male ergo interpretes disputantes de potestativa, utuntur hac l. vide scripta ad *l. 57. de verb. obli.*

L. Fidejussoribus: vendere cæterorum nomina). Cedere.

L. Servus inscio domino). Vide scripta ad tit *C. an serv. ex suo fac.*

Quod ex peculio, condici). Vide scripta ad *Rub. C. de cond. indeb.*

L. Si mihi, aut Titio. Adjectus est). Vide scripta ad *l. 55. sup. de verb. obli.*

L. Marcellus scribit). Ergo pro pupillo, furioso, prodigo, jure obligatis, ut puta ex delicto, vel quasi ex contractu fidejussor tenetur *l. 70. Si a furioso. inf. eodem:* pro eis vero non obligatis, ut puta, si stipulanti promiserint, fidejussor non obligatur, *l. 6. sup. de verb. obli.* vide scripta ad eam.

Vel prodigo). Obligato: ut in *l. Si a reo §. Si a furioso inf. eodem.*

Quoniam his mandati). Legeadem, *quamvis mand. actio non competat.*

L. Si eum hominem). Pro quo satis de lite acceperat. Vestigium est ejus satisdationis, quam Justinianus in initio tit. *Instit. de satisdat.* ait, olim usitatam fuisse.

L. Omnis qui. Vide scripta ad l. 1. *C. de obligat. et action.*

Quadammodo nomen debitoris vendidit). Cum convenit, ut soluta pecunia cedatur actio.

L. Si fidejussores. In fidejuss. act. com.) Vide scripta ad *l. 116 sup. de verb. obli.*

§. ult. Actiones sibi mandentur). Loquitur de beneficio cessionis, non divisionis. Sic non obstat *l. Fidejussor. C. eod.* vide scripta ad *tit. C. de constitut. pecun.*

L. Stipulatus ex. Quanti, ut efficiatur opus). Ne alias factum promittere viderentur, *l. 65. inf. eod.*

L. Si debitori, quum tota obligatio). Id est: civilis, et naturalis: vide scripta ad *§. In insulam. l. 121. supra, de verbor. oblig.*

L. Si Titius et Seja). Vide scripta ad finem tit. *C. de const. pec. l. 8. C. ad Vellejan.*

§. Si postea minor). Male Cannanus emendavit pro, *Si postea, si sponte*. Hanc lectionem Græci retinent lib. 26 Βασιλ. tit. 1. qui sic vertunt: *Tum obligor in solidum, cum prior fidejussi, et minor postea fidejussit.* Cum simul fidejussimus, pro parte tantum teneor: vide scripta ad *tit. C. de constit. pec.*

L. Si testamento. §. Quod si duo). *Epistola Divi Hadriani.*) Flor. legitur. *Epistola Divi Pii.* inde constat Hadrianum dictum pium per adoptionem, *l. Si de vi. 37. D. de judic. l. 6. §. 1. D. de incend. ru. et naufr.*

§. ult. Conditionem taciti temporis). Nec tantum expressi, *l. 43. sup. de judic.* quæ huic est conjungenda.

L. Si debitori. creditor solutionis potestate). Vide scripta ad *tit. C. de hæred. act.*

Major tollit minorem). Id est, rei obligatio tollit obligationem fidejussoris, *l. 5. sup. eod.*

L. Inter eos. §. ult. Bonis damnati fidejussoris). Non ex caussa fidejussionis, sed ex delicto: vide scripta ad tit. *C. de constit. pec.*

L. Amissi, totum contineri convenit. Vide scripta ad *l. 116. sup. de verb. oblig.*

§. Fidejussores. Ob pecuniam dotis prædiorum). Id est ob æstimationem dotis prædiorum. Dotes prædiorum sunt instrumenta prædiorum, quæ subsidii caussa reponuntur, *l. 2. sup. de instrum. leg.* illa reposita plerumque conductori prædiorum dabantur æstimata. Finita conductione, eorum nomine non tantum ipse, sed et fidejussor tenetur. Ergo inferunt nostri, obligatur fidejussor in omnem caussam tam sortis, quam usurarum, etiam simpliciter datus, quod negat *l. 10. C. eodem, l. Quære. sup. mand.* Neganda vero est consequentia. Nam caussa dotis prædiorum juncta est locationi prædiorum, alioquin simpliciter datus fidejussor, in omnem caussam datus non videtur, *l. 21. sup. de obli. et act.*

L. Si quis pro eo: non tenebitur). Nam solus libertus ex jurejurando obligatur: vide scripta ad *Rubr. de verbor. obligat.*

§. Si nummos: nec fidejussorem teneri). Mutuum non contrahitur, quia de meis tua non fiunt, *l. 2. §. Appellata. sup. si cert. pet.*

Si consumpta summa). Hoc casu numeratio mutuum non fecit, sed consumptio.

In omnem enim caussam). Id est, sive ab initio ex numeratione, sive postea ex consumptione creditæ pecuniæ conditio oriatur. In omnem caussam, qua valebit mutuum, non autem in usuras. Sicque non pugnat cum *l. 10. C. de fidejuss.* et *l. Quæro, sup. mand.* Sic recte Plac. apud Accurs. in *l. pen. C. eod.*

L. Si a colono stipulatus). Vide scripta ad *l. 16. §. 1. sup. de verb oblig*

Una stipulatio est plurium pensionum. Quia complectitur omnes pensiones compendio orationis.

L. Fidejussor consignatam deposuit). Ad liberandum enim eum, qui jam obligatus est, ut ad inhibendam restitutionem in integrum, sola oblatio non sufficit: id quidem facit, ne quis ex his caussis obligetur, quæ ex mora oriuntur, *l. 9. C. de usur.*

L. Sicut reus. Factum alienum inutiliter promittitur). Vide scripta ad *l. 97. §. 1. supr. de ver. obligat.*

In gloss. inutiliter). Ante hæc verba, ad hoc respon. promittit, etc. interpone: obstat et *l. Nemo. sup. de duobus reis*: vide not. ad eam.

L. 69. Flor. 68 §. 1. pro Aurelio.) Huic §. conjungenda est *l. 2 § ult. inf. de administ. rer. ad civit. pertin.* illæ leges vulgo opponuntur *l. 10. C. eod.* et *l. Quæro. supra, loc.* Dicendum hoc singulare esse in conductione vectigalium publicorum, ut qui in certam summam fidejussit, teneatur etiam in usuras: vide scripta ad *l. 10. C. eod.*

L. Si a reo. §. Si reo. cum usufructus fundi jus sit). *L. 25. inf. de ver. sign.*

Incivile est fidejussorem). Vide scripta ad *l. 58. sup. de ver. oblig.*

§. Si a furioso. quod si pro reo furioso). Vide not. ad *l. Marcellus, sup. eod.* et scripta ad *l. 6. sup. de ver. oblig.*

L. Uranius Flor. Granius Antoninus). Hæc l. est ex lib. 4. Quæst. Pauli, quo aliam quæstionem tractavit de confusione, in *l. Debitor. supra, ad Trebell.* Hæc autem l. docet, principali obligat. sublata, et fidejussoriam tolli. Cur enim et fidejussoria? Quod negat *d. l. Debitor.* Dicendam fidejussoriam obligationem personalem esse: confusis autem personis debitoris et creditoris, nec ipsa subsistere potest. At obligatio pignoris, realis est. Confusio personarum non mutat rei caussam; vide scripta ad *d. l. Debitor.*

L. ult. Cum procurator). Vide notata ad *l. Appellatione rei. inf. de verb. sign.* et scripta ad *l. 9. §. Nunc videamus. sup. de ver. oblig.*

De novationibus, et delegationibus. TIT. II.

Vide notata et scripta ad init. *tit. C. de novat. et deleg.* Ubi de conjunctione hujus tituli, de significatione novationis, et delegationis, et earum differentia. Itemque de discrimine inter delegationem, et cessionem, seu venditionem nominis, multa dictum est.

L. 1. In fine. sine tutoris auctoritate promiserit. Modo ex eo locupletior factus sit, l. 61. *supra, de auct. tut.* vide scripta ad *l. Si pupillus. 127. supra, de verb. oblig.* et notata ad *l. Quod pupillus. sup. de condict. indeb.* Hic autem ponendum, pupillum expromisisse pro eo, cui tantundem debebat ex causa, ex qua rem suam auxit.

L. 2. Si hoc agatur). Vide scripta ad *l. 58. sup. de verbor. oblig.* Sic *l. 8.* et *l. Si Stichum trib. locis. inf. eod.*

L. 3. Nisi meliorem conditionem). Vide scripta ad *l. 6. supr. de ver. obligat.* et ad *l. 1. Cod. de oblig. et act.*

L. 4. Non novetur obligatio mea). Quia diversi sunt ususfructus.

Obligatione personæ cohærenti). Vide scripta ad *l. 38. § Si quis ita. sup. de ver. oblig.*

L. 6. Si ita fuero stipulatus). Vide scripta ad *l. 116. supra, de ver. oblig.*

Quia non hoc agitur ut novetur). Vide scripta ad *l. 58. sup. de ver. oblig.*

§. 1 Cum pecuniam). Vide scripta ad *§. Chrysogonus. l. 126. sup. de ver. oblig.*

L. 7. Non puto obligationem ex numeratione nasci). Sed condictionem ex stipulatione: vide scripta ad *l. 2. C. si cert. pet.*

L. 8. §. 1. Et hoc est actum ut novetur). Vide scripta ad *d. l. 58.*

Si pure quidem, vel in diem). Eorum enim vindicatio in Aquilianam, deduci potest, quamvis pura legata legatarius agnoverit, *l. 21. infra, de acceptilat.*

Non statim novat nisi). Vide scripta ad *l. 56. §. 1. supra, de ver. oblig.*

L. 9 §. Qui actum stipulatur). Idem est in *l. 58. sup. de ver. oblig*

Nihil agit). Idem si quis decem post quinque: si quis totum post partem stipuletur, nihil agit: vide scripta ad *l. 68. sup. de ver. oblig.*

L. 11. §. ult. Fit autem delegatio). Re enim non integra, cessio nominis non revocatur, *l. 3. Cod. hoc titul.*

L. 12. Aget mandati judicio). Vide scripta ad *l. 2. C. de condict. indeb.*

L. 14. In conditionem obligationalem). Obstat *§. ult. l. 56. supra, de ver. oblig.* Vide solut. in notat. et scriptis ad eam.

Non est persona, quæ obligetur). Nisi jam fiscus bona agnoverit, *l. 1. inf. de jure fisc.* vide scripta ad *l. 121. §. In insulam. sup. de ver. oblig.*

l. 17. vel nutu). Vide not. ad *l. Obligamur. in fin. supra de obligat. et act.* et scripta ad *l. 1. § 2. supra, de ver. obligat.*

L. 18. Novatione legitime). Con. *l. Lite. supra, de usur.* Ex ea constabit, lite contestata usuras currere, ea hac, novatione facta non currere: vide scripta ad *l. 90. supra, de ver. oblig.*

L. 19. In fin. Deneganda est adversus eum exceptio). Flor. *denegandum est adversus eam exceptionem*. Ut, *Juliani sententiam sequendum est in l. In bello. §. Facti. infra, de capt. et postl. rev.*

L. 23. Filius patris actionem). Licet enim filiusfamil. vel servos patri, vel domino, etiam invitis, actionem acquirat ex regula juris, non tamen eis invitis novant. Ideoque patris, vel domini jussum, aut ratihabitionem exigimus, ut fiat novatio per servum, aut filiumf.

L. 24. Cujus personam) At deportati successio non sustinet vicem defuncti: vide scripta ad *l. 121. §. In insulam. D. de ver. oblig.*

L. 29. Si id specialiter actum est, quod nemo dixerit lite contestata). Hæc a Triboniano addita sunt ex *l. 2. C. de novat. et deleg.* Olim namque solo animi contrahentium judicio novatio perficiebatur. Sic in *l. Si rem aliquam. §. Si duo. D. eod.* et *l. Qui usumfructum. sup. de ver. oblig.* vide scripta ad *d. l. Qui usumfr.*

Tempore, vel morte finiri). Vide cap. 35. de præscript.

L. 31. in fin. Cum id specialiter agit). Hæc Tribonianus addidit ex *l. ult. C. eod. tit.* vide notata ad eam, et ad *l. Aliam. sup. eod.* vide scripta ad *l. 58. sup. de ver. oblig.*

Doti promittere vira). Et infra. *Doti eum promiserit*). Venoiejus scripserat, *doti dicere, doti dixit*; vide scripta ad *Rub. sup. de ver. oblig.* et ad *tit. 6. Frag. Ulpiani.*

De solutionibus, et liberationibus. TIT. III.

Solutionibus). Ejus scilicet, quod debetur. (*Liberationibus*) quæ ex eis solutionibus debitori contingunt; vide notat. ad init. *tit. Cod. de solut. et liberat.*

L. 4. aut in illud. Et mox: *aut cujus*). Hoc loco *Aut* pro Haud accipere debemus: nam, et sine H. et D. per T. cum articulum veteres scripsisse, testis est Victorinus Afer: nisi hoc ita accipiatur pugnabit hæc l. cum multis aliis ejusdem tituli, ut cum *l. 4.* et 97. *inf. eod.*

L. 5. §. 1. Si duos). Dele tot. summam Pauli, et repone: dicendum non loqui hunc §. de solutione partis, sed duos fidejussores datos, ex duobus diversis causis: nam tractatus totius hujus l. 5. ad id dicendum nos hortatur. Debitori primo, qui solvit, electio datur. Poterit vero ita eligere, dicendo, se solvere, ut Titius liberetur, atque ita satis videbitur exprimere causam in quam solvit.

§. Imperator Antoninus). Vide scripta ad *l. 21.* et *pr. tit. C. de usur.*

L. 7. et non famosa). Ut ea causa totatm.

L. 9. quamvis dominus servi sit). Vide scripta ad *l. 55. sup. de ver. oblig.*

§. ult. Vel per actorem steterit). Vide scripta ad *l. 2. §. Ex his. sup. de ver. oblig.*

L. 10. tantumque ei solvi potest.) Vide scripta ad *l. 45. sup. de ver. oblig.*

L. 21. quia conditio ejus deficit. Eadem est species *l. 116. sup. de ver. oblig.* vide scripta ibid.

L. 27. Etiam circa). *l. 72. §. Qui hominem. infr. eod.*

Si res adsta fuerit, quæ debeatur). Vide scripta ad *l. 55. sup. de ver. oblig.*

Jus quaddam cautionis). Puta de evictione, *l. 131. sup. de ver. oblig.*

L. 29. Alteri Stichus, alteri Pamphilus). Id est, eo numero divisio non fit. Male hic Florent. iteratur negatio, non *alteri, etc. solvi non potest*. Legendum *non alteri, etc. solvi potest*: sed illa negatio sublata, est transferenda in bonc locum, *idemque est etc.* et legendum, *idemque non est*. Constat enim idem non esse, si servus communis sit stipulatus 10. homines generaliter, aut si stipulatus sit duos Stichos. Hoc sic probat Ulpianus: qui stipulator duos Stichos, ambigue loquitur, at qui 10. denarios. at in decem denariis numero fit divisio, ergo et in duobus Stichis. Sed hac in l. subaudienda est conclusio. Sic scripsisse Ulpian. argumento est *l. 15. de operis libert.* sic nihil obstat *l. 54, sup. de ver. obligat.* vide scripta ad eam.

Sed in nummis, et oleo). Aliud est, si corpus aliquod nobis et alteri stipulemur, aut emamus, quod non ita facile dividitur, *l. 64. sup. de contrah. empt. l. 77. in pr. de legat.* 2.

In gloss. Homines scilicet speciali, de sig. aliquin, contra). Male: nam homines cum dicimus, genera dicimus. Idem etiam est: sive inter dominos, sive inter hæredes, genera prossima sint, *l. 54. supr. de verb. oblig.*

Hoc actum ut numero dividatur). Ergo et in Stichis duobus numero fiet divisio. Hæc conclusio subaudienda est, ut et in *l. Qui usumfruct. supr. de ver. oblig.*

L. 30. offerret pecuniam, quæ peteretur). Apud prætorem: vide scripta ad *l. 105. sup. de ver. oblig.*

L. 31. ut suis operis). Si fidejussores adhibetur obligationi operarum, alienum factum promittit. Dicendum fidejussorem hunc tantum promittere, quanti interest id fieri, *l. Stipulatus es. sup. de fidejuss.* Vide notata ad *l. Nemo. sup. de duobus reis*, et scripta ad *l. ult. C. de contrah. et com. stipul.* et ad *l. 43. sup. de ver. oblig.*

Quo minus committatur stipulatio). Vide scripta ad *l. 49. §. 1. sup. de ver. oblig.*

L. 33. et ult. Et numeratum a se offerret). Datione autem, et acceptione liberatur ab actione ex stipulatu, non tamen ab actione de dolo malo, *l. 7. §. 1. sup. de dolo malo.*

L. 34. Qui hominem). Con. cum hac *l. l. Qui hominem. inf. de acceptilat.* Vide notata ad eam, et scripta ad *l. 2. §. 1. sup. de verb. oblig.* Huc pertinet *l. 26. §. Si decem. sup. de condict. indeb.*

Tibi, aut Titio dare). Vide scripta ad *l. 55. infra de ver. oblig.*

§. Stipulatus. In gloss. liberabitur. scilicet per exceptionem). Adde, sic in *l. Qui res. §. Mihi Romæ. inf. eod.* Ergo liberandi verbum non semper significat jus; vide scripta ad *l. 55. sup. de ver. oblig.*

§. Si decem aut hominem). In disjunctivis, aut generaliter conceptis stipulat. ita promissoris electio est, ut quod velit, alterutrum solidum præstare debeat, *l. 26. §. pen. sup. de condict. indeb.* Idem et in legatis dicendum est, *l. 15. sup. de leg. 2.*

L. 38. Ut ita demum recte). Vide scripta ad *l. 55. sup. de ver. oblig.* Ergo Titio non solvitur recte, si capite minutus sit. Obstat *l. 95. infra eodem.* et *l. 56. §. Qui sibi. sup. de ver. oblig.* Vide solat. in not. ad *d. l. 95.*

§. De peculio. Quod ille suo nomine). *l. 31. supr. de petit. hæred.* secus si hæreditario nomine: nam tunc repetitionem ejus non haberet, *l. 5. C. de petit. hæredit.*

§. Si quis pro reo, in ipsum fidejussorem ex edicto). De dolo: vide scripta et notata ad *l. 49. sup. de ver. oblig.*

L. 39. His consequens). Idem in pr. *l. 72. infra, eodem*, diversa est species *l. 102. infra, eodem.*

L. 43. Adpromissores). Id est, fidejussores: vide scripta ad *l. 5. §. Sacris acceptio. supra, de ver. oblig.*

L. 44. Tollantur uno momento). Vide cap. 1. de præscript.

L. 45. Quamvis stipulanti). Simile est in *l. Pactum. C. de pign. act.* Vide scripta ad eam.

L. 46. Remanet pristina obligatio). Ex qua agetur. Agi etiam poterit utili actione ex empto, quasi valeat datio in solutum, *l. 24. in pr. supra, de pig. act.* Idem est in specie *l. 9. supra, de præscript. ver.*

L. 49. §. 1. Quod in acceptum latum). De hoc casu ipso jure inutilis est acceptilatio, quia verborum obligatio præcessit, cujus nomine hypotheca, de qua quæritur, obligata erat.

Vel sine stipulatione accepta sit). Legendum *vel si sine stipulatione acceptolatum sit*. Pacto enim hypotheca solvitur, ita ut licet hoc casu, sit inutilis acceptilatio, quæ solam stipulationem tollit, attamen doli, aut pacti exceptio competat, *l. 5. supra, de rescind. vend. l. 19. inf. de accept. l. 3. sup. quibus mod. pig. sol.*

Sed satisfactionis sufficiet). Id est, satisfactionis, ut sublata sit hypothecæ obligatio. Hypothecariæ enim formulæ, ad quam hæc l. pertinet, conditiones eæ sunt, si soluta sit pecunia, aut si satisfactum sit.

L. 51. Dispensatori). Vide scripta ad *l. 62. sup. de ver. oblig.*

L. 53. Solvere pro ignorante). Verum is, qui ita solvit, non potest cogere creditorem, ut sibi actiones suas cedat, nisi ita convenerit, *l. 5. C. eod.*

L. 54. Solutionis). Hæc l. conjungenda est cum *l. Liberationis. infra, de ver. signif.* Vide scripta ad init. *tit. C. eod.*

L. 70. Quod in diem). Hinc sumpta est prior pars §. *Inter certam. l. 38. sup. de ver. oblig.* vide scripta ad eum §.

L. 72. Qui 10. debet). Vide scripta ad *l. 2. §. 1.* et ad *l. 73. §. ult. sup. de ver. oblig.*

Doli mali exceptione). Non ipso jure, quia judicium creditæ pecuniæ est strictum, in strictis act. doli exceptio opponi debet. At ex bonæ fidei judiciis inest, ut et ostendit finis hujus §. Vide notata ad *l. Sed etsi. sol. matrim.* et scripta ad *l. Hujusmodi legata. §. Si cui homo. sup. de leg. 1.*

Ipso jure desinit teneri). Quia actio de dote est bonæ fidei, itaque ei inest exceptio doli.

§. 1. Offerentem postea). Vide scripta ad *l. 56. §. ult. supra, de ver. oblig.*

§. Idem responsum est). Obstat, *l. Furti. supra, de condict. furt.* Vide notata ad eam, et scripta ad *l. 29. §. ult. supra, de ver. oblig.*

Propter absentiam intelligi). Vide scripta ad *l. 50. §. 1. supra, de ver. oblig.*

§. Stichum aut Pamphilum). Vide scripta ad *l. 16. supra, de ver. oblig.* Itaque ex hoc casu Pamphilum non recte solvi, eodemque jure esse obligationem alternatam, et generalem verius est, et ita quidem, ut non solum invito mihi recte non solvatur, quia ab initio meus fuit, sed neque is, qui postea meus effectus est, *l. 66. §. Duorum. supra, de leg. 2.* (*).

Desierit esse servus stipulatoris). Rei enim meæ stipulatio, cum fit generaliter non est ejus vitium evidens.

§. Qui hominem debebat). Idem est in *l. 45.* et 46. *supra, de leg. 1.*

Num ergo et in Vespertilionem). Flor. *Vespellionem*, ut et in *l. 7. sup. ad Trebell.* Dele pleraque, quæ sunt in glos. vespertilionem, et sequere tamen Accursii expositionem, ut dicas, esse sepulchri violatorem, et sic semper illud accipe in jure, Palæmon vetus Gramm. In glossis, *vespellionem*, ait *esse sepulchrorum violatorem*. Non idem significat apud alios auctores, vide scripta. Festus ait significare eum, qui ministeriam suam accommodat afferendis cadaveribus mortuorum. Alii conditorem cadaverum.

§. ult. Si velit stipulator). Vide scripta ad *l. Si is substituto. §. Hæres. supra, de leg. 1.*

L. 76. Sine ullo pacto). Vide scripta ad *l. 1. C. de obl. et act.*

L. 81. Si stipulatus sim mihi). Vide scripta ad *l. 55. supra, de ver. oblig.*

L. 87. Quoniam cum quis procuratorem). Eamdem rationem in specie non multum dissimili, idem Celsus tradit, *l. 49. de condict. indeb.*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 3. cap. 8.*

L. 88. Res vendendas per argentarios). Vide scripta ad *l. 2. C. de edendo.*

L. 89. §. ult. Id est, Idibus Septembr.). Usuræ accipiebantur in menses, dabantur pecuniæ Kalendis, redigebantur pecuniæ, et usuræ Idib. Tullius in Catilina: *omitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes tibi impendere proximis Idibus senties*, ob fœnus scilicet. Ubi quidam vetus interpres: fœneratorum ait, hæc est consuetudo, ut ultra statum Kalendarum diem concederent dilationem. Ita fiebat, ut Kalendis darent, Idibus reciperent. Hinc Horat. *omnem redegit idibus pecuniam, quærit Kalendis ponere*: vide scripta ad *Rubr. sup. de naut. fœn.* et ad *l. 21. C. de usur.*

L. 91. Novandi causa stipuleris). Id est, promittas; vide not. ad *l. Si non sortem. §. pen. sup. de condict. indeb.* et *l. Magnam. C. de contrah. et commut. stipul.*

L. 92. Testamento dare jussus). Vide not. et scripta ad *l. 35. sup. de leg. 1.*

L. 94. Si is cui nummus). Hanc Papiniani sententiam ex eodem libro Ulp. refert. in *fi. l. 13. sup. si cert. pet.*

In pecuniam non corpora excogitet). Nummi autem jura non sunt, res tamen incorporales sunt, siquidem is, qui nummos debet, quantitatem debet, non corpora, *l. 46. sup. de condict. indeb.*

L. 95. Stichum, aut Pamphilum). Vide scripta ad *l. Cum res legata. §. Sed si Stichus. sup. de leg. 1.* et ad *l. 105. sup. de verb. oblig.*

§. 1. In gloss. Constitutum est). Ad ea verba (*sol. ibi. decessit sine culpa hæredis, etc.*) adde: hoc ita si debitoris culpa intervenerit, alioqui securus est, *l. 47. §. Sed si Stichus. sup. de leg. 1.*

§. Aditio hæreditatis). Veram hujus §. sententiam, vide in scriptis ad *l. 122. sup. de verb. obligat.*

§. Naturalis). Vide scripta ad *l. 4. C. de reb. cred. et jurejur.*

§. Usumfructum mihi). Idem in *l. 56. § Qui sibi. sup. de verb. obligat.* Sed obstat *l. Cum quis. in prin. sup. eod.* Sed sic interpretandus est hic §. etiamsi tempore stipulationis adjectus capite minutus fuerit, jus ei solvendi non perit, quia et in eum casum potuit adjici. Sic et *d. §. Qui sibi*, sic accipiendus est, ut filio adjecto recte solvatur, sive tempore contractus fuerit emancipatus, sive post: sed si post stipulationem adjectus capite minuatur, jus illi solvendi intercidit: vide scripta ad *l. 55. sup. de verbor. oblig.*

Nam et si furiosi). Hic alia res incipit, et *nam*, hoc loco est pro, *sed.*

§. Si et creditor a debitore). Huic §. male objicitur *l. Si stipulatus. §. ult. sup. de fidejuss.* Nam dicendum, legem hanc loqui de reo, et mandatore. At dictus §. loquitur de duobus fidejuss. non est autem iniquum: exigi ab altero 15. quamvis ei actio efficax cedi non possit adversus confidejussorem: nam satis est, si cedatur adversus debitorem. Idem dicemus in duobus mandatoribus: nam satis mandatori solventi 15. fiet, cedendo actionem adversus debitorem. In eo conveniunt, quod fidejussor, qui solvit solidum, nullam habet actionem adversus confidejussorem, nec mandator, qui solvit adversus commendatorem.

Ipsius vitio acciderit). Quia litem emisit, et ideo non habet actionem utilem, quam cedat.

L. 96. Qui suum receperoit). Huc pertinet *l. 44. sup. de condict. indeb.* Idem est, si quis solvat ex delegatione, *l. 9. §. ult. sup. de cond. causa data.*

L. 97. Quæ sub infamia debetur). Ut quæ ex caussa tutelæ.

L. 98. § Qui stipulatus sibi). Vide scripta ad *l. 55. sup. de verb. oblig.*

Per mandati actionem). Sic in *§ Plane. de inutilib. stipul.* et *l. Julianus. § 1. supra de verbor. obligat.* datur actio mandati, quia hæc res vix geritur sine mandato. vide scripta ad *l. 55. sup. de verb. oblig.*

In gloss. mandati). Ab his verbis (*sed tu dicas his, etc.*) dele omnia usque ad fin.

§. Mihi Romæ, liberetur). Non ipso jure, sed per exceptionem: ut in *l. ult. §. Cum mihi. sup. de verb. obligat l. Qui hominem. §. Stipulatus. sup. eod.* vide scripta ad *l. 55. sup. de verbor. oblig.*

§. Arrom, Nec admissum est). Vide not. ad *l. 1. in princ. sup. de reg. Caton.* Idem est in *l. Si meæ. sup. de leg. 2.* et *l. Si chorus. §. ult. sup. de leg. 3.*

Quod Celsus ait). In *d. l. Si chorus. §. ult.* quæ huic opponitur. Verum hic locus manifeste docet, Celsum ita quæsi. hic ab aliis dissensisse. Duarenus, ut hos locos conciliet in *l. Si servum. sup. de verb. oblig.* facit differentiam inter legatum et stipulationem: male, ut docet *l. Si servus legatus. sup. de ultim. leg* quæ idem tradit in legato contra Celsum: vide scripta ad *l. 21. sup de leg. 1.* et scripta ad *l. 82. §. Sacram. sup. de verb. oblig.*

§. ult. in fi. Vindicare posse sciscit). Legend. ut Flor. *Scit. l. 12. tab.* scit tignum ædibus injunctum posse vindicari, hoc est summum jus, quod auctores 12. tab. sciunt. Vult vindicationem, et exhibitionem competere, sed tamen solvi prohibuerunt propter utilitatem publicam, et ob eam dictum est, non posse vindicari, *l. Gemma. supra, ad exhibend. l. 1. sup. de tign. inj.* ex æquo scilicet et bono, quamvis possit summo jure; vide scripta ad *l. 62. inf. de verb. sign.* et ad *l. 83. §. Sacram. sup. verbor. oblig.* sic in Nov. 38. ἐπιτρέπει νόμος. et *l. Statuliberos. sup. de statuliberis, lex putat.* Sensus est, cum scirent decemviri, tignum injunctum ædibus posse vindicari, ideo id solvi lex prohibuit, et jussit æstimationem ejus præstari.

L. 99. Paulus respondit). Vide scripta ad *l. 50. sup. de ver. obligat.* et not. ad *l. ult. sup. de condict. trit.*

Creditorem). Male Flor. *debitorem*, ut in *l. Patronum. sup. de tutel.* ubi Græci vertunt δανειστήν.

L. 101. In gloss. Ex collegis, h. e. cohæredibus). Recte: cætera dele omnia usque ad fin. glossæ.

§. ult. Quæ natura tantum debebatur). Id est quæ ex pacto tantum debebatur.

L. 102. Quasi ἔρανος). Sic Alciatus. legendum ut Flor. *quasi ærosa*, *id est*, quasi esset ære mixta. Plinius argentum ærosum dicit. Sic aurum argentosum a Græcis dicitur χαλκόκρατ, χαλκοκεραμόν, ait Ælius Dionysius, vide scripta.

Idoneis nominibus). Sic legendum in *l. 3. C. de usur. pupil.* vide not. ibi.

§. ult. Si errore plus in usuris). Vide scripta ad *l. 5. C. de usur.*

L. 105. Paulus in lib. singulari ad l. Falcidiam). Ut intelligatur hujus *l.* inscriptio, ei aptanda est *l. 3. §. Item si via. sup. ad l. Falcid.*

Quod dicimus). Vide scripta ad *l. 118. sup. de verborum obligat.*

Temperamento temporis). Male hic ediderunt *l. 12. tab.* de 30. dierum induciis. Nam ea lex est tantum de ære confesso, et judicato faciendo, nec ea l. hæredi data sunt induciæ, sed a prætore, argumento *l. 71. §. 1. sup. de legat.*

L. ult. Ei, qui mandatu meo post mortem meam stipulatus est, recte solvitur). Legendum, *et, qui mandatu meo stipulatus est, post mortem meam recte solvitur.* Nam, etiamsi non sit stipulatus sibi dari post mortem meam, poterit ei dari me mortuo, et me invito, *l. Aliud sup. eod.* vide scripta, et Brias. vide etiam scripta ad *l. 3. C. mand.* Sic non obstat *l. 12. l. ult. sup. illo titulo.*

Non recte solvitur). Hoc falsum est, quoniam hoc genus mandati non finitur morte, cum sit collatum in tempus mortis, *l. Si vero non remunerandi. §. ult.* et *l. prox. supra mand.* quare hic etiam legendum *Et autem, cui jussi debitum meum solvere, post mortem recte solvitur.* Sequitur ratio, quia mandatum morte dissolvitur.

De acceptilationibus. TIT. IV.

L. 1. Acceptilatio est.) Stipulationis Aquilianæ verbo sæpe intelligitur, acceptilatio, ideoque hæc definitio refertur ad Aquilianam stipulationem, et ad contractum quemlibet. Ut contractus est συνάλλαγμα, sic acceptilatio est *dialegma*, et ultro citroque liberatio, *l. ult. infra eodem.*

L. 3. Sine mandato potest). Ut possit novare.

L. 8. Utile habeat pactum). Exemplum est in *l. 19. hujus tituli*, Idem in *§. pen. l. 27. sup. de pact.* Secus est in stipulat. *l. 1. §. 2. sup. de verb. oblig.* quia promiores sumus ad liberandum.

Et sine hoc quoque consensum est). Flor. recte *et nisi tu hoc quoque contra sensum est, habet pactum*: id etiam docet *l. Si acceptolatum. inf. eod.* Ergo acceptilatio inutilis habet vim pacti. At inutilis stipulatio non habet vim pacti. Ratio differentiæ est, quia proniores sumus ad liberandum, *l. Arrianus. sup. de oblig. et act.*

§. Acceptum fieri). Huic. §. conjung. est. *l. Nihil tam naturale. inf. de reg. jur.* Sunt enim ex eod. lib.

Non quod verbis colligatum). At solutione, vel epocha cujuscumque generis obligatio tollitur.

Verborum obligationem tollit). Id est, stipulationem, dictionem dotis, et jusjurandum liberti.

§. ult. Ut juris gentium sit acceptilatio.) Hic locus obstare dicitur ei, quod fertur, acceptilationem esse juris civilis. Imo vero hoc ipso, quod ait, hoc jure utimur, significat, eam esse juris civilis, sed actionis jure uti. Id explicand. est ex *l. 4. sup. de transact.* in qua etiam ea verba repetuntur, *hoc jure utimur.* Quare sciendum est, usu ipso inventam fuisse viam, qua acceptilatio inserviret omnibus obligationibus juris gentium, si obligatio, quæ aut re, aut consensu, aut literis, non verbis contracta est, acceptilatione primum perimatur novationis modo, postea novetur, et transferatur in stipulationem Aquilianam. Illa stipulatio acceptilatione perimetur. Sicque fit, ut acceptilationem tantum civilis, sed et juris gentium omnes obligationes solvat. Denique sic fit acceptilatio juris gentium: vide scripta ad *l. 8. §. ult. sup. de verbor. oblig.*

L. 13. Et per jusjurandum). Verborum obligatio non solum interrogatione, sed et dictione dotis, et jurejurando liberti contrahitur: vide not. ad prin. *tit. C. de contrahen. stipul.* et Cajum *lib. 2. Instit.* vide quoque scripta ad *Rub. sup. de ver. oblig.*

§. Tutor. hi omnes debent novare). Debent enim novandi nostram obligationem suscipere, et deinde acceptum rogare.

L. 14. Nisi consentiant). Sic Ulp. in *Fragm. tit. 2.* et *24. in fin.*

L. 17. Qui hominem aut 10.). Sub disjunctione. Huic l. obstat *l. 2. §. 1. sup. de ver. obl.* quæ ait, solutionem partium non posse fieri in diversis: sed distinguendum est inter solutionem, et acceptilationem: nam in solutione ideo non licet, ne fiat solutio in diversis: nam si admitto partem Stichi, et dicam, recte solutum esse, cogor post accipere partem Pamphili, quod non est ferendum in acceptilatione, ne scilicet fiat solutio in diversis hominibus. Sic con. hanc *l.* cum *l. Qui hominem. sup. de solut.* vide scripta ad *d. l. 2. §. 1.*

L. 18. Vel certis, vel incertis). Contractus certi sunt, qui nomen proprium et legitimum habent, ex quibus quæ datur actio propriumque non habet, ut ex emptio. Incerti sunt, qui legitimo nomine vacent, ex quibus datur actio ἀνώνυμος, *l. 1. §. Debitum. de const. pec. l. Certi condictio sup. de reb. cred.* vide scripta ad initium *tit. sup. de præscript. verb.*

L. 19. Si acceptolatum). Vide not. ad *l. 8. sup. eod.* et scripta ad *l. 1. §. 2. sup. de verb. oblig.*

§. Inter acceptilationem, et apocham). Græci tamen Jurisconsulti acceptilationem vocent ἀποχήν, vide scripta ad init. *tit. C. de acceptilat.*

Apocha non aliud quam). Vide not. ad *l. 18. C. de solut.*

L. 21. Si sub conditione). Huc pertinet *l. 6. §. 1. sup. de novat.* et *l. 4. sup. de transact.*

L. 22. Nec jussu domini acceptum facere potest). Ratio est, quia edi-

ctum quod jussu, refertur tantum ad contractus, non ad liberationes, *l. Si dubitet.* §. *ult. sup. de fidejuss.*

De prætoriis stipulationibus. TIT. V.

L. 1. §. *Judiciales*). Quæ δικαστικαὶ dicuntur a Justin. in *Nov.* 53. Haloander ibi vertit prætorias, male.

Propter judicium). Id est, propter actionem, sive rem, de qua lis est.

Ut ratum fiat). Id est, stipulationem rem ratam haberi.

Ex operis novi nuntiatione). Hæc stipulatio similis est stipulationi judicatum solvi: nam ea obligat sub conditione, si judicatum sit, recte nuntiatum esse. Et easdem habet clausulas, quas illa, nempe de re judicata, de re non defensa, et de dolo malo. Hujus quoque generis est stipulatio rem ratam haberi, quæ exigitur ab iis, qui agunt procuratorio nomine, ne irritum fiat judicium. Et hoc est quod ait, *ut ratum fiat*, id est, stipulationem ratam haberi: vide scripta ad *l.* 5. *sup. de ver. obligat.*

Vers. cautionales, quæ instar actionis habent). Id est, actionis vim repræsentant, *l.* 24. *sup. de oblig. et act.* Quia quasi actiones a prætore petuntur: ex edicto, vel decreto dantur a prætore. Sic Plinius lib. 36. cap. 2. *Satisdari sibi damni infecti petit redemptor domorum*, id est, petit a prætore eam stipulationem, ut actionem quamdam. At judiciales solo judicis officio proponuntur constituendi judicii causa.

Ut fiat novatio). Flor. ut *sit nova actio*. Rectissime, et male vulgo, *fiat novatio*. Nam per eas stipulationes non fit novatio, sed acquiritur nova actio, alia quæ non est perempta. Paul. lib. 5. *Sentent. tit. de stipulat.* Et hoc eis commune est cum judicialibus. Novæ actionis actio, non est statim novatio. Verum omni stipul. id agitur, ut nobis caveatur stricta actione.

De legatis stipulationes). Ut cui est actio ex testamento, sit et ex stipulatu.

Et de tutela). Id est, rem pupilli salvam fore.

Et ratam rem haberi). Ut cui est condictio, sit ex stipulatu actio. Verum hæc stipulatio rem ratam hab. instar actionis non habet, nec a prætore petitur, ut actio, sed a procuratore ex officio interponitur, et supra dixit esse judicialem. Quare suspecta sunt hæc verba.

Et damni infecti). Quæ intercedit, ut cui est actio in factum, vel legis Aquil. sit etiam ex stipulatu.

Vers. Communes sunt stipulationes). Communes prætoriæ sunt, quæ interponuntur propter judicium, et instar actionis habent, et petitur ut edicto proposita quæ datur ob rem ipsam, id est, propter judicium.

L. 2. *Rei restitutionem*). Vide scripta ad *l.* 83. §. *Sacrum. sup. de ver. obl.*

§. 1. *Quamvis possit dici*). Dubitat etiam Julianus in §. *ult. l. In stipul. judic. solvi.* Vide scripta ibi, et ad *l.* 4. §. *Cato, sup. de ver. oblig.*

Dubitari potest). Sic et dubitatur supra §. proximo, in stipulat. rem ratam haberi.

L. 5. *in omnibus prætoriis*). Con. *l.* 17. §. *Ut supra. de damno infect.* Vide scripta ad *l.* 70. *sup. de verb. oblig.*

L. 8. *Prætor enim beneficium suum*). Interim datæ bonorum possessionis. Item Paulus *lib.* 5. *Sent. tit. de stipulat.*

Et potest) Legendum. *Ne potest.*

L. 9. *In prætoriis stipulationibus*). At in conventionalibus fit interpretatio contra stipulatorem: vide scripta ad *l.* 52. *sup. de verb. oblig.*

L. 10. *In longum tempus caveri*). Id est, in annos 10. vide cap. 26. de præscript. et Paul. *lib.* 5. *Sent. titulo* 9.

Rem pupilli, vel adolescientis salvam fore. TIT. VI.

L. 4. §. 1. *Compellendus igitur erit*). Multæ dictione, pignoris capione corporis retentione.

§. *pen. Statim atque quid solvum*). Vide scripta ad *l.* 133. *sup. de verb. oblig.*

L. 6. *Servum pupilli*). Hæc l. loquitur de pupillo, qui fari potest, ut recte notavit Martinus: vide scripta ad *l.* 1. *in pr. sup. de verb. oblig.*

L. 7. *Dativus*). Id est, Attilianus, vel Julianus, qui plerumque dicuntur dativi: vide scripta ad tit. 11. *Frag. Ulp.*

L. 10. *Et fructuum nomine, et usurarum*). Quia in omnem caussam datus fidejussor, semper intelligitur, *l.* 2. *in fi. C. de fidejuss. tut.*

Judicatum solvi. TIT. VII.

L. 2. *Cum lite mortua*). Solo temporis lapsu sine condemnatione ulta; aliud est secuta condemnatione ex eremodicio, l. 13 *inf. eod.*

L. 3. §. *ult. Posteaquam cum uno lis*). Ergo post litem contestatam integra est emendatio moræ. Sed obstat *l.* 84. *sup. de verb. oblig.* Sol. non dicit hæc l. absolvi fidejussorem, si ipsemet fidejussor post litem contestatam rem defendere paratus sit, nihil enim ageret: sed quod per se fidejussor non habet id habet per reum, quod fit sæpe, *l.* 3. *quæ res pig. oblig.* Sic recte respondet Duarenus: vide scripta ad *d. l.* 84.

L. 5. *Quod tamen quasi juxta mandatum*). At si esset mandatum, sumptus consequeretur: vide scripta ad *l.* 4. *C. mand.*

L. 8. *Post satisdationem ante judicium acceptum*) Hic vestigium est ejus satisdationis, quam Justinianus initio tituli *Instit. de satisdat.* olim usitatam fuisse ait, quod et apparet ex *l.* 11. et aliis, *inf. hoc. titulo.*

L. 13. *Cum quærebatur*). Idem tractavit Africanus lib. 6. quæst. quo egit de stipul. judicatum solvi in l. 63. *sup. de verb. oblig.* vide scripta ad eam l.

L. 17. *Quæ non in solidum defensa*). Vide scripta ad *l.* 85. *sup. de verb. oblig.*

L. 19. *Novissima clausula*). Vide scripta ad *l.* 38. §. *Si quis dolum. sup. de ver. oblig.*

§. *ult. Ad prim. stipulationis refertur*). Hoc est ea cavetur ab eo tempore, quo inchoatur, et interponitur, dolum abesse, abfuturumque esse. Itaque præteritus dolus ea comprehendi non videtur.

Rem ratam haberi, et de ratihabitione. TIT. VIII.

Hic titulus est de stipulat. rem ratam haberi interposita a procuratore.

L. 6. *Cautionem ratam rem dominum habiturum cavere*). Sic ut chirographum cavere in l. *Si ut certo. sup. commod.* vide scripta ad *l. ult. C. si cert. pet.*

L. 9. *Actor a tutore*). Con. *l. Vulgo. sup. de administ. tut.* et *l. Servum. sup. de procurat.*

Nec magister universitatis, nec curator bonis). Quia ex decreto dantur.

L. 10. *Interdum ex conventione*). Dicitur conventionalis in l. 5. *sup. de ver. oblig.* vide scripta ibid.

L. 13. *Si commissa est stipulatio ratam rem dominum*). Vide not. ad *l. Appellatione rei. inf. de verb. signif.*

L. 15. *Amplius non peti*). Con. *l. Verbum amplius.* 82. *inf. de verb. signif.* Vide scripta ad *l.* 12. §. *Minus. inf. de verb. sig.*

L. 16. *Si indebitum procuratori*). Vide scripta ad *l.* 8. *C. de condict. indeb.*

L. 18. *Si procurator*). Si ratam habere caverit procurator, poterit dominus litis pro parte tantum ratum habere: sed si dominus caverit, cogitur ipse tunc totum ratum habere. At ex persona hæredis ejus ratihabitio divisionem recipit: vide scripta ad *l.* 4. §. *Cato. sup. de ver. oblig.*

Sine dubio committitur stipulatio). Vide scripta ad *l.* 133. *sup. de ver. oblig.*

L. 19. *Idemque juris est*). *L. Si sine judice.* §. *In stipulatione. inf. eod.*

In clausulis omnibus). Quæ scilicet solent appont illi stipulationi: vide scripta ad *l.* 4. §. *Cato, sup. de ver. obligat.*

L. 22. §. *Si in stipulationem*). Vide scripta ad *l.* 53. *sup. de ver. obligat.*

L. 24. *Post centesimum diem*). Vide notata ad *l. Pannonius. sup. de acq. hæred.*

AD LIBRUM XLVII.

De privatis delictis. TIT. I.

Civilis constitutio). Juxta civilis regula. Sic *l.* 91. §. *Nunc videamus sup. de ver. oblig.*

Nec cæteros quidem successores). Vide scripta ad tit. *C. ex delict. defunct. in qu. hæred. con.*

L. 2. §. *Item quæsitum est: Non egreditur retrorsum*). Obstat. l. 8. §. 1. *supra*, et *l.* 11. *de condict. furt.* et l. *pen. rer. amot.* vide not. ad *d. l.* 8. §. 1. et scripta ad *l.* 59. *sup. de ver. oblig.*

De furtis. TIT. II.

L. 12. *Quippe cum res ejus periculo*). Id est, ob id ipsum quod fur sit, atque adeo ejus intersit, rem furtivam non perire. Neque vero potest furti agere quin suam improbitatem patefaciat. Quod non similiter contingit in actione quod metus causa. Satis enim est, ex parte rei vim esse, aut metum. Ex parte actoris rei vel juris amissionem, *l.* 12. §. 1. *sup. quod metus causa.*

§. *ult. Ut non teneatur furti*). Legend. affirmate, *teneatur furti*, quæ lectio confirmatur a Paulo *lib.* 2. *Sent. h. t.*

L. 14. §. *Qualis ergo: condictio autem ei*). Vide scripta ad *tit. C. de condict. furt.*

L. 17. *Servi, et filii*). Vide scripta ad *tit. C. an servus ex suo facto post. man. ten.*

§. *ult. Furti non teneor actione*). Si modo ab alio non possideatur, quo casu exhibendi ejus potestatem non habet, vide scripta ad *lib.* 2. *Sent. Pauli Tit.* 31.

Quam non sit in mea potestate). *L.* 21. §. *In potestate. sup. de vex. act.*

L. 19. §. *ult. Verum etiamsi eo tempore abstulerit*). Vide not. et scripta ad *l. Si gratuitam.* §. *ult. sup. de præscript. ver.*

Julianus scripsit). Qui etiam furti actionem dat fructuario licet rei fructuario possessio vacarit.

L. 20. *Cum res pignori*). Paulus lib. 9. ad Sab. tractavit de furtis quare huic l. aptanda est *l.* 22. *sup. de ver. oblig.* vide notata scripta ad *l.* 23. *illo titulo.*

§. *ult. Sed his casibus usucapio*). Sic in specie *leg.* 2. §. *Si reum*

sup. de usucap. debitor vitium quidem rei purgat, non tamen se ipsum: furti enim tenetur.

L. 24. Nec minus). Con. l. 24. sup. de rer. oblig. vide notata et scripta ad eam.

L. 25. Verum est). Huic loco adhibenda est distinctio ex l. 2. sup. de condict. trit.

L. 27. in fi. Nam amovisse videtur). Flor. Nam rupisse videtur qui corrupit. Legendum: Nam rupisse videtur, qui interlevit, ut constat ex l. Qui tabulas. in fin. sup. ad l. Aquil. vide scripta.

In margine, apocha quid sit). Adde: apocha est professio solutæ pecuniæ, l. 14. et l. 6. C. de sol. In constitutionibus appellatur securitas, ἀμεριμνία in Nov.

L. 29. Et interdicto quorum bonorum). Ergo ob una tantum rem hoc interdictum datur: licet sit de universis bonis. Id fit et in petitione hæreditatis, l. 10. sup. de petit. hæred.

L. 33. Tutor administrationem). l. 7. §. Si tutor. supra, pro emp.

L. 41. §. Quamdiu vivit). At hodie tollitur 30. annis ex l. 1. §. Ad hæred. C. de annali except. vide cap. 30. de præscript.

L. 42. Vulgaris formula). Directa.

L. 43. Nec nummi ejus fiunt). Vide scripta ad Rub. C. de condict. indeb.

§. 1. Falsus procurator). Vide scripta ad l. 8. C. de condict. indeb.

§. Qui alienum: Cum placeat Sabini). At Proculiani dicebant, non statim rem desinere esse derelinquentis, l. 2. supra pro derel.

L. 48. Flor. 47. Si dominum). Idem est in l. 67. §. 1. inf. eodem.

Domino furt. actio). Recte Accursius, novo domino. Sic Græci τῷ καινῷ δεσπότῃ.

Hæredi, et bonorum possessori). Græci ad hanc l. lib. ult. Βασιλ. tit. 12. ostendunt legatarium a reliquis tribus distare. Nam legatarius non habet act. furti nisi ex nova contrectatione, id est, si post acquisitum legatum res contrectetur, quia successor est rei tantum, non juris, non actionis. At reliqui tres habent etiam actionem furti ex veteri contrectatione: quia non tantum rei, sed et actionis successores sunt: vide scripta ad l. 38. §. Si legatum. sup. de leg. 1.

l. Qui vas. §. 11. qui furem). Con. l. Solent. sup. de præscript. verb. utriusque eadem est inscriptio.

§. Si ancilla, sed in hoc posteriore casu). Is enim, qui ancillam subripuit, partum non contrectavit, qui ex Stoicorum sententia antequam edatur homo, aut animal non est, sed matris veluti quædam portio est, species quædam animalis.

§. Idem et in pecudibus). L. 4. §. Lana. l. 32. in princ. sup. de usucap.

l. In furti actione judicatio facienda est). Legend. condemnatio, ut Flor. Sic et in l. Qui cum uno. §. Non omnis. inf. de re milit.

L. 32. §. Sed si filius: Sed etiam furti tenebitur). Non directa quidem act. furti, quæ famosa est, sed utili sive in factum, vel non περὶ κλοπῆς sed περὶ ὑφαιρέσεως, ut ait Constantinus Hermenop.

§. Majora quis). Huc pertinet l. 16. sup. de dolo.

L. Si pignore creditor). Hoc ita si res pignorata usu fiat deterior, ut si sit vestis: secus non, ut si sit fundus: vide scripta ad tit. C. de pig. act. in pr.

§. Furem interdiu). L. 7. supra, quod metus causa.

l. Cum creditor rem sibi pignoratam). Ex conventione, l. 2. C. de pig.

Non videtur contrectare). Id est, furtum non facit.

In glos. Contrectare.

L. 1. Vel ex conventione). Adde, recte.

L. Interdum: si res peculiaris). Hanc fuisse Labeonis sententiam ait Paulus in l. 4. §. Labeo. sup. de usurpat. et usuc.

L. Si is, qui rem furti cum eo agi). Id est, condictione furtiva. Sic et in l. 9. sup. de in lit. jur.

L. Ancilla fugitiva). L. 1. C. de serv. fugit.

L. Si servus communis §. Locum tibi). Hinc pendet ejus differentiæ ratio, de qua tractatur in pr. l. 4. sup. in quibus causis pig. et in l. 5. C. de loc. vide scripta ad l. 5.

L. A Titio: nec post aditam quidem hæreditatem). Ex hoc loco quidam probant, legatum acquiri statim ab adita hæreditate. Sed hic locus cum similibus accipi debet per interpretationem quamdam, quoniam agnitio legati retrotrahitur: non acquirit legatum, nisi ei, qui agnovit. Sed postquam agnovit, videtur agnovisse a die aditæ hæreditatis, l. Servum filii. §. 1. l. Si tibi homo. sup. de leg. Vide scripta ad l. 7. et 38. §. Si legatum. sup. de leg. 1.

Recta via ab eo, qui legavit). Obstat. l. Papinianus. 18. sup. de servitut. et l. Si servus Titii. et l. Legatum. §. ult. sup. de leg. 1. vide solut. in notatis ad d. l. Papinianus.

L. Si is qui rem pignori. §. 1. Si postea fur eam contrectet. Vide notata ad l. Si dominium. sup. eodem, et script. ad l. 38. §. Si legatum. sup. de leg. 1.

Mihi soli competit furti). Videlicet acquisito jam legato: vide notata ad l. 49. sup. eod.

§. Si tu alium adducas quasi Titium). Ideo datur actio furti, vel in factum, non ex affirmatione, vel laudatione.

l. Hæreditariæ). Huc pertinet species §. ult. l. 19. sup. eod.

L. Aut in qua ususfructus alienus est). L. 35. sup. de usurpat. et usucap.

L. Si is cui: agi cum eo, et furti). Id est, condict. furtiva. Sic et in l. 9. supra, de in litem jur. Quæ est ejusdem ex eodem libro.

Exceptio objicitur). Utraque enim cum rem persequatur, altera alteram tollit, aut ipso jure si furtiva condictione prius actum sit. Nam in judiciis bonæ fidei inest exceptio doli, aut opposita doli exceptione, si prius actione commodati actum sit: strictis enim judiciis non inest exceptio doli.

L. Si is, qui pignori vendidit). Cum prius ter debitori non denuntiasset, ut solveret: Paulus 2. Sent. tit. 5.

L. Rem si periculum). Periculum in hac l. accipere non oportet pro casu fortuito, ut in l. Si gratuitam. §. Papinianus. sup. de præscript. verbis. sumitur: alioquin pugnarent: sed pro damno, quod contigit culpa inspectoris. Periculum nomen generale est, et hæc comprehendit damnum quod contigit dolo, culpa, vel fato. Periculum dictum est a perdendo, l. Itaque. sup. eadem. vide scripta ad l. 1. sup. de præscript. verb. Cum hac lege conjungenda est l. 1. et l. Si gratuitam. §. Papinianus. alias l. Si rem. sup. de præscript. verb. Earum omnium eadem est inscriptio.

L. Si debitor pignus). Hoc Papiniani responsum explicabit l. 22. vers. Sed quod. sup. de pig. act.

L. Si vendidero: quia dominium). Nam quidam putarunt non tantum possessionis furtum fieri, sed et dominii: vide notata et scripta ad l. Si gratuitam. §. ult. sup. de præscript. verb.

§. Si Titius cujus). Vide scripta ad l. 8. C. de cond. indeb.

L. Quamvis res: furi dominus eam rem vendiderit). Id est, bonæ fidei possessor, ex l. 32. sup. de usurpat.

Item si qui cui ex stipulatu). Quia legatarius nec dominus est, nec possessor. Soli autem domino, aut possessori datur actio furti: vide not. ad l. Papinianus. sup. de servit. et scripta ad l. 38. §. Si legatum. sup. de leg. 1.

L. Si ad dominum). Huc pertinet l. 7. §. pen. sup. pro empt.

L. ult. Non quasi publicum sit judicium). At rapina publicum judicium parit, l. 1. inf. de publ. jud. l. 2. §. Si generaliter. inf. vi bon. rap. vide scripta ad pr. tit. C. deposit.

De tigno injuncto. TIT. III.

l. 1. §. ult. Qui sciens alienam rem). Ignorans vero nec vindicat, tenetur, nec ad exhibendum actione, quia non videtur dolo desiisse possidere: sed in dupl. tenetur pro tigni pretio: vide scripta ad tit. Instit. de rerum divis. §. Cum in suo.

Si is qui testamento liber esse jussus erit, post mortem domini ante aditam hæreditatem surripuisse, aut corrupisse quid dicetur. TIT. IV.

Hæreditatem surripuisse, aut corrupisse). Ex hoc edicto est actio annalis rerum amotarum, aut corruptarum. Sic Græci in l. Thais. supra, de fideicom. libert. et l. pen. et ult. de manumiss. testam. vide cap. 20. de præscript.

L. 4. vers. 1. Furti actionem: cum servo suo). Vide scripta ad tit. C. an servus ex suo facto.

§. Scævola ait possessionis furtum). Vide scripta ad tit. C. an servus ex suo fact. verum tentari etiam potest nudo, vel quasi domino furti actionem dari ex l. 81. §. ult. et l. 3. §. ult. sup. de furt.

Quæ facti sit, et animi). l. 6. §. ult. sup. pro empt.

§. Præter; item hæredi). Vide scripta ad tit. C. ex delict. defunct. in quan. hæred.

Furti adversus nautas, caupones, stabularios. TIT. V.

L. 1. §. Servi vero sui nomine exercitor). Si salvum fore non recepit, alias enim tenetur in solidum, l. 3. §. Item si naut. caup. vide solut. in not. ad eam.

§. ult. Vectorum furtum non præstat). Opp. l. 1. in fin., sup. naut. caup. vide solut. in not. ad eam.

Si familia furtum fecisse dicetur. TIT. VI.

L. 4. etiam hæredibus). Vide scripta ad tit. C. ex delict. def. in q.

Arborum furtim cæsarum. TIT. VII.

L. 6. in fi. Si radicibus vicini arbor alatur). Quæ in fine non sit posita: nam communis esset: Vide scripta ad tit. Instit. de rerum divis. §. Adeo autem.

L. 7. §. ult. Adversus hæredem non datur). Vide scripta ad tit. C. ex delict. defun.

Duplum continet). Ex edicto prætoris. Dupli enim actio competit impubere segetem furtim cædente ex l. 12. tab. ut Plinius scribit, sed eam edictum ad omnes casus porrexit.

l. 11. Ex l. 12. tab.) De qua Plinius lib. 17. cap. 1. et lib. 18. cap. 3.

Vi bonorum raptorum, et de turba. TIT. VIII.

l. 2. §. Et generaliter). Vide notata ad l. 3. §. Ex his. sup. naut. caup. stab.

§. Si in re deposita. Vide scripta ad princ. tit. C. depos.

Vel pretium depositionis). Nam pretii verbo venit, quod datur ἐν τάξει ἀντιδώρου.

Et crimen etiam publicum). At fur extraordinarium, l. ult. inf. de publicis jud.

Vi bonorum raptorum). Quia illa furto gravior est, ἀναιδέστερα.

§. *ult. Hæc actio*). Vide scripta ad titulum *C. ex delict. defunct. in qu.*

Putavit sufficere condictionem). Furtivam scilicet nam ubi alia actio non est, tunc solet prætor in hæredem, de eo quod pervenit, actionem polliceri.

L. 4. Cujus dolo malo in turba). Paulus 5. *Sentent. tit.* 3.

De incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata, etc. TIT. IX.

l. 1. Qui forenses quoque actiones). Id est, civiles. Forum est proprium causarum civilium: vide scripta ad princ. *tit. sup. de judic.* et *l.* 3. *C. qui accus. non poss.* Paulus 5. *Sent. tit.* 18.

L. 4. § 1. *Qui prædam ex naufragio*). Hanc vocem præda Græci quoque retinent. Sic in l. Georgicis apud Harmenop. est tit. περὶ πραίδας ζώων, Moschopulus ait πραίδα γιγνομένη βλάβη εν αμπέλους, etc. vide cap. 22. de præscriptionibus.

In triennium relegabis). Vide cap. 22. de præscriptionibus.

§. *ult. Etiam hæredibus dantur*). Vide scripta ad *tit. C. ex delict. defunct. in qu.*

De injuriis, et famosis libellis. TIT. X.

l. 1. Et §. Et si forte cadaveri). Quales fuere improbi creditores, in quos lata est *l. ult. Cod. de sepul. viol.*

L. 5. §. Quæ lege cavetur). Licet ex ea injoriarum actio privata sit *l.* 15. *l.* 42. *sup. de procurat.* Itaque in aliis actionibus judicare poterit, *l. 77. sup. de judic.*

§. *Hac lege permittetur*). Vide notata ad *l.* 12. *sup. rer. amot.* et scripta ad *l. 9. C. de rebus credit. et jurejur.*

§. *ult. Pretium constituitur*). Cic. pro Cælio: vide scripta ad *l.* 16. *C. qui accur. non poss.*

L. 7. in fin. In conspectu prætoris). *Nam prætoris in consp.* Legendum, utroque loco, *Populi Romani conspectu.*

L. 11. §. 1. *Et jusjurandum exactum erit*). Vide scripta ad *l.* 12. *supra, rerum amot.* et scripta ad *l. 9. C. de reb. cred. et jurejur.*

§. *Agere quis injuriarum*). At accusatio, quæ quidem publica est ex his causis, quæ l. Cornelia continentur, per procuratorem intendi non potest, §. *In summa, Instuit. eodem.*

l. 13. Neque hæredi, neque in hæredem). Vide scripta ad *tit. C. ex delict. defunct. in qu. hær. conven.*

§. *ult. Utique piscari aliquem*). *L. 3. sup. de acquir. rer. domin.*

l. 20. *Injuriarum actionem intendi*). In primo capite Novell. 60. gravior pœna statuitur in eum, qui propria auctoritate ausus sit signa rebus debitoris morientis imponere.

L. 22. Si liber). Hoc cap. pendet ex *l. 1. sup. de fugitivis.*

L. 25. *Etiam legis Aquiliæ actionem*). Nec erit deneganda servi corrupti actio, *l. 6. sup. de adult.*

L. 28. *In bonis nostris*). Pseudo Plautus in Querulo, *Jura*, ait, *parentis ita consuli voluerunt, ut si vulneribus afflictus lite contestata decedas, hæredibus detur actio.*

Non computatur). Vide scripta ad *tit. C. ex delict. def. in quant. hæred. conv.*

L. 35. *Qui contemnit judicium*). Nam injuriarum actio famosæ est, hinque æstimatur pecunia.

Carcere). In corpus scilicet. Hinc quidam colligunt, prætorem urbanum habuisse graviorem coercitionem: male nam si res exigat graviorem animadversionem, remittet prætor ad præfectum urbi, *l. ult. sup. de in jus voc. l. 7. sup. de jurisdict.*

L. 43. *Extra ordinem damnatur*). Paulus 5. *Sentent. tit.* 4. In publicis autem criminibus calumniatores, jure ordinario, id est, lege Remmia puniuntur.

De extraordinariis criminibus. TIT. XI.

L. In Ægypto). Alias §. leg. 7. vide not. ad *tit. Cod. de Nili agger.*

§. *ult. Si quis arborem Sycomorum*). Flor. *Sicamminonem.* Has arbores Herodianus lib. 8. Nili filios esse dicit.

De sepulcro violato. TIT. XII.

l. 3. Adversus eos, qui cadavera spoliant). Hi vispelliones dicuntur.

§. *Si is, cujus interest sepulchri violati*). Cum nec pactus sit, de re familiari, non publica pactus est, seque ipsum potius quam Rempublicam fefellit.

L. 10. Quæ in bonum et æquum concepta est). Hoc modo, quod æquius melius, vel quod æquum bonum videbitur.

De abigeis. TIT. XIV.

l. 1. in fin. Ad examinationem civilem). Paulus lib. 5. *Sentent. eod. tit. ad forum*, inquit, *remittendus est* vide scripta ibi, et scripta ad *l 3. C. qui accus. non poss.*

L. ult. Equum unum, vel bovem). Unus tamen bos gregem non facit, *l. 22. sup. de leg.* 1.

De prævaricatoribus. TIT. XV.

Quid sit prævaricari, quis prævaricator, et onde dictus, vide scripta ad *l. 11. C. de accusat.*

l. 1. Prævaricator est). Con. *l.* 4. §. *Calumniator. sup. de his qui not. infam.*

Advocatus non proprie prævaricator). Quia non accusat, *l.* 14. §. *pen. sup. de bonis libert.*

l. 3. in fin. Neque per Senatusconsultum). Turpillianum.

L. ult. pro victo habetur). *L. 1. inf. de bonis eorum, qui mort. sibi consciv.*

De furibus balneariis. TIT. XVII.

Hi autem Tertolliano in Apolog. *Lavantium prædones.* Item fures balneorum a Paulo in 5. *Sent. tit.* 3. Est in eosdem et civilis actio.

L. 2. Ad jus ordinarium remittendi). Id est, ad examinationem civilem, ad dupli, vel quadrupli actionem. Ergo mitius agitur cum diurnis furibus, quam differentiam Constantinus Harmenop. probat lib. Epit. tit. 5. Facilius enim est furari noctu, quam interdiu, et in balneis, quam alibi.

De effractoribus, et expilatoribus. TIT. XVIII.

L. 1 §. *ult. Et directarii*). Flor. Derectarii, utrumque rectum est, ut dirigere, et derigere.

Expilatæ hæreditatis. TIT. XIX.

L. 2. §. 1. *Apparet autem*). Vide scripta ad *tit. C. an servus ex suo facto post manum. ten.*

L. ult. Rei hæreditariæ furtum). Hoc explica ex *l.* 1. §. *Scævola. sup. si quis test. liber esse.*

Stellionatus. TIT. XX.

L. ult. Instrumento juraverit). Idem dicendum est, si corporaliter juraverit: vide scripta ad *l. 2. C. de reb. cred. et jurejur.*

Crimen Stellionatus). Non perjorio, sed stellionatus pœna statuitur. Nam etsi non juraverit quis sua esse pignora, æque in stellionatus pœnam incidit, modo dolo malo rem alienam obligaverit pignori, *l. 2. Cod. eodem.*

De termino moto. TIT. XXI.

Vide scripta ad *l. 1. C. de accusat.*

L. 1. Non mulcta pecuniaria). Oppon. *l. 3. inf. eodem.* Dicendum, hic non, poni pro, *non solum.* Itaque Græci sic recte vertunt, *qui terminos agrorum movent, non solum pecuniaria pœna mulctantur.*

L. 2. Protulerunt). Lege ut Flor. *propulerunt.* Græci vertunt, ἀνατρέπουσι.

Biennio dari). Vide cap. 21. de præscript.

Aut fortuito). Id est, etc.

Lapides furati sunt). Terminales.

L. 3. Quam Cajus Cæsar tulit). Hæc l. lata est a Julio Cæsare, et Bibulo, cum divisissent agrum Campanum: vide scripta ad *l. 1. C. de accusat.*

Extra suum gradum finesve). Fines autem agrorum unius gradus, id est, quinque aut sex pedum latitudinem habent, secundum l. 12. tab. et l. Aquiliam.

In gloss. Et qui volet). Ab his verbis. Sol. distinguo tempora, etc. usque ad finem, dele omnia, et dic pessima est hæc solutio. Nam *l. 1. sup.* est Modestini, qui longe post Cæsarem vixit, nempe temporibus Alexandri: vide solut. veram in not. ad *d. l. 1. sup. eod.*

§. *ult. Et capitale esse*) *L. Capital.* ut Flor. et *l. Omnes. sup. de re milit.* Sic et Nonius Marcellus et Festus.

Quæstionum obscurandarum causa). Græce ἀμαβροῦν καὶ ἀφανίζειν.

De collegiis, et corporibus. TIT. XXII.

L. 1. Permittit tenuioribus). Vide notata ad *l. 3. inf. eod.* et scripta ad *l.* 32. §. *ult. de leg.* 1. Græci vertunt, πενεστέροις μέτροις in lib. 60. Βασιλ.

L. 3. §. *ult. In collegium tenuiorum*). Id est, collegium mendicantium pauperum. Hi habent curatorem, et actorem: vide scripta ad *l.* 32. §. *ult. sup. de leg.* 1.

De popularibus actionibus. TIT. XXIII.

L. 3. §. *ult. Is cujus interest*). Vel ea, *l. 1. de reb. oblig.* vide scripta ad eam.

AD LIBRUM XLVIII.

De publicis judiciis. TIT. I.

Lex 8. Ordo exercendorum). *l. 7. in fin. inf. ad Jul. repet. l. ult. infra, ad l. Fabiam, l. 3. §. pen. inf. de sicar.*

L. 10. Ter citatus reus). Edicto publice affixo, non in jure voce præconis.

L. 13. in fin. Sed excusationes absentium). Itaque non obstat *l. 33. §. Publice. de procurat.*

De accusationibus, et inscriptionibus. TIT. II.

L. 2. In lege Cornelia testamentaria). Vide not. *l. 5. C. qui accus. non poss.*

L. 3. Apud illum prætorem). In urbe. Hodie apud præfectum urbi.

Vel proconsulem). In provincia: vide scripta ad *l. 4. C. qui accus. non poss.*

§. Item si literas nesciat). Græce, εἰ οὐκ οἶδε γράμματα, si nesciat pingere literas.

§. Sed etsi. id ipsum libellis). Vide scripta ad legem nonam, *C. eod. tit.*

§. ult. Lege Julia de vi, et SC.). Vide Svetonium cap. 38. in Augusto.

Et utique 30. dies utiles). *L. Privati. inf. ad Turpil.* Svetonius cap. 32. in August. vide cap. decimum de præscriptionibus.

L. 5. Juste mulier nupta). Si contra ordinem judiciorum a muliere incipiatur: vide scripta ad *l. 8. C. ad leg. Jul. de adult.*

L. 6. Levia crimina, Con. *l. 9. §. De plane. sup. de off. procons.* ubi sunt exempla hujus regulæ.

L. 7. Perseveraturos se in crimine). Vel accusatione.

L. 12. § Si reus. Cotta et Messala consulibus). Temporibus Tiberii.

§. Omnibus autem). Vide scripta ad *l. 2. C. eod.*

Idemque sicuti relegatio). Relegatio improprie est pœna capitalis, cum scilicet objicitur pecuniarim, et significat corporalem pœnam, ut hic.

L. 13. Mulierem). Vide scripta ad *l. 4. C. de his, qui accus. non poss.*

De custodia, et exhibitione reorum. TIT. III.

L. 2. §. ult. et nominibus sub fidejussore). Legendum, ut Florent. *Hominibus*. Sic Græci 60. Βασιλ. ἐπὶ τῶν ὑπ' ἐγγύων γενομένων προσώπων, id est, *si quis sub fidejussore caverit*, in caussa civili, judicio sisti. vide scripta ad tit. *C. ad Senatusc. Maced.*

L. 4. Pro quo satisdedit). Judicio sisti, quæ cautio dicitur personalis in Novell. 52. et fidejussio παραστάσεως.

L. 8. Carceri præpositus). Hunc vocant Græci clavicularium, hic differt a commentariensi: vide cap. 10. de præscriptionibus.

Ad legem Juliam majestatis. TIT. IV.

L. 1. Quod adversus populum Romanum) Cic. de invent.

L. 4. Item qui confessum in judicio reum). Vide scripta ad *l. 9. C. de oblig. et act.*

L. 7. in fin. Violatis vel statuis, vel imaginibus). Ex tit. 29. *lib. 5. Sentent.* Pauli, verisimile est, Tribonianum hæc verba Modestini, vel *verbis impiis*, sic immutasse propter *l. 1. C. si quis imp. maledixerit.*

Ad legem Juliam de adulteriis coercendis. TIT. V.

L. 2. §. 1. Si legem prodidisse). Sic Flor. vulgo rectius, *si non l. prodidisse.*

L. 6. Et legis Aquiliæ actio). Si quis alienam ancillam intempestivam viro stupraverit; *l. 25. sup. de injur.* Si maturam, injuriarum est actio, servi corrupti non item. Quod enim in *l. 2. sup. de serv. corrupto* scriptum est, de servo est, non de ancilla.

L. 7. Infra vigesimum sextum). Viginti quinque, sed ultimus est annus utilis, hodie intra vigesimum nonum, quia Justinianus in restitutionum caussis pro utili anno continuum quadriennium substituit: vide cap. 29. de præscript.

Non a patre desponsam). Vide scripta ad *l. 4. sup. de sponsa.*

L. 11. §. 1. Adulterii pœna teneri). Id est, stupri non tamen incesti. Idem in minore. 25. ann. et muliere dicimus. Jus enim civile ignorare potuerunt, quo incestum committitur inter eos, qui ex transverso, vel affinitate conjuncti sunt, *l. 38. inf. eodem.*

§. Adulterii reum intra quinque annos). Vide cap. 24. de præscript.

§ Quidam. Quod in custodia fuisset). Flor. *in custodiam fecisset*: sic in *l. 2. C. de incolis*, in civitate decem annos fecisset Græci ὁ παροικος ἐν πόλει δέκα ἔτη *l. In testamento. sup. de statuliber.* vide cap. 26. de præscript.

L. 13. Sive justa uxor, fuerit, sive injusta). Hujus rei proprium exemplum est, si filiafam. injussu parentis nuptias contraxerit: vide scripta Obser. 3. cap. 5.

§. 1. Quæ vulgaris fuerit). Sic eas quoque vocat Svetonius in Vitellio cap. 2. et Græci vertunt πόρνην vide scripta ad *l. 22. C. eod.* Male Alciatus in hunc loc. lib. 2. παρεργ. cap. 10.

§. Judex. Adulterii). Hic §. sumptus est ex constitutione Divi Antonini.

§. Inter utrosque communicare). In Antonini rescripto, unde hic locus sumptus est, erat, *rem componere. vel causam facti tollere*: sicut ex Gregoriano C. recitat Augustinus ad Pollentium. Hoc autem referendum ad act. de moribus, de qua Ulp. in *Frag. tit. 6.*

L. 14. In fin. Calumniæ periculum non evitant). Hoc referendum est ad Senatusconsultum Turpill. id est, ad pœnam quinque librarum auri, qua puniuntur qui desistunt: *l. 3. §. pen. de prævaricat. l. Abolitionem. C. hoc tit.* non autem ad pœnam talionis, quæ post inducta est per *Nov.* 117. vide c. 13. de præscript. et scripta est *l. 5. C. eod. tit.*

L. 15. §. 1. Sine detrectatione). Vide scripta ad *l. 13. Cod. eodem.*

Nisi sit ea persona, quæ ad præsidis cognitionem). Utpute decurio, aut principalis civitatis. Vide *d. l. 13.*

§. Lex Julia: ut minorem annis 25.) Vide cap. 29. de præscript.

Etiam eum accipimus, qui 25. annum ætatis agit). Vide cap. 1. de præscript.

L. 24. Vel in scenam saltandi causa, etc.). Singularis est hic locus nec repetitur in titulo de his, qui notantur infamia sup. vide scripta ad *l. 4. C. eod. tit.*

L. 25. Per horas diurnas nocturnasque). Vide cap. 2. de præscr.

L. 27. Si postulaverit accusator) Huc pertinet *l. 8. sup. de præscript. verb. l. 13. inf. de quæstionib. l. 15. sup. de condict. causa dat.*

L. 28. Quæ ex lege descendit). Julia: vide scripta ad *tit. C. de condict. ex leg.*

L. 30. Et ipse sexagesimus). Sic in *l. Ubi lex. inf. de regul. jur.* vide cap. 13. de præscript.

L. 37. Constitutum est). Ab Hadriano, *l. 6. §. pen. sup. eod.*

L. 38. §. 1. Claudiæ crimen incesti). Legendum *Claudio*. Num sit excusari propter ætatem. Claudia excusaretur propter sexum: vide scripta ad *l. 9. sup. de jur. et fact. ignor.*

Vers. Incestum autem excusari solet, etc.). Id est, excusatur rusticitate, quam sequutur pœnitentia. Qui per rusticitatem incestum committit, invitus fecisse videtur, si modo errore comperto statim abstinuerit. Nam si statim factum non corrigat, non videtur fecisse invitus. Recte Arist. in pr. 3. Eth. ἀκούσιον ἐν μὴ ἀπομένειν ἐστι invite facimus, quæ sunt molesta, et quorum postea pœnitet: vide scripta ad *l. Regula. sup. de jur. et fact. ig.* Invitus est is, qui corrigit factum: non volens, qui non corrigit.

L. 39. §. Duos quidem adulteri). Hanc Papiniani sententiam Martianus refert in *l. 1. §. Atquin idem ait. inf. ad Turpil.*

§. ult. De servis quæstionem). Huc pertinet *l. 5. inf. de quæst.*

L. 41. Idem lib. 1. Sentent.). Repetitur tamen *lib. 2. Sent.* Pauli.

L. 43. Si ex lege 12. tab.). Vide scripta Observ. lib. 1. cap. 39.

Ad L. Juliam de vi publica. TIT. VI.

L. 5. Qui cœtu). Hæc l. sumpta est ex *lib. 5. Inst. Martiani*, in quo de criminalibus rebus tantum agitur, ut constat ex indice. Quæ inscriptio suadet, ut dicamus in *§. si de vi*, quæri de vi criminaliter, de proprietate civiliter.

Distrahatur). Id est, turbetur.

§. Si de vi. Divus Pius). Eadem verba sunt in *l. Si de vi. sup. de judic.* nisi quod in ea legitur Hadrianus pro Pius, unde constat Hadrianum vocari Pium. Observandum autem hic et in *d. l. Si de vi.* referri tantum Divi Pii rescriptum, nihil statui. Itaque sequenda est *l. 1. C. de appellat.*

L. 8. Ne quis eum vinciat). Civem Rom. provocantem ad Imp. Paul. 5. *l. Sentent. tit. 26.*

L. 11. Ex quibus singuli homines). Legendum *saluti hominis.*

L. ult. Qui nova vectigalia exercent). Qui nova vectigalia instituit, tenetur l. Julia de ambitu, qui exigit, tenetur l. Julia de vi: vide scripta ad *tit. C. vectigalia nova institui non posse.*

Ad legem Juliam de vi privata. TIT. VII.

L. 2. Hac lege). Sic l. Juliæ de vi privata reus est, qui convocatis hominibus vim fecit, ut hic apparet. Ergo et qui armatis. Quare statim probandum non est, quod quidam dicunt, vim armatam vocari publicam, inermem privatam.

L. 7. Creditores). Conjunge huic *l. leg. 13. supr. quod metus causa.*

L. ult. Si creditor). Chirographarius in Marci decreto *Nov.* 60. Aliud est in pignoratitio, Paul. *lib. 5. Sentent. tit. 26.* si modo id faciat ex conventione, *l. pen. C. de pig. act.*

Ad legem Corneliam, de sicariis, et veneficiis. TIT. VIII.

L. 3. Ejusdem legis Corneliæ pœno). Flor. *pœnæ*. Nam et veteres ablativos pro genitivis usurpabant.

L. 4. §. In quinquennium relegat). Vide cap. 24. de præscriptionibus.

§. Idem: constitutum quidem est). A Domitiano et a Nerva. Brissonius 2. antiq. cap. ult. vide notata ad *tit. C. de Eunuchis.*

L. 7. Ad hujus legis coercitionem). In metallum tantum damnatur, quia hæc culpa doli faciem habet. Paulus 5. *Sent. cap.* 23.

L. 9. Furem nocturnum). At ex l. 12. tab. furem nocturnum quomodo occidere licuit, *l. 4. sup. ad l. Aquil.*

L. 11. Circumcidere Judæos). Qui sub Hadriano bellum moverunt, quod vetarentur, teste Spartiano.

Ad legem Pompejam de parricidiis. TIT. IX.

L. 1. *Matruelem*). Id est, materteræ filium.

Consobrinum, Consobrinam). Id est, ex fratre et sorore filium, filiam.

L. 5. *Patria potestas in pietate*). Unde patris potestas leniori vocabulo dicta est pietas. Tertullianus in apologia: *Gratius est vocabulum pietatis quam potestatis*. Unde male quidam in *l. ult. sup. si a parente quis manum fuerit*, pro pietatis, emendavit, potestatis: vide scripta ad *l.* 8. *sup. de probat.*

L. 9. *More majorem*). Qui mos inveluit ante l. Corn. quæ prima de parricidio fuit, et Pompejam, et ac primum omnium, ut Livius scribit, Publicius Malleolus matre interempta insutus culeo in mare præcipitatus est (*Virgis sanguineis*) sic Plin. lib. 10. cap. 14.

L. ult. eorum qui). Vide scripta Obser. 4. cap. 14. hujus l. interpretationem restituit ex *l.* 1. *sup. ad Silan.* sitque non pertinere hanc l. ad crimen parricidii, sed ad accusationem de Sillaniano: vide scripta ad *l.* 1. *C. ad l. Cornel. de fals.*

Ad legem Corneliam de falsis, et de Senatusconsulto Liboniano. TIT. X.

Liboniano). Quod et Claudianum dicitur: vide scripta ad *l.* 4. *C. qui accus. non poss.*

L. 1. § 1. *Itemque ob*). Legendum, *Item qui ob instr. advoc.* testimoniave pecuniam acceperit pactusve *fuerit, ut societatem coiret, ad accusationem innocentium*, ut apparet ex *l.* 2. *sup. de concussione*, et ex *l. Falsi. inf. eadem.*

L. 3 *Qui ignorans*). Vide scripta et not. ad *l.* 4. 5. *sup. de his quæ ut indig.*

L. 7. *Nullo modo*). Con. *l.* 5. *sup. de manumiss.*

L. 9. *Lege Cornelia*). Vide notata ad *Rub. C. eod. titulo*.

L. 14. §. *Si sibi et Titio adscripserit*) Hoc casu certum est, suum nomen induci non Titii, et ideo Titio totum debetur. Paul. lib. 3. *Sent. tit. de leg.*

Si quasi falsum nomen) Si nomen servi in totum circumscribitur, ex eo sequitur, neutri dominorum legatum deberi: alioquin inter re et verbis conjunctos est jus accrescendi, si legatum sit servo communi, et legatum id valeat, quamvis Celsus et Paulus putarint, non accrescere, *l. Et Proculo. sup. de leg.* 2. merito ab eis dissentiente Juliano in *l.* 4. §. 4. *sup. de usufr. accresc.* vide not. ad eas ll. et scripta ad *l.* 16. *sup. de leg.* 1.

§. *Ult. Maritus*). Vide *l.* 61. *et quatuor seq. supr. solut. matr.*

L. 15. §. *Item senatus: idem in filiam quæ d clante matre*). Vide scripta ad *l.* 7. et 8. *in fin. sup. de juris et fact. ign.*

L. 19. §. *Ult. Nulla temporis præscriptione*). Nisi vicennium præterierit. Ergo, licet mulier non possit post quinquennium adulterii accusari, vel post 6. menses utiles, *l.* 29. *sup. de adult.* subjecti tamen partus accusationi illæ præscriptiones nihil prosunt.

L. 22. *vers. Sed etsi ei, dicimus eum pœnæ*). Igitur rem ipsam potius spectamus, quam æstimationem, ut in specie *l.* 9. §. *Qui pignor. sup. de jur. et fac. ignor.*

§. *Qui codicillos ante testamentum*). Vide scripta ad *l.* 12. *sup. de probat.*

Item non: ut supra diximus). Verba sunt Triboniani, intelligit ex Callistrato *l.* 15. *sup. eod.* vide scripta ad *l.* 22. *sup. de ver. obligat.*

L. 24. *In fine. Præfectus urbi falsum testamentum*). Vide scripta ad §. *ult. l.* 135. *sup. de ver. oblig.*

Respondit secundum eos). Obstat *l.* 5. *An libertas. sup. de his quæ ut indig.* vide solut. in not. et scripta ad *d. l.* 5.

L. 27. *Vel falso diplomate*). Libri Basil. habent, διὰ βλαστοῦ συνθήματος. Eustath. σφραγῖδας, cap. 4. de præscript. vide ad *l.* 137. *sup. de ver. oblig.*

L. 28. *Falsi crimine*). In debitorem, non in creditorem *l.* 3. *supra, de fid. instr.*

L. 32. *Hodie*). Idem Paulus 5. *Sent. tit.* 23. Olim erat tantum popularis actio in quingentos aureos: vide scripta ad *l.* 7. *sup. de jurisdict.*

L. ult. Nullo auctore habito). Legendum auctore exhibito, ex l. 4. *C. eod.*

Ad legem Juliam repetundarum. TIT. XI.

L. 2. *Datur*). Hæc l. accipienda est de pœna de qua in *l.* 4. et *ult. C. eod.*

Intra annum duntaxat). Vide cap. 20. de præscript.

L. 9. *Quod contra legem*). Huc pertinet *l. ult. supra, pro donato.*

Ad legem Juliam de annona. TIT. XII.

L. 1. *Constituitur*). Huic l. aptanda est. *l.* 7. *sup. ad l. Cornel. de fals.*

Ad legem Juliam peculatus, et de sacrilegis, et de residuis. TIT. XIII.

L. 7. *Ante quinquennium admissum*). Vide cap. 24. de præscript.

L. 9. §. 1. *Et ideo æditaum*). χειμηλιάρχην in Novell.

L. 10. *Flor.* 9. *in fin. pignus capiendo*). Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de jurisd.*

Ad legem Juliam de ambitu. TIT. XIV.

Ab Augusto lata). Vide not. ad init. *tit. C. eod.*

L. 1. *Magistratum*). Ut duumviratum, qui mandatur curiæ decreto.

Non tamen pecuniam recepit). Hoc et Cic. indicat pro Cluent. tractans de Publii et T. Guttæ judiciis.

§. *Item si, qui novum*). Vide scripta ad *tit. C. de ambitu*). Qui ea exigunt, tenentur l. Julia de vi publ. *l. ult. sup. ad l. Jul. de vi publ.*

Per legem Juliam judiciariam). Cujus veris cap. notata sunt in *l.* 2. *sup. de judiciis.* De hoc autem capite hæc habetur Valentis et Gratiani constitutio ad Antonium PP. in hæc verba, ne quis in domum judicis ordinarii pomeridiano tempore, ex occasione secreti, familiariter ingredi affectet. Quæ convenit cum *l.* 1. *C. Theod. de off. civil. jud.* ubi est, ne pomeridianis horis (quibus scilicet judicia paulum silent) e litigatoribus judices adeantur: vide scripta ad *d. l.* 2. *sup. de jud.*

Ad senatusconsultum Turpillianum, et de abolitionibus criminum. TIT. XVI.

Hoc Senatusconsultum factum est Neronis temporibus Cæsonio Pæto, et Petronio Sabino Turpilliano coss. vide scripta ad *l.* 6. *C. qui accus. non poss.*

L. 1. §. *Calumniatoribus: lege Remmia*). *l.* 13. *sup. de testibus.*

§. *Accusationem: post quinque annos.* Vide cap. 24. de præscript.

Post sex menses utiles) Vide cap. 27. de præscript.

Atquin Papinianus respondit) Hoc Papiniani responsum exstat in *l. Mulier. inf. eod.* Itaque in *d. l. Mulier.* ex hoc §. addenda est negatio.

Senatusconsulto Turpilliano non plecti). Quia nec recte accusationem instituerat, non quod in jure, sed facto erraverit.

Atquin idem ultra scribit). *L.* 30. §. *Duos. sup. ad l. Jul. de adult.*

L. 3 *Et in privatis*) In publicis autem judiciis calumnia jure ordinario, id est, l. Remmia vindicatur, *l.* 1. §. 2. *sup. eod.* Hodie tamen ex constitution. omnia crimina extra ordinem puniuntur probanturque, *l. Ordo. sup. de jud. publ.*

L. 4. *Mulier, quæ falso*). Mulier jure non accusat, nisi suam, aut suorum injuriam persequatur et eo casu, si desistat ab accusatione, incidit in Senatusconsultum Turpill. *l. pen. C. eod.* Si suam injuriam non persequatur, et accuset, et postea desistat, non incidit in Turpill. *l.* 1. §. *Accusationem. sup. eod. tit.* ubi id refertur ex Papiniani responso, quod est in hac l. Ideoque ex *d.* §. *Accusationem*, in hac l. addenda est negatio, ut legamus, *injuriæ non propriæ*: vide scripta ad *l. Regula. sup. de jur. et fact. ign.* et ad *l.* 4. *C. de his, qui accus. non poss.*

L. 6. *Ab accusatione destitit*). Vide notata ad *l. Destitisse. sup. de jud.*

L. 7. §. 1. *Sed officio judicis culpa ejus coercebitur*). Id est, extra ordinem, *l. ult. C. de crim. stellion.* vide scripta ad eam.

L. 8. *Abolitio*). Vide scripta ad *l.* 6. *C. qui accus. non poss.*

L. 9. *Vel ob rem prospere gestam*). Vel ob natum Imperatori filium, ut Constantius ob natam Helenam et Crispum.

L. 10. *Aut privatim*). Vide scripta ad *l.* 6. *C. qui accus. non poss.*

§. *ult. Triginta dies repetendi.*) Cum ab Augusto præfiniti, et observati essent. 30. dies, Svetonius in Augusto cap. 32. Harmenop. lib. 2. tit. 1. ait, hos dies continuos esse, et posterioribus scilicet constitut. sic in *l.* 3. *sup. de accusat.* vide cap. 20. de præscript.

L. 12. *Senatus censuit abolitionem*). Vide scripta ad *l.* 6. *C. qui accus. non poss.*

L. 13. *Destitisse*). Vide notata ad *l. Destitisse supra, de judic.*

L. 14. *Non esse cogendum accusationem implere*). Tutor etiam accusator e pœna Turpil. si finito officio tutelæ destiterit, *l.* 22. *sup. de his, quæ ut indig.*

L. 15. § *Qui post inscriptionem: vel biennio*). Hæc verba, vel biennio sunt Triboniani ex constit. Justiniani. *l. ult. Cod. ut intra cert. temp. crim.* quo finie criminalie causæ constituitur biennium, olim erat annus, *C. Theod. ut intra annum criminal. l.* 2. *C. ad l. Corn. de falsis l. Reus. inf. de mun. et hon.* vide scripta ad *l.* 58. *sup. de ver. oblig.* et cap. 20. de præscript.

De requirendis reis, vel absentibus damnandis. TIT. XVII.

L. 1 *In fine, nam ... si intra annum*). Vide cap. 20. de præscriptionibus.

De quæstionibus. TIT. XVIII.

L. 1. §. *Item Severus Spicio Antigono*). Vulgo: Antonius Verus Septitio Antigono, etc. Hic. §. citatur *l.* 4. *C. eod.* unde constat in ipsius inscriptione legendum *Antigono*, non ut vulgo, *Antiano*.

§. *Si quis ultro de maleficio*). Exemplum hujus rei est elegans apud Valer. Max. lib. 8. cap. 4. de eo, qui capite mulctatus est, quod hominem se occidisse fassus esset, qui tamen vivebat.

L. 4. *Ut Papinianus respondit*). In *l.* 17. *inf. eod.* hoc et Ammianus Marcellinus tradit 28. *Mancipia*, inquit, *squalore diuturno marcentia*,

etc. Sed si per adulterium incestum committatur, domino incesti postulatu, de servis quæstio habetur, *l. prox. hic* et *l. Vim. §. ult. sup. de adult.* Nec incesti crimine adulterii crimen obliteratur, in quo servi torquentur, *l. 1. C. eod. l. 17. inf. eod.* Olim et in solo incestu quæstio habebatur ex veteri Senatusconsulto. Tacitus lib. 2. Cic. pro Milone, at pro Dejotaro. Valerius Maximus lib. 6. cap. 8.

L. 9. Divus Pius rescripsit). Huc pertinet *tit. 15. in fin. lib. 16. Sent. Pauli.*

Ut Divi Severus et Antoninus rescripserunt). Flor. *ut et Divus Severus rescripsit.* Refertur pars ejus rescripti, in *l. 1. C. eodem.*

§. 1. Et multo minus indicia servorum). Quoniam servus natura domini hostis est, ut sit Theophilus et Hermogenes περὶ στάσεων.

§. ult. De eo, qui insulam). Liber enim est jure gentium: vide scripta ad *tit. Instit. de capitis diminut.*

L. 10. in fin. Veritatem requiri) Vide scripta ad *l. 6. C. eodem.*

L. 13. Certo pretio). De eo reddendo, vel æstimatione ejus.

Receptum est). *L. 17. ad legem Juliam de adulteriis coerc.*

L. 15. §. ult. Eum qui vindicantis). De hoc §. vide scripta ad *l. 6. C. eodem.*

L. 17. Ac postea Maximus princeps). Id est, Severus Imperator, *l. 8. inf. de vacat. muner. l. 78. sup. de leg. 2.*

L. 18. Judex, cum de fide). Paulus lib. 3. *Sent. tit. 16. 2.*

L. 20. Maritus quidam). De hac l. vide scripta ad *l. 3. C. de reb. cred.*

Ideoque recte provocatum). Vide scripta ad *§. Seja. l. Qui Romæ. sup. de ver. oblig.*

In gloss. A quæstionibus). Dele primum hæc verba (*Sed contra. sup. de dote prælag. l. Theopompus*). et repone: nihil tale probat *d. l. Theopompus:* ut probat ejus species. Deinde hæc etiam delenda sunt (*sed quia ancilla in causa pecuniæ contra dom. torta est, ut C. de quæst. l. 1*) et dic male: Accursius hanc l. restringit ad proprios servos.

De pœnis. TIT. XIX.

L. 8. §. Hostes autem, item transfugæ ea pœna). Leg. *Ad hostes autem transfugæ, etc.* vide scripta Observ. lib. 4. cap. 9.

L. 9. §. Sed enim liberandi erant). Sententia enim eos quidem tenet, sed non cum effectu, *l. 6. §. Quid tamen. sup. de inj. rupt. irr. f. testamento.*

L. 11.) Vide scripta ad *l. 2. C. de testib.*

L. 13. Qui extra ordinem). At hodie omnia judicia sunt extraordinaria: vide not. ad *l. Aliud fraus. inf. de verb. sig.* sicut et scripta ad *l. 2. §. ult. sup. de jud.*

L. 16. §. Qualitate: Orator Demosthenes). Locus est in Orat. contra Midiam, quam citat etiam Fabius libro sexto cap. 1.

§. Eventus: quamquam non minus lex). Cornelia de sicar. *l. 7. l. ult. l. Corn. de sicar.*

L. 17. Ut sunt in opus publicum perpetuo damnati). Qui tamen libertatem retinent, *l. 28. §. Divus. inf. eod.*

Ut ea quidem, quæ juris sunt civilis). Hujus rei rationem reddidit idem Martianus in *l. 15. inf. de interdict.* quæ *l.* non extat. Desideratur enim in eo tit. 10. cap. quæ nobis conservarunt libri Βασιλικῶν: vide not. ad finem ejus tit. et scripta ad *l. 121. §. In insulam. supra de ver. obligat.*

L. 22. Si modo, vel cognatos, vel affines habeant). Quibus scilicet alantur. Quamdiu sunt servi pœnæ, de publico annonam accipiunt.

Non minus 10. annis). Vide rescriptum Trajani apud Plinium lib. 10. Epist.

L. 23. Decennii tempora præfinita). Vide cap. 26. de præscriptionibus.

L. 24. Statuas detrahendas). *L. 17. infra de interdictis et relegat.* ex lib. βασιλ. vide scripta ad *§. In insulam. l. 121. sup. de ver. oblig.*

L. 25. Si diutino tempore). Svetonius narrat, Augustum abolevisse nomina diuturnorum reorum.

L. 28. Ad furcam damnatio). Callistratus scripserat, *ad crucem.* Vide scripta ad tit. decimum septimum, lib. quinti Sentent. Pauli.

§. Divus Hadrianus; quandiu etiam ii, qui non in perpetuum opus). At qui non in perpetuum opus damnati sunt, utrumque retinent: quandoquidem hæc pœna est ex minimis: Paulus *d. tit. 17. lib. 5.*

§. Venerarii). Leg. ut Florent. *Venerarii*, ut sæpe apud Apulejum et Tertul. in Apolog. Hi tenentur l. Corn. de sicariis.

§. Incendiarii ut, qui jactura affectus est, domini). Id est, quadrupli dispendio in domini sarcitur. Paulus lib. 5. Sentent. tit. 3.

§. Famosos furca figendos). Callistratus scripserat, *cruci figendos*, sed ejus supplicium a Constantino sublatum erat.

L. 32. Si præses). Pertinet ad tit. *de his qui not. infam.* ut docet inscriptio.

L. 33. Fratres Impp. rescripserunt). In *l. 1. C. qui non poss. ad lib. pervenire.* Cujus legis inscript. sic ex hac *l.* reponenda est, *Imp. Antoninus et Verus*, qui vulgo, ut et hic, Divi fratres vocantur. Quin et initio legis expunge, *Claudius.*

L. 38. §. 1. et 2. In furcam tolluntur). Paulus *lib. 5. tit. 22.* scripsit *in crucem tolluntur.*

§. Qui abortionis, aut amatorium). Paulus *lib. 5. Sent. tit. 23.*

§. Si quis instrumentum litis) Sic et testimonia litis: vide not. ad *l. 4. sup. de testib.*

A procuratore). Quia Justiniani tempore sublati erant cognitores, Tribonianus hic cognitoris nomen positum exemit, ut constat ex Pauli *lib. 5. Sent. tit. 25.*

§. Judices pedanei), Paulus lib. 5. Sent. tit. 28.

L. 39. Cluentio Habito). Flor. *Avito* pen. longa. Nam non est nomen Romanum.

De bonis damnatorum. TIT. XX.

L. ult. Paulus libro singulari de portionibus, quæ liberis). Vulgo male inscriptio hæc in Rub. versa est, et hæc *l. ult. facta unica.*

Et in jure civili). Id est, in 12. tab. argumento *l. 220. inf. de verb. sig.* Conj. huic legi *l. 7. sup. de statu homin.*

§. Si in libertinum). Idem dicitur in *l. 28. sup. de bonis libert.*

De bonis eorum, qui ante sententiam vel mortem sibi consciverunt, vel accusatorem corruperunt. TIT. XXI.

L. 1. In capitalibus criminibus). Huc pertinet *l. 18. C. de transact.*

L. 2. §. 1. Antequam de ea forte judicium). Legendum *sorte judicium.* Per sortem judices delegabantur. Hinc κληρωτοὶ dicuntur: iidem sunt pedanei δικασταί, δι δικαστ.

L. 3. Celeritatem esse obnoxiam). Legendum *scleritatem*, ut Flor. id est, scelus.

§. Si quis autem tædio: Divus Antoninus rescripsit). Intelligit *l. 1. C. de bonis eor. qui. mort. sibi consciv.*

De interdictis, et relegatis, et deportatis. TIT. XXII.

Vide scripta ad *§. In insulam. l. 121. sup. de ver. oblig.*

L. 4. Sententia: partem bonorum adimere). Vide scripta ad d. *§. In insulam.*

L. 5. Aut lata fuga ut omnium locorum interdicatur). Legendum, id est, late fuga, aut omni loco interdicto, vide *tit. 17. lib. 5. Sent. Pauli.*

L. 6. §. 1. Deportandi). Vide not. ad *l. 1. § 4. sup. de leg. 3* et scripta ad *l. 2. sup. de leg. 1.* et ad *l. 1. sup. de jurisdict.*

§. Præsides, missa plena opinione). Cui adjunguntur acta, ut refutatoriæ preces, sive libelli rei, et supplementa partium: vide scripta ad *l. 6. §. Ejus qui. sup. de inj. rupt. testam.*

L. 7.). In hac lege delenda sunt hæc verba in initio §. 1. (*Hæc est differentia inter deportatos, et relegatos quod.*)

§. Constitutum est). A Claudio, Svetonius in ejus vita, cap. 23. Idem etiam tradebatur in *l. 19. hujus tit.* quæ est Callistrati, et addebatur, eum abstinere debere illa civitate, in qua princeps agit, aut per quam transit, quod solum licet iis, qui accedere possunt Imperatorem, qui pater patriæ est, intueri. Vide scripta ad *d. §. In insulam.* Idem in *l. Milites. §. Missionem. inf. de re milit.* vide etiam scripta ad tit. *C. si servus export. ven.* Illa adde *l. Cum dotem. §. Si pater. sup. sol. matrim.*

L. 9. Potest præses). Sicut et Claudius introduxit, auctore Svetonio, posse quem damnari, ne urbe exeat; vide scripta ad *l. 121. sup. de ver. oblig.*

Ad finem tit). Desunt in hoc tit. 20. cap. quæ conservarunt nobis lib. Basil. Argumentum hujus rei est, in Archetypo. Flor. in quo ad finem hujus tit. est spatium quoddam cum notula, quæ indicat, deesse quædam. Hæc capita notavi in script. ad *§. In insulam. l. 121. supra, de ver. oblig.* Vide etiam not. ad *l. Quidam. sup. de pœnis.* L. 10. est Marciani, non posse quem damnari ne utatur necessariis impensis, l. 11. est Ulp. qua punitur peculiariter, qui recipit legatum, etc. Eas vide ad dict. *l. 121.* et scripta ad tit. *C. si ser. export. ven.*

De sententiam passis, et restitutis. TIT. XXIII.

L. 1. Ad successionem). Hoc cap. est de speciali restitutione in infinitum concepta.

L. 3. Utiles actionis necessariæ). Vide scripta ad *§. In insulam. l. 121. sup. de ver. oblig.*

AD LIBRUM XLIX.

De appellationibus, et relationibus. TIT. I.

Lex 4. §. 1. Si interveniente creditore). Id est, sciente vel patiente.

L. 5. §. 1. Si querantur per collusionem). Id constat ex initio *l. 14. inf. eod.*

§. ult. Si quis ipso die.). Sententiæ: vide cap. 3. de præscriptionibus.

Biduum vel triduum). At ex nov. Justiniani dantur decem dies.

L. 8. Eum plecti). Paulus in *l. 42. sup. de injur.* sit, eum infamia notari.

L. 14. Si perlusorio judicio). Id est, collusorio: vide scripta ad *l. Servus plurium. §. 1. sup. de leg. 1.*

§. ult. in fi. Permittimus eis agere). Quia quod vicit, non ex jure suo consequutus est, sed ex contumacia hæredis.

L. 16. Quæ de recipiendis necne). Sic Flor. pungitur, et legitur, necnon, id est, vel non.

L. 17. § *ult. curatoris auctoritas ad hoc*). Vide scripta ad *l.* 101. *sup. de ver. oblig.*

L. 19. §. 1. *Et præscriptione summotus sit*). Id est, quia tardus judicio appellationis adfuit, *l. ult.* §. *illud. C. de tempor. appell.*

L. 21. §. 1. *Qui non juste appellaverit*). Vide scripta ad §. *Seja, l. Qui ratione. D. de ver. oblig.*

§. *ult. apud sequestres deponi*). Vide scripta ad *tit. C. de prohib. seq. per.*

L. 23. § 1. *Cum procurator Cæsaris*). De hac re vide notata et scripta ad *l. pen. C. si mancip. ita fuerit alien. ut manum.*

L. 25. *Negotiorum gestor*). Qui usuras debebat ex sententia. De hac l. vide scripta et not. ad *l.* 13 *C. de usuris*, quæ obstant.

Vel tutor). In tutela usuræ veniunt ipso jure, *l.* 1. *in fin. sup. de usuris.*

Usuræ principalis). Fuit ergo alia accessoria, id est, usuræ condemnati tam in sorte, quam in usuras.

Eandem esse aliam actionem). Quia prior sententia de usuris huc trahitur.

L. ult. §. 1. *Cur denegandum esset appellationis auxilium*). Idem est in omni jurejurea. judiciali, id est, quod ex sola auctoritate judicis venit. Res enim potius, quam jurejurando transigi videtur. At post jusjurandum, quod in judicio ab adversario defertur, appellari non potest, quia et id, sicut voluntarium ex conventione proficiscitur, *l. ult. sup. de jurejur.* Huc pertinet tit. 22. *lib.* 5. *Sent. Pauli.*

Quis a quo appellatur. TIT. III.

L. 1. *Ipse erit provocandus, qui eum judicem dederit*). Quoniam ei tantum notionem dedit, non jurisdict.

§. *ult. Ab eo, cui quis mandavit jurisdictionem*). Excepto legato proconsulis: vide not. ad *l.* 2. *inf. eod.* et scripta ad *l.* 2 §. *ult. sup. de judic.*

L. 2. *Appellari a legato proconsul*). Hinc quidam colligunt, ab eo, cui mandata est jurisdictio, appellari ad eum, qui mandavit. quod falsum est: nam appellatur ad superiorem, *l.* 1. *sup. eodem tit.* § 1. quoniam ipsemet, qui judicaverit, videtur appellari, quoniam delegantis vice judicavit. Sed dicendum, hoc speciale esse in legato proconsulis, ut ab ipsis ad proconsules provocetur: nam legati proconsulis non eliguntur judicio proconsulis, sed leguntur a rep. ut ait Cic. in lib. de petitione consulatus, et sic solus proconsul potest mandare jurisdictionem. Prætor vero cuilibet mandat suam jurisdictionem, nec ab eo ad prætorem appellatur. A judice vero dato appellatur ad eum qui dedit, quoniam ei tantum notionem dedit non jurisdictionem. Sive itaque is eum elegerit, sive partes, sive princeps, ad eum appellatur, qui dedit, *l.* 3. *eodem tit.*

A legato). Leg. ut Flor. *a legatis.* Nam proconsuli plures legati dabantur. *l. Legati. sup. de off. procons.* (*Et si mulctam dixerit*) Hi possunt mulctam dicere, quoniam proconsul omnem eis jurisdictionem mandavit: vide etiam scripta ad *l.* 1. *sup. de jurisdict.*

De iniquitate ejus). Hoc absurdum esset nisi legatus haberet quid proprium, ne idem a seipso appellet: vide scripta ad *l.* 1. *sup eod.*

Quando appellandum sit, et intra quæ tempora. TIT. IV.

L. 1. §. *In propria biduum*). At in aliena tridum: verum hoc abrogatur *Nov.* 23.

In gloss præscriptio). Dele totam. addit, quia tardius judicio appellationis finitur, quod idem est, agi potest, *l. ult. sup. ad Trebell.*

De appellationibus recipiendis, vel non. TIT. V.

L. 2. *in fi. Vel in criminali*). Addatur alii casus, quibus ab interlocutione appellatur, cum quem judex mulctat, *l. antepen. inf. de ver. oblig. l. Et in mulctis C. de appel.* Item casus *l. Cum de præscripi. C. de appel.* et *l. Nullum C. Theod. quorum appel. non recip.* vide not. ad *d. l. antepen.* et scripta ad *l.* 2. *sup. de judic.*

L. 3. *Intra triduum*). Hæc l. fugitiva est.

L. ult. Ut D. Hadrianus constituit). Hoc intelligendum est de ejus edicto. Exemplo enim legis Juliæ simul de vicesima, et aperiendis tab. constituit *l. ult. C. de edict. D. Hadr. tol.*

De libellis dimissoriis. TIT. VI.

Addit Flore. qui Apostoli dicuntur. vide Paulum 5. *Sentent. tit.* 34.

L. 1. *Petiisse intra tempus*). Ex *l. Eos.* §. *ult. C. de appel.* etiam non petente appellatore sine aliqua dilatione a judice Apostoli dantur.

Quæ sententiæ sine appellatione rescindantur. TIT. VIII.

L. 1 §. *ult. Si apud eundem judicem*). De mutuis petitionibus: vide scripta ad *l.* 6. *C. de compens.* et ibi notatos locos.

Secundum sacras constitutiones). Intelligit *l.* 8. *C. de compensat.* vide scripta ibid.

De jure fisci. TIT. XIV.

L. 1. *Vel rem litigiosam venumdari*). Hac de re vide scripta ad tit. *C. de com. rerum alienat.*

Vel adversus leges). Id est, secundum leges: ut apud Ulp. *tit.* 20 *adversus l. testari* vide not. ibi et ad *l.* 5. *sup. de usurpat. et usucap.*

§. *Dicens quadriennio finiri*). Vide cap. 23. de præscript.

§. *Præscriptio autem 20 annorum*). *L.* 2. *sup. de requir. vel abs. dam. l.* 13. *sup. de div. temp. præscript.*

§. *ult. Differri possunt*). Lege, *deferri.* Græci προσαγγέλλεσθαι lib. 53. Βασιλ. Vide cap. 28. de præscript.

L. 2. §. *Item Divi totius edenda esse instrumenta*) Ex hoc §. interpretandus est locus Harmenop. *l.* 1. *Epit. tit.* 7. ubi dicitur, tunc reum cogi instrumenta in se proferre, cum caussa civilis est, non criminalis: quod falsum est, nisi restringas ad fiscum.

§. *Imperator noster*). Obstat *l.* 1. *sup. de his quæ ut indig.* vide solut. in scriptis ad eam, et not. ad *l.* 5. *in fin. illo titul.*

Pœna plectendos). Si capitali judicio patronos principaliter accusarint, quod non addidit in specie *l.* 1. *sup. de his quæ ut indig.*

§. *ult. Quod ignotus juris sui*). Id est qui in facto proprio errat, *l.* 3. *supra, de juris et facti ignor. l. Cum putarem. sup. ercisc. famil.*

Propter rusticitatem). Loquitur de errore facti proprii: vide scripta ad *l. Reg. sup. de juris et facti ignor.*

L. 3. *Non intelligitur*). Huic l. obstat. *l. Ita fidei. infra, eod.* Dicendum, in hac l. duo quæri, an id fideicommissum videatur datum palam, et d. l. ita sit, non videri, quia non apparet quid petierit. Deinde quærit, an fraus sit facta, et definit tunc fraudem fieri, cum hæres non rogetur testamento, et codicillis, sed privato chirographo. Unde hic fraudem non esse factam legi dici potest: nam illa sola verba idonea taciti fideicommissi suspicionem non faciunt, sed si constet de tacita conventione, ea verba non facient, quo minus fraus legi facta videatur, quia non sunt plana: vide scripta ad *l. In tacitis. sup. de leg.* 1.

Perque Deum, ut facianus). Vide scripta ad *Rub. C. de reb. creditis, et jurejur.*

Domestica cautione). Id est, repromissione non scripta.

§. *Si quis palam*). Id est, si tacite, si modo capaci, *l.* 1. *C. de delator. lib.* 10.

§. *Quando vel contra*). Id, si rogatus sit restituere capaci, et mortis tempore sit incapax. Hoc etiam casu exspectamus exitum, si consilium intervenerit. Quod non negatur in *l. In fraudem.* §. 1. *de his quæ ut indign.* quam objici solet: nam solus exitus sine consilio hæredem pœnæ obligat: vide scripta ad *l. In tacitis. sup. de leg.* 1.

§. *Cum quinquennium*). Olim locationes publicorum vectigalium fiebant in quinquennium a censoribus. Varro lib. 4. de lingua Latina, hodie in triennium, *l.* 4. *C. de vectigal.* vide scripta ad eam.

§. *Multa principalia*). Vide scripta ad *l.* 3. *C. de oblig. et action.*

§. *Divus: fisci advocato*). Quem primus idem Hadrianus instituit, auctore Spartiano.

§. *Si in locis: Divi fratres constituerunt*). Refertur contraria Divi Hadriani constitutio in § *Thesauros. Instit. de rerum divis.* sic contrariæ Impp. Antonini Pii Caracallæ sententiæ referuntur in *l. Non putabam. sup. de cond. et dem.* et *l. Qui filium.* §. *Fabius. sup. ad Senatusconsult. Trebell.* vide notata ad *d.* §. *Fabius*, et scripta ad *l. Si cui legetur. sup. de legat.* 1. et scripta ad *l.* 5. *sup. qui test. fac. poss.* Temporum autem ordo suadet, ut librum non Hadriani constitut. sequamur.

L. 4. *In fisci caussis*). Pertinet ad edictum de his, qui notant. infam. ut docet inscript. Et videtur conjungenda cum *l.* 6. §. *Pactus. sup. de his qui notant. infam.*

L. 10. *Non puto delinquere*). Sic in *l.* 2. *C. Theod. de advocatis fisci* vide scripta ad *l. In tacitis. sup. de leg.* 1.

L. 13. *A præfectis ærario*). Cujus erat bona fisco delata vel agnoscere, vel repudiare, *l. Ego.* §. *Plane. sup. de fideicommiss. libert. Ut in Frag. tit.* 1.

§. *Extat. ultra vulgare præmium*). Quod, credo olim fuisse quartam partem bonorum delatorum, et inde delatores dicti sunt quadruplatores Sveton. refert, Neronem præmia ingentia delatorum legis Papiæ reduxisse ad quartas, ut est vulgare. At ex *l. ult. C. de delatoribus* datur 8. Ea est constitutio Græca, nondum edita, cujus constitutionis sententia estat in libro 56. Βασιλ. ex ea est, quod scripsit Harmenup. *lib.* 5. *Epit. tit.* 8. ubi ait, delatori dari octavam, τῶν προσαγγελθέντων, vide scripta ad *l.* 1. *sup. de his quæ ut indignis.*

§. *Eos qui quasi indigni*). Hic §. et §. *ult. sup. l.* 5. *de his quæ ut indig. obstant. l.* 1. *illo titul.* vide solut. in notatis ad *d. l.* 5. §. *ult.* et scripta ad *l.* 1. *illo tit.*

L. 16. *Quæcumque accipere debemus*). Vide scripta ad *l.* 1. *inf. de verb. signific.*

L. 17. *Creditoribus postponi*). Qui et in actione hypothecaria præferuntur, ac tempore priores sunt, *l.* 8. *sup. qui pot. in pign.*

L. 26. *Non videri in fraudem*). Reo emancipandi caussa occasionem acquirendi negligere licet, et si ex ea re fraudetur fiscus, *l. ult.* §. *Emancipatione. supr. ad l. Jul. Majest.* vide scripta ad *l.* 5. *de condict. indeb.*

L. 27. *Cum mortem uxoris*). Vide scripta ad *l.* 3. *sup. de his quæ ut indign.* et not. ad *l.* 20. *illo titul.*

L. 28 *Postea acquisita*). Id est, post posteriorem fisci obligationem, *l. ult. sup. qui potior. in pign.* regulariter fit utriusque creditoris concursus, *l.* 7 §. *ult. illo tit.*

In gloss Respondisse, tutelis et tutoris). Lege: *tutelæ et temporis.*

L. 29. *ut pro convicto*). Sane invito adversario lis non restituitur, quem constat restitutum esse, quod nondum sit probata collusio. Itaque prius judicium defugiente reo, necessario agitur de dolo, collusionis nomine, *l.* 7. §. *pen. sup. de dolo.*

§. *ult. Imperator noster*). Antoninus.

Cum patre). Severo. Hujus rescripti pars est in *l.* 1. *C. de his quibus*

ut indignis: vide scripta ad *l.* 13. et 17. *sup. illo tit. de his quæ ut indignis auf.*

L. 31. *Obsidum bona*). Quæ Romæ sunt, si Romanis obsides dati sunt.

L. 32. *Sed si accepto usu togæ Romanæ*). A populo vel a principe. Usus enim togæ juris publici est, togæ jus peregrini non habent, licet socii sint, et amici pop. Romani.

L. 34 *Imperatores Severus et Antoninus*). Vide notata ad *l. Transigere. C. de transact.* et *l.* 9. *C. de contrah. et committ. stipul.*

L. 35 *Inhibendæ petitiones creditorum.*) Hoc favore fisci introductum est. Itaque nihil obstat l. *ult.* §. 1. *C. de petit. hæredit.*

L. 36. *Prædia a fisco*). Obstat *l. penult. C. de fide hastæ fis. l. ult. inf. de censibus, l.* 2. *in fin. inf. de fundis rei privatæ*, ubi dicitur, eum, qui emit rem a fisco, emere sine reliquorum onere. Dicendum hanc l. accipiendam esse tantum de tributis, non de reliquis. Vel si quod lex innuere videtur de reliquis accipiatur, dicendum erit, id placuisse prioribus Imperatoribus, ut docet l. 1. *C. Theod. de fisci debitor.* posterioribus displicuisse: vide scripta ad principium tit. *C. sine censu, vel rel.*

L. 40. *Ita fidei*). Obstat *l.* 3. *in princ. sup. eod.* vide solut. eo loco, et in scriptis ad *l. In testam. supr. de leg.* 1.

L. 44. *Eum qui bona*). Vide notata et scripta ad *l.* 1. *C. de hæred. vel act. vend.*

L. 45. *Idemque juris est*). Budæus omnino pugnare putat hanc l. cum *l. Cum quidam. sup. eod.* vide notata et scripta ad eam, et ad *l.* 5. *C. de condict. indeb.*

Et si non quæratur). Id est, acquiretur, cum posset acquiri. Male Alciatus 3. Parergon cap. 19. hæc verba sic exponit, etiamsi debitor fisci, qui rem alienet, in accipientem dominium non transferat. Rectius Græci: τὰ ἐκποιούμενα δὲ μὴ κτώμενα, *alienata et non acquisita*: vide scripta ad *l.* 5. *C. de condict. indeb.*

§. *Ejus bona: quod si id tædio*). Hæc Sent. Pauli exstat *lib.* 5. *Sentent. tit.* 12.

§ *Fiscalibus non plusquam duo*). Vide cap. 19. de præscript.

§. *Si principales*). Hic §. loquitur de debitore fisci, non de cap. minuto, aut de confiscato, cujus debitoris bona æris sui causa fiscus occupavit, quare his videtur esse contentus, ut et in l. *A D. Pio.* §. *Si pignor. sup. de re judic.* Merito igitur fidejussor liberatur, nisi acceptus sit in id quod debitor solvere non posset. Quare huic §. nihil obstat *l.* 1. *C. de fidejussor.*

L. 46. §. *Quod a præside: et æstimatio ejus fisco*). Vide notata ad *l. Non licet. sup. de contr. empt.* quam conjunge huic l.

§. *Fiscus semper habet jus pignoris*). Adde et hypothecæ: verum id non nisi ex privilegio, *l.* 2. *C. de jure reipubl.*

§. *Qui compensationem: intra duos menses*). Vide c. 13. de præscript.

§ *Ut debitoribus: sæpe constitutum est*). In *l.* 3. *C. de compensat.* ab Alexandro: vide scripta ad prin. tit. et *l.* 1. *C. de compensat.*

Ex causa annonaria). *L.* 20. *sup. de compensat.*

L. 47. *Prius hæredes convenire debere*). Idem in *l.* 1. *C. de conven. fisci debit.* vide scripta ad *l.* 3. *C. de oblig. et act.*

L. 48. *Statius Florus*). Hanc legem male opponit Accurs. *l.* 3. *de probat. sup.* cum in utroque ex collocatis utriusque speciebus facti idem tradi constet: vide notata et scripta ad *d. l.* 3.

§. *ult. Repulsus est interim*). Fideicommissi enim conditio ante mortem hæredis non extitit, *l.* 77. §. *Ab instituto. sup. de leg.* 2.

L. 49. *Ipsius eripiatur*). Unde ereptitia sunt, quæ auferuntur ut indigna, Ulp. in *Frag. tit.* 19. Vide scripta ad *rub. sup. de his quæ ut indig.*

L. ult. Valerius). Vide scripta ad *l.* 9. *C. de loc.*

Pronuntiavit tamen secundum illorum opinionem). Ergo contra rationem juris, ut et in specie legis 38. *sup. de min.* vide scripta ad *d. l.* 9.

De captivis, et de postliminio, et redemptis ab hostibus. TIT. XV.

L. 7. §. 1. *Etiamsi neque auctoritate, neque dignitate, neque jure omni nobis pares sunt*). Vulgo ut et Flor. legitur, *neque viri boni nobis præsunt*. Videtur legendum: *Etiamsi auctoritate, et dignitate viri boni nobis præsunt.*

Nobis). Id est clientibus: Nam viri boni dicti sunt sæpe patroni, ac illi quorum sumptu vivеremus, creditores, fœneratores, etc. Cic. ad Atticum lib. 9. item pro Quintio et lib. 2. offic. Vide scripta ad *l.* 3. *C. de novat. et delegat.*

L. 9. *Non ut a patre filius*). *L.* 14. *inf. eod.*

Post constitutum tempus). Hæc verba sunt Triboniani. Est autem quinquennium ex *Nov.* 22. At jure aliquo omnino captivitate solvitur matrimonium, *l.* 19. *sup. sol. mat. l.* 1. *sup. de divort.* Excipitur liberta patrono nupta, *l.* 45. §. *ult. sup. de ritu nupt.*

Pœnæ dissidii tenebitur). Ut amittat donationes propter nuptias, dotem, et cætera lucra.

L. 10. § 1. *Quod verum est, ne*). Lege, quamquam.

L. 11. *Nihil est, quod de secundis tabulis tractari*). Id est, secundæ tabulæ valeant necne, nulla dubitatio est.

Ex quo pater hostium potestati subditus est). Flor. *Ex quo pater hostium potitus est*, per Hypallagen, id est, in hostium manum et potestatem venit. Sic et in *l. Facere test. sup. de testam. milit.* et apud Plautum.

L. 12. *De quibus nihil in pactis*). Vide scripta ad *l.* 5. *C. de pact.*

§. *Facti autem causa infecta*). Ut *l.* 20. *inf. eod. l.* 23. §. *Hi plane. sup. ex quibus causis maj. l.* 15. *sup. de usucap.*

Julia. sententia sequenda est). Flor. *Juliani sententia sequendum est.* Sic adversus eum exceptionem denegandum est, *l. Doli mali. in fi. sup. de novat.*

L. 14 *In fi. Uxorem maritus jure postliminii*). Excipitur liberta patrono nupta, *l.* 45. § *ult. sup. de ritu nupt.*

L. 22. *Bona eorum*). Conjunge legem *l. Cornelia. supra, de vulg substit.*

§. 1 *Et si vivo patre*). Ex *l. pen. sup. de suis et legit. l.* 9. *in fin. infra, de cast. pec.* Legendum est, *nec si vivo patre.*

§. *Quæ peculiari*). Hanc Juliani sententiam refert Paulus in *l.* 45. *sup. de usucap.*

L. 26. Flor. 25. *in fi. Spurius habebitur*). Justinianus in §. *Si adversus. Instit. de nuptiis.* Et ibi Theophilus. Cajus *lib.* 1. *Instit.* Ulp. in *Fragm. tit.* 4.

L. 29 *Peculii nomine*). *L.* 1. §. *Item acquirimus. sup. de acquir. possess.*

Augeri per servum hæreditarium). Vide scripta ad *l.* 9. *C. depos.*

De re militari. TIT. XVI.

L. 4. §. *Reus capitalis*). Obstare putatur hic §. *l.* 6. *sup. de judic.* ubi dicitur, eum, qui post litem contestatam factus est miles, non posse revocare forum. Hic autem §. loquitur de eo, qui reus capitalis criminis est, et nomen militiæ dat. In eo ita jus procedit, ut si damnatus capitali crimine militiæ nomen dederit, capite puniatur, etiamsi levior ei antea pœna fuerit irrogata. Aliud est, si semel dixerit causam, aut si annotatus sit inter reos requirendus: nam si postea nomen militiæ dederit, ignominiose mittatur, et remittatur ad proprium judicem. At post damnationem non potest remitti ad proprium judicem, quoniam desiit esse judex. Sed hic §. ab interpunctionibus vitiatus est: pungendum sic, *si dicta causa sit, vel requirendus annotatus, ignominia missus ad judicem suum remittendus, etc.*

§. *Non omnis: nec tamen facile indulgendum est, extra ordinem judicationis, qui negotium ante habuerunt*). Nostri sic interdum loquuntur, *Juliani sententiam sequendum est*, *l. In bello.* §. *Facti, de cap. et postlim. sup. adversus eum exceptionem denegandum est*, *l. Doli mali. in fi. sup. de novat.* Sic hic legendum: *nec tamen facile indulgendum est exauctorationem iis, qui neque ante habuerant*, id est, qui ante litem habuerunt, iis adimenda est exauctoratio.

In glos. Negotium, id est, litem). Adde, ut in *l. Destitisse. sup. de judic.* et *l. Qui explicandi. C. de accus.* et ideo executores modo dicuntur litium, modo negotiorum.

§. *Qui post. Nam et qui ad edictum olim non respondebant*). Flor. *ad dilectum.* Recte. Festus: *Dilectus*, inquit, *militum, et is qui significatur amatus, a legendo dictus est.*

Ut proditores libertatis in servitutem). Idem Cicero pro Cæcinna bona etiam eorum vendebantur. Florus lib. 14.

L. 6. §. *Si quis: caput amittit*). Leg. *capital. admittit*: ut Flor. sic in *l. ult. de termino moto*, et Festus et Nonius Marcellus: vide *l.* 34. *supr. de test. milit.*

L. 13 *Milites agrum*). Vide not. ad *l. Qui officii. sup. de contr. empt.* et scripta ad *l.* 2 *sup. de his quæ ut indig. auf.*

§. *Missionum: neque Romæ, neque in sacro comitatu*). Vide notata ad *l. Constitutam. sup. de interdict. et releg.* et scripta ad *tit. C. si servus export. venerit.*

De castrensi peculio. TIT. XVII.

L. 9. *Non nunc obvenisse patri*). Ipso enim jure pater totius peculii dominium habet, *l.* 19 §. *Pater. inf. eod.*

L. 17. §. *ult. Quod si filius post annum*). Vide cap. 20. de præscript.

L. 18. §. 1. *Et eum, cui bonis interdictum est*). Vide scripta ad *l.* 6. *sup. de verb. oblig.*

L. 19. §. *Pater. non dubitaretur ex testamento filii*). Regula Catoniana non pertinet ad libertates.

Non tamen si ut hæres meo filio). Græci ὡς μέλλων τοῦ παιδὸς κληρονομεῖν, id est, *quasi futurus hæres filii*, Male. Nam nunquam in peculio est futurus hæres filii, cum in eo succedat filio jure peculii, aut jure patrio, non ut hæres, aut bonorum possessor. Præterea etiamsi hæres futurus esset: verum tamen non esset, eam manumissionem servari, quia præmaturum est, et tamen in fine sit servari. Puto legendum, *ut heri est vindictam imponere*: eo verbo utuntur nostri in *l. Item Mela. sup. ad leg. Aquil.* Sic nihil obstat *l.* 2. *in fi. sup. de his quæ ut indig.* vide scripta ad eam.

AD LIBRUM L.

Ad municipalem, et de incolis. TIT. I.

De hoc tit. vide scripta ad *l.* 18. *inf. de verb. sig.*

L. 1. *Municipes appellantur muneris participes*). Vide scripta ad *d. l.* 18.

§. *ult. Nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur*). Ut hodie in Campaniæ Galliæ provincia, matris periode ac patris in nobilitatis statum puer sequitur.

L. 2. *Qui tiue filiusf.*) Vide scripta ad *l.* 1. *C. quod cum eo, qui in al.* *Obstrictus sit pater*). Reipubl.

§. *pen. Quod ad rem pecuniariam*) Vide scripta ad *d. l.* 1.

L. 11. *Imperator Titus Antoninus*). Vide scripta ad *l.* 3. §. *Ex persona. C. de probat.*

L. 17. §. *ult. Spoponderunt*). Flor. *responderunt.* Galli vocant *Respondant*: quo verbo et fidejussores, et reos constitutæ pecuniæ complectuntur: vide scripta ad tit. *C. de constit. pec.*

L. 21. §. *Impp. Severus et Antoninus*). Hæc constitutio est in *l.* 1. *C. de munerib. et hon. non contin. inter patrem et filium.*

§. *ult. Idem responderit, civitatas*). Leg. *iidem rescripserunt.* Nam Paulus non suis, sed ipsius rescripti verbis utitur, quod hodie est *l.* 1. *C. de vend. reb. civit.* vide scripta Observ. 2. cap. 4.

L. 26. *Ea quæ*). Græci ad hanc l. notant, Duumviros non habere ea, quæ sunt μείζονος ἐξουσίας, sed jurisdict. simplicem habere: vide scripta ad l. 1. *sup. de jurisdict.*

Magis imperii). Magis sumi debet hic συγκριτικῶς, ut in *l.* 4. *sup. de jur. ad om. jud.* et in *l.* 3. *sup. de bon. poss.* vide notata ad *d. l.* 4. et ad *l.* 1. *illo tit.*

Non permittitur in integrum restituere). Nisi emandato, l. *ult. C. ubi et apud quem cognit. in integ. rest.*

Bona rei servandæ causa). De missione in possess. dotis servandæ causa, duo sunt tantum loci, hic, et *l. pen. sup. de divers. temp. præscript.*

Legatorum servandorum). Non omnia magistratus ea habet, quæ sunt mixti imperii. Et est conjungenda huic legi, *l.* 4. *sup. de jurisdict.* Nam utraque est ex lib. 1. ad edictum: licet diversi sint auctores.

L. 28. *Inter convenientes*). Vide fuse scripta ad *l.* 1. *sup. de jurisdict.*

De re majori, apud magistratus municipales). Duumviri enim de omni summa pronuntiare non possunt. Paulus 5. *Sent. tit.* 5.

L. 35. *Roma communis*). Tullius ait, Romam esse communem patriam Romanorum et Italicorum, quoniam *l.* Julia Italicis data erat civitatibus. At nostri dicunt, Romam esse patriam omnium, qui sunt in urbe Romana ex constitutione Antonini, *l. In orbe. sup. de statu hominum.* *Rutilius* in itinerario, *Urbem fecisti, quod prius orbis erat.* Sidonius Apollin. ait Romæ solos Barbaros exsulare. Idem Just. *Nov.* 78.

De Decurionibus, et filiis eorum. TIT. II.

L. 6. §. 1. *Suffragium inter cæteros*). Similiter, nec ante. 25. ann. potest judicare, ut ait Harmeno. *lib.* 1. *Epit. tit.* 4. vide notata ad *l. Cum lege. sup. de recept.* et scripta ad *l.* 2. *sup. de judic.*

§. *Decurio etiam*). Vide scripta ad leg. trigesimam, *C. de loc.* Hoc idem Hadrianum constituisse scribit Xiphilinus.

§. *Pater qui filio*). Opponitur *l.* 2. *C. de filiusf. et quem pro his pat. tenet.* lib. 10. quæ ait, patrem consentire, si appellaverit. Dicendum, si filiusfam. nominetur ad decurionatum, nec pater obligetur in solidum, satis est eum contestari contrariam voluntatem, nec necesse habet appellare, l. *ult. Cod. de filiusfam.* Sed si appellarit, hoc facto in periculum incidit quasi fidejussor filii, si victus sit: *d. l.* 2. At si sententiam appellationis non pertulerit, sed præscriptione temporis exclusus fit, hoc casu, quia necesse non habuit appellare, omnia perinde servantur, atque si non appellasset, et ideo si pater ante fuerat contestatus contrariam voluntatem, huic appellatio nihil derogabit: vide scripta ad fin. *l.* 1. *C. quod cum eo, qui in al. potest.* ut et *d.* §. *ult. hujus. l.* 1.

L. Severus Augustus). Vide scripta ad lib. 2. Obser.

L. 11. *Neque enim minores*). Neque judicare potest minor 25. annis, ut recte tradit Constantin. *lib.* 1. *Epit. tit.* 4. vide notata ad *l. Cum lege. sup. de recept.* et scripta ad *l.* 2. *sup. de jud.* In curiam vero legi minores. 30. annis non poterant lege Pompeja, ut tradit Plinius lib. decimo Epistolarum.

L. 12. *Ædiles officio isto*). Ædiles imperium habent, et modicam coercitionem, habent et mulctæ dictionem, Gellius libro decimo cap. sexto vide scripta ad *l.* 1. *sup. de jurisdict.*

De muneribus et honoribus. TIT. IV.

L. 3. §. *Quamvis major annis* 70). Vide cap. 33. de præscriptionibus.

§. *Cura frumenti. ætas* 70. *annorum*). Vide cap. 33. de præscriptionibus.

L. 7. *Reus delatus*). Sic Catilina reus peculatus prohibitus est petere consulatum, teste Salust. Cicer. orat. 2. in Rullum.

Sed post annum, quam reus). Qui fuit jure antiquo criminalis caussæ finis. Nunc vero etsi biennium definierit Just. non tamen ita fuit accuratus Tribonianus ut hoc apud Martianum emendarit; vide scripta Observ. 10. cap. 8. vide scripta ad *l.* 58. *sup. de verb. oblig.* et notata ad *l.* 15. §. *pen. sup. ad Turpill.* et cap. 20. de præscript.

L. 8. *Ad rempublicam administrandam ante.* 25. *annum*). Vide cap. 29. de præscript.

L. 9. *Cogi solent*). Nempe pignoribus captis, aut mulctæ dictione, aut carcere.

L. 18. §. *Judicandi quoque necessitas*). Vide cap. 28. de præscript.

De vacatione, et excusatione munerum. TIT. V.

L. 2. §. 1. *De muneribus quoque annis* 25.) Vide cap. 21. de præscriptionibus

Ad munera sive honores). Ergo et ad judicia facienda: Constantin. lib. 1. *Epit. tit.* 4. vide notata ad *l. Cum leg. sup. de recept.* et scripta ad *l.* 2. *sup. de judiciis.* Id sumpsit Harmenop. ex lib. 7. Βασιλ. t. 5.

L. 8. *Quod optimus maximusque princeps*) Sic eumdem Imperatorem idem Papinianus etiam vocat in *l.* 78. *sup. de leg.* 2. Eidem quoque Papiniano Opt. Maximi principes quoque sunt Severus et Antoninus in *l.* 30. *sup. de excus. tut.* et *l.* 16. *de his quæ ut indig.*

L. 13. *Præter eos*). Cum hac l. conjungenda est *l. Si longius. supra, de judic.* vide not. ad eam. Cic. libro septimo epistol. *judicem eo die illi operam dare constituisse.*

Ab eo sine religione). Legen. *salva religione*, nisi exponas sine religione, id est, sine periculo. Aliæ sine religione, sine delectu: vide scripta ad *l.* 18. *sup. de jud.*

De legationibus. TIT. VII.

L. 7. *Pater tamen biennii vacationem*). Vide cap. 21. de præscript.

De administratione rerum ad civitates pertinentium. TIT. VIII.

L. 2. §. 1. *Et ideo si decurio*). Vide scripta ad *l.* 30. *C. de locato.*

§. *Frumentariæ. Necessaria enim*). Et ideo hæc causa, ut et depositi caussa compensationem non admittit, vide scripta ad *l.* 10. *Cod. depos.*

§. *Si eo tempore. Procurator hoc nomine*). Leg. *creator*, ut Flor. recte. Nam creatores (qui et nominatores dicuntur) ii sunt, qui aliquem ad duumviratum, vel aliquod munus publicum nominant, id est, erunt suo periculo, sua fide.

§. *ult. Qui fidejusserint*). Huic §. conjung. est *l. Si fidejussores magistratuum.* §. 1. *sup. de fidejuss.* vide notata ad eam.

L. 7. *Flor.* 8. *Diligentiam debent*). Exactam vide scripta ad tit. D. *de commod.*

L. 8. *Flor.* 7. *In solidum patrem*). Vide scripta ad *l.* 1. *C. quod cum eo.*

L. Calculi: Decemvir et Vicenarii). Vide cap. 28. de præscript.

Sed si gratiose expuncta). Pro Gratiose, legendum, *Rationes.*

L. ult. §. *Item rescripserunt a curatore Kalendarii*). Procurator Kalend. est procurator pecuniæ, quæ serviat Kal. civitatis, *l.* 3. *C. de compensat.* Hinc. *tit. de curat. Calendarii. C. Th.* vide scripta ad *d. l.* 3.

De operibus publicis. TIT. X.

L. 3. §. *Publico vero sumptu*). *L.* 4. *l. ult. Cod. eodem.*

L. 4. *Superscribere*). At poterit subscribi, *l.* 9. *Cod. eodem.*

L. 5. *Semisses usuras Reip.*). Hoc edictum D. Pii repetitum est in *l. Cum quidam.* §. *ult. sup. de usur.* Unde constat, extranea illa verba, *usque ad tertiam centesimæ*, a Triboniano addita fuisse, pro semisses usuras. Quod mutavit in *d. l. Cum quidam.* Hic non mutavit: vide scripta ad *Rub. sup. de naut. fen.*

§. *ult. An vectigal.* Quod solarium appellatur in *l.* 2. §. *Si quis. supra, ne quid in loco publico.* Unde et in glossa *æstimare*, ubi scriptum est, *alias salarium*, legendum est, *solarium*.

De nundinis. TIT. XI.

Nundinas vocant πανήγυριν, ἀτέλειαν. Vide cap. 20. de præscript.

L. 4. *Decennii tempore usum amittit.* Vide cap. 26. de præscriptionibus.

De pollicitationibus. TIT. XII.

Totus hic tit. pertinet ad opera publica.

L. 1. §. *pen. Sed si columnas Circensibus*). Lege Citiensib. ut Flor. hoc enim de repub. Citientium accipiendum est, quæ est, civitas Macedoniæ: vide scripta Obser. 3. cap. vigesimo octavo.

L. 2. *Voto obligatur*). Vota dicuntur pollicitationes, seu pollucationes. Pollucere est vovere.

L. 3. *Pactum est duorum*). Vel plurium in idem placitum.

De extraordinariis cognitionibus, et si judex litem suam fecisse diceretur. TIT. XIII.

L. 1. §. *In honorariis licitum honorarium*). Id est, centum aureos: vide scripta ad *l.* 4. *Cod. de condict. ob caussam. dat.*

§. *Si cui cautum: societatem futuri emolumenti*). Vide scripta ad prin. tit. *C. mand.* et in l. 5. *C. de post.* dicitur eis interdici advocationibus. Id est, receptum est in procuratoribus, *l.* 17. 20. et *pen. C. mand.*

§. *Divus prohibuit mercedem repeti*). Vide scripta ad l. 4. *Cod. de condict. ob caussam dat.*

§. *ult. De mutuis petitionibus*). De quibus vide locos not. et scriptos ad *l.* 6. *C. de compens.*

L. 5. §. *ult. Quæ in persona deportatorum*). Qui ex jure Quiritium liberi non sunt, sed jure gentium. Itaque torqueri non possunt, *l.* 9. §. *ult. sup. de quæst.*

L. ult. Licet per imprudentiam). Opponit Budeus *l. Si filiusfam. sup. de judic.* sed nihil vetat utrumque esse verum: vide scripta ad *l.* 5. *C. de cond. indeb.*

ceari in factum actione). Quæ tamen ordinaria est. Nam hic tit. duplex est. Primus de extraordinaria cognit. et secundus, si judex litem suam fecisse dicatur.

De proxeneticis. TIT. XIV.

Proxenetæ erant, quibus parentes mandabant, ut filiabus suis quærerent maritos, *l. Generali sup. de ritu nupt. l. ult. sup. de sponsal.* ubi eos vocat interpositas personas. Dicuntur et interpretes in *l. 1. C. Theod. de nuptiis*, et Græce ἑρμηνευταί, et eis datum salarium ἑρμηνευτικόν, sicut hic proxeneticum, de quo fuit constitutio, quæ desideratur in tit. *C. de sponsal.* Ejus summa extat apud Harmenop. lib. 4 Epit. vide scripta ad tit. *de sponsal. sup.* et notata ad *d. titul. de sponsal.*

L. ult. Quod Græci ἑρμηνευτικόν). Sic interpretes dicuntur in *l. 1. Cod. Theod. de nuptiis*, et Græce ἑρμηνευταί.

De censibus. TIT. XV.

Vide scripta et notata ad *l. Census. sup. de probation.*

L. 1. §. pen. Colonia Apamena). De qua in l. *ult. C. de diversis. præd. urb. lib.* 11.

L. 4. Forma censuali). Vide scripta ad *d. l. Census.*

§. 1. Quæve eius agri portio). Vide notata ad *l. 19. sup. de peric. et com. rei vend.* et scripta ad *l. 9. sup. de verb. oblig.*

Chasmate perierit). At sterilitas, aut partis fundi amissio emphyteuticarium canonis solutione non relevat, *l. 1. C. de jure emphyt.* vide scripta ibid.

§. Si quis inquilinum). Id est, obæratum, adscriptitium, vide notata et scripta ad *l. Si quis inquilinos. sup. de leg.* 1.

L. 5. Cum possessor). Vide scripta ad *l. 1. C. de obl. et action.*

De verborum significatione. TIT. XVI.

L. 1. Verbum hoc, si quis). Hæc l. referenda ad hanc edicti partem, *si quis jus dicenti, etc.* Vel ad hanc, *si quis in jus vocatus, etc.* Quis in feminino genere usurpatum est a veteribus Latinis, Plautus in Vidularia. Terentius in Eunucho. Eodem modo accipe, is qui, ut, si quis.

L. 2. Urbis appellatio). Pertinet hæc ad tract. de jurisdictione. Conjun cum *l. ult. sup. de jurisdict. omnium judicum*.

§ Cujusque diei). Hæc l. est ex lib. 1. Pauli ad edictum, in quo tractavit de magistratibus. Pertinet autem ad tribunum plebis, cui non licuit extra urbem abnoctare, ut nec præsidi extra provinciam, *l. Illud. sup. de off. præsid.* Gellius lib. 13. cap 12. Abnoctare est nolle parte noctis abesse, et sequenti die non adait majore parte diei, id est, septem horis primis, non ultimis, in urbe. Et ob id hic jungitur urbis, et diei definitio, vide *l. Urbana. inf. eodem*, et scripta c. 2 de præscript.

Diei). Naturalis, qui semper constat. 12. horis, ut et nox. De die naturali, vide Aldum in Columel.

Septem primarum). Martialis lib. 8. Epigram. *Prima salutantes, etc.* Gellius lib. 12. cap 3.

Non supremarum). Quia homines integri lubentius dant se ad laborem, quam lessi. Vel quia sept. horis primis Romani negotiis, et litibus præcipue vacabant.

L. 3. Itinere). Pertinet hæc l. ad jurisdictionem. Addo exemplum ex *l. Mille. inf. eod.*

§ ult. Hæreditas dici non potest). Proprie, sed per fictionem legis Cornel *l. 12. sup. de testam.* Quin et ex Nov. Leonis 40. qui apud hostes sunt, testamenta facere possunt.

In gloss. de die). Ad finem adde: Argumento *l. 1. sup. de pactis, l. Contractus. inf. de regul. jur.*

L. 4. Nominis appellatione). Conjunge *l. 4. sup. de petit. hæred.*

L. 5. Rei appellatio). Con. hanc l cum *l. 1. sup. de oper. serv.* et *l. Omnem. 15. sup. de tutor. et cur. datis ab iis.*

Opere legato). Leg. *locato*, ut Flor. Deinde Valerius Probus hanc eamdem formulam refert: et ait solitam notari sic. O. L. O. C. id est, opere locato, opere conducto.

L. 6. Nominis, et rei). Con. cum *l. 10. sup. de jurisdict. omn. jud.* et cum *l. 3. sup. quod quisque juris in al.*

L. 7. Sponsio appellatur). Con *l. Si pœnam. 68. sup. de verb. oblig.* vide Varronem lib. 5 de lingua Latina. Gellium lib. 4. cap. 4. et *l. 2. sup. de sponsal.*

Per sponsi interrogationem). Leg. ut Flor. *per sponsus, etc.* ut jussus stipulatus, etc. supradict. locis.

Omnis stipulatio promissioque). Id est, quocumque verbo dicitur, fidejussor, et sponsor: vide scripta ad *l. 30. sup. de verb. oblig.*

L. 8. §. 1. Obstat l. 1. sup. de except. seu præscr). Vide solut. et explicat. hujus l. in not. ad *d. l.* et ad initium *tit. C. de except. seu præscript.* Con. ad hæc *l. In honorariis. sup. de oblig. et act.*

L. 9. Marcellus). Conjunge *l. Sed de damno 41. sup. loc.*

L. 10. Sine ulla exceptione perpetua). Ut rei judicatæ, doli mali, pacti perpetui, *l. 3. sup. de except.*

Vel honoraria). Id est obligatione aliqua a prætore constituta, ut de constituta pecunia, de peculio, de in rem verso.

L. 11. Non in tantum). Ait non tantum, quoniam ii proprie creditores dicuntur, qui mutuam pecuniam dederant: debitores, qui acceperunt: vide notata ad *l. 1. C. de except. seu præscript.* et scripta ad *l. 11. si cert. pet.* Harmenop. 3. Epit. ait plerumque dici ἐπὶ τῶν δανειζόντων καὶ δανειζομένων.

Ex aliqua causa debetur). Puta quasi ex contractu.

In gloss. pecuniam). Dole: large, ut supra *eodem l. Pecuniæ.*

In gloss. Ex al qua, causa, etiam ex delicto). Adde: malim referre ad quasi contractum, ut et in *l. 1. sup. de oblig. et act.*

L. 12. In princ. sed etsi ex delicto). Excipe eum, qui populari actione agere potest, *l. pen. supra, de popul. act.* nisi lis sit contestata.

L. 12. in fin. Minus solvit). Græci hujus verbi (*minus*) significationem sic exprimunt, τὸ βραδέως, τὸ μηδὲν ὅλως, τὸ μὴ παντελῶς.

L. 13. Mulieris). Tertul. in lib. de velandis virg. et Servius in 2. Æneid.

§. 1. Res abesse). De significatione hujus verbi, *abest*, disputatum fuit in disputatione de noxali actione, ut docet *l. 1. et 3. si ex noxali causa agatur*, et *l. 1. supra, de noxal. act. l. Bona. sup. de eo per quem factum erit.* Quæ sunt ex eodem lib.

In manus pretio). Manus id est, ars. Virgil. in Æn. et Solinus: sensus est quoniam plerumque res tanto artificio elaborata fuerit, ut ars multo pluris sit, quam materia, et rebus corruptis, vel in aliam formam mutatis, hoc artificium est extinctum. Itaque recte legitur, *quoniam.*

§. ult. Abest et ea res). L. *Deperditum. sup. de petit. hæredit.*

L. 14. §. ult. Rem amisisse). Con. *l. 5. sup. de in integr. restit.*

L. 15 Bona civitatis). Vide notata ad *l. 17. inf. eodem.*

L. 17. Inter publica). Quia in edicto negotiorum gestorum non tantum de privatis, sed etiam publicis civitatum, municipum, collegiorum, et universitatum, gestis negotiis agebatur. Ideo fit, ut in hac *l. 17.* ut et in *l. 15. sup.* bona civitatis, et publica vectigalia definiantur. Conjunge cum *l. Sicut. quod cujusque universitatis*, cum *l. 1. sup. de calumniat.* cum *l. 1. quod jussu*, et cum *l. 4. unde vi*, et *de vi arm.*

§. ult. Vectigal fiscus capit). Hodie, olim populus.

L. 18. Uno donum). Inde lex muneralis Cincia.

Munifices vocari). Hos Festus dici ait, quod munus reipub. faciebant, non autem vocabant, hoc etiam confirmat Vegetius et Isidorus.

Municipes). Varro 5. de lingua Latina: *quia munus una fungi debent.*

L. 19. Tabeo). Hæc l. revocanda est ad edict. de minoribus, et applicanda est initio *l. 7. sup. de minor.* et *l. 1. sup. quod metus. causa.*

L. 20. Verba contraxerunt). Refert hanc l. ad tit. *d. de capite minutis.* Conjunge hanc l. cum *l. 2. illo tit.*

L. 21. Princeps). Sumpta est hæc lex ex tit. de restit. in integrum.

L. 22. Nam exhibere). Hujus significationis usus est in interdictis: de libero homine exhibendo: de tabulis exhibendis: in actione ad exhibendum. Conj. hanc l. cum *leg. 26. et 28. sup. de dolo*, et *l. 27. de minor.*

L. 23. Rei appellatione). Conjunge *l. 5. sup. de petit. hæred.* et *l. 1. sup. si servit. vindic.* et *l. In Falcidia. sup. ad l. Falcidiam.*

L. 24. Nihil est aliud). Pertinet hæc l. *ad tit. de petit. hæred.* et conjungenda est cum *l. 1. illo tit.* Eodem pertinet *l. Hæreditas. inf. tit. prox.*

Quam successio). Id est, jus successionis.

L. 25. Recte dicimus). Con. hanc l. cum *l. Fructus. l. Ex diverso. sup. de rei vindicat.*

Dominium partis). Id est, speciei.

Quia ususfruct.). Cic. in Top. in loco a definitione, et de orat.

§. ult. Partis appellatione). Pertinet ad tit. de rei vindicatione et conjungendus est §. hic cum *l. 2. et l. 4. illo tit.*

L. 26. Pactum non remi). Hæc l. pertinet ad quæstionem usucapionum. Hanc autem Scævolæ sententiam comprehendit Marcellus in *l. Si alienam. sup. de usucap.* ex qua hæc l. sumpta est. Vide scripta ibi.

L. 27. Ager est locus). Con. cum *l. Quidam. sup. de rei vindicat.* et quoniam agrorum alii sunt stipendiarii, alii tributarii, ideo de stipendio loquitur.

L. 28. Alienationis). Con. hanc l. Com. *l. In rem.* et *l. Sin autem. §. 1. sup. de rei vind.* et *l. Si ub eo. sup. de usucap.*

L. 29. Conjunctionem). Con. cum *l. pen. sup. de itinere, actuque privato.*

L. 30. Sylva cædua). Pertinet ad tit. de usufructu, vel ad tit. ad l. Aquil. unde sumpta est, et ad eundem tit. pertinet quæstio de stipul. ut docet *l. Qui occidit. §. In hac. ad l. Aquil.*

§. 1. Stipula electa). Varro lib. 6. de lingua latina, in fine.

§. Novalis). Varro lib. 4. de lingua latina. Festus, Plin. lib. 28. c. 29. et *cap. Qui per novalir. de ver. signific.* Plin. lib. 17. c. 5. Servius interpres Virgilii: auctores libri de limitibus agrorum. Novalis ager, est primum proscissus, sive qui alternis annis vacat novandorum anni virium causa. Sic Isidorus lib. 15. cap. 13.

§. Glans caduca). Ex tit. *de glande legenda.*

L. 31. Pratum). Varro lib. 4. de lingua Lat. Plin. lib. 28. cap. 3. Columella lib. 2. de re rustica c. 17. Con. hanc *l.* cum *l. Si servus. sup. ad l. Aquil.*

L. 32. Minus solutum). Ad hanc l. Græci notant. minus significare partim, tarde, et nihil: vide scripta ad *l. 116. sup. de ver. oblig.* vide etiam scripta ad *l. 12. §. 1. sup. eod.*

L. 33. Palam). Palam quoque est publice. Item aperte et perspicue.

L. 34. Actionis verba). Vide scripta ad *l. 10. sup. eodem.*

L. 35. Restituere). Con. hanc l. cum *l. 6. unde vi et de vi arm.* ex qua peto exemplum vide scripta ad *l. 22. sup. eod.*

L. 36. Litis). Pertinet ad tit. de judiciis. Con. *l. Si longius. sup. de judic.*

L. 37. Verbum oportere). Con. hanc l. cum. *l. Aliud. sup. de in litem jur.* vide scripta ad *l. 7. sup. eod.*

L. 38 *Ostentum*). Veteribus hæc eadem sunt: ostentum, monstrum, prodigium, portentum, Cic. lib. 2. de natura deorum. Festus in verbo monstrum. Nonius Marcellus in lib. de differ. vocum. Varro, August. lib. 21. cap. 8. de civitate Dei. Isidorus lib. 11. Etymol. cap. 3. pertinet hæc lex ad tit. de religiosis, et sumpt. funerum.

L. 39 *Subsignatum*). Con. cum *l. Si is cujus. sup. ex quibus causis major*. Nam inde apparebit hanc l. pertinere ad tit. ex quibus causis major.

Subscriptum). Subsignatum, et subscriptum pro eod. Festus in verbo *resignare*.

§. *Detestari est absenti denuntiare*). Cum testatione. *l.* 1. §. 1. *inf. eod.*

l. 40. *Detestatio*). Idem Ulp. in interpretatione edicti de vi bon. rapt. explicat quid sit detestatio, quod vis sit, si quid contra detestationem fiat, *l.* 1 §. *Sed etsi contra sup. quod vi aut clam*. Con. huic *l. legem* 1. *sup. de incend. rui. nauf.* et *l.* 2. et 4. *sup. vi bon. raptorum.*

§ 1. *Servi appellatio*). Vide scripta ad l. 40. et 20. *sup. eod. tit.*

§. *Ult. unicus servus*). Quia edictum de vi bonor. rapt. de turba, de incendio ruina, naufragio, ad quod hæc l. referenda est, ita conceptum est, si servus, vel familia fecisse dicetur, in dominum judicium dabo, item in servum, et familiam judicium dabo *l.* 4. §. *pen. sup. vi bonor. raptor* l. 1 *inf. de incendio ruina naufragio* At in interdicto unde vi, prætor familiam tantum dixit, non servum, et familiam. Itaque in uno etiam servo familiæ nomen valet, *l.* 1. §. *Familiæ. sup unde vi et vi bonor. rapt.*

L. 41. *Armorum appellatio*). Con. *l. Vi bon. rapt.* et *l.* 5. *sup. de usurp. et usucap.* Cic. pro Cæcinna.

L. 42. *Prohum*). Con. cum *l. Prætor.* §. *Prætor* et *l. Non solum.* §. *Quemquam. C. de injur.*

L. 43. *Verbo actus*). Pertinet hæc l. ad tit. de re judicata, ut docet *l. Si ser. illo tit.* eodem pertinet *l. inf. eod.*

L. 45. *In stratum*). Varro lib. 4. de ling lat. Paulus lib. 3. *Sentent. tit.* 6. Festus in verbo *vestis*. Livius lib. 34. Cic. 2 Philip.

Vestis est omne pallium). Pallium est genus vestis, quo Græci utebantur: Festus in verbo *vestis*: est et stragulum. Varro lib. 4. de lingua Latina vocat pallium quodcumque operimentum, seu operculum, quo operimur.

L. 46. *Pronuntiatum*). Con. cum *l. Ait prætor sup. de re judic.*

§. 1. *Matremfam*). Conjungo hunc §. cum *l.* 4. *ad l. Juliam, de vi publica.* ad quam pertinet. Matrona idem significat, quod materfam.

In gloss Boni mores). Dele hæc verba (*pro omni fœmina, quæ sui juris*) et adde ad finem *d. l. ult.* §. *Simulque. C. de jure dot.*

L. 47. *Liberationis*). Hæc l. conjungenda est cum *l. Solutionis sup. de solut.* Sumpta enim sunt ex eodem lib. vide scripta ad initium tituli C. de solut. Seneca lib. 6. de benefic. *Solutio est, non cum idem redditur, sed tantumdem.*

L. 48. *Qui neque*). Pertinet ad tit. de in jus vocando. Sequi autem accipio sponte et volentes: duci autem invitos et coactos, quod confirmat vetus mos, et l. 4. *sup. ne quis eum qui in jus voc. et eximat. l. Si vero.* §. 1. *sup. qui satisd. cog.* Denique Nonius Mar. interpretatur vocare in jus, ducere, seu trahere. Sunt autem qui vocati in jus; neque sequuntur, neque ducuntur, de quibus *l.* 2 3 4. l. *Plerique. de in jus voc.* Inter cæteros ii quoque sunt, qui vinculis, ac militari custodia impediti fuerint, ac per consequens non soluti, *l.* 4 §. 1 *Ilanc. si quis cautionibus.* Et hinc quæsitum hic est, quis sit non solutus.

L. 49. *Quod bonæ.*) Vide scripta ad l. 1. *sup. eod.* Con. hanc l. cum *l.* 4. *sup. de cens. bon.* et cum *l.* 3. 5. et 7. *quibus ex causis in possess. eatur.*

Vel superficiaria sint). Superficiaria sunt, cum quis in alieno solo superficiem ita habet, ut certam pensionem quotannis præstet, sic ædes, insula, fundus, prædia superficiaria: vide scripta ad *l.* 21. *sup. eod.*

L. 51. *Appellatione parentis*). Conjunge cum *l. Necessariis. sup. de acquir. hæred.*

L. 52. *Patroni appellatione*). Con. *l.* 20. et. 66. *de acquir. hæred.* vide *l.* 1. *sup. eod.*

L. 53. *Sæpe ita*). Vide scripta ad l. *Alimentionis.* §. *ult. sup. eod.*

Dicitur apud veteres). Id est, in legibus 12. tab.

Agnatorum gentilium). Vide notata ad l. *Pronuntiatio. supra eodem tit.* et scripta ad l. 1. *sup. de probat.*

Tutor separatim). Nam pater filiis suis tutorem instituere non potest, nisi in testam. in quo et pecuniæ suæ hæredem instituat.

Quod eum dare facere oportet). Hæc sunt solemnis condictionum verba: vide scripta ad *l.* 29. §. 1. *sup. de verb. oblig.*

§. 2. *Item dubitatum.*) Sumpta sunt hæc verba ex vetere formula actionis, de qua Cic. 3. de natura deorum, *l.* 27. §. *Si quis. sup. ad l. Aquil.*

Utrum ex sententia). Flor. rectius est, *sententiæ*, genitivus scilicet pro ablativo, ut supra *super pec. tut. etc.*

L. 54. *Conditionales*). Hæc l. ut et initium *l.* 56. *inf. eod.* pertinet ad quæstionem *l.* 15. *sup. de reb. auct. jud. possid.* Eam conjunge huic l. vel etiam. *l.* 9. *illo tit.* vide scripta ad *l.* 10. *sup. eod.*

L. 55. *Creditor*). Conjunge *l. Qui navem. sup. de rebus auct. jud. poss.* vide scripta ad *l.* 10 *supra eodem.*

L. 56. *Cognoscere*). Initium hujus l. pertinet ad quæstionem *l.* 15. *de reb. auct. jud. poss.*

§. 1. *Conferre*). Id est, comparare inter se, seu examinare.

L. 57. *Omnibus*). Festus in verbo *magisterari, et magisteria.* Pertinet autem hæc significatio ad tit. *de rebus auct. jud. possid.* l. *Nisi.* et *l. Creditore. illo titulo*, ubi tractatum fuit de magistro auctionis. Theoph. tit. de Senatusconsulto Claudiano. Hermenop. refert hanc legem ad magistros navis.

§. *ult. Persequi*) Id est agere, et dele totam gloss. perseq. Pertinet hic §. ad tit. de rebus auct. jud. possid. Qui enim in possessione est, restituit etiam quicquid consequutus est ex persecutionibus.

Qui satis accepit). Nam satis acceptio, stipulatio est, quæ habet instar actionis, ut et damni infecti quod legatorum, rem pup. salvam fore

L. 58. *Licet*). Conjunge *l. Cum bona* et *l. Vel salvo. sup. de reb auct. jud. possid.* Ex quibus apparet hæc scripta fuisse in tractatu de rebus auctoritate judic possid. Vide scripta ad *l.* 10. *sup. eodem.* Eodem pertinet §. *Patruo*, et maxime ad titul. quæ in fraudem creditorum.

l. 59. *Portus*). Con. cum *l.* 1. *sup. de fluminibus*, ad quod dictum pertinet.

L. 60. *Locus est non fundus*). Vide scripta ad *l.* 13. *sup. de legat.* 1. Pertinet autem hæc lex ad tract. de possess. qui sparsus est per multos juris titulos, de acquir. possess. de interdictis ne vi fiat ei, qui in possess. missus est, unde vi, uti possidetis.

L. 61. *Satisdationis*). Satisdatio proprie est cautio præstita datis fidejussoribus. Exemplum hujus legis est in *l. ult.* §. *Si legatarius, sup. quod legatorum.*

Reprom. suo continebitur). Id est, nuda pollicitatio.

l. 62. *In lege 12 tabularum*). L. 12. tabularum hæc fuit: *tignum injunctum ædibus, vineæque, ne solvito.* Festus in verbo *tignum.*

Ex quo ædificium). Et quia eis adhibetur.

l. 63. *Penes*). Hæc lex proprie pertinet ad interdictum de liberis exhibendis. Hoc vero constabit, quod hoc interdictum differat ab interdicto de tabulis exhibendis. Conjunge hanc l. cum *l.* 1. *illo titulo.* Sic Festus: *apud*, inquit, *significat personam cum loco. Penes autem dominium, et potestatem, quod trahitur a penitus.*

Quodammodo possidetur). Id est, jure dominii, vel bona fide.

L. 65. *Hæredis appellatio*). Conjunge hanc *l.* cum l. *Pomponius.* §. *Non autem.* et §. *Sed ne. supra, de a quir. possess.*

Nam et hæredis hæres). Vide scripta ad *l.* 2. *supra de petit hæred.*

L. 67. *Alienatum*). Conjunge cum *l.* 1. *sup. de litigiosis*: vide scripta ad *l.* 28. *supra eod.*

§. 1. *Donationis*). Sumptus est hic §. ex tit. de donationibus, ut constat ex *l.* 5. et *l. Hoc jure. sup. de donat.* et *l. Non videtur. de donat. causa mortis*, quæ similem habeat inscriptionem. Adde et *l.* 1. *de donat.*

L. 68. *Illa verba arbitratu*). Conjunge cum *l.* 5. *sup. judicat. solvi.* Illa enim stipulatio tres clausulas habet, inter quas una est de re defendenda. Ea non committitur, si defensor sit paratus arbitrio boni viri rem defendere, id est, satisdare. Inde quæsitum est, quid significent hæc verba, arbitratu Titii fieri, id est, satisdari.

In servum non cadunt). Id est, servi arbitratui committi non potest, quomodo satisdatum sit.

L. 70. *Sciendum*). Conjunge cum l. 1. *supra, ut legatorum, sive fideicommiss. servand. causa*; vide scripta ad *l.* 65. *sup. eod.*

L. 71. *Aliud est capere*). Hæc lex pertinet ad eam cautionem, quam legatarius hæredi præstat, si plus quam per legem Falcid. etc.

§. *ult. Hæc verba his rebus*). Hæc posterior pars non ad eandem quidem cautionem pertinet, sed ad eam, quam vicissim hæres præstare solet.

Ne quod periculum). Varro lib. 2. de re rustica, cap. 5.

l. 72. *Appellatione rei*). Hæc l. pertinet ad stipulationes rem ratam haberi, et rem pupilli salvam fore, in quibus rei appellatione etiam pars continetur. Eo referendam hanc. l. docet inscriptio. Nam in lib. 76. eas stipulationes tractasse Paulum, docent *l. ult. de fidejussor. l.* 5. *rem pupilli salvam fore.* et *l. Si commissa. rem ratam haberi.* Eadem ratione continetur l. Juliæ de fundo dotali, *l. Dotales. sup. de fundo dotali.* Sic pars fundi fundus est, *l. Plane ubi.* §. *ult. sup. de legat* 1. vide scripta ad eam.

l. 73. *Hæc verba*). Conjun. cum *l. Judicatum solvi. supra, judic. solvi.*

Recte enim). Conjunge cum *l.* 21. *supra, de novi oper. nuntiat.*

L. 74. *Signatoribus*). Conjunge cum *l. Et generaliter.* et *l. Justissime. sup. de ædil. edict.*

l. 75. *Restituere is videtur*). Vide scripta ad *l.* 22. *sup. eod.*

L. 76. *Dedisse*). Conjunge cum *l. Rectissime.* et *l. seq.* et *l. In tantum. de liber. causa.*

L. 77. *Frugem pro reditu*). Hæc l. referenda est ad actionem aquæ pluviæ arcendæ. Conjunge eam *l.* cum *l.* 1. *illo titulo*: vide scripta ad *l.* 94. *sup. de verb. oblig.*

Fruges, omnes esse). Paulus lib. 3. *Sent. tit.* 6. Plinius lib. 18. cap. 7.

L. 78. *Interdum*). Exemplum est in *l. Aurelio. de liber. leg.* vide scripta ad *l.* 60. *sup. eod.*

l. 79. *Impensæ*). Conjunge *l. Si in, quæ* 56. *sup. de jure dotium.*

§. 1. *Arbusti pastinatione*). Quæ fiunt pastino, id est, ferramento bisulco. Columella lib. 4. cap. 28.

§. *ult. Ut sint viridia*). *L. Quoties.* §. *Servitutem. sup. de servit. l. Ædificia. sup. de servit. arb.*

Loricationes). Græci vertunt σανίδας, id est, tabulas pictas. Varro lib. 1. de re rust. cap. 57.

L. 80. *In generali repetitione*). Pertinet ad disputationem de legatis.

Ex mente legis duodecim tabularum). Vide *l.* 120. *inf. eod.*

L. 81. *Cum prætor dicat*). Vide scripta ad *l.* 22. *supra eod.*

L. 82. *Verbum amplius*. Conjunge *l.* 15. *sup. rem ratam haberi*: vide scripta ad l. 20. *sup eod.*

L. 84. *Filii appellatione*). Vide scripta ad *l. Cognos* §. *ult. sup. eod.*

L. 85. *Neratius*). Pertinet ad tit. ad l. Juliam majestatis; ut docet *l.* 2 *illo tit.* Nam qui usurpavit illicitum collegium, ea tenetur.

L. 86. *Qui alio*). Conjunge hanc l. cum *l. Si cui. sup. de servit.* et *l. Nam satis. sup. quibus modis servit. amit.*

Qualiter se habentia). Græci sic vertunt τὰ δίκαια τῶν ἀγρῶν, etc. id est, jura prædiorum sunt ipsa prædia, hoc est, bonitas, salubritas, et amplitudo. Itaque male hic Alciatus legit, *æqualiter*.

L. 87. *Ut Alphenus ait*). Vide scripta ad *l.* 2. *in pr. sup. eod.*

L. 88. *Tantum quisque*). Sumpta est ex tit. de legatis, ut docent multa capita similis inscriptionis, et maxime *l.* 8. §. *Is qui. sup. de liber. leg.*

L. 90. *Qui uti*). Sumpta est ex tit. de contrahen. empt. Vide ne hic sit legendum lib. 78. ad Sab.

L. 91. *Meorum tuorum*). Con. cum *l. Vel suo.* et *l. Si legat.* 1. *sup. ad Trebel.*

L. 92. *Proximus est*). Pertinet ad tit. de hæreditatibus, quod indicat *l.* 2. §. *Hæreditas. sup. de suis et legitimis hæredibus.*

L. 93. *Moventium*). Ex tit. de legatis, ut docet *l.* 2. et 7. *sup. de supellect. leg.*

L. 94. *Verbum reddendi*). Exemplum sume ex l. *Cum quidam. sup. de leg.* 2.

L. 96. *Littus est.* Sic apud Ciceronem in Top. et Quintil. lib. 5. cap. ult. littus est, qua fluctus eludit. Conjunge hanc l. cum *l. Si immaturam. sup. quod vi aut clam.*

§. *ult. Prædia dicimus*). Vide scripta ad *l.* 25. *sup. eodem.*

L. 97. *Cum stipulamur*). Huc pertinet l. 95. *de leg.* 3. at pecuniæ verbum in fin. *l.* 64. *sup. sol. matrim.* accipitur proprie pro æstimatione, pretio, summa.

Quanta pecunia). Vide scripta ad l. *Res.* et *l. Nihil est aliud. sup. eod.*

L. 98. *Cum bissextum*). Vide Macrobium lib. 1. Saturn. cap. 12. et 13. Pertinet ad restitutionem in integrum: vide scripta ad *l.* 6. et 7. *de usurp. et usucap.*

Cato putat). Hujus sententiæ hodie nullus est usus post reformatum annum a Julio Cæs. ex diebus 28.

L. 99. *Notionem.* Consul notionem habuit. Conjunge hanc *l.* cum *l. Oratione. sup. de feriis.* Sensus est: notionis nomen complectitur non tantum judicis dati, qui jurisdictionem non habet, sed et magistratus, qui jurisdictionem habet: cognitionem: vide scripta ad *l.* 1. *supra de jurisdict.*

§. 1. *Continentes provincias*). Vide scripta ad *l.* 2. *supra eodem.*

L. 100. *Speciosus*). Conjunge cum *l. Si plus. sup. de accus.* Cum enim plures accusant, judex ex dignitate personarum, quæ accuset, eligere debet. Hinc dictum est de dignitate bonorum, et gradib. eorum: vide Svetun. in Augusto 34.

L. 101. §. *Verum est*). Idem Nonius Marcellus in lib. de differentiis. Gellius lib. 4. cap. 2.

Veluti si luscus sit). Legendum ut Flor. *veluti si talum excussit.* Græci: εἰ ἂν ἑαυτοῦ τὸν ἀστράγαλον ἐξέβαλετο: talus est os, juxta calcaneum exsuperans.

§. *ult. Servis legatis*). Idem ex eodem Modestini libro traditur in *l.* 83. *sup. de leg.* 3. vide scripta ad *l.* 1. *sup. eod.*

Quasi commune nomen). Maxime in ablativo plurali. Nam non dicitur, servabus.

L. 102. *Derogatur*). Rogatur lex, id est, fertur: abrogatur, id est, mutatur aliquid ex prima lege: subrogatur, id est, adjicitur aliquid primæ legi. Vide Ulpian. in *Fragm. tit.* 1. Cic. ad Atticum. Festus in verbo *derogare*, qui interpretatur, infirmare. Livius lib. 9.

Cum pars detrahitur). Hoc etiam derogare dicitur, auctore Sexto Pompeio.

L. 103. *Licet capitalis*). Sumpta ex tit. de publicis jud. ut docet *l. Accusaturus. ad leg. Juliam de adult. l. Ex SC. de vi privata*, et alim complures, quas cum hac lege conjunge.

L. 104. H. Ἡ τῶν τέκνων. Conjunge cum *l.* 2. §. *Natorum. sup. de excusat. tut.* Non enim tantum filii, sed et nepotes excusant a tutela vide scripta ad *l.* 36. §. 1. *sup. eod. tit.*

L. 105. *Modestinus*). Conjunge cum *l. Verba testamenti.* et *l. Alimenta. sup. de alim. leg.*

L. 106. *Dimissoriæ literæ*). De quibus, quas Modestinus in lib. singul. de præscript. tractaverit, constat ex tit. 34. *lib.* 5. *Sentent. Pauli.* Pertinet autem hæc l. ad tit. de appellat. ut docet inscriptio *l. Qui suspectum. illo tit.*

L. 107. *Assignare*). Vide scripta ad *l. Licet.* §. *ult. sup. eod.*

L. 108. *Debitor*). Vide scripta ad *l.* 10. *supra eodem.*

L. 109. *Sequester*). Hæc significatio explicata est a Modestino disputante de collatione bonorum, ut docet *l.* 4. *de conjung. cum emancip. liber.* et l. *Postquam.* §. 2. *sup. ut in possess. legat.* Vide Gellium lib. 20. cap. 10. et Isidorum lib. 10. Etymol.

L. 110. *Bonæ fidei*). Idem in *l.* 17. *sup. de contrah. emp.* pertinet ad tit. de usucapion. ut docet inscriptio *l.* 3. *illo titulo.*

L. 111. *Censeri*). In lib. 6. ad Cassium Javolenus tractavit de jurisdict. et de muneribus et honoribus, ut docet *l.* 2. *sup. de jurisdict.* et *l.* 12. *de muner. et honor.* Inter cæteros honores tractavit de Censoribus, quorum Etymologia hic traditur.

L. 112. *Littus publicum*). Conjunge hanc l. cum *l. Quæcumque. supra de acquir. rer. dom.* Vide scripta ad *l. Littus. supra eod.*

Nisi si totus privatus est). Jus alluvionis non est in lacu publico, est in privato.

L. 113. *Morbus*). Vide scripta ad *l.* 111. *supra eodem.*

L. 114. *Solvendo*). Conjunge *l. Si cui.* et *l. Si is qui pignori. supra de furt.* et adde *l. Itaque fullo. illo titulo.*

L. 115. *Quæstio est*). Conjungo hanc l. cum *l. Possessio. sup. de usucap. l. Non debito. supra de servit. l. Alienus. supra ad legem Falcidiam.* Vide scripta ad *l.* 60. *sup. eod.*

Possessio ergo usus). Huc pertinet nostra possessionis definitio. Possessio est usus quidam rei. Et hac definitione continetur quasi possessio. Nam in ea usus verbum significat κατέχειν, non [illegible].

L. 116. *Non dubito*). Vide scripta ad *l.* 1. et ad *l. Cognoscere.* §. *ult.* et *l. Hæredis. sup. eod.*

L. 117. *Non potest*). Exemplum pete ex *l. ult. supra de eo quod certo loco*, et *l.* 4. *C. depos.* vide scripta ad *l.* 17. §. 1. *sup. eod.*

L. 120. *Et libertates dandi*). Adde, et substituendi. Nam vulgaris substitutio est ex 12. tab. sic et legatariis substituendi. Item tutores instituendi. Cic. de Orat. Adde, et substituendi, *l. pen. supra de testam. tutela*: vide scripta ad *l. Si fundum. sub conditione*, 81. §. *Stichum. sup. de leg.* 1.

Et legata). In legibus 12. tab. legati nomine non venit fideicommissum, nec in lege Falcidia: nam fideicommissa tunc non venerant in usum, cum sint ex constitutione Augusti.

Vel auctoritate jura constituentium). Quæ, ne locum habeat, facere suo testam. testator nequit. Sic nihil obstat *l. Nemo potest. supra de leg.* 1.

L. 122. *Servius ait*). Conjunge *l.* 46. *de leg.* 2. *supra*, eodem pertinet *l.* 16. *de testamentar. tut.* vide scripta ad *l.* 56. §. 1. *supra eod. tit.*

L. 125. *Nam qui ambigue loquitur*). Gellius lib. 11. cap. 12. nec aliud dici videri debet, quam quod se dicere sentit, qui loquitur, *l.* 3. *supra, de rebus dubiis.* Vide notata et scripta ad *d. l.* 3.

L. 126. *Si cum fundum*). Sumpta est ex tit. de contrahen. emption. Conjunge cum *l. Si cum fundum. illo tit.* vide scripta ad *l.* 99. *sup. eod. tit.*

L. 127. *Vestiti*). Conjunge *l. A tutoribus.* 34. *sup. de administrat. tut.*

L. 131. §. 1. *Cum pœna generali*). Pœna genus est, multa species quare sæpe dicitur multa, pœna.

Animadverto hodie pecuniaria). Ex l. Aternia, seu Ateria. Nam olim erat ovium, aut boum. Gellius lib. 11. cap. 1. vide scripta ad *l.* 1. *supra de jurisdiction.*

Et mulcta quidem ex arbitrio). Hæc nisi lex præscribat, mulcta arbitraria est, *l. Ab executore. Cod. de appellat. l.* 1. *supra de servo fugit.* Est certus quidam mulctarum modus a lege præscriptus, intra quem judex potest mulctare, eum excedere non potest.

Specialiter huic delicto). Ut furti pœna, dupli est, aut quadrupli, eaque certa est, et l. definita, ut judex pœnam augere vel minuere non possit, *l.* 1. §. *Non aliquæ. supra ad Turpill.* Hocque verum est jure ordinario. Nam si agatur extra ordinem, potest eam judex augere vel minuere. Porro hodie omnia judicia sunt extraordinaria non ex formulis antiquis, ergo hodie etiam pœna venit ex arbitrio judicis, *l. Hodie. sup. de pœnis.*

§. *ult. Pœnam autem*). Nam et merum imperium privato dari potest. Merum imperium non est jurisdictionis, sed legis. Lege datur, *l.* 1. §. *ult. sup. de offic. ejus cui mand. est jurisd.* Sic pœnæ irrogatio non est jurisdictionis, sed legis. Potest quis esse privatus cum imperio mero. Pompejus cum missus fuit adversus Sertorium, fuit privatus cum imperio Consulari. Cicero Philippica 2.

Executio competit). Lege scilicet. Addatur hæc differentia: mulctæ provocatio est: is, quem judex mulctat, provocare potest, *l. Et in mulctis. Cod. de appellat.* Pœnæ vero provocatio non est: nam legis provocatio non est, *l. Antepen. inf. eodem. tit.* Hodie appellatur de pœna: quoniam ea ex arbitrio judicis venit. Hinc differentiæ multæ subruuntur, quia non agitur jure ordinario: vide scripta ad *l.* 2. §. *ult. sup. de judic.*

L. 132. *Extremo anni die*). Vide cap. primum de præscriptionibus.

Ante diem 10. *Kalendarum*). Alciatus his verbis putat significari diem 9. ante Kalend. Imo significatur dies decimus. Movetur locis corruptis in 5. et ult. Philipp. Ciceronis. *Ante diem* 14. *Kal.* Quibus verbis significatur dies 14. Leg. *d.* 13. ut notavit Ferrarius, sic Roma egreditur *ante diem* 3. Kal. Cicero pro Quintio. Legendum, *ante diem secundum*, id est, *pridie*, ut in subscriptione leg. 2. in quibus causis in integr. rest. non est necess. vide scripta ad *l.* 13. *sup. de verb. oblig.*

L. 134. *Sed CCCLXV. die dicitur*). Sic in *l.* 4. §. *Stichus. sup. de statulib.* et *l. Si ita vulneratus.* §. *Æstimatio. ad l. Aquil.* Cic. de natura deorum. vide cap. 20. de præscript.

L. 135. *Quæret aliquis*). At monstrosus, vel prodigiosus partus in Senatusconsulto Tertulliano, matri non prodest, Paul. 4. *Sent. tit. nono.* Odiosa enim est l. Papia, quæ orbos eorum, quæ in testamento relinquuntur, semisse mulctat. Præterea plus favendum est iis, qui de damno vitando, quam iis, qui de lucro captando certant. In Senatusconsulto Tertulliano de lucro certatur in l. Papia de damno.

L. 136. *Generi*). Exempla, finge de prohibitione nuptiarum, de qua in l. Julia et Papia.

L. 137. *Quæ tergeminos peperit*). Quod non fit ἐν ἀτόπῳ, vide cap. 1 de præscript.

L. 138. *Hæreditatis*). Hinc Cic. 3. Verrina dixit, *dare hæreditatem secundum tab. testamenti*, id est, dare bonorum possessionem secundum tabulas, sic in *l. ult. C. qui admit. ad bon. possess.* vide scripta ad *l.* 24. *sup. eod.*

L. 139. *Ædificia*). Vide scripta ad *l.* 2. §. 1. *supra eodem.*

§. *Perfecisse*). Vide scripta ad *l.* 5. *sup. eod.*

L. 140. *Cepisse*). Conjunge cum l. *Seculus. sup. de donat. causa mortis*, et *l. Si is qui. sup. de liber. leg.* vide scripta ad *l.* 75. *sup. eod. tit.*

L. 142. *Triplici*). Conjunge *l. Re conjuncti. sup. de leg.* 3. Utraque est ex lib. 6. Pauli ad l. Juliam et Papiam. In hac tractavit de hæred. conjunctis, in illa de legatariis. Item hic docet, qui sint re et verbis, illic, qui sint re et verbis conjuncti. De tota conjunctorum quæstione, et jure accrescendi vide scripta ad *l.* 16. *sup. de leg.* 1.

Et nominum, et rei complexus). Hi sunt proprie conjunctim, et hoc articulo conjunctim significatur hæc mista conjunctio, §. *Si conjunctim. Instit. de leg.* et *tit. C. de caduc. tol. et sup. de ususfr. accresc.*

§. ult. *Dubitari posse*). Id ex Juliano traditur in *l.* 15. *sup. de hæred. Instit.*

L. 144. *Quam Græci* παλλακὴν). Ut sæpe in Nov.

L. 145. *Virilis*). Hic locus est explicandus ex §. *Postea vero. de success. liberi.*

L. 146. *Soceri, et socrus*). Exempla flage de prohibitione nuptiarum de quibus in l. Papia: vide scripta ad 48. *sup. eod.*

L. 148. *Non est sine liberis*). Gellius lib. 2. cap. 13. Dicitur tamen in singulari numero pro uno filio, liber, et liberum, *l.* 31. *C. de inoffic. test.* et tit. *de serv. cognat. in pri. Instit.* Alciatus male addit, *l. Jus agnationis. sup. de pact.* Nam Flor. dictio liberum abest a dicta *l. Jus.* Itemque in *l. Nemo prædo.* §. 1. *inf. de regul. juris*: pro liberum Flor. legitur, *libertum.* Recte, quod et Accursius vidit.

L. 152. *Dum fœminam, quam masculum*). Vide scripta ad *l.* 1. *sup. eod.*

L. 154. *Mille passus*). Hæc lex explicanda est ex tit. 6. lib. 4. Sent. Pauli: vide scripta ibi. Legendum autem est hic, ut Flor. *miliario*, non, *muro.* Fuit columna aurea in capite fori Romani ad ædem Saturni, in qua omnes Italiæ viæ incisæ terminabantur. Plin. lib. 3. cap. 5. Tacitus lib. 17. Svetonius Othone cap. 6. Plutarchus in Galba. Dio lib. 54. Pub. Victor in lib. de region. urbis Romæ.

L. 156. *Majore parte*). Hæc lex pertinet ad interdictum utrubi, in qua is vincit, qui majore parte anni possedit.

L. 160. *Cæterorum*). Conjunge *l.* 1. §. *Et cum optio. sup. de opt. leg.* vide scripta ad *l.* 95. *sup. eod.*

L. 162. *In vulgari*). Conjunge cum *l. In pupillari.* et *l. Ex duobus. sup. de vulg. et pupil. substit.* vide scripta ad *l. Qui duo. sup. de reb. dub.*

Ex qui supremus). Vulgaris dicitur, quod olim vulgo fieret. Est tamen pupillaris facta in secundum casum. Exempla sunt in *l.* 9. *sup. de reb. dubiis*, et *l.* 1. 24. 42. *sup. de vulg. et pupil. substit.* et *l.* 11. *sup. de bon. poss. secundum tab.*

L. 163. *Illa verba: optimus maximusque*). Sumpta est ex tit. de testamentis, ut docet *l. Quo loco. supra, de hæred. instit. l. In bonorum. supra, de bon. poss. l.* 4. *si tab. testam. nulla ext. l.* 90. *su. eod.*

§. *Pueri appellatione*). Veteres puerum dixerunt in fœminino genere. Nævius lib. 2. belli Punici. *Prima incedit cereris Proserpina puer.* Livius in Odyssea, *mea puer, mea puer, quid ex te audio.* Et, *Saturni filia sancta puer.* Hæc exempla sunt apud Priscianum lib. 6. et Charisium libr. 1. qui etiam utitur eodem argumento, quo hic Jurisconsultus: nempe nomen puer esse commune, quia apud Græcos dicitur, ὁ καὶ ἡ παῖς: unde puto hic legendum παῖς. Non ut Flor. παιδίον vide *l. Pueri. sup. eod.* et scripta ad *l.* 4. *sup. eod.*

In gloss. Significatur). Dele totam, et dic: hæc ratio est, quia commune nomen est.

L. 164. *Nomen filiarum*). Vide scripta ad *l.* 17. *sup. de leg.* 1. Utraque est ex lib. 15. Ulp. ad edictum, ut et *l.* 5. *sup. de testam. tut.*

§. 1. *Pactionis*). Legendum ut Flor. *partitionis*: de quo vide scripta ad tit. 24. Fragm. Ulp. et delendum quod est in margine.

Appellatione partitionis simplicis venit pars dimidia. Hic §. pertinet ad legat. partitionis. Partitio est, ut cum leg. dimidiam hæreditatis partem, vel 3. vel cum sic, hæres meus cum Titio hæreditatem partito, et tunc dimidia pars debetur, §. *Sed quia. Instit. de fideic. hær.* Ulp. in *Fragm. tit. de leg.* Cic. 2. de legibus. Hic legatarius commoda partis relictæ ferebat. Itaque hoc legatum plerumque onerosum est, *l. Cum filius.* §. 1. *l. Si quis servum.* §. *ult. sup. de leg.* 2. et in eam rem interponebantur stipulationes inter hæredem, et partiarium, quæ dicebantur partis, et pro parte, *d.* §. *Sed quia.* at si pars bonorum sit legata, hoc legatum non est partitio, nec illud legatum onus sequitur. *l. Non amplius.* et *l. seq. sup. de leg.* 1. Bonorum appellatione onera et damna non continentur. hæreditatis autem verbo ea continentur. Jure tamen prætorio, ut in bonorum possess. bonorum appellatione etiam veniunt damna. At hoc legatum partitionis nihil pertinet *l.* 15. *supra de leg.* 1. vide scripta ad eam.

L. 165. *Vraisse*). Vide scripta ad *l.* 21. *supra eodem.*

L. 166. *Urbana*). Huc pertinet *l.* 1. *supra commun. præd.* vide notata ad hanc *l.* ad *l.* 2. *supra eodem*, et cap. 2. de præscript. *Sed genere disting.* Operis scilicet: vide scripta ad tit. *Instit. de servit.*

Quod ex numero). Id est, ex libellis, et veluti matricula familiæ.

Et Vicariis). Legendum *cibariis*, ex *l.* 99. *sup. de leg.* 3.

L. 169. *Non tantum*). Pertinet ad tit. de contrah. empt. Conjunge cum *l. Licet, et præcedenti. supra de contrah. empt.* et *l. Si tibi liberum. sup. de action. empti.*

L. 170. *Hæredis*). Hæc l. conjungenda est cum *l. Si res obligata. sup. de legat.* 1.

L. 171. *Pervenisse*). Conjungenda hæc l. cum *l.* 4. *supra, rerum amotar.* vide scripta ad *l.* 71. *supra eodem.*

L. 172. *Etiam libertam*). Vide scripta ad *l.* 1. *sup. eodem.*

L. 173. §. 1. *Qui extra*). Conjunge *l. Qui potest.* 26. *inf. de regul. jur.* et ex ea pone exemplum ad hunc §. vide scripta ad *l.* 2. *in princ. sup. eod.*

L. 175. *Faciendi verbo*). Con. huic l. legem 2. *sup. de fidejuss.* et *l.* 12. *sup. depos.* vide scripta ad *l.* 19. *sup. eod.*

In gloss.). Dele hæc: ut supra quod metus causa, l. 4. in princ. Exponit factum, et solutum, vel redditum.

L. 176. *Solutionis*). Seneca lib. 6. de beneficiis. Solutio est, non cum idem redditur, sed tantumdem. Conjungenda *l. Filiusfamil. sup. de solut.*

L. 178. *Pecuniæ verbum*). Vide notata ad *l. Pecuniæ. inf. eodem*, et scripta ad *l.* 12. *supra de leg.* 1. Pertinet hæc lex ad stipulat. vend. hæred. quantacumque pecunia ex hæreditate pervenerit. Et est conjungenda cum *l.* 2. *sup. de hæred. vend.* ut docet inscript. vide scripta Obser. 4. cap. pen. et lib. 2. cap. 30.

Hoc est omnia corpora). Quæ sunt in nostro patrimonio.

§. 1. *Hæreditas*). Con. *l.* 2. *supra, de hæred. ven.* vide scripta ad *l.* 24. *supra eodem.*

§. *Actionis verbum*). Vide scripta ad *l.* 10. *supra eodem.*

Ut puta fideicommissorum). Vide l. 90. *sup. de leg.* 1. et *Ulp. in Frag. tit.* 25.

L. 186. *commendare*). In qua significatione sumitur in *l.* 14. §. *Funeris. sup. de religios.*

L. 188. *Habere*). Hoc cap. pertinet ad edictum de contrah. empt. et vendit. Hoc vero venditor emptori omnino præstare tenetur. Illud non exigitur. Vide scripta ad *l.* 38. §. *Hi qui. sup. de verb. oblig.*

L. 189. *Facere oportere*). Conjunge *l. Item.* 22. *sup. loc.* vide scripta *l.* 19. *sup. eod.*

L. 191. *inter divortium*). Conjunge cum *l.* 1. et 3. *supra de divort.* vide scripta ad *l.* 101. *sup. eodem.*

L. 194. *Ut puta natalitium*). Quod die natali dabatur. Terent. in initio Phormionis: vide scripta ad *l.* 18. *sup. eod.*

L. 195. *Pronuntiatio*). Hæc referenda est ad illam edicti partem, ex qua familia, id est, agnati patroni vocantur. Ea pars nominatim, *tum quem ex familia, etc.*

§. *Communi jure*). Ulp. in *Frag. tit.* 11.

Ex eadem domo et gente). Genus, gens, agnatio, familia, domus, stirps pro eodem sumuntur in libris nostris. At in §. *ult.* hujus l. ponitur definitio alia familiæ, quæ est propria gentis: cum tamen in 12. tab. agnati separentur a gentilibus, *l. Sæpe. eodem tit.* Ibi erat, agnatorum gentiliumque. Agnatorum nomen refertur ad propriam stirpem, gentilium nomen ad plures stirpes, quæ ex eadem progenie. In qua l. Accurs. accipit gentiles pro cognatis, ut et Ferretus, quod vitiosum est. Nam lex 12. tabul. non novit cognatos. Præterea gentilitas amittitur capitis diminutione; cognatio vero minime. Cic. in Top.

§. *Servitutum quoque solemus*). Lib. 38. ad edictum, *l.* 12. *sup. de publican.* quæ pendet ex tit. si familia furt. feciss. dic.

§. *Item appellatur familia*). Hæc est propria gentis definitio.

Familiam Juliam). Id est, gentem Juliam.

§. *ult. Et caput et finis est*). Id est, familiam non habet: nec enim patrono liberto succedere possunt liberi patronæ, nisi liberi ingenui. Ulpian. *tit. de bon. lib.*

L. 197. *Indicasse*). Hoc referendum est ad edictum Syllanianum, *l.* 3. §. *Si ex stipulatu. sup. ad Senatuscons. Syllan.*

L. 198. *Urbana prædia*). Sumpta ex tit. *de fundo dotali*, ut docet *l. Julia. illo tit.* aut sumpta est ex *tit. de rebus eorum qui sub tut.* ut docet *l. Sed si.* et *l. Qui neque. illo tit.*

Vel prætoria). Prætoria sunt loca magnificentius et augustius extructa. Sic in *l. Titia.* §. *Cajus. de leg.* 2. *l. Prædiis. de leg.* 3. *l. Injuriarum.* §. *ult. sup. de injur.* Svetoa. in Augusto cap. 73. Et in Caligula cap. 37. Palladius lib. 1. de re rustica cap. 8.

Non locus facit). Id est, urbs, dele glossam *prætoria*, et gloss. *deservientia.*

L. 201. *Justa interpretatione*). Con. *l. Filiusfam. supra de mort. caus. donat.*

Filiamfam.) Vide scripta ad *l.* 1. et ad *l.* 56. §. 1. *sup. eod.*

L. 203. *In l. Censoria*). id est, in l. locationis, quam censor dixit locando publica. Sic et in *l. Cæsar. supra de publican.* legendum *Censor* pro *Cæsar.* vide notata et scripta ad *l. ult. Cod. de vectigal. et commiss.*

L. 204. *Ætatem puerilem*). Qua significatione Ovidius dixit lib. 6. Metamorph.

Tantaque simplicitas puerilibus adfuit annis.

L. 207. *Mercis*). Conjung. cum *l. Si quis. supra, de obligat. et act.*

Non contineri). Vide scripta ad titulum *C. de nundinis.*

L. 208. *Bonorum*). Con. cum *l.* 4. *inf. de collat. bonorum*: vide scripta ad *l.* 21. *sup. eod.*

L. 213. *Cedere diem*). Vide scripta ad *l.* 41. *sup. de verb. oblig.*

L. 214. *Munus proprie*). Vide scripta ad *l.* 18. *sup. eodem.*

L. 216. *Eum qui carcere*). Privato, ex hoc libro Ulpiani ad l. Æliam Sentiam, hæc sola lex deprompta est. Constat autem ex Ulpian. in Fragm. tit. 1. legem Æliam Sentiam facere, ut qui in custodiam conjecti fuere, dedititiorum numero sint, si hi mittantur in custodiam publicam scilicet, nam privatus carcer dedititium non facit, nisi corpori vincula adhibita sint: ut hæc l. docet. Vincti pœnæ causa, et manumissi ex l. Ælia Sentia fiunt dedititii. Paulus libr. 4. *Sentent. tit.* 12. Hæc autem l. Ulpian. exposuit, quemadmodum vincula in l. Ælia Sentia accipiantur de dedititiis.

L. 217. *In biduo conditionem impleri*). Vide cap. 4. de præscript.

L. 218. *Verbum facere*). Conjunge hanc l. cum *l.* 3. et cum *rub. sup. quando ex facto tutoris*: vide scripta ad *l.* 19. *sup. eod.*

L. 220. *Librorum*). Inscriptionum similitudo monet, hanc l. subjiciendam esse *l.* 78. *sup. sol. matrim.* ut observavit Duarenus.

Hos enim omnes liberorum). Leg. ut Flor. *suorum.* Nam suorum nomen est ex 12. tab.

L. 222. *Pecuniæ*). In vulgari ista clausula l. 30. sup. de legat. 1. pecuniæ verbum non accipitur latissime, ut hic, et ut a Græcis χρη-

χαττα. Aristoteles lib. 4. Et hic. cap. 1. pro omni re, quæ pecunia parari potest, sed comprehendit tantum ea, quæ pondere, numero, et mensura constant. Vide not. ad d. l. 30. et scripta ad l. 12. §. ult. de legat. 1.

Tam corpora, quam jura). Sic August. in libro de doctrina Christ. *Quicquid homines possident in terra, et quorum domini vocantur, pecunia dicitur, ut servus, ager, arbor, vas, pecus, quia veteres quæcumque possidebant, in pecoribus ponebant.*

L. 22. Non is solum qui). Leg. ut Flor. *non is qui solum, etc.*

L. 227. Ex illa parte). Vide scripta ad l. 65. *sup. eod. tit.*

L. 228. Municipes). Est ex lib. singulari de cognitionibus. Dividuntur cognitiones in 4. genera. Quorum unum est de muneribus gerendis, *l. pen. sup. de extraord. cognit.* Ex quo apparet unum hujus significationis esse, ut intelligeretur, qui munera capere possent, et qui essent municipes: vide scripta ad *l. 18. supra eodem.*

L. 230. Ut sunt judicia). Huc pertinet *l. 1. in fi. sup. ad Tertyll.*

L. 231. Si calumnietur). Sumpta est hæc lex ex l. 1. Caji ad legem 12. tabul. Unde constat legendum, *si calvitur*, ut recte Flor. Sunt enim verba legis 12. tabul. auctore Festo in verbo struere: *si calvitur pedemve struit, manum endo jacito.* id est, si frustratur, moratur, sive fugit, manum injicito. Cic. ad Atticum. *Cocceius, vide ne frustretur*, id est, ne moretur, *fac ut solvat.*

§ 1. *Post Kalendas Januarias*). Id est, nonas Januarias, sive ejus mensis die tertio, ut recte docuit August. 4. emendat. ex Plutarcho in Cicer. vide scripta ad *l. 13. sup. de verb. oblig.*

L. 234. § ult. Verbum vivere). Vide scripta ad *l. Verbo victus. 44 sup. eod.*

Et stramenta continere). Lectorum scil.

L. 235. §. ult. Fabros tignarios). Vide scripta ad *l. Tigni. 62. sup. eod.*

L. 238. §. 1. Detestatum). Vide scripta ad *l. Subsignatum 39. sup. eod. tit.*

L. 242. Malum navis). Hic exempla ponuntur ejus regulæ, cujus auctorem Ulpian. eundem Labeonem esse ait in l. 17. §. *Labeo. sup. de act. empti.*

L. 244. Quod de pœna provocatum). Idem in *l. Et in multis. C. de appellat.* Et hic est unus ex casibus, quibus ad interlocutione appellatur. Sunt et alii plures, ut in *l. 2. supra de appell. recip.* et in *l. Cum descript. Cod. Theod. de appellat. l. Mulctam. Cod. Theod. quorum appellat. non recip.* vide scripta ad *l. 2. § ult. sup. de judiciis*, et notata ad *l. Aliud est fraus. supra eod.* vide Paulum 5. *Sentent. tit. 25.*

L. ult. Apud Labeonem). Vide scripta ad *l. 22. sup. eodem.*

De diversis regulis juris antiqui. TIT. XVII.

L. 2. Fœminæ). Conjunge *l. 7. sup. de bon. possess.* Vide scripta ibi, ubi dicitur, fœminam posse alii bonorum possessionem petere.

L. 3. Ejus est). Sic Constant. Harmenop. lib. 6. Epit. tit. pen. vide not. ad *l. Invitum. sup. de servitut. urb. præd.* et scripta ad *l. Regula. sup. de juris et fact. ignor.*

L. 5. In negotiis). Exempla sunt in *l. 8. 9. 48. 63. supra de acquir. hæred. l. 11. §. Si quis ex liberis. sup. ad Tertyll.* Eadem vero ratione jure magis faveat spadonibus, quam castratis.

L. 7. Semper in obscuris). Huic l. conjunge finem *l. 14. sup. de leg. 1.* Hæc autem regula juris locum habet, cum in hæredis, vel alterius potestatis est, eam obscuritatem explanare: alioquin obscura pro non scriptis habentur: et utrumque potest esse verum. Nam sunt quædam obscura, quæ aliquem sensum habent, et in his minimum sequimus: quædam, quæ nullum, et ea pro non scriptis habentur: vide scripta ad dictam *l. 14.*

L. 12. In testamentis). Appone exemplum ad hanc l. ex *l. Paunum. §. Sed etsi. supra de usu, et habit.*

Plenius). Scilicet, quam testatoris verba ferant, et stricta juris ratio postulet. Nam plenius, quam in contractibus.

L. 14. In omnibus obligationibus). Vide scripta ad *l. 41. in fin. sup. de verb. oblig.*

L. 16. Imaginaria venditio). Plerumque vero expediendarum rerum gratia venditiones nummo uno fiunt, ut in *l. 66. sup. de jure dotium.*

L. 18. Quæ legata). Vide scripta ad *l. 16.* et ad *l. 78. sup. de verb. oblig.*

Aliter atque quod cum stipulatis). Hic duæ differentiæ ponuntur inter legata, et stipulationes conditionales. Prima est: legata, quo casu transmittuntur in hæredem, acquiruntur patri et domino, in quorum potestate sumus. At stipulationes, quæ in hæredem trasmittuntur, non semper patri et domino acquiri possunt, ut stipulatio ire, agere licere.

Nam et sub conditione). In his verbis proponitur secunda differentia: stipulationem conditionalem patri acquiri, etiamsi conditio extiterit post emancipationem filii: eadem transmittitur, etiamsi extiterit post mortem stipulatoris: legatum conditionale, neque transmittitur, si extiterit conditio post mortem legatarii, nec patri quæritur, si extiterit post emancipationem filii: vide scripta ad *l. 78. sup. de verb. oblig.*

Ejusmodi liberatis nobis potestate). Spectatur, enim tempus contractus.

L. Quotiens dubia). Græci ad hanc l. hoc exemplum afferunt: Testator dixit, servi mei omnes liberi sunto, post testamentum servos acquisivit. An et hi fient liberi? Eandem regulam explicant ex *l. Qui habebit. sup. de manum. testam.* Habebat servum Cratillum, manumisit Cratillum debetur libertas Cratillo. In primo exemplo ajunt in re dubia videri omnes manumissos, quod dici nequit, si directo data sit libertas: nam necesse est, ut sint utroque tempore servi testatoris, testamenti, et mortis, *l. Servus. de manumiss. testam.* Testamenti, et aditionis, *l. Verum. illo tit.* vide not. ad eas leges, et scripta ad *l. Si cognatis. sup. de reb. dub.* Puto autem priorem speciem locum habere in fideicommiss. libert. Hæc debebatur et omnibus postea quæsitis, argumento *l. Generaliter. §. Si hominis. inf. de fideicommiss. libert.*

L. In personam servilem). Cujus regulæ proprium exemplum sumetur ex *l. 7. supra, de contrahenda empt.*

§. 1. *Generaliter*). Vide scripta ad *l. 68. sup. tit. prox.* Con. vero hunc § cum *l. Hæc venditio. sup. de contrah. empt.*

Confertur in arbitrium). Vide scripta ad *l. 43. sup. de verb. oblig.*

L. Contractus: dolum tantum depositum). In deposito nulla versatur utilitas depositarii. In precario, id est, proprium, ut id revocet dominus cum volt. Ideoque satis est, si dolus præstetur.

Et precarium). Precarium contractus dicitur, quoniam contractui, id est, commodato est simile, *l. 1. supra, de precar.* Et ideo ex precario datur actio præscriptis verbis; vide scripta ad *rub. supra, de præscriptis verbis.*

Pignori acceptum). *l. 1. in fin. sup. de pact.* vide scripta ad initium tit. *C. de pign. act.*

Item dotis datio). Dotis datio, matrimonium, divortium, contractus sunt, *l. Exigere. supra de judic.* vide scripta ad eam, et ad *l. 19. supra de verbor. obligat.*

In his quidem et diligentiam). Exactissimam, *l. 2. sup. de peric. et comm. rei vendit.*

Fugæ servorum qui custodiri). Sic in *l. In rebus. sup. commod.* Et idem, si servus legatus sit in fuga, hæres non præstat ejus æstimationem, nisi culpa hæredis fugerit: nam casum non præstat hæres: vide scripta ad *l. 39. in princ. sup. de legat. 1.*

Eorum tantum servorum fuga numeratur inter casus fortuitos, qui custodiri non solent. Nam culpa est, si eum hæres non custodierit, quem custodiri oportebat, ut impuberem, eum quem testator vinciebat, et non integræ famæ. Vide scripta ad *l. 19. C. de pignor.* et ad tit. *C. de commod.*

L. Qui potest invitis). Conjunge *l. Collegarum. §. 1. supra tit. prox.* vide scripta ad *l. 4. in principio, illo tit.*

L. Nec ex prætorio). Itaque si convenerit ab initio, ut venditor satisdaret de evictione, qui ex natura contractus non cogitur nisi repromittere, aget emptor ex empto cum venditore, ut satisdet, atque ita pactum emptionem format, et transformat: vide scripta Obser. 2. c. 15. Harmenop. 1. epit. tit. 9. vide scripta ad *l. 52. sup. de verb. oblig.*

L. Divus Pius). Descripta est hæc lex ex *l. 34. sup. de jure dot.*

L. Quod ab initio). Hæc est regula Catonis, quæ ad legata duntaxat, institutionesque pertinet, non conditionales.

L. Nuptias non concubitus). Harmenop. lib. 4. Epit. tit. 4. hanc *l.* exemplo explicat sumpto ex *l. Cum fuerit. sup. de condit. et demonst.* ubi hæc regula repetitur. Cæterum notat ex Nov. Leonis 89. et 109. regulam non esse veram. Nam hodie ex illis constitut. requiritur ἱερολογία, id est, sacra benedictio, adeo ut ante illam, quamvis consensu contractæ nuptiæ dissolvi possint.

L. Nihil tam naturale). Huic l. conjug. est *l. Inutilis. §. Acceptum. supra, de acceptilat.* quia sunt ex eodem lib.

L. In omnibus causis). Vide scripta ad *l. 85. §. ulp. sup. de verb. oblig.*

L. Furiosi vel ejus). Vide scripta ad *l. 6. sup. de verb. obligat.*

L. 52. Flor. 41. §. 1. In re obscura). Huic §. opponi potest *l. Idem est* et *l. Qui duos. sup. de rebus dub.* in qua, ubi est obscurum, uter ex conjugibus supervixerit, non favemus potius hæredibus uxoris repetentibus dotem, quam mariti, eam lucrari volentibus. Respondeo, dos, quam retinet maritus, vel mariti hæres uxore præmortua, non est lucrum adventitium, sed rei jam sibi quæsitæ retentio. Lucrum est donatio, quæ extrinsecus advenit. Et ideo, si quis repetat pecuniam, quasi indebite solutam, et dubium sit utrum indebitam eam per errorem numeravit, an donaverit, in dubio videbitur eam potius indebitam solvisse, quam donasse. Itaque hic repetitionem accipio pro condictione indebiti. Nam in lib. 26. ad edictum, unde est hæc *l.* Ulp. tractavit de condictionibus: vide scripta ad *d. l. Idem est* et *l. Qui duos.*

Adventitio lucro). Græci ἐπικτήσει. Hujus regulæ exempla ponit Harmenop. lib. 1. epit. tit. 5.

L. Nemo ex his). Exemplum ponit Harmenop. lib. 1. tit. 5. περὶ μεταθέσεως χρόνου.

L. Consilii non fraudulenti). Hæc lex proprie pertinet ad edictum de societate: poterit tamen et ad alias quæstiones accomodari. Ejusque exemplum petendum est ex *l. 2. sup. de proxenet.* et *l. 10. §. Si quis ea. sup. mand.*

L. Quidquid. calore). Pertinet tantum ad divortia, et est conjungenda cum *l. 3. sup. de divort.*

L. 61. Flor. 60. Obstringitur mandati). Obstat *l. 3. C. de contrah. et committ. stipul.* in qua dicitur eum distringi actione negotiorum gestorum. Dicendum, has duas actiones mandati, et negotiorum gestorum sæpissime eidem dari, ut sit in arbitrio actoris, qua experiri velit. Sic, si ratum habui, agam mandati, et negotiorum gestorum, *l. 5. sup. de except. rei judic.* Concurrit etiam cum illis condictio, *l. 5.* et *l. Fidejussorem. sup. mand.*

L. Hereditas nihil). Con. hanc l. cum *l. Si quis. supra, de petit. hæred.* vide scripta ad *l. 24. supra, tit. prox.*

L. Invito beneficium non datur). Hanc legem referendam esse ad

assignationes liberti docet inscriptio, ut sit sensus: invito non assignatus libertas: vide scripta ad *l. 62. de ver. oblig.*

L. Nemo potest gladii). Hoc repetitum est ex *l. 6. supra, de offic. procons.*

L. Fructus rei est). Ex eodem auctore in l. *ult. sup. de usur.*

L. Omnia quæcunque). Hæc l. pendet ex *l. 9. §. 1. de officio procons.*

L. 74. Flor. 73. §. Quæ in testamento). Omnes actus legitimi finet semel, pure, non iterantur, non mutantur: vide scripta ad *l. 5. supra: de leg. 1.*

Ut intelligi non possint). Vide scripta et not. ad *Rubr. sup. de reb. dubiis.*

L. Nemo potest mutare consilium). Hæc regula pendet, et explicatur ex *l. 8. supra, de collat. bon.*

L. Actus legitimi, qui non recipiunt). Deest non Florent.

Veluti mancipatio). Vide scripta ad *l. penul. C. pro socio.*

L. Quæ dubitationis). Sumpta est ex *l. Qui mutuam. supra, mand.* Unde hæc lex est explicanda, inde petito exemplo: vide scripta ad *l. 3. C. de fidejuss.*

L. Non videtur rem amittere). Constant. Hermenop. lib. 3. Epit. tit. 19. huic l. appingit exemplum.

L. 86. Flor. 85. §. 1. Non est novum. Sumatur aptissimum exemplum ex *l. Plane ubi. §. Inde dicitur. vers. Plane. sup. de leg. 1.* vide scripta ad *l. 17 §. ult. sup. de leg. 1.*

L. Nulla intelligitur). Hoc pendet ex l. 12. *sup. de ver. oblig.* Hæc autem regula non est usquequeque vera. Nam et in non implendo pacto mora fieri potest, *l. 5. C. de contrah. stipul.* Ex quo tamen non est actio: vide scripta ad *l. 9 sup. de ver. oblig.*

L. Non solent, quæ abundant). Ut falsa demonstratio non vitiat fideicommiss. vide scripta ad *l. Si sic legatum. §. Si mihi sup. de legat. 1.*

L. Non potest videri improbus). Id est, morosus, cessator.

L. Ubi lex duorum mensium). Vide cap. 10. de præscript.

Qui 61. die venerit). Græci legunt rectius 60. die; vide de hac. l. cap. 13. de præscript. Sic in *l. Pater. supra, ad l. Juliam, de adulteriis.*

L. Nemo de domo). Hoc repetitur ex *l. 21. sup. de in jus voc*

L. Nullum crimen). Hæc l. est Pauli l. 5. ad edictum. Itaque referenda est ad edictum de iis, qui notantur infamia, ut sit sensus. Non patitur ullum crimen a filio committi, nedum bina sponsalia constitui, si non prohibet, cum prohibere non potest. Itaque in hac l. male in quibusdam lib. deest negatio; recteque in Pandectis Flor. addita est. Denique etiam negative eam legit Harmenop. οὐδὲ ἐν ἐγκλήμασι γινομένη μὴ δυνάμενος, etc.

L. Si quis obligatione). Hæc lex proprie pertinet ad edictum de calumniatoribus, *l. 2. § ult. supra, de calumn.* vide scripta ad *l. 71. supra, tit. prox.*

L. Nihil consensui). Hæc l. spectat ad edictum, quod metus caussa.

L. In jure civili receptum). Hoc ex Juliano repetitum est in *l. 34 supra, de cond. et demonst.*

L. Pœnalia judicia). Vide fuse scripta ad *tit. C. ex del. defunct. in quantum hær. conv.*

L. Non videtur data). Hæc l. referenda est ad edictum aquæ pluviæ arcendæ, quo pertinet *l. 4. de aqua, et aq. pluvia arc. sup.* vide scripta ad *l. 28. supra, de ver. oblig.*

L. 133 Flor. 172. §. Ambigua autem intentio). Vide scripta ad *l. Quotiens. 2 sup. de reb. dub.* et ad *l. 83. §. 1 sup de ver. obl.*

L. 134. Flor. 173. § ult. Dolo facit). Exemplum extat in *l. 8. de doli mali excep.* quæ est ejusdem auctoris ex eod. lib.

L. 139. Flor. 178. Cum principalis). Obstat *l. Debitor. supra, ad Senatuscons. Trebell.* Sed hic additus plerumque. Quare excipe casum *d. l. Debitor*, et *l. 7. C. de luit. pign.* quibus sublata actione personali remanet tantum pignoratitia: vide scripta ad *d. l. Debitor.*

L. 144. Flor. 183. Et si nihil facile mutandum). Hujus regulæ exemplum petendum est ex *l. 7. sup. de in integrum restit.*

L. 152. Flor. 191. Motum sine beneficii aqi). Huc pertinet *l. 43. supra, de vulg. et pupil. substitut.*

L. 153. Flor. 192. Ea quæ in partes). Et §. 1. *in re dubia.* Hæc repetita sunt in *l. 3. sup. de his quæ in testam. del.*

L. 156. Flor. 195. Expressa nocent) Sumpta est ex *l. Nonnumquam supra, de condit. et demonst.* Utraque est ex lib. 7 differ. Mod.

L. 159 Flor. 198 Neque in interdicto). Idem in *l. penult. supra, de tab. exhib.* et *l. 15. sup. de dolo.*

L. 162. Flor. 119. Non alienat). Hæc l. referri debet ad edictum de alienatione judicii mutandi causa facta. Quo pertinet *l. 4. sup. de alien. judic. mut. causa*, et *l. 2. illo tit.* Itaque ex eo edicto tantum, non generaliter explicanda: vide scripta ad *l. 28. in princ. supra, tit. prox.*

L. 169. Flor. 126 Nemo prædo). Hæc l. tota pertinet ad S. C. *de petit. hæred.*

L. 172. Flor. 129. §. 1. Cum principalis causa). Idem in *l. Cum principalis. sup. hoc t.* in qua recte additur *plerumque*, quod in omnibus regulis addi debet. Nam nullæ sunt necessariæ, sed omnes plerumque veræ.

L. 180. Flor. 137. Qui auctore). Hæc l. ad eam edicti partem revocanda est, quæ est de sumptibus funerum. Cujus exemplum petetur ex *l. 12. in fin.* et *l. 14. §. Sed si adita. supra, de religios.*

L. 187. Flor. 144. Non omne quod licet). Sumptum est ex *l. 78. supra, de ver. oblig.* vide scripta ad eam.

L. Nemo videtur). Hoc referendum est ad edictum, quæ in fraudem creditorum.

L. 195. Flor. 152. Hoc jure utitur). Hæc l. referenda est ad interdictum unde vi, et de vi armata.

L. 196. Flor 153. Fere quibuscumque). Nec enim omnino, ut acquiritur, ita etiam amittitur, possessio: nam et si non amittatur solo corpore, eo quod solo animo retinetur, solo tamen animo amittitur. Constant. Harmen. lib. 2. epit. t. 11.

Nisi in qua utrumque). Idem ex eodem Pauli lib. in *l. 8. supra, de acquir. possess.*

L. 199. Flor. 156 §. Dum quis in aliis). Idem in *l. 3. §. 2. supra, de itinere actuque priv.*

L. 203. Flor. 202. Omnis definitio). Id est, omnis regula. Sic regula Catoniana dicitur definitio in *l. 1. supra, de regula Caton.* Eadem dicitur sententia in *l. Julianus. supra, de cond. et demonst.* et regula juris in *l. Cum legato. supra, quando dies legati cedat.*

L. Res judicata). In præjudiciis scil. *l. 25 supra, de statu homin.* quæ est ex eodem lib.

L. pen. Quæ ab initio). Est regula Cat. quæ est juris antiqui non novi, nec pertinet ad l. caducarias: vide not. ad *tit. de reg. Caton.* Maxime autem pertinet ad institutiones: vide scripta ad *l. Verbis his sup. tit. prox. §. In extraneis. Instit. de hæred. qualit.* et *l. penult. sup. de regula Catoniana, l. Liber. §. Si hæres. supra, de hæred. instit.*

L. ult. Servus). Ex *l. 7. sup. si quis cautionibus jud. sist. car.*

FINIS NOTARUM IN PANDECTAS

JACOBI CUJACII

COMMENTARIUS

AD TITULOS DIGESTORUM

QUI SEQUUNTUR

De origine juris.
De pactis.
De transactionibus.
De in integrum restitutionibus.
Quod metus causa gestum est.
De dolo malo.
De minoribus XXV. annis.
De excusationibus tutorum.
Qui testamenta facere possunt.
De liberis et posthumis hæred.
De injusto, rupt. irrit. fact. testam.
De his quæ in test. delentur, etc.
De hæredibus instituendis.
De usurpationibus et usucap.
Pro emptore.
Pro hærede, vel possessore.
Pro donato.
Pro derelicto.
Pro legato.
Pro dote.
Pro suo.
De verborum obligationibus.

EDITOR VENETUS

Textum integrum juris *in Commentarium prioris horumce Titulorum insertum ad reliquos etiam accomodare consilium erat. At enim certior deinde ractio visa est et simplicior, si summis tantummodo recitatis principiis, uncis inclusi* (§§) legum *versiculi designarentur, non inepto, ut puto, additamento indicioque, quandocumque longiores leges occurrant; tum vero arithmeticis oppositis notis, verbum unumquodque præcipuum tituli prioris cum commentario subjecto conjungeretur.*

AD TITULUM DE ORIGINE JURIS

L. 2. Pomponius *libro singulari Enchiridii.*

Necessarium itaque nobis videtur ipsius juris originem [1], atque processum demonstrare. Et quidem initio civitatis nostræ populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit: omniaque manu [2] a regibus gubernabantur. Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipsum Romulum traditur populum in triginta partes divisisse: quas partes Curias appellavit, propterea quod tunc reipublicæ curam per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam et ipse curiatas ad populum tulit: tulerunt et sequentes reges: quæ omnes conscriptæ extant in libro Sexti Papirii [3], qui fuit illis temporibus, quibus Superbus [4] Demarathi Corinthii filius, ex principalibus viris [5]. Is liber, ut diximus, appellatur jus civile Papirianum, non quia Papirius de suo quidquam ibi adjecit, sed quod leges sine ordine latas in unum composuit.

1. *Juris originem*). Principia juris. Tacitus, An. III.

2. *Manu*). Accursius arbitrio, ut Justinus, *Populus*, inquit, *nullis legibus tenebatur, arbitria principum pro legibus erant*, et Dionys. x. τὸ δικαιοῦν ὑπὸ βασιλέων τοῦτο νόμος ἦν. et in §. *Quod ad*. *inf.* reges omnem potestatem habuisse. Idemque de Græcia Josephus II. contra App. Homerum non uti legum nomine, quod tum nullis populi Græciæ legibus tenerentur, ἀλλὰ γνώμαις ῥητοῖς ἢ προστάγμασι τῶν βασιλέων: Certe manum Pomponius hoc loco opponit juri, et legibus, et vi igitur ac potestate, non jure ac legibus reges ab initio cuncta gubernasse dicit.

3. *Sex. Papirii*). Non est verosimile Pomponium libro in uno lapsum in Papirii prænomine, et modo Sex. modo P. scripsisse. Complures libri manuscripti pro, Sexti, hanc notam præscriptam habent. vi. quæ forte mendum peperit, quod huic loco inest. quia P. vorius prænomen. Sed res est parvi momenti, et prænominum in omnibus auctoribus, et ipsorum quoque auctorum ubique variatio nimium quantum frequens. Ab hoc vero P. Papirio diversus est meo quidem judicio G. Papirius P. M. cujus meminit Dionysius III. qui post reges exactos sacra publica a Numa Pompilio instituta, et Anci Martii jussu, ut et Livius scribit, in albo per P. M. publice proposita, sed tempore, et inusu abolita restituit. Diversus Manius Papirius rex sacrorum primus post reges exactos: de quo idem Dionysius VI. nam P. Papirium ante reges exactos leges regias in unum composuisse satis aperte hic Pomponii locus ostendit.

4. *Superbus*). Utrique Tarquinio auctores videntur Superbi tribuisse nomen: nam et Superbo tribuit Cassius Hemina apud Servium, et Livius, et Victor, de cluacis, quod Prisco Plinius XXXVI. Et in Victore varie legitur cum de filiabus scribit Ser. Tullii, modo Superbi, modo Prisci. Et hunc quoque quem Pomponius Superbum vocat, et palam scribit fuisse Demarathi Corinthii filium, certissimum est, et fuit, æque Pomponio ac cæteris, esse Priscum. Ultimus enim Tarquinius Demarathi nepos Prisci filius fuit, ut plures sentiunt, vel, ut pauci, Demarathi nepos, Prisci nepos; quod discidium auctorum etiam notatum extat in Oratione Claudii Lugduni in ære incisa.

5. *Ex principalibus viris*). Ex honoratioribus apud regem, ex principibus civitatis, quales fuisse Jurisperitos M. Tullius scribit, imo et per juris peritiam principem in civitate locum acquiri Tacitus in fine III. An. et Aquilium Rabium ex primoribus peritia legum fuisse, XIII. et nobilem nobiliorem juris peritia fieri Spartianus in Juliano. Et hunc quoque Papirium Pomponius noster parte tertia tractationis hujus, in primis jurisperitum fuisse ait. Verum et si apud Tarquinium Priscum fuerit ex principibus viris, non ejus tantum, et anteriorum regum, sed et Ser. Tullii leges quibus etiam reges obstringebantur, ut Tacitus scribit III. An. et forte Superbi in unum librum contulit.

Exactis [1] deinde regibus lege Tribunicia [2] omnes [3] leges hæ exolverunt: iterumque cœpit populus Romanus incerto magis jure, et consuetudine ali, quam per latam legem: idque prope viginti annis [4] passus est. Postea ne diutius hoc fieret: placuit publica auctoritate [5] decem constitui viros, per quos peterentur leges [6] a Græcis civitatibus [7], et civitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas [8] perscriptas pro rostris [9] composuerunt [10], ut possent leges apertius percipi [11]: datumque est eis jus eo anno in civitate summum, uti leges et corrigerent, si opus esset, et interpretarentur: neque provocatio ab eis sicut a reliquis magistratibus fieret. Qui ipsi animadverterunt [12] aliquid deesse istis primis legibus, ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adjecerunt: et ita ex accidentia [13] appellatæ sunt leges duodecim tabularum, quarum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia quidam retulerunt.

1. *Exactis*). Nihil turbat, quod unus tantum exactus sit: nam et infra cum dixisset, *regem ejectum*, subjicit statim, *Exactis deinde regibus*: uno enim exacto et in posterum quicumque regum sibi nomen adsumerent, repulsi et damnati sunt.

2. *Lege tribunicia*). Non lege quam Brutus Trib. Celerum (qui solus fere sub regibus magistratus fuit) ad populum tulit de ejiciendis regibus, prius quam Tribunatum deponeret, quia nihil fuisse cautum reperio de abolendis legibus regiis, imo contra, post reges ejectos, statim Coss. legem tulisse de restituendis legibus Ser. Tullii, quas Tarquinius aboleverat: apud Dionysium v. duobus locis: nec vero lex prima Tribunicia, quam Festus dicit, cujus meminit etiam Dionysius VI. ea Bruti lex est, sed ea qua Tribunicia potestas constituta est, de qua etiam hic jam agitur, secessione prima in montem Crustumerinum, qui postea sacer appellatus est, quæ contigit anno fere XVII. post reges exactos, § *Iisdem*. Inf. Lex Tribunicia dicitur, vel qua Tribunicia potestas plebis constituitur, vel restituitur, ut Actione 1. in Verrem *lib.* 2. *Videntadhuc post legem Tribunicium unum hominem vel tenuissimum esse damnatum*: vel quodcumque plebiscitum. Idem de lege agraria: *Leges sunt veteres, neque eæ Consulares, sed Tribuniciæ*. Lucanus: *lege Tribunicia solio depellere avorum Curio tentarat*. Et illa vero quæ Tribuni plebis constituti sunt leges plebejæ vigore, et regiæ per desuetudinem exolescere cœperunt.

3. *Omnes*). Sine exceptione ait, *omnes*. Nihil quod Theodosius vocat peremptale vocabulum facere magna ex parte sospitale, et dicere eas tantum leges exolevisse, quæ fundabant regiam potestatem: nam et jus omne certum, ut prorsus exoleverit, necesse est si ut subjicit iterum P. R. incerto jure uti cœpit: non nego latis XII. in eas plerasque ex regiis fuisse revocatas, atque descriptas, et a prima origine eas potius regias appellari quam XII. ut a Papiniano legem de patria potestate, et a Marcello aliam de muliere prægnante non adh-

cienda ultimo supplicio, et lex quoque regia de imperio Cæsarum, qua populus eis cessit summam imperium, etiamsi non illi se reges appellarent, sed dictatores, vel principes, veritate inspecta recepit antequam appellationem, et ita quoque xii. tabulis quasi aliæ adjunguntur leges Livii vi. quamvis et eæ ipsæ in xii. tab. relatæ essent.

4. *Viginti annis*). Anni si numerentur a regibus exactis sunt multo plures: sed si ut oportet a legibus Regiis lege Tribunicia sublatis sunt fere xx. Ait, *fere*, quia summatim non subtiliter, et exacte eam annorum computationem facit, quem morem et Ciceroni familiarem esse Asconius notavit in Pisonem. Totidem annis notat Cor. Tacitus durasse civile discidium populo neque lege, neque more douteóte certo, quod cœpit a Pompejo, at Cæsare.

5. *Publica auctoritate*) SC. ut Dionysius: et ea lege, ut infra ait, cæteris se Magistratibus addicantibus.

6. *Per quos peterentur leges*) Ne longam texeret historiam, Decemviros ait non tantum tulisse, sed et petiisse leges a Græcis civitatibus, quamvis petierint eas tres dumtaxat, ex eis deinde tulerint simul omnes, Paulus in *l. De eo de don. inter vir. et ux.* scribens de l. xii. quæ est tigno injuncto: *Decemviros*, inquit, *non est credibile de his sensisse, etc.*

7. *A Græcis civitatibus*). Etiam ab his civitatibus Græcis, quæ erant in Italia, ut Dionys. scribit x. maxime Faliscis, auctore Servio in illum Virgilii locum, *Æquosque Faliscos*.

8. *Eboreas.*) Leges, quæ in eo populo sunt latæ priores in tabulis roboreis propositæ sunt, ἐν δρυΐναις σανίσιν, ut Dionys. scribit iii. deinde in æneis, novissime in eboreis, ut SC. quoque relata legimus in libros eboreos, sive elephantinos, at Codices eboreos, *l. 52. de legat.* 2. et Pomponius forte ad usum respexit sui temporis.

9. *Pro rostris*). Diodorus xii. τοῖς πρὸ τοῦ βουλευτηρίου τότε κειμένοις ἐμβόλοις.

10. *Composuerunt*). Simplex est ponere leges, a quo fit componere, quod est condere, ut retro condere, componere, Festo auctore; vel conferre in unum vel evulgare et proferre in medium, ut inf. componere jura componere actiones, et M. Tullius Gn. Flavium composuisse actiones. Lucretius: *Causidici causas agere et componere leges.*

11. *Ut i pos. leg. ap. percip.*) Prava videtur esse explanatio harum notarum, v. d. a. s. l. p.

12. *Qui ipsi animad.*) Eorum scilicet Princeps Appius Claudius Crassinus, cujus, ut infra ait, maximum consilium fuit in xii. tab. scribendis. Diodorus solus hoc legum supplementum Consulibus tribuit.

13. *Ex accidentia.*) Ex accidentia, ut *l. Cui fundus. de cond. et dem. l. Nec interest. ad leg. Falcid.*

His legibus latis cœpit [1], ut naturaliter evenire solet, ut interpretatio desideraret prudentium auctoritate necessariam esse disputationem fori. Hæc disputatio, et hoc jus, quod sine scripto venit compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut cæteræ partes juris suis nominibus designantur, datis propriis nominibus cæteris partibus, sed communi nomine appellatur jus civile. Deinde ex his legibus eodem tempore fere actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent, quas actiones ne populus prout vellet institueret, certas solemnesque [2] esse voluerunt: et appellatur hæc pars juris legis actiones, id est legitimæ actiones. Et ita eodem pene tempore tria hæc jura nata sunt: leges duodecim tabularum: ex his fluere cœpit jus civile, ex iisdem legis actiones compositæ sunt. Omnium tamen harum [3], et interpretandi scientia, et actiones apud collegium Pontificum [4] erant: ex quibus constituebatur quis quoquo anno præesset privatis: et fere populus annis prope [5] centum hac consuetudine usus est.

1. *Cœpit*). Cœpit, impersonaliter dictum. Cœpit (ut naturaliter evenire solet) ut interpretatio desideraret prudentium auctoritatem, necessariaque esset disputatio fori. Naturaliter vero evenire solet, hoc scilicet natura consequens est, ut leges indigeant interpretatione, non qualicumque tamen, aut quorumcumque, nec ubicumque prodita, sed interpretatione conjuncta auctoritati prudentium longo tempora quæsitæ, et multis magnisque meritis, et ut inf. ait, maximæ dignationis, ac rursus interpretatione in foro vexata, agitata, examinata sæpius in auditorio principum aut magistratuum. Quæ a talibus viris et in foro consulta disputatio fit, ac deliberatio judiciaria eodem modo, eademque de re sæpius, usus ille, et tritura fori; ea est juste legum interpretatio, *l.* 36. et 37. *tit. seq.* et hujusmodi sane plures collectæ, et compositæ sunt ab Ulpiano Venulejo, Tryphonino libris his quos Disputationum inscripserunt, ut indicat *l.* 78. §. *pen. de ju. dot. l.* 30. *de pact. dotal.* Disputationum fori scilicet: ut non male infra dicat hoc jus compositum fuisse a prudentibus, compositum scilicet, et descriptum, ut Cicero 1. de legib. *composita jura atque descripta*. et hic noster paulo supra, *Decemviros perscriptas composuisse leges.* Idemque continent quæstionum libri, plerique nempe in judiciis a prudentibus habitas disputationes, redditaque responsa, quæ et auctoritates prudentium dicuntur hoc loco, et in l. 7. tit. pros. sup. et *l. In tabulis. de statulib. l.* 120. *de verb. signif.* Ejusdem est legem ferre et interpretari populo, atque respondere. Prudentes leges ferunt quæ et virorum prudentium consulta esse definiuntur, iidem quoque leges interpretantur, ut de Decemviris dixit paulo ante. Et hæc quidem interpretatio auctoritasque prudentium proprio nomine vacat. Cæteræ partes juris civilis proprium nomen habent, veluti Leges, Plebiscita, SC. Edicta, constitutiones; hoc non habet aliud quam commune nomen, quod Theophilus noster eleganter exposuit in *Tit. de acq. per adr.* Itaque jus civile, sive, ut ille loquitur, νομοθεσία πολιτική, specialiter accipitur pro auctoritate, et interpretatione prudentium in foro vulgo recepta, et introducta tacito illiteratoque consensu omnium, ac sane maxima pars eorum quæ moribus introducta dicuntur ex hoc jure descendit, ut in definitione juris civilis a Papiniano adsumpta auctoritate prudentium, *l.* 7. *sup. tit. prox.* dicere quis non improbabiliter possit, ea etiam comprehendi jus non scriptum, morem, æquitatem, rerum judicatarum constantiam. At post Cæsares prudentium auctoritas, quibus illi permittebant jura ponere, ordinare, condere, pars cœpit esse juris civilis: et verius est in ea Papiniani definitione contineri tantum partes juris scripti. Verum pleraque in libris nostris, quæ moribus recepta dicuntur, ut *l.* 1. *de don. inter vir. et ux. l.* 27. *de pact. dot.* cum et juri civili tribuantur, *l.* 5. *eod. l.* 5. *Si quis certam. de jur. dot. l.* 4. *C. de don. inter vir. et ux.* itemque *l.* 2. adhibita *l.* 43. *de vulg. subst.* ea existimandum est manasse ea disputatione prudentium habita in auditoriis, et cognitionibus principum, aut magistratuum.

2. *Certas solemnesque*). Certas ad numerum, Solemnes, ad formulam, et verba.

3. *Omn. in. harum*) Harum scilicet xii. et omnium, id est non earum tantum, quæ ad jus sacrum, vel publicum, sed et quæ ad jus privatum pertinebant, et publice, privatimve utiles erant, vel pro *harum*, quod alio loco notavi, scribe, xii. tabularum.

4. *Apud colleg. Pontificum*) Pontificum collegium Numa instituerat, ita ut in locum demortui collegæ ab ipso collegio alius crearetur, non a populo, et ex patriciis non ex plebeiis, quod obtinuit ante legem Ogulniam. In eorum penetralibus, ut Livius ait ix. abditum erat jus civile, quia illi soli juris periti erant, ac proinde abditæ etiam in eis penetralibus legis actiones erant, abdita dierum ratio, quibus lege agi poterat, quod et Dionys. indicat x. cum scribit, multa esse, quæ magistratibus competunt jure magistratus, vel his quibus ipsi mandarunt jurisdictionem suam jure mandati, et si cum his conferantur cætera valde pauca esse, quæ abdita erant inter sacra, et solis patriciis nota, qui et in earum rerum cognitione soli versati erant: quæ omnia tamen vim legis obtinebant: nam interpretandarum legum auctoritatem et scientiam, earumque legum actiones quæ partes juris erant penes pontifices, Dionysium intelligere opinor, quod et M. Tullius exiguum munus esse ait 1. de legibus, si conferatur cum exercitione juris muneris publici, quamquam jus privatum usu magis sit populo necessarium. Id ex Pontificibus qui quoquo anno populo interpretaretur, et responderet, unus constituebatur, qui ob eam rem dicitur hoc loco præesse privatis, et a M. Tullio ei præesse muneri, cæteri occupati erant in rebus sacris atque publicis.

5. *Et fere pop. omn. prope*). Et hoc quoque loco subtilis annorum computatio facta non est, sicuti numerus est non exactus, ut nec illo supra prope xx. annis, et hoc multo minus, ut iteratio illa; *fere, et prope.* demonstret.

Postea cum Appius Claudius [1] proposuisset [2], et ad formam redegisset [3] has actiones, Gnæus Flavius scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit: et adeo gratum fuit id munus populo, ut Tribunus plebis fieret, et senator [4], et ædilis curulis. Hic liber, qui actiones continet, appellatur jus civile Flavianum, sicut ille, jus civile Papirianum: nam nec Gnæus Flavius de suo quidquam adjecit libro. Augescente civitate, quia deerant quædam genera agendi [5], non post multum temporis spatium Sextus Ælius alias actiones composuit; et librum populo dedit, qui appellatur jus Ælianum.

1. *Appius Claud.*) Non Crassinus Decemvir, sed Cæcus.

2. *Proposuisset*). Non quidem publice (nec enim suum librum populo dedit, ut Sex. Ælius) sed privatim, hortatus etiam Flavium, teste Plinio, ut eas exciperet et edisceret.

3. *Ad formam redegisset*) Forte Pomponius scripserat, *ad formulam*, ut Svetonius, *ad certam formulam*, pro quo Tribonianus maluit, *formam*. ut in definitione interdictorum formas, et conceptiones verborum, pro formulas, nec usquam reliquit formularum nomen, quod jam exolevissent lege Constantini, alibi quam in inscriptionibus ad formulam hypothecariam, et nescio quo casu in *l.* 42. *de furt.* quæ ideo forte pars legis abest a Basilicis. At formulæ proprie dicuntur de actionibus, et separantur ab interdictis. Tacitus de Orat. Formula, aut interdicto, et *l.* 3. *ad exh.* Pomponius videtur scripsisse interdictum, vel formulam, supposuere. judicium per formulam

4. *Ut Trib. pleb. fieret, et Sen.*). Quo honore, quia scriba eum esset.

vel tabularius, et apparitor Censoris, indignus erat, tabulis abjectis scribatu se abdicavit, vel postquam factus est Trib. plebis, et Senator, vel jam antea, ut Macer Licinius arguit. At indignus etiam eo honore erat alia ratione, quia filius libertini: Sed jam antea idem Ap. Claudius Censor libertinorum filiis aditum patefecerat in Senatum. Olim neque scribis magistratum, quod mercenarii essent, neque libertinorum filiis patebat aditus in Senatum, quamvis ingenuos eos esse constaret, quia non erant dignitate, et genere alio Senatoribus pares: et a Nerone quoque postea remoti sunt, ut Svetonius scribit, et ad ultimum sine controversia recepti.

5. *Quædam genera agendi*) Quædam aliæ formulæ, quas pro Muræna M. Tullius notas appellat, quia notis perscribi solebant, id est, literis singolaris, quæ etiam notæ dicuntur.

Deinde cum [1] esset in civitate lex duodecim tabularum, et jus civile, essent et legis actiones, evenit ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, et secederet, sibique jura constitueret, quæ jura plebiscita vocantur, mox cum revocata est plebs: quia multæ discordiæ nascebantur de his plebiscitis, pro legibus placuit et ea observari, lege Hortensia: et ita factum est ut inter plebiscita, et legem species constituendi interessent, potestas autem eadem esset. Deinde quia difficile plebs convenire cœpit, populus certe multo difficilius in tanta turba hominum necessitas ipsa curam reipublicæ ad Senatum deduxit. Ita cœpit Senatus se interponere, et quidquid constituisset observabatur: idque jus appellabatur Senatusconsultum.

1. *Deinde cum*). Nullam hæc Pomponii scriptura in se confusionem habet. Vetustiora sunt plebiscita XII. tab. Fateor, nam et hac prima secessione rogantibus Tribunis quædam plebs scivit, quæ fuit anno fere XVII. post reges exactos, et Crustumerina a Varrone vocatur IV. de ling. lat. quia mons qui postea Sacer appellatus est ad Crustumerium oppidum Romæ vicinum, et ab eo tempore semper plebejæ fuere, sive Tribuniciæ complures leges latæ, sine auctoritate patrum, ideoque nec pro legibus, nec ratæ erant apud patres, ante legem Horatiam quæ lata est longe post leges XII. et juris civilis, quod sine scripto venit, ex interpretatione prudentium, et formularum, sive actionum compositionem, secessione secunda in Aventinum, ac deinde etiam confirmata lege Hortensia secessione tertia in Janiculum: nec potuit alia mens esse Pomponii, qui paulo ante et legis Tribuniciæ de abolendis legibus regiis, et Flavii Trib. plebis mentionem fecerat. Et mox, hoc loco non est, ex continenti, sed paulo post, vel postea, ut *l.* 23. *de capt. et postl.* et in aliis auctoribus sæpissime. Et paulo post quidem plebs revocata a seditione fuit. postea vero longo intervallo plebejæ leges etiam, adversus patres valere cœperunt. Et simili modo Senatusconsultorum primordium omnium vetustissima esse nemo ambigit, sed ut perpetuo valeant, et observentur pro legibus, et jure communi inter omnes, quamvis facta sint sine lege, sine consensu populi, ut teneant etiam plebejos, sicut plebiscita patritios, quæcumque de re fiant, id vero novissime obtinuit. Et tandem frequentiora SC. esse cœperunt quam plebiscita, aut leges, exigente necessitate rerum, ut sit hoc loco, sive rebus ipsis dictantibus. Itaque ergo hoc jus est, quod necessitatem constituisse dicit l. *pen. tit. seq.*

Eodem tempore et magistratus jura reddebant, et ut scirent cives, quod jus de quaque re quisque dicturus esset, seque premuniret, edicta proponebant: quæ edicta prætorum jus honorarium constituerunt. Honorarium dicitur quod ab honore prætoris venerat. Novissime sicut ad pauciores juris constituendi via transisse, ipsis rebus dictantibus, videbatur; per partes [1] evenit, ut necesse esset reipublicæ per unum consuli: nam Senatus non perinde omnes provincias probe gerere [2] poterat. Igitur constituto principe datum est ei jus, ut quod constituisset, ratum esset. Ita in civitate nostra, aut jure, id est, lege [3] constituitur: aut est proprium Jus civile, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit: aut sunt Legis actiones, quæ formam agendi continent: aut Plebiscitum, quod sine auctoritate patrum est constitutum: aut est magistratuum Edictum, unde Jus honorarium nascitur: aut Senatusconsultum, quod solum Senatu constituente inducitur sine lege: aut est principalis Constitutio, id est, ut quod ipse princeps constituit, pro lege servetur.

1. *Per partes*). κατὰ μέρος ut in *l.* 9. §. *pen. de edendo*, *l.* 56. §. *Quod dicitur. de jur. dot. l. Quid tamen.* §. 1. *quib. mod. ususfr. amit.* et lento progressu a vi et potestate Regis ad populum, a populo ad Senatum ad unum non regem sed principem quasi in rep. et senatu primum, qui nec populi sibi nec Senatus jus omne vindicaret, sed cum eo partiretur. Hinc origo Legum, hinc Senatusconsultorum, et Constitutionum, quæ etiam legum vigorem obtinent. Edicta magistratuum non legum vigorem, sed modicam juris auctoritatem obtinere dicuntur, nec pro parte juris civilis, sed pro parte tantum juris habentur, hinc frequens separatio juris civilis a jure honorario.

2. *Gerere*). ἐγχειρίζειν τὰς ἐπαρχίας, administrare, ut gerere populum Lucifer ad Constantium Imp. et bona gerere, *l. Dominus. de pec. leg. l.* 27. *C. Th. de epis. et cleric.*

3. *Aut jure id est lege*). Scribendum videtur, *Aut jus*, id est, quod lege constituitur. Lege scilicet XII. et quod ex ea fluxit jure civili, et legitimis actionibus.

Post originem juris, et processum cognitum, consequens est ut de magistratuum nominibus, et origine cognoscamus: quia, ut exposuimus, per eos, qui juri dicundo [1] præsunt, effectus rei accipitur: quantum est enim jus in civitate esse, nisi sint qui jura regere [2] possint? Post hoc deinde auctorum successione dicemus: quod constare non potest jus, nisi sit aliquis jurisperitus, per quem possit cottidie in melius produci.

1. *Qui juri dicundo præsunt*). Magistratus est, qui juri dicundo, et adsidua jurisdictione servando præest. Jurisconsultus, qui juri interpretando, respondendo, in melius producendo.

2. *Jura regere*). Unde illud, *Ipsæ etiam leges cupiunt ut jure regantur.* At, reddere, esse melius negari non potest.

Quod ad magistratus attinet, initio civitatis hujus constat reges omnem potestatem habuisse [1]. Iisdem temporibus et Tribunum Celerum fuisse constat: is autem erat, qui equitibus præerat, et veluti secundum locum a regibus obtinebat: quo in numero fuit Junius Brutus, qui auctor fuit regis ejiciendi. Exactis deinde regibus consules constituti sunt duo, penes quos summum [2] jus uti esset, lege rogatum est. Dicti sunt ab eo, quod plurimum reipublicæ consulerent, qui tamen ne per omnia regiam potestatem sibi vindicarent, lege lata factum est ut ab eis provocatio esset, neve possent in caput civis Romani animadvertere injussu populi. Solum relictum est illis, ut coercere possent, et in vincula publica duci juberent. Post deinde cum census [3] majori tempore agendus esset, et consules non sufficerent huic quoque officio, Censores constituti sunt.

1. *Reges omnem pot. habuisse*). Omnem potestatem, populi scilicet et legum, et magistratuum, quæ post in rep. fuit: ergo et jurisdictionem, et cognitionem, ut et Svetonius ostendit aperte in Nerone cap. XV. nec tamen ipsos recte dixeris fuisse magistratus. Celatores enim sunt magistratibus. Tiberius apud Cor. Tacitum III. An. *Non Ædilis, aut Prætoris, aut Consulis partes sustineo, majus aliquid et excelsius a principe postulatur*: qua ratione et Juris Pontificii interpretes Pontificatum scribunt non esse dignitatem, sed culmen dignitatum. Non omnis, qui habet jurisdictionem, magistratus est. At contra quicumque magistratus est, jurisdictionem habet. Βασιλεῖς etiam Græcis dicuntur nonquam ἄρχοντες. Senatores quoque non sunt magistratus, et ab his separantur, *l.* 5. § *ult. de cap. min.*

2. *Penes quos summum*). Plures sunt latæ leges de Consulari Imperio. Prima id fecit per omnia regium: ea lata est centuriatis comitiis rogante Sp. Lucretio interrege, ut Dionysius scribit IV. cum quo facit Vopiscus in Tacito scribens. Coss. ab interregibus creatos. Sequens alia id noluit esse per omnia regium: ea est lex Valeria, qua primum factum est, ut a Coss. provocatio ad populum, et appellatio ad collegam, et collegæ intercessio esset, et ne possent sine populi jussu statuere de capite civis Romani irrogata maxima, aut media capitis diminutione, atque adeo ne possent in urbe secures sis, sed fasces tantum virgarum præferri: hoc nimirum eis relicto, ut jure suo coercere aliis modis, puta verberibus, multa, pignoribus, aut vinculis, carcere, custodia publica, quæ modicæ coercitiones sunt, et jurisdictioni tacito jure cohærent, delinquentes possent, non tamen sine provocatione, ut dixi: de qua et iterum alia lex Valeria lata est, et Duilia Tribunicia; et tertium alia quoque Valeria, auctore Livio III. et X. atque eatenus quidem Coss. desierunt imperium atque judicium summum habere: denique habuerunt merum imperium, puta jus gladii, jus damnandi in metallum, jus deportandi, jus confiscandi, non nisi ex speciali lege in quaqua causa capitali, et jussu populi, vel Senatus: nam et Senatu decernente, viderent Coss. ne quid respub. detrimenti caperet, imperium merum, summum, plenum, imperium regium, et jus omnibus modis coercendi etiam gravioribus (duo sunt coercitionum genera) socios, et cives habuerunt, auctore Sallustio in Catil. Citra legem, aut SC. id jure suo non habuerunt, ideoque nec

mandare id ajii potuerunt, nec mandata jurisdictione id etiam simul cum jurisdictione transferebatur, *l. 70. de reg. jur.* Nullus item alius magistratus id jure suo habuit, id est, jure magistratus, sine speciali lege; nec item ullus fuit sine provocatione ante principum dominationem, nisi Decemviri legibus scribundis et Dictator ad breve tempus, et post principatum præfectus prætorio in perpetuum, quem Tiberius instituit.

3. *Post deinde cum census*). Jungit proximo Consulibus Censores, non habita ratione temporis, quo primum constituti sunt, quia censura pars fuit consularis potestatis, et a Coss. ad Censores transiit, ut omnium optime Zonaras docuit. Livius IV. *In populo per multos annos incenso neque differri census poterat, neque Consulibus, cum tot populorum bella imminerent operæ erat id negotium agere.*

Populo deinde aucto [1] cum crebra orirentur bella, et quædam acriora a finitimis inferrentur: interdum re exigente, placuit majoris potestatis magistratum constitui: itaque dictatores proditi [2] sunt, a quibus nec provocandi jus fuit, et quibus etiam capitis animadversio data est. Hunc magistratum, quoniam summam potestatem babebat, non erat fas ultra sextum mensem retinere: et his dictatoribus magistri equitum injungebantur [3] sic, quo modo regibus tribuni celerum; quod officium fere tale erat, quale hodie præfectorum prætorio; magistratus tamen [4] habebantur legitimi.

1. *Populo deinde aucto*) Sequuntur Dictatores, qui quandoque rei gerendæ causa ad tempus creabantur cum imperio, et potestate regia, sine provocatione, et optima lege, nisi si forte provocationi cedere voluissent, cui etiam regum Tullum Hostilium cessisse Livius scribit VIII. cui et postea dictatores omnes cessisse Festus scribit. ut vero Dictator lectus erat, is mox sibi nominabat magistrum equitum, qui alter ab eo esset, quique eodem munere apud eum fungeretur, quo apud regem olim Trib. Celerum, et novissime apud principem præfectus prætorio, *l. 1. inf. de off. præf. præt.* Semestrem autem dictaturam fuisse innumeri auctores sunt, non ut Consulatum, annuam: quia enim major est dictaturæ dignitas, quam Consulatus, eo breviore tempore coercenda fuit. Pæanius in illum locum Eutropii: Nova Romæ dignitas est creata, quæ dictatura appellatur, major quam Consulatus, αὐτὴ δὲ δυνατωτέρα μὲν τῆς ὑπατείας ἦν, ἐξ μηνῶν δὲ παρετείνετο μόνον: τοσοῦτον γὰρ ἔδοξεν αὐτὴν συστεῖλαι κατὰ τὰς χρόνου ὄγκον ὑπερβάλλουσαν τῷ μεγέθει.

2. *Dictatores proditi*) Non tantum Flamines proditos dixerunt, sed et Interreges, et Dictatores. At Curius Fortunatianus proprie dictatores dictos, Flamines proditos, Vestales virgines captas.

3. *Injungebantur*). Nihil refert, injungere, an jungere dicas, ut tignum junctum, aut injunctum. Livius XLIII. novo, Tigni injungebantur.

4. *Magistratus tamen*). Non de Dictatoribus hæc verba sunt, qui non sunt legitimi, id est, statuti, et ordinarii, ut Dionys. sentit, qui Dictatoribus opponit τὰς νομίμους ἀρχάς, id est, legitimus magistratus, lib. X. Item quia Dictatores jam ante Pomponius satis dixerat esse magistratus: qua ratione nec de magistris equitum hæc verba sunt, quia et hos ante satis dixerat esse magistratus, cum eos pares fecerat Trib. Celerum et præfecto præt. qui etiam non erant legitimi magistratus. Itaque ergo his verbis Pomponius refutat opinionem eorum, qui sub Dictatoribus existimabant cessasse alios magistratus: sub primo Dictatore forte cessarunt Coss. et alii quicumque magistratus nomen obtinebant, quive negotia publica tractabant, non Trib. pleb. qui nondum ulli erant. Sub aliis nullos alios non cessasse, quam Trib. pleb. quod Polybius scripsit, neque est verosimile, neque Livii hoc historia admittit, neque lex Ciceronis de dictatore, ut in cæteris, et in hac re congruens cum jure veteri. AST QI ASOOEST magistratus populi, nec reliqui magistratus ne sunto: ac ne sub primis quidem forte eum, et moderatores tantum illos, et magistratus Consulibus appositus dicat Livius. Denique cum Pomponio sic statuo, sub regibus nullos fuisse magistratus legitimos, sub Decemviris legibus scribundis nullos, sub Dictatoribus mansisse magistratus legitimos etiam Consules. Certe sub A. Posthumio Tuberto Dictatore Coss. manserunt T. Quintius, et C. Julius, et Censores quoque, quos et magistris equitum Zonaras dignitate potiores facit, nihil injussu Dictatoris fecisse si dicas, fatebor, quia auctor hujusce rei est T. Livius, et ita sub principibus mansisse magistratus omnes legitimos certissimum est, etiam sub novissimis cum in Cod. Th. eorum extant pleraque edicta ad Coss. Tribunos plebis, Prætores: sed manserunt debiliores multo sub principalibus qui perpetui Augusti erant, quam sub Dictatoribus qui semestres erant. Sub his fuit vis imperii quædam. Sub illis fere umbra tantum et insigna sine re, ut ait *l. 74. C. Theod. de decur.* ut Senatus quoque sub illis non tam Senatus quam ut M. Tullius ait conventus Senatorum. Item si dicas nonnunquam Dictatores fuisse sine Consulibus, et hoc quoque fatebor, quia in fastis Verri Flacci ita adnotatum recte legi. Hoc anno Dictator, et Magister Eq. sive Coss. fuerunt.

Iisdem temporibus cum plebs a patribus secessisset, anno fere septimodecimo post reges exactos, tribunos sibi in monte sacro creavit, qui essent plebeii magistratus: dicti Tribuni, quod olim [1] in tres partes populus divisus erat, et ex singulis singuli creabantur: vel quia tribunum suffragio creabantur. Itemque ut essent qui ædibus [2] præessent, in quibus omnia scita sua plebs deferebat, duos ex plebe constituerunt [3], qui etiam Ædiles appellati sunt.

1. *Quod olim*). Quia dicit *olim*, non respicit ad tempus illud quo primum plebs Tribunus plebis habere cœpit, sed ad vetustiorem Tribunorum militum appellationem ex eo ductam, quod, ut Varro scribit, terni tribus tribubus, Ramnium, Lucerum, Tatium olim ad exercitum mitterentur, id est, singuli ex singulis: ut Pomp. ait hoc loco, non novem, quia non dicit ille, terni ex singulis tribubus, sed terni ex tribus. Et ex his quidem Tribunis militum quod secessione Crustumerina plebs sibi duos Tribunos fecisset, ut Varro scribit, sicut et secessione secunda ex Tribunis militum sibi fecisse Tribunos plebis Livius III. ideo meo quidem judicio, retinuerunt Tribunorum nomen, sed additum est πρόσρημα Plebis, ut Zonaras ait πρὸς διαστολὴν Tribunorum militum. Nec ab his, qui duos tantum initio Tribunos plebis creatos scribunt, dissident qui quinque: nam a duobus illis alii tres lecti sunt, ut æquarent numerum classium. Itaque e vero venit, tam quod duos alii, quam quod alii quinque. Post creati sunt X. ut Livius scribit III. et infra Pomponius.

2. *Qui ædibus*). Ædibus sacris, in quibus et postea lege lata placuit, ut ad eos SC. deferrentur, ut Livius, et Zonaras scribunt, post ad Quæstores ut Dio in extremo LIV. A Græcis dicuntur ἱερῶν τόπων ἐπιμεληταί.

3. *Constituerunt*). Permissum Senatus, Dionysius VI.

Deinde cum [1] ærarium populi auctius esse cœpisset: ut essent qui illi præessent, constituti sunt quæstores qui pecuniæ præessent; dicti ab eo, quod inquirendæ, et conservandæ pecuniæ causa creati erant. Et quia, ut diximus, de capite civis Romani injussu populi non erat lege permissum consulibus jus [2] dicere: propterea quæstores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus præessent: hi appellabantur quæstores parricidii, quorum etiam meminit lex duodecim tabulorum.

1. *Deinde cum*). Regibus quæstores fuisse verum est *l. de off. quæst.* et Consulibus quoque quos sibi ipsi deligebant, donec ut Corn. Tacitus scribit XI. An. eorum creationem sibi populus vindicavit, et rem militarem sequerentur, et si Zonaræ credimus, primi creati sunt ex quæstoribus rerum capitalium. ac proinde sicut Tribuni plebis, quod primum facti essent ex Tribunis militum, inde, ut ante dixi, sumptam retinuerunt appellationem: ita et quæstores ærarii dicti sunt, quod ante fuissent quæstores rerum capitalium, sic dicti propter quæstionem criminum, sive ἐν ἀρχῇ ut ille ait, κατὰ τὴν τῶν ἀληθείας ἐκ τῶν ἀνακρίσεων ζήτησιν, quæ cura his ærario præfectis postea mandata est Triumviris capitalibus. Pomponius autem ac Festus recte illos fuisse appellatos Quæstores parricidii, quia tum omne crimen capitale, parricidium dicebatur. Quod addit Pomponius et horum mentionem fieri in XII. tab. legitur alibi.

2. *Consulibus jus*). Non erat Consulibus generaliter permissum lege Valeria jus dicere de capite civis Romani, sed permitti poterat speciali lege in singulis causis: quod initio habuerant jure suo in omnibus, neque regiam potestatem: ergo capitis animadversionem injussu populi, ut Dictatores, et Decemviri legibus scribundis, quorum etiam erat regia potestas et hodie principes. Illi et judices quicumque a populo vel principe constituti sunt capitalium rerum, sive sint Quæstores parricidii, sive Triumviri capitales, sive Prætores, qui judiciis publicis præsunt, vel his similes alii quicumque merum imperium non habent. Sed quod in aliis est merum, ut postea consulibus fuit, qui non aliter de quoquo crimine cognoscere, et statuere poterant, quam si id eis speciali lege concessum esset, et quatenus concessum esset, id in illis est mixtum, et jurisdictio, quia hoc ipso quod is honor eis delatus est capitis animadversionem habent, nec opus eis est in singulis causis capitalibus acquirendis, et disceptandis populi jussu: qua ratione etiam recte dices magistratus hodiernos, qui de rebus capitalibus cognoscunt, non habere merum imperium: quia mixto quod habent suo jure insunt omnia, quæ olim meri imperii erant. Recte item et proprie quæstionem publici judicii hodie jurisdictionem appellabis. Olim non nisi improprie Jurisdictio dicebatur in personam Consulum, qui jussu populi eam exercebant, vel in personam eorum, quibus ducta sorte obtigerat ex lege speciali in speciem unam. Jurisdictio proprie notio est, quæ jure magistratus competit. Improprie est, quæ lege specialiter defertur, *l. 1. de off. ejus cui mand.* et quæ non jurisdictio, sed cognitio est, *l. At prætor. de re jud.* Proprie autem hoc loco Consulibus non fuisse permissum jus dicere de capite civis Romani, id est, non habuisse eos ea de re jurisdictionem sine populi jussu: unde ne arguas habuisse populi jussu: nec enim ex proprio sermone ad improprium transitio, vel collectio recta est, nec necessarium argumentum ἐξ ἀντιδιαστολῆς. De quæstore parricidii Cyprianus: *Nullus*, inquit, *de legibus metus est, de quæstore, de judice pavor nullus.*

Et cum placuisset leges quoque ferri, latum est ad populum uti omnes [1] magistratus se abdicarent,

quo Decemviri constituti anno uno cum magistratum prorogarent sibi et cum injuriose tractarent, neque vellent deinceps sufficere magistratibus, ut ipsi, et factio sua perpetuo rempublicam occupatam retineret: nimia atque aspera dominatione eo rem perduxerant, ut exercitus a republica secederet. Initium fuisse secessionis dicitur Virginius quidam, qui cum ipse animadvertisset Appium Claudium contra jus, quod ipse ex vetere jure [2] in duodecim tabulas transtulerat, vindicias filiæ suæ a se abdixisse: et secundum eum qui in servitutem ab eo suppositus petierat dixisse: captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse: indignatus, quod vetustissima juris observantia in persona filiæ suæ defecisset, utpote cum Brutus [3], qui primus Romæ Consul fuit, vindicias secundum libertatem dixisset in persona Vindicis Vitelliorum servi, qui proditionis conjurationem indicio suo detexerat, et castitatem filiæ vitæ quoque ejus præferendam putaret; arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit: in hoc scilicet, ut morte virginis contumeliam stupri arceret: ac protinus recens a cæde, madenteque [4] adhuc filiæ cruore ad commilitones confugit: qui universi de Algido, ubi tunc belli gerendi causa legiones erant, relictis ducibus pristinis, signa in Aventinum transtulerunt. Omnisque plebs urbana mox eodem se contulit: populique consensu partim in carcere [5] necati. Ita rursus [6] respublica suum statum recepit.

1. *Omnes*). Etiam tribuni plebis, Dionys. x.

2. *Ex vetere jure*). Ex vetustissima juris observantia infra, id est, ex jure civili, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistebat: nam et ex moribus P. Romani pleraque in XII. tab. translata sunt, ut jus prodigo interdicendi bonis, *l. 1. de cur. fur.* et jus patriæ potestatis, cujus partes sunt substitutio pupillaris, et tutoris datio, *l. Patre. de his qui sunt sui vel al. ju. l. 2. de vulga. substit.* nemo negat a moribus translatum esse in XII. tab. Fuere et alia pleraque vel Dionys. teste II. et X. Jus autem hoc de vindiciis dandis secundum libertatem semper obtinuit, si vel quis peteretur in servitutem, sive reclamaret ad libertatem *l. 24. l. 25. §. Licet. de lib. cau. l. Lite. C. eod. l. 1. C. qui da. tut. vel cur. pos. l. Servum. §. 1. de proc. l. In autem. ex quib. cau. maj.* et quod dicitur tamen interim dominus animo servum possidere, qui proclamat ad libertatem, *l. 3. §. Si servus. de acq. poss.* ad usucapionem servi tantum respicit, at acquisitiones quas fecerit interim si et servus pronuntiatus fuerit: nam si liber, nec post ordinatam liberalem causam retro eum possedisse videtur.

3. *Cum Brutus*). Vindicias secundum libertatem Brutus dedisse dicitur Vindici, quia etiamsi de ejus statu nulla esset controversia, dixit, eum esse liberum, et civem virgula capiti ejus per lictorem imposita, et ab illo venit vindiciarum, quæ secundum libertatem dicuntur, appellatio, et quod perpetuo observatum est, ut ita manumissi civitatem Romanam adipiscantur. De hoc Vindice Claudianus: *Deductum*, inquit, *Vindice morem Lex celebrat, etc.* Pomponius noster eum fuisse Vitelliorum servum, Dionys. et Plutarchus Aquiliorum. Vitellii, et Aquilii auctores seditionis.

4. *Madente*). Vulgo rectius Madens. Livius, respersus cruore. Dionysius ἀνάμεστος αἵματος.

5. *Partim in carcere*). In carcere plerumque necabantur, non captivi tantum, ut scribit Trebel. Pollio in Æmiliano, et scripsere alii plerique de Aristonico, et Jugurtha jussu Senatus, aut Consulum. Sed et rei capitalium criminum, ut socii Catilinæ, interventu Triumvirum capitalium, et Herophilus medicus equarius, quod se C. Marii nepotem ferret. Sane Appium Claudium in carcere fuisse necatum auctor De viris illustribus scribit, at Dionys. jussu Tribunorum x. quos tum sibi plebs creavit.

6 *Ita rursus*). Recepit Coss. Tribunos, et cæteros omnes magistratus, qui sub Decemviris nulli erant

Deinde cum post aliquot annos, quam duodecim tabulæ latæ sunt: et plebs contenderet cum patribus, et vellet ex suo quoque corpore consules creare, et patres recusarent: factum est [1] ut Tribuni militum crearentur partim ex plebe, partim ex patribus consulari potestate. Hique constituti sunt vario numero: interdum enim viginti fuerunt, interdum plures nonnumquam pauciores. Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe consules: cœperunt ex utroque corpore constitui. Tunc ut aliquo pluris patres haberent, placuit duos ex numero patrum constitui; ita facti sunt ædiles curules [2].

1. *Factum est ut*). Maluerunt patres communicare plebi Consularem potestatem, quam Consulum nomen, ut Zonaras ait, ἵνα μὴ τὸ τῆς ἀλήθειας ἔντιμον τῷ σύρφακι ὁμίλῳ αὐτῆς ἢ μεταγένοιτο, et hoc factum Livius et Dionysius scribunt Anno U. C. CCCX. A. Gellius anno fere CCCLXVI. Eutropius CCCLXX creatis non Tribunis militum simpliciter, sed Tribunis militum Consulari potestate, sive Proconsulibus. Qui interdum, inquit, fuerunt XX. etc. Non ab initio dicit, quo etiam constat tres tantum fuisse creatos, quamvis patres fecissent potestatem creandi sex promiscue ex patribus, et plebe. Sed interdum, nos tamen interdum XX. interdum plures, quasi in immensum gliscente numero, quod non est credibile Pomponium scripsisse, verum interdum sex, interdum plures, puta octo, nonnumquam pauciores: puta IV. vel III. quod ex Diodori XV. satis liquet. Claudius in ære fixo Lugduni: QUIN IN PLURIS DISTRIBUTUM CONSULARE IMPERIUM TRIBUNO SQ. MILITUM CONSULARI IMPERIO APPELLATOS, QUI SENI, ET SÆPE OCTONI CREARENTUR. Scriptum erat VI. et perperam additum. gini. Valuit autem horum Tribunorum Consularis potestas, quoad usque vicit patres tandem, ut subjicit, communicarunt etiam plebi, et cum re consulum, interdum vero et utrumque plebejum Consulem fieri permiserunt atque ita primum, ut alter ex plebe Censor esset, tum ut et uterque, auctore Livio VIII. et LII. Post et de plebe facti etiam sunt Dictatores, et magistri equitum, imo et Pontifices maximi, et omnes magistratus. Verum hujus rei in Rep. nulla umquam fuit lex, aut ratio certa, aut si qua certa, magis a patribus fuit.

2. *Ædiles curules*). Hanc esse nobilium juvenum ἐπιφανεστάτην ἀρχὴν Polybius scribit X. nam et si eorumdem fuerit præfectura urbis cum Latinæ agebantur, ea non fuit legitima, fuit paucorum dierum potestas. Ab ædilibus curulibus sunt Edicta ædilitia, quæ habemus non ab ædilibus plebis, qui non insidebant sellæ curuli.

Cumque Consules [1] avocarentur bellis finitimis, neque esset qui in civitate jus reddere posset: factum est, ut prætor quoque crearetur, qui urbanus appellatus est, quod in urbe jus redderet. Post aliquot [2] deinde annos non sufficiente eo prætore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret: creatus est, et alius prætor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod plerumque inter peregrinos jus dicebat. Deinde cum esset necessarius magistratus, qui hastæ præesset [3] Decemviri in litibus judicandis sunt constituti: eodem tempore et Quatuorviri, qui curam viarum gererent: et Triumviri monetales æris, argenti, auri flatores. et Triumviri capitales, qui carceris custodiam haberent: ut cum animadverti oporteret interventu eorum fieret. Et quia magistratibus verspertinis temporibus in publicum esse inconveniens. erat, Quinqueviri [4] constituti sunt cis Tiberim, et ultis Tiberim, qui possent pro magistratibus fungi.

1. *Cumque consules*). M. Tullius x. Epist. Prætorem urbanum absentibus Consulibus more majorum consulare munus sustinere. Et Philip. XIV. *Consules*, inquit, *aut si aberint, Prætor Urbanus supplicationes constituat.* Livius XXIV *SC. factum est, ut Q. Fabio* (Prætori refecto scilicet) *extra ordinem urbana provincia esset* (cui nempe refecto non urbana, sed Sicilia, vel Sardinia, vel quæ alia provincia esse debebat, urbana relinqui novis prætoribus, et ideo extra ordinem) *isque potissimum*, inquit (potissimum, extra ordinem scilicet eo prælato cæteris) *Consulibus ad bellum profectis, urbi præesset.* Et hac re forte Prætor Consulis collega dicebatur, vel quod non sit absurdum, ut in eadem jurisdictione alter altero majus imperium habeat, *l. Judicium. de judic.* ut in Proconsule est videre et Legato ejus.

2. *Post aliquot*). Prætor urbanus jus dicit inter cives, idque plebiscito Prætorianо apud Censorinum expressum est: *Prætor urbanus jus inter cives dicito*, et Papiriano apud Festum. *Quicumque Prætor posthac factus erit, qui inter cives jus dicit, Tresviros populum rogato isque Tresviri a populo posthac facti erunt, etc.* Prætor autem peregrinus jus dicit inter peregrinos, si peregrinus in urbe ex contractu forte ibi habito adversus peregrinum agat, vel inter peregrinos, et cives si peregrinus adversus civem, absque dubio, quia actor sequitur forum rei, forte et si cives adversus peregrinum, quia commune id utrique forum est. De utriusque officio Labeo separatim libros scripsit. Cum peregrino actio esse potest, non tamen ex ante gesto cum eo, qui pœne causa factus sit peregrinus

3. *Hastæ præessent*). Generaliter magistratus omnes juri dicundo, vel jurisdictioni, vel tribunali præesse dicuntur, specialiter ex his de quibus supra, alii præesse æquilibus, alii præesse ædibus, alii præesse ærario, alii præesse rebus capitalibus, et infra, alii præesse frumento, aut rebus provincialibus, et hoc loco. Decemviri litibus judicandis hastæ præesse. Alii sunt Decemviri legibus scribundis

de quibus ante dictum est, alii Decemviri litibus judicandis, et hi, ut ait, præsunt hastæ, quæ et decemviralis dicitur, et Centumviralis, non ut hasta fiscalis vel hostilis vel Triumviralis vel hasta præconis, quæ Juvenali hasta domina, sub qua bona, aut captivi alienantur, aut vectigalia publica, vel mortes civium locantur, quia hasta signum erat venditionis locationisve publicæ, sed propria quadam ratione, quia hasta, et ea quidem duplex signum quoque erat in foro exercendi judicii Centumviralis, quamobrem et hastæ Centumviralis nomine significantur judicia Centumviralia, ut autem Consulis est vocare et cogere Senatum, et Consul ipse quidem est magistratus, sed non etiam cæteri Senatores, ut in municipiis quoque Duumviri sunt magistratus, sed non etiam cæteri Decuriones: ita vero Decemviri litibus judicandis cogunt Centumviros, eisque præsident Prætorum vice, quos et eis præsidere potuisse non abnuo, et sunt quidem ipsi Decemviri magistratus, et Centumvirorum sententias exequuntur. Decemviri, inquam, magistratus, non judices. Cæteri Centumviri judices non magistratus, Lucanus: *Et firmare jubet centeno judice causas.* Ovidius. *Sedissem forsitan unus De centum judex in tua verba viris.* Papinius, *Cessat centeni moderatrix judicis hasta.* Et Festus, legi eos ad judicandum, de eis scilicet causis, quæ sorte ei obvenerint, ut Dio significat LIV. his verbis: ἐπὶ τῶν δικαστηρίων τῶν ἐν τοῖς ἑκατὸν ἀνδρὸς κληρουμένων, et in quibus de jure, et æquitate quæritur, ut Cicero et Fabius, quæ sub principibus primum locum obtinere, cæteraque judicia supereminere cœpisse, actor est Tacitus Dialogo De Oratoribus, et in eis solis exercendis legis actiones, et solemnem juris ordinem servari solitum Aulus Gellius XVI. c. X. At non civiles eæ tantum fuerunt, sed etiam capitales, ut idem Fabius testimonium facit lib. IV. et Ovidius, qui fuit ex Centumviris, ut patet ex supra relato versu ejusdem, et Decemviris, ut ex isto, *Inter bis quinos usus honore viros* (ut enim Consules ex numero, sive corpore Senatorum, ita Decemviri ex numero Centumvirorum erant) satis luculenter ostendit cum ait, *Nec male commissa est nobis fortuna reorum, Usque decem decies inspicienda viris:* vix enim fortunæ judicium, fortunave reorum dicitur alia quam in capitali causa, ut *l.* 23. *de sta. hom.* et Lucanus cum ait: *Seu trepidos ad jura decem citat hasta virorum*, vix enim trepidi dicuntur, alii, quam rei capitalium criminum, qui palientem famam experiuntur. Ovidius in arte: *Non tantum trepidos ut tueare reos*. Eodem vero tempore, quod hic Pomponius ait, et hoc Decemviros fuisse constitutos, et Quatuorviros curandarum viarum urbis, et Triumviros monetales, et Triumviros capitales et Dionis. LIV. jamdiu comprobavit *lib.* III. *c.* XXXII. et Vigintiviros appellatos, quorum et idem meminit LVIII. illo loco: τοῖς γαμβροῖς τότε ἐν τοῖς εἰκοσιν ἀνδράσιν ἄρξαι et Tacitus III. An et Spartianus in Juliano. Omnes erant ex ordine equestri, ut Ovidius ipse procul dubio equester.

4. *Quinqueviri*). Recte jungit Triumviris capitalibus Quinqueviros Cistiberes, et Ultiberes, quos Livius XXXIX. ait eorum fuisse adjutores. Fiebant autem hi postea Ædiles ex SC. ut infra ait, ex quinqueviris scilicet Ædiles.

Capta deinde [1] Sardinia, mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi provincia: totidem prætores provinciæ in dictionem venerant, creati sunt partim qui urbanis rebus, partim qui provincialibus præessent.

1. *Capta deinde*) Non consentit cum Pomponio Livius, qui Hispaniæ dat prætores duos, atque ita sex efficit, duo qui præsint rebus urbanis, unum qui Sardiniæ, unum qui Siciliæ (nihil refert, quæ præponatur, cum eodem fere tempore utraque venerit in ditionem P. Romani) unum qui Hispaniæ citeriori, et alterum Hispaniæ ulteriori. Pomponius ex duabus Hispaniis maluit facere unam quod et plerumque ad fortiendam utramque unus admitteretur, quam omittere Narbonensem, quæ postea Proconsulem habuit, ut Spartianus indicat in Caracalla, et inscriptio *l.* 4. *C. ad leg. Jul. de adult.* Creabantur sex, ac deinde sortiebantur provincias, urbanam. et peregrinam, et cæteras quatuor aut alias quam ex his quatuor quas Populus Senatusve censuisset.

Deinde Cornelius [1] Sulla quæstiones publicas constituit: veluti de falso, de parricidio, de sicariis: et prætores quatuor adjecit. Deinde Gajus Julius Cæsar duos prætores, et duos ædiles, qui frumento præessent, et a Cerere Cereales [2] constituit. Ita duodecim [3] prætores, sex ædiles sunt creati. Divus deinde Augustus sexdecim prætores constituit. Post deinde Divus Claudius duos prætores adjecit, qui de fideicommisso [4] jus dicerent: ex quibus unum Divus Titus detraxit: et adjecit Divus Nerva, qui inter fiscum [5] et privatos jus diceret. Ita decem et octo prætores in civitate jus dicunt.

1. *Deinde Cornelius*). Ut ante dixit, quot provinciæ in ditionem populi R. venerant, tot fuisse prætores creatos, ita pro numero quæstionum publicarum, quas Cor. Sulla dictator instituit, consequens est, ut dicat totidem prætores fuisse creatos. Quatuor autem Quæstiones publicas Cor. Sulla instituit, unde et leges quatuor, lex Cornelia de falsis, lex Cornelia de parricidiis, cujus mentio fit in *l. ult. C. Th.* et *l. Corn. de fal.* lex Cornelia de sicariis, et veneficis, et lex Cornelia de injuriis, *l. Non accusare.* §. *ult. de accus.* Legem Corneliam de majestate Sulla dictator non tulit, nec fuit unquam hujus quæstionis proprius prætor. Hic igitur deest lex Cornelia de injuriis. Quot enim sunt adjecti prætores, tot credibile est fuisse constitutas quæstiones publicas, et prætoria de injuriis mentio extat in *l. Si quis injuriam. de injur.* et generaliter prætoria, qui legibus quæsit, *l.* 3. *de accus.* Dico publicas, non perpetuas, nec tangor loco Ciceronis in Bruto a me jampridem emendato. At cui ex lege Cornelia de sicariis obtigit quæstio, etiam de veneficiis proculdubio quærit, ut cui ex lege testamentaria et ex nummaria. Imo eveniebat sæpe ex prætoribus sex, ut uni obtingeret urbana et peregrina jurisdictio, vel peregrina, et Gallia Cisalpina, id est, Ariminum, vel urbana et quæstio de veneficiis in urbe, et propius urbem X. milia passuum, vel Sardinia et eadem quæstio, vel alia, ut Livius ostendit XXIX. XXXIX. XL. et multis aliis locis: quod fieri necesse fuit tum maxime cum ex lege Bæbia alternis prætores quatuor, alternis sex creabantur post adjectionem provinciarum quatuor, et tamen ut quatuor duntaxat id semel contigisse ex lege Bæbia Livius eodem libro refert, qui postea sex prætores semper numerat.

2. *Cereales*). Idem Dio in fin. XLIII. scribens, eos ἀπὸ τῆς Δήμητρος ἐπικλήτους φέρειν hi præerant frumento explorando, probando, dividendo, homines plebeii, unde et in antiquis inscriptionibus vocantur, Ædiles plebeii Cereales. Et eodem modo Cereales dicti sunt, qui specie frumenti evehendi, aut invehendi explorant quid agatur in provinciis, ut id ad principem deferant, O. Hieronymo in Apologia 3. adversus Ruffinum, et in Abdia, qui et frumentarii, Capitolino, Spartiano, Pollioni, Victori, et D. Cypriano: his similes tandem ad extremum fuerunt, qui dicuntur agentes in rebus, sive magistriani, aut veredarii.

3. *Duodecim*). Hujus numeri ratio certa Dioni nulla consist, qui eodem libro sub Julio Cæsare XVI. prætores constituit, et alio sub Tiberio XV. et sub Augusto quoque modo XVI. modo XII. modo XIV. et longe aliter quam Vellejus Paterculus, qui finitis bellis civilibus VIII. Prætoribus allectos duos tantum, et Corn. Tacitus I. et II. An. qui IV. ut essent XII. Certiorem vero hujus rei rationem penes Jurisconsultos fuisse verosimilius est: qui tamen, ut arbitror, quod apud hos principes certus creandorum prætorum numerus non esset, eum potissimum quem referrent elegerunt, qui frequentior, aut major erat.

4. *Qui de fideicommisso*). In antiqua inscriptione, *prætores de fideicommissis* qui scilicet pronuntiarent de fideicommissis, et pronuntiatum exequerentur. Judices qui pronuntiationem non executionem habent, jus non dicunt, ut Centumviri et pedanei. Qui etiam executionem suarum sententiarum habent, ii proprie jus dicunt, et ad hos prætores fideicommissarios, vel eum, qui ex his solus permansit, pertinent multæ leges, *l. Si cui legatum. de cond. et dem. l. Titius. in fi. de au. et arg. leg. l.* 2. *C. qui pot. in pig. hab.*

5. *Qui inter fiscum*). Quo munere in provinciis funguntur procuratores Cæsaris, sive Rationales. His vero prætoribus post secuti principes alios adjecerunt, et prætorem cui de tutelaribus causis, et alium cui de liberalibus jurisdictio esset.

Et hæc omnia quotiens in Republica sunt magistratus, observantur [1]: quotiens autem proficiscuntur, unus relinquitur, qui jus dicat: is vocatur præfectus urbi: qui præfectus olim constituebatur, postea fere latinarum feriarum causa, introductus est, et quotannis observatur: nam præfectus annonæ, et vigilum, non sunt magistratus [2], sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt: et tamen hi quos Cistiberes diximus, postea ædiles Senatusconsulto creabantur. Ergo ex his omnibus decem Tribuni plebis, Consules duo, decem et octo Prætores, sex Ædiles in civitate jure reddebant.

1. *Qui præfectus*). Olim, inquit, pro regibus, aut magistratibus juri dicundo constituebatur ad tempus illis urbe profectis ad bellum, vel ad provincias suas. Post cœpit constitui ad paucos dies tantum quoad solemne sacrum feriarum Latinarum rite peractum esset, quod extra urbem fiebat præsentibus omnibus magistratibus urbanis fere quotannis: nam et Varro eas numerat inter annales ferias. Deinde Augustus Præf. urbi perpetuum fecit primumque Messalam Corvinum, ut Tacitus, et Eusebius scribunt, cujus postea O. Severus mirum in modum imperium auxit, non solum intra urbem, sed etiam intra Italiam: ut ait l. 1. de off. præf. urb finitam tamen centesimo milliario. Intra Italiam nihil mutandum, nam et Tacitus scripsit. Præf. urbi ab Augusto apud Romam atque Italiam fuisse præpositum.

2. *Non sunt magistratus*). Non sunt magistratus statuti, et legitimi, sed extra ordinem moremque consuetum ad tempus utilitatis causa constituti. Aliter præturæ extra ordinem datæ dicuntur apud Tac. 2. An. quæ datæ sunt Senatorii ordinis viris quas dari solerent equestribus, aut plebeiis, ut apud Svetonium in Gajo, Senatorem extra ordinem prætorem designatum, et apud eundem Tacitum XIII. Quæstoribus ærarii extra ordinem promissos honores, id est, præturas ex Dione: quia et quæstores ex Senatoribus erant. An vero Dictatores non sunt magistratus legitimi, et præfecti urbi ante Augustum, et Decemviri litibus judicandis, vel legibus scribundis, et

quæstores parricidii, vel ærarii, et Tribuni militum consulari potestate, et Cistiberes, et Quatuorviri viarum curandarum, et Triumviri monetales, vel capitales? aut si et hi sunt legitimi, cur et in summa hujus tractationis de his, qui quasi magistratus in urbe jus dicunt, numerat tantum Consules, Tribunos plebis, prætores, ædiles? An quia hi fere semper in Reb. fuerunt, non etiam illi, et illorum cura subinde, vel redierit ad Coss. Tribunos, Prætores, aut Ædiles, vel transierit ad alios, ut Quæstorum urbanorum munus ad ædiles modo ad præfectos prætorios prætoresve, et sub Claudio rursus ad quæstores, sub quo propterea, ut opinor, Corn. Tacitus in omnium magistratuum ordinariorum enumeratione Consuli, prætori, ædili, tribuno quæstorem adjungit XII. An. Quæstorum parricidii ad Triumviros capitales, quorum tamen adeo fuit modica potestas, ut in fures fuerit, et servos tantum, Asconio teste in Divin. in alios quos prætores damnassent, qui legibus quærunt hæc tantum, ut in carcere cujus custodes erant, eos strangulari curarent, atque adeo legitimis magistratibus quodammodo ministrarent: nec denique fuerit illorum in Rep. ordo seriesque certa, atque continua, nec defuncti etiam illo magistratu alium susceperint, exceptis his, qui Cistiberes dicuntur, quibus Quinqueviratus gradum faciebat ad ædilitatem, cui inter cætera et idem Quinqueviratus afficium inerat. Non negamus postea præf. annonæ, et præf. vigilum factos legitimos atque perpetuos. Hanc vero distinctionem meo quidem judicio Pomponius non omiserat, sed multa ab eo detruncata sunt, quod vel extremo loco posita mentio X. Tribunorum plebis coarguit, quam non potuit non habuisse supra. Præterea observandum est referri a Pomponio urbanos magistratus tantum: nam et provinciis destinati in urbe erant, et persæpe nec ibant in provincias, quarum eis sors obvenerat, ut Livius ostendit XLI. Præsides irent urbanorum vice primus Augustus instituit, ut testatur Victor. Itemque eos tantum referri, qui ante Tiberium in urbe fuerunt, non eos, qui sub aliis principibus subsecuti sunt, quia originem tantum magistratuum ostendere Pomponius in animo habuit, sicut originem legum, et progressum quoque usque ad Augustum, non eam quæ postea in urbe fuit ordinationem.

Juris civilis scientiam plurimi, et maximi viri professi sunt. Sed qui eorum maximæ dignationis apud populum Romanum fuerunt eorum in præsentia mentio habenda est: ut appareat a quibus et qualibus, hæc jura orta, et tradita sunt. Et quidem ex omnibus, qui scientiam nacti sunt, ante Tiberium Coruncanium publice professum neminem traditur: cæteri autem ad hunc [1] vel in latenti jus civile retinere cogitabant, solumque consultatoribus vacare, potius quam discere volentibus se præstabant. Fuit autem inprimis peritus Publius Papirius, qui leges regias in unum contulit, ab hoc Appius Claudius unus ex Decemviris, cujus maximum consilium in duodecim tabulis scribendis fuit.

1 *Cæteri autem ad hunc*). Ad hunc Coruncanium scilicet: nam qui ante eum fuerunt publice juris scientiam non profitebantur, sed consultoribus tantum oracula sua reddebant, et juris misteria, quæ Cicero vocat, enuntiabant. Post Coruncanium cœperunt cum de jure consulentibus respondebant admittere discipulos, qui audirent, notarentque responsa rationemque tradendi, et interpretandi juris, atque ita una opera docere discipulos, et respondere consultoribus solebant. Cicero in Oratore ad Brutum: *Jus civile docere semper pulchrum fuit hominumque clarissimorum discipulis domus floruerunt*, et infra: *Jurisconsultos respondentes audire sat erat, ut ii, qui docerent nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eolem tempore et discentibus satisfacerent, et consulentibus*. Et in Bruto: *Q. Scævola quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat*. Inde Servii, et Mucii, et Sabini auditores dicti, non ut in *l. 1. de aq. et aq. pl. arc.* corrupte auctores, et Trebatius auditor Q. Cor. Maximi, Cascelius Q. Mucii Volusi, P. Orbius Juventii, Juventius magister apud Ciceronem in Bruto, ut Cœlius Antipater L. Crassi magister Sabinus magister, *l. Incerr. de rec. qui arb. rec.* et alibi præceptor, et Sabiniani præceptores. Javolenus Juliani præceptor.

Post hunc Appius Claudius ejusdem generis maximam scientiam habuit, hic Centemmanus [1] appellatus est, Appiam viam stravit, et aquam Claudiam [2] induxit, et de Pyrrho in urbe non recipiendo sententiam tulit: hunc etiam actiones scripsisse traditum est, primum de usurpationibus, qui liber non extat. Idem Appius Claudius, qui videtur ab hoc [3] processisse, R literam invenit, ut pro Valesii Valerii essent, et pro Fusii Furii. Fuit post eos maximæ scientiæ Sempronius, quem populus Romanus ΣΟΦΟΝ appellavit, nec quisquam ante hunc, aut post hunc [4] hoc nomine cognominatus est.

1 *Centemmanus*). Alii habent Cæcus. Certe in Fastis M. Verrii Cæcus appellatur, ut in Appiani Samniticæ historiæ fragmentis. Frontinus i. de aquæd. ei primum Crasso, deinde Cæco fuisse cognomen, non Centemmano, aut Centumalo, quod Livius, et Verrius, et Eutropius tribuunt Fulviis, Cn. et M. M. Tullius, et Valerius Maximus Ti. Claudio, non Appio.

2. *Aquam Claudiam*). Iisdem verbis Eutropius *Aquam Claudiam induxit, et viam Appiam stravit*, et Cassiodorus aquam ipsius nomine nuncupari ergo Claudiam: et tamen a prænomine frequentius nuncupata reperitur. Alia est aqua Claudia, quam Claudius Cæsar induxit.

3. *Qui videtur ab hoc*) Legendum opinor, *quoniam videtur ab hoc etc.* et ab hoc nempe Cæco, non a Crassino, vel Regillensi, vel a Caudice. Incertum a quo horum, sed videtur, inquit, id potius ab eodem Appio Claudio Cæco processisse, denique hic R literam invenisse, ut pro Valesii Valerii, pro Fusii Furii, pro Papisii Papirii essent.

4. *Aut post hunc*). Vero: nam Atilius appellatus est Sapiens non Sophus, inter quas appellationes nominis sonus differt: nec Lælius item vulgo appellatus est Sophus, sed Sapiens. Denique non eadem est Sapientis vel Cati, vel Corculi et Sophi cognominatio.

Gajus Scipio Nasica [1], qui optimus a Senatu appellatus est, cui etiam publice domus in sacra via data est, quo facilius consuli posset. Deinde Q. Mucius [2], qui ad Carthaginenses missus legatus cum essent duæ tesseræ, una pacis, altera belli, arbitrio sibi dato, utram vellet referret Romam utramque sustulit; et ait, Cartaginenses petere debere, utram mallent accipere. Post hos fuit Tiberius Cornuncanius, ut dixi, qui primus profiteri cœpit, cujus tamen scriptum nullum extat, sed responsa complura et memorabilia [3] ejus fuerunt.

1 *G. Scipio Nasica*). Non tamen Optimo cognomen ei fuit, sed Corculo, quamvis totius Senatus sacramento optimus judicatus sit, nec prænomen Gajo, sed Publio, ἡ μὲν τῶν πολλῶν φῆτε ἀρίστων·

2. *Q. Mucius*). Addit, *Qui ad Carthaginenses* κατὰ διαστολὴν Scævolæ, et Volusii. Quid enim alioquin hoc enarrare attinebat? et vel hoc coarguit in ejus nomine mendum non esse. Alii auctores pro Mucio Fabium nominant. At in eam forte ducti opinionem ex frequenti mentione Q. Fabii in historia Carthaginensi. Dissentiunt etiam in historia. At non mirum si a Pomponio, cum nec inter se per omnia consentiant plus autem sibi rem narrant Carthaginensibus magnanimitatis tribuunt, et Pomponius noster minus cum extremam facit hanc Q. Mucii vocem Carthaginenses petere debere, quod est verbum precarium, et optativum juris auctoribus, utram tesseram accipere mallent Romanorum scilicet esse dare optionem, qui longe majores, et nobiliores essent, Carthaginensium accipere, ut fit inter fratres consortes. Et ideo narratio Pomponii probabilior est.

3. *Memorabilia*). Recte separat memorabilia a responsis. Memorabilia sunt quæ et memoralia. Quæ Paulus memoralia *l. 144. de verb. sig.* Gellius, et Macrobius sæpe memorabilia.

Deinde Sextus Ælius, et frater ejus Publius Ælius, et Publius Atilius maximam scientiam in profitendo habuerunt, ut duo Ælii etiam Consules fuerint. Atilius autem primus a populo sapiens appellatus est. Sextum Ælium etiam Ennius laudavit, et extat illius liber, qui inscribitur Tripertita: qui liber veluti cunabula juris continet. Tripertita autem dicitur quoniam lege duodecim tabularum præposita jungitur interpretatio, dein subtexitur legis actio. Ejusdem esse tres alii libri referuntur: quos tamen quidam negant ejusdem esse, hos sectatus ad aliquid est Cato [1]. Deinde M. Cato Princeps Porciæ familiæ, cujus et libri extant: sed plurimi filii ejus, ex quibus cæteri oriuntur [2].

1 *Ad aliquid est Cato*). Ad aliquid non ad plenum, ut *l. 1. de leg. præst. l. Ut gradatim §. Quotiens. de mun. et hon. l. 1. §. Dies. quan. ap. sit, l. 112. §. ult. de verb. obl. l. 1. §. Sunt autem. ne quid in fin. pub.* Et Cato, aut pater Censorii est, qui neque civis fuit, neque juris peritus: aut sane legendum: *Hos sectatus ad aliquid est. Deinde M. Cato princeps Porciæ familiæ*. Vellejus quoque eum principem vocat Porciæ familiæ. Valerius Maximus, ab eo manasse principia Porciæ familiæ: quia scilicet primus eam familiam Tusculo duxit in urbem. Et tamen eum fuisse omnium juris peritissimum M. Tullius ait, sed sua ætate, suo tempore.

2 *Ex quib. cet. oriuntur*). Ex patre, et filio cæteri Catones, sive Porcii oriuntur, qui Romæ sunt, et per multos annos fuerunt. unde idem potuit fieri proverbium, quod de Maniis Ariciæ, Multi Catones Romæ. At Origines alii vindicant.

Post hos fuerunt Publius Mucius, et Brutus, et Manilius, qui fundaverunt jus civile, ex his Publius

Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres: et extant volumina scripta, Manilii monumenta. Illi duo Consulares fuerunt. Brutus Prætorius. Publius autem Mucius etiam Pontifex Maximus. Ab his profecti [1] sunt Publius Rutilius Rufus, qui Romæ consul et Asiæ proconsul fuit. Paulus Verginius, et Quintus Tubero ille Stoicus Panætii auditor [2], qui et ipse Consul. Etiam Sextus Pompejus Gnæi Pompeii patruus fuit eodem tempore. Et Cœlius Antipater, qui historias conscripsit: sed plus eloquentiæ, quam scientiæ juris operam dedit: etiam Lucius Crassus frater Publii Mucii [3], qui Mucianus dictus est: hunc Cicero [4] ait Jurisconsultorum disertissimum.

1. *Ab his profecti*). Sic M. Tullius 1. et 2. de Inventione, *Ab Aristotele, et Theophrasto profecti*, et 1. de Div. *Zeno, et hi, qui ab eo sunt profecti*, et III. de Legib. *Heraclides Ponticus profectus a Platone*, unde et in extremo extremi Tuscul. ita legendum: *Quæ tandem a Socrate et Platone profecta philosophia*.

2. *Panætii auditor*). κατὰ διαστολὴν alterius Q. Ælii Tuberonis, de quo infra.

3. *Frater P. Mucii*). Idem Cicero in Bruto, et de Oratore, de Publio, non de Lucio.

4. *Hunc Cicero*). Trajecta verba esse videntur et adscribenda Q. Mucio Scævolæ sequenti versu post verbum, redigendo Crassum Mucianum virum juris scientissimum, et Q. Mucium juris scientiæ, quam propriæ eloquentiæ nomine celebriorem fuisse scribit.

Post hos Q. Mucius Publii filius, et Pontifex maximus jus civile primus constituit, generatim in libros decem et octo redigendo. Mucii auditores fuerunt complures: sed præcipuæ auctoritatis Aquilius Gallus, Balbus Lucilius, Sextus Papirius, Gajus Juventius: ex quibus Gallum maximæ auctoritatis apud populum fuisse Servius dicit. Omnes tamen hi a Servio Sulpitio nominantur; alioquin per se eorum scripta non talia extant, ut ea ad omnes adpetant: denique nec versantur omnino scripta eorum inter manus hominum, sed Servius libros suos complevit: pro cujus scriptura ipsorum quoque memoria habetur. Servius cum in causis orandis primum locum, aut pro certo post Marcum Tullium obtineret, traditur ad consulendum Quintum Mucium de re amici sui pervenisse: cumque eum sibi respondisse de jure Servius parum intellexisset, iterum Quintum interrogasse, et a Quinto Mucio responsum esse, nec tamen percepisse: et ita objurgatum esse a Quinto Mucio. Namque eum dixisse turpe esse patricio et nobili, et causas oranti jus, in quo versaretur, ignorare; ea velut contumelia Servius tractatus operam dedit juri civili: et plurimum eos de quibus locuti sumus, audiit: institutus a Balbo Lucilio, instructus autem maxime a Gallo Aquilio, qui fuit Cercinæ [1]. Itaque libri complures ejus extant Cercinæ confecti.

1. *Cercinæ*). Sic dicit Cercinæ: itaque nihil mutari volo. Servius Sulpitius fuit Athenis, fuit Rhodi, fuisse etiam eum Cercinæ insula Siciliæ vicina ex eo coarguit, quod libri ejus complures extent Cercinæ confecti.

Hic cum in legatione periisset, statuam ei populus Romanus pro rostris posuit, et hodieque extat pro rostris Augusti. Hujus volumina complura extant: reliquit autem prope centum, et octoginta libros. Ab hoc plurimini profecerunt, fere tamen hi libros conscripserunt: Alfenus Varus, Gajus [1], Aulus Ofilius, Titus Cæsius, Aufidius Tucca, Aulidius Namusa, Flavius Priscus, Gajus Atejus Pacuvius, Labeo Antistius, Labeonis Antistii pater Cinna, Publicius Gellius. Ex his decem, libros octo conscripserunt, quorum omnes qui fuerunt libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centum quadraginta libros.

1. *Gajus*) Delendum hoc nomen: alioquin xi essent, non ut infra sit x.

Ex his uditoribus plurimum auctoritatis habuit Alfenus arus, et Aulus Olilius ex quibus Varus et Consul fuit, Ofilius in equestri ordine perseveravit. Is fuit Cæsari familiarissimus: et libros de jure civili plurimos, et qui omnem partem operis [1] fundarent, reliquit: nam de legibus Vicensimæ primus conscripsit, de jurisdictione: idem edictum Prætoris primus diligenter composuit: nam ante eum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad edictum subscriptos reliquit. Fuit eodem tempore et Trebatius, qui idem Corelii [2] Maximi auditor: fuit Aulus Cascelius, Quintus Mucius Volosii [3] auditor: denique in illius honorem [4] testamento Publium Mucium nepotem ejus reliquit hæredem, fuit autem quæstorius: nec ultra proficere voluit, cum illi etiam Augustus consulatum offerret. Ex his Trebatius peritior Cascelio, Cascelius Trebatio eloquentior fuisse dicitur, Ofilius utroque doctior. Cascelii scripta non extant, nisi unus liber Benedictorum. Trebatii complures, sed minus frequentantur.

1. *Omnem partem operis*). Operis sapientiæ, ut inf. jus divinum, et humanum, publicum, et privatum utrumque opus, inf.

2. *Qui idem Cornelii*). Recte Goveanus, Quinti Cornelii, ex Cicerone, qui et Trebatium ejus perculo stultum esse ait, a quo is se sapere didicisse profitebatur.

3. *Q. Mucius Volosii*). Recte Ant. Augustinus, Quinti Mucii Volosii.

4. *In illius honorem*). Ut *l.* 76. §. *Pater. de leg.* 2. Sempronius filiam suam hæredem institutam rogat, ut Sempronio nepoti suo in honorem nominis aut plus tribuat.

Post hos quoque Tubero fuit, qui Ofilio operam dedit: fuit autem patricius, et transiit a causis agendis ad jus civile, maxime postquam Quintum Ligarium accusavit, nec obtinuit apud Gajum Cæsarem. Is est Quintus Ligarius, qui cum Africæ oram teneret, infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire: quo nomine eum accusavit, et Cicero defendit. Extat ejus oratio satis pulcherrima, quæ inscribitur pro Q. Ligario. Tubero doctissimus quidem habitus est juris publici, et privati: et complures utriusque operis libros reliquit. Sermone etiam antiquo usus affectavit scribere, et ideo parum libri ejus grati habentur. Post hunc maximæ auctoritatis fuerunt Atejus Capito, qui Ofilium secutus est, et Antistius Labeo, qui omnes hos audivit: institutus est outem a Trebatio. Ex his Atejus [1] Consul fuit.

1. *Ex his Atejus*). *L.* 21, *de rit. nupt.* et Consul cum C. Vibio Posthumo, non cum Germanico Cæsare.

Labeo noluit cum offerretur ei ab Augusto Consulatus, quo suffectus fieret, et honorem suscipere. Sed plurimum studiis operam dedit: et totum annum ita diviserat: ut Romæ sex mensibus cum studiosis esset, sex mensibus cederet, et conscribendis libris operam daret. Itaque reliquit quadringenta volumina, ex quibus plurima inter manus versantur. Hi duo primum [1] veluti diversas sectas fecerunt: nam Atejus Capito in his, quæ ei tradita fuerant, perseverabat: Labeo ingenii qualitate, et fiducia doctrinæ, qui et cæteris operis [2] sapientiæ operam dederat, plurima innovare instituit: et ita Atejo Capitoni Massurius Sabinus successit. Labeoni Nerva; adhuc eas dissensiones auxerunt. Hic etiam Nerva Cæsari familiarissimus fuit.

1. *Hi duo primum*). Et inde appellati postea sunt Sabiniani, vel Cassiani, et Proculejani, ut inter rhetores, Apollodorei, et Theodorei.

2. *Qui et cæt. operis*). Id est, cæteris partibus totius operis sapientiæ. Juri scilicet publico, et privato, divino et humano, feciali, augurali, senatorio, flaminio, ut sup. de Ofilio, qui de Jure civili plurimos libros reliquit, qui omnem partem operis fundarent, et de Q. Ælio Tuberone, complures eum utriusque operis libros reliquisse.

Massurius Sabinus in equestri ordine fuit, et publice primus scripsit [1]: posteaque hoc cœpit beneficium dari a Tiberio Cæsare. Hoc tamen illi concessum erat: et ut obiter sciamus, ante tempora Augusti publice respondendi jus non a principibus daba-

tur; sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant: neque responsa utique signata dabant: sed plerumque judicibus ipsi scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant. Primus Divus Augustus, ut major juris auctoritas haberetur, constituit, ut ex auctoritate ejus responderent, et ex illo tempore peti hoc pro beneficio cœpit. Et ideo optimus princeps Hadrianus, cum ab eo viri prætorii [2] peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis hoc non peti, sed præstari [3] solere. Et ideo si quis fiduciam sui haberet, delectari se: populo ad respondendum se præpararet. Ergo Sabino concessum est a Tiberio Cæsare, ut populo responderet, qui in equestri ordine jam grandis natu, et fere annorum quinquaginta receptus est: huic nec amplæ facultates fuerunt, sed plurimum a suis auditoribus sustentatus est. Huic successit Gajus Cassius Longinus natus ex filia Tuberonis, quæ fuit neptis Servii Sulpitii: et ideo proavum suum Servium Sulpitium appellat.

1. *Publice primus scripsit*). Alias, *respondit*; forte rescripsit pro eodem, ut *l.* 3. §. 1. *de bon. pos. l. Ex contractu. de re jud.* et ut emendavi Instit. *l. tit. ult.* et §. *Item qui Reip. de exc. tut.* et §. *Locus. de rer. divis. Et primus posteaquam, etc.* ut vulgo legitur recte. Primum scilicet hoc beneficium a Tib. Cæsare impetravit, et ex beneficio principis de jure publice respondit. Superiores sine beneficio, ut subjicit fiducia doctrinæ, juxta illud Qui sibi fidit dux, regit examen.

2. *Viri prætorii*). Quia, ut supra dixit et denotavi in singulis non nisi magnæ dignationis viri juris civilis scientiam profitebantur.

3. *Sed præstari*). Ut sup. initio hujus tertiæ partis, *se præstabant*, et M. Tullius de legibus: *Jus civile eatenus exercuerunt quatenus populo præstare voluerunt.*

Hic Consul fuit cum Quartino [1] temporibus Tiberii, sed plurimum in civitate auctoritatis habuit, eousque donec eum Cæsar civitate pelleret: expulsus ab eo in Sardiniam, revocatus a Vespasiano, diem suum obiit. Nervæ successit Proculus, fuit eodem tempore et Nerva filius, fuit et alius Longinus ex equestri quidem ordine: qui postea ad præturam usque pervenit. Sed Proculi auctoritas major fuit: nam etiam plurimum potuit [3], appellatique sunt partim Cassiani, partim Proculejani [4], quæ origo a Capitone, et Labeone cœperat. Cassio Cælius Sabinus successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit. Proculo Pegasus, qui temporibus Vespasiani præfectus urbi fuit. Celso Sabino Priscus Javolenus. Pegaso Celsus: patri Celso Celsus filius, et Priscus Neratius: qui utrique Consules fuerunt: Celsus quidem et iterum. Javoleno Prisco Aburnus Valens, et Tuscianus: item Salvius Julianus.

1. *Quartino*). Cuspinianus legit, Q. Haterio, sine auctore: alii M. Vinicium, qui consul fuit cum L. Cassio Longino, et congener Tiberii Cæsaris cum eodem, non cum Gajo ut Cassiodorus scribit. Quartinum esse dicunt sine ullo etiam auctore. ac profecto Quartinus, et G. Cassius suffecti fuisse videntur.

2. *Donec eum Cæsar*). Nero scilicet, ut Tacitus scribit An. XVI. quod et jamdiu complures alii notarunt, non Tiberius, aut Claudius, aut Gajus.

3. *Nam etiam plurimum potuit*). Accedit ad doctrinam commendatio ex potentia.

4. *Proculejani*). Sic etiam scribendum est libro singulari Regularum Ulpiani *tit.* XI. et in Institutionibus Justiniani: non Proculiani.

AMPLISSIMO ET DOCTISSIMO VIRO

D. JOANNI MONLUCIO

EPISCOPO ET COMITI VALENTINO DIENSI,

JACOBUS CUJACIUS S.

Quæ in hac schola, cujus præcipua cura tua est, de jure civili docui, neque juventuti debere diutius, neque alium quam te ad ea probanda arbitrum deligere possum: ac primum si cui ea debeam fortasse quæras, multæ causæ sunt, quas nisi ex me ipso, et aliqua in docendo accuratione fideque mea penderent, mihi non esset grave commemorare. Illas statim dixero libentius, propter quas te solum arbitrum fero. Non amplectitur facile juventus nostra, cui ad usum forensem, et ad capessendam Rempub. instruendæ damus operam, quæ ex hac doctrina traduntur, nisi commendaverit ea aut vulgi adsensus quidam, aut quod melius est, clarissimorum, et spectantissimorum virorum auctoritas: ac siculi rudes nummorum æstimatores, quibus quid adnumeratur, non ante sibi satisfactum putant, quam per mensarium aliquem explorarint, an probi sint nummi: merito item juris studiosi si quid quis ex hac scientia promat, id priusquam in arcam congerant, probari a probatis exposcunt. Ego vero ea in re nunc quem alium præter te mihi probatorem deposcam non habeo. Frustra obtrectatorum, si qui sunt, qui nostris eant itineribus, judicium requiram. Frustra adversariorum, qui a nostris levia sectantur: συρφετώδη *illum gregem Doctorum dico, qui nos nostramve docendi rationem aspernantur, abhorrent, nec secus ac sanguinem viperinum pestemque vitant. Scio non deesse, alios qui virtute, et eruditione plurimum præstant, quos jure sumere, rejicere non nisi injuria possim. Cæterum, quem ex his anteponam tibi, non video. Eis solum te multo æquius omnibus honoribus prætulero: nam ut circumspiciam omnia, quæ in eo desiderantur, cujus judicium expetitur, nec auctoritate par tibi quisquam in Reip. maximis, gravissimisque causis jamdiu cognito, et probato, nec cui de juris scientia, ut de cæteris disciplinis limatius judicium majorque earum facultas existat, nullus qui veræ pietatis ac religionis splendidius lumen Reipub. nostræ præbeat, porrigat, tendat. Te igitur cæteris, ut posui supra, honoribus omnibus merito prætulero. Tu vicissim si libenti animo hujusce rei arbitrium susceperis, et hæc, quæ ex schola tua prodeunt, tua sententia comprobaveris, equidem currum nullum, infulam, lauream nullam cum uno verbo tuo, cum mea laude conjuncto comparavero. idem illud et studiosis omnibus erit, sat scio,* ὥσπερ τις δημόσιος ψῆφος. *Quod ut facias, quia maxime capio, sic abs te,* AMPLISSIME DOMINE, *maximopere contendo. Vale. Valentiæ Cavarum IV. Kalendas Augusti M. D. LIX.*

AD TITULUM DE PACTIS

Ad legem 1.

Ut ab eo unde incœpit Ulpianus nos quoque statim incipiamus, proponitur sub hoc titulo edictum de pactis conventis, cujus sententia talis est: Pacta conventa servari: quæ in se jus prætorium, ut Ulp. ait, cum jure naturali mirifice congruit: nam juris naturalis pars est fides, et veritas. Nihil autem est tam fidei congruum, quam pacta servare. Pacta igitur et naturali, et prætorio jure servantur. Jure prætorio exceptiones, et liberationes pariunt, jure naturali obligationes, et liberationes. Verissimum enim hoc est, ex pactis naturalem obligationem nasci, obligationem naturalem tolli. Nasci ostendit *l. In his. §. Imp. inf. de sol.* dum ex pacto ait usuras naturaliter deberi, ex stipulatione civiliter. Tolli, *l. Stichum. §. Natur. inf. de sol. et l. Qui except. §. ult.* adhibita *l. Si non sortem. §. Libertus. inf. de cond. ind.* Recte igitur Ulp. (Hujus edicti, inquit, æquitas naturalis est) Jus naturale æquitatem naturalem appellat, ut in *§. Thes. §. Per traditionem. Inst. de rer. div.* et sane jus naturale nihil aliud est, quam ratio, et æquitas, quam nobis innata quædam vis affert, et qua bestiis maxime præstamus. Idem et jus gentium dicitur in *l. Juris gen. inf.* quo in loco non tantum contractus, sed et pacta jurisgentium adscribuntur. Ut autem jus naturale, æquitas naturalis appellatur, ita non inficior, quin etiam possit jus civile, æquitas civilis appellari, nam et M. Tullius jus civile ita definit, æquitatem constitutam his, qui ejusdem civitatis sunt ad res suas obtinendas. Plerumque tamen æquitatem cum dicimus, naturalem intelligimus, et id, quod Aristoteles vocat ἐπιείκεια Cicero ad unguem, conveniens, in Topicis, dum juris tres esse partes ait, legitimam, convenientem moris vetustate confirmatam. Nec enim pars conveniens pertinet ad pacta conventa, sed ad æquitatem, ut repetita ab eodem in eodem libro divisio in legem, morem, æquitatem, manifesto declarat. Sed illud nunc si quærat aliquis, an et jure legitimo pacta observentur, negabo. Jure enim legitimo pactum obligationem, liberationem, actionem vel exceptionem non parit: ideoque debitor, qui de non petenda pecunia cum creditore paciscitur, legibus aut jure civili non liberatur, jure prætorio liberatur, *l. 3. §. 1. inf. de const. pec. l. Cred. 1. de part.* et hoc est, quod Cornificius ait II. Rhet. esse pacta, quæ sine legibus observantur ex convento. Sed quid est, quod sequitur, quæ juri præstare dicuntur? Ita nempe pacta justa existimari, ut juri antecellere dicantur, et ipsis legibus, et jure publico justiora esse existimentur: Extolluntur pacta comparatione juris publici, et ne leges quidem ipsæ pactis creduntur esse justiores: et ita illum Cornificii locum accipiendum esse similis locus apud Ciceronem indicat II. De inventione. Pactum, inquit, est quod inter aliquos convenit, quod jam ita justum putatur, ut juri præstare dicatur. Pactorum igitur æquitas tanta est, ut hac sola legibus præstare dicantur. Cæterum legum major est vis atque auctoritas: nec enim pactis leges mutari possunt: ne sane licet ita vulgo dicatur propter æquitatem pacta juribus præstare, tamen, si verum amamus, ut auctoritate sic æquitate superiora sunt jure. Illud nunc videndum est, cur jus civile pacta non agnoverit, jus prætorium agnoverit. Sunt omnium rerum quas natura profert certi modi, quibus aut enascuntur, aut emoriuntur: nec enim temere, et quovis modo omnia creantur, nec quovis modo intereunt, sed certis præscriptisque modis. Similis est ratio earum rerum, quæ arte fiunt. Sume ex jure nostro patriam potestatem. Hæc certis modis acquiritur, natura, adoptione. Certis modis amittitur, morte, capitis minutione, dignitate, sacerdotio. Furore, vel alio quovis modo non amittitur, quia certa est ratio, certus ordo cum acquirendæ, tum amittendæ potestatis: et ideo recte Ulp. in *l. Patre. supra, de his, qui sunt sui, vel alieni ju.* non potest, inquit desinere quis habere liberos in potestate, nisi exierint liberi quibus casibus solent. Nunc sume obligationem. Obligatio certis modis contrahitur, locatione, emptione, societate, commodato, deposito, mandato, pignore, mutuo, stipulatione. Certis modis tollitur, solutione, acceptilatione, novatione, contrario actu, et (ut ait *l. Obligat. §. 1. inf. de obl. et act.*) quod semel deberi cœpit, certis modis deberi desinit. Non ergo quovis modo contrahitur obligatio, non quovis modo tollitur. Certi modi constituendi erant, et vero recepti, aut constituti sunt, ex his non est pactum, ideoque pacto, exceptis quibusdam causis, nec contrahitur, nec tollitur obligatio. Prætor tamen, qui in hoc potissimum constitutus est, ut quoniam, quæ sunt æqua, non possunt omnia legibus comprehendi, ipsius æquitatis sit sacerdos veluti quidam atque magister: naturali æquitate fretus justa pacta servat datis exceptionibus, atque ita fit, ut jure prætorio pacta obligationem tollant opposita exceptione, utque pactis sublatam obligationem posteriora pacta rursus per replicationem exsuscitent: et in summa, ut certa, et finita est juris legitimi regula, æquitatis infinita, ita tollendæ obligationis modi ex jure civili certi sunt, ex jure prætorio incerti, et infiniti. Nunc ut eam ire viam pergamus, quam præit, Ulpianus in hac *l. 1.* tradenda nobis est definitio pacti Traditur autem definitio duplex, nominis et rei. Nominis definitio hæc est, Pactum dici a pactione, et inde quoque pacis deduci nomen. Pax enim pactionibus conficitur, *l. In bello. in principio, inf. de capt. et postlim.* Cicero Philip. XIII. *In quo pactio pacis sit lex severitatis.* Sunt, quidam, qui inter pactionem, et pactum differentiam esse profitentur, quibus ego non assentior. Sic enim existimo, idem hæc omnia posse pactum, depectionem, pactionem; placitum pactum conventum, pactum et conventum, pactum nudum, pactum et consensum, pactum et condictum: tot namque idem modis variari animadvertit. In *l. Jurisgentium. §. Sed cum nulla infra,* nuda pactio dicitur, quod alibi nudum pactum. Et quemadmodum nusquam pacta, ita nec pactiones contractus appellantur, ut qui scripserunt pactionis nomen latius pertinere quam pacti, ubi id repererint nesciam plane. Cæterum pacta ideo nuda, itemque conventa appellantur, quod sola conventione soloque placito constant, nihilque præter nudam conventionem habent *l. Si tibi. C. loc. l. Si divisione. C. famil. ercisc.* nec vero, quod nuda dicantur pacta, contrariæ appellationis aliam pactorum speciem comminisci oportet, sicut quia dicantur morbi quidam acuti, non ideo alii dicentur obtusi: quin immo asserimus nullum omnino pactum esse, quod nudum non sit. Legitimum pactum, pactum nudum est. Lex contractus, pactum nudum est. Quod additur, nudum vel conventum, ἐπίθετον pacti est perpetuum, non διαστολή, quasi sit aliud vestitum vel non nudum, vel non conventum, vel, ut nihilo felicius tradidit Alciatus, justum, qui in libris nostris justum pactum non animadvertit nihil aliud esse, quam nudum, quod neque dolo malo etc. *l. Jurisgen. §. Ait prætor. l. Epistola. §. Pactum. l. Tale. §. 1. inf. h. t. l. Stich. §. Natur. inf. de solut. l. Cum emptor. inf. de resc. vend.* Nunc ad rei definitionem veniamus.

Et est, pactio inquit, duorum, etc.) (§. 2.) Iidem illi, qui differentiam statuunt inter pactum, et pactionem, pacti hoc loco definitionem tradi negant: quod duplici ratione subruitur. Ac primum: ex arte hoc est, ut definitio ὀνοματώδης rei definitionem præcedat, quam et in *l. 1. sup. de just. et ju.* Ulp. secutus est, in qua definit primum nomen juris, deinde naturam. Si igitur hoc loco præposuit idem Ulp. definitionem nominis pacti, ars exigit, ut sequatur definitio, quæ pacti naturam exponat. Tum vero eadem definitio in *l. Pactum. inf. de pollicit.* pacto tribuitur. Sed illi sic se ab *l. Pactum* expediunt (de priori enim ratione nihil dicunt: quia nec eam animadvertunt) ut dicant in *l. Pactum*, plenam pacti definitionem non tradi, sed constare eam tantum ex genere, et ex una differentia, qua pactum a pollicitatione sejungitur, ex omnibus differentiis non constare. At quænam ista ratio est, Definitio pactionis constat ex eodem genere, eademque et sola differentia, qua illi quoque pactionem a pollicitatione secerni fatentur, et verum est. Quis porro hoc illis renuntiavit, vel unde hoc sumpsere hanc ex omnibus differentiis constare, illam non item? Sed eadem profecto est pacti, et pactionis definitio, quia ejusdem rei. Errori illorum causam quid præbuerit exponam. In hac pactionis definitionem contractum cadere arbitrabantur. Est enim hoc commune cum contractu, duorum pluriumve in idem placitum consensus. Contra aliud esse pactum, longe aliud contractum, nec usquam pacti appellatione contractum significari intelligebant: quamobrem hanc definitionem pactionis esse, non pacti professi sunt, atque ideo inter pactionem, et pactum sine ullo auctore differentiam statuerunt, et contractus pactiones quidem, non tamen pacta appellari posse censuerunt: quod perinde est ac si quis diceret, fabri operam actionem appellari posse, non actum. Utrumque

anim æque absurdum, et ineptum est. Ego sic statuo, Hanc esse perfectam propriamque pacti definitionem, quæ non tantum a pollicitatione pactum, sed etiam a contractu sejungitur. Id enim hæc definitio notat, pactum nihil aliud esse, quam consensum duorum pluriumve, nudum consensum, nihil nisi consensum. At contractus amplius quiddam est, duorum semper pluriumve, in id consensus ex quo contrahatur obligatio: atque ita recte συνάλλαγμα Theophilus definit in extremo tituli de obligat. cæterique Græci Jurisconsulti pactum, quod σύμφωνον vocant, fieri dicunt ἐπὶ τῷ συστῆναι ἢ διαλυθῆναι, id est: ad agendum aliquid, vel transigendum: nam et transactio pacto fit. Contractum vero ἐπὶ τὸ συνίστασθαι ἐνοχὴν, καὶ τὸν ἕτερον τῷ ἑτέρῳ ποιῆσαι ὑπεύθυνον. Conventio autem, quam συμβολὴν vocant, genus est: nam et pacta, et contractus conventiones sunt: et hoc est, quod sequitur in hac lege.

Conventionis verbum generale est, etc.) (§. 3.) Quod ideo Ulpian. tradit, quia in edicto Prætor ait, Pacta conventa (*) Pacti igitur nomine exposito, reliqua erat conventi explicatio: et Pactum quidem, ut diximus, species est, Conventum genus: nam et pacta, et contractus conventa sive conventiones sunt. Ut enim convenire dicuntur homines, qui ex diversis locis in unum contrahuntur, et veniunt, itemque flumina, quæ in unum confluunt; quod et Græci συμβολὴν τῶν ποταμῶν vocant, sic qui ex diversis animi motibus in unum consentiunt paciscendi, vel contrahendi gratia, convenire dicuntur: idque συμβολὴν appellant, et ea de re conscriptum instrumentum συμβόλαιον. Pacta igitur conventiones sunt: consensu enim, et quidem solo constant. Sic et contractus, qui consensu contrahuntur. Sed et qui re: nam et hi consensum in se habent. Et qui verbis, quoniam stipulatio sine consensu nulla est, *l. 3. §. ult. inf. de oblig. act.* Varro lib. 5. de ling. Lat. *Non respondet ille, inquit, qui dixit, Spondeo, si joci causa dixit, neque agi potest cum eo ex sponsu.* Denique conventionum aliæ nomen proprium habent, ut emptio, depositum, stipulatio: aliæ nomine proprio vacant, et eæ vel causam habent, et contractus appellantur: vel causam non habent, et pacta dicuntur: sive pacta conventa: quæ legitimo auxilio destituta, servaturum se Prætor hac parte edicti pollicetur.

Ad l. 2.

Convenire). Id est, pacisci possumus, vel re, vel per epistolam, vel per nuntium, vel tacite. Hic illorum opinio prima sese offert, qui idem putant esse, re convenire, et tacite convenire: quæ nobis statim ex hoc loco depellenda est. Sunt enim inter se maxime diversa. Re conventio fit inter præsentes sermone, et tractatu habito. Tacite, nullo tractatu habito: nec vero potuit sine vitio ab ista pactorum divisione abesse illa expressim atque diserte inter præsentes paciscendi ratio, quam tamen ut in ea desideretur efficiunt hi, qui tacitum consensum, et conjecturam cum re et veritate confundunt contra quos etiam stant Pauli verba. Cum enim dixisset *Labeo, etc.* non sic intulit, Denique etiam, vel, Proinde etiam, verum ita dixit, Sed etiam tacite: quæ verba superioribus adversum genus adjungi manifesto demonstrant. Re igitur hoc in loco non est tacito consensu, sed tractatu habito, et coram, ideoque sic Græci vertunt recte, συμφωνεῖ τις καὶ παρών.

Vel per epistolam, vel per nuntium). (*in pr.*) Hi sunt inter absentes paciscendi modi, Epistola, Nuntius. Et alteri quidem pacisci nemo potest, Nuntius tamen pactionis esse pro alio quilibet potest. Fungitur namque nuntius epistolæ vice.

Et ideo) (§. 1.) Hic tacitorum pactorum exempla traduntur quatuor. Primum est hujusmodi, si debitori creditor chirographum reddiderit: tacite enim convenisse videtur, ne peteret. Non idem dicimus reddito pignore: quæ differentia et in legatis observatur, *l. 1. §. ult. l. 3. inf. de lib. leg.* ubi citatur in hanc rem Julianus lib. 40. Dig. Sed legendum LX. Est enim ille Juliani locus in *l. 18. Titia. inf. de mort. caus. donat.* quæ sumpta est ex lib 60. Facilis vero fuit hujus notæ LX. in XL. conversio. At causam quæro, cur redditio cautionis inducat remissionem sortis, redditio pignoris non item. Joannes ait, remissæ sortis conjecturam ex redditione pignoris non capi, quod multæ aliæ utilitates ex redditione pignoris fingi possint. Ex redditione autem chirographi nulla nisi condonatæ sortis debitæ: quam equidem rationem valde non probo: nam et multæ aliæ utilitates ex reddita cautione fingi possunt. Cur enim in *l. Procuratio. C. de solut.* certior majorque dicitur sumi probatio solutæ sortis ex apocha, quam ex reddita cautione, nisi quia aliæ apochæ nullus est usus, redditæ cautionis multæ causæ adfingi possunt. Potior ille erit ratio, quæ sumetur ex natura rerum. Sic igitur ratiocinemur: Chirographo continetur principalis obligatio. Hujus obligationis accessio quædam, et παρενθήκη est pignus, ut fidejussor. Porro quemadmodum fidejussore liberato nihilo magis sortis obligatio perimitur. Ita pignore liberato non ideo dicemus et principalem obligationem extingui. At reddito chirographo quo principalis obligationis auctoritas continetur, etiamsi de ea solvenda nullus tractatus habitus sit, id tamen actum dicemus, ut solvatur chirographum, ut solvatur obligatio: eademque ratione reddita cautione pignoraticia licet pignus redditum non sit, placet pignoris obligationem solutam videri, *l. Creditorem. C. de remiss. pign.* soluta autem principali obligatione, quod fit uti diximus jure prætorio per exceptionem pacti, si creditor debitori chirographum reddiderit, consequitur statim et pignoris obligationem solvi:

(*) *Vide Merill variant ex Cujac lib 1. cap 7*

et hanc quoque rationem Mertiona, et Hugolinus probant. Post explicatam differentiæ rationem, superest explodenda illorum opinio, qui reddito pignore ne jus quidem ipsum pignoris remissum videri tradunt. Quid enim dicant, non animadvertunt. Si redditum sit invito, vel ignorante creditore, fateor non solvi pignus, *l. Quod debitor. C. de solut.* Sed si ex creditoris voluntate, pignus solvi omni asseveratione confirmo. Si, inquam, reddatur. Dari utendum, sive precario concedi posse scio manente pignoris jure. Reddi autem quid est aliud, quam retro ita dari, ut eo loco sit quo fuit prius quam pignori opponeretur, id est liberum, et solutum, *l. Verbum. inf. de verb. signif.* Aut igitur non reddit creditor pignus, aut certe si reddit, pignoris obligationem resolvit.

Ad L. Item. 4.

Ponitur hoc loco secundum exemplum taciti pacti. Pignus non tantum expresso, sed etiam tacito pacto jure honorario contrahitur. puta de his rebus, quas conductor in prædio urbano intulit, et invexit: qua in re distat conductio prædiorum urbanorum a conductione rusticorum: nec enim invecta in prædium rusticum tacite pignori esse videntur, § *Interdictum. Instit. de interd. l. 5. inf. in quib. caus. pign. vel hyp. l. 5. C. eod. tit.* sed ea tantum, quæ ibi nata sunt, *l. 3. C. eod. l. In prædiis. inf. eod. tit.* Longe dissimilis inter hæc duo conductionum genera videtur differentia poni in *l. Certi. f. de loc.* quam pessime quidam dum dispungendo pervertant, id sunt adsecuti, ut merito ab aliis non multo post reprehenderentur. Equidem voluntatis aut scientiæ nomine eo in loco non quidem omnino significari, sed expressam conventionem adsignificari ajo: quid enim voluntate domini induci exigimus, nisi de inductis aliique inter eum, et conductorem pacta pactio fuerit? Et ita voluntatis quoque verbum pactionem subindicat in *l. Pomponius. inf. in quib. caus. pign. etc.* Manebat igitur superior illa differentia: cujus ratio si quæratur, sumenda est ex moribus Pop. Romani. Solebant in prædiis rusticis sata pro mercede obligari, *l. Si servus. §. Locavi. inf. de furt.* In urbanis, invecta. Quod autem erat in more positum, ut alias sæpe, in jus paulatim transiit, et pro dicto habitum est sicubi dictum non esset quod et ad eam illatis pactionem trahi potest, quam præscribit Cato in lege oleæ pendentis, et pabuli.

Secundum hæc). (§. 1.) Quia scilicet sine verbis tacito conventiones valent. Stipulari autem non potest, quia stipulationes tacite non valent.

Hujus rei). (§. 2.) In stipulatione dotis inest hæc condicio, si nuptiæ sequantur, ideoque nuptiis non sequutis, quia defecit condicio, ipso jure stipulatio nulla est. Ante nuptias si petat maritus ex stipulatu male petit: nec quicquam interest, utrum mulier an extraneus promiserit. Nec enim votorum festinatio facit, ut hæc minus insit condicio in promissione mulieris, quam extranei, quod tamen Græci tentarant in annotationibus ad *l. Licet. inf. de jur. dot.* Est vero hoc tertium exemplum taciti pacti: nam condicio addita contractui, lex est sive pactio, quæ formatur contractus.

Ad L. Conventionum. 5.

Conventionis nomen hoc loco generaliter accipitur. Pertinet enim hæc divisio etiam ad contractus, *l. Jusgentium. inf.* At inelegans videtur, quod duo genera quæ sunt, facit tria: quod est rem non dividere, sed frangere. Sed hoc ita nos distinguitur, ut quo primum ponantur conventionum genera, publicæ et privatæ, tum privatarum item duo, legitimæ, et jurisgentium. At videtur et hæc privatarum divisio esse vitiosa, videlicet quia tot quoque sunt partes publicarum conventionum, qua ratione exagitat etiam Joannes divisionem juris positam in *l. 1. sup. de just. et jure*, ejusque motu ita quorundam, qui in hunc titulum scripserunt, judicii obruuntur, ut manus dare cogantur, et fateri Ulpianum disserendi elegantiam contempsisse. At divisionem ita fieri, ut generum quæ ponantur eadem sit materia nulla ars vetat. Et, ut de jure publico nonnihil dicamus, ejus fere partes eæ sunt, jus feciale, jus augurale, jus Pontificum, jus Flaminium, jus quoque Senatorium partem esse juris publici Plin. scribit viii. Epist. Ex his et si nihil juri naturali adscribi possit, pleraque tamen juri gentium, nonnulla juri civili adscribuntur. Bella, imperia, regna, fœdera, pax, induciæ, postliminia, legationes, juris gentium sunt. Violatur jus gentium violatione induciarum, ut L. ait. lib. xl. et violatione legatorum, *l. ult. inf. de legat.* et regno, sive imperio minori fratri tradito. Jure enim gentium imperia majoribus cedunt, auctore Livio eod. lib. et Justino lib. ii. xvi. xxxiv. ex quibus locis apud eundem Justinum emendandum est initium lib. xxi. in quo ita vulgo scriptum est: *Extincto in Sicilia Dionysio tyranno in locum ejus milites maximum natu ex filiis ejus nomine Dionysium suffecere, et naturam ætatem ejus sequuti.* Scripti, habent *et naturam ejus.* Ego repono *et naturæ jus sequuti.* Nunc publicæ conventionis definitionem videamus. Publica, inquit, conventio est, quæ fit per pacem. Datur namque pax in certas leges. *l. In bello. in princ. l. Si quid bello. l. Si captivus. inf. de cap. et post.* captivorum forte, vel transfugarum reddendorum, aut omnium tradendorum. Per pacem, id est, pacis causa, ut in *l. 5. §. Puto. inf. de her. inst.* per hyemis conditionem. Est autem, ut ex Petro Fabro viro cum dignitate, tum, ingenio, et eruditione clarissimo accepimus in *d. l. In bello.* pro nihil, forte legendum, id: alioquin nulla erit inter eos, qui bello, et eos qui pace redeunt differentia, cujus tamen mox ratio adscribitur ex Ser-

tio. Denique eo casu excepto, ut induciarum, *l. Postliminium.* §. 1. *eod. tit.* ita pacis tempore postliminium non est.

Ad L. Legitima. 6.

Pacta omnia, ut initio exposuimus, quæ rationi consentanea sunt, jurisgentium sunt. Ergo et quod legitimum dicitur pactum, jurisgentium est. Cur ergo, dicet aliquis, pactum aliud legitimum, aliud jurisgentium facias? Nihil vero est, quod tam facile expediri possit. Aliud est jus gentium, aliud civile. Quod civile est, plerumque et gentium est, *§. Venditæ. Inst. de rer. div.* Quod gentium, non continuo civile. Et hoc modo pactum legitimum etiam jurisgentium est. Non omne tamen pactum, quod juri gentium convenit, et legitimum est: quin immo remotis quibusdam pactis, quæ legitima sunt, cetera solo gentium jure sustinentur. Ait autem Paulus conventionem legitimam esse eam, quæ aliqua lege, vel Senatusconsulto confirmetur, atque ita fieri nonnunquam, ut ex pacto actio nascatur, vel tollatur. Et ejus quidem generis pacti duo suppeditant exempla XII. tab. leges. Una hæc est, SI MEMBRUM RUPIT, NI CUM EO PACIT TALIO ESTO: ex quo pacto ipso jure tollitur actio de membro rupto: quod et ad prætorias, et legis Corneliæ injuriarum actiones porrectum est. De altera hæc sunt Cornificii verba: *Pacta sunt quæ legibus observanda sunt, hoc modo, Rem ubi pagunt oratione pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conjicito.* Puto in his verbis, *Rem ubi pagunt. oratione pagunt* mendum subesse: nec enim sunt verba directa. Denique cum integram orationem illa conficiant, sufficiantque pacti legitimi exemplo, frustra ea quæ sequuntur, *In comitio*, videntur adjuncta. Apud Priscianum lib 10. tribus in exemplaribus ita scriptum legi, *Rem ubi pagunt oratione pagunt*: itaque sic forsitan ille locus restituendus est, *ubi paguntur, ita ni pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conjicito*: quod confirmant Quintil. lib. 1 cap. 6 et Scaurus *lib. de Orthogr.* qui hæc verba, NI PAGUNT, vel, ITA NI PAGUNT, auctores sunt in XII. tabul. legi: et ex eo etiam apparet illa, quæ a Cornificio referuntur verba, vere XII. tab. tribui. Sed ex Gellio id liquet magis qui lib. 17. cap. 2. reliqua legis verba ita retulit, ANTE MERIDIEM CAUSAM CONJICITO. POST MERIDIEM PRÆSENTI LITEM ADDICITO, SOL OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. Credo autem ea lege de litis pacta quadam probari certa ratione conventa, quæ si defuerit, jubet ante meridiem causam conjici, id est, agi, ut Nonius interpretatur, Post meridiem secundum præsentem litem dari, Solem occasum supremum esse juris dicendi tempus. Vix possunt dari alia exempla pactorum, quæ lege, vel Senatusconsulto adjuvantur, sicut nondum quisquam extitit, qui bonorum possessionis, ut ex legibus, in tanta legum et senatusconsultorum antiquorum vastitate idoneum exemplum protulerit. Sed ex constitutionibus nascitur actio ex nuda pollicitatione dotis, *l. Ad exactionem. C. de dot. promiss.* quæ olim non dabatur nisi ex dictione, vel stipulatione. Nuda pollicitatio, et nudum pactum significat, *l. Nudo. C. de contrah. stipul.* ac si propria pollicitatio accipiatur, et ex ea detur actio, multo magis dabitur ex pacto. Aliud exemplum similiter ex Constitutione, *l. Si quis argentum. §. ult. C. de donation.* ex qua de pacto donationis nascitur actio. quod olim non obtinuit. Fuit namque necessaria, mancipatio, vel traditio, vel stipulatio. Ex jure prætorio duo exempla sunt. Unum pignoris, quod jure prætorio pacto constituitur, et proprie hypotheca dicitur. Alterum constituti, quod Græci antiphonesin vocant. Hæc pacta legitima quidam nuda non esse arbitrantur: quod subruitur argumento pollicitationis nudæ de dote, quæ licet Constitutionibus confirmetur, nudæ appellationem non amittit.

Ad L. Jurisgentium. 7.

Conventiones jurisgentium, aut contractus sunt sive συναλλάγματα, aut pacta. Contractus actiones pariunt, pacta exceptiones. Ex contractibus alii nomen proprium habent, alii proprio nomine vacant. Nomen proprium, qui habent, hi sunt, Emptio, Venditio, Locatio Conductio, Societas, Commodatum, Depositum, Mandatum. Pignus. Hi contractus jurisgentium sunt. Actiones eorum civiles sunt. Nomina quoque eorum propria jure civili prodita sunt *l. 3 inf. de præscr. verb.* Hypotheca, et Constitutum nomina sunt honoraria, id est, a Prætore quibusdam pactis imposita. De stipulatione quid dicemus? an est jurisgentium? Et sane si solum consensum, et solam conventionem spectas, quæ stipulationi inest, jurisgentium est: omnis enim conventio juxta jurisgentium est, et ideo quolibet lingua stipulatio fieri potest, *l. 1. §. ult. inf. de verb. ob. l. Aa inutile. §. ult. inf. de accept.* Si nomen spectas, juris civilis est. Hoc vero commune est cum omnibus contractibus. Sed in stipulatione hoc amplius est quod si verba solemnia et præsentiam reorum, quæ in ea exigitur, et rationem concipiendæ ejus spectas, mera est juris civilis cautio: quamobrem, quæ dicitur verborum obligatio, sub qua continetur etiam dictio dotis, et jusjurandum liberti, quoniam verborum solemnium est obligatio, omnimodo juris civilis est: et ideo quaque lingua fiat, sequenda tamen est formula latina. Contractus jurisgentium quibuscumque verbis fiunt; stipulatio non item. Igitur verborum obligatio una est ex his, quae jure civili introductas ait Hermog. in *l. Ex hoc jure. sup. de just. et jur.* Itemque pactorum legitimorum obligatio. Est enim certis legibus introducta. Contractuum obligatio non est certis legibus introducta. Sed an stipulatio contractus sit, videamus. Conventionem esse constat, *l. 1. §. ult. sup. h. t.* Omnis porro conventio, vel pactum, vel contractus est. Stipulatio non est pactum. Ergo contractus est. At contractus conventio est, ex qua mutua obligatio nascitur, *l. Labeo. inf. de verb. sign. §. 1. Instit. de auctor. tut.* Ex stipulatione autem mutua obligatio non nascitur. Fateor ita contractum proprie definiri. Sed nos contractum latius accipimus pro negotiatione, vel causa ex qua nascitur obligatio Sic mutuum contractus est, *§. Jus autem gentium. Instit. de jur. nat.* Sic dotis datio, *l. Contractus. inf. de div. reg. jur. l. Exigere. inf. de jud.* Sic arrarum datio, *l. Contractus. C. de fid. instr.* Pactum legitimum contractus non est; quia nulla ei negotiatio inest. Sed et doni datio contractus non est, nisi ei negotium aliquod immixtum sit, puta Dono ut Des, Dono ut facias, quia nec conventio est, sicut dictio et pollicitatio, ac precarium in *l. Contractus. inf. de div. reg. jur.* non qua donationi, sed qua commodato simile est contractus dicitur. Quid de transactione dices? Transactio pactum est, non contractus. A contractu separatur in l. *Contractus. C. de fid. instrum.* in qua sic legendum est ex libris veteribus, *Dationis etiam arrarum vel alterius cujuscumque causæ, illos tamen quos in scriptis fieri placuit. Transactiones etiam, etc.* Contractum igitur sic definiamus. Contractus est conventio et negotium, ex quo obligatio contrahitur. Dividamus sic, Contractus aut certus, aut incertus est, *l. Certi condictio. inf. si cert. pet. l. 1. §. Debitum. inf. de constit. pec. l. Et uno. inf. de accept.* Certus est qui nomen legitimum habet. Incertus, qui nomine vacat, causa non vacat. Causa est datio vel factum. Ex certo certa et proprio nomine prædita actio datur, velut empti, locati, pro socio, ex stipulatu, ex mutuo, rei uxoriæ. Ex incerto, quæ in factum civilis dicitur et præscriptis verbis, et incerti. Incerti in Codice, in Pandectis semper incerti, quia in id quod interest datur. A re enim quæ petitur, omnes actiones vel certi sunt vel incerti. Si decem petantur, certi est actio: Si jus, incerti, *l. 1. inf. de usufr. leg. l. Si binarum. inf. de serv. urb.* Æque si id quod interest petatur, incerti est actio. Hæc eadem et incerti condictio dicitur in *l. Duo. §. ult. inf. de precar.* (*) Præscriptis verbis cur dicta sit, Instit. 3. exposuimus *tit. de loc.* quod in hunc locum omnino transferendum est, nec probanda illorum sententia, qui quod ejus verba rei gestæ explicationem contineant, id ei nomen datum putant: hac enim ratione, in factum civilis accommodata legi Aquiliæ, immo omnes in factum actiones præscriptis verbis appellabuntur: quod admittendum non est: nam non nisi ex conventionibus præscriptis verbis actionem dari constat. Actiones itaque in factum civiles, aliæ sunt præscriptis verbis, aliæ non præscriptis verbis. Sunt et in factum prætoriæ cum edictales, tum decretales. et decretales quidem juris nostri persequendi sunt extrema subsidia, ac latissime patent, et est hic fere omnium actionum ordo, Civilis actio quæ nomen habet, in factum civilis. quæ et utilis dicitur. præscriptis verbis aut non, Prætoria directa vel utilis ex edicto. De dolo, in factum prætoria generalis ex decreto. Nunc videndum est, cur actio præscriptis verbis dicitur in factum. Hæc est propria appellatio earum, quæ nomine vacant. Quæ proprium nomen habent, ex facto dari dicuntur, ut furti, injuriarum, damni injuria, *l. Actionum. inf. de oblig. et act.* Quæ nomina vacant, in factum, nimirum quia in factum concipiuntur, *l. Quod bonis. inf. ad l. Falc.* vel componuntur, *§. 1. Inst. de except.* Factum res gesta vocantur in *l. Cum mota. C. de transactionib.* a Constantino sic definitur, τὸ κεφάλαιον καὶ τὸ τῆς ὑποθέσεως ἀποτέλεσμα. Civilis autem dicitur non quod lege nominatim prodita sit, sed quia ad exemplum civilium actionum comparata est, ut actio præscriptis verbis, quæ datur ex Do ut des, proxima est actioni empti, quæ ex Do ut facias, similis locati, quæ ex facio ut facias, similis mandati alias est similis commodati, ut quæ ex precario datur, *l. Duo §. ult. inf. de prec.* Et generaliter actio præscriptis verbis civilis actionis instar obtinet, eaque ratione utilis dicitur in *d. l. Cum mota*, et interpretibus Eudoxio et Theodoro in *l. 3. C. de donat. quæ sub. mod.* et interpreti Thalelæo in *l. 3. C. de pact. conv.* Sed de hujus actionis appellationibus hactenus. Nunc quibus ea ex negotiis detur, toto, ut Paulus ait in *l. Naturalis*, ob rem dati tractatu inspecto, recenseamus. Datur actio præscriptis verbis ex contractu Do ut des, id est, ex permutatione, quod nomen lege proditum non est, *l. 1. §. Item emptio. inf. de rerum permutat.* Comparatur autem permutatio emptioni, et quæ ex ea datur actio actioni ex empto vendito: ideoque, ut ex multis unum in quo inter se hæc duo negotia conveniunt proponamus, sicut in emptione periculum rei ad eum pertinet, qui pecuniam dedit; ut rem acciperet, ita in permutatione periculum est ejus qui rem tradidit ultro ut rem acciperet (*). Nec obstat *l. ult. inf. de cond. caus. dat.* in cujus casu nec emptio, quia id actum est, ut res accipientis fieret, quod abhorret a natura emptionis, nec forte si Græci interpretes ferrent qui me addubitare faciunt, permutatio contrahitur, quia in permutationem pecunia non cadit, nec ulla alia obligatio, quam ob rem dati re non secuta. Eo igitur casu nec civile negotium contrahitur, nec civili proximum, sicut et in articulo Facio ut des mox videbimus, exposito scilicet prius articulo Do ut facias, ex quo etiam dari actionem præscriptis verbis locati conducti proximam constat, ut si rem dedi ut tabulam pingeres, si rem vel pecuniam ut intra certum tempus, vel simpliciter ut servum manumitteres: qua in specie interpretes in *l. Naturalis. §. At cum do*, frustra objiciunt Constitutionem Marci, et Commodi ad Aufidium Victorinum: nam ea Constitutio in venditione dumtaxat locum habet, id est, si servus ea lege venditus sit ut manumittatur. Porrecta vero etiam est ad donationem, ut Observ. 1. cap. XXIX. ostendimus, non ad ne-

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 29.*
(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 1.*

gotium istud Do ut facias, de quo agimus, nisi si quasi pro pretio pecuniam dedero, ut manumitteres. Tunc enim brevi manu a me tibi manumissionis causa servus traditus videtur. At finge, Dedi tibi Stichum, ut Pamphilum manumitteres, manumisisti Pamphilum, mox tibi Stichus evictus est: quæro, qua tibi in me actione succurratur? Si sciens alienum Stichum dedi, Julianus, tibi dat actionem de dolo; si ignorans, actionem in factum prætoriam. Dat igitur actionum extremas quasi deficiant primæ. quod Mauriciano displicet, qui ad Julianum notas scripsit, *l. Sed et si quod. §. Quid ergo. inf. de usufr. l. 35. inf. de rei vindic.* Putat enim utroque casu in factum civilem præscriptis verbis dandam, quia hoc civile negotium sive συνάλλαγμα id est, contractus est, Do ut facias. Proinde subsidiariis actionibus De dolo, vel in factum prætoriæ locum non esse. Hoc Ulpianus in hac lege, quod et ita Paulus proposuerat in *l. Naturalis. §. Sed si dedi.* Verum addidit Juliani sententiæ a Paulo relatæ, ex nota Mauriciani Tribonianus vocem, *Civilem.* quod imperite factum est: nam si in ignorantem datur actio in factum, civilis hæc eadem danda est etiam in scientem, non de dolo: vel contra, si in scientem datur de dolo, necessario in ignorantem danda est in factum prætoria: id ex ordine actionum, qui certissimus est, quemque nos exposuimus supra, liquet satis (*): quamobrem et in *l. Qui servandarum. in prin. inf. de præscr. verb.* in factum actionem pro prætoria, non pro civili accipiemus necessario. Porro amovenda est Fulgosii defensio, qua Julianum tuetur, quasi is senserit de actione in factum civili a Prætore danda, Prætorem tam civiles quam proprias actiones dare: nam ex adjuncta actione de dolo, quando ejus qui Stichum dedit dolus intercessit, apparet eum in ignorantem omnino actionem in factum prætoriam dedisse. Denique vero simile est, non fuisse reprehensum a Mauriciano Julianum, quin is manifesto de danda in factum prætoria actione præscripsisset. Hanc Triboniani ea in re culpam et certissimum actionum ordinem primus notavi. sed et eam vocem ex nota Mauriciani Tribonianum adscripsisse, quo modo, et in *Nov.* LXXXVII nota Marcelli Juliano adscribitur, et in *l. 2. §. Idem Labeo. inf. de aqu. plu. arc.* nota Pauli Labeoni et in, *l. pen. de jur. cod.* nota Ulpiani Marcello. Item quod sequitur de articulo, Facio ut des, magna quæstio est, cur ex eo non detur de dolo non præscriptis verbis: in qua hoc imprimis considerandum et observandum est, separari articulum Facio ut des, sic et Do ut facias, neque hunc cum illo converti. Hoc vero facere rationem ineundarum conventionum: nam et a quo ineantur, et quo verbo, semper spectandum est: quæ res facit, ut in negotio locationis, et conductionis, idem qui hinc est locator, illinc sit conductor: exempli gratia, si te ineunte tale negotium mecum contrahatur, tu locator es, ego conductor. et a contrario, veluti si das mihi navem onustam constituta mercede certa, tu locator es, ego conductor: si vero ipse do tibi merces vehendas, ego locator sum, tu conductor; quod pluribus exposuimus *Observ. 2. cap. 28. et 3. cap. 2.* Non idem homo semper init locationem, et conductionem, sed semper idem verbum, Do scilicet. Itaque hoc negotium, Do servos, ut vasculas pingas, recte locationi comparatur. Contra quod ita initur, Tabulas pingo, ut servos mihi des, locationi comparari non potest. Sed neque aliud est negotium civile, cui comparari possit: ea re non datur ex eo actio præscriptis verbis: nec enim datur hæc actio, nisi ex negotiis quæ vicina, et proxima sunt civilibus habentibus nomen. Confugiendum igitur est ad subsidiaria judicia: De dolo, et in factum prætoriam. De dolo dari traditur in *l. Naturalis §. Quod si faciam.* et in *l. Solet,* (in cujus extremo, *Non corrigit* ut in *l. Si mihi pare. inf. de leg. 2.*) *inf. de præsc. verb.* et in *l. Cum proponas. C. de dolo:* in cujus specie manumissa, aut quod absimile non est, tradita est ancilla manumittendi causa, ut servus acciperetur: et in *l. Præmissoi §. ult. de præs. verb.* Quod si de dolo datur ubi dolus arguitur, abscedente dolo in factum prætoriam dari consequens est. Hic enim est actionum ordo, hæc consequentia perpetua. Neque his quicquam obstat *l. Cum mota. C. de transact.* nam in ejus specie ita res ab initio conventa proponitur, Dabo carter bonorum, ut a lite discedas. Hanc vero conventionem etiamsi prius ipse a lite discedas, quam ego dedero, hoc est, etiamsi me in faciendo antevertas: non pervertis tamen at hoc est quod ex antiquis interpretibus quidam dicunt, conventiones æstimari ex initio non ex implemento: quo nec est verius, nec melius quicquam: alioquin dato Sticho Pamphili manumittendi causa, et Pamphilo manumisso, evicto Sticho, quia quod evincitur pro non dato habetur, si initium non spectas, videbitur hoc negotium cœpisse a manumissione Pamphili, non a datione Stichi. quod pugnat cum *l. Naturalis. §. Sed si dedi.* eademque ratio servatur in specie *l. 4. § Quin immo. inf. de cond. caus. dat.* et *l. Si tibi polienda,* et *l. Si gratuitam. §. 1. inf. de præscr. verb.* et hoc nisi quasi principium in his quæstionibus nobis proponamus, sæpissime aberrabimus. Transeamus ad articulum, Facio ut facias. Ex eo dari præscriptis verbis constat mandati simile: qua de re tractatur in *d. l. Naturalis. §. Sed si facio.* Est in eo §. ille tantum locus obscurior. Possum enim tibi mandare, ut et custodiam mihi præstes: quem Bartholomæus Fayus V. C. in Juris prudentia omnium facile princeps, ad Connanum plane, et perspicue exponit ita, ut possit mandato inseri depositi lex, *l. 1. §. Quod si rem. inf. depos.*

Si ob maleficium). (§. 3.) Dictum est sup. ex conventionibus, quæ transeunt in contractus, proprium nomen actiones dari: ergo ex stipulatione actio dabitur: nam stipulatio conventio est, ejusque nomen legitimum. Sed si ob maleficium ne fiat promissum sit, non datur actio ex stipulatu, quia ex parte stipulatoris turpitudo versatur: eademque ratione de re turpi mandati, vel pro socio non contrahitur obligatio. Sic vero hic § superioribus connectendus est. Mox dicetur de pactis, quorum vincula explicata, illud etiam ad extremum adjicietur, turpia pacta non servari. Difficiliorem casum posuit, si ob maleficium ne fiat: nam si ut maleficium fiat, omni ex parte turpitudo versatur.

Sed cum nulla). (§. 4.) Dictum est sup. de contractibus, quorum alii nomen habent, alii causam. Nunc de pactis dicere instituit. Hæc neque nomen habent, neque causam, ut si ita convenerit, Dabo Stichum, tu mihi Pamphilum, vel ita, dabo tibi Stichum, tu mihi insulam facies. Conventionem manifestam habent. Ac propter conventionem solam populi Romani jure actio non datur, exceptio tamen, et replicatio datur ex Prætoris edicto, quo se pacta servaturum pollicetur. Ergo ex pactis actio non datur: quod regulam juris vocant in *§. Ut puta. inf.*

Nulla subest causa). Accu. recte causam accipit pro datione, vel facto, atque ideo et pactum ita describit Constantin. ἵνα μὴ προγήγηται δόσις, ἀλλὰ μόνον συμφωνία ἐπὶ δόσει, rectissime.

Quinimmo). (§ 5.) Interdum pacta actiones pariunt, ut quæ legitima sunt. Interdum etiam contractus, et contractuum actiones formant, ut quæ contractibus adjiciuntur, quæ proprio vocabulo leges appellantur, sicut lex commissoria. Hæc quidam putant non esse nuda, sed convincuntur hujus loci auctoritate. Cum enim dixisset ex nuda pactione exceptionem dari subintulit, *Quia immo, etc.* quibus verbis significat actionem etiam a nuda pactione contractui adjecta formari: denique nulla est pactio non nuda, ut diximus in *f. 4.* Cæterum formatur contractus; atque actio pro qualitate pacti, atque ita fit, ut non eadem sit omnium emptionum forma. namque, ut alia atque alia sunt pacta, sic variatur emptionis forma: et hæc sane via est pacti magna, ut contractus naturam mutet, augeat, minuat, ut contractum formet, transformet, reformet. Hæc his verbis solet Harmenopulus exprimere, ἐμβιβάζει τύπον, μετατυποῖ. Justinianus κανονίζει, in *Nov.* CXXXVI. Hoc vero de eo pacto dico quod apponitur ex continenti, id est ut Græci interpretantur, συγχρόνως τῇ συστάσει τοῦ συναλλάγματος, vel ut dicitur alibi, in ingressu contractus, in initio, in exordio. Nam quod ex intervallo adjicitur, non format actionem. Quod ex continenti adjicitur, inest, insitum est, inhæret contractui, nec ejus exceptionem opponi necesse est. Quod ex intervallo, non inest, et ejus exceptionem opponi necesse est, ut si in venditione ab initio convenerit, ne venditor de evictione teneatur, ipso jure, at ex intervallo, per exceptionem tutus est venditor. Rursus si convenerit ab initio, ut venditor satisdet de evictione, in id emptori ex empto actio dabitur, non si ex intervallo. Similiter in deposito, vel precario, si initio convenerit, ut depositarius, vel is qui precario rogavit, etiam periculum præstet, augetur contractus natura, et ut fiant quæ pacto continentur, ex ipso contractu competit actio, aliter atque si fuisset perfecto jam contractui additum pactum. Pactum (*) igitur ex intervallo interpositum, contractum vel actionem non format, quippe cum jam contractus sit usquequaque perfectus, dum pactum interponitur. Pactum et continenti appositum format contractum, format actionem ipsam, quæ ex contractu datur, ut ecce, quod initio dos videbatur, lex dotis in emptionis causam adducit, *l. Cum dotem. C. de jure do'.* Lex commissoria, lex redhibendi oblato pretio, lex quoque illa vulgaris, ut si displicuerit, res sit inempta, ut non venditio negotium aliud nomina vacans contractum videatur, ex quo sit danda actio præs. verbis. Sed Principibus placuit ex iis conventionibus dari ex empto vendito actiones, nec omnino venditionem transformatam videri, *l. 2. C. de pact. inter empt. et vend. l. Si convenit. inf. de resc. ven.* (ubi quæ refertur Sabini sententia verior est) *l. Labeo, inf. de contrah. empt. l. Si fundus. inf de lege commis.* Nunquam vero accidit ut sit ex contractu una actio, ex lege alia.

In bonæ fidei judiciis). Imperator in *l. In bonæ. C. eod.* ait in contractibus. Sed idem est in quasi contractibus, et omnibus actionibus bonæ fidei. An et in stipulationibus strictis? Ex parte actoris in stipulationibus tantundem dicere non ausim: nullum enim in libris nostris locum inveni, quo id probari possit: nam *l. Lecta. inf. si cert. petat.* ex parte tantummodo rei pactum stipulationi inesse probat, et *l. Petens. C. de pact.* de pacto loquitur stipulatione confirmato, non de stipulationis lege: quinimo bis, qui et ex parte actoris pactum stipulationi inesse affirmant ex continenti factum, hic locus adversatur, et *l. In bonæ fidei.* Est ergo hac in re differentia inter judicia stricta, et judicia bonæ fidei: nam et quo casu pactum ex intervallo factum judicio bonæ fidei inest, stipulationi non inesse constat, *l. 3. inf. de resciad. vend.*

Ut puta). Pactum ex intervallo subsecutum nec parit, nec format actionem. Hoc tribus exemplis Ulpianus dilucidum reddit. De primo primum dicamus. Pacta, quæ fiunt initio dandæ, vel ampliandæ dotis de dote præsenti reddenda soluta matrimonio, formant actionem dotis, at interdum, ut dotis datio in emptionem, vel aliud negotium quod lege nominatum non sit transformetur, efficiunt, *l. Cum dotem. C. de jur. dot. l. 1. C. de pac. conv.* quod si nec detur, nec amplietur dos, cum ita paciscuntur, hoc pacto dotis actio certe non formatur, nisi cum ita, paciscuntur ante dotem datam, collata pactione in tempus dandæ dotis, quoniam dationi dotis ea pactio cohærere videtur, *l. Attilicianus. inf. de pac. dot.* Post divortium dos nec datur, nec ampliatur. Igitur post divortium ea pactio si pacta sit, certe nullo modo ad actionem prodest. Ante divortium, actori quandoque prodest, puta si ampliatione dotis fuerit adjuncta. In ipso divortio pacta, quæ fiunt, etiam ex parte auctoris insunt. Divortium est con-

(*) *Vide eundem Merill. ibid. cap. 30.*

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 25.*

tractus, *l. Si uxor. inf. de judic.* Secundum exemplum est de actione tutelæ, Ait:

Et si in tutelæ actione). Quidam sic interpretantur, in tutelæ administratione: quod non probo: nam ut supra, post divortium, mox post emptionem pacta non inesse ait, ita et post tutelam hoc loco. Dum nascitur, et inchoatur actio tutelæ, si pactum intervenerit, ex parte actoris inest, *l. Nec ex prætorio. inf. de div. reg. jur.* Sin autem postea, non inest. ut si postea convenerit legitimas ampliores usuras præstari. Legitimæ usuræ pupillares semisses sunt, exceptis quibusdam causis, ex quibus centesimæ sunt. Tertium exemplum est de actione empti, et venditi, post perfectam venditionem si pacta fiant de non præstanda evictione, vel de præstanda satisdatione ob evictionem non insunt. Hæc fiunt de adminiculis, non de his quæ sunt ex natura sive substantia contractus. Adminicula dicimus evictiones, arras Substantiæ attribuimus rem, pretium, consensum. Huc pertinet quæ scripsimus Obs 2. cap. 15.

Adeo autem). (§ 6.) Pacta, quæ ex intervallo fiunt, nonnunquam insunt, et actionem formant, ut si post emptionem de eo conveniat aliquid, quod attingat substantiam contractus, integra videlicet re, id est, neque pretio dato, neque re tradita. Arra etiam, vel fidejussor ne datus sit, ut res integra videatur, non exigimus. Sic vero fit pacto postea interposito, ut discedatur in totum ab emptione, *l. Ab emptione. inf. hoc. tit.* ut ipso jure tollatur actio empti et venditi, *l. 3. inf. de resc. vend.* vel ut pars tantum vendita remaneat, vel ut augeatur minuaturve pretium quasi renovato contractu, *l. Pacta. inf. de contrah. emp. l. 2. inf. de resc. vend.* Sed quomodo insunt hæc pacta contractui, quæ novum contractum inducunt? Hoc Ulpianus ait dici non insubtiliter: reformatur enim, et repetitur contractus potius quam renovatur: et ideo recte ait, quodammodo quasi. Vulgaris opinio hæc est, novari contractum. Subtilis, reformari, corrigi, in meliorem formam reduci.

Exceptiones). Observ. 2. cap. 5. reposui, *dejectiones*.

Ex eodem). Constantinus, κατὰ τὴν φύσιν τοῦ συναλλάγματος.

Unde illud). An idem rursus inculcatur? Minime vero. Supra dixit, ut in totum, sic et pro parte tolli emptionem posse, quod fit si ita conveniant, ut pars fundi inempta sit. Adjecit reformari quoque in totum emptionem posse: ex quo nunc colligit, et in partem reformari posse, ut si convenerit de parte minuendo, vel augendo pretio: et hunc sensum esse indicant hæc verba, quasi repetita. Hoc tum est ac si diceret, non quasi nova emptio sit. Repetere est reformare, et retro agere, *l. 2. inf. de resc. vend.* Tum proponit ex Juliano speciem, qua ostenditur quemadmodum pacto pars emptionis tollatur.

Ex nudo contractu). Qui consensu solo non perficiatur.

Ait Prætor). (§. 7.) Addidere Prætores quondam, *Nec vi*, teste M. Tullio: sed postea detracta est vis mentio: nam quod vi fit, id dolo quoque fit. Si ergo dolo adversarii pactionem fecero, hanc Prætor non tuetur, sed dat replicationem doli mali.

Adversus leges). Adversus leges, fiunt quæ fiunt contra legum verba. In fraudem legum, quæ contra sententiam. His etiam verbis.

Neque dolo malo). Si initio quidem non adhibeatur dolus, sed postea: quamobrem si is, qui postea dolum adhibuit utatur exceptione pacti, ei nocebit exceptio, id est, replicatio doli.

Neque quo fraus). Ulpian. in §. *Sive autem.* ostendit post pactionem adhiberi dolum: fraus enim fit huic pacti.

Servabo). Servare est tueri: quod fit, vel actionibus, vel exceptionibus, *l. Inter. §. 1. inf. fam. erc.* At pacta non actionibus, sed exceptionibus datis Prætor tuetur. Ex pactis enim in cives Romanos actio non datur.

Pactorum). (§. 8.) Pactum in personam fit, quotiens ne a certa persona petam paciscor. In rem, quod generaliter ne petam. Sic actio, servitus, mora, jusjurandum, aut in rem, aut in personam dicitur. Seneca in Ludo: *Ne videatur in personam, non in rem dicere sententiam.* Pactum in rem hæredibus prodest, et his omnibus, quos liberari paciscentis interest: Pactum in personam non item. Utrum autem pactum in rem fuerit, an in personam, facti potestas est.

Non minus). Similis est scribendi ratio in *l. Solidum. inf. de solut. l. Ab hostibus. §. Non minus. inf. ex quib. caus. maj.* et in eis locis quos notavimus Observ. 3. cap. 5.

Sed si fraudandi). (§. 10.) Cur Prætor non adjecerit, Neque fraudandi causa, quæritur? fraus damnum est, quod vel mala fides adversarii, vel ipse eventus rerum adfert. Si fraudor adversarii mala fide, dolus est, ut si per fallaciam debitoris ei sortem remisero. Dolus autem edicto comprehenditur; itaque non fuit necesse hac ratione allatam fraudem notari magis edicto. Quod si re ipsa læsus, et fraudatus sum, non dolo adversarii, ut si nulla debitoris arte circumscriptus ultro ei sortem remisero, æquum non est irritam remissionem fieri: quod enim bona fide gestum est, etiamsi id sit alterutri fraudi, dissolvendum non est. Pacta ergo justa Prætor servat, etiamsi alterutri paciscentium ea fraudi sint, æquo invicem fraudare paciscentibus licet sine dolo malo: quod et in emptione, ac locatione receptum est, non in societate, *l. 3. §. ult. inf. pro soc.* Fraus potest esse sine dolo. De definitione doli scripsimus in tit. de dolo.

Sive autem) (§. 11.) Exposui hunc locum in §. *Ait Prætor. sup.* Exceptionis verbo significatur replicatio, ut in *l. Is qui. inf. de leg. præst. l. Apud. §. Si quis pupillo. inf. de dol. exc. l. Nam postea. §. Si minor. inf. de jurejur.*

Quod fere) (§. 12.) Pactum tria significat, nudam conventionem, nudæ conventionis instrumentum, et ut Constantinus ait III. Epit. τὸ ἀπὸ συμφωνίας παρά τινος ἀφαιρούμενον, ut in *Nov. CXX. l. 3. C. de obs. pat. præst.* Hoc loco pacta pro instrumentis Accurs. accipit recte. Solet autem in uno instrumentorum parte ita scribi. ROGAVIT ILLE, SPONDIT ILLE. Hæc verba pro stipulatione accipiuntur, quæ solet subjici pactis, nisi contrarium probetur: nam et pro pacto accipi possunt. Verum hic statim merito quis dubitaverit, qua re discernatur pactum ab stipulatione? Eadem enim verba utrique conventioni congruenter aptantur, ac sicut in stipulatione, ita et in pacto intervenit interrogatio, et responsio: quod ita definiendum est. In tractatu pactorum fieri quidem interrogationes, et responsiones. Hic tamen tractatus non est spectandus, sed ejus conclusio: nam si id de quo convenimus inter nos, ego rogem, tu spondeas, stipulatio est, nisi et alia fuerit mens nostra: nam si discedimus, ut pacti, pactum est, non stipulatio. Sic vero et in tractatu emptionis interveniunt interrogationes, et responsiones, sed finis tractatus spectatur, et conclusio. denique animo, et conclusione tractatus pactum ab stipulatione discernendum est. Idem enim est tractatus, sed non eadem conclusio, idem animus.

Ex stipulatu). Actionem ex stipulatu generaliter accipit, ut in *l. Rescriptum. §. Si pacto. inf.* quod notavimus *Instit. 3. tit. de verb. obl.*

Si paciscar). (§. 13.) Ulpianus ducit nos per varia exempla pactorum, quæ servantur, vel non servantur. In primis tale pactum servatur, ne judicati agam, ne incensarum ædium agam. Ulpianus ait, projudicati, quo modo et ejusdem Tribunalium libri Protribunalium appellantur in Indice Pandectarum, et ita etiam legendum est ex vet. librorum fide in *l. Repetita. C. de episc. et cler. l. Consulta. C. de testam.* Incensarum ædium actio est in duplum ex XII. tab. ut ostendimus *lib. V. Sentent. Pauli tit. 3.* Hanc et superiorem, quæ judicati est, Ulpian. ait excludi pacto convento. Sequitur

Si paciscar ne operis novi, etc.) (§. 14.) Sine prætore fit nuntiatio novi operis, quam qui passus est, edicto prohibetur ædificare, nisi remissionem impetraverit, vel satisdederit, et hoc est hac in re præturis jussum, imperium, jurisdictio *l. Prætor. §. 1. inf. de nov. op. nunt.* Post nuntiationem litigatores ad Prætorem eunt, *l. 1. §. Et post. operis. inf. eod.* nisi conveniat ne nuntiator nuntiationem exequatur, *d. l. §. Inde quæritur.* Hoc enim pactum valere placet si opus fiat in privato: quod si fiat in publico, quo casu omnibus nuntiandi jus patet, non licet pacisci, ne quid fiat contra Remp. nec repellentur alii si nuntiare, vel nuntiationem exequi velint. Qui pactus erit, repelletur, quia quantum in se est prodidit causam publicam. Nec obstat *l. 3. §. Si is cujus. inf. de sep. viol.* quoniam ibi pactus non est, et ut maxime pactus sit, de re familiari non publica pactus est, neque ipsum potius, quam Remp. fefellit. Eadem vero ratione non valet pactum ne agatur interdicto Unde vi, si vis facta sit in loco publico, *l. Si unus. §. Pacta. inf.* si in privato, valet: et generaliter de re privata et familiari pacta valent.

Nam, inquit, et de furto pacisci lex permittit). Legem XII. tab. intelligit: et hoc quidem pacto ipso jure tollitur furti actio sine exceptione, *l. Si tibi. §. 1. inf.* quoniam legitimum pactum est. Eadem lex de injuriis pacisci permittit. Nulla vero lex est, quæ de damno injuria, de bonis raptis pacisci permittat: quamobrem si de eo pactio fuerit, non tolletur Aquilia, vel Bonis raptis nisi posita exceptione pacti. Sequitur:

Sed et si quis paciscatur ne depositi agat). (§. 15.) Si quis paciscatur se, si forte quid deinceps deposuerit vel commodaverit, depositi vel commodati non acturum, verius est contra jus publicum pactionem fieri, atque ideo inutilem esse, non secus ac si ita pactus esset, se testamentum non facturum, se ab intestato hæreditatem patris non vindicaturum, *l. Jus publicum. inf.* Sed si perfecto contractu paciscatur ne depositi vel commodati agat de jure privato paciscitur, et ideo pactum valet.

Et generaliter). §. 16. Scripsimus de hoc loco *lib. 1. Observ. cap. XXIV.*

Si ante aditam). (§. 17.) De pacto tractare incipit facto inter creditores, et hæredes scriptos. Tria vero sunt hæredum genera, Necessarii, Sui, Voluntarii Necessarii separationis, Sui abstentionis, Voluntarii repudiationis beneficium habent: quæ res efficit, ut cum eis nonnumquam creditores paciscantur in partem crediti. Cum voluntariis, ut eos invitent ad adeundum. Cum suis, vel necessariis, ut eos invitent ad miscendum se: nam post aditionem, vel immixtionem, repudiationis, abstentionis, separationis beneficium cessat; qua ratione et olim bonis debitoris vendundis magistro constituto, ad emptores provocandos proscribebant certa se crediti parte paratos decidere, auctore Theophilo in *Tit. de suc. quæ fieb. per bon. vend.* Cæterum, aut pure sunt illi, aut sub condicione hæredes scripti. Si pure, cujuscumque generis sint, inter eos et creditores facta conventio valet: quin et si mandato vel dolo creditorum adierint aut miscuerint se, mandati in eos vel de dolo actionem habent, *l. Si hæreditatem. in fi. inf. mand. l. Apud. in princ. inf. de do. exc. l. ult. inf. de dolo.* Si sub condicione, pactum etiam cum eis factum valere placet, quia licet interim adire vel miscere se non possint, tamen in ea causa sunt, ut bonorum possessionem secundum tabulas agnoscere possint: quod tamen in necessario videbatur non posse consistere: nam servus, qui ante condicionem institutionis paciscitur in servitute paciscitur: quod autem servus in servitute gerit, ei post libertatem neque obest neque nocet. Ac sane hoc casu non pacti, sed doli exceptio ei prodest sicut filiofamilias instituto, ante aditam jussu patris hæreditatem, et ante emancipationem paciscente cum creditoribus, post emancipationem adita hæreditate non pacti sed doli exceptio prodest. Similes enim sunt species: nam ut eorum, quæ servus gessit in servitute, ita eorum, quæ filiusfamilias gessit cum esset in familia patris, ratum postea nihil est. Sed sicut filiofamilias datur tamen doli exceptio, ita par est eandem servo dari: et est similis æquitas in *l. 1. §. Si servus. inf. de exc. rei vend.* et *l. Quidam. inf. de her. inst.* Additur in hoc §. fi-

liofamilias doli etiam exceptionem prodesse, si vivo patre cum creditoribus paternis pactus sit: cui pactionis generi obstare videtur *l. Quidam. §. ult. inf. de donat.* Sed ibi largitur de bonis viventis, hic exonerat bona viventis.

Hodie tamen). §. 19.) Valere dixit pactum quod fit inter hæredes, et creditores antequam acquisita sit hæreditas. Nunc est, *Hodie*, id est, ex rescripto Divi Marci, qui huic rei primus formam certissimam dedit, ita recte talem pactionem fieri si convenerint creditores in unum cum hæredibus decidendi causa, et consenserint, vel si dissentiant, si interposuerit Prætor decretum ex sententiis majoris partis, *l. Si præcedente §. Lucius inf. mand.* Decretum efficit, ut cæteris pactum noceat. Ante rescriptum Marci cæteris pactum non nocebat.

Ad l. Majorem. 8.

In rescripto D. Marci, de quo superius tractare incepimus, major pars non accipitur ex numero personarum, ut in judiciis, in quibus licet impar sit prudentia, par omnium jus est, sed ex modo, quantitate cumulo debiti: ut si duo sint, quibus debeantur mille, tres quibus quingenta: non quod his, sed quod illis visum fuerit Prætor sequetur. Quod si par sit quantitas, ut si septem sint creditores ex paribus quantitatibus, tunc majorem partem ex numero personarum accipimus: quod igitur quatuor decideriot, id erit ratum. Sed si par sit et debiti quantitas et creditorum numerus, eorum sententia prævalebit, qui dignitate præstabunt: quod et in judiciis observandum esse quidam putant, et in responsis prudentum ex Constitutione Theodosii vincit ea pars, in qua fuerit Papinianus, qui ut singulos vincit, ita cedit duobus. Quod si omnia sint paria, humaniorem sententiam sequetur Prætor, eorum nempe qui plus ex credito remittunt: et sic in judiciis cum æqualis est sententiarum numerus, ea præponitur, quæ pro reo facit, pro libertate, pro testamento defuncti, *l. Inter pares. inf. de re jud. l. Lege. inf. de manum. l. Si pars. inf. de inoffic. test.* Augustinus de Civitate Dei lib. 18. c. 10. *In Areopago ubi pares numeri sententiæ fuissent, præponi absolutio damnationi solebat.* Cæterum ut omnia in summa comprehendam, in hac specie quam tractamus, vincit, quantitas non numerus, numerus non dignitas, dignitas non humanior sententia.

Ad L. Si plures. 9.

Non semper numeranda sunt capita creditorum, plures enim nonnumquam unius creditoris loco sunt, ut plures rei stipulandi: quia una est obligatio. Item plures argentarii, quorum nomina simul facta sunt. Alia est obligatio, quæ fit stipulatione, alia nominibus, *l. 1. inf. de annuis leg.* Cum ex mensæ scriptura pecunia numeratur nominibus contrahitur obligatio. Cum ex arca, ex domo, ut in *l. Lecta. inf. si cert. pet.* et *l. Quidam. inf. de constit. pec.* per stipulationem. Donatus in Phormione: *Hodie*, inquit, *additur chirographis. Domo ex arca sua, vel ex mensæ scriptura.* Et sic in *l. Item l. Si unus. inf. hoc tit. l. Si duo. inf. de recept. qui arb.* dum argentariis stipulatores vel promissores comparentur, hi duo notantur contrahendæ obligationis modi. Plures autem stipulatores, sicut diximus pluresve argentarii, qui simul pecuniam dederunt, unius loco sunt: quia una et communis obligatio est, unumque debitum unique solvi potest. *l. Qui hominem. §. 1. inf. de solut. l. 2. §. ult. inf. de duob. reis const.* aut dum sunt obligationes ejusdem causæ et potestatis, quarum una sublata, tollitur, et altera, *l. Eandem. §. ult. l. Si reus. eod. tit.* Plures quoque tutores unius pupilli crediti pro uno habentur: quia unius nomina paciscuntur. Vix autem unus plurium loco habetur: nam et si uel ex pluribus causis debeatur, pro uno computabitur, nec numerabuntur actiones. Similiter unus tutor plurium pupillorum unum debitum prætendentium, unius loco est, non plurium, quia et ipsi pupilli si convenirent, quorum ille vicem gerit, unius essent loco: quæ ratio proximor est ille quem hic attulit Paulus qui rationibus uti solet remotioribus ac persæpe truncatis. Quod si unus tutor sit plurium pupillorum diversa patrimonia habentium et diversa debita prætendentium, nemo negaverit plures tutelas esse, §. *Item tres. D. de exc. tut.* atque adeo eum si conveniat cum aliis, plurium loco haberi. Hæc de numero personarum. Tum explicat in rescripto D. Marci cumulum debiti non tantum ad sortem, sed etiam ad usuras referri, et omne id quod debetur principaliter vel in accessionem, nec tantum ad summas minutas, sed et ad summarum acervum.

Convenissent). In unum locum cum aliis creditoribus.

Adversum eum). Ut ei præferatur, si par ipse sit in cumulo debiti.

Ad L. Rescriptum. 10.

Pactum quod in portionem crediti cum hærede creditores paciscuntur, non modo præsentibus verum etiam absentibus nocet: ea decreti vis est. An et absentibus hypothecariis? Quantum ad hypothecam cæterasque accessiones pertinet, eas pactum absentibus non aufert. Sed an privilegium aufert? Ulpianus auferri ait hoc loco. Paulus negat in *l. Si præcedente § Lucius inf. mand.* Fuit hæc quæstio maxime vexata, ut Ulp. indicat, dum ait, eleganter tractatur. Ulpianus retulit rescriptum D. Pii, quod Paulus vel ignoravit vel non advertit, et ex juris disciplina quod sibi videbatur, scripsit, ex juris ratione non ex rescripto. Cum juris rationibus rescripta plerumque pugnant.

Si pacta). §. 1.) Pactum aut fide de non petenda pecunia, aut de re aliqua præstanda. Si de re aliqua præstanda, et ei subdatur stipulatio pœnæ, vel etiam ejus quod interest, aut pati debet promissor secum agi ex pacto, aut invitus tenebitur ex stipulatu, *l. Nudo. C. de cont. stip.* quam recte Joannes interpretatus est. Si de non petenda pecunia, et subjiciatur stipulatio pœnalis, potente creditore, in arbitrio est rei pacti exceptione uti, vel actione ex stipulatu. Si pacti exceptionem eligat, necesse est et pœnam, quæ ipso jure commissa est, acceptam ferat. Si pœnam, denegabitur pacti exceptio: neque enim æquum est, ut ex pacto et ex stipulatione commodum ferat, *l. Si pater. §. Si mulier. inf. de pac. dot.* Obstare videtur *l. Qui Romæ. §. ult. inf. de verb. oblig.* Pœnam enim committi ait Scævola, licet ex causa pacti sive transactionis exceptione usus jam sit reus, et obtinuerit. Solet Scævola de jure breviter et abscisse respondere. Interrogatus, an pœna commissa sit, respondit commissam esse: quod verissimum est. Verum agenti obstabit exceptio doli vel in factum quod jam usus sit exceptione pacti. vel ut in hoc §. traditur, omnino eam stipulationem acceptam facere cogetur. ergo ipso jure pœnam esse commissam hic quoque §. indicat, dum pœnæ acceptilationem faciendam ait: et ita Accursius. Quod si pacto de non petenda pecunia subjecta sit stipulatio Aquiliana et acceptilatio, quæ ipso jure obligationem tolli constat, post hæc stipulatio pœnalis non poterit reus et acceptilationis commodo uti negando se actione teneri, et pœnam exigere. Vel igitur pœnam non exiget, et se actione teneri negabit, vel si pœnam petet, actionem patietur rescissa acceptilatione, quæ actio erit utilis, rescissoria, restitutoria, *l. Pacto. inf. tit. prox. l. Ubi pactum. C. de transact.* Excipiuntur duo casus. Unus casus est perjurium, *l. Si quis major. C. de transact.* Alterius voluntas paciscentium sive clausula, Rato manente pacto, *l. Qui fidem inf. tit. prox. l. Cum proponas. eod. tit.* His casibus utrumque locum habet, nec alterutro satisfit actori. Quia igitur aut regulariter alterutrum, aut his casibus utrumque locum habet, ex eo colligitur recte stipulatione pœnali præcedentem conventionem non novari, quod et probat, *l. Qui Romæ. §. Flavius. inf. de verb. oblig. l. Prædia. inf. de act. emp. l. Duo. l. Si quis a socio. inf. pro soc.* Sed valde obstat *l. Obligationum §. ult. inf. de obl. et act.* cujus tamen species sic a superioribus secernenda est. In superioribus res in conventionem venit, pœna in stipulationem. In hac vero utrumque in stipulationem venit, quo casu si et de utroque conventio, vel de re tantum præcesserit, non videtur prior conventio transfusa in stipulationem, nisi novandi animo hoc factum fuisse comprobetur, *d. l. Duo*, quod semper nostri auctores innovationibus exigunt. Sed sive præcesserit alia conventio, sive non, et stipulatio fiat de re ac de pœna, an posterior pars stipulationis priorem novat? Lex ait quasi novationem fieri. Non ergo fit novatio: res namque ex stipulatu ipso jure peti potest, *l. Si pacto quo pœnam. C. de pact.* sed reus si velit defungi solutione pœnæ, rem invitus non præstabit, atque ita quæ rei implexa est pœnæ stipulatio priorem commutare, infirmare, novare quodammodo videtur, *l. 1. §. fin. inf. de stipul. ser.* stipulatio seipsam quasi novat. Pactum præcedens et pulatio nec novat, nec quasi novat.

Plerumque). (§. 2.) Procurator aut negotiorum, aut litium procurator est. Procurator negotiorum recte paciscitur, pactumque domino prodest, et nocet per exceptionem doli, non per exceptionem pacti. Idem novare, exigere, permutare, solvere, alienare, jusjurandum deferre, pignori obligare, transigere potest, modo hæc fiant ex negotiorum utilitate, non donandi vel diminuendi causa, ut aliis in locis fusius ostendimus.

Ad L. Quia et solvi 11.

Quia procuratori recte solvitur, ideo et recte eum pacisci Paulus ait: quæ ratio non videtur idonea: nam et adjecto recte solvitur, qui tamen pacisci nequit, et ei similiter cui debitorem meum solvere jussi, et his qui sunt in nostra potestate. Sed hoc propriis rationibus fit. Regulariter cui recte solvitur, is et pacisci potest. Cui non recte solvitur, is nec pacisci potest, *l. Contra. inf.*

Ad L. Nam et nocere. 12.

Adsessoriorum). Quidam scripsere libros Tribunalium, quidam adsessoriorum, et sic in *l. 5. Hac lege. inf. de injur.* Sabinus in adsessorio, libro scilicet.

Ad L. Sed si tantum. 13.

Procurator litium, aut in rem suam constituitur, aut in rem mandatoris. Hujus pactum mandatori non nocet: nam si neque pecuniam solutam accipit, neque exigit recte, fieri non potest ut tamen de ea paciscatur recte. In hoc enim dumtaxat constitutus est, ut agat, non ut accipiat, vel paciscatur. Illius vero pactum domino nocet per exceptionem doli: nam et quasi in re propria ei biduum datur ad appellandum, et alium procuratorem facit ante litem contestatam, ei recte solvitur, recte judicati agit. Ex mandato quoque directas actiones habet, ita tamen ut non ideo minus easdem actiones mandator habeat, quibus possit experiri re integra.

Ad L. Item magistri. 14.

Quæ procuratorum ad negotia, eadem et tutorum, curatorum, administratorum Reipublicæ, magistrorum societatum ratio est. Ma-

gistris societatum earum rerum, quæ ad societatem pertinent, præcipua cura incumbit. M. Tullius ad Crassipedem: *P. Rupilius, qui est magister in ea societate*, et in III. Ver. sæpe.

Ad L. Si cum emptore 16.

Si cum emptore hæreditatis facto procuratore in rem suam pactum factum sit de non petenda pecunia, constat pactum valere, et venditori obesse posita exceptione doli, *l. Sed si tantum, sup.* At quid si non sint ei mandatæ actiones? quo casu proprio nomine utiles actiones habet ex constitutione D. Pii, quæ porrigitur etiam ad similes casus, ut si cui nomen venditum, donatum, legatum, in solutum datum sit, *l. 1. §. Nunc tractemus. inf. de tut. et rat. distr. l. Postquam. C. de hær. vend. l. Ex legato. C. de legat.* His utique utilibus actionibus emptor si experiri velit venditori cui directe competunt præfertur, *l. Procuratore. inf. de procur.* at si pactus sit de non petenda pecunia, ei quidem obstabit exceptio pacti, venditori autem exceptio doli. Utroque igitur casu pactio facta inter emptorem hæreditatis, et debitorem hæreditarium venditori nocet. Obstat *l. Si a te. §. ult. inf. de exc. rei judic.* ubi res judicata inter emptorem, et alium quendam venditori non obest, ideoque rei judicatæ in eum exceptio non datur. Sed et doli exceptionem dari nego. Loquitur autem de emptore rei hæreditariæ, non de emptore hæreditatis. Porro venditor post venditionem, aut jure antiquo, quod scilicet ante venditionem habuit, aut jure novo agit. Si jure antiquo, repellitur exceptione doli ob pactum cum emptore factum, vel ob rem contra emptorem judicatam. Antiquum jus habet venditor hæreditatis, quia non desinit esse hæres, et adhuc integrum illi est directo experiri cum debitoribus. Sed ex Constitutione D. Pii emptor utiles habet, quæ præstant directis. Directæ sunt sine re. Quod igitur emptor egerit, ratum habendum est. Alia est ratio venditoris rei hæreditariæ: nam hic re tradita nihil ex antiquo jure retinet: itaque post venditionem non nisi novo jure agit, et consequenter, ut res inter emptorem et alium pacta transacta, judicata ei ne prosit vel obsit æquissimum est.

Utiles actiones). Ex mandato directæ ei dantur, Sine mandato, utiles. In eum vero non dantur utiles: nulla enim hoc lege vel constitutione proditum est. Itaque fideicommissario per omnia emptor hæreditatis similis non est.

Sed et si inter). (§. 1.) Vendidit procurator, et tradidit, ac convenit postea inter dominum, et emptorem, ut procuratori quod tradidisset redderetur, atque ita ut resolveretur emptio. Nondum resoluta est pacto: prius namque rem restitui oportet, *l. Ab emptione. inf.* Sed procuratori petenti pretium, obstabit exceptio doli, non pacti, quia factum est cum alio. Verum per replicationem emptor quoque rem reddere compellitur. Duo hæc ita continebat exempla, quibus exceptio doli subsidio est exceptioni pacti.

Ad L. Si tibi, 17.

Obligatio aut re contrahitur, aut verbis, aut consensu. Contrahebatur et nominibus olim per scripturam mensæ. Hodie litteris extra mensam. Re non contrahitur in plus quam datum sit: itaque si x. credidero ea lege, ut redderentur xi qui superest nummus, nec debetur quasi creditus, quia numeratus non est, nec quasi usura: quia usuræ pecuniæ creditæ ex pacto non debentur etiam ex continenti facto, nec quasi donatus, quia donatio hoc jure non pacto, sed traditione, vel mancipatione perficitur. Hodie quia donationem placet nudo consensu perfici, ex causa donationis non dubitem affirmare eum nummum peti posse.

De pignore). (§. 2.) Obligatio pignoris, id est, hypotheca contrahitur pacto: hinc formula hypothecaria. Pacto vero non tollitur nisi per exceptionem, et ita accipienda est *l. Major. C. de pignor.* ut eum effectu persequi non possit. Nec verum est quod Accursius tradit in *l. 2. C. de remis. pign.* de exceptione facti: nulla enim allegatio talis est quæ dicatur exceptio. Cæterum reus vel excipit ubi est actio, vel ubi non est actio, negat se teneri, *l. 3. C. de transact.* Utrumque in jure allegari oportet: alioquin procedet, et dabitur actio petenti. Sed mirabitur aliquis fortasse, quid causæ sit quare obligationes consensu contractæ contrario consensu ipso jure solvantur, hypotheca non item. Sed ab eis obligationibus hypotheca separanda est omnino, ut in *l. Contrahitur. inf. de pignor.* Hypotheca enim pactum est pignoris. Illæ conventiones contractus sunt. Ad hæc remissa hypotheca, non videtur remissa sors. Remissa sorte plerumque remissa hypotheca videtur. An et si remissio sortis fuerit inutilis? qua in re pugnare videtur *l. 1. §. 1. inf. quib. mod. pign. vel hypot. solv.* cum *l. Debitum. C. de remis. pign.* Sed videndum est qua ratione inutilis sit remissio sortis. Si communis, utrumque manet, *d. l. Debitum.* Si propria sortis, hypotheca non manet, *d. l. 1. §. 1.* ut si sortem remitto dum contra legem Cinciam donatum volo, sortis remissio inutilis est, tacita hypothecæ remissio inutilis non est, quia remissa hypotheca nulla donatio fieri intelligitur, *l. Et si pignus. inf. quæ in fraud. cred.*

Si pactus sim). (§. 4.) Alteri pacisci nemo potest, puta ne a Titio petatur, ideoque si sibi quis et Titio paciscatur, Titii adjectio supervacua est. Hæredi nostro pacisci possumus. Quid ergo si Titius postea ejus, qui ei pactum est, hæres factus fuerit? An convalescet pactum? Minime. Quod si pactus sit ne a filio quem in potestate habet, petatur? Si de filio hærede sensit, filio pacti exceptio prodest; si non de hærede, doli, *l. Et hæredi. § Julianus. inf.* Tentari potest etiam filio hæredi postea facto doli exceptionem dari. Datur tamen filio exceptio jurisjurandi omnimodo, *l. Qui jurasse. §. Si pater. inf. de jurejur.* et hoc casu major est vis jurisjurandi quam pacti.

Pactum). (§. 5.) Pactum in personam conceptum etiam emptori et donatario prodest, quod verum esse existimo quamdiu venditor aut donator vivit, *arg. l. Et hæred. inf.* ut emptori prosit, et hæredi ejus, sicut et cum fructuarius usumfructum vendidit, *l. Necessario. §. ult. inf. de per. et com. rei vend.* alioquin quo modo his prodesset quod hæredibus non prodest?

Cum possessor) (§. 6.) *l.* Obstat *Si post. inf. de const. per.* Sed statuenda differentia est inter pactum, et constitutum. Constitutum est accessio principalis obligationis: sequitur ergo hæredem penes quam est sortis obligatio. Pactum accessio dici nullo modo potest. Itaque pactum possessoris hæredi evicta hæreditate ne per exceptionem quidem doli prodesse, aut obesse potest.

Filius servusve). (§. 7.) Per eos, quos in potestate habemus, per fructuarios, usuarios servos alienos, aut liberos homines, quos bona fide possidemus, si nobis paciscantur, nobis acquiritur exceptio pacti. Quid si sibi? Si filius paciscatur, ne a se petatur, licet personale sit pactum, patri, prodest, et hæredi patris vivo filio per exceptionem pacti. Post mortem filii, nec patri prodest, nec hæredi patris. Diversum est, si servus paciscatur, ne a se petatur: nam petere eum judicio petere, *l. Et hæredi. §. 1. inf.* Cum servo homine judicium non est. Quod ergo in personam servi frustra pactum confertur, domino prodesse, qui potest? Cæterum vivo servo domino dabitur exceptio doli, et si in rem fuerit collatum, pacti. Mortuo servo, credo exceptionem doli non dari, quia personale pactum est.

Ad L. Et hæredi. 21.

Nos). (§. 2.) Per parentes quorum in potestate sumus nobis non acquiritur exceptio pacti: neque enim id ratio patitur: licet doli exceptionem dari placeat, sicut et utiles actiones ex affectione parentum. Non obstat, *l. Cum dos. §. Filia. inf. de pac. dot.* nam ibi filiæ nominatim pactus non est. Non obstat *l. 4. C. de pac. con.* nam ad eam ex *l. Pater. C. eod.* addendum est, utilem dari. Quod vero dari dicimus affectioni paratum, ut liberis parent actiones utiles, non sic datur affectioni liberorum, *l. Dotator. §. ult. inf. ad Trebel. l. Inter. §. Cum pro se. inf. de pac. dot. l. Cajus. inf. sol. matrim.* Denique summis hoc tantum affectionibus datur.

Cæterum). Cæterum, pro alioquin.

Ne a Titio). Lego, *ne a filio.* Ergo si pater pactus sit filio non sibi, non prodest patri exceptio pacti, si conveniatur filii nomine. Prodesse tamen puto exceptionem doli sicut et filio. Ea in quibus jus versatur, quæ in atomo patri acquiruntur, nec momento subsistunt in persona filii, ut stipulationes, si in personam filii concipiat pater, patri acquiruntur, *l. Quod dicitur. inf. de verb. obligat.* Ea in quibus factum versatur, ut pacta, quorum exceptiones in persona filii consistunt, si in personam filii concipiantur directo patri non proficiunt.

Dixi prodesse). Patri proderit pacti.

Filiafamilias). (§. 3.) Dixi de hoc genere pacti, ne petatur. Nunc quæro, an filiifamilias recte paciscantur, ne petant. Et in rem quidem recte paciscuntur, petitum non iri, si liberam habeant peculii administrationem, nec donandi causa paciscantur, *l. Contra. §. ult. inf.* Sed et si pecuniam paternam credant, eodem modo recte paciscuntur in ipso negotio, ne petatur intra certum tempus: postea si paciscantur, nihil agunt, *l. Sin autem. inf.* idem et in servis. Quin et si filiifamilias ita paciscantur, ne ipsi petant, utile pactum est: quoniam utiles actiones possunt exercere. *l. In factum. inf. de obl. et act. l. In persona. inf. h. t.* Possunt et in id tempus pacisci, quo sui juris erunt, ut filiafamilias ne de dote agat cum sui juris erit, quod pactum post divortium valet, non ante nuptias, vel manentibus nuptiis: vel filiusfamilias ne condicionale legatum petat, si condictionis existentis tempore sui juris fuerit: nec obstat *l. Si sub condicione. inf. de leg. 2.* quæ de repudiatione loquitur. Aliud enim est repudiare, aliud pacisci. Repudiantur delata, paciscimur et de non delatis, *l. 1. C. de pac. l. Pactum. inf.* Repudiatio fit in jure, pactum quoquo modo. Homine legato priusquam elegerit legatarius, non repudiat Stichum recte, De eo non petendo paciscitur recte, *l. Homine. inf. de opt. leg. l. Si unus. § Sed si generaliter. inf.*

Legatum est). (§. 4.) De stipulatione condicionali pacisci non potest. Rationem exposuimus *lib. 3. Instit. tit. de verb. oblig.*

In his, qui). (§. 5.) Generalis definitio hæc est, pacta in rem prodesse omnibus, quibus data exceptione pacti non tam ipsis consulitur, quam ei, qui pactus est, ut puta, pactum rei fidejussori prodest, quoniam rei principaliter interest fidejussorem liberari, ne mandati, vel negotiorum gestorum teneatur: ideoque quibus casibus fidejussor regressum adversus reum non habet, ut cum fidejussit donandi animo, cum pro re sua, pro invito et vetante, pactum rei fidejussori non prodest. Tantumdem dicemus, ut ostenditur in *l. prox.* si id nominatim actum sit ne fidejussori prosit, quod licet jure novo haud facile procedere possit, tamen jure veteri quo creditor electionem habet a reo vel a fidejussore petendi, locum habet: nec obstat *l. Stichum. §. pen. inf. de solut.* quæ de mandatore loquitur. Alia enim est ratio mandatoris, longe alia fidejussoris. Mandator conventus a creditore nullam habet actionem propriam contra debi-

torem, nisi cedatur, vel nisi debitor mandatori mandaverit, ut creditori mandaret pecuniam credere, *l. Grenius. §. Plane. quod et peu. de fidejuss.* Cedat ergo ei creditor suas actiones, at eas quidem non inanes, oportet: proinde si non habet efficaces quas cedat, si non possit a reo petere, non poterit etiam a mandatore. Fidejussor sine cessione propriam actionem habet adversus debitorem mandati, vel negotiorum gestorum, nec usquam legitur cogi crediturem fidejussori cedare actiones sortis, licet si hypothecarias cedat, id fidejussori inutile, futurum non sit. Itaque recte petet creditor a fidejussore, quamvis a reo petere non possit. Nunc de fidejussoris pacto dicamus. Pactum fidejussoris reo, vel confidejussori, qui socius non est, non prodest: idque ex illa generali definitione liquet, quippe cum nihil ejus pecuniariter, et principaliter intersit a quoquam eorum non peti. Ergo creditor a fidejussore cum quo pactus est, non petet, a confidejussore petet. At quomodo a confidejussore solidum petet, si in alium non habet efficacem actionem, quam confidejussori solidum exsolventi cedat? Verum non exiget solidum invito confidejussori: locus est enim beneficio epistolæ D. Adriani, quo si confidejussor insuper habuerit uti, sua ei culpa imputabitur. Hæc pertinent ad *l. Fidejussoris. inf.*

Ad L. Fidejussoris. 23.

Concessio). In rem. Cæterum jusjurandum in rem reo prodest, *l. Duobus. §. 1. inf. dejurejur.* Sic diximus in *l. Si tibi. sup.* pactum patris filio non parere exceptionem pacti, jusjurandum parere exceptionem jurisjurandi. Sic pactum unius ex reis promittendi, qui socius non sit, non prodest alteri, jusjurandum prodest. Major est vis religionis, quam fidei datæ. Jusjurandum loco solutionis habetur, pactum non item.

Quoquo modo.) Ut pactum quod feci aliis prosit, aliis prodesse ut mea intersit necesse est, non quoquo modo, sed principaliter, et pecuniariter: hoc vero modo fidejussoris non interest, ut ejus pactum reo, aut confidejussori prosit. nec enim ullam in eum reus vel confidejussor si solverit actionem habiturus est: ergo ejus illis pactum non prodest. Excipiuntur duo casus. Unus, si fidejussor sit in rem suam, *l. prox. inf.* quoniam hic reus potius est, quam fidejussor, et is pro quo fidem dixit, fidejussor verius quam reus; alter, si id actum sit nominatim, ut reo et confidejussor prosit: qua casu doli exceptio dabitur propter vicinitatem obligationum, *l. Idem in duobus,* et *l. prox. inf.* nec enim cuilibet, cui sit alter pactus, ea exceptio datur.

Cum alio). Hic repetitur generalis illa definitio proposita in *l. Et hæredi. §. ult.* et ex ea etiam colligitur rei pactum fidejussori prodesse. Lex quæ sequitur, ante hunc versum poni debuit, tum hic versus sequi, deinde *l. Idem in duobus:* in qua quæstioni propositæ initio *d. §. ult.* ita respondetur, ut quemadmodum ex illa generali definitione pactum rei fidejussori prodest, sic unius ex argentariis, vel reis promittendi sociis pactum alteri prodesse admittendum sit: paciscentis enim interesse alterum non solvere, quia si solvat, id ei societatis judicio repudiabitur: Hæc de pacto in rem: nam pactum in personam constat ad alium non pertinere, quia nec ad hæredem.

Ad L. Si unus. 27.

Diximus, Pactum unius ex reis promittendi, vel argentariis si socii sint alteri prodesse, atque adeo si socii non sint non prodesse. Dicendum nobis nunc est de pacto unius ex reis stipulandi, vel argentariis. Pactum unius ex reis stipulandi, vel argentariis alteri non nocet, si socii non sint. Sed et si socii sint, placet non nocere. Hoc enim tantum habent, ut possint solidum petere, solidum accipere, sicut et solidum ab eis peti potest, si quid promiserint: non etiam ut pacisci possint de solido: nec licet nobis statim ita argumentari. Uni ex argentariis solidum solvi potest. Ergo et pacisci unus potest de solido. Tantum enim abest, ut valeat argumentum a solutione ad pactum, ut nec valeat semper a solutione ad novationem cæterasque liberationes legitimas: nam interdum is, cui solvi potest, novare atque adeo pacisci non potest, ut adjectus solutionis gratia, is cui debitorem meum jussi solvere, is qui est in mea potestate. Cæterum unus ex argentariis, vel reis stipulandi novare potest, itemque jusjurandum deferre, acceptum facere, rem in judicium deducere, uni solvi, uni constitui potest, idque traditur sine distinctione, sive socii sint, sive non: nam hac distinctione utimur tantum in compromisso, et dolo, *l. Si duo. inf. de recep. qui arb. l. Si duo. sup. si quis caut.* Pacisci autem omnimodo non potest. Facilius is cui solvi potest, novat, quippe cum novatio sit legitimus modus tollendæ obligationis, qui solutionis vicem obtinet, quanquam et id quoque, ut sup. dictum est, perpetuum non sit, quam paciscitur: pactum enim solutionis vicem non obtinet.

Tantum enim). (in pr.) Nec similiter constitutum est, ut pacisci alter possit. Licet ergo alteri solvatur recte, non tamen paciscitur recte.

Alium). Puta argentarium. Hæc est Proculianorum sententia, a qua dissentit Venulejus, *l. Si rem. §. Si duo. de nov.* Videtur autem hic locus exigere, ut breviter officium argentariorum describemus: Fuit olim in civitatibus certum corpus, sive σύστημα argentariorum, quorum erat publicum officium, *l. Argentarius. sup. de edendo, l. Quod privilegium. inf. depos.* fides publica, *l. Si ventri. §. In bonis. inf. de reb. auct. jud. possid.* Tabernas et mensas cum ære in foro positas habebant; *l. Qui tabernas. inf. de cont. empt.* Apud mensas pecuniæ deponebantur permutabantur, emebantur, vendebantur, quod Latine est cambire. Græce ἀνταμείβεσθαι per eos plerique pecuniam credebant, et fœnori occupabant, emebant, vendebant, auctionem et omnia negotia exercebant, *l. Si hominem. §. Quoties. inf. depos. l. Si res. inf. de adm. tut. l. Filio. inf. de solut. l. Item videndum. inf. de pet. hær. l. Cum pater §. Mensæ. inf. de leg. 2. l. 1. C. neg. ne mil.* deque his omnibus rationes conficiebant, *l. 4. sup. de edendo.* Ex eorum scriptura nascebatur obligatio nominum sine stipulatione, ut ostendimus in *l. Si plures. sup.* et ex *Nov. de arg. cont.* usuræ eis debentur ex sola præscriptione, et quidem besses, *l. Eos. C. de usur.* Eorum munia, quæ varia sunt, variis quoque appellationibus designantur: nam et mensarii dicuntur, sive mensularii, et nummularii, et argentarii, et argentariæ mensæ exercitores, et ἀργυροπρᾶται, sive argenti distractores, collybistæ, cermatistæ, coactores, sive collectarii in *l. Quisquis. C. si cer. pet.* Collectarios et nummularios pro eodem Symmachus accipit *lib. 4. Epist.* XXVIII in *l. Emptor. §. Lucius. inf.* qui initio mensolarius, postea nummularius appellatur. Sed de his satis.

Si cum reo). (§. 1.) Pactum rei fidejussori prodest. Sed si in rei persona temporarium sit, erit et in fidejussoris.

Quod si). Si reo nominatim pactus sit fidejussor, reo non pacti sed doli exceptio datur. Si reus fidejussori, pacti: quia rei maxime interest fidejussorem liberari. Quod ergo dicitur, alteri neminem pacisci posse, tunc locum habet cum nihil interest nostra alterum liberari.

Videmur). Legendum, *videtur.*

Pactus ne peteret). (§. 2.) Si inter creditorem et debitorem fiat pactum de non petenda pecunia, actio ipso jure non tollitur, sed agenti creditori obstat exceptio pacti. Quod si post tale pactum fiat aliud de petenda pecunia, creditori replicatio datur ex causa posterioris pacti. Ita mutuo sese elidunt pacta, et quæ ex eis exceptiones a prætore dantur. Elidere est tollere quasi conflictu et concursu corporum quo verbo nostri utuntur frequentissime. Dicunt etiam elidere. Ipso quidem jure pactum naturalem obligationem tollit, id est, æquitatis potestate sine exceptionibus, *l. Stichum. §. Naturalis. inf. de solut.* Civilem ipso jure non tollit, sed per exceptionem, et hæc rursus non nisi per replicationem exclúditur. Itaque pactum tollendæ obligationis modus legitimus non est, sicut solutio, stipulatio, acceptilatio.

Sicut tollitur stipulatio). Hæc verba non sunt accipienda de stipulatione Aquiliana. Hæc enim non stipulationem, sed alias obligationes novat. Non sunt etiam accipienda de acceptilatione. Ait enim:

Si hoc actum est). Quæ verba nostri auctores usurpare solent, cum de novatione, non cum de acceptilatione tractant; denique acceptilatio stipulatio non est. Stipulatio obligatio est, Acceptilatio absolutio. Verum hic est horum verborum sensus stipulationem ipso jure tolli per stipulationem novandi causa interpositam, ut stipulatio rei stipulatione perimi si hoc actum sit, quod in libris nostris frequenter exigitur ut novatio fiat. Dicamus igitur stipulationem ex stipulatione tolli. Exstipulari, expromittere, his verbis utimur quotiens novatio fit; adstipulari est pro alio stipulari, quod non fit jure. Adpromittere est pro alio promittere, quod fit jure fidejubendo. Stipulari, instipulari, restipulari idem est, promittere item et repromittere. Instipulari Julianus dixit in *l. Aditio. §. ult. inf. de acquir. hæred.* Sicut, inquit, instipulandi et per traditionem accipiendo.

Quia in stipulationibus). Positam differentiam inter stipulationem et pactum sequitur ratio diversitatis. Stipulationibus juris auctoritas inest, pactis nihil inest præter nudum factum nudamve consensionem. Idcirco stipulationes ipso jure vim suam exercent, pacta auxilio prætoris egent, sine jure ex solo conventu servantur, ex facto non ex jure vim et momentum aliquod habent. Jus tollit. Factum elidit.

Eadem ratione). Obstat *l. ult. inf. hoc tit.* Animadvertendum est Paulum tractare permixtim de pacto rei et de pacto fidejussoris, *l. Fidejussoris. l. Idem in duobus. sup.* et in hujus legis §. 1. dixit prius rei pactum posteriora dissolvi. Nunc sit idem esse in fidejussoris pacto. Qua ratione reus liberatur si pactus sit, eadem et fidejussor ipse si paciscatur liberationem adsequitur.

Sed si pactum). Nonnunquam prius pactum posteriori præstat ut puta si legitimum sit, quale est de injuria, de furto. Eo enim pacto sublata actio novissimo pacto non restituitur. Sic consensu contracta obligatio et re integra contrario pacto sublata novissimo pacto non restituitur, sed id pactum quod se pacisci convenientes putant, novus contractus est, non pactum.

Quod si non ut tolleret). Nonnunquam pactum posterius inest negotio, et sine exceptionibus valet, ut puta si sit ex natura contractus, vel si primæ formæ ac naturæ contractum reddat. Ex natura contractus est pactio de minuendo pretio, quæ emptionem reformat, ut diximus in *l. Jurisgentium. §. Adeo,* quam si alia pactio sequatur, ut eo potius res sit empta pretio quo fuit initio, emptio ipso jure redit ad primam formam, *l. Emptor. in priu. inf.* Idemque est si in dote danda vel amplianda convenerit, Soluto matrimonio statim dotem reddi, quæ pactio actionem dotis format, ac postea, suis legibus reddi. Hæc enim posterior pactio adeo inest actioni de doto, ut petenti uxori statim dotem, non sit opponenda exceptio posterioris pacti, sed negandum actionem competere.

Item). (§. 3.) Ex contractu jam perfecto ne agatur pacisci licet, veluti post rem depositam ne depositi agatur, quo modo et ne dolo agatur tacite paciscimur: nam doli actio bonæ fidei judiciis inest. Ergo cum simpliciter remitto actionem depositi, et dolum remitto: quod Acc. in ultimis voluntatibus locum obtinere negat: cui non assentior: nam remisso per legatum debito, omnia remitti constat. Quod si non actio, sed rationum allegatio remissa sit, debitorem de dolo, et de

bus quæ penes se habet, nihilominus teneri etiam constat, *l. Si quis rationes. l. Aurelio. §. ult. inf. de liber. leg.*

A re privata) (§. 4.) Vide 1. Observ. cap. 24.

Ante omnia enim). Hoc ita superiori sententiæ applicandum est, ut et si quis pactus sit de re publica, alii de populo, nihilominus admittantur ejus rei exequendæ causa, quam ille pacto remiserit.

Si cum decem). (§. 5.) Si cum debitore X. paciscar ne XX. petam, videtur non valere, *l. Nisi. inf. de accep.* sed valet, ideoque pacti exceptio datur, quoniam manent X. in XX. ejusque quod superest adjectio pro supervacua habetur, *l. Quotiens. §. Sed si non. inf. de hær. instit.* vel si quis urgeat quod pactum obligationi non congruat, saltem doli exceptio dabitur. Idem servatur in stipulatione, acceptilatione, liberatione legata, constituto: neque obstat §. *Præterea. Institutionibus. de inut. stip.* quam in Notis satis, ut arbitror, perspicue explicavimus.

Sed si stipulatus). (§. 6.) Hic de stipulatione alternata disputaturi sumus. Alternatam stipulationem dicimus, ut alternatam conditionem, *l. Quæ sub condicionem. inf. de cond. instit.* Alternata stipulatio est, quotiens disjunctivo modo duæ res promittuntur, quoniam non utrumque, sed duorum alterum dari oportet, ut puta, Stichus aut X. Disjunctio ipsa διάζευξις, Alternatio ἐπαμφοτερισμὸς dicitur, Παραδιάζευξις autem in *l. pen. C. de verb. sign.* dicitur, quotiens quid ita disjungitur ut tamen conjunctum intelligatur, qua loquendi forma etiam παρασιώπησις dicitur, cum quid ita reticemus ut tamen tacitis nobis intelligatur, eo loco Alciatus suo more reposuit συνάφεια, tam licenter quam et aliis locis alia multa. Sed ad rem. In stipulatione alternata promissoria est electio, nec nisi uti stipulatos est ita stipulator agat, recte agat, utra vero res exacta vel accepta vel acceptolata prior fuerit, totam obligationem extinguet. Similiter si una de re non petenda pactum interpositum fuerit, per exceptionem tota summovebitur obligatio. Frustra enim fit pactum, nisi id agatur ne quid omnino ullo modo petatur: nam et detracto tali pacto, una res jure non petitur.

Petitione). Actione, et exactione.

Acceptilatione). Non obstat *l. Et per jusjurandum. §. Si Stichum. inf. de accept.* nam, ut Accursius annotavit recte, in ea specie Stichi acceptilatio ideo non valet, quod Stichus cum decesserit ante conditionem stipulationis, in obligatione non videatur fuisse.

Sed si id actum). Et sic in *l. Si emptio. inf. de rescind. vend.* id actum est, inncis emptio ut ait, tega ut ne sit. Idque videtur agi semper, si electio stipulatoris fuerit: quod si promissoris fuerit electio, amentia est pacisci ne stipulator Stichum petat, nisi de toto agatur.

Sed si generaliter). (§. 7.) Generalis obligatio alternatæ per omnia similis est, *l. Cum is §. ult. de cond. ind.* Una tantum in re ab interpretibus dissimilis esse creditur, quibus non assentior, in specie nimirum, *l. Qui decem. §. Stichum. inf. de solut.* eum quo pugnare videtur *l. Mævius. §. Duorum. inf. de legat. 2.* Species et sententia §. *Stichum*, hæc est. Rei meæ stipulatio non valet, quamvis postea mea esse desierit, §. 1. *Inst. de inut. stip.* Idcirco si stipuler Stichum aut Pamphilum, et meus fuerit Pamphilus, licet postea meus esse desierit Pamphilus, non recte solvitur, quia ex ejus obligationis causa solvitur, quæ nulla est. Fuit namque inutiliter ab initio nominatim in stipulationem deductus. Diversum videtur esse, si homo generaliter mihi promissus sit, quoniam Pamphilus qui meus erat nominatim in stipulationem non venit. Sed neque generaliter venit. Vi enim ipsa ex his videor stipulatus, qui tunc non erant mei. Itaque et hoc casu Pamphilum non recte solvi, eodemque jure esse obligationem alternatam, et generalem verius est, et ita quidem ut non solum invito mihi recte non solvatur qui ab initio meus fuit, sed neque is qui postea meus effectus est. In hoc enim licet initio constiterit obligatio, tamen perempta est acquisitione dominii. Semel autem perempta non restituitur, quod postea meus esse desierit, quoniam id semper agi videtur, ne is præstetur qui meus est, vel qui postea meus efficitur, *l. Mævius. §. Duorum. inf. de leg. 2.* At si ita fuero stipulatus, Hominem ex his quos Sempronius reliquit, erit hac in specie κατὰ περίστασιν differentia quædam inter obligationem alternatam, et generalem: nam si eorum, quos Sempronius reliquit, meus fuerit aliquis, puta Stichus, hic generaliter venit in stipulationem quia tamen specialiter in stipulationem non venit, stipulatio sustinetur, ideoque idem Stichus si meus esse desierit, nihil. solvitur recte. Ab initio inutilis est stipulatio rei meæ, si fiat specialiter (est enim ejus vitium evidens) nec ex postfacto confirmari potest. Quod si fiat generaliter, evidens vitium ejus non est: ideoque ex postfacto proinde valet stipulatio, ac si ab initio res mea non fuisset. Nunc videamus, an et in specie nostri §. similis sit obligatio generalis alternatæ. Si homo generaliter debeatur, et pactum fiat de non petendo Sticho, alium hominem ait peti nihilominus posse: idem non procedit in stipulatione alternata: nam si de uno pactum fiat, in totum solvitur obligatio, §. *prox. sup.* ergo dissimiles, contra quam initio proposui, eæ inter se obligationes videntur. Tum vero, Stichum, ait, petendo, alium si petam. Imo non possum Stichum, vel alium petere etiam manente obligatione ne eripiam electionem reo. Præterea generalis obligatio, Sticho soluto, vel acceptolato, tota solvitur, *l. Et per jusjurandum. §. Si is. inf. de accept.* Cur non et pacto per exceptionem? Id traditur in § *Si is*, ex Juliani libro LIV. Dig. Ex eodem libro bis dubitationibus tollendis aperietur via. In legatis generis plerumque electio est non debitoris, sed legatarii. Si igitur testator hominem legaverit generatim, deinde Stichum ademerit, non infirmatur legatum, sed extenuatur, ne possit Stichum legatarius eligere. Hoc idem Julianus eodem libro tradit, *l. Qui hominem. infra de adim. leg.* Eadem erit ratio pacti si legato homine paciscatur hæres ne Stichus petatur: quod et in stipulationibus admittendum erit, si stipulatori ex conventione data sit electio: et in summa, quoties in debito generis creditoris est electio, pacto de non petendo Sticho, id duntaxat actum videtur ne Stichum creditor eligat ut petat, et ita accipiendus est *hic* §. ut Irnerio videtur, et illa verba indicant, Stichum petendo, Alium si petam. Quod si debitoris electio sit, profecto sicut in obligatione alternata superius traditum est pacto de non petendo Sticho, id actum videtur ne quid omnino petatur.

Item si pactus). (§. 8.) Si is, qui pactus est de toto, partem petat, exceptio pacti nocet ut si de fundo, et fundi partem, de X. et V. petat: item si de hæreditate, et singulas res in rem actione ut hæres petat. Bene, ut hæres: nam si ut dominus ex alia causa petat, non nocebit exceptio pacti. Similiter si pactus sit de fundo, et usumfructum petat, nocet exceptio. Proprie autem ususfructus non est pars fundi, sed jus, et servitus, *l. Mævius. §. Fundo. inf. de leg. 2. l. Recte. inf. de verb. signif. l. Si a reo. §. Si reo. inf. de fidejuss. l. Et per jusjurandum. § Illud. inf. de acceptil.* Servitus est qualitas fundi. Qualitates, et accidentia non sunt substantiæ partes. Ususfructus si pars est fundi, fundus dicitur: nam fundi partes sunt ὁμογενεῖς. Fundus autem non dicitur: ergo fundi pars non est. Quia vero omne fundi emolumentum hæc qualitas continet, partis est instar: ne fundo legato; vel promisso, fructus quoque præstandus est, *d. §. Fundo. l. Cum filius. §. Dominus. eod. tit.* et reo obligato fundi nomine, recte fidejussor in usumfruct. accedit, *d. §. Si reo*: et cum uni legatur fundus, alteri ususfructus, ambo concurrunt in usufructu *l. Si tibi. inf. de usufr. ear. rer. l. 3. in fi. inf. de usuf. adcresc.* Hæc posuimus quasi certissima. Sequuntur quæ videntur obstare. Primum obstat *l. Si alii. infra, de usuf. leg.* Sed deleatur articulus Vel, nihil obstabit. Delendum esse nihil primus ostendit Petrus Faber V. C. et librorum scriptorum auctoritate comprobavit: quod equidem summe notandum esse censeo. Deinde obstat *l. Si Titio eod. tit.* nam si verum est quod posuimus, in ea specie inane videtur legatum ususfructus, nisi dixeris usumfructum legatum sub disjunctione, vel lectionis lege, ut in *l. Plane. §. pen. inf. de legat. 1.* Tum obstat *l. 4. inf. de usufr.* o si secundum Rogerium sic eam legem accipias, in multis casibus usumfructum pro dominio, non pro servitute, fructuarium pro domino haberi. Præterea *l. Qui usumfructum. inf. de verb. obligat.* quæ ita syllogismum absolvit: Ut qui usumfruct. deinde fundum stipulatur, similis est ei, qui partem et totum stipulatur: sic qui fundum, deinde usumfr. similis est ei, qui totum et partem. Sed qui totum, deinde partem stipulatur, nihil agit, ut qui actum, deinde iter, vel X. deinde V. vel usumfruct. deinde usum. Ergo et is qui fundum, deinde usumfru. stipulatur, nihil agit. Conclusio tamen in ea desideratur. Cæterum qui primum usumfructum, iter, V. usum, deinde fundum, actum, X. usumfructum stipulatur, recte stipulatur, *l. Si pupillus. §. ult. infra, de novat.* Lex ait, similem esse: nec enim vere ususfr. est pars fundi. Hic rursus negotium nobis exhibet *l. Et per jusjurandum. §. Illud. inf. de acceptil.* Si enim fundo promisso et ususfructus debetur, merito dubitatur, cur ea lex in partem ususfructus acceptilationem non admittat: quod mihi quidem sic diluendum videtur. Consentire debere acceptilationem cum obligatione. Fundum esse in obligatione, non usumfr. licet debitor fundi præstare fundum debeat immunem ab usufructu. Ergo fundum, vel partem fundi accepto ferendam: alioquin fundum, in obligatione permanere: eandem rationem pacti esse, usufructu debito, usum recte accepto ferri, quoniam usus pars ususfructus est.

Aut ne navem). Pactus sum de nave, vel ædificio, dissoluta nave tabulas, vel diruto ædificio cæmenta, tigna, lapides peto. Tabulæ non sunt partes navis, non magis quam navium amplustra, aut hominum pili *l. Nave. infra, de evict.* Lapides, cæmentum, calx, columnæ, trabes, tigna, lateres, fenestræ, paries, diæta, ædificii partes non sunt, *l. Et per jusjurandum. § Illud. infra de accept.* Navis partes eæ sunt, Prora, Puppis, Carina: Ædificii solum, et superficies, vel ut alii dicunt, Fundamentum, Contignatio, Tectum. Verum si pactus sim de nave, vel ædificio, et has portiunculas petam, obstabit etiam exceptio pacti, nisi aliud actum sit: nec argumentabimur a re judicata ad pactum ex *l. Si quis cum totum. §. Sed in cæmentis. inf. de exc. rei jud.* nam in pacto omnis causa deducitur, non in re judicata. Itaque si pactus sim de ædificio, nulla ex causa ædificium, aut particulam ædificii petam. Si petiero ædificium, nec obtinuero, ex alia causa recte cæmenta petam.

Si acceptilatio). (§. 9.) Verborum obligationis tres sunt modi. Stipulatio, Dictio dotis, Jusjurandum operarum, doni, muneris. Verborum liberationis unum, acceptilatio. Re, consensu, nominibus contractas obligationes acceptilatio non solvit, ipso jure scilicet: quia enim ei tacitum pactum inest, ex ejus pacti causa exceptio datur, *l. An inutilis. l. Si acceptolatum. infra, de acceptil. l. Cum emptor. inf. de rescind. vend.* nec aliud dicendum est, cum ideo acceptilatio inutilis judicatur quod sit in diem, vel sub condicione facta. Ne dixeris unquam nihil penitus interesse ipso jure quis actionem non habeat, an per exceptionem infirmetur: nam et si nihil effectu intersit, ratio tamen tollendæ obligationis ordoque longe diversus est, quem si negligamus, si non quo ordine oportet res agamus, et in judicium veniamus, omnium judiciorum futura perturbatio est. Ne hic etiam objeceris ex *l. 1. §. Eum qui. inf. de const. pec.* stipulationem inutilem non habere vim constituti: nam stipulationi non inest constitutum. Inest quidem consensus, sed ex nudo consensu non nascitur obligatio, nascitur tamen liberatio exceptionis jure.

Servus). (§. 10.) Si servus hæreditarius in rem paciscatur, acqui-

ritur exceptio hæreditati, quæ vice dominæ est, et per hanc hæredi postea facto. Si in personam hæredis futuri, nomine proprio non expresso, acquiritur etiam exceptio hæredi postea facto *l. Si ex re. §. ult. infra, de stipulat. serv.* quia videtur ex mortis tempore hæres fuisse: nam et ejus familia ex eo tempore funesta est: quia unus locus est ex veteri jure pontificio, quo funesta non desinit esse familia nisi certo sacrificio certisque piaculis expletis. Si nominatim, inutile pactum est, *l. 16 l. Servus alienus. inf. de stip serv.*

Ad L. Contra. 28.

Contra regulas juris fit quod fit vetantibus regulis juris, *l. Quæ vetante. inf. de div. reg. ju.* Regula juris hæc est, Non posse pupillum sine tutoris auctoritate suam conditionem deteriorem facere. In eam committit, qui sine tutore pecuniam solutam accipit, qui sine tutore paciscitur ne petat. Tutoris autem pactum pupillo prodest, *l. Tutoris. sup.* et nocet si non fiat diminuendi causa, *l. Lucius. §. ult. inf. de admin. tut.* eademque ratio est curatoris quarumlibet personarum. De reliquo tractatum est in *l. Et hæredi. sup.*

Ad L. In persona. 30.

Qui pecuniam). (§. 1.) Novatio fit interventu novæ causæ, vel novæ personæ. Interventu servi non fit, quia servi persona nulla est. Sed si in rem peculiarem pro alio servus interveniat, ut puta si quod Titius debet expromittat cui ipse ex peculiari causa obligatus est, an nomine dominus tenetur de peculio, liberaturque Titius, non quidem ipso jure, sed per exceptionem taciti pacti: atque ita hoc casu novatio inutilis proficit ad pactum. Cæterum si extra causam peculii, vel extra rem domini servus interveniat, omnimodo inefficax est expromissio servi, nec Titio competit exceptio pacti. Interventu autem pupilli sine tutore novationem fieri constat, videlicet si ex utilitate pupilli novatio fiat, ut si pro eo interveniat, cui ipse tantamdem pecuniam debet: alioquin pupillus naturaliter non obligatur.

Fidejussor). Fidejussor pro expromissore: quod fortasse alibi nusquam.

Si sub conditione). (§. 2.) Et hoc quoque casu delegatio, vel novatio inutilis pacti vim non habet. Acceptilatio inutilis vim pacti habet. Sumenda est ratio differentiæ ex mente convenientium.

Ad L. Pacisci. 31.

Contra beneficium ædilium pacisci licet, puta ne redhibitoria agatur. Omnimodo, id est, sine distinctione.

Ad L. Avus. 33.

Si pater filio pactus sit, filio datur exceptio doli. Si filio ut hæredi pactus sit, quod tunc facere videtur cum de eo quod secum contractum est, ne a se filiove suo petatur paciscitur, filio datur exceptio pacti, cohæredi ejus non datur. Hæc est sententia hujus legis, quæ in id etiam adducitur a Pomponio in *l. Avus. inf. de pact. dot.* Et opponitur *l. Eum qui ita stipulatur. §. 1. inf. de verbor. obligat.* quæ omnes hæredes teneri ait, etiamsi de se tantum, et de Titio hærede quis per stipulationem promiserit. Cur enim et similiter omnibus hæredibus pactum non prodest? aut cur solum Titium ex ea stipulatione teneri non dicimus, quasi tacite actum sit, ne a cæteris petatur? Separanda sunt ea, quæ sunt juris ab his, quæ sunt facti. Pacta facti sunt, non juris. Quæ facti sunt, uni ex hæredibus acquiri possunt. Quæ juris, non item. Hæc enim, ut ait *l. Continuus. §. ult. inf. eod. tit.* necesse est omnibus acquiri. Necessitatis causa hæc est, quia obligatio a defuncto vel in defunctum cœpit. Obligatio autem, quæ a defuncto, vel in defunctum cœpit, necessario ex XII. tabul. inter hæredes dividitur pro hæreditariis portionibus: nec cæteris prodesse tacitum pactum potest: quoniam principaliter actum est de constituenda obligatione in unum hæredem, quod fieri XII. vetant. Si constitui in unum posset obligatio, cæteris utile esset tacitum pactum. At quia non potest in unum constitui, relinquitur cæteris cohæredibus taciti pacti exceptionem non prodesse: neque his quæ diximus quicquam obstat *l. 1. C. de except.* quæ de divisione loquitur, et uni ex hæredibus ait recte nomen adscribi: quo fit, ut recta ei solvatur, utique id nomen præcipiat arbitrio familiæ erciscundæ, non ut solide in eum obligatio transcribatur. Nec item *l. Quod dicitur. inf. de verb. obligat.* quoniam ibi factum filio pater stipulatur non quasi hæredi: cæterum uni ex hæredibus factum stipulamur recte. His pro nostra facultate tractatis, videndum est circa speciem hujus legis utrum cæteri cohæredes stipulatori teneantur in totum, an detracta portione filii hæreditaria. Accurs. in totum teneri ait, quod probare non possum: nam et ita jus est, ut obligationes defuncti in hæredes transeant pro hæreditariis portionibus, et filius quoque ipso jure pro parte sua tenetur, sed defenditur exceptione pacti: itaque cæteri stipulatori nisi pro suis partibus respondere non debent. Diversa est causa *l. Ab omnibus. inf. de leg. 1.* qua nititur Accursius: nihil enim ea lex pertinet ad obligationem defuncti, de qua tractamus, sed loquitur de obligatione legatorum, quæ incipit ab hæredibus, nec in

ejus persone constitit quem testator exceperat, idcirco cæteri quibus onus nominatim adscriptum est, in solidum tenentur: idque in pecunia obtinet, propterea quod ex portione omnis pecunia confici potest, *l. Deducta. §. Accepta. inf. ad Trebel.* Corpora enim non præstabunt cæteri nisi pro parte hæreditaria: et hic est sensus *l. Si fundum sub conditione. §. Si libertus. inf. de legat. 1.* nam æstimavit in ea specie servos testator, non quod æstimationem legare vellet, atque ita illos hæredes onerare, sed ut solet æstimationem legati fecit, *l. Cum pater. §. Pater. infra, de leg. 2.*

Ad L. Jus agnationis. 34.

Pacto non omittitur cognatio: natura enim pacto mutari non potest. Sed neque agnatio. Agnationis species eæ sunt, Suitas, Consanguinitas. Pacto igitur non potest qui suus, vel consanguineus, vel quovis modo agnatus esse desinere. Quod sequitur.

Suum esse). Non de suo hærede cum satis agnationis verbo contineatur, sed de dominio accipi oportet. Dominium nudo pacto non amittitur, *l. Traditionibus. C. de pact.*

Ad L. Tres fratres. 35.

Pactum divisionis bonorum plerumque fit transactionis causa, *l. Qui Romæ. §. ult. inf. de verb. oblig. l. Cum putarem. in fi. inf. fam. erc.* inter quos lis est de familia erciscunda, vel metus est ne sit. Aliud vero est divisio, aliud placitum divisionis: sicut aliud permutatio, aliud placitum permutationis. Divisio fit partibus ultro citroque permutatis, *l. Cum pater. §. Hæreditatem. inf. de leg. 2.* et ex ea datur actio præscriptis verbis, *l. Si fratres. C. comm. utr. jud. l. Licet. l. Si familiæ. C. fam. ercisc. l. His consequenter. §. Idem quærit. l. Si filia. §. Si pater. inf. eod.* Ex placito divisionis non datur actio, *l. Si divisionem. C. eod. l. Divisionis. inf. hoc tit.* sed exceptio, *l. Cum proponas. 2. C. de pact.* Species hujus *l. Tres fratres*, est de divisione bonorum maternorum placito generali.

Agentibus ob portionem). Agentibus ergo familiæ erciscundæ, vel communi dividundo. Actioni furti non posset opponi exceptio pacti, quia de communione, non de furto transactum est.

De dolo). Ergo generalis transactio non pertinet ad ea quæ transigentes ignoraverunt, quæve ab uno ex transigentibus dolo et fraude commissa sunt. Huic sententiæ Accursius opponit *l. Sub prætextu. 2. C. de transact.* ad quam ita respondebo. Aliud esse supprimi res ab uno ex transigentibus, longe aliud latere sine transigentium fraude. Sub obtentu rerum, quæ supprimebantur ab uno ex transigentibus generalem transactionem rescindi, sub obtentu rerum quæ latebant et postea repertæ sunt non rescindi. Fraudem semper exceptam videri, ea quæ non apparebant excepta non videri. Diversum esse si erratum sit in proprietate rei, ut si rem quæ erat apud Titium. Titii esse credidi, non hæreditariam; nec enim generali transactione eam rem comprehendi cujus me non latuit, et quam esse hæreditariam non putavi. Tum Accursius opponit *l. Qui Romæ. §. ult. inf. de verb. oblig.* Ubi cum transactio divisionis bonorum, quemadmodum pronuntiatum est, ad fideicommissum extendatur, cur non et ad pecuniam suppressam? Verum ita credendum est pronuntiatum, quod judici liqueret aliunde de fideicommisso quoque fratres inter se transegisse.

Ad L. Si cum fundum. 36.

Vindicantem). Quasi sciens desieris possidere.

Si tua causa). Si mea causa, etiam si paratus sis tradere, non dabitur exceptio pacti. Ut enim actiones, ita exceptiones non dantur, nisi his quorum interest.

Ad L. Imperatores. 37.

Pactum quod curator Calendarii fecit de non petenda pecunia, nisi fiat transigendi causa, Reip. non nocet in specie *l. Adversus. C. de usur.* defensor civitatis non remisit usuras verum ita evenit, ut solverentur minores quo re tacite pactum videtur cum Rep. ne solvantur majores.

Permitti). Permitti pro remitti, ut et alibi.

Ad L. Jus publicum. 38.

Jus publicum vocat leges et mores, quod alibi jus commune, jus solemne, jus κοινωφελές, veluti Jus et libertatem testamentorum, jus ab intestato successionis proditum legibus XII. tabularum, jus prohibitæ donationis inter virum et uxorem moribus introductum, legem Falcidiam, Edicta, S. Consulta, Constitutiones. Hæc privatorum conventionibus immutari velle tolli non possunt, et ideo qui paciscitur, ne alium quam Titium testamento hæredem faciat, ne filia sibi ab intestato succedat, vel donaturum se uxori addita pœna si donaverit, vel vivo testatore ne hæres Falcidia utatur, ne in funus mulieris quicquam conferat, et ut tamen dotis partem aliquam alia habeat, ne Duumvirorum periculo tutores dentur, ne si quando competierit sibi in alium aliqua ex contractu vel ex maleficio actio,

ea utatur, nihil eis pactionibus jus publicum infringit. Hæc exempla sumpta sunt partim ex Harmenopulo, partim ex *l. ult. inf. de suis et leg. l. Neratius. inf. de religios. l. Quod bonis. §. 1. infra, ad l. Falc. l. 1. §. Si inter. inf. de mag. con.* Juri autem privato ita pactis derogatur recte si conveniat, ne quis ea, quæ jam sibi competit, actione utatur, vel mortuo testatore cum locus jam est legi Falcidiæ, ne Falcidia utatur, vel mortuo parente ne a fratribus partem hæreditatis avocet, vel ab initio contractus ne præscriptione fori utatur: et generaliter ex regula juris antiqui juri proprio quilibet renuntiare potest, *l. pen. C. de pact.* M. Tullius III. Ver. *Quod mihi lex mea causa det, eo mihi non uti non licebit?* Abutitur forte Pontifex in *c. Si diligenti. de for. comp.* sententia legis nostræ, dum ea se moveri ait, ut constituat, ne sacerdos possit renuntiare præscriptioni fori: nam ita quidem de jure publico sacerdos paciscitur inutiliter, si quando contraxerit cum aliquo, si se non usurum præscriptione fori caveat atque recipiat. Cæterum si in initio contractus convenerit ne ea sacerdos quidam, puta Titius, utatur, aut ego vehementer fallor, aut ita hic de jure privato non de publico pactus videtur: qua ratione omnes juris auctores ita definimt, ab initio actiones et exceptiones remitti, formari, transformari.

Ad L. Veteribus. 39.

Obscurum est quod nullo modo potest intelligi. Ambiguum, quod duobus aut tribus modis intelligi potest. In obscuro quæritur quid dictum, in ambiguo utrum dictum sit: itaque quod ambiguum, et obscurum est, non contra. Quint. 7. *Aliud est obscurum jus: aliud ambiguum.* De quæstione hujus legis scripsimus Obs. 1. cap. 10. (*)

Ad L. Tale. 40.

Post divisionem). (§. 2.) Inter cohæredes æs alienum dividitur lege XII. tab. vel pacto interpositis delegationibus, *l. Cum pater. §. Hæreditatem. inf. de leg.* 2. Si pactum divisionis non sequantur delegationes, servabitur divisio legis XII. tab. nec quod in accipiendis usuris creditores hæreditarii sequuti sint placitum divisionis, ideo minus in petenda sorte legitimam divisionem sequentur.

Acceptaverunt). Sic in *l. Alio. in fi. inf. de alim. leg. l. Sejo. §. ult. inf. de annuis leg.*

Pro partibus). *l. Licet. C. famil. ercisc.*

Pater). (§. 3.) In hac specie pactum non prodest fratri quis ei consuluit, ut hæredi eo tempore, quo nullum alium se hæredem habiturum putabat. Porro is hæres ei non extitit, sed liberi postea suscepti, quibus etiam ejus conventionis nomine doli exceptionem dari placet: ex hoc §. male quidam colligunt, res in alium collatas susceptis liberis revocari.

Ad L. Inter debitorem. 42.

Nihil hæc lex pertinet ad *l. Jus publicum. sup.* jus enim fiscale non commune est, sed proprium. Ut autem alienum jus, ita fiscale pactionibus nostris lædi non potest. Tributa indicuntur possessionibus non personis, et ideo pacto effici non potest inter hæredem et legatarium, donatorem et donatarium, virum et uxorem, emptorem et venditorem, creditorem et debitorem, ne possessor tributa agnoscat. Creditor possidet pignus, quoniam ei debitor possessione cessit, et ad unam dumtaxat causam ipse debitor possidere intelligitur.

Quantum ad fisci). Nec enim ideo minus tributa exiget fiscus a creditore. Quantum vero ad ipsos attinet, servabitur per exceptionem sive per retentionem, *l. Epistola. §. Pactum. inf.* quod non obtinet in superioribus casibus: hoc enim casu unus transfertur in dominum illis in non dominum: quamobrem inter eos etiam qui pacti sunt tale pactum non valet.

Ad L. In emptionibus. 43.

In hac lege pro *debitor* legendum est *venditor*, ut contrario errore in *l. Si quis dolo. § 1. inf. de re judic. debitor* pro *venditor*, et in *l. Quod dicitur. inf. de furtis, emptore* pro *debitore.*

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 3. c. 11.*

Ad L. Cum in eo. 44.

Ratio dubitandi hæc est, quia quod tutor pro pupillo gessit, et procuravit, æquum esse videtur, ne ei damnum adferat.

Ad L. Pactum. 46.

Quod potest fieri testamento, potest et pacto. Hoc argumento affirmo, ut testamento hodie ex Nov. Justiniani, ita et pacto sive stipulatione remitti Falcidiam posse, contra quam sit relatum in *l. Quod bonis. §. 1. inf. ad leg. Falc.*

Ad L. Emptor. 47.

Emptor). Pactum quo contractus suæ formæ redditur, inest, vimque suam exercet nullis replicationibus oppositis.

Lucius). (§. 1.) Pertinet hæc species ad obligationem nominum.

Rationem implicitam). Ratio implicita est, quoties ex multis et variis causis ultro citroque facta sunt nomina: quæ computata, vel solvitur quod deberi apparet, vel constitutæ summæ chirographum datur.

Tacitam). Eam tacitam appellat, quæ non continetur publica scriptura mensæ, vel alio publico testimonio: quo modo si qua inesse credito turpitudo videatur, dari pecuniæ solent. Sic in veteri quodam testamento Sempronii Tucidani militis: *Aurelius Tucidanus tacitam pecuniam si eis Lat. Ost. meis re. monumentum suo sumptu ædificaverit, habeto.* Et apud Gellium lib. 12. cap. 12. *A P. Sulla qui tum reus erat mutua Hs, XX. tacita accepi.* Sic vet. libri habent, non *tacite*. Sic tacita pactio, *l. pen. inf. de bon. lib.*

Trecenta redderet). Solebant patroni libertis pecuniam utendam dare. Inde Demea ad Mitionem Syri patronum: Si quidem, inquit, porro Mitio Tu tuum officium facies, atque huic aliquid paulum præ manu dederis unde utatur: reddet tibi cito.

Ad L. Non impossibile. 50.

Conjungenda est hæc lex, vel inscriptionum argumento, cum *l. Si ita quis stipulatr. inf. de evict.* ubi his vitiis furacis et fugacis additur tertium, vispellionis. Unde Vispellionem ex Fulgentio malo cadaverum nudatorem interpretari, de quo ulciscendo agitur in *l. 3. §. Adversus. inf. de sep. viol.* Palæmo: *Vespillo, sepulchrorum violator.* Olim dictus Vespero.

Ad L. Si cum te. 51.

Pacisci). Superest.

Neque ipso jure). Quod videbatur, quia tale pactum vice solutionis fuit.

Ad L. Epistola. 52.

In extremo hujus legis notandum est desiderium accipi pro precibus principi oblatis in hoc, ut ea præstatio perpetua redderetur, ut in *l. 1. C. de suffr. l. 1. C. de err. calc. l. Observare. sup. de off. proc.* Cætera ab aliis satis explicata sunt.

Ad L. Imperator. 60.

Si creditores parati sint partem ex bonis consequi etiam ab extraneo bonorum emptore, idque libellis propositis exposuerint, in emptione bonorum extraneo præfertur cognatus, si solvendo sit. De eodem jure προτιμήσεως tractans Gajus in *l. Cum bona. inf. de reb. auctor. judic. poss.* cognatum extraneo potiorem esse ait, scilicet εἰς τὸ ἀγοράσαι, ut Harmenopulus addidit. Videantur quæ nos, quæ Theophilus ad *Tit. de success. sublatis, quæ fiebant per bon. vend.* Legem quæ sequitur emendavit Justinianus. Ultimam exposuimus in *l. Si unus. §. Pactus. supra*

AD TITULUM DE TRANSACTIONIBUS

Ad L. 1.

Pacta fiunt variis ex causis, ac præcipue duabus, donandi vel transigendi causa. Quæ fiunt transigendi causa, non tantum de lite fiunt, sed et de omni jure dubio, et incerto ut puta de condicionie incerto. Pacta donandi causa non fiunt nisi de re certa, et indubitata. Donatio igitur; et transactio pactorum causæ sunt non pacta, *l. Ex conducto §. Papinianus inf. hoc l. Cum donationis. C. de transact.* Plerumque tamen et pro pacto transatio accipitur decidendi, sive transigendi causa interposito, quod ab eo cujus causa donetio est, in hoc etiam distat, quod possit donationis causa pactum fieri nullo dato, vel retento, vel promisso, transactionis causa non item: idque proditum est in *l. Transactio nullo. C. de transact.* quæ legis verba quo retulerint Impp. intelligi non potest, nisi coaptatis cum ea his legibus, quæ sequuntur, *l. 1. C. de rep. bon. possess. l. 4. C. de petit. l. Suus C. de repub. hæred. l. Si filius. C. de petit. hæred.* quæ eandem inscriptionem at suscriptionem habent. Fuit enim quendam constitutio una Impp. Diocletiani, et Maxim. ad Theodosianum, quam in quinque illas partes Tribonienos dissolvit. Ea constitutione sic separetur suus ab emancipato. Emancipato præterito detur bonorum possessio. Suus præteritus injustum testamentum fecit. Petita bonorum possessione, et mox antequam ea daretur repudiate, emancipatus non restituitur, nec ei dicat se absente patrono in jure, id est ad sellam prætoris e quo petebatur possessio, repudiasse. tunc enim dandæ restitutionis causa, nec idonea, nec probabilis est. Sed si suus injustum testamentum dicat, et mox quasi repudians hæreditatem transigendi causa in jure profiteatur se eam non petiturum, nulla est repudiatio, nulla transactio. Repudiatio, quia agnita hæreditas non repudiatur. Transactio, quia nihil eo nomine datum, vel retentum, vel promissum est. Ex hac specie apparet gratis transactionem non fieri. At pactum, donandi causa factum ex mera liberalitate constat. Nunc delata hujus verbi significatione videemus. Jusjurandum speciem transactionis continere ait *l. 2. inf. de jurejur.* hoc est perjusjurandum transigi, *l. Admonendi. eod. tit. l. Quod si deferente. inf. de dolo.* Et recte. Ut enim transactio decidit controversiam, sic de jusjurandum. Utrumque est de lite vel re dubia, nec finita. Neutrum donatio est sed tamen jusjorandum, nullo dato, vel retento, vel promisso procedit. Itaque transactioni simile omnino non est. Qui latius transactionis verbum accipi putant, proferunt *l. 1. §. ult. ad Senatusc. Tert.* et *l. Transacta. de verb. sign.* Verum falluntur nam otroque in loco transactum ad solam conventionem, et compositionem, vel, ut Græci dicunt συμβιβασμόν refertur, ut in *l. 1. §. Conventionis. sup. tit. pror.* Cæterum in *l. 1. inf. quemad. test. aper.* per translationem relatum est illud verbum ad judicata, non ad conventa, sive composita. Quod cum Tribonianus non animadverteret, ex ea particulam in hunc titulum conjecit: ea est l. 6 cujus tamen falsa sententia est, si transigendi verbum ad conventa referas: sin secus, peregrina et aliena a proposito. Et ita etiam Æmilio videtur.

Ad L. 2.

Referenda est hæc lex ad edictum Si quis caut. sup. de quo Ulp. scripsit lib. 74. ad edictum, ex quo est hæc lex, et *l. 2. sup. si quis caut.* in qua id initio ostendit, reum non teneri ex cautione judicio sisti, si transactum fuerit negotium, et liberari vel ipso jore, vel per exceptionem doli. Tum verisimile est hanc eum sententiam subjecisse Transactum videri non tantum lite translata in stipulationem Aquilianam, eaque rursus acceptilatione perempta, ut in *l. 5.* et *l. Pacta. inf. l. Ut responsum. C. eod.* Sed et pacto nudo subdita acceptilatione, ipso jure litem extingui, subdito solo pacto, non nisi per except. transact. sive pacti.

Ad L. 3.

Privatorum pactis jus proprium lædi posse, jus alienum non item, *l. Inter debitores sup. tit. proxim. l. Debitorem. l. Pacta. C. eod. l. 2. C. inter alios acta vel judicata alios non nocere* sic enim legendum est. Si igitur de hæreditate hæres scriptus et hæres legitimus, ut puta mater defuncti, certe parte inter se transigant, testamentum in suo jure manet, nec fit injuria manomissis, legatariis, vel fideicommissariis, *l. Si suspecta. §. Quamvis. D. de inof. test.* Et ideo ex testamento actiones in hæredem scriptum dantur, sive sit et de indemnitate cautum, sive non. Opponitur *l. Controversia. inf. hoc tit.* quæ dat otiles in hæredem legitimum, cum quo transegit scriptus: dat autem creditoribus non manumissis, aut legatariis. Et sane hi ab illis separandi sunt. Manumissi, et legatarii cum legitimo experiri non possunt, quia nonnisi ex testamento eis debetur, cum scripto in solidum utiliter experiuntur. Neque enim testamentum transactione ruptum est. Quia tamen eis debita a defuncto contracta a quibuslibet hæredibus debentur, creditores in successionis incerto cum utroque recte experiuntur pro parte in transactione adscriptæ: experiuntur vero non recto jure, sed utilibus actionibus, quia certum omnino non est, quis jure hæres sit.

Cum transactio]. (§. 1.) In superiori rescripto Divorum fratrum, proposita est transactio hæreditatis, facta inter hæredem scriptum, et matrem defuncti. Nunc proponitur transactio facta inter eosdem fideicommissi testamento relicti. Et ostenditur eam ad fideicommissum codicillis vel relictum, vel adjectum, non pertinere. Itaque prolatis codicillis, integra est fideicommissi petitio. Obstare videtur quod ex *l. Sub prætextu. C. eod. tit. et l. Lucius. §. ult. ad senatus. Treb.* colligi vulgo solet, Transactionem non rescindi per causam instrumentorum postea repertorum, ut puta si transactum est de hæreditate, et emergant instrumenta nova, quibus doceatur ampliorem hæreditatem fuisse quam existimarent transigentes, vel eam ad omnem tantum pertinuisse. Sed in hac specie de testamento dumtaxat transactum, de codicillis nihil cogitatum, eique adeo etiam nihil transactum est, *l. Non est. inf. hoc tit.* Ad hæc Accor. tantat restitutione opus esse, ex *l. 2. inf. de except. rei jud.* in qua citatur. *l. Qui cum hærede inf. de oblig. et act.* Sed qui transegit de testamento non de codicillis, et ex codicillis agit, quid opus habet restitutione? Tunc dumtaxat restitutio necessaria est, cum ad eam rem a qua depulsi eut rejecti sumus, reverti volumus: ut eum victi judicio, eodem rursus experiri volumus, ut in *d. l. 2.*

Debitor]. Creditor non jure pignus distraxit, Debitor transegit de sorte et de pignore cum Mævio quasi cum legitimo hærede. Septicius postea hæres ex testamento apparuit. Quæstionis est, an ei prosit transactionis exceptio, si cum eo debitor agat pigneraticia. Lex ait non prodesse. Transactio namque ei tantum prodest, qui transegit, vel hæredi ejus. Septicius autem cum debitore non transegit. Rursus quærendum, an repetat Septicius pecuniam datam Mævio actione scilicet negotiorum gestorum, quasi hæreditario negotio gesto, vel ex causa certi condictione, ut in *l. In duobus. §. Exceptio. inf. de jurejur.* Lex ait non repetere. Quod enim accepi tuum negotium non gerens, non potes mihi condicere. Cæterum, debitori in hac specie proculdubio datur condictio indebiti adversus Mævium, ut Accursius notat recte. Non est vero Septicio in Mævium petitio hæreditatis, quia non possidebat Mævius, sed jactabat tantum se hæredem esse. Itaque hic frustra dubitatur an pactum possessoris vero hæredi prosit. Cujus disputationis sedes est in *l. Si tibi. §. Cum possessor. sup. tit. pror.*

Ad L. Aquiliana. 4.

Transactio ipso jure actionem non tollit nisi accedat Aquiliana stipulatio, et acceptilatio, *l. 3. l. 4. l. Ut. responsum. l. Si cum. l. Ubi pactum. C. eod.* Hæc tamen si accesserit, omnino lis finitur, nec ulla superest actio, nisi de dolo, *l. 4. l. Sub prætextu. 1. C. eod.* Actio ex stipulatu, actio ex dictione dotis, actio ex jurejurando quo libertus juravit se patrono munus, donum, operasve daturum, acceptilatione tollitur, *l. Et per jusjurandum. in prior. inf. de accept.* non interposita stipulatione Aquiliana: ex his enim tribus causis verborum oblig. perficitur auctore Gajo *lib. 2. Inst.* quam ipso jure perimit acceptilatio quia et ipsa verbis fit, *l. An inutilis. §. Acc-*

plum. inf. de acceptilat. Aliæ autem actiones, sive obligationes, acceptilatione non tolluntur, licet ipsa taciti pacti exceptionem pariat, *l. Si unus. §. pen. sup. tit prox.* Ideoque novandæ prius sunt, et transferendæ in stipulationem ex Aquilii formula, et hæc deinde stipulatio acceptilatione perimenda est. Stipulationis Aquilianæ appellatione, si hæc, quæ in formula Aquilii stipulationi statim apteta est, acceptilatio intelligitur, *§. Est autem. Instit. quibus mod. tollit. obligat.* Sic igitur fiat, ut acceptilatione non solum obligationes verborum, quæ civiles sunt sed et omnes obligationes jurisgentium tollantur. Et hoc jure utimur, ut Ulp. hoc in loco ait quod et in *l. An inutilis. §. ult. inf. de accept.* sic extulit; *Hoc jure utimur*, inquit, *ut jurisgentium sit acceptilatio*, etc. Inventa enim est via, inventus modus, quo accomodaretur acceptilatio omnibus jurisgentium obligationibus; addit Ulp. hoc in loco, etiam legata condicionalia in stipulationem Aquilianam deduci, quod videtur esse conjungendum cum *§. Legata. l. Si Stichum. inf. de novat* quæ sumpta est ex eodem Ulpiani libro. Existente igitur condicione legatorum, nec ex testamento est actio propter novationem, nec ex stipulatu propter acceptilationem, *l. Si sub condicione. inf. de acceptil.* Eadem est ratio legatorum in diem incertum relictorum. De puris aut in diem certum relictis nulla est dubitatio, quia eorum nomine, et novatio, et acceptilatio statim effectum sumunt. Et quamvis pure legata legatarius agnoverit, nihil vetat eorum vindicationem in Aquilianam deduci, ut ex Aquilii formula patet.

Ad L. Cum Aquiliana. 5.

Aquiliana stipulatione non videntur sublata ea, de quibus non est cogitatum: valet enim non tam ex verbis, quam ex consensu. Ignorantium autem in eo quod ignorant nullus est consensus, *l. Tres fratres. sup. tit. prox. l. Non est. inf. hoc t.* Hujus rei argumenta sunt in *l. In lege. inf. de contrah. empt. l. 4. §. Et ideo. inf. de his quæ in test. del. l. Si quis ita. §. Si quis cum. inf. de test. tut.* Alter si liceat interpretari ut accipere Aquilianam stipulationem, erit plerumque captiosa, id est, ἐπιβλαβής, ut solet Theoph. vertere.

Ad L. Et post rem. 7.

De re judicata pacisci donationis causa possumus, transactionis causa non possumus judicio namque res finita est. Transactio autem non fit, nisi de re nondum finita *l. 4. sup.* Inde Paulus lib. 1. Sent. tit. 1. *De rebus*, inquit, *litigiosis et convenire, et transigere possumus, post rem judicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non oportet.* Sed si adhuc post rem judicatam lis subesse potest, transactio valet, *l. Post rem. inf. l. Eleganter. §. Si post. inf. de cond. ind. l. Si causa. C. de transact.* Quod si cum jam lis nulla subesset, de re judicata transactum sit ex ea causa soluta indebiti condictione repetuntur. Itemque acceptolata, *argum. l. Si accepto.* et *l. Si mulier. inf. de cond. caus. dat.* vel etiam quæ data sunt transactionis causa in causam judicati retinentur, et compensantur *d. §. Si post*: sicut et datum ex causa transactionis alimentorum sine prætore factæ, placet in præteritorum alimentorum causam serti, *§. ult. inf.* et *l. prox. §. Si quis. de alimentis.*

Si fidejussor). (§. 1.) Re adversus fidejussorem judicata recte transigit reus, non etiam fidejussor, et rei transactio non ipsi tantum prodest, sed et fidejussori. Atque ita quod per se non potest fidejussor, per reum consequitur ut in *l. 3. inf. quæ res pign. ob. pos.*

Et dictum). (§. 2.) Id est, responsum: sic in *l. Ait Prætor. §. Restitutus. inf. de minor. l. 2. inf. ad municip. l. Si filius qui patri. inf. de bon. lib.*

Ad L. Cum hi. 8.

De præteritis alimentis transigi potest, de futuris non nisi ex decreto Prætoris in urbe, vel Præsidis in provincia, *l. De alimentis. C. eod.* et ita cautum est oratione divi Marci, ut Ulp. ait hoc in loco. At in *l. Eleganter. inf. de cond. ind.* ex SC. hoc jus esse traditur. Nempe quia orationes principum in senatu recitatas per se, vel per Quæstores SC. sequebantur. Hujus vero SC. ratio ponitur in principio hujus legis, ne homines tenues, et exiguæ fortunæ, quibus plerumque alimenta relinquuntur, neglectis futuris alimentis, et modica præsenti pecunia contenti, facile transigant, et contra quam prospexerit testator, postea egeant. Eademque est ratio habitationis, vestiarii, itemque alimentorum a re certa relictorum, ut in *l. 7. §. pen. sup. de usufr.* ubi male vulgo legitur, *alimenta ab eo relicta*: nam legendum est, *a relicta*, ut Flor. Relicta diximus ea, quæ testamento, vel codicillis per legatum, fideicommissum, donationem causa mortis, aliamve mortis causa capionem relicta sunt. Nam mortis causa capiones legatorum instar obtinent. Itemque est si extra testamentum ab eo cui mortis causa donatum est, sint alimenta relicta. Hic enim quasi legatarius, fideicommisso onerari potest, *l. Ab eo. C. de fideic.* Cæterum de alimentis ex contractu debitis non mortis causa, transigi potest sine decreto. Ratio differentiæ hæc est, Relinquuntur alimenta, ut alimentario consulatur. Testatoris voluntatem et sententiam senatus subsequutus est in contractibus non ea est contrahentium providentia, sed promissor fere sibi potius consulit, quam alimentario, divisis scilicet pensionibus. Qua ratione etiam fit, ut alimentorum legatum sit multiplex, stipulatio una: ut legatum morte finiatur, stipulatio non item. quod fieret si stipulatio contraheretur creditori prospiciendi causa. *l. Cum in annos. l. Si in singulos. inf. de ann. leg. l. Cum in annos. inf. quando dies leg. ced.* Hic quæritur, an de alimentis relictis pacisci liceat: quod non puto. Nam etsi de re non litigiosa vel dubia pacisci liceat, transigere non item, tamen qua de re litigiosa vel dubia transigere non licet, certa nec pacisci licet, auctore Paulo *lib. 1. Sentent. tit. 1.* atque ita de adulterio etiam ut transigere, ita pacisci donationis causa non licet, *l. Transigere. C. de transact. l. De crimine. C. ad leg. Jul. de adult.* Est adulterium crimen non capitale ex lege Julia, et licet postea factum fuerit capitale, illud tamen remansit, sicut de cæteris aut origine non capitalibus, ita de adulterio transigere non licere, quia reus qui transigit incidat in crimen falsi. Omnis enim a reo corruptela falsitas est, pariaque hæc sunt, Judicem pecunia corrumpere, cum accusatore pecunia data transigere, *l. 1. l. Qui duobus. inf. ad l. Corn. de fals. l. Impp. inf. de jure fisc. l. 1. C. de pœna jud. qui male jud.* At de capitali crimine, quod scilicet pœnam sanguinis ingerit, omnino transigere vel pacisci licet, quod sit omnis honesta ratio expediendæ salutis, *l. ult. inf. de prævaricat. l. 1. inf. de bon. eor. qui sib. mor.*

Perpetuo). (§. 3.) Id est, dum vivat alimentarius, ut in *l. 1. pro soc.*

Non cessabit oratio). (§. 4.) Non poterit igitur legatarius transigere de quantitate sibi legata.

Ut transigere Titius). (§. 5.) Aut repudiat legatum Titius, aut transigit; si repudiat, nocet ea res Sejo: si transigit, non nocet. Quoniam etsi ita Titius transegerit, ut legatum non petat, ejus rei vice aliquid accipit, vel retinet.

Ad hoc legatario). Quidam codices habent. *Ab hoc*: quod rectius est. Separatur ergo fideicommissum a modo. Nec enim ex modo fuit olim legati, vel fideicommissi petitio, *l. 2. C. de his, quæ sub. mod. leg. vel, fid. relinq.* Sed neque ex condicione dandi alteri, *l. Si quis sub condicione. inf. si quis omis. cau. test.* cui solet opponi *l. Fideicommissa. §. Cum esset. inf. de leg. lib. 3.* ex quo hoc colligitur, eum qui acceptis centum partem suam restituere jussus est, centum petere jure fideicommissi. Cur ergo, inquiunt, et is is, cujus personam dandorum centum condicio collata est, fideicommissi petitionem non habet? Animadverti multum interesse utrum quid in alterius personam statuat testator sub condicione, *Si dederit alteri*, puta Titio centum, an acceptis centum Titius quid facere jubeatur: nam eum fundum dignum viginti Titio ita testator legat, *si hæredi decem dederit*, in ponenda ratione legis Falcidiæ viginti Titio reputantur. Cum vero acceptis decem hæres jubetur Titio eundem fundum dare, non nisi decem Titio reputantur, *l. In quartam. l. Ad veterani. l. Si dignum. l. Qui fundum. inf. ad leg. Falcid.* Primo casu explendæ condicionis gratia, Secundo quasi pro pretio decem dantur. Et ideo quasi hæreditaria capiuntur. Nulla enim figura condicionis hic est, *l. In ratione. §. Tametsi. inf. ad leg. Falcid.* Quare et secundo casu decem in Falcidiam computantur, primo non computantur: itaque non recte ex una scriptura ad aliam argumentamur: et ex prima fideicommissum non introducimus, ex secunda introducimus. Sed hodie ex constitutione Gordiani, ex modo fideicommissi petitio est.

Alimentarius). (§. 6.) Capitolinus in M. Antonino Pio. Puellas, inquit, alimentarias in honorem Faustinæ constituit. Ait, *An ingenui*. De servis nihil dicit, quibus tamen recte alimenta relinquuntur, *l. Is cui. l. Servus. inf. de aliment. leg. l. 3. inf. de his quæ pro non script. hab.* An igitur in eis oratio cessat? Non puto. Et ita Accursio videtur.

Si destinet domicilium). (§. 9.) Petuntur alimenta eo loco, quo et cætera legata, vel fideicommissa id est, ubi hæres domicilium habet, *l. Si fideicommissum. §. pen. inf. de judic.*

Sequioris). (§. 11.) Excidit pessima emendatio ei qui reposuit segnioris. Recta enim hæc vox est, ut ostendimus *Observ. lib. 1.*

Qui transigit). (§. 12.) Non tantum de relictis alimentis, sed et de vestiario, calceario, habitatione, decreto prætoris transigendum est. Et de singulis quidem specialiter. Nec enim qui de alimentis transigit, de cæteris transigere videtur. Obstat *l. Legatis*, et *l. ult. inf. de alim. et cib. leg.* Ubi dicitur legatis alimentis, et cibariis, et habitationem, et vestiarium contineri. Sed hoc ideo quia plenius accipiuntur voluntates defunctorum *l. In testamentis. inf. de divers. regul. jur antiq. l. Plenum. §. Sed etsi pecoris. inf. de usu et habit.* transactiones vero strictius, quia et ita Marcus voluit, et ideo qui transigit de alimentis, de cibariis dumtaxat transigere videtur. Illud constat legatis diariis, vel cibariis habitationem, vestiarum calceariumn non contineri, *l. Diariis. inf. de aliment. leg.*

Si uni). (§. 15.) Quæstionis est, fundo ad alimenta legato, utrum proprietas, an ususfructus debeatur. Sed hic locus, et *l. 4. inf. de aliment. leg.* manifesto indicat plenam proprietatem legatam videri; itaque licet adscripta sit alimentorum mentio, quæ morte finiri solent, tamen et in hæredem legatarii hic fundus transmittetur: et alienari poterit consulto Prætore. Illa enim verba, *Ad alimenta*, causam legandi non usumfructum exprimunt *l. pen. in fi. inf. de aliment. leg.* Plerumque fundus non legatur, sed obligatur alimentorum nomine, ut in *l. Lucius. eod. tit.* Et ut legatus non alienatur sine decreto, sic et obligatus non solvitur sine decreto, *§. Idem est. inf.*

Si prætor). (§. 17.) Si de plano permittat Prætor transactionem, non ideo magis transactio valet. Pro tribunali enim excuti transactionem, et probari oportet, non a solo, *l. Minorum. C. de præd. min. l. Nec. quicquam. §. Ubi decretum. sup. de offic. procons.*

Sed nec mandare). (§. 18.) Ea quæ sunt jurisdict. mixtive imperii mandare magistratus potest, quoniam ea suo jure habet. Quæ vero

lege, aut SC. magistratui data sunt, ea magistratus mandare non potest, ut puta imperium merum, *l. 1 sup. de off. ejus cui mand. est jurisd.* Quod et privato interdum lege datur. Potest enim quis esse privatus cum potestate sine imperio mero Cicero Philippica 11. Item tutoris datio, quæ legibus non magistratui tantum, sed et privato iojungitur, ut pute patri. *l. Mato. § Tutoris. inf. de tut. l. Ne mandante. inf. de tut et cur. dat.* Item cognitio de prædiis minorem alienandis, *l. 2 sup. de offic. ejus cui mand. est jurisd.* Et hæc de transactione alimentorum cognitio, quæ prætori vel præsidi S. C. nominatim commissa est.

Transactiones). (§. 18.) Traosactio alimentorum fit auctore Prætore in urbe, vel præside in provincia. Interdum fit in urbe auctoribus præfectis ærarii; in provincia auctore procuratore Cæsaris, videlicet si a fisco alimenta debeantur, hi enim sunt judices rerum fiscalium, *l. Cum quidem inf. de his quæ ut indig. auf. l. 2. § Res inf. ne quid in loco publ. l. Edicto. l. Arrianus. inf. de jure fisci. l. 5. § Plane inf. de fideic. lib. l. 1. § Tut. inf. de falsis.* Ex his locis præfectorum ærarii officiem colligi potest. De procuratore Cæsaris qui in provincia cognoscit inter fiscum et privatum est *l. 1. de jurisd. l. Nec quicquam. sup. de offic. procons. l. 1 2. et 5. C. si advers. fisc. l. Ad fiscum. C. ubi causa fisc. l. Ex consensu. §. 1. inf. de appellat.*

Secundum quæ). Hinc colligunt bonum esse argumentum a provincia ad urbem, ut in *l. 1. § Damus inf. de susp. tut.*

Si cum lis). (§. 20.) De futuris alimentis quasi de incerto rerum eventu transigi non potest sine prætore: sed neque de lite alimentorum, ne per speciem litis fraus fiat S. C. Prius enim id prætorem dispicere oportet, an lis ficta sit, an colludant litigatores.

Si eadem). (§. 21.) Quod datum est ex causa transactionis alimentorum sine prætore factæ, imputatur in alimenta præterita, sive tantum in eo sit quod datum est, quantum in alimentis debitis, sive plus sive minus. *l. prox. §. ult. sup* et *§. prox. inf.* Sed si plus sit, superfluum condicetur, vel quasi indebitum: nam quod ex causa datur, S. C. facit ut nec naturaliter quidem deberi intelligatur, *l. Eleganter. §. Item si ob transact. inf. de cond. ind.* vel quasi sine justa causa datum, vel quasi ex injusta causa, vel quasi ob rem datum. Ubi enim conditio indebiti competit, et aliis conditionibus uti actoris arbitrio est. In hoc §. ostenditur, interdum et id quod solvitur ex transactionis causa, in aliam rem quam alimenta computari: ut puta si præterea quid pure legatum sit. Quo enim præsentius priusque debitum est, eo etiam in id citius ex inutili transactione solutorum imputatio fit, superfluum in alimenta, si qua debeantur cedet.

Æquissimum). (§. 22.) Condictiones proprie civiles non sunt, sed naturales, et jurisgentium, id est, ex bono et æquo, ut sine causa, *l. Contra. §. ult. l. Rerum inf. rer. amot. l. Si et me. inf. si cert. pet.* ob rem dati *l. In summa. inf. de cond. ind.* indebiti soluti, *l. Indebiti. l. Hæc condicio. inf. eod.* Et ideo non aliis quatenus is, qui accepit, locupletior factus est, dantur. Est in hanc rem hic locus summe notandus.

Sive annos singulos). (§. 23.) Cum honesto viro relinquitur salarium annuum, vel usufructus, non alimentorum, sed honoris causa relinqui videtur. Et ideo de legato facta transactio valet. Aliud est, si modicus ususfructus relinquatur Minuta sunt plerumque ea, quæ alimentorum causa relinquuntur, *l. 3. Quamvis. inf. si cui plus quam per leg. Falc.* ubi et alimentarius prætoriam cautionis (sic enim lego) quanto amplius ceperiot reddi, onus remitti demonstratur: cum tamen his non remittatur, quibus dena annua legantur, *l. 1 § Si annos. inf. ad leg. Falcid.*

Quot mensibus). (§ 24.) Id est, singulis mensibus, sic in *l. Nec semel. §. Novissime. inf. quand. dies leg. ced.* et apud Varronem, Catonem, Vitruvium sæpe, Quintilian. libro 1. *Quotidie*, scribendum, non *Cotidie*, ut sit Quot dieb. Ait, *Pro utilitate alimentarii recipienda sunt.* Transactio, qua melior fit condicio alimentarii sine prætore, valet, *§ Eam transactionem. sup* et *§. ult. inf.* Et ideo in speciebus in hoc §. propositis etiam pro utilitate alimentarii recipienda est, et Baronis distinctio inter habitationem et cibaria rationem nullam habet. Denique transactione ita sine prætore facta si utilis sit alimentario, recipietur, sin minus, rejicietur, ejusque rei arbiter et disceptator prætor erit. Nec enim tantum permittendæ transactionis decretum interponit ex SC. sed et cum se inconsulto transactio facta est: de ea disceptat, recipienda ea sit, necne.

Ad L. Qui cum tutoribus. 9.

Transactio specialis, vel generalis in ea re, vel causa, de qua cogitatum non est, non valet, *l. 3 C. eod. l. Tres fratres. supra. tit. prox.* Nec obstat *l. Qui Romæ. §. Duo fratres. infra, de verb. oblig* Nam verisimile est judicium non eo solo motum pronuntiasse contra eum, qui fideicommissum petiit, quod transegissent fratres de dividendis bonis, sed quia aliunde et probatum est de fideicommisso quoque fratres cogitasse.

Qui per fallaciam cohæredis). (§. 1.) (Si per fallaciam extranei, transactio in suo jure manet, extraneus de dolo tenetur. Cætera quæ hic Accursius tractat in l. 3. satis exposita sunt.

Cum adversarii pacto transegit). (§. 3.) Hic locus valde perturbatus sic partim meo judicio, partim aliorum librorum auctoritate restituendus est. *Cum adversariis pacto transegit. In his tantum transactio obest quibus major vigintiquinque annis* (cui scilicet minus favetur) *eam interposuit, de quibus actum probatur, non quorum actiones competere ei postea compertum est. Iniquum enim est perimi pacto id de quo cogitatum non docetur.*

Ad L. De re filiorum 10.

Transactio facta a patre de re filii emancipati filio non nocet. De filiofamilias Ulpianus nihil dicit, quia is rem suam nullam habet, ut de ea transigere pater possit, nisi castrense, aut quasi castrense peculium, de quo etiam transigentem patrem filiolo non nocere verius est: nam in eo peculio filiusfamil. ex const. pro emancipato habetur. Et ideo prædiis castrensibus pater servitutem imponendo sicut et de eis transigendo nihil agit, *l. Ex castrensi. §. Servus inf. de cast. pec.* At de adventicio peculio Accursius existimat hodie patrem recte transigere, quod non probo. Ut enim in agendo, sic et in transigendo consensum filii exigo, *l. ult. §. Ubi autem in unum. C. de bon. quæ lib. acquir.* ne alioquin fructuarius proprietatem lædere videatur, *d. l. ult. §. Sin autem non habeat.*

Ad L. Nulli. 13.

De vicesima hæreditatum ab extraneis hæredibus fisco debita ex lege Julia, plerumque dum dubitatur quanta sit, necessario transigendum est: sed non potest hoc per procuratorem Cæsaris expediri inconsulto Cæsare, *l. 1. §. 2. sup. de off. procur. Cæs.* Utor exemplo vicesimæ, quoniam ita suadet inscriptio legis. Eadem vero causa non est procuratoris privatorum, tutoris, curatoris. Diversa namque officia sunt, et diversæ mandatorum leges.

Ad L. Pacto convento. 15.

Quia transactione sive pacto actio non tollitur ideo solet transactioni subjici Aquiliana stipulatio, et acceptilatio. Sic enim actio tollitur, ut dictum est *sup. l. 4.* Consultius est etiam his adnectere pœnalem stipulationem ad hanc modum, puta, Ne primus petat decem, quæ Secundus debet, eo ut Secundo accepta faciat: si forte petat, ut tot aureos inferat pœnæ nomine. Quo casu, vel pœnam non exiget Secundus et se actione teneri negabit, vel si pœnam exigat, actionem patietur quasi rescisso pacto, rescissa acceptilatione, quæ actio utilis erit, et restitutoria sive rescissoria. Est enim acceptilatione ipso jure sublata, sed quodammodo restituitur, eam Secundo excipiente libenter, dum mavult quasi rescisso pacto pœnam exigere, *l. Ubi pac. C. de trans.*

Ad L. Qui fidem. 16.

Si transactioni quoquomodo factæ subdita sit stipulatio pœnalis, fide rupta, is cujus interest, ex utroque commodum ferre non potest. Sed si velit transactione uti, ut pœnam quæ ipso jure commissa est acceptam faciat, si stipulatione, et iidem transactionis rumpi æquo animo ferat necesse est. Immo et utriusque commodo uti potest, si ita promissa sit pœna, Rato manente pacto.

Recte promiserit). Solemne est cautionum verbum, Recte dari, recte Fieri.

Ad L. ultimam.

Si quæratur, an pactum venditoris hæreditatis emptori noceat, ita distinguendum est: Aut paciscitur ante venditionem, et nocet, arg. *l. Si patroni. §. ult. ad SC. Treb. l. Exceptio. inf. de exc. rei jud. l. Secut. §. 1. inf. quib. mod. pig. vel hypoth. sol.* Aut post venditionem et tunc si sciente debitore cum eo venditor paciscitur, et transigit, non nocet emptori pactum: si ignorante, nocet. Ait enim lex debitori accommodari exceptionem transactionis quo verbo significatur non nisi utilem exceptionem, vel in factum debitori dari in emptorem. Accommodari enim proprie dicuntur actiones, et exceptiones, non directæ, sed utiles Cæterum eo nomine ea empto actio emptori in venditorem datur, ut hic recte Acc. notat. Idem servatur in fideicommissario. Et de hac re tractatur latius in *l. Si cum emptore. sup. tit. prox.*

AD TIT. DE IN INTEG. RESTITUTIONIBUS

A definitione restitutionis in integrum incipiendum est, quam sic Paulus statuit *lib. 1. Sent. In integrum restitutio, est redintegrandæ rei vel causæ actio;* verum quid est res, quid causa? An res lis est? plerumque enim restitutione lites renovantur: et sic quæ lis inofficiosi dicitur in *l. Pater. inf. de collat. do.* res dicitur in *l. Pap. §. Si quis post inf. de inoff. test.* et conjunctim res, vel lis in *l. Si defunctus. C. de suis, et leg. lib.* ut in veteribus actionibus. QUAM REM SIVE LITEM DICERE LICET. Dubitatum enim olim fuit inter prudentes, utrum rem, an litem dici oporteret. Causa vero, an est hypothesis sive negotium, ex quo lis nondum ulla est? ut in *l. Causas. C. de trans.* ubi *Causas, vel lites,* id est, hypotheses vel actiones. Omnis enim transactio, aut de actione est, aut de hypothesi ex qua actio esse potest. Sic in *l. Acta. inf. de re jud. negotium, vel lis,* apud Plautum in Aulul. *negotium, aut res.* Enimvero, ut longe aliter rem causamque in definitione Pauli accipiamus, Isidorus facit: qui lib. 5. Etymol. tradita ea Paulo integri restitutionis definitione ex quodam alio auctore bono statim hæc subjicit. Res redintegratur, quæ vi ablata, atque extorta est. Causa redintegratur, quæ expleta non est. Hic igitur erit definitionis sensus. Restitutione in integrum non tantum rem perfectam, ut puta datam, redintegrari sed etiam imperfectam, id est, causam, ut si promissa sit res, non data, *l. 9. §. Sed quod præt. inf. t. prox.* Et ex hac quidem hoc etiam liquet in *l. 1. C. per quas pers. nob. acq.* redintegratæ rei vindicationem restitutionem rei significare, quam ea, exempli gratia, paciscitur, qui legem commissoriam dicit, quandoquidem ex ea conventione solet venditori vindicatio dari, *l. ult. inf. de lege com. l. Commissoriæ. C. de pact. int. emp. et vend.* Sed quod Paulus ait, restitutione in integrum actionem esse, quemadmodum se habeat, nunc videamus. Hujus edicti sex sunt clausulæ. Ex prima datur propria actio, restituitur et pristina. Ex secunda est propria actio, vel arbitrio judicis restituitur pristina si qua sit: sed propria illa, quæ datur, famosa est: et in summa hæc sunt in hac restitutionum quæstione singularia, ut sit una tantum restitutio famosa, una perpetua, una non actio, sed extraordinaria persecutio. Et ex tertia clausula extra ordinem executio fit cognitione prætoria: Et ideo Prætor in edicto non ait, JUDICIUM DABO, VEL RATUM NON HABEBO, sed, ANIMADVERTAM. Ex parte quarta creditori in debitorem capite minutum pristina actio restituitur rescissa capitis diminutione, eaque actio perpetua est. Ex quinta quoque præsentibus contra absentes, et absentibus contra præsentes pristina actio in integrum restituitur, et ob id rescissoria dicitur. Omnis enim actio restitutoria, rescissoria est et utilis. Porro ex ultima clausula est etiam jure actionis restitutio in integrum ob id quod factum est futuri judicii evitandi causa. Recte igitur restitutio definitur actio: namque omnis restitutio actionum, et formularum exceptionem habet, excepta tertia, quæ extraordinario jure expediri solet, quæ et ipsa actionis verbo comprehendi potest, sicut interdictum, præjudicium, cautio prætoria, jus dicendi nullum, et ita dicitur in *l. Si miles. C. de int. rest. min. l. Si filius. inf. de minor.* et actio in *l. Etiamsi. §. ult. inf. eod. tit.*

Ad legem. 1.

Utilitas). Utilitas parens est æquitatis: qui igitur ab utilitate edictum commendat, et ab æquitate commendat.

Plurifariam) Variis ex causis: puta metu, dolo, ætate, absentia, capitis minutione, justo errore, vel pluribus edicti locis.

Captionem). Potest esse captio sine dolo, ut fraus, *l. Jurisgentium. §. Sed si fraudandi. sup. de pact.* Non omnis qui captus est, et deceptus est.

Ad L. 2.

Status mutationem). Status mutatio est capitis minutio, *l. 1. inf. de cap. min.* Per causam autem solius capitis minutionis non restituitur adversus eum is, qui capite minutus est, nisi forte ætatis, vel alia causa subsit, ut in *l. 3. §. Si quis. inf. de minor.* qua in re fallitur Constantinus *lib. 1. Epit.* Sed creditori in debitorem minimam capitis minutionem passum, actio per eam minutionem sublata restituitur, *l. 2. inf. de cap. min.*

Justum errorem). Sumatur exemplum ex §. *Si quis agens. Instit. de act. l. Semper. §. Sed et si is sit locus. inf. quod vi, aut clam, l. 1. §. ult. inf. quod fal. tut. auct.* Et hic observandum est edictum illud, Quod falso tutore auctore, Ulpianum, et Paulum xii. ad edictum tractasse, in quo et de aliis restitutionum causis.

Ad L. Omnes. 3

Restitutiones causa cognita a prætore dantur, id est, si justæ esse videntur, ut est in edicti parte secunda, et quinta. Itaque et tribunal exigunt, et præsentiam adversariorum. Paulus *lib. 1. Sent. integri restitutio,* inquit, *plus quam semel non est decernenda, ideoque causa cognita decernitur.* Hinc quæritur, an is, cui mandavit prætor jurisdictionem, restitutiones dare possit. Et ex his quidem partibus edicti quibus propriæ actiones dantur, non dubito quin possit: nam actionum judicumque datio urbanæ jurisdictionis est, *l. Imperium. sup. de jurisd. l. Sed. et si per prætorem §. Per magistratus. inf. ex quib. cau. maj. l. Si cujus. §. Sed si inter. duos. inf. de usufr.* Ex parte tertia adolescentes ab eo in integrum restitui non posse existimo, quoniam ea res prætoriam cognitionem exigit, sed cum eam ipse sibi prætor reservaverit, non necessitate injunxerit, non abs re postea a Justiniano definitum est, et hanc posse mandari, mandataque jurisdictione transire, *l. ult. C. ubi et apud quem.* Potest igitur, et pedaneis judicibus, et magistratibus municipalibus mandari, nec vero aliter quam ex mandato magistratus municipalis in integrum restituere potest, *l. Eaquæ. inf. ad munic.*

Veræ). Non male Joannes veræ, id est, justæ. Livius lib. 40. *Veræ fuisse Coss. quorum provinciæ essent, quam se quod ereptum esset decernere.* Tullius pro Murena: *Negat, verum esse allici benevolentiam cibo.* Sic verum pretium, id est, justum, *l. 2. C. de res. vend.*

Ad L. Scio illud. 4.

Actio de dolo ob rem minimam non datur: quia cum famosa sit, ea parcissime utendum est *l. 9. §. ult. inf. de dolo.* Aliæ restitutiones, quæ honestæ sunt, ob rem minimam dantur, nisi rei majori præjudicium faciant: quod quemadmodum fiat, sumpto exemplo ex *l. Fundum.* et *l. Rem majoris. inf. de except.* demonstrari potest.

Quibusdam). Prætoribus.

Ad L. Nemo. 5.

Cohortatur me inscriptionum similitudo ad conjungendum hoc caput cum extremo l. *Labeo. inf. de verb. sign.* Igitur ut rem emisisse non videtur, qui actionem habet, ut ostenditur in *l. Labeo,* sic et amisisse eam non videtur, cui prætor promittit restitutionem in integrum, *l. 9. §. Licet. inf. tit. prox.*

Ad L. Non solum. 6.

Beneficium restitutionis in integrum, si ceditur recte inter vivos etiam ex tertia parte, *l. Quod si minor. inf. de minor.* et in quemlibet successorem transfertur, *l. 2.* et *4. C. de temp. in integ. rest. l. De minor. §. ult. inf. de minor.* adeo ut possit successor ex persona defuncti restitutionem impetrare intra statutum tempus, quod in actionibus restitutoriis satis expeditum est. In cognitione prætoria, quæ tertia parte edicti promittitur, videndum est, utrum minor minori, an major minori, vel minor majori succedat. Si minor minori, ut si vicenarius trino vicenario, restitui statim potest, non intra sae, sed intra quatuor annos ex persona defuncti, quod si non fecerit, post xxv. annum a se completum, ætatis beneficio quatuor ei dabuntur anni: atque ita non tam ex persona defuncti, quam ex sua restitui videbitur, et hoc demonstrat *l. Interdum. inf. de minor.* quam

ut huic nostræ cooptandam putem, quæstionum et inscriptionum similitudo facit, et *l.* 2. et *l. En quæ.* §. *Si quando. C. de temp. in int. restit.* et Paulus *lib.* 1. *Sent. tit.* 9. Quod si minor puta vicenarius majori successerit, cui exempli gratia mensis tantum superarat ad restitutionem in integrum, vel statim intra mensem successor ex persona defuncti restitutionem postulabit, vel hoc omisso, et post legitimam ætatem ei mensis integer servabitur, *d. l. Interdum.* Fuit olim in hac quæstione magna contentio inter Martinum, et Bulgarum: qui tamen effectu et re ipsa inter se consentiunt. Nam et in priori specie successori ad restitutionem uterque novem annos dat, et in posteriori quinque, et mensem unum. Illud solum Bulgarus subtiliter tentat, in priori specie quadriannium non cedere ante legitimam ætatem successoris: Martinus contra statim cedere putat. Sic et in posteriori specie mensem Bulgarus ait non cedere, nisi post legitimam ætatem successoris, Martinus statim acquisita successione, et nihilominus ratione ætatis integrum servari in id tempus, quo successor ex adolescentia excesserit: utraque opinio probabiliter defendi potest. At quid fiet, si major minori successerit? Et tunc non est dubium tempora ex persona defuncti statim computari, *d. l. Ea quæ.* § *ult.* id est, annos quatuor. Si enim vicenario major successerit, non anni IX. sed IIII. successori ad restitutionem dabuntur *d. l. Interdum.* Nunc qui in hoc tractatu successorum appellatione contineantur, videamus. Et Ulpianus hoc loco ostendit ex lege hæredes significari, itemque eos qui ex SC. succedant, ut puta fideicommissarius, quibus ex S. C. Trebelliano restituta est hæreditas, et eos, qui ex Constitutionibus, ut puta successores filiifamil. militis, quos ipse scilicet sibi testamento instituerit: et hoc hæreditatis ex Constitutionibus delatæ exemplum apponi oportet ad *l.* 3. §. *ult. inf. de pet. hæred.* non illud Accursii ex §. *Cæterum. de leg. ag. succ.* cujus origo est ex XII. tab. et in maxime sit ex Constitutione Justiniani sublata lege Voconia reductum, tamen de Justiniani Constitutionibus nihil cogitavit auctor supradictæ *l.* 3. Non item illud Accursii de Antoniana: nam hujus quartæ actio personalis est non realis, ideoque in hæreditarium nomen non cadit, *l.* 1. §. *Si impubere. inf. de collat.* Sed filiofamil. milite intestato defuncto pater, qui ejus castrense peculium jure suo occupat, successoris etiam loco est, et in eum transit, si qua filiof. restitutio competebat. Solet in hanc rem adduci *l.* 3. §. *Pomponius. inf. de minor.* qui tamen pessime est ab omnibus acceptus. Est namque prima pars accepta de profecticio, et adventicio peculio, secunda de castrensi, atque ita efficitur ex prima parte in profecticio vel adventicio peculio patrem post obitum filii quasi hæredem succedere, quo nihil absurdius nihil potest. In castrensi pater succedit quodammodo quasi hæres post mortem filii intestati, propterea quod id in jure filii fuit: in adventicio, et profecticio nihil unquam juris filius habuit, sed id perpetuo in patria jure mansit: tantum abest, ut mortuo filio in eo ipse quasi hæres succedere videatur. Illud non est animadversum in eo §. proponi ratiocinationem hujusmodi: Ex quibus causis filius in re peculiari restitui potest, potest et pater quasi hæres mortuo filio. Potest autem filius restitui ex causa castrensis peculii. Ergo et pater. Sed ponitur quidem in eo §. propositio, et assumptio, non tamen conclusio ut in *l. Qui usumfructum. inf. de verb. oblig.* quam exposuimus sub. tit. de pactis. Id ad extremum colligatur ex hac lege, successorum quoque loco haberi patronum, qui ex ingratitudinis causa libertum in suam potestatem redegit: et ideo qua ex causa in integrum restitui libertus potuit, poterit et patronus. Hoc beneficium patrono datum lege Ælia Sentia *l. Secundum. inf. de verb. signific.* aliisque legibus quampluribus, et Senatusconsultis factis in eam rem, ut Corn. Tacitus indicat *lib.* 13. quod et Athenienses patronis dedisse Valerius auctor est *lib.* 2. *cap.* 6. Est autem de hac re §. 1. *Inst. de cap. deminut. l.* 2. *C. de libert. et eor. lib. l. pen. C. de oper. lib.* et locus apud Ambrosium in lib. de Jacob et beata vita: *Ita libertatem,* inquit, *accepisti, ut meminisse manumissoris tui debeas, ut patrono tuo noveris legitimum obsequium deferendum, ne ab ingrato revocetur libertas.* Si igitur in adeunda hæreditate libertus, vel lubrico ætatis, vel errore justo captus sit priusquam in servitutem patroni redigeretur, poterit ex ea causa patronus ad abstinendum restitutionem impetrare. Nec enim dum libertum in suam potestatem recipit, jam ab eo quæsita bona amplectitur et agnoscit, quam ulciscitur ingratum animum liberti.

Ad L. Divus. 7.

In absentem contumacem dicta sententia valet, nec appellatione rescinditur. Contumacem plerumque tria edicta faciunt, si et extremi edicti die citatus non respondeat. Citari autem solet in jure voce præconis, ut hæc lex ostendit, quod quidem sic notant quasi aliter citatio non fiat: falso. Fit enim et edicto publice affixo, *l. Senatus.* §. *Divus. inf. de jure fisc.* Plautus in Curcul. *Ubi tu es, qui me libello Venereo citavisti.* Ita citatum reum accipio in *l. Inter. inf. de pub. jud.* et citare in testimonium in *l. In testimonium. inf. de testib.* Licet autem dicta in contumacem sententia, appellatione non rescindatur, nonnumquam tamen condemnato restitui litem æquum est, ut si fraude adversarii abfuerit, vel si eo ipso die, quo citatus, et non respondens condemnatus est, priusquam surrexisset prætor eum pro tribunali adierit. Cum fraude adversarii adfuit, recte Marcellus ait restituendam potius damnato litem esse, quam dandam actionem de dolo. Hac enim actione turpi non utimur, nisi cum omnibus aliis actionibus et auxiliis destituimur.

More). (in pr.) Accursius, ex scripto Ego, et edictis citationibusque peractis pronuntiari in contumacem solet.

Ad L. ult.

Minor XXV. annis adversus rem judicatam restitui in integrum potest, et si per tutores, curatores, vel procuratores legitime constitutos defensus sit: alioquin condemnatio nulla est, nec restitutione est opus *l. pen. C. si adv. rem jud.* Major autem absens Reipubl. causa vel simili, si per procuratorem defensus sit, adversus rem judicatam non restituitur, nisi in hoc, ut et post tempora interponendæ appellationis appellare possit: nec enim quæ in eum dicta sententia est, sine appellatione rescindi potest. Indefensus ita omnimodo restituitur, *l.* 1. *C. quib. ex caus. maj.*

Rempub.) Antonio Goveano assentior libentissime, qui hoc in loco reposuit, *rem judicatam.* nec varius restitutus ullus locus, nec menda ulla acutius animadversa umquam est. Hæc enim lex cum sit ex libris de appellationibus, non nisi ad restitutionem, quæ contra rem judicatam petatur, pertinere potest: et vero quorsum hic de Rep. potius quam de privato?

AD TIT. QUOD METUS CAUSA GEST. ERIT

Actio, quod metus causa, si quis originem quærat, Octaviana formula est auctore M. Tullio in V. Ver. Primus namque L. Octavius prætor eam edicto proposuit, promisitque in hunc modum. QUOD VI METUSVE CAUSA: quo modo et de ea in Cod. Justiniani titulus concipitur. Alii postea, QUOD METUS CAUSA, edicere satis habuerunt, neque tamen ideo minus ea noterunt, quæ vi fiunt, quippe cum et ea metu fieri videantur. Veteres autem non sine ratione vim a metu distinxerunt. Vis namque est necessitas quodammodo contraria voluntati, vel ut Paulus definivit, *majoris rei impetus, qui repelli non potest*, id est, quem a se quis propulsare non potest. Hæc est definitio vis atrocis, sive majoris. Metus autem est instantis, vel futuri periculi causa mentis trepidatio. Præsentis mali nullus est metus, sed instantis, imminentis, impendentis futuri. Aristoteles in III Eth. φόβον definit κακοῦ προσδοκίαν, et in VI. Sectione φόβον τοῦ μέλλοντος κακοῦ προσδοκίαν: atque ideo spes, et metus dicuntur esse contraria, quod spes sit expectatio boni, metus exspectatio mali. Sub metum subjecta hæc sunt, pigritia, pudor, timor, formido, terror, pavor, exanimatio, conturbatio. In hoc edicto, metus verbo nec pigritia significatur, nec pudor: quem etsi M. Tullius in hoc genere ponat, philosophi quidam definiant φόβον δικαίου ψόγου, Aristoteles tamen negat metum esse. Non item formido, non levis et vanus timor, quo afficiuntur qui vel dignitate, vel jactatione, vel contestatione alterius commoventur *l. Ad invidiam. l. Metum. C. eod. tit.* non timor infamiæ, vel alicujus vexationis, *l. 7. inf. l. Cum te. l. Accusationis. C. eod.* non is quem ipsi sibi homines timidi inferunt: ab alio enim re ipsa metum inferri oportet, *l. 9. l. Si mulier. in princip. inf.* Denique metus verbo significatur pavor, terror, exanimatio, conturbatio, percutsio, consternatio, mentis trepidatio, ex quibus affectibus abjicimus et dimittimus animum, unde et metum Julius Scaliger deduxit παρὰ το μεθιέναι, quod ex eo emittatur constantia, et omne consilium abjiciatur. Id fit illato metu mortis, aut cruciatus corporis, aut servitutis quæ morti comparatur, aut stupri, qui in homine bono gravior est, quam mortis, *l. Interpositas. C. de transact. l. 3. §. 8. inf. l. 4. 7. 8. 9. C. eod. l. Si quidem. C. de contr. stip.* ideoque Labeo recte metum accipiendum dixit, non quemlibet timorem, sed majoris malitatis, *l. 5. inf.* Sic militatem dixit, ut bonitatem. Sic scelerilatem in *l. 3. inf. de bonis eorum, qui ante sent. mort.* Aristoteles dixit μειζόνων κακῶν in initio IIII. Eth. At quemadmodum vis contraria est voluntati, an et metus, dubitari potest. Et Ulpianus quidem hac in re vim metui parem facit in *l. Nihil consensui. inf. de div. reg. jur.* quæ lex proprie ad hanc edicti partem spectat, cum sit ex lib. XI. in quo Ulpianus eam partem executus est. Cæterum *l. Si mulier. §. pen. inf.* ubi metus est, ibi et voluntatem esse demonstrat, itemque *l. Interpositas. C. de transact.* quod et de vi significatur in *l. Item si cum. §. Qui vim. inf.* Vis enim in hoc edicto est, quoties quis velle compellitur, ut puta, cum tradere, vel promittere, vel pacisci compellitur. Igitur duplex est voluntas, remissa: hæc in his est, quæ vi, vel metu fiunt: integra: hæc non est. Hæc vero ibi demum est, ubi quid ultro atque sponte volumus. Ex diverso duobus quoque modis invitum accipimus: eum, qui omnino non vult, et eum qui coactus vult, *l. Si metus. inf. de adq. hered.* adeo ut diversa ratione dici possit quis idem voluisse, et noluisse. In edicto de furtis, et vi bonorum raptorum invitus est is, qui omnino non vult. In hoc edicto, is qui coactus vult: neque enim vis hic pro rapina accipitur. Ait *Ulpian. in l. 1.*

Olim ita edicebatur). Sic de pactis, olim, PACTA QUÆ NEC VI NEC DOLO MALO, postea, PACTA QUÆ NEC DOLO MALO. De commodato olim, UTENDUM DEDISSE, postea, COMMODASSE. De arboribus cædendis, olim, SUBLUCARE ET COLLUCARE, postea, ADIMERE ET COERCERE. De interdicto Unde vi, olim, DETRUSUS, postea, DEJECTUS.

Ad L. Nec timorem. 7. et *L. Isti.* 8.

Non quilibet metus causam dat edicto, sed is quem supra definivimus, id est mortis, aut verberum, aut vinculorum, aut servitutis, aut stupri, ex quo animus consternatur. Igitur si quis in furto, aut adulterio deprehensus, et adhibito metu mortis aut vinculorum conterritus, redemerit se, restituitur ex hoc edicto, et data repetit quasi metu extorta, non quasi turpiter accepta, cum sint et turpiter data, *l. 4. inf. de condic. ob tur. cau.* et hoc utique verum est, sive potuerit jure occidi, sive non. Unde quæri hic solet, qualis fur, vel adulter, et a quo jure occidi possit. Dicam primum de fure, tum de adultero. Fur nocturnus quoquo modo occidi potest ex XII. tab. lege, SI NOX FURTUM FAXIT SI IM ALIQUIS OCCISIT: JURE CÆSUS ESTO. Diurnus vero occidi non potest, nisi cum, deprehenditur, telo se defendat. Idque est enim ex XII. *l. 4. inf. ad leg. Aquil. l. Si pignore. §. Furem. inf. de furt.* Divus Augustinus lib. 2. quæstionum super Exodum: *Hoc*, inquit, *et in legibus antiquis secularibus invenitur, impune occidi nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se cum telo defenderit: jam enim plus quam fur est.* Idem et Tullius, et Gellius retulerunt. At subruitur hæc differentia a *l. Furem. inf. ad leg. Corn. de sic.* nisi dicamus, eam esse ex XII. tab. Lege autem Cornelia etiam eum teneri, qui furem nocturnum cum se telo non defenderet occiderit, quod apertissime Constantinus *lib. 6. Epist.* in urbibus locum obtinere profitetur, non etiam in agris: Nam in agris fur nocturnus quoquo modo occidi potest. De adultero nunc dicamus. Eum pater tantum, vel maritus occidere potest: pater domi suæ, vel in domo generi deprehensum cum filiafamilias qualiscumque sit adulter, si et filiam simul in ipso articulo occidat. Maritus domi suæ tantum deprehensum; et ita si humilioris condicionis sit. nec exigitur ut et simul uxorem occidat, quam etsi per legem Corneliam impune occidat, punitur tamen alio modo, si eam occiderit. Non adduco leges vulgo notas. Sed et quamlibet adulterum argumento hujus legis putem jure a marito occidi, si se telo defendat: nam ut de fure, qui se telo defendit, D. Augustinus dixit, jam eum plus quam furem esse, ita de hoc recte dicatur, jam enim plus quam adulter est. Hæc vero posterioris seculi mores et leges mirum in modum immutarunt: nam et data est marito potestas ubicumque et qualecumque adulterum occidendi auctore Constant. *lib. 5. Epist.* itemque uxorem, ut ad Paul. notans scripsi *lib. 2. Sent. tit. 27.* quod et postea Novella quadam Majoriani primum fuisset introductum ex Papiniano didici lib. sing. Resp. *omnibus*, ut ipse ait, *ad jus vetus ea Novella revocata*, quo scilicet ante legem Juliam uxorem in adulterio deprehensam impune occidere licuit, quemadmodum ex Catone Aulus Gellius refert. Ex his satis liquet, quid ait, quod in hac lege Ulp. scripsit, non omnem adulterum, vel furem jure occidi, nisi se telo defendat. Nunc reliqua videamus. Restituitur adulter ex hoc edicto non tantum si pecuniam dederit ne occideretur, sed et si ne prođeretur. Nam et hoc casu metu mortis dedit, quia proditus his quos tangit ille dolor potuit, vel non jure occidi, ideoque pecuniam repetit quasi metu mortis extortam, non etiam quasi turpiter acceptam cum sit et turpiter data. Sed prætor metum illatum et improbatum morem exprimendæ pecuniæ spectat, non dandi causam atque in adultero, quod metus causa, actionem decernit: et hoc est, quod Paulus ait: *Nam et gestum est malo more.* Est vero similis loquendi ratio in *l. 4. §. Si cui cautum. inf. de sol. cog. l. Atque natura. §. 1. sup. de neg. gest. l. 1. §. ult. inf. de act. emp.* Quidam Græci dicunt ἔθει πονηρῷ. Addit Paulus metum etiam servitutis et stupri hoc edicto contineri, quod sint hæc duo postrema malorum omnium, quæ satius sit morte repellere, quam pati. Item his malis moveri nos juste non tantum si immineant nobis, sed et si liberis nostris: quinimo timere nos liberis nostris magis, quam nobis ipsis: certe magis quam illi timeant nobis. Illos enim amamus, quod ex nobis procreati sint, illi nos, quod procreaverimus. Id autem magis compertum est nobis illos e nobis esse procreatos, quam illos nos procreasse. Ideoque et nobis illi, quam illis nos conjunctiores sumus: qua ratione Aristotelica utitur *lib. VIII. Eth.*

Ad L. Metum. 9.

Metus illatus causam dat edicto, non suscipio, id est, incerta repræsentatio inferendi ejus exempli gratia si ingressis hominibus armatis in meum fundum metu mortis discessero, huic edicto locus est et interdicto *Unde vi.* Si audiero venire homines armatos, et sola auditione perculsus e fundo discessero, huic edicto locus non est, quia a nemine illatus est metus. Non est etiam locus interdi-

cto *Unde vi*, quia dejectus non sum: nisi forte verum audiero, et venerint postea homines armati, ac possessionem apprehenderint, *l. 3. §. Proinde. inf. unde vi, et de vi ac. Paul. lib. 5. Sent. Vi*, inquit, *dejicitur et qui violentiæ opinione comparata possessione cessit, si tamen adversarius eam ingressus sit.* Longe aliud est, si conspexero homines armatos, eorumque metu statim profugero. Vi namque dejectus videor, non tantum si possessionem apprehenderint, sed et si eum ad me tenderent, me in fugam collato eam non apprehenderint, et hoc puto Labeonem sensisse in *l. 1. §. Item Labeo. inf. unde vi*, ut Julianum in *l. Non solum. §. Si dominus. inf. de usurp. et usuc.* ubi tamen in commentariis ad eum t. ostendimus pro *extimuerit* vulgo perperam legi *existimaverit*, nec enim ex illa sola existimatione mea vi dejectus videor, nisi possessio apprehensa sit. Ad hæc ita sincere non loquimur, *Si homines venisse existimaverit.* Scribo, *Extimuerit*, ut in P. Flor. *Extra, extrinsecus, expectare.*

Idem ait). (*in pr.*) Si vi dejectus fuero de possessione fundi, concurrit actio, *Quod metus causa*, cum interdicto, *Unde vi*: Si quod opus vi fiet in meo solo, cum interdicto Quod vi aut clam. Sed unius auxilii electione aliud consumitur, *l. Semper. §. ult. inf. quod vi aut clam.*

Possessionem). Non fundum sive proprietatem, sed possessionem eadem, *l. Si mulier. §. Qui poss. inf.*

Animadvertendum). (*§. 1.*) *In rem* et *Generaliter* idem valent. Hæc actio vi ipsa est in personam, scriptura in rem: nam et ita edictum conceptum est, QUOD METUS CAUSA GESTUM ERIT. Res notatur non persona. Ideoque Ulpianus ait nihil referre a quo metus inferatur, a singulari homine, an ab universitate, quod tamen in actione de dolo diligentius exquiritur, propterea quod ejus actionis et vis et scriptura in personam est, alioquin famosa ea actio non esset.

Servi manumissionem). (§. 2.) Hoc verbo, *Gestum*, non tantum significatur mancipatio, traditio rei vel possessionis, obligatio, liberatio, sed et manumissio servi, et depositio ædificii, licet nihil detur, nec ullum negotium geri videatur. Et servo quidem per metum manumisso, libertas non revocatur, ut recte Joannes interpretatus est, sed in eum qui metum intulit, datur actio, Quod metus causa. Omnino igitur manumissio valet. Excipiuntur duo casus, si populus, et si servus ipse dominum coegerit: prior est ex Oratione D. Marci alter etiam ex lege aliqua vel Constitutione, cujus tamen memoria non extat, *l. Ille. l. Si privatus. inf. qui et a quib. man.* Ad hanc speciem quidam paulo inconsideratius pertinere hanc Pauli sententiam putat, *Servus per metum mancipatus. etc.* Loquitur enim de alienationis ea specie quæ mancipatio dicitur, non de manumissione.

Sed quod prætor). (§. 3.) Ea quæ per vim aut metum gesta sunt, prætor irrita facit, non tantum si perfecta sint, ut si res tradita, vel pecunia numerata sit, verum etiam si imperfecta sunt, ut si duntaxat promissa sit: ergo et traditionem sive numerationem, et promissionem prætor irritam facit. Sed quomodo promissionem? Nempe data actione Quod metus causa, ex qua stipulator nisi stipulationem acceptam faciat, in quadruplum condemnatur, *§. pen. inf. et l. Item si cum. §. Sed et si quis.* Rebus autem perfectis, ut puta stipulationem secuta numeratione, eadem actione numeratio ita demum rescinditur, si utrumque fuerit metu extortum: nam si vel numeratio sola, aliis quidem legibus creditor tenetur: non tamen hoc edicto *l. Sed et partus. §. ult. inf.* vel si stipulatio sola competit quidem condictio ob injustam causam *l. Ex ea. inf. de cond. ob turp. caus.* non tamen actio Quod metus causa, *l. 2. C. de his quæ vi metusve causa gest. sunt.*

Volenti). (§. 4.) Ei qui metu coactus rem tradidit, vel pristina in rem actio restituitur rescissa traditione, vel datur actio Quod metus causa. Ei quoque qui metu coactus debitorem suum liberavit, vel pristina in personam actio restituitur rescissa liberatione, vel datur actio Quod metus causa. Cæterum una electa, altera consumitur, *§. Licet tamen. inf. l. Si mulier. § ult.* ne hic idem petatur: nam et Quod metus causa actio rei persecutionem continet: nec vero si prius actum sit in rem, superest in triplum actio metus causa, quia huic actioni inest hæc condicio, ne restitutio fiat, itaque rei restitutione vel exactione evitatur pœna tripli. Quod in hoc §. proponitur, sic accipiendum est, ut neglecta actione metus causa volenti liceat in rem agere si metu tradiderit rescissa traditione, vel in personam, si debitorem liberaverit, rescissa liberatione. Aget autem utiliter non directo: nam omnis rescissoria restitutoriaque actio utilis est actio *d. § ult. l. ult. C. ex quib. caus. maj. l. Si quis stipulatus. inf. eod.* Duplex hic error est interpretum. Primum, quod pristinam in rem actionem restitui concedunt, in personam non item, quod liberatione fuerit extincta: se vero suo, ut dicitur, gladio conficiunt. Nam si ideo non restituetur in personam actio, quod liberatione fuerit extincta: nec restituitur in rem actio, quippe cum et ea alienatione fuerit extincta. Deinde quod in hoc §. in personam actionem accipiunt pro actione metus causa. Illud enim verbum, *volenti*, hoc tantum ut missam faciat actionem Quod metus causa qui aliter agere vult, permittit evidenter: et si una specie posita, liberati scilicet debitoris, quod interpretes faciunt, in personam pro hoc edicto accipias, necesse erit te in rem pro antiqua in personam actione usurpare: quo absurdius dici nihil potest: idemque refellitur per §. *Licet tamen. inf.*

Alia liberatione). Ut puta pacto, *l. Si mulier. §. Si metu coactus sim. inf. l. Si procuratorem. §. Si ignoranter. inf. mand. l. 1. §. pen. inf. tit. prox.*

Ex hoc edicto). (§. 7.) Actionum alim sunt bonæ fidei, aliæ arbitrariæ, aliæ strictæ. Quod metus causa arbitraria est quoniam ex ea condemnatio fit arbitrio judicis. et quidem si per metum res tradita sit, arbitrio judicis restituitur cum omni causa et fructibus præstita cautione doli mali, vel in quadruplum condemnatio fit. Sin autem pecunia debita per metum acceptolata sit, vel solvere pecuniam debitor, vel rescissa acceptilatione in personam actionem pati debet, quod si non faciat in quadruplum condemnatur. Accursius vel pecuniam solvi, vel condictionem liberationis dari autumat, cujus equidem conditionis nullum me adhuc exemplum legisse memini, et in specie *l. 4. inf. de cond. caus. da.* condici pecuniam dico, ut in *l. Si mulier. eod. tit.* non liberationem, improbata illa Accursii differentia inter obligationem puram et obligationem in diem vel sub condictione: nam si fuerit obligatio in diem vel sub condictione, acceptilatio interim nullum effectum habet: itaque frustra interim condicitur. Quid igitur his Ulp. verbis significatur, *Vel solvatur, vel restituta obligatione judicium accipiatur?* nempe data actione, Quod metus causa, evitari condemnationem quadrupli, si vel pecuniam reus solvat, vel denuo se obliget ex eadem causa, atque ita pristinam actionem suscipere paratus sit, nihil vero eam in rem de condictione danda significantur.

Amissæ sint). Quod fit vel cessis servitutibus vel depositis ædificiis.

Cum autem). Actionum aliæ in rem, aliæ in personam, aliæ mixtæ sunt. Actionum in personam alim sunt omnimodo, id est, vi ipsa et scriptura in personam, aliæ vi ipsa in personam, scriptura in rem: et ex hoc genere est actio Quod metus causa. Vi namque ipsa est in personam, scribatur tamen generaliter et in rem exemplo edicti, ejus quo cum agitur vel qui metum intulit persona non notata: nam et vix potest is qui metum passus est certam personam exprimere, *l. Item si cum. §. In hac inf.* neque tamen si possit et velit in personam actionem scribere, denegabitur, ut apud M. Tull. in 5. Ver. QUOD APRONIUS PER VIM AUT METUM ABSTULISSET: sed non est necesse, ut ait *l. Sed et ex dolo. §. ult. inf. tit. prox.* quod maxime expendi volo. Denique in eum, quod metum intulit, omnimodo in personam agere potest, in eum qui metum non intulit, ex aliena tamen malitia lucrum sensit, verbis potius in rem conceptis agendum est. Hic duo notanda sunt, non omnem actionem in personam ita scribi; ut quis dicat adversarium sibi dare aut facere oportere: sed et aliis modis, ut puta verbis in rem directis: et ita accipiendus est §. *Omnium. Inst. de act.* Item non omnem actionem in personam esse ex contractu, vel quasi ex contractu, vel ex maleficio, vel quasi ex maleficio sed et ex aliis edictorum causis quamplurimis: nam nec actio, Quod metus causa, nec de dolo quæ in personam sunt, ad contractum vel quasi contractum, vel maleficium vel quasi maleficium referri possunt. Hinc vero Ulp. hanc speciem tractat in hoc §. Ut soluta pecunia a fidejussore reus liberatur, ita et si fidejussori acceptolatum sit: nam acceptilatio pro solutione est. Quod si per metum fidejussori acceptolatum sit, in fidejussorem quidem ex hoc edicto agi constat: verum an et in reum, dubitatur. Julianus negat. id *Jul. lib. IV. Dig.* scripsisse ex eo conjicio, quod Paul. ad eum librum solens ad hanc Jul. sententiam respexerit in *l. XI. inf.* Cum enim Julianus diceret reum non teneri fidejussorem teneri non in hoc tantum ut suam, sed et ut rei actionem restituat, id est, ut et secum patiatur agi pristina actione, et ut pristinam actionem reum pati curet, vi a fidejussore ipso non ab alio illata fidejussore illate Juliani sententiam procedere Paulus notavit. Sed non ob id, quod Julianus dixit de danda in fidejussorem actione a Marcello reprehenditur, sed quia negavit reum teneri. Cum enim sit hæc actio in rem concepta, tam in reum, quam in fidejussorem exerceri potest: idemque e contrario obtinet, si reus vim intulerit, ut vel ipse, vel fidejussor accepto liberaretur, *l. prox. inf.*

Ad L. Sed et partus. 12.

Hac actione is qui metum intulit tenetur, non tantum perceptorum, sed etiam percipiendorum fructuum nomine. idemque in omni malæ fidei possessore generaliter obtinet: neque obstat *l. Si fundum. C. de rei vind.* Lex ait malæ fidei emptorem de perceptis teneri: ex eo enim male colligitur de percipiendis eum non teneri. Est igitur ex Accursii exceptionibus constituenda universalis, malæ fidei possessorem de omnibus fructibus teneri.

Quæro). (§. 1.) Jus ulciscendi naturale non est. Jus tuendi se suaque et contra vim vi experiundi, et naturale est, et gentium, et civile: ideoque ei, qui vim fecit, et mox passus est, ex hoc edicto restitutio non competit: nam vim illicitam exigimus. Ait.

Mox). Id est, ex continenti. Quid igitur si ex intervallo? De vi duplex interdictum est, de vi armata, et de vi quotidiana. Illud datur ei, qui vi a me possidet, si eum ego ex intervallo, vel alius vi dejecerit. Eidem hoc etiam datur, si non ego sed alius ex intervallo dejecerit: idque apud Paulum ostendimus *lib. 5. Sent. tit. 6.* Exemplo horum interdictorum, quæ plerumque concurrunt cum actione Quod metus causa, hanc actionem dari puto, cum alius eum, qui te coegerat sibi promittere ex intervallo coegit te accepto liberare, et hoc subindicat ille articulus, *mox*. Quod si tu ex intervallo vim feceris armatam, ut accepto liberareris, neque restitutionem ex hoc edicto dabimus, quia factum id est malo more. Hic si dicas eum, qui primus vim intulit, damnum non pati, negabo: nam omnis alienatio ejus, quæ ipso jure mihi quæsita est, nec ipso jure debetur, damnum est: non obstat etiam *l. Itaque. inf. de furt.* ubi Ulp. ait, ideo furem furti non agere, quod nemo de improbitate sua consequitur actionem: nam Ulp. mens hæc est, neminem agere furti ex sua improbitate, hoc est, ob id ipsum, quod fur sit, atque adeo ejus intersit rem furtivam non perire, neque vero potest fur furti agere quin suam improbitatem patefaciat: quod non similiter contingit in actione, quod metus causa: satis namque est ex parte rei vim esse aut metum, ex parte actoris rei vel juris amissionem.

In iunus). (§. 2.) Hæc actio damnum exigit. Idcirco debitori non datur a creditore solutione, vel creditori a debitore toto exceptione perpetua acceptilatione extorta: quia neque ille solvendo, neque hic acceptum ferendo damni quicquam facit, *l. Item si cum. in princ. inf.* Et hoc postremum in debitore obtinet, sive ea exceptio, qua tutus est debitor, det condictioni indebiti locum, sive non. Condictioni non dat locum exceptio rei judicatæ, exceptio inopiæ, exceptio iniqui juris impetrati, exceptio Macedoniani. Igitur et qui his exceptionibus tutus est, ei creditor acceptum faciendi damni nihil facit: nec enim ideo quod maneat naturalis obligatio, quæ si forte pecunia solvatur, inhibeat condictionem indebiti, videtur in damno esse: nam damnum præsens exigimus, ut ex hoc §. colligi potest: qua in re Acc. fallitur in *l. Item si cum*. Idem ei male opponit §. *Sed quod Prætor. l. 9. sup.* nam in l. *Item si cum*. creditori accepto ferenti non datur actio, quia nihil ei abest, quippe cum ei accepto tolerit, qui effectu debitor non erat. In §. *Sed quod prætor*, promissori datur actio, licet, quia propter metus exceptionem effectu debitor non est, nihil ei abesse videatur. Hæc non sunt contraria: nec enim utraque species ejusdem generis est. Denique in l. *Item si cum*, ideo creditori nihil abest, quia debitor nitebatur exceptione perpetua: in §. *Sed quod prætor*, promissori abesse videtur, quia dum eligit actionem exceptionem spernit. Sed ut quæstionem debitoris per metum solventis aggrediamur, quæ in hoc §. proponitur; non datur quidem debitori actio Quod metus causa, quæ damnum exigit, *l. Item si cum. §. u- bemus. inf.* sed tenetur creditor lege Julia de vi quæ damnum non exigit, et ex decreto Marci Philosophi jus crediti amittit. Itaque poterit soluta pecunia condici quasi indebita, vel quasi sine causa soluta.

Ad L. Extat. 13.

Creditor). Aut crediti nomine rem debitoris quasi pignoratam forte occupat, aut pecuniam debitam per vim exigit: Uterque casus exprimitur in hoc capite: prior tantum in *l. pen. inf. ad leg. Jul. de vi priv.* de quo primum videamus. Si quid non crediti nomine creditor rapiat, vel subripiat jus crediti non amittit. Sed si crediti nomine in rem debitoris sine judicis auctoritate venit, jus crediti amittit ex Decreto D. Marci, quod Joann. et Acc. sic accipiunt, si ea res debita fuerit: nam si aliam rem debitoris creditor occupaverit, id tantum jus eum amittere, quod in ea re ei competiit, non jus omne crediti, hoc autem est ridiculum, quippe decretum loquitur manifeste de qualibet re debitoris, nec illud spectat, habuerit in ea jus creditor necne. Hic duo casus notari solent, quibus etiam creditor jus crediti amittit, si debitoris filios sciens pignori capiat, vel in servitute detineat, vel eorum operas locet: de quo in *Nov.* cxxxiv. et apud *Greg. lib. 2. Epi. c. 94.* et *lib. 3. c. 45.* et *Amb. in lib. de Tob. c. 9.* Item si æris sui nomine alium quam debitorem ob id solum, quod ex eodem vico sit, oppignorat: de quo in *Nov.* LII. et apud Cassiodorum *lib. 4. Var. ad Joannem Consul. Campaniæ*. Sed hi casus cum decreti specie nihil commune habent: ad eum namque pertinet decretum, qui rem debitoris sine judice possidet. Nunc ad posteriorem casum transeamus, cum scilicet creditor pecuniam, vel rem creditam per vim extorquet. Accursius ut ostendat hoc casu creditorem credito non excidere, opponit *l. Qui vas. in prin. inf. de furt.* ubi qui furi vas furtivum aufert nihilominus furem in duplum condemnat. Sed auferre eo in loco non est per vim auferre: itaque non est cur ea lege perturbemur. Quod si adhuc opponatur *l. Ait prætor. §. Si debitorem. inf. quæ in fraud. cred.* ubi debitori fugienti pecunia extorquetur impune, id dicam originem sumere ex hac lege XII tab. SI CALVITUR PEDEMVE STRUIT MANUM ENDO JACITO. Magis obstat tit. Quod legatorum, in quo docemur legatarium, qui ante, vel post aditam hæreditatem non ex voluntate hæredis Falcidiam prætendentis legata occupaverit, teneri quidem interdicto Quod legatorum, quod est apiscendæ possessionis, legata tamen non amittere. Sed habet decretum D. Marci separatam rationem. De eo enim loquitur, qui rem sibi debitam a debitore vi exegit, vel qui debitore possidente rem ejus in qua juris nihil habebat, temere occupavit. Edictum Quod legatorum de eo loquitur, qui ab hærede legata per vim non exegit, sed cum eorum possessionem hæres nondum apprehendisset, id est, cum possessio vacaret, ea jure suo occupavit, quod maxime alienum est a vi. Idcirco hic legata non amittit, ille creditum amittit, sicut et dominium dominus, qui per vim expulso possessore prædium suum furenter invadit ea Constitutione *l. Si quis in tantum. C. unde vi*, quæ diu cum fuisset olim spreta, reducitur edicto Athalarici regis apud Cassiodorum *lib. 9. Var.*

Actionibus experiaris). Actionibus experiendum est, non vi. Actionibus, foro, jurisdictioni nihil est tam contrarium, quam vis. Vim porro dicimus non ferrum, et arma tantum, sed et cum quis neglecto juris ordine temere partes jus dicentis usurpat.

Ad L. Item si cum. 14.

Satis clementer) (§. 1.) Nec enim sic fit in actione furti, aut vi bonorum raptorum. Notandum est hanc restituendi facultatem ex edicto prætoris descendere.

Post annum). (§. 2.) Actio metus causa post annum non datur si alia actio sit: intra annum datur, etiamsi alia actio sit. Actio de dolo intra annum datur, si alia actio non sit, post annum autem nullo modo datur. Hæc turpis est, illa non item, hæc in personam scripta, illa in rem. Concurrunt tamen interdum: nam in eum, qui metum fecit, non ideo minus dat de dolo actionem prætor, in cujus arbitrio est constituere, quando eam actionem dari oporteat, *l. Divus. in fi. sup. tit. prox.* quod vit et in eum actio Quod metus causa. Sed altera electa, altera consumitur, § *Eum qui. inf.* cæteroquia cum alia actio est, non solet de dolo dari. Quæ hic Acc. de actione injuriarum tractat, aliena sunt a proposito: nec enim metus, aut vis injuriarum actioni subjicitur: eam vero continuo anno finiri ait, lex sano. nec adjicit, continuo *l. 5. C. de injur.* Intelligitur ergo juris interpretatione utilis potius, quam continuus, ut in l. *Vel post annum. inf. de alien. jud. mut. caus.* ubi quoque quidam male annum pro anno continuo accipiunt.

Ideo autem). Eadem ratio traditur in l. *Quod diximus.* § *Hæc actio. inf.* et quidem proximior est ratio: neque enim, quæ merum pœnam continent, omnes hæredibus dantur, ut puta injuriarum, de moribus, condictio quæ matri datur ab ingratis liberis revocandæ donationis causa, quæ ad vindictam pertinent, non ad rem familiarem.

Hæc autem actio). (§. 4.) Arbitraria actio ea est, ex qua arbitrio, id est, officio judicis fit satisfactio: et si fiat, absolutio sequitur, si non fiat, modo condemnatio, modo absolutio. Hujus generis sunt omnes actiones in rem, Ad exhibendum, de dolo, Quod metus causa, Arbitraria, Noxales. In actionibus bonæ fidei satisfactio fit ex bona fide. in strictis ex stricta formola. In arbitrariis ex arbitrio judicis. Nulla vero est actio, in qua ex voluntate actoris satisfieri oporteat. Sed tamen si hoc modo satisfactio fiat, id est, consentiente actore, absolutio sequitur. Falsum est quod Accursius notat, duas in hac actione sententias intervenire: nam res ita procedit, ut si ante sententiam reus actori quemadmodum judex æstimabit satisfacere paratus non sit, tum quadrupli sententiam patiatur, quod fit semper si is cum quo agitur, metum intulerit. Quod si metum non intulerit, interdum absolvitur, non quidem quod ad eum res bona fide pervenerit, sed quod restituendæ ejus facultatem non habeat, puta quia interiit sine ejus dolo: §. *Aliquando. inf.*

Ita temperandam esse). (§. 9.) Hinc notandum, eum, qui coactus judicis auctoritate rem restituit non sua sponte, hujus actionis pœnam non evitare.

Quatenus). (§. 10.) In actione Quod metus causa res omnimodo continetur, id est, quod abest vel æstimatio ejus. Pœna vero ita demum si res non restituatur arbitrio judicis. Quid vero si res perit sine dolo, aut culpa ejus, qui metum intulit aut si servus in fuga sit? Vel ante sententiam, id est, ante condemnationem, vel post condemnationem perit. Si ante condemnationem lite, vel contestata jam, vel nondum contestata, sine distinctione, id est, sive peritura res alioquin apud dominum fuerit, sive non, is qui metum intulit condemnatur in quadruplum, quod et in interdicto Unde vi observatur. Cum enim sit res omnimodo restituenda, nec restituitur, inde ex edicto sequatur condemnatio necesse est. Quod si servus sit in fuga, de eo persequendo, et reddendo cautionem præstat. De eo loquimur, qui metum intulit: nam is ad quem ex alieno metu res sine fraude pervenit, re perempta ante sententiam absolvitur; servo in fugam converso de eo tantum restituendo non de persequendo cautionem præstat, § *Aliquando. sup.* Sed si post condemnationem res perierit, et post tempora judicati actionis, id est, post menses quatuor secundum Justinianum, quia perit post moram, omnimodo et in rem, et in pœnam, is qui metum intulit, satisfacere cogitur. Quod si intra tempora judicati actionis res perierit, tum distinctione utemur: nam vel peritura res æque fuit metu non illato, vel non. Priore casu a pœna quidem tripli non liberatur, quam propter suum factum persolvere debet, a rei tamen præstatione liberatur propter judicati actionem, in qua priusquam mora fieret res interiit: similique ratione si a fure stipuler, quod is mihi debet ex causa condictionis, re furtiva perempta antequam fiat stipulationi mora, fur a re omnimodo liberatur, qui, si stipulatio illa non intervenisset, nullo modo liberaretur, *l. Scire. § ult. inf. de verb. obl.* De servo autem in fugam collato intra tempora judicati actionis, superiori similem cautionem præstat. Id est, de eo requirenda, et reddendo, ex qua tamen si convenietur, repellet dominum exceptione doli, vel in factum, si in servum vindicatione, vel alia quavis actione persecutus, receperit. Et hoc non in eo tantum procedere opinor, qui metum intulit, sed et in eo, ad quem ex alieno metu res pervenit, et re non restituta se condemnari passus est. Posteriore casu, hoc est, si peritura res non fuit metu non illato forte quia dominus eam distraxisset, et pretium lucratus esset, is qui metum intulit, a rei præstatione non liberatur, quod plane tunc videatur ipse huic damno causam dedisse. Et ita accipiendus est ille locus, *Sed et si non culpa ab eo quo cum agitur aberit*: ubi tamen manifesto abundat negatio, et sic legendum est, *Sed et si culpa ab eo quo cum agitur aberit*: nam si in culpa sit reus, hoc solo rei præstationi satis subjicitur, neque id insuper exigendum est, ut res peritura non fuerit apud dominum. Idemque Ulpianus ait in interdicto *Unde vi*, et Quod vi aut clam observari: quod summe notandum est nec enim alibi, quod sciam, repetitur. Igitur si post condemnationem ex causa horum interdictorum perierint res mobiles, quæ in fundo tum erant, cum possessor vi dejectus, aut opus vi clamve factum est, licet perierint intra tempora judicati actionis, reus earum pretium omnimodo eo casu præstabit, quæ si vim non fecisset, perituræ non fuissent. Et hæc est hujus §. luculenta explicatio.

Qui vim). (§. 12.) Actio quod metus causa concurrit cum interdicto *Unde vi*, et *Quod vi, aut clam*, ut dictum est *sup. l. 9.* His enim juris remediis subjicitur ea vis, quæ quodammodo assensum ejus habet, qui vim patitur, ut cum quis vi coactus tradit, vel promittit. Ra-

pœna autem huic edicto non subjicitur, et ideo non concurrit hæc actio cum actione; Vi bonorum raptorum. Aliud namque est vim inferre, aliud rapere. Non omnis, qui vim infert, fur est, licet rem extorqueat. Qui vi rapit, fur, et quidem improbior.

Secundum hæc). (§. 15.) In actionibus pœnalibus, aut mixtis, quod unus præstitit pœnæ nomine non liberat alium. Hæc est certissima definitio juris. Objicitur ei tamen *l. Illud. inf. ad leg. Aquil.* ubi si familia furtum fecerit, vel damnum dederit, non plus familiæ nomine præstatur, quam si unus fecisset. Sed hoc ideo quia unum factum, id est, unius hominis intelligitur, idque edicto de furtis exprimitur, non tamen lege Aquilia, ideoque damno a familia dato si solam legem Aquiliam spectas certe plura facta sunt, *l. Si familia. sup. de jurisdic.* exemplo tamen actionis furti, cujus causa hac in re par est actioni damni injuria: et hoc casu non nisi unum esse intelligetur, quod tamen non similiter procedit in actione injuriarum, et alibi corrupti. Rursus objicitur *l. 1. §. Si plures. sup. de eo per quem fact. erit, etc.* Sed ea actio id quod interest actoris persequitur, *l. 3. eod. tit.* non meram pœnam. Mera pœna sæpius a diversis exigitur. Id quod interest, non nisi semel. Item opponitur *l. 3. inf. de his, qui dejec. vel effud.* Sed in ea quoque specie, cum sit una domus unumve cœnaculum, ex quo quid dejicitur, vel effunditur, plures habitatores uno loco habentur, quia et quod unus præstitit, pro parte recipit ab aliis, *l. 4. eod. tit.* Postremo objicitur *hic §.* Sed hæc est natura actionis, quod metus causa, ut restituta re evitetur pœna. Unus igitur si rem præstiterit ante sententiam, cæteri liberantur. Idem est, si quadruplum præstiterit ex sententia: nam in quadruplo inest res, qua præstita jam nihil interest ejus, qui metum passus est. Igitur consequens est cæteros liberari quod subindicant hæc verba, *Secundum hæc*, quia scilicet ante dixerat id quod interest quadruplari solum. Eadem est natura actionis *de dolo*, ideoque si unus, vel rem, vel quanti ea res est præstiterit, cæteri liberantur, *l. Si plures. inf. tit. prox.* His actionibus pœnam persequimur, nisi nostra desierit interesse. Aliis actionibus pœnalibus pœnam persequimur, etiamsi desierit nostra interesse. Accursius quærit, an si actum sit in unum de dolo, ab hac actione liberetur is, qui rem metu extortam possidet. De dolo autem ea hac causa is tantum tenetur, qui metum intulit, *§. Eum qui. sup.* Hic si de dolo actum sit cum eo, proculdubio ab actione liberabitur etiamsi rem possideat, alius forsitan non æque, et ita Accursius existimat *argum. l. Nec ullam. §. pen. inf. de pet. hered.* et *l. Stichum. §. Dolo. inf. de solut.* et *l. 3. §. pen. inf. de tab. exh.* quibus male vulgo objicitur *l. Si quis dolo. §. ult. inf. de de judic.* nam ut *l. In emptionibus sup. de pact.* in P. Flor. male scriptum est *debitor*, pro *venditor*, sic contrario errore in eo *§. Venditor*, pro *debitor*: nam vere debitor is fuit, cum quo creditor egit interdicto *Ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit.* Verum opinionem illam Accursii non possum non improbare: nam posita hac specie, ut unus metum fecerit, alter possideat rem, si ex hoc edicto agendo cum eo, qui metum fecit, possessor liberatur, *l. Quod diximus. inf.* cur non et agendo ex sequenti edicto liberabitur, maxime cum, ut dictum est, utriusque actionis eadem sit natura, et de dolo Quod metus causa, consumat, et hæc vicissim illam? *§. Eum qui. sup.* Igitur ab eo, qui metum fecit, re vel æstimatione litis quacumque actione præstita, ex capite restitutionis in integrum alter conveniri non potest: quia ex hoc edicto ita demum restitutio fit, si restituta res non sit, vel æstimatio ejus. Sed neque alia actione civili conveniri potest, quia nulla superest: non in personam, quia debitor non est: non in rem, quia dominium ab eo discessit ipso jure, qui metum passus est. Enimvero cum superest alia actio civilis, ut in actionibus in rem licet convento possessore liberetur is, qui dolo desiit possidere, quia nihil domini interest, et ideo nulla in eum superest actio: tamen si is, qui dolo desiit possidere, quanti ea res est præstiterit, possessor non liberatur. Est enim omnino in possessorem actio, et maxime domini interest ipsam rem habere, licet ex dolo prioris possessoris æstimationem abstulerit, *d. l. Nec ullam. d. l. Stichum.* Eadem ratione si legatarius interdicto de tabulis proferendis, vel creditor interdicto, Ne vis fiat, litis æstimationem ab extraneo consecutus sit, hæres vel debitor non liberantur: civiles namque in eos supersunt actiones, *d. l. 3. § pen. gl. in l. 1. §. Hanc actionem. inf. ne vis fiat ei, etc.* nec obstat *l. Illicite. inf. de reb. eor.* quia id fit æquitate, ut ait lex, quæ in ea quæstione distrahendorum prædiorum pupillarium maxime spectatur: nec enim tam aspere tractandum jus prohibitæ alienationis prædiorum pupillarium, ut et soluta æstimatione a tutore in emptorem pupillus summo jure experiatur.

Ad L. Quod diximus. 16.

In hæredem). (§. 2.) Ex hoc edicto in hæredem ejus, qui metum fecit, actio nominatim datur de eo, quod pervenit, licet non fuerit lis cum defuncto contestata, quod et in cæteris pœnalibus actionibus locum habet. Excipitur actio vi bonorum raptorum, quam prætor ideo in hæredem non pollicetur, quod sufficiat condictio furtiva, *l. 2. §. ult. inf. vi bon. rapt.* Ubi alia actio non est, tunc solet prætor in hæredem de eo, quod pervenit, actionem polliceri. Itaque in *l. 1. C. ex delic. def.* quæ hæredem ejus, qui vim fecit vel concussionem intulit in id, quod ad eum pervenit teneri ait: vim accipio, ut in hoc edicto, non pro rapina, et concussionem pro metu: pertinet enim omnino ea lex ad actionem, Quod metus causa. Utitur vero hac ratione, ne hæres alieno scelere ditetur: quæ sumpta est ex rescripto quodam Aurelii Imperatoris, cujus verba quia sunt valde depravata in his, quæ reliqua sunt, fragmentis Codicis Hermogeniani, restituta et emendata proponam. *Licet*, inquit, *ante litem contestatam defuncto, qui ex proprio delicto conveniri potuit, successores non potuerint pœnali actione conveniri, tamen hos etiam in tantum quantum ad eos pervenit, teneri, ne ex scelere alieno ditentur, certissimi juris est. Auditis itaque partium allegationibus, V. C. Proconsul Africæ amicus noster in pronuntiando formam juris sequetur.*

Ad L. Videamus. 17.

Lex non ait, *si interierit*, sed, *si consumpserit*. Nam si interierit naturaliter, hæres absolvitur exemplo singularis successoris, *l. Item si cum. §. Aliquando. sup.* quod et *l. prox.* suadet: quæ si ad hæredem quoque non pertineret, inscite fuisset in hanc quæstionem injecta; nam non tantum quæ præcedunt, sed et duæ, quæ eam sequuntur leges, ad hanc quæstionem pertinent actionis Quod metus causa in hæredem dandæ. Recte igitur, *Si consumpserit*, id est, si facto ejus interierit: quo casu de eo, quod semel pervenit, perpetua in eum est actio, itemque in hæredem ejus, licet ad eum numquam quicquam pervenerit: et omnino sufficit: vel momento ad eum pervenisse. Sed hoc videtur pugnare cum *l. Quantum. inf.* ubi Ulp. ait quantum ad hæredem pervenerit tempore litis contestatæ spectari. Si igitur momento res apud hæredem fuerit, et postea esse desierit ante litem contestatam, hæres eo nomine non tenetur. Repetenda est superior distinctio. Aut consumpsit hæres id, quod ad eum pervenit, aut id periit naturaliter. Si consumpsit, omnimodo tenetur etiamsi id litis contestatæ tempore non habeat, quoniam eum prætor, etc. *l. Cum prætor. inf. de reg. jur.* Si periit naturaliter ante litem contestatam, non tenetur: quod si post litem contestatam, nihilominus tenetur: nec enim rei judicatæ tempus spectatur, ut in petitione hæreditatis, sed litis contestatæ. In petitione hæreditatis post litem contestatam bonæ fidei possessor doli et culpæ nomine tenetur, id est, si consumpserit, *l. Sed et si lege. §. Si ante. inf. de pet. hær.* At si naturaliter res post litem contestatam interierit, bonæ fidei possessor non tenetur, quoniam rei judicatæ tempus spectatur, non judicii accepti. Malæ fidei possessor et ante litem contestatam tenetur si consumpserit, et post litem contestatam si res naturaliter interierit, *l. Illud.* et *l. prox. inf. eod. tit.* Ex eo sequitur et in specie *l. prox. inf. hoc tit.* differentiam esse inter hanc actionem, et petitionem hæreditatis, ut Accurs. annotavit rectissime: nam si ex eo, quod ad eum pervenit, successor pretium collectum deperdat, et consumat, nihilominus tenetur, *l. prox. inf.* ubi recte Flor. *deperdat*, male vulgo, *depereat*: nec enim tenebitur, si ante litem contestatam depereat. Bonæ fidei possessor pretio consumpto ante litem contestatam petitione hæreditatis non tenetur, *l. Utrum. l. Sed et si lege. §. 1. inf. de pet. hær.*

Ad L. Si mulier. 21.

Si dos metu). (§. 3.) Ex stipulatione per vim extorta nascitur obligatio, *l. pen. C. de inut. stipul.* Secus est in stipulatione dotis. idque verissimum esse hic Paulus ait. Exigimus ergo in dotis promissione integram, et liberam voluntatem: alioquin nulla nascitur actio, quod hodie rationem optimam habet stipulatione dotis a Justiniano relata inter negotia bonæ fidei: nam ut dolus sic et metus profecto dans causam contractui bonæ fidei vitiat contractum ipso jure: cum et in metu insit dolus, *l. Item si cum. §. Eum, qui sup.* At ante Justinianum stipulatio dotis stricta fuit. Itaque non est, cur ea nulla fuerit ipso jure propter metum, nisi dotium favore id receptum fuisse dixeris.

Si metu coactus sim). (§. 4.) Cum ab emptione vel locatione re integra pacto discedimus, liberamus eum, qui cum contraxeramus, non secus atque si illi per stipulationem obligato acceptum tulissemus. Est ergo hæc species similis acceptilationi. At cum acceptilatio metu extorta est, datur actio Quod metus causa. Quare et hic dabitur. Ait.

Quia nulla ex bonæ fidei) Antiqua bonæ fidei obligatio contrario consensu amissa atque adeo finita est. Jam igitur ea nihil amplius non possumus. Est quidem differentia quædam inter amittere, et finiri. Ususfructus amittitur capitis minutione, non utendo, rei mutatione cessione in jure domini comparatione. Finitur morte et tempore, et ita Paulus *lib. 3. recept. Sent.* Cæterum quidquid amittitur, id et finitur: sed non contra. Mors fatalis sive naturalis vitæ finis, non amissio. Mors violenta vitæ amissio atque adeo etiam vitæ finis est.

Si metu coactus adii). (§. 5.) Obstat *l. Qui in aliena. §. ult. inf. de acquir. hæred.* Sumenda est dissolutio ex verbo, *fallens*, quod est in eo §. ibi enim simulans se velle, hic volens adiit. Legitur autem ibi male, *metu verborum*, quod vereor, ne non dicatur nocere. Metus est futurorum, et sic dicimus metum verborum, qui justus est metus non verborum.

Ad L. ult.

Clarissimi, id est, Senatores a plerisque functionibus in urbe vacationem habent, quas tamen si præstiterint, non præsumuntur per vim præstitisse, cum potuerint legum, et magistratuum subsidium invocare. Eorum igitur est vim illatam probare, ut in *l. Generaliter §. Si petitum inf. de fideic. lib.* Præsumptio vero similis est, Probatio necessaria. Fictio aliud quiddam quam præsumptio, fictio positi-

mini, fictio legis Corneliæ. Fingimus ea, quæ non esse scimus. Præsumimus ea, quæ vera esse arbitramur, ducti probabilibus argumentis.

Si justo). (§. 1.) Cognitionis metus non est justus metus, quinimo, ut Constant. ait, ἀναισχυντός τι facere videtur, qui sub eo prætextu, quod egit, rescindere conatur. Sed quia potens adversarius minabatur se eum vinctum educturum, ideo justus est metus, quoniam timuit cruciatum corporis. Itaque tradita res vindicatione revocabitur, ut in *l. Si dolo. C. de rescind. vend.* Ubi Flor. legitur *cognitionem*, lego, *cognitionis*. Cognitio autem plurimum principis cognitionem significat, ut in *l. Sed et si per prætorem. §. ult. inf. ex quib. caus. maj.*

Si quis quod). (§. 3.) Hoc edicto tenetur, qui indebitum exigit extra ordinem, et inciviliter, id est, per apparitorem, viatorem, officialem incognita causa. At qui ad hunc modum debitum exigit, hoc edicto non tenetur, quia is qui exigitur, damni nihil facit, *l. Sed et partus. §. ult. l. Item si cum §. pen. sup.* Sed neque eum decreto D. Marci contineri reor propter delegationem sive jussionem judicis, quamvis incivilis ea sit, et extraordinaria. Civilis namque ea demum est, quæ fit ex sententia, et causa cognita.

AD TITULUM DE DOLO MALO

Hæc actio de dolo malo, si origo quæratur, Aquiliana est formula auctore M. Tullio, in III. *Offic.* et *III. De nat. deor.* Ante Aquilium dolus in tutela admissus vindicabatur, et adhuc vindicatur lege XII. tab. actione suspecti, et actione rationibus distrahendis. Doli mali mentionem fieri in XII. tab. Donatus scribit in illo Terentii loco, *Jam tum erat suspicio dolo malo hæc fieri omnia.* Item vindicabatur circumscriptio adolescentium lege Lætoria judicio publico, a qua lege in libris nostris adolescentiæ ætas perfecta, id est, XXV. annorum legitima ætas dicitur, ut constat ex *l.* 2. *C. Th. de donat.* Sublatum tamen est hodie judicium illud publicum. Sine lege etiam vindicabatur dolus, et adhuc vindicatur actionibus bonæ fidei. In eis namque inest et actio et exceptio doli, *l. Et eleganter.* §. *Non solum. l. Si quis affirmaverit. in princ. inf. hoc tit. l. Sed et si ideo. inf. sol. mat.* et ideo actiones de mala fide appellantur, id est, de dolo malo a M. Tullio in III. de Nat. deor. Qui igitur exempli gratia, depositi agit, de dolo agit: et si servi nomine depositi in peculium agat, æque de dolo agit, *l. Si quis affirmaverit.* §. *Hæc de dolo. inf.* Tandem vero et jure prætorio in omnibus aliis causis dolus vindicatus est Aquiliana formula, de qua in hoc titulo agitur, atque ideo omnium ea malitiarum everriculum appellatur rectissime. Ejus proponendæ causam Ulpianus explicat in *l.* 1. *tituli hujus*, eademque fuit proponendæ exceptionis causa, *l.* 1. § *pen. l.* 2. *inf. de do. exc.* idemque utriusque auctor, nisi me mea conjectura fallit, licet G. Cassius memoretur in *l. Apud.* § *Metus. inf. eod. tit.* qui et alibi citatur sæpe quasi Prætor, *l. Gallus. inf. quæ in frau. cred. l. Sed et si per prætorem.* §. *Si feriæ. inf. ex quib. caus. maj.* Et in *l. ult. inf. de acquir. hæred.* ubi forte legendum, *G. Cassium*, non *Sanctum Cassium.* Causa exposita Ulpianus verba edicti ponit: Tum definitionem doli mali, quam ita quidam definierunt, machinationem alterius decipiendi causa: quæ definitio recta esset, nisi addidissent, Cum aliud agitur, aliud simulatur, ut ob id a Labeone reprehenduntur. Fallacia enim proprie est, cum aliud agitur, aliud simulatur. At non omnis fallacia dolus est. Denique fit et sine fallacia dolus aliis artibus innumeris. Non igitur ex simulatione hujusmodi aut dissimulatione sumitur probatio doli mali, sed ex machinis, tendiculis, suasionibus, affirmationibus, laudationibus, insidiis, eisdemque perspicuis, *l. Dolum. C. de dolo:* ubi male quidam legunt, *indiciis.* Est vero conjungenda ea lex cum *l. Metum. C. de his, quæ vi metusve causa gesta sunt*, ut inscriptiones, et subscriptiones suadent, hoc ordine, *Metum ex atrocitate facti, Dolum ex insidiis probari convenit*, et sic ex insidiis dolum argui dicunt in *l. Si voluntate. C. de rescind. vendit.* Recentiores quidam quia non animadverterunt quid ad reprehendendum movisset Labeonem, illa verba, *Machinationem quandam alterius decipiendi causa*, subdititia esse falso censuerunt: ex quibus unus ubique perfidus, alter huic credulus nimium. Dicimus autem dolum malum, vel ut Paulus loquitur in Aulularia, *malitiam malam*, non quasi perpetuo epitheto ut cum pactum nudum dicimus, sed per διαςολὴν, quoniam est et dolus bonus, et malitia bona, ut is quo utimur in hostem: nihil enim pene hic, ut quidam putant, a virtute distat. Am. Marcellinus lib. XVII. *Nullo*, inquit, *discrimine virtutis, ac doli prosperos omnes laudari debere bellorum eventus.* Id porro explicat Ulpianus cur prætor dixerit, *Si de his rebus alia actio non sit.* Et certum quidem illud est, ut idem Ulpianus ait in *l. Item si cum.* §. *Eum qui. sup. tit. prox.* eum qui metum fecit, et de dolo, et metus causa teneri. An vero de dolo proposita prius fuerit quam metus causa, subsisto: nam et in eo hæreo, prior, L. Octavius præturam gesserit an C. Aquilius, vel formulam illam ille Quod metus causa, an hic De Dolo prius composuerit. Sed ut priorem fuisse doli exceptionem exceptione metus significatur in *l. Apud.* §. *pen. inf. de dol. exc.* atque ideo Cassium doli exceptionem proposuisse non metus, sic verisimile est priorem fuisse actionem de dolo malo. Hæc igitur eum, qui metum fecisset, tenebat nondum proposita actione. Quod metus causa: et vero in eas tantum necessario proposita fuit, qui dolo carent, ideoque in rem non in personam scripta. Sed tamen postea receptum fuit, ut et in eum qui metum fecisset, et in rem, et in personam posset scribi, ob eam rem minime in eum priore loco delatæ actionis doli electione adempta. Cæterum hoc casu excepto, si qua alia actio sit, proculdubio nonnisi improbus prætor ex hac parte actionem dabit, *l. Divus. sup. de in int. restit.* Neque obstat l. 1. *C. de dolo*, quam adfert Accursius, quoniam ea fugitivis est, ut ostendimus Observ. libro III. cap XXXVII. Sed et si interdictum sit, vel si quis ipso jure munitus sit, aut per exceptionem doli, in factum, vel aliam quamlibet, hæc actio non dabitur: denique licet ex eadem causa et exceptio, et actio metus detur, non tamen datur actio doli si sit exceptio, *l. ult. inf. hoc tit.* Semper excipienda est actio in factum prætoria, quæ extremum est juris nostri persequendi subsidium, qua tamen et tum uti licet, cum est actio de dolo, si quis honestius velit cum adversario confligere. Sed pergamus ad reliqua quæ Ulpian. tradit in hac *l.* 1. Is qui in integrum restitui potest, non agit de dolo, atque ita majoribus tantum actio de dolo datur, *l. Quidam. inf. hoc titulo.* Is qui aliam actionem habuit, et tempora amisit, ut puta redhibitoriam, non agit de dolo. Sibi enim imputare debet quod non egit maturius. Sed si dolo adversarii actionis dies exierit, eo nomine recte statim agit de dolo in id quod interest. Contraria non est *l. Ait prætor.* §. *ult.* et *l. prox. inf. ex quibus caus. major.* quæ videtur hoc casu actori in integrum restitutionem dare: namque ex eo titulo adversus eum restitutio datur, qui secum agendi potestatem non facit, id est, qui id facit omnino, ne secum agi possit. Potest autem quis secum agendi potestatem facere, nec minus ideo dolo malo aliis ludificationibus, productionibus, affirmationibus, suasionibus id efficere, ut actionis dies prætereat, ut si falso persuadeat hæredi, diem nondum in eo esse ut brevi exitorus sit, Interpretes ut hinc se expediant, fingunt actoris negligentia diem exisse, cum tamen Ulpianus id adversarii tantum dolo factum dicat, quod cum est, actoris negligentiæ coargui nulla recte potest. Magis contraria esse videtur *l. Antæus. inf. de aqua, et aquæ pluv. arc.* cujus quæstio omnis diligentius explicanda est. Is qui dominus est operis manu facti ex quo aqua pluvia vicino nocere potest, tenetur aquæ pluviæ arcendæ actione ex XII. tabul. Non dominus hac actione non tenetur, *l.* 4. *eodem tit.* Igitur si is, qui in suo opus fecit, priusquam eo judicio conveniretur, desierit esse dominus, ut puta si prædium vendiderit, in emptorem ea actio dabitur, in hoc tamen duntaxat qui opus non fecit, ut tollendi operis patientiam præstet, *l. Emptor. eod. tit.* In venditorem non dabitur, qui operis desiit esse dominus, sed agetur cum eo interdicto Quod vi aut clam, ut impensam restituendi operis, et damnum præstet: et hoc quidem in ea lege proponitur, quæ *l. Antæus*, præcedit. Tum sequitur *l. Antæus*, in hæc verba: *Antæus ait, Si is qui opus fecerit, potentiori vendiderit prædium: quatenus desierit dominus esse, agendum cum eo Quod vi aut clam.* Non est mihi dubium quin scripserit Antæus, *agendum cum eo Quod judicii mutandi causa.* Hic enim casus potentiori venditi prædii ad hanc actionem omnimodo pertinet, *l. Post venditionem. eod. tit. l.* 3. §. *Item. inf. de alien. jud. mut. cau.* non ad interdictum Quod vi aut clam, de quo etiam in venditorem dando cum lex præcedens monuisset satis, frustra idem de eo mox repeteretur in *l. Antæus.* Constat autem actionem Quod judicii mutandi causa anno finiri, et ideo recte sequitur in supradicta *l. Antæus*, anno præterito de dolo judicium dari: quod ex hoc loco sic prorsus accipiendum est, ut præterierit annus venditoris alioquin ut ipsa quoque actio de dolo anno finita fuisset. Sed si qui sint, qui nolint mutari quicquam in *l. Antæus*, id admonuisse satis habeo, ita fieri ut et frustra positum illud verbum, *potentiori*, et de interdicto Quod vi aut clam, idem statim frustra repetitum videatur. Et hæc de *l. Antæus* sufficiunt. Non tantum igitur si alia actio sit, sed et si fuerit, eaque tempore finita sit, cessat actio de dolo. Idem est si acceptilatione, vel pacto finita sit, nisi in eo quoque creditor decipiatur ut reum liberet: nam tunc de dolo erit actio, *l.* 4. *l. Sub prætextu* 1. *C. de transact.* nec quicquam circa hanc speciem dubitationis adfert edictum Ex quibus causis majores, quod de tempore non de acceptilatione, vel aliis liberatione finitis actionibus loquitur. Non dicam etiam in hac specie dari condictionem pecuniæ ex *l. Si quis acceptio. inf. de condic. cau. dat.* vel præscriptis verbis ex *l. Ob eam. inf. de præscript. verb.* His enim actionibus locus est, cum certa lege liberatur debitor postea fidem fallit. Actioni de dolo cum in extorquenda liberatione creditorem fallit. Ad extremum vero Ulpianus ait in hac *l.* 1. non solum si is, qui dolum passus est, alio remedio rem servare possit ab eo, qui dolo fecit, cessare hoc edictum, sed et si ab alio, qui dolo nihil fecit. Cujus rei exemplum ponit in *l. Ideoque. inf.* in pupillo, qui colludente tutore a Titio deceptus est:

nec enim adversus Titium de dolo agit, cum adversus tutorem eo nomine tutelæ actio sufficiat, nisi propter inopiam tutoris hæc actio inefficax sit. Sed neque tunc de dolo teneri Titius videtur, quippe eum adversus eum pupillus in integrum restitui possit. Sed sunt casus, in quibus cessat restitutio, *l. ult. C. si advers. lib.* His casibus de dolo Titium teneri intelligendum est, *argum. l. Si cujus. §. Denique. inf. de usufr.* Rursus teneri non videtur, quoniam est subsidiaria actio in magistratus. Sed ponendum, tutorem testamentarium vel datum ex inquisitione fuisse, non legitimum, aut datum simpliciter: et ita Græci hoc loco.

Ad L. Et eleganter. 7.

Id supra Ulpianus ostendit varie, si alia qualibet ratio sit conservandæ aut recipiendæ rei suæ, huic edicto locum non esse. Hinc generaliter ex Pomponio tradit hæc edicti verba, SI ALIA ACTIO NON SIT, sic accipienda esse, si aliud remedium rei suæ conservandæ non sit: et ideo minore a servo circumscripto, ut eum venderet eodemque ab emptore manumisso, recte Julianum scripsisse, in manumissum de dolo actionem dari, nimirum quia deficiunt omnia juris remedia: nec enim in emptorem est ex vendito actio, quem bona fide emisse necessario ponendum est: alioquin si doli ipse auctor vel particeps fuisset, ipso jure nulla venditio esset. Nam hic contractus bonæ fidei est: nihil autem est tam contrarium bonæ fidei, quam dolus malus. Ex bona fide igitur non ex dolo, ut oriatur et initium ducat necesse est, *l. Si dolo. Cod. de rescind. vend. l. 3. §. ult. infra pro soc. l. In causæ. 4. §. 1. inf. tit. prox.* Multa vero cum hac sententia pugnare videntur. Primum dicta *l. Si dolo*, quod dolo extortam venditionem rescindi dicat, nisi id sit significatur revocari data, et tradita vindicatione, et condictione sine causa: quod et verissimum est. Cæterum ex eo contractu profecto nulla obligatio nascitur. Deinde *l. Si res æstimat. § 1. inf. de jud. dot.* ubi agit de dote servi nomine, quæ in hoc circumventa est, ut servum daret. Circumventionis autem verbo continetur omnis captio ergo et dolus mariti. Verum non in contractu, sed in traditione dolum mulier passa est, quam ex causa dotis fecit. Itemque in servi pretio: quæ duæ captiones contractum nullum non faciunt. Pugnat etiam cum superiori sententia quod M. Tullius scribit in Offic. nondum prolata actione de dolo malo non habuisse Canium quid faceret, qui in hoc ipso a Pythio circumscriptus fuerat, ut hortos emeret. Sed hi negotium omne, ut idem auctor indicat, in nominum obligationem deduxerunt, quæ stricta obligatio est: nulla autem ipso jure, ideo non est stricta obligatio, quod ei dolus vel metus causam dederit, ut diximus *sup. tit. prox. l. Si mulier.* Restat igitur, dolo ab emptore adhibito, ut ipso jure venditio nulla sit. Ubi autem ob eam causam nulla venditio est, quod dolo emptoris circumscriptus venditor servum vendiderit, et nulla manumissio est quasi facta a non domino: ex nullo enim contractu dominium non transfertur, licet possessio transferatur, *l. 4. §. Si vir. inf. de acquir. possess.* proinde servus a venditore vindicari poterit: et idcirco hic hoc loco casus ab Ulpiano, vel Juliano non tractatur, sed is, quo venditio valet, puta emptore servum emente bona fide ab eo quem servus in id compulerat callido dolo, et ita speciem Ulpianus ait necessario ponendam esse. Nam dolo emptoris interveniente nulla venditio est, et his quæ Julianus tradidit, locus esse non potest. In hac igitur specie cum rata sit venditio, et rata firmaque est manumissio servi, nec adversus eam in integrum restitutio a minore impetrari potest, *l. Si ex causa. §. ult. l. Minor se. §. 4. inf. tit. prox.* Sed neque ulla est causa, propter quam is adversus emptorem restitui possit: nam neque lapsus est lubrico ætatis, neque circumscriptus consilio emptoris, sed consilio servi. Hoc igitur tantum superest: ut cum eo experiatur de dolo malo: nec impeditur per eam regulam juris, quæ dictat, ex antefacto dominium cum servo post manumissionem nullam actionem habere, a qua semper hic casus excipitur, si dominus consilio servi circumscriptus eum manumiserit, vel illi vendiderit a quo postea manumissus sit, *l. Verum. inf. t. pr.* quoniam in hoc ipso dolum adhibet ut manumittatur: ideoque et si in hoc pecuniam domino promittat ut manumittatur post manumissionem cum eo agi potest, ut dicetur in §. *Servus pactionis. inf.* Sequitur in hac lege:

Secundum quæ, etc.). (§. 1) Quia scilicet ubi res alio modo servari potest, jam sæpe dictum est cessare actionem de dolo: ideo etsi non sit alia actio rei persecutoria, si tamen pœnalis, quæ sufficiat rei conservandæ, hæc actio non dabitur. Additur, hanc quoque actionem non dari, non tantum si alia sit actio privata, sed et si popularis sit. Populares actiones publicæ etiam dicuntur, quod omnibus pateant. et eæ sunt civiles sive peculiares veluti albi corrupti, sepulchri violati, dejecti, vel effusi, apertarum tabularum ante quæstionem familiæ. De actionibus popularibus, aut de earum appellatione sic Zonaras scripsit ad initium Tomi secundi: καὶ τὸν δῆμον ποπλοῦλος ὠνόμαζον, ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς βίβλοις ταῖς νομικαῖς ποπουλάρια καλεῖται ἡ δημοτικὴ ἀγωγή. Aliæ sunt publicæ criminales: eæ non excludunt actionem de dolo, *l. Si quis affirmaverit. §. 1. inf. hoc. tit.*

Non solum). (§. 3.) Quidam vendidit servum, aut promisit, eumque tradidit, et in tradendo, ut fieri assolet, cavit de dolo malo. Cavetur interdum et in contrahendo, *l. Ex ea parte. inf. de verb. oblig.* Sed in tradendo cavit. Cautionis formula hæc est, Dolum malum abesse abfuturumque esse: quæ dicitur honestatis formula ab Ambrosio *lib. 3. Offic. cap. 10.* Refertur autem ad principium stipulationis, *l. Novissima. inf. jud. sol.* hoc est, id ea cavetur ab eo tempore, quo inchoatur et interponitur dolum malum abesse abfuturumque esse: itaque præteritus dolus ea comprehendi non videtur, quod etiam probat *l. pen. inf. hoc. tit.* In hac igitur specie, quia in tradendo cavit de dolo, non immerito dubitatur, an eo nomine agi possit ex ea cautione, quod priusquam traderet, venenum servo dedit. Sed cum deterior servus tradatur, verius est et huc dolum contineri: et ideo non est dubitandum: quia sit actio ex stipulatu, et rejicienda est sententia Labeonis qui hoc casu quasi in re dubia de dolo actionem dabat. Ubi autem constat esse actionem ex doli stipulatione, cessat de dolo, *l. 1. §. Idem et Pomp. sup. hoc tit. l. Ita demum. inf. de rec. qui arb.* et in hac quidem *l. Ita demum*, illud obiter animadvertendum est, corrupto arbitro, vel advocato diversæ partis dari actionem ex cautione doli, vel ex hoc edicto, quod quidam adversari putant *l. 4. C. de adv. div. jud.* et *l. Vanales. C. quan. prov. non est nec.* ubi ex eis causis ostenditur, vel restitui litem, vel ipso jure nihil agi. Sed hæc procedunt in judiciis. Lex *Ita demum*, ad arbitria eorum pertinet, qui ex compromisso adeuntur. Nunc ut cætera quæ in hoc § proponuntur exequamur, sciendum est, reprehendi in eo etiam Labeonem, quod in proposita specie non interposita cautione doli mali dixerit indistincte de dolo actionem dari: nam si homo debetur ex stipulatione verum est de dolo agi. At si debetur ex vendito, non agitur de dolo cum sufficiat ex empto, cui ut et cæteris bonæ fidei judiciis doli præstationem inesse constat, *l. Si quis affirmaverit. inf. hoc tit.* Dolus itaque vindicatur judicio bonæ fidei, non stricto. De dolo loquimur, qui contractui causam non dedit. Ille enim, qui contractui bonæ fidei causam dat, nullum ipso jure contractum facit, ut dictum est supra. Nihil præterea ad hunc §. dicendum esse videtur, nisi ei Acc. objiceret *l. Etiam inf. de solut.* quæ promissorem re tradita si juri ejus aliquid desit, ex stipulatu teneri demonstrat. Sciendum autem est tunc post traditionem rei superesse actionem ex stipulatu, cum res ab alio auferri potest, puta quia traditus est servus aut fundus alienus, vel alii obligatus, vel statuliber, vel servus noxa nondum solutus, *l. Qui x. §. Qui hominem. inf. de solut.* itemque si eo nomine non sit cautum de evictione, *l. Julianus. §. 1. inf. de verbor oblig. d. l. Etiam.* At secus est, si factus sit servus, aut fundus deterior, vel veneno dato, vel vulnere inflicto, vel servitute imposita, vel arboribus excisis: nihil enim ob id juri rei deest, ut scilicet ab alio avocari possit. Itaque oblatione quidem ejus debitor non liberatur, *l. Qui sibi. §. ult. inf. de solut.* datione, et acceptione liberatur ab actione ex stipulatu, non tamen ab actione de dolo malo.

Item si servum). (§. 5.) Si hæres servum legatum dolo malo occiderit, non tenetur de dolo, quia ex testamento est actio, sive ante sive post aditam hæreditatem occisus fuerit servus. Est et legis Aquiliæ, si modo post aditam hæreditatem occidatur. Deferuntur nobis legata adita hæreditate, acquiruntur agnitione. Sed hæc agnitio retrotrahitur ad tempus aditæ hæreditatis, non ad id tempus quod fuit ante aditam hæreditatem: et ideo ante aditam hæreditatem occiso servo, legatario non datur actio legis Aquiliæ.

Si quadrupes). (§. 6.) Si instigatu, vel culpa alterius quadrupes damnum dederit, in eum est actio legis Aquiliæ vel utilis in factum, et cessat in dominum quadrupedis de pauperie noxalis actio. Quod si dolo alterius quadrupes damnum dederit, ut si fraude tua inciderem in equum calcitrosum, et equus me calce percusserit, in te non est actio legis Aquiliæ vel utilis, quoniam non tua culpa, non tuo instigatu, sed ex se equus commotus feritate nocuit. Esset vero in te de dolo actio, si non esset in dominum equi de pauperie, ex qua si conventus noxæ dederit, ne in id quidem quod excedit de dolo in te actio supererit. Cæterum si neque noxam dedat, neque ad noxæ æstimationem solvendam sufficiat, in te de dolo actio dabitur, quia inanis est actio de pauperie.

Furti teneris). (§. 7.) Quasi ope consilio tuo furtum factum sit. Fugitivus enim sui furtum facere intelligitur, licet non faciat vere, quippe cum sui possessionem non intervertat.

In factum). Non civilem, id est, utilem ad exemplum legis Aquiliæ, sed prætoriam.

Servus pactionis). (§ 8.) Ex pactione libertatis servus domino post manumissionem tenetur actione in factum prætoria. *l. 3. C. an serv. ex suo fac. post man. ten.* vel dolo, si dolus aliquis arguatur. Hac de re talis proponitur quæstio in hoc §. *Servus.* Cum domino pactionem pro libertate fecit aureorum xx. ejusque pactionis expromissorem sive reum domino dedit. Expromissor differt a fidejussore, *l. Qui libertinus. in fin. de oper. lib.* Fidejussor obligatur cum alio, expromissor solus obligatur quasi reus principalis: fidejussorem qui dat non liberatur, expromissorem qui dat liberatur. Expromissorem fit novatio, non fidejussore in *l. 5. § Satis. inf. de verb. obl.* et *l. Si vero. inf. sol. mat.* pro *expromissores* et *expromissorem*, ex P. Flor. legendum est, *adpromissores, adpromissorem.* Adpromissores autem sunt fidejussores. Ea vero lege servus expromissorem dedit, ut post manumissionem novaretur obligatio, et ipse servus rursus pro eo expromitteret. Manumissus non vult expromittere: quid fiet? Pomponius patrono contra libertum dat actionem de dolo. Idem significat, patrono in expromissorem dari actionem ex stipulatu, eam tamen excludit exceptione doli vel in factum, si nolit in libertum obligationem transferri, id est, si ipse patronus huic novationi moram adhibeat. Pomponium Ulpianus reprehendit: nam, inquit, si est in expromissorem actio ex stipulatu, non potest esse in libertum actio de dolo: nec dicendum est actionem ex stipulatu posita exceptione inanem reddi, et ideo non male agi de dolo: nam inanis per exceptionem tunc duntaxat constituitur, cum libertum patronus non vult expromissorem accipere, quo casu, qua fronte eo nomine ageret patronus in libertum

de dolo malo? ipse enim in mora est, non libertus. Cum vero patronus vult libertum expromissorem accipere, quia tunc efficax est in priorem expromissorem ex stipulatu actio, denegari quoque in libertum debet actio de dolo, nisi prior expromissor solvendo non sit, ut in §. *Si quadrupes.* et *l. Idemque. sup.* et §. *prox. inf.* Cæterum expromissori in libertum de dolo actio competit, quia verbis fraudem adhibuit.

Quasi nulla actio). Inanis et nulla constituitur actio propter inopiam adversarii, *l. prox. sup.* Hinc poeta

Sexte nihil debes, nil debes Sexte, fatemur
Debet enim si quis solveret, Sexte, potest.

Item propter exceptionem *l. Lecta. §. pen. inf. si certum petat. l. Stichum. §. Aditio. inf. de solut. l. Si dari stipuler. inf. de verb. oblig. l. Quamvis. §. Marcellus inf. ad Vel.* Hoc modo si fiat inanis actio ex stipulatu, non est in libertum de dolo aliter atque si inanis fiat illo modo.

Si dolo malo). (§. 9.) Si per collusionem procuratoris rei actor vicerit, tenetur quidem eo nomine procurator mandati. Sed et si actor judicati cum domino experiatur, repelletur exceptione doli, *l. Si procurator. inf. de do. exc.* itaque nulla eo casu in actorem eundemque victorem domino de dolo actio competit, *l. ult. inf. hoc tit.* Quid ex diverso si per collusionem procuratoris ad agendum dati reus vicerit, et absolutus sit? Et tunc quoque domino procurator mandati tenebitur: vel si is solvendo non sit, cum adversario agetur de dolo malo. Hæc est Ulpiani sententia. Idem Labeoni visum est, *l. Si procuratorem. §. 1. inf. mand.* et Paulo, *l. Quid enim. inf. hoc tit.* Et huic similis est species *l. Si de communi. inf. si serv. vind.* ubi si unus ex sociis egerit confessoria, et per collusionem lite adversario cesserit, cæteris videlicet si suum a socio servare non possint, lex sit in adversarium de dolo actionem dari: itemque, species *l. Ideoque. sup.* Sed multa sunt quæ cum hac Ulpiani sententia pugnare videntur. Illud primum, quod cum reo absoluto ex integro agi posse videatur, ut in specie *l. Cum a te. inf. hoc tit.* Sic per prævaricationem advocati absoluto reo accusatio rursus instituitur, *l. 1. C. de adv. div. jud.* Prævaricatio autem collusio est, *l. 1. §. Prævaricatorem. inf. ad Turpil.* Sic per delatoris corruptelam absoluto reo in causa fiscali, lis retractatur, *l. Ejus. inf. de jur. fisc.* Quando igitur et in hac specie ad eum modum retractata lite res domino servari potest, cessare videtur actio de dolo: quod equidem admittam si reus rex integro secum agi patiatur sub hac condicione, si collusum sit, ut dicitur in hoc §. At quid si nolit denuo judicium accipere? quod et recusare potest semper ubi constat rem judicatam esse. Judex enim jus facit, res judicata pro veritate habetur: nec nisi ambigatur, an judicatum sit, necessaria est exceptio rei judicatæ, *argum. l. Nam postea quam. inf. de jurejur.* Nec vero in specie *l. 1. C. de adv. div. jud.* et *l. Ejus*, lis retractatur antequam de prævaricatione pronuntiatum sit. Et hic igitur placet litem invito adversario non restitui quem constat absolutum esse, quod nondum sit probata collusio. Itaque prius judicium defugiente reo, necessario agitur de dolo collusionis nomine: et ita quoque accipiendus est §. *ult. l. Servus. inf. hoc tit.* Solet deinde opponi huic §. Constitutio quædam Antonini, quæ extat in *l. 1. C. de pœna jud. qui male jud.* cujus inscriptio restituenda est ex *l. 1. §. Sed et Constitutio. sup. de calum.* ut et veteres libri confirmant. Sed nihil species *hujus* §. ad Constitutionem pertinet. In hac specie res judicata est. Constitutio pertinet ad rem nondum judicatam. Sed operæ pretium est, ut totam ejus Constitutionis sententiam attente consideremus. Is qui pecunia data corrumpit judicem vel adversarium, litem amittit, sive sit ea lis privata, sive publica, sive fiscalis. Corruptela adversarii species collusionis est: ideo enim corrumpitur, ut collusorie agat et perfunctorie, ac tandem se vinci patiatur. Igitur ante rem judicatam detecta collusione sive corruptela, is qui pecuniam dedit, si actor sit, ejicitur: si reus, pro confesso habetur. In causa publica vel fiscali, ab aliis corruptela detegitur, quandoquidem omnes vel plurimos eæ causæ tangunt. In privata corrupto judice ab adversario detegitur. Corruptus autem ipse si sit adversarius, qua fronte id poterit allegare? itaque, ut et antiqui interpretes censuerunt, in privata causa dici id non potest, nisi procuratore adversarii vel socio corrupto, quod tunc possit recte corruptela a domino detegi, vel a sociis, vel ab aliis, denique, si qui sint quorum intersit litem lusorie non agi. Illud prætermittendum non est, de corruptore tantum, non de eo qui pecuniam accipit, Constitutionem loqui. Videtur tamen ea sic excipi ab Ulpiano in *d. §. Sed et constitutio*, ac si de accipiente etiam loqueretur, quod cum sit falsum, eam sane sic Ulpianum excepisse solo modo concedendum est. At dum Ulp. ait, Constitutionem cessare, si adversarius transigendi animo acceperit, id sic interpretabimur, litem corruptori non perire, si licita transegerit, et ex ea causa pecuniam accipienti numeraverit.

Transferre). Translatio judicii fit, dum quod ei judicium fuit cum procuratore, ex integro ei nunc est cum domino.

Idem Pomponius). (§ 10.) Fidejussor ex stipulatione obligatur. In causa pupillari etiam sine stipulatione quasi fidejussor obligatur, qui præsens fuit, et nomen suum in acta publica referri passus est, vel qui affirmavit tutorem idoneum esse, *l. 4. §. ult. inf. de fid. tut.* Alias vero affirmatione hujusmodi animo quasi fidejussor convenitur. Sed neque de dolo (potest enim id sine dolo affirmari) nisi appareat circumscribendi creditoris causa factum. In specie autem *l. Si is qui rem. § Si ut Titium. inf. de furt.* datur actio furti, vel in factum, non quidem ex affirmatione vel laudatione, sed quia alium laudavit, alium adduxit: et si scientem adduxit, furti tenetur quasi ejus ope consilio furtum factum sit: si ignorantem, in factum utili actione.

Ad L. Si quis adfirmavit. 9.

Si autem mihi). (§. 1.) Optione servi legata, de dolo tenetur is cujus dolo factum est, ut deteriorem eligerem. Una enim electione jus omne legati consumpsi, videlicet si omnibus exhibitis elegi, *l. Servi. infra de legat. lib. 1.* nec obstat *l. 4. inf. de opt. legat.* quoniam in ea specie exhibiti omnes non erant.

Item si tabulæ). (§. 2.) Tabulas testamenti supprimit is, qui dolo malo eas in fraudem hæredum, legatariorum, aut fideicommissariorum, aut exhæredatorum, aut libertatum non profert, et ob id tenetur lege Cornelia testamentaria, et interdicto de tabulis exhibendis, *l. 3. §. Si quis dolo. inf. de tabul. exhibend.* At finge, exhæredatum, in cujus fraudem tabulæ supprimebantur, decessisse, mox prolatis tabulis suppressionem apparuisse, patet quidem hoc casu exhæredati hæredibus criminalis actio ex lege Cornelia, civilis nulla patet, nisi de dolo. Non furti, quia non lucrifaciendi animo tabulæ suppressæ sunt, sed ut verum non appareret. Non interdictum, cum jam prolatæ sint tabulæ, et in hæredes exhæredati non præparata inofficiosi querela non transmittitur, nisi sint ex liberis ex constitutione Justiniani.

Labeo). (§. 3.) Erat controversia de oleo inter me, et te, lis contestata nondum ulla erat. Id ego te volente apud Titium deposui, ut is venderet, et pretium servaret ei qui postea lite contestata vicisset, et obtinuisset. Hoc negotium duorum contractuum faciem habet: Mandati, quatenus Titio dedi oleum, ut venderet: depositi, quatenus convenit Titio mecum, ut is pretium servaret victori. Et si quidem pro mandato accipiatur, vendito oleo si tu dolo malo litem contestari nolis alteram faciem spectans, ne ad me umquam olei pretium redeat, ego pretium a Titio repetam actione mandati: si pro deposito, non repetam actione depositi sequestraria: hæc enim actio victori tantummodo datur, *l. Et apud. §. 1. l. Si in Asia. §. Cum sequestre. inf. depos.* ego vero nondum vici, quia te dolo malo recusas judicium accipere. Sed neque id negotii genus absolute mandatum, neque depositum possum dicere. Itaque dixero melius civile negotium gestum, ex quo detur actio præscriptis verbis, cui locus erit sive vicero sive per te stet, quo minus lis contestetur: et ideo ex dolo tergiversatione, aut frustratione tua ex hoc edicto non teneberis.

Et si servum). (§. 4.) is, qui conventus est actione noxali, vel condemnatur, vel absolvitur. Condemnatur vero in æstimationem litis, puta in XX., æque judicati actio est in viginti: verum ab hac actione liberatur noxæ dedendo, si modo juri corporis dediti nihil desit: nam si pignoratum dedat, nondum est liberatus ab actione judicati, *l. Si hominem. inf. de sol.* quæ lex citatur in *l. 4. §. ult. inf. de re jud.* Hoc igitur casu cum sit actio judicati, cessat de dolo. Absolvitur autem qui ante sententiam noxæ dedidit arbitrio judicis: et hic quidem si pignoratum dedat, de dolo tenetur: nulla namque in eum est judicati actio. *Hoc si apparuerit*, inquit, *esse eum*, placet ut legatur, *scisse eum*.

Hæc de dolo). Ex bonæ fidei contractibus dominus servi nomine de peculio convenitur, ut puta depositi, commodati, ex vendito, de peculio, in qua et dolus servi venit, *l. 3. §. Si filiof. inf. commod. l. 1. §. Filiumf. inf. depos.* Extra contractus vero si quid servus dolo fecerit, ut si mihi callide persuaserit ut hæreditatem repudiarem, de dolo noxali actione dominus convenitur. Est igitur hæc actio noxalis, sicut et superior.

In peculio). Rectius forte, in peculium: ut in *l. In persona. §. pen. sup. de pac. l. pen. inf. de cond. furt.*

Merito). (§. 5.) Aliæ restitutiones ob modicam summam dantur, *l. Scio. sup. de in int. rest.* Ex hoc edicto restitutio non fit, id est, actio de dolo non datur ob modicam summam, in factum dari non inficior. At cum ob rem modicam detur furti, cur non et de dolo? An quia furtum maleficium est legitimum, dolus non item, atque adeo furtum est multo gravius dolo? Modicam autem summam Paulus interpretatur duorum aureorum. Puto Paulum scripsisse, usque ad duo milia sestertiorum. Nam ut in lege Papia, sic ubique mille sestertios uno sui temporis aureo Justinianus æstimavit, commutata actorum scriptura: cujus animadversionis mihi tamquam ansam dedit *l. Lege. §. ult. inf. ad SC. Silan.* ubi ob apertas tabulas ante quæstionem familiæ de testatoris cæde popularis actionis pœna in C. aureos dicitur extendi: nam ex edicto fuisse eam in C. milia sestertiorum didiceram ex his Pauli verbis, quæ proponam, quod nondum pervulgata sint ex libris Sententiarum: *Hæreditas a fisco ut indignis aufertur his primum, qui cum interfectus esset testator, apertis tabulis testamenti, vel ab intestato adierunt hæreditatem bonorumve possessionem acceperunt, amplius his et in C. milia sestertiorum pœna irrogatur, nec refert, a quibus paterf. nec quemadmodum occidatur.* Hæc Paulus.

Ad L. Non debet. 11.

Quibusdam personis). (§. 1.) Neque ex omnibus causis datur hæc actio, neque adversus omnes: nec enim datur adversus parentes, vel patronos, cum quibus tantum abest, ut experiri liceat actione ipso jure famosa, ut ne ea quidem liceat in eos uti, quæ re tantum ipsa et opinione hominum famosa est, nisi ex gravissima causa: qua

de re noti sunt omnibus auctorum loci. Si quid tamen parentes, vel patroni dolo fecerint, est in eos actio in factum, quæ utilis dicitur in *l. Verum. inf. tit. prox.* His quæ diximus obstare videtur quod ait *l. Si quis uxori. §. Sed si filius. inf. de furt.* patrem filiof. militi teneri furti. Id tamen sic temperandum est, ut non teneatur directa actione furti, quæ famosa est, sed utilis sive in factum, vel, ut Constantinus ait, non περὶ κλοπῆς sed περὶ ὑφαιρέσεως. Tentari etiam id potest, dolo admisso a parentibus vel patronis, in factum non dari *l. ult. C. qui et adv. quos in int. rest. non pos.* ubi generaliter in parentes vel patronos liberis vel libertis denegatur restitutio in integrum. Sed loquitur ea Const. Justiniani non de restitutione, quæ fit ex hac parte, sed de ea, quæ fit cognitione prætoria ex tertia parte, id est, beneficio ætatis. Hæc non præstatur adversus parentes, vel patronos quasi in liberorum vel libertorum rebus non rite versatos. Olim præstabatur, ut indicat *l. 3. §. Sed utrum. in fi. inf. t. prox.* item *l. Patre. §. ult. eod. t.* in qua tamen ex Const. Justin. animadvertendum est Tribonianum addidisse hæc verba, *nisi quædam personæ speciali lege exceptæ sint.* Excepti enim sunt parentes, et patroni ex Justiniani Constit. et Novell. περὶ τοῦ δεῖν τὰς μητέρας ὑποτελεῖσθαι ἐπιτροπικοῖς λογισμοῖς. Hodie igitur si captus sit libertus minor 25. ann. calliditate patroni, nec liberto dabitur restitutio in integrum, id est, cognitio prætoria, nec de dolo · in factum non denegabitur, ne ex sua calliditate lucrum vel impunitatem patronus ferat.

Ad L. Hæredibus. 43.

Hæredes liberorum vel libertorum si dolum passi sint a defunctorum parentibus vel patronis, in eos habent de dolo actionem. Liberi quoque et liberti in hæredes parentum vel patronorum ex eorum non ex defunctorum dolo eandem actionem habent, et idem obtinet in exceptione doli, *l. Apud. §. Adversus. inf. de do. exc.* in quo §. illa verba si quis attentius intueatur, non negabit superesse, *tam vivo quam defuncto.*

Item in causa). (§. 1.) Pupillus, id est, infans vel infanti proximus non est doli capax, et ideo hac actione suo nomine non tenetur. Is autem, qui vicinus est pubertati, ut is cui semestre tantummodo tempus superest, *l. Non tantum. in pr. inf. de exc. tut.* vel cui annus superest, ut Galenus explicat 3. Aphor 27. et ista actione tenetur, et eodem nomine quolibet bonæ fidei judicio, et exceptione doli, *l. Apud. §. Quæ de tutore. inf. de do. exc.* ubi Flor. perperam legitur, *Fingendus est, inquit, pubes esse* sc legendum *Fingendum se, inquit, puberem esse* Existimabat debitor pupillum puberem esse, ut in sequenti versu furiosum sanæ mentis esse. Et hic quidem pupillus de dolo suo nomine tenetur, etiamsi ex eo locupletior factus non sit. Alieno nomine, ut puta tutoris vel defuncti, pupillus nullo modo tenetur, nisi locupletior factus sit. Defuncti nomine tenetur pupillus hæres bonorumve possessor. Tutoris quoque nomine placet pupillum teneri, nec distinguimus utrum solvendo sit tutor an non, videlicet cum ex contractu dolus descendit, *l. Apud. §. Illa etiam. inf. de do. exc.* nam extra contractum dolo admisso pupillus non tenetur, licet ex eo videatur locupletior fieri, nisi tutor solvendo sit, sed in tutorem actio ei qui deceptus est datur, *l. 1. §. Hoc edicto. inf. ne vis fiat ei qui in pos. miserit.* At si pupillus ex dolo tutoris locupletior factus non sit, nullo modo tenetur, sive solvendo sit tutor, sive non, vel hac actione de dolo vel interdicto de tabulis proferendis, videlicet cum tabulæ, quæ nihil ad pupillum pertinebant, dolo tutoris suppressæ sunt, *l. pen. inf. de tab. exh. l. Neque in interdicto. inf. de div. reg. jur.* Contra ex dolo tutoris pupillum teneri, etiamsi ex eo locupletior factus non sit, modo si solvendo tutor fuerit, probat *l. Summa. §. Si dolo. inf. de pecul. l. 3. §. pen. inf. de trib. act. l. 4. inf. quan. ex fac. tut. l. ult. inf. de admin. tut.* Nam, et earum legum species in pauca conferam, et peculio teneri pupillum ajunt, quod dolo tutoris factum sit, quo minus sit in peculio, et tributoria ob iniquam distributionem tutoris, et petitione hæreditatis quod dolo vel culpa tutoris pupillus ex hæreditate desierit possidere. Enimvero in hoc dumtaxat tenetur, ut actionibus cedat quas cum tutore habet, quoniam ob hæc admissa constat pupillo tutorem obligari. Quibus autem casibus ex suo facto tutor pupillo non obligatur, quia jam nullas, quibus cedat, pupillus actiones habet, sive solvendo sit tutor, sive non, omnimodo dicemus ex ejus dolo pupillum non teneri: exempli gratia, si pupillo vendente dolo tutoris emptor deceptus est, nec sit ex ea re pupillus locupletior factus, pupillo quidem eo nomine tutor non obligatur, sed emptori tenetur de dolo etiam finita tutela. Licet enim regulariter finita tutela actiones in pupillum transferantur, judicii tamen hujus, Quod dolo tutoris factum est, si ex eo nihil ad pupillum pervenerit, post tutelam a tutore in pupillum translatio numquam fit. *l. Julianus. §. Sed cum in facto. inf. de act. empt.* Similis est ratio actionis de dolo, eam nihil pupilli interest dolum a tutore non admitti, et interdicti de tabulis exhibendis, ut supra ostendi. Ad extremum notari illud oportet, uno casu factum tutoris pupillo nocere, etsi nihil ad eum pervenerit, nec liberari mandatis actionibus, quas contra tutorem habet. puta si hominem pupillus emerit, isque cum in causa redhibitionis esset, mortuus sit tutoris culpa quo fit, ut pupillo denegetur actio redhibitoria ex edicto ædilium curulium, videlicet si mortuus non fuisset nisi ei venisset: alioquin redhibitoria dabitur, si actionibus cedere paratus sit, *l. Quod si nolit. §. Si mancipium. inf. de ædil. ed.*

Ad L. Quid enim. 44.

De tutore). Ut si falsum tutorem adhibuit. Item si finxit se puberem esse, *l. Apud. §. Quæ de tutore. inf. de do. exc.* Hæc magnam machinationem non exigunt, id est, hæc pupillus excogitare potest.

Ad L. Si plures. 47.

Hæc actio). Hæc actio in hæredem datur de eo quod ad eum pervenit. Sufficit autem si vel momento pervenerit, nec si forte id consumpserit, ideo hac actione tenetur minus, sicut in metus causa actione dictum est in *l. Volumus. sup. tit. prox.* Datur autem sine causæ cognitione et perpetuo. At directa, quæ in eum datur qui dolo fecit, ex jure antiquo finitur anno utili, ex constitutione Constantini biennio continuo, quod ex die admissi doli computari oportet etiam absenti et ignoranti, nisi Reip. causa absit: ita ut nec contestatione litis eam perpetuari placuerit, *l. ult. C. de dolo:* idemque placuit etiam in restitutionibus minorum et majorum, nisi per actorem mora non fiat, quo minus intra statuta tempora lis finiatur, *l. Intra. inf. tit. prox. l. ult. C. de temp. in int. rest.* Proinde petenti restitutionem in integrum prope finem temporis statuti, non potest dari dilatio longior reliquo tempore, quæ tamen reo in cujus potestate non fuit quando conveniretur, non denegabitur, atque ita propter reum prorogabitur tempus restitutionis in integrum. Hæc est sententia *l. pen. C. de temp. in int. rest.* quæ in Cod. Th. lib. 2. non male posita erat sub tit. de dilationibus. Post biennium ergo non datur actio de dolo. At dabitur tamen utilis sive in factum in id, quo is, qui dolo fecit, locupletior factus est, *l. Verum. inf. tit. prox. l. Itaque. inf. hoc. tit.* Hæres quoque ejus qui dolo fecit, in factum potius convenitur, id est calculi gratia, ut ejus quod ad eum pervenit ratio subducatur, quam de dolo, *l. Sabinus. inf. hoc tit. l. Quam vero de dolo inf. de trib. act.* Actio igitur de dolo temporaria est, actio in factum perpetua. Sed et doli exceptio perpetua est, *l. Pure. §. ult. inf. de do. exc.* et replicatio quæ perpetuæ actioni auxilio est, *l. Si pactum. C. de except.* Item actio de dolo, quæ inest bonæ fidei judiciis, perpetua est, et in hæredes datur in solidum. Neque obstat, *l. Quæsitum. §. ult. inf. de pecul.* quæ lex actionem de dolo insitam actioni de peculio perpetuo competere, et in hæredem in solidum dari negat nam si servi nomine, exempli gratia, depositi agatur de peculio, huic judicio tacite inest actio de dolo a servo commisso, *l. Si quis affirmaverit §. pen. sup. hoc tit.* et id quidem perpetuo. Sed de dolo domini actio nominatim adjicitur actioni de peculio, *l. In bonæ fidei. inf. de pecul. l. 1. inf. quan. de pec. ac. an. est.* Et hæc temporaria est, sicut illa, quæ in hoc edicto proponitur, licet ipsa de peculio actio est perpetua. Sic vero explicandus est §. *ult. l. Quæsitum,* quem de replicatione doli stulte plerique omnes accipiunt.

Ad L. Arbitrio. 48.

Ut metus causa, ita de dolo actio arbitraria est. In utraque juratur in litem, ut sciatur, quanti intersit actoris. Et id quidem in actione metus causa quadruplatur, in hac simplatur, et plerumque solet id quod interest, rei pretium egredi. Res, id est, id quod dolo malo abest arbitrio judicis ante condemnationem præstatur. Id quanti ea res, est, id est quod interest, postea quam juratum in litem et secuta condemnatio est.

Si dominus). (§. 2.) Exustis ædibus fructuariis competit utilis actio Damni injuria, vel ad exhibendum: si possidens proprietarius exusserit, non de dolo. Ædificio autem in area fructuaria posito non competit damni injuria, quia areæ damno nihil fit ædificio imposito, sed ex testamento ante traditionem usufructus, vel de dolo post traditionem. Competere etiam potest interdictum Quod vi aut clam, *l. Repet. §. ult. et l. prox. inf. quib. mod. ususfruct. amit.* Sed quibus casibus huic erit locus, non dabitur de dolo, *l. Antæus. inf. de aqua, et aq. plu. arc.* Cum enim datur actio de dolo, id semper subintelligitur, nisi alia actio sit, *l. Falsus. §. Si quis nihil. inf. de furt.*

Quoniam alia). Respicit ad verba edicti, si alia actio non sit.

De eo qui sciens). (§. 3.) Eum, qui falsa pondera emptori, vel venditori ignoranti sciens commodavit, de dolo teneri Trebatius ait reprehenditur. quia res alio modo servari potest: nam si majora pondera fuerint, atque ita venditor dederit mercis plus æquo, potest condicere emptori quasi plus debito dederit. Actio ex vendito eo nomine non competit: quia id quod amplius mercis dedit, venditione non comprehenditur. Quod si minora pondera fuerint, atque ita minus ex merce emptor acceperit, aget ex empto ut reliqua merx præstetur: nec quicquam interest quantum ad has actiones pertinet, sciverit emptor majora, aut venditor minora, an ignoraverit, *l. Si quis a me. inf. de act. empt.* At inscientem est etiam actio furti, non in ignorantem. In eum quoque qui sciens scienti commodaverit, est actio furti quasi ope consilio ejus factum sit, *l. Si quis uxori. §. Si majora. inf. de furt.* Quod si sciens ignoranti commodaverit, est actio utilis sive in factum, arg. *l. Si is qui rem. §. Si in Titium. eod. tit.* Sed quia in contrahentium est potestate, quibus ponderibus merces comparent, *l. Impp. inf. de cont. empt.* si nominatim convenerit, ut commodatis ponderibus qualis esset merx tradere tur, cessat condictio indebiti, vel ex empto: is quoque qui commodavit, nec furti tenetur, nec utili actione, quia manifesto constat

hæc sibi contrahentes pondera delegisse, et approbasse, sed de dolo si decipiendi alterutrius causa affimavit, æque ac pondera habere.

Dolo cujus). (§. 4.) Datur initio legis casus, quo ex hac actione statim condemnatio fit in id quanti ea res est, nec arbitrio judicis restitutio fit. Datur alter in hoc §. si debitoris dolo actio, puta redhibitoria, vel quanto minoris, tempore emissa sit: nec enim actio restituitur ne quid fiat contra legem, quæ tempora actioni præstituit. Objicitur *l. Ait prær. §. ult. inf. ex quib. cau. maj.* quem nos exposuimus satis in *l. 1. sup.* Est et tertius casus in *l. Si dolo. inf. hoc. tit.*

Si servum). (§. 5.) Aut promissor servum promissum occidit ante moram, aut stipulator, aut alius. Si promissor, nihilominus tenetur ex stipulatu. Sed si fidejussor occidat, quo facto potissimum stipulator ipse fraudatur, quia perinde promissor liberatur, ac si alius occidisset, ac per consequentiam fidejussor, non tenetur fidejussor stipulatori ex stipulatu, non Aquilia debitori, qui ob id damni nihil fecisse videtur, sed tenetur stipulatori actione de dolo malo, *l. prox. inf.* qua arbitrio judicis restituetur actio ex stipulatu in fidejussorem, quæ ob id ipsum utilis dicitur in *l. Mora. in fi. inf. de usur.* Utilis enim, id est, restitutoria. Restituitur autem ex hoc edicto. Si alius occidat ante moram, idque in fraudem stipulatoris, quemadmodum jam ante dixi, constat reum liberari, et ideo legis Aquiliæ actionem ei non competere: denique eum ne in hoc quidem teneri adhuc, ut Aquiliam stipulatori cedat. Sed stipulatori in occisorem datur de dolo. Sin autem ipse stipulator occidat ante moram, debitor liberatur, et nihilominus agit lege Aquilia in stipulatorem, *l. Legis Aquiliæ. inf. ad leg. Aquil.* Id enim quia factum est ante moram, fecisse stipulator videtur non tam ut sibi quam ut debitori injuriam faceret, et auferret utilitatem medii temporis. Auctor illius *l. Legis Aquil.* est Papinianus lib. 37. quæst. ex quo sumpta est etiam *l. prox. inf. h. t.* quibus capitibus inter se collatis apparebit alio occidente Papinianum quoque non debitori legis Aquil. sed creditori de dolo actionem dedisse. Hæc perverse explicantur ab interpretibus, qui male aliam in hoc proposito adferunt *l. Hac script. inf. ad leg. Aq.* ex qua sic argumentantur: Sicut servo legato occiso ante aditam hæreditatem, hæredi per hæreditatem quæritur Aquilia, quam legatario cedere debet, cur occiso servo promisso ante moram, non dicemus promissori competere Aquiliam, eamque stipulatori cedi oportere? mendose, et captiose: nam occiso servo legato ante aditam hæreditatem, Aquiliam cedi legatario lex non dicit: et vero constat ejus legati nomine, quod ante aditam hæreditatem, atque adeo antequam agnosceretur, in rerum natura esse desiit, hæredem nullo modo teneri. At loquitur lex de servo vulnerato ante aditam hæreditatem, et post aditionem agnita, ac quæsito: quod et merito trahi potest ad servum promissum vulneratum. Præterea illud considerandum est in illa specie, occisum fuisse servum antequam legatario deberetur, et ideo Aquiliam hæreditati quæsitam, in hac autem specie occisum fuisse servum debitum, et per hoc ab ejus servi obligatione liberatum reum.

Ad L. Servus tuus. 20.

Hortatu domini servus pecuniam mutuam accepit. Non est efficax actio de peculio, si nihil sit in peculio, quod rei judicandæ tempore spectabitur, *l. Quæsitum. inf. de pec. l. Fulcinius. §. Si qui actione. inf. quib. ex cau. in pos. eat.* Non de in rem verso, si domini debitor servus fuerit, et ea pecunia se a domino liberaverit. Non dixit nos esse Quod jussu: quoniam manifestum erat aliud esse hortari, aliud jubere, vel mandare, *l. Si servi. sup. de neg. gest.* Superest igitur de dolo actio; quia non caret fraude dominus, qui servum debitorem quem scit non esse solvendo et nihil habere in peculio, ad mutuam pecuniam accipiendam, qua sibi satisfiat, cohortetur.

Si persuaserit). (§. 1.) Est hoc casu de dolo actio, nisi reus ex integro secum agi patiatur, ut diximus in *l. Et eleganter. §. pen. sup.* Persuadere autem potuit ultro jurando, *l. Si legatarius. inf. hoc t.* Sed si actore deferente juraverit, et absolutus sit, perjurio probato non est actio de dolo, quoniam jusjurandum loco transactionis cedit, *l. 2. l. Tutor. §. 1. l. Admonendi. inf. de jurejur.* et ideo ei qui juravit exceptio pacti datur, *l. Sed et si servus. eod. tit.* Est tamen in eum qui pejeravit proposita perjurii pœna: si per principem pejeraverit, legis Juliæ majestatis, nisi colore quodam id fecerit, et inconsulto, quo casu fustium admonitio sufficit, *l. 2. C. de reb. cred. l. Si duo. §. ult. inf. de jurej.* si per Deum solus. Deus vindex est, ut *Obs. lib. 3.* fusius ostendimus.

Ad L. Si legatarius. 23.

Videtur in hac specie hæredi competere condictio indebiti, *l. 2. §. 1. inf. de cond. ind.* quæ actionem de dolo excludit, *l. Arbitrio. §. Ve eo qui sciens. supra.* At datur de dolo in hac lege: quid dicemus? Hæres aut suo errore ductus solvit, aut persuasione legatarii. Si suo errore hic error, condictionem parit. Si dolo, et persuasione legatarii de dolo actio competit, non condictio: nam condictio ex proprio errore nascitur. Hic autem non tam suo errore, quam fallacia legatarii deceptus solvit.

Ad L. Si dolo. 24.

In absentem contumacem dicta sententia valet, nec appellatione rescinditur, *l. Et post. §. ult. inf. de jud. l. 1. C. quor. ap. non recip. Nov.* LXXXII. §. ἀπροσώπων. Dolo assertoris factum est ne adesset in judicio adversarius, atque ita contumace, et absente adversario pro libertate pronuntiatum est. Lex ait adversario in assertorem statim in dolo actionem dari. Ideo ait *statim*, ut significet protinus condemnationem fieri in id quod interest, ut in specie *l. Arbitrio. §. 1.* et §. *Dolo. sup.* nec illud expectari, ut arbitrio judicis restitutio fiat, quia sententiæ dictæ pro libertate retractari non solent. Alioquin restitueretur lis potius, quam de dolo daretur actio, *l. Divus. sup. de in int. restit.*

Ad L. Cum quis. 31.

Familia vel colono discedente de possessione nec alio ingresso, possessio non amittitur. Sane si non deserendæ possessionis causa discesserit, non amittitur: retinetur enim animo, *l. Si colonus. inf. de acq. poss.* At si deserendæ ejus gratia discedat, dubitatum est inter Proculianos, et Sabinianos. Et Proculus non amitti, ut reor, existimabat, ut ex hoc capite colligi potest. Sabinus amitti, et ideo in *d. l. Si colonus*, Pomponius ad Sabinum, si colonus inquit, non deserendæ possessionis causa. Sabinum Africanus sequitur in *l. Si de eo. §. 1. vers. Aliud existimandum. inf. de acq. poss.* Sed hanc controversiam dirimit Justinianus in *l. ult. C. eod. tit.* et pro Proculianis pronuntiat. Licet autem ex sententia Proculi possessio non amittatur, is tamen, qui id familiæ suasit, domino tenetur de dolo malo si quid ex eo damni senserit, ut si ob id non sint arva proscissa, quo nomine constat Aquiliam non competere. Is qui suasit servo, ut arborem ascenderet, utili Aquilia ideo tenetur in §. *pen. Inst. de leg. Aquil.* quia ex eo corpus mortuum, aut aliqua parte læsum est.

Ad L. Filius. 32.

Is cui in diem libertas testamento relicta est ante diem ab hærede manumitti potest, *l. Mater. C. de oper. lib.* nec obstat *l. Si cui pure. §. 1. inf. ad Treb.* ubi ante diem contra voluntatem testatoris negatur libertatem esse præstandam: quoniam non præstari posse ab hærede, sed aut recto jure, ab invito repræsentandam esse negatur. Igitur in specie hujus §. servos recte ante diem ab hærede manumissus est. Sed quia ante redditas cohæredibus rationes manumissus est, si id callide in fraudem cohæredum fecerit, de dolo tenebitur.

Ad L. Rei. 33.

Ait dari in factum cum sua indemnitate. Est enim actio in factum de indemnitate: Actio de dolo de mala fide: et huic etiam locus erit in hac specie, si id callide factum appareat. Græci negant, quod res apud me remaneat, et summa sit modica.

Ad L. Si cum mihi. 34.

Huic conjungenda est *l. Qui saxum. inf. de don.* quæ eandem inscriptionem habet, in hunc modum: Permisisti mihi donationis causa ex fundo tuo lapidem eximere: exemi: donatio perfecta est, et in rem atque ad exhibendum competit actio *d. l. Qui saxum. l. Permisisti. §. 1. inf. de præs. verb.* Quod si nondum exemi, sed in eam rem duntaxat sumptum aliquem feci, nec tu me velis postea eximere et tollere, de dolo est actio, ut in hac lege ostenditur, et in *d. l. Permisisti. §. ult.* Hodie non erit de dolo actio, quia ex pacto donationis Justiniano placet actionem nasci: quod Acc. notavit recte.

Ad L. Si quis tabulas. 35.

Videntur potius in hac specie aliæ competere actiones, puta depositi ad exhibendum, Aquilia, *l. Qui tab. inf. ad leg. Aq.* At illæ actiones testatori dantur, itemque hæredibus post aditam hæreditatem, *l. 3. inf. quemad. test. aper. l. Ob id. inf. ad leg. Aquil.* Ante aditam hæreditatem hæredes nullam aliam quam de dolo actionem habent: et ita hæc lex accipienda est, ut Martino videtur: et est verissimum.

Ad L. Si duo. 36.

Quidam hoc loco exemplum ponit in servo duobus legato, et ab his occiso. Neuter enim, inquit, in alterum agit de dolo: inepte: dicere enim debuit, Neuter in alterum agit ex lege Aquilia: nam vel occiditur ante, vel post aditam hæreditatem. Si post aditam hæreditatem occisus sit ab uno ex legatariis, alteri lege Aquilia tenetur, *l. Sed et si communem. inf. ad leg. Aq.* igitur cum ambo occiderunt, dicendum est invicem Aquilia eos non agere. Quod si ante aditam hæreditatem unus ex legatariis occiderit, per hæreditatem

actio legis Aquiliæ hæredi quæritur, quam alteri legatario non cedit, *l. Hujus scrip. inf. eod. t.* Igitur et si ambo occiderint, dicendum est, neutri Aquiliam cedi. De dolo hic mentionem facere ineptum est. Equidem arbitror exemplum apponi in hunc modum posse. Primus et Secundus suppressere tabulas testamenti in fraudem filii exhæredati: decessit filius Primo et Secundo relictis hæredibus: mox hi protulere tabulas, invicem de dolo non agent. Alius si hæres scriptus fuisset, in eos egeret de dolo. *l. Si quis adfirm. §. Item si tab. sup.* Acc. dat quidem optimum exemplum actionis de dolo, quæ tacite inest bonæ fidei judicio ex *l. Domum §. ult. inf. de cont. empt.* ubi legendum: *Et judicium, quod ex bona fide descendit, dolo ex utraque parte veniente, stare non concedente*, hoc sensu, contrarium esse dolum bonæ fidei, dolum autem ex utraque parte, ergo neutra ex parte esse judicium bonæ fidei. Hujus autem actionis prætoriæ Acc. nullum exemplum det.

Ad L. Quod venditor. 37.

Illud ex fine hujus legis summe notandum est, non omnem dolum vindicari actione ex empto licet bonæ fidei sit. Adversus dictum promissumve actio: his verbis significetur actio ædilitiæ, ut in *l. 1. Si hominem. inf. de ædil. edic.*

AD TIT. DE MINORIBUS XXV. ANNIS

Lex Lætoria subveniebat circumscriptis minoribus xxv annis, ex qua lege hæc ætas legitima dicta est, ut ostendimus *sup. tit. prox.* lapsis non item. Edictum prætoris subvenit non circumscriptis tantum, sed et lapsis, idque ipsius prætoris cognitione fit, non per actionem. Ceteræ restitutiones ex officio prætoriæ jurisdictionis fiunt, *l. 1. §. An autem sup. de postul.* at hæc quoque ex officio prætoriæ jurisdictionis fit, sed sola hæc est quæ fiat cognitione prætoris, ceteræ fiunt cognitione judicis. Lege Lætoria curatores minoribus non dabantur nisi causa cognita, si malis moribus præditi essent, si dissoluti, si luxui dediti. Constitutione autem D. Marci curatores omnibus adultis dantur sine causæ cognitione, etiam bene rem suam gerentibus, et hoc est, quod ait in *l. 1.*

Ad legem. 1.

Habe). (§. 3.) Scilicet ex constitutione D. Marci, ut Capitolinus scribit in Marco: quod non ita accipiendum est, ut minores cogantur accipere curatores (hoc enim non coguntur nisi certis ex causis) sed ut ante xxv annum sine curatoribus non permittatur eis rerum suarum administratio. At post xxv. annum permittitur, ita ut et si curatores acceperint, post xxv annum curatione liberentur. Hæc ætas status appellatur, et ἀκμὴ *l. Cum prætor. §. Curatoris. D. de leg. 2.* quia scilicet sit crescendi finis: quamobrem et perfecta, plena, integra ætas in libris nostris appellatur; quæ sequitur, ætas παρακμὴ dicitur. Et auctore Galeno etiam ipse Hippocrates sensit hanc ætatem xxv. annorum esse pubertatis finem, dum lib 5. ἀφορισμῶν ait comitiales morbos accidentes ante pubertatem ætatis mutatione sanari, accidentes anno xxv. non item. Humorum autem et corporis perpetua agitatione, ac perturbatione adolescentium animus agitatur, ac perturbatur, atque adeo, ut Ulp. ait, fragile est, et infirmum hujusmodi ætatum consilium, propter quam causam Aristoteles scribit adolescentes non esse moralis philosophiæ idoneos auditores, nos, rerum tantummodo suarum idoneos administratores esse negamus. Quia vero hæc corporis continua perturbatio conquiescit, cum adolescentes ad statum, id est, ad annum xxv pervenerunt, ideo post eam ætatem rerum suarum administrationem recipiunt et eorum nomine, quæ ante gesta sunt ad petandam restitutionem annum utilem habent, et ex Constit. Justiniani quadriennium continuum, ita ut possint hodie intra xxix annum restitutionem in integrum postulare. Licet autem naturaliter ἀκμὴν fœmina citius recipiat, quam vir, id est, ante annum xxv. idem tamen tempus et virorum, et fœminarum curationibus, ac restitutionibus præstitutum est. Et ante fœminas ἀκμὴν recipere ex eo intelligimus, quod et prius pubescant quam viri, et citius obtineant veniam ætatis, ut diximus Instit. lib. 1. de curat. Et hæc ad *l. 1.* sufficiunt. In *l. 2.* hoc additur, nec beneficio liberorum adolescentes ante annum xxv. rerum suarum administrationem recipere. Atquin lege Julia et Papia cavetur, pro liberorum numero annos dimitti. Sed hoc pertinet ad honores duntaxat: Nam minores XXV. annis ad honores non admittuntur nisi beneficio liberorum: nam qui habent quinque, anno vigesimo admittuntur, qui tres, anno xxii. Beneficio autem liberorum curatione non solvuntur. Id etiam additur in initio *l. 3.* ne ex decretis quidem Consulum, vel Præsidum minores a curatoribus rem suam maturius recipere: et hujusmodi decreta Severum, et Antoninum Impp. pro ambitiosis excepisse. Pro ambitiosis, id est, gratiosis, ut in *l. Ambitiosa. inf. de decr. ab ord. fac. l. Servo. §. Cum prætor. inf. ad Trebel.* Cur autem ait, Consulum non Prætorum? quoniam ad Coss. olim tutorum curatorumque datio pertinebat *l. 1. inf. de conf. tut. l. Tutores. §. Tutores. inf. de adm. tut. §. Sed ex his legibus, Instit. de Attil. tut.* Svetonius in Claudio: Sanxit, inquit, ut pupillis extra ordinem tutores a Consulibus darentur. Et datos quidem a Consulibus tutores, vel curatores D. Marcus ceterique principes probarunt, non tamen interposita decreta dare a curatoribus ante xxv. annum recipienda. Id enim solis sibi principes reservant: quod plerumque faciunt maribus anno xx. fœminis xviii. data legitimæ ætatis venia, cujus formula extat apud Cassiodorum *lib. 7. Var.* Næc vero xx. aut xviii. annorum ætas, firmata ætas a Constantino appellatur in *l. 1. C. Theod. eod. tit.* Secundum quæ ex Principis indulgentia pubertatis finis erit in mare annus xx. in fœmina xviii, licet in utroque ex lege Lætoria et Prætoris edicto pubertatis finem constet esse annum vicesimumquintum. At in plerisque causis videtur in mare plena pubertas accipi pro octodecim annis, ut in *l. Adrogatur. sup. de adopt. l. Quidam. inf. de re judic. l. Mela. inf. de aliment. legat. l. 19. C. Theod. de decur.* Sed in eis causis non ideo dicitur plena, quod is sit pubertatis finis, sed quod frigidiores qui tardius pubescunt ea fere ætate puberes fiunt, ut Paulus significat *lib. 3. Sentent. tit. 4.*

Ad L. Denique. 3. §. 1.

Quærit Ulpianus, utrum propter initium debeat concedi restitutio in integrum, an propter finem denegari, ut si negotii contracti initium fuerit ante ætatem legitimam, finis autem postea. Initium est veluti stipulatio, aut venditio. Finis est plenissima perfectio negotii, veluti numeratio, vel traditio, *l. 9. §. Sed quod. sup. quod metus causa.* Respondet, non debere restitui majorem perficientem negotium cœptum in adolescentia: quia perficiendo approbat, et ratum habet. Constitutum autem est ab Imperatoribus restitutionem denegari, si quod quis minor fecerit, major ratum habeat. Argumentum rei sumi potest ex *l. 2. C. de his, quæ vi metusve caus. l. Libert. §. 1. inf. de liber. caus.* Tunc autem maxime ratu habet, cum in adolescentia perfectum negotium major factus pacto comprobat, ut Paulus scribit libro primo Sententiarum, *l. 1. et 2. C. si major fac. rat. habuerit:* vel silentio quadrienni, aut si contractus fuerit ipso jure nullus quinquenni re alienata obligatave sine decreto, aut decenni, et vicenni re donata, *l. ult. C. si major fac. alienat. rat. habuerit.* At ut redeatur ad quæstionem negotii post adolescentiam impleti, dicam minorem quoque adversus rem judicatam non restitui, si litem contestatus sit in minori ætate, sententiam vero acceperit in majori, nisi probetur ante vicesimum quintum annum calliditate adversarii extractum ob id judicium fuisse, ut major effectus damnaretur, *l. 1. C. si adv. rem judic. l. Si optionem. inf. ad exhibend.* Calliditatem exigimus magnam, et evidentem, sive agatur de dolo, sive cognitione prætoria, *l. Et eleganter. §. ult. sup. tit. prox.* perspicuas insidias *l. Dolum. C. eod. tit.* nec sufficit levior suspicio doli. Verum si minor hæreditatem adierit, vel miscuerit se, Ulpianus existimat restitui eum posse, licet major effectus debitores hæreditarios exegerit. Cur tam varie? An quia res, id est, aditio vel mixtio omnino perfecta fuit in adolescentia? Aut igitur ante ætatem legitimam perfecta res est, aut imperfecta, sive inchoata. Si imperfecta, finis inspicitur: si perfecta, initium, nec nisi post eam ætatem pacto vel silentio statuti temporis, quæ minor gessit, comprobaverit, ei restitutionem denegabimus.

Minorem). (§. 3.) Quantum ad honores pertinet, minor vigintiquinque annis non est is, qui agit annum vicesimumquintum, quod favoris causa Adrianus constituit. At in lege Julia de adulteriis, et in hoc edicto minor vigintiquinque annis etiam is est, qui agit annum vicesimumquintum, vel ejus anni extremum diem a momento in momentum tempore supputato, quod in hoc §. proponitur his verbis: *Minorem autem vigintiquinque annis natu, videndum, an etiam die natalis sui adhuc dicimus* (sic legendum est) *ante horam, qua natus est.* Additur ex Celso, id est, ex *l. Cum bissextum inf. de verb. signific.* eum qui bissextus natus est, majorem vigintiquinque annis non videri, nisi anni novissimi diem suum natalem vi Kalend. Mart. compleverit: nec referre utrum natus sit priore, an posteriore die: nam id biduum pro uno die computatur: et posterior dies intercalatur, non prior. Itaque priori vel posteriori die natus, anno xxv. quo non intercalatur, vi. Kalend. Mart. diem natalem habeat. Itemque eo anno natus, quo intercalatum non est, si sequenti anno intercalatum sit, anno xxv. intercalabitur, priorem diem natalem habet, et hunc complesse sufficit, ut eorum quæ post gesserit nomine, ei restitutio denegetur. Intercalares autem omnes dies, qui inciderе intra annos xxv. constat minori proficere; qua de re in Comment. de usurpat. et usucap. fusius scripsimus.

Sed utrum) (§. 4.) Filiusfamilias, aut restitui vult in re peculiari, quæ res patris verius est, aut in re propria. Si in re peculiari, dabitur restitutio si ejus intersit, puta si obligatus sit: nam qui ipso

pte obligatus non est, restitutione non eget, *l. In caus r. 2. inf. hoc tit.* Ex voto autem filiusfam. non obligatur, *l. 2. inf. de pollicit.* Item ex mutui datione non obligatur, si constet pecuniam acceptam contra SC. Macedonianum, quo id nominatim expressum est, ne actio detur: ergo nec restituitur, *l. 2. C. de filiof. min.* At si dubitetur, an SC. locus sit, quia tunc opponi, et probari exceptionem necesse est, et minoris interest sumptibus litium non vexari, *l. 6. inf. hoc tit.* dabitur restitutio in integrum: et generaliter qui exceptionem, vel aliam actionem habet: non ideo minus admittitur ad restitutionem in integrum, *l. In caus r. 2. §. Pomponius. hoc tit.* Hoc enim tantum obtinet in restitutione, quæ fit ex prima vel secunda parte, ut scilicet non detur si alia actio sit. Non obligatur etiam filiusfam. ex procuratione rerum paternarum suscepta mandatu patris, ergo nec restituitur, *l. Cum mandato. inf. hoc tit.* Porro filiusfam. qui ex re peculiari obligatus est, vel jussu patris obligatus est, vel sua voluntate. Si jussu patris, pater ex contracto filii Quod jussu in solidum conveniri potest, et si conveniatur, propter eam causam restitutio filio non datur: filius æque ex suo contractu in solidum convenitur, quamdiu in potestate manet etiam invito patre, ut hic Ulp. ait. Atquin sine patris voluntate cum filiof. judicium non consistit, *l. ult. §. 1. C. de bon quæ lib. adq.* Sed hic ideo consistit, quia jussu et voluntate patris obligatus est. Emancipatione autem a patre liberatus filius vel morte, et exhæredatus, causa cognita in id quod facere potest convenitur. *l. 2. inf. quod cum eo. l. Si dubitet. §. ult. inf. de fidejussor.* Sed hoc vel illo modo si conveniatur, placet eum restitui in integrum posse, ejusque restitutionem patri nihil prodesse. Alia igitur est conditio patris, alia fidejussoris: nam restitutio, quæ circumscripto datur, fidejussori prodest, quæ lapso, non item *l. 7. in f. inf. de except. l. 1. et 2. C. de fidejussor. minor.* Patri vero, cujus jussu contractum est, restitutio filii nullo modo prodest. Unus est casus, quo filiusfamilias minor ex suo contractu non restituitur, videlicet si mutuam pecuniam jussu patris acceperit, quod et significatur in *l. 2. de filiof. min.* nam catenus saltem visum est sublevandos esse creditores, qui alias Senatusconsulto Macedoniano satis opprimebantur. Et hæc de filiofamilias, qui jussu patris contraxit. De eo nunc videamus, qui sua voluntate contraxit. Ex eo contractu pater tenetur de peculio, nec si conveniatur, ob id filio in integrum restitutio datur: sed si filius ipse conveniatur, restitutio competit. Non quærit Ulpianus, ut in superiori specie, an et in hac filii restitutio patri proficiat, quoniam manifestum erat proficere, *l. Patri. in princ. inf. hoc tit.* aliter atque si filius jussu patris contraxisset, quo casu supra traditum est filii restitutionem patri non prodesse. Deinde Ulpianus ait, nec convento patre filium ob id restitui, quod ejus interest peculium non intercidere: patris enim principaliter interest, cujus res est, licet aliquo casu eveniat, ut peculium spectet ad filium, puta ex Constitut. Claudii a fisco ob debitum occupatis paternis bonis: quod alibi non arbitror scriptum. Sed hic casus adventicius non efficiet, ut patre convento de peculio, ob eam causam filio detur restitutio in integrum.

Ergo etiam). (§. 5.) Legendum, *Ego*: et est similis error in *l. Furti. §. Si quis alieno. sup. de his qui notant infam. l. 6. §. Aristo. quod vi aut clam.* Sententia vero hæc est: Quotiens dotem pro filia pater dat, si in se transferre vult actionem de dote, stipuletur ex continenti: nam ex intervallo si stipuletur sine filiæ voluntate, filiæ non aufert de dote actionem. Quod si filiafamilias minor consenserit patri ex intervallo dotem stipulanti, adversus eum in integrum restituetur, quia ipsius interest habere actionem de dote, vel propriam si emancipata restitui velit, vel communem cum patre, si in potestate remanserit. Unde sequitur, restitutionem dari filiæ adversus patrem: quod tamen Justinianus abrogavit, ut ostendi in *l. Non debet. sup. l. prox.* Nec obstat *l. Lis nulla. inf. de judic.* nam et ex castrensi peculio filiusfamilias litigat cum patre, sic et filiafamilias ex dote, quæ propria ejus est, licet profecticia sit, *l. Pater. inf. ad leg. Falcid. l. 4. inf. de collation.* His addatur, etiam filiusfamilias minorem restitui in integrum, si in probanda ætate præsidi errore lapsus sit, *l. ult. C. si minor se major. dixerit.*

Si quis minor). (§. 6.) Filiofamilias adversus parentem adrogatorem datur restitutio in integrum non tantum puberi sed etiam impuberi licet impuberis adrogatio non fiat nisi ex decreto: nam et adversus alienationem prædiorum factam ex decreto minor restituitur. *l. Si quidem. C. de præd. minor.* Obstat *l. Si ex causa. §. Pap. inf. h. t.* Res, inquit, restitutionem non capit cum statum mutat. Adrogatus statum mutat. Ergo adrogatio restitutionem non capit. Eadem vero ratione restitutionem nulla res capiet. Cum enim restitutio omnis dicatur reponere in pristinum statum, certe nisi aliquatenus mutato statu fieri non potest. Sed loquitur tantum Papin. de statu juris publici. Hoc enim statu mutato nullæ sunt prætoris partes, et ideo civem ad peregrinitatem, vel liberum ad servitutem redactum civitati, vel libertati Prætor non restituit, Princeps restituere potest. Salvo autem hoc adrogatio statu contingit, *l. 1. §. Capitis. inf. ad Tertyl.*

Si quid minori. (§. 7.) Filiusfamilias in legato relicto post mortem, patris si patri paciscenti ne petatur inconsulto consenserit, et in legato quod personæ cohæret, nec patri quæritur puta militiæ, si eodem modo consenserit, adversus hæredem in integrum restituitur. Militiæ officium est eorum, qui in aliqua schola inter statutos relati sunt, ex quo salaria, et commoda a principe consequuntur. Sunt qui quærunt, quæ sint militiæ ex casu in Nov. LIII. frustra, cum nullæ unquam militiæ talem appellationem habuerint: et vero in ea Novella Justinianus non dicit, τὰς ἐκ τοῦ κάσου καλουμένας στρατείας, sed τὰς ἐκ τοῦ καλουμένου κάσου στρατείας. Vetat autem a creditoribus pignori capi casum militiæ defuncto debitore, etsi si is eorum pecunia sibi militiam comparasset. Casum militiæ appellari etiam scholæ placitum Julianus antecessor Constantinopolitanus scripsit: atque ita appellatur in *l. ult. C. de pignorib.* sive commune in eadem schola militantium placitum. Est autem id quod mortuo milite hæredes ejus, vel liberi, aut uxor ex communi scholæ placito a Principe capiunt, ut indicat *d. l. ult.* et *l. Omnimodo. ult. C. de inoffic. testam.* in illo loco, *vel mortuo militante certa pecunia ad ejus hæredes perveniat.* Nec enim ad hæredes militia transit (*) quæ personæ cohæret, sed casus militiæ. Igitur et in Nov. LIII. casus militiæ fieri dicitur mortuo milite. Verba Juliani hæc sunt sub hoc titulo, De casu militiæ. *Si quis militaverit, et non solvendo decesserit, casus militiæ ejus, qui scholæ placitum a quibusdam vocatur, non temere creditoribus concedatur. Ecce enim si quis ad hoc ipsum ut militet defuncto mutuaverit, ipse atque scholæ placito fruatur inope debitore defuncto. Sin autem liberi, et uxor a defuncto derelicti sunt, adeant Principem, et accipiant eundem militiæ casum, quamvis hæredes defuncto non extiterint. Sin autem neque liberos, neque uxorem dereliquerit, tunc etiam cæteris creditoribus casus militiæ subjiciatur.*

In diebus centum). (§. 8.) Hoc additum est, quod hæreditatem intra dies c. adiri oporteat, ut ex formula cretionis apparet, *l. Si Titio. §. 1. inf. quando dies leg. ced.* Exemplo juris civilis, et intra dies c. bonorum possessio agnoscenda est, nisi deferatur liberis, aut parentibus.

Pomponius). (§. 9.) Scripsi de sententia hujus § in *l. 6. sup. de in integrum restitut.*

Servus autem). (§. 11.) Dixit de filiisfamil. nunc de servis dicere instituit. Servis minoribus vigintiquinque annis non datur restitutio in integrum, quia personam non habent, sed ex persona domini χαρακτηρίζονται, ut Theophilus ait, ideoque ex eorum contractu dominus obligatur, ipsi autem non obligantur. Dominus obligatur honorariis actionibus, nec quasi re gesta a minori vel impubere servo ipse cum sit major, et sibi imputare debeat cur servo rem permiserit, ex persona servi in integrum restituitur. denique in his quæ a servo geruntur, domini persona spectatur, non servi, qui pro nullo habetur. Eadem est ratio ejus, qui liberum vel servum impuberem, vel puberem minorem vigintiquinque annis tabernæ præposuit quoniam ejus quoque persona spectatur, non institoris. item ejus, qui minorem vigintiquinque annis negotiorum procuratorem fecit, quia domini persona spectatur, non procuratoris, et hic explicanda est *l. Cum mandato. inf. hoc tit.* Filiusfamilias aut jussu patris suo nomine contrahit, et tunc filii persona spectatur, *§. Sed utrum. sup.* aut mandato patris procuratorio nomine, et tunc patris persona spectatur, et ideo filius restitui in integrum non potest: nam et si alius eum procuratorem fecisset, cessaret auxilium. Paulus *libro primo Sentent. Qui minori, inquit, mandavit, ut negotia sua agat, ex ejus persona in integrum restitui non potest.* Unus tamen est casus, quo minorem procuratorem majoris in integrum restitui placet, puta si quod præstiterit procuratorio nomine a mandatore servare non possit contrario mandati, quia solvendo non est. Tunc enim minoris interest irrita fieri ea, quæ procuratorio nomine gessit. Et hæc de procuratore minori hactenus. Gestori minori XXV. annis, vel negotiorum domino ex gestione minoris datur restitutio in integrum, quia cum domino nihil imputari possit, ob gestum minoris versari eum in damno non est æquum, quo fit, et licet adversus directam mandati restitui minor possit, non restituatur tamen adversus negotiorum gestorem, *l. Quod si minor. in princip. inf. hoc tit.* denique gestoris, non domini persona spectatur. Contra domini, non procuratoris. Nos tractemus quid ex diverso dicendum sit, si dominus negotiorum sit minor, is autem qui negotia gessit major. Et quidem si procurator sit is, qui gessit, dominus in integrum restitui adversus eum non potest cum quo procurator contraxit, nisi si procurator solvendo non sit, *d. l. Cum mandata*, quod et in gestore locum habere puto. Restitutio ergo in integrum datur in personam, id est, in eum, cum quo principaliter contractum est, non in rem, nisi si is cum quo principaliter contractum est, solvendo non sit: ut ita quoque si minor mulierem ex promissorem acceperit, restituitur minori actio in priorem debitorem, nec restitutio datur adversus exceptionem intercessionis, quæ mulieri competit ex SC. Vellejano, nisi si prior debitor solvendo non sit, *l. Si apud. inf. hoc tit.* Similiter si minor vendidit Primo, et Primus rursum Secundo bona fide emptori, restituitur minor adversus Primum, non adversus Secundum, nisi Primus solvendo non sit, *l. In causæ. 1. §. pen. et ult. et l. prox. inf. hoc tit.* Æque si tutor, vel curator rem minoris vendiderit, non aliter restituitur minor adversus emptorem, quam si tutor aut curator solvendo non sit, *l. Intra. §. ult. hoc tit. l. Properandum. §. C. de judic. l. Etiam et inf. hoc tit.* nec obstat *l. ult. C. si tutor vel curator intervenerit.* quæ minori electionem dat: nam id ita tunc dumtaxat procedit, cum vel emptor rem minoris mala fide emit, argum. dictæ legis *In causæ. §. ult.* vel maxime minoris interest rem habere, *l. Si ex causa. in princip. inf. hoc tit. d. l. In causæ. § pen.* in illo loco, *vel re sua careat.* Regulariter autem restitutio in integrum in personam datur, non in rem: et in personam quidem semper datur, etiamsi in eam alia actio sit, ut dictum est *sup. §. Sed utrum.*

Ad L. Prætor ait. 7.

Initio hujus legis, ut Jac. Labittus unus ex meis intimis studiosissimus nostri, eruditus vir, et perhumanus, in Pandectarum Indice

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. II. cap. ?*

animadvertit, applicanda est *l. Labeo. inf. de verbor. significat.* quæ ex eodem libro sumpta est. In ea proprie quid sit gestum Ulpianus tradit. In hac autem ostendit, hoc edicto gestum generaliter accipi, qualitercumque gestum sit: ideoque generale edictum dicitur in *l. Necessariis. inf. de acquir. hæredit.* Igitur et quod ait in l. *Verum.* §. *Ex facto. inf. hoc tit.* ideo cessare Prætoris partes, quod cum minore contractum non proponatur, latius accipiemus ac si dixisset, cum minore gestum. Gestum porro videtur cum minore non tantum si cum eo contractum sit, sed et si pecunia ei soluta sit: et ideo adversus solutionem sine curatore factam ei restitutio in integrum datur, si solutam pecuniam male perdiderit. Dices, non esse necessariam, quia nihil minor amisit: debitor enim ei solvendo non liberatur, *l. Pupillo. inf. de solut.* §. *Ideoque si debitor. Institut. quibus alienare licet vel non.* quod equidem si pupillo sine tutore solutum sit, concedam: nam puberi curatorem non habenti soluta pecunia debitor liberatur, et ideo necessaria est restitutio in integrum. Sic puberi quæsita hereditate restitutio necessaria est, ut abstineat se, impuberi non item. *l. Necessariis. inf. de acquir. hæred.* At si vel curatori, vel curatoris auctoritate minori solvatur (invito autem ei curator datur si a debitore petat) vel etiam si ei sine curatore ex decreto Prætoris pecunia solvatur, non solet ex hac causa in integrum restitui. Idem est si in ædem consignata pecunia deponatur, *l. Fidejussor. quo. inf. de fidejuss.* Exigimus depositionem pecuniæ. Oblatio enim sola id quidem facit, ne quis ex his causis obligetur, quæ ex mora originem ducunt, quoniam qui offert non videtur esse in mora. Ad liberandum autem eum, qui jam obligatus est, et ad inhibendam restitutionem in integrum sola oblatio non sufficit, *l. Si per te non stat. C. de usur.* Cæterum depositione et illis omnibus modis, qui supra enumerati sunt, debitor liberabitur, nec facile adversus eum minor in integrum restituetur, quod mirum videtur: namque alias curatore contrahente, vel auctoritatem interponente, vel decreto interposito, ut diximus in *l. 3.* §. *Si quis minor. sup.* nihilominus in integrum restitutio datur. Sed hoc in solutionibus ideo ita se habet, quod sit iniquum debitorem bis eandem pecuniam inferre, semel curatoris vel prætoris auctoritate solutione facta. Obstat etiam *l. 1. C. si advers. solut.* Puto non facile audiri minorem adversus solutionem curatori factam. Sed ex magna causa interdum audiri eum non inficior. Itaque is, qui curatori solvit, vel minori ex decreto, sine curatore tamen, non semper securus est. Securus est is, qui non timet restitutionem in integrum, ut in hac l. *vere. Quod tamen.* At certe securus omnino est is, qui, ut a Justiniano proditum est, pupillo tutore auctore, et ex decreto solvit, *l. Sancimus 1. C. de administ. tutor.* Hæc quæ a Justiniano prodita est securitas, plenissima est. Illa vero quæ in hac lege proponitur non est adeo plene perfecta. Addit Ulpian. minori etiam subveniri adversus interventiones, licet probatus ab arbitro fuerit. Interventionum genere hæc sunt, fidejussio, mandatum, constitutum, expromissio. Item adversus rem judicatam, et adversus acquisitionem hæreditatis, vel alterius successionis si et in hoc acceptus, id est, captus sit: et hoc quidem ita, si sit suus, vel extraneus hæres: nam necessariis non datur restitutio, ut abstineant se, *l. Necessariis.* §. *ult. inf. de acquir. hæred.* datur tamen ut bona sua separent, *l. 1.* §. *ult. inf. de separat.* Suis datur beneficium abstentionis. Necessariis beneficium separationis. Hæc beneficia immistione amittunt, restitutione recipiunt. Qui autem acquisiit hæreditatem, et restituitur abstinendi causa, præstare id etiam pro sua parte debet, quod ad eum ex ea hæreditate pervenit, dolove malo ejus factum est, quo minus perveniret, *l. 1. C. de reputat.*

Hodie certo jure). (§. 6. Minoribus subvenitur non tantum cum de bonis eorum quid minuitur, sed etiam in lucro, id est, cum occasione acquirendi non utuntur, *l. Cum quidam.* §. *Si pupillo. inf. de usur.* quod tamen olim controversum fuit. Exempla ponuntur ex Pomponio, ut si legatum repudiaverint. Non dicit, si hæreditatem repudiaverint: nam legatum non potest non esse lucrosum, hæreditas potest esse damnosa *l. Si hæreditatem. inf. mand.*

Quæsitum). (§. 8) Post addictionem factam a fisco admittitur licitatio intra certa tempora, *l. Si tempora. C. de fide, et jur. hast. fisc.* Post addictionem factam a minore non admittitur licitatio, nisi data restitutione adversus emptorem. Licet ergo valeat venditio, et bona fide facta sit, tamen adversus ea minor propter lucrum restituitur. Item restituitur adversus venditionem earum rerum, quæ ei servari debent, ut puta prædiorum, quæ majorum ejus fuerunt. Sed hujus restitutionis causa attente, et diligenter perpendenda est. Certe adversus venditionem rerum mortalium quas oratio D. Severi distrahi non prohibet, destricte probandum est minorem non restitui, nisi ex magna et evidenti causa, *l. Quod si minor.* §. *1. l. Tutor. in princ. l. pen. inf. hoc. tit.*

Restitutus). (§. 9.) Qualis qualis sit hæreditas si forte eam minores repudiaverint, vel ab ea se abstinuerint, restitui possunt ut adeant, vel misceant se: quod uti accipiendum sit exposuimus *Instit. lib. 2. t. de hær. qual. et diff.* Rursus restituti ut adeant, restitui possunt ut abstineant se, atque ita in eadem hæreditate bis restitutionem petunt, *l. 2.* §. *Si bonorum. inf. ad SC. Tertyl.* Nec obstat *tit. C. si sæpius in integrum restitutio postuletur*: cujus sententia hæc est, in una eademque causa petita restitutione in integrum, et petitore repulsam passo, iterum frustra restitutionem peti, nisi novæ defensiones proferantur: et hoc est, quod Paulus ait *lib. 1. Sententiarum*, integri restitutionem plus quam semel non esse decernendam. At si data semel fuerit restitutio ad adeundum, non ideo prohibetur aliam rursus petere ad abstinendum. Sed adhuc valde huic §. obstat *l. ult.* §. *Non autem filiis. C. de bon. quæ lib. acquir.* quam Thalelæus lib. 45. Βασιλικῶν notat quasi huic §. contrariam: quod mihi verissimum videtur.

Sed quod Papinianus.). (§. 10.) Vulgaris substitutio facta puberi, vel impuberi extraneo finitur aditione: nec instituto, qui adiit abstinente se, per restitutionem in integrum, substitutus admittitur. Obstat *l. Ex contractu. inf. de re judic.* Respondeo, nos loqui de vulgari substitutione facta impuberi extraneo; legem, *Ex contractu*, de substitutione vulgari facta impuberi suo: illa simplex est, hæc duplex. Illam extinguit aditio impuberis, adeo ut nec eo restituto abstinendi causa resuscitari queat. Hanc non extinguit immistio, si tamen postea se impubes abstinuerit. Suo enim jure sine restitutione abstinet se pupillus suus, qui miscuit se *l. Necessariis. inf. de acquir. hæred.* Pupillus extraneus, qui adiit, non abstinet se, nisi prætorio auxilio: proinde pupilli sui immistio postea abstinentis se pro eo habetur, atque si non intervenisset nec substitutioni vel accretioni impedimento est. Dici illud quidem probabiliter posset in l. *Ex contractu*, pupillum se non immiscuisse, ut in *l. pen. inf. de auct. tut.* Sed idem statuendum puto, si miscuerit se. Obstat deinde *l. Si minor. inf. de acquir. hæred.* ubi cohæredis adeuntis, et postea restituti portio volenti cohæredi accrescit, non tamen invito. Cur enim et volentem substitutum non admittimus? An alia est ratio substituti, alia cohæredis? quod scilicet cohæredi vel propter suam partem quam acquisivit, liceat totum agnoscere, vel propter vacantem portionem, quam invitus non agnoscit, a toto recedere. Cæterum substituto excluso, et instituto abstinente se per restitutionem in integrum, quæri solet ad quem hæreditas perveniat. An ad agnatos demortui? minime vero, quia intestatus non decedit, qui ex testamento hæredem habet: ex testamento autem ei hæres esse non desinit qui restituitur abstinendi causa. Placet igitur fisco quasi vacantia bona deferri: et hoc probat *l. ult. inf. de success. edic.* Obstant tria. Primum *l. 1.* §. *Si quis adim. infra ad Tertyl.* ubi si filius adierit ex Orphitiano, et abstinuerit se per restitutionem, agnati matris vocantur ex jure antiquo. Verum id fit ex SC. Orphitiani verbis, quæ extensiva sunt, *l. Filio. eod. t.* ut et in eo §. significatur. Secundo obstat l. 2. § *Si bonorum. eod. tit.* ubi si filius adierit ex jure antiquo, et restitutus sit, mater defuncti admittitur ex Tertylliano, quod tamen etiam ipse suspicor pendere ex SC. verbis, quo, si nollet filius tum demortui mater invitatur. Tertio *l. 6.* §. *Si filius inf. de bon. lib.* ubi si filius adierit et restitutus sit, defuncti patronus admittitur: quod suadere videtur patronatus reverentia, ut in *l. Qui duos.* §. *Si cum filio. inf. de rebus dub.* et sententia Prætoris. Restat igitur in specie proposita bona vacare, et agnatos repelli. Quod diximus de substituto repellendo, in servo substituto locum non habet, si solvendo non sit hæreditas. Ut enim defuncti nomine bona non veneant, servus liber fit et hæres necessarius, non quidem recto jure, sed ex æquitate rescripti Divi Pii, et Divi Antonini, ut et ex *Nov. 1. Justin.* in alio casu quilibet substitutus post aditionem admittitur. Itaque verum non est, quod indistincte de hac re Papin. respondit, servum neque liberum, neque hæredem futurum, nisi altero tantum casu, videlicet si solvendo hæreditas sit. Nunc alia nobis species tractanda est. Si hæres scriptus repudiaverit, et restituatur adeundi causa, Pap. ait servum, qui ex substitutione vulgari semel hæres ac liber extitit, liberum manere. Hæredem manere non dicit. Itaque libertatem omnimodo tuetur, hæreditatem ei eripi forsitan existimat: quod si est, proculdubio fallitur: quia æque hæres, ac liber manet: restitutiones enim prætoriæ sunt, et ideo hæredem quemquam, vel exhæredem facere non possunt: idque ex eo apparet, quod restituto adeundi causa utiles non directæ actiones dantur, *l. 2.* §. *Interdum. inf. de vulg. subst.*

in extraneo). Hæc enim substitutio vulgaris fuit, non pupillaris.

Talis est). Falsum igitur. Cum enim pupillus hæres non fiet, etc.

Abstentus est). Abstinere, pro repudiare.

Item si non revocavit). (§. 11.) In propria causa intra biduum, in aliena intra triduum appellandum est: ex jure antiquo, intra x. dies in propria et aliena causa ex Novella Justiniani: et hæc præscriptio etiam minoribus objicitur, sed restitui possunt, *l. 1. C. si erp. in int. rest. post.* Præscriptio tamen quinquennii præstituti inofficiosi querelæ minoribus non objicitur, ut specialiter constituitur in *l. 2. Cod. in quib. caus. in int. restitut. nec. non est*, cui applicanda est l. *Contra. Cod. de inoffic. test.* hoc ordine: Minoribus non nocet præscriptio quinquennii, sed et majoribus non nocet, si duplici querela proposita (licet enim duas simul actiones intendere, l. 1. §. *Qui autem. inf. quod legat.*) querela de non jure perfecto testamento (sic appellatur in l. *Lucius Titius. inf. de petit. hæred.*) et querela de inofficioso, ex mora prioris querelæ ola quinquennii præscriptio objiciatur. Præscriptio quoque longi temporis minoribus non currit, *l. 3. C. quib. non obji. lon. tem. præs.* Est et generalis decisio Justiniani, qua cavetur, nullam præscriptionem concurrere adversus minores XXV. annis, et ideo frustra ex ea eos causa restitutionem desiderare, *l. ult. C. in quib. cau. in int. rest. nec. non est.* Cui male opponitur *l. Properandum* §. *ult. C. de judic.* et §. *pen. Nov. de hæred. et Falcid.* quoniam non de præscriptione loquuntur, sed de lite triennio ipso jure extincta, vel de hæreditate ipso jure amissa ob non impletam intra annum defuncti voluntatem: quibus ex causis minorem in integrum restitui placet. Opponitur etiam *Nov. de tem. non num. dot. pr.* Loquitur in ea de præscriptione non numeratæ dotis, cui contestandæ a tempore matrimonii dat minori annos xu. Ejus ergo exceptionis tempus minori currit. Sed si res attentius consideretur, non tam minori quam majori currit. Incidit enim annus xu in majorem ætatem, cum non nisi anno xv. matrimonium contrahere potuerit.

Item et in eremodicio). (§ 12.) Male quidem scripsit in eremodi-

eiam incidere actores, non reos, et alius contra item male, reos non actores. Constat enim vel actore vel reo absente contrahi eremodicium, *l. Properandum. §. Sin autem. §. Cum autem eremodicium. C. de judic.* et in specie *l. Cum quærebatur. inf. jud. sol.* qui interposuit cautionem judicatum solvi, incidit in eremodicium: is autem est reus: quoniam actor non cavet judicatum solvi. Male etiam Haloander in *Nov.* 68. eremodicium desertionem vadimonii interpretatur. Vadimonium est satisdatio judicio sistendi causa. Ex eremodicio lis amittitur. Ex deserto vadimonio lis non amittitur. Deserit vadimonium reus, non actor. Contrahit eremodicium non reus tantum, sed etiam actor. Eremodicii restitutio præstatur. Deserti vadimonii restitutio non præstatur, sed exceptio tantum reo certis ex causis datur, si desertionis pœna petatur stipulatione comprehensa. Debuit Haloander interpretari, desertionem litis contestatæ: ex qua sequitur mors litis et absentis condemnatio, videlicet si instante termino civilibus actionibus præstituti temporis ea contigerit: nec enim condemnato vel ex integro agendi vel appellandi jus datur, *d. l. Properandum. §. Cum autem.* et *§. Hujusmodi.* Moritur interdum lis solo temporis lapsu sine condemnatione ulla, et tunc fidejussores judicatum solvi omnimodo liberantur, *l. 2. inf. jud. sol.* Secuta autem condemnatione ex eremodicio, atque ita eo etiam modo lite mortua, licet non teneantur ex clausula de re non defensa, de re tamen judicata tenentur. Illa enim clausula, licet res defensa non sit, non ante committi videtur, quam fuerit ex ea lis contestata, *d. l. Cum quærebatur.* Igitur lite interim mortua vel finita quoquo modo, illa clausula cessat. Dicitur et mori lis, si interposita appellatio, intra statuta tempora, quæ et ob id fatalia et κυρια Justiniano vocantur, non exerceatur, *l. ult. §. Et cum antea. C. de tem. et rep. app.* Sed ad rem. De eremodicio puto accipiendam esse *l. Contumacia. inf. de re judic.* Loquitur enim de contumacia ejus qui litem inchoatam deserit: quod conjuncta si *l. Contra.* indicat in illo loco, *Si litem inchoatam deserit* proinde recte ait, eam contumaciam litis damno coerceri, ex ea enim sequitur mors litis. Eadem de re agi opinor in *l. Ad peremptorium.* et in sequentibus. *inf. de judic.* ad quas hæc verba recte Harmenopulus adjicit, μετα προκαταρξιν, id est, post litem contestatam. Ergo paria hæc videntur esse, ex contumacia damnari, et ex eremodicio damnari: quæ tamen hoc in loco separantur. De eremodicio est hic §. *De contumacia. l. prox.* Enim vero quisquis ex eremodicio damnatur, ex contumacia damnatur. Sed non contra: nam ex contumacia damnari potest quis, etiam in integro manente lite. Itaque contumaciæ nomen latius patet.

Ad L. Si ex causa. 9.

Minor restitutus adversus sententiam, restituetur etiam adversus distractionem pignoris capti ex judicati causa, si modo grande damnum ejus sit. An et adversus distractionem conventionalis pignoris restituatur quæri potest. Et quidem vel ipse contraxit pignus, vel parens, aut is cui ipse successit. Si ipse contraxit de re mobili ex curatoris auctoritate, vel de re soli ex prætoris aut præsidis decreto, non rescinditur venditio per restitutionem in integrum, nisi grande damnum minoris versetur: ut si creditor rem amplioris pretii mala fide viliore distraxerit: quo casu colludente emptore non est mirum, si restituatur minor, cum et majorem ex ea causa creditore non existente solvendo adversus emptorem restitui placeat, *l. 1.* et *3. C. si vend. pig. ag. l. 2. C. de præd. min.* Verum et si collusio emptoris non intercesserit, ob grande damnum minori adversus emptorem in integrum restitutio dabitur, *l. 1. C. si adv. vend. pig. l. 1. C. de præd. min. l. Si creditor. §. pen. inf. de dist. pig.* Quod si parens pignus contraxerit, vel etiam extraneus cui minor successit, quia nihil cum minore gestum proponitur, nulla ex causa adversus venditionem pignoris ei in integrum restitutio dabitur, *l. 2. C. si adv. vend. pig. l. Æmilius. inf. hoc tit.* nisi forte communi jure, si creditor mala fide vendiderit et solvendo non sit: qua ex causa defunctus restitui potuit.

In dote). (§. 1.) Minor restituitur adversus dotem, si supra vires patrimonii, vel totum patrimonium in dotem dederit, *l. 1. C. si adv. dot.* vel adversus pactum dotale, *l. Minor se. §. ult. inf.* Supra vires patrimonii dat quæ debet c. debet L. *dat vel promittit* LX *vel etiam quæ debet* C. *promittit.* CXX. Objicitur quod sit ea dotis constitutio ipso jure nulla, *l. Sive generalis. inf. de jur. dot.* Id vero ita procedit non si ignorans, sed si sciens bona non sufficere dolo malo, ut sit les, curator auctoritatem interponat: nam proinde est atque si sine curatoris auctoritate, dos promissa fuisset. Deinde objicitur quod et in hac specie majori succurratur, *l. 7. § ult. inf. eod. tit.* At non succurritur majori per restitutionem, ut opinor, sed judicio dotis, ut puta cum in æstimatione dotis alteruter circumventus est, *l. Si res. §. 1. inf. eod. tit.* quod illa verba indicant, quia bono et æquo non conveniat. Respiciunt enim ad actionem dotis quæ in bonum et æquum concipiantur *l. Eas. inf. tit. prox.* hoc modo. Quanto æquius melius.

Ad L. Verum. 11.

Libertati plus favemus quam ætati, et ideo adversus jure datam libertatem minorem non restituimus, sed in manumissum damus *de dolo*, vel *utilem* id est, in factum actionem; *De dolo*, intra annum, *Utilem*, post annum; *De dolo*, in scientem, *Utilem*, in ignorantem.

Divi Severi). Intelligit *l. 1. C. de nox. act.* Ergo Alexandrum, non Septimium. Sic in *l. Cum alter. de compens.*

Quod si minor). (§. 1.) Repetendum illud est ex lege Ælia Sentia, minorem XX. annis manumittere non posse. Item ex Constit. Marci et Commodi ipso jure posteaquam dies venit liberum fieri eum qui ea lege venditus est, ut intra eum diem manumittatur. Verum legi Constitutio cedit: nec enim qui ita a minore XX. annis venditus est, ex Constit. liber fit in fraudem legis. Sed neque ab emptore liber fieri potest, *l. 4. inf. de ser. exp.* A majore autem XX. annis minore tamen XXV. venditus vel emptus servus, ipso jure liber fit, nec potest libertas quam semel obtinuit, a venditore vel emptore auxilio ætatis revocari.

Voluntas majoris venditoris). Emptor tamen patronus est, non venditor. Constitutio enim repræsentat factum emptoris. Non tamen omnia jura patronatus habet: nec enim querelam ingrati aut operarum impositionem habet.

Beneficio principis). (§. 2.) Beneficio Severi, qui XIV curatores urbis fecit, auctore Lampridio in Alexand. Severo.

Esset indultum). A Severo et Antonino, *l. Jurisperitos. infra. de exc. tut.*

Severum). Alexandrum.

Bendio). Sic in *l. 2. inf. de jur. immun.* Est autem legendum, *successori ejus*, non *successor ejus*.

Item non restituetur). (§. 4.) Non obstat, quod hic Accurs. refert, minorem restitui adversus solutionem ei factam curatoris auctoritate si pecuniam perdiderit: nam ideo restituitur, quia non prospexit posse evenire, ut eam pecuniam perderet, ut in §. *prox.* Sed et ex causa parcissime restituendus erit, ut diximus in *l. Ait prætor. sup.*

Item quæritur). (§. 6.) Quæstionis est, an minor adversus minorem restituatur. Et quidem vel ambo capti sunt, vel alter tantum. Si alter tantum, in integrum restitui potest, ut si in dividenda hæreditate minoribus delata, alter tantum captus sit, *l. 1. C. si major. fac. rat. hab.* quia ex re restitutio scilicet eo, qui captus est, non fit alteri injuria. Item si minor pecuniam credidit filiofa. minori ex qua locupletior factus sit, is enim qui credidit restituitur adversus S. C. Macedonianum, nec si eam pecuniam filiusfa. post litem contestatam perdiderit, ideo minus tenebitur: quandoquidem non rei judicatæ, sed litis contestatæ tempus spectatur, *l. Si minor. 2. inf. hoc. tit.* quod si minor filiof. majori credidisset, restitueretur omnimodo, etiam consumpta pecunia ante litem contestatam, ut traditur in hoc §. Si uterque captus sit, cessant prætoris partes: et vero si minor filiof. minori crediderit, et is pecuniam statim perdiderit, vel etiam si patrif. minori, satius est rem a prætore intactam relinqui, ne dum vult uni subvenire, in alterum injurius esse videatur: quoniam et is, qui accepit, captus est propterea quod pecuniam amisit, et is qui dedit propter exceptionem ætatis, vel Senatusconsulti. Quare neutri restitutione data, melior erit causa ejus qui accepit, et consumpsit.

Minori). Non dicit filiof. minori. Idem ergo est in patref.

Cum filiofa. majore). (§. 7.) Bene *majore*: nam si eum minore, non restituitur in integrum consumpta pecunia ante litem contestatam.

Ad L. In causæ. 13.

Restitutio, quæ minori circumscripto datur, fidejussori prodest, *l. 7. in fi. de exc. l. 2. C. de fid. min.* Quæ lapso datur, fidejussori non prodest. *l. 1. C. eod.* et mandatori multo minus. Personale enim beneficium est Cur enim restituitur? Ob infirmitatem ætatis. Hæc igitur restitutio fidejussorem non liberat. Porro soluta creditori pecunia, acturus est fidejussor cum reo mandati judicio, atque ita minori restitutio adversus creditorem impetrata nihil proficiet. Quamobrem totius est a minore adversus utrumque restitutionem peti, ut nec mandati, nec si certum petetur teneatur, *d. §l. 1.* interdum tamen minore lapso ac restitutio fidejussoribus ejus subvenitur, puta cum alium habet adversarius in quem transferre judicium possit, *l. Minor. sup. de procur. l. Si pupillus se hæreditate. inf. de acq. hæred.* vel cum ignorantes minorem esse pro eo fidejusserunt, ut ad Paulum exposuimus *lib. 1. Sent. t. 9.* Tunc vero minor frustra contra fidejussores cognitionem de restitutione postularet.

Causa enim). Ideo ait, *Causa enim*, ut ostendat cur superius dixerit, *In causæ cognitione, perpendendum erit a prætore.*

Ad L. In causæ. 16.

Alia actio). (*in pr.*) Actionis verbo continetur etiam jus dicendi nullum, ut in edicto de dolo malo. In proposita autem quæstione si adversus eamdem personam alia sit actio ordinaria, non ideo denegatur restitutio, § *Pomp. inf.* Est vero semper, si id minor malit, pristina actio vel in rem rescissa alienatione, vel in personam rescissa liberatione, *l. In causæ. §. Interdum. sup.* Idemque juris est, si sit exceptio: est vero semper et ætatis exceptio et replicatio, *l. Nam postea. §. Si minor. inf. de jurejur.* Cæterum si sit jus dicendi nullum omnis ætatis hominibus commune, restitutio cessat, cujus rei exempla in hac lege proponuntur. Sed et si alia actio sit communis majoribus et minoribus in principalem debitorem, in alium restitutio non datur: qua de re diximus in *l. 3. §. Sed utrum.* et *§. ult. sup.*

Donationis causa). (§. 1.) In fraudem legis Cinciæ, quæ prohibuit donari certis personis, *l. 4. C. Theod. de donat.*

Pomponius adjicit). (§ 2.) Adjicere non est reprehendere. Restitutioni ab Aristone datæ Pomponius adjecit etiam condictionem incerti.

Hæc igitur adjectio sententiam Aristonis non expugnat: et ideo mox Ulp. non ita concludit, Et generaliter ubi alia actio est, sed in hunc modum, *Et generaliter ubi contractus non valet*. Ea vero demum restitutio aliarum actionum concursum non admittit, quæ fit ex edicto de dolo malo, cæteræ admittunt: et hæc fuit Martini sententia, cui libenter acquiesco hac in re, non item in eo quod existimat ex hoc edicto jure actionis restitutionem fieri. Constat enim auxilium extraordinarium esse.

Item Pomponius ait. (§. 4.) Si dolo emptoris minoris vendiderit, majori datur actio ex vendito, *l. Si quis affirmavit. sup. de dolo*; minori etiam restitutio datur, *l. 1. C. si advers. fisc.* Sed si minoris vendiderit sine emptoris dolo, vel si emptor pluris emerit sine venditoris dolo, ne minori quidem facile ob eam causam danda est actio vel restitutio in integrum, ut in hoc §. significatur, quoniam naturaliter, id est, ex jure gentium et natura contractus possunt se contrahentes in pretio emptionis et locationis circumvenire: *l. Item si pretio. §. ult* et *l. prox. inf. hoc l. Si voluntate. C. de resc. vend.* Sed si grande damnum minoris esse videatur, etiamsi id infra dimidiam justi pretii consistat, forte quia ignorans quanti sua res essent vendidit, procul dubio ei subvenietur: et ita Græci putant, et probat *l. Si quidem. C. de præd. minor. l. Quisquis. C. de rescind. vend.* Majori autem non subvenietur, nisi circumvento supra dimidiam justi pretii, et ideo si rem dignam X. vendidero V. vel si rem dignam X. emero XX. mihi non subvenietur, quoniam fraus non superat dimidiam justi pretii. Sed si rem dignam X. vendidero IV. quia nec dimidiam partem pretii justi ex ea venditione fero, mihi subvenietur in emptorem, ita scilicet ut is vel ab emptione discedat, in integrum restitutis omnibus, vel manente venditione id quod deest justo pretio suppleat, *l. 2. l. Si voluntate. C. de resc. vend. l. 1. C. si major. fac. alien. rat. hab.* Itaque venditio ob eam causam non omnino rescinditur, *l. 1. §. Si quis in fraudem. inf. si quid in fraud. pat.* Quid autem fiet si rem dignam X. emero XXI. sic enim frauder supra dimidiam, non, ut alii quidam somniant, eadem re empta XVI. nam sicut tunc dumtaxat non jure fraudatur venditor, cum pretium numeratum non efficit dimidiam justi, ut si res sit X. pretium non sit V. sed IV. ita non jure fraudatur emptor, cum res non est numerati pretii dimidia parte digna, ut si pretium sit XXI. res non sit X. semis, sed X. tantum. Trahitur (*) autem dicta *l. 2.* etiam ad emptorem, et ideo emptore fraudato supra dimidiam, vel pati venditor debet rescissionem venditionis, vel reddere id quod ex justo pretio superest: et hoc nomine actio intra quadriennium instituitur, ut Constantinus scribit lib. 3. Epit. et probat Novella Cæsaris Romani apud eum relata: recte: quoniam speciem restitutionis habet.

Nunc videndum) (§. 5.) Præf. urbi in integrum restituere potest. Item prætores, et Consules, *l. Cum quidam. in princ. inf. de acquir. hæred.* et præsides in provinciis. Magistratus municipales non item, nisi ex mandato, ut diximus in *l. 3. sup. de in int. rest.* At magistratus urbani, vel provinciales etiam adversus sententiam suam dare in integrum restitutionem possunt, vel adversus sententiam ejus, qui par imperium habet, aut habuit, puta collegæ, vel decessoris, *l. Præses. inf. h. t.* Item adversus sententiam minoris magistratus, ut Præf. prætorio adversus sententiam Præsidis, Præfecti urbi adversus sententiam Prætoris. Item Consul adversus sententiam Prætoris. Consulis enim majus est imperium, *l. 3. §. ult.* et *l. prox. inf. de recept. qui arbit. recep.* Cic. IX. ad Atticum. Minor autem magistratus contra sententiam majoris non restituit, *l. Minor. in princ. inf.* et ideo adversus sententiam Præf. prætorio alius quam ipse Præf. prætorio non restituit, *l. 1. §. ult. sup. de offic. Præf. præt.* cæteris namque omnibus imperio et dignitate antecellit, *l. 1. C. de offic. vic.* et rerum summam obtinet, *l. Quilibet. C. de decur.* Item vice sacra solus vere judicat, *l. 16. C. Theod. de appellat.* At vice sacra etiam judicat Præfectus urbi, *l. Eos etiam. C. de app.* et in inscriptione marmorea Romæ sic legitur: EUGENABIUS EPIFANIUS V. C. PRÆF. URB. VICE SACRA JUD. et alio in loco, ANITIO PAULINO PRÆF. URBI VICE SACRA JUDICANTI. Item vicarius *l. 1. C. de offic. vic.* Sed vice sacra, ut dictum est, Præf. præt. vere judicat, et ideo ab eo non appellatur, *l. prox. inf.* restitutio tamen contra ejus sententiam ab eodem datur, vel etiam a Principe, cui majores quoque XXV. annis supplicare possunt contra sententiam Præf. prætorio causa retractata apud successorem, *l. 1. C. de sent. Præf. præt.* Est namque appellationis loco inventum remedium ἀναψηλαφήσεως, *Nov. 82. §. pen.* Præfectus autem urbi, vel vicarius, qui suo jure provincias regit pro Præfecto præt. imaginem tantum obtinet cognitionis sacræ, et ideo ab eis Princeps appellatur, *l. Æmilius. inf. hoc tit.* vel Præf. prætorio. Commune illud est omnium, ut adversus suam sententiam in integrum restituere possint. Sed an excipientur Judices sacrarum cognitionum, quorum sæpe fit mentio in antiquis inscriptionibus, ut ex eis apparet, quas Pet. Appianus, et alii quidam collegerunt, et procuratores Cæsaris, et judices delegati a Cæsare. Cæsarem enim solum adversus eorum sententiam in integrum restituere traditur in *l. 3. C. si adv. rem jud. l. 1. C. ubi et apud quem, l. Minor. §. pen. inf.* Putem et eos ipsos, qui sententiam dixerunt restituere posse, si in eodem officio perseverant. Cum enim traditur solum principem restituere, id hac oratione tantum negatur aliis, qui eam sententiam non dixerunt. Judex delegatus non restituet, quoniam dicta sententia finitur officium ejus.

(1) *Vide Merill variant ex Cujac. lib 1 c 5*

Ad L. Minor autem. 18.

Dicta non). (§. 1.) Legendum alio ordine non dicta, *l. 26. inf.*

Quæratur). Frustra hic objicitur *l. 1. C. de adv. div. jud.* neque enim ea lex dicit, ipso jure nullam esse sententiam. De ejus legis quæstione alia quædam scripsimus in *l. Et eleganter. §. Non solum.* et *§. pen. sup. l. prox.*

Sed et per tennio). (§. 2.) Princeps contra res bis judicatas dat restitutionem. Hoc præstat restitutio minoribus, quod appellatio majoribus, *l. Præses. inf. h. t.* Res ter judicatæ non possunt appellatione, vel si secundæ appellationis Præf. prætorio judex fuerit, supplicatione rescindi, *l. 1. C. ne liceat in una eademque causa etc. Nov.* LXXXII. §. ἀκροάσονται Ergo nec restitutione.

Percennio). Familiam Percenniorum sustulit Severus Imperator, qui ab Spartiano Pescennii vocantur forsitan corrupte. Manius Percennius Nolanus apud Catonem de re rustica.

Non solum). (§ 3.) Græcorum dicendi mos. Dicunt enim οὐ ψιλ, ἀντιτοῦ, ἤ.

Non solum). (§. 5.) De hac quæstione scripsi in *l. 6. sup. de integ. restit.*

Ad L. Papinianus. 20.

Minor Romæ aliqua in re captus est, deinde in exilium missus salva civitate: in exilio egressus est legitimam ætatem, et utile tempus, sive quadriennium. Quæritur, an reversus restitui possit exilii tempore in id nequaquam imputato, quod petendæ in integrum restitutioni legibus præstitutum est. Pap. negat restituendum quia potuit a prætore restitutionem petere per procuratorem, *l. Illud. § ult. inf.* Pap. non adjecit restitui etiam eum potuisse per præsidem ejus provinciæ in qua exulabat: et recte: nec enim potuit ab eo in integrum restitui ex negotio gesto in ea civitate cujus civis esse non desierat. Adjecit tamen Pap. ideo quoque eum non restitui, quod sit indignum pœnæ pendendæ tempus ei ad excusationem prodesse. Hoc vere parum recte. Quæ enim indignitas est, si eum excuset exilii tempus in ea re, quæ a delicto separata est omnino? At prior ratio Pap. recta est: qua etiam Pomp. utitur, *l. Sed et si per Prætorem §. 1. inf. ex quibus caus. maj.* Sed et Ulp. putat interdum exuli succurrendum ex justa causa sive ex generali clausula, ea qua absens restituitur, sive procuratorem habuerit, sive non habuerit, *d. l. Sed et si per prætorem. §. ult.* videlicet si vel procurator mortuus sit, vel non idoneus deprehendatur, vel si non potuerit inveniri qui causis mandata susciperet: alioquin is qui procuratorem reliquit, vel potuit relinquere, non restituitur ulla ea causa. Cæterum tentari posset, et in proposita specie exuli reverso indistincte subveniendum ex *l. Si quis. §. ult. inf. ex quib. cau. major.* Sed loquitur lex de usurpato, non de usucapto. Usurpatum vero in malam partem accipimus.

Si quis tamen major). (§. 1.) Restitutiones per contestationem non perpetuantur, ut exposuimus in *l. Si plures. sup. de dolo*: ideoque si is qui contestatus est, desistat, vel si per eum mora fit, quo minus intra statuta temporalis finiatur, extinguitur restitutionis jus. Quid sit desistere explicatur in *l. prox.* quæ cum sit ex lib. 10, non 11. ad hunc tractatum proprie non pertinet, sed ad edictum de calumniatoribus, ut etiam apparet ex *l. Desistisse. inf. de jud.* et Jac. Labittus ex meis familiarissimis optimus et doctissimus in Indice Pandectarum primus exposuit. Voluit tamen Tribonianus eadem sententiam ad hunc tractatum accommodare. Igitur si intra utile tempus causam restitutionis inchoaverit, et postea distulerit, poterit ad eam redire, videlicet, si statuta tempora largiantur. Sed si destiterit, nec si statuta tempora largiantur, poterit ad eam redire, ut in *l. Si filius. inf.*

Ad L. In integrum. 22.

Minor hæres scriptus, et post aditionem restitutus abstinendi causa non reddit legata, quæ solvit, vel pretia servorum, qui aditione ejus, id est, recto jure, vel per fideicommissum liberi facti sunt. Non reddit, inquam, fisco, vel his ad quos ea res pertinet. Non reddet etiam pretia servi manumissi, *l. Si mulier. inf. h. tit.* At legatarii reddent legata, *l. 5. inf. de cond. ind.* quod iniquum videtur, cum ut servi debitas libertates, ita et hi debita legata ex testamento non destituto optimo jure consecuti sint, aliter atque si testamentum falsum, vel inofficiosum pronuntiatum fuisset. Sed tamen ita de legatis constitutum est. In libertatibus rationem juris sequimur deficiente Constitutione.

Ad L. Quod si minor. 24. §. *Scævola.*

Omiserit). Omittere est tempore amittere. Repudiare est destinatione non acquirendi in jure exposita amittere. Sic in *l. 1. §. ult. inf. ut in poss. leg.* Hic successor extraneus fuit. Omisit autem vel repudiavit, ut successio ad substitutum perveniret. Scripsi de quæstione hujus §. lib. 11. Institutionum *et. de hæred. qual. et diff.*

Si servus). (§ 3.) Hæc restitutio servi vel filiifamil. nomine est de eo quod pervenit, et de peculio. Interdum est noxalis servi nomine sicut duæ superiores de dolo et de metu, ut puta si extra contractum dolus servi intervenerit, ita tamen ut sit in arbitrio domini,

si noxæ dedere nolit, verberandum præstare, quemadmodum fit in actione injuriarum, *l. Sed si unius. §. Cum servus. inf. de injur.* Ex hoc loco male quidam colligunt prætorem urbanum habere coercitionem verberum: nec enim prætor coercet servum, qui injuriam fecit, vel adolescentem circumscripsit, sed dominus, vel is cui sua sponte dominus servum verberandum tradit, dum verberari servum mavult quam dedi: et hinc intelligitur, cur etiam filiusf. ex circumscriptione adolescentium verberibus non afficiatur. Esset enim et similiter evitandæ deditionis causa a patre ad verbera exhibendus. Pater autem filiifamilias nomine noxali non tenetur.

Restitutio) (§. 4.) Restituto minore adversus venditionem quemadmodum fundus ei redditur cum fructibus, ita ipse pretium reddit cum usuris, *l. Tutor. §. ult. inf.* vel fructuum et usurarum compensatio fit, ut Paulus scribit *lib. 1. Sent. tit. 9.* Similis fit compensatio restituto minore adversus solutionem, *l. 40. §. ult. inf.* et adversus emptionem, *l. Patri. §. Prædium. inf.* Reddet etiam emptori ἀναλώματα, *arg. l. Si prædium. C. de præd. min.* et eæ sunt reputationes, quæ restitutis fieri dicunt in *tit. de reputationib. C.* Quid vero si emptor cum sciret minorem pecuniam statim consumpturum, ei numeraverit et vero is consumpserit? Ac tunc dicemus id minori non reputari: nam et si quis sciens ei consumpturo crediderit, non habet actionem. Si certum petetur, *l. Si vero non remun. §. Si adolescens. inf. mand.* Sed alia est ratio creditoris, alia emptoris. Creditor non cogitur credere. Cur ergo credit perdito adolescenti? Emptor pretium solvere cogitur quasi æs alienum. Et sane si coactus solverit, quem consumpturo in res forte inanes aut turpes, nonnulla ejus ratio habenda est ab eo qui de restitutione cognoscit. Quod si forte nulla sit ejus habita ratio, id est si de ea nihil statuerit prætor vel præses, procuidubio dicemus emptorem frustra pretium et usuras postulare, *l. Fine. §. Interposito. inf. de adminis. tut.* quinimmo generaliter traditum est, pretium emptori non reddi vel fructus venditori, ex quo quibusve minor locupletior factus non est, *l. Patri. §. Prædium.* et *§. prox. inf.* Empunemata emptori semper redduntur, id est, expensæ utiles et necessariæ bonæ fidei facta.

Vel cautio). (§. 5.) Quæ instar actionis obtinet, *l. 4. §. Cautiones. inf. de præt. stip. l. Non solum. inf. rem rat. hab.*

Ad L. Illud. 25.

Indebiti condictioni locum facit vel causa legitima, vel sola persona, vel restitutio in integrum. Causa legitima, si quis errans in facto indebitam pecuniam solverit. Sola persona, ut si pupillus sine tutore indebitum solverit, vel furiosus aut prodigus: nam extante quidem pecunia vel mala fide consumpta indebiti condictio non datur sed vel vindicatio vel ad exhibendum actio. At bona fide consumpta pecunia indebiti condictio datur, *l. Interdum inf. de cond. ind.* videlicet si ex eis causis eæ personæ solvant, ex quibus jure civili indebiti condictio non datur ut si ex eis solvant quæ inficiatione duplentur. Alioquin causæ non personarum qualitas locum repetitioni faceret. Nam quibus casibus si pecuniæ solutæ dominium transferatur ex numeratione indebiti condictio competit, eis etiamsi dominium non transferatur ex consumptione continet indebiti condictio competit. Contra quibus casibus si dominium transferatur jure civili ex numeratione indebiti condictio non competit, eis etiamsi dominium non transferatur, ex consumptione indebiti condictio non competit. Hoc si causam spectas non personas. At *l. Interdum.* personas spectat. Restitutio locum dat condictioni, si adolescens ex errore juris, vel ex ea causa quæ inficiatione duplatur, pecuniam indebitam solverit, *l. 2. C. si advers. sol.* Restitutus enim habet utilem condictionem de indebito soluto. Utilis ideo dicitur, quia restitutoria est: nec mirum si ob eam rem minoribus succurratur, cum et majoribus ex ea causa, puta jus ignorantibus, benigne interdum subveniatur, *l. 1. §. 1. inf. ut in poss. leg.*

Si tutor). (§. 1.) Restitutio peti potest per curatorem, ut ostendit *l. 1. C. si tutor vel cur. int.* si quidem, ut est, in vet. in ea legatur, *per curatores vestros*: vel si curatorem minor non habeat per procuratorem, *l. Papinianus. sup. hoc tit.* nec in dando procuratore exigitur ut curatorem adhibeat, qui non habet, *arg. l. 3. C. de in int. rest.* nam et si curatorem non habeat, eodem modo ipse solus recte in integrum restitutionem petat. At in procuratore speciale mandatum exigimus, adeo ut nec pro minore hi recte petant restitutionem, quibus alias sine mandato agere permittitur, puta agnati, vel affines, excepto patre, quod ejus maxime intersit filium restitui, cujus nomine tenetur de peculio, *l. Patri. in princip. inf.* Restituto enim filio pater liberatur ab actione de peculio, quod est si filius sua voluntate contraxerit: nam si jussu patris contraxerit, pater est principaliter obligatus, nec ei restitutio filii prodesse potest, *l. 3. §. Sed utrum. sup.*

Ad L. Cum minor. 28.

Male). Objicitur *l. 1. et 2. C. si advers. trans.* nam separata et sejuncta sunt hæc duo tutelæ judicia, atque adeo separatæ species: et ideo licet restituatur directum judicium, non debet restitui contrarium, quod ei non cohæret, id est, quod cum eo commune nihil habet, *l. prox. § 1. inf. in tit. si adver. trans.* unum est judicium, una species: de eo transactum est pacto vel Aquiliana stipulatione interposita. Rescinditur transactio? Ergo et restituitur pristinum judicium, si Aquiliana stipulatio intervenerit, vel si pactum dumtaxat intervenerit contra exceptionem transactionis actori replicatio detur. In extremo dictæ *l. 2.* ex vet. libris legendum sic est, *Tributa actione rescissoria concedendum est.* Ideo autem rescissoria dicitur, quia rescissa acceptilatione datur.

Ad L. Etiamsi. 29.

Curationis). Gestæ a defuncto cui pupillus successit. Gesserat autem defunctus curationem non pupilli sed alterius, quem et mox subjicitur majorem factum sententiam approbasse, et ideo suo quoque nomine in integrum restitutionem adversus sententiam frustra desiderare. Egerat hic cum pupillo utili neg. gestorum, quæ his quorum curatio gesta est, competit.

Litis speciebus). (§. 1.) Potest una lis plures species separatas habere, *l. Si qui separatim. §. 1. inf. de app. l. 1. inf. quæ sent. sine appel. resc.*

Ad L. Si filius. 30.

Destitisse major videtur a lite restitutionis intra tempus utile contestata tempore omissæ possessionis amplectendæ causa, ei legatum sibi in tabulis paternis relictum post litem contestatam agnoverit, ut major sit qui desistit exigimus, *l. Papinianus. §. ult. sup.* Minori enim desistenti rursus per in integrum restitutionem subveniri potest. Loquitur lex de filio emancipato: nam filius suus præteritus non eget bonorum possessione contra tab. quæ differentia non est hodie sublata. Sed et illud constat, filio præterito ad excludendam bonorum possessionem contra tab. quartam non sufficere illi: est exhæredato ad excludendam querelam sufficiat: quam differentiam et hic Accurs. notat recte. Illud tamen male tempus petendæ bonorum possessionis minori ideo non currere, quod in *l. ult. C. in quib. caus. in integr. non est nec.* Justinianus generaliter constituerit, exceptiones temporales adversus minores non concurrere. Bonorum enim possessio tempore ipso jure amittitur, non per exceptionem. Videnda sunt ea quæ diximus in *l. Ait prætor. §. pen. sup.*

Ad. L. Minor. 32.

Qui petit restitutionem, ætatem probare debet, *l. Intra. inf. hoc tit.* id est, qui se minorem dicit, *l. Cum te minorem. C. de prob. l. 4. C. de rest. in int.* Æque is qui a curatoribus rem suam recipere vult, id est, qui se majorem dicit, ætatem probare debet. Est autem et de majori et de minori ætate probandam causa cognita quoniam hæc probatio multis aliis causis præjudicat, *l. Cum de ætate. inf. hoc tit.* Probatio majoris ætatis præjudicat restitutioni in integrum: nam qui se probavit majorem esse, eorum nomine quæ postea gessit etiamsi vere minor sit quam XXV. annis vix restitui in integrum potest. Et quidem si dolo malo de ætate mentitus cum forte ex aspecto prætori vel præsidi probaverit, restitutio ei adversus eos omnes denegatur; qui eum majorem esse crediderunt; non adversus eos, qui intelligebant eum minorem esse, *l. De tutela. C. de integr. rest. l. 3. C. si minor. se maj. dix. l. 1. C. Greg. si major. fuer. prob.* Sed si dolo adversarii vel errore lapsus minor se majorem probaverit, dubium non est, quin adversus omnes restitutioni locus sit, *l. 1. et ult. C. si minor se maj. dix.* Quod si minor ætatem magistratui non probaverit, sed affirmaverit se majorem esse ejus quo cum contrahebat decipiendi causa, adversus eumdem integrum restitui non potest, *l. 2. C. eod. tit.* Cur tamen adversus alios quibus idem non adfirmavit non restituatur non video. Nec enim proinde valet nuda affirmatio uti facta atque probatio et decretum prætoris vel præsidis. Id vero dolo malo affirmari exigimus: nam si dolus abait, procuidubio restitui adversus affirmationem suam potest ut et adversus confessionem inconsulte factam, *l. Certum. §. pen. inf. de confess.* Quid si addito jurejurando affirmaverit se majorem esse? Nihil religio adjicit affirmationi. Dolus enim est sive quis juret, sive affirmet simpliciter, *l. Si legatarius. sup. de dolo.* itemque stellionatus, *l. ult. inf. stell.* Igitur si corporaliter juraverit, adversus eum cui juravit, nullo modo restituitur. Sed et si instrumento juraverit, non restituitur, nisi aliis instrumentis (nec enim testes sufficiunt) probet se minorem fuisse, *l. 3. C. si minor se major. dix.* de ætate interrogati interdum respondere coguntur, *l. De ætate. inf. de inter. in jure fac.*

Decreto). Cur ait *decreto*? quoniam causa cognita ætatum probatio examinatur, ut dictum est sup. Probantur autem sive ætates ex aspectu. Atqui dicimus pubertatem æstimari ex annis non ex aspectu, id est, ex Proculianorum non ex Cassianorum sententia, ut Ulpian. refert in Fragm. tit. de tutel. Tertullianus lib. De virg. vel. *Tempus*, inquit, *Ethnici observant, ut ex lege naturæ jura sua ætatibus reddant. Nam fœminas quidem XII annis, masculos vero a duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis non sponsalibus aut nuptiis decernentes.* Idem in lib. de Anima: *Jura civilia a XIV. anno agendis rebus attemperant.* Priscus ex utroque pubertatem æstimabat: quod videtur olim obtinuisse: jure enim Servius ait Ecloga VIII. pubertatem ex utroque colligi. Quamvis autem nunc pubertatem ex annis æstimari placeat, tamen si de annis dubitetur, hi quandoque ex aspectu probabuntur. Ætates etiam probantur ἐκ τῶν παιδογραφιῶν, *l. 2. inf. de exc. tut.* id est, ex natalitiis professionibus. Itemque ex

censualibus, *l. Mulam. inf. de censib.* item testibus, puta obstetricibus, vicinis propinquis.

Ad L. Si minor. 33.

Legatarius, qui rogatus est servum suum manumittere, vel fundum suum alteri præstare, agnito legato, omnimodo cogitur manumittere, aut fundum præstare, etiamsi plus sit in pretio servi aut fundi quam in legato: ipse enim pluris eum æstimasse non videtur. Est vero unusquisque rerum suarum legitimus æstimator, *l. Sed si non servus. inf. ad leg. Falcid.* Nec si retro agnitum legatum restituere paratus sit, audietur, nisi sit minor xxv. annis. At si alienum servum rogatus sit manumittere, vel certam quantitatem dare, agnito legato, fideicommisso ultra vires legati non obligabitur. Itaque si x. legatis rogatus sit xx. dare, agnitis x non præstabit ex causa fideicommissi nisi x. *l. Imperator. §. Sic. inf. de legat. lib.* 2. Item si legatis x. rogatus sit alienum servum manumittere, qui non possit redimi, nisi datis xu. legatum retinebitur, nec servus manumittetur. Verum si tanti possit servus emi quantum legatum est, etiamsi legata modum legis excedant, favore libertatis perinde ac si id testator prohibuisset, ex hoc legato non detrahetur Falcidia: et hæc est sententia *l. Decem. inf. de fid. lib.* Nam et si ante Justinianum testator in universam Falcidiam prohibere non potuit, libertatis tamen potissimum causa id in certis legatis prohibere potuit, *arg. l. Parentes. in fin. inf. ad leg. Falcid.* Adduci in hac quæstione solet *l. Si ea. C. eod. tit.* cujus species hæc est: Titiæ per fideicommissum relicta sunt L. rogata est servum suum manumittere, filium Zethi, et alios quosdam: intervenit Falcidia: quid fiet? Deducetur pretium servorum, quos rogata est manumittere: fac id esse x. deducentur ergo x. reliqua sunt ex fideicommisso xL. ea in Falcidiæ rationem venient. Igitur jure Falcidiæ habebit hæres x. Sed si servi sint digni L. vel LX. nec jure Falcidiæ hæres nec jure fideicommissi quicquam habebit fideicommissaria: quinimmo damnum faciet fideicommissaria agnito fideicommisso si servi fuerint digni LX. Omnimodo enim cogetur eos manumittere idque in specie ejus legis desiderabat Zethus quasi pater unius ex servis.

Ad L. Si minor. 34.

Minores). Non restituitur hoc casu minor adversus minorem, sed ambo quodammodo adversus arbitrum restituuntur, ne sententiam dicat, ne pœna ulla ex parte committatur. Sed et sententia dicta ab arbitro, minori interdum restitutio datur, *l. 3. in princ. inf. de rec. qui arb. rec.*

Ad L. Si in emptionem. 35.

Post addictionem pure factam non admittitur adjectio, nisi addictionem fecerit fiscus. Post addictionem factam in diem, intra eum diem admittitur adjectio, id est, licitatio sive promissio majoris pretii: nec præfertur prior emptor posteriori, licet tantumdem offerat, *l. Licet. inf. de in diem addic.* Finge igitur. Addixit minori fiscus, vel addixit privatus in diem, superatur adjectione: igitur addicta ei res ipso jure auferenda est, sed per restitutionem in integrum ex justa causa tantumdem offerendo posteriori præfertur.

Collatum). Quoniam ait *penes se*, rectius in aliis libris legi arbitrio, *Collocatum*. Collocare est addicere ei, qui licitatione vicerit, *l. Quod autem. inf. de in diem addic.* Varro IV. de lingua Lat. *Ab eo prœco dicitur locare quoad usque id emitur, quoad in aliquo constitit pretium.*

Ad L. Minor. 36.

Exceptio et allegatio diversa sunt. Sed minor non tantum ob omissam exceptionem in integrum restituetur, verum et ob omissam allegationem, *l. Minor autem. §. 1. sup.*

Ad L. Auxilium. 37.

Hoc in loco pœna accipitur pro vindicta, et ultione, ut in tit. de pœnis: atque ita *l. Pro hæreditate. § ult. inf. de acquir hæred.* pœnam et vindictam pro eodem dixit. Alias pœna non vindictam, sed pecuniam continet. Duo itaque sunt genera actionum pœnalium: quibusdam vindictam persequimur, quæ nec hæredi, nec in hæredem dantur, ut actio injuriarum, actio de moribus. Aliis quibusdam pecuniam persequimur, ut actione furti duplum vel quadruplum, quæ hæredi omnimodo datur, non tamen in hæredem, *§. Non autem. Instit. de perp. et temp. act.* nec de eo quidem quod ad eum pervenit, quoniam meram pœnam non rem persequitur, et rei nomine sufficit condictio furtiva, *l. 2. §. ult. inf. vi bon. rapt.* Prioris generis omissam actionem, id est, omissam actionem minor XXV. annis repetere non potest. Posterioris generis omissam actionem repetere potest. Omittere actionem, est ea non experiri intra statuta tempora, ut in *l. Si eum. §. Injuriarum. sup. quis caut.* et sic omittere bonorum possessionem, omittere hæreditatem dicimus, id est, intra statuta tempora non acquirere, *l. Quod si minor. §. Scævola. sup. hoc tit. l. 1. § ult. inf. ut in poss. leg. l. 1. C. quan. non. pet. par. l. Si solus. l. Si is ex parte. inf. de acquir. hæred.* et in eo titulo vulgo male legitur, *De acquirenda, vel omittenda hæreditate.* Est enim legendum ut in Indice P. Flor. et in *tit. de acquir. vel. amit. pos. De acquirenda, vel amittenda hæreditate.* Amittere genus est. Repudiare, abstinere, omittere, amittendi species sunt. Igitur omissam actionem furti minor repetere potest, non secus ac bonorum possessionem, vel hæreditatem omissam, id est, in diebus C. non admissam. Semel autem omissam actionem injuriarum, id est, intra annum non propositam, repetere postea non potest: eademque ratione semel omissam accusationem adulterii quam jure mariti ex die divortii intra LX. dies utiles instituere potuit, repetere non potest. Jure mariti, id est jure privilegiario, ut in divinationis judicio vinceret: item ut ex suspicione ream uxorem faceret sine inscriptione, sine metu calumniæ. Ideo autem interpretes putant omissam jure mariti accusationem minorem eodem jure non repetere post LX. dies, quod cum jure extranei accusans maritus post LX. dies calumniam timeat, is qui præteritis LX. diebus desiderat ut sibi liceat jure mariti accusare, videatur hoc desiderare, ut sibi liceat impune calumniari. Verum hæc non fuit Tryphonini mens: nam et evidens calumnia ejus, qui jure mariti accusat, coercetur, *l. Is cujus. §. ult. inf. ad leg. Jul. de adult. arg. l. 2. C. qui acc. non. poss.* et eadem ratio aptari non potest omissæ injuriarum actioni. Cæterum communi ratione tam hujus actionis quam illius accusationis repetitio inhibetur, nempe hac, quod qui tempore semel exclusi adhuc vindictam expetunt, rem odio dignam gravi, temere, improbe, calumniose, facere videantur, *l. 4. §. Accusationem. inf. ad Turpil.* et dum eo nomine restitutionem petunt, calumniam deprecari malle quam calumnia vacare: quod prætor nunquam admissurus est: quid igitur si minor pacto admiserit actionem injuriarum? equidem restituendum putem, maxime si tempora largiantur: nam lex tantum de omissa actione loquitur, non de amissa. Accursius his male abjicit *l. 1. inf. ad leg. Jul. de amb.* Lex ait de ambitu damnatum in integrum restitui, si aliam convicerit: quod et Cicero indicat pro Cluentio tractans de P. Pupilii et T. Guttæ judiciis. Verum qua in re id cum sententia hujus legis pugnat? Fateor condemnatum restitui, quæ restitutio prætoria non est, sed lege Julia pro præmio datur. Num et ideo consequens est omittentem maritum accusationem per prætorem restitui? Rursus perperam objicit *1. §. Merito itaque. inf. ad Turpill.* Lex ait minori desertionem accusationis non nocere, id est, minorem SC. Turpilliano non plecti. Num vero ex eo efficies probe contra sententiam hujus legis, minori quoque omissionem accusationis non nocere? Diversa enim hæc sunt, deserere et omittere, et diversum jus in utroque propriis rationibus. Qui deserit, non punitur, quia nec potuit accusare. Qui omisit eam accusationem, quam potuit instituere, æque non punitur, sed eam tamen etiam non repetit jure restitutionis in integrum, ne minori prætor calumniæ, et improbitatis auctor sit. Postremo objicit Constitutionem Justiniani, ne præscriptiones temporales currant adversus minores XXV. annis, de qua jam sæpe diximus supra. Sed loquitur aperte Justinianus de præscriptionibus judiciorum civilium, non criminalium, aut eorum, quæ vindictam proinde spectant ac criminalia.

Utique atrocioribus). (§. 1.) Bene utique, id est, maxime: quia et in levioribus minor restitutionem non meretur *l. Si ex causa. §. Nunc videndum. sup.* Sane si adulterium commiserit, ei non subvenietur, *d. l. Si ex causa. §. Si mulier*: quia jure naturali prohibemur adulterium committere, *l. Probrum. inf. de verb. signif.* At si incestum commiserit, nonnunquam ei subvenietur: quod ut intelligatur, sciendum est, incestum vel jure gentium committi, vel jure civili. Jure gentium inter parentes et liberos, vel eos, qui parentum inter se liberorumque locum obtinent, *l. ult. inf. de rit. nupt. l. 1. inf. de cond. sine cau.* Contrahitur itaque jure gentium incestum cum privigna, nuru, noverca: et hoc casu miles minor annis xxv. et mulier æque puniuntur ac paganus, major, mas, *l. Si adulterium cum incesto. in princip. inf. ad leg. Jul. de adult.* nam jus gentium diffusum est in omnes, et ignorari a mulieribus, minoribus, et militibus non potest. Jure civili incestum committitur inter cæteros, qui ex transverso vel affinitate conjuncti sunt, ut puta cum sororis filia. Jus autem civile ignorare potest mulier, minor, miles, ideoque si cum sororis filia rem habuerit miles contubernio non matrimonio contracto, adulterii, id est, stupri quidem pœna tenetur, *l. Miles. § 1. inf. ad leg. Jul. de adult.* Similiter minor xxv annis, et mulier ab incesti pœna excusantur. At paganus major xxv. annis non excusatur, et omnino duplex in eo delictum est, stuprum et incestum, sive eam in matrimonium, sive in concubinatum habuerit, *l. Etiamsi. inf. de rit. nupt.* Hæc est sententia *d. l. Si adulterium cum incesto. §. 1.* Sed in eadem lege, *§. Fratres.* pro *Claudiæ*, cui propter ætatem remittitur incesti crimen, videtur legendum *Claudio*. Claudiæ enim remittitur propter sexum. Claudio propter ætatem.

Adulterii pœna). Nisi gravioris, et ita in deprecanda graviore adulterii pœna C. Lætorius ætatem allegavit, auctore Svetonio in Augusto. Et proxime dictum est mediocrem pœnam adolescentiæ infligi.

Pari). Lege Julia et quasi adulteri coercentur hi qui enumerantur hoc in loco. Proinde par est his casibus lenocinii, et adulterii pœna, nec minori subvenitur, qui hæc se admisisse confitetur. Alia lenocinia nec lege Julia, nec alia lege coercentur: sunt tantum lenones, productores, aquarioli, ex edicto infames.

Dum leges invocat). Sic loquens de beneficio restitutionis Justinianus in *l. ult. C. de bonis, quæ lib. alq. Ne in libro*, inquit, *mal leges.*

Ad L. Æmilius. 38.

Lex commissoria fit hoc modo, ut nisi in diebus xxx. pretium solvatur, res fiat inempta, l. 2. inf. de diver. temp. præs. vel, ut nisi annua bima trima die pretium solvatur, res sit inempta, l. 6. §. 1. inf. de contr. emp. In specie hujus capitis ita lex commissoria fundo vendito dicta est, ut nisi intra duos menses pretii pars dimidia, item nisi intra alios duos menses reliqua pretii pars solvatur, res fiat inempta. Emptori porro successit filia pupilla: ejus tutores intra priores duos menses a venditore sæpissime interpellati pretii partem dimidiam non solverunt, et ideo venditor quasi lege commissa fundum alii vendidit. nec vero tutores, qui commiserunt in legem venditionis, pro pupilla restitutionem petierunt, sed remoti sunt actione suspecti, et alii in eorum locum suffecti, qui pro ea nunc restitutionem in integrum petunt, vel pupilla ipsis interveniéntibus, ut liceat sibi post diem oblato pretio solvere potestatem legis commissoriæ. Paulus existimat, ob omissam oblationem, sive solutionem pretii non esse restituendam, hac ratione, quod non cum ea, sed cum patre contractum proponitur: qua de causa constat etiam ob creditæ pecuniæ solutionem omissam minorem non restitui adversus venditionem pignoris a defuncto contracti, licet dies solvendi in tempus minoris inciderit, d. 2. C. si advers. vend. pig. Pari ratione existimo minorem ob omissam usurpationem non restitui adversus usucapionem cœptam adversus defunctum, licet complendæ ejus tempus in minoris ætatem inciderit. Obstat tamen l. Etiam. inf. hoc tit. nisi dicas eam loqui de eo, qui est in utero, non de jam nato, et illum articulum, Etiam, natum non includere, sed alias restitutionum causas. Ait ergo lex eum, qui est in utero, adversus usucapionem restitui. Loquitur de usucapione cœpta adversus defunctum, quia cum usucapio vel minimum sit anni, aut biennii, summus vero pariendi finis xi. mensium, liquido paret non posse adversus eum, qui est in utero ejusdem rei et impleri, et incipere usucapionem. Cœpit itaque adversus defunctum, completa est adversus eum, qui erat in utero: nam nec incipere adversus eum potuit. Sed ideo restituitur, quia sicut absentibus qui usucaptum amiserunt, sive cœpta fuerit ante absentiam usucapio, sive non, prætor succurrit, ita æquum est ei succurri, qui in rebus humanis eo tempore non fuerit quo impleta est usucapio. Is igitur in hac causa non habetur pro nato, aut præsente: nam si pro nato esset, non restitueretur ob omissam usurpationem. Nec rursus obstat his quæ diximus vexata toties illa constitutio Justiniani de exceptionibus, ne adversus minores currant: nam aliud est exceptio, longe aliud usucapio: denique licet ab initio minoribus non currant exceptionum tempora, quæ tamen a defuncto cœperunt, currunt porro adversus successores minores xxv. annorum, l. Si intra. C. de non numer. pec. In specie autem hujus legis de usucapione non quæritur, vel de exceptione temporali, sed de pacto commissorio, cujus dies incidit in tempus pupillæ, nec tamen ideo pupillæ integri restitutio datur, ut Paulus sentit, ita quoque a prætore, et Præf. urbi Romæ pronuntiatum est. Contra Imp. Antoninus decrevit pupillam in integrum restituendam. Duæ Imperatorem rationes moverunt. Prima, quod dies committendi incidisset in tempus pupillæ: cui jam ex Paulo responsum est supra. Secunda, quod remotorum tutorum culpa commissa lex esset. Huic Paulus non respondit, sed idoneam eam non esse eodem argumento comprobatur, nimirum ex l. 2. C. si adver. vend. pig. pronuntiavit ergo contra assidentis Pauli sententiam, et contra rationem juris, ut et in specie l. ult. inf. de jur. fisc. l. Paula. §. 1. inf. de legat. 3. l. ult. inf. quod cum eo, l. Clodius. inf. de acquir. hær. quia, inquit Paulus, lex ei commissoria in universum displicebat. Non improbabat eam quidem, et apparet ex l. 4. inf. de leg. com. sed displicebat, ideoque adversus eam facile integri restitutionem dabat. Reprobata postea est omnino ea, quæ fit in pignoribus, et proprio nomine fiducia appellatur, a Constantino Imperatore, non tamen ea, quæ fit in venditionibus. Cæterum probabiliori ratione moveri potuit Imperator, ut pupillam restituere, videlicet quia venditor interpellando tutores videtur legi commissoriæ renuntiasse. Aut igitur traditus est fundus, aut non. Si traditum vindicet ex lege commissoria, repelletur exceptione, si non, legi renuntiavit. Non traditum, pupilla petet actione ex empto: cui si opponatur legis exceptio, pari se replicatione defendet. Vel potius, hac via rejecta restitutionem petet: neque novum est, ut qui actione, vel exceptione tutus est, restitutionem petat, ut Marcellum secuti ostendimus sup. in l. In causæ. 2. Verum hæc ratio si fuit idonea, cur eam non spectavit Imperator? cur non Prætor? cur non Præf. urbi? at nihilominus ipse Paulus cur putabat a prætore, ut præf. urbi esse bene judicatum? Non dixi idoneam esse, sed probabiliorem cæteris. Idonea non est, quia denuntiavit tantum, non etiam petiit per judicem. Ut vero recessisse a lege commissoria videatur, necesse est eum vel pretii partem accipere, vel pretium petere per judicem, l. 4. §. Eleganter. l. De die. §. ult. l. pen. inf. de lege commiss. nam si petiit extra judicium, ei licuit variare. Restat et id ex hac lege concludamus. Ex hac causa pupillam a prætore, vel præside, vel præf. urb. in integrum restitui non posse: nec enim id juris ratio patitur. A principe posse.

Quod dicitur) (§. 1.) Filiusfamilias si omiserit acquisitionem earum rerum, quæ patri quæruntur, eo nomine post emancipationem in integrum restitutionem non impetravit: quoniam ea restitutio lucro cederet patris, quod nequaquam est prætori propositum. Omissam tamen earum rerum acquisitionem, quæ sibi quæruntur, non patri, puta ex castrensi causa, post emancipationem repetere non prohibetur.

Ad L. Intra. 39.

Lis restitutionis extinguitur anno utili, hodie quadriennio continuo nisi per adversarium, non per eum qui restitutionem petit, mora fiat quo minus lis finiatur intra statutum tempus, ut exposuimus in l. Si plures. sup. de dolo, et l. Papinianus. §. ult. sup. hoc tit. cujus rei exemplum tale proponitur in hac lege. Minor restitutionem petiit intra annum utilem, et quia de ætate dubitabatur, minorem ætatem probavit: secutum est decretum præsidis, quo pronuntiatum est pro ætate. Ab eo ad principem appellatum est. Interim non potuit præses de restitutionis causa cognoscere: denique interim lapsus est annus utilis. Quæritur, an injusta appellatione pronuntiata post annum causa restitutionis agi possit. Lex ait posse: quia moram cognitioni attulit adversarius dolo malo, non minor ipse: frustratoria enim sive moratoria fuit appellatio. Huic legi Accurs. opponit duo. Primum, quod ætatis quæstio incidens est, non principalis, et ideo pronuntiari de ea non oportuit. Sed missis Accursii dissolutionibus, Bartolum sequimur, qui dicit de incidente quæstione pronuntiationem necessariam non esse, interpositam tamen valere. Deinde opponit Accurs. quod ab interlocutione non appellatur: qua in re fallitur: nec enim de ætate pronuntiatio interlocutio est. Sententia appellatur hoc in loco, et Decretum in l. 32. sup. quam appellationem interlocutioni nusquam nostri auctores tribuunt. At hæc quod putat in l. Ait prætor. §. Permittitur. sup. interlocutionem esse, profecto decretum est. namque lex ait, Quod tamen si prætor decernat.

Ad L. Minor annis. 40.

Minor de judicato apocham dedit, et pro ea de credito chirographum accepit. Utraque scriptura subjecta est exceptioni non numeratæ pecuniæ. Sed hac prætermissa licebit minori petita restitutione omnia in pristinum statum reponere. Interest enim ejus, ut ex judicato potius quam ex crediti titulo pecunia debeatur. Judicatum enim litium finis est. Creditum vero initium, et origo litium.

Ad. L. Si judex. 41.

Hoc in loco judex pro prætore accipitur, ut constat ex fine legis: nam et in causa restitutionis minorum vere judex est. Is minorem restituit adversus venditionem. Emptor igitur quasi ex causa judicati ex sententia prætoris pretium petet. Invitus tamen restitutione minor non utetur, et ideo adversus judicati actionem opponet exceptionem in factum, si non hac restitutione uti nolo. In illo loco, Nec quæri poterit venditor, legendum est, emptor, et est similis error in l. Si emptione. inf. de contrah. empt.

Ad L. Etiam. 45.

De hujus initii sententia scripsimus in l. Æmilius. sup.

Licentiam). Quia igitur licet ei prius cum tutore agere, minime restituetur in integrum. De hac quæstione scripsimus, sup. in l. 3. §. ult.

Ad L. Eum qui. 46.

Minor adversus rem judicatam restitui potest, licet per procuratorem legitime constitutum defensus sit, l. ult. sup. de in int. rest. namque in eum, non in procuratorem judicati actio datur. Sed si eum defenderit aliquis sine mandato, adversus rem judicatam in integrum restitui non potest, quia nec in eum, sed in defensorem, qui se sua sponte illi obtulit, judicati actio datur. Sed neque defensor ipse cum sit major xxv. annis in integrum restitui potest.

Ad L. Tutor. 48.

Pupillus). Scribere debuit, adolescentibus. Cætera hujus legis superius exposita sunt.

Ad L. Minor. 48.

Restitutio rei nonnumquam fidejussorem liberat, ut ostendimus sup. in l. Causæ. 1. Restitutio autem fidejussoris reum numquam liberat. Ait, se in integrum restituendo, ut in l. 3. §. Si quis minor. sup. le integrum se restituentem.

Minor ancillam). (§. 1.) In hac specie si minor ab emptore circumscriptus vendidisset, nulla venditio esset, nulla manumissio, si ab ancilla, in eam manumissam competeret actio de dolo, l. Et eleganter. sup. tit. prox. Sed si in vendendo a nemine circumscriptus sit, manumissa autem sit ancilla ab emptore, quam recipere minoris interest maxime, non revocetur quidem libertas per restitutionem in integrum, sed in emptorem minori competit actio ex vendito. Ne

dicas pactum minorem cum emptore ne manumitteret: nec enim eo casu ancilla ad libertatem perduci potuisset, *l. Servus hac lege. inf. de manumiss.*

Ad L. ult.

Minor novatione facta expromisit pro Titio qui temporali actione tenebatur, dum ejus actionis x. tantum dies superessent. Restitutione minori adversus intercessionem data, in Titium et in pignora actio restituitur, *l. 1. C. de reputat.* quæ restitutoria dicitur, utilis, et rescissoria, quia rescissa minoris intercessione datur, nisi dolo creditoria minor expromisserit, *l. Si Titius. in fi. inf. de fidejuss.* An vero actio, quæ in Titium restituitur, in eadem causa restituitur, in qua fuit eo tempore, quo minor pro Titio intercessit, ut scilicet necesse nunc sit eo Titium conveniri intra decem dies a die restitutionis numerandos? et ita prorsus respondet Pomponius hoc in loco. Recte autem Accursius notat, aliam esse causam mulieris intercedentis novandi causa. Restituitur enim temporalis actio in veterem debitorem, et licet statim e prætore non detur, sive restituatur, statim tamen competit atque mulier intercessit: Quamobrem ejus actionis tempus non interrumpitur, *l. Debitrix. §. ult inf. ad Vellejan.* ubi pro, *quamvis*, videtur legendum, *quoniam*, ut et in tribus aliis vel quatuor Pandectarum locis, quos in Commentario De usucapionibus exposuimus, contrario errore, *Quoniam*, pro *Quamvis*. At minore intercedente temporalis actio interrupitur, nec nisi ex die restitutionis in integrum, ejus tempora rursus numerari incipiunt. Nec enim statim atque minor intercessit, in veterem debitorem restitutoria actio competit.

ORNATISSIMO ET ERUDITISSIMO VIRO

JO. JACOBO CAMBRAYO

MAGISTRO LIBELLORUM IN AULA REGIS,

ET UNIVERSITATIS BITURIGUM CANCELLARIO

JACOBUS CUJACIUS S.

Quæ perturbatio valetudinis et pacis superiori hyeme multorum studia conturbavit, eadem sorte contraria mea protulit usque adeo, ut et si frigida quartana laborarem et streperent non longe ædibus litui, buccinæ, tormenta, tympana, audirentur passim convitia in Deum et homines detestanda, exercerentur odia impune domi forisque, sæviretur etiam in libros nobis carissimos, quæ vel constantissimi hominis mentem incitatur viderentur, abditum certo ædium membro me, præsente divino numine, nunquam meminerim, neque libros majore et ardentiore animo, neque molestias patientiore et leviore devorasse; nam quicquid a febre dabatur intervalli, mihi crede non vano, id omne studiis insumebatur, nihil tubarum clangor, nihil tympanorum fremitus, parum cibus somnusve demebat: et has me egisse partes eo tempore, quo aliis delectabantur alii, sane nunquam pœnitebit, qui ex eis retulerim, quam tu mihi apprime commendaveras, libri LX. Βασιλικῶν *Latinam interpretationem, et hos, in quibus illo frequenter utor,* παρατίτλων, *et* παρατηρήσεων *libros, et alia multa, quæ mihi sepono, illa tibi mature vindices velim, quasi ex re tua, quippe cum tu solus, ut ex Hungaria, Polonia, Rhetia mandatu Regis suscepta legatione rebus præclare gestis felix domum redieras, ita Constantinopolitana iterum dextro numine perfunctus, etiam qui juris studiosis prodesset, sexagesimum* Βασιλικῶν *simul ac non inelegans compendium omnium* Βασιλικῶν, *quod vocant* ἐκλογοῦ καὶ σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν, ξ'. βιβλίων σὺν παλαιοῖς κατὰ στοιχεῖον. *reportaveris, et mihi potissimum dari volueris, palliatum ut togatum facerem, quod turbulento illo tempore mihi videor non turbolente perfecisse: jamque nunc illius editio ab optimo, et integerrimo viro Cl. Sennetonio procuratur. Sed hos ideo libros quasi anteambulones præmitto, ut inde ubi prius certis argumentis nostri homines cognoverint Græcos juris interpretes antestetisse persæpe Latinis, avidius arripiant mox prodituras Græcorum interpretationes: de quibus æque tibi destinata præfatione ad libros* Βασιλικῶν *copiosius disseretur. Non deerant porro mihi aliæ occasiones et causæ tuo nomini despondendi aliquid jamdiu, et vel hæc una urgebat maxime, quod tota urbe nemo sit, qui omnes bonarum rerum disciplinas teneat, tueatur, colatve magis, imo ne qui hilum quidem; nam te, quoties negotia aulæ revocant, quis quæso studium nobis suum adcomodat? cui honori, cui curæ, imo cui non ludibrio, et despectui sunt homines optimarum artium studiis eruditi? Id vero tibi gentilitium esse, jam inde ab Alciato repeto, qui dum arcem tenebat in hac schola, ex majoribus tuis honore ac nomine illustrem unum quasi principem studiorum agnoscebat Gulielmum Cambrayum, cui et primum suam de quinque pedum præscriptione* διατριβὴν *consecravit. Itaque hæc me ratio jamdiu per se impellabat satis. Verum enim collatis etiam postea nobis pro tua eximia liberalitate* Βασιλικῶν *libris, ita exarsi animo ad amplificandam dignitatem, et amplitudinem, tuam, ut non modo hoc te munere donare præfestinaverim, sed etiam posthac gratum, et pium in maximi beneficii memoria me tibi assidue præbere, tuumque nomen omnibus honoribus prosequi decreverim Vale. Biturg. XII. Kalend. Februar M. D. LXIIII.*

AD TIT. PANDECT. DE EXCUSACTIONIBUS

Est in titulis Digestorum continuata quædam series, ut alius ex alio necti videatur, quæ tamen ut non est ie tam magno opere ubique inquirenda, vel exquirenda nimis, ita ejus ratio si constet, non est existimandum eam librorum divisione interrumpi, ut hic titulus De excusationibus, licet ab eo incipiatur liber XXVII. cohæret tamen cum superiori, nec ideo minus ei committi debet: nam et fiet hoc modo commodissime. Ut Senatores alii Senatu moventur, alii excusantur, et moti quidem senatu alias infames sunt, ut qui ob sordes amoventur, alias infames non sunt, ut ii quos senatu movit Augustus cum affluaret valde Senatorum numerus, quibus servavit insigne vestis Senatoriæ, et spectandi in Orchestra, et publice epulandi, et honores petendi jus, ut Dio scribit lib. LIV. Svetonius vero id servasse Augustum excusatis ait, non motis: sed Dioni magis accedo. Excusatis enim omnia ea servari non fuit necesse: quia non efficiuntur infames. Eodem vero modo tutores; aut moventur tutela, aut excusantur, et qui moventur alias infames sunt, ut qui ob dolum depelluntur, alias infames non sunt: ut qui ob culpam, l. 3. §. ult. sup. r. pror. vel prohibiti sint a parentibus pupilli, *l. 1. C. si contra vol. mat. l. ἐπὶ ἔνια. sup. de tut. et cur. dat.* Qui excusantur, numquam infames sunt. De his est hic titulus. De motis superior proximus: unde satis patet, quam apte cohæreant inter se. Cohærent, et ad eundem modum, et quasi communi vinculo contineatur, cæteri omnes fere tituli Digestorum, quæ si œconomia deesset, Digestorum libri σχεδιάσματα essent potius, quam Digesta. Digesta enim dicimus, quæ œconomiam illam habent, et intelligimus Digesta edicta, suisque titulis apte distincta, sicut Digesta responsa Modestini. quæ hac inscriptione intellexi, non ita dudum invenisse quendam.

Ad L. 1.

Modestinus scripsit Excusationum libros sex. Primo exposuit, qui tutores dari non debeant, atque ideo excusant se, vel removentur. Et in primis docuit ingenuis ingenuos tutores vel curatores dari, libertinis libertinos, libertinis ingenuos a magistratu dari non posse ex Orat. D. Marci, et SC. nisi sit penuria libertinorum: ut de minoribus proditum est non adstringi eos civilibus minoribus, nisi sit penuria civium, *l. 2. C. qui ætate.* Libertinos autem ingenuis recte dari constat. Ingenuorum appellatione ad Orationem D. Marci Severus et Antoninus Impp. interpretati sunt non tantum eos contineri, qui liberi nati sunt, sed et libertinos, qui jus aureorum anulorum interpetraverunt, *l. 14. inf. hoc tit.* cum tamen ii vere ingenui non sint, et honorem tantum, et jura ingenuorum habeant. Sed hoc satis est, ut ingenui eis tutores dati se escusare non possint. Atqui si libertus donatus anulis tutor detur liberis patroni, non habetur pro ingenuo, ut excusatione aliqua uti possit, sed quasi libertus nullam excusationem habet, *l. 14. inf. hoc tit.* Hæc sunt contraria, eundem tamen finem et effectum habent: nam utroque modo pupillo consulitur. Libertus, qui jus anulorum impetravit pro ingenuo habetur, ut datio teneat, id est, ut datus ei tutor ingenuus non excuset se, vel ut ipse si habeat excusationem quasi libertus, pupillo datus tutor ea non utatur, *d. l. 14.* Idem pro libertino habetur ut tutoris datio teneat, id est, ut ipse tutor datus liberis patroni nulla juris publici excusatione utatur. His consequenter, ut datio teneat si libertus impetrato jure anulorum datus sit tutor pupillo libertino, non poterit se quasi ingenuus excusare: quo in re fallitur Acc. in *d. l. 14.* Et ita vero favore liberorum modo conceptionis tempus spectatur, modo editionis, *l. Nuper. §. ult. C. de nat. lib.* Iidem Impp. Severus, et Antoninus in *l. 3. C. eod. tit.* hoc adjiciunt ad Orationem D. Marci, quod refertur etiam in *hoc. l. 1.* ingenuum tutorem libertino datum obstringi periculo tutelæ, nisi intra constituta tempora excusationem suam proposuerit, et allegaverit. Hæc interpretatio emendatio est Orationis: nam si escusatio est necessaria, consequens est ingenuum libertino dari posse: movit Severum favor, et providentia pupillorum, sive juvenum, ut ait *hac l. 1.* Sequemur ergo Severi rescriptum hac in re potius, quam Orationem, quasi posterius: et huc pertinet *l. ult. sup. de constit. princ.* Placet enim magis eam lib. 1. adscribi, ut Haloander edidit, quem secundo. Id non est omittendum, quod hæc lex ait libertinis tutores dari, qui ex eodem loco sunt, recte: necesse enim est, ut sint ejusdem loci cives, vel incolæ: quod hoc lib. 1. Excusationum plenius tractavit Modestinus tradita etiam definitione incolæ, *l. ἐπιδήμιος inf. ad munic.* Id tamen pugnare videtur cum *l. Etiam. sup. de tutel.* nisi ea lex accipiatur de testamentario tutore, *l. Quæro. sup. de test. tut.* vel de eo, qui datur a præside, quem satis est esse ejusdem provinciæ, *l. Divus. sup. de tut. et cur. dat. l. 3. C. qui pet. tut.* A Duumviro enim ile, qui non est ejusdem municipii, tutor dari non potest, *l. 3. sup. de tut. et cur. dat. l. 5. C. qui dare tut. poss. l. 13. §. ἀπόλλυσιν,* et *§. ult. inf. h. t.* Servendus enim est modus jurisdictionis, quia etsi tutoris datio jurisdictionis non sit, cogendi tutoris dati ratio jurisdictionis est. Item sciendum est hanc Orationem D. Marci multa quoque alia continere de tutoribus, et curatoribus, ut constat ex *l. 1. sup. de tutor. et curat. dat. l. 5. C. de exc. tut.* Forsitan et ea oratione actum est de prætore tutelari creando, quem primum constituisse D. Marcum Capitolinus scribit, cum antea, inquit, tutores a Coss. poscerentur. Poscebantur jure ordinario a prætore urbano, et Tribunis ex lege Atilia, et extra ordinem a Coss. ex constitutione Claudii, ut Svetonius scribit, ad quam referendum est, quod de confirmatis tutoribus consulari potestate traditur in *l. 1. sup. de confir. tut.* Eadem oratione, quod etiam Capitolinus D. Marco tribuit, cavisse eum puto, ut adolescentibus darentur curatores, etiam non probata causa. Dabantur antea ex lege Lætoria causa cognita, hodie, etiam causa non cognita, atque etiam si bene rem suam gerant. Sola enim ætatis nondum robustæ causa sufficit: itaque in *l. 1. sup. de minor.* hodie, id est, ea oratione Marci: nec moveor eo, quod Mecœnas ait apud Dionem *su.* nemini rerum suarum administrationem permitti ante annum XXV. nam id etiam est, quod dico, cum hac exceptione tamen, nisi causa cognita: hodie hac exceptione non utimur. Puto et ex eadem oratione esse, quod Modestinus subjicit in hac *l. 1.* non licere sponso sponsæ curatorem esse, et datum excusationem habere. Modestinus ait ἀπολυθήσεται, quod est excusatur, ἀφεθήσεται, παραιτήσεται, ut l. 6. 8. 12. 14. 15. *inf. h. t. l. 21. sup. de tut. et cur. dat.* alii male, removendus est: quanquam nisi excuset se, fatear removendum esse. At non ex oratione ille id esse Modestinus ait sed simpliciter ex SC. Verum enimvero similiter multis locis traditur ex SC. non licere tutori, vel curatori sponsalia, aut nuptias cum ea contrahere, cujus tutelam, aut curam gerit, gessitve, ne ratio reddendæ tutelæ cohibeatur, *l. 5. C. de interd. matr. l. Libertum. sup. de ritu nupt.* quod tamen alibi tribuitur Orationi D. Marci, *l. pen. §. Sed videamus. sup. eod. l. Licet. C. de exc. tut.* quam et e converso id cavisse eadem oratione verisimile est, ne maritus uxori curator detur, et ut datus escuset se, vel removeatur: quod tamen Severo et Antonino tribuitur in *§. Iidem rescripserunt. Inst. eod. tit.* nisi mendum est illo, quod tentari potest, quia Theophilus non agnoscit ille verba *Iidem rescripserunt*, et quia hoc jus esse jam ostendi ex S. C. et Oratione Marci. Unde inducor ut credam, in *hac. l. 1.* non de sponso, et sponsa, sed de marito, et uxore agi: quia SC. non loquitur de sponsalibus, sed de nuptiis, licet interpretatione justa porrigatur etiam ad sponsalia, *l. Tutor. sup. de spons. l. Si quis tutor. §. Quamvis. sup. de ritu nupt.* Est et aliud hujus rei argumentum, quod curatorem dari non posse Modestinus ait, nec adjicit, *vel tutorem*, quod tamen si de sponsa loqueretur adjicere debuit, cum impubes sponsa esse possit. Sed quia de uxore loquitur id est, adulta, curatoris tantum mentionem fecit. Sic et de uxore loquitur *l. 2. C. qui dare tut. poss. l. Virum. inf. de cur. fur.* Ex his liquet habuisse hæc postrema Modestini verba difficultatem sane non levem. Itaque μνηστῆρος et μνηστῆς appellatio hoc loco pertinet ad eos, qui matrimonio juncti sunt. et ita in Evangelio Divorum Matthæi, et Lucæ plerique non improbabiliter Mariam μνηστευθεῖσαν, et μεμνηστευμένην, nuptam interpretantur. Libro primo Modestinus alios etiam adjecit, qui tutores dari non possunt, veluti mulieres, legatos, prohibitos testamento parentum expressim, vel tacite, *l. 21. sup. de tut. et cur. dat.* qui etiam nisi se excusent, et sponte cedant removentur: sic sæpe fit, ut se quis excuset, vel si nolit se excusare, removeatur, l. *Si pupillum. inf. hoc tit.* Alii ergo

moventur non habentes facultatem excusandi se, sed si non excusent se, amoventur, de quibus Modestinus lib. 1. Alii facultatem habent eandem, et si ea non utantur, tutores manent, de quibus idem Modestinus lib. 11. Idem lib. 1. ostendit, excusatos non cogi alium petere tutorem pupillo dari, et inde etiam qui petant tutores, vel curatores, breviter, ut constat ex *l. 2. sup. qui pet. tut.* et in locum excusatorum datos curatores, ultra pubertatem non teneri, ut *l. 2. C. in quib. cau. tut.* qua de causa forsitan protulit simile rescriptum, quod extat in *l. 31. sup. de admin. tut.* Libro secundo, et tertio Modestinus de eis tractavit, ut prædiximus, qui tutores dari possunt, se tamen excusare, ut cedere sua sponte possunt, et de variis excusationum causis. Ex eis libris sunt *l. 2. 4. 6. 8. 10. 12. hujus tit.* Et est *l. τῶν τέκνων. inf. de verb. sign.* quæ repetitio est ex *l. 2. hujus tit.* Libro quarto tractavit de temporibus excusationum, et docuit inter cætera, his temporibus non jure datos tutores, nec confirmatos, et non jure dari, atque confirmatione indigere eos, qui non quo modo oportet, vel non quibus, vel a quibus oportet, dantur, *l. 13. inf. hoc tit.* quæ verba repetuntur in *l. 1. sup. de confir. tut.* cujus inscriptio debet esse ex lib. IV. non VI. ut conjuncta *d. l. 13.* liquido constabit: et vero utroque loco eodem verbo in hanc causam descendit, *σκεψώμεθα.* repetitur et in *d. l. 1.* idem illud quod in *l. 13. de curat. test. dato confirmando.* Libro quinto tractavit de his quorum excusatio non recipitur, *l. 14. inf. h. t.* Libro sexto tractavit de eisdem, et generaliter de non justis excusationum causis, *l. 15. inf. h. t.* ex quo libro etiam puto esse *l. και εἰ μὴ βουλευταί, sup. de tut. et cur. dat.* cum qua conjuncto *§. 1. d. l. 15.* apparebit differentiam esse inter Senatores, et Decuriones: nam βουλευταί sane decuriones sunt, et in Evangelio ubi est βουλευτής, recte vetus, *decurio.* Cum vero etiam eodem libro Modestinus docuerit conductores vectigalium civitatis non excusari, *d. l. 15. §. στήλη*, vero simillimum est egisse etiam eum de conductoribus vectigalium fisci, et de colonis prædiorum, et a converso docuisse tutores non posse vectigalia fisci conducere, aut prædia fisci, vel Cæsaris, atque ita et *l. 15.* conjungenda est *l. οἱ ἐπίτροποι, sup. loc.* Id ad extremum observandum est, quod ait Modestinus in præfatione ad Dextrum, se legum verba, scribi opus fuit, in his libris apposuisse. Quid vocat legum verba? an latina quædam vocabula græca inflexa, quæ usurpavit, hæc puta curator, oratio, incola, spado, salarium, veteranus, primipilus, legionarius, legatarius, caliga, patronus, excusatio, librarii, calculatores. Assentior Ant. Aug. viro doctis. qui leges a Modestino appellari scribit constitutiones principum, tam græcas, quam latinas, quarum verba his Excusationum libris inseruit, et Ulpiani, Paulique sententias quasdam: nam et sententiæ Jurisconsultorum leges sunt, et Jurisconsulti sæpe a Justiniano legumlatores appellantur. Ita vero Modestinus propositis legum verbis se tam legendorum, quam dicendorum usum exhibuisse ait: quorum utrumque raro juris auctores præstant: nam dicunt solummodo de re proposita quantum quoque modo oportet, et nos ad constitutiones, vel ad Jurisconsultos, ut legamus transmittunt. Modestinus autem his libris et tradidit plenissime de excusationibus quidquid est in jure, et non transmittit nos ad alios auctores, sed ipsa auctorum, et legum verba proposuit integra, ubi ex usu id esse animadvertit.

Ad L. 2.

Hoc capite exponentur variæ causæ, ex quibus se tutores, vel curatores jure dati sponte excusant, quarum prima est ætas LXX annorum, quæ etiam excusant a cæteris muneribus personalibus, ut ostendi in *l. 3. C. qui ætate, lib. 10.* Probanda autem est ab eo, qui se ejus beneficio excusatum dicit. Et probatur tabulis, vel testibus, *l. 2. C. de his, qui veniam ætat.* Tabulis, ut professionibus natalibus. Probatur et aspectu, *l. Minor. sup. de minor. l. 3. C. si min. se maj. l. 1. C. Greg. si maj. fue. prob.* Cæterum differentia est hac in re magna inter honores, et munera: nam ab honoribus excusant anni LX. in urbe. Seneca de brevitate vitæ: Lex a L. anno militem non cogit, a LX. senatorem non citat: qui tamen 2. Controversiarum LXV. exegit: ab honore decurionatus excusant anni LV. Has omnes ætates senectutis verbo comprehendimus: eam etiam, quæ est infra LV. annum, *l. Non tantum. inf. de decur. l. 2. C. de his qui non impl. stip.* nam et alii auctores senectutis vulgo tres partes faciunt, ὠμογερόντων, quos civilia munera obire posse Galen. ait, ὑγιεινῶν, γερόντων et περιπελῶν, quæ est ætas præceps, et decrepita. Sunt autem præcipue ætates quinque ex constitutione Constantini, pueritia, adolescentia, firmata ætas, perfecta ætas, senectus, *l. 1. C. Th. de his qui ven. ætat.* Pueritiæ, quæ et pupillaris ætas dicitur, pars est infantia: hæc certum finem habet in annum septimum, quo plene absolvitur integritas loquendi. Altera pueritiæ pars finem habet in annum XIV. in mare, et XII. in fœmina. Adolescentiæ sive pubertatis certa etiam finitio est, puta ab anno XIV. vel XII. in XXV. Pars ejus est plena pubertas ab anno XVIII. in mare, vel XV. in fœmina, et dicitur plena, quod sit ea maxime ætate, ut Mecœnas ait apud Dionem ἥ τε τῶν σωμάτων εὐεξία, καὶ ἡ τῶν ψυχῶν ἐπιτηδειότης, id est, quod ea valeant maxime, et sint habiles tam corpore, quam animo. Prima ætas in constitutione Justiniani est pueritia. Secunda, pubertas *l. ul. C. de bon. quæ liber. l. pen. C. de impub. substit. Nov.* LXXII. et CLV. Firmatæ ætatis finitio hæc est, ab anno XX. vel XVIII. qua ætate ex venia principis ante XXV. annum minoribus rerum suarum administratio permittitur. Perfectæ ætatis, quæ et juventus dicitur, licet interdum et juventus pro adolescentia accipiatur, est hæc viridis juventa, illa prima juventa, ab anno XXV. in XLVI. Juventutem sequitur senectus, *l. Non aliter. §. ult. inf. de leg. 3.* quæ et prolixa et provecta ætas dicitur. Numeri annorum legibus definiti sunt, ut perfectæ ætatis initium lege Lætoria, finis lege Regia, de qua Gellius lib. X. C. XXVIII. Firmatæ ætatis definitio est ex constitutione Constantini. Pubertatis, quæ et legitima ætas dicitur, *l. 2. C. si mater. tut.* pro moribus, et auctoritate prudentum, inter quos tamen hac de re controversia fuit: nam in fœminis quidem omnes pubertatem æstimabant ex annis XII. non ex habitu corporis, Justiniano teste in *tit. quib. mod. tut. fin.* Itaque profecto non recte Servius in illum Virgilii locum, *Jam matura viro*, secundum jus poetam loquutum, in qua et ex annorum ratione, et ex habitu corporis ætas probatur. At in masculis Cassiani pubertatem æstimabant ex habitu solo. Proculiani ex annis XIV. Priscus Javolenus ex utroque, ut exposui in *l. Minor. sup. de minor.* Proculianis accedunt Tertullianus, Dio, Macrobius, Festus, et novissime Justinianus Imperator. Frequentius tamen, eodem Justiniano auctore, ivere veteres in sententiam Javoleni, quia media est scilicet inter utramque sectam. Opus fuit annorum numerum his ætatibus lege civili præscribi: quia naturæ lege ex annorum numero certa earum definitio non est, nisi κατὰ πλάτος, ut Galen. ait ὑγιεινῶν VI. Demonstratum est ex Constantino quinque esse ætatum gradus. Alii pauciores faciunt, alii plures. Ulpianus tres tantum, pueritiam, juventam, senectam, *l. Cum hi. §. Modus. sup. de transact.* legem Regiam sequutus Ser. Tullii, de qua Gel. supradicto loco. Macrob. X. unam quamque septenario numero dimetiens, quod sumpsit ex Solonis elegiis, quæ sunt apud Clementem Στρωματέων. VI. et Philonem περὶ κοσμοποιΐας. His cognitis, videamus cur citius homines honoribus excusentur, quam muneribus, maxime cum honores plerumque adjuncta etiam munera habeant. Ratio diversitatis non est obscura. Munera detrectant fere omnes, honorum cupientes sunt omnes, licet eis cohæreant onera quædam: quo fit, ut qui munera gerant, desint sæpe, qui honores, vix unquam: ideoque tardius munerum vacatio conceditur, nempe anno LXV. perfecto, cum honorum tribuatur LV. vel LX. vel LXXV. et hæc est generalis annorum definitio cui tamen consuetudine derogari potest, *d. l. Non tantum. l. Semper. inf. de jur. immun.* de qua nonnihil dicendum. Ait reverendos esse senes æque ac magistratus, quæ reverentia consistit in assurgendo, et in loco dando ac cedendo, vel ut Aristot. ait ἐν τῇ ὑπαναστάσει καὶ κατακλίσει, a domo deducendo ac reducendo: qua de re Gellius, Valerius, et multi alii, et poeta

Credideront hoc grande nefas, et morte piandum,
Si juvenis vetulo non assurrexerat.

Sunt etiam reverendi senes vacatione tutelarum, munerumque omnium personalium, scilicet si majores sint LXX. annis: nam ea munera non subeunt nisi magna ex causa. At patrimonialibus certe non vacant. Sed hæc omnia ita procedunt, nisi aliter consuetudo, vel lex municipalis definiret, ut in Syria annus LXV. vacationem tribuit capitationis, *l. 3. inf. de cens.* Id porro exigimus, ut majores sint LXX. annis: nec enim habetur pro completo, qui cœpit annus, *l. 3. inf. de ju. immun. l. Qui filium. §. ult. inf. ad Treb.* Sed et is, qui agit supremum diem anni LXX. eo die ad munera vocatus non excusatur: necesse enim est ut eo die, quo ad munera vocatur, sit major septuagenario: et ita Modestinus in hac lege scripsit in hanc sententiam. *Excessisse autem eos oportet LXX. annos eo tempore, quo dantur*, a magistratu scilicet: nam si dati sint testamento, eos LXX. excessisse exigimus non testamenti, sed aditæ hæreditatis tempore. Aditam hæreditatem etiam a necessario hærede patris, vel domini, quidam intelligunt; quibus minime id concedendum est. Necessarii enim non adeunt, nec adire dicuntur usquam, sed existunt statim, *l. 1. §. Qui suos. inf. si quis omis. caus. test.* et habent jus ἀναρχίας. Extranei hæredes fiunt, aditione scilicet, *l. Filiusfam. inf. ad leg. Falcid.* Necessarii existunt etiam ignorantes, et inviti, verum ut extraneo hærede scripto, tutelæ et cætera quæ in testamento scripta sunt statim atque hæres adierit valent: ita necessario hærede scripto fateor tutelas statim atque is hæres extiterit, quod contingit continuo a morte defuncti, valere: nam et libertates statim valent, *l. Sciendum. inf. de man. test.* et substitutio pupillaris, *l. Si filius qui patri. inf. de vulg. substit. l. Filius. inf. de acq. hær.* ergo et omnia, quæ testamento scripta sunt, mortuo testatore, statim valere incipiunt, *l. Si post mortem. inf. de legat. 1.* Cæterum aditionis verbum etiam ad necessarium hæredem pertinere, et aditionis verbo mistionem contineri nego, et pernego. Similis est eorum error qui definitionem, *l. Nec emerr. C. de jure delib.* etiam ad necessarios hæredes pertinere putant contra Accurs. qui eam de solis extraneis accipiendam censet, verissime, ut constat ex *l. 149. C. Th. de decur.* ex qua illa sumpta est. Utuntur hoc argumento. Si verum est quod Accurs. ait, illius legis definitionem in necessariis locum non habere, exceptio latior erit ipsa regula: nam cum sint tria hæredum genera, necessarii, sui, qui et necessarii sunt, extranei sive voluntarii, in uno tantum genere hæredum regula sibi locum vindicabit, duo genera ab ea excipientur: recte quidem ita colligunt, si regula esset de omni genere hæredum. At regula est de extraneis tantum, qui et soli adire dicuntur et jus deliberandi habent: non excipimus ab ea necessarios, vel suos, sed monemus ejusdem conditionis non esse necessarios, ut non nisi volentes hæreditati obligentur. Rursus utuntur arg. *l. In suis. inf. de suis. et leg. hær.* quæ ait, suis non esse necessariam aditionem, et ea verba sic accipiuntur quasi possint quidem sui adire, sed non cogantur: male. nam hoc potius significant, non posse eos adire, supervacuam aditionem esse *l. 7. sup. de inoff. test.* non secus quam si dicerem, rei donatæ a domino necessariam

emptionem non esse: hoc enim dicerem rei suæ emptionem non esse: nam ut qui semel rei dominium nactus est, amplius effici dominus non potest, et qui semel aditione factus est hæres, amplius adire non potest, *l. Si solus. §. ult. inf. de acq. hær.* Ita qui semel hæres extiterit, amplius hæres fieri non potest. Necessarius ergo sine aditione hæres fit, *l. 6. §. Interdum. D. eod.* nec potest adire, quia jam hæres extitit ipso jure, nec ideo dicitur necessarius, quod ei eo sit necessaria aditio, id est, quod adire cogatur, sed quod velit nolit ipso jure hæres existat. Sed de his satis: ad priores redeo. Peccatum etiam ab eis in eo est, quod errorem illum sibi contraxerunt mala accepta Rogerii et Joannis interpretatione, quam attulit Accursius. Cum enim ex vetustiorum interpretum aliquo ita Accur. scripsisset, tutelam testamentariam incipere ab aditione, *l. Tutores. l. Si nemo. sup. de test. tut.* nisi in casu, ut ibi dicitur. Subjicit illa verba, *nisi in casu*, ita Rog. et Jo. interpretatos scilicet necessario instituto, vel ipso hærede tutore dato: quibus verbis sane significarunt necessario instituto tutelam testamentariam non incipere ab aditione, cum necessarius non adeat, sed existat statim a morte testatoris. Item hærede extraneo tutore dato, non incipere nam ab aditione, sed retro initium cœpisse videri a testatore, quod etiam verissimum est, alioquin videretur hæres a semetipso tutor dari. Sed multum distant legata a tutelis. Legata ab hærede proficiscuntur, tutelæ a testatore. Post mortem hæredis legari non potest, post mortem hæredis tutor dari potest. Hæredi legari non potest, hæres tutor dari potest, *d. l. Tutores:* nec videtur a semetipso dari, aut tutelam accipere, quod esset absurdum, sed retro a testatore proficiscitur tutela. In legatis ex lege Papia apertarum tabularum tempus inspicitur, non in tutelis, *l. Si in quo. inf. hoc. tit.* Nunc ad alia transeamus. Additur in hac lege, testamento datos tutores sub condicione, annum LXX. excessisse debere tempore condicionis expletæ, *d. l. Si is qui tres* et *l. pen.* recte, testamento: nam a judice non dantur sub condicione. Videamus, an differentiæ ratio hæc sit, quia a judice ex decreto dantur: decreta autem et sententiæ sub condicione fieri non debent. At latæ sub condicione reprehenduntur tantum, non rescinduntur. Itaque tutoris datio plus quam decretum est, vel sententia: nam tutoris datio condicionalis nullius momenti est, *l. Mulo. § 1. inf. sup. de tut.* Sententia fertur secundum gesta, et probata: tutor datur ex inquisitione judicis, et solemniter, *l. Actus inf. de div. reg. jur. ant.* et ideo condicionem non admittit. Cæterum pater liberam habet tutoris dandi facultatem, quo voluerit modo æque ac hæredis instituendi et legata aut libertates dandi aut libertati adsignandi: nam lex XII. tab. sit, Uti legassit super pecuniæ tutelæve suæ: uti, id est, quocunque modo, solvis legibus.

Altera causa excusationis est πολυπαιδία, cujus et multa alia sunt præmia ex lege Julia et Papia, et constitutionibus. Damnatorum liberis pluribus ex conceditur ex constitutione Adriani, *l. 7. §. Si plures inf. de bon. damn.* et hoc est quod Dio in Adriano scribit, eum mitiores pœnas reis liberos habentibus irrogasse. Qui plures liberos habet, in curia, vel collegio primus sententiam rogatur, in albo et in processu cæteris præfertur, *l. 6. C. de decur.* Consul qui liberos habet collegæ orbo præfertur ex lege Julia. Fuit et lege Julia ager Campanus divisus habentibus liberos tantum, ut Appianus scribit 2. Plus tribuitur numero liberorum, quam annorum. In honoribus petendis præfertur proletarius, auctore Tacito 2. An. et Dione 53. et Plinio 7. Epist. in honoribus adipiscendis lege Julia, et Papia minoribus anni remittuntur beneficio liberorum, *l. 2. sup. de minor.* Mater succedit liberis quasi legitima, si ter, vel quater pepererit ex S. C. Tertylliano. Fœminæ libertinæ quatuor liberorum jure tutela patronum liberantur, Patronæ jure duorum vel trium contra tab. liberti bon. poss. habent. Qui plures liberos habet, id est, tres in urbe, vel quatuor in Italia, vel quinque in provinciis, a tutelis et a cæteris muneribus personalibus excusatur *l. 1. C. qui num. lib.* et specialiter a legationis munere, qui in provinciis habet tres *l. 1. C. de legation.* et ab omnibus etiam patrimonialibus qui habet XVI. *l. Semper. § 1. inf. de ju. im. l. 15. C. de decur.* Cæterum exigimus, ut sint incolumes. Defuncti non prosunt, nisi bello amissi sint, *§. 1. Instit. de excus. l. Bello. inf. hoc tit. l. ult. inf. de vac. mun.* et Gellius *lib. 2. C. 15.* Exigimus, inquam, ut sint incolumes eo tempore, quo pater ad munera nominatur, vel quo munera ei injunguntur, ut quo tempore tutor petitur vel datur. Nati post petitionem ante dationem, vel nati post petitionem et dationem ante cognitionem allegatæ excusationis, non prosunt, *l. Tutor petitus hoc tit.* sicut et post vocationem in jus quæsitum privilegium fori nihil prodest, *l. 7. sup. de judic.* Contra, liberi defuncti post petitionem, vel post dationem, prosunt. Exigimus etiam ut sint cives: capti ab hostibus non prosunt, *l. 2. C. de iis, qui num. lib.* ut legitimi et naturales. Adoptivi non prosunt, *l. 2. §. Adoptivi inf. de vac. mun.* quod Senatum decrevisse Neronis temporibus Tacitus scribit XV. Iidem ad solidi capacitatem et ad implendam condicionem non prosunt, *l. Si ita quis testamento. § ult. inf. de leg. 2. l. Fideicommissum. inf. de cond. et demonst.* Naturales tantum non prosunt: publice enim interest legitime progenitis patriam augeri, *l. 2. C. de nat. vel. tol.* non naturalibus. Non tamen exigimus, ut justi liberi sint in potestate: nam et emancipati prosunt, *l. 2. §. Incolumes. inf. de vac. mun.* quamquam aliter sit in eo capite legis Juliæ de quo Gellius *lib. 2.* Exigimus ut nati sint: nam ii qui sunt in utero non prosunt. Ergo posthumi non habentur pro natis, ut patri ad excusationem prosint tutelarum, et munerum civilium. Non prosunt etiam patri ad remissionem annorum id est ut maturius honores adipiscatur, quod Accursius adjicit: et verum est: idemque de aliis fere omnibus præmiis πολυπαιδίας judicandum censeo: nam et matri non prosunt in Senatusconsulto Tertylliano si abortum fuerit, *l. Quod dicimus inf. de verb. signific.* et Paulus 4. *Sentent.* Et legatariis non prodest qui est in utero ancillæ hæreditariæ, *l. 9. inf. ad leg. Falc.* Et si de posthumi commodo quæratur, in rem suam habetur pro nato, ut in constitutione Adriani, qua pluribus liberis, id est, tribus, vel quatuor, vel quinque omnia damnatorum bona conceduntur: liberis adnumerantur, qui erant in utero damnationis tempore: et ita secundum inscriptionem accipio *l. 7. sup. de stat. hom.* Item capta muliere prægnante, et partus captus videtur, et proprio jure postliminium habeat, et furto subrepta ancilla prægnante, partus subreptus videtur, ne usucapi possit, *l. pen. sup. eod.* Atqui conceptus etiam apud hostes post captivitatem, postliminium habet, *l. 1. C. de capt.* Sed non proprio jure. Conceptus quoque apud furem post furtum ancillæ, usucapi non potest, licet apud bonæ fidei emptorem editus sit, *l. Quemas. §. Si ancilla. inf. de furt.* et hoc in eo procedit proprio jure quasi furtivus et ipse sit sicut mater. Cur ergo ea *l. pen.* loquitur tantum de subrepta ancilla prægnante? quoniam id in ea certissimum est. In ea, quæ vacuo utero subrepta est, controversia fuit inter jurisperitos, ut constat ex *l. Si aliena. §. ult. inf. de usurp.* Cæterum habetur et in multis aliis pro nato, qui in utero est. Patronum habere videtur is, cujus patronus mortuus est relicta uxore prægnante. Orbus decessisse non videtur, qui reliquit uxorem prægnantem. Venter sequentibus moram facit, *l. Cum quidam §. 1. inf. de acq. hær.* Et legatum defuncto relictum in tempus liberorum, ad posthumum transmittitur, *l. Sed etsi ad tempus. inf. de cond. et dem.* Legitimæ hæreditates posthumo restituuntur, *d. l. pen.* Cur sit, legitimæ? an quia aliud est in testamentariis? sic sane jure civili si non sint sui posthumi: nam et si legitimi nobis hæredes fiant, *l. pen. inf. de leg. 1.* non tamen fiunt testamentarii, *§. 1. Inst. de bon. poss.* Loquitur autem illa *l. pen.* de jure civili nominatim, non de jure prætorio: nam jure prætorio recte instituuntur, et in omnibus partibus edicti pro natis habentur, ut scilicet tam vice bon. poss. ab intestato, quam bon. poss. contra tabulas vel secundum tabulas venter in possessionem mittatur, *l. Ubicumque. l. ult. inf. de vent. in poss. mit.* In omnibus ergo partibus edicti successorii: nam in edicto de collatione non habetur pro nato, ut ei conferri possit, *l. ult. inf. de coll.* quia nec bon. possessio ei defertur. In jure civili quoque hæreditas ei non defertur: et ideo adjicit, *pene*, in *d. l. pen.* Cur vero nec hæreditas, nec bon. possessio defertur? Cur alienus si sit hæres institui non potest? an quia incerta persona, aut quia nec persona quidem videtur esse? Præteritus vero alia ratione injustum testamentum non facit, ne sub incerto nascendi præmature infirmentur judicia defunctorum. Alia etiam ratione dicitur non esse pupillum, qui est in utero in *l. Non est pupillus. inf. de verb. sig.* quia nisi absurdu hoc dici non potest: quod sic demonstro. Pupillus non tantum ætatem significat, sed et conditionem ejus, qui ante pubertatem desiit esse in potestate patris, et cœpit esse in potestate tutoris: non possumus autem dicere desiisse esse in potestate patris eum, qui in utero est: quis nec antequam nascatur dici potest in patris morientis potestate fuisse, *l. ult. inf. de coll.* pariter nec dici potest in potestate tutoris esse antequam nascatur, et si ei datus sit tutor, nondum est tutor, *l. Si nemo. 2. §. ult. sup. de test. tut.* ergo et nondum pupillus est: quia et nondum homo vel animal est *l. 9. inf. ad leg. Falc. l. 1. sup. de vent. insp.* Sequimur enim Stoicorum sententiam ἔμβρυα non esse animalia: qua de re Galen. ἐν ὅροις ἰατρικοῖς, et libro proprio, εἰ ζῶον τὸ κατὰ γαστρός, quo et ex legibus Lycurgi, et Solonis docet ἔμβρυον esse animal: nam quæ abegit partum punitur. Sed hoc non tam quod animal quam quod spem animalis peremit, *l. 2. sup. de mort. inf.* Item quis institui posthumus potest. Sed hoc fit fictione quadam, qua habetur pro animali. Idem Galen. de hoc re etiam scribit in lib. περὶ φιλοσόφου ἱστορίας, ubi ex Stoicis tradit esse partem ventris, quod qui dicit, negat esse animal, ut *d. l. 1.* Porro in *l. 2.* Modestinus ait, non tantum filios prodesse, sed et nepotes ex filiis jam ante defunctis, sive soli sint, sive cum patruis, *l. 3. C. de iis, qui num. lib.* quorum tamen capita non numerantur, ut filiorum, sed stirpes, ut si duo sint nepotes ex filio jam defuncto, pro uno computantur, quia locum, vicemque unius complent: quod et ita fit in successionibus ab intestato. Nepotes ex filio superstite avo non prosunt, *l. 2. C. qui num. lib.* Filio, id est, patri suo prosunt. Non possunt duobus parentibus simul prodesse. Nepotes etiam ex filia avo non prosunt: quia sunt in aliena familia. Ii ergo tantum prosunt qui sui sunt, vel qui sui futuri erant: nam et ii soli in edicto primo, et in edicto unde liberi, et *l. 14. inf.* et multis aliis locis liberorum appellatione continentur: cum et huic appellationi suorum appellatio comparetur, *l. Liberor. inf. de verb. sign.* Interdum tamen liberorum nomen ex constitutionum extensione, vel laxiore interpretatione, vel conjectura voluntatis continet etiam nepotes ex filia, ut *l. ult. inf. de poll.* quæ lex referenda est ad *l. pen.* Item *l. Cognoscere. inf. de verb. sig.* quæ lex referenda est ad edictum de rebus auctoritate judicis possidendis, ut constat ex legis initio conjuncta cum *l. 15. inf. de reb. auct. jud.* Ex eo edicto non fit missio si debitor defendatur. Defendi autem potest a quolibet sine mandato. Agi tamen non potest sine mandato nisi a liberis et parentibus, et aliis quibusdam, quo in proposito inter liberos numerantur etiam nepotes ex filia. Item *l. 2. sup. qui satisd. cogant.* Item ex *l. 1. C. de cond. ins.* ab hærede fideicommissum ita relictum, si sine liberis decesserit, excluditur si mortis tempore nepotem ex filia habuerit, nec mirum, enim et si filium non justum habuerit excludatur, *l. Cum pater. §. Volo inf. de leg. 2.* Hæc de liberorum appellatione. Filiorum nomine non continentur nepotes, *l. 6. sup. de test. tut.* et ideo, auctore Dione 54. cum interdictum es-

set παῖς πατρ., id est, filiis Senatorum (nam et παίδων nomine soli filii significantur, ut *l. 8. inf. hoc t.*) ne ludo polluerentur, Augustus etiam postea idem nepotibus interdixit. Obstat *l. Filii. inf. de verb. signific. Filii*, inquit, *appellatione omnes liberos intelligimus*. Quidam legunt, *homines liberos* (et est in P. Fl. similis error *l. ult. inf. de exc.* et in vulgaribus *l. 7. § Plane. inf. quib. ex cau. in poss. eat.*) quia filii appellatio refertur tantum ad liberos homines. Servilis enim cognatio nulla est, *l. 1. §. 1. inf. unde cog. Ulp. in Frag. tit. 12. Paulus. 4. Sent. tit.* 10. Sed fateor quidem in multis partibus juris serviles cognationes non observari, nec memini bene an alia excipiatur præter eam, quæ est de nuptiis, non tamen parcimus cognatorum nominibus in servis, *l. JC. §. Inter. inf. de grad. et adf.* Inscriptio quoque *l. Filii.* in aliam sententiam me vocat: nam lib. 2. ad Vitellium tractavit Paulus de legatis, legatorumque condicionibus, et inter cetera de hac specie quam tractavere et multi alii, ut constat ex *l. Uxorem. § Concubinæ. inf. de leg. 3.* et *d. l. Liberorum*, FUNDI CUM VILLICO, ET CONTUBERNALIBUS, ET FILIIS DO LEGO. Debentur et nepotes, qui in eodem fundo agunt: quia credendum est noluisse testatorem durem separationem inducere, *l. Quæsit. §. Sed an inst. inf. de instr. leg.* Ergo ex præsumptione voluntatis filiorum appellatione continentur liberi cujuscumque sexus, et gradus. Item ex interpretatione justa *l. Justa. inf. de verb. sig.* ut in SC. Macedoniano, *l. pen. C. ad Maced.* et in SC. quo cavetur, ne tutor pupillam filio suo elocet, *l. 59. sup. de ritu nupt.* ad quod etiam factæ justæ interpretationis fit mentio in *l. 3. C. de int. mat.* Justa interpretatio est si augeantur significationes verborum ex sententia legum: inde *l. 7. sup. de const. pec.* juxta interpretatione, id est, ipso jure: quia et ex legibus esse dicitur id, quod est ex interpretatione. Ergo ex interpretatione juris filii appellatione continetur nepos, eum et filii loco habendus sit *l. 35. C. de inof. test. l. 1. C. Th. de nat. fil.* et jut eadem *l. Justa.* ait, patris appellatione continetur avus, ut *l. 1. §. Si quis ex liberis. inf. ad Tertyl.* patres pro parentibus *l. Patri. inf. ad leg. Jul. de adult.*

Tertia causa excusationum est numerus tutelarum, curationumve: nam tria onera tutelarum, vel tria onera curationum, vel tria onera permistarum tutelarum, et curationum, quartæ tutelæ curationisve excusationem præbent, non aliorum munerum civilium, *l. 3. C. de exc. mun.* et non tantum tria onera curationum, adolescentium, sed et furiosorum. Et ut ex Ulpiano subjicit Modestinus, tria onera non ex numero pupillorum, vel adolescentium computantur, sed ex patrimoniorum et domuum diversitate, et conficiendarum reddendarumque rationum difficultate: nam si tres sint fratres consortes, una est tutela: si tres dissortes, tres sunt tutelæ, *l. Si is qui tres. §. ult. inf. hoc tit.* Consortes fratres qui sint exposui Obs. v. cap. x. Cicero in Frumentaria ex epistola Timarchidis *Volo mihi fraterculo tuo credas*, pro quibus reponit *Consortis quidem in lucris*, eodem modo consortem socium Horatius dixit. Porro de fratribus leges loquuntur: quoniam ii plerumque solent esse consortes: et quia, etiamsi fratres sint, diviso patrimonio pro uno non habentur. Sed idem est etiam in aliis cognatis, extraneisve dissortibus, aut consortibus *dicta l. Si is qui tres §. ult.* Contra, ut eadem lex ostendit, unius tutela maxime negotiosa, operosa, molesta, pro tribus computatur, cujus rei disquisitio est in prætoris tutelaris arbitrio. Levissima et tenuissima tutela pro nulla computatur: qualis affectari et ambiri plerumque solet, et vero affectatæ illæ tutelæ videntur semper, quæ modicæ rei sunt sine ullo, aut sane exiguo cum onere: et ideo in numerum trium tutelarum non cedunt: nam tres tutelæ ex patrimonii, et oneris modo æstimantur, vel potius non tres tutelæ, sed tria onera excusant, et hæc est sententia *l. 15. §. ἐπεὶ ὅτε inf. h. t.* in quo hæc verba, ὁ μετρίου γενόμενος ἐπίτροπος, malo interpretari, *qui mediocris patrimonii factus est tutor*, quam pauper tutor, vel sane *mediocris pupilli*: utroque loquendi genere nostri auctores utuntur, *l. 4. sup. de usu et habit. l. Patronus. inf. de oper. libert.* quod et vetus interpres sequitur: *Qui*, inquit, *modici patrimonii factus est tutor*, sic habent manuscripti. Non igitur tutor pauper, sed pauperis tutor eis verbis significatur, qui tam levem tutelam dicis causa præsumitur affectasse, ut expleret numerum trium tutelarum, qua præsumtione quemlibet tutorem inopem ferre sane quam durum est. Confirmat nostram sententiam Theophilus in *§. Item tria. de excus.* si modo εὐτελεστάτην, uti oportet, tenuissimam interpretare, non ut Curtius, opulentam. Affectasse etiam videtur, qui se tutorem adscripsit, *l. Uxori. §. 1. inf. ad leg. Cornel. de fals.* qui non ideo removetur utique semper, sicut is, qui tenuem suscepit, ab ea non removetur. Sed neque ob eam a novis, ac postea delatis tutelis excusatur. Ergo non personarum numerum, sed patrimonia spectamus. Spectamus tamen et ætatem personarum: nam si trium tutelarum instet finis, ut si pupilli agant annum XIV. vel si quarta, quæ defertur, brevi finem acceptura sit, excusationi locus non est, *l. 8. l. Non tantum. in princ. inf. hoc tit.* Patrimonium spectari *arg.* est *d. l. Si is qui tres. §. Eum qui.* Sed tractemus etiam speciem, quæ ejus legis initio proponitur. Titius tres tutelas administrat: defertur ei quarta et quinta, id est duobus pupillis dissortibus seorsim tutor datur, ipso jure tutor eorum est, sed jure trium tutelarum, quas administrat, se excusare potest intra constituta tempora. Pone intra ea tempora antequam se excusaret ex tribus tutelis morte unius pupilli unam extinctam, quid fiet? nimirum succedet quarta in deficientis tutelæ locum, quamvis nondum rationes ejus restitutæ et purgatæ sint, *l. 8. inf. h. t. l. 1. C. qui num. tutel.* et quintæ, quæ nunc est quarta, excusatio debetur, qua tamen si non utatur, et hanc subibit. Imo et quintæ excusatio danda non videtur: quia quarta, sive tertia nondum administratur: tres autem tutelæ non excusant, nisi administrarentur, *§. Item tria. Inst. de ex. tut.* Imo non exigimus, ut administrentur, sed ut ne sit finita earum administratio, id est, ut administrari debuerint. Satis enim est si eorum periculum ob cessationem sustineamus, *l. Si quis tutor. sup. de ritu nupt.* Discusso periculo, veluti finita tutela, finitur excusatio. At quæritur quæ quarta, quæ quinta tutela censeatur? Et vero ea est prior, cujus decretum prius est: nam ex decreto statim ipso jure valet, vel si diversis testamentis deferentur quo quisque hæres ex testamento prior adierit, ex eo et tutela prior erit, vel si fuerint condicionales, ea cujus condicio prior extiterit: nam tutelæ testamentariæ ex aditione hæreditatis vel conditionis eventu statim ipso jure valent. Apertarum tabularum, vel testamenti, vel mortis tempus non spectatur. Sed tractemus tantum de dativa. Finge is qui tres tutelas habet decreto ad quartam vocatur, deinde alio decreto ad quintam. Finitur tertia tutela morte pupilli intra excusationis tempora, quarta erit tertiæ loco, et ideo ab ea non erit excusatio: quia, scilicet, nunc est tertia, non quarta. At rursus finge eundem prius fuisse detentum in quinta tutela, propterea quod ea se non excusavit intra constituta tempora. Detineri dicitur is, cujus excusatio non recipitur, et qui jubetur administrare, *l. pen. sup. de tut. et cur. dat. l. 15. C. de exc. tut.* Finge igitur jussum eum administrare quintam prius, quam quartam utrum decreti, an detentionis ordo servabitur? Et placet quartæ periculum citius tutorem agnoscere, licet in ea posterius detentus sit, puta ex die finitæ tertiæ tutelæ: nam ex eo die quartæ decretum tutorem statim tenuit, nec contra jus eam debuit detrectare. Quintæ autem periculum ad eum pertinebit non ex tempore, quo data fuerit, cum eam potuerit detrectare, sed ex eo tempore, quo præscriptionis ratione jussus erit administrare. Ergo qui excusationem, et cessationis causam habuit, periculo obligatur, ex quo jussus est administrare *l. Qui jussus. l. Qui negot. §. Testamento. sup. de adm. tut.* Qui causam non habuit, ex quo sciens tutor datus administrare debuit, *l. Tutor, vel curator. l. Tutores. §. Tutor datus. ead. tit.* in quinta prius detentus fuit, ut dixi, quam in quarta. Citius tamen quartæ obligabitur, quia quarta prius delata fuit cujus jure potuit se excusare a quinta intra tempora legitima, quod eum non fecerit, merito et in quinta detentus est. Ponendum illud tutorem scisse utramque sibi delatam suo ordine, et utriusque decreta: alioquin prior erit, non cujus decretum prius fuerit, sed cujus decretum prius tutor cognoverit, ut si is, qui duas tutelas administrat, duobus pupillis tutor detur diversis decretis, et de tertia prius cognoverit, eamque susceperit, excusatur a quarta, si de quarta prius excusatur a tertia, *l. 6. in pr. inf. hoc tit.* et hoc quidem ita sive magistratus, sive Imperator quartam aut tertiam deferat. Sed quid fiet, si ordo datarum tutelarum incertus sit, ut si duæ tutelæ uno die scienti deferantur? eliget prætor quam volet, *d. l. 6.* Ex quo notandum est ea, quæ fiunt uno die tempore inter se discrimen non habere, ut *l. Si femina. §. pen. sup. de pign.* quod tamen aliter observatur in specie *l. pen. § ult. sup. de donat. inter vir. et uxor.* nec enim jus prohibitæ donationis inter conjuges temere tractandum est.

Nunc transeamus ad speciem *l. 4.* Titius duas tutelas administrat, defertur tertia: appellat: vulgo existimant a tutelæ delatione non appellari, quod ego non concedo: moveor hoc loco: moveor *l. Cum in uno. §. Tutor. inf. de appell. l. pen. sup. de tut. et cur. dat. l. Tutor, vel curator. §. Tutor datus. sup. de adm. tut.* quæ ostendit, vel tutorem appellare, vel se excusare. Excusat se, et excusatione non recepta appellat ex constitutione D. Marci *l. 1. §. Si quis tutor. inf. quando appell. sit, l. 16. inf. hoc tit.* Appellat ex jure antiquo e decreto. At hodie ex illa constit. necesse non habet appellare, sic loquitur *l. 13. inf. hoc tit. l. Tutores. C. eod.* Nuda enim excusatio sufficit sine appellatione: quæ in re distat tutela a cæteris muneribus civilibus, verum si appellationis genere malit causam excusationis allegare, non prohibebitur. Sic igitur in specie proposita, qui duas tutelas habebat, tertium datus tutor appellavit: pendente appellatione, quartum datus est tutor, excusat se a quarta allegatione tertiæ: an audietur? non quidem statim, quia eum tertia nondum tenet, sed suspensa allegatione tertiæ, ejus finis expectabitur: et ita interpretor hæc verba, ἀλλὰ μετεώρου οὔσης τῆς ἐπὶ τῇ τρίτῃ χειροτονίᾳ δικαιολογίας τὸ ἐκείνης τέλος περιμένειν, quæ alii excipiunt male. Finem tertiæ vocat sententiam causæ appellationis. Ex ejus fine cognoscetur, quarta subeunda sit necne. Si enim jubeatur tertiam administrare, liberabitur quarta. Si solvatur tertia, incidet in quartam, alioquin si præmature eum compellas ad quartam, forte postea appellatione injusta pronuntiata, contra juris auctoritatem quatuor tutelis gravabitur. Quarta ordinem decretorum est quarta, vi ipsa et effectu tertia, sed non antequam de tertia secundum tutorem detur. Sequitur in hac *l. 4.* Tria onera tutelarum in una domo sufficere: unam domum dicimus plures personas unius potestati subjectas, *ut l. 3. C. de filiisfam. et quemad. pat. l. 1. C. de bon. et mun. non cont. Theoph. de testam.* Itaque si pater habeat tres tutelas, filiusfamilias non vocatur ad quartam: nam et tutela, quam gerit filiusfamilias, patrem onerat, *l. Si filiusfam. sup. de tutel.* eademque ratione si filiusfam. habeat tres tutelas, pater non vocatur ad quartam. et si duo sint fratres in ejusdem patris potestate, et unus in tribus tutelis, alter non vocatur ad quartam: denique familia una plus quam tribus tutelis non oneratur. Interdum tamen periculum tutelarum quas filii administrant, non refertur ad patrem in solidum, ut ostendit *Cod. tit. quod cum eo, etc.* et tunc tutelarum, quas filius gerit, numerus patri non prodest, vel contra. Illis addendum, in numerum trium tutelarum cedere tutelam filii emancipati, *l. 15. §. Ulp. inf.* qua de re dubitari poteret, propterea quod tutela filii, onus non videtur esse cum pietatis ratione ad eam compel-

lator pater, *l. Amicos. in fi. inf.* et rem suam agere videatur cum agit filii, ut patar quidam apud Antiphanem sit, ἐγὼ ἀγαπητῷ τι σπράττων πρὸς χάριν, ἔπραξεν ἐμαυτῷ τοῦτον οἱ ὁμαὶ φαμεν. Sciendum etiam est in numerum trium onerum non cedere, si quis sit fidejussor tutoris, vel si tutor sit honorarius, vel si magistratus municipalis tutorem dederit, nominaverit, satisdationem exegerit, præsidem tutores dandem instruxerit, *l. Si quis tut. sup. de ritu nupt. l.* 15. §. ἐὰν ὁ τῆς πόλεως, *inf. hoc. tit.* At hos omnes respicit periculum tutelæ. Sicut autem tutor qui cessat in administratione tutelæ, eam ratione periculi computat in numerum trium tutelarum, *l. Si is qui tres, inf. hoc tit.* et pater tutelam quam gerit filiusfam. eo consentiente, *l. 5. hoc tit.* cur etiam illi ratione periculi hæc non imputaat in numerum tutelarum? quia scilicet tutor, qui cessat, principaliter tenetur et suo nomine perinde ac si gessisset, itemque pater illi directo, et principaliter non tenetur, et non propter suam sed propter alterius personam. Fidejussores sunt accessiones. Magistratus municipales, et honorarii tutores sunt subsidarii, ut constat ex tit. *de mag. con.* et *l. 3. §. 1. sup. de adm. tut.* At rursus in magistratu municipali hoc nostra tractari videtur an tutelæ a se datæ vel instructæ periculum imputet in numerum trium tutelarum, cum etsi tres tutelas non habeat, jure magistratus se excusare possit, *l.* 6. §. ἀφίενται, *hoc tit.* Quidam scribunt, magistratum municipalem Romæ datum se excusare non posse, in municipio datum se excusare posse: quæ locorum differentia commentitia est: vix etiam fieri posse opinor ut magistratus municipalis Romæ versetur, cum non possit quamdiu est in magistratu municipio excedere, sicut nec præses provincia, *l. Illud. sup. de off. præs.* Dio 39. et legati Romam mittantur non ipsi, sed ipsorum decreto nisi *l.* 13. §. *Idem Labeo. inf. de injur.* Adjiciunt, Accursianos suam sententiam non improbare: quod aperte falsum est nam Accursiani differentiam so ummodo faciunt inter magistratus civitatum, et municipales: his excusationem non dari, illis dari quæ tamen distinctio falsissima est nam utroque loco de eadem agitur, id est, περὶ στρατηγῶν; et municipia nihil aliud sunt, quam civitates. Στρατηγὸς a nomine alias prætores significantur Dioni, Appiano, et aliis, et *Nov.* XXV. alias magistri militum, et *Nov.* XXII. XXXVIII. et CIII. alias et quidem frequentissime in libris nostris magistratus municipiorum, et Lucæ XXII. recte vetus interpretes στρατηγοὺς, magistratus interpretatur, quos idem divinus scriptor ἄρχοντας cap. XXIII. Mea autem sententia de magistratuum excusatione hæc est Magistratus municipalis dari quidem tutor potest decreto decurionum, *l. pen. sup. qui pet. tut.* vel a collega, *l.* 19 *in fi. sup. de tut. et curat. dat.* sed immunitate uti potest, *d.* §. ἀφίενται Qui futurus est magistratus se excusare non potest, *l. Propter. inf. hoc tit.* Qui desiit esse, licet in magistratu se tutelarum periculo obligaverit, se excusare non potest, *d.* §. ἐὰν ὁ τοῦς πόλεως.

Ad L. Si duas. 6.

Grammatici (§. 1.) sophistæ, rhetores, medici excusantur a tutelis et cæteris muneribus civilibus. Medici, inquit, qui περιοδευταὶ vocantur, id est circumforanei, ut interpretantur quidam: recte, si dixisset περιαγορᾶιοι, Circitores vetus interpres, quem sequi malo: nam et circumforaneorum appellatio utilitatem significat. at ut in constitutione quadam Græca Justiniani *de epsc. et cler.* μήτε ἐπίσκοπον, μήτε χωρεπίσκοπον, μήτε περιοδευτὴν. Chorepiscopus datur certo vico, vel pago ab episcopo urbis sub qua vicus est, de quo *synodi Antioch. cap.* 10. et *Neocæs. cap.* 14. et *Ancyr. cap.* 13. Fuere multi ejusmodi nescio te ecclesia postea sublati, ut epistola quædam Damasi docet. Regionarios vocat Papias. Περιοδευτὴς autem certo loco deputatus non est, sed hac illac circumit, et ubique implet absentis episcopi vicem. Papias defensorem appellat adjutorem episcopi. Zonaras Laodiceni cap. 57. περιοδευταὶ λέγονται διὰ τὸ περιέχεσθαι καὶ καταρτίζειν τοὺς πιστοὺς. Hac forma medici περιοδευταὶ dicuntur, qui circumeunt urbem, sanitatis hominibus reddendæ causa, quibus immunitas datur, non etiam eis, qui domestico et umbratili studio dediti sunt. Ut ergo intelligeretur eis tantum immunitatem dari qui medendi artem exercent, adjicit qui περιοδευταὶ vocantur: sedentariis et in umbra, ut ita dixerim, studia medicinæ educantes, immunitatem non habent: at ita quoque illis solis extra ordinem jus dicitur, *l.* 1. §. 1. *inf. de extraord. cog.* Datur etiam immunitatis liberalium artium professoribus, *l.* 1. *C. de decr. decur. l.* 4. *C. de profes. et med. l.* 10 §. *Angariarum. inf. de vac. mun.* Sed non omnibus. Musici eam non habent, licet ars eorum ingenua et liberalis est, quam liberum scire addecentem impium sit, *l.* 4. *C. de excus. mun.* Poetæ non habent, *l.* 3. *C. de profes. et med.* non quod eam divini spiritus non mereantur, sed quia lex deficit. Librariis et calculatoribus qui numerandi artem docent non datur, *l.* 4. *C. de profes. et med. l.* 15. *inf. hoc tit.* ad quam lib. 38 βασιλικῶν addantur, ζυγοστάται, id est ponderatores et libripendes. Possunt etiam addi ea *l.* 1. §. *Ludi. inf. de extr. cog.* notarii, et tabularii nam et ii immunitatem non habent, et extra ordinem ejus jus non dicitur, licet liberalia tractare videantur, numeros puta et literas, vel ea, quæ sunt literarum vice. Notarios dicimus quos Græci ταχυγράφους et ὀξυγράφους, Librarios quos καλλιγράφους *Nov.* XLIV. *Hieronymus* in Hippolyto, Basilius ad Notarium: σημείων χρῄζουσιν ἵνα σπαρμένων ἀυτὸν λάβῃ τῇ τάχος ὁ γράφων. Galenus de libris propriis. διὰ σημείων εἰς τάχος ἠσκημένων γράφειν. Tabularios eos, qui rationes publicas privatasve supputant, ut lib. X. Codicis multis locis ostendi. At grammaticis, rhetoribus, sophistis datur immunitas. Datur et geometris, *l.* 2. *C. de exc. art.* cum et ex constitutione quadam Theodosii spectabiles sint, non tamen data censetur a tutelis, *l. Geometræ. inf. hoc. tit.* nam generaliter data immunitate, semper tutelæ exceptæ videntur, ut exposui in *l.* 2. *C. de mun. pat.* Quid vero rhetores distant a sophistis? Videntur quidam rhetores linguæ Latinæ, sophistas dicere linguæ Græcæ, quibus non assentior. Rhetores sunt sive dicendi præcepta doceant, sive non Sophistæ pro doctoribus accipiantur. Galenus περὶ τοῦ προγινώσκειν. ῥήτωρ ὤνπο σοφιστὴν. et alio loco, τινὰς τὸν ῥητορικῶν ἀνδρῶν ὁ ῥώμῃ πανούργῳ τῇ σοφιστικῇ καλουμένῃ χρῆσθαι ὅροις. Ut autem immunitas tantum datur medicis circoitoribus, ita et rethoribus sophistis tantum, id est, præceptoribus, et magistris, sicut et grammaticis magistris tantum: itaque in *l. ult.* §. *ult. inf. de muner. et hon.* sic legendum est, *Magistri qui civilium munerum vacationem habent, id est, grammaticis, etc.* Hi, qui primas literas docent, immunitatem non habent, *l.* 2. §. *ult. inf. de vac. mun. l. Ut gradatim.* §. *ult. inf. de muner. et hon.* Hi non sunt grammatici, sed grammatistæ. Grammatici incipiunt ab Homero, aut Virgilio. Est autem in unaquaque civitate constitutus certus grammaticorum, rhetorum, et medicorum numerus, qui soli immunitate fruuntur ex epistola sive oratione D. Pii. Subjicitur in hac lege καὶ ὅροις τινὰς προκειμένῳ τῷ νόμῳ Vetus interpres retinuit Græcam vocem. *Et horoses quædam proposita lege.* Accursius interpretatur: Et divisio quædam civitatum lege facta est: recte si dixisset καὶ διαιρέσεις τῶν πόλεων. At longe aliter longeque alio sensu dixit, καὶ ὅροις, etc. Ego malo interpretari, *Et conditiones quasdam propositæ lege*: nam præter numerum lex has conditiones dat, ut professores, et medici probentur decreto ordinis, ut fungantur suo munere sedulo, et ut in sua quisque patria, non in aliena: et sic condiciones propositas dicit, *l. pen. inf. de condit. et demonst.* Porro numerus bis est, ut minores civitates habeant V. medicos, rhetores tres, grammaticos totidem: majores, medicos VII. rhetores IV. grammaticos totidem: maximæ, medicos X. rhetores V. grammaticos totidem. Maximæ sunt capita, et matres provinciarum. Majores quæ habent ἀγορὰς δικῶν. Græci legunt. ἀγορὰς δικῶν quod probo: aliæ sunt minores. Vici nullos habent professores, aut medicos immunes. Urbes, puta Roma et Constantinopolis, alium habent numerum professorum et medicorum ex constitutione Theodosii, nempe rhetores Latinos tres, Græcos quinque, grammaticos Latinos X. Græcos totidem, philosophum unum, legum professores, sive antecessores duos. Numerus medicorum non definitur: quia universi archiatri (medici harum urbium proprie archiatri dicuntur quasi principales medici) honorati comitiva primi vel secundi ordinis vacant, *l. ult. C. de profess. et med.* Constitutione autem D. Pii in aliis civitatibus non definitur numerus juris professorum: quia non habent immunitatem, nisi qui Romæ et Constantinopoli docent: quinimo non licet alibi docere quam Romæ, et Constantinopoli et Beryti. Sed quis, Beryto fuerit definitus antecessorum numerus nescio: forte nullus quia et Beryto docentes immunitatem non habent. Nunc videamus an philosophi vacent? In urbe Roma vetere aut nova unus vacat, ut dictum est supra. In provinciis non est lege definitus certus philosophorum numerum: qui rari sunt philosophi: vix singulæ ætates singulos ferunt: ideoque, non definito numero, generaliter philosophis datur immunitas personalium, scilicet, munerum et tutelarum, non patrimonialium, *l.* 6. *C. de mun. pat. l. In honoribus.* §. *pen. inf. de vac. mun.* sed exigimus, ut sint probati decreto ordinis, *l.* 8. *C. de profes. et med.* Hæc enim est una condicio constitutionis D. Pii, ut grammatici, rhetores, philosophi, medici immunes non sint, nisi sint probati decreto ordinis, *l.* 5. *C. de profes. et med.* Altera, ut bene et sedulo suo munere fungantur, et se adolescentibus utiles præbeant: alioquin denuo reprobari ab eodem ordine possunt, *l.* 2. *C. eod. l. ult. Gradatim.* §. *Reprobari. inf. de mun. et hon.* sed hoc numquam fit temere, *l. pen. inf. de decr. ab ord. fac.* Tertia hæc est, ut in patria sua doceant et medeantur, non in aliena. Duplex est patria. Propria, veluti originalis, et communis, veluti Roma. Qui Romæ docent, etiamsi Romæ nati non sint, immunitatem habent, sive salarium habeant, sive non, nec enim adjecta est quarta condicio, ut salariarii sint. Roma est communis patria, *l. Eos inf. de vac. mun. l. Roma. inf. ad munic. p. l. ult. inf. de int. et releg. l. In orbe. sup. de statu hom. Nov.* LXXVIII. *l.* 1. *C. de mulier. et in quo lo. etc.* At propter excellentiam, præstantiamque doctrinæ, qui in aliena patria docent, quia et ii, qui sunt supra numerum, immunitate donari possunt. Non semper itaque numerus lege constitutus, non semper tertia condicio servatur: prima, et secunda utique servatur semper. Sed, ut ad philosophos redeamus, ostenditur in hac lege philosophis, et cæteris professoribus ac medicis jampridem datas immunitates D. Adrianum statim ut imperium cœpit, confirmasse. Cur ait, statim ut imperium cœpit, nisi quod soleret initio imperii quisque immunitates vel petentibus confirmare, vel ultro etiam non petentibus concedere? quod est ex instituto Tiberii. Svetonius in Tito. Cum ex instituto Tiberii omnes dehinc Cæsares beneficia a superioribus concessa principibus aliter rata non haberent quam si eadem iisdem et ipsi dedissent, primus præterita omnia uno confirmavit edicto, nec a se peti passus est. Dio in Tito: γράμματα ἐξέθηκε βεβαιῶν πάντα τὰ ὑπὸ τῶν προτέρων αὐτοκρατόρων βεβαιωθέντα τισὶν, ὥστε μὴ καθ᾽ ἑκάστους σφᾶς αἰτοῦντας αὐτὸν πράγματα ἔχειν. Extat edictum Nervæ confirmantis beneficia a Domitiano concessa Pl. lib. X Ep. Aurelius Victor in eodem: *Cum donata, concessave a prioribus principibus firmare insequentes solerent, simul imperium cœpit, talia possidentibus edicto sponte cavit.* Et inde etiam nunc in more positum est omnium gentium fere, ut mortuo principe a successore ejus initio principatus immunitates, beneficia, privilegia, honores superiorum principum confirmentur petentibus cum priva-

tis, tum civitatibus, collegiis, corporibus, societatibus, non petentibus adimantur, nisi benigne princeps præveniat petitionem. Professoribus vero et medicis Vespasianum quoque immunitates confirmasse probat *l. ult. in fi. inf. de mun. et hon.* Eundem primum e fisco rhetoribus salaria constituisse Suetonius scribit; Cassiodorus id tamen Domitiano tribuit. Dicitur et Alexander rhetoribus, grammaticis, medicis, aruspicibus, mathematicis, mechanicis (ii quales sint exposui in *l. 3. C. de exc. art.*) architectis salaria instituisse, et auditoria decrevisse, auctore Lampridio, et discipulos cum annonis pauperum filios modo ingenuos dari jussisse. Recte, ingenuos; ideo enim liberales artes dicuntur, quod servis eas tradere jus non erat. Sed in contrarium postea eccidere, ut Plinius ait, et servitute sola profiteri cœptum. *Cœpit et postea Jurisprudentia esse libertinorum artificium*, ut Mamertinus ait ad Julianum. Porro salaria multi etiam alii Impp. constituerunt, *l. 6 et 9. C. de profes. et med. l. 11. C. Th. eod.* Specialiter autem constitutione D. Pii declaratur, philosophos, rhetores, grammaticos, medicos vacare primum a gymnasiarchiis. Gymnasiarchæ sunt, qui præsunt exercitio palæstrico cum sumptu aliquo. Hesychius, γυμνασιάρχης, ἄρχων τοῦ ξυστοῦ; idem ergo est gymnasiarches, et xystarches. Ulpianus in Orationem contram Leptinem. γυμνασιάρχος ἐστιν ὁ παρέχων τοὔλαιον τοῖς γυμναζομένοις; γυμνάσιον γὰρ τὴν παλαίστραν ἐκάλουν. Philo in Flaccum, εἰς τὴν οὔσαν [illegible] φάσκων, ἠβαγκάσθη γὰρ γυμνασιαρχεῖν. Deinde ab ædilitate, quæ ἀγορανόμια, ea est cura annonæ, rerumque promercalium. Hieronymus, ad Rusticum monachum de vivendi forma. Ab ædilibus, quos ἀγορανόμους Græci appellant, vendentium coercebatur rabies. Apulejus lib. 1. *Annonam curamus, et ædilem gerimus.* Ἀστυνόμοι, de quibus *l. 1. inf. de via pub. et si quid in ea fac.* curant ut in urbe munda sint omnia. Ulp. in Orat. contra Timocratem, ἔστι δ' ἀγορανόμος ὁ ἐφόρος τῶν ὠνίων τῆς ἀγορᾶς. ἀστυνόμος δὲ ὁ ἐπὶ τοῦ εἶναι καθαρὰν τὴν πόλιν ἀγχολούμενος. De ædilitate municipali loquimur, quæ tamen honor videtur esse, sicut et gymnasiarchia, et sacerdotium, sed multo plus muneris, et sumptus habet. Horum honorum excusatio datur, petiturque sæpe, *l. In honoribus. inf. de vac. mun. l. 2. C. quib. mun. civ. ind.* Non loquimur de ædilibus urbis Romæ, cujus honoris tantum abest, ut de vacatione danda aliquid sanciendum sit, ut potius ambitum ejus coherceri oporteat. Tum ostenditur professores, et medicos excusari a sacerdotiis provinciarum, quæ qui adepti sunt, ludis præsunt in honorem Deorum institutis cum sumptu aliquo, cujusmodi sunt Asiarchiæ, id est sacerdotium provinciæ in Asia, ἱεραρχία Asiæ, *l. In honoribus. §. 1. inf. de vac. mun.* Alytarchia *l. 2. C. de expens. l. 1. C. de off. com. or.* ubi corrupte legitur, *Lyciarchiæ*, pro *Alitarchiæ*, Bithyniarchia, Cappadocarchia, § ἔθνους, *inf.* Phœnicarchia, Syriarchia, *l. 1. C. de nat. lib. Nov.* LXXXIX in qua secundum *d. l. 1.* φοινικαρχῶν, καὶ συριαρχῶν, καὶ στρατηγῶν, καὶ διασημοτάτων id est, sacerdotum Phœnicea, et Syriæ, et Duumvirorum, et perfectissimorum. Haloander, male magistrorum militum, et maxime insignium. Vice versa secundum eam *Nov. in d. l. 1.* et in *Nov. Martiani, de mat. Sen.* legendum, *perfectissimos*, ut jamdiu notavi in Frag. Ulpiani tit. 13. et Græci confirmant hoc loco. De his sacerdotiis etiam scripsi in *l. pen. C. de mun. pat. et l. 1. C. de per. suc. par.* et Observationum 2. cap. 13. Ea qui obtinent immunes sunt a tutelis, et cæteris muneribus, *d. §.* ἔθνους: cui adjungi potest aptissimo vetus inscriptio, quam retuli in *l. 1. C. de per. suc. par.* Sequitur in hac lege professores, et medicos excusari a metatis, id est, ab onere recipiendi hospitia, *l. 8. C. de metat. l. 6. C. de profes. et med. l. ult. in fin. inf. de mu. et hon. l. 10. §. Angariarum inf. de vac. mun.* quod munus apistathmiam Modestinus vocat. Hesychius ἐπισταθμία, ὑποδοχὴ ξένων. Item a munere sitoniæ, vel elæoniæ, id est a cura emendi frumenti, vel olei nomine Reipublicæ, quam qui gerit æque immunis est ac sacerdos. Oleo eget Resp. in palæstris ungendorum xysticorum causa, cujus rei curam gymnasiarchus sustinebat: itemque ad lumina balnearum, *l. 1. C. de lust. aur. col.* Lampridius in Severo: Addidit oleum luminibus thermarum. Plinius X. Epist. *Pecuniam in oleum erogare soliti parati sunt in opus balnei conferre.* Et quibusdam locis ad erogationem publicam. Et ad ædem sacram, *l. Si sponsus. §. Sed et si quid. sup. de don. inter vir. et uxor.* Additur in hac lege, eosdem excusari a munere judicandi, quod alias invitis injungi solet, *l. ult. §. Judicandi. inf. de mun. et hon.* et a legatione, et militia. Specialiter hæc munera recensentur: quia eorum omnium fere vacatio non soleat competere generaliter data immunitate, veluti militiæ, et metati, *l. Sant. l. pen. §. Duo. inf. de vac. mun.* Ad extremum generaliter ait, omni eos provinciali aliove munere vacare. Et ex his colligit Modestinus philosophos vacare a tutelis, cum tamen tutelarum mentio non fiat, et cui datur immunitas generaliter, non censeatur data tutelarum. Sed cum philosophi comparentur aliis professoribus, et medicis, quos constat tutelis vacare, verisimile et hoc postremis verbis generalibus voluisse Imperatorem, ut et tutelis philosophi vacarent, maxime cum dicat, omni provinciali aliove munere. Cui datur immunitas provincialium, vel publicorum vel civilium munerum, non videtur data tutelarum. Cui provincialium, vel civilium, et aliorum munerum, concurrente præsertim illa comparationis ratione, videtur et data tutelarum. His expositis, ad alios Modestinus transit, qui excusationem tutelarum habent, et athletas ait vacare, qui coronati sunt sacris certaminibus, quos vocabant ἱερονίκας τοὺς ἀγῶνας. Galenus ad Thrasibulum. καὶ πολλοὺς στεφανίτας ἀγῶνας ἐνενικηκότων ἀθλητῶν. Præter coronas immunitatem habent a tutelis, et muneribus civilibus, *l. 1. C. de athl.* Alii sunt, qui dicuntur ἀργυρῖται, ut Ulpianus scribit Demosthenis interpr. in Leptinem, quos qui vicerunt pro coronis consequuntur præmia pecuniaria, de quibus *l. Commodis. inf. de re jud. l. Spem. C. quæ res pig. obl.* Quod sequitur est de sacerdotum immunitate, quod jam exposuimus supra. Sequitur. *Tutela non est Reip. munus etc.* Munera quædam sunt Reip. veluti sitonia, legatio, defensio civitatis, quæ principaliter, et directo ad Reipub. sive civitatis utilitatem spectant, *l. 15. sup. de recept. qui arb. rec.* quædam provincialia, ut Asiarchiæ, et Syriarchia, et hæc provincialium munerum appellatio duobus locis invenitur in hac lege, hoc nempe loco, et illo superius, ἐπαρχιῶν ἐθνικῶν. Provincias enim optimi auctores plerumque vocant Ἔθνη. Itaque Ant. Augustinum laude ἐπαρχιῶν ἐθνικῶν, provinciale munus Latine vertentem. Alia vero quædam sunt munera privata. Hujus generis esse tutelam probat, *l. Non tantum. §. It qui. inf. hoc tit.* dum ædilem plebis tutorem dari posse comprobat, quod excusetur a privatis muneribus. Excusatio enim argumentum est jure tutoris dati, *l. 13. §. pen. inf. hoc tit.* ratio quoque naturalis id demonstrat satis: est enim tutela de re privata, et familiari pupillorum, et domo pupillorum concluditur, et quot sunt domus, tot sunt tutelæ. Non inficior eam esse pro utilitate publica, quod publice omnium intersit orbos et pupillos tueri, ac defendere, *l. 2. §. Deum. sup. qui pet. tut.* Sed principaliter privatum munus est, per consequentias publicum, sive civile, quæ appellatio latior est, quam muneris Reipublicæ: nam munus Reipub. est quod ad Remp. principaliter spectat. Munus publicum, sive civile (nihil enim inter hæc duo quidquam discriminis est) tam quod ex consequentia quadam, quam quod principaliter ad utilitatem publicam pertinet: idem et municipale dicitur: eodemque modo jus publicum dupliciter accipitur: nam et id quod in sacris, sacerdotibus, magistratibus consistit, publicum appellatur, et privata arva, publica dicuntur, ut ad Frontinum Urbicus adnotavit, hac solum ratione, quod publice tributum inferant. Utilitatis etiam publicæ respectu tutelam publicum munus dici affirmo in §. 1. *Inst. de exc. tut. l. Filiusfam. sup. de his, qui sunt sui vel alieni jur. l. 17. §. Eos. inf. hoc tit.* et Civile hoc loco, et *l. ult. inf. de mun. et hon. l. Coloni. C. de excusat. tut.* Provinciale munus non est. Reipub. munus non est, *l. 2. §. ult. inf. ad municip.* nec personale, nec patrimoniale: quia tutela est sine impensa. Item privatum, aut per consequentiam civile munus patrimoniale non est, sed personale, *l. 1. inf. de mun. et hon.* Et hæc est certissima hujus quæstionis definitio. Suspectus mihi fuit olim hic § quod suo more Modestinus non præposuerit nomen auctoris Latini. Sed eadem est condicio §. *Sed et reprobare. sup.* utrumque videtur Tribonianus inseruisse ex aliis Modestini libris. Item quod nec sequentibus, nec antecedentibus cohæreat. Sed hæc ἀποσπάσματα Digestorum etiam ad hanc rationem nimis exigenda non sunt. Fursitan varia cum fuissent superius proposita munerum genera, quorum alia sunt Reip. alia civilia, alia provincialia, quorum exemplo et tutelæ immunitas datur, visum est faciendum, ut muneris tutelæ qualitas cognosceretur. Quod sequitur de magistratibus civitatum jam exposui supra in tractatu de tribus tutelis. Docet autem postea excusationem dare inimicitias capitales, quæ inter tutorem testamento datum, et testatorem postea intervenerint, quibus causam dedit tutor. Dixi quæ postea: nam si antea intervenerint, hoc ipso videtur facta gratiæ reconciliatio, quod is tutor datus sit, si modo datus sit bona mente, non ut negotiis implicaretur non si tutela delata ei subdole blandiatur, §. *Item si propter. §. Inimicitiæ. Instit. eod.* Dixi. *Capitales*. Non capitales excusationem non præstant. Placet mihi valde definitio Ant. Augustini. Capitales inimicitias esse ob capitalem accusationem ortas, quam comprobat *Nov. de testibus*, et *l. pen. §. Seja.* conjuncta *l. 3. §. ult. de adm. tut.* et in hoc § hæc κεφαλικὴ ἔχθρα, id est, capitalis: quas scilicet sola mors dirempturus videatur. Horat. *Ira fuit capitalis, ut ultima divideret mors.* Dixi, *quibus causam dedit tutor*, itaque de inimicitiis loquitur Modestinus, quas ipse tutor conciliavit, ut hæc verba demonstrant, ἔχθρα τῷ χειροτονηθέντι γενομένη πρὸς τὸν πατέρα, ut si patrem accusavit capitis: hoc si fecit antequam tutor daretur, tutori dato pater videtur injuriam remisisse: si postea, tutelam videtur ademisse, et nisi excuset se, removetur, *l. 3. §. Si tutor. sup. de susp. tut.* contra quocumque tempore pater capitis accusaverit tutorem, indistincte dicimus eum excusari, sicut et si status controversiam a patre pupilli passus sit, id est, si eum pater in servitutem petierit, *d. § Inimicitiæ.* plerumque hæc sunt paria capitis accusare, et in servitutem petere: utraque ex causa omittitur jus patronatus, *l. Qui cum maj. inf. de bon. lib.* utraque ex causa excusatio tutelarum vel curationum datur: est tamen differentia in specie *l. 9. inf. de iis quæ ut indig.* nam ob capitalem accusationem legatorio ademptum censetur legatum, et apud hæredem remanet, ob controversiam status æque ademptum censetur, sed ad fiscum non ad hæredem venit, quia hoc genere controversiæ etiam testamentum impugnari videtur. *l. 16. eod. tit.* Is etiam excusetur a tutela qui serio et bona fide pupillo movet controversiam status, non dedita opera ne subeat tutelam, et calumniæ causa: quod hoc loco proponitur ex rescripto Marci et Veri. Hi sunt qui Divi fratres appellantur, et interdum Fratres Imperatores, ut *l. Fratres. inf. de pœn. l. Si adulterium. §. Fratres inf. de adult.* de quibus videnda sunt quæ Gal. scribit lib. περὶ ἰδίων βιβλίων, et lib. περὶ τοῦ προγινώσκειν. Ant. Augustinus multa erudite hoc loco scripsit, et observavit, semper prælato nomine Antonini in libris nostris sequi Verum hoc modo, *Antoninus et Verus*, et significari fratres. Cum vero sequitur Antonini nomen præcedere Severi hoc modo, *Severus et Antoninus*, et significari patrem, ac filium. Sed unum est quo improbo, Haloandri reprehensionem conjungentis semper Antoninum cum Severo, cum Severus solus citetur sæpe. Novum videlicet non est supprimi Antonini nomen, quasi sufficiat laudari patrem, nec ideo existimandum est eos pariter

statim ab initio Remp. non administrasse. Exempla sunt in l. 1. h. que tit. conjuncta l. 3. C. eod. et in l. οἱ ἐπίτροποι, sup. loc conjuncta l. 1. § Ex illa. inf. ad leg. Corn. de fal. et in l. 1. sup. de offic praef. urb. conjuncta l. 1. inf. de leg. 3. l. Aut. damnum. inf. de pœn. l. ult sup de off praef. vig. et in l. Eorum. inf. ad leg. Jul. majest. conjuncta l. 4. inf de ju. pat. ut in l. Si uxor. § Si minor, conjuncto § Divus. inf. ad leg Jul. de adult. et l. Si Titia. §. ult. de leg. 2 conjuncta l. Licet. de leg 1. eodemque modo supprimitur Veri, et Commodi nomen sæpe. At quod dicitur hoc loco ex rescripto fratrum tutorem excusari, non obtinet in ejus lite, l. Propter. inf. hoc tit. nisi ex Nov. LXXII. quo tutor qui litem habet cum pupillo excusatur aut removetur, nisi sit mater aut avia, Nov. cxv. Dico excusatur, aut removetur, arg. l. Si pupillum. inf. hoc. tit. et l. 3. §. Si tutor, sup. tit. prox Sequitur ex Paulo mediocritatem, et rusticitatem interdum a tutela excusare, si oneri et operis par non sit, ut idem Paulus ait in l. 40 inf. hoc tit. Operi, id est, administrationi · ut Græco μετριότης ita Latine mediocritas paupertatem significat: et hoc sensu mediocrem hominem dicimus et mediocre patrimonium. Illiterati etiam excusantur negotiorum experTes. Negotiorum periti non excusantur quod tamen D. Pius mutasse videtur. §. Similiter, Inst. de excus. quod sit necessaria literarum scientia ad rationes conficiendas. Utemur itaque distinctione in paupere et rustico, non in illiterato.

Ad L. 8. 9. 10. 11. 12

Hæc lex est de veteranis. Veterani sunt qui militia honeste dimissi, et sacramento soluti sunt. Hi vacant a tutelis paganorum et a tutela nepotum conveterani perpetuo. Ab una tutela filiorum conveterani non vacant: post annum missionis, intra annum vacant. A pluribus eodem tempore vacant etiam post annum, l. 2. C. de exc. vet et inf. § ἐξήτηση. Una ergo tutela non excusat, cum in paganis tres exigantur Sed sicut in paganis præteritæ aut fini proximæ non excusant, ita veterano jam finita tutela finive proxima nihil prodest ad secundam excusationem · eodem exemplo non excusatur a secunda, quæ diu duratura non est. Conveterani verbo non tantum commilito continetur, qui in eadem legione militavit, sed et veteranus quilibet, ut qui militavit inter legionarios non excusatur a tutela vel cura filiorum ejus, qui militavit inter vigiles. Itaque conveterani, et commilitones sunt, etiamsi in diversis numeris militarint: una enim eademque est Resp pro qua militant. Commilitonem dicit in §. pen qui scilicet fuit commilito eondem quem conveteranum vocat in §. Syneeteranus Ait autem §. pen nihil referre quomodo filius conveterani sui juris effectus sit, emancipatione an morte patris. Tutor vel curator ætatis ratione non datur, nisi ei qui sui juris est. Sui juris fit emancipatione aut morte patris. Sed quare motus est ut hoc adnotaret? quia tentare quis posset non cogi veteranum suscipere tutelam conveterani filiorum, nisi orbi sint patre. Sed placet etiam incolumi patre eum cogi, In § Synveteranos (quæ vox est hibrida, et quasi ennus, cum potuisset dicere συνεστρατευθεὶς) ostendit conveteranum dici etiam eum, qui in aliis numeris militavit: et secundum hanc sententiam initio legis dixit veteranos post annum missionis non habere vacationem a tutelis filii ejus, qui in eadem legione militarit et cujuscunque veterani. Sed adjicitur etiam in l. 2. C. de exc. tut. veteranos post annum non vacare a cura militum, ut si qui milites sint minores xxv. annis: et eo pertinet quod sequitur in §. Syneeteranus, militi minori xxv. annis veteranum curatorem dari tam incolumi, quam mortuo patre. De cura militum loquitur, non de tutela; constat enim impuberes milites esse non posse, cum tamen tribuni esse potuerint, l. ult C. de testam milit. hoc enim datur plerumque splendori natalium, ut tribuni sint, sicut hodie fit, quia per alios tribunatum gerunt, militiam non exercemus per alium. Et hæc quidem de veteranis. Cum ignominia, et dedecore dimissi, pro veteranis non habentur, et ideo immunitatem non habent, l. Nec infames. C. de decur. l. 7. §. ult. inf. de int. et rel. l. 1 C. de iis qui non imp. stip Ergo et si filiis eorum veteranus tutor detur, consequens est, ut se excusare possit · quod e Modestino Græco scriptum, cum Bulgarus vertisset hoc modo recto, sicut veteres libri testantur, neque harum filiis qui olim, etc. posteriores librarii corruperunt. Missionis ignominiosæ formula extat apud Hirtium de bello Africo · C. AVIENE, QUOD IN ITALIA MILITES POPULI ROM. CONTRA REMP. INSTIGASTI, RAPINASQUE PER MUNICIPIA FECISTI, QUODQUE MIHI, REIQUE PUB. INUTILIS FUISTI, ET PRO MILITIBUS TUAM FAMILIAM, JUMENTAQUE IN NAVES IMPOSUISTI, TUAQUE OPERA, MILITIBUSQUE TEMPORE NECESSARIO RESP. CARET, OB EAS RES IGNOMINIÆ CAUSA AB EXERCITU MEO TE REMOVEO, HODIEQUE EX AFRICA ABESSE, ET QUANTUM POTEST PROFICISCI JUBEO. Quantum potest legitur, in vet. libris, non potes vel potestis: ut apud Terentium · Quantum potest aliquo objicienda est · Maceriam jube dirui quantum potest · Comprehendi jube quantum potest, et in l. 5 inf. de cur. fur. Missi igitur ignominiosa missione non sunt veterani, et non excusantur a tutelis cæterisve muneribus. Excipiuntur in §. Sed ignominia. tutelæ urbicæ, necessario, propterea quod in urbe versari non possunt, l. Milites. § Missionum. inf. de re mil. l. 3. C. eod. Missi honesta missione, veterani sunt. Honesta missio proprie est, quæ emeritis stipendiis vel ante ab Imperatore indulgetur, l. 2 §. Ignominiæ. sup. de his qui not. infam Emeriti sunt, qui ætatem militarem impleverunt, quæ definitur ab anno XVII. in XLVI, ex constituto Ser. Tullii, et lege Gracchana. Ante emerita stipendia dimittuntur, qui xx. annos in militia fecerunt, l. ult. C. de his, qui non imp. stip. Dio 57, Tacitus 1. Et hi vero et emeriti veterani sunt. At dimissi intra xx. annos indulgentia principis. honeste quidem missi sunt, veteranorum tamen jura non habent, Veterani perpetuo vacant a tutelis paganorum. Dimissi intra quinquennium, id est, quinquennio nondum peracto in militia, nullo tempore vacant. Dimissi post quinquennium, intra octennium, anno tantum vacant · post octennium intra annos XII. biennio, post XII. intra XVI. triennio, post XVI. intra XX. quadriennio, post XX. perpetuo, quæ definitio annorum est ex constitutionibus. Sed quod diximus dimissos intra quinquennium nullo tempore vacare, in id ita argumentantur. Milites absunt Reip causa, et ita edicto, Ex quibus causis majores, et edicto de bonis possidendis, et vendendis, et lege Julia de adulteriis, et legibus Julia, et Papia, qua parte agitur de absentibus Reip. causa, milites continentur. Absentibus autem Reip. causa postquam reversi, sunt datur annus vacationis, l. 40. in pr. inf. hoc tit. l. 2. C. si tut. vel cur. Reip. cau. ab. Ergo et dimissis militibus intra quinquennium. Videamus num dici possit ex alia causa absentibus annum dari expleto munere, vel ut ait l. 10. παυσαμένοις τῆς δημοσίας χρείας, id est perfunctis publico negotio. Hos non explesse militiam, sed ex indulgentia principis reddi penatibus suis et quidem nimis cito. Aliis qui non tam cito dimittuntur, licet militiam, justumve militiæ tempus, non expleverint, annum dari, aut biennium, aut triennium, aut quadriennium. Causarii etiam honeste dimittuntur, §. ὁ δὲ ἐντὸς νυκτοφυλάκων, inf. l. Causaria. C. de re mil. Causarii, id est, propter valetudinem, aut senectam dimissi, qui nomen trahunt a causa, id est, vitio. Ut enim Græcis αἰτία, sic Latinis causa vitium est. Seneca, Causariæ partes animi, id est vitiosæ Veteranorum autem jura causarii habent, si dimissi sint post annos xx. l. ult. C. de iis qui non imp. stip. non si intra annos XX. Nec enim perpetuam vacationem a tutelis paganorum habent nisi dimissi sint ob senilem ætatem l. 2. C. eod. Non habent etiam privilegia veteranorum in pœnis aut testamentis, et quod dicitur in l. Testamenta. inf. de mil. test et l. Milites. §. Illud. inf. de re mil. de causariis, qui viceunio militarunt accipiendum est, d. l. ult. l. 1. C. de exc. vet. Et hæc quidem de legionariis. Vigiles etiam milites sunt l 1. inf. de bon. poss. ex test. mil. l. 15. §. Legis, inf. ad l. Jul. de adult. Ulpian. in Frag. tit. 3. Et honeste, vel causarie dimissi, annum tantum vacationis habent, quia et ii videntur abesse Reip. causa, præterquam in eo capite legis Juliæ, de quo in d. §. Legis. Ignominia dimissi nullo tempore vacant. Ab urbicis tamen vacant, ut dictum est supra de legionariis: quod non honori eorum datur, sed quia id ita constitui necesse est, cum in urbem ingredi non possint : idemque de conductoribus vectigalium dicitur in l. pen. §. Conductores. inf. de ju. imm. et de liberto in l. pen. §. ult. inf. h. t. Excusatio igitur alias liberter datur honoris, et præmii causa, alias non tam libenter, quam necessario Præter vigiles, et legionarios erant in urbe prætoriani, sive cohortes prætoriæ, et urbani, qui et urbaniciani in l. Qui militantur. sup. ex. quib. cau. maj. et in Spartiani Caracalla, et Geta, sive cohortes urbanæ. Svetonius scribit. Augustum legata reliquisse prætorianis militibus, cohortibus urbanis, et legionariis quod et Dio scribit 56. Sed pro legionariis habet τῷ πολιτικῷ πλήθει. legiones enim Dio solet appellare πολιτικὰ στρατόπεδα, ut lib. 38 53 55. 58. Sunt et alii innumeri auctorum loci, quibus differentiam esse inter urbanas, et prætorias cohortes, τὸ δορυφορικὸν, ut τὸ ἀστικὸν, constat, sicut et alius præf. prætoris, alius præf. urbi. Itaque quas Ulp. vocat urbanas cohortes in §. Sed ignominia. profecto illæ non sunt quas prætorias in l. 9. Utræque tamen urbanas excubias agunt: nam et cohortes prætorias Tacitus lib. 1. excubias urbanas vocat. Vigiles incendiorum causa potissimum constituti sunt ab Augusto ut Dio multis locis scribit. Sed urbanarum, et prætoriarum cohortium militia præstantior est · Urbanis custodia urbis potissimum committitur. Prætoriis custodia Imperatoris Herodianus lib. v: οἱ σωματοφύλακες, καὶ δορυφόροι οὓς δὴ πραιτωριανοὺς καλοῦσιν. Et defuncto Imperatore alium plerumque prætoriani creant. Juliano imperium vendiderunt quasi sub hasta, et majora stipendia habent, et soluti sacramento ampliora commoda missionum emeritaque, et etiamsi non ex. annis militarint, perpetuo a tutelis vacant, §. Sed ignominia. inf. Nam et citius dimittuntur quam cæteri: dimissi primum sunt anno XII. deinde XVI alii primum XII. deinde XX ut Dio scribit 54. et 55. et Tacitus 1. Dispersas per urbem cohortes primus in una castra conduxit Tiberius, auctoribus Dione, Tacito, Svetonio: et hæc sunt quæ dicuntur castra prætoria Alia sunt urbana d. §. Legis. Majore sunt privilegio eorum, qui præfuere militibus, quam eorum, qui militarunt. Primipilaris excusatur ab omnibus tutelis præterquam una filiorum primipilaris post annum, l. 10 §. Qui primipilo. inf. hoc tit. et hoc sive primipilo functus sit in caligatis militiæ, sive in aliis. Caligatæ sunt gregariorum, et manipularium militum, et tyronum Caliga militare tegmen pedum. Aliæ sunt clariores militiæ, vel etiam palatinæ nam et in palatina militia, et in officio magistratuum primipilares fuisse constat Primipilaris dicitur in hoc proposito is, qui fuit primipili centurio, primus centurionum, primi ordinis centurio · eodem nomine dicitur et is, qui nondum deposuit primipilum, cujus præcipuum munus novissimo constitit in vehibenda annona militari, ut docui in l. 3. C. de cohort. quas στρατιωτικὰς χρείας vocat in d. §. Qui primipilo, id est, στρατιωτικὰς διατροφὰς. Tribunus autem cohortium prætoriarum etiam a collegarum filii tutela vacat, l. 9. inf. Post hæc omnia de militibus, in l. 10. Modestinus docet omnibus absentibus Reip. causa expleto munere annum vacationis dari, licet festinantius præscripto reversi sint et adjicit nominatim Romanorum, quod omnino notandum censeo. Edictum ex quibus cau. maj porrigitur etiam ad eos, qui municipiorum causa absunt. Absentibus municipii causa annum vacationis dari non puto Annus his continuus est, non utilis, et computatur ex quo rediit vel redire debuit recta via sine mora, aut cucur-

tione, *l. 4. inf. de sac. mun.* qua in re ex militis definita sunt in dies singulos ad redeundum lege Julia, et Papia, l. *Si cui.* §. 1. *sup. ex quib. cau. maj.* quod servetur et in cautione judicio sisti, et in excusationum temporibus, et in cautionibus appellationum, et in vicesima hæreditatum. Et hic annus datur reversis si ad novas tutelas vocentur, non si ad veteres quas susceperant priusquam Reip. causa abirent, revocentur: has enim recipiunt statim nullo spatio intermisso, *l. pen. inf. hoc tit.* §. *Item qui Reip. Inst. de exc. tut.* Varia sunt excusationum genera: alios excusant ab omnibus muneribus, ut liberorum numerus, alios a tutelis tantum, ut tria onera tutelarum, alios ab aliis muneribus, non a tutelis, quæ geometris datur. Absentia Reip. causa excusat ab omnibus. Rursus alii ne incipiant tutelam excusantur, non etiam a cœpta tutela, ut septuagenarii, vel patres plurium liberorum: superveniens enim ætas supervenientesque liberi a cœpta tutela non excusant, l. *pen.* §. *Hoc circa. inf. de jn. im.* Alii etiam a cœpta tutela excusantur, ut qui ad primipili functionem, vel consilium principum vocentur, vel abfuturi Reip. causa, vel adversa corporis aut mentis valetudine tam suis, quam alienis rebus gerendis inutiles, et cæci, muti, surdi, et qui in Senatum leguntur, et qui domicilium mutant. Sed hoc posteriore casu necesse est, ut rescripto principis, et migratio fiat, et tutela deponatur, *l. 12. inf. hoc tit.* quo de genere migrationis scripsimus in *l. 4. C. de jn. As.* At denuo alii in perpetuum excusantur, ut qui tempore dationis alibi domicilium habent, vel qui postea auctoritate principis domicilium alibi habere cœperunt, et qui senatoriam dignitatem adepti sunt, *l. 15. inf.* et alii complures, etiam deficiente postea excusationis causa, ut si numero liberorum excusatus postea liberos amiserit: alii excusantur ad tempus, ut minores xxv. annis tutores legitimi: nam testamentarii non egent excusatione, cum non sint tutores, quam ad legitimam ætatem pervenerint, ut exposui in *tit. de fiduc. tut. lib. 1. Inst.* quod et se constit. Justiniani locum habet in legitimis, et dativis. Ante Justinianum minor ætas legitima tutela non excludebat, qua de causa in *l. 73. inf. de reg. jur.* sexus muliebris excipitur, non minor ætas. Furiosi quoque excusantur ad tempus, *l. 12. inf.* Furiosi, inquam, legitimi, vel dativi: nam testamentarii tutores non sunt antequam sanitatem receperint, *l. 10.* §. *Si furiosus. sup. de test. tut.* §. *Furiosus. Inst. qui test. dari pos.* quæ distinctio etiam tolli debuit in furioso, aut non tolli in minore. Perpetuo furiosi excusantur in perpetuum, sicut cæci, muti, surdi, valetudinarii, *l. 40. inf.* Valetudinarii, id est, qui perpetua, et pertinaci valetudine afficiuntur, l. 1. *C. qui mor. se exc.* et generaliter prout est furor, aut valetudo vel ad tempus, vel in perpetuum excusatio datur. Idem de relegatis statuendum est: nam pro modo exilii, vel ad tempus, vel in perpetuum excusantur: *l. 28.* §. *ult.* et *l. 29. inf. hoc tit.* Absentes Reip. causa, et comites eorum a cœpta tutela excusantur ad tempus, *l. 15. sup. de tut. et cur. dat.* §. *Item qui Reip. Inst. de exc. tut. l. 10.* §. ὁμοίως, *hoc tit.* Absentibus autem jam profecturisve delata tutela omnimodo excusantur, *l. 41.* §. 1. *inf.* qua in re maxime distant a minoribus, et furiosis, et ægrotis, quia et ne incipiant ii omnimodo non excusantur. Absentibus similes sunt relegati. Multum autem interest, utrum quis ad tempus an in perpetuum excusetur: nam ad tempus excusati a nondum cœpta tutela, eam suscipiunt post tempus. Omnimodo excusati, finita causa excusationis, eam non recipiunt, vacante tamen adhuc ea, denuo dari suo loco possunt, *l. 44. inf. hoc tit.* Item in locum eorum qui ad tempus excusantur, interim actor vel curator datur, non tutor: quia non desinunt esse tutores: nec enim plane in totum excusantur: ut ecce in locum minoris ad tempus excusati interim curator datur. Modestinus in l. 10. §. ἐὰν ἀπελεύθερος, non dicit, curator, quo tamen verbo supra, infraque uti maluit, sed κηδεμὼν quod est ambiguum. Significatur namque eo tam tutor, quam curator, *l. 2. sup. qui pet. tut.* itaque in ejus paragraphi parte prima, quæ est de tutore testamentario, vel eo maxime, quod dicat ἕτερος κηδεμών, secundum principia juris antiqui tutorem significari reor: in secunda autem, quæ est de tutore legitimo, cum non adjiciatur ἕτερος curatorem, videtur in eo mutasse aliquid Tribonianus propter constitutionem Justiniani. Plane in locum furiosi ad tempus excusati curator interim datur, *l. 12. inf.* et in locum relegati ad tempus, *l. 28.* §. *ult. inf. hoc tit. l. Sane.* §. *ult. sup. de adm. tut.* et in locum absentis Reip. causa post susceptam tutelam, *l. 15.* et *16. sup. de tut. et cur. dat.* vel comitum ejus, *d.* §. ὁμοίως. In locum autem eorum, qui omnimodo, sive in perpetuum excusantur, alius tutor datur, ut in locum perpetuo furiosi, cæci, muti, surdi, valetudinarii, *l. pen. sup. de tutel.* contra regulam juris, quæ tutorem habenti vetat tutorem dari: nam qui excusantur, ipso jure tutores sunt: propius tamen est, ut desinant esse per excusationem perpetuam, §. *ult. Inst. quib. mod. tut fin.* et hoc colore ex SC. in eorum locum tutor datur *d.* l. *pen. l. 11. sup. de test. tut.* quod non ita dici de eis potest, qui ad tempus solummodo excusantur: quia tutores esse non desinunt, ac proprie non excusantur. Igitur et in locum relegati in perpetuum tutor dari potest, imo curator, l. *Quod si forte. inf. de solut.* videlicet si non excusaverit se intra præstitutum diem, arg. *l. Testamento. C. de exc. tut.* Tutor si excusaverit se: nam et hic proprie excusatur, l. 29. *inf.* secundum quod acciperem *l. pen. C. in quib. cau. tut. hab.* quæ dicit in locum relegati tutoris alium tutorem dari, nisi jam supra eadem lex dixisset generaliter in locum excusati tutoris alium tutorem dari, est enim relegatio excusationis species. Itaque cum sumpta videatur esse ea Imperatorum constitutio ea *l. 11. sup. de test. tut.* quæ non de relegato loquitur, sed de eo, qui in civitate desiit esse, puta deportato, videntur obiter relegatum dixisse pro deportato, aut librarii vitium hoc est, aut potius ea *l. 3. C. qui pet. tut.* adjecere Imperatores in *d. l. pen. Vel relegati*, superfluo, si de relegato in perpetuum accipiatur, qui excusavit se: nam nostros auctores proprietatis verborum religiosissimos observatores abuti relegati et deportati appellationibus, sine stomacho agnoscere non possum: aliis auctoribus licet quod non licet nostris, nam in jure si quid vel tantillum mutes, deterius facias. Tacitus lib VI. in insulam Gyarum relegandum dixit, pro deportandum: et Plinius *IV. Epist.* relegatum ob incestum, pro deportatum. Non sic auctores nostri: et decipitur Alciatus 1. παρέργων corrupta scriptura *l. Ammonone. sup. de cap. min.* in quo legendum est, *lege lata*, non *relegati*, ut in P. Flor. et in Basilicis: νόμου τεθέντος παρ' αὐτῆς. Sic alii auctores tutorem pro curatore, tutelam pro curatione accipiunt. Plin. in Lucullo: *Cum alienata mente desipere cœpit, tutela ejus M. Lucullo fratri permissa est.* Horat.

Interdicto huic omne adimat jus
Prætor; et ad sanos abeat tutela propinquos.

Dio 57. δουκουτῇ τινὶ ἀσελγῶς ζῶντι ἐπίτροπον ὥσπερ τινὶ ὀρφανῷ προσέταξε. Non sic auctores nostri. In *l. Ne lucrum. C. de cur. fur.* tutela videtur accipi pro curatione: sed integra Anastasii constitutio fuit de utroque munere, ut in Institutionibus docui, quæ abrumpitur eo loco, ut pars ea tantum, quæ titulo congruit referatur. In *l. 3. C. de orb. tut.* curator tutelæ teneri dicitur, qui nec protutelæ tenetur, *l. 1.* §. *Si curator. inf. de eo qui pro tut.* Id etiam Thalelæus notat, et fortasse imperfecti rescripti vitium est. Eadem abusio videtur esse in *l. Quæsitum. sup. de tut. l. 3.* §. *Si quis abfuturus. sup. de susp. tut. l. 9. inf. de tut. et rat. dist.* quæ adumbrari potest varie. Sed forsitan varius est, interdum absentes Reip. causa a cœpta tutela omnimodo excusari, et ideo tutorem dari eorum loco, ut si trans mare abeant, *l. Verum.* §. *Ex facto. sup. de min.* Comparentur enim trans mare absentibus ob publicam causam, illo loco, Jurisconsulti qui in consilium principum adsumuntur, quos constat in perpetuum excusari, *l. Jurisperitos. inf.* Idemque ergo censendum de iis, qui tam longe absunt, qui et in cæteris causis separari ab aliis solent. Tutor absens recte petitur, sed non absens trans mare, *l. Absentem. inf. de verb. sign.* Argumentum hujus sententiæ præbet quod ait §. *Ex facto*, trans mare absentes Reipublicæ causa susceptam tutelam deponere: nec enim susceptam tutelam deponit is, qui non omnino excusatur, et cujus loco curator datur, ut in *l. 41.* §. 1. *inf. hoc. tit.* de comitibus absentium Reipublicæ causa a Græcis excipitur recte, nec pugnet cum *l. 10.* §. ὁμοίως. Is igitur deponit tutelam, qui omnimodo excusatur et cujus loco tutor datur, *l. 40. inf. hoc. tit.* Denique secundum eum §. *Ex facto*, plures quidem alii sunt, qui cœptam tutelam deponunt sed ex bis quibus munus publicum mandatur, duo tantum sunt ejusmodi, absentes trans mare Reip. causa et principum consiliarii sive quæstores. Qui ad primipili functionem vocantur, proprie non deponunt tutelam, sed per tempus primipili curator in locum eorum datur: idem statuo de eo, qui est in magistratu, potestate, sacerdotio curatione, vel quo alio ministerio publico. Colligi vero etiam alia excusationum divisio potest ex *l. 10.* excusari alios in omnem tutelam, alios in partem, veluti ob administrationem rerum, quæ in alia provincia sunt, *l. Illud. inf. ho. tit. l. 2. C. eod. l. Etiam. inf. de leg.* 1. et ita partem accipere oportet in *l. 13.* §. παραφυλάξουσιν, *inf.* Ut vero in eorum locum, qui in totum excusantur, ita et in locum eorum, qui pro parte excusantur, constat alium tutorem dari, *l. Propter. in fi. inf.* quia quarum rerum alius tutor datur, earum non videtur pupillus, tutorem habere: atque ita salva est regula, Tutorem habenti tutorem non dari: cujus hæc ratio, quia actus legitimi non iterantur. Dari tamen simul plures tutores possunt, *l. Simul. sup. de tut. et cur. dat.* sicut et plures manumitti, *l. Etiam.* §. *Plures. inf. de man. vind.*

Ad L. Scire oportet. 13.

Hæc lex est de temporibus excusationum. Tutor a nominatione appellare potest, ut ostendi *sup. ad l. 4.* Sed constitutione D. Marci remittitur appellandi necessitas, et nuda excusationis contestatio sufficit intra dies L. continuos, quam disceptari, et finiri oportet intra menses quatuor continuos, *l. 38. inf.* et tam a sententia, quæ excusationem excludit appellari necesse est. Loquitur constitutio de dativis, et testamentariis tutoribus: nam legitimis appellare nunquam licuit, eadem ratione, qua etiam dicitur a pæne appellare non licere. Sed neque excusare, vel abdicare, ut notavi jampridem in Fragmentis Ulpiani, et ideo recte in §. *Qui autem. Inst. de exc. tut.* his verbis, *Cujuscumque generis sint*, ne legitimi contineri viderentur, quo in errore Theophilus est, additur hæc interpretatio, id est, qualitercumque dati fuerint. Testamentarii, et dativi dantur. Legitimi non dantur, *l. 5. sup. de leg. tut.* possunt tamen se excusare ad tempus, *l. 10.* §. ἐὰν ἀπελεύθερος, *sup.* Sed hæc excusatio proprie excusatio non est, quia tutelam non solvit. Rursus de tutoribus constitutio loquitur: sed porrigitur etiam ad curatores dativos. An et ad testamentarios? Ii multum distant a tutoribus: nam tutores testamentarii confirmatione non egent. Curatores testamentarii egent confirmatione: quod exposui VII. Obs. Et post confirmationem placet ad eos quoque constitutionem pertinere, *l. 16. inf.* Quinquaginta autem dies, et quatuor menses tutoribus et curatoribus cedunt ex quo cognoverint se esse tutores, vel curatores, *d.* §. *Qui autem. l. 6. C. eod. l. 1. sup. de adm. tut.* id est publicato testamento, aut denuntiatione facta tutori dato, vel ad domum ejus, ut in hac lege Modestinus ait, quæ quidem fieri debet intra dies XXX. *l. ult. sup. de tut. et cur. dat.* et de

hoc genere nuntiationis ad domum, scripsi Obs. VII. At venia datur ei, qui quo minus litem peregeret, adversarii more impeditus est, *l. 39. inf.* quæ exceptio est veluti quædam, *l. 38.* Ut vero in *l. Adulter. §. ult. inf. ad leg. Jul. de adult. l. Non dubium. inf. de cust. reor.* et aliis quibusdam locis, Constituere est consistere, sive constare, ita in *d. l. 39.* Instituere accipio pro insistere vel instare, et est similis exceptio in *l. ult. C. de jur. fisc.* Est et generalis si qua alia justa causa invitus tutor venire prohibeatur, valetudine puta, aut tempestate, aut vi fluminis, aut incursione latronum, aut quo alio casu fortuito. *§. ἐπὸ-χρὴ, inf.* quæ etsi naturalem rationem habeat, tamen et constitutione Severi, et Antonini comprehensa est, ut Modestinus ait, eodem modo quo et in alia specie Papinianus, *l. 5. sup. de serv. export.* At non solum venire tutor, et adire judicem intra dies L. debet, sed et contestari speciem excusationis, quam etsi forte mox non persequitur, nihilomagis obstabit præscriptio L. dierum, cum ad negotium peragendum superint si LXX. dies, nisi dicis causa judicem adierit, ut desisteret statim atque ita traheret adversarium: hic enim, quia non videtur adiisse, præscriptione L. annorum excluditur, sicut et is qui adiit serio, nec speciem excusationis contestatus est. Dicis causa est defunctorie. Modestinus dicit hoc loco, ἀφοσιώσεως χάριν, et *l. 2. sup. qui pet. tut.* ὅπως χάριν, quod non male ita vetus interpres reddiderat, *paritatis gratia*, ut veteres libri testantur: impressi habent corrupte *pietatis*, vel *pravitatis*. Harpocratio· τὸ μὴ ἐντελῶς τι ποιῆσαι ἀλλ' ὥσπερ ὅπως ἕνεκεν ἀφοσιώσασθαι οἱ παλαιοί. Alibi auctores nostri eodem sensu dicunt, perfusorie: et Suetonius in Domitiano. *Recuperatores*, inquit, *ne se perfusoriis assertionibus accommodarent identidem monuit:* sic in duobus vetustissimis libris legi, non *persuasoriis*. Perfusoriæ assertiones dicuntur ter quaterve dicis causa repetitæ assertiones in liberalibus causis, de quibus scripsi *Sententiarum Pauli lib. V. tit. 1.* Sed de his hactenus. Contestari Modestinus ait, debere speciem, speciem excusationis in jure ad tribunal prætoris, vel præsidis, vel apud acta, vel de plano per libellum. Cui parti nihil obstat *l. 25. inf. hoc tit.* quæ tutorem ait se per libellos excusare non posse, rectissime. Disceptatur enim, et excutitur, et recipitur excusatio pro tribunali tantum, quia decreto opus est: ut hoc ex *d. l. 25.* exemplum vehementer convenit *l. 9. §. 1. sup. de off. procons.* maxime cum ex secundo libro sit utraque. Sic enim corrigendam esse inscriptionem *l. 9.* et præcedentium ordo, et *d. l. 25.* et *l. 72. inf. de reg. jur.* evincunt. Contestatur etiam per libellum, summovendæ tantum præscriptionis causa. Senator ordine non excusatur sine venia. Corn. Tacitus 1. *Petentem veniam ordinis, probare causam Senatus jussit:* et XI. *Vonuit poteret jus exuendi ordinis, facilem ejus rei veniam.* Æque tutor non excusatur tutela sine venia decreti, *l. 39. inf.* Subscriptione ad libellum non excusatur, licet ad tollendam præscriptionem contestatio ejus vel per libellum facta sufficiat. Male autem in hac parte legis de contestanda excusatione videntur quidam χαμόθεν interpretari suppliciter, cum significet, de plano, sive ut est in 38 βασιλικῶν, ἐξ ἐπιπέδου, quos forma et χαμαιδικαστάς dicuntur pedanei judices, qui pleno pede judicant, nec tribunal habent, et χαμαιδιδάσκαλος, quasi pedanei magistri, qui primas literas docent de plano, nec cathedram habent. Male etiam Accursius componendæ hujus partis causa cum *d. l. 25.* ita eam legem accipit, ut excusare se tutor per libellos non possit, id est, ut absens se excusare non possit, quæ sententia falsa est: quid enim vetat per procuratorem excusationis causam agi? nec enim lege agitur, ut in adoptione vel manumissione, in quibus tamen et causam probari per procuratorem concessum est, *l. Etiam. §. Absens. inf. de man. vind.* Et dationis excusationisque eadem plerumque causa est. Decreto datur tutor, excusatur et decreto. Datur absens, excusatur absens, *l. 19. C. de adm. tut.* Datur pro parte, excusatur pro parte. Tum vero, cum per libellum quid fieri negatur, non præsentia exigitur, sed tribunal· hæc enim sunt opposita per libellum, et pro tribunali *l. 2. quemad. testam. aper.* non per libellum et in præsentia: nam et præsens libellum offerre potest. Transeamus ad reliqua. Modestinus ait quinquaginta dies dari, si is, qui tutor datus est, sit in eadem civitate, vel intra centesimum lapidem: si sit ultra centesimum lapidem, ad veniendum dies singulos in singula XX. millia, et præterea XXX. dies dari ad professionem excusationis, ita ut computatis itineris diebus, et illis diebus XXX. habere possit tutor plus quam L. dies, non tamen minus. Et adjicit hanc dierum præscriptionem usque adeo servari ut recepta per sententiam excusatione allegata post tempus constitutum, et alio tutore dato, nec valeat datio posterioris tutoris, nec prior liberetur: denique sententiam ipso jure nullam esse ex constitutione Severi, et Antonini: cui jungatur *l. Si sororis. C. qui dare tut. poss.* Postremo scribit hæc excusationum tempora non servare eos, qui non jure dati sunt tutores, quia ii ipso jure liberantur sine venia, ut qui testamento dantur a quibus non oportet, puta a matre, vel avo materno, vel patrono, vel extraneo quolibet, vel quibus non oportet, ut qui a patre dantur filio emancipato, vel naturali, vel quomodo non oportet, ut qui dantur verbis precariis non directis, *l. 1. sup. de conf. tut.* Hæredes et tutores instituuntur verbis directis, eisdem verbis legata relinquuntur, et libertates quas dicimus competere. Fideicommissariæ enim sunt in petitione. Adsignatio liberti fit quibuscumque verbis: nam et originem aliam habet: illa permittuntur ex XII. tabulis, adsignatio ex SC. quo verborum ratio habita non est. Hi quorum exempla posuimus, necesse non habent se excusare, nisi confirmati sint, quod præter rescriptum hoc loco propositum, forte Modestinus etiam comprobaverat, *l. 1. C. de test. tut.* et *l. 1. C. de confirm. tut.* Plures certe constitutiones conjunxerat. Iidem licet ante confirmationem inviti tutelam non gerant, tutelæque non obligentur, tamen sua sponte gerentes pupillo tenentur. Alii sunt qui gerentes quidem tenentur, sed confirmari non possunt, ut milites, cæci, muti, surdi, mulieres. Item qui ejusdem loci cives, vel incolæ non sunt, quod in hac lege duobus locis traditur, ut nos exposuimus in *l. 1. sup.* Itaque hos omnes excusationum tempora non tenent, quæ his tantum præstituta sunt, qui jure dati sunt tutores, aut curatores, vel qui confirmati sunt.

Ad L. Libertum. 14.

Hæc lex est de iis, quorum excusatio non recipitur, ut si libertus datus sit tutor, vel curator liberis patroni, vel patronæ, et oneratus jam sit tribus tutelis, vel si plures liberos habeat, vel si nominetur potior, ut Paulus scribit *2. Sent. tit. 29.* vel si quæ alia allegetur ob eo excusationis causa, SC. et Oratione D. Marci cautum est ne probetur, et recipiatur, *l. 5. C. eod. tit.* quod utique procedit, etiamsi is libertus jus anulorum impetraverit, ut exposui in *l. 1. sup.* Excipitur necessario adversæ valetudinis causa, *l. pen. §. ult. inf. hoc tit.* et minoris ætatis, *l. 10. §. ἐὰν ἀπελεύθερος, sup.* Excipiuntur et ii qui suis nummis empti, et manumissi sunt, qui et in plerisque aliis causis jura patronatus manumissori non debent, nam et alere manumissorem non coguntur, *l. 5. §. Si quis a liberis. sup. de lib. agn.* et fide non servata eum vocant in jus sine venia, *l. Sed si hac. sup. de in jus voc.* et ad bona eorum contra tabulas manumissor non admittitur, *l. 1. Cod. de bon. lib.* et operas non debent, et ingrati accusari non possunt, *l. 7. C. de oper. libert.* et instituti cum libertate, hæredes necessarii non sunt, quod Græci interpretes adjiciunt hoc loco ex *l. Si servum. §. Si quis dederit. inf. de acq. hæred.* quæ tamen de eo non loquitur, qui suis nummis emptus est, sed de eo, qui pro capite domino pecuniam numeravit. At si hic a domino institutus cum libertate, cum nondum ex fide pactionis manumissus esset, necessarius hæres non fit, multo minus fiet is, qui ab emptore, cui nummos suos servus prorogavit, eodem modo institutus erit: quoniam ille ex re domini pecuniam dedit, hic ex re emptoris pecuniam non dedit· et ideo liberti jure plus ille etiam quam hic manumissori obstringitur, *l. 1. C. de bon. lib.* Alia est conditio ejus, qui manumisit ex causa fideicommissi: qui in jus quidem vocari non potest sine venia, *l. Is quoque. sup. de in jus voc.* et ad bona liberti admittitur, *l. Qui ex causa. inf. de bon. lib.* Cæterum liberis suis libertum si tutorem dederit, liberto privilegium excusationis non aufertur, *l. Nequaquam. inf. hoc tit.* et si eum instituerit cum libertate, necessarius hæres non fit, *l. Si servum. §. 1. inf. de acqu. hæred.* et alia ab eo non debet, *l. 5. §. Si quis a liberis. sup. de ag. lib.* et ingrati actionem vel operarum petitionem non habet, *l. 1. C. de lib. et eor. lib. d. l. Qui ex causa.* Itaque et hic plenum jus patronatus non habet: ergo nec liberi ejus: qua de causa excusatio liberti admittitur, nam eis tantum patroni liberis libertus tutor esse cogitur, qui omni jure patronatus habituri sunt, *l. Libertus. sup. de tut. et cur. dat.* In fine legis auctor τοῦ πλάτους videtur legisse, Ἐὰν πολλοὶ ἀπελευθερώσωσιν εἰς ἁπάντων etc: nam ita fingit, plures manumisisse servum communem, et omnium patronorum liberis eum tutorem esse compelli, nec excusari onere trium tutelarum, ut si habuerit quatuor patronos, et trium liberis tutor esse cœperit, a tutela liberorum quarti non liberatur.

Ad L. Spadonem. 15.

Adjicit et alium hæc lex, cujus excusatio non recipitur, qui scilicet patri pupillorum promisit se tutelam administraturum expressim, vel tacite, *l. Ex sententia. sup. de test. tut.* Recensentur et plures non justæ excusationis causæ, ut si quis propterea quod spado est excusari velit: nam hoc vitium impedimento non est quo minus suis, et alienis superesse possit. Spadonum nomen generale est. Mamertinus ad Julianum: *Spadones*, inquit, *quos quasi a consortio humani generis extorres ab utroque sexu, aut naturæ origo, aut clades corporis separavit*. Hoc loco malim accipere pro castrato in quo major dubitatio erat: nam castratio sola proprie vitium est, locumque redhibitioni facit: natura steriles vitiosi aut morbosi non sunt: et ita spadones specialiter pro castratis accipiuntur, *l. 3. Idem inf. ad l. Cornel. de sicar.* ut diximus in *l. 6. inf. de liber. et posthum.* Sequitur dignitatem non tribuere excusationem, ut senator non ideo excusatur a tutela filiorum senatoris, quod superioris ordinis senator sit, et e contrario senator inferioris ordinis non excusatur a tutela filiorum senatoris in majori dignitate constituti: nam et non senator non excusatur a tutela puerorum senatoriorum. Senator tamen excusatur a tutela filiorum non senatoris, non tantum ne incipiat, sed etiam ut cœptam deponat· qua in re verissimum est differentiam esse inter senatores et decuriones, ut jam notavi simul ac de deponenda tutela, superiores leges. Varii fuere ordines senatorum, olim patricii conscripti, pedarii, hodie illustres, spectabiles, clarissimi, de quibus scripsi *l. 1. C. de dignit.* Addit Modestinus, Judæos non excusari a tutela non Judæorum: nam et ab aliis muneribus civilibus non excusantur, nisi si quæ eorum religionem lædant. militiæ vacationem habuisse decretis quibusdam Josephus confirmat lib. XIV. propterea quod salva religione septimo die nec arma movere, nec iter ullum instituere possunt. Tum deinde curationem civitatis non computari in numerum trium tutelarum curationumve. Legitæ curatores sunt, et patres Reip. de quibus scripsimus satis in *l. 30. C. de decur.* et *l. 3. C. de his qui sp. mun. suscep.* Ulpianus in Orat. περὶ παραιτήσεως λογισταὶ ἐκαλοῦντο οἱ

εἰσάγοντες ἐν τῷ δήμῳ τοὺς ὑπευθύνους · ἀρχὴ γὰρ ἦν καὶ αὕτη οὐ τῶν λογιστῶν. Igitur hoc loco, γογγίῳ τῆς πόλεως, id est curatio Reip. ea qua interpretatione dubitandi causa nascitur, cur curatio hujusmodi in numerum curationum non procedat. Sequitur de libertis senatoriarum personarum. Libertus unus qui senatori patrono procurat, ex SC. tutelarum vacationem habet. *l. Libertus.* §. 1. *inf. ad municip.* Liberto hoc datur, qui non transit in ordinem ingenuorum, *l.* 44. *in fi. inf. hoc tit.* et uni tantum liberto, *l.* 13. *C. de exc. tut.* et procuranti negotia senatoris patroni, non senatoriæ mulieris patronæ: deterior est hac in re, ut et in multis aliis fœminæ, quam maris condicio; debuit autem hæc Modestini sententia ita Latine reddi: *Liberti mulierum senatoriarum, quamvis earum negotia gerant, a tutelis non excusantur*, male vulgo vertunt, *eorum* cum hunc sensum efficiunt, alienum libertum qui senatori non patrono procurat, non vacare: nostro vero sensu plus dicit, libertum qui patronæ suæ senatoriæ procurat, non vacare. Etiam illud adjungi potest ex *l.* 13. *inf. h. t.* libertum senatoris non patrono procurantem, sed tutelam filiorum ejus gerentem non vacare. Stricte igitur hoc SC. privilegiu accipimus. In quæstione §. ὁ τελῶν, pugnat is §. cum *l. In honoribus* §. *Non alios. inf. de vac. mun.* et *l.* 1. *C. de cond. vectig. fis.* Item *l. pen.* §. *Coloni. inf. de ju. immu.* cum *l. Coloni. C. de exc. tut.* Priorem pugnam dirimo sic. Vectigalia non omnia sunt fisci, quædam sunt civitatum, *l.* 3. *C. de compens.* *l.* 10. *C. de vect. et com.* Svetonius: *Vectigalia civitatibus ademit Tiberius*. Marcellinus 25. *Vectigalia civitatis restituit Julianus*. Conductor vectigalium fisci a tutelis, et muneribus excusatur: quod non honori ejus datum est, sed ne minuantur facultates ejus, quæ tacito jure fisco obligatæ sunt, *d. l. pen.* §. *Conduct.* Conductor vectigalium civitatis non excusatur, ut in hoc §. proponitur: nam et civitates, quæ loco privatorum sunt tacitam hypothecam non habent, *l.* 3. *C. de ju. reip.* Vice versa tutor non potest conducere vectigalia fisci: et ita accipiendus est titulus, Ne tutor, vel curator vectigalia conducat. civitatum tamen vectigalia conducere potest. Negat Acc. hæc ita conversione congruere, nescio quo ingenio: nec enim aliter sine repugnantia constitui potest: et simili modo, ut maritus non potest esse curator uxoris, ita curator non potest adultam uxorem ducere: ut colonus prædiorum fisci tutela excusatur, *d. l. pen.* §. *Coloni*, ita tutor non potest conducere prædia fisci, vel Cæsaris, *l.* οἱ ἐπίτροποι, *sup. loc.* Verum obstat, ut dixi, *l. Colon. C. de exc. tut.* nisi illud ita dicamus moderandum esse, nisi si colonus prædiorum fisci ad tutelam admitti possit sine fraude fisci: qua de re cognoscet præses adhibito catholico, *l. ult.* §. 1. *inf. ad municip.* et ita accipienda est *l. Colon.* Ait enim, *conjunctæ tutelæ*, a præside scilicet, qui cognoverit tutorem dari eum posse sine fraude fisci. Nunc reliqua persequamur. Variæ species excusationis si per se singulæ imperfectæ, sint nec turba seu acervo valent, *l.* 1. *C. qui num. tut.* Non auditur tutor testamento datus, si propterea quod ignotus est testatori excusari velit. Recte ignotus hæres instituitur, recte ignoto donatur recte ignotus tutor datur. Acta inter alios habita ad executionem novæ tutelæ sola nihil proficiunt, sed rursus necesse est excusationem profiteri et probare intra tempora præfinita, sicut in aliis muneribus rursus necesse est appellare, *l.* 1. §. *Qui excusatione. inf. de vac. mun.* quæ omnia apertissime sunt. Restat modo tantum §. *ult.* Nam de §. μηδὲ λιβράριος, ut §. ὁ λαβὼν, diximus satis *l.* 6. et de §. ἐὰν ὁ τῆς πόλεως, et §. ἐπεὶ ὅτε, et §. *Ulpianus.* in *l.* 2. 3. 4. *sup.* Puto autem §. *ult.* esse accipiendum de patre, qui agnovit tutelam filiorum. delatam, nec vult. postea pupillo satisdare, ut et ipse tunc filio contutor adjungatur. Tutelam filio delatam pater computat in numerum tutelarum. *l.* 4. *sup.* quia filii nomine in solidum tenetur, et si satisdare pro filio nolit, etiam tutelam suscipere compellitur una cum filio: quod Modestinus confirmat rescripto Adriani ad Vitrasium Pollionem: male antea legebatur *Britrasio*, vulgo etiam male Plinii *lib.* 36. *cap.* 7. legitur *Trarius Pollio* pro *Vitrasius*, ut veteres libri testantur. Legatus Lugdunensis dicitur hoc loco, a Plinio procurator Cl. Cæsaris in Ægypto, et a Dione idem ac alius lib. 57. Præf. prætorio in Marci rescripto de Christianis apud Justinum martyrem. Forte ex ea familia nomen accepit SC. Vitrasianum de fideicommissariis libertatibus. Fuit alius quidam Vitrasius Orphitus præf. urbi sub Constantio Imp.

AD TIT. QUI TEST. FACERE POSSUNT,

ET QUEMADMODUM TESTAMENTA FIANT.

Ad L. 1. et 3.

Eodem pene modo Ulpianus in Fragmentis *Testamentum*, inquit, *est mentis nostræ justa contestatio, in id solemniter factum, ut post mortem nostram valeat.* Justa, id est, secundum regulas juris *l. 4. inf. h. t.* et hoc distat testamentum a codicillo: nec enim codicillum fit secundum regulas juris, nec in eo quicquam scribitur recto jure: vel enim ab intestato fit, vel ex testamento. Qui fit ab intestato, verbis precariis fit, non civilibus, non directis. Qui ex testamento, legata in eo, et libertates, et tutelæ, si fuerit testamento confirmatum, directo scribi possunt, non etiam hæredum institutiones, vel substitutiones. Sed et si legata in eo, aut libertates, aut tutelæ directo scribantur, non tam ex codicillo, quam ex testamento valeat, cujus tum codicillus pars esse existimatur, sive testamenti, ut Græci dicunt ἀναπλήρωσις. Regulæ autem juris, quæ ad testamenta pertinent, quantum ad eorum quidem personas attinet qui testantur, multæ sunt. De ordinatione testamentorum multo plures: nec enim testari quilibet suo arbitrio potest, sed legibus certis, *l. Testandi. C. de test. l. Nemo. inf. de legat. 1. l. Quod bonis. §. 1. inf. ad leg. Falcid.* Hinc tot leges testamentariæ, XII. tab. Falcidia, Furia, Voconia, Velica, Cornelia, Caninia. Fuit sane veteribus in ordinandis testamentis adeo diligens observatio, et exacta, ut sine Jurisperito, vix quisquam testamentum facere auderet, *l. Lucius. §. ult. inf. de legat. 2.* fuere solecta et solemnia, et ut Apulejus loquitur, *de industria concepta testamentorum verba*, legibus ita constituentibus auctore Eusebio lib. 4. de vita Constantini, quam diligentiam, sive λεπτολογίαν, ut et idem Eusebius docet, Constantinus sustulit in *l. Quoniam. C. de testam.* Sed in testibus, et signatoribus adhibendis observantur adhuc solemnia multa. Sequitur in definitione testamenti.

De eo quod quis post mortem suam fieri velit. Ex quo apparet non valere testamentum nisi post mortem, ideoque nec libertas ex testamento debetur vivo testatore, licet post annum quam testamentum factum erit, servus liber esse jussus sit, *l. Qui duos in fi. inf. de man. test.* nec legatorum, quorum condicio vivo testatore impleta est, dies ante cedit, quam testator decesserit. Non defuerunt qui et in testamentis id nominatim adscriberent ea se post mortem suam demum valere velle. Timotheus, sive Salvianus episcopus lib. 3. ad Eccles. Cath. *In testamento*, inquit, *ipso providentissime caves, et sollicite ac diligenter inscribis*, QUANDOQUE EGO EX REBUS HUMANIS DECESSERO, TUM ILLE MIHI HÆRES ESTO. Ridet Salvianus testatorem, qui veretur ne suo sibi vivo hæres in testamento scriptus bona eripiat. Nunc de generibus testamentorum summatim dicamus. Fuit olim testamentum, quod calatis comitiis, et testamentum, quod in procincto dicebatur, quæ genera abolita sunt. Fuit quod per æs et libram fiebat. Intervenisse æs, et libram, vel quemadmodum ipse scribit, ζυγὰ καὶ ἀσσάρια, Clemens Alexandrinus refert libro 5. στρωματέων in hoc ut jure testamentum fieri, et jure adquiri hæreditas videatur. Sic enim quodammodo in mancipatum venire hæreditas videbatur: et hoc genere diu usi sunt Romani. Id Constantinum credo primum sustulisse in *d. l. Quoniam*, ut indicant illa verba, *adempta his quorum imaginarius usus est.* Est et aliud testamenti genus, quod fit jure prætorio, et aliud quod civili, prætorio, et principali jure permixto, item quod per nuncupationem sine scriptura, per acta municipalia, per supplicationem principi oblatam, et ex Constitutionibus jure militari. Restat illa quæstio, utrum testamentum sit jurisgentium, an juris civilis. Jurisgentium Theophilus adscribit in *Tit. de jure nat.* quod probo: æquum enim videtur esse, ut quisque suæ posteritati consulat, et ex ea animorum affectione orta esse testamenta etiam M. Tull. scribit in 3. *de Finib.* et quamvis olim in Germania nullum testamentum fuerit, nullum Athenis ante Solonem: non ideo minus sunt testamenta jurisgentium sicut quod incestum Persis probetur, non ideo minus id jure naturali turpe est. Testamentorum factiones juris civilis esse non inficior. suæ enim quisque civitatis legibus testamentum facit, Romanus Romanis, Siculus Siculis, nec nisi legibus certis testamenta fiant, ullo modo valent. Libertus Dediticiorum numero testamentum facere non potest, quia nullius certæ civitatis civis est: eadem ratione is, cui aqua et igni interdictum est, sive deportatus, testamentum facere non potest, quod et nominatim de eo, cui aqua et igni interdictum esset, Tiberium constituisse Dio scribit *lib.* 53. Testamenti igitur factio juris civilis est, non est jurisgentium, multo minus juris privati, ut traditur in *l. 3. inf.* cujus sententia hæc est, jus testamenti faciendi tribui jure publico, et legibus, non privatorum voluntate. Nec enim dat patronus liberto testamenti factionem, *l. Paulus §. Patroni. inf. de bon. lib.* nec pater filiofamilias, *l. 6. inf.* nec sibi quisquam suo arbitrio testandi auctoritatem sumit. Jus quidem donandi filiofamilias dat pater, jus item movendi, *l. 2. inf. de pollic.* dabit et quilibet nobis, jus testandi non item: quoniam jus publicum exigit omnino, ut is qui testatur sit paterfamilias, et ut de pecunia sua testetur. Hæc enim sunt integra verba legis XII. tab. PATERF. UTI SUPER FAMILIA PECUNIAQUE SUA LEGASSIT ITA JUS ESTO, auctore Cornificio, et Cicerone. Fateor quidem testamenta ad res privatas actusque privatos referri, ut idem Tullius scribit *pro Cæcin.* et 11. *Philip.* Nego testamenti factionem esse juris privati. Regitur hæc actio privata jure publico.

Ad L. Si quæramus. 4

Hoc caput eo pertinet, ut intelligatur cur sub hoc tit. prius de persona quam de rebus disputetur, quem ordinem sequutus erat Cajus in Institutionibus. Eum tamen in suis Justinianus non observat contra artem, quæ docet prius inquirendum esse quis fecerit, deinde quomodo.

Ad L. A qua ætate. 5.

Impuberes testamentum facere non possunt, quia nondum plenum animi judicium habent. Sed si alieni juris sunt, moribus receptum est, ut parentes eis faciant per substitutionem pupillarem. Licebat et impuberibus olim testari duobus casibus, ut ostendi *lib. 3. Sent. Pauli.* At regulariter soli puberes testamentum faciunt. Pubertas autem ab anno XIV. æstimatur in masculis. Fit namque in eo ætatis mutatio per septenarium, ut ex Solone Clemens tradit *lib. 6.* Puer ubi complevit annos VII. excedit ex infantia: his si alii VII. addantur, fit pubes. In fœmina autem ætatis mutatio naturaliter fit per senarium, quod nostri auctores sequuntur in pubertate tantum, in infantiæ et ætatis definitione inter fœminam, et marem discrimen nullum faciunt. Sed et in pubertate definienda non eadem ubique ratio observatur: alias enim XIV. vel XII. excessisse oportet, ut cum de nuptiis quæritur, auctore Justiniano in *Nov.* c. et Leone *Nov.* 74 ut cum de curatoribus accipiendis, vel de Carbon. possessione, ut Anianus scribit in *l. 1. C. Th. de Carb. ed.* et *l. 1. C. eod. de art. cert. temp. fin.* At si de testamenti factione quæratur, pubes intelligitur qui agit supremum diem anni XIV. vel XII. ideoque substitutio pupillaris statim atque is dies venit extinguitur, licet tutela statim non finiatur. Et hæc est sententia hujus legis, cui apte conjungetur *l. 1. inf. de minorib.* quæ ex eodem est Ulpiani libro, in qua ostenditur lege Ælia Sentia, quæ minorem XX. annis manumittere vetat,

annum xx. cum quoque videri complesse, qui agit supremum ejus anni diem, quæ supputandorum annorum ratio etiam observatur in xii. tab. cum quæritur de usucapione anni, vel biennii, et in lege Julia, et Papia cum quæritur quis sit annicului. Non sic fit in lege Lætoria, vel edicto de minoribus, non sic in edictis aut legibus, quibus tempora in personam actionibus quibusdam præscribuntur. His casibus totum extremum diem impleri necesse est, illis vero dies cœptus habetur pro completo: nec sunt hæc inter se contraria, variæ enim causæ facile varias temporum definitiones admittunt. Sic et annus cœptus modo habetur pro completo, modo non: qua tamen in re circa eandem speciem et causam pugnat *l. Qui filium. §. Fabius. inf. ad Trebell.* cum *l. Non putabam. inf. de cond. et demonst.* Referuntur autem in eis locis diversa Imperatorum decreta. Unum est Antonini Pii, cujus in consilio fuit Marcellus auctor *l. Non putabam*: idque plurimum sequimur. Alterum est Antonini Caracallæ, et sic alia in re diversæ Imperatorum Constitutiones inter se pugnantes in Justiniani libris referuntur. Adriani in §. *Thesauros. Inst. de rer. divis.* et fratrum Imperatorum in *l. 3. §. Si in locis inf. de jure fisc.* Illud animadvertendum est citari *l. Non putabam.* ab Ulpiano in *l. Si cui legetur. inf. de leg.* 1. quibus inter se collatis apparebit, nihil interesse sive testator dixerit, *Cum erit annorum* xiv. sive *Cum ad* xiv. *annum pervenerit.* Item ex *l. Si cui legetur* apparebit in *d. l. Non putabam.* esse legendum xiv. non xvi. et vero cur in tempus pubertatis conferatur legatum magna est ratio, nec desunt alia exempla, *l. Si Titio. inf. quando dies leg. ced. l. ult. inf. de fid. lib.* Cur in annum xvi. idonea ratio reddi nulla potest. Est similis error in *l. Thais. inf. de fid. lib.* ut Observation. ii. ostendimus. et in *l. Sejus, inf. ad Trebel.* ut indicant illa verba. *Tutelam magis hæredi, etc.* et *l. Nomen. §. Cas. inf. de legat.* 3. Itemque in *l. Publius. §. 1. inf. de cond. et demonst.* ubi sic ponenda est species. Filio a Septicia ita fideicommissum relictum est, Cum erit annorum quatuordecim, et si filius annos quatuordecim non implesset, Publio et Gajo. Septicia decessit, tum filius annum agens decimumquartum. Quæstionis est, an Publio et Gajo substitutis repræsentetur fideicommissum, an xiv. anno impleto ad hæredes Septiciæ (sic legendum sine commate) restituere id substitutis debeant, id est, sicut Septicia non conveniretur nisi expleto anno xiv. ita et similiter Septiciæ hæredes conveniantur. Ita proculdubio restituendus est is §. alioqui nemo mihi unquam recte explicaverit hæc illius §. verba xv. *anno impleto.* Tot errores creati sunt ex hac nota xiv. quam alii pro xvi. alii pro xv. acceperunt, cum significet xiv. Similes Livii, Tullii, et omnium auctorum multos locos occupaverunt, quos qui eorum se interpretes profitentur, indicaverunt. Nostros auctores solos putasne his esse mendis exortes?

Ad L. Qui in potestate. 6.

Filiusfamil. ne ex voluntate quidem patris testamentum facere potest, quia jus publicum exigit, ut qui testatur paterfamilias sit, et ut de re sua testatur. Testamenti autem factio est juris publici non privati arbitrii. Non potest, inquam, jure civili testamentum facere de peculio pagano vel militari. Sed ex Constitutionibus militare peculium res est filiifamilias propria, ut et de ea tam communi quam singulari jure testari possit: quod pervulgatum est. Id pauci animadvertunt et in specie *l. Imperator. inf. ad Trebell.* fideicommissariam hæreditatem a patre quod eam everteret filiofamilias repræsentatam ex decreto Adriani non esse filiifamilias propriam, non tamen ut de ea testari possit: ideoque recte lex ait, *Quasi in filius ejus viveret.* Mortuo enim filio in familia etiamsi de ea testatus sit, quia ipso jure nullum est testamentum, hæreditas redit ad patrem: ac simili ratione de bonis adventiciis, quæ certis casibus ei pleno jure quæruntur, si decedat in familia filiusfam. testari non potest, nec testamenti factio, sed eorum tantum bonorum administratio Justiniani Constitutione permissa est, ut hoc loco Accurs. notat recte.

Surdus. (§. 1) Surdus aut mutus testamentum facere non potest, quia, inquit Ulpian. in Frag. mutus verba nuncupationis loqui, surdus verba familiæ emptoris exaudire non potest. Hæc ratio tantum locum habet in testamento per æs et libram. Constat autem nec jure prætorio, nec mixto nec per nuncupationem surdum aut mutum paganum testari posse. Igitur hæc alt generalis ratio, quia mutus accire et rogare testes, surdus audire sibi testimonium perhibentes non potest. Acciendi enim et exaudiendi sunt testes, ut Paulus indicat *lib.* iii. *Sentent.* dum de cæco loquitur. Id tamen surdo vel muto remittetur facile, si a principe testamenti factionem impetraverit, *l. prox. inf.* Cæterum aliæ solemnitates non remittuntur, *l. Si quando. C. de inoffic. testam.* nam et cum liberto princeps dat liberam testamenti factionem, jus patronatus remittitur, solemnia non item, *l. Etiam. §. 1. inf. de bon. lib.* Non poterit etiam pater filiofamilias muto vel surdo testamentum facere, nisi id a principe impetraverit, *l. Ex facto. inf. de vulg. substit.* Hæc jure antiquo. Ex Constitutione Justiniani mutus vel surdus si sui juris sit, testamentum facere potest: nihilque refert, utrum ita natus an factus sit, et surdus quidem omnimodo, mutus ita demum si sciat litteras, æquo surdus mutus ita factus si sciat litteras. Surdus autem mutus ita natus testari nullo modo potest. Potest etiam pater ex sententia Constitutionis, quæ de furioso facta est, suo jure sine principe filio ex natura surdo muto vel filio imperito litterarum ex accidenti surdo muto vel muto tantum vel surdo aut facto, in secundum casum substituere. Idem juris non habebat pater, si ipse sibi filius testamentum scribere vel nuncupare possit. Constitutionis Justiniani vestigium extat in *l. Nato. inf. de legat.* 3. nam cum fideicommittere is tantum possit, qui et testari, *l. 2. inf. de legat.* 1. et constat ante Justinianum mutum ita natum vel factum non potuisse testari, licet in eo variatum fuerit, inficiari nemo potest quin hæc legis verba, *Nisi superveniens morbus ei impedimento sit.* Triboniani sint sumpta ex Constit. Justiniani, quæ surdo muto ita facto dat testamenti factionem, non etiam ita nato. Id ad extremum notandum est ex hoc §. ratum esse testamentum, quod quis fecit priusquam surdus aut mutus fieret, et ita quoque ante furorem vel interdictionem bonorum factum testamentum valet. Satis igitur est testamenti faciendi tempore habere jus testandi, licet id mortis tempore non habeamus, quod a contrario locum non habet. Id etiam prorsus exigimus excepto casu legis Corneliæ, ut utroque tempore testator civis fuerit et sui juris: nam si fuerit civis et sui juris, testamenti tempore, superveniens capitis diminutio irritum testamentum facit. Quid tamen si ante mortem redditus fuerit civitati vel potestati suæ, an nuda voluntate restituetur testamentum, quod quæ medio tempore incidit capitis diminutio irritum fecit? Minime vero, si de jure civili quæris: nam jure prætorio testamentum valet, *l. Conficiuntur. §. Si post. inf. de jure codicil.* Itaque scripto datur bonorum possessio secund. tabulas, quæ futura est cum re, nisi is a quo scriptus hæreditatem vindicat, jure civili potior hæres sit. Hic enim posita exceptione doli scripto præfertur *l. Qui ex liberis. §. Testam. inf. de bon. posses. sec. tab. l. Posthumus. §. 1. inf. de inj. rup. test.*

Ad L. Ejus qui. 8.

Si cui aqua). Is cui aqua, igni, tecto interdicitur, item deportatus in insulam testamenti factionem non habet: quinimo rite factum testamentum interdictione vel deportatione irritum fit: est enim interdictio vel deportatio capitis diminutio media, quam et omnium bonorum publicatio sequitur. An et eorum quæ postea acquiruntur? Sic videtur, *l. 2. C. de bon. pos.* Sed obstat *l. Si mandavero. §. Is cujus. sup. mand.* nisi dicas ibi tractari de eo cujus bona publicata sunt sine capitis diminutione. Qua autem ex causa olim reo aqua et igni interdicebatur, ex ea nunc solet in insulam deportari, et hoc est quod dicitur, deportationem in interdictionis locum successisse. Proinde eodem hodie jure est deportatio quo fuit olim aquæ et ignis interdictio. Ab ea separatur relegatio in insulam: nec enim hoc pœnæ genere damnati caput minuitur: atque adeo nec testamenti factio amittitur. Itaque si ita magistratus pronuntiaverit. Relegari in insulam placet (sic pronuntiat Antoninus in *l. Metrodorum. inf. de pœnis*: sic Proconsul in vita Cypriani, Tascium Cyprianum gladio animadverti placet) non est necesse adjici, *Salva civitate*. Id enim ex ipso relegandi verbo intelligitur satis, quod certe levius est quam deportandi. Ovidius

Quippe relegatus non exul dicor in illo: et alio loco
Ipse relegati non exulis utitur in me nomine.

Expendit verba edicti, quo non exul esse jussus, sed relegatus est. Deportatio proprie exilium est, Relegatio improprie: *l. 2. inf. de pub. jud.* At si media capitis minutio aufert testamenti factionem, multo magis auferet ea quæ maxima dicitur, ut cum quis in metallum, vel ad bestias, vel ad ferrum damnatur. Hic enim non tantum civitatem, sed et libertatem amittit. Ad ferrum, id est, in ludum gladiatorium. Suet. in Nerone: *Exhibuit ad ferrum etiam* CCCC. *Senatores.* Ulpian. in *frag. tit.* 1. Qui traditi sunt ut ferro aut cum bestiis depugnarent: Ulpianus dixit ad gladium in *l. Si quis mihi bona. §. Si quis plane. inf. de acquir. hæred. l. Si quis filio. §. Sed et si quis. inf. de inj. rupt. test.* et Paulus *lib.* 5. *Sent. tit. de abolit.* Sed hoc genus pœnæ Constantinus sustulit in *l. 1. C. de gladiat.* Ex Justiniani autem Constitutionibus in metallum damnati libertatem non amittunt. Deportatorum quoque vel capite aut metallo damnatorum bona non publicantur extantibus liberis vel parentibus. Sed tamen quia eis bona adimuntur, et in liberos vel parentes transferuntur, atque adeo nudi exulant amissa civitate, ne hodie quidem illi habebunt testamenti factionem.

Ad L. Obsides. 11.

Obsides testamentum facere non possunt. Cur ita? an quia veluti pignoris jure tenentur? an quia cives non sunt? Cur. Tacitus XI. *Non obsidem, sed civem.* Hi igitur hæredem ex testamento habere non possunt. Sed neque ab intestato: quod sic accipiendum est, si obsides Romanis dati sunt, et Romæ bona habeant: ea enim fiscus occupat sicut captivorum. *l. Divor. inf. de jur. fisc.* Sed si eis P. Romanus testandi potestatem fecerit, vel si usum togæ permiserit, quasi cives jure testamentum faciunt, *l. Sed si accepto. inf. eod. tit.* A populo vel principe permitti exigimus, quoniam testamenti factio usus que togæ juris publici est. Togæ jus peregrini non habent. Plinius IIII. Epist. *Carent*, inquit, *togæ jure qui'us aqua et igni interdictum est.* Et generaliter quicumque cives Romani non sunt, licet socii sint et amici P. R. togæ jus non habent. Cicero IIII. Verr. *cum ulcisque satisfacere non possent, et togatis, et Siculis*: et in eodem, *Quem volo eorum testium quos produxero, qui ex Siculis testes sunt, sive togatum sive Siculum*: sic legendum est ex vet. libris. Togatus cum dicit, Cives Romanos dicit.

Ad L. Lege Cornelia 12.

Aut ante captivitatem factum est testamentum, aut in captivitate. Si in captivitate, nullum est ab initio, propterea quod is, qui testatur, jure testandi caret, nec postliminio convalescit. Nec enim postliminio vitiatur regula Catoniana. Si ante captivitatem, atque adeo si testamenti faciendi tempore testamenti factionem habuerit, licet re ipsa irritum videatur, fictione tamen juris testamentum valet: et hac in re duplex fictio est, Postliminii et Corneliæ. Hæc juris civilis est, illa gentium: Hæc si ibi decesserit, locum habet, illa si redierit. Hæc retro fingit in civitate testatorem decessisse. Illa retro in civitate fuisse. Hac testamentum confirmatur. Illa convalescit. Convalescere est vires suas recipere. Confirmari est vires suas retinere. Sed hic quidem nobis non de postliminio, sed de lege Cornelia plenius dicendum est. Civium Romanorum testamenta lege XII. tab. confirmantur. Captivorum, lege Cornelia: quo fit ut quæ Falcidia, et aliis legibus testamentariis de civibus Romanis cauta sunt, etiam ad eos, qui apud hostes moriuntur, pertineant, si nihil præterea eis legibus impedimento sit, *l. 1. §. Lex. inf. ad leg. Falcid.* Civium Romanorum testamenta confirmantur, si mortis etiam tempore is, qui testatus est, testamenti factionem habuerit. Captivorum vero, si et captivitatis tempore habuerit, *l. Pater. §. ult. inf. de capt. et post.* alioquin leges testamentariæ locum habere non possunt. Captivitatis tempus spectamus, quoniam lex Cornelia mortis, et captivitatis tempora conjungit: adeo ut qui post captivitatem nascitur filius, post mortem patris nasci videatur, *l. Qui uxorem. inf. de inj. rupt. testam.* et hic est posthumus Cornelianus. Confirmantur autem hac lege non institutiones tantum, sed et legata, fideicommissa, libertates, mortis causa donationes, tutelæ, substitutiones vulgares, itemque pupillares, si pupillus bona in civitate habuerit. Confirmantur eadem lege ab intestato hæreditates, et tutelæ, quæ lege XII. civibus Romanis intestato defunctis deferuntur. Ergo captivus si ante captivitatem testamentum fecerit ex testamento hæredem habet, sin minus non potest ex testamento (nec enim in captivitate facta testamenta valent) sed habet ab intestato perinde atque si in civitate decessisset. Sed quid est, quod ait Julianus in hoc loco, *Et hæreditas ex his eodem modo ad unumquemque pertinet.* An, ut Accurs. ait, ad agnatum, cognatum scriptum? Minime: nam de testamentis tantummodo loquitur, non de legitimis hæreditatibus. Verum spectant hæc verba ad genera hæredum, qui in testamentis scribuntur, quæ tria sunt, necessarii, sui, voluntarii: et ideo mox subjicit, *Quare servus, etc.* quibus verbis significatur fictionem legis Corneliæ non tantum voluntarium, sed et necessarium et suum hæredem facere. Fingit lex eum qui apud hostes decessit, eo tempore quo captus est, decessisse. Fingit igitur civem, et familiam habentem decessisse. Hoc modo hæredem captivo constituit necessarium, vel suum non inspecta morte naturali. Ait:

Minus proprie). Quod et indicat *l. Filiusfamilias. inf. ad leg. Falcid. l. 3. inf. de verb. signif. l. 4. §. 1. inf. de bon. lib.* Proprie fit quod naturaliter fit, non fictione. Non sunt autem ferendi qui lege Corneliæ hæredem quidem induci tradunt, non tamen necessarium, vel suum. Iidem enim fatentur suum hæredem induci postliminii jure. Cur vero si fictio postliminii suum hæredem facit, non faciet etiam legis Corneliæ? Non enim hac illa usquam, sed hæc potius illa plenior invenitur, *l. Si is qui pro emptore. inf. de usurp.* Aut cur in *l. Apud. C. de suis et leg. lib.* et *l. Captum. C. de postlim.* improprie suus hæres diceretur ex lege Cornelia potius, quam ex postliminio in §. *Interdum. Inst. de hæred. qual. ab int.*

Ad L. Qui a latronibus. 13.

Captorum a prædonibus, vel eorum, qui apud externos legatione funguntur, bona, quæ ibi habuerunt, a legitimis, vel testamentariis hæredibus jure gentium repeti possunt, quia et de eis secundum suas leges recte testantur. In captivis et obsidibus non ita fit. Hi namque de his bonis nullis legibus jure testantur. Externos vocat eos, qui non sunt subditi Romano imperio. Sic vero captus a latronibus, legato comparatur, *l. 1. de leg. 3.*

Ad L. Qui in testamento. 14.

De suo statu dubitat qui incertus est, hostes, an latrones sint hi, a quibus captus est. In suo statu errat relegatus, qui se capite minutum putat. Suum statum ignorat servus, qui se ex testamento domini liberum factum nescit. Liber autem fit etiam ignorans non a morte domini, sed ab aditione; et ideo ad libertatem regula Catoniana non pertinet. Item suum statum ignorat filius, qui patre peregre mortuo nescit se sui juris esse, quo exemplo Ulp. nititur *in Frag.* In suspenso ejus status est, cujus pater captus est ab hostibus propter spem postliminii. Qua alia ratione possit esse status in suspenso vix scio: et tamen alium esse significatur in *l. 2. §. pen. inf. Unde lib.* nisi ponamus emancipationem ex tacita quadam conditione suspendi. Nec dicendum est cum Accursio, ejus statum suspendi, qui damnatus capitali crimine provocavit: pugnat enim hoc cum *l. Si quis filio. §. Hi autem omnes. inf. de inj. rupt.* Ac sane provocatione extingui non suspendi judicatum verius est, *l. 1. §. ult. inf. ad Turp.* Sive autem dubitet quis sive erret, sive ignoret, sive pendeat, testamentum facere non potest, quia certi, et integri status hominem certo judicio testari oportet.

Ad L. Filiusfam. 16.

Id potissimum ex hac lege notandum est, legatorum personales actiones etiam ignorantibus acquiri: et recte, personales actiones Dominium enim ignorantibus non acquiritur, alioquin repudiari non possent legata. Nec obstat *l. Cum pater. §. Surdo. inf. de leg. 2. l. Magis. §. Fundum. sup. de reb. cor. l. Si partem. sup. quemad. serv. amit.* Quod enim ex eis colligitur, legatum ignoranti acquiri, sic accipiendum est, ut quia ignoranti acquiritur personalis actio, videatur etiam legatum acquiri: prope enim est, ut nostrum sit id, de quo actionem habemus: et sic in *l. Quæsitum. §. pen. inf. de leg. 1.* his verbis *Legatum acquiritur*, non domini translatio sed actionis effectus significatur. Recte etiam hoc in loco, *Legatum, vel fideicommissum*: nam hæreditatem ignorans non acquirit, nisi eam in qua succedit quasi necessarius, *l. Furiosus. inf. de acq. hæred.* quæ lex omnino huic conjungenda est. Utraque enim sumpta est ex notis Marcelli ad Pomponii librum singularem regularum. Eadem ratione conjungenda erit *l. Si a furioso. inf. de oblig. et act.* in qua id generaliter proponitur, ex quibus causis sanis etiam ignorantibus acquiritur, ex eis et furiosis acquiri.

Ad L. Is cui leg. 18.

Eodem argumento huic legi coaptanda est *l. 1. sup. tit. prox. l. 3. inf. de acquir. hæred. l. 6. inf. de verb. oblig.* ex quibus intelligemus hoc in loco legem pro XII. tab. accipi. Lege enim XII. tab. prodigo bonorum suorum administratione interdicitur, et in agnatorum curatione esse jubetur. Hodie tamen non lege, sed per prætorem curator datur, et interdictio fit. Item ex his intelligemus prodigum, cui bonis interdictum est, alienare, obligationem contrahere, testamentum, codicillos facere non posse: quia non tantum inter vivos, sed et causa mortis ei commercium, et administratio interdicta est. Sibi tamen acquirere eum, et ex alienis testamentis capere posse. Id hoc loco additur eum testem ad testamentum alienum adhiberi non posse, quod et *Paulus. 3. Sent.* significat his verbis, *Prodigus recepta vitæ sanitate ad bonos mores reversus, et testamentum facere, et ad testamenta solemnia adhiberi potest.* Ex quo apparet non ideo solum ad testamentum eum adhiberi non posse, quod careat jure testandi, sed quod eo jure careat ob suam nequitiam: alioqui, nec posset ea ratione filiusf. ad testamentum adhiberi: et hoc Acc. indicavit, cum testium integram frontem esse debere scripsit ex *l. Quæsitum. sup. de test.* Integram frontem per translationem accipit, ut integram personam in *l. 4. inf. de pop. act.* id est, non infamem. Ego didici in *d. l. Quæsitum*, nulla Papin. translatione uti. Sententia enim legis hæc est, Calumniæ damnatos non prohiberi judicio publico testimonium dicere lege Remmia, qua calumniatores puniuntur, nec legibus Juliis publicorum judiciorum, sed tamen quod legibus omissum est, suppleri religione judicis, qui calumniæ damnatum temere non admittet cum nec hominem integræ frontis semper admittat. Calumniatori ex lege Remmia in fronte imprimitur littera, qua indicatur calumniatum eum esse. Cicero pro Ros. Amer. de calumniatoribus loquens, et lege Remmia: *Litteram illam cui vos eo usque inimici estis, ut etiam calumnias oderitis, ita vehementer ad caput affigent, ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare possit.* Plinius in Panegyrico loquens de delatoribus: *Neque ut antea exsanguem illam, et ferream frontem nequicquam convulneraturi præbeant punctis, et notas suas rideant.* Sententia igitur legis hæc est, si hominis integræ frontis testimonium judex perpendere solet, multo magis delatoris expendet, cujus est ex condemnatione inusta et inscripta frons. Eadem vero dici de prodigo possunt, si quæratur, an in aliis causis ejus testimonium admitti oporteat.

Ad L. Qui testamento. 20.

Quoniam de his, qui testamenta facere possunt abunde dictum est supra, nunc quemadmodum testamenta fiant subjicitur. Et quis inter testamentorum sollemnia testes sunt, statim qui ad testamentum testes adhiberi possint, explicatur. An igitur hæres? Et ad testamentum quidem per æs, et libram hæres secreto in tabulis scriptus olim adhiberi poterat, non etiam familiæ emptor §. *Sed neque. Inst. de testam.* atque ita M. Tullius, et P. Clodius a Cyro architecto hæredes scripti ejus testamentum obsignaverunt recte, ut idem Tullius refert pro Milone. Cæterum non de testamento per æs, et libram hoc in loco agitur, sed de eo, quod per scripturam fit prætorio jure, vel mixto, in quo hæres testis nonquam fuit idoneus. Atqui Justinianus videtur hujus se juris auctorem profiteri in *d. §. Sed neque.* quod pernegandum est. Hoc tantum Justinianus ait, se non probasse eam Constitutionem Codicis, scilicet Gregoriani, vel Hermogeniani, quæ ad testamentum hæredem testem adhiberi permittebat, et ideo eam se in suum Codicem non retulisse: id vero rectissime: quandoquidem ea Constitutio ad rationem testandi per æs et libram, pertinebat quæ jam fuerat a Constantino sublata per *l. Quoniam. C. de test.* ut sup. ostendimus *l. 1.* Verum ante eam legem

duplex erat ratio testandi, civili jure per æs et libram, prætorio, sive mixto per scripturam sine mancipatione. ideoque nondum ea lege prolata idem ipse Constantinus exemplo testamentorum in codicillis exigit VII vel V. testes, l. 1. *C. Th. de test.* quinque scilicet ad exemplum testamenti jure civili confecti, septem ad exemplum testamenti jure prætorio confecti, ut et recte Anianus interpretatus est in *l. 3. eod. t.* At sicut diximus is juris quidem civilis testamento hæres testis esse potest. in juris prætorii vel mixti, quo nunc utimur, non item. Prætorio jure testamentum fit per scripturam sine mancipatione adhibitis VII. testium signis l. *Cum tabulæ. inf. de bon. poss. sec. tab.* quibus si totidem testium, et testatoris subscriptiones addantur, quod est ex Constitutionibus antiquis, et si id testamentum uno contextu præsentibus testibus facias, quod est ex jure civili, mixto jure facias, §. *Sed cum paulatim. Inst. de test.* Scribit vero testamentum, vel testator ipse manu propria, quod dicitur holographum, auctore Isidoro, et Valentiniano in *Nov. 2. de test.* aut alii scribendum dictat, *l. Qui manus. l. Servus h. t. l. Quotiens. §. Sed si non. inf. de hær. inst.* In holographo non exigitur subscriptio testatoris ex Constitut. Justin. *l. Cum antiquitas. §. ult. C. de test.* Non exiguntur testes ex *Nov. Valentiniani*, quæ tamen non obtinuit: et ea quidem sunt testamenti scripti sollemnitates, quod eleganter Harmenopulus μυστικὴν διαθήκην vocat, quia in eo sollemniter secreta voluntatis conferuntur, nec testibus enuntiantur, quod fit κατὰ τὸν μυστήριον τρόπον, ut Leo ait in *Nov.* LXV. Testamentum non scriptum de quo dicetur in *l. prox.* testibus enuntiatur necessario. Sed pergamus ad reliqua, quæ de testibus in hac lege traduntur. Legatarii testes esse possunt. Hoc Scævolam probasse Impp. scribunt in *l. 3. C. Th. de test.* Hoc Pomponius hac ratione confirmat in *l. Si quis ita. inf. de reb. dub.* Quia ipsum testamentum confirmatur testibus adhibitis: cujus officii remunerandi gratia et in honorem testium eis legata relinquuntur non inutiliter. Symmachus item eleganter lib. 10. Epist. *Cum*, inquit, *testamenti jure confecti fidem recitatio publicaret, calumnia inanis objecta est, quod signatores nescio quid legati ex eadem voluntate cepissent. Adduntur etiam scripta divalia, quibus adstipulatio cujusdam remota est, qui suam juriste causam testimonio diceretur, quasi vero simile esset exemplum, ut tenuis honor, quo subscriptores ob amicitiam defunctus asperserat, legitimum posset abolere judicium, nam si his legibus viveremus, inimicis signatoribus tutius uteremur, quorum offensa nihil de testatore humanitatis exigeret.* Possunt etiam scriptores alienorum testamentorum in eis testes esse, *l. Domit. inf. h. t.* non tamen legatarii, propter SC. Libonianum. Jurisperiti autem, qui testamenta dictant, non dubium est, quin testes esse possint. Sed an et legatarii? id quidem esse improbissimum genus falsi Plin. scribit 11. Epist. ultima. Sed utimur Const. Zenonis, *l. Dictantibus. C. de testam.*

Eam qui lege). In Fl. libro deest hoc loco negatio perperam, ut indicat *l. Repetundarum. sup. de testib.* et ratio subjecta, *Quoniam in judicium testis esse vetatur.* Plus enim est in testamentum sive ἐν ταῖς συστατικαῖς, quam in judicium, sive ἐν ταῖς ἀποδεικτικαῖς, testimonium prohibere. Si igitur in judicium, repetundarum damnati testimonium non recipitur, multo minus in testamentum recipitur. Sic mulier in judicium testis esse non vetatur: in testamentum, codicillos mortis causa donationum vetatur, quoniam hæc systatica sunt ut Constantinus scribit 1. Epitom.

Et veteres). Veteres eos vocat auctores juris, qui de testamento per æs et libram scripserunt, ut in *d. §. Sed neque.* In eo dum res interveniebant, familiæ mancipatio, et nuncupatio testamenti: et hæc postrema nuncupatio etiam testatio dicebatur auctore Ulpiano in *Frag. tit. de testam.* atque ita testationem hic accipi oportet, dum ait veteres existimasse testes perseverare debere, donec suprema contestatio peragatur. Hodie igitur et ad eundem modum testes, ut perstent in faciendis testamentis exigimus, et vero ut sua sponte ac intelligentes, cui rei adhibiti sint. Linguæ peritiam ab eis non exigemus, qua de re monet nos Ulpianus, quoniam ante Theodosium nonnisi Latine testamenta scripta valebant, idque erat etiam ex testamenti scripti solemnitatibus. Dubitari potest, an et adscribi dies ac consul debuerit. qua de re hoc ex Modestini lib. 4. Regularum *tit. de bonis lib. et de testam.* fragmentum a Petro Pithœo viro studiosissimo, et omnium bonarum disciplinarum alumno felicissimo accepimus: *Cum* inquit, *in testamento dies, et Consul adjecti non sunt, nihil nocet quo minus valeat testamentum:* idemque prorsus de cautione scribitur in *l. Cum tabernam. §. 1. sup. de pig.* Diem quidem et Consulem adscribi solere indicat l. 2. §. *Diem. inf. quemad. tes. aper.* et *l. 3. C. eod.* quod uti fiat litteris, non notis, Just. constituit in *Nov.* CVII. Sed si non fuerit adscriptus, non ideo minus testamentum valet: nec verum igitur, quod hac de re Chrysostomus Homil. 3. de verbis Esajæ, Vidi Dominum etc.

Ad L. Hæredes palam. 21.

Testamentum aut per scripturam fit, aut per nuncupationem. Per scripturam, mero jure civili, aut prætorio, aut mixto, ut posuimus *sup. l. prox.* Per nuncupationem, civili jure, §. *ult. Inst. de testam.* Prætoris enim edictum non pertinet nisi ad testamenta scripta, sed dabitur tamen utilis bon. possessio secundum nuncupationem. l. 2. *C. de bon. poss. sec. tab.* l. *Si ita scriptum. §. ult. inf. eod.* sicut et secundum voluntatem intestati, *l. Si duobus. §. Si prius. inf. de bon. poss. con. tab.* Ergo jure civili duplex est testamentum, per æs et libram, quod ex scripto constat, et per nuncupationem. Utroque genere veteres usi sunt. Svetonius in vita Horatii: Decessit hærede Augusto palam nuncupato, cum urgente vi valetudinis non sufficeret ad obsignandas testamenti tabulas. Palam hæredem testatoris voce nuncupari oportet *l. ult. inf. de jure cod.* et hoc ex Sabino proponitur initio hujus legis. Sunt enim hæc verba Sabini, *Hæredes palam ita ut exaudiri possint, nuncupandi sunt.* Cætera Ulpiani. Palam igitur, id est, exaudientibus testibus VII. Et hoc maxime distat testamentum per nuncupationem a testamento scripto: nam testamentum scriptum et mysticum est. testamentum quod nuncupatur, non item. Voluit quidem alias Justin. ut in testamento scripto testibus nomen hæredis enuntiari, si id testator sua manu perscribere nequisset vel noluisset, sed merito sententiam mutavit in *Nov.* CXIX. Itaque invitis testatoribus testamentum scriptum testibus non enuntiatur. At in utroque genere testamenti septem testes exiguntur. In testamento per æs et libram quinque sufficiebant. Hodie etiam in codicillis quinque sufficiunt, et in testamentis, quæ ruri fiunt, et in his ex quibus hi vocantur qui omnino rem ab intestato habituri sunt: quæ tamen non quasi testamenta, sed quasi intestatorum voluntates defendimus: eademque ratione favore liberorum sustinetur testamentum nec subscriptum nec obsignatum, vel notis scriptum non litteris, quamquam ex *Nov. Justin.* CVII. necesse sit etiam inter liberos testamentum integris litteris describi. At videntur ex ea Nov. testamento perficiendo quinque testes sufficere secundum Harmenopulum, et Haloandrum, qui sic legunt, ἑπτὰ ἢ καὶ πέντε. Sed non sic legit vetus interpres, non sic Julianus antecessor. absunt etiam ea verba ἢ καὶ πέντε ab ea Novellarum editione cujus auctor extitit Henricus Scrimgerus vir doctissimus. Et vero ea verba addita putem ex novissimis Leonis Constitutionibus, quibus in urbe quinque testes, in agro tres sufficere generaliter constituitur. Sed ut ea quæ sunt propria testamenti per nuncupationem pertractemus, id ex Nov. Theodosii antequam nominetur hæres, vel legata relinquantur necesse est, ut testator se sine scriptura testari velle præsentibus testibus exponat, quam in rem comparata erant certa quædam verba, quæ præfari testatorem oportebat. Sed hanc observationem Justinianus sustulit in *l. In testamentis. C. de testam.*

Si quid post). Hæc quoque verba Sabini sunt: Non possum igitur perfecto, nec postea deleto testamento, hæredis institutionem mutare, nisi alio testamento jure perfecto: non possum legata mutare nisi codicillis testamento confirmatis, *l. Si quis cum. inf. de vulg. subst.* et hoc quidem mero jure: nam nuda voluntate per exceptionem doli legata infirmari constat, *l. 3. §. ult. inf. de adim. leg. l. Militis. §. pen. inf. de mil. test.* Possum tamen, ut ad Sabinum Ulpianus adjicit, si quod obscurius fuerit in testamento, id postea remota omni solemnitate nudis litteris declarare vel voce nuda. Sed et quandoque imperfecta voluntate tollitur testamentum perfectum, ut si posteriore testamento imperfecto is instituatur, qui omnino rem ab intestato habiturus sit, *l. 2. inf. de inj. rup.* Decennio quoque et nuda voluntate tollitur testamentum, *l. Sancimus. C. testam.* Olim solo decennio *l. 6. C. Theod. eod. tit.*

In testamentis). Hæc quoque verba Sabini sunt. Quæ sequuntur: *Quod sic accipiendum*, Ulpiani.

Uno contextu). Hæc quidem verba, *Uno contextu actionis testari oportet*, Sabini sunt. Testamentum vero quod nuncupatur, proculdubio uno contextu fit testibus simul uno eodemque tempore collectis: quod autem scribitur, uno die scribi potest, altero testibus offerri et ab eis simul obsignari. Possunt et diversis horis obsignare ex *Nov. 2. Valentiniani de testam.* qua tamen non utimur, nisi hoc gravis quidam casus exigat, l. *Casus. C. eod.*

Ad L. Ad testium. 22.

Cum paterfamilias ad alienum testamentum testis adhibetur, possunt et liberi qui in ejus familia sunt, simul adhiberi, *l. Qui testamento. §. Per contrarium. sup. hoc. tit.* Sed si paterfamilias testatur, liberi, quos in potestate habet, testes esse non possunt: vel si filiusfam. testatur jure communi de castrensi peculio, pater et fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes esse non possunt. Reprobatur enim domesticum testimonium, quod in hac re Theophilus putat æstimandum esse ex eodem vinculo patriæ potestatis. Alii igitur domestici adhiberi possunt, cum tamen plurimum in aliis causis nulli domestici admittantur. Domestici sunt, qui in eadem domo habitant. Sunt qui domesticos etiam accipiant pro cognatis, etiamsi alibi morentur: quibus non assentior. Domum enim pro domicilio nostri auctores accipiunt, non pro cognatione: iidem male proverbium illud, οἴκοθεν ὁ μάρτυς, de domestico teste accipiunt cum de eo potius efferri Luciani integer locus demonstret, qui adversus semetipsum testimonium dicit.

Conditionem). Servus non est testamenti signator idoneus, quia nec jus anuli habet, licet mortis tempore liber sit. Sed si servus testamenti signandi tempore omnium existimatione pro libero habitus, et nondum passus sit controversiam status, licet plerisque certum et cognitum sit servum eum esse, testamentum valet, *l. 1. C. de testam.* nec pro nullo habetur, antequam is vindicatus sit in servitutem, *arg. l. Nulla competit. inf. qui et a quib. man.* Cæterum in aliis causis testium conditionem inspicimus, cum testimonium dicunt, quod colligitur ex l. *Notionem. §. ult. inf. de verb. sign.* Pertinet tota ea lex ad Orationem D. Marci de dilationibus dandis instrumentorum causa, ut apparet ex *l. Oratione. sup. de feriis* quæ illi coaptanda est. Et quidem si ex Italia Romæ petantur, instrumenta in cujus notio est, minorem dilationem dabit, quam si ex continentibus provinciis, *l. 1. C. de dilat. l. 13. C. Th. de jure fisc.* et ideo in ea

lege quæ sint continentes provinciæ expiratur. Credo etiam in oratione D. Marci ita scriptum fuisse, *Instrumentorum vel personarum* ut in *d. l. 1.* atque ideo Ulpianum scribere perquam esse difficile instrumenta a personis separare: nam et quæ in personarum quæ instruere possunt præsentiam dilatio petitur, propter instrumenta peti videtur, ut si petitur, inquit, dilatio in præsentiam ejus qui actum gessit: licet in servitute, vel qui rerum domini actor fuit constitutus. Ergo de his quæ gesta sunt, cum quis actor esset, vel actum gereret in servitute, postea liberum factum audiri placet. Regulariter autem servo homini testimonii dictio non est. Quid igitur si liber testamentum obsignaverit, mortis autem tempore servus inveniatur: vel si testabilis testamentum obsignaverit, mortis autem tempore intestabilis inveniatur? De testamento scripto sive mystico quæritur: et ideo satis est post mortem signa manere, nec ullum præterea a signatoribus testimonium exigitur. Quid tamen si, ut plerumque fit, officio prætoris a singulis testibus signum manumque cognosci oporteat? An cognoscet recte is, qui servus vel intestabilis factus est? Quid si forte testamentum scriptum suo sponte signatoribus testator nuncupaverit, quo casu post mortem ejus juratos testimonium dicere oportet, *l. Hac consultissima. § pen. l. ult. §. pen. C. de test.* An testimonium dicet servus, an intestabilis? Sic videtur, quandoquidem in testamento scripto lex satis esse sit, si testes fuerint idonei obsignationis tempore. Ergo et si non scriptum, sed nuncupatum fuerit testamentum, satis esse putem, si nuncupationis tempore fuerint idonei. Initium enim et originem spectari oportet, non ea quæ postea testibus acciderint, nec ut testatoris, ita testium capitis minutione testamentum infirmari ullo loco traditum est: quod et in quadam Feudorum quæstione Obertus probat *lib. 2. tit. 19.*

Si signa). Si testator consulto signa turbaverit, falsa est distinctio tradita ab Accursio nam et si post solemnia signa turbaverit, constat testamentum infirmari. At si inconsulto deletum aliquid vel inductum est, ut legi non possit, vera est Accursii distinctio.

Si quis ex testibus). Non tantum signa, sed et subscriptiones testium in testamentis exiguntur. Signa sunt ex jure prætorio, Subscriptiones ex Constitutionibus: et si ex pluribus subscriptionibus vel septem signaverint, testamentum valet. Signare autem oportet more civium Romanorum annulo tantum signatorio habente sculpturam vel imaginem aliquam, *§. prox. inf.* et ad hanc formulam subscribere, *l.* Titius C. Seii testamentum obsignavi, *l. pen. inf. h. t.* Alieno anulo alienaque cera signare possunt; subscribere nonnisi propria manu. Itaque litterarum imperiti testes esse non possunt, nisi forte in agris ex *l. ult. C. de testam.*

Ad L. Si testamentum. 23.

Aliud est testamenti signa turbari, aliud resignari testamentum. Turbatis signis testamentum infirmatur; Resignatis tabulis non item, quando vii. testium signa reponuntur: quod hodie necessarium est: nam mixto jure testamenta fiunt.

Ad L. Unum. 24.

Paganus uno duntaxat testamento mori potest, pluribus codicillis: et testamentum quidem vel uno codice conscribit, vel duobus simul signatis, vel duobus separatim signatis, eodem exemplo, et hoc posteriore casu duplex videtur testamentum: ac ita Suetonius in Tiberio: *Testamentum*, inquit, *duplex ante biennium fecerat, alterum sua, alterum liberti manu, sed eodem exemplo.* At revera unum testamentum est *l. ult. inf. de his quæ in test. delen.* Hoc in loco exemplis, id est, exemplarib. sive authenticis. Poterit tamen et unum quasi authenticum facere, aliud quasi exemplum: cæterum ex exemplo nec adiri hæreditas, nec bon. poss. peti poterit, *l. 1. §. Sed et si unum. inf. de bon. poss. sec. tab.* Sed ne duo homines possunt uno codice testamentum conscribere signato vii. testium signis. Et hoc tantum conjugibus Valentinianus dedit in *Nov. 1. de testam.* cujusque testamenti formulam in Marculphi monachi libro quodam de formulis publicorum privatorumque negotiorum legimus, quo se vir et uxor in uno eademque charta mutuo hæredes scribunt

Ad L. Si is qui testamentum. 25.

Si volentem plures hæredes palam nuncupare, quibusdam nuncupatis vox defecerit, imperfectum et inutile testamentum est. Itaque hi qui nuncupati sunt, hæredes non erunt. Obstat l. *Jubemus. C. de testam.* qua Justinianus constituit, ut nomina hæredum testator vel propria manu subscribat, vel testibus nuncupet, quod tamen mutat in *Nov.* cxix. et ut si quorumdam nomina testibus nuncupaverit, quorundam reticuerit, hi soli succedant qui nuncupati sunt. At hæc species propositæ similis non est. Hic enim cum testamentum vellet facere per nuncupationem, non nuncupavit omnes hæredes. Ibi cum faceret testamentum per scripturam, omnes quos voluit hæredes scripsit, sed non omnium nomina proprio chirographo subnotavit vel nuncupavit, ideoque censet Justinianus non ea quidem re quæ ab ipso primum introducitur, totum testamentum infirmari, sed eos tantum ab hæreditate repelli, qui subnotati vel nuncupati non sunt. Recte diximus, Si volentem plures hæredes nuncupare, alias enim tribus verbis perficitur testamentum, Lucius hæres esto. Diximus, Si vox eum defecerit. Hoc nimirum est quod sit, Si obmutuisset. Sic enim Græci interpretantur, si nullam præterea vocem mittere potuisset. Idemque juris est si nondum perfecto testamento furore aut delirio correptus fuerit l. *Furiosum. C. qui testam. fac. poss.* Item si liberos hæredes instituendo vox eum defecerit. Quod enim dicitur, ex imperfecto testamento inter liberos voluntatem teneri, sic accipit Acc. recte, ex minus solemni testamento, non si vitio aliquo interrumpitur hæredum institutio. Ait ieo, Secundos hæredes. Non substitutos dicit, sed quos primis jam nuncupatis adjecturus erat cohæredes.

Ad L. Ex ea scriptura. 29.

Ex imperfecta scriptura testamenti nihil omnino debetur deinque ne codicillorum quidem jure testamentum valet, *l. Fideicommissa. §. 1. inf. de leg. 3 l. 1. inf. de ju. cod. l. Ex testamento. C. de fideic.* nisi adjecta sit quæ vulgo dicitur clausula codicillaris, *l. 3 inf. de milit. test. l. Coheredi. §. Cum filio. inf. de vulg. subst. l. ult. C. de codic.* cujus exemplum est in hac lege, et in l. *Lucius. §. ult. inf. de leg. 2.* His tria opponuntur: Primum, l. *In testamento inf. de fid. lib.* cujus hæc est species: Imperfecto testamento institutos filios, alumnam directo datam libertatem et fideicommissa quædam, nec additam clausulam codicillarem. filios porro quasi ex voluntate intestati hæredes extitisse, et perinde atque si adjecta ea clausula fuisset veluti ex causa fideicommissi alumnam manumisisse: quæritur autem, an libera efficiatur. Imperator decrevit liberam fieri, et fideicommissa manumissæ præstari. Atqui a nec directo hæc debebantur, quia imperfectum erat testamentum: nec fideicommissi jure, quoniam omissa erat clausula codicillaris. Sed hoc in alumna specialiter decretum est ducta conjectura ex affectione testatoris. Valde notandum est hoc decretum, ex quo intelligimus, licet inter liberos testamentum imperfectum valeat quantum ad portiones eis adscriptas, legata tamen ex eo et fideicommissa non deberi nisi propinquis, vel uxori, vel alumno, vel aliis personis, quibus verisimile est omnimodo præstari testatorem voluisse, et ab intestato. Hodie etiam extraneis ex imperfecto testamento liberi præstant, si modo holographum et testibus ipsis palam nuncupatum fuerit ex *Nov.* CVII. Secundo obstat *l. ult. inf. de ju. cod.* nisi dicas non ideo testamentum imperfectum esse quod hæredem nuncupaverit, legata scripserit. Cæterum legata quasi ex codicillis deberi, qui pars esse intelliguntur nuncupati testamenti. Tertio obstat l. *Titia. sup. de inoff. test.* ubi apposita clausula codicillari fideicommissa ex inofficioso testamento non debentur. Sed hoc ideo quia is, cujus testamentum quasi inofficiosum condemnatur, pro demente habetur, nec intelligitur habuisse testamenti factionem, *l. Nec fideicommissa. inf. de leg. 3.* fideicommissa autem relinquere, vel codicillos facere non potest, qui testamenti factionem non habet. Itaque in ejus legis specie solida fideicommissa non debentur, quia pro parte rescinditur testamentum a sorore instituti. Filius namque institutus fuit, filia exhæredata, ideoque sic in ea legendum est, *Titia filium hæredem instituit, filiæ legatum dedit.*

AD TIT. DE LIBERIS ET POSTHUMIS

HÆREDIBUS INSTITUENDIS, VEL EXHÆREDANDIS.

Ad L. 1. et 2.

In faciendo testamento ea juris solemnia adhiberi, quæ superiori titulo exposita sunt, non est satis, nisi liberi et posthumi hæredes instituantur, vel exhæredentur. Liberos pro natis, posthumos pro nasciturls accipimus. Eos vero, qui neque instituuntur, neque exhæredantur, præteritos dicimus quasi silentio, vel taciturnitate omissos: et si legata eis quædam, aut fideicommissa relicta sint, non ideo minus præteritos dicimus. Ac de liberis quidem prius dicendum est. Est in hoc jure liberorum instituendorum, vel exhæredandorum magna differentia inter filium, et filiam cæterosque liberos. Filii præteritio nullum testamentum facit, filiæ autem, vel nepote, vel nepte cæterisque liberis præteritis testamentum valet: Sed quipræteriti sunt, scriptis hæredibus, si sui sunt, jure accrescendi virilem auferunt si extranei, semissem, idque jure civili. Æque prætorio jure filiis præteritis in assem datur bon. poss. contra tab. filiabus cæterisque liberis ex Constitutione Antonini nonnisi pro virili, aut semisse, *l. ult. C. de lib. præt.* Rursus filii si non instituantur, nominatim exhæredandi sunt. filiæ cæterique liberi etiam inter cæteros exhæredari possunt his nempe verbis, ut Theophilus, tradit, CÆTERI EXHÆREDES SUNTO, quæ vulgaris erat clausula testamentorum, qua exhæredabantur non liberi solum, sed et parentes, consanguinei, agnati, cognati, adfines, amici, *l. Lucius.* 1. *inf. de hær. instit.* Filii non nominatim exhæredati, aut reliqui liberi saltem inter cæteros non exhæredati pro præteritis habentur, idque si pater, aut ascendentes per patrem testamentum faciant. Matris enim cæterorumque ascendentium per matrem silentium, sive præteritio exhæredatio est. Et hæc quidem ante Justinianum obtinuerunt. Ex Constit. Justiniani eodem jure sunt filiæ cæterique liberi quo et filii: ideoque in hoc titulo, et omnibus pene Pandectarum locis, quibus de præteritione agitur, semper de filiis mentio fit, nusquam vero filiarum cæterorumque liberorum, quoniam quæ a prudentibus scripta erant, de filiarum præteritione cæterorumque liberorum, ea Justinianus sustulit: quæ vero de filiis, ea approbavit, censuitque idem jus esse filiarum cæterorumque liberorum. Non fuit autem ipse, aut hi, quorum opera usus est, non fuere tam acuti, neque tam diligentes, ut non quemadmodum aliarum rerum compluriurn a Justiniano sublatarum, quarum tamen ac vestigia nulla in Pandectis reliquisse impudentissime asseverant, ita et hujus antiquæ differentiæ inter filios cæterosque liberos vestigia relinquerent in *l. Suus.* et *l. Sed et si condicione.* §. 1. *inf. de hæred. instit.* et *l.* 1. §. *Sciendum. inf. de suis, et leg. hær.* ex quibus hæc colligitur differentia inter filium cæterosque liberos, quod filius sub omni condicione institui non potest, filia, nepotes, et cæteri liberi licet in filiorum demortuorum, vel emancipatorum locum quasi agnascendo succedant, et secundo capite legis Velleæ, sub omni condicione institui possunt, quam tamen subistam oportuit, quandoquidem manat ex superioribus. Cur enim filius sub condicione institui non potest? quia si deficiat condicio, cum non sit in eum casum nominatim exhæredatus, præteritus videtur. Cæteri autem liberi quia jure antiquo nominatim exhæredandi non sunt, deficiente condicione tacite exhæredati videntur ex illa clausula, CÆTERI EXHÆREDES SUNTO. et licet lex Vellea hoc induxerit, ut succedentes quoque in locum suorum nominatim exhæredentur, vetus tamen ea differentia et post eam legem remansit, cujus non potest alia adferri ratio, quam quam superius reddita est. At in nepotibus exhæredandis hac in re, quam differentiam Justinianus fuisse ait inter jura civilia et prætoria in *d. l. ult.* ejus etiam nos vestigia quædam cognovimus. Nepos enim jure civili inter cæteros exhæredari potest, ideoque in superiori specie deficiente condicione summovetur ab hæreditate quasi exhæredatus, jure autem prætorio nepos emancipatus nominatim exhæredandus est auctore Ulpiano in *Frag. tit.* 22. et §. *Emancipatos. Instit. de exhær. lib.* ergo et suus: nam suum emancipato prætor exæquat: et hoc nimirum est quod traditur in l. 3. §. *ult. inf. de bon. poss. contr. tab.* prætorem nepotem institutum sub condicione, qui interim accepit bon. poss. secundum tab. etiamsi ea condicio defecerit, perinde tueri atque si contra tab. accepisset. Sed hæc Triboniani errata mittamus. Filius nominatim exhæredandus est. Quid est nominatim? et satis est, si nomen, vel prænomen, vel cognomen exprimatur, dummodo constet de quo filio senserit: quin et nullo nomine expresso ita nominatim filius exhæredatur FILIUS EXHÆRES ESTO, si modo testatori unicus filius sit. Sic et Porphyrius in libro de vocibus scribit, nihil interesse, utrum dicas Socrates, an Sophronisci filius, cum unus Sophronisco sit filius Socrates. Servius quoque in illum Virgilii locum, *Hoc illud germana fuit*, IIII. Æn. Cum plures, inquit, non haberet sorores, pro nomine germana intelligitur, et de jure cum unicum habeat quis filium, nihil interest utrum dicat, FILI HÆRES ESTO, an TITI HÆRES ESTO: puto legendum *exhæres*. Sed et si plures filios habeat, ac ita loquatur, *Cæteri omnes filii exhæredes sunto*, omnes nominatim exhæredati videntur, *l. Titius. inf. h. t.* quod summe notandum est. Diversum namque est si dixerit, CÆTERI EXHÆREDES SUNTO: nam ut supra diximus, cæterorum appellatione, soli liberi non continentur. Quid si plures habens filios ita dicat, FILIUS EXHÆRES ESTO, an videntur omnes nominatim exhæredati? Minime vero. quid igitur? et benignius esse fuit, ut dicamus omnes præteritos videri: nec enim exhæredationes interpretatione adjuvandæ sunt.

Ad L. Et si. 3.

Filius nominatim exhæredatus videtur, si pater ita dixerit, FILIUS SEIÆ EXHÆRES ESTO, si modo Seja uxor ejus sit. Sed et cum convitio, vel cum elogio contumelioso recte filius exhæredatur, si modo id quod elogii causa additum est, verum approbetur, *l. Si posthumus.* §. *ult. inf. hoc tit.* Elogium est causa exhæredationis, quæ ex Novella Justiniani adscribenda est semper. Apulejus 2. Apol. *Dum*, inquit, *eum adversus illam renitus, ne hunc ob tot insignes contumelias, ob tot injurias exhæredaret. E-ogunm gravissimum jam totum me diusfidius ut aboleret impensis precibus oravi.* Potest et institui filius cum convitio, *l. His verbis.* §. 1. *inf. de hæred. inst.* Patri enim impune licet in filium maledicta objicere. Non sic extraneus *l. Quotiens.* §. *Si quis. inf. eod.* quod odio testatoris introductum est, *l. Turpia. inf. de leg.* 1. Valde enim odiosum hoc est, ut per causam institutione delati honoris testator hæredem scriptum contumelia afficiat: itaque hæc institutio pro non scripta est. Recte EX ADULTERO, ut indicat l. 15. *inf. Pure*). (§. 1.) Pure institui filius debet, aut pure exhæredari. Instituto filio sub condicione jure civili nullum est testamentum. Jure prætorio pendente condicione datur ei bon. pos. secundum tab. in qua eum prætor tuetur jure contra tab. bon. possessionis si condicio defecerit. Exhæredato autem eo sub condicione æque nullum est testamentum, vel ei quasi præterito statim prætor dat bon. possessionem contra tab. *l. Sed sub. condicione, inf. de bon. poss. contra. tab.* filios tamen institutus sub condicione sub contraria condicione exhæredatur recte: et utroque jure testamentum valet: nec enim est ullo casu præteritus. Hæc in posthumo aliter se habent: nam posthumo, sub condicione instituto, vel exhæredato, nec civili nec prætorio jure testamentum infirmatur, antequam posthumus editus sit. Cæterum editione posthumi jure civili testamentum rumpitur, vel ei statim prætorio jure datur bon. poss. contra tab. si institutionis, vel exhæredationis condicio defecerit, vel si exhæredationis condicio adhuc pendeat. Æque jure civili testamentum rumpitur, si condicio

institutionis pendent, vel a prætore interim datur bon. possessio sec. tab. ad exemplum filii: quod si institutionis, vel exhæredationis condicio extiterit, dum is erat in utero, nullo jure testamentum infirmatur, *l.* 1. §. *Sed et si sub condicione, inf. de vent. in poss. mit. l. Cum posthumus. l. Posthuma. inf. hoc. tit.*

Filium. (§. 2.) Licet legatum olim ante hæredis institutionem relinqui non potuerit, exhæredatio tamen filiorum ante institutionem scribi potuit ex rescripto Trajani, *l.* 1. *inf. de hæred. instit.* idque summa ratione, ut nonnisi prius summotis his, qui jure naturali hæredes sunt, alii hæredes scribantur: potuit et inter medias institutiones, vel substitutiones, et inter gradus, et post gradus omnes, *l.* 3. §. 1. *inf. tit. prox.* Gradus autem non ex numero hæredum æstimantur, sed ex ratione successionis, ideoque si Primum et Secundum hæredes instituas, duo sunt hæredes, unus gradus. At si sic Tertium substituas, duo sunt gradus, Institutio et Substitutio. Filius autem, vel a primo, vel a secundo tantum gradu, vel ab omnibus exhæredatur, et a primo solo videtur exhæredatus, si inter medias hæredum institutiones exhæredatus sit. Recte autem ab uno gradu exhæredatus. Verum ab uno ex hæredibus non exhæredatur recte, *l. Non putavit.* §. *Si ab uno. inf. de bon. poss. cont. tab.* nam qui ab uno ex hæredibus exhæredatur, a parte institutionis exhæredatur. Non potest autem a re, vel parte certa, exhæredatio fieri, *l. Cum quidam. inf. hoc tit.* Igitur a gradu toto, ab hæreditate tota, non a parte, non a persona certa exhæredationem fieri oportet. Item hoc modo, QUISQUIS MIHI HÆRES ERIT, FILIUS EXHÆRES ESTO: quod perinde est ac si diceret, SI QUIS MIHI HÆRES ERIT, recte non fit exhæredatio, quoniam post aditam hæreditatem exhæres esse jubetur, quod fieri non potest fieri scilicet non potest, ut scriptus adeat, quia eo tempore, quo adit, filius exhæredatus non est: ergo fieri non potest ut posteaquam adierit, filius exhæres sit, *l. Si quis Sempronium.* §. *ult. inf. de hæred. instit.* Porro ab omnibus gradibus filius exhæredatus videtur, si vel ante hæredis institutionem, vel inter institutionem et substitutionem exhæredatus sit. A secundo autem gradu solo, si inter medias substitutiones, vel etiam si post omnes gradus, nisi probetur eam fuisse mentem defuncti, ut quem exhæredavit post omnes gradus, ab omnibus voluerit exhæredatum, *l.* 1. *C. de lib. præt. l. pen. inf. tit. prox.*

Si ita testatus. (§. 6.) Cum filius a primo gradu præteritus est, a secundo exhæredatus, statim perimitur institutio, et testamentum a substitutione incipit secundum Sabinianos, quorum sententia Constitutionibus comprobata est, ut hic traditur, et in *l. Ex facto.* §. *Lucius. inf. de vulg. subst. l. Si filius. inf. de hæred. instit.* idque jure civili. Non idem omnino servatur jure prætorio. Jure civili testamentum, in quo filiusfam. præteritus est, ab initio nullum est: jure prætorio valet, modo si obsignatum sit VII testium signis: et ex eo dari potest bon. possessio sec. tab. et ob id necessaria est præterito bon. poss. contra tab. quæ dabitur sive scriptus jam petierit sec. tab. sive non petierit, dummodo post mortem testatoris aliquo tempore petere potuerit *l. Illud. l. Quod vulgo. inf. de bon. poss. cont. tab.* Igitur in proposita specie si ab instituto præteritus, a substituto exhæredatus filius fuerit, et institutus vivo testatore decesserit, quia institutionis gradus nunquam locum habuit, filio non dabitur bon. possessio contra tab. et hæreditas omnino ad secundum gradum pertinebit, a quo filius exhæredatus est. Sed si institutus mortis testatoris tempore in rebus humanis fuerit, licet postea decesserit, aut condicione defectus fuerit, filio dabitur bon. possessio contra tab. quæ etiam substitutionem rescindit, a qua filius exhæredatus est, *l. Non putavit.* §. *Si primo. inf. de bon. poss. cont. tab.* et quantum ad jus prætorium attinet, nulla hac in re differentia est inter posthumum, et filium præteritum. Cæterum jure civili differentiæ multæ sunt. Summa hæc est. Filius præteritus statim injustum testamentum facit, posthumus non statim injustum facit, sed natus rumpit, *l.* 3. §. *Ex his. inf. tit. prox.* Valet itaque testamentum interim dum non nascitur posthumus et in proposita specie igitur si ab instituto posthumus præteritus, a substituto exhæredatus sit, si institutus decesserit, vel condicione defectus fuerit antequam posthumus nasceretur, posthumi agnatione institutio non rumpitur, quæ jam ante agnationem posthumi inanis reddita est: ergo substitutus admittitur. Sed si nascatur posthumus vivo instituto, vel institutionis existente aut pendente condicione, institutionem rumpit, et sibi locum facit excluso substituto, *l.* 5. *inf. tit. prox.* denique rupta institutione rumpitur substitutio, a qua posthumus exhæredatus est. Destituta autem, vel alias deficiente institutione antequam nasceretur posthumus testamentum a substitutione incipit, a qua posthumus exhæredatus est: in *d. l.* 5. manifesto superest negatio in illo loco, *non admittetur substitutus, a quo scilicet posthumus exhæredatus non est:* nam si a substituto exhæredatus non est, quis est qui nesciat substitutum non admitti? Verum hæc in ea lege ponitur species, institutum aliquem fuisse sub condicione, et ei substitutum datum, posthumum ab instituto præteritum, a substituto exhæredatum, et pendente condicione institutionis agnatione posthumi institutionem ruptam, ideoque et si postea condicio defecerit, non admitti substitutum a quo posthumus exhæredatus est. Si tamen post defectum condicionis editus posthumus fuisset, quia nihil tunc rupisset, procul dubio substitutus admitteretur.

Ad L. Placet. 4.

De posthumis instituendis, vel exhæredandis ex jure tam antiquo quam novo hic a nobis quædam tractanda sunt: nec enim, quæ de liberis tradita sunt in *l.* 1. omnia etiam in posthumis locum habent. Et ut a definitione incipiamus, Posthumi sunt, qui moriente parente in utero sunt, et post mortem ejus nascuntur, sic dicti non quod nascuntur post humatum parentem (abesse enim aspiratio debet) sed quod postremi sint, ut *Obs. III.* ostendimus. Posthumorum autem præteritorum agnatione omnimodo testamentum rumpitur, sive mares sit sive fœminæ, sive primi sive sequentis gradus. At posthumi mares cujuscumque gradus nominatim exhæredandi sunt, et ideo in lege Velleia sic scriptum est, *omnes virilis sexus*, et in *l.* 3. *in prin. inf. tit. prox.* cum Ulpianus scripsisset, *Posthumi virilis sexus*, meo quidem judicio ea verba sic ex Constitutione Justiniani, de qua mox dicemus, Tribonianus immutavit, *Posthumi per virilem sexum descendentes.* Posthumæ fœminæ etiam inter cæteros exhæredari possunt cum adjectione legati, §. *Posthumi. Instit. de exh. lib. l. ult.* §. *ult. C. de lib. præt.* Necesse est legatum adjici, ne, quod plerumque contingit, per oblivionem omissæ videantur. Apulejus 2. Apol. *Ei ad ignominiam lintea adscribi cc. fere denariorum jussit: ut intelligeretur iratus potuisse externasse eam, quam oblitus præterisse.* An autem omnino necesse est legari? ego putem fideicommisso quoque relicto juri satisfactum. At aliter aliqua parte testamenti si posthumarum mentio fiat, hoc satis esse non puto, ut inter cæteros exhæredatæ videantur quod colligo ex *l. Qui filiabus. inf. de leg.* 1. in qua ob eam causam, ut et D. Alciatus existimat, licet aliqua parte testamenti mentio posthumæ facta fuerit de legato ei relinquendo disputatur, traditurque in filiarum legato et posthumam contineri, cui conjungendum esse *l. Nomen. inf. de verb. signific.* et *l. Si quis filiabus. sup. de test. tut.* inscriptiones indicant. Quid tamen si instituta fuerit posthuma sub condicione? nam si pure, nulla est quæstio. Et si pendente condicione nascatur, quia eo tempore nascitur, quo institutio nondum effectum habet, jure civili testamentum rumpit, et hoc de posthuma traditur in *l. Posthuma. inf. hoc tit.* recte: nam si defecta jam condicione nascatur videbitur exhæredata inter cæteros. Hæc jure antiquo. Ex Constitutione Justiniani posthumi cujuscumque sexus nominatim exhæredandi sunt, idemque jus est liberorum, et posthumorum. Imo ex ejusdem Justiniani *Nov.* CXV. posthumi exhæredari non possunt, quia sine elogio nulla exhæredatio est. Elogium autem posthumo adscribi nullum potest: quod et quidam colligunt ex *l. Si quis in suo.* §. *ult. C. de inoffic. test.* sed omnino male: nec enim hoc jus ait, exhæredationem infantis quasi ingrati, quod in eum ingrati vitium cadere non possit, nullam esse, sed ex ea scriptura infantem non repelli a querela inofficiosi testamenti. At ex *Nov.* Justiniani exhæredatio posthumi ipso jure nulla est, nec de inofficioso queri necesse est. Male etiam ex ea *Nov.* quidam colligunt, præteritione liberorum, et posthumorum solam institutionem infirmari: nam Justin. de ea tantum præteritione loquitur, quæ vicem exhæredationis obtinet, ut si mater filium præterent, et de querela inofficiosi testamenti, non de querela rupti, aut nullius testamenti, non de bon. possessione contra tab. Nunc de posthumis instituendis dicamus. Dubitari potest, an institui possint qui non dum nati sunt. Sed antiquo jure, qui post mortem sui nascuntur institui possunt, et ex lege Velleia, qui post testamentum auctore Ulpiano in *Frag. l.* 22. et hoc est, quod ait idem Ulp. in hac lege, *Placet*, etc. Ait *masculum.* Fœmina posthumum Velleanum habere potest. Sed hic præteritus non rumpit. Legitimum posthumum non habet nisi cæso utero et hic quoque præteritus non rumpit quia, pro exhæredato habetur. Igitur non de fœminarum, sed de masculorum posthumis hoc titulo agitur, quandoquidem de posthumis agitur, quorum præteritione testamenta rumpuntur. Reliqua legis sententia apertissima est.

Ad L. Sed est quæsitum. 6.

Eorum, qui generare non possunt, quatuor fere sunt species: alii generant quidem, sed non facile: alii ætate impediuntur, ut senes: alii naturali quodam morbo steriles sunt, qui proprie spadones dicuntur: alii arte tales fiunt, ut castrati, quorum tria sunt genera, Ectomiæ, Thlibiæ, Thlassiæ vel Thladiæ. Ectomiæ per excisionem, Thlibiæ per collisionem, Thladiæ per ruptionem fiunt: hique omnes generali appellatione spadones dicuntur, *l. Spadonum. inf. de verb. signif. l. Si servo.* §. *ult. sup. de ju. dot.* in *l.* 3. §. *Idem Divus. inf. ad leg. Cornel. de sic.* qua cavetur, ne spadones fiant, spadonum nomine castrati intelliguntur, et sic Martialis lib. 6. loquens de lege Domitiani, qua castrari mares vetuit:

Nec spado jam, nec mœchus erit te præside quisquam.

Sunt et qui eunuchorum generalem appellationem esse tradant. Sed in *tit. de eunuchis. lib.* 4. *C.* ut in *l.* 5. *C. qui test. fac. poss.* eunuchi pro castratis accipiuntur: nam in tit. de eunuchis hoc cavetur, ne quis mares castret in orbe Romano, in *l.* 5. eunuchis exemplo cæterorum testamenti factio permittitur, quod de castratis malo accipere, quibus olim permissa quidem fuit testamenti factio, ut ex hac lege apparet, §. *Sed si castratus*, sed non exemplo cæterorum: nec enim ante annum XVIII spadonibus, id est, castratis testamentum facere licebat, auctore Paulo *lib.* 3. *Sent.* Sic et ubique in Imperatorum Constitutionibus eunuchi pro castratis accipiuntur. Sunt qui eo nomine tegi putant injuriam naturæ factam, et significari custodes lecti, quod ad observandam mulierem pudicitiam adhiberentur: et inde in *l. pen. C. de prop. sac. cub. Eunuchum*, inquit, *sacri cubiculi ministeriis adhærentem*, et in *Nov.* CXIII. eunuchi præficiuntur puellis ascetriis. At Epiphanius lib. 2. contra hæres. eunuchos vocari ait παρὰ τὸ εὐνοεῖν, quod benevoli esse, et fidem servare maritis didicerint. Phavorinus παρὰ τὸ εὐνοῦν ἔχειν, quod bonæ mentis compotes esse existimentur, id est, quod venereis abstineant, quæ ve-

teros ἄνοπτα dixerunt. Magna autem in jure civili differentia est inter castratum, et eum, quem proprie spadonem appellari diximus. Spado uxorem ducere, matrimonii causa manumittere, adoptare potest, Castratus non item. Castratio locum dat redhibitioni, non sterilitas. Spado posthumum hæredem instituere potest. Castratus posthumum instituendo nihil agit, ideoque posteriore testamento, quo posthumum instituet, superius non rumpitur. Atquin supra dixit, *Omnem masculum. l. 4.* Sed quamvis eo verbo nullus masculus excipiatur, tamen intelligendum id est de eo qui liberos tollere potest, *arg. l. Adigere. §. Quamvis. inf. de jure patron.* Castrati igitur posthumum instituere non possunt, et hac in re cum Proculo consentit ex Cassianis Julianus. In spadone videtur dissentio fuisse inter Cassianos, et Proculianos, ideoque in §. 1. hujus legis, sic lego, *si Javolenus, si Cassius*, ut et amendavi in *l. Rerum. inf. de usurp. et usuc.* Sed Cassianorum sententia obtinuit. Ratio differentiæ si quæratur, hæc est, quia castrato ea pars corporis abest, spadoni non abest, licet infirmitas valetudinis ei ad generandum impedimento sit, ideoque in eo communis naturæ spectatur potius, quam morbus, vitiumve corporis, quo natura implicata et impedita est, *l. 9. in prin. inf. hoc tit.* eademque ratione jura plus infantibus, quam furiosis favent, ut ostendimus in *l. 4. inf. de usurpat. et usucap.* Ait *l. 9. Natura generandi*, id est, δύναμις πρὸς διαδοχὴν τοῦ γένους, ut Leo loquitur in *Nov.* LXVI quæ Justiniani Novellam CXLII. abrogat. De hermaphrodito in hac lege Ulp. ait, *Si in eo virilia prævalebunt*, quoniam hic de posthumis tractatur, qui sui futuri sunt. Fœminæ autem suos hæredes habere non possunt: atque ideo etiam in l. 4. *sup.* dixit omnem masculum, nimirum excindens fœminam ab hoc tractatu posthumorum instituendorum, vel exhæredandorum

Ad L. Si filius. 7.

Testamentum in quo filiusf. præteritus est jure civili ab initio nullum est, et ex recepta juris regula etiamsi vivo patre filius decesserit, non convalescit, §. 1. *Instit. de exh. lib.* Itaque eo testamento superius non rumpitur. Imperfecto enim perfectum non rumpitur nisi in posteriore, quod ob præteritionem filii imperfectum est, institutus sit is, qui remoto filio omnimodo rem ab intestato habiturus est, *l. Posthumus. §. 1. inf. tit. prox. l. Si duobus. §. Si prius. inf. de bon. poss. cont. tab.* quo casu rumpitur prius testamentum, et ex posteriori datur bonor. possessio cum re, si filius vivo patre decesserit. Sed si vivat filius, sine re constituitur, filio data bon. poss. contra tab. Item et filio mortuo vivo patre, si extraneus fuerit scriptus, bon. possessio sec. tabul. erit sine re, quoniam ab hærede scripto legitimi ab intestato hæreditatem evincere possunt. Hæc de filio. Nunc de posthumo videamus. Si posthumi præteriti agnatione jure civili ruptum sit testamentum, non restituitur mortuo posthumo vivo patre. Idem servatur jure prætorio: sed ex Constitutionibus Adriani et Antonini cuilibet hæredi scripto bon. poss. sec. tab datur cum re *l. Posthumus inf. tit. prox.* Hoc in posthumo facilius admissum est quam in filio, quoniam filio præterito ab initio nullum est testamentum, posthumo autem præterito ab initio valet et licet vivo patre nato posthumo rumpi dicatur, ut in *l. Si pater filium inf. de vulg. subst.* effectu tamen ipso non rumpitur nisi mortuo, *l. Gallus. §. Sequens. inf. hoc tit.* itaque si posthumus ante patrem decesserit, facilius sustinetur testamentum, quod scilicet ab initio valuit: at est summa hæc in re differentia inter natum et posthumum. Quid tamen si post mortem patris filius aut posthumus præteritus decesserit? Et tunc nihil prorsus distat filius a posthumo; namque placet filii vel posthumi præteriti morte testamentum non restitui: eo enim tempore, quo maxime vigere debet testamentum, id est, post mortem testatoris superstes fuit filius sive posthumus præteritus, *l. 2. C. de posthum. hær. instit.* Itaque in hac *l. 7.* dum ait, *Vivo patre*, difficiliorem casum proponit: nam si mortuo patre, idem multo magis dicendum est. Cum tamen posthumus post mortem patris statim ac terra cecidit, vel ab obstetrice exceptus est, nulla voce emissa moritur, quæsitum est, an quasi natus rumpat. Cassiani rumpere, Proculiani quasi non natum non rumpere existimabant. Cassianorum sententiam Justinianus probat, *l. 3. C. de posthum. hær. inst.* Ait lex nostra, *Nec superius rumpetur.* Recte Accursius: in quo filius institutus vel exhæredatus est: alioquin neutrum valet. quod et sic Constantinus supplet, ἔχοντα τυχὸν αὐτὸν κληρονόμον.

Ad L. Si primo. 8.

Quod dictum est supra de toto testamento, idem obtinet in uno gradu, ut si filius ab instituto exhæredatus sit, a substituto præteritus. quo casu institutio valet, substitutio ab initio nulla est. Quid ergo si vivo ac deliberante instituto filius decesserit, tum deinde institutus hæreditatem omiserit, an substitutus admittetur? Minime: quoniam vires ab initio substitutio nullas habuit et hoc proponitur in hac lege: idemque servari in posthumo: nam si posthumus ab instituto exhæredatus, a substituto præteritus sit, natus statim substitutionem rumpit: et licet postea deliberante instituto decesserit, ac deinde institutus repudiaverit, substitutus non admittitur, quoniam post mortem patris semel rupta est substitutio: quod etiam ostendit *l. Si posthumus. inf. hoc. tit. l. 3. §. ult. l. 4. inf. tit. prox.* Sed in *l. 4* desunt hæc verba, *Defuncto posthumo.* Per igitur hæc in re est superstitis et posthumi causa nam cum natus sit posthumus, loco superstitis est. Manifestum est autem maculam hærere his legis nostræ verbis, *Vivo patre*, legique debere pro *Patre, Primo* nam quam posuit initio speciem in filio, eandem repetit in posthumo. Primus autem nomen est instituti. Secundus substituti, atque ideo sic etiam ea nomina debent scribi, ut eorum prima littera majuscula sit. Error natus est ex his compendiis, *Pre. Pro:* Quod si ponas posthumum vivo patre decessisse, falsum est quod ait substitutum non admitti. Obstat enim Constitutio Adriani. Rursus si ponas mortuum post patrem natum patre vivo, ineptus sis: quid enim interest natus sit posthumus vivo an mortuo patre, si quidem ponatur post mortem patris decessisse? Itaque omnino legamus. *Vivo primo.* nam et subjicitur, *a quo exhæredatus sit*, quibus verbis significatur ab institutione posthumum exhæredatum non a substitutione, ut de filio posuit initio. Ait.

Secundum sententiam qua utimur). Credo eum intelligere regulam Catonis, quæ et sententia dicitur in *l. Julianus inf. de cond. et dem*

Ad L. Si quis posthumus. 9.

Initium hujus legis exposuimus *sup. l. 6.* Quæ traduntur in §. 1. ut intelligamus, sciendum est in hoc titulo agi non de posthumis alienis, sed de posthumis suis quorum præteritione testamenta rumpuntur, atque adeo de posthumis fœminarum nihil agi, *l. 4. in princ. l. 6. §. ult. sup.* nec de posthumis ex injustis nuptiis. Potest tamen qui nondum uxorem duxit, posthumum instituere, cumque videtur instituisse quem ex justis nuptiis quandoque susceperit, *d. l. 4.* Imo et ita recte instituitur posthumus, QUI MIHI EX SEJA NASCETUR, NATUS ERIT, licet nondum cum Seja matrimonium contraxerit. Videtur enim de Seja ducenda cogitasse et futuras cum ea nuptias spectasse, *l. Filius. §. pen. inf. hoc. tit.* Sed exigimus ut ea sit innupta, *l. Posthumum. inf. hoc tit.* Nam ex ea quæ alteri nupta est, posthumum turpiter instituimus. Turpe enim est alienæ uxoris nuptias appetere, et solutionem alienarum nuptiarum spectare. Itaque licet eo testamento quo ex vidua posthumus instituitur, superius rumpatur: eo tamen quo ex aliena uxore posthumus instituitur, superius non rumpitur, quod ostenditur in hoc §. 1. Item exigimus, ut eam ex qua nominatim posthumum instituimus, fas sit nobis ducere. Sunt autem etiam cum sorore nefariæ nuptiæ auctore Gajo 1. *Inst.* Ergo ex sorore frustra posthumus instituitur, nisi soror sit per adoptionem: hanc enim soluta adoptione uxorem ducere possumus, nec turpe est adoptionis solutionem spectare, *§. pen. et §. ult. inf.* Ad hæc adduci perperam solet *§. Posthumus. Instit. de legat.* qui est de posthumo alieno nos enim de suo disputamus, et quod in eo §. traditur, posthumum alienum institui posse, nisi in utero ejus sit quæ jure nostro uxor esse non potest, male sic accipitur. quæ uxor testatoris esse non potest. Cur enim mihi non licebit eum qui est in utero sororis, hæredem instituere? denique ea exceptione in posthumo suo dumtaxat utimur. Igitur in eo §. quæ uxor esse non potest: id est, cum qua nemo connubium habet, ut puta cum Vestali, vel hodie cum ascetria. quod et Theophilus non intellexit.

Si filium). (§. 2.) Non tantum agnatione posthumi præteriti testamentum rumpitur, sed et quasi agnatione, id est, successione in locum sui hæredis ex secundo capite legis Velleæ, ut si vivo patre filius moriatur, et in ejus locum nepos præteritus succedat. Sui hæredes sunt liberi, qui sunt in familia, et primum gradum obtinent, dummodo ut in gradu, ita et in hæreditate præcedant. His cognitis, fingo. Filium exhæredo, extraneum instituo, nepotem ex filio prætereo: justum est testamentum. At vivo et deliberante instituto filius decessit, tum deinde institutus repudiavit. atque ita destitutum est testamentum. Destitui enim et deseri dicitur non adita hæreditate, *l. In quantitate. inf. ad l. Falcid. l. ult. inf. de cond. instit.* Sum ergo intestatus. At quis mihi erit suus hæres ab intestato? Non dices filium, qui antequam destitueretur testamentum vita functus est, suum hæredem extitisse potius quam nepotem, quoniam filius eo tempore quo hæreditas ab intestato defertur, et ex testamento repudiatur, nepotem non præcedit. Nepos igitur suus hæres erit, quia in ea hæreditate proximior est. Quod si post mortem filii adierit scriptus præteritio nepotis testamentum non rumpit: nam successione in locum sui testamentum rumpitur, eaque successio fit vivo testatore. Scripto autem adeunte nepos in sui locum non succedit, quoniam filius eum omnino præcessit mortis tempore, atque ita jure testati filius nepoti obstat, qui nihil obstat jure intestati, *l. Scripto. inf. unde lib. l. Si quis filio. inf. tit. prox. l. 1. §. Sciendum. inf. de suis et leg. hær. §. Cum autem. Inst. de hær. quæ ab int.* In causa testati mortis tempus spectamus. In causa intestati mortis tempus spectamus nullo facto testamento facto autem testamento, eodemque destituto, non mortis, sed destituti testamenti tempus spectamus, ac verba XII tab. *Si intestato moritur*, quæ referuntur ab Ulpian. in Frag. et a Cornificio et Cicerone in Rhetoricis et hoc loco Paulus explicat, non tam ad tempus mortis, quam ad tempus destituti testamenti referimus, quo certum esse incipit testatorem intestato mortuum. At de jure testati dicamus apertius. Si hæres scriptus in proposita specie adierit, nepos præteritus testamentum non rumpit quasi in locum filii successerit, quoniam non vivo testatore, sed eo mortuo jus filii exhæredatione abscissum est, *l. Filium. § Videamus. inf. de bon. pos. con. tab. l. 1 §. Post suos inf. de suis et leg. hær.* atque ita mortis tempore filius nepotem præcessit. Habet tamen nepos querelam ex persona filii, ut Just. constituit in *l. Si quis filium. C. de inof. test.* Diversum est, si filius fuerit apud hostes, isque præteritus vel exhæredatus, quamquam

hunc necesse non est nasci, nepos præteritus: nam si filius ubi moriatur, nepotis successione testamentum rumpitur, quia scilicet ex *l. Corn.* vivo avo ad filii condicionem redactus, et in jus filii succ. ssisse intelligitur, *l. Gallus. §. Videndum. inf.* nec dicimus hoc casu post mortem testatoris jus filii abscissum et abruptum: nec enim captivitas quicquam abrumpit, sed suspendit, *l. filio. §. 1. inf. de hær. instit.* et ideo in locum filii successio inducitur recte per legem Corneliam: et hoc est quod ait dum inter exhæredationem et captivitatem rationem differentiæ adfert: *Quod morientis non filii jus pependerit, non abscissum, ut superiori casu, fuer. l.* Sic filii jus dicitur in *l. Si impubes. §. 1. inf. de Carb. edic. §. ult. Inst. de adopt.* jus sui in *l. 1 §. pen. sup. de lib. agnos.*

Ad L. Commodissime. 10.

Posthumus vel post mortem testatoris suus nascitur, vel post testamentum vivo testatore. Qui mortuo testatore nascitur, ex jure antiquo instituendus vel exhæredandus est: Qui vivo testatore ex lege Vellea. Præteritus testamentum rumpit. Ergo ut in omnem casum is qui in utero est instituatur, ita instituendus est. SIVE ME VIVO, SIVE ME MORTUO NASCATUR, ut in *l. Si ita scriptum. §. 1. inf. de hæred. instit.* Hac oratione legis Velleæ et juris antiqui casus apertissime comprehenditur, nec interpretatio aut suppletio ulla necessaria est. Quod si ita generaliter institutus sit neutrius casus mentione facta QUI MIHI NASCATUR, HÆRES ESTO, in utrumque casum posthumum institutum interpretabitur. An vero uno tantum casu expresso alterum supplemus? Est inter supplere et interpretari differentia quædam. Supplemus specialia, interpretamur generalia *l. Gallus. §. Quid si quis filium. §. seq. hoc tit.* Supplere est extendere et quasi emendare, *§. 1. Inst. de bon. poss.* Interpretari neque extendere est, neque emendare. Supplere non possumus sine lege interpretari possumus sine lege. Proinde si generaliter facta sit institutio posthumi, omnem ex casum comprehendi interpretabimur, si specialiter puta ex jure antiquo, Si post mortem nascatur, legis Velleæ casum non supplebimus, atque adeo rumpi testamentum dicemus si natus sit vivo testatore. Denique legem Velleam ad jus antiquum, vel jus antiquum ad legem Velleam non extendemus: et hoc est quod proponitur in hac lege quod etiam Paulus exponit his verbis lib. *Sent. Talis est posthumorum institutio,* SI QUI POST MORTEM MEAM POSTHUMI NATI FUERINT HÆREDES MIHI ESTOTE. *Si vivo eo nascantur, rumpunt testamentum.* Item *l. Si pater filium. inf. de vulg. subst.* ubi ita fratri substitutus, qui post fratris mortem nascetur, et vivo fratre natus, totum testamentum rumpit, quia et a substitutione præteritus est. Item *l. Gallus. §. Forsitan. inf. h. t.* ubi nepos non recte institutus dicitur, qui ex jure antiquo institutus est et vivo testatore nascitur. At quid est quod ait Pomponius in hac lege nec sub condicione quidem posthumum, qui in casum omissum nascitur, institutum videri? Utrum posthumum ita institutum, QUI POST MORTEM NASCETUR, sibi ipsi sub contraria condicione substitutum non videri? An posthumum qui in casum omissum nascitur, plane præteritum esse, nec testamenti verbis ullo modo institutum videri? Alius enim institutus videtur, quam qui natus est. Itaque is qui in casum omissum nascitur, adeo est præteritus, ut nec illa verba, QUI POST MORTEM NASCETUR ad eum referri possint. Denique non dicam hunc ipsum, qui vivo testatore nascitur, institutum eis verbis, et tamen quasi defecta condicione testamentum rumpere, sed omnimodo præteritum, nullo modo institutum dicam. Alium enim demonstratum institutionis verbis quam qui editus est. Cæterum huic legi opponitur *l. ult. C. de post. hær. inst.* In qua Justinianus constituit testamentum non rumpi, si is qui ita institutus est, QUI INTRA X. MENSES POST MORTEM, NASCATUR, vivo testatore nascatur, quod quidam sic explicant probabilius, quam cæteri, ut quia dixerit, QUI INTRA X. MENSES, contineantur etiam qui testatore vivo nascuntur, modo si nascantur, intra x. menses. At si vero judicare volumus post mortem suam demum numerari x. menses testator voluit, et Justiniani ea mens est, ut idem juris sit illo tempore non adscripto, INTRA X. MENSES: nam vulgarem juris solitam formulam proponit, qua partus legitimus significatur, *l. Gallus. in prin. inf. hoc tit. l. 3. §. ult. inf. de suis et leg. hær. l. ult. inf. de fid. lib.* quam tamen sua constitutione adjuncto juris novi, id est, legis Velleæ casu Justin. supplet: quod destitutus lege Pomponius non potuit. Interpretandi enim jus habemus, supplendi sine lege auctoritatem non habemus. In vulgari supplemus pupillarem, et vicissim in hac illam, ex Constitutione scilicet Divorum fratrum. In reciproca quæ fit verbis generalibus, pro ratione personarum aut simplicem aut duplicem substitutionem etiam sine lege interpretamur. Constitutio Justiniani est ex L. decisionibus: ideoque non mirum, si Pandectarum legibus non conveniat. Est autem in ea, ne sit oratio mutila, sic legendum, *an hi qui vivo testatore nati sunt videantur non continuari testamento*, aut certe id omnino subintelligendum est.

Ad L. In suis. 11.

Suorum hæredum nomen est ex XII tab. *l. Liberorum. inf. de verb. signif. l. ult. inf. de bon. damn.* quo significantur liberi tam naturales quam adoptivi, qui in potestate sunt, et hæreditatis delatæ tempore proximiorem gradum obtinent. Fuit et olim ex suis hæredibus uxor, quæ in manum convenerat, et nurus quæ in manu erat filii. auctore Ulpiano in Frag. et Gellio lib. 18. cap. 6. et Alicarnasseo lib. 2. Sui autem appellantur quasi αὐτοκληρονόμοι, ut exposuimus in institutionibus *tit. de hær. qual.* Vivo enim eo in cujus potestate sunt, quodammodo domini existimantur. Ausonius Edyl. IV

Justa quidem series, patri succedere, verum
Esse simul dominos gratior ordo piis.

Quamobrem filii, qui sunt in potestate morientis, non tam videntur hæreditatem percipere, id est, successionem in universum jus patris, quam dominium continuare, et liberam administrationem adipisci, *§. Sui autem. Inst. de hæred. quæ ab int.* non hæreditatem acquirere, sed retinere et miscere se, non furari ex ea, vel surripere, vel expilare, sed leniore verbo amovere: non hæredes fieri, sed existere, id est, apparere *l. ult. §. Sin vero perpetuus. C. de cur. fur.* quod est Theophilo ἀναφαίνεσθαι in princ. *tit. de bon. poss.* et in *d. §. Sui autem.* non repudiare hæreditatem (nec enim, quæ ipso jure eis acquiritur, repudiari potest) sed abstinere beneficio prætoris: denique aditio suis necessaria non est, nec præteritis bon. poss. contra tab. nec deficiente condicione prætoria tuitio, non præstant etiam legata exceptis personis. At quia vivo patre domini ac participes esse existimantur, eo fieri Paulus ait hoc loco, ut sicut paterf., sic filiusf. appelletur. Emancipatus filiusf. non est: quia exiit e familia patris, propriamque familiam habere cœpit. Suorum una est familia, una domus, in qua sunt omnia communia: eademque ratione materf. appellatur. Est enim propria materfamilias ea, quæ in familiam mariti et sui hæredis locum venit, et sic ex jure antiquo accipienda est *l. Pronuntiatio. §. Familiæ. inf. de verb. signific.* dum in familia mariti numerat matremfamilias. Nurus tamen, quæ in manu est filii. licet in eadem sit familia, non dicitur matref. quoniam, ut Sex. Pompejus scribit, materf. non ante dicitur, quam vir ejus paterf. dictus sit, nec possunt hoc nomine plures in una familia præter unam appellari. Nepos item ex filio licet mortuo filio in sui hæredis locum successerit, nulla ex familia appellationem habet. Non igitur omnes, qui sunt in eadem familia, ex nomine familiæ deductam appellationem habent, sed hi tantum, qui primum gradum obtinent. Illud etiam adnotandum, non eandem esse vim utriusque appellationis, Filiosf. et Paterfamilias: nam filiusfam. non dicitur nisi qui patrem habet, Paterf. dicitur etiam is, qui filium non habet. Hoc enim nomine non tam genitor significatur, quam princeps familiæ. Filiif. nomine plures in eadem familia appellari possunt, Patrisf. unus tantum. Œconomica enim monarchia est, ut Aristot. ait. Quod autem de dominio traditur hoc loco, interpretes quærunt, an ad possessionem pertineat. Et verius equidem esse arbitror, non continuari possess. mortuo patre, quæ nec eo vivo communicata filio intelligitur: itaque apprehendi eam oportere post mortem patris, ut filio acquisita videatur: nam possessio hæreditatis non est: nec me movet *l. Cum miles. sup. ex quib. cau. maj.* in qua possessio usucapionem significat, ut in *l. Denique. eod. tit.* non usum rei. Usucapio autem cœpta a defuncto proculdubio etiam ignoranti hæredi procedit. Nihil etiam *l. 2. §. Filium. inf. pro hær.* quam in commentariis ad eum titulum satis evidenter exposuimus. Ergo quasi dominus dumtaxat vivo patre filius esse intelligitur, et porro mortuo patre idem dominium penes filium deprehenditur: et licet hæres institutus non sit, tamen ejus est potior causa, adeo ut nec ullus eo existente pro hærede usucapere possit, *l. 2. C. pro hær.* Sed si exhæredatus sit, certe jus sui abscinditur, *l. 9. §. Si filium. sup.* Potest exhæredari jure patriæ potestatis, *l. Quidam. inf. de verb. obl.* nam et eo jure occidi potuit ac vendi. Sed tamen nisi merito fiat exhæredatio, rescindetur per querelam, *l. ult. inf. de bon. damn.*

Ad L. Quod dicitur 12.

His verbis, *Quod dicitur*, significatur regula juris: atque ita appellatur in *l. prox.* in illo loco, *Licet enim*: Regula hæc est: Nato posthumo præterito testamentum rumpi: quæ ad posthumum suum pertinet, non ad alienum. Pro nato autem habetur is etiam, qui ex utero matris exsectus est, quem cæsonem vocant, cui et in omnibus aliis partibus juris idem tribui solet, quod nato. Pro nato etiam habetur, qui mutilus nascitur, non etiam, qui mortuus, vel monstruosus, aut prodigiosus, *l. 3. C. de post. hær. inst.* licet in lege Papia, quæ orbas eorum quæ in testamentis relinquuntur, semisse mulctat, matri qualiscumque partus prosit: quod odio legis receptum est. Notandum est, separari hac in re mutilum partum a monstruoso, licet lege quadam Romuli, quæ refertur ab Alicarnasseo lib. 2 eodem jure sit παιδίον ἀνάπηρον καὶ τέρας.

Ad L. Si ita scriptum. 13.

Talis est posthumorum institutio. Si filius nascetur ex besse, uxor ex triente. Si filia nascetur, ex triente, uxor ex besse: Si filius, et filia nascantur, non rumpent testamentum, quia benigna interpretatione placet utrumque institutum videri: ergo et utroque nato uxor admittetur. Fiet autem divisio ex proportione Geometrica, et spectabitur in primis qua proportione hæredes instituti sint. Est autem filius ad matrem, et mater ad filiam in proportione dupla: nam filio bes, matri triens, matri bes, filiæ triens datus est. Erit ergo eadem ratione dividenda hæreditas inter geminos, et matrem, et filiæ una pars, matri duæ, filio quatuor assignandæ sunt. Sic erit utrobique eadem proportio, quæ proportio Geometrica est. Ut enim matris ad filiam proportio est dupla, ita et filii ad matrem.

Arithmetica proportio aliter spectatur, cum scilicet utrobique est idem excessus, ut si ita inter tres dividatur hæreditas, ut unus semissem, alter trientem, tertius sextantem habeat. In Geometrica proportione utrobique non est idem excessus.

Regula). (§. 1.) Quænam hæc est regula juris? Hæreditatem adimi non posse: quinimmo adimi potest non alio tantum testamento, sed et eodem, *l.* 1. §. *pen. inf. de his, quæ in test. del.* hoc modo, SERVUS LIBER ET HÆRES ESTO. ET MIHI MONUMENTUM FACITO, SI NON FECERIS, EXHÆRES ESTO: vel hoc modo, TITIUS HÆRES ESTO, TITIUS QUEM SUPRA SCRIPSI, EXHÆRES ESTO, *l. Puterf. inf. de hær. inst. l. Sejus. inf. ad leg Falcid. l. Uxorem. §. Hæres. inf. de leg.* 3. vel ut in formula cretionis, TITIUS HÆRES ESTO CERNITOQUE IN DIEBUS PROXIMIS C. QUIBUS SCIERIS POTERISQUE: NISI ITA CREVERIS, EXHÆRES ESTO. Verum hac exhæredatione fateor solam hæreditatem non adimi, nam et cætera corruunt, si idem ex asse hæres et exhæres scriptus sit: quod non obtinet in testamento militis, a quo ita hæreditas adimi potest, ut tamen cætera non corruant, *l. Si certarum. §. Si eodem. inf. de mil. test.* Præterea cum hæc regula sit de hæreditate adempta, incongrue ei subjicitur interpretatio de libertate adempta. Itaque putamus non *Hæreditatem*, sed *Libertatem* esse legendum, simili penitus errore illi quem notavimus *Obs.* 4. *cap.* 4. Sequitur enim propter eam regulam liberum et hæredem esse jussum, quamvis dominus ademerit eodem testamento libertatem, nihilominus utrumque retinere, quod scilicet non possit hæredi a semetipso dari vel adimi quicquam: nec sane libertas servo hæredi scripto datur, sed eam a semetipso accipit, sive ex asse, sive ex parte hæres institutus sit, idque necessario admittendum est. Non tamen a semetipso libertas adimitur, *l.* 6. §. *ult. inf de hær. inst. l. Ex parte. inf. de acq. hær.* Adnotandum et illud est, nihil hunc §. ad titulum pertinere, cujusmodi sunt multæ in his libris leges, ut *Obs.* 3. ostendimus.

Testamentum). (§. 2.) Citatur hæc sententia Juliani a Tryphonino in *l. Filium. inf. de bon. poss. cont. tab.* Post mortem autem suam exhæredatus filius videtur, quando non nisi post mortem filii adiri hæreditas potest. Itaque hic filius pro præterito habetur, *l.* 4. §. *ult. inf. de hæred. instit. l. Gallus. §. In omnibus. inf. hoc tit.* Obstat *l. ult in f. inf. de condic instit.* Sed, ut breve faciam, postrema ejus legis pars non est integra, sicut nec *l. ult. inf. de bon damn* Probabile autem est cum ostendisset Papinianus filium sub condicione potestativa institutum, et non impleta condicione decedentem, nepotibus non obstare qui minus avo sui hæredes sint, addidisse eum similem casum, ut fit in *l.* 1. §. *Sciendum. inf. de suis, et leg. hær.* de filio exhæredato, et deliberantibus scriptis mortuo: quo quidem constat nepotes avo suos hæredes esse, si postea scripti hæreditatem omiserint. Non assentior his, qui in ea parte ita speciem ponunt, FILIUS EXHÆRES ESTO, NEPOS CUM FILIUS MORIETUR HÆRES ESTO. Valet exhæredatio: quia moriendi tempus vitæ non morti deputatur: hæc concedemus. Cæterum cum hoc sit propositum Papiniano, ut similem casum exponat, quo filius nepoti non obstat quo minus avo suus, et necessarius hæres sit, quid opus est fingere ita nepotem institutum CUM FILIUS MORIETUR? Nonne idem observabitur si ita dixerit, FILIUS EXHÆRES ESTO, NEPOS HÆRES ESTO? *l. Qui in alienam. §. Interdum. inf de acquir. hæred.*

Ad L. Si posthumus. 14.

Tres in hac lege species proponuntur, quibus ob præteritum a substitutione posthumum etiam mortuo eo totum testamentum infirmatur, et ad legitimos hæreditas venit. Prima hæc est. Posthumus ab institutione exhæredatus, a substitutione præteritus est. Substitutionem statim si nascatur rumpit: nec si deliberantibus institutis decesserit, ac postea instituti repudiaverint, substitutione convalescere patitur: itaque ad legitimos hæreditas venit: quod exposuimus in *l.* 8. *sup.* Secunda hæc est, Posthumus a primo gradu exhæredatus, a secundo præteritus, a tertio exhæredatus est, et deliberantibus institutis decessit, deinde instituti repudiarunt. Hæreditas ad legitimos pertinet, non ad tertium gradum. Agnatione enim posthumi sublato secundo gradu, sublatus est et tertius: qua de re diximus *sup. l.* 3. §. *ult.* Sequitur tertia species. Titius, et Gajus instituti sunt, ab his posthumus exhæredatus, ab eorum substitutis præteritus est. Titius repudiat: an posthumus admittitur? et si ita fuerit concepta substitutio, SI UTERQUE HÆRES NON ERIT, repudiantis portio cohæredi accrescit, ideoque tota hæreditas versatur in primo gradu a quo posthumus exhæredatus est nec eo casu posthumum admitti placet. Sed si singulis substituti sunt, ut puta Titio Primus, Gajo Secundus, repudiante Titio posthumus in totum admittitur, et non tantum Primum substitutum, sed et Gajum institutum repellit. Cum enim posthumo locus esse incipit, cedunt qui præcedunt, quique sequuntur omnes, *l. pen. inf. tit. prox.* quinimmo et in hac specie licet posthumus deliberante Titio morte excludatur, repudiatione Titii totum testamentum subvertetur, et ad legitimos hæreditas veniet: et hæc est sententia hujus legis in §. *Nam et cum duobus.* Diversum tamen esse ostenditur in *dicta l. pen.* si Titius et Gajus instituti et invicem substituti sint, posthumus ut ponimus, a primo gradu exhæredatus, a secundo præteritus: nam et si vix est, ut non videatur ab utroque exhæredatus eisdem institutis substitutisque, præsertim si post omnes gradus exhæredatio scribatur, *l.* 1. *C. de lib. præt.* tamen ita ponimus a primo tantum gradu posthumum exhæredatum. Quia vero hoc casu repudiante Titio Gajus vocatur, ut recte Dinus animadvertit, non tam ex substitutione, quam proprio accrescendi jure, *l. Si qui hæres. inf. de acquir. hæred. l. Testamento. C. de impub. et aliis substit.* ideo potior est Gaji causa, quasi videatur adhuc hæreditas versari in primo non in secundo gradu: et vero cum idem instituitur et substituitur, substitutio est quasi appendicula quædam est institutionis, non jus quoddam separatum per se, adeo ut et si servus hæres institutus et cohæredi substitutus ex institutione jussu domini adierit, et post manumissionem cohæres repudiaverit, dominus ex causa quoque substitutionis portionem vacantem acquirat: et ita accipio *d. l. Si quis hæres.* §. 1. Nec me movet *l. Si solus.* §. 1. *eod. tit.* quoniam institutionis puræ institutio condicionalis, quæ extit, appendix non est.

Ad L. Si filius. 16.

Quæ ad hanc legem pertinent, ea omnia *Observat. III cap. XXIV.* exposuimus.

Ad L. Filii. 17.

Hæres, vel exhæres ita scribi solet, HÆRES ESTO, EXHÆRES ESTO. Sed et his verbis, *sit*, vel *erit*, institutionem, vel exhæredationem scribi placet auctore Ulpiano in *Fragm. tit.* 21. *l. Quoniam. C. de testament*

Ad L. Multi 18.

Inest in exhæredatione quasi nota quædam, et ea *Nov. Justinian* CXV. exhæredato legati, vel fideicommissi nomine relicta quarta querelam non excludit, sed elogium in testamento scriptum, et probatum ab hærede, non alia ratione quam ne temere inuratur cuiquam exhæredationis nota. Exhæredatione abscinditur jus filii, repelliturque filius non tantum a paternis, sed et a liberorum paternorum bonis: neque ei quicquam relinquitur nisi ut possit in hæreditario sepulchro sepeliri, et suam posteritatem inferre, *l.* 6. §. 1. *sup de religios.* Nonnumquam tamen, ut hoc loco ostenditur, exhæredatio non notæ aut damni inferendi causa fit, sed bono animo, ut liberis consulatur, ut puta si impuberes sint, et non directo, sed per fideicommissum eis instituta forte matre hæreditas relinquatur, CUM ERUNT ANNORUM XIV. ne scilicet interim tutelæ lubrico bona committantur, quo casu constat filium non summoveri a bonis paternorum libertorum, nec jure queri de inofficioso testamento, ac ne ex *Nov.* quidem superiori ita exhæredato querelam dari puto: et namque nulla prorsus inest nota. Putarem etiam eum non excludi a lucris nuptialibus: nam *Nov.* 22. loquitur de exhæredatis mala mente. Exhæredationi similis fuit abdicatio: nam et abdicatio jam omne filii abscindit. Utrumque conjunxit Tertullianus de præscriptionibus. *Quos exhæredaverunt*, inquit, *semper et abdicaverunt ut extraneos, ut inimicos.* Sed abdicatio inter vivos fit, Exhæredatio causa mortis: nec potest, nisi testamento scribi. Exhæredatio lege fit, Abdicatio sine lege usurpata est

Ad L. Sub condicione. 20.

Qui suus est, et necessarius est. Suus est, ut vulgo dicitur, qui in familia est mortis tempore. Hæc definitio satis plena non est: nam si post mortem filii exhæredati destitutum sit testamentum superstite nepote, non filius, qui in familia fuit mortis tempore, sed nepos ex eo avo suus hæres esse intelligetur, *l.* 9. §. *Si filium sup.* quandoquidem non mortis sed delatæ hæreditatis tempus inspicitur. Sic igitur Suum definiamus: Suus est, qui in familia est proximior delatæ hæreditatis tempore. Defertur ab intestato a morte, vel a destituto testamento. Defertur ex testamento puta a morte, conditionalis cum condicio extiterit. Morte autem patris licet sui juris efficiatur, non desinit filius esse in familia patris, *l. Si filiusfamilias. §. ult. sup. ad Maced. l. Si pater. §. Non tantum. inf. de bon. poss. cont. tab.* nisi in alienam familiam adrogatione migraverit post mortem patris. Morte enim patris capite non minuitur. Adrogatione capite minuitur. His cognitis, fac ita esse: Filiusf. institutus est sub condicione, et quidem jure, hoc pacto, si Alexandriam ierit: mortuo patre se adrogandum dedit: post adrogationem condicioni paruit: non est suus hæres, quia in familia patris non est delatæ hæreditatis tempore: ergo nec necessarius. Huic sententiæ obstat *l.* 4. §. *Interdum. inf. de acquir. hæred. l. Filius patroni inf. de bon. lib.* Filius exhæredatus est, nepos ex eo institutus: mortuo avo nepos recidit in potestatem filii, et nihilominus avo necessarius hæres fit, et consequenter per eum filius quoque necessarius fit. At nos de adrogato loquimur, non de eo qui recidit in potestatem patris sui avo mortuo. Qui arrogatur, capite minuitur. Qui in potestatem recidit, capite non minuitur: eadem enimque familia est. Item obstat *l.* 3. §. *ult. inf. de hæred. instit.* Frater fratri impuberi substitutus est in secundum casum, impuberi necessarius hæres est: nam quem sibi potest pater, eundem et filio impuberi necessarium facit. At finge, nondum apertis tabulis fratrem substitutum se adrogandum dedisse: an erit pupillo necessarium fore. Lex ait necessarium fore. Sed hoc ideo, quia non ex apertis tabulis, sed a morte defertur hæreditas paterna. Mortis autem tempore in patris familia fuit. Ergo et idem impuberi quandocumque decesserit, ex substitutione pupillari necessarius hæres erit. Satis namque est si in patris familia fuerit delatæ hæreditatis tempore: quoniam id omne pro uno

testamento habetur, nec exigimus, ut et in eadem familia sit delatæ pupillaris hæreditatis tempore, *l. Pater filio. inf. tit*

Ad L. Si filium. 21

Si filium exhæredem, deinde hæredem scripsero, secunda scriptura potior est. Idem dico a contrario, si filium hæredem, deinde exhæredem scripsero: constat enim eodem testamento hæreditatem exhæredatione adimi posse, ut dictum est, *sup. l. Si ita scriptum. §. Regula.* Ex inscriptionibus autem puto huic legi conjungendam *l. Si ita scriptum. inf. de hæred. instit.* in qua et alio casu ostenditur potiorem secundam scripturam esse

Ad L. Filio. 23.

Testamentum rumpitur mutatione, agnatione, adoptione, in manum conventione, successione, manumissione. Adoptione, vel successione testamentum rumpitur, si in eo is, qui adoptatur, vel qui succedit in locum sui hæredis, præteritus sit: quod si institutus sit, testamentum non rumpitur, quoniam utilis est institutio, *§. ult. inf. l. Si qui hæret. inf. tit. prox.* Quid si exhæredatus sit? et quidem si nepos, qui exhæredatus est, mortuo filio, vel emancipato in sui hæredis locum succedat, testamentum non rumpitur, quoniam ea nepotis exhæredatio valet ex lege Vellea. Filius quoque emancipatus si exhæredatus sit, deinde adrogatus a patre, testamentum non rumpitur, quoniam ea exhæredatio jure prætorio valet. Omnes enim filii naturales, qui sui futuri erant jure prætorio, instituendi vel exhæredandi sunt, nec efficere potest adrogationis commentum, licet fiat quasi nepotis non quasi filii loco, ut qui natura filius est, minus videatur esse natura filius. Veritas enim simulationis adoptionis offundi non potest. Veritas, id est, jus naturale. M. Tullius veritatem suscipiendorum liberorum dixit pro domo sua. At si extraneus exhæredatus, deinde adrogatus sit, testamentum rumpitur, quia in extranei persona exhæredatio ab initio nulla fuit, *l. Non potest §. Si quis filium. de bon. poss. cont. tab.* in qua citatur hæc lex

Ad L. Titius. 25.

Quemadmodum unicus filius sic nominatim exhæredatur, FILIUS EXHÆRES ESTO, ita plures filii sic nominatim exhæredari videntur, CÆTERI OMNES FILII MEI EXHÆREDES SUNTO quod exposuimus *sup. l. 1.* An et illis verbis exhæredati videntur hi quos testator defunctos credebat? Sic puto: itaque querela inofficiosi testamenti exhæredati, et de errore patris Centumviri judicabunt: quod ostendo hoc argumento. Si miles cujus præteritio exhæredatio est, filium per errorem prætermiserit, filio querela denegatur, non quod pro præterito omnimodo habeatur, sed quia et nominatim exhæredatus non haberet querelam, *l. De inofficioso. C. de inoffic. test.* Cæterum ea præteritio, vel exhæredatio militis ipso jure testamentum infirmabit, *l. Sicut. C. de test. milit.* quia non est verisimile, ut summoveri eum miles voluerit, quem ignorabat superesse. Quod si mater, cujus etiam præteritio pro exhæredatione habetur, filium per errorem præterierit, quia de inofficioso testamento matris queri licet, et est hæc in re differentia inter matrem, et militem, ei quasi exhæredato dabitur querela, ut ostenditur in *l. Si instituta. §. ult. sup. de inoffic. testam.* cui statim ex Paulo subjicitur, *l. Cum mater.* in qua refertur decretum Adriani, quo is in eadem specie sola institutione infirmata ad filium præteritum censuit hæreditatem pertinere salvis libertatibus, ut legatis: quod adnotatum fuisse Paulus ait quasi esset contra regulam juris, quæ dictat per querelam totum testamentum infirmari. Itaque id decretum probare Paulus non videtur suo more. Decreti ratio hæc fuit, quia si mater filium vivere existimasset, filium non extraneum instituisset, eademque, ut probabile est, a filio legata reliquisset: quæ exigit, ut et in militis specie idem decernatur, cum tamen contra Gordianus scribat totum militis testamentum infirmari, *d. l. Sicut.* Quare valde novum est Adriani decretum, nec consentit cum juris nostri positionibus. At hæc omnia dirimit *Nov.* Justiniani, qua generaliter constitutum est, ex causa exhæredationis vel præteritionis, quæ vice exhæredationis sit, solam institutionem infirmari: ex qua non male quis etiam dicat in specie proposita, milite filium per errorem omittente, quo solo casu ob præteritionem testamentum militis infirmatur, non totum infirmari, sed in partem institutionis dumtaxat.

Lucius). (§. 1.) Posthumi, qui post mortem sui nascuntur, ex jure antiquo: qui post testamentum, ex lege Vellea institui possunt. Posthumi alieni, id est, qui sui non nascuntur, institui jure civili non possunt, licet agnati sint vel cognati, jure prætorio institui possunt, *§. 1. Instit. de bon. poss. l. Posthumus sup. de inoffic. test. l. 1. §. Si filius in adoptionem. l. Extraneo. inf. de vent. in poss. mit. l. 3. inf. de bon. poss. sec. tab. §. Posthumus. Instit. de legat.* et hodie ex Constitutione Justiniani, etiam jure civili eorum institutio valet. Qui est in utero neptis ex filia, alienus posthumus est, quoniam proavo materno suus non nascitur: itaque ab eo jure civili institui non potest. Verum finge: institutus est posthumus ex nepte ex filia nata hora diei sexta, id est, meridie, et eadem die priusquam institueretur, posthumum neptis enixa erat albescente cœlo (sic legendum) id est, diluculo, Virgil. IV. Æneid *Ut primum albescere lucem vidit*. Gellius apud Gellium lib. XV *Jamjam albicascit Phœbus, et recentatur.* Cæsar 1. de bel. civ. *Albente cœlo omnes copias castris educit.* Apulejus VII. *Ut primum tenebris abjectis dies inalbebat.* Hoc autem casu jure civili institutionem valere placet, quia cum revera natus fuerit pronepos tempore facti testamenti loco ejus est, qui superstes est, et plus valet quod in re est, quam quod in opinione est. Itaque pronepos citra bonorum possessionem adeundo, vel pro hærede gerendo proavo ex testamento succedet.

Ad L. Filius a patre. 28

Duo sunt genera condicionum, Potestativa, et Casualis. Potestativarum item duo, Quæ ultimo vitæ tempore impleri potest, Quæ ultimo vitæ tempore impleri non potest, *l. 8. inf. de hæred. inst. l. ult. inf. de cond. instit.* Filius f. sub potestativa institui potest, nec in ejus defectum necessario exhæredandus est. Sub casuali institui non potest, nisi in ejus defectum exhæredetur, *l. Jam dubitari. inf. de hæred. inst.* Si sub potestativa institutus sit, quæ ultimo vitæ tempore impleri potest, eaque pendente decesserit, nihil ad suum hæredem transmittit, quia patri neque ex testamento, neque ab intestato hæres fuisse intelligitur. Si sub ea, quæ ultimo vitæ momento impleri non potest, et ea pendente decesserit, ab intestato patri hæres fuisse intelligitur, nisi substitutum, vel cohæredem habuerit, qui testamentum sustineret. Quod si sub casuali instituatur, et in ejus defectum exhæredetur, eaque pendente decesserit, etiamsi cohæredem, vel substitutum habuerit, patri videtur ab intestato hæres extitisse auctore Tryphonino hoc loco: quod minime congruit his, quæ superius dicta sunt de condicione potestativa; quæ ultimo vitæ momento impleri potest: nam et casualis ultimo vitæ momento impleri potest: ergo ea pendente moriente neque ex testamento neque ab intestato delata videtur hæreditas, denique nihil ad posteritatem suam transmittit. Verum hoc totum sic explicari convenit. Si vivo filio condicio casualis defecerit, exhæredatio valet, et substitutus vel cohæres in assem admittitur. Sed si ea pendente decesserit, non potest institutio, vel exhæredatio post mortem ejus valere, *l. 5. §. ult. inf. de hær. instit.* et ideo, quasi fuerit ab initio præteritus, redit res ad intestati exitum, ut filius transmittat hæreditatem repulsis substitutis et cohæredibus. quod non similiter dici potest de condicione potestativa, quæ non tam deficere videtur, quam omitti, ut imputari filio recte possit quod eam non expleverit. Ait, *Quia dum vivit*, id est, quia pro præterito habetur. Ait, *Hæredem autem etc.* quod ita superioribus annectendum est. Post mortem filii existens institutio, vel exhæredatio pro non facta habetur, ideoque et filio exhæredato hæres post mortem filii institui non potest. *l. Si ita scriptum §. ult. sup.* filio tamen ex parte instituto cohæres post mortem filii institui potest.

Filiusfamilias.) (§. 1.) Non tantum sui hæredis agnatione testamentum rumpitur, sed et adoptione, successione, in manum conventione, manumissione, quoniam his modis suus hæres quasi agnascitur. Addatur ex hoc loco et alius rumpendi modus. Morte avi recidente nepote in potestatem filii, cujus testamento composito de castrensi peculio nepos præteritus est. Igitur agnatio naturalis una est. Quasi agnationis quinque sunt formæ. Qui agnascuntur, vel qui quasi agnascuntur, si instituti sint, proculdubio testamentum non rumpunt. Quod si exhæredati sint, varietas quædam existit: nam qui agnascuntur, vel qui succedunt et filii emancipati qui adoptantur, si exhæredati sint, non rumpunt. Extraneorum tamen adoptione, et in manum conventione testamentum rumpitur, licet in eo, qui adoptantur, vel quæ in manum conveniunt, exhæredatæ sint, quoniam in eorum persona exhæredatio ab initio non valuit. Quid vero si nepos exhæredatus sit in testamento filii, et morte avi in ejus potestatem reciderit? Tryphoninus ait testamentum non rumpi: quia sine capitis minutione recidit in potestatem: eadem namque familia est. Itaque ea exhæredatio ab initio vires habuisse intelligitur: idemque dicendum est jure antiquo post primam, et secundam mancipationem, et manumissionem in potestatem redeunte filio. Ait, *Cum militare desisset*, quoniam eo pagano facto plane rumpitur testamentum, nec ulla ratione convalescere potest.

Si quis ex certa). (§. 2.) Commodius est posthumum generaliter instituere, *l. 5. sup.* Commodius fit institutio, quæ nullo aut parvo ruptionis periculo fit, *l. Commodissime sup.*

Si quis eo tempore). (§. 3.) Ex ea, quæ uxor mea esse numquam potest, puta ex sorore naturali, qui mihi nascetur posthumus, nullo jure instituitur. Ex ea, quæ uxor mea esse potest, qui mihi nascetur posthumus, utroque jure instituitur recte, modo si vidua sit, aut virgo, ut exposuimus *sup. l. 9.* licet nunc vel propter servitutem, vel propter rationes tutelæ uxor mea esse non possit. Non est mihi cum ancilla connubium, erit tamen si manumittatur. Non est mihi, aut filio meo cum ea connubium cujus tutor aut curator fui, erit tamen allegatis redditisque rationibus, et expleto tempore XXV. annorum, et utilis anni, vel ut hodie a Justiniano constitutum est, expleto tempore XXIX. annorum, quoniam intra ea tempora rationes retractari per integri restitutionem possunt. Erit, inquam, connubium post ea tempora si et redditæ fuerint rationes. Quod si redditæ nondum fuerint non erit connubium ne post ea quidem tempora. Ait, *Aditus est:* hoc est, jure civili adire hæreditatem potest. Ait, *Quod autem* quod superioribus ita coaptandum est. Ex Seja nondum uxore posthumus institui potest. Quod si ex ea filium quidem ex besse, filiam ex triente hæredem esse jubeam, nec cohæredem, vel substitutum addam, unus unave natus

natave assem obtinebit. *Invicem*. hoc loco, non est *mutuo*, sed pro sua cuique vice, ut in *l. 7 inf. de condic. instit.*

Ad L. Gallus. 29.

Posthumorum summa divisio hæc est, quod aut sui, aut alieni sint. Alieni sunt, qui sui non nascuntur, §. *Posthumo. Instit. de legat.* quorum alii agnati vel legitimi, alii cognati, alii prorsus extranei sunt. Qui sui sunt, et legitimi sunt, et agnati. Sed differentiæ causa sui a cæteris legitimis parantur, qui sui non sunt. Posthumi agnati sunt, veluti frater, qui est in utero matris, vel fratris posthumus. Hi et legitimi sunt omnes. Cognati sunt, veluti is, qui est in utero nurus filii emancipati, aut in adoptivam familiam dati post emancipationem, vel adoptionem conceptus. Matri quoque is, qui cæso utero extrahitur, cognatus est posthumus et hic etiam legitimus est ex SC. Orfitiano. Superior legitimus non est. Ex cognatis ergo quidam legitimi sunt, non tamen omnes, nisi ex Novellis Justiniani. Prorsus extranei sunt, qui nec agnati, nec cognati sunt, de quibus accipienda est *l. Extraneo. inf. de vent. in poss. mit.* quoniam horum prætor curam non habet, nisi instituti sint sed institutis dat bonorum possessionem secund. tab. Posthumis autem agnatis, vel cognatis non tantum secund. tab. sed et ab intestato Unde legitimi, et Unde cognati bonorum possessionem dat. Porro jure civili qui prorsus extranei sunt, ne ex testamento quidem admittuntur, sed neque agnati, vel cognati, ut diximus *sup. l. Titius* §. *Lucius*. Nec enim semper jure civili qui sunt in utero, habentur pro natis. Verum ab intestato legitimi admittuntur, *l. pen. inf. de legat.* 1. in qua quæ refertur sententia Galli, alia penitus est ab ea, qua de agitur hoc loco, cui similis est *l. 1. §. pen. inf. de leg.* 3. Hic illud adnotandum est, quosdam esse jure civili alienos, qui jure prætorio suorum loco sunt, ut is qui est in utero nurus filii emancipati post emancipationem conceptus: namque Prætor ei non tantum secund. tab. sed et contra tab. et unde liberi bonorum possessionem dat. At jure civili sui posthumi sunt, qui nati sui hæredes nobis futuri sunt, veluti filii qui ex justa uxore nascentur, vel nepotes qui ex filii jam mortui justa uxore nascentur. Hi aut jure civili, aut lege Vellea, aut ex sententia Juliani institui possunt etiam nondum concepti. Jure civili instituuntur qui post mortem nostram sui agnascuntur, auctore Ulpiano in *Frag. tit.* 22. Jus civile vocat quos jus antiquum Scævola in hac lege habita ratione juris novi, id est, legis Velleæ, quod XII. tab. Theophilus in §. 1. *Instit. de bon. possess.* Et quidem hi, quos constat faciendi testamenti tempore, si superstites essent, suos futuros, proculdubio eo jure institui possunt, exempli gratia, QUI MIHI EX UXORE MEA POST MORTEM MEAM NASCETUR, FILIUS HÆRES ESTO, vel, QUI MIHI EX NURU, QUAM DECEDENS FILIUS MEUS PRÆGNANTEM RELIQUIT, NEPOS POST MORTEM MEAM NASCETUR, HÆRES ESTO. De nepotibus ex filio, qui sunt aut futuri sunt in utero nurus, an superstite filio institui possint, dubitatur. Hi enim si post mortem avi superstite filio nascantur, avo sui futuri non sunt. Sed si præmortuo filio deinde post mortem avi nascatur, avo sui hæredes futuri sunt: et in illum quidem casum quo sui futuri non sunt, jure civili instituuntur male: in eum quo sui futuri sunt, bene: et hac de re formulam hujusmodi Gallus composuit, SI FILIUS MEUS, etc. Proprium munus Jurisconsultorum est respondere, cavere, et ex jure formulas componere, quod est scribere. Cicero pro Muræna: *Urbanam militiam respondendi, cavendi, scribendi.* Idem in Topicis: *Cum tu mihi meisque multa sæpe scripsisses.* Sic legendum ex vet. libris. Quod et jura condere Justinianus dixit in §. *Responsa. Instit. de jur. nat.* et inde ab Eutropio *lib.* 8. Ulpianus juris conditor appellatur. Hanc vero formulam instituendi posthumi nepotis, quem testamenti tempore filius præcedit, Gallus ex jure civili composuit: et sane in periculum rumpendi testamentum deducitur, nisi in hunc casum posthumus nepos hæres instituatur, aut nisi alio scripto exhæredetur. Eo instituto filium quoque nominatim institui necesse est, ut dicetur in §. *In omnibus. inf.* Eo exhæredato filium quoque exhæredari necesse est. Exhæredari autem hic potest alio, ut diximus, hærede scripto, non filio: nam filio scripto, in hunc casum nepotis exhæredatio non valet, quoniam post destitutum testamentum exhæredatur, nisi illius alium cohæredem habeat, a quo sustineatur testamentum. Quid igitur si instituatur filius pure, instituatur posthumus nepos in eum casum quo suus nascetur? An hæc secunda institutio substitutio est? Institutio est. Institutio dicitur passim in hac lege, et in *l. Si mater. §. ult. inf. de vulg. subst.* Substitutio nusquam: et vero si successionem spectas, institutio est: nam filio, qui mortuus est vivo avo, numquam fuit delata hæreditas: priori itaque nepoti defertur: ergo nepos institutus est. Sed si scripturam spectas, substitutio est, *l. Cum in testamento. inf. de hæred. instit.* Hic quærunt quidam, si nepos institutus sit ex jure antiquo quemadmodum Gallus præscripsit, et vivo avo nascatur, an et hoc casu ei sit aditus ad hæreditatem ex Constitutione Justiniani, de qua diximus in *l. Commodissime. sup.* quod negant hac ratione: quoniam Constitutio Justiniani de filio posthumo loquitur, facilius autem institutio posthumi filii concepta in hunc casum, Si nascatur post mortem, protrahitur ad alterum, si vivo testatore nascatur, quam institutio posthumi nepotis: quoniam, inquiunt, ex jure antiquo posthumus filius in utrumque casum institui potest, posthumus nepos priore ex jure antiquo, posteriore ex lege Vellea: quod falsum est: nam et filius posthumus non nisi ex lege Vellea si vivo patre nascatur institui potest, *l. 3. §. 1. inf. tit. prox.* Itaque nihil nos movet quo minus dicamus quod Justinianus constituit in filio, idem obtinere in nepote. Hæc satis est adnotasse ad initium hujus legis. Id modo teneatur totam legem esse de posthumis suis: quin et totus titulus est de liberis et posthumis suis, quod et interdum exprimitur, ut in *l. 4.* dum ait, *masculum*: feminæ enim suum non habet: et in l. 6. dum ait, *si in eo virilis prævaleant*. et in *l. Quod dicitur*, dum ait, *si nascatur in potestate*. Unus tantum est locus de alieno posthumo in *l. Titius.* §. *Lucius*: et alter a titulo prorsus alienus in *l. Si ita scriptum.* §. *Regula.*

Quidam). (§. 1.) Ergo nepos posthumus jure civili institui non potest, nisi in eum casum quo suus futurus est, cujus institutionis formulam Gallus scripsit. Sed quid si nepos posthumus instituatur nullo casu expresso, his verbis, FILIUS HÆRES ESTO, QUI MIHI EX FILIO NEPOS POST MORTEM MEAM NASCETUR, HÆRES ESTO: an adeo sumus obstricti formulæ Galli, ut omnino eam sequi cogamur? Scævola ait, simpliciter factam posthumi nepotis institutionem admitti, ut eo casu valeat, qui ex verbis concipi possit. Ex verbis concipi, et verbis concipi, idem est. Sunt similes loci complures in Pandectis, quas cum dicimus Florentinum exemplar semper dicimus, in quibus *Ex* videtur abundare: Aut certe legendum est, *Qui et verbis concipi possit*. Hic igitur est sensus, Pura institutio nepotis in eum casum valet, qui et verbis concipi potest, puta in casum mortis filii aut similem. Qui casus verbis concipi potest, idem simplici institutioni tacite inest. Concipi autem potest non tantum casus mortis filii, sed et alii plures similes casus, ut dicetur inferius: quos omnes generalis et simplex institutio posthumi nepotis complectitur. Simplex hæc institutio non est si jus antiquum et legem Velleam spectas, quoniam casus juris antiqui exprimitur, *Si post mortem nascatur*. Cum tamen duo sint casus, unus quo nepos suus futurus est, alter quo suus futurus non est, et neuter exprimatur, ideo simplex et indefinita institutio dicitur. Hic Accursius quærit, quid juris sit, si filium et nepotem ex eo jam natum avus hæredes instituat? an uterque admittatur? Si filium et nepotem posthumum instituat, uterque non admittitur, *l. Cum in testamento. inf. de hæred. instit.* nam in eum dumtaxat casum valet institutio posthumi, quo suus futurus est, puta si filius moriatur vivo patre. At nepotis superstitis institutio omnimodo valet. Cur ergo filium et nepotem superstitem ex institutione simul non admittemus? ut tamen per semetipsum partem filius recipiat, partem per nepotem, qui in ejus potestatem recidit. *l. Si ego. l. Si ex sua parte. inf. de acquir. hæred.* vel si non recidat in potestatem, quod avus forte filium aut nepotem vivus emancipaverit, suam sibi quisque partem habebit. Est et unus casus, quo filius et posthumus nepos simpliciter instituti simul admittuntur, puta si postea filius emancipetur uxore prægnante, quo etiam casu institutio posthumi nepotis valet, quia avo suus nascitur. Jus enim sui, non jus institutionis emancipatio extinguit.

Idem credendum) (§. 2.) Quæ dicta sunt de nepote, trahantur ad pronepotem. Pronepos posthumus institui potest in eum casum quo suus futurus est. Casus hic est, si vivo proavo filius vel nepos qui solus superest moriantur, vel utroque superstite si filius et nepos moriantur. Ait, *Jam mortuo pronepote.* Sic Flor. manifesto errore. Legendum enim, *nepote*. Ait, *Quod similiter*. Si filius et nepos superstites sint, possum instituto filio, prætorito nepote, sic pronepotem posthumum instituere, SI FILIUS ET NEPOS VIVO ME MORIENTUR, TUNC QUI MIHI EX NEPOTE PRONEPOS POST MORTEM MEAM NASCETUR, HÆRES ESTO: quibus verbis non videtur etiam nepos institutus. Itaque hoc casu necesse est præmori nepotem: alioquin præmoriente filio nepotis successione testamentum rumpetur ex secundo capite legis Velleæ. nec si deinde post filium moriatur vivo avo testamentum jure civili convalescet, a prætore tamen pronepoti scripto dabitur bon. poss. secund. tab. secundum ea quæ tradita sunt *l. 7. sup.*

Et quid si tantum). (§. 3.) Concipitur institutio posthumi nepotis in casum mortis filii ex formula Galli: institutio posthumi pronepotis in casum mortis filii, aut nepotis, aut utriusque, ex mente Galli: eodem modo concipitur cæterorum liberorum posthumorum institutio. Liberi enim qui præcedunt posthumos, morte sui esse desinunt, atque ita deinde posthumi sui nascuntur, nec rumpunt instituti. At manca videtur esse institutio quæ in hunc modum concipitur. Quid enim si non morte liberi, sed deportatione sui esse desinant? quid si emancipatione? Casus deportationis similis est morti: nam ut morte, ita deportatione non tantum jus sui, sed et institutio filii infirmatur. Casus emancipationis non per omnia similis est morti. Mors omnia infirmat. Emancipatio jus sui infirmat, institutionem non item, §. *ult. inf. l. 1. §. Si filius. inf. de suis et leg. hær.* Itaque, ut in §. *Quidam.* exposuimus, filio et nepote posthumo simpliciter institutis, si postea filius emancipetur nec moriatur, uterque ad hæreditatem ex institutione admittetur: quod similiter non fit ex formula Galli, *l. Cum in testamento. inf. de hæred. instit.* Dari tamen potest species, qua fit casus emancipationis omnino similis morti, non quidem in filio, sed in nepote, ex quo pronepos instituatur, ut Scævola ostendit in §. *prox. sup.* filius necessario instituendus est, filio instituto nepos præteriri potest, §. *prox. sup.* §. *In omnibus. inf.* nec si præmoriatur, hæres futurus est: item si emancipetur, jure civili hæres futurus non est, licet filio supervixerit, quia institutus non est, atque ita emancipatio tantum efficiet quantum mors. Quid igitur si filius deportetur? quid si nepos præteritus emancipetur? An et in hos casus, qui omnino similes sunt morti, nepos vel pronepos posthumus institui potest? Posthumus vel ex jure antiquo instituitur, vel ex lege Vellea, vel commixtis duobus capitibus legis Velleæ ex sententia Juliani. Lex Vellea ad hos casus non pertinet: ergo nec sententia Juliani, quæ conflatur ex lege Vellea, quoniam his casibus posthumi post mortem agnascuntur. Lex

Vellea de posthumis loquitur primo capite, qui vivis testatoribus agnascuntur, secundo de his, qui per successionem vivis testatoribus quasi agnascuntur. Videndum igitur, an in hos casus institui possint ex jure antiquo. Formula juris antiqui concipitur in mortis casum duntaxat verum supplendi sunt et illi casus, §. *seq. inf.* non quidem ita ut tacite intelligantur, sed ut nominatim inseratur institutioni posthumi nepotis aut pronepotis, idque Scævola ex sententia legis Velleæ fieri ait. Quomodo? nempe quia ut lex Vellea vivo testatore agnascentibus posthumis omnes casus rumpendi complexa est, ita putavit satis jure antiquo post mortem agnascentibus posthumis comprehendi omnes casus. Potest ergo jure antiquo nepos vel pronepos, qui post mortem nascetur, institui in omnem casum, quo suus nascetur vel nominatim vel simpliciter. Ne dixeris in casum mortis factam institutionem ad alios casus trahi: nec enim is est hujus §. sensus, ut et hic Æmilius Ferretus acute animadvertit. Proferes quidem *l. Si ita. inf. quand. dies leg. ced.* ut ostendas casum mortis trahi ad casum emancipationis vel deportationis, qua de re extat Constitutio Antonini in *l. 3. C. de inst. et substit.* Sed nihil ages: nam contra proferam ipse *l. Ex ea. §. pen. inf. de verb. obl. l. Cum pater. §. Hæreditatem. inf. de leg.* 2. in quibus casus mortis non trahitur ad deportationem. Jus civile directum et strictum est, nec suppletur sine certa lege aut Constitutione, ut exposuimus in *l. Commodissime. sup.*

Quid si qui filium). §. 6.) Datur et hic alius casus, quo diminuta videtur formula Galli. Finge. Filius est apud hostes tempore testamenti, ibique moritur post mortem testatoris. nascitur item nepos post mortem testatoris mortuo aut adhuc vivo filio nihil enim refert: quia ex fictione legis Corneliæ videtur filius qui non redit vivo avo suus hæres esse desiisse, §. *Videndum inf.* Hunc tamen casum non complectitur formula Galli: est enim longe dissimilis. Sed neque lex Vellea, cum posthumus non vivo avo, sed post mortem natus proponatur. An igitur poterit et jure antiquo in hunc casum nepos posthumus institui hoc modo, SI FILIUS MEUS MORIETUR APUD HOSTES, TUNC NEPOS, *etc.* Et sicut lex Vellea posthumis natis vivo testatore multos casus rumpendi abstulit, quibus scilicet aut nascuntur vel quasi nascuntur, ita rerum utilitas exigit, ut jure antiquo sic absolute fiat institutio posthumi nepotis: QUI MIHI NEPOS POST MORTEM MEAM SUUS NASCETUR, HÆRES ESTO: quæ verba interpretationem recipient, quasi omnes casus rumpendi comprehendant. Sed et generaliter ita recte fiet institutio posthumi, nulla nepotis aut pronepotis speciali mentione habita: QUICUNQUE MIHI SUUS POST MORTEM MEAM NASCETUR. Itaque plena non est formula Galli, et qui casus in ea exprimitur, exempli causa exprimitur. Ait:

Illis vivis). Probo Bartoli sententiam, ut Scævola parum ad id animadvertens a singulari transeat ad pluralem. quod et sæpissime excidit auctoribus. Nihil hic de pronepote quod tamen multi tentant his duntaxat verbis moti. Ait, *Post mortem, scilicet avi nasceretur*: Alciatus emendat, *Post mortem scilicet qui nasceretur*: quod non probo: cur enim et in §. *prox. sup.* ubi eadem penitus verba sunt, idem non emendat?

Si ejus). (§. 7.) Eorum quæ superius dicta sunt summa hæc est. Jure antiquo institui posthumos, qui post mortem nostram sui nascuntur, et non tantum posthumos nepotes, sed et pronepotes et cæteros liberos, nec in ejus qui præcedit mortis casum tantum, sed et in omnes rumpendi casus, nec expressis casibus tantum, sed et simpliciter ac generaliter. Nunc datur species, in qua dubitatur, utrum institutio posthumi nepotis valeat ex jure antiquo, an ex lege Vellea. Species hæc est. Quidam filium habet et nurum prægnantem. filium et ex eo posthumum nepotem instituit pure, nec legis Velleæ nec juris antiqui casu expresso: nurus capitur ab hostibus, ibique testatore vivo nepotem parit: post mortem patris atque avi nepos redit ab hostibus: quæritur hic casus ad jus antiquum, an ad legem Velleam pertineat: quia enim post mortem avi reversus est nepos, post mortem avi natus videtur, et ideo pertinet hic casus ad jus antiquum: quia vero vivo avo natus est apud hostes et reversus fingitur retro in civitate fuisse, pertinere hic casus videtur ad legem Velleam. Hac quæstione proposita, *Quod quærendum,* ait Scævola, *si jam mortuo filio pronepotem instituat vel eatque mortuo.* Sic habet Flor. liber: quoniam ait, *Quod quærendum est, si jam mortuo*: manifestum est non mutari speciem. Itaque malo ex sententia Joannis et Pilei *nepotem* quam *pronepotem* legere: qui error et alios hujus legis locos occupavit, quorum unum jam indicavimus in §. *Idem credendum. sup.* nam et si de pronepote hic eadem repetatur species, nimis multa subaudienda sunt, nec minus in pronepote hoc frustra exigi videbitur, ut mortuo filio instituatur. Sed eundem satis est purgatus hic locus. Quæstionem propositam locum habere ait, si jam mortuo filio nepotem instituat. Secum ipse pugnat: nam-quo initio posuit filio superstite nepotem institutum. Tum vero cur non et si vivo filio nepotem instituat, huic quæstioni locus erit? nec enim testamenti tempus observatur, sed agnationis. §. *Nunc de lege. inf.* Itaque ut quæstioni propositæ locus sit, non exigimus, ut jam mortuo filio nepotem instituat, sed et jam mortuo filio nurus nepotem pariat: quoniam primum caput legis Velleæ, ad quod tantum referri hic casus potest, ad nepotem pertinet, qui jam mortuo filio nascitur, quamobrem non *instituat* legendum hoc loco, sed *pariat*, ut contrario errore in §. *Nunc de lege*, non, *nascatur*, sed *instituatur.* Quæstioni autem propositæ Scævola non respondet, sed cum testamentum, inquit, ab eo non rumpatur, nimirum quia commodissime institutus est, nihil refert quo jure a rumpendo testamento summoveatur. Possis dicere jure antiquo, quia tunc nepos agnasci videtur cum revertitur. Possis jure novo, quia postliminium omnia retro agit: et hoc quidem forsitan verius est: nam conceptus in civitate postliminium habet, *l. pen. sup. de stat. hom.* licet adhuc dubitari possit in his quæstionibus, utrum veritatem, an fictionem spectari oportest, id est, an qui natus est apud hostes videatur natus in civitate: qui natus est non suus, videatur natus suus. Ait, *Ibique vivo pariat.* Id est, eo vivo, et paulo post, redeatque mortuo, id est, eo mortuo.

Forsitan). (§. 8.) Liberi posthumi non eo tantum casu instituuntur in quem Gallus formulam composuit, sed et generaliter, ut Scævola ostendit, hoc modo. QUI NEPOS, VEL QUICUNQUE LIBERORUM, vel QUICUNQUE MIHI POST MORTEM MEAM SUUS NASCETUR. Fac igitur hanc esse scripturam testamenti, FILIUS HÆRES ESTO, QUI MIHI NEPOS AUT PRONEPOS, VEL QUICUNQUE POST MORTEM MEAM SUUS NASCETUR, HÆRES ESTO, ex filio nepotem, natum non post mortem testatoris, sed post testamentum vivo scilicet testatore ac vivo patre suo, id est filio testatoris. Recte institutus nepos non videtur, itaque pro præterito habetur. Institutus enim in casum juris antiqui, in casum legis Velleæ omissus ac præteritus videtur, *l. Commodissime. sup.* Verum hæc nepotis præteritio testamentum non infirmat, quia vivo filio atque adeo non suus nascitur. Licet autem agnatione ejus testamentum non infirmetur, tamen successione rumpetur, si præmortuo filio vivo testatore ipse in filii locum successerit. Sed si prius moriatur nepos quam filius, ob eam præteritionem nullo modo testamentum rumpetur, §. *Idem credendum. sup. §. prox. inf.* Finge igitur prius mori nepotem, id est, patrem pronepotis, deinde filium, id est, avum pronepotis, et post eorum mortem testatorem quoque e vita decessisse, deinde natum pronepotem ex pronuru quam decedens nepos prægnantem reliquerat: Scævola ait, hoc casu hæreditatem pronepoti jure institutionis deferri. Est enim institutus is qui post mortem suus nasceretur: pronepos est hujusmodi: ergo pronepos institutus est, nec quicquam mutat præteritio nepotis: potuit namque præteriri. His positis ita Scævola concludit: *Ergo et si pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote, postea vivo filio, atque si ex eo natus esset, adoptatur.* Legendum esse, *Ergo et si nepos omittetur*, addito sicilico, persuasissimum habeo. Sententia hæc erit. In specie proposita quamvis nepos omissus ac præteritus sit, post mortem nepotis vivo filio, id est, filio nepoti superviventе, pronepotem post omnium mortem ex nepote natum quasi nepotem assumi, locumque nepotis obtinere: itaque recte institutum videri, si mortuo patre præterito, deinde avo, tum proavo ipse natus sit: quoniam suus nascitur, nec præteritione nepotis ruptum est testamentum. Ait, *An istis casibus*, id est, in casibus juris antiqui, quibus nepotes, aut pronepotes posthumi instituuntur: sicut in §. *prox.* hæc verba. *In omnibus his speciebus*, interpretanda sunt. Ait, *Ibique vivo patre.* Sic Flor. sed alii perspicue rectius, *Ibique mortuo patre.*

In omnibus). (§. 10) Qui nepotem, vel pronepotem posthumum instituit ex formula Galli, id est, in casum mortis filii, necesse est, ut filium, vel ex parte aliqua hæredem instituat: namque post mortem suam filius frustra exhæredatur, ut exposuimus in *l. Si ita scriptum. §. ult. sup.* et hæc verba, SI FILIUS MEUS VIVO ME MORIETUR, sola filii institutionem non inducunt, *l. Si quis eum. §. ult. inf. de vulg. subst. §. Idem credendum. sup.* qui loci evocandi sunt in aciem ad eos expugnandos, qui liberos in conditione positos, et in dispositione esse asseverant. Eodem modo qui nepotem posthumum instituit in casum deportationis filii, filium instituere debet: nam post deportationem filius frustra exhæredatur. Idem facere debet et qui generaliter posthumos instituit ex jure antiquo: nam si filium exhæredaverit, et vel morte filius, vel deportatione vivo patre suus esse desierit, post mortem aut post deportationem suam exhæredatus videbitur, qui autem frustra exhæredatur, pro præterito est: ea re non valet posthumi nepotis institutio, nisi filius, qui est in potestate, institutus sit. Recte ait, *Filius qui est in potestate*, nam is qui est apud hostes, præteriri potest, si non revertatur, *l. pen. inf. l. 9. §. Si filium. sup.* Item cæteri liberi præteriri possunt. Nepos præteriri potest, si filius instituatur, qui et nepoti supervixerit. Quod si filius non sit, nepos in locum filii adsciscitur, ac tum necessario vel ex parte aliqua instituendus est. Nepote autem instituto pronepos præteriri potest, si modo nepoti non supervixerit, ut traditum est *sup. §. prox.* Ait, *Quod non esse necesse*, legendum, *quod non est necesse.* Ait:

Si liberi). Id est, filius vel nepos, qui grado præcedit.

Nunc de lege). (§. 11.) Dictum est supra de posthumis instituendis ex jure antiquo: nunc de posthumis instituendis ex jure novo dicendum videtur. Jus novum legem Velleam dicimus, quæ lex Julia dicitur ab Ulpiano in *Frag. tit.* XXII. lex Julia Vellea, in §. *Posthumorum. In tit. de exh. lib.* atque ita legendum in *l. Si hæreditas. §. Qui filium. sup. de testam. tut.* et *l. Posthumorum. inf. tit. prox.* licet uno in loco Flor. liber habeat *Jnna*, altero *Junia*: Cujus legis duo sunt capita. De primo agitur in hoc § et in *l. 3. §. 1. inf. tit. prox.* Ex eo institui possunt posthumi, qui post testamentum vivo testatore sui nascuntur, cujuscumque sint gradus, id est, filii, nepotes, pronepotes, parvique refert tempore testamenti alius eos præcedat, an non: nam satis est, verbi gratia, posthumum nepotem suum nasci, hoc est jam mortuo patre quamvis vivo patre institutus fuerit, idque ex verbis legis Velleæ patet, quæ agnationis non testamenti tempus respiciunt. Ait, *et nepotem nondum natum tantum*: alii legunt, *tamen.* Puto conflatam esse hanc particulam ex postrema syllaba proximi verbi, *natum*: confirmat me §. *Ille casus. inf. Si filium*, inquit, *habeas, et nepotem nondum natum instituas.* Ait, *Si nepos, qui eo tempore*: legendum: *Si nepos eo tempore*, quod et Acc. probatur magis. Ait, *Verum et si vivo patre na-*

scitur legendum, *instituatur*. aut ut quibusdam placet, omnino delendum verbum, *nascatur*. Ait, *Nam et si ita etc.* legendum, *Nam et ita verba sunt*, QUI TESTAMENTUM FACIET, IS OMNES VIRILIS SEXUS QUI EI SUI HÆREDES FUTURI ERUNT, etc. ETIAM SI PARENTE VIVO NASCANTUR. Cur ait, *Virilis sexus?* eo non poterit neptis ex filio hæres institui sicut ex formula Galli? Id nos attigimus in *l.* 4. *sup.* quia scilicet subditum fuit, ut nominatim exhæredentur, vel instituantur, *l.* 3. §. 1. *inf. l. prox.* Sunt autem posthumi mares nominatim exhæredandi sunt, §. *Posthumi quoque. Inst. de exh. liber.* Ait, *Etiam si parente vivo nascantur*, hoc sensu, non solum si post mortem, ut est in jure antiquo præscriptum, sed et si parente, id est, testatore vivo nascantur. Quia dicit, *nascantur*, apparet tempus quo nascuntur spectari. Nos hæc verba, quæ hinc divulsa vulgo initium faciunt alterius §. suo loco reddidimus. Itaque non jam ab illis, sed ab his verbis proximum §. ordiemur. *Sequenti parte, etc.* quæ una est ex opinionibus relatis ab Acc. et ut mihi quidem videtur verior. Nec nos movere debet, quod verbis legis Velleæ hæc sunt injecta, etc. nam sic fit in §. *Videndum. inf.* brevitatis scilicet, et compendii causa.

Sequenti). (§. 13.) De secundo capite agitur, in hoc §. et in *l. Posthumorum. inf. l. prox. l. Si hæreditas.* §. *Qui filium. sup. de testam. tut. l.* 2. §. 1. *inf. de vulg. subst. l.* 6. §. 1. *inf. de hær. inst. l.* 2. *C. de lib. præt. l. Si quis filium C. de inoffic. test.* Pertinet hoc caput ad eos, qui nati sunt tempore testamenti, nec tamen eo tempore sui sunt, verum postea vivo testatore in suorum locum succedunt. Hi quasi agnasci et posthumorum loco esse dicuntur. Hi non instituuntur ex lege Velleæ sicut illi de quibus agitur primo capite, sed ex veteri jure, quia nati sunt faciendi testamenti tempore, §. *Ille casus. inf.* Quid igitur lex Velleæ induxit? ut succederent in locum suorum, et si essent præteriti, successione testamentum rumperent, ut instituti vel nominatim exhæredati non rumperent. Lex Velleæ confirmat testamentum, *d. l. Si hæreditas.* §. *Qui filium*: quoniam testamentum rumpi vetat successione, §. *Ille casus. inf.* quoniam ruptioni impedimento est, *l.* 2. *C. de lib. præt.* videlicet si hi qui succedunt, instituti vel nominatim exhæredati sint, cum tamen adoptione vel in manum conventione testamentum rumpatur, licet is qui adoptatur, vel quæ convenit in manum in eo exhæredata sit. Sic lex XII. tab. sic lex Cornelia testamentum confirmat, id est, vetat nullum aut irritum fieri, *l. XII sup. l. Lege. inf. de verb. signific.* Itaque si filium et nepotem habeo, et utrique satisfecero ne dicantur præteriti, nepote succedente in locum filii testamentum non infirmatur, atque adeo tutoris vel substituti datio in nepotem collata valet. Sed si nepos præteritus sit, omnia successione rumpet. Porro ne eadem ratione testamentum in periculum rumpendi deducatur, si filium, nepotem, pronepotem habeo, pronepotem vel instituere vel nominatim exhæredare debeo, ne filio ac nepote vivo me mortuis superstes pronepos succedendo testamentum rumpat. Sed tamen hoc casu vel nepos ipse patri suo supervixit, vel ante patrem decessit. Si ante patrem decessit, valet testamentum, etiamsi in eo nepos præteritus sit: si post patrem, testamentum non valet, etsi in eo nepos quoque institutus vel exhæredatus sit. Hæc cum certissima sint, in hoc §. sic esse legendum affirmo: *nec solum si nepos vivo patre decedat, ne succedens nepos avo mortuo rumpat*: qui error et Goveano subolet: et hic est quartus locus quo in hac lege perperam scriptum est *pronepos*, cum sit scribendum, *nepos*, ut quæ sequuntur verba indicant, *avo mortuo*. Avus enim ad nepotem refertur non ad pronepotem, neque in hoc tractatu Scævola his appellationibus sine flagitio abuti potuit: et ex his quidem verbis, *avo mortuo rumpat*, memini me in *l.* 7. *sup.* ostendisse testamenta effectu ipso nonnisi mortuis rumpi. Ait, *Sequenti parte*: in proximis §§. sit, *posteriore parte*, *posteriore capite*: itaque Velleæ duo tantum habuit capita. Ait, *Et ita interpretandum*: quoniam verba legis generalia sunt, si quis ex suis hæredibus ad omnes liberos pertinentia et ad omnes rumpendi casus. In formula Galli specialia sunt, idcirco supplentur in eo et cæteri liberi, et cæteri casus.

Videndum). (§. 14.) Successio de qua agitur secundo capite legis Velleæ fit vivo testatore, non post mortem *l.* 9. §. *Si filium sup.* quod et si non exprimatur in lege, tamen ita necessario intelligendum est. Nec obstat *l.* 6. §. *Sed si pater. inf. tit. prox.* ut ibi explicabimus. Quid igitur si filius vivo testatore captus sit ab hostibus, et post mortem testatoris ibi moriatur, an succedet nepos in locum sui? quod verius est: nam inducta fictione legis Corneliæ videtur filius vivo testatore decessisse, nec necesse erit legis interpretationem inducere, quasi his verbis, ESSE DESIERIT, omne tempus comprehendatur, sive vivo testatore suus esse desierit, sive post mortem, puta si filius captivus post mortem testatoris decesserit apud hostes, qui casus et in formula Galli suppletur, §. *Quod si qui filium sup.*

Ille casus). (§. 15.) Institutio posthumi aut ex jure antiquo valet, aut ex primo capite legis Velleæ. Addatur, aut ex sententia Juliani: cujus species hæc est. Post testamentum me vivo nepos ex filio nascitur non suus, quoniam et vivo filio meo nascitur, deinde mortuo filio succedit in locum sui: quæritur an ejus nepotis posthumi pure facta institutio valeat? et sane ex jure antiquo non valet, quia non post mortem, sed vivo testatore nascitur. Sed neque ex primo capite legis Velleæ, quia etsi vivo testatore nascatur, tamen suus non nascitur: denique alienus est posthumus. Non valet item ex secundo: nam secundo capite non permittitur institutio, sed confirmatur ut exposuimus in §. *Sequenti sup.* neque vero hic de quo agitur ad secundum caput proprie pertinet, quia secundum caput est de his, qui nati cum essent tempore testamenti, mox in suorum locum successerunt. Hic autem tempore testamenti nondum natus erat. Num igitur dicemus hujus nepotis institutionem non valere? Scævola sit, ne testamentum rumpatur, procedere debere, ut valeat. Atqui nullo jure civili institui potuit, id est, neque antiquo, neque lege Velleæ: constat enim prætorio potuisse, ut exposuimus in prin. hujus legis, et in *l. Titius.* §. *Lucius sup.* sed neque alieno posthumo legatum relinqui potuit ante Justinianum, fideicommissum potuit, *l.* 6. §. *ult. inf. de reb. dub.* ubi quod adjicitur in *l.* 7. ad posthumum suum dumtaxat pertinet, non ad alienum. Huic autem objectioni sic Scævola respondet. Ex Juliani tamen sententia ne forte testamentum rumpatur eam institutionem admitti quasi commixtis capitibus legis Velleæ: nam partim videtur hic nepos aliquatenus ad primum caput pertinere, quod scilicet post testamentum in vita nascatur, partim ad secundum quod nascatur patre vivo, et in locum ejus succedat. Quasi igitur ad utrumque caput quodammodo pertineat, hoc colore si institutus sit, recte institutus intelligetur, nec forte succedens rumpet ex Juliani sententia, quæ moribus recepta est. Hinc quæritur, si hic nepos vivo patre emancipetur, quæ emancipatio spem adimit succedendi in locum sui, an institutio valeat jure civili, et ideo an sua sponte adire possit? Scævola ait, posse: receptum enim est institutionem valere: erit ergo hæres non quidem suus, licet pater ejus prior decesserit vivo avo, quoniam jus sui emancipatione sublatum est, sed erit voluntarius. Ait, *In difficili*. Sic in *l. Suus.* §. *Puto. inf. de hæred. inst. l.* 8. *sup. de conf. tut.* Livius 3. *Moderatio tuendæ libertatis in difficili est*. Ideo in difficili est, quia nescimus plane ad quam partem legis Velleæ referri debeat. Ait, *nec posteriori alii*. Sic Flor. sed legendum, *alius* vel *alii*.

Ad L. ult.

Ipso jure nullum est testamentum, in quo filiusfam. præteritus est. Si igitur filius emancipatus exhæredatus, filiusfam. præteritus sit, simul quidem non venient ad bon. posses. cont. tab. quia exhæredato satisfactum est, sed ab intestato simul venient ad bon. possess. Unde liberi. Diversum est, si sint duo fratres emancipati, unus exhæredatus, alter præteritus: nam ipso jure testamentum valet, et ex eo adiri hæreditas potest, sed præterito datur bon. possess. cont. tab. exhæredato querela. *l. Si post mortem.* §. *Exhæredati. l. Filium.* §. *Sed quemadmodum. inf. de bon. pos. cont. tab.* Male quidam, quos reprehendit Accursius hic, ponunt speciem in filio emancipato et nepote ex eo retento in potestate, quamquam si is filius exhæredatus, nepos præteritus sit, verum est in successione ab intestato, quia ipso jure nullum est testamentum, filium nepoti conjungi ex edicto novo sive Juliano, *l.* 1. §. *Si pater emancipatus. inf. de conjung. cum emanc. lib.* Sed rursus reprehenditur Accursius, quod edictum novum tradat esse sublatum Nov. Justiniani, in qua ab intestato nihil interesse ait, utrum sui sint an emancipati: quod et jure prætorio obtinuit. Sed non ideo tollitur edictum novum: denique emancipati ex ea Nov. jure civili non succedunt, ut et Alciatus fortiter defendit. Ergo nec hodie filius emancipatus excludet nepotem in familia retentum. Male etiam Accurs. adfert *l. Si ponas. sup. de inoffic. test.* circa hanc speciem filii exhæredati et nepotis præteriti: nam in ea lege de filio exhæredato et nepote instituto agitur, quo casu adita hæreditate filio necessaria est querela, in qua si vincat, jungetur nepoti: si vincatur, solus nepos rem obtinebit.

AD TITULUM DE INJUSTO RUPTO

IRRITO FACTO TESTAMENTO.

Ad L. 1.

Vitia testamentorum quatuor sunt, Non jure factum, Nullum, Ruptum, Irritum. Vitia dicimus ut in *l. 1. §. Sive autem. inf. de tab. exh.* quæ Græci πάθη. non tamen quatuor illis, sed tria tantum sunt testamentorum πάθη, ῥῆξις, ἀκύρωσις, ἀτέλεια: quod et hic titulus probat. nam ἀτελείας, sive injusti nomine comprehenditur non jure factum, et nullum. Non jure factum est, quod non rite, ac solemniter factum est. *l. Si quis legatum. §. 1. inf. ad leg. Corn. de fals.* quod et συντόμως, λέγω, ut Theoph. ait, injustum dicitur. Possis et in hanc appellationem falsum admittere, et inchoatum nec perfectum testamentum. Nullum est in quo filiusf. præteritus est quod et injustum dicitur. *l. 3. §. Ex his. l. 6. l. Posthumus. inf. l. Suus. C. de rep. hæred.* et non jure factum, *l. Posthumorum. inf.* et inutile, ac ruptum, *l. Pater cætera. sup. tit. prox.* et imperfectum, *l. Si duobus §. Si prius. inf. de bon. pos. cont. tab.* et irritum, *§. Alio quoque. Inst. quib. mod. testam. inf.* ex quo dicere quis forsitan vere possit, omnibus vitiis laborare testamentum: in quo filiusf. præteritus est: est sane hoc in testamento vitium vel maximum: et hæc quidem duo vitia statim ab initio testamentum habet. In alia duo quæ sequuntur, Ruptum et irritum, ex postfacto delabitur. Rumpitur duobus modis, Mutatione, et Agnatione sui hæredis, sed agnascitur suus hæres varie agnascendo, adoptando, in manum conveniendo, in locum suorum succedendo, morte avi in potestatem patris recidendo, vel si medio tempore a parente factum testamentum fuerit post mancipationem unam et alteram in parentis potestatem revertendo: et his omnibus modis testamentum rumpitur. Similiter irritum fit duobus, aut tribus modis: Non acquisita hæreditate, *l. pen. §. 1. inf. de bon. poss. contr. tab.* quod proprie dicitur desertum et destitutum, Capitis minutione testatoris: Tempore decennii scilicet olim paganum, ut diximus in *l. Hæres. sup. qui testam. fac. poss.* hodie etiam anni militare, *l. 7. inf. hoc tit.* Quæret aliquis, cur inter vitia testamenti inofficiosum non connumeretur? cui sic respondendum est. Vitiis ipso jure testamentum affici, adeo ut nec nisi per abusionem testamentum appellari possit, *l. 2. §. 1. inf. quemad. test. aper.* Causa inofficiosi testamentum ipso jure non afficit, sed actione rescissoria opus est: ergo causa inofficiosi testamenti, vitium non est. Similiter præteritio filii emancipati testamentum jure non afficit, sed necessaria est præteritis bon. possessio contra tabulas. Proinde testamentum inofficiosum, vel in quo emancipatus præteritus est, proprie testamentum est.

Ad L. 2.

Testamentum mutatione rumpitur, id est, si postea aliud testamentum jure imperfectum sit: nec enim non jure facto corrumpi jure perfectum potest. itaque si in posteriori juris solemnia desint, vel filiusfam. præteritus sit, superius non rumpitur, *l. 7. sup. tit. prox.* Duo excipiuntur casus. Unus est, si posterius testamentum fiat jure militiæ: eo namque superius tollitur factum jure communi: quin et si posterius a veterano jure communi fiat, non rite tamen, placet eo superius rumpi factum jure militiæ; nec mirum, cum et id quod factum est jure militiæ, post missionis annum irritum constituatur *l. Ejus §. 1. inf. de mil. testam.* nec tamen ita a pagano inter liberos factum testamentum imperfectum alio testamento imperfecto rumpi sinit Justinianus in *Nov.* CVII. Alter casus est, si in priori scriptus sit extraneus, in inferiori is qui rem ab intestato habiturus est, *l. Hac consultiss. §. 1. Si quis autem. C. de testam.* Superius namque rumpitur per inferius, licet superius perfectum, inferius vel ob solemnitatem, vel ob filiumfam. prætermissum imperfectum sit. Cæterum filiofam. prætermisso quid hac in re juris sit exposuimus in *l. 7. sup. tit. prox.*

Ad. L. Posthumi. 3.

Testamentum rumpitur agnatione posthumi, ut ostenditur in hac lege, de cujus initio diximus satis *l. 4. sup. tit. prox.* Mox ait, *Posthumos autem dicimus eos duntaxat.* videlicet secundum definitionem juris antiqui, nam jus antiquum eos non novit, qui post testamentum in vita nascuntur. Ait *Unde etiam ante*: quia scilicet posthumi filii ad similitudinem superstitum exhæredandi sunt. Cætera omnia, et *l. 4.* ac *5.* superiore titulo exposuimus, præsertim in *l. 3. §. ult.* et *l. 8.*

Ad L. Si quis filio. 6.

Testamentum rumpitur non tantum agnatione sui hæredis, sed et successione in locum sui. Successio fit vivo testatore, Agnatio etiam post mortem: In locum suorum succedunt, qui jam nati erant tempore testamenti. Agnascuntur, qui eo tempore nondum nati erant. Agnatio post mortem testatoris est ex jure antiquo: Successio ex lege Velleа. Verum ut successio quasi agnatio est, *l. Posthumorum. inf. tit. prox.* ita agnatio tunc veluti successio quædam est, cum post mortem testatoris ex filio jam defuncto nepos agnascitur: et ita accipiendum est quod ait in hac lege, *post mortem avi succedendo testamentum rumpet. Succedendo* enim id est, quod paulo ante dixerat, *agnascendo.* Ut autem nepos non succedit in locum filii, nisi filius vivo testatore suus esse desierit: ita nepos non agnascitur suus post mortem testatoris, nisi filius vivo testatore suus esse desierit. Proinde sicut filio exhæredato, nepote superstite præterito, extraneo scripto, et post mortem testatoris filio defuncto, extraneo adeunte ostendimus in *l. 9. §. Si filium. sup. tit. prox.* nepotem succedendo non rumpere, extraneo repudiante avo ab intestato suum hæredem fieri, idem ex hac lege servandum esse dicimus in nepote posthumo, in quo tamen id exigimus, ut conceptus fuerit vivo avo: alioquin repudiante extraneo ab intestato avo succedere nullo modo potest. *l. Titius. inf. de suis et leg. hær.* Sed eadem fere specie proposita, sicut filio qui est apud hostes exhæredato vel præterito, quod constat recte fieri, *l. Gallus. §. In omnibus.* nepote quoque ex eo præterito, extraneo instituto, si filius post mortem testatoris apud hostes decesserit, nepos super tes inducta fictione legis Corneliæ succedendo rumpit, ita nepos posthumus, agnoscendo et quasi locum filii subeundo rumpit, qua de re fusius in *d. §. Si filium.*

Sive autem). (§ 2.) In hoc §. de Velleana successione agitur: nam nepoti concepto apud hostes postliminium non datur nisi cum filio revertatur. *l. 1. C. de postlim.* Utroque autem reverso nepos succedit in locum filii: si filius vivo testatore suus esse desierit. Ait, *Scilicet si gradus ille valeat.* Nam si gradus nullus sit, præteriti etiam non rumpunt *l. prox. sup.* Ait, *Quocumque autem modo.* Nam verba legis Velleæ generalia sunt, si quis ex suis hæredibus suus hæres esse desierit. Desinit autem vivo testatore suus esse captivitate morte, deportatione, emancipatione.

Irritum). (§. 5.) Dictum est supra de vitio rupti. Nunc tractare incipit de vitio irriti. Irritum fit testamentum capitis diminutione testatoris maxima, ut si inquit, captus sit ab hostibus. quid quatenus accipiendum sit, explicatur in *§. pen. inf.* Item si, inquit, xx. annis venum se dari passus sit ad actum gerendum pretiumve participandum: qui locus summe notandus est. Sunt quidem alii complures quibus ostenditur jure civili servum fieri eum, qui se ad pretium participandum venire patitur. Hic unicus est locus, quo ostenditur et servum fieri eum, qui se ad actum gerendum venire patitur, id est, ut ejus qui emit rerum actor fiat, quod munus liberi homines exercere non solent: ac ne civitates quidem ipsæ nisi actoribus servis utuntur, quos actores publicos Corn. Tacitus vocat lib

2 et 3 *l. Interdum. inf. de public.* l. 1. et 2. *C. ne quis liber invit. act. Reip. ger. l. 1. C. de solut. et liber lib.* xi *l. 10. C. de lib. cau.* Tam autem in vitio est qui actus, quam qui pecuniæ cupiditate suam libertatem prodit, et ideo uterque capite minuitur.

Ejus qui deportatur). (§. 7.) Qui ultimo supplicio vel in metallum damnantur a Præf. prætorio, Præf. urbis, vel præside provinciæ, statim atque sententia dicta est, capite minuuntur: et hæc est capitis diminutio maxima. Qui in insulam deportantur, non semper statim ac sententia dicta est, capite minuuntur. Præf. prætorio, et Vicarius deportandi, et assignandæ insulæ jus habent. Præf. urbi insulam non assignat quia nec ullam sub se insulam habet. *l. 1. §. Relegandi. sup. de offic. præf. urb.* quia tamen jus ei deportandi datum est rescripto Severi, ejus sententia damnato statim nec dum ab Imperatore assignata insula capitis diminutio infertur, l. 1. §. *A præfecti. inf. de legat.* 3. At qui deportatur sententia præsidis, non prius capite minuitur, quam princeps præsidis factum comprobaverit. Nec enim præses jus deportandi habet, sed si quem deportandum censet, in hunc fere modum ad adnotationem complecti debet. L. Titium deportandum, ejusque nomen principi scribendum videri. Deinde principi scribere debet missa opinione plena, ut ait *l. Inter pœnas. §. Prœsides. inf. de interd. et releg.* Plenam opinionem vocat cui adjunguntur acta et refutatoriæ preces, sive libellus rei, ut est in §. *prox. inf.* et supplementa partium, *l. 1. C. de relat. l. Sciendum. inf. de appellationib. recip. l. Eos §. Super his.* l. *Quoniam* 1. *l. A proconsulibus. C. de appel.* Princeps autem si sententiam probat, rescribit ut reus deportetur in insulam, quam præses adsignaverit: vel si nullam sub se præses insulam habet, etiam insulam princeps adsignat, et adnotat, *l. 1. §. Deportatos. inf. de leg.* 3. *l.* 2. §. 1. *inf. de pœnis.* l. 1. *inf. quan. appel. sit* et tunc damnato contingit capitis diminutio media. Hic quærere interpretes solent, quo pacto verum esse possit, quod diximus, præsidem jus deportandi non habere, cum jus gladii habeat, et jus damnandi in metallum, *l. 6. §. Qui universas. sup. de offic. præsid.* et ita a minori argumentantur, quod genus argumentationis tantum valet ad affirmandum, Si præses jus gladii habet, et deportationis igitur: et a majori, quod valet ad negandum, Si præses jus deportandi non habet, multo minus damnandi in metallum. Eodem argumento quærunt illi cur præses non habeat jus confiscandi, *l. un. C. ne sine jus. prin. certis jud. lic. confisc.* Quibus satisfaciemus, si dixerimus, in his quæ sunt meri imperii, hæc argumenta a minori vel majori nihil valere, quoniam ea tantum ex mero imperio sibi quis assumere potest, quæ lege specialiter data sunt, *l. 1. §. Qui mandatam. sup. de off. ejus cui mand.* Præsidi datum est jus gladii, jus damnandi in metallum, jus relegandi, *l. Relegatorum. §. 1. inf. de interd. et releg.* Jus confiscandi, vel deportandi nulla lege datum est, *d. l. Inter pœnas.* § 1. Nunc ut cæterum, quæ ad hunc §. pertinent, exsequamur, Non potest etiam præses de decurionibus, vel decurionum filiis, aut nepotibus ultimum supplicium sumere inconsulto principe, *l. 1. §. 1. quand. appel. sit.* Itaque hi qui a præside deportantur, vel decuriones qui capite damnantur, non prius capite minuuntur, quam princeps præsidis factum comprobaverit. Comprobatione principis capitis diminutio contingit, atque adeo tunc eorum testamenta irrita fiunt. Additur, rei quoque postulati, vel in scelere deprehensi, qui conscientia capitalis criminis ante condemnationem mortem sibi consciverit, testamentum irritum fieri, et fisco bona vindicari: Non sic si pertæsus necessitatis, vel odio, vel metu cujusquam nondum postulatus, vel deprehensus necem sibi sua sponte comparaverit, *l. ult. inf. de bonis eorum, qui ante sentent. mort. sibi consc.* Non enim facti, inquit, sceleritas, quo verbo ingens depravatio et fœditas turpificati animi ejus qui sibi manus infert significatur, sed malæ conscientiæ pœnæ obnoxia est, qua de re videantur quæ adnotavimus *lib. 5. Sent. Paul. tit.* xii Idem autem servari in milite hoc loco ostenditur ex rescripto Adriani, cujus etiam mentio fit in *l. Ejus. inf. de milit. test.* et *l. Omnes. §. Qui se. inf. de re milit.* nam si conscientia criminis militaris necem sibi quæsiverit, irritum fit testamentum, et bona fisco vindicantur; si alia ex causa, testamentum manet, vel non existente testamento, bona ad cognatos transeunt, non existentibus cognatis, ad legionem vel vexillationem, l. 2. *C. de hæred. decur.* Legio est peditum. Vexillatio equitum. Verum huic sententiæ obstat *l. 2. inf. de vet. et milit. suc.* ubi cognati militis intestatu defuncti circumscribuntur quinto gradu, cum tamen hoc loco certo gradu non circumscribantur. nec sane est cur ut pagano, ita militi non succedatur usque ad septimum gradum. Præterea in ea l. 2 deficientibus cognatis fiscus vocatur: hic numerus, sive legio. Quid dicendum? Est, meo quidem judicio, ea lex intelligenda de milite capitis condemnato, de quo et ejus *tit.* l. 1. aperte loquitur: cujus rei argumentum præbet inscriptio: est enim ex lib. xvi Responsorum Papiniani, in quo de reis capitalium criminum duntaxat Papin. disputavit. Ergo militis condemnati successio ab intestato angustior est, quam pagani in castrensibus bonis. nam deficiente quinto gradu, fiscus vocatur: et in paganis, fiscum omnibus præferri puto ex *l. Et militibus. C. de testam. milit.* Quod si alias miles moriatur indemnatus, æque patet ejus legitima vel honoraria successio ab intestato ac pagani, quæ deficiente legio succedit: et hoc Græci probant lib. 45. βασιλικῶν tit. 1.

Cum sententia eum non tenuerit). (§. 10.) Huic parti obstat *l. Moris. §. Istæ. inf. de pœnis*: nisi dicas eum quidem sententiam tenere, sed non cum effectu, etiamsi eam sententiam dixerit Præf. præt. aut vicarius.

Vel ex alia tali causa). (§. 11.) Recte Accursius, ut repetundarum: nam et in reatu defunctus repetundarum reus post mortem condemnatur hæreditate fisco vindicata. Plin. in Epist. de crimine repetundarum. *Bæbica, inquit, in defuncti accusatione præstabat, provisum hoc legibus, intermissum tamen et post longam intercapedinem tunc reductum.*

Ergo et si quis damnatus). (§. 12.) Nam restitutio Principis velut postliminium est, *l. 2. C. Theod. de repub.* Est tamen aliqua differentia: nam patre captivo, filius testamentum facere non potest propter suspensi juris constitutionem: Patre deportato, de rebus postea quæsitis filius testamentum facere potest, nec restituto patre, licet filius in ejus potestatem revertatur, irritum testamentum fit, *l. ult. C. de sent. pas.* nam sine capitis minutione ipso jure in potestatem revertitur. Spes postliminii omnia suspendit. Spes restitutionis nihil suspendit. Jurisgentium sive postliminii spes certior est, quam juris civilis. Et idcirco receptum etiam est, ut captivus partem faciat, deportatus non item, *l. 1. §. Si ex tribus.* et §. *ult. inf. de bon. poss. cont. tab. l. Si necem. §. Si patronus. inf. de bon. lib.*

Filiusfamilias). (§. 13.) Maxima aut media capitis diminutio semper irritum testamentum facit§. Minima non semper. Arrogatione irritum fit testamentum patrisfamilias pagani, vel militis, quod factum est de paganis rebus. Arrogatione irritum non fit testamentum patrisfamilias militis, de castrensibus rebus factum, *l. Idem. et inf. de milit. testam.* nam et via quædam est qua maxima capitis minutione irritum militis testamentum non fiat, §. *Irritum. sup.* Emancipatione, vel adoptione irritum non fit testamentum filiifamilias de castrensi peculio factum: nam pro eo est ac si a patrefamilias factum esset, *l. 1. §. Sed si filiusfamilias. inf. de bon. poss. secund. tab.* §. *pen. Instit. de mil. testam.* Olim quoque in manum conventione irritum non fiebat testamentum mulieris tutore auctore factum: quin et in familia mariti testamentum facere poterat, ut Cicero indicat in Topicis. Multo igitur minus irritum testamentum fiet, si quis sine capitis minutione in patris potestatem revertatur, vel sui juris efficiatur, ut puta morte, aut dignitate, aut Flaminio diali. Errat Harmenopulus *lib. 5 Epit. tit.* 6. qui scribit emancipatione irrita testamenta fieri.

Ad L. Si miles. 7.

Irritum fit testamentum desertione hæredis, capitis minutione testatoris, itemque tempore, puta Paganum post decennium, Militem post annum missionis, et quidem totum, si totum factum sit jure militari, vel pro parte, si ejus pars tantum jure militari valeat, ut in hoc capite ostenditur. Sic et pro parte Græci notant ruptum videri testamentum in specie ea, de qua dicemus in *l. Posthumus. inf.* et pro parte quasi injustum fieri per jus accrescendi, quod olim filiæ aut nepoti præterito ad certam partem competebat, *§. 1. Instit. de exh. lib.*

Ad L. Verum est. 8.

Redit ad vitium rupti, et differentiam ponit inter adoptionem, ac manumissionem. Adoptione filii filiæve rumpitur testamentum, Manumissione item filii, non filiæ, quod exposuimus in *Frag. Ulpiani tit.* xxiii. et idem Ulpianus exponit *tit.* x. Ait, *Quia una mancipatione exeunt de potestate*, id est, quia in potestatem parentis non revertuntur.

Ad L. Si pater. 9.

Is qui est apud hostes, testamentum facere non potest: Id tamen quod ante captivitatem fecit, convalescit jure postliminii, quo jure etiam filius in patris potestatem revertitur, nec tamen rumpit, si in eo testamento institutus vel exhæredatus sit: quod si præteritus sit, injustum testamentum est ab initio, nec ulla ratione convalescere potest. Eodem modo filius captus ab hostibus, et postliminio reversus in potestatem patris, non rumpit patris testamentum factum ante captivitatem, in quo ipse vel institutus vel exhæredatus est, quod si præteritus sit, injustum est testamentum. Sed si dum filius est apud hostes, pater testamentum fecerit, et in eo filium præterierit, valere videtur ab initio, reverso autem filio, rumpi. Verius tamen est injustum id quoque testamentum esse, *l. 6. §. Sed si pater. sup.* quia retro fingitur filius in civitate fuisse. Ac si post deportationem filii pater testamentum faciat, forsitan restitutus filius testamentum rumpet: quia non eadem est restitutionis quæ postliminii fictio.

Ad L. Posthumus. 12.

Initium hujus legis exposuimus in *l. 7. sup. tit. prox.* in §. *Si paganus*, hoc proponitur, interdum posteriore testamento superius quidem recto jure omni ex parte rumpi, jure tamen fideicommissi sustineri, quod et in militis testamento locum obtinere ostendit *l. Quærebatur. inf. de milit. test.* quæ huic §. ut inscriptiones indicant omnimodo conjungenda est. Constantinus notat lib. 5 Epit. hoc casu pro parte testamentum rumpi, quod pugnat cum his Ulpiani verbis, *Omnimodo prius testamentum ruptum est.* Nisi dixeris tunc pro parte prius ruptum videri, cum in posteriori hæres scriptus est ex certis rebus, quæ, verbi gratia, semissem hæreditatis efficiunt: nam pro semisse adscripto in secundis tabulis constat priores rumpi, pro altero semisse consistere saltem per fideicommissum, *l. Si quis priore. inf. ad Treb.*

Ad L. Si ita facta. 14.

In specie hujus legis filii et filiæ natis non rumpitur testamentum, quia utrique exhæredati sunt, et disjunctio illa, *ve*, pro conjunctione accipitur. quod et de articulo, *seu*, eodem libro Paulus scripsit, *l. Si quis ita. inf. de auro et arg. leg.*

Ad L. Qui uxorem. 15.

Ea est vis fictionis Corneliæ, ut qui post captivitatem patris nascitur: post mortem natus videatur, nec si prior decesserit, testamentum convalescit, quod ejus agnatione ruptum est semel, qui tamen si posthumus Velleanus esse intelligeretur, ex Constit. Adriani sustineretur testamentum, l. *Posthumus. sup*

Ad L. Cum in secundo. 16.

Sermo, qui in præteritum, vel præsens tempus confertur, certus statimque verus aut falsus est: itaque si ita posteriore testamento hæredem scripsero: SI REX PARTHORUM VIVIT, vel SI TITIUS CONSUL FUIT, jam aut verum est regem vivere, vel Titium Consulem fuisse, et ruptum est superius testamentum aut falsum, et nullum est posterius, superius manet, nec quicquam mutat hæredis, vel testatoris ignorantia: satis namque est illa per rerum naturam fuisse certa, et sciri etiam ab hominibus potuisse *l. Si ita stipulatus fuero hanc summam. inf de verb oblig.* §. *Condiciones. Instit. eod. l. Respiciendum. sup. si cert. petat.* Sermo autem qui ad futurum tempus refertur, ex sententia Aristotelis dubius et incertus est, ex sententia Stoicorum ante exitum rei, nec verus nec falsus, quam probasse nostri auctores videntur, licet Paulus in *l. Sed et si restituatur. §. ult. sup. de judic.* ad Diodori sententiam accesserit affirmantis id, quod futurum est, antequam fiat, jam verum esse aut falsum: quod si generaliter probamus, ita posteriore testamento hærede scripto, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, ruptum superius videbitur condicione impleta, vel minere condicione defecta. Hoc tamen falsum est nam et condicione defecta superius testamentum ruptum videtur. Satis namque est existere potuisse quod non extitit. Sic possibilem condicionem, sic δυνατὸν interpretamur. Impossibilis ea est, quæ per rerum naturam existere non potest, § *Si impossibilis. Inst. de inutil. stipulat.* Quid igitur si posteriori testamento fuerit adscripta condicio impossibilis? Si condicionem ipsam spectas, superius testamentum manet, sequens nullum est. At quia obtinuit, in testamentis scriptas impossibiles condiciones pro non scriptis habendas, *l. 1. inf. de cond. instit.* perinde atque si in eo hæres pure scriptus esset, superius testamentum rumpetur, quod et in fine hujus legis aperte Pomponius definivit, et probatur, *l. Si Mævia. inf. de hæred. inst.* Illa enim condicio de qua ibi agitur et in *l. Multa. §. 1. inf. de cond. et dem.* SI MATER, ET FILIA MEA VIVENT, est de futuro et hoc significat, Si mihi supervixerint, quod Accursius non intellexit. Ait, *Cum in secundo, etc.* Hæc verba Q. Mucii esse opinor. Sequitur deinde Pomponii nota, *Multum autem interest, etc.*

Ad L. Filio. 17.

Tribus aut quatuor vitiis testamentorum propositis, duo potissimum auctores secuti sunt, Ruptum et Irritum. De injusto hæc unica lex est, credo quia quantum ad vitium injusti attinet, sive id omissis liberis, sive omissis solemnibus contrahatur, sufficiebant ea, quæ tractata sunt duobus titulis superioribus. Hæc autem de vitio injusti circa hanc legem notanda sunt: Filiof. præterito statim injustum testamentum fieri, filio emancipato præterito, testamentum valere, sed rescindi per bon. poss. cont. tab. Ex injusto testamento, nec libertates, nec legata, nec tabulas pupillares, nihil denique in eo testamento scriptum valere: Ex testamento rescisso per bon. poss. contra tab. libertates quidem, et legata non deberi nisi exceptis personis, pupillares tamen tabulas valere, et quæ in eis relicta sunt legata a prætore conservari. Jus enim prætorium civili benignius est, *l. Ex duobus, §. ult. inf. de vulg. subst.* Ut autem emancipato agnoscente judicium defuncti vel omittente bon. poss. cont. tab. totum testamentum manet, ita filiofam. approbante judicium defuncti, nec ab intestato hæreditatem totam ab extraneis, vel pro parte a fratribus institutis vindicante, totum testamentum ex æquitate sustinetur. Sed in hoc differentia est, quod priore casu scripti adire hæreditatem possunt, posteriore non possunt adire, quia ipso jure nullum et injustum est testamentum ab initio: si tamen signatum sit VII. testium signis, datur eis bon poss. sec. tabulas cum re. et hoc Papinianus significat dum ait, *At tamen voluntas testatoris ex bono et æquo tuebitur.* Tueri passive accipit, ut in l. *Consilio. sup. de cur. fur. l. Duobus. inf. de lib. cau. l. Filium. §. Ad eum. inf. de leg. præst. l. 3. C. de servit. et aqua, l. Si mater. C. ad Vellejan.* in cujus legis extrema sic legendum est ex vet. libris: *auctoritate juris tuetur.* Vitruvius lib. 8. *Res omnes non ali sine elementorum potestate, neque crescere, nec tueri.* Hoc loco interpretes quærunt, an quæ initio hujus legis proponitur sententia, abrogata sit per *Nov.* CXV. in qua traditur ea causa præteritionis, vel exhæredationis solam institutionem vitiari. Et verius est, non esse abrogatam: nam ut diximus in *l. 4. sup. 1 prox.* Justin. de ea tantum præteritione loquitur, quæ vicem obtinet exhæredationis, ut si mater filium, avus maternus nepotem, filius patrem prætereat: et de querela inofficiosi testamenti, qui locus est omisso vel non probato elogio, non de querela injusti, non de querela rupti agnatione, vel quasi agnatione, non de bon. poss contra tab. Querela inofficiosi omnia olim rescindebat. Hoc ea Novella tantum immutatur, cui et illud Adriani decretum congruit, de quo tractavimus in *l. Titius. sup. l. prox.* Non immutatur vero quod proditum est de præteritione liberorum et posthumorum, quæ exhæredationis vicem non habet: et hujus sententiæ ex veteribus quoque Azo est, et ex novis Alciatus lib. 4. παρέργων cap. 9. nisi quod Alciatus paulo inconsideratius eam Novellam porrigit ad bon. possessionem contra tabulas. Cæterum, quæ hic dicuntur de filiofam. eadem obtinent in posthumo, vel quasi posthumo, ut et si juris subtilitate, agnatione, vel quasi agnatione ruptum totum testamentum videatur, tamen ex ejus voluntate hæredes scripti accipiant bonor. poss sec. tab. cum re: eadem namque in utroque intervenit ratio. Videamus tamen si extranei scripti, nulli liberi sint, quorum præteritione infirmari testamentum possit, et in eo VII. testes desint, ac consentientibus legitimis testamentum sustineri possit, ac sic dicamus, jure civili aditionem non esse, jure item prætorio non esse bonor. possessionem sec. tab. quod eam extraneis Prætor non solent dare nisi testamentum sit obsignatum VII. testium signis, *l. Cum tabulæ. inf. de bon. poss. sec. tab.* Igitur licet hæreditatem legitimi non evincant, eam, qui scripti sunt, nullo jure retinebunt.

AD TIT. DE HIS, QUÆ IN TESTAMENTO

DELENTUR, INDUCUNTUR, VEL INSCRIBUNTUR

Alia quædam species irriti in hoc tit. proponitur, puta si testator consulto testamentum inciderit, vel deleverit quo ex causa irritum testamentum fieri dicitur in *l. pen.* et *ult. inf. h. t. l. In fraudem.* §. 1. *inf. de milit. test.* Verum non tantum de testamento in hoc titulo agitur, sed et de quolibet capite testamenti deleto, inducto, vel inscripto. Tria hæc verba etiam Suetonius collegavit in Nerone: *Ita,* inquit, *multa et deleta, et inducta, et superscripta inerant*: quæ quid significent mox dicetur in *l.* 1.

Ad legem 1.

Proponuntur initio verba Sabini. Deinde sequitur interpretatio Ulpiani. *Legi autem. etc.* Sabinus ait, ea quæ in testamento legi possunt inconsulto deleta et inducta nihilominus valere, lituras, et inductiones testamento vitii nihil adferre. Ulpianus verbum, *Legi*, sic interpretatur, si appareant litteræ, ita ut oculis cernantur: quod si penitus non appareant, ex conjecturis tamen quibusdam, quæ scripta fuerint, intelligantur, non videntur legi posse. Sufficit tamen, inquit Ulpianus, si ea quæ incaute deleta, et inducta sunt, legibilia sint: et hic quidem pungendum esse opinor, quasi hactenus exposuerit illa Sabini verba. QUÆ IN TESTAMENTO LEGI POSSUNT. Sequitur ex Sabino, INCONSULTO DELETA, quod sic Ulpianus interpretatur, *sive ab ipso sive ab alio, sed nolentibus.* Vel ipse testator igitur, vel alius inconsulto delent quæ nolentes delent. Sed et alius, qui consulto delet non voluntate testatoris nihil agit, ut in sententia Sabini expressum est. Tum explicat Ulpianus verbum, *Inducta. Inducta,* inquit, *accipiendum est, et si perducta sint.* Sic perductum nomen dixit in *l. Si ita scriptum.* § *Sed et cum. inf. de bon. poss. sec. tab.* id est, cancellatum sive superinductum. Inducta igitur et pro cancellatis accipimus, *l. Inductum. C. de solut.* Deleta vero pro his, quæ oblita sunt maculis quibusdam, quas lituras dicimus. Expositis Sabini verbis, Ulpianus ita concludit, *Quod igitur incaute factum est, etc.* idque adjicit non infirmari ex vulgari illa clausula testamentorum, *Lituras, inductiones ipse feci.* Rursus addit, idem quoque non infirmari, si superscripserit induxisse se: et ita inscribendi verbum in hac rubrica, et scribendi in sententia Sabini accipiendum puto, quinimmo et si inconsulto ita nominatim ademerit. QUOD TITIO LEGAVI, ID NEQUE DO, NEQUE LEGO, ademptio non valet, *l. Nihil. inf. de adim. leg.* Hæc de his, quæ legi possunt, et scilicet consulto deleta non debeantur, inconsulto deleta ut debeantur omnimodo. Nunc dicendum est de his, quæ legi non possunt. Ea vero, aut ante consummationem aut post consummationem testamenti deleta sunt. Ante consummationem consulto deleta ipso jure non debentur, *l. Si ita scriptum. inf. de leg.* 1. Post consummationem consulto deleta debentur, sed obstat exceptio doli vel in factum. Ante consummationem inconsulto deleta non debentur, post consummationem inconsulto deleta debentur: quia et si totum testamentum post consummationem interierit vel incaute deletum sit, placet testamentum non infirmari: quod pugnare videtur cum *l.* 1. *inf. si tab. test. ext.* ex qua colligitur scripto hæredi ante mortem testatoris amisso vel deleto testamento bonorum possessionem sec. tabulas non dari, quoniam necesse est tabulas extare mortis tempore, *l.* 1. §. *Semel. inf. de bon. pos. sec. tab.* Verum ita respondeamus, Hac in re differentiam esse inter jus civile et prætorium, quod et Acc. notavit. Jure prætorio non dari scripto bon. possessionem sec. tab. si perierint tabulæ ante mortem testatoris, id est, si mortis tempore non extant, jure tamen civili adire scriptum posse: nam et sine tabulis jure civili acquiri hæreditas potest ex nuncupatione, quo casu ex edicto non detur bon. possessio, cæterum ex decreto utilis detur secundum nuncupationem, *l. ult. C. de codicil. l.* 2. *C. de bon. poss. sec. tab.* Sic et hoc casu putem utilem dari secundum voluntatem defuncti, idque notari in *d. l. ult.* dum ait, *cæteraque similes.* His expositis, subjicit Ulpianus, *Et hæreditatis portio adempta, etc.* Non loquitur de inductis vel deletis vel incisis, sed de his quæ nominatim adimuntur. Et legata quidem constat ipso jure non adimi, nisi eodem testamento vel codicillis testamento confirmatis. Nuda autem voluntate adempta petentes exceptione summoveri: quod tradidimus in *l. Hæredes. sup. qui testam. fac. poss.* Aliud in hæreditate servatur: nec enim codicillis aut nuda voluntate a pagano ulla ratione verbis directis adimi hæreditas potest, *l. Hæreditas. C. de his quib. ut ind.* sed vel eodem testamento adimitur, vel alio jure perfecto. Eodem testamento adimitur per exhæredationem, ut exposui in *l. Si ita scriptum.* § *Regula. sup. de lib. et posthum.* quo facto totum testamentum infirmatur, si is cui adimitur solus ex asse scriptus sit: totum non infirmatur, si cohæredem vel substitutum habeat a quo testamentum substineatur. Pro parte etiam adimitur, *l. Si inæqualibus. inf. l. prox.* At, ut Ulp. ait hoc loco, non tam hoc modo hæreditas adimitur, quam non datur quod dici de his solet, quæ eodem testamento adimuntur, *l. Si ita scriptum. inf. de leg.* 1. Itaque de ea ademptione hæreditatis his locus intelligendus est, quæ fit ante consummationem testamenti. Post consummationem enim adimi hæreditas non potest nisi alio testamento æque sollemni. Si tamen id testator consulto inciderit vel induxerit, hæreditarias actiones denegari certum et exploratum est. Major itaque inductionis quam ademptionis, factorum quam dictorum vis est. Ait:

Et hæreditatis portio). (§. 4.) Quod fit existente cohærede aliquo, vel substituto, si quidem cætera omnia valere volumus. Ait, *Si quis codicillos.* Codicilli consulto deleti non valent etiamsi eorum confirmatio in testamento scripta deleta non sit.

Ad L. Cancellaverat. 2.

Quæ testator consulto induxit, non valent. Finge igitur plures hæredes quidam instituit, unius nomen induxit. Hujus plerumque portio quasi ab indigno in fiscum cadit, ut dicemus in *l.* 3. *inf.* Legata tamen ab eo relicta etiam in voluntatis ambiguo fiscus præstat. Ergo is, qui ei substitutus est, non admittitur: nam quod quasi indigno aufertur, substituto non prodest, *l. Cum fisco. l. Si sequent. inf. ad Silan.* et verba substitutionis. SI HÆRES NON ERIT, sic accipiuntur, si omiserit hæreditatem, non si quasi indigno ei erepta hæreditas fuerit: tunc enim fisco acquiritur non substituto: quamobrem sic in hac lege emendandus est versus ille, *Sed si instituti nomen induxit et substituti reliquit, institutus, etc.* ut pro *institutus*, reponatur *substitutus.* Certissimum enim est institutum repelli. Sed notatur eo loco differentia inter legatarium et substitutum, ut scilicet legatarius admittatur, substitutus non item. At nunc finge: Testator omnium hæredum nomina induxit, et testatus est se id propter unum hæredem facere: quæro an cæteri repellantur. Ulpianus ait, in re dubia benignius esse, ut non repellantur, idemque et de legatis judicium est quod confirmatur *l. Paterfam. inf. de hæred. instit.*

Ad L. Proxime. 3.

Aut testator hæredibus hæreditatem ademit, aut hæredum nomina induxit. Si ademit, aut valet ademptio, aut non. Valet, quæ fit eodem testamento vel extra testamentum verbis fideicommissi. Non valet, quæ fit extra testamentum verbis directis. Quæ non valet, aut simpliciter fit, aut cum elogio. Si simpliciter, pro non facta habetur, nec hæredibus hæreditas aufertur, *l. pen.* §. *ult. inf. de*

cond. instit. Si cum elogio, ut quia de se hæredem male meritum dicit, insimulari videtur hæres indignitatis, ideoque in ejus locum fiscus vocatur, videlicet si epistola vel codicillis directo facta ademptio fuerit, *l. Hæreditas. C. de his, quib. ut ind.* nam si verbis fideicommissi jure translata ad alium hæreditas sit, fiscus non vocatur, *l. Cum quis. §. Sejam. inf. de legat.* 3. Item si fiat ademptio eodem testamento nullo addito elogio, non fiscus, sed cohæredes vel substituti vel legitimi vocantur, *l. 4. §. pen. sup. hoc tit.* Hæc de ademptione. Nunc de inductione videamus, quam hoc constat differre ab ademptione, quod omnimodo valeat inductio, etiamsi fiat post consummationem testamenti, ut diximus *sup. l. 1.* Quis vero tunc in hæreditatem succedat, quæritur? Et vel hæredis unius nomen induxit, vel omnium. Si unius, fiscus cohæredibus substitutisque præfertur *l. 2. sup. l. Cum tabulis §. ult. inf. de his quæ ut. ind.* Si omnium, neque fiscus legitimis præfertur: nam et si quibus eodem testamento nudo sermone adimit testator, non continuo eos quasi indignos damnare videtur, quorum tamen nomina obliterat, eradit, expungit, satis videtur hoc facto eos indignitatis arguere: et hoc quidem ita procedit, nisi legitimi probent id ea mente testatorem fecisse, ut intestatus decederet, *l. 1. §. pen. inf. si tab. testam. nul. ext. l. ult. inf. hoc tit.* quod et in hac lege proponitur: eo vero casu legata, fideicommissa, et libertates intercidere certum est. At in dubio fiscus vocatur: quo casu quæstionis est: an legata et cætera quæ inducta non sunt, fiscus præstare debeat. Et proponitur in hac lege decretum D. Marci, quo in hac specie caducam fieri hæreditatem cum suo onere decernitur. De eo forsitan Ulpianus intellexit in *Frag. tit.* 17. potius, quam de Constitutione Severi et Antonini, ex qua substituti succedunt, cohæredibusque accrescit cum onere. Sed speciale non generale decretum id est, sicut et in alia specie caduci illa D. Pii Constitutio, de qua in *l. 3. §. Cum ex causa. inf. de jure fisc.* In hac autem specie movit Marcum hæc ratio, quia cum hæredem tantum non cæterorum nomina induxerit, cæteri retinuisse voluntatem defuncti videntur: atque ita in dubio semper interpretabimur. Lex nostra sit, magis dubitari de prælegatis neque tamen id definit. Sed ea quoque conservari definitum est in *l. Cum quidam. inf. de his, quæ ut indig.* quod tamen non in omni caducorum specie fit, *l. Si sequens. §. 1. inf. ad Silan.* Ait (*ipso jure perimi*). Ne dixeris cum Accursio, si ante consummationem testamenti induxerit: nam in hac specie de qua apud Marcum disceptatum est, constat post consummationem testatorem induxisse ex *d. l. Cum quidam.* Quid ergo respondebimus ad *l. 1. §. Sed consulto. sup.* Solutio non est difficilis. Loquimur de hæreditate quæ ipso jure fisco vindicatur, si hæredum institutio inducta sit. Ibi autem de legatis agitur quæ ab hærede exigi et præstari solent, hæc si inducta vel adempta sint, ab hærede retinentur nec addicuntur fisco. Ait, *Sed in re dubia.* Hæc sententia ex eodem libro repetita est in *l. Ea quæ in partes. inf. de div. reg. ju.* Ait, *Pudente et Pollione. ex coss.* apparet, hunc Antoninum esse Marcum philosophum, quod et in *d. l. Cum quidam*, et *l. Cum tabulis*, probant. Ait, *Vos habetis judices vestros.* Pronuntiavit hæreditatem ad scriptos non pertinere, et vindicationem hæreditatis, qua fisci advocati utebantur, remisit ad præfectos ærarii, *d. l. Cum quidam.* Hi sunt in urbe judices rerum fiscalium, ut ostendimus in *l. Cum hi. §. Transactiones. sup. de transact.* Jussit itaque advocatum fisci causam agere et hæreditatem fisco petere apud præfectos ærarii. Advocatum fisci primus instituit Adrianus auctore Spartiano, de cujus officio extat ejusdem Adriani rescriptum in *l. 3. §. Divus. inf. de jure fisc.* Ait, *Nomen servi.* Major aut certe parvis est inductionis atque ademptionis: porro libertas ademptione revocatur, *l. 1. inf. de adempt. lib. 17p. in Fragm. tit.* 2. ergo et inductione. Olim semel testamento data libertas adimi non poterat: quod favore libertatis constitutum erat. Hodie potest, *l. Si peculium. §. 1. inf. de man. test. l. Si servus. inf. de fid. lib.* non quidem a semetipso ut exposuimus in *l. Si ita scriptum. §. Regula. sup. de lib. et posthum.* sed ab alio, ut puta si servus testamento non hæres sed liber tantum esse jussus sit. Sic vero dicemus favore libertatis Marcum olim constituisse, ne libertatis inductio valeret; hodie tamen ut ademptionem, ita et inductionem libertatis valere. Libertatem inductam pono: nam quemadmodum nomina hæredum inducere et institutionem inducere idem est, ut constat ex initio hujus legis, ita nihil interest sive libertatem inductam sive nomen servi manumissi inductum dicas. Consulto item libertatem inductam, idque liquido constare omnino ponendum est.

AD TIT. DE HÆRED. INSTITUENDIS

Ad legem. 1.

Qui testatur). (*in pr.*) Sabini hæc sunt. *Licet etiam*, Ulpiani hæc adnotatio est. Potuit etiam ante hæredis institutionem tutor, et fideicommissum dari, et in utrumque casum hæres substitui. Potest hodie etiam legatum et libertas, penitusque sublata est superior Sabini sententia. Adjicit Ulpianus, instituti appellatione etiam nuncupatum contineri.

Mutus) (§. 2.) Hæc sententia Sabini est, ad quam quod adnoterat Ulpianus, videtur rejectum in *l. Mutum. inf. de acq. hær.* quæ est ex eodem libro. Addatur, mutum et surdum olim familiæ emptorem fieri non potuisse ex eodem Ulpiano in *Frag. tit.* 20.

Qui neque). (§. 3.) Hæc quoque Sabini esse subjecta adnotatio indicat, *Hæc autem scriptura*, *etc.* Scriptura Sabini, ut scriptura Q. Mucii in *l. 7. inf. de annuis leg.* Scriptura Juliani *l. 18. de dam. inf.* Terentius Adelph. *Postquam poeta sensit scripturam suam.*

Si ex fundo). (§. 4.) Hoc etiam Sabini est, ut probat *l. Quotiens. §. Si duo. l. Si alterius. inf.* Quæ sequuntur, *Sin autem sic scribat*, Ulpiani esse opinor, quibus sic ea, quæ scripta sunt, plerumque accipi ostenditur, ut plus nuncupatum minus scriptum intelligatur: quod utique ita procedit, si scriptum dicto, id est, si quod subauditur, quod dictum intelligitur, quod repetitur ἀπὸ κοινοῦ, congruat atque conveniat, *l. Unum. §. pen. l. Cum pater. §. Cum imperfecta inf. de leg. 2. l. Verbum. C. de fideicom.* Ea vero dicuntur de testamento scripto: nam et quod scribendum nuncupatur, testamentum scriptum est.

Ergo et si ita). (§. 5.) Et hoc probat *l. Errore C. de testam.* Marcelli igitur opinio non obtinuit.

Ad L. Circa eos. 2.

Quasi duplex). (*in pr.*) Conditionali scilicet et pura, ac si omnino ita dixisset, Ex partibus quas adscripsero, hæredes sunto, vel si non adscripsero, ex æquis: nec obstat *l. Titia. in princ. inf. de leg. 2.* Ibi namque libertati fideicommissariæ evidenter injecta condicio est, Si legavero: nec duplex ad eam scripturam sensus commode adhiberi potest. Minus obstat *l. Qui plures inf. de usufr. leg.* nam est in ea specie inutile legatum non tam quia testator id quod erat pollicitus, non perfecit, quam quod incertæ sunt legatariorum personæ. Non obstare etiam l. *Clemens. §. ult. inf.* eo loco demonstrabimus. *Inesse condicio.* Condicio scilicet collata ad præteritum tempus, quæ ejus generis cum sit ut vera confestim existat aut falsa, duplicem sensum is sermo admittere non potest. *Hæc similia putat*, id est, non valere, sive dixerit, Ex qua parte me scripsit, sive, Ex partibus, quas adscripsero.

Potest autem interesse). (§. 1). Putat Ulpianus hæc esse dissimilia.

Ad L. Servus. 3.

Servus alienus). Servum alienum dicit ad differentiam proprii, qui sine libertate hæres institui non potest secundum communem juris auctorum sententiam, a qua pauci dissenserunt. Sed et qui in eo inter se consenserunt, multis contentionibus hanc quæstionem diviserunt. An servo proprio instituto ex parte sine libertate, eodemque alii legato ante vel post institutionem, legatum valeat, an institutio valeat, et cui acquirentur. Alii legatum valere, et legatario per servum hæreditatem acquiri existimaverunt: alii legatum valere institutionem non valere. Vicit paucorum sententia arbitrio Justiniani, quasi hæreditatis dationi tacite insit libertatis datio: atque in ea quæstione utraque opinio rejecta est. Cum enim institutioni insit libertatis datio non possis dicere ejusdem servi legatum valere: nam sive legatus sit ante institutionem, institutione revocatum est legatum: sive post institutionem, legato hæreditas vel libertas quæ data intelligitur revocari non potest. Non possis etiam ex aliorum sententia dicere institutionem non valere, legatum valere, hoc nimirum supponendo ea mente defunctum fuisse, ut servus hæres fieret non liber, itemque ut is jure legati ad alium perveniret. Supponere nobis quoque licet, ut mathematicis, sed non nisi vere aut verosimilia. Hoc autem verosimile non est, ut frustra testator servum proprium instituerit: atqui frustra instituit, si absque libertate instituit, si ea ejus mens fuit: quod ut supponatur, ferre non debemus, quandoquidem ut natura nihil frustra facit, ita homines sobrii et sani, qui naturam quasi ducem sequuntur nihil umquam frustra facere existimandi sunt, *l. pen. C. de nec. ser.*

Vel pro parte). Id est communis, de quo in sententiis Pauli.

Si servum). (§. 1.) Circa hanc speciem valde novam distinctionem Justinianus adhibuit in *l. ult. C. de necess. serv.* in qua pro *Substitutus*, ex veteri lectione legendum est, *Institutus.*

Quasi quæris condicio). (§. 2.) Et ideo si Titius omissa causa testamenti ab intestato possideat hæreditatem, ex edicto non subvenietur Sejo: eo enim edicto tuetur prætor voluntatem defuncti. Voluntas autem defuncti hæc est, ut non nisi ea condicione existente Sejus hæres fiat, *l. Si in testamento. inf. si quis omis.* Cur vero et idem ibi non notatur in legato ita relicto, Si Titius hæres erit, Sejo dato? An quia quod de parte hæreditatis traditur generaliter, non potest æque in legato generaliter tradi? nam in hæreditatis parte Sejo delata ea verba semper meram condicionem faciunt, in legato plerumque condicionem non faciunt, *l. 3. inf. de leg. 1.* nisi probetur facere condicionem testatorem voluisse, *l. In condicionibus. §. 4. inf. de cond. et dem.* qua in specie idem proculdubio juris est in legato quod in hæreditate.

Non et desinat). (§. 3.) Qualitas hæredis mutari potest, substantia non potest. Non desinit hæres esse, qui semel extitit. Desinit necessarius esse, qui semel necessarius extitit, et jus abstinendi nanciscitur. Desinit voluntarius esse, qui semel fuit ejusmodi, et necessarius efficitur, ut in specie a me notata in *l. 7. inf.*

Aperturæ). §. 4.) De hoc §. scripsimus in *l. Sub condicione sup. de lib. et post.*

Ad L. Suus quoque. 4.

Suus quoque). Nedum necessarius et voluntarius. *Sed excipiendus.* Similiter suus hæres inter cæteros exhæredari potest: sed excipiendus est filius. *Et quidem sub ea.* Sub casuali institui non potest, nisi in ejus defectum nominatim exhæredetur. Sed neque sub mixta, ne deficiente parte casuali inveniatur præteritus. Sub potestativa si instituatur, non est in ejus defectum necessaria exhæredatio, quoniam non deficere hæc condicio proprie, sed omitti videtur, ut merito quod ei non paruerit, filio imputari possit. Potest et in legitima sub potestativa condicione institui, ut Alciatus notavit in *l. Si filius hæres sup. de lib. et post. Effectum habeat.* Condicionalis institutio omni ex parte effectum habet, si existente condicione scriptus admittatur, deficiente repellatur. Hoc ergo quærit, an et deficiente condicione filius repellatur, nec veniat jure intestati.

Submotum esse). Atque ita omnino condicio effectum habet. *Non debere eum expectare.* Eum enim dumtaxat scripti expectant, qui infirmare judicium defuncti potest.

Facti potestas est) (§. 1.) In facti atque adeo in judicis potestate est. Eam quidem potestativam esse constat, quam quotiescumque volumus, facile possumus explere, quæ vero exempla perpetuo non constant: nam quæ prima specie in nostro arbitrio videtur esse, in difficili et in casu est nonnumquam. *Ad generalem.* Hanc rem in facto consistere, in æstimatione judicis esse.

Sed et si filio). (§. 2.) Si filius ita institutus cohæredem vel sub-

stitutum habet, omissa condicione, testamentum a cohærede vel substituto sustinetur filio excluso. Cohæres filium non expectat, substitutus expectet usque ad mortem, si ea condicio potuerit ultimo vitæ momento impleri, vel usque ad morti proximum tempus, si eo momento non potuerit impleri. *Cum et si fuerit facta*. Hæc ratio propria in hac specie locum habet, condicione filio imposita, quæ novissimo vitæ tempore expleri potest. Verumtamen et citra hanc speciem constat filium ita institutum a substituto vel a cohærede inutiliter exhæredari.

Ad L. Apud Julianum. 5.

Si quemadmodum) Huic notæ locus est, cum filius ita institutus nec substitutum nec cohæredem habet.

Ad L. Sed si condicioni. 6.

Sententiam Juliani) Propositæ in *l.* 4. § 1. *sup.*

Nepotes) (§ 1.) Dixit de filio. Nunc de cæteris liberis ait sub omni eos condicione institui posse.

Non rumpunt). Successione. *Et si religantur*, Rediguntur ad condicionem filii, quia in sui locum succedunt ex lege Vellea. Non tamen ut filii, ita illi sub omni condicione institui non possunt: hoc enim nulla lege introductum est. Non ergo per omnia adsimilantur filiis.

Solemus dicere). (§. 2.) Hujus vulgaris sententiæ duo exempla ponuntur hoc loco. Ad primum pertinet l. *Liber*. §. *Si hæres. inf. hoc tit.* Secundum est hujusmodi. Servus alienus sub condicione sine libertate institutus est: post mortem testatoris traditus est servo hæreditario, atque ita defuncti proprius fuisse videtur: quod enim hæreditati quæritur, defuncto quæsitum videtur. Cæterum ante condicionem rursus per usucapionem alienus effectus est. Medium inter testamentum et condicionem tempus nihil nocet. Addetur tertium ex *l. Aristo. inf. de man. testam.*

Ut Julianus scribit). (§. 3.) Huic sententiæ Juliani additur in *l. Si servus communis inf. tit. prox. Quod si neque, etc.* quod notam Marcelli esse opinor, cujus meminit Justinianus in *l.* 1. *C. de com. ser. man.*

Sed si sit). (§. 4.) Hæc etiam ad servum communem spectant, ut indicant illa, *et putat in eum casum, etc.* In eum autem casum, quo voluntarius fieret, puta si communis permaneret, certum est frustra ademptionem libertatis fieri, quæ nou jure data intelligitur. Reliqua exposuimus in l. *Si ita scriptum.* §. *Regula sup. de lib. et post.*

Ad L. Si servus. 7.

Si servus communis) Lego, *Si servus cum libertate*, ut in *l. Testamento. inf. eod.* Duo enim hic ponuntur casus, quibus servus voluntarius hæres fit, qui frustra ponerentur in servo communi, quem constat ab altero ex dominis institutum semper voluntarium fieri uno casu excepto, si ejus partem testator redemerit, *l. prox.* §. *Si servum. sup.* nec si servum hunc communem fuisse ponas, consentient quæ sequuntur de eo a testatore alienato in solidum, et adeunte novi domini jussu. In eo etiam initium hujus legis cum sequentibus non congruit, quod initio ponitur tantum hæreditas data sub condicione, sequentibus non hæreditas, sed libertas. Denique non possunt quæ hic tractantur, tractari nisi in servo proprio. Servus proprius necessarius hæres est. Excipiuntur duo casus positi in hac lege. Ponimus ergo ut in *l. Testamento inf.* servum proprium institutum cum libertate sub condicione. *Libertatem consecutus sit*. Vel manumissione vel juris beneficio.

Adire hæreditatem potest). Hæreditatem pure delatam statim a morte testatoris adire potest suo arbitrio, sive libertatis condicio pendeat, sive extiterit, sive defecerit: aliunde enim quam ex testamento liber factus est. Nec est autem necessarius nisi qui utrumque ex testamento consequitur, §. *Servus autem a domino. Instit. eod. tit. Sive hæres*. Re conjunctus qui pendente condicione libertatis solidum obtinerat. Sed si post alienationem hæredis condicio extiterit, verum est quod Accursius notat, servum ex testamento liberum, et hæredem futurum, licet pendente condicione voluntarius extiterit.

Ad L. Duo socii. 8.

Duo in hac lege ponuntur casus, quibus servus communis utriusque dominorum necessarius hæres existit. *Orcinum hæredem*. Quidam codices, Orcinum et hæredem, quod rectissimum est. *Eoque existit*. Post mortem eorum.

Ad L. Quotiens. 9.

Quotiens). In corpore errat, qui Gajum pro Titio, extraneum pro frate accipit. In re, qui in substantia rei aut in nomine rei substantiam significante erret. Utrque error scripturam testamenti inutilem reddit. *Nam et hunc pro non instituto putat*. Id est, hæredem nullo modo futurum putat: quod et Ulp. probat. Nihil ergo hæc Marcelli sententia commune habet cum illa, quæ refertur in *l.* 2. *sup.* quam Ulpian. improbat. Nihil etiam cum *l. pen. C. de instit. et subst.* in qua traditur hanc institutionem valere, HÆREDES SUNTO SUB CONDICIONE QUAS ADSCRIPSERO, nulla condicione adscripta: in hac enim scripturæ nullus error est, sed polliciti oblivio tantum, vel omissio consulto vel præstandi polliciti morte præcepta facultas. At si dum vult condicionalem institutionem scribere, puram scribat, error est hic sane, sicut si dum vult Titium scribere, Gajum scribat. *Sed si condicionem.* In priori specie quod voluit non scripsit. In hac utrumque scripsit, quod voluit, et quod noluit: nam si condicionem detrahas, quod restat, id est quod voluit.

Quasi ex parte dimidia). (§. 7.) Ergo ex asse, *l.* 33. *inf.*

Indubitabili signo). (§. 8.) Id ὁμολογούμενον γνώρισμα Græci vocant. Idem vero et quasi digito eum demonstraverit, *l. Nemo. inf.*

Sed quis ex qua parte). (§. 10) Incertum partium institutionem non vitiat. Incertum personarum institutionem vitiat.

Quasi sub condicione). (§ 11.) Mallem dixisset, *quasi sub certa demonstratione*, §. *Sub certa. Inst. de leg.*

Labeo, Neratius, et Aristo). (§. 14) Hi Proculiani fuerunt. De Labeone et Neratio constat. De Aristone suspicor, quod is ad Cassium et Sabinum notas scripserit.

Simul et). Erit ergo necessarius quasi a semetipso libertatem acceptat.

Si sit alienatus). (§. 16) Alienatione revocatur libertas. Redemptione convalescit, quæ fiat ante mortem testatoris. Quod si sola libertas relicta sit, convalescit etiam ea redempto servo in hæreditatem post mortem testatoris ante aditionem, *l. Verum. inf. de man. test.* Priore casu dies libertatis cedit a morte, posteriore ab aditione. Diem utiliter cedere satis est. Quod vero in hæreditate, idem et in legato obtinet, ut scilicet legato servo relicto cum libertate, alienatione libertas revocetur, redemptione facta ante mortem vel aditionem convalescat: necquicquam obstat *l. Cum servus. inf. de adim. leg.* nam de servo legato non de servo legatario loquitur. At si post alienationem libertas nominatim adimatur, redemptione non convalescet, *l. Si servo cum libertate. inf. de opt. leg.*

In diem). (§. 18.) In diem pro ex die, ut in l. *Testamento manumissus.* § *ult. inf. de man. test.* Plerumque in diem, id est, ad diem, quo modo si relicta est libertas, pro pura habetur.

Post diem) Si post diem, statim liber et hæres erit. Si ante diem, expectabitur dies libertatis.

Posse hæredem existere). (§. 19.) Voluntarium fore, *Institutio valet.* Institutio consistit, sed effectum non habet antequam extinguatur ususfructus. Ex Constit. Justiniani etiam effectum habet, eritque servus proprietario necessarius hæres.

Ad L. Si alterius. 10.

Pro partibus). Hoc modo, PRIMUS PRO PARTE SUA EX FUNDO CORNELIANO, SECUNDUS PRO PARTE SUA EX FUNDO LIVIANO HÆRES ESTO. Circumscribenda est mentio fundorum, circumscribenda mentio partium, id est, ex pretiis fundorum constituendæ non sunt portiones hæreditariæ: nam nec facile fieri id potest, quandoquidem fundorum pretia varia atque diversa sunt pro temporum qualitate, et affectione personarum. *Prædiorum*. In archetypo Flor. pretium pro pretiorum: quod valde probo.

Ad L. Altius. 11.

Duo Titii) Quia unius personæ vice funguntur, *l. Liber.* § *Titius. inf.* Opponi autem huic et proxime superiori sententiæ solet *l. Quotiens C. eod.* Sed tunc hæredes scripti ex re certa revocantur ad rationem totius assis, cum omnes ita sunt scripti. Quod si unus ex re certa, alter sine parte vel ex parte assis, hic pro hærede accipitur omnimodo, ille non item. Sed neque ille pro partiario legatario accipitur.

Ad L. Si inæqualibus. 12.

Si hoc ante) Eodem testamento se corrigere potest. Post consummationem testamenti si quid corrigere velit, omnia ex integro reficienda sunt.

Ad L. Interdum. 13.

Qua detracta). Nec obstat *l. pen.* § *Lucius inf. de leg.* 2. quoniam ibi perspicua est voluntas defuncti omnes ad viriles partes vocantis, quod non tam illius, vel illius, quam familiæ rationem habuerit, ut subjunctum legato præceptum demonstrat, ne ex familiæ nomine alienetur.

Sed solemus). (§. 1.) Ut astrologi res omnes revocant ad XII partes, menses, horas, signa, latitudinem signorum, sic nos hæreditates, usuras, res solidas omnes. Singulas partes uncias vocamus, quarum nota est linea jacens, auctore Mætiano. Inde Augustinus XVIII. de Civitate Dei cap. XLII. *Ad capita versuum jacentibus virgulis, sicut scribuntur unciæ, signaverunt.* Quod si testator plures aut pauciores fecerit partes, tacito jure in XII. semper hæreditas revolvitur, ut si

Primum ex quadrante. Secundum es quadrante, es semissibus videntur scripti, si Primum ex quadrante, Secundum ex semisse, Primus ex triente, Secundus ex besse videtur scriptas. Similiter si plus distribuat, ut si Primum es asse. Secundum ex esse, duo semisses fient: si quatuor ex triente singulos, singuli quadrantem ferent: si Primom ex viii. uncus, Secuodom ex vi. quæ ratio est sesquitertia sive ἐπίτριτος plus feret epitrite Primus, quam Secundus, §. ult inf. si Primum ex vi. Secundum as ix. quæ ratio est sesquipla sive ἡμιόλιος plus feret altero tanto Secundus, quam Primus, at horum quidem oihil a Justiniano immutatum est. Sed si primum ex xii. vel ex asse, Secundum ex vi. quæ ratio est dupla, sive ex viii, quæ sesquuple, sive es ix. quæ sesquitertia, major erit duplo, sesquuplo, vel epitrito Primi portio, quam Secondi, ut in hoc §. ostenditur. Non idem dicemus, si Primum simpliciter, Secundum ex viii. instituerit: tunc enim plus feret Secundus duplo: quia non videtur testator a solemni distributione assis recessisse, *l. Qui non militabat. §. Filius. inf.* Sed et si Primum ex xii. vel ox asse, Secundum ex vi. vel viii. vel ix. instituerit, es Constitutione Justiniani non videtur a solemni divisione assis recessisse, *l. Cum quæstio. C. de leg.* quæ ost ex L decisionibus. Ergo si Primum us xii. Secuodum ex vi. eon nisi tantamdem Primus feret, si Primom ex xii. Secundom ex viii. vel ix. plus feret Secundus: idque propius voluntatem defoncti Justinianus accedere putat: ego veterum sententiam magis probarem.

Ad L. Julianus. 15.

Julianus). Idem es Juliano traditur in *l. Triplici. § ult. inf. de verb. sign.* Sejus ergo et Sempronius otroque modo conjuncti sunt, et Sejo repudiante, quadrans ad solum Sempronium pertinet.

Facti quidem). (§. 1.) Voluntatis quæstionem esse. *Habituros* Tertium nihil habiturum, quod condicio defecerit: *Si repudiaverit.* Eadem ratio servatur in *l. 6. §. Si quis Primum. sup.* Erit ergo tertii pars sesquoplo major portione Secundi, nec ad hanc speciem, ut recte Bart. sensit, Justiniani constitutio pertinebit.

Ad L. Item quod. 17.

Quantum ad jus adcrescendi). (§. 1.) Pono duos institutos conjunctim sine parte ut in his quæ inferius preponuntor exemplis, atque adeo re et verbis conjunctos videri, *l. Triplici. D. de verb. sign.* vel ita, P. Mævius. Non sunt tamen conjuncti quantum ad jus adcrescendi, ut cæteris præferentur. Nam et si juris potestate in residuam assis partem compellantur, verbis tamen testatoris, ut cæteri non suet in certam partem vocati, quod cum fit, verborum conjonctio sola nullum effectum habet: nisi omnes hæredes ita proponantur scripti, ut puta, PRIMUS HÆRES ESTO, SECUNDUS HÆRES ESTO, TERTIUS ET QUARTUS HÆREDES SUNTO: nam Primo repudiante, omnibus adcrescit, Tertio repudiante, soli Quarto, *l. Hæredes. inf.* idemque dicendum in specie *l. Liber. §. Titius. 1. inf.*

Libro xvi. scripsit). In *d. §. Titius. Non in alium. assem.* Ut supra duobus in locis, in alium assem, et in unum assem, significat in semissem ratione revocata ad solemnem distributionem assis, ita et hoc loco. Non ergo semissem feret Tertius, sed trientem. Cæteri autem, quibus errogatum est dupondium, bessem. *Aulus.* Puto Cascellium significari: hæc vero ita eleganter Politianus ietorpretatus est. Aristo et Aulus scripta Labeonis notaverunt, proque probabilibus accipi Ulpianus quæ ab eis notata non sunt.

Ad l. Sabinus. 18.

Eadem ratio est). Vitellii sententiam in hæc pauca collegit Paulus, at hac ratione in *l. Ex uncus. inf.* Primo instituto es vi. unciis, Secundo ex viii. Tertio sine parte: Primus quadrantem, Secundus trientem, Tertius quincuncem feret. Ita portio Secundi major erit epitrito portione primi, et portio Tertii epitetarto major quam portio Secundi.

Ad L. Ex facto. 19.

Si mihi Sejus hæres non erit). Aet. Augustino non assentior qui negationem tollendam censet: nam ratio quæ subjicitor indicat ideo Sempronium non admitti, quod substitutus sit in partem Seii, quæ nulla est, non aliter quam si expleto asse fuisset institutus es residua parte. Denique si ita dixisset, Si mihi Sejus hæres erit, ne Pegasus quidem Sempronium portionem vacantem occupare existimasset, *l. 3. §. Si quis ita. sup.*

Ad L. Quo loco. 20.

Si jam mortuo). (§. 1.) Primum scripsit es quadrante, Secundum ex dodrante, Tertium sine parte. Primus sescunciam, Secundus trientem et Semunciam, Tertius semissem feret. At quid si Primus tempore testamenti jam fuerit mortuus? se quis ejus portio pro non scripta habetur, perinde ac si Secundum duntaxat es dodrante, et Tertium sine parte instituisset, dicemus Tertio quadrantem non semissem deberi? Minime. Sed, ut diximus, Secundus trientem et semunciam, Tertius semissem jure institutionis feret, jure autem adcrescendi inter eos sescuncia dividetur pro hæreditariis portionibus id est, pro ratione sesquitertia.

Quod si vivus). (§. 2.) Primum (qui jam erat mortuus) et Secundum es semisse conjunctim hæredes scripsit, Tertium ex altera semisse. Pars primi adcrescit Secundo. idque in hæreditatibus, quæ semper vindicationis genere relinquuntur, perpetuum est. In legatis distinguimus inter vindicationis, et damnationis genus.

Ad L. Trebatius. 21.

Non est necessarius hæres, nisi qui testamento domini et hæreditatem accepit et libertatem a semetipso tamquam hæres: quod evenit si et alio hærede scripto ita instituatur, STICHUS LIBER HÆRESQUE ESTO. Nam e cohærede nondum adita hæreditate liber hæresque necessarius fit. At si ita instituatur: QUISQUIS MIHI HÆRES ERIT, vel SI QUIS MIHI HÆRES ERIT, vel CUM QUIS MIHI HÆRES ERIT, STICHUS LIBER HÆRESQUE ESTO, alio hærede instituto, liberum quidem Stichum fieri post aditionem cohæredis Trebatius ait, sed quod videatur libertatem a cohærede accipere, necessarium fieri negat. Reprehenditur a Labeone: melius namque est et hoc casu interpretari eum e semetipso jure institutionis propriæ libertatem accipere: sed non antequam condicio illa extiterit, id est, antequam adierit cohæres, *l. Ex parte. inf. de acq. hær.*

Servo libertatem). Eadem inspectio est in hac specie, quæ in superiori. Servo libertas pure, hæreditas sub condicione data est. Hæreditas ex condicione pendet. Libertas quoque in pendenti est interim, utrum a cohærede, an a semetipso accipiatur: Si existat hæreditatis condicio, a semetipso accepta videbitur, si deficiat, a cohærede, *l. prox.*

Ad L. Et expleta. 22.

Citatur hæc sententia Juliani in *l. 2. §. pen. inf. de statulib. Quocunque loco;* sive ante, sive post hæreditatem.

Ad L. Si quis instituatur. 23.

Pertinet hæc lex ad edictum, quo prospicitur creditoribus hæreditariis interim, dum incertum est, an aliquis hæres, vel bonor. possessor exstaturus sit, de quo in *l. 1. inf. de cur. bon. dan. l. 4. inf. de reb. auct. jud. poss. l. Si diu inf. quibus ex cau. in poss.*

In diem certum). Ex die certo: quo casu constat et adire eum ante diem posse.

Incertum). Ex condicione: quo licet adire ante condicionem non possit, bonorum tamen possessionem agnoscere potest: quin et ante condicionem, si urgeat condicio bonorum, si urgeant creditores, hæreditaria bona distrahere potest. Porro condicio ei præposita aut potestativa est, aut casualis. Si potestativa, decernit prætor, ne longior mora creditoribus fiat, ut intra certum tempus ei pareat ad imitationem edicti De jure deliberandi, quo et pure scriptis præstituit tempus intra quod adeant. Si sit casualis, decernit, nisi intra certum tempus condicio extiterit missurum se creditores in possessionem rei servandæ causa, daturumque curatorem, qui bona custodiat, et distrahat quæ deteriora futura sunt. Procurator dicitur hoc uno in loco alibi curator semper. Sic qui vulgo procurator Cæsaris, curator in *l. ult. sup. de offic. proc. Cæs. l. 5. de ju. fis. l. Vectigalia. l. Cotem §. ult. De public.* Idem curator æs alienum, quod grave videbitur, ex bonis dissolvet: nam et curatori, qui ventrem expectat, vel pubertatem hæredis iodefensi, tantumdem permittitur. Hæc vero decernit prætor causa cognita propter eos hæredes, qui sine mora et frustratione in ea sunt causa, ut hæreditatem vel bonor. possessionem nondum admittere possint. *Condicionem trahat.* Is cui condicio potestative adscripta est, eam si trahat, nec cum potest impleat, non ideo deficit condicio. Fefellit interpretes, *l. Hæc condicio. inf. de cond. et dem.* In qua et species ponenda, et legendum forte sic est, *Si in Capitolium non ascenderit* ex *l. 17. §. 1. inf. de man. test.* quod et ejus legis, uti Flor. scripta est, ultimum verbum subindicat: nec enim in eis Pandectis scriptum est *ascenderit*, sed *ascendere*.

Et ideo ait). (§. 4.) Sabinus scilicet, ad quem scribit.

Ad L. Titius. 24.

Quæret aliquis non immerito, an detractis his verbis. *Uterque eorum vivet*, non etiam altero mortuo alter totum obtineat? quod nolim negare. Verum dico detractis his verbis, eum qui superfuerit, totum habiturum partim institutionis, vel legati, partim accrescendi jure. Additis autem his verbis, partim institutionis, vel legati, partim substitutionis jure, *l. Hæredes. §. ult. inf. ad Treb.* Substitutum sequitur onus. Conjunctum cui accrescit mortui pars, quæ pro non scripta habetur, onus non sequitur.

Ad L. Si te solum. 27.

Substitutum) Non dain sobstituto etiamsi condicio defecerit, tu ex asse hæres eris, *l. 33. inf. l. Cum hæres §. ult. inf. de acquir. hæred.*

Sed in cohæredem). (§. 1.) Si eundem pure, deinde sub condicione

instituero, sequens institutio effectum nullum habere potest, quoniam sive extiterit condicio, duæ puræ institutiones intelligentur, quarum posterior supervacua judicabitur: sive defecerit, prior institutio manebit: nec enim semel data hæreditas tacite unquam adimitur. At quia legatum tacite adimi potest, si eandem rem tibi pure, deinde sub condicione legavero, novissima scriptura potior habebitur, *l. Non ad ea. inf. de cond. et dem.* Eademque ratione si tu ea eadem parte sub diversis condicionibus separatim positis institutus fueris, quæ prior condicio exstet, institutionem occupabit, *l. Si plures. inf. de cond. instit.* In legatis novissima expectabitur. *Deinde sub condicione*. Quod si e contrario sub condicione primum, deinde pure, sequens potior erit, quia plenior, *l. 67. inf.*

Id faciet). (§. 2.) Ut sequentes non valeant.

Ad L. Hoc articulo. 29.

Omnes significantur). *l. Si necessariæ. §. Si annua. sup. de pign. act. Labeo.* Idem in simili causa reprehenditur, quod scriptum nimis defenderet, *l. Qui concubinam. §. Si Stichus. inf. de leg. 3.*

Sed humanius est). Perinde igitur est, ac si testator ita dixisset, TITIUS QUA EX PARTE ME HÆREDEM SCRIPTUM HABUERIT, HÆRES ESTO, SEIUS QUA EX PARTE ME HÆREDEM SCRIPTUM HABUERIT, HÆRES ESTO, *In tantam partem*. In assem, si in assem scriptum habuerit. In semissem, si in semissem: eritque in eo semisse totus ea, si alius hæres non concurrat.

Ad L. Pignori. 30.

Creditori satisfacere). Si paratus sit seipsum repignorare: alioquin liber non fit: ergo nec necessarius hæres.

Ad L. Non minus. 31.

Dominum). Recte igitur in libris scriptis, *l. Cum hæreditas. C. depos. domini non domini. Defuncti.* Non hæredis futuri: ergo cum defuncto debet esse testamenti factio, non cum hærede futuro, *l. 53. l. 64. inf.*

Ad L. Si quis ita. 33.

Quod Accursius quærit de instituto pure adjecto cohærede sub condicione, an interim solidum teneat, sic explicandum est. Aut sunt re conjuncti, aut non: Si re conjuncti sunt, interim solidum habet: Si non sunt re conjuncti, interim partem dumtaxat sibi adscriptam habet.

Ad L. Hæreditas. 34.

Vivo). Circumscripto hoc mendo. Ex die expressim non recte datur hæreditas, veluti, Post quinquennium quam moriar. Tacite recte datur, *l. Quotiens. § pen. sup. l. Si mater. inf. tit. prox.*

Ad L. Ex facto. 35.

Dicebam). (*in pr.*) Priusquam quæstioni propositæ respondeat, re tota spectata altius, eo illa rerum institutio admittenda sit, exponit. *Nihil amplius.* Si eæ tantum res sint in hæreditate, quæ adscriptæ sunt, si omnes res suas testator ita distribuerit.

Officio judicis tenebuntur). Tenebitur alter alteri officio judicis fam. erciscundæ, unus ut Livianı, alter ut Cornelianı semissem cedat.

Vel adtribuatur). Adtribui propriæ dicuntur nomina, pecuniæ, debitores, *l. 3. sup. fam. erc.* Cicero ad Atticum, et ad Tironem.

Papinianus). (§. 1.) In *l. 78. inf. Fundos etenim.* Fundi pro præceptionibus accipiuntur. Hæredes autem æs alienum defuncti agnoscunt pro ratione juris hæreditarii, non pro ratione præceptionum. Fiet itaque ob æs alienum imminutio pro semisse, quæ quidem ita facta si nihil supersit, præceptiones reddentur inutiles. *Et si forte Falcidia*. Lex Falcidia recidit legata, fideicommissa et præceptiones singulares, ut si Primo et Secundo ex æquo hæredibus institutis, Secundi semis exhaustus sit legatis, fideicommissis, et præceptionibus in Primum collatis, utetur Secundus Falcidia etiam adversus Primum. Idem fit, quando mutuæ præceptiones sunt, verbi gratia, in hæreditate sunt CCCC. Primo res Italicæ, Secundo provinciales prælegatæ sunt; pars provincialium, quam Secundo dat Primus, est X. pars Italicarum, quam primo dat Secundus, est C. Ab eodem Secundo extraneo legata sunt C. Semis Secundi exaustus est. Falcidiam a cohærede et ab extraneo postulat. An e singulis XXV. Sic sane ab extraneo. Sed a cohærede non detrahet nisi XV. quoniam quod a cohærede accepit, pro quantitate concurrente compensatur cum eo, quod jure Falcidiæ detrahere desiderat. Accepit autem X. Eo itaque minus a cohærede detrahet. Sic igitur illa compensatione admissa ob legem Falcidiam, fit quoque præceptionum imminutio.

Vel aliud). Ut si fideicommissarius, vel etiam prælegatarius singularis fuisset. *Rectissime probatur.* A Papiniano in *d. l. 78. Officio judicis*. Est igitur hæc cautio communis.

Imminutionem) (§. 2.) Fiet imminutio pro semisse ratione æris alieni. Fiet item imminutio ratione Falcidiæ.

Contributio). Ratio legis Falcidiæ.

Cæteroquin si tempore in quo). (§. 3.) Lego, *Si tempore iniquo.*

Nam et si dedisset). (§. 4.) Si pecuniam dedisset de pecuniis Italiris ire ac redire solitis.

Dicendum est hanc). Hanc quam de illis pecuniis, vel de arca, aut de mensa illa pecuniam dedit. *Rationem igitur efficere dici.* Sic supra, quæ rex facit dici imminutionem eandem fieri.

Ad L. Cum in testamento. 37.

Nepos, qui ea formula Gallı hæres scribitur, frequenter institutus dicitur in *l. Gallus*, Substitutus nusquam. Uterque institutus est, filius et nepos. Verum nullo casu utrique defertur hæreditas: ideoque duo institutionis gradus sunt, ita tamen ut ex uno eorum tantum deferri hæreditas possit: denique effectu unus tantum est institutionis gradus. At in hac specie, TITIUS HÆRES ESTO. SI TITIUS HÆRES NON ERIT, GAIUS HÆRES ESTO. Titio defuncto vivo testatore, Gaius dicetur substitutus, etiamsi ei primo post mortem testatoris deferatur hæreditas, quia aliquo casu potuit utrique per successionem deferri, ut si supervixisset Titius, mox repudiasset, *l. Cum ex filio. §. ult. inf. tit. prox.*

Ad L. Qui filio. 38.

Servus legatus post mortem legatarii institui ex parte hæres cum libertate, et filio impuberi substitui potest, eritque necessarius, *l. Idem est. inf. tit. prox.* quam huic esse conjungendam inscriptiones indicant, *l. Peculium. §. ult. inf. de leg. 2.* Nec obstat *l. Si post mortem. § ult. inf. de leg. 1.* nam in ea duo ponuntur casus. Primo legatum servi pendet, et pro condicionali habetur: Secundo lex sit, legatum non pendere, sed statim inutile judicari, non quidem quod eo interim legatarius non fruatur, sed quod omnino competitur sit libertas.

Servus). (§. 1.) Libertatis datio codicillis scripta pure supervacua est, si condicio testamentariæ libertatis extiterit. Quod si ea defecerit, tunc libertas codicillaris effectum habet, *arg. l. ult. §. Titius. inf. tit. prox.*

Codicillis). Testamento confirmatis.

Eumque vendidisset). (§. 2.) Hæc sic pungenda sunt, *Eumque vendidisset pendente condicione, jussu etc. Quia et constitit.* Venditionis tempore *Imperandi.* Jussum patris, vel domini quo adit sibi relictam hæreditatem filius, vel servus, pro imperio accipimus. Ergo emptoris jussu adire hæreditatem potest, quamvis mortis tempore condicio libertatis defecerit, quandoquidem venditionis tempore pependit.

Pro patre). (§. 5.) Id est, ex semisse, sine libertate. *Plane non totum.* Immo totum servum totumque semissem restituet actione ex empto, ut Marcello placet, et perinde erit ac si servus traditus emptori fuisset, eumque ex semisse sine libertate emptor hæredem instituisset.

Ad L. Si paterfamilias. 40.

Nam qui scit). Hæc ratio substitutum vocat, cui quod multo firmiores ex jure rationes pro instituti dominio faciant, dato semisse abunde satisque fieri visum est.

Ut alter semis). Institutionum Justiniani lib. 2. ostendimus hoc loco esse legendum, *ut as.* Erroris causam attolit, quod grandioribus litteris, ut cætera omnia, ita scriptum esset, UT AS, et inter duas posteriores forte fortuna punctum incidisset, quod pro dictionum compendiis Tribonianus accepit. Objicitur Tiberii decretum *l. 3. Cod. eod. tit.* sed recte Acc. voluntatis esse quæstionem, multumque interesse hoc an illud voluerit testator, hoc tantum eo loco tradi notat, non etiam quid in ambiguo constituendum sit. Imperfecta igitur ea lex est, nec talis qualis *l. 2. sup. tit. prox.* et aliæ complures. Ait in *l. prox. Ut refert Sex. Pomponius.* Alius est ergo Sext. Pomponius a Pomponio auctore ejus legis, *l. Si quis a filio. inf. de leg. 1.*

Ad L. Qui solvendo. 42.

Ante apertas tabulas). Antequam hæres extiterit, quod referendum ad legem Juliam et Papiam, atque ita ex hoc loco perspicue colligendum est, regulam Catonianam non pertinere ad legem Juliam et Papiam, *l. ult. inf. de reg. Cat.*

Ad L. Paterfamilias. 44.

In hac specie universalem sermonem ita evolvimus et explanamus ex mente testatoris, ac si dixisset, ILLE SI NON FECERIT, EXHÆRES ESTO. ILLE ITEM SI NON FECERIT, EXHÆRES ESTO. Vide notata ad *l. 29. sup. h. t.* et *l. 2. sup. tit. prox.*

Ad L. Si. Mævia. 45.

De hac lege scripsimus in *l. Cum in secundo. sup. de leg. sup.*

Ad L. Quidam. 46.

Patris offensam). Filiorum institutiones sub condicione emancipationis factæ plerumque filios invidiosos, et patribus offensos reddunt. *Neque quicquam ab eo.* Ab eo hærede. Ejus fidem filius sequutus est mandato contracto: testator nullo modo, ideoque nulla ex ea causa fideicommissi petitio est, *l. Titia. in princ. inf. de leg. 2. Fidem suam interponeret.* Filio scilicet qui cum adhibuit, ut adiret et restitueret. *Si et ipsum testatorem.* Sicut filium. *Inutilem fore.* Ipso jure patri quæsita est actio mandati, cui hoc casu obstat exceptio doli. Inutilis ergo actio est, quæ eliditur exceptione. *Vulgarem* Id est, directam, ut in *l. Si servus navem. inf. de furt. Verum utilem.* Hæc in factum dicitur in l. *Si vero non remunerandi. §. Si a filio. sup. mand.* Omnis actio utilis est in factum. Directa non datur, quia novus homo est

Ad L. Si ita scriptum. 47.

Cum hujus legis initio conjungenda est *l. 21. inf. de man. test.* quæ est ex eodem libro. *Titia filia mea hæres esto* Ex asse scilicet, ut quæ sequuntur indicant: alioquin obstaret *l. Qui non militabat. §. Filius. inf.* Posthumo vero nato major erit filiæ portio epitrito, posthuma nata, quadruplo. Utrisque natis filia semissem, posthumus trientem et semunciam, posthuma sescunciam, ferat. Posthumi quam posthumæ portio major erit duplo. At ex Constitutione Justiniani, de qua dictum est *sup. l. 13.* sequemur rationem triplam, posthumo nato dodrantem, filiæ quadrantem dabimus, posthumæ natæ quadrantem, filiæ dodrantem, utrisque natis, in XIII partes hæreditatem dividamus, posthumo IX. filiæ III. posthumæ unam dabimus.

In testamento). (§. 2.) Cum qui sine patre scripti censetur, nihil referat quo loco scribantur, cur et in hac specie, PRIMUS EX DUABUS PARTIBUS. SECUNDUS EX QUADRANTE HÆREDES SUNTO, Primo dodrantem non damus? *l. Qui non militabat. §. 1. inf.* An quia in hac specie duobus tantum institutis, et uni adscripta parte certa, puta quadrante, frustra si residuum assis alteri adscribere vis, duas ei partes adsignas: quod ne dicatur, comparatione quadrantis duas partes accipiemus pro duobus quadrantibus, atque ita quadrans qui superest, adcrescet utrique pro rata, ita ut ex eo sextantem Primus, Secundus unciam ferat. At in specie hujus §. cum uno instituto ex sextante, alii plures adjiciuntur, non frustra inter eos residui divisio fit.

Ad L. His verbis. 48.

Servum adulterii). (§. 2.) Hic servus ante finitam quæstionem adulterii defuncta domina in ejus testamento liber et hæres inventus est: et ideo etiamsi postea absolvatur, nec liber, nec hæres futurus est, quia dies hæreditatis libertatisve inutiliter cessit.

Ad L. Si alienum. 49.

Et si postea). Si in eadem causa manserit, libertas inutilis utilem institutionem non vitiat, auctore *Paulo III. Sent. Quia libertas,* Regulariter Catoniana sententia in libertate locum non habet: excipitur hic casus, quo hæreditatis et libertatis idem cedendi dies est, mora defuncti.

In extraneis). (§. 1.) Extraneus hæres alias est capax, alias incapax. Suus vel necessarius non potest non esse capax. Suus est, qui mortis tempore est ejusmodi, eoque necesse est, ut fuerit ejusmodi testamenti tempore. Ut tamen et illo tempore capax fuerit omnimodo necesse est: alioquin Catoniana regula impedietur institutio. Medium tempus nihil nocet. Necessarius est, qui testamenti et mortis tempore est ejusmodi: nec si medio tempore incapaci servierit, ideo necessarii jus mutatur, *l. prox. inf.*

Sive hi, qui in potestate). Obstat huic parti simul ac regulæ Catonianæ *l. Si servus ejus, qui capere. inf. de acq. hær.* quam omnes male propitia Jurisprudentia tractant. Sed videtur mihi ejus legis sententia sustineri voluntate testatoris, qui contra hanc juris observationem in tempus capiendi hæredem instituere potest, *l. In tempus. inf.* quique dum sciens servum alienum hæredem facit, cujus rationem potius habet, quam domini incapacis id intellexisse videtur, ut vel ipse liber factus hæres existat, vel novus dominus cui postea subjectus esse cœperit, *arg. l. Si paterf. sup.* quod ita procedit, si non fraudandæ legis Juliæ et Papiæ quæ dominum incapacem facit, manumissus vel alienatus sit. *Ut constiterit institutio.* Nam initium spectatur ex regula Catoniana. *Ut effectum habeat.* Ut ejus dies utiliter cedat. *Eo maxime.* Notandum est, quod ait, eo maxime tempore capacitatem exigi.

Ad L. Servum. 50.

Secundum omnium sententiam). (§. 1.) Condicione impossibili, quæ in non faciendo consistit, convenit inter omnes institutionem vel stipulationem non vitiari. In ea, quæ in faciendo consistit, non eadem fuit omnium sententia. Ait enim *l. 3. inf. de cond. et dem.* Obtinuit, quod sic exaudiri oportet, ut post multas controversias obtinuerit.

Ad L. Talem. 51.

Quidam). Nempe Sabiniani Sed obtinuit Proculianorum Sententia, *l. 9 §. Si quis ita. sup.*

Quamvis et si non erat hoc expressum). (§. 1.) Non idem est hoc casu effectus expressi, et taciti, *l. Servo libertatem. inf. de cond. et dem.* Si hæc verba reticuerit, SI SERVUS ERIT, emptor per servum hæres fiet: Si dixerit, non item. Sequenti casu eadem est vis expressi, et taciti: quod et obtinere puto in casu *l. Qui concubinam. §. ult. inf. de leg. 3*

Ad L. Lucius Titius. 53.

Cæteri exhæredati). Hæc fuit vulgaris clausula testamentorum quæ facit, ut de Cornelio, Salustio, et Varrone dubitetur, an pro substitutis non pro institutis habeantur.

Ad L. Si is qui. 55.

Secundo loco). Hic non substitutus est, sed cohæres secundo loco scriptus. Locus et gradus diversa sunt. Omnes instituti scribuntur primo gradu, non omnes primo loco. Locos numeramus ex ordine scripturæ, Gradus ex ordine successionis. De substituto datur exemplum in *l. 57. inf*

Ad L. Potest. 56.

Non enim pro parte). Non ad tempus, id est ad annum LXX sed ex condicione.

Ad L. Si is qui. 57.

Ante incipiendum) Ante exquirendum erit, an substitutus velit hæres esse.

Ad L. Liber homo. 59.

An alicui substitutus). (§. 3.) Ut puta si substitutus ei, qui nemini conjunctus est, repudiet: nam substituto deficiente cohæredes admittuntur jure adcrescendi, *l. 2. §. Si duo. inf. de bon. possess. secund. tab.*

Ex alio quadrante). (§. 5.) Totus quadrans, qui restat, pendet ex condicione, et ideo interim non erit hæres nisi pro semisse. Diversum est si dixerit, Ex reliqua parte. Tunc enim uncia tantum erit in suspenso, *§. prox.*

Non Titii hæredi). (§. 6.) Existente condicione post mortem Titii, hæres Titii cohæredi non præfertur, substituto præfertur: et ita recte Acc. notat accipiendam *l. Qui ex duabus. inf. de acquir. hær.*

Titius interim). (§. 7.) Alii deliberantibus. *Per Titium* malim, per Attium.

Ad L. Qui volebat. 61.

Recte in filia hæc ponitur species: nec enim, filius ita exhæredaretur recte. Sed neque filia ex Constitutione Justiniani. *Efficaciter.* Voluntate testatoris, et jure.

Ad L. In tempus. 62.

Benevolentiæ est). Humanum et benignum est, *§. Optionis. Instit de legat. l. Cum hæres. inf. de acq. hær.* Sic et in libertate, *l. 28 inf. de man. testam.*

Ad L. Ejus servum. 64.

Ejus servum). Posthumus mihi futurus est hæres. Hic non potest institui ab extraneo. Possem ego ab extraneo institui, si viverem. Ergo poterit etiam servus meus hæreditarius nondum nato posthumo. *Nullius sit, l. 1. sup. de rerum divis.*

Ad L. Hæreditas 65.

Aut libertus). Stichus servus erat. Eum ita Statio commendavit. STICHUM LIBERTUM MEUM TIBI COMMENDO. Non ideo pertinet hæreditas ad Statium, si institutus non sit, licet ita soleant liberti hæredibus commendari. Sed neque Stichus libertatem petere potest, quoniam is, cui commendatus est, hæres non est. Quod si hæres esset, putarem fideicommissariam libertatem Sticho deberi, quæ si non libertum suum vocasset, sed ita dixisset. Stichum tibi commendo, procul dubio non deberetur, *l. Ex verbo. C. de Fideic. l. Quotiens. C. fam. erc. Ex quo* Id est, quod ad Statium, cui commendatus est, hæreditas non pertineat.

Ad L. Si ita quis. 66.

Quia non tam conjunxisse). Non tam dedita opera, quam brevitatis studio conjunxisse videtur. Dedita opera nisi probetur verborum conjunctionem factam, qui ita conjuncti sunt, quantum ad jus adcrescendi pro conjunctis non habentur, sed pars deficientis omnibus cohæredibus adcrescit pro portione hæreditaria, ut in *l. Item quod.* §. 1. *l. Liber.* §. *Cum quis. sup.* Dedita opera conjungentis animus is est plerumque, ut partes adscribat, non quo velit eas initio haberi, sed magis quantum quemque velit in ipso concursu auferre, ut exponat et declaret: atque adeo ita conjuncti pro utroque modo conjunctis habentur: ea omnino mens est ejus, qui Titio et postumo æquis partibus fundum legat, *l. Si duobus.* §. *ult. inf. de leg.* 1. eam quoque mentem defuncti fuisse ponendum est, ut verbis conjunctus re conjuncto præferatur ex *l. Re conjuncti. inf. de leg.* 3. alioquin conjunctio hæc nullius momenti est, ut hoc loco ostenditur, et in *l. Mævio. inf. de leg.* 2. in qua tamen minus dubitatur, an conjunxerit testator: figuram enim conjunctionis hæc oratio magis habet. Primus et Secundus æquis partibus hæredes sunto. vel, Primo et Secundo æquis partibus fundum lego, quam illa, Primo dimidiam fundi, Secundo ejusdem fundi dimidiam lego: et ideo in *l. Mævio*, separatim partes datas Jurisconsultus ait: hoc loco conjunctionem factam fatetur, sine affectu tamen. Ergo in specie *l. Mævio*, Sejana pars scindatur in tres, una Mævio, duæ Titio dabuntur: nam inter collegatarios pro portione legati adcrescit, sicut inter cohæredes pro portione hæreditaria.

Ad L. Si ita scriptum. 67.

Tithasus). Hoc nomine Græci menauctum appellant, quo idem Pomponius utitur in *l. Si ita relictum. inf. de leg.* 2. Videantur in banc legem quæ tractata sunt, *sup. l.* 27.

Ad L. Si quis Sempronium. 68.

Et monumentum). Qui dicit, Si Titius voluerit, solam Titii voluntatem spectat. Qui, Si Titius in Capitolium ascenderit, aliud quiddam, atque ideo momentum id aliquod habere dicitur.

Ad L. Cornelius. 69.

In specie hujus legis sive sui sint, sive extranei hæredes, utroque volente, uterque hæres fit. At in extraneis hæc adjectio, Si volet, vel, si volat, supervacua est, nec condicionem facit. In suis et in legatariis supervacua non est, et condicionem facit: nam et ea non apposita extranei hæredes non aliter transmittunt, quam si voluerint, id est, si adierint, vel pro hærede gesserint. Sui hæredes et legatarii ea non apposita etiamsi hæreditatem, vel legatum non agnoverint, transmittunt. *Figuram*, Speciem, ut in *l. In ratione.* §. *Tametsi. inf. ad leg. Falcid.*

Ad L. Captatorias. 70.

Judicia) Suprema judicia. Vide *Nov. Theod. de Testam.* *Sed quarum.* Cedo exemplum? Qua ex parte me Titius instituet, ex eadem parte Mævius hæres esto. Defert qui ita testatur hæreditatem suam in hamo, ut scilicet a Titio uberiorem forte hæreditatem alliciat, nec tam suam promit, quam alienam corripit, ut de viscatis hamatisque muneribus Plinius scribit *lib.* 9. *Epist.*

Ad L. Illæ autem. 71.

Mævius hæres esto). De hoc loco scripsimus *Instit.* 3. *tit. de societ.* et Obs. 16. *Si Mævium.* Nec interest notus sit ei Mævius, an ignotus. Cuicumque enim hæreditas ita captetur, sententia SC. locum habet.

Ad L. Si quis solidum. 72.

Legi enim). Legi Juliæ et Papiæ locus est, si locuples sit ea hæreditas, quæ uxori ex testamento viri, vel quæ orbo defertur. Hi solidi capacitatem non habent.

Ad L. Sub condicione. 73.

Condicio imposita instituto, non videtur imposita substituto. Male a translatione legati hoc loco quidam ad substitutionem argumentantur. Translatio ademptio est. Substitutio ademptio non est. Quod transfertur cum sua causa et qualitate transfertur. Instituti et substituti non eadem semper est causa, hujus quandoque melior, quandoque deterior. Male item a repetitione legati ad substitutionem. Unum spectat, qui repetit legatum: duos, qui substituit, nec in utrumque eodem animo affectus videtur.

Ad S. Si ita quis. 74.

Sine ea re) Detracta ea exceptione, *inf. Cum ex certo fundo*, idem auctoritate Sabini factum est.

Ad L. Servus. 76.

Mariti manet). Hoc si ita donatus sit, ut tunc demum fiat uxoris cum mors secuta fuerit: nam si imminente periculo mortis ita detur, ut statim fiat uxoris, in pendenti dominium est: pendent etiam ea, quæ interim priusquam moriatur maritus, per servum acquiruntur, *l. Si is servus. sup. de don. inter vir. et uxor.* *Nec sine libertate.* Servo legato recte legatur, quia quasi alieno legatur. Servo mortis causa donato, si non sit donatio testamento comprehensa, quasi proprio legatur, et ideo non recte sine libertate. nec semper par est causa legati et donationis causa mortis.

Ad L. Qui non militabat. 78.

Qui non militabat). Idem dicemus in milite, quod ad rationem æris alieni et juris hæreditarii mutuasque præstationes attinet, *l. Si certarum. in princ. inf. de test. milit.* non quod ad Falcidiam: Nam Falcidia in testamento militis locum non habet. Denique aliud omnino dicemus in milite, si unum castrensium, alterum paganarum rerum hæredem fecerit, *d. l. Si certarum.* §. 1. *l. Hæredes.* §. 1. *sup. famil. ercisc.* Est et hoc singulare in milite, quod de fundo uno testari, de reliquo non testari potest. *Jure semisses.* Ergo agnoscit æs alienum hæreditarium quisque pro semisse non pro æstimatione rerum prælegatarum *l.* 1. *C. si cert. pet.* *Factis adjudicationibus.* Libertus Titio cedet semissem quem habet in rebus paternis, et vicissim Titius liberto semissem quem habet in rebus maternis.

Et interpositis propter actiones cautionibus). Ut invicem adjudicationes fiunt, ita et invicem cautiones interponuntur propter æs alienum, et propter alia legata. Legatarii quidem et prælegatarii ad æris alieni solutionem cogendi non sunt, nec de eo dissolvendo pro modo eorum, quæ jure legati capiunt, cavere debent: deducto namque ære alieno, ex eo quod superest, legata et prælegata solvuntur salva Falcidia. Ad Falcidiam enim conferunt, non ad æs alienum defuncti. Quare si nihil superest, vel si sola Falcidia superest deducto ære alieno, inutilia redduntur legata. In dubio autem, id est, ratione æris alieni atque Falcidiæ necdum satis bene comperta, rerum prælegatarum in solidum fiat adjudicatio interposita cautione, Quanto amplius cœperit, quam æs alienum, vel Falcidia patiatur reddi: de qua hic locus accipiendus est, ut indicat *l.* 35. *sup.* in qua ex Papiniano, id est, ex hoc capite Ulpianus id ita refert. *Scilicet ut quod vice mutua.* Duplex est Falcidia, Una hæreditatis, altera bonorum restitutioni subjectorum. In illam ea tantum imputantur, quæ sunt ex hæreditario jure. In hanc imputantur omnia, quæ sunt ex bonis restitutionis subjectis, quoquo titulo capiantur. Neutra in Falcidiam imputantur, quæ a cohærede jure prælegati accipiuntur, *l. In quartam. inf. ad leg. Falcid.* Compensantur tamen quotiens vice mutua præstare cohæres cohæredi tenetur, ut ecce si cccc. sint in hæreditate, duo hæredes ex æquo, Primus et Secundus, Secundo prælegata prædia digna cc. prædiorum partem Secundus jure hæreditario capit, nempe c. alia c. a Primo accipit jure legati, et hæc supra quartam habet, si forte ab eo cc. sint legata extraneis quibusdam: nec enim ideo minus sis detrahit L. Falcidiæ nomine. At si primo res Italicæ, Secundo provinciales prælegatæ sint, aut prælegatæ intelligantur, quod tunc fit cum ex eis rebus hæredes instituti sunt sine partibus, et pars provincialium, quam a Primo Secundus accipit sit L. pars Italicarum, quam vice mutua a Secundo Primus accipit, sit c. sintque ab eodem Secundo extraneo legata c. Secundus jure Falcidiam postulabit tam a Primo, quam ab extraneo non imputatis illis L. quæ a Primo accepit, compensabit tamen eum eis posita exceptione vel replicatione doli, quod jure Falcidiæ ab eo detrahere desiderat, *l. Nesennius. l. Filio.* (ubi recte Alc. pro *Solvendum Solidum* legit, qui error et in *l. ult. sup. de dist. pig.* insedit) *inf. ad leg. Falc. l. Hæred. in fi. de his quæ ut ind.* et hoc est quod ait, *Scilicet, ut quod vice mutua, etc.* In hac igitur specie nihil Secundus a primo detrahet. Quantum vero ab extraneo? Non L. sed xxv. nec enim in confusione legatorum tota c. quæ cohæredi dat, extraneo reputet, sed eo minus quarta, id est. quantum daturus esset cohæredi, si compensatio eum Falcidia adversus coheredem uti non prohiberet, *l. Nesennius.* Tunc vero daturus esset cohæredi LXXV. proinde conficiendæ quartæ restarent xxv. quas sola nunc quoque detrahet ab extraneo. Fit ejus quoque modi compensatio in specie *l. Filium. C. famil. erc.* quam Arnoldum Ferrerium V. C. et disciplinæ juris eruditissimum, et ingenio prudentiaque acutissimum omnium præceptorem nostrum audientes dicebamus talem esse. Gajus hæredes scripsit tres filios, Primum, Secundum, Tertium, et quatuor extraneos Quartum, Quintum, Sextum, Septimum. Primo fundum prælegavit, eumque rogavit sub condicione aliqua, ut portionem suam Secundo, Tertio, Quarto, Quinto restitueret, Sextum, et Septimum omisit. Existente condicione in restituenda portione hæreditatis, quæritur, an fundum prælegatum Primus imputet in quartam. Tres vero sunt in eo fundo spectandæ partes. Una est, quam Primus a semetipso accipit, jure hæreditario, ea est septima, et hanc imputari in Falcidiam certo certius est. Altera pars est, quam a Secondo, Tertio, Quarto, Quinto cohæredibus suis jure legati accipit quibus ipse vicissim portionem suam restituit. Hæc non imputatur, sed compensatur cum eo quod jure Falcidiæ detrahere desideret. Tertia pars est, quam a Sexto et Septimo capit. Hæc procuidubio non imputatur: sed neque compensari potest, quia Sexto et Septimo vicissim Primus nihil præstat. Hanc igitur tertiam partem Primus habebit supra quar-

tam, primam vero imputabit, secundam compensabit, ac si illa imputata, hac compensata, aliquid forsitan Falcidiæ desit, id ex portione, quæ restituenda est, supplendæ Falcidiæ causa deducendum erit. Nec est melius, nec apertius quidquam.

In dodrantem). (§. 1.) Ergo ratione revocata ad sollemnem distributionem assis Titius bessem feret, Mævius trientem, servata proportione dupla: qua de re scripsi *sup. l.* 47.

Filius). (§. 2.) Nihil interest, quo loco scribatur, qui sine parte scribitur, l. *Quo loco. in pr. sup.* sed si ita scripserit, FILIUS FRATRIS DE SEXTANTE HÆRES ESTO, FILII HÆREDES SUNTO, filii dextantem ferent. Ergo et si converso ordine, ita scripserit, FILII HÆREDES SUNTO, FILIUS FRATRIS DE SEXTANTE HÆRES ESTO, filii dextantem ferent.

Adjectus). (*in fin.*) Sive Titium pro cohærede sive pro substituto accipias in l. *prox.* sic legendum est, *In altero asse habebit Titius quantum Mævius in primo*

Ad L. Clemens. 81

Clemens patronus). Sic scribendum, *Clemens Patronus*: ut sint duo testatoris nomina, ut in *l. ult. inf. de jure fisc.* Valerius Patronus, vel Patroinos.

Duobus Filiis). Duobus filiabus ex filio oatia, filio semis, singulis filiabus quadrans dabitur.

Quanta ex parte). (§. 1.) Quod est ac si diceret, Quanta ex parte me Titius instituet. *Nullo recitato,* postea. At quod sit inanem videri institutionem, pugnare videtur cum l. 2. *sup.* nisi dicas in hoc exemplo duplicem institutionem induci non posse, quod ad alienum factum, puta Titii, hæc scriptura referatur, atque adeo mera condicio apposita videatur. In exemplo autem *l.* 2. verba ad seipsum testator retulit.

Ad L. Si quis ita. 82.

Illo vindicante). Non vindicabit ex testamento, quoniam institutus non est, *l.* 65. *sup.* nec vocari videtur, qui in condicione ponitur, sed ab intestato. Prior itaque hoc casu erit intestati quam testati causa, ex voluntate defuncti.

Ad L. Si non lex. 83.

Etiam si non sit). Non ut lex Ælia Sentia conservandi pudoris defuncti gratia libertatem, quam pro nullis habet, tuetur, ita et cæteræ leges, quæ libertatibus impedimento sunt.

Senatus censuit). (§. 1.) Non hoc Senatus censuit, ut quod lege Ælia Sentia cavetur de servis necessariis hæredibus instituendis ad eos etiam pertineat, quibus per fideicommissum hæreditas restituitur, sed ut hi, licet nondum liberi sint, scriptum cogant adire, vel qui eorum primo loco fuerit scriptus.

Ad L. Lucius Titius. 85.

Aut filium). Aut παραδιάζευξις est: nam eo tantum casu requirendum est, liberos frater reliquerit necne quo non adiit. Si enim adierit, constat sive liberos susceperit sive non, substitutos repelli, quod post aditionem ita directo substituere non liceat, SI FRATER HÆRES ERIT, ET SINE LIBERIS DECESSERIT, ILLI HÆREDES SUNTO. Sed neque adeunte fratre, et liberis non susceptis substitutos ut adjectos admitti Scævola summa cum ratione respondit. Quod si non adita hæreditate frater liberis relictis decesserit, substitutis liberos præferri sit: legitimos ergo testamentariis, ut in *l.* 82. *sup.* nam liberi fratris ex testamento non veniunt, quippe cum instituti non sint, et falsum sit, quod vulgo judicia quædam depravata jactant, liberos in condicione positos, eo satis ad hæreditatem vocari, l. *Gallus.* §. *Idem credendum* §. *In omnibus. sup. de lib. et post. l. Si quis sum.* §. *ult. inf. tit. prox.* Hi igitur fratris liberi patrui hæreditatem ab intestato non ex testamento vindicantes substitutos repellunt: quos utique non repellerent, nisi testator ita dixisset, AUT FILIUM FILIAMVE EX SE NATUM NATAMVE NON HABEBIT. Nec enim, quod auctoritate Papiniani factum est, ut hæc condicio: SI SINE LIBERIS DECESSERIT, in precaria substitutione liberis facta subintelligatur, idem receptum esse in directa quisquam juris Populi Romani peritus profiteri ausit.

A. L. Jam dubitari. 86.

Suos quoque). Nedum necessarios.

Excessus). (§. 1.) Extra limites propositæ quæstionis excursus, et quasi ἐκβολή. *Sed et cæteris*. Distant hac in re sui ab extraneis. Extraneis impleta condicione potestativa integrum est repudiare, vel adire: eo enim res tantum condicioni parendo deducitur, ut institutio pro pure habeatur, l. *Si pupillus. inf. de cond. instit. l.* 1. *sup. de cond. caus. da.* Sui impleta condicione potestativa statim ipso jure hæredes existunt, *l.* 5. *inf. de cond. et dem.* nec abstinendi beneficium habent, cum sua se sponte in hæreditatem conjecerint: id vero beneficium eis tantum datur, qui non sua sponte hæredes extiterunt. Nec huic differentiæ quicquam obstat *l. Cum bonis. inf. de acquir. hæred.* Hoc enim ex ea lege tantum colligitur, Qua ex re extraneus pro hærede gessisse non videtur, nec suus se miscuisse videri: quod et in hoc tractatu procedit: nam condicioni potestativæ parendo suus se miscere non videtur, hæres tamen existit statim, nec potest abstinendi beneficium impetrare.

Ad L. Si socius. 89.

Servo hæredis proprio non potest legari sine libertate fideicommissaria. Servo hæredis proprio sine libertate sub condicione legari potest, eritque utile legatum, si existentis condicionis tempore servus hæredis non sit: propterea quod regula Catonis ad condicionalia non pertinet. Servus hæredis proprius ei cohæres adjici potest sine libertate. Eadem obtinent in servo communi testatoris, et hæredis.

Ad L. ult.

Modus). Modus pro causa. *Quia falsus*, lego, *qui falsus*. *Tamen ex voluntate testatoris*. Idem facile admissum est in legatis, in quibus et tacita voluntas omnia potest, l. *Cum tale.* §. *Falsum inf. de cond. et dem.* In hæreditatibus idem jure induci non potuit sine decreto. Consequitur ergo Pactumeja hæreditatem non jure, non ex priore vel posteriore testamento, sed ex voluntate defuncti, et beneficio Principis. Non omnis voluntas defuncti jus est. Scripta in posteriore testamento conservantur, ut in ea specie de qua tractavimus in l. *Titius. sup. de lib. et post.*

ARNALDO FERRERIO V. C.

SENATUS PARISIENSIS PRÆSIDI

JACOBUS CUJACIUS S.

Quæ de usurpationibus et usucapionibus ex veterum juris auctorum libris a Justiniano collecta sunt, breviter adhibitis commentariis exposui, in quibus non ex aliis interpretibus quid quisque sentiret, sed quod mihi probaretur, id potissimum executus sum, quo genere, ut opinor, veritas planius ostenditur. Absit vero moribus meis ea labes, ut a quo traditam juris disciplinam habeo, me non agnoscam accepisse. Tu me, ARNAL. FERRERI, *quo tempore concurrentibus undique innumeris auditoribus Tolosæ Jus Civile profitebaris, doctrina tua informasti, et quantum in te fuit, exornatum ea instructum reddidisti, nec umquam ipse alium juris præceptorem laudavero. Ingratus porro sim, si non exculti a te subactique, ut ita dicam, ingenii primas tibi fruges reddidero. Accipies igitur hoc ab alumno disciplinæ tuæ munus, in quo ingenii quando laus perparva continetur, id non expectabo dum laudetur: sed quoniam ex benevolo gratoqie animo perfectum est, ut libenter accipiatur abs te ac denique rogabo te nonnunquam si otium erit, ut illud inspicias, quo, veluti ex arboribus tuis decerptos in eo furculos possis agnoscere. Vale. Biturgis, Kal. Mar. M. D. LVI.*

AD TITULUM DE USURPATIONIBUS

ET

USUCAPIONIBUS.

Ad legem 1.

Qui possidet, vel a domino possidet, vel a non domino. Qui a domino possidet, id est, qui a domino traditum accepit, jure gentium dominus est: neque vero usucapere id potest, quod accepit a domino: qui enim jure gentium dominus est, dominus jure civili amplius effici non potest. Qui a non domino possidet, jure gentium dominus non est: nam fieri jure gentium nullo modo potest, ut non dominus alium dominum faciat. Enimvero jure civili is, qui a non domino traditam accepit, dominus efficitur, si usuceperit: ut hoc est, quod ait *l. Traditionib. C. de pact.* Traditionibus, et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur: traditionibus factis a domino ex justa causa, et usucapionibus si traditiones factæ sint a non domino: traditionibus jure gentium, usucapionibus jure civili. Nudis autem pactis, vel nudo consensu nudave conventione dominium non mutatur: nam etsi verbi gratia consensu perfecta sit emptio, dominium tamen non mutatur, nisi et res tradita, et pretium annumeratum sit: igitur qui emit, dominus non est: at qui ex causa emptionis a domino traditum accepit, est dominus. Dixerit aliquis, Cur non pactis, sed traditionibus dominia rerum transferuntur? An quia dominia rerum a naturali possessione cœperunt, l. 1. *sup. t. prox.* quod probabile est. Rursus dixerit aliquis, usucapionem pugnare cum jure gentium, quod ea dominium invito aufert. Est sane ita: pugnat enim hac in re jus civile cum naturali æquitate, sed tamen hoc fit bono publico, ut ait Cajus in hac *l.* 1. Usucapio damno est dominis, bono est Reipublicæ, cui ea, quæ sunt salutaria justa et legitima præ cæteris habentur. Ait Cujas

Bono publico usucapio introducta est). Est autem introducta jure civili, id est lege XII tabularum.

Sequitur, Ne scilicet quarumdam rerum. Justin. ait, ne rerum dominia incerta essent. Si enim usucapionem sustulerim, futurum est, uti ne quisquam quod diutissime possederit, suum esse audeat affirmare: denique, ut de possessionibus suis incertus quisque semper animi pendeat.

Ad L. 2

Datur usurpationis definitio prius quam usucapionis, quod et ipsius tituli inscriptio exigebat.

Ait Usurpatio est usucapionis interruptio. Quod utendo acquiro, id dominus non utendo quadamtenus amittit. Retro quod usu retinet dominus, id ipse usu acquirere non possum. Usu acquirere, est usucapere: usu retinere, usurpare atque ita usucapere, et usurpare contraria relata sunt, et hac voce illa interpellatur, l. *Naturaliter. inf. l. Nam satis.* §. 1. *l. Si stillicidii. in fi. l. Si in partem. l. Aquam. sup. quemadm. serv. amit.* Ut autem usucapionis, ita et usurpationis verbum est ex XII. tab. et primus quidem Appius Claudius proxime post XII. tabulas de usurpationibus scripsit, ut auctor est Pompon. in l. 11 *sup. de orig. ju.* De usurpationibus etiam aliquid ex Q. Mucio Aul. Gellius annotavit in *lib* 3. c. 2. in hanc fere sententiam: Uxor aut est in usu, aut in mancipio. Quæ in usu est, anno usucapitur, nisi ex XII. tab. trinoctium abfuerit usurpandi causa, id est, interrumpendæ usucapionis causa: Quæ vero Kal. Jan. apud virum causa matrimonii esse cœpit, si ante diem IV. Kal. Jan. sequentes, hoc est, si IV. Kal. Jan. usurpatum ierit, trinoctium implere non potest: quoniam tertiæ noctis sex horæ alterius anni sunt, qui incipit in Kal. ideoque usurpata non est, quinimmo ipso usu jam uxor facta est.

Oratores autem). Oratoribus usurpare est frequenter uti: JC. usurpare est interrumpere possessionem: quod utique fit, etiamsi quis frequenter non utatur: etsi ex agro tantum surculum defringat.

Ad L. Usucapio. 3.

Usucapio sic dicitur, ut mortis causa capio. Capio est acquisitio. Capere est in suum dominium capere, *l. Aliud. l. Cepisse. inf. de verb. sign. l. Prætoris. sup. de dam. inf.* Usu igitur capere est per usum acquirere, usu suum facere: usus autem est possessio, quæ opinione domini possidetur, et ex diverso possessio est usus, *l. Quæstio. inf. de verb. sign.* et ita possessionem ab Ælio Gallo definiri Sex. Pompejus scribit: Ergo usucapere est per possessionem acquirere, quod et possessione capere dicunt. *l. Emptor. fundi. l. Qui fundum.* §. *Servus. inf. pro empt.* l. *Non solum.* §. *Si dominus.* l. *Quamvis. inf. h. t.* et interdum usucapio ipsa usus simpliciter seu possessio dicitur, *l. Usque.* et *l. seq.* l. *Cum miles. l. Ait prætor. sup. ex. quib. caus. maj. l. Deduct.* §. *Ante diem. in fi. sup. ad SC. Trebell.* ex quo apparet Usucapio scribi oportere: nec enim sic dicitur usucapio, ut pignoris capio, licet Cato apud Gellium contra sentiat.

Ait Modest. Usucapio est adjectio dominii) Ostendi in notis ad Ulpianum legendum esse, *adeptio dominii.* In Isidoro etiam libro 5. Etymol. vulgo male legitur *ademptio* pro *adeptio.* Acc. autem male tentat hoc in loco dicere usucapionem, non adeptionem esse, sed adeptionis causam: nec simile illud est, quod de traditione affert: nam traditio meri est facti, neque acquisitionem sonat, ut usucapio. Quod etiam tradit Acc. ex *l.* 111. §. *Ex pluribus. sup. tit. prox.* si usucapio sit adeptio dominii, fore ut contra sententiam illius §. dominium pluribus ex causis acquiratur: quippe cum ex pluribus causis nonnunquam usucapiamus: ab eo nos ita explicabimus, si constituamus, unam tantum esse et proximam usucapionis causam, possessionem. Ejus possessionis fieri posse, ut sit multiplex titulus, sit titulum possessionis esse causam, possessionem usucapionis. Possessionis plures causas esse posse, usucapionis non nisi unam esse causam, dominii nonnisi unum titulum. Ex quo illud efficitur, præter possessionem, eum, qui usucepit, nullum alium dominii sui auctorem laudare posse: quod etiam leges XII. tab. indicant, in quibus ita est. *Annum rei mobilis, biennium rei immobilis, usum rei furtive auctoritatem esse.*

Per continuationem possessionis). His verbis excluditur usurpatio.

Temporis lege definiti). Ut Ulp. in Fragm. sic Modestinum scripsisse reor, *Anni, vel biennii.* Tribonianum *Temporis lege definiti.*

Ad L. Sequitur. 4.

Lex ista sumpta est ex lib. 54 ad edictum. Ex eodem libro est l. 2 *sup.* in qua de usurpatione tractatur. Cum igitur Paulus priore loco de usurpatione tractasset, recte subjecit.

Sequitur de usucapione dicere). Ex quo apparet rectius ita titulum inscribi, *de usurpationibus, et usucapionibus.* Prior namque est usurpationis quam usucapionis tractatio.

Paterfamilias) (§. 1.) Addatur, *vel materfamilias*.

Filiusfamilias et maxime miles). Filiusfam. usucapere non potest nisi castrensia, addantur etiam quasi castrensia. Credo Tribonianum adjecisse, *et maxime*: nam adventicia etiam paganus hodie usucapere potest, quia et possidere ea sibique habere potest, profecticia vero usucapere non potest.

Pupillus). (§. 2.) Pupillus cujuscumque ætatis sit, tutore auctore, et usucapere, et possidere potest. Ergo infans tutore auctore possidere, et usucapere potest, idque utilitatis causa receptum est, *l. Quamvis. §. Infans. sup. tit. prox.* quæ in re jura nostra infanti plus favent, quam furioso, nam furiosus ne curatore quidem auctore possidere et usucapere potest. Similiter infanti filio per tutorem petitur edictalis bon. posses. et ideo si ea petita, statim infans decesserit, aviæ maternæ obstat, quæ SC. Tertyliani beneficium implorat: per curatorem furiosi decretalis tantummodo bon. possessio petitur, et ideo furiosus aviæ maternæ non obstat, nisi etiam sanitate recepta edictalem bon. possessionem petierit, *l. 2. §. Si quis ex liberis. §. Sed et infanti. sup. ad SC. Tertyll.* per tutorem infanti acquiritur hæreditas, *l. Potest. C. de ju. delib.* non etiam furioso per curatorem: furioso enim hæreditas non defertur. Pupillus proximus infanti, id est, qui septennium non ita dudum excesserit, tutore auctore hæreditatem adire et stipulari potest: quæ omnia propter utilitatem pupillorum favorabiliter sunt recepta, *§. Pupillus. de inut. stipul. l. Pupillus. sup. de acq. hær.* In furioso secus est, *l. Furiosus. l. Si quis alicui. l. More. l. Si per epistolam. eod. tit. l. In negotiis. de diver. reg. jur. ant.* Restat igitur, ut deterior sit condicio furiosorum quam infantium, aut eorum, qui infantibus proximi sunt. Cur ita? An quia furioso mens penitus adempta est, infans mente non caret, sed nondum quicquam per ætatem scire potest? eadem namque ratione jura favent spadonibus magis, quam castratis. Etenim his abest ea pars corporis, quæ ad generandum est necessaria, illis non item, sed gignendi vis in illis aut morbo aut aliquo vitio impedita est. In infantibus magis natura spectatur, quam imbecillitas ætatis; æque in spadonibus natura et consuetudo magis, quam temporale vitium.

Et animum possidendi). Ut puta si non sit infans, et si pubertati sit proximior, quam infantiæ.

Sed hæc persona). (§. 3.) Hæc persona, id est, furiosus ita demum usucapere potest, si ex ea causa possideat, ex qua usucapio sequitur, id est, ex causa peculiari: nam hæc una et sola est causa, ex qua ignorantes usucapimus, *l. Si servo. l. Si emptam. inf. hoc. t.* idque jure singulari fieri ait *l. Peregre. §. Quæsitum. sup. tit. prox.* nam jure civili in usucapionibus et possessionibus scientia exigitur.

Servus). (§. 4.) Filiusfamilias pro hærede sibi possidere potest ex causa castrensi, vel quasi castrensi: patri pro hærede possidere non potest, quia nec ante quam jusserit pater exstitit hæres, nec postea quam jusserit pater nomen hæredis retinet: idemque in servo dicendum est servus pro emptore, pro donato, et ex omni causa domino possidere potest, pro hærede non item, sibi nullo modo.

Si defuncti non fuerunt). (§. 5.) Defunctus et hæres, dum res quasi cognatæ conjunctæque sunt. Quia igitur dicit, Si defuncti non fuerunt, quod inde sequitur, usucapi possunt, sic accipiendum est, ut ab hærede usucapi possint. Sed quo titulo ab hærede usucapi possint, videamus. An pro hærede? Minime vero quandoquidem defuncti non fuerunt, hoc est, in hæreditate inventi non fuerunt, et ideo non hæreditati, sed ipsis rebus accepto feruntur. An igitur pro suo? Et *l. 2. inf. pro suo*, dicit pro suo usucapi partum ancillæ hæreditariæ: fructusque rei hæreditariæ, quæ lex ejusdem auctoris est, et ex eodem libro Ancillam igitur pro hærede possidemus Partum ex ancilla conceptum post aditam hæreditatem, pro suo, Fundum pro hærede, fructus fundi productos post aditam hæreditatem, pro suo. Usucapio necessaria est in partu ancillæ, quoniam partus ancillæ, ut fructuarii, ita statim pleno jure bonæ fidei possessoris non fit, *l. In pecudum. sup. de usur.* obtinuit enim contra Scævolam, et Manilium Bruti sententia, partum ancillæ in fructu non esse, *l. Vetus. sup. de usufr.* ex quo etiam id efficitur, ut in ancillæ aut hæreditatis fideicommisso partus ab hærede non retineantur, qui si in fructu aut reditu essent, utique nisi facta esset mora fideicommisso retinerentur ab hærede, *l. In fideicommissariam. l. Mulier. §. Sed enim. l. Deducta. §. Hæreditatem. D. ad SC. Treb.* Attamen Paulus lib. 14. responsorum ita respondit, ut appareat nihil cum hac in re discriminis constituere inter partus et fructus: non quod existimaret partus esse in fructu, vel reditu, quando idem ipse Paulus *lib. III. Sentent.* ancillæ usufructu legato, partum ejus ad usufructuarium non pertinere pronuntiaverit, sed quia id multo æquius esse ratus est ut exemplo fructuum, et partus ab hærede retineantur, *l. 14. sup. de usur. l. 24. sup. ad leg. Falcid.* idque in *l. 14.* illa verba indicant, *De reditu solo*, quia enim de reditu solo deducendo testator sensit, partus autem non sunt in reditu, ideo partus restituendi esse videntur: sed aliter tamen Paulus respondit, cui et Neratius suffragatur lib. 1. responsorum. Sed de partu ancillæ hactenus. In fructibus usucapio necessaria est, si per se nascantur: nam ii fructus, qui per se nascuntur, bonæ fidei possessoris non sunt, ut ostendi in *tit. de rer. divis. Instit. lib. II.* In fœtu etiam pecorum, qui summissus gregem reficit et retinet, necessaria est usucapio, ut argumento est *l. Deducta. §. Hæreditatem.* Quidam hæc verba, *Si defuncti non fuerunt*, sic esse accipienda tradunt, si nati vivo testatore in dominio ejus non fuerunt. Cæterum non de fructibus tantum, et aliis accessionibus, sed etiam de fundo, de ancilla, de grege, cæterisque omnibus rebus idem dici potest quare magis esse puto, ut verba illa sic accipiantur, si in hæreditate inventi non fuerunt: et ex eo quidem certe dubitatio nascitur, quod in hæreditate inventi non fuerunt. Eadem vero ratione fructus earum rerum, quæ nobis traditæ sunt, usucapi possunt, licet eorum nulla traditio intervenerit: quandoquidem pro traditis habentur, cum sint causæ rerum traditarum: ac certe nullo alio titulo usucapiuntur quam pro suo.

Lex Atinia). (§. 6.) Hoc videtur addidisse lex Atinia XII. Tabulis, nisi in potestatem ejus cui subrepta est, revertatur.

Labeo). (§. 7.) Si res peculiaris servi mei subrepta sit me ignorante, deinde servus eam nactus sit, me etiam, ut fit, ignorante: nam qui furtum ignorat, vix fit ut id etiam non ignoret rem in servi potestatem rediisse. Si igitur res peculiaris me ignorante subrepta sit, ac deinde in servi mei potestatem redierit, vitium furti solvitur, quoniam videatur ea res in meam potestatem rediisse, et in peculio esse, atque a me possideri incipit, *l. Interdum. §. Si res. inf. de furt.* atque hæc quidem fuit Labeonis sententia. Adjicit Paulus, *Commodius dicitur etiamsi sciero*, id est, si hæc tota res gesta sit me sciente, si subrepta sit me sciente, ac si me sciente in potestatem servi redierit, rediisse eam in meam potestatem. Nec enim sufficere si eam rem, quam sciente me servus perdidit, me ignorante servus apprehendat. Cum enim furtum factum esse scio, non aliter videtur ea res in meam potestatem rediisse, quam si me sciente servus facultatem ejus nactus sit: et quidem hæc omnia vera sunt, si rem eam esse in peculio volui. Nam si nolui, hoc amplius exigitur, ut ego facultatem ejus apprehenderim. Summa igitur hæc est: Res peculiares furto subreptas usucapi posse, si in potestatem servi redierint, sive sciente ea sive ignorante domino gesta sint: quoniam servus in rebus peculiaribus loco domini est, atque adeo etiam servus ordinarius servi vicarii dominus esse dicitur, *l. Si servus meus. sup. de pecul. l. Suos. in fi. sup. de legat. lib. III.* Res autem quas jam amplius nolit peculiares esse dominus, non aliter furti vitio liberari, quam si in ipsius domini potestatem redierint: nam et rem meam in procuratoris potestatem redire non sufficit *l. Si rem. inf. hoc. tit.*

Ideoque et si servus). (§. 8.) Si servus rem domini subripuerit ignorante domino, deinde eandem loco suo reposuerit, in potestatem domini rediisse videtur: quod si sciente domino subrepta sit, exigimus ut rediisse sciat in suam potestatem: quam distinctionem et in superiore casu admisimus, et admittitur in casu §. *prox.* Quid autem est, si rem domino subreptam servus non suo loco reponat, sed peculiari deinde nomine teneat? Respondet ex sententia Pomponii, non videri in potestatem reversam, nisi dominus eam in peculio esse velit: quoniam necesse est omnino rem in pristinum statum reduci. Ex quo efficitur, non omnia, quæ possidemus, in potestatem nostram rediisse. Quæ procurator apprehendit, ipsi possidemus, non tamen videntur in potestatem rediisse. Quæ servus domino subripuit, quæ peculiari nomine tenet, ipsi possidemus: non tamen ea in manu et potestate nostra sunt: Hæc de re dominica. Quod fiet si rem peculiarem servus attrectet furandi animo? Rei dominicæ condicio mutatur, etiamsi servus eam retineat: Nam et servi fugitivi condicio statim commutatur. Rei peculiaris condicio non mutatur, si servus eam retineat: est namque servus in ea re domini loco, sed si alii tradiderit, furtiva efficitur, *l. Interdum. §. Si res. inf. de furt.* Argumentari contra quis possit in hunc modum. Furtum nihil aliud est, quam possessionis interversio, *l. 1. §. Scævola. inf. si quis testam. lib. esse juss. fuer.* Rerum quæ subreptæ sunt a servo, quandiu is eas retinet, possessionem non amittimus, *l. Rem sup. tit. prox.* Ergo earum furtum non fit. Sed quemadmodum in servo fugitivo, quem certo constat sui furtum non facere, aut possessionem non intervertere id receptum est, ut, quod ad usucapionem attinet, condicio ejus quasi furtum sui fecerit, mutetur, *l. 1. C. de ser. fugit. l. Ancill. inf. de furt.* usque adeo ut nec longi temporis exceptio possessori prosit, ita si res dominicæ a servo surreptæ fuerint, in ea causa sunt, ut et si propriæ furtivæ non sint antequam alii traditæ sint, quasi furtivæ tamen usucapi non possint ut est proditum in hoc §. de servo fugitivo ratio traditur in *d. l. 1.* ne servorum fuga suis dominis damnosa fiat: quæ aptari etiam ad res dominicas potest, videlicet ne servi contrectatio fraudulosa suis dominis damnosa sit. Eadem in procuratore intervenit ratio, *l. Si rem. inf.* nam et si procuratore rem furtivam apprehendente, res furtiva esse desinat, propterea quod per procuratorem possessio acquiritur, ne tamen ea res domino captiosa sit, receptum est, ut ne furti vitio soluta esse videatur. Secuti sumus in interpretatione hujus §. Florentinam scripturam et vero postea semper sequemur, aut ubi non sequemur, id monebimus.

Rem mihi subripuerit). Subripere est loco movere, *l. 3. §. Si rem. sup. tit. prox.* Furtum emendare est loco reponere, et ideo recte sequitur, *Deinde eandem loco suo reponat.*

Vendideris). (§. 10.) Et tradideris opponitur *l. 1. §. Si rem. sup. depos.* sed quæ in eod. § ab Accursio adnotata postremo loco est solutio, verissima est.

Si pupilli). (§. 11.) Si res pupilli subrepta est, sufficit eam redire in potestatem tutoris, quia tutor loco domini est. Domini, id est, pupilli: usque adeo ut nec servi pupilli in eum torqueri possint, *l. 2. C. de quæstion.* Sin autem redeat in potestatem pupilli, scientiam tutoris exigimus. Eadem servantur in curatore furiosi: in curatore adolescentis non idem forsitan servabitur: Nam adolescens intellectus capax est. Quid autem fiet si tutor ipse rem pupilli subripuerit? Tunc omnino necesse est, ut res in potestatem pupilli redeat, *l. Qui fundum. §. Si tutor. inf. tit. prox. l. Tutor. inf. de furt.* Ex iis autem omnibus colligitur, pupilli rem furto surreptam, si furtiva esse desierit,

usucapi posse. Idem colligitur ex *l. 2. sup. de eo, qui pro tut. vel cur. neg. ges.* Cæterum ea *l. 2.* frustra dicere videtur, *nec ea usucapta est*, quippe quia idem juris est, cum ea res usucapta est, *l. Apud Celsum. §. Si quis non tutor. inf. de do. except.* Equidem ego existimarim in *§. Si quis non tutor*, non, *Et usucapta sit*, sed *nec usucapta sit*, esse legendum. Nam quæ tandem erit actio illa rescissoria, quæ pupillo in eum competat, qui usuceperit? tum vero dicere potius debuit, Etiamsi usucapta sit, ut illum quoque casum includeret, Si usucapta non sit. Animadverti (*) crebro hos articulos, *et*, *nec*, errore librariorum commutari: et proferam hac de re quatuor exempla. In *l. Bona. §. Quod filius. inf. de capt. et postlim.* vulgo legitur, *et si vivo patre decesserit*, legendum credo, *nec si vivo patre*, apertum sit ex *l. pen. sup. de suis, et leg. hær. l. Proponebatur. §. ult. inf. de cast. pec.* Rursus in *l. Qui fundum. §. Cohæres. sup. ad leg. Falcid.* puto legendum: *nec semis pupilli legatis exhaustus esset*: Nam si pars quoque pupilli legatis exhausta est, quid opus ex integro contributis legatis legis Falcidiæ rationem iniri? cum enim sit in legatis ab extraneo relictis habita ratio legis Falcidiæ, quid restat aliud, quam ut similis ratio in legatis a pupillo relictis habeatur? Præterea quorsum sit lex, *licet pupillo substitutus hæres existat, hoc observari?* Enimvero ideo potius hoc observatur, quod pupillo hæres existat: sed nisi me fallo; ita dixit, ideo quia si exhausta sit pupilli pars, cohæredis substituti non item, hæc ratio contributionem excludit: ex diverso tamen contributionem non excludit, si pupilli pars integra, cohæredis exhausta sit, *d. l. Qui fundum. §. Qui filium*. sed perinde fit contributio, ac si ex vulgari substitutione hæres extitisset. Idem in *l. 6. C. de his, qui sibi adscr. in test.* auctoribus libris scriptis emendandum censeo, *nec suis litteris*: ut sit sensus, eum proponas, nec generaliter dominum, nec specialiter subscripsisse. Generalis enim subscriptio sufficit ad consequendam libertatem. Postremo *l. Fructus. §. Si vir. sol. matr.* sic esse corrigendam censeo: *Nec fundum fructuosiorem fecerit*, ex *l. ult. de fundo dot.* Sed ut ad rem propositam redeamus. Quod diximus rem pupilli usucapi posse, obstat ei *l. Bonæ fidei. sup. de acqu. rer. dom. l. Si communem fundum. sup. quemadmod. servit. amit.* Equidem fateor eas res, quæ civili aut gentium jure pupilli factæ sunt, quamdiu is in tutela fuerit, usucapi non posse, *l. Bonæ fidei. l. Si communem.* Res a pupillo bona fide possessas usucapi non posse, id vero pernego, neque si pupillo subreptæ fuerint, aliter eas usucapi posse, quam si in ipsius potestatem redierint. Ergo in ista quæstione dominum pro bonæ fidei possessore accipimus: et hoc probat *l. Servi. §. ult. inf. de furt. l. Certe. §. Julianus inf. de precar.* in omnibus denique causis bonæ fidei possessor est pro domino. Et ita hic §. accipiendus est: reliquæ etiam omnes leges in quibus de usucapiendis pupilli rebus tractatur, sic accipiendæ sunt, quod neque novum est, neque absurdum: nam in hoc titulo sæpe ita species propositas accipimus, ut ipse suis locis demonstrabo (**).

Hæres qui in jus) (§. 15.) Jamdiu torquet hæc quæstio doctores nostros, contentionis et gloriæ cupidiores, quam veritatis, An partus ancillæ furtivæ usucapi possit: de qua hæc ipse habeo. Si ancilla prægnans subrepta fuerit, vel si apud furem aut furis hæredem conceperit, etiamsi apud bonæ fidei possessorem pariat, partus usucapi non potest, *l. Si ego. §. Partus. sup. de Public. in rem act. l. Qui vas. §. Si ancilla. inf. de furt.* atque ita fit, ut ea res furti vitio laboret, cujus nomine furti agi non potest: nec enim si ancilla furtiva apud bonæ fidei possessorem pepererit, partus nomine is qui ancillam subripuit, furti actione conveniri potest, videlicet quia partum non contrectavit, nec ideo quia gravidam ancillam contrectavit, partum videtur contrectasse, qui ex Stoicorum sententia, quam nostri auctores probasse videntur, antequam edatur, homo aut animal non est, sed matris veluti quædam portio, et spes quædam animalis. Quid (***) autem est si apud bonæ fidei possessorem ancilla furtiva conceperit? Et placet partum pro suo usucapi posse, *dicto §. Si ancilla. l. Si matrem. C. pro empt.* videlicet si edatur eo tempore, quo furtivam esse matrem ignoret: et hæc est Juliani sententia in *l. Non solum. in princ. inf. hoc tit.* quæ recitatur in *l. Si ego. §. Partus. D. de Public. in rem act.* Est tamen §. *Partus.* valde in illo loco depravatus, *Quo experiar*, et nisi fallor legendum est, *quo et pariat*: nam Julianus, cujus auctoritate utitur, tempus editionis dumtaxat inspicit, et in Publiciano judicio eo tempore, quo agitur, bonam fidem non desiderari certum est, *l. Eum qui. §. pen. et §. ult. D. eod. tit.* Necesse est igitur, ut editionis tempore furtivam esse matrem emptor ignoret: atque hoc etiam ostendit §. *prox.*

Pro libertate sua). (§. 16.) Videtur autem hic species quædam emptionis contrahi, *l. Qui ob pactionem. l. Servus domino. inf. pro empt.*

Non putant). Videlicet si ante editionem sciam esse furtivam, alioqui partum usucapere possum, *d. l. Qui ob pactionem*: quod etiam explicatur ita in *versic. Si antequam pariat.*

Emptor). (§. 18.). Emptoris nomine superiores continentur, quia sunt emptorum loco.

Quod si jam cum usuceperit). Post editionem neque obstat *l. Fusto. §. Ejus possessionis. inf.* quoniam non loquitur de ancilla furtiva: observanda est etiam distinctio *l. Si ancillam. inf. pro suo.*

Lana). (§. 19.) Quæ dicta sunt de partu, eadem prorsus in fœtu locum non habent: fœtus aut partus editi apud furem, vel furis hæredem, usucapi non possunt: partus editi apud bonæ fidei possessorem usucapi possunt: fœtus editi apud eundem, ab eo usucapi non possunt, propterea quod statim ei acquiruntur, sunt enim in fructu: et hoc probat *l. Bonæ fidei. §. ult. sup. de acqu. rer. dom.* siquidem ita legamus, ut est fere in scriptis quibusque libris, *Etiam si prægnantes venerint, quæ subreptæ sunt.* Igitur quæ ratio est lactis et lanæ, eadem et fœtus; et hoc quidem huic §. adjiciendum est.

Idem in agnis). Agni si nati sint apud furem, usucapi non possunt: si apud bonæ fidei possessorem, ejus efficiuntur consumptione. Verum obstat *l. Qui vas. §. Si ancilla. inf. de furt.* Dico deesse negationem, atque ita legendum, *Non idem et in pecudibus servandum est et in fœtu earum, quod in partu.* Nam et subjicitur statim differentia, et differentiæ ratio his verbis. *Ex furtivis equis nati*, et quæ sequuntur: neque vero dicit, ex furtivis equis concepti. Explicandus hic nobis esset §. *Scævola. l. Si aliena. inf.* sed volo suam cuique capiti interpretationem adnectere.

Substantiam). (§. 20.) Id est, materiam, ut in *l. 1.* et in *l. In venditionibus. sup. de contrah. empt. l. Julianus. §. Si quis rem. ad exhib.* Non distinguit Paulus, utrum sciens an ignorans fecerit, neque ego distinguendum puto.

Si rem pignori). Idem traditur in *l. Si rem. inf. tit. prox.* Obstant *l. ult. inf. hoc tit. l. Cum sit. C. pro empt.* Ego sic statuo: furtum rei pignoratæ debitor facit duobus modis: uno, si tenenti creditori pignus auferat: altero, si non tenente creditore ipse pignus alii vendiderit et tradiderit. Hoc modo si factum sit furtum, res usucapi non potest, quia postea quam admissum est furtum, non rediit ea res in domini potestatem *d. l. Cum sit. Illo casu*, id est, si prius surripuerit eam rem debitor, deinde vendiderit, ab emptore usucapi potest: quoniam posteaquam furtum factum est, res in potestate debitoris fuit: et hoc iste §. ostendit, et *l. Si rem. inf. tit. prox.* Dixi ab emptore usucapi posse ex *l. Si rem*: quæ cum posita sit sub tit. pro emptore, sic procuidubio accipienda est, ut possit pignus ab emptore usucapi. Ex quo apparet in hac quæstione tractari de re aliena, quæ a bonæ fidei possessore pignori obligata. Etsi enim res aliena pignori non sit, inter ipsos tamen qui contraxerunt, rata est pignoris conventio: et creditor licet frustra in dominum agat hypothecaria, non tamen inutiliter experiatur cum debitore vel alio quovis, cum etiam debitori in creditorem isto casu actio pignoraticia competat, *l. Si rem alienam. §. pen. l. Si pignore. §. Si prædo. inf. de pign. act.* Restat autem ex his, quæ proposuimus, ut pignus a debitore subreptum usucapi possit, hypotheca non item. Sed huic conclusioni obstat *l. ult. inf. hoc. tit.* quæ de pignore loquitur: et exigere id videtur, ut redierit pignus in potestatem creditoris: quod si est ita, pugnabit secum Paulus, qui hoc in loco pignus affirmat usucapi posse, neque illud exigit, ut redierit in potestatem creditori. Illud jam quidem est fuitque semper extra omnem controversiam, pignus usucapi posse, quod in creditoris potestatem rediisset. De pignore non reverso in potestatem creditoris, dubitatum est, ut ait *l. Si rem. inf. tit. prox.* Equidem dubitatum fuisse reor inter Cassianos et Proculianos. Cassiani, quemadmodum traditur in *hoc. §.* usucapionem admittebant, Proculiani dissentiebant. Paulus vero in *l. ult. inf. hoc. tit.* scribens notas ad Labeonem, qui Proculianæ sectæ princeps fuit, id tantum quod erat exploratius notavit: de re controversa nihil dixit. Non tamen id notando quod exploratius est, fidem sententiæ Cassii derogat. Fuit enim ea mens Paulo, ut non sublatis principiis sectæ Labeonis, ostenderet interdum accidere, ut furtiva res usucapi posset, etiamsi in potestatem domini non rediisset. Verum non dixit pignus creditori subreptum usucapi aliter non posse, quam si in potestatem creditoris rediisset: sed pignus quod in potestatem creditoris rediit, usucapi posse hoc certum erat, illud controversum et absurdum Labeoni videbatur, atque simul ut res furtiva fieret ac desineret: Sed tamen post multas controversias obtinuit, pignus a debitore subreptum usucapi posse, etiamsi nondum id in potestatem creditoris pervenisset: atque ab eodem furtum fieri, furtumque emendari. Etiam illud notandum est, non quæri hoc in ea *l. ult.* an a debitore usucapi possit, sed generaliter an usucapi possit. Certo enim constat a debitore usucapi posse: quandoquidem furti vitium initio usucapionis, non intæ usucapioni obstat. *l. Bonæ fidei. sup. de acq. rer. dom.* Cœpit autem usucapere debitor, et vero per creditorem usucepit.

Quamvis cum eo). (§. 21.) Interdum accidit ut ea res quasi furtiva usucapi non possit, cujus nomine furti agi non potest, ut ostendi in §. *Hæres.* Ex diverso ut ejus rei quasi furtivæ non impediatur usucapio, cujus nomine furti agi potest, ut in hac specie, et *l. Cum es. §. 1. inf. de furt.* Ergo debitor vitium quidem rei purgat non tamen seipsum, furti enim tenetur.

Quod puto rectius dici). Rectior est Cassii, quam Labeonis, aut Proculi sententia.

Si tu me vi). (§. 22.) Dixit de rebus furtivis, nunc de vi possessis de lege Atinia, nunc de lege Plautia, et Julia.

Vacuam possessionem). Vacua possessio est primum quia tu eam non apprehendisti, nec tibi ea nudo animo acquiri potuit, deinde quia ipse animo possidere desiit. Nam animo possidere, non est sic animum instituere, ut quia fingat se possidere: Animo possidere est ea mente eaque opinione esse, ut qui se solum putet possidere, atque ideo, qui vi dejectus est, fieri non potest ut animo non desierit possidere, *l. Clam. in fi. sup. tit. prox. l. 1. §. Sive autem. inf. unde vi, et de vi arm.* In hac igitur specie possessio vacat.

Licet a non domino). (§. 23.) A non domino vi possidet qui vi non dominum dejecit, *l. 1. §. Qui a me. inf. unde vi, et de vi arm. l. Si duo. inf. uti poss. l. Et a quo. inf. h. t.* Ergo res vi possidetur, non tantum si dominus, sed etsi malæ fidei possessor vi dejectus sit. Idemque mox dicendum sit bonæ fidei possessore dejecto, quamvis dejector ideo id fecerit, quod sciret rem alienam esse.

(*) *Vide Merill variant. ex Cujac. lib. 3. c. 37.*
(**) *In hoc §. Vide Merill variant. ex Cujac. lib. 3 cap. 40.*
(***) *Vide eumd. variant. ex Cujac. lib. 3. cap. 27.*

Idem dicendum). Ut scilicet fundus usucapi non possit: quoniam vi possidet is qui expulit: et expulsor sum quidem ideo usucapere non potest, quia mala fide possidet, alii, quia vi possessus est. Pro hærede autem possidebat qui hæredem se putabat, *l. Pro hærede. sup. de pet. hæred.* §. *Pro hærede. Inst. de interdict.* Quæ sequuntur, *Si fundum alienum bona fide possidentem quis sciens esse alienum expulerit, usucapere non potest*, absunt a Norico et Florentino libro: et recte, ut opinor, sunt enim supervacua.

Quando interdicto). (§. 26.) *Quando*, pro *quandoquidem*, ut *l. Cum quis.* §. 1. *de solut. l.* 21 *Comm.* Cassius existimat si dominus rem suam subripuerit, videri eam in domini potestatem pervenisse, §. *Si rem pignori. sup.* non idem Cassius in re vi possessa æstimavit. Causa hæc est, quoniam id tantum videtur in potestatem venisse, cujus possessio avelli non potest, §. *Tunc. sup.* competit autem hoc casu interdictum Unde vi. Dixerit aliquis: competit etiam creditori, si debitor pignus subripuerit, incerti condictio, id est possessionis, *l. Si pignore. sup. de pig. act.* Sed hoc interest inter condictionem furtivam incerti, et interdictum Unde vi quod interdictum possessionem civilem avellit. Condictio naturalem, non civilem hæc actio non efficit, ut dominus desinat possidere, illa contra efficit, ut possidere desinat.

Si viam). (§. 27.) Omnes res, aut mobiles sunt, aut moventes, aut immobiles, aut incorporales, *l. un.* §. *Cum autem. C. de rei uxo. act. l.* 2. et 3. *C. de quadr. præscr. l. Quam Tuberonis.* §. *In peculio. sup. de pecul.* Res mobiles ac moventes furto subripi possunt. Res immobiles vi possideri, non furto subripi. Res incorporales, ut puta servitutes, nec vi possideri, nec furto subripi possunt. Ex quo sequitur id, quod in hoc §. traditur, viam non utendo amitti, etiamsi quis de ea quodammodo detrusus sit, quia nec possidetur via, neque de ea quis mero scilicet subtilique jure dejicitur. Verum autem non est, quod Acc. annotavit, interdicto Unde vi ei succurri, qui de via dejectus quodammodo fuerit ex *l. Si plures.* §. *Dejectum.* et *l. prox. inf. Unde vi et de vi arm.* nam interdictum de fructuario tantum loquitur, qui prohibitus est uti frui, quoniam fundum fructuarius naturaliter possidet: dejicitur autem is etiam, qui naturaliter possidet, l. 1. §. *Dejicitur. inf. unde vi et de vi arm.* idemque est in usu et habitatione, *l.* 3. §. *Item si non usufr. inf. eod. tit. l. Aquilius sup. de donat.* Datur autem fructuario interdictum Uti possidetis. Ad servitutes prædiorum interdictum Unde vi non pertinet, sed neque Uti possidetis. Hæc tantum interdicta veluti possessoria, servitutum causa introducta sunt, de itinere actuque privato, de aqua quotidiana et æstiva, de rivis, de fonte, de cloacis, *l. Quotiens. sup. de servit.* l. *ult. sup. quemadmod. serv. amit. l.* 2. §. *ult. inf. de superfic.*

Id est, mero jure). Modo, *id est*, pro *scilicet* ut in *l. Si unquam in id. inf. de re jud.* alias est διασαφητικόν, παραδειγματικόν.

Detruditur. Hoc olim verbo usi sunt prætores, in interdicto Unde vi. M. Tul. pro Cæcina. *Detrusum dices?* nam eo verbo antea prætores hoc interdicto uti solebant.

Vacuam possessionem). (§. 28.) Bene vacuam: secus enim est si possessionem invaseris.

Libertatem). (§. 29. Dixit Paulus in §. *Si viam*, amitti viam non utendo: idem est in cæteris servitutibus rusticorum prædiorum. Amittebantur autem olim biennio, hodie x. vel xx. annis, l. *pen. C. de servit. et aqua*: harum vero servitutum libertas non usucapitur: nec enim eorum libertas usucapi potest, quæ non utendo amittuntur, ut Paulus sentit *lib.* 1. *Sent. tit. de servit.* Rursus ea quorum libertas usucapitur, non omnimodo amittuntur non utendo. Usucapitur vero urbanorum servitutum libertas nec sane possunt eæ non utendo amitti, nisi usucapiatur libertas, *l.* 5. *l.* 6. *sup. de servit. urb. præd. l. Si quis ali.* §. *Quemadm. servit. amit.* Ergo rusticorum prædiorum servitutes non utendo amittuntur, urbanorum prædiorum servitutes usucapione libertatis. In his facto ejus est opus, qui servit: in illis ejus cui servitur, cessatio sufficit. Est etiam hæc differentia inter usucapionem libertatis, et amissionem quæ fit non utendo. Tempus quo usus venditor non est, emptori computatur, *l. Si quis alio.* §. 1. *sup. quemadmod. servit. amit.* Tempus quo venditor possedit ædes, emptori non imputatur in usucapienda libertate. *l. Si ædes.* §. *Libertas. sup. de ser. urb. præd.* Quam differentiam Accursii comites assecuti non sunt, ab Constantino autem evidenter his verbis expressa est lib. 14. Epitomar. εἰς τὸ κτήσασθαι ἐλευθερίαν τῆς δουλείας, τὸν αὐτὸν ἀπαιτοῦμεν εἶναι παρ' ὅλον τὸν νόμιμον καιρόν, εἰς δὲ τὸ ἀπολέσαι διὰ τοὺς ἀχρηστίας ἀρκούμεθα τὸ μηδὲ χρήσασθαι καὶ μόνον παρ' ὅλον τὸν τοῦ νόμου καιρόν, καὶ οὐ τι ἐργαζόμεθα. εἴ τε εἷς, εἴτε πλείους εἰσὶν οἱ μὴ χρησάμενοι. Nunc videndum est, an ipsæ servitutes usucapi possint. Rusticorum prædiorum servitutes usucapi non possunt, vel quia possideri non possunt, vel quia natura intermissionem habent, *l.* 14. *sup. de servit. l. Cum usufructus sup. de usufr. leg.* urbanorum autem prædiorum servitutes usucapi olim potuerunt, ideo quia tales sunt, ut continuam habeant possessionem, *l. Servitutes quæ in superficie. sup. de servit. urb.* Lex tamen Scribonia earum usucapionem sustulit, ut in hoc §. traditur: qui non pertinet nisi ad urbanorum prædiorum servitutes: nam de usucapione libertatis tractat, quæ in urbanis duntaxat servitutibus locum obtinet. Igitur hoc totum concludi sic licet: Nec rusticorum, nec urbanorum prædiorum servitutes usucapi possunt. Rusticorum usucapioni ratio juris obstat, Urbanorum lex Scribonia. Est autem etiam moribus recepta lex Scribonia *l. Si alieno.* §. 2. *inf. hoc tit.* et hoc est quod in *l.* 14 *sup. de servit.* cum ostendisset rationem hoc non pati, ut rusticorum prædiorum servitutes usucapi possent, Paulus ait: Idem et in servitutibus prædiorum urbanorum observatur: non illa scilicet ratione, sed lege Scribonia et more majorum. Denique mixto jure fit, uti ne urbanorum prædiorum servitutes usucapi possint: quod enim lege fit moribus comprobata, mixto jure fit. Argumento est actio ex lege Cornelia de injuriis, quam Paulus *lib.* 5. *Sent.* esse mixto jure introductam ait: item illa juris definitio de quæstione servi in dominum non habenda, quam vetere SC. Cornelius Tacitus lib. 2. more majorum, M. Tullius pro Deiotaro munitam ait. Sed ne longius a re proposita discedamus, explicanda nobis est l. *Si quis diuturno. sup. si servit. vind.* ex qua Doctores id effici putant, usucapi posse servitutes, quod eis minime concedendum est. Lex ait servitutes diuturno usu et longa quasi possessione acquiri, quod etiam indicat *l. Foramen. sup. de ser. urb. l.* 1 §. *ult. sup. de aquæ plu. arc. l. Apparet* §. *pen. de itin. actuque priv. l.* 1. et 2. *C. de servit. et aqua*; neque ipse repugno sed vitiosa est collectio, Servitus diuturno usu acquiritur, ergo servitus usucapitur: nam aliud est usucapere, longe aliud usu diuturno sive longo tempore acquirere, Vectigalia, tributaria, stipendiaria prædia usucapi non possunt, longo tempore acquiri possunt, *l. Cum sponsus.* §. *In vectigalibus. sup. de Publ. in rem act. l. Si finita.* §. *Si de vectigalibus. sup. de dam. inf.* Vectigalia sunt civitatum prædia emphyteuticaria. Tributaria stipendiaria sunt provincialia prædia, de quibus ipse in §. *In vectigalibus* illa verba, *Et in aliis prædiis*, esse accipienda reor. Usucapio possessionem exigit. Longi temporis acquisitio quasi possessione contenta est. Illa directam actionem parit, hæc utilem. Illa sine titulo non procedit, in hac de titulo docere non est necesse. Hoc duntaxat exigimus, ut ne is qui servitutem sibi asserit utili in rem actione, ea per longum tempus usus sit, aut vi, aut clam, aut precario: nam his tribus modis servitus mala fide possidetur, *l. Pompon.* §. 1. *sup. tit. prox.* non tamen id exigimus omnimodo, ut sciente domino is eo jure utatur, *l. ult. C. de præscr. lon. temp.* ideo enim Imperator in *l.* 2. *C. de servit. et aqua* refert Martialem sciente domino aquam duxisse, ut intelligeremus clam ab eo minime aquam deductam esse, ut in *l.* 5. §. *Sed si servitus. inf. quod vi aut clam.* possit tamen aqua recte ignorante domino deduci modo si celandi animum is non habuerit qui ducit. Hæc igitur tria vitia si absint, poterit longo tempore servitus acquiri, quod tamen ipso jure non fiet, sed prætoria tuitione: non directo judicio, sed utili. At quoniam res admonet, videndum nunc est, quæ sit longi temporis definitio: de quo ne plura scribam, id custodiendum esse censeo, quod Accursius tradidit, quod et illa verba suadent, *Exemplo rerum immobilium in l.* 2. *C. de servit. et aqua* Adnotandum tamen est eam legem ad provincialia, non ad Italica prædia pertinere Ita vero etiam longum tempus Paulus definivit in *l.* 5. *Sent. tit. de usucapione, et tit. de effectu sentent.* Sed in *l.* 1. § *ult.* et *l.* 2. et *l. ult. sup. de aqua et aquæ plu. arc.* et in *l. Hoc jure.* §. *Ductus. inf. de aqua quot. et æst.* in acquirendis servitutibus infinitum tempus desiderari videtur. Quid dicendum est? Tractatur in eis locis de aqua. Aquæductui auctoritatem dat non tantum diuturnus usus, ut puta si quis ita se aquam duxisse contendat x. aut xx. annis non vi, non clam, non precario, sed etsi id non contendat, vetustas, id est, infinita memoria, aquæducti auctoritatem dabit: quod et in aqua publica servandum est, *l. Si manifeste. C. de ser. et aqua, l.* 4. *C. de aquæduc.* et consuetudo igitur longi temporis et vetustas vicem jure constitutæ servitutis obtinet, sed vetustas etiam, ut ait *l.* 2. *sup. de aqua et aquæ plu. arc.* vim legis obtinet. Servitutes imponuntur a dominis, *l. De pupillo.* §. *Et belle Sextus. de no. op. nunc.* Leges dicuntur ab iis, qui agros constituunt, *l. Quod principis. de aqua et aquæ plu.* Hygenus lib. 2. de limit. constit. *Divisi*, inquit, *et assignati agri, leges accipiunt ab his qui veteranos deducunt, et eis propriam observationem eorum lex data præstat in iis agris.* Per servitutem prædium prædio servit civiliter: per legem, per vetustatem naturaliter, non secus ac per locorum naturam, quam Julius Frontinus et Siculus Flaccus supercilium appellant. Hæc igitur hujus disputationis summa sit Servitutes rusticorum prædiorum non utendo amittuntur. Servitutes urbanorum prædiorum non utendo non amittuntur. Harum libertas usucapitur. Illarum libertas non usucapitur. Illæ usucapi olim poterant, ex lege Scribonia, nunc non possunt: illæ nec possunt, nec unquam potuerunt usucapi. Servitutes omnes longo tempore quasi acquiruntur. Denique servitutes usucapione legitima non acquiruntur usucapione tamen Justinianea omnimodo acquiruntur. Fœda est negligentia, cum quid constitueris, id præterire, quod cum eo maxime quod constitueris, pugnare videatur. Igitur cum ita constitutum sit, servitutes rusticorum prædiorum usucapi non posse, videamus quemadmodum interpretari nos oporteat, quod his verbis Paulus scribit *lib.* 1. *Sent. Servitus hauriendæ aquæ vel deducendæ biennio omissa, intercidit, et biennio usurpata recipitur*: et quod Aggenus in lib. de limit. agr. dum ait, *Iter non quo ad culturas pervenitur capitur usu, sed id quod in usu biennio fuit.* Et quod ad Paulum quidem attinet, is non usucapi aquam biennio, sed usurpari dicit, id est, usu retineri: sic enim id verbum accipi oportere ostendimus in *l.* 2. *sup.* Sententia igitur Pauli hæc est: Aquam non utendo amitti, si is cui debetur, ea biennio non utatur quod si ea biennio utatur, id est, si usurpaverit eam, cujus scilicet usu eo aliquo tempore abstinuerat, non jam amitti, sed cum initio esset, quodammodo recipi vel retineri. Quod autem Aggenus ait, Iter biennio usucapi, sane alienum a vero est, si biennio per se iter usucapi intelligamus, at cum prædio tamen cui debetur iter, si biennio iter usucapi constat, *l. Si alieno.* §. 1. *inf.* atque ita tenere Aggeni sententia potest prædium enim quando usucapitur, cum sua causa, et condicione et qualitate usucapitur. At, ut ex libris scriptis didicimus, sic apud Aggenum legendum est: *Iter enim non quo ad culturas pervenitur, capitur usu, id est, quod in usu.*

bennio fuit. Ea etiam hoc in loco explicare quæ de finium latitudine Aggenus ex lege Mamilia tradit, non alienum esse judico. Fines unius gradus latitudinem secundum legem XII tab. et legem Mamiliam habent, et ideo in *l. 8. inf. de term. mo.* Qui terminos, inquit, statutos extra suum gradum finesque moverint. Est autem is gradus non simplex, sed geometricus. Gradus simplex pedes habet duos semis, vel ut ex Juliano Ascalonita architecto Constantinus scribit *lib. 2. epitom.* τὸ βῆμα ἔχει πόδας τρεῖς. Similiter gradus geometricus, id est, passus sive ὄργυιά pedes habet quinque, vel ut aliis placet, pedes sex: atque ideo Aggenus ait lege Mamilia quinque vel sex pedum latitudinem præscribi. Intra eam latitudinem non est usucapio, uti eamtam est in XII. sed neque illa eam latitudinem est præscriptio, id est, diuturni, usus acquisitio ex constitutione *l. Quinque pedum. C. fin. regund.* sic enim præscriptionem accipi sæpissime, ostendi in *tit. de usucap. lib. 2. Instit.* est tamen id spatium XXX. annorum præscriptio, *l. ult. C. eod. tit.* atque ita ipse de hac quinque vel sex pedum quæstione judicandum censeo.

Libertatem servitutum). Servitutum urbanarum, quod jam supra demonstravi, et ex subjecto exemplo satis liquet.

Lex Scribonia). Crediderim plebiscitum esse. Meminit M. Tullius L. Scribonii Trib. pleb. in Bruto, et in epist. ad Att.

Ad L. Naturaliter 5.

Naturaliter). Id est re ipsa, non fictione. Eodem sensu naturaliter possidere, et naturaliter obligari dicimus, hoc enim verbo factum demonstratur.

Nec eripitur). Eripere est de manibus auferre per raptum. Dejicimur itaque e rebus soli, Eripiuntur res mobiles.

Quo casu non adversus eum. Non ei tantum utile est usurpatio qui eripit, sed etiam omnibus: sic enim articulum, *Adversus*, accipiendum esse hoc in loco, in Notis ad Ulpianum ostendit, *tit. 20.* sic, ut mihi P. Faber indicavit, et in *l. 1. inf. de ju. & c.* adversus leges commissum factum esse, id est, secundum leges, ut in Ulpiano, adversus leges testari.

Ac ne illud quidem interest). Puto hæc verba ad eum pertinere, qui usurpaverit. Dixit nihil interesse, dominus sit is qui usurpaverit, nec ne: modo nihil interesse dicit, utrum dominus bona fide, an malu usurpaverit: nam etsi mala fide usurpaverit, omnibus usurpatio hæc prodest. Titulus pro suo, non potest esse malæ fidei, *l. Si ancillam. inf. pro suo.* His igitur verbis, *Pro suo*, significatur bonæ fidei possessio. Illis, *Ex lucrativa causa*, malæ fidei: nam ut est in *l. Non solum. §. Quod vulgo. inf. hoc tit.* et *l. 2. inf. pro hærede*, ut *l. 1. inf. de furt.* qui mala fide possidet, lucrifaciendi causa possidet, videlicet ut id quod possidet, usu suum faciat. Igitur an ex lucrativa causa, id est, an quasi alienum. Volunt quidam sic interpretari, Pro suo, id est, ex causa non lucrativa: quod non debet fieri: nam et qui pro legato aut pro donato possidet, pro suo possidet, *l. 1. inf. pro suo*: item non est cur hoc debuerit scribere, nihil referre, utrum usurpator pro emptore, an pro donato rem possidaut, cum nulla hujus causæ ab illa separandæ jam subesset ratio. Quidam alii verba hæc referunt ad eum, cujus possessio interpellata est, quos etiam ego recte interpretari non existimo: nam quo tandem cumque modo is possideat, certum est eo pacto naturalitur possessionum interrumpi, nec potest ulla in contrarium dubitationis aut distinctionis induci ratio. De illo sane dubitari potuit, an usurpatio ab eo facta qui rem alienam esse non ignorat, vero domino prosit: Cujus autem interesse nihil sit, pro suo quisquo possideat, an ex lucrativa causa, id est, nihil referre, utrum bona usurpator an mala fide possideat.

Ad L. In usucapionibus. 6.

Momentum in jure civili horam significat: nec vero ullum considerari minus momentum potest: quis enim exacte possit momentorum omnium rationem subducere? atque ita momentum accipi probat *l. 3. §. Minorem. sup. de minorib.* et Ant. Goveanus in lib. Var. lect. animadvertit. In usucapionibus ergo tempora non ab hora ad horam, sed totum postremum diem computamus, non dividimus diem momentis, sed totum diem computamus: Denique totum diem extremum pro momento temporis accipimus, ut qui illum diem attigerit, eum usucepisse dicamus. Ergo a die in diem, non ab hora in horam fit computatio temporum: cui sententiæ congruit *l. In usucapione. inf. de divers. tem. præscript.* Sic et in lege Ælia Sentia, et in lege Julia et Papia, et in aliis plerisque causis, tempora supputari solent, idque fit civiliter, id est fictione juris. Naturaliter enim ad momenta temporum annus numeratur, quæ computatio etiam in legibus nonnumquam observatur: ut in *l. 5. inf. de obl. et act.* item in *l. 3. §. Minorem. inf. de minor.* cujus § verba sic meo judicio restituenda sunt: *Minorem autem XXV. annis natu, videndum an etiam die natali suo adhuc dicimus ante horam qua natus est, ut si captus sit restituatur.* In libro Flor. corrupte legitur, *diem*, pro *die*.

Ad L. Ideoque. 7.

Qui autem bissexto cœpit usucapere, sive priore, sive posteriore, pridie VI. Kal. Mart. post sextam horam noctis, a qua dies Romano more incipit, usucapionem implet: at in quæstione § *Minorem.* non ante videtur non esse minor XXV. annis, quam si bissexto natus etiam diem VI. Kal. Mart. compleverit: nec refert sive posteriore die natus sit: nam id biduum pro uno die computatur, cujus sententiæ in § *Minorem.* auctor laudatur Celsus. Id vero Celsus scripsit in *l. Cum bissextum. inf. de verb. sign.* in qua tamen non de die tantum, sed et de mense intercalari agitur. Cæterum mensis intercalaris sublatus est ab Julio Cæsare, ut Svet. Tranquillus scribit, qui non ex XXIX. vel ut alii scribunt, ex XXII. aut XXIII. sed XXVIII. diebus constabat: ideoque cum ante Julium Cæsarem non constaret nisi CCCLV. diebus, incidente intercalari mense, annus dies habebat CCCLXXXIII. Ejus vero mensis initium erat pridie Kal. Mart. ut ex Q. Mucio Celsus refert. Nunc ex instituto Julii Cæsaris annus dies habet CCCLXV. *l. Cum hærer. §. Stichus. sup. de statulib. l. Ita vulneratus. §. Æstimatio. sup. ad leg. Aquil. l. Anniculus. inf. de verb. signific.* et quarto quoque anno ad VI. Kal. Mart. dies unus intercalatur. In anteni intercalarius dies si medio usucapionis tempore incidat, legitimum tempus augeri constat: quod et in actionibus, quæ certo tempore finiuntur observari indicat *l. 2. inf. de divers. temp. præscr.* et in ætatis quæstione non est ambiguum. At in postremo ejus legis exemplo, puto diem intercalarem in XXX. diebus numerari, quod ex Hugone recte Accursius interpretatur.

Ad L. Labeo. 8.

Ignorantes). Ergo et infantes, et furiosi, quod jam quidem in *l. 4. sup.* dixeram, sed iterum repetendum esse censui, ne quis ad eos proximam sententiam existimaret pertinere, quod etiam ad municipes transfertur, et captivos. Et omnino etiam a proxima sententia excipiendu est peculiaris causa, ut sit hic sensus: si non possit dominus suo nomine usucapere, nec servum etiam posse nomine domini.

Ad L. Usucapionem. 9.

Maxime) Maxime, emplastrum videtur Triboniani, propterea quod servitutes, etsi jure legitimo non usucapiuntur, ex constitutione tamen Justiniani usucapiuntur. Eandem etiam eum particulam addidisse ad *l. 4. §. 1.* supra ostendimus.

Sacris, sanctis). Addatur, *religiosis*, § *Sed aliquando, Inst. de usuc. l. 4. sup. de mor. infer.* et ideo nec sepulchrum, nec forum sepulchri usucapi potest, quod M. Tullius ait in XII. tab. contineri.

Publicis populi Romani). Sic ait, publicis P. Romani, ut nos in notis ad Ulpianum tit. 20. Servus publicus P. Romani partis dimidiæ testamenti faciendi habet jus, legendum esse admonuimus: quod in hac Biturigum schola, cum de quibusdam juris articulis quidam disputationem instituisset, ita elevabat, ut absurdam esse locutionem diceret, nimirum id per se publici verbo adnuente satis, non animadvertens ullis juris auctores P. Romani, ulix civitatem publica facere: id etiam non intelligens, notam ex notis eam errorem quibus et prætorem, et P. Romanum significare solemus: atque ideo Victorinus Afer P. R. *quotiens*, inquit *prætorem significare vultis, nolite interpungere ne fiat populus Romanus.*

Ad L. Si aliena. 10.

In usucapionibus ab initio bona fides exigitur. Cæterum hac in re distat emptio a cæteris contractibus. Nam in emptione duobus temporibus bona fides exigitur, emptionis, traditionis, *l. Sed etsi res. §. ult. sup. de Pub. in rem act.* In stipulationibus, traditionis tantummodo tempus exigitur, *l. Si is qui. pro empt. §. ult. l. Justo. §. Etsi possessionis. inf. hoc tit.* Differentiæ causa hæc est, quod salva fide scientes rem alienam emere non possumus, stipulari autem possumus. Sed huic definitioni obstat lex nostra, nisi hoc Ulpianum sentire dicamus, non tantum emptionis, sed etiam traditionis tempus spectari, quod Accursio placet, mihique verissimum videtur. Semper enim inter omnes constitit, spectari tempus emptionis oportere, quia scilicet sincera fides non patitur, ut rem alienam sciens quis emat. Sed id solum in emptione tempus sufficere Proculiani existimaverunt, et in stipulationibus possessionis. Obtinuit tamen Sabinianorum sententia, qui utrumque tempus in emptione spectandum esse censebant: et hujus controversiæ vestigium quoddam a me interius explicuimus in *l. Qui fundum. §. Qui bona. pro emp.*

Hoc jure utimur). (§. 1.) Post legem Scriboniam.

Nusquam). Neque in Italia, neque in provinciis. Imponi non tantum in Italia poterant, sed etiam in provinciis *l. 3. C. de servit. et aqua*: etenim provinciales non quidem ex jure Quiritium, sed in bonis, sive ex jure naturali, prædiorum erant domini: et ob eam quoque rem in provincialis solo nuntiatio novi operis locum obtinebat, *l. In provincialis. sup. de no. op. nunt.* Nusquam vero servitutes usucapi poterant.

Longo tempore capi.). Scripserat Ulpianus *usucapi*: quod ita Tribonianus, immutavit, *longo tempore capi*, propter transformationem Justiniani: qui in re merito reprehendi potest, cum olim longo tempore quasi servitutes acquirere licuerit, et nunc etiam servitutes omnimodo longa consuetudine acquirantur ex constitutione Justiniani.

Cum ædificio). Cum fundis etiam servitutes usucapi possunt, ut dictum est in *l. Sequitur. §. ult.*

Partuque apud furis hæredem). Frustra hoc Marcellus adjicit, si conceptus etiam apud furem, et editus apud bonæ fidei possessorem, usucapi non potest. Dixit igitur, partumque apud furis hæru-

dam quoniam si apud bonæ fidei emptorem pariat, juvencus emptori statim acquiritur, ut ab alio usucapi potest.

Scævola autem). (§. 2.) Non Q. Mucium, sed Q. Cervidium intelligit, qui fuit ex eadem gente. Qu. Mucius partum ancillæ in fructu esse opinabatur, ut M. Tullius scribit lib. 1. de finibus. Q. Cervidius gentilis sui opinionem sequitur, et ideo nullum discrimen facit inter fœtum, et partum. Refert autem Ulpianus Scævolæ et Marcelli sententiam. quid ipse sentiat non dicit: credo veriorem esse Marcelli sententiam. Idem ostendemus accidisse Ulpiano, in *l. Si is qui pro emptore. inf.* cum eo pervenerimus.

Nec enim). Ea hoc loco sumpta est *l. Partum. inf. de verb. sign.* ut ex inscriptione apparet.

Cæterum). Cæterum pro alioquin: cujus reciprocum alioquin, pro cæterum sæpe in Pandectis, quod etiam, ut Charisius scribit in Sallustii histor. lib. 4. Asper annotavit.

Nec si apud bonæ fidei). Quod utique falsum est, si dicamus ancillæ partum esse in fructu, et bonæ fidei emptori statim acquiri: poterit enim ab alio usucapi. at certe cum id hodie receptum sit, in fructu partum non esse, hoc etiam verum est, partum conceptum apud furem, vel furis hæredem, editumque apud bonæ fidei emptorem usucapi non posse: cæterum falsum est non posse usucapi juvencum conceptum apud furem, et editum apud bonæ fidei possessorem: nam etsi ab emptore usucapi non possit, propterea quod ei statim acquiritur, ab alio tamen usucapi potest. Putabat ergo Scævola partum apud furem editum, vel apud bonæ fidei emptorem usucapi: et per omnia partum negabat esse rei furtivæ partem, nec furtum a partu separabat. Marcello idem judicium non fuit, cujus sententiam sequimur, de qua nos in *l. Sequitur.* satis multa, disseruimus.

Ad §. Neque servus. 11.

Accursius peculii causam accipit: et recte, ut dicemus in *l. Si is qui. pro emptore*. Neque igitur servus nomine domini, neque per servum dominus, qui apud hostes est, suo nomine possidet.

Ad L. Si ab eo. 12.

Is qui emit, a domino cui bonorum alienatio interdicta non est, usucapere non potest. quia traditione dominium acquirit. Is etiam, qui sciens emit a domino, qui alienandi jus non habet, quia mala fide emit, usucapere non potest, ut puta si a furioso sciens emit, si a prodigo cui bonis interdictum sit, si ab hærede quem prætor vetuit diminuere, ut in specie, *l. Si creditores. inf. de priv. cred.* et *l. Qui fundum. §. Qui sciens. inf. pro empt. l. Si sciens. sup. contr. empt.*

Ad L. Pignori. 13.

Qui pro suo possidet, usucapere potest. Qui pro alieno aut pro possessore possidet, usucapere non potest. Pro alieno possidet creditor, colonus, inquilinus, ἐμφυτευτής: Pro possessore, prædo. Ad hæc Accurs. notat, neque creditori utilem esse xxx. annorum præscriptionem, videlicet si debitor in rem experiatur, quod puto recte dici. non tamen id probo, quod Accur. deinde notat, jus luendi pignoris præscriptione xxx. annorum excludi, quæ in re sequitur Bulgarum. Rogerius tamen dialogum scripsit de præscriptionibus, in quo id fortiter defendit, Jus luendi pignoris præscriptione xxx. vel XL. annorum non tolli, quæ sententia mihi probabilior videtur: nam quod dicitur omne jus tolli præscriptione XL. annorum, *l. Omnes. C. ad. de præscrip.* xxx. *annor.* de actionis non de luitionis jure accipiendum est. Pignoratitia autem actio præscriptione tolli non potest, antequam nata sit, atqui non nascitur antequam debitor pignus repignoraverit: nec enim recte quis dixerit eo pignoraticiam actionem tolli, quod cum potuerit pignus debitor luere, et sibi gignere pignoraticiam actionem, ei tamen per xxx. vel xl. annos id numquam in mentem venerit: nam si filiofamil. eo non obstat præscriptio, quod non egerit, cum id a patre facile impetrare posset, *l. 1. §. ult. C. de ann. exc.* multo minus eo debitori obstabit, quod pecuniam non solverit. Expeditior enim plerumque agendi quam solvendi facultas est. Præterea si creditoris possessio debitori ad præscriptionem prodest, *l. Cum notissimi. §. Sed cum illud. C. de præscript.* xxx. *annor.* absurdum est dicere præscriptionem ei etiam nocere, quo minus cum creditore actione pignoraticia experiatur. Et quidem huic sententiæ non obstat *d. l. Cum notissimi. §. eod.* nec enim hoc lex dicit, jus liberandi pignoris præscriptione tolli, sed hypothecariam actionem, quam posterior contra priorem creditorem habet, longissimi temporis præscriptione tolli. Item non obstat *l. Nec creditores.* et *l. ult. C. de pign. act.* Loquuntur enim de nata jam actione pignoraticia, eamque longo tempore tolli negant: ubi enim recte Joannes et Græcus interpres longissimo tempore tolli confirmant.

Bona fide) Ignorans, alioqui pro possessore possidet, *l. Nec ullam. §. 1. sup. de pet. hær.*

Si mandavero). Per procuratorem possessio nobis acquiritur, si ea mente et cogitatione acceperit, et nobis acquireret, *l. Quod meo. sup. tit. prox.* Quod si eam sibi habeat, possessio nobis non acquiritur, *l. 1. §. Per procuratorem. sup. tit. prox.* et ideo tunc sit procurator ipse usucapere potest, quamvis, inquit, possit videri non pro suo possidere videlicet cum ejus rei nomine mandati actione teneatur: nec tamen certe ideo minus pro suo possidet, quod mandati judicio teneatur.

Ad L. Id tempus. 14.

In usucapione non conjunguntur tempora inter emptorem, et venditorem, *l. Si ædes. §. Libertas. sup. de serv. urb. præd.* In longi temporis possessione inter emptorem, et venditorem tempora conjunguntur, ex rescripto Severi, et Antonini §. *Inter venditorem. de usucap.* quod Justinianus ad usucapionem etiam triennii traxit in *tit. de usucap. transfor.* ut plane non suo loco in Institutionibus hæc verba posita esse videantur: *Quod nostra constitutio similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur* quemadmodum ipse ad ea in *tit. de usucap.* adnotavi (*). Ex his apparet hanc legem non de usucapione, sed de longa possessione accipi oportere. Ita vero demum inter emptorem, et venditorem tempora conjunguntur, si uterque bona fide rem acceperit. Nam auctoris, id est, venditoris, vitiosa possessio, bonæ fidei emptori non prodest, sed neque etiam nocet, ut id per se non usucapiat emptor, quod venditor non potuit. Proinde in accessione addimus, et ea ita demum emptor utatur, si nec vi nec clam, nec precario venditor possederit, *l. Pomp. §. 1. sup. tit. prox.* et ex diverso, justa venditoris possessio, emptoris vitiosæ possessioni non prodest. Quod si medio tempore alius possederit, interrupta est possessionis continuatio: quæ in re sunt similes emptores successoribus, *d. l. Pomp. §. Quæsitum. l. Possessio. inf. hoc t.* Alias vero magnum inter eos discrimen est: nam defuncti mala fides, bonæ fidei successori nocet: contra bona fides defuncti, malæ fidei successori prodest, quod tam in vitia, quam in virtutes defuncti succedat, et eadem esse persona existimetur. In eadem vero persona hoc receptum est, ut mala fides obstet initio, non item jam cœptæ usurpationi. Quæ dicuntur de emptore, trahuntur etiam ad donatarium, et legatarium, et fideicommissarium, et cæteros, præter universi juris successores: nam in hac quæstione non separantur lucrativæ causæ a non lucrativis. Præterea non tantum emptor venditoris, sed etiam venditor emptoris accessione utitur, *l. Si duobus. inf. de divers. temp. præscrip. l. Pomp. §. Præterea. sup. tit. prox.* cæterum in specie §. *Si liber. l. Pomp.* ideo liber homo, aut dominus, venditoris accessione non utuntur, quoniam alius medio tempore possedit: ejus vero, cui acquisita fuerit possessio, ideo accessione non utuntur, quia causam ab eo nullam habent. In specie autem §. *Si is qui precario. l. Pomp.* ideo manente precario, is qui precario concessit, accessione non utitur, quia ei tantum accessio prodest, qui possidet, *l. pen. §. 1. inf. de div. temp. præsc. d. l. Pomp. §. ult.* Is autem, qui precario concessit, durante precario, aut non possidet, aut de eo saltem dubitatur an possideat, *l. Et habet. §. Eum qui. inf. de prec.* At precario dissoluto, accessioni procul dubio locus est: precaria enim possessio justa est: ea quæ vi aut clam possessa est, injusta est, atque ideo etiam ex ea non datur accessio. Et et quæ in hac quæstione de accessionibus possessionum obscuriora sunt, pro nostra parte attingamus, et si fieri potest, aperiamus etiam et illustremus, hoc quoque notandum esse censeo ex *l. Pen. §. Item adjiciendum. inf. de divers. tem. præsc.* continuari tempora inter emptorem, et venditorem, etiamsi per procuratores emptio venditioque perfecta fuerit. Cæterum ita in eo § legendum esse, *Et quod apud eum, cui vendendum mandavit*, Aut sane, ut in P. Flor. sæpe accidit, *Qui*, sic accipiendum est, ut valeat, *cui*. Erit igitur hæc ejus §. sententia, Emptori accessionem dari cum eo, quod apud procuratorem fuit, cui mandatum erat ut venderet: sed tamen possessionem interrumpi, si porro idem is alii mandaverit, nisi id fiat ex domini voluntate.

Nam si postea) Post traditionem, *l. pen. §. pen. inf. de divers. temp. præscr.* ergo id solum tempus emptori proficit, quod fuit ante venditionem et traditionem, licet venditionis tempore venditor non possederit: quod et in hærede ita servatur, ut ei tempus accedat, quod ante mortem defuncti fuit, quamvis tempore mortis eam rem defunctus non possederit: et hoc ostendit *l. Pomp. §. Non autem. sup. tit. prox.* secundum Flor. scripturam.

Quodammodo quasi). Duas notas apposuit, ut ostenderet hæredem proprie non esse, et in *l. Jurisgentium. §. Adeo. sup. de pact. §. Hoc quoque. per quas pers. nob. acquir.* Sed tamen ut hæres, ita et legatarius accessione defuncti utitur: hæredis etiam accessione legatarius utitur. Hoc vero inter legatarium et hæredem interest, quod mala fides defuncti nocet hæredi, non legatario.

Ad L. Si is qui pro emptore. 15.

Dictorus sum hoc in loco de jure singulari usucapionis, exemplo ad *l. Jus singulare. sup. de legib.* aptissimo, et convenientissimo. Est vero hæc juris istius definitio: Ea quæ servi peculiari nomine nanciscantur, etiam ignorantes dominos usucapere. Jure enim civili, scientia in usucapionibus exigitur, sed jure singulari utimur, utilitatis rerum causa, *l. Peregre. §. Quæsitum. tit. prox. l. Justo §. Nondum. inf. hoc tit.* Et quidem ex hac definitione quatuor elicientur, Ut, infantes usucapiant, Ut furiosi usucapiant, qua de re diximus in *l. Sequitur. sup.* Ut si hæreditarius servus possidere incipiat, eodem modo jacente hæreditate per servum hæredi augeatur hære-

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 46.*

ditas, atque nondum adita hæreditatis tempus usucapioni procedat, *l. 4. § Item acquirimus. sup. tit. prox. l. Qui a servo. ad fin. inf. de oblig. et act. l. pen. inf. de capt. et postlim. l. Justo. §. Nondum. inf. hoc tit.* quod nos latius exponemus in *l. Præscriptio. §. ult. inf. hoc tit.* Ut ad eum, qui captus est ab hostibus, eorum quæ servi post captivitatem peculiari nomine comprehenderunt, usucapio pertinent, *l. In bello. § Facti. l. pen. inf. de capt. et postl. l. Ait prætor. § Hi plane sup. ex quib. caus. mai.* Non tantum autem si redierit, jure postliminii possessio rei peculiaris reverso domino prodest, sed etsi ibi decesserit, ad successores ejus pertinet, inducta fictione legis Corneliæ: et hæc fuit Juliani sententia, ex qua id efficitur, quandiu is est apud hostes, in suspenso usucapionem esse: nam si revertatur, ei: si ibi moriatur, hæredibus prodest, et æque patet fictio postliminii, ac fictio legis Corneliæ. Marcellus negat esse in suspenso: reverso enim non prodesse usucapionem, hæredibus prodesse. Itaque Marcellus licet Corneliam sine ulla hæsitatione induceret, non tamen postliminio reverso plus juris dabat, quam si per se, cum ad hostes pervenit, possedisset: atque ita plenius legis Corneliæ quam postliminii fictionem accipiebat: sed Juliani sententiam sequendam est, ut Tryphoninus ait in *d. l. In bello. §. Facti*, id est, sequi oportet. Quid ergo dicemus de his, quæ ante captivitatem aliquis per se aut per servum possidere cœpit? Si per se usucapere cœperit, usucapio interrumpitur: quia possidere desinit, nec ipsi reverso jure postliminii medium tempus ad usucapionem prodest, *l. Denique. sup. ex quib. caus. maj.* si tamen ibi decesserit, hæredi ejus per legem Corneliam prodest: et in eo dissentire auctores non videntur. Quod si per servum ante captivitatem possidere cœperit, Marcellus reverso non prodesse, Julianus prodesse putat. Juliani sententia sequenda est. Hæredi autem prodesse usucapionem Marcellus non negabat, idque probatur. De illo nunc videndum est, quid fiat, si servus non ex causa peculii rem post captivitatem domini comparaverit? Et placet eam usucapi non posse, et ideo nec si antequam revertatur, nec eo apud hostes mortuo, hæredibus ante aditam hæreditatem possessionem incipere. si tamen filius fam. patre degente apud hostes, rem non ex peculii causa comparaverit, ipsum sibi per legem Corneliam possedisse et usucepisse videri, *l. Justo §. ult. inf. hoc tit.* cui simile quiddam est in *l. In bello. § 1. inf. de cap. et postlim.*

Si is qui pro emptore). Quærit primum, an si per se ante captivitatem possederit, hæredi ejus lex Cornelia prosit, ut medio tempore videatur usucepisse.

Nam interrumpitur). Hæc est dubitandi ratio.

Et si ipsi). Subjicit autem verum esse, quod interrupta et interpellata fuerit possessio, postliminium ei reverso non prodesse, ut usucepisse videatur: et sane verissimum etiam idicet, sed eo tamen moveri non debemus, quo minus hæredi legem Corneliam prodesse contendamus, id quod ab Marcello factum est confidenter. Quid autem fiet si per servum post captivitatem ex causa peculiari possederit? at hac de re agitur in prox. vers.

Julianus ait). In *l. Bona. § Quæ peculiari. inf. de capt. et postlim.*

Dubitari). Julianus tamen ad hæredes fictionem legis pertinere existimabat. Reprehenditur Julianus a Marcello, non quod in hoc casu dubitarit, sed quod in suspenso usucapionem esse dixerit. Nec enim est in suspenso, quoniam si revertatur, postliminium ei non prodest, ut per servum usucepisse videatur. Nam si tunc, ut et Juliano videtur, postliminium ei non prodest, cum per se ante captivitatem possidere cœpit, cur etiam non dicemus cessare postliminium, si servus ex causa peculiari post captivitatem possidere cœperit? Cur postliminio reversus plus juris habeat in eo, quod servus post captivitatem possedit, quam in eo, quod ipse per se ante captivitatem possedit? Marcellus etiam existimat ei non prodesse postliminium, qui per servum ante captivitatem possidere cœpit: nullo igitur casu existimat postliminium prodesse: hæredibus autem omni casu legem Corneliam prodesse, quia scilicet cum is moritur apud hostes, jure singulari possessio quæsita hæreditati videtur, quæ vicem personæ obtinet: cum revertitur, medio tempore nulla persona extitit, cui acquisita interim possessio videatur: nam captivus quidem ipse pro nullo habetur. Marcellus itaque omnibus iis casibus fictionem legis plenius accipiebat, quam fictionem postliminii. Sed Juliani sententia observatur.

Marcellus). Hic notas in Julianum scripsit. Crediderim et Mauricianum scripsisse ex *l. Jurisgentium. sup. de pact.* et *l. Sed et si quid. § Quid ergo. sup. de usuf.*

Plenius). Ideo plenius, quia fictionem postliminii non prodesse Marcellus ait, fictionem vero legis prodesse affirmat.

Quemadmodum). Hac ratione Marcellus contendit, fictionem postliminii non prodesse.

Nam Hæreditatem). Hac vero ratione contendit, fictionem legis prodesse.

Locum non habere). Legendum omnimodo est, *locum habere*, atque ita legi alias Acc. noster annotavit: nec vero si ea quæ nos jam ante proposuimus diligenter expendantur, id quisquam diffiteri jure potest.

Si servus quem possidebam). (§. 1.) Ostendi in *l. Sequitur. sup.* servum fugitivum a domino possideri, nec inter furtivas res annumerari: id vero ita procedit, si ab alio servus fugitivus non possideatur. Etenim si alius fugitivi possessionem apprehenderit, possessio domini esse desinit, *L. 1. §. Per servum. sup. tit. prox.* quod et in rebus domini locum obtinet, a servo quantum in eo fuit subreptis et interversis. Est et alius casus, quo dominus fugitivi servi possessionem omittit, de quo in hoc §. agitur, videlicet si pro libero se gerat, et judicium liberale subire sit paratus: ubi id etiam exigitur, ut eo die pro libero gesserit, *l. 3. §. Si servus. sup. tit. prox.* quo in loco Spartaci fugitivorum ducis exemplo Jurisconsultus utitur, ex quo etiam dictum est bellum Spartacum. His vero duobus casibus exceptis, fugitivi a domino possidentur, et ideo recte *Paulus lib. IV. Sent.* scribit, in numero servorum ex lege Caninia fugitivos computari.

Si quis bona fide) (§. 2.) Bona fides exigitur non tantum ab initio adeptæ, sed etiam ab initio recuperatæ possessionis, sed hoc in quibusdam falsum est, ut dicemus in *l. Justo. § Etsi possessionis. inf.*

Quia concessum) (§. 3.) Exposui hanc rationem in *l. Si aliena. sup.*

Ad L. Servi. 16.

Creditor proprie non possidet, quoniam animo et cogitatione domini rem non tenet, *l. Sciendum. §. Creditor. sup. qui satisd. cog. l. Si servus depositus. §. 1. sup. de noxal. act. l. Quæcumque. sup. de Public. in rem act. l. Pignori. sup. hoc tit.* et nec usucapere pignus, nec Publiciana, aut noxali actione experiri potest. Justa tamen est creditoris possessio: possidet enim naturaliter, et firmissimo pignoris jure, et quasi possessor convenitur ad exhibendum, et in rem actione. Debitor autem per creditorem in hoc tantum possidet, ut usucapiat, *l. Qui pignoris. l. 1. §. Per servum. sup. tit. prox.* quod in hac l. manifesto traditur.

Ut adiici). Flor. liber habet, *et adjici*. Adjici autem accipio pro adjici et accedere, quod confirmat *l. De accessionibus. §. 1. inf. de divers. temp. præscr.* Creditor itaque cui ego rem obligavi, utitur accessione possessionis meæ adversus extraneum vindicantem non etiam adversus me: me tamen vindicantem vi pignoris superaturus est. At is cui creditor meus rem pignori acceptam obligavit, etiam adversus me temporis mei, et creditoris accessione utitur: quia ego ei sum extranei loco. Itaque unus me superat pignoris jure, alter accessionis jure: sed hoc ita, si pecunia soluta nondum fuerit: pecunia enim soluta ego utrumque superaturus sum: tandiu enim secundi creditoris pignus manet, quamdiu et primi, *l. 1. C. si pignus. dat. sit.* at primi creditoris pignus solutione tollitur. ergo et secundi.

Ad. L. Si per errorem. 17.

Longo tempore caperi). Quo titulo * pro adjudicato: ex quo etiam actio Publiciana competit.

Ad L. Quamvis. 18.

Quamvis adversus) Res fisci usucapi non possunt, *l. Ubi lex. in fi. inf. h. t.* fiscus est principis. Res igitur fisci, sunt res propriæ et privatæ principis, et ideo in *§. Res. de usucap. Res*, inquit, *fisci nostri*, et in *l. 2. C. commu. de usucap. fisci mei.*

Si tamen ex bonis). Flo. *tamen ex bonis*: lego, *tamen si bonis*: quod *d. § Res*, confirmat: alioqui frustra inferius, additur, Ex iisdem bonis.

Bonis vacantibus). Bona vacantia sunt eorum bona, quibus post mortem successor nullus extitit: hæc fisco caduca legibus deferuntur ut ipse in *Fragm. Ulp.* ostendi, *tit. 28.* satis, ut arbitror, feliciter emendato *l. Ergo. sup. de fideicomm. lib.*

Diutina possessione). Olim usucapione, hodie diutina possessione, sive Justiniana usucapione bonorum vacantium, necdum fisco nuntiatorum dominium acquiritur. Usucapione opus est, etiamsi nuntiandi potestas expiraverit, quia possessor non est dominus. Expirat autem nuntiatio quadriennio, quod quidem ex quo re ipsa bona vacarunt, non ex quo ea vacare homines intellexerunt, computatur. *l. 1. §. Divus. inf. de ju. fisci. l. Intra. inf. de divers. temp. præsc. l. Quo autem. §. Certe si vacantia. sup. si quis om. cau. test. l. 1. C. de quadr. præsc.* Ergo in causa vacantium bonorum, adversus fiscum quadriennii præscriptio datur. In causa vero commissi, quinquennii, *l. 2. C. de vec. et com.* quod sic recte Constantinus interpretatur lib. 11. Epitom. πενταέτιας παραδραμούσης οὐκέτι ζητεῖ ὁ δημόσιος τὸ κλεπτοτελωνηθὲν τέλος ἤτοι τὸ κομμέρκιον, ubi pro κομμέρκιον, malim, κόμμισσον. Cæterum exceptis his causis in quibus minora tempora custodiri specialiter constitutum est, in omnibus causis ex quibus nuntiatio fit ad fiscum, xx. annorum præscriptio servatur, *l. In omnibus. inf. de divers. temp. præsc. l. 2. inf. de req. vel abs. dam. l. 1. §. Præscriptio. inf. de jur. fisci.* et hæc præscriptio tantum abest ut tollatur a *l. Omnes. C. de præsc. xxx. ann.* ut ab ea potius nominatim confirmentur omnes præscriptiones, quæ legibus aut constitutionibus definitæ sunt. In eis tamen actionibus, quæ legibus aut constitutionibus tempora certa non acceperunt, sive privatæ sint, sive fiscales, ait lex xl. annorum præscriptionem custodiri oportere, excepto casu *l. Comperit. eod. tit.*

Ad L. Si hominem. 19.

Ut venditoris possessio emptori, sic resoluta venditione, aut redhibitione facta, emptoris venditori prodest, quod fuit a nobis etiam demonstratum in *l. Id tempus. sup.*

Quoniam). Credo legendum, *Quamquam*: idque *l. Pom. § Præterea sup. tit. prox.* ostendit. Quamquam igitur proprie venditio dici non potest, ex persona tamen emptoris poterit venditor accessione uti.

Est in eadem voce error in multis aliis Pandectarum locis, quos, ine rem otilem facturum arbitror, si indicavero. In *l. In summa.* § *Sed agere sup. de cond. indeb.* lego, *Quamquam non contrahendi animo dederim*, ut hic sensus sit: Ea quæ dantur condicionis implendæ causa, ab hærede scripto omissa hæreditate quasi ob rem data re non secuta condici, quamvis ea hæres contrahendi animo non dederit, uti fit in articulis ob rem dati tractatus. Item in *l. Pater.* § 1. *inf. de capt. et postlim. rev.* ubi Florentiæ *Quoniam verum est*, in aliis codicibus, *Quod verum est*, vel *Quod non verum est*. sed legendum opinor, *Quamquam verum est*, hoc sensu Non videtur ex lege Cornelia pupilli apud hostes mortui hæreditas deferri substituto, quandoquidem lex Cornelia de captivis loquitur, qui testamenti factionem habuerint, sed tamen, quia pupilli captivi legitima ex lege Cornelia proximo agnato defertur, quanquam non habuerit impubes testamenti factionem, quod in causa intestati frustra spectatur, *l. Bona. in princ. inf. eod. tit.* non erit alienum et in causa testamenti pupillo captivo facti a patre, qui jam ante captivitatem filii in civitate decesserit, prætorem subsequi voluntatem patris, et utiles actiones dare substituto. Sic in *l. Si pater.* 3. *sup. de vulg. et pupil. substit.* arbitror legi debere, *Quamquam etsi ambo*, id est, si prior pater ac deinde filius in civitate decessisset, quod si legas, *Quoniam etsi ambo*, certe superiori sententiæ ratio hæc aptari proprie nullo modo potest. Credo etiam in *l. Marcellus. inf. de fidejuss.* legendum esse in hunc modum, *Quamvis mandati actio non competit:* fidejussor, inquit, tenetur, quamvis mandati actionem is non habeat: ut ei quidem lingi frustra opponitur *l. Je eni. de verb. oblig.* nam *l. Marcellus* ait, *Obligato*, quod verbum diligenter expendendum est, et in l. *Si a reo.* §. *Si a furioso. eod. tit.* Jure obligato. Igitur pro pupillo, furioso, prodigo jure obligatis, et puta ex delicto, vel quasi ex contracto, fidejussor tenetur, quamvis mandati actio ei non competat Pro eis vero non obligatis, ut puta si stipulanti promiserint, fidejussor non obligatur. Sed de his satis

Ad L. Possessio. 20.

De hujus legis sententia diximus in *l. Id tempus* Dixit autem Atticorum more possessionem possidere, ut stipulationem stipulari in *l. 3. §. Stipulationem. inf. judic. solvi*, *l. In insulam.* § *ult. sup. sol. matr.* obligationem obligari in *l. Creditor. sup. de pig.*

Ad L. Ei a quo. 21.

Ei a quo). Hoc est ei cujus fundum: fundum igitur quem cepi usucapere, domino locavi · nulla locatio est. rei enim suæ locatio, emptio, depositum, precarium, commodatum, pignus non valet: et ideo usucapio interpellatur, quia per conductorem non retineo possessionem · neque hoc casu interest utrum sciens an ignorans rem suam esse, eam a possessore conduxerit, quia semper verum est nullam conductionem esse, nisi solius possessionis gratia conduxerit quo casu existimarim utilem conductionem esse, et usucapionem non interpellari *l. Si aliquam rem. sup. tit. prox.* Ergo rei suæ, id est proprietatis, conductio, precarium, emptio non valet, possessionis rei suæ conductio valet, nec non precarium, atque emptio · sed sive res ipsa, id est, proprietas domino rei vendatur, sive possessio, et tradatur, perspicuum est usucapionem venditoris interrumpi, cum tamen si possessio conducatur, aut precario accipiatur, usucapio non interrumpatur De pignore dicemus in *l. Non solum.* §. *Si rem tuam. inf.*

Longi temporis præscriptio). Præscriptio, modo longi temporis acquisitionem significat, ut in *tit. de usucap. lib. 11. Instit.* ostendi: alias plerumque significat exceptionem quamlibet

Ad L. Hæres. 22

Hæres, et jacens hæreditas, in implenda usucapione vicem personæ defuncti sustinent.

Ad L. Eum qui ædes. 23.

Si quis alienæ tigna suis ædibus injunxerit, vel si ex alienis cæmentis domum ædificaverit, vel si alienas tegulas, aut columnas in ædificium conjecerit, vel si ex alienis tabulis navem aut armarium fabricaverit, singulæ res non possidentur, non usucapiuntur, etiam si corpus ipsum possideatur, et usucapiatur: et ideo eædem ipsæ res dissolutæ a prioribus dominis vindicari possunt, quod Javolenus Priscus in hac lege manifestis rationibus demonstrat

Possessionem temporis immobilium rerum omnium). Sic Flor. sed melius, *Possessione temporis immobilium rerum dominium mutet.*

Si autem columna). (§. 1.) De evictione agitur ex stipulatione duplæ re evicta: ideoque si pars fundi evincatur, de evictione agitur, quoniam quælibet pars fundi, est, *l. 1. sup. de evict.* Diversum est si pars animalis evincatur: nam animalis pars animal non est, *l. Si dictum.* §. *In stipulatione. eod. tit.* quod si distractis ædibus columna evincatur, actio un ad exhibendum, vel de tigno injuncto, ideo de evictione non agitur, quia columna pars non est ædium, *l. Nave. eod. tit.* Ut igitur de evictione sit actio quotiens aliquid ex re vendita evincitur, necesse est id quod evincitur partem esse, et totius nomen accipere posse. Loquimur autem de actione ex stipulatu. nam actionem ex empto competere hoc in loco recte Javolenus ait. In *l. Nave*, agi de stipulatione ex eis, quæ precedunt et sequuntur legibus, intelligi potest, eodemque modo inter se conciliantur *l. Venditor.* et *l. Si prægnans. eod. tit.*

Nam quemadmodum). (§. 2.) Ut eas, quamdiu ædificium manet, ab ædificio separatas non possides, ita nec eas possedisse videris, etiamsi eis cohærentibus in ædificio, deponantur ædes, quæ res eas continent.

Nec penes te). Penes te non fuerunt, id est, non possedisti. Penes te est quod quodam modo possidetur, id est, jure dominii, vel bona fide, *l. Penes. inf. de verb. signific.* Hæc igitur Javoleni est sententia, Res mobiles, quæ cohærent ædificio, nec possideri ædificio manente, nec ædificio sublato possessas videri eo tempore quo in ædificio fuesunt.

Ad L. Ubi lex. 24.

Ubi lex). Lex XII. tab. lex Atinia, lex Mamilia, lex Plautia et Julia *de vi*, lex Scribonia, lex Julia *repetundarum*, lex Julia, *de fundo dotali.*

Interdum). Vitium aut reale est, aut personale. Quod defunctus ob rei vitium usucapere non potuit, hæres nunquam usucapere potest Quod defunctus ob suum vitium usucapere non potuit, hæres numquam usucapere potest

Ad L. Sine possessione. 25.

Sine possessione civili nec enim possessio naturalis sufficit

Ad L. Nunquam. 26.

Usucapio efficere non potest, ut ne solo cedat superficies. Superficiem dicimus id omne, quod factum est super solum, sive ædificatum sive satum, aut plantatum sit · et ideo vitia superficies est vinea, seges arvi, *l. Certo. sup. de ser. rust. præd.* Dicimus etiam superficium, atque ita ipse legendum opinor apud *Cajum lib. 11. Institut. Si aliquis*, inquit, *in agro nostro ædificaverit, aut vineas vel plantas quascumque posuerit, similiter superficium solo cedat*, ubi tamen alii codices *Superficii*, alii *Superstitum* habent. Sic in P. Flor. in *l. 1. inf. de superfic. Nam si conduxit superficium ex conducto:* ubi tamen hi quorum beneficio et opera Pandectæ Florentinæ luci redditæ sunt, miror cur pro *Superficium* maluerint *Superficiem* scribere, præsertim cum illam vocem integram reliquerint in *l. Si lapidicinæ. sup. de jur. dot. l. Si ar. æ. de leg.* 2. id enim certo non licebat Animadverti simili errore eos in *l. 29. ad finem sup. de statulib.* cum Florentiæ scriptum esset, *Cum cæteris an quoque pecuniam victori restituere debere*, quomodo etiam legitur adhuc in libris manuscriptis, pro *An* scripsisse, *Eam*, eodemque illam vocem in *l. Si totam an partem, sup. de acq. hær.* integram retinuisse? *Si totam an partem*, id est, si totam eam partem, antiquo loquendi more ab Sex Pomp jo adnotato · cujus rei cognitio plurimum ad ejus legis explicationem facit · sic ut in *l. Si fideicommissorum. sup. ut in poss. leg. Nihil me per eam lædi oportere*, habent Pandectæ Florentinæ ut jam plane liceat nobis usurpare id quod Victorinus Afer in hunc modum scribit: Libri legum etiam si ex frequenti transcriptione aliquid mutarunt, tamen retinent antiquitatem: quod ego, etsi pluribus aliis exemplis planum facere possim, ne tamen in eorum vitium incidam, qui rei propositæ rationem non habent, id commodiori loco et tempori reservabo.

Ad L. Celsus. 27.

Pro suo). Titulus Pro suo, adhæret omnibus aliis. ed ideo hæc verba, *Pro suo*, sic accipienda sunt, ut omnes titulos comprehendant · quod ea etiam quæ sequuntur, indicant. Cæterum vera est Celsi sententia, si quis rem quam, verbi gratia, non accepit quasi debitam ex testamento, sed alia quavis ratione adeptus est, sibi legatam esse opinetur: nam si res mihi tradatur quasi debita ex testamento, quamvis legatum non præcesserit, ejus tamen rei si non pro legato, saltem pro suo, aut pro soluto usucapio procedit *l. 3. l. 4. inf. pro suo*, sed et pro legato quis recte contendet hac in specie usucapionem procedere. hæc enim opinio probabilis est, cum ipse dominus debere se putans, bona fide accipienti tradit et in summa, si traditio intervenit ex falsa causa, error falsæ causæ usucapionem parit, quia probabilis est: si traditio non intervenit, error falsæ causæ usucapionem non parit, quia hic error probabilis non est Sed hac in re distat emptio a cæteris negotiis. Nam ex aliis causis traditione facta pro soluto usucapio procedit, etiamsi falsæ causæ fuerint · ut si quis rem quasi debitam ex causa venditionis tradat, nec pro soluto quidem usucapio procedere potest, quia non solutionis tantum in hoc contractu, sed etiam emptionis tempore bona fides exigitur, uti dictum est in *l. Si alienam. sup.* Emptionis vero tempore non adfuit bona fides, cum emptio nulla præcesserit. et hæc quidem nos aliis in locis inferius etiam tractabimus, ideo nunc breviores sumus

Ad L. Si servo. 28.

Res tradita sit). Recte supplet Acc. Ea causa peculiari, ut et in *l. Si is qui pro emptore. §. Quod si servus. sup.* Hac vero de re tractatum est in *l. Sequitur. sup.*

Ad L. Cum solus. 29.

Neque ullam aliam). Quandoquidem tibi ego tradidi non quasi debitam ex meo contractu vel quasi ex contractu, sed quasi tuam. Nullam ergo aliam habes possidendi causam, quam pro hærede: at possidere pro hærede non potes quod a vero hærede possessum est, et quod non quasi a defuncto accepisti, sed a vero hærede, cum is te falso existimaret pro parte hæredem esse. At si cum de eo incidisset controversia, an ex parte hæres esses, transegerimus, usucapies pro transacto, quia tuae a me jus, et possidendi causam habes, *l. Ex causa. C. pro empt.*

Ad L. Rerum mixtura. 30.

Uno spiritu). Id est, τῷ πνεύματι, et ideo id etiam a Plutarcho ἡνωμένα appellatur ἐν τοῖς γαμικοῖς παραγγέλμασι.

Quod συνημμένον vocatur). Id Latine Aul. Gell. Adjunctum, sive Connexum interpretatur *lib.* xvi *cap.* viii. Vitruvius Conjunctum *lib.* v *cap.* iv. Seneca *lib.* xvii. *Epist.* Compositum.

Labeo). (§. 1). Labeo in libris nostris est Antistius Labeo, princeps Proculianæ sectæ: hic libros πιθανῶν scripsit: et eos qui Posteriores dicuntur, ut ex Indice Jurisconsultorum apparet: πιθανῶν, id est, probabilium. Posteriores libri sunt, qui post mortem ejus editi sunt, ut scribit Gellius *lib.* xiii *cap.* x. Scripsit etiam ad edictum Prætoris urbani, et Prætoris peregrini, *l. Si quis affirmaverit. §. Hæc de dolo sup. de dolo, l. Labeo. inf. de verb. sign.* et ad xii. tab. ut idem Gellius testatur lib. 1. cap. xii. Epistolarum libros eum scripsisse nusquam legi. Credo legendum hoc in loco, *Javolenus*, non *Labeo*: in quibus nominibus erratur sæpissime, Javolenus dixerat lib. ix epistolarum, id est in *l. Eum qui ædes. sup.* eum qui ædes pro emptore usucapit, singulas res non usucapere: Idem tamen, quemadmodum hoc in loco traditur, eodem, ut opinor, epistolarum libro, scripsit, cœptam cujusque rei usucapionem non interrumpi, etiamsi res ædificio postea jungatur: facilius enim absolvi quam inchoari usucapionem: et ita non omni quo desinimus possidere modo usucapionem interrumpi. Mixtura enim, et morte, et furore, et captivitate in causa peculiari, etsi desinamus possidere, usucapio non interrumpitur. Nec vero quicquam in hac specie interest, utrum quo tempore res mobiles ædificio junguntur x dies, an longius tempus superest.

Quid ergo in his). Gemma quidem ipsa vindicari non potest a domino, quoniam cedit anulo, sed agi ad exhibendum potest, *l. Gemma. sup. ad exhib.* atque ita fit ut quod possidetur dominus a possessore vindicare non possit: nam cum utrumque integrum permaneat, neque mixture confusum aut quodammodo extinctum sit, utrumque etiam possidetur, et usucapitur: sed ideo vindicari gemma non potest, quia cedit anulo idemque est, si aurum gemmæ cedat, item si sigillum candelabro applumbetur, aut si emblemata, quæ sunt exemptilia, phialis aut lancibus jungantur, quæ omnes species nihil ad rerum mixturam pertinent: nec enim res ita miscentur aut implicantur, sed mobilites permanent, et sunt duo corpora ἡνωμένα.

Singulæ res). (§. 2.) Singulas res vocat ἡνωμένα Cohærentes, συνημμένα. Grex igitur neque ut ἡνωμένον neque ut συνημμένον corpus usucapitur, sed singula gregis capita per se possidentur et usucapiuntur. Unde consequens est ex quoque mixtura usucapionem non interrumpi: idemque est in armento, equitio, polio.

Maneat: non idem tamen). Sic Flor. sed legendum opinor, *Manent idem non tamen*.

Ad L. Nunquam. 31.

Initio venditionis). Non in ipsa venditione statim. Errat in jure is qui initio venditionis a pupillo factæ, aut postea tutorem adhiberi satis esse existimat, et ideo non usucapit: nam error juris usucapioni obstat, *l. 4. sup. de jur. et fac. ign. l. Si fur. §. 1. inf. hoc t.*

Vobilium). (§. 1.) Videnda sunt quæ de hoc §. in Tribonianum scripsimus in *Frag. Ulp. tit.* 19.

Servus licet). (§. 2.) Servum qui in libertate moratur desino possidere, videlicet si ea interveniant, quæ tradidimus in *l. Si is qui. pro emptore.* Si quid igitur acquirat, ejus possessionem neque sibi, quia servus est, neque alii acquirit, quia a nemine possidetur: sed si nomine alicujus nanciscatur possessionem, ei acquiret, cujus nomine nactus fuerit, quasi negotiorum gestor, per quem possessionem acquiri posse constat, *l. Communis. §. ult. sup. tit. prox. l. Si ergo. sup. de neg. gest.*

Si servus meus). (§. 3.) Furore possessionis causa non mutatur vel interrumpitur, sed neque usucapio interrumpitur, *l. Sequitur. §. Furiosus. sup. l. Justo. §. pen. inf.* et huc etiam pertinet §. *prox.*

In colono et inquilino). Colonus est in agro, Inquilinus in ædificio. Appianus lib. 2. bel. civil. ἐγκατοικοῦντες, ὦ ῥήματι καλοῦσιν τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ἀλλοτρίαις οἰκίαις. Hic etiam incola dicitur in *l. 1. C. de fal. mon.* et a Græcis ad *l. 27. §. Proculus. sup. ad l. Aq.*

Vacuum). (§. 5.) Usucapio a defuncto cœpta ante aditam hæreditatem, vel post aditam hæreditatem ante apprehensam possessionem completur, *l. Coeptam. inf. hoc tit. l. Qui cum. § ult. inf. tit. prox. l. Cum miles. sup. ex quib. cau. maj.* et hoc quidem fit jure singulari: nam jure civili hæreditas possessionem rerum non habet: atque ideo recte id tempus quo aut non aditur, aut non apprehenditur hæreditas, vacuum tempus appellatur, quia vacat possessio, nec ea ratione interim fieri hæreditati furtum potest. *l. 1. §. Scævola. inf. si quis testam. lib.*

Usu eum capturum). Adjicit Acc. recte. *pro emptore*, plus enim valet res, quam opinio hæredis.

Ad L. Si fur. 32.

A domino). Domino, id est, bonæ fidei possessore. Incipiet igitur pro suo possidere et usucapere *l. Quamvis. inf. de fur.* Dominus in hac quæstione et pro bonæ fidei possessore accipitur passim.

Si quis id quod). (§. 1.) Hinc colligo plus errorem juris valere, quam rem ipsam et veritatem. Res tamen ipsa nonnunquam plus valet, quam error facti, *l. 2. §. Si sub condicione. inf. pro empt.*

Incertam). (§. 2.) Pars pro diviso certa est. Pars pro indiviso incerta est. Illa cerni et demonstrari potest, hæc non item. Sed quod ad quantitatem attinet, pars pro indiviso, alias est certa, alias incerta. Certa, si sciatur quota sit, puta tertia, vel quarta: Incerta, si nesciatur. Illa possideri potest, hæc non item, *l. Locus. l. 3. §. Incertam. sup. tit. prox.* Ideoque illa usucapi potest, hæc non potest.

Mera subtilitate). Ipso jure. Igitur qui scit partem aliquam fundi esse alienam, usucapere non potest, si quota pars aliena sit ignoret: at si vel partem pro diviso sciat esse alienam, vel pro indiviso partem incertam, reliquas partes possidere et usucapere potest, *l. Si quis fundum. sup. tit. prox. l. Emptor. inf. pro empt.*

Ad L. Non solum. 33.

Non solum). Quæ ad hunc locum pertinent in *l. Sequitur*, exposuimus.

Quod vulgo). (§. 1.) Veterum definitio hæc est, Neminem sibi ipsum possessionis causam mutare posse: quæ sic accipienda est, ut qui animo domini et corpore incumbit possessioni, si hoc solum statuat, se ex alia causa possidere, nihil agat. *l. 3. §. Illud quoque. l. Qui bona. §. ult. l. Quod meo. sup. tit. prox. l. ult. sup. si pars hæred. pet.* quod et in possessione naturali locum obtinet. Possessio civilis animo domini, Naturalis non animo domini, sed alio quodam jure: illa pro suo, hæc pro alieno possidetur. Etiam illud admonitione dignum est in *tit. de acq. poss.* fere semper animum, domini animum significare, et civilem possessionem. Bene autem in definitione veterum, Sibi ipsum: nam dimissa possessione prima, potest quis ejusdem rei denuo ex alia causa nancisci possessionem, *d. l. Qui bona.* ut si is, qui pro possessore vel pro emptore possidet rem alienam, precario dominum rogaverit, incipit precario possidere: tunc enim ipse sibi solus non mutat causam possessionis, sed priori possessione dimissa precariam a domino accipit, *l. Certe. §. Jul. l. ult. inf. de precar.* Idem est si fur, aut is qui rem alienam emit, litis æstimatione subierit, vel si dominus eandem ei rem donaverit, *l. Si fur. in princ. sup. h. t. l. 2. § ult. l. Qui cum hærede. inf. tit. prox.* Sunt et alia exempla in hoc §.

Idque per hæc probari). Id vero contrariis exemplis probat.

Pro hærede). Vel bonorum possessore.

Cum hæc igitur). Superioribus casibus is qui civilem possessionem habet, causam possessionis mutat. Si vero is qui apud me deposuit, vel commodavit, mihi rem eam vendiderit, aut donaverit, non mutatur civilis possessionis causa, quia civiliter ipse non possidebam. Quia tamen possidebam naturaliter in civilem naturalis vertitur, *l. Communi. §. Neque. sup. comm. divid. l. 2. §. Quod vulgo.* et §. *Filium inf. pro hærede, l. 1. §. Si mater. inf. pro don.* Veterum autem definitio non tantum ad civilem, sed etiam ad naturalem possessionem pertinet: ut ecce in specie *l. Cum nemo. C. de acq. poss.* colonus, qui de fundo vendendo cogitavit, quam ob causam olim fuit actio furti, auctore Gellio *lib.* xi. *cap. ult.* non potuit sibi mutare causam possessionis, et ideo in possessionis quæstione locator erit superior.

Ad hæc etiam pertinet *l. Ad probationem. C. de. loc.* ubi tamen pro *Jure*, arbitror legendum *Ipse*. Secunda autem Accursii ad eam legem interpretatio verissima est: quoniam dominus ignorans conduxit, atque ex eo cœpit pro alieno possidere, nec ante pro suo possidere incipit, quam in quæstione proprietatis superior evaserit, et in quæstione possessionis vincetur. Summa autem totius quæstionis hæc est: Quod pro meo possideo, ipse solus efficere non possum, ut quasi ex alia causa pro meo possideam: Quod pro alieno possideo, ipse solus efficere non possum, ut pro meo possideam. Denique civilem aut naturalem, in aliam civilem aut naturalem, naturalem in civilem, vel contra ipse mihi solus mutare non possum. Extrinsecus vero, nova accedente causa possum: quia si nova causa accedat, jam ipse mihi solus non videor possessionem mutare.

Venientes existimaverit). (§. 2.) Obstat *l. 3. §. Si quis autem. inf. unde vi et de vi arm. l. Metum. §. 1. sup. de eo quod met. cau.* Multum sane interest, utrum quis conspexerit, an audierit: nam si quis metu venientium perterritus fugerit, nemo dubitat eum vi dejectum videri, videlicet si possessionem illi occupaverint, *l. 1. §. Idem Labeo.*

inf. unde si et In ea re sed et si quis conspectu armatorum hominum perterritus, qui eo ad vim faciendam veniebant, profugerit, vi dejectus videtur, etiam si eorum nemo possessionem apprehenderit, et ita Labeoni visum est, *d.* §. *Idem Labeo.* in eadem sententia esse Julianum puto in hoc §. sed tamen ipse pro *Existimaverit*, in eo legendum esse opinor, *Extimuerit*. Si dominus, inquit, fundi homines armatos venientes ad vim faciendam extimuerit, atque ita profugerit. M. Tul. pro Cæcinna *At vero hoc quidem jam vetus est, et majorum exemplo multis in rebus usitatum, quum ad vim faciendam veniretur, si quos armatos quamvis procul conspexissent, ut statim testificati discederent, optime sponsionem facere possent, ni adversus edictum prætoris vis facta esset* · et paulo post *Si fuisset in loco, et ex eo metu permotus fugisset, quum armatos vidisset, diceretne esse dejectum? Opinor*. Hæc M Tullius. Sed si quis profugerit visis armatis hominibus, qui alio tendebant, vi dejectus non videtur, *d. l* 3. §. *Si quis autem*. Quod si non conspexerit armatos, sed existimaverit, vel audierit homines cogi, armari, venire, etiamsi res ita se habeat, non tamen, etiamsi profugerit, alias vi dejectus videtur, quam si possessio ab eis apprehensa fuerit, *d. l.* 3. §. *Proinde. d. l. Metum*. Multum ergo interest, utrum audierit, an conspexerit. Hoc casu, vi dejectus videtur, modo si ad eum illi tendebant, etiamsi possessionem non occupaverint. Illo non aliter quam si venerint, et possessionem occupaverint. Magis enim nos oculi, quam aures movent et perterrefaciunt. Illæ autem, quæ vi occupata sunt, usucapi non possunt. Quæ vi occupata non sunt, quamvis dominus ea cle vi dejectus, videatur, usucapi possunt.

A quo fundum petere). (§. 3.) Petere, id est, vindicare. In hoc igitur casu pro cessione, in proximo pro solutione usucapiam; nam ex obligatione personali solvi res dicitur. Quod si nulla sit personalis obligatio, cedi res dicitur, non solvi, Ex causa igitur cessionis factæ a domino, licet dominium non transferetur, usu tamen capio sequitur.

Qui pignori). (§. 4.) Debitor per creditorem, depositor per depositarium, commodator per commodatarium, locator per conductorem possidet, atque etiam usucapit. Usucapio tamen interpellatur, si creditor, depositarius, commodatarius, conductor alii rem vendiderit et tradiderit, idque hic §. ostendit, at *l.* 3. §. *Quod si servus. sup. l prox.* quod si rem alii obligaverit, commodaverit, deposuerit, locaverit, placet non interpellari usucapionem, *l. Qui universas* § *ult. sup. eod tit.* idemque Justinianus constituit in *l. ult. Cod de acquir possess.* si colonus desidia aut dolo possessionem dereliquerit, aut alii prodiderit ut eam alius ingrederetur · quo in loco prodere idem est, quod deserere.

Perseverabit). Etiamsi rem alii creditor tradiderit, ut recte Accur. explicat.

Ignorantis tuam esse). (§. 5.) Idem est si scienti, sed id dixit, quod plerumque fit, ut in §. 1 *de inut. stip.* Quem vivere credebat. Pignore igitur dato ei qui pignoris est dominus, sive is scierit, sive ignoraverit rem suam esse, usucapio interrumpitur. Idemque dicendum est in deposito, et commodato. Ut enim in specie superioris § hi nihil inter se distant, ita in hac specie nulla est inter eos differentia. De precario, emptione, conductione diximus in *l. Et si quis sup*

Nihilominus usucapiam). Quia possidere non desino, et hypotheca, cum nulla sit, non poterit etiam a creditore possessio vindicari.

Quia servus domini) (§.6.) Quia creditor non desinit possidere.

Ac si eam creditor). Ac si pignus debitori restituisset.

Facilius obtinebitur). Creditor pignoris possessionem habet, non solum si tradita ei fuerit, verum etiam si precario concessa aut locata debitori fuerit. Quid ergo fiet, si servus debitoris pignus ei precario concessum subripiat? Et putat Julianus facilius obtineri, ut non interrumpatur usucapio, quia tunc possessionem ipse debitor habet. Sane facilius quam illo casu, aut quam in conductione: nam si precario rogaverit, ipse debitor possidere videtur. si conduxerit, creditor. Quod si utrumque intervenerit, etiam creditor possidere intelligitur. Nam quotiens utrumque intervenit, precarii rogatio non in hoc interponitur, etc. *l. Si quis ante. sup. tit. prox.* sed tunc quidem tamdiu conductor in possessione erit, quamdiu locator volet · ejus enim voluntate locatio rescinditur. Ita igitur conductio fit in hoc ut merces detur. Precarium detentionis ut quandoque volet locator, conductio rescindatur.

Ad L. Si servus. 34.

Insciente domino). Sic videtur dixisse *Insciente* ut in capitulo quinto legis Mamiliæ: *Qui termini hac lege statuti erunt, ne quis quem eorum ejicito, neve loco moveto insciens dolo malo : si quis adversus ea fecerit, is in terminos quos ejecerit locove moverit, insciens dolo malo*: sic enim habet Gentiani Herveti liber. P. Gallandi libro plerisque in locis emendatior. Alii legunt, Si non insciente. Si igitur servus sciente domino rem peculiarem vendiderit, emptor usucapere potest: sam si ignorante domino vendiderit, usucapioni obstat lex XII tab. ut lex Atinia. Sic vero *In*, articulus erit προσθετικός.

Ad L. Si homo. 35

Rei hæreditariæ furtum non fit, ideoque ob eam rem quæ jacente hæreditate aut nondum apprehensa, possessione mota atque interversa est, hæres furti actionem non habet *l. In eo quod sup. de acq. rer. dom.* Veteres contra sentiebant, ut M. Tullius lib. VII epist scribit. sed illa sententia prævaluit proinde res ea usucapi potest. At si homo cujus ususfructus legatus est, subreptus sit ante apprehensam possessionem hæreditatis, fortasse usucapi homo non potest, quoniam furti actio fructuario competit, si eo tempore sit subreptus homo, cum ipse fructuarius uti et frui potest. Nulla enim est usucapio ejus rei cujus nomine furti agi potest. Enimvero furtiva plerumque non est ea res, cujus nomine furti agi potest. et ea diverso nonnunquam furtiva est ea res, cujus nomine furti agi non potest: ut ostendi in *l. Sequitur. sup.* et ideo ad inhibendam usucapionem, non id exigimus, furti actionem dari · satis namque est rem furtivam esse. Plane in proposita specie, Julianus non dixit ideo usucapi servum non posse, quod ejus nomine furti actio competat. sed usucapi servum non posse, cujus nomine furti agi potest: fuit enim furtivus servus, atque ita fit ejus rei furtum, quæ nondum ab hærede possessa est: videlicet si eo tempore subrepta fuerit, quo jam ususfructus fructuario competebat, ut puta post aditam hæreditatem *l. Hæreditariæ* et *l. prox. inf. de furt.* quamvis necdum uti frui cœperit, et ita etiam idem Julianus putat, fieri creditori furtum hypotheca nuda conventione obligata, etiamsi nunquam is eam possederit et tenuerit. *l. In actione.* §. *ult. inf. de furt*

Sed etiam hæres). Quia tunc hæres per fructuarium possidet.

Ad L. Potest. 36.

Non facile videtur quisquam sine furto rei alienæ mobilis possessionem nancisci posse. Sed hoc ut summoveat Gajus, *Potest*, inquit, *pluribus modis accidere*. et quæ sequuntur, in Institutionibus etiam Justiniani tradita et a nobis exposita.

Ad L. Furtum. 37.

Fundi quoque). Et hoc quidem expeditius procedere, quam in rebus mobilibus, ut earum possessio sine furto apprehendatur. Justinianus ait in *tit de usucap*

Ad L. Quam rem. 38

Veterum). Massurii Sabini, Aulo Gellio auctore lib. XI Veterum auctorum appellatione in libris nostris ii continentur, Brutus, Manilius, Sabinus, Labeo, § *Furtum. de oblig. quæ ex del. nasc. l. Veteribus. sup. de pac l. Vetus sup. de usufr. l. Sæpe. sub fin. inf. de ver. sig.*

Ad L. Si solum. 39.

Maxima insulæ pars est solum, *l. Qui res.* § *Aream inf. de solut.* Huic superficies naturali jure cedit, omneque jus et conditionem ejus sequitur, *l. Numquam superficies. sup. hoc. tit.*

Ad L. Captam. 40.

Hoc autem constitutum est singulari jure, ut ostendimus in *l. Numquam* §. *Vacuum. sup hoc. tit.* contra tenorem juris civilis.

Ad L. Si rem. 41.

Procurator). Cui hoc mandatum sit

Adipisci nos). Etiam ignorantes.

Captiosum). Captiosum, damnosum ut ostendi in *l. Sequitur. sup* Desinit ergo furtiva esse res, nondum tamen usucapi potest. ne aliter si constituamus, in captionem aliquam dominus incidat

Ad L. Cum vir. 42.

Lex Julia inhibet alienationem et usucapionem fundi dotalis, Lex Atinia rei furtivæ. Si tamen mortua in matrimonio muliere dos lucro mariti cesserit, vel si domino fur hæres extiterit alienatio confirmatur et usucapio procedit, *l. pen. sup. de fundo dot.* Huic sententiæ opponitur *l. Quæ ab initio.* et *l. pen inf. de divers. re jur.* Respondeo eam esse regulam Catonis, quæ ad legata dumtaxat institutionesque pertinet. Item opponitur *l. Si servo. sup. qui et a quib.* Respondeo libertatem alieno servo relictam ab initio prorsus inutilem esse, *l. Si alienum. sup de hær. inst.* ideoque si servus alienus, quem tu manumisisti, tuus efficiatur, ut puta quia domino servi ejus hæres extitisti, manumissione nova opus est, ut servo libertas competat. Ex diverso, si dominus hæres extraneo manumissori extiterit subsequi debet hæres defuncti voluntatem, in cujus ipse vicem succedit, *l. Filium. sup. de lib. cau. l. Si ab eo. C. eod* nec nova opus est manumissione. Quod enim defunctus fecit, et probasse aut fecisse videtur hæres. Quod vero fecit hæres, ei non æque is assensus videtur, cujus ipse postea in hæreditatem successit. At rei alienæ venditio ab initio momentum aliquod habuit. *l. Rem alienam. sup. de contr. empt* et ideo facilius omnimodo confirmatur.

Ad L. Hæres. 43.

Si male ipse possessio). Nam in emptione utroque tempore bona fides exigitur.

Patrem). Hoc in loco videndum est, cujus bona fides spectetur in usucapionibus. Si servus emat peculiari nomine, servi mens quærenda est: utenim si fide mala emit, usucapio non procedit, etiamsi rem alienam esse dominus ignoret. Sed si emat bona fide, usucapio rite procedit, etiamsi postea dominus alienam rem esse intellexerit. Si tamen quo tempore bona fide servus emit, rem dominus alienam esse sciat, usucapio non procedit. Quid autem fiet, si servus nomine domini emat? Et placet mentem domini eo tempore spectari, quo primum scierit servum emisse, l. 2. §. *Si servus tuus.* §. *Celsus.* §. *Pomp.* §. *Si servus meus. inf. tit. prox.* etenim si eo tempore sciat rem alienam esse, usucapio non procedit, etiamsi servus eam bona fide comparaverit. At si nesciat, usucapio procedit, dummodo bona etiam fide ipse servus emerit: alioquin vitiosa est possessio. Utroque casu igitur utriusque bona fides exigitur, idemque in filiofamil. et patre dicendum esse hic §. ostendit. Sed in peculiaribus causis, servi potius aut filii spectatur existimatio, quam patris vel domini. In dominicis vel paternis, domini vel patris potius, quam servi vel filii. In illis ignoranti, in his nonnisi scienti acquiritur. Servi aut filii semper bona fides exigitur. Patris vel domini non semper.

Ad L. Justo. 44.

Justo errore). Errore facti

Mihi querere non existimo). Et ideo usucapio necessaria est.

Remque meam fieri). (§. 1.) Et ideo usucapio necessaria non est

Et si possessionis). (§ 2.) Bona fides exigitur non tantum initio adeptæ, sed etiam initio recuperatæ possessionis, sicut diximus in l. *Si is qui pro emptore. sup.* In hoc §. duo casus proponuntur, quibus initio secundæ possessionis bona fides non exigitur.

Inspici placet). In omnibus negotiis excepta venditione, ut dictum est in l. *Si alienam. sup.*

Non enim ideo minus). Quia enim bona fide matrem prægnantem accepit, et partem simul videtur accepisse

Quod alienam). Secus est si furtivam esse matrem ante editionem cognoverit.

Idem in servo). Servum bona fide possidebam, ante usucapionem captus est ab hostibus, utque adeo interrupta est servi possessio. Prius quam rediisset, alienum esse cognovi: Si deinde redierit, procul dubio usucapietur, quia postliminii fictio facit, ut ne denuo nancisci possessionem ejus videar. Prior etiam casus fictione sustinetur.

Servus hæreditarius). (§. 3.) Accursius ne pugnare videatur *l. prox.* servum ait possedisse ante mortem domini. Mihi aliter videtur: nam lex ait servum hæreditarium rem comparasse: At hæreditarius is ante mortem domini non est. Tum vero quia si servus ante mortem domini possedit, ipse dominus possedisse intelligitur; ut jam non multum abesse casus hic a sequenti videatur: sed de hac re in *l. prox.* viderimus.

Cum bona fide). (§. 4.) Cum ignorans rem alienam acceperit, quamvis adhuc se putet esse filiumfam. possedisse sibi et usucepisse videtur.

Non levi præsumptione). Hoc summe notandum est. nam ita qui existimat, is et argumentis et conjecturis gravibus docatur, necesse est. Levi conjectura si moveatur, nihil ad usucapionem ea res prodest, l. *Quod vulgo. inf. pro empt.* Cæterum excepto casu hoc probabilis ignorantiæ, is demum usucapere pro emptore potest, qui revera emit: Ex aliis causis unusquisque etiamsi ea causa non præcesserit quam præcessisse possessor existimat, ut dictum est in *l. Celsus. sup.*

Ut enim ususfructus). (§. 5.) Ususfructus, id est libertas ususfructus, ut in *l. Si ædes.* §. *Libertas. de ser. urb. prad.* servitus, id est libertas servitutis. Ideo autem libertas ususfructus non usucapitur, quia non utendo ususfructus amittitur, et ut Paulus ait *lib. 1. Sent. tit. de servit.* ea usucapi non possunt, quæ non utendo amittuntur. Cæterum servitus utique ususfructus usucapi non potest nam neque prædii servitus, nec hæreditas, neque jus ullum incorporale usucapi potest.

Utilitate suadente). (§. 6.) Hoc etiam jure singulari fit. Flo codex habet. *Relictum*, malim *Receptum*, ut est in aliis codicibus.

Tenere). (§. 7.) Tenere, possidere.

Possessum foret). A patre scilicet. Cætera quæ ad hunc §. pertinent, assumi possunt ex hic quæ ab *l. Si is qui pro emptore*, annotavimus. Nulla pars est juris civilis in quam ipse non paratissimos habeam huic similes commentarios, nunquam tamen committam ut de una eademque re in pluribus locis non necessario tractasse videamur

Ad L. Præscriptio. 45.

Obtinenda). Ad tuenda ea loca, *l. 2. §. 1. inf. ne quid in loc. pub.*

Jurisgentium). Hoc exposui *lib. 11. Instit.*

Posuerat). Sic Flor. et in *l. Quod in littore. sup. de acquir. rer. dom.* Alii codices, *Deposuerat*, quod non placet. Cætera sic lego, *Ædificio alterius postea eodem loco extructo, occupanti dat. exc. opponat.*

Vel si quis quod in fluminis). Jus piscandi in portu fluminibusque, omnibus commune est. Jus piscandi in diverticulo fluminis, proprium unius esse potest, et hoc quidem fit, aut permissu principis, aut longa consuetudine, l. *Si quisquam. inf. de divers. temp. præsc.* ubi Pluribus annis, id est, longo tempore, de quo sæpe in eo tit. agitur. Vulgo autem cum illo valde ista lex pugnare creditur: qua de re quid sentiam paucis explicabo. Marcianus l. 3. *Instit.* docet eum qui ædificat in littore, soli dominum esse quandiu ædificium manet, l. *In tantum sup. de rer. divis.* Idem Marcianus eod. lib. in l. *Si quisquam.* eum, qui in fluminis publici diverticulo longo tempore piscatus sit, alterum eodem jure uti prohibere per longæ consuetudinis exceptionem. Quod sic accipiendum est, si non desierit piscari, si eo adhuc jure utatur. Ex diverso enim, sicut ædificio diruto locus ad pristinam causam revertitur, ita si desinat piscari, alterum eodem jure quin utatur, prohibere non poterit: et hoc Pap. in hac lege sentit. Ponit enim initio regulam, tum eam duobus exemplis illustrat: posterius autem ut priori simile sit, eum qui quondam piscabatur, necesse est ut nunc non piscari, eique ita jus prohibendi amisisse faciamus: hæc sententia fuit Joannis interpretis antiquissimi, quæ mihi videtur esse verissima.

Quemadmodum etenim). (§. 1.) Non negat hæreditate jacente compleri usucapionem a defuncto cœptam, sed procedere negat usucapionem, si servus hæreditarius peculii nomine rem possidere cœperit: quod pugnat cum eo quod proposuimus in *l. Si is qui pro emptore* et *l. Justo.* §. *Nondum. sup.* ubi etiam unam Accursii sententiam refutavimus. Idem, aliter hæc verba *Peculii nomine*, sic accipit in hoc §. ut non ex causa peculii rem possederit, sed rem aliquam tenere cœperit quasi datam in peculium, cum tamen ei concessum non esset peculium. Credo substitueret etiam libenter, si liceret, hæc verba, *Domini nomine*, pro illis *Peculii nomine*, sed probare id ego nec possum nec debeo. An vero ita rectius dicemus, respondisse Papinianum de Jure civili, verum jure singulari receptum esse, ut a defuncto cœpta usucapio hæreditate jacente procedat: item ut si servus hæreditarius peculii nomine possidere cœperit hæreditate jacente, procedat usucapio? *l. Justo.* §. *Nondum. sup.* Sic videtur

Ad L. Pro soluto. 46.

Titulo pro soluto quando locus existat ostendi in l. *Non solum* §. *Si mihi Titius. sup.*

Ad L. Si emptam. 47.

Receptum est). Et in peculiaribus etiam rebus id contra jus receptum est, propter utilitatem rerum, ut in l. *Sequitur.* et l. *Si is qui pro emptore. sup.* demonstravi.

Ad L. Si existimans. 48.

Tibi tradam). Quod si non tradam, error falsæ causæ tibi nullo modo prodest, §. *Error. de usucap. l. Celsus. sup. hoc tit.* l. 4. *inf. pro don. l. 2.* et *3. inf. pro leg. l. Nemo. inf. pro derel.* Est error juris, error facti, error falsæ causæ. Juris error usucapionem impedit: facti error usucapionem parit. Error falsæ causæ usucapionem non parit, nisi si quis quasi ex ea causa traditum acceperit.

Nisi actio). Sic Flor. pro *Auctio*, ut in *Frag. Ulpiani tit.* XXII annotavi.

Nec pro soluto). Ex omnibus aliis causis pro soluto usucapio procedit. Pro soluto non usucapit, qui re vera non emit: et hujus differentiæ rationem in l. *Celsus.* exposuimus, et idem Paulus in *l. 2 inf. tit. prox.* etiam tradidit.

Ad L. ult.

Sed simul atque in meam). Hæc uti accipienda sint, ostendi in *l. Sequitur. sup. hoc tit.* nam hodie necesse non est, venire pignus in potestatem creditoris.

AD TITULUM, PRO EMPTORE

Ad legem 1.

Litis æstimatio est veluti quædam emptio: et ideo qui litis, id est, ejus rei de qua lis est, obtulit æstimationem, pro emptore possidet atque usucapit.

Ad L. 2.

Qua contrahitur). (*in pr.*) Spectari autem id tempus non potest, si nulla emptio intervenerit. Necesse est igitur venditionem re vera contrahi, nec satis est quasi ex ea causa rem tradi: quod in superiore titulo exposuimus, *l. Celsus* et *l. pen.*

Separata). (§. 1.) Possessio bonam fidem non exigit, usucapio bonam fidem exigit. Non omnis qui possidet, etiam usucapit. Non omnis qui usucapit, et possidet. Nonnunquam enim singulari jure fit, ut nemine possidente usucapio procedat.

Si sub condicione). (§. 2.) Qui emit sub condicione, et eo pendente accepit, usucapere interim non potest, quoniam non est perfecta emptio, *l. 4. sup. de in diem addict.* Idem est si falso condicionem extitisse, aut esse rem emptam esse putet. Nam error falsæ causæ non parit usucapionem. Quid si condicionem ignoret extitisse? Sabinus ait plus esse in re, quam in existimatione mentis, non secus atque cum ignorans aliquis emit a domino, *l. Regula.* §. *Qui ignorans. sup. de jur. et fac. ignor.* sed hoc caso affectionem emptoris habet, illic non item. In utroque tamen plus valet substantia, id est, res ipsa, quam opinio: idemque dici potest, si quod defunctus emit, hæres ignorans quasi ex alia causa accipiat, *l. Nunquam.* §. *ult. sup. tit. prox.* hoc tamen casu ignorat rem emptam. Illis autem casibus a se rem emptam esse scit. Hæc est sententia Pauli, cujus tamen oratio valde concisa est.

Sabinus ait). (§. 3.) Aut in diem venditus fundus addicitur, quod fieri solet in auctionibus, aut lege commissoria venit. Si fundus lege commissoria venierit, Paulus tradit puram venditionem esse, quod et Ulp. sequitur, *l. 1. sup. de le. commiss.* et ideo usucapionem procedere: contra Sabinum. sic enim hic §. accipiendus est. De in diem addictione in proximo §. tractatur.

Si convenit est). Hoc autem Paulus probare videtur: sed concisione verborum obscurus est, et ab iis Philosophis, qui nihil affirmant, eruditus, ut videtur.

Si in diem addictio). (§. 4.) Si fundus in diem addicatur, putat Julianus emptionem esse puram, et usucapionem procedere, et fructus emptoris effici, verum sub condicione resolvi emptionem: denique fructus cum re etiam usucapta restitui resoluta emptione, *l. Item quod dictum. l. Imp. sup. de in diem addict.* Quod si non resolvatur emptio, vel si res interim pereat, fructus et accessiones emptorem lucrari. Et hæc quidem fuit Juliani sententia.

Alii et hanc). Ea hic est Ulpianus. Utitur enim ea distinctione, quæ traditur in *l. 2. sup. de in diem addic.* Solet Paulus cum Ulpianum reprehendit Ulpiani nomen supprimere ut in *l. Certa. sup. de reb. cred.* Quidam dicebat, is est Ulpianus, qui auctore Lampridio, una cum Paulo assessor fuit splendidissimi Papiniani. Puto etiam in *l. Paulus. 2. §. ult. sup. de bon. lib.* tacite notari Ulpianum, cui aliud judicium fuit in *l. 12. eod. tit.*

Pro emptore). (§. 6.) Hoc singulare est in emptione: nam in cæteris contractibus errore falsæ causæ, ex qua traditio secuta est, usucapionem perit.

Usu te non capturum). (§. 7.) Nec pro emptore, nec pro soluto, nec pro suo, ut tractatum est in *l. Celsus. sup. tit. prox.*

Rem quam ejus). (§. 8.) Non rem pupilli propriam: hanc enim si ex auctione emerit statim dominus efficitur: nam se auctore pupilli rem tutor ex auctione comparare potest, *l. Cum ipse. C. de contr. empt.* idque utilitatis causa receptum est, ut qui pro alio auctionem facit, ipse sibi possit emere.

Si propius habeat emptorem). Non est ea res pupillo fraudi, si propius se habeat emptorem, id est, si ejus res tutor ex auctione emet.

Et si minoris). In auctionibus addictio fit ei, qui aliorum licitationi adjiciendo rem plurimo mercatus sit: sed si tutor aut minoris quam res sit addixerit, vel si ipse minoris emerit, tutelæ judicio tenetur.

Plerique putant). (§. 9.) Quamvis a se ipso emisse videatur.

Ignorantis). Credo legendum, *Ignorans.* Illo casu sciens emit, hoc ignorans. Quod si sciens hoc casu emat, nihil agit, vel etiam si rite inchoata usucapione rem intelligat ad dominum pertinere, *l. Atqui.* §. *Si cum me. sup. de neg. gest.* Ita vero et quidam scripti codices habent: denique nihil interest utrum scientis an ignorantis domini negotia gerat. Emit autem hoc casu non ex auctione.

Si servus). (§. 10.) Quæ ad hunc itemque proximos §§. pertinent, exposuimus in *l. Hæres. sup. tit. prox.*

Ut hic plus sit). (§. 15.) Quis est qui non videat, ordine converso legendum esse *ut hic plus sit in existimatione, quam in re*. Illoc enim plus in re est, quam in existimatione, cum emit a pubere quem esse pupillum existimat. Sed hoc casu plus est in existimatione mentis, quam in re: quoniam accepit a pupillo re vera, qui non potest, sine tutoris auctoritate tradendo in alium transferre possessionem, *l. Pupillum. sup. de acq. rer. dom.* Sed hic plus valet opinio, quam substantia. Huic similis est casus proximus, si rem alienam a furioso emerit, quem esse sanum existimabat.

Constitit usucapere) (§. 16.) Paulus in *l. Pignori.* §. 1. *sup. tit. prox.* ita responsum esse ait. Credo constitisse inter omnes, nec ullam in ea re inter juris auctores dissensionem extitisse.

Nec publiciana competit). Obstat *l. Sed etsi res.* §. *Marcellus. sup. de Pub. in rem act.* et sane si usucapere potest, cur et Publiciana quoque actio dari non possit? Nam si Publiciana locum non habet in his, quæ usucapi non possunt, *l. Sive autem.* §. *pen. sup. eod. tit.* necesse est, ut in his omnibus, quæ usucapi possunt, locum habeat: quibus addenda etiam ea sunt, quæ etsi usucapi, non possunt longo tamen tempore acquiruntur, ut puta vectigalia, aut provincialia prædia, aut servitutes, *l. Cum sponsus.* §. *In vectigalibus. eod. tit.* in quibus constat Publicianæ actioni locum esse. Quod ergo dicitur hoc in loco, *nec Publiciana competit*, a jure civili abhorret, ac nisi me fallo, spurium suppositiciumque est, neque id Græcus interpres Constantinus agnovit, qui simpliciter hæc ita in Græcum converterit, οὐκ ἔχει δὲ ἀγωγὴν περὶ τῆς ἐκνικήσεως, οὐδὲ προσθήκη τῆς νομῆς αὐτοῦ κεχώρηται. Sic igitur forte legendum. *Et ideo nec de evictione actio nascitur mihi, nec accessio possessionis competit.*

Non capiam usu). (§. 17.) Nec enim bona fides auctoris mihi prodest: bona tamen defuncti fides etiam ulteriori successori prodest.

Quoniam medius). (§. 18.) Modo si alius medio tempore nactus possessionem non fuerit, ut recte annotavit Accursius.

Cæterisque prætoriis). (§. 19.) Ut bonorum emptore, et eo cui libertatum conservandarum causa bona addicuntur, qui bonorum possessoribus non sunt dissimiles, sic in *l. Sed et ejus. sup. famil. ercisc.*

Ad usucapionem). (§. 20.) Hæc Tribonianus inseruit ex Justiniani constitutione, quod illa indicant, quæ nos ad *l. Id tempus. sup. tit. prox.* conscripsimus.

Si rem alienam). (§. 21.) Incidens mala fides non interpellat usucapionem legitimam, *l. Bonæ fidei. sup. de acq. rer. dom.* Incidens mala fides, longi aut longævi temporis possessionem interpellat, *l. pen. C. de præsc. longi. tem. l. pen. C. de præscript. XXX. an.* Usucapio lite non interrumpitur: *l. Si post. sup. de rei vind. l. 2. inf. pro don. l. Jul.* §. *Quantum. sup. ad exh.* Longi temporis possessio non re tantum, sed etiam lite interrumpitur. Usucapio enim juris est, Longi temporis possessio, facti. Omissa lite, usucapio est efficax. Condemnatio tamen si sequatur, est inefficax usucapio: quod etiam ostendit d. *l. Si post.* et *l. Siculi.* §. *Sed si quæratur. sup. si ser. vind.* et *Theoph. in t. de div. stip.* Verum lite omissa nullius momenti est possessio longi temporis, etiamsi post omissam litem ex integro is cum quo actum est, longo tempore possederit. A novo autem domino, id, est bonæ fidei possessore post omissam litem ea res longo tempore acquiri

potest, et a Severo, et Antonino ita rescriptum est in *l. 1. C. de præs. longi tem.* cujus rescripti sententiam usurpavit Paulus *lib. V. Sent. t. de usuc.* Usucapio Justiniana non interrumpitur, ex posteriore alienæ rei scientia, *l. un. C. de usuc. trans.* litis tamen contestatione, aut libelli oblatione interrumpitur, *l. pen. l. ult. C. de an. exc.*

Causam possessionis). Nec videtur ipse causam sibi possessionis immutare.

Ad L. Litis. 3.

Et ideo, qui litis æstimationem solvit, quasi pro empt. possidet atque usucapit, *l. 1. sup. h. t.*

Ad L. Emptor. 4.

Alienam non esse. Ergo putabat esse alienam. Quod si legas, *Alienam esse non*, ut est in aliis codicibus, sciebat esse alienam. Nihil vero refert utrum scierit an putaverit esse alienam. De quæstione hujus legis satis abundeque dictum est a me in *l. Si fur. sup. t. prox.*

Ad L. Si rem. 5.

Dubitatum est. Inter Cassianos et Proculianos, ut ostendi in *l. Sequitur. sup.*

Ad L. Qui cum pro hærede. 6.

Precarii rogatione usucapio interrumpitur: mutatur enim causa possessionis.

Utrobique). Id est sive pro hærede, sive pro emptore possideat.

Post mortem). (§. 2.) Idem mox traditur in initio *l. prox.* quo de re titulo superiore a nobis dictum est sæpe.

Ad L. Qui fundum. 6.

Nihilominus). (*in pr.*) Sic habet Flor. liber *Nihilominus*) id est, nullo modo: ut in *l. Properandum § ult. C. de judic. l. Alexandrinus. C. de decur.* et quo magis pro quo minus in *l. 3. C. de judic. l. 1. C. qui da. tut. poss.* Hoc autem casu non usucapiet servus, qui mala fide accepit. Sequenti casu, pro donato usucapiet.

Scire debuit). (§. 2.) Supina et minus probabilis hujus rei est ignorantia.

Si tutor). (§. 3.) De hoc §. diximus in *l. Sequitur. sup. tit. prox.*

Nec similis). (§. 4.) Prior ille casus huic similis non est, si quis bona fide emerit, et mala fide traditum acceperit, in quo scilicet id tentare possis ex Proculianorum sententia (quamquam contraria sententia obtinuerit, ut ostendimus in *l. Si aliena. sup. t. prox.*) usucapionem non impediri. Nam cum illo casu semel amissa fuerit possessio, rursus initium recuperatæ possessionis inspici oportere constat, *l. Si is qui pro emptore. § pen. sup. t. prox.*

Quo emptor). Idemque venditor.

Quem prætor). (§. 5.) Hoc explicandum est ex *l. Si creditores inf. de privil. credit.*

In hoc solum ut damno). (§. 6.) Non etiam furandi animo.

Nam et cum sciens). Non omnis qui scit rem esse alienam, et vendit, fur est. Quid enim si bona fide rem alienam adeptus fuero, ac deinde resciero alienam rem esse, et vendidero? quia initium possessionis meæ justum est, furtum non facio, nec ideo minus emptori continget usucapio.

Furtiva). (§. 7.) Si dominus ignorans rem sibi surreptam esse, eam emerit res non videtur in potestatem ejus redisse, etiamsi postea id resciverit, quoniam ei pretium abest. Quod si non emerit, sed rem suam quasi alienam, ex donationis puta vel legati causa receperit, equidem credo non ante eam rem videri in potestatem domini reversam, quam is rem suam esse cognoverit, *l. Si ad dominum. inf. de furt.* postea vero quam id dominus cognoverit, vitium furti solvi, quoniam domino nihil abest.

Quod nos sequi debet). (§. 8.) Ut puta si ex re nostra, vel ex suis operis peculium fuerit.

Ad L. Si quis cum sciret. 8.

Bonæ fidei emptor definitur in *l. Bonæ fidei. inf. de verb. sign. l. Qui a quolibet. sup. de contr. empt. l. ult. inf. h. t.* Ergo is malæ fidei emptor est, qui scit rem alienam esse, aut eum qui vendit, jus vendendi non habere: et ut breve id faciam quisquis contra legum interdicta mercatur. Si quis igitur a luxurioso et dissoluto sibi sciente, et protinus meretrici daturo sciens emerit, malæ fidei emptor est, nec enim ab eo emere debuit, et in societate quodammodo facti turpis versari: nam turpis est venditionis causa, et quasi tacito jure alienatio ea interdicta est.

A domino) Ab eo quem putabat esse dominum, vel a bonæ fidei possessore.

Ad L. Qui ob pactionem. 9.

Quasi emptor). Emptori enim est similis, ut ostendi in *l. Sequitur sup. tit. prox.* et *l. Servus.* quæ proxima est, etiam infra et. De *l. Quod vulgo*, diximus in *l. Justo sup. tit. prox.*

Ad L. Misso. 12.

Pignus, aut prætorium est aut conventionale. Pignus prætorium constituit missio in possessionem, *l. 2. C. de præt. pign.* Hypotheca nulla est prætoria, sed vel testamento hypotheca, vel nudo pacto constituitur. Multa vero communia inter se habent pignus conventionale, et prætorium: hoc inter cætera, ut usucapione neutrius pignoris causa perimatur, *l. 2. inf. tit. prox. l. Usucapio. l. de pig. l. 1. §. Cum prædium. sup. eod. tit. l. Justo. §. Non mutat. sup. tit. prox.* Salvo igitur, inquit lex nostra, pignore prætorio, res in cujus possessionem legatarius missus est, ab hærede pro emptore usucapietur, aut etiam pro hærede.

Ad L. Alienam. 13.

Denuntiante) Litis contestatio longi temporis consuetudinem interrumperet: denuntiatio non interrumpit, usucapio autem nonnisi naturaliter interrumpitur, ut superius dictum est.

AD TIT. PRO HÆR., VEL PRO POSSESS.

Pro possessore in hac rubrica, est pro bonorum possessore. Alias pro possessore, titulus est malæ fidei.

Ad L. 1.

Hoc vero distat titulus pro hærede a titulo pro legato: nam pro legato, ex vivi bonis usucapi potest, *l. Ea res. et l. seq. inf. pro leg.* credo quia legata vivo testatore præstari possunt, *l. Lucius. sup. de legat. lib. 2. l. Seja. de au. et arg. leg. l. Filius. C. de legat.* hæreditas autem vivo testatore acquiri non potest. Quærit Acc. an hæreditas usucapi possit? recte autem respondet, eam non posse usucapi: est enim jus incorporale: atque hanc etiam fuisse Jurisconsultorum sententiam scribit Seneca *lib. 6. de beneficiis.*

Ad L. 2.

Satisdatum). Satisdatum pro satifactum, ut ostendi in *tit. quib. mod. tol. obl. lib.* III. *Istit.* pignus enim satisfactione dissolvitur.

(Quod vulgo). (§. 1) Ut mutari possit causa possessionis, demonstravi *l. Non solum. § Quod vulgo sup. de usurp. et usuc.*

Filium). (§. 2.) Suis hæredibus existentibus nemo usucapere potest pro hærede, *l. 2. C. de usucap. pro. hær. Nihil*, inquit, *pro hærede posse usucapi suis existentibus hæredibus obtinebit.* Ratio hæc est: Sui hæredes non fiunt, sed existunt hæredes, quemadmodum ipse demonstravi in *tit. de hæred. qual. et differ.* nec acquirere bona dicuntur, sed retinere: ideoque suorum condicio talis est, ut retro paterna bona obtinuisse videantur. Ea igitur bona quasi viventis bona, pro hærede usucapi non possunt. Doctores etiam putant suum hæredem pro hærede usucapere non posse: quod mihi non probatur: nec enim, sicut nunc ostendimus, is est sensus, *l. 2. C. pro hær.* Nihil etiam ab eis facit hic § quo moventur tamen; cujus speciem ut intelligamus, sciendum est, donationem a patre in filiumfamilias collatam nullam esse, nec morte confirmari, *l. 1. § 1. inf. tit. prox.* ut enim morte confirmetur, lege opus est, *arg. l. Cum hic status. sup. de donat. inter vir. et uxor.* non nego tamen ex decisione Justiniani eam hodie confirmari morte, *l. Donationes. 1. C. eod. tit.* cæterum ante Justinianum morte non confirmabatur, patris tamen ratihabitione post emancipationem, *l. Donationes. §. Pater. sup. de donat. l. Sive emancipatis. C. eod. tit.* vel ratihabitione hæredum, aut cohæredum confirmabatur, *l. Si pater. inf. tit. prox. l. pen. §. Si pater. inf. pro suo.* Quibus cognitis sic ponatur species: Pater filiofamilias donavit et tradidit, idque filiusfamilias naturaliter non civiliter possidet. Defuncto patre, filio cum aliis quibusdam hæredem scripto, filius pro sua parte rem donatam incipiat civiliter pro hærede possidere, pro parte cohæredum non item: quoniam ipse sibi solus causam possessionis immutare non potest. Pendet hic §. ex superiori, ut patet ex particula *Quoque*. Ex eo igitur idem efficio quod ex superiore § videlicet neminem sibi possessionis causam immutare posse. Ex quo apparet nihil eo §. Doctorum nostrorum sententiam adjuvari.

Ad L. Plerique. 3.

Pro hærede usucapit verus hæres, si, verbi gratia, rem aliquam putet esse ex hæreditate, quæ non sit. Item si justam causam habuerit existimandi se hæredem esse, *l. Pro hærede. sup. de pet. hæred. l. Non solum. §. Quod vulgo. sup. de usurp. et usuc.* si modo testamenti factionem habuerit, id est, si incapax non fuerit, *l. prox. inf. hoc l. Nemo. inf. pro. leg.*

AD TITULUM, PRO DONATO

Ad Legem. 1.

Ne suffìcit). Error falsæ causæ usucapionem non parit.

Si pater). (§. 1.) Donatio inter patrem et filium morte non confirmatur,

Si inter). Donatio inter virum et uxorem jure civili nulla est, sed morte confirmatur ex oratione D. Severi. Divortio non confirmatur Mulier cui vir donavit et tradidit, jure civili possidere non intelligitur, *l. Si eum qui mihi. sup. de don. inter vir. et uxor.* naturaliter tamen possidet, *l.* 1. §. *Si vir. l. Quod uxor. sup. de acquir. possess. l. Nec ullam.* §. 1. *sup. de pet. hær.* et usuras atque fructus quos facto suo perceperit sibi acquirit, *l. Fructus. sup. de usur. l. Ex annuo. l. Quid ergo. l. De fructibus. sup. de don. inter vir. et uxor.* quamquam alias per se uxori facta fructuum donatio, aut usurarum remissio non valeat, *l. Si fructus. C. eod. l. Si quis pro uxore.* §. *Si uxor. sup. eod. L. Pro oneribus. C. de ju. dot.* Cum ergo uxor aut vir donatam rem naturaliter vel pro possessore possideat, ut et Julianus ait, facto divortio nihil agit, si hoc solum ipse statuat in animo, se eam rem ex alia causa possidere: quia nemo ipse sibi mutare causam possessionis potest: et ideo usucapio non procedit. At mutatur tamen causa possessionis, si post divortium ratam maritus donationem habuerit, et exinde usucapio etiam procedit.

Ad L. 2.

Usucapio litis contestatione non interrumpitur, qua de re diximus in *l.* 2. §. *ult. sup. pro empt.*

Ad L. Si vir. 3.

Si pauperior). Ut puta quia sciens rem alienam, donat bonæ fidei accipienti: hæc enim donatio valet, atque usucapionem parit, nec ullus error juris est, quippe cum sit utilis donatio.

Ad L. Si pater. 4.

De hujus legis quæstione satis abundeque diximus in *l.* 1. *sup. tit. prox.*

Ad L. Qui pro donato. 5.

Manumissione servi usucapio interrumpitur

Ad L. ult.

Donationis causa fit venditio, quæ fit nummo uno. Nulla est venditio sine pretio, Nummus unus pretium non est, *l. Si quis ante sup. de acquir. possess.* Ergo venditio, quæ fit nummo uno, sine pretio fit, et imaginaria venditio est. Ea porro imaginaria venditio non est, in qua pretium, non unus nummus accedit, *l. Imaginaria. inf. de div. reg. jur.* Plerumque autem venditiones nummo uno fiunt, expediendarum rerum gratia, ut in *l. Si ususfructus. sup. de jure dot.* § 1. *de test.* §. *Præterea. quib. mod. jus. pot. sol. Th. in* §. *Restituta. de fid. hæred.* Sunt autem verius donationes quam venditiones: idemque de conductione dicendum est, quæ fit nummo uno, et de societate, cæterisque omnibus contractibus donationis causa factis, *l. Si quis conduxerit. l. Sicut emptio. sup. loc. l.* 5. §. *ult. sup. pro soc. l. Cum in venditione. l. Si quis donationis. sup. de contrah. empt. l. Si non donationis. C. eod. tit.* et ideo recte Hermog. in hac lege pro donato, non pro emptore usucapionem procedere dixit, sed tamen si talis venditio in fraudem juris fiat, ut puta inter virum et uxorem, nihil agi constat, *l. Empti. C. eod. l. Si sponsus.* §. *Circa. sup. de donat. inter vir. et uxor. l. Vir uxori. sup. ad Vellejan. l. pen. inf. ad leg. Jul. rep.* ac proinde ex ea causa nulla usucapio procedit

AD TITULUM, PRO DERELICTO

Ad Legem. 1.

Si a domino res pro derelicto sit habita, occupanti statim acquiritur, nec usucapitur. Si a possessore, usucapione, non occupatione acquiritur.

Ad L. 2.

Julianus desinere). Proculiani dicebant non statim rem esse derelinquentis desinere. Sabiniani contra *l. Falsus.* §. *Qui alienum. inf. de furt.* ex quibus Julianus fuit, et horum quidem obtinuit sententia. Sic igitur fiet, ut servus sit sine domino, *l. Quemadmodum* §. 1 *sup. de noxal. act.* inque servus interim ut stipulando nihil agat, *l. Quod servus. sup. de stip. serv.* Quod ergo dicitur animo dominium non amitti in *l. Si quis vi* §. *Differentia. sup. de acqu. poss.* ita verum est, si dominus rem suam non abjiciat et derelinquat.

Ad L. An pars 3.

Pars domini pro derelicto haberi non potest ab eo, qui ex asse dominus est. Necesse igitur uti vel totum retineat.

Ad L. Id quod. 4.

Haberi putamus). Alioquin forsitan mala fide id nanciscamur. Non satis est igitur pro derelicto habitum, nisi et pro derelicto habere existimemus.

Ad L. Si id quod. 5.

In ea re tamen). Si ergo sciens a non domino emerim rem habitam pro derelicto, usucapere possum: idemque est si quasi volente, et consentiente domino a non domino emerim.

...), vel hoc casu maritus uxori tenetur facto divortio, quia etsi nullus emptio fuerit, nulla tamen est donatio.

Si alius aliquid ex sparserit). (§. 1.) Missilia occupanti cedunt: sed hoc interest, quod pro derelicto habita, statim nostra esse desinunt, *l. 2 sup.* Missilia non item, nisi ab alio apprehensa fuerint, quoniam ea mens et cogitatio spargentis est, § *pen. de rer. divis.* Sequimur in missilibus Proculi sententiam, non in his etiam, quæ pro derelicto sunt habita.

Ad L. Nemo. 6.

Id tantum pro derelicto usucapitur, quod re vera pro derelicto est habitum, quo in re distat hic titulus ab aliis nam ex aliis causis usucapio interdum procedit, si eas credamus præcessisse, ex hac nunquam. Omnino enim necesse est ut res a bonæ fidei possessore pro derelicto sit habita, neque ulla traditio intervenire potest, quæ justum errorem inducat.

Ad L. Si quis merces. 7.

Ea quæ in maris tempestate levandæ navis causa ejiciuntur, non acquiruntur occupanti, denique nec pro derelicto usucapiuntur: et hoc ita multi sine distinctione tradunt. Est vero huic legi conjungenda, ut similitudo inscriptionum admonet, *l. Qui levandæ. sup. ad leg. Rhod.* Solus Ulpianus distinctione usus est in *l. Falsus.* §. *Si jactum. inf. de furt.* idemque accidit Ulpiano in hac specie, quod in specie §. *Sabinus. l. 2. sup. pro emp.*

Ad L. ult.

Servus pro derelicto habitus, liber non efficitur. Infans autem a domino expositus, fit statim liber, *l. 1. et 2. C. de inf. exp. l. Nemini C. de episc. aud.* Item servus in adversa valetudine domo ejectus, liber fit: olim quidem Latinus ex edicto Divi Claudii, nunc civis Romanus, *l. 1.* §. *Sed scimus. C. de Lat. lib. toll. l. 2. sup. qui sine manu. ad lib. perv.* De hoc edicto Claudii, Svetonius etiam scribit in Claudio cap. xxv. et Dion. lib. lxviii. ad finem. Suidas quoque in hunc modum loquens de Claudio: ἐπειδὴ δὲ καί τινες τοὺς δούλους ἀῤῥωστοῦντας οὐδεμιᾶς ἠξίουν θεραπείας, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκιῶν ἐξέωθον, ἐνομοθέτησε πάντας τοὺς ἐκ τοῦ τοιούτου περιγενομένους ἐλευθέρους εἶναι. Cæterum his casibus exceptis, Qui pro derelicto habitus est, liber non fit, atque ita Thetis in hac specie non est facta libera, sed ab eo tamen recte manumittitur, qui eam suscepit et eduxit pro suo

AD TITULUM, PRO LEGATO

Ad L. legem. 4

Error falsæ causæ usucapionem non parit. Proinde non is, qui sibi legatum putat, sed is cui legatum est, pro legato usucapit, nisi si is cui legatum non est, justissimam habeat causam existimandi sibi legatum esse: ut puta si res ei legati nomine tradita sit: de quo dictum est in *l. Celsus. sup. de usurp.*

Ad L. Ea res. 5.

Diversum esse in titulo pro hærede ostendimus in *l.* 1. *sup. pro hær.*

Ad L. Si non traditam. 8.

Sine vitio nanciscitur possessionem legatarius, si legatario voluntas hæredis accomodata est, aut prætoris auctoritas: alioqui res legata mala fide possidetur, nec usucapi potest. Sine vitio igitur, id est, sciente et consentiente hærede, vel prætoris auctoritate.

Ad L. ult.

Post magnas) Sic etiam Hermog. loquitur in *l. Cum ex uno. inf. de oblig. et act.* Variatum autem hac in re fuit, propterea quod non jure datum, vel etiam redemptum, nec datum intelligitur, sed tamen error hac in re versari probabilis potest.

AD TITULUM, PRO DOTE

Ad Legem. 1.

Usucapioni pro dote locus est, si dotis nomine post justas nuptias tradita sit res aliena inæstimata. Æstimata enim, pro emptore usucapitur, *l. Plerumque §. Si ante l. Quotiens. sup. de jur. dot.* non æstimata, pro dote. Usucapio rei æstimatæ cedit commodo mariti, siquidem soluto matrimonio malit æstimationem offerre, quam rem ipsam. Usucapio inæstimatæ rei, cedit commodo mulieris dissoluto matrimonio, nisi aliquo casu dos apud virum remaneat.

Pater universæ). (§. 1) Potest mulier omnia sua bona in dotem dare, *l. Nulla. C. de jur. dot. l. Mulier. sup. eod.* idque factum videtur, si convenerit in mariti manum, ut M. Tullius scribit in Topicis, et Accurs. refert in *d. l. Mulier.* sed parum emendate.

Et primum de tempore). (§. 2.) Si res dotis nomine ante nuptias inæstimata sit tradita, pro dote usucapio cessat, quia sine nuptiis dos nulla est, sed pro suo usucapio locum habet, nisi ea mente tradita res fuerit, ut non ante fiat ejus, quam secutæ sint nuptiæ, quo casu omni ex causa usucapio cessat. Post nuptias autem usucapio pro dote procedit, videlicet si justæ sint nuptiæ: nam si nuptiæ injustæ sint, cessat usucapio pro dote, nisi quis justam habeat causam existimandi matrimonium esse, et dotem esse, ut in specie *l. Proculus. sup. de jur. dot.* quo casu saltem pro suo usucapio procedit.

Ad L. 2.

Illud venire in dubitationem potest, qui dicendum sit, si ante nuptias æstimata res, tradita fuerit. Et hoc casu placet, nec pro suo, nec pro emptore usucapionem procedere quoniam antequam contractæ sint nuptiæ, non est perfecta venditio, *l. Plerumque. § Si ante. sup. de ju. dot.* Unde consequens est, errasse Rogerium, qui pro suo usucapionem existimavit procedere in specie *l. 2. § Si sub condicione sup. pro empt.* quoniam hæc in dotem datio condicionalis est venditio.

Ad L. ult.

Rem communem non possum pro parte socii usu aut longo tempore capere quia omni titulo careo, *l. Servum. C. fam. ercisc. l. 3. C. in quib. caus. ces. lon. tem. præscr.* At si rem communem vendidero aut in dotem dedero bona fide accipienti, dubium non est quin ea res usucapi possit, *l. 1. C. de com. rer. alienat.*

Dantis credidissent esse). Dantis non erant pro parte cohæredis.

AD TITULUM, PRO SUO

Ad Legem. 1.

Et Mauricianus) Mauricianus emptorem, qui usucepisset, dicebat pro suo possidere, quia usucepisset, neque tamen desinere pro emptore possidere. Ex pluribus igitur causis possidere possumus, ut Mauricianus putat, *l. 3. §. Ex pluribus. sup. de acq. poss.*

Ad L. 2.

Est species) Quæ in his exemplis alio titulo non cohæret.

Alieno nomine) Id est, non pro suo, sed pro hærede, pro emptore, pro donato. Hæc duo igitur opponuntur Alieno nomine, et pro suo. Nam pro emptore possidere, id est, emptionis nomine. pro legato, id est, legatorum nomine, *l. 1. l. 5. §. pen. sup. pro leg.* Aliud autem est pro suo possidere, aliud pro suo usucapere. Pro suo possident hi, qui facti sunt domini per emptionem, vel aliam justam causam sed hi non usucapiunt. Hi dicuntur etiam pro emptore, ac ex aliis causis possidere. Hoc autem solo titulo, Pro suo possident hi, qui facti sunt aliis modis domini, qui hac in lege referuntur.

Pro suo usucapiunt hi, qui et alio titulo usucapiunt. Hoc autem solo titulo, Pro suo, usucapiunt hi, qui ex falsa causa possident, *l. 3. l. 4. §. ult.* et *l. ult. hoc. tit.*

Ad L. Si ancillam. 4.

Trebatius). Constantinus lib. 3. Epit. legit, *Neratius*: ac sane forsitan ita legendum est, ut in *l. prox. sup. omnimodo*, id est, sine distinctione. Pomponius autem adhiberi distinctionem oportere existimabat, quam et nos secuti sumus in *l. Sequitur. sup. de usurp.*

Ad L. ult.

Etiam ex aliis causis). Hæc videntur esse Triboniani quasi si diceret, Non tantum ex superioribus titulis Pro emptore, Pro hærede, Pro possessore, Pro donato, Pro derelicto, Pro legato, Pro dote, Pro suo, sed etiam ex aliis quamplurimis: ut Pro cesso, *l. Non solum. §. Si mihi Titius. sup. de usurp. et usucap.* Pro soluto. *l. Pro soluto:* et *l. pen. sup. eod. tit.* Pro noxæ dedito, *l. 3. §. Genera. sup. de acq. poss.* Pro judicato, Pro adjudicato, *l. 3. sup. de Pub. in rem act. l. Si per errorem. sup. de usurp.* Pro transacto, *l. Cum solus. sup. de usurp. l. Ex causa. C. pro empt.* Pro fideicommisso, *l. Pomp. §. pen. sup. de acq. poss.* Etsi enim ex causa fideicommissi dominium non transferatur, *l. Qui usumfructum. sup. si ususf. pet.* tamen ex ea causa usucapio sequitur.

Ut aliquis litium). Minuendarum litium causa, *l. 2. in pr. sup. de aqua, et aq. pl. arc.* et ideo M. Tullius, *Usucapio*, inquit, *est finis sollicitudinis et periculi litium.*

Etiamsi falsa). Error falsæ causæ usucapionem parit, si sit probabilis et tolerabilis: quod jam ante multis in locis traditum et explicatum est.

AMPLISSIMO ET DOCTISSIMO VIRO D.

MICHAELI HOSPITALIO

GALLIÆ CANCELLARIO

JACOBUS CUJACIUS S.

Multa forsitan plus satis eadem opera contexui, quæ ad te mitterem, quorum nihil sine rubore vix offerrem præsens. Nam sive quod de stipulationibus vulgus cui exposui id omne in hac schola sibi vindicabit jam, sive quod de Temporibus, redditur tibi potius quam datur, cujus intercessione Eustathii librum ea de re ex illustrissimæ Reginæ bibliotheca ut sumerem impetravi, sive quod ex Observationibus, idem fere id est, ac si quis ad aram unam suspensa donaria in aliam transferat. Voveram enim, ut scis, παρατηρήσεις *omnes Domino alteri tibi conjunctissimo. Denique quidquid mittimus, vel publicum jam id est, vel tuum potius, vel alienum, meum proprie nihil. Quamobrem forsitan, ut initio posui, præsentem me suppuderet. Plus audebo absens, quia maxime volo me tibi devinctissimum declarare, et nihilominus, quod non suppetant alia, modo si pro certa hominis nomini auctoritatique tuæ devoti significatione apud te sit satis habens, facile, ni fallor, consentiente schola, quæ te patronum habet, nec abnuente amico illo tuo, te etiam, si placet, libenter accipiente, id ego omne sumisse inscribam, et adsignabo tibi. Sola nominis tui inscriptio vicerit opus ipsum facile omnibus rationibus, tua erga me beneficia nullum officii genus ne æquaverit quidem unquam Vale. Biturigis VI. Non. Jul. M. D. LXII.*

AD TIT. DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS

Hujus tituli tres sunt partes. Secunda incipit a *l.* 66. Tertia a *l.* 123. Sub eo tractatur de stipulationis contractu. Ex contractibus, quæ vocant συναλλάγματα, alia sunt ἄπλευρα, ex quibus mutua obligatio nascitur, ex quo genere est emptio, venditio, locatio, conductio: alia μονόπλευρα. Ex hoc genere est stipulatio, nam per stipulationem ex promissoris tantum parte verborum obligatio constituitur. Stipulatio igitur est contractus, ex quo verborum obligatio constituitur, vel stipulatio est verborum conceptio, ex qua obligatio acquiritur, *l. Cum patrem. C. de ju. dot.* Stipulatio fit ob verborum obligationem, *l.* 5. §. *Conventionales. inf.* Ut igitur quilibet alius contractus distat ab obligatione quam parit, ita stipulatio distat a verborum obligatione. Sed et verborum obligatio non tantum stipulatione constituitur, verumetiam dictione dotis, et jurejurando liberti jurantis se donum, munus, operas patrono daturum, auctore *Cajo 2. Inst. et l.* 2. §. *ult. de reb. cred.* exempli tantum causa additur, veluti stipulatione. Dictione dotis tres tantum personæ obligantur, mulier quæ nuptura est, debitor mulieris, parens mulieris virilis sexus, stipulatione omnes, ut Ulp. scribit *lib. Reg. tit. de dot.* Et in *l. Promittendo. de ju. dot* promittendo dotem ideo scribit omnes obligari, quia non item dicendo. Ædilitio edicto datur actio adversus dictum, *l.* 1. *l. Si hominem. de ædil. edic. l. Quod venditor. de dolo.* sed hæc datur ex iis, quæ in emendo dicuntur ex continenti. Illa vero de dote datus per se ex dictione solemnibus verbis facta sine interrogatione. Sunt in Cod. Th. de dictione dotis leges quædam, *l.* 2. *de inc. nupt. l.* 3. *de dotibus.* In libris Justiniani nullæ quia ejus ætate sublata erat ea dicendæ dotis solemnitas: quinimo quibus locis prudentes vel Imperatores scripserant doti dicere (sic enim loquebantur) vel quibus scripserant dictionem, Tribonianus, aut ea verba sustulit, vel pro eis reposuit, promittere, et promissionem. Dixi verborum obligationem contrahi etiam ex jurejurando liberti. Alias ex jurejurando nulla quæritur obligatio. Id traditur in *l. Ut jurejurando. de oper. libert. l. Si quis pro eo, in princ. de fidejuss. l. servum testamento, de man. test.* Jurat autem libertus verbis conceptis, verbis solemnibus, et obligatur. Acceptilatione tollitur omnis verborum obligatio, et ideo non ea tantum quam stipulatio, sed et quam jusjurandum liberti contraxit, *l. Et per jusjurandum. in prin. inf. de accept.* Itemque ea quæ nascitur ex dictione dotis. Quæri potest, an aliis etiam modis contrahatur verborum obligatio? An pactis legitimis, ex quibus obligatio nascitur? Minime: nam ut verbis obligatio contrahatur, verborum sollemnitate opus est. Dictio dotis fit verbis sollemnibus. Jusjurandum item omne fit sollemnibus verbis. Stipulatio fit verbis sollemnibus, civilibus, et directis, veluti, Dabo, Faciam, quæ promissiva Palæmon vocat, et plerisque aliis, quæ tamen Constitutione Leonis remissa sunt, *l. Omnes. C. de contr. stipul.* Et legimus antiquos contractus in cortice scriptos, in quibus ita erat sæpe perscriptum, verbis sollemnibus spopondi. Pacta non fiunt verbis sollemnibus, *l. Si fratres. C. com. utr. jud.* sed et tacito plerumque consensu, *l.* 2. *sup. de pact.* et ideo pactis contracta obligatio acceptilatione non tollitur. Forsitan idem dicendum de pollicitatione, quæ et ipsa verbis sollemnibus non fit, et ideo, quæ ex ea nascitur obligatio, non est verborum obligatio. Sunt qui dicant verba sollemnia quæ interveniunt in stipulationibus esse σύμβολα quædam. Σύμβολα sunt veluti in testamentis æs et libra, quæ dicis causa adhibentur, ut adsimuletur emptio, et in testium rogationibus aurium attrectationes. Solebant enim testibus aures tangere hoc symbolo monentes, ut rei gestæ attenderent et meminissent. Auris memoriæ consecrata est, ut frons Genio, digiti Minervæ, genua misericordiæ. Item in deferendis honoribus pro symbolis sunt χειροτονίαι, id est, manum porrectiones. Sic interpretor Clemen. Alex. lib. 5. στρωματέων. Interpres male fructuum perceptiones. Est hoc ei auctori peculiare, ut sæpe manum sive volam vocet καρπόν ut in Ped. 3. καρπὸν ἐξέτεινε πτωχῷ: et in 2. fine, ἐπὶ μὲν καρποῖς τῶν χειρῶν. Solebant autem suffragia ferri manu porrecta, et inde χειροτονίας nomen, sicut et præsari. Item in manumissionibus alapæ, et circumductiones sunt symbola, de quibus in *l. ult. C. de emanc. lib. Nov. de Consul.* Verba non sunt symbola, nisi sint allegorica. Stipulationum verba non sunt ejusmodi. Ergo stipulationum verba non sunt symbola. Item ex symbolis rei quæ agitur substantia non consistit. At stipulationis substantia ex verbis consistit. Non sunt igitur stipulationis verba accipienda pro symbolis. Vel si ea pro symbolis acceperis pariter licebit affirmare rem in mutuo esse symbolum, literas in obligatione literarum esse symbolum, consensum in emptione esse symbolum. Ait *l.* 1. *Stipulatio. etc. nisi utroque loquente.* Dictio dotis et jusjurandum liberti uno loquente, cæteri vero contractus non tam sermone, quam re, literis, aut consensu confirmantur. Dices, imo stipulatio contracta esse intelligitur etiam nullo loquente. Dotem repetimus actione ex stipulatu etiamsi stipulatio interposita non fuerit. Sed hoc fit κατὰ πρόληψιν Constitutionis interpretatione et potestate, sicut et justa interpretatione sæpe constituuntur pignora, licet conventum de eis re ipsa nihil fuerit. Sequitur in *l.* 1.

Et ideo neque, mutus, neque surdus, neque infans stipulationem contrahere possunt) (*in pr.*) Mutus, surdus, re, literis, consensu obligari possunt, verbis non item; quia verba stipulationum contrahentes loqui atque exaudire debent: qua ratione testamentum facere, aut vindicta manumittere non possunt. Eadem ratione infans stipulationem contrahere non potest, *l. Mulier. inf. hoc tit.* Infantem dicimus usque ad annum septimum, et ideo Græci ἑπταετῆ vertunt, etiamsi annum nondum compleverit, ut in *l.* 23. §. *Si infans. ad l. Aquil.* At infans loqui potest. Cæterum non intelligit quid loquatur. Aliud est non intelligere quid loquatur, aliud non intelligere quid agatur. Is, qui non intelligit quid loquatur, stipulationem contrahere non potest. Is, qui non intelligit quid agatur, si linguam norit, stipulationem contrahere potest, *l.* 1. §. *pen. sup. tit. prox.* idque benigne receptum est: namque in contrahentibus non verborum tantum, sed et rerum intelligentia exigenda videbatur. Infans stipulationem contrahere non potest. Male Accur. excipit stipulationem Rem pupilli salvam fore. nam manifestum est, quod et Martinus notavit, *l. Servum. inf. rem pup. salv. fore*, non de infante loqui, sed de eo, qui fari possit, id est, de eo, qui excessit annum septimum. Absens item stipulationem contrahere non potest. Cæteri contractus inter absentes fieri possunt, stipulatio non item, quia verbis fit: verba autem coram nuncupata dicimus, non litteras, non nuntium. Nec obstat *l. Ex quo de donat. inter vir. et uxor.* quam Acc. adfert: nam in ejus l. specie epistola fuit emissa cautionis loco inter præsentes: quod pro stipulatione est, *l. Titia.* §. *pen. inf.* Non obstat item *l.* 4. *sup. de sponsal.* quæ inter absentes sponsalia fieri ait: nam inter absentes fiunt nudo consensu, non per stipulationem. Igitur absens, mutus, surdus per se stipulationem contrahere non possunt: per servum proprium possunt, et stipulante servo promissor eis obligatur. Promittente autem servo, ipsi non obligantur, nisi jussu eorum promiserit. Jubere autem possunt per epistolam. Idem Ferratus contendit non posse dici in infante, quod est falsum: nam infans per servum a tutore adhibitum stipulationem acquirat, *l.* 2 *l. Servum. inf. rem rat. hab.* Itemque obligabitur si per tutorem servus infantis jubeatur promittere: nam et per tutorem hæreditati obligatur, *l. Si infanti. C. de jure delib. l. Servo.* §. *Si pupillo. inf. ad Trebel.* Quod major infante tutore auctore facit, id per se tutor infantis exequitur atque ita cum alios infanti, tum infantem aliis obligat.

Qui præsens). Stipulatio inter absentes non valet. Præsentem interrogare oportet, ut præsenti, audienti, intelligenti responderi. Si præsens interroget, ut absenti respondeatur, nihil agitur: et hoc est quod ait in prima parte hujus §. Sed si præsens interroget, mox discedat, et præsenti reverso respondeatur, placet stipulationem valere: nam medium intervallum non nocet. Obstat *l. Continuus. in princ. inf.* quæ l. ait, cominus esse respondendum, id est, confestim et e vestigio. Verum adjicit nihil prodesse si post interrogationem aliud acceperit, quamvis eadem die promissor spopondisset. Quidam

Codices habent, aliud agere cœperit. Florentini et omnes scripti, aliud acceperit, id est, occupaverit sive incœperit. Hic igitur est sensus, nihil esse actum si post interrogationem aliud incœperit, aliud adgressus fuerit, quamvis eadem die promissor spopondisset. At si aliud negotium non occœperit, dummodo eadem die respondeatur, medium tempus dicemus nihil nocere, nec videri ominus factum, quod factum est eadem die nullo interjecto estraneo negotio.

Si quis ita). (§. 2.) Interrogatus Dabis, si responderit Quidni? obligatur. Hoc enim videtur respondisse, Dabo, Donatus inter adverbia promittendi ponit, Etiam Quidni. At quæritur an is etiam obligetur, qui interroganti adnuit? Consentire videtur qui adnuit, Nutus significatio est voluntatis *l. Servo.* § *Si pupillo. ad Treb.* idque certissimum est apud omnes, nisi si qui sint agrestes, aut barbari, qui hoc nesciant. Non tamen obligatur civiliter quasi ex stipulatione quia stipulatio fit utroque loquente, non uno loquente, altero adnuente. Per epistolam, per nuntium non fit, multo minus nutu, manu, vel signis. Non obligatur etiam naturaliter is qui interroganti adnuit, quasi ex pacto, et consensu, ut in hoc § ostenditur: quia non pacti, sed stipulationis contrahendæ animus fuit. Inutili ergo stipulationi non inest pactum, neque ei accedit fidejussor utiliter. Eadem ratione constat inutilem stipulationem non habere vim constitutæ pecuniæ, *l.* 1. §. *eum qui, de const. pec.* Sunt tamen, qui tradant stipulationem habere vim pacti. moventur *l. Si unus* § *pen. de pac. l. An inutilis l. Si accepta. de acceptil. l. Cum emptor. de resc. vend.* Sed illæ leges de acceptilatione loquuntur, non de stipulatione. Stipulatio obligationem parit, Acceptilatio liberationem. Propensiores sumus ad liberandum quam ad obligandum, *l. Arrianus. sup. tit. prox.* Inutilis acceptilatio habet pactum. Inutilis stipulatio non habet pactum. Nutu solo pleraque consistunt, *l. Obligamur.* §. *ult. sup. t. prox.* ut fideicommissa, *l. Nutu. de leg.* 3. *l. Et in epistola, C. de fideicommiss.* si interrogatus an prædium relinquat, adnuerit. Item delegationes, *l. Delegare.* 2. *inf. de novat.* Putem et Jussa, et cætera omnia, quæ sermonem non exigunt. Igitur et pacta, et contractus, qui consensu contrahuntur, interroganti si quis adnuat, utiles sunt ad agendum. Citatur in hanc rem *l. Si stipuler,* §. *ult. inf.* male. nam de nutu in ea nihil, sed de eo, qui respondet, non tamen ad interrogatum, quæ res stipulationem vitiat, emptionem similesque contractus non vitiat, dummodo in eo consentiant ambo, quod respondetur. In stipulationibus congruere debet responsio interrogationi. Diximus, continuo esse respondendum. Nunc dicimus, congruenter esse respondendum. Hoc ut intelligatur, transeundum est ad §. *Si quis simpliciter.* Si pure interrogatus respondeat sub condicione, vel contra, inutilis est stipulatio. Idem dicemus si interrogatus intra Kal. respondeat Idibus. Inde proponit generalem regulam: Cum adjicit aliquid vel detrahit obligationi, semper probandum est vitiatam esse stipulationem. Ab ea excipitur hic casus, *Nisi etc.* et ad hanc exceptionem aptandus est, qui sequitur §. si stipulanti. ut si stipulanti tibi 10. 20. respondeam, non sit contracta obligatio nisi in 10. licet illico tibi responso placuerit, quia me de 10. non de 20. interrogasti. Et ex diverso ut ne plus quisquam obligetur, quam responderit, veluti interrogatus 20. si respondeat 10. idque mox stipulanti placeat, non obligatur nisi in 10. Igitur satis non est placere illico diversitatem responsionis, nisi responsio in interrogatione, vel interrogatio in responsione insit. Non obstat § *Præterea. de inutil. stipul.* Non placuit statim in eo §. diversitas responsionis. In §. *Si stipulanti* placuit, nam est conjungendus exceptioni prepositæ. Malo §. *Præterea,* quidam ita accipit, ut sit inutilis stipulatio præterquam in minori summa: nam *Gajus* 2. *Instit.* ex quo Justinianus illa sumpsit, in integrum esse inutilem ait. Præterea in eo §. Justinianus huic stipulationi quæ non congruit in summa parem illam facit, quæ non congruit in condicione. Hæc vero in totum est inutilis, ergo et illa: nisi scilicet diversitas responsionis illico placuerit. Non obstat etiam *l. Si decem. loc.* Errant locator et conductor in pretii quantitate: putat locator se locasse 10. conductor se conduxisse 20. Sequimur quod locatori nocet, ut fit in dubiis, *l. veteribus. sup. de pact.* et ideo non pluris erit conductio, quam 10. Sed si locator 20. se locasse existimavit, conductor 10. nihil agitur. Sed id tamen ita accipiendum, nisi contentus sit locator illis 10. Quid si interroganti pure respondeatur sub condicione, vel contra? Quid item si stipulanti intra Kal. respondeatur Idibus? An convalescit stipulatio si illico placeat diversitas responsionis? Non puto: quia non satis est placere diversitatem, nisi ex parte aliqua consentiant interrogatio, et responsio, id est, nisi ex parte aliqua una insit in alia. At puræ orationi non inest condicionalis, vel contra. Itemque Kal. non insunt Idus post Kal. futuræ. At hic quæritur quid sit dicendum, si roganti Stichum, Stichum et Pamphilum respondeam. Et hoc etiam casu puto in Sticho stipulationem valere, quia duæ stipulationes quodammodo sunt, una utilis, altera inutilis, et inutilis utilem non vitiat. Idemque e contrario si stipulanti Stichum et Pamphilum, Stichum respondeam, *l. Inter.* §. *Item si ego inf.* et §. *Sed si mihi. inf.* nec exigitur, ut diversitas responsionis placeat sicut in summis. In corporibus ex duabus stipulationibus uni respondere videtur, unaque tantum tenet. In summis una est stipulatio cujus tantummodo parti responsum videtur, cum interroganti 20. respondetur 10. Alia etiam in re distat stipulatio corporum a stipulatione summarum, *d. l. Inter.* §. *Si stipulanti.* Stipulanti 10. aut 20. si respondeo 10. simpliciter, valet stipulatio. nam et minima tantum summa in stipulationem deducta videtur, *l.* 12. *inf.* Stipulanti Stichum, aut Pamphilum si respondero Stichum simpliciter, non valet stipulatio, quia non alter tantum, sed uterque in stipulationem deducitur. Qui igitur alteram tantum respondet, ad propositum non respondet. Notandum quod ait, utilem per inutilem non vitiari. et addendum, interdum utili inutilem corroborari, *l.* 1. §. 1. *C. de rei uxor. act.* ubi Græci usi sunt aptissimo exemplo.

Eadem). (§. 6.) Hæc sunt Sabini usque ad versum, *Sed utrum.* Stipulatio (*) quacunque lingua fieri potest. Videtur ergo esse juris gentium contractus, *l. An inutilis.* §. 1. *inf. de accept.* in illo loco, *Et ideo.* Verius tamen est stipulationem juris civilis cautionem esse, *l.* 1. §. *pen. de contr. empt. l.* 1. *hoc* Emptio et locatio est juris gentium, et ideo, inquiunt, consensu peragitur, non videlicet verbis solemnibus quorum obligatio est ex Jure civili. Inventa est aliarum obligationum adstringendarum et confirmandarum causa, ut sicubi non esset obligatio et actio civilis; ex stipulatu competeret subdita stipulatione, et ut in negotiis bonæ fidei stricta actio suppeteret, si quis mallet ea uti, *Paul.* 2. *Sent. tit. de pact. inter vir. et ux.* et 5. *tit. de obligat.* et inde nomen. Veteres enim stipulum firmum dixerunt. Unde et stipa et stipites auctore Feste. Nec obstat quod dixi eam fieri quacumque lingua: hoc enim necessario ita receptum est, cum Juris gentium conventionibus, quæ quacumque lingua fieri solent, stipulatio annecti soleat. De conventionibus Juris gentium hoc nusquam invenitur scriptum, eas quacumque lingua fieri posse, quoniam constabat satis. De stipulatione scriptum id est, quoniam dubitabatur, propterea quod est juris civilis. Sed non semper ea quæ sunt juris civilis, latina tantum lingua fiunt. Testamenti factio juris civilis est, nec potuit olim fieri testamentum nisi latinis verbis, hodie quacumque lingua ex Constitutione Theodosii. Quod si stipulatio est Juris civilis, erit et acceptilatio. Ut consensus et dissensus eadem est origo: ita et obligationis et liberationis. Et sane acceptilatio imago est solutionis. Civile igitur quiddam non naturale. At *l. An inutilis.* ait esse juris gentium. Verum adjicit, hoc jure utimur: quod et additur in *l.* 8. *de transact.* quoniam hodie acceptilatione tollitur non tantum verborum obligatio, sed et quævis alia, invento novandi modo per stipulationem Aquilianam atque ita notandum fieri interdum, ut quæ juris Civilis sunt in jus gentium quodammodo commutentur. Stipulationem esse juris Civilis ex eo etiam liquet, quod ex deportatus non obligetur, *l. Quoties. in fi. inf. de novat.* qui tamen ex aliis contractibus obligatur, *l.* 15. *inf. de interd. et releg.* Et quod stipulationis obligatio naturali opponitur in *l.* 126. § *Chrysogonus. inf hoc. tit.*

Et scriptura Sabini). (*in fi.*) Id est, illis verbis *Eadem*, etc. Et sic scriptura Sabini in *l.* 1. *de hered. inst.* et scriptura Q. Mutii, *l.* 7. *de annuis leg.* et scriptura Juliani, *l. Si quis mihi an.* §. *Si is qui neas. de dam. infec. l. Hanc scripturæ. sup. ad leg. Aqu.* et in *Constitutione de conc. Dig.*

Ad L. 2.

Et harum). (§. 1.) Stipulationum aliæ sunt dividuæ, aliæ individuæ, pro ratione rerum quæ in stipulationem deductæ sunt. Rerum aliæ possunt dividi, id est, pro parte peti, præstari, dari, solvi, veluti summæ, eisque pro parte solutis pro parte contingit liberatio. Item species certæ, ut puta Stichus, partis divisionem et liberationem admittunt, *l.* 9. §. 1. *inf. de solut.* Pars solvi potest volenti stipulatori. Aliæ natura dividi non possunt, ut prædiorum jura, via, iter, actus, aquæ ductus, quæ divisionem non admittunt. Aliæ natura possunt dividi, sed nisi totæ solvantur stipulationi satis non fit, ut si homo sit generaliter promissus, nam nisi solidus homo solvatur, nihil agitur. Parte igitur soluta volenti, pro parte non contingit liberatio, sed conveniri adhuc promissor potest ut integrum hominem præstet, et pars soluta condici quasi indebita. Sed utrum statim, an alio demum homine soluto? Et verius est in pendenti esse condictionem. Nam si ejusdem hominis reliquam partem solverit, omnimodo stipulationi satisfit, et condictio cessat. Si alium hominem dederit in solidum, partis condictio competit. Ergo condictio indebiti non competit, nisi alio homine soluto. Idem est si promisero Stichum aut Pamphilum, *l. In executione.* §. *Pro parte. inf l. Si non sortem. Si* §. *decem. de cond. ind. l. Qui decem. in princ. inf. de solut.* nam si solvere partem Stichi, pars stipulationis non perimitur, ita ut supersit tantum stipulatori actio in aliam partem Stichi, aut in partem Pamphili. Sed si deinde aliam partem Stichi solvero, liberor: si Pamphilum integrum solvero, partem Stichi condicere possum. In disjunctivis electio est promissoris, sed ita tamen ut alterutrum ab eo præstari pro solido oporteat. Homine item generaliter promisso, electio est promissoris, sed ita tamen ut necesse habeat unum hominem dare ex solido. Obstat *l. Qui hominem. inf. de accept.* Sed differentia est inter solutionem et acceptilationem. Is qui promisit hominem generaliter, vel qui promisit Stichum aut Pamphilum, non recte partes solvit in diversis hominibus, sed unum hominem solidum, solvere debet. Quod si Stichi tantum partem solverit, si dicero eum recte solvisse, et pro parte esse liberatum, licebit ei etiam partem alterius hominis solvere et in totum liberari, atque ita in diversis hominibus partium solutio fiet, quod fieri non debet. At si stipulator accepto tulerit partem dimidiam Stichi, non est verendum ne in diversis hominibus solutio fiat, ideoque pro parte liberatio contingit, et licebit promissori solvere vel alteram partem Stichi, vel partem Pamphili, *d. l. Qui hominem, de accept.* quæ ita est conjungenda

(*) *Vide Marill. variant. adject. cap.* 4

l. Qui hominem. de solut. quæ est ex eod. libro. Idemque est si pro parte sententia judicis absolutio fiat, ut si stipulator hominis incerti egit pro parte cum uno ex hæredibus promissoris et succubuit, quo casu reliqui hæredes partem solvendo cujuslibet hominis liberantur: et ita Bart. rectissime accepit §. *Si tamen. inf.* quem plerique omnes secuti sunt. Etenim ponit eum qui egit non vicisse, non exegisse. Regula hæc sit, Homine generaliter promisso, vel Sticho aut Pamphilo, vel Sticho aut x. solvi pro parte non potest, nec enim hominis parte soluta liberabitur promissor alteram alterius hominis partem solvendo. Exceptiones sunt duæ: Si stipulator partem Stichi accepto tulerit: nam hoc casu promissor partem alterius hominis solvere potest, *d. l. Qui hominem. de accept. d. §. Si tamen.* Si cum uno ex hæredibus promissoris egerit pro parte, nec obtinuerit, quo casu alter hæres partem cujuslibet hominis solvere potest. *d. §. Si tamen.*

Ex his). (§. 2.) Quæ dicta sunt de promissore, eadem obtinent in hæredibus promissoris. Si obligatio sit dividua, hæredes promissoris tenentur pro hæreditariis portionibus ex xii. tab. ut si pecunia promissa sit, vel certa species, et agatur certi condictione. Defunctus potuit pro parte solvendo liberari. Hæredes item ejus partem hæreditariam solvendo liberantur. Sed in hoc est differentia, quod cum defuncto qui nihil solvit est actio in solidum: cum hæredibus pro parte tantum hæreditaria. Dividitur enim xii. tabulis ex persona hæredum. Quod si promissus sit homo incertus, vel Stichus aut Pamphilus, sicut promissor non liberatur nisi solido homine dato, ita nec hæredes singuli. Igitur partem hæreditariam dando, nihil agunt nisi ejusdem hominis partes conferant. Et ita ex persona hæredum conditio obligationis non immutatur, id est, hæc obligatio non dividitur, sicut pecuniæ aut rei certæ. Similiter si obligatio sit naturaliter individua, singuli hæredes in solidum tenentur, ut si promissa sit servitus, quæ pro parte peti aut cedi non potest, *l. Hæredes. § Contra. sup. famil. ercisc. l. Ea quæ. inf. de diver. reg. jur.* Sed si unus solidam æstimationem præstiterit (ipsam servitutem præstare non potest, *l. 2. de servit.*) eam pro parte a cæteris consequetur judicio famil. erciscundæ, vel si prius agatur famil. erciscundæ, quam hæredum quisquam ex ea stipulatione conveniatur, de eo sunt interponendæ cautiones officio judicis. Ut autem servitute promissa hæredes promissoris in solidum tenentur singuli, ita hæredes stipulatoris singuli in solidum habent actionem, *d. l. Hæredes. § An ea stipulatio. l. Si unus. in fi. sup. de serv. rust.* Citatur in hanc rem hoc loco Pomponius. Pomponii sententia est in *l. Per. sup. de servit.* Dices, Imo hæredes stipulatoris in solidum actionem non habent. Nam extincta videtur stipulatio, quæ deducta est in eum casum a quo incipere non potest. Unus ex dominis non potuisset stipulari vel acquirere servitutem ad fundum communem. Non poterit etiam unus ex hæredibus, fundo, ad quem defunctus servitutem stipulatus est, duorum hæredum communi ex facto, ex ea stipulatione in solidum experiri: qui nec cedi servitus in solidum potest ei, qui fundi dominus non est in solidum. Ita respondeo Non esse perpetuo verum. Ea quæ ab initio constiterunt postea evanescere, si in eum casum recidant a quo non potuissent incipere: quod ostendam propositis quatuor exemplis, duobus legatorum, et duobus stipulationum. Inutile est legatum si debitor quod pure debet creditori pure legaverit. Utile si quod in diem debet, pure legaverit. Utile, inquam, secundum Papinianum, etiamsi vivo testatore dies venerit, atque ita in eam causam pervenerit legatum a qua incipere non poterat. *§. Ex contrario. de leg.* Paulus contra eam regulam in hac specie admittebat, *l. Debitor. de leg.* 2. et sane in hac regula admittenda, vel non admittenda, variæ fuerunt et contrariæ in omnibus fere speciebus Jurisconsultorum sententiæ. Sequitur alia species, in qua ea regula locum non habet. Si a filiofamil. hærede instituto patri legetur, vel si a servo domino legetur, ab initio legatum valet, quia idem hæres, et legatarius statim non est. Sed si postea legatarius, id est, pater vel dominus hæres efficiatur per filium vel servum jussu ejus adeuntem, licet ab eo casu non potuisset ab initio consistere legatum, dicemus tamen eo casu incidente legatum non extingui, idque in Falcidiam imputari, id est, Falcidiam pati: et ita potest accipi, *l. A filio, de leg.* 1. Marcianus contra eam regulam in hac specie admittebat, *l. Si a servo. sup. ad l. Falcid.* Multas enim hujus regulæ dissensiones excitavit. Sed tamen in hac specie in *l. A filio.* hanc dissensionem alia quadam ratione excusavimus. Tractemus et alias. Unus ex dominis fundo communi servitutem acquirere non potest. Qui tamen fundo suo servitutem acquisivit, ejus parte vendita servitutem non corrumpit, licet in eam causam pervenerit a qua incipere non potest, *l. pen. §. ult. inf. hoc tit.* quia licet servitus non acquiratur pro parte, retinetur tamen, et conservatur pro parte: nec in hac specie quemquam dissensisse reperio. Similiter unus ex dominis fundo communi servitutem stipulari non potest. Si tamen is qui suo fundo stipulatus est servitutem, duobus hæredibus relictis decesserit, stipulatio non corrumpitur, et possunt singuli hæredes agere in solidum, licet non potuisset unus eorum per se servitutem stipulari, nec possit singulis servitus in solidum cedi, atque ita res in eam causam pervenerit a qua incipere non potest. Contra quidem et in hac specie regulam admittebant, sicut et eam regulam admitti constat, si is qui suo fundo stipulatus est servitutem, fundum vel fundi partem vendiderit. *l. Si sub usu. §. ult. inf. hoc t. l. Pro parte. sup. de servit.* Sed hoc ideo, quia stipulatio in emptorem non transit. At in hæredes stipulatio transit, et ex ea singuli in solidum agere possunt, licet singulis solida servitus constitui et præstari non possit. Sed difficultas præstationis, ut Paulus ait in hoc §. stipulationem non corrumpit, *l. ult. sup. de act. emp.* Quis igitur erit rei exitus? Aut præstabitur via omnibus hæredibus aut si non præstetur omnibus, pro parte hæreditaria ejus qui egit condemnatio fiet, *d. §. An ea stipulatio.* Actio igitur erit in solidum: quia nec potest esse pro parte. Præstatio autem erit pro parte habita æstimatione partis quia in solidum servitus ipsa uni ex hæredibus cedi et præstari et acquiri non potest. Atque ita partis condemnatione facta, victoria ejus qui egit non proderit alteri. Nec obstat *l. Loc. §. Si fundus. si serv. vind.* Nos loquimur de eo, qui egit actione ex stipulatu ex qua judex personæ non prædio sententiam dicit, Servitutem eoo constituit, quia non potest uni constitui, *§. Si fundus.* de eo, qui egit confessoria, qua actione de jure quæritur, et judex prædio non personæ sententiam dicit, nec servitutem constituit, sed eam quæ est declarat: et ideo unus ex hæredibus agens confessoria, vincit, et vincitur omnibus. Sed aliud est in actione ex stipulatu, quod Bart. intellexit probe. Male hæc negantes quidam adstruunt unum ex hæredibus servitutem acquirere posse, quod per liberum hominem nobis possessio et dominium acquiratur: nam hoc ex rescripto Severi in procuratore tantum receptum est, ut rei possessionem nobis acquirat, et per hanc dominium, si modo et nostro nomine ei tradatur a domino, et in nostro accipiat: nam si nostro nomine ei non tradatur, sola possessio per eum acquiritur sine dominio, vel contra solum dominium sine possessione: non per eum, sed recta via. Hæres autem, qui suo nomine de servitute agit in solidum, non agit quasi procurator cohæredis. Ei igitur quasi procuratori ita cedi servitus non potest, ut communiter acquiratur ei et cohæredi: denique, et agit, ita constitui ei et acquiri servitus non potest, vel omnibus constituenda est simul, aut separatim, ut posterior cessio confirmet priorem, vel pro parte tantum actoris condemnatio fiet. Potest etiam accidere, ut ei soli qui egit cedatur, puta fundo ei adjudicato.

Si tamen). (§. 3.) Dictum est homine incerto promisso, vel Sticho aut Pamphilo nihil agere promissorem vel hæredes ejus solvendo hominis partem. Exceptiones duæ proponuntur in hoc §. quas exposui in §. 1. Et ad secundam pertinet l. *Qui hominem. inf. de accept.* Primam recte interpretatur Bartolus. Additur postea quod dictum est de hæredibus promissoris, obtinere etiam in fidejussoribus promissoris. Sic obligatio sit dividua, fidejussores tenentur pro parte ex epistola Hadriani. Si individua naturaliter, vel si promissus sit homo incertus, vel Stichus aut Pamphilus, singuli tenentur in solidum.

Item si in facto). (§. 5.) Dixit initio legis, stipulationes in dando aut in faciendo consistere, et harum omnium alias esse dividuas, alias individuas. Dixit de iis, quæ sunt in dando, dividuis et individuis: nam stipulatio servitutis in dando consistit, l. *Si unus.* l. *ult. sup. de serv. rust. præd. l. ult. com. præd.* Dare est cedere servitutem. Male autem Acc. in §. 1. stipulationem servitutis in faciendo scribit consistere. Superiora enim omnia sunt de stipulationibus in dando. Ab hoc autem § incipit tractare de stipulationibus in faciendo. Stipulationes in faciendo cum dicimus, etiam comprehendimus quæ in non faciendo. Stipulatio ita concepta est Per te non fieri, neque per hæredem tuum, quo minus mihi hæredique meo per fundum tuum ire agere liceat. Additur huic stipulationi plerumque pœna his verbis, si adversus ea factum erit tot dari. Et addita pœna, si quid fiat adversus ea, pœna petitur: non addita, id quod interest. Idem est si stipuler, Mihi ire licere. Stipulatus videor, Iter fieri, ut est in §. *Cato. l. 4. l. 50. inf.* Alia est stipulatio, Iter dari, de qua dictum est sup. Alia, Iter fieri, sive patefieri. Ex stipulatione Iter dari, omnes hæredes promissoris tenentur, singuli in solidum. Ex hac stipulatione, Per te non fieri, uno hærede promissoris prohibente omnes tenentur: quoniam prohibitio illa individua est, id est, dum ab uno prohibeor, non in partem prohibeor, sed in totum. Omnes igitur videntur prohibuisse, et omnes tenentur, *l. 4. §. Cato.* Cæterum non tenentur in solidum, quia non tenentur ut opus aliquod faciant, sed ad id quod interest tenentur, vel ad pœnam pro parte hæreditaria. Et ita Accur. recte in *ver. cohæredes*, Bart. male. Quod tamen qui non prohibuerunt præstiterint, id a cohærede qui prohibuit repetent judicio famil. erciscundæ, ne ejus facto damnum sentiant, *l. In executione. §. quod si stipulatus. inf. l. Inter. §. Quod ex facto, sup. famil. erc.* Nec obstat quod dicitur in *l. Hæredes*, in solidum committi stipulationem, *§. In illa. et §. Cum.* Id enim ita accipiendum est ex eodem §. *Cato.* ut omnes teneantur, non tamen singuli in solidum, ut in §. *ult. hujus. l.* alia est ratio stipulationis, quæ in faciendo consistit, veluti domum ædificari. Ex hac singuli hæredes promissoris in solidum tenentur, nisi stipulationi subdita sit pœna, *l. Stipulationes non dividuntur. l. In executione. §. Secunda. inf. hoc tit.* l. xi. *§. pen. sup. de leg.* 3. Tenentur, inquam, in solidum si res integra sit, id est, si opus fieri adhuc possit, et, si velit actor, tenentur omnimodo, nec liberantur offerendo id quod interest. Sed si res non sit integra, in id quod interest fit condemnatio pro parte. *l. Si quis ab alio. §. ult. sup. de re jud. l. Si quando sup. de oper. lib. l. Si fundum, inf. hoc tit.* Sed redeamus ad stipulationem quæ in non faciendo consistit, Per te non fieri, et tractemus de stipulatoris hæredibus. Si stipulator decesserit pluribus relictis hæredibus, et unus ex eis prohibeatur ire agere, quæritur, utrum in solidum committatur stipulatio, ita scilicet, ut omnes hæredes possint agere pro parte hæreditaria, an vero ei soli pro parte sua competat actio, qui prohibitus est. Paulus ita distinguit. Aut stipulationi subdita est pœna, aut non. Si non est subdita, is tantum aget ex stipulatu pro sua parte qui prohibitus est, quoniam ejus solum interest: nec potest dici cæteros videri prohibitos, *arg. l. Si stipulatus fuero per te. inf. hoc tit.* quam Bart. adducit: quia is, qui prohibitus est, non communi, sed suo tantum nomine ingrediens prohibitus est. Si sit subdita pœna, ipso jure singuli pœnam pro portione hæreditaria petere

possunt, quia pœnæ petitio datur etiam iis quorum nihil interest sed qui non sunt prohibiti, repellentur exceptione doli mali: nec obstat *l. Stipulatio ista. § Alteri inf. hoc tit.* quæ pœnam committi ait etiamsi nihil intersit nec exceptione actorem repelli. Hoc ita procedit, si nemo sit cujus intersit qui possit agere. At si sit cujus intersit quique possit agere, reliqui quorum non interest, per exceptionem excluduntur a petitione pœnæ. sicut et si id quod interest consecutus fuero, pœnam petens repellor exceptione doli *l. Prædia. sup. de act. emp.* Ergo uno ex hæredibus stipulatoris prohibito, ad id quod interest, vel ad pœnam eum effectu ei tantum pro parte competit actio, qui prohibitus est, quia ejus tantum interest. At uno ex hæredibus promissoris prohibente, omnes hæredes promissoris stipulatori tenentur pro portione hæreditaria: quia dum ab uno prohibetur, in solidum prohibetur, et ideo interest ejus a nemine prohiberi, *l. 3.* Quæ dicta sunt de stipulatione Per te non fieri quo minus mihi ire agere liceat, eadem obtinent in stipulatione Per te non fieri, neque per hæredem tuum quo minus mihi fundum habere liceat, vel quod idem est, Mihi habere licere: Nam uno ex hæredibus promissoris controversiam faciente, omnes tenentur: uni ex hæredibus stipulatoris controversia facta, is solus habet actionem *l. 3.* eadem obtinent in stipulatione, dolum malum abfuturum a te hæredeque tuo, *l. 4. in pr.* nam uno ex hæredibus promissoris dolum faciente, omnes tenentur. *l. Inter. §. Quod ex facto. sup. fam. erc.* uni ex hæredibus stipulatoris dolo admisso, is solus habet actionem. Ita proponitur in *pr. l. 4.* quod male Taurellus corrigi putat in *§. Sed videamus*, qui hujus tantum opinionis tuendæ causa, enarrationem quam vocat edidit ad *§. Cato.* In *§. Cato.* separantur facta dividua ab individuis. Si in facto individuo consistat stipulatio, ut si stipuler per te hæredemque tuum non fieri quo minus mihi ire agere liceat, uno ex hæredibus promissoris prohibente, omnes hæredes tenentur: quia cum prohibitio non possit fieri in partem, nec minus prohibeat unus quam omnes, omnes quodammodo prohibuisse, fecisse, commisisse, videntur, quod nisi (inquit) in solidum peccari non poterit illam stipulationem Per te non fieri: quæ verba legenda sunt sine parenthesi, et scilicet, Ut autem dicimus committi stipulationem, pro committi in stipulationem: sic sit Peccari illam stipulationem, et poterit, pro potuerit. Hic igitur est sensus, omnes teneri quod omnes videantur commisisse, quia non nisi in solidum peccari in illam stipulationem potuit. Sed si in facto dividuo stipulatio consistat, ut si stipuler amplius non agi (potest namque agi in partem) uno ex hæredibus promissoris agente pro sua parte, is solus tenetur pro sua parte. In hac stipulatione igitur non idem est, quod in stipulatione Per te non fieri, quæ factum individuum continet: et hoc est quod ait. Sed videamus ne non idem hic sit. Hic, id est, in stipulatione Amplius non agi: et ita Zasius rectissime interpretatur. Videamus, est affirmantis: ut ob id male quidam ad illa verba interrogationis notam apponunt. Sic solent Jurisconsulti scribere, forsitan, plerunque, videtur, videamus, ut Aristoteles ἴσως, δοκεῖ, σκεπτέον δεῖ, φαίνεται, Non est autem idem in hac stipulatione Amplius non agi, quod in stipulatione Per te non fieri, sed magis idem quod in stipulatione, Te hæredemque tuum ratum habiturum: quæ stipulatione is solus hæres promissoris tenetur, qui ratum non habuit: et si plures sint hæredes stipulatoris, is solus habet actionem a quo est petitum, *l. Inter. § Si quis stipulatus sup. famil. erc. l. 2 §. Incertam. de præt. stipul.* Utriusque igitur stipulationis, Amplius non agi, sive, quod idem est, Amplius non peti, et Rem ratam haberi, eadem est condicio, et idem pene sensus, *l. Procurator cum peteret. inf. rem rat. hab.* hoc tantum interest, quod Amplius non agi tardius committitur, quam Rem ratam. Hæc statim committitur, atque ratum non habetur, *l. Procurator. §. ult. eod.* illa, non nisi judicio petitum sit, vel solutum, vel compensatum, *l. Amplius. eod.* quod ibi Accur. notat recte, itemque in *l. Si quis uni.* Sciendum autem est has stipulationes vel a procuratore interponi, vel a domino litis. De iis, quæ a procuratore, agitur in illo *tit. Rem rat. hab.* Dominus autem si velit, iis stipulationibus procuratorem relevari, eas ipse interponere debet, et cavere, Amplius non agi, vel se hæredemque suum ratum habiturum, quod egerit, procurator, atque ita confirmatur persona procuratoris, *§ sin autem, de satisd.* Si procurator caverit rem ratam haberi, potest, dominus litis actum procuratoris pro parte ratam habere, *l. Cum debitore. l. Si procurator. inf. rem rat. hab.* Si ipse dominus litis ita caverit, ipse quidem in totum ex stipulatione sua ratum habere cogitur, ut dicitur in hoc § Ex hæredum tamen ejus persona ratihabitio divisionem recipit, et ideo si unus hæredum pro parte sua ratum non habeat, reliqui habeant ratum, pro parte tantum ejus stipulatio committitur, qui ratum non habet, *d. l. 2. § Incertam*, in quo tamen dubitat, dum ait. Quamvis possit dici. Dubitat et Julianus in stipulatione Judicatum solvi in *§. ult.* Sed tamen obtinuit, in partem tantum hæredes promissoris teneri: sicut et hæredes stipulatoris in partem singuli duntaxat actionem habent. Puto autem hanc stipulationem, sive a procuratore, sive a domino interponatur, esse prætoriam, id est, ex edicto prætoris. Id enim verosimile est edicto fuisse comprehensum, ut vel dominus rem ratam satisdaret, vel procurator. Argumentum rei est, quod interpositæ a domino stipulationis formula quædam fuit, ut constat ex hoc §. et ex *d. l. Inter.* Item si Judicatum solvi, quæ a domino litis interponitur, est prætoria, *l. Si ad defendendum inf. jud. sol.* (ubi ait, *jubetur*, edicto scilicet) cur et Rem ratam interposita a domino prætoria non censebitur? Non probo sententiam Taurelli, qui putat stipulationem, dolum malum abesse, committi pro parte ejus hæredis tantum qui dolum fecit at ideo uno ex hæredibus promissoris dolum faciente, omnes non teneri: pugnat hoc cum initio legis, quod perperam comminiscitur emendari his verbis. Sed videamus pugnat cum *d. l. Inter. §. Quod ex facto:* cui sine calumnia responderi non potest: pugnat cum ratione certa: nam ut unus hæres qui me prohibet ire, non minus me prohibet, quam si omnes prohiberent, ita unus hæres qui dolo quod mihi facit, in solidum facit, nec minus quam si omnes facerent. Non idem si unus hæres agat: nam agit tantum in partem. Non idem si unus improbet actum procuratoris: nam improbat quantum in se est, et pro sua parte tantum. Utitur Taurellus suæ sententiæ confirmandæ causa hoc argumento. Omnes prætoriæ stipulationes sunt ejusdem interpretationis, ut ex parte promissoris uno committente stipulationem, non committant et cæteri, *l. Pœnales. §. Julianus. sup. ad l. Falc.* veluti judicatum solvi, quæ uno ex hæredibus promissoris victo, eum solum tenet, non cæteros. Hæc autem, dolum abesse, est prætoria. Ergo eum tantum hæredem tenet qui dolo facit. Neganda est propositio in factis individuis, *l. 2 in pr. inf. de præt. stip.* Utitur et alio argumento ex *l. In stipulatione. inf. rem rat. hab.* Comparat in ea stipulatione Rem ratam, clausulam de dolo malo, quæ scilicet, subjici solet stipulationi ratam rem haberi, ut in *l. Si insu. § Si in stipulatione eod. tit.* Utraque parte continetur id quod interest. Ergo sicut ex stipulatione Rem ratam solus hæres tenetur pro sua parte qui ratum non habet, ita et ex clausula doli. Neganda est conclusio. nam et stipulatione Per te non fieri, continetur id quid interest: in eam tamen omnes hæredes committunt vel uno faciente.

Ad L. Eadem 4

Libro XV). (§. 1.) Forte commentariorum. Scripsit Cato commentarios juris civilis, ut ex Festo constat in *ver. Mundus.*

Solum pœnam committere). Obstat *l. V. §. ult. inf.* Promisi certam pecuniam, et ni solveretur certam pœnam: unus ex hæredibus meis solvit pecuniæ partem, alter non solvit. Nihil prodest partem solvisse ad pœnam evitandam, quæ promissa est ni totum solveretur, et ideo pœnæ nomine conveniri pro parte hæreditaria non tantum is potest qui non solvit, sed et is qui solvit. Verum quod præstiterit a cohærede repetere judicio fam. erc. *l. Hæredes, §. Idem juris. sup. fam. erc. l. in executione, §. Item si ita. inf. hoc tit.* Idemque dicemus in pœna compromissi: nam nisi omnes hæredes pareant sententiæ arbitri, jubentis scilicet dari aliquid, singuli tenentur pœnæ nomine pro parte hæreditaria. Denique ut parte tantum pecuniæ soluta, pignus integrum manet propter indivisam pignoris causam, *l. Rem sup. de evict.* ita parte tantum soluta, in integrum pœna committitur, ita ut omnes hæredes teneantur pro portionibus hæreditariis, quod pugnat cum hoc §. Promisi Rem ratam, vel Amplius non peti, adjecta pœna. Hæres qui pro sua parte rem ratam habet, evitat pœnam, et illa solus eam committit qui ratum non habet. Recte Joannes animadvertit, in hoc §. agi de stipulatione quæ consistit in faciendo, Ratam haberi, Amplius non peti, in *l. 5. §. ult.* de stipulatione quæ consistit in danda pecunia, vel re certa, quarum utraque est dividua: utrique est subjecta pœna si quid adversus eam fiat, sed in stipulatione dandi pœnam committit etiam hæres, qui suam partem solvit: quoniam (hanc rationem Joannes non animadvertit) stipulatoris interest sibi non solvi per partes. Solutio partium non minima incommoda habet, *l. 3. sup. fam. ercisc.* et eo respicit Pomp. in *l. 5. §. ult.* dum ait sine injuria stipulatoris aliter constitui non posse. At in stipulatione faciendi pœnam non committit is qui pro sua parte ratum habet, quia cum ratihabitio explicari non possit nisi per partes, nihil interest, nisi pro parte ejus qui ratum non habet. Fuit etiam stipulatio faciendi in *l. Si servus §. 1. Sup. si quis caut.* Itaque male quidam inter prætorias et conventionales differentiam statuunt. Notandum quod ait in *l. 5. §. ult.* Nec enim aliud in his stipulationibus, id est, in stipulationibus dandi: nam secus est in quibusdam faciendi stipulationibus.

Si is qui). (§. 2.) Dictum est ex stipulatione quæ factum individuum continet, uno ex hæredibus promissoris contra quam cautum sit faciente, omnes teneri pro portione hæreditaria, idque demonstratum est in stipulatione Per te non fieri, quo minus mihi habere liceat, et in stipulatione dolum abesse. Dictum item ex stipulatione quæ factum dividuum continet, eum teneri solum qui contra fecerit, ut in stipulatione Amplius non agi, et Rem ratam haberi. Utrobique autem sive factum sit individuum, sive dividuum, eum solum hæredem stipulatoris habere actionem cujus interest. In hoc § proponuntur quatuor stipulationes, in quibus quid juris sit, sigillatim quærendum est. Prima est stipulatio duplæ. De hac agitur in *tit. de Evict.* Hac duplum pretii stipulatur emptor evictionis nomine. Et si de re empta, lite emptori vel controversia mota, emptor auctorem, id est, venditorem laudaverit, et ei denuntiaverit ut liti subsistat, et laudatus venditor defugiat auctoritatem, id est, non suscipiat defensionem litis vel res evincatur, tum committitur stipulatio duplæ. Finge venditorem, qui ex se stipulatione adstrinxit, plures hæredes reliquisse. Emptor, cui de re empta controversia fit, omnes laudare, denuntiare, convenire debet. Uno defugiente, omnes defugisse videntur, quia defensio sive auctoritas scindi in partes non potest: nec emptor qui in solidum denuntiavit omnibus, videtur defensus, nisi in solidum defensus sit. Ideoque uno defugiente, omnes tenentur pro hæreditariis portionibus, *l. In executione. §. In solidum. l. Cum ex causa. inf. l. Si rem quæ §. 1. de evict.* Quod si plures sint hæredes emptoris, id est, stipulatoris, singuli ob evictionem suæ partis actionem habent: uni parte sua evicta, is solus habet actionem,

quoniam ejus tantum interest: et hoc est quod ait, hæc utilitatis causa, id est, ut unusquisque pro sua parte consequatur quod interest, quod utilitas dicitur sæpissime. Secunda est stipulatio fructuaria, quæ vulgaris dicitur sive usitata stipulatio in *l. Inter fructuarium. sup. de dam. infec.* De hac in *tit. usufr. quem adm. cav.* Hanc cautionem præstat fructuarius proprietario, et ea promittit se recte usurum fruiturum, et finito usufructu restituturum quod inde extabit. Si fructuarius plures hæredes reliquerit, uno eorum non restituente quod inde extabit, puto eum solum teneri pro sua parte, quoniam ea res divisionem recipit: et ita Accurs. censet recte. Proprietarii item hæredes pro parte quisque sua habent actionem, quatenus ea res est. Tertia est stipulatio damni infecti, de qua in *tit. de dam. infec.* Hac vicinus vicino promittit et quod ob eam rem, quod ædificatum factumve quid esset, damnum datum esset, id se redditurum. Puto autem uno ex hæredibus promissoris damnum non præstante eum solum teneri pro sua parte, quia præstatio ea dividi potest. Stipulatoris item hæredes pro parte actionem habent, *l. 2. §. Incertum, inf. de præt. stip. l. Supra. §. officium. sup. de aqua et aquæ plu. arc.* Idemque diximus in stipulatione Judicatum solvi, et Rem ratam haberi in *§. Cato*. Quarta est stipulatio de novi operis nuntiatione, de qua in *tit. de no. op. nuntiat.* Hanc cautionem præstat is cui novum opus nuntiatum est, eaque promittit se restituturum, id est, demoliturum opus, si judicatum fuerit justam nuntiationem fuisse, vel redditurum id quod interest: quæ cautio est remissionis loco. Et si promissor plures hæredes reliquerit, singuli in id quod interest tenentur pro parte, et is tantum qui in eo præstando moram fecit. Opus autem ipsum, si in id agatur, restituere singuli in solidum tenentur, *l. 3. in prin. inf. de præt. stipul. l. Stipulatio. §. Quantum. sup. de no. oper. nunt.* Itemque hæredes stipulatoris pro parte habent actionem in id quod interest, in solidum in restitutionem operis, quia ut institutio operis pro parte fieri non potest, *l. Stipulationes non dividuntur. inf. hoc tit.* ita nec restitutio sive demolitio. Dum ait, ipsi promissori, id ita accipiendum est. Ex parte promissoris: nam de hæredibus tantum est quæstio: et quod ait, *Neque restitutio*, id duntaxat ad stipulationem de novi operis nuntiatione referendum est. Neque defensio ad stipulationem duplæ. Nam ex aliis stipulationibus hæredibus promissoris pro parte liberatio contingit, nec uno cessante reliqui tenentur.

Ad L. Stipulationum. 5.

Judicialium stipulationum auctor est judex a Prætore datus. Prætoriarum ipse Prætor. Judiciales sunt, veluti, de dolo cautio in actione in rem vel metus causa, vel ex stipulatu: nam judex in restituenda re qua de agitur cavere jubet dolum malum abesse, *l. Præterea. l. Si homo. sup. de rei vind. l. Metum. 3. §. Item Julianus. § Ex hoc. sup. quod met. cau.* Judicialis item est cautio de persequendo et reddendo servo, quo de agitur. *l. Servo legato. §. ult. sup. de leg. 1. l. Si cum exceptione. §. Quatenus. sup. quod met. cau.* Sunt et multæ aliæ quæ interponuntur officio judicis fam. erciscundæ, *l. Et puto. l. Hæredes. § Contra. sup. famil. ercisc.* itemque officio judicis addicti vindicationibus servitutum, *l. Harum. l. Legi. sup. si ser. vind.* vel aliis actionibus. Prætoriæ sunt, quæ jubente Prætore, sive ex edicto interponuntur. Ex his aliæ sunt judiciales, quæ propter judicium interponuntur, *l. 1. §. 1. inf. de præt. stip.* veluti judicatum solvi, quæ interponitur auctore prætore ante litem contestatam, et de novi operis nuntiatione, qua promissor se obligat sub condicione si judicatum sit: eadem hæc stipulatio, quæ judicatum solvi, causas et clausulas habet, de re judicata, de re non defensa de dolo malo, *l. 6. l. Ex clausula. inf. jud. sol. l. Stipulatio. §. Habet. sup. de no. op. nunt.* Ejusdem generis est Rem ratam haberi: quod in *d. l. 1. §. 1.* his verbis significari puto, ut ratam fiat. Has Justin. vocat [illegible] in *Nov.* [illegible]. Aliæ sunt cautionales quæ instar actionis obtinent, et ut nova actio sit introducta: veluti damni infecti, ut cui est actio Aquiliæ vel in factum, sit etiam ex stipulatu, et legatorum, ut cui est actio ex testamento sit etiam ex stipulatu, ut rem pupilli salvam fore, ut cui est actio tutelæ, sit etiam ex stipulatu, *l. 1. § Cautionales. inf. de præt. stip.* quod et judicialibus stipulationibus agitur, veluti judicatum solvi, et de novi operis, ut cui est judicati actio sit etiam ex stipulatu, quæ tamen illam non novat, auctore *Paul. V. Sent. tit. de stipul.* et *l. Si Stichum. §. Idem Celsus. inf. de novat.* et Rem ratam, ut cui est condictio, sit etiam ex stipulatu, *l. ult. in f. inf. rem rat. hab.* Omnes stipulationes cautionales sunt. Sed illæ specialiter cautionales dicuntur quæ instar actionis obtinent. Cur dicuntur habere instar actionis? *l. Non solum. rem rat. hab. l. Actionis. de oblig. et act. l. Si ambo. § In stipulationibus. de compens.* An quia ut actiones a Prætore petuntur et dantur ex edicto? et ita de stipulatione damni infecti Plinius lib. 36. c. 2. Satisdari sibi damni infecti agit redemptor cloacarum, et in *l. Quibus. inf. de verbor. signif.* Persequi, id est, agere videtur et qui satis accipit: ut actio damni infecti, *l. 3. §. Si vicinus. l. Supra. § Officium. sup. de aqua, et aquæ plu. arc.* Illæ vero quæ dicuntur judiciales non petuntur, sed officio Prætoris interponuntur futuri judicii constituendi et confirmandi causa. Cautionalibus adnumeratur stipulatio Rem ratam haberi in *d. § Cautionales*: quæ verba mihi suspecta sunt. Nam eandem paulo ante judicialem dixit: et vero instar actionis non obtinet: nec enim petitur per se, sed officio Prætoris interponitur, et petitæ actioni servit. Communes sunt quæ et propter judicium interponuntur, et instar actionis habent, veluti judicio sisti: nam actio ipsa quodammodo hæc est quæ a Prætore desideratur. Propter rem ipsam datur, id est, propter judicium, *l. Si cum judicio. §. Qui injuriarum. sup. si quis caut.* Prætoriis cautionalibus adnumerari possunt stipulatio, qua institutus sub condicione petita bonorum possessione secundum tab. substituto cavet, de qua in *l. Inter omnes. sup. qui satisd. cog. l. Paulus. inf. de præt. stip. Paul. V. Sentent. tit. de stip.* Et ea quæ de collatione bonorum ab emancipato interponitur, *l. 1. §. Jubet.* et *§ Quotiens. sup. de collat. bon.* et *Paul. in supradicto loco.* et stipulatio fructuaria, de qua in *tit. usufruct. quemadm. cav.* Prætoriis similes sunt Ædilitiæ, veluti cautiones de morbis et vitiis venalium rerum, quæ ab ædilitio edicto veniunt. Nam et eæ, inquit ob jurisdictione veniunt, id est, ab edicto non Prætoris, sed Ædilium: paulo post ait, ab ædilitio edicto: male in Instit. quidam addiderunt Prætoris non ad Justinianum modo, sed et ad Theophilum contra fidem Græci exemplaris. Jus ædilitium honorarium quidem dicitur *§. Prætorum. de ju. nat.* Prætorium nunquam. His addi etiam possunt Tribunitiæ stipulationes, de quibus *Ulp. in Frag. tit. 7.* Conventionales sunt quæ neque ex jurisdictione veniunt, neque officio judicis, sed ex conventione reorum, id est, utriusque partis. Acc. contrahentium. Contrahentes dicuntur in *l. 3. § ult. de obl. et act. l. 52. et l. 115. inf.* Stipulatio contractus est, *l. Inter stipulantem. in pr. inf. hoc tit. l. 3. §. Idem scribit. de pec. l. Certi. §. Quoniam. sup. de reb. cre.* Hujus generis sunt innumeræ, sicut et innumera sunt negotia. Eæ negotiis contrahendis adhibentur, ut negotia verborum obligatione constringantur: et interdum Rem ratam, quæ communis est, ex conventione sola venit, sine prætore aut judice, *l. Interdum. inf. Rem ratam hab.* Potest et de dolo: itemque Prætoria. Communes quæ jubente Prætore, vel Ædili, et interdum officio judicis interponuntur, ut Rem pupilli salvam fore, quæ Prætoria dicitur in *l. 1. inf. de præt. stip.* et interdum officio judicis interponitur, ut Th. explicat in *tit. de divis. stipul.* Item duplæ stipulatio: nam ob evictionem dupla promittitur ex edicto ædilium, si prædia, vel mancipia, vel res pretiosæ veneunt, *l. Emptori. §. 1. de evict.* et ob id inter prætorias numeratur in *l. 1. § Stipulatio. de præt. stip. l. non solum. inf. rem rat. hab.* Interdum officio judicis interponitur, *l. Si quis a multis, in f. sup. de nox. act. l. Hæredes §. pen. sup. famil. ercisc. l. Item quamvis. §. ult. sup. com. divid.* Item stipulatio Rem ratam. Hæc prætoria etiam dicitur in *d. l. 1.* et ex edicto venit, *l. Servum. §. Ait Prætor. sup. de procur.* Non tamen petitur ipsa per se quasi actio, sed petitæ actioni subservit, eamque subsequitur. Interdum officio judicis actioni addicti interponitur, ut Th. explicat in *tit. de div. stip.* Non est negandum esse communem quod in *d. l. 1.* judicialibus adnumeretur: nam judiciales illo aliter atque hoc loco accipiuntur. Sic hoc loco fuisset numerata inter judiciales non esset communis. Quod autem illo numeretur inter judiciales, non ideo minus est communis. Addatur etiam stipulatio. Quod amplius quam per legem Falcidiam liceret ceperis, reddi. Nam ex edicto Prætoris venit, et ob id prætoria dicitur in *l. Pœnales. § Julianus. sup. ad l. Falcid. l. 3. § Quamvis. sup. si cui plus quam per l. Falc.* ubi pro propterea, legendum Prætoriæ. Interdum tamen officio judicis interponitur, *l. Ex facto. 2. sup. de hær. inst.* Sequitur alia divisio stipulationum. Alia est stipulatio et promissio nuda, alia satis acceptio, sive satisdatio *l. 1. §. Stipulationum. inf. de præt. stip.* Utriusque definitio ponitur in hac lege, ex qua et alia stipulationum divisio subnotatur. Stipulatio nuda sic definitur in *§. Stipulatio*, verborum conceptio: sic in *l. 3. C. de contrah. stip. l. Cum patrem. C. de jur. dot. l. 1. § Communis. inf. de stip. ser.* et *Paul. 2. Sentent. tit. de contract.* Daturum facturumve: nam stipulatio vel in dando vel in faciendo consistit, *l. 2. sup.* Quod interrogatus est: nam congruum debet esse responsum. *Se.* quia de se quemque promittere oportet, *l. Inter stipulantem, in prin. inf.* Circa hanc definitionem quæruot. An valeat impersonaliter concepta stipulatio, Promittis? Promittuntur. Dabis? Dabuntur: et recte Alc. 2. παρέργων c. 16. valere alicto Plauti loco, in quo ita legitur concepta stipulatio, Dabin? Dabuntur: namque perinde est ac si dixisset, Dabo, non minus quam si respondisset, Quidni? At idem Alc. male, quod idem esse non putat in constituta pecunia ex *Nov. 115. §. ult.* Nam sicut hoc modo recta fit stipulatio, Promittis? Promittitur: Ita constitutum, si animus constituendi fuerit, sic fiat recte Satisfacis, id est, ἀντιφωνεῖς, Satisfit. Constituis? Constituitur. Verum sicut stipulatio inanis esset hoc modo concepta, Promittis? Promittuntur. Ita et Justin. constitutum sit nullum esse si fiat hoc modo, Satisfacis? Satisfiet. Ratio item differentiæ allata ab Alciato non est vera: nam pacta etiam fieri possunt per interrogationem et responsionem *l. Juris gentium. §. Quod fere. sup. de pact.* Discernitur solummodo pactum ab stipulatione animo et concinnatione tractatus. Est et stipulatio non nuda, quæ satisacceptio, sive satisdatio dicitur, quæ ita obligat promissorem, ut adpromissores quoque ab eo accipiantur. Adpromissores, id est, fidejussores, *l. In omnibus. inf. de solut. l. Si vero. sup. sol. mat.* quasi proximi a promissoribus, et ob id Græci ἐγγύας vocant. Adpromissio fit recte. Adstipulatio non utique semper: nam adstipulari est alteri stipulari. Stipulari. Instipulari, Restipulari, Repromittere de nuda stipulatione dicuntur. Exstipulari item quo usus est Symmachus, ut expromittere. Sed iis proprie verbis tunc duntaxat utimur, cum pro alio promittimus novandi animo, *l. Qui libertinus. in f. de oper. lib. l. Et eleganter, §. Servus. de dolo.* Adpromittimus fidejubendi animo. Expromissorem qui dat, liberatur. Ad promissorem qui dat, non liberatur. His in libro de proprietate sermonum Isidorus Constipulationem adjicit, videturque constipulationem et restipulationem accipere, pro pœnali hanc, et illam pro doli mali, quæ re confecta interponuntur. Compromissio nostris auctoribus pœnalis est stipulatio ultro citroque. Deinde addi-

tur in §. satis, sic dici satisaccipere sicut satisdare, ut in l. 1. sup. qui satisd. cog. Asconius in. in Verrem; *Satisfacere, est tantum facere quantum satis sit irato ad vindictam.* Satisfacere latius patet, quam satisdare. Sed et satisdare interdum accipitur latissimo, *l. Satisdationis. de verb. sig. l. Solutam. inf. de solut. l. 2. pro hær. l. Promissor §. ult. sup. de const. pec l. 2. sup de hæred. vend.* §. ult exposuimus in §. *Cato*

Ad L. Is cui. 6.

Lex est de eo cui bonis interdictum est, an stipulando aliud obliget, vel ipse promittendo an sibi obligetur. Bonis interdicitur dissolutis moribus, et mulieri quæ luxuriose vivit, *l. Et mulieri. sup. de cur. fur.* id est, mulieri diruptæ diruiæque profusæ libidinis, profusi sumptus. Luxuria est omnis dissolutio morum. Igitur et prodigo cuilibet interdicitur bonis. Interdicitur vero ipso jure ex xo. tab. et in curatione agnatorum esse jubetur, §. *Furiosi. de curat.* Sed hodie per Prætorem curator datur et interdicto fit, *l. 1. l. Julianus sup de cur. fur.* cujus formula extat III. *Sentent. Pauli tit. de testam.* Interdictionis hic est effectus, ut non possit alienare, obligari, testamentum vel codicillos facere: nam et inter vivos, et causa mortis prodigo bonorum suorum administratio adimitur. Sibi tamen acquirere, et ex alienis testamentis capere, et alios sibi obligare potest. Denique pupillo comparatur. *l. Certi. §. Idem quæri sup. de reb. cred.* Hic rem suam augere potest sine tutore, minuere non item. Item patri comparatur, qui peculii castrensis quæsiti a filio ipso jure dominus est. Id tamen augere non minuere potest, *l. Ex castrensi. §. 1. inf. de castr. pec.* Similiter enim prodigus acquirendi jus habet, diminuendi jus non habet, *l. 3. sup. de acquir. hered. l. Is cui lege. sup. qui test. fac. pos. d. l. 1.* quæ omnes sunt ex eodem libro. Prodigus stipulando sibi aliud obligat. Promittendo autem ipse non obligatur: et ne naturaliter quidem obligatur: qua in re comparatur furioso, non pupillo. Furiosus (*) si promittat, naturaliter non obligatur. Pupillus ex sua promissione naturaliter obligatur, *l. 1. inf. de novat.* qua de re dicetur plenius commodiore loco. Prodigus ne naturaliter quidem obligatur, quia videtur mente carere: Luxeslille amentia est, *l. Illa qui in fi. sup. de tut. et cur. dat. l. Contra §. Si curator. sup. de pac. l. Furiosi. inf. de div. reg. jur.* et ob id luxuriam veteres ἀνοίᾳ verbo comprehenderunt, ut Aristophanes, ὅπου τε ἀπέχεσθαι καὶ τῶν ἀνοίτων πάντων. Desipere videtur prodigus quod neque tempus, neque finem expensarum noverit ullum, *l. 1. sup. de cur. fur.* Ait, *Neque finem* hoc est quod dicitur, prodigalitatem non habere fundum, et quod Aristoteles prodigos excellere ἐν τῇ δόσει sicut avaros ἐν τῇ λήψει: nam et avaritia non habet fundum. Quod autem diximus exemplo furiosi prodigum, eundemque interdictum promittendo naturaliter non obligari, ex eo sequitur non obligari pro eo ne fidejussorem quidem, *l. 1. §. Si quis ita, sup. hoc. tit.* et ita proditum est *hac. l. 6* Verum obstat *l. Marcellus. inf. de fidejuss.* Pupillus sine tutore, prodigus vel furiosus mandati obligationem non contrahunt, et ideo si eorum mandato quidam pro eis fidejubeat, et solvat, mandati actionem non habet. nec tamen quod mandati actionem non habeat, ideo subveniemus ei ut ex sua fidejussione non teneatur: tenebitur enim. Lex loquitur de pupillo, furioso, prodigo obligato. Ait enim Si quis pro pupillo sine tutoris auctoritate obligato. Sequitur prodigove vel furioso, repetendum, obligato: et sic in *l. Si a reo. §. Si in furioso. eod. tit.* Si pro furioso jure obligato fidejussorem accepero, tenetur fidejussor. Jure obligatur furiosus vel prodigus ex delicto vel quasi ex contractu, *l. Furiosus. sup. tit. prox.* Non obligator si stipulanti promiserit: nec adpromissor pro eo, ut *hac. l. 6.* sicut si mandet non obligatur, ut eadem *l. Marcellus.* indicat, ideoque in eam mandati causam si fidejussor intercedat non tenebitur. Dictum est sup. prodigum non posse testamentum facere, nos posse alienare: quod ita simpliciter legibus proditum interpretationem accepit *Nov. Leonis 39.* qua cavetur valere alienationem factam a prodigo si ex re ejus sit, ut si inutile prædium magno vendiderit, et pretium in rem utilem converterit: valere item testamentum si prudenter posteritati suæ et cognatis et egenis consuluerit. Quod si temere hæc et imprudenter administraverit, tum nihil agit.

Ad L. Impossibilis. 7.

Quæstio legis hæc est, an impossibilis condicio vitiet stipulationem: qua de re ita distinguitur: Aut re condicio in faciendo consistit, aut in non faciendo. Si in faciendo, inutilis stipulatio est, veluti si cœlum ascenderis, dare spondes, *l. Certi. §. Idem quæri sup. de reb. cred.* Idemque juris est in cæteris contractibus, quos tamen impossibilis modus non vitiat *l. 5. 6. 8. C. de cond. ob cau. dat.* At idem sit in testamentis dubitatum fuit. Et obtinuit non idem esse, *l. 3. de condit. et dem.* mendi puta colore *l. 1. sup. de cond. inst.* quo probabiliter in contractibus uti non possumus: cum enim res geratur inter duos, non videtur uni mendum excidisse quod non alter animadverterit, et confestim corrigere potuerit. Obtinuit, post multas controversias scilicet, ut in *l. Cum ex uno. sup. tit. prox. l. ult. sup pro eg.* Si in non faciendo, utilis est stipulatio, vel si cœlum non ascenderis: quia hæc condicio non impossibilis, sed necessaria est: Acc. recte, Cum ejus contraria sit impossibilis, consequens est eam esse necessariam: quod sumpsit ex philosophia. Id enim est impossibile cujus contrarium est necessario verum Aristot. III. τὸν κατὰ τὸ φυσικὸν cap. 12. ἀδύνατον οὗ τὸ ἐναντίον ἐξ ἀνάγκης ἀληθές, veluti sedere et stare aliquem simul impossibile est. Contra non sedere et stare aliquem simul, necessario verum est. Et διάμετρον σύμμετρον esse, impossibile est. Contra διάμετρον ἀσύμμετρον esse, est necessario verum. Et ideo recte Ulpianus hanc stipulationem, Si in cœlum non ascenderis, utilem esse et præsentem, id est, puram, et pecuniam creditam continere. Quorsum ait pecuniam creditam? nempe ut ostendat creditum hac stipulatione contrahi: verbis etiam credimus, *l. 2. sup. de reb. cred.* Quintil. lib. iv. cap. ii. *Certam creditam pecuniam peti ex stipulatione.* Idemque in testamentis obtinuit secundum omnium sententiam, *l. Servum. §. Si in non faciendo. sup. de hær inst.* nisi pœnæ causa ita legetur *ult. de legatis.* In condicione in faciendo, non eadem fuit omnium sententia, ut diximus sup

Ad L. In illa stipulatione. 8.

Stipulatio ita concepta est, Si Kal. Stichum non dederis x. dabis. Stipulatio est in diem et sub condicione. Igitur ut decem peti possint, non condicionem modo, sed et diem extitisse oportet. *arg. l. Si Titio, sup quando dies leg ced.* Proinde mortuo Sticho culpa promissoris ante Kal. statim decem peti non possunt quia licet, inquit, ad condicionem committi videatur, dies tamen superest: ubi quodam loco ostendit pro Ad, legendum esse, ante diem, errore creato ex notis a Triboniano non perceptis. Sic apud Livium lib. xxvii. factaque ad iii. Nonas Quintiles, et lib. xxxix. ad iv. Idus Decembris, recte Sigonius emendavit, ante diem. Condicionem autem commissi dicimus, ut et pœnam, multam, stipulationem, legem, actionem, edictum. At contra hanc hujus l. sententiam est *l. 30. inf. eod.* Si Titius Kal. in Italiam non venerit, x. dari Mortuo Titio ante Kal. statim x. peti possunt. Cur ergo et si ita concepta sit stipulatio, Kal. Stichum non dederis x. dabis, mortuo Sticho ante Kal. decem statim peti non possunt? Puto, quia hac condicione id tacite agitur ut Stichus solvatur, et perinde est fere se si ita stipulatus essem, Stichum Kal. dabis, et si non dederis, x. dabis. Stichus est in exsolutione, *l. Obligationum fere. §. pen. et ult. sup. tit. prox.* Porro solutioni Stichi adscriptus est dies promissoris gratia. Quare ante eum diem non committetur stipulatio: et hac in re diversæ scholæ auctores consenserunt Sabinus et Proculus, ut traditur in l. 8. licet stipulationes concepta sine die, hoc modo. Si Stichum non dederis, x. dabis, ea in specie dissenserint, ut constat ex *l. Ita stipulatus inf.* Idem vero dicemus et si id stipulatione agatur ut aliquid fiat, *l. stipulationes non dividuntur. §. pen. l. Insulam. inf. hoc. tit. l. Si eum. §. 1. sup. si quis caut.* Neque obstat *l. Cum stipulatus. inf.* quoniam ait, *propemodum.* Cum vero ita stipulor, Si Titius Kal. Italiam non venerit, x. dabis, non id agitur ut Titius, in Italiam veniat, sive id promissor curet et præstet, sed stipulationi a. quasi quælibet alia condicio, ita hæc apponitur: quamobrem ejus duntaxat casus spectatur, non dies: nam et dies condicioni est appositus non solutioni, hac scilicet modo, ut si quo die ante Kal. condicio extiterit, x. dentur. Dies non est appositus promissoris, sive differendæ solutionis gratia. Itaque illa stipulatio sub condicione tantum est, non in diem, *l. 10.* Eadem ratio est si ita stipuler, Si Kal. cœlum digito non tetigeris, x. dabis: namque non expectatis Kalend. decem statim petentur: quia statim ab initio condicio illa habetur pro pura, nec dies adscriptus est solutionis gratia. Itaque hæc stipulatio in diem non confertur, *l. 8.* Ejus l. duæ sunt partes, sive duæ in ea stipulationem conceptiones. Quæ re autem in ea ostenditur distare primam a secunda, quaque ratione distat prima a secunda, eadem distat prima a tertia, quæ proponitur in *l. 10.* Verum adhuc *l. 10.* obstat *l. 8. §. ult. sup. de cond. et dem.* quæ l. 10 est conjungenda, quia ex eodem libro, et quia ex ea *l. 10.* exceptio quædam amplianda est: Si intra quinquennium Titio filius natus non erit, tum hæres Sejæ x. dato. Idem poni in stipulatione nihil prohibet. Si intra quinquennium Titio filius natus non erit, tum decem dabis, dies est condicioni appositus, non solutioni, non dationi, aut præstationi promissoris. Mortuo Titio x. statim non petentur. Hoc vero exigit articulus TUM, qui extremum quinquennii diem significat. Opponi etiam potest *l. Veluti §. ult. et l. Quidquid. §. ult. inf. hoc tit.* Si intra biennium Capitolium non ascenderit, x. dari. Condicioni dies additur non solutioni. Ait tamen non nisi præterito biennio, x. peti posse. Ergo etiamsi ante biennium promissor moriatur, x. peti statim non possunt. Neganda est consequentia. Nam in eis legibus hæc tantum quæstio vertitur, quemadmodum illa verba, Si intra biennium non ascenderis decem dari, accipi debeant: namque ambigua sunt. Vel enim hoc significant, ut si vel uno die intra biennium non ascenderis, statim committatur stipulatio, et ut si intra integrum biennium ascenderis, tum non committatur. Vel ut si nullo die ascenderis intra biennium, id est, si integrum biennium abstinueris Capitolio, tum demum stipulatio committatur: at hæc interpretatio verior est: Igitur non nisi præterito biennio decem peti possunt, quia si vel extremo die biennii ascenderit, condictio defecta intelligitur. Cæterum si ante biennium moriatur promissor non ascenso Capitolio, non est dubium quin stipulatio committatur statim non expectato biennii fine. Notandum in hoc proposito nihil interesse, sive quis stipulatus sit Kal. sive intra Kal. sive ante Kal. Hæc tria idem significant *l. 12. Eum qui ita. §. Qui ita. inf. hoc tit.* et quod dicitur in l. 8. de stipulatione Si Kal. idem traditur de stipulatione Si ante Kal. in *l. Stipulationes non dividuntur. §. pen inf.*

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. l. cap. 40.*

Ad L. Si Titius. 9.

In *l. prox.* tractavimus de hac stipulatione, Si Kal. Stichum non dederis, x. dabis. Nunc tractabimus de eadem stipulatione detracta die, puta si Stichum non dederis, x. dabis, non tamen omnia, quæ dici de illis possunt, sed ea tantum, quæ ad hunc locum pertinent. De illis disputatur in *l. Ita stipulatus. inf.* et ostenditur in ea dissensisse Sabinianos a Proculianis. Pegasus, qui ex Proculianis fuit, hanc stipulationem tunc demum committi dicebat, cum desierat Stichus posse dari, ut puta Sticho mortuo. Contra Sabinus ajebat, non esse expectandum ut Stichus dari non possit, sed ex mora stipulationem committi, id est, Sticho cum potuit dari minime dato. Utebatur exemplo penus legatæ, Si quis ita legaverit, Dato penum, Si penum non dederis, dato x. non est expectandum ut penus non possit dari: sed statim post moram ab hærede commissam in dando penore decem peti possunt, *l. Cum sine. l. Si penum inf. quando dies leg. ced.* Sabini sententia vera est cum duæ sunt stipulationes, una Stichi pura, altera pecuniæ condicionalis, veluti Stichum dabis, Si Stichum non dederis, decem dabis, sicut in exemplo quo utitur duo sunt legata, alterum penus purum, alterum pecuniæ condicionale. Sed si una sit stipulatio, quæ incipiat a condicione, qualis initio proposita est, Si Stichum non dederis decem dabis, sequemur sententiam Pegasi, et dicemus eam stipulationem committi ex difficultate, sive impossibilitate dandi Stichi non ex mora: quia nec mora fieri intelligitur in eo dando, quod neque peti potest, neque dari contrahentes nominatim voluerunt. Idem dicemus si penu non legata ita legaverit, Si penum non dederis, x. dato. Ergo neutro casu decem petentur, nisi Stichus, vel penus desierit posse dari, quod accidit Sticho vel penore perempto. Idem Ferretus negat esse dicendum in fundo: quod pugnat cum *d. l. Si penum*, quæ penori fundum comparat. Igitur si ita stipuler: Si fundum non dederis, decem dabis, non petentur x nisi desierit fundus posse dari. Desinit posse dari si perest. Perire potest chasmate, terræ motu, inundatione aquarum, vel quo alio casu majore, *l. Si in venditione. in fi. sup. de per. et com. rei vend. l. Quod tamen. §. Agri. l. Si ager. sup. quib. mod. usufr. amit.* At, inquit, hæc fiunt raro. Imo frequenter, præsertim in Italia, et locis maritimis auctores Aristoteles et Plinius, Aristoteles ait, πολλάκις, Plinius, Maxime. Non quæ raro, sed quæ plerumque fiunt, spectant jurisprudentes. Chasmata similesque fundorum casus spectant infinitis locis. Non raro igitur, sed frequenter hæc fiunt. Verum sententiæ Pegasi atque adeo *l. Ita stipulatus.* creditur adversari hæc l. 9. Quanimo distincte explicata consentiet. Si ita stipulor, Si Primo fundum non dederis, eum fundum mihi dabis. Non committitur stipulatio antequam desierit Primo fundus dari posse, nec tamen quoquo modo desierit dari posse. Mortuo Primo committitur. Perempto fundo non committitur, quia interitu rei in stipulationem deductæ promissor liberatur, *l. Si ex legati. inf.* At nunc finge: Promisi Primo fundum sub condicione si cum Secundo non darem. Rursus eundem fundum Secundo promisi sub condicione si eum Primo non darem. Quæritur quando committatur condicio illa sive stipulatio? An si desierit alteri fundus dari posse, tum demum dicemus petere alterum posse? Quidni? atque ita idem constituemus in hac stipulatione, quod in ea de qua tractatur in *l. Ita stipulatus.* Cæterum desinit alteri posse dari morte alterius. Desinit item et hoc proprie ostenditur in hac l. alteri dari posse ab altero occupata actione, ut Secundo desinit dari posse a Primo occupata actione. Itaque si quis dicat Primum qui occupat agere, ante condicionem agere, quod non desierit Secundo dari posse, hoc negandum est: nam finis Secundo dandi est cum Primus agit. Itaque simul eodem momento, et ex stipulatu agitur, et stipulationis condicio committitur, ut et in *l. Cum quærebatur. inf. jud. sol.* nec potest Secundo dari post actionem Primi, sicut et conreo vel adjecto solutionis gratia, placet dari non posse post actionem alterius, *l. 5. §. ult. l. Fidejussor obligari. in princ. inf. de fidejuss.* Non quæritur hoc loco quis videatur occupasse, sed dicitur ejus esse actionem, eique dari oportere, qui occupavit actionem, id est, qui agere præfestinavit. Condicio igitur hujus stipulationis non est ἄπορος cum existere possit. Si esset ἄπορος, inutilis foret sicut institutio, *l. Si Titius. sup. de cond. inst.* Impossibilis condicio non vitiat institutionem, ἄπορος vitiat, veluti si Primus hæres erit, Secundus hæres esto: Si Secundus hæres erit, Primus hæres esto: nam non potest hæres Secundus existere, nisi Primus hæres extiterit. Rursus Primus non potest hæres existere, nisi Secundus hæres extiterit. Denique hujus institutionis ratio, vel exitus reperiri nullus potest.

Ad L. Filius. 11.

Patre capto ab hostibus si quid filius qui in civitate remansit stipuletur, reverso patri acquiritur actio: quia postliminium fingit filium sui juris numquam fuisse. Non idem dicemus si patre deportato filius stipuletur: namque restituto non acquiratur actio, *l. ult. C. de sent. pass.* cessat enim hoc casu illa fictio, et sine capitis diminutione filius in potestatem revertitur.

Ad L. Si ita stipulatio. 12.

In summis id quod minus est spondere videtur, *l. Inter stipulantem. §. Si stipulante. inf. l. Si ita stipulatus fuero decem aut xv inf.* cui est conjungenda, *l. Si ita relictum. §. ult. sup. de leg. 2.* quæ est ex eodem libro: et ideo si stipulanti x aut v. respondeam simpliciter, Spondeo, quinque sola debentur. In diebus etiam longiorem accipimus, ut si quis stipuletur Kal. Jan. aut Februariis. Hæc igitur stipulatio simplex est non alternata: nec ulla electio hic est, cum promissor sit minorem summam longioremque diem semper electurus. Diversum esse tradunt si stipuler Romæ decem, aut Lugduni quinque: recte. Id tamen probant mala allata, *l. Qui res. §. Mihi. inf. de solut.* Item mala ratione, quod promissoris intersit forsitan majorem summam Romæ solvere, quam minorem Lugduni, quasi scilicet electio sit promissoris: quod est falsum, nam quoties rerum alternatio mista est alternationi locorum, electio et locorum et rerum stipulatoris est, *l. 2. §. Proinde. sup. de loc. eo quod cer.*

Ad L. Qui ante. 13.

Kalendis et ante Kalendas utraque oratione idem dies significatur, ut diximus in *l. 8.* Ante diem III. Kal. et III. Kal. utroque sermone idem dies significatur, idque est perpetuum. Livius 45. Latinæ edictæ a Coss. sunt in ante III. et III. et prid. Id. Novemb. Ex ordine dierum his verbis palam est significari IIII. et III. id. No. Et si πρὸ δεκαεπτὰ καλανδῶν, id est, XVII. Kal. Alciatus in *l. Anniculus. de verb. sig.* et alii quidam his verbis, Ante diem x. Kal. nonum diem significari putant: quinimo decimus significatur: moventur locis falsis et adulteratis. In v. et ultima Philipp. Ante diem XIV. Kal. cum sit legendum XIII. ut Ferrarius quidam notavit. In oratione pro Quintio, Ante diem III. Kal. cum sit legendum, Ante diem II. Kal. quod est pridie, ut in subscriptione *l. 2. C. in quib. cau. in int. rest. non est nec.* et *l. 1. ad leg. Jul. de amb.* Similiter idem dies significatur his verbis, Hoc anno et Ante hunc annum, puta extremus, *l. Qui hoc anno. inf.* Hoc mense et Ante hunc mensem. Idem quoque dies significabitur his verbis, Anno x. et Ante annum x. anni scilicet initium non finis, *l. Si ita fuerit. 2. de manum. test.* Annos decem natus, Ante annos x. natus uterque sermo idem potest. Quærunt an et is qui stipulatur post Kalend. similis sit ei qui stipulatur Kalend. vel Ante Kalend. Quidam similem ajunt: quod non est admittendum. Qui Kal. stipulatus est, actionem habet statim postridie Kal. *§. Omnis. Inst. de verb. obligat.* Qui post Kal. stipulatus est, non postridie, sed sequenti altero die actionem habet. Similiter post diem x. Kal. et x. Kal. vel ante diem x. Kalendas idem dies non significatur. Utroque sermone dicimus dies. Neutro undecimus significatur, *l. Anniculus. inf. de verb. sign.* Sed his verbis x. Kal. vel ante diem x. Kalen. dies decimus ante Kalendas significatur, ipsis Kalendis computatis, illis vero Post diem x. Kalen. significatur dies x. post Kalendas, ut etiam ipsæ kalendæ computentur. Ergo post diem x. Kal. Januarii, id est, IV. Idus Januarii: sicut in *l. Si calculus. §. 1. inf. de verb. sig.* Post diem III. Kal. Januarii, non est III. Kal. Januariæ, sed. III. Non. sive Januarii dies III. ut ex Plutarcho in Cicerone Ant. Augustinus exposuit rectissime Emend. lib IV. Rursus quærunt an is qui stipulatur intra Kal. sit similis ei qui stipulatur Kal. Quidam similem putant: verius est his verbis ipsas Kal. contineri, *l. 1. §. Si intra. sup. de suc. edic.* Qui jussus est judicare intra Kal. ipsis Kal. pronuntiare potest. Qui promisit se daturum intra Kal. ipsis Kal. si dederit, stipulationi satisfacit. Non tamen est idem intra Kal. et Kalendis. Kalendis liber esse jussus, non fit liber ante Kal. Intra Kal. liber esse jussus, statim fit liber, quia intra Kal. significat etiam citra Kal. *l. Si ita fuerit. 2. §. ult. de manum. test.*

Ad L. Si ita stipulatus. 14.

Stipulatus sum domum ædificari, non adjecto die, quando committitur stipulatio? Et placet. Celso non ante eam committi, quam præterierit tempus quo domus ædificari potuit. Itemque in legatis. Obstat *l. Stipulationes non dividuntur. §. ult. inf.* quæ non esse expectandum sit, ut tantum temporis prætereat, sed ex mora statim stipulationem committi. Diximus in *l. 9.* in stipulatione Stichum dari, dissensisse Sabinianos a Proculianis ex *l. Ita stipulatus.* Pari ratione dissenserunt in stipulatione domum fieri. Celsus, qui ex Proculianis fuit, expectandum putat esse, ut tantum temporis transeat quo potuerit fieri domus. Ulp. in *d. l. Stipulationes*, moram sufficere scribit ex Sabini sententia, id est, si cum primum potuit opus inchoare non inchoarit. Joannes distinctione adhibita hæc ita in concordiam adducit. Ex Ulp. sententia confestim agi posse in id quanti interest domum inchoari, ex Celsi confestim agi non posse in id quanti interest domum perfectam esse. Atqui Ulp. ait diem obligationis cedere. Non cedit igitur pro parte sed tota: proinde confestim agi potest ut fiat. Quod si ut fiat in solidum confestim agi potest, poterit et id quod interest vel pœna in solidum peti. Nec pro Joanne quidquam facit *l. Continuus. §. Item qui insulam. inf.* Si non inchoetur opus, id tantum æstimetur, quod in illo intervallo effici potuit. Nam sic ea verba accipienda sunt, ut æstimet judex quanto intervallo quantove tempore opus consummari oportuerit, exemplo eorum, quæ dicta sunt in *§. Cum ita*, qui præcedit: non quod statim a non cœpto opere in id agatur quanti interest opus inchoari, vel promoveri. At, sicut diximus, cum ex sententia Celsi expectandum sit ut tantum tempus præterierit quo domus consummari posset, quæritur an parte domus ædificata, deinde combusta,

ex integro tantum temporis expectandum sit, quod verius est, l. 15. Opponit Accur. l. Marius. sup. loc. In l. 15 hoc quæritur, combusta parte ædificii quantum temporis redemptori detur ad instaurandum ædificium: in l. Marius. et l. ult. longe aliud, cujus pute sumptu ea pars instauretur, si domum faciendam conduxerit. Et aut vitio operis, sive conductoris culpa, et tunc sumptu conductoris: aut vi naturali, et repentina, et tunc sumptu locatoris: ad hæc pertinet constitutio l. 7. C. de oper. pub. quæ præsumit intra XV. annum opus publicum quod corruit culpa conductoris corruisse, nisi quæ vis major appareat.

Ad L. Si Stichum. 16.

Sumpta est ex Pomponii lib. VI. ad Sab. quo tractavit de legatis: et sane duæ quæstiones, quæ hac l. tractantur, poni solent tam de legatis, quam de stipulationibus. Prior est de stipulatione rei suæ, in qua legati idem jus est. Posterior de stipulatione in annos singulos in qua legati diversum jus est: et hujus quidem ratione conjungenda est hæc l. cum l. 2. sup. de an. leg. et consequenter illi, l. 3 sup. de op. lib. Sed de priore primum dicamus. Si quis rem suam sibi restitui vel tradi stipuletur, vel rei suæ æstimationem dari, stipulatio utilis est, l. Nemo rem suam. inf. hoc. t. l. 4. §. Labeo. sup. de do. exc. et ita rem nostram stipulamur stipulatione Aquiliana, l. Ut responsum. C. de transact. At si quis pure stipuletur rem suam dari statim ab initio inutilis stipulatio est, nec convalescit ex postfacto si res stipulatoris esse desierit, § 1. de inut. stip. l. 129. inf. atque ita Catoniana regula non tantum in legatis, sed et in stipulationibus locum habet. Quæ ab initio inutilis est stipulatio, ex postfacto non convalescit. Sed et stipulationis primus status, id est, causa et condicio prima ex postfacto non mutatur, l. Insulam. inf. Cæterum ut in legatis condicionalibus cessat regula Catoniana, ita et in stipulationibus. Si quis rem suam sub condicione stipuletur, stipulatio valet, si modo existentis condicionis tempore res stipulatoris non sit, l. 31 l. Existimo. inf. hoc tit. l. Existimo. sup. de act. emp. Legata cum dicimus, omnes actus morientium dicimus. Stipulationes, omnes contractus. Legatum est πανδέκτης. Stipulatio est πανδέκτης. Legati verbum admittit omnia judicia defunctorum: Stipulationis, omnes contractus: et ideo rei promittendi dicuntur ex omnibus contractibus, l. Eandem. inf. de duob. reis. Ut in legatis, ita in stipulationibus condicionalibus cessat regula Catoniana. Igitur in stipulationibus condicionalibus non contractus, sed condicionis tempus spectatur sicut in legatis: ac sane ita est in casu regulæ Catonianæ. In aliis multum distant legata condicionalia ab stipulationibus. In his tempus contractus spectatur, in legatis tempus cessionis, atque adeo condicionis: quæ exposui in Notis Inst. tit. de verb. oblig. Videamus quid sit dicendum a contrario si rem alienam stipuler, quæ postea fiat mea. Aut pure rem alienam stipulor, aut sub condicione. Si pure, quæ postea fiat mea, stipulatio extinguitur ex alia regula, quæ dictat, ea quæ initio constiterunt postea extingui, si in eam causam recidant a qua incipere non potuissent, §. Item contra. de inut. stip. quæ regula fuit controversa, nec omnium consensu admissa semper, ut IV. exemplis ostendimus in l. 2. §. Ex his. sup. Fuit et prior Catoniana, ut Th. indicat in §. An servo. de leg. et in hac ipse specie pugnat l. 1. de reg. Caton. cum l. Cætera. §. 1. de leg. 1. Sed si rem alienam stipuler sub condicione, licet postea ea res mea efficiatur, stipulatio non perimitur, quia cessat illa secunda regula, cum potuerim etiam initio rem meam sub condicione stipulari, et ideo si rursus existentis condicionis tempore ea res mea non sit, stipulatio effectum habebit, d. l. Existimo. l. Quoties. §. 1. sup. de usufr. Et hoc argumento Marcellus utitur in l. Existimo, ut ostendat posse me rem meam stipulari sub condicione. Stipulatio rei alienæ sub condicione dominio ejus postea quæsito, non extinguitur. Hoc si concedas, et regulam illam admittas, extingui ea quæ in eam causam reciderunt a qua incipere non poterant, consequens est, cum ille non extinguatur dominio quæsito, potuisse etiam me ab initio rem meam stipulari sub condicione. Sed si illam regulam non admittas consequentia non erit necessaria. Idemque accidit in hac specie, ut ostendit l. Existimo. Ad fundum alienum pure si stipular servitutem, stipulatio non valet: sub condicione, valet, si existentis condicionis tempore fundus meus sit. Quod si ad meum fundum pure servitutem stipuler, quia postea fiat alienus, ex eadem regula stipulatio extinguitur, l. Si sub una. §. ult. inf. Sed si ad meum fundum sub condicione stipuler servitutem (stipulor recte sub condicione, impono vel constituo non recte, l. 4. sup. de servit.) stipulatio non extinguitur, licet postea fundus meus esse desierit, quia fieri potest ut ante condicionem rursus meus fiat, nec si ab initio sub condicione stipulatus fuissem servitutem ad fundum alienum, inutilis stipulatio foret, d. l. Existimo. Sed ut ad priorem speciem redeamus, eadem poni potest in stipulatione alternata. Si stipuler Stichum aut Pamphilum, et Stichus meus sit, solus Pamphilus est in obligatione, nec convalescit stipulatio Stichi eo postea alienato, l. Qui decem. § Stichum. inf. de solut. Si sub condicione stipuler, valet in utroque. Quod si pure stipuler Stichum aut Pamphilum dari cum alieni essent, uterque est in obligatione. Sed si Stichus meus fiat, in Sticho obligatio extinguitur, quia in eum casum recidit a quo incipere non potest, in Pamphilo manet, ut in hac l. et l. Non quocumque. §. ult. l. Hujusmodi. §. Si Titio Stichus. sup. de leg. 1. Quod si stipuler Stichum aut Pamphilum sub condicione, et Stichus meus fiat, in utroque manebit obligatio, quia fieri potest, ut ante condicionem meus esse desinat: d. l. Existimo. Ait lex, Et alter ex his meus factus sit ex alia quæ causa ubi Acc. lucrativa, vel non lucrativa: male. Nam ponendum est stipulationem interpositam ex causa lucrativa. Stichum item meum factum ex causa lucrativa, ut in l. Inter stipulantem. §. Si rem. l. Existimo. inf. Nam si stipulatio interponatur ex causa lucrativa, Stichus acquiratur ex non lucrativa, æstimatio Stichi, vel Pamphilus sunt in obligatione, atque ita agendum erit. Idem a contrario si interponatur stipulatio ex causa non lucrativa, Stichus acquiratur ex lucrativa, l. Si is quis Stichum. sup. tit. prox. Idem si utrimque sit causa non lucrativa. At si ex causa lucrativa stipuler Stichum aut Pamphilum, et Stichus meus fiat ex aliqua causa lucrativa, reliquum duntaxat mancipium est in obligatione, isque solus petetur absolute, arg. l. Stichum aut Pamphilum. sup. ad l. Aquil. Poterit tamen oblata æstimatione Stichi promissor liberari, arg. l. Cum res. §. Sed si Stichus. sup. de leg. 1. quod ibi latius exposui: et Accur. ita sensit hoc loco rectissime. Altera quæstio est de stipulatione in annos singulos, quæ multum distat a legato. Hæc stipulatio pura est, et ideo confestim agi ex ea potest, l. Eum qui ita. §. Qui ita. inf. §. At si ita. Inst. de verb. obl. et sic deinceps initio cujusque anni, sive una sive multiplex censeatur. Legatum item initio cujusque anni, sed quod ad transmissionem attinet, primi anni est purum, l. 4. sup. de annuis leg. Cæterorum non est purum, ut dicetur inferius, sed condicionale vi ipsa. Nihil autem interest annua, an quotannis, vel in annos singulos legetur, aut promittatur, l. Nec semel. §. Novissime. sup. quando dies leg. ced. l. Cum it. § Si in singulos. et §. seq. sup. de trans. Non tamen est pura stipulatio, purumve legatum, quod ita fit, hoc anno, vel in hunc annum, vel in annos x. namque ex ea confestim agi non potest, sed post annum, vel decennium, l. Qui hoc anno. inf. l. Si in annos. sup. de cond. et dem. ubi male Haloander legit, Si intra annos: nam qui intra x annos liber esse jubetur, statim liber fit, l. Si ita fuerit. §. ult. sup. de manum. test. Quod si in annos x. novissimus decennii dies expectatur: Secunda differentia hæc est. Unam esse stipulationem plurium pensionum, non plures. Legatum autem in annos singulos est multiplex: et ideo in stipulatione semel, in legato quotannis jus capiendi inspicitur. In stipulatore initio capacitatem fuisse sat est. In legatario singulis annis capacitatem exigimus, l. Senatus. §. ult. sup. de don. cau. mor. l. 4. l. Cum in annos. de an. leg. l. 1. §. Si in annos. sup. ad l. Falc. l. Cum in annos 1. et 2. sup. quando dies leg. ced. Diximus stipulationem esse unam. Obstat l. pen. § 1. inf. Sed ibi certa tempora, et singulæ summæ expressæ sunt. Nos tractamus de stipulatione facta infinita, in annos singulos x dabis. Obstat l. Sancimus. §. pen. et §. ult. C. de don. quæ plures donationes esse ait si quis stipuletur annuam quantitatem. Nos unam esse dicimus, eam scilicet, quæ est infinita, et perpetua, quod et Justin. admittit in § ult. et tunc duntaxat plures esse ait in §. pen. cum temporales sunt. Verum in eo §. ult. corrupte legitur, Vel adjicitur tempus vitæ, quo modo si legas, pugnabit ex diametro §. ult. cum pen. Legendum, vel non adjiciatur, ut Isidorus 47. βασιλικῶν. Obstat l. Si servus communis. §. Cum servus. inf. de stip. ser. Sed ibi quoque non fuit infinita stipulatio, sed in annos quinque. Tertia differentia: incerta est stipulatio, ut dicitur hac l. quia in infinitum tempus, atque adeo infinitam quantitatem continet: et ideo ex ea non est certi condictio. At singula legata certa sunt. Quarta: Stipulatio est perpetua, legatum finitur morte, l. 4. l. In singulos. sup. de an. leg. Et ideo eleganter Martialis ait, eum, cui legata sunt annua, morientem ea debitori legare videri id est, eorum liberationem. Versus ii sunt lib. IX.

Nil tibi legavit Fabius, Bithinice, cui tu
Annua, si memini, millia sena dabas,
Plus nulli dedit ille, queri Bithinice noli,
Annua legavit millia sena tibi.

Id est, eorum liberationem. Et ob id, cum legantur annua, vel in annos singulos, primi quidem anni jam cœpti purum est legatum et si morietur legatarius post mortem testatoris, legatum illius anni transmittit in hæredem. Sequentium annorum legata sunt condicionalia, puta si legatarius vivet: nam ejus tantum anni legatum legatarius transmittit quo vixit, l. 4. l. In singulos. eod. d. l. 1. §. Si in annos. Ratio differentiarum hæc est, quia annua legata personæ relinquantur alimentorum, habitationis, disciplinæ, vestiarii causa, ut scilicet legatario consulatur: et ob id inest eis hæc condicio, Si legatarius vivet, et morte ejus finiantur, infinitumque tempus non habent, et singulis annis exquiritur legatarii persona an superest, an capax sit: qua ratione etiam fit, ut de legato annuo transigere legatarius non possit sine decreto, de stipulatione possit, l. Cum v. sup. de trans. In stipulatione annua alimentorum, aut similis rei, id est, personæ stipulatoris ratio non habetur, sed ita promittendo sibi potius promissor divisis pensionibus consulit, quam stipulatori. Et ideo si ea fini quis annua stipuletur, qua solent legari a testatoribus, dicemus plures esse stipulationes certas, quæ hæredem non sequantur. Hæc plerumque est contrahentium finis, cum legati ita relicti nomine stipulatio ex edicto interponitur, l. 1. §. Si quis. sup. ut leg. non cav. Contra si ea fini testator legarit, qua solent annua in stipulationem deduci, puta ut debitori, id est, hæredi consulatur, unum erit legatum: purum, incertum, perpetuum, l. Nec semel. l. Si cum præfinitione. l. Firmio. § ult. inf. qu. dies leg. ced. Idem dicemus si nominatim adjecerit testator, et hæredibus, l. In Annalibus. C. de leg. et ad hæredes legatum pertinebit in infinitum: quod tamen in usufructu legato, verbi gratia Titio et hæredibus non obtinet: nam proximi tantum hæredes vocantur, ne inutilis penitus reddatur proprietas: l. Antiquitas. C. de usuf. Idem dicemus si annuum legetur

Reip. vel templo, *l. 6. l. Ansam. §. ult. l. pen. sup. de an. leg.* et habeo ea de re Græcam Constitutionem Justiniani ad Jo. præf. præt. περὶ καταλιμπανομένων ἐνιαυσίων πταχείως ἢ ἐκκλησίᾳ ἢ ἄλλοις τισὶν εὐαγέσι συστήμασιν: quod tamen eadem ratione non obtinet in usufructu: nam ususfructus Reip. relictus, vel templo, centum annis finitur, *l. Si ususfructus. de usufr. leg.* Rationem differentiarum quam attuli attingunt plures, sed aptant eam solummodo postremæ differentiæ: aliarum alias inquirunt perperam, ipse aptavi illam omnibus. Et sane cum alia differentia aestatur ea alia omnium ut idem sit principium necesse est. Una cur sit stipulatio quærentes, alii hac ratione utuntur quia una verborum conceptione constet: quod refellitur: nam eadem ratione legatum erit unum: eadem ratione hæc stipulatio, Stichum et Pamphilum dari, erit una. Alii, quia una actio: hæc etiam vitiosa est. Unam esse Actionem, audio. Cur una sit, adhuc requiro. Petitur hac ratione principium, et idem per idem declaratur. Alii, quia semel stipulatoris persona spectatur. Hæc etiam ratio rationem petit. Potior illa est ratio eademque generaliter, unam esse stipulationem, quod cum divisio pensionum stipulatoris gratia non fiat, ejus personæ non cohæreat stipulatio, sed si perpetua, continua, infinita indivisa temporibus. In *l. Si a colono inf. de fidejus.* stipulatio, quæ non est perpetua, puta adpromissio pro colono, una dicitur plurium pensionum stipulatio, quod ea contineantur omnes pensiones, his verbis, Quidquid colonum dare facere oportet, nullo tempore expresso.

Ad L. Stipulatio. 17.

Sumpta est ex *l. 7. sup. de cont. empt.* quæ est ex eodem libro. Stipulatio inutilis est si interrogatus quis respondeat, si voluero, *l. Si Titio. in fi. inf. hoc tit.* Idem putat esse Accur. si ita respondeat, Si volam: quod non admitto: nam verbum volam est extensivum in futurum. Voluero non item. Voluero significat semel, Volam identidem. Hoc voluntatis mutationem admittit, illud non item. Si hæc sit condicio. Si voluero, ubi semel nolui, stipulatio nec me nec hæredem meum adficit si postea voluero, *l. Centesimis. in fi. inf.* At hæc, Si volam, et me et hæredem meum adficit si postea voluero, et aperte indicat *l. Sub hac. sup. tit. prox.* Idem prorsus est in legato. Legatum non valet quod confertur in merum et plenum arbitrium hæredis *l. Senatus §. Legatum. de leg.* 1. Legatum valet quod confertur in arbitrium hæredis quasi boni viri, *l. Si sic legatum. de leg.* 1. *l. XI §. Sic fideicommissum. de leg.* 3. Putem etiam stipulationem valere collata condicione in arbitrium promissoris quasi boni viri veluti si existimaveris opus restitues: neque obstat *l. Quod sæpe. §. 1. sup. de cont. empt.* quæ imperfectam esse venditionem ait ita factam, Quanti æquum putaveris, tanti emptum habebis. Quæ de venditione, eadem et de stipulatione dici possunt: nam stipulatio est pandecte contractuum. Sed id de pretio emptionis traditur: quod usque adeo certum esse oportet, ut dubitatum etiam fuerit, an posset in arbitrium extranei conferri, *§. Pretium. Instit. de empt. et vend.* Similiter legatum valet ita relictum, Cum voluerit, *d. l. XI. § Sic fideicommissum.* Itemque stipulatio, Cum volueris, *l. Centesimis. §. ult. inf.* videlicet si vivus promissor dixerit se velle dare, etiamsi eo non dato decesserit: quod si antequam vellet, decesserit, hæres ejus non tenetur. His verbis, Cum volueris, id palam in ejus arbitrio non ponitur, an debeat, sed quando debeat. Idemque si dixerit, Nisi noluero: nam post perfectam obligationem hæc condicio inseritur, *l. Obligationum fere. §. Condicio. sup. tit. prox. d. § Sic fideicommiss.* Est tamen quædam differentia inter hæc duo, Cum volueris, et Nisi nolueris, ut in eo §. ostenditur. Nam Nisi nolueris, primum voluntatem exigit, et ubi semel voluit, postea non potest nolle. At hæc verba, Cum volueris, vel Cum voluero, tractum temporis habent, id est extensiva et paratatica sunt, nec primam voluntatem exigunt, ideoque ante mortem quandocumque mutare voluntatem potest, nec nisi extremo vitæ spiritu voluerit, effectum habebit stipulatio. Idem dicendum est si dixero, Cum volam: et male inter hæc duo differentiam statuit Acc. in *l. 7. sup. de cont. empt.* namque uterque sermo profertur παρατατικῶς in futurum tempus: nec quicquam huc pertinet *l. Si quis stipulatus sit. inf.* sibi ponit differentiam inter Quem voluero, et Quem volam. Si voluero, et Si volam, quam et posui supra. Non tamen eadem erit differentia si dixerit, Cum. quandoquidem articulus, Cum, extensionem significat in futurum tempus, quoad vivet. Est et aliud in quo conveniunt legata, et stipulationes. Legatum valet in arbitrium legatarii collata condicione, *l. Si ita expressum. sup. de cond. et dem.* Valebit et stipulatio, veluti, Mihi si voluero dabis, et ob id hæc l. de reo promittendi tantum loquitur, itemque, *l. Centesimis.* et *l. A Titio.* non de reo stipulandi: nam et legatum, et stipulatio sunt μονόπλευρα, id est, ex una tantum parte obligatione constituunt. Qua ex parte obligatio constituitur, in eam totius rei arbitrium non confertur recte. Qua ex parte non constituitur, in eam confertur recte.

Ad L. Qui bis. 18.

Recte Flor. *ideo jure*, hoc sensu, non ideo, quod bis eandem rem promiserit jure amplius quam semel tenetur: namque et rei et æstimationis petitio ideo non erit: et sic in legatis, quod bis eandem rem testator legaverit, non ideo amplius quam semel peti potest, *l. Plane. §. Si eadem. de leg.* 1. fieri quidem potest, ut ejusdem rei nomine duæ sint obligationes, veluti una pura, altera in diem, una ex stipulatione, altera mandati, una propria, altera hæreditaria, una efficax, altera inefficax. At res ea, quæ variis obligationibus debetur, amplius quam semel non præstabitur. Dum ait, *Non tenetur*, non negat esse duas stipulationes, sed duas præstationes sive exactiones. Igitur utraque stipulatio valet, nisi posterior fiat novandi animo, sed res non potest præstari nisi semel. Dum ait, Idem, significat rem sive corpus. Nam si bis eadem quantitas promittatur, voluntatis est quæstio, *d. l. Plane. § Sed si non corpus:* et ideo amplius debetur stipulatore probante hanc mentem contrahentium fuisse. Re eadem bis promissa non admittitur voluntatis quæstio. Citatur *l. 25. inf.* Duplex fuit stipulatio. Utraque valet. Sed prior exceptione eliditur et quasi nulla est, ut ait lex, ut et *l. Et eleganter. §. Servus. de do. l. Lecta §. pen. sup. de reb. cred. l. Stichum. § Aditio. inf de solut. l. Quamvis. § Marcellus. ad Vell.* Posterior efficax est, eaque rem actor consequetur.

Ad L. Si stipulatio. 19.

Stipulatio pœnalis non adstringit omnes contractus omniave pacta. Matrimonium est contractus, Divortium est contractus, nec tamen possunt adstringi pœnali stipulatione: et ideo inutilis est stipulatio ita concepta inter virum et uxorem. Si divortium feceris tot dabis. Libera debent esse matrimonia, Libera divortia, *l. 2. C. de inut. stip.* et contenti esse debemus pœnis discidii legibus comprehensis Julia, et Papia, vel Constitutionibus, veluti amissione dotis, aut donationis propter nuptias, quibus locus est si cujus culpa divortium fiat, non si bona gratia: et has quidem in stipulatum deducere possumus. Supra legitimas pœnas nihil stipulari possumus in casum divortii. Opponit Accur. *l. Ea quæ. sup. de don. inter vir. et uxor.* Verum in ea specie non fuit pœna, sed pecuniæ donatæ in casum divortii reddendæ conventio, quam et omissa conventione tali, reddi oporteret donatario ex eo facto locupletiore. Similiter vero sponsalia pœnæ vinculo obstringi non possunt. Possunt tamen sponsæ in casum repudii stipulari arras, sponsi pœnam legitimam, quæ nunc est, puta duplum arrarum, vel eam quæ fuit olim, puta quadruplum, *l. ult. §. ult. Cod. de spons.* Nihil præterea stipulari possunt: et hoc quidem non de sponso et sponsa dicimus, sed et de parentibus, qui inter se despondent natos, quod proprie ostendit *l. Titia. inf. hoc tit.* Ait, Si quis eorum, etc. Eorum, id est, parentum. Si quis eorum cessasset in nuptiis perficiendis. De suo facto parentes promiserunt, non de facto filiorum, vel extraneorum. At Nov. Leonis, περὶ τοῦ ἀπαιτεῖσθαι τὸ γαμικὸν πρόστιμον secus est: qua puto restitutum jus antiquum, quo stipulari veteres solebant uxores futuras, et agere ex stipulatu in id quod interest, auctore Gellio lib. 4 cap. 4. Quod si in id quod interest, et in pœnam: nam stipulatio quæ quanti interest promissionem habet, pœnam quoque admittit, *l. ult. inf. de præt. stip.* Ait, *Nulla*. Imo quasi nulla, *d. l. Titia:* utrumque dici potest. Sed non est necessaria exceptio.

Ad L. Hujusmodi. 20.

Sicut). Ita recte stipulamur. Quod tibi Titius debet, si navis ex Asia venerit, dabis: sic et hoc modo. Quod tibi Titius debet, cum debitor esse desierit, dabis: nam ex præsenti vires accipit stipulatio, si hoc tempore Titius debuit, sed non committitur antequam debere desierit. Valet igitur hæc stipulatio licet quod nunc est, in casum quo esse desierit in stipulationem deducatur. Similiter et hæc valebunt: Tignum, quod junctum est ædibus cum solutum erit, dabis. Item meum cum meum esse desierit, dabis. Stichum cum mortuus fuerit, dabis, *l. Non moriturum. Cod. de contr. stipulat.*

Ad L. Si divortio. 21.

Post divortium quæ nihil habet in dote stipulata est c. sibi reddi dotis nomine. Centum sunt in obligatione, nec falsa demonstratio quicquam obest. Pro demonstratione hæc verba accipio, Dotis nomine, et ita in *l. ult. C. de fal. cau. l. Si sic legatum. § Si mihi. de leg.* 1. Quidam male pro causa. Causa est ratio promittendi. Qui promittit dotis nomine, quid promittat non cur promittat ostendit, demonstrationem igitur, non causam. Superiori sententiæ locus est, si sciens maritus promiserit: nam si per errorem, indebiti promissi condictio est, *l. pen. §. Mulier. sup. sol. mat. l. 3. C. de cond. ind.* sicut si per errorem solverit, *l. Maritus. sup. sol. mat.* Idem vero dicendum in legato, si pater filiæ, quæ indotata, et nuptias nunquam experta est, leget c. dotis nomine quasi debitæ a patre jam defuncto. Idem si frater sorori, quæ nullam dotem habet. Idem si vir uxori, *§. Sed si uxori. de leg. l. Quibus. §. Qui dotalem. sup. de condit. et dem.*, vel si quis alias alii cuilibet mulieri: nam falsa demonstratio non vitiat legatum. Sed ut ad stipulationem redeamus, si quæ habet c. duntaxat in dote, post divortium cc. stipularetur dotis nomine, c. quæ sunt in dote actione de dote repetentur, vel etiam ex stipulatu, nisi novandæ actionis de dote animus fuerit: alia c. quæ non sunt in dote, petentur tantum actione ex stipulatu eadem ratione, quia scilicet falsa demonstratio stipulationem non vitiat. Ait

Divortio facto). Id est, post divortium: nam si hæc stipulatio fiat manente matrimonio speciem donationis habet.

Ad L. Si id quod aurum. 22.

Error in materia non vitiat stipulationem, dummodo contrahentes consentiant in corpore. Materia est causa ex qua aliquid fit, ut æs vel aurum vasis est materia. Si igitur stipulator putarit vas aureum esse quod erat æneum, nihilominus in æneo consistit obligatio: et hoc est quod ait, Teneberis mihi hujus æris nomine, id est, in hoc ære obligatio consistat. Ferretus, qui hoc loco ob errorem in materia tentat stipulationem vitiari, factiosus esse mavult, quam sincerus Jurisconsultus. Materia porro substantia etiam dicitur et οὐσία in *l. In venditionibus. sup. de cont. emp.* recte, et secundum Aristotelem. Substantia est τὸ ὑποκείμενον. Id vero aut materia est, ut æs, aut forma, aut compositum ex utroque, ut vas integrum. Error in materia non vitiat stipulationem: similiter error in forma non vitiat stipulationem: At error in ea substantia, quæ ex materia et forma conficitur, id est, error in corpore vitiat stipulationem, *l. Continuus.* §. 1. *inf. hoc tit.* Non sic in emptione venditione: nam et error in materia venditionem vitiat, *l. In venditionibus. l. Quid tamen. sup. de contr. emp. l. Si sterilis.* §. *Quamvis. sup. de act. emp.* Materiam dicit, *l. In venditionibus*, Qualitatem §. *Quamvis.* Sic *l.* 198 *inf. de verb. sign.* materia in *l. Si prædium. C. præd. min.* qualitas. Utrumque conjungit *l. Quid tamen.* recte qualitas enim sumitur pro differentia substantiæ, utputa materiæ vel formæ, atque ita scyphus æneus, et scyphus aureus differunt substantia, materia, qualitate. Id quoque notandum ad §. *Quamvis:* vulgo ita recte legi, Cum in corpore consentiamus, de qualitate autem dissentiamus, emptionem non esse. In Florentinis negatio deest librarii mendo potius quam mendacio auctoris; nam si tollatur, hoc §. dicit, Licet emptio valeat cum erratum est in qualitate rei, tamen ex empto est actio. Æque prudenter ac si diceret licet utile sit mutuum quod dedi, tamen mihi competit actio ex mutuo, Licet homo sit ratione præditus, rationem tamen habet. Quis noscit si utilis est emptio, utilitatem continere actionemque parere? Addita igitur negatione ita potius scripsit, Licet emptio non sit, tamen est actio ex empto, quod prima specie falsum videbatur: nos tamen hoc admittimus sæpe. Præterea refert se in eo §. ad ea quæ supra dicta sunt. Quamvis, inquit, supra diximus. Supra autem dictum est emptionem non esse, nonemptionem esse. Non est igitur affirmate legendum, emptionem esse. Dices emptionem non esse, supra non idem J. C. dixit, sed alius in *l. In venditionibus.* et *l. Quid tamen.* Dicam, Tribonianum sæpe introducere unum dicentem se superius scripsisse, quod tamen ex alio relatum est superius, ut in *l. Si in emptione.* §. *Liberum de contrah. empt.* quæ referenda est ad *l. Nec emptio. eod. tit.* et in *l. Impuberem.* §. *Item non continetur. inf. ad l. Cor. de fal.* quæ referenda est ad *l. Divus.* §. *Item senatus. eod. tit.* et *l. pen. sup. de rit. nupt.* quæ referenda est ad *l. Per adoptionem.* Notandi sunt duo casus, quibus tradunt emptionem valere, etiamsi erratum sit in materia. Unus est si inargentata vel argentosa veneant pro argenteis: quia non omnino erratur in materia: est enim in eis argenti aliquid: recte *d. l. Quid tamen.* opponunt *l. Cum ab eo* §. *ult. eodem titulo*, quæ non valere venditionem ait, si mensa argento cooperta veneat pro argentea. Respondet Accurs. Id actum in ea specie fuisse, ut solida mensa esset ex argento: nam l. ait *Pro solida.* Non placet responsio: nam et vas inargentatum dum venit, pro solido venit, idque pro cauto habetur semper. Ego inargentata vel argentosa censeo separanda esse ab iis, quæ argento cooperta sunt. Mensæ æneæ inargentatæ vel argentosæ argentum inest, ejusque materia duplex, æs et argentum. Argento coopertæ argentum non inest, ejusque materia æs, non argentum, sicut vestis materia non est hominis. Lamina argentea quasi vestis est mensæ. Plinius XIII. *Mensam cujus materia erat tuber operimento laminæ vestitam.* Alter casus hic est, Si, inquiunt, emptoris intersit venditionem servari: recte. Cæterum ut probant minus recte allata *l. Labeo. de contr. empt.* Lex ait, si erratum sit in materia, emptori competere actionem ex empto. Ergo emptio valet. Neganda est consequentia, *l. Qui officii.* §. 1. *eod. tit.* Iidem illi hoc proposito emptionem valere hoc casu subjiciunt, non tamen ad rem ipsam emptorem agere, sed ad id quod interest. Aliud igitur quasi præstigiatores proponunt, aliud ostendunt: nam si non est actio ad rem, certe emptio non valet. Ad id quod interest actio ex empto esse potest etiamsi nulla sit emptio *d.* §. *Quamvis. d. l. Qui officii.* Veruntamen esse quod proponunt reor, idque subjecta ratio differentiæ inter stipulationem et venditionem mea indicabit. Cur error in materia venditionem vitiat, stipulationem non item? An quia stipulatio stricta est, venditio bonæ fidei? Minime: nam pignus est bonæ fidei, de quo idem est proditum quod de stipulatione, *l.* 1. *sup. de pig. act.* et *l. Cum æs. inf. de furt.* Verior ratio hæc est, quia si per errorem pignori accepto, vel in stipulationem deducto ære pro auro, pignus et stipulationem nullam esse dixeris, nihil superfuerit in obligatione. At creditoris et stipulatoris interest, ut æs saltem sit in obligatione. Alia est ratio emptionis: nam in ea interest emptoris potius ne ullo modo in ære emptio consistat, quod venditum est pro auro. Eodem est condicio stipulationis, ex causa emptionis interpositæ. nam sicut stipulatio legati, naturam legati sequitur, *l.* 1. §. *Si quis. sup. ut leg. nom. cav.* ita stipulatio emptionis, naturam emptionis sequitur, *l. Si stipulatus. sup. de usur.* Contra si emptoris intersit emptionem in eo corpore, cujus in materia erratum est, consistere, fateor consistere; et ad eam rem agi posse, ut si stannum sit quod putabat emptor plumbum esse, aliter quam si veneat æs pro auro, plumbum pro argento, acetum pro vino. Verum enim vero his casibus licet non valeat venditio, eo tamen nomine venditor tenetur ex empto. De dolo non tenetur, etiamsi sciens fefellerit emptorem, quia est actio ex empto: est et condictio pretii. Is etiam qui sciens pignori dedit æs pro auro non tenetur de dolo, quia est pigneraticia. Is item qui promisit, non tenetur de dolo, quia est ea stipulatu ex doli clausula, Dolum malum abesse, quæ subjici plerumque stipulationibus solet, ut hæc lex indicat, et *l. Doli. ut l. Ex ea parte.* et *l. Si ita quis.* §. *ult. inf. hoc tit.* et aliæ complures. Cæterum omissa illa clausula necessario decurrendum erit ad actionem de dolo: quia stricto judicio dolus non vindicatur, *l. Ita demum.* §. *ult. sup. de recept. arb.*

Ad L. Si ex legati. 23.

Qui hominem certum debet ex testamento vel ex stipulatu, mortuo homine liberatur, nisi mortuus sit post moram. Mora rei obligationem producit atque perpetuat, *l. Is qui. sup. tit. prox. l.* 82. §. *ult. l.* 33. *inf. l. Cum servus.* §. *ipsius. de leg.* 1. Mora est solvendi vel accipiendi crediti frustratoria dilatio. Tam creditor in accipiendo, quam debitor in solvendo, moram facere potest: utrumque definitio complectitur. Dilatio, *l. Sciendum. sup. de usur.* Eccl. 29. παρελκύσῃς χρόνον. Et ob id a Græcis ὑπερθεσις dicitur. Ea plerumque fit in personam creditoris per oblationem pecuniæ debitæ, et in personam debitoris per litis contestationem, vel per aliam interpellationem, denuntiationem, admonitionem creditoris factam opportuno loco et tempore, puta si interpellatus opportune debitor moratur et frustretur, *Paulus in fi. III. Sentent.* Mora fieri videtur cum postulanti non datur. Dixi, Plerumque, quoniam an mora facta sit, quæstio facti potius est quam juris, de qua absolute responderi non potest: itaque ejus definitio ad judicem potius spectat et virum bonum, quam ad Jurisconsultum, *l. Mora. sup. de usur.* et recte in *d. l. Quod te. sup. de reb. cred. Animadverti.* et in *l. Sed et si Respublicæ. in fi. sup. de usur. Decerni.* Interdum moram re ipsa debitor facit sine interpellatione, *d. l. Sed et si Respublicæ. l.* 49. §. *pen. l. ult. C. de cond. ob turp. caus. l.* 3. *C. in quibus causis in integrum restit.* Interdum ex die solo, *l. Trajectitiæ. sup. tit. prox. l. Magnam. C. de cont. stip. l. Ad diem. inf hoc. tit.* Alias res ipsa interpellat, alias dies, alias persona, alias nec res nec dies, ac ne persona quidem, ut indicat *d. l. Mora.* et *l. Si quis solutioni. eod. tit.* quamobrem constitui hac de re perpetuo et generaliter nihil potest. Sane pupillus interpellatus moram non facit, nisi interpelletur, tutore auctore, vel nisi ipse tutor interpelletur, *l. prox. inf.* cui opponi solet *l. Si dictum.* §. *ult. sup. de evict.* quæ non loquitur de interpellatione, sed de laudatione auctoris. Laudari pupillus auctor potest sine tutoris auctoritate, si tutor non compareat: idque benigne receptum est, ne in fraudem emptores incidant. Sumpta est *l. prox. ex Paulo. lib. II. ad Sabinum.* Ex eodem est *l.* 22. Eo libro tractavit de furtis. Lex 22. quatenus coaptari possit ad quæstionem de furtis, conjuncta *l. Cum æs. inf. de furt.* intelligetur. Hæc vero ita illi quæstioni aptabitur si dicamus, Pupillum furtum facere, damnum injuria dare, et ex iis causis obligari sine tutore, *l. Impuberem. l. prox. de furt.* Moram tamen non facere sine tutore. Cæterum, ut supra diximus, si res debita post moram debitoris interierit debitor non liberatur. Id ita Martinus accipit, nisi omnimodo ea res fuerit peritura apud creditorem: quod verissimum esse arbitror. Id probat *l. Si plures.* §. *ult. sup. depos.* Lex ponit rem debitam ex causa depositi ante rem judicatam interiisse post litis contestationem, atque adeo post moram tamen. Quinimo ideo ponit ante rem judicatam interiisse, quod post rem judicatam intra tempora judicati cesset ac interquiescat mora, et ejus temporis periculum non pertineat ad debitorem. Re autem post moram ante rem judicatam extincta, quæritur an depositarius liberetur. Lex significat ita distinguendum esse ex Proculianorum sententia: Aut peritura erat res apud actorem, etsi confestim restituta esset, et tunc liberatur: aut non erat peritura, ut quia actor eam distraxisset, et pretium redegisset, et tunc non liberatur. Eandem distinctionem adhibendam esse in actione ex testamento indicat *l. Cum res.* §. *ult. sup. de leg.* 1. Ait enim re legata post moram extincta ideo hæredem teneri legatario, quod si eam maturius præstitisset potuisset eam legatarius distrahere et sibi pretium servare. Ex contrario igitur si non erat eam distracturus, si omnino erat apud eum peritura, absolvi hæredem oportet. Cur non et eadem utemur in actione ex stipulatu? Eadem utimur in rei vindicatione, sive agatur cum bonæ fidei possessore improbe litigante, sive cum malæ fidei possessore, *l. Item si verberatam.* §. *ult. sup. de rei vind.* Eadem distinctione utimur non tantum cum de debitoris, sed et cum de creditoris mora disputatur, ut in specie *l. Is qui Stichum. sup. de jur. dot.* Pro Martino citatur *l. Si cum exceptione.* §. *Quatenus. sup. quod. met. caus.* male. Est enim potius contra Martinum: nam re metu extorta perempta post moram, id est, post tempora judicati, lex ait indistincte teneri eum qui metum intulit, sive æque fuerit res apud actorem peritura, sive non: idque fit odio ejus qui malo more metum intulit, quod in aliis moratoribus locum non habet; nam et ejus odio hoc comparatum est, ut non liberetur re perempta ante moram, id est, intra tempora judicati, si peritura non fuisset metu non illato, quod et ad eum qui vim fecit porrigitur in interdicto Unde vi, vel Quod vi aut clam. Alii vero debitores puta ex testamento vel ex stipulatu ante moram re perempta indistincte liberantur, sive fuerit ea interitura apud creditorem, sive non. Porrigo idem illud etiam ad furem in condictione furtiva, non in rei vindicatione, qua tenetur et quilibet possessor, *l.* 12 *C. de furt.* non ut fur, et ob id maxime furi gravis est condictio, quia eæ tres actiones De vi, De metu,

ile furto, non admittunt illam distinctionem, fuerit res peritura necne, quam ac esset in aliis etiam actionibus admittenda, fuit olim controversum. In illa numquam fuit controversum. Rursus eandem distinctionem illæ tres admittunt re perempta ante moram, quam aliæ rejiciunt. Alius casus ponitur in hac lege quo re perempta debitor non liberatur, Si ipsemet debitor hominem debitum occiderit. Tale factum interpretes moram appellant: male. Separatur a mora in *l. Si servum. §. Sequitur. inf. l. Mora. §. ult. sup. de usur.* Mora est dilatio, cessatio, frustratio, tarditas, procrastinatio. Occisio servi, nihil est tale. Mora emendari potest. Occisio servi non item. Utramque tamen culpæ nomine continetur: et ut hæc lex significat, per debitorem stat quo minus det, hoc est, debitor est in culpa dupliciter, si moratus solutionem fuerit, et si occiderit: et hoc utique si immerentem occiderit. nam si merentem occiderit, culpa vacat nec utilis actio in eum constituenda est *l. Qui servum. inf. hoc tit.* ubi fortasse utilis actio dicitur quod detur utilitatis, id est, ejus quod interest nomine ut in *l. Stipulatio. § Si quis insulam. sup.* Est tamen directa. Ait hæc, *Hominem certum* ut ait *l. 37 inf. l. 3. C. de usur. leg.* nam incerto homine, id est generaliter et ἀορίστως homine promisso, quod debetur perire non potest. L. 25 exposui in *l. 18.*

Ad L. Generaliter 26.

Aliæ sunt stipulationes natura turpes, ex quibus nec civili nec prætorio jure datur actio, veluti Homicidium, Sacrilegium, Furtum, Lenocinium fieri, *l. 5. C. de cond. ob turp. cau.* Si homicidium fecero tot dari. Vel si furto facto a pluribus alter ab altero ita stipuletur, Ex furto partem dari, *l. Si flagitii. inf. hoc. tit.* vel si ita stipuler, Si homicidium non fecero tot dari, *l. Jurisgentium. § Si ut maleficium. sup. de pact.* Ait *l. prox. Actionem denegari.* Data scilicet exceptione, *l. pen. sup. de cond. ob turp. cau. l. 1. C. eod.* et ita S. C. Macedoniano denegari dicitur actio, quæ tamen sine exceptione non infirmatur, *l. Sed et si. § Hoc D. ad S. C. Macedon. l. 7. §. Non solum. eod. tit.* Pessime illi, qui in ea *l. pen.* turpem causam non generaliter, sed anguste accipiunt. Nam et eam ex utraque parte turpitudo versatur, ut in hac stipulatione, Si homicidium fecero tot dari, lex ea significat agenti exceptionem obstare, at solventi condictionem non competere. Et quod ait, *Porro*, exemplum est præcedentis sententiæ. Porro significat plane, aut proinde. Aliæ sunt turpes civiliter, ex quibus etiam actio non datur, vel si datur sub ambiguo, non est defutura exceptio, ut si ita de muliere stipuler, Si mihi non nupseris, tot dari: quo de genere stipulationis diximus in *l. 19.* vel si quis sororem nupturam sibi stipuletur, *l. 33. inf.* quod jure civili non natura probrum est. Vel si ita stipuler, Si me hæredem non feceris, tot dari, quæ quidem est etiam contra bonos mores pop. Romani, *l. 61. inf. hoc tit.* de quo genere stipulationis, deque illa *l. 61.* hoc loco dicere constitui. Successiones stipulationibus vel pactis obstringi non possunt, ut si stipuler me hæredem scribi, vel nisi scripseris tot dari, *l. 4. C. de inut. stip. l. Cum donationis. C. de trans.* vel si dotali instrumento convenerit, ut vir uxori succedat, *l. Hæreditas. C. de pact. con.* vel si convenerit ut filia, quæ nuptui collocatur, vel filius cui uxor datur, patri succedat ex semisse, vel ex besse. Hæc conventio est contra leges, *l. Pactum quod dotali. C. de pact.* Moribus tamen nostris recepta est et probata *Nov. Leonis* 19. qua abrogatur *d. l. Pactum quod dotali.* Est etiam contra leges hæc conventio, ne succedat nobis ab intestato is, ad quem lege hæreditas redit, vel ut filius aut filia contenta sit certis rebus, nec agat quærela, *l. Si quando. §. Illud. C. de inoff. test.* velut filia contenta sit dote, et renuntiet cæteris, *l. ult. sup. de suis, et legit. hæred. l. 3. C. de collat.* hæc conventio non valet, nisi dos sufficiat legitimæ portioni, *arg. l. 1. §. Si parens sup. si quis a par. man. fuer.* At moribus nostris hæc etiam conventio recepta est, præsertim si jurata renuntiet, ex *cap. Quamvis de pact.* Illa quoque recepta est, ne ex matrimonio quod contrahitur suscepti filii patri succedant, qua de re convenire plerumque soleat viri nobiles, qui habentes liberos ex nobili uxore, ea defuncta ducunt plebejam, ut est relatum in libris Feudorum tit. *Si de feudo def. cont. sit. § Filii* in quo deest negatio, et in *t. de filiis naturalibus ex mat. ad morganaticam contr.* Id illi faciunt consulentes liberis ex priore matrimonio, quamquam utrique nobiles censeantur: nam et plebeja uxor per matrimonium nobilitatem adipiscitur, sicut e contrario nobilis si nubat plebejo eam amittit, et transit ad plebem, et filii nascuntur plebeii. Livius lib. 4. *Virginem patriciam deviti esse, quod nupsisset Volumnio plebejo.* Verbum illud, Morganaticam, quod est in illo tit. *de filiis nat. ex mat. etc.* reperi et in alio auctore satis vetusto Alberto Argentinensi in Chronico: *Tanquam*, inquit, *matri suæ per Rodolphum regem olim morganatico jure donatum.* Id jus est ex lege Salica, Longobarda, Ripuaria. Eo verbo significatur quidquid nuptiali conventione, sive instrumento dotali conceditur uxori, vel liberis nascituris ex eo matrimonio; quod genus omne conventionis leges illæ comprobant: ideoque in illo tit. *ad morganaticam*, id est, legibus illis. In antiquis legibus Francorum, *Mariage a Morguage.* Non valet etiam conventio inter duos facta de mutua successione, nisi inter commilitones, *l. Licet C. de pact.* Harmenopulus 1. Epit. tit. περὶ ἀλληλοκληρονομίας. Non valet item conventio si duo vel plures, qui sperant alterius successionem, eo vivo nec consentiente præmature ejus divisione inter se paciscantur, *l. ult. C. de pact.* Est enim quasi corvina conventio. Valet conventio ne me vel filium exhæredes, *l. Quidam inf. hoc tit.* Exposui § ult. in *l. 8.*

Ad L. Si rem. 28.

Qui rem dari stipulatur, proprietatem stipulatur l. *Ubi autem. § ult. inf. l. Non videntur data. inf. de reg. jur. l. 2. C. de cont. stip.* Qui rem tradi, possessionem tantum stipulatur, non proprietatem: itaque ex ea stipulatione non est certi condictio, sed actio ex stipulatu. Itemque eo modo rem meam recte stipulabor, *l. Nemo rem suam inf. l. 4. §. Labeo. sup. de do. except. l. Si aliquam rem. sup. de acquir. poss.* et dixi in *l. 16* interdum dari accipitur pro tradi, *l. 4. sup. de usur.* Quidam differentiam esse tradunt inter stipulationem *Rem tradi*, et stipulationem *Vacuam possessionem tradi*, et hanc continere fructus postea perceptos, illam non item: quod an verum sit, tractemus. Si stipulatus sit rem dari vel tradi fructus et partus non veniunt nisi post litem contestatam, *l. Si filius familias. §. ult. inf l. 4. §. Videamus § Si actionem sup. de usur.* Neque obstat *l. Si fundum. inf.* nam in ea lege id quod interest significat rei pretium, et si quid pluris circa rem intersit, non fructus. At si stipulatus sit, Vacuam possessionem tradi, hæc vacui appellatio exigit, ut causa etiam bonorum, id est, fructus et partus præstentur. Sic Ulp. in *l. In conventionalibus § ult. inf.* Causa bonorum est omne id quod habiturus esset stipulator si res tradita fuisset: porro habiturus fuisset fructus, et partus: ergo ii veniunt. Idem probat Pap. *l. 4. sup. de usur.* nam licet idem videatur stipulator ingeminasse his verbis, Rem dari, vacuamque possessionem tradi, non tamen propter illam ingeminationem eo loci Pap. ait fructus et partus venire, sed propter illam vacui appellationem. Uberior igitur hæc stipulatio est Vacuam possessionem tradi, quam illa Rem tradi. Verum obstat Pomp. in *l. 3.* quæ incipere debet, *Traditio*, non ut Flor. *ratio*, vel ut in aliis, *datio*, § 1. *de act. emp.* quæ lex aperte ait, fructus non venire. Et uti respondendum sit ingenui fatentur se nescire, ambitiosi dissimulant. Ingenue fateamur quod res est, perspicuum esse Pomponium dissentire a cæteris, quandoquidem et vellicat cæteros satis aperte. Hæc enim est sententia Pomponii. Cæteri admittunt, emptore stipulante fundum dari sive tradi, fructus non venire. Iidem admittunt hujus stipulationis eundem esse sensum, qui est illius Vacuam possessionem tradi: hanc compressius dicere, quod illa latius: hanc pugno, illam palmæ similem esse. Cur ergo faciunt unam uberiorem altera? et sane Pomponii sententia verior est: ac contrariam sententiam cæteri forsitan non valde probarunt, quandoquidem eam retulerunt in disputationum et quæstionum libris, quibus sæpe tractantur non tam vera, quam verosimilia: et Pap. ait in d. *l. 4. posse dici*, id est, posse tentari.

Ad L. Scire debemus. 29.

Illud est ἀμφίβολον, Tot esse stipulationes, quot sunt species, vel summæ: veluti Stichum et Pamphilum dari, duæ stipulationes sunt: idem decem et quinque, vel sortem et usuras dari, duæ sunt stipulationes, *l. Ubi autem. §. pen. inf. h. t.* Fugitivum non esse, Furem non esse, Erronem non esse, Vispellionem non esse, quatuor stipulationes sunt. Idemque est si pluribus rebus nominatim pactis, generalis stipulatio subjiciatur: habebitur enim pro multiplici, *l. Titia. §. ult. l. pen. in prin. inf. h. tit.* Item si stipuler, annua bima trima die x. quaque die dari, tres sunt trium summarum stipulationes, *d. l. pen. § 1.* Effectus hujus sententiæ hic est, ut sæpius ex stipulatu agi possit, *l. Quæ dicitur. sup. de evict.* quæ huic conjungenda est, cum sit ex eodem lib. *l. Cum plures. eod.* et ut non fiat novatio, quemadmodum traditur hoc loco in hac specie. Promisisti mihi Stichum, deinde promisisti mihi Stichum et Pamphilum, duorum servorum duæ stipulationes sunt, nec quod Stichus bis promissus sit, amplius quam semel debetur, *l. 18. sup.* nec ideo minus separatim petetur ex priori stipulatione. Item ut quoties singulis summis certa tempora adscripta sunt, ut in exemplo *l. pen. §. 1. inf.* singulis temporibus jus capiendi inspiciatur: quod non fieret si una esset stipulatio, ut diximus in *l. 16.* Item ut pluribus rebus in stipulationem deductis, una promissa, vel e contrario, obligatio contrahatur, etiamsi interrogationi responsio non congruat, ut diximus in *l. 1. §. Si quis ita sup.* cum tamen, si una sit stipulatio, congruere responsum oporteat omnimodo. Eidem sententiæ locus est in legatis, et hic etiam effectus, ut sæpius agi possit, et ut alterum sperni aut peti aut vindicari possit, *l. 5 et 6 sup. de leg. 2.* quod non fieret si unum esset legatum. Illi autem locum habet, ubi specialiter in legato, vel in stipulatione plures res exprimuntur. Cæterum si non exprimantur, unum est legatum, una stipulatio, *l. 2. sup. de leg. 2. l. Quod dicitur. 1. inf. h. t.* ut si stipuler pecuniam, quæ est in conspectu, vel acervum pecuniæ, una est stipulatio, licet plura sint corpora nummorum. Est item una stipulatio si stipuler familiam, chorum, gregem, armentum, poliam, peculium, suppellectilem, vestem, aurum, argentum, instrumentum, dotem, lecticarios, tragœdos, comœdos, bigam, trigam, quadrigam. Nec movere nos debet *l. Si chorus. sup. de leg. 3.* quæ chorum aut familiam legata ait perinde esse, quasi singuli homines legati essent: quibus verbis significatur plura esse legata, sicut in *l. Titia. § ult. inf.* Sed nihil prohibet idem dici unum et plura diversa ratione. Aristoteles 1. περὶ φυσικῶν ἀρχῶν c. 2. Plato in Parmenide, Obligatione et jure unum est legatum, divisione capitum plura. Additur in hac lege stipulationem legatorum unam esse, licet sint legata plura. Ubi sixtim quæ-

ritur, cur etiam stipulatio pactorum non sit una, *d. l. Titia.* §. *ult.* Stipulatio legatorum una est, quia in ea singulæ res vel singula legata non exprimuntur, nec usquam inveniuntur expressa a contrahentibus. Stipulatio pactorum est multiplex, quia licet in ea singulæ res non exprimantur a contrahentibus, fuere tamen ab eisdem in pactis expressæ, quorum astringendorum causa facta est stipulatio. *Si a fure.* Si stipular mihi rem meam dari, inutilis est stipulatio secundum ea, quæ tradita sunt in *l.* 16 *sup.* eademque ratione si agam rem meam mihi dari oportere, id est, si condicam, inanis est actio, §. *Sic itaque. Inst. de action.* quo fit, ut domino non detur servi sui nomine actio noxalis, *l. Si servus communis.* §. *ult. sup. de nox. act.* At odio furum, et prædonum comparatum est, ut condicere eis rem suam dominus possit, *d.* §. *Sic itaque.* An igitur ei stipulari? Minime, nisi ita stipuletur, Quod ex causa conditionis dare facere oportet. Duplex est stipulatio. Vulgaris, quæ fit simpliciter, veluti Rem dari, ut recte Thalelæus scribit 29. βασιλικῶν *ad l.* 1 *C. de rei uxor. act.* Hanc de fure inutiliter stipulamur. Est et alia specialis, quæ fit adjecta causa, Quod actione rei uxoriæ dare facere oportet dari, vel, Quod ex causa conditionis dare facere oportet. Hanc de fure utiliter stipulamur. Sollemnia sunt hæc verba condictionum, Dare facere, quibus utimur etsi de dando agatur tantum, *l. ult. sup. com. præd. l. Sæpe, de verb. sign.* Cum vero a fure ita stipulatus sum, Quod ex causa condictionis dare facere oportet, re furtiva perempta antequam fiat stipulationi mora, fur a re omnimodo liberatur, qui, si stipulatio illa non intervenisset, nullo modo liberaretur. sed hæc stipulatio quodammodo emendat et suspendit moram: et ita is qui furtum vel metum fecit, si condemnatus sit, a rei præstatione liberatur re perempta, antequam mora judicato fierat, id est intra tempora judicati actionis, qui nulla facta condemnatione non liberaretur, *l. Item si cum exceptione.* §. *Quatenus. sup. quod met. caus.* Hæc condemnatio, aut stipulatio, illis condictionem non novat, nisi id actum sit: nam condici adhuc res si extat potest, at ex stipulatu peti, sed a periculo liberat, et ut mora paulisper interquiescat facit, ideoque interim re perempta utraque actio evanescit. *l. Qui decem.* §. *Idem responsum. inf. de solut.* cui solet opponi *l. Parvi. sup. de cond. furt.* in eo quod rei præsentiam exigit *l. Qui x.* quam non exigit *l. Parvi.* Sed *l. Parvi.* loquitur de stipulatione pura, quæ statim novat, quo casu mora finitur quasi delegatione, sive præsens res fuerit, sive non. Lex *qui decem*, loquitur de stipulatione condicionali nihil novante statim: quo casu mora finitur quasi oblatione, si modo res præsens fuerit. Sane in *l. Parvi.* transferre in aliud nomen et in alium statum, novare est.

Ad L. Sciendum. 30.

Ulpianus XLVII ad Sabinum de fidejussoribus scripsit, inter cætera, græce fidejussorem accipi, at ut est scriptum in l. *Græce. inf. de fidejus.* Sciendum est fidejussorem omni obligationi adhiberi posse. Sciendum est pro eo etiam, qui jure honorario obligatus est, fidejussorem accipi posse. *Item sciendum est*, etc. ut in hac l. id est, solemnem videri stipulationem intercessisse. Fidejussio non fit nisi per stipulationem, his verbis, Fidejubes, Fidejubeo. Qui dicit, Fidejubeo, fidejussor est. Qui dicit Fidepromitto, fidepromissor. Qui Spondeo, sponsor. Inde *tit.* 1 *Sent. Pauli de fid. et spons.* et in *tit.* VIII. Minor in iis, *qui fidejussit, vel fidepromisit, vel spopondit.* Sed et fidejussor dicitur quocumque verbo intercesserit, sicut et sponsor, licet non dixerit Spondeo, vel Fidejubeo, vel Fidepromitto, *l.* 7. *de verb. signif.* Cum igitur scriptum est fidejussisse aliquem, solemnis stipulatio intervenisse intelligitur, et quod scriptum est quasi actum, videtur etiam actum, §. *ult. de fidejussor.* sicut si scriptum sit promisisse aliquem, videtur solemnis stipulatio intervenisse, ut Paulus scribit V. *Sent. tit.* VII. et § *Si scriptum. de inut. stip. l. Titia.* § *pen. inf. l.* 1 *C. de contr. stip.* et tanti momenti est ea scriptura, ut adversus eam testes non admittantur si de fide ejus nihil dicatur, secundum Pauli sententiam *lib.* V. *t. de testib.* et Græcorum 21. βασιλικῶν, t. 1 ἄγραφος μαρτυρία κατὰ ἐγγράφου μαρτυρίας ἰσχύειν οὐ δύναται et ideo recte constituitur in *l. pen. C. de contr. stip.* ut si scriptum sit servum fecisse stipulationem, adversus eam scripturam testes non admittantur: nam et plerumque honestiores viri licet ipsi contrahant, servorum malunt quam sua nomina instrumentis publicis inscribi, *l. Pupillus* §. *Sane siquidem. sup. de auct. tut.* nec enim volunt contractus suos δημοσιεύεσθαι, ut Just. ait *edicto* VII. Quasi igitur servi illi non adfuerint quos adfuisse scriptum est, vel quasi servi non fuerint ejus cui stipulati sunt, testibus prolatis scriptura non infirmabitur. Item si scriptum sit rem gestam inter præsentes, adversus scripturam testes non admittuntur, si modo tempore contractus contrahentes in ea civitate fuerint: quod si testibus probetur eos alibi fuisse, ἔλεγχος est ex τῶν κατὰ φύσιν ἀδυνάτων, ut Arist. scribit ad Alexandrum c. XIV. quo subruetur scriptura *d. l. pen.* § *Item verborum de inut. stip.* Cic. 1. de Invent. *Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur ut id quod dicitis non modo non fecerim, sed ne potuerim facere.* Hic est unus casus, quo testes contra scripturam admittuntur: alioquin non admittuntur. In contrarium tamen Acc. adfert *l. Juris gentium.* §. *Quo fere. sup. de pact.* Negandum ibi testes admitti contra scripturam, sed admittuntur pro scripti ambigui interpretatione, ut cum unus promittendi verbum pro pacto, alter pro stipulatione accipit. Pro pacto accipitur quandoque, *l. Sciendum.* §. *Dictum. de ædil. edic. l. Nuda. C. de cont. stip. l. Si pacto quo pœnam. C. de pact.* Adfertur et *l. Cum de indebito.* §. *ult. sup. de probat.* Sed ibi non testes sed scriptum contra scriptum profertur, quæ probationum collisio fit sæpe, *l.* 1 *C. si minor se major. dix. l. Generaliter. C. de non num. pec. Nov.* 90. Objicitur etiam huic *l. Quæcumque.* §. *ult. sup. de Publ. in rem act.* Si scriptum sit pupillum vendidisse, non ideo videtur vendidisse tutore auctore: recte, quia id verbum non significat. At fidejussisse et promisisse stipulationem significat, quæ nulla est nisi solemnis sit, id est, nisi præcesserit interrogatio, et secuta fuerit responsio. ac si scriptum sit promisisse pupillum, videlitur quidem stipulatio solemnis intervenisse, non tamen auctoritas tutoris. L. 31. exposui in l. 16.

Ad L. Si in nomine. 32.

Error in nomine proprio servi non vitiat stipulationem, non adjecit, cognomine, prænomine, agnomine: quoniam iis servi carent: id vero perpetuum est in omni parte juris, ut error in nomine non noceat, neque vero mirum si stipulationi non noceat: nam si error in substantia stipulationi non nocet, *l.* 22 *sup.* qui longe gravior est, multominus nocebit error in nomine. L. 33. exposui in l. 23.

Ad L. Multum. 34.

Constat rei cujus commercium non est, id est, cujus dominium vel possessionem nemo acquirere potest, inutilem esse stipulationem, ut puta rei sacræ: qua de re multi sunt loci. De uno tantum sum dicturus, quod male Græci quidam acceperunt, in *l. Qui universas.* §. 1 *sup. de acq. poss.* Amittimus possessionem si locus quem possidemus fiat sacer. Additur, et si contemnamus religionem, et pro privato eum teneamus. Hoc non additur in libris βασιλικῶν, in quibus simpliciter ita est scriptum, παύομαι νέμεσθαι τὸ ἱερὸν γενόμενον. Quærit Theodorus Balsamon in Nomocanonis t. 2. cur non fuerit additum: et hanc rationem reddit, quia cum possessio bonæ fidei non interrumpatur, quod postea cognoverit possessor rem alienam esse, *l. Bonæ fidei. sup. de acquir. rer. dom.* visum est iniquum interrumpi eam non derelictam, quod postea res sacra effecta fuerit: male argumentatur ab opinione possessoris ad jus et qualitatem rei possessæ. Scientia possessoris cœptam bona fide possessionem nec intermissam non interrumpit: ergo religio rei accedens nova, non dimissam possessionem non interrumpit. Plus enim est cœpta possessione bona fide, postea mutari jus et qualitatem rei, et ex profana sacram eam fieri, quam si non mutata conditione rei, quod initio putarat possessor esse proprium, postea cognoverit alienum esse. Multa omittuntur in libris βασιλικῶν, quorum omittendorum nulla alia est causa, quam brevitatis studium. Nunc tractemus de re cujus est commercium, id est, ut Acc. loquitur, quæ in communi esse potest, quo modo et Græci κοινωνῆσαι accipiunt, quidam tamen ejus commercium non habent, ut Christiani servi est commercium, Judæus tamen ejus commercium non habet: Prædii provincialis cum aliis est commercium, cum præside non item. Si quis stipuletur rem cujus commercium non habet, inutilis est stipulatio. Accur. aliud putat esse dicendum in legato: quod improbo: nam etsi legetur res cujus commercium legatarius non habet, sine distinctione inutile est legatum, nec debetur æstimatio, *l. Mortuo.* §. *pen. sup. de leg.* 2. nec obstat *l. Si filiusfamilias.* § *Si quid. sup. de leg.* 1. nam ibi proponitur legatum licite, id est, capaci, et extrinsecus accidisse propter corporis vitium, vel legati qualitatem, ut id legatarius habere non posset, quo casu æstimatio debetur. Non obstat *l.* XI. § *Si servo. de leg.* 3. nam ibi proponitur legata militia servo. Est quidem ejus incapax servus. Sed tamen ideo debetur æstimatio, si sciens servo eam legaverit, quoniam tale legatum in quantitate potius, cujus non est incapax, quam in corpore consistit, *l. Mortuo.* § 1. *l. Titia Seja. de leg.* 2. Non obstat *l. Sed si res aliena. sup. de leg.* 1. in qua, ut alias ostendimus, ita legendum, *et cui jus possidendi est*, ut hic est sensus: utile esse fideicommissum si res, cujus commercium legatarius non habet, ab eo per fideicommissum relinquatur ei, qui ejus rei commercium habet: quod verissimum est: nam et utile est legatum, si legatarius rei commercium habeat, licet hæres non habeat, *d. l. Mortuo.* §. *pen.* et utilis stipulatio, si stipulator rei commercium habeat, licet promissor non habeat, ut hoc loco ostenditur. Ergo qui rei commercium non habet, eam utiliter promittit, inutiliter stipulatur. Huic sententiæ quidam tradunt simile esse quod est alibi scriptum, Eum qui prædium non habet, servitutem utiliter promittere, inutiliter stipulari. Alibi scriptum dicunt esse, quod nusquam est scriptum: quinimo sicut servitutem utiliter promittit qui prædium non habet, ita et eam sibi utiliter stipulatur: et *l.* 1. *sup. com. præd.* de acquisitione loquitur non de stipulatione. Servitus acquiri vel cedi ab eo, qui prædium non habet, non potest, in stipulationem deduci potest, sicut et sub condicione acquiri vel cedi non potest, in stipulatum deduci sub condicione potest, *l. Existimo. inf. h. t.* Non tamen potest quis ad fundum alienum pure nominatim servitutem stipulari vel promittere.

Ad L. Si stipulor. 35.

Hæc lex est initio de obligationibus impossibilibus, quæ in faciendo consistunt. Sicut si stipuler rem dari quæ dari non potest, inutilis est stipulatio, ut legis proximæ initio diximus, nisi per promissorem

steterit quominus dare possit, *l. Si servum.* §. 1. *inf.* Ita si stipuler fieri quod fieri non potest, inutilis est stipulatio, nisi per promissorem steterit quo minus facere id possit. Dupliciter fieri quid non potest. Natura et lege. Natura uno die pervenire Romam non potest. Lege connubio jungi nobis soror naturalis vel adoptiva non potest. Naturalis nunquam: Adoptiva, quandiu adoptio durat. Alia sunt impossibilia natura, alia lege, *l. Continuus* §. *Cum quis inf.* neque vero hæc, neque illa in stipulationem deducuntur utiliter. Inutilis est stipulatio si stipuler insulam hodie ædificari, quod naturæ est impossibile, vel si stipuler mihi sororem nupturam: quod lege est impossibile et turpe. Quod de sorore est scriptum, Acc. trahit etiam ad mulierem extraneam: male: nam extraneam mihi nupturam recte stipulabor, quo genere quælibet sponsalia olim contrahebantur: et inde Arnobius IV. contra gentes, habent interpositis stipulationibus sponsas: non tamen potest huic stipulationi subjici pœna gravior ea, quæ lege definita est, ut diximus in *l.* 19 *sup.* De §. ult. dixi in *l.* 1. §. *Si quis ita. sup.*

Ad L. Si quis. 36.

Regula est certissima, dolum vel metum dantem causam contractui bonæ fidei vitiare contractum ipso jure, quia nihil est tam contrarium bonæ fidei, quam dolus, aut metus, *l. Et eleganter. sup. de dolo*: ad quam legem Græci interpretes, simul et ad *l. Si mulier.* §. *Si dos. sup. quod met. caus.* eleganter eandem his verbis regulam statuunt· δόλος ἢ φόβος ἐνεδρεύς τῇ ἀρχῇ τῶν καλῇ πίστει συναλλαγμάτων, ἄκυρα καὶ ἀνίσχυρα ταῦτα ποιεῖ de qua et nos scripsimus aliquid in *d. l. Et eleganter.* Diversum est in contractu stricti juris. Necessaria enim est exceptio doli, *l. pen. C. de inut. stip.* vel actio de dolo, ut in exemplo Canii et Pythii apud M. Tull. III. Offic. quo fuit contracta stricta obligatio, puta nominum: neque obstat *d. l. Si mulier,* §. *Si dos.* quæ de dote promissa tantum loquitur. cui juris auctores favere impense solent. Additur in hac *l.* doli exceptionem obstare, non tantum si dolus inter initia a contrahentibus adhibitus sit, sed et si in re ipsa sit fraus: ut si forte quis sine causa minime circumscriptus calliditate stipulatoris promittat quod ei maxime fraudi futurum sit: nam licet stipulator dolo ei hanc promissionem non extorserit, facit tamen dolo si ex ea pergat agere, nisi talis sit in eo ignorantia et supinitas, ut dolo careat, *l.* 2. §. *Circa.* et §. *Et generaliter. sup. de do. exc.* quo casu non doli, sed in factum obstabit exceptio. In contractibus bonæ fidei si evidens et intolerabilis fraus fuerit in re ipsa, verisimum est etiam ipso jure nihil agi, quia exceptio doli judicio bonæ fidei inest, *l. Hujusmodi.* §. *Qui servum. de leg.* 1. Non omnis fraus infirmat contractum bonæ fidei. Fraus in pretio emptionem non infirmat. Hæc fit ὑποκρισίας, ut Justinianus ait *Nov.* 97. qua de re fusius diximus in *l. In causæ. sup. de minor. Dolum habet* Nota dolum pro fraude dici. De *l.* 37. dixi in *l.* 23

Ad L. Stipulatio ista. 38.

Ulp lib. XLIX. ad Sabinum tractavit potissimum de stipulationibus, quæ ex causa emptionis et venditionis interponuntur, ut de stipulatione emptæ et venditæ hæreditatis: Quanta pecunia ex hæreditate illa pervenerit, etc. ad quam pertinet *l.* 2. *sup. de hæred. vend.* et *l. Pecuniæ. inf. de verb. sign.* et de stipulatione facta ob evictionem his verbis, Habere recte licere, de qua in l. 3. *sup.* et in hac lege. Actione ex empto venditor tenetur, ut præstet habere licere, *l.* 8 *sup. de evict.* et si emptori interposita stipulatione caveat habere licere, *l. Ex empto.* §. *Venditorem. sup. de act. empt.* quæ stipulatio tum committitur cum res judicio evincitur et aufertur emptori, vel æstimatio ejus, *l. Si servus.* §. *l.* 4. *Habere. sup. de evict.* nec solum si ab ipso venditore, vel hærede ejus per judicem auferatur, sed et si ab alio quolibet: nam, Habere licere, sic accipiendum est, Per me et per hæredem meum, et per omnes habere licere, vel, Per me aut per quemquam non fieri quo minus habere liceat. Quia de me promitto vel hærede meo, utilis stipulatio est. Videor autem de hærede meo, vel quo alio cæterorum successorum promittere, dum de me promitto, ut hæc lex significat. Cæterorum successorum Acc. interpretatur, Bonorum possessoris, vel fideicommissarii: Malo sic interpretari ex §. *Sed quatenus., Cæterorum successorum*, id est, reliquorum hæredum per successionem, ut puta hærede hæredis, et deinceps: ac similiter ex parte stipulatoris hæredes cæterique successores continentur, sive ita stipulatus fuero Habere licere: sive, Mihi habere licere, vel, Mihi hæredique meo habere licere: nam hæredis appellatio complectitur hæredis hæredem, et deinceps cæteros, §. *Sicut. inf.* At qua promitto per omnes habere licere, vel per alium non fieri quo minus habere liceat, inutilis videtur esse stipulatio: quoniam alienum factum promitto, cujus obligatio nulla est, nisi adjiciatur pœna. Adjecta pœna ni dederit, vel fecerit, alterum daturum vel facturum promittimus recte, §. *Versa. Institut. de inutil. stipulat.* sicut et adjecta pœna adstipulamur recte alteri dari vel fieri, §. *Alteri. inf.* Ea non adjecta, inutilis est stipulatio promissioque. Verum enim vero etsi huic stipulationi, Habere licere, non sit subjecta pœna, verius est ex ea agi posse altero emptori rem evincente et abducente: quoniam qui Habere licere promittit, non simplex abnutivum promittit, puta, non fieri quo minus habere liceat, (Abnutivum, id est, ἀποφατικόν sive negans, sicut Flav. Caper scripsit, duplicem abnutivam pro affirmatione accipi) sed hoc promittit acturum et curaturum se, ut per omnes habere liceat, *l. Inter stipulantem.* §. 1. *inf.* atque ita illa stipulatio accipienda est, maxime si nulla fuerit pœnæ, vel quanti ea res est promissio subjecta. Rursus ita accipienda est, si fuerit concepta generaliter. Nam si specialiter promiserit, Per se et per hæredem suum habere licere, curare non debet, ut et per alios omnes habere liceat: itaque alio evincente non tenetur, *l. Ex empto.* §. *Qui autem. sup. de act. empt.* Igitur generalis stipulatio Habere licere, non tantum hoc continet, Per se hæredemque suum non fieri quo minus habere liceat, sed et per omnes, quod de facto alieno accipietur adjecta pœna, vel non adjecta pœna ita accipietur, Se daturum operam, ut et per omnes habere liceat. Non est credendum scribentibus, re evicta ab extraneo promissorem non teneri ex hac generali stipulatione, sed ex empto teneri. Quinimo tenebitur etiam ex hac stipulatione, quia non curavit ne alius evinceret, *d.* §. *Qui autem.* ubi, *pollicetur*, id est stipulanti promittat, ut in *l. Ea quæ. sup. de contr. empt.* et dum ex stipulatione speciali negat venditorem teneri re evicta ab extraneo, significat ex generali eum teneri manifesto: namque ita proponit, Multum interesse utrum generaliter an specialiter facta stipulatio fuerit. Eisdem est deroganda fides scribentibus, venditorem re evicta ex stipulatu non teneri, si in eo diligentiam adhibuerit summam ne evinceretur: utuntur ratione falsa, quoniam diligentiam tantum adhibere debet, non facere: qua ratione qui promisit se curaturum ut Titius x. daret, si frustra fuerit diligens in monendo et rogando Titio, non tenebitur: quod sane sanus dixerit nemo §. *Si quis alium. Instit. de inut. stip.* eadem ratione si x. curari, vel decem dari curari promiserit quia, si frustra fuerit diligens, non tenebitur, quod falsum est, *l. ult.* §. *ult. sup. de reb. cred.* Curare effectum significat, ut apud M. Tullium sæpe, Curare pecuniam vel nummos, id est, præstare et adnumerare. Venditor igitur qui curare debet ne res evincatur, non satagere, sed agere id et perficere debet: alioquin de evictione tenetur ex empto, vel ex stipulato. Non sunt etiam audiendi qui quærentes cur dationis factive alioni inutilis sit stipulatio, respondent quod sit temeraria, male: nam temeritas quo magis potius, quam quo minus obligetur quis facit, *l. Julianus* §. *Quod autem sup. de act. empt.* Tum vero si vera est ratio ista, eadem dicam, non teneri illum qui temere ad promissionem accedit, ut pauperem qui temere promittit mille, quæ nulla ratione parare et conficere potest: quod est falsum. Inconsulta temeritas, id est, impetus ille et motus animi sine ratione certa, stipulationem non vitiat. Contenti simus ratione, *l. Inter stipulantem. inf. hoc tit.* quia negotium contrahitur inter stipulantem, et promittentem. Debet igitur quis sibi stipulari non alteri, et de se promittere non de altero: sicut in alia specie, dum quæritur cur legatarius testis testamento adhiberi possit, hæres non item, hæc sufficit ratio, quia negotium geritur inter testatorem et hæredem. Sibi autem quis testis esse non potest, §. *Sed neque. Instit. de test. ord.*

Si quis forte). (§. 3.) Dixi supra, hanc stipulationem, Habere licere, committi re evicta, vel æstimatione ejus. Committitur et evicta parte. Evincitur vindicatione. Addendum ex hoc §. eandem committi evicta possessione, evicto usu vel usufructu, vel quo alio jure, ut puta pignoris, vel emphyteuseos. Evincitur ususfructus et usus vindicatione, itemque pignus, et emphyteusis. Possessio propria vindicatio non est, sed itur ad interdictum, quo perinde ac si vindicatione agetur, suam esse possessionem actor intendit, *l.* 3. §. *Sed et usumfructum.* §. *Si mecum.* §. *Pomponius. ad exhib.* Festus: *In legitimis actionibus nemo ex iis qui possident, possessionem suam vocare audet, sed ad interdictum venit.* Est etiam servitutis vindicatio: sed hæc servitutis vindicatio emptori ex stipulatu, vel ex empto de evictione actionem non parit, *l. Cum venderes. sup. de contr. emp. l. pen. sup. de evict.* Neque obstat *l. Quoties. sup. de ædil. edic.* quoniam non loquitur de actione ob evictionem in duplum, vel in id quod interest, sed de actione æstimatoria Quanto minoris. Hæc evicta servitute semper competit, *l. Sed et si quid. sup. de evict.* Male quidam eam legem ad duos casus pertinere putant. Si fundum liberum vendiderit, quo casu de evictione actio competit, non Quanto minoris, *l. Cum fundus. l. pen. eod.* Et si sciens dolo malo vendiderit ignoranti, quo casu est etiam actio in id quod interest ratione doli, *l. Si cum fundum.* §. 1. *sup. de cont. empt. l.* 1. *sup. de rer. permut.* Regulariter ergo duobus illis casibus exceptis vindicatio servitutis de evictione actionem non parit, cæterum Quanto minoris parit. Vindicatio proprietatis, possessionis, usus, ususfructus, pignoris, emphyteuseos, superficii, de evictione emptori actionem parit. Notandum quod de usu traditur hoc loco: est enim hanc in rem singularis, ut intelligatur non usumfructum modo, sed et usum portionis instar obtinere. Notandum item evictionis sive auctoritatis actionem non parari, nisi cum vindicationis genere emptor conventus et superatus est. Sed neque quamlibet vindicationem sufficere, puta servitutis. Item ob alia onera realia, quorum nomine non vindicatio, sed persecutio extraordinaria competit non dabitur actio de evictione, ut si quid fundus venditus debeat pro aquæ forma. Et quod est in *l. In venditione. sup. de act. empt.* accipiendum est de exoneratione pretii, sive ex empto Quanto minoris: quod ita, quæ sequuntur, verba indicant. Itaque si conveniatur ad pretium: nec enim eo nomine agetur ex empto in id unum quod interest, nisi ratione doli. Notanda etiam sunt hæc hujus §. verba, Quod distractum est: quibus perspicuum fit, hanc stipulationem Habere licere ad emptionis et venditionis causam pertinere. Notandum etiam huic §. male opponi *l. Habere licere. sup. de evict.* nam hic §. secundum illam legem interpretandus est, ut quemadmodum Accur. scripsit, controversiam facere accipiamus cum effectu, nec enim controversia aut lis, sed rei vel partis ablatio de evictione actionem parit, quod et Cumanus docuit.

Quantum) (§. 4.) Hæc stipulatio committitur vendita re propria, si eam venditor evincat, vel hæres ejus forte non traditam: nam

evicta re vendita nec tradita, de evictione competit actio. Vendita re aliena videtur committi non posse: quoniam quatenus factum venditoris vel hæredis continet, utilis tantum stipulatio est, quatenus factum alienum, inutilis. Per venditorem autem hæredemve ejus, cum sit res aliena, non fiet quo minus eam habere liceat, igitur re aliena vendita non committetur hæc stipulatio, nisi forte postea quodam jure fuerit propria venditoris effecta: quo casu committetur vindicante venditore: item et alio casu vindicante extraneo, si fuerit subjecta pœna: nam pœna subjecta facti alieni promissionem confirmat. Sed et pœna non adjecta generaliter vindicante extraneo stipulatio committetur, ita accepta, Curaturum se et per omnes habere liceat: quod suppleri debet et ad initium hujus *legis*, et ad hunc §. ex *l. Inter stipulantem*. §. 1. *hoc tit.*

Hi qui sunt) (§. 6.) Certum est servum vel filiumfamilias stipulari posse domino vel patri habere licere. Dubium tamen est, an filiusfam. vel servus possit stipulari sibi habere licere, ita ut persona tantum stipulantis stipulatione contineatur, *vel* etiam an possit promittere specialiter. *Per se* habere licere: nam verbum Habere jus significat, puta ut jure dominii habere *liceat*. Inde habeto verbum est legati per vindicationem: constat vero tenere servum posse, habere et possidere jure dominii non posse, *l. Possessio quoque*. §. *1. sup. de acquir. poss.* Ideoque si stipuler, Sibi tenere licere, utilis erit stipulatio in personam servi, et ipse solus tenere poterit, non dominus ejus: quia tenere corporis est sive facti potius quam juris. Similiter si stipuletur sibi dari, vel sibi ire agere licere, ipse solus ire agere potest, ei soli dari potest: quia quæ facti sunt, non transeunt ad dominum. §. *Sed cum factum. de stip. ser. l. Qui hæredi*, *sup. de condit. et dem.* At si stipuletur Sibi habere, Sibi possidere licere, quæ verba jus significant, non consistet stipulatio in personam servi, sed perinde erit ac si domino stipulatus fuisset, §. 1. *de stip. ser. l. Quod dicitur*. 2. in *fi. inf.* Verum placet eam quoque stipulationem in personam servi consistere, ita acceptam, ut habere vel possidere non jus demonstret, sed sumatur pro tenere. Hæc tria plerumque separantur, ut in formula stipulationis Aquilianæ, Quod tu meum habes, tenes, possides. Plinius 1. Epist. *Totum me tenet, habet, possidet.* Tenere est proprium naturalis possessionis. Habere et possidere civilis et ideo habere et possidere ita plerumque junguntur Sibi habere et possidere, *l. Pater*. §. *Quindecim. de leg.* et in *l. Gajus*, §. *Titius. de leg.* 2. Habuit et possedit pro eodem. Cornelius Fronto aliter hæc distinguit, et Habere ad naturalem refert: Possidere ad civilem. Sed non satis sunt emendata Frontonis verba. Legendum, *aut testamento relicta*, usus pro onus, jus pro usus. Sed interdum tenere accipitur pro possidere, ut in l. *Justo*. §. *ult. sup. de usurp. et usucap.* et habere vel possidere pro tenere, ut illam stipulationem stipulante servo, Sibi habere licere, Sibi possidere licere: et generaliter in causa emptionis habere et possidere ita accipiemus, cum venditor non teneatur rem accipientis facere, *l. Habere. inf. de verb. signif.*

Si quis sint. (§. 10.) Quod diximus de interpretatione stipulationis Habere licere, idem dici potest de stipulatione uti frui licere, vendito usufructu: vel de stipulatione ire agere licere, vendito itinere vel actu: id enim promissor cavere intelligitur, se effecturum, ut per omnes uti frui, ire agere liceat, *l.* 50. *l. Inter. stipulantem*. §. 1. *inf.* Idem et ex locationis causa in stipulatione, perfrui conductione licere, l. *Si fundus. sup. loc.* Est tamen inter eas differentia quædam: nam stipulatio Habere licere hæredem stipulatoris complectitur: itemque stipulatio Frui licere, §. *ult. de loc. l. Sed addes*. §. *pen. sup. loc.* et stipulatio *Ire*, vel Sibi ire agere licere, nisi manifesto appareat usum transeundi personæ tantum datum, non plenam servitutem, ut in *l. Pater filiæ. sup. de ser. leg.* non tamen stipulatio uti frui, quia usufructus cum persona extingui solet. At si fuerit nominatim comprehensum, Sibi hæredique suo uti frui licere, valet stipulatio: non tamen idem est ususfructus qui hæredi competit, sed alius, §. *Sed si quis. inf.* sicut in specie *l.* 3. *inf. de novat.* diversi sunt ususfructus, et ideo morte prioris fructuarii non finitur ususfructus constitutus per delegationem in personam creditoris ejus. Eodemque modo si quis stipulatus sit in personam non in rem, Sibi hæredique suo ire agere licere, diversa sunt jura personalia: unum in persona hæredis, alterum in persona defuncti, §. *Sed si quis*. ubi diversi fructus, id est, diversi ususfructus. Ex eo colligunt aliam cautionem fructuariam ab hærede interponendam, quod verum esse non arbitror: nam in ejusdem persona repetitio usufructo, diversi sunt fructus, una cautio sufficit, *l.* 3. §. *Si ususfructus sup. usufr. quemad. cav.* nec usufructu amisso semel interposita cautio cum effectu committitur, sed expectatur quoad iterum pereat ususfructus. Sufficiet igitur una cautio in defuncti et hæredis personam constituto usufructu cum eadem persona intelligatur hæres defuncto. Iidem illi diversos esse ususfructus cum admisissent et proposuissent, quæruet parum apte, an hæredi detur actio ex stipulatu et vindicatio ususfructus hoc perinde est ac si illis concesso duos esse ususfructus, ruiens quærerent aperte, an duo sint ususfructus: itaque dum respondent quæstionem illam esse facti, incertum reddunt quod ante quasi certum admiserant quod et certissimum est. Ferretii hac in parte tot fere sunt errata, quot versus. Negat fructum accipi pro usufructu, qua voce eo sensu nulla est frequentior. Negat diversos esse ususfructus, si stipuler Mihi et hæredi meo uti frui licere contra hunc §. et l. *Repeti. in pr. sup. quib. mod. ususfruct.* Negat repetitum usumfructum alium usumfructum esse, perperam: nam si prior amissus et finitus dicitur, hunc qui repetitur proculdubio alium esse oportet. Negat unam cautionem sufficere, si legatarius rogatus sit usumfructum alteri restituere, contra *l. Si ususfructus mihi legatur. sup. usufr. quemad. cav.*

Si quis dolum) (§. 13.) Quod dictum est de interpretatione stipulationis, Habere licere, idem dicendum de clausula doli ostenditur hoc §. quod et ad contractum venditionis referri oportet: nam venditor non tantum Habere licere cavet: sed et dolum abesse abfuturumque esse, *l. Si cum fundum. sup. de contr. emp.* quibus verbis quatenus se intelligit hæredemque suum, utiliter obligatio contrahitur: quatenus de aliorum dolo intelligit, inutilis videtur esse stipulatio, nisi subjecta sit pœna, *l. Nominatim. inf. jud. sol.* vel nisi ita accipiatur, Curaturum se ne quis ea in re quid dolo malo faciat: quod et ad hunc §. supplendum est ex *l. Inter. stipulantem*. §. 1. *inf.* Hæc interpretatio potest admitti. An vero sit admittenda, judex æstimabit.

Suæ personæ). (§. 14.) Potest ita stipulationibus emptor adjicere hæredis personam, Mihi hæredique meo Habere licere, *l.* 3. *sup.* Potest stipulari sibi et hæredi suo dolum malum abesse. Potest et personam adrogatoris: nam et hic juris successor est, quin et si non fuerit adjuncta, nisi aliud actum sit, semper intelligetur, *l.* 5. *sup. usufruct. quemadmod. cav.* l. *Sed et si quid*. §. *Si operas. sup. de usufr.*

Inter incertam). (§. 16.) Hactenus cohærent omnia recte, Quod subjicitur de die certa et incerta, extra rem esse videtur, totumque desumptum est ex Celsi lib. XXVI. Digestorum. Prima pars ex *l. Quod certa. inf. de solut.* Secunda ex l. *Qui promisit. sup. de cond. ind.* cujus tamen inscriptio emendanda est, ut pro VI. legatur XXVI. quod animadvertit Petrus Faber Senator optimus, Jurisconsultus optimus. Ex prima parte notandum, id quod certa die promissum est, ante diem dari et repræsentari posse, *l. Continuus*. §. *Cum ita. inf. hoc tit.* atque ideo solutum non repetitur, quia certum est deberi *l. In diem. sup. de cond. ind.* Ex secunda notandum, id quod die incerta promissum est, veluti Si navis ex Asia venerit, ante diem non solvi recte, et ideo condicitur, quia debitum iri non est certum, *l. Qui promisit. l. Si fideic. sup. de cond. ind.* Pertinet igitur hæc differentia inter diem certam et incertam ad condictionem indebiti. Quod si quæratur, an invito creditori ante diem solvi possit, non distinguam inter diem certam et incertam. Sed dicam generaliter invito ante diem non solvi, nec moram facere creditorem, qui ante diem oblato debito id recusat accipere. Mora enim non fit nisi ex parte promissoris oblatio, ex parte stipulatoris interpellatio fiat opportuno *loco* et tempore et ob id licet actor ante diem constituti non venerit, nihilominus reus tenetur, *l. Item illa. in princ. sup. de const. pec.* Ante diem igitur certam vel incertam non solvitur nisi volenti. Male Accur. utitur hac exceptione, Nisi dies adjecta sit stipulatoris gratia, qua uti non possumus quasi eo casu volenti solvi ante diem non possit: nam si promissor, cujus gratia dies adjectus est, potest eo beneficio non uti, et ante diem solvere, cur etiam id contemnere non licebit stipulatori, et ante diem accipere, cum ejus gratia dies adjectus est? Ea quoque uti non possumus quasi eo casu solvendo ante diem debitor non liberetur. Cur enim non liberabitur si solverit volenti et scienti? In legatis id ita quidem dicitur recte, *l. Eum qui. sup. de an. legat.* ne quid fiat contra providentiam testatoris. At contra suam ipse providentiam stipulator facere non vetatur, ut si stipulatus sit alimenta, recte de his transiget, qui de legatis transigeret non recte, *l. Cum hi*. §. *Plane sup. de transact.* Nihil ad hanc exceptionem confirmandam pertinet *l. Qui Romæ. in princ. inf.* nam neque probat ante diem volenti solvi non posse, neque solventem ante diem non liberari, nec de die adjecto stipulatoris gratia loquitur. Bona esset exceptio, si regula esset talis, invito ante diem solvi posse. At cum regula sit diversa, relinquitur, exceptionem illam ubi consistat non habere.

Alteri). (§. 17.) Ut alius pro alio promittens daturum eum vel facturum non obligatur, nisi sit subjecta pœna, quemadmodum dictum est in §. 1. et §. *Si quis dolum*. *sup.* ita alius pro alio stipulans ei dari vel fieri, nullam sibi acquirit obligationem, nisi sit subjecta pœna. et hoc ostenditur in hoc §. Ratio utriusque sententiæ communis hæc est, quia inter stipulantem et promittentem negotium contrahitur, quæ cessat subjecta pœna: nam neque stipulator aliam quam sibi pœnam quam subjicit stipulatur, neque promissor alium quam se eam illaturum promittit: et ideo, sive priori stipulatione pro se stipuletur quis et promittat, sive pro alio, pœnæ subjectæ obligatio solummodo contrahitur, quasi si sub alia quavis condicione certa summa fuisset in stipulationem deducta: nec agenti ad pœnam obstat exceptio, ut ostendimus in l. 3. *sup.* Idemque est si non pœna, sed quanti ea res est stipulatio subjiciatur, sive pro alio quis promittat, §. *I. sup.* sive alii stipuletur, l. 3. *C. de inut. stip.* Ait, *Quæque condicio*, Nam omnis stipulatio pœnalis condicionalis est. Subjicit:

In stipulationibus]. (§. 18.) Quod videtur esse extra rem ut et §. *Inter*, et est etiam sumptum ex Celsi lib. XXVI. Digestorum, *l. Cum quæritur. sup. de reb. dub.* nisi dicamus rationem hanc esse sequentis hypotheseos. Ambiguitas stipulationis contra stipulatorem est. Si stipuler Mihi et Titio x. in personam meam consistit obligatio, in personam Titii non item, quia alteri inutiliter stipulamur: et ideo mihi quinque dumtaxat debentur, neque ulla subest ambiguitas, *l. Si mihi, et Titio. l. Eum qui ita. in pr. inf. l. Si quis testamento. de leg.* 1. At si ita stipuler uno contextu, Mihi decem et Titio x ambigitur utrum eadem decem, an alia dicam. Ambiguitas erit contra me: et ideo eadem decem dixisse videbor, mihique dumtaxat quinque debebuntur: male Erasmus in epistola quadam ad Dorpium, ausus etiam adyta nostra temerare, legit hoc loco, *Mihi, et Titio* x. nam si ita fiat stipulatio nulla subest ambiguitas. Tum ostenditur stipulationem alteri factam valere, si stipulantis intersit in §. *Si stipuler. et seqq.* nimirum quia stipulando, cum sua interest, stipulator sibi negotium contrahit potius, quam alteri: et si tutor cessa administratione de contutore

stipuletur rem pupilli salvam fore, vel si quis procuratori suo aut creditori suo dari stipuletur: ac similiter is qui de Titio conduxit domum faciendam recte eam alteri faciendam Titio locabit habebitque utilem ex locato actionem. Cur dicatur utilia dixi in *l.* 23. et hæc traduntur ex Marcello, libro, ut opinor, VIII. Digestorum, ex quo eorum, quæ hoc loco referuntur, pars quædam relata est in *tit. loc. l. Si cui locavero.* Conclusio hæc sit. Qui alteri stipulatur, non acquirit sibi obligationem, nisi pœnam, vel quanti ea res est, stipulatus sit: itemque nisi interest ejus alteri dari vel fieri, etiamsi quanti ea res est stipulatus non sit. At quæres an acquirat alteri obligationem? dicam directo non acquirere, nisi potestatis jure, ut si servus domino vel filiusfamilias patri stipuletur, vel patris servo aut fratri, *l.* 40. *inf. l.* 45. *in princ. inf.* Per liberam personam alteri non acquiritur obligatio vel actio directa, nisi certi condictio ex mutuo vel ex promutuo, et pignoraticia ex ea causa, propter necessarium usum creditæ pecuniæ, qua necessarii usus ratione etiam receptum est, ut per procuratorem possessio acquiratur, l. 1. *C. de acq. poss.* non quod longe minores sint lites ex possessione, quam ex obligatione, § *Retinendæ de interd.* Utilis tamen plerisque casibus datur, ut si tabularius stipuletur Rem pupilli salvam fore, *l.* 2. 3. 4. *inf. rem. pup. sal. fore*: quod favor pupillorum exorsit: si avus stipuletur nepti divortio facto dotem reddi, l. *Gajus. sup. sol. mat.* si pater filio post mortem suam, vel post emancipationem dari, *l.* 45. § *Si ita quis. inf. l. Si ita. l Pater. de pact. dot.* quod tribuitur summis affectionibus parentum erga filios, ut in *l. Publia. in pr. sup. depos. l. Pater. l. Pactum. C. de pact. con.* et male §. *Si ita quis.* opponitur *l. Cum dos.* §. *Si filio sup. de pact. dot.* quoniam in ea lege pater filio nominatim pactus non est, et hoc tantum quæritur, an quod sibi pater pactus est, filiæ etiam prosit. Quærunt, an si emancipato stipuletur, ei detur actio utilis? Quidsi vero? atque ita censent recte. At *l. Si genero. C. de jur. dot.* respondent non recte: Dicunt enim eam loqui de directa actione, non de utili. Dicere debuerunt, eam loqui de extraneo non de filio, ut et *l. Cum paterm. eod. tit.* Extraneo neque directa acquiritur neque utilis datur. Filio utilis datur. Hæc de stipulante. De promittente hæc est conclusio. Promittens alium daturum vel facturum, eum nullo casu obligat: sed neque se obligat, nisi subjecta sit pœna, vel nisi se curaturum, ut alius daret vel faceret, promiserit, aut promisisse interpretemur, atque ita promisisse intelligitur non tantum qui habere licere, vel Didium mutum abesse promisit, sed et qui alium judicio sisti promisit, §. *pen. l.* 81. *inf.* Additur in extremo hujus legis unus casus, quo licet alteri stipulari videamur, tamen stipulatio valet, et nobis acquiritur obligatio, ut si stipulemur ædem sacram, vel locum religiosum ædificari: item si locemus ædem faciendam, locatio valet. Adjicit Theodorus Balsamon Nomocanonis tit. 2. ædem sacram conduci faciendam posse, non habitandam quin etiam puniri eum, qui ædem sacram conduxerit.

Ad L. Dominus. 39.

Dominus qui servo, vel pater qui filiofamilias stipulatur sibi stipulari videtur. Hoc ita, si jus in stipulatione versetur, non factum. Jus in ea versatur, si stipuletur filio dari, *l.* 2. *C. de contr. stip. l. Eum qui ita.* §. *Qui sibi. inf.* l. *Stichum.* §. *Quæsitum. inf. de solut.* Pater filio emancipato acquirit, utilem actionem, Filiofamilias nullam acquirit, quia nec proprium quidquam habere potest. Ex ea tamen causa qua filiusfamilias sibi acquirit, non est dubium quin filiofamilias utilem actionem acquisiturus sit. Quod si stipuletur filio tenere licere, quod est facti et corporis: vel si stipuletur filio ire agere licere, quod factum significat, inutilis stipulatio est, *l. Quod dicitur.* 2. *inf.* Atque ita etiam multum interest, utrum dari pro jure, an pro facto accipias filio sibi stipulante: si pro jure, patri dari oportet: si pro facto, filio. Factum in personam suam filiusfam. conferre potest, jus non item. Multum item interest inter patrem et filium: nam sive jus, sive factum patri filius stipuletur, utilis stipulatio, est. Sed si pater filio stipuletur, utilis stipulatio non est, nisi jus stipuletur: et hanc distinctionem inter factum et jus putant significari iis verbis, Secundum quod leges permittunt, quod non probo nam eam distinctionem introduxit Jurisprudentium interpretatio, non leges. Puto hæc verba esse Triboniani, eisque significari Constitutiones Justiniani. Secundum eas si pater filio ex causa peculii profectitii dari stipuletur, sibi stipulari intelligitur: si ex causa adventitii, non sibi sed filio acquiret utilem. atque ita etiam in §. *Ex vero. Instit. de inut. stip.* hæc verba accipienda sunt. In iis rebus quæ tibi acquiri possunt. In *d. l. Quod dicitur.* hæc etiam puto esse Triboniani, *Quæque acquiri patri possunt.*

Ad L. Eum qui. 41.

Kalendarum Januariarum appellatione primæ intelliguntur, nisi aliud actum sit. Res quidem dubia est, sed non fiet statim interpretatio contra stipulatorem, ut intelligantur Kalendæ promissoris arbitrio alioquin vix ullum hæc stipulatio effectum haberet, et in primis accipienda est ea interpretatio quæ stipulationem conservat, *l.* 80. *inf.* tum ea quæ contra stipulatorem est: et ita Acc. recte. Similiter vero Iduum, aut Nonarum appellatione eæ primæ intelliguntur. Die non adjecto præsenti die debetur, §. *Quotiens*: nisi locus, condicio, modus, vel res ipsa extrahat diem. Debitum differtur ex tempore, condicione, modo, loco, re ipsa, *l.* 29. *l. Nemo potest. sup. de leg.* 1. *l. Interdum. inf.* Cæterum his detractis præsenti die debetur. Puto hæc verba, *Quotidies in obligationibus dies non ponitur, præsenti die pecunia debetur,* esse Sabini: nam et a Pomponio eadem libris ad Sabinum referuntur, *l.* 14. *inf. de div. reg. jur.* et ideo subjicit, *Ex quo apparet,* id est, ex eis Sabini verbis, *Præsenti die deberi,* id est, præsenti die esse solvendum. Agi ergo confestim potest, nec ullum legi laxamentum datur: qua in re differt stipulatio a constituto: nam si constitutum fiat sine die, in decimum diem collatum videtur, *l. Promissor.* §. 1. *sup.* Omne enim constitutum est ad diem: idque constituendi verbum significat. Die adjecta licet præsens sit obligatio non tamen præsenti die solvendum est, *l. Centesimas.* in *pr. inf.* ubi quod de in centesimas Kalendas concepta stipulatione exemplum ponit, notandum est in eam diem stipulationem frustra non fieri. nam cum centesima esset usura legitima, et æquaret sortem centesimis Kalendis, qua adæquata usurarum ratio tigitur, *l. Si non sortem.* §. *Supra duplum. sup. de cond. ind.* qui stipulabatur centesimis Kalendis, extremum usuræ legitimæ finem quem ultra progredi non licet, spectabat: et quod dicitur, utiliter stipulatum, eo ostenditur etiam ante centesimum mensem recte solvi, *l. Qui res.* §. *Ubi decem. inf. de solut.* Idem vero quod in *l. Centesimas.* etiam ostenditur in *l. Celere. inf. de verb. sign.* et *l. Certi.* §. 1. *sup. de reb. cred.* et *l.* 1. *C. de cond. ex lege,* et in hac lege, quæ inde colligit diei adjectionem pro promissore esse: ubi notat Acc. interdum eam esse pro stipulatore, quod non inficior, cujus rei exemplum tradidit in *l.* 38. § *Inter,* in primitiis agnorum, quas si nono die offerri oporteat, dies illa adjectus videtur accipientis gratia, ut scilicet tantisper alantur ubere matris. Primitiæ illæ in conciliis appellantur ἀπαρχαὶ τῶν ὡρίμων καρπῶν, a D. Paulo ἀκροθίνια, et in Aurea bulla Nicephori, ὡς ἀνάθημα ἢ πρεσβεῖον ἢ καρπὸν ἀκροθίνιον: quod ita Græci explicant: ἀκροθίνια λέγονται αἱ ἀπαρχαὶ τῶν θινῶν ἤτοι τῶν σωρῶν· λέγονται δὲ καταχρηστικῶς καὶ πᾶσα ἀπαρχή. De l. 42 dixi in l. 13 et 16

Ad L. Si quis arbitratu. 43.

Si quis stipuletur rem sibi restitui vel tradi arbitrio Lucii Titii, quæritur quis sit hujus stipulationis sensus. Duplex enim est arbitrium. Merum quod stricte accipitur, et arbitrium boni viri. Arbitrium dicunt, et arbitratum pro eodem, ut Græci δοκιμασίαν et δοκιμαζόμενον. Merum in personam certam confertur. Arbitrium boni viri modo in certam, modo in incertam. Illo adstringuntur etiam inique, qui se illi subjecerunt, hoc non item, *l. Societatem. sup. pro soc.* Illius iniquitas non corrigitur nisi dolus adversarii intervenerit, *l.* 3. *C. de rec. arb. l. Ita demum. sup. eod. tit.* Hujus iniquitas quælibet corrigitur. Illud personam non egreditur, *l. In compromissis. sup. de rec. arb.* Hoc egredi personam potest quia etsi certæ personæ nomen inseratur, non tam personæ quam ipsius æquitatis arbitrium inseri videtur, Æquitas porro certis personis non circumscribitur. Igitur si hic, cujus nomen insertum est, æquum non statuerit, alium adire licet: et hoc significatur in *l. ult. C. de contr. stip.* et *l. ult.* §. *Sed et si quis. C. comm. de leg.* Placet autem in stipulationibus strictis arbitrium etiam accipi stricte: et ideo si promittam tradi arbitrio Lucii Titii, Titio non arbitrante non teneor, non facio moram, non committo in pœnam. nec cogor alterius quam Titii arbitrio restituere quod hæc lex significat. Eo autem arbitrante, si ejus arbitrio quali quali non paruero, incido in pœnam. in contractibus bonæ fidei arbitrium istius accipiemus pro boni viri arbitrio, hanc enim interpretationem bona fides exigit, *l. Si societatem.* l. *Societatem. l. In proposita. l. prox. sup. pro soc. l.* 7. *sup. de cont. empt. l.* 23 *inf. de div. reg. jur. l. Si in lege. sup. loc.* et ideo si ejus qui electus est arbitrium pravum et iniquum fuerit, corrigetur judicio bonæ fidei, judice ipso pro æquitate rei statuente quod videbitur, vel alio arbitro sumpto: item eo, qui nominatus est moram faciente, non ideo minus perficietur negotium, *d. l.* 7. vel enim alterius arbitri vel judicis interventu res peragetur. Verum hoc ita procedit, nisi id specialiter actum sit ut ne quid agatur nisi is ipse qui nominatus est arbitratus fuerit. Sic puto accipiendum quod Celsus ait, *l. Si coit. sup. pro soc.* Ait enim, *Nam id ipsum actum est:* alioquin eodem auctore boni viri arbitrium sequendum est, *l. Si filius pater. sup. de leg.* 3. quum illi conjungenda est, tum quia ex eodem est libro, tum quia in testamentis idem receptum est hoc in re, quod in judiciis bonæ fidei, *l.* 1. *sup. de leg.* 2. et ita qui per alium insulam facit, quam se facturum promisit, liberatur: nisi id ipsum actum sit ne aliter liberetur, quam si ipse fecerit, *l. Inter artifices. inf. de solut.* Addenda est et alia exceptio ex Constitutione Justiniani, *l. ult. C. de cont. empt.* si quanti Titius arbitratus fuerit vendidero vel locavero. Venditio vel locatio sine pretio certo nulla est. Certum est, cujus quantitas certa verbis exprimitur, puta c. itemque cujus quantitas in re ipsa est certa, veluti Quanti eum emi, quanti est in arca *l.* 7. §. *pen.* et *ult. sup. de cont. empt.* Dubitatur an sit certum si ita dixero, Quanti Titius arbitratus fuerit. Alii certum esse dixerunt, verba illa accipientes pro boni viri arbitrio, quod semper est certum, et emptionem valere etiam pretium non definiente Titio, *l.* 1. *sup. de leg.* 2. Alius aliud judicium est. Boni viri arbitrium est certum, quia et ipsa æquitas. At taxatio pretii certe non apparet antequam definierit eam aliquis: porro taxari eam in emptione et venditione exigimus omnimodo et ob id videtur irritam emptionem esse pretium non definiente Titio: quod Justin. probat magis, *d. l. ult.* *l. Quod sæpe.* §. 1. *sup. de cont. empt. l. Si merces. in prin. sup. loc.* ubi sub nomine Gaii Tribonianus usus est Justiniani verbis. Est et

in testamentis, quæ paria fecimus contractibus bonæ fidei, alius casus, quo arbitrium stricte accipimus, si pœna testamento adscripta sit. Pœnæ testamentis scriptæ strictius accipiuntur: et ideo legata, fideicommissa, libertates, hæreditates pœnæ causa relictæ non valent: quod ante Justinianum obtinuit. Potuit tamen hæredi vel legatario pœna sive multa indici, si monumentum faceret, quam sciret Pontifices exigerent, ut in l. 27. *sup. de cond. et dem.* Sed si multa dicta jussus sit monumentum facere arbitrio Lucii Titii, id accipimus stricte, nec personam egredimur, l. 6. *in princ. sup. eod. tit.* Quod item diximus de stipulationibus, ut in eis arbitrium non accipiatur pro boni viri arbitrio, ita procedit, si extranei arbitrium alligatur, non si promissoris vel stipulatoris: alioquin inutilis vel immodica esset obligatio. Idemque dicendum de cæteris verborum obligationibus, puta dictione dotis, aut jurejurando liberti, *l. 3. C. de dot. prom. l. Si libertus. sup. de op. lib.* l. 17. *sup.* quæ conjuncta cum *l. 7. sup. de contr. empt.* apparebit nihil hac sola in specie distare contractum bonæ fidei a contractu stricto, cum electum est arbitrium contrahentium.

Ad. L. Quodcumque 45.

Filiusfamilias patri acquirit sive sibi, sive patri, sive servo patris aut fratri qui in ejusdem sit potestate, sive impersonaliter stipulatus sit: idemque juris est in servo, §. 1 *Instit. de stip. serv.* si modo ea quæ sunt juris stipulatus sit. Potest et filiusfamilias stipulari, Cum ipse morietur, vel si morietur, sicut et quilibet stipulator, et acquirit patri. Potest et ita, Cum morietur pater. Non tamen potest stipulari post mortem patris, §. *Post mortem. Instit. de inut. stip.* quia nec pater ipse sibi post mortem suam stipulari posset. Momentum moriendi a morte distinguitur, et hoc cum Ulp. scripsisset hoc loco, prætermissum est a Triboniano, quia sublatum fuerat Constitutione Justiniani. At post mortem suam filiusfamilias stipulari potuit, et acquirebat patri, sicut et pater ipse post mortem filii sui sibi vel filio dari stipulatur recte, §. *Si ita quis*, de quo diximus in *l. 38.* Similiter promissor licet post mortem suam non promittat recte ante Justinianum, cum tamen morietur promittit recte se daturum, non tamen se facturum, puta se Alexandriam iturum: hæc enim est impossibilis. *l. prox.* §. 1. Item se domum ædificaturum. Sed in hac Justinianus constituit, ut ab hærede promissoris impleatur, *l. ult. C. de cont. stip.* Falsum est quod dicunt ea lege *d.* §. 1. abrogari. Hoc enim factum ab hærede expleri potest, *l. 1. §. Ne autem. C. de cad. tol.* Illud nos item illud nullum opus relinquit: hoc relinquit: porro præstat opus factione ipsa, præstant τὰ ἔργα τῶν ἐνεργειῶν, ut ait Aristoteles. Quamobrem quis faciat nihil interest dummodo opus fiat. Et qui stipulatur, opus potius spectat quam artificem, nisi dixerit specialiter ut faceret suis operis vel suis manibus. Hæc facta id quod faciunt dum faciunt fit, non est, postquam factum est, est. Desitio l. prox. dixi in l. 41. De fine in *l. 47.*

Ad. L. Quis sic stipulatur. 47.

Ita stipulatus sum, quod te mihi Kalendis Januariis dare oportet, id dare spondes? Hanc stipulationem interpretes pro novatione accipiunt: male: potest enim novandi animo non fieri. Nec enim dies detractus intelligitur, nisi dixero specialiter, Id hodie dare spondes? se similiter repetitis legatis, dies detrahi non intelligitur eodem Sabino auctore, *l. In repetendis. sup. de leg.* 3. nec ullam hæc res ambiguitatem recipit.

Ad L. Si decem. 48.

Ab hac l. in P. Florentinis incipit secunda pars hujus tituli. Si ita stipuler, Decem cum voluero, defecisse condicio intelligitur si antequam constituero decessero, *arg. l. Centesimis.* §. *ult. sup.* Idem juris non est si ita stipuler, Decem cum petiero, cum poposcero: nam hæc stipulatio condicionalis non est: hæc enim verba, Cum petiero, non condicionem in se habent, sed admonitionem, ut promissor ea decem solvat sine mora, idemque dicendum puto, licet repugnante Accursio, si dixero, Si petiero, ut sint in specie hæc verba, Si satisdederit, Ulp. ait admonitionem in se habere potius quam condicionem, *l. Mulo.* §. *Sub condicione. sup. de tutel.* Hæc igitur stipulatio præsens est, nisi aliud actum probetur, *l.* 135. *in princ. inf. hoc tit. l. Titia. sup. de cond. et demonst.* Non est idem in operarum stipulatione si ita stipuler a liberto, Tot operas dari cum petiero, *l. Cum patronus sup. de op. lib.* Hæc *l.* 48. sumpta est ex libro XXVI. ad edictum: quo tractavit Ulp. de condictione indebiti, et inter cætera operæ solutæ condici possunt, ut in *l. Si non sortem.* §. *Libertus. sup. de cond. ind.* ac deinde hanc differentiam inter operas officiales et res alias: ut operæ non ante cedant, quam petitæ fuerint: res aliæ ut cedant ex tempore interpositæ stipulationis, etiamsi dictum sit Cum petiero: quoniam hæc verba admonitoria sunt, non condicionalia, ut hac l. adjecit operas quoque servorum legatas non ante cedere, quam petitæ fuerint, *l. 7. sup. de usufr. leg.* Quod et de operis servorum in stipulationem deductis dici potest.

Ad L. Cum filiusfamilias. 49.

Pertinet hæc lex ad quæstionem moræ. Ex contractibus filii vel quasi contractibus pater tenetur de peculio, cæterisque honorariis actionibus. Igitur si filius hominem certum promiserit isque homo post moram filii decesserit, pater tenetur de peculio, Quatenus, inquit, maneret filius ex stipulatu obligatus. Recte Quatenus, id est, quia, ut in *l. Antæus. sup. de aqua et aquæ plu. arc. l. Certum. sup. de reb. cred.* qua significatione quidam malunt scribere quatinus. Tenetur et fidejussor post moram rei homine mortuo, *l. Si quis solutioni.* §. 4. *sup. de usur.* quæ est ex eodem libro, nisi ipse jam ante eum hominem obtulerat, quo casu succurretur data exceptione, *l. Mora. inf.* At post moram patris homine mortuo, filius liberatur, et per consequentiam pater: est enim pater veluti accessio quædam, filius est reus principalis. Tenetur tamen pater utili actione ex stipulato de peculio: quod ostenditur hoc loco et *l. Mora.* §. *In bonæ fidei. sup. de usur.* Similiter post moram fidejussoris homine mortuo, vel eo homine a fidejussore occiso, reus liberatur, et consequenter fidejussor. Tenetur tamen fidejussor utili actione ex stipulato, *l. Mora. inf. hoc tit. l. Mora.* §. *ult. sup. de usur.* Obstat *l. Si fidejussor. sup. de dolo*: quæ non utilem, sed de dolo, actionem dat in fidejussorem. Respondeo dubitanter fidejussorem teneri de dolo, qua arbitrio judicis restituatur actio ex stipulatu in fidejussorem. Restitui ait *l. Cum quis.* §. *pen. inf. de fidejuss.* Restituitur ex edicto de dolo malo, et ob id dicitur utilis, quia restitutoria, ut et in *l. Quamvis.* §. *Si convenerit. sup. ad Velleyan.* Notandum moram sive factum fidejussoris interdum nec reo nec fidejussori nocere, ut si stipuler Per te non fieri quo minus mihi ire agere liceat, nam personam tuam duntaxat stipulatione complector, non fidejussoris tui: et ideo te prohibente, tenetur etiam fidejussor: fidejussore prohibente, neuter tenetur ex stipulatu, §. 1. *inf. Inter artifices.* et in *fi. inf. de solut.* Hærede tuo prohibente, aut moram faciente in præstanda patientia, tradendoque itinere, stipulatio committitur, etiamsi hæres absit et ignoret, §. *pen. inf.* nam absentes et ignorantes plerumque moram faciunt re ipsa, l. *Sed et si Resp.* §. *ult. sup. de usurp.* Aliud est dicendum si hæres pupillus fuerit: nam pupillus moram facere non intelligitur sine tutore, *l.* 24. *sup.* Ex mora jam facta a defuncto certissimum est pupillum hæredem teneri, non ex sua. In extremo legis ostenditur, moram non fieri ex persona debitoris, nisi tempestiva sit et opportuna interpellatio, sicut e contrario mora non fit ex persona creditoris, nisi opportuno tempore fiat oblatio, *l. Si soluturus. inf. de solut.* Hæc est hujus tit. secunda lex quæ ad quæstionem moræ pertinet.

Ad. L. In illa stipulatione. 50.

Si ita stipuler, Per te non fieri quo minus mihi ire agere liceat, non tantum stipulor te non facturum, sed et te facturum, id est, te curaturum ut ire agere possim: et ideo in facto dicitur consistere in *l. 2.* §. *Item si in facto. sup.* et contractiori oratione ita exprimitur in *l. 4.* §. *Cato*, Iter fieri: idque confirmat *l. Inter stipulantem.* §. 4. *inf.* Eadem est interpretatio stipulationis, Habere licere, Dolum malum abesse, Judicio sisti, ut ostendimus in l. 38. Malo autem hoc loco, *Possim*, quam, *Possis*. Tum transit ad stipulationem emptæ et venditæ hæreditatis, quam de venditore emptor stipulatur his verbis, Quanta pecunia, etc. quibus non hoc tantum stipulatur venditorem nihil ex hæreditate diminuturum, sed et occasionem acquirendi non prætermissurum, *l.* 2. §. *Sed et si quid sup. de hær. vend.* quæ tota lex est de hoc genere stipulationis, ut ostendimus Observat. II. Scripsit hæc Ulp. libro L. ad edictum, non abs re, edictum exponens Si quis omissa causa testamenti, quo videtur dolo fecisse quo minus possideat non is tantum, qui possessionem quam habuit dimisit, sed et is, qui quam potuit acquirere non acquisiit, *l.* 2. §. *pen. sup. si quis omiss. cau. test.* sam et sic in stipulatione emptæ hæreditatis dolo videtur fecisse quo minus perveniat, et is qui alienavit, et is qui non acquisiit. In summa id hæc l. ostendit, stipulationem quæ in non faciendo concipitur, factum etiam continere, et contra, eam quæ in faciendo concipitur, non factum.

Ad L. Is qui alienum. 54.

Manumissio morti comparatur. Ut homine mortuo ante moram promissor liberatur, ita et manumisso, videlicet si alienus homo promissus sit, *l. Si mihi alienum. inf. de solut. l. Si hæres alienum. sup. de leg.* 1. Secus si quis servum suum promiserit, et postea manumiserit, nisi et is decesserit post manumissionem ante moram, l. *In qua ex stipulatu. sup. tit. prox.*

Ad L. In Conventionalibus. 52.

Multum interest utrum stipulationes ex conventione reorum veniant, an ex jurisdictione prætoris. Conventionales, quæ a Græcis συναινεταὶ dicuntur, certam formam sive legem non habent: mutatur namque earum forma reorum arbitrio. Formam et legem dicit pro eodem, quod Græci τύπον. Legem locationis dicit in l. *Si in lege. sup. loc.* formam in *l. Fructus.* §. *Ex contrario. sup. sol. mat.* et lib. 50. Βασιλικῶν tit. 4. κἂν ὑπὸ κομμισσορίου τύπου ἐπράθη et 58. προσχειρισμένον τύπον quod alibi legem commissoriam. Contractuum certa forma non est, ut emptionis non est certa forma: variatur namque et mutatur pactionibus, quarum hæc est vis ut contractum forment, reforment, transforment, ac quasi deforment, *l. Nec ex prætorio. inf. de div. reg. jur.* Prætoriæ stipulationes, sicut et actiones, certam et immutabilem formam habent, veluti Damni infecti. Judicatum solvi et

his similes, quæ edictis proponuntur ob actiones. Privatorum pactiones nihil eis addere vel detrahere possunt, *d. l. Nec ex prætorio l. 1. §. ult. inf. de prætor. stip.* In conventionalibus si ambiguus sermo occiderit, contra stipulatorem fit interpretatio. In prætoriis non item, quia non ipse stipulator eis formam dat, sed prætor: itaque earum interpretatio pertinet ad prætorem, *l. In prætoriis. inf. de præt. stip.* Interdum et ipsæ prætoriæ sine prætore ex conventione sola interponuntur, ut diximus in *l.* 5. *sup.* et tum non est dubium eas conventionalium naturam imitari De §. ult. dixi in l. 29

Ad L. Stipulationes. 53.

Doli clausula subjici stipulationibus solet, *l.* 22. *sup. l. Doli. l. Ex ea parte. l. Si ita quis. §. ult. inf. l.* 3. *C. de rec. arb.* Melius autem est stipulationibus specialiter comprehendere quæcumque comprehendi possunt: ut in emptione mancipii, Sanum esse, furtis noxisque solutum, Fugitivum non esse, Erronem non esse, Vispellionem non esse, Habere recte licere: Tum subjicere generalem clausulam, dolum malum abesse, abfuturumque esse: quæ non pertinebit ad ea quæ specialiter comprehensa sunt, sed ad casus incertos qui contrahentibus se in præsentia ostendere et animo occurrere non potuerunt: quid enim si servo promisso venenum dedit, et sic eum tradidit. Hic casus stipulatione nominatim comprehensus non est. Sed ad eum pertinebit generalis clausula doli, *l. Et eleganter §. Non solum. sup. de dolo.* Quid si in ipsa stipulatione componenda peccatum sit? Hic error corrigetur clausula doli, et agetur incerti, id est ex ea clausula, ex stipulatu, *l. Ex ea parte. in pr. inf. hoc tit.* Quid si hæredum personæ omissæ sunt? Et hoc etiam supplebit clausula doli, *l. Si sine. §. Si in stipulatione. inf. rem rat. hab.* Sic vero in legibus et in edictis pleramque specialiter comprehenduntur quæcumque comprehendi possunt, ac in extremo subjicitur generalis clausula, ut in edicto de restitutionibus absentium.

Ad L. In stipulationibus. 54

Multum interest utrum genera, an species in stipulationem deducantur. Genera dicimus quæ communi quadam ratione comprehenduntur, veluti, Homo est genus singulorum hominum. Singuli autem homines sunt species, quæ sub eo genere continentur, veluti Stichus et Pamphilus: has ipse etiam Aristoteles vocat ἔσχατα εἴδη, illa autem τελευταῖα γένη ἐπὶ τοῖς ἀτόμοις. Genus non dividitur nisi numero, veluti cum generaliter dicimus decem homines, centum homines. Species, veluti Stichus, dividitur in partes pro indiviso, non pro diviso, nam Stichum si dividas in partes pro diviso, perdas, Partes illæ pro indiviso intellectu juris constituuntur. Partes pro diviso corpore et facto ipso, *l.* 5. *inf. de stip. serv.* Species etiam dividi potest numero, veluti Stichus in duos Stichos, vel Pamphilus in duos Pamphilos, cum sunt plures Stichi vel Pamphili: Sed et tum Stichus pro genere habetur. Si species ex stipulatione debeantur, veluti Stichus et Pamphilus, et duo sint hæredes stipulatoris ex æquo, divisio fiet in partes non numero, id est, singulis hæredibus singulorum dabimus partes dimidias, non uni Stichum, alteri Pamphilum. Idemque est si servus communis duobus dominis stipuletur Stichum et Pamphilum: nec ullam ambiguitatem recipit: quod hac lege ostenditur. Aliud dicendum est si genera debeantur, puta duo homines, et duo sint hæredes stipulatoris, quo casu numero tantum fiet divisio, et singulis hæredibus singuli homines debuntur: vel si promissi sunt decem homines, singulis dabuntur quinque: si centum, singulis quinquaginta, *l. Si centum. inf. hoc tit.* Aliud item dicendum est si operæ, puta X. debeantur, et duo sint hæredes stipulatoris. nam ut genera, ita et operæ non possunt nisi numero dividi, Aliter si dividas operas, corrumpas, *l. Stipulationes non dividuntur. inf.* Opera imperfecta pro nihilo computatur. Itaque si X. operæ sint promissæ singulis hæredibus, quinque operæ debebuntur, *§. Operarum.* et *l.* 15. *sup. de oper. lib.* Aliud item dicendum est, si ea debeantur quæ pondere, numero, mensura continentur, quæ uno verbo quantitates dicuntur: hæc quoque multum ab speciebus distant. Species communi genere continentur, ut Stichi, et Pamphili commune genus est homo, diversa species: et ideo, qui pro Sticho dat Pamphilum, Stichum dare non videtur, quia aliam speciem dat. Quantitates communi specie quodammodo continentur, *l. Cum Stichus. inf. de solut.* et ideo, qui pro aureo dat aureum, eundem aureum eandemque speciem videtur dare: quinimo reddere potius quam dare: nam utriusque aurei eadem est potestas, quantitas ἀξία: similiter pro vino, qui vinum dat eadem mensura et bonitate, idem vinum reddere videtur denique in iis rebus quod genere est idem: et specie videtur idem. At Stichus Pamphilo genere est idem, specie non videtur idem. *l.* 2. *§. Mutui. sup. de reb. cred.* Singulæ species propriam speciem habent. Quantitates propriam speciem non habent. Species non dividuntur numero, nisi adjiciatur numerus nominatim, ut inferius dicam. Quantitates solo numero dividuntur. Quantitas enim sola in eis rebus spectatur, non corpus ipsum, *l. Nam et si fur. §. ult. l. Si socius. sup. de reb. cred. l. Si is cui nummos. inf. de solut.* et ideo si stipulatori decem aurei debeantur, et duos hæredes reliquerit, non ipsa corpora nummorum dividentur in partes, sed numero fiet divisio, et singulis dabuntur quinque. Aliud item dicendum est si speciebus addatur numerus etsi duo Stichi promittantur. Si Stichus et Pamphilus promittantur, inter dominos et hæredes specie fiet divisio. non numero: neque ulla hic subest ambiguitas, quia dimidium singulorum singulis debeatur. At cum duo Stichi promittuntur, adjectione numeri res in ambiguitatem incidit, numerone illo debeant Stichi dividi, an specie. Numeri divisio commodior et expeditior est promissori, et stipulatoribus. Hanc igitur amplectemur in ambiguo. nam et eandem amplectimur cum decem aurei sunt promissi, quo casu existit ambiguitas, singulisne corpora nummorum, an numerus debeat dividi: et ita puto scripsisse Ulpianum in *l. Cum Stichus. inf. de solut.* Principio si servus communis duobus dominis stipulatus sit Stichum et Pamphilum, Ulpian. ait non alteri Stichum, alteri Pamphilum solvi posse, sed singulis dominis singulorum partes dimidias deberi. Perperam Flor. iterata negatione legitur, non *alteri Stichus, alteri Pamphilus solvi non potest.* legendum non *alteri Stichus, alteri Pamphilus solvi potest.* At hæc secunda negatio quam tollo, non penitus rejicienda, sed in suum locum transferenda est. Desideratur enim iis verbis quæ sequuntur, *Idemque est:* quibus et restituenda fuerat loco mota, et transposita. Constat enim idem non esse, si duos Stichos, vel decem homines communis servus stipulatus sit. Tum enim numero fit divisio non specie, ut supra ostendimus: quod Ulpianus comprobat hac ratione: Qui duos Stichos stipulatur, vel X. homines, ambigue loquitur, sicut et qui decem denarios. At in denariis decem, numero fit divisio. Ergo et in hominibus decem, vel in Stichis duobus. Retinenda tamen hæc conclusio, sicut et in *l. Qui usumfructum. inf. hoc tit.* Sensisse hoc ita, et scripsisse Ulpianum in *l. Cum Stichus*, argumento est *l.* 15. *sup. de op. lib.* quæ est ex eodem lib. in qua idem Ulp. scripsit de operis, ut numero tantum dividantur, quod Julianus in hac lege. Per omnia itaque videtur Juliano consensisse, et simul eadem tractasse, quæ Julianus tractaverat, maxime cum dissentiendi nulla fuerit ratio, nullus color. male Acc. in *l. Cum Stichus*, homines decem, certos interpretatur. Homines enim cum dicimus, genera dicimus, non species. Nihilo feliciue alii separant dominos ab hæredibus, et inter hæredes si genera promissa sint, numero ajunt divisionem fieri, ut in hac lege: inter dominos in partes corporum, ut in *l. Cum Stichus:* nam hæc lex idem initio proponit de hæredibus et dominis promiscue: deinde subjicit, *Inter eos* dominos igitur, et hæredes, secundum id quod initio propositum est: tum stipulationem operarum, quam comparat stipulationi generum, palam sit inter dominos numero dividi. Alii hoc ἐναντιοφανὲς dissimulant non sine dolo, maxime præsertim ab Accursio. Illud quærendum modo, quid sit si unum debeatur, non plura? Aut species debetur, aut genus, aut opera una. Si species, certum est dividuam obligationem esse. Si genus, individuam, ut diximus in *l.* 2. *sup.* itemque si opera una. Itaque uni ex hæredibus vel dominis homo generaliter promissus, vel opera una, pro parte solvi non potest. Genera, et operæ non nisi numero divisionem recipiunt, quam divisionem unitas non admittit: quis igitur erit rei exitus? Æstimatio hominis vel operæ dividi poterit. Itemque eadem opera simul duobus consentientibus communiter edi, sicut et idem homo communiter, dari *§. ult.*

Ad L. Cum quis sibi. 55.

Obligatio in ejus tantum persona consistere potest, qui stipulatur. solutio etiam in alterius, ut si stipuler mihi aut Titio, obligatio in me consistit, solutio in me et in Titio, qui adjectus dicitur. Jus in meam personam confertur, Factum in personam Titii. Posset accipi conditionaliter, ac si dixissem, Si Titio non solveris mihi dari. Verum non ita accipitur, nisi id specialiter actum sit, sed eo modo quo diximus, *l. Qui res. §. Qui stipulatur. inf. de solut.* Itaque ex ea stipulatione mihi soli debetur pars, Titio non debetur: solvi tamen ei potest etiam me prohibente: nec enim semel promissori datam solvendi electionem ei eripere possum. Non erit adjectus si ita dixero, Mihi et Titio. Tum enim obligationes causa adjicitur, quod fit inutiliter. Ut videatur adjectus ita concipere debeo stipulationem, Mihi aut Titio. De adjecto hæc sit regula. Qui ei solvit adjecto utiliter, perinde liberatur ac si solvisset stipulatori, *§. Plane. de inut. stip.* Huic sententiæ non recte addetur exceptio in hunc modum, Nisi quid juri rei, quæ adjecto soluta est, desit, *l. Julianus §.* 1. *inf. hoc tit.* nam idem accidit, si rei stipulatori solutæ aliquid desit, *l. Etiam. inf. de solut.* non recte item hæc, nisi alio loco adjecto solvatur, quam quo convenit, invito scilicet stipulatore: quo casu promissor non liberatur omnimodo, *l.* 2. *§. Item Julianus. de eo quod cer. loc.* nam et invito stipulatori alio loco non recte solvitur. Non item hæc, Nisi alia res in personam stipulatoris, alia in personam adjecti designata sit: ut si quis stipulatus sit Sibi decem, aut Titio hominem. quo casu si promissor mihi solvat hominem pro decem, procuidubio liberatur ipso jure, *in princ. Inst. quib. mo. tol. obl.* Si adjecto solvat hominem, ipso jure non liberatur, per exceptionem liberatur. *l. Obligationem fere. §. Accessio. sup. tit prox. l. ult. §. Cum mihi inf. h. tit.* et ita verbum, *liberatur*, accipiendum est in *l. Qui res. §. Mihi Romæ. inf. de solut.* et in *l. Qui hominem. §. Stipulatus. eod. tit.* Sed ideo ipso jure non liberatur, quia adjectio jure non consistit, nisi fiat ejusdem rei solvendæ causa: neque enim jus patitur, ut alia sit obligationis, alia adjectionis substantia. Per exceptionem liberatur, quia quodcumque solvitur adjecto, stipulatori solvi videtur, *l. Qui hominem. in pr. l. Si ita stipulatus sim. inf. de solut.* ad eum namque redit id omne, quod solvitur actione mandati. Plerumque enim non adjicitur nisi cui stipulor mandarit ut acciperet, et ob id teneri mandati adjectus stipulatori dicitur ubique, *d. §. Plane. l. Julianus. §.* 1. *inf. l. Qui res. §. Qui stipulatur inf. de solut.* Interdum

adjicitur Titius quasi donatarius, sed et tum res videtur stipulatori soluta, et ab eo in Titium translata. Exceptione igitur defendetur adjectio, etiamsi diversa res in ea sit: idemque est multomagis si τὰ κύκλῳ diversa sint, veluti diversus locus, Mihi Romæ aut Titio Ephesi dari, *d. §. Mihi Romæ*, aut diversa dies, *d. l. Qui res. §. Mihi decem l. ult. §. ult. inf. hoc tit.* Adjectionem eæ diversitates non vitiant, dummodo in mea persona consistat obligatio. At si in mea persona non consistat, vel si deficiat, deficit et adjectio, ut si stipuler mihi sub condicione quæ deficiat, aut Titio pure. Inutilis obligationis inutilis est adjectio, non tamen e contra: nam inutilis adjectio utilem obligationem non vitiat: ut si stipuler mihi pure aut Titio sub condicione quæ deficiat, sicut nec obligatio inutilis utilem: ut cum stipulor Mihi et Titio dari, *d. §. ult.* De adjecto sit et hæc regula. Adjectionem nec facti causam, nec adjecti personam egredi. Factum quod in adjectum confertur, solutio est. Solutum accipere potest solummodo, petere, novare, acceptum facere, pignora aut fidejussores accipere, constitutum contrahere non item *l. Si mihi. inf. de fidejuss. l. Is qui promisit. sup. de pig. l. 10. inf. de solut. l. Sed et si Sosofam. in fi. sup. de const. pec.* Sed neque post litem contestatam ei solvi potest, quia prævalet causa stipulatoris, *l. Fidejussor obligari. in princ. inf. de fidejus. l. 57. inf. de solut.* Rursus ei solvi potest ante litem contestatam non hæredi ejus, ut in hac lege ostenditur et *l. 81. inf. de solut.* non domino, *l. Qui hæredi. sup. de cond. et dem. l. 9 inf. de solut.* Ac ne ipsi quidem capite minuto: quoniam alius videtur esse, *l. Cum quis. in princ. inf. de solut.* Obstat *l. Stichum. §. Usumfructum. inf. de solut.* et *l. prox. § Qui sibi.* Ratio *§ Usumfructum* hæc videtur esse. Sic stipulari possum, Mihi aut Titio cum capite minutus erit. Ergo si stipuler Mihi aut Titio, capitis diminutione Titii facultas solvendi Titio non intercidit: quod perinde est ac si ita diceres: In tempus quo Titius capite minutus erit conferri solutio potest. Ergo et si in id tempus non fuerit collata, eo tempore solvi ei potest. Falsa et vitiosa collectio est, alioquin licebit etiam mihi ita colligere. Potest constitui tibi ususfructus ita, cum capite minutus eris, *l. 3. sup. quib. mod. ususfruct. amit.* Ergo et si ita non fuerit constitutus, te postea capite diminuto non finietur ususfructus. At recta erit illa ratio, si sic constituas. Etiamsi Titius stipulationis tempore capite diminutus fuerit, jus ei solvendi non perit: quia et in eum casum solutioni applicari potuit. Si in eum casum potuit adjici, potuit et in ipso casu, eodemque modo accipiendus est §. *Qui sibi*, ut filio adjecto recte solvatur, sive is contractus tempore emancipatus, sive in potestate stipulatoris fuerit. At si post stipulationem adjectus patiatur capitis diminutionem, facultas ei solvendi intercidit nec solum adrogatione, sed et emancipatione, cum utroque modo persona mutetur et in imaginariam servitutis formam deducatur: quod dico ut eos vellicem qui emancipationem separant a cæteris minutionibus.

Ad L. Eum qui. 56.

Initium exposui in *l. 38.* Sequitur §. 1. Stipulanti promisisti te et Titium hæredem tuum daturum. Tres tibi hæredes extiterunt, inter quos et Titius. Non solum Titius, sed et alii omnes tenentur ex stipulatu pro hæreditariis portionibus. Atqui de Titio tantum cavisti, non de omnibus? Verum sicut qui extraneum daturum promittit, nullo modo eum obligat, ita qui Titium hæredem daturum promittit, hac stipulatione eum non obligat ultra portionem hæreditariam, in qua sola defuncti vicem sustinet: nisi vel citra speciem legati testamento id oneris Titio nominatim injungat, quo casu a Titio cæteros cohæredes indemnes servari oportet, *l. Si filia. §. Papinianus ait. sup. fam. ercisc.* vel nisi a Titio solo stipulatori quod debet, leget, quod quidem legatum valere constat, *l. Si creditori. sup. de leg.* 1. quo casu solus Titius tenetur. Rursus dicet quis, At huic stipulationi tacite inesse videtur, hæc pactio, ne a cæteris hæredibus petatur. Dari ergo cæteris hæredibus debet exceptio pacti, quod confirmat *l. Iheus. sup. de pact.* quæ opponi solet huic §. Julianus tamen hoc loco eam exceptionem cæteris dari negat. Ratio hæc est, quoniam principaliter actum est de constituenda obligatione in unum ex hæredibus, quod fieri ex stip. non potest. Necesse enim est ut obligatio, quæ in defunctum cœpit, in omnes competat pro hæreditariis portionibus. Si constitui in unum posset obligatio, cæteris utile esset pactum. At quia non potest in unum constitui, relinquitur cæteris exceptionem taciti pacti non prodesse. Quæ ducitur ex stipulatione inutili pactio, et ipsa inutilis est, *l. In persona. §. ult. sup. de pact.* Si tamen cum id non ageretur, uni vel quibusdam hæredibus pactus sit non est dubium eis prodesse exceptionem pacti. His hoc ipso libro puto Julianum addidisse quod ex eo refertur in *l. Julianus. in princ. inf. hoc tit.* Hic §. est de stipulatione quæ in dando consistit. Lex illa de stipulatione in faciendo ita concepta, neque per te, neque per Titium hæredem tuum fieri (legendum fieri, non fieret vel fiat) quo minus mihi jure liceat: idem vero in utraque juris esse videtur: nam et ex hac stipulatione quæ in facto consistit, omnes tenentur in id quod interest pro portione hæreditaria Titio prohibente: quod verissimum est. At alia in re inter ea genera stipulationum differentia est. Si in dando consistat, quod dederint cohæredes pro sua parte, id a Titio cohærede non recipient judicio familiæ erciscundæ, nisi id oneris ei testamento nominatim injunctum sit. Si in faciendo, recipient: quia facto Titii in fraudem inciderunt, *l. 2. §. Item si in facto. sup.* Rursus si in dando consistat, Titio dante pro sua parte nihilominus cæteri tenentur. Si in faciendo, Titio non prohibente, cæteri etiamsi prohibeant non tenentur ut, *l. Julianus* indicat atque innuit. Hoc tantum utriusque stipulationis commune est, quod faciente Titio, stipulatori non ipse tantum, sed et cæteri tenentur. De §. *Qui sibi*, dixi partim *l. prox.* partim *l. 39. sup.*

Qui ita stipulatur) (§. 4.) Differri potest obligatio ex die, veluti Kalend. Januariis dari. Ex die finiri non potest, ut si stipuler dari usque in Kalend. Januarias, vel decem annos quoad vivam. Finitur acceptilatione, solutione, novatione. Certo tantum jure, ut ait *l. 7. C. de sent. et int.* Die non finitur. Dies ἐν ἀρχῇ utiliter adjicitur, εἰς πέρας inutiliter: idem de loco et condicione juris est, *l. Obligationum fere. §. Placet. §. Condicio. sup. tit. prox. §. At si ita. Instit. de verb. obl. l. Nemo potest. sup. de leg.* 1. Sic et alias multum interest, utrum dies vel condicio inseratur initio, an fini. Si volueris dari, et dari nisi nolueris, diversa sunt, ut dixi in *l. 17.* Si Titio non solveris, mihi dari, et Mihi dari, nisi Titio solveris, hæc item longe diversa sunt, ut ex iis quæ dicta sunt de adjecto in *l. prox.* colligi potest. Cum erit annorum xiv. centum lego, et Lego centum, quæ accipiat cum erit annorum xiv. hæc item diverso jure sunt, *l. Si Titio. sup. quan. dies leg. ced. l. pen. C. eod.* Similiter multum interest, utrum condicio, vel dies, vel locus initio obligationis inseratur, an fini: hoc fit inutiliter, illud utiliter. Sed tamen et cum fini inseritur, licet ipso jure non finiatur obligatio, agenti tamen post diem, vel post condicionem, obstat exceptio pacti vel doli: ut in hoc §. ostenditur, et *d. §. Placet.* et *§. Condicio. l. 4. sup de servit.* De §. prox. dixi in l. 8. et 13.

Qui proprietatem). (§. 6.) Nemo rem suam stipulatur recte. At usumfructum rei suæ stipulatur recte si alienus sit, nimirum ut proprietati consolidetur. *Si a te.* Si quis fundum stipuletur, plenam proprietatem stipulatur: et nuda proprietate ei præstita, adhuc peti ususfructus, qui deest, potest. Usufructu item præstito nec amisso, proprietas nuda, vel eo amisso, proprietas plena peti potest, *l. 126 §. 1. inf. h. t.* Qui igitur promisit fundum, nudam proprietatem, vel usumfructum solvendo non liberatur. Similiter si quis de alio fundum de alio stipuletur nudam proprietatem, promissor fundi quasi novatione facta non liberatur: nam, et si is qui promisit nudam proprietatem, eam præstiterit, promissor fundi non liberatur. Si tamen promissor fundi fundum præstiterit, ex causa lucrativa, aliter liberatur.

Si hominem). (§. 8.). Novatio fit si id actum sit, ex Constitutione Justiniani si id expressum sit. Pure fit statim. Sub condicione novatio non fit statim, sed existente demum condicione. Si existat ex nova obligatione debetur. Si deficiat ex antiqua, *l. Si Stichum. §. 1. inf. de novat.* Imo interdum et existente condicione novatio non fit, ut si hominem quem mihi Titius debet pure, ut promiseris, sub condicione novandi animo, et is decesserit post moram tuam, puta antequam existeret condicio, deinde condicio extiterit: quia tu non teneris, antiqua obligatio manet: et hoc ostenditur in § *ult.* hujus l. Neque obstat. *l. Quoties. §. 1. inf. de novat.* quoniam loquitur de mora jam facta a Titio ante stipulationem condicionalem. Stipulatione condicionali mora jam ante facta purgatur, et finitur. Itaque si post moram Titii de te stipulor hominem quem mihi debet, deinde moriatur homo pendente condicione, tum existat condicio, nec ipse tenetur, quia moram suam purgavit: nec tu teneris, quia homo promissus decessit antequam esses in mora, *d. l. Quoties:* idemque est, si post moram Titii de eodem Titio stipuler sub condicione: nam si ea pendente homo moriatur, tum existat condicio, Titius nec ex priore, nec ex posteriore stipulatione tenetur, *l. Qui decem. §. Si cum mihi Stichum. inf. de solut.* Hoc ita, si tempore posterioris stipulationis res præsens fuerit: *d. l. Qui decem. §. Item responsum.* aliud enim est: si absens fuerit: et ita accipienda *l. Si rem. inf. de novat.* Quod si ante stipulationem condicionalem prior promissor moram non fecerit, postea fecerit, sequens mora non videtur præcedenti stipulatione purgata: et hoc est quod dicitur in hoc §. idque verum est, etiamsi tempore stipulationis condicionalis res præsens fuerit: nam et oblatio præcedens sequentem moram non purgat. Negat Acc. accidere posse, ut post illam stipulationem condicionalem prior promissor moram faciat: quoniam, inquit, sub contraria condicione tenetur, pendente autem condicione mora non contrahitur. Nego eum teneri sub contraria condicione, et *l. Pecuniam. sup. de reb. cred.* non loquitur de eo, qui pro eo quod debuit pure, expromissorem dedit sub condicione, sed de eo, qui quod debuit pure, delegante creditore alii promisit. Hunc fateor debere priori creditori sub contraria condicione, et ideo si interim solvat, condictio ei competit. Illum nego, et ideo si interim solvat, non condicit, *l. Julianus. sup. de cond. ind.*

Ad L. Si quis. 57.

Quemadmodum actio ex stipulatu hæredi stipulatoris datur pendente condicione defuncti, ita et in hæredem promissoris. Idem non est in actione ex testamento, quæ non datur hæredi legatarii pendente condicione defuncti, in hæredem hæredis datur. Condicio spem facit. Hanc mors hæredis legatario non eripit, sicut nec mors promissoris stipulatori. At mors legatarii eam spem infringit, mors stipulatoris non item, quia quæ apud defunctum cœperunt, ad hæredem transeunt: quæ non cœperunt, non transeunt. Legatum condicionale non cedit antequam condicio existat. Stipulatio condicionalis cedit statim *l. Ususfructus. inf. de stipul. serv.* Stipulator condicionalis est creditor. Legatarius non item, *l. Is cui sub condicione sup. tit. prox.* Actio igitur ex stipulatu datur hæredi stipulatoris, si post mortem ejus condicio stipulationis extiterit. Huic definitioni addenda exceptio est talis, Nisi id actum sit inter contrahentes, ut ita demum stipulationi

locus sit, si condicio extitit vivo stipulatore, vel quo alio, ejus rei argumentum est in *l. Qui Romæ. §. Agerius. inf.* Tibi stipulanti ita promisi, Quidquid patrem meum tibi debere constiterit, dabo. Hæc verba condicionem casualem faciunt, Si constiterit, id ponitur pro certo me promisisse sub condicione in futurum collata, Si constiterit quid quantumque debeat pater, neque de eo ambigitur quicquam. Ambigitur de eo tamen, utrum hic sit stipulationis sensus, Si vivo patre lite cum eo mota constiterit: an vero, Si quandoque constiterit, et ob id si vivo patre non constiterit de debito, mortuo patre constiterit lite mota cum hærede ejus, quæritur an promissor teneatur. Respondet, si condicio non extitisset non teneri, id est, si id fuit actum, ut condicio impleretur vivo patre, nec fuerit impleta, stipulatio non committitur, etiamsi post mortem patris impleatur. Sero namque impletur, et frustra. Dum respondet Scævola per Si, vel id sumit quod propositum est quasi certum, ut in *l. ult. §. ult. sup. de resc. ven. l. Pater. in pr. sup. de do. excepi.* vel quod est præsumptum et probabile, ut in *l. Uxori. §. ult. de leg.* 3. vel quod est incertum, et in æstimatione judicis, ut in *l. Libertus. §.* 1. *sup. de alim. leg.* Puto in eo §. eum sumere, quod est probabilius. Id enim verosimile est actum, ut promissor teneatur, non si quocumque tempore, sed si vivo tantum patre de debito constiterit: et ita in *l. Fidejussor obligari §. ult. inf. de fidejuss.* hæc condicio imposita fidejussori, Si reus non solverit, ita accipitur, Si vivus non solverit: quæ condicio est casualis, cum nec in stipulatoris, nec in promissoris, id est, fidejussoris, inter quos negotium contrahitur, potestate sit posita: itaque disputantes de condicione potestativa male interpretes ejus legis testimonio utuntur. Duo sunt genera condicionum: Potestativa, et Casualis, vel, ut Græci loquuntur, ἐξουσιαστική, et αὐτόματη, Hactenus de casuali diximus. Quæruut an quod de casuali dictum est, possit etiam dici de potestativa. Puto idem dici posse sub exceptione eadem, Nisi aliud actum sit: et ideo si ita stipuler, Si decem dedero mihi fundum dari, vel Si domum ædificavero mihi centum dari, mortuo promissore si hanc condicionem implevero, agam cum hærede promissoris: quod est certissimum. Sed et me mortuo si eam hæres meus impleverit, hæredi meo in promissorem dabitur actio: quod sic probo. Quod in hac causa jus est in legatario, idem non est in stipulatore. Legatario adscripta condicione dandi, hæres legatarii eam implere, et legatum adipisci non potest, *l. A testatore sup. de cond. et dem.* Ergo stipulatori adscripta condicione dandi hæres ejus eam implere et agere ex stipulatu potest. Quod si hæres stipulatoris condicionem potestativam implere potest, consequenter et hæres promissoris, si ei sit imposita condicio, ei parere potest: ut si promiserit sub hac condicione, Si fundum non daret, Si domum non ædificaret, quo genere pœna plerumque promittitur nec committitur promissore mortuo, si hæres paratus sit condicioni satisfacere, *l. Dem. §. 1. sup. de re. arb.* Verum huic definitioni addenda est exceptio talis, Nisi aliud actum sit. Aliud agitur si ita stipuler, Cum voluero dari, *l. Centesimis §. ult. sup.* vel si sub hac condicione, Si Alexandriam iero, Si Capitolium ascendero, Hæc facta tantisper dum fiunt, sunt, postquam facta sunt, non sunt amplius, sicut saltatio cum perfecta est non est amplius: denique hæc facta nullum opus relinquunt, sicut et si dixero me velle, hæc oris pronuntiatio nullum opus relinquit. Qui igitur has condiciones adscribit, personam solam facientis spectat, opus non spectat, quia nullum inde opus extat. Non recedemus igitur a persona *l. Centesimis §. 1. sup. l. 1. §. Ne autem. C. de cad. tol.* At qui id agit ut detur, vel ut domus ædificetur, non tam personam dantis vel facientis spectat, quam opus quod ex eo remanet: veluti dominii, aut possessionis translationem vel fabricam: itaque nihil refert a quo detur vel fiat: *l. ult. C. de cont. stip.* finis hujus stipulationis opere cernitur, non opera, alii dicunt condicionem potestativam hæredem stipulatoris implere non posse, vel hæredem promissoris ei parere non posse: Alii dicunt posse: neutri sunt reprehendendi: suas enim quique species habent, quibus id quod proponunt verum esse evincant, sub illa exceptione, nisi aliud actum sit. At qui dicunt nominatim condicionem dandi hæredem implere non posse, errant maxime. Id ita probant Si talis sit condicio. Si Titio x. dederis, non potest alii quam Titio dari. Ergo nec alios potest dare. Vitiosa est consequentia: multum enim refert cui detur. nihil refert quis det: dummodo et detur qui designatus est, alioquin si ita hæres institutus sum: Si Titio decem dedero, alio dante meo nomine non perveniam ad hæreditatem: quod falsum est: ac similiter multum refert quid fiat, navis an insula, quis faciat nihil refert, dummodo id fiat quod fieri convenit Opus quærimus, de artifice non curamus. Alia etiam adferunt suæ sententiæ comprobandæ causa, quibus ex iis quæ supra dicta sunt intelligetur esse responsum.

Ad L. Qui usumfructum. 58.

Ut proprietas duplex est, nuda et plena, quæ et solida, et inde consolidationis nomen, ita usufructus duplex, nudus, quæ servitus est in personam, et alter qui proprietati cohæret, *l.* 126. *§. 1. inf hoc. tit. l. Si cum testamento. §. pen. sup de except. rei jud.* hic noster est proprietatis jure, ille servitutis jure. Hic servitus non est, sed pars plenæ proprietatis. Fundi appellatione plena proprietas significatur, *l.* 56. *§. Si in te. sup.* fundus est nomen juris, *l. Cogi. §. Inde quæritur. sup. ad Trebel.* Ut ergo plenæ proprietatis, ita et fundi ususfructus pars dici potest. Sunt loci qui negant usumfructum fundi partem esse: sed ii omnes loci sunt de usufructu nudo. Hic fundi jus, id est servitus est, non pars: quod in tit. de pactis exposui latius: iuxta tamen est, partis, *l. Cum filius §. Dominus. sup. de leg.* 2. Similis parti, ut dicitur hoc loco: et ob id qui usumfructum fundi stipulatur, deinde fundum, similis est ei qui partem stipulatur, deinde totum. Et posterior stipulatio utilis est: et si quis stipuletur iter, deinde actum, vel primum quinque, deinde x. vel primum usum, deinde usumfructum. *l. Si pupillus. §. ult. inf. de novat.* Utilis inquam est, etiamsi non fiat novandi animo, id est, proficit: quia plus in ea continetur. *l.* 29. *sup.* Non idem est e contrario, utputa, si is qui stipulatus est fundum, deinde stipuletur usumfructum: nam et hic similis est ei qui totum, deinde partem stipulatur. At qui totum, deinde partem stipulatur, nihil agit: ut qui actum, deinde iter: vel decem, deinde quinque: vel usumfructum, deinde usum. Ergo et is qui fundum, deinde usumfructum stipulatur: nihil agit. Propositio et assumptio ponitur in hac lege, conclusio subintelligenda est. ut *l. Cum Stichus. inf. de solut.* Dico eum nihil agere, nihil promovere, quia minus stipulatur: nam et qui idem eis stipulatur, nihil agit. *l.* 18 *sup.* Et hæc quidem ita procedunt, si ab eodem stipuletur: nam si a reo usumfructum stipuletur, a fidejussore fundum, fidejussor non tenetur, *l. Græce §. Illud. inf. de fidejuss.* E contrario si a reo fundum a fidejussore usumfructum, fidejussor tenetur, *l. Si a reo. §. Si reo inf. eod.* Item quod diximus nihil agere eum qui ab eodem stipulatur totum, deinde partem, ita procedit, nisi novandi animo stipuletur, ut proditum est in hac lege: sed id specialiter exprimi exigit his verbis, Hoc facere specialiter expresserit, quæ Triboniani sunt ex Constitutione Justiniani, *l. ult. C. de novat.* eadem Triboniani manus agnoscitur in *l. Aliam*, et *l. Si rem aliquam. §. Si duo. inf. de novat.* Ante Justinianum id agi satis erat, nec specialiter exprimi oportebat, et ideo cum de novatione tractant Jurisconsulti, adjiciunt sæpe, si hoc actum sit, ut in *l. Si unus §. Pactus. sup. de pac. l.* 2. *l.* 6. *l. Si Stichum. inf. de novat. l. Si servum. in fi. inf. hoc tit.* Non adduut specialiter, vel sicubi additum, id est, a Triboniano additum est.

Ad L. Quotiens. 59.

Differtur obligatio ex die, condicione, loco, Ante diem vel condicionem, vel antequam in locum perventum sit, aut tantum temporis præterierit quo in locum perveniri possit, agi non potest. Plerumque qui vinum oleum, frumentum debet nec solvit, quanti vinum est damnatur. Æstimatio fit a judice. Cicero in frumentaria: *Petivit ut sibi pro frumento, quanti frumentum esset, daretur:* ex hujuscemodi principio, atque ex liberalitate, atque accommodatione magistratuum, consuetudo æstimationis introducta est. Sic potest dici officio et accommodatione judicis, frumenti aut vini petiti æstimationem fieri, frumentum peti: æstimationem peti non posse, cum non sit in obligatione. At æstimatio harum rerum varia est locis temporibusque varietatem adferentibus, *l. Pretia. §. ult. sup ad leg. Falcid. l. Idemque. sup. de eo quod cer. loc.* Plinius lib 33 c. ult *Pretia rerum non ignoramus alia in aliis locis esse, et omnibus pene annis mutari, prout navigationes consisterint, aut ut quisque mercatus sit, ut aliquis prævalens manceps annonam flagellet.* Hinc existit quæstio si quis stipulatus sit vinum vel oleum, cujus temporis æstimatio fieri debeat. Aut stipulatus est pure, aut cum adjectione diei, vel condicionis, vel loci. Si cum adjectione diei, sumetur æstimatio ejus diei quo scilicet dari debuit, quoque agi potuit. nam die apposito, id videtur agi inter contrahentes, ut is solus dies spectetur: igitur non quanti fuit vinum ante diem reus damnabitur, sed quanti eo die est, eoque anno: alioquin hoc plerumque fraudi reo erit, si æstimatio referatur ad id tempus, quo nondum agi cum eo potuit. Alioquin, inquit, alias rei captio erit, id est, alioquin alio tempore ex ea re promissor damnum patietur. *Alias*, id est, alio tempore. *Rei*, id est, promissoris. Sed neque ad sequentem annum æstimatio referetur, quo jure utimur. *Annis*, ut Plinius ait, *mutantur pretia harum rerum.* Similiter condicione adjecta, sumetur ejus temporis æstimatio quo condicio extiterit. Loco adjecto, ejus quo in eum locum perveniri potuerit. Sed et ejus loci tantum æstimatio, id est, quanti sit vinum in ejus loci foro quo dari debuit, spectabitur: nec est hac in re differentia inter judicia stricti et bonæ fidei *l. ult. de cond. tric. l. Vinum. sup. de reb. cred. l. Qui autem. sup. si quis caut. l. Si Kalendis. sup. de re jud. l.* 3. *in fi. sup. de act. emp. l. Hominem. sup. mand.* Finge frumentum mutuo accepi, et promisi me id redditurum Kalend. Juliis. Si frumentum pluris sit Kalend. Juliis, quam tempore contractus, nisi frumentum solvero, quanti fuerit Kalend. Juliis, condemnabor: æque si minoris fuerit, ejus temporis æstimationem præstando liberabor: nec amplius crescet obligatio. Idem et in cæteris rebus juris est, ut si homo debeatur vel equus, quarum rerum æstimatio plerumque casibus mutatur: quibus aut meliores fiunt, aut deteriores: obstat *l. Cum quis, sup. tit. prox.* Puto distinguendum: aut fidejussor intercessit initio obligationis, aut post diem. Si initio, et reus et fidejussor debitores sunt in diem: Utrumque dies interpellat: utriusque obligatio est in eadem causa: Cur ergo non fiet par in utroque æstimatio? Cur in fidejussore æstimationem referemus ad tempus contractus, in reo ad tempus quo dari debuit? Non potest illa specie posita probabilis differentia constitui inter reum, et fidejussorem, quam tamen Accursius tentat probare. Melius erit si ponamus fidejussorem intervenisse cum jam dies venisset, quo reus solvere debuit: quo genere qui non habet in manu quod solvat, interdum creditori satisfacit, *l. Si rem §. Omnis. sup. de pig. act.* Ut autem si reus damnatus fuisset, ejus diei æstimatio fuisset, observata, ita et qui eo die fidejussor accessit, in æstimationem quæ eo die fuit damnabitur: quod rationem summam habet, atque ita eam legem videtur Azo accipere.

pisse · nec erit differentia inter fidejussorem, et reum. At quid fiet, si nec dies nec locus obligationi additus sit? Pugnat hæc ra rn *l. Vinum. et d. l. ult* cum *l. pen. sup. de cond. trit.* illæ spectandum censent æstimationem ejus temporis, quo agitur et lis contestatur: Lex pen. diem quo res judicatur omnes sunt de judiciis strictis. In judiciis bonæ fidei constat rei judicatæ tempus spectari, *l. 3. §. In hac sup. commod.* ut si vinum, quod venditum est, pluris sive minoris sit rei judicatæ, quam contestata tempore, sequemur æstimationem temporis rei judicatæ. In strictis petitionis tempus spectatur, ut quanti fuerit litis contestatæ tempore, tanti damnatur promissor. Judex adstringitur formulæ petitionis. Petitur res uti nunc est. Judicio bonæ fidei non ita, sed quod judex æstimaverit ex fide bona dari oportere, et ideo totum refertur ad rem judicatam, *d. l. 3. §. In hac.* At locus in omnibus iis spectatur quo agitur nec enim alio loco res judicatur, quam quo agitur, *l. Ubi. sup. de jud.* Sed an est hoc perpetuum in judiciis bonæ fidei spectari tempus rei judicatæ? Minime. Addenda est exceptio, nisi moram fecerit venditor vini in tradendo vino: quo casu, si vinum pluris fuerit contractus tempore, quo et moram fecit, quam rei judicatæ, reducenda erit æstimatio ad tempus contractus, sive moræ, sin minoris, rei judicatæ tempus erit tuendum, *l. 3. §. ult. l. Si sterilis, §. Cum per venditorem. sup. de act. empt.* et in summa, spectandum erit tempus quo res unquam plurimi fuit. Addatur et alia, Nisi emptor moram fecerit in accipiendo vino; quo casu si agat ex empto a judice ejus temporis et ejus loci fiet æstimatio, quo minoris fuerit, *d. §. ult.* Addatur et alia. Nisi fidejussor pro reo hominem solvit, et agat mandati namque eo judicio id consequetur, quanti fuit homo cum solutus est, et ideo si postea depretiatus fuerit, non ideo minus consequetur, quod rationem magnam habet, *l. Hominem sup. mand.* Quid (*) vero de strictis judiciis statuendum? An vero etiam perpetuum est quod diximus, in eis spectari tempus litis contestatæ? Minime. Eadem exceptio addenda, quæ est addita judiciis bonæ fidei, Nisi ante litem contestatam debitor moram fecerit, quo casu debitor condemnabitur, utro tempore res pluris fuerit, vel quo moram fecit, vel quo res judicata est, ut ita accipienda *l. pen.* Species enim quæ ponitur in fine pertinet ad totam legem. Ponit moram debitorem fecisse, et ad tempus moræ æstimationem referri, si post moram res depretiata fuerit: vel ad tempus rei judicatæ, si post moram fuerit pretiosior facta, vel ad tempus mortis, si post moram interierit ante rem judicatam idemque confirmat *l. In re furtiva. §. 1. l. Ex argento. sup. de cond. fur. l. pen. sup. rer. amot.* quibus ostenditur in condictione furtiva, quæ adversus furem datur, qui semper moram facere intelligitur, tempus spectari quo res unquam plurimi fuerit. Nec obstat *l. 2. §. Quæsitum. de privat. del.* quæ spectat tempus litis contestatæ, quoniam, ut Stephanus interpretatus xsii. Βασιλικῶν, tit. vi. id ita procedit, si post furtum rei furtivæ æstimatio mutata non fuerit, quod et nutant lx. Βασιλικῶν, tit. a. et xi. Quæritur quid juris sit in nummis. Si aurei sint crediti, et aurei augmentum vel diminutionem receperint? De hac quæstione nullam scio legem præter *l. 2. C. de veter. num. pot.* quia constantior tum erat nummorum æstimatio. At quid fiet hac ætate, qua tot mutationes in pretio nummorum experimur? Jure hoc utimur, ut aureis creditis, aurei reddantur, sive creverint sive decreverint, nisi in credendo æstimati fuerint. Ut enim creditor non cogitur in aliam formam nummos accipere, si ex ea re damnum aliquod passurus est, ut si nummi hodie pluris sint, *l. 99. inf. de solut.* ubi Flor. videtur male legi, debitorem, pro creditorem, sicut et in *l. Patronus. sup. de tut.* Ita nec debitor dare etiamsi hodie minoris sint, *arg. l. pen. C. de solut.* Legem 61. exposui in l. 26.

Ad L. Servus vetante. 62.

Invito non acquiritur hæreditas nisi suo vel necessario, nec bonorum possessio, nec legatum, nec adsignatio liberti, quæ quodammodo quasi legatum est liberti, de qua accipi posse *l. Invito. inf. de reg. jur.* inscriptio monet. Defertur tamen invito ipso jure. Invito etiam non acquiritur donatio: quia nec jure fit μονομερῶς, id est, non fit nisi inter duos consentientes. Res invito non acquiritur, Actio invito acquiritur, veluti res legata invito non acquiritur, Actio ex testamento invito et ignoranti acquiritur, *l. Si a furioso. sup. tit. prox.* Per eos tamen qui in nostra potestate sunt non tantum actio, ut in hac lege ostenditur, sed et dominium ex omnibus causis invitis nobis et ignorantibus acquiritur, excepta hæreditate, *l. Etiam sup. de acquir. rer. dom.* An et possessio? Recte sentiunt qui negant eam per servos aut filios acquiri ignorantibus. Per eos qui in nostra potestate sunt dominium ignorantibus nobis acquiritur. Possessio non item: quia dominium est juris, possessio facti. Igitur quod servus apprehendit, non videor ipse apprehendisse nisi sciero. Causam peculiarem excipias, *l. Peregre. §. Quæsitum. sup. de acq. poss.* Nec obstat quod dicitur, ignoranti per procuratorem possessionem acquiri, *l. 1. C. de acq. poss.* nam hoc ideo fit, quod procurator habeat voluntatem sive mandatum ejus cui acquirit: alioquin non nisi volenti possessio quæritur, *l. Ex quæ. sup. de acq. rer. dom.* At liberatio etiam invito contingit, nec tamen quovis modo. nec enim acceptilatione aut pacto contingit, quia hæc etiam non fiunt μονομερῶς: novatione cum alio facta, vel solutione ab alio facta, liberatio etiam invito contingit, *l. 53. et 91. inf. de solut.* Invito etiam servo libertas datur, *l. ult. C. de test. man.* Dices, quasi possit unquam accidere, ut quisquam oblatam libertatem recuset. Imo vero sunt ejusmodi ingenia quædam. In comœdia Querulo sive Aulularia Plauti cujusdam adoptitii antiqui auctoris, servus ita loquitur: *Nobis quotidie nuptiæ, natales, debacchationes, ancillarum feriæ: propter hoc quidam nec manumitti volunt.* Invito autem filio libertas non datur *Nov. 89. l. Jubemus. C. de emanc. lib.* et *Paulus. 2. Sent. tit. 25.* quia in jure sui est commodum aliquod, quod eriperetur filio si invitus emanciparetur.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 22.*

Ad L. Si quis ita stipuletur. 63.

Si stipulatio fiat sub duabus disjunctivis condicionibus, una existente, stipulatio committitur, nec ex una semel commissa, rursus committi potest ex alia, *l. 129. inf.* quod sicut Ulpianus tradidit, tractans de stipulatione Judicatum solvi in *l. Cum quærebatur. inf. jud. sol.* ita et Africanum lib. vi. quæstionum, quo tractavit de eodem stipulatione, ut constat ex *l. Hæc stipulatio. inf. eod. tit.* et *l. ult. sup. de proc.* hoc scripsisse puto, ut quemadmodum stipulatio facta sub duabus disjunctivis condicionibus, ex una condicione semel commissa, ex alia committi non potest, ita ostenderat stipulationem Judicatum solvi, cujus tres sunt clausulæ, disjunctivo modo acceptas, ex una commissam, amplius committi ex alia non posse, *l. 5. §. In hac. inf. Jud. solvi.* De disjunctivis loquimur, quarum eæ sunt notæ, Aut, Vel, Sive: quæ tamen sunt interdum παραδιαζευκτικαί, id est, figura διαζευκτικαί, potestate συμπλεκτικαί.

Ad L. Hujusmodi stipulatio. 64.

Præpostera stipulatio non valet, Si Titius consul factus fuerit, hodie dare spondes? Datio prior est condicione, quod est ὕστερον πρότερον, idque ante Justinianum obtinuit, *§. Item si quis. de inut. stip.* Quod si quis ita stipulatus sit, si Titius consul factus fuerit, tum ex hac die decem annua dare spondes? quia dixit ex hac die, videtur præpostera stipulatio. At non esse præposteram articulus Tum indicat, qui refertur ad tempus existentis condicionis. Datio igitur condicionem sequitur, licet retro habita ratione præteriti temporis tum dari oporteat, *l. 126. in princ. inf.* Solet apponi *l. Cum quidam. sup. de usur.* quæ rectius opponeretur *l. Lecta. §. ult. sup. de reb. cred.* Utriusque conciliatio hæc est, ob sortem non solutam, ex die contractus graviores usuræ infligi possunt, *l. Lecta.* ob usuras non solutas, usuræ graviores non possunt infligi ex die contractus, sed ex die cessationis, *l. Cum quidam.*

Ad L. Quæ extrinsecus. 65.

Προθύστερον vitiat stipulationem, Περίεργον non item. Sed et si alios nummos ipse stipuler, alios tu promittas, stipulatio non vitiatur, dummodo congruat quantitas ut si denarios stipuler, qui erant argentei auctore Volusio Mætiano, tu aureos promittas ejusdem quantitatis. Quantitas, potestas, æstimatio, ἀξία, idem. Aristoteles initio iv. Ἠθικῶν ὅσον ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, et 1. ῥητορικῆς ἡ τιμὴ ὥσπερ ἀξία τίς ἐστι. Inde Græcorum exemplo rem dignam nummis dicimus, *l. Si dignum. sup. ad l. Falcid. l. Si cui fundus. sup. de leg. 2.* Ac similiter qui debet argenteos, recte solvit aureos, vel e contra: quia quantitas sola spectatur non species, *l. Si rem. inf. de solut.* nisi aliquid ex ea commutatione damnum creditor patiatur, ut diximus in *l. 50.* Item non est inutilis stipulatio, etiamsi in personæ nomine variatum sit, dummodo in persona variatum non sit, *l. 136. inf.*

Ad L. Si minor. 66.

Minorem xx. annis manumittere vetat lex Ælia Sentia alio modo, quam vindicta causa probata apud consilium, quod et Senatusconsulto comprobatum fuisse indicat *l. 1. sup. de off. cons.* et *l. 4. C. qui manum. non pos.* Lex Ælia de minore loquitur, non de majore, *l. 1. sup. de manumis.* Et ideo qui est ipsorum annorum xx. id est, qui jamjam agit supremum diem anni vicesimi, non vetatur manumittere: nec enim eum qui manumittit majorem esse xx. annorum, sed minorem non esse lex vult. Jam autem minor non est, qui diem vicesimi anni supremum agit. Ut autem minor xx. annis non potest manumittere servum suum, ita nec in fraudem legis stipulari a debitore, ut servum quem debet manumittat. Hujus inquit, stipulationis datio executio non est, id est ex ea petitio vel præstatio non est. Sic executionem accipit in *l. In executione. inf.* Huic capiti legis Æliæ Sentiæ Justinianus derogavit: nam ex constitutione Justiniani minor xx annis testamento potest manumittere, quod per legem Sentiam non potuit.

Ad L. Illa stipulatio. 67.

Non quibuslibet verbis olim contrahebatur stipulatio, his tamen, Decem millia salva fore, recte contrahebatur: quo modo adolescens stipulabitur recte de curatore certæ rei, vel summæ dato, veluti x millibus, quæ adolescens in numerato, vel in nominibus habet administrandis. Eodem quoque modo de fidejussore eandem summam stipulabimur recte, qui et iis verbis accipitur, Indemnem me præ-

stabis, *l. Quæro. sup. loc.* Sed et his verbis recte contrahitur obligatio, Decem curari, quo casu promissor, vel x. vel reum idoneum dare debet: et citator in hanc rem Celsus id est, *l. ult. sup. de reb. cred.* Reum dicit, id est, expromissorem non fidejussorem. Fidejussorem dando non satisfacit stipulationi, nec liberatur. Expromissorem dando liberatur, quasi satisfecerit. Reum dare cum dicunt, expromissorem semper intelligunt. Est igitur eorum error supinus, qui hoc loco rerum fidejussorem interpretantur. Legi, *Si hæres sup. de leg.* 1. Accursius respondet rectissime Curare non tantum adnumerare est, sed et delegare alium qui adnumeret. Facere dandi significationem habet.

Ad L. Si pœnam. 68.

Stipulatio aut certa est, aut incerta. Ex certa datur certi condictio: ex incerta actio ex stipulatu. Certa est stipulatio pœnæ, veluti Si mihi pecuniam non credideris, x. dabis. Est et utilis, quia nihil vetat credita pœnæ vinculo constringi, quo et cæteri contractus constringi possunt. Incerta est si simpliciter stipuler, te mihi pecuniam crediturum: quia has stipulatione continetur id quod interest, quod incertum est, *l. ult. sup. si quis in jus voc. non ierit*, id est, id hac stipulatione agitur, ut nisi promissor crediderit, præstet mihi id quod interest, quod an futurum sit ullum, et quantum futurum sit, incertum est. Idemque est in specie *l. Diem proferre.* § *ult. sup. de rec. qui arb. rec.* et in specie *l.* 112. §. *ult. inf.* Stipulatus sum te mihi pro centum aureis satisdaturum, et reum dedi qui mihi debet centum aureos, ut pro eo satisdare in eam summam. Cum reo agam certi, Tecum incerti in id quod interest, hoc est in solidum, si reus non sit solvendo vel in minus, si in aliquid sit solvendo: vel in nihilum, si omnino sit solvendo nisi forte veterator sit quidem magnus difficilis conventu eadem prorsus est species *l. Si quis ab alio. in pr. sup. de re jud.*

Ad L. Si homo. 69.

Hominem jam mortuum dare vel sisti promisisti, et si non dares vel sisteres, pœnam duplex est stipulatio, pura et condicionalis. Pura non valet, quia impossibilis est ergo nec condicionalis, sive pœnalis, quæ illi applicatur. Sed et si homo sisti, vel dari promissus interierit ante moram sine dolo et culpa promissoris, promissor ab utraque liberatur, *l.* 4. *sup. qui satisd. cog.* nec debetur æstimatio, *l. Si mihi alienum. inf. de solut.* Eadem ratione si stipuler cœlum ascendi, et si non ascenderis, pœnam, nihil agitur. Cæterum si una tantum sit stipulatio sub condicione impossibili in non faciendo concepta, veluti Si Stichum, qui jam mortuus est non dederis, vel si cœlum non ascenderis, x. dari, stipulatio valet, *l.* 7. et 8. *sup.* Valet etiam stipulatio mortui, si debebatur, et post moram interierit, *l. Inter stipulantem.* §. *pen. l. Si servum.* §. *ult. inf.* Valet item stipulatio vivi ea lege facta, ut et post mortem præstetur, et ita accipio *l. Non moriturum. C. de cont. stip. arg. l.* 20. *sup.* Recte ait, *Res impossibilis*, nam rei possibilis, etiamsi ea sit in stipulatum inutiliter deducta pœna committuntur, *l.* 38. *sup.* De *L.* 70 dixi in *l.* 1.

Ad L. Cum quid ut fiat. 71.

Ostenditur hac lege quemadmodum concipienda sit stipulatio pœnalis: vel id agitur, ut fiat aliquid, vel ut ne fiat. Si ut fiat, ita concipietur stipulatio pœnalis, Si ita factum non erit, tunc pœnæ nomine tot aureos dari. Si ut ne fiat, ita, Si adversus id factum erit, etc. *l. Continuus.* §. *pen. inf.* §. *ult. Instit. de verb. obl.* ex quibus locis intelligitur, hanc legem ita esse punctis distinguendam, Cum quid ut fiat stipulemur, pœnam sic recte concipiemus et secundum has formulas, actiones quoque et exceptiones concipiuntur, ut in *l. Apud Celsum.* §. *Labeo.* et si ex stipulatu, *sup. de do. exc.* Adversus exceptionem doli non datur replicatio doli, *d. l. Apud.* §. *Marcellus:* quia æquum est communem malitiam actori nocere potius quam reo: quamobrem et adversus actionem ex stipulatu de dolo, recte datur exceptio doli, Si, inquit, adversus ea factum erit: quæ verba sunt clausulæ doli pœnalis, *l. Ita demum. sup. de rec. qui arb. rec.* Tractavit hoc libro XIII. Ulpianus de pœna compromissi, quæ ita concipitur, Sententiæ arbitri stari, Si ita factum non erit, tot dari: et ob id generaliter tradidit uti sunt concipiendæ stipulationes pœnales.

Ad L. Stipulationes. 72.

Initio legis ostenditur, servitutes prædiorum esse individuas: quod exposuimus in *l.* 2. *sup.* quapropter peti, cedi, acquiri, remitti, in stipulatum deduci pro parte non possunt, licet retineri possint pro parte. Libertas item pro parte acquiri non potest. In *L. Viæ. sup. de serv.* usum earum individuum esse Pomponius ait: recte prædium cui cohæret servitus, dividi potest. Usus servitutis non item. Dum utor servitute, pro solido ea utor, et si plures utantur ea, singuli eam usurpant pro solido: quamobrem usus etiam, quæ servitus est personalis non prædialis, non potest pro parte constitui, *l. Usus. sup. de usu et hab.* Ac ususfructus dividi potest. Frui fundo possum pro parte, id est, fructuum partem capere naturaliter possum, partem non capere, *d. l. Usus l.* 1. § *Si usufr. sup. ad leg. Falc.* denique fructus potest dividi, usus non item. Additur etiam in hac lege factum non posse dividi, ut si stipuler vacuam possessionem tradi, vel domum ædificari, vel operas, qua de re diximus in *d. l.* 2. et *l.* 54. Æstimatio tamen facti, et id quod interest dividi potest: itemque pœna, si qua subdita sit stipulationi facti: quod de æstimatione hoc loco traditur ex Celso, et in *l. Si quis ab alio.* §. *ult. sup. de re jud.* Æstimationis quanti ea res est petitionem esse hoc loco ait aperte. Sed an missa æstimatione, si factum adhuc præstari possit, agere liceat præcise in hoc ut promissor faciat, quæritur. Respondi licere in *d. l.* 2. Cujus sententiæ qui idem sentiunt, nec argumentum satis firmum sumunt ex *l. Stipulatio.* §. *Sive, sup. de nov. op. nun.* nam quod ibi dicitur in cautione, ita exprimitur *d. l. Stipulatio* §. *pen.* nec ex *l. Sed ex.* §. *pen. sup. de proc.* cui adversatur *l. Non cogendum. eod. tit.* quæ de procuratore rei loquitur, qui non cogitur absentem defendere, etiamsi satisdederit judicatum solvi: illa de procuratore actoris, qui eum cujus nomine agit, cogitur defendere judicio accepto, nec liberatur præstando quanti ea res est. At similiter certi condictione, vel arbitrio judicis addicti judicio bonæ fidei, venditor præcise cogi potest, ut rem venditam, tradat, auctore *Paulo lib.* 1. *Sentent. tit. XIII.* et hoc est quod ait Justinian. in *tit. de donat.* venditionem necessitatem traditionis in se habere. §. *Si quis ita*, exposui quæstionem in *l.* 8. Quæstionem autem §. *ult.* in *l.* 14. Illud solum addendum, male ei opponi *l. Existimo.* §. *ult. inf.* enim idem prorsus in ea traditur, si quis stipulatus sit insulam fulciri, non esse expectandum ut insula ruat, et sic deinde agatur. Agi namque potest ex ea stipulatione antequam insula ruat: quia non modo cum ruit stipulatoris interest, quod fulta non fuerit, sed ut si nondum ruit stipulatoris interest eam fulciri, ne ruat. Additur in *d. l. Existimo*, non tamen ante agi ex ea stipulatione posse, quam tantum temporis præterierit, quo conductor idemque promissor fulcire potuerit quod non negatur in hoc §.

Ad L. Interdum. 73.

Aliquando accidit, ut pura stipulatio in tempus differatur, re ipsa et mente contrahentium dilationem inducente: ut si quis stipuletur domum ædificari. Nec enim agi statim ex ea potest, sed vel tunc agetur, cum tantum temporis præterierit, quo potuerit domus ædificari secundum Celsum in *l.* 14. *sup.* cujus sententiam videtur Paulus hoc loco probare, et *l. Insulam. inf.* vel ubi jam cœperit mora in ædificando fieri secundum Ulp. in *l. prox.* §. *ult.* Idem est si quis stipuletur quod ex ancilla prægnante natum erit, vel fructus qui ex fundo percepti fuerint: nec enim agi ex ea potest, antequam partus editus, vel fructus percepti sint. Non verbis tantum, sed et mente tempus obligationibus præstituitur, *l.* 1. *sup. de penu. leg. l. Inter.* §. *Vini autem. inf.* Item si quis stipuletur Carthagine dari cum Romæ sit, tacite, inest tempus, quo Carthaginem perveniri potest, §. *Loca. Instit. de verb. obl.* Item si patronus stipuletur operas officiales, non ante debentur, quam indictæ fuerint: nam ex commodo patroni edendæ sunt; *l. Si quis hac lege.* §. *Judicium. l. Cum patronus. l. Quoties. sup. de op. lib.* Si quis alius non patronus operas stipuletur, debentur statim, *d. l. Quoties.* Item si servus hæreditarius stipuletur, ex stipulatione actio non est ante quam aliquis hæres extiterit, qui agere possit. Stipulatur autem interim recte, et paciscitur sibi, vel hæreditati, vel hæredi futuro nomine proprio non expresso, quia adita hæreditate retro videtur ex die mortis hæres fuisse, non tamen nominatim, *l.* 16. *l. Si ex re.* §. *ult l. Servus alienus. inf. de stip. serv. l. Si unus.* § *ult sup. de pac.* Item si capto domino ab hostibus servus ei stipuletur, non aliter erit actio ex stipulatu, quam si dominus postliminio redierit, *l.* 18. §. *Servus. inf. de stip. serv.* sicut etsi servus captus ab hostibus promittatur, *l. Qui res.* §. *ult. inf. de sol.* His omnibus casibus stipulatio puræ speciem habet, effectum non item. Ex stipulatione pura, quæ nulla re differtur confestim agi potest, nec ullum lege laxamentum datur. In §. *ult.* ostenditur, purgari, emendari, finiri, extingui moram oblatione, puta si promissor id offerat in quo præstando vel dando moratus est, et in eo accipiendo moretur stipulatio. Ut enim communis dolus stipulatori nocet potius, quam reo, *l. Apud.* §. *Marcellus. sup. de do. exc.* ita et communis mora, *l. Servum.* §. *Sequitur. inf.* Sed reum oportet in offerendo perseverare, *l.* 3. §. *ult. sup. de act. emp. l. Qui Romæ.* §. *Seja l.* 135. §. *Seja. inf. h. t.* Ait in d. §. *Sequitur* hanc quæstionem esse de bono et æquo, non de jure. Moræ emendationem jure non esse. In quæstionibus, quæ pendent ex æqui boni interpretatione, plerumque sub auctoritate juris perniciose errari, dum scilicet callide jus interpretamur, dum æquitatem ipsam non attingimus. Æquitas est medium quiddam. Medii difficilis investigatio. Ab eo recedere possumus multis modis, id ferire uno tantum modo. Purgationis moræ hic est effectus, ut debitorem liberet periculo: et ideo si mora purgata res debita interierit debitor liberatur quasi interierit ante moram, vel ipso jure si judicium sit bonæ fidei, vel per exceptionem si sit strictum, *l.* 17. *sup. de const. pec. l. Qui decem. inf. de sol. l. Hujusmodi.* §. *Si cui homo. sup. de leg.* 1. Imo et ipso jure si sit strictum ex Sabini sententia, *l.* 105. *inf.* Si non interierit non liberatur, judicio tamen res non tanti æstimabitur, quanti fuisset æstimata, si moratus actor non fuisset, *l.* 3. §. *ult. sup. de act. emp.* Et hæc ita procedunt, sive pura, sive in diem fuerit obligatio, *d. l.* 17. Inter quas tamen distinguimus cum quæritur, an moræ

purgatio liberet a pœna, qua de re in l. *Si insulam. inf.* dicturi sumus. Obligationis nudæ ii tantum sunt effectus, ut liberet periculo, collatione publicarum functionum, gravioribus usuris levioribus oblatis, ut solvat ἀντίχρησιν alias vero a sorte, usuris, pœna jam commissa non liberet, sed neque pignus solvit.

Ad L. Stipulationum 74.

Stipulationes quædam certæ sunt, quædam incertæ, vel ut est scriptum in *l. 6. C. de contrah. stip.* quædam certi quædam incerti. Ex stipulatione certi, vel certa datur certi condictio, ex incerta actio ex stipulatu, ut traditur in pr. *Int. de verb. oblig. l. Si quis certum. sup. de reb. cred.* quæ et incerti et incerta actio dicitur, *l. Si stipulatus. sup. de usur. l. 3. C. de inut. stip. l. Diem proferre. §. ult. sup. de rec. qui arb.* cujus hæc est formula. Quod mihi ex stipulatu dari fieri oportet. Certi condictionis, quæ ex stipulatione certa datur, hæc est formula. Quod mihi e. ex stipulatione dari oportet, quæ etiam dicitur ex stipulatu in *l. Inter. § Si rem quam. inf.* et alibi sæpe, et actio stipulationis, *l. Cum pater. §. Pater. sup. de leg.* 2. Itaque eo res redit, ut sit concludendum, actionem ex stipulatu aliam esse certi, aliam incerti: quod et de quibuslibet aliis actionibus strictis dici potest. Actio ex testamento alia est certi, alia incerti *l. 1. sup. de usufr. leg. l. Non solum §. pen. de lib. leg. l. Si sic legatum. §. ult. de leg.* 1. Actiones bonæ fidei omnes sunt incerti, vel incertæ, pecuniæ, ut Cicero ait pro Comœdo: *Judicio est formula, Quo te mihi ex bona fide dare facere oportet.* Licet tamen ex contractibus bonæ fidei stricta certi condictione uti, *l. In duobus. §. Exceptio. sup. de jurejur. l. Si fidejussor. 2. sup. mand. l. Ex eadem re. sup. de exc. rei jud.* et ita emptor fundi missa actione ex empto, si volet præcise fundum petet certi condictione. Ex actione certa quæ sequitur condemnatio, petitioni congruit. Ex incerta non item: nam condemnatio semper est certa, etiamsi incerta sit actio, *§. Curare. de action.* In actione certa tempus litis contestatæ spectatur, in incerta tempus rei judicatæ, *l. 3. §. In hac. sup. Com.* Necessario itaque definiendum est nobis, quid sit certum, quid incertum. Certum est id cujus apparet substantia, qualitas, quantitas, ut si stipuleris decem aureos. Cum dicis aureos substantiam et qualitatem certam dicis adjecto numero quantitatem certam, nisi stipuleris in annos singulos. Tum enim quantitatem incertam stipularis, *l. 16. sup. hoc. tit.* sicut et si usurarum nomine stipuleris singulos aureos singulis mensibus *l. prox. § pen.* quia earum pensionum certus non est finis. Sed si stipuleris, vini Campani amphoras centum, substantiam et quantitatem certam dicis, qualitatem non item. Ut igitur certa sit obligatio, qualitatem etiam exprimi oportet certam, veluti optimi. Quod si adjicias boni, qualitas non est certa, est enim aliud alio melius. Optimi qualitas non recipit majus et minus. Boni qualitas recipit majus et minus. Rursus si stipuleris hominem Stichum, vel fundum Tusculanum, certum stipularis. Rebus singulis, id est, corporibus, proprium nomen, aut demonstrationem, quæ vice nominis fungatur, adjici oportet, *l. Certum. sup de reb. cred.* Res singulæ sensibus, aut demonstrationibus percipiuntur, cogitatione non item. Sensus cognitio ante sensum non est. Contra res universæ cogitatione percipiuntur, non sensibus, et ob id qui genus stipulatur, incertum stipulatur. Certum non est extra res singulas, nec certum in obligatione versatur, nisi sit res certa. Res autem proprie non videtur esse, nisi sit substantia. Accidentia proprie non sunt. Ex quo efficitur, eum qui servitutes stipulatur, incertum stipulari. De usufructu dubitatur, propterea quod ususfructus in fructibus consistit, quorum est substantia certa. Sed cum eorum proventus incertus sit, placet eum qui usumfructum stipulatur etiam incertum stipulari. Eadem ratione incertis adnumeramus obligationes, liberationes, possessiones, quia res certæ non sunt. Item fructus, vel partus futuros, ob id ipsum quia non sunt. Item facta, quia non sunt nisi cum fiunt, vel posteaquam facta sunt: factis adjungimus non facta, nam et qui non facit, hoc facit ut nolit facere. Privatio actionis actio est: aliorum non est vera Stoicorum sententia, Omne peccatum esse actionem, nam quædam peccata in non faciendo consistunt. Notandum in *l. prox.* non proponi exemplum nisi stipulationis utilis: cujus rei conjecturam præbet quod ejus ponit exemplum, qui stipulatus est certam tritici quantitatem sine qualitate, quod valet: non ejus qui stipulatus est triticum sine quantitate, quod non valet, *l. Triticum. inf.* Itaque dum in ea lege ponit exemplum ejus, qui generaliter fundum stipulatus est sine nomine, dicendum est eam stipulationem valere: quod utique verum est, si promissor fundos habuerit, non si non habuerit, *l. Cum post. § Gener. sup. de jur. dot. l. Si domus. sup. de leg. 1. l. Seja. de au. et arg. leg. l. Ita stipulatus. inf.* et ita Græci recte lib. XXIX βασιλικῶν. Notandum etiam ex *l. prox.* ususfructus stipulationem incertam esse: cui sententiæ opponitur *l. Tribus. sup. de usufr. ear. rer. quæ* legatum ususfructus pecuniæ veluti certum esse ait: male Ferretus, quem et alii quidam sequuntur, respondet, Veluti, id est, minus proprie certum dici. Veluti plerumque verum exprimit, *l. Precibus. C. de impub.* et sane verissimum, usufructu pecuniæ legato, certum esse legatum, cum videatur proprietas legata, *l. 6. et 7. eod. tit.* legatum autem cautionis esse incertum, *l. 5. § 1. eod.* Notandum stipulationem esse incertam si quis stipuletur fructus futuros: quo loco fructibus captis quidam notant stipulatorem certi acturum, quod jam sint fructus certi: quorum sententia explodenda est: nam si incerta est stipulatio, debet et actio esse incerta: et vero Ulpian. exempla hæc incertarum stipulationum ponit non alio fine, quam ut eis omnibus intelligatur incerti actionem esse, et ita Ferretus sensit recte. Nec obstat l. *Certi condictio. sup. de reb. cred.* qua utuntur qui ab eo dissentiunt, quæ dicit certi condictionem dari ex incerto contractu: nam incertum contractum vocat ἀνώνυμον, quia nomine vacat, ut in *l. 1. §. Debitum. de const. pec. l. Et uno. de accept.* Ex eo datur etiam actio incerta, id est, quæ nomine vacat. Si tamen eo debeatur res certa, poterit hac ratione dici certus, et dari ex eo certi condictio. At ex contractu quo incertum in obligationem deducitur, certi condictio nunquam datur: eadem est actionis et contractus formula, et idem nomen, et si nullum nomen contractus, nullum etiam actionis. Iidem illi male respondent. *l. Si stipulatus. de usur.* quæ fructus postea captos incerti peti ait, eam restringentes ad fructus quorum modum nesciat actor. Nimia restrictio. Nimia denique cæcitas hæc est, in quo oportet; Ferretum non sequi, in quo non oportet, sequi. Notandum ex eadem lege certam esse stipulationem si quis frumentum, vinum, aut pecuniam stipuletur ita, Quod est in horreo, in apotheca, in arca: hæc enim stipulatio comparatur stipulationi hominis Stichi, aut fundi Tusculani. Qui hominem dicit, incertum dicit, quia speciem certam non demonstrat, licet qualitatem quantitatemque demonstret: qua ratione valere dicitur legatum promissioque hominis indistincte, sive habuerit promissor familiam sive non, cum tamen fundi legatum promissiove non valeat indistincte, propterea quod non ut hominis, ita et fundi certus modus, certaque finitio est: nam vel glebula una fundus dici potest. Qui vero hominem Stichum dicit, plane speciem certam dicit. Qui item vinum, quod est in apotheca, hoc sermone et speciem, et qualitatem, et quantitatem demonstrat satis. Dicit enim vinum omne quantumque est illo loco. At qui vini dicit amphoras x, qualitatem non dicit, et ob id incertam rem dicit. Minus recte Theophilus *tit. de verb. oblig.* qui incertam esse stipulationem ait, si quis stipuletur τὰ ἐν τῇ κιβωτῷ: est enim natura certa etiamsi contrahentibus forsitan sit incerta: sicut et si stipuler, Quod mihi Sejus debet, vel Quod mihi debes, si modo Sejus certum debeat, vel si tu certum debeas: nam hic sermo refertur ad ea quæ jam sunt certa. In futurum collato sermone, ut si stipuler fructus futuros, etiamsi postea percepti fructus certi sint, incerta est stipulatio: nam et ea quæ futura sunt, ex Chrysippi et aliorum multorum sententia, natura incerta sunt, quia fieri potest ut non eveniant. At si collato sermone in præsens tempus stipuler, Quod mihi Sejus debet, isque certum debeat, certa est stipulatio, sicut si stipuler, Quod est in arca. et ideo Joan. rectissime notat in §. *Qui vero,* particulam Quamvis corrigere, ut in *l. 2. § Incertam. inf. de præt. stipul.* et *l. Tignum §. Si quis cum. sup. ad exhib.* quod et hoc argumento confirmatur, si ita fidejussor interveniat, Id fide tua esse jubes? Id autem sit certum, certa erit stipulatio non incerta. Erit ergo ex his stipulationibus actio certi non incerti. Postremo notandum ex eadem lege incertam esse stipulationem si quis stipuletur illud aut illud, incertam actionem, veluti Quod mihi ex stipulatione dari oportet, vel Quod mihi illud aut illud ex stipulatione dari oportet. Certum si quis ex ea condicat plus petat. *§. Huic autem. Instit. de act.* Incerta est stipulatio, quoniam incertum est quid promissor sit electurus. *§ Qui illud* eademque ratione si quis stipuletur ex pluribus fundis ejusdem nominis unum, vel ex pluribus Stichis unum, incerta est stipulatio, *l. Qui ex pluribus. inf.* Si tamen sibi stipulator reservarit electionem, certa est stipulatio, et alterutrum vel unum ex eis quem volet, condicet promissori.

Ad L. Si stipulatu. 76.

Si quis stipulatus est illud aut illud, sibi electionem reservarit, hæredi etiam ejus, si vivus ipse non elegerit, licebit eligere, et certum condicere, itemque ei cui stipulator cesserit vel legarit actionem suam, *l. Si sic. § ult. sup. de leg.* 1. Itaque et in specie *l. 93. inf.* hæredi debitor electio, non tamen patri, vel domino in cujus potestate est, *l. ult. in princ. inf.* Quærunt quæ sit ratio differentiæ. Idem quæri potest de stipulatione Ire agere licere, qua fretus hæres stipulatoris ire agere potest, non pater, vel dominus. Facilius quod per stipulationem in meam personam contuli, in alium successionis, vel cessionis vel legati jure transmitto, quam jure potestatis alteri acquiro: quod tamen non ita est in legatis: nam legatum, quod in hæredem transmitto, patri etiam acquiro: et ita accipienda *l. Quæ legata. inf. de div. reg. jur.* Quod enim ait in ea lege, Nam ut sub conditione, aliud est differentia. Sed si electionem in extranei personam contuli, ut si stipulatus sim, Illud aut illud mihi dari utrum Titius elegerit, soli Titio electio permittitur, non hæredi ejus, sicut si Titii persona adjiciatur solutionis vel alterius arbitrii gratia.

Cum stipulamur). (§. 1.) Hæc formula, Quod te mihi dare facere oportet, actionum et stipulationum communis est. At latius in actionibus accipitur, quam in stipulationibus: nam stipulationibus præsens dumtaxat tempus continetur, et ideo adjici solet oportebitve, præsens in diemve, ut in stipulatione Aquiliana, *l. Et uno. inf. de accept. l. 89. l. 125. inf. h. t.* Excipienda est stipulatio, quæ legatorum nomine interponitur, *l. 1. §. Eritissime. sup. ut leg. no. cae.* quoniam instar actionis obtinet, *l. 1. inf. de præt. stip.* quod et de aliis cautionalibus dici potest. Actionibus porro etiam futurum tempus continetur quoad res judicetur, ut si cum conductore, qui debet trium annorum pensiones, egero ex locato, et lis in biennium proferatur, totius quinquennii nomine judex condemnationem faciet. Constat item judicia incrementum accipere ex usuris et fructibus. Neque obstat *l. Non quemadmodum. sup. de judic.* De re futura nulla est actio. Hæc etiam actio ex locato de qua exemplum posui, non est de re

futura principaliter, sed de præsenti, cui tamen accedunt medii temporis quoad res judicetur, pensiones et incrementa. Non obstat *l. Non potest. sup. de judic.* Si alia res post litem contestatam contingat, ea nihil ad judicem pertinet, ut in *l. Anteus. in fi. sup. de aqua et aquæ plu. arc.* At in exemplo proposito eadem res est, ad quam quæcumque pertinent judex arbitratur, etiamsi post litem contestatam contigerint, *l. Quod si nolit §. Si mancipium sup. de ædil. edic. In judiciis*, id est, in actionibus, ut in *l. Inter §. 1. inf.*

Ad L. Ad diem. 77.

Ex die solo pœna committitur etiamsi debitor non interpelletur. Harm. eleganter in Ἐπιτ. ὁ ὑπὸ ἡμέραν ὀφείλων ἑαυτὸν ὑπομιμνήσκει ὀφείλων. Item si nullus sit ex parte debitoris, qui interpellari possit, *l. ult. sup. de nau. fæ. l. Trajectitiæ sup. tit. prox.* Sed si debitor sit, et paratus sit eo die solvere, nec fuerit cui solveret, pœna non committitur, *l. pen. sup. de nau. fæ. l. ult. de lege com. l. Pecuniæ. §. 1. sup. de usur.*

Ad L. Si filiusfamilias. 78

Multum distant legata condicionalia ab stipulationibus, ut dixi in *l.* 16. et 57. et hoc quidem inter cætera, quod stipulatio condicionalis acquiritur patri, etiamsi condicio existat post emancipationem filii, legatum non item: cujus differentiæ, ut et aliarum, hæc statim occurrit ratio, quia in legatis spectatur tempus, quo condicio existit, in stipulationibus tempus contractus. Condicio existens retrotrahitur ad tempus contractus, *l. Potior est. § 1. sup. qui pot. in pig. hab. l. Necessario. §. 1. de per. et com. rei vend.* Condicio existens retro non trahitur ad mortis vel testamenti tempus. Sed hujus rationis adhuc si quis rationem requirat, hanc afferam. Contrahero nos, sive pure, sive sub condicione, non tantum ut nobis, sed etiam ut rei, et posteritati, et successioni nostræ consulamus, *l. Si pactum. sup. de probat.* At sub condicione habito contractu, hoc non adsequemur morientes ea pendente, id est, hæredibus nostris non proficiet ille contractus, nisi statuamus ejus vires statim ab initio existere, etiamsi nondum extiterit condicio: quod semel admissum hoc casu, fuit et generaliter admissum omnibus *l. Ususfructus. inf. de stip. serv.* At is qui legat, solum legatarium non legatarii posteritatem spectat, ideoque pendente condicione mortuo legatario, legatum extinguitur: denique ut hoc casu, sic et alio quolibet non accipiet legatum vires nisi ex futuro condicionis eventu. Aliam rationem Acc. adfert in *l. Si uxorem. C. de cond. inser.* quia in stipulatione condicionali factum intercedit filii, non in legato. Acquirit ergo stipulationem, non legatum. Eadem ratione ipse contendam ex pura stipulatione filiifamilias patri acquiri, ex legato non item: falso: nam et ex legato puro vel condicionali, cujus condicio existat manente jure patrio, patri acquiritur. Eam rationem dum comunt quidam, multa peccant. Ajunt stricto jure in stipulatione condicionali spectari tempus, quo existit condicio. Dicere debuerunt stricto jure non spectari, nam hoc proditum ita est pro regula, et repetitum in *l. de diver. regul. jur. l. Non omne quod licet.* Regulæ sunt stricti juris regulæ, *l. 13. de lib. et post.* Rursus ajunt, ea quæ contrahit filius, ex re patris haberi: falso: alioquin quidquid ex contractibus acquirit filius, in profectitio peculio est: hoc notem est falsum: ergo et illud. Operam fateor ex re patris videri, ut si aret, fodiat, ædificet, quoniam jure operas suas debet exhibere patri, quas et pater locare potest. Contractus non est opera. Puto etiam male ab omnibus accipi *l. Quæ legata. inf. de div. reg. jur.* quæ in hac quæstione vulgo citari solet: nec enim animadvertunt duas in ea proponi differentias inter legata, et stipulationes. Legata quæ in hæredem transmittuntur, patri etiam et domino acquiruntur. Stipulationes quæ in hæredem transmittuntur, non semper patri etiam et domino acquiruntur, veluti ire agere, et qua sibi stipulator recipit electionem, ut dixi in *l.* 76. et ne videatur hæc nova, subjicitur alia iis verbis, Nam et sub condicione, quæ talis est: Stipulationem condicionalem patri acquiri, etiamsi condicio extiterit post emancipationem. Eandem transmitti in hæredem constat, etiamsi post mortem stipulatoris condicio extiterit. Legatum tamen neque in hæredem transmittitur si condicio extiterit post mortem legatarii, neque patri acquiritur, si extiterit post emancipationem. Ad hæc notandus est unus casus, quo per filiusfamilias facta stipulatio patri non quæritur, sed filio postea emancipato, qui proponitur in *l. Quidam. § ult. inf. hoc tit. l. Si debitori. § ult. inf. de fidejus.* Futuræ obligationis fidejussor accipi potest, *l. Non quemadmodum sup. de jud.* Cui non est quæsita obligatio rei principalis, nec fidejussoris potest acquiri: et ideo si filiusfamilias ita fidejussorem acceperit, Quantam pecuniam Titio credidero fide tua esse jubes? et post emancipationem crediderit, patri fidejussor ex stipulatu non tenebitur, quia nec reus tenetur. Hæc stipulatio ex præsenti vires non accipit, quia nec potest antequam principalis obligatio consistat. Tenetur tamen uterque filio: reus directo, cum quo contraxit post emancipationem: Fidejussor, utiliter cum quo contraxit in familia patris. Alias vero ex stipulatione condicionali facta per filium patri datur actio, non filio postea emancipato: idemque est si dolo malo stipulationem vel aliud negotium filius conferat in tempus emancipationis, *l. ult. inf. de stip. ser.* Mandatum bona fide collatum est in tempus emancipationis, et ideo filio datur ex eo utilis actio mandati in specie *l. Quidam. sup. de hær. instit.* Legatum tamen indistincte, conferri posse in tempus emancipationis exploratissimum est. De § ult. dixi in l. 23.

Ad L. Si procurator. 79.

Per (*) liberam personam nonnunquam utiles actiones parantur nobis, ut si quid sibi procurator præsentis stipuletur: quod ita intelligendum est, si ex re et negotio domini stipuletur, alioquin si quid extra rem domini sibi stipuletur domino præsente, proculdubio nullam ei parabit actionem: nec enim res procuratoris quidquam habet commune cum re domini: et ob id recte mihi videtur a quibusdam accepta de procuratore præsenti, *l. Quod procurator. sup. de proc.* Igitur ne dixeris duobus casibus domino utilem competere, Si eo præsente stipulatus sit, et, Si ex re ejus stipulatus sit: sed iis commistis uno, Si ex re ejus eo præsente stipulatus sit, alioquin semper per procuratorem domino pararetur actio utilis, et frustra diceret hoc loco, Præsentis. Addi potest et alius casus, Si aliter rem suam dominus servare non possit, *l. Julianus. §. Si procurator. sup. de act. emp.* exemplo institoria, *l. 2. sup. de instit. act. l. In omnibus. inf. de præt. stip.* cui est conjungenda *l. 18. §. ult. sup. de dam. infec.* Item alius, Si procurator militis suo nomine pecuniam ejus crediderit, et stipulatus sit: datur enim militi utilis certi condictio *l. Si pecuniam. sup. de reb. cred.*

Ad L. Quotiens in stipulationibus. 80.

Dixi de hac lege aliquid in l. 41. Accursius ὁμωνυμίαν, ἀμφιβολίαν, σύνθεσιν exemplis philosophorum deamit recte. Compositionem dixit cum Boetio, quod illi σύνθεσιν, Julianus conjunctionem in *l. Si is qui ducenta sup. de reb. dub.*

Ad L. 81.

De initio dixi in l. 38. Finis est veluti σύνοψις quædam, *l. pen. sup. si quis caut.* De L. 82. dixi in 16. et 23.

Ad L. Inter stipulantem 83.

Initium exposui in l. 38. et 50. In §. 1. inf. ostenditur si in corpore dissensum sit vitiari stipulationem, ut si de alio homine senserit promissor, de alio stipulator, *l. Continuus. §. 1. inf. hoc tit.* Idem in judiciis locum non habet: nam si de alio sentiat actor, de alio reus, nihilominus judicium consistit. Ea res in judicium venit, de qua actor sensit. Ea res in stipulationem venit, de qua uterque sensit. Cum invito non contrahimus, et ideo utriusque consensus exigitur. Cum invito agimus: itaque multum distant hac in re judicia ab stipulationibus: et hæc est sententia hujus §. cui opponitur *l. Si in emptione. in prin. sup. de cont. empt.* quæ emptionem fundi valere ait, cui venditor dixit accessurum Stichum, etiamsi de alio emptor, de alio venditor senserit: quod si hoc dissensu non vitiatur emptio, nec stipulatio: facilius dissensu emptio vitiatur, quam stipulatio. Dissensus in materia vitiat emptionem non stipulationem, ut diximus in l. 22. Recte Acc. senserit, id est sensisse dicatur: nam si omnino constet eos dissensisse, nihil actum videtur. At si de dissensu non constet, et ambigua sit oratio, interpretatio fiet adversus venditorem sive conveniatur sive agat, videturque in ea lege pro venditor, legendum, emptor, ut in Observationibus indicavi, et contrario mendo in *l. 5. C. qui man. non poss.* venditori pro emptori, Græci τῷ πράτῃ XLVIII. βασιλικῶν. Interpretatio fiet adversus stipulatorem agentem ex stipulatu, *l. 38. §. In stipulationibus. sup. l. Quicquid. §. ult. inf. h. t. l. Cum quæritur. sup. de reb. dub. l. Labeo. l. Cum in leg. sup. de cont. empt.* At in ambigua actione interpretatio fiet adversus reum, quo cum agitur, *l. In contrahenda. inf. de div. reg. ju.* et hæc est alia differentia inter judicia, et stipulationes. Quod si contractuum sermo ambiguus non sit, ejus sensum sequemur, etiamsi contendat promissor se aliud sensisse, *l. Quidquid. in pr. l. Si mihi et Titio. § ult. inf. h. t.* Stipulatus sum de te vestem omnem muliebrem quam habes. An ea etiam debebitur vestis muliebris, qua abuti soles etiamsi neges de ea te sensisse? Sic videtur: nam vestis muliebris appellatione ea etiam continetur, qua viri indecore utuntur. quod tamen in legatis locum non habet, ut Accursius notavit recte ex *l. Inter vestem. sup. de au. et arg. leg.* In legatis solius testatoris mens spectatur: in stipulationibus mens utriusque, quam si constet fuisse diversam, id est, si constat certo eos dissensisse in ea re, quæ in stipulationem deducta est, nihil actum videtur: si non constet, et ambigua sit oratio, mens promissoris spectatur: si non sit ambigua, mens stipulatoris, cui suffragentur verba. De §. *Si stipulante.* dixi in l. 1.

Sacram). (§. 5.) Inutilis est stipulatio si quis stipuletur rem sacram, vel religiosam, vel publicam, vel liberum hominem. Publicam dicimus, quæ usibus publicis in perpetuum destinata est, veluti forum: nam servi publici stipulatio valet. Est autem usque adeo inutilis stipulatio, ut nec ex post facto convalescat, si res sacra profana, vel ex publica privata, vel si liber servus fiat. Regula enim Catoniana et in stipulationibus locum habet, ut diximus in *l. 16.* Est et alia regula, Ea quæ initio constiterunt postea extingui, si in eum casum recidant a quo incipere non potuerunt, de qua diximus in

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 9.*

. 2. et *l.* 16 cui est etiam locus in stipulationibus, et ideo si res profana, quam stipulatus sum, sine facto promissoris ante moram consecrata sit, vel si res privata quam stipulatus sum publicata sit, vel si servus quem stipulatus sum, manumissus sit, evanescit stipulatio nam una eademque est causa obligandi, et liberandi: obligamur, quia dare possumus; liberamur, quia dare non possumus. Contrariorum una eademque causa est, contraria scilicet ut Acc. recte: et ita Aristoteles 2 Rh. c. 16 ἡ γὰρ αὐτὴ δύναμις τῶν ἐναντίων, ᾗ ἐναντία, qua ratione semel in perpetuum extincta obligatio etiam resuscitari potest, ut si servus liber factus, rursus servus fiat et ita Celsus sentit: sic enim argumentatur: Si promissor liberari potest, cum dare jam amplius nequit homine manumisso, vel re consecrata, obligari etiam potest si rursus dandi facultatem recipiat, contrariorum enim eadem est δύναμις. Ab eo Paulus et cæteri dissentiunt, et reprehenditur nominatim a Paulo Celsus in *l. Qui res* § *Aream inf. de sol.* Celsi sententia extat in *l. Si chorus.* §. *ult. sup de leg.* 3 quam ut concilient cum § *Aream*, et hoc §. quidam differentiam faciunt inter legatum, et stipulationem: male, ut docet *l. Si servus legatus* §. *ult. sup. de adim. leg.* in qua idem Paulus tradit de legato contra Celsum, quod de stipulatione in §. *Aream.* Celsi sententia argumento a simili confirmari potest. Si navis quam stipulatus sum sine facto promissoris dissoluta sit, extinguitur obligatio. Rursus si restituta sit navis et eisdem tabulis compacta, obligatio resitutur. Negandum hoc esse simile. Negandum extingui obligationem nave dissoluta ea mente ut reficeretur. Cessat verius quam extinguitur, quia eadem navis restitui potest eisdem tabulis imo nec intercidisse navis videtur. Expectatur ergo donec eadem navis reficiatur, quia et ea mente dissoluta est. Non obstat item prior ratio, quæ in extinctis rebus locum non habet: ut enim homo mortuus vitæ restitui non potest, sic nec in perpetuum extincta obligatio. In perpetuum extinguitur servo manumisso quia ea mente manumittitur ut perpetuo sit liber, planeque is servus manumissus mortuo comparatur, nec rursus si fiat servus is videtur esse qui fuit ante, sed novus homo. Cessat quod quasi consopitum non extinctum est, et quod pendet, ut in *l. Continuus.* §. *Illud. inf.* Potest et alio argumento confirmari sententia Celsi, Si stipuler ex fundo vini amphoras C. quæ stipulatio tacitum diem habet, *l.* 73. *sup* et natum ex eo fundo, perceptumque vinum sine facto promissoris consumptum sit, obligatio extinguitur, restituitur sequenti anno vino percepto, cui eodem modo respondendum est non extingui, sed cessare obligationem. Expectatur enim quoad denuo vinum ex eodem fundo nascatur, quia non corpus vini quoddam certum, sed genus et quantitas debetur. At fas non est expectari donec liber homo fiat servus, vel res sacra profana: quamobrem et ab initio recte hominem liberum non stipulor, Cum servus erit, *l. Si in emptione.* §. 1 *sup. de cont. emp.* nec rem sacram, cum profana erit. Si tamen navis ea mente dissoluta sit ut in alios usus convertatur, extincta videtur. et ideo licet postea eisdem tabulis compacta sit, alia navis videtur esse, nec restituitur obligatio semel extincta. Summa hæc obligationem extingui re consecrata vel publicata, vel servo manumisso, vel nave dissoluta, si modo ea mente dissoluta sit, ut in alios usus converteretur. Cessare, nave dissoluta, reficiendi causa. Navem dissolutam ea mente et refectam eandem esse. Dissolutam aliam eandem non esse. Sic definiri posse quæstionem philosophorum an refecta navis, eadem sit navis quam refert Plutarchus in Theseo. Eademque de domo distinctio admittenda est, restitutam eandem esse, si ea mente deposita sit ut restitueretur, sin minus, eandem non esse. Cessare item obligationem vino quod ex fundo dari promissum est, consumpto. Extinctam obligationem non posse resuscitari. Cessantem expergefieri posse. Extingui in perpetuum, Cessare ad tempus. Cessare obligationem dupliciter, vel posteaquam nata est, ut si navis promissa dissolvatur reficiendi causa, vel statim ab initio si diem habeat expressum vel tacitum, ut si vinum vel oleum ex fundo stipuler: expectare enim debeo vindemiam aut olivitatem, vel si servum captum ab hostibus. *d.* § *Aream.* Igitur obligatio suspenditur non tantum ab initio sed etiam ex postfacto. At quid si areæ promissæ impositum sit ædificium, quæro utrum obligatio areæ extinguatur an cesset? Dico nec cessare eam nec extingui, sed vigere eandem, ideoque quocumque tempore peti posse æstimationem quia area extat quamquam et in hac specie dissentiat Celsus a cæteris, *l. Si chorus* §. *pen sup. de leg.* 3 *l. Servum filii.* § *Si areæ. de leg.* 1. *l. Si areæ. de leg.* 2. Idemque est si tignum injunctum sit ædibus: nam et si ex XII tab. non possit solvi, peti tamen potest, et ejus æstimatio præstari, *d. l. Qui res.* §. *ult. Lex*, inquit, *vindicare posse scil.* Sic Nov. XXXVIII νόμος ἐπέτρεψεν, et in *l. Statuliberos. sup. de statul. lex putat.* Sensus hic est: Cum scirent Decemviri tigna vindicari posse, ideo solvi ea prohibuerunt. Et hæc omnia quæ hactenus exposita sunt ad hoc § et § *Aream*, sunt de stipulationibus conventionalibus quæ in dando consistunt, quæ tamen usui quoque possunt esse in prætoriis stipulationibus, quibus de restituenda re cavetur. Prætoriæ stipulationes aut rei restitutionem continent, aut incertam quantitatem. *l.* 2. *inf. de præt. stip.* Restitutio rei accipitur dupliciter, vel ut opus quod factum est in pristinum statum restituatur, vel ut res præstetur. Stipulatio novi operis rei restitutionem continet, id est, ut opus restituatur. Sed et quanti ea res est in incertam quantitatem concipi potest, *l. Stipulatio.* §. *ult. sup. de no. oper. nunt.* Judicatum solvi incertam quantitatem continet. Sed et de restituenda re, id est, præstanda concipi potest: quo casu an eadem res sit inspicitur. Stipulatione item fideicommissorum de restituenda re caveri potest, *l.* 1. §. *Item quæritur. sup. ut leg. no. cav.* iis verbis, *Eam rem recte restitui*, *l.* 73. *inf. de verb. sign.* Itemque fructuaria, *l. Inter fructuarium. sup. de dam. infec.* Circa hunc §. quæritur de re mea, cur eam recte stipuler sub condicione Cum mea esse desierit, cum tamen liberum hominem ita recte non stipuler, cum servus erit, vel rem sacram cum profana esse cœperit? Ratio autem non est obscura. Nihil vetat expectari quoad res mea esse desinat, quæ vix umquam comparatur ea animi destinatione, ut perpetuo mea sit. At liberi hominis servitutem, vel rei sacræ detestationem expectari dirum est. Impossibilis hæc condicio videtur esse in libero homine, et re sacra. Possibilis in re mea: et huc pertinet, *l. Continuus.* § *pen. inf.* At sicut inutilis redditur stipulatio re profana, quam stipulatus sum, consecrata, ita et re aliena mihi acquisita. §. *Si rem. inf. l. Si servus legatur.* § *Stichum. sup. de leg.* 1 quod exposui *sup. l.* 16. Stipulatio rei alienæ dominii acquisitione extinguitur, ut si de te eam stipulatus sim ex donationis causa, ac deinde hæreditatis vel legati jure eam acquisiero, nisi eam testator a me per legatum, aut fideicommissum reliquerit pure, vel sub condicione. Dominii acquisitio, cujus causa duratura non est, non perimit stipulationem, *l. Non quocumque. sup. de leg.* 1. *l. Qui res. in princ. inf. de solut.* His etiam addamus quod de libero homine traditur *l.* 103. Inutiliter enim in stipulatum deduci, quia nec dari potest, nec æstimari, ac generaliter rei cujus commercium non est, æstimatio non debetur, *l. Cum servus.* § *ult. sup. de leg.* 1 sicut nec hominis mortui, vel manumissi, *l.* 35. *eod. t. l. Si mihi alienum. inf. de solut.* Hominis mortui stipulatio inutilis est: quod etiam in hunc tractatum Ulp. conjecisse indicio est §. *pen.* quo exponit casus, quibus valet stipulatio hominis mortui: quos de re diximus in *l.* 69. et ut superioribus casibus dedicatione, publicatione, manumissione, dissolutione, dominii acquisitione, ita et morte obligatio extinguitur, nec postea restituitur. Additur in eadem *l.* 103. fundum hostium inutiliter promitti, quia dari non potest, ideoque nec æstimatio ejus debetur, quod et in legatis obtinet, *l. Ab omnibus.* §. *Etiam sup. de leg.* 1. *Si quis ancillam.* (§. *ult.*) Ancilla precario rogata id etiam agitur, ut partus sit precario, *l.* 10 *sup. de prec.* Non idem agitur ancilla judicio vel alio loco sisti promissa. Non idem muliere tincta, ut est in concilio Cæsariensi, Ἐγκύου φωτιζομένης τὸ κυοφορούμενον οὐ φωτίζεται.

Ad L. Si insulam. 84.

Certum est moram purgari oblatione, novatione, condicionali stipulatione, ac multo etiam magis præstatione, ut si insulam fieri promisero, et post moram insulam fecero. Licebit autem facere quoad lis contestata non fuerit. Post litem contestatam cum jam cœpit stipulator agere in id quod interest, res non est integra: itaque faciendo non liberabor condemnatione quanti ea res est: quod probat non solum hæc lex, sed et *l.* 17. *sup. de const. pec.* nam illis verbis, *Usque ad tempus judicii*, in ea lege hoc significant, usque ad litem contestatam, ut in *l.* 17. § *ult. sup. de dam. inf.* ante judicium, id est, ante litem contestatam. Hoc etiam amplius habet ea lex, non tantum si faciat, sed et si facere paratus sit ante litem contestatam, debitorem liberari a præstatione ejus, quod interest. At si lite contestata non sit aliud petitum, quam quod nunc offertur post litem, ut si dari aliquid oportere petatur, et post litem contestatam reus det idipsum, aut dare paratus sit, vel si districte agatur fieri oportet, et reus faciat quod petitur, vel facere paratus sit, non est dubium judicium solvi. Omnia enim judicia absolutoria sunt. Quæstionis est, sicut damnatione quanti ea res est, liberatur is qui dat vel facit quod debet, vel paratus est dare facere post moram ante litem contestatam, an ita etiam liberetur a pœna. Non utique indistincte. A damnatione quanti ea res est indistincte liberatur, itemque a periculo sive obligatio sit pura sive in diem, ut diximus in *l.* 71. A pœna autem liberatur si pura sit obligatio, et ante litem contestatam offerat, *l. Si cum dies.* §. *ult. sup. de rec. qui arb. rec. l. Qui Romæ.* §. *Flavius. inf.* Ubi jam cœpit agi de pœna, tarda nimis seraque oblatio est. Quod si obligatio sit in diem, ex die statim pœna committitur, nec is qui offert post diem evitat pœnam: quia id inter contrahentes agi intelligitur, *l. Trajectitiæ. sup. de nau. fœn. l. Celsus. in prin. sup. de rec. qui arb. l. Si fundus.* § *ult. sup. de leg. com.* idque Acc. supplet recte ad *l. Lucius. sup. de act. emp.* in ver. *exhibuerit.* Sed huic sententiæ opponitur *l. Et si post tres. sup. si quis caut.* Si reus promiserit se judicio sisti certa die, et ni steterit, pœnam, ex die pœna committitur statim, resolvitur tamen si post diem sistat se. Sunt qui respondeant stipulationem Judicio sisti esse prætoriam, prætorias benignius accipi quam conventionales, quorum sententiam alias probavi, nunc probare non possum: Nam et stipulationes prætoriæ semel commissæ resolvi non possunt, veluti stipulatio duplæ, *l. Habere. sup. de evict.* et Judicatum solvi ut apparebit ex interpretatione *l.* 3. §. *ult. inf. sol.* quam inferius traditurus sum. Præterea eo suffugio nihil est opus, cum ut ex veteribus recte Bulgarus notavit in specie *l. Et si post tres*, non fuerit subjecta pœna. Fateor a præstatione ejus quod interest liberari eum qui se sistit post diem ante litem contestatam tamen, id est, antequam petitum sit id quod interest: et hæc est sententia *l. Et si post tres.* Nego a pœna semel commissa eum liberari si se sistat post diem, et hoc nimirum fidejussori ejus tantum dedit Justinianus, ut reum sistendo post diem evitet pœnam, *l. Sancimus. C. de fidejuss.* Alias igitur id non obtinet. Ergo generaliter hac in quæstione constituenda est differentia inter stipulationem pœnalem et quanti ea res est, non inter prætoriam et conventionalem, cujus ratio hæc est. Stipulatio pœnalis post diem statim committitur ipso jure, ut dixi in *l.* 77. et ideo oblatione postea facta non resolvitur

Stipulatio quanti ea res est non intelligitur committi nisi ex ea lis fuerit contestata, ut in *l. Cum quærebatur.* §. *Proinde. inf. jud. sol.* et ideo oblatione facta ante litem contestatam, ea stipulatio resolvitur. *l. 15. inf. eod. tit.* quod ita procedit, nisi propter moram actor jam ante litem contestatam damni aliquid senserit, quo casu nec ante litem contestatam posteaquam ex mora damnum actor sensit, offerendo evitari potest præstatio quanti ea res est et hoc est quod ait *l. Et si post tres.* Nec actoris jus ex mora deterius factum sit. Idemque *l. 135.* §. *Seja. inf.* cujus speciem ponam inferius. Si mulieris propter moram non interesset, ac similiter ita demum is qui pure pœnam promisit, offerendo ante litem contestatam pœna liberatur, si nulla in ea re captio actoris sit, *l. Si cum dies.* §. *ult.* et *l. prox. sup. de rec. qui arb. rec.* Post litem autem contestatam petitumque id quod interest, petitamve pœnam pure promissam nihil agit is qui offert quod debet evitandæ gravioris condemnationis causa. Huic tamen extremæ sententiæ opponitur *l. 3.* §. *ult.* et *l. 4. inf. jud. sol.* quæ les ait absolvi fidejussorem judicatum solvi, cum quo actum est quanti ea res est ob rem non defensam, si post litem contestatam reus defensionem suscipere paratus sit. Non dicit si ipse fidejussor defensionem suscipere paratus sit: sibi enim ageret se defensioni post litem contestatam offerendo. Sed quod per se non potest, per reum consequitur, quod sæpe ita fit. *l. 3. sup. quæ res pig. obl.* et ita Duarenus etiam respondit, qui in hanc legem scripsit feliciter. Obstat etiam *l. Fidejussor. sup. de dol. exc.* in cujus specie offertur recte post condemnationem, et evitatur actio judicati: quidni vero? Offertur enim non res solum, sed etiam omne quod interest: ac similiter posteaquam actum est quanti ea res est, si reus offerat omne quod interest, non est dubium absolvi eum debere: quod si offerat tantum se daturum facturumve quod debet principaliter, sera et intempestiva oblatio est. Obstat item *l. Hoc edicto. sup. de Public.* ubi post litem contestatam restituta re, evitatur pœna edicti. Sed id fit ex edicti sententia, quod pœnam infligit sub hac condicione, ni restitutum sit. His pro coronide addenda est species l. 135. §. *Seja. inf.* Seja hortos emit mandato Titii, ac deinde stipulanti Titio promisit se hortos ei tradituram, cum is pretium et usuras solvisset: stipulationi mox subditum est pactum, ut Titius solveret intra Kal. Apr. et hortos reciperet. Titius ad diem non omne pretium solvit, moratus est in solvenda pretii parte, eam offert post diem, Seja detrectat accipere: an hæc oblatio facta post diem eum excusat, eique præbet actionem ex stipulatu qua hortos condicat? Sic videtur dummodo damnis Sejæ, si quæ senserit ob moram, etiam satisfaciat. Ergo debitor moram suam purgat post diem et ex ea quatenus alio ex latere creditor est, sibi agendi facultatem parat perinde ac si solvisset: quod iis quæ diximus omnino congruit: nec enim fuit in ea specie subjecta pœna: male autem Acc. notat in ea specie pactum ex incontinenti additum stipulationi inesse ex parte actoris: hoc enim in bonæ fidei tantum judiciis receptum est, *l. Jurisgentium.* §. *Quinimmo. sup. de pact.* Non parit igitur actionem, sed hanc tantum vim habet, ut non possit Titius ante diem hortos, nec Seja pecuniam petere. Inest enim ex parte reorum, *l. Lecta sup. de reb. cred.* Item hanc vim non habet, ut impediat emendationem moræ, cum condicio stipulationis initio diem certum non habuerit: at ob id quandocumque expleta purgat moram.

Ad L. In executione. 85.

Executionem obligationis vocat petitionem et solutionem, quam Græci ἐκβίβασμον. Quatuor autem proponit rationes exequendæ obligationis, sive executionis species quatuor summa arte collectas. Prima hæc est, Peti pro parte et solvi pro parte quod fit ex dividua obligatione, veluti certæ pecuniæ vel certi corporis, et ideo singuli hæredes promissoris conveniuntur pro hæreditaria parte ex XII. tab. et solvunt pro hæreditaria parte: quod certissimum est. Secunda hæc est, Peti solidum et solvi solidum, ut si testator opus Reip. fieri, vel statuam poni jusserit, singuli hæredes tenentur in solidum, nec liberantur nisi præstent solidum ex rescripto fratrum Imperatorum. Idemque est si quis fieri promiserit, quia individua obligatio est, et operis effectus, id est ἀποτέλεσμα scindi in partes non potest, *l. 11.* §. *pen. sup. de legat.* 3. Idemque est in servitute excepto usufructu, ut dixi in *l. 2.* et 72. excipienda est etiam servitus oneris ferendi, *l. Et si forte.* §. *Si ædes. sup. si ser. vind.* Hic enim est verior sensus ejus § et recte lib. LVIII. βασιλικῶν tit. V. conjunctim excipitur ususfructus et servitus oneris ferendi, his verbis πλὴν τῆς περὶ τοῦ φέρειν τὰ βάρη τοῦ γείτονος, καὶ τῆς χρήσεως τῶν καρπῶν. Ratio non est obscura. Ceteræ servitutes in usu consistunt. Ususfructus in fructu. Oneris ferendi in onere posito supra parietem vicini. Uti non possum pro parte. Fructus capere possum pro parte. Adgravare parietem et adlevare possum pro parte, non pariete sed onere diviso, ut si ejus tectum quod ferre paries potest, partem parieti toto imponam. Et hæc quidem iis separatis dicuntur de stipulatione, Servitutem dari, velut Iter dari; Stipulationis Iter fieri alia est ratio, quæ postremo executionis genere continetur. Tertia ratio exequendæ obligationis hæc est, Peti pro parte, et solvi solidum ut si homo sit generaliter promissus et plures sint hæredes promissoris, singuli conveniuntur pro parte hæreditaria, ut quisque pro parte sua hominem quemdam præstent, liberatio tamen non contingit nisi eundem solidumque hominem omnes præstent: nam si velit unus partem Stichi alter partem Pamphili solvere, stipulationi satis non fit, nec potest promissor pluribus hæredibus relictis efficere, ne integrum hominem unum stipulator consequatur: alioquin ei injuria fieret, eademque est condicio stipulationis Stichum aut Pamphilum dari, vel decem aut Stichum dari, quod exposuimus in *l. 2. sup.* Quarta forma executionis hæc est: Peti in solidum et solvi pro parte, ut si venditor, qui duplam promisit ob evictionem, plures hæredes reliquerit, re emptori evicta in solidum committitur stipulatio, id est, uno defugiente auctoritatem, omnes tenentur, quia non videtur res defensa quæ non fuit in solidum defensa, *l. Ex clausula. inf. jud. sol.* non tamen damnantur supra partem hæreditariam quod etiam exposui in *l. 4.* §. *ult. sup.* Similiter hæc stipulatio. Per te non fieri, quo minus mihi ire agere liceat, quæ compendio dicitur, Iter fieri, in solidum committitur, id est, uno ex hæredibus promissoris prohibente omnes tenentur, quia et qui ab uno tantum prohibetur, in solidum videtur prohiberi: singulis autem pro parte hæreditaria præstatio incumbit. Ceterum id quod præstiterint qui non defugerunt auctoritatem, vel qui non prohibuerunt, a cohærede qui defugit, vel qui prohibuit, recipient judicio familiæ erciscundæ ut diximus in *l. 2.* et 4. et 30. et 56. Similiter si ita sit stipulatio concepta, Fundum illum, vel sortem illam dari, si fundus datus non sit, tot pœnæ nomine dari, hæc stipulatio in solidum committitur, id est, uno ex hæredibus promissoris non dante fundi partem suam omnes tenentur, quia non videtur datus nisi in solidum sit datus, non tamen pœnæ nomine singuli præstant ultra partem hæreditariam: id item quod præstiterint pœnæ nomine, qui solverant partes fundi, a cohærede qui non solvit recipient judicio fam. erciscundæ, §. *pen. l. Hæredes.* 2. *Idem, eris. sup. fam. ercisc.* Duplex fuit in hac specie stipulatio, fundi pura, pœnæ condicionalis. Uno solvente fundi partem, a pura stipulatione liberatio contingit pro parte, a pœnali non item. Pœnæ causa individua est: nam et ob minimam partem non solutam, solida pœna committitur. Sic et pignoris causa individua dicitur *l. Rem. sup. de evict. l. Hæredes* §. *Item obœrentur. sup. fam. ercisc.* nam et si unus solverit pro parte sua, nullo modo solvitur pignus, antequam sors universa persoluta fuerit: et hac de re etiam diximus satis in *l. 4.* §. *Cato.* His igitur casibus etiamsi in solidum committatur stipulatio, et agatur adversus eos, qui bonam fidem agnoverunt quasi solido non præstito, tamen in solutione admittit secutionem, id est, sectionem sive divisionem. In § *ult.* hoc ostenditur, promissorem sub condicione, per quem fit ne condicio existat, perinde teneri ac si condicio extitisset, quod non tantum in condicione potestativa locum habet, sed et in casuali, et non solum in stipulationibus, sed et in legatis si per hæredem fiat, quo minus condicio existat, *l. Jure. l. Julianus. sup. de condit. et demonst.* Quid si per alium fiat quo minus condicio existat? Et quidem si per eum stat in cujus persona impleri condicio debuit, ut si ab hærede mihi legatum est sub condicione si Gajo x. dedissem, et Gajus nolit decem accipere, videtur etiam impleta, *l. In omnibus causis. inf. de div. reg. jur.* At quid si per extraneum? Non videtur impleta, sive adhuc possit impleri, sive non *l. Inde Neratius.* §. *Item Julianus sup. ad leg. Aquil.* cui tamen obstat *l. Quæ sub condicione.* §. *Quoties. sup. de cond. instit.* et *l. Turpia.* § *pen. sup. de leg.* 1. Respondeo, in specie *l. Inde Neratius*, servum occisum fuisse post mortem testatoris, quo tempore debuerat manumitti. In aliis legibus vivo testatore. Vel, ut Græci tradunt ex βασιλικῶν, in *l. Inde Neratius*, occisus fuit ab alio, quo hæres indemnitatem consequi potest. In aliis fato functus est: quo casu non potest hæres ab alio indemnitatem consequi: quam tollendi contrarii rationem Latini etiam retulerunt: prior placet magis: eum aliis legibus, quibus mortui mentio fit, etiam occisus comprehendatur. Porro huic legi quidam male censet conjungendam l. 43 *sup. t. prox.* cum sit ex alio libro. Leg. 86 exposui in l. 29. L. 87. in 16. L. 88. in 49. L. 89. in 76.

Ad L. Cum stipulati. 90.

Sorte petita non ideo minus currunt usuræ. Duplex autem est usura. Alia propter quæstum infligitur, quæ fœnus appellatur, et cedit statim ex die interpositæ stipulationis. Alia propter moram, quæ pœna dicitur, et cedit ex tempore tardæ solutionis, *l. Lecta. sup. de reb. cred.* Utraque est menstrua. Utraque currit lite contestata, id est, non cessat. Rursus pœna alia est quæ semel dumtaxat infertur ob moram. Hæc non est usura. Finge me stipulatum fœnus, vel pœnam in menses singulos si sors sua die soluta non esset, et egisse ex stipulatu de sorte. An post litem contestatam crescent usuræ, an crescet pœna? quod non videtur: nam lite contestata novari res videtur: Novatione autem facta usuræ non currunt, *l. Novatione. inf. de novat.* Conjungatur ea les cum *l. Lite. sup. de usur.* cum sint ambæ ex eodem libro. Conjunctio indicabit constituendam esse differentiam inter litis contestationem, et novationem. Novatione facta usuræ non currunt. Lite contestata usuræ procurrunt. Citatur in hanc rem ab Acc. *l. 1. C. de jud.* quæ probat lite contestata de sorte, non ideo perimi stipulationem usurarum: superesse enim petitionem usurarum, quæ in judicium deductæ non sunt, quia duæ stipulationes sunt, una certi, altera incerti, *l. Centum. sup. de eo quod cer. lo. l. Ubi autem.* §. *pen. sup. h. t.* Si una actum sit, superest altera. Adfertur vero et alia differentia inter novationem, et litis contestationem a Paulo in *l. Aliam. inf. de nov.* Novatione facta perit prioris actionis privilegium si privilegiaria fuerit, sicut pereunt usuræ si usuraria fuerit. Lite contestata neque privilegium, neque usura perit.

Ad L. Si servum. 91.

Species est de servo promisso, et mortuo ante moram, quo casu promissor non tenetur nisi ipse eum occiderit immerentem, ut diximus in *l.* 23. *sup.* Quid si ægrotum neglexerit, ut si medicum ei non adhibuerit, atque ita diem suum obierit? an tenetur promissor? Minime. At cessatio a faciendo culpa est: fateor. Verum promissor non omnem culpam præstat. Alia consistit in faciendo, alia in non faciendo. Illam præstat, hanc non item. Cur ita? Possessor cum quo actum est, vindicatione negligentiam præstat: cur negligentiam quoque promissor non præstat? In re aliena custodienda, cujus vindicatio alteri competit, debemus esse diligentissimi. In ea, quam nonnisi nostro facto alteri quæri potest, licet nobis versari negligenter quasi in re nostra, modo absit dolus, aut lata culpa quæ ratio etiam differentiam induxit inter legata, et fideicommissa, *l. Cum res* §. *pen. sup. de leg.* 1. *l. Mulier.* §. *Sed enim sup. ad Trebel.* Morti comparatur consecratio et manumissio. Si igitur facto promissoris hæc ante moram contigerint, tenetur ex stipulatu: fecisse videtur si ipse servum promissum manumiserit, vel rem promissam dedicaverit, vel si eum servum eamve rem post interpositam stipulationem vendiderit, et emptor manumiserit, vel dedicaverit. Proinde fecisse etiam videtur ipse, si post stipulationem servum vendiderit, et emptor occiderit. Sed si alienum servum promiserit, isque a domino ante moram promissoris manumissus sit vel occisus, vel res consecrata, promissor non tenetur, quia nihil fecit: quinimo extinguitur obligatio: qua de re in *l.* 51. in *l. Inter* §. *Sacram sup.* Idemque est si servum suum promiserit, et is sine facto ejus ad libertatem pervenerit, puta ex casu statulibertatis a defuncto relictæ, quia nihil fecit. Si fecerit, tenetur. Si nihil fecerit, vel si cessaverit a faciendo, et res interierit, non tenetur. Quæritur an et promissor, qui nesciens se debere occiderit aut manumiserit aut dedicaverit, teneatur? quod magis est, exemplo hæredis, qui servum hæreditarium cum esset rogatus restituere hæreditatem ignorans occidit, vel manumisit. Citatur in hanc rem Julianus in §. *De illo.* Locus Juliani est in *l. Quidam* §. *pen sup. ad Treb.* et ideo quod ait in §. *De illo,* Ut restitueret, sic est accipiendum, ut restitueret hæreditatem, in qua erat et servus quem manumisit. Citatur et in simili specie Julianus in §. *Si res. Instit. de legat.* Verum huic sententiæ obstat *l. In summa.* §. *pen sup. de cond. ind.* et l. *Si is cui. sup. de. don. cau. mor.* quæ tamen sunt ex eodem libro quibus significatur ignorantem excusari. Puto a dati repetitione excusari ignorantem, non a petitione. Repetitiones sunt ex bono et æquo, ut ostendi in *l. Cum si sup. de trans.* Actio ex stipulatu strictior est, at præcisior. Fit obiter mentio in hac lege servi promissi, et postea capti ab hostibus ante moram: captivitas non comparatur morti, *l. Qui res.* §. *ult. inf. de sol. l ult. sup. de act. emp.* ideoque sine facto promissoris servo capto ab hostibus, cessare obligationem dicimus, non extingui, facto autem ejus servo capto, statim tenebitur ad pretium. Ex superioribus constituenda est hæc regula juris. Culpam debitoris perpetuare obligationem. Culpa duplex est, Mora, et occisio, sive similis manumissio, aut dedicatio. Mora perpetuat, sed purgari potest. Itaque plane non perpetuat, §. *Sequitur,* quem exposuimus in *l.* 73. §. *ult. sup.* Occisio omnimodo perpetuat producitque obligationem: nec enim purgari et circumduci potest. Constitutio veterum dicitur hac l. id est regula juris antiqui, ut in *l.* 1. *inf. de priv. del.* constitutio civilis. Ea autem de debitore loquitur. At trahenda etiam est ad accessiones quod proponitur in §. *Nunc videamus,* in quo accessiones dici, ut in *Nov.* iv. παρενθήκας pro personis, quæ principali obligationi accedunt, quales sunt adpromissores, mandatores, pecuniæ constitutæ rei. Eademque forma M. Tullius accessiones pro ministris et assectis in lib. de jure dicundo, *Is,* inquit, *suo labore, suisque accessionibus, hujus negotii atque operis molestia consequebatur, ut ad istum sine ulla solicitudine summa pecuniæ referretur.* Valerius lib. v. cap. vii. *Nec accessio gloriosæ illius pompæ, sed auctor spectatus est.* Vulgo male accessor, ut et in Pand. vulgaribus. Porro accessionum culpa obligationem perpetuat. Obligationem, inquam, eorum non rei principalis. Culpa accessionis non nocet reo. Imo vero post moram accessionis, id est, fidejussoris, mortuo servo promisso, vel eo servo occiso a fidejussore, reus liberatur, ipse fidejussor non liberatur, *l. Mora, sup. h. t.* nec enim æquum est ut suo facto alteram obligationem tollat, quamvis directo jure reo liberato et ipse per consequentiam liberetur. Culpa itaque fidejussoris ejus obligationem perpetuat itemque successoris ejus, non rei. E contrario culpa (*) rei non ejus tantum vel successoris, sed et accessionis sive fidejussoris obligationem perpetuat. Culpa rei fidejussori nocet, *d. l. Mora. l. Si a colono.* §. *ult. inf. de fidej.* nam fidejussor quantum ad eam rem attinet, quæ in obligationem deducta est, accedit in omnem causam, quæ reum principalem tenet, etiamsi simpliciter acceptus sit, non tamen crescit obligatio fidejussoris ex mora rei, nisi nominatim in quamlibet causam accipiatur, *l. Centum. sup. de eo quod cer. lo. l. Quæro. sup. loc.* Citatur et in hanc rem *l. ult. inf. de fidejuss.* male: nec enim loquitur de facto sive culpa rei principalis pro quo fidejussor intercessit, sed de culpa ejus apud quem intercessit. Male item Acc. hæc verba §. *Nunc videamus. Accessionibus quoque suis,* id est, fidejussoribus, accipit de fidejussoribus secundis: manifestum enim est de fidejussoribus reorum agi, non de fidejussoribus fidejussorum, quanquam et in eis idem dici possit, ac de cæteris consequenter. cum possint plures gradus fidejussorum esse. Id etiam addendum superioribus, factum filiifamilias rei principalis perpetuare obligationem patris si jussu ejus promiserit: quia pater, qui jussit, accessio et quasi mandator intelligitur. Accessio est qui jussit vel qui fidejussit. Sed et de peculio obligationem, quo casu potest esse perpetua, factum filii producit atque perpetuat, ut diximus in *l.* 49. Hujus regulæ effectus is erat: ut homo, qui facto promissoris periit, adhuc peti possit. Fiet autem in æstimationem condemnatio, *l. Promissor hominis. sup. de constit. pec. l.* 82. *in fi. sup.* Æstimatio peti non potest, quia æstimatio proprie non debetur, ut in fine legis ait. Neque in pecuniam, quæ non debetur, sed officio judicis æstimatio venit, et quasi debetur, *l. Promissor Stichi. sup. de const. pec.* Ut si obligationi quasi facto promissoris productæ nec extinctæ fidejussor applicari possit, qui accessionis nomine hominem promittat. Ut acceptilatio hominis promissi et mortui, quasi sit adhuc in rebus humanis, valeat. Ut si ex alia causa is homo debeatur, etiam eo peremto novari possit obligatio, et transferri in verborum obligationem. Valet igitur petitio, fidejussio, novatio, acceptilatio hominis mortui, *l. Inter* §. *pen. sup. hoc t.* quando scilicet facto sive culpa promissoris mortuus est aliquin non valet.

Ad L. Si ita stipuler. 92.

Ut vindemiam tollere liceat, jus est personale non reale. ususfructus jus est personale. De usufructu dubitatur si stipuler, Mihi hæredique meo uti frui licere, an hæres meus agere possit ex stipulatu, *l.* 38. §. *Sed et si quis. sup. hoc tit.* Idem dubitatum est eadem ratione de hac stipulatione, Per te non fieri quo minus mihi hæredique meo vindemiam tollere liceat. Respondetur tamen ex utraque stipulatione hæredem acturum, licet diversa sint jura personalia in mea et hæredis persona.

Ad L. Si sic stipulatus. 93.

Electio mea est. Ergo et hæredis mei secundum ea, quæ diximus in *l.* 93. Ideo autem electio mea est, quia dixi, Sumito, quo verbo et in legatis legatario vindicatio, et optio datur, auctore Ulpiano in Frag. Inde Servius recte V. Æneid. *Sume,* inquit, *verbum est jurisconsultorum, quo utuntur quotiens legatum non ab hærede datur, sed est in accipientis arbitrio.*

Ad L. Triticum. 94.

Non valet stipulatio tritici sine certa quantitate, *l. Ita stipulatus. inf.* Quantitatem exprimi non est necesse. Satis est si intelligatur. At si neque exprimatur, neque intelligatur, inutilis stipulatio est. Adjecta autem quantitate valet, etiamsi adjecta qualitas non sit, ut diximus in *l.* 74. *sup. l. Fidejussorem. sup. Mand. l.* 4. *sup. de trit. vino et oleo.* Qualitatem hoc loco genus vocat. Id sumitur ex gente, aut bonitate, veluti Africum, vel optimum. Accursius tritici nomen generale esse dicit: debuit dicere frumenti, *l. Frugem. inf. de verb. sign.* Continetur enim eo nomine hordeum, avena, triticum, siligo sive Zea, quæ Longobardico vocabulo spelta ab Accursio vocatur sæpe, secale sive tipha, milium, panicum, milium Indicum, quod melecam Accursius hac loco sua lingua vernacula, alii Surgum vocant, quod proceritate sua cognatas fruges superet milium, et panicum. Interdum pro tritico tantum per eminentiam, ut in *l. Si is qui negotia.* §. *ult. sup. mand.* quo modo frumentum Galli accipiunt vulgo, non generaliter. Iidem blattum dicunt a blatteo colore, quo modo et Græcis τίρς commune est nomen vermis, coloris, frumenti, receptumque est eum, qui blattum debet, secale præstando liberari, nisi dictum sit, blattum frumentum. Ut autem non valet stipulatio tritici non demonstrata quantitate, ita nec stipulatio Insulam fieri non demonstrato loco quo fieri velit, *l. prox. l. Si ita stipulatus. inf. l.* 3. §. *Si suis insulam. sup. de eo quod cer. loc.* Cur locum demonstrari sit necesse, causa illa est, quod qui insulam fieri stipulatur, ut superficies ponatur stipulatur: at nisi in solo poni non potest. L. 96 exposui in 23.

Ad L. Si ita stipulatus. 97.

In specie initio proposita duæ sunt stipulationes. Te sisti, et ni steteris hippocentaurum dari, una utilis, altera inutilis, nec utilis vitiatur per inutilem, *l.* 126. §. *ult. inf. hoc tit.* Inutilis accessio non vitiat principalem obligationem. Pœnalis stipulatio quam accessio est idemque de usuraria dicendum, *sup. de usur. l. Usuras.* At e contrario si stipuler hippocentaurum dari, et ni dederis decem, duæ sunt stipulationes inutiles, quia non potest inutilis obligationis utilis accessio esse, *l.* 69. *sup.* et sic *l.* 55. demonstratum est, inutilem adjectionem non vitiare utilem obligationem, inutilis tamen obligationis inutilem adjectionem esse. Adjectio accessio est, *l. Obligationum fere.* §. *Accessio sup. tit. prox.* Cum vero duæ stipulationes pures sunt, nec altera alterius accessio, constat utilem per inutilem non corrumpi, *l.* 1. § *Sed si mihi. sup. hoc tit.* Ad §. *Possum,* qui sequitur, hæc pertinent. Si qui de te stipuletur, Titium daturum, inutilis stipulatio est, *l. Stewi. inf. de fidejussor.* Si nomine Titii te soluturum, utilis stipulatio est. An autem iis verbis videris fidejussisse pro Titio? quod ut si verum non sit, tentari potest hac ratione. Accessio es, ergo fidejussor, aut mandator, aut reus constitutæ pecuniæ mandatorem te non esse

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib.* 3. *c.* 23.

liquet Constitutæ pecuniæ reum non esse liquet restat ergo te esse fidejussorem. Fateor plerumque fidejussorem ita intervenire, ut suo nomine se daturum vel facturum promittat, *d. l. Sicut*: non tamen quod ita plerumque interveniat non potest non aliter intervenire. Certa non est fidejussionis forma, sicut nec cæterorum contractuum variatur namque pactionibus. Plerumque fidejussor in id se obliget, quod reus principalis debet quo casu etiamsi reus fuerit locuples, fidejussor tenetur, hocque jure prior conveniri potest in excusso reo. At si ita interveniat, Quanto minus a debitore servari poterit, non ideo minus fidejussor dicitur: quo tamen casu si reus sit locuples, non tenetur: si in aliquid sit locuples, in reliquum tenetur si plane inops, in solidum, *l. Decem. inf.* Idem agitur manifesto eis verbis, et in id tantum teneatur, quod a reo principali servari non poterit. quod etiam videtur agi in specie proposita si promittet nomine Titii debitoris principalis, se soluturum et ideo in solidum tenetur, si nulla ex parte Titius solvendo sit alias in minus, si in aliquid solvendo sit: alias in nihilum, si locuples Titius sit. *arg. l. 112. § ult. inf.* Cur autem id agi in hac specie videatur, satis difficile est ratione demonstrare. Si de Titio stipuler ut det, de te ut solvas nomine Titii, comparanda nobis est hæc stipulatio stipulationi Mihi aut Titio utrum ego velim dari. Hac stipulatione jus sive obligatio in meam personam confertur, factum sive solutio in personam Titii, ut Titio solvatur, siquidem ego malim ei solvi. Illa quoque stipulatione jus confertur in personam Titii ut det, factum in personam tuam, et mihi quod Titius debet, solvas nomine Titii. Dare est juris, Solvere facti. In hac stipulatione Mihi aut Titio dari, Titius non est reus stipulandi, sed adjectus solutionis gratia. In illa quoque, Nomine Titii te soluturum, tu non es reus promittendi, sed adjectus solutionis gratia. Correus promittendi vel fidejussor non es, quia aliud promittis, quam quod est in obligatione Titii. Titius se daturum promisit, Tu te facturum. Quod si es adjectus, et accessio, *arg. l. Obligationum fere, §. Accessio. sup. tit. prox.* Non omnis ergo accessio ex debitoris parte est fidejussor, aut mandator est, aut reus constitutæ pecuniæ. Est enim quartus, Adjectus. Rursus ex hac stipulatione Mihi aut Titio dari, et mihi detur ago certi, ut Titio solvatur ago incerti in id quod interest, *l. 118. § ult. inf.* Ergo et ex illa stipulatione pariter agam cum Titio certi ut det, tecum ut solvas incerti in id quod interest. Titio locuplete nihil mea interest. Ergo Titio locuplete tecum non agam. Eadem ratio versatur in specie *l. Si quis ab alio. in pr. sup. de re jud.* De Primo decem dari stipulatus sum, de Secundo satisdari nomine Primi, Secundus non est correus promittendi, non fidejussor, sed adjectus satisdationis gratia. Cum Primo est actio certi, cum Secundo incerti in id quod interest, *l. 112. §. ult. l. 113. § ult. inf.* Id enim hac stipulatione agitur, ut nisi satisdederit Secundus, præstet id quod interest quod etiam exposuimus in *l. 68. sup.* Itaque si primus sit locuples, cum Secundo nulla mihi est actio, vel si in partem Primus sufficiat, cum Secundo in reliquam tantum partem est actio, vel si Primus nihil facere possit, in solidum. At, et ad speciem hujus §. redeamus, tentari posset hac ratione inutilem esse hanc stipulationem, Nomine Titii te soluturum. Quod solvitur nomine Titii, ipse Titius solvere videtur, cujus rei argumentum est, quod si fuerit debitum, Titius liberatur etiam invitus: si indebitum, condictio Titio competit non ei qui solvit. Dum ergo te soluturum nomine Titii promittis, Titium daturum promittis. hoc autem promittitur inutiliter: ergo illud. Negandum hæc esse similia, Titium daturum, et nomine Titii te soluturum. Illo modo de alio promittis non de te. Hoc modo de te promittis, vel etiam Titium soluturum per te, quod idem est: itaque hæc valet, illa non valet. In fine legis tractatur de hoc genere stipulationis. Si tibi nupsero, vel si te uxorem duxero tot dari. Ex ea sit causa cognita actionem denegari. Confertur ea stipulatio in casum matrimonii. Videndum est igitur utrum donationis, an alia ex causa fiat. Si fiat donationis causa, ex ea denegatur actio, quia collata est in tempus matrimonii, quo quidquid geritur inter virum et uxorem donationis causa nullius momenti est, *l. 3. §. Et si stipulante. l. Cum hic status §. Si sponsus. sup. de don. inter vir. et uxor.* nec confirmatur morte, *l. Papinianus. eod. tit.* Si ex alia causa, valere constat. Item si donationis causa fecerit probabilis, valet. Quid enim si hoc quasi præmio invitarint se ad nuptias? Pœna quidem nuptiæ constringi non possunt, *l. Titia. inf.* At nihil vetat præmiis, muneribus, promissis eas allici. L. 98. exposui partim in 16. partim in 72. L. 99. partim in 8. partim in 83.

Ad L. Condicio. 400.

Condiciones quæ in præsens vel præteritum tempus referuntur, statim aut perimunt obligationem, aut omnimodo non differunt. Perimunt, si ita non sit. Non differunt, si ita sit: veluti si Titius Consul est, Si Titius Consul fuit. Quod est, vel fuit, necesse est esse, vel fuisse. Quod non est, necesse est non esse. Condiciones eæ necessariæ sunt. At condiciones relatæ in futurum tempus non sunt necessariæ. Quod futurum est, necesse non est evenire, cum possit non evenire: hæc est sententia Aristotelis, Chrysippi, Stoicorum omnium, quam nostri Jurisconsulti sequuntur, qui fere omnes ab Stoicis instituti sunt, et ideo fructus vel partus futuri stipulationem censent esse incertam, *l. Ubi autem. sup.* itemque rumpi testamentum posteriore, in quo sit scriptus hæres sub condicione, quæ postea non existat, quod tunc cum fiebat testamentum id nondum fuerit certum, et quod existere potuerit quæ defecit, *l. Cum in secundo. sup. de inj. rup. test.* Videtur tamen Paulus ad Diodori sententiam inclinare in *l. Sed et si restituatur. § ult. sup. de judic.* dum eaquæ futura sunt scribit antequam fiant jam vera esse aut falsa, cum alii incerta esse ea dicunt vel nec vera, nec falsa: quorum sententia frequentior est. Quamobrem si stipulationi applicetur condicio in futurum, nec extinguitur nec existit obligatio statim, sed cessat et in suspenso est. Et hæc proprie condicio est, *l. 120. inf. hoc tit. l. Respiciendum. sup. de reb. cred. l. Instituto. § ult. de con. instit. §. Condiciones. de verb. ob. l. 3. §. Si patronus. sup. de bon. liber.* Interdum ea etiam condicio, quæ in futurum tempus collata est, necessaria est ratione rei, veluti si sol cras oriatur, quæ condicionis effectum non habet, *l. Si pupillus. § 1. inf. de novat.*

Ad L. Puberes. 101.

Possimo hæc lex est ab interpretibus accepta de puberibus, qui curatores non habent, cum dicat, Suis, et hoc tantum de impuberibus sit proditum innumeris locis non obligari eos sine tutoris auctoritate, quasi scilicet non idem sit in puberibus. Puberes igitur sine curatoris auctoritate obligantur. Nec movere eos debuit *l. 3. C. de in integ. rest.* quæ de rerum alienatione, veluti de rerum venditione jam perfecta impletaque loquitur, non de obligatione. Fateor res suas puberem non alienare sine curatoris auctoritate: nam curatori rerum administratio commissa est. At in personam puberis curator potestatem non habet: pubes enim est suæ tutelæ, ideoque de sua persona promittere potest sine curatore suo. Itemque nubere, *l. Sciendum. sup. de rit. nupt.* Similiter puberi solvitur recte sine curatoris auctoritate, quanquam non cogatur debitor ei soli solvere ob metum restitutionis in integrum, *l. Ait prætor. sup. de minor.* Idem ergo etiam in judicio quod non instituitur sine curatore, jusjurandum quod pro solutione est, defert recte sine curatore, *l. Nam postea §. Si minor. D. de jurejur.* Imo et mulieri puberi tutorem habenti sine tutore solvitur recte, auctore M. Tullio in Top. cum tamen impuberi non solvatur recte sine tutoris auctoritate. Rursus pubes solvit, et restituit recte sine curatore suo. Impubes non item, *l. 1. §. Fuit. sup. ad Trebel.* Pubes adit hæreditatem sine curatore, impubes non item, *l. Cum in una. §. ult. inf. de appel.* Puto eadem ratione in *l. 24. sup.* scribi pupilli obligationem non perpetuari nisi interpelletur tutore auctore πρὸς ἀντιδιαστολὴν puberis. Et in l. 1. §. *Exercitorem. D. de exercit. act.* si pupillus navem exerceat, exigi tutoris auctoritatem. Denique ea quæ personam suam spectant, is solus administrat recte sine curatoris sui auctoritate. Res suas, veluti prædia aut mancipia aut mobilia, non item.

Ad L. Venditores. 102.

Venditor emptori de evictione ita cavit: Quanti ea res erit, et specialiter se agniturum sumptus quos lite mota emptor fecisset. Mortuo emptore, venditor egit ex vendito cum hærede emptoris ad pretium, hæres id solutum esse probavit, et absolutus est, an sumptus in eam litem factos condicet venditori ex stipulatione illa qua se agniturum sumptus venditor cavit? Minime. nam de sumptibus cavit quos in lite proprietatis emptor faceret, non in alia lite. Quid quid adstringendæ obligationis, id est, ut Græci vertent, τὸ συμβαλλόμενον τῇ συστάσει τῆς ἐνοχῆς, id nisi palam pronuntietur omissum intelligendum est, *l. 99. sup.* Eos ergo sumptus non repetet, quia nec in eos fuit venditor victori condemnatus, quos et alias victo judex remittit habenti justam causam litigandi. Verum id necesse est exprimi sententia ex *Nov.* 82. At quærit Acc. an et si non cavisset venditor emptori se agniturum sumptus quos in lite proprietatis emptor fecisset, eos agnoscere debeat judicio ex empto. Victo emptore constat esse agnoscendos, et refundendos emptori, *l. Si rem quæstio. C. de evict. l. Fidejussor. sup. de do ec.* Vincente emptore secus est, nisi caverit venditor se eos agniturum, et ita Acc. recte in *l. 1. C. de evict.* L. 103. exposui in 83.

Ad L. Cum servus. 104.

Cum domino servus pactionem pro capite fecit aureorum decem, ejusque pactionis reum, id est, expromissorem dedit, ut in specie *l. Et eleganter. §. Servus. sup. de dolo.* Expromissor tenetur servo manumisso etiamsi ab ipso stipulatore manumissus non sit, dummodo ejus beneficio ab alio manumissus sit. Quod si alieno beneficio fiat liber, puto expromissorem non teneri. Non dato expromissore servus ex ea pactione post manumissionem tenetur in factum, *l. 3. C. an. serv. ex suo fac.* Interdum non paciscitur servus, sed prorogat pretium libertatis quo casu querela ei detur adversus dominum, qui non manumittit, *l. 5. sup. de manumis. l. Vix. sup. de judic.*

Ad L. Stipulatus sum. 105.

Si Stichus aut Pamphilus debeatur ex stipulatione, uno mortuo, qui vivit dandus est, nisi malit promissor mortui æstimationem præstare, *l. Cum res. §. Sed si Stichus. sup. de leg.* 1. videlicet si sine facto ejus mortuus sit: alioquin æstimationem offerens non audietur, *l. Stichum aut Pamphilum. §. 1. inf. de solut.* Item nisi in eo qui mortuus est accipiendo jam stipulator moram fecerit. Homine enim oblato postea mortuo, continuo debitor liberatur. Oblatione sola non liberatur. Interitu postea secuto liberatur continuo ex sententia Sabini.

Continuo, id est, [illegible], quod est ipso jure. Proculiani exceptionem putant esse necessariam, *l. Interdum. §. ult. sup.* quorum sententia obtinuit. Oblatione item sola aliquando ipso jure quodammodo promissor liberatur: ut si offerat pecuniam petenti apud prætorem, eamque qui petebat noluerit accipere, et in actione a prætore petenda perseveraverit. Denegabit enim prætor actionem etiamsi eadem pecunia extet, *l. Si debitor offerret. inf. de solut.* Ultro oblatam dum non peteret, si stipulator noluerit accipere, non ideo ei denegatur actio, nisi post oblationem interierit ex sententia Sabini. l. 105. exposui in 75.

Ad L. Utrum. 107.

Pater naturalis filium quem Titius habebat in adoptionem hæredem instituit sub hac condicione, Si a patre adoptivo emancipatus esset. Pater adoptivus nolebat eum emancipare, nisi pro pretio emancipationis sibi filius certæ pecuniæ expromissorem daret. Filius expromissorem dedit, et sic deinde emancipatus est, et patris naturalis hæreditatem adivit. Quæritur an pater adoptivus cum expromissore possit agere ex stipulatu. Videtur enim inhonestum esse, stipulatio, ut filius manu emittatur. Servus quidem pro capite suo paciscitur, et expromissorem dat, et argentum pro mutuo licite, *l. 104. sup.* Liberum hominem pro capite suo quidquam præstare illiberale, inhonestum, et illicitum videtur: nam et imponi ei donum, munus, operæ emancipationis causa non possunt, quæ imponuntur recte servo manumissionis causa, *l. pen. sup. de obs. par. præst. l. pen. sup. si a par. quis man.* Hoc tamen loco definitur eum expromissorem accipi recte. Ergo et pecuniam accipiet honeste emancipationis gratia, *l. 1. §. Si parens. sup. si a par. quis man. fuer.* Plerumque autem parentes expromissorem certæ pecuniæ pro pretio emancipationis sibi dari desiderant, non quasi protinus exacturi post emancipationem, sed ut hujus exactionis metu contineant filium emancipatum in officio, et ut magis curentur a filio, quemadmodum Javolenus ait hoc loco, quomodo et Plautus in Sticho, *Nunquam*, inquit, *nimis curare possunt parentem suum filiæ.* At operæ, donum, munus emancipatis imponi non possunt. Hæc solis libertis imponuntur. Non potest autem cogi parens, ut filios emancipet ne extra ordinem quidem. Id filii officiis emerari debent, *l. ult. in fi. C. de sent. pas.* vel redimere, et in hac specie, pecunia, vel reo dato.

Ad L. A Titio. 108.

Valet stipulatio confecta sub condicione, quæ pendet ex facto incertæ personæ: veluti si quis Capitolium ascenderit, si quis a me x. petierit, cujus tamen aliquam esse causam oportet, veluti donationem: nam stipulatio sine causa non valet. falsum est condicionem esse pro causa. Itaque sic quoque utiliter stipulabor, Si qua mihi nupserit, dotis ejus nomine tot dari: cujus causa dos est, non condicio. In lege præcedenti stipulationis causa est remuneratio emancipationis. De §. ult. dixi in l. 47. De l. 109. in l. 12.

Ad L. Si mihi et Titio. 110.

Si stipuler Mihi et Titio decem, duæ sunt stipulationes, una utilis, altera inutilis, et mihi quinque sola debentur, quod diximus in *l. 38. §. In stipulationibus. sup.* Obstat *l. Fundus. sup. de cont. empt.* et *l. 5. sup. com. præd.* quæ sunt ex eodem libro. Si emam fundum mihi et Titio, totus fundus, tota servitus ad me pertinet. Separanda est pecunia a certis rebus. Pecuniæ obligatio facile numero dividitur: fundi aut servitutis non æque. Pecuniæ duæ sunt stipulationes: fundi emptio una, servitutis impositio una. §. ult. exposui in l. 83.

Ad L. Si stipulatus fuero. 111.

Sumpta est ex Pomponii libro v. ad Q. Mutium. Certum est usu domus marito concesso, cum eo uxorem habitare posse. At contra dubitatur usu uxori concesso, an cum ea maritus habitare possit. Et primus Q. Mutius admisit posse, *l. 4. sup. de usu et habit.* Subsequitur itaque hoc loco Pomponius Q. Mutii sententiam, dum usu in stipulationem ab uxore deducto, prohibito viro stipulationem committi scribit: et in hac quæstione dum in *d. l. 4.* et *l. 8. eod. tit.* citatur Pomponius lib. v. puto librum v. ad Q. Mutium intelligi. Adjicit hoc loco committi stipulationem iter fieri non solum si me, sed et si alium meo nomine ingredientem prohibeas: nam et per alium hæc servitus usurpatur, *l. Usu. sup. quemadmod. servit. amit.* Ait *Latius*, πλατύτερον, Latitudo voluntatis contrahentium exigit hæc verba sic accipi. Latitudo opponitur subtilitati, sive stricto juri, ut in *l. 1. C. ut action. ab hær. et contra hæred.* Ne propter nimiam subtilitatem verborum latitudo voluntatis contrahentium impediatur.

Ad L. Si quis stipulatus. 112.

Quæstio est an is cui datur electio possit variare. In disjunctivis electio est debitoris, cui et variare licet quoad solverit, nisi fuerit ei nominatim electio data, *l. Cum qui. §. ult. inf. l. Hujusmodi §. Stichum. sup. de leg. 1.* Utraque est de debitore: et ideo neutra opponitur recte huic l. quæ est de creditore. In debitore non distinguimus quo verbo ei sit electio adscripta, Volet, an alio: nam ubi semel de aliquo constituit, et se dando obstringit, et jus statim stipulatori vel legatario acquiritur. Nunc de creditore dicamus. Creditor non potest variare si ei electio nominatim data sit, *l. 4. sup. de leg. 1.* quod tamen distinctionem recipit ex hac lege: nam si quis ita stipulatus sit, Stichum aut Pamphilum quem voluero, semel tantum eligere nec variare potest. Quod si ita, Quem volam, variare potest usque ad litem contestatam: nam Volam est extensivum, sive parataticum in futurum, et Volebam in præteritum. Idemque opinor dicendum in legatario si ei data sit electio per damnationem, his verbis, Stichum aut Pamphilum utrum Titius volet illi dato. Volet est extensivum, *l. Felic. sup. ad Tertyl.* ideoque si Titius semel Stichum optarit, potest variare, quia et si eum optarit, nondum tamen acquisivit ante traditionem. Itaque res est integra. At si per vindicationem ei legatum sit, secus esse arbitror: quia optione ipso jure dominium ei acquiritur, quod nuda voluntate rursus non amittitur. His addenda sunt quæ dixi in l. 17. sup. ubi ostendi esse etiam differentiam inter *Si volam*, et *Si voluero*, non tamen inter *Cum volam*, et *Cum voluero*. §. ult. exposui in l. 68. et 97.

Ad L. Cum stipulatus sum. 113.

Stipulatus sum pœnam si opus arbitratu meo Kal. Juniis effectum non esset. Acc. adjicit, tam in qualitate operis, quam in opere perficiendo prorogando propter *l. Si in lege sup. loc.* deinde operi faciendo laxiorem diem dedi: quæritur an Kal. Juniis opere non facto pœna committatur? quod non videtur, cum mea voluntate prolata sit dies operi faciendo. At Proculus ita distinguendum censet: Vel quo tempore protuli diem, moratus nondum erat promissor operis effectionem, satisque adhuc temporis habebat ad id perficiendum ante Kalend. et hoc casu pœna non committitur, quia per me stetit quo minus opus fieret ante Kalendas *l. Si creditor. inf. de novat.* Vel quo tempore ego protuli, jam certum erat opus Kalend. Juniis fieri non posse, moratumque nimis esse promissorem, et hoc casu pœna committitur etiamsi diem protulero. Pœna non committitur si ipse opus fieri arbitratus non sim. Ponendum est igitur me arbitratum. At cum tantum temporis præteriisset, ut jam non posset opus effici ante Kal. Junias, destiti arbitrari et diem protuli. Non ideo minus pœna committetur, quod aliquo tempore ante Kal. Junias destiterim arbitrari et desiderare et opus fieret. alioquin me pridie Kal. defuncto, et nequente arbitrari, pœna eadem ratione non committeretur: quod nequaquam dicendum est. Non committitur tamen pœna, vel peti potest, antequam venerint Kalendæ Juniæ, ut ostendimus in *l. 8. sup.* Post Kalendas peti potest: sed an actori obstet exceptio, quæritur. Et potem non obstare, si id actum sit inter contrahentes, ut utramque præstaretur, opus et pœna. Cæterum si id non sit actum, altero contentus esse stipulator debet, et ideo si opus elegerit (eligere videtur si diem proferat operi faciendo) per exceptionem a petitione pœnæ summovebitur, *l. Rescriptum. §. 1. sup. de pact. l. Ita stipulatus. in fi. inf.* Est etiam exceptioni locus adversus pœnæ petitionem in specie *l. 2. sup. si quis caut.* Promisi judicio sisti certo die adjecta pœna. Ante diem transegi: pœna non committitur. Post diem transegi: pœna commissa est, sed quia videtur etiam de ea postea transactum, agenti obstat exceptio pacti vel doli. abundat in ea lege negatio in tan. Flor. et legendum, *si prius id negotium, etc.* In §. hujus legis, et l. 114. ostenditur, incerti ex stipulatu eum teneri, qui promisit se satisdaturum, vel se fundum liberaturum aut præstaturum, sicut si promittat, ut ostendimus in *l. 68.* et 97. se crediturum vel soluturum: male Acc. dari præscriptis verbis vel ex empto, cum lex manifesto loquatur de actione ex stipulatu incerti. De lege 114. diximus in l. 24.

Ad L. Ita stipulatus sum. 115.

Si stipulor te sisti certo loco, et si sisteris pœnam, et diem quo sistas prætermitto, non valet stipulatio: Atqui agebatur ut certo die sisteres ergo habetur pro expresso: nescit se hinc Acc. expedire, Agebatur id quidem, sed non apparebat. Quod agitur, habetur pro expresso si et appareat, *l. 94.* et *95. sup.* Quod agitur, nec apparet, non habetur pro expresso. Rursus opponit Acc. *l. Si finita. in princ. sup. de dam. infect.* et *l. De die. sup. qui satisd. cog.* Stipulationi damni infecti solet adjici dies, intra quem si quid damni contigerit, stipulatio committatur. Si per errorem sit omissus, nihilominus stipulatio valet, et in eum diem cautum intelligitur quo plerumque caveri solet. Similiter si stipular Judicio sisti, nec diem adjiciam, nihilominus stipulatio valet, et in eum diem cautum intelligitur quo stipulator agere voluerit. His etiam nescit respondere. Hæ stipulationes Damni infecti, et Judicio sisti prætoriæ, sollemnes et vulgares sunt. Damni infecti solemnem et vulgarem diem habet. Judicio sisti sollemnem eum habet, quem actor elegerit, in cujus potestate est quando agat. Ejusmodi non est stipulatio conventionalis, de qua hoc loco agitur, quæ non est Judicio sisti, sed certo loco: puta Carthagine sisti. Hæc sollemnem, et vulgarem diem non habet, quia nec ipsa vulgaris stipulatio est: et ideo si cum ageretur ut certo die sisteret se promissor Carthagine, per errorem dies omissus sit, nec de eo liqueat, nihil actum videtur. Eodemque modo inutilis stipulatio est si stipuler pecuniam non adjecto numero, vel oleum non adjecta mensura, vel aurum non adjecto pondo-

re, vel domum ædificari non demonstrato loco: qua de re in *l.* 94 et 95. *sup.* Item si fundum stipuler generaliter non adjecto nomine qua de re in *l.* 74. ubi etiam ostendimus cur tamen stipulatio hominis non adjecto nomine valeat. Nunc videndum quid juris sit si in hac stipulatione Te sisti Carthagine, et ni steteris pœnam, ideo dies adjectus non sit, quia id agebatur ut quocunque die sisteres? Et constat utilem stipulationem esse. Quando autem committatur pœnalis stipulatio, quæritur. Et placet non ante eam committi, quam certum esse cœperit promissorem sisti non posse, quod accidit eo mortuo, quemadmodum committuntur stipulationes, quæ a condicione incipiunt, veluti si Alexandriam non ieris, si Capitolium non ascenderis, quæ tum committuntur, cum certum fuerit condicionem expleri non posse. Sed utrum omnes ita committantur, videamus An et hæc, Si Pamphilum non dederis tot dari? Et Pegasus, qui ex Proculianis fuit, eodem jure censendam esse hanc stipulationem quo superiores existimavit, ut scilicet tum committeretur cum Pamphilus desiisset posse dari, veluti mortuo Pamphilo. Dissentit ab eo Sabinus. Die adjecto, veluti si Pamphilum Kalend. Juniis non dederis, nulla fuit inter eos dissensio. Uterque censuit ea die stipulationem committi, ut diximus in *l.* 8. Die detracto, veluti si Pamphilum non dederis, Pegasus tum committi stipulationem cum desiisset Pamphilus posse dari. Sabinus cum posset dari a promissore nec daretur: eademque fuit dissensio in stipulatione, Domum ædificari: ut diximus in *l.* 14. Sabinus movetur sententia contrahentium, qui voluerunt, ut quod esset in condicione præstaretur, id est, ut daretur Pamphilus, et nisi daretur tum pœnæ solveretur. Cum igitur dare potuit nec dedit, statim ea mora pœna committitur, nec expectandum est ut Pamphilus dari non possit, hoc namque esset contra sententiam contrahentium. Utitur et exemplo penus legatæ. Si quis ita legaverit. Dato penum, Si penum non dederis dato decem. Non est expectandum ut penus dari non possit, sed statim mora facta in dando penore, decem peti possunt, *l. Cum sine. l. Si penum. sup. quando dies leg. ced.* quod etiam receptum est propter voluntatem testatoris, qui penum dari voluit, aut pecuniam solvi, ut non debeamus expectare dum penus dari non possit, et propter ipsius et naturam: penus namque dari facile potest. Secus esset si difficilis esset datio idemque posse in fundo posse ostendimus in *l.* 9. *sup.* Cum ergo et penum dari voluerit testator, et dari facile potuerit, æquum est statim facta mora pecuniam peti. In hac autem specie legata est penus, et sic ante moram præstatur petiturque jure legati. Post moram non censetur legata: nec est in petitione, est tamen in præstatione, cum possit purgari mora usque ad litem contestatam, pecunia est in petitione, *l.* 1. *sup. de penu. leg.* Igitur post moram legata esse desinit, et in legatum pecuniæ transfunditur: itaque si præstetur post moram, mortis causa capitur, non jure legati: quod ad legem Falcidiam valde pertinet, quæ locum habet in legatis, fideicommissis, mortis causa donationibus, non in mortis causa capionibus. Eodem modo penus mortis causa capitur omnimodo si fuerit a principio ita legatum, Si hæres penum non dederit x. dato, *l.* 1. §. *Item si ita. sup. ad leg. Falc. l.* 1. *de penu. leg.* Nunc videndum utra opinio sit verior Sabini, an Pegasi Papinianus arbitratur Sabini sententiam veram esse si duæ sint stipulationes, una Pamphili pura, altera pecuniæ condicionalis, veluti Pamphilum dabis, Si Pamphilum dederis x. dabis, sicut in exemplo quo utitur duo sunt legata, unum penus purum, alterum pecuniæ condicionale. Causa est, apparet voluisse contrahentes Pamphilum dari. Quare non est expectandum dum Pamphilus dari non possit neque obstat quod dicitur in §. 1. de stipulatione Te sisti, et ni steteris x. dari, quæ est etiam duplex, nec tamen pœnalis, committitur antequam certum fuerit te sisti non posse: nam id agebatur ut quocumque die sisteres: et ita si agatur ut quandocumque Pamphilus detur, pecunia non petetur antequam desierit Pamphilus posse dari. Alioquin post moram factam in dando Pamphilo statim stipulatio pecuniæ committetur. Et hoc casu recte comparabitur hæc stipulatio penori legato: nam ut existente condicione sequentis legati, id est, mora facta in dando penore prius legato, legatum penoris finitur, et in legatum pecuniæ transfertur: ita existens condicio sequentis stipulationis tollit priorem et puram stipulationem, et eam in se transfert, et fit quasi novatio, *l. Obligationum fere.* §. *ult. sup. de obl. et act.* Existit autem condicio continuo post moram factam in dando Pamphilo. Unde fit ut jam Pamphilus peti non possit, et pecunia sola debeatur petaturque. Est quidem Pamphilus in præstatione etiam post moram, cum eam purgare liceat usque ad litem contestatam, pecunia sola in petitione. Et hoc quoties id agitur ut alterutrum præstetur, Pamphilus vel pecunia, non utrumque: quoniam et hic constat voluisse contrahentes ut Pamphilus daretur, quem in stipulationem deduxerunt. Quod si id actum fuerit inter contrahentes, ut non dato Pamphilo, et pecunia et Pamphilus peteretur. quod fieri potest, *l. pen. sup. de trans.* nulla dubitatio est sententiam Sabini locum esse, quando non solum præstari Pamphilum voluerunt, sed etiam peti, ut tum non possimus negare ubi Pamphilus dari potuit, et datus non est, commissam esse utramque stipulationem. Ergo sive hoc sive illud actum sit, locum habet sententia Sabini, et multo magis si hoc actum sit, id est, ut utrumque debeatur, quod proponitur in fine hujus legis: quem male quidam accipiunt de stipulatione, quæ incipit a condicione quasi Papiniano ad extremum generaliter probante sententiam Sabini, sive stipulatio incipiat a condicione, sive ab stipulatione. Loquitur enim de ea, quæ incipit ab stipulatione cum id agitur ut alterum tantum præstetur. Alioquin idem juris non statueret Papinianus in hac stipulatione, Si Pamphilum non dederis, x. dabis, quod statuit supra in hac, Si Alexandriam non ieris, x. dabis. Cæterum si id agatur ut utrumque præstetur, constat non fieri novationem. Si ut alterutrum, non fit etiam novatio, sed quasi novatio post moram. Novatio non fit, quia mutatur debitum, et pro Pamphilo pecunia incipit deberi. Novatione non mutatur debitum, sed causa debendi. Quasi novatio fit, quia stipulatio Pamphili ex mora transfunditur in stipulationem pecuniæ: quæ transfusio pariter fit novatione, ejusdem tamen rei: non ut hic, alterius. Hæc de Sabino. Pegasi sententiæ locus est si una sit stipulatio incipiens a condicione, hoc modo, Si Pamphilum non dederis, decem dabis: nam qui sic stipulantur, non id volunt ut Pamphilus detur, sed ut pecunia. Illud quidem volunt, ut soluto Pamphilo reus liberetur, sicut, cum ita a principio legatur. Si penum vel si fondum non dederis, x. dato. Committeretur ergo illa stipulatio ubi Pamphilus desierit posse dari, non post moram: nam et mora fieri nulla intelligitur in eo dando, quod neque peti potest, neque dari contrahentes voluerunt: eademque ratio est similium stipulationum, Si Capitolium non ascenderis, vel si Alexandriam non ieris, tot dari: neque huic Pegasi sententiæ obstat *l.* 9. *sup. hoc tit.* ut ibi ostendimus. Non obstat etiam *l. Qui Romæ.* §. *Flavius. inf. hoc tit.* ubi licet a condicione incipiat stipulatio, id tamen quod est in condicione peti potest. Hoc ideo, quia id quod est in condicione, licet deductum in stipulationem non sit, est tamen deductum in conventionem, ex qua nascitur actio præscriptis verbis: idemque est si ex conventione non nascatur actio *l. Nuda. C. de cont. stip.* namque pati debet reus secum agi ex ea conventione, licet jure non sit ex ea actio, vel pœnam inferre, ut recte eam legem Joannes interpretatur. Non est autem dicendum id quod in conventionem est deductum post moram transferri in stipulationem pœnalem, sicut in stipulatione duplici dictum est. Stipulatio enim seipsam quasi novat, actionem præcedentem non item: itaque ex pactione superest actio. Hæc de Pegaso. Sententiam ergo Sabini recipit Papinianus in stipulatione duplici, Pegasi in simplici. Non in utraque Sabini. Ad hæc si quis quæret an stipulatione pœnali novetur præcedens obligatio, ei nunc facile respondebitur. Quis nescit novationem non fieri nisi id actum sit? Stipulatio igitur pœnalis non novat præcedentem obligationem, nisi id actum sit. Post moram tamen, quando duplex est stipulatio, prioris fit quasi novatio: quia ex posteriore tantum agi potest, non ex priore. Cum hac responsione, et definitione consentiunt omnes leges aliæ quæ in eam quæstionem adduci solent.

Ad L. Decem stipulatus. 116.

Si stipuler a Mævio Quantominus a Titio debitore consequi possem, Mævius non est conreus debendi, ut idem Paulus ait, Non est expromissor, quia novatio non fit, *l.* 6. *inf. de novat.* Sed est fidejussor, *l. Si fidejussores. l. Aniani. inf. de fidejuss. l.* 2. *C. de fidejuss.* Non esse conreum debendi hoc argumento ostenditur. Cum duo sunt rei debendi, uno ex eis convento alter liberatur, *l.* 2. *inf. tit. prox.* si modo, ut ex veteribus plerisque placet, et is qui conventus est solverit. recte: nam *l. Si ut certo.* §. *ult. sup. commod.* dicit, Exactione et *l.* 8. *sup. de leg.* 1. Actum et solutum: itaque nihil novi Justinianus de duobus reis constituit in *l. ult. C. de fidejuss.* Id vero non accidit in hac specie: nam Titio convento atque etiam solvente non dicimus Mævium liberari, sed non obligari. Accessit Mævius sub condicione. Potest et conreos adjici sub condicione, *l. Ex duobus.* 1. *inf. tit. prox.* Verum condicio sub qua intercessit Mævius solvente Titio deficit. Solvente igitur Titio pro eo habetur, ac si nullo modo intercessisset. Eadem condicio fidejussionis facit, ut non possit Mævius conveniri inexcusso Titio. Excuti prius Titium oportet, quo invento locuplete, fidejussor non tenetur, vel si in aliquid idoneus inveniatur, in reliquum tenetur. Quod si plene inops est Titius, tum fidejussor tenetur in solidum: nam minus consequi videtur et qui nihil consequitur, *l.* 32. 82. 150. *inf. de verb. sign.* ubi Theodorus Hermopolites tres ejus articuli significationes refert, τὸ βραδέως, τὸ μὴ παντελῶς, τὸ μηδὲν ὅλως, et ita minus solvit, qui tarde solvit, Minus solvit, qui partem solvit, Minus solvit, qui nihil solvit, eamdem speciem tractarunt Celsus et Paulus in *l. ult. sup. de reb. cred. l. Si decem. inf. de solut.* ex quibus his quæ tractantur hac lege adjiciendum est, e contrario convento prius Mævio, quod fieri potest si eo tempore quo Mævium convenio, constet Titium minus facere posse etiamsi enim Titium actum non sit, Titium non liberari, sed si postea melior quædam ei sors obtigerit in id teneri, quod a Mævio servare non potuerim: ut si cum deberentur quinquaginta nec esset solvendo Titius, a Mævio consecutus fuero viginti tantum, reliqua persequar a Titio postea facto solvendo, quod et servatur inter reum, et mandatorem, *l. Si mandato meo. inf. de fidejuss.* et quemlibet alium fidejussorem, vel si nihil a Mævio consecutus fuero, nihilominus integra est actio in Titium postea factum locupletem, *d. l. ult.* et *l. Si decem.* Ex his apparet agi prius posse cum hujusmodi fidejussore, sicut et cum cæteris, sed non inexcusso reo. Excutitur non judicio tantum, sed et citra judicium: quo exemplo teneri potest etiam hodie secundum Novellas Justiniani agi prius cum fidejussore posse, non tamen inexcusso reo nec necessario rei vires, et facultates judicio excutiendas esse: posse enim et aliter excuti: aliud esse agere, aliud excutere. Est alia quædam species in *l. Fidejussor obligari.* §. *ult. inf. de fidejuss.* in qua fidejussor accipitur sub condicione, nempe hac, Si reus non solverit, cujus longe alia est ratio, quam sit ejus sub qua in hac lege proponitur fidejussor acceptus. Hæc enim committitur si reus locu-

ples non est. Illa committitur etiamsi reus locuples est, et inexcuso reo statim atque in solvendo fecit moram, quod pugnare videtur cum *l. Ita stipulatus. sup.* Nam stipulatio illa est simplex incipiens a condicione, Si reus non solverit, fide tua esse jubes? Sed ideo committitur ex mora rei, quod id vero simile sit actum, ut cum alias mora rei nocet fidejussori, noceat et hoc casu. Committitur etiam ubi ante moram desiit reus posse solvere, ut puta mortuo reo, licet hæredem reliquerit qui solvere possit, quod attigimus in l. 57. sup. De l. 117. dixi in l. 54.

Ad L. Liber homo. 118.

Liber homo bona fide possessus ex re mea mihi acquirit, sicut servus alienus bona fide possessus, et servus fructuarius. Rursus iis tribus si quid promittam ex re mea non teneor, ne quod ab iis stipulanti mihi acquirerent, ejus adversum me actionem habeant ipsi vel domini eorum. At in hoc est differentia, quod servus alienus, et fructuarius si promittant mihi ex re mea, dominus eorum mihi de peculio non tenetur, Liber homo etiamsi promittat mihi ex re mea, tenetur, et ita breviter hanc quæstionem Rogerius complexus est. Obstat *l. Si creditor §. ult. sup. de pecul.* quæ, si pecuniam meam mutuam dedero servo fructuario, mihi dicit dari actionem de peculio in dominum, computato tamen eo peculio, quod apud me est, sicut si extraneus ei credidisset. Videtur ergo ex re mea mihi dominus servi fructuarii teneri de peculio. Respondeamus, pecuniam quidem meam me credere fructuario, sed ea desinit esse mea et domino statim acquiritur, cujus nomine vel peculiari accipitur: ideoque dominus mihi tenetur pro rata peculii quod apud se habet. Idemque si operas suas servus a fructuario nomine domini conducat quo ex negotio ultro citroque est actio, *l. Sed et si quid. §. Idem Julianus sup. de usufr.* Ex re mea et ex eo, quod servus gessit in re mea non nomine domini unde nihil ad dominum emolumenti pervenit, dominus non tenetur nam in iis casibus non proprietarius, sed ego dominus esse videor. Ait, *Hoc latere*, ut in *l. Si testamento. §. ult. inf. de fidejuss.* In §. *Decem*, ostenditur puram esse stipulationem si stipuler hodie decem dari, ideoque non est expectandum dum hic dies prætereat, Confestim namque agi potest, quod plane indicat nullum reo laxamentum dari. Si in eum diem esset constituta obligatio, expectandum esset quoad dies ille præteriisset, sicut qui stipulatur Kalend. dari non Kalendis agit, sed postridie Kalendas. Nisi laxamentum non dari. Lege non datur. A prætore item non datur si sit in manu pecunia vel res promissa. Si non sit in manu, ejus conquirendæ et tradendæ spatium aliquod accessario dandum est, §. *ult. Instit. de inut. stip.* Ducitur et in hanc rem argumentum ex *l. Quod dicimus. inf. de solut.* ubi quod solvi jussit testator statim ab adita hæreditate, cum aliquo spatio accipiendum esse traditur, ne alioquin cogatur hæreditatem adire cum sacco, cui conjungenda est *l. 1. §. Item si iis. sup. ad leg. Falcid.* quæ est ex eodem libro. Id tamen spatium perbreve est, et respiratio voluti quædam: quod non ita esse in constituto ostendi in *l.* 41. Citatur male in eandem rem *l. Si cum militi. §. ult. sup. de compens.* quæ non de illo permodico spatio loquitur, sed de tempore judicati faciendi quod lege datur, et fuit primum mensis unius, tum duorum, ad extremum quatuor. Dari item dicitur humanitatis gratia, et, ut Græci dicunt, πρὸς παράληψιν: illud modicum spatium non humanitatis gratia datur, sed ex necessitate, quo rem quæ non est in expedito promissor quæsitum eat et tradat. De §. ult. dixi in l. 97. De l. 119 in l. 53. De 120 in l. 100.

Ad L. Ex ea parte. 121.

Initium exposui in l. 53. Sequitur §. *Mulier.* quo colligitur contra bonos mores fieri si quis uxori adjungat concubinam male ergo hanc Constitutionem quidam Constantino tribuunt propter *l. 1. C. de concub.* Obtinuisse eam ante Constantinum hic §. probat et *l. ult. in fi. sup. de divort.* et Paulus II. *Sentent. tit.* xx. Si is qui uxorem non habet concubinam habeat hoc vero non fit contra bonos mores pop. Romani. Erat namque concubina uxoris loco. Finge, mulier cum nuberet quasi pœnæ nomine stipulata est cc. de viro, si tum a se rejectæ concubinæ consuetudinem post nuptias repeteret. Vir concubina diutius carere non potuit, concubinam reduxit: an ex hac stipulatione agi cum eo potest? Sic videtur, cum bonis moribus conveniat, et sit ex dignitate nuptiarum. Non possunt ipsæ quidem nuptiæ pœna constringi, ut sæpe diximus supra. Honor et decus nuptiarum potest, coerceatur qui eis prior dedecus attulerit.

In insulam). (§. 2.) Stipulatio ita concepta, Cum morieris dari, morte naturali committitur non deportatione: Idemque est si per Constitutionem Justiniani ita concepta sit, Post mortem tuam dari quæ ante Justinianum fuit inutilis ideoque hoc §. ita proponitur concepta Cum morieris, non post mortem. Casus ergo mortis non trahitur ad casum deportationis ac sive civitati restituatur promissor et in ea moriatur, committetur stipulatio adversus hæredem ejus, sive peregrinus moriatur, adversus fiscum qui in ejus locum successit. Ex deportatione statim adversus fiscum non committetur. At contra casum mortis ad deportationem trahi, sunt qui colligant ex *l. Gallus. §. Et quid si tantum. sup. de lib. et post.* male nec enim is est ejus §. sensus, sed hic potius, nepotem posthumum non tantum in casum mortis filii institui posse, sed et in casum deportationis vel similem nominatim. Idem colligunt ex *l. Si ita. sup. quando dies leg. ced.* sibi fideicommissum relictum sub hac conditione, Si mortu patris sui juris fiat, trahitur ad omnes casus solvendæ patriæ potestatis, veluti emancipationem et deportationem patris. quod utique non temere fieret ita conditione concepta, Si pater moriatur. Sed cum dixit, Si morte patris sui juris fiat, pro eo habetur ac si dixisset, Si sui juris fiat: nec enim tam videtur sollicitus fuisse de modo, quam de fine. Idem colligunt ex legibus quæ comparant deportationem morti, *l. 1. §. ult. sup. de bon. poss. con. tab. l. 4. §. pen. sup. de bon. lib.* et aliis quibusdam. Sed ex eo non efficitur casum mortis expressum in lege vel contractu vel testamento forte duci ad casum deportationis. Deportatus comparatur mortuo. Quid ita? Civitate mulctatur. Cognationem amittit, et ob id non habet bonorum possessionem contra tab. parentum, et legata ei non conservantur petita bonorum possessione contra tabulas. Patronatum amittit, Bona amittit, et fiscus ei succedit, et ob id obligationibus eximitur etiam naturalibus, *l. Si debitori deportato inf. de fidejuss.* ubi tota, id est, civilis et naturalis, et generaliter quæcumque juris civilis sunt. Patriam potestatem non habet, testamentum facere vel ex testamento aut codicillis capere non potest, nisi quid alimentorum, vestiarii aut calcearii nomine relinquatur ex constitutione Antonini, *l.* 16. *inf. de interd. et releg.* Ex stipulatione obligari non potest, quia stipulatio est juris civilis, *l. Quoties. in fi. inf. de novat.* Si quod sub condicione debetur, stipuler pure novandi animo, novatio non fiet nisi priore stipulatione commissa eventu condicionis, rursus non fiet nisi sit qui ex posteriore obligari possit. Ideoque pendente condicione deportato posteriore promissore etiamsi postea existat condicio, novatio non fiet, quia non est persona quæ obligetur, si jam bona fiscus agnoverit. Neque obstat *l. Novatio. inf. eod. tit.* nam mortui hæreditas vicem personæ sustinet. Deportati successio non item: ipsa in re non comparatur deportatus mortuo, vel potius successio ejus jacens non comparatur hæreditati jacenti. Plane in specie *l. Intercidit. sup. de cond. et demonst.* deportatus non comparatur mortuo, cohibendorum scilicet caducorum, coercendæque legis Juliæ et Papiæ causa, cui rei studuerunt maxime Jurisperiti auctore Justiniano in *tit. de cad. tol.* Nondum est satis. Dicit Marcianus, deportatum habere ea quæ sunt jurisgentium, *l. Quidam. sup. de pœnis*, Quid hoc est? Idem Marcianus id exposuit in *l. 15. inf. de interd. et releg.* sed non extat in libris nostris. Pandectæ imperfectæ sunt. Desiderantur tribus aut quatuor locis multa, illo x. capita, quæ nobis conservarunt libri βασιλικῶν. Deesse ea argumento est spatium illud quod post l. 9. in archetypo Florentinarum relictum est, adjecto signo quo repletionis id spatium indigere demonstratur, et quod in aliis scriptis quidam leges Græcas deesse, Ista tamen conjectura quasi desint Græca illo spatio non Latina, notarunt. Ea vero qualia sint referam hoc loco. Legum novarum sequitur x. Martiani, Ne cui victu interdici possit. Et xi. Ulpiani, Puniri pecuniariter eum qui recipit relegatos. De iis qui deportatos recipiunt Paulus scribit v. *Sent. tit.* 26. lege Julia de vi eos teneri. Et xii. Martiani, Cui civitate interdictum est, ei civitate non abstinent, et provincia interdici ad tempus, augetur enim pœna ob contumaciam, ut in *l. 4. sup. de pœnis.* Ex xiii. Pauli, Manumissum a relegato non posse Romam accedere, cum nec patronus possit. Et xiv. Ulpiani, Relegatum esse eum qui arcetur provincia vel Roma, vel suburbiis perpetuo, vel ad tempus. Differentiam esse inter deportationem et relegationem, quod deportatio civitatem et bona adimat, Relegatio non item, nisi specialiter adimantur, ut in *l. 4. eod. tit.* et *l. Deportatorum. C. de pœnis.* Relegandi jus habere Principem, Senatum, Præfectum prætorio, Præsides provinciarum, non Consules: nec mirum, nam et ante Severum Præfect. urbi, non fuit jus relegandi: solus populus et Senatus id juris habuit in urbe, non magistratus. Additur, eum qui civitatem amisit et bona retinet tacente et conivente fisco, creditoribus teneri actionibus utilibus: et has utiles actiones intellexit in *l. pen. inf. de sentent. pas. et rest.* quæ eo casu necessariæ non sunt, puta restituto deportato bonisque redditis, cum directæ competant. Et xv. Martiani, Deportatos civitatem amittere non libertatem, et ea quæ sunt juris civilis, non ea quæ sunt jurisgentium: nam emere, vendere, locare, conducere, permutare, mutuum et alia jurisgentium negotia contrahere posse, itamque acquisita pignori obligare, nisi ea in fraudem fisci, qui ei in peregrinitate morienti successurus est, ut et probat *l. 2. C. de bon. proscript.* creditoribus dolum participantibus pignori obligaverit. Ea quæ ante deportationem habuit, cum publicata sint, non posse eos alienare. Post deportationem quæsita eo vivo nondum esse publicata. deportatum a præside sine approbatione principis posse ex testamento hæreditatem, et legata capere. credo quia præses non habet jus deportandi inconsulto principe, *l. 1. sup. de leg.* 3. Et xvi. ejusdem. Deportatos nec hæreditates nec legata capere, nisi quid alimentorum, aut vestiarii nomine relinquatur. et cum Ulpianus Damascenus petiisset a principe, ut sibi liceret matri deportatæ ea, quæ sunt ad victum necessaria, et mater per libertum, ut sibi liceret filio deportato quædam testamento relinquere: rescripsisse Imp. Antoninum, Neque hæreditatem neque legata vel fideicommissa deportatis contra jus publicum relinqui, nec statum eorum mutari posse. Quod tamen pie rogassent, ut liceret eis ultima voluntate alimenta aut vestiaria relinquere, id se concedere. quod summo jure ita se habere interpretes notant, humana interpretatione deportatum matri succedere, *l. 1. §. Qui operas. sup. ad Tertyl.* Et xvii. Pomponii, Relegatum statuis et imaginibus honorari posse. Excipienda est causa majestatis, *l. Eorum. sup. de pœnis.* Et xviii. ejusdem, Relegatum

integrum suum statum retinere, et dominium rerum suarum, et patriam potestatem, sive ad tempus, sive in perpetuum relegatus sit. Deportationem non fieri ad tempus: quod etiam proponitur in l. 4. l. 7. §. *Hoc est, eod. tit.* Tum xix. at ultima Callistrati, Relegatum sive interdictum patria sua, Roma abstinere debere, etiamsi id adjectum sententiæ non fuerit, cum sit communis patria, quod et probat l. 7. §. *Constitutum.* et l. *Si cum dotem.* §. *Si patri. D. sol. mat.* et Claudius imperator apud Suetonium. Sed et civitate abstinere ea debet, in qua agit princeps, ut Callistratus ait, vel per quem transit, quod solum imperatorem, qui pater patriæ est, intueri liceat eis, qui et Romam accedere possunt et ita de his qui ignominiose missi sunt proditum est, neque Romæ eos neque in sacro comitatu agere posse *l. Milites.* §. *Missionum. inf. de re mil.* Addit Callistratus. Deportatum statim ex sententia capite minui, et pœnæ suæ subjici, nisi quæ gravior causa, puta majestatis, graviorem pœnam infligi postulaverit Et hæc de deportata sufficiunt. In § ult. ostenditur, ex stipulatione cui inest doli præstatio quod fit adjecta clausula doli, si quid dolo Promissor fecerit, hæredem ejus teneri in solidum etiamsi nihil ad eum pervenerit, sicut ex contractibus quibus inest bona fides, veluti mandati depositi, commodati, tutelæ, negotiorum gestorum. Doli clausula stipulationem facit bonæ fidei, sicut doli exceptio Nec his obstat § *Aliquando, Instit. de perp. et temp. act.* nam id tantum aliquando fieri ait, ut ex dolo defuncti contractus hæredem non teneat, si nihil ad eum pervenerit. Delenda enim est particula, *Veluti*, in eo §. id autem accidit in actione depositi, Quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit, quæ in duplum ex dolo defuncti contra hæredem non datur, quia pœnalis est, l. 18. *D. depos.* Item in actione de precario, quæ ex dolo defuncti non datur in hæredem nisi quatenus ad eum pervenit, *l. Quæsitum.* §. *ult. sup. de precar.* quia precarium ad hæredem non transit, *l. Cum precario.* §. *ult. eod.* Cæteri contractus ad hæredem transeunt et ob id hæredem etiam tenent in solidum. Dices, Societas ad hæredem non transit; hæres tamen pro socio tenetur ex dolo defuncti. Hoc ideo, quia lucri et emolumenti successor est, *l. Nemo potest. l. Verum.* §. *In hæredem. sup. pro soc.* Precarii nullum restat emolumentum.

Ad L. Qui Romæ. 122.

Quidam mutuam pecuniam accepit Romæ, eamque promisit se Ephesi certo die redditurum. Non potest alio loco solvere, quam Ephesi invito stipulatore, *l. Is qui. sup. de eo quod cer. lo. l. Fidejussor.* §. 1. *inf. de fidejuss.* Eo volente potest, *l. Continuus.* §. *Cum ita. inf.* Similiter ante diem non solvit recte invito stipulatore, ut diximus *sup. l. 38.* §. *Inter* Quid igitur si hic promissor pecuniam, quam se Ephesi certo die redditurum promisit, offerat Romæ ante diem, nec velit eam creditor accipere? Et constat promissorem non liberari, qui offert incongruo loco, et tempore, et moram non facere creditorem, qui recusat accipere: quinimo si offerat congruo loco et tempore promissor non liberatur, ut diximus in l. 71. licet tum mora fieri per creditorem videatur. Vulgo putant, id hoc responso Scævolæ contineri, incongruo loco et tempore factam oblationem non liberare debitorem: quod est notissimum, cum ea quæ fit congruo loco et tempore debitorem non liberet, ego puto obscuriorem eo quæstionem explicari nam et verba nescio quo modo quiddam aliud agi significant. An igitur hæc potius sit species videamus. Quidam mutuam pecuniam accepit Romæ, et promisit eam se Ephesi certo die redditurum, et usuras in futurum prorogavit quod fit recte, *l. Qui in futurum. sup. de pac. l. 2.* §. *Non male. sup. de do. exc. pt. l. ult. C. de usur.* Tum offert sortem Romæ, et ante diem An cogitur creditor accipere? am respondi supra non cogi. An hæc oblatio sistit cursum usurarum, pariique promissori repetitionem earum quas prorogavit et repræsentavit? Minime. Oblatio sola nunquam impedit cursum usurarum, *l. Acceptam. C. de usur.* multo minus hæc quæ fit inopportuno loco et tempore: et hoc sunt qui putant hac lege caveri; quod etiam non concedo nam obiter quidem in ea refertur usuras datas promutuo, sive, ut Seneca loquitur, in antecessum. quod ita Græcis respondet ἐν προχρείᾳ sed quæstio est an sorte an integra peti possit, non de usuris. Recte Acc. adjicit eum, qui debet sortem sub usuris, vel sub ἀντιχρήσει non posse solvere ante diem si pacto convenerit ne solveret ante diem certum, nec oblationem vel obsignationem ejusdem usuras legitimas inhibere: nam jure ita est omnino, ita tamen ut legis modus non excedatur. Ego vero aliud hanc esse hujus §. speciem. Quidam accepit mutuam pecuniam Romæ, eamque promisit se Ephesi redditurum *per tres menses.* Sic Flor. legitur recte, non, post tres menses. Per tres menses, id est, tribus pensionibus, ut Græci διὰ τριῶν μηνῶν, et in *l. Seja. sup. de usur.* bene intellecta, et *l. Lecta. sup. de reb. cred.* Et usuras in futurum prorogavit. Post paucos dies cum nondum exisset primus mensis nondumque ullæ deberentur usuræ, quæ menstruæ sunt, integram pecuniam obtulit Romæ testibus præsentibus deductis usuris quas prorogaverat: et vero si creditor eam statim vellet accipere, deducendæ usuræ forent, quam sine causa prorogatæ. At creditor noluit eam pecuniam accipere. Non quæritur in hac lege an hæc oblatio debitori prosit. Constabat enim non prodesse factam incongruo loco et tempore. Verum hoc quæritur an et præjudicet, id est, an cum in integrum obtulerit summam debitam, primo mense possit ab eo integra peti. Scævola respondet, posse Sibi ergo offerendo integram pecuniam præjudicium attulit: nam si nihil obtulisset, primo mense una tantum portio sortis ab eo peti posset *Sua die*, id est, primo mense, ut in *l. Si ne essentia.* §. *Si annua. sup. de pig. act.* Et ita hæres, qui debet Stichum aut Pamphilum, offerendo Stichum sibi præjudicat ut non possit postea invito legatario Pamphilum dare, *l. Hujusmodi.* §. *Stichum. sup. de leg. 1.* Est et aliud exemplum, quo integra pecunia offertur non divisis pensionibus in *l. 3.* §. *Stichus. sup. de statulib.*

Callimachus). (§ 1.) Species est de credito nautico, quod est periculo creditoris. Terrestre est periculo debitoris: hoc ἀκίνδυνον. Illud ἐπικίνδυνον. Sic apud Pollucem legendum lib. VIII C. περὶ δανείσματος: ex qua differentia sequuntur aliæ ut nauticæ pecuniæ usuræ debeantur ex pacto, *l. In quibusdam. sup. de nau. fæn.* ut infinitæ et immensæ debeantur auctore Paulo II *Sent.* quod fit ratione suscepti periculi, quæ in terrestri cessat. Nauticæ autem pecuniæ periculum creditor suscipit vel in omne navigationis tempus, ut in specie hujus § vel in certum portum duntaxat. Inde Græcis duo pecuniarum nauticarum genera ἑτερόπλουν et ἀμφοτερόπλουν. Decusso periculo desinit usura et pecunia esse nautica. Interdum creditor nauticæ pecuniæ servum mittit, aut libertum navigaturum cum debitore, quem Græci vocant κερμακόλουθον. quod usurarum sus dis exigendarum causa mittatur, ut in hac specie et in *l. Trajectitiæ. sup. tit. prox. l. Nihil.* §. *Operis. sup. de nau. fæn.* His cognitis ponamus speciem. L. Titius per Stichum servum credidit pecuniam nauticam Callimacho sub usuris a Beryto in Brentesium, et a Brentesio in Berytum, si intra Idus Sept. a Brentesio navem solveret et in eam summam pignori cavit esse merces quas Callimachus Beryto comparasset, quasque Brentesio redempturus esset quo in pignore L. Titius potior est, si merces Beryto comparatæ sunt ejus pecunia et ex eis, rursus aliæ refectæ Brentesio. Misit item cum debitore Erotem κερμακόλουθον Adjecta est illis conditio providenter, ut intra Idus Sept. Brentesio vela solveret, evitandi periculi causa, quod post id fere tempus a mari summum imminet occidentibus vergiliis, ut notavit Alc. X. παρ. C. 19. ubi etiam animadvertit Brentesium dici hoc loco Græco nomine pro Brundusio: recte Græci Βρεντήσιον dicunt Quidam poetæ brevitatis causa auctore Festo etiam Brendam dixerunt. Dixit item reparare merces pro emere, ut in *l. 9.* §. *pen. sup. de statulib.* Libertas pecunia reparari non potest: ubi Græci 48. Βασιλικῶν vertunt ἀγοράζεσθαι. Creditorem quoque quem initio nominavit Titium, postea vocat Sejum. His nominibus Gajus, Sejus, Titius, Jurisconsulti promiscue utuntur, ut Philosophi Dionis et Theonis, quod alias ex Plutarcho et Tertulliano demonstravimus Est et unus locus in his nominibus valde depravatus apud Salvianum VII. de providentia Dei Ganeonem non esse ganeonem, aut quemcumque sævum non esse sævum, legendum Gajum non esse Gajum aut quemcumque Sejum non esse Sejum. Est alius apud Optatum *VI. adversus Parmenianum* His etiam verbis loqui non erubescunt, Gasei vel Gajasei, Quando te tenes? legendum, Gai, Sei, vel Gaja, Seja: ut in præcantationibus Marcelli, Nunquam sciat illa Gaja Seja cordis dolorem. Sed redeamus ad speciem hujus §. Id quoque inter Callimachum et Stichum servum Titii convenit ut si intra Idus Sept Brentesio Callimachus navem non solveret, Eroti servo cermacolutho protinus omnem pecuniam Romam preferendam redderet cum usuris et sumptibus servi, et hæc omnia Callimachus promisit Sticho servo Titii stipulanti. His ita conventis, Callimachus Brentesium venit, et Brentesio solvit ante Idus Sept. secundum legem conventionis: ita initio ponit Scævola: at postea scribit eum solvisse eo tempore, quo jam pecuniam Brentesio Eroti reddere Romam perferendam deberet, quod est post Idus Sept. Secum igitur ipse pugnare videtur: quæ res effecit ut Alc. addita negatione ita legeret, Sed cum non ante Idus, quam non puto addendam, sed potius verbi, misisset, postremam syllabam esse repetendam, hoc modo, In navem misisset sed eo tempore, etc. ut est in quibusdam libris, ut hic sensus sit. Solvisse quidem navem Callimachum ante Idus, sed eo tempore quo jam pecuniam Eroti reddere deberet, id est, cum non longe abessent Idus, certumque esset jam intra Idus Berythum appellere eam non posse. Solvit tamen eam eo tempore consensu Erotis servi ejus pecuniæ gratia secuti. Cum autem jam venissent Idus, necdum peregisset institutam navigationem, post Idus naufragium fecit. Quæritur an pecuniæ periculum ad creditorem pertineat quod non videtur, cum debitor ex lege conventionis non enavigaverit ante Idus. Erit ergo debitoris, nec eum excusabit consensus Erotis, qui domini conditionem deteriorem facere inopportunæ navigationi consentiendo non potuit, *l. 3 C. de pa.* et domino competet pecuniæ condictio ex stipulatu. Tum quærit quid juris sit, si post Idus naviganti Callimacho Eros consentiat? Idem frustra quærere videtur, nisi ponas Eroti datam facultatem proferendi temporis, et consensu ejus Callimachum portu solvisse post Idus, et hoc quæri, an navi submersa ipso jure domino denegetur actio ex stipulatu: quod negat. Ipso enim jure dominus habet actionem ex stipulatu, sed repellitur exceptione, si non consenso Erotis servi post Idus navigatum sit. Summa §. hæc est, ut est rescriptum 53. Βασιλικῶν tit. 5. ὁ δοθεὶς κερμακόλουθος τῷ δανειζομένῳ ναυτικὸν δάνειον οὐ δύναται παρὰ τὰ σύμφωνα συναινῶν τῷ δανειζομένῳ βλάπτειν τὸν δανειστήν, εἰ μὴ τοῦτο ἐπετράπη παρ' αὐτοῦ. Ubi libris eadem docui, nec debui repetere.

Flavius). (§. 2) Flavius Claudio servum donavit eo pacto ut manumitteretur, et si non manumitteretur, pœnam stipulatus est Ait cum Claudio agi posse, præscriptis verbis scilicet, ut servum manumittat. Atqui ipso jure liber factus videtur ex Constitutione Marci et Commodi ad Aufidium Victorinum. Respondeo, hanc constitutionem pertinere ad servos venditos ea lege, non ad donatos, *l. Pau-*

lus respondit, sup. de lib. cau. fuit quidem postea porrecta ad donatos, *l. pen. sup. qui sine manum. l. 1. C. si manc. ita fuer. alien.* At Scævola, qui de jure respondit temporibus Marci et Commodi, verba Constitutionis nondum ad donatos porrectæ secutus est. Non pertinebat etiam ea Constitutio, nec adhuc pertinet ad hunc casum, si dedero tibi pecuniam ut servum tuum manumittas, *l. Naturalis. §. At cum do, sup. de præs. verb.* nec ad servum legatum ut manumittatur, *l. Si fundum sub conditione. §. Stichum. sup. de leg. 1.* In specie autem hujus §. Claudius vel hæres ejus manumittendo evitat pœnam quod his de pœna contestetur, nec ex mora facta in manumittendo fit transfusio in stipulationem pœnalem, ut exposuimus in *l. Ita stipulatus. sup.* sed est in Flavii arbitrio, utrum velit petere ut manumittatur, an ut pœna inferatur. Additur, et servum ipsum posse agere de libertate cessante stipulatore vel hærede ejus. Si non sit qui petat, ipse sibi petet libertatem.

Cohæredes). (§. 4.) Species hæc est. Cohæredes inter se prædia hæreditaria diviserunt, quod fit partibus permutatis invicem, *l. Cum pater. §. Hæreditatem. sup. de leg. 2.* Unum tantum prædium reliquerunt indivisum: et permutationi sive divisioni adjecerunt pactum ut si quis eorum partem illius prædii, quod communiter remansit, vendere vellet, cohæredi tantum suo vel hæredi ejus eam venderet certo pretio. Si adversus ea fieret, ultro citroque pœnam stipulati sunt. Postea cohæres sæpe testato convenit cohæredem, vel cohæredis tutores, quæ testatio in tutorum persona eandem vim habet, se velle vendere partem suam, emeret eam si vellet vel venderet suam. Hanc et optionem dedit ut emeret vel venderet: recte, nam hac conventione utrique prospicitur, ut alteruter solidam rem habeat, quod partis emptor facile non invenitur. At cohærede cessante vendidit extraneo. Incidit in pœnam ipso jure, tuebitur tamen se exceptione doli vel in factum, quia per eum non stat quo minus partem eam cohæres habeat. Quod si per eum non per cohæredem stetisset, teneretur cum effectu pœnæ nomine. Sed et non adjecta pœna, puto esse actionem præscriptis verbis si extero vendiderit in id quod interest, ut ex vendito in *l. Si sterilis. §. Si tibi. sup. de act. empt. l. Qui fundum. 2. sup. de cont. empt.* Facto igitur coerceri potest libertas alienandi, *l. ult. C. de reb. alien. non alien.* Sic recte paciscitur donator ne donatarius rem donatam alienet, *l. 135. §. Ea lege. inf. hoc tit. l. 3. C. de cond. ob caus. dat.* quo casu valet quidem alienatio facta contra conventionem, sed donatarius vel ex stipulatu tenetur in id quod interest, vel condictione ob rem dati; nam ita recte Græci ad eam l. 3 τὸ μὲν νόμῳ ἡ ἐκποίησις οὐ κωλύεται, ὁ δὲ ἐκποιήσας κατέχεται τῇ τῆς ἀπαιτήσεως ἀγωγῇ. Sic recte paciscitur venditor ne vicinus cui vendidit fundum eum se invito alienet, *l. ult. C. de pac. inter empt. et vend.* qua derogatur *l. pen. sup. de pac.* quo casu si alienet, erit actio ex vendito in id quod interest. Sic recte paciscitur creditor ne debitor pignus vel hypothecam vendat. Sed hæc pactio nullam venditionem facit, quod is eam dicat, qui semel jus in re, *l. Si creditor. §. ult. sup. de dist. pig.* Excepto hoc casu, concludendum est id pactum, quo prohibetur alienatio, ratum esse, sed et alienationem factam contra fidem pacti ratam esse: neque hæc esse pugnantia. Opponitur perperam *l. ult. C. de reb. alien. non alien.* quæ alienationem irritam esse non dicit. Itemque *l. pen. C. si manc. ita fuer. alien.* quæ de servo loquitur vendito ea lege ne manumittatur, quæ impedit libertatem, non de servo prohibito alienari. Lex ne manumittatur personæ servi cohæret. Lex ne alienetur, non item. Aliud est alienare, aliud manumittere, *l. Ex judiciorum. de accus.* De prohibitione alienationis facta testamento dicemus alio tempore et loco. Ea non valet nisi fiat respectu fideicommissarii cujusdam, id est, ex nudo præcepto non valet, quia nudum præceptum consilium potius est. At si fiat respectu fideicommissarii, valet. Alienatio item facta contra præceptum valet, sed fideicommissario persecutio competit non in hæredem tantum, sed et in emptorem: quod non fit ex pactis. *l. Qui mandum. §. ult. sup. de leg. 2. l. Pater. §. 1. sup. de leg. 3. l. Si quando. §. Hæres, sup. de leg. 1.* Sed de his satis. Est alia quædam res in qua nobis hic §. maxime usui esse potest. Domini adversus homines suos habent jus προτιμήσεως, id est, ut prædia, quæ homines sui venalia habent, sibi vendant potius quam extraneo, *l. ult. C. de jure emphyt.* Idem habent hodie cognati et cohæredes, quodque in specie hujus §. pactione fit, in jus publicum transit, ut cognati et consortes extraneum ab emptione removeant: quod jure Romano fuit quandoque receptum, sed postea abrogatum, *l. Dudum. C. de cont. et p.* ac deinde restitutum Constitutione Friderici Imperatoris, in qua idem illud jus appellat jus προτιμήσεως. Scripsere in eam commentarios Italdus de Afflictis. Sed si testato denuntiati fuerint antequam venditio extraneo fieret, et cessaverint, argumento hujus §. repellendi sunt: et ita etiam cavetur Novella Romani Lacapeni, quæ extat apud Harmenopulum in Epit. ex qua suam Fridericus sumpsit ad verbum. Constituuntur ea quinque προτιμήσεως gradus, ut Græci notant, οἱ ἀναμὶξ συγκεκοινωμένοι συγγενεῖς, οἱ ἀναμεμιγμένοι κοινωνοί, οἱ ἀναμεμιγμένοι μόνον, οἱ συμπαρακείμενοι ὁμοτελεῖς, οἱ ἁπλῶς ἐν τινι μέρει συναπτόμενοι. *§. Agerius.* exposui in l. 57.

Seja (§. 5.) Cum esset inter hæredem pupillæ, et hæredem tutoris controversia de rationibus tutelæ, transegerunt invicem nudo pacto, ita ut hæres tutoris majorem partem pecuniæ debitæ ex ratione tutelæ solveret, et de reliqua caveret: quod et fecit. Tum postea hæres pupillæ rupta fide transactionis egit tutelæ apud prætorem tutelarem. Quia enim transactio fuerat facta nudo pacto non interposita stipulatione Aquiliana et acceptilatione, actio tutelæ non erat pacto sublata. At pacti exceptione opposita victus est: quo facto a prætore provocavit ad præf. urbi, et rursus a præf. urbi ad principem, ut in l. *Emilius, sup. de minor.* Trina provocatio non admittitur, ut constat ex tit. *Ne liceat in una eademque etc.* Pronuntiatum est ubique recissime, hæredem pupillæ injuste provocasse, ut fieri solet in appellationum causis. Residuam tamen pecuniam, quam hæres tutoris cavit se soluturum, hæredi pupillæ solvere cogetur ex stipulatu, non usuras ejus temporis, quo hæres pupillæ perperam tutelæ egit, cum eo tempore obtulerit ei hæres tutoris perpetuo reliquam pecuniam in stipulatu deductam. Ex eo colligunt oblationem solam impedire cursum usurarum ipso jure: nam lex ait, jure usuras non deberi. Jure, id est, ipso jure, ut in *l. 1. sup. quib. mod. ususf. amit. l. Si cum duobus. §. 1. de pec. l. Si venditor. de ser. exp. l. Stichum. §. Aditio. de solut.* Id autem falsum est: nam exigitur obsignatio et depositio, *l. 2. l. Si creditrici. l. Acceptam. C. de usur.* quod in usuris locum habet, quæ ex stipulatione debentur. Hic agitur de usuris debiti ex mora tutelæ causa, sine stipulatione. In mora non est qui offert. Ergo usuras non debet ex mora: denique oblatio sola sistit eas usuras quæ currunt ex mora, non ex stipulatione.

Duo fratres). §. 6.) Fratres consortes inter se hæreditatem paternam diviserunt transigendi causa: fit plerumque divisio ea mente, *l. Tres fratres. sup. de pact. l. Cum proponas. 2. C. eod. l. Cum putarem. in fi. sup. famil. ercis.* Et caverunt invicem se nihil contra eam divisionem facturos adjecta pœna si quis quid contra faceret. Erant autem testamento paterno invicem rogati, ut qui prior sine liberis vita fungeretur, partem suam fratri superstiti restitueret. Quamobrem uno ex eis mortuo sine liberis aliis hæredibus scriptis, ab eis frater superstes hæreditatem petiit ex causa fideicomm. Repulsus est exceptione pacti sive transactionis et victus, quasi de eo in divisione hæreditatis fuisset transactum inter fratres. Quæritur, an pœna sit commissa, id est, an inciderit in pœnam is, qui contra legem divisionis egit de fideicommisso de quo transegerat. Respondet esse commissam. Opponitur *l. Et scriptum. §. Si pacto. sup. de pac.* quæ eum qui usus est exceptione pacti, ait non posse consequi pœnam in stipulatum deductam, si quid contra pactionem fieret: quod verissimum est, multisque legibus confirmatur: Debet enim alterutro esse contentus, non ex utroque, id est, ex pacto, et ex stipulatione pœnali commodum ferre. Dum ergo Scævola ait pœnam esse commissam, ea verba sic interpretari debemus, ut sumus eadem interpretati in *l. 113. sup.* commissam esse pœnam ipso jure, nec agenti obstare exceptionem, si id actum sit inter contrahentes, ut rato manente pacto pœna exigeretur, quod fieri potest, *l. pen. sup. de trans.* Cæterum si id agatur, ut altero sit contentus stipulator, proculdubio agenti obstabit exceptio doli, vel in factum. Præterea circa speciem hujus §. quærunt interpretes, an recte pronuntiatum sit adversus actorem, de fideicommisso transactum videri: quod ex specie proposita liquido non constat. Sed verisimile est, ita judicem pronuntiasse, quod ei liqueret de fideicommisso etiam fratres divisione facta inter se transegisse, ut in l. 1. *C. de pact.* Ut sit, rei judicatæ standum est: et ob id pœna censetur commissa. Est eadem quæstio in specie *l. Emilius. sup. de minor.* bene an male pronuntiatum sit. Verum restitutio a Principe concessa tenet. Sic et hic judicatum tenebit. Sola quidem divisio per se non est idoneum argumentum remissi fideicommissi. Sed judicem alia argumenta moverunt. Colligit Acc. ex hoc §. sententiæ adscribendam esse rationem: cujus rei exemplum est in *l. 1. C. de appel.* et Servius X. Æneid. *Antequam dicatur*, inquit, *sententia, ejus præmittitur ratio.* Verum id male colligit ex hoc loco: denique exemplo id tantum non lege probari potest: nec enim necesse est rationem exprimi.

Ad L. Si flagiti. 123.

Ab hac lege in Pand. Flo. incipit tertia pars hujus tit. De ea diximus in *l. 26. sup.* Flagitium in ea forte specialiter sumitur pro stupro, ut et flagitare verbum. De l. 124. dixi in l. 8. De 125. in 76.

Ad L. Si ita stipulatus. 126.

De initio dixi in l. 61. De § 1. in l. 56. § pen. et l. 58. sup. eo. *Chrysogonus.* Servus actor scripsit præsente, subscribente et adsignante domino. Quid si adsignaverit, notum est. Commuta in illum Ϲemi locum, *Adsignat Marco tabellas. Adsigna*, id est, *sigilla*: et sic ex vet. legendum adsignavit in *l. 6. C. de fidejuss.* Scripsit autem actor ille verum domini, dominum accepisse a liberto quodam gerente rem patroni absentis mutua denaria mille, et dominum eo liberto stipulante promisisse illa se daturum patrono ejus Kal. Novembris proximis: itaque libertus patrono suo sortem reddi stipulatus est. Subjecta est alia usurarum stipulatio, quæ tamen non est nominatim collata in personam patroni, sed si pecunia sua die soluta non esset, tum quo post solveretur, id est, quo tardius solveretur, ut in *l. Lecta sup. de reb. cred.* stipulatus est libertus de domino usurarum nomine menstruos denarios octo: quæ usuræ fere sunt destantes, et hæc ita præscripsit servus actor: vel potius dominus per servum. Quæritur an actio ex hoc contractu patrono competat: quod non videtur: nam alteri stipulamur inutiliter, et per liberum hominem, qualis est libertus noster, obligatio nobis acquiri non potest. Hoc tamen receptum est jure singulari in credita pecunia, ut si liber homo suam, vel nostram pecuniam credat nostro nomine, nobis competat condictio ex numeratione, *l. Certi. §. Si nummos. sup. de reb. cred. l. 2. C. per quas pers. nob. acqu.* At in hac specie non est creditum, sed stipulatio. Conversa namque est pecunia mutua

in stipulationem. Verum hæc in re ita distinguendum est. Aut libertus suam pecuniam credidit, aut pecuniam patroni. Si suam aut suo nomine eam credidit, et sibi stipulatus est, et hoc casu ipse habet condictionem ex stipulatione non ex numeratione, *l. 6* et *7. sup. de novat.* Aut suo nomine eam credidit, et patrono stipulatus est, quo casu neque ex numeratione patrono actio competit, quia non patroni nomine credita est, neque ex stipulatione, quia alteri fit inutiliter: nec dici hic patronus potest adjectus solutionis gratia, cum aperte sit in eum collata obligatio. Verum quia inutilis est stipulatio, liberto competet condictio ex numeratione. Si esset utilis, ex sola stipulatione civilis nasceretur obligatio, non ex numeratione. Cum vero sit inutilis, pro non facta habetur: remanet naturalis sive juris gentium obligatio ex numeratione: et hoc proponitur in hoc §. et *d. l. Certi §. Quoniam. l. 3. C. de cont. stip.* Aut patroni nomine eam credidit, et patrono stipulatus est, et tum patrono dabitur condictio ex numeratione, non ex stipulatione quæ inutilis est. Sed et liberto utilis ex numeratione dabitur patrono reprobante nomen, sicut si pecuniam ejus credidisset, *l. 4. C. si cert. pet.* Aut patroni nomine credidit, et non sibi stipulatus est, et tum ei soli dabitur actio ex stipulatione, ut Fulgosius sensit in *d. l. 4.* Quid si credidit pecuniam patroni? Aut suo nomine credidit, et sibi stipulatus est, et tum etiam ipse solus habet actionem ex stipulatu. Aut suo nomine credidit, et patrono stipulatus est, quo etiam casu liberto dabitur condictio certi ex numeratione consumpta pecunia, vel incerti, ea extante, *arg. l. Indebiti. §. Sed et si nummi, de cond. ind.* Aut patroni nomine et patrono, et tum aget patronus ex numeratione non ex stipulatione. Aut patroni nomine et sibi, et tum ei soli ex stipulatu. De stipulatione usurarum in proposita specie etiam quæritur. Sed constat eam esse utilem, cum non sit nominatim collata in personam domini, ideoque ex ea liberto actio competit, quam judicio negotiorum gestorum, vel mandati patrono cedere cogitur: nec dicendum est, eum qui nominatim patrono stipulatus est sortem, et usuras eidem stipulatum videri: nam in stipulationibus scriptum et strictum sequimur. Interdum quidem diem vel condicionem inesse interpretamur, licet scripto non sit comprehensa, *l. 73. sup. hoc. tit. l. 4. §. ult. sup. de pact.* et pleraque alia, ut in *l. 95.* et *96. sup.* sed id perraro, nec nisi ex manifestissima voluntate contrahentium. Personas nunquam, nisi nominatim adscriptæ sint, quod valde pertinet ad interpretationem *l. Quidquid sup.* De §. ult. dixi in l. 97.

Ad L. Si pupillus. 127

Pupillus (*) sine tutoris auctoritate non obligatur civiliter. Tractamus an obligetur naturaliter. Sunt loci quibus ostenditur pupillum sine tutore suo non obligari naturaliter, *l. Pupillus sup. t. prox. l. Quod pupillus sup. de cond. ind.* Sunt quibus ostenditur pupillum sine tutore obligari naturaliter *l. 1. inf. de novat. l. Si ejus pupilli. sup. ad Trebel. l. Si pupillus sup. ad leg. Falc.* quod dissidium ita componi debet, ut si non fiat locupletior, non obligetur naturaliter: sin vero fiat locupletior, obligetur, *l. Naturaliter. §. ult.* et *l. prox. sup. de cond. ind.* et si filiusfa. sit vel servus, pater vel dominus in quantum locupletius ejus peculium factum est, *l. 1. §. Si cum impubere D. de pecul.* qui nunquam tenentur, nisi it quos habent in potestate naturaliter obligati sint, nec nisi ad eum modum ad quem obligati sunt. Itaque impubes mutuam pecuniam accipiendo obligatur naturaliter, id est, æquitate et ratione naturali, si ex ea factus sit locupletior: itemque eam pecuniam promittendo, quam mutuam sumpsit, et in rem suam convertit, et novandi causa expromittendo pro eo cui eandem summam debet, qua et rem suam auxit: et ita ponenda species in *l. 1. inf. de novat.* ut in servo ponitur in *l. In persona. §. 1. sup. de pact.* Plus dico, ex hac naturali obligatione, utilem actionem in pupillum liberum hominem dari, quod jus est ex rescripto D. Pii, *l. Pupillus. sup. de auct. tut. l. 3. sup. Com. l. 3. § Pupillus sup. de neg. gest.* Opus fuit rescripto, quia ex naturali obligatione non datur actio, et ob id illa etiam non directa, sed utilis dicitur. Itaque rescripto D. Pii quodammodo introducta est eo casu civilis obligatio, data actione utili. Huic definitioni nostræ duo obstant loci. Primum *l. Cum illud §. Heres. sup. quando dies leg. ced.* ubi cum pupillus mutuam sumpsisset pecuniam, nec locupletior factus esset, diserte traditur eum obligari naturaliter. At illud, *Nec*, abest ab archetypo Pand. Florentinarum, itaque ex præcedenti verbo repetita syllaba ita potius legendum, vel ἀσυνδέτως intelligendum est, accepisset, et locupletior factus esset. Item valde obstat *l. Stichum. § Aditio. inf. de solut.* cujus hæc videtur esse sententia, Creditor adiit hæreditatem pupilli. Quod pupillo credidit sine tutoris auctoritate, in ponenda ratione legis Falcidiæ solidum ex hæreditate deducit et retinet, ac si ipse pupillus solidum ei solvisset: hæc namque aditio pro solutione cedit. *Solidum*, inquit, *non quanto locupletior factus pupillus est*: ex quo colligitur pupillo solvente solidam pecuniam, quam mutuam accepit sine tutoris auctoritate, etiamsi ex ea in solidum factus non sit locupletior, retentionem creditori dari repetitionem pupillo non dari. Quod si pupillo non datur repetitio, consequens est natura eum obligatum esse. At ego arbitror longe alium esse sensum ejus §. ac in primis moneo, ut in eo legatur, ut Flor. scriptum est, *Consequeretur*, non, Consequitur, hoc modo: Non enim quanto locupletior factus pupillus est consequeretur, sed in solidum creditum suum ex hæreditate retinet: at hanc esse sententiam reor. Aditio hæreditatis aliquando ipso jure confundit obligationem, ut si creditor debitoris hæreditatem adeat, aliquando non confundit sed pro solutione est, ut si is qui pecuniam credidit pupillo sine tutoris auctoritate ex qua pupillus locupletior factus, atque adeo naturaliter obligatus est, ejus pupilli hæreditatem adeat. Aditio non confundit obligationem, quæ nulla est. Obligatio enim propria est, quæ actionem parit, ut definitio obligationis indicat, et debitor cum quo agi potest, ut ex definitione etiam debitoris liquet. Creditor vero hic quod locupletior factus est pupillus actione non consequeretur, ante rescriptum D. Pii scilicet. Cum ergo ante illud rescriptum nulla sit obligatio civilis, nec confusio obligationis ulla per aditionem existere potest. Sed si solveret pupillus, repetitio cessaret, quia natura debet cum sit locupletior factus: et hujusmodi solutionis aditio illa effectum habebit, et ille creditor in solidum vel potius in solutum, ut legere malo simili errore iis quos notavimus *l. 78. sup. de hæred. instit.* creditum suum quanto locupletior factus est, ex hæreditate retinebit. Hodie aditio illa confundet obligationem, cum ex rescripto D. Pii pupillus quasi civiliter obligatus. Ante rescriptum D. Pii pupillus sine tutoris auctoritate obligatur naturaliter tantum: Ex rescripto D. Pii obligatur etiam civiliter. Naturalis obligatio duplex est: Naturalis civilis quæ actionem parit, et naturalis quæ inhibet repetitionem, *l. Naturales sup. tit. prox.* An et civilis duplex, naturalis civilis et civilis tantum? Sic puto: nam et civilis tolli per se sola potest manente naturali, *l. Julianus sup. de cond. ind.* et naturalis manente sola civili, veluti pacto de non petendo. Quantum attinet ad speciem hujus l. ponendum est, pupillum cum aliud quidam a Titio accepisset, idque in rem suam convertisset, et promisisse hominem sine tutoris auctoritate, atque ita obligatum fuisse naturaliter, et recte pro eo fidejussorem intervenisse, non recte si non fuisset qui intervenisset pupillus naturaliter obligatus. Hic fidejussor naturaliter et civiliter obligatur, et statim conveniri potest vivo homine promisso vel etiam mortuo post moram suam. Mora quoque rei fidejussori solet nocere, *l. Mora. sup. hoc. tit.* An igitur mora pupilli fidejussori nocebit, ut puta si post moram pupilli homo mortuus sit? Negat moram pupillum facere quod nulla ibi mora fieri intelligatur, ubi nulla est actio. At hic nulla est actio ante rescriptum D. Pii, ad quod non semper auctores nostri animum advertunt: ergo nec mora. Mora item non fit ubi est actio, sed inanis, id est, quæ exceptione eliditur, *l. Lecta. sup. de reb. cred. l. Sciendum. sup. de usur.* Non obstat *l. Ita stipulatus. sup. hoc tit.* ubi mora fit in præstando Sticho, qui tamen peti non potest si ita sit concepta stipulatio, Stichum dabis, Si Stichum non dederis, x. dabis. Quinimo Stichus peti potest, sed statim ac mora facta est peti posse desinit, et fit transfusio in obligationem pecuniæ. Non obstat etiam *l. 8. C. de contr. stip.* ubi licet ex pacto jure non sit actio, tamen moram facit qui pactus est: nam hoc ideo fit quia secum agi non patitur ex pacto. Eo enim volente et patiente ex pacto agi potest, quod si pati nolit, committitur pœna.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 29.*

Ad L. Si duo rei stipulandi. 128.

In §. *Chrysogonus* supra demonstratum est, eum qui ab altero inutiliter facta est stipulatio pro adjecto solutionis gratia non haberi. Idem hoc loco traditur de duobus reis stipulandi, quorum unus utiliter alter inutiliter stipulatus est: nam et is qui inutiliter stipulatus est pro adjecto non habetur. Idem et de eo proditum est, qui inutiliter altero substituitur hæres, ut pro adjecto non habeatur, *l. Verbis sup. de vulg. subst.* Quod de personis dicitur, idem obtinet in rebus: ut persona modo obligationis, modo solutionis gratia adjicitur, ita res modo est in obligatione, modo in solutione, veluti si stipuler x. in melle, *l. 57. inf. de solut.* Et ut persona, ita res quæ inutiliter in obligatione posita est, nec in solutione est. Ita e videtur conjungenda *l. 12. inf. de stip. serv.* De 129. diximus satis in 63. De 130. in 39. De 131. in 56. et 55.

Ad L. Quidam. 132.

Pater filium dedit in adoptionem ea lege ut eum adoptator quasi filium observaret, id est, haberet, custodiret, tractaret, si secus faceret, pœnam stipulatus est ab adoptivo patre naturalis pater. Stipulatio valet, et committitur si quid adoptator faciat contra conventionem, uti si inhumane, si crudeliter, si denique more filium adoptivum tractet. Patria potestas in pietate consistit non crudelitate. et ultro pietatis etiam verbo significatur, *l. ult. sup. si a par. quis man. sit.* Potestas in servos longe alia est. Idem spectare licet domi quod foris. Quod foris est regnum, id domi patria potestas. Quod foris tyrannis, id domi dominium. Tertul. in Apolog. *Gratius est nomen pietatis quam potestatis, etiam familiæ magis patres, quam domini vocantur.* At quæritur an contra conventionem faciat adoptator filium adoptivum exhæredando vel emancipando. Respondetur nihil eum facere contra conventionem si filium exhæredat vel emancipet: hoc enim facit jure suo quasi pater, non quasi dominus: denique sic solent filii tractari. Et ut de exhæredatione primum agamus, filium jure exhæredat pater, sed exhæredato datur querela inofficiosi testamenti, quo judicio quæretur de meritis filii, *l. Filius sup. de inoffic. testam.* et si immerito reperitur exhæredatus, testamentum rescinditur. Sed si merito exhæredatus sit, inanis est querela: vincetur namque filius qui eam instituit. An ergo tum patri naturali competat actio ex stipulatu? dubitari potest. Cum querelæ remedium habet filius exhæredatus, cessat actio ex stipulatu. An et cum inane est remedium querelæ, ut puta filio merito exhæredato? et placet idem esse dicendum utroque casu, ut cesset

ctio ex stipulatu: nam et filio emancipato, cui querela eo nomine nulla competit, certum est patri naturali non competere actionem ex stipulatu: quoniam adoptator dum exhæredat vel emancipat utitur patrio jure, et gerit se paterno more modoque. Invitum exhæredat. Invitum, id est, contradicentem non emancipat, ut diximus sup. l. 62. Ex his liquere puto, quid in hac lege hæc verba satis obscura significent. Quid ergo dicemus si meruit exhæredari? Emancipatus plane et hoc remedio, carent. Hoc remedio id est, querela. Carente igitur filio querela, quod fit si emancipatus sit vel merito exhæredatus, non ideo magis patri naturali datur actio ex stipulatu. Aliud dicendum est si ita concepta sit stipulatio, Si filium adoptivum emancipaveris vel exhæredaveris tot dari: filio namque emancipato vel exhæredato patri dabitur actio ex stipulatu. Dabitur et filio exhæredato querela inofficiosi testamenti, et sive vincat sive vincatur, id est, sive merito sive immerito exhæredatus judicetur, patri etiam naturali dabitur actio ex stipulatu. Potest et filius exhæredatus utramque movere, si patri hæres extiterit, querelam suo nomine, et sive in querela vincatur sive vincat, actionem ex stipulatu nomine hæreditario: et hoc proponitur in §. Quare: ubi in distinctione vitium est, dum ait, Sed si ei stipulatus est, non debuit denegari victo filio. Male enim verbo, denegari, apponuntur gemina puncta. Nunc videndum est quid sit dicendum si, ut initio hujus l. proponitur, pater non dederit filium in adoptionem, sed tradiderit eum suscipienti in fidem et clientelam suam. Quidam, inquit, cum filium alienum susciperet. Inde clientes suscepti appellati sunt auctore Servio vi. Æneid. Salvianus lib. v. de guber. Dei. *Quærunt auxilia et patrocinia majorum. Nihil susceptis tribuunt, sed sibi.* Augustinus in Quæst. mixtis. *Nunquid si malæ vitæ sit advocatus, contra susceptum ejus pronunciabitur? hoc est officium advocati, ut secundum juris ordinem suscepti sui causam peroret. Nunquid poterit vita ejus, si turpis est, obesse causæ suscepti?* Finge igitur, quendam suscepisse alienum filium, et tradenti patri naturali promisisse certam pecuniam pœnæ nomine si aliter eum ac filium observasset. Valet stipulatio, et committitur si quid adversus conventionem fiat. An et si eum domo exegerit vel si nihil ei testamento reliquerit? Et placet stipulationem committi, quia non sic filii tractantur, domo non exiguntur, testamento non omittuntur. Abdicari filii jure civili non possunt, *l. Abdicatio. C. de pat. potest.* Præteriri non possunt. Secus erit forsitan si susceptum emanciparit vel exhæredarit. Inanis quidem est in extraneo emancipatio vel exhæredatio, *l. Non putavit. §. Si quis emancipatum. sup. de bon. poss. cont. tab.* Non omnino erit inanis in suscepto filii loco. Sic enim eum excludet domo et bonis impune. Potest ergo dici, ne incidat in pœnam, eum exhæredandum vel emancipandum esse, alioquin pœnam committi: quod tamen dici videtur supervacuo: nam si adoptator qui exhæredat vel emancipat non incidit in pœnam, multo minus incidet in pœnam qui non exhæredat vel emancipat. Non ergo tenetur susceptor, quod non emancipaverit vel exhæredaverit, sed quod domo propulerit susceptum, vel testamento prætermiserit: qua ratione etiam adoptatorem obligari puto: et hoc proponitur in fi. ubi legendum ateut Flor. In eo qui hæc non fecit, dicit, supervacuo, id est, in susceptore frustra exigit ut emancipet vel exhæredet pœnæ vitandæ causa: nec enim quod hæc non faciat, pœnam committi, sed quod male tractet susceptum eum segregando a se, vel omittendo. Differentia autem duplex est inter dationem in adoptionem et dationem in fidem. Hæc non solvit patriam potestatem, illa solvit, §. *Sed et si pater. Instit. quibus mod. jus pot. sol.* Damus in adoptionem filium tantum quem in potestate habemus. Damus in fidem et clientelam etiam extraneum, veluti alumnum vel cognatum, de quo si eodem modo paciscamur, non est dubium, si quid contra pactionem fiat, pœnalem stipulationem committi. Illud summe notandum est ex hac l. quod et si non valeat stipulatio ita concepta, Si me vel si filium hæredem non feceris, ut diximus in l. 26. valet tamen ita concepta, Si me vel si filium exhæredaveris: nec enim tam hæreditatis lucrum captari, quam notæ effugium quæri videtur. Exhæredatio notat. Expressa nocent, Non expressa non nocent. De §. ult. dixi in l. 78.

Ad L. Si sit stipulatus. 433

Plerumque una stipulatio semel tantum committitur. Interdum sæpius, veluti prætoriæ quædam. Rem ratam haberi et Damni infecti, *l. Si procurator. inf. rem rat. hab.* Quanto amplius quam per legem Falcidiam licuerit, *l. 3. § Quantum. sup. si cui plus quam per leg. Falc.* Stipulatio fructuaria, *l. 1. §. pen. sup. usufr. quemad. cav.* et Rem adolescentis salvam fore, *l. 4. §. pen. inf. rem pup. sal. fo.* Non tamen Rem pupilli salvam fore. Conventionales item quædam ut in specie hujus legis, si stipuler: Neque per te neque per hæredem tuum vim fieri, te faciente committetur, rursus hærede tuo faciente, vel etiam te ipso rursus faciente, iterum committetur in id quod interest. Vel si dicamus unam tantum vim stipulatione comprehendi, vi semel abs te facta, ex hæredis vi amplius committi non poterit, quod est falsum. Hac enim stipulatione conjunctim tuum et hæredis tui factum complexus sum non disjunctim. Neque copulativa est conjunctio, *l. 129. sup.* quod et adnotavit Alc. lib. 9 παρέργων c. xviii. reprehenso Augustino, qui in Grammatica, *Neque*, inter disjunctivas enumeravit. Non debuit id August. potius allegare quam Charisium, Victorinum, Donatum, Diomedem, Probum, Asconium, qui idem scribunt, nec reprehendere, cum, *Neque*, etiam disjungat propter negationem non propter se, ut si dicas, pupillus obligat, neque obligatur. Cætera etiam Alciatus perfidiose, dum reponit hoc loco Græcam vocem ἐναντίως usurpata auctoritate antiqui libri, qualem nullum viderat unquam, sicut et aliis multis locis hodie constat falso eum usum esse auctoritate Pand. Florentinarum securum posteritatis. Dum item eodem capite in *l. pen. C. de verb. sign.* legit συνάφεια, mala fide affirmans se in quibusdam libris ita scriptum reperisse, ubi legendum παραδιαζεύξεις. Retinenda autem nobis est hoc loco Flor. scriptura, qua nihil apertius: et quod ad quæstionem propositam attinet, etiam illud adjiciendum, Ubicumque id agitur stipulationem sæpius committi et in se ipsam resolvi, *l. Si duo §. ult. sup. de rec. qui arb. rec.* In compromissis id actum videri, nisi aliud appareat, ut sibi semel paritum non fuerit arbitrio, compromissum solvatur, minime constituta differentia inter pœnam et id quod interest, quam Alc. constituit. Differentia hæc in re nititur omnia ex eo quod agi intelligitur.

Ad L. Titia. 434.

Initium exposuimus in l. 19. In §. 1. ostenditur ea quæ pactis continentur, subjectis stipulationibus repetita videri: veluti dies, conditio, res, *l. 4. §. ult. sup. de pac. §. ult. inf.* nisi ea repetitio inutilem stipulationem faciat, ut si pactus sim Titio, et stipuler sine adjectione nominis, persona Titii repetita non censetur, *l. 126. §. Chrysogonus. sup.* quod et in legatis obtinet, *l. Servo alieno. §. per. sup. de leg. 1. l. ult. sup. de fideic. libert.* De §. pen. dixi in l. 1. et in 30. De §. ult. in l. 29.

Ad L. Si ita quis. 435.

Tibi stipulanti promisi decem qua die petieris. Stipulatio pura est, ut ostendimus in *l. 48. sup.* Promisi item ejus pecuniæ usuras in menses singulos. Quæritur utrum usuræ ex mora debeantur, id est, ex die quo sors petita fuerit, an ex die stipulationis. Respondetur ex die stipulationis. Ut ergo sortis stipulatio pura est, ita et usurarum. Eadem quæstio est in *l. Lecta, sup. de reb. cred.* et ob id ejus speciem ponam hoc loco. Scripsi me accepisse a Titio mutua denaria xv. de domo sua, id est, xv. millia ut in *l. Sticho. §. Servus. sup. de statul.* viginti Græci interpretantur δεκαπεντακισχιλίας: et promisi me et redditurum Kal. proximis, Si ad diem non redderem, promisi ex mora usuras centesimas, id est, in denarios centenos denarios singulos mensibus singulis. Deinde incontinenti inter me et Titium convenit, ut ex sorte solverem singulis mensibus trecenos, atque ita mutavimus diem modumque solutionis. Cum enim stipulatione convenisset omnem sortem solvi Kal. proximis, mox pacto convenit per menses quinquaginta eam solvi divisis pensionibus. De usuris nihil convenit. Quæritur an usurarum dies mutatus censeatur, id est, utrum currant ex Kal. proximis usuræ totius sortis, an ex singulis mensibus usuræ pensionum tantum: et hoc verius est. Pactum enim ex continenti factum mutavit formam stipulationis utriusque, et cum sortis solutionem distulerit et diviserit, consequens est ut etiam diviserit usurarum solutionem. Current ergo usuræ ex tempore moræ pro rata pensionum tantum. Rejicitur illorum sententia qui negabant divisam solutionem usurarum. Iidem negabant ipso jure pacto dilatam esse solutionem sortis, peti enim sortem totam posse ex Kal. proximis, sed opponi exceptionem pacti: quod etiam rejicitur: nam stipulationi inest, exceptio pacti facti ex continenti, igitur opponi eam necesse non est: id enim est inesse *l. 3. sup. de resc. vend.* atque ita *l. Lecta*, hoc tantum probat pactum factum ex continenti inesse stipulationi ex parte rei, ex parte actoris ut formet actionem ex stipulatu pactum inesse non probat, et si convenisset sortem citius reddi, nec probari etiam alia id posse arbitror, quandoquidem in bonæ tantum fidei judiciis id receptum est, *l. Juris gentium. §. Quinimo. sup. de pact. l. In bonæ. C. eod.* Iidem illi hoc posito sortem ipso jure peti in solidum posse non observatis pensionibus de quibus pacto convenit, exceptionem tamen obstare ex eo colligunt, non soluta sorte uti pensionibus, veluti prima pensione usuras totius sortis currere, quod tota sors ipso jure peti possit: male: nam ex conventione proposita non currunt usuræ nisi mora facta sit. Porro non intelligitur mora fieri in solvenda tota sorte, cujus inanis est petitio propter exceptionem pacti: ergo sortis totius usuræ non currunt. Igitur et positio illorum vitiosa est et collectio: nam et positione concessa, vitium est in collectione. Iidem statuebant mora semel facta usuras retro currere ex die interpositæ stipulationis, quod etiam est falsum, nisi de eo nominatim convenerit, ut tardius soluta sorte etiam medii temporis usuræ præstentur: quod et de fructibus ita caveri potest: qua de re in *l. 64. sup. hoc tit.* Conclusio igitur hæc sit, usuras in ea specie ex mora currere, non ex die stipulationis, et pacto stipulationi adjecto incontinenti ut sortis, ita et usurarum solutionem ipso jure differri ac dividi: Græcorum σύνοψις hæc est βασιλικῶν, lib. xxiii. Δανεισάμενος παρά σου τ. 'ν. 'ν. ὡμολόγησα δοῦναί σοι αὐτὰ τῷ αἰτοῦντι μηνὶ καὶ ἐξ ὑπερθέσεως τοιόνδε τόκον: σύμφωνον δὲ γέγονε διῃρημένως ἑκατὸν νομίσματα δοῦναί μοι κατὰ μῆνα, τῶν γ'. μηνῶν παρελθόντων καὶ μηδὲν μου δεδωκότος οὐκ ἀπαιτηθήσομαι τόκον τῆς ὅλης ποσότητος ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς ἐπερωτήσεως, ἀλλὰ μετὰ τὸν πρῶτον μῆνα τῶν ἑκατὸν καὶ μετὰ τὸν δεύτερον τῶν ἄλλων ἑκατὸν, καὶ μετὰ τὸν τρίτον τῶν λειπομένων ἑκατόν. ὁ γὰρ ὑπέρθεσιν ἔχων ἐπὶ τῷ κεφαλαίῳ, τόκον οὐ δίδωσι. δύναται μέντοι τὶν ἐπερωτᾷν, ὡς εἰ μὴ καταβάλῃ ἐμπροθέσμως ὁ χρεώστης, δίδωσι καὶ τοῦ μέσου χρόνου τόκον: τοῦτο γὰρ καὶ ἐπὶ καρπῶν γίνεται. Latine sic: *Accepi a te mutuo* ccc. *promisi ea me tibi soluturum Kal. proximis, et ex mora*

usuras certas postea convenit, ut dicimus singulis mensibus solverem c. Finitis tribus mensibus, nihiloque soluto, non petes usuras totius sortis ex die stipulationis, sed post primum mensem c. post secundum aliorum c. post tertium reliquorum. Cui enim solvendæ sortis dilatio data est, usuras non præstat. Potest tamen quis stipulari, ut nisi solverit debitor constituto tempore, præstet etiam medii temporis usuras: nam et in fructibus idem fit. De §. *Sep.* dixi in *l.* 84. De §. *Ea lege* in *l.* 122. § *Cohæredes*. In §. ult. ostenditur eam, quæ transegit de querela inofficiosi testamenti interposita stipulatione, nihil contra transactionem facere, si postea queratur de falso: quoniam alia res est. Et apud præf. urbi de falso agi, ut *l. Athales. inf. ad l. Corn. de fal. l. Saccularii. inf. de extraor. crim.* De l. 136. diximus in 65. et 16.

Ad L. Continuus. 137.

Initium exposui in l. 1. et §. 1. in l. 22. et 83. Sequitur §. *Cum ita*, Si quis Ephesi dari stipuletur cum sit Romæ, constat tacite tempus inesse quo Ephesum perveniri possit, *l.* 73. *sup.* Id vero definiri conjectura et arbitrio boni viri §. eleganter ostendit: nec enim promissor statim cogitur diplomate uti, et Ephesum approperare. Diplomata sunt codicilli, qui dantur cursu publico utentibus, quæ et tractoriæ, et combinæ dicuntur, et συνθήματα, et evectiones non debet etiam cunctari, vel delicate progredi. Est hujus rei modus quidem, cujus arbiter erit bonus vir sive judex. Transacto eo tempore, vel Ephesi cum promissore agetur si fuerit Ephesi, vel Romæ, si Romæ remanserit. Sed Ephesi directo, et pure. Romæ utili actione sive arbitraria cum adjectione loci quo dari promissum est, hoc modo, *Si paret adversarium c. mihi Ephesi dare oportere*. Quod si ita Romæ agat Stipulator, Si paret adversarium mihi dare oportere, plus petat loco, §. *Loco Instit. de act.* Cur autem Romæ licet agere, cum stipulatio sit de Epheso? Quia reus est in mora alioquin nunquam esset cum eo actio: et quia per alium potest Ephesi dare: qua ratione valere potest stipulatio ita Romæ confecta, Hodie Ephesi dari, *l. ult.* §. *Si inter. inf.* Et quia potest ubique gentium solvere, volenti scilicet stipulatori, ut recte Acc. interpretatur. Certum enim est invito, alio loco quam Ephesi solvi non posse: sicut et alio die invito non solvitur, volenti alio die solvitur recte, licet ante diem non recte agat: quod tradidimus in *l.* 122. et 38. §. *Inter*. Additur promissorem hujusmodi conveniri etiam statim posse ac Ephesum pervenerit, licet diplomate aut felici cataplo nava celerrime Ephesum pervenerit: nec enim jam conjecturæ, vel arbitrio boni viri locus est in eo, quod tempore et re ipsa finitum est, cum jam promissor sit Ephesi. Conjectura est infinitorum non finitorum. Deinde in §. *Item qui insulam*. traditur stipulationi Insulam fieri, tacita tempus inesse quo possit insula fieri secundum Celsi et Pauli sententiam, ut diximus in *l.* 14. et 73. cujus definitio ad bonum virum spectat, *l. Insulam*. §. 1. *sup. loc.* namque eo demum transacto, ex stipulato est actio: ita tamen ut reo liceat moram purgare ante litem contestatam, *l. Si insulam. sup. hoc tit.* De stipulatione Decem dari, vel Stichum dari, agitur in §. *Illud*, et ostenditur ex ea confestim agi posse, nec ei tacite ullum tempus inesse: qua de re *sup. l.* 41. et 118. Si quis promiserit Ephesi dari, vel insulam fieri, id statim præstari impossibile est: nec enim id natura patitur, ut statim fieri possit. Ideoque cessat et sustinetur obligatio. Si promiserit Decem dari, id statim dari non est impossibile. Difficile potest esse, ut si non habeat promissam pecuniam in promptu, vel si Romæ promissus Stichus sit Ephesi, vel si sit alienus, nec velit dominus eum vendere. Differentia est inter Difficile, et Impossibile, *l. Cum hæres*. §. 1. *sup. de statulib.* Impossibile est in re ipsa. Difficile in persona, et definitur, ut Aristoteles scribit, λύπη, ἢ πλήθει χρόνου, quod summo labore, vel prolixo tempore fit. Impossibile obstat quo minus stipulatio committatur, difficile non item. Difficultas non facit inutilem stipulationem, *l.* 2. §. *Ex his. sup. l. ult. sup. de act. emp.* Impossibilitas inutilem facit. Ait, *Aut si non* pro nisi, vel ἀλλ' εἰ μὴ, ut in exceptionum formulis. Porro impossibilis stipulatio non est si promiserim me facturum, quod facere non possum, alii tamen possunt, §. *Si ab eo*, sicut si promiserim rem cujus commercium non habeo, alii habent, *l.* 34. *sup.* Impossibilis dicitur dupliciter, natura et jure, ut diximus in *l.* 35. Natura, veluti Hippocentaurum dari. Jure, veluti Rem sacram: vel si natura, et jure condicio impossibilis adscribatur, § *Cum quis. l.* 7. *sup.* Natura non mutatur, Jus mutatur, et ideo quod nunc jure est impossibile, postea fieri potest possibile, ut si res sacra profana fiat. Sed in stipulationibus præsens tempus spectatur, et ideo si stipuler rem sacram, inutilis est stipulatio, etiamsi postea fiat profana: qua de re in *l.* 83. §. *Sacram. sup.* Quod vero natura est impossibile, nec erit posthac possibile. De §. pen. diximus in *l.* 71. In §. ult. hoc ostenditur, Eum qui stipuletur sibi et Titio hæredi suo dari, omnibus hæredibus suis acquirere obligationem idque necesse est, ut scilicet obligatio a defuncto cœpta omnibus acquiratur pro hæreditariis portionibus ex XII. tab. Nec obstat *l. Avus sup. de pact.* quæ non loquitur de acquirenda obligatione uni ex hæredibus, quod fieri nequit, sed de exceptione pacti, quæ uni potest acquiri, quod attigimus *l.* 36. *sup.* et in *d. l. Avus*. Sic et si quis stipuletur sibi et Titio hæredi fieri, stipulatio in Titio tantum consistit, non in cohæredibus: quia nec XII. tab. dividitur: neque obstat *l. Quod dicitur. sup.* quoniam ibi pater factum filio stipulatur, non quasi hæredi. L. 138. usu receptæ est Lugduni, et omnibus emporiis: eamque extremo tantum nundinarum die solutiones fiunt collatæ in nundinas: §. 1. exposui in l. 112. L. 139. in 4. §. ult. et 85. L. 140. in 29. 16. et 2. §. *Ex his*. Legis ultimæ initium in l. 76. Ex §. 1. ostenditur differentia inter puberem, et impuberem. Impubes filiusfam. vel filiaf. non obligatur patre auctore, qui tamen tutore auctore obligaretur. Pubes obligatur patre auctore, vel non auctore, qui et curatore non auctore obligaretur, ut diximus in *l. Puberes. sup.* Cætera exposuimus satis in *l. Continuus*. §. *Cum ita*, et *l.* 55. et plerisque aliis locis, quibus tractavimus de adjecto solutionis gratia.

GRÆCARUM DICTIONUM

QUÆ IN SECUNDO TOMO CONTINENTUR

INTERPRETATIO

COL.

10 Γουτθικὸς ἐν τοῖς *etc.* Justinianus in Imperatoriis edictis Francicus, et Alamanicus, nec non Gepædicus, et Longobardicus dicitur, ex his gentibus omnibus in servitutem redactis
σύστασις, confirmatio.
προοίμιον, prooemium.
11 χιασμοὶ κατὰ, chiasmus juxta formam literæ X.
ψευδεπιγραφίαν, falsam inscriptionem.
ἀντικήνσωρ, ὁ τοὺς νόμους μεμαθηκώς, antecessor qui jura didicit.
12 ὁ μισθιος, mercenarius. *et pag. seq.*
13 ἕξις γεννητική *etc.* habitus productor (cogitationum) rationum suarum.
ἕξις δεκτικὴ *etc.* habitus capax rationum, (cogitationum) quæ extrinsecus veniunt.
δίκαιος δὲ *etc.* justus autem est, non qui justa facere potest, nam et qui injustus, justa quæ sunt potest facere, sed justus est, qui vult: vult autem, qui habitu, quem diximus, præditus est.
καὶ ἔσται *etc.* eritque justitia, habitus, per quem volumus quæ justa sunt.
οἱ μὲν *etc.* Stoici quidem dixerunt, Sapientiam esse divinarum, atque humanarum rerum scientiam.
14 ὡς ἀντιδιαστολὴν, ad discrimen.
15 τῶν νόμων, legum aliæ quidem scriptæ sunt, aliæ non scriptæ
17 ἐν τῷ θείῳ *etc.* in numine, et natura constituta est.
φίλτρον *etc.* amorem in corda Deus posuit.
τοσοῦτον ἡ φύσις, Tanto videlicet natura fortior (est) aliis (rebus).
ἐνδιάθετον, internum.
ἐνδιάθετος, interna.
προφορικὸς, quæ extra est.
λόγος προφορικὸς, ratio, quæ extrinsecus est.
λόγον, rationem esse naturæ legem.
ὑπὲρ, supra nomina quidem contractus sunt.
ἀνομοθέτητον, legibus non statutum.
Εἰ μὲν *etc.* sane num rationis nihil animantibus insit, quæ irrationalia dicuntur incertum est; etsi enim rationis fortasse expertia sunt, quam vocalem, et extrinsecam vocant, tamen ratione, quæ animæ dicitur esse, et interna, prædita omnia sunt, alia quidem magis, alia minus
πυνθάνεται, interrogat.
18 τὸ ἀρέσκον, quod judicatum est, legis vim obtinere.
κατεχρήσατο, non proprie, sed per abusionem locutus est.
κατὰ πεῦσιν, per interrogationem, et responsionem.
Λακεδαιμόνιοι *etc.* Lacedæmonii, et Cretenses consuetudine instruebant, non verbis: Athenienses vero, et omnes fere alii Græcorum, quæ quidem facere, quædam minime liceret, per leges jubebant.
19 ἐξουσία, facultas suo arbitratu agendi.
οὐ γὰρ, non enim servitus est secundum reip. statuta vivere.

COL.

20 οὐκ ἔστι *etc.* mater non est filii parens, sed nutrix germinis nuper sati, gignit autem mas, qui init.
κυήσει, conceptione, et gestatione mulier terram imitatur
τὸ μᾶλλον, magis, et minus.
33 ἀλλότριον, alienam possessionem
36 τήν τε γυναῖκα, uxorem domo expulit, quæ ipsi consobrina erat.
εἶχε δὲ, eam autem Brutus habuit, qui consobrinus ei erat.
39 ἀνέκφευκτον, inexpiabile.
41 φυσικὸς, naturalis, qui ex meretrice alicui natus, cui opponitur legitimus.
42 ἀκροτάτη ἥβη, summa pubertas
ἀνδρόπαις *etc.* qui ad virilem ætatem tendit, ei prodit lanugo perumper per genas, matura ætate frequens pilus exoritur.
μόνῳ, sub solius masculi potestate filius positus est.
44 τοῦ προχείρου, manualis.
περὶ υἱοθεσίας, de adoptione.
46 ἐστιν, est in quarta tabula duodecim, quas in foro proposuerunt.
47 ἀπὸ κοινοῦ, a communi.
50 ἄχρι, usque ad præfinitum tempus a patre.
51 τῆς τῶν *etc.* tutorum electionem prætermittens.
52 οὐ πάντως, non omnino.
θετικῶς, positive, *hæc ead. pag.*
συγκριτικῶς, comparative.
56 L. οὐ μόνον, L. Non solum.
§. ἐὰν ἀπελεύθερος, § Si libertus.
58 στρατηγοὶ, prætores.
ὑπόστασις, substantia.
62 περὶ τῆς κουρατωρίας, de curatione
περὶ ζώων *etc.* de historiis animalium, citius feminæ maribus et pubertatem, et robur adsequuntur, et senectutem.
ἡ ἀκμὴ, vigor in feminis ea ratione feminini sexus citius floret.
64 βοηθὸς, adjutor.
Αἰούτωρ, adjutor apud Romanos boethos
68 ὁ ἔχων, sexdecim liberos habens, omnibus muneribus excusatur.
L. ἐὰν δύο, L. Si duo.
καὶ πεντεκαίδεκα *etc.* et quindecim senatores in consiliis semestribus adhibebat, idque cum dijudicabat, sortitos inter ipsos.
παῖδα *etc.* illum orphanum relinquens fratrem scribit in tutorem, et bonorum illi relinquit curam.
§. ἀφίενται, remittuntur.
81 ἐπ᾽ ἠϊόνεσσι, in littoribus funes navis ligarunt.
82 ἔκ τινος, casu aliquo.
νόμος ἐν πᾶσιν *etc.* lex apud omnes homines perpetuo observatur, ut cum civitas aliqua occupetur, occupantium et personæ, et earum bona fiant.
πάσχουσι *etc.* maximis quidem fluminibus id contingit, quando ex aggestione, partem aliquam terræ non contemnendam afferunt, tunc quidem in partes deorsum vergentes fluunt, veluti prio-

COL.

rem ipsorum alveum mutatura, et antiquum cursum derelictura humidi, et aquarum expertem, quem autem in præsentia tenent, fluentis multis implent.
83 σκολιώτατον, inter omnia flumina maxime confragosum, et spissas flexuras faciens.
ὁ μαίανδρος *etc.* Mæander ideo tortuosus, quod multas varietates, et flexuras accipit alveus, et humi multum deorsum agens, aliis partibus addit
85 αἱ συκαῖ σου, ficus tuæ in meum agellum radices egerunt.
τὸ δημιουργικόν, quod operum nostra causa comparatur.
ἥτις μὲν ἐστιν *etc.* quæ quidem sit essentia naturæ nos conformantis, et gubernantis non audens aperire: quod autem operum nostra causa comparatur, ut nos omnium hominum est, naturam nominarunt
86 ἤτοι, sive.
διασαφητικόν, ad explanandum positum.
87 κειμηλιάρχιον, locus in quo pretiosa supellex conditur.
κειμηλιαρχῷ, loco in quo, etc.
κειμηλιάρχης, qui curam hujus supellectilis habet, thesaurarius.
98 θρεμμάτων, pecorum, puta ovium.
πολλὴ, magnus ovium fructus est, e lana, e lactu, ex fœtibus.
104 γεωγραφικῶν, librorum de geographia.
πληρεστάτην, plenissimam detentionem
105 Πειρᾶσθ᾽ οὐ γάρ τ᾽ ἴδμεν, *etc.*
Piræe, incertus quoniam rerum exitus harum est,
Si tacita incautum stolidi me forte necare
Morte proci poterunt, et opes vexare paternas,
Hæc ego te malo, quam illorum quempiam habere.
Sin ego justa istos meritos affecero clade,
Tum mihi tu læto reddes illis omnia lætus.
108 τὸ μηδαμῶς, verbum medamos, non omnino.
120 ὅταν, cum ad bellum vocentur.
μαρτυρηθῆναι, testari.
ἀναγκάζεται, adigatur.
διατίθεσθαι, disponere in acie (procinctu) belli sine scripto.
122 ἐν ταῖς, *etc.* in his, quæ ad judicium pertinent, *hæc ead. pag.*
134 πόλεων, urbibus nulla melior.
ἔνοχον, reum adulterii.
κατηγορούμενον, accusatum
ἐπὶ ξένης, in extero solo
140 περὶ οὗ, de quo aliud non est sentiendum, nisi quod prius diversa sanxit.
146 μονόβιβλον, librum singularem.
147 ἀναλόγως, pro ratione.
148 τέταρτον, quadrantem.
τὸ τρίτον, ἢ ἥμισυ, trientem, vel dimidium.
151 αὐτοκληρονόμους, proprios hæredes.
159 οὐδὲ γὰρ *etc.* neque enim ut fideicommissa lædit proprii opinio, sic et fideicom-

COL.

missariæ libertati nocet cogitasse suum servum esse, qui erat alienus.
162 τα ὀνόματα *etc.* nomen Romanis olim unum erat, ut homini cuilibet: dein fuerunt, duo, ac decurrente non longo tempore, et tertium cœpit quibusdam adgnomentum ex periculo, vel virtute addi.
171 παρὰ, præter legem relinquere.
172 εἰ μέντοι, etc. siquidem nominatim expenderit.
175 ἐνορκῶ, ad jusjurandum voco
180 τὰ ἐν διαθήκαις, quæ in testamentis.
τα ἐν πίστει, quæ in fide relinquuntur ab eo, qui decessurus est.
ἀμέσως, immediate.
186 συνδεσμος, colligatio.
οἱ τεκνοι, liberis carentes
187 ἀντίθετον, contra positum.
189 περὶ τῶν νόθων, de nothis.
190 θεσπίζομεν εἴ τις, *etc.* sancimus si quis uxorem non habens legitimam, aut filios legitimos, ad ancillam etc.
ἢ παῖδας, vel filios legitimos.
περὶ τῶν νόθων de spuriis. *bis ead. pag.*
191 οὐσιώδης, essentialis.
μικρὸν γὰρ, *etc.* parum enim, aut nihil differre a concubina.
192 διασημοτάτους, præclarissimos.
στρατηγους, duumviros.
λαμπροτάτους, celeberrimos.
και ἀδελφοπαιδων, et ex fratribus natorum.
οἱ ἀδελφοπαῖδες, fratrum filii.
ἀλλα και, *etc.* sed et fratrum filii partem eorum patris consecuntur.
ὁμοίως δε, *etc.* et pariter fratrum filii.
περὶ κληρονόμων, de hæredibus.
199 και ἀδελφοπαιδων, et fratrum filiorum.
ἢ ἀδελφοπαιδες, vel fratrum filii.
ἀλλὰ και, sed et filii fratrum partem patris sui accipiunt.
ὁμοιως, similiter, et fratrum filii.
203 ἀντιστροφον, oppositum, seu inversum.)
201 πρὸς διαστολὴν, ad discrimen.
θεῖος, thius.
θεια, thia
212 μείζονες, majores consobrini.
213 ὀφθαλμοι, oculi auribus sunt diligentiores testes.
ὦτα, aures fide minus dignæ oculis sunt
214 εἴτε ἐκ, sive ex diversis (parentibus).
218 ἀπὸ θηλυγονειας, ex feminina stirpe.
217 διὰ τὸ, quod omnibus sit apertum.
218 κεντηνάριον, centenarium, nummorum quantitas.
ξηνει, intelligit mensura, quam in centum, centenarium
243 ἔμφασιν, indicium.
224 θετικοῖς, positivis.
235 ἄδηλον, quod futurum est, omnibus hominibus abscondi tum.
237 και τῶν ἐπερωτήσεων, et stipulationum.
ἀλληλεγγυους, invicem fidejubentes
251 οὐσια res, patrimonium
πιστευω, fide mea jubeo. ajo, volo. φημι, dico. λεγω, ajo
253 τι μή, quidni?
πίστει κελευω, fide jube: mea fide jubeo.
253 μονόπλευρα, unius lateris, quæ ex una parte duntaxat obligant.
"Ενθεν ἄρ' εἰνιζοντο, *etc.*
Hinc sibi certatim gentes de more comet
Vies parant Graji ære dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque bubus, sed et ipsis mancipiisque.
260 ἐμφυτευτικόν, ἐμβατευτικὸν, superficiarium.
261 ἐμφυτευτικὸν, superficiarium
παροικια, colonarium.
ἐμφυτευτὴς, emphyteuta, *pl. ead. pag.*
παροικός, qui prope habitat, inquilinus, *plur. ead. pag.*
προάστεια, suburbia. *plur. ead. pag.*
ἐμφυτευσεως, emphyteuseos.
262 ἐμπονήματα, meliorationes.
ἐμφυτεύσεις, emphyteuses.
ἐμφυτεύσις, emphyteusis.

COL.

262 προάστειον, suburbium.
ἐμφυτευτικόν, superficiarium.
τοῖς ἐμπονήμασι, meliorationibus.
προτιμησέως, prælectionis.
264 κοινοπραξίαν, communem servitutem.
ὁμόνως, convenienter sibi ipsi.
267 τὸ ἀκριβές, summum jus.
τὸ φύσει δικαιόν, natura justum.
271 ἔχεις, habes accepto denaria tot? accepto habeo.
274 ἀνοβατευτως, sine novatione
276 ἀπὸ τοῦ φέρειν, a ferendo fures
ἐπ' αὐτοφ. in ipso scelere.
279 ὡς ἐνταῦθα, ut ibi in ipsa re deprehensus
περι τοῦ, de adultero in ipso scelere deprehenso.
ἑαλωκότας, deprehensos in ipsa re speculatores.
280 κακουργιαν, improbitatem.
ἐρύθρῳ, rubro panno boum armenta turbavit.
φυλαττονται *etc.* cavent a tauris observari purpureas vestes habentes elephantis alias tunicas: concitantur enim ab his coloribus animalia hæc, et sæviunt.
περι κλοπῆς, de furto, περὶ ὑφαιρέσεως, de rebus ablatis.
284 σημειωσαι, nota. utilem esse annom actionem vi bonorum.
285 Ἀθρεις τονγε σύστα, etc.
Sectantem videas, qui erant per pascua, porcos.
Ad coracis saxum juxta fontemque Arethusam.
291 ὕβρις ἐστι, contumelia est nocere, et tristari, propterea quod pudore afficitur, qui ea patitur.
ἀδικημα ἀπὸ τῆς ἀδικιας, culpa ab injustitia.
δικαιοπράγημα ἀπὸ τοῦ δικαιώματος, justa actio, juris actio a jure, e justitia.
292 ἄστος ὕβρις, valde noxia injuria.
295 οὐκ ἄδικος, non injustum judicium est, sed injusto par
308 λαμβανομεν, accipimus.
309 σολοικοφανής, oratio, quæ solœcismus videtur
319 ὀρφανοτρόφια, *etc.* loca in quibus Orphani, hospites, pauperes, valetudinarii pueri, senes nutriuntur, recipiuntur, exercitationis loca, monasteria, sacraria.
343 ἐπει *etc.* quoniam lex impedimento fuit, omnes quidem lites in tricennalem præscriptionem agens, quasdam vero paucas, et hypothecarias omnes XL. annorum cursu excludens.
334 ζητεῖν, petere, ζῆν, vivere
336 ἀπὸ κοινοῦ, vulgo.
338 ἀλλ' εἰ μή, sed nisi bonis cessit.
340 καλῶς οὖν *etc.* recte igitur fore in hoc themate additur, non enim eodem pacto alicujus rei possessionem possumus acquirere, ac eandem emittimus.
342 εἰς τὸ τετραπλοῦν, in quadruplum.
εἰς τὸ τριπλοῦν, in triplum.
ἐξ αντιδιαστολῆς, ad discrimen.
τὰ δαπαν, sumptus, et damna.
345 ἀπὸ τοῦ τηλοῦ, a voce procul *et pag. seq.*
βελος, telum, ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι. a jacendo.
και τα βελη, et tela simul ferebantur, lanceæ, jacula, fundæ, et lapides multi.
348 σικάριοι, Sicarii latronum genus, sicas autem retortos gladios Romani vocent.
352 ἐξεπιτηδες *etc* consulto multis nominibus sum usus, id ipsum patefacere cupiens, quod liceat quamplurimas cujus rei definitiones edere, vocibus duntaxat non sententia diversas.
353 στρώματα, stromata.
διαιρέσεις, partitiones, et efformationes.
ἐκ τοῦ, quod omnia confertim contineant.
354 ἐργοδιώκτης, operis exactori.
357 βεβαιως, firmiter et immutabiliter.

COL.

358 ἀρχὰς *etc.* magistratus esse, quibus datum est de quibusdam consulere, ac judicare, ac præcipere: atque id præsertim, nam præcipere magis imperii est (quam jurisdictionis).
359 εὔσημα, inventum hominis nullius, sed vitæ, ac temporis.
360 ἡ ἐκ βαν. adoptio per regem fit per imperium, et rogationem.
364 τύπον, exemplum. κατ' ἀντίληξιν, per responsionem. κατὰ διαφορὰν, per discrimen. ἐννοηματικὴ, notionem, et sensum tradens ποιώδης, qualitatem tradens. ὑπογραφικὴ, efformans. καθ' ὑποτύπωσιν, per hypothyposin. κατὰ μεταφοραν, per metaphoram. κατ' ἀφαίρεσιν ἐναντιον, per contrarii ademptionem. κατ' ἔλλειψιν, per eclipsin integri genus commune habentis. κατ' ἀναλογιαν, per analogiam. κατ' ἔπαινον, per commendationem. κατὰ ψόλον, per dedecus. κατὰ πρός τι. ea qualitate. κατὰ τὸν ὅρον, per modum. κατ' ἀντιλογιαν, per contrarium sensum. κατ' ἐτυμολογιαν, per etymologiam. κατὰ προσονομασιαν, per adnominationem.
ὁρισμος ἐστι, definitio est sermo brevis naturam subjectæ rei exponens.
ἐκ τοῦ, quod omnibus aliis præsint, et imperent.
στρατηγὸς, Prætor. ἀντιστρατηγός, Proprætor.
366 παραλληλισμός parallelismus.
367 παραινέσεις, monita, animadversiones
368 διὰ τῆς, junctim non divisim.
369 πρόκλησις, *proclesis.* vocatio in judicium, et advocare, judicium denunciare.
370 ἀφανὴς οὐσια, obscurum patrimonium, tenue.
371 παραστατικὴν, rem præsentem facientem, vel de evictione.
δικην εἰς ἐμφ. actionem ad (res) in propatulo constituendum.
ὑπὲρ τοῦ, τα, ut ea, de quibus ambigitur, sint propalam.
374 παραινέσεις, monita.
375 φόβος *etc.* timor est tristitia quædam, vel perturbatio ex animo concepta imagine futuri mali exitialis, vel mœrorem efferentis.
380 παρὰ τοῦ δήμου, a populo.
ὑπὸ τῶν διαταξ. ex constitutionibus.
389 περὶ ὅρων, de finibus dirigendis.
διαιρουμένης, dividendæ.
σύνταξις, syntaxis.
390 τὸ εἰς δικαστῶν αἵρεσιν, ad arbitrorum electionem, seu placitum.
393 τὸν ἀπαιτ. rationem proprii crediti repetendi.
396 μετὰ θειας, cum sancta veneratione dictum esse probatum: non demonstratum.
ὁμολογια, professio definita cum sancta veneratione.
παραινεσεις, monita.
397 ἐπὶ τῇ συνθήκῃ, sub pacto.
399 Ἰστέον δὲ, ὡς *etc.* Sciendum autem est, ut Stephanus in interpretationibus ait, hinc dici triticariam, quoniam in formula, quæ de ea olim præbebatur, tritici mentio fiebat. Quod autem dicitur ita se habet. In antiquæ ipsius formulæ, quæ ab initio a Jurisconsultis efficta est, mentio facta est tritici, sive frumenti, cum quis forte egeret, ut triticum æstimandum sibi præstaretur juxta legem, ideoque factum, ut condictitia triticaria formaretur.
405 ὑποχρηστικῶς, per abusionem.
408 συγχρονως, eodem tempore dum contractus constituebatur.
παραστατικῶς, latius, extense.
410 ἐπ' ἐξαγωγῇ, ac lege ut exportentur.
ἀντιστροφον oppositum.
412 τῶν προγεγρ. ex præscriptis conventionibus
416 παρακολουθήματα, sequelas
417 κατὰ τὴν, per forum non emeetsi.
ἀγορανόμους, ædiles
418 αὐτομαχεῖν, per se ipsum pugnare.
βεβαιώσεως δικη, actio confirmationis.

COL.

419 τῶν τοκων, usuras graviores facit. ἑκατοστιαίους, centesimas.
421 ἐπὶ πολλῇ, in multa fortuna adjungi, coiri.
422 ἀδιατίμητον, inæstimatum dotalem fundum.
423 διάστον. separatio, *pl. ead. pag.* διαζύγιον, conjugii disjunctio.
424 ὑποκρίζεσθαι, honestius dicere.
432 πρωτοπραξίαν, jus prius agendi, priorem exactionem.
439 ἀντιπαρατάσσεται, opponitur.
444 σήματα, signa literas in tabula plicata.
447 περὶ προικὸς, de dote relegata.
448 ἐξοπλισμὸν, instructionem, suppellectilem.
παρασκευὴν, apparatum.
λόγον προφορικὸν, vocalem (prolatum) sermonem.
κινούμενα, αὐτοκίνητα, se ipsa moventia.
ἄναρθρον φωνὴν, articulis minime distinctam vocem.
ἐνδιάθετον, interiorem.
δοῦλος *etc.* servus est animata quædam possessio et velut organum ante organa omnia minister.
449 οσα εις, quæcumque ad potum, et cibum conservantur.
453 περὶ δευτερ. de transeuntibus ad secundas nuptias.
κατὰ χρησιμώτερον, per id quod utilius est.
456 προσεχον, accommodum, et opportunum.
457 εἴ τις ἄλλως, si quis secus ducere voluerit, criminis expers sit, quod non ita senserit.
466 ὑποταγῆς, subjectionis.
467 τῶν ὑπηρεσιῶν; obsequiorum, quæ liberti patronis præstant.
ἀρχαιότερα, antiquiora *diphthera* loqueris.
ὀ ξευς, sero Jupiter *diphtheram* inspexit.
475 ἀμφοῖν, utrumque earum cum sit, sanctam esse veritatem præferre.
476 στέγη, tectum, et super januam extragrediens.
ἔκθετα, exposita, ejecta.
477 ὀνόματι, vectigalis nomine.
πεπαρ ρ ησιασμενη *etc.* violentia audax: et libera, irreprehensa rapina, avaritia impudens, negotiatio rationis modique expers, auctio inverecunda.
478 παρέγγραφος, adscititius supposititius.
479 θετικῶς. συγκριτικῶς, positive, comparative
πρὸς διαστολὴν, ad discrimen.
ἑκὼν, sciens prudens animo invito
483 ἐὰν δακτ. si annulos, inquit, accepero, tunc maxime libera degam.
484 ἐν τῇ, tertia, et quarta vice.
485 συνδιασμός, *syndiasmus*, conspiratio.
486 ψυχῇ, animo, cogitatione, proposito, affectione.
πλοκή, copulatio.
ῥῆξις, interruptio temporis, sive præcisio, intermissio.
πλοκὴν, copulationem.
491 ἐξαιτεῖν, exposcere.
499 ἀκροδρύων, fructuum arboris cujusque, extremitatum arborum.
ἄκροις δρυῶν, summis quercubus. glande quercuum.
ἄκροις φύλλων, summis foliis.
ὁ τοις τῶν, qui apum laboribus in eremo, et summis herbis ab infantia enutritus.
ἀρχαῖοι, veteres omnem arborem, quercum appellarunt.
ἀκρόδρυα, *acrodrya*, arborum extremitates.
500 ἀντιπαραγραφή, replicatio, sive resolutio.
501 παραγραφῆς, exceptionis.
τῶν ῥητόρων *etc.* Rhetorum quidem præscriptionem nolunt esse actionem, quæ actioni contraria est, et adversatur; ea enim inducit, et facit judicium, hæc vero aufert, et perimit.
καθ' ἑνός, de uno subjecto.

COL.

502 περὶ χρονικῶν, de temporalibus intervallis.
505 ἀλόγῳ, irrationali, ac perabsurdo studio.
509 ἀσφάλεια, cautio permanendi usque ad terminum litis.
515 πρὸς τὸ, ad concilium.
ἐπαλλαξιμάτιον *etc. epallamation*, sive ad alienum vestimentum.
φρατρία, conventiculum.
517 φρατρίαν *etc.* conventiculum, improbum concilium, et conspirationem scelestis in operibus.
παρασυνάξεις, *parasynaxes*.
περὶ, de nuptialibus monitis.
ἡνωμένα, unita.
συνηγμένα, in unum congesta, coacervata.
διεζευγμένα, sejuncta.
519 τὸ τῷ δεσμωτ. qui ad carceres custodiendos ponitur exercitus.
520 κατὰ μειδίου *etc.* adversus Midiam. Quæcumque publice crimina quis patrat, per eos, ad quos res non pertinet, judex cognoscet.
μαχαίρια μικρὰ *etc.* machæras exiles, quas absconditas ferebant, ut, qui obveniebant, eiam ferirent.
522 παρέκκρουσις, φυγοδικία, deflexio, tergiversatio, vadimonii desertio.
ἀμνηστία, *amnestia*, oblivionis lege.
524 οὐχ ἕνεκα *etc* non quod improbe factum sit, judicium dari, non enim, quod factum, fiet unquam ne factum sit.
525 ὀστρακισμὸν, φυγὴν, ostracismus, fugam. (deportationem).
526 κάπηλον, illumque insepultum projiciunt juxta legem morte punitorum.
527 Ἔφεσις, provocatio est translatio, et transitus a *dietetis* (arbitris datis) ad judices.
530 ἔστι τις *etc.* est quis secundum legem servus, lex enim consensus, et conventio est, per quem quæ in bello capta sunt, capientium esse dicuntur.
532 πρωτοτύπως, principaliter.
534 ἀγορᾶς, jus fori, mercatus jus.
536 περὶ, de verborum significatione.
545 πανταμαθεστάτῳ, quamvis imperitissimo.
νόθος, nothus est, qui patrem non agnoscit.
546 διοικητὴν, Actorem, dispensatorem.
548 ἄκρατον ἐξουσίαν, imperium non mixtum, merum.
τὸ κράτος ἄκρατον, ἤτοι καθαρὸν. imperium non mixtum, idest merum.
ψήφους ἀδειαν, gladii potestatem.
552 τῷ πένθει, luctus tempore.
πένθος, luctus.
554 τὸ παραχρῆμα, *etc.* confestim, duarum horarum spatio.
ἐνεῖναι, inesse ex ipsa natura contractus.
555 μεσίται, μεσάζοντες, arbitratores, mediatores.
μεσίτης, arbitrator.
558 ἔκδικοι, defensores.
563 τὰς ἐκ τοῦ, a re relicta alimenta.
ὡς μακροχρόνιος ἄνθρωπος, ut longævus homo.
565 περὶ κ αινοτομιῶν, de lapidicinis. *bis eadem pag.*
παρακυπτικὰς, φωταγωγοὺς, prospectui inservientes, lumini recipiendo aptas.
566 πλὴν, præter servitutem ferendi onera vicini, et usuxfructus.
573 περὶ ὅρκου, de jurejurando delato, et relato, et judiciali.
σαφῶς, liquido, aperte.
574 μονομερῆ ὅρκον, judiciale, quod ex altera tantum parte defertur.
580 ἀντίχρησιν, antichresim.
581 ὁ ἐργάτης, qui tabernæ præe.
583 ζημιουμέναις, iis, quæ damno affectæ sunt, non quæ lucrum habuerunt.
ταῖς γὰρ, mulieribus deceptis lex auxilio est, non autem pravis.
587 μονομερῶς, ex una parte duntaxat.
588 πριάτο, emat.
ουσια, substantia, materia.
590 ἀθρόα πιπράσκει. ἀσωμιζειν. Per aversionem vendere, divisim, et per singulas partes vendere.

COL.

593 ἐν ὁμάδι, per aversionem.
595 ἀγωγὴν, actionem præscriptarum conventionum.
ἀνωνόμαστος, innominata.
599 ἀντίχρησις, antichresis.
604 χρήματα, pecunias trajectitias.
605 ὁ λέγων, qui ait, non qui negat, probat.
606 περὶ ὅρων, de terminis.
δημοσίαν, publicam præstationem.
610 περὶ ἀμφιβόλων πραγμάτων, de dubiis negotiis.
611 προπετῶς, temere.
ὁμωνυμία, ejusdem vocis usus.
612 ὁμωνυμία, ejusdem vocis usus, nominis participatus.
613 σύνθεσιν, compositionem, contextum.
ὁμωνυμίαν. ἀμφιβολίαν, ejusdem vocis usum ambiguitatem.
ἐναντίαι. ὑπεναντίαι, contrariæ, adversis contrariæ.
ἀόριστοι λόγοι, sermones indefiniti.
ἐναντίαι, contrariæ
κατηγόρημα, accusatio, probatio.
περὶ τοῦ καθόλου, de universo.
λόγος ἀποφατικὸν, sermo pugnans, negans.
615 ἐκ τῆς, ex conditione, ætate, persona.
618 ὀνόματι τοῦ ἀνήβου, nomine pupilli.
621 οὐσίας, substantiæ puræ.
625 νόμιμον μέρος. φυσικὸν, legitime portio, naturalis.
ἐν ἀπαιτήσει, in petitione. αὐτομάτως, sponte.
628 εἰς ἀπάτην, decipiendi animo. *bis eadem pag.*
ἀναλόγως, pro rata.
ὑποκατάστασιν. ἀποκατάστασις, substitutionem, restitutio.
627 μονομερῶς, una tantum parte præsente. *bis ead. pag.*
630 ἑαυτοῦ κατήγορος γίγνεται, sui ipsius accusator fit.
632 πατρῶος. πατράδελφος. θεῖος, patruus, thius.
μητράδελφος, avunculus.
ἀδελφιδῆν, fratris filiam. *bis ead. pag.*
ἀνεψιον, consobrinum. *bis ead. pag.*
634 τελῶναι, tabelliones.
τὸ κοινον, publicam vectigalis rem fraudare.
637 κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem
ἐν ἀπαιτήσει, petitione αὐτομάτως, sua sponte. ἑκατον μυριάδες. decies centies millies.
638 πρόχρειαν, promutuum.
645 ἀπὸ του ῥεῖν, a fluendo.
647 ὑπογραφὰς, subscriptiones.
περὶ διαφόρων, de diversis temporalibus præscriptionibus, et accessionibus possessionum.
649 κερμανόλαυθος, pecuniarum exactor.
ἐν ἀρχῇ, in initio, in fine. *bis ead. pag.*
650 κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem.
ἑπταετῆ, septennem.
τι μὴ, quidni?
658 ἔσχατα εἴδη, postremas species.
τελευταῖα γένη, postrema genera.
662 ἡ γὰρ, vis enim ipsa contrariorum, contrarietas est.
ἀποτέλεσμα, perfectio operis.
664 παραστατικά, extensiva
666 ἐν προχρείᾳ, in promutuo.
κερμανόλαυθος, pecuniarum exactor.
668 συναπτῶς, conjunctim.
670 ἀλληλέγγυον, mutua fidejussio.
675 ἐπίσταται νομος, scivit lex.
δανειστὴν, creditorem.
676 χαλκόκρας, ære mixtum.
ἀνωνόμαστος, non nominata.
677 δικαστικαί, Judiciales.
679 ἀμεριμνία, securitas.
τῷ καινῷ, novo domino.
περὶ κλοπῆς. περὶ ὑφαιρέσεως, de furto, de rebus ablatis.
681 περὶ, de præda animalium. πραῖδα, præda, damnum quod fit in vitibus.
682 ἀνατρέπουσι, subverterunt.
683 εἰ οὐκ, si literas non novit.

COL.

681 παραστάσεως, sistendi judicio.
ὁ ποιήσας, qui decem annos in civitate fecit.
684 ἀκούσιον, invitum est in non immorando.
687 περὶ στάσεων, de statibus.
688 κληρωταί, sortito creati. διαιτηταί, arbitri, et judices.
690 τῶν προσαγγελθέντων, honorum delatorum.
693 μείζονος, majoris potestatis.
συγκριτικῶς, comparate.
695 ἑρμηνευτικόν. ἑρμηνευταί, interpretationi deserviens. interpretes.
699 ἡ τῶν τέκνων, natorum.
700 κατοχήν. στάσιν, detentionem, possessionem.
ἐν ἀτόμῳ, momento temporis.
701 παλλακήν, pellicem.
ὁ καὶ ἡ παῖς, hic et hæc puer, puella.
παιδίον, puerulus, puellula.
702 χρήματα, pecuniæ
705 οὐδὲ ἕν, nullum crimen patitur, qui non potest.
713 τὸ δικαιωθὲν, quod a Regibus judicatum id lex erat.
ἀλλὰ γνώμαις, sed sententiis incertis, et mandatis principum.
715 ἐν δρυΐναις, in querneis tabulis.
τοῖς πρό, rostris ante curiam tunc positis.
716 νομοθεσία, legislatio civilis.
718 ἐγχειρίζειν τάς, provincias administrare.
βασιλεῖς. Reges.
ἄρχοντες, præsides.
719 αὕτη δὲ *etc.* ipsa quidem potentior consulatu erat, sex tamen mensibus duntaxat durabat; tantum enim ipsam tempore contraxere, quantum amplitudine præstabat.
720 πρόσρημα, additio vocis, appositio.
πρὸς διαστολὴν, ad discrimen.
ἱερῶν, sacrorum locorum curam habentes.
ἀνάκρισιν, interrogationem, et veritatis ex interrogationibus vestigationem.
ἐξ ἀντιδιαστολῆς, a sensu contrario.
721 ἀνάμεστοι, cruore plenus.
722 ἵνα μὴ τὸ, ne nominis decus abjecta multitudine vilesceret.
ἐπιφανεστάτην, præclarissimum magistratum.
723 ἐπὶ τῶν, in judiciis quæ ad centumviros sorte obvenerunt.
τοὺς γαμβροὺς; affines tunc in viginti viros imperare.
724 ἀπὸ τῆς, a Cerere adgnominari.
726 ἡ μὲν τῶν, multorum enim consilium præstantius.
κατὰ διαστολὴν, ad distinctionem.
731 ὥσπερ τις, tanquam juxta quædam sententia.
738 ἐπίθετον, epithetum, adjonctum.
διαστολή, differentia.
ὀνοματώδης, ex nomine desumpta
739 συνάλλαγμα, *synal'agma*.
σύμφωνον, conventum.
ἐπὶ τὸ συνισ *etc.* ad confirmandam obligationem, et alterum alteri obnoxium reddendum.
συμβολὴν τῶν, fluminum confluentem.
συμβολὴν, *symbolen* nexum.
συμφωνεῖ, et præsens quis convenit.
παρενθήκη, additamentum.
742 τὸ κεφάλαιον, καὶ, caput, et hypotheseos (speciei) perfectio.
744 ἡνίκα μὴ, quando non præibit, datio, sed tantum de datione constitutum sit.
ἀμείβει, commutat, format, transformat.
κανονίζει, regulam dat.
συγχρόνως, eodem tempore, quo constituitur contractus.
745 κατὰ τὴν, ex natura contractus.
τὸ ἀπὸ, quod ex conventione alicui debetur.
753 κατὰ περίστασιν, ob circumstantiam.
754 ὁμογενεῖς, homogeneæ.
756 κοινωφελές, omnibus utile.
758 προτιμήσεως, prælationis
εἰς τὸ ἀγοράσαι, ad comparandum.
769 φόβον, metum mali expectationem. mali suspicionem.

COL.

769 φρίκην, horribilem futuri mali expectationem.
φόβον, metum justi dedecoris.
παρὰ τὸ, abs abjiciendo.
μειζόνων, majorum malorum.
770 ἤθει πονηρῷ, improbo more.
777 ἀναισχυντόν τι, inverecundum quid.
781 καὶ τὸν δῆμον, *etc.* et multitudinem, populum nominavit. unde et in libris juris popularis vocatur *demotica* actio.
785 περὶ κλοπῆς, de furto. περὶ τῆς ὑφαιρ. de rebus ablatis.
περὶ τοῦ, quod matres tutelæ rationibus obnoxias esse oporteat
791 ἀκμή, ætas perfecta.
παρακμή, languescens ætas
ἀκμή, perfectam ætatem. *bis ead. pag.*
793 τὰς ἐκ τοῦ καιροῦ, militias ex casu vocatas.
τὰς ἐκ τοῦ καλουμ. militias ex casu vocato.
800 ἐν ἀψηλαφήτως, retractationis
εἰ μὴ ἀντὶ τοῦ ἤ, nisi, pro vel.
801 ἐμπονήματα, meliorationes.
802 ἐκ τῶν παιδογραφιῶν, ex his quæ de pueris scripta fuerunt.
809 παραιτήσεων excusationem παρατηρήσεων, vaticinationum, observationum.
ἐκλογὴν *etc.* *eclogen.* et synopsin Basilicorum LX. librorum cum relationibus per elementa.
814 ἀφεθήσεται, removebitur. παραιτήσεται, excusabitur.
μνηστῆρας, sponsi, et sponsæ.
815 σκεψόμεθα, considerabimus.
ὠμογερόντων, quorum viridis est senectus.
γερόντων. senum, et veteiorum ingravescentis ætatis.
816 κατὰ πλάτος, latior.
ἐν τῇ, in assurrectione, et loci cessione honoris ergo.
ἀναξιοπίστως, existeatiæ.
817 πολυπαιδία, multorum liberorum numerus.
πολυπαιδίας, multorum liberorum numeri.
818 ἔμβρυα, fœtus, qui adhuc in utero.
819 παίδων, liberorum.
821 Υἱῷ, filio dilecto quid faciens gratuito, beneficium id mihi fieri videor.
περὶ στρατηγῶν, de magistratibus municipalibus.
ἄρχοντας, (magistratus) arcontes.
περιοδευταί, circuitores. *bis ead. pag.*
περιαγοραῖοι, circumforanei.
μήτε, neque Episcopum, neque Chorepiscopum, neque circuitorem.
περιοδευταί, circuitores dicuntur, quod circumeant, et illustrent (componant) fideles.
ταχυγράφους ὀξυγρ. velociter scribentes, celeriterque.
καλλιγράφους, pulchre scribentes.
σημείων, notis utuntur, ut volantes ipsos celeriter scribens excipiat.
822 ῥήτωρ. rhetor nequaquam sophista.
τινας, rhetorum quosdam organa improbo, sophistice vocata, uti speculatione.
καὶ διαιρέσεις, et divisiones urbium.
καὶ αἱρέσεις, et conditiones.
ἀγορᾶς δικῶν, forum litium.
ἀγορᾶς δίκαιον, fori jus.
γράμματα, edicta exposuit confirmans omnia a prioribus imperatoribus quibusdam concessa, ne singuli ipsorum petentes negotium ei facesserent.
823 γυμνασιάρχης, gymnasiarches, qui xysto præest
γυμνασιαρχὸς ἐστιν *etc.* gymnasiarche est, qui palæstra se exercentibus oleum præbet, gymnasium enim palæstram vocarunt.
εἰς τὴν οὐσίαν, ad substantiam ministrari dicens; coactus enim erat palæstræ præesse.
ἀστυνόμοι, *astynomi.* viarum, et urbis munditiei curam habentes.
ἐστι δ' ἀγορ. *etc.* est autem ædilis fori

COL.

annonæ inspector, *astynomus* autem, qui vacat ut munda sit urbs.
823 ἐπισταθμία, *epistathmia*, hospitum receptio.
στεφανίτας, certamina coronata.
καὶ πολλοὺς, et multa coronata certamina suscipientibus athletis.
ἀργυρῖται, *argyritæ*.
824 ὑπ. προσῖον ἐθνικὸν, provinciale munus.
ἀποσπασμάτια, reliquiæ, fragmenta.
ἔχθρα, inimicitiis a creato (tutore) adversus patrem facta.
826 τῷ πολιτ. urbicæ multitudini. πολιτικὰ urbicæ acies.
τὸ δορυφορικόν, satellitium. τὸ ἀστικόν, urbana cohors.
οἱ σωματοφύλακες, corporum custodes, et satellites, quos quidem prætorianos vocant.
στρατιωτικὰς χρείας. στρατιωτικὰς διαφοράς, militares indigentias, militares annonas.
827 ἕτερος, alter, qui curam habeat. ἕτερο, alter
828 νόμου lege de hoc lata.
βουλευτῇ, senatori cuidam lascive viventi tutorem uti pupillo statuit.
829 τὸ μὴ perfunctorie quid facere, et velut puritatis gratia. ἀφοσιώσασθαι, (expiari) dixit Isæus.
830 ἐὰν πολλοὶ, si multi liberaverint, unusquisque ipsorum, etc.
λογισταὶ *etc.* *logistæ*, vocabantur, qui in populo reos deferebant. et hic magistratus erat *logistarum*.
833 ἀναπλήρωσις, supplementum.
ἀκριβολογίαν, verborum summam diligentiam.
ζυγὰ καὶ, juga (libra) et assaria, æruscoli.
839 ἐν ταῖς συστ. in his, quæ statuuntur.
ἐν ταῖς ἀποδ. in probationibus.
840 ἑπτά, septem, vel quinque. ἢ καὶ πέντε, vel quinque.
οἴκοθεν, a domo testis.
847 δύναμις, virtus ad procreandum.
ἔχουσα, habens forte ipsum hæredem.
850 ἀναφαίνεσθαι, apparere.
861 πάθη, passiones (vitia) *bis ead. pag.*
ῥῆξις, ruptio, infirmatio, imperfectio.
ἀτελείας, imperfectionis.
865 δυνατόν. possibilem.
883 παραδιαζευξις, *paradiazeuxis* subdisjunctio.
884 ἐκβολή, digressio.
895 διασαφητικόν, ad declarandum positum.
παραδειγματικον, exemplo deserviens.
εἰς τὸ κτήσασθαι *etc.* in usucapiendo libertatem servitutis, id volumus fieri per integrum legitimum tempus: ut autem amittatur non usu, satis ducimus minime uti duntaxat toto legitimo tempore: nec satagimus eum unus, pluresve sint, qui non utuntur.
897 τὸ βῆμα, gradus habet pedes tres.
τῇ συμφυΐᾳ, cohærentia.
συμφυές, ejusdem naturæ.
ἐν τοῖς, in conjugalibus præceptis.
905 ἡνωμένα, unita. συνημμένα, connexa
ἡνωμένον, unitum. συνημμένον, compositum, connexum.
ἐγκοιλῖνον, inquilinum, qua voce eos intelligunt, qui in alienis ædibus habitant.
907 προσθετικός, augendi causa appositus.
920 ἐπειδὴ δὲ, quoniam autem quosdam servos morbo affectos nulla curatione dignos putabant, sed et domibus expellebant, statuit hos omnes inde servatos liberos esse.
929 παρατηρήσεις, observationes
933 συναλλάγματα. *synallagmata*.
δίπλευρα, quæ utrumque obligant. μονόπλευρα, quæ ex una parte duntaxat obligationem constituunt.
σύμβολα, signa. *bis ead. pag.*
καρπὸν, manum pauperi extendit.
ἐπὶ μέν, in vola manus.
934 κατὰ πρόληψιν, ex præsumptione.
ἑπταετῆ, septennem.
939 ἔοικεν, visum fuit; videtur observare oportet apparet

COL.

943 ἀνοήτων, amentium.
ὕπνου, somno se abstinere amentium omnium.
ἐν τῇ δόσει, dando. ἐν τῇ λήψει, accipiendo.
944 ἀδυνάτου, impossibile est, cujus contrarium necessario verum est.
945 πολλάκις, sæpe.
ἄπορος, incerta, quæ vera esse nequit. *pl. ead. pag.*
947 πανδέκτη, pandecta, omnia excipiens. *bis ead. pag.*
949 περὶ κατὰλ. de annuis relictis pauperibus, hospitibus, aliave sacris collegiis.
παρατατικῶς, extensa
950 περὶ τοῦ, ut nuptialia multa petatur.
951 οὐσία, substantia.
τὸ ὑποκείμενον, materia, subjectum.
953 ἀορίστως, indefinite.
περὶ ἀλληλοκληρονομίας, de mutua successione.
955 ἄγραφος, non scriptum testimonium adversus scriptum vim habere nequit.
δημοσιεύεσθαι, in publicum redigi.
ἔλεγχος τῶν. argumentum ex iis, quæ natura ipsa impossibilia sunt.
956 παύομαι. possidere desisto, quod sacrum factum est.
κοινωθῆναι, communiter uti.
957 δόλος ἢ *etc.* dolus vel timor, qui initio insunt bonæ fidei contractibus, eos vitiant, et infirmant.
ἐμπορικῶς, more mercatorum, jure mercaturæ.
962 ἀπαρχαί, primitiæ maturarum frugum
ἀκροθίνια, primitiæ q. præcipua.
ἀκροθίνια *etc.* primitiæ dicuntur præcipua cumuli, sive acervi frugum: dicuntur autem primitiæ per abusionem quæcumque initiatio.
963 τὰ ἔργα τῶν, opera præstant structura.
964 συναινετικά, quæ utrinque probatæ sunt.
τύπον, typum, formam.
κἄν, etsi sub commissoria lege venditum sit.
965 ἀξία, valor, pretium
968 ἐν ἀρχῇ, initio. ἐσπέρας, fini.
971 μονομερῶς, una duntaxat parte præsente.
972 παραδιαζευκτικαί, subdisjunctivæ.
διαζευκτικαί, disjungentes.
συμπλεκτικαί, conjunctionem facientes.
ὕστερον πρότερον, præposterum.
πρὸς ὕστερον, præposterum.
περίεργον, supervacaneum.
ἀξία, valor, pretium.
ὧν ἡ ἀξία, quarum æstimatio nummo metitur.
ἡ τιμή, pretium veluti potestas quædam est.
975 ἀντίχρησιν, mutuum usum.
976 ἀνώνυμον, innominatum.
τὰ ἐν τῷ κιβωτῷ, quæ in arca sunt.
977 ὁ ὑπὸ ἡμέραν, qui sub die debet, ipsummet memorem esse oportet.
978 ὁμωνυμίαν, cognominationem, æquivocationem.
ἀμφιβολίαν, ambiguitatem.
σύνθεσιν, compositionem.
τῷ πράτῃ, venditori.
979 ἡ γὰρ αὐτή, eadem enim contrariorum via est, et causa, contrarietas.
δύναμις, vis, causa.
νόμος ἐπίσταται, lex novit.
980 ἐγκύου, gravida muliere illuminata (baptismatis lumine) partus non illuminatur.
981 πλήν, præter (servitutem) ferendi onere vicini, et usumfructum.
986 πρὸς ἀντιδιαστολήν, ad discrimen.
τὸ συμβαλλόμενον, quod adjicitur, ut obligatio consistat.
990 τὸ βραδέως, tarde, non integre, nihil omnino.
991 πρὸς περίθαλψιν, ad respirationem.
993 ἀντιχρήσει, *antichresi*, mutuo usu.
διὰ ξ μηνῶν, per tres menses.
994 ἀκινδύνως, sine periculo.
ἐπικίνδυνον, cum periculo.
περὶ δανείσματος, de fœnore.
κερματολέκτην, pecuniarum exactorem, *bis*.
Βρεντήσιον, Brundusium.
ἀγοράζεσθαι, comparari
ὁ δοθεὶς *etc.* qui datus est exactor pecuniarum sub fœnore nautico accipienti, nequit præter conventionem concedens ei tempus, nocere creditori nisi hanc pecuniarum exactor facultatem habuerit.
995 τῷ μὲν νόμῳ *etc.* lege quidem alienatio non prohibetur, at alienans repetitionis juri obnoxius est.
προτιμήσεως, prælationis. *bis ead. p.*
οἱ ἀναμὶξ *etc.* permixtim quoque gradu conjuncti cognati. permixti socii. permixti duntaxat. adjacentes consortes. simpliciter parte ex alique qui simul juncti sunt.
999 ἀσυνάπτως, disjunctim.
1000 συνάφεια, conjunctio.
παραδιαζευκτικόν, subdisjunctie.

INDICES QUINQUE

IN IV. LIBROS INSTITUTIONUM JUSTINIANI.

INDEX PRIMUS

DECISIONUM, ET CONSTITUTIONUM IMP. JUSTINIANI, QUARUM FIT MENTIO IN HIS IV. INSTITUTIONUM LIBRIS.

Decisiones sunt quæ dirimunt controversias juris veteris, quæ et Constitutiones dicuntur. Specialiter autem Constitutiones sunt quibus jus vetus, vel emendatur, vel confirmatur, vel ampliatur.

ET EX DECISIONIBUS

QUIDEM SUNT QUÆ SEQUUNTUR.

Decisio l. pen. C. de nec. hær inst. quæ. et in ea, et in l. ult. eod. decisio dicitur, de qua *lib.* 1. cap. 6. §. 2. et *lib.* 2. cap. 14. in pr.

Decisiones de Dedititiis, et de Latina libertate tollenda, quibus singulis datus est proprius titulus lib. VIII. Cod. Prior illa fuit, quæ est de Dedititiis, cui adjungi etiam possunt l. 2. C. com. de man. et l. unica de nudo jure Quir. De his *lib.* 1. cap. 5. §. ult. et c. 11. §. ult. et *lib.* 2. c. 7. §. 3. et §. penult.

Decisio l. Si furiosi. C. de nupt. de qua *lib.* 1. c. 18. in pr.

Decisio l. pen. C. de adopt. de qua *lib.* 1. c. 11. §. 2. et cap. 12. §. 8. et *lib.* 2. c. 13. §. 5. et c. 17. §. 1. et c. 18. §. 2. et *lib.* 3. cap. 1. §§. 14. 15. et cap. 10. in pr.

Decisio l. 18. de usufruct. et hab de qua *lib.* 2. c. 5. §. pen.

Decisio l. 1. de com. ser. man. de qua *lib.* 2. c. 7. §. ult.

Decisio l. ult. de cont. em. *lib.* 2. c. 23. §. 1.

Decisio l. ult. Per quas pers. nob. acq. *lib.* 3. c. 28. §. ult.

Decisio l. 15. de fur. *lib.* 4. c. 1. §. 8.

Decisio l. ult. eod. tit. *lib.* 4. c. 1. §. 16.

Constitutionum autem, quarum in his libris meminit Justinianus, alias jam ipse fecerat, alias nunc facit, alias postea facturus est. Et ex his quidem quas jam fecerat aliæ sunt Græcæ, aliæ Latinæ.

GRÆCÆ QUÆ SEQUUNTUR.

Constitutio l. 30. de ep. aud. *lib.* 1. c. 20. §. 5.

Constitutio l. ult. C. de test. *lib.* 2. c. 10. §. 11.

Constitutio de incertis personis *lib.* 2. c. 20. §. 27. et *lib.* 3. cap. 9. in pr.

Constitutio de jure patronatus *lib.* 3. c. 2. §. ult. et. c. 6. §. 10. et §. ult. et c. 7. §. 3. et c. 9. §§. 4. 5.

Constitutio l. 45. de episc. et. cler. *lib.* 3. c. 27. §. ult. *lib.* 4. c. 6. §. 26.

Constitutio l. 5. de sportulis *lib.* 4. c. 6. §. 25.

Constitutio de plus petitionibus *lib.* 4. c. 6. §. 24. et §. 33. in fin.

LATINÆ AUTEM.

QUÆ SEQUUNTUR.

Constitutio de lege Fusia Caninia tollenda *lib.* 1. cap. 7.

Constitutio l. cum quis, C. de nat. liber. *lib.* 1. c. 10. §. ult. et *lib.* 3. c. 1. §. 2.

Constitutio l. ult. de consulibus *lib.* 1. c. 12. §. 4.

Constitutio l. ult. de emanc. lib. *lib.* 1. c. 12. §. 6. et *lib.* 3. cap. 2. §. ult. et cap. 9. §. 4.

Constitutio l. ult. Quan. tut. vel cur. esse des. *lib.* 1. c. 22. in pr.

Constitutio l. ult. de leg. tut. *lib.* 1. c. 19. in fin. et c. 25. §. 13.

Constitutio l. 21. de sac. eccl. *lib.* 2. c. 1. §. 8.

Constitutio l. pen. ff. de. usuf. *lib.* 2. c. 4. §. pen. et *lib.* 2. c. 10.

Constitutio de usucapione transformanda *lib.* 2. c. 1. §. 40. et c. 6. in pr.

Constitutio l. ult de quadr. præs. *lib.* 2. c. 6. §. ult.

Constitutio de donationibus causa mortis *lib.* 3. cap. 7. §. 2.

Constitutiones 7. de donationibus inter vivos, et de donationibus propter nuptias, l. 34. 35. 36. C. de donat. l. ult. C. de revoc. don. l. ult. C. de ju. dot. l. ult. Cod. de. donat. ante nupt. quibus ad aliquid adjungi potest l. 38. de episc. et cler. de his vero agitur *lib.* 2. cap. 7. per. tot.

Constitutio de rei uxoriæ actione, et de fundo dotali *lib.* 2. c. 8. in pr. et *lib.* 4. c. 6. §. 29.

Constitutio de jure dominii impetrando *lib.* 2. c. 8. §. 1.

Constitutio l. 25. de adm. tut. *lib.* 2. c. 8. §. 2

Constitutiones l. 8. et. 6. de bonis quæ lib. acq. *lib.* 2. c. 9. §. 1. et. *lib.* 2. c. 28. in pr.

Constitutio l. 2. 9. de test um. *lib.* 2. c. 10. §. 4.

Constitutio l. pen. C. de test. mil. *lib.* 2. c. 11. in pr.

Constitutio l. ult. Qui test. fac. pos. conjuncta l. ult. de inoff. test. *lib.* 2. c. 11. §. ult.

Constitutio l. 10. Qui test. fac. poss. *lib.* 2. c. 12. §. 3.

Constitutio l. 4. de lib. præt. l. 2. c. 13. §. 5.

Constitutio l. 9. de imp. et aliis subst. *lib.* 2. c. 16. §. 1.

Constitutio l. 30. et 35. de inoff. test. *lib.* 2. cap. 18. §. 3. et §. ult.

Constitutio l. ult. de jur. delib. *lib.* 2. c. 19. §. 6.

Constitutio tres tituli Com. de legatis *lib.* 2. c. 20 §§. 2. 23.

Constitutio l. 24. de testam. *lib.* 2. c. 20. §. 34.
Constitutio de bis, quæ pœnæ nomine relinquuntur *lib.* 2. c. 20. §. ult.
Constitutio l. 11. de cont. stip. *lib.* 2. c. 20. §. 35. et *lib.* 3. c. 16. §. 13.
Constitutio l. ult. fideicommissis *lib.* 2. c. 23. §. ult.
Constitutio l. nuper, de nat. lib. *lib.* 3. c. 1. §. 2. in fin.
Constitutio l. ult. de suis et leg. lib. *lib.* 3. c. 1. §. 16.
Constitutio l. pen. de leg. hær. *lib.* 3. c. 2. §. 3. in fin.
Constitutio l. 2. de jure liberorum *lib.* 3. c. 3. §. 4.
Constitutio l. ult. ad S. C. Tertyllianum *lib.* 3. c. 3. §. 5.
Constitutio l. ult. Communia de success. *lib.* 3. c. 10. §. 1.
Constitutio l. ult. de testam. man. *lib.* 3. c. 11. §. ult.
Constitutio l. 14. de con. stip. *lib.* 3. c. 19. §. 12.
Constitutio l. pen. de non num. pec. *lib.* 3. c. 21. et *lib.* 4. c. 13. §. 2.
Constitutio l. 17. de fide instr. *lib.* 3. c. 23. in pr.
Constitutio l. ult. de novationibus *lib.* 3. c. 29. §. 3.
Constitutio l. 2. de const. pec. *lib.* 4. c. 6. §. 8.
Constitutio l. ult. de pet. hær. *lib.* 4. c. 6. §. 28.
Constitutio l. ult. de compensationibus *lib.* 4. c. 6. §. 30.
Constitutio l. 2. de jurejur. prop. cal. *lib.* 4. c. 16. §. 1.
Constitutio de raptu virginum *lib.* 4. c. 18. §. 8.

Et hæ quidem sunt Constitutiones, quas jam fecerat Justinianus ante horum librorum editionem. Facit autem in his libris sequentes, quæ non extant alibi.

De S. C. Pegasiano tollendo *lib.* 2. c. 23. §. 5.
De minori xx. an. data potestate servorum manumittendorum *lib.* 1. c. 6. §. ult.
De hærede vetito in testamento testimonium perhibere *lib.* 2. cap. 10. §. 10.
De satisdationibus in judicio præstandis, quod in usu receptum erat contra formam juris veteris, ut idem observetur in omnibus provinciis *lib.* 4. c. 11. §. ult.
Facturus autem erat Justinianus, nondum fecerat, eam Constitutionem cujus sententiam prævertit exponere in extremo cap. 1. *lib.* 3. ut ibidem adnotavi.

Ex hoc vero tam ingenti numero Constitutionum Justiniani, quæ referuntur in his IV. *Institutionum libris, et repetuntur quædam etiam in eis sæpius, satis liquet jure meritoque hos libros Justiniano attribui potius, quam aliis, vel Imperatoribus, vel legum aut juris auctoribus, ex quibus sumpta sunt cætera, quæ in his libris referuntur: quorum etiam omnium simul, ac locorum singularium, quibus hi libri sunt insigniti, indicem conficere operæ mihi visum est.*

INDEX SECUNDUS

CONSTITUTIONUM ALIORUM IMPP. QUÆ IN HISCE LIBRIS REFERUNTUR.

Divi Augusti auctoritas, et jussum *lib.* 2. c. 12. in pr. et c. 23. §. 1. et §. 12. et c. 25. in pr.
Augusti jussio *lib.* 2. c. 23. §. 1. et ult.
Tiberii Cæsaris Constitutio *lib.* 2. c. 15. §. 4.
D. Claudii indulgentia *lib.* 3. c. 3. §. 1.
Nervæ auctoritas *lib.* 2. c. 12. in pr.
Trajani rescriptum *lib.* 2. c. 11. §. 1.
Trajani edictum *lib.* 3. c. 7. §. ult.
Trajani optimi Imperatoris auctoritas *lib.* 2. c. 12. in pr.
D. Hadriani subscriptio *lib.* 2. c. 12. in prin.
D. Hadriani venia, et speciale beneficium *lib.* 2. c. 18. §. 5.
D. Hadriani epistola *lib.* 3. c. 20. §. 4.
D. Hadriani rescriptum *lib.* 2. c. 1. §. 39. c. 10. §. 7. cap. 20. §. 25.
D. Pertinacis oratio *lib.* 2. c. 17. §. pen. et ult.
D. Pii rescriptum, *lib.* 1. c. 25. §. 8. et *lib.* 2. c. 6. §. 9. cap. 15. §. 2. et c. 20. §. 4.
D. Marci edictum *lib.* 2. c. 6. §. ult.
D. Marci Constitutio sive rescriptum *lib.* 3. c. 11. §. 1.
D. Marci rescriptum *lib.* 4. c. 6. §. 30.
D. Marci rescriptum in Semestribus, et pleraque alia de excusationib. tutorum *lib.* 1. c. 25. §. 1. §. 3.
Divorum Fratrum rescripta *lib.* 1. c. 25. §. 5. §. 10.
Divorum Severi, et Antonini rescripta sive epistolæ *lib.* 1. c. 25. §. 18. et c. 28. §§. 3. 4. 9. et *lib.* 2. c. 6. §. 9. et §. 12. et c. 16. §. 7. et c. 15. §. 3. et c. 17. §. 3. et 7. et c. 20. §§. 5. 12. 15. 20. et c. 25. §. 1.
Divorum Severi, et Antonini Constitutio *lib.* 2. c. 14. in princ.
Divi Severi Constitutio *lib.* 2. c. 9. §. pen.
D. Gordiani beneficium *lib.* 2. c. 19. §. 5.
Divorum principum Valentiniani; et Theodosii, et Arcadii Constitutio *lib.* 3. c. 1. §. 15. et 16. quæ est l. 4. C. Th. de leg. hær. et c. 4. §. 1. et est lex si defunctus. C. de suis et leg. lib.
Leonis inclytæ recordationis *lib.* 3. cap. 10. §. 14.
Leoniana Constitutio *lib.* 3. c. 15. §. 1.
Zenoniana lex, vel Constitutio *lib.* 2. cap. 6. §. ult. *lib.* 3. c. 24. §. 3. et *lib.* 4. c. 4. §. 10. c. 6. §. 33. in fin. et c. 13. §. 9. in fin.
Zenonis divæ memoriæ Constitutio *lib.* 2. c. 6. §. ult. et *lib.* 4. c. 6. §. 34.
Anastasiana lex *lib.* 3. c. 5. in prin.
D. Justini patris Justiniani Constitutio *lib.* 2. cap. 7. §. 3. et c. 12. §. pen.

Sæpissime etiam retro principum Constitutiones, Constantini, Theodosii, Valentiniani, et aliorum, nomine non expresso in his libris adducuntur, et quæ usu fori solo increbuerant irroboraverantque.

INDEX TERTIUS

LEGUM, ET SENATUSCONSULTORUM VETERUM, QUORUM FIT MENTIO IN HIS LIBRIS.

Leges XII. tab. *lib.* 1. c. 15. in pr. et c. 17. in pr. et 20. in pr. *lib.* 2. c. 1. §§. 29. 42. et c. 6. §. 2. et c. 13. §. 5. et c. 22. in pr. et *lib.* 3. c. 1. §. 1. et §. 9 et. §. pen. et c. 2. in pr. et §. 3. et c. 4. §. pen. et c. 5. in pr. et §. 4. c. 7. §. 3. in pr. c. 9. §. 2. *lib.* 4. cap. 4. §. 7. cap. 8. §. 4. cap. 9. in pr.
Lex Ælia Sentia *lib.* 1. c. 5. §. 6.
Lex Atilia *lib.* 1. c. 20. in pr.
Lex Atinia *lib.* 2. c. 6. §. 2.
Lex Aquilia *lib.* 4. c. 3. in pr. et c. 6. §. 19. et §. 23. et c. 8. §. 4.
Lex Cornelia de injuriis *lib.* 4. c. 4. §. 8.
Lex Cornelia de falsis *lib.* 4. c. 18. §. 7.
Lex Cornelia de test. *lib.* 2. c. 22. §. ult.
Lex Cornelia de sicariis *lib.* 4. c. 18. §. 5.
Lex Fabia de plagiariis *ibid.* §. 10.
Lex Falcidia *lib.* 2. c. 22. in pr.
Lex Furia *ibid.*
Lex Fusia Caninia *lib.* 1. c. 7. in pr.
Lex Hortensia *lib.* 1. c. 2. §. 4.
Lex Hostilia *lib.* 4. c. 10. in pr.
Lex Julia, et Titia *lib.* 1. c. 20. in pr.
Lex Julia, et Plautia *lib.* 2. c. 6. §. 2.
Lex Julia de fundo dot. *lib.* 2. c. 8. in pr.
Lex Julia Vellea *lib.* 2. c. 13. §. 2.
Lex Julia de vi *lib.* 4. c. 15. §. 6. et cap. 18. §. 8.
Lex Julia majestatis
Lex Julia peculatus
Lex Julia de pudicitia
Lex Julia de annona } *lib.* 4. c. 18. §. 3. §. 4. §. 9. §. 11.
Lex Julia repetundarum
Lex Julia de ambitu
Lex Julia de residuis
Lex Junia Norbana *lib.* 1. c. 5. §. 3. *lib.* 3. c. 7. §. ult.
Lex Papia *lib.* 3. c. 7. §. 2. et seq.
Lex Pompeja de parricidiis. *lib.* 4. c. 18. §. 6.

Lex Regia *lib.* 1. cap. 2. §. 6.
Lex Voconia *lib.* 2. c. 22. in pr.
S. C. Claudianum *lib.* 3. c. 12 §. 1.
S. C. Largianum *lib.* 3. c. 7. §. ult.
S. C. Macedonianum *lib.* 4. c. 7. §. 7.
S. C. Neronis *temporibus factum* de fideicommissis *lib.* 2. c. 23. §. 4.
S. C. Vaspasiani Augusti temporibus factum de fideicommiss. *ibid.* §. 5.
S. C. Orphitianum *lib.* 2. c. 4. in pr.
S. C. Pegasianum *lib.* 2. c. 23. §. 5. et 6.
S. C. Sabinianum *lib.* 3. c. 1. §. 14.
S. C. Tertyllianum *lib.* 3. c. 3. in pr. *et* §. 2.
S. C. Trebellianum *lib.* 2. c. 23. §. 4. et §. 6.
S. C. De adsignatione libertorum *lib.* 3. c. 8. per *tot.*

INDEX QUARTUS

Auctorum Juris, aliorumque, qui testes citantur in his libris.

Ælius Martianus in Institutionibus *lib.* 4. c. 3. §. *1.* et is est forte, ad quem Antonini rescriptum, de quo *lib.* 1. cap. 6. §. 2. Martianus lib. 1. cap. 4. pr. *et lib.* 4. cap. 3. §. 1.
Atilicinus *lib.* 2. c. 14. in pr.
Cassius *lib.* 3. c. 24. §. 4.
Cato *lib.* 1. c. 11. §. ult.
Celsus *lib.* 2. c. 20. §. 12.
Gajus ex libris Institutionum, et rerum cottidianarum, et ad leges XII. tab. In Constitutione Justiniani his libris præposita *pag* 6. *et lib.* 4. c. 18. §. 5.
Gallus Aquilius *lib.* 3. c. 29. §. 2.
Homerus *lib.* 2. c. 7. §. *1.* et *lib.* 3. c. 23. §. 2. et *lib.* 4. c. 3. §. 1.
Julianus *lib.* 1. c. 10. §. 9. *et* c. 26. §. 5. et *lib.* 2. c. 1. §. 38. c. 20. §. 9. §. 16. §. 18. §. 19. *et lib.* 3. c. 8. §. 2. *lib.* 4. c. 5. §. 2.
Labeo *lib.* 2. c. 25. in pr.
Marcellus *lib.* 2. c. 5. §. pen.
Papinianus v. Resp. et alibi *lib.* 1. c. 25. §. 2. et c. 28. §. 7. et *lib.* 2. c. 1. §. 8. et c. 6. §. 9. et cap. 20. §. *14.* et c. 23. §. 7. et c. 25. §. 1.
Paulus ad Massurium Sabinum *lib.* 2. cap. 14. in pr. idem ad Plautium *ibid.*
Pomponius *lib.* 2. c. 10. §. 5.
Proculi sententia *lib.* 3. c. 23. §. 2.
Q. Mutius *lib.* 3. c. 25. §. 2.
Sabinus *lib.* 2. c. 20. §. ult. *lib.* 3. c. 26. §. 6. *lib.* 4. c. 3. §. 15.
Sabinus, et Cassius *lib.* 3. c. 23. §. 2. *et* c. 26. §. 8.
Sabiniani, et Proculejani *lib.* 2. c. 1. §. 25.
Scævola *lib.* 1. c. 25. §. 16.
Servius *lib.* 1. c. 13. §. *1.* et *lib.* 3. c. 25. §. 2.
Trebatius *lib.* 2. c. 25. in pr.
Xenophon. *lib.* 4. c. 18. §. 5.

INDEX QUINTUS

Rerum, et locorum singularium fere omnium, quibus similes in jure nulli sunt alii.

Quod de *institutis* Atheniensium, et Lacedemoniorum *lib* 1. c. 2. §. 10.
Pomponii opinio *lib.* 2. c. 10. §. 5.
Quod ex Atilicino *refertur lib.* 2. c. 14. in pr.
Venia D. Hadriani *lib.* 2. c. 19. §. 5.
D. Hadriani rescriptum ne miles incertæ personæ legare possit *lib.* 2. c. 20. §. 25.
Sabini opinio *ibid.* §. ult.
Papiniani dictum *lib.* 2. c. 23. §. 7.
Origo fideicommissorum *lib.* 2. c. 23. §. 1. c. 25. in pr.
Origo juris codicillorum *lib.* 2. c. 25. in pr.
Rescriptum Severi, et Antonini de codicillis factis ante testamentum *ibid.* §. 1.
Claudii indulgentia de qua *lib.* 3. c. 3. §. 1.
Sententia S. C. Largiani, et edicti Trajani de quo *lib.* 3. cap. 7. §. ult.
Verba rescripti D. Marci *lib.* 3. c. 11. §. 1.
Definitio obligationis *lib.* 3. c. 13. in princ.
Exemplum venditionis conditionalis *lib.* 3. c. 23. §. pen.
Cassii sententia *lib.* 3. c. 24. §. 4.
Sabini *sent. lib.* 3. c. 26. §. 6.
Furtorum genera, et de *fure* hoc ipso manifesto, quod visus a domino *fuerit lib.* 4. c. 1. §. 3.
De bonis defuncti filii adrogati a *creditoribus* possidendis *lib.* 3. c. 10. in fin.
Omnia judicia esse absolutoria *lib.* 4. c. 12. in fin.
Lex Hostilia *lib.* 4. c. 10. in pr.
Ratio cur actio furti manifesti sit perpetua *lib.* 4. c. 12. in pr.
Ratio cur liberi patroni *sint* legitimi tutores, parentis liberi manumissoris fiduciarii *lib.* 1. cap. 19. in pr.
Tria genera testamentorum, et testamenti veriloquium *lib.* 2. c. 10. in pr.
Oratio Pertinacis *lib.* 2. c. 17. §. pen.
Graduum cognationis diagramma *lib.* 3. c. 6. §. 9.
Enumeratæ quindecim actiones bonæ fidei *lib.* 4. cap. 6. §. 28.
Huc sunt referendæ Constitutiones Justiniani, quæ non extant alibi, quæ notatæ sunt Indice 1.
Locus quo traditur servum noxæ deditum ab eo etiam invito, cui deditus est, pecunia data redimi, *et* manumitti posse *lib.* 4. cap. 8. §. 3.
Locus De injuriis adversus Prædium *lib.* 4. c. 4. §. 4.

INDEX

CAPITUM ET PARAGRAPHORUM

INSTITUTIONUM D. N. JUSTINIANI

A. JAC. CUJACIO EXPOSITARUM.

LIBER I.

Prœmium. Col. 10

Cap.

I. *De Justitia, et Jure.* » 13
§. 1. Jurisprudentia » ibid.
2. His igitur. » ibid.
3. Juris præcepta » ibid.
4. Hujus studii » ibid.

II. *De Jure naturali, gentium, et civili.* » 15
§. 1. Jus autem Civile. » ibid.
2. Sed jus quidem » ibid.
3. Constat autem » ibid.
4. Lex est. » ibid.
5. Senatusconsultum » ibid.
6. Sed et quod. » ibid.
7. Prætorum. » 16
8. Responsa » ibid.
9. Ex non scripto » ibid.
10. Et non ineleganter. » ibid.
11. Sed naturalia » ibid.

III. *De Jure personarum.* » 19
§. 1. Et libertas quidem » ibid.
2. Servitus. » ibid.
3. Servi autem. » ibid.
4. Servi autem » ibid.
5. In servorum. » ibid.

IV. *De Ingenuis.* » 21
§. 1. Cum autem » ibid.

V. *De Libertinis.* » 23
§. 1. Multis » ibid.
2. Servi autem » ibid.
3. Libertinorum. » ibid.

VI. *Qui et quibus ex causis manumittere non possunt.* » 25
§. 1. Licet autem » idid.

Cap.

VI. §. 2. Idemque Col. 25
3. In fraudem autem. » ibid.
4. Eadem lege. » 26
5. Justæ autem » ibid.
6. Semel autem. » ibid.
7. Cum ergo. » ibid.

VII. *De lege Fusia Caninia sublata.* » 29

VIII. *De his, qui sui, vel alieni juris sunt.* » ibid.
§. 1. In potestate » ibid.
2. Sed hoc tempore » ibid.

IX. *De patria potestate.* » 31
§. 1. Nuptiæ autem » ibid.
2. Jus autem. » ibid.
3. Qui igitur. » ibid.

X. *De Nuptiis* » 33
§. 1. Ergo non omnes. » ibid.
2. Inter eas. » ibid.
3. Fratris. » ibid.
4. Duorum autem » 34
5. Item amitam. » ibid.
6. Affinitatis. » ibid.
7. Socrum. » ibid.
8. Mariti tamen. » ibid.
9. Si uxor. » ibid.
10. Illud certum est. » ibid.
11. Sunt et aliæ » ibid.
12. Si adversus » ibid.
13. Aliquando. » 35

XI. *De Adoptionibus.* » 39
§. 1. Adoptio » ibid.
2. Sed hodie. » ibid.
3. Quum autem. » ibid.
4. Minorem » 40
5. Licet autem » ibid.
6. Et tam filium. » ibid.

Cap.

XI. §. 7. Sed si quis . . . Col. 40
8. In plurimis . . . » 41
9. Sed et illud . . . » ibid.
10. Fœminæ . . . » ibid.
11. Illud proprium . . . » ibid.
12. Apud Catonem . . . » ibid.

XII. *Quibus modis jus potestatis solvitur* . . . » 43
§. 1. Cum autem . . . » 44
2. Relegati autem . . . » ibid.
3. Pœnæ servus . . . » ibid.
4. Filiusfamilias . . . » ibid.
5. Si ab hostibus . . . » 45
6. Præterea . . . » ibid.
7. Admonendi . . . » ibid.
8. Sed etsi pater . . . » 46
9. Illud autem . . . » ibid.

XIII. *De tutelis* . . . » 47
§. 1. Est autem . . . » ibid.
2. Tutores autem . . . » ibid.
3. Permissum est . . . » ibid.
4. Cum autem . . . » ibid.
5. Sed si emancipato . . . » ibid.

XIV. *Qui testamento tutores dari possunt* . . . » 49
§. 1. Sed et servus . . . » ibid.
2. Furiosus . . . » ibid.
3. Ad certum . . . » ibid.
4. Certæ autem . . . » ibid.
5. Si quis filiabus . . . » ibid.

XV. *De legitima agnatorum tutela* . . . » ibid.
§. 1. Sunt autem . . . » ibid.
2. Quod autem lex . . . » 50
3. Sed agnationis . . . » ibid.

XVI. *De capitis diminutione* . . . » 51
§. 1. Maxima . . . » ibid.
2. Minor . . . » ibid.
3. Minima . . . » ibid.
4. Servus autem . . . » ibid.
5. Quibus autem . . . » ibid.
6. Quod autem . . . » ibid.
7. Cum autem . . . » ibid.

XVII. *De legitimo patronorum tutela* . . . » 53

XVIII. *De legitima parentum tutela* . . . » ibid.

XIX. *De fiduciaria tutela* . . . » 55

XX. *De Atilliana tutore, et eo, qui ex lege Julia et Titia dabatur* . . . » ibid.

§. 1. Sed etsi . . . » ibid.
2. Ab hostibus . . . » 56
3. Sed ex his . . . » ibid.
4. Sed hoc jure . . . » 57
5. Nos autem . . . » ibid.
6. Impuberes . . . » ibid.
7. Cum igitur . . . » ibid.

XXI. *De auctoritate tutorum* . . . » ibid.
§. 1. Neque tamen . . . » 58
2. Tutor autem . . . » 59
3. Si inter . . . » ibid.

XXII. *Quibus modis tutela finitur* . . . » ibid.
1. Item finitur . . . » ibid.
2. Sed etsi . . . » 60

Cap.

XXII. §. 3. Simili modo . . . Col. 60
4. Sed et capitis . . . » ibid.
5. Præterea . . . » 61
6. Desinunt autem . . . » ibid.

XXIII. *De curationibus* . . . » ibid.
§. 1. Dantur autem . . . » ibid.
2. Item inviti . . . » ibid.
3. Furiosi . . . » ibid.
4. Sed et mente . . . » ibid.
5. Interdum . . . » ibid.
6. Quod si . . . » ibid.

XXIV. *De satisdatione tutorum, vel curatorum* . . . » 63

§. 1. Sed si . . . » 64
2. Sciendum . . . » 65
3. Quibus . . . » ibid.

XXV. *De excusationibus tutorum, vel curatorum* . . . » ibid.
§. 1. Item Divus . . . » ibid.
2. Item qui . . . » ibid.
3. Et qui . . . » 66
4. Item propter . . . » ibid.
5. Item tria . . . » ibid.
6. *alias* 7. Item . . . » 67
8. Similiter . . . » ibid.
9. Item si propter . . . » ibid.
10. Non esse . . . » ibid.
11. Inimicitiæ . . . » ibid.
12. Item qui . . . » ibid.
13. Item major . . . » ibid.
14. Idem et in milite . . . » ibid.
15. Item Romæ . . . » ibid.
16. Qui autem . . . » ibid.
17. Datus . . . » ibid.
18. Qui tutelam . . . » ibid.
19. Iidem . . . » ibid.
20. Si quis . . . » ibid.

XXVI. *De suspectis tutoribus, vel curatoribus* . . . » 69
§. 1. Datum est . . . » ibid.
2. Ostendimus . . . » ibid.
3. Consequens . . . » ibid.
4. Impuberes . . . » ibid.
5. Suspectus . . . » ibid.
6. Suspectus autem . . . » ibid.
7. Si quis autem . . . » ibid.
8. Sed si suspecti . . . » ibid.
9. Si quis tutor . . . » ibid.
10. Sed si quis . . . » ibid.
11. Libertus . . . » 70
12. Novissime . . . » ibid.

LIBER II.

I. *De divisione rerum, et qualitate* . . . » 73
§. 1. Et quidem . . . » ibid.
2. Flumina autem . . . » ibid.
3. Est autem . . . » ibid.
4. Riparum . . . » ibid.
5. Litorum . . . » ibid.
6. Universitatis . . . » ibid.
7. Nullius autem . . . » ibid.
8. Sacræ res . . . » ibid.
9. Religiosum . . . » 74
10. Sanctæ quoque . . . » ibid.
11. Singulorum . . . » ibid.
12. Feræ igitur . . . » ibid.
13. Illud quæsitum . . . » ibid.

Cap.			
I.	§. 14.	Apiom	Col. 74
	15.	Pavonum	ibid.
	16.	Gallinarum	ibid.
	17.	Item ea	ibid.
	18.	Item lapilli.	ibid.
	19.	Item ea	ibid.
	20.	Præterea	ibid.
	21.	Quod si vis	76
	22.	Insula	ibid.
	23.	Quod si naturali	ibid.
	24.	Alia causa	ibid.
	25.	Cum ex aliena	ibid.
	26.	Si tamen	ibid.
	27.	Si duorum	77
	28.	Quod si	ibid.
	29.	Cum in suo	ibid.
	30.	Ex diverso	ibid.
	31.	Si Titius	ibid.
	32.	Qua ratione	78
	33.	Littoræ quoque	ibid.
	34.	Si quis in al.	ibid.
	35.	Si quis a non domino.	ibid.
	36.	is ad quem	ibid.
	37.	In pecudum	ibid.
	38.	Sed si gregis	ibid.
	39.	Thesauros	79
	40.	Per traditionem	ibid.
	41.	Venditæ	ibid.
	42.	Nihil autem	ibid.
	43.	Qua ratione	ibid.
	44.	Interdum	ibid.
	45.	Item si quis.	ibid.
	46.	Hoc amplius	ibid.
	47.	Qua ratione	ibid.
	48.	Alia causa.	ibid.
II.		*De rebus corporalibus, et incorporalibus.*	91
	§. 1.	Corporales	ibid.
	2.	Incorporales	ibid.
	3.	Eodem numero	ibid.
III.		*De servitutibus.*	ibid.
	§. 1.	Prediorum.	92
	2.	In rusticorum	93
	3.	Ideo autem	ibid.
	4.	Si quis velit	ibid.
IV.		*De usufruct.*	95
	§. 1.	Ususfructus	ibid.
	2.	Constituitur	ibid.
	3.	Finitur autem.	ibid.
	4.	Cum autem	ibid.
V.		*De usu, et habitatione*	97
	§. 1.	Minus autem.	ibid.
	2.	Item is qui	ibid.
	3.	Item is ad quem	ibid.
	4.	Sed si pecorum.	ibid.
	5.	Sed si cui	ibid.
	6.	Hæc de servitutibus	98
VI.		*De usucapionibus, et longi temporis possessionibus*	99
	§. 1.	Sed aliquando.	ibid.
	2.	Furtivæ.	ibid.
	3.	Quod autem	100
	4.	Sed tamen.	ibid.
	5.	Item si is	ibid.
	6.	Aliis quoque	101
	7.	Quod autem	ibid.
	8.	Aliquando	ibid.
	9.	Res fisci.	ibid.
VI.	§. 10.	Novissime.	Col. 101
	11.	Error autem	ibid.
	12.	Diutius	ibid.
	13.	Inter venditorem.	ibid.
	14.	Edicto D. Marci.	ibid.
VII.		*De donationibus*	105
	§. 1.	Mortis causa	ibid.
	2.	Aliæ autem	107
	3.	Est et aliud	ibid.
	4.	Erat olim	ibid.
VIII.		*Quibus alienare licet, vel non.*	109
	§. 1.	Contra autem.	ibid.
	2.	Nunc admonendi	ibid.
IX.		*Per quas personas nobis acquiritur.*	113
	§. 1.	Igitur liberi.	ibid.
	2.	Hoc quoque	ibid.
	3.	Item nobis.	ibid.
	4.	De iis autem	ibid.
	5.	Ex his itaque	114
	6.	Hactenus	ibid.
X.		*De testamentis ordinandis*	117
	§. 1.	Sed ut nihil.	ibid.
	2.	Sed prædicta.	ibid.
	3.	Sed cum	ibid.
	4.	Sed his omnibus	118
	5.	Possunt autem.	ibid.
	6.	Testes autem	ibid.
	7.	Sed cum	ibid.
	8.	Pater.	119
	9.	In testibus.	ibid.
	10.	Sed neque hæres.	ibid.
	11.	Legatariis autem	ibid.
	12.	Nihil autem	ibid.
	13.	Sed et unum	ibid.
XI.		*De militari testamento.*	121
	§. 1.	Plane	122
	2.	Quinimo	123
	3.	Sed hactenus	ibid.
	4.	Sed etsi.	ibid.
	5.	Denique.	ibid.
	6.	Sciendum	ibid.
XII.		*Quibus non esse permissum facere testamentum.*	125
	§. 1.	Præterea.	ibid.
	2.	Item prodigus.	ibid.
	3.	Item surdus	ibid.
	4.	Cæcus autem	126
	5.	Ejus qui	ibid.
XIII.		*De exhæredatione liberorum.*	127
	§. 1.	Posthumi	ibid.
	2.	Posthumorum.	128
	3.	Emancipatos.	129
	4.	Adoptivi.	ibid.
	5.	Sed hæc	ibid.
	6.	Sed si	ibid.
	7.	Mater	ibid.
XIV.		*De hæredibus instituendis.*	131
	§. 1.	Servus autem	132
	2.	Servus autem	133
	3.	Servus plurium.	ibid.
	4.	Et unum	ibid.
	5.	Hæreditas.	ibid.
	6.	Si plures	ibid.
	7.	Videamus.	ibid.
	8.	Etsi plures	ibid.
	9.	Hæres.	ibid.
	10.	Impossibilis	ibid.

Cap.
XIV. §. 11. Si plures. . . . . Col. 134
12. Ii quos . . . . » ibid.

XV. *De vulgari substitutione* . . . . » 137
§. 1. Et plures. . . . . » ibid.
2. Etsi. . . . . » ibid.
3. Sed si . . . . » ibid.
4. Si servum. . . . . » ibid.

XVI. *De pupillari substitutione*. . . . . . . » ibid.
§. 1. Qua ratione. . . . . » 139
2. Igitur . . . . » ibid.
3. Sin autem. . . . . » ibid.
4. Non solum. . . . . » ibid.
5. Liberis. . . . . » ibid.
6. Vel singulis . . . . » ibid.
7. Substituitur . . . . » ibid.
8. Masculo. . . . . » ibid.
9. Extraneo . . . . » ibid.

XVII. *Quibus modis testamenta infirmentur*. . . . » 141
§. 1. Rumpitur. . . . . » ibid.
2. Posteriore. . . . . » ibid.
3. Sed etsi quis. . . . . » ibid.
4. Alio autem. . . . . » ibid.
5. Non tamen. . . . . » ibid.
6. Ex eo autem. . . . . » ibid.
7. Eadem oratione. . . . . » 142

XVIII. *De inofficioso testamento* . . . . » 145
§. 1. Non autem . . . . » ibid.
2. Tam autem. . . . . » ibid.
3. Sed hæc ita. . . . . » ibid.
4. Si tutor. . . . . » ibid.
5. Sed etsi. . . . . » ibid.
6. Igitur . . . . » ibid.
7. Quod autem. . . . . » 146

XIX. *De hæredum qualitate, et differentia* . . . » 149
§. 1. Necessarius . . . . » ibid.
2. Sui autem. . . . . » ibid.
3. Cæteri . . . . » ibid.
4. In extraneis . . . . » ibid.
5. Extraneis autem. . . . . » 150
6. Sed nostra. . . . . » ibid.
7. Item extraneus . . . . » ibid.

XX. *De legatis*. . . . . » 153
§. 1. Legatum. . . . . » ibid.
2. Sed olim . . . . » ibid.
3. Sed non usque. . . . . » ibid.
4. Non solum. . . . . » 154
5. Sed etsi . . . . » ibid.
6. Si res aliena. . . . . » 155
7. Ea quoque . . . . » ibid.
8. Si eadem res. . . . . » ibid.
9. Si cui fundus . . . . » ibid.
10. Sed si rem . . . . » ibid.
11. Si quis rem. . . . . » ibid.
12. Si rem suam. . . . . » ibid.
13. Si quis debitori. . . . . » ibid.
14. Ex contrario. . . . . » ibid.
15. Sed si uxori. . . . . » 156
16. Si res legata. . . . . » ibid.
17. Si quis ancillas. . . . . » ibid.
18. Si grex. . . . . » ibid.
19. Ædibus . . . . » ibid.
20. Si peculium. . . . . » ibid.
21. Tam autem . . . . » ibid.
22. Si generaliter. . . . . » ibid.
23. Optionis . . . . » 157

Cap.
XX. §. 24. Legari . . . . Col. 157
25. Incertis vero. . . . . » ibid.
26. Posthumo. . . . . » ibid.
27. Sed nec ejusmodi . . . . » ibid.
28. Posthumus . . . . » ibid.
29. Si quis in nomine. . . . . . . » ibid.
30. Huic proxima. . . . . » ibid.
31. Longe magis. . . . . » 158
32. An servo . . . . » ibid.
33. Ex diverso . . . . » ibid.
34. Ante hæredis. . . . . » ibid.
35. Post mortem . . . . » ibid.
36. Pœnæ . . . . » ibid.

XXI. *De ademptione, et translatione legatorum*. . » 169
§. 1. Transferri . . . . » ibid.

XXII. *De lege Falcidia*. . . . . » ibid.
§. 1. Et cum . . . . » ibid.
2. Quantitas autem. . . . . » 170
3. Cum autem . . . . » ibid.

XXIII. *De fideicommissariis hæreditatibus*. . . . » 171
§. 1. Sciendum. . . . . » ibid.
2. In primis. . . . . » 172
3. Restituta. . . . . » 173
4. Et Neronia. . . . . » ibid.
5. Sed quia . . . . » ibid.
6. Ergo si quidem . . . . » ibid.
7. Sed quia . . . . » 174
8. Nihil autem . . . . » ibid.
9. Si quis una. . . . . » ibid.
10. Præterea . . . . » 175
11. Eum quoque . . . . » ibid.
12. Et quia . . . . » ibid.

XXIV. *De singulis rebus per fideicommissum relictis*. » 177
§. 1. Potest autem. . . . . » ibid.
2. Libertas . . . . » ibid.
3. Verba . . . . » 178

XXV. *De codicillis* . . . . » 179
§. 1. Non tantum . . . . » ibid.
2. Codicillis . . . . » ibid.
3. Codicillos autem. . . . . » ibid.

LIBER III.

I. *De hæreditatibus, quæ ab intestato deferuntur*. » 181
§. 1. Intestatorum. . . . . » ibid.
2. Sui autem. . . . . » ibid.
3. Si autem . . . . » 182
4. Interdum . . . . » ibid.
5. Per contrarium. . . . . » ibid.
6. Cum filius. . . . . » 183
7. Cum autem. . . . . » ibid.
8. Et licet . . . . » ibid.
9. Emancipati . . . . » ibid.
10. At hi qui. . . . . » ibid.
11. Minus ergo. . . . . » 184
12. Eadem hæc observantur. . . . . » ibid.
13. Admonendi . . . . » ibid.
14. Sed ea omnia. . . . . » ibid.
15. Item vetustas. . . . . » 185
16. Sed nos. . . . . » ibid.

II. *De legitima agnatorum successione*. . . . » 195
§. 1. Sunt autem agnati. . . . . . . » ibid.
2. Per adoptionem . . . . » ibid.
3. Cæterum inter. . . . . » ibid.
4. Hoc etiam. . . . . » 196
5. Si plures . . . . » ibid.

Cap.

II. §. 6. Proximus autem. . . . . Col. 196
7. Placebat. . . . . » ibid.
8. Ad legitimam. . . . . » ibid.

III. *De Senatusconsulto Tertylliano.* . . . . . . » 203
§. 1. Sed hæ juris angustiæ . . . . . . » ibid.
2. Postea autem. . . . . » ibid.
3. Præferuntur autem. . . . . . . » ibid.
4. Sed nos constitutione. . . . . . » ibid.
5. Sed cum constitutiones . . . . . » ibid.
6. Sed quemadmodum. . . . . . . » 204
7. Licet autem . . . . » ibid.

IV. *De Senatusconsulto Orphitiano.* . . . . . . » 205
§. 1. Sed cum . . . . » ibid.
2. Sciendum autem. . . . . » ibid.
3. Novissima. . . . . » 206
4. Si ex pluribus. . . . . » ibid.

V. *De successione cognatorum.* . . . . » 207
§. 1. Hos etiam. . . . . » ibid.
2. Liberi quoque. . . . . » ibid.
3. Vulgo quæsitos. . . . . » ibid.
4. Hoc loco . . . . » 208

VI. *De gradibus cognationis* . . . . » 209
§. 1. Primo gradu. . . . . » ibid.
2. Secundo . . . . » ibid.
3. Tertio supra. . . . . » ibid.
4. Quarto gradu. . . . . » ibid.
5. Quinto supra. . . . . » 210
6. Sexto gradu . . . . » ibid.
7. Hactenus . . . . » ibid.
8. Agnationis. . . . . » ibid.
9. Sed cum. . . . . » ibid.
10. Illud certum est. . . . . » 211
11. Repetitis . . . . » ibid.
12. Amoris. . . . . » ibid.

VII. *De successione libertorum.* . . . . » 215
§. 1. Qua de causa. . . . . » ibid.
2. Postea. . . . . » ibid.
3. Sed nostra. . . . . » ibid.
4. Sed hæc . . . . » 216

VIII. *De adsignatione libertorum.* . . . . » 217
§. 1. Nec tantum . . . . » ibid.
2. Datur autem . . . . » ibid.
3. Nec interest . . . . » 218

IX. *De bonorum possessionibus.* . . . . » 219
§. 1. Aliquando. . . . . » ibid.
2. Quos autem . . . . » ibid.
3. Sunt autem . . . . » ibid.
4. Sed eas. . . . . » 220
5. Cumque antea . . . . » ibid.
6. Aliam vero. . . . . » ibid.
7. Septima. . . . . » 221
8. Cum igitur. . . . . » ibid.
8. Liberis itaque. . . . . » ibid.
10. In petenda . . . . » ibid.

X. *De acquisitione per adrogationem.* . . . . » 223
§. 1. Mortuo . . . . » ibid.

XI. *De eo, cui libertatis causa bona addicuntur.* . » 225
§. 1. Et ita Divi. . . . . » ibid.
2. Hoc rescripto. . . . . » idid.
3. In primis. . . . . » ibid.
4. Tunc enim. . . . . » 226
5. Si is qui. . . . . » ibid.
6. Hæc constitutio . . . . » ibid.
7. Sed cum multas . . . . » ibid.

Cap.

XII. *De successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum venditionem, et ex Senatusconsulto Claudiano.* . . . . Col. 227
§. 1. Erat . . . . » ibid.

XIII. *De obligationibus.* . . . . » 229
§. 1. Omnium autem . . . . » ibid.
2. Sequens divisio . . . . » ibid.

XIV. *Quibus modis re contrahitur obligatio* . . . » ibid.
§. 1. Is quoque. . . . . » ibid.
2. Item is. . . . . » ibid.
3. Præterea . . . . » 230
4. Creditor. . . . . » ibid.

XV. *De verborum obligationibus.* . . . . » 233
§. 1. In hac re olim. . . . . » ibid.
2. Omnis stipulatio. . . . . » ibid.
3. At si ita stipuleris. . . . . . . » ibid.
4. Sub conditione . . . . » ibid.
5. Loca etiam. . . . . » ibid.
6. Conditiones . . . . » ibid.
7. Non solum. . . . . » 234

XVI. *De duobus reis stipulandi, et promittendi* . . » 237
§. 1. Ex hujusmodi . . . . » ibid.
2. Ex duobus reis . . . . » ibid.

XVII. *De stipulatione servorum* . . . . » 239
§. 1. Sive autem. . . . . » ibid.
2. Sed cum. . . . . » ibid.
3. Servus communis. . . . . . . » ibid.

XVIII. *De divisione stipulationum.* . . . . . . » ibid.
§. 1. Judiciales. . . . . » ibid.
2. Prætoriæ sunt . . . . » 240
3. Conventionales . . . . » 241
4. Communes . . . . » ibid.

XIX. *De inutilibus stipulationibus.* . . . . . . » ibid.
§. 1. At si quis. . . . . » ibid.
2. Idem juris est. . . . . » ibid.
3. Si quis alium. . . . . » 242
4. Si quis alii. . . . . » 243
5. Præterea . . . . » ibid.
6. Item inutilis. . . . . » ibid.
7. Mutum. . . . . » ibid.
8. Furiosus . . . . » ibid.
9. Pupillus . . . . » ibid.
10. Sed quod diximus. . . . . . . » ibid.
11. Si impossibilis . . . . » ibid.
12. Item verborum . . . . » ibid.
13. Post mortem suam. . . . . . . » 244
14. Item si quis . . . . » ibid.
15. Ita autem. . . . . » ibid.
16. Item post mortem . . . . » ibid.
17. Si scriptum . . . . » ibid.
18. Quotiens . . . . » ibid.
19. Alteri . . . . » ibid.
20. Sed et si quis. . . . . » ibid.
21. Versa vice. . . . . » 245
22. Item nemo. . . . . » ibid.
23. Si de alia re. . . . . » ibid.
24. Quod turpi ex causa. . . . . . . » ibid.
25. Cum quis. . . . . » ibid.
26. Qui hoc anno. . . . . » ibid.
27. Si fundum. . . . . » ibid.

XX. *De fidejussoribus.* . . . . » 251
§. 1. In omnibus . . . . » ibid.
2. Fidejussor non . . . . » ibid.
3. Fidejussor et. . . . . » ibid.
4. Si plures . . . . » ibid.
5. Fidejussores . . . . » ibid.
6. Si quid autem . . . . » ibid.

Cap.
XX. §. 7. Græce. . . . . Col. 251
6. In stipulationibus 252

XXI. De litterarum obligatione 253

XXII. De consensu, et obligatione . . . . ibid.

XXIII. De emptione, et venditione. 255
§. 1. Sed et certum . . . . ibid.
2. Item pretium. . . . . ibid.
3. Cum autem 256
4. Emptio. 257
5. Loca sacra . . . . ibid.

XXIV. De locatione, et conductione. 259
§. 1. Et quæ supra . . . . ibid.
2. Præterea . . . . ibid.
3. Adeo autem . . . . ibid.
4. Item quæritur. . . . . ibid.
5. Conductor. 260
6. Mortuo conductore. . . . . . . ibid.

XXV. De societate 261
§. 1. Et quidem 262
2. De illa sane. 263
3. Illud expeditum est. . . . . . . ibid.
4. Manet autem . . . . ibid.
5. Solvitur adhuc . . . . ibid.
6. Item si alicujus. . . . . . . ibid.
7. Publicatione . . . . ibid.
8. Item si quis . . . . ibid.
9. Socius socio . . . . ibid.

XXVI. De mandato 265
§. 1. Mandantis . . . . ibid.
2. Tua et mandantis . . . . ibid.
3. Aliena autem. . . . . ibid.
4. Sua et aliena. . . . . ibid.
5. Tua et aliena . . . . ibid.
6. Tua gratia . . . . ibid.
7. Illud quoque . . . . ibid.
8. Is qui exequitur. . . . . ibid.
9. Recte quoque 266
10. Item si adhuc . . . . ibid.
11. Mandatum. . . . . ibid.
12. Mandatum . . . . ibid.
13. In summa . . . . ibid.

XXVII. De obligationibus quasi ex contractu. 267
§. 1. Igitur cum . . . . ibid.
2. Tutores quoque. . . . . ibid.
3. Item si inter. 268
4. Idem juris est. . . . . ibid.
5. Hæres quoque . . . . ibid.
6. Item is cui . . . . ibid.
7. Ex quibusdam . . . . ibid.

XXVIII. Per quas personas nobis obligatio acquiritur. . 269
§. 1. Item per liberos. . . . . . . ibid.
2. Per eum quoque. . . . . ibid.
3. Communem servum. . . . . . . ibid.

XXIX. Quibus modis obligatio tollitur. 271
§. 1. Item per acceptilationem . . . . . ibid.
2. Est prodita stipulatio . . . . . ibid.
3. Præterea. . . . . ibid.
4. Hoc amplius. 272

LIBER IV.

I. De obligationibus, quæ ex delicto nascuntur. . 275
§. 1. Furtum est. . . . . ibid.
2. Furtum autem . . . . ibid.
3. Furtorum autem. . . . . ibid.
4. Conceptum furtum . . . . ibid.
5. Pœna manifesti. 276

Cap.
I. §. 6. Furtum autem . . . . Col. 276
7. Placuit tamen. . . . . ibid.
8. Sed etsi credat 277
9. Interdum etiam. . . . . ibid.
10. Aliquando. . . . . ibid.
11. Interdum furti. . . . . ibid.
12. Hi qui in parentum . . . . ibid.
13. Furti autem . . . . ibid.
14. Unde constat 278
15. Item si fullo . . . . ibid.
16. Quæ de fullone. . . . . ibid.
17. Sed is apud quem. . . . . . . ibid.
18. In summa sciendum. 279
19. Furti actio. . . . . ibid.

II. De bonis vi raptis. 283
§. 1. Quia tamen . . . . ibid.
2. In hac actione. . . . . ibid.

III. De lege Aquilia . . . . 285.
§. 1. Quod autem . . . . ibid.
2. Injuria autem. . . . . ibid.
3. Ac ne is quidem . . . . ibid.
4. Itaque si quis. . . . . ibid.
5. Item si putator . . . . ibid.
6. Præterea . . . . ibid.
7. Imperitia quoque 286
8. Impetu quoque . . . . ibid.
9. His autem. . . . . ibid.
10. Illud non. . . . . ibid.
11. Liberum autem. . . . . ibid.
12. Caput secundum. . . . . ibid.
13. Capite. . . . . ibid.
14. Illud palam. 287
15. An ne plurimi. . . . . ibid.
16. Cæterum placuit. . . . . ibid.

IV. De injuriis. 289
§. 1. Injuria. . . . . ibid.
2. Patitur autem. . . . . ibid.
3. Servis autem ipsis . . . . ibid.
4. Si communi servo. . . . . . . ibid.
5. Quod si ususfructus 290
6. Sed si libero. . . . . ibid.
7. Pœna autem . . . . ibid.
8. Sed et lex. . . . . ibid.
9. Atrox . . . . ibid.
10. In summa. 291
11. Non solum autem . . . . ibid.
12. Hæc actio. . . . . ibid.

V. De obligationibus, quæ quasi ex delicto nascuntur. 293
§. 1. Item is . . . . ibid.
2. Si filiusfam. . . . . ibid.
3. Item exercitor . . . . ibid.

VI. De actionibus. 295
§. 1. Omnium actionum . . . . ibid.
2. Æque si agat. . . . . ibid.
3. Sed istæ quidem 296
4. Namque si. 297
5. Rursus ex diverso . . . . ibid.
6. Item si quis . . . . ibid.
7. Item Serviana . . . . ibid.
8. In personam . . . . ibid.
9. De constituta. . . . . ibid.
10. Actiones autem. . . . . ibid.
11. Item si quis 298
12. Pœnales quoque . . . . ibid.
13. Præjudiciales . . . . ibid.
14. Sic itaque. . . . . ibid.
15. Appellamus . . . . ibid.
16. Sequens illa divisio. . . . . . . ibid.

Cap.

VI. §. 17. Rei persequendæ . . . Col, 298
18. Ex maleficiis . . . » ibid.
19. Vi autem . . . » ibid.
20. Quædam actiones . . . » 299
21. Omnes autem . . . » ibid.
22. In simplum agitur . . . » ibid.
23. In duplum agimus . . . » ibid.
24. Tripli vero . . . » ibid.
25. Quadrupli . . . » ibid.
26. Sed furti quidem . . . » ibid.
27. Item actio . . . » 300
28. Actionum autem . . . » ibid.
29. Fuerat antea . . . » ibid.
30. In bonæ fidei . . . » ibid.
31. Præterea . . . » ibid.
32. Curare autem . . . » 301
33. Si quis agens . . . » ibid.
34. Si minus . . . » 302
35 Si quis aliud . . . » ibid.
36. Sunt præterea . . . » ibid.
37. Item si de dote . . . » ibid
38 Sed etsi quis . . . » ibid.
39. Compensationes . . . » ibid.
40. Eum quoque . . . » ibid.

VII. *Quod cum eo contractum est, qui in aliena potestate est* . . . » 321
§. 1. Si igitur . . . » ibid.
2. Eadem ratione . . . » ibid.
3. Introduxit . . . » ibid.
4. Præterea . . . » 322
5. Cæterum . . . » 323
6. Quæ diximus . . . » ibid
7. Illud propria . . . » ibid.
8. Illud in summa . . . » ibid.

VIII. *De noxalibus actionibus* . . . » 325
§. 1. Noxa autem . . . » ibid.
2. Summa autem . . . » ibid.
3. Dominus . . . » ibid.
4. Sunt autem . . . » ibid.
5. Omnis autem . . . » ibid.
6. Si servus . . . » ibid.
7. Sed veteres . . . » ibid.

IX. *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur* . . . » 327
§. 1. Cæterum sciendum . . . » ibid.

X. *De iis per quos agere possumus* . . . » ibid.
§. 1. Procurator . . . » 328
2. Tutores . . . » ibid.

XI. *De satisdationibus* . . . » 329
§. 1. Si vero in personam . . . » ibid.
2. Sed hæc hodie . . . » ibid.
3. Sin autem . . . » ibid.
4. Si vero aliquis . . . » ibid.
5. Si vero reus . . . » 330
6. Quæ omnia . . . » ibid.
7. Quam formam . . . » ibid.

XII. *De perpetuis, et temporalibus actionibus, et quæ ad hæredes, et in hæredes transeunt.* . Col. 331
§. 1. Non omnes. . . . » 333
2. Superest. . . . » ibid

XIII. *De exceptionibus.* . . . » ibid.
§. 1. Verbi gratia . . . » ibid
2. Idem juris. . . . » ibid.
3. Præterea. . . . » 334
4. Æque. . . . » ibid.
5. Item si judicio . . . » 335
6. Hæc exempli causa. . . . » ibid.
7. Appellantur . . . » ibid.
8. Perpetuæ. . . . » ibid.
9 Temporales. . . . » ibid.
10. Præterea . . . » ibid.

XIV. *De replicationibus.* . . . » 337
§. 1. Rursus. . . . » ibid.
2. Etsi rursus. . . . » ibid.
3. Quarum omnium . . . » ibid.
4. Exceptiones autem . . . » ibid.

XV. *De interdictis.* . . . » ibid.
§. 1. Summa autem. . . . » ibid.
2. Sequens divisio. . . . » 338
3. Adipiscendæ . . . » ibid.
4. Retinendæ. . . . » 339
5. Possidere autem . . . » ibid.
6. Recuperandæ. . . . » ibid.
7. Tertia divisio. . . . » 340
8 De ordine. . . . » ibid.

XVI. *De pœna temere litigantium.* . . . » 341
§ 1. Ecce enim. . . . » ibid.
2. Ex quibusdam. . . . » ibid.
3. Omnium autem . . . » 342

XVII. *De officio judicis.* . . . » 343
§. 1. Ideoque. . . . » ibid.
2. Etsi in rem. . . . » ibid.
3. Si ad exhibendum. . . . » ibid.
4. Si familiæ erciscundæ. . . . » ibid.
5. Eadem interveniunt. . . . » ibid.
6. Si finium regundorum. . . . » 344
7. Quod autem. . . . » ibid.

XVIII. *De publicis judiciis.* . . . » 345
§. 1. Publica autem . . . » ibid.
2. Publicorum . . . » ibid.
3. Publica autem. . . . » ibid.
4. Item lex Julia. . . . » ibid.
5. Item lex Cornelia. . . . » ibid.
6. Alia deinde. . . . » ibid.
7. Item lex Cornelia. . . . » 346
8. Item lex Julia. . . . » ibid.
9. Item lex Julia. . . . » ibid.
10. Est et inter. . . . » ibid.
11. Sunt præterea. . . . » ibid.

INDEX

IN PARATITLA CUJACII

AD LIBROS QUINQUAGINTA DIGESTORUM

A

de Abigeia. . . . . *Col.* 514
de Acceptilatione. . . . . » 568
de Accusationibua, et inscriptionibua. . . . . . » 518
de Actione rerum amotarum. . . . . » 424
de Actionibus empti, et venditi. . . . . » 416
de Ademptione libertatis. . . . . » 481
Ad exhibendum. . . . . » 390
de Adimendia, vel transferendis legalis vel fideicommissis. . . . . » 456
Ad legem Aquiliam. . . . . » 387
Ad legem Corneliam de sicariis, et veneficiis. . . . » 520
Ad legem Falcidiam. . . . . » 454
Ad legem Juliam de Adulteriis coercendis. . . . . » 519
Ad legem Juliam de vi privata. . . . . » 520
Ad legem Juliam de vi publica. . . . . » 519
Ad legem Juliam majestatis. . . . . » 519
Ad legem Juliam peculatus, et de sacrilegiis, et residuis. . . . . » 521
de Administratione, et periculo tutorum, et curatorum, qui gesserint, vel non; et de agentibus, val conveniendis uno, vel pluribus. . . . . » 430
de Administrationa rerum ad civitatem pertinentium. » 533
Ad municipalem, et de incolis. . . . . » 531
de Adoptionibus, et emancipationibus, aliis modis, quibus potestate solvitur. . . . . » 360
de Adquirenda, vel amittenda possessione. . . . . » 486
da Adquirenda, vel amittenda hæreditate. . . . . » 442
de Adquirendo rerum dominio. . . . . » 485
Ad Senatusconsultum Tertyllianum, et Orphitianum. » 472
Ad Senatuscons. Trebellianum. . . . . » 456
Ad Senatuscons. Turpillianum, et de abolitionibus criminum. . . . . » 522
Ad Senatuscons. Vellejanum. . . . . » 406
de Adsignandis libertis. . . . . » 468
de Ædilitio edicto, et redhibitione, et quanti minoris. » 416
de Æstimatoria. . . . . » 411
de Agnoscendia, et alendis liberis, vel parentibus, vel patronis, vel libertis. . . . . » 425
de Albo scribendo. . . . . » 532
de Aleatoribus. . . . . » 392
de Alienatione judicii mutandi causa facta. . . . » 377
de Alimentis, vel cibariis legatis. . . . . . . » 449
de Annuis legatis, et fideic ommissis. . . . . . » 446
Ao per alium causæ appellationum reddi possunt. » 528
de Appellationibus, et relationibua. . . . . . . » 526
de Appellationibus recipiendia vel non. . . . . *Col.* 527
Apud eum a quo appellatur, aliam causam agere compellendum. . . . . » 529
de Aqua cottidiana, et æstiva. . . . . » 496
de Aqua, et aquæ pluviæ arcendæ. . . . . . . » 476
A quibus appellare non licet. . . . . » 527
de Arboribus cædendis. . . . . » 498
Arborum furtim cæsarum. . . . . » 512
de Auctoritate, et consensu tutorum, et curatorum. » 430
de Auro, argento, mundo, ornamentis, unguentis, veste vel vestimentis, et statuis egatis. . . . . » 450

B

de Bonis damnatorum. . . . . » 524
de Bonis eorum, qui ante sententiam, vel mortem sibi consciverunt, vel accusatorem corruperunt. . . . . » *ibid.*
de Bonis libertorum. . . . . » 467
de Bonorum possessione contra tabulas. . . . . . » 462
de Bonorum possessione ex testamento militia. . . » 466
de Bonorum possessione furioso, infanti, muto, surdo, cæco competente. . . . . » 462
de Bonorum possessione secundum tabulas. . . . . » 465
de Bonorum possessionibus. . . . . » 461

C

de Cadaveribus punitorum. . . . . » 526
de Calumniatoribus. . . . . » 374
de Capite minutis. . . . . » 376
de Captivis, et de postliminio reversis, et de redemptis ab hostibus. . . . . » 536
de Carboniano edicto. . . . . » 464
de Castrensi peculio. . . . . » 531
de Censibus. . . . . » 536
de Cessione bonorum. . . . . » 489
de Cloacis. . . . . » 497
de Collatione bonorum. . . . . » 463
de Collatione dotis. . . . . » 464
de Collegiis, et corporibus. . . . . » 517
de Collusione detegenda. . . . . » 485
Commodati, vel contra. . . . . » 400
Communia prædiorum tam urbanorum, quam rusticorum. . . . . » 386
de Communi dividundo. . . . . » 389
de Compensationibus. . . . . » 406
de Concubinis. . . . . » 427

de Concussione. . . . . Col. 514
de Conditionibus, et demonstrationibus, et causis, et modis eorum, quæ in testamento scribuntur . 453
de Conditionibus institutionum . . . . . » 441
de Conditione causa data, causa non secuta. . . . » 397
de Conditione ex lege . . . . » 399
de Conditione furtiva . . . . » 398
de Conditione indebiti. . . . . » 397
de Conditione ob turpem, vel injustam causam . . » ibid.
de Conditione sine causa. . . . . » 398
de Conditione triticaria. . . . . » 399
de Confessis . . . . » 469
de Confirmando tutore, vel curatore . . . . » 428
de Conjungendis cum emancipato liberis ejus. . . . » 464
de Constitutionibus principum . . . . . . » 356
de Contrahenda emptione, et de pactis inter emptorem, et venditorem compositis, et quæ res venire non possunt . . . . » 406
de Contraria tutelæ, et utili actione. . . . . » 490
de Curatore bonis dando . . . . » 433
de Curatoribus furioso, et aliis extra minores dandis. » 435
de Custodia, et exhibitione reorum. . . . . . » 518

D

de Damno infecto, et de suggrundis, et protectionibus. » 475
de Decretis ab ordine faciendis . . . . . . » 534
de Decurionibus, et filiis eorum . . . . . » 532
Depositi, vel contra . . . . » 407
de Distractione pignorum, et hypothecarum . . . » 415
de Diversis temporalibus præscriptionibus, et de accessionibus possessionum . . . . » 501
de Diversis regulis juris antiqui. . . . . . » 538
de Divisione rerum, et qualitate . . . . . » 361
de Divortiis, et repudiis . . . . » 428
de Doli mali, et metus exceptione . . . . . » 502
de Dolo malo. . . . . » 375
de Donationibus . . . . » 477
de Donationibus inter virum, et uxorem. . . . . » 422
de Dote prælegata . . . . » 447
de Duobus reis constituendis . . . . . . » 505

E

de Edendo. . . . . » 371
de Effractoribus, et expilatoribus . . . . . » 515
de Eo per quem factum erit quominus quis in judicio sistat . . . . » 370
de Eo, qui pro tutore, prove curatore negotia gessit. » 433
de Eo, quod certo loco dari oportet . . . . . » 399
de Evictionibus, et duplæ stipulatione . . . . » 417
Eum, qui appellaverit, in provincia defendi . . . » 529
de Exceptione rei judicatæ . . . . » 501
de Exceptionibus, præscriptionibus, et præjudiciis . » 500
de Excusationibus. . . . . » 431
de Exercitoria actione. . . . . » 401
Expilatæ hæreditatis . . . . » 516
Ex quibus causis majores XXV. annis in integrum restituantur . . . . » 376
de Extraordinariis criminibus . . . . . . » 513

F

Familiæ erciscundæ . . . . » 389
de Feriis, et dilationibus, et diversis temporibus . . » 371
de Fideicommissariis libertatibus . . . . . . » 481
de Fideicommissaria hæreditatis petitione . . . » 381
de Fidejussoribus, et mandatoribus . . . . . » 506
de Fidejussoribus, et nominatoribus, et hæredibus tutorum, et curatorum . . . . » 433
de Fide instrumentorum, et amisione eorum . . . » 419
Finium regundorum . . . . » 389
de Fluminibus, ne quid in flumine publico, ripave ejus fiat, quo pejus navigetur . . . . . . Col. 494
de Fonte . . . . » 497
de Fugitivis . . . . » 392
de Fundo dotali . . . . » 422
de Furibus balneariis. . . . . » 515
De Furtis . . . . » 510
Furti adversus nautas, caupones, et stabularios . . » 512

G

de Glande legenda . . . . » 498
de Gradibus, et adfinibus, et nominibus eorum . . » 469

H

de Hæredibus instituendis . . . . » 469
de Hæreditate, vel actione vendita. . . . . . » 409
de Hæreditatis petitione . . . . » 360
de His, quæ in testamento delentur, inducuntur, vel inscribuntur . . . . » 439
de His, quæ pœnæ causa relinquuntur . . . . » 451
de His, quæ pro non scriptis habentur . . . . » 452
de His, quæ ut indignis, auferuntur . . . . . » ibid.
de His, qui effuderint, vel dejecerint. . . . . » 388
de His, qui notantur infamia . . . . . . » 373
de His, qui sui, vel alieni juris sunt . . . . » 360
de Homine libero exhibendo. . . . . . . » 499

I

de Impensis in res dotales factis . . . . . » 424
de Incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata . » 513
de In diem addictione. . . . . » 409
de In integrum restitutionibus . . . . . . » 375
de Injuriis, et famosis libellis . . . . . . » 513
de Injusto rupto irrito facto testamento . . . . » 436
de In jus vocando . . . . » 368
In jus vocati, ut eant, aut satis, vel cautum dent . . » 369
de In litem jurando . . . . » 397
de Inofficioso testamento. . . . . » 379
In quibus causis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur . . . . » 414
de In rem verso . . . . » 405
de Inspiciendo ventre, custodiendoque partu . . . » 425
de Institoria actione . . . . » 402
de Instructo, vel instrumento legato . . . . . » 448
de Interdictis, et relegatis, et deportatis . . . . » 524
de Interdictis, sive extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt. . . . . » 491
de Interrogationibus in jure faciendis, et interrogatoriis actionibus. . . . . » 390
de Itinere actuque privato. . . . . » 496
Judicatum solvi. . . . . » 509
de Judiciis, et ubi quisque agere, vel conveniri debeat. » 379
de Jure aureorum annulorum. . . . . . . » 483
de Jure codicillorum. . . . . » 444
de Jure deliberandi. . . . . » 441
de Jure dotium. . . . . » 421
de Jure fisci. . . . . » 530
de Jure immunitatis. . . . . » 533
de Jurejurando sive voluntario, sive necessario, sive judiciali. . . . . » 398
de Jure patronatus. . . . . » 466
de Jurisdictione.. . . . . » 367
de Juris, et facti ignorantia. . . . . . . » 420
de Justitia, et jure. . . . . » 357

L

de Legationibus. . . . . » 533
de Legatis, et fideicommissis 1. lib. xxx. . . . . » 444
de Legatis, et fideicommissis 2. lib. xxxi. . . . . » 446

de Legatis, et fideicommissis 3. lib. xxxii. Col. 446
de Legatis præstandis contra tabulas, honorum possessione petita. » 463
de Lege commissoria. » 409
de Lege Cornelia de falsis, et de Senatusc. Liboniano. » 520
de Lege Fabia, de Plagiariis. » 522
de Lege Julia ambitus » 521
de Lege Julia de annona. » ibid.
de Lege Julia repetundarum. » ibid.
de Lege Pompeja de parricidiis. » 520
de Lege Rhodia de jactu. » 402
de Legibus Senatusque Consultis, et longa consuetudine. 389
de Legitimis tutoribus. » 428
de Libellis dimissoriis, qui Apostoli dicuntur. » 528
de Liberali causa. » 483
de Liberatione legata. » 450
de Liberis et postbumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis. » 437
de Liberis exhibendis, item ducendis. » 499
de Libertis universitatum. » 467
de Litigiosis. » 503
Locati conducti. » 410
de Locis, et itineribus publicis. » 493
de Loco publico fruendo. » ibid

M

de Magistratibus conveniendis » 404
Mandati, vel contra. » 407
de Manumissionibus » 480
de Manumissionibus, quæ servis ad universitatem pertinentibus imponuntur » 481
de Manumissi testamento. » ibid.
de Manumissis vindicta. » 480
de Migrando. » 500
de Minoribus xxv. annis. » 376
de Mortis causa donationibus, et capionibus. » 478
de Mortuo inferendo, et sepulcro ædificando. » 394
de Muneribus, et honoribus. » 532

N

de Natalibus restituendis. » 483
Nautæ, caupones, stabularii, ut recepta restituant. » 378
de Nautico fœnore. » 418
Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur. » 484
de Negotiis gestis » 374
Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat atque uti priore æstate fluxit. » 494
Ne quid in loco publico, vel itinere fiat. » 493
Ne quid in loco sacro fiat. » ibid.
Ne quis eum, qui in jus vocabitur, vi eximat. » 369
Ne vis fiat ei, qui in possessionem missus erit » 492
Nihil novari appellatione interposita » 528
de Novationibus, et delegationibus. » 507
de Noxalibus actionibus. » 388
de Nundinis. » 534

O

de Obligationibus, et actionibus » 503
de Obsequiis parentibus, et patronis præstandis. » 466
de Officio adsessorum. » 367
de Officio consulis. » 361
de Officio ejus cui mandata est jurisdictio » 366
de Officio juridici. » 366
de Officio præfecti augustalis » 365
de Officio præfecti prætorio. » 362
de Officio præfecti vigilum » 364
de Officio præfecti urbi. » 362
de Officio præsidis. » 385
de Officio prætorum. » 364
de Officio proconsulis, et legati. » 365
de Officio procuratoris Cæsaris, vel rationalis. Col. 366
de Officio quæstoris » 363
de Operibus publicis » 534
de Operis libertorum » 466
de Operis novi nuntiatione » 473
de Operis servorum » 384
de Optione, vel electione legata » 447
de Origine juris, et omnium magistratuum, et successione prudentum » 357

P

de Pactis » 372
de Pactis dotalibus » 421
de Peculio » 404
de Peculio legato » 448
de Pecunia constituta » 400
de Periculo, et commodo rei venditæ. » 410
de Penu legata. » 449
de Pignoratitia actione, vel contra. » 401
de Pignoribus, hypothecis, et qualiter ea contrahantur, et de pactis eorum. » 413
de Pœnis » 523
de Pollicitationibus » 534
de Popularibus actionibus » 517
de Possessoria hæreditatis petitione » 381
de Postulando » 373
de Præscriptis verbis, et in factum actionibus. » 412
de Prævaricatione » 515
de Precario » 498
de Privatis delictis. » 510
de Probationibus, et præsumptionibus » 419
de Procuratoribus, et defensoribus. » 373
Pro derelicto » 487
Pro donato » ibid.
Pro dote » ibid.
Pro emptore. » ibid.
Pro hærede, vel pro possessore. » ibid
Pro legato » ibid
Pro socio. » 407
Pro suo » 487
de Proxeneticis. » 536
de Publicanis, et vectigalibus, et commissis. » 477
de Publiciana in rem actione. » 382
de Publicis judiciis. » 516

Q

Quæ in fraudem creditorum facta sunt, ut restituantur. » 490
Quæ res pignori, vel hypothecæ datæ obligari non possunt. » 415
Quæ sententiæ sine appellatione rescindantur. » 528
de Quæstionibus. » 523
Quando appellandum sit, et intra quæ tempora. » 527
Quando de peculio actio annalis est. » 405
Quando dies legatorum, vel fideicommissorum cedat. » 457
Quando dies ususfructus legati cedat. » 384
Quando ex facto tutoris, vel curatoris minores agere, vel conveniri possunt. » 430
Quarum rerum actio non datur. » 502
Quemadmodum servitutes amittantur. » 387
Quibus ad libertatem proclamare non licet » 484
Quibus ex causis in possessionem eatur. » 489
Quibus modis pignus, vel hypotheca solvitur. » 416
Quibus modis ususfructus, vel usus amittitur » 384
Quibus non competit bonorum possessio. » 471
de Quibus rebus ad eundem judicem eatur » 391
Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt, et ad legem Æliam Sentiam » 482
Qui petant tutores, vel curatores, et ubi petantur. » 429
Qui potiores in pignore, vel hypotheca habeantur, et de his, qui in priorum creditorum locum succedunt. » 415

Quis a quo appelletur . . . . Col. 527
Qui satisdare cogantur, vel jurato promittant, vel suæ promissioni committantur . . . . » 370
Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt. . . » 482
Quis ordo in possessionibus servetur. . . . . . » 471
Qui testamenta facere possunt, et quemadmodum testamenta fiant . . . . » 437
Quod cujuscumque universitatis nomine, vel contra eam agatur . . . . » 374
Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicatur . . . . » 403
Quod falso tutore auctore gestum esse dicatur . . . » 433
Quod jussu . . . . » 405
Quod legatorum. . . . . » 492
Quod metus causa gestum erit . . . . » 375
Quod quoque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utatur. . . . . » 368
Quod vi aut clam . . . . » 497
Quorum bonorum . . . . » 492

R

Ratam rem haberi, et de ratihabitione. . . . . . » 509
de Rebus auctoritate judicis possidendis seu vendendis.» 489
de Rebus creditis si certum petetur, et de condictione. » 395
de Rebus dubiis. . . . . » 450
de Rebus eorum, qui sub tutela, vel cura sunt, sine decreto non alienandis, vel supponendis. . . . » 434
de Receptatoribus . . . . » 515
de Receptis, qui arbitrium receperunt, ut sententiam dicant. . . . . » 377
de Regula Catoniana . . . . » 451
de Re judicata, et de effectu sententiarum, et de interlocutione. . . . . » 468
de Rei vindicatione. . . . . » 381
de Religiosis, et sumptibus funerum, et ut funus ducere liceat . . . . » 393
de Re militari. . . . . » 531
de Remissionibus. . . . . » 498
Rem pupilli vel adolescentis salvam fore. . . . . » 509
de Requirendis, vel absentibus damnandis . . . . » 523
de Rerum permutatione . . . . » 411
de Rescindenda venditione, et quando licet ab emptione discedere . . . . » 409
de Ripa munienda . . . . » 495
de Ritu nuptiarum. . . . . » 421
de Rivis . . . . » 491

S

de Salviano interdicto. . . . . » 500
de Senatoribus. . . . . » 361
de Senatusc. Macedoniano. . . . . » 404
de Senatusconsulto Sillaniano, et Claudiano quorum testamenta ne aperiantur. . . . . » 443
de Sententiam passis, et restitutis. . . . . . . » 526
de Separationibus. . . . . » 490
de Sepulchro violato . . . . » 514
de Servis exportandis, vel si ita mancipium venierit, ut manumittatur, vel contra. . . . . » 410
de Servitute legata. . . . . » 446
de Servitutibus. . . . . » 385
de Servitutibus prædiorum rusticorum. . . . . . » 386
de Servitutibus prædiorum urbanorum. . . . . . » 385
de Servo corrupto. . . . . » 381
Si ager vectigalis, id est, emphyteuticarius petatur . » 382
Si a parente quis manumissus sit. . . . . . . » 465
Si cui plusquam per legem Falcidiam licuerit, legatum esse dicetur . . . . » 455
Si ex noxali causa agatur quemadmodum caveatur. . » 370
Si familia furtum fecisse dicatur. . . . . . . » 512
Si ingenuus esse dicetur . . . . » 484
Si is, qui testamento liber esse jussus erit, post mortem domini ante aditam hæreditatem subripuisse aut corripuisse quid dicetur . . . . Col. 511
Si mensor falsum modum dixerit . . . . » 392
Si mulier ventris nomine in possessionem calumniæ causa fuisse dicatur. . . . . » 426
Si pars hæreditatis petatur. . . . . » 380
Si pendente appellatione mors intervenerit . . . . » 529
Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. . . . . » 387
Si quid in fraudem patroni factum sit. . . . . . » 468
Si quis aliquem testari prohibuerit, vel cœgerit. . . » 443
Si quis cautionibus in judicio sistenti causa factis non obtemperaverit. . . . . » 370
Si quis in jus vocatus non ierit, sive quis eum vocaverit, quem ex edicto non debuerit. . . . . . . » 369
Si quis jus dicenti non obtemperaverit. . . . . » 368
Si quis omissa causa testamenti ab intestato vel alio modo possideat hæreditatem. . . . . » 443
Si servitus vindicetur, vel ad alium pertinere negetur. » 386
Si tabulæ testamenti extabunt . . . . » 461
Si tabulæ testamenti nullæ extabunt, unde liberi. . » 468
Si tutor, vel curator magistratus creatus appellaverit. » 529
Si ventris nomine mulier in possessionem missa, eadem possessio dolo malo ad alium translata esse dicatur. . . . . » 428
Si ususfructus petatur, vel ad alium pertinere negetur. » 384
de Solutionibus, et liberationibus. . . . . . . » 507
Soluto matrimonio, dos quemadmodum petatur. . . » 423
de Sponsalibus. . . . . » 420
de Statu hominum. . . . . » 360
de Statuliberis. . . . . » 482
Stellionatus. . . . . » 518
de Stipulatione servorum. . . . . » 506
de Stipulationibus prætoriis. . . . . » 508
de Successorio edicto. . . . . » 469
de Suis, et legitimis hæredibus. . . . . . . » 472
de Superficiebus. . . . . » 496
de Suppellectile legata. . . . . » 449
de Suspectis tutoribus, et curatoribus. . . . . . » 431

T

de Tabulis exhibendis. . . . . » 492
de Termino moto. . . . . » 516
Testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur, et describantur. . . . . » 442
de Testamentaria tutela. . . . . » 426
de Testamento militis. . . . . » 441
de Testibus . . . . » 420
de Tigno juncto. . . . . » 511
de Transactionibus. . . . . » 372
de Tributoria actione. . . . . » 402
de Tritico, vino, et oleo legato . . . . » 448
de Tutelæ et rationibus distrahendis, et utili curationis causa actione . . . . » 432
de Tutelis. . . . . » 427
de Tutoribus, et curatoribus datis ab his, qui jus dandi habent, et qui, et in quibus causis specialiter dari possunt. . . . . » 429

V

de Vacatione, et excusatione munerum. . . . . » 532
de Variis, et extraordinariis cognitionibus, et si judex litem suam fecisse dicetur. . . . . » 535
Ubi pupillus educari, vel morari debeat, et de alimentis ei præstandis. . . . . » 432
de Ventre in possessionem mittendo, et de curatore ejus. . . . . » 464
de Verborum obligationibus. . . . . » 505
de Verborum significatione . . . . » 536
de Veteranis. . . . . » 531
de Veteranorum, et militum successione. . . . . » 470
de Via publica, et itinere publico reficiendo. . . . » 494

de Via publica, et si quid in ea factum esse dicatur. Col. 493
de Vi bonorum raptorum, et de turba. » 513
de Vi, et vi armata. » 495
Unde cognati. » 469
Unde legitimi. » ibid.
Unde vir, et uxor. » 470
de Usu, et habitatione. » 385
de Usu, et usufructu, et reditu, et habitatione, et operis per legatum, vel fideicommissum datis. » 446
de Usufructu adcrescendo. » 383
Usufructuarius quemadmodum caveat. » 385
de Usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur, vel minuuntur. » 384
de Usufructu, et quemadmodum quis utatur, fruatur. » 383
de Usuris et fructibus, et causis, et omnibus accessionibus, et mora. Col. 418
de Usurpationibus, et usucapionibus. » 486
Ut ex legibus Senatusve Consultis bonorum possessio detur. » 471
Ut in flumine publico navigare liceat. » 494
Ut in possessionem legatorum, vel fideicommissorum servandorum causa esse liceat. » 459
Uti possidetis. » 495
Ut legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur. » 458
Utrubi. » 499
de Vulgari, et pupillari substitutione. » 440

INDEX ALPHABETICUS

TITULORUM

EX

D. N. JUSTINIANI IMPERATORIS

DIGESTIS, SEU PANDECTIS

A JACOBO CUJACIO

IN NOTIS SUIS EXPLICATORUM

A

Abigeis. . . . . Col. 681
Acceptilationibus. . . . . » 616
Accusationibus, et inscriptionibus. . . . . » 683
Acquirenda vel omittenda possessione. . . . . » 640
Acquirendo rerum dominio. . . . . » 639
Actionibus empti et venditi. . . . . » 591
Ad exhibendum. . . . . » 569
Adimendis, vel transferendis legat. . . . . » 610
Ad legem Aquiliam. . . . . » 566
Ad legem Corneliam de falsis. . . . . » 685
Ad legem Corneliam de sicariis. . . . . » 684
Ad legem Falcidiam. . . . . » 620
Ad legem Juliam de adulteriis coercendis. . . . . » 683
Ad legem Juliam de ambitu. . . . . » 686
Ad legem Juliam de annona. . . . . » 665
Ad legem Juliam de vi privata. . . . . » 684
Ad legem Juliam de vi publica. . . . . » ibid.
Ad legem Juliam majestatis. . . . . » 683
Ad legem Juliam peculatus. . . . . » 685
Ad legem Juliam repetundarum. . . . . » ibid.
Ad legem Pompejam de parricidiis. . . . . » ibid.
Administratione rerum ad civitates pertinentium. . . . . » 694
Ad municipalem, et de incolis. . . . . » 692
Adoptionibus. . . . . » 545
Ad Senatusconsultum Macedonianum. . . . . » 581
Ad Senatusconsultum Tertullianum. . . . . » 633
Ad Senatusconsultum Trebellianum. . . . . » 623
Ad Senatusconsultum Turpillianum. . . . . » 686
Ad Senatusconsultum Vellejanum. . . . . » 583
Aedilitio edicto. . . . . » 600
Aestimatoria actione. . . . . » 594
Aleæ lusu, et aleatoribus. . . . . » 570
Alienatione judicii mutandi causa facta. . . . . » 555
Appellationibus, et relationibus. . . . . » 688
Appellationibus recipiendis, vel non. . . . . » 689
Aqua quotidiana et æstiva. . . . . » 645
Arboribus cædendis. . . . . » ibid.
Arborum furtim cæsarum. . . . . » 680

B

Bonis damnatorum. . . . . Col. 688
Bonis eorum qui ante sententiam vel mortem sibi consciverunt, etc. . . . . » ibid.
Bonis libertorum. . . . . » 630
Bonorum possessionibus. . . . . » 628
Bonorum possession. contra tabulas. . . . . » ibid.
Bonorum posses. secundum tabulas. . . . . » 629

C

Calumniatoribus. . . . . » 553
Capitis deminutione . . . . . » 555
Captivis, et de postliminio, etc. . . . . » 691
Carboniano edicto. . . . . » 629
Castrensi peculio. . . . . » 692
Censibus. . . . . » 695
Collatione bonorum. . . . . » 629
Collegiis, et corporibus. . . . . » 682
Commodati, vel contra. . . . . » 579
Communia prædiorum, tam urbanorum, quam rusticorum. . . . . » 566
Communi dividundo. . . . . » 569
Compensationibus. . . . . » 584
Condictione causa data, causa non secuta. . . . . » 574
Condictione ex lege. . . . . » 577
Condictione furtiva. . . . . » ibid.
Condictione indebiti. . . . . » 575
Condictione ob turpem causam. . . . . » ibid.
Condictione sine causa. . . . . » 578
Condictione triticaria. . . . . » ibid.
Condictionibus, et demonstrationibus, etc. . . . . » 618
Confessis. . . . . » 642
Conjungendis cum emancipato liberis. . . . . » 529
Constituta pecunia. . . . . » 578
Contrahenda emptione et venditione. . . . . » 588
Custodia et exhibitione reorum. . . . . » 683

D

Da muo infecto. Col. 633
Decurionibus, et eorum filiis. » 693
Depositi vel contra. » 585
Distractione pignorum. » 600
Diversis, et temporalibus præscriptionibus, et de accessionibus possessionum. » 647
Diversis regulis juris. » 703
Doli mali, et metus exceptione. » 647
Dolo malo. » 554
Donationibus. » 635
Duobus reis constituendis. » 669

E

Edendo. » 550
Effractoribus, et expilatoribus. » 682
Eo per quem factum erit quo minus quis judicio sistat. » 550
Eo quod certo loco dari oportet. » 578
Eo quod metus causa. » 554
Evictionibus. » 601
Exceptione rei judicatæ. » 646
Exceptione rei venditæ. » 602
Exceptionibus, præscriptionibus, et præjudiciis. » 645
Exercitoria actione. » 580
Expilatæ hæreditatis. » 682
Ex quibus causis majores 25 annis in integrum restituuntur. » 555
Extraordinariis cognitionibus, etc. » 694
Extraordinariis criminibus. » 681

F

Familiæ erciscundæ. » 568
Feriis et dilationibus. » 550
Fideicommissarii libertatibus. » 637
Fidejussoribus, et mandatoribus. » 671
Finium regundorum. » 567
Fluminibus, et ne quid in flumine, etc. » 644
Fugitivis. » 570
Furibus balneariis. » 682
Furti adversus nautas, caupones, etc. » 680
Furtis. » 678

G

Glande legenda. » 645
Gradibus, et affinibus, et nominibus eorum. » 631

H

de Hæreditate vel actione vendita. » 590
His quæ pœnæ causa relinquuntur. » 614
His, quæ pro non scriptis habentur. » 615
His, quæ ut indignis auferuntur. » ibid.
His, qui dejecerunt, vel effuderunt. » 567
His, qui notantur infamia. » 552

I

Incendio, ruina, naufragio etc. » 681
In integrum restitutionibus. » 554
Injuriis, et famosis libellis. » 681
In jus vocando. » 549
In litem jurando. » 574
Inofficioso testamento. » 561
In quibus causis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur. » 599
In rem verso. » 582
Institoria actione. » 580
Interdictis, et relegatis. Col. 668
Interdictis, seu extraordinariis actionibus, quæ pro ipso competunt. » 643
Interrogationibus in jure faciendis, et interrogatoriis actionibus. » 570
Itinere actuque privato. » 645
Judicatum solvi. » 677
Judiciis, et ubi quis agere, vel conveniri debeat. » 556
Jure fisci. » 689
Jurejurando. » 572
Jure patronatus. » 629
Jurisdictione omnium judicum. » 541
Juris, et facti ignorantia. » 607
Justitia, et jure. » 545

L

Legationibus. » 694
Legatis præstandis contra tabulas, etc. » 628
Lege commissoria. » 589
Lege Rhodia de jactu. » 580
Legibus Senatusque cons. » 545
Libellis dimissoriis. » 689
Libertis universitatum. » 630
Litigiosis. » 646
Locati et conducti. » 592

M

Mandati vel contra. » 586
Manumissionibus. » 636
Manumissis testamento. » ibid.
Manumissis vindicta. » ibid.
Minoribus 25. annis. » 555
Mortis causa donationibus, etc. » 635
Mortuo inferendo, et sepulchro ædificando. » 570
Muneribus, et honoribus. » 693

N

Nautæ, caupones, stabularii, ut recepta restituant. » 556
Nautico fœnore. » 603
Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur. » 639
Negotiis gestis. » 553
Ne quid in loco publico, vel itinere fiat. » 644
Ne quis eum qui in jus vocatus est vi eximat. » 549
Ne vis fiat ei, qui in possessionem missus erit. » 643
Novationibus, et delegationibus. » 672
Noxalibus actionibus. » 567
Nundinis. » 694

O

Obligationibus, et actionibus. » 648
Obsequiis a liberis et libertis, etc. » 629
Officio assessorum. » 547
Officio consulis. » 545
Officio ejus cui mandata est jurisdictio. » 547
Officio præfecti vigilum. » 546
Officio præfecti urbi. » ibid.
Officio præsidis. » ibid.
Officio proconsulis, et legati. » ibid.
Officio quæstoris. » ibid.
Operibus publicis. » 694
Operis novi nuntiatione. » 633
Operis libertorum. » 630
Operis servorum. » 564
Origine juris. » 545

P

Pactis. » 550
Peculio. » 582

Periculo et commodo rei venditæ. . . . . . . Col. 590
Petitione hæreditatis. . . . . » 581
Pignoratitia actione, vel contra. . . . . » 579
Pignoribus, et hypothecis. . . . . » 598
Pœnis. . . . . » 687
Pollicitationibus. . . . . » 694
Popularibus actionibus. . . . . » 682
Postulando. . . . . » 552
Præscriptis verbis. . . . . » 595
Prætoriis stipulationibus. . . . . » 677
Prævaricatoribus. . . . . » 682
Precario . . . . » 645
Privatis delictis. . . . . » 678
Privilegium creditorum. . . . . » 642
Probationibus. . . . . » 605
Procuratoribus et defensoribus. . . . . » 552
Pro donato. . . . . » 641
Pro emptore. . . . . » 640
Pro hærede. . . . . » ibid.
Pro legato. . . . . » 641
Pro socio. . . . . » 587
Pro suo. . . . . » 641
Proxeneticis. . . . . » 695
Publicanis, et vectigalibus . . . . » 634
Publiciana in rem actione. . . . . » 562
Publicis judiciis. . . . . » 683

Q

Quæ in fraudem creditorum facta sunt . . . . . . » 643
Quæ res pignori obligari non possunt . . . . . » 599
Quæ sententiæ sine appellatione rescinduntur . . . . » 689
Quæstionibus . . . . » 686
Quando appellandum sit. . . . . » 689
Quando de peculio actio annalis est. . . . . . » 582
Quando dies legatorum cedat. . . . . » 627
Quando dies ususfructus legati cedat. . . . . . » 563
Quarum rerum actio non datur. . . . . » 648
Quibus ad libertatem proclamare non licet. . . . . » 639
Quibus ex causis in possessionem eatur. . . . . . » 642
Quibus modis pignus, vel hypotheca solvitur. . . . » 600
Quibus modis ususfructus vel usus amittitur. . . . . » 563
Quibus non competit bonorum possessio. . . . . . » 632
Qui, et a quibus manumissi, etc. . . . . » 638
Qui potiores in pignore habeantur, etc. . . . . . » 600
Quis a quo appellatur. . . . . » 689
Qui satisdare cogantur, etc. . . . . » 549
Qui sine manumissione, etc. . . . . » 638
Quis ordo in possession. detur . . . . » 632
Quod cum eo, qui in aliena potestate, etc. . . . . » 581
Quod jussu. . . . . » 583
Quod legatorum. . . . . » 643
Quod quisque juris in alium statuerit; ipse eodem utatur. . . . . » 549
Quod vi aut clam. . . . . » 645

R

Rebus auctoritate judicis possidendi, seu vendendis. » 642
Rebus creditis. . . . . » 571
Rebus dubiis. . . . . » 610
Receptis, qui arbitrium receperunt ut sententiam dicant . . . . » 555
Regula Catoniana. . . . . » 614
Re judicata. . . . . » 641
Rei vindicatione . . . . » 562
Religiosis, et sumptibus funerum . . . . » 570
Re militari. . . . . » 692
Rem pupilli, vel adolescentis salvam fore. . . . . » 677
Rem ratam haberi, et de ratihabitione . . . . . » 678
Requirendis reis vel absentibus damnandis . . . . . » 686
Rerum permutatione. . . . . » 594
Rescindenda venditione. . . . . Col. 590
Ripa munienda. . . . . » 644
Rivis. . . . . » 645

S

Senatoribus . . . . » 545
Sententiam passis, et restitutis. . . . . » 688
Separationibus. . . . . » 643
Sepulchro violato. . . . . » 681
Servis exportandis . . . . » 591
Servitutibus. . . . . » 564
Servitutibus rusticorum prædiorum. . . . . . . » 565
Servitutibus urbanorum prædiorum. . . . . . . » ibid.
Servo corrupto. . . . . » 570
Si ager vectigalis vel emphyteuticarius petatur. . . » 562
Si a parente quis fuerit manumissus. . . . . . . » 629
Si cui plusquam per legem Falcidiam, etc. . . . . » 623
Si familia furtum fecisse dicatur. . . . . » 680
Si ingenuus esse dicetur . . . . » 639
Si mensor falsum modum dixerit. . . . . » 570
Si pars hæreditatis petatur. . . . . » 561
Si quid in fraudem patroni factum sit. . . . . . » 630
Si quis cautionibus judicio sistendi causa factis non obtemperaverit . . . . » 556
Si quis in jus vocatus non ierit. . . . . » 549
Si quis jus dicenti non obtemperaverit. . . . . . » ibid.
Si quis testamento liber esse jussus. . . . . . . » 680
Si servitus vindicetur, etc. . . . . » 566
Si Tabulæ testamenti nullæ extabunt. . . . . . . » 630
Si ususfructus petetur, vel ad alium pertinere negetur. » 564
Solutionibus et liberationibus. . . . . » 673
Sponsalibus . . . . » 609
Statu hominum. . . . . » 545
Statuliberis. . . . . » 637
Stellionatus. . . . . » 682
Stipulatione servorum . . . . » 670
Successorio edicto. . . . . » 631
Suis, et legitimis hæredibus. . . . . » 632
Superficiebus . . . . » 644

T

Tabulis exhibendis . . . . » 644
Termino moto. . . . . » 682
Testibus. . . . . » 607
Tigno juncto, alias injuncto. . . . . » 680
Transactionibus . . . . » 552
Tributoria actione. . . . . » 581

V

Vacatione et excusatione munerum . . . . » 693
Ventre in possessionem mittendo. . . . . » 629
Verborum obligationibus. . . . . » 649
Verborum significatione. . . . . » 695
Vi bonorum raptorum. . . . . » 680
Vi et vi armata . . . . » 644
Unde cognati. . . . . » 631
Usucapionibus seu usurpationibus. . . . . » 640
Usu et habitatione. . . . . » 564
Usufructu adcrescendo . . . . » 563
Usufructuar. quemadmodum caveat . . . . » 564
Usufructu, et quemadmodum quis utatur, fruatur. . » 563
Usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur. . . » 564
Usuris, et fructibus, et causis et omnibus accessionibus, et mora . . . . » 602
Ut in possessionem legatorum, etc. . . . . » 626
Uti possidetis. . . . . » 644
Ut legatorum seu fideicommissorum nomine caveatur . » 626

TITULI DIGESTORUM

SPECIALITER EXAMINATI

Ad titulum, de origine juris.

Lex 2. Pomponius, libro singulari Enchiridii. . Col. 713

Ad titulum, de pactis.

Lex 1. 737
» 2. . . . . . » 739
» 4. Item. . . . . » 740
» 5. Conventionum. . . . » ibid.
» 6. Legitima. . . . . » 741
» 7. Jurisgentium. . . . » ibid.
» 8. Majorem. . . . . » 747
» 9. Si plures. . . . . » ibid.
» 10. Rescriptum . . . . » ibid.
» 11. Quia, et solvi. . . . » 748
» 12. Nam et nocere. . . . » ibid.
» 13. Sed si tantum. . . . » ibid.
» 14. Item magistri. . . . » ibid.
» 16. Si cum emptore. . . . » 749
» 17. Si tibi. . . . . » ibid.
» 21. Et hæredi. . . . . » 750
» 23. Fidejussoris. . . . » 751
» 27. Si unus. . . . . » ibid.
» 28. Contra. . . . . » 755
» 30. In persona. . . . » ibid.
» 31. Pacisci. . . . . » ibid.
» 33. Avus. . . . . » ibid.
» 34. Jus adgnationis. . . . » 756
» 35. Tres fratres. . . . » ibid.
» 36. Si cum fundum. . . . » ibid.
» 37. Imperatores. . . . » ibid.
» 38. Jus publicum. . . . » ibid.
» 39. Veteribus. . . . . » 757
» 40. Tale. . . . . » ibid.
» 42. Inter debitorem. . . . » ibid.
» 43. In emptionibus. . . . » ibid.
» 44. Cum in eo. . . . . » 758
» 46. Pactum. . . . . » ibid.
» 47. Emptor. . . . . » ibid.
» 50. Non impossibile. . . . » ibid.
» 51. Si cum te. . . . . » ibid.
» 52. Epistola. . . . . » ibid.
» 60. Imperator. . . . . » ibid.

Ad titulum, de transactionibus

Lex 1. . . . . . Col. 759
» 2. . . . . . » ibid.
» 3. . . . . . » ibid.
» 4. Aquiliana . . . . » 760
» 5. Cum Aquiliana. 761
» 7. Et post rem. . . . » ibid.
» 8. Cum hi. . . . . » ibid.
» 9. Qui cum tutoribus. . . . » 763
» 10. De re filiorum. . . . » 764
» 13. Nulli . . . . . » ibid.
» 15. Pacto convento. . . . » ibid.
» 16. Qui fidem. . . . . » ibid.
» Ult. . . . . . » ibid.

Ad titulum, de in integrum restitutionibus.

Lex 1. . . . . . » 765
» 2. . . . . . » ibid.
» 3. Omnes. . . . . » 766
» 4. Scio illud. . . . . » ibid.
» 5. Nemo. . . . . » ibid.
» 6. Non solum. . . . . » ibid.
» 7. Divus. . . . . » 768
» Ult. . . . . . » ibid.

Ad titulum, quod metus causa gestum erit.

Lex 7. Nec timore et } . . . . » 769
» 8. Isti. . . . }
» 9. Metum. . . . . » 770
» 12. Sed et partus . . . . » 772
» 13. Extat. . . . . » 773
» 14. Item si cum. . . . » ibid.
» 16. Quod diximus. . . . » 775
» 17. Videamus. . . . . » 776
» 21. Si mulier . . . . » ibid.
» Ult. . . . . . » ibid.

Ad titulum, de dolo malo.

Lex 7. Et elegantar. . . . » 781
» 9. Si quis adfirmavit. . . . » 784
» 11. Non debet. . . . . » ibid.

Lex 13. Hæredibus . . . . Col. 785
» 14. Quid enim. . . . . » 786
» 17. Si plures . . . . » ibid.
» 18. Arbitrio. . . . . » ibid.
» 20. Servus tuus . . . . » 787
» 23. Si legatarius . . . . » ibid.
» 24. Si dolo . . . . » 788
» 31. Cum quis. . . . . » ibid.
» 32. Filius. . . . . » ibid.
» 33. Rei . . . . » ibid.
» 34. Si cum mihi . . . . » ibid.
» 35. Si quis tabulas. . . . . » ibid.
» 36. Si duo. . . . . » ibid.
» 37. Quod venditor. . . . . » 790

Ad titulum de minoribus XXV. annis.

Lex 1. . . . . » 791
» 3. Deniquo . . . . » 792
» 7. Ait prætor. . . . . » 794
» 9. Si ex causa. . . . . » 797
» 11. Verum. . . . . » ibid.
» 13. In causæ. . . . . » 798
» 16. In causæ. . . . . » ibid.
» 18. Minor autem . . . . » 800
» 20. Papinianus. . . . . » ibid.
» 22. In integrum . . . . » ibid.
» 24. Quod si minor. . . . . » ibid.
» 25. Illud. . . . . » 801
» 26. Cum minor. . . . . » ibid.
» 29. Etiamsi. . . . . » 802
» 30. Si filius. . . . . » ibid.
» 32. Minor . . . . » ibid.
» 33. Si minor. . . . . » 803
» 34. Si minor. . . . . » ibid.
» 35. Si in emptionem. . . . . » ibid.
» 36. Minor. . . . . » ibid.
» 37. Auxilium. . . . . » ibid.
» 38. Æmilius . . . . » 805
» 39. Intra. . . . . » 806
» 40. Minor anois . . . . » ibid.
» 41. Si judex. . . . . » ibid.
» 45. Etiam . . . . » ibid.
» 46. Eum qui. . . . . » ibid.
» 47. Tutor . . . . » ibid.
» 48. Minor . . . . » ibid.
» Ult. . . . . » 807

Ad titulum, de excusationibus.

Lex 1. . . . . » 813
» 2. . . . . » 815
» 6. Si duas . . . . » 821
» 8, 9, 10, 11, 12 . . . . » 825
» 13. Scire oportet . . . . » 828
» 14. Libertum . . . . » 830
» 15. Spadonem . . . . » ibid.

Ad titulum, qui testamenta facere possunt, et quemadmodum testamenta fiant.

Lex 1, e 3. . . . . » 833
» 4. Si quærimus. . . . . » 834
» 5. A qua ætate . . . . » ibid.
» 6. Qui in potestate. . . . . » 835
» 8. Ejus qui. . . . . » 836
» 11. Obsides. . . . . » ibid.
» 12. Lege Cornelia. . . . . » 837
» 13. Qui a latronibus . . . . » ibid.
» 14. Qui in testamento. . . . . » ibid.
Lex 18. Filiusfam . . . . Col. 838
» 16. Is cui lege . . . . » ibid.
» 20. Qui testamento . . . . » ibid.
» 21. Hæredes palam . . . . » 839
» 22. Ad testium . . . . » 840
» 23. Si testamentum . . . . » 841
» 24. Unum. . . . . » ibid.
» 25. Si is qui testamentum . . . . » 842
» 29. Ex ea scriptura . . . . » ibid.

Ad titulum de liberis et posthumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis.

Lex 1. et 2. . . . . » 843
» 3. Et si . . . . » 844
» 4. Placet . . . . » 845
» 6. Sed est quæsitum. . . . . » 846
» 7. Si filius. . . . . » 847
» 8. Si primo. . . . . » ibid.
» 9. Si quis posthumos . . . . » 848
» 10. Commodissime. . . . . » 849
» 11. In suis . . . . » ibid.
» 12. Quod dicitur . . . . » 850
» 13. Si ita scriptum. . . . . » ibid.
» 14. Si posthumus. . . . . » 851
» 16. Si filius. . . . . » 852
» 17. Filii. . . . . » ibid.
» 18. Multi. . . . . » ibid.
» 20. Sub condicione. . . . . » ibid.
» 21. Si filium . . . . » 853
» 23. Filio. . . . . » ibid.
» 25. Titius . . . . » ibid.
» 28. Filios a patre. . . . . » 854
» 29. Gallus . . . . » 855
» Ult. . . . . » 860

Ad titulum de injusto rupto irrito facto testamento.

Lex 1. . . . . » 861
» 2. . . . . » ibid.
» 3. Posthumi. . . . . » 862
» 6. Si quis filio. . . . . » ibid.
» 7. Si miles. . . . . » 864
» 8. Verum est. . . . . » ibid.
» 9. Si pater. . . . . » ibid.
» 12. Posthumos. . . . . » ibid.
» 14. Si ita facta. . . . . » 865
» 15. Qui uxorem . . . . » ibid.
» 16. Cum in secondo. . . . . » ibid.
» 17. Filio. . . . . » 866

Ad Titulum, de his, quæ in testamenta delentur, inducuntur, vel inscribuntur.

Lex 1. . . . . » 867
» 2. Cancellaverat . . . . » 868
» 3. Proxime . . . . » ibid.

Ad titulum, de hæredibus instituendis.

Lex 1. . . . . » 871
» 2. Circa eos. . . . . » ibid.
» 3. Servus. . . . . » ibid.
» 4. Suus quoque . . . . » 872
» 5. Apud Julianum . . . . » 873
» 6. Sed si condicioni . . . . » ibid.
» 7. Si servus . . . . » ibid.
» 8. Duo socii . . . . » ibid.

Lex 9. Quotiens. . . . . *Col.* 873
» 10. Si alterius. . . . . » 874
» 11. Attius. . . . . » ibid.
» 12. Si inæqualibus. . . . . » ibid.
» 13. Interdum. . . . . » ibid.
» 15. Julianus. . . . . » 875
» 17. Item quod. . . . . » ibid.
» 18. Sabinus. . . . . » ibid.
» 19. Ex facto. . . . . » ibid.
» 20. Quo loco . . . . . » ibid.
» 21. Trebatius . . . . . » 876
» 22. Et expleta. . . . . » ibid.
» 23. Si quis instituatur. . . . . » ibid.
» 24. Titius . . . . . » ibid.
» 27. Si ie solum. . . . . » ibid.
» 29. Hoc articulo . . . . . » 877
» 30. Pignori . . . . . » ibid.
» 31. Noa minus. . . . . » ibid.
» 33. Si quis ita. . . . . » ibid.
» 34. Hæreditas. . . . . » ibid.
» 35. Ex facto. . . . . » ibid.
» 37. Com ia testamento . . . . . » 878
» 38. Qui filio. . . . . » ibid.
» 40. Si paterfamilias. . . . . » ibid.
» 42. Qui solvendo. . . . . » ibid.
» 44. Paterfamilias. . . . . » ibid.
» 45. Si Mævia . . . . . » ibid.
» 46. Quidam. . . . . » 879
» 47. Si ita scriptum. . . . . » ibid.
» 48. His verbis. . . . . » ibid.
» 49. Si alienum. . . . . » ibid.
» 50. Servum. . . . . » ibid.
» 51. Talem. . . . . » 880
» 53. Lucius Titius. . . . . » ibid.
» 55. Si is qui. . . . . » ldid.
» 56. Potest. . . . . » ibid.
» 57. Si is qoi . . . . . » ibid.
» 59. Liber homo . . . . . » ibid.
» 61. Qui volebat . . . . . » ibid.
» 62. In tempus. . . . . » ibid.
» 84. Ejus servum. . . . . » ibid.
» 65. Hæreditas. . . . . » ibid.
» 66. Si ita quis. . . . . » 881
» 67. Si ita scriptum. . . . . » ibid.
» 68. Si quis Sempronium. . . . . » ibid.
» 69. Cornelius . . . . . » ibid.
» 70. Captatorias. . . . . » ibid.
» 71. Illæ autem. . . . . » ibid.
» 72. Si quis solidum. . . . . » ibid.
» 73. Sub condicione. . . . . » ibid.
» 74. Si ita quis. . . . . » ibid.
» 76. Servus . . . . . » 882
» 78. Qui non militabat. . . . . » ibid.
» 81. Clemens. . . . . » 883
» 82. Si quis ita. . . . . » ibid.
» 83. Si non lex. . . . . » ibid.
» 85. Lucius Titius . . . . . » ibid.
» 86. Jam dubitari. . . . . » 884
» 89. Si socius. . . . . » ibid.
» Ult. . . . . . » ibid.

Ad titulum de usurpationibus, et usucapionibus.

Lex 1. . . . . . » 889
» 2. . . . . . » ibid.
» 3. Usucapio. . . . . » 890
» 4. Sequitor. . . . . » ibid.
» 5. Naturaliter. . . . . » 897
» 6. In usucapionibus . . . . . » ibid.
» 7. Ideoque. . . . . » ibid.
» 8. Labeo . . . . . » 898
» 9. Usucapionem . . . . . » ibid.

Lex 10. Si alienam . . . . . *Col.* 898
» 11. Neque servus. . . . . » 899
» 12. Si ab eo . . . . . » ibid.
» 13. Pignori. . . . . » ibid.
» 14. Id tempus . . . . . » 900
» 15. Si is qui pro emptore . . . . . » ibid.
» 16. Servi. . . . . » 902
» 17. Si per errorem. . . . . » ibid.
» 18. Quamvis. . . . . » ibid.
» 19. Si hominem . . . . . » ibid.
» 20. Possessio . . . . . » 903
» 21. Ei a quo . . . . . » ibid.
» 22. Hæres. . . . . » ibid.
» 23. Eum qui ædes. . . . . » ibid.
» 24. Ubi lex. . . . . » 904
» 25. Sine possessione. . . . . » ibid.
» 26. Nunquam . . . . . » ibid.
» 27. Celsos . . . . . » ibid.
» 28. Si servo . . . . . » 905
» 29. Cum solus. . . . . » ibid.
» 30. Rerum mixtura. . . . . » ibid.
» 31. Nunquam . . . . . » ibid.
» 32. Si fur . . . . . » 906
» 33. Non solum. . . . . » ibib.
» 34. Si servus. . . . . » 907
» 35. Si homo. . . . . » ibid.
» 36. Potest . . . . . » 908
» 37. Furtum. . . . . » ibid.
» 38. Quam rem. . . . . » ibid.
» 39. Si solum . . . . . » ibid.
» 40. Cœptam . . . . . » ibid.
» 41. Si rem . . . . . » ibid.
» 42. Cum vir. . . . . » ibid.
» 43. Hæres. . . . . . » 909
» 44. Justo. . . . . » ibid.
» 45. Præscriptio. . . . . » 910
» 46. Pro soluto. . . . . » ibid.
» 47. Si emptam. . . . . » ibid.
» 48. Si existimans. . . . . » ibid.
» Ult. . . . . . » ibid.

Ad titulum, pro emptore.

Lex 1. . . . . . » 911
» 2. . . . . . » ibid.
» 3. Litis. . . . . » 913
» 4. Emptor . . . . . » ibid.
» 5. Si rem . . . . . » ibid.
» 6. Qui cum pro hærede. . . . . » ibid.
» 7. Qui fundum . . . . . » ibid.
» 8. Si quis cum sciret . . . . . » 914
» 9. Qui ob pactionem . . . . . » ibid.
» 12. Misso. . . . . » ibid.
» 13. Alienam. . . . . » ibid.

Ad titulum, pro hærede, vel pro possessore.

Lex 1. . . . . . » 915
» 2. . . . . . » ibid.
» 3. Plerique . . . . . » 916

Ad titulum, pro donato.

Lex 1. . . . . . » 917
» 2. . . . . . » ibid.
» 3. Si vir . . . . . » ibid.
» 4. Si pater. . . . . » 918
» 5. Qui pro donato . . . . . » ibid.
» Ult. . . . . . » ibid.

Ad titulum, pro derelicto.

Lex 1. . . . Col. 919.
» 2. . . . » ibid.
» 3. An pars. . . . » ibid
» 4. Id quod. . . . » ibid.
» 5. Si id quod . . . » ibid.
» 6. Nemo. . . . » 920
» 7. Si quis merces . . . » ibid.
» Ult. . . . » ibid.

Ad titulum, pro legato.

Lex 1. . . . » 921
» 5. Ex res. . . . » ibid.
» 8. Si non traditam . . . » 922
» Ult. . . . » ibid.

Ad titulum, pro dote.

Lex 1. . . . » 923
» 2. . . . » 924
» Ult. . . . » ibid.

Ad titulum, pro suo.

Lex 1. . . . » 925
» 2. . . . » ibid.
» 4. Si ancillam. . . . » ibid.
» Ult. . . . » 926

Ad titulum, de verborum obligationibus.

Lex 1. . . . » 934
» 2. . . . » 936
» 4. Eadem. . . . » 940
» 5. Stipulationum. . . . » 941
» 6. Is cui. . . . » 943
» 7. Impossibilis . . . » ibid.
» 8. In illa stipulatione . . . » 944
» 9. Si Titius . . . » 945
» 11. Filius . . . » ibid.
» 12. Si ita stipulatio . . . » ibid.
» 13. Qui ante . . . » 946
» 14. Si ita stipulatus . . . » ibid.
» 15. Et ideo. . . . » 947
» 16. Si Stichum . . . » ibid.
» 17. Stipulatio . . . » 949
» 18. Qui bis . . . » ibid.
» 19. Si stipulatio . . . » 950
» 20. Hujusmodi. . . . » ibid.
» 21. Si divortio. . . . » ibid.
» 22. Si id quod aurum . . . » 951
» 23. Si ex legati . . . » 952
» 25. Si dari. . . . in l. 18. h. t.
» 26. Generaliter. . . . » 953
» 28. Si rem. . . . » 954
» 29. Scire debemus . . . » ibid.
» 30. Sciendum. . . . » 955
» 31. Si rem . . . . in l. 16. h. t.
» 32. Si in nomine. . . . » 956
» 33. Si Stichus . . . in l. 23. h. t.
» 34. Multum . . . » ibid.
» 35. Si stipulor . . . » ibid.
» 36. Si quis. . . . » 957
» 37. Si certos. . . . in l. 23. h. t.
» 38. Stipulatio ista. . . . » ibid.
» 39. Dominus . . . » 961
Lex 41. Eum qui . . . Col. 961
» 42. Qui hoc . . . in l. 13. et 16. h. t.
» 43. Si quis arbitratu . . . » 962
» 45. Quodcumque. . . . » 963
» 46. Centesimis. . . . in l. 17. et 41. h. t.
» 47. Qui sic stipulatur . . . » ibid.
» 48. Si decem. . . . » ibid
» 49. Cum filiusfamilias . . . » ibid.
» 50. In illa stipulatione. . . . » 964
» 51. Is qui alienum . . . » ibid.
» 52. In conventionalibus . . . » ibid.
» 53. Stipulationes . . . » 965
» 54. In stipulationibus . . . » ibid.
» 55. Cum quis sibi . . . » 966
» 56. Eum qui . . . » 967
» 57. Si quis. . . . » 968
» 58. Qui usumfructum . . . » 969
» 59. Quotiens . . . » 970
» 61. Stipulatio . . . in l. 26. h. t.
» 62. Servus vetante. . . . » 971
» 63. Si quis ita stipuletur . . . » 972
» 64. Hujusmodi stipulatio . . . » ibid.
» 65. Quæ extrinsecus. . . . » ibid
» 66. Si minor . . . » ibid.
» 67. Illa stipulatio. . . . » ibid.
» 68. Si pœnam . . . » 973
» 69. Si homo . . . in l. 1. h. t.
» 70. Mulier. . . . » ibid.
» 71. Cum quid ut fiat . . . » ibid.
» 72. Stipulationes . . . » ibid.
» 73. Interdum . . . » 974
» 74. Stipulationum. . . . » 975
» 75. Ubi autem . . . in l. 74. h. t.
» 76. Si stipulatus . . . » 976
» 77. Ad diem. . . . » 977
» 78. Si filiusfamil . . . » ibid.
» 79. Si procurator . . . » 978
» 80. Quotiens in stipulat. . . . » ibid.
» 81. Quotiens quis. . . . » ibid.
» 82. Nemo . . . in l. 16. et 23. h. t.
» 83. Inter stipulantem . . . » ibid.
» 84. Si insulam . . . » 980
» 85. In executione . . . » 981
» 86. Quod dicitur . . . in l. 29. h. t.
» 87. Nemo rem. . . . in l. 16. h. t.
» 88. Mora. . . . in l. 49. h. t.
» 89. Si a colono . . . in l. 76. h. t.
» 90. Cum stipulati. . . . » 982
» 91. Si servum. . . . » 983
» 92. Si ita stipuler . . . » 984
» 93. Si sic stipulatus . . . » ibid.
» 94. Triticum . . . » ibid.
» 95. Qui insulam . . . » ibid.
» 96. Qui servum. . . . in l. 23. h. t.
» 97. Si ita stipulatus. . . . » ibid.
» 98. Existimo. . . . in l. 16. et 72. h. t.
» 99. Quidquid. . . . in l. 6. et 83. h. t.
» 100. Condiciot . . . » 985
» 101. Puberes . . . » 986
» 102. Venditores . . . » ibid.
» 103. Liber. . . . in l. 83. h. t.
» 104. Cum servus . . . » ibid.
» 105. Stipulatus sum. . . . » ibid.
» 106. Qui ex plur. . . . in l. 75. h. t.
» 107. Utrum . . . » 987
» 108. A Titio. . . . » ibid.
» 109. Si ita. . . . in l. 12. h. t.
» 110. Si mihi et Titio . . . » ibid.
» 111. Si stipulatus fuero . . . » ibid.
» 112. Si quis stipulatus. . . . » ibid.
» 113. Cum stipulatus sum. . . . » 988
» 114. Si fundum. . . . in l. 24. h. t.
» 115. Ita stipulatus sum . . . » ibid.

Lex 116. Decem stipulatus. . . . . *Col.* 990
» 117. Si centum. . . . . in l. 54. h. t.
» 118. Liber homo . . . . » 991
» 119. Doli . . . . in l. 53. h. t.
» 120. Si ita. . . . . in l. 100. h. t.
» 121. Ex ea parte . . . . *idid.*
» 122. Qui Romæ . . . . » 993
» 123. Si flagitii. . . . . » 996
» 124. Insulam. . . . . in l. 8. h. t.
» 125. Cum stipulamur . . . . in l. 76. h. t.
» 126. Si ita stipulatus . . . . » ibid.
» 127. Si pupillus . . . . » 997
» 128. Si duo rei stipulandi. . . . . » 998
» 129. Si quis. . . . . in l. 63. h. t.
Lex 130. Quod dicitur. . . . . *Col.* in l. 39. h. t.
» 131. Julianus . . . . in l. 55. et 56. h. t.
» 132. Quidam . . . . » *ibid.*
» 133. Si sit stipulatus. . . . . » 999
» 134. Titia . . . . » 1000
» 135. Si ita quis. . . . . » *ibid.*
» 136. Si sub. . . . . in l. 16. et 65. h. t.
» 137. Continuus . . . . » 1001
» 138. Eum qui . . . . in l. 137. et 112. h. t.
» 139. Cum ex causa. . . . . in l. 4. et 85. hoc tit.
» 140. Pluribus. . . . . in l. 29. 16. et 2. h. t.
» Ult. . . . . in l. 76. et 137. in fi. h. t.

INDEX ALPHABETICUS

LEGUM DIGESTORUM

IN HOC SECUNDO TOMO

A JACOBO CUJACIO

EXPLICATARUM

A

Lex Ad diem, 77. De verb. oblig. . . . . . Col. 977
Ad testium, 72. Qui test. fac. . . . . . » 840
§. Conditionem. . . . . . . » ibid.
§. Si signa . . . . » 841
§. Si quis ex tab. . . . . . . » ibid.
Æmilius, 38. De minorib. . . . . . » 808
§. Quod dicitur . . . . . . » ibid.
Alienam, 13. Pro emptore. . . . . . » 914
Ancillam 4. Pro suo. . . . . . » 928
An pars, 3. Pro derelicto . . . . . » 919
Apud Julianum, 5. De hæred. instit. . . . » 873
A qua, ætate, 5. Qui testam. fac. . . . » 834
Aquiliana, 4. De transact. . . . . . » 760
Arbitrio, 18. De dolo malo. . . . . . » 786
§. Si dominus. . . . . . . » ibid.
§. De eo qui . . . . » ibid.
§. Dolo cujus . . . . » 787
§. Si servum . . . . » ibid.
A Titio, 108. De verb. oblig. . . . . » 987
Altius, 11. De hæred. instit. . . . . » 874
Avus, 33. De pactis . . . . . . » 755
Auxilium, 37. De minorib . . . . . » 803

B

Bono publico, 1. De usurp. et usuca . . . . » 889

C

Cancellaverat, 2. De his quæ in test. . . . » 868
Captatorias, 70. De hæred. instit. . . . » 881
Celsus, 27. De usurp. et usucap. . . . » 904
Circa eos, 2. De hæred. instit. . . . . » 871
§. Potest autem . . . . . . » ibid.
Clemens, 81. eod. tit. . . . . . » 883
Cœptam, 40. De usurp. et usucap. . . . » 908
Commodissime, 10. De lib. et posth. . . . » 659
Conditio, 100. De verb. oblig. . . . . » 985
Continuus, 137. eod. tit. . . . . . » 1001
Contra, 28. De pactis . . . . . . » 755
Conventionum, 5. eod. tit. . . . . . » 740
Cornelius, 69. De hæred. instit. . . . » 881
Cum Aquiliana, 5. De transact. . . . . » 761
Cum filiusf. 49. De verb. oblig. . . . . » 963
Cum hi, 8. De transact. . . . . . » 761
§. Sive igitur. . . . . . . » 762
§. Si integra . . . . » ibid.
§. Sed et si. . . . . . . » ibid.
§. Eam transactionem . . . . . » ibid.
§. In causa . . . . » ibid.
§. Sed et personarum . . . . . » ibid.
§. Qui transigit . . . . . . » ibid.
§. Si uni . . . . » ibid.
§. Si prætor . . . . » ibid.
§. Sed nec mandare. . . . . . » ibid.
§. Transactiones. . . . . . . » 763
§. Si cum his . . . . » ibid.
§. Si eidem . . . . » ibid.
§. Si quis . . . . » ibid.
§. Si in annos . . . . Col. 763
§. Si cui non . . . . » ibid.
Lex Cum in eo, 44. De pactis. . . . . . » 758
Cum in secundo, 16. De cujus. . . . . » 865
Cum in testam. 37. De hæred. instit. . . . » 878
Cum minor, 28. De minorib. . . . . . » 801
Cum quid ut, 71. De verb. oblig. . . . » 973
Cum quis, 31. De dolo malo . . . . . » 788
Cum quis sibi, 55. De verb. oblig. . . . » 968
Cum servus, 104. eod. tit. . . . . . » 986
Cum solus, 29. De usurp. et usuc. . . . » 905
Cum stipulanti 90. De verb. oblig. . . . » 982
Cum stipulatus, 113. eod. tit. . . . . » 988
Cum vir, 42. De usurp. et usucap. . . . » 908

D

Decem, 116. De verb. oblig. . . . . . » 990
Denique, 3. De minorib. . . . . . » 792
§. Si quis cum . . . . . . » ibid.
§. Minorem. . . . . » ibid.
§. Sed utrum. . . . . . . » ibid.
§. Ergo etiam. . . . . . . » 793
§. Si quis minor . . . . . . » ibid.
§. Si quid minori . . . . . . » ibid.
§. Et si hæres . . . . » 796
§. Pomponius. . . . . . . » ibid.
§. Servus autem . . . . . . » ibid.
De re illiorum, 10. De transact. . . . . » 764
Divus, 7. De in integ. . . . . . . » 768
Diximus, 4. De excusation. . . . . . » 820
Dominus, 39. De verb. oblig. . . . . » 961
Donationis, ult. Pro donato . . . . . » 918
Duæ filiæ, ult. Pro dote . . . . . » 924
Duo socii, 3. De hæred. instit. . . . . » 873

E

Eadem, 4. De verb. oblig . . . . . . » 940
§. Cato. . . . . » ibid.
§. Si is qui. . . . . » ibid.
Ea res, 5. Pro legato. . . . . . . » 921
Ea a qua 21. De usurp. et usucap. . . . » 903
Ejus qui, 8. Qui test. fac. . . . . . » 836
Ejus servum, 64. De hæred. inst. . . . . » 880
Emptor, 47. De pactis . . . . . . » 758
§. Lucius. . . . . » ibid.
Emptor, 4 Pro emptore. . . . . . » 813
Epistola, 52. De pactis . . . . . . » 768
Est species, 2. Pro suo . . . . . . » 925
Et eleganter, 7. De dolo malo . . . . . » 781
§. Secundum quæ. . . . . . . » ibid.
§. Non solum. . . . . » ibid.
§. Item si servum . . . . . . » 782
§. Si quadrupes. . . . . . . » ibid.
§ Idem Labeo . . . . » ibid.
§. Servus pactionis . . . . . . » ibid.
§ Idem Pomponius . . . . . . » 783
Et expleta, 22. De hæred. instit. . . . . » 876
Et hæredi, 21 De pactis 950

§. Nos. Col. 950
§. Filiisfamilias » ibid.
§. Item fil. » ibid.
§. In bis qui. » ibid.
Lex Etiam. 45. De minoribus. » 806
Etiamsi. 29. eod. tit. » 802
Et non tsolum 11. De excusat. » 825
Et post rem. 7. De transact. » 761
Et si. 3. De lib. et postb. » 844
§ Pure. » ibid.
§. Filius » 845
§. Si ita » ibid.
Eum qui. 46. De minorib. » 808
Eum qui ædes. 23. De usurp. et usucap. » 903
§. Si autem » ibid.
Eum qui. 41. De verb. oblig. » 981
Eum qui. 58. eod. tit. » 967
§. Qui ita stip. 4. » 968
§. Qui propietatem » ibid.
§. Si hominem » ibid.
Ex ea parte. 121. De verb. oblig. » 991
Ex ea scriptura. 29. Qui test. fac » 842
Excusantur. 2. De excusat. » 815
Ex facto. 19. De hæred. instit. » 875
Ex facto. 35. eodem tit. » 877
Extat. 13. Quod metus causa. » 773

F

Fidejussoris. 23. De pactis. » 751
Filii. 17. De lib. et posth. » 852
Filio. 17. De injus. rup. irr. » 866
Filio. 23. De lib. et posth. » 853
§. Filiusfam » ibid.
§. Si quis ex certa. » ibid.
§ Si quis eo temp. » ibid.
Filius. 11. De verb. oblig » 945
Filius. 32. De dolo malo. » 788
Filius a patre. 28. eod. tit. » 854
Filiusfam. 18. Qui test. fac. » 838
Furtum. 37. De usurp. et usucap. » 908

G

Generaliter. 26. De verb. oblig. » 953
Gallus. 29. De lib. et posth. » 855
§. Quidam » 858
§. Idem credendum » ibid.
§. Et quid si » ibid.
§. Quid si qui. » 857
§. Si ejus » ibid.
§. Forsitan. » 858
§ In omnibus » ibid.
§. Nunc de lege » ibid.
§. Sequenti » 859
§. Videndum » ibid.
§. Ille casus » 860

H

Hæres. 22. De usurp. et usucap. » 903
Hæres. 43. eod. tit. » 909
Hæredibus. 13. De dolo malo. » 785
§. Item in causæ » ibid.
Hæreditas. 85. De hæred. institut. » 880
Hæredes palam. 21. Qui test. fac. » 839
§. Si quid post » 840
§. In testamentis. » ibid.
§. Uno contextu » ibid.
Hæreditas. 34. De hæred. instit. » 877
Herennius. 1. De excusat » 813
His verbis. 48. De hæred. instit. » 879
Hoc articulo. 29. eod. tit. » 877
Hoc edictum. 1. De minoribus » 791
§. Et ideo. » ibid.
Hujus edicti. 1. De pactis » 737
§. Et est pactio » 738
§. Conventionis. » 739
Hujusmodi. 20. De verb. oblig. » 950
Hujusmodi. 64. eod. tit » 972

I

Idem Ulpianus. 12. De excusati. » 825
Ideoque. 7. De usurp. et usucap. » 897
Id quod. 4 Pro derelicto » 919
Id tempus. 14 De usurp. et usucap. » 900
Illa stipulatio. 87 De verb. oblig. » 972
Illæ autem. 71. De hæred. instit. » 881
Lex Illud. 25. De minorib. Col. 801
§. Si talis » ibid.
Imperatores 37. eod. tit. » 758
Imperatores. 3. De transact. » 759
§. Cum transactio. » 760
Impossibilis. 7. De verb. oblig. » 983
In causæ. 13. De minorib. » 798
In causæ. 16. eod. tit. » ibid.
§. Item relatum » ibid.
§. Pomponius. » ibid.
§. Idem Pomponius » 799
§. Nunc videndum » ibid.
In conventi. 52. De verb. oblig » 964
In emptionibus. 43. De pactis. » 757
In executione. 85. De verb. oblig. » 981
In illa stip. 8. eod. tit. » 944
In illa stip. 50. eod. tit. » 964
In integrum. 22. De minorib » 800
Inius. ultim. eod. tit. » 807
In persona. 30. De pactis » 755
§. Qui pecuniam. » ibid.
§. Si sub conditione. » ibid.
In stipulati. 54. De verb. oblig. » 985
In suis. 11. De lib. et posth. » 849
In tempus. 82. De hæred. instit » 880
Inter debitorem. 42. De pactis » 757
Interdum. 13 De hæred. instit. » 874
Interdum. 73. De verb. oblig. » 974
Inter minores. 8. De in integ. » 768
Inter stipu. 83. De verb. oblig. » 978
§. Sacram. » ibid.
§. Si quis ancillam » ibid.
Intra. 39. De minorib » 806
In usucapionibus. 8. De usucap. et usurp. » 897
Is cui. 8. De verb. oblig. » 943
Is cui lege. 18. Qui test. fac. » 836
Is qui alienum. 51. De verb. oblig. » 964
Isti. 8 Quod metus causa. » 789
Item. 4. eod. tit. » 740
§. Secundum hæc » ibid.
§. Hujus rei » ibid.
Item magistri. 14. eod. tit. » 748
Item quod. 17. De hæred. instit. » 875
Item si cui. 14. Quod metus causa » 773
§. Si quis » ibid.
§. In causæ » ibid.
§. Hæc autem » ibid.
§. Sed si quis. » ibid.
§. Quatenus » ibid.
§ Qui vim » ibid.
§. Secundum hæc » 775

J

Jam dubitari. 88. De hæred. instit. » 881
Jus agnationis. 88. De pactis » 758
Julianus. 15 De hæred. instit. » 875
Jus publicum. 38. De pactis. » 758
Juris gentium. 7. eod. tit. » 741
§. Si ob maleficium » 743
§. Sed cum nulla » 744
§. Quinimmo » ibid.
§. Adeo autem » 745
§. Ait Prætor » ibid.
§. Pactorum » ibid.
§. Sed si fraudandi » ibid.
§. Sive autem » ibid.
§. Quod fere » ibid
§. Si paciscor. 13. » 746
§. Si paciscor. 14 » ibid.
§. Sed et si quis » ibid.
§. Et generaliter » ibid.
§. Si ante aditam » ibid.
§. Hodie autem » 747
Justo. 44. De usurp. et usucap. » 909
§. Et si posses. 5. » ibid.
§. Nondum » ibid.
§. Filiusfam » ibid.
§. Non minus » ibid.
§. Eum » ibid
§ Si cum » ibid.

L.

Labeo ait. 2. De pactis » 739
§ Et ideo » ibid

Lex Labeo. 8. De usurp. et usucap. . . . . . Col. 898
Legatorum. 1. Pro legato . . . . » 921
Lege Cornelia. 12. Qui tulam fac. . . . . . . » 837
Legitima. 8. De pactis. . . . . » 741
Liber homo. 59. De hæred. instit. . . . . . » 860
Liber homo. 118. De verb. oblig. . . . . . » 991
Libertum. 14. De excusatio. . . . . » 830
Litis. 3. Pro emptore . . . . » 913
Lucius Titius. 53. De hæred. instit. . . . . . » 880
Lucius Titius. 85. eod. tit. . . . . » 883

M

Majorem. 8. De pactis . . . . » 747
Metum. 9. Quod metus causa. . . . . . . » 770
§. Animadvertendum . . . . » 771
§. Idem Pomponius. . . . . » ibid.
§. Sed quod . . . . » ibid.
§. Volenti . . . . » ibid.
§. Ex hoc edicto . . . . » ibid.
§. Cum autem . . . . » 772
Minor autem. 18. De minorib. . . . . . . » 800
§. Sin autem . . . . » ibid.
§. Sed et . . . . » ibid.
§. Idem Imper. . . . . » ibid.
§. Non solum. . . . . » ibid.
Minor. 32. eod. tit. . . . . » 802
Minor. 36 eod tit. . . . . » 803
Minor annis. 40. eod tit. . . . . » 806
Minor. 58. eod. tit. . . . . » ibid.
§. Minor ancillam . . . . » ibid.
Misso. 12. Pro emptore . . . . » 914
Mors. 86. De verb. oblig. . . . . » 964
Multi. 18. De lib. et posth. . . . . . . » 852
Multum. 34. De verb. oblig. . . . . . . » 958

N

Nam et nocere. 12. De pactis. . . . . . . » 748
Naturaliter. 5. De usurp. et usucap. . . . . . » 897
Necessarium. 2. De orig. juris . . . . . 713. » 730
Nec timorem. 7. Quod metus cau. . . . . . » 769
Nemo. 5. De in integ. . . . . » 766
Non solum. 6. eod tit. . . . . » ibid.
Nemo. 6. Pro derelicto. . . . . » 920
Nemo. 82. De verb. oblig. . . . . . . 947 » 952
Nemo rem. 67. eod. tit. . . . . » 947
Neque servus. 11. De usurp. et usucap. . . . . » 899
Nominatim. 2. De lib. et posth. . . . . . . » 843
Non debet. 11. De dolo malo. . . . . . . » 784
Non est verisimile. ult. Quod. metus cau. . . . » 776
§. Si jussu. . . . . » 777
§. Si quis quod . . . . » 778
Non impossibile. 50. De pactis . . . . . . » 758
Non minus. 31. De hæred. inst. . . . . . » 877
Non solum. 10. De excusat. . . . . . . » 825
Non solum. 33. De usurp. et usucap. . . . . . » 906
§. Quod vulgo . . . . » ibid.
§. Si dominus. . . . . » ibid.
§. Si mihi. . . . . » 907
§. Qui pignori . . . . » ibid.
§. Si rem tuam. . . . . » ibid.
§. Si rem . . . . » ibid.
Nulli. 13. De transact. . . . . » 764
Nunquam. 26. De usurp. et usucap. . . . . . » 904
Nunquam. 31. eod. tit. . . . . » 905
§. Servus licet . . . . » ibid.
§. Si servus . . . . » ibid.
§. Vacuum. . . . . » 906

O

Obsides. 11. Qui testam. fac. . . . . . . » 838
Omnes. 3. De in integ. . . . . » 786

P

Pacisci. 31. De pactis . . . . » 755
Pacto convencto 15. De transact. . . . . . » 764
Pactu meus. ult. De hæred. instit. . . . . . » 884
Pactum. 48. De pactis . . . . » 758
Papinianus. 20. De minoribus. . . . . . » 800
§. Si quis . . . . » ibid.
Paterfamilias. 44. De hæred. instit . . . . . » 878
Pignori. 13. De usurp. et usucap. . . . . . » 899
Pignori. 30. De hæred. instit. . . . . . . » 877
Placet. 4. De lib. et posth. . . . . . . » 845
Plerique. 3. Pro hærede vel. . . . . . . » 916

Lex Possessio. 20. De usurp. et usucap. . . . . Col. 903
Possessor. 1. Pro emptore . . . . » 911
Posthumi. 3. De injus. rup. irr. . . . . . » 862
Posthumus. 12. eod. tit. . . . . » 864
Potest. 38. De usurp. et usucap. . . . . . » 908
Potest. 56. De hæred. instit. . . . . . . » 880
Præscriptio. 45. De usurp. et usucap. . . . . . » 910
§. Post mortem . . . . » ibid.
Prætor ait. 7. De minoribus. . . . . . . » 794
§. Hodie. . . . . » 795
§. Quæsitum . . . . » ibid.
§. Restitutus . . . . » ibid.
§. Sed quod. . . . . » 796
§. Item si non. . . . . » ibid.
§. Item et in . . . . » ibid.
Pro emptore. 2. Pro emptore. . . . . . . » 911
§. Separata. . . . . » ibid.
§. Si sub cond. . . . . » ibid.
§. Sabinus . . . . » ibid.
§. Si in diem . . . . » ibid.
§. Si servus. . . . . » 912
§. Si rem . . . . » ibid.
Pro derelicto. 2. Pro derelictu. . . . . . . » 919
Pro donato. 1. Pro donato . . . . » 917
§. Si pater. . . . . » ibid.
Pro hærede. 1. Pro hærede vel. . . . . . » 915
Pro legato. ult. Pro legato. . . . . . . » 922
Pro soluto 46. De usurp. et usucap. . . . . . » 910
Pro suo. 1. Pro suo . . . . » 925
Proxime. 3. De his quæ in test. . . . . . » 866
Puberes. 101. De verb. oblig. . . . . . . » 916

Q

Quæ extrinsecus. 65. De verb. oblig. . . . . . » 972
Quæ in testam. 1. De his quæ in test. . . . . » 887
§. Et hæreditatis . . . . » 868
Quamvis. 18. De usurp. et usucap. . . . . . » 902
Quam rem. 38. De usurp. et usucap. . . . . . » 908
Qui a latronibus. 13. Qui test. fac. . . . . . » 837
Qui in testam. 14. eod. tit. . . . . . . » ibid.
Qui ante. 13. De verb. oblig. . . . . . . » 946
Qui bis. 18. eod. tit. . . . . » 949
Qui cum pro. 6. Pro emptore . . . . . . » 913
Qui cum tutoribus. 9. De transact. . . . . . » 763
§. Qui per fallaciam . . . . » 764
§. Ei qui . . . . » ibid.
Qui fidem. 16. De transact. . . . . . . » 764
Qui filio. 38. De hæred. instit. . . . . . » 878
§. Servus . . . . » ibid.
§. Si quis . . . . » ibid.
§. Cum venditor . . . . » ibid.
Qui fundum. 7. Pro emptore . . . . . . » 913
Qui in potestate. 6. Qui test. fac. . . . . . » 835
§. Surdus . . . . » ibid.
Qui legatorum. 2. Pro hærede vel. . . . . . » 915
Qui non ounit. 78. De hæred. instit. . . . . . » 882
Qui ob pactionem. 9. Pro emptore . . . . . » 914
Qui pro donato. 5. Pro donato . . . . . . » 918
Qui Romæ. 122. De verb. oblig. . . . . . » 993
§. Callimachus . . . . » 994
§. Flavius . . . . » ibid.
§. Cohæredes . . . . » 996
§. Sed hæres . . . . » ibid
§. Duo fratres. . . . . » 995
Qui solvendo. 42. De hæred. instit. . . . . . » 878
Qui testamento. 20. Qui test. fac. . . . . . » 838
§. Eum qui lege . . . . » 839
§. Et veteres . . . . » ibid.
Qui testatus. 1. De hæred. instit. . . . . . » 871
§. Mutus . . . . » ibid
§. Qui neque . . . . » ibid.
§. Si ex fundo . . . . » ibid.
§. Si autem . . . . » ibid.
Qui transiget. 1. De transact. . . . . . . » 759
Qui usumfructum. 58. De verb. oblig. . . . . » 969
Qui uxorem. 15. De injusto rup. irr. . . . . . » 865
Qui volebat. 61. De hæred. instit. . . . . . » 880
Quis et solvi. 11. De pactis. . . . . . . » 748
Quid enim. 14. De dolo malo . . . . . . » 786
Quid sit. 1. De lib. et posth. . . . . . . » 843
Quidam. 48. De hæred. instit. . . . . . . » 879
Quidam. 132. De verb. oblig. . . . . . . » 998
Quis sic. 47. eod. tit. . . . . » 963

Lex Quodcumque. 45. eod. tit. . . . . . . *Col* 963
Quod dicitur. 12. De lib. et posth. . . . . » 850
Quod dicitur. 88. De verb. oblig. . . . . » 954
Quod diximus. 16. Quod metus causa . . . . » 775
Quod si minor. 24. De minorib. . . . . . » 800
§. Scævola. . . . . » ibid.
§. Si servus . . . . » ibid
§. Restitutio . . . . » 801
§. Ex hoc edicto . . . . » ibid.
Quod venditor. 37. De dolo malo. . . . . » 790
Quo loco. 20. De hæred. instit. . . . . . » 875
§. Quod si vivus 876
Quotiens 9. eod. tit. . . . . » 873
§. Sed et si. . . . . » ibid.
§. Si quis nomen. . . . . » ibid.
§. Si quis ita dixerit. . . . . » ibid.
§. Plane . . . . » ibid.
§. Si quis ita scrip. . . . . » ibid.
§. Servus . . . . » ibid.
§. Sed si in diem. . . . . » ibid.
§. Sed et si . . . . » ibid.
Quotiens. 59. De verb. oblig. . . . . . » 970
Quotiens in 80. eod. tit. . . . . » 978
Quotiens quis. 81. eod. tit. . . . . . . » ibid.

R

Rei. 33. De dolo malo . . . . » 788
Rerum mixtura. 30. De usurp. et usucap. . . » 905
Rescriptum. 10. De pactis. . . . . . . » 747
§. Si pacto. . . . . » ibid.
§. Perumque . . . . » 748

S

Sabinus 18. De hæred. instit. . . . . . » 875
Sciendum. 30. De verb. oblig. . . . . . » 955
Scio illud. 4. De in integ. . . . . . . » 788
Scire. 29. De verb. oblig. . . . . . . » 954
Scire oportet. 13. De excusat. . . . . . » 828
Sed est quæsitum. 6. De lib. et posth. . . . » 846
Sed et milites. 8. De excusat. . . . . . » 825
Sed et partus. 12. Quod metus causa . . . . » 772
§. Quæri . . . . » ibid.
§. Julianus . . . . » 773
Sed et si cond. 8. De hæred. instit. . . . . » 873
§. Nepotes. . . . . » ibid.
§. Solemus. . . . . » ibid.
§. Si servum . . . . » ibid.
§. Sed si sit . . . . » ibid.
Sed si tantum. 13. De pactis . . . . . . » 748
Sequitur. 4. De usurp. et usucap. . . . . » 890
§. Pupillus . . . . » 891
§. Furiosus . . . . » ibid.
§. Servus . . . . » ibid.
§. Fructus. . . . . » ibid.
§. Quod autem . . . . » 892
§. Labeo . . . . » ibid.
§. Ideoque. . . . . » ibid.
§. Si pupilli . . . . » ibid.
§. Hæres . . . . » 893
§. Lana. . . . . » ibid.
§. Si rem . . . . » 894
§. Si tu me . . . . » ibid.
§. Idem dicendum . . . . » 895
§. Si dominus . . . . » ibid.
§. Si viam. . . . . » ibid.
§. Libertatem. . . . . » ibid.
Servi. 16. De usurp. et usucap. . . . . . » 902
Servum. 50. De hæred. instit. . . . . . » 879
Servus. 3. eod. tit. . . . . » 871
§. Si servum . . . . » 872
§. Si quis ita . . . . » ibid.
§. Qui fideicomissum . . . . » ibid.
§. Aperturæ . . . . » ibid.
Servus. 76. De hæred. instit. . . . . . » 882
Servus tuus. 20. De dolo malo . . . . . » 787
§. Si persuaseris . . . . » ibid.
Si ab eo. 12. De usurp. et usucap. . . . . » 899
Si a colono. 89. De verb. oblig. . . . . . » 976
Si æstimat. 2. Pro dote . . . . » 923
Si aliena. 10. De usurp. et usucap. . . . . » 898
§. Hoc jure . . . . » ibid.
§. Scævola. . . . . » 899
Si alienum. 49. De hæred. instit. . . . . » 879
§. In extraneis. . . . . » ibid.
Lex Si alterius. 10. De hæred. instit. . . . . *Col* 784
Si cum emptore. 15. De pactis . . . . . » 749
§. Sed et si inter. . . . . » ibid.
Si eum fundum. 36. eod. tit. . . . . . » 756
Si cum mihi. 34. De dolo malo . . . . . » 788
Si duo. 38. eod. tit. . . . . » 788
Si cum te. 51. De pactis . . . . » 758
Si decem. 48. De verb. oblig. . . . . . » 963
Si divortio. 21. eod. tit. . . . . » 950
Si dolo. 24. De dolo malo . . . . . . » 788
Si duas. 6. De excusat. . . . . » 821
§. Grammatici. et sequ. . . ibid. usque ad 825
Si duo rei. 128. De verb. oblig. . . . . . » 998
Si emptam. 47. De usurp. et usucap. . . . » 910
Si ex causa. 9. De minorib. . . . . . . » 797
§. In dotis . . . . » ibid.
Si existimans. 48. De usurp. et usucap. . . . » 910
Si ex legati. 23. De verb. oblig. . . . . . » 952
Si filio. ult. De lib. et posth. . . . . . » 860
Si filium. 21. eod. tit. . . . . » 853
Si filius. 7. eod. tit. . . . . » 847
Si filius. 18. eod. tit. . . . . » 852
Si filius. 30. De minorib. . . . . . . » 802
Si filiusfam. 78. De verb. oblig . . . . . » 977
Si flagitii. 123. eod. tit. . . . . . . » 990
Si fur. 32. De usurp. et usucap. . . . . » 906
§. Si quis id . . . . » ibid.
§. Incertam . . . . » ibid.
Si hominem. 19 De usurp. et usucap. . . . » 902
Si homo. 35. eod. tit. . . . . » 907
Si homo. 89. De verb. oblig. . . . . . » 973
Si id quod. 5. Pro derelict. . . . . . » 919
Si id quod. 22. De verb. oblig. . . . . . » 951
Si inæqualibus. 12. De hæred. instit. . . . » 874
Si in emptionem. 35. De minoribus . . . . » 803
Si in nomine. 32. De verb oblig. . . . . » 956
Si insulam. 84. eod. tit. . . . . . . » 980
Si is qui. d. Pro donato . . . . » 917
Si is qui. 15. De usurp. et usucap . . . . » 900
§. Si servus . . . . » 901
§. Si quis bona . . . . » 902
Si is qui. 55. De hæred. instit. . . . . . » 880
Si is qui 57. eod. tit. . . . . » ibid.
Si is qui test. 25. Qui testam. fac. . . . . » 842
Si ita facta. 14. De injus. rup. irr. . . . . » 865
Si ita quis. 88. De hæred. instit. . . . . » 881
Si ita quis. 74. eod. tit. . . . . . . » ibid
Si ita quis. 135. De verb. oblig. . . . . » 1000
Si ita scriptum. 13. De lib. et posth. . . . » 850
§. Regula . . . . » 851
§. Testamentum . . . . » ibid.
Si ita scriptum. 47. De hæred. instit. . . . » 879
§. In testamento . . . . » ibid.
Si ita scriptum. 87 eod. tit. . . . . . . » 881
Si ita stip. 12. De verb. oblig. . . . . . » 945
Si ita stipula. 14. eod. tit . . . . . . » 948
Si ita stipula. 97. eod. tit. . . . . . . » 984
Si ita stipula. 109. eod. tit. . . . . . » 945
Si ita stipula. 115. eod. tit. . . . . . » 988
Si ita stipulatus 128. eod. tit. . . . . . » 996
Si ita stipuler. 92. eod. tit. . . . . . » 984
Si judex. 41. De minorib . . . . » 808
Si legatarius. 23. De dolo malo . . . . . » 787
Si Mævia. 45. De hæred. instit. . . . . . » 878
Si mihi et Titio. 110. De verb. oblig. . . . » 987
Si miles. 7. De injus. rup. irr. . . . . . » 864
Si minor. 33. De minorib. . . . . . . » 803
Si minor. 34. eod. tit. . . . . » ibid.
Si minor. 68 De verb. oblig . . . . . . » 972
Si mulier. 21 Quod metus causa. . . . . . » 776
§. Si dos metu . . . . » ibid.
§. Si metu coactus sim. . . . . » ibid.
§. Si metu coactus adit . . . . » ibid.
Sine possessione. 25. De usurp. et usucap. . . » 904
Si non lex. 83. De hæred. instit. . . . . » 883
Si non traditam. 8. Pro legato. . . . . . » 922
Si pater. 4. Pro donato . . . . » 918
Si pater. 9. De injus. rup. irr. . . . . . » 864
Si paterfam. 40. De hæred. instit. . . . . » 878
Si per errorem 17. De usurp. et usucap. . . . » 902
Si plures. 9. De pactis . . . . » 747
Si plures. 17. De dolo malo . . . . . . » 786

Lex Si pœnam, 68. De verb. oblig. . . . Col. 973
Si po.thumus 14. De lib. et posth . . . » 851
Si primo. 8. eod. tit. . . . » 847
Si procurator. 79. De verb. oblig. . . . » 978
Si pupillus. 127. eod. tit. . . . » 997
Si quæramus. 4. Qui testam. fac. . . . » 834
Si quid. ult. De usurp. et usucap. . . . » 910
Si quis. 36. De verb. oblig. . . . » 957
Si quis. 57. eod. tit. . . . » 968
Si quis. 68. De hæred. instit. . . . » 881
Si quis solidum. 72. eod. tit. . . . » ibid.
Si quis ita. 82. eod. tit . . . » 883
Si quis affirmavit. 9. De dolo malo . . . » 784
§. Si autem. . . . » ibid.
§. Item si tabulæ . . . » ibid.
§. Labeo . . . » ibid.
§. Et si servum . . . » ibid.
Si quis arbit. 43. De verb. oblig . . . » 962
Si quis cum. 8. Pro emptore . . . » 914
Si quis filio. 6. De injus rup. irr. . . . » 862
§. Sive autem. . . . » ibid.
§. Irritum . . . » ibid.
§. Ejus qui. . . . » 863
§. Quid si quis . . . » ibid.
§. Sed memoris . . . » ibid.
§. Quatenus. . . . » 864
§. Filiam . . . » ibid.
Si quis instit. 23. De hæred. instit . . . » 876
Si quis ita. 33. eod. tit. . . . » 877
Si quis ita. 63. De verb. oblig. . . . » 972
Si quis posth. 9. De lib. et posth. . . . » 848
§. Si filium . . . » ibid.
Si quis stipuls. 112. De verb. oblig . . . » 987
Si quis tabulas. 35. De dolo malo . . . » 788
Si quis merces. 7. Pro derelicto. . . . » 920
Si rem. 5. Pro emptore . . . » 913
Si rem. 28. De verb. oblig. . . . » 934
Si rem. 41. De usurp. et usucap . . . » 908
Si res. 1. Pro. derelicto . . . » 919
Si Sempronius. ult. Pro derelicto. . . . » 920
Si servo. 28. De usurp. et usucap. . . . » 905
Si servum. 91. De verb. oblig . . . » 983
Si servus. 7. De hæred. instit. . . . » 873
Si servus. 34. De usurp. et usucap. . . . » 907
Si servus, vetante. 62. De verb. oblig. . . . » 971
Si sic stip. 93. eod. tit. . . . » 984
Si sit stipulatus. 133. eod. tit. . . . » 999
Si socius. 89. De hæred. instit. . . . » 884
Si solum. 39. De usurp. et usucap. . . . » 908
Si stichum. 16. De verb. oblig. . . . » 947
Si stipulatio. 19. eod. tit. . . . » 950
Si stipulor. 35. eod. tit. . . . » 956
Si stipulatu. 76. eod. tit. . . . » 976
Si stipulatus. 111. eod. tit. . . . » 987
Si testamentum. 23. Qui testam. fac. . . . » 841
Si te solum. 27. De hæred. instit. . . . » 876
§. Sed si te . . . » ibid.
Si tibi. 17. De pactis. . . . » 749
§. De pignore. . . . » ibid.
§. Si pactus sim. . . . » ibid.
§. Pactum. . . . » 750
§. Cum possessor . . . » ibid.
§. Filius sei vusque . . . » ibid.
Si Titius. 9. De verb. oblig. . . . » 945
Si tribunus. 9. De excusat. . . . » 825
Si unus. 27. De pactis . . . » 751
§. Si cum reo. . . . » 752
§. Pactus . . . » ibid.
§. Illud . . . » ibid.
§. Si cum decem . . . » 753
§. Sed si stipulatus . . . » ibid.
§. Sed si generaliter. . . . » ibid.
§. Item si pactus . . . » 754
§. Si acceptilatio. . . . » ibid.
Sive. 2. De in integ . . . » 765

Lex Si vir. 3. Pro donato . . . Col. 917
Spadonem. 15. De excusat . . . » 830
Stipulatio. 1. De verb. oblig. . . . » 933
§. Qui præsens . . . » 934
§. Si quis ita . . . » 935
§. Eadem . . . » 936
Stipulatio. 17. eod. tit. . . . » 949
Stipulatio ista. 38. eod. tit. . . . » 957
§. Si quis forte. . . . » 958
§. Quæsitum . . . » ibid.
§. Hi qui sunt. . . . » 959
§. Si quis ita . . . » ibid.
§. Si quis dolum. . . . » 966
§. Suæ personæ . . . » ibid.
§. Inter incertam. . . . » ibid.
§. Alteri . . . » ibid.
§. In stipulationibus. . . . » ibid.
Stipulationem. 2. eod. tit . . . » 936
§. Et horum . . . » ibid.
§. Ex his . . . » 937
§. Si tamen . . . » 938
§. Item si . . . » ibid.
Si stipulationes. 53. eod. tit. . . . » 965
Stipulationes. 72. eod. tit. . . . » 973
Stipulationum. 74. eod. tit. . . . » 975
Stipulationum. 50. eod. tit. . . . » 941
Stipulatus sum. 105. eod. tit. . . . » 986
Sub conditione. 20. De lib. et posth. . . . » 852
Sub conditione. 73. De hæred. instit. . . . » 881
Suus quoque. 4. eod. tit. . . . » 872
§. Puto recte . . . » ibid.
§. Sed et si filio . . . » ibid.

T

Talis. 40. De pactis . . . » 757
§. Post divisionem . . . » ibid.
§. Pater. . . . » ibid.
Talem. 51. De hæred. instit. . . . » 880
Testamentum. 1. De injust. rup. irr. . . . » 861
Testamentum. 1. Quis testam. fac. . . . » 833
Testamentifactio. 3. eod. tit. . . . » ibid.
Titio. 134. De verb. oblig . . . » 1000
Titius. 21. De hæred. instit. . . . » 870
Titius. 25. De lib. et posth. . . . » 853
§. Lucius . . . » ibid.
Titulus. 1. Pro dote. . . . » 923
Transactum. 2. De transact. . . . » 759
Trebatius. 21. De hæred. instit . . . » 876
Tres fratres. 35. De pactis. . . . » 755
Triticum. 94. De verb. oblig . . . » 984
Tunc autem. 2. De injus. rupt. irr. . . . » 861
Tutor. 48. De minorib . . . » 806

U

Ubi lex 24. De usurp. et usucap. . . . » 904
Unum. 24. Qui testam. fac. . . . » 841
Usucapiam. 9. De usurp. et usucap. . . . » 898
Usucapio. 3. eod. tit. . . . » 890
Usucapio. ult. Pro suo . . . » 926
Usurpatio. 2. De usurp. et usucap. . . . » 889
Utilitas. 1. De in integ . . . » 765
Utrum. 107. De verb. oblig. . . . » 987

V

Venditiones. 102. eod. tit. . . . » 986
Venditor. ult. De transact. . . . » 794
Verborum. 39. De pactis. . . . » 757
Verum est. 8. De injus. rupto. irr. . . . » 864
Verum. 11. De minoribus . . . » 797
§. Quid si minor . . . » 798
§. Ex facto. . . . » ibid.
§. Item non. . . . » ibid.
§. Item quæritur. . . . » ibid.
§. Plane. . . . » ibid.
Videamus. 17. Quod metus causa. . . . » 776